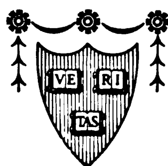

VE
RI
TAS

HISTORISKT-GEOGRAFISKT OCH STATISTISKT LEXIKON

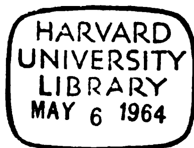
ÖFVER

SVERIGE.

Första Bandet.

STOCKHOLM,
Expeditionen af Konversations-Lexikon,
Trångsund N:o 8, 2 tr. upp.

STOCKHOLM,
tryckt hos Joh. Beckman,
1859.

Inledning samt Text **A** och **B.**

ALLMÄN ÖFVERSIGT.

A. LANDET.

Mellan 55° 20′ — 69° 4′ n. br. samt 28° 49½′ — 41° 49′ ö. l. utbreder sig *konungariket Sverige*, östra och största delen af den stora Skandinaviska Halfön. Rikets hela areal är 3,868 sv. ell. 8,406 geogr. qvadratmil, hvaraf de stora sjöarne upptaga omkring 490; landets största bredd är 40, dess största längd 150 sv. mil. Rikets östligaste punkt, vid Torneå-Elfs utlopp, ligger vid 41° 49′ ö. från Ferro, den vestligaste, omkring Strömstad, vid 28° 49½′. Nordligaste punkten ligger mellan Lainio- och Muonio-elfvarnas källor, den sydligaste ligger s. om Trelleborg vid 55° 20′ n. br. samt 31° ö. l.

I öster och söder omgifvet af Bottniska Viken och Östersjön, i vester af Öresund samt Vesterhafvets vikar Kattegatt och Skagerrack, sammanbindes landet utefter större delen af sin vestra gräns med det i politiskt hänseende dermed förenade Norge genom Skandinaviska fjällryggen, Kölen eller Seveberget *), och skiljes det i nordost från det alltid fiendtliga Ryssland genom Muonio- och Torneå-elfvar. Mellan Sverige och Danmark ligger endast det på smalaste stället ¼ mil breda Öresund. Kuststräckan mot Östersjön och Bottniska Viken utgör omkring 200, mot Kattegatt och Skagerrack vid pass 50 sv. mil.

Från denna kust utskjuter i vester, vid Öresund, udden *Kullen*, i öster, mot Östersjön, *Sandkammars-udden* och *Torrums-udde*. *Harnäs-udde* skjuter ut mot Bottniska Viken. *Laholms-bugten* och *Skelder-viken* äro de ansenligaste på vestra kusten, *Valdemarsvik*, *Slätbaken* och *Bråviken* på den östra. Bland de talrika öar, som tillhöra Sverige, äro på vestra kusten, mot Skagerrack, *Oroust*, *Tjörn* och *Hisingen* de vigtigaste; i Östersjön ligga de stora öarne *Gottland* och *Öland*. Derjemte omgifves i synnerhet kusten mot Östersjön af talrika öar, som bilda Sveriges stora *Skärgård*.

Sverige är, i korthet sagdt, en af otaliga remnor sondersplittrad bergplatå, som sluttar ned emot hafvet. Skandinaviska halfön genomdrages nämligen i meridian-rigtning, från sina yttersta uddar i norr till sina sydligaste gränser, af en stor bergsrygg, *Kölen* eller *Seveberget*, som i massa, om än icke till längd, öfverträffar alla andra bergsträckor i norra Europa. Denna fjällsträcka bildar gränsen mellan Norge och Sverige ända till 63°, der hennes hufvudrygg gör en böjning vesterut inåt Norge, utöfver hvilket den utbreder sig, sedan den utefter hela sin sträckning åt öster utsändt ansenliga sidogrenar, som parallelt gå igenom Sveriges nordligaste delar, det s. k. Norrland. I trakten af sjön Fæmund (62°) viker en sydlig gren af bergsträckan inåt Sverige, bildar gränsen mellan Dalarne och Wermland, går igenom Nerike, följer Wetterns vestra strand, kröker sig i söder om denna sjö åt öster, men går derpå mot sydvest genom Småland ned till Skåne, hvarifrån den slutligen fortsättes under hafvet och åter stiger i dagen på Bornholm, der den reser sig till 547,15 sv. fot uti *Rytterknægten*, det sista urberget i norra Europa. Genom denna landrygg delas södra Sverige i tvänne hufvuddelar, som slutta mot öster och vester, medan norra Sverige terrassformigt sluttar ned mot öster, åt Bottniska Viken. De ofvannämnda sidogrenarne i Sveriges nordligaste landskap bestå i allmänhet närmast hufvudstammen af branta, snöbetäckta fjäll, men sänka sig mer och mer, ju närmare de komma till hafvet, så att inalles omkring $\frac{1}{12}$ af Sveriges hela yta stiger till 2,000 fot öfver hafvet eller derutöfver, medan i Norge, der fjällen öfver hufvud alltjemt behålla samma höjd, tilldess de nästan lodrätt stupa ned i hafvet, mer än hälften af landets yta har denna upphöjning. Denna höjd öfver hafvet träffas i Sverige endast i Norrland, medan nära ¾ af landets yta, eller 2,380 qv.mil. icke uppstiga till 800 fot och en tredjedel, eller 1,268 qv.-mil, ligger till och med lägre än 300 fot öfver hafvet. Mellan de svenska höjdsträckningarna utbreda sig vidsträckta *dalar*, som erbjuda utrymme för en talrik befolkning, ofta, såsom Torneå- och Ångermanaådalen, äro större än månget Europeiskt

*) Från *Muonio-elfs* källa, sjön Kilpisjaur, till höjden af *Rörås* i Norge bildas riksgränsen mellan Sverige och Norge af fjällryggen, men fortsättes derifrån, oberoende af fjället, öfver skogar, sjöar och höjder i sydlig och sydvestlig riktning ned till Svinesund.

Geogr. Lexik.

konungarike, och i hvilkas botten man alltid finner ett rinnande vatten, som, der det möter något hinder på sin väg, utvidgas till en sjö, hvilken i sin ordning söker sig ett aflopp, så snart tillfälle dertill gifves.

En annan egenhet, som den svenska jorden företer, är den, att dess bergutbredning öfver allt ligger nära till ytan, att man ingenstädes har långt efter urberget, och att de mägtiga flötshvarfven i andra länder här nästan öfver allt saknas. I sydligare länder uppträder urberget blottadt endast i bergens högsta, skarpa spetsar; deremot ser man i Skandinavien graniten öfver allt i dagen och bildande hela bergsryggar, som stryka igenom landet eller, mer utbredda, bilda dess yta och innehålla de jernmalmer, som utgöra Sveriges rikedom och likasom med ett bälte af jern omgjorda mellersta delen af Sverige från Wermland ända till Uppland. Ty den svenska jordens grund består af urgneiss-formationen, inom hvilken graniten uppträder med talrika artförändringar. I grannskapet af jernmalmslager öfvergår graniten till glimmerskiffer, hvilken bergart ock är allmän i fjälltrakten samt der bildar hela berg och bergsryggar. Derjemte åtföljas malmlagren ofta af urkalk, hvilken man träffar på spridda ställen i mellersta Sverige, t. ex. vid Sala i Westmanland. Af *öfvergångs-* (nu s. k. primära) formationer har Sverige endast få att uppvisa, och dessa skilja sig derjemte ansenligt från dem i södra Europa. Här stiga öfvergångsbildningarne i höjden; men i Sverige sträcka de ut sig på bredden, och man träffar hos oss icke, såsom i Schweiz, kalkmassor af 6 till 7000 fots höjd med knappt en mils omfång, utan deremot, såsom i Vestgötabergen, Kinnekulle, Billingen, m. fl., kalklager af blott ett par hundrade fots mägtighet, men med ett omfång af flera mil. Derjemte ligga den svenska öfvergångs-formationens lager med stor regelbundenhet *ofvanpå* hvarandra, icke, såsom i Schweiz, *utom* hvarandra. Våra öfvergångsbildningar träffas merändels vid landets största insjöar, t. ex. vid Wenerns östra sida i Vestergötland, på Wetterns östra strand i Östergötland, på Hjelmarens sydvestra sida i Nerike, på norra sidan af Siljan i Dalarna (Osmundsberget) och på sydöstra sidan af Storsjön i Jemtland (äldre Siluriska formationer). De bägge sistnämnda öfvergångsformationerna äro imellertid de minst utvecklade, medan t. ex. *Kinnekulle* på Wenerstranden består af sandsten, alunskiffer, kalksten, lerskiffer och trapp (diabas), *Mösseberg* af samma bergarter, *Halle-* och *Hunneberg* deremot sakna kalklagret, *Lugnås* åter består af blott sandsten och alunskiffer på en grund af granit, förvittrad på ett eget och märkvärdigt sätt. *Billingen* företer Sveriges vidsträcktaste trapplager, och på den s. k. *Storfalan*, hvars medelpunkt är staden Falköping, ligger Sveriges vidsträcktaste blottade kalkstens-slätt med de derifrån sig höjande trappkullarna *Mösseberg* och *Ålleberg*, *Högstenaberget*, *Gisseberg* och *Färedalsberget*. I Östgötaslättens öfvergångsformation är likaledes kalken rådande, likasom på Öland och Gottland, Sveriges bägge största öar, hvilka bestå nästan uteslutande af kalksten och antingen alldeles sakna de lager, som eljest charakterisera den svenska öfvergångsbildningen, eller hafva dem i högst obetydlig massa. Gottlands hela yta betäckes af den yngre siluriska formationen, som eljest uppträder blott på några ställen i Skåne. Uti denna Sveriges sydligaste del närmar sig öfvergångs-formationen mer till samma bildning i södra Europa, och här tyckes kalklagret, som är svart till färgen, utbreda sig öfver en ansenlig del af slätten, ehuru det blott på spridda ställen förekommer blottadt. Äfven här åtföljes kalken, likasom i Westergötlands öfvergångstrakt, af lerskiffer, som likväl icke ligger ofvanpå, utan i fördjupningar bredvid densamma, af alunskiffer, som vid Andrarum är sammanhopad i ett lager, så mägtigt, att man icke ens på 400 fots djup funnit dess botten, af trapp, som bildar några små, men märkvärdiga kullar på slätten, hvilka tydligt bevisa, att de blifvit i smälthett tillstånd uppdrifna igenom den af dem förändrade lerskiffern, samt af åtskilliga andra yngre plutoniska bildningar, basalt (i Anneklef) och porphyr, hvilande på sandsten (vid Öfveds-kloster).

Endast i Skåne förekomma slutligen de svenska sekundär- eller *flötsformationerna*, dock i spridda lager, utan sammanhang med öfvergångsbildningen och bestående dels af kalk-, dels af sandstensbildningar. Till de förra höra *grönsand* på södra kusten, *gruskalk* med stenvandlingar i nordöstra Skåne, mellan Finja- och Ifö-sjöarna, *krita* vid Limhamn nära Malmö, o. a. st. Yngre kolförande sandstensformationer förekomma på tvänne ställen, vid Ringsjön, den s. k. Höörs sandsten, och vid *Höganäs*, det största flötslagret (lias) i Sverige, som sträcker sig 3 mil längsefter Sundet. Stenkolen här äro likväl yngre än den stora stenkolsformationens och kunna i godhet icke jemföras med dennas; formationens lager utgöras af sandsten och lerskiffer, skifferlera, eldfast lera, kolskiffer och stenkol. Derjemte eger Skåne några *tertiärbildningar*, t. ex. plastisk lera på kolfältet vid Höganäs, *brunkol*, *kalktuff* m. m.

Särskildt omnämnande förtjena de *erratiska* eller *rullstensblock*, minnen efter våldsamma katastropher, som vårt land undergått, med hvilka Sveriges hela jord är öfversållad, ja, som till och med derifrån utbreda sig ända öfver Nord-Tyska Slätten, så att den »Svenska Stenen vid Lützen» förtjenar detta namn, icke blott genom det stora minne den återkallar, utan också genom sitt ursprung. Ett märkvärdigt faktum, som sannolikt har sin grund i en af de krafter, hvilka medverka vid alla katastropher på jordytan, eller den vulkaniska kraften, är också *vattenminskningen* vid svenska kusterna, d. v. s. landets småningom försiggående upphöjning, som i Bottniska Viken antages till 4 fot på 100 år. I Blekinge och Skåne förmärkes icke denna vattenminskning, som likväl åter uppträder i Halland och i Bohuslän är lika stor med den på östra kusten under motsvarande bredd. Skånes kust synes sänka sig, i stället att höjas, och i Norge har man trott sig förmärka, att södra delen stigit 10 fot på 1000 år.

Af urformationens öfvervigt i den svenska jordens bildning följer ögonskenligen, att Sverige i det hela icke kan vara något synnerligen bördigt land; men det är i alla fall icke heller så ofruktbart, som man vid första påseendet skulle kunna förmoda. Skånska slätten, der de hos oss yngsta formationerna förekomma, täflar i bördighet med Europas flesta länder, och ungefär detsamma, om än i något inskränktare grad, är förhållandet med de öfvergångstrakter, der kalken hufvudsakligast är rådande, t. ex. Gottland och Öland, vissa delar af Westergötland samt en stor del af Östergötlands slättbygd. Men äfven de delar af landet, som bestå hufvudsakligen af granit, t. ex. den stora Mälardalen, förete en ingalunda obetydlig bördighet. Här förekomma nämligen ofta lösare bergarter, ehuru af uråldrig art, t. ex. kalk och lerskiffer, samt derjemte på andra ställen en för bördigheten mer fördelaktig lera o. s. v.

Härtill bidrager också Sveriges visserligen i det hela kalla och hårda, men likväl sunda *klimat*, som är blidare än i något annat land under lika högnordlig bredd. När man ihogkommer, att samma breddsgrad, under hvilken Stockholm ligger, passerar öfver Sibiriens hufvudstad Tobolsk, öfver Sibirien och Kamtschatka, och när man känner, hurudant luftstrecket är i dessa trakter, måste man förvånas öfver den blida luft, den yppiga bördighet, som utmärka Skandinaviska Halfön. Ännu i Skåne mognar drufvan på kall jord, i drifbänk till och med i Stockholm och ända upp till 60:de graden; vid Stockholm trifves mulbärsträdet, och vid $68\frac{1}{2}^{\circ}$ n. br., i Enontekis, kan man ännu odla vissa trädgårdsväxter. Denna mildhet i klimatet härleder sig till stor del från den omständigheten, att landet till större delen omgifves utaf haf; men landets långsträckta form, dess olika höjd öfver hafsytan och andra omständigheter föranleda imellertid mellan dess olika delar märkliga skiljaktigheter i både växtlighet och temperatur. Medan t. ex. valnötter och persikor trifvas i Skåne på kall jord, vilja icke ens rågen och hafran gå till i Sveriges nordligaste trakter, och medan Lunds medeltemperatur är $+ 7^{\circ}$, går den i Enontekis ned till 2. Tobaken växer till omkring 61°, ekhen till 60° (i Norge till 63); äplen och körsbär mogna ännu vid Hernösand ($62\frac{1}{2}^{\circ}$). Den egentliga bokskogen slutar visserligen i Småland vid $57\frac{1}{2}^{\circ}$; men ännu i Östergötland växer bok på Omberg, och i Westergötland samt Bohuslän går detta träd till $58\frac{1}{2}^{\circ}$. Hvetet kan odlas till 62°, men icke gerna derutöfver; der stadnar humleodlingen, likasom linet vid 64°, utöfver hvilken bredd hafran sällan mognar. Råg och hampa sås ännu vid 66°, sedan frukträden upphört mellan 64° och 65°, och ända till 69° växa af alla våra sädesslag och rotfrukter endast korn, rofvor och potates.

Gränsen för den eviga snön träffas i Sverige vid 61° 5,200, vid $62\frac{1}{2}^{\circ}$ 4,860, vid 67° 3,600 fot öfver hafvet. När man nalkas till fjällen, möter man först den region, der granen upphör att växa, vid 3,200 fots afstånd från snögränsen; här mogna icke längre åkerbären; inga bäfrar bygga nu mer sina hus vid bäckarna; aborren och gäddan hafva försvunnit ur sjöarna, och granskogen sjelf har långt för detta antagit ett svartaktigt, förbrändt utseende. Ända till 2,600 fot nedanför snögränsen växer ännu tallen, men med låga stammar; i vattnen finnas icke längre sik och harr; icke ens blåbären vilja mogna. Från denna punkt utgöres den enda skogen af vresiga björkar, som, tillika med kraftiga gräsarter, fortfara ända till 1,800 fot ifrån snögränsen, men glesna allt mer och öfvergå till dvergbjörkar, hvilka, tillika med rehnmossan, gå ända upp till 950 fots afstånd från den eviga snön, der alla vatten stå döda, utan att lifvas af någon fiskart. Derefter betäckas backarne af fastmer bruna än gröna fjällörter; de enda bär, som mogna, äro kråkbären. Längst upp mot snögränsen är all växtlighet i det närmaste försvunnen; men ända till 200 fot deröfver förmå dock ännu några lavar bibehålla sitt svaga lif.

Medeltemperaturen i Stockholm under åren 1808—1822 har blifvit uppgifven till $+ 5^{\circ},66$, under åren 1831—1854 till $+ 7^{\circ}54$, eller ungefär detsamma som Göteborgs medelvärme under åren 1787—1832 och Lunds under åren 1765—1818. Den stora skiljaktigheten mellan de olika periodernas observationer för Stockholm har man försökt förklara genom en på de sednare åren försiggången förändring i våra klimatiska förhållanden; men C. E. Ljungberg, som noggrannt sammanställt flera hithörande data, kommer i detta fall till den slutsatsen, att *hvarken sommarvärmen vunnit ökad intensitet* eller *vintrarne blifvit blidare*, nämligen så vidt dessa årstider betraktas öfver hufvud och längre tidsperioder jemföras, och att icke heller vintrarne blifvit kortare och vårarne längre, men att man deremot tyckes hafva rätt i den slutsatsen, att *höstarne blifvit längre* samt att *en del* årstider (icke *alla* inkräkta på de öfrigas områden. Någon bestämd slutsats om värmens aftagande vågar han icke göra. — Högsta värmegraden infaller i Juli; största kölden har i sednare tider (sedan 1840) nästan alltjemt inträffat i Febr. Den högsta värme, som förekommit i Stockholm, inföll d. 3 Juli 1811 och uppgick till 36°; högsta kölden, — 32°, inträffade den 20 Jan. 1814. Den största värme, som (sedan 1822) någon månad företett i sin helhet, inträffade i Juli 1826 = $21^{\circ}25$, och den högsta köld i Februari 1838, då hela månadens temperatur i medeltal uppgick till $11^{\circ}55$. Skilnaden mellan medeltemperaturen i södra Sverige och landets nordligaste delar (Lund och Enontekis) är $10^{\circ},04$ *).

Nederbörden i mellersta Sverige uppgifves till 17,5 decimaltum årligen. I Stockholm utgjorde den för 1843 blott 8,45 decimaltum för hela året, hvaremot året 1844 med sin regniga sommar företedde 19,97 tum. Under de efterföljande tio åren var nederbörden i medeltal endast 11,98 tum, 1854 blott 7,09. Den är vanligtvis störst i Augusti och minst i Mars.

Sveriges vestra kust har ett mildare och mer ostadigt klimat än den östra; de sydvestliga

*) Ljungberg. Allmän Statistik. II, 195.

och vestliga vindarne råda betydligt öfver de nordliga och östliga.

Efter dessa till följd af utrymmets inskränkthet nödvändigtvis blott korta antydningar, torde en allmän öfversigt af Sveriges geographiska förhållanden icke vara olämplig. Vi begynna densamma med en öfverblick af

Sveriges Bergsystem. Skandinaviska fjällryggen, som måhända har sin nordligaste spets i Spitzbergen, träffar svenska gränsen vid Muonio-elfs källa, sjön *Kilpisjaur*, och utgör derifrån gränsen för Torneå Lappmark ända till *Ifvarsten*, der denna Lappmark slutar. Derifrån fortsättes fjällryggen utefter Luleå Lappmark, med fjällen *Alkavare* (5201,2 sv. fot), *Linajegna* (5690,3 sv. fot), och *Sulitelma* (5796 Pariser-, 6312,6 sv. fot), svenska fjällryggens högsta berg, tillika gränspelaren för Piteå Lappmark. Bland märkeliga punkter i fjällryggens lopp utmed denna Lappmark märkas det 5809,6 sv. fot höga *Saulo*, och det med anledning af sin silfvermalm en gång uppbrutna *Nasa-fjäll*. Utefter Umeå, Lycksele och Åsele Lappmarker sänker sig fjällryggen betydligt, men börjar vid Jemtlands gräns åter att höja sig. Här träffas *Portfjället, Skäckerfjället*, längre inåt landet *Åreskutan* (1500 Pariser-, 1921,8 Sv. fot *)), *Stora Glucken, Sylfjället* eller *Sylarna* (6026,3 sv. fot) och *Skarfdörrsfjället*, hvilka bägge sistnämda sammanhänga med *Helagsfjällen*, som utgöra gränsen mellan Jemtland och Herjedalen. Uti den sistnämda provinsens gräns fortsättes fjällryggen af *Rutefjäll, Skrebofjäll* och *Svucku-stöt* (5922,4 sv. fot), midt emot sjön Fæmund, der Dalarnes gräns vidtager. Fjällsträckan går nu öster om sjön Fæmund och Tryssild- eller Klar-elfven och sänker sig åter. Det inne i landet belägna *Städjan* stiger ännu till 3904 Sv. fot, utmed gränsen ligga *Herjehågna, Fulufjäll* samt *Hemfjället* (efter afvikandet inåt Sverige kalladt *Almebergen*, 3295,7 sv. fot) vid Transtrand. — På Norska sidan reser sig *Snöhättan* i Dovrefjæld till 7768,4 sv. fot och är Europas högsta bergstopp norr om Alperna. Längs utefter fjällryggen och ofta högt uppe på dess sida ligger en rad af sjöar, källorna för Norrlands stora floder och betecknande den gräns, utefter hvilken landet höjer sig mer än 2000 fot öfver hafvets yta. Bland passen eller de s. k. Fjällportarna i denna bergsrygg märkas *Skarfdörren, Ekornsdörren* vid Sylfjället, *Gröndörren, Lunddörren, Skurdalsporten, Portfjällets Port* m. fl., alla i Jemtland och Herjedalen. Ett annat sådant pass skall finnas vid Svuckufjäll och sjön Fæmund, ett vid Storsjön mellan Skalstugan och Suul, ett vid foten af Sulitelma m. fl.

Från det 3295,7 sv. fot höga *Hemfjället* vid Norska gränsen, nära Transtrand, utgår en bergås, som skiljer Norra Sverige från det Södra, följer Wermlands, Nerikes och Westmanlands norra gräns samt innehåller Sveriges rikaste malmlager. Der Wermlands, Dalarnes och Westmanlands gränser nästan mötas, utgår en bergås rätt åt söder, tvärtigenom Nerike fram till Wettern och åtskiljer Mälarens vattensystem från Wenerns. Samma ås, det *egentliga Sveriges medelrygg, Stora Landryggen*, fortgår vidare längs efter Wettern, skiljer Westgötadalen från Östgötadalen och fortsättes ned igenom Småland och Skåne. I Nerike och Westergötland är han synnerligen låg och svår att urskilja, synnerligast i Westergötland, der hans bägge högsta punkter, det berg, på hvilket Finnerödja kyrka står, och *Dommebergel*, tillika ryggens begynnelse- och slutpunkter inom provinsen, uppnå blott resp. 525 och 798,8 sv. fot. Inkommen i Småland, går landryggen fram mellan Jönköping och Bottnaryd till det i dagen uppstigande jernberget *Taberg* (1032 Par., 1129 Sv. fot), bildar vid Almesåkra en märklig bergknut, fortsätter som en smal bergås mellan Laga-ån och Helge-ån och fortgår, svår att bestämma, genom Skåne, förenar sig med Linderöds-åsen och faller vid Sandhammar, Skånes sydöstra udde, ned i hafvet, för att ännu en gång uppträda på Bornholm (se ofvan) **)).

Från denna i n. och s. hufvudsakligen strykande landrygg utgå sidoryggar åt öster och vester, alldeles som refbenen från en ryggrad. Men utom dessa sidoryggar, finnes det tvänne större tvärryggar, som korsa landryggen, och uti hvilka det egentliga Sveriges högsta berg ligga, ehuru de icke hinna högre än till 1000 eller 1200 fot öfver hafvet. Den ena af dessa tvärryggar är den ofvannämda, som följer Dalarnes gräns söder om Dalelfven ända fram emot Roslagen och bildar det svenska jernbältet; den andra uppkommer söder om Göta Elf, bildar södra delen af Wenersborgs Län, breder ut sig till Smålands platå och är, fastän den upptager jernberget Taberg, fattig på rikare malmlager, men har deremot mycken myrmalm i sina sjöar. Mellan sidoryggarna hafva Sveriges floder sitt lopp; mellan dessa bägge tvärryggar ligga de stora sjöarne: Wenern, Wettern, Hjelmaren och Mälaren.

Rundtomkring sin kust omgifves Sverige af en ytterligare bergsrygg, den kedja af klippor, som, under namnet *Skärgården*, med blott ett enda afbrott omgifver Skandinaviens hela kust från Nordkyn till Torneå. Blott södra Hallands och Skånes kust saknar detta värn emot hafvet, hvartill ingenting liknande träffas annat än på vestra kusten af Skottland och Irland.

En annan, i andra länder okänd företeelse äro de Sveriges smala *sandåsar*, som sträcka sig flera mil i rigtning från n.n.o. till s.s.v., oberoende af bergen och andra höjder samt bestående af sand, grus och rullsten, den sistnämda ofta härledande sig från aflägsna bergstrakter. Deras uppkomst är ännu icke nöjaktigt förklarad; några tro, att de härleda sig från en våldsam öfversvämning (den s. k. *Rullstensfloden*), andra från ebb och flod eller hafvets svallande fram och tillbaka. De träffas endast i den

*) Enligt Hartman i V. A. Handlingar 1657 Par. fot.

**) Agardh, Statistik öfver Sverige, I, 2, sidd. 1—20. Att vi hufvudsakligen följt denna mästerliga teckning af Sveriges berg och vattendrag, torde icke af någon kunna illa upptagas, minst af den frejdade tecknaren sjelf

dalsänkning, som bildas af Sveriges två tvärryggar, och i hvars botten de fyra stora sjöarne ännu äro qvar. Bland dem märkas, norr om Mälaren: *Enköpings-åsen*, som stryker genom Enköping, Ulleråker och upp till Hedsunds-fjärden vid Dalelfvens utlopp, — *Badelunds-åsen*, som under många olika namn från Mälaren sträcker sig igenom Westmanland, går öfver Dalelfven vid Brunbäck och derifrån upp till Hedemora, Svärdsjö, Marnäs o. s. v.; — i Nerike: *Fellingsbro-* och *Glanshammars-åsarne*, i Westergötland *Kjelksta-* och *Björsäters-åsarne* m. fl. På Öland följer en sandås på vestra sidan utmed den s. k. Landtborgen.

Sveriges Vattendrag och Dalbildningar.

Genom de ofvannämnda tvärryggarna indelas Sverige i tre stora hufvuddelar, som, ehuru ej fullständigt, nästan motsvara den historiska indelningen i *Norrland*, *Svealand* och *Götaland*. Om man till Norrland räknar Dalarna, så innefattar denna hufvuddel allt landet norr om den nordligaste tvärryggen, der alla vattendragen gå från fjällryggen ned mot Östersjön, således från vester mot öster. Uti det mellan bägge tvärryggarna innefattade mellersta Sverige gå vattendragen hufvudsakligen till de stora sjöarna, medan södra Sveriges vattendrag allt efter sluttningen falla ut dels i Östersjön, dels i Nordsjön.

a. De Norrländska vattendragen äro följande:

Torneå-elf, bildad af Muonio- och Torneå-elfvar, som förena sig vid Kengis. Torneå-elf upptager derjemte Lainio-elf, och i det närmaste parallelt med densamma rinner *Kalix-elf*, som genom en tvärflod, *Tärende-elf*, står i samband med Torneå-elfven; — ett högst sällsynt förhållande, som äfven träffas i Södra Amerika, der Cassiquiare på samma sätt förenar Orinoco och Amazonfloden. Den del af Torneå-dalen, som efter sista fredsslutet med Ryssland ännu tillhör Sverige, omfattar 460 qv.mil och är lika stor som konungariket Hannover. Till Torneå-elfs dal hör måhända också den 17 mil långa *Råneå-elf*.

Luleå-elf, med ett område af vid pass samma storlek som konungariket Würtemberg, bildas af *Stora* och *Lilla Luleå-elfverna*. Den större, nordligare grenen bildar i början en kedja af sjöar, som ligga ofvanför hvarandra som trappor och nedstiga med vattenfall, af hvilka det sista, vid sjöarnas slut, är sannolikt det största i Sverige och Europa. Detta fall heter *Niaumelsaskas*, *Harsprånget*, och har en längd af ½ mil samt 400 fots höjd. Fyra mil nedanför Jockmocks kyrka förenar sig Lilla Luleå-elf med den större grenen. Äfven denna gren bildar flera vattenfall mellan Qvickjock och Jockmock.

Piteå-elf upprinner på Sulitelmas södra sida, bildar sjön Tjäggelvas o. a. samt har 31 mils längd. Genom *Baturte-fjällen* skiljes derifrån *Skellefteå-elf*, på Lappska *Sildut*, som upprinner vid Nasafjäll och bildar de stora sjöarna *Silbojock*, *Horn-Avan*, *Udjaur* och *Stor-Avan* samt efter 34 mils lopp faller ut i hafvet, sedan elfven 3 mil derifrån bildat *Finnforssen* och *Bomansforssen*.

Umeå-elf, med ett område af 336 qv.mil, eller ungefär lika med hela Schweiz, bildas af *Vindel-elfven* och *Umeå-elfven*, som, åtskiljda genom *Givortsfjällen*, förena sig vid blott 3 mils afstånd från hafvet. Elfvens största utvidgning är sjön *Stor-Uman*, hvarifrån floden flyter med stilla lopp fram till Lycksele, men, kommen halfvägs till hafvet, bildar det märkvärdiga fallet *Fällforssen*. Vindel-elfven bildar sjön *Stora Vindeln* och upptager *Lais-elf*, inan den förenar sig med Umeå-elfven *).

Alla de hittills uppräknade stora elfvernas dalar omfatta blott tvänne af Sveriges landskaper, *Westerbotten* och *Norrbotten*, tillsammans en areal af 985 sv. qv.mil eller lika mycket som ett par af Europas tämligen betydande konungariken.

Till Norrlands floder räknas ytterligare:

Ångerman-elfven, Sveriges praktfullaste flod, 35 mil lång med ett område af 350 (364?) qv.mil. Floden har tvänne källgrenar, af hvilka den södra begynner med *Wassdalens* vattendrag, en kedja af sjöar, som upprinna i fjällen och ifrån den sista sjön i vattendraget, Sparsjön, klyfva sig i tvänne armar, *Vängel-elf* och *Faxel-* (eller *Södra Ådals*) *Elf*, hvilka efter 8 mils åtskiljdt lopp slutligen föreuade falla in i Ångermanelfven. I Vängelelf infaller derjemte *Fjällsjö-elf*, afloppet från *Flåsjön* och andra fjällsjöar. Ångermanelfvens norra gren, hvars källor ligga i Åsele Lappmark vid ungefär 65° n. br. och 32° ö. l., uppkommer likaledes af två vattendrag, *Vojmsjöns* och *Kultsjöns*, som förena sig i *Volgsjön*, hvarefter floden i s.v. och sydlig rigtning fortsätter sitt lopp 15 mil till föreningen med Faxel-elfven och derifrån antager det praktfulla utseende, som alla resande beundra. Vid *Sollefteå*, 9,6 mil från utloppet, är floden redan segelbar för mindre farkoster, och 4 mil längre ned, vid *Nylands* lastageplats, för de största skepp. En mil från utloppet är Ångerman-elfven ¼ mil bred. Elfvens nedra lopp går igenom Norrlands trädgård, det på stora och sköna naturscener utomordentligt rika *Ångermanland*.

I söder från Ångermanelfvens dal ligger, 10 till 12 mil inne i landet från landryggen och dess fjällar, en af Norrlands härligaste sjöar, *Stor-sjön*, 7 mil lång och 3 mil bred, med den vackra *Frösön*, på hvilken *Östberget* höjer sig 500 fot öfver hafsspegeln. Sjön hemtar sitt vatten från fjell- och bergsjöar, som på tre sidor deromkring ligga ganska högt, ända till 13 eller 1400 fot öfver hafvet, men ligger sjelf blott 1026,8 sv. fot öfver hafvet. Ifrån denna sjö utgår *Indals-elfen*, i Jemtland kallad *Ragunda-elf*, först åt norr, men efter vid pass en mils lopp, mot o.s.o. Ungefär vid midten af sitt lopp bildar elfven sjön *Ge-*

*) I Umeå Lappmark sänker sig fjällryggen betydligt. En af Umeå-elfvens bifloder, *Areån*, har sin källa helt nära till sjön *Rysvandet* på norska sidan, hvilken några mil derifrån faller ut i Nordsjön, och från Vapsenvattnet i Sverige flyter Vefsen-elf genom Norge i Nordsjön.

sund, faller vid *Edforssen,* nära Medelpads gräns, 240 fot, och afbördar sig slutligen i norra ändan af Bottniska Vikens fjärd Klingerfjärden. I södra ändan af samma fjärd utfaller *Ljungan,* som under sitt 28 mil långa lopp bildar talrika sjöar och är så strid, att den icke tillåter någon båtfart, knappt flottning, samt blott genom upprensning kunnat göras segelbar till 3 mil från utloppet. De bägge flodernas område, 380 sv. qv.mil, bildar landskaperna *Jemtland* och *Medelpad,* bägge, isynnerhet det förra, rika på naturskönheter, bördiga och odlade, hvilket i Jemtland härleder sig från den öfvergångstrakt, som utbreder sig kring Storsjöns bassin.

Ljusne-elfven, 32 mil lång, uppkommer ur tre grenar från hvar sin fjellsjö, *Metän* nordligast, *Tänna-än* från sjön *Malmagen* på Rutefjäll sydligast, och midt imellan dem *Ljusne-ån* från en liten sjö, kallad *Ljusne-tärn.* Tätt intill dessa sjöar ligga tre andra, som utsända sina vattendrag åt Norge. Ljusnans tre källgrenar, som upprinna vid en höjd af 2674 Par. fot öfver hafvet, förena sig efter 5 mils lopp vid 1383 fots höjd, och hafva sålunda på denna korta sträcka störtat omkring 1300 fot. Floden flyter derefter åt öster och sydost med obetydligt fall och utan några större sjöar, tilldess den går in i Helsingland, der fallet är starkare och Ljusnan bildar det 50—60 fot höga vattenfallet vid Laforssen. Ljusnans område, 230 sv. mil, omfattar det vilda, ofruktbara *Herjedalen,* hvars inbyggare detta oaktadt med kärlek fasthänga vid sitt land, och derjemte *Helsingland,* ett öfvergångsland mellan den äkta nordliga naturen och det sydligare Sverige. I Helsingland rinna derjemte *Hassela-elfven* och *Dellen-sjöarnas* aflopp till hafvet, utan att falla in i Ljusnan.

I söder om Helsingland ligger det lilla landskapet *Gestrikland* med en betydligare sjö, kallad *Storsjön,* som har sitt aflopp i *Gafvel-ån,* vid hvilken Norrlands största stad, Gefle, är anlagd. Storsjöns höjd uppgifves till 192 Par. fot.

Nedanför Gestriklands sydliga gräns utfaller *Dalelfven;* hvars floddal, 279 sv. qv.mil, utgöres af landskapet *Dalarne.* Elfven uppkommer af två stora grenar, en nordlig, kallad *Öster Dal-elfven,* och en sydlig, *Vester Dal-elfven,* bägge ungefär lika långa, eller 24 mil. Östra Dal-elfven uppkommer ur små fjällsjöar på nord- och sydöstra sluttningen af Svuckufjäll, bildar *Idre-* och *Särna-sjöarna,* upptager flera smärre vattendrag, deribland *Ore-* och *Orsa-sjöarnas,* samt flyter derefter vid Mora in i n.v. ändan af den stora sjön *Siljan,* 5 mil lång och 3 mil bred, omgifven af Dalarnas minnesrikaste trakt och sköljande den vackra *Sollerön.* — *Vestra Dal-elfvens* källor ligga likaledes i fjällen; denna gren upptager *Venjans* vattendrag och förenar sig med andra flodgrenen vid Djursmo i Gagnefs socken. Efter föreningen upptager den stora floden sjön *Runn* och fortsätter sedan sitt lopp 18 mil, derunder utvidgad till stora sjöar, Fernebo-fjärden och Hedsunda-fjärden, bildar det stora vattenfallet vid *Elfkarleby* och faller omkring 0,5 mil derifrån ut i hafvet. Andra vattenfall i Dal-elfven äro *Nupåfallet* i Fulu elf, en af Vestra Dal-elfvens källfloder, samt *Styggforssen* i en å, som faller ut i Siljan.

Söder om Dal-elfven utfalla *Tierps-* och *Löfsta-åarne* i hafvet.

b. *Mellersta Sveriges vattendrag.*

Mellersta Sverige utgöres, såsom uti det föregående sades, af det stora bältet midt imellan landets bägge tvärryggar, af hvilka den norra från Dalarnes södra gränsberg fortsättes till Uppland, den södra sannolikt från Göteborgstrakten löper genom Westergötland, förbi Jönköping, norr om Eksjö, söder om Wimmerby samt ut till hafvet vid pass 10 mil norr om Kalmar. Till de tre stora sjöar, *Wenern* (132 Par., 147 Sv. fot öfver hafvet), *Wettern* (269 Par., 295 Sv. fot) och *Mälaren* (1,8 Par. fot öfver hafvet), som bilda en fördjupning midt i detta bälte, flyta alla vatten från tvärryggarna; men bältet sjelft genomskäres af tvenne stora fördjupningar, som bägge taga sin början vid Venerns sydöstra kust och i hvarandras grannskap. Den förra af dessa fördjupningar går öfver sjöarna Skagern och Toften genom Svartån ned till Hjelmaren och Mälaren, — det föreslagna loppet för Svea-kanal; i den andra fördjupningen är Göta-kanal anlagd; denna följer sjön Wiken, Wettern och Motala-ån samt slutar i Slätbaken.

1. *Wenern,* Sveriges största insjö, 15 mil lång och 7 mil bred, med en areal af 47 (enligt Akrell 53) Sv. qv.mil, är i sin östra del ansenligt djupare än i den vestra, den s. k. *Dalbo-sjön,* och har, ehuru den upptager omkring 30 särskilda strömmar, blott ett enda aflopp, *Göta Elf,* som efter 7 mils lopp faller ut i Kattegatt. Göta elf bildar, som bekant, talrika vattenfall. Redan vid utgåendet ur sjön, nära Wenersborg, ligger det 19 fot höga *Rånums-fallet,* som af seglaren undvikes genom den af Carl IX anlagda och sedermera utvidgade *Carls Graf;* men icke långt derifrån möter vid *Stallbacka* ytterligare en forss, som likaledes undvikes genom en kanal, och snart derefter uppträda de väldiga *Trollhättefallen,* i hvilka floden utefter en längd af 600 famnar nedstörtar 111 fot, delade i flera afsatser, *Gullöfallet,* 28 fot, *Toppöfallet,* 44 fot, *Stampeström* och de tre *Helvetesfallen,* 32 fot, hvilka alla undvikas genom *Trollhätte-kanal,* en jätteanläggning, hvars historia vi på ett annat ställe få beskrifva. Ännu nedanför Trollhättan möta tvänne fall, ett af 3,5 fot vid *Åkerström* och ett vid *Lilla Edet* af 10 fot, hvilka föranledt nya slussanläggningar. Vid Kongelf delar sig Göta-elf i tvänne armar, som innesluta ön Hisingen; den kortare af dessa armar, *Nordre-elf,* faller ut i *Elfve-fjord,* den längre i *Risö-fjord.*

Mot Venern slutta på norra sidan landskaperna *Wermland* och *Dal,* på södra sidan *Westergötlands* norra del; de bägge sluttningarne åtskiljas från hvarandra genom *Gullspångs-elfvens* inlopp i Venern i öster, i vester genom Göta elfs utlopp ur samma sjö.

Från norra sluttningen utfalla i Venern följande floder:

Let-elfven, äfven kallad *Svart-elfven,* bestående i en kedja af talrika sjöar, hvilka alla samla

sitt vatten i sjön *Skagern*, som genom *Gullspångs-elf* afbördar sig i Venern.

Klar-elfven upprinner från sjön *Fæmund* 2352,5 sv. fots h.) i Norge, flyter inom detta land 10,5 mil under namnet *Tryssild-elf* och går sedan 20 mil genom Wermland. Om man härtill lägger sjön Fæmunds längd, 6 mil, elfvens lopp genom Wenern, 12,5 mil, samt Göta-elfs längd, 7 mil, så blir hela vattendragets längd 56 mil och Klar-elfven sålunda Sveriges längsta flod. Dess område beräknas till 340 geogr. qv.mil. Floden bildar inga sjöar, men har åtskilliga betydligare forssar, likväl inga större än att laxen går ända upp i Tryssild-elfen.

Frykens vattendrag, bestående af den 7,25 mil långa och genom tvenne sund i tre delar afdelade sjön Fryken, afbördar sig i Venern genom Norselfven. I Fryken infalla 4 ansenliga åar. Närmast vester om Fryken ligger sjön *Vermelen*, som, 3 mil lång, också faller ut i Venern.

Byelfvens vattendrag har flera källgrenar, som förena sig uti *Nysocks-sjön*, hvilken afbördar sig uti *Glafsfjolen*, 7 mil från Venern. Vattendraget förenas med Venern genom en kanal, färdig 1837, med en sluss, uppkallad efter Olof Trätälja.

Alla dessa vattendrag upptaga provinsen *Wermland*.

Landskapet Dal upptages af fyra parallelt liggande, långa, men smala sjöar, *Stora Le*, *Lelången*, *Östra* och *Vestra Silen*, på tvären sammanbundna genom korta, naturliga kanaler. Deras vatten samlas i *Laxsjön* och *Animmen* samt flyta ut i Wenern vid *Köpmannabro*. Dessa sjöars nordligare delar tillhöra Wermland.

Från södra sluttningen infalla i Wenern: *Tiden* och *Lidan*, mellan hvilka Westergötlands bördiga slätt med Falbygden är belägen, tillika med de märkvärdiga öfvergångsbergen *Billingen*, *Ålle-* och *Mösseberg*, *Lugnås* på östra och *Kinnekulle* på vestra sidan. Vester om *Nossan*, den tredje af de från denna sluttning fallande floderna, ligga *Halle-* och *Hunneberg*. Af dessa floder är Lidan ensam segelbar, en mil ifrån Venern.

I vester om Dal och Westergötland ligger *Bohus Län*, i äldre tider kalladt *Viken*, hvars vatten falla till Kattegatt. Utom Göta Elf böra hit *Bullarens vattendrag*, som flyter från söder mot norr ned till *Idefjord*, Sveriges gräns mot Norge, *Qvistrums Elf* m. fl. I Göta Elfs utloppsvik faller *Säfve-ån*, afloppet för sjöarna *Anten*, *Mjörn* m. fl. Genom *Mölndals-å* ledes *Nedsjöns* vatten likaledes i Göta Elf.

2. *Mälaren*, med en areal af 17 Sv. qv.mil, uppfylld med öar och holmar (man har uppgifvit deras antal till 1300), ligger icke mer än 2 sv. fot öfver Östersjön och har till denna blott ett naturligt utlopp, *Norrström* i Stockholm. Det är Sveriges vigtigaste sjö; på Mälarens stränder ligga rikets hufvudstad och dessutom tio städer, tjugo till tretio slott och större herrgårdar, hundrade mindre säterier, och på dess öar tjugo slott och palatser, femtio mindre säterier samt oräkneliga smärre gårdar; genom Sigtunafjärden kommer man på Mälaren djupt inåt Uppland, genom *Strömsholms kanal* långt inåt Dalarne, genom *Hjelmarekanal* djupt inåt Nerike. Den märkvärdiga sjön, bottnen i Mälardalens 240 Sv. qv.mil omfattande bassin, mottager sina vatten hufvudsakligast från vester och norr.

Från vester komma blott tvänne betydligare vattendrag: *Arboga-ån* och *Svart-ån* med sjön *Hjelmaren*, bägge skiljda från hvarandra genom landhöjden *Käglan*. Arboga-ån bildas af tre grenar, *Oppbåga-ån*, *Linde-* eller *Vedevågs-ån* samt *Nora-* eller *Järle-ån*, alla kommande från norr, och af hvilka Linde-ån är den längsta. Den bergsbygd, hvarifrån dessa åar komma, utgör en ansenlig del af de på jernmalm rika trakterna i Sveriges norra tvärrygg. Till sjön Hjelmaren kommer man från denna å genom *Hjelmare-kanal* eller *Arboga-Graf*. Sveriges äldsta betydligare kanal, påbörjad redan under Carl IX och Gustaf den Store. Höjdskilnaden mellan Hjelmaren och Arboga-ån är omkring 73 fot.

Genom *Svart-åns* och *Telge-åns* vattendrag bildas sjön *Hjelmaren*, 6 Sv. mil lång med en areal af 4,5 (4,23 Forssell) qv.mil och omkring 80 fots höjd öfver hafvet. Sjön faller genom *Hyndevads-* eller *Eskilstuna-ån* ut i Mälaren.

Norrifrån infalla i Mälaren *Hedströmmen*, *Köpings-ån*, *Kolbäcks-ån*, *Westerås-* eller *Svart-ån*, *Sala-* eller *Sag-ån* samt *Fyris-åns* eller *Sigtuna-fjärdens* vattendrag. Af dessa floder är Kolbäcks-ån, som börjar i sjön *Vessman* och fortsättes genom sjöarna *N.* och *S. Barken* samt *Åmänningen*, genom *Strömsholms-kanal* segelbar från Mälaren till frammemot Smedjebacken. Fyris-ån kommer från Dannemora-sjön, som ligger blott 53 Sv. fot öfver hafvet.

De provinser, genom hvilka de nu uppräknade floderna strömma, äro *Nerike*, *Westmanland* och en del af *Uppland*.

Men Mälardalen har äfven en sluttning åt Östersjökusten, och denna innefattar Roslagen, Söder-Törn och Stockholms Skärgård eller ungefär hvad man betecknar med Stockholms Län. Likasom Skärgården är uppfylld af öar och klippor, är Roslagen och Söder-Törns slättland uppfyldt af sjöar. Det förra, i hvars nordliga trakt Dannemora Grufvor ligga, är ett fullkomligt lägland, bland hvars vattendrag *Hökhufvuds-ån*, *Norrtelge-ån*, *Edbovikens* och *Garnvikens-å* böra nämnas som de förnämsta: de uppkomma alla fyra i samma trakt, n.o. från den betydliga sjön *Erken*, och utgöra en labyrinth af vatten, som svårligen låter sig beskrifvas. *Skärgården*, den stora hafsvik, hvartill Mälarens mynning utvidgar sig mellan Roslagens och Söder-Törns stränder, håller 10 mil i längd mellan Rådmansö i Roslagen och Örnön i Söder-Törn samt utgör från Norrström till yttersta skären 8 mil, med en vidd af öfver 30 qv.mil, öfverallt uppfylld af öar, holmar, klippor och grund till oräkneligt antal. De största öarne äro Vermdön, Lidingön, N. och S. Ljusterö, Yxlan, Blidön, Ingarön m. fl. I Skärgården ligger staden Waxholm med sin fästning. — Af de talrika sjöarna i Söder-Törn märkas *Drefviken*, *Ma-*

gelången, Stora Örlången, Brännkyrkasjön m. fl.

Från södra sidan falla inga betydligare floder in i Mälaren, hvilken genom *Söder-Telgekanal* här är sammanbunden med hafvet. Utmed denna strand ligga sjöns största öar: *Lofön, Svartsjölandet, Ekerön* med *Munsön, Adelsön, Sela-ön, Aspön* och *Fogdön.*

Genom en ås, som i söder om Hjelmarens och Mälarens vatten sträcker sig fram till Järnaviken af Östersjön, och en annan ås, som under namnet *Tiveden* i fordna dagar utgjort gränsen mellan Nerike och Westergötland och under sin fortsättning mellan Nerike och Östergötland får namnet *Tylö Skog* samt slutligen närmare *Bråviken* förenar sig med *Kolmården,* bildas en särskild bassin, som innefattar *Södermanlands* vigtigaste vattendrag. Detta har sitt ursprung i sjön *Tisaren,* tätt invid hvars södra strand Tiveden stryker fram, och utgör en nästan oafbruten kedja af sjöar, som småningom sänka sig terrasslikt och slutligen genom *Nyköpings-ån* falla ut i hafvet. De största bland dessa sjöar äro *Tisaren,* som genom *Svennevads-ån* förenas med *Sottern, Kolsnaren, Yngaren, Hallbo-sjön, Södra Långhalsen,* af hvilka den förstnämnde ligger 340, den sednare blott 55 Sv. fot öfver hafvet, och hvilka alla hafva sitt utlopp i Nyköpingsån, som derjemte ytterligare tjenar till aflopp för vattnen i de från Södermanlandsdalens södra gränsås kommande sjöarna *Hunn, Tisnaren* och *Viren* samt de från norra gränsåsen rinnande *Skundern, Dunkern, Båfven, Lisjön* m. fl., hvilka förena sig med den förstnämda, mellersta sjökedjan under dennas gång framåt. Redan af dessa korta uppgifter finner man, att Södermanland är synnerligen rikt på sjöar, kanske det sjörikaste landskapet i Sverige, med undantag af Roslagen och Söder-Törn. Många bland dessa sjöar äro betydande: Långhalsen håller t. ex. 3, Yngaren och Båfven 2, Tisnaren 1,5, Kolsnaren, Sottern, Tisaren m. fl. 1 mil i längd. Flera äro försedda med talrika öar och holmar, hvilkas antal i Båfven uppgifves till »lika många som dagarnas i året.»

Ett annat vattendrag är *Trosa-åns,* afloppet för flera sjöar, t. ex. *Abborsjön, Holmsjön, Nyckeln, Klämmingen* och *Sillen.*

3. *Wettern,* 12,5 sv. mil lång, högst 2,5 mil bred, med en areal af 17 qv.mil och, på djupaste stället, 400 sv. fots djup, kan icke utan skäl anses som en jättestor klyfta i den stora landrygg, som går igenom mellersta Sverige. Sjön har inga större betydligare tillflöden, blott ett aflopp, och är dessförutan olika med Sveriges flesta sjöar deri, att den saknar öar. Längs igenom sjön går likväl en klippås, kallad *Getryggen,* af hvars öfversta kamm *Jungfrun* och *Visingsö* äro uppstigande delar. Vettern är dessutom utmärkt genom sitt ovanligt klara vatten, sina strömmar och svallvågor mot storm, sitt periodiska stigande och fallande, hvilket man förmodar härleda sig från dess underjordiska samband med andra sjöar, — t. ex. *Unden* i Wetterns egen bassin, — sina hägringar och dunstbilder m. fl. företeelser, hvilka alla förtjena närmare undersökning.

Wetterns aflopp är *Motala Elf,* af hvars vidt utbredda grenar *Östergötland* bevattnas. Floden bildar under sitt lopp genom denna provins sjöarna *Boren, Norrbysjön, Roxen* och *Glan* och nedstiger under denna färd från 295 sv. fot, Wetterns höjd vid elfvens utlopp, uti fem afsättningar först 52 fot, dernäst 25, så 109 (till Roxen), derpå 39 (till Glan) och sist 70 fot (till Bråviken) der floden faller ut. På norra sidan infalla i Motala-Elfs vattendrag *Ysinge-* och *Finspongs-åarne,* på södra sidan *Svartån* och *Stångån.* Den förra kommer från *Sommen,* Östergötlands största sjö, 3,5 mil lång, 1,5 mil bred, belägen i landets högsta bergstrakt, *Holaveden,* 528 (450) sv. fot öfver hafvet. *Stångåns dal* består i en kedja af sjöar, deribland *Åsunden, Jernlunden, Erlången,* hvilka alla afbörda sig i Roxen, likasom Svartån.

Genom Östergötland öfver Wettern och en del af Westergötland går *Göta-kanal,* hittills svenska folkets jättelikaste företag, hvars beskrifning förekommer på sitt ställe.

c. *Södra Sveriges vattendrag.*

Genom södra tvärryggens förening med stora landryggen söder om Wettern bildas *Småländska bergplatån,* som i allmänhet icke kan antagas uppnå mer än 500 fots höjd, ehuru vissa punkter, t. ex. *Almesåkra-berget* och *Taberg,* resa sig till omkring 1129 fot. Från denna platå utgå talrika vattendrag åt platåns olika sluttningar öster-, vester- och söderut. Det vigtigaste vattendraget österut är *Emmån* i Kalmar Län. Åt söder utfaller, på kusten af Bleking, *Mörrums-å,* som kommer från sjön *Åsnen,* den största i hela södra Sverige, ehuru dess areal uppgifves till blott 1,6 qv.mil. Åsnen erhåller sina tillflöden från sjöarna *Algunnen, Helgasjön* och *Salen.* Andra på Blekings kust utfallande åar äro *Hoby-ån, Ronneby-ån* och *Lyckeby-ån.* De landskap, som bevattnas af dessa floder, äro, i norr, det urgamla *Wärend,* i söder, utmed kusten, det täcka *Bleking.* I Ronnebyån märkes fallet vid *Djupadal.*

Vesterut, på *Hallands* kust, utflyta i Kattegatt fem floder, som i början gå mot söder, men sedan vända sig mot vester och till kusten. Dessa floder äro, från norr till söder, *Rolfsån,* som upptager sjön *Lygnern,* och tillika med *Kongsbacka-ån* faller ut vid Kongsbacka stad, — *Viskan,* hvars högsta källor ligga norr om Borås och som upptager flera sjöar, — *Ätran,* likasom Viskan upprinnande på södra tvärryggen (*Strengsereds-bergen* i Redevägs härad) och bildande sjön *Åsunden* m. fl. sjöar, hvarefter den faller ut vid Falkenberg, — *Nissan,* som upprinner vid Taberg och faller ut i Laholms-Bugten, vid Halmstad, — slutligen *Lagan,* som upptager talrika vattendrag, hvilka samla sig i sjöarna *Vidöstern* och *Bolmen,* hvarefter Lagan icke mer bildar några sjöar och faller ut vid Laholm. Det landskap, hvarigenom dessa floder rinna, utgör den bergiga delen af Elfsborgs Län (sex af de sju gårdfarihandlande häraderna) tillika med Halland, som i norra delen är klippigt, i den södra utgör ett vidsträckt lågland, och, innanför kustlandet Halland, det fordna Finveden.

Skåne, **Sveriges sydligaste** provins, skiljes i norr från **Halland genom** *Hallands-ås* och från Småland genom *Göinge-åsen*, som går söder om sjöarna **Möcklen** och **Åsnen** fram till Blekingska gränsen. Tvärtöfver den halfö, som Skåne bildar, d. v. s. i öster och vester, stryka ytterligare tvänne åsar, af hvilka den ena i sin vestra del kallas *Söderåsen*, i sin östra *Linderöds-åsen*, hvilka bägge förena sig i stränderna kring Ringsjön. Söderåsen slutar vid hafvet med *Kullaberget*. Den andra Skånska tväråsen, äfvenledes i rigtning från ö. till v., är synnerligen afbruten och låg samt reser sig blott i några bergshöjder, bland hvilka Romeleklint och Stenshufvud äro de högsta; denna ås fortsättes nästan omärkligt ända fram till Falsterbo Ref och utgör landskapets vackra södra kusttrakt. Genom dessa åsar delas Skåne i tre bälten, ett nordligt, som innefattar hufvudsakligaste delen af Christianstads Län samt är till större delen skogigt och bergigt, — ett mellanbälte, som utgör det egentliga Skånska slättlandet — och ett kustbälte, utgörande kuståsens södra och östra sluttningar mot Östersjön. Utför norra bältets vestra sluttning rinner *Rönne-ån*, som från Ringsjön faller ut vid Engelholm, och utför östra sluttningen flyter *Helge-ån*, afloppet från sjön *Möcklen* i Småland; denna å genombryter Skånes norra ås och delar denna i de bägge delarna Hallands-åsen och Göinge-åsen. Vid Christianstad utvidgar sig Helge-ån till åter en sjö, kallad *Helge-sjö*, och faller ut vid Ahus. I Helge-å infaller den från *Finja-sjön* kommande *Alma-ån*, och till samma bälte [illegible] *Ifvetofta-ån*, afloppet för *Oppmanna-* och *Ifö-sjöarna*.

Mellersta bältets hufvudflod är *Kefling-å*, som börjar knappt en mil från östra kusten, genomflyter Skånes hela bredd från öster till vester, samlar sina flesta källgrenar i *Vombsjön* och faller ut i trakten af Barsebeck. Genom denna å delas Skånska slätten i den mindre bördiga norra eller Helsingborgs och den fruktbara Lunda-slätten, der nu mer ingen skog finnes, utan der man, enligt Linnés ord, sommartiden icke ser annat än »himmel och sädesfält.» — Bland åarna i Skånes södra bälte märkas *Köpinge-ån* på södra och *Virke-ån* på östra sidan.

På det af öfvergångsbergarter bestående *Öland* finnes blott en sjö, *Hornsjön*, i öns norra del. Öns vestra sida saknar åar; på den östra flyter *Gärdslösa-ån*, ¾ mil lång.

Gottland, Östersjöns största ö, likaledes bestående af öfvergångsberg (öfverst kalk, hvilande på sandsten), saknar egentliga sjöar och floder. Öns åar (den största är *Gothems-å*, 3 mil lång) torka nästan allmänt ut om somrarna; dess djupare vattensamlingar, de s. k. träsken, äro 12 till 15 fot djupa urhålkningar i kalk-klippan, af hvilka de flesta ligga nära hafvet, hvari de utfalla med en kort kanal. Det största är *Lummelunds-Träsket*, ¾ mil långt; *Bogeviks-Träsk* nära Slitö på östra kusten faller ut i hafvet genom sju kanaler af blott 15 alnars längd, kallade »Sju Strömmar.» Vattensamlingar af annat slag äro de s. k. Myrarne, som till botten hafva dyjord, hvari vattenväxter trifvas. De största äro *Martebo-Myr* och *Mäster-Myr*. Gottlands träsk och myrar upptaga $\frac{1}{12}$ af öns hela yta.

Geogr. Lexik.

Sveriges förnämsta *naturprodukter* äro följande:

I. Af **mineralriket**: *granit* och *gneiss*, de allmännaste beståndsdelarne i Sveriges flesta berg, — *kalksten* och *marmor*, — *porphyr*, — *alunskiffer*, *jern-* och *kopparvitriol*, — *svafvel*, *blyerz* och *stenkol* (dock föga), — *silfver-*, *koppar-*, *jern-* och *blymalm*, *kobolt* och *murr-sten*. Den mesta silfvermalmen träffas i Westmanland, största tillgången af kopparmalm i Dalarne och Östergötland, jernmalm företrädesvis i Dalarne, Wärmland, Nerike, Westmanland, Uppland och nordöstra delen af Södermanland. Blymalmen träffas synnerligast i Westmanland och Dalarne, koboltmalmen i Nerike och Södermanland, svafvel i Nerike och Dalarne, vitriol på Öland, i Dalarne och Nerike, alunskiffer i Westergötland, Nerike och på Öland. Marmor finnes blott i Södermanland och Östergötland, stenkol, som redan blifvit sagdt, endast i Skåne.

II. Af **växtriket** förekomma, utom en mängd grässlag, som begagnas till boskapsfoder, hufvudsakligen sädesslagen *korn* (till 68½°), *råg* (till 60°), *hafra* (till 64°) och *hvete* (till 66°); — vidare *potates* (införd i Sverige af Jonas Alströmer 1756 och odlad längre norrut än kornet), *rofvor* (odlade till samma breddsgrad som kornet), *hampa* och *lin* (till 64°), *humle* och *tobak* (ungefär till 61°), *kummin*, *anis*, *bohvete* m. fl. och. de egentligen s. k. *trädgårdsväxterna*, hvilka upphöra mellan 65° och 66°. Af de talrika odlade och vildt växande bärsorterna stå *hjortron*, *smultron* och *åkerbär* (de sistnämnda endast i Norrland) främst, tillika med *lingon* och *hallon*, *blåbär* och *berberis*; af *fruktträd* odlas *äplen*, *päron*, *körsbär* och *plommon*; Sveriges skogsträd äro barrträden *tall*, *gran* och *en*, löfträden *björk*, *sälg*, *vide*, *asp*, *rönn*, *al*, *lönn*, *ask*, *pil*, *alm*, *lind*, *ek* och *bok*. Af alla dessa fördrager björken det hårdaste klimatet och trifves ännu vid 66° samt 1900 fots höjd, medan tallen upphör vid 1350, granen redan vid 1000 fot. Lönnen går till 63°, asken och pilen till 62°, almen och linden till 61°, eken till något öfver 60°, boken till 57½°; fruktträden upphöra omkring 65°.

III. Af **djurriket** eger Sverige bland de lägre klasserna den ätliga *ostran* och crustaceerna *kräftan*, *krabban*, *hummern*; bland insekterna *biet*; äfven *silkesmasken* hålles som husdjur. — Af fiskarna märkas: *hvitfisk*; *mört*, *asp*, *id* och *braxen*; — *anjovis*, *vassbuk*, *strömming* och *sill*; *gädda*; *harr*, *nors*, *sik*, *röding* och *lax*; — *makrill*; *gös*, *aborre*, *flundra*, *simpa*; — *lake* och *torsk*; — *ål*; — *rocka* och *nejonöga* m. fl.

Af reptilier förekomma *huggorm, kopparorm, ödla* och *groda*. Bland de svenska foglarna märkas flyttfoglarne *ärlan, svalan, lärkan, näktergalen* och *bofinken; beckasinen, morkullan* och *tranan; — anden, vildgåsen* och *svanen*; derjemte förekomma *dufvor, starar, domherrar, steglitser* och *grönsiskor; nötskrikor, kråkor* och *skator; vaktlar, rapphöns, hjerpar, snöripor, orrar* och *tjädrar; ugglor, ufvar, glador, örnar* och *falkar* bland roffoglarna samt bland hemfoglarna *dufvor, höns, kalkoner, påfoglar* m. fl. — Bland fyrfotadjur har landet att uppvisa *haren, råttan, ekorren* och *bäfvern* (nu högst sällsynt) bland gnagare; — *björnen* (går sällan högre eller längre norrut än granens gräns), *jerfven* (sällan sydligare än Dalarne), *gräfsvinet* och *lodjuret*; — *hiller, mård, hermelin* och *vessla* (i de nordligare trakterna); *räf* och *varg* bland de egentliga rofdjuren, och derjemte flera arter *skäl*. Af de idislande har landet, utom boskapsdjuren, äfven *rehn* och *elg*, den förre Lappens husdjur, den sednare norrut till 64°, söderut sällan till Kolmården och Tiveden. Hjort och rådjur träffas endast i djurgårdar; mulåsnan är sällsynt. Bland husdjuren märkas: *kanin, hund, katt, svin, get, oxe, får* och *häst*.

Sådan är, i korthet framstäld, den svenska jorden. Ehuru inga skyhöga fjällar här resa sin topp ofvan molnen, är Sverige ändock ett bergland; men det är framför allt de spegelblanka sjöarnas, de forssande elfvernas land. Dess klimat är kallt, men dock mildare än hvilket annat lands som helst under samma högnordliga bredder, och dess jord, ehuru ingalunda otacksam för odlarens möda, gifver likväl ingenting utan allvarligt arbete. Djupt i dess inandöme ligga dyrbara skatter, ligga de malmlager, som äro Sveriges egentliga rikedom och rättfärdiga de ord, dem Sveriges störste konung, den Store Gustaf Adolf, yttrade i Falu Grufva: »Hvar finnes på jorden en potentat, som har ett präktigare palats att uppvisa än det, der vi nu stå?» Sveriges kuster omgifvas utaf hafvet, visserligen icke någon ocean, men dock tillräckligt stort och tillräckligt hemsökt af stormar, att pröfva modet och utbilda skickligheten hos den, som der hissar sitt segel. Tusentals klippiga holmar, som resa sina toppar uppöfver ytan af detta haf, omgifva med ett af naturen sjelf anlagdt värn den svenska kusten och skydda densamma mot hafvets inbrott likasom mot fienders. Men öfver allt inom det hafomgjordade landet, — hvilket fält för menniskans verksamhet! Djupt i jordens inandöme knalla de sprängande bergskotten och skilja den dyrbara malmen från berget, — i skogen falla yxans dofva slag, snart, vi hoppas det, ledda af en ordnande lag, som bättre än hittills skett kringvärnar den dyrbara skatt, som Sverige fått i sina skogar, — vid hvarje forss går den flitiga hammaren upp och ned, förädlande bergens dyrbara gåfva, medan bonden styr sin plog i dalen ne[d]före, medan tusentals segel sväfva på sjöar [och] haf, och röken från hundratals ångfartyg, [hun]dratals fabriksskorstenar bevisar, att död [och] stillastående finnas ingenstädes inom det [ut]sträckta landet. — Det närmaste föremålet [för] vår uppmärksamhet skall nu bli en kort b[lick] på det närvarande tillståndet inom det f[olk], som med sin verksamhet ger detta lif åt [den] svenska jorden, och för en tredje afdelning [vilja] spara vi en kort öfversigt af detta folks [hi]storiska öden. Det inskränkta utrymmet [gör] det nödvändigt för oss att fatta oss kort; [vi] hoppas dock, att ingenting väsendtligt s[kall] bli utelemnadt ur vår skildring.

B. INVÅNARNE.

a. *Befolkningens antal* m. m.

Sveriges invånare bestå hufvudsakligen af folkstam, den *Svenska* grenen af Skandi[na]viska stammen, hvartill kommer ett mindre [be]tydande antal af *Finnar* och *Lappar*. [De] förra, hufvudsakligast bosatta i Norrbotten [och] Wermland, utgöra sannolikt omkring 4 el[ler] 5000 individer; af *Lapparne*, som 1825 [ut]gjorde ett antal af 5904, 1835 af 5729, 18[..] af 4370, uppgåfvos år 1850 blott 988 ha[fva] rehnar, hvaremot 892 manspersoner voro kri[ng]vandrande och vallhjon.

Sveriges hela folkmängd uppgafs 1855 [..] ett antal af 3,639,332 individer; år 1850 [ut]gjorde densamma 3,482,541, år 1830 steg fo[lk]nummern till 2,888,082, år 1820 till 2,584,6[..] år 1800 till 2,347,303 och utgjorde år 17[..] endast 1,785,727 personer. Med Finnland i[n]beräknadt (men icke de Tyska provinser[na]) hade Svenska monarchien år 1805 en folkmän[gd] af 3,308,545, och öfverstiger sålunda folkmä[ng]den i vårt land nu icke så obetydligt Sve[ri]ges och Finnlands sammanräknade folkmän[gd] vid denna tid. Det har vid anställd beräkni[ng] visat sig, att Sveriges befolkning, Finnland o[be]räknadt, under de sednaste hundra åren ök[at] sig med en alltjemt stigande progression, el[ler] från 1751 till och med 1775 med 0,51 pro[c.] årligen, från 1775—1800 med 0,59, — fr[ån] 1800—25 med 0,66, från 1825—50 med 0,90 p[roc.] och från 1851—55 med 0,97 proc. årligen. Und[er] hela århundradet är det hufvudsakligast de nor[dliga] länen, som gjort de största framstegen i afseen[de] på befolkningens tillväxt, så att, då Svea Rik[e], som år 1751 hade 634,108 inv., år 1850 rä[k]nade 1,024,882, och Göta Rike, hvars befol[k]ning år 1751 var 1,002,860, ett århundra[de] derefter hunnit till 2,050,163, hade Norrlan[d] på samma århundrade från 148,759 förkofr[at] sig till 407,496 invånare. Samma förhålland[e] tyckes ännu fortfara, så att Umeå och Pite Län, de bägge nordligaste, ännu 1850 behöll[o] första rummet i afseende på befolkningens ök[]ning och närmast efterföljdes af Östersund[s] Län, hvarefter närmast kommo Malmö och Chri[]stianstads Län, de bägge sydligaste, samt Car[l]stads Län. *Svagast* har progressionen var[it] och är den ännu inom Mälareprovinserna.

Att folkmängden i Sverige icke härleder si[n] tillökning från invandringar, bevisas deraf, att medan under åren 1846—1850 omkring 60[..]

personer årligen utvandrade ur landet,*) endast omkring 200 årligen invandrade dit (från 1840 till 1845). Det är sålunda endast från de föddas öfverskjutande antal öfver de döda, som folkmängden i Sverige hemtar sin tillväxt, och uppgifves detta öfverskjutande antal för 1851—55 till 120,733, för år 1850 till 41,885 personer, för de tre åren 1845—48 i medeltal till 27,601, under qvinqvenniet 1840—45 till 35,710 och under qvinqvenn. 1835—40 till 24,867. Det absolut högsta nativitetsöfverskott, som någonsin förekommit i Sverige, uppgifves vara det för 1849, hvilket uppgick till 44,462 personer fler födda än döda. Under detta år föddes i Sverige icke mindre än 112,304 barn, hvilket antal för år 1850 uppgick till 100,399 och under hela femårsperioden 1845—50 i årligt medeltal till 104,822, hvaremot under åren 1840—1845 de föddas antal utgjorde 100,843 och för åren 1820—1825 uppgick till endast 95,706 i medeltal för året.**)

Den absolut största *dödligheten* inträffade i Sverige 1773, då 105,139 personer dogo, medan under femårsperioden 1805 1810 årliga mortaliteten uppgick i medeltal till 75,899, under qvinqvenniet 1845—50 till 70,991 och under 1851—55 till 77,044 personer årligen. — I allmänhet taget har under de sednast förflutna 30 åren icke blott nativiteten tilltagit, utan äfven mortaliteten blifvit förminskad emot den äldre tiden.

Af alla lefvande födda dö i Sverige öfver en *tredjedel*, inan de uppnått 3:dje året, och mer än hälften, inan de uppnått sitt 40:de år. Under första lefnadsåret dö 22 proc. (1846—50 i medeltal 15,991,6) af alla lefvande födda (i Norge och Danmark 20, i Preussen 24, i Neapel 26, i Österrike 32 proc.); af de 70,991 årligen döda under femårsperioden 1845—1850, hade 20,142 (28,3 proc.) uppnått 60 år och derutöfver. Af dem voro 290 (0,4 proc.) öfver 90 år; men blott 0,001 proc. af alla döda hade uppnått öfver 100 års ålder. Imellertid befinner sig, vid jemförelse med andra nationer, svenska folket på en icke ofördelaktig ståndpunkt i afseende på så väl antalet af de barn, som bortryckas under första lefnadsåret, likasom i fråga om uppnåendet af en högre ålder, ehuru det icke kan nekas, att inom vårt eget land nu färre personer uppnå en större lifslängd än förut var händelsen. År 1805 funnos t. ex. i Sverige icke mindre än 127 personer af öfver 100 års ålder; men 1840 och 1850 gick dessas antal till blott 9, 1845 till endast 4*).

Ungefär hälften af den lefvande befolkningen är imellan 20 och 60 år; en elftedel af befolkningen tillhör konskriptionsåldern (20—25 år), och nära tredjedelen är mellan 20—40 år, då mannen är fullt användbar till krigstjenst, så att Sverige räknar omkr. 160,000 män inom beväringsåldern och inalles omkr. 550,000 män, som kunna bära vapen, oberäknadt de kraftfulla män, som redan hunnit öfver 40:de året.

De flesta dödsfall af *olyckshändelser* inträffa i Sverige genom *drunkning* (under åren 1840—1845 i medeltal 1181 drunknade om året). Dödsfall genom olyckshändelser eller våld beräknades under åren 1845—50 i medeltal till 2295,8, eller 3,9 proc. af hela mortalitetsbeloppet. För qvinqvenniet 1851—55 utgjorde de genom olyckshändelser omkomnes antal inalles 9,919. — De särskilda *cholera-epidemierna* (åren 1834, 1850—55) hafva bortryckt inalles 26,413 personer, deraf epidemien 1834 ensam 12,637 personer och den 1853: 8,511.

I Ljungbergs »Allmänna Statistik», II, sid. 215, meddelas följande tabell till öfversigt af nativitets- och mortalitets-förhållandena i Sverige under olika tider:

De lefvande föddas

År	antal:	Förh. till folkmängd.:	
1750	82,360	1:	24,8 (Finnland inber.)
1775	71,249		28,4.
1801	70,629		33,1.
1825	100,315		27,6.
1849	112,304		30,2.
1850	110,399		31,5.
1846—1850 i medeltal.	104,822		33,2.

De årligen dödas

År	antal:	Förh. till folkmängd.:	
1750	58,939	1:	34,8.
1775	49,560		30,8.
1801	61,323		38,3.
1825	56,465		49,1.
1849	67,842	.	50,7.
1850	68,514		50,8.
1846—1850 i medeltal.	70,991		49,0.

I Stockholm förhöll sig 1850 de föddas antal till folkmängden som 1 till 29, i de öfriga städerna som 1 till 33 och på landet som 1 till 31,5. Samma år förekom i Stockholm ett dödsfall på 24 lefvande, i de öfriga städerna 1 på 36,4 och på landet 1 på 54,4. Man beräknar öfver hufvud taget i Europa, att de döda förhålla sig till de lefvande som 1 till 40, de födda som 1 till 27.

Dödfödda barn voro i Sverige 1850*) till ett

*) Från 1851—55 utvandrade 12,744 personer, och var utvandringen störst 1854, då den uppgick till 4243 individer. Största utvandrare-antalet gick till Amerika, dit 11,148 personer begåfvo sig under detta qvinqvennium. Deremot utgjorde inflyttningen under samma 5-års-period endast 242, de flesta från Tyskland. (Tabell-kommissionens Berättelse för 1851—55.)

**) Det högsta antalet lefvande födda barn är dock det för 1854, eller 120,107, deraf 61,306 mank. och 58,801 qv.k. Samtliga *födda* 1851—55 utgjorde 505,956, samtliga *döda* 385,223.

*) Af 100 döda i Norge åren 1836—45 voro 33,1 öfver 60 år, och af dessa hade 1,6 uppnått 90, men 0,1 100 års ålder. I England dogo 1841—42 af 100 personer 23, i Sachsen 1832—1836 af 100 personer 22, i Preussen 1841 af 100 personer 20,4, i Österrike 1841 af 100 personer 17,4, i Ryssland 1843 af 100 personer 11,5, alla öfver 60 år gamla.

**) Dödfödda 1851—55: 18,789; oäkta 52,778

antal af 3652 eller i förhållande som 1: 30,2 af de lefvande födda; samma år föddes 10,320 *oäkta barn* eller, i förhållande till alla lefvande födda, som 1: 10,6. De dödföddas antal är imellertid i Sverige mindre än i flera andra Europeiska länder, och hvad de oäkta barnen vidkommer, så är dessas antal visserligen mindre i England, Frankrike, Belgien, Preussen, Norge, men deremot i Österrike, Danmark, Böhmen, Sachsen och Baiern ansenligt större än i Sverige. I Baiern räknades t. ex. 1836 - 1844 de oäkta föddas förhållande till alla födda som 1 till 4,7. Sådant förhållandet i Sverige nu är, blir ändock resultatet det, att hvart 48:de eller 50:de ogift fruntimmer i Sverige årligen föder barn, enär de ogifta fruntimrens antal 1845 beräknades till 461,898 och detta år föddes 9268 oäkta barn, hvaremot år 1850, som ofvan nämdes, 10,320 oäkta barn föddes af 494,427 ogifta qvinnor öfver 15 års ålder.

År 1849 ingingos i Sverige 26,891 *äktenskap*, således ett på 128,8 af hela folkmängden, medan under 1836—1845 de ingångna äktenskapen förhållit sig som 1 till 130,6 och under åren 1826—35 som 1 till 141,7. Antalet af genom skiljobref upplösta äktenskap var under åren 1836 - 40 i medeltal 98, 1841—45 i medeltal 103 och 1846—1850 i medeltal 114.*) År 1849 beräknades *mankönets* antal utgöra 1,670,157, men *qvinnornas* deremot 1,773,646, så att 106 qvinnor funnos mot hvarje 100 män (1855: 1063 qvinnor mot 1000 män). Sammanräknade antalet hushåll i Sverige, år 1850, var 653,317, af hvilka 76,430 voro i goda villkor, 416,339 i bergliga, 130,933 i knappa och 29,595 i fattiga omständigheter. År 1850 utgjorde antalet invånare i de svenska städerna inalles 351,078 personer, men uppgick 1845 endast till 323,660.**)

År 1850 funnos i landet 3489 vansinniga, 2822 blinda, 2439 döfstumma, 122 både blinda och döfstumma (i förh. af 1 till 28,545,4 af hela befolkningen), 15,889 lytta och bräckliga, 26,247 af ålderdom-vanföra och 103,240 fattighjon eller som 1 till 33,7. (I England och Wales utgjorde 1848 de fattigas antal 10,8 proc. af hela befolkningen, i Frankrike voro de 1845 nära 5 proc. af folkmängden.)

Med afseende på *stånd* och *klasser* räknades 1850 till

Ridd. o. Ad.	11,758	indiv. mot	10,449	år 1825
Preste- o. Lärost:det	15,501	» »	13,977	»
Transport	27,259		24,426	

Transport	27,259		24,426	
Borgarest:det	74,877	indiv. mot	66,604	år 1825
Bondest:det	2,303,503	» »	2,067,375	»
Ståndspers.	70,564	» »	72,422	»
Alla andra *)	1,006,338	» »	540,425	»
	3,482,541	» »	2,771,252.	»

Man finner häraf, att 1,076,902 personer äro, enligt den nuvarande statsförfattningen, uteslutna från representationen, medan de tre första stånden utgöra ett oändligen mycket mindre antal än bondeståndets. Om man imellertid ihogkommer, att åtminstone ¾ af de 2 millioner, som här uppgifvas såsom tillhörande bondeståndet, icke äro berättigade till valrätt inom detta stånd, och lägger detta antal till de öfriga orepresenterade, så torde sanna förhållandet vara det, att 2,600,000 personer, eller mer än *tre fjerdedelar* af rikets hela befolkning, äro uteslutna från representationen.

Med hänsigt till *yrken* och *näringsfång* uppgåfvos

	för 1825:	för 1850:
Jordbrukare	702,697	898,874.
Närings- och industriidkare	90,059	115,929.
Lärostaten	8,090	9,720.
Civila embetsmän med vaktbetjening	9,271	10,118.
Militärstaten	43,446	40,514.
Enskildas tjenare	26,748	45,610.
Afskedstagne, eller som afgått från innehafd rörelse o. privat tjenst	18,806	22,537.
Diverse personer **)	10,405	19,872.
Studerande och skolgossar	4,315	112,974.
Hemmavistande söner, ej räknade till tjenstehjon eller skolungdom	383,270	375,803.
Mosaiska Trosbekännare	424	452.
Utländningar	388	478.
Fattighjon	21,216	31,261.
Fångar (af mankön)	1,833	3,106.
Hela manliga befolkningen	1,330,689	1,687,248.

b. *Religion, Bildning, Sedlighet* o. s. v.

Evangelisk-Lutherska läran är *statsreligion* i Sverige, och enligt grundlagen skall konungen bekänna sig till denna lära; den af kgl. huset, som icke bekänner sig till Lutherska läran, är utesluten från successionsrätten. Andra trosförvandter hafva imellertid fri religionsöfning, men få icke bekläda civila embeten eller söka genom undervisningsanstalter utbreda sin lära. Man finner inom landet bekännare af så väl Mosaiska som af Romersk- och Grekisk-Katholska och Reformerta läran; men deras antal är helt ringa. Den Mosaiska lärans bekännare af bägge könen uppgå knappt till ett antal af 1000 individer.

---

eller i medeltal 10,555 årligen, deraf i Stockholm 1477 mot 1777 äkta.

*) Åren 1851—55 vigdes i hela riket 130,334 par, eller, i medeltal, 26,066,8 om året, mot 24,745,2 årl. under föregående qvinqvennium. Genom döden upplöstes under samma tid 103,840 äktenskap, eller 20,768,0 i medeltal om året mot 19,313,2 årligen 1846-50.

**) Den 31 December 1855 funnos i de Svenska städerna 280,442 inv. Stockholm räknade 97,952 och landsbygden 3,260,938 inv. (Tab.-Komm. Berättelse, I, utgifven i Aug. 1857.)

*) Dermed förstås handtverkare på landet, bergs- och fabriksarbetare, kyrkobetjenter, tullbetjenter m. fl. dyl., sjömän och lotsar, soldater, jägeribetjening och landtmän, som icke tillhöra någon viss klass.

**) Jernbärare, tornväktare, arbetskarlar i städerna och personer, ej antecknade för visst yrke.

Det Lutherska presterskapet är ganska talrikt och består af öfver 3400 personer eller ungefär en prest på en befolkning af 974 individer. Det utgöres af en ärkebiskop, 11 biskopar, 177 kontraktsprostar, 1078 kyrkoherdar utan kontrakt, 895 kommministrar, 941 vicepastorer och adjunkter, 33 regimentspastorer m. m., — dock är prestmännens antal i det speciela så olika fördeladt, att, medan t. ex. Bleking har en prest för 1895 och Norrbottens Län en för 1405 invånare, kommer på Gottland en prest på hvar 585:te och i Jönköpings Län en på hvar 813:de individ.

Allmänna Undervisningen har i Sverige alltid stått på en hög ståndpunkt, jemförelsevis med andra länder. Imellertid fanns i äldre tider icke något ordnadt system för folkundervisningen, — de offentliga skolorna afsågo endast bildandet af prester och embetsmän, — och ehuru 1686:års kyrkolag visserligen stadgade, att klockare eller kapellan skulle bestrida barnaundervisningen, och att föräldrarne skulle vara skyldiga att låta sina barn undervisas, kom denna förordning dock aldrig till verkställighet. Bättre åtlyddes och större verkan hade ett annat stadgande af Carl XI, att ingen skulle få konfirmeras, som icke kunde läsa, och ingen ingå äktenskap, som icke gått till nattvarden; men först 1723 anbefalldes föräldrarne att sjelfva undervisa sina barn eller, om de saknade förmåga dertill, sända dem till klockaren eller skolmästaren. Sedan denna tid inrättades der och hvar en skola; men staten bekymrade sig föga om undervisningen, fastän äfven denna var på tal vid 1809—10 årens riksdag. Först den 16 December 1820, samma dag, då nya skolordningen för de lärda skolorna utfärdades, anbefalldes Uppfostringskommittéen att utarbeta förslag till folkskolor, och först d. 18 Juni 1842 blef det lag, att hvarje stadsförsamling och hvarje socken på landet skulle hafva minst en skola, att seminarier till folkskolelärares bildande skulle upprättas i hufvudstaden och i alla stiftsstäder, och att hvarje församling skulle sjelf bestrida kostnaderna för sina folkskolor, så framt icke dess oförmåga dertill är så stor, att understöd måste meddelas af staten. Den sistnämda har imellertid sedan dess anslagit ansenliga medel till folkskolorna (sedan 1840:års riksdag årligen omkring 13.000 rdr bko) och dessutom till seminarierna, till stipendier åt dessas elever och till hjelp vid folkskolelärares aflöning användt omkring 36,000 rdr om året. Derjemte blefvo vid nästföregående riksdagen 800 rdr bko årligen beviljade åt grefve Torsten Rudenschöld för biträde vid folkundervisningens ordnande, hvarförutom 80,000 rdr bko blifvit afsatta till fond för folkskolelärares pensionering. Vid slutet af 1850 befunnos 434,571 barn i skoläldern; men af dem åtnjöto blott 143,526 undervisning i fasta och 126,178 i ambulatoriska folkskolor. När härtill räknas 17,465, som erhöllo enskild undervisning, och 6228, som undervisades i allmänna läroverk, återstodo ändock 128,996, som måste nöja sig med undervisningen i hemmet, och 12,178, som saknade all undervisning. Folkskolornas lärare utgjorde 1853 ett antal af 3160, deraf 2156 i fasta och 1454 i ambulatoriska skolor. *Skollärare-seminariernas* antal är 13. Utom de egentliga folkskolorna finnas äfven i städerna söndagsskolor, fattig- eller friskolor, småbarnsskolor m. fl. *).

Mot de *lärda skolorna* har staten visat sig frikostig nästan i alla tider, särdeles efter det nya statsskickets införande, och resultatet af dess omsorger för dessa undervisningsverk blef 1820:års skolordning, hvilken d. 6 Juli 1849 förändrades genom lärdoms- och apologist-skolornas förening så väl sins imellan som med gymnasierna till s. k. *Elementarläroverk*, angående hvilken sedermera nya bestämmelser blifvit tillagda. Statens utgifter för akademier, gymnasier och lärda skolor stego 1810 till blott 5159 rdr, men 1830 till 260,000, 1840 till 326,000 och 1849 till 441,523 rdr bko, af hvilken sistnämda summa 284,832 rdr utgingo ensamt till elementarläroverken. Äfven lärjungarnes antal vid dessa läroverk har stigit ansenligen, eller från 4,852 år 1824 till 5,917 år 1833 och till 6,292 år 1853.

Universitetet i Uppsala, den äldsta af Sveriges högskolor, invigdes d. 21 Sept. 1477, var under åren 1582—1593 förflyttadt till hufvudstaden (hvarom nu åter är allvarsamt fråga) och hade 1504 endast 6 professioner, hvilka år 1700 hade vuxit till 18 och 1855 till 28. År 1593 var de närvarande studenternas antal 64, år 1696 utgjorde det 700, år 1730 steg det till 1053, år 1782 till 583, år 1830 till 844, år 1855, höstterminen, till 876. Hela antalet studerande, med de inom 2 år frånvarande, utgjorde detta sistnämda år 1461. — Akademiens, hufvudsakligen af jordegendom (Gustaf den Stores donation af 306 hela hemman) uppburna inkomster uppgå till omkring 178,000 rdr bko; men dess skuld, hufvudsakligen åsamkad genom stora nybyggnadsföretag på sednare åren, uppgick 1851 till 79,796 rdr bko, och samma år bidrog staten till universitetet med 30,000 rdr bko, ehuru den 1820 icke lemnade något bidrag och 1825 endast 1400 rdr.

Lunds Universitet, stiftadt 1666, eger f. n. ansenlig jordegendom och hade 1853 inkomst af 134,880 rdr, deruti inberäknadt ett statsanslag af 35,350 rdr bko; universitetets skuld steg år 1853 till 28,521 rdr. Professorernas antal var 25 år 1855, och de närvarande studenternas 379. Öfver hufvud har de studerandes antal vid bägge universiteterna aftagit på de sednaste åren, och man kan nu beräkna, att af 2750 menniskor i Sverige är 1 studerande, hvaremot Ryssland räknar 1 student på 17,680, Frankrike 1 på 2306, Tyskland en på 2418, Norge en på 2395, Danmark en på 1489 och Amerika en på 871 inbyggare. —

*) Medan den svenska folkskolelärarens *minsta* aflöning uppgår till 140 rdr bko om året, har den norska omkring 222 rdr bko och den amerikanska i staten New-York 528, i staten Massachusets 948 rdr bko. I Frankrike är minsta folkskolelärarelönen 400 fr. i kommuner med under 1000 inbyggare, 600 francs i kommuner, som hafva intill 3000, och 800 i dem, som hafva öfver 3000 invånare.

Samtliga lärarepersonalen utgör i Uppsala 64, i Lund 62; de studerande sjelfva tillhöra till största delen embetsmanna- och ståndspersonsklassen, hvarefter i ordning följa söner af prester, borgare, bönder och adelsmän. De philosophiska studierna tyckas taga de flesta studerandes uppmärksamhet i anspråk; derefter följa juridik, teologi och medicin.

Bland landets *tillämpningsskolor*, eller *praktiska läroanstalter*, intages första rummet af *Carolinska Medico-Chirurgiska Institutet i Stockholm*, egentligen en utgrening af det år 1663 stiftade Collegium Medicorum, men sedan 1815 mer fullständigt organiseradt och nu rikets förnämsta bildningsanstalt för blifvande läkare, med 8 professorer, 6 adjunkter och 4 amanuenser, 164 studerande (1854) samt ett statsanslag af 19,287 rdr bko (1855—58). Institutet eger icke att meddela doktors-diplom. — Andra tillämpningsskolor äro: *Artilleriläroverket på Marieberg* (stiftadt 1818), med statsanslag af 13,000 rdr bko, vanligen begagnadt af 40 till 50 officerare; — *Krigsakademien på Carlberg*, med anslag af 42,076 rdr bko och bivistad af vid pass 200 kadetter; — *Militärskolor* i Stockholm och flera andra städer, afsedda för bibringande af de till officersexamen nödvändiga kunskaperna; — *Gymnastiska Central-institutet* i Stockholm, inrättadt 1813; — *Pharmaceutiska Institutet* i samma stad; — *Technologiska Institutet* i Stockholm (grundlagdt 1826), *Chalmerska Slöjdskolan* i Göteborg (1829) och techniska skolor i Malmö och Norrköping; — *Skogsinstitutet* i Stockholm; — *Skeppsbyggeriskolan* i Carlskrona; — *Landtbruks-institutet* på *Ulltuna*; — 18 *Landtbruksskolor*; — *Bergsskolorna* i Falun och Philipstad: — *Veterinär-inrättningarne* i Stockholm och Skara; — *Institutet för Döfstumma och Blinda* på Djurgården vid Stockholm m. fl.

Bland stiftelser för vetenskaperna och de sköna konsterna märkas: *Vetenskapsakademien*, stiftad 1739, Vitterhets-, Historie- och Antiqvitets-akademien (1753), Svenska Akademien (1786), Landtbruks-akademien (1813), Krigsvetenskaps-akademien, Akademien för Fria Konsterna, Musikaliska Akademien, Vetenskaps-Societeterna i Uppsala och Göteborg m. fl.

Att svenska *litteraturen* icke står efter något annat lands, bevisas af det betydliga antal skrifter i alla grenar af vetande, som årligen utkomma i landet. I seklets början, 1801, utkommo endast 221 skrifter, deraf 30 theologiska och 67 i de s. k. sköna vetenskaperna; år 1840 var de utkomna skrifternas antal 1000, deraf 141 i theologi, 132 i de sköna vetenskaperna, 217 i statsvetenskaperna, men blott 7 i philosophi; år 1850 utgåfvos inalles 1062 skrifter och år 1853 utkommo 1001, deraf 181 i theologi, 130 i de sköna vetenskaperna, 127 i statsvetenskap, 118 i juridik, 65 i historia, 19 i geographi, 8 i philosophi o. s. v. — Den *periodiska* literaturen har äfven uppnått en ganska hög utveckling, och det beräknas, att Sverige har en tidning eller tidskrift på 26,071 menniskor, medan mångskrifveriets förlofvade land, Tyskland, 1850 hade blott 1 tidning för 49,435, Frankrike en för 44,000, England en för 51,000 och Ryssland en för 357,000 personer. (Danmark beräknas deremot hafva en tidning för 23,000, Norge en för 21,000 och Nordamerika en för 9,200 inbyggare.) År 1853 utgåfvos i Sverige inalles 138 tidningar och tidskrifter, deraf i Stockholm 13 af det förra och 21 af det sednare slaget. Ingen tidning har likväl hunnit till högre upplaga än omkring 7000 ex., nämligen det i Stockholm utgifna »Aftonbladet.» Närmast till detta blad i abonnent-antal kommer sannolikt lokalbladet »Stockholms Dagblad». Den äldsta svenska tidningen är »Post- och Inrikes-Tidningar», som började 1645; dernäst i ålder kommer det 1767 började »Dagligt Allehanda», nu äfven kalladt »Svenska Tidningen.» — I slutet af 1855 funnos i hela riket 158 *boktryckerier*, deraf 38 i Stockholm; *bokhandlarnes* antal s. å. var 89, deraf i hufvudstaden 11, de s. k. Antiqvariska Bokhandlarne oberäknade.

Bland landets *vetenskapliga samlingar* märkas: riksbiblioteket i hufvudstaden, 90,000 band och 5,000 handskrifter, — Akademiska biblioteket i Upsala, 130,000 band och 7000 band handskrifter, — Akademiska biblioteket i Lund, 60,000 band och 2000 handskrifter, — Vetenskaps-Akademiens bibliothek i Stockholm, 33,000 band och 400 handskrifter, samt Engeströmska biblioteket i Stockholm, 14,500 band och 1120 band handskrifter. En bland de största naturhistoriska samlingar i Europa är Vetenskaps-Akademiens *Naturhistoriska Museum*. För öfrigt finnas i landet talrika bibliotheker och vetenskapliga samlingar, dock, thyvärr! spridda på flerfaldiga ställen. — År 1853 infördes från utlandet böcker och litterära alster till ett värde af 52,344 r:dr, och samma år utfördes sådana från Sverige till ett värde af 30,326 r:dr.

Med afseende på *sedligheten* meddela vi följande uppgifter ur justitie-statsministerns embetsberättelser om brottmålen i riket, dock med uttryckligt förbehåll, att något generelt omdöme om nationens sedlighet icke må grundas på dessa uppgifter, i synnerhet som i berättelserna en mängd mindre förseelser rubriceras under den allmänna benämningen brottmål.

År	voro anklagade,	och deraf sakfälldes
1830	24,054	19,374
1840	27,965	25,911
1850	34,276	29,097
1851	36,521	31,156
1852	42,748	37,084

Härvid bör dock märkas, att bland brottmålen för 1850 voro 18,976, bland dem för 1851 voro 21,008 och bland dem för 1852 icke mindre än 25,339 endast polis-förseelser, såsom t. ex. (för 1852) 1,633 "reala och verbala injurier", 4,077 "slagsmål", 878 mål angående "oljud på allmänna platser", 189 mål om "fönsters inslående" o. s. v., så att rätteligen för detta år qvarstå endast 2,782 "brott mot person" och 7,743 "förbrytelser mot egande rätt." Efter alla sådana afdrag blir resultatet det, att år 1852 förekommo i Sverige af egentliga brott *ett* på 455 personer af rikets hela folkmängd, hvaremot i Danmark under åren 1832—40 ett brott förekom på 464 och

i Norge 1846 ett på 678, hvilket icke utvisar något för Sverige särdeles ofördelaktigt förhållande, synnerligast som de för Danmark och Norge uppgifna förhållandena hänföra sig till äldre perioder än de Svenska.*)

Af etthundrade sakfällda voro 1830: 12,2, 1840: 14,5, 1850: 12,3 och 1852: 14 proc. qvinnor. Till åldern voro år 1852 blott 1 proc. under 15 år, 7,7 proc. mellan 15 och 20, 18,2 proc. mellan 20—25, 20,8 proc. mellan 25—30, 16,7 proc. mellan 30—35, 12,3 proc. mellan 35-40, 7,6 proc. mellan 40—45 och 4,8 proc. mellan 45—50 år. Utöfver 50 år voro 5,3 procent af alla anklagade. Af äkta födsel voro samma år 82,8, af oäkta 10,3 proc. af de sakfällda, och nära ¾ af dessas hela antal utgöras af ogifta, ehuru man på de sednaste tio åren jemt de gifta brottslingarnes antal tillväxa. År 1842 voro t. ex. af 100 sakfällda 62,7 ogifta samt 26,2 gifta, men 1852 voro 59,4 ogifta samt 30,2 gifta (enkor och enklingar oberäknade). I afseende på de sakfälldes stånd eller yrken synas *tjenstehjonen* alltid bilda en relativt öfvervägande majoritet, med omkring en fjerdedel af hela antalet. Näst derefter komma korrektionister och *lösdrifvare*, dernäst sådana personer af allmogen, som icke äro bönder på egen eller andras jord, så torpare, som utgöra 9,7 proc. af förbrytarnes antal, ehuru de äro blott 6,1 proc. af rikets folkmängd. — Förbrytelserna mot person äro oftast flera än de mot egande *rätt*; af det förra slaget förekomma mest slagsmål (4,039 år 1841: 4,612 år 1852), lägersmål (855 år 1841; 1,198 år 1852), äktenskapsbrott (154 år 1841; 141 i medeltal åren 1845—1849: 148 år 1852), barnamord (35 år 1841; 48 år 1852), — af det sednare slaget tjufnader (3,278 år 1841; 4,649 år 1852) och förfalskningsbrott. *Sjelfmördare* eller personer, omkomna genom eget groft vållande, voro åren 1830—34 i medeltal 166, 1840—44 i medeltal 202, 1850: 255, 1852: [illegible]. — De häktades antal uppgick under loppet af åren 1845—49 i medeltal till 21,565, under loppet af 1852 till 24,802, deraf fångar på vatten och bröd och i så kalladt enkelt fängelse år 1852 icke mindre än 13,551, [illegible]fångar 1,600, för försvarslöshet och olofligt kringstrykande häktade 5,244 o. s. v. De bysattes antal uppgick år 1852 till 31. Utgifterna för fångvården hade från 153,934 r:dr år 1824 år 1844 stigit till 691,466 och år 1853 till 804,821 r:dr b:ko.

Om fångantalet jemföres med folkmängden, så finner man, att åren 1845—49 i medeltal hvar 568:de och vid slutet af 1852, då de i fängelserna qvarbefintligas antal utgjorde 6,274, hvar 606:te person varit mot sin vilja beröfvad friheten.

c. *Näringsfång, Fabriker, Handel.*

Åkerbruket är Svenska folkets vigtigaste näringsfång, om det ock såsom källa till nationalvinsten måste anses stå efter bergsbruket och icke heller bedrifves till sådant omfång, som landets vidsträckthet synes gifva vid handen. Detta sistnämda förhållande har imellertid sin grund deri, att en icke obetydlig del af landets yta stiger till en höjd af mer än 2,000 fot öfver hafvet, d. v. s. högre än växtligheten går under våra bredder, hvarjemte vid pass 500 qv.-mil upptagas af sjöar och mer än 2,000 qv.-mil af hedar och berg. Dessförutan är Sveriges jordmån i allmänhet stenbunden, jern- och sandblandad samt består blott på få ställen af växtmylla. Man känner icke med bestämdhet huru stor del af landet, som är odlingsbar eller icke, ej en gång huru mycket deraf som är odladt, och huru mycket af den odlade jorden, som användes till åker, äng, betesmarker o. s. v. Imellertid har man trott sig kunna beräkna den öppna åkerjorden till en areal af 2,980,000 tunnland eller 129 Sv. qv.-mil, sålunda $\frac{1}{28}$ af rikets hela areal.*) Om dertill antagas 4 mill. tunnland eller 172 qv.-mil för ängar och betesmarker, så utgör den i bruk varande jordrymden nära $\frac{1}{17}$ af riket, sedan vattnens areal blifver afdragen, hvarefter $\frac{16}{17}$ återstå för berg, skogar och ödemarker.

Enligt Landshöfdingarnes femårsberättelser **) skördades, efter afdrag af utsädet, i Sverige under nedanstående år:

	1818—1822		1848—1850
Säd	5,831,503 t:r	Säd	8,791,950 t:r
Potates	2,289,469 —	Potates	4,886,738 —
	8,120,972 —		13,678,688 —

Af sädesarterna bestod största qvantiteten af *råg* (1850 = 2,252,689 tunnor; 1851—55: 2,908,000), *korn* och *hafra* (resp. 2,252,000 och 2,097,000 tunnor; 1851—55: resp. 2,354,000 och 2,776,000 tunnor), hvaremot *hvete*-skörden uppgick till blott 326,129 tunnor (1855: 345,785 tunnor). *Potates*-odlingen, som i Sverige infördes först sent, har i synnerhet gått framåt; i början af 1800:talet utgjorde t. ex. hela utsädesqvantiteten potates blott 6 proc., men redan 1822 hade proportionen stigit till 20 proc. och af 100 tunnors utsäde af alla slag voro år 1842 28 tunnor potates, 1847 redan 32. År 1805 skördades i Sverige blott 30,000 tunnor potates. De delar af landet, som hufvudsakligast producera *säd*, till och med öfver sitt behof, äro Malmö, Uppsala, Mariestads, Christianstads, Stockholms, Halmstads, Linköpings och Westerås län, medan Nyköpings och Wisby län deraf producera tillräckligt för behofvet; största potatesodligen drifves i Christianstads, Carlskrona, Halmstads, Malmö, We-

*) Ljungberg, Allmän Statistik, II, 265.

*) Ljungberg. Forssell uppgifver i sin »Statistik» åkerjordens areal till 79,29 qv.-mil, hvaremot äng o. beteshagar skulle upptaga 167,51. Ljungberg grundar sin beräkning derpå, att landet producerar 10 mill. t:r säd och 5 mill. tunnor potates och antager en skörd af 5 tunnor säd och 6 tunnor potates för tunnlandet.

**) För 1850—55 utgör årliga medelbeloppet af skörden 15,279,915 tunnor, deraf 5,429,545 tunnor potates. — När ofvanstående skrefs — medlet af Augusti 1857, — saknades ännu 6 Landshöfdinge-berättelser för 1850—1855. Vi hafva i allmänhet ansett oss böra stadna vid året 1850, ehuru nyare uppgifter blifvit intagna, der sådana varit tillgängliga och kunnat inrymmas.

nersborgs, Stockholms och Wisby län. En stor del af den spannmål och potates, som landet afkastar, uppslukas imellertid af *bränvinsbränningen*, hvars anmälda tillverkningsbelopp för 1855 utgjorde 9,019,998 kannor, ehuru man kommer sanningen närmare, om bränvinstillverkningen upptages till hälften mera eller 12 à 13 mill. kannor. (Se Fabriker.)

För jordbrukets upphjelpande har staten ingalunda varit bekymmerslös, utan i detta hänseende vidtagit flerfaldiga åtgärder. Bland dessa bör först nämnas det s. k. *Skiftningsväsendet*, som började i Dalarna 1802, i afsigt att reglera den genom en alltför vidsträckt hemmansklyfning splittrade jordegendomen i ordentliga hemman, och 1803 påbegyntes i Skåne samt efter hand i de öfriga länen af södra och mellersta Sverige. Härtill kommer den i de fem norra länen pågående *afvittringen* (som består deri, att hvarje hemman eller by får, efter förutgången mätning och uppskattning, tillräckligt utrymme till helt mantal tilldeladt, hvarefter den öfriga jorden förbehålles staten, dock endast för att användas till nya hemman eller torp), hvilken till år 1855 kostat staten öfver 800,000 r:dr b:ko, medan stiftesverket i det öfriga riket från 1830 till 1854 kostat staten 888,890 r:dr, oberäknadt utflyttningshjelp för åtskilliga hemmansegare och utom hvad jordegarne sjelfva måst utgifva för en reform, hvaraf kommande generationer skola skörda den hufvudsakliga nyttan.

Andra åtgärder till jordbrukets upphjelpande äro inrättandet af Landtbruksakademien (1813), af landtbruksläroverken vid *Degeberg* i Mariestads län (1834), vid Riseberga (nu vid *Säbylund*) i Örebro län, *Jalpa* i Westerås län, *Gårdsjö* i Carlstads län, *Väderbrunn* i Nyköpings län, m. fl., inalles 18 landtbruksskolor, deribland den högre landtbruks-undervisningsanstalten vid *Ulltuna*. Äfven till kreatursracernas förbättrande har staten bidragit genom *stuterierna* vid *Strömsholm* i Westerås län, *Flyinge* i Malmö län och *Ottenby* på Öland (vid 1854 års slut med tillsammans 467 hästar, deraf 95 hingstar). — genom de 8 *stamholländerierna* vid *Jordberga* i Malmö län, *Björnö* i Kalmar, *Bergqvara* i Wexiö, *Gammalstorp* i Mariestads, *Riseberga* i Örebro, *Lindholmen* i Nyköpings, *Ulltuna* i Upsala och *Johannisberg* i Vester-Norrlands län, — samt de 11 *stamschäferierna* vid Degeberg, Ottenby, *Mälsåker* i Södermanland, *Mellingsholm* i Uppland, *Månstorp* i Vestergötland, *Visborg, Hultfreda* och *Skattehagen* på Gottland, *Årup* i Christianstads Län, *Djursholm* i Roslagen och *Barkestorp* vid Calmar. — De i samtliga länen inrättade *Hushållnings-Sällskaperna* böra icke heller lemnas oanmärkta.

Ett bevis på jordbrukets framsteg har man i den betydliga spannmålsexporten under de sednaste åren. I äldre tider behöfde Sverige ingen främmande införsel af lifsmedel, i 13:de århundradet hemtade Holland, England, Danmark och Norge säd i Sverige, och under Gustaf den Stores tid utfördes, efter Axel Oxenstjernas beräkning, årligen 168,000 t:r spannmål sjöledes. År 1650 lärer hafva varit det första året, då utländsk säd blef hit införskrifven, och sedan dess ökade sig denna import betydligt. Redan 1684 införskrefvos 200,000 tunnor, från 1738—58 i medeltal 384,000 tunnor årligen, 1764 664,993 tunnor, 1800 352.000 tunnor. Sedermera utgjorde

	Spannmålsimporten:			Spannmålsexporten:
1810	482,000	t:r årl.	i medeltal	
1815—19	288,400	»	»	
1820—24	14,000	»	»	28,148
1825—29	112,900	»	»	102,768
1830—34	38,450	»	»	98,010
1835—39	152,803	»	»	52,660
1840—44	38,625	»	»	154,180
1845—49	33,447	»	»	410,084
1850	133,779	»	»	343,321
1851	356,599	»	»	229,383
1852	319,182	»	»	145,920
1853	148,785	»	»	299,975
1854	46,702	»	»	1,026,226
1855				sannolikt öfver 2 mill. t:r.

Största *införseln* har alltid varit af *råg*, största *utförseln* deremot af *hafra*.

Boskapsskötseln har först på de sednare åren blifvit omfattad med större uppmärksamhet af jordbrukaren, som hittills för det mesta egnat sig blott åt sädesodlingen och bränvinsbränningen. Den har derföre icke heller ännu vunnit sådan utveckling, att den kan fylla landets behof af viktualievaror. Enligt Landshöfdingarnes Berättelser egde år 1850 landet 380,000 hästar, 289,000 oxar, 1,030,307 kor, 496,888 st. ungboskap, 1,550,000 får, 555,318 svin och 177,977 getter och hade på 28 år, under hvilken tid folkmängden blifvit förökad med 28 proc., kreaturens antal i stället blifvit relativt förminskadt (hästarnas antal till och med absolut, emedan landet 1842 hade omkring 400,000 sådana) Imellertid är det egentligen kreatursracernas sämre beskaffenhet, som utgör den stora bristen i Svenska boskapsskötseln, ty hvad antalet beträffar, står Sverige deri framför de flesta länder i Europa; man räknar nämligen i Europa öfver hufvud för hvar 12:te menniska ett lastdjur och för hvar 3:dje ett nötkreatur; men i Sverige funnos år 1850 en häst för hvar 9:de och ett nötkreatur för hvar 1⅘ invånare.*)

I äldre tider kunde Sverige utskeppa både boskap och viktualier; men redan före medlet af 18:de årh. förvandlades detta förhållande till sin motsats. Redan 1740 infördes i landet öfver 20,000 lisp. smör, mer än 50,000 lisp. ost och 20,000 lisp. talg, af hvilka varor införseln sedermera tyckes alltjemt hafva stigit, ända till 89,000 lisp. smör och 83,000 lisp. talg 1829. År 1853 stod *införseln* af kreatur och viktualier som följer:

Hästar	429	st.
Hornboskap och får . . .	459	st.
Kött, saltadt	1,234	tunn.
Fläsk, d:o	1,241	»
Talg	143,971	lpd.

*) För 1855 uppgifves följande kreatursantal: 398,507 hästar, 311,830 oxar, 1,112,295 kor, 494,695 ungboskap, 1,592,254 får, 564,134 svin, 172,926 getter och 86,915 rehnar, allesammans värderade till 258,659,000 rdr rmt.

Smör	1,046 »
Ost	21,161 »
Ull	78,663 »

Deremot utfördes s. å. 1643 st. hornboskap, 342 lpd smör och 1661 lisp. ull; men den egentliga exportartikeln af ladugårdsprodukter inskränkte sig till *kreatursben*, — använda till gödningsämne, — och af hvilka 1833 exporterades öfver 350,000, 1853 öfver 65,000 lpd. Under loppet af 1854 utfördes visserligen 2200 st. hornboskap och 698 andra kreatur; men deremot infördes nära 4,000 lpd smör, öfver 15,000 lpd ost, 85,000 lpd talg samt 220,650 lpd hudar och skinn. Endast för tre artiklar, *talg, hudar* och *ull*, betalade Sverige under åren 1843—1850 till utlandet öfver 24 mill. rdr bko eller 3,786,000 rdr i medeltal årligen *).

Skogshushållningen befinner sig f. n. på en sådan ståndpunkt, att, om icke en förbättrad skogshushållning blir mer allmänt införd, landet i sin helhet taget kommer att lida af skogsbrist. Redan 1850 var, enligt Landshöfdingarnes Berättelser, *skogsbrist förhand* i Malmöhus, Hallands, Göteborgs och Upsala Län, den *närmade sig med stora steg* i Christianstads, Carlskrona och Mariestads Län; i Wexiö, Linköpings, Umeå och Piteå Län, äfvensom i Dalarne, på Gottland, i Wermland och Östersunds Län voro skogarne *starkt medtagna*, fastän de ännu motsvarade länens behof och medgåfvo afsättning till andra orter; men blott i Falu- och Gefleborgs Län fanns ännu tillräckligt med skog. Imellertid beräknas den till verklig skogsväxt användbara skogsmarken till 1120 sv. qvadratmil eller något öfver 25,920,000 tunnland. Skogsafkastningen uppskattas öfver hufvud till 22 famnar om 100 kubikfot af tunnlandet, och med beräkning af 100:årig återväxttid, då 259,200 tunnland skulle finnas att årligen afverka, blir sålunda årliga skogsafkastningen 5,700,000 famnar, — efter det nu rådande sättet att hushålla med skogen, hvilken dock, väl skött, skulle kunna gifva 40, 50, ända till 90 famnar om året, någonting hos oss ytterligt sällsynt. Om man nu med J. af Ström antager en årlig förbrukning af 7,755,200 eller, med Ljungberg, af 8,865,200 famnar, så uppkommer i förra fallet en brist af 2,055,200, i det sednare af 3,165,050 famnar, hvilken måste fyllas med skogarnas anlitande utöfver den tillgång, som de kunna lemna, i fall de skola fortfarande ega bestånd. Häri sålunda förklaringen öfver den alltmer tilltagande skogsbristen. Med bättre skötsel anses deremot hvarje tunnland kunna gifva minst 50 famnar i en omgång, så att hela skogsafverkningen för året skulle kunna uppgå till nära 13 och årliga utförseln till 3 à 4 mill. famnar om året. Imellertid bör man kunna hoppas någon förbättring i detta hänseende, så väl genom regeringens och lagstiftningens åtgärder, som ock genom det år 1829 på Djurgården vid Stockholm inrättade *Skogsinstitutet*, tillika med den läroanstalt af samma art, som på Jernkontorets bekostnad blifvit anlagd på Vestsura i Westerås Län och sedermera förflyttad till Nora.

Utom *Stenkol* af alla slag (stenkol, stenkolsstybb, cokes o. s. v.), hvaraf införseln 1839 uppgick till 92,000, men redan 1854 till 769,626 tunnor, *infördes* sistnämde år 5,582 famnar ved (27,673 famnar 1834, 17,382 famnar 1844), 122,000 stycken tunnband, 11,000 styck. stäfver, vidare bjelkar och sparrar, läkter och bräder, fanerskifvor och virke m. m. (dessa sistnämda till ett värde af omkring 10,000 rdr) samt 5,172 kubikfot mahogny (1,382 kub.fot 1834, 1,448 kub.fot 1844). *Exporten af skogsprodukter* för sistnämda år utgjorde deremot: *virke och timmer* för ett värde af 156,461 rdr (1844 för 120,208 rdr), — *bräder, plankor* 1,196,970 tolfter (603,008 tolfter 1844), *bjelkar och sparrar* 729,890 st., — *stäfver* 7,528,773 st. (8,293,000 st. 1844), — *tjära* 110,468 tunnor (34,000 tunn. 1844), — *ved* 2,186 famnar o. s. v. — Med hänseende till värdet hafva under de sednare åren trävarorna intagit första rummet bland Sveriges alla exportvaror.

Bergsbruket är i Sverige af hög ålder, och torde redan under hedentiden så väl *silfver-*

*) I riket funnos år 1856 följande *lägre Landtbruksskolor*, nämligen: *Haddorp* i Linköpings Län, i slutet af Oktober 1855 ditflyttad från Sjögestad; — *Wäderbrunn* i Nyköpings Län; — *Säbylund* i Örebro Län; — *Gårdsjö* i Wärmlands Län; — *Dagsholm* i Elfsborgs Län; — *Lunne* i Westernorrlands Län; — *Rosendal* på Gottland; — *Edeby* i Stockholms Län; — *Degeberg* i Skaraborgs Län; — *Flishult* i Jönköpings Län; — *Torp* i Kronobergs Län; — *Bo* i Kalmar Län (skolan nu flyttad till Ryssbylund); — *Gungvala* i Blekinge Län; — *Orup* i Malmöhus Län; — *Julpa* i Westmanlands Län; — *Åby* i Gefleborgs Län samt *Wassbo* i Dalarne. — Hushållssällskapet i Halland har begärt inrättande af en lägre landtbruksskola på egendomen *Wrangelsro* i nämnde provins, och på *Alnarps* kungsgård i Malmöhus Län kommer ett Landtbruks-Institut att upprättas. Till detta Institut äro 175,000 rdr rmt anvisade att utgå under loppet af åren 1858 och 1859, hvarjemte det erhåller ett årligt anslag af 18,000 rdr rmt.

Rikets *Stuterier* under ofvannämnda år voro följande:

Strömsholm med 201 hästar, deraf 43 beskälare och 40 moderston.

Flyinge, med 94 hästar, deraf 31 beskälare och 20 moderston.

Ottenby, med 178 hästar, deraf 10 beskälare och 46 moderston. Det härvarande Holländeriet bestod af 166 kreatur, Schäferiet af 462.

Rikets *Stamholländerier* voro s. å. följande: *Jordberga* i Malmöhus Län; — *Björnö* i Kalmar Län; — *Susegården* i Hallands Län; — *Gammalstorp* i Skaraborgs Län; — *Riseberga* i Örebro Län; — *Lindholmen* i Nyköpings Län; — *Ultuna* i Uppsala Län; — *Holm* i Westernorrlands Län; — *Haddorp* i Linköpings Län (ditflyttadt den 1 Nov. 1855 från Röby).

Geogr. Lexik.

som *koppar-* och *jernmalm* hafva blifvit brutna i landet. Redan på 1490:talet producerades vid Sala grufva 20.000 och 1506 ända till 35,000 marker silfver; år 1650 tillverkades vid Falu grufva 20,321 skeppund koppar, och år 1695 smiddes i hela riket öfver 228,000 skepp. jern. I våra tider har *jernet* intagit första rummet bland Sveriges skatter af mineralriket.

Sverige har haft en *guldgrufva*, Ädelfors i norra Småland, som, upptäckt 1730, gaf anledning till stora förhoppningar, men snart blef så uttömd, att man redan i slutet af 1700: talet upphörde med arbetet deri. Från 1741 till och med 1773 slogos af guld från Ädelfors 12,000 dukater. Nu erhålles guld genom guldhaltens utdragande ur silfvermalmer vid Gustaf III:s Silfververk i Falun, och under loppet af 1855 vunnos på detta sätt 72 ort 90 korn. — Vida ansenligare är produktionen af *Silfver,* hvilken metall erhålles från *Sala* i Westmanland, *Gustaf III:s* och *Löfås* Silfververk i Stora Kopparbergs Län samt *Guldsmedshyttan* i Örebro Län. Deremot har *Vermskogs* silfververk i Wermland blifvit nedlagdt, och vid *Hellefors* silfververk samt vid *Jerle* och *Pehrsbo* profhyttor har ingen tillverkning egt rum på de sednaste åren. Under åren 1845—54 utgjorde tillverkningen i medeltal 5,989 mark 9 lod 10 grän, — 1855 tillverkades i Sala 3,734 mark 12 lod, vid Gustaf III:s verk 639 mark 9 lod, vid Löfås 38 mark 10 lod och vid Guldsmedshyttan 1,250 mark 15 lod, eller inalles 5,663 löd. mark 14 lod. År 1847 var silfverproduktionen större än någonsin under de sednaste åren, nämligen 7,163 mark; år 1836, då den var lägst, uppgick den till 3,482 mark.

Koppartillverkningen var i medlet af 17:de århundr. så betydande, att regeringen icke ansåg sig kunna tillgodogöra den med fördel annat än igenom denna metalls slående till mynt; men den har sedan efter hand blifvit så förminskad, att hela produktionen år 1833 (vid 11 grufvor) utgjorde blott 3,519 skepp. 7 lisp. och 11 marker. Sedermera upptäcktes nya malmanledningar, och i synnerhet vid Åtvidaberg i Östergötland stegrades afkastningen så betydligt, att koppartillverkningen år 1854 för hela riket uppgick till 12,228 skepp. 17 lisp. 9 skålp. och 1855 till 12,526 skepp. 9 lisp. 4 skålp. Under åren 1845—54 utgjorde produktionen i medeltal 10,130 skepp.; största tillverkningen var på de sednaste åren 1855, den minsta 1840, då blott 5,794 skepp. tillverkades. De Svenska kopparverken äro: *Stora Kopparberget*, vid Falun (1855 tillverkades 3,623 skepp.), *Åtvidaberg* (1855: 5,524 skepp. 4 lisp. 13 skålp. Stap. st. v.), *Ljusnarsberg* i Örebro Län (558 sk.), *Flögfors* i Örebro Län (226 sk.), *Gustafs och Carlbergs* kopparverk i Jemtland (1855: 262 sk.), *Waldemarsvik* i Kalmar Län (203 sk.), *Tunaberg* i Södermanland (28 sk.), *Riddarhyttan* i Westmanland (299 sk.), *Garpenberg* i Kopparbergs Län (64 sk.), *Korsnäs, Såghyttan, Löfås, Bergsgården* och *Smedstugan,* alla i Stora Kopparbergs Län. Nedlagda eller f. n. obegagnade äro *Jansbrohults* kopparverk i Wermland och *Gottenviks* i Östergötland. — Vid *kopparhamrarna* och *valsverken* *) tillverkades 1855 tillsammans 3,564 skeppund. — Exporten af garkoppar utgjorde s. å. 9,992 skepp., hvaraf 6,247 gingo till Lübeck.

Jernhandteringen är imellertid den vigtigaste grenen af Svenska bergsbruket, och denna har i allmänhet varit i jemnt framåtskridande. Mellan åren 1738—1747 tillverkades t. ex. omkr. 334,000 skepp. tackjern, mellan 1791—1800 353,000 skepp. i medeltal årligen; denna tillverkning hade 1830 stigit till 399,000, 1840 till 550,000, 1850 till 645,000 och utgjorde 1854 icke mindre än 749,253, men 1855 redan 963,593 skepp. tackjernsvigt. Imellertid är denna progression föga betydande mot den i andra länder, t. ex. Stor-Britannien, som 1831 tillverkade blott 3 mill. skepp., men 1850 redan 11 mill., Nord-Amerikas Förenade Stater, som från 815,000 skepp. 1830 hade 1840 höjt sig till 4 mill. skepp., Frankrike, som 1827 tillverkade 1,137,000 skepp. men 1846 hunnit till 2,742,000 skepp. o. s. v. Detta förhållande förklaras dels derigenom, att brännmaterialet, stenkolet, i Europas öfriga länder är billigt och ymnigt, dels genom andra omständigheter, och bland dem icke minst den dryga beskattning, som hvilar på Sveriges jernhandtering, samt den fordna ansenliga exporttullen på stångjern, hvilken dock nu blifvit nedsatt till 4 sk. bko per skepp. Imellertid hafva skattebördorna i sednare tider blifvit något nedsatta, och sedan förbudet mot *utförsel af tackjern* blifvit upphäfdt, torde den Svenska jernhandteringen hafva en bättre framtid att motse.

Stångjernsproduktionen, som 1833 utgjorde 451,968, 1843 steg till 541,843 och 1853 till 718,570 skepp., hade 1855 höjt sig till 794,969 (1856: 840,205) sk. b.v. och har sålunda ansenligen tilltagit. *Gjutgodstillverkningen* genom gjutning direkt ur masugnarna, som åren 1846—1850 i medeltal steg till 20,127 skepp., gick 1855 upp till 32,273 skepp., och tillverkningen vid de egentliga gjuterierna till 35,374 skepp. ifrån 21,673 skepp. i medeltal under åren 1846—50. *Jernmanufaktur- och ståltillverkningen* hade likaledes 1855 höjt sig till 89,484 skepp. b.v. ifrån 74,327 i medeltal under åren 1846—1850, men var likväl d. å. mindre än 1851, 1852 och 1854, då den uppgick till 91—96,000 skepp., och än 1853, då den utgjorde ända till 108,762 skepp. — Sveriges största *jernmalmfält* äro belägna i Norrbotten, Dalarne, Wermland, Nerike, Westmanland och Uppland, och af de 1,836,727 skepp. tackjernsvigt jernmalm, som brötos år 1855, gaf Kopparbergs Län ur 140 grufvor det mesta eller 526,535 skepp., Örebro Län 419,326 skepp., Wermlands Län 339,572 skepp., Upp-

*) Dessa verk äro följande: *Avesta* i Kopparbergs Län, *Mårdsäter* i Örebro Län, *Källefall* och *Säthersfors* i Skaraborgs Län, *Lesjöfors* i Wermlands Län, *Kathrinefors* i Elfsborgs Län, *Tunaberg* och *Forssjö* i Nyköpings Län, *Åtvidaberg* i Östergötland, *Lessebo* i Kronobergs Län, *Kopparmöllan* i Christianstads Län, *Olofsström, Granefors* och *Kallinge* i Blekinge Län.

sala Län 119,809 skepp. (deraf Dannemora grufvor 103,005), Stockholms Län 73,010 skepp., deremot Jönköpings Län blott 52,674 skepp., hvaraf 51,430 från Taberget, Norrbottens Län endast 3282 skepp., deraf 1982 från Gellivara, och Jemtlands Län endast 729 skepp. — *Tackjernstillverkningen* var 1855 störst i Kopparbergs (275,445 skepp.) och Örebro (260,671 skepp.) Län samt dernäst i Wermland (148,531 skepp.); mesta stångjernet tillverkades s. å. i Wermlands Län (170,759 skepp.) och dernäst i Kopparbergs (120,001 skepp.), Gefleborgs (108,000 skepp.) samt Örebro (102,000 skepp.). Af *gjutgods* tillverkades mest i Södermanland, Östergötland, Örebro och Kopparbergs Län; bland de egentliga gjuterierna stodo Ankarsrum i Kalmar Län (3643 skepp.), Bolinderska gjuteriet i Stockholm (3,312 skepp.), Åker i Södermanland (2,539) och Motala i Östergötland (2,354 skepp.) främst. *Masugnarnas* antal i hela riket uppgifves för 1855 till 234; *smälthärdarnas* till 1,300, de egentliga *gjuteriernas* till 33.

Af jern utskeppades under loppet af 1855 följande: 554,060 skepp. st.st.v. stångjern, 10,936 skepp. smältstycken, 18,885 skepp. stål, 3,600 skepp. plåtar, 6,555 skepp. spik, 6,335 skepp. bandjern och diverse manufaktur. — Största qvantiteten stångjern, 260,290 skepp., gick till Stor-Britannien, medan Nord-Amerika tog 96,355, Danmark 52,488 och Frankrike 60,484 skepp. Till Belgien gingo 27, till Norge 60, till Finnland 409 och till det öfriga Ryska riket 8 skepp.

Nickel tillverkas vid *Frösdal* i Westernorrlands Län, vid *Sågmyra* i Kopparbergs Län samt vid *Klefva* i Jönköpings Län, och exporterades deraf under året 1855 omkring 43,000 skålp.; — *Messing* tillverkades 1855 endast vid Skultuna i Westmanland till ett belopp af 788 skepp. *Blyverk* finnas vid *Löfåsen* och *Morgården* i Kopparbergs Län, vid Sala silfververk samt vid *Guldsmedshyttan* och *Bernshyttan* i Örebro Län, hvilka år 1855 tillverkade inalles 1,849 skepp. b.v. Af oarbetadt bly utfördes till Norge 45 skepp. — Under loppet af 1855 tillverkades ingen *Zink* (denna tillverkning af malmer från Hammars socken i Örebro Län samt från Godegårds socken i Östergötland gick 1854, vid Ekensbergs Zinkverk nära Stockholm, till 86 skepp. 10 lisp.); imellertid exporterades detta år 1,695 skålp. zink, och sedan det bekanta bolaget »Vieille Montagne» *i* Lüttich, för 2,700,000 fr. inköpt Åmmebergs Zinkgrufvor vid Askersund*), torde zinkbrytningen snart bli uppdrifven till ansenlig höjd.

Rikets förnämsta *Koboltverk* är *Tunaberg* i Södermanland, der 1,437 skålp. v.v. förfärdigades år 1855; 180,352 skålp. koboltmalm utskeppades s. å., största delen till England. — *Svafvel* beredes vid Stora Kopparberget, Öster Silfberget, Sågbyttan, Korsnäs och Löfåsen, alla i Kopparbergs Län, samt vid *Dylta* i Örebro Län. Tillverkningen uppgick 1855 till 639 skepp., hvaraf blott 4 lisp. exporterades till Norge och Finland. *Vitriol* tillverkas likaledes vid Dylta och vid Stora Kopparberget samt vid Ölands och *Lovers* Alunbruk; af större vigt är imellertid *Alun*-tillverkningen, som idkas vid *Latorp* i Örebro Län, Kaflås, Carlfors och Hönsäter i Skaraborgs Län, Ölands och Lovers Alunbruk i Kalmar Län samt vid *Andrarum* i Christianstads Län. Af hela tillverkningsbeloppet, som 1855 utgjorde 7,624 tunnor (under åren 1843—1853 tillverkades årligen öfver 9,000 tunnor), utfördes öfver 77,000 lisp. till Finland, Danmark och Lübeck. De Svenska *Rödfärgs*-verken (Dylta, Ölands och Lovers Alunbruk, Ridkärr och Risbacka i Örebro Län, Stora Kopparberget och Öster-Silfberget i Dalarne samt Peterburg i Gefleborgs Län) tillverkade 1855 tillsammans 7,175 tunnor, hvaraf blott 488 utfördes. Härtill komma ytterligare ett *blyerz*-verk i Norbergs by uti Westmanlands Län, hvilket s. å. tillverkade 170 skepp., och *marmor*-bruket på Kolmården, hvars tillverkning för 1855 uppgifves till ett värde af 5,856 rdr bko. I Glafva socken i Wermlands Län tillverkas *takskiffer*, och i Töksmarks socken af samma Län brytes *Tälgsten*. Någon tillverkning af *Porfyr*-arbeten (vid Elfdals Porfyrverk i Dalarne) finnes icke uppgifven för 1855, men uppgick 1854 till ett belopp af 1,750 rdr, och den *brunstens*-brytning, som förut varit idkad på hemmanet Bölets mark i Undenäs socken af Skaraborgs Län, har likaledes legat nere 1855.

Sverige har ett enda *Stenkols*-verk, vid *Höganäs*, i Wäsby socken, Luggude Härad och Malmöhus Län. Här uppbrötos år 1855 tillsammans 178,108 tunnor stenkol till ett värde af 96,354 rdr bko, och deraf försåldes 88,560 tunnor, värda 53,792 rdr bko.

Sammanräknade antalet af ständiga arbetare vid rikets grufvor och bergverk utgjorde år 1854 inalles 18,298 personer.

Af det ofvanstående inses, att den Svenska bergverksproduktionen alltjemt utvecklat sig, och att i synnerhet de vigtigaste mineralierna gifvit nästan ständigt ökad afkastning. Man har beräknat värdet af landets hela bergverksproduktion till omkring 15 mill. rdr bko årligen.

Af denna ansenliga produktion utföres, som vi redan haft tillfälle antyda, en högst betydande del till främmande länder, företrädesvis jern och koppar. Följande tabell meddelar en öfversigt af den vigtigaste *exporten af bergverkens produkter* vid olika perioder.

*) Utom Zink- och Kobolt-grufvorna medföljde i köpet äfven den af bruksförvaltaren Mörk upptagna Läggesta koppargrufva.

	År	1834.	1844.	1854.	1855.	
Koboltmalm	skålp.	27,932	17,627	35,440	180,352.	
Jern, *gjutet* tack-,	skepp.	6,625	6,634	3,611	743.	
Kanoner och kulor,	»	7,214	5,228	10,511	552,	(derjemte söndersågade kanoner 5,377 skepp.)
Grytor och pannor,	»	—	584	6	45.	
Smidt: stångjern	»	400,175	544,480	609,649	554,060.	
Stål	»	10,287	30,274	26,805	18,886.	
Kalk	tunnor	—	35,584	30,281	34,355.	
Koppar, gårad	skepp.	3,012	5,561	9,233	9,993.	
Messing	skålp.	—	6,933	60	201.	
Sten, arbetad	r:dr	22,823	24,942	33,884	43,800.	

Sveriges *införsel* af bergverksprodukter är jemförelsevis mindre betydlig; men som det icke saknar sitt intresse att se, till hvilken grad vi uti detta hänseende äro beroende af utländningen, torde äfven följande tabell icke vara ovälkommen.

Sveriges Import af Bergverksprodukter.

	År	1834.	1844.	1854.	1855.	
Bly, oarbetadt,	skepp.	711	1,127	1,536	2,676,	(derjemte arbetadt omkring 13,000 skålp., dels måladt och lakeradt, dels omåladt.)
Chlorkalk,	skålp.	—	25,924	107,397	172,453.	
Guld, arbetadt,	lod	—	409	1,700	2,103.	
Jern, smidt eller valsadt	skepp.	11,023	796	4,171	Ankare 744 skepp., kettingar 3,546 skepp., plåtar, förtenta, 1,589 skepp.	
Jernvägsskenor,	r:dr	—	—	—	520,183.	
Stål, gjut-,	skålp.	—	20,239	69,661	78,730.	
Messing, arbetad	»	—	15,594	45,375	66,305.	
Nålar, sy- m. fl.	»	—	—	14,926	11,979.	
Salpeter,	lisp.	—	1,008	20,114	27,299.	
Salt, kok-,	tunnor	216,487	230,671	401,283	365,080.	
Silfver, oarbetadt,	lod	—	629,440	8,972,000	3,405,008.	
Sten, eldfast,	r:dr	—	783	973	3,648.	
Stenkol, -stybb och cokes,	tunnor	92,060	199,342	769,626	909,268.	
Svafvelsyra,	skålp.	142,964	448,939	268,316	348,977.	

Det är hufvudsakligen Stor-Britannien, Nord-Amerika, Danmark och Frankrike, som mottaga det Svenska jernet; äfven till Finnland afsättes icke obetydligt jern. Medan Nord-Amerika år 1834 från Sverige utförde ända till 147,000 skepp. och derutöfver, förminskades exporten dit under de följande åren och nedgick 1853 till blott 69,000 skepp. (1855 till 96,356), så att jernexporten till detta land minskats, medan den till England alltjemnt tilltagit (1834: 86,314, — 1844: 143,807, — 1853: 311,145; — 1854: 300,937, — 1855: 260,291 skepp.) i jemförelse med exporten till Amerika. År 1855 utfördes till Danmark 52,488 skepp. och till Frankrike 40,485 skepp. stångjern; till Finnland har exporten för det mesta bestått af manufakturjern.

Till Svenska folkets näringsfång höra ytterligare *Jagt* och *Fiske*, ehuru intetdera af dem bedrifves i någon större skala. Hos våra äldsta förfäder hörde *Jagten* till de mest omtyckta sysselsättningarna och var derjemte ett af de förnämsta näringsfången; men sedan skogarne blifvit uthuggna i de mer odlade delarne af landet och villbrådet nästan helt och hållet undanträngdt ifrån dessa, är det blott i Norrland som jagten kan betraktas såsom näringsfång. Derjemte idkas i skärgårdarna och vid kusterna af Bleking sträckfogeljagten som binäring. Redan från äldsta tider hafva lagarne sökt freda det *nyttiga villbrådet* under vissa tider af året, och i den nu gällande jagtstadgan (af den 13 April 1848) förbjudes i allmänhet sådant villbråds dödande, fångande eller förföljande från den 15 Mars till den 1 Aug. Likaså har lagstiftningen sökt åstadkomma utrotandet af *rof- och skadedjur* samt till och med utsatt belöningar för sådanas fångande. Deraf har följden blifvit, att de sistnämnda djurens antal aftagit, ehuru det ännu synes vara så betydligt, att, enligt officiela uppgifter, omkring 12,000 skadedjur nedläggas årligen, och att endast genom rofdjurens ödeläggelser de hemtamda djuren årligen förminskas till icke ringa antal. De rofdjur, som talrikast förekomma, äro Räf (1839 dödades 8,466 sådana, 1854: 5,109), varg (medan 558 vargar uppgifvas vara fångade 1839, nedgick antalet 1850 till 193 och 1854 till 118), björn (1854 dödades 79, 1850: 131), lodjur, mård, iller, lekatt, samt bland foglarna örn, hök, glada, uggla. Huru stor skada rofdjuren åstadkomma bland de hemtamda, finner man deraf, att ensamt i Wenersborgs och Göteborgs Län år 1854 rofdjuren ihjälrefvo 38 hästar, 75 nötkreatur, 8 svin, 810 getter,

135 gäss och kalkoner samt 1,159 höns och ankor.

Jagten lemnar icke något synnerligt tillfälle till export, ehuru landet likväl utför något lefvande och slagtad fogel samt åtskilligt räf-, har- och ekorr- samt jerf- eller filfras-skinn (1854 omkring 23,000 skålp. af alla sådana skinnvaror tillsammans); deremot är *importen* af sådana varor icke så obetydlig och uppgick år 1854 till öfver 50,000 skålp., deribland Krimska får- och lammskinn, skinn af jerf, lo, bäfver, björn, chinchilla och genott, sjupp, mård, utter o. s. v.

Ehuru Sveriges vidsträckta kuster samt talrika sjöar och floder tyckas böra förse landet med riklig tillgång på fisk, har dock *fisket* som näringsgren ingenstädes uppnått någon större utveckling och endast i Bohuslänska Skärgården blifvit bedrifvet i större skala, ehuru det äfven här nu mer har föga betydenhet. Medan Bohus Län tillhörde Norge, och Skåne var Dansk provins, idkades imellertid vid vissa tider rikt fiske vid dessa bägge provinsers stränder. Det berättas t. ex., att redan omkring år 900 betydliga fisklaster från Bohuslänska skären skola hafva afgått till England, och på Olof den Heliges tid fördes från samma landskap sill inåt Sverige. På 1100-talet gjorde Svenskarne stora sill-uppköp vid det nu i grund förfallna Skanör, och Saxo berättar, att vid denna tid sillen gick så ymnigt till i Östersjön, att roende båtar stundom hindrades deraf, ja, att man till och med kunde fånga sillen med blotta händerna. På 1300-talet gick sillen ymnigt till vid Bohuslänska kusten; men i förra hälften af 16:de århundradet var sillen borta, tilldess den återkom 1556, då det rikaste sillfiske, som här någonsin varit, skall hafva inträffat *). Men det rika fisket upphörde redan 1587. Sedan syntes ingen sill i någon större myckenhet förrän omkring 1660, ehuru den då icke visade sig på långt när så talrikt som förut. Fisket afbröts 1675 med anledning af det uppblossande kriget, och derefter visade sig sillen endast tidtals, i synnerhet 1727, då man likväl saknade både folk och redskap för att tillgodogöra välsignelsen. Slutligen infann sig sillen 1747 och qvarstadnade till 1808, då den försvann. Under denna period var sillfisket synnerligen rikt mellan 1786 och 1799, då sill kunde köpas för ett par skilling (?) tunnan, och man icke visste, hvad man skulle taga sig till med den myckna fisken. Större delen användes till trankokerierna, hvilka 1783 voro 328 stycken och tillverkade 11,000 fat tran årligen. Omkring 1787 blef dessa inrättningars antal ännu större, och ett år tillverkades ända till 120,000 fat tran. Högsta årliga fångsten under denna tid beräknas hafva uppgått till 2,938,000 tunnor, nämligen s. k. måltunnor, som då nyttjades i skärgården och voro nära dubbelt större än de nu brukliga. Sedermera tilltog trankokningen, men saltningen minskades; efter 1796 började fisket aftaga och upphörde alldeles 1808. Såsom orsaker dertill uppgifves dels den omständigheten, att man i sjön utkastade trangrums och annat skräde, dels ock det beständiga skjutandet i Kattegatt af så väl inhemska som främmande krigsskepp, dels också begagnandet af s. k. stora vader, som borttogo sillynglet. Af de officiela uppgifterna från denna tid finner man, att utförseln år 1780 gick till 127,974 tunnor saltad sill, år 1785 till 202,775 tunnor sill och 28,275 fat tran, 1790 till 279,736 tunnor sill och 33,731 fat tran, 1795 till 107,000 tunnor sill och 44,257 fat tran; ännu 1800 utfördes 156,000 tunnor sill, men 1808 blott 2,682 tunnor. Högsta exporten egde rum år 1793, då 303,161 tunnor utfördes. Nu mer fångar man vid denna kust endast 60 –100,000 tunnor så kallad småsill, och nästan ingenting exporteras. Regeringen har imellertid lika litet i äldre som i nyare tider försummat att uppmuntra detta fiske genom statsanslag och att skona ynglet genom förbud mot begagnandet af otjenliga fiskbragder, så att man möjligtvis kan hafva hopp derom, att Bohuslänska sillfisket skall i en framtid åter bli upphjelpt, ty stor sill finnes ännu i Kattegatt, nämligen på det största djupet, och kommer fram till de yttre skären för att afbida lektiden, hvilken här aldrig inträffar före slutet af Mars och ofta ännu sednare; men vid denna tid äro fiskrarne ute med sina vadar och tvinga dermed sillen att stå qvar och lägga sin romm på grunden och bankarna utomskärs *). — Äfven vid Blekings kust har sillfiske varit idkadt, likasom fiske af strömming; men detta har aftagit år efter år, så att det nu icke lemnar mer än hvad som åtgår till fiskrarnes eget behof.

Utom *Storfisket* efter sill, idkas sådant äfven efter strömming och torsk (synnerligast kring Gottlands kuster, ehuru på de sednare åren här mindre gifvande), ål, långor, hvitling, gråsik m. m. Det s. k. *Småfisket* har till föremål flundror, hummer, krabbor och makrill. Af *flod-* och *insjö-fisket*, hvilket i allmänhet är mycket försummadt, är *laxfisket* det vigtigaste.

Utförseln af fisk har på de sednare åren icke varit betydlig. År 1855 exporterades t. ex. färsk fisk till ett värde af 44 rdr samt 12 tunnor kabiljo, 2 tunnor lax, 72 tunnor sill, 316 tunnor strömming, 1,280 lisp. gråsidor, 320 lisp. långor och torsk. Deremot *infördes* samma år färsk fisk för 8,271 rdr, 3,713 skålp. anschovis, 1,103 tunnor kabiljo, långor och torsk, 2,976 tunnor lax, 268,127 tunnor sill, 6,209 tunnor strömming, 328,828 lisp. gråsidor, 94,270 lisp. långor och torsk m. m. Af hummer infördes till ett värde af 13 rdr, hvaremot 1,977 tjog hummer exporterades.

*) Under sednare hälften af 16:de århundradet besöktes Bohuslänska skärgården årligen af tusentals Holländska fartyg, och endast i Marstrand, som genom Fredrik I:s privilegier kommit i nästan uteslutande besittning af sillfisket och sillhandeln, saltades och torkades för utskeppning årligen omkring 50,000 läster sill.

*) Ljungberg och Holmberg äro våra sagesmän med afseende på sillfisket i Bohuslän, hvars öden vi trott det vara af intresse att känna.

Fabriker och Manufakturer.

Sveriges fabriksverksamhet är af tämligen hög ålder, ty fabriksanläggningar omnämnas redan i Gustaf I:s tid, och under Gustaf Adolf upprättades fabriker för linne-, klädes- och andra ylle-väfnader, gevärs-faktorier, salpetersjuderier, till och med en klädesfabrik. Under Carl XI var det Svenska fabriksväsendet i full blomstring, och det berättas, att hela Svenska arméen då kunde beklädas med tillverkningar från inhemska fabriker. Imellertid hade de föregående stora krigen vändt folkets hog utåt mer än inåt, och Carl XII:s oroliga tid förlamade landet helt och hållet. Man har beräknat, att efter 1718 det egentliga Sverige hade på sin höjd 350,000 arbetsföra män, men deremot en skuld af 60 mill. dal. silfvermynt. Men nu vaknade en annan anda. Sverige höjde sig ur sitt förfall, och man kan icke annat än erkänna sanningen af Rosenhanes ord: »aldrig har någon nation, som den Svenska, så hastigt upplyft sig ur den afgrund, hvari den var sänkt.» Det var egentligen »Mössornas» parti, som arbetade på att läka statens sår genom att hushålla med det lilla, som staten egde qvar; men Mösspartiet slöt sig till Ryssland, nationalkänslan vaknade; man ville icke hålla vänskap med arffienden, och »Hattpartiet» kom till väldet. Dettas krig mot Ryssland misslyckades, som bekant; men Hattarne förlorade ändock icke modet, utan vände sin hog till åstadkommande af landets välstånd på andra vägar. Och nu började en blomstringstid för Sveriges manufakturer och fabriker. Den lilla staden Alingsås, der redan under Mösspartiets tid Jonas Alström börjat anlägga fabriker, blef nu en ordentlig fabriksstad och höjde sig från ett antal af 300 invånare snart till 1,800. Mellan 1734 och 1754 anlades i riket 652 fabriker, hvilkas antal år 1764 steg till 718. Riket hade 89 tobaksfabriker, 19 sockerbruk, 13 oljeslagerier, 7 stärkelsebruk; år 1754 voro 387 sidenväfstolar i gång; och stora mulbärsplantager anlades, t. ex. en vid Lund med 100,000 mulbärsträd och en på Ladugårdslandet i Stockholm med 30,000. Derjemte gynnades landt- och bergsbruket, sjöfarten och handeln. Men ett nytt krig, det Pommerska, gjorde Hattarnes välde vacklande; Mössorna kommo åter till styret; de gynnade hufvudsakligen jordbruket och lemnade fabrikerna utan understöd. Också förföllo dessa; af 822 sidenväfstolar, som funnos i Stockholm 1762, återstodo 1767 endast 221, af 192 klädesväfstolar endast 129, och de 8,007 arbetare, som haft sin näring af fabrikerna det förstnämnda året, hade 1767 sammansmält till 3717. Det är bekant, huruledes den sålunda uppkomna oredan slutades. Adolf Fredrik afsade sig regeringen; riksdag sammankallades, och slutligen ryckte Gustaf III genom revolutionen 1772 magten ur partiernas händer. Men manufakturerna vunno i det hela ej på bytet, utan gingo under Gustaf III och hans son alltjemt nedåt, och när klädesfabrikerna år 1747 sysselsatte 9,235 arbetare, hade år 1808 endast 2,480 arbetare vid dem sin utkomst, likasom år 1808 sidenfabrikerna hade blott 580 arbetare, medan sidenarbetarnes antal år 1754 uppgick till 1,604. Först sedan den nya styrelseformens införande har fabriksverksamheten åter börjat göra framsteg, och huru betydande dessa varit, torde man lättast finna genom följande sammanställning af de Svenska fabrikernas och manufakturernas tillverkningsvärden. Detta uppgick år 1810 till blott 3,657,489 rdr Specie à 79 sk. kurs, men höjde sig

1815	till	6,011,284	rdr	Sp.	à	100	sk.	kurs.
1820	»	7,109,707	»	»	à	131	»	»
1830	»	8,783,137	rdr	Bko	à	128	»	»
1840	»	14,133,051	»	»	à	»	»	»
1845	»	17,305,128	»	»	à	»	»	»
1850	»	24,727,682	»	»	à	»	»	»
1855	»	36,094,114	»	»	à	»	»	»

Vi anse oss här böra införa följande officiela tabell öfver *Fabrikernas* och *Manufakturernas Stolar, Arbetare* samt *Tillverkningsvärden* för åren 1845 och 1855.

	År 1845.				År 1855.			
	Fabriker.	Stolar.	Egare och Arbetare.	Tillverknings-värde.	Fabriker.	Stolar.	Egare och Arbetare.	Tillverknings-värde.
Bomulls- och Linne-Fabriker	34	953	1,150	471,969	30	1,519	1,665	1,631,223
Klädes-Fabriker	128	705	3,870	4,931,419	106	880	3,684	6,375,332
Siden- d:o	18	383	565	606,267	12	529	779	1,082,468
Band- d:o	11	69	101	48,877	11	65	101	49,540
Mekaniska Bomulls-Spinnerier	9	—	1,100	1,340,698	16	481	3,097	5,421,562
Segelduks-Fabriker	9	194	604	225,266	7	120	1,176	377,741
Strump- d:o	25	139	202	39,486	18	282	609	247,352
Sockerbruk	22	—	512	3,714,266	17	—	907	7,369,340
Tobaks-Fabriker	89	—	991	1,149,826	90	—	1,839	2,484,291
Pappersbruk	87	—	993	731,353	90	—	1,350	1,198,947
Läder-Fabriker	336	—	883	714,492	550	—	1,879	2,114,061
Färgerier	332	—	1,018	466,307	449	—	1,741	876,681
Kattuns-Tryckerier	20	—	124	90,090	21	—	177	173,478
Glasbruk	14	—	582	357,959	17	—	1,138	769,911
Porcellainsbruk	2	—	494	283,773	2	—	728	414,496
Stenkärls- och Kakelugns-Fabriker	33	—	202	59,319	58	—	440	163,567
Oljeslagerier	49	—	111	274,083	52	—	220	1,047,305
Porterbryggerier	1	—	68	91,846	2	—	197	290,900
Vaxljus-Fabriker	3	—	6	22,825	1	—	2	221
Stearinljus- d:o	3	—	12	34,200	3	—	58	178,500
Såpsjuderier	17	—	37	97,515	9	—	31	214,417
Repslagerier	28	—	138	91,943	22	—	195	210,461
Ur-Fabriker	171	—	300	42,644	133	—	288	45,681
Kort- d:o	7	—	47	45,630	7	—	82	35,573
Tapetmålerier och Tapet-Fabriker	—	—	—	—	9	—	119	65,639
Kemiska tillverkningar af Färger och Syror	—	—	—	—	16	—	56	144,892
Fullfärdiga Åkdons-Fabriker .	—	—	—	—	19	—	195	139,190
Kemiska Elddons d:o . .	—	—	—	—	7	—	509	125,296
Mekaniska Verkstäder . . .	24	—	501	241,604	28	—	1,257	984,872
Diverse mindre Fabriker . .	919	16	2,215	902,021	636	29	2,586	1,298,337
Summa	2,391	2,459	16,826	17,075,678	2,438	3,905	27,105	35,531,274

Härförutan Motala Mekaniska verkstad ______________ *229,450 ______________ 562,840

Enligt hvad denna tabell upplyser, är *klädesfabrikationen* bland de egentliga fabrikerna den vigtigaste i vårt land. Den hörer också derjemte till de äldsta, ehuru den egentligen först under de sednaste tjugo åren hunnit till någon större utveckling. Så tillverkades år 1810 endast 299,807 alnar kläde; men 1830 hade denna tillverkning redan uppgått till 512,887, 1845 till 893,500 och 1854 till 1,283,419 alnar, värda 6,375,223 rdr, eller ungefär ⅕ af sammanräknade tillverkningsvärdet vid alla rikets fabriker. Denna klädestillverkning är imellertid icke tillräcklig för rikets befolkning (den gaf t. ex. 1854 blott vid pass ½ aln för hvarje individ af rikets manliga befolkning (då beräknad till 1,750,000 personer), och ansenliga qvantiteter af utländska klädes- och andra ylleväfnader införas årligen. Så infördes t. ex. 1855 af kläde 20,303 alnar, af doffel, fris och frisad 94,094 alnar, af flanell 15,724 alnar m. m. till ett värde af 2,703,464 rdr. — Ett talande bevis för de Svenska yllemanufakturernas utveckling har man ändock deri, att, fastän den inhemska ullkulturen gått ansenligt framåt, ändock 2,564,127 skålpund utländsk ull infördes 1852 och 1855 icke mindre än 4,109,494 skålp. — Exporten af ylleväfnader uppgick till ett värde af 55,655 rdr.

I *Norrköping* voro 1855 icke mindre än 81 klädesfabriker i gång och sysselsatte 630 stolar samt 2,727 arbetare; hela tillverkningen af kläde, doffel och drap, corderoy, casimir, satin o. s. v. uppgick till 1,155,727 alnar, värda 5,221,162 rdr. De vigtigaste bland Norrköpingsfabrikerna voro d. å. Smedjeholmens Aktie-Bolags, Drags Aktie-Bolags, L. J. Eliassons och C. O. Nybergs, af hvilka den förstnämda tillverkade för nära 500,000, den sist-

nämnda för icke långt ifrån 200,000 rdr. — Utom de Norrköpingska klädesfabrikerna funnos sådana i 11 städer; den största bland dessa var J. R. Wallberg et Söners i Halmstad, och derjemte funnos 4 fabriker i Nyköping, 1 i Wexiö, 2 i Stockholm o. s. v. — På landet voro 7 klädesfabriker inrättade, och de förnämsta bland dessa voro *Åkleström* nära Södertelje samt *Stigslund* vid Gefle.

Den med yllefabrikationen sammanhängande *Etoffs-tillverkningen* bedrefs 1855 vid två fabriker i Stockholm och uppgick till ett värde af 19,954 rdr i flaggduk, flanell o. s. v. Införseln af flanell för detta år uppgick till ett värde af 17,172 rdr, och af ullgarn af alla slag importerades 128,410 skålp.

Bomulls- och *Linneväfnads-fabrikerna* utgjorde år 1855 tillsammans 30 stycken med 1,519 stolar och 1,665 arbetare; de tillverkade s. å. 8,411,928 alnar bomullslärft, shirting, callico, cambrick m. m., utom dukar och shawlar af flera slag, alltsammans till ett sammanräknadt värde af 1,631,223 rdr eller 394,793 rdr mer än föregående året. Betydligaste tillverkningen hade *Rydboholms* fabrik i Marks härad af Elfsborgs Län, tillhörig Sven Eriksson, och dernäst *Strömsbro*, tillhörigt Gefle Manufaktur-Aktie-Bolag. Fabriksväfnad af endast linne åstadkoms vid *Almedahl* i Göteborg och uppgafs till ett värde af 94,268 rdr. Af hvita och färgade samt tryckta bomullsväfnader importerades till ett värde af 2,327,042 rdr, och exporterades för 56,423 rdr; importen af linneväfnader uppgick till 73,208, exporten till 86,869 rdr. Af bomullsgarn infördes 4,805,662 skålp. hvitt och 201,156 skålp. rödt; linimporten uppgick för året till 13,303, exporten till 1,490 lispund.

De *mekaniska bomullsspinnerierna,* till antalet 16, tillverkade 1855 inalles 10,598,093 skålp. bomullsgarn, värderade till 5,421,562 rdr eller 1,232,898 rdr mer än föregående året. De vigtigaste bland dem voro *Rosenlunds* och *Gamla Stadens* spinnerier i Göteborg, *Strömsbro* vid Gefle, *Nääs* i Elfsborgs Län, *Anderstorp* i Hallands Län, *Strömma* vid Carlshamn, *Rydahl* i Elfsborgs Län och spinneriet i Norrköping. Vid Almedahls mekaniska linspinneri tillverkades linnetråd för 177,707 rdr.

Bomullsindustrien är ett bland de mest glädjande exemplen af slöjdflitens utveckling i vårt land. År 1830 producerades endast 127,185 skålp. bomullsgarn vid de då befintliga mekaniska spinnerierna i riket, och bomullsfabrikernas tillverkning uppgick till blott 80,000 rdr. År 1820 funnos endast 4 bomullsspinnerier.

Bomullsimporten för 1855 utgjorde 14,733,529 skålp. eller 279,838 skålp. mindre än föregående året. År 1830 utgjorde hela bomullsimporten icke mer än 543,124 skålp.

Segel- och *tältduksfabrikerna* voro år 1855 tillsammans 7 med 1,176 arbetare och ett tillverkningsvärde af 377,741 rdr eller 24,000 rdr mer än föregående året. Betydligaste tillverkningen hade *Jonsereds* fabrik nära Göteborg, tillhörig bolaget W. Gibson et Söner. Af segel- och tältduk infördes detta år för 29,000, utfördes för 4,579 rdr eller 3,269 rdr mindre än året förut. Införseln af hampa utgjorde 12,323 skepp.

Sidenfabrikerna utgjorde 1855 ett antal af 12, alla i Stockholm, med 529 stolar och 779 arbetare. Tillverkningsvärdet uppgick till 1,082,468 rdr eller 170,698 rdr mer än det näst föregående året. Af färgadt och ofärgadt silke infördes för ett värde af 755,309 rdr, af siden- och halfsidenväfnader för 554,209 rdr; deremot uppgick de utförda sidenvarornas värde till endast 892 rdr.

Bandfabrikerna, till antalet 11, deraf 10 i Stockholm och 1 i Malmö, tillverkade under loppet af 1855 för ett värde af 49,540 rdr. Den största var K. A. Almgrens i Stockholm. *Strumpfabrikerna,* till antalet 18, tillverkade för 247,352 rdr eller för 73,000 rdr mer än föregående året. G. Wiechel i Norrköping och John Söderberg i Stockholm hade högsta tillverkningen. Införseln af band uppgick till ett värde af 305,218, utförseln till 3,147 rdr. Deremot infördes samma år strumpor för 358,496 rdr.

Ett antal af 21 *Kattuntryckerier* tillverkade 1855 för ett värde af 173,478 rdr, eller 31,855 rdr mindre än året förut. Den mest betydande bland dessa verkstäder befanns på *Eriksberg* vid Göteborg.

Färgeriernas antal s. å. uppgick till 449, och deras tillverkningsbelopp hade ett värde af 876,681 rdr, eller 72,474 rdr mer än föregående året. De vigtigaste färgerierna i riket voro de på Almedahls fabrik vid Göteborg samt färgeriet på Bastarås i Marks härad af Elfsborgs Län.

Närmast till klädesfabrikationen i tillverkningsvärde kommer *Sockerfabrikationen,* hvilken år 1855 idkades vid 17 sockerbruk, deraf 2:ne på landet; allesammans tillverkade för ett värde af 7,369,340 rdr eller för 1,580,488 rdr mer än föregående året. De betydligaste qvantiteterna tillverkades på Carnegie et C:os samt D. O. Franckes sockerbruk vid Göteborg och på sockerbruket vid Landskrona. Uti Stockholm funnos 11 sockerbruk; i Norrköping utmärkte sig det v. Leesenska bruket genom ansenlig tillverkning. Under loppet af året införtullades öfver 35 mill. skålp. råsocker eller öfver 5½ mill. skålp. mer än året förut, derjemte inkom utländskt topp-, kandi- och kaksocker till ett belopp af 2,041,256 skålp., hufvudsakligen från Norge. Af toppsocker och sirup utfördes 441,595 skålp., eller 300,461 skålp. mindre än föregående året. — År 1824 funnos i riket 24 sockerbruk; men dessas hela tillverkningsvärde uppgick till endast 1,669,212 rdr.

Tobaks- och *Snusfabrikerna* utgjorde 1855 ett antal af 90 stycken med 1,839 arbetare. Vid dessa fabriker bereddes 2,205,329 skålp. rök- och tuggtobak af diverse slag, deribland 473,837 skålp. cigarrer samt 3,555,222 skålp. snus, alltsammans värderadt till 2,484,291 rdr eller 289,292 rdr mer än föregående årets tillverkningsvärde. De vigtigaste bland dessa fabriker voro Ljunglöfs, W. Hellgrens och A. G. Strömberg et Sons i Stockholm. — Af tobaksblad och stjelk infördes s. å. 4,532,616

skålp. eller nära 600,000 skålp. mera än 1854; af karfvad och spunnen tobak, cigarrer och snus uppgick införseln till 55,205 skålp. eller 4,124 skålp. mindre än året förut. Utförseln af tobaksfabrikater, till större delen snus, hvilket gick till Norge, steg till 4,541 skålp. eller något mera än året förut. — År 1830 steg tillverkningsvärdet af dessa fabrikater till endast 832,281 rdr.

Läderfabrikerna stego oftanämda år till ett antal af 550, deraf 346 på landet, och tillverkade för ett sammanräknadt värde af 2,114,061 rdr eller för 241,503 rdr mer än året förut. De vigtigaste befunnos i Örebro (denna stad hade 6 sådana fabriker), vid Södra Underås nära Göteborg samt i Stockholm (tillsammans 11). Under året införtullades 5,388,362 skålp. oberedda hudar och skinn eller 1,011,705 skålp. mer än året förut; af beredt läder och skinn införtullades 49,575 skålp., också (14,487 skålp.) mer än föregående året. Ingen utförsel af inom riket bereddt läder egde rum detta år. — År 1830 hade riket 176 läderfabriker, hvilka tillverkade för 479,900 rdr; importen af bereddt läder uppgick 1830 till ett värde af 27,213 rdr., medan samma år läder utfördes för 600 rdr. År 1854 hade riket en läderexport af 60,366 skålp.

De 17 *glasfabrikerna*, alla å landet, tillverkade fönsterglas och glaskärl för ett värde af 769,911 rdr eller för 14,521 rdr mer än föregående året. De vigtigaste bland dessa verk voro *Eda* i Wermland, *Kosta* i Kronobergs Län, *Reymyra* i Östergötland, *Bromö* i Skaraborgs och *Wentzelholm* i Kalmar Län. Införseln af glasvaror uppgick för året till 230,550 rdr i värde; de exporterade glasvarorna hade ett värde af 1,291 rdr.

Pappersbruken äro bland de få fabriker, som hittills lemnat en för landets behof i det närmaste tillräcklig qvantitet fabrikat. År 1830 funnos i riket 176 pappersfabriker, som tillverkade för 479,000 rdr; år 1855 var pappersbrukens antal blott 90, deraf 88 på landet; men tillverkningens värde steg till 1,198,947 rdr eller uppgick till 141,554 rdr mer än för året förut. De vigtigaste pappersbruken voro *Korndahls* i Mölndahl, nära Göteborg, *Nyqvarns* i Stockholms Län (sedermera nedbrunnet), *Klippans* i Christianstads Län och *Holmens* Bruk i Norrköping. År 1832 utfördes af papper 36,800 ris, 1,588 lisp. samt ej specificeradt papper till värde af 242 rdr; år 1855 uppgick utförseln till ett värde af 84,317 rdr eller 39,167 rdr mer än föregående året. Det för 1832 importerade papperet hade ett värde af 56,611 rdr, medan papper för 51,899 rdr infördes 1855. Samma år utfördes 9,777 lisp. lump; men ingen sådan importerades.

Oljeslagerierna voro till antalet 52, deraf 47 på landet, och tillverkade för 1,047,305 rdr, — vid de 9 *Såpsjuderierna* uppgick tillverkningen till ett värde af 108,000 och vid de 3 *Stearinljusfabrikerna* till 178,500 rdr. Samma år utfördes 22,037 skålp. stearinljus; men införseln af stearin- och margarinljus utgjorde 80,979 skålp. eller nära 68,000 skålp. mer än året förut.

Tillverkningen vid rikets begge *porslinsfabriker, Rörstrand* och *Gustafsberg*, uppgick för 1855 till ett värde af 414,496 rdr. Af utländskt porslin införtullades för 140,169 rdr; endast 398 skålp. Svenskt porslin utfördes.

Porterfabrikationen bedrefs vid tvänne invid Göteborg anlagda bryggerier, hvilka sammanlagdt tillverkade för 290,900 rdr eller för 2,785 rdr mindre än föregående året. Största delen af denna tillverkning, eller för ett värde af 238,101 rdr, åstadkoms vid Carnegies et C:o porterbryggeri. Af porter och öl införtullades 40,863 kannor; utförseln af sådana drycker uppgick till 2,345 kannor.

Bland de industriela yrkena måste vi äfven upptaga *Bränvinsbränningen*, hvilken, under de första regenterna af Wasahuset knappast känd, sedermera under Gustaf III:s tid uppdrifven till en för land och folk förderflig höjd, vid 1809—10 årens riksdag från husbehofsnäring förvandlades till fabriksrörelse och sedermera varit fäst vid innehafvande af jord, tilldess 1854: års ständer åter förvandlade näringen till en fri handtering, hvilken likväl belades med mångdubbelt högre skatt. År 1853 då statens hela inkomst af denna näring utgjorde 505,302 rdr bko och den tillverkade qvantiteten enligt högsta beräkning kunde uppskattas till 25 mill. kannor, erlades endast 11 rst. i skatt för hvarje kanna. Efter 1854 betalar deremot bränvinsbrännaren för hvarje kanna 16 sk. bko, och för 1855 uppgick tillverkningsafgiften till 3,238,558 rdr bko, fastän bränneriernas antal hade på ett år minskats från 33,342 till 3,853, och hela tillverkningen utgjorde blott 9,426,820 kannor. År 1856 funnos åter 380 större och 5,138 smärre brännerier eller tillsammans 5,518 brännerier, hvilka tillverkade inalles 10,543,356 kannor och erlade en skatt af 3,573,623 rdr bko. (Under året 1857 har bränvinstillverkningen ytterligare höjt sig, och utgjorde de större brännneriernas antal 403, de mindres 5,536, eller tillsammans 5,939, hvilka sammanlagdt tillverkade 12,365,895 kannor och erlade en tillverkningsafgift af 4,121,965 rdr bko. Anmälda tillverkningsbeloppet vid de större brännerierna uppgick till 9,165,305, vid de mindre till 3,200,590 kannor. Det som mest bränvinsbrännande länet var Christianstads (1,040,260 kannor vid de större, 1,108,996 kannor vid de mindre brännerierna); dernäst kommo Östergötlands Län, Blekinge, Malmöhus och Skaraborgs Län; minsta tillverkningen var uppgifven från Gefleborgs, Stora Kopparbergs, Gottlands, Westerbottens samt Jemtlands och Norrbottens Län (de begge sistnämda 10,000 kannor); i Wester-Norrlands Län förfärdigades blott 780 kannor; men vid de 3 större brännerierna i Stockholms Stad 156,000 kannor, för hvilka i afgift erlades 52,000 rdr bko.

Jern- och *Stålförädlingen* har icke uppnått någon större utveckling; men när densamma under åren 1846—1850 uppgick till 74,327 skepp. b. v., hade den 1853 stigit till 108,762, men åter 1854 nedgått till 95,791 och 1855 till 89,484 skepp. b. v. Några mer detaljerade uppgifter om denna industrigren saknas i myndigheternas officiela berättelser.

Med idkande af jern- och metall-manufakturer i Eskilstuna fristad sysselsattes 1855 tillsammans 179 mästare samt 818 arbetare, eller inalles 997 personer.

Mechaniska verkstäder, af hvilka år 1834 det fanns 12, hvilka sysselsatte 276 arbetare, utgjorde 1844 ett antal af 25 med 776 arbetare och voro 1855 inalles 28 (deraf 4 på landet) med 1,257 arbetare och ett tillverkningsvärde af 984,872 r:dr b:co. Häruti inberäknades imellertid icke *Motala verkstad,* som anlades 1822 egentligen för Göta kanals behof, och hvars produktion nu mer i det närmaste uppväger alla de öfrigas tillhopa. De förnämsta bland de sistnämda voro A. Keillers i Göteborg samt den Bolinderska i Stockholm.

Motala verkstad hade till 1844 års slut förfärdigat land- och sjöångmaschiner till ett värde af 1,046,680 r:dr b:ko, och under de närmast efterföljande tio åren hade från densamma utgått 38 stycken ångfartyg af tillsammans 1814 hästars kraft, fullt färdiga till både fartyg och maschiner, 25 ångmaschiner om 2,456 hästars kraft, att insättas i fartyg, byggda på andra ställen, samt 18 stycken landångmaschiner, utom en mängd hydrauliska pressar, tryckpressar, rörliga kanalbroar, fasta jernbroar o. s. v., till ett sammanräknadt värde af minst 3,500,000 r:dr b:ko. Tillverkningen för 1855 ensamt uppgick till ett värde af 562,840 r:dr b:ko. Imellertid införas ännu ansenliga qvantiteter af maschiner och redskap (1855 till ett värde af 893,213 r:dr, medan utförseln steg till blott 4,947 rdr.)

Antalet af ångmaschiner, som äro i gång inom riket, finnes icke uppgifvet; blott så mycket vet man, att antalet af enskilda ångfartyg år 1856 utgjorde 147 om tillsammans 6,594 hästkrafter, och att på 5 år dessa fartygs antal ökat sig med öfver 79 proc., hästkrafternas med öfver 85 proc.

Under året 1855 funnos i hela riket 2,438 fabriker och manufaktur-verkstäder, eller 25 flera än 1854 och 47 flera än 1845; vid alla dessa fabriker sysselsattes s. å. 27,105 personer, eller 2,033 mer än 1854 och 10,279 mer än 1845; antalet af väfveriernas stolar var 3,905 eller 700 mer än 1854 och 1,446 mer än 1845; fabriks- och manufaktur-tillverkningarnas sammanräknade värde 1855 steg till 35,531,274 r:dr b:ko eller 6,498,680 mer än 1854 och till 18,455,596 r:dr b:co mer än 1845, så att den inhemska industrien blifvit mer än fördubblad på ett decennium. De grenar af fabriksväsendet, som under denna tidrymd varit i stigande, äro: bomullsspinnerierna och väfverierna, strump-, tobaks- och läderfabrikerna, socker- och glasbruken, oljeslagerierna, såpsjuderierna, stearinljus-fabrikerna, mechaniska verkstäderna och porterbryggerierna.

Fabriks- och manufaktur-idkarnes sammanlagda *bevillning* för 1855 uppgick till 36,675 r:dr eller 10,043 r:dr mindre än för år 1854, en följd deraf, att Rikets Ständer vid näst-föregående riksdagen nedsatt allmänna bevillningen å näring och rörelse till hälften.

Bland *husslöjderna* intager *väfverinäringen* första rummet, utgör en hufvudnäring i flera trakter af riket, men har ingenstädes uppnått en sådan höjd som inom Elfsborgs län, der tillverkningen af husväfnader för 1855 uppgick till

bomullstyger	13,571,259	alnar.
linneväfnader	388,991	„
ylleväfnader	588,637	„
eller tillsammans	14,548,887	alnar.
samt bomullsdukar	1,568,556	stycken.

Denna qvantitet af väfnader öfversteg tillverkningen för år 1854 med 3,374,627 alnar bomullsväfnader, 6,660 alnar linneväfnader och 120,133 alnar ylleväfnader, hvaremot tillverkningen af bomullsdukar minskats med 104,904 stycken.

Deremot tillverkades i Elfsborgs län år 1830:

bomullsväfnader	1,277,749	alnar
dräll och lärft m. m. af linne	602,111	„
vallmar och andra ylletyger	900,000	„
bomullsdukar	742,663	st.

I Gefleborgs län (Helsingland), Vester-Norrlands och Hallands län utgör väfnadsslöjden en hufvudsaklig binäring och idkas äfvenledes som sådan, ehuru i mindre skala, uti Jönköpings, Christianstads, Nyköpings och Gottlands län m. m.; hela tillverkningen för 1855 uppgår till 3,091,600 alnar. Af de officiela uppgifterna finner man, att under nämnda år husväfnadsslöjden i Gefleborgs län mot 1854 minskats med 16,500 alnar och i Hallands län med 4000 alnar, men deremot i Vester-Norrland ökats med 6000 och i de öfriga länen tillsammans med 19,600 alnar.

Den finare lärftsväfnaden i Vester-Norrland uppmuntras genom premier af statsmedel, och uppgingo dessa premier 1855 till ett belopp af 2,016 rdr eller 1,486 r:dr mindre än föregående året.

Öfriga husslöjder äro tillverkning af diverse smidesarbeten, t. ex. liar, yxor, hackor, spadar, nubb m. m., åker- och kör-redskap, möbler (isynnerhet Halland), laggkärl, kardor, väggur och klockor (Dalarne) samt band, strumpor, tröjor, tråd, garn, mattor, täcken, korgarbeten, halmflätor o. s. v.

Allt ifrån 15:de århundradet, då de s. k. handtverksskråen uppkommo i vårt land, hafva *handtverkerierna* varit bundna dels af skråens egna stadgar, dels af regeringens för dem utfärdade författningar, tilldess Svenska näringslagstiftningen undergick en väsendtlig förändring genom den år 1846, den 22 Dec., utfärdade Fabriks- och Handtverks-Ordningen. Genom denna förordning blef den enskilda husfliten fullkomligt frigifven, så att enhvar eger arbeta för eget behof och, på landsbygden, till afsalu; hvar och en, man eller qvinna, får *med egna händer* idka handtverk för sin utkomst, och för att hålla handtverksverkstad i stad eller *på landet,* — hvilket sistnämda förut icke varit tillåtet, — erfordras endast mästerskap (likväl blott i vissa uti förordningen uppräknade yrken) samt, i stad, burskap, men icke viss *lärotid.* Derjemte hafva socknarne på landet rättighet att antaga s. k. gerningsmän i hvilket handtverk som helst — denna rättighet var förut inskränkt till vissa yrken — och i stället för skråen äro i

städerna bildade s. k. *handtverksföreningar*, hvilka innefatta handtverken samfäldt, ehuru hvarje handtverks idkare för sig kunna hålla sammanträden och öfverlägga om sin handtering.

Ofvanstående förordning trädde i gällande kraft d. 1 Juli 1847 och medförde en ansenlig tillväxt af sjelfständiga handtverksidkare på landet; deremot har i städerna antalet af sådana idkare icke tilltagit i lika grad som det af arbetare och gesäller. I jemförelse med förhållandet under de förgående åren har likväl detta tilltagande varit rätt ansenligt, ty under de 8 åren 1846—1854 har handtverkarnes antal i städerna ökats med 21,1 proc., medan det under de 16 åren 1830—1846 ökades blott med 6,2 proc. Från 1846 till 1854 hade i *städerna* antalet af gesäller stigit med 15, af lärlingar med 16 proc.; men deremot har antalet af andra arbetare i städerna betydligt aftagit, likasom antalet af lärlingar och öfriga arbetare på *landet* förminskats. Genom den nya Handtverks-ordningen har en ny klass af handtverkare uppkommit, bestående af sådana personer, hvilka såsom försörjningsmedel med egna händer åstadkomma handtverksarbeten till afsalu. Antalet af sådana personer, äfvensom af handtverkare och deras arbetare i städerna som på landet inhemtas af följande tabell:

	1830.	*1846.*	*1854.*	*1855.*	
Mästare i städer och köpingar	5,884	6,253	7,577	7,510.	
Gesäller hos dessa	4,850	5,326	7,032	7,087.	
Lärlingar	6,514	7,061	7,758	7,497.	
Andra vid handtv. skattskrifna	397	673	1.829	1,788.	23,882.
Personer, som med egna händer till afsalu tillverka handtverksarbeten	—	—	3,934	4,057.	
Handtverkare på landet	—	—	2,006	1,801.	
Deras gesäller och arbetare	6,971	8,562	1,359	1,292.	
Gerningsmän	—	—	10,522	11,115.	
Deras biträden	—	—	5,372	5,238.	
	24,616	27,895	47,389	47,385.	

Hvad året 1855 vidkommer, så utgjorde antalet af städernas och köpingarnas handtverksidkande män och qvinnor med gesäller, lärlingar och arbetare tillsammans 23,882; handtverksidkande män och qvinnor på landet med gesäller och lärlingar voro 3,093; socknarnas gerningsmän och deras arbetare uppgingo tillsammans till 16,353, så att hela den delen af befolkningen, som idkade handtverk, för detta år uppgick till inalles 43,328, hvilka alla tillsammans erlade 66,524 r:dr b:ko i bevillning. Härtill kommo ytterligare 3,436 personer i städerna och 621 på landet, som tillverkade handtverksarbeten till afsalu, så att hela antalet blef 47,385 personer. I förhållande till 1854 hade antalet af handtverksgesäller i städerna ökats med 55, hvaremot antalet af mästare och handtverksidkande qvinnor i städerna minskats med 67, af lärlingar med 261 och andra arbetare med 41; på landet hade handtverkslärlingarnes antal ökats med 5, men antalet af verkstadsegande män och qvinnor minskats med 105, af deras gesäller och andra arbetare med 66; gerningsmännens antal hade blifvit ökadt med 593, men antalet af deras arbetare blifvit minskadt med 134, och bevillningen för 1855 understiger den för 1854 med inalles 7,208 r:dr b:co.

Största antalet af handtverkare var bosatt i Stockholm, som 1855 räknade 1,361 handtverksidkande män och 118 qvinnor med 2,138 gesäller, 2,244 lärlingar och 1,141 andra arbetare, hvaremot Göteborg räknade 259 mästare och 24 verkstad drifvande qvinnor med 288 gesäller, 435 lärlingar och 42 andra arbetare. De öfriga städerna med mer utvecklade handtverkerier voro Malmö (260 mästare), Norrköping (253 mästare), Eskilstuna (229 mästare och 888 arbetare), Carlskrona (216 mästare), Gefle (190 mästare), Upsala (174 mästare), Linköping (153 mästare), Christianstad (125 mästare) m. m. I Skanör bestod hela den handtverksidkande delen af befolkningen af 2 mästare, 1 verkstad drifvande qvinna, 1 gesäll och 1 lärling.

Under året 1855 exporterades slöjdevaror till ett värde af 83,215 r:dr. eller 58,027 r:dr mer än under föregående året.

Handel.

I likhet med de öfriga näringarna har äfven Sveriges *handel* varit underkastad talrika omvexlingar. Landets fördelaktiga läge och dess af utländningen eftersökta produkter gåfvo tidigt handeln en icke obetydande utsträckning, och det har funnits perioder, då en blomstrande produktion, i förening med en liflig företagsamhet hos enskilda, gifvit nationen ansenlig öfvervigt i handeln med utlandet. Med det har sällan dröjt länge, innan utarmande krig förlamat så väl produktionen som varuomsättningen, och först under det sednast förflutna fjerdedels århundradet har rikets handelsrörelse fått i lugn utveckla sig. Af de officiela uppgifter, som vi ega rörande Svenska handeln, meddelas här nedan följande utdrag.

Den första i Sverige upprättade s. k. handelsbalancen är den, som Kommers-kollegium uppställde för år 1724 på begäran af ständerna. Denna balance utvisar en *import* af 8,673,206 och en *export* af 5,643,453 daler s:mt. Uti importen inbegripas imellertid lurendrejerivaror till ett belopp af mer än ¼ af den lofliga handelns. Efter nuvarande myntvärde skulle *importen* uppgå till 8,163,018 och *exporten* till 5,311,485 rdr, bko.

Sednare officiela uppgifter utvisa följande förhållanden:

År.		*Införsel.*	*Utförsel.*	*Tillsammans.*
1738	Rdr Specie	2,267,898.	2,284,029.	4,551,927.
1768		2,535,291.	3,927,997.	6,463,288.
1824	Rdr Bko	9,802,047.	11,397,058.	21,199,105.
1830		11,150,382.	13,337,173.	24,487,555.
1835		15,561,794.	18,584,664.	34,146,458.
1840		18,308,220.	20,437,300.	38,745,520.
1845		21,250,000.	24,400,000.	45,650,000.
1846		20,600,000.	24,880,000.	45,480,000.
1847		28,040,000.	30,920,000.	58,960,000.
1848		23,200,000.	26,400,000.	49,600,000.
1849		25,521,000.	24,346,000.	51,867,000.
1850		23,987,000.	24,505,000.	48,492,000.
1851		28,048,000.	26,958,000.	55,066,000.
1852		29,049,000.	27,658,000.	56,707,000.
1853		34,387,000.	34,470,000.	68,857,000.
1854		52,437,000.	52,810,000.	105,247,000.
1855		56,561,000.	63,898,000.	120,459,000.

Man finner af ofvanstående tabell, att handelsrörelsen under de bägge sist anförda åren vunnit en utomordentlig tillväxt (hvilken hufvudsakligast härledt sig från dessa års spannmålsexport, som för året 1854 uppgick till 1,033,226 och för året 1855 till 1,755,105 tunnor, oberäknadt mjöl och gryn), och att under de sistförflutna 30 åren icke något år företer en sådan minskning i handelsrörelsen som 1848. Blott åren 1849 och 1850 var utförseln mindre än införseln, hvilka 1853 vägde ungefärligen lika.

De vigtigaste bland Sveriges nuvarande *importvaror* äro, hvad värdet vidkommer, socker, bomull och kaffe; de vigtigaste *exportvarorna* äro jern, trävaror och spannmål. Detta har likväl icke varit förhållandet i alla tider, utan hafva härutinan flerfaldiga förändringar egt rum. I första fjerdedelen af 18:de århundradet voro spannmål, tobak, specerier och vin landets vigtigaste importvaror; spannmålen fortfor till seklets slut att vara en hufvudsaklig importartikel, och dertill kommo ytterligare socker, salt och hampa; men ifrån första tredjedelen af 19:de århundradet uppträda socker och kaffe, bomullsgarn och sill såsom de hufvudsakligaste införselvarorna. Deremot utfördes i slutet af 16:de seklet icke blott jern, utan äfven trävaror, ladugårdsprodukter och fisk; i första fjerdedelen af 18:de århundradet bestod exporten företrädesvis af jern, koppar, trävaror samt beck och tjära, hvilka, tillika med alun, fortfarande voro de förnämsta exportartiklarna till seklets slut, hvarefter, sedan första tredjedelen af 19:de årh. jern, trävaror, spannmål och koppar företrädesvis utgått ifrån vårt land. Följande från Ljungberg lånade tabeller torde gifva ett tämligen tydligt begrepp om rikets handelsrörelse under nedanstående år.

Importvaror.

		År 1740.	1781.	1829.		1844.		1854.	1855.	
Socker	℔	1,675,034	3,303,778	9,487,293		18,409,255		30,858,209	37,130,760	
Bomull	»	?	108,294	572,091		3,210,028		15,013,367	14,733,529	
Kaffe	»	20,000	1,305,092	2,808,519		6,223,332		13,520,081	13,642,372	
Thé	»	?	?	25,000		43,694		123,705	211,273	
Tobak	»	?	1,255,107	1.751,307		3,047,379		4,015,846	4,566,135	
Bomullsgarn	»	?	23,660	734,327		1,413,237		2,613,765	5,004,713	
Spannmål	T:r	229,204	673,828	775		23,864		76,768	42,708	
Sill	»	33,996	1,420	138,787		193,260		233,228	268,232	
Salt	»	200,000	295,872	177,413		230,671		401,283	365,080	
Vin	Am	?	5,760	3,940	K:r	402,442	K:r	602,932	660,439	
Silke	℔	?	9,807	25,641		31,202		49,984	726,803	R:dr
Färgämnen		—	60,428	97,130		663,700		1,096,600	678,919	

och för 721,547 rdr

Exportvaror.

	År 1740.	1781.	1829.	1844.	1854.	1855.
Stångjern Sk℔	346,000	318,644	362,093	544,480	609,649	554,060
Koppar, gårad	746	2,030	3,030	5,561	10,410	9,993
plåtar	443	1,919	160	55	10	55
Messing ℔	?	3,430	30	6,933	60	196
Alun, L℔	40,000	73,140	148,225	136,697	76,974	77,088
Bräder, Tolfter	?	148,177	129,335	545,613	1,075,389	1,753,306
Ståfver st.	?	36,800	8,028,761	6,135,559	7,528,773	6,709,404
Tjära T:r	52,149	151,274	17,922	34,310	110,468	132,270
Beck »	10,265	28,790	2,646	3,085	L℔ 74,276	L℔ 32,707
Spannmål T:r	—	—	83,767	343,519	1,033,226	1,755,105
Papper ℔	—	—	?	360,200	310,404	649,987
Ångmaschiner	—	—	—	—	—	80,200 R:dr

Af dessa tabeller finner man, hvad först importen vidkommer, att, vid jemförelse mellan uppgifterna för 1740 och 1854, först *kaffe* och dernäst *sill* samt *socker* äro de artiklar, i hvilka största tilltagandet gifver sig tillkänna *). I ännu större proportion har införseln af *bomull* och *bomullsgarn* stigit sedan 1781, och under det sista årtiondet har tilltagandet varit som störst uti importen af bomull, kaffe, bomullsgarn och socker. Bland *exportartiklarne* företer gårkoppar det största tilltagandet; derefter komma tjära, jern och alun. Ifrån 1781 hafva imellertid trävarorna intagit första rummet i detta hänseende, och under det sednaste decenniet utmärker sig *spannmålen* genom ett synnerligt tilltagande. Äfven exporten af tjära har något ökat sig; men tillväxten för 1854 härleder sig sannolikt från en tillfällighet, — de ryska och finska hamnarnas blokad under kriget.

Sverige har ganska tidigt utsträckt sina handelsförbindelser till andra verldsdelar. Under Gustaf den Stores regering inrättades t. ex. det s. k. *Södersjö-kompaniet*, som icke blott öppnade handel på *Amerika*, utan äfven vid Delawarefloden anlade kolonien Nya Sverige; ett annat kompagni, som oktroyerades 1649, handlade någon tid på *Guineakusten*, tilldess de afundsamma Holländarne lade hinder i vägen derför; och *Ostindiska kompagniet,* som fick sina privilegier 1731, dref en för den tiden ganska ansenlig handel på *Ostindien* och *China*. Det sistnämnda kompagniet införde under de första fem åren af sin verksamhet varor till ett värde af 16 mill. tunnor guld, och sedermera uppgick åter utförseln af Ostindiska varor stundom (såsom 1777 och 1782) till 1 à 2 mill. rdr specie. Sedan de stora handelskompagnierna upphörde, synes verksamheten i detta hänseende en tid hafva hvilat; men för närvarande uppgår handeln på främmande verldsdelar till en ansenlig procentandel af rikets hela handelsrörelse. För 1855 var t. ex. förhållandet med svenska handeln följande:

	Införsel till Sverige.	*Utförsel från Sverige.*	*Tillsammans.*
Europa	47,436,000	58,847,000	106,283,000
Asien och *Australien*	1,558,000	534,000	2,092,000
Afrika	53,000	626,000	679,000
Amerika **)	7,467,000	2,375,000	9,842,000.

År 1854 uppgick handeln med Amerika till 11,901,600 och 1844 till 5,274,000 rdr bco; handeln med Afrika utgjorde dessa samma år 677,000 och 412,000, handeln med Asien 1,072,000 och 1,326,000 rdr bco.

*) Om folkmängden 1740 beräknas till 1,600,000 personer, så belöpte sig vid pass ⅓ lod kaffe samt 1,04 ℔ socker på hvarje Svensk; i medlet af innevarande århundrade, då folkmängden uppgår till 3,600,000 personer, stiger konsumtionen för hvar individ till 3 ℔ 24 lod kaffe samt 8 ℔ 18 lod socker.

**) Importen från Förenta Staterna uppgick till 1,941,000, från Brasilien till 4,828,000 rdr bco. Till Förenta Staterna utfördes för 1,906,000 och till Brasilien för 445,000 rdr.

Sveriges handel med andra Europeiska länder stod år 1855 på följande sätt:

	Införsel till Sverige.	*Utförsel från Sverige.*	*Tillsammans.*
Stor-Britannien och Irland	12,283,000	24,988,000	37,271,000.
Lübeck	14,749,000	3,219,000	17,968,000.
Norge	5,624,000	4,172,000	9,796,000.
Danmark	3,131,000	7,698,000	10,329,000.
Hamburg	2,455,000	744,000	3,199,000.
Finnland	2,248,000	211,000	2,459,000.
Preussen	2,218,000	4,682,000	7,900,000.
Nederländerna	1,245,000	5,724,000	6,969,000.
Bremen	978,000	444,000	1,422,000.
Frankrike	820,000	3,573,000	4,393,000.
Spanien	659,000	668,000	1,327,000.
Portugal	320,000	926,000	1,246,000.
Italien	252,000	304,000	556,000.
Belgien	207,000	847,000	1,054,000.
Ryssland	138,000	59,000	197,000.
Mecklenburg	45,000	479,000	524,000.
Hannover och Oldenburg	11,000	74,000	85,000.

För jemförelsens skull meddela vi med hänseende till de vigtigaste länderna efter Ljungberg följande tabell för åren

	1738—40.	*1756.*	*1834.*
Stor-Britannien	Dr smt 3,670,000	Dr smt 6,430,000	Bco rdr 5,729,000.
Lübeck	782,000	1.233,000	2,877,000.
Danmark	1,030,000	1,341,000	3,142,000.
Norge	—	—	2,461,000.
Brasilien	—	—	2,252,000.
Förenta Staterna	—	—	3,271,000.
Preussen	809,000	1,890,000	562,000.
Hamburg	325,000	1,005,000	1,524,000.
Frankrike	1,207,000	1.649,000	2,277,000.
Nederländerna	2,312,000	3,120,000	715,000.
Finnland	—	—	2,250,000.
Ryssland	1,156,000	3,371,000	1,215,000.
Vestindien	—	—	245,000.

Af dessa tabeller finner man, att handeln med Holland och Ryssland ansenligen minskats, likasom handeln på Frankrike och Portugal, hvaremot handeln med Stor-Britannien, Danmark, Hansestäderna, Norge och Finland tilltagit, hvarjemte nya och stora afsättningsorter tillkommit i Brasilien, Förenade Staterna, Ost- och Vestindien m. fl.

En närmare uppgift på de varor, som Sverige exporterar till och importerar ifrån de olika länderna, torde icke sakna sitt intresse, och vi skola derföre här i korthet meddela en sådan uppgift för de vigtigaste länderna efter officiela källor:

Norge. *Import* fr.: salt fisk, koksalt, toppsocker (1851: 30,603 skålp.; 1854: 1,315,016 skålp.; 1855: 1,497,195 skålp.).

Export till: spannmål (1851: 30,918 tr.; 1855: 295,489 tr.), gryn, mjöl, ek- och bokstäfver, gjutet jern (kanoner m. m.), bomullsväfnader, segel- och tältduk, maschiner och redskap, stearinljus (1855: 16,500 skålp.), tjära, ångmaschiner (för ett värde af 80,000 rdr.).

Finnland. *Import* fr.: Ved (1855: 3,956 famnar), smör (40,632 lisp.), talg (52,569 lisp.), fläsk, (3,730 lisp., allt 1855), fisk, salt kött (1855: 43,318 tr.), spannmål, hudar och skinn, böcker (1855: 162 rdr värde).

Export till: Böcker (1851: 11,996 rdr; — 1853: 17,454 rdr; — 1855: 8,176 rdr värde), gjutet och smidt jern (1851: 9,222 skepp. stångjern, sedan allt mindre till blott 330 skepp. 1854 och 409 skepp. 1855), stål (645 skepp. 1851, 213 skepp. 1855), toppsocker (1851: 145,270 skålp.; 1854· 597,563 skålp.; 1855: 391,787 skålp.), tobak (1855: 296 skålp.). — Vidare: alun, porter och öl, bomull (1,217,217 skålp. 1855), kaffe (133,727 skålp. 1855), bomullsgarn m. m.

Ryssland. *Import* fr.: Hampa, olja (1852: 1,049,676 skålp.; 1853: 1,323,716 skålp; 1855: 108,826 skålp.), hamp- och linfrö, hudar och skinn (för 1855 ingen import), talg (1853: 139,197 lisp.; 1854: 8,299 lisp.; 1855: 4,268 lisp.), rågmjöl (1852: 580,557; 1854: 25,056; 1855: —), tagel m. m.

Export till: Alun (1851: 103,513 lisp.; 1855: 209 lisp.), rödfärg, svafvel, ångmaschiner (1851 till ett värde af 111,000 rdr; 1852: 50,000; 1853: 12,500 rdr; 1854 —, 1855 —).

Danmark. *Import* fr.: Hudar (1855: 190,625 skålp.), kaffe, rått socker (1855: 2,756,792 skålp.), spannmål (1854: 1,813,538; 1855: 1,148,232 tr.), tran och späck, ull (1855: 1,737,265 skålp.), vin, arrak och rumm (1855: 85,179 kr.), fisk, olja, tobak.

Export till: Jern (1855 omkring 60,000 skepp.), stål, koppar (1855: 180 skepp.), papper (1855: 315,480 skålp.), spannmål (1855: 101,926 tr.), tjära, trävaror (1855: 338,840 tolfter bräder, 282,117 st. sparrar och bjelkar, 1,421 st. master och spiror m. m.), arbetad sten, alun, beck, linfrö m. m.

Preussen. *Import* fr.: Ull (1855: 113,217 skålp.), zink (266,497 skålp. 1855), hvete (1851: 19,413 tr.; 1854: 600 tr.; 1855: 2 tr.), virke af ek, bok och ask, olja (1855: 1,201,166 skålp.).

Export till: Jern, (1855: 22,198 skepp. stångjern), koppar (1855: 3,490 skepp.), tjära, alun, beck, bräder och plankor, kopparnickel, stål.

Lübeck. *Import* fr.: Guld (1855: myntadt till värde af 7,403 rdr Sv. bko), kaffe (1855: 1,291,608 skålp.; 1854: 2,402,563 skålp.), väfnader (1855: ylle- och halfylle, 410,744 skålp., hel- och halfylledukar för 205,209 rdr, helsiden: 5,416 skålp., halfsiden, 19,210 skålp.; bomullsdukar: 384,490 skålp. m. m.), rått silke (1855 till ett värde af 613,926 rdr), tobak (500,000 skålp.), bomullsgarn, bomull (1855: 507,508 skålp), ull (1855: 1,834,838 skålp.), hudar och skinn, vin (1855: 123,630 kr), zink (53,043 skålp.) m. m.

Export till: Silfver (1853: 203,162 rdr; 1854: 1,486,640 rdr; 1855: 24,714 rdr), jern (1855: 18,733 skepp. stångjern), stål (1855: 969 skepp.; 1855: 1,479 skepp.), koppar (1854: 8,301 skepp.; 1855: 6,247 skepp.), kopparnickel, trävaror (1855: 23,463 st. bjelkar och sparrar; 53,181 tolfter bräder), papper (1855: 89,372 skålp.), osläckt kalk (1855: 10,382 tr.), alun m. m.

Hamburg. *Import* fr.: Bomull (1855: 80,567 skålp.), hudar och skinn, kaffe (1854: 1,507,500; 1855: 837,293 skålp.), socker (1855: 199,444 skålp.); tobak (1855: 117,020 skålp.), ull, vin (1855: 19,123 kr).

Export till: Jern (6,833 skepp. stångjern, 342 dito spik 1855), stål (1854: 2,610 skepp., 1855: 411 skepp.), alun, gryn (1855: 106,364 skålp.), spannmål (1855: 1,045 tr. hvete, 1,984 tr. korn, 21,689 tr. råg) m. m.

Bremen. *Import* fr.: Tobak (2,500,000 skålp. 1855).

Export till: Jern (1852 och 53 öfver 25,000 skepp., 1855 blott 3,080 skepp.), tjära (1855: 462 tr.). Derjemte exporterades till Bremen 21,874 tr. råg 1855.

Nederländerna. *Import* fr.: Arrak (1851: 41,764 kr.; 1855: 193,893 kr.), bomullsgarn, färger, deribland indigo, hudar och skinn, olja, ost (1855: 26,148 lisp.), papper (1855: 13,167 skålp.), vin (1855: 24,304 kr), tobak (1852: 69,439; 1854: 105,107; 1855: 91,821 skålp.).

Export till: Alun, jern (1855: 11,115 skepp.), koppar, stål, tjära (1855: 26,169 tr.), beck, spannmål (1854: 30,968 tr. råg, 48,310 tr. korn och 2,170 tr. hvete; 1855: 292,724 tr. råg, 101,798 tr. korn och malt, 3,853 tr. hvete, 2,364 tr. hafre och 2,095 tr. ärter.

Stor-Britannien. *Import* fr.: Bomull (1851: 2,926,727, — 1853: 4,439,263, — 1855: 7,297,907 skålp.): bomullsgarn (4,536,282 skålp.), hel- och half-ylleväfnader, bomullsväfnader, rått socker (1851: 22,575: 1855: 2,713,531 skålp.); färger (indigo, blyhvitt, catechu, cochenill, sandel); stenkol (1855: 860,290 tr.); hudar och skinn; redskap och maschiner (1851: 418,363; 1855: 761,368 rdr); gjutstål (1851: 16,000; 1855: 54,340 skålp.), ull, färgträ; — jernvägsskenor (1855: 517,543 rdr), guano (121,105 rdr), thé (1855: 88,733 skålp.), — telegraphtråd (1855: 296,347 skålp.); o. s. v.

Export till: Jern (stångjern 1855: 260,291 skepp.), stål, kreatursben (1855: 29,310 lisp.), oljekakor, tjära (1855: 43,899 tr.); spannmål (1855: 617,394 tr. hafra, 50,125 tr. hvete, 24,471 tr. korn, 18,252 tr. ärter, 3,014 tr. vicker, 3,799 tr. råg), trävaror (1855: 893,612 tolfter bräder, 169,691 st. bjelkar och sparrar, 4,882 master och spiror m. m.).

Frankrike. *Import* fr.: Vin (1855: 214,344 kr.), cognac (1855: 57,516 kr.), plommon och sviskon, mandel, kork, tvål, salt, bomolja, terpentinolja, äkta porslin, kardborrar (1855: 13,556 rdr).

Export till: Jern (1855: 40,485 skepp.), trävaror (1855: 230,180 tolfter bräder, 26,402 st. bjelkar och sparrar), beck, tjära.

Portugal. *Import* fr.: Salt (1855: 140,819 tr.), vin (1855: 61,522 kr.).

Export till: Jern (1855: 19,116 skepp. stångjern), stål, trävaror (1855: 9,247 tolfter bräder), tjära (1855: 1,833 tr.).

Spanien. *Import* fr.: Salt (1855: 107,893 tr.), russin (572,306 skålp. 1855), fikon, apelsiner, citroner, mandel, vin (1855: 71,989 kr.), bomolja (1855: 622,991 skålp.), oarbetadt bly.

Export till: Trävaror (1855: 25,500 tolfter bräder och plankor), tjära (1,281 tr. 1855), stångjern (1854: 393 skepp., 1855 ingen export).

Italien. *Import* fr.: Salt (1855: 54,381 tr.), bomolja (1855: 210,866 skålp.), vin, lakrits, mandel, vinsten, apelsiner (1855: 116,469 skålp.), gryn.
Export till: Jern (1851: 2,728, 1855: 708 skepp.), trävaror (1851: 7,669, 1855: 5,864 tolfter bräder), tjära (1855: 1,199 tr.), stål, beck.

Algerien. *Export* till: Stångjern (1854: 651, — 1855: 3,620 skepp.), trävaror, (1855: 3,923 bjelkar och sparrar, 51 master, 24,586 tolfter bräder och plankor).

N. Amerik. Unionen. *Import* fr.: Tobak (1851: 1.445,139 skålp.; 1855: 581,519 skålp.), risgryn (1851: 42,364, 1855: 232 skålp.), socker (1854: 432,515 skålp., 1855: 0), tran och späck, färgträ, peppar, bomull (1851: 5,925,900, — 1854: 7,960,731, — 1855: 6,337,213 skålp.).
Export till: Stångjern (1855: 96 356 skepp.), stål (1854: 3,609; 1855: 1,942 skepp.).

Westindien. *Import* fr.: Socker (1851: 1,187,560 skålp.; 1855: 7,431,587 skålp.), kaffe (1851: 7,207 skålp.; 1854: 0; 1855: 14,560 skålp.).

Brasilien. *Import* fr.: Kaffe (1851: 7,834,648; 1855: 8,024,179 skålp.), socker (1855: 17,408,186 skålp.), hudar och skinn (1855: 2,296,321 skålp. torra, oberedda).
Export till: Jern (1851: 9,039 skepp.; 1855: 3,827 skepp.), stål (1854: 373; 1855: 20 skepp.), trävaror, tjära.

Cap. *Export* till: Bräder (1855: 5,872 tolfter), bjelkar, tjära, plogar (1,070 stycken), köksspislar (1855: 70 lådor).

Ost-Indien. *Import* fr.: Socker (1855: 7,288,830 skålp.), kaffe (1855: 478,320 skålp.), gryn (1855: 215,927 skålp.), oberedda hudar (1855: 105,453 skålp.), thé (1851: 75,323; 1855: 2,596 skålp.), arrak (1853: 324,369; 1855: 187,024 kr.), peppar (1855: 56,060 skålp.).

Ehuru under de sednast förflutna tretio åren tullsatserna på de flesta artiklar blifvit ansenligt nedsatta, hafva imellertid tull-inkomsterna betydligt tilltagit. De utgjorde t. ex. under åren

1830—34	i medeltal	2,590,136	Rdr	Bko
1841—44	»	3,731,354	»	»
1850	»	4,659,941	»	»
1854	»	6,331,713	»	»
1855	»	7,971,298	»	»

Sveriges *Inrikes* handel befordras i allmänhet genom goda landsvägar, stora insjöar och flera kanaler, hvartill f. n. jernvägar börja att anläggas. Ehuru densamma icke kan uppskattas i penningevärde, kan dess vigt likväl bedömas af det stora antal fartyg den sysselsätter, af de till en del högst dyrbara kanalbyggnader, som till stor del tillkommit för densammas skull, samt af de ofantliga varuqvantiteter, som fortskaffas på dessa kanaler. Man finner i Commerce-kollegii Berättelser uppgifter om denna del af den Svenska handeln, och vi hemta ur dem det nu följande.

Nämda Kollegii första berättelse om »Inrikes Sjöfarten» är den för 1828, och detta år begagnade rikets samtliga städer till inrikes sjöfart 369 fartyg om tillsammans 10,635 läster. För detta år saknades uppgifter om den sjöfart å inrikes orter, som idkades af landtmän med dem tillhöriga fartyg och båtar. Enligt sednare berättelser sysselsatte inre sjöfarten

	år 1834	år 1844	år 1854
Landtmanna-	775	887	1,221
Stapelstads-	199	200	216
och Sjöstads-fartyg	201	205	231
tillsammans	1,175	1,292	1,668
om	25,223	29,310	33,190 läst.

Medan sammanlagda antalet af och lästetalet för de fartyg och båtar om 5 läster och derutöfver, som år 1855 sysselsattes med inrikes sjöfart, uppgick till 1,676 och 32,593, utgjorde dessa tal för 1856 resp. 1,773 och 36,910. Dessa fartyg voro på följande sätt fördelade:

År 1856.

Landtmanna-	1,280 fartyg	om	25,057	läst.
Stapelstads-	278	»	» 6,813	»
Sjöstads- m. m. fartyg	215	»	» 5,040	»

Under samma år hade till stapelstäderna *från inrikes orter ankommit:*
förpassade fartyg 7,878 om 125,265 läster
förpassningsfria 15,429 244,278
och *till inrikes orter afgått:*
förpassade fartyg 7845 om 130,301 läster
förpassningsfria 13,871 229,816 l.

De förpassningsfria fartygens antal var, hvad beträffar så väl de ankommande som de afgående, nästan oförändradt lika med föregående årets. Deremot hade de förpassades blifvit ansenligt ökadt, ty dessa utgjorde 1855: ankomna 6828, afgångna 6783.

Sjöfarten å rikets större *kanaler* har likaledes varit betydande. Denna sjöfart bestriddes t. ex.

År 1834 af 5538 fartyg och båtar.
» 1844 » 8288
» 1854 » 15,511 (deribland 2424 ångfartyg).

För 1856 äro uppgifterna om kanalfarten följande:

	Segel-fartyg.	Ång-fartyg.	Kanalafgifter.
Trollhätte kanal	5843	947	207,481 rdr bco.
Göta kanal	2466	838	153,297
Södertelje kanal	1921	1193	19,166
Strömsholms kan.	2180	—	39,373
Hjelmare kanal	524	226	20,967
Wäddö kanal	1126	93	1,334.

Om man undantager Hjelmare kanal, hade trafiken på alla de öfriga ökats i jemförelse med året 1855, obetydligt för Södertelje kanal, men ganska betydligt för de öfriga. Kanalafgifterna hade på de 5 åren sedan 1852 ökats med nära 76 proc. för Göta kanal, med 33⅓ pr. för Trollhätte kanal, med 27 pr. för Södertelje kanal, med öfver 50 proc. för Wäddö

kanal, med omkring 25 proc. för Hjelmare kanal samt med nära 70 proc. för Strömsholms kanal. Sedan nu jernvägen mellan Örebro och Arboga blifvit öppnad, komma inkomsterna från Hjelmare kanal att ansenligt minskas, så att frågan om Hjelmarens sänkning snart torde åter förekomma.

Inkomsternas stigande härleder sig till stor del från *ångfartygen*, och dessas (enskilda tillhörande) antal utgjorde:

År 1852	82	st.	om	3,561½	hästars kraft
» 1853	93		»	4,162½	»
» 1854	99		»	4,411½	»
» 1855	131		»	5,927	»
» 1856	147		»	6,594	»

Antalet af *handlande* och deras betjening var:

	I städer och köpingar.		På landet.	
	Handlande.	Betjening.	Handl.	Betjen.
År 1834	3,037	3,155	—	—
» 1844	3,498	3,388	—	—
» 1854	5,856	3,988	1,697	439.
» 1856	6,263	4,320	1,913	516.

De svenska småstädernas föga betydande handel inses bäst deraf, att, när samtliga städerna år 1855 hade inalles 5,725 handlande, tillhörde af dessa 630 Göteborg och 2,063 Stockholm. Af hela bevillningen, 104,625 Rdr, betalade Stockholm ensamt 33,585 och Göteborg 30,209 Rdr. De under landsrätt lydande städerna och köpingarne hade s. å. 226 handlande, hvilka i bevillning erlade 3200 Rdr. För 1856 hade städernas bevillning nedgått till 83,551 Rdr eller jemt hälften af hvad den utgjorde 1854, hufvudsakligen till följd af den vid nästföregående riksdagen beslutna skattenedsättningen.

Detta den Svenska handelns och industriens blomstrande tillstånd botades med ett svårt slag genom den finanskris, som, sedan den länge låtit förspörja sig i de större industri- och handelsstaterna, mot slutet af 1857 äfven sträckte sina förderfliga verkningar till vårt land, der det uppstod en tryckande penningställning, till stor del i samband med krisen i den öfriga verlden, men likväl i ej ringa mån särskildt framkallad genom det svenska nationallynnet, att vilja njuta, förrän man förvärfvat. Imellertid kan det icke sägas, att någon egentlig panisk skräck fattade nationen, utan man beredde sig tämligen lugnt på att bära olyckan, hvilket också tyckes hafva lyckats, ehuru många stora och äfven redbara handelshus fallit. Med ständernas begifvande upptogs slutligen ett för näringarnas upphjelpande afseddt statslån af 12 mill. Rdr riksmynt (3 mill. silfv.), hvilket imellertid tyckes komma att kosta staten nog dyrt, enär Bankofullmägtige, åt hvilka det blifvit anförtrodt att deraf meddela lån, i början för sådana fordrade ända till 9 proc. i ränta, ehuru denna sedermera nedsattes till 8 proc. Att här upprepa allt det myckna, som härom blifvit skrifvet och taladt, skulle till föga gagna; man torde för alla händelser kunna hoppas det bästa, och äfven dessa «dyra» penningar synas begärliga, efter alla tecken att döma.

Sjöfart.

De äldsta underrättelserna man eger om Svenska handelssjöfarten äro af 1559, då städerna sig imellan träffade en öfverenskommelse, om huru deras sjöfart under då instundande sommar skulle bedrifvas, och deraf befinnes, att Sveriges hela på utrikes ort den tiden seglande handelsflotta bestod af 62 fartyg om tillsammans 3,534 läster, hvilka hufvudsakligen gingo på Holland, Danzig och «Bråwassze» (Brouage i Frankrike), men åtminstone icke för detta år till någon ort på andra sidan Engelska kanalen. Under de följande oroliga åren förföll sjöfarten allt mer, och Stockholm lärer år 1614 icke hafva haft något enda fartyg; under Gustaf den Store Adolf förkofrade denna sjöfart sig likväl så, att icke mindre än 71 fartyg af Svenska handelsflottan kunde biträda vid härens öfverförande till Tyskland. Imellertid bestod handelsflottan ännu år 1723 af endast 100 fartyg; men det år 1724 utfärdade produktplakatet hade den verkan, att redan 1727 handelsfartygens antal uppgick till 480 stycken, hvilket antal ytterligare ökades under det sedermera pågående kriget mellan sjömagterna, då Sverige var neutralt och våra rederier hade tillfälle till en synnerligt lönande fraktfart. År 1759 steg de Svenska handelsfartygens antal till 585, och tretio år derefter uppgifvas de fartyg, som användes till export och import, hafva haft en drägtighet af tillsammans 90,000 läster. Genom missgynnande konjunkturer, krig och kaperier kom Svenska handelsflottan sedan ytterligare i lägervall; men under åren 1814 och 1815 började åter en gynnsam tidpunkt för våra rederier, och under det sedan följande långvariga fredslugnet har Svenska sjöfarten vunnit en hittills okänd utveckling. De förmåner, som först 1815 och sedermera 1825 och 1840 i våra hamnar inrymdes åt Norrmännen, föranledde imellertid, att den på utrikes ort seglande Svenska handelsflottan först gick tillbaka (ända till 1837), dock har hon sedan dess småningom återvunnit samt till och med öfverskridit den ståndpunkt, på hvilken hon befann sig vid periodens början. Antalet af sjöstädernas fartyg har under samma tid tilltagit i stor skala och ännu mer antalet af landtmän tillhöriga farkoster.

Om sjelfva *seglationen* på Sverige har man icke uppgifter, som gå synnerligen långt tillbaka; men af dem, som äro tillgängliga, finner man, att denna under de sednaste åren förhållit sig som följer:

	Ankomne fartyg.		Deraf Svenska.	
År.	Antal.	Lästetal.		
1827	3,995	161,248	2,130 om	82,168 läster.
1837	4,688	157,893	2,818 »	73,195 »
1847	6,707	270,451	4,194 »	121.187 »
1853	7,269	320,743	4,329 »	129,202 »
1854	10,648	418,615	6,093 »	183,066 »
1855	11,989	431,463	5,861 »	172,945 »
1856	10,343	453,236	5,888 »	184,178 »

Man finner häraf, att rikets sjöfart varit i jemt och ansenligt tilltagande, men att den inhemska handelsflottans andel deri under samma tid relativt aftagit. Den handelsmarin, som bland de utländska vunnit största insteget i seglationen på Sverige, befinnes vid granskning af uppgifterna vara den Norska, hvilken under perioden 1827—1854 tilltagit med icke mindre än 519 procent, medan den öfriga utländska seglationen under samma tid tillväxt med blott 79, den Svenska med 122 proc. Under de sednaste åren hafva följande Norska och andra utländska fartyg inlupit i Svenska hamnar:

År.	Norska.	Finska.	Andra utländska.
1850	1,038 om 82,987 läster.	452 om 27,135 läster.	613 om 38,133 läster.
1854	1,620 » 129,199 »	1,339 » 18,924 »	1,596 » 87,426 »
1855	1,673 » 124,199 »	2,469 » 21,193 »	1,986 » 113,126 »
1856	1,488 » 131,278 »	623 » 20,005 »	2,435 » 137.805 »

Medan sålunda alla öfriga nationers till Svenska hamnar inkomna fartyg år 1856 hade en drägtighet af 137,805 läster, uppgingo de *Norska* ensamt till nära lika stor drägtighet, eller 131,278 läster, under det de Svenska fartygens lästetal d. å. öfverskred de Norskas med blott 52,870. Orsakerna till detta Norrmännens stora insteg i den Svenska sjöfarten, — hvartill sannolikt icke något motstycke finnes på hela jorden, — uppgifvas vara dels "den större frihet, som landtmanna-seglationen i Norge åtnjutit från äldre tider — intill 1852, — dels Sveriges prohibitiva tullstadganden i afseende på införseln af sådana materialier, som äro behöfliga för fartygs utrustning samt Sveriges högre naturalisations-afgifter, dels ock-så den omständigheten, att Norrmännen i sitt skeppsrederi begagna sig af associationens magt samt uti sjelfva seglationen inrätta sig med större frihet än Svenskarne" *).

Deremot är Sveriges sjöfart på Norge icke synnerligen betydande, ehuru den på de sednare åren något tilltagit. Förhållandet härmed inses lättast genom följande sammanställning:

År.	*Svenska* fartyg ank. till *Norge.*	År.	*Norska* fartyg ank. till *Sverige.*
1828	486 om 14,475 läster.	1828	559 om 20,882 läster.
1850	443 » 12,005 »	1850	1,038 » 82,987 »
1854	657 » 14,740 »	1854	1,620 » 129,199 »
1855	913 » 20,050 »	1855	1.673 » 124,199 »
1856	917 » 20,624 »	1856	1,488 » 131,278 » (se ofvan).

Sveriges *hela handelsflotta* uppgifves år 1856 hafva bestått af 3,020 fartyg om 138,793 lästers drägtighet, fördelade på följande sätt:

Stockholms	147 fartyg	om	14,434 läster
Göteborgs	143	»	20,091 »
Gefles	83	»	12,230 »
Öfriga stapelstäders	740	»	43,544 »
Öfriga städers och köpingars	291	»	8,718 »
Landtmäns	1,616	»	39,776 »
Summa	3,020	»	138,793 » **).

Stapelstädernas sjöfolk utgjorde s. å. 1,397 skeppare och 9,272 man sjöfolk, fördelade som följer:

	Skeppare.	Sjömän.
Stockholms handelsflotta	239	1,129
Göteborgs »	65	1,855
Gefles »	108	763
Öfriga stapelst.:s »	986	5,525
	1,397	9,272.

Följande ur Ljungbergs Statistik hemtade öfversigt af Svenska handelsflottans utveckling torde icke sakna sitt intresse:

År.	Antal.	Lästetal.	Antal.	Lästetal.
1559	70	—		
1630	80	—		
1759	585	—		
1785	1,014	70,562		
1791	787	52,988		
1800	800	48,873		
1810	852	51,898		
1820	819	51,815		
1830	909	51,928 (stapelstädernas fartyg, men tills. med öfriga städers och köp.:s samt landtmäns.	1,841	72,074
1840	983	62,591	2,171	87,779
1850	1,042	73,552	2,744	112,983
1855	1,025	82,314	2,874	156,236
1856	(se ofvan).			

Om Sveriges ångbåtsflotta hafva vi redan i det föregående haft tillfälle yttra oss, men vilja här blott anmärka, att Svenskarne varit bland de nationer, som tidigast bland alla — och långt förr än Ryssland, Danmark och Norge — begagnat ångkraften på fartyg. År 1821, — blott fem år efter det Frankrike fick sin första ångbåt, — hade Sverige redan 3 sådana,

*) Ljungberg, II, 460.

**) Under 1857 har antalet ökats med 146 och lästetalet med 12,557.

och redan 1826 utgjorde de Svenska ångfartygen ett antal af 10 om 378 hästars kraft. År 1837 räknades redan 42 Svenska ångfartyg, år 1844 var deras antal 51, och år 1851 uppgingo de till ett antal af 67 om 3,026 hästkrafter. År 1856 var (se sid. 35) de enskilda personer tillhörande ångbåtarnas i Sverige antal 147 om 6,594 hästkrafter. Antalet af de ångbåtar, som under loppet af 1857 gjorde mer eller mindre reguliera turer mellan Stockholm och andra orter, steg till 100, med tillsammans öfver 5,000 hästkrafter; men af dessa voro dock 11 utländska. Till utrikes fart användes inalles 16 Svenska ångbåtar, af hvilka 6 tillhörde Stockholms rederi. Sedan 1856 har Stockholms ångbåtsflotta blifvit ökad med 5 nya fartyg.

Först ifrån år 1837 meddela de officiela berättelserna några underrättelser om *skeppsbyggeriet* i Sverige, hvilket ännu icke tyckes hafva vunnit någon synnerlig utveckling. Enligt de officiela uppgifterna var förhållandet med nybyggda, förolyckade och försålda fartyg under nedanstående år som följer:

År.	Nybyggda fartyg.				Kasserade ell. förolyckade.				Försålda.			
1837	33	om	3,309	läster.	43	om	2,192	läster.	——			
1847	55	„	4,213	„	33	„	1,724	„	15	om	1,331	läster.
1850	63	„	6,055	„	41	„	2,974	„	6	„	758	„
1853	37	„	4,292	„	38	„	2,223	„	37	„	4,220	„
1854	55	„	6,744	„	74	„	4,757	„	36	„	3,751	„
1855	73	„	8,560	„	53	„	3,257	„	26	„	2,751	„
1856	78	„	7,788	„	51	„	2,750	„	81	„	1,872	„

Uti Commerce-kollegii berättelse för 1854 meddelas för första gången en uppgift, att 44 utrikes byggda fartyg om 5,274 läster blifvit naturaliserade som Svenska. År 1855 var de sålunda naturaliserade fartygens antal 37 med en drägtighet af 4,656 läster, och 1856 naturaliserades 32 fartyg om 3,252 läster, hvilket allt tyckes bevisa, att det Svenska skeppsbyggeriet ännu är otillräckligt för landets behof.

Bland *befordringsmedlen för Sveriges handel* intagas främsta rummen af följande:

1. *Bankerna,* bland hvilka första rummet intages af *Riksens Ständers Bank* i Stockholm, grundlagd år 1668. Bankens grundfond är 10 mill. rdr bko, och den 21 Sept. 1857 bestod bankens metalliska valuta af 18,000 dukater i guld, 4,751,285 rdr i silfver samt 7,800 rdr bko i kopparmynt. Bankens tillgångar och fordringar utöfver dess skulder utgjorde vid 1856 års slut inalles 13,891,328 rdr bko; dess utgifter och förluster för 1856 stego till 299,558, dess inkomster och vinster till 1,484,234 eller, med afdrag af förestående summa, till 1,184,675 rdr bko. Enligt bankoreglementet får metalliska kassans minimum icke understiga 2,500,000 rdr i silfver, och är sedelstockens maximum bestämdt till 20 mill. rdr bko utöfver metalliska kassans innehåll. Imellertid hafva vid 1851 års riksdag fullmägtige erhållit tillstånd att utöfver dessa 20 mill. disponera 2,500,000 rdr till de nya filialbankernas behof. Den 10 April 1858 utgjorde bankens metalliska kassa 24,182,021 rdr rmt, men dess utelöpande sedlar 44,890,678 s. m. Bankens lånerörelse har efter den 1857 yppade handels- och finans-krisen blifvit ytterligare utvidgad genom det under Bankofullmägtiges förvaltning ställda statslånet af 12 mill. rdr rmt hvaraf den 10 April 1858 4,115,950 rmt voro utlånade (i Maj öfver 6 mill.) *). — Härtill kommer ett stort antal *enskilda sedelutgifvande banker,* af hvilka den Skånska, stiftad 1830, är den äldsta, Stockholms enskilda bank, Wadstena och Hallands de yngsta. Sedan 1851 äro dessförutan s. k. *filialbanker* upprättade.

2. *Kanaler.* Bland de Svenska kanalanläggningarna intages första rummet af *Göta kanal,* som, i förening med *Trollhätte-kanal,* bildar en vattenväg igenom hela riket

*) Den öfversigt af Bankens hela ställning, enligt 1857 års bokslut, hvilken såsom bilaga åtföljde Post- och Inrikes Tidnigar för den 1 Juni 1858, visar bland annat:

att Bankens inkomster och tillfälliga vinster utgjort 1,919,095 rdr 35 sk. bko, hvarifrån afgå ränteutgifter, förvaltningskostnader, välgörenhetsbidrag och förluster 477,095 rdr 11 sk. och Bankens bidrag till Riksgäldskontoret 1 million rdr bko, så att balansen (behållen tillgång utöfver skulderna), hvilken vid årets början uppgick till 13,891,328 rdr 25 sk., ökats vid årets slut med 442,000 rdr 24 sk. eller till 14,333,329 rdr, hvaraf grundfond 10,000,000, återstod af behållningen från 1856 2,891,328 rdr 25 sk. och ofvanstående vinst;

att af Bankens redbarheter det gångbara guld- och svenska silfvermyntet ökats från 2,136,488 rdr till 3,614,618 rdr, hvaremot omyntadt guld och silfver minskats från 17,291,235 till 7,448,002. På utrikes ort innestående voro vid årets början endast 340,186 rdr, men vid dess slut 3,888,250 rdr (hvaraf största delen eller 1,290,145 specier för köpta, oremitterade vexlar. Dessutom hade till K. Myntet aflemnats 353,209 rdr och myntattester blifvit förskottsvis inlösta för 46,176 rdr. Hela guld- och silfvervärdet, som vid årets början utgjorde 20,474,604 rdr bko, hade således minskats till 15,350,257 rdr bko. Kopparskiljemyntet hade ökats från 4,433 rdr till 33,950 rdr bko; samt

att utelöpande bankosedelbeloppet, som vid årets början uppgick till 34,972,809 rdr, eller, med tillägg af utelöpande invisningar och innestående å löpande räkning, till 43,502,725 rdr, utgjorde vid årets slut resp. 31,129,141 rdr bko och 39,560,449 rdr bko.

och sammanbinder Östersjön med Nordsjön. Den äldsta af dessa är Trollhätte-kanalen, hvaraf en del, den s. k. *Carls Graf*, utfördes redan under Carl IX:s tid. Under Gustaf Adolfs tid anlades slussen vid Lilla Edet; men sedan afstannade arbetet på denna kanal-ledning och återupptogs först, sedan Carl XII hemkommit från Turkiet. *Svedenborg* fäste 1716 konungens uppmärksamhet på saken, och verkställandet uppdrogs åt *Polhem*, som åtog sig att på fem år fullända det hela. Arbetet påbörjades verkligen; men efter Carls död afstadnade det åter och upptogs först 1742. År 1753 byggdes en sluss i Carls Graf, som derigenom blef segelbar, och under ledning af en utmärkt ingeniör, *Wiman*, konstmästare vid Sala silfververk, fortsattes arbetet utmed Trollhättefallen och fortgick till 1755, då den af Wiman med utmärkt skicklighet anlagda s. k. Flottbergsdammen förstördes genom nidingsdåd, och hela planen förlorade det förtroende, som den hittills hade åtnjutit. Ändtligen bildades 1793 ett bolag för anläggande af Trollhättekanalen efter plan af kapiten-mekanikus *Erik Nordevall*, och den 14 Aug. 1800 öppnades ändtligen efter 200:åriga försök den nu färdiga Trollhättekanalen. Denna måste sedan, när Göta kanal blifvit fullbordadt, ombyggas till liknande dimensioner med denna, hvilket skedde åren 1836—1844 under ledning af öfverste *N. Ericsson*. Denna kanals dimensioner uppgifvas till 11,000 alnars längd, 22 fots (minsta) bredd och 10 fots (minsta) djup.

Upphofsmannen till *Göta-kanal*, den största af menniskohänder åstadkomna vattenväg i Europa, är den med rätta namnkunnige *Baltzar von Platen*, som 1808 fick uppdraget att låta verställa undersökningar för denna kanal — den, som lemnade honom detta uppdrag, var den olycklige konung Gustaf IV Adolf. Platen kallade till sin hjelp den engelska mekanikern *Thomas Telford*, och den 11 April 1810, just under den för Sveriges rike olyckligaste period, som historien vet omtala, då landets delning mellan Danmark och Ryssland var ett förslag, som hotade att bli till verklighet, bildade sig Göta-kanal-bolaget. Efter besegrande af talrika hinder och många motståndare hade den för saken outtröttligt verksamma Platen den glädjen att se vestra kanallinien, hvars första sluss, den vid Forsvik, öppnades 1813, färdig till segelfart d. 23 Sept. 1822, och tio år derefter, den 26 Sept. 1832, var hela Göta kanal fullbordad. Platen upplefde imellertid icke denna dag, utan hade aflidit redan 1829. Hela kostnaden för Göta kanal uppgick till 9,142,231 rdr bko, och utgör denna vattenvägs hela längd, alla deri intagna sjöar och vattendrag medräknade, 36 mil 1141 alnar. Den sprängda och gräfda kanalen utgör häraf tillsammans 8 mil 3551 alnar. Kanalen har 5 s. k. bestämmande och 53 sänkslussar; de mötande åarne och bäckarne afledas genom 24 kulvertar och 3 aqveducter; för kanalens aftappning vid reparationer finnas 11 stämportar och 14 bottenaflopp; öfver kanalen leda mer än 30 broar, de flesta af gjutet jern. Från Östersjön till kanalliniens högsta punkt, sjön Wiken i Westergötland, uppstiger man 308 fot 2 tum, och stiger derifrån ned 163 fot till Wenern. Kanalens bredd är 88 fot vid ytan och 48 fot i botten; djupet är 10 fot.

Södertelje Kanal, som genom den lilla sjön Maren sammanbinder Mälaren med Östersjön, påbörjades redan af Engelbrecht, fortsattes först 1780, återupptogs 1806 och fullbordades 1819. Kanalen är 3,150 alnar lång och 12 fot djup, har en sluss och en bro af egen konstruktion. Kanalen har kostat 556,409 rdr bko.

En fjerde vigtig kanal är *Strömsholms-Kanal*, som från sjön Barken i Dalarna genom flera vattendrag leder ut i Mälaren och har 10 mils längd och 7 fots djup. Kanalen står f. n. under ombyggnad och är beräknad att bli fullt färdig 1859. Kostnadsförslaget uppgår till 1,911,884 rdr bko.

Mellan Mälaren och Hjelmaren är en vattenväg öppnad genom *Hjelmare Kanal*, som sträcker sig 1½ mil från Hjelmaren till Arboga å (Grafudden). Kanalen, som var gräfd långt förut, utvidgades i Gustaf I:s tid och förbättrades under Carl XI och sedermera 1776; 1819 började gräfningen af en ny kanal från Sågsjön till Arboga Å. Djupet är 7 fot; slussarne utgöra ett antal af 9. — Den vigtigaste bland de öfriga kanalerna är *Wäddö-Kanal* i Roslagen, som har 10 fots djup och fulländades 1841.

Trafiken på dessa Kanaler vid olika tidpunkter ses af följande:

	1834.	1844.	1854.	1856.	
	fartyg o. båtar	fartyg o. båtar	fartyg o. båtar	fartyg o. båtar	
Trollhätte kanal	2,483	3,836	5,921	6,790	(947 ångf.)
Göta kanal	679	1,353	2,740	3,216	(829 ångf.) *)
Södertelje kanal	1,553	1,928	4,496	3,134	(1,193 ångf.)
Strömsholms kanal	629	782	910	2,180	
Hjelmare kanal	228	316	658	750	(226 ångf.)
Wäddö kanal	—	420	848	1,219	(93 ångf.)

*) Trafiken å Göta kanal under sistförflutna året (1857) har, enligt kanaldirektionens berättelse vid bolagsstämman i Stockholm den 30 Jan. 1858, bedrifvits af icke mindre än 2,591 seglande fartyg eller 203 flere än 1856, hvaremot antalet ångfartygsresor blott utgör 760 eller 69 mindre än föregående året. Afgifterna, som uppgått till 136,945 rdr 3 sk. 8 rst. bko, understiga med 9,341 rdr 19 sk. afgiftsbeloppet 1856, hvilken minskning uteslutande torde få härledas från stängningen af Brinkebergs kulles slussar i början af

3. *Jernvägar.* Det är först under det sednaste decenniet som anläggning af jernvägar blifvit på allvar påtänkt i Sverige; men vi hafva icke desto mindre redan nu i detta hänseende hunnit temligen långt. Den 27 Nov. 1845 meddelade regeringen åt en enskild man (grefve A. v. Rosen) rättighet, att, i förening med ett eller flera bolag, anlägga jernvägar uti åtskilliga rigtningar inom fäderneslandet, och vid 1847—48:årens riksdag beviljade ständerna för 15 års tid en garanti af 4 procents ränta å 3,240,000 rdr bko, den beräknade kostnaden för en jernväg mellan Hults lastageplats vid Venern och staden Örebro, åt ett för denna anläggning bildadt bolag, hvilket den 28 Dec. 1848 erhöll Kongl. Maj:ts privilegium på denna jernvägs anläggande. Detta bolag blef likväl upplöst genom en kongl. resolution af den 10 Okt. 1851, sedan det i bolagsreglementet föreskrifna antalet aktier (20,000) icke blifvit tecknadt inom utsatt tid. Ungefär vid samma tid beslöto de då församlade ständerna, att, med upphäfvande af hvad som blifvit stadgadt rörande jernvägen mellan Örebro och Hult, medgifva och stadga åtskilliga förmåner och förbehåll i afseende på en jernväg mellan *Köping*, Örebro och Hult, i händelse ett bolag för sådant ändamål komme att bilda sig. I Juli månad nästföljande år anmälde sig ett sådant bolag till erhållande af oktroj, och den 13 Nov. 1852 utfärdades Kongl. Maj:ts privilegium för »Kongl. Svenska Aktiebolaget för en jernväg mellan Köping och Hult.» Under vissa vilkor, t. ex. att jernvägen skulle vara påbörjad inom 1852 års utgång och fullbordad inom 1855 års slut, och att densamma efter 40 års förlopp skulle i fullgodt skick åt Svenska staten öfverlemnas, tillförsäkrades i detta privilegium bolaget under dessa 40 år om en årlig inkomst af 5 procent å anläggningskapitalet, som beräknades till 5 mill. rdr bko. Men bolaget drabbades af åtskilliga oförutsedda motgångar, en af dess engelska direktörer förorsakade det genom svekfullt beteende ansenliga förluster, och dess verksamhet blef så uppehållen, att det icke ens ännu kunnat fullgöra sitt åtagande. Imellertid är jernvägssträckan mellan *Örebro och Arboga* nu fullt färdig och öppnades högtidligt den 29 Aug. 1857.

Imellertid hade ständerna redan vid 1847—1848:årens riksdag beviljat ett låneunderstöd af 66,666⅔ rdr bko för anläggandet af en jernväg mellan *Sjöändans lastageplats och Christinehamn*, och vid riksdagen 1850—51 beviljades ett understöd af 150,000 rdr, jemte ett anslag af 75,000 rdr, utan återbetalningsskyldighet, till anläggande af en jernväg mellan *Örebro och Nora*. Denna bana, den första fullt färdigbyggda för lokomotiv, öppnades den 5 Mars 1846. Den utgör 3 sv. mil.

Vid nästföljande riksdag (1853—1854) anvisades ännu mer betydande medel till jernvägarna. Ständerna anvisade nämligen först följande *lånesummor:* 1,600,000 rdr till anläggande af jernväg mellan Gefle och Falun, — 133,333⅓ rdr till jernväg mellan sjöarna Norra Barken och Wessman i Kopparbergs Län, och 100,000 rdr till fulländande af Norbergs-jernvägen; men derjemte *anslogos* 5 mill. rdr till anläggning af tvänne jernvägsstambanor. Med afseende på de sistnämda stadgades, att alla stambanor skola hädanefter utföras genom statens omedelbara försorg samt, med allt hvad till dem hörer, anses som allmän tillhörighet och stå under statens förvaltning. Kostnaderna för stambanors anläggning bestridas i allmänhet af staten; men dock kunna vissa delar af sådana banor få utföras på enskild bekostnad, mot rättighet för staten att efter deras fullbordan inlösa de sålunda anlagda bandelarna. Smärre jernvägsanläggningar öfverlemnas åt den enskilda företagsamheten; men ingen sådan bana, som kan hänföras under egenskapen af allmän väg, får dock anläggas, innan Kongl. Maj:t gifvit tillåtelse dertill. I samband med detta beslut anvisade Rikets Ständer till konungens disposition först ett anslag af 60,000 rdr bko till anställande af undersökningar i såväl topographiskt som statsekonomiskt afseende och till uppgörande af förslag till jernvägars anläggning och rigtning, och dernäst det ofvannämda anslaget af 5 mill., hvaraf 4 för en del af den stambana, som, utgående från Göteborg, kommer att i rigtning genom Vestergötland och Nerike förena nämda stad med hufvudstaden, och 1 million till påbörjande af en i rigtning åt Jönköping gående stambana från Malmö till den punkt »på nordliga sidan af förstnämda stad, som Kongl. Maj:t kan finna lämpligt bestämma.» I öfverensstämmelse med en af Rikets Ständer derom gjord framställning stadgades sedermera genom en Kongl. kungörelse af d. 3 Febr. 1855, att de af ständerna beviljade medlen till jernvägsföretag skola upplånas genom fonderade, inom riket utgifna räntebärande obligationer, för hvilkas förräntande och amortering en särskild liqvidationsfond kommer att upprättas. »Obligationerna, för hvilka den löpande räntan

---

summaren. I anseende till den minskade handelsrörelsen har äfven myckenheten af vissa på kanalen befraktade varor, såsom spannmål, minskats, hvaremot andra ökats; men det synes likväl såsom om kanalen skulle vilja tilldraga sig en i framtiden allt mera vidgad rörelse genom förbindelsen med jernvägen, genom bearbetningen af zinkgrufvorna vid Askersund, genom utvidgning af Motala verkstads valsverk samt genom Kinda kanal och båtled. Den förflutna tiden gifver ock stöd åt en sådan förmodan. Då inkomsterna under qvinqvenniet 1833—37 utgjorde blott 32,401 rdr 30 sk. 6 rst., uppgingo de under det sista, 1853—57, till 123,969 rdr 4 sk. 6 rst., i medeltal årligen, hvilket utgör nära fyradubbling af inkomster. Detta gäller imellertid endast om den rörelse, för hvilken afgifter utgå enligt taxan för inre farten. Transitorörelsen har minskats genom tullfriheten i Öresund, men har alltid varit af ringa omfattning, så att inkomsten deraf ännu 1856 icke utgjorde mer än 7,011 rdr 20 sk. 11 rst., hvadan minskningen 1857 till 2,179 rdr 5 sk. 9 rst. är af obetydlig vigt.

icke bör öfverstiga 4 proc., få icke utgifvas å lägre belopp än 200 rdr riksmynt.»

Men huru frikostig än denna riksdag visat sig mot jernvägarna, skulle den dock vida öfverträffas af den riksdag, som började d. 23 Okt. 1856 och slutade först i början af 1858. Efter mångfaldiga debatter beviljade Ständerna till jernvägar följande summor:

Till *vestra stambanans* påbörjande och fortsättande från Stockholm öfver Södertelje mot Kathrineholm i Södermanland (*söder om Mälaren*) . . . . Rdr Rmt	5,679,000.
Till fullföljande af samma banas anläggning genom Vestergötland till och förbi Göta kanal . . .	7,610,000.
Till bangård m. m. i Göteborg .	465,000.
För *södra stambanans* sträckning till norra ändan af Finjasjön (uti Christianstads Län) . . .	4,365,000.
Till bangård m. m. i Lund och Malmö	260,000.
Till sträckningen mellan Falköping och Jönköping	1,300,000.
Till undersökningar	150,000.
Summa Rdr Rmt	19,829,000.

Till åstadkommande af medel till dessa anläggningar beslöts att upptaga ett lån af 20 mill. rdr rmt, hvilket först öfvertogs af grosshandlaren Johns i Stockholm, men, efter det handelskrisen inträffat och han råkat på obestånd, sedan afslöts i Hamburg. Af den sålunda beviljade summan skola högst 7 mill. tillhandahållas af Riksgäldskontoret under åren 1858 och 1859, det öfriga utbetalas under loppet af 1860.

Sedermera har Kongl. Maj:t under d. 20 Mars 1858 anbefallt kommittéen för statens jernvägsbyggnader att företaga följande undersökningar om a) lämpligaste sträckningen mellan Kathrineholm och den punkt vid Göta kanal i Westergötland, der jernvägen kommer att skära kanalen, utgörande således en föreningslänk mellan de från Stockholm och Göteborg utgående, under arbete varande särskilda delarne af vestra stambanan; b) södra stambanans riktning dels från Falköping förbi eller genom Jönköping, och dels från Finjasjön genom Småland, samt lämpligaste punkten för dessa bägge delars af södra stambanan anslutande till hvarandra; c) östra stambanans riktning från Kathrineholm öfver Norrköping och Linköping samt förening med södra stambanan; d) norra stambanan från Stockholm åt Upsala och Sala till någon lämplig punkt på Gefle-Dala-jernvägen; e) lämpligaste sättet för jernvägens dragande genom hufvudstaden; f) nordvestra stambanans riktning från lämplig punkt på vestra stambanan genom Christinehamn och Carlstad öfver Arvika till riksgränsen mot Norge; g) föreningsbana mellan Örebro och Askersund; och slutligen h) föreningsbana från trakten af Sala i sydvestlig riktning, emellan norra och vestra stambanorna.

Efter denna korta historik öfver de Svenska jernvägarna, torde vi böra i korthet omnämna, i hvad mån jernvägsanläggningarne blifvit verkställda. — Hvad först beträffar statens jernvägsbyggnader, så befares nu södra stambanan från Malmö till Örtofta på andra sidan Lund. *Vestra stambanan*, som den 1 Dec. 1856 öppnades från Göteborg till Jonsered, befares nu till Vårgårda bortom Alingsås, och vid denna banas andra ändpunkt, vid Stockholm, har arbetet blifvit påbörjadt under första fjerdedelen af året 1858 *). Af de öfriga jernbanorna är Örebro-Arboga-banan fulländad, som redan blifvit omnämdt, och Gefle-Falu-jernbanan, som påbörjades den 29 Maj 1855, har redan länge varit i drift utefter en ansenlig sträcka. Ytterligare en större jernvägsanläggning är den s. k. *Norbergs-jernvägen*, som i en sträckning af 1½ mil löper från Norbergs stora jernmalmfält, inom socknen af samma namn i Westmanland, till Engelsbergs bruk vid sjön Åmänningen, der Strömsholms-kanallinien går fram, och hvilken är i det närmaste färdig. Banan mellan Örebro och Nora är redan omnämd. Bland de smärre och redan färdiga jernvägsanläggningarna bör uppmärksamhet egnas åt följande: *jernvägen mellan Sjöändan* (vid Venern) *och Christinehamn* (färdig 1851), af omkring 1 sv. mils längd; — *Lerviks jernväg*, mellan sjöarna Långban och Yngen, 5,250 aln., likaledes färdigbyggd 1851; — *Saxå-Yngen-jernvägen*, mellan Saxå Bruk och sjön Yngen, 5,000 alnar; — *jernvägen mellan Yngen och Daglösen*, 11,500 alnar lång, färdig 1853 och kostande 61,804 rdr bko; — hästbanan mellan Lesjön och Daglösen, förbi Philipstad, 4,500 fot lång och kostande 10,000 rdr bko; — *jernvägen mellan Yngen och Östersjön* eller *Kroppa-vägen*, 30,000 fot lång, öppnad i November 1853, och jernvägen mellan Östersjön samt Mögsjön och Öjevettern, 6,000 fot lång, öppnad i Juli 1853; bägge åstadkomna med tillhjelp af ett för dem beviljadt statslån af 73,333 rdr 16 sk. bko **); — hästbanan mellan

*) Bangården i Stockholm är bestämd att anläggas vid den s. k. Fatburssjön. Södra och vestra stambanorna lära komma att förenas i trakten af Falköping, vid Ranten, och det uppgifves derjemte, att man nu mer beslutit draga vestra stambanan, i Södermanland, söder om sjön Båfven i stället för norr om denna sjö.

**) Inom Philipstads Bergslag i Wermland har under de sednare åren utomordentligen mycket blifvit åtgjordt för kommunikationernas underlättande. En af bergmästaren von Schéele uppgjord tablå upplyser, att de på de sednaste åren här öppnade kommunikationslinierna upptaga en sträckning af mer än 8¾ mil, deraf kanaler 30,610 fot, jernbanor med hästkraft 99,598 fot och landsvägar 183,334 fot. Anläggningskostnaden för samtliga de nya förbindelselinierna uppgår till 942,294 rdr rmt, af hvilka 163,671 erhållits som statsbidrag utan återbetalningsskyldighet, 230,000 rdr som lån af statsmedel och 549,623 rdr blifvit tillskjutna af bolagen. — Genom Lerviks- och Kroppa-jernvägarna, tillika med åtskilliga vattendrag, sammanbindas sjöarne Långban, Yngen,

Binken och Glafsfjorden i Wermland, 14,650 fot lång, fullbordad 1855 med en kostnad af 60,000 rdr bko; — jernvägarne för hästkraft vid Mölnbacka och Lesjöfors Bruk i samma provins samt *Frykstade-jernvägen* mellan Klar-Elfven och Fryken. — I Örebro Län märkes, utom de förut nämda, äfven hästbanan från Str.bergs grufvefält till sjön Wikern, och i Dalarna jernvägen mellan *Grängesbergs* jerngrufvor i Grangärdes socken till lastageplatsen vid sjön *Södra Hörken*. — I Östergötland är den s. k. *Fiskeby-jernvägen* för hästkraft anlagd mellan sjön Glan och Norrköping samt öppnades på våren 1855, och derjemte har uti samma provins egaren af *Åtvidabergs* kopparverk på egen bekostnad börjat anläggningen af en jernväg för lokomotiv om en mils längd.

Bland jernvägsanläggningar, till hvilka lån äro anvisade, böra vi nämna den mellan Delsbosjöarna och Huddiksvall samt mellan Söderhamn och Bergviken.

4. *Telegrapher* hafva länge funnits i Sverige, dock uteslutande optiska, hvilka till och med äro en Svensk uppfinning; åtminstone gjorde Edelcrantz i Sverige och Chappe i Frankrike denna uppfinning samtidigt och oberoende af hvarandra. Dessa telegrapher utgrenade sig från hufvudstaden till vissa punkter i skärgården, Waxholm, Furusund, Sandhamn, Dalarö m. fl.; men d. 1 Febr. 1853 beslöt regeringen, efter förslag af chefen för Topographiska Korpsen, att inrätta en elektromagnetisk telegraphlinie genom hela riket. Första delen af denna linie, eller telegraphledningen till Uppsala, öppnades redan d. 1 Aug. 1853 och öfverlemnades till allmänt begagnande d. 1 Nov. s. å. Under loppet af 1854 öppnades telegrapheringen mellan Stockholm och Grisslehamn (d. 10 Maj), och samma år utsträcktes telegraphering-gen till Vesterås och Örebro, Göteborg (d. 4 Juli), Helsingborg, Wenersborg och Malmö (d. 28 Aug.). I November samma år nedlades en undervattenstråd i Öresund mellan Helsingborg och Helsingör, och d. 1 Januari 1855 öppnades denna linie till allmänt begagnande. Sedermera har det elektromagnetiska telegraphnätet blifvit allt mer fulländadt, och under loppet af 1855 öppnades t. ex. en mängd nya telegraphstationer, i synnerhet på östra sidan af landet. För året 1858 äro följande nya telegraph-anläggningar beslutna:

En ny telegraphlinie mellan Stockholm och Helsingborg, uteslutande afsedd för den utländska korrespondensen, för hvilken linie kostnaden förslagsvis är beräknad till 128,500 rdr.

En ny telegraphledning mellan Södertelje, Mariefred, Strengnäs, Eskilstuna och Arboga, med en förslagsvis beräknad kostnad af 77,000 rdr.

En ny telegraphlinie mellan Karlstad och Wenersborg genom Åmål, förslagsvis beräknad till 69,750 rdr.

Nya telegraphstationer i städerna Enköping och Engelholm, beräknade förslagsvis till en anläggningskostnad af tillsammans 7200 rdr.

Förändring af den nuvarande optiska telegraphen mellan Stockholm och Dalarö till elektrisk telegraphledning, erfordrande en förslagsvis beräknad kostnad af 26,000 rdr. Tillsammans 308,450 rdr rmt.

Under loppet af 1855 expedierades af Svenska elektromagnetiska telegraphen redan 121,032 depescher, och inkomsterna hade redan då uppnått den höjd, att de betäckte icke blott utgifterna för verkets underhåll och tjenstemännens aflöning, utan äfven lemnade öfverskott. Telegraphdepescher kunna nu mer från Sverige sändas direkt till Nord-Amerika, dit de från Liverpool kostnadsfritt befordras med ångfartyg.

5. En ordnad *Postinrättning* fick Sverige först under Drottning Christina, då vissa vid landsvägarna belägna hemman anordnades till postföring, hvilken likväl i början var så ofullkomlig, att brefven fortskaffades med gående brefbärare, som skulle tillryggalägga en mil på 2 timmar. Ännu fortskaffas *ordinarie-posten* till stor del genom dertill indelade posthemman; men *extra-* eller den s. k. *snällposten* och *paketposten* befordras medelst gästgifvare- eller entrepenad-skjuts. I sednare tider har mycket blifvit gjordt för postkommunikationernas underlättande, och bör deribland främst nämnas införandet af ett likformigt *medelporto* (af 4 sk. bko eller 12½ öre rmt. per lod) samt tillåtelsen att erlägga portoafgiften genom s. k. frimärken, hvilket allt stadgades genom K. Kungörelsen af den 9 Mars 1855 *). De med posterna befordrade brefvens antal för detta år uppgafs till 5,212,919, och i rikshufvudboken för s. å. upptagas bland statens extraordinarie inkomster 904,177 rdr bko postmedel. År 1820 uppgingo postverkets bruttoinkomster till 332,224, år 1840 till 603,694 och år 1854 till 751,229 rdr bko. Om antalet af de med posterna befordrade brefven har man inga officiela uppgifter för längre tid tillbaka än 1833, och utgjorde dessas antal 1840 inalles 2,872,280, hvilket 1850 hade höjt sig till 3,993,365.

Östersjön, Mögsjön, Öjevettern och Bergsjön, från hvilken vid Sjöändan jernvägen leder till Christinehamn vid Wenern, så att oafbruten kommunikation sålunda är öppnad mellan grufvfälten i nordöstra Wermland och Vesterhafvet. Genom Daglösen-Yngenvägen står bergsstaden Philipstad i samband med hafvet.

*) Sedan rikets ständer bifallit K. M:ts proposition i ämnet, kungöres i Svensk Författningssamling, att från och med den *första* Juli 1858 portoafgiften för inrikes s. k. portobref skall nedsättas från tolf och ett halft till tolf öre för bref af enkel vigt, med fortfarande fördubbling och flerdubbling af portot för tyngre bref; afgifterna för s. k. lösbref och lokalbref, med bibehållande af hvad derom i öfrigt för närvarande finnes stadgadt, erläggas med tre öre i stället för en skilling banko; samt assuransafgiften utgå med två öre för hvarje etthundra rdr rmt, som under öppen rekommendation med posten afsändes, och afgifterna för rekommendationsbevis med trettiofem öre för sluten och femtio öre för öppen rekommendation

I samband med kommunikationsmedlen står frågan om mynt-, mått- och vigt-systemet, hvilket genom Kgl. Stadgan af d. 31 Jan. 1855 och Kgl. Kungörelsen af d. 3 Febr. s. å. blifvit till hög grad förändradt och förenkladt. Dessa förordningar äro hufvudsakligen af följande innehåll:

Grundenheten för *Längdmåttet* är *foten*, d. v. s. ½ af hittills gällande aln. Foten delas i 10 lika delar, kallade *tum*, och tummen likaledes i 10 delar, kallade *linier*. De större måtten heta *stång* och *ref*, och det nya längdmåttet indelas som följer:

1 ref = 10 stänger,
1 stång = 10 fot,
1 fot = 10 tum,
1 tum = 10 linier.

Till mått för *ytor* begagnas *längdmåttens qvadrater*, med qvadratfoten som enhet. Ytmåtten äro följande:

1 qvadratref = 100 qvadratstänger,
1 qvadratstång = 100 qvadratfot,
1 qvadratfot = 100 qvadrattum, och
1 qvadrattum = 100 qvadratlinier.

Enheten för *rymdmåttet* är *kubikfoten*, och indelas detta mått som följer:

1 kubikfot = 1000 kubiktum,
1 kubiktum = 1000 kubiklinier.

1000 kubiktum utgöra 10 kannor och 1 *kanna* är således, liksom hittills, = 100 kubiktum.

Vigten indelas:

1 Nyläst = 100 centner,
1 centner = 100 skålpund,
1 skålpund = 100 ort,
1 ort = 100 korn.

Räkne-enheten för *myntet* är fastställd till värdet af en fjerdedels riksdaler i silfver, enligt myntordningen af d. 9 Maj 1835, och denna räkne-enhet, som motsvarar *en* rdr rgs eller 32 skillingar banko, kallas nu *Riksdaler Riksmynt*. Denna riksdaler indelas i 100 lika delar, kallade *Öre* och hvartdera motsvarande 1 $\frac{46}{100}$ runstycke silfver eller 3 $\frac{84}{100}$ runstycken banko eller 5 $\frac{76}{100}$ runstycken riksgälds, d. v. s. nära en half skilling.

C. STATSFÖRFATTNING och STATSFÖRVALTNING.

Sveriges äldsta författning grundade sig på slägt- och stamförbindelser och omfattade ett *förbund* af fria samhällen (ända från familjen till Landskapet och Riket), till gemensamt försvar, med gemensam dom och gudstjenst. I spetsen för det hela stod Uppsala-konungen, ensam rådande till konung *Agnes* död, då riket delades mellan särskilda utgreningar af konungaätten, hvarförutan afkomlingarne af denna ätt, hvilka äfven kallades konungar, uppodlade öde landsträckor och sjelfva förskaffade sig riken. Det var dessa sjelfständiga småregenter, hvilka nedsatt Uppsala-konungens magt till ett blott religiöst öfvervälde, som utrotades af *Ingjald*, hvars plan torde varit att icke blott återställa öfverkonungens magt öfver *Swithjod* (Svea hären, Svea folket), utan att också utsträcka det öfver Götarne. Detta lyckades imellertid fullständigt först 200 år efter Ingjald, då Erik Emundsson i medlet af 9:de årh. var ensam konung i så väl Svea som Göta landet. Äfven vid denna tid visar sig den Svenska författningen som en *förbundsförfattning*. *Ätterna* med sina fria *husfäder* (odelmän, bönder) bildade *Häradet*, och ett förbund af flera härader utgjorde *Landskapet*, som äfven efter småkonungarnes utrotande bibehöll prägeln af en utbildad nationalitet. I spetsen för landskapet stod en af konungen tillsatt *Höfding*, representanten af det monarchiska elementet, och derjemte *Lagmannen*, det demokratiska elementets representant. Under höfdingen lydde i hvart härad *konungens länsman*. Men alla dessa små samhällen bildade gemensamt en demokratisk konfederation, *Riket*, under en enda *konung*, som *valdes*, ehuru Ynglinga-ättens gudomliga börd föranledde, att under en lång tid inom denna ätt son efterträdde fader, och en ärftlighet sålunda fanns med folkets stillatigande eller uttalade bifall. Rättigheten att välja konung tillkom ursprungligen Uppsvearne (det gamla Swithjod, de tre folklanden: Tiundaland, Attundaland och Fjedrundaland); men sedermera (bestämdt 1319, om icke förr) deltogo äfven de andra landskaperna i konungavalet. Om rikets allmänna angelägenheter rådgjorde konungen med folket särskildt vid hvarje *landskapsting*, af hvilka dock det förnämsta hölls i Tiundaland, trakten närmast omkring national-templet Uppsala. Detta ting, kalladt *Allshæriar ting* (all härens ting) eller *Alla Svears ting*, som årligen hölls på Mora äng, var icke blott ett vanligt landskapsting för Uppland, utan dit kommo också besutne män från de öfriga landskaperna och särskildt dessas lagmän, att de hade någonting att andraga hos konungen. Det på dessa ting fattade beslutet, *allshæriardomen*, fick konungen ej bryta, utan måste han verkställa det. Folket bestod af *fria* och *trälar* (i förra hälften af 14:de sekiet afskaffades träldomen helt och hållet). Till de fria hörde *landboerne*, som innehade jord mot lega och, ehuru utrustade med alla personliga rättigheter som friborne män, just derföre saknade de politiska rättigheterna. Dessa tillhörde deremot blomman af de frias klass, *Odalmannen*, den oinskränkta egaren af sin jord, som icke stod i konungens eller någon annan herres tjenst, och som, ifall han var af konungaslägt, eller genom stora bragder vunnit ära, anseende och rikedom, af de öfriga hölls i ett högre anseende, dock utan ökade politiska rättigheter, hvilket anseende också gick i arf till hans efterkommande. Detta var den äldsta *Bördsadeln*. Men derjemte förekommer också en *Tjenstadel*, bestående af dem, som inträdde i konungens tjenst, såsom hans hofmän och följemän, och hvilka derföre icke voro »män för sig», såsom odalmännen. Börd och tjenst gåfvo anspråk på *tignarvärdighet*, en hedersvärdighet, som konungen förlänade åt ättstora och utmärkta män, äfven bland sina tjenstemän. Namnet *tignarman* synes hafva ursprungligen tillkom-

mit endast konungar och deras ättlingar (*Hersar* kallades de gamla häradskonungarne) samt dessutom hvarje jarl personligen, men icke hans afkomlingar. Med namnet *Jarl*, ursprungligen en på hög börd grundad värdighet, utmärktes konungens höfdingar i landskaperna; men sedan 12:te seklet betecknar detta namn det högsta embetet, konungens högsta representant i riket, som förde befälet öfver krigsmagten och dömde konungens dom *). Jarlen var dock blott en konungens man, och ingen af konungens tjenstemän hade säte och stämma i odalmännens rådslag. Konungens ombud kunde ej tillika vara folkets, och derföre måste dettas ombud, lagmannen, vara "bondeson," tillhöra odalmännens klass. Lagmannen ålåg det att årligen på *landskapets* ting för folket upprepa innehållet af dess rättssedvänjor och lagar, hvilka stiftades af folket med lagmannens biträde, utan *konungens medverkan*, och han var landskapets förnämsta domare samt förde landskapets talan inför konungen eller dennes ombud. Under lagmannen dömde i Svealandskaperna *domare*, i Götalandet *häradshöfdingar* och *fjerdingshöfdingar*, hvilka sistnämnda valdes af menigheterna sjelfva. Domarne i Svealand tillsattes på det sätt, att konungens länsman å tinget nämde tolf män, som valde domaren, *hvilken konungen satte dom i händer*.

Sådan var i det hufvudsakliga det Svenska samhällets författning, tilldess christendomen predikades och lossade det band, som fordom förenat Svear och Götar, — den gemensamma gudstjensten vid nationalhelgedomen i Uppsala och Uppsalakonungens derpå grundade öfverherrskap. Under hedendomens och christendomens kamp samt under Svears och Götars 200-åriga strider om hegemonien blef allmogen utarmad och dess inflytande förminskadt, hvaremot de rika och mägtiga (storbönderna och höfdingarne) tillväxte i magt på så väl konungens som folkets bekostnad. Derjemte uppstod en ny magt i staten, nämligen det Romerskt-Katholska *presterskapet*, och småningen inrotade sig grundsatsen om Kyrkans suprematі. Under striderna om thronföljden mellan mägtiga hus hade *herrarne* (*barones, principes, magnates*, som *adeln* kallades, så väl börds- som tjenste-adeln) stigit i vigt, emedan pretendenterna å ömse sidor sökte tillvinna sig anhängare. Derföre hade magten öfvergått till landskaps-magnaterna ifrån landskapstingen, och allshæriartinget hade förlorat sin förra betydelse. Folkets magt föll i händerna på andliga och verldsliga konfederationer, som beslöto om de allmänna angelägenheterna. Under dessa aristokraters inflytande uppsvingade sig *Folkunga-ätten* på thronen, och *Magnus Ladulås*, den kraftfullaste regenten af denna ätt, tog snart ett stort steg till den demokratiska författningens undergång. Magnus Ladulås *inkallade* nämligen *lagmännen i konungens råd*, — detta bestod af ett obestämdt antal öfver allt i riket boende män, prelater, konungens högre embetsmän och förläningsinnehafvare samt andra magnater i landskaperna, med hvilka konungen rådgjorde under sina resor, och hvilka han sammankallade, då han ville höra dem i angelägenheter, som angingo hela riket. Dessa sammankomster kallades "hof," sedermera "dagar" eller "herredagar." Efter lagmännens inkallande i rådet skulle naturligtvis dettas beslut genom deras deltagande vinna större anseende af laglighet, och derjemte tillegnade sig konungen stort inflytande genom Skenningestadgan 1285, enligt hvilken, då konungen ville kalla riket till "*samtal*," ingen fick der infinna sig, som icke var *kallad* af konungen eller hade giltigt ärende och kom på egen kost. Derjemte förbehöll sig konungen att med sina råd och gode män besluta och stadga i sådana ärenden, som kunde tarfva rättelse, och som "ej förut voro i lag gömde eller satte," samt utvidgade derigenom ansenligt sin inflytelse på lagstiftningen. Samtidigt med detta undertryckande af det demokratiska elementet ville Magnus äfven förvandla de förnämsta odalmännen till konungens män, göra den gamla bördsadeln till en *kunglig adel*, hvartill början gjordes genom *adliga* eller *frälse-rusttjensten*, som infördes genom Adelsö-stadgan, likaledes af år 1285. Från denna stadga, enligt hvilken *hvar och en, som gjorde krigstjenst till häst*, skulle vara fri (frälst) från utskylder till konungen, räknar det *verldsliga frälseståndet*, såsom sådant, sin uppkomst. Det *andliga frälset*, hvartill redan kon. Sverker Carlsson lagt grunden, förnyades likaledes af Magnus Ladulås 1282.

Sedan på detta sätt en tjenstadel uppkommit och derjemte ett presterskap bildat sig som en ny privilegierad klass, började lärorna om *stånd* samt om *högre* och *lägre* folkklasser träda i stället för de gamla grundsatserna om folkets jemnlikhet och allmänna sjelfstyrelse. Redan den år 1442, under Christopher, stadfästa *allmänna landslagen*, som utarbetades under Magnus Eriksson, ehuru de andliga då protesterade mot densamma, och hvilken i konungens och hans embetsmäns händer lade en större magt än de gamla landskapslagarne, stadgar vid lagmansval och bevillning af utomordentliga gärder en representation efter *stånd* (biskop med klerker, frälsemän och bönder, d. v. s. den klass af odalmännen, som icke "frälst" sin jord), och sedan städerna börjat vinna större betydenhet, uppträder äfven borgareståndet, köpstadsmännen, hvilka vid Magnus Erikssons val till konung 1319 voro tillstädes för första gången och derjemte i den äldsta riksdagskallelse, som vi ännu ega qvar, dat. Lund d. 29 Aug. 1359, kallas att infinna sig i Kalmar d. 12 Okt. s. å., tillika med fyra män af allmogen från hvar lagsaga. Bönder och borgare fingo imellertid icke alltid deltaga i statsangelägenheterna, utan kallades, sedan aristokratiens magt hunnit utbilda sig, till riksmötena blott vid hotande faror eller högst vigtiga angelägenheter, eller då de kunde för-

*) Det stora Jarlembetet delades redan i Magnus Ladulås' tid mellan två: *Drotset* och *Marsken*.
Geogr. Lexik.

stärka ett parti eller tjena till motvigt mot ett annat. Det hände dock, att de två lägre stånden, sedan Engelbrecht väckt dem till medvetande af sina krafter, stundom handlade på egen hand, t. ex. då bönderna, tolf från hvarje landskap, efter Carl Knutsons död sammanträdde och förelade Riksens Råd att träffa någon öfverenskommelse, "emedan de ingalunda kunde lida någon tvedrägt i landet." Förnämligast genom borgare och bönder valdes Sten Sture den Äldre till riksföreståndare. Hr Sten kallade 1470 till Upsala alla värdiga herrar, prelater, clerker, riddare, friborna (svenner), frälsemän, köpstadsmän och menige allmoge; bland de i Wadstena 1471 församlade nämnas äfven *bergsmän*, hvilka också förekomma i den uti Upsala 1484 gifna stadfästelsen på Kalmar-Recess af 1483 samt i rådets och ständernas förening 1499 om Christian II:s val till konung. Allt detta tillhör dock blott den Svenska ståndsrepresentationens förberedande period, hvilken fortfor ända till Gustaf II Adolf.

Genom Vesterås Recess och arfföreningen omskapade Gustaf Wasa Sveriges statsförfattning; han störtade genom den förra den gamla hierarchiska byggnaden och gjorde thronen ärftlig genom den sednare. Under honom och hans söner finnas riksråden ännu spridda i provinserna, och först 1602 upprättades en ständig rådkammare med 12 ledamöter. Ännu under Gustaf Wasa uppträda de gamla landskapsförbunden och underhandla dels sinsimellan, dels med konungen, och den sistnämde håller möten med enskilda landskaper, med allmogen särskildt, med allmoge och köpstadsmän tillhopa o. s. v. och derjemte ock med ombud från hela riket. *Herredagar* utan tillkallande af kommunernas ombud försvinna alldeles med 1500:talets utgång, och vid denna tid förekommer namnet *riksdag* allmännare i de offentliga handlingarna. Öfverläggningarne vid dessa synas hafva varit gemensamma, t. ex. vid den vigtiga riksdagen 1527, i Dominikanerklostrets sal i Vesterås; men konungens "framsättningar" besvarades särskildt af hvarje stånd. Vid riksdagen i Strengnäs 1547 förekomma protestantiska *kyrkoherdar* i de katholska prelaternas ställe, och till Gustafs sista riksdag kallades adeln, ordinarii (biskoparne) samt *två* beskedliga prestmän af hvart stift, *två* bönder från hvart härad och *fyra* borgare från hvar köpstad. Under stridigheterna mellan hertig Carl och Sigismund tillkom ett nytt element, *krigsbefälet* (1594), och 1595 kallades äfven *meniga krigsfolkets* ombud till riksdagarna, men nämnas icke mer efter 1598, hvaremot krigsbefälet först 1786 upphörde att kallas till dem. Adel, prester, borgare och bönder hade nu mer *genom häfdvunnet bruk* blifvit ansedda berättigade att, jemte Rådet, kallas till riksmötena och representera Svenska folket, de tre sistnämda stånden genom ombud, adeln mer eller mindre mangrannt. Redan från början af 1500:talet förekommer också det från Tyskan lånade ordet *Ständer*, ehuru ännu med obestämd betydelse, ungefär liktydigt med *menighet* eller *folket*. Under Gustaf, Erik och Johan tyckas rådet och adeln hafva ansett den afgörande rösten tillhöra dem, och fastän Carl IX sökte sitt stöd hos bönderna, ansåg sig ändock adeln, "såsom Sveriges kronos medledamot och stöd" för vida för mer än de "andre menige Riksens besutne underdåner," synnerligast sedan de med ärftliga län försedda grefve- och friherrskaperna blifvit inrättade, och sedan, genom Johan III:s adliga privilegier af d. 9 Juli 1569, obesutne adelsmän och *adelskapets ärftlighet utan rusttjenst* blifvit erkända i Sverige. Slutstenen lades genom *Gustaf II Adolfs* konungaförsäkran, som erkänner *rådets* magt, dess medlarekall mellan konung och folk; en förklaring, som i anseende till konungens egen stora personlighet för tillfället hade föga betydelse, men som dock af konungen högtidligen bekräftades, och hvilken man sedan icke försummade att göra gällande.

Under Gustaf den Store stadgar sig den representativa statsformen. Den första stadgan för en svensk ståndsriksdag är *Riksdagsordningen af 1617*. Enligt denna skall hvart stånd i sin "cammar" öfverväga de punkter, som af konungen öfverlemnas till deras begrundande; men de kunna dock till gemensam öfverläggning sammanträda på rikssalen. Dock synes det, som skulle konungen ensam haft afgörande rätt, utom i frågor om beskattning och om ändringar i allmänna lagen. Under Gustaf Adolfs tid höllos tre slag af sammankomster, vid hvilka folkets ombud rådplägade om allmänna angelägenheter. Det första slaget var *allmänna riksdagar*, till hvilka alla fyra stånden kallades, och vid hvilka ständerna, för att undvika allmänna sammanträden, vid denna tid börja genom *deputerade* eller *utskott* meddela sig med hvarandra eller med regeringen. Vid riksdagen 1627 förekommer för första gången ett *hemligt utskott*. Det andra slaget utgjordes af de s. k. *utskottsriksdagarna* eller *mötena* med fullmägtige af adel, prester och borgare, men utan bondestånd, och hvilka egentligen höllos under konungens frånvaro i Tyskland. Härtill kommo, för det tredje, *provincialsammankomster*, till hvilka alla fyra stånden inom en viss provins kallades. I 1634 års regeringsform gifvas föreskrifter om utskottsriksdagar och allmänna riksdagar, till hvilka sistnämda skola kallas hela Rådet, grefvar, friherrar, riddare och svenner; biskoparne och superintendenterna med två af hvart capitel samt en prest af hvarje tvänne härad; landsöfverstarne med vissa officerare af hvart landtregimente, en borgmästare och en rådman eller annan förnäm borgare af hvarje stad samt en bonde af hvart härad. Ännu i Christinas tid höllos 2 utskottsriksdagar (1645, 1651); den sista af detta slag var den, som Carl X Gustaf sammankallat till Göteborg 1658.

Det är icke här stället att utveckla de förhållanden, som föregingo den i Sveriges historia vigtiga riksdagen 1680, vid hvilken det länge jäsande missnöjet med öfvermodet hos adeln i allmänhet och rådet i synnerhet ändtligen skaffade sig luft, understödt af den unga konung Carl XI sjelf. Vid denna riksdag

inskränktes Rådets magt och beslöts reduktionen och förmyndareräfsten samt inleddes derigenom det *envälde*, som Carl XI öfvertog år 1682, och hvilket vid 1693 års riksdag ytterligare bekräftades. Konungen var nu en «envälds allom bjudande och rådande suverän konung, den ingen är på jorden för sina actioner responsabel»; åt honom var hela lagstiftande magten och hela regeringsmagten öfverlemnad; det enda, som ständerna icke bortgifvit i hela dess omfattning, var beskattningsrätten. Imellertid kallades ständerna (efter 1680 benämda *Kongl. Maj:ts Ständer*, likasom Rådets medlemmar hette *Kgl. Råd*) ofta till riksdagar, vid hvilka *Secreta Utskottet*, hvars ledamöter utan undantag utnämndes af konungen, var verkstaden för riksdagsbesluten. Utskottet hade full myndighet att med Kgl. Maj:t besluta i de ärender, som detsamma förelades, men begagnades stundom blott till att förbereda ärenderna. — *Carl XII* regerade alldeles utan ständer, och under konungens frånvaro stod Rådet i spetsen för administrationen. Utan Carls samtycke sammanträdde imellertid 1710 ett «utskott af samtliga Kongl. Maj:ts Ständer», kalladt af Rådet, i Stockholm, och fattade beslut om krigsgärd och rekrytering, och mot slutet af 1713, då Carls frånvaro från fäderneslandet blef alltför långvarig, sammankallade prinsessan Ulrika Eleonora ständerna, konungen oåtspord. Carl förbjöd riksdagen, och ständerna åtskiljdes i Juni 1714, utan att hafva fattat något beslut, ehuru man dock uppgjort grunddragen till den regeringsform, för hvilken envåldsmagten skulle falla.

Efter enväldet inträdde *frihetstiden* (1719—1772). Redan i kallelsen till riksdagen 1718 afsade sig *Ulrika Eleonora* «den s. k. suveräneteten», och i början af 1719 undertecknade hon den nya regeringsformen, hvilken öfverságs och förändrades 1720, sedan Fredrik af Hessen blifvit konung. Genom densamma tilldelas styrande magten *Riksens Råd*, utan hvilket konungen ej kunde styra riket, och hvars ledamöter, 16 till antalet, skulle utses af ett ständernas utskott (24 af adel, 12 prester och 12 borgare), som på förslag uppförde 3 personer, hvarefter förslaget underställdes stånden och en af de tre utnämdes af konungen. Lagstiftande magten skulle utöfvas af *Riksens Ständer allena* (konungens bifall behöfdes icke), och beskattningsrätten tillkom likaledes ständerna allena. Genom en ny *Riksdagsordning* af den 17 Okt. 1723 stadgade ständerna ytterligare sin magt, och deri föreskrifves, att folkrepresentationen skall bestå af 4 *Riksstånd:* adeln, preste-, borgare- och bondeståndet (*som hvar för sig öfverlägga på sitt rum samt sjelfva välja sina talmän*, hvilka sistnämnda skulle utse Bondeståndets sekreterare). Till riksdagsärendernas utarbetande fördela sig ständerna i *deputationer* (utskott), bestående af ledamöter af alla 4 stånden, utom i Secreta Utskottet, från hvilket bönderna uteslötos. Detta *Secreta Utskott*, som vanligen bestod af 100 ledamöter (50 af adel, 25 prester och 25 borgare *), var en beslutande afdelning af ständerna, en liten riksdag för sig, som handlade sådana ärenden, hvilka icke borde med stånden in pleno företagas och afgöras (krigsplaner, allianser, fästningarnas och arméens tillstånd, bankoverket, från stånden remitterade mål m. m.), och afgjorde de flesta sådana mål med *Riksens Ständers magt*. Det hände ibland, att bönder adjungerades i utskottet, i synnerhet då frågor om krig förehades. Vid 1741-års riksdag tillsattes en «Secretissime Beredning», för att med utskottets magt behandla de allra hemligaste ärenderna; men från 1765 försökte ständerna inskränka utskottets magt genom för detsamma utfärdade instruktioner. — Ständerna hade äfven rättighet att förordna särskilda *kommissioner*, hvilka dock förbjödos vid riksdagen 1765—6.

Genom denna riksdagsordning var *Ståndsrepresentationen fullfärdig*; men på samma gång höjde sig också röster, som förklarade densamma otillräcklig, och redan 1719 begärdes representationsrätt för ofrälse embetsmän och ståndspersoner, dock utan påföljd. Huru ständernas och partiernas regering fördes, är bekant af historien, likasom att detta statsskick upphörde genom den af Gustaf III verkställda *revolutionen 1772*, som medförde en ny *regeringsform*, hvilken af Ständerna antogs den 21 Aug. d. å. Denna regeringsform stadgar, att konungen eger styra sitt rike, *han och ingen annan*, och Rådet blott att råda, men ej regera. *Krig kan konungen ej förklara, utan Ständernas samtycke.* Lagstiftande magten tillkommer konung och ständer gemensamt, beskattningsrätten ständerna. Dessa sammanträda, när *konungen för godt finner* eller dem sammankallar; de bibehålla sina privilegier och utnämna sjelfva ledamöter i de *utskott*, med hvilka konungen vill öfverlägga om ärender, som synas honom böra hållas hemliga, och hvilkas ledamöter hafva alla de rättigheter, som tillkomma ständerna sjelfva. Genom denna regeringsform upphäfdes alla efter 1680 såsom grundlag gällande stadgar, äfven 1766 års förordning om tryckfriheten, hvilken likväl upplifvades, dock utan att förklaras för grundlag, och 1780 i det närmaste upphäfdes genom den förklaringen, att *boktryckare* var ansvarig för allt missbruk deraf, samt 1798 ytterligare inskränktes. — Hela det nya regeringssättet förändrades dock snart genom den s. k. *Förenings- och Säkerhets-akten* af 1789, genom hvilken konungen bekläddes med en magt, som nära gränsade till envälde. Genom denna akt tillade sig konungen rättighet att *börja krig* och att sköta «de riksvårdande ärendena som honom nyttigast syntes; vid riksdagar skulle hos Riksens Ständer »inga andra ämnen förehafvas än de, hvilka konungen sjelf proponerat.» Rådkammaren upplöstes, och 1791 förklarade konungen, att *Riksråds-titeln* borde alldeles försvinna. Adeln var det enda ståndet, som afslog Säkerhetsakten; men då, vid Gustaf IV Adolfs kröning, adeln utan motsägelse aflade hyllningseden, ehuru akten var inryckt både i konungens försäkran och ständernas trohetsed, ansågs densamma vara antagen äfven af adeln, och

*) Först efter 1772 deltogo bönder i hemliga utskottet.

statsförfattningen förblef sådan den blifvit stadgad ända till revolutionen 1809, då det nya statskicket grundlades.

Sveriges nu gällande grundlagar äro 1) *Regeringsformen* af d. 6 Juni 1809; 2) *Riksdagsordningen* af d. 10 Febr. 1810; 3) *Successionsordningen* af d. 26 Sept. 1810; och 4) *Tryckfrihetsförordningen* af d. 16 Juli 1812, med de sednare i dem af konung och ständer vidtagna förändringarna. De igenom unionen med Norge uppkomna konstitutionela förhållandena afhandlas i *Riksakten* af den 6 Aug. 1815, hvilken i Sverige *icke* är af grundlagsnatur.

Enligt de ofvanuppräknade fyra grundlagarna är Sverige f. n. en *inskränkt monarchi*, hvars krona är ärftlig inom konungahusets manliga linie. Konungen eger verkställande magten och den del af lagstiftningen, som rörer «rikets allmänna hushållning» *); men lagstiftande magten i öfrigt delar han med *Rikets Ständer*, d. v. s. nationens representanter af de fyra stånden: *Ridderskap och Adel*, *Presterskap*, *Borgare* och *Bönder*, hvilka å sin sida hafva oinskränkt beslutanderätt i alla beskattningsfrågor. — Konungen eger «allena styra sitt rike på sätt regeringsformen föreskrifver», men skall dock inhemta upplysningar och råd af sitt *Statsråd*, bestående af 10 ledamöter, af hvilka minst 4 skola vara tillstädes vid föredragningen och afgörandet af alla regeringsärender. Från dessa undantagas likväl s. k. ministeriela och kommandomål. De förra afgör konungen efter att blott hafva hört statsministern för utrikes ärendena eller någon annan tillkallad ledamot af statsrådet, de sednare i närvaro af den krigsdepartements-chef, till hvars förvaltning saken hörer.

Af statsrådets tio ledamöter skola *sju* vara chefer för hvar sitt departement; de öfriga äro konsultativa. Alla från konungen utgående expeditioner och befallningar skola, för att bli gällande, vara försedda med *kontrasignation* af vederbörlig föredragande, hvilken är pligtig att vägra sin kontrasignation, då han finner konungens beslut strida mot Regeringsformen. Statsrådets i konseljen närvarande ledamöter skola i alla förekommande mål ovilkorligen till protokollet yttra sina meningar och, i händelse konungen skulle fatta något beslut, som strider mot grundlagen eller allmän lag, icke blott emot sådant göra kraftiga föreställningar, utan ock sina särskilda meningar till protokollet anföra, vid äfventyr att i annat fall ansvara för beslutet, såsom hade de tillstyrkt detsamma. Statsrådets protokoller skola vid hvarje riksdag granskas af Konstitutionsutskottet, hvilket i vissa fall kan ställa statsrådets ledamöter inför *Riksrätt*, i hvilken presidenten i Svea Hofrätt är ordförande, medan bisittarne utgöras af rikskollegiernas presidenter m. fl. Efter konstitutionsutskottets hörande kunna också ständerna hos konungen till entledigande anmäla den eller dem af statsrådets ledamöter, som de anse i sina rådslag icke hafva iakttagit rikets sannskyldiga nytta. Sedan 1809 tillsättes en särskild embetsman, kallad «Rikets Ständers Justitie-Ombudsman», som skall vaka öfver rättvisans skipande samt domstolarnas och embetsmännens handhafvande af lagar och författningar; för att utöfva hans embete under laga förfall för Justitie Ombudsmannen tillsättes en suppleant*). Vid hvarje riksdag väljes en (af 12 ledamöter af hvartdera ståndet bestående) *Opinionsnämnd*, som skall yttra sig om huruvida Högsta Domstolen uppfyllt sina åligganden eller icke.

Rikets Ständer sammanträda (sedan 1840) hvart *tredje år till lagtima riksdag;* dock kan konungen äfven dessförinan sammankalla dem till *urtima riksmöte*. Af *Ridderskapet och Adeln* eger hvarje på riddarhuset introducerad ätt säte och stämma på riksdagen genom sin hufvudman; *Preståndet* bildas så, att ärkebiskopen, biskoparne och pastor primarius i Stockholm kallas af konungen, medan kyrkoherdarne bland sig inom hvarje stift välja ett för stiftet bestämdt antal ledamöter. Äfven komministrarne hafva rättighet att, om de sådant åstunda, inom sig utse en fullmägtig för hvarje stift, och till preståndet räknas derjemte 2 professorer från hvartdera universitetets verldsliga fakulteter samt 2 ofrälse civila ledamöter af Vetenskapsakademien. — *Borgareståndet* bestod förut af fullmägtige, valda ge-

---

*) Detta konungens envälde i den ekonomiska lagstiftningen härleder sig redan från Magnus Ladulås, hvilken genom Skenninge-stadgan af år 1285 tillegnade sig ett betydligt inflytande på lagstiftningen i sådana ärenden; men år 1682 uppdrogs denna lagstiftning första gången *formligen* åt konungen. Under frihetstiden fick konungen mellan riksdagarna med Riksrådet göra stadgar och förordningar, hvilka dock underställdes näst inträffade riksdag; hvarken 1772 års Regeringsform eller Säkerhetsakten nämner någonting derom; men i 1778 års riksdagsbeslut göres skilnad mellan lagfrågor, i hvilka konung och ständer gemensamt besluta, samt ekonomiska frågor, dem konungen blott till ständernas underdåniga yttrande i nåder aflemnat. Våra nu gällande grundlagar (R. F. § 89, R. O. § 34) säga uttryckligen, att ständerna i dessa mål icke få besluta annat eller mera än föreställningar och önskningar att hos konungen anmälas. Imellertid finnes ingen bestämd gräns för den ekonomiska lagstiftningen, utan dit antagas allt det höra, som icke är grundlag, allmän kyrko-, civil- eller criminal-lag.

*) I samma ändamål var *Justitie-Kanslers-Embetet* ursprungligen inrättadt, och uti ett ständernas memorial till Kongl. Majestät vid riksdagen 1765—66 kallas denna embetsman för *«folkets ombud»*. F. n. åligger det Just.-Kanslern att sjelf eller genom de under honom ställda fiskalerna föra *konungens talan* i mål, som röra allmän säkerhet och Kronans rätt; men gemensamt med Just.-Ombudsmannen vakar han öfver lagars och författningars obrottsliga efterlefnad.

som städernas borgerskap bland magistratspersonerna eller det verkliga borgerskapet, dock till olika antal efter en städerna imellan uppgjord klassifikation; men vid 1856—58 års riksdag beslöts, att valberättigade till Borgareståndet äro icke blott borgare och magistratspersoner, utan äfven öfriga idkare af yrken, som till borgerliga näringar höra, egare till hus och tomt samt egare eller innehafvare under ständig besittningsrätt af jord under stadens domvärjo, alla dessa, *så framt de äro i staden bosatta*, dock med undantag för husegare af adeln eller preståndet, gemenskapen vid arméen och flottan, allmänna och enskilda verks vaktbetjening, dem, som äro anställda i annans tjenst eller ständiga arbete, daglönare och dem, som ega utöfva något yrke endast till sjelfförsörjning; till ståndet räknas ytterligare *en* fullmägtig från Falu Bergslag och *fem* från de öfriga bergsbruken. Förut förrättades valen i Stockholm och Göteborg genom elektorer, men i de öfriga städerna genom direkta val; huru f. a. med valsättet skall förhållas, är ännu icke afgjordt för alla städer. — *Bondeståndet* representeras genom en af allmogen i hvart härad efter hemmantalet vald, inom häradet boende och besuten hemmansegare eller kronohemmans-åbo, som förut icke hört till annat rikstånd eller innehaft ordinarie beställning i rikets tjenst. Valen ske öfver allt genom elektorer. — Adelns talman, den s. k. *Landtmarskalken*, utnämnes af konungen, likasom Borgare- och Bondeståndets talmän; ärkebiskopen är Preståndets sjelfskrifna ordförande. Alla stånden utse sjelfva sina sekreterare, utom Bondeståndet, hvars sekreterare utnämnes af konungen, fastän det vid flera riksdagar varit föreslaget och vid den sednaste, 1856—1858, af alla fyra stånden beslutet, att ståndet sjelft skulle få utse densa sin tjensteman. Detta beslut omintetgjordes genom konungens veto.

För att bereda och utarbeta ärenderna, innan de förekomma i stånden, nedsättas vid riksdagens början icke mindre än *sex* s. k. *Utskott* (*Konstitutionsutskottet*, af 24 ledamöter; *Statsutskottet*, af 36 ledamöter; *Bevillningsutskottet*, af 48 ledamöter; *Bankoutskottet*, af 36 ledamöter; *Lagutskottet*, af 16 ledamöter; *Allmänna Besvärs- och Ekonomi-utskottet*, af 48 ledamöter), utom *Expeditions-utskottet*, som uppsätter ståndens gemensamma beslut. Om konungen så önskar, tillsättes dessutom ett s. k. *Hemligt Utskott*, för att med konungen öfverlägga om ärender, som han pröfvar böra hemliga hållas, och derjemte kunna stånden hvart för sig nedsätta utskott till upptagande af sina enskilda angelägenheter och besvär. Stånden tillsätta äfven ett s. k. *Särskildt Utskott* för behandlingen af så vidlyftiga ärenden, att de icke kunna behandlas af de vanliga utskotten. Dessa af ledamöter ur alla fyra stånden bestående utskott kunna egentligen betraktas som medel att undvika den olägenhet, som fyrdelningen måste medföra för diskussionen af ärendena, och ett ytterligare steg till vinnande af detta mål togs af riksdagen 1856—1858, då det beslöts, att stånden kunna på ett rum sammanträda till gemensam öfverläggning under landtmarskalkens ordförandeskap, likväl utan rättighet att der fatta beslut. — De tre ofrälse stånden aflöna sjelfva sina valda ombud; men bland adeln måste en hvar personligen bära kostnaderna för sin vistelse vid riksdagen. — Riksdag får icke räcka längre än 3 månader från den dag, då konungen låtit underrätta ständerna om statsverkets tillstånd och behof; dock eger konungen icke magt att vägra ständernas begäran om riksdagens förlängande ytterligare *en månad*. Efter denna tids förlopp eger konungen att åtskilja ständerna, när han så för godt finner.

Under Rikets Ständers styrelse stå banken och riksgäldskontoret; de utöfva på allmän riksdag "Svenska folkets urgamla rätt att sig sjelft beskatta"; de ega, gemensamt med konungen, magt att stifta allmän civil-, kriminal- och kyrkolag samt att sådan förut stiftad lag förändra och upphäfva. Icke må konungen utan ständernas och icke ständerna utan konungens samtycke ny lag stifta och gammal upphäfva. Till grundlags stiftande, upphäfvande, förändring eller förklaring fordras alla riksståndens sammanstämmande beslut och konungens sanktion. Sådana frågor skola anmälas hos konstitutions-utskottet. Enligt förut gällande stadga kunde ständerna icke besluta om grundlagsförändringar förrän vid nästföljande riksdag; men 1856—1858 årens riksdag beslöt, att, om vid samma riksdag, då konstitutions-utskottet framställt förslag till grundlagsförändring, samtliga riksstånden förkasta förslaget, *detta då skall anses som omedelbart förfallet*. Om riksstånden icke kunna förena sig, så förstärkes konstitutions-utskottet för att genom samfäld omröstning förena skiljaktigheterna; men sedan skall det fullständigt utredda förslaget hvila till nästkommande riksdag, då till dess antagade erfordras samtliga riksståndens bifall. För alla beslut i öfriga ärender (utom i bevillningsfrågor, som afgöras i förstärkt Statsutskott med 30 ledamöter af hvarje stånd) gälla tre stånds mening och konungens samtycke; om två stånd stadna mot två, förfaller frågan *).

*) Om alla de, som enligt grundlagarna äro berättigade att representera eller särskildt för sig utse riksdags-ombud, iakttoge denna rättighet, så skulle svenska folkets representantförsamling uppgå till ett antal af 1600 personer, men kan dock grundlagsenligt inskränkas till omkring 250. Vid riksdagarna närvarande äro omkring 50 adelsmän, 60 prester och borgare samt vid pass 100 bönder. 1856—1858 utgjorde representanternas antal 110 af adeln, 70 prester, 108 borgare och 259 bönder tillsammans 547, eller en representant på ungefär hvar 6,600 person.

Men de olika stånden representera ett ansenligt olika antal personer och likaså en högst skiljaktig förmögenhet. De 110 adelsmännen vid riksdagen 1856—1858 representerade sålunda 11,678 personer, till hvilket

Enligt *Successions-ordningen* skall konungen i regeringen efterträdas af sin förstfödde son, Sveriges och Norges *Kronprins*, och efter denne af hans manliga efterkommande, Sveriges och Norges *Arffurstar*, i den ordning de äro ättens hufvudmän i rätt nedstigande led. Kungliga husets qvinliga medlemmar och deras efterkommande hafva ingen rätt till thronföljden. Om thronföljaren är omyndig, d. v. s. om han icke fyllt 18 år, när konungen dör, så skall regeringen föras af svenska och norska statsrådet, till lika antal sammansatt, i konungens namn, tilldess Riksdagen i Sverige och Storthinget i Norge sammanträdt och förordnat förmyndare. När konungaätten utgår, skall statsrådet inom femton dagar efter konungens död utfärda kallelse till riksdag och storthing, hvilka på samma dag välja thronföljare. Om då hvartdera riket utsett olika person, så afgöres skiljaktigheten genom en dagen före thronföljarevalet utsedd kommitté af 36 ledamöter från hvartdera riket, hvilka sammanträda i Carlstad och utkora ny konungaätt.

Tryckfrihetsförordningen stadgar hvarje Svensk mans rättighet, att utan hinder utgifva skrifter i tryck och att icke kunna tilltalas eller straffas för deras innehåll, så vida icke detta strider mot tydlig lag. Lagligheten af åtalade skrifters innehåll pröfvas af en *jury*, vald dels af parterna och dels af domstolen; juryn besvarar med ja eller nej domstolens fråga, om skriften är brottslig efter det eller det lagens rum, och till fällande fordras minst två tredjedelar af juryns röster. Till tryckfrihetens vård skola ständerna vid hvarje riksdag förordna 6 för kunskaper och lärdom kände män, bland hvilka Justitie-Ombudsmannen förer ordet. Det från 1854 års riksdag hvilande förslaget om tryckfrihetslagens upphörande som grundlag blef vid sednaste riksdagen af ständerna enhälligt förkastadt.

Utom dessa grundlagar antogos också vid 1809—1810 årens riksdag de s. k. *konstitutionella stadgarne*, hvilka, fastän flera af dem föreslås och bearbetas af Konstitutionsutskottet, dock icke ega grundlagsnatur i afseende på sitt stiftande, ändring eller upphäfvande. Dessa äro: *Ansvarighetslag för Statsrådets ledamöter, föredragande och rådgifvare i Kommandomål*, af d. 10 Febr. 1810; — *Instruktion för Rikets Ständers Justitiæ-Ombudsman*, af d. 27 Febr. 1810; — *Riddarhus-Ordningen*, af d. 31 Mars 1810; — *Ansvarighetslag för R. S. fullmägtige i Banken* af d. 1 Maj 1810; — *Ansvarighetslag för R. S. fullmägtige i Riksgälds-kontoret* af samma dag; — *Instruktion för R. S. Revisorer af Stats-Banko- och Riksgäldsverken* samt *Formulär för Sveriges Konungaförsäkran.*

Statsförvaltningen. Redan Ynglingasagan berättar, att konungen var omgifven af ett tolfmannaråd, bestående af de visaste män, och sedan Fylkeskonungarne blifvit utrotade, synes konungen med detta sitt råd hafva utöfvat administrationen omedelbart genom i landskaperna tillsatta höfdingar (i Upplandslagen "Folklandshærra," under hvilka en "lænshærra" var förordnad öfver ett eller möjligtvis flera härader). Dessa höfdingar i land-

———

antal Ridderskapet och Adeln uppgick; presteståndet, som representerades af 70 riksdagsmän, utgjorde ett antal af 15,501; borgarståndet, representeradt af 108 ledamöter, beräknades till 74,877 och bondeståndet till 2,303,503 personer, med 259 representanter. Hela den delen af befolkningen, som representerades af de 4 stånden, utgjorde sålunda 2,405,559; bestämdt orepresenterade voro sålunda de i tabellerna upptagna "alla andra," 1,004,469, att icke räkna de 960 Mosaiska trosbekännarne och de i riket bosatta 910 utländningarne. Orepresenterade voro också de 70,568 ståndspersonerna (jemf. sid. 14). — Lika skiljaktiga äro förmögenhetsförhållandena. Adeln representerar en grundförmögenhet af omkring 50, presteståndet af 2, borgareståndet af vid pass 70 och bondeståndet af 170 millioner, eller tillsammans omkring 290 millioner. Nu uppskattas hela rikets jordegendom till 537 mill., så att de orepresenterade ega blott af jordegendom ungefär 150 mill., oberäknadt hvad som kan på dem belöpa sig af de 163 mill. hvartill stadsegendomen blifvit uppskattad, utom de 86½ mill., hvartill man uppskattat Stockholms stad. Fastän representationen är fördelad i 4 hus, finnas likväl inga instanser, ty icke något hus eger att granska eller rätta ett annats beslut, och härigenom uppkomma talrika olägenheter, bland hvilka den icke är den minsta, att, när två stånd stanna mot två, de vigtigaste frågor måste hänskjutas till förstärkt utskott, der afgörandet icke sällan beror på en eller två röster, ofta till och med på en aflagd, förseglad röstsedel. Likaså företer vår representation den sällsamheten, att tre stånd, som tillsammans representera omkr. 110,000 personer, kunna afgöra alla beskattnings- och lagstiftningsmål emot bondeståndet, som ensamt representerar 2,300,000, likasom att de begge stånd, som representera det minsta antalet personer, adel och prester, (som representera omkring 26,000 personer), kunna i besluten uppväga och i förstärkt utskott besegra de begge andra stånden, som representera omkring 2½ mill. menniskor. Om man undantager de vetenskapsidkare, som presteståndet med sig införlifvat, är borgarståndet det enda, som icke ängsligt sträfvat att hålla sig rent och obesmittadt af alla främmande elementer, sedan det vid sednaste riksdag inom sig upptagit husegare i stad m. m.; men likväl saknas bland annat äfven inom detta stånd representation för de stadsmannanäringar, som idkas på landet, likasom för fastighet i köpingar; från presteståndet äro alla ordinarie prester uteslutna, som icke innehafva pastorat eller sacellani, alla lärare vid de offentliga undervisningsanstalterna (utom universiteterna), som sakna prebende, alla litteratörer och konstnärer; hos adeln kan hvem som helst representera, blott han är hufvudman för sin ätt, om han än saknar både kunskaper och förmögenhet, och af det egentliga bondeståndet är knappt en tredjedel representerad o. s. v.

skaperna kallades stundom Jarlar; men med benämningen *Jarl* förstods sedan 12:te seklet det högsta embetet, konungens högsta representant i riket, som förde befälet öfver krigsmagten och dömde konungens dom. Redan af Magnus Ladulås delades, som vi ofvan anmärkt, detta stora Jarlsembete i två: *Drotsets* och *Marskens*, af hvilka den förre var den högsta domaren, ledde högsta förvaltningen af konungens och kronans slott, gods, sakören och inkomster samt räknades för rikets högsta embetsman och konungens representant, medan Marsken skulle "hjelpa Drotset att styrka lag och rätt i konungens ställe" samt i krig föra befälet öfver hären. Sedermera, i 15:de seklet, hade redovisningen och uppbörden af konungens skatt och ingäld öfvergått till en "*Kammarmästare*," och dessutom förekomma 2 "Cancellerer", nämligen en Öfver-Canceller, med rikets insegel, och en Gårds- eller Hof-Canceller. Gustaf I skapade rikets kammarverk och inrättade *Räknekammaren*, med 4 kammar-råd och en chef, samt gaf densamma instruktion 1544. På hans tid nämnas äfven Riksråd. Johan III upphäfde det ej på länge tillsatta Riksdrotsembetet, och vid hans kröning bestämdes Riksrådens antal till 24. Först enligt beslut af riksdagen i Stockholm d. 17 Juni 1602 inrättades en *ständig Rådkammare* med 12 ledamöter, och då tillsattes äfven följande fem, äfven förut förekommande embeten som de *högsta riksembetena*, nämligen Riksdrotset, Riksmarsk, Riksamiral, Rikscanceller och Riksskattmästare, hvarjemte fem Hofråd och en Hofcanceller förordnades. Enligt 1634 års regeringsform ställdes dessa fem höga embeten, som alla förvaltades af medlemmar utaf Riksens Råd, i spetsen för fem rikskollegier: Hofrätten, Krigsrådet, Amiralitetet, Canceliet och Räkningskammaren, som "skola drifva alla regeringsärender, dock konungens rätt och höghet oförkränkt och i ingen måtto förminskad."

Hvarje embetsman skulle vara skyldig att göra reda för konungen sjelf, så ofta honom behagade, eller också årligen inför sitt collegium, medan Riks-Collegierna sjelfva voro ålagda att göra reda inför konungen, "der han är tillstädes och gitter," eller eljest inför de fem höga Riksembetena, hvarvid öfverståthållaren i Stockholm skulle adjungeras. Denna *redogörelse* blef likväl snart försummad, och föreskrifterna för densamma voro i öfrigt bristfälliga. Den enväldiga Carl XI öfvertog sjelf hela regeringsbördan, och genom 1720: års regeringsform förlorade Collegierna sin omedelbara andel i styrelsen, och förvandlades de till blotta underordnade auktoriteter, emedan deri stadgades, att deras presidenter skulle tagas *utom rådet*. När sedan under den s. k. Frihetstiden ständerna bemägtigade sig hela styrelsen, redogjordes det inför dem om statsförvaltningen, och ständerna lemnade kollegierna föreskrifter efter åsigterna hos det parti, som hade öfvervigten på riksdagarna. Genom Gustaf III:s revolution återkom den administrativa magten helt och hållet i konungens händer, så att hans råd och underlydande myndigheter blefvo *honom allena* redo skyldiga, och genom Säkerhetsakten blef konungens sjelfrådighet ännu större. Nu återfingo Collegiernas presidenter sin plats i Rådet, hvilken de bibehöllo, tilldess 1809:års regeringsform stadgade, att konungens råd icke fingo bekläda andra civila embeten, och föreskref, att de allmänna ärendena skulle föredragas af statssekreterare, en för hvart särskildt departement.

Den egentliga *Statsförvaltningen* bestrides f. n. af följande sju verk: *Kammar-Collegium* (grundlagdt 1540); *Krigs-Collegium* (inr. 1636); *Förvaltningen af Sjöärendena* (inr. 1803); *Stats-Kontoret* (inr. 1680); *Kommers-Collegium* (inr. 1652; det 1631 inrättade *Bergs-Collegium* förenades med detta 1857); *Kammar-Rätten* (grundl. 1651, bestämdt afsöndrad från Kammar-Collegium först 1719) och *Sundhets-Collegium* (inr. 1688). Under det gemensamma namnet *Konungens Kansli* innefattas regeringens expeditionsbyråer, hvilka äro följande: *a*) Justitie-Stats-, *b*) Justitie-Revisions; *c*) Utrikes-departementets; *d*) Landtförsvars-departementets; *e*) Sjöförsvars-departementets; *f*) Civil-departementets; *g*) Finans-departementets och *h*) Ekklesiastik-departementets Expedition. Utom de ofvannämda Collegierna finnas talrika allmänna verk, som hafva särskilda förvaltningsområden sig anförtrodda, t. ex. Öfver-Post-Direktörs-Embetet, General-Tull-Styrelsen, Seraphimer-Ordens Gillet, Landtmäteri-Kontoret, Styrelsen öfver Fängelser och Arbetsinrättningar, Väg- och Vattenbyggnadsstyrelsen, Konvoy-Kommissariatet m. fl.

Provincialstyrelsen är anförtrodd åt *Landshöfdingar*, biträdda af Landssekreterare och Landskamrerare, hvilka sistnämnda i Landshöfdingens frånvaro gemensamt förestå embetet. Omedelbara utöfningen af verkställande magten, tillika med kronouppbörden och polisen å landet, tillhör *Kronofogdar*, *Häradsskrifvare* och *Länsmän*, i städerna *Magistrater* (Borgmästare och Råd). I de större städerna finnas särskilda *poliskamrar* för ordningens upprätthållande. Till en ordnad *Municipalstyrelse* har blott en början blifvit gjord genom de *Sockne-nämder*, som inrättades till följd af Kgl. Förordningen d. 29 Aug. 1843. Dessa nämder utses å sockenstämma för två år och ega ombesörja sådana för socknen gemensamma ekonomiska angelägenheter, som menigheterna kunna åt dem vilja uppdraga, men få icke taga någon befattning med sådana ärender, som tillhöra embets- och tjenstemäns handläggning. Riksdagen 1856—1858 beslöt en skrifvelse till Kgl. Maj:t "att genom sakkunniga män låta ej mindre upprätta förslag om landsting eller en länen omfattande kommunalrepresentation, än äfven i sammanhang dermed öfverse de angående menighetsstyrelse så väl på landet som i synnerhet i städerna gällande författningar samt derefter till Rikets Ständers pröfning förelägga de förslag, hvilka i följd deraf kunna varda utarbetade." En landskapsrepresentation förekommer redan under medeltiden, vid *domareval* och vid *bevillning af*

utomordentliga skatter, och ännu under Gustaf I:s tid uppträda, likasom under Sturarne, landskapsförbunden och underhandla dels sinsemellan, dels med konungen, som ofta höll möten med enskilda landskaper eller flera sådana. Ännu under Gustaf den Stores tid höllos provincialsammanträden, till hvilka alla fyra stånden inom en provins kallades för att afhandla med konungens fullmägtige. Sådana provincialmöten förbjödos alldeles år 1660.

I äldre tider var, såsom förut omnämdes, konungen landets patriark, dess högsta prest och högsta domare; men i de landskap, af hvilka den demokratiska konfederationen, *Riket*, bestod, dömdes efter egna lagar, stiftade af folket med lagmannens biträde och tillämpade af *lagmannen*, såsom förnämsta domaren. Till honom hänsköttos målen af de lägre domrarne, hvilka i Svea-landskapernas Hundaren kallades *Domare*, i Göta-landskapernas Härader och Fjerdingar åter *Häradshöfdingar* och *Fjerdingshöfdingar;* häradshöfding blef framdeles den allmänna benämningen på häradets domare. Längre fram utöfvades konungens domsrätt vid de årliga *Räfstetingen* antingen af honom sjelf eller en dertill förordnad embetsman (vanligtvis höfdingen) inom hvarje landskap, hvars särskilda lag dervid tillämpades. Sedan efter christendomens införande de andliga fått särskild jurisdiktion, inskränktes (i Christophers Landslag uttryckligen) konungens domsrätt till mål, hörande under de *verldsliga* domrarne, och förordnades, att konungsdom skulle dömas i hvarje landskap vid *Räfstetinget*, hvilket äfven kallades Landsting och hölls årligen, på vissa i lag bestämda tider, af konungen sjelf eller å hans vägnar af biskopen, två af domkapitlet, lagmannen och två af rikets råd eller andra goda friborna män, som biskopen och lagmannen dertill utsågo i hvar lagsaga. De tolf, som sutto i nämden vid dessa ting, kallades Konungs-nämd. Derjemte kunde konungen, när han så nödigt fann, inom landskapet hålla *urtima* ting, som kallades *Rättare-ting*, och vid dessa utöfvade konungen sjelf, eller den hans dom hade (drotset eller annan af konungen dertill förordnad) den konungsliga domsrätten. Under de första Wasa-konungarne gjordes åtskilliga försök att ordna denna domsrätt efter nya åsigter, och Erik XIV stiftade 1563 den s. k. *Konungens nämd*, som bestod af 12 män, minsta delen frälse, hvilka likväl vid vigtigare tillfällen förstärktes med adelsmän, krigsbefäl, borgare, äfven prester. En tredjedel af nämden skulle hvart tredje år draga omkring i hvar landsända uti de förnämsta städer, särdeles vid de stora marknaderna, och der döma konungens dom. Denna nämd gjorde sig imellertid förhatlig och tog slut med Eriks regering. Carl IX försökte visserligen att i stället för Räfst- och Rättaretingen bilda en Riks-öfver-domstol, men misslyckades deri, och först Gustaf Adolf kunde upprätta *Hof-Rätten* som hela rikets öfverdomstol. Den 19 Maj 1614 invigdes högtidligen *Svea Hofrätt*, hvari riksdrotset presiderade; derefter inrättades *Åbo Hofrätt* d. 15 Juni 1623 och *Göta Hofrätt* d. 5 Nov. 1634; men konungen fortfor icke desto mindre att «ega högsta dom öfver alla domare i Sverige» och utöfvade sjelf *benådnings-rätten*, en rättighet, som under Gustaf Wasa och hans söner flera gånger finnes konungen förbehållen. Under frihetstiden utöfvades högsta domsrätten gnm en afdelning af rådet (Kongl. Revisionen) under konungens presidium. Genom författningen af 1772 stadgades, att denna Justitiæ-Revision skulle bestå af sju riksråd och att konungen, när han var tillstädes, skulle deri ega endast två röster samt votum decisivum, när meningarne voro lika delade. Samma dag Säkerhetsakten försågs med konungens stadfästelse (d. 3 April 1789) upplöstes Rådkammaren, och den 15 derpåföljande Maj utfärdades förordnande för *konungens Högsta Domstol*, eller Justitiæ-Revision, bestående af 12 lagkunniga ledamöter, hälften frälse och hälften ofrälse, «dem K. M. på behaglig tid uppdrog en slik befattning». Denna Högsta Domstol blef genom Regeringsformen af 1809 permanent och oberoende af konungen.

De nuvarande Svenska *domstolarne* äro följande: *Lägsta instansen*, olika på landet och i städerna, består för det förra af *Härads-rätten*, hvars ordförande, *Häradshöfdingen*, nämnes af konungen, medan bisittarne utgöras af 12 *Nämndemän*, å sockenstämma valda hemmansegande bönder. Häradsrätten afgör både tvist- och brottmål samt dels afgör, dels undersöker i flerfaldiga inom häradet förekommande ekonomiska frågor. Sedan Kämnersrätterna upphäfdes 1849, utgöres *lägsta instansen* i *städerna* af *Rådhus-Rätten*, hvari *Borgmästaren* är ordförande, och hvars bisittare, 2 eller flera, kallas *Rådmän*. Dessa väljas af borgerskapet; men borgmästaren utnämnes af kouungen bland trenne af borgerskapet föreslagna personer*) Sedan *Lagmansrätterna* upphäfdes 1849, är *andra instansen* nu mer *Hofrätt*, bestående af president, råder och assessorer, alla utnämnda af konungen. Hofrätterna äro tre: *Svea Hofrätt* i Stockholm, med 25 ledamöter, för Svea Rike, Norrland och Gotland, *Göta Hofrätt* i Jönköping, af 25 ledamöter, för Öster och Westergötland, Småland, Öland, Dal och Bohuslän, samt *Skånska Hofrätten* i Christianstad, med 10 ledamöter, för Skåne och Bleking. Under Svea Hofrätt lyda 45 *domsagor*, under Göta Hofrätt 41 och under

*) Enligt Magnus Eriksons på den gamla Björkö-rätten (stadsrätt) grundade stadslag handhades städernas styrelse af ett konungens ombud i staden, *fogden* eller *fogaten* (en förvrängning af det latinska *Advocatus*), samt af stadens ombud, Rådet, bestående i de större städerna af en borgmästare och 24 rådmän, hvilka årligen invaldes af det afgående rådet in pleno under Fogdens ledning. Stadens öfverdomstol bestod af 2 borgmästare, 12 rådmän och fogden eller hans ombud; underdomstolen af fogden å konungens och tre rådmän å stadens vägnar.

den Skånska 15. Till Hofrätterna fullföljas både tvist- och brottmål från de lägre domstolarna så väl i städerna som på landet. — Sista *instansen* utgöres slutligen af *Högsta Domstolen*, bestående af 12 ledamöter (till riksdagen 1844—1845 hälften af frälse, hälften af ofrälse stånd), hvilka konungen utan ansökning eller förslag kallar bland dem, som han dertill anser skickligast. När konungen vill öfvervara Högsta Domstolens sessioner, har han der 2 röster, hvilka vid inkomna förfrågningar om lagens rätta mening böra inhemtas och beräknas, äfven om konungen icke deltagit i domstolens öfverläggningar derom. Vid afgörandet af *nådeansökningar*, som föredragas i Statsrådet, och i hvilka konungen allena besluter, skola tvänne af Högsta Domstolens ledamöter vara närvarande och yttra sig till protokollet, och derjemte skall denna domstols yttrande, tillika med Statsrådets, åtfölja de propositioner i lagfrågor, som konungen vill framställa för Rikets Ständer. Högsta Domstolen eger likaledes, att, likasom Statsrådet, yttra sig öfver de från ständerna afgifna lagförslagen, innan konungen fattar beslut om dem.

Samtliga de svenska domstolarne äro *permanenta*, utom *Häradsrätterna*, som på vissa orter sammanträda blott en, på andra, två eller tre gånger om året, ehuru äfven Extra-Häradsting hållas, när sådant begäres af part, eller något gröfre brott blifvit föröfvadt o. s. v.

Jury finnes blott i tryckfrihetsmål. — I skuldfordrings- och andra speciela mål bildar *Konungens Befallningshafvande* första instansen, ehuru denna myndighet är hufvudsakligen administrativ.

Finanser.

I äldsta tider bestodo konungens inkomster dels af vissa egendomar, till hvilka han hade nyttjanderätten, och af hvilka de förnämsta kallades *Uppsala Öde*, dels af å jorden hvilande, till honom utgående årliga utskylder samt personella skatter. Ursprungligen voro skatterna frivilliga sammanskott; men tid efter annan blefvo flera af dem *ständiga* under särskilda titlar, och dessa ständiga skatter lofvade folket i sin trohetsed att utan tredska årligen utgöra, hvaremot konungen icke egde rätt att utan folkets bifall fordra *utomordentliga* skatter (urtima gärd, bevillning *). Som laga skäl till en sådan urtima gärd upptager Södermanlandslagen endast två fall, nämligen att utländska trupper behöfde värfvas till landets försvar, och att konungen red sin Eriksgata. Derjemte hade konungen inkomst af böter och af *dana-arf*, d. v. s., efter den tidens lagar, arf efter *utländsk* man, som här i landet dött utan arfvingar. Kronans inkomster tillväxte efter hand, dels genom de gamla kronogodsens tillökande och förstorande genom nyodlingar, dels genom åtskilliga bevillningar, om hvilka landslagarne under 13—15 seklerna innehålla närmare bestämningar. Genom Magnus Ladulås' stadga om frälserusttjensten och likaledes genom det andliga frälset samt presterskapets rätt till tionden (den äldsta handling, hvari denna omtalas är ett bref af påfve Gregorius VII af 1080; tionden delades mellan presten, biskopen, kyrkan och de fattiga) förminskades visserligen Kronans inkomster; men allt detta och mera dertill återvanns åt henne genom Gustaf Wasas onekligen till hög grad despotiska förfarande. Hans åsigter i afseende på eganderätten till den Svenska jorden voro de, att sådana egor, som obyggda ligga, höra Gud, konungen och Sveriges Krona till, — en rättighet, hvilket i det s. k. Helgeandsholms-beslutet, som dock uppenbarligen är en förfalskad handling, hvilken producerades först under Johan III:s tid, härledes alltifrån 1282. Gustaf ansåg derjemte all obebyggd jord hafva varit Kronans, och att således alla skattehemman (d. v. s. de från skatt *icke* frälsta hemman, som då besuttos af *bönder*, den ena af de bägge delar, hvari odalmännens stånd blifvit deladt genom frälserusttjensten) voro upptagna på Kronans grund samt endast genom en af nåd beviljad ständig besittningsrätt blifvit skiljda från de gods, som Kronan innehade med verklig eganderätt. Härigenom kom man att betrakta skattebönderna nästan som Kronans landtbönder. Derjemte lade Gustaf under Kronan omkring 20,000 hemman, som förut tillhört de andliga, och tillerkände derjemte Kronan ⅔ af tionden. Genom allt detta blef Kronan rik; men den sålunda införda redan i rikets finanser blef dock icke långvarig. De oupphörliga krigen fordrade nya gärder; i synnerhet Gustaf II Adolf och hans närmaste efterträdare måste förskaffa sig penningar dels genom försäljning och förpantning af Kronans gods samt af Kronans ränta af skattegodsen dels ock genom nya gärder. På detta sätt uppkommo Landtågsgärden, Boskapspenningarne, Qvarntullen, Landt- eller Lilla Tullen och Accisen samt Skjutsfärds- och Dagsverkspenningarne. Genom Carl XI:s reduktion och administrativa åtgärder i öfrigt försattes statens finanser återigen i blomstrande skick; men Carl XII:s krig och olyckor förstörde ännu en gång alltsammans, och under frihetstiden måste man pålägga nya skatter, hvilka nu företrädesvis drabbade bergshandteringen och industrien. Efter det nya statsskickets införande har man till princip antagit, att icke förhöja grundskatterna, utan att genom bevillningar, hufvudsakligen på person och rörelse samt inkomst, betäcka de statsbehof, hvartill de ordinarie statsinkomsterna icke varit tillräckliga.

Svenska Statens *Inkomster* f. n. utgå dels af staten och Kronan tillhöriga egendomar, dels erläggas de af befolkningen genom *Skattebidrag*, som utgöras under många och olika benämningar, ehuru dessa kunna sammanfattas under tvänne hufvudrubriker: *Ordinarie* och *Extra-Ordinarie-Inkomster*: Till de förra räknas de ständiga räntorna (jordeboks- och hemmantalsränta), tionde, af-

---

*) Naumann, Sveriges Grundlagar, sid. XI.

rad, arrendemedel af kungsgårdar och ändra lägenheter m. m., sammanfattade under icke mindre än 27 inkomsttitlar; till de sednare höra de s. k. *bevillningarne:* Sjötullsmedel, Salu-accis af Städerna, Postmedel, Chartæ-Sigillatæ-medel och Bränvinsbränningsafgift, hvartill slutligen kommer *Allmänna Bevillningen,* ämnad att fylla den brist, som kan uppkomma, och hvilken utgöres efter en af ständerna vid hvarje riksdag uppgjord Bevillningsförordning. Såväl Ordinarie-Inkomsterna som Bevillningsmedlen ingå till Statskontoret och kallas derföre gemensamt för *Statsmedel;* deremot ingår *Allmänna Bevillningen* till Riksgäldskontoret och hörer till de s. k. *Riksgäldsmedlen.* De ordinarie inkomsterna anses som stående skatter eller en statens egendom, hvilken Ständerna icke kunna nedsätta eller upphäfva; bevillningarne tillhöra deremot uteslutande Ständernas förordnande, och konungen kan utan deras samtycke icke förhöja några allmänna afgifter, med undantag allenast af tullen på spannmål. Så väl de ordinarie inkomsterna som de extraordinarie utlagorna och bevillningarne få icke anordnas till annat än de af rikets ständer pröfvade behof och efter den upprättade staten, och i 65 § R. F. förordnas, att »statsmedlen ej må *annorlunda* än faststäldt blifvit, anordnas." Denna fastställelse sker genom den s. k. *Stats-Regleringen,* och uti *Riksstaten* eller *Budgeten* sammanföra Ständerna de beviljade beloppen under särskilda *Inkomst-* och *Utgiftshufvudtitlar.* Imellertid kan konungen, på grund af gjorda medgifvanden å ständernas sida, använda de möjliga *besparingarna* på hufvudtitlarne till sådana för rikets styrelse oundgängliga utgifter, som äro af *tillfällig* egenskap; men deremot få de å *inkomsttitlarna* uppkommande *öfverskotten* icke användas af regeringen omedelbart, utan öfverlemnas till Riksgäldskontoret för att derifrån disponeras blott till de af Rikets Ständer å detta verk anvisade utgifterna.

Utom den ofvannämnda *Ordinarie-Stats-Regleringen* fastställes imellertid (sedan riksdagen 1828—1830) vid hvarje riksdag en s. k. *Extra-Ordinarie-Statsreglering,* hvartill dock anslagen icke utgå årligen, såsom till den ordinarie, utan vanligen på tre år. Denna Extra-Stats-reglering, hvartill utgifterna skola utgå från Riksgälds-Kontoret, innefattar en anordning af medel till hvarjehanda tillfälliga utgifter och lån (hufvudsakligen afseende försvarsverket och landets odling), och är med afseende på dem Konungen helt och hållet bunden af Ständernas stat och de föreskrifter för medlens lyftning, som Ständerna gifvit vid deras beviljande. De besparingar, som kunna uppkomma på de till Extra-Statsregleringen hörande anslagen få icke heller, derest sådant icke är uttryckligen medgifvet, användas till andra behof, utan måste oafkortade reserveras till kommande Ständers förfogande. — Härtill kommer slutligen en anvisning af *kreditiver,* eller bestämda summor, som få lyftas, då vigtigare, oförutsedda behof inträffa. Budgeten innefattar sålunda tre hufvudafdelningar: *Ordinarie Stats-Regleringen, Extra-Ordinarie-Stats-Regleringen* och *Kreditiverna.*

Om beloppet af Svenska Statens inkomster och utgifter i äldre tider känner man blott helt litet. Ljungberg uppgifver (II. 320 ff.), att då Gustaf I mottog regeringen, utgjorde statens alla *inkomster* 24,000 mark (en mark penningar = ⅜ Rd Sp.), medan *utgifterna* uppgingo till *60.000,* och Riket hade en utländsk *skuld* af 68,000 mark. Men inom få år var skulden icke allenast betalad, utan kung Gustaf kunde äfven lemna penningelån till främmande furstar. Vid sin död lemnade han det s. k. »Herr Eskils Gemak», som bestod af fyra kamrar, uppfyldt med silfver, för hvars användande dock Erik snart visste råd. — Den äldsta riksstat, som vi ännu ega i behåll, skall, enligt samma författare, vara den af 1652 och sluta sig på en summa, som motsvarar 2,241,507 Rdr Sp. Carl XI:s stat af år 1696 utgjorde 1,618,650 R:dr Sp., oberäknadt inkomsterna af de stora utländska besittningarna (Liefland med Riga och Ösel, Pommern med Wismar, Estland, Ingermanland, Bremen, hela Finnland), som uppgingo till 1,052,500 Rdr Sp., hvaremot Svenska statsverket för dessa provinser hade en utgift af 529,690 Rdr Sp. År 1772 uppgingo Kronans inkomster till 10,818,465 Daler Silfvermynt eller 1,803,077 Rdr Sp., och år 1796 hade Kronan af Sverige och Finnland uti inkomst 7,531,817 Rdr 24 sk., hvaraf allmänna bevillningen utgjorde 1,366,666 Rdr 32 sk. Efter 1809 års revolution finnas af Rikets Ständer regelbundet uppgjorda statsförslag, och enligt dessa hafva statsverkets inkomster varit följande för nedanstående år och intill näst derefter inträffande riksdagar:

Statens *inkomster* utgjorde:

					Ordinarie	*Extra-Ordinarie*	o. *Statsfyllnads-summa.*
År	1810	B:ko Rdr	3,346,012,	deraf	1,399,536	1.437,349	569,126.
»	1824	»	8,121,358	»	3,709,933	2,757,925	1,653,510.
»	1830	»	9,136,200	»	3,867,644	3,417,356	1,851,200.
»	1841	»	10,742,880	»	4,447,230	4,687,150	1,608,500.
»	1852	»	12,470,040	»	4,639,360	6,646,800	1,183.880.
»	1855	»	14,358,300	»	4,832,800	9,395,500	———

Emedan statsbristen eller statsfyllnadssummorna äfven äro intagna i denna tabell, utvisar totalsumman af statens inkomster tillika beloppet af *statens utgifter.*

Utom denna *ordinarie statsreglering,* för de ofvanstående åren och intill näst derefter inträffande riksdagar, har extra statsregleringen (se ofvan) också upptagit ansenliga summor. Denna extra statsreglering härleder sig från 1828—1830 årens riksdagar, då konungen begärde omkring 3½ million Rdr banko till försvarsverkets iståndsättande eller också

att få upptaga ett lån till dessa behof, men ständerna, som icke ville göra lån, af extra-tillgångar anvisade 1,434,939 Rdr, hufvudsakligen till militära behof. Sedermera hafva vid riksdagarna sådana anslag, hufvudsakligast till försvarsverket och till befordrande af landets physiska odling, blifvit gjorda och stundom varit ganska betydande. Vid 1840—41 års riksdag uppgick t. ex. extra-statsregleringen till 5,233,712, vid riksdagen 1850—1851 till 3,927,214, vid riksdagen 1853—1854 till 14,242,729 rdr bko (deraf 2,823,666 till lån). Dessa anslag utgå imellertid icke årligen, utan i allmänhet blott på 3 år, som ofvan sades.

De förnämsta bland de ordinarie inkomsterna äro de *ordinarie räntorna* (enligt Landshöfdingarnes berättelser 1850—1855 = 6,800,000 rdr rmt), och *kronotionden*, de vigtigaste bland de extra-ordinarie åter *Sjötullsmedlen* och *Bränvinsafgiften*, (enligt samma uppgifter för 1851—1855 = 2,700,000 rdr rmt) hvilka sistnämnda i förhållande till statsverkets samtliga inkomster äro de mest betydande. Tullmedlen hafva i sednare tider ökat sig så hastigt och betydligt, att, när de under statsregleringsperioden

År	1812—1815	uppgingo till	1,486,000	rdr	bko.	
»	1824—1829	» »	1,759,000	»	»	
»	1841—1844	» »	3,266,000	»	»	
»	1852	» »	5,295,090	»	»	stego de redan
»	1854	till	6,331,713	»	»	och
»	1855	»	7,702,000	»	» *).	

Bränvinsbränningen, som hittills betalat endast vid pass 6 rst i skatt för kannan, så att 33,000 brännerier i medeltal till staten betalade blott 500,000 rdr, belades vid riksdagen 1853—54, som vi förut haft tillfälle nämna, med en förhöjd skatt af 16 sk. per kanna, hvaraf följden blifvit den, att brännerierna, ehuru förminskade till ett antal af 3,853, hvilka betalat ett skattebelopp af 3,066,666 rdr, eller 780 rdr för hvarje bränneri, i stället att hvarje förut erlade blott 15 rdr **).

Utom ordinarie- och extrastatsregleringen bruka äfven, såsom ofvan sades, Rikets Ständer anvisa s. k. *kreditiver,* eller bestämda summor till lyftning för *oförutsedda* behof. Dessa kreditiver, vid hvilkas användande regeringen icke är underkastad annan inskränkning, än att hon skall använda dem till de derför uppgifna ändamålen, äro af 3 slag, först det s. k. *Stora Kreditivet*, som får lyftas blott »vid infallande krig», — dernäst *Mindre Kreditivet*, afseddt »till rikets försvar och andra högst vigtiga ändamål», och slutligen vissa för särskilda ändamål beviljade kreditiver, hvilka icke, såsom de bägge föregående, omtalas i grundlagarna. Stora Kreditivet har varit bestämdt till 2 millioner, det mindre har sedan 1809 vexlat mellan 1 och 1½ million till 2¼ mill., och bland de öfriga kreditiverna befinnas t. ex. ett på 500,000 rdr för kolera-kostnader, beviljadt vid riksdagen 1834—35, ett om 250,000 rdr för neutralitetens upprätthållande, anvisadt vid riksdagen 1853—54 o. s. v.

Den af rikets ständer vid riksdagarna upprättade riksstaten innefattar följande *utgiftstitlar*, med de på dem belöpande summorna för nedanstående år:

	1845—1848.	1849—1851.	1852—1854.	1855—1857.
1. Hof- och Slottsstaten	686,700	686,700	780,840	780,840.
2. Justitie-departementet	811,100	1,112,920	1,160,250	1,190,360.
3. Utrikes- dito	225,650	225,650	225,650	225,650.
4. Landtförsvars- dito	4,118,240	4,162,180	4,261,330	4,376,340.
5. Sjöförsvars- dito	1,414,400	1,429 240	1,551,950	1,590,520.
6. Civil- dito	860,740	863,330	888,160	994,140.
7. Finans- dito	1,704,600	1 749,950	1,756,620	1,783.780.
8. Ekklesiastik- dito	1,038,200	1,145,100	1,194,980	1,305.830.
9. Indragningsstaten	524,460	539,840	650,260	629,460.
Bidrag för bestridande af de på Riksgäldskontoret anvisade utgifterna				1,481,380.
Summa	11,384,090	11,914,910	12,470,040	14,358,300 allt bko.

Den vid 1856—1858 årens riksdag uppgjorda beräkningen af Svenska rikets *ordinarie* eller ständiga *inkomster* uppgår till 8,196,800 rdr rmt, af de *extra-ordinarie* till 18,277,900 eller tillhopa 26,474,700 rdr rmt årligen.

*) Efter finanskrisen sjönko imellertid tullinkomsterna så, att när inkomsten vid de Svenska tullplatserna under de 4 första månaderna af 1857 uppgingo till 3,005,000 rdr, de under de 4 första månaderna af 1858 utgjorde blott 1,715,000 rdr.

**) Se vidare här ofvan: Allmän Öfversigt, pag. 27.

Deremot uppgå enligt riksstaten *utgifterna* till följande belopp:

1:sta Hufvudtiteln (Hof- och Slottsstaterna)	Rdr	Rmt	1,301,400.
2:dra Hufvudtiteln (Just.-departem.)	»	»	2,126,630.
3:dje Hufvudtiteln (Utrikes-departem.)	»	»	479,200.
4:de Hufvudtiteln (Landtförsvaret)	»	»	8,686,900.
5:te Hufvudtiteln (Sjöförsvaret)	»	»	3,241,530.
6:te Hufvudtiteln (Civil-depart.)	»	»	2,167,500.
7:de Hufvudtiteln (Finans-depart.)	»	»	3,332,400.
8:de Hufvudtiteln (Ekklesiastik-departem.)	»	»	3,055,000.
9:de Hufvudtiteln (Pensions- och Allmänna Indragningsstaterna)	»	»	1,117,940.
Summa	Rdr	Rmt	25,508,500.

Sålunda uppkommer ett *öfverskott* af 966,200 rdr rmt, hvilka skola användas för *Extra-statsregleringen.* Till denna skola utgifterna utgå från Riksgälds-kontoret, och beräknas dessa för de tre åren 1858, 1859 och 1860 till 16,568,542, hvarförutan sistnämnda kontor har åtskilliga utbetalningar, så att sammanlagda beloppet af dess utgifter för den treåriga finansperioden stiger till 26,698,603 rdr rmt. Kontorets tillgångar härtill utgjorde inalles 24,718,350 rdr rmt, och den sålunda uppkomna bristen, 1,980,252 rdr rmt, måste betäckas genom Allmän Bevillning. Hela den summa, som under den treåriga finansperioden skall utgöras af Sveriges inbyggare, uppgår sålunda till 103,224,103 rdr rmt eller till 29¼ rdr rmt för hvarje individ.

Men utom de till *Statsverket* ingående skattebidragen utgöras af landet betydliga, uti statens budget icke upptagna afgifter till så väl *municipala* som till och med allmänna *stats*-ändamål. Sådana i statskassan icke inflytande utskylder, öfver hvilkas belopp man saknar tillförlitliga uppgifter, äro t. ex. följande, hvilkas belopp upptagas efter landshöfdingarnes berättelser för åren 1851—1855:

För *rustnings-* och *roteringskostnad*	4,350,000	rdr	rmt *)
Kleresiet	4,000,000	»	»
Fattigförsörjningen	2,260,000	»	»
Väghållningen	2,050,000	»	»
Skjutskostnaden	940,000	»	»
Diverse onera	2,700,000	»	»
Kostnader för städernas styrelse	750,000	»	»
Summa	17,150,000	»	»

Sverige hade före riksdagen 1856—1858 ingen *utländsk statsskuld* och icke heller någon betydande *inhemsk* sådan. Den inhemska skuld, som staten åsamkade sig till följd af 1808—1809:årens krig, uppgick i slutet af 1810 till 7,079,861 rdr. Vid 1830 års slut hade den inländska skulden ett belopp af 7,401,916 rdr; men riksgäldskontorets fordringar och tillgångar voro då så stora (6,320,051 rdr), att skulden med blott 1,081,815 rdr öfversteg tillgångarna. Vid 1847 års slut och sedan ständerna beslutit, att åtskilliga Riksgäldskontorets äldre skulder skulle föras inom linien, utgjorde den återstående inhemska skulden endast 4,832,035 rdr; men vid riksdagen 1847—48 anvisades till konungens disposition ett kreditiv af 2 millioner rdr bko att användas till rustningar och andra åtgärder, som de politiska förhållandena kunde kräfva, och ständerna beslöto, att denna summa skulle anskaffas genom upplåning. Till godtgörande af detta lån med derå upplöpande räntor anslogs tillika ett årligt belopp af 300,000 rdr att utgå efter de grunder, den af ständerna derom upprättade författningen innehöll. På grund af dessa beslut upplånades medelst 3, 4 och 4½ procents obligationer en summa af 1,006,250 rdr bko, hvilken under loppet af 1850 till fullo betalades. Derjemte beslöto ständerna vid riksdagen 1853—54, att de medel, som erfordras till de jernvägsanläggningar, som blifvit eller kunna bli beslutna, skulle anskaffas genom upplåning för statens räkning medelst fonderade, inom riket utgifna, räntebärande obligationer, lydande å svenskt mynt och utfärdade af riksgäldskontoret å ständernas vägnar. I slutet af 1854 funnes sådana obligationer utfärdade till ett belopp af 1 million rdr bko, oberäknadt några äldre obligationer, utfärdade dels till rikets ständers bank och dels till innehafvaren mot 5 proc., de förra till belopp af 2,640,000, de sednare till blott 6,750 rdr. Totalsumman af Riksgäldskontorets räntebärande skulder detta år var 4,037,631, och af dess räntefria skuld 916,820 rdr. Verkets tillgångar öfverstego imellertid skulderna med 2,866,528 rdr. Vid riksdagen 1850—51 lemnade ständerna också en garanti af 4 proc. ränta å byggnadskapi-

*) Enligt Landshöfd.-berättelserna för 1851—55 uppgingo statsbidragen till 29,000,000 rdr rmt under följande rubriker:

Ständiga räntor	6,800,000	rdr rmt.
Rustning och rotering	4,350,000	
Kleresistaten	4,000,000	
Div. allm. besvär	2,700,000	
Bränvinsbränn. afg.	2,700,000	
Fattigförsörjning	2,260,000	
Allm. Bevillningen	2,250,000	
Väghållning	2,050,000	
Skjutsningsbesväret	940,000	
Städernas styrelse	750,000	
Arrendemedel	400,000	

När denna summa fördelades på hela folkmängden, skattade hvarje person 7 rdr 32 sk. rgs, oberäknadt tulluppbörden, charta-sigillata-afgiften och flera indirekta skatter.

talet samt 1 proc. amortissement till bolaget för den s. k. Köping-Hult-jernvägen, för hvilken kostnaden var beräknad till omkring 5 millioner rdr bko; men sedan bolaget icke uppfyllt sin förbindelse, är äfven denna garanti förfallen.

Genom riksdagen 1856—1858 fick deremot staten en betydande utländsk skuld, uppkommen genom ett i utlandet upptaget lån af 20 millioner rdr rmt till jernvägarnas anläggande, samt ett ytterligare lån af 12 mill. rdr rmt, föranledt genom den i slutet af 1857 utbrustna penningkrisen och upptaget i afsigt att förskaffa hjelp till de nödlidande näringarna. — Riksgäldskontorets skulder år 1856 uppgingo till 9,635,620 rdr bko; men dess fordringar stego till 17,064,003 rdr s. m., så att öfverskottet utgjorde 7,408,382 rdr bko.

Sveriges *krigsmagt* bildades fordom vid infallande krig genom utskrifningar i hvarje provins, som ålades att uppsätta ett visst antal knektar, medan det adliga frälset tjenade till häst. När krigen blefvo långvarigare och tätare, nödgades regeringen bilda värfvade regementen, af hvilka en del förblefvo stående äfven i fredstid såsom garnisoner i fästningarna. Sedan Carl XI organiserat Sveriges krigsmagt på det för detta land egna sättet, underföll arméen i tvänne väsendtligen olika delar, den *indelta* och den *värfvade*. Den förra är bildad på det sätt, att allmogen genom vissa sammansättningar efter hemmantal (ungefär 2 hemman för hvarje rote) uppsätter soldater med beklädnad och nödigt underhåll i jord eller löningspersedlar. Derjemte har arméen två geniekorpser, ingeniör- och topografiska korpsen. Hela den stående arméen utgör 47,598 man. Dertill kommer sedan 1812 *Beväringen*, bestående af all landets vapenföra ungdom, indelad i 5 klasser från och med 21:sta till och med 25:te året samt utgörande vid pass 152,000 man, af hvilka den effektiva styrkan likväl sannolikt icke kan beräknas till högre än 85,780 man. Härtill kommer Gotlands National-beväring, som, ehuru tillhörande stående arméen, likväl får användas endast till ön Gotlands eget försvar och består af 9,048 man infanteri, jägare och pikförare, samt 236 man artilleri. Med denna styrka inberäknad, uppgår den stående arméen med befäl, spel, civiltjenstemän o. s. v. till ofvan uppgifna summa 47,598 man.

Vid 1855 års ingång utgjorde de ständiga trupperna följande nummerstyrka:

Infanteri, 16 regimenten af tillsammans	25,240	man.
Kavalleri, 8 regim.	4,705	» »
Artilleri, 3 dito	2,829	
Sappörer, ett kompagni	120	
Summa	32,894	man,

oberäknadt officerare samt underofficerare vid de ofvanstående regementerna (3,025 personer) samt ingeniör-, telegraf- och fyrverkarkorpserna (117 personer tillsammans).

Svenska arméens *reservtrupper* utgöras af Lifbeväringsregementet, Hallands Infanteribataljon, Allmänna Beväringen samt extra Roteringsmanskapet, hvartill komma vid regementerna öfver stat befintliga officerare samt i arméen qvarstående officerare, tillsammans 447 officerare och 95,347 man (1845). För närvarande kunna arméens reservtrupper med säkerhet upptagas till 100,000 man.

Svenska *flottan* räknar minnesrika anor. För att icke tala om sjömagten i äldsta tider, hvartill hvarje härad i riket skulle bidraga med fyra skepp, utom Westmanland, som lemnade 2 för häradet, och Gottland, som inalles uppsatte 7, kunde redan Torkel Knutsson år 1298 gå mot Ryssarne med 111 fartyg, och Sten Sture den Äldre år 1496 med icke mindre än 130. När Gustaf Wasa mottog riket, bestod örlogsflottan blott af »en hop skärjebåtar och annat prackeri»; men redan före konungens död lågo 23 stora skepp i Stockholm och 6 i Kalmar. Konung Erik hade en flotta om öfver 60 segel, med hvilken han beherrskade Östersjön mot Danskar och Lübeckare. Sedan vanvårdades flottan, tilldess Gustaf den Store upphjelpte äfven denna, så att han kunde afgå till Tyskland med 30 krigskepp och 200 transportfartyg. När Christina afsade sig kronan, bestod flottan, som redan 1644 öfver Danskarne vunnit den afgörande segern vid Femern, af 50 krigsskepp från 30 till 80 kanoner, och Carl XI, anläggaren af Carlskrona, lemnade efter sig 37 rangskepp, 10 fregatter samt tillika smärre fartyg. Carl XII upprätthöll likaledes flottan, och oaktadt krigets alla olyckor hade Sverige vid freden 1721 ändock 30 linieskepp och fregatter. Gustaf III var den, som synnerligen omhuldade flottan och hade 1788 icke mindre än 26 linieskepp och 15 fregatter, oberäknadt smärre fartyg, allesammans, skärgårdsflottan inberäknad, bestyckade med 5,000 kanoner. Efter denna tid har flottan visserligen icke varit försummad; men otillräckliga anslag hafva vållat, att hon icke kunnat upprätthållas vid sådan styrka som i Gustaf III:s tid. Mellan 1810 och 1838 nybyggdes imellertid 7 linieskepp, 7 fregatter, 8 skonerter och 3 korvetter, utom ett betydligt antal kanonslupar och kanonjollar, tillika med mörsarfartyg och ångbåtar.

Vid 1854 års riksdag bestod flottan af 33 örlogsskepp (deraf 10 linieskepp, nu två med skruf, och 7 fregatter) samt 248 skärgårdsfartyg, inalles 281 fartyg, utom de kongl. jakterna, lastdragare, transportfartyg o. s. v., med 1,511 kanoner och en ordinarie bemanning af 8,924 man. Härtill kunna i krigstid läggas *sjöbeväringen*, som enligt en kongl. kungörelse af den 13 Febr. 1849 skall tagas från vissa delar af landet (Blekinge och Vester-Norrlands län, Öland, Södra Möre fögderi af Kalmar län m. m.), — sjökaptener, styrmän och maschinister å privatas ångfartyg samt allt det handelsflottan tillhöriga manskap, som vid utbrott af krig är inskrifvet å sjömanshus eller i magistraternas rullor, hvilket skall på flottan tjenstgöra från 20 till fyllda 30 års ålder. Dertill komma ytterligare i krigstid 1535 båtsmän af den s. k. Extra Roteringen,

så att Sveriges hela sjökrigsstyrka uppgår till 36,256 man.

Konungariket Sveriges Indelningar.

Uti *historiskt hänseende* indelas Sverige i tre hufvuddelar: *Svea Rike*, eller *Svealand*, den mellersta, *Göta Rike* eller *Götaland*, den sydligaste, och *Norrland*, den nordligaste. Dessa hufvuddelar bestå af 24 historiska provinser eller *landskap*, nämligen *Svealand* af 6: *Uppland* (det östligaste landskapet mot Ålands haf och Östersjön), *Södermanland* (i söder om Uppland), *Westmanland* (i vester om Uppland), alla tre omkring Mälaren, *Nerike* (kring Hjelmarens vestra och Wetterns norra ända) *Värmland* (norr om Venern) samt *Dalarne* (i norr om Vestmanland, i öster om Värmland och Norge).

Götaland af 10: *Östergötland*, *Småland* och *Blekinge* (vid Östersjön), *Skåne* (Sveriges sydligaste landskap), *Halland*, *Bohuslän* (vid Kattegatt), *Vestergötland* (vester om Vettern och söder om Venern), *Dal* (vester om Venern) samt Östersjö-öarne *Gotland* och *Öland*.

Norrland af 8: *Gestrikland*, *Helsingland*, *Medelpad*, *Ångermanland*, *Vesterbotten* (vid Bottniska Viken), *Herjeådalen*, *Jemtland* och *Lappland* (utmed Kölen).

I *administrativt hänseende* indelas dessa landskap i 1 öfverståthållarskap och 24 *län* eller landshöfdingedömen.

Hverje län delas i *fögderier*, tillsammans 112, innefattande ett eller flera *härader*. Häraderna, till antalet 191, utgöras af *socknar*, tillsammans 2,429. Socknarne innefatta *Hemman*, *Lägenheter*, *Verk* och *Inrättningar*. De *förmedlade* hemmanens antal utgör 66,230; (79,005 oförmedlade), hvartill ytterligare kommer städernas jord, motsvarande 731½ mantal.

Hemmanens eller *Mantalens* storlek och vidd äro synnerligen olika, alldeles som deras beskaffenhet eller s. k. *natur*. Under tidernas lopp hafva nämligen en del jordegare åt sin jord förvärfvat åtskilliga förmåner och friheter från skattebördor, hvilket också föranledt stor olikhet i hemmanens benämningar. De hufvudsakligaste arterna af hemman äro följande:

1. Kongl. *Lustslott* med derunder lydande hemman, egas af staten och begagnas af konungen. *Kungsgårdar* och *Kungsladugårdar* (tillsammans omkring 300 hemman) egas af staten och bortarrenderas af denna. De voro fordom anslagna till konungarnes vistelseort och nattläger under resor.

2. *Säterier* kallas de från flerahanda skattebördor befriade hemman, som fordom ansågos kunna innehafvas endast af adelsmän, och hvilkas innehafvare var så godt som enväldig furste på sin gård. De uppkommo derigenom, att konung Erik XIV, hvilken bestämde, att frälseman skulle hålla rustad karl och häst för hvarje 300 marks frälse- och 200 marks förläningsränta, beviljade frälsemannen eller riddaren rätt att från denna beräkning undantaga *en*, friherren *två* och grefven *tre* sätesgårdar. Nu kunna säterier innehafvas af hvem som helst, utan afseende på stånd; men de gamla friheterna qvarstå ännu. (Säterierna utgöra omkring 5,000 hemman.)

3. *Frälse-* och *Frälseladugårdar* äro sådana hemman, hvilka genom åtagandet af den s. k. Rusttjensten frälsades eller befriades från åtskilliga skattebördor; frälset leder sin uppkomst från Magnus Ladulås och Alsnöstadgan (1285). Sedan stadganderna om rusttjensten råkat i glömska, och det blifvit vanligt att som frälsejord betrakta all den jord, som innehades af adelsmän, blef större delen af Sveriges hemmen af frälsenatur, så att vid Carl XI:s reduktion blott 8,000 hemman af alla de 57,000 i riket måste bära hela skattebördan. Genom reduktionen indrogos vid pass 30,000 hemman till kronan; men ännu 1844 voro 21,615 hemman (1855 voro de rena frälsehemmanen 11,808) eller mer än ⅓ af hela rikets i mantal satta jord af frälsenatur. Benämningen *Ut-* och *Insocknefrälsehemman* härleder sig från Carl XI:s stadgande, att af en frälsemans förvärfvade hemman frälsenatur skulle tillkomma blott dem, som lågo 1 mil från frälsemannens bostad, allt eftersom de befunnos *utom* eller *inom* den socken, der bolstaden låg. Namnet *Rå- och Rörshemman* uppkom genom ett nytt stadgande af Carl XI, att endast de hemman skulle få frälsenatur, som lågo i samma by, hvaraf sjelfva sätesgården var en del, eller inom sätesgårdens rågångar.

4. *Kronohemman* äro de, af hvilka staten begagnar både jorden och räntan. Deras antal utgjorde 1844 blott 7,373 (1855: 1,601); men detta antal förminskas årligen genom s. k. *Skatteköp*, hvarigenom krono-åboer kunna mot en ringa afgift förskaffa sig full eganderätt till sina hemman.

5. *Krono-Skattehemman* äro de, som visserligen egas sjelfständigt, men deltaga i *alla* slags skatter, *utan* några friheter, sålunda bära största tyngden af beskattningen, men också utgöra det största antalet (36,751 år 1844, 34,729 enl. Landshöfd. berätt. 1855). *Krono-rusthåll med augment* och *Skatterusthåll med augment* äro sådana hemman, som blifvit indelta till att underhålla ryttare *).

I *juridiskt hänseende* är riket deladt under de tre Hofrätterna, *Svea Hofrätt* för Svea Rike, Norrland och Gottland, *Göta Hofrätt* för större delen af Göta Rike samt *Hofrätten öfver Skåne och Blekinge*. Under Hofrätterna lyda *Domsagor*; hvarje domsaga utgöras af ett eller flera *Härader* eller *Tingslag*. — Bergslagerna äro indelade under 9 *Bergmästare-distrikter*.

---

*) Landtegendomens uppskattningsvärde beräknas till 537,868,643, stadsegendomens till 163,782,546; men man kan med skäl antaga ungefärliga värdet för landtegendomen till 800 och för stadsegendomen till 236 mill. Härtill kommer Stockholms stad, uppskattad till 68,529,182, men sannolikt värd 100 mill., så att hela riket kan uppskattas till 1,146 millioner riksdaler.

I *militäriskt hänseende* indelas riket i 6 militärdistrikter, af hvilka det första omfattar Skåne, — det 2:dra Småland och Östergötland, — det 3:dje Halland, Vestergötland, Bohuslän och Dalsland, — det 4:de Stockholms stad, Uppland och östra delen af Vestmanland, — det 5:te vestra delen af Vestmanland, Nerike, Värmland, Dalarne, Gestrikland och Helsingland, — det 6:te de öfriga Norrländska provinserna.

I *ekklesiastikt hänseende* indelas riket i 1 *Ärkebiskops-* och 11 *Biskopsstift.* De 12 stiften äro följande: 1) *Upsala ärkestift*: Uppland, Gestrikland och Helsingland, en socken af Herjeådalen och en liten del af Dalarne, som förr hört till Orsa, nu till Loos socken; — 2) *Strängnäs stift*: Södermanland, två socknar af Vesterås län, ett pastorat af Linköpings län samt Nerike; — 3) *Vesterås stift*: Dalarne, 1 härad och 4 bergslager af Örebro län samt hela Vesterås län, med undantag af Fjerdhundra, som tillhör ärkestiftet, samt 2 socknar af Vestmanland; — 4) *Carlstads stift*: hela Värmland, Dalsland, Carlskoga Bergslag samt två härader af Örebro län; — 5) *Linköpings stift*: hela *Östergötland, utom* en till Strängnäs stift hörande *socken*, samt smärre delar af Kalmar och Linköpings län; — 6) *Vexiö stift*: vestra delen af Småland; — 7) *Kalmar stift*: Kalmar län och Öland med en liten del af Konga härad i Kronobergs län; — 8) *Visby stift*: ön Gottland; — 9) *Lunds stift*: *Skåne* och *Blekinge*: — 10) *Göteborgs stift*: Bohuslän, Halland och 3 prosterier af Elfsborgs län; — 11) *Skara stift*: hela Skaraborgs län, en del af Elfsborgs och två pastorat af Jönköpings län; — 12) *Hernösands stift*: de återstående Norrländska landskaperna. — Under dessa stift lyda, enligt Westerlings matrikel för 1856, 174 *prosterier*, 1,252 *pastorater* och 2,429 *socknar*.

Städernas antal äro 90, *köpingarnes* 14. — Städerna äro antingen *stapelstäder*, som hafva rättighet till handel och sjöfart på utrikes ort, eller *uppstäder*, som sakna denna rättighet; de sistnämnda delas i *sjöstäder*, som ligga nära hafvet, och *bergsstäder*, i de trakter, der bergsbruket är hufvudnäring. Med undantag af Stockholm och Göteborg, indelas städerna i 5 klasser efter sin storlek och andra förhållanden.

Följande tabell upptager *länen* till *areal* och *befolkning* samt *städerna* med deras *folkmängd*, efter Tabell-kommissionens sednaste uppgifter, för den 1 Jan. 1856.

Län.	Areal.	Befolkning.	Städer.
Stockholms stad			97,952 innev.
Stockholms län	66 qv. mil.	117,193	*Södertelje*, 1,332 inv. *Norrtelje* 1,046. *Waxholm*, 1,010, *Östhammar*, 568. *Öregrund*, 666. *Sigtuna*, 415.
Upsala län	47	90,828	*Upsala*, 8,006. *Enköping*, 1,559.
Nyköpings län	57	123,689	*Nyköping*, 3,956. *Strängnäs*, 1,409. *Eskilstuna*, 4,031. *Thorshälla*, 685. *Mariefred*, 629. *Trosa*, 518.
Vesterås län	60	98,941	*Vesterås*, 4,085. *Sala*, 3,308. *Arboga*, 2,387. *Köping*, 1,576.
Örebro län	74	142,863	*Örebro*, 5,807. *Askersund*, 1,155. *Nora*, 986. *Linde*, 972.
Carlstads län	157	232,521	*Carlstad*, 4,128. *Christinehamn*, 2,002. *Philipstad*, 1,459.
Stora Kopparbergs län	278	158,755	*Falun*, 4,618. *Hedemora*, 1,086. *Säter*, 518.
Linköpings län	96	230,601	*Linköping*, 5,733. *Norrköping*, 17,116. *Söderköping*, 1,366. *Skenninge*, 1,342. *Wadstena*, 2,236.
Jönköpings län	97	166,462	*Jönköping*, 6,684. *Eksjö*, 1,981. *Grenna*, 1,068.
Wexiö län	86	143,707	*Wexiö*, 2,960.
Kalmar län	96	212,565	*Kalmar*, 7,554. *Westervik*, 5,038. *Wimmerby*, 1,559. *Borgholm*, 673. *Oscarshamn*, 1,900.
Skaraborgs län	75	208,771	*Mariestad*, 2,195. *Lidköping*, 2,883. *Skara*, 2,096. *Sköfde*, 1,152. *Hjo*, 936. *Falköping*, 807.
Elfsborgs län	114	254,505	*Wenersborg*, 3,289. *Borås*, 2,815. *Alingsås*, 1,412. *Ulricehamn*, 1,308. *Åmål*, 1,541.
Göteborgs län	43	196,390	*Göteborg*, 37,140. *Kongelf*, 904. *Uddevalla*, 3,859. *Strömstad*, 1,478. *Marstrand*, 943.

Län.	Areal.	Befolkning.	Städer.
Halmstads län,	43	110,815	*Halmstad*, 3,672. *Laholm*, 1,143. *Falkenberg*, 1,014. *Warberg*, 2,360. *Kongsbacka*, 555.
Christianstads län,	55	196,121	*Christianstad*, 5,594. *Cimbritshamn*, 1,373. *Engelholm*, 1,527.
Malmöhus län	40	268,664	*Malmö*, 15.808. *Lund*, 7,254. *Landskrona*, 4,833. *Helsingborg*, 4,473. *Ystad*, 5,056. *Skanör*, 771. *Falsterbo*, 303.
Blekinge län	25	111,255	*Carlskrona*, 14,513. *Carlshamn*, 5,214. *Sölvesborg*, 1,523.
Wisby län	27	46,985	*Wisby*, 4,852.
Gefleborgs län	171	126,368	*Gefle*, 9,587. *Söderhamn*, 2,183. *Hudiksvall*, 2,266.
Wester-Norrlands län,	216	107,717	*Hernösand*, 3,103. *Sundsvall*, 3,661.
Jemtlands län,	435	56,041	*Östersund*, 1,144.
Westerbottens län	668	75,994	*Umeå*, 1.654. *Skellefteå*, 245.
Norrbottens län,	937	63,629	*Piteå*, 1,545. *Luleå*, 1,350. *Haparanda*, 566.

D. ÖFVERSIGT AF SVERIGES HISTORIA *).

Det folk, som för närvarande bebor Sverige och bildar den äldsta bland Europas nuvarande stater, synes, om man undantager det ringa antal af Finnar och Lappar, som ännu vistas inom rikets landamären, tillhöra en och samma stam, med samma språk, gudsdyrkan och seder. Att detta icke alltid varit förhållandet, ligger imellertid i öppen dag, likasom att det nuvarande Svenska folket ursprungligen är ett folk af invandrare, som i en aflägsen forntid inkommit i landet, undanträngt dess fordna inbyggare och bosatt sig der med den framgång, att det ännu efter mer än 2000 års förlopp bibehållit sin sjelfständighet och aldrig sett sig kufvadt af främmande folk eller behöft lyda under utlänningars välde. Hvilka de folkstammar voro, som på detta sätt undanträngdes af de invandrande, derom äro fornforskarne knappast ense. Sannolikast synes, att de tillhört den stora Keltiska folkstam, som af de eröfrande Romarne påträffades i vestra och nordvestra Europa, och efter en gren af hvilken, Kymrerna eller Cimbrerna, Jutländska halfön blifvit uppkallad med namnet *Chersonesus Cimbrica*. Men hvarifrån kommo invandrarne sjelfva? Det vill efter alla tecken synas, som skulle deras hemland hafva varit det stora Schytien (*Svithiod det mikla*), Östra Europas vidsträckta slätt, dit de af Asiens eröfrare undanträngda nationerna togo sin tillflykt för att i lugn och frihet få lefva efter förfädrens sed. Men äfven här förunnade eröfrarne dem ingen ro. Persernas storkonung, Darius, — så berättar Historiens Fader, — hade beslutit att underkufva Scytherna och bröt in i deras land med en väldig här. De flesta Scythiska stammarne veko, trogna sina fäders sed, undan för eröfraren; blott en försvarade sig; det var *Geternas* omkring Donaus utlopp, i Thrachien, boende stam. De blefvo öfvervunna och gjorda till trälar. Men att denna träldom icke kunde bli långvarig i ett sådant land, är lätt att inse. Eröfrarens här drog vidare, och Geterna begåfvo sig ut på vandring, sökande sig nya, af fienden oåtkomliga boningsplatser. Längs efter Weichsel gick sannolikt tåget, och när de vandrande hunnit till Östersjöns strand, var vägen öfver Jutland och Danska Öarna icke lång till det sydliga Skandinavien. De Keltiska stammar (troligen den Nordiska sagans Jotnar), som innehade Östersjöns sydliga stränder och Jutland, ville väl icke fördraga invandrarne ibland sig, utan nödsakade dem att draga sig allt längre uppåt Norden. Så inkommo *Götarne* i sydnorden. Men kort derefter uppträder vid Mälarens stränder, i det mellersta Sverige, en annan Scythisk stam, *Svearnes*, som i sitt följe hade en annan mindre folkstam, af högre anseende, Asarne, hvilka besörjde deras gudstjenst och afdömde deras tvister. Äfven detta folk, som troligen bodde vid öfra Don, blef sannolikt genom den Persiska eröfraren nödsakadt till att öfvergifva sina bostäder; det ödelade sjelft sitt land och lemnade åt eröfraren qvar endast sin tomma tempelstad, det heliga Asgård. Men nordvestut ställde folket sitt tåg och kom öfver Östersjön till Mälaren, vid hvars stränder snart en ny bosättning uppstod med en ny tempelstad, Sveafolkets hufvudsäte och nationalhelgedom Uppsala. — Så föreställa vi oss invandringssagan och antaga, att invandringen egde rum omkring 500 eller 400 år f. Chr.

Det folk, som undanträngdes af de invandrande stammarne, de Keltiska Jotnarne, drog sig sannolikt först öfver fjällen inåt Norge, följdes äfven hit af nykomlingarne och drog sig under tidernas längd tillbaka öfver fjällen längre i norr, kom ned till hafvet på Bottniska Vikens vestra kust, satte sig ned der under namnet *Quener* och gick derifrån öfver till den stora

*) Aftryck ur ett snart utkommande större arbete i Sveriges Statistik.

hafsvikens östra kustland, Finnland. Dessa Jotnar (jättar) hafva i norden lemnat efter sig otaliga minnen.

Om Sveriges eller rättare den Skandinaviska Nordens sålunda invandrade inbyggare och om det land, der de bosatt sig, veta den tidens bildade folk icke synnerligen mycket. Den Massiliska köpmannen *Pytheas* (3:dje årh. f. Chr.) hade visserligen under sina resor till Britannien hört halfön omtalas under namnet Thule och som ett åkerbrukande land; *Pomponius Mela* (år 40 eft. Chr.) känner ön Codanonia som den bördigaste af Östersjöns öar; den Romerska samlaren *Plinius* nämner folken Ingevoner och Hellevioner (Svioner[1]) samt skildrar dem och deras land på ett sätt, som tydligen betecknar Skandinavien, och *Tacitus* slutligen talar om Svionernas folk såsom rikt och mägtigt genom vapen och flottor, ja, berättar, att folket består af »ädlingar, friborne, frigjorda och trälar» samt sjelfvilligt regeras af en enda. Deremot veta de sednare författarne mycket om Skandinaviens folkrikhet och de oupphörliga utvandringarne derifrån. En del af Skandinaviens Göter återvände, berättas det, till sitt fordna stamhem vid Donau och följde sina der qvarstannade bröder, Öst- och Vestgötarne, på deras tåg genom Germanien och utöfver södra samt sydvestra Europa; från norden utgingo Longobarder, Franker och Sachser, så berätta dessa folks egna historieskrifvare, Göten *Jornandes*, Longobarden *Paulus Warnefridi*, Franken *Fredegar* och Anglosachsern *Beowulf*. Men dessa vandrande skaror kommo sannolikt hufvudsakligast från den i syd-norden besatta Götastammen, som mest lefde af jagt och uti konsten att röja jorden till åkerbruk var mindre hemmastadd än Svearnes (Svedjarnes) jordbrukande stam; hvaremot den sistnämda bodde mer fredligt i sin del af Sverige, röjde jorden, hade ett bördigt land, »uppfyldt af säd och honing, som öfverträffade andra länder genom sin boskapsskötsel, hade stora fördelar af sina skogar och sina floder samt var uppfyldt med främmande köpmannavaror», såsom det berättas af *Adam från Bremen*, hvilken skref, medan ännu hedendomen stod i flor uti Svea Rike.

Med *Svearne* sysselsätter sig också den inhemska fornsagan hufvudsakligen. Om man betraktar hvad som i Ynglingasagan berättas om regenterna, d. v. s. öfverstepresterna och folkanförarne af Svearnes äldsta dynasti, så finner man, att de flesta bland dem egnade sig åt fredliga yrken. Särskildt lofprisas *Anund Uppröjaren* som den vänsällaste bland konungar. I stället att som Götarne bekriga det inhemska folket, Jotarne, befryndade sig Asarne med dem och upptogo bland sina gudar deras Thor, likasom den Götiska Odin. De lefde, med ett ord, som ett åkerbrukande folk under en patriarchalisk, i början theokratisk regering; de hade prester, som voro folkets domare, lärare och skalder; de höllo stora offerhögtider, åtföljda af ting, vid hvilka folket, hvars rättigheter omvärnades af lagmännen, och konu[illegible]de; i krig förde konungen all-hären, och tapperheten aktades högt, dock blott då den öfvades för nödvärn. Lagar funnos och likaledes skrifkonst, hvars tecken, — *runorna*, — ristades i trä och bark eller på stenar, resta till minnen efter märkliga män, slägter och företag. Fredens och årsväxtens gud, den milde Frejr, var ursprungligen Svearnes ypperste gud, medan Odin och Thor hufvudsakligast dyrkades i syd-norden.

Ynglingarnes ätt slutade sin regering öfver Svearnes folkförbund, — de särskilda landskaperna voro alla sjelfständiga, men förenade till ett demokratiskt förbund under öfverkonungen i Uppsala, hvilken: dock under tidernas längd sett sin magt förminskad genom talrika fylkes- och småkonungar, — med en nidingsbragd: — *Ingjald Illråda* lade fylkeskonungarnes länder under sig genom mordbrand, och då han blef angripen, hade han icke mod att försvara sig sjelf.

Om man än icke vill räkna uppkomsten af en stat i Sverige så långt tillbaka som till Ynglingarnes första tider, kan man likväl med skäl räkna den Svenska statens ålder från år 600 eft. Chr., då Ingjald underlade sig Folkländerna, Nerike, Dalarne och Vestergötland. Äfven i detta fall blir Sverige den äldsta staten i Europa, ty Tyskland och Frankrike blefvo skiljda stater först genom fördraget i Verdun 843, England egentligen först genom Alfred 890, Danmark omkring 900 genom Gorm den Gamle, Begge Sicilierna genom Roger 1130, och de öfriga Europeiska rikenas egenskap af sjelfständiga stater daterar sig först från en sednare tid, ned till våra dagar, då Norge, Grekland och Belgien intagit sina rum i staternas ordning. — Huru vidsträckt runornas bruk varit i det egentliga Svealandet, kan man finna deraf, att bland de 2047 runstenar, som man känner (Forssell, fjerde Uppl., 1, sid. 36), 1139 tillhöra ensamt Svea Rike (deraf 822 Uppland, 209 Södermanland, 61 Vestmanland m. m. och 47 Norrland), medan man i Göta Rike funnit inalles 434 (Östergötland 112, Vestergötland 90; Småland 90, Öland 34), på Gotland 161, i de fordom Danmark tillhörande provinserna Skåne, Bleking, Halland och Bohuslän 71, i Norge 90, i Danmark 112. På Island och Grönland har man träffat 31 runstenar, i England 9. Ännu i början af 1500:talet tecknades på Gotland inskrifter å grafstenar med runor.

Ingjald Illråda hade utvidgat Svearnes rike, men fick ej längre njuta frukterna af sin illbragd; han störtades af *Ivar Widfamne*. Denne var konung öfver Danska Öarna och Skåne, heter det. Finnes det någonting, som förbjuder det antagandet, att Ivar var konung öfver den Odin- och Thor-dyrkande Götastammen i Södra Sverige, och att kärnan i hans rike var det i sagan framskymtande *Wirdaland*, hvars regenter man fåfängt sökt inpassa i den Uppsaliska konungalängden? En sådan gissning gör det lätt att förklara, huruledes en hämnare kunde vara så nära till hands och kunde så snart underlägga sig det höfdinglösa Svea-väldet. Ivar skulle, om detta antages, hafva varit den första monarken öfver det samlade Sverige och på halfön

hafva innehaft Svea Rike med Vestergötland. Östergötland och Wirdaland. Med honom börjar också, under detta antagande, den antagonism mellan de hittills med hvarandra i godt förstånd lefvande Svearne och Götarne (hvilka sistnämnda dock icke tyckas hafva erkänt Upsala-konungens öfvervälde), som länge fortsattes, och som, då de bägge stammarna redan voro lika mägtiga, till sist gifver sig tillkänna i Sverkerska och Erikska ätternas s. k. *riksbyte.* Men Ivars stora monarki förblef icke länge tillsammans. Redan Ivars närmaste efterträdare, *Harald Hildetand,* förlorade i slaget på Bråvalla Hed både rike och lif, och det tyckes, som skulle Svearne sedan hafva längre tid igenom haft sina egna konungar, hvilka litet imellan lågo i krig med Syd-Göta-konungarne, tilldess slutligen *Erik Segersäll* genom Fyrisåltan, 979, besegrade den sista Syd-Göta-konungen, *Styrbjörn,* och förenade hela Sverige under sin spira. Snart derefter börjar historiens dag att sprida sig mer än förut öfver vårt land, till stor del derigenom, att Christendomen ändtligen funnit en väg också till Nordanlanden. Hvar den Helige Ansgar först började sin välsignelserika verksamhet, och hvar det Birka, der han grundlade den första församlingen i Sverige, var beläget, — detta är en tvist, som ännu icke blifvit afgjord. Men antingen Syd-Sverige eller Mälarens öar och stränder befinnas hafva rätt att tillegna sig äran af att hafva blifvit först belysta genom Christendomens sol, blir dock det säkert, att Vestergötland är Sveriges äldsta Christna bygd, och att *Olof Skötkonung* härstädes i Husaby källa mottog dop och Christendom omkring år 1000. Men den första milda, försonande Christendomen bibehöll icke länge denna karakter. De om hegemonien med hvarandra kämpande folkstammarne blefvo snart fiender äfven af religionshat, och under den första Christna dynastien, Stenkilska Huset, — ty Anund Jakob och Emund kunna, såsom tillhörande den föregående dynastien, ännu räknas till den för-Christna tiden, — ser man väldiga brytningar mellan de Christna, som hade sitt stamhåll i Vestergötland, och hedningarne i Östergötland och de gamla Svealänderna. Till och med en hednisk motkonung — sannolikt af den gamla Syd-Göta-ätten — uppsattes mot *Inge den Äldre* med *Blotsven,* hvars son, *Erik Årsäll,* var den sista Göta-konungen. Imellertid utbredde sig Christendomen öfver hela landet, om ock långsamt; de blodiga striderna mellan hedningar och Christna afstadnade; men folkstammarnes kamp om hegemonien fortgick, äfven efter det konungen antagit titel *Svea-* och *Göta-konung,* tilldess den kraftfulle Jarl Birger tog magten i sina händer, kufvade alla inre oroligheter och åt sin son lemnade ett rike, hvars alla inbyggare kände sig som tillhörande samma folk. Hädanefter förspörjer man knappt några svaga efterdyningar efter striden mellan Götar och Svear, hvilken långt för detta blifvit glömd och utplånad för alltid.

Christendomen var nu den herrskande. Men den gick snart öfver till påfvedöme, och redan under *Carl* Sverkersson, samma furste, som först kallade sig Svea och Göta konung, fick Sverige sin ärkebiskop i Upsala (1163). Snart inträdde presterna, den tidens enda boksynte, i konungens råd, der biskopar och prelater redan tidigt fingo säte och stämma. Redan *Sverker* Carlsson lade grunden till det *andliga frälset,* och genom Skenninge möte samt *Magnus* Ladulås' frikostighet och flathet mot prelaterna, hvilka genom honom år 1281 fingo bekräftelse på det andliga frälset, upphöjdes presterskapet till en magt i staten. Vid sidan af denna nya magt uppträdde *adels-aristokratien.* Förut var odalmannen »blomman af de frias klass», den egentliga ädlingen, om man än äfven i äldsta tider kan spåra ett slags *bördsadel,* som utmärkta män lemnade i arf åt sina efterkommande, dock utan att dessa derigenom erhöllo några ökade politiska rättigheter. Konungens följemän utgjorde derjemte ett slags tjenstadel; men alla dessa, så »tignarmän» de ock voro, förmådde dock ingenting emot det fria folket, så länge dettas rätt omvärnades af *lagmannen,* den demokratiska författningens stöd emot både konung och aristokrati, så vidt en sådan kan sägas hafva funnits. Men småningom uppträder en verklig adels-aristokrati, — här dock vida skiljd från eröfrar-adeln i Europas andra länder, — och ehuru namnet Adel icke förekommer förr än långt sednare, var det dock dessa under de långvariga inbördeskrigen mellan stammarna småningom allt mer mägtiga blifna *Proceres et Magnates Regni Sveciæ,* dessa *Barones,* som de kallas i de påfliga brefven, hvilka efter hand förstodo att tillvälla sig folkets magt och att i förening med de andliga besluta om rikets angelägenheter. Genom de andliga och verldsliga herrarnes konfederationer ryckes magten ur folkets händer, och i förbund med dem ökades konungens myndighet, synnerligast genom de kraftfulla *Jarlar* af Folkungarnes Hus, som alltifrån Birger Brosa († 1202) egentligen förde regeringen som ett slags Majores Domus åt de svaga konungarne. Magnus Ladulås blef ändtligen den, som tog steget fullt ut och inkallade i konungens råd *lagmännen,* folkets ombud, hvilkas embete derigenom förlorade sin gamla betydelse. Men utom det, att han sålunda gjorde dem till sina tjenstemän, förvandlade han äfven den gamla Odalmanna-adeln till en under konungen tjenstpligtig kunglig adel. Början dertill gjordes genom *Alsnö-Stadgan* (1285), från hvilken det *verldsliga frälseståndet* såsom sådant räknar sitt ursprung. Denna tvåfaldiga aristokrati förblef imellertid icke länge konungamagtens stöd; den störtade först Folkungarnes hus och tog sedan ensam magten om händer. Det var genom aristokratiska konfederationer, som utländska konungar inkallades i landet, som den ryktbara *Kalmar-Unionen* blef åstadkommen, som slutligen, då de förnäma med afund sågo, att den ena skulle växa den andra öfver hufvudet, ingen konung längre tillsattes, utan verkställande magten uppdrogs åt *Riksföreståndare,* allt till förekommande deraf, att en man med kraft

att tygla sjelfsvåldet skulle innehafva thronen. I det öfriga Europa hade aristokratien en motvigt i städerna; sådana funnos knappast i Sverige, och de, som funnos, saknade allt politiskt inflytande. Äfven här fanns det imellertid en sådan motvigt, nämligen den af en gemensam fara förenade allmogen, Bondehären, och denna anlitades af fosterländskt sinnade män, *Engelbrecht, Sturarne*, slutligen *Gustaf Wasa*, så väl mot aristokraterna som mot Unionskonungarne. Derföre företer också Sveriges medeltid en oupphörlig kamp emellan dessa olika elementer. De aristokratiska »herrarne», som de kallades, ingå ordentliga föreningar för att betrygga och försvara sin magt mot konungarne, t. ex. i Skara 1322, i Söderköping 1436, i Telge 1438, i Stockholm 1492 och 1512; bondehärar genomtåga landet under Engelbrecht och rensa det från konungarnes utländska fogdar, men förmå ingenting mot »herrarnes» slughet och deras slutna phalanger; Sturarne söka omvärna folkets rätt och skydda landets heder, men stöta öfver allt på hinder, och konungarne sjelfva, som förgäfves söka ett stöd än hos det ena partiet än hos det andra, men öfver allt finna trolöshet och egennytta, sluta med ett försök att i blod dränka aristokratiens hydra, men gifva dermed dödsstöten åt Unionen och upphofvet till ett nytt statsskick, som ändtligen aflöser det allmänna eländet.

Den *nya tiden*, som för det öfriga Europa grydde redan med upptäckandet af vägen till Ostindien, med uppfinningen af boktryckerikonsten och med den store »Amiralens» upptäckt af en ny verldsdel, inträdde för Sverige med *Gustaf Wasa*. Född aristokrat, var han som konung despot; men om man någonsin kan tala om en »upplyst despotism», så är det hans, som förtjenar att betecknas med detta namn. »Gud och Sveriges Allmoge», det är Gud och Fäderneslandet, var hans första och sista tanke; det finnes allt ifrån det han första gången med befrielsens tanke i sitt hjerta beträdde Sveriges jord, tilldess han afträdde från jordens skådeplats, icke någon handling af honom, såsom hvars grund man icke kan spåra denna tanke. För hans kraft lyckades det att genom inledandet af *Reformationen* bryta den påfviska hierarchiens magt och att förmå de öfvermodiga prelaterna till den förklaringen, »att de underkastade sig att vara så rika eller fattiga, som Hans Nåde ville hafva dem». Att de mägtiga verldsliga aristokraterna, i hvilka konungen förskaffade sig en bundsförvandt mot hierarchien, icke skulle med vänliga blickar se utvecklingen af hans magt, förstås af sig sjelft; men äfven dessa förstod »Gamle Kong Göstaf» att hålla i tygeln, liksom han stäfjade sjelfrådigheten hos bönderna, som under de sednaste oroliga tiderna blifvit vana vid att med väpnad hand häfda sin andel i vårdandet af riksens värf. Kronans ärftlighet i Gustaf Wasas ätt var en välförtjent belöning för hans förtjenster, och det rike, som han mottog utarmadt, magtlöst, blödande, lemnade han efter sig rikt, mägtigt, aktadt i Europa. Men så snart Gustaf var borta, började den gamla hydran att åter uppresa sitt hufvud. Aristokratiens magt var icke bruten; *Erik* XIV sökte genom upprättandet af med ärftliga län försedda grefoch friherrskaper motväga sina bröders inflytande, och genom *Johans* adliga privilegier (af den 9 Juli 1569) erkändes uttryckligen en obesuten adel och adelskapets ärftlighet utan den rusttjenst, som allt sedan *Magnus Ladulås* varit vilkoret för frälsefriheten. De kungliga brödernas inbördes oenighet gaf sålunda aristokratien bättre fotfäste än förr, och snart såg man Folkungatidens gräsligheter förnyas. Genom brodermord vann Johan III sin krona, och under hans svaga regering underlät icke Papismen att göra hvad den kunde för att återvinna sin förlorade terräng. Men i *Carl* IX uppstod hämnaren. Han löste den vidunderliga Unionen med Polen, — hans förfarande mot *Sigismund* kan visserligen icke rättfärdigas ur den stränge rättens synpunkt; men för Sverige kunde ingenting tänkas fördelaktigare; — han stadfäste Reformationen genom Upsala Möte 1593, på hvars beslut en småsinnad Luthersk hierarchi velat grunda ett tillstånd af förstening och stillastående inom den Svenska Kyrkan; — han släckte aristokratiens konungen öfver hufvudet växande magt, och han förde i alla hänseenden Sverige framåt så, att det med hans son kunde börja sin verldshistoriska roll och uppfylla sin stora kallelse. Redan Erik XIV hade utvidgat Sveriges gränser, då han med sitt rike införlifvade Estland och Reval (1561); men genom Stolbova-freden 1617 och stilleståndet i Stuhmsdorf 1629 utvidgade *Gustaf Adolf den Store* sitt rike med Kexholm och Ingermanland, med Liefland, Estland och Polska Preussen (det sistnämnda återlemnadt 1635), och det synes ingalunda otroligt, att konungen haft för afsigt att på alla håll förstora sitt rike så, att Nordens Medelhaf, Östersjön, skulle bli en insjö i det Svenska riket, likasom Medelhafvet var en insjö i det Romerska. »Drifven af en mägtig ande, den ingen motstå kan», — som Oxenstjerna skrifver, gick Gustaf Adolf öfver till Tyskland, räddade tankens och samvetets frihet samt förvärfvade åt sig och sitt folk en oförgänglig ära, hvilken han sjelf betalade med sitt eget ädla lif. Den stora planen till Sveriges utvidgande dog med honom; en sådan plan var alltför stor för *Christina*, under hvars regering dock den för Sverige ärorikaste bland alla freder, *Westphaliska freden*, afslöts, fastän genom hennes småsinne ändock icke så fördelaktig som den kunnat vara. Sanningen till ära må man erkänna, att eländigare regering än Christinas ej funnits i Sverige. «En nyckfull och trolös qvinna, utan hjerta, utan religion och utan fosterlandskärlek», kunde hon som regentinna icke vara annat än hon visade sig vara. Hon förrådde sina fäders tro, hon kastade vårdslöst ifrån sig jordens ärorikaste krona.

Så slutade de stora Gustavernas rad på ett sätt, som ingalunda var dem värdigt. Men Sverige var dock stort och äradt; konungens makt hade blifvit utvidgad; hierarchien fanns icke mer; folket var genomträngdt af käns-

för fäderneslandets väl; — men aristokratien blomstrade ännu och hade genom de stora krigen, genom sin i dem vunna ära och sina från dem hemförda rikedomar småningom utbildat sig till det öfvervägande elementet i staten. Gustaf den Store hade visserligen 1617 gjort några inskränkningar i de vidsträckta privilegier, som adeln fått 1612; men den var, isynnerhet sedan säterifriheten nu blifvit införd och frälsemännens fordna rustningsskyldighet sålunda till en del upphäfd, imellertid nu ett fullt organiseradt ärftligt stånd, hvars blomma utgjordes af rådet, och hvars högsta topp, de fem höga riksembetenas innehafvare, regentens sjelfskrifna förmyndare, så länge han ännu var omyndig, väl kunde mäta sin magt med konungens och icke försummade att göra det. Följande grundsatsen, «att ingen vanbördig skulle framdragas, riket till spott och nesa», ökade Christina adelsståndet, så mycket i hennes förmåga stod: 8 grefvar, 24 friherrar och 428 adelsmän creerades under hennes regering. Genom frikostigheten mot adeln minskades rikets inkomster och ökades böndernas skattebördor: på klagomålen svarades, «att bönderna skulle få förnimma, det adelsmän funnos i landet;» ja, man bad bönderna «akta sina hufvuden», när man tyckte dem bli allt för mycket pockande i sina fordringar. Så fortgick det under hela den tid *Carl X Gustaf* regerade, hjelte-konungen, som eröfrade Polen och Danmark, som med *Dalberg* till vägvisare förde sin segrande här öfver det tillfrusna hafvet, som genom freden i Roeskilde 1658 åt Sverige vann Skåne, Halland och Bleking, de enda af sina vidsträckta eröfringar, som Sverige ännu eger qvar, men oupplösligt lödda fast vid dess rike, men som mot hela det mot honom förenade Europa icke kunde utföra Gustaf Adolfs redan antydda stora plan, och som dog af harm öfver att han förfelat sitt mål, derjemte ångrande, att han icke följt Dalbergs råd och tagit Norge i stället för de nu mer Syd-Svenska provinserna, hvilka snart skulle hafva följt efter, och hvarigenom den Skandinaviska Halfön skulle blifvit *ett* rike, bebodt af ett folk med samma seder, lagar och intressen, någonting annat än det nu rådande splittringstillståndet. Carl Gustafs försök att minska adelns makt misslyckades; det lyckades för *Carl XI*, som, icke utan sina aristokratiska förmyndares åtgörande, uppfostrad i okunnighet och med flit försummad, áförst manligt försvarade sin krona emot utländska fiender och sedan ordnade sitt rike, med kraftig hand krossande dess inre fiender, de öfvermäktiga och öfvermodiga aristokraterna. Gustaf Wasa hade från hierarchien indragit 20,000 hemman till kronan; Carl XI:s *Reduktion* förskaffade henne 10 grefskaper, 70 friherrskaper och en stor mängd säterier och kronohemman, som adeln slagit under sig. Huru Carl genom *indelningsverket* ordnade rikets försvar, är allmänt känt. Men den store organisatören satte kronan på sin reaktion genom införandet af *suveräneteten*; han gjorde Sveriges konung till *envåldskonung*.

Konungamaktens långa kamp var slutad. Hierarchien och aristokratien, dess begge motståndare, voro besegrade. Allt böjde sig under en endas vilja. Lyckligt, om denna ende var en Carl XI! Men efter den Elfte Carl följde *Carl den Tolfte*.

Från Narva till Pultava, — hvilken rad af segrar och hvilket fall! Ingen har spridt Sveriges ära så vidt som Carl XII, som i sig sammanfattade allt hvad Svenska folket har stort och ädelt med alla dess fel. Till Polens och Sachsens fält, till Rysslands ödemarker, på vägen åt Asien, förde han Sveriges fanor; de stolta Osmanerna beundrade hans hjelteära; hans namn är firadt ännu i dag, och på Andernas toppar, der man knappt hört Sveriges namn, känner man ändock *Carlos Doce* och betecknar hans landsmän såsom män från Carl XII:s fädernesland. Ännu efter Pultavaslaget, sedan 400,000 man utgått från Sverige för att stupa på Carls slagfält eller försmägta i Sibiriens öknar, kunde den tillbedda Carl uppställa 70,000 man i ett skick, så vördnadsbjudande, att denna Sveriges sista här väckte Europas beundran; men han föll, och med honom föll Sveriges magt. Från rangen af en verldsmagt nedsjönk det Svenska riket till en stat af andra rangen, som måste hålla sig uppe genom förbund med andra magter, som hade qvar endast minnet af hvad det varit, endast högkomsten af «den verldshistoriska kraft, som de par millionerna Svenskar utvecklat under tvänne århundraden.» Så slutade för den gången envåldsregeringen i Sverige, och med detsamma upphörde också den allt ifrån Gustaf Wasa fortfarande tid, «då Sveriges historia var dess konungars». Men lika litet som Frankrike vill hafva den store Napoleon borta ur sin historia, lika litet vill Sverige undvara Carl XII i sin.

Ulrika efterträdde Carl XII, och med Ulrikas gemål, *Fredrik I*, gick «det Svenska uret från XII till I.» Det var under dessa regenter, som de freder afslötos, genom hvilka Sveriges fiender utkräfde sina fordringar för Carl XII:s segerår; det var också under dem och deras närmaste efterträdare, som konungamagten från en statsmagt nedsattes till en tom titel, som subsidiesystemet, falheten och korruptionen blefvo drifkrafter till de beslut, hvilka fattades af regering och ständer, som Sverige sjönk ned till en af partier beherrskad republik med namn af konungadöme, som sjelfsvåldet frodades under namn af frihet, ty Ulrikas, Fredriks och Adolf Fredriks regeringar bära i vår historia namnet *frihetstiden*, ett slags euphemism för det lämpligare namnet *sjelfsvåldstiden*. Grunddragen i den nya regeringsform, som antogs 1719, kunna med få ord tecknas så, att konungen egentligen icke var annat än ordförande i Rådet och bunden genom dettas beslut, att Rådet sjelft berodde af Ständerna, och att Ständerna regerade, d. v. s. sjelfva innehade magten, hvilken de stadgade genom en 1723 utfärdad Riksdagsordning, med hvilken den Svenska *ståndsrepresentationen framstår fullfärdig*. Denna s. k. frihetstid sönderfaller hufvudsakligen i tre perioder, under hvilka *Mössornas* och *Hattar-*

nas partier ömsom hade väldet. Under de *Gamla Mössornas tid*, eller till 1738, hade, under *Arvid Horns* ledning, den *gamla adeln* öfvervigten och var politiken ännu fredlig samt välgörande för landet. Under denna period regerade Rådet imellan riksdagarna och hade äfven under dessa ansenligt inflytande. Man ville läka landets sår, ville, att Sverige skulle hushålla förståndigt med det lilla, som det hade qvar. Men när Mösspartiet började sluta sig till Ryssland, gick magten öfver i Hattpartiets händer (1738). Detta Frankrike tillgifna partis förnämsta ledare voro *Carl Gyllenborg*, *Carl Gustaf Tessin*, *A. v. Höpken*, *Axel v. Fersen*, alla utmärkta och fosterlands-sinnade män med stor förmåga. Nu lades högsta regeringsmagten i det s. k. Secreta Utskottets händer, och Rådet betraktades endast som Ständernas fullmägtige, pligtiga att rätta sig efter sina principaler, då dessa voro närvarande, och äfven mellan riksdagarna i mycket beroende af deras uttryckta vilja. Med Hattpartiets uppträdande tog den egentliga partitiden sin början, och riddarhusets demokratiska pluralitet var nu den rådande, i motsats till de gamla aristokratiska ätterna. Det var Hattarne, som förde det olyckliga kriget mot Ryssland, genom hvilket ytterligare ett stycke af Finnland förlorades; till denna period hör också Dalupproret, Pommerska kriget och den inrättningen, att genom en stämpel, graverad med konungens namn, med hans underskrift förse sådana handlingar, som han sjelf icke ville underteckna, och derigenom nedsätta honom rent af till en nolla. Men Hattarne hafva tillika den förtjensten, att genom dem Sveriges fabriker, handel och vetenskaper uppblomstrade, att de för den Svenska företagsamheten anvisade ett annat fält än krigets, att de lärde Svenskarne, huruledes de kunde skörda andra lagrar än slagfältens. Under deras tid uppstod den genom *Jonas Alström* i Alingsås grundlagda hittills okända fabriksverksamheten, snart så ansenlig, att riket 1762 hade 822 siden- och 192 klädesväfstolar i gång; under dem gynnades bergsbruket, landtbruket, boskaps-, i synnerhet fårskötseln, fisket, handeln och sjöfarten (Ostindiska Kompagniet utrustade årligen till China två skepp, medan det rika Frankrike ditsände knappt ett); genom dem stiftades Svenska Vetenskaps-Akademien af Höpken, Triewald, Sten Bjelke, Carl Linnæus, Jonas Alström och C. W. Cederhjelm. Men genom Pommerska kriget, som förstörde finanserna, störtades Hattarnes välde. De efterträddes 1765 af de Nya Mössorna, en förening af de gamla aristokratiska Mössorna och den ofrälse demokratien. Understödt af Ryssland och England — "det förra ville bringa Sverige under oket, det sednare ville förstöra våra fabriker," — ref det nya partiet ned allt hvad det föregående skapat. Reda skulle skaffas i penningeväsendet, jordbruket skulle gynnas framför fabrikerna, öfverflödet skulle hämmas, hushållning och sparsamhet iakttagas; — men allt skedde utan urskiljning. *Ständernas* pluralitet sökte utöfva högsta magten; korruptionssystemet grep omkring sig med ohejdad fart, man indrog det af staten lemnade understödet till fabrikerna. Dessa gingo under. Nöden blef stor, och upplopp utbrusto på flera ställen i landet. Man förbjöd vid högt vite allt klander af partiets åtgöranden vid 1765 års riksdag. Adolf Fredrik, som några år förut likgiltigt sett de vänner, som försökt utvidga hans magt, lägga sina hufvuden på stupstocken, lät nu af sin son, Gustaf, förmå sig till ett afgörande steg. Han nedlade regeringen i December 1768, och Sverige var i 5 dygn utan konung. Det regerande rådet kunde icke längre regera; landet hade öfvergifvit det. En riksdag sammanträdde 1769; ett nytt råd bildades af Hattar. Men 1771 hade Mössorna åter väldet, och samma år dog Adolf Fredrik.

Gustaf III vädjade till nationen, och 1772 års revolution gjorde slut på partiernas välde och frihetstiden.

En ny gyllene tid syntes gry för Sverige. Men Gustafs högtsträfvande planer lemnade honom ingen ro; den i början afgudade konungen såg sig plötsligen omgifven af motståndare och fiender, och för att förskaffa sig fria händer, tvekade han icke att genom en ny revolution, genom *Förenings-* och *Säkerhets-Akten* af 1789, åter införa enväldet. Denna envåldsmagt, som först blef förderflig för honom sjelf och kostade honom lifvet, skulle derjemte, likasom Carl XI:s, under hans son och efterträdare bringa Sverige på branten af dess undergång. Huru genom *Gustaf* IV *Adolfs* felsteg Finnland rycktes från Sverige, huru Ryssland och Danmark redan stodo beredda att stycka vårt gamla rike, då genom *Adlersparre* och *Adlercreutz* den vansinnige konungen störtades och Sverige räddades genom 1809 års revolution, detta är ännu i friskt minne. — Ett nytt statsskick började, en ny dynasti uppträdde på thronen.

Tillägg och ändringar,

hörande till ämnen, som år 1859 äro afhandlade i »Allmän Öfversigt» till

Historiskt-Geografiskt och Statistiskt Lexikon öfver Sverige.

Invånarne. *)

Befolkningens antal m. m.

Sveriges befolkning består, i dess helhet räknad, af blott en enda stam. De ursprungliga invånarne, Lapparne, äfvensom de inflyttade, Qvenerne (Finnarne), utgöra en högst obetydlig bråkdel af hela befolkningssumman. De äro likväl icke utan sin vigt för det svenska samhället. Lappen, i sin skenbara obetydlighet, är ett vilkor för kolonisationen i vår Nord, emedan ingen kan ersätta honom vid renskötseln, och emedan det är renskötseln som lemnar stöd åt nybyggarne. Ehuru Lapparne redan af kolonisationen lidit mycket intrång, skola de dock, densamma oaktadt, bibehålla sig. Mindre lätt torde detta folk undgå utrotningen, om det nu sednast gjorda experimentet med bränvinsbränning af renlafven — och hvilket öfver all förväntan lyckats — också kommer att utbreda sig inom de stora renlafstrakterne, då denna vigtiga men förbisedda folkstams undergång, med nuv. förhållanden, blefve täml. säker, och snart derefter skulle också den bottniska kolonisationen aftyna. Redan nu har denna befolknings antal, år efter år, förminskats, och isynnerhet fattigdomen vunnit alltmera insteg, så att blott omkring fjerdedelen af de uppgifna hafva renar; de öfriga utgöras af qvinnor och barn samt 900 lösa personer. Lapparnes hela folkmängd räknades 1865 till 6,320 personer, deraf i Norrbottens län 4,470, i Westerbottens 1,070 och i Jämtlands län 780. Finnarne inom Sverige voro samtidigt 16,430; hvarförutan afkomlingar af finska inflyttade till ringare antal förekomma inom Finnskoga församlingar i Wärmland och på några andra ställen; så att då hela den s. k. Lappmarksbefolkningen, eller den som åtnjuter frihet från beskattning och beväringspligt, år 1865 i de nämda 3 nordl. länen uppgifves bestiga sig till 29,860, så synes i densamma ingå något öfver 7,000 svenska nybyggare.

Den svenska stammen utgjorde vid 1867 års slut 4,195,680 personer, med en tillväxt från år 1866 af 35,000, betydligt lägre än tillväxten från 1865, uppgående till 45,536. Troligen utgör nu (år 1868) folkmängden 4,200,000. Inom denna hela folkmängd har landet omkring 700,000 män från 25 till 50 års ålder. Antalet qvinkön är 2,136,940, deraf under året 1866 voro 139,709 barnaföderskor. Folkmängdens fördelning öfver hela riket är ytterst ojemn. Förhållandet i detta afseende mellan länen visar sig af omstående tabell, som äfven upptager en öfversigt af hela rikets fattigvård för året 1865.

De föddas antal har alltjemt varit i tillväxt och uppgick åren 1860—1865 i medeltal till 132,645 personer. De dödas, som under nämnda period något ökats, åren 1851—1855 i medeltal med 1,800, uppgick åren 1860—1865 i medeltal till 78,860; under året 1866 afledo 82,666. Sistnämnda periods första år förete dock en skilnad af ända till 12,520 personer, till hufvudsaklig del föranledd af farsoter, som under densamma bortryckt 52,545. Dödligheten, som i sednare seklet varit störst 1806—1810, då den uppgick till 3,07 % af befolkningen, utgjorde 1861—1865: 1,98 %. Antalet

*) Se Lexik. sid. 12—14.

Länen (städerna inberäknade) i ordningsföljd från maximum till minimum af befolkningens täthet år 1865.	Areal i svenska qvadratmil.		Hela folkmängden år 1865.	Antal innevånare på hvarje sv qv.mil.	Antal innev. på hvarje geografisk qv.mil.	Antal från mtls-penningar befriade i proc. af antalet mtls-skrifna. Medeltal åren 1861—1865.	Antal fattiga år 1865.	Utgifter för fattigvården. Rdr
	Fastland och öar.	Insjöar.						
Malmöhus län	39,497	1,565	305,261	7,729	3,580	49,8	8,705	331,620
Göteborgs och Bohus län	42,362	1,509	232,181	5,489	2,548	47,8	11,218	399.765
Blekinge län	24,979	1,048	125,436	5,022	2,321	53,4	5,022	121,295
Stockholms stad [1])	0,140	0,048	133,361	} 4,250		33,4	9,002	410,630
Stockholms län	61,468	3,184	128,458	} 2,090	957	46,6	3,535	96,675
Christianstads län	54,108	2,860	222,235	4,107	1,895	50,2	5,630	150,450
Skaraborgs län	71,152	3,668	236,775	3,328	1,530	51,0	7,240	140,460
Hallands län	41,568	1,328	126,060	3,033	1,415	48,0	4,000	101,135
Östergötlands län	85,052	8,915	253,148	2.976	1,380	50,9	9.444	246,259
Elfsborgs län	103,012	8,575	279,153	2,710	1,254	48,5	10,530	221,850
Södermanlands län	50,896	7,371	133,900	2,631	1,206	50,6	4,190	108,250
Kalmar län	94,232	5,370	233,165	2,474	1,127	53,9	9,120	164,000
Uppsala län [2])	41,236	3,589	96,766	2,347	1,039	47,3	4,735	77,625
Örebro län	70,397	6,977	162,717	2,311	1,012	51,7	5,600	161,420
Kronobergs län	73,555	8,792	162,553	2,210	950	57,5	7,135	121,365
Gotlands län	25,059	2,424	53,165	2,122	931	49,0	1,090	31,105
Jönköpings län	88,277	9,199	183,851	2,083	921	53,2	7,570	138,280
Westmanlands län	54,121	2,776	108,859	2,011	908	48,5	4,450	97,160
Wärmlands län	133,412	14,392	259,612	1,946	845	51,8	10,704	286,425
Gefleborgs län [3])	147,017	14,850	143,793	978	432	48,2	2,770	101,770
Kopparbergs län [4])	257,315	17,617	174,758	679	306	49,3	4,220	126,030
Wester-Norrlands län	191,604	13,957	127,524	666	298	49,	2,735	89,315
Westerbottens län	477,070	40,331	88,763	186	82	53,5	4,705	62,480
Jämtlands län	410,937	35,706	68,071	166	73	48,4	1,625	42,225
Norrbottens län	853,973	80,680	74,576	87	38	57,8	2,825	59,280
Sjöarne *Wenern, Wettern, Mälaren* och *Hjelmaren.*	}	76,824						
Summa i hela riket	3,492,439	373,055	4,114,141	1,178	545	50,1	147,800	3,886,862
	3,865,494							

döda i farsoter uppgick år 1866 till 16,186, emot att det år 1861 endast var 8,495. Omkomna af våldsamma dödsorsaker (utan egen handåverkan) voro åren 1861—1865 i medeltal något öfver 2,000, antalet sjelfmördare 1866: 309. Folkmängdstillväxten, alltjemt i stigande, har i medeltal för 1861—1865 varit 50,882 eller 6,59 %, det högsta absoluta belopp sedan 1811, men blott näst det högsta relativa, hvilket förefanns åren 1821—1825, då tillväxtproc. steg till 7,22. De ingångna äktenskapens antal har under ett sekel varit successivt nedgående. År 1865 ingingos 28,944 äktenskap eller ett på 141 invånare, alltså lika med förhållandet 1826—1835. Antalet utländningar, som år 1866 erhöllo svensk medborgarrätt, var 63.

Emigrationen. Denna rubrik bör anses ny, ty de utflyttningar, som förr egde rum, voro utan betydenhet. Den börjar nu blifva en märklig företeelse i vårt nationella lif.

Åren 1851—1855 utvandrade 12,744.
1856—1860 4,156.
1861—1865 19,816.

För de fem sista åren särskildt:

1861 — 2,286,
1862 — 2,535,
1863 — 3,132,
1864 — 5,172,
1865 — 6,691,
1866 — 7,206 (4,274 män

[1]) Stockholms stads område är, enligt Kongl. brefvet af den 10 Aug. 1866, från och med år 1866 tillökadt med hela Kgl. Djurgården, som då skildes från Stockholms län.
[2]) Uppgiften om arealen afviker betydligt från ekonomiska kartverkets, som uppgifver 49,296 qv.mil.
[3]) Arealen har minskats i rundt tal med 10 qvadratmil, laggda till Jämtlands län.
[4]) Genom gränsreglering mot Wärmlands och Gefleborgs län har arealen undergått en minskning af K. Maj:ts befallningshafvande uppskattad till omkr. 6 qvadratmil.

och 2,932 qvinnor). I anseende till lefnadsyrken voro af detta antal 2,219 idkare af jordbruk, 2,108 tjenstehjon, 912 fabriks- och handtverksidkare, 507 arbets-, 477 inhyses- och backstuguhjon, 108 idkare af bergverks- och bruksrörelse, 84 sjömän, 83 handlande, 15 artister, byggmästare och ingeniörer, 693 öfriga personer. Utvandringen har sedermera tilltagit, så att den i år (1868) hunnit ett betydande tal (troligen uppgående till 20,000), som likväl ännu icke kunnat kontrolleras. En anmärkning af sådan vigt att den med en tredjedel minskar antalet af utflyttade, är, att 6,000 under perioden 1861—1865 gått till Danmark och Norge, hvarifrån åter en stor del kommit tillbaka till fäderneslandet.

Religion, bildning, sedlighet m. m. *)

Allt mer och mer förspörjes det förut, till nummertalet åtminstone, ganska talrikt ansedda presterskapets otillräcklighet för uppfyllandet af det hos folket väckta behofvet af sanning, sund andlig föda och ledning vid tillämpningen af det för dem predikade gudomliga ordet; härom vittnar dels ett tillväxande antal af genom enskilda personer och föreningar uppförda bönehus, der äfven lekmän kunna uppträda, dels af kristliga kärleksverk genom vård om behöfvande, sjuka och företrädesvis barn, samt andra välgörenhetsinrättningar, som måste väcka förvåning, ja beundran öfver de stora resultater, hvilka vunnits från en ofta ringa början, och alltså varit väl behöfliga. Men derigenom har ock i stället för den enhet, som förut fanns, då statskyrkan herrskade med en öfverlägsenhet, hvilken icke allenast afhöll öppna dissenters, utan också menligt nog tryckte på tänkesättet hos den enskilda, under de sednare tiderna en starkt söndrande rörelse inom det religiösa lifvet i Sverige visat sig. Det är hela tidehvarfvets sak. I anseende till det otillfredsställande uti en torr dogmatik och gemensamma bekännelser är man på väg att ej mer vilja söka sanningen inom former, fastställda af fromma förfäder, och en stark opinion påkallar religionsfrihet nästan i sådan mening, att ingen sammanhållning skulle behöfvas; medan man å en annan sida, för att motverka denna syftning, håller sig ännu fastare vid den en gång fastställda formen, och är i fara att sålunda förlora religionens väsende, det kristliga lifvet. Om stat och kyrka vore i en sådan förening, att båda vore sjelfständiga, väl tjenande hvarandra för att vinna samma mål, och den ena ej ingrepe i området för den andras verksamhet, så skulle rikets lagar (t. ex. § 16 Regeringsformen, som handlar om att »konungen skall ingens samvete tvinga eller tvinga låta» etc.) och kyrkans lagar komma i harmoni med hvarandra och ej, såsom nu, synas upphäfva hvarandra. I hvad mån statens ingrepp uti att vilja befordra kristendomen genom lagen om späda barns dop (eller i allmänhet lagar om dop, konfirmation etc. etc.), möjligen kan hafva skuld till den allmänna tillväxten af *Baptister* (år 1863 funnos 170 föreningar med 6,172 medlemmar, år 1867 nära 200 föreningar med nära 7,500 medlemmar), som hafva till en af sammanhållningspunkterna barndopets förkastelse, kan naturligtvis ej här utvecklas, lika litet som de olika läromeningarne kunna utredas. De *katholske* hafva fått mera insteg än förr, oaktadt den politiska förveckling, som derigenom kan uppkomma, der en fremmande regering får tillfälle att äfven inverka på öfvertygelser, samvete och åsigter hos ett förut oberoende folk. *Judiska* församlingen, som aldrig gjort någon förtret i religionsväg, aldrig öfvat proselytmakeri, och aldrig söndrat tänkesättet, har också med rätta fått några ytterligare fördelar sig tillerkända. — *Mormonismen,* denna afskyvärda sekt, som svårligen förtjenar namn af religion, har dock småningom lockat till sig en mängd personer, mest unga qvinnor, som blifvit förda till dess förlofvade land Utah. Det torde imellertid icke dröja länge innan hela denna sekt spränges; helst man bör hoppas att hvarje sanningsökande själ, som har aldrig så litet allvar med sig, förr eller sednare skall vämjas vid det rått sinnliga i dess bedrägliga läror.

Rörande *Allmänna undervisningen* *), så visar sig antalet barn, som 1865 åt-

*) Se Lexik. sid. 14—17.

*) Se Lexik. sid. 15.

njöto undervisning, på 10 år hafva fördubblats; det utgjorde då:

i 2,135 fasta	skolor	187,005
i 1,247 flyttande	»	149,745
i 2,768 småskolor		120,850
i högre folkskolor		162
S:a 6,150 folkskolor		457,762 barn
i allmänna läroverk		9,149 »
i enskilda skolor		22,267 »
i hemmet		103,973 »
		S:a 593,151 barn.

Antalet barn, som vid samma tid saknade all undervisning, beräknas till 11,473, hvaraf 2,845 till följd af naturfel. Folkskolelärarnes antal har ökats på 10 år med 2,240 och uppgick 1862 till 5,400; deras löner hafva genom kungliga kungörelsen d. 11 Dec. 1863 blifvit ansenligt förhöjda. Folkskolorna erhålla af allt fler och fler kommuner planteringsland för undervisning i trädgårdsskötsel, och skolbarnens helsa samt physiska utveckling befordras i många folkskolor genom gymnastiska öfningar och vapenföring, enligt föreskrifterna i kongl. cirkulär-brefvet af den 9 Januari 1863. Mångenstädes finnas dessutom skolor, underhållna genom donationer eller bidrag af enskilda personer och sällskaper, eller ock tillhörande allmänna inrättningar. Särskildt förtjenar omnämnas Willinska fattigskolan i Göteborg, der undervisning lemnas äfven i smide, snickeri, vagnmakeri m. m. Beträffande *Elementarläroverken* och *Pedagogierna*, så funnos deraf år 1865: 30 högre och 46 lägre elementarläroverk samt 20 pedagogier, med 13,240 lärjungar (alltså en tillväxt på 10 år af 7,000). De studerandes antal hade år 1865 nedgått i Uppsala till 1,066, men 1867 åter höjt sig till 1,129, och i Lund förstnämda år nedgått till 344. År 1864 om våren anställdes första gången den afträdesexamen vid högre elementarläroverk, som Kongl. Maj:ts stadga af den 11 April 1862 anbefaller.

Bland *tillämpnings-läroanstalter**) äro nu vidare att nämna: *Undervisningsanstalterna* för barnmorskor i Stockholm, Lund och Göteborg, från hvilka årligen utexamineras omkring 100 elever; — *Seminarium för bildande af lärarinnor i Stockholm* (trädde i verksamhet i Okt. 1861); elevantalet der och i en sedan 1864 dermed förenad folkskola utgjorde tillsammans, vid 1865 års slut, 245; — *Tekniska Söndags-* och *Aftonskolan i Eskilstuna;* — *Svenska Slöjdföreningens Söndags-* och *Aftonskola i Stockholm;* — *Handelsinstituten* i Stockholm och Göteborg; — *Navigationsskolor* i Stockholm, Göteborg, Gefle, Kalmar, Malmö, Hernösand, Westervik, Wisby och Carlshamn, med tillsammans 362 elever. *A. Rydbergs stiftelse* i Stockholm till danande af skickliga sjömän, med 80 elever. 36 *slöjdskolor* i 15 af rikets län. *Landtbruksinstitutet* vid Alnarp har tillkommit; Landtbruksskolornas antal har vuxit till 25. — Mejeriskolor vid Ultuna och Bergqvara med 12 lärjungar samt 10 dylika skolor hos enskilda mejeriegare, men med understöd af staten; — *Statens* och *Hushållningssällskapens* 10 skogsskolor med tillsammans 84 lärlingar. Med glädje kunna vi nu äfven nämna en *Folkhögskola,* som i år (1868) håller på att inrättas å lägenheten *Hvilan,* nära Åkarps jernvägsstation i Bara härad och Malmöhus län. Denna skola har till ändamål att meddela män af allmogen allmän medborgerlig bildning genom att försöka väcka eftertanken, skärpa omdömet, lifva fosterlandskärleken, bibringa aktning för insigter samt håg och lust för gagnelig verksamhet. I Wärmlands och Norrbottens län finnes sockenbibliothek i hvarje församling.

År 1867 utkommo 1,090 skrifter, deraf 196 i theologi, 245 i vitterhet och skön konst, 68 i statsvetenskap, 28 i juridik, 55 i historia, 61 i geografi, 44 i medicin, 70 i ekonomi, 178 läroböcker i språk och andra ämnen.

År 1865 infördes från utlandet böcker och litterära alster till ett värde af 142,586 rdr samt dessutom böcker på svenska språket i utlandet tryckta, i vigt uppgående till 4,239 ℔, alltså till ett fördubbladt värde mot 1853 års införsel; förstnämda år utfördes från Sverige böcker till ett värde af 101,368 rdr, alltså för ett mer än fördubbladt värde mot år 1853.

Allmänna folkundervisningen eller folkbildningen synes väl gjort betydliga framsteg; men endast der bildning verkar

*) Se Lexik. sid. 16.

sedlighet utgör den verklig bildning. Kunskapers inhemtande kan vara ett medel för verklig bildning, men då bör, vid deras meddelande, just denna syftning allt ifrån början angifvas såsom det mål hvarför kunskaper sökas. Om skolorna (se Försök till en statsekonomisk statistik öfver Sverige af C. A. Agardh, 1 Del., 1 häft., sid. 225, 226) kunde gifva en sedlig uppfostran, i stället för en undervisning som endast går ut på att bibringa ett så stort mått af kunskaper som möjligt, så skulle, om dertill äfven sällade sig goda efterdömen af de högre, ja högsta samhällsklasserna, nationalkarakterens onda lyten, lättsinnighet, slöseri, fåfänga och afundsjuka, snart förändras till det som ursprungligen tillhör det nordiska lynnet och dess allvar. Men thyvärr uträtta icke skolorna detta, då deras förnämsta syfte är att bibringa »kunskaper»; väl vore att de derjemte äfven kunde bibringa »håg för vetande». Har man vunnit detta sednare hos barnet och ynglingen, så införlifvas sedermera de kunskaper på hvilka barnets håg och fallenhet blifvit riktade med det egna inre sinnet och blifva verkliga användbara kunskaper, icke döda, snart efter en examen förgätna. — Det synes såsom skulle vårt skolväsende, sedan 1843 års skollag utkom, mot sin afsigt, befordra uppfostrans försvinnande ur familjen, der sedligheten först och främst bör genom föräldrarne utvecklas hos barnet, hvilket bäst sker genom modren; men dessa tycka sig vanligen hafva gjort nog för barnen då de få gå i skolan. I en försummad eller missriktad uppfostran torde man få söka roten till vår tids och alla tiders onda, *frihetens**) både missbruk och ringa aktande. Då modren, som skulle ingjuta i barnet religionens grundväsende, som är kärleken, i stället går egoistiskt tillväga och kallar det kärlek, när hon unnar sitt barn all yttre frihet, allt sjelfsvåld och nyckfullhet, så motarbetar hon alldeles den inre frihetens utveckling, som, huru besynnerligt det låter, ej kan vinnas utan genom att på förnuftigt sätt uppöfvas till lydnad. Om barnet sålunda vänjes vid lydnad, som då ju i sista instansen är lydnad för den i barnets samvete nedlagda gudomliga rösten, så blir det i viss mening herre öfver sig sjelft, under det att det synes lyda en annans råd. Denna vana att lyda den gudomliga rösten som förnimmes i hjertat och samvetet, medför under lefnaden vanan att i vanliga fall följa det förnuftiga, det i sedliga medvetandet gifna, och dermed har menniskan förvärfvat eller rättare bevarat åt sig sin af Gud gifna frihet. Föräldrarne borde söka bevara lika mycket denna barnens frihet*) som sin egen föräldramyndighet öfver barnen och ej utrota densamma (friheten) genom hårdhet och nycker eller genom att i veklig svaghet lemna barnet en sjelftagen, sjelfsvåldig frihet. Hvad som grundlägges inom familjen, torde sedermera utvecklas och framträda i regentdespotism eller folkdespotism, hvarpå t. ex. Frankrike lemnar exempel i det en reaktion började der för mer än 100 år tillbaka mot förtrycket och despotismen, som länge nog genom regeringarne blifvit utöfvade emot folket, och fortsattes till dess att dithörande åsigter utslade sig praktiskt år 1789 med en ädel proklamation om menniskans rättigheter, deribland först frihet. Men den sökta friheten öfvergick till folkdespotism och dernäst tillbaka åter till regentdespotism; den sednare torde ha sin motsvarighet hos despotiska kärlekslösa föräldrar och den förra hos barn, som ej lära att begagna en vunnen yttre frihet bättre än till att utöfva vedergällningsrätten. Den sanna friheten, menniskans oförytterliga rättighet, är snart nog en okänd sak, och kommer blott få till del, ty det är icke den som sökes, emedan den är blott af få förstådd, och blir alltså ännu mera sällan en hel nations lott. Den reaktion emot förtrycket, som inom våra landamären under Engelbrechts tid gaf sig tillkänna i så att säga en kraftyttring, var en den sanna frihetens förtryckta känsla, som gaf sig luft hos ett i sann frihet uppfostradt, kraftigt folk, hvilket ej tog till råds de blott

*) Slöseriet, som under de sednare åren varit så rådande, är blott en den missbrukade frihetens verkning och förer till träldom.

*) eller rättighet att äfven vara Guds barn, som ej få behandlas godtyckligt och nyckfullt, så att deras utveckling för det mål, hvartill de först och främst äro skapade, ej måtte förhindras.

lärdas sinsimellan stridiga utläggningar och förklaringar af ordet frihet, utan den frihetens känsla, som låg förvarad i deras egna oförvillade och oförderfvade bröst. *)

Fattigväsendet. Många orsaker föranleda, under vanliga förhållanden, en tillvext i antalet af fattiga. Hit hörer vexande lättsinnighet såsom tillhörande lefnadsvanorna i allmänhet; och dessa åter uppkomma utaf lättheten att njuta på kredit, d. v. s. att lagen understödjer detaljhandelns fordringsanspråk, fastän all personlig förbrukning ovilkorligen borde ske endast med verkliga *då* egande tillgångar. Vidare sjelfva fattigvården, som i lag är (för att förekomma tiggeriet) proklamerad att inträda så snart det visar sig att en person icke föder sig sjelf — antingen genom förvållad eller oförvålladt obestånd, hvarigenom, isynnerhet i hufvudstaden, och till ett olyckligt efterdöme för orterne, alla halfbemedlade och obemedlade *jaga* efter pensioner, nådegåfvor och fattigdelar. — På fem år hafva de uppenbara fattighjonens antal i Stockholm stigit ifrån 4,592, som det var år 1860, till 9,002, som det var år 1865, hvarjemte i Stockholm utdelas lifräntor, lifförsäkringar, *förvärfvade* pensioner, utgörande räntor å ganska många *millioner*. »Så att ju mer som gifves, desto mer begäres det.» I landsorten är förhållandet långt mindre olyckligt, dock äfven der i stigande. De norra delarne af landet hafva lidit förskräckligt af ett par års missvext, 1866 och 1867, som föranledt statsunderstöd och enskildas sammanskott för dessa orter till belopp af mer än två millioner (sedan 1856 t. o. m. 1865 utgjorde årliga statsbidraget till lindring af missväxt m. m. i medeltal 200,000 rdr), men detta är ett öfvergående ondt, som inträffat sednare än den period, hvars förhållanden här omhandlas, och kan ej räknas bland orsakerna till den redan förut allmänt stigande fattigvårdskostnaden. Den alldagliga fattigdomen i stort torde oupphörligt tillväxa så länge man vidhåller den engelska Elisabethska grundsatsen, att den som icke föder sig sjelf skall födas af det allmänna, och till dess uppfostrans pligt åter lägges på föräldrarne, som af skollagen anse den böra ligga på staten och skolorna, då möjligen folkets egna omtanka och försigtighet kommer att lägga band på den snabba folkökningen.

Antalet af dem, som af det allmänna till större eller mindre del erhållit fattigförsörjning, skall, i förhållande till folkmängden vid hvarje års slut, hafva utgjort:

år 1845:	29,60	personer	på	1,000	inv.,
» 1850:	35,55	»	»	»	»
» 1855:	39,31	»	»	»	»
» 1860:	34,45	»	»	»	»
» 1865:	35,91	»	»	»	»

Hela antalet fattighjon och deras underhållskostnad 1865 äro redan i föregående tabell uppgifna; år 1860 var det 32,894. Antalet fattighus 1861: 1,972, hade 1864 höjts till 2,129. Andelen i fattigförsörjningen på hvarje person af landsbygdens befolkning beräknas i medeltal uppgå till 73 öre, af städernas befolkning till 2 rdr 79 öre och af hela rikets befolkning till (allt naturligtvis med afdrag af den icke betalande fattigpersonalen) till 99 öre. Sammanlagda beloppet af fonder (s. k. barmhertighetsinrättningar) och kassor skattas till minst det betydliga beloppet af 25,000,000 rdr rmt. I afseende på det anmärkta karaktersfelet hos Svensken att vara slösare, må nämnas, att det sista decenniet 1857 till 1868, derpå visat många prof. Executivt indrifna fordringar i hela riket 1840: 310,165 rdr, stego år 1857 till 7,203,855 rdr, och år 1865 uppgick värdet af fastigheter sålda exekutivt till 17,568,670 rdr. Konkursernas antal år 1865 var 3,909.

Fångvården. När fångväsendet afhandlas ensamt för sig, sker det med förbiseende af, att det *till stor del* är detsamma som *fattigväsendet*, och rekryteras *hufvudsakligen* derifrån. Antalet fångar har nedgått till 15,640, deraf 1,028 lifstidsfångar, alltså båda antalen betydligt minskade mot hvad de voro år 1852. — Anmärkningsvärdt är, att brott emot egendom minskats, under det bedrägerierna hafva stigit i ännu högre progression än förr, och skulle tyckas nästan utvisa en nedsättning i nationalkarakteren, så

*) Vi kunna ej underlåta att här hänvisa läsaren till »Försök till en statsekonomisk statistik öfver Sverige», af C. A. Agardh, 1 Del. 2 häft., sid. 298—304.

vida de icke få tillskrifvas ett mera öfvergående ondt af enskild natur; torde ock vara en följd af Svenskens kända betsighet*) i förening med tidsandan att vilja bli rik för att lefva stort, och förmögen för att lefva väl; äfven njutningslustan, som begagnat den förgörande skuldsättningsmethoden för att underhålla den vanliga åtrån, på framtidens bekostnad, har bidragit till detta uppenbara vingleri. — En minskning kommer dels omedelbart att inträda då bysättnigstvånget en gång (och förmodligen snart) försvinner, och således några hundrade ur fångnummern afgå, dels medelbart dymedelst att vingleriet förminskas derigenom att den falska krediten upphör när den icke styrkes af kreditgifvande personers tillit till bysättningen såsom tvångsmedel. För öfrigt bör märkas, att från fångarnes egentliga antal bör afdragas den stora mängd, som enligt nya strafflagen, häktas blott för att aftjena ådömda böter.

Försvarslöshets-stadgarne öka också (måhända onödigtvis) antalet af fångar. Om frivilliga fångar (i korrektionshusen och vid kronoarbetscorpsen) undantagas, har förhållandet af arresterade till antalet fria personer år 1866 varit blott en arresterad på ett antal af 868 fria personer, och är alltså, mot hvad det var 1852, betydligt förbättradt. — Fångvårdens kostnader för år 1866 äro upptagna till 1,765,418 rdr (500,000 rdr mer än år 1853).

Sparbankerna. Har man grämt sig vid beräkningen af en stor skuldsumma, som till ej obetydlig del tillhör den improduktiva sidan, så har man en liten tröst i sparbankernas företeelse. Väl hafva de långsamt utvecklat sig, men med en jemnhet, som visar att de, och deras bestämmande grundsats, sparsamheten, småningom arbetar sig fram till motsats mot den lättsinnighet och njutningslystnad som eljest synes vilja blifva nationela ovanor. Sedan den första sparbank inrättades i Göteborg 1829, den andra i Stockholm 1831, hafva de spridt sig öfver hela riket. År 1834 var delegarnes antal den 31 Dec. 22,964, eller en på 130 invånare, och den insatta summan var 2,333,536 rdr. Grundsatsen har visat sig verksam i jemnt stigande, ehuruväl uttagningen af insatta medel ökat sig betydligt under de mindre gynnsamma åren 1863—1865. Den innestående summan år 1865 d. 31 Dec. var 35,983,636 rdr. Delegarne voro 244,726, eller en på hvar 17:de invånare; och sparbankernas antal var vid samma tid 186. Denna vigtiga institution kan aldrig nog uppmuntras, och detta sker kanske bäst genom mångfaldigade tillfällen för folket att kunna få aflemna sin innehafvande umbärliga penning, hvilket underlättande torde i moraliskt afseende vara af än större inflytande än sjelfva den pekuniära vinsten. En ännu mera glädjande företeelse hafva vi i »associationerna», se längre fram.

Af det som redan nu i både ekonomiskt och sedligt afseende blifvit vidrördt och af det som kommer att ännu mer visa sig under följande rubriker, framgår, oaktadt flera missgynnande teckningar, att landet gått långt framåt, om ock icke i allt som önskligt hade varit, på den väg till förkofran, hvartill grunden lades under Carl XIV Johans lyckosamma regering, då också ställningen i Europa i allmänhet var hvilande från den myckna oro, som under föregående 20 år plågat verldsdelen.

*Näringsfång, Fabriker, Handel.**)

Jordbruket fortfar att vara Sveriges hufvudnäring, såväl hvad antalet af den dermed sysselsatta befolkningen angår, som ock i afseende på det summariska värdet af produkten. Den ytvidd, som intages af åker och annan odlad jord, beräknas i Statistiska Centralbyråns »Sammandrag åren 1861—1865», med ledning af uppgifter från Hush.-Sällskapen och Länsstyrelsernas femårs-ber., såsom minimum för 1865 utgöra 4,700,000 tunnl., deraf 700,000 tunnl. till höstsäd, 1,219,035 tld till vårsäd (eller 51 proc. af stråsäd), 54,000 tld till träd-, humle- och kålgårdar, 108,000 (eller något öfver 2 proc.) till ärtväxter, m. m., 260,000 (eller nära 6 proc.) till potates, 13,800 (eller omkr. $^3/_{10}$ proc.) till andra rotfrukter, 30,110 tld till lin och hampa, 1,000,000 tld (eller inemot 23 proc.) till gräs- och foderväxter, 74,000 tld

*) Gustaf I:s omdöme om Svensken.

*) Se Lexik. sid. 17—35.

(eller inemot 17 proc.) trädesjord. Den naturliga ängen beräknas till 3,900,000 tld, då hela rymden af den i bruk varande jorden blir 8,600,000 tld; alltså med 1,700,000 tld öfverstigande den för året 1850 efter Ljungberg lemnade uppgiften, och skulle nu utgöra $10^{3}/_{5}$ proc. af rikets hela yta i fast land och öar, hvilken räknas till 81,360,000 tunnland. Under åren 1861—1865 antages omkr. 58,000 tld blifvit nyodlade, samt omkr. 27,000 tld torrlagda genom vattenaftappning. Till ledning för bedömande af brukningssättets allmänna riktning, må anföras att trädet i Uppsala län intager 35 proc. af åkerarealen och 32 proc. på Gotland, men endast 13 i Malmöhus län och 12 i Christianstads län eller t. o. m, 5 proc. i Wester-Norrlands län. Det gamla 2- och 3-skiftesbruket har ännu betydlig öfverhand i rikets mellersta län, medan ensädesbruket är det rådande i de norrländska länen, men vexelbruket har nu blifvit ganska allmänt infördt i Malmöhus län, samt i allmänhet å större egendomar i de flesta öfriga länen; åtminstone arbetar man der med ifver på öfvergången från det uråldriga till ett mera rationelt brukningssätt. I flera län hafva under sednare åren ängsvattning och mergling blifvit utförd, den sednare hufvudsakligen i de skånska länen, inom andra län, t. ex. Wärmlands, har ock jordförbättring genom kalk vunnit stort insteg. Uppgifterna på skörd och utförsel för år 1865 utvisa, att landet tillbyter sig mot sitt öfverskott af hafra och korn en del af det hvete och den råg, som det behöfver, men sjelf ej producerar (år 1850 producerades mest råg).

	Utsäde.		Skörd. (utan utsädes-afdr.)	
Hafra	1,214,550	t:r.	5,501,400	t:r.
Råg	561,500	»	3,640,800	»
Korn	565,500	»	2,602,700	»
Blandsäd	171,450	»	881,400	»
Hvete	76,350	»	522,350	»
Ärter	69,350	»	297,550	»
Wicker	26,300	»	92,700	»
Bönor	10,950	»	43,350	»
Bohvete	950	»	4,900	»
Potates	1,369,250	»	8,434,650	»

Af andra rotfrukter än potates beräknades skörden till 713,750 t:r, af linfrö 40,100 t:r, af lin-, hampa- och spånadsämnen 89,050 centner, gräs och hö 26,400,000 centner, af raps 27,360 t:r, hvitbetor till socker 124,720 centn.; dessutom skördades af tobak 13,120 ctr, af pepparrot 700 centner.

Hela skörden torde, då man tager i beräkning hvad som förbrukats samt exportöfverskottet, uppgå till:

Säd 15,000,000 t:r (7,000,000 t:r mer än 1850),
Potates 10,000,000 » (5,000,000 » » » »),

	Strå- o. trindsäd.		Potates.	
häraf till utsäde	2,601,600	t:r	1,369,250	t:r.
föda åt befolkn.	10,136,650	»	7,908,100	»
» » husdjuren	1,196,965	»		
bränvinsbränning	191,220	»	1,563,350	»
exportöfverskott	1,618,950	»		

	Spannmålsimporten i medeltal på 11 år (1856—1866).	Spannmålsexporten i medeltal på 11 år (1856—1866).
	1,633,650 kubikfot,	12,224,400 kub.fot.
mal. säd	373,860 centner.	19,643 centn.

Utförseln af hafra har stigit från 2,600,000 kub.fot 1856, till 11,850,000, år 1865, införseln af råg var störst år 1861: 3,125,700 kub.fot, år 1865 endast 613,800 kubikfot. Införselöfverskottet af råg utgjorde i medeltal på de 11 åren 762,808 kubikfot, exportöfverskottet af hafra 7,245,620, af korn och malt 1,382,120 k.fot, af hvete 177,400, af ärter och bönor 27,776, af andra sädesslag 11,530 kubikfot. Införselöfverskott af hvetemjöl 96,700 ctr, af rågmjöl 202,920 ctr, af andra slags mjöl 1,304 ctr.

*Hemmantal.**) För landsbygden uppgifves nu mantalen till $66,341,_{945}$, deraf 38,694 sk., $21,589,_{979}$ fr. och $6,057,_{894}$ krono. Den högsta summan mantal förekommer i Östergötlands län, den lägsta i Norrbottens. Stockholms län har högsta antalet frälse-hemman, hvaremot sådana ej förekomma på Gotland och blott till $0,_{875}$ i Jämtlands län. Högsta antalet kronohemman förekommer i Skaraborgs län, det lägsta i Blekinge län. Under perioden 1861—1865 hafva 200 mtl och 465 lägenheter blifvit skatteköpta. Antalet brukningsdelar uppgifves till 281,420, eller ett medeltal af $4,_{24}$ brukningsdelar på hvarje mantal; största brukningsdelen uppgifves inom Södermanlands län till $19^{7}/_{8}$ mtl med $2,381,_{8}$ tld odlad jord; minsta brukningsdelen skulle

*) Se Lexik. sid. 56, och art. Sverige.

vara $\frac{1}{1536}$ mtl i Bohus län (se vidare tab. under rubr. skatter). Jordtorpens antal äro 105,660. ryttare-, soldat- och båtsmanstorp 19,890, backstugor 62,040, andra lägenheter 40,395. — Taxeringsvärdet är ungefär detsamma som under art. Sverige uppgafs för året 1862 eller

jordbr.fastigh. å landsbygden	1,742,740,248
städens jordar	32,667,828
verk o. lägenh. å landsbygden	115,168,401
städernas hus och gårdar	357,318,413
statens egendom på landet	22,808,572
S:a rdr	2,270,703,642.

Rörande jordbrukets skuldsättning, så var beloppet inteckningar, beviljade eller förnyade ifrån år 1857 till år 1865: 862 millioner, dödade inteckningar under samma tid 138 millioner; beloppet hvarmed erhållna öfverstego dödade år 1857 var 65 millioner, medan samma belopp år 1833 var blott 2 millioner.

Rörande onera som hvila på jordbruket, hafva vi uträknat medeltalet afgifter å 1 mtl för några socknar inom ett och samma län, se tabellen under rubriken finanser och skatter.

Boskapsskötseln. År 1865 antogs, med ledning af länsstyrelsernas berättelser och hushållnings-sällskapernas uppgifter, landet ega 440,000 hästar, 286,000 oxar, 40,000 tjurar, 1,189,000 kor; ungnöt under 2 år, 428,000, får 1,600,000, getter 136,000, svin 404,000, samt 139,400 renar ensamt inom Norrbottens län. Då dessa tal jemföras med förra uppgifterna för år 1850, visar sig största skilnaden uti kornas antal, med en tillökning af 159,000. Vid jemnförelse mellan de särskilda länen är det höga antalet hästar och det låga af oxar tydligt utmärkande för både Skåne och de nordligaste länen, under det att inom flera af mellanliggande län det höga antalet oxar och ungnöt häntyder på dessas allmännare användande för jordbruket och på mera uppdrifven köttproduktion. Det högsta antalet får förekommer i Malmöhus, Kalmar och Jönköpings län, det högsta antalet getter i Jämtlands, Kopparbergs, Gefleborgs och Wester-Norrlands län, der dessa sednare djur synas utgöra ett lika vigtigt föremål för ekonomien som de i flertalet öfriga län höra nästan endast till det sällsynta. Svinafveln synes mest bedrifvas i Skåne och obetydligast i rikets nordliga del. Öfverskott af kreatur och andra ladugårdsalster hafva Uppsala, Christianstads, Malmöhus, Westmanlands och Jämtlands län, största delen af Stockholms, Kronobergs, Kalmar, Göteborgs och Bohus, Örebro, Wester-Norrl. och Gefleborgs (sistn. ej kreatur) län. För foderbrist hafva kreatur måst försäljas från Jönköpings, Hallands, Elfsborgs, Skaraborgs, Wärmlands och Kopparbergs län. Största och minsta införseln samt utförseln af kreatur och viktualier under åren 1856 till 1865 visar sig af följande:

	Införsel.	Utförsel.
Hästar	år 1858: 200, år 1864: 680 st.	år 1858: 72, år 1864: 2,376 st.
Hornboskap och får	» 1862: 1,020, » 1856: 2,370 »	» 1856: 188, » 1865: 18,480 »
Svin och andra fyrfot.	» 1858: 347, » 1861: 1,486 »	» 1856: 110, » 1865: 15,706 »
Kött	» 1859: 4,686, » 1863: 12,778 ctr.	» 1861: 46, » 1865: 3,830 ctr
Fläsk	» 1859: 3,800, » 1863: 83,530 »	» 1863: 53, » 1865: 4,317 »
Talg	år 1859: 30,495 ctr, år 1863: 45,627 ctr.	år 1856: 228, ctr år 1865: 11,642 ctr.
Ull	» 1858: 1,082,242 ℔ » 1856: 3,797,863 ℔	» 1861: 2,644 ℔ » 1862: 57,453 ℔
Smör	» 1858: 14,490 » » 1863: 29,524 »	
Ost	» 1858: 8,686 » » 1857: 18,054 »	» 1857: 11 » » 1861: 2,338 »

Af hudar och skinn utfördes årligen 4 à 10,000 centner oberedda, 20 till 50,000 ℔ beredda och pelsverk, samt infördes 20,000 till 60,000 ℔ och hopsydda för ett värde af 2,800 rdr år 1858, för 43,317 rdr år 1865. Af oarbetade ben utfördes 1863: 380 ctr, år 1865: 13,840 ctr.

Ifrån 1856 till och med 1867 hafva dels såsom lån, dels såsom skänk, af staten lemnats till skogsorter (mest i Norrland) 3,779,818 rdr, utom det att i anslag till landtbruksmöten, afvelsförbättringar, geologiska undersökningar, vattenaftappningar m. m. åtgått år 1867, 1,100,000 rdr.

Såsom ett ibland vilkoren för hemmanens förbättring antages, att egaren får

sin del med bestämdhet utbruten, så att han icke har den tillsammans med andra. Skiftesverket har detta syftemål. Under qvinqvenniet 1856—1860 har staten för dylika förrättningar påkostat nära 5,000,000 rdr; och för qvinqvenniet 1861—1865 var kostnaden 8,500,000 rdr, använda på 4,983*) (år 1861: 1,050, år 1865: 790) skiften. I utflyttningshjelp utbetalades af staten i medeltal åren 1856—1860: 111,194 rdr, och åren 1862—1865: 189,345 rdr. Statsverkets kostnader i och för storskiftet och afvittringen i Kopparbergs, Jämtlands, Wester- och Norrbottens län har utgjort 556,000 rdr rmt.

Utom Landtbruksakademien och Hushållningssällskaperna, hvilkas verksamhet må särdeles värderas, och hvarförutan en så stark höjning i methoden som den skedda visserligen icke egt rum, erbjuder staten en särskild konkret-praktisk undervisning för dem som sådant äska. Det är genom kringresande landtbruks-ingenieurer, som, på begäran, meddela råd på stället i afseende på vattningar, vattenaftappningar, draineringar m. m., och hvarigenom personer, som vilja förbättra sin jord, men icke förstå sättet, få hela planerna på en gång för sig uppgjorda.

Utom allt hvad man genom långa experimenter med vexelbruk inhemtat och derigenom tillgodogjort sig en stigande afkastning, har *en*, sednare tidens uppfinning gjort underverk der den blifvit utförd. Det är draineringen, eller att man i sjelfva alfven lägger afledande vattenrör, som borttaga bottensyran. Det torde vara det största bland jordbrukets i sednare tider gjorda framsteg.

Ifrån och med 1856 till och med 1866 hafva progressionen och resultaterna af denna institution varit följande: 1856 funnos blott 4 sådana ingenieurer, år 1866 hade antalet stigit till 10, och antalet förrättningsställen på hela denna tid varit 5,120. Förrättningarne hafva bestått i: indelning till vexelbruk 36,828, planer till underdikning 712,380; planer till odling af högländ mark, 88,318; planer till sidländ marks odling 1,060,343; till ängsvattning 106,206; undersökningar för blifvande sjösänkningar till 429,044; eller tillsammanräknadt förbättringar på en areal af 2,433,000 qv.-refvar (svarande mot 434,486 tunnland.

*) 11,000 enl. Särskilda utskottets utlåtande vid innevarande riksdag, sid. 29.

Af priserna, i hvarje län särskildt, å den arbetskraft, hvaraf jordbruket har behof, synes bristande tillgång till billigare arbetskraft vara ett bland hindren för jordbrukets framsteg i de delar af landet, der äfven klimatets beskaffenhet ökar svårigheterna; men möjligt är, att sedan jordbruksarbetet i sednare tider blifvit föremål för undervisning i särskilda läroanstalter, dess pris allt mer och mer torde betingas icke så mycket af den fysiska styrkan som än mera af förvärfvade insigter och uppöfvad konstfärdighet. Den lägsta årslön för dräng uppgifves under sednaste åren ha varit 50 rdr för Kronobergs, Hallands, Elfsborgs och Skaraborgs län, den högsta vara 225 rdr för Wester-Norrlands, Jämtlands, Härjeådalen och Norrbotten. Värdet af stat och lön för dräng vexlar mellan 150 och 300 rdr i Kronobergs, Kalmar, Hallands och Elfsborgs län, mellan 250 och 300 rdr i Stockholms, Uppsala och Malmöhus län, uppgår till 400 rdr i Örebro och Gefleborgs län, till 450 rdr i Kopparbergs och Wester-Norrlands samt till 480 rdr i Härjeådalen; i Norrbottens län anses 400 rdr vara det lägsta värdet. Såsom lägsta pris å mans sommardagsverke uppgifves 25 à 50 öre i Elfsborgs, Skaraborgs, Södermanlands och Gotlands län, såsom högsta $2^1/_2$ rdr i Wester-Norrland och Jämtland.

Skogshushållningen. Någon tillförlitlig uppgift på rikets hela skogsareal kan lika litet nu som år 1859 lemnas. Uti Statistiska Central-byråns Sammandrag år 1865, saknas från Hush.-sällskaperna uppgifter på skogs-arealen för Jämtland, Blekinge, Halland, Wärmland, Westerbotten och Dalarne, Kalmar, Gotland och Elfsborgs län (de tre sistnämda torde dock ega en million tlds skogsareal), för de öfriga 15 länen uppgifves hela arealen till 14,300,000 tld. De allmänna skogarnes areal (d. v. s, Kgl. Maj:t och kronan tillhöriga, boställsskogar, härads- och sockneallmänningar) uppgifves till 14,700,000 qvadratref (eller 3,28 procent af rikets hela ytvidd), deraf 1,493,924 qvadratref (10,16 proc. af de

allmänna skogarnes ytvidd) var till ordnad skogshushållning indelad.

Årliga medelafkastningen åren 1861 —1865 för Stockholms, Uppsala, Södermanlands, Östergötlands, Jönköpings, Kalmar, Elfsborgs, Skaraborgs, Örebro och Westmanlands län beräknas till 5,850,000 kubikfot med ett värde af 242,225 rdr; afverkningen å kronans mark inom Kopparbergs, Westerbottens och Norrbottens län har i medeltal åren 1861—1865 inbringat i stubböresafgift omkr. 107,000 rdr. Sednare tiders afverkning i dessa nordliga län har på ett betänkligt sätt minskat skogstillgången i närheten af alla flottbara vatten, samt i allmänhet utåt hela Östersjökusten. Der har man också föga tänkt på att genom sådd och återväxt ersätta det förlorade. Följden *kan* bli en klimatförändring, som gör denna del af landet *obeboelig*.

Den skada som sågverken gör, är, i afseende på tillgången i dess helhet, ingen, ty den skog som begagnas till plank och bräder är mogen och *bör* användas. Oloflig afverkning inverkar egentligen intet i afseende på *kalkylen* om skogstillgångarne. Den får särskildt afses i moralisk och på juridisk väg. Om nemligen intet annat än mogen skog också i en sådan afverkning ingår, blir den statsekonomiska sidan af saken icke derigenom förändrad.

Med beräkning af 100 kub.fots (en famns) förbrukning till bränsle för hvarje person af hela folkmängden, skulle fyra millioner famnar årligen åtgå för spislar, kakelugnar m. m.; till bruksrörelsen två millioner famnar. Denna förbrukning bär landet, äfven på de mindre skogrika delarne, utan att, i allmänhet, ännu skogsbrist på samma delar uppstått. Man ser således att skog ännu finnes i landet för menniskornas behof. Det klimatiska förhållandet är deremot en annan sak. För dess goda beskaffenhet skulle visserligen mera skog behöfvas äfven i de södra delarne, likasom den för norden är oumbärlig. När en ort blir skoglös, blir också nederbörden mindre, och då den i vissa årstider samlas såsom snö, och denna smältes, bli öfversvämningarne allt mera fruktansvärda och förstörande. Det förra föranleder missväxter, det sednare partiella förluster.

Flygsandsfälten uppgifvas 1865 till:

Jönköpings	län	2,240	qvadratref.
Kronobergs	»	517	»
Kalmar	»	1,686	»
Gotlands	»	1,760	»
Blekinge	»	1,400	»
Christianstads*)	»	41,030	»
Malmöhus	»	6,244	»
Hallands	»	44,184	»

Med afseende å skogshushållningen i de norra länen ha några beslut blifvit utfärdade, deribland kongl. brefven den 30 Okt. 1863 och den 21 Dec. 1865, som, för att förekomma tilldelning af oskäligt stora vidder, närmare bestämt behandlingen af ärenden i fråga om utbrytning af skogsområden åt sågverk till ersättning för stockfångstprivilegier; Kongl. förordningen den 21 Dec. 1865, som närmare bestämt den genom kongl. brefven den 11 April 1844 och 24 Nov. utfärdade utsyningsrätt, samt stadgar, att allt virke från kronans skogar i de sex norra länen skall, enl. utsyningsförslag, å auktion försäljas, och att stubböresafgift deremot skall upphöra; en Kgl. förordning, äfven af den 21 Dec. 1865; angående undersökning å öfverloppsmarker för utrönande af dem, som böra bibehållas såsom kronoparker, och om upprättande af förslag vid afvittringen för hvarje socken till afsättande af sådana parker, samt om medgifvande, att kronoparker under vissa vilkor få bildas af oafvittrad mark. Under d. 24 Febr. och 31 Mars 1865 har beslut fattats om anställande inom Wester- och Norrbottens län af en skogsinspektör, som har att tillse, huru skogspersonalen fullgör sina åligganden, och huru hushållningen med de allmänna skogarne handhafves, samt att bevaka kronans rätt och bästa vid bildande af kronoparker, m. m. Kgl. brefvet den 31 Maj 1861 förordnar skogsutsyningarnes i Wester-Norrlands län öfverflyttande från krono- på jägeribetjeningen. Kgl. kungörelsen den 21 Dec. 1865 innehåller, att det genom brefvet till Kongl. Kammar-kollegium d. 25 Maj 1860 stadgade förbud mot anläggningar af nybyggen på afvittrade öfverloppsmarker i de norra länen, skall ega tillämpning jemväl på

*) De betydliga sandfält, som tillhöra enskilda personer, äro ej upptagna.

Kopparbergs län, samt att, hvad angår kronomarker, för hvilka afvittring ännu icke blifvit fastställd, tillstånd att å sådan mark anlägga nybyggen tills vidare ej må meddelas, hvari dock kongl. brefvet den 29 Juni 1866 sedermera gjort ändring. År 1865 bestod skogs- och jägeristatens förvaltande personal af 8 öfverjägmästare, 12 jägmästare, 34 öfverjägare och 57 extra öfverjägare; hvartill komma 1 skogsinspektör, gemensam för Westerbottens och Norrbottens län, samt 1 föreståndare för planteringarne å Wisingsö. Bevakande personalen för samtliga län, utom Södermanlands, Kronobergs, Gotlands, Blekinge, Malmöhus och Göteborgs (för hvilka uppgifter saknas), uppgick år 1865 till 270. Alltså har väl i allmänhet en mera instruerad forstmästare-corps börjat sin verksamhet, men en verklig bot för skogsförstörelsen fås icke förrän den enskilde jordegaren ändrat åsigter och vanor i afseende på skogens behandling, hvilken helt enkelt bör reducera sig dertill, att all mogen skog bör afverkas, och all växande sparas, och att alla platser, der skogen blifvit borttagen och som icke användas till odling, böra besås, så att man i behörig tid får skog till återväxt, der den blifvit nedhuggen. Det är detta som utgör en verklig skogshushållning — och som nu icke iakttages, utom på sådana kronoskogar, der en nitisk jägeribetjening söker godtgöra förra generationers försumlighet. Ännu anser Central-byrån afverkningen »å enskilda skogarne bedrifvas utan beräkning, så att äfven i bästa fall mångenstädes, der man verkligen afser skogens framtida bestånd, detta syftemål dock ingalunda vinnes, enär dels afverkningen, d. v. s. blädningen, sker planlöst, och dels intet göres för skogens upprensande och de yngre skogsbeståndens trefnad, genom hvilket felaktiga behandlingssätt skogarne alltmera lida af stormar och skadliga insekter. Bland det mest förderfliga för skogarne är utan tvifvel den i vissa trakter å enskilda skogar i betydlig utsträckning bedrifna afverkningen till sparrar (synnerligast af så små dimensioner som under 6,6 decimaltum), hvarigenom ämnet till mången vacker timmerskog ödeläggesv. Detta slags afverkning synes vara allmännast i Norrbottens län. Omsorgen för en bättre skogsvård vaknar emellertid tyvärr först i samma mån, som tillgången minskas å tjenligt byggnadsvirke och ännu mera å bränsle. Imellertid börjar det alltmer snarare höra till regeln än till undantagen, att skogarne å de större egendomarne, synnerligast bruksegendomarne, i de mellersta och södra landskapen, blifva behörigen indelade till ordnad hushållning, hvarförutom, om än mera hörande till sällsyntheterna, i en och annan landsort äfven hos de mindre hemmansegarne spörjes en större sparsamhet med skogseffekter och ett sorgfälligare tillvaratagande af mindre värdefullt virke. Skogs- och jägeritjenstemännen anlitas alltmera af enskilda i och för uppmätning och indelning af skog, och vid flera större enskilda skogar i riket hafva egarne antagit särskilda skogsförvaltare och skogvaktare. Af Hush.-sällskaperna äro dessutom gjorda många bemödanden för att befordra större insigter i skogsskötsel och och för förbättrad skogsvård. Sålunda äro af flera Hush.-sällskaper forstmän eller skogsplantörer antagna, att tillhandagå skogsegare, vare sig emot en ringa afgift eller kostnadsfritt, med råd och biträde vid uppgörande af hushållsplaner och vid skogsskötsel. Å flera af dessa under forstmännens förvaltning ställda privatskogar hafva barrträdsskolor blifvit anlagda. Hushålln.-Sällskapet i Kronobergs län har på förmånliga vilkor utlemnat »lån från 300 till 1,000 rdr åt de jordegare, som, i förhållande till lånens storlek, vilja beså eller plantera någon inom deras hemmans område befintlig skoglös jordrymd». Hushållnings-Sällskapet i Kalmar län har till hvarje socken inom sällskapets område kostnadsfritt utlemnat en vedbesparande jernspisel, för att derigenom väcka uppmärksamheten på möjligheten att minska den vanligen öfverflödigt stora åtgången af skog till bränsle. Äfven hafva flera läns hushållnings-sällskaper nitiskt verkat för undervisning i skogshushållningsläran, för bildande af skickliga skogvaktare och skogsuppsyningsmän. År 1865 funnos nemligen tre skogsskolor, vid *Skogshall* i Södermanlands län, vid *Strömsberg* i Jönköpings län och vid *Fenneslunda* i Elfsborgs län, alla af hushållningssällskaper

grundade, och hvilka fortfarande af dem underhållas med endast bidrag af statsmedel, hvartill kommer skolan vid *Bosjö* i Wärmlands län, bekostad intill år 1864 af länets hushållningssällskap, sedermera af landstinget. Vid 1865 års utgång underhöll staten 6 skogsskolor, *Tierps* i Uppsala län, *Ombergs* i Östergötlands, *Böda* i Kalmar, *Hunnebergs* i Elfsborgs, *Danielslunds* i Christianstads och *Sillre* i Wester-Norrlands län, antalet elever vid dessa läroverk uppgick till 102. Genom särskildt statsanslag hafva dessutom två landtbruksskolor, neml. *Ytter-Tafle* i Westerbottens och *Afva* i Norrbottens län blifvit satta i tillfälle, att i vidsträcktare mån lemna undervisning i skogshushållning. Till skogsvetenskapliga resor, hufvudsakligast i Tyskland, hafva statsanslag under åren 1861—1865 blifvit lemnade åt 16 skogstjenstemän.

I jemnbredd med minskad skogstillgång och högre priser å vedbrand, börjar användandet af bränntorf, som förekommer i rikets samtliga län, men ej begagnas i orterna norr om Dalelfven (med undantag af Gefleborgs län), alltmer tillvinna sig en allmännare uppmärksamhet. Af *stenkol*, stenkolsstybb samt *coakes* har importen stigit under perioden 1861—1865 ända till 15,262,232 och 17,050,586 kubikfot för sista året.

Rörande exporten af trävaror meddelas följande ur kommerse-kollegii berättelser, upptagande det lägsta och högsta tal, som förekommer under åren 1856—1865.

Bandstakar	st.	13,667	år 1861,	21,580	st.	år 1856.
Bjelkar och sparrar	»	600,260	» 1858,	467,229 13,342,388	» k.f.	» 1865.
Sleepers	rdr	1,015	» 1857,	86,885	st.	» 1864.
Bräder och plankor	tlft.	978,345	» 1858,	58,173,227	»	» 1865.
Brädstump	»	44,098	» 1858,	389,570	rdr	» 1861.
Lister och läkter	»	3,354	» 1858,	419,281	st.	» 1865.
Master, spiror o. telegr.stolp.	st.	14,852	» 1856	2,935,645*)	»	» 1865.
Stäfver	rdr	4,900	» 1858,	250,340	rdr	» 1865.
Ved	fam:r	1,800	» 1858,	13,400	»	» 1865.
Årträd	st.	18,000	» 1858,	28,000	st.	» 1865.
Ej specificerade slag	rdr	149,000	» 1858,	677,000	rdr	» 1862.
Tändstickor	»	294,841	» 1858,	2,229,354	℔	» 1865.
Dessutom af tjära	ctr	116,828	» 1858,	395,904	ctr	» 1863.

Exporten af trävaror utaf alla slag, är, för år 1866, beräknad till ett värde af nära 42 millioner rdr. Sågverkens produkter hafva blifvit beräknade att vara åstadkomna utaf mellan 1 och 2 millioner träd. Jernverksrörelsen anses hafva i kolförbrukning användt minst 5 millioner träd, utom det att kolning allmännast sker på det sätt, att allt, både stort och smått, fälles, hvarigenom man således får en helt annan beräkning på antalet af förbrukade träd — möjligtvis tio gånger det uppgifna antalet. Det är just för en förstöring af denna art som en af menniskan underhjelpt återväxt erfordras.

De hamnar, som hafva största exporten af trädvaror, klassificeras i följande ordning: Göteborg, Hernösand, Söderhamn, Sundsvall, Gefle, Umeå, Piteå, Oscarshamn, Kalmar, Luleå, Hudiksvall, Haparanda, Westervik och Stockholm. I sednare åren har skogsexporten af större dimensioner (plankor) minskats, deremot mindre dimensioner (battens och bräder) tilltagit, hvartill orsak synes varit, jemte den gröfre blockskogens aftagande, friare tullstadganden i England, som möjliggöra införsel af sågade trädvaror af små dimensioner.

En omständighet förtjenar här uppmärksamhet. Den är, att en lagstiftning, som man ej bör tveka att kalla *förderflig*, tillåter *utförsel af ungskogen*, hvaraf England upptager betydliga qvantiteter till deras s. k. Pitprops eller grufstöttor för deras stenkolsgrufvor. Det är ett förderf, som en förståndig representation bör i närmaste framtid söka undanrödja, — ehvad än må deremot af den en-

*) För året 1865, men ej 1856, äro telegrafstolpar och spiror inräknade.

skilda fördelen invändas. Äfven sparrars utförsel bör förhindras. En lagstiftning för skogens återväxt blir också allt mer och mer nödvändig. Har man en sådan, och *skarp tillsyn* deröfver hålles, så att ett afverkadt fält *inom fem år derefter* har plantor i tillräcklig mängd, så kan man bekymmerslöst låta skogsafverkningen göras efter egarens behag. Påståendet att staten icke skulle kunna inblanda sig i den enskildes rätt, får modifieras i de fall der samhället eger *högre* rätt än individen, för att vidtaga sådana åtgärder som den finner nödiga för det helas bestånd.

Bergshandteringen. Försvårande penningkonjunkturer hafva i sednare tider verkat menligt på bergshandteringen såsom på alla andra näringar i landet. Dock har tillverkningen fortfarande stigit. Tillverkningen har varit:

	år 1860.	1865.
Silfver		℔ 2,682.
Koppar	ctr 40,976.	ctr 43,532.
Jernmalm	» 9,290,973.	» 11,681,729.
Sjö- och myrmalm	» 522,643.	» 477,602.
Tackjern (inb. gjutgods, tillverkadt vid masugnarne)	» 4,353,391.	» 5,331,268.
Gjutgods (tillv. gen. tackj. omsmältn.)	» 125,400.	» 196,915.
Stångjern	» 3,219,660.	» 3,491,940.
Jernmanuf. o. stål	» 569,934.	» 639,729.

Härvid bör dock ej lemnas oanmärkt, att 1865 års tillverkning åstadkommits med 354 smälthärdar mindre än 1860 års, äfvensom att vid den 1865 betydligt större malmbrytningen dock 187 personer mindre än år 1860 blifvit begagnade; hvaraf man har ett bevis på att enklare arbetsmethoder gjort sig gällande vid malmbrytningen. Äfven må med afseende å gjorda framsteg inom bergshandteringens teknik anföras, att på en del ställen vid malmbrytningen dels börjat användas redskap af stål, dels s. k. enmansborrning blifvit införd vid Dannemora, i stället för att förut 2—3 man voro sysselsatta med ett enda borrhåls neddrifvande, dels t. o. m. försök blifvit gjorda. i Wärmland med användande af borrmaskiner i stället för menniskokraft vid sprängning, samt äfven att nitroglycerin begagnats i stället för krut; att vid malmuppfordringen användandet af ångmaskiner ökats så, att då 1861 begagnades 21 st., begagnades år 1865 41 st.; att boknings- och vaskverk för malmens anrikande blifvit anlaggda vid zinkgrufvor i Örebro län, att det s. k. Tyskesmidet allt mera på vissa orter tillbakaträngts af Franche-comté- och lancashiremethoderna; att Bessemer-methoden för tillverkning af stål och ståljern på ett och annat ställe i Nerike och Dalarne vunnit insteg.

De Norrländska, rättare Norrbottniska, jern- och kopparmalmstillgångarne ligga väntande på företagsamhet och kapitaler samt goda transportvägar. Silfververket, ödelagdt sedan Carl X:s tid, likaså. Beträffande öfriga produkter af bergverken märkes: af bly tillverkades år 1865: 11,272 ctr, af svafvel 9,931 ctr, af marmor 22,302 ctr, af stenkol 1,618,136 ctr. — Ädelfors guldhaltiga kis, som lemnats orörd nära ett århundrade, har åter (1868) blifvit belagd med arbete. Porfyrarbetet i Dalarne har högst betydligt minskats sedan Carl XIV:s tid, hvarunder betydliga uppoffringar af konungen personligen gjordes för dylika arbeten i Elfdalen. Outtömliga nickeltillgångar hafva upptäckts i Undersåkers socken i Jämtland och äro nyligen belagda med arbete. I utländningars händer har man öfverlåtit två betydliga malmtillgångar, den ena, af zinkblende, som upphemtas (år 1865: 610,464 ctr, se art. Sverige) och utskickas rå, af belgiska bolaget Vieille Montagne, från de outtömliga lagren i Nerike; den andra af brunsten (menganenperoxid) ifrån Westergötland, innehafves af Engelsmän.

Under dessa år infaller äfven första upptäckten af de icke obetydliga stenkolslagren vid Wallåkra med flera ställen i Skåne. Antalet samtliga arbetare vid rikets bergverk och grufvor uppgifves nu till cirka 30,000; alltså visar sig deri ock en tillökning af 12,000. Det största antalet var 5,400 vid 406 stångjernsverk med 906 härdar, 5,062 vid 524 jerngrufvor, 4,927 vid mekaniska verkstäder, 4,827 vid manufakturverk, gjuterier och diverse jernverk, 3,565 vid 209 masugnar (80 obegagnade).

Exporten af bergverksprodukter under perioden 1856 och 1865 visar sig af följande, angifvande lägsta och högsta beloppen:

Malm, rå och smält	centn.	43,681	år	1859,	och	432,770	centn.	år	1865,
Jern, gjutet tack-	»	80,960	»	1857,	»	403,157	»	»	1864,
D:o kanoner och kulor	»	13,007	»	1865,	»	72,374	»	»	1859.
D:o grytor och pannor m. m.	»	74	»	1856,	»	3,138	»	»	1861,
D:o gjutgods, ej specificeradt	℔	1,632	»	1857.	»	363,631	℔	»	1858,
D:o smidt: stångjern	centn.	1,576,981	»	1858,	»	2,296,181	centn.	»	1860,
D:o band-, bult-, platt-, knipp-, m. fl.	»	21,679	»	1858,	»	56,966	»	»	1865,
Smältstycken	»	15,641	»	1859,	»	92,553	»	»	1865,
Plåtar	»	10,973	»	1856,	»	18,714	»	»	1864,
Spik af 1,6 tums längd o. deröfver	»	24,742	»	1863,	»	30,371	»	»	1865,
Annan spik och manufaktursmide	℔	97,510	»	1860,	»	291,245	℔	»	1857,
Jernskrot	centn.	14,433	»	1861,	»	37,923	centn.	»	1862,
Kalk, släckt och osläckt	kub.fot	154,902	»	1857,	»	326,140	k.fot	»	1861,
Koppar, garad	centn.	29,773	»	1856,	»	37,260	centn.	»	1862,
Silfver-mynt	rdr	.	»	1865,	»	10,367,472	rdr	»	1857,
Silfver, oarbetadt						42,067	ort	»	1860,
Sten	rdr	74,203	»	1859,	»	126,769	rdr	»	1862,
Stål	centn.	72,266	»	1856,	»	170,321	centn.	»	1860.

Sveriges Import af Bergverksprodukter.

Bly, oarbetadt	centn.	1,986	år	1858,	centn.	13,324	år	1857.
Guld, d:o					ort	51,065	»	1863.
D:o, arbetadt	ort	1,607	»	1858,	d:o	6,659	»	1856.
Jern, gjutet, tack-	centn.	49,033	»	1860,	centn.	158,838	»	1861.
D:o smidt el. valsadt, ankare, kettingar, stång-		11,500	»	1855,		35,000	»	1865.
Jernvägsskenor	rdr	9,369	»	1860,	rdr	2,320,842	»	1856.
Klorkalk	℔	137,052	»	1857,	℔	357,300	»	1861.
Metaller, arbetade, ej specificerade	℔	52,432	»	1858,	℔	122,325	»	1863.
Mynt, guld	rdr	54	»	1856,	rdr	111,590	»	1865.
D:o silfver	d:o	126	»	1856,		116,599	»	1859.
Synålar m. fl.	℔	8,047	»	1858,	℔	23,664	»	1865.
Salpeter	℔	330,500	»	1858,	℔	908,864	»	1864.
Salt	k.fot	1,641,188	»	1857,	k.fot	2,267,646	»	1865.
Silfver, oarbetadt	ort	1,134	»	1857,	ort	6,308,333	»	1860.
D:o arbetadt	d:o	12,156	»	1864,	»	45,619	»	1857.
Soda	centn.	19,177	»	1856,	centn.	55,557	»	1865.
Sten	rdr	62,151	»	1856,	rdr	113,509	»	1863.
Stenkol, stybb och coakes	k.fot	8,189,821	»	1856,	k.fot	17,050,586	»	1865.
Svafvel	℔	141,820	»	1857,	℔	513,367	»	1863.
Svafvelsyra	℔	202,259	»	1857,	℔	719,408	»	1859.
Vitriol	℔	222,199	»	1863,	℔	523,098	»	1859.
Zink, oarbetad	centn.	3.974	»	1858,	centn.	11,316	»	1861.
D:o arbetad	℔	14,708	»	1858,	℔	61,489	»	1857.
Ångmaskiner och ångpannor	rdr	23,170	»	1862,	rdr	365,100	»	1864.

Jagt och *fiske.* En statistisk redogörelse öfver djurfångsten skulle säkerligen upplysa ej blott huru rika förvärfskällor vi i detta hänseende redan ega, utan ock möjligheten af deras tillgodogörande långt utöfver hvad som sker, men ännu saknas tillgång på uppgifter om jagtens afkastning. Hvad angår dödade rofdjur, så uppgifves deras antal för år 1865 till 30,896, deraf räfvar 15,750, vargar 74 (år 1864: 147), björnar 146, hökar, falkar och glador 13,049. Det af staten samma år i belöning för fällda rofdjur utbetaldta penningebeloppet uppgifves till 33,963, föregående året till 26,000 rdr. Under året 1865 har i Wärmland bildats en särskild jagtvårdsförening för länet; flera hushållnings-sällskaper hafva äfven sträckt sin uppmärksamhet åt jagtens fredande. Den nya jagtstadgan af den 21 Oktober 1864 har redan under första året af sin tillvaro utöfvat särdeles märkbar inflytelse på villebrådets mängd i åtskilliga län, såsom Jönköpings, Kalmar, Örebro och Westmanlands. Den betydliga skada, som rofdjuren åstadkomma bland husdjuren, visar sig deraf, att ensamt i Wester-Norrlands län rofdjuren ihjälrefvo i medeltal åren 1861—1865: 3 hästar, 46 nötkreatur, 817 får, 35 getter och 472 fjäderfä, i Elfsborgs län 1 häst, 45 nötkreatur, 1,113 får, 418 getter, 3 svin och 624 fjäderfä. Skadan af sålunda förlorade husdjur

inom hela riket beräknas åren 1861—1865 i medeltal till ett penningvärde af 46,840 rdr. — Exporten af pelsverk var minst 1858, då endast 504 ℔ utfördes; 1864 steg utförseln deraf till 44,690 ℔. Importen af björn-, jerf- m. fl. pelsverk var lägst 1857: 4,371 ℔, högst 1862: 30,163 ℔, af andra slags pelsverk infördes år 1856: 49,146 ℔, men under nämda periods tre sista år endast vid pass 5,000 ℔, af hopsydda pelsverk infördes 1865 för ett värde af 43,317 rdr. — Rörande *fisket*, synes uppmärksamheten på dess ändamålsenliga bedrifvande, i enlighet med fiskeristadgan af den 29 Juni 1852, vara ökad. Sill- och makrillfisket har vunnit på förbättrad anjovisberedning och begagnande af is vid makrillens transporter till aflägsnare marknader. Hummer- och ostronfångsten, närmare ordnad genom d. 10 Mars 1865 gjorda tillägg till fiskeristadgan, har medelst lättade kommunikationer blifvit mera lönande. Två bolag för anläggning af ostronbankar hafva under året 1865 bildats. Af statistiska uppgifter för Göteborgs och Bohus län upplyses, att förenämda slag af fiske inbringat ett medelvärde för åren 1861—1865 af 574,658 rdr. — De till fiskerinäringen af staten och hush.-sällskaperna lemnade betydliga bidrag hafva äfven varit välgörande i det hänseende, att välstånd, ordning och sedlighet i skärgården tilltagit. På Gotland har det ymniga fisket betydligt främjats medelst bildadt salteribolag, understöd åt försäkringsbolag, undervisnings meddelande och genom bättre båtmodellers anskaffande samt reseanslag åt fiskare för att inlära sättet för fiskens bästa behandling. I flera län, såsom Stockholms, Jönköpings, Blekinge, Wester-Norrlands, Jämtlands och Westerbottens, hafva fiskodlingsanstalter blifvit anlagda. År 1864 flyttades från Jämtlands län till Angermanelfven vid Östanbäck i Wester-Norrlands län, den af staten bekostade laxodlingsanstalten; dylika finnas dessutom numera vid Emån i Kalmar län, Mörserumsån i Blekinge samt vid Gullspångselfven i Skaraborgs län. — Utförseln af saltad eller inlagd sill var år 1865 blott 617 kub.fot, men år 1857 12,034 kub.fot; af hummer utfördes år 1865: 40,127 st., år 1860: 129,192 st. Införseln har varit betydligare; åren 1856, 1864, 1865 infördes hvarje år omkring 950,000 kubikfot sill, 17,000 kubikfot strömming, 17,000 ctr lax, 18,000 k.fot andra slag; af torr fisk infördes 1856: 86,300 ctr, år 1865: 62,600 ctr, af tran och späck infördes mest under året 1860: 2,338,871 ℔, minst år 1865: 1,616,695 ℔.

Fabriker och *Manufakturer* *). Fabrikernas antal, arbetare och tillverkningsvärde, för år 1865, var som följer:

	Antal.	Egare o. arbetare.	Tillverkn.-värde.
Klädes-	85.	3,591.	8,622,678.
För Helylle o. blandade väfnader . .	9.	487.	1,176,536.
Bomullsväfnads- . .	15.	1,522.	4,282,996.
Linneväfnads-	3.	108.	216,680.
Segel- och tältduks-	4.	156.	449,857.
Tricotväfnads- . . .	14.	792.	530,951.
Repslagerier.	17.	167.	276,294.
Mek. Ullgarnsspinn.	20.	101.	148,940.
D:o Bomullsg.- d:o .	18.	2,531.	8,724,634.
D:o Linnegarns- d:o .	2.	168.	563,621.
Siden-	5.	376.	1,094,021.
Kattunstryckerier . .	7.	42.	77,894.
Sockerraffiner.verk .	10.	1,090.	13,091,081.
Tobaks-	95.	2,393.	6.380,115.
Färgerier	412.	944.	1,241,400.
Läder-	658.	1,749.	4,858,926.
Oljeslagerier	42.	180.	1,560,307.
Såp- och tvål- . . .	12.	95.	1,340,889.
Stearinljus-	3.	142.	749,032.
Talgljus-	9.	56.	883,719.
Glasbruk	22.	1,221.	1,631,898.
Porslinsbruk	2.	569.	1,044,916.
Stenkärls- och kakel-	71.	601.	429,652.
Pappersbruk	73.	1,613.	2,850,900.
Kort-	6.	29.	158,168.
Tapet- . . :	18.	202.	300,795.
Mekan. verkstäder .	97.	4,927.	7,926,453.
Åkdons-	20.	213.	204,550.
Kemiskt-tekniska- .	44.	188.	519,306.
Tändsticks-	13.	1,130.	605,189.
Pressjäst-	5.	22.	113,314.
Stärkelse-	7.	29.	114,065.
Porterbryggerier . .	1.	100.	483,168.
Cikorie-	7.-	128.	228,300.
Bärvins-	3.	33.	250,200.
För lithogr. arbeten	2.	160.	243,007.
Musikaliska Instrumentmakerier . .	11.	58.	135,900.
Mineralolje-	3.	25.	310,194.
Handsk-	11.	186.	103,032.
Möbel-	8.	123.	162,100.
Kork-	12.	161.	123,235.
Metall- och brons- .	18.	75.	117,052.
Stenhuggerier	4.	211.	100,926.
Diverse andra fabr.	417.	1,391.	1,383,744.
Summa	2,315.	30,085.	75,810,635.

Dessutom funnos 168 fabriker, som under året ej voro i gång.

*) Se Lexikon sid. 24 samt art. Sverige.

Fabrikernas antal hade intill 1862 stigit till 2,521, men sedermera alltjemt nedgått. Tillverkningsvärdet hade höjt sig 1861 till 74,606,857 rdr, men år 1862 och 1863 åter nedgått (sistnämda året till $66^1/_2$ millioner rdr). De sednare minskningarne härrörde hufvudsakligen från de dåliga bomulls-konjunkturerna. Angående export och import af åtskilliga fabriks- och manufakturvaror, äfvensom af dertill erforderliga råämnen under åren 1861—1865, intaga vi här följande uppgifter ur kommerse-kollegii berättelse:

		minst		s. k. Tullvärde.	mest		s. k. Tullvärde.
Ylleväfnader	exp.	år 1862:	619 ℔.	2,680 rdr,	1865:	30,225 ℔.	132,791 rdr.
D:o	imp.	» 1864:	1,069,836 »	4,515,140 »	1863:	1,289,004 »	4,848,059 »
Bomullsväfnader	exp.	» 1864:	9,622 »	29,384 »	1865:	41,083 »	127,895 »
D:o	imp.	» 1864:	569,394 »	1,945,552 »	1865:	878,202 »	2,817.289 »
Linne- o. hampväfn.	exp.	» 1861:	7,282 »	41,168 »	1865:	49,244 »	193,699 »
D:o	imp.	» 1863:	90,308 »	435,169 »	1865:	155,221 »	590,877 »

De varor, hvilkas exportbelopp har uppgått till ett värde af 100,000 rdr och deröfver, ha varit ***ofärgadt bomullsgarn, oberedda hudar, oljor, kardus-, makulatur- och tryckpapper, redskap och maskiner samt tändstickor.*** **Största importen har varit af** ***bomull,*** **med 18 millioner ℔ (år 1861), 7,600,000 ℔ år 1865,** ***ull*** **3,500,000 skålp. (år 1863),** ***kamel- och ullgarn*** **nära 600,000 skålp.,** ***oraffineradt socker*** **40,500,000 skålp. (år 1861),** ***raffineradt socker*** **8 millioner skålp. (år 1865),** ***oberedda hudar*** **71,175 ctr (år 1864),** ***redskap och maskiner*** **för ett värde af nära 3 millioner rdr (år 1865),** ***hel- och halfsidenväfnader*** **81,000 rdr (år 1865),** ***oljor*** **5,222,500 skålp. (år 1861),** ***glas*** **nära 1,300,000 skålp. — Af Porter har exporterats c:a 600 kannor (år 1865), importen steg till 15,000 k:r.**

Af tobak har införseln uppgått till c:a 60,000 skålp. cigarrer, karfvad och spunnen tobak, 4 millioner skålp. tobaksblad och 3 millioner skålp. tobaksstjelk.

Under åren 1861—1865 ha för industriel tillverkning följande aktiebolag enligt Kongl. förordningen af d. 6 Okt. 1848 blifvit grundade:

Ahlaforss, jern och trävaror, *Alkvetterns* grufve- och jern, *Borgviks*, tackjerns och sågverks, *Dalkarlsbergs* grufvor, *Gellivara*, jern, stål och såg, *Gustafs* och *Karlbergs*, koppar och trävaror, *Hellefors* bruk, *Hofmanstorp* glasbruk, *Högbo*, stål och jernverks, *Hörnefors* bruks, sågverks, rederi och handels, *Johannisbergs* ölbryggeri, *Kolmårdens* marmorbruk, *Kopparbergs* och *Hofors* sågverk, *Korsnäs* masugn, varfvet *Kusten, Nordmalings* ångsåg, *Ortvikens* ångsåg, *Persbergs* grufve, *Skellefteå* ångsåg, *Skönviks* sågverk och glastillverkning, *Stenholms* pappersbruk, *Trollhätte* oljeslageri, *Ursviks* ångsåg samt *Wentzelholms* glasbruk, hvarom vidare under deras särskilda art. Dessutom:

	Stadfästad			Säte för bolagets styrelse.	Teckningss:a rdr rmt.
Alingsås bryggeri	28	Nov.	1862.	Alingsås	48,000.
Appeltofftska d:o	11	Okt.	1861.	Halmstad	100,000.
Bergsbro ylleväfnads	2	Okt.	1863.	Norrköping	600,000.
C. Creutz' guld, silfver	22	Mars	1864.	Stockholm	50,000.
Eriksdals bryggeri	30	Jan.	1863.	Eriksdal i Göteborgs och Bohus län	25,000.
Fabrik för åskådningsmateriel	2	Juni	1865.	Stockholm	60,000.
Falkenbergs sågverk	7	Juli	1865.	Göteborg	500,000.
Gamla Bro, ylleväfnad	22	Juni	1864.	Norrköping	300,000.
Gripen sockerfabrik	24	Mars	1865.	D:o	750,000.
Halmstads östra bryggeri	3	Juli	1863.	Halmstad	30,000.
Helsingborgs cichoriefabrik	14	Nov.	1862.	Helsingborg	50,000.
Laholms sågverk	9	Juni	1865.	Laholm	250,000.
Landskrona tekno-kemiska fabrik	9	Nov.	1861.	Landskrona	150,000.
Linköpings bryggeri	5	Maj	1865.	Linköping	60,000.
Mariestrands väfnad	28	Febr.	1862.	Borås	75,000.
Mossundsbergs grufve	13	Mars	1863.	Stockholm	27,000.
Münchens bryggeri	31	Maj	1861.	D:o	300,000.
Nitroglycerin	11	Nov.	1864.	D:o	125,000.
Oscarshamns mekaniska verkstad	16	Dec.	1864.	Oscarshamn	100,000.
Oscarshamns skeppsdock	13	Juni	1862.	D:o	80,000.
Rosenlunds spinneri	24	Mars	1865.	Göteborg	1,500,000.
Shawlfabrik	21	Dec.	1865.	Stockholm	40,000.

	Stadfästad	Säte för bolagets styrelse.	Teckningss:a rdr rmt.
Smedjeholmens ylleväfnad	10 Jan. 1862.	Norrköping	600,000.
Stockholms knappfabrik	23 Maj 1862.	Stockholm	350,000.
D:o tändsticksfabrik	6 Febr. 1863.	D:o	100,000.
D:o mineral-oljefabrik	19 Juni 1863.	D:o	250,000.
D:o sockerbruk	4 Dec. 1863.	D:o	1,200,000.
D:o gaslysning	4 Aug. 1865.	D:o	1,200,000.
Sundsvalls bageri	14 Aug. 1861.	Sundsvall	48,000.
Svansteins sågverk	7 Juli 1865.	Stockholm	500,000.
Tanto sockerraffinering	26 Aug. 1865.	D:o	3,300,000.
Uppsala bäjerska bryggeri	19 Maj 1865.	Uppsala	120,000.
D:o ångqvarn	9 Juni 1864.	D:o	100,000.
Wibergska tabell (tryckplåtar o. tab. tryckn.)	29 Jan. 1864.	Lund	120,000.

I sammanhang härmed bör nämnas, att under åren 1861—1866 ha 42 aktiebolag å andra än industriela företag bildats, neml. 13 för jernvägars anläggning, med en teckningssumma af nära 13 millioner rdr (se under »jernvägarne»), 5 kanal- och hamnanläggningar, nemligen *Kinda-, Dalslands-, Stegeholms, Fryksände-, Östmarks* kanaler och *Trelleborgs* hamnbyggnad, 2 väganläggningar, *Tyskbagarebergens* i Stockholms, och *Bräcke-Sundsvalls* kommunikations-, 5 för badinrättningar, *Sandåkers* vattenkur i Göteborgs län, *Lysekihls* badinrättning, *Långedrags* badhus i Göteborgs län, *Söderköpings* vattenkuranstalt, *Mösseberga* vattenkurinrättning, *Halmstads* kallvattenkuranstalt. Af andra må nämnas: Göteborgs rederi med en teckningssumma af 1,500,000 rdr, Stockholms och Göteborgs pudrettberednings, hvardera med en teckningssumma af 50,000 rdr, Örebro rederi (315,000 rdr), sjöförsäkringsbolagen Neptunus och Gauthiod (hvardera med 2 millioner), Stockholms dykeri (50,000 rdr rmt).

Bränvinstillverkningen har i följd af K. Maj:ts förordning af d. 26 Oktober 1860 inträdt i fullt utbildad fabriksnäring, med fullständigt upphörande af den förra husbehofsbränningen och tillverkningsfrihet under 5 månader årligen. Den redan år 1855 gjorda ändring i lagstiftningen visade väl till en början sitt fördelaktiga inflytande med en minskning af 30,000 brännerier och 15 millioner kannors tillverkning, men en höjning i statens inkomster af 2,700,000 rdr rmt. Likväl, i jemnförelse med förhållandet under Gustaf III:s tid, då man knotade öfver 2 millioner kannors tillverkning i kronobrännerier, kan man ej lyckönska sig att denna förderfliga industri nu lemnar en tillverkning af 16,758,250 kannor (år 1865). Af dessa uppbär staten en beskattning, uppgående till öfver 10 millioner rdr årligen åren 1863—1866. Antager man kannan bränvin i försäljningslokalerna (501 utminuteringsställen och 136 utskänkningsställen) utminuteras efter ett pris af $2^1/_2$ rdr, så har man — till större delen på de mindre bemedlade klasserna — en afgift af omkring 40 millioner rdr — isynnerhet märkvärdiga under hungersår, sådant som 1867. Glädjande är imellertid att finna, huru man i vissa län kunnat helt undvara denna industri, såsom i Wester-Norrlands län, bedrifvits endast år 1861 i Gefleborgs och Westerbottens län och med 1865 upphört i Norrbottens län. Största tillverkningen har nu såsom förut egt rum i Christianstads län, dernäst i Östergötlands, Blekinge och Skaraborgs län.

Fabriks- och manufakturidkarnes sammanlagda bevillning för 1865 uppgick till 71,000 rdr, eller 16,000 rdr mer än för år 1855.

Husslöjderna. Såväl dessa i allmänhet, som *väfnadsfliten* särskildt, synes snarare hafva af- än tilltagit. Tillverkningen af husväfnader i de län, der denna mest förekommer, visar sig af följande:

	Elfsborgs län år 1862.		
Bomullsväfnader	fot 27,084,352,	fot 10,640	år 1865.
Bomullsdukar	st. 1,869,456,	st. 301,123	» 1864.
Linneväfnader	fot 807,118,	fot 2,050,000	» 1865.
Ylleväfnader	fot 1,000,000,	fot 200,000	» 1865.

Gefleborgs län i medeltal c:a 3 millioner fot.
Hallands län
1861: 525,000 fot, 1865: 344,000.

I Wester-Norrlands län har tillverkats af gröfre och finare lärft från en million till 3,350,000 fot. Tillverkningen af olika slags väfnader i Södermanlands, Östergötlands, Jönköpings, Kronobergs, Gotlands, Christianstads och Skaraborgs län var år 1861: 552,300 fot, år 1865: 294,900 fot. — Antalet handtverksidkare med deras arbetare uppgick 1865 till 26,307 i städerna och köpingarna, på landet till 11,758. Handtverkarnes sammanlagda bevillning steg år 1865 till 80,000 rdr rmt.

Vi nämnde förut om den glädjande företeelsen af *associationsidéen*. För att visa hur densamma under sednare åren blifvit i Sverige tillämpad å såväl industriela som andra företag, tillåta vi oss här göra ett utdrag ur ordförandens i »Sällskapet för arbetareföreningars befrämjande» afgifna årsberättelse för 1867. Främsta rummet intager *Göteborgs Arbetareförening*, som till antalet ledamöter, 3,400, är den största i Sverige och hela Norden. Den är bildad i Aug. 1866 och synes efterhand komma att uti särskilda fördelningar omfatta alla de intressen för arbetarne, som på associationens väg kunna ernås. Göteborg har äfven *Carl Johans Mekaniska verkstads Arbetareförening*, som utgöres af 10 delegare, hvilka af sina egna besparingar sammanskött hvardera 520 rdr; de ha till en början haft stora svårigheter att bekämpa, men genom flit, ordning och nykterhet tillvunnit sig förtroende, så att beställningarne ökats, och de måst skaffa sig andra särskildt aflönade arbetare. För uppsättandet af arbetarebostäder i samma stad har en enskild man för några år sedan skänkt 200,000 rdr och ett bolag bildat sig 1866 med ett kapital till enahanda belopp att uppföra fritt belägna hus, hvartdera för några få familjer, och att försäljas till arbetare. *Stockholms Arbetareförening*, stiftad den 19 Aug. 1866 af ett fåtal arbetare, i ändamål att både i intellektuelt och ekonomiskt hänseende höja arbetaren, räknade d. 23 Maj 1866 ett antal af 430 ledamöter. Den 17 Mars 1867 bildade 6 arbetare under namn af »*Sparsamhetsföreningen*» en association för uppköp och försäljning af lefnadsförnödenheter; den räknade d. 17 Mars 1867: 233 ledamöter. I Stockholm ha vidare bildat sig: ett *Associations-boktryckeri* af trenne konstförvandter, en *Silfverarbetare-association*, ett af de största industriföretag här i landet i denna väg, en större *Målare-association*, förutom föreningar bland *pianofortarbetare* m. fl. En *förening för arbetarebostäders* uppförande är sedan Dec. 1864 bildad af 17 konstförvandter. Trenne föreningar, i ändamål, att vid sjukdomsfall eller då familjens stöd bortryckes, lindra de ekonomiska bekymren, nemligen sällskapet *Enighet* och *Frihet*, som räknar 1,074 ledamöter, *Förenade Bröder*, som utgöra ett antal af 318 och *Allmänna Sjuk-* och *Begrafningskassan*, hvars ledamotsantal, allt i slutet af 1867, uppgick till 954. Äfven vid Bergsunds faktori finnes en Sjuk- och Begrafningskassa inrättad.

En af de äldsta och tillika bäst ordnade arbetareföreningar är den redan år 1860 i Norrköping upprättade, hvilken efter att nämnde år hafva uppstått med allenast 44 delegare, vid 1867 års slut räknade 1,309 ledamöter. Inom Norrköpings stad finnes dessutom

en arbetareförening för tillverkning af ylleväfnader;
2:ne snickeribolag;
ett mekaniskt verkstadsbolag, och
ett plåtslageribolag.

Alla dessa bolag äro i full verksamhet och flertalet af deras ledamöter tillhöra arbetareföreningen.

Malmö Arbetareförening grundades i Januari 1867; men antalet af dess ledamöter uppgick redan följande Maj månad till 1,679, hvaraf 571 qvinliga. Äfven denna förening har för afsigt att upprätta ett handelsbolag, för hvars bedrifvande kapitalet är under teckning, och är man äfven sysselsatt med att utarbeta stadgar för en folkbank.

Den i slutet af 1866 i *Gefle* bildade arbetareföreningen har den 12 Oktober sistl. år öppnat en handelsrörelse på aktier, uti hvilken vid årets slut 185 personer tecknat sig såsom delegare och inbetalt ett belopp af 5,658 rdr.

Sundsvalls Hushållningsförenings Aktiebolag stiftadt den 26 Juli 1866 med 296 delegare, räknade vid årets slut 423 delegare med sammanräknadt aktieantal 728; och sedermera har såväl delegare-

som aktieantalet vunnit en betydlig tillväxt.

Söderhamns arbetareförening har under år 1867 med framgång öppnat försäljningslokal för sina delegare; och under organisation äro en arbetareförening i Hudiksvall samt konsumtionsföreningar i städerna Uppsala, Sala och Kristinehamn. Äfven på landsbygden hafva af sistnämnda slag i vissa trakter i stort antal dels börjat bildas och dels redan trädt i verksamhet, såsom t. ex. inom *Örebro län:* i Hjulsjö, vid Hellefors, i Jernboås och Nya Kopparberget, vid Degerfors och Lerberg, i samband med hvilka sistn. trenne uppköpsbolag arbetareföreningar finnas bildade, samt inom *Gefleborgs län:* i Skogs, Norrala, Söderala, Mo, Regnsjö och Trönö socknar. Arbetareföreningen i Skog vinner för hvarje dag allt större förtroende och sympatier. Vid ett sammanträde i sistl. Mars visade sig, att föreningens verksamhet. under de 7 månader densamma fortgått, lemnat en ren behållning af 1,500 rdr. Ett förslag att föreningen skall bygga en qvarn (hvilket påminner om den ryktbara Rochdales-föreningens första uppkomst) har vunnit allmänt bifall; och sedan man från Jönköpings skogsullsfabrik hemförskaffat prof på skogsull, har det blifvit ifrågasatt att deraf hemköpa ett större parti för att gifva medlemmarnes hustrur och döttrar sysselsättning medelst spinning och väfnad, eller ock att inhemta kännedom om tillverkningssättet och att för föreningens räkning anlägga en skogsullsfabrik. Det vore önskvärdt att denna idé kunde såväl inom denna som andra provinser komma till utförande; ty våra tallskogar lemna tillräckligt af råämnen för denna industris utöfvande i den största skala. Äfven i Skönö socken af Westernorrlands län samt vid Svartviks lastageplats och Matforss sågverk finnas förbrukningsföreningar upprättade; och benägenheten att associera sig finner i Norrland äfven andra föremål än omsorgen för lifsförnödenheternas anskaffande. Under sistlidne år hafva uppefter Kågeelf, vid Kusmark och Kageträsk, bland allmogen bildats tvenne sågverksbolag, benämnda det förra Vestforss och det sednare Räftfors, hvilka af timmer från delegarnes egna skogar tillverka plankor och bräder af utmärkt beskaffenhet. Båda bolagen hafva äfven till relativt billiga priser försett sina medlemmar med erforderligt förråd af spannmål och mjöl för vinterns och vårens behof, hvilket i dessa nordliga trakter och under en så svår tid icke kan skattas såsom en ringa fördel. Dylika allmogeföreningar hafva äfven uppstått vid Klöfverfors, Långträsk, Bjurvattnet, Finnfors, Kankberget, Svanfors och Svanström m. m. Norrländska bondens sunda, praktiska förstånd har härvid gjort sig gällande, och dessa föreningar berömmas såsom särdeles väl ordnade. Af synnerligt intresse, såsom egnadt ej blott att befordra ett enskildt företag, utan äfven att stödja och utveckla en vigtig folknäring är det i Dalarne 1866 inrättade »Mora mekaniska fabriksaktiebolag», hvilket sysselsätter sig med tillverkning af byggnadsur och pendyler, sy- och stickmaskiner, lås, husgerådsartiklar och jagtgevär. *Gillberga* sockens och *Millesviks* mejeribolag i Wärmland (teckningsumman för hvardera 3,000 rdr).

I denna föreningsväsendets tillämpning å landtmannanäringarnes område skall associationsidén vinna en långt mera vidsträckt och gagnrik inflytelse, än densamma hittills egt; men för hennes praktiska betydelse återstår, att den arbetande klassen mera allmänt och allvarligt må begagna det förträffliga medel, föreningsväsendet erbjuder, å ena sidan till motarbetande af de lefnadsvanor och missbruk, som menligt inverka på den allmänna och enskilda välmågan och, å den andra, till höjande af arbetarens moraliska och intellektuella bildning, äfvensom att hon, genom husflitens uppmuntrande och understödjande, söker stegra produktionsförmågan och utkomstmedlen inom familjerna. De beslut, som i förstnämnda afseende blifvit i slutet af sistlidne och i början af innevarande år fattade å folkmöten i Norrland, äro föredömen, förtjenta af efterföljd, likasom den af Göteborgs arbetareförening till andra föreningar aflåtna uppmaning till bemödanden för nykterhetens befrämjande förtjenar allt erkännande. I sistnämnda afseende skulle, isynnerhet genom allmogens föreningar på landsbygden, mycket kunna göras, då det på sådant sätt skulle vara

möjligt att, till afhjelpande af en och annan tynande eller svagt gryende industri, som, behörigen utvecklad, kunde skänka näring åt tusenden, anskaffa undervisning, förbättrade redskap och större förlagskapital.

Den till hopplöshet gränsande misströstan, som fattat en så stor del af våra arbetare och i denna tid nästan dagligen drifver äfven de bättre bland dessa till utvandring, bör motarbetas ej blott genom manande och varnande ord, utan äfven och fastmera genom öppnande af en för denna obemedlade klass betryggad möjlighet att på redligt sätt äfven här i landet vinna sin utkomst. Hvilka svårigheter än tiden för våra industriidkare och arbetare må medföra, kunna de dock otvifvelaktigt genom flit och endrägt besegras; den mindre industriens underlägsenhet, i kampen med maskintillverkningen eller den större industrien, samt arbetarens ekonomiska och sociala beroende, kan och bör på mer än ett sätt finna sin hjelp i associationerna, som, långt ifrån att hämma sjelfverksamheten, gifver åt denna en högre kraft och betydelse; och på denna idés upplysta och vidsträckta tillämpning beror ovedersägligen i stor mån de mindre bemedlade samhällskassernas framåtskridande till ekonomisk trefnad och sjelfständighet samt sedlig lyftning och förädling.

Handel.

Utförseln och *Införseln* har uppgått till:

år	Utförsel	Införsel
1863:	92,524,000 rdr,	96,627,000 rdr.
1865:	108,086,600 »	105,863,000 »

På det hela har decenniet 1856—1865 en öfverskjutande import af 51,644,000 rdr, medan decenniet 1846—1855 hade en öfverstigande export af 25,525,000 rdr rmt. — Beloppen och värdena af landets vigtigaste export- och importvaror äro redan anförda under jordbruk och fabriker. Till jemnförelse med lemnade öfversigten af Sveriges handel med andra europeiska länder år 1855, meddelas här följande tabell för år 1865:

	Införsel. Rdr Rmt	Utförsel. Rdr Rmt
Stor-Britannien o. Irland	31,440,000,	53,244,000
Meklenburg, Hansestäderna, Hannover och *Oldenburg*	31,164,000,	6,982,000
Norge	5,881,000,	3,592,000
Danmark och *Schleswig-Holstein*	10,079,000,	10,850,000
Finland	2,757,000,	1,591,000
Preussen	1,670,000,	1,572,000
Frankrike	3,715,000,	11,343,000
Spanien	845,000,	4,038,000
Portugal	458,000,	2,129,000
Italien	593,000,	1,220,000
Belgien	527,000,	2,288,000
Ryssland	2,710,000,	360,000
West-Indien	3,022,000,	30,000
Ost-Indien	485,000,	1,121,000
Brasilien	4,950,000,	450,000
Förenta Staterna	686,000,	1,096,000

Häraf finner man, att handeln med Stor-Britannien tilltagit så, att exporten endast dit uppgår till högre belopp än som före 1855 utgjorde rikets hela exportbelopp.

*Sjöfarten.**) Enl. kommerce-kollegii berättelse år 1865 sysselsatte inre sjöfarten:

Landtmanna-	1,534 st.	om	16,851 nyläster.
Stapelstads-	329 »	»	5,964 »
och Sjöstadsfartyg	160 »	»	2,244 »
Tills.	2,023 st.	om	25,059 nyläster.

Häraf visar sig, att fartygens antal blifvit, sedan 1856, tillökt med 250, men lästetalet minskadt med 11,851 läster.

Af förpassningsfria fartyg och båtar ankommo till inrikes orter åren 1861—1865 från 17,000 till 14,262, om 206,096 läster (sedn. året), och afgingo till inrikes orter från 15,000 till 11,533 st. om 170,204 läster. Af förpassade fartyg och båtar ankommo till inrikes orter från 8,700 till 7,474 st. om 115,040 läster, och afgingo till inrikes orter från 9,800 till 7,825 st. om 117,013 nyläster. — Till Sverige ankomne lastade fartyg utgjorde år 1865: 5,358 med 164,637 läster, hvaraf 2,750 svenska, med 63,677 läster. Från Sverige afgångne fartygen utgjorde 9,973 st. om 438,792 läster, deraf 5,008 svenska om 123,497 läster. Alla uppmätta fartyg i landet voro 1830: 1,841 st. om 41,523 nyläster, år 1860: 3,200 st. om 88,901 läster och 1865: 3,155 st. om 83,524 läster. Ångfartyg funnos år 1860, tillhöriga enskilda egare, 203 st. om 9,332 hästkrafter, år 1865: 288 st. om 9,293 hästkrafter.

Hvad sjöfarten å rikets större kanaler beträffar, har den varit ungefär lika med den för år 1856 uppgifna, med undantag af den å Strömsholms kanal, der passe-

*) Se Lexikon sid. 34.

rade segelfartygens antal visserligen år 1865 nedgått till 1,805, men 403 ångfartyg tillkommit och afgifterna stigit till 99,187 rdr rmt.

Antalet af handlande och deras betjening var år 1865:

	Handl.	Betjen.
I städer och köpingar	6,563.	5,805.
På landet	4,978.	1,174.

Befordringsmedlen för Sveriges handel. Riksbanken *) har haft årlig behållning från år 1834, då den förlorade 860,435 rdr; kapitalbehållningen, förutom grundfonden, 25 millioner, utgjorde d. 31 Dec. 1865: 5,295,193 rdr, hade d. 30 Juni 1868 nedgått till 3,772,868 rdr; utelöpande banksedl. utgjorde 30,509,649 rdr (24,796,129 rdr år 1868 den 20 Juni, vid samma tid var reservfonden 8,849,489 rdr); metalliska kassan, år 1855: 41 millioner, har nedgått till 14,447,000 rdr år 1866, till 11 à 10 millioner sedermera. Under 20 år (från 1846—1865) har öfverskottet af infördt guld och silfver utöfver det utförda stigit till 10,300,000 rdr rmt. Hela sedelstocken, såväl riksbankens som de enskilda bankernas, utgjorde vid 1866 års slut 58 millioner.

Antalet af enskilda sedelutgifvande banker har, endast under året 1864, ökats med 8 (Sundsvalls, Christianstads, Wenersborgs, Enskilda industribanken i Norrköping, Skaraborgs, Malmö, Gefleborgs och Upplands) och uppgick 1865 till 20, hvars fordringar och behållningar öfverstego skulderna med 3,678,975 rdr; beloppet beviljade creditiver var 33,621,350 rdr rmt. *Filialbankerna,* som vid 1855 års slut voro till antalet 6, hade 1867 ökats till 18, hvilkas fordringar och behållningar öfverstego skulderna med 763,320 rdr; försträckningen från riksbanken utgjorde 7,555,700 rdr, deraf 1,675,000 rdr som lån, 5,880,700 rdr i creditiv. Tvänne kreditanstalter, som drifva vanlig bankrörelse, men ej ega sedelutgifningsrätt, hafva uppstått. Den ena, *Skandinaviska kreditaktiebolaget,* med kontor i Stockholm och Göteborg, bildadt år 1863, hade vid 1865 års slut en behållning af 277,190 rdr, den andra, *Industri-kreditaktiebolaget i Stockholm,* bildadt år 1864, hade följande året en behållning af 11,222 rdr. — Under året 1861 har *Allmänna Hypotheksbanken* blifvit inrättad med en grundfond af 8 millioner; de särskilda hypotheksföreningarne, 10 till antalet, hade alla, utom Örebro läns, i April 1866 tecknat sig för delaktighet i densamma till ett belopp af 99,300,000 rdr, hvaraf likväl vid nämda tid endast 51,957,680 rdr kunde dem tillhandahållas. Hypotheksföreningarnes skuld till utlandet (1865) var 127,157,730 rdr, deras skuld till Allmänna Hypotheksbanken (April 1866) 48,592,925 rdr, eller tills. 175,750,655 rdr rmt.

*) Se Lex. sid. 37, art. Sverige sid. 409.

En stor förändring har uppkommit i penningrörelsen genom räntans frigifvande. Utlåningsräntan, som i början af 1850-talet var 4 ända till $3^1/_2$ procent, har sedermera stigit till 6, och under någon tid utgjort 7 procent.

Af *försäkringsanstalter* mot förluster, som kunna drabba egendom, intaga främsta rummet de för brandskada, hvaraf finnas i alla länen. All egendom, försäkrad i svenska bolag mot brand, uppskattades 1865 till 1,500,000,000 rdr, eller 300 millioner högre än år 1860. Af andra försäkringsinrättningar finnas bland *Sjöassuransföreningar:* Sjöförsäkringsaktiebolaget *Neptunus* i Stockholm, stiftadt år 1862, Sjöförsäkringsbolaget *Gauthiod* i Göteborg, stiftadt år 1863, Kalmar läns och Blekinge sjöassuransförening, Gefle sjöassuransförening och Norrlands sjöassuransförening (med säte i Hernösand och gällande för de tre nordligaste kustlänen); föreningar i Blekinge till *försäkring af båtar och fiskredskap,* som genom storm eller olycka under fiske förloras eller skadas; *Försäkringar mot förluster genom hagelskada,* i Kronobergs, Göteborgs och Bohus län, samt en gemensam för Skåne och Halland; *Föreningar till försäkring mot farsoter hos kreatur* i Uppsala och Christianstads län (i Gotlands, Blekinge och Westmanlands län funnos år 1860 äfven dylika, men okändt är, huruvida dessa ännu ega bestånd). *Ränte-* och *Kapitalförsäkringsanstalter* i Stockholm och Linköping, en *Pensions-* eller *Ränteförsäkringsanstalt* i Jönköpings län, Lifränteanstalten i Wexiö, Lifränte- och kapitalförsäkringsanstalten i Lund, Ränte- och kapitalför-

säkringsanstalten i Göteborg, samt Örebro läns Ränte- och kapitalförsäkringsanstalt, och slutligen *Lifförsäkringsanstalten*, aktiebolaget Skandia; hvarförutan till försäkringsinrättningar kunna i viss mån räknas de i Uppsala, Kronobergs, Westmanlands, Jämtlands och Westerbottens län befintliga *Kassor för lindrande af det med ruste- och roteringsskyldigheten förenade besvär*. Då de förhållanden, som framkallat *sockenmagazinsinrättningen*, så småningom förändrats och förbättrats, har denna tillika alltmera börjat anses som obehöflig, hvarföre ock deras tillgångar numera, med stöd af kungörelsen den 4 Dec. 1863, i flera län, åtminstone delvis, blifvit förvandlade till penningfonder, att användas till kommunala behof; likväl synes meningen vara mera gynnsamt stämd mot dem i andra län, t. ex. i Göteborgs och Bohus län, der deras antal under sednaste fem åren nästan fördubblats, i Norrbottens län, der, uti länsberättelsen, särskildt framhålles deras stora vigt, emedan derigenom beredes jordbrukaren tillfälle, att i missväxtår kunna ega tillgång till åtminstone utsädeskorn, som växt inom orten, då utsäde söderifrån under vanliga somrar der icke hinner mogna. Ungefär samma mål, som sockenmagazinerna, hafva de i Kopparbergs, Jämtlands och Westerbottens län inrättade *Nödhjelpskassor*, som vid 1865 års slut egde tillsammans en fond af 175,828 rdr rmt. — Ifrån 1856 till och med 1867 hafva dels såsom lån, dels såsom skänk, af staten lemnats till skogsorten (mest i Norrland) 3,779,818 rdr, utom det att anslagen till landtbruksmöten, afvelsförbättringar, geologiska undersökningar, vattenaftappningar m. m. åtgått år 1867 1,100,000 rdr.

*Kommunikationsanstalter. Kanaler.**) Under åren 1855—1865 är anlaggd: *Eskilstuna kanal*, hvarigenom en del af ån gjorts segelbar, samt delvis utförd *Dalslands* storartade kanalanläggning, afsedd att sammanbinda Wenern med sjön Östra Silen (den utföres på entrepenad för 1,365,000 rdr), *Kinda kanal*, att förena Linköping med Wimmerby, kanalen mellan sjöarne Wenern och Stora Lee i Wärmland. Äfven förtjena nämnas upprensning af Strömma kanal i Stockholms skärgård, skyddsåtgärder för åbräddarne i *Fyrisån*, uppmuddring och fördjupning af *Enköpingsån* och *Erikssunds* segelled i Mälaren, inloppen till Mönsterås och Gefle, *Aspholms* segelled i Wenern, och segelleder å Storsjön i Jämtland. Betydliga strömrensningar hafva beredt möjlighet för både ångbåtstrafik och flottning å *Ljusne-, Woxne-, Ångerman-* och *Indalselfvarne* samt *Ljungan*.

Landkommunikationer. Intill medlet af innevarande århundrade har varors kringspridande i landet, och de resandes befordran skett på våra urgamla landsvägar, det förra medelst forslande, det sednare medelst skjutsning, hvartill skyldigheten, jemte den att underhålla landsvägarna, på hvilka de resande skulle färdas, nästan endast drabbade jordbrukarne, har varit ett tungt onus på jordbruket. Genom de försök, som anställts dels medelst förhöjd skjutslega, dels genom deligensers inrättande, skjutsningens ställande på entrepenad m. m., för att åstadkomma en förmildring i det förnärmande, som rättigheten, att för några skillingar pr mil framkommendera åkdon, häst och körsven, hade med sig, har dock ej det egentliga ändamålet tillfullo vunnits; men sedan jernvägar för ett tiotal af år sedan började anläggas, synas de utgöra ett säkert medel för uppnående af nyssnämnda mål. Innan vi nämna i hvad mån jernvägsnätet utbredt sig sedan den af oss år 1859 meddelade öfversigten (sid. 39—41) af då verkställda jernvägsanläggningar, vilja vi dels ur Statistiska Central-Byråns Sammandrag af år 1865, dels utur i landtmäterikontoret befintliga sockenbeskrifningar lemna några uppgifter, hvilka röra kommunikationsanstalterna, de allmänna landsvägarne, samt dermed förenade kostnader.

Längden af allmänna vägar i hela riket skall, enligt uppgifterna för år 1865, då uppgått till 5,105,89 svenska mil (1,754 allmänna lands-, 1,787 härads- och 1,564 mil socknevägar), deraf 2,831,92 mil voro med skjutsstationer indelade och för resandes fortskaffande anordnade. — I afseende på vägnätets

*) Se Lex. sid. 37.

täthet intagas första rummen af Malmöhus och Christianstads län, deraf förstnämnda har 6,35 mil allmän väg å hvarje qvadratmil fastland, det sednare 4,82 mil; sista rummet, i de mellersta och södra provinserna intages af Wärmland med 2,21 mil; i de norra länen har t. ex. Norrbottens, med minsta väglängden, icke mer än 0,09 mil på hvarje qvadratmil fast land, Kopparbergs, med största, 0,89 mil. Jemnför man åter de olika länens vägars längd i mil å hvarje 1,000-tal invånare, kommer största längderna, 2,19, 2,16 och 2,14 mil på Jönköpings, Gotlands och Kronobergs län, minsta, 0,59, 0,74 och 0,82 mil på Göteborgs och Bohus, Blekinge och Malmöhus län. Medeltalet för hela riket blir 1,24 längdmil väg på hvar 1,000 invånare. Enligt af Statistiska byrån för mantal beräknade medeltalet af väglängd att underhålla har mantalet i Westerbottens län längsta vägstycket; derefter följa Wärmlands, Kronobergs, Kopparbergs, Jämtlands, Gotlands, Jönköpings, Norrbottens och Wester-Norrlands län, alla med mer än $^1/_{10}$ mils väglängd på mantal. Kortaste vägstycket faller i medeltal på mantalet i Uppsala län. Under åren 1861—1865 har i medeltal årligen 14,49 mil ny väg fulländats och afsynats (i Norrbottens län 4,92, i Kopparbergs 1,53, i Kalmar 1,49 och Gotlands 1,38 mil äro längsta väglängderna; Malmöhus o. Östergötlands hafva kortaste väglängden 0,01 mil). — Längden af omlaggda eller betydligt förbättrade vägar uppgifves för nämnda period till 95,02 mil (i medeltal årl. 19 mil), största längden 4,31 mil (årliga medeltalet) inom Christianstads län, minsta 0,03 mil i Uppsala och Kalmar län. Bland nya väganläggningar under sednare åren förtjenar särskildt omnämnas den i många hänseenden betydelsefulla kommunikationsled, som fulländats mellan Sundsvall och Levanger i Norge. Kostnaden för i hela riket fulländade nya vägar skall i medeltal åren 1861—1865 uppgått till 134,469 rdr, och kostnaden för ombyggda eller betydligt förbättrade vägar till 210,269 rdr; af dessa kostnader har staten bidragit med 169,017 rdr rmt och kommunerna med 177,721 rdr årligen. Högsta utgiftsbeloppet för nya vägar förekommer för Norrbottens län med 52,085 rdr, deraf staten lemnat 39,500 rdr; närmast härefter kommer Kalmar län med en utgift af 22,055 rdr, deraf staten endast lemnat 5,000 rdr. För det sistnämnda länet har ock största kommunala bidraget varit till omlagda och betydligt förbättrade vägar med 20,282 rdr, derefter Göteborgs och Bohus län med 15,523 rdr. Kostnaderna för det vanliga vägunderhållet kan ej tillförlitligt uppgifvas, men att en stor olikhet är rådande vid dess bestridande uti olika kommuner visar sig af gjorda beräkningar socknevis inom hvarje län; så finnes i Wärmland socknar som betala härför från 180 [a] till 90 [b] à 20 [c] rdr, i Kopparbergs från 105 [d] till 48 [e] à 30 [f] rdr, i Gefleborgs från 100 [g] till 32 [h] à 15 [i] rdr, i Gotlands 46 rdr, i Kalmar [k] 100 till 44, ja, till och med à blott 3 [l] rdr pr mtl, i Jönköpings 24 rdr, då det i Kronobergs län gifves socknar, som skulle blott erlägga 8 rdr pr mtl. [m] Vid beräkning af kostnaden på tunnlandet visar sig skilnaden mindre, t. ex. då kostnaden på 1 mtl inom en socken af Malmöhus län skulle belöpa sig till 23 rdr, som blifver 10 öre pr tld, så blifver kostnaden pr tld inom en socken af Wärmland, med 180 rdr pr mtl, 5 öre, alltså skilnaden i kostnad, pr tld räknad, hälften, men pr mantal nära 4 gånger (se vidare under rubriken Finanser och skatter, tabellen öfver socknars utskylder). — I vårt land förekommer blott såsom undantag afgift för allmän vägs begagnande och erlägges veterligen blott för 3 fjellvägar till Norge, samt för kortare chausséer från Göteborg och Lund. Antalet broar synes vara i stark tillväxt, då under åren 1861—1865 minst 27 blifvit ny- eller ombyggda; flera färjor ha ock blifvit utbytta mot broar. För 12 län uppgafs broarnas antal år 1865 till 88 st., och bland dessa inom Wärmland 22, der ensamt inom en socken, Skillingsmark (se den art.), finnas 12 broar, hvilka kosta i årligt underhåll 15 rdr pr mtl. Inom Kopparbergs län skola finnas 55 dels fasta-, dels flottbroar

---

[a] Boda. [b] N:a Finnskoga. [c] Högerud. [d] Wenjan. [e] Mora. [f] Rättvik. [g] Hille. [h] Ugglebo. [i] Hedesunda. [k] Förlösa. [l] Hossmo. [m] Ekeberga och Dänningelanda.

att underhålla. Antalet grindar å allmänna vägar uppgifves vara i starkt fortgående minskning. Enligt tabell i Statistiska Byråns Sammandrag var gästgifveriernas antal i hela riket år 1865: 1,512 och till skjutsning använda hästars antal 523,823 st., deraf största antalen i Wärmland, Wester-Norrland och Östergötland; vid jemnförelsen med det vid 1860 års utgång befintliga antalet gästgifverier, som uppgafs till 1,492, och det för samma år beräknade använda hästantalet, omkring 780,000 st., visar sig en lättnad i skjutsningens tunga. Derutinnan är ock en lindring beredd genom det sedan 1863 lemnade årliga reservationsanslaget af 100,000 rdr, att utgå såsom understöd till de skjutslag, hvilka för skjutsningens öfverlåtelse på entreprenad fått vidkännas högre kostnad än 16 rdr på hvarje förmedladt mtl. — I Blekinge, Christianstads, Hallands, Wärmlands och Gefleborgs län, har all postskjuts, i följd af andra fortskaffningsmedels anlitande, blifvit från posthemmanen öfverflyttad. Skjutsningsbesväret skall under decenniet 1856—1865 minskats med $68\frac{4}{5}$ %. Med afseende på skjutskostnaden eger samma förhållande rum, som nämndes rörande vägunderhållskostnaden. I Gefleborgs län gifvas socknar som betala pr mtl från 121 [a] till 29 [b] rdr, i Kopparbergs län från 61 [c] till 40 [d] rdr, i Wärmlands län från 170 [e] till 9 [f] rdr, i Stockholms län från 18 [g] till 4 [h] rdr, i Jönköpings från 23 [i] till 1 [k] rdr, i Norrbottens län 15 [l] rdr, i Halland 30 [m] rdr.

Jernvägar. Vid 1860 års slut trafikerades å statens jernbanor 28,2 mil, sedan hafva öppnats för trafiken

under	1861	2,7 mil,
»	1862	31,6 »
»	1863	6, »
»	1864	12,1 »
»	1865	0,6 »
»	1866	16,3 »
»	1867	3,2 »

så att vid sistnämnda års slut samtliga till trafik öppnade statsbanor innefattade en väglängd af 100,7 mil. De voro: *Södra* och *vestra stambanorna* ifrån Stockholm, genom Södermanland, Nerike, Westergötland förbi Falköping och Alingsås till Göteborg; ifrån Falköping till Jönköping och derifrån vidare till Malmö, upptagande 80,6 mil; af *nordvestra stambanan, Charlottenberg — Norska gränsen* 0,6 mil, *Laxå—Christinehamn* 5,6 mil; af *norra stambanan, Stockholm—Uppsala* 6,2 mil; af *östra stambanan, Katrineholm —Norrköping* 4,5 mil.

De stora fördelar, som jernvägskommunikationerna erbjuda, hafva ock varit ifrigt eftersträfvade af de landsorter, som deraf ännu ej kommit i åtnjutande; härom vittna de talrika jernvägsanläggningarne, som blifvit gjorda genom betydliga uppoffringar af kommuner, enskilda bolag och personer. De enskilda färdigbyggda banorna äro:

			Beräknad anläggn.-kostnad.
Köping—Hult	6,5	mil,	
Borås—Herrljunga	3,9	»	
Wexiö—Alfvesta	1,7	»	727,000
Christianstad—Hessleholm	2,8	»	1,450,000
Landskrona—Helsingborg —Eslöf	5,6	»	1,806,000
Ystad—Eslöf	7,1	»	3,682,000
Uddevalla—Wenersborg—Herrljunga	8,7	»	4,865,590
Gefle—Dala	8,6	»	6,000,000
Köping—Uttersberg	3,8	»	750,000
Stribergs i Örebro län	0,4	»	67,500
Wessman—Barken	1,5	»	655,500
	tills. 50,1 mil.		

hvartill komma följande fastställda bolag för anläggning af jernvägar mellan

	Teckn.s:a.
Nora—Carlskoga	371,700
Sölvesborg—Christianstad	1,400,000
Mariestad—Moholm	438,800
Kroppa jernväg och sjötransport	165,000

Föreslagna jernvägslinier äro i Södermanlands län. *Oxelösund—Flen—Quicksund,* omkring 10 mil; inom Östergötlands län: *Wadstena—Mjölby* 1,7 mil; inom Kalmar och Blekinge län: *Wexiö —Emmeboda—Kalmar* 10, *Emmeboda—Carlskrona* 5, *Kalmar—Lamhult* 11,7 mil, *Oscarshamn—Nässjö* 12 mil; inom Blekinge, Kronobergs och Christianstads län: *Carlshamn—Almundsryd—Södra stambanan, Sölvesborg—Christianstad, Lidköping —Håkantorp* 2,8 mil; inom Örebro län: *Nora—Stadra, Dalkarlsberg—Möckeln* 3 mil, *Frövi—Nya Kopparberget* $14\frac{3}{4}$; inom Westmanlands, Uppsala och Kopparbergs län: *Örsundsbro, Sevalla—Sala, Sevalla—Westerås, Sala—Siljan;* inom Norrbottens län: *Storbacken—Gellivara* 10 mil. Den beräknade väglängden uppgår till c:a 80 mil och kostnaden härför

[a] Hille. [b] Thorsåker. [c] Wenjan. [d] Rättvik. [e] Norra Finnskoga. [f] Segerstad. [g] Frösunda. [h] Faringe. [i] Forsheda. [k] Alsheda. [l] Öfver-Luleå. [m] Söndrum.

(utom Norrbottens) beräknas till 52 millioner rdr.

På statens banor transporterades år 1866: 1,276,495 passagerare (år 1861 667,192) och 7,826,906 centner gods; på Gefle—Dala-banan transporterades s. år 89,267 passagerare, men icke mindre än 5,449,993 ctr gods; denna sednare bana har ock gjort största nyttan; inkomst pr banmil och dag i Maj månad 1868 var 572 rdr, medan den på statens bana var endast 161 rdr. Bland de öfriga enskilda banorna företer Landskrona—Helsingborg-banan lifligaste persontrafiken med 219,880 passagerare.

Hela anläggningskostnaden för de vid 1866 års slut trafikerade stambanorna var 77,726,000 rdr, gör i medeltal pr banmil 802,125 rdr 90 öre, ifrån att tillförene hafva utgjort endast 772,332 rdr 51 öre, och sålunda utvisande, att de sednast öppnade stambansdelarne äro till anläggningen dyrare än de äldre, men likväl står skilnaden mellan inkomster och utgifter i ett fördelaktigare förhållande till anläggningskapitalet än under något föregående år, nemligen så, att denna skilnad utgjort mer än 3 % af samma kapital. Inkomsterna, som år 1858 öfverstego utgifterna med 718 rdr 32 öre pr banmil, ha alltjemt varit i stigande, och uppgick deras öfverskott pr banmil år 1866 till 24,144 rdr 68 öre; de hafva höjt sig med 64,74 proc., under det att utgifterna för år 1866 varit t. o. m. mindre än under år 1858. Man har beräknadt, att, om räntan å anläggningkapitalet skall kunna godtgöras af inkomsternas öfverskott öfver utgifterna, bör årliga bruttoinkomsten uppgå till omkring 80,000 rdr pr banmil, utan att utgifterna höjt sig till mer än omkring hälften af denna summa (de hafva i medeltal på 9 år uppgått till c:a 32,000 rdr). Bruttoinkomsten år 1866 af nära 60,000 rdr pr banmil, jemnförd med 1858 års af omkring 36,000 rdr, visar väl att den betydligt närmat sig summan, som erfordras till räntans betäckande; men då de intägter som statsbanorna haft år 1866 stego till 5,064,370 rdr, och administrationskostnaderna till 3,009,658 rdr, så återstår allenast en nettobehållning af 2,054,712 rdr, hvilket icke utgör halfva räntan på det hittills utgifna, ännu mindre blir der en tillgång till ombyggnader, som blifva nödvändiga efter högst 12 år härefter, då de engelska railes äro förslitna och sedermera, såsom varande gjorda af dåligt jern, icke i Sverige kunna till någonting begagnas.*)

Postanstalter. Häraf funnos i hela riket vid 1865 års utgång 379 st., år 1867 den 7 Juni uppgick deras antal till 432, deraf 121 postkontor, 84 expeditioner och 227 stationer; största antalen postanstalter förekomma inom Malmöhus län 32, Skaraborgs 30, Stockholms 29, Nerike 24, Gefleborgs 21, minsta antalet inom Uppsala län, med 6. Antalet af de med posterna befordrade brefven hade 1861 höjt sig till 7,017,586 st.; postverkets bruttoinkomster uppgingo s. år till 1,671,700 rdr. År 1865 utgjorde det befordrade brefantalet 10,920,600; inkomsterna stego till 2,309,943 rdr; samma år befordrades 5,441,000 nummer af inländska tidningar och 187,200 utländska; under öppen rekommendation befordrades 295,000,000 rdr.

Antalet af rikets telegrafstationer, år 1862: 70, hade 1866 uppgått till 93, liniernas längd, förstn. år 720, utgjorde det sednare året 782,2 geografiska mil, och trådledningarnes, år 1862: 1,034, voro år 1865: 1,299 geogr. mil; under sednare året hade 336,671 telegrammer blifvit afsända; portoinkomsten uppgick år 1866 till 971,578,9 rdr. Optiska telegraf-stationernas antal vid 1865 års slut var 24.

Fyrar, Sjömärken och *Lotsar.* Häraf funnos år 1865: 57 fasta fyrar, 4 fyrskepp, 19 känningsbåkar, 129 stångmärken, 5 fiskarekapell, 15 andra sjömärken. Lots- och Fyr-personalen utgjorde 1868 1,064, deraf 52 fyrmästare, 64 fyrvaktare, 65 fyrbiträden, 60 lotsåldermän, 624 kronolotsar, 29 extra lotsar, 170 lotslärlingar.

Statsförfattning och Statsförvaltning.

Innan den nya *Riksdagsordningen* afhandlas vilja vi meddela en kort historik öfver *representationsreformen* allt sedan 1809, då nya regeringsformen antogs efter samma *representationsgrunder,* som förut egt rum. Ehuru äfven Riksdagsordnin-

*) Den bana, som vid zinkverket i Nerike är byggd af jern ifrån Motala har visat sig varaktig, och railerna äro *icke* dyrare än de engelska, emedan de, med mindre massa och vigt, svara i styrka mot dessa, ja t. o. m. bevisat sig vara vida mer varaktiga.

gen uppgjordes och antogs efter samma grunder, betraktades dock denna grundlag af mången endast såsom provisorisk, och flera önskningar uttalades, att ett förslag till en verklig folkrepresentation måtte framläggas till antagande vid en kommande riksdag. Den sekelgamla frågan *) om delaktighet i riksförsamlingen för sådane ofrälse jordegare och bruksidkare, hvilka icke hade rätt till inträde i något af riksstånden, bragtes redan då å bane genom ingifven petition. En sådan begäran fann väl Constitutions-Utskottet »till grunden rättvis och billig», men ej utförbar i betraktande af rikets våda emot utländska fiender, hvilka, såsom en dess ledamot uttryckte sig »bestrida oss byggnadsplatsen, medan vi ärna bygga», och då det i saknad af nödiga statistiska uppgifter samt andra upplysningar i detta ämne icke kunde i en hast något sådant uppgöra, trodde sig utskottet endast böra anmäla hufvudfrågan till rikets ständers bifall. Det afgaf redan den 24 Mars 1810 sitt bekanta mem. (se Naumanns edition af Sveriges grundlagar år 1854, 1:a uppl. sid. 298—324), deri det erkände, »att ehuru närvarande representationen i sina afdelningar innefattar ej blott de två samhällets hufvudsakligaste intressen, jordbruks- och handelsindustrien, utan äfven den förening af kunskaper och det nödvändiga deltagande för bibehållande af sakernas varande ordning, så kunde det dock ej undgå medgifva, att uti *ståndsfördelningen* låg större delen af anledningarne till det missförstånd, det uppehåll och oordning uti ärendernas gång, ändtligen till de ståndstvister, som så ofta söndrat nationen, skakat samhällsordningens grundvalar och kullstörtat statsförfattningen», hvadan det uppställde såsom grundvilkor för national-representationens ombildning, att alla svenska medborgare, utan åtskilnad af stånd, yrken eller lefnadssätt, blefvo berättigade att deltaga i valet af nationens befullmäktigade, för vården af dess lagstiftning; att utöfningen af denna valrättighet skulle endast bero på egenskaperna af bofast, oberoende och fullmyndig, som anses erforderliga för samhället, till borgen för bruket af denna rättighet. Preseståndets ledamöter påyrkade såsom en nödig reform, inträde i de dåvarande rikstånden för dittills orepresenterade medborgare, men varnade för det tilltaget att af nyhetsbegär springa förbi sin tids tänkesätt och upplysningsgrad samt att taga för allmänhetens bestämda öfvertygelse hvad som blott vore ett rop för dagen; de ansågo, att först borde national-andan bildas, allmän upplysning beredas, under tryckfrihetens välgörande verkningar, genom förbättrade och ökade uppfostringsanstalter, kärlek till fäderneslandet lifvas genom regeringens välgörande vishet, lagarnes helgd, näringarnes lif och samhällets trefnad. Sedermera kunde representations-förbättringar med lugn verkställas och då blifva en fri undersöknings mogna frukter. Samtliga rikstånden beslöto, att konstitutions-utskottets mem. skulle hvila till upptagande och afgörande vid nästa riksdag. Frågan om en förbättrad nationalrepresentation undansköts vid riksdagarne i Örebro 1810 och 1812 samt i Stockholm 1815. Af det sätt, hvarpå representationsfrågan handlades af konst.-utskottet vid 1817—1818 årens riksdag visar sig, att den åsigt, hvilken förfäktades af ett icke ringa antal riksdagsmän vid riksdagen 1809—1810, numera blifvit den rådande, att nemligen representationsreformen borde verkställas genom dels de orepresenterades inrymmande i de fyra rikstånden, dels sjelfskrifvenhetens upphörande hos adeln samt i presteståndet (med undantag af ärkebiskopen såsom sjelfskrifven talman). I memorialet af den 12 Maj 1818 yttrar utskottet: »sedan det, dels i officiel väg, dels under hand, sökt förskaffa sig alla sådana statistiska uppgifter, dem förra ständer ansett nödvändiga för uppgörande af ett förslag i ämnet, har utskottet, i den mån, dessa upplysningar blifvit tillgängliga, utkastat sin plan i hufvuddragen och småningom jemnat den bana, på hvilken det borde varsamt och stadigt framgå till sitt mål, till hvars ernående endast behöfdes *partiela förändringar i ständerepresentationen* eller så att säga byggnadens förbättrade inredning och skick, utan dess nedrifning», och så tillkom i ändamål att bereda representationsrätt åt dittills orepresenterade medborgare 1818 års förslag rörande s. k. ståndspersoners inrymmande i bondestån-

*) Se Lexik. sid. 45.

det, manufakturisters, fabriks- och bruksegares representationsrätt i borgarståndet samt universitetens och vetenskapsakademiens i presteståndet. Men denna förbättring motsatte sig borgare- och bondestånden sjelfva år 1823. Redan då framhölls hos borgarståndet den satsen, att representations-reformen icke borde ske genom »lappningar», utan »det gamla sättet alldeles omskapas», hvaremot det inom bondeståndet ännu hette: »att man ville förblifva vid det gamla och icke skilja sig från de dyrbara rättigheter, som svenska bonden, i olikhet med allmogen i så många andra länder, af ålder innehaft.» Presteståndet upptog universiteterna och vetenskapsakademien, men ville ännu ej besluta att inom sig alldeles öfvergifva sjelfskrifvenhetsgrundsatsen, att tillåta det äfven stiftsstyrelsernas chefer, biskoparne, skulle underkastas val, då dessa af ålder varit, jemte adeln, kallade till riksdagarne, liksom fallet är i England. Adeln var väl villig att borttaga den häfdvunna rättigheten att utfärda fullmakt, men fruktade att hela riksförsamlingens ställning till konungamakten på ett betänkligt sätt skulle rubbas, om man äfven inom detta stånd lemnade rum för valintriger. Vid riksdagen 1828—1830 fingo bergsbruken representationsrätt i borgarståndet. På representationsfrågan utöfvade historieskrifvaren professor E. G. Geijers yttrande till konst.-utskottets protokoll den 29 Maj 1829 ett stort inflytande. »Att komplettera representationen såsom man begynt», var hvad prof. Geijer tillstyrkte, och det var på denna bana man fortgick äfven vid riksmötet 1834—1835, då grefve Carl Gustaf Spens ingaf till konst.-utskottet motion om upplifvande af de urgamla kommunala inrättningarne i annan form, om *återinförande af landskapsting* och dessas konstituerande till valkorporationer för utseende af riksdagsmän. Detta förslag, i viss mån hvilande på historisk grund, gillades af Carl XIV Johan, men både konungen och grefve Spens afledo under deras bemödanden, utan att ett resultat hann uppkomma. Förslaget (deri veterligen första gången vid riksmöte inom vårt fädernesland grundtanken om landskapsting och dessas användande som riksdagsmannaelektorer uttalades) bearbetades imellertid efter hand, blef af regeringen adopteradt, ehuru dervid gjorde sig gällande principen af *samfällda val*, dem Spens icke gillade. Det var efter 1834—1835 års riksdag, och isynnerhet sedan konst.-utskottets betänkande år 1840 var afgifvet, den långa striden inom representationen och inom pressen om *klassval* och om *allmänna val* begynte. Den fortgick i ett fjerdedels århundrade. Vid riksdagen 1840—1841 beslöto sig tre riksstånd, adeln, presteståndet och borgarståndet för sjelfskrifvenhetens fullständiga upphäfvande, de hittills orepresenterades intagande, klassval och två-kammarsystem, under det endast bondeståndet hyllade grundsatsen af s. k. allmänna eller samfälda val. Men de tre ståndens mening undertrycktes genom förstärkta konstitutions-utskottet vid samma riksdag. Vid den följande riksdagen (1844—1845) hade borgarståndet öfvergått till allmänna val-principen. Nu stodo alltså 2 stånd mot 2 i denna hufvudsak, och riksens ständer öfverlemnade till K. Maj:t att bereda en ytterligare utveckling af frågan om national-representationens ombildning. Konung Oscars förslag af 1848, bygdt på de samfälda valens grundsats, blef af tre stånd förkastadt (bondeståndet fann det vara alltför »byråkratiskt»). Förslaget, som konstitutions-utsk, afgaf d. 15 April 1851 ville söka tillvägabringa »reformer endast uti de punkter, om hvilkas behof af förbättringar alla meningar redan hunnit *förena sig.*» Detta förslag att ordna hela representationen till en riksnämnd och de grundlagsändringar, som dermed stodo i samband, vunno lika litet bifall, som det vid riksdagen 1856—1858 afgifna modifierade förslag i samma syftning. Så fortgick striden om klassvalens eller ock allmänna valens företräde. Genom de vigtiga förordningar, som enligt ständernas förslag utfärdades d. 21 Mars 1862, angående *Kommunalstyrelse* dels på landet och dels i stad samt om *Landsting* (se längre fram), öppnades väg för en efter nyare tiders förhållanden jemkad återgång till den sjelfstyrelse, som ursprungligen tillhörde vårt fäderneslands kommuner. — Genom justitiæ-statsministern, friherre De Geers utarbetade förslag till ny riksdagsordning, hvilket kon. Carl XV afgaf vid riksdagen 1862—1863 och som af Riksens Ständer på den föl-

jande riksdagen antogs med ej obetydlig pluralitet samt den 22 Juni 1866 såsom grundlag utfärdades, blef allmänna valens grundsats den segrande.

Den nya riksförsamlingen kallas *Riksdag*, med hvilket ord jemväl utmärkes tiden för dess sammanvaro. Den har öfvertagit de rättigheter och åligganden, hvilka förut tillkommit Riksens Ständer. Riksdagsordningen af år 1810 började med lagbudet: »Riksens Ständer äro *Svenska folkets* representanter. Främst i den nya återfinna vi samma mening uttryckt med orden: »Svenska folket representeras af Riksdagen», jemte det gamla stadgandet, att riksdagsmännen icke kunna i utöfningen af sin befattning bindas af andra föreskrifter, än rikets grundlagar. Det förra förhållandet mellan ständernas och konungamaktens befogenhet skulle ej undergå någon förändring. Rikets förnämsta grundlag, regeringsformen, lemnades orörd i alla delar, hvilka icke ovilkorligen sammanhängde med representationsreformen.

Den nya riksdagsordningens hufvudgrundsatser äro afskaffandet af all sjelfskrifvenhet till riksdagsmannakallet, ingen riksdagsmans utseende genom regeringen, riksdags hållande hvarje år, och densammas ordnande efter *två-kammar-systemet*. Riksdagen består af en *Första* och en *Andra* kammare. Ledamöterna i begge dessa kamrar utgå från »hela folket». *) Någon annan karakterskilnad finnes icke kamrarna imellan, än att ledamöterna till den första utses för längre tid, än till den andra, hvarjemte för den förras ledamöter fordras en mognare ålder och en större förmögenhet. Hvad första kammaren angår, utses den, med valfrihet inom hela riket, af landstingen, hvilka åter tillsättas af kommunens medlemmar efter skattegrund, hvaremot andra kammaren väljes inom inskränktare valkretsar (genom medelbara eller omedelbara val) med valfriheten bunden inom kretsen och med tillerkännande af lika röst åt hvarje väljande. Kamrarne öfverlägga och besluta hvar för sig. Konungens propositioner tillställas hvar och en af dem. Efter regeln företagas ärenderna *samtidigt* i begge kamrarne, och deras sammanstämmande beslut erfordras för att utgöra ett riksdagens beslut. När kamrarne fatta stridiga beslut i fråga om statsutgifter eller bevillning, eller angående riksbankens eller riksgäldskontorets styrelse och förvaltning, inkomster och utgifter, så skola begge kamrarne *hvar för sig* rösta om de olika beslut, hvari hvardera förut stannat, och den sammanräknade enkla röstpluraliteten afgör hvad som blir riksdagens beslut, hvilket således den till antalet större kammaren kan diktera, oberoende af medkammarens enhälliga mening. Angående ärender, som närmare röra någon af kamrarne särskildt, har densamma beslutanderätt. Riksdagsmannabefattning kan endast utöfvas af *svenska manliga medborgare*, som *bekänna sig till kristen-protestantisk lära*. Hvad religionsbekännelsen vidkommer var förut stadgadt, att personer af någon annan främmande lära än den *reformerta*, ej

*) Den *första* bestående af elementer, som i samhällsafseendet intaga ett mera utmärkt rum, men likväl dertill *väljas*. De hafva intet apanage, men väljas för nio år bland svenske män, som uppnått 35 års ålder och som minst tre år före valet haft egendom till 80,000 rdrs värde, eller hafva 4,000 rdrs inkomst af kapital eller arbete. De väljas af Landsting och stadsfullmäktige i städer, som ej i Landsting deltaga. Enligt K. Förordn. den 21 Mars 1862 äro de städer, som hafva mer än 25,000 invånare, icke deltagande i Landsting. Den valde kan, vid valtillfället eller mellan riksdagar afsäga sig förtroendet; — den andra kammarens ledamöter, omkring 180, väljas blott för tre år i sender. Valbarhet grundar sig på bosättning med rösträtt inom en kommun, med egande af fastighet till minst 1,000 rdrs taxeringsvärde eller arrende af jordbruksfastighet af minst 6,000 rdrs taxeringsvärde, eller beskattning till staten för minst 800 rdr årlig inkomst. En sådan ledamot utses för hvarje Domsaga, som då utgör en valkrets, men om domsagan håller mer än 40,000, kan den delas i två valkretsar, helst inom häradet. Stad med 10,000 invånare väljer en deputerad för hvarje tiotusental. Städer med mindre invånareantal ordnas i särskilda valkretsar, som skola hålla minst 6,000 och högst 12,000 invånare. Valet för landet samt för de valkretsar, som bestå af två eller flera städer, sker genom elektorer. Hvarje kommun på landet utser en elektor och dessutom en elektor för hvart fullt tal af ett tusen invånare. Valbarheten till andra kammaren förutsätter åtminstone 25 års ålder. Den valde får icke afsäga sig utan gällande skäl, som pröfvas af valförrättaren vid sjelfva tillfället, eller om afsägelsen sker efteråt, af konungens befallningshafvande. Ledamot af andra kammaren får reseersättning samt tolfhundra rdr för hvarje riksdag, vare sig lång eller kort, men om konungen upplöser riksdag, räknas dagtraktamente (10 rdr) för den tid riksdagen varat: likaså om riksdagsman afgår före tiden. I intet fall får aflöningen stiga öfver 1,200 rdr.

kunde vara riksdagsmän. Behörigheten är nu utsträckt till bekännare af hvilken kristen-protestantisk lära som helst, således till medlemmar af alla de särskilda kristna kyrkor, som hylla protestantismens tre hufvudgrundsatser: att katholska kyrkan icke kan vara domare öfver den af henne alldeles oafhängiga evangeliska kyrkan: att Bibelns auktoritet är den högsta, stående öfver conciliers och biskopars auktoritet: att Bibeln ej får utläggas efter traditioner och häfd, utan måste förklaras ur sig sjelf, sitt språk och sitt sammanhang. Riksdagen eger gemensamt med konungen stifta *kyrklag*, men dertill fordras *samtycke* af allmänt *kyrkomöte*.

De corpser eller *»Utskott»*, hvarinom ärenderna skola beredas, äro fem ordinarie: Konstitutions-, Stats-, Bevillnings-, Lag- och Banco-utskott. Det förr tillsatta ekonomi-utskottet, der både ekonomiska och undervisningsfrågor behandlades, har nu försvunnit. Dessutom kunna kamrarne öfverenskomma om *»särskilda»* utskott för frågor, som eljest skolat tillhöra ett af de fem utskottens behandling. Äfven kan en kammare tillsätta *»tillfälliga»* utskott för frågor, som icke tillhöra de ordinarie utskottens behandling.

Successionsordningen är af d. 26 September år 1810, egentligen för den nya dynasti, som då valdes i prins Carl Johans person.

Tryckfrihetsförordningen är också *grundlag*, hvilket man må betrakta såsom varande af utomordentlig vigt, emedan, om den vore inkastad i den administrativa lagstiftningen — *hvilket en gång varit försökt* — lätt skulle kunna vridas till *trycktvång*, och dermed den konstitutionella frihetens palladium försvinna. I en stor mängd stater skulle man med stor glädje se sig i besittning af den rättighet som man i Sverige eger, att utan i förväg lagda hinder, skrifva och trycka allt hvad man behagar. Ansvarighet finnes naturligtvis, men efteråt. Ransakning och preliminärdom af en jury som theoretiskt synes liberal, men som kunde göras ännu mera opartisk, om länsvis 100 jurymän utnämndes genom Landstingsval, och af dessa 33 inkallades för hvarje session, men af dessa endast nio blefve fungerande, utan att det finge bli bekant hvilka som suttit öfver målet.

Riks-Akten (af år 1815). Norge är ett sjelfständigt rike under samma konung som Sverige. Thronföljden efter Svenska Successionsordningen af d. 26 September 1810. Vid thronledighet kan svensk riksdagsman eller norsk storthingsman föreslå thronföljare, dock inom åtta dagar efter riksdagens eller thingets början. Valdagen utsättes till inom tolf dagar efter terminens för Interimsstyrelsens afgifna proposition, som åter är inom åtta dagar efter riksmötenas sammankomst. (Man hade icke telegrafen på den tiden, eljest skulle väl samma dag för valet på båda ställena blifvit fastställd). En komité för båda rikena skall samlas i Carlstad och der anställa ny omröstning emellan de valda, om valet fallit på olika personer. Konungen öfver de båda rikena kan äfven begynna krig, med anlitande af norska krigsstyrkan, efter afgifvet meddelande till norska regeringen i Kristiania, äfvensom efter samråd med norska statsråder, som alltid finnas i Stockholm. Vid ämnen som röra båda rikena ingå tre norska statsråd i svenska konseljen äfvensom tre svenska statsråd i norska konseljen.

För öfrigt äro nyligen vissa förändringar i föreningsförhållandena under beredning, men utan att ett afgörande ännu deraf uppkommit.

Kyrkomöte. Lag af d. 16 November 1863. I stället för presteståndets deltagande i riksdagarne — betraktadt såsom nödigt för religionens vård — är nu kyrkomötet afgörande i dithörande ämnen. Biskoparne och pastor primarius i Stockholm äro såsom ledamöter sjelfskrifna, vidare väljas fyra theol. professorer eller ordinarie adjunkter. Ordinarie tjenst innehafvande prester välja ett ombud för hvarje stift och ett äfvenledes för Stockholms stad. Inom pastoraterne välja alla röstegande en elektor. I 23 valdistrikt sammankomma elektorerna för att välja ombud. Absolut pluralitet bestämmer ombudsegenskapen. Vinnes detta icke vid en votering, fortsättes röstandet till dess denna majoritet är framtvingad. Röstberäkningen såväl till elektorer, som inom dessa till ombud, sker pr capita Alla röstningar ske med slutna sedlar, äfven vid mötet, men kunna äfven ske öppet.

Revisioner öfver Statsverkets räkenskaper, äfvensom öfver Bankens och Riksgäldskontorets, förrättas årligen. Riksdagen väljer ledamöter till dessa revisioner.

Statsrådets ansvarighet. Statsrådets ledamöter skola gifva konungen samvetsgranna råd, men ej jemte honom regera. Ansvarighet i och för Embetet är inför konung och riksdag, men ej inför enskilde. De kunna ej beskyllas för mindre god utgång af en åtgärd, när det gifna rådet grundade sig på goda, anförda skäl. En ledamot af konseljen kan af konungen förordnas att såsom ledamot för tillfället i Högsta Domstolen rösta öfver mål, som ditkommit ifrån krigsdomstolarne. Protokoll föres i statsrådet. Dock skall ledamot inlägga sin reservation emot hvad han anser oriktigt i konungens beslut. Denna reservation fritager äfven från personligt ansvar, men hindrar icke sakens verkställighet sedan konungen beslutit.

Kommunal-lagen. Hvarje svensk undersåte, som är medlem af en kommun samt till densamma är förbunden att erlägga skatt, och ej häftar för oguldna kronoutskylder, är berättigad att deltaga i besluten på kommunalstämma. Rösträtt medgifves ej den, som är uppförd i längden till mindre än sex fyrkar. I öfrigt röstas efter förmögenhet. Detta system, som föga öfverensstämmer med riksdagsordningens mera liberala föreskrifter, öfverklagas med djup harm — och kan icke blifva bestående.

Landsting. Den år 1862 utfärdade förordningen härom föreskrifver, att ett landsting i hvarje län, med minst 20 efter folkmängd *) valda ombud från städer och härader, utan afseende på stånd eller klass, samt med ordförande förordnad af Kgl. Maj:t, skall årligen under högst åtta helgfria dagar sammanträda till lagtima möte, för att rådslå och besluta om *för länet gemensamma* angelägenheter, hvilka afse den allmänna hushållningen, jordbrukets och andra näringars utveckling, anstalter för kommunikationsväsendets befordrande, helsovård, undervisning, allmän ordning och säkerhet med mera dylikt. För att gifva bindande kraft åt en stor del landstingets beslut erfordras konungens befallningshafvandes godkännande, och hvad särskildt angår nya s. k. ekonomiska förordningar, har landsting endast rätt att derom ingå till Kongl. Maj:t med underdåniga framställningar.

*) Hvarje stad med 2,500 invånare och derunder utser en landstingsman; med öfver 2,500 till och med 5,000, två landstingsmän; med öfver 5,000 till och med 7,500, tre landstingsmän, o. s. v. efter samma beräkning för öfverskjutande folkmängd. — Hvarje tingslag med 5,000 eller derunder — 1 landstingsman, utöfver 5 till 10,000 två; utöfver 10,000 tre; o. s. v. — Valmännen utgöras af 1 valman på en kommun om 1,000, med deröfver t. o. m. 3,000 inv. två valmän; med 3,000 t. o. m. 6,000 tre valmän; öfver 6,000 t. o. m. 9,000 fyra valmän. Landstingsman skall vara öfver 25 år, vara boende inom länet och utöfva valrätt inom det distrikt för hvilket valet sker. — Stockholms kommunalstyrelse utöfvas af 100 valda »stadsfullmäktige». Åldern hos dessa minst 25 år. Valkretsar äro 62, utom städerna Stockholm, Göteborg, Norrköping, Malmö, Carlskrona, Gefle, Uppsala, som ega rätt att utgöra valkretsar hvar för sig. Smärre städerna utgöra tillhopa 25 valkretsar; men Haparanda, Skellefteå, Borgholm och Trelleborg välja tillsammans med de domsagor hvarunder de lyda.

Finanser *) och *Skattebidrag.*

Under art. Sverige äro redan upptagna statens inkomster och utgifter för åren 1864—1866. Kronouppbörden (inberäknadt restautier) inom hvarje särskildt län för åren 1865 och 1866 visar sig af följande:

	år 1865 [1]	år 1866 [2]
Norrbottens län	308,142	333,940
Westerbottens län	189,750	292,984
Jämtlands län	201,048	173,033
Wester-Norrlands län	480,521	434,251
Gefleborgs län	702,810	634,164
Kopparbergs län	639,688	569,891
Uppsala län	769,104	732,371
Stockholms stad	589,797	609,871
Stockholms län	1,073,109	743,952
Södermanlands län	907,900	650,638
Örebro län	608,967	611,586
Westmanlands län	1,170,823	647,290 [3]
Wärmlands län	706,261	589,310
Elfsborgs län	852,460	949,248
Skaraborgs län	2,051,645	993,270 [3]
Östergötlands län	3,164,404	1,473,033 [3]
Jönköpings län	981,420	683,435
Kronobergs län	479,454	479,253
Kalmar län	1,318,985	865,982
Gotlands län	272,648	262,800
Blekinge län	1,415,468	243,153 [3]
Göteborgs o. Bohus län	772,178	800,880
Hallands län	625,558	402,465
Christianstads län	3,251,023	503,442 [3]
Malmöhus län	1,910,862	967,613 [3]
	25,498,010	15,647,855 [3]

*) Se Lexik. sid. 51.

[1]) Efter tab. № 12 Stat. Byråns Sammandrag af Befallningshafvandes femårsber. 1861—1865.

[2]) Efter Landsböckerna för år 1866.

[3]) Den betydliga skilnaden mellan båda årens uppbörd inom dessa län och i hela riket har isynnerhet sin grund i för sednare året ej upptagen bränvinsbränningsafgift.

Län.	Mantals- eller Skattskrifna personer.		Summa Kronouppbörd.		Medeltalet af det belopp, som hvarje skattskrifv. erlägger till kronan		Bevillningsafgift eft. II art. för jordbruksfastigh. och efter III art.	Ordinarie ränta och Afradsspannmål.	Tiondespannmål.	Mantalspenningar.	Kurhusafgift.
	på landsbygden.	i städer.	från landsbygden.	från städerna.	på landet.	i städer.					
Norrbottens	27,507	2,003	313,430	20,510	12,2	10,2	5,600	46,000	22,000	9,000	5,700
Westerbottens	33,467	1,382	281,572	11,411	8,4	8,5	6,880	72.250	24,400	10,050	9,500
Jämtlands	35,880	1,060	161,083	11,950	4,4	11,2	7,170	18,300	35,360	10,925	8,550
Wester-Norrlands	62,082	4,840	368,282	65,980	5,7	13,6	14,640	15,800	67,980	19,000	11,700
Gefleborgs	68,896	11,697	506,823	127,341	7,3	10,9	12,920	194,030	60,050	20,640	13,440
Kopparbergs	90,378	4,401	508,336	61,555	5,6	13,9	14,535	177,500	69,720	26,875	22,600
Uppsala	45,029	7,480	653,900	78,470	14,5	10,4	22,000	308,000	86,860	13,500	11,300
Westmanlands	50,448	7,753	528,122	119,168	10,4	15,3	46,750	340,000	102,000	15,100	12,620
Wärmlands	129,550	5,482	512,921	76,389	3,9	13,9	36,860	150,400	54,035	37,650	23,500
Örebro	73,151	7,239	530,911	80,675	7,2	11,1	27,265	153,135	53,700	22,040	18,300
Göteborgs och Bohus	91,996	27,573	392,679	408,201	4,3	14,8	22,120	83,400	32,000	28,800	23,500
Elfsborgs	145,468	7,227	880,537	68,711	6,	9,5	32,710	335,730	62,300	43,240	32,700
Skaraborgs	113,023	7,546	898,716	94,554	7,8	12,5	43,530	322,000	98,900	33,900	28,300
Stockholms stad	—	78,833	—	609,871	—	7,7	—	—	—	—	—
Stockholms län	67,500	3,597	704,834	39,118	10,4	10,8	32,380	306,540	56,370	20,200	17,300
Södermanlands	62,275	7,960	558,550	92,086	7,	11,5	30,000	362,285	79,900	18,722	12,500
Östergötlands	106,346	20,170	1,278,717	194,318	13,8	9,6	48,685	619,800	127,100	31,960	26,600
Jönköpings	82,975	7,500	607,617	75,818	7,3	10,1	26,740	281,500	76,745	25,020	16,730
Kronobergs	71,406	1,848	462,658	16,595	6,4	8,8	17,800	215,790	60,675	21,500	17,950
Hallands	61,640	5,740	347,709	54,756	5,6	9,5	22,000	141,060	84,210	18,100	13,700
Kalmar	105,919	9,590	763,215	102,767	7,	10,7	30,900	313,700	53,600	31,770	26,480
Gotlands	24,460	3,282	213,557	49,243	8,7	15,2	7,840	117,835	46,840	7,340	5,000
Blekinge	50,235	12,526	168,993	74,160	3,3	5,9	12,540	15,810	18,870	15,100	10,050
Christianstads	108,283	5,200	448,618	54,824	4,1	10,5	39,145	56,555	138,500	32,720	27,250
Malmöhus	129,832	28,470	638,301	329,311	4,1	11,5	68,700	63,720	290,560	39,200	32,470
Summa	1,837,745	280,299	12,730,081	2,917,782	6	10,4	599,660	4,711,140	1,682,675	552,342	427,740

Den afkortade krono-uppbörden af stats- och riksgäldsmedlen, som till största delen består af de andelar i bötesmedel, hvilka icke tillkomma K. Maj:t och kronan, uppgående år 1865 till 572,033 rdr, är ej upptagen i beloppet af kronouppbörden, som varit högst under året 1863: 27,330,150 rdr 80 öre, hvartill väl förnämligast bidragit en större bränvinsbränning, men äfven högre priser å råg och korn, en för vissa län högre uppbörd af stämpel-pappersmedel samt slutligen att uti den för Malmöhus län upptagna uppbörden ingå för nämnda år jernvägsbyggnadsmedel 2 millioner rdr. Uppbörden af riksgäldsmedel har varit i jemnt stigande; 1865 års uppbörd öfversteg 1861 års med 235,464 rdr 88 öre. — Statsbidragen inflyta under en mängd olika uppbördstitlar; icke mindre än omkring 80 sådana upptagas i länsberättelserna. Några af dessa titlar återfinnas i efterföljande tabell, sid. 34, utvisande deras belopp i medeltal, för ett mantal i hvarje län, eftersom mantalet begagnas till jemförelser i frågor, som röra jordbruket och dess onera, jordvärde, folkets bergning m.m., men då dess areal och afkastning etc. äro högst olika på olika orter (äfven inom ett och samma län), har ansetts nödigt att i samma tabell upptaga några af de faktorer *), som böra ingå i värdebestämmelserna af och omdömet om denna kamerala måttstock som kallas mantal.

Staten har dessutom andra inkomstkällor, såsom tullmedel, 13½ millioner (år 1867: 12,742,817 rdr; sedan 1855 nära fördubblade), båk- och lots-medel 718,937 rdr (år 1867), postmedel 2 millioner rdr, stämpelpappers-afgift 1,600,000 rdr, bränvinsafg. 10 millioner (år 1867: 7,914,497 rdr) m. fl. När dessa belopp läggas till 1866 års kronouppbörd blifva statens ordinarie och extra-ord. inkomster nämnda år omkring 44 millioner rdr.

De betydliga skattebidrag, som landet dessutom utgör och som icke ingå uti statens budget, men till såväl municipala, som t. o. m. allmänna statsändamål, kunna, af brist på tillgängliga uppgifter, ej till derasbelopp angifvas, men synas under sednare åren varit i starkt stigande. I Kgl. befallningsh. berättelse för Blekinge län visar sig beloppet af de för kommunala behof influtna medel hafva uppgått 1865 till 420,171 rdr, från att år 1861 varit 345,776 rdr. Vidare hänvisas till tab. s. 37.

* De 13 första kolumnerna äro efter Stat. Byråns Sammandrag 1861—1865, de öfriga uträknade efter Landsböckerna för år 1866.

Län.	Hemmantal.	Taxeringsvärdet år 1866 å jordbruksfastighet.		Taxeringsvärde å annan än jordbruksfastighet.		Tax värde å statens egendom på landet.
		på landet.	i städer.	på landet.	i städer.	
Norrbottens	752,747	17,839,800	792,090	2,551,585	1,616.105	169,050
Westerbottens	932,753	22,634,000	290,100	3,530,379	1,695,300	154,605
Jämtlands	1,091,300	23,951,050	243,000	735,200	1,282,000	64,850
Wester-Norrlands . .	1,662,515	48,614.550	1,006,632	5,389,100	4,596,550	138,750
Gefleborgs	2,140,226	42.228,384	2,263,562	8,293,547	10,953,543	50,300
Kopparbergs	1,871,923	48.463,818	711.210	6,628,009	3,543,138	24,000
Uppsala	3,559,990	51,293,667	913,766	4,155,680	9,004,280	970,550
Wärmlands	1,738,503	102,702,642	1,542,520	6,579,028	4,888,030	160,920
Westmanlands	2,850,562	49,197.720	2,065,521	2,886,243	5,941,236	1,848,830
Örebro	2,878,137	83,697,805	1,570.778	6,045,376	7,187,477	823,500
Stockholms stad . . .	———	———	132,500	———	142,837,991	———
Stockholms län. . . .	4,052,004	83,133,666	493,596	10,136,546	3.245,856	6,507,820
Södermanlands	3,323,980	74,788,914	1,125,898	3,939,463	6,344,957	1,897,140
Östergötlands	5.482,229	136,602,629	1,964,880	8.144,320	27,681,765	1,708,961
Göteborgs och Bohus	2,876,124	67,036,340	2,447,400	14,744.847	47,927,540	218,100
Hallands	2,915,933	52,756,000	1,327,500	1,467,255	5,121,800	664,000
Elfsborgs	4,194,583	93,648,100	1,591,100	4,939,440	5,989,885	409,800
Skaraborgs	4,705,312	128,769,139	2,592,833	3,604,502	6,141,783	2,532,560
Jönköpings	3,894,280	80,338,700	1,069,770	3.138,875	7,319,800	229,400
Kronobergs	2,807,054	52,662,204	271,625	1,955,594	1,776,797	272,470
Kalmar	3,365,979	96,111,440	1,469,075	3,687,540	6,640,050	1,351,810
Gotlands	1,098,000	26,047.000	491,800	1.345,100	3,059,400	456,700
Blekinge	1,083,000	40,248,740	242,120	1,731,070	7,665.520	146.100
Christianstads	2,995,621	114,496,620	509,387	3,755,086	5,108,285	429,056
Malmöhus	4,069,190	205,477,500	5,569,165	5,784,616	29,749,325	1,579;300
Summa	66,341,9	1,742,740,428	32,667,828	115,168,401	357,318,413	22,808,572

Medeltal af areal, folkmängd, brukningsdelar, åker, äng, utsäde, skörd, underhållna kreatur, taxeringsvärde, statsafgifter, m. m. på ett mantal. †)

Län.	Areal fast land tld.	Folkmängd	Antal bruknings delar.	Brukningsdelars storlek. i mtl.	Brukningsdelars storlek. i tld.	Åker tld.	Äng tld.	Uts. af Stråsäd tunnor	Skörd af Stråsäd tunnor	Vinterfödda hästar.	Vinterfödda hornboskap.	Vinterfödda får och getter.	Vinterfödda svin.	Tax.-värde.	Bevillning för jordbr.fastighet.	Ord. ränta och Afradspannmål.	Tionde.	Mantalspenningar.	Folkskoleafgift.	Hästvakans, Roteringsafgift, trosspassevolans	Kurhusafgift.	Arrendemedel.c)	Tillskott till fastigvården. b)	Summa föregående afgifter.
Norrbottens	26,246	93,3	7,8	0,13	3,412	42,5	217	25,3	93	11	56	75	2	23,925	7,4	61,	29,2	11,9	11,9	a) 16,3	7,4	—	44,8	189,9
Westerbottens	11,834	92,3	9,6	0,10	1,183,4	50,7	328,3	31	63,2	12	50	73	3	24,430	7,8	77,4	26,1	10,7	10,7	c) 7,9	10,1	—	40,4	190,6
Jämtlands	8,718	60,7	5,5	0,18	1,569,2	22,9	274,9	17,2	48,3	11	43	103	3	22,035	6,5	16,7	32,4	10	10	—	7,8	—	22,5	105,9
Vester-Norrlands	2,816	71,4	5,3	0,19	535,	70,6	128,2	22	101,5	9	35	48	3	29,300	8,8	9	40,8	11	11	11	7	—	22,7	122,1
Gefleborgs	1,589	58,2	3,4	0,29	460,8	66	61,7	29,6	168,7	7	30	36	5	20,140	6	90,6	28	9,6	9,6	4,9	6,2	—	15,9	170,8
Kopparbergs	3,181	89,5	10,1	0,10	318,1	77,9	112,1	52,6	260,9	9	39	60	5	25,900	7,7	94,8	37	14,3	14,3	—	12,2	—	28,8	209,1
Wärmlands	1,776	143,6	11,5	0,09	159,8	161,7	56, *	63,6	297	6	38	33	6	59,180	21,2	86,5	31	21,6	21,6	6,	13,5	—	104,2	305,6
Westmanlands	439	33,8	2,3	0,43	188,8	73,9	44,2	25,6	163,5	5	24	12	4	17,895	5,8	119,2	35,8	5,2	5,2	14,3	4,4	11,5	11,9	213,3
Örebro	566	4,4	4,4	0,22	124,5	78,8	41,1	33	210,1	4	30	18	5	29,350	9,8	53,3	18,7	8	8	—	6	—	33,3	137,1
Uppsala	292	23,8	1,8	0,56	163,5	59,6	41,8	22,1	147,7	6	16	13	4	14,600	6,1	86,5	24,4	3,8	3,8	—	3,1	7,6	6,81	142,1
Stockholms	351	30,1	1,7	0,58	203,6	51,9	33,5	20,7	136,2	5	18	12	5	22,500	7,9	75,6	13,9	4,9	4,9	5	4,2	14,8	12,2	143,4
Nyköpings	354	36,1	2,	0,50	177	67,3	35,3	24,6	169,9	3	27	21	5	23,000	9	109,	24	5,6	5,6	—	3,7	—	12,8	169,7
Linköpings	359	39,7	2,2	0,45	161,6	64,3	36,4	31,9	183,6	3	28	16	5	25,230	8,8	111,	23	5,8	5,8	19	4,8	10	15,5	203,7
Elfsborgs	568	63,6	4,8	0,21	119,3	46, *	45, *	42,1	190,9	5	27	21	5	22,500	7,7	80	14,8	10,3	10,3	7	7,7	2,3	33,8	173,9
Skaraborgs	350	47,5	3,9	0,25	87,5	89,2	25,5	57,3	208,8	5	27	17	5	27,625	9,2	68,4	21	7,2	7,2	18,3	6	7,1	16,4	160,8
Göteborgs och Bohus	341	61,7	4,1	0,24	81,8	60,9	14,6	40,6	219,4	8	26	20	3	23,400	7,6	28,9	11,1	10	10	—	8	—	56,4	132
Hallands	330	39,7	3,7	0,26	85,8	57,3	28, *	36,1	161,1	5	19	17	3	18,345	7,5	48	11,7	6,2	6,2	7,6	4,6	6	21,3	119,1
Kronobergs	606	56,6	4,4	0,23	139,4	35,8	104,1	29,1	148,9	3	36	26	7	18,845	6,3	76	21,6	7,6	7,6	4	6,3	—	28,7	158,7
Jönköpings	525	43,4	3,8	0,26	136,5	39,5	90,8	34,3	139,3	3	30	27	4	20,800	6,8	72,2	19,7	6,4	6,4	11,8	4,3	2,5	21	151,1
Kalmar	648	63,4	4	0,25	162	69,8	66,8	35,3	203,2	6	42	33	7	29,360	9,1	93,1	15,9	9,4	9,4	3,7	7,8	6,2	29,3	183,9
Blekinge	534	94,1	5,1	0,19	101,5	66,8	38,6	39,7	242,2	6	41	22	12	37,200	11,5	14,6	17,4	13,9	13,9	11,4	10,3	8,3	60,3	157,7
Gotlands	528	42,9	5	0,20	105,6	63,7	50,2	29,8	171	10	27	35	6	24,135	7,1	107,3	42,6	6,6	6,6	—	4,5	—	10,8	185,5
Christianstads	418	70,9	5,7	0,17	71,1	102,5	50	52,9	300,8	12	31	26	14	38,350	13	18	46,2	10,9	10,9	—	9	3	27,6	138,6
Malmöhus	225	62,1	5,5	0,18	40,5	135,3	18,9	72	453,4	16	25	28	11	50,870	16,8	15,6	54,2	9,6	9,6	—	7,9	12,7	37,3	163,7
Summa	1,223	54,[illegible]	4,24	0,24	293,5			37,61	198,2	6	29	26	6	26,600	9	71	25	8,3	8,3	7	6,4	6,8	26,41	168,2

*) All odlad jord efter Hahr. a) Dessa afgifter äro upptagna blott för de län, der beloppen uppgår till minst 9000. b) Endast tillskott efter bevillning.
c) vägplöjning och brobyggningsmedel. †) Medeltalet af ett helt mantals areal, afgifter m. m., inom några läns socknar finnes uträknadt å tab. sid. 37.

Genom Kongl. förordningen af den 21 Mars 1862 om *landsting* har ett nytt slag finanser uppstått, eller läns-kommunens. Beloppen af den särskilda landtingsskatten ha utgjort år 1863: 145,655 rdr, år 1864: 70,622 rdr och år 1865: 123,804 rdr; dessutom ha landstingens inkomster utgjorts af andelar i minuterings- och utskänkningsafgifterna, som ensamt 1865 uppgått till 222,923 rdr, i länets jagtkassor, äfvensom några läns-landsting hafva upptagit större eller mindre lån. Summan af landstingens beslutade utgifter har varit 135,607 rdr år 1863, 256,927 år 1864 och 576,050 rdr år 1865. Deras fördelning efter olika ändamål var, sammanlagd för åren 1863—1865, som följer:

Sjukvård	405,074	rdr.
Kommunikationer	171,350	»
Landtbr. o. dess binäringar	118,758	»
Förvaltningskostnader	154,398	»
Öfriga industrien	13,100	»
Undervisning	66,664	»
Skarpskytteväsendet	21,678	»
Fattigvård	10,167	»
Diverse	7,395	»
Summa	968,584	rdr.

Af anslaget till sjukvård belöpte sig 136,108 rdr på Göteborgs och Bohus län, 105,680 rdr på Malmöhus län, 67,000 rdr på Westmanlands län; af det till kommunikationer anslagna belöpte sig 55,104 rdr för landsvägar och broar inom Jämtlands län, 22,750 rdr för jernvägars anläggande och undersökning af nya jernvägslinier inom Elfsborgs län. Af utgifterna till landtbruket kommer högsta beloppet eller 32,600 rdr på Jämtlands län; för undervisningen kommer högsta beloppet, 15,500 rdr, för Gefleborgs län, dernäst 13,664 rdr för Blekinge. Malmöhus läns landsting har beviljat största anslaget, eller 10,000 rdr, till skarpskytte-väsendet. Förvaltningskostnaderna hafva varit i jemnt stigande och från 39,432 rdr rmt år 1863 till 70,349 rdr år 1867.

I afseende på statens *finanser* kan man sluta till hvad de skola blifva under inflytandet af ett system, som betungar en kommande generation med mera tryckande uppoffringar än någonsin förut varit händelsen. Sedan 1840 till 1866 hafva statens utgifter stigit med $107^1/_{10}$ %. Statens jernvägar, anlaggda med en utländsk hög skuldsättning, i stället för medelst ett ordnadt inländskt statsskuldsystem (se Agardhs statistik, I Del., sid. 249—268 och 283), äro beräknade att kosta 120 millioner, att betalas genom annuiteter, som på ungefär 40 år utgöra ännu 168 millioner, alltså tills. 288 millioner, lära väl hålla vår nästa generation i samma fattigdoms betryck, som utgör ett svårt hinder för sann frihet och försvårar förverkligandet af statsekonomiens mål, som väl icke bör vara rikedom, men dock kraft hos nationen att bevara sin sjelfständighet, och hvars princip, såväl som den enskildes, ligger i den sanningen, att man måste ställa sina utgifter i förhållande till sina inkomster. Men om staten såväl som den enskilde blefvo visare af sednaste årens bittra erfarenhet, torde ännu en annan väg kunna beträdas.

Svenska fonderade statslånens belopp äro:

1858	års	jernvägslån	20,222,400	rdr.
1860	»	d:o	25,086,844	»
1861	»	statslån	2,905,900	»
1864	»	jernvägslån	9,861,200	»
1865	»	d:o	24,000,000	»
1867	»	d:o	6,000,000	»
1868	»	d:o	18,000,000	»
		S:ma	102,076,344	rdr.

Vid 1867 års slut antogs svenska statens, hypotheksbankens och Enskilda hypotheks-föreningarnes utländska obligationsskuld till omkring 213 millioner rdr rmt.

Landtförsvaret *) utgöres af indelta och värfvade trupper, (22 batterier, 47 sqvadroner, 232 kompanier),

effektiva	37,488	man
beväring, vapenöfvad	83,136	d:o
frivilliga skarpskyttar	32,000	d:o
Summa	152,624	man

*) Se Lexik. sid. 55.

Arméens regementen och korpser. Kgl. Maj:ts Lif- och Hus-Trupper (Svea Lif-Garde: 820 man och 70 officerare, Lif-Gardet till häst 400 man och 43 officerare, Andra Lif-Gardet: 820 man och 70 officerare, Lif-Regementets Dragonkorps: 505 man och 47 officerare, Lif-Regementets Husarkorps: 500 man och 48 officerare; Lif-Regementets grenadiercorps 40 officerare och 500 man; 1:sta k. 2:dra Lif-Grenadier-Regementet 173 officerare 2244 man; Lif-Bevärings-Reg. 17 officerare, 1 man). — Artilleriet: (Svea Artilleri-Reg. 122 officerare 943 man; Göta Artilleri-Reg. 122 officerare 975 man; Wendes Artilleri-Reg. 91 officerare 750 man; Fortifikationen med Pontonier-Bataljonen 77 officerare och 360 man; Kongl. Topografiska korpsen 18 officerare). — Kavalleriet: (Smålands Husar-Reg. 48 officerare, 500 man; Skånska Husar-Reg. 89 officerare 1000 man; Skånska Dragon-Reg. 94 officerare 1000 man; Husar-Reg. Kon. Carl XV 69 officerare 600 man; Jämtlands Hästjägare-Korps 17 officerare 200 man). — Infanteriet: (Westgöta Reg. 78 officerare 1000 man; Smålands Grenad.-Bataljon 44 officerare 500 man; Upplands Reg. 90 officerare 1200 man; Skaraborgs Reg. 87 officerare 1200 man; Södermanlands Reg. 90 officerare 1200 man; Kronobergs Reg. 84 officerare 1100 man; Jönköpings Reg. 85 officerare 1100 man; Dal-Reg. 84 officerare 1200 man; Helsinge-Reg. 84 officerare 1200 man; Elfsborgs Reg. 89 officerare 1200 man; Westgöta-Dals Reg. 86 officerare 1200 man; Bohusläns Reg. 76 officerare 904 man; Westmanlands Reg. 86 officerare 1200 man; Norrbottens Fältjäg.-Korps 39 officerare 483 man; Westerbottens fältjäg.-Korps 44 officerare 460 man; Kalmar Reg. 92 officerare 1100 man; Nerikes Reg. 80 officerare 766 man; Wärmlands 77 officerare 908 man; Jämtlands Fältjägare-Korps 41 officerare 525 man; Norra Skånska Infanteri-Reg. 80 officerare 984 man; Södra Skånska Infanteri-Reg. 79 officerare 1002 man; Wärmlands Fältjägare-Reg. 57 officerare 600 man; Gotlands National-BevSäring 288 officerare 8275 man; Hallands Infanteri-Bataljon 14 officerare; Wester-Norrlands Bevärings-Bataljon 39 officerare 24 man).

Tabell öfver Skarpskytteföreningarnes ungefärliga styrka vid 1867 års slut.

Län.	Antal föreningar.	Antal medlemmar.	Gevär. Kronans.	Gevär. Föreningens
Stockholms stad	1	2,042	1,257	971
Stockholms län	23	1,688	2,876	1,114
Uppsala	25	2,082	2,196	281
Södermanlands	14	1,274	1,161	263
Östergötlands	19	2,180	3,339	472
Jönköpings	9	1,474	727	198
Kronobergs	2	486	268	45
Kalmar	17	4,279	4,792	157
Blekinge	5	918	726	328
Christianstads	15	1,784	2,063	242
Malmöhus	10	1,490	2,091	563
Hallands	4	1,470	1,689	228
Göteborgs och Bohus	12	1,824	2,011	510
Elfsborgs	17	2,389	2,155	120
Skaraborgs	17	1,490	1,414	164
Wärmlands	18	2,132	1,484	281
Örebro	9	2,282	1,302	147
Westmanlands	18	2,713	3,377	179
Kopparbergs	17	1,709	1,604	424
Gefleborgs	10	1,872	1,514	371
Wester-Norrlands	14	900	781	302
Jemtlands	8	472	343	10
Westerbottens	5	723	890	54
Norrbottens	6	1,175	1,034	50
Summa	295	40,848	41,094	7,474

Nedanstående tabell utvisar i medeltal helt hemmans areal, taxeringsvärde, stats- och kommunala afgifter inom några socknar. Dessa uppgifter, ehuru till en del blott beräkningsvis gjorda, kunna dock tjena till någon belysning af ett ämne, hvarom man hittills haft blott ringa kännedom, nämligen kommunernas finansiela förhållanden. Vidare härom hänvisas till följ. art. i Lexikonet: *Öfver Luleå* (Norrbottens län); *Löfånger* (Westerbottens); *Högsjö, Ljustorp, Mo, Mullträ, Nätra, Selånger, Sollefteå* och *Sättna* (Wester-Norrlands); *Jättendal* (Gefleborgs); *Skokloster* Uppsala); *Säter* (Dalarne); *Kil, Ny, Nysund, Lysvik, Segerstad, Skillingmark, Sunnemo* (Wärmlands); *Kärrbo* (Westerås); *Lohärad, Länna, Riala* (Stockholms); *Kuddby, Konungssund, Kärna, Swanhals, Styrstad* (Linköpings); *Knätte, Murum, Skölfvene, Siene, Steneby, Sätila* (Elfsborgs); *Sjögerstad, Lexberg, Klefva* (Skaraborgs); *Käfsjö, Skirö* (Jönköpings); *Ljungby, Sjösås* (Kronobergs); *Listerby, Mjellby, Mörrum* (Blekinge); *Sjonhem* (Gotland): *Kjells-Nöbbelöf, Karleby, Klagstorp* (Malmöhus); *Söndrum* (Halland); *Klöfvedal* (Göteborgs och Bohus län).

Län.	Areal i tld.	deraf		Tax.-värde	Summa afgifter	deraf bevillning för jordbruk	Ständiga räntor	rustning och rotering	Klerecistatens underhåll	Fattigförsörjning	Väghållning	Diverse.
		åker	äng									
Wester-Norrlands												
Säbrå	940	56	52	33,080	444	15	82	40	—	—	73	55
Liden	5,900	62	162	35,669	390		112	27	53,6	8,9	63,9	86,8
Häggdånger	1,257	45	90	31,970	420	15	111	40	70	36	72	36
Holm	11,905	86	351	78,479	593	17	121[i]	39	87	13	84	53
Gefleborgs												
Hedesunda	1,439	44	101	18,520	374	14	144	64	61	12	15	49
Årsunda	1,697	69	210	24,542	565	16	150	55	79	7	82	146
Kopparbergs												
Bjursås	2,747	186	502	124,000	1,131	16	302[a]	423[b]	220	16	74	110
Rättvik	2,908	94	272	28,000	621	—	178	150	134	—	30	55
Wenjan	14,591	—	—	25,530	—	—	132[i]	194	—	—	—	—
Wärmland												
Boda	2,000	262	170	109,613	1,007	68[e]	185	115	155	103	180	105
Norra Finnskoga	62,673	150	521	147,000	1,196	175	207	23	333	131	93	47
Högerud	9,815	220	11	88,044	568	47[e]	128	100	77	98	20	45
Westerås												
Barkarö (Tuhundra)	152	53	25	15,063	255	11	53	36	36	6	30	10
Örebro												
Bjurkärn	1,144	170	96	55,248	772	13	167	[h]	97	70	267	34
Ekeby	196	54	58	21,592	[f] 324	9,9	92	46	86	12	50	12
Stockholms												
Wallentuna	240	76*	14*	23,840	374	19	92	73	42	16	50	17
Fröttuna	310	38	29	20,955	240	24[e]	67	27	37	14	20	23
Linköpings												
Örberja	125	51	—	22,126	456	8	166	110	60	20	30	2
Nässja	215	—	—	27,835	510	87	216	120	57	7	37	1,5
Jönköpings												
Alsheda	356	29	71	18,575	283	22	122	53	26	18	24	14
Forsheda	552	11	73	17,028	225	14[e]	50	45	26	19	20	11
Kronobergs												
Ekeberga	2,034	180	115	21,879	288	38[e]	104	66	32	3	7	8
Furuby	999	17	80	14,580	264	17[e]	66	55	48	30	12	9
Kalmar												
Förlösa	324	89	35	24,658	486	14[e]	149	26	46	46	100	49
Glömminge	316	80	100	23.891	242	31[d]	142	26[g]	25	3	11	7
Frödinge	697	34	101	32,675	333	15[e]	85	45	39	15	41	26
Göteborg												
Ucklum	500	44	40	23,762	274	8	25	104	20	53	20	30
Malmöhus												
Södra Åby	2,352	166	4	63,929	279	16	65	191	104	7	100	77

[a] 239, efter sockenbeskrifning i landtmäterikontoret. [b] 591, efter sockenbeskrifning i landtmäterikontoret. [d] förutom tionde spannmålen. [e] hela bevillningen efter alla tre artiklarna. [f] ett mantal Bondeborn i Nora församling tax. till 14.000 rdr betalar i utskylder 465 rdr. [g] båtmans underhållet. [h] i egenskap af bergslag befriad från rustning och roteringskostnad. [i] deruti ej inräknade tionde af bruk och verk.
* Hushållnings-Sällskapets uppgifter, men i sockenbeskrifningen 44 åker, 43 äng.

Rikets administrativa fördelningar vid slutet af år 1867.

Län.	Domsagor.	Fögderier.	Härader, (skepps-, bergs- o. Tingslag).	Länsmansdistr.	Städer.	Köpingar.
Stockholms	5	6	19	23	6	—
Uppsala	3	6	13	19	2	—
Södermanlands	2	4	10	12	6	1
Östergötlands	8	8	21	29	5	2
Jönköpings	5	6	9	23	3	1
Kronobergs	3	5	6	17	1	1
Calmar	6	7	11	26	5	9
Gotlands	2	2	2	10	1	—
Blekinge	4	2	4	9	3	2
Christianstads	5	4	10	23	3	1
Malmöhus	6	6	13	25	8	—
Hallands	3	4	8	11	5	—
Göteborgs och Bohus	6	5	20	21	5	1
Elfsborgs	7	6	18	28	5	—
Skaraborgs	7	7	16	27	6	—
Wärmlands	6	5	14	17	3	1
Örebro	4	4	16	17	4	—
Westmanlands	4	6	13	23	4	—
Kopparbergs	4	7	23	35	3	—
Gefleborgs	4	4	15	31	3	—
Wester-Norrlands	3	4	17	26	2	1
Jämtlands	2	3	14	25	1	—
Westerbottens	3	3	10	22	2	—
Norrbottens	2	3	15	17	3	—
Summa	104	117	317	516	89	20
Stockholms stad					1	
					90	

De judiciela tingslagen utgjorde 321, deraf 17 i Uppsala län, 23 i Östergötlands, 14 i Göteborgs och Bohus, 18 i Skaraborgs, 16 i Wärmlands.

Rikets ecklesiastika eller kyrkliga fördelningar vid slutet af år 1867.

Stift.	Prosterier.	Pastorat.	Kyrkosocknar.	Stadsförsamlingar.	Kapellförsamlingar.	Andra församlingar.
Uppsala	27	164	227	10	23	13
Linköpings	21	147	198	9	5	7
Skara	14	120	359	10	8	2
Strengnäs	15	103	154	10	8	4
Westerås	15	97	105	10	13	5
Wexiö	12	90	180	4	—	1
Lunds	24	235	414	15	2	13
Göteborgs	14	103	245	11	8	8
Calmar	7	43	62	3	2	1
Carlstads	12	44	124	4	7	3
Hernösands	15	88	144	8	23	11
Wisby	3	44	92	1	—	—
Stockholms stad	—	11	2	10	—	14
Summa	179	1,289	2,306	105	99	82

Obs. Till »andra församlingar» hänföras: Slotts-, Bruks-. Garnisons-, Hospitals- och Fångförsamlingar m. fl.

Städernes Statistik.

Städernes Namn, efter antalet invånare.	Invånare d. 1 Jan. 1868.	Taxeringsvärdet år 1865			Tull- fyr- och båkmedel år 1867	Krono-uppbörd 1866	Bevilln. för inkomst 1865.	Städerna i alfabetisk ordning.
		å Hus och Tomter.	å Jordbr. fastighet.	å allm. byggn. ut. stat:s.				
1 Stockholm	140,250	142,837.990	132.500	4,630,635	4,182,655	609,870	280,940	52 Alingsås
2 Göteborg	48,220	42,557.120	1,595,700	2,943,300	4,675,305	359,090	119,555	35 Arboga
3 Norrköping	23.710	21,178,700	707.900	1,189,700	525,090	151,055	33,620	65 Askersund
4 Malmö	22,980	13,505,500	1,790,925	510,100	992,555	154,571	33,215	81 Borgholm
5 Carlskrona	17,170	4,625,320	43.500	230,175	147,870	42,890	16,786	36 Borås
6 Gefle	12,910	7,477,700	1,499,770	458,443	287,190	86,290	23,570	19 Carlshamn
7 Uppsala	11,030	8,179,400	529,600	2,809,450	——	63,233	15,265	5 Carlskrona
8 Jönköping	10,370	5,810,100	584,500	236,700	78,300	56,970	12.795	22 Carlstad
9 Lund	10,270	5,555,000	970,500	772,800	——	56,620	11,750	15 Christianstad
10 Kalmar	9,300	3,722,000	350,100	359,000	225,800	50,495	9,750	33 Christinehamn
11 Örebro	8,935	5,545,770	707.442	479.510	——	56,600	13,745	63 Cimbrishamn
12 Helsingborg	7,525	4,085,600	644,000	208,050	234,825	43,770	9,820	44 Ekesjö
13 Landskrona	7,190	3,438,276	1,292,440	238,840	413,960	35,330	9,334	58 Engelholm
14 Linköping	6,975	3,966,060	485,900	644,000	——	29,940	9,580	55 Enköping
15 Christianstad	6,735	3,522,300	300,400	202,100	——	40,270	11,090	26 Eskilstuna
16 Ystad	6,320	2,952,500	630,500	133,000	160,650	37,170	8,670	18 Falun
17 Wisby	6,180	3,059,400	491,800	228,600	58,980	49,240	8,505	60 Falkenberg
18 Falun	5,790	2,756,850	219,930	515,200	——	45,390	8,370	50 Falköping
19 Carlshamn	5,510	1,963,580	——	234,300	130,740	24,660	6.146	90 Falsterbo
20 Sundsvall	5,440	2,977,400	724,300	166,000	204,620	44,220	10,885	6 Gefle
21 Halmstad	5,245	2,426,900	564,100	221,900	97,150	24,450	8,140	68 Grenna
22 Carlstad	5,220	2,669,230	567,220	290,475	82,800	49,865	8,305	2 Göteborg
23 Westervik	5,155	1,491.580	593,600	134,125	43,530	26,840	3,675	21 Halmstad
24 Westerås	5,140	3,062,200	455,400	300,125	——	64,785	9,380	78 Haparanda
25 Uddevalla	5,140	3,073,800	623,100	265,800	41,150	22,350	5,570	74 Hedemora
26 Eskilstuna	5,050	1,640,475	24,730	164,600	——	25,520	3.985	12 Helsingborg
27 Wenersborg	4,700	2,377,685	600,800	144,975	489	25,945	6,590	34 Hernösand
28 Nyköping	4,340	3,183,390	310,655	353,820	16,430	37,730	5,475	73 Hjo
29 Söderhamn	3,900	1,927,745	425,994	341,950	92,340	22,540	4,820	37 Hudiksvall
30 Sala	3,860	642.720	902,120	86,557	——	13,578	1,560	8 Jönköping
31 Lidköping	3,800	1,869,900	571,900	158,100	——	28,034	4,214	10 Kalmar
32 Wexiö	3,610	1,776,800	271,625	36,210	——	—	5,020	77 Kongelf
33 Christinehamn	3,560	1,203,400	434,100	271,700	——	15,530	2,965	85 Kongsbacka
34 Hernösand	3,470	1,619,150	282,330	242,158	92,370	21,765	7,395	47 Köping
35 Arboga	3,405	1,316,200	405,000	154,200	——	17,810	3,204	70 Laholm
36 Borås	3,150	1,535,900	326,400	284,300	——	21,720	4,347	13 Landskrona
37 Hudiksvall	3,090	1,548,100	337,800	210,300	53,265	18,510	4,990	31 Lidköping
38 Oscarshamn	3,016	819,320	——	89,930	34,870	16,165	1,974	72 Lindesberg
39 Wadstena	2,490	1,110,400	281,100	336,350	——	12,531	3,130	14 Linköping
40 Skara	2,435	893,000	715,000	219,250	——	11,513	2,080	53 Luleå
41 Mariestad	2,405	1,307,990	473,290	145,700	——	17,477	3,752	9 Lund
42 Warberg	2,370	1,377,900	288,100	105,900	52,150	13,180	2,740	4 Malmö
43 Umeå	2,300	1,328,200	286,100	112,500	66,050	11,410	4,455	83 Mariefred
44 Ekesjö	2,255	945,900	322,300	140,000	——	11,030	1,740	41 Mariestad
45 Södertelje	2,105	1,609,100	212,200	90,300	1,480	14,485	2,010	71 Marstrand
46 Philipstad	2,065	1,015,400	541,200	159,800	——	10,996	2,360	Motala köping

Städernes namn, efter antalet invånare.	Invånare d. 1 Jan. 1868.	Taxeringsvärdet år 1865			Tull- fyr- och båkmedel år 1867	Krono-uppbörd 1866	Bevilln. för inkomst 1865.	Städerna i Alfabetisk ordning.
		å Hus och tomter.	å jordbr. fastighet.	å allm. byggn. ut. stat:s.				
47 Köping	2,005	920,115	303,004	128,925	——	22,995	2,170	66 Nora
48 Sköfde	2,000	1,050,440	274,400	98,450	——	23,079	1,885	3 Norrköping
49 Trelleborg **	1,940	——	——	——	22,925	——	——	67 Norrtelje
50 Strömstad	1,930	953,900	73,600	61,000	38,270	13,310	1,890	28 Nyköping
51 Wimmerby	1,865	380,750	524,875	92,250	——	9,275	1,150	38 Oscarshamn
52 Alingsås	1,855	926,450	263,550	86,000	——	8,060	1,825	46 Philipstad
53 Luleå	1,825	791,700	393,900	116,500	21,790	11,643	——	57 Piteå
54 Östersund	1,765	1,282,000	243,000	57,950	13,950	11,950	2,920	30 Sala
55 Enköping	1,755	824,880	384,170	120,000	——	15,240	1,410	87 Sigtuna
56 Åmål	1,745	760,100	278,700	67,700	——	6,104	1,660	79 Skanör
57 Piteå	1,710	525,655	379,440	44,325	54,940	8,870	1,940	40 Skara
58 Engelholm	1,700	932,085	98,850	4,780	——	8,515	1,395	89 Skellefteå
59 Falköping	1,645	490,700	286,300	54,500	——	10,551	965	64 Skenninge
60 Söderköping	1,620	973,100	184,120	198,800	——	6,900	1,660	48 Sköfde
61 Strängnäs	1,590	889,490	305,750	186,330	——	7,645	1,770	1 Stockholm
62 Sölvesborg	1,530	834,500	198,620	90,250	17,885	6,610	1,710	61 Strängnäs
63 Cimbrishamn	1,520	653,900	110,500	50,000	——	6,040	1,515	50 Strömstad
64 Skenninge	1,500	453,505	305,860	54,200	——	6,430	920	20 Sundsvall
65 Askersund	1,435	653,570	340,620	8,400	——	7,075	1,510	86 Säter
66 Nora	1,375	610,400	247,300	88.500	——	9,760	1,738	29 Söderhamn
67 Norrtelje	1,370	710,700	80,600	77,800	320	8,495	1,540	60 Söderköping
68 Grenna	1,360	563,860	162,970	22,550	——	7,820	860	45 Södertelje
69 Falkenberg	1,330	513,100	203,800	41,000	——	7,180	995	62 Sölfvitsborg
70 Laholm	1,310	408,600	232,000	40,800	——	3,909	855	80 Thorshälla
71 Marstrand	1.310	739,740	30,000	97,600	27,320	5,870	1,275	49 Trelleborg
72 Linde	1,285	377,740	275,420	82,800	——	7,180	1.005	88 Trosa
73 Hjo	1,260	529,750	271,950	22,950	——	3,900	750	25 Uddevalla
74 Hedemora	1,225	575,060	414,235	36,000	——	10,300	1,050	75 Ulricehamn
75 Ulricehamn	1,080	410,400	121,200	24,200	——	6,890	1,315	43 Umeå
76 Waxholm †	1,058	336,440	28,400	25,450	40	6,611	735	7 Uppsala
77 Kongelf	950	602,980	125,000	35,865	3,830	7,590	1,150	39 Wadstena
78 Haparanda	880	298,750	18,750	15,150	59,125	—	1,585	42 Warberg
79 Skanör *	850	212,450	240,800	94,700	——	1,850	460	76 Waxholm
80 Thorshälla	834	250,375	253,450	35,300	——	8,620	550	27 Wenersborg
81 Borgholm	790	226,400	500	23,900	——		690	23 Westervik
82 Öregrund	734	177,585	90,466	45,200	1,395	3,150	570	24 Westerås
83 Mariefred	690	222,300	131,480	44,650	——	7,230	598	32 Wexiö
84 Östhammar	615	222,920	——	53,250	25	3,075	715	51 Wimmerby
85 Kongsbacka	550	395,300	39,500	34,750	——	9,945	925	17 Wisby
86 Säther	540	211,230	77,050	19,000	——	5,865	600	16 Ystad
87 Sigtuna	525	189,110	81,930	10,900	——	3,310	500	56 Åmål
88 Trosa	470	158,930	99,835	38,100	——	5,350	360	11 Örebro
89 Skellefteå	450	367,100	4,000	51,100	——	——	1,220	82 Öregrund
90 Falsterbo ***	305	——	——	——	——	——	——	54 Östersund
Motala köping	1,655	——	——	——	——	——	598	84 Östhammar

*) I taxeringsvärdena, kronouppbörden och bevillningsafgifter äro medräknade de för Falsterbo.
) från 1867 delad i lands- och stadskommun. *) Se Skanör. †) deraf garnisonen 245.

Register till »Allmän Öfversigt.»

A och B.

A.

Abbeshult. Gästgifvaregård i Wrå socken, Sunnerbo härad och Wexiö län, belägen omkring $^5/_8$:dels mil söder om socknekyrkan och en half mil från Hallands länegräns; skjutsar till:
Wrå, i norr . . . . $^7/_8$:dels mil.
Ahlehulorne, sydvest . . $1^7/_8$:dels mil.

Abbotsnäs, frälse-säteri i Floda socken, Oppunda härad af Nyköpings län, har en vacker belägenhet vid sjön Floden, 6 mil från Nyköping, och består af 1 mantal säteri, med Sjölunda, $^1/_2$ mant. frälse, samt qvarn och såg. Abbotsnäs har fordom tillhört Juleta kloster, då det fick sitt namn. Genom Westerås recess 1527 indrogs det till kronan och donerades 1573 till Lars Westgöthe, derefter till dess måg Bastian Donat med frälsefrihet, och efter hans död ärfdes gården af hans dotter, Katarina, som var först gift med Henrik Richter, adlad Gyllenpistol, och sedan med P. Ellendorph, död 1688. Abbotsnäs reducerades, men utbyttes åter till frälse af sonen med första giftet, Karl Gyllenpistol, sedermera general och friherre, död 1695; tillhörde dennes arfvingar 1719 och mågen L. Kagg 1728, dess son, fändrik B. C. Kagg, 1760. De sednare egarne voro: löjtnant Klingenberg 1770, Segerström 1795, derefter Örbom, ryttmästaren Elof Ihre, död 1828, och hans enka Elis. Lovisa von Celsing 1854.

Abild, en socken i Årstads härad af Halmstads län; arealen kan ej med säkerhet bestämmas. Inom socknen äro flera sjöar, af hvilka Mosjön och Efsjön äro de betydligaste, de öfriga äro små och belägna på byarnas och gårdarnas egor. Så äro sjöar vid Örsedal, Borsered, Ryd, Kjersäs o. s. v. Några betydligare vattendrag finnas icke inom socknen; men bland de mindre kunna anmärkas Eftaån, hvilken ofvanför hemmanet Eften faller ur Drengsereds in i Abilds socken, som den genomrinner in i Asige sockens skogsbygd; Börjeredsån, bildad af små vattendrag i trakten af Pukabol, flyter genom en liten sjö in i Asige; Musån, kommer från Mosjön, genomskär Abilds utmark och går åt Skönevad, samt Folabäck, förenad med Lunnagårdsbäcken ifrån Årstad socken, som vidgar sig vid Abildsbro och går åt Sannarpsmylla. Socknen är på sätt och vis delad i tvenne hälfter, hvaraf den ena är skogsbygd och den andra bergsbygd. Rådande jordmånen är svartmylla, här och der blandad med sand; i skogsbygden åter träffas på några ställen en rödaktig mager grusjord, som i orten kallas *rödpösa*. Ibland berg förtjenar det för sina starka silfverdrag märkliga Säberg, beläget vid landsvägen mellan kyrkan och prestgården, en särskild uppmärksamhet. Näringar äro åkerbruk och boskapsskötsel, jemte någon husslöjd. Socknen innehåller $32^3/_4$ oförmedlade och $26^{11}/_{24}$ förmedlade mantal, samt hade 1810 740, 1840 748 och 1856 833 invånare. Socknen har både fast och ambulatorisk folkskola, med hvar sin examinerad lärare. År 1856 besöktes den förra af 41 gossar och 33 flickor, och den sednare af 14 gossar och 17 flickor, samt undervistes 11 gossar och 5 flickor i föräldrahemmet; tillsammans 66 gossar och 55 flickor. Abild utgör för sig sjelft ett patronelt pastorat af 3:dje klassen, tillhörande Halmstads kontrakt af Göteborgs stift. Patron-rättigheten tillhör egaren af Hjulebergs säteri. Kyrkan, fordom kallad St. Johannis, är belägen på en jemn plan, $3^1/_2$ mil från Halmstad och 2 från Falkenberg. Hon är byggd af sten, 43 alnar lång och 12

bred, och försedd med torn. Utanpå kyrkans östra mur äro general-majoren och landshöfdingen B. Lilliehööks och hans frus Anna Ekeblads i sten uthuggna sköldemärken jemte årtalet 1669; deras familjgraf, en utbyggnad på norra sidan af kyrkan, är till öfra delen öppen inåt kyrkan och begagnas till sittplats vid gudstjensterna af Hjulebergs herrskap. Större delen af kyrkans silfver är ditskänkt af slägten Lilliehöök. I kyrkotornet hänger en klocka, som med lika svårläst som besynnerlig stil, har denna inskrift: *ΊPR + T + VR Denne klocke lod Olaus Tott stöbe med Sognemends tillhjelp 1538.* Socknens namn har fordom skrifvits *Abelt, Abbel, Abolt* och *Abeld.* Det härledes från Apel (trädet), med påstående att b fordom hade ljud som p; och en sägen derom är följande: »Det är i synnerhet i södra Sverige en vanlig saga, att man vid val af plats för en tillämnad kyrkobyggnad spännt ett par tvilling-oxar för en bjelke, sten eller annat och låtit dem sedan gå hvart de behagade; finnes äfven här. Oxarna hafva stadnat under en apel, der kyrkan sedan byggdes och fick deraf sitt namn.» På fornlemningar har socknen ringa förråd. På norra sidan om kyrkan i Abilds gärde äro tvenne ovala stenkretsar. På en höjd nära Hjuleberg är en sten, i hvilken flera mindre hål äro uthuggna omkring ett större, som är i midten; möjligtvis offerbord; troligen en s. k. elfqvarn. I de af allmogen omtalade jättefjät i härvarande berg igenkänner fornforskaren endast natur-formationer, icke några spår efter våra hädangångne förfäder. Vid Ryd gjordes i slutet af förra århundradet ett jordfynd, bestående af en guldring om 4 dukaters vigt, på hvilken Kristi korsfästelse föreställdes. Ryd skall fordom varit en stor herrgård. Icke långt från Hålryd, ¾ mil från kyrkan, är ett berg, Kyrkoberget kalladt, hvarpå fordom varit en andaktsvård. Blott ett säteri, *Hjuleberg* (se denna art.), och en by, Abild, finnas i socknen. Adress: Falkenberg.

Abo. Gästgifvaregård uti Högsby socken, Handbörds härad och Kalmare län; skjutsar:

I nordost till *Brötterum* . .	1½	mil.
I sydvest till *Kråksmåla* . .	1	mil.
I norr till *Staby*	1¾	mil.
I nordost till *Åby*	2¼	mil.

Abusa, ett skatte-rusthåll om 1 mantal, i Hellestads socken och Torna härad af Malmö län, har en utmärkt vacker belägenhet, är väl bebygdt och har en väl anlagd trädgård. Denna egendom har först tillhört slägten Tigerschiöld, och i början af 1700-talet egdes den af häradshöfdingen i Torna härad Wickman Tigerschiöld, som afled 1723 och begrofs i Dalby kyrka, hvilket vidare omtalas under rubriken *Dalby.* Sedan innehade lagman Tigerschiöld gården, och sednare egare hafva varit: ryttmästaren Örling, löjtnant Warg, löjtnant Kohrtz, häradshöfding Appelberg, kapiten friherre J. Gyllenkrok, krono-befallningsman J. Berlin; köptes 1825 af kronobefallningsmannen N. Klow. Egendomen såldes sedan delvis; och köpte kapiten Ljungman 1827 större delen, som han sedan lät enskifta från det öfriga och anlade der en enskild gård, kallad Eliselund, som är väl bebyggd af ekekorsverke med tegelväggar. — På backen norr om Abusa gård är en sten upprest, som har denna inskrift: *Centurioni. qui. ad. Pultavam. fortiter. occubuit. Carolo. Filio. Pater. Ludovicus. Fahlström. in. memoriam. posuit.*

Ackjern eller **Ackjär** och **Akärn,** ett jernbruk i Lungsunds socken och Filipstads bergslag af Karlstads län. Här fanns år 1639 1 stångjernshammare; år 1689 erhöll bruket nya privilegier och hade 1695 1 hammare och 2 härdar. Bruket bestod år 1840 af 2 härdar samt hade 402 sk℔ 10 l℔ privil. årligt smide mot 3 sk℔ 10 l℔ hammarskatt, och brukets tillverkning utskeppades på Göteborg. Det eger nu 2 fria härdar, med oinskränkt smidesrätt, och 52 sk℔ 10 l℔ frälsesmide. År 1719 var brukspatron Camitz egare af bruket, år 1840 L. M. Ekelund, och nuvarande egaren är C. af Geijerstam.

Acklinga, en socken i Wartofta härad af Mariestads län. Arealen kan icke uppgifvas. Tvenne sjöar finnas inom

socknen, kallade Hyttesjöarne, och åarna Tidan och Ösan gå härigenom. Jordmånen är sandblandad lera och mylla. Näringar finnas egentligen inga andra än åkerbruket, och detta klent; här sås mest vårsäd. Socknen, med annexerna, innehåller 48 11/16 förmedladt mantal. Folkmängden var 1810 367, 1840 451 och 1856 491 invånare. Socknen har ambulatorisk folkskola, som besöktes 1856 af 23 gossar och 17 flickor, och undervisningen förestods af en lärare. Acklinga, jemte annexerna Ångarp eller Agnetorp och Baltak, utgör ett regalt pastorat af 2:dra klassen, tillhörande Kåkinds kontrakt af Skara stift. Kyrkan, som ligger 4 mil från Skara, 2½ mil från Sköfde och 5¼ mil från Jönköping, är byggd af sten 1778 och försedd med torn 1791. Hon är stor och ljus. Vid Källebacka här i socknen är en helsokälla, som är approberad och varit mycket besökt. Adress: Sköfde.

Adamsberg, ett frälse-säteri i Rimbo socken och Sjuhundra härad af Stockholms län, är en gammal egendom och kallades i äldre tider *Skälby* och *Fram-Skälby* till skiljnad från andra i orten belägna gårdar med samma namn. Under detta namn förekommer egendomen år 1468, då riksrådet Bo Karlsson gaf 2 markland »i Skälby, i Rimbo Härede sokn, till Klara kloster för sin lägerstad och för sin själ och för hans förfäders själarn, enligt hans svågrars, Nils Stures och Steffan Ulfssons, intyg af samma år. Egendomen blef troligen vid reformationen indragen till kronan, i hvars ego den utan tvifvel en längre tid var, emedan icke några egare äro kända förr än 1626, då riksrådet Nils Stjernsköld sålde den till friherre Bengt Oxenstjerna till Ekebyholm här i socknen, och följde gården sedan till nyaste tider nämnda gods, hvilket sedan egdes af grefliga slägten Horn, som ännu innehafver Adamsberg, hvilket namn riksrådet grefve Adam Horn, efter sitt, gaf gården, sedan han blifvit egare deraf i första hälften af 1700-talet. — Egendomen, som har en vacker belägenhet nära sjön Testens södra strand, består af Adamsberg, 1 mantal frälse-säteri och 1½ frälse, samt underlydande 3/8 mantal. Gården är väl bebyggd och försedd med vacker trädgård och andra planteringar. — Vid gården äro ättehögar, och på egorna är en god källa, som fordom varit offerkälla.

Adelsnäs, fordom kalladt *Näs*, ett frälse-säteri i Åtvids socken och Bankekinds härad af Linköpings län, är beläget vid Bysjöns södra strand, 3 7/8 mil från Linköping och 1/8 från kyrkan. När Näs först bebyggdes till herresäte är okändt; men dess första kände innehafvare var befallningsmannen på Westerås slott Johan Persson, död 1623, och förut, 1619, hade egendomen blifvit donerad till guvernören Nils Assersson Mannersköld, gift först med Kristina Böckler och sedan med Anna Wrangel, och efter hans död 1655 tillföll det först hans son och sedan sonsonen G. M. Mannersköld och dess fru Adriana de Besche, från hvilka egendomen reducerades, men utbyttes af deras arfvingar från kronan. Egendomen innehades sedan af ryttmästaren Otto Reinhold Bock, gift med en de Besche och död 1704, derefter af öfversten Frans Edvard Fock, gift med Eva Mannersköld, och efter hans död 1738 såldes af arfvingarna Näs till kapitenen grefve Fredrik Ulrik von Rosen och af denne 1764 till krigsrådet, sedermera landshöfdingen friherre Johan Adelsvärd. Han gjorde så väl Näs som Åtvidabergs kopparverk och derunder lydande gårdar och hemman, uppgående till omkring 70 mantal, till fideikommiss d. 20 Dec. 1781, hvilket stadfästades af K. M:t 1782, och godset fick dervid namn af Adelsnäs. Sedan har fideikommisset tillhört nyssnämnde Joh. Adelsvärds son, öfversten friherre E. G. Adelsvärd, och dennes son, kabinettskammarherren friherre Jac. Karl Adelsvärd, gift med Maria Sleman, och eges nu, efter fadrens död 1852, i fjerde ledet af sonen, kabinettskammarherren hos H. M. Konungen, friherre Erik Seth Adelsvärd.

Adelsnäs är en bland de vackraste egendomar i Östergötland, beläget vid en liten täck insjö, och dess omgifningar, af naturen redan herrliga, äro anlagda med mycken smak samt stora omkostnader. Det är i synnerhet ka-

binettskammarherren friherre J. K. Adelsvärd, som under de sednare åren vinlaggt sig om gårdens förbättring och försköning på ett mer praktfullt och med tidens smak förenligt sätt. Åbyggnaden i mangården består af ett karaktershus, med frontespice, af trä, beklädt med tegel, samt tvenne rymliga flyglar och tvenne paviljonger af sten, alla af en vånings höjd. Den ena af de sistnämnde upptages af en biljardsal, och i den andra förvaras ett ganska stort och dyrbart bibliothek, börjadt af landshöfdingen J. Adelsvärd och förökadt af efterträdande egarne. Intill gården ligger en vacker park, om 27 tunnlands areal, och i förening dermed en större trädgård om 6 tunnland; de äro anlagda, utvidgade och försedda med orangerier och drifhus af öfverste Adelsvärd, och har deras förbättring och försköning sedan den tiden oafbrutet fortgått. Dessutom finnes en djurgård vid egendomen. Ladugården är byggd af korsvirke med tegel. — Egaren af Adelsnäs har, enligt K. resolution af d. 3 Febr. 1779, Jus patronatus till Åtvids pastorat och tillsätter både kyrkoherde och komminister.

Godset består inom Åtvids socken af Adelsnäs, 2 mantal frälse-säteri med 5 torp, en mängd stugor för arbetarne och 4 salpeterlador; Slefringe, 2 mant. skatte-säteri, och dessutom $12\frac{1}{4}$ mant. skatte, $1\frac{1}{4}$ mant. krono och 15 mant. frälse, samt gastgifveri $\frac{3}{4}$ och i Kinds härad $1\frac{1}{4}$ mant., allt med en mängd torp och lägenheter; tillsammans $40\frac{1}{2}$ mantal, utom säterierna. Dertill komma 2 qvarnar, med tillhopa 6 par stenar, och 2 sågar. År 1852 var Adelsnäs fideikommiss, nämligen det, som ligger inom socknen, taxeradt till 1,282,190 rdr, hvaraf för $32\frac{13}{24}$ hemman 122,190; dertill komma såsom enskildt arf eller aflinge-egendom, sterbhuset tillhörig, $\frac{23}{24}$ mant. skatte, taxeradt till 3,410 rdr. År 1850 brukades inom socknen $18\frac{1}{4}$ mant. med eget folk, de öfriga af arrendatorer och bönder. Inberäknadt hvad i andra socknar inom och utom länet hörde under fideikommisset särskildt, eller sterbhuset gemensamt, var hela taxeringsvärdet för det förras egendom år 1852: $1,482,864\frac{1}{2}$ rdr, och för det sednares $504,770\frac{1}{2}$ rdr. I andra socknar höra till fideikommisset följande jordegendom, nämligen: i Linköpings län $16\frac{11}{24}$ mantal, taxerade till 94,509 rdr, och i Kalmare län $14\frac{1097}{3344}$ mantal, taxerade till $106,165\frac{1}{2}$ rdr. Sterbhusets arfve- och aflinge-gods utgjorde i Linköpings län $41\frac{63}{64}$ och i Kalmare län $28\frac{15447}{16720}$ mantal, taxerade till $281,509\frac{1}{2}$ rdr.

Adelsö, en socken i Färentuna härad af Stockholms län, består af Mälaröarna Adelsö samt de mindre Björkö och Kurö, tillika med några holmar, alla liggande mellan Norra och Södra Björkfjärdarna samt Prest- och Hofgårdsfjärdarna jemte Svinsundet, och upptagande tillsammans en areal af 0,[illegible] qv. mil. Den största ön, Adelsö, en bland de vackraste i Mälaren, har en omvexlande natur af berg- och skogsmark, här och der bevuxen med löfskog och derimellan åkerfält och ängar, och allt tillkännagifver en gammal och rik odling. Björkön och Kurön, äfven med gammal odling, äro mer bergländiga och till en del skogbevuxna. På den förra är en höjd, hvarifrån man har en vidsträckt utsigt, icke allenast öfver ön, utan äfven öfver de omgifvande. Jordmånen är dels lera, dels sandmylla; hufvudnäringarna äro åker- och trädgårdsbruk, och bland binäringar är sjöfart med 3 storbåtar. Ön har till sednare tider haft skog till husbehof. — Socknen innehåller, allt inbegripet, $28\frac{23}{48}$ oförmedl. och 19 förm. mantal, hvaraf $14\frac{1}{2}$ skatte och $4\frac{1}{2}$ frälse. Folkmängden var 1810 444, 1840 575 och 1856 600 personer. Socknen har fast folkskola med examin. lärare. År 1856 besöktes den af 27 gossar och 16 flickor; dessutom undervisades 3 gossar och 2 flickor i fädernehemmet; således tillsammans 30 gossar och 18 flickor. — Adelsö utgör ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen och tillhör Svartsjö kontrakt af Uppsala stift. Här finnes icke komminister; men K. M. anslog d. 8 Sept. 1756 af Dalby hemman här i socknen 12 t:r 6 fjerd. $3\frac{1}{2}$ kpr spannmål till en adjunkts underhåll. — Kyrkan, som ligger 5 mil från Stockholm och 12 från Uppsala, är gammal,

men reparerad i sednare tider; hon företer numera inga märkvärdigheter.

Öns namn, eller rättare den der fordom liggande Kungsgårdens, skrefs fordom *Alsnu* eller *Alsnö* och äfven *Alnu* och *Alnö;* hvaraf det härleder sig är svårt att utforska; men att det kommer af adel, som bott på ön under Birkas lysande tid, är en orimlighet. Ön omtalas 1314 såsom hörande till »Trögdh af Fiædhrundia.» Dessa öar, likasom de öfriga omgifvande, äro en urgammal bygd med stor rikedom på fornlemningar och minnen, detta kanske i större grad, än någon af de öfriga Mälareöarna ega. Nästan alla de slag af fornlemningar, som förekomma på medlersta Sveriges jord, äro här förenade. Runstenar uppgifvas 2 vid kyrkan, 1 på Björkö och 1 vid Hofgården, der den ryktbara kungsgården Alsnö låg, af hvilka stenar den sistnämnde är märkvärdigast; men runristningen, inhuggen i en jordfast klumpformig sten, är svårläst. Grafhögar, bautastenar och stensättningar finnas nära nog vid hvarje gård och by på Adelsön. De märkligaste grifthögar, och i stor mängd, förekomma norr om kyrkan, af hvilka de största kallas Kungshögar, tre till antalet, likasom vid Gamla Uppsala; men de härvarande hafva sina fotstensbeläggningar ännu i behåll, och ett stycke derifrån är en tingshög, så att platsen i sin helhet har mycken likhet med den Uppsaliska. Vester om kyrkan är en ovanlig stensättning, och der finnes äfven en mängd mindre grafkullar. För öfrigt förekomma: norrut vid Stenby en mängd större och mindre grafhögar, med stenbeläggningar nedtill och stensättningar i flera former, och söder och öster ut från samma by en gammal grift i skeppsform; vid Mälby äro mindre grifthögar, hvaraf en kallas *Kung Rackas graf;* vid Bärby äro flera fornlemningar, deribland en sällsynt trekantig stenpelare i en äfven trekantig stensättning; der finnas också grafhögar; vester ut på Björkö vid sjön är en sådan mängd grafhögar, att intet ställe i hela Skandinavien, om ej fordom Ulluna nära Uppsala, kan uppvisa något dylikt, och ännu räknar man der fem högar, men fordom troligen dubbelt; bland de stora märkas i synnerhet tre, som ligga i en rad, och hvaraf en kallas *Ormhögen;* här tyckes fordom också varit en tingsplats. På många ställen här på öarna finnas lemningar efter fästen och skansar, såsom vid Hofgården den s. k. *Borgskansen* och *Skansberget* vid Stenby; äfven hafva skansar varit vid Mälby och på Ellholmen, andra att förtiga. Lemningar efter gamla hamnar ser man äfven här och der vid stränderna, såsom vid norra sidan af Adelsön, Köpmansviken och Korsshamn. Ruiner efter den under Folkunga-regent-tiden ryktbara kungsgården *Alsnö* synas ännu vid byn Hofgården, som deraf fått sitt namn. Detta slott, som var 100 alnar långt och 40 alnar bredt, omnämnes i handlingar från början af 1200-talet, då konungarne ofta vistades der, och var ännu i godt behåll omkring år 1420, då Alsnö slott och län upptages i kon. Eriks af Pommern jordebok bland kungsgårdarna. Så väl detta slott som den fordna köpstaden Birka, som man äfven tror hafva legat på Björkö, äfvensom några andra märkliga fornlemningar härstädes komma under sina egna namn att vidare beskrifvas. Slutligen må nämnas, att man både på Adelsö och Björkö, men sparsammare på Kurö, hittat en mängd dyrbara och märkvärdiga fynd, i synnerhet uti den s. k. *Svarta Jorden* i norra delen af Björkön, nu ett åkerfält med svartmylla af särdeles stark färg och ovanlig sammansättning, der fordom nämnda stad skall varit belägen. I denna jord, den enda i sitt slag, har man hittat åtskilliga mynt, såsom konstantinopolitanska från 8- och 900-talen, flera kufiska och forntyska silfvermynt, många spännen, knifvar, skeppsnaglar, nycklar, arbeten af guld, silfver, koppar, kristall och bernsten, guld- och silfvertenar (betalnings-ringar), perlor, skålar af koppar och lera, sköldbucklor och åtskilliga vapen m. m.; och det i en otrolig mängd. I grafhögar och andra grafställen har man funnit många urnor af lera och några af koppar, stridsyxor, svärd, beslag på rustningar af koppar, malm, jern och äfven af silfver, vidare fruntimmersprydnader, kopparkärl m. m. Kufiska mynt hafva äf-

ven här hittats, hvaribland ett 1815, slaget under kalifen Almoktader Billahs tid (908—932) inom en ringmur. — Blott 3 gårdar nämnas i handlingar från 12- och 1300-talen. Den betydligaste gården inom socken är Stenby. Adress: Stockholm. Följande ställen inom socknen beskrifvas vidare under sina namn: *Stenby* (säteri), *Hofgården* (fordom Alsnö), *Björkö* (Birka), *Björkö by*, *Kungshögarna*, *Ingas Graf*, *Kung Rackas Graf* och *Ansgarii Monument*.

Adelöf, en socken i Norra Wedbo härad af Jönköpings län, har en areal af 23,143 tunnland. Marken är i allmänhet bergaktig, och såsom utgörande någon del af den fordna Holaveden och till en del uppgående i den stora bergskedjan öster om Wettern, har den, särdeles åt sednare sidan, en viss vildhet i sin karakter, men förlorar denna i samma mån som hon sträcker sig mot sjön Noen, der egorna blifva ännu bättre, landskapet vackert och mindre bergigt. Icke dess mindre har socknen äfven i förstnämnda trakt god, men merändels mycket stenbunden jord; lera till botten träffas äfven på sina ställen. Hufvudnäringen är åker- samt skogsbruk och boskapsskötsel. Socknen har rykte att ega goda betesmarker; det är ock härstädes vanligt, att bönderna om våren köpa oxar från södra Småland, göda dem på betet under sommaren och sälja eller slagta dem om hösten, hvilket gifver dem rätt god inkomst. Skogen är mer än tillräcklig för eget behof. Socknen innehåller 63 $^1/_8$ oförmedl. och 53$^3/_4$ förmedl. mantal, hvaraf 19,813 skatte, 6,875 krono, 21,812 frälse och 5,25 säteri. Folkmängden var år 1810 1,577, 1840 2,111 och 1856 2,283 personer. — Socknens folkskola är egentligen ambulatorisk; men läsningen hålles tidtals i ett skolhus af en examinerad lärare. År 1856 besökte 223 gossar och 219 flickor skolanstalten, och dessutom erhöllo 30 gossar och 40 flickor undervisning hemma; tillsammans 253 gossar och 259 flickor. Socknen är delad i 2 s. k. skatar, hvardera med en lärare och läsrotar. Skolan flyttas hvar åttonde dag och återkommer efter 6 veckor till samma rote. Lördagsförhör hållas med de till veckans läsrote ej hörande barnen. Om Söndagen, under den vackra årstiden, hålles ock förhör i kyrkan. Landshöfding Bergenstråle har skänkt en fond till premier åt fattiga och sediga barn.

Adelöf är ett regalt pastorat af 2:dra klassen, tillhörande Norra Wedbo kontrakt af Linköpings stift. Nuvarande kyrkan, belägen 2 $^1/_8$ mil från Grenna, 4 $^1/_4$ mil från Ekesjö och 9 från Linköping, blef, efter en långvarig rättegång om läget, ändtligen nybyggd af sten åren 1830—33 och invigdes första advents-söndagen sistnämnde år. Hon är vacker och ljus och är väl belägen. Den gamla träkyrkan, som säges vara uppbyggd år 1428, således öfver 400 år då hon nedrefs, var till slut ganska skröplig. Om dess ålder vittnade åtskilliga väggfasta prydnader, bland hvilka voro tvenne taflor, målade på guldbotten under katolska tiden, som synes deraf, att de föreställa händelser ur martyrhistorien. Ehuru af stort konstvärde, blefvo de vid gamla kyrkans nedtagande förstörda; det är dock högst bedröfligt, att sådan vandalisk förstörelse kan i vår upplysta tid ske, då presternas ovilkorliga skyldighet är att på vederbörlig ort anmäla alla fornlemningar, som finnas i en under deras vård stående kyrka, innan hon nedrifves.

Adelöf, likasom andra socknar i N. Wedbo härad, hörde till Wisingsborgs grefskap för Braheslägten, beräknad till 62 mantal. Med denna samt Wireda och Haugrida socknar förökades grefskapet af drottning Kristina genom gåfvobref 1646. Till grefskapet hörde dock icke säterierna Näs och Södraholm, med tillhörande frälse, äfvensom några andra frälsehemman, som innehades af särskilda adelsmän, såsom Äpplehult och Löfstad af en Johan Hård, Ulfsbo af en fru Ebba Soop och Fotsjö af en fru Elsa Soop, alla belägna i denna socken. Fotsjö blef sedermera säteri; men säterifriheten öfverflyttades år 1792 af dåvarande landshöfdingen i Jönköping, friherre Fr. Ulr. Hamilton, på ett hemman i Wreta by i Grenna socken, som då blef kalladt Wretaholm. Flera egendomar nämnas i handlingar från med-

let af 1200-talet. — Bland härvarande fornlemningar må följande nämnas: icke långt från kyrkan är en betydligare grifthög; vid Södraholms sätesgård i en hage är ett forntida tingsställe, och på prestgårdens egor är en hednisk grafplats samt stensättningar, med tradition om en gammal stad, kallad *Vulberg*. De betydligaste egendomarna inom socknen äro *Näs* och *Södraholm*, hvilka beskrifvas under deras namn. På Nostorps bys egor är Adelöfs marknadsplats belägen, der marknad hålles blott en gång om året, i September månad. Gästgifvaregården Hult ligger äfven här i socknen. Adress: Grenna.

Adlerskog, ett frälse-säteri i Eneby socken och Kinds härad af Linköpings län, beläget vid en liten sjö, är grundadt på Helleby, hvaraf 2 mantal varit kyrkohemman, det ena köpt från kronan af grefvinnan Maria De la Gardie, det andra, jemte 1 mantal skatte, doneradt 1651 till biskopen i Linköping Samuel Enander, af hvars 17 barn de öfverlefvande adlades under namnet Gyllenadler, hvarefter gården fick namn. Efter fadrens död 1670 tillföll godset arfvingar. Assessor Salomon Gyllenadler innehade det som säteri af 4 mant. 1683, Jonas Gyllenadler 1700; det såldes af kommendören S. Gyllenadler till lagman M. Palmstjernas enka, B. M. Preutz, och af henne till hennes måg, kapt. friherre C. Cronhjelm, gift med Kristina Palmstjerna, hvilken innehade egendomen som säteri af $3^1/_2$ mantal frälse 1726 och ännu på 1750-talet. Derefter kom den till slägterna Hammarsköld och Breitholtz 1783, sedan till slägten Westerling; majoren Westerling egde det 1825, och hans enkefru, Sofi Helvegh, 1829; men 1830 och 1832 bonden Jakob Månsson. Egendomen bestod då af Adlerskog $3^1/_2$ mantal frälsesäteri med underlydande Axhult $^1/_4$ mantal skatte med såg; Långsbo $^1/_4$ mant. skatte och Fyllingsbo $^1/_2$ mant. frälse. Här är ett tröskverk, som drifves af en å, som flyter från en närbelägen sjö genom ladugården, samt en såg. Gården är bebyggd för ståndspersoner, har trädgård och alléer.

Adolfsberg, en helsobrunn och badinrättning i Ånsta socken, Örebro härad och län, $^3/_8$ mil från nämnde stad. Här äro 2 källor. En är mycket gammal och har varit offerkälla, som fordom begagnades på vissa dagar till allehanda vidskepliga upptåg; den blef 1613 undersökt och antagen till helsokälla. Den andra källan är i sednare åren upptagen. Denna inrättning har varit mer och mindre besökt, tilldess den genom ett bolags försorg blifvit försatt i behörigt skick. Sjelfva anläggningen är på en gång ganska smakfull och tillika högst ändamålsenlig, så att de besökande få sina billiga fordringar tillfredsställda. Byggnaderna, såsom badhus, värdshus, brunnssalonger m. fl., äro rymliga och beqväma. Parken i trakten omkring källan är ganska vacker, och har bolaget der låtit plantera vid pass 8000 träd. Af källans vatten äro bildade flera små kanaler, dem konsten ledt genom parken och på flera ställen öfverbyggt med vackra broar och kinesiska bryggor. Mellan kanalerna framslingra engelska gångar, så att det hela erbjuder en behaglig promenad. År 1839 gjordes här en inrättning för både kalla och varma bad, och i badhuset betjenas nu med alla slags bad; i synnerhet har den å stället befintliga gyttjan med framgång blifvit använd till badning.

Adolfsforss (Öfre), ett jernbruk i Köhlens socken och Jösse härad af Karlstads län. År 1744 d. 29 Nov. utfärdades privilegium för L. M. Uggla m. fl. på 1 ämneshammare; år 1762 erhölls genom Kongl. resolution rättighet å stångjernssmide, och året derefter utfärdade Bergs-kollegium resolution på smidet vid Öfra Adolfsforss, hvilket beviljades endast med 1 hammare till manufakturämnens beredande för 400 sk℔ tillverkning. Genom Kongl. resolution af den 13 Januari 1824 förvandlades tills vidare ämnessmidet till stångjernssmide, och år 1839 d. 4 Febr. utfärdades privilegium å förvandlingen af ämnessmidet till stångjernssmide mot nedläggande af plåtsmidet med 500 sk℔ mot $1^1/_2$ procent hammarskatt. Bruket hade år 1840 2 härdar och 900 sk℔ privil. årligt smide, samt en icke obetydlig spik- och manufaktursmides-

tillverkning och stålugn, allt med köpetackjern. Det har nu 2 ofria härdar med samma smide och hammarskatt som 1840. Brukspatron L. A. Groth egde bruket 1845, och hans arfvingar för närvarande. Brukets utskeppning sker på Göteborg.

Adolfsforss (Nedre), ett jernbruk i samma socken, som ofvan är omnämndt; har nu 2 ofria härdar samt i allt lika privil. årligt smide samt spik- och manufaktursmide som Öfra Adolfsforss. Se Noreberg.

Afholmsberget. Berg i Helsingland, Bjuråkers socken, vid nordvestra stranden af Norra Dellen (61° 54′ n. br.), höjer sig till 740 fot öfver hafvet och 600 fot öfver Dellens vattenspegel.

Afhulta, fordom **Stafstorp** kallad, en gård i Munktorps socken, Snäfringe härad af Westerås län, har vacker belägenhet vid Mälaren. Gården har i drottning Kristinas tid blifvit försåld från krono till skatte. Sedermera har den tillhört fru Hirschman, direktör Björk, biskop Wijkman och brukspatron Iverus. Af fornlemningar märkas i närheten af Afhulta ruiner efter en skans eller borg med ringmurar samt en bautasten. År 1825 fann man vid Stafsby 5 st. menniskoskeletter tätt och rakt liggande bredvid hvarandra.

Aflebo-Sjön. Sjö i Södermanland, hörande till Trosa-åns vattensystem. Sjön, som äfven kallas Lillsjön, afbördar sig i sjön Nyckeln. Höjden öfver hafvet 37 fot.

Aflången. Insjö i Linderås socken af Norra Wedbo härad i Jönköpings län, märkvärdig derföre, att, enligt anteckning i Linderås kyrkobok, assessor J. L. Bogeman på Göberg der låtit år 1800 plantera braxen, som bibehållit sig och förökats.

Afva. Gästgifvaregård vid strandvägen uti Nordmalings socken af Ångermanland och Westerbottens (Umeå) län, norr om Degerfjerden; skjutsar till:

Lefvar, nord nordost . . . 1 ½ mil.
Önska (i Hernösands län), sydv. 2 mil.

Afvelsäter. Gästgifvaregård i Karlstads län, Tveta socken och Näs härad, ¼ mil söder om socknekyrkan; skjutsar till:

Åmåls stad, sydvest . . . . 1 mil.
Gränsjön, nordvest . . . . 1 ¾ mil.
Göstakrog, nordost . . . . 1 ¼ mil.
Norra Ed, n. n. o. . . . . . 1 mil.

Afvern. Sjö i Nerike, Skyllerstads härad, på gränsen mot Östergötland. Sjön upptager vattendrag från Hjerta- och Baflinge-sjöarna, Bjurhulta-sjön samt Stora och Lilla Kringsjön; sjöns aflopp är Ysinge- eller Haddebo-ån, som passerar talrika sjöar, Wifbotten, Björklången, Björksjön, den milslånga Ormlången m. fl. och slutligen faller ut i Ysinge-viken af sjön Glan.

Aggarp, 2 mantal, och Stora Årbufvud eller Ekholmen, 1 mantal, frälsesäteri i Kulltorp socken och Westbo härad af Jönköpings län, hafva tillhört 2:ne gamla slägter, först Store och sedan Hård, hvilken sednare en längre tid innehade godsen. Den förstnämnda gården är belägen på en höjd norr om sockenkyrkan, och den sednare vid Albo-sjö, äfven i Kulltorp socken. Den förste kände innehafvare af dessa gods var Bengt Andersson Store, som fick dem i förläning 1565 af konung Erik XIV. Sedermera innehade riksamiralen friherre Karl Karlsson Gyllenhjelm gårdarna, hvilka han, tillika med Tyllstorp och Broddhult, i arf lemnade till Estrid Store, som var gift med Anders Bengtsson Hård, page hos konung Gustaf II Adolf, hvilken sedan skref sig till Aggarp och Törestorp, äfven liggande i Kulltorp. Genom detta gifte kommo gårdarne till slägten Hård i sednare hälften af 1600-talet, och Aggarp förblef, jemte Århufvud, i den omkring ett århundrade. Ofvannämnde Anders Hårds och Estrid Stores son, drabanten hos kon. Karl X Gustaf, Hård, ärfde sedan begge gårdarna och derefter på 1700-talet sonen, majoren Gabriel Fredrik Hård, som var gift med B. H. Morat. Vid arfskiftet efter G. F. Hård delades gårdarne, tillsammans utgörande 2 mantal, sålunda, att sonen Fredrik Ad. Hård fick ett mantal i Århufvud, eller som det då kallades Ekholmen, och mågarna, sergeanten Vornitz och löjtnanten G. Gyllenstieg, fingo

hvar sitt ½ mantal i Aggarp. Den förre, F. A. Hård, innehade Ekholmen till sin död 1818 och var den sista af denna gren af slägten Hård. Gården eges nu af bönder. Aggarp återförsåldes sedan till kyrkoherden i Kulltorp, Hans Svanström, och efter hans död 1783 kom gården till hans måg och efterträdare, kyrkoherden Zachar. Lund, och dennes dotter, Maria Kristina Lund, medförde densamma till sin man, häradshöfdingen Nils Peter Lagerbjelke, som här anlade en stor trädgård med 800 fruktträd; efter hans död 1837 innehafva hans enka och barn ännu gården.

Aggarp, en gård i Björkö socken och Östra Härad af Jönköpings län. På detta skattehemman, om 1 mant., bodde länge en bondslägt, vidt utgrenad i socknen, som kallade sig Trolle och ansågs härstamma af den adliga slägten Trolle. En löjtnant vid Smålands kavalleri, P. Jakobsson till Aggarp, död 1658, förekommer på en fana i Björkö kyrka, och man tror, att han är af den gamla slägten Björnram. De tvenne sista bönderna af Trolleslägten hafva sedan 1837 utflyttat.

Aggarö, ett frälse-säteri på en ö af samma namn i Mälaren, tillhörande Kärrbo socken i Siende härad af Westerås län, belägen omkring ⅛ mil från fasta landet; i sundet derimellan går stora segelleden fram till Westerås. Aggarö är en gammal sätesgård, hvilken, tillika med säteriet Frösåker, äfven beläget i Kärrbo socken, har i äldre tider tillhört den gamla slägten Cruus. Den förste af denna slägt, som egde bägge dessa egendomar, var Nils Larsson Cruus till Wärnsta, hvilken tillbytte sig 1 mantal i Frösåker 1571 af kronan mot hemman i Uppland. Derefter har Jesper Nilsson Cruus, dels genom byte 1612, dels genom köp 1639, af kronan bekommit andra hemman i socknen, och landshöfdingen Gust. Cruus tillbytte sig 1663 frälsehemmanet Norrtorp på Långholmen, hvilken ö ligger söder om Aggarön, och lade detsamma under Aggarö gods. Derefter har landshöfdingen i Uppland, frih. Klas Hermansson Fleming, innehaft gården och skref sig till Aggarö; död 1681. Sedan kom egendomen till slägten Cronstedt, och presidenten i Krigskollegium m. m. friherre Karl Cronstedt bildade af Aggarö och Gäddeholm uti Ihrsta socken år 1743 fideikommiss åt tvenne sina söner. Derefter innehade kammarherren frih. Fredrik Cronstedt godset på 1750-talet och löjtnanten frih. Karl Fredrik Cronstedt 1825. Nuvarande egaren är grefve Karl Gustaf Lewenhaupt, son af majoren och riddaren grefve Gustaf Lewenhaupt, och gift med friherrinnan Charlotta Elisabeth von Essen. — Aggarö utgör 1 mant. frälsesäteri, och tillika med Gäddeholm, 1¾ mantal, samt underlydande, tillsammans $15^{31}/_{32}$ mantal, hvarom vidare i beskrifningen om Gäddeholm.

Agneholm, eller **Agnaholm,** har fordom varit en stark fästning på en liten holme, som nu kallas Aneholmen, der Gullspångs-elf flyter in i Wenern; den tillhör Amnehärads socken i Westergötland. En konung Agne skall gifvit sitt namn åt fästet, likasom åt Amne- eller Agnehärad. Under drottning Margaretas tid var slottet beryktadt såsom säte för danska fogdar, hvilka på det omenskligaste plågade kringboende allmoge. På Engelbrechts befallning förstördes denna fästning 1433 af vermlänningarne under Peder Ulfssons befäl; men kon. Erik af Pommern lät åter iståndsätta den. Sägnen förmäler, att en Otto Torbjörnsson Stuth, en dansk fogde på fästningen, varit så sträng och grym, att han låtit föra de uppstudsiga af allmogen och felaktiga af sitt husfolk ut på 2 stora stenar i elfven, der de genom köld och hunger under flera dagar måste umgälla sina fel. Stenarne hafva sedan fått namnet *Plågan* och *Fängelsestenen*. Denne Stuth var likväl den sista, som herrskade på Agneholm; slottet och fästena blefvo sedan förstörda och uppbyggdes aldrig. Efter dem finnas nu inga lemningar qvar, blott några lösa stenar. Denna fästning lärer äfven haft trakten omkring till län; ty konung Håkan utfärdar ett bref från Avanäs till inbyggarne i Agnaholms län.

Agnesberg. Gästgifvaregård i Wenersborgs län af Ångered socken och Wättle härad; skjutsar till:
Göteborgs stad, s. v. . . . 7/8 mil.
Kongelfs stad, n. . . . . . . 1 »
Lerum, ö. . . . . 2 1/8 »
Nohl, n. n. o. . . . . 1 3/8 »
Wedbacka, i Göteborgs län, n. n. o. . . . . 7/8 »

Agnetorp eller **Ångarp**, annex-socken i Wartofta härad af Mariestads län. Arealen är omkr. 9,560 tunnl. Jordmånen är sandblandad med lera och sandmylla. Näringen är åkerbruk. Socknens hemmantal är upptaget tillsammans med modersocknen. Folkmängden var 1810 720, 1840 899 och 1856 1,064 invånare. Socknen har ambulatorisk folkskola med 2 examinerade lärare. Den besöktes 1856 af 46 gossar och 34 flickor. Agnetorp är annex till Acklinga i Kåkinds kontrakt af Skara stift. Kyrkan, som ligger 4 1/2 mil från Skara, är byggd 1735 och är utan alla märkvärdigheter. Den enda betydliga sätesgården är Tidaholm med jernbruk. Adress: Sköfde.

Agnäs. Gästgifvaregård i Westerbottens (Umeå) län, af Bjurholms kapell och Nordmalings pastorat; skjutsar till:
Bjurholms kapell, nordv. . . 1 mil.
Orrböle, s. s. o. . . . . . 1 1/4 mil.

Agnösund. Färj- och skjutsställe i Nyköpings län, Selebo härad och Aspö socken; fortskaffar resande till:
Botholms gästgifvaregård s. o. 5/8 mil.
Hjulsta, färjestad i Uppsala län 1 3/4 mil.

Agunnaryd, en socken i Sunnerbo härad af Wexiö län; arealen är 39,297 tunnl. Här finnas 14 sjöar, hvaraf de större äro Agunnarydsjön, Möcklen, 1 3/4 mil lång, och Tornasjön, genom hvilka Helga å löper; Wixsjön eller Wiggsjö, äfven Hvitasjön eller Wissjön kallad, ökar Helgans vatten genom en å, som vid Krogsbygd i Pjeteryd hinner densamma. Marken är ganska ojemn och bergaktig. Rådande jordmånen är svartmylla, dock finnes här och der blandning af lera samt på få ställen endast sand. Skogen är tillräcklig för eget behof vid de flesta gårdar, vid flera äfven till timmer. Hufvudnäringen är åkerbruk. Socknen innehåller 69 oförm. och 49 19/24 förm. mantal, hvaraf 9 1/2 skatte, 4 5/8 krono och 36 1/12 frälse. Folkmängden var 1810 1,217, 1840 1,555 och 1856 1,815. Socknen har ambulatorisk skola med en examinerad lärare. År 1856 besöktes den af 52 gossar och 29 flickor, hvarförutan 24 gossar och 45 flickor hade undervisning hemma. Barnens antal utgör således 76 gossar och 74 flickor, tillsammans 150 barn. Agunnaryd är ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen, tillhörande Sunnerbo kontrakt af Wexiö stift. Kyrkan, belägen 5 3/4 mil från Wexiö, är 45 aln. lång, 10 1/2 bred och 12 hög. Muren reparerades 1819. En fru på Brånanäs här i socknen, vid namn Agunda, har, enligt sägen, uppbyggt kyrkan och gifvit socknen sitt namn; hon hade äfven tvenne systrar, af hvilka Wisla byggde Wisslanda och Pieta Pjeteryd kyrkor. Agunnaryd kallades socknen redan 1385. Betydligare gårdar äro Byverma, Devanäs, Elmtaryd, Marsholm, Målanssås och Rönnäs. Vid ön Höö, i Möcklen här i socknen, och vid Taxås gård i Stenbrohults socken fortlefver en tradition om ett danskt anfall. Kon. Alle var åt Westergötland att förjaga norska kungen. Då sände danska kungen hit Taxe och Höö eller Hödd. Den förre tog god välfägnad och lade sig under en klippa att sofva. Ett klippstycke nedföll och krossade honom. Deraf Taxås och Salig Grufvan, der han dog. Efter hans död tog Hödd befälet och härjade landet. En mor och dotter innebrändes, troligen på nämnde ö och gård, hvaraf denna blef kallad Höö. På ett näs i Agunnaryds sjö och på Bråna egor synas lemningar efter flera byggnader; troligen var här ofvannämnda fru Agundas bostad. Adr.: Wexiö.

Agön. Ö i Bottniska Viken; östligaste länken i den kedja af smärre öar, som utgöra södra värnet för inloppet till Huddiksvall. Ön delas i tvänne delar af en från söder inskjutande vik, som bildar Storhamns ankarplats. På ön finnes ett kapell, hörande till Huddiksvall och Idenor.

Ahlehulorne (Alehullerne). Gästgifvaregård uti Weinge socken, Högs härad och Halmstad län; skjutsar till:
Abbeskult, nordost . . . . $1\frac{7}{8}$ mil.
Laholms stad, sydvest . . $1\frac{13}{24}$ mil.

Ahlmossen. Hittills ofruktbar mosse i Thorstuna socken af Westerås län, hvilken Skensta byamän odlat, så att 60 tunnland blifvit fruktbärande.

Ahlsjöarne. Sjöar i Ljusdahls socken af Helsingland, med aflopp åt Storsjön och hörande till Ljusnans vattensystem.

Ahrendal. Gästgifvaregård i Thorslanda socken, söder från ön Hisingen af Göteborgs län; skjutsar till:
Bärby, i norr . . . . . . $1\frac{1}{2}$ mil.
Göteborg, östligt . . . . . 1 »
Nya Varfvet, östligt . . . $\frac{3}{4}$ »
Qvillebäcken, d:o . . . 1 »

Akaren. Sjö i Södermanland, hörande till Nyköpings-åns vattensystem. Sjön är, tillika med Nolångs- och Hendesjöarna, källan för Dunkers- eller Bergaån, som faller ut i Jälundsviken af den stora sjön Båfven.

Akebäck, en socken i Dede ting och Gotlands Norra härad. Marken (omkring 2,245 tunnl.) är öfverallt jemn. Rådande jordmånen är lera och ör. Skog finnes öfver invånarnes behof. Näringarne äro åker- och skogsbruk. Socknen består af $6\frac{7}{8}$ oförm. mantal. Folkmängden var år 1810 134, 1840 152 och 1855 179 personer. Socknen har fast skola, gemensamt med Follingbo, med 1 examin. lärare. År 1856 besöktes densamma af 7 gossar och 6 flickor, samt undervisades 3 gossar och 5 flickor i hemmet; tillsammans 10 gossar och 11 flickor. — Akebäck är annex till Follingbo konsist. pastorat i Wisby stifts norra kontrakt. Kyrkan, belägen omkring 1 mil sydost från Wisby, är en bland stiftets mindre och obetydligare. Hon är uppbygd i götisk stil af huggen kalksten år 1149, enligt uppgift. Vid kordörren ser man på yttre muren en liten, illa skulpterad menniskofigur, liggande på rygg med en slägga i händerna, till erinran, enligt folksägen, om en arbetare, som vid kyrkans byggnad nedfallit och sålunda ljutit döden. — Vid Bäcks gård finnes en för närvarande icke anlitad helsokälla, märklig genom sitt läge öfverst på en kägelformad kulle, och om hvars vatten kemie-professoren G. Sefström år 1819, efter å till Sundhets-kollegium uppsändt prof anställd undersökning, gaf det utlåtande, att det liknade Seltzer- och Faschinger-vatten, ehuru svagare. — Vid kristendomens införande på Gotland lefde i denna socken en mägtig man, kallad Botair af Akebäck, som var den nya läran tillgifven. Han lät uppföra den första (trä-)kyrkan på Gotland, hvilken dock af hedningarne blef nedbränd, och kallas stället, der kyrkan stod, ännu i dag *Kulstäde*, d. v. s. Kolstället, i Walls socken. Då byggde han en ny kyrka i Wi, — det heliga rummet, der då var mycket offrande och der sedan Wisby anlades, — och när hedningarne hotade att äfven vilja bränna upp den, gick han upp på kyrkan och förklarade, att, om de ville bränna kyrkan, skulle de äfven bränna honom. Dermed fick kyrkan stå. Hon var invigd med alla helgons namn, och på dess plats uppbyggdes sedan St. Peders kyrka i Wisby. Gårdarna i socknen heta Suderbys, Folhedarve, Glammunds, Smitts, Bäcks och Högdarve. Adress: Wisby.

Ala, Ahle, en socken i Gotlands Norra härad, har en areal af 6,503 tunnland. Här ligger Qvarna myr, omkring 150 tunnland, och Dynge myr, om vid pass 1,200 tunnland, hvilken sednare sträcker sig in i den närbelägna Kräklingbo socken. Marken är i det hela jemn. Rådande jordmånen är lera, här och der blandad med sand och mojord. Skog finnes till eget behof vid flera hemman; men andra hafva brist derpå. Åkerbruk är hufvudnäringen. Socknen innehåller $5\frac{1}{2}$ mantal. Folkmängden var 1810 150, 1840 omkring 240 och 1856 261. Socknen har fast folkskola, med en examinerad lärare. År 1856 besökte 14 gossar och 13 flickor skolan, medan 3 gossar och 6 flickor erhöllo undervisning hemma; tillsammans 17 gossar och 19 flickor, således var skolbarnens antal 36. — Ala är annex till

Kräklingbo konsistoriela pastorat i Medel-kontraktet af Wisby stift. Kyrkan, belägen vid pass $4\frac{1}{4}$ mil sydost från Wisby, är byggd af kalksten, såsom Strelow i sin »Guthilandiske kronike»' kanske mindre tillförlitligt uppgifver, år 1072, enligt annan säkrare uppgift år 1149; hon var den första kyrkan i Kräklinge ting, invigd åt St. Jakob och hade, enligt sägen, fått sitt namn deraf, att *alla* sökte dit. — Uti socknen skall, enligt sägen, en Jätte fordom bott, hvilken hade namnet *Tjäle-gubben*, om hvars bostad Tjäle-ängen härstädes skall bära vittne. Om honom förtäljes, att han skall till den grad hafva haft Ala-presten i sitt våld, att denne icke tordes börja messan, innan Tjäle-gubben kommit till kyrkan; men som han ofta kom sent, ledsnade presten slutligen vid detta tvång, och en gång, då gudstjensten var börjad före Tjäle-gubbens ankomst, stack denne ihjäl presten i sjelfva kyrkan. Man tror sig ännu se blodfläckar efter detta mord i Ala kyrka. Tjäle-gubben nämnes vidare vid Alskogs sockens beskrifning. — Gårdarne i socknen heta: Stenstuga, Oleifs, Bjerges, Lauritze, Botvalta, Gyle och Gurfiles. Adress: Wisby.

Ala, en gård om $2\frac{1}{2}$ mantal skatte i Wassunda socken och Erlinghundra härad (Håbo-delen) af Stockholms län, är beläget nära Garnsviken. Var på 1300-talet kyrkogods; 10 örtugland jord i *Aal in Wadzsundum* voro anslagna åt kaniken i H. Trefaldighetskyrkan i Upsala på lön, hvilka troligen blefvo indragna till kronan vid reformationen. Före reduktionen tillhörde egendomen grefliga slägten Spens, från hvilken den indrogs 1683. Tillhörde sedan professor Dahlman, hans enka 1772, nu landtbrukaren Åberg.

Alanäs, en kapellförsamling i Jemtlands Norra fögderi och län, upptages vid modersocknen Hammardahls beskrifning. Alanäs är kapell till Hammardahls konsistoriela pastorat af Jemtlands Norra kontrakt af Hernösands stift. Adress: Östersund.

Alarp, ett frälse-säteri, om 1 mantal, i Asby socken och Ydre härad af Linköpings län, beläget nära Wifjärden, har tillhört på 1600-talet slägterna Orrhane och Björnram. År 1683 kallas gården jungfrur Brita och Beata Orrhanes säteri, var ej bebyggd och tillhörde dem ännu 1700. Gården egdes sedan af jungfru Anna Björnram 1725, såldes af en Stjernclo till löjtnanten Jöran Armskölds enka, E. C. Ulf, tillföll derefter genom byte och köp major O. M. Drake, hans måg, lifdrabanten C. E. Kock, 1750, fru Kock 1786, fältväbeln Otto Kock 1818, auditören C. O. Hellman 1829 och Peter Zachrisson 1850.

Albo, ett härad i Kristianstads läns andra fögderi, ligger från 80 till 190 fot öfver hafsytan, har en areal af 60,842 tunnland, af hvilka endast 54 äro sjöar och kärr, innefattar $114\frac{5}{8}$ mantal och består af följande socknar: Raflunda, Brösarp, Mällby, Hvitaby, Andrarum, Eljaröd, St. Olof, Rörum och Fogeltofta.

Albo och **Jerrestads** kontrakt i Lunds stift utgöres af följande pastorater: Raflunda och Brösarp; Andrarum och Eljaröd; Mellby och Hvitaby; S:t Olof (tillsvidare förenadt med Stiby); Wemmerlöf och Rörum; Cimbritshamn och Jerrestad; Cimbrits och Nöbbelöf; Gladsax och Tomerup; Wallby och Bolshög; Stiby (tillsvidare förenadt med St Olof), samt Borreby.

Alboga, annex-socken i Geseneds härad af Wenersborgs län, har en areal af 3,587 tunnland, hvaraf 30 äro sjöar och kärr. Jordmånen är lera och sandmylla. Åkerbruk är egentliga näringen. Socknen innehåller 12 mantal, och hade 1810 254, 1840 348, 1856 397 invånare. Socknen har fast folkskola, med 1 examinerad lärare, gemensam med Odh modersocken. År 1856 besökte 6 gossar och 1 flicka densamma, hvarförutan 2 gossar och 30 flickor undervistes hemma; tillsammans 8 gossar och 31 flickor. — Alboga är annex till Odh i Kullings och Geseneds kontrakt af Skara stift. Kyrkan, belägen $3\frac{1}{2}$ mil från Borås, är gammal, liten och byggd af gråsten. Hon ligger på en hög backe, så att hon synes långt om-

kring i nejden och är i sednare tider reparerad. En källa vid foten af backen skall fordom varit offerkälla. Adr.: Alingsås.

Albro. Gästgifvaregård uti Nyköpings län af Gillberga socken och Vester Rekarne härad, hvarifrån skjutsas till gästgifvaregårdarna:

Berga	2	mil.
Eskilstuna stad	1	»
Hällsta	$1^1/_4$	»
Smedby	2	»
Thorshälla stad	$1^1/_2$	»

Alby, ett frälse-säteri i Botkyrka socken och Svartlösa härad af Stockholms län, har en vacker belägenhet vid Albysjöns vestra strand. Gården nämnes först 1568, då byggningsskrifvaren i Stockholm Lasse Jakobsson fick af kon. Erik XIV skattefrihet på sitt skattehemman Aleby; brefvet är underskrifvet af Katarina Månsdotter under K. M:ts sekret. Egendomen kom sedan till slägten von der Linde, som egde en mängd egendomar omkring Stockholm, men kanske blott till en del, emedan slägten Grundel och derefter Helmfeldt samtidigt skrefvo sig till Aleby. Borgmästaren i Stockholm Jakob Grundel, död 1667, skref sig äfven till Aleby, och rikstygmästaren friherre Simon Grundel Helmfeldt egde sedan gården; han stupade i slaget vid Landskrona den 14 Juli 1677, då ätten utgick. Derefter egdes den af lagman Funck och 1772 af hans enka. I sednare tiden har gården innehafts af en Fagerlund 1825, en Bergman 1847 och af en Dahlström 1850. Egendomen består af Alby 2 mantal frälse-säteri med 1 rå och rör Fjellsta, samt underlydande $1^1/_8$ mantal, utom 2 mantal af Hamra.

Alby, *Stora* och *Lilla*, i Solna socken och Danderyds skeppslag af Stockholms län, var fordom by om tre hemman och nämnes redan på 1300-talet. En Laurus i Alläby bevittnade ett af Finvidher i Hufvudsta år 1373 utfärdadt salubref å hemman i sistnämnde egendom till Klara kloster. Sedermera fick kammarrådet Erik Jöransson Tegel här ett mantal i donation (se Hufvudsta); men hans arfvingar afhände sig det till Johan Palmström, som vid reduktionen tyckes vara egare till alla 3 hemmanen och då, jemte sina arfvingar, fick tillstånd att »sitta i sin possession orubbad»; men Tegels arfvingar skulle ersätta kronan vederlag med 1683 års ränta. Palmström lärer då fått säterifrihet på egendomen, emedan den i 1688 års jordebok kallas »Johan Palmströms säteri», med tillägg, att ett frälsehemman, kalladt Ättnestad, som tillhörde honom, vore »underlagdt Ahleby säteri.» Kongl. sekreteraren Ehrenkrok hade sedan egendom i Alby i medlet af 1700-talet och derefter kommerserådet Plomgren, hvars enka, Margareta Björkman, och arfvingar innehade egendomen 1772. Enligt 1825 års jordebok, voro 2:ne hemman här (№ 2 och 3), då delade mellan löjtnanten Grevesmühlen, som egde $^1/_2$ mantal, v. presidenten Billberg $^1/_4$ och ryttmästaren Brander $^3/_4$ mantal säteri. Egdes 1849 af fru Wibom.

Enligt Jordeboken består Alby af 3 hemman, № 1 ett mantal, № 2 ett och № 3 $^1/_2$ mantal, alla frälse-säteri. № 1 upptages i 1688 års jordebok som skatte, men blef säteri i Palmströms hand, som ofvan är nämndt.

Alböke, annex-socken i Slättebo härad och Norra Motet på Öland af Kalmar län, har en areal af 8,424 tunnl., hvaraf 8 äro sjöar och kärr, samt ligger 95 fot öfver hafvet. Marken är jemn och af fruktbar beskaffenhet. Rådande jordmånen är svartmylla, blandad med sand, utom vid hemmanen, som ligga vid östra sjön, der den består af hvit sand. I socknen finnes ingen skog, icke en gång ett enda barrträd; byn Korntorp har dock en liten skogspark i behåll, bestående af ek och hassel. På byn Åleklintas egor finnes ett berg, bestående af kalksten och alunskiffer, der kalkbränning sker utan ved, endast med skiffer. Kalkbränning är hufvudnäring, och dernäst åkerbruk. Socknen innehåller $19^1/_8$ mantal, hvaraf $^1/_2$ frälse, 9 krono och $9^5/_8$ skatte. Folkmängden var 1810 439, 1840 624 och 1856 773 personer. Socknen har fast folkskola, som förestås af en examinerad

lärare och besöktes 1856 af 36 gossar och 34 flickor. Alböke är annex till Löths konsistoriela pastorat af 2:dra klassen, tillhörande Ölands Norra kontrakt af Kalmar stift. Kyrkan är gammal och byggd af sten samt reparerad 1759 och 1768. I densamma förvaras sedan katolska tiden åtskilliga bilder af trä. Dessa äro, säger en författare, bevis på den höjd, till hvilken bildsniderikonsten under medeltiden i allmänhet hade stigit. — Inom socknen finnas fornlemningar af nästan alla slag. Sydvest om kyrkan är ett stenrör af icke mindre än 8 alnars höjd. Vester om densamma äro 3 stora stenrör med fotkedjor af 6 alnars lodrätt höjd och 112 stegs omkrets. De kallas *Trerör*. Öppnar man dessa rörkullar, så träffas ordentliga stenkistor, sträckta i norr och söder, af 4 alnars längd och 1 alns bredd, och liken i dem äro obrända. Något längre i norr äro 4 andra rörkullar. Äfven dessa ega i botten stenkistor; men utom dessa stenkistor finner man andra fyrkantiga inhägnader af nedstuckna kalkflisor, till 9 steg i fyrkant och utan synnerlig höjning af marken. Dessa griftminnen tillhöra onekligen en sednare tid. — Äfven finnas i socknen åtskilliga ättehögar och stensättningar, deribland en skeppssättning och en domring af 9 stenar. — På Kårholma finnas ruiner efter en skans, en brunn med godt vatten och en grafplats, hvarest flera menniskoben blifvit funna. På östra stranden midt emot Kårholms-skansen är äfven en skans, begge anlagda efter fortifikationens reglor. Dessa skansar uppkastades år 1677 under kriget med Danmark, då danska amiralen Juel om sommaren och hösten härjade ön. Hos allmogen är ännu en sägen gängse, att Kårholmen fått sitt namn efter fru Elsa Kåre, som före digerdöden 1350 egt denna holme, Karsö med flera gårdar i socknen. Uti Löths permebok skall, enligt berättelse, varit antecknadt, att fru Elsa Kåre måste framköra 5 lass sten, när hvarje bonde körde ett lass till kyrkogårdsmurens uppförande, som verkställdes under hennes tid. Häraf kan man sluta, att hon egde mycket gods i socknen. Slutligen må nämnas den stenmur, som sträcker sig tvärt öfver landet åt vestra stranden något söder om byn Korntorp och slutar vid östra stranden på hemmanet Karsös egor. Lemningarne efter muren synas bäst på högländta ställen, men äfven här och der på sidländtare. Tiden när, eller ändamålet hvarföre, denna sträckmur blifvit dragen öfver ön, kan man ej med säkerhet bestämma i brist på handlingar, som röra denna sak; men sägnen angifver den såsom en gränslinie för ofvannämnde fru Elsa Kåres område.

Ale. Härad i Första Fögderiet af Wenersborgs län, ligger från 50 till 156 fot öfver hafvet, har en areal af 80,954 tunnland, hvaraf 11,205 äro sjöar och kärr, innefattar 247½ mant. och består af följande socknar: Skeppslanda, Hålanda, Sköfde, St. Peder eller Gamla Lödese, Tunge, Starrkärr, Kilanda, Nödinge och Östad.

Alfhem. Gammal benämning på Viken, det nuvarande Bohuslän.

Alfhem, nu ett säteri i Skepplanda socken och Ale härad af Wenersborgs län, har i fordna tider, enligt sägen, varit säte för landets konungar och sedan kungsgård, tillhörig kronan, huru länge är okändt; men gården kom sedan till slägten Ahlehjelm, som 1720 köpte den till skatte. Sedermera köptes Alfhem af direktören N. Sahlgren, som gjorde det till fideikommiss för sina efterkommande i nedstigande led, och i sitt testamente af år 1761 förordnade han, att, vid deras möjliga utgång, godset af K. M:t skulle för lifstid förlänas någon, som för flit i landthushållningen kunnat göra sig deraf förtjent, med förbehåll att betala en afgift till Kgl. Wasa-ordens kassa. Detta fideikommiss, som består af Alfhem 1 mantal säteri och underlydande 4½ mantal, innehades 1833, tillika med flera andra af Sahlgren stiftade fideikommisser, af hans dotters dotterson, frih. Nils Gust. Silfverskjöld. — Gårdens namn torde kunna härledas af någon fylkeskung, vid namn Alf, som här i heden timma uppbyggt åt sig en borg, och denna förmodan styrkes så mycket

ner, som i en platt grafhög, ej långt från gården, kung Alf föregifves ligga begrafven. I trakten af detta forntida konungasäte finnas dessutom flera fornlemningar, såsom kummel- och grifthögar, de sednare till större delen platta; men de äro nu mycket förstörda af helgedomsrånares händer.

Alfshög, en socken i Faurås härad af Halmstads län, har en areal af 2,916 tunnland, af hvilka 190 äro sjöar och kärr. Här i socknen ligger sjön Etran, till hvilken flera bäckar inlöpa och åter utgå deraf. Landet är bergaktigt, dock finnas här och der mindre slätter. Skogen är otillräcklig. Jordmånen är mest lera, sandblandad; men äfven mylla. Hufvudnäringen är åkerbruk, hvartill kan läggas tillverkning af golfmattor. Socknen innehåller $18\frac{3}{4}$ oförmedl. och $16\frac{3}{4}$ förmedl. mantal, deraf $1\frac{7}{8}$ skatte, $2\frac{1}{4}$ krono och $12\frac{5}{8}$ frälse, och hade 1810 306, 1840 350 och 1856 434 invånare. Socknen har fast folkskola, med 1 examinerad lärare. År 1856 besöktes denna af 17 gossar och 13 flickor, samt undervistes 4 gossar och 9 flickor i hemmet; tillsammans 21 gossar och 22 flickor. Alfshög är annex till Ljungby fordom patronela, nu regala pastorat i Warbergs kontrakt af Göteborgs stift. Kyrkan, belägen 1 mil från Falköping och $\frac{3}{8}$ mil från Ljungby, är 33 alnar lång och 17 bred. Dopfunten, af ek, synes bäras af trenne liggande lejon. Socknen har fått sitt namn af en nära kyrkan varande grifthög, som kallas *Alfs hög*. Denna hög öppnades 1814, och fanns deruti en starkt sammansatt askvård i form af en hällkista, och vidare ett kopparsvärd, en flintknif och en urna med brända ben och aska. Denna urna var gjord af en ganska fin lera, helt olika de flesta urnor, som funnits i Halland. För öfrigt finnas här flera andra fornlemningar. En kulle å Etrans vestra strand, strax norr om Pramstaden (färjstaden), kallad *Borgkullen*, skall fordom varit ett fäste eller borg. — *Trollhålet* kallas en grotta i ett berg nära Dalsgård och skall, enligt sägen, fordom varit tillhåll för troll och i sednare tid för snapphanar. — *Måsagårds Herrens* är namnet på ett ställe vid en torfmosse ytterst på Alfshögs utmark. Traditionen uppgifver, att någon person, som haft denna benämning, der fordom bott. Ruiner af en murad byggnad skola här hafva funnits, men blifvit nedbrutna och förda till Bohl till byggnadsmaterialier. — På Dalsgårds egor står en urgammal ek, i orten kallad *Brudeken*, hvilken vid roten har en omkrets af 15 alnar och är ihålig samt kan rymma flera personer derinne. Man berättar, att detta flera århundradens gamla träd fått sitt namn af ett brudpar, som deri dansat. Adress: Falkenberg.

Alfta, en socken i Helsinglands Södra fögderi af Gefle län, har en areal af 133,071 tunnland, hvaraf 8,800 äro sjöar och kärr. Marken är till största delen bergig och ojemn samt skogbevuxen. Rådande jordmånen är sandblandad lera. Allmogens förnämsta näring är boskapsskötsel och derefter åkerbruk; men af de stora skogarna hafva de föga förtjenst. Socknen, som ligger 440 fot öfver hafvet, utgör $90\frac{5}{42}$ mantal och hade år 1810 3,075, 1840 4,123 och 1856 4,426 invånare. Socknen har en fast skola, som besöktes 1856 af 68 gossar och 63 flickor, och en ambulatorisk, der 123 gossar och 109 flickor undervisades af 5 oexaminerade lärare. I den fasta äro 2 lärare, den ena prest. — Alfta utgör, jemte Svabens bruks-kapell, ett regalt pastorat af 2:dra klassen, i Helsingslands Vestra Nedra Kontrakt af Uppsala stift. Kyrkan är belägen $6\frac{1}{2}$ mil ifrån Söderhamn och 23 mil från Uppsala.

Alfva, en socken i Hemse ting och Gotlands Södra härad, har en areal af 4,767 tunnland, hvaraf 860 äro sjöar och kärr, och ligger 75 fot öfver hafsytan. Här ligger en del af den stora Mäster-myr, hvilken sträcker sig genom 7 socknar och innehåller vid pass 7000 tunnland, samt Koparve- eller Alfva-myr, som äfven sträcker sig in i Hemse och Rohne socknar och i sin helhet utgör vid pass 2000 tunnland. Marken är jemn och bergfri. Jordmånen är lera, likväl ofta blandad med sand, och på skog är ringa tillgång. Hufvudnärin-

gen är åkerbruk. Socknen bestod år 1795 af $14\frac{3}{8}$ mantal, nu af $\frac{3}{4}$ mant. krono och $13\frac{5}{8}$ skatte, och hade 1810 336, 1840 356 och 1855 387 invånare. Här är fast folkskola, med 1 examin. lärare, som besöktes 1856 af 54 gossar och 53 flickor; dessutom undervisades 2 gossar och 1 flicka hemma; tillsammans 56 gossar och 54 flickor. — Alfva, modersocken, jemte Hemse annex, utgöra ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen, tillhörande Wisby stifts Södra kontrakt. Kyrkan, belägen $5\frac{1}{4}$ mil från Wisby och $\frac{1}{4}$ mil från annex-kyrkan, är byggd af kalksten i götisk stil, enligt Strelow, år 1086; men en annan uppgift säger år 1221. I koret ligga flera grafstenar från 1300- och 1400-talen med munkstils-inskrifter; af dessa hafva tvenne utsatt årtal, nämligen: »**Anno Domini** MCCCXVII **kalendis Januarii obiit Botvi procuratrix Domini Botvidi Alvensis. Quæ in pace requiescat;**» och »**Anno Domini** MCDLIIII **obiit Dom. Henricus Curatus in Alva ipso die S. Erici regis et martyris. Orate pro eo.**» I kyrkan skedde d. 10 Juli 1752 ett åskslag, som ansågs så märkvärdigt, att det blifvit beskrifvet i Wetenskaps-akademiens handlingar 1753. — Af fornlemningar och minnen märkas: I denna socken bodde vid slutet af Gotlands hednatid en höfding, vid namn *Avair Strabajn af Alfva* (Ivar Stråben). Han är märklig för den vigtiga beskickning, han å sina landsmäns vägnar utförde till Svearnes konung, med hvilken han afslöt det *första förbundet* mellan ön och dess moderland; 60 marker silfver, deraf 40 till konungen och 20 till jarlen, skulle vara Gotlänningarnes skatt; Svearne och Gotlänningarne skulle utan tull och alla afgifter besöka hvarandras land; konungen skulle gifva Gotlänningarne hjelp och hägn samt genom sändebud vid deras landsting låta upptaga sin skatt. — På Burgen, en landthöjd mellan Alfva och Hemse, ligger en åker, kallad *Puke-reise*, der Avairs graf tros vara belägen. Der befinnes en kämpegraf, bestående af uppkastade jordvallar, blandade med större stenar, i form af en parallelogramm, tillsluten i ena ändan, men öppen i den andra, af 90 till 100 alnars längd, 18 till 20 alnars bredd inom vallarna, hvilka äro bevuxna med buskar; men planen innanför är jemn och i sednare tid odlad. — År 1824 hittades i en kämpegraf vid Gandarve omkring 6 lod vest-romerskt silfvermynt. — Gårdarnes namn äro: Koparve, Östres, Rutjerve, Gandarve, Haralds, Enge, Svie samt Stora och Lilla Ringome. Adress: Wisby.

Alfvared, en by i Åsarps socken och Redvägs härad af Wenersborgs län, skall, enligt folksägen, fordom varit stad, som af Danskarne blifvit förstörd. Nära härintill är en runsten samt lemningar efter grifthögar.

Alfvesta, ett skattehemman i Jäders socken, Öster-Rekarnes härad af Nyköpings län, är en gammal gård och nämnes omkring 1450. På 1600-talet donerades den till riksamiralen friherre Karl Karlsson Gyllenhjelm, reducerades sedan, men innehades på lifstid af G. Ribbing och från 1720 med säterifrihet af enkefru Charpentier, född Köhler; köptes till skatte 1736 af friherre E. G. Cederhjelm, tillhörde 1770 Fredenstjerna, 1825 friherre Kantzow och 1851 fru Kantzow. — Egendomen består af $2\frac{1}{4}$ mantal skatte och underlydande $\frac{7}{8}$ mantal äfven skatte.

Alfvestad, en gård i Kimstad socken och Memmings härad af Linköpings län, ligger nära sjön Laxfjällen och består af 1 mantal skatte och $\frac{1}{2}$ mant. skatte-säteri samt Huseryd $\frac{1}{3}$ mantal skatte. Säteriet köptes 1631 af Knut Svensson Ödla, kallas 1683 säteri allodial-frälse, tillhörigt fru Anna Ödla. Alfvestads skattehemman erhölls genom donation, Huseryd genom byte med Ax. Lilje. Det hela egdes 1687 af nämnda fru Ödla. Sedan kom gården till slägten Skutenberg, Simon Lejman och hans arfvingar på 1750-talet. Vid innevarande århundradets början egdes gården af slägten Metzén. Öfverstelöjtn. frih. M. Armfelt köpte den 1837 och sednare J. Fischer, som innehade gården 1852.

Algrena och **Aspa,** jernbruk, det förra i Askersunds socken och Sundbo härad

af Örebro län, och det sednare i Hammars socken af nämnda härad och län, hafva, såsom belägna vid samma ström och icke långt ifrån hvarandra, länge varit förenade och tillhört samma egare. Dessa begge bruk, belägna vid Wettern, 7 1/2 mil från Örebro, blefvo i kon. Karl XI:s tid anlagda af en holländare, Anton von Bogg eller rättare Boy, med 2 stångjernshamrar och 4 härdar samt 1,300 sk℔ årligt smide, utom 75 sk℔ frälsesmide. År 1692 byggdes 1 hammare vid Aspa och 1 vid Algrena. Begge bruken hade 1695 tillsammans 2 hamrar, 4 härdar, 1000 sk℔ smide, 10 sk℔ hammarskatt. År 1761 gaf Bergskollegium bruket smidesflyttning dit af 300 sk℔ från Illockhammar med härd och 450 sk℔ nytt smide samt dessutom 350 sk℔. Efter v. Boy tillföllo bruken i arf hans slägtingar och såldes af en fru Ehrenström till borgmästaren i Stockholm G. Kjerrman; åter förståldes de af hans måg, generalen frih. Duvall, till kommerserådet J. D. Wahrendorff, hvilken år 1783 lemnade desamma åt sin son, brukspatronen C. Wahrendorff. Han ökade smidet med 900 sk℔, anlade en ämneshammare, en härd och 2 spikhamrar, så att årliga smidet blef 3,075 sk℔, inberäknadt frälserätten med rättighet till 150 sk℔ förädlingssmide. Han lät äfven mycket förbättra bruksbyggnaderna och ombygga flera af sten, tillbyggde sjelfva mangården, anlade trädgårdar, alléer och planteringar, jemte nya vägar mellan egendomarna. År 1812 förståldes bruken till grosshandlaren Julius och kammarherren J. H. Steuck, hvilka derefter afyttrade dem åt ryttmästaren E. Rütterskjöld, hvars arfvingar sedan erhöllo dem. Under deras tid bestod (år 1828) hela bruksegendomen, utom Algrena och Aspa, af Olshammars säteri, Igelbäcks masugn, med flera underliggande grufvor och hemman, Åboholms bruk och masugn samt Bocksjö säteri med tillhörande hemman och lägenheter, belägna i Westergötland och Undenäs socken. År 1845 disponerades bruken af F. Mannerstråle; medintressenter voro R. och C. Rüttersköld. Algrena bruk hade år 1849 2 hamrar, 3 härdar och 1,568 3/10 sk℔ stångjernssmide, och Aspa hade s. å. 2 hamrar, 1 härd och 866 sk℔ stångjernssmide, af dels eget, dels köpt tackjern och med utskeppning på Stockholm och Göteborg. I hammarskatt erlägger Algrena 14 sk℔ 18 l℔ 13 ℔ och Aspa 8 sk℔ 13 l℔ 7 ℔. Begge bruken hafva 2 fria härdar hvardera. Nuvarande disponent är A. Robson.

Algunnen, en vik- och holmrik sjö på gränsen mellan Jönköpings och Wexiö län, uti Vester- och Norr-Widinge härader, med aflopp söder ut genom sjöarna Stråken, Salen och Åsnen, hvarifrån Torrums-ån leder till Engelholmsviken af Östersjön.

Algunnen. Sjö, på gränsen mellan Högsby och Kråksmåla socknar i Hanbörds härad och Kalmar län, har rik vattentillgång från en mängd större och mindre sjöar och vattendrag inom häradet, med utfall österut genom Alsterån till Kalmar-sundet af Östersjön.

Algustorp, en socken i Kullings härad af Wenersborgs län, upptager en areal af 8,493 tunnland, deraf 308 utgöra sjöar och kärr, och är belägen 235 fot öfver hafvet. Säfve- eller Stor-ån flyter genom socknen. Jordmånen är i allmänhet sand- och dålig mylljord. Näringarne äro jordbruk och åtskilliga binäringar. Socknen utgör 11 1/8 mantal, hvaraf 2 1/2 frälse, 1 3/8 krono och 7 1/4 skatte, samt hade år 1810 324, 1840 420 och år 1856 542 invånare. Socknen har fast folkskola, som 1856 besöktes af 10 gossar och 11 flickor. — Algustorp, tillika med Sköfde, Tumberg, Härene, Brätensby och Landa annexer, utgör ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen, tillhörande Kullings och Geseneds kontrakt af Skara stift. Kyrkan, som ligger 2 1/2 mil o. n. o. från Alingsås och 6 från Skara, är byggd af sten; dess ålder är okänd; men den tillbyggdes 1748. Adress: Skara, Olstorp.

Algutsbo, frälse 1/2 mantal i Qvillinge socken och Bråbo härad af Linköpings län, tillhörde 1787 fru Märta Natt och Dag, född Kurck, 1725 hennes son Sten Arfvidsson (Sture); i sednare tider Henrik Stoltz och 1850 hans enka.

Algutsboda, en socken i Uppvidinge härad af Wexiö län, upptager en areal af 60,982 tunnland, af hvilka 2,250 äro sjöar och kärr. Höjden öfver hafvet är 520 fot. Endast små sjöar finnas i socken; den märkligaste är Råstocks-sjön, som går ända till Kalmar läns gräns. Marken är i allmänhet ojemn och bergig. De flesta hemman hafva ymnig skog så väl till timmer som vedbrand. Jordmånen är nästan öfver allt god mylla, hvilken dock på några ställen är sandblandad. Näringar äro åkerbruk och boskapsskötsel, och drifves här en betydlig oxhandel. Socknen innehåller 112$^3/_8$ oförm. och 84$^7/_8$ förmedl. mantal, inbegripen Moshults fjerding i Konga härad, hvaraf 47$^3/_8$ skatte, 13 krono och 18$^3/_4$ frälse. Folkmängden var 1810 3,083, 1840 omkring 4,000 och 1856 4,560 personer. Socknen har ambulatorisk folkskola, med 1 examinerad och 2 oexaminerade lärare. År 1856 hade 219 gossar och 144 flickor undervisning i skolan, och 3 gossar i allmänt läroverk. Barnens antal var således 315 gossar och 308 flickor; tillsammans 625; 93 gossar och 164 flickor saknade undervisning. — Algutsboda är konsistorielt pastorat af 1:sta klassen, tillhörigt Uppvidinge kontrakt af Wexiö län. År 1785 var fråga om att få pastoratet till prebende åt amiralitets-pastorn i Karlskrona; men det afslogs genom K. brefvet d. 9 Okt. s. å. Kyrkan, belägen 3$^1/_4$ mil från Wexiö, är byggd af sten 1766 och 67, är 64 alnar lång, 30 bred, tornet är 52 alnar högt, 14 i qvadrat. Hon invigdes 1770. Altartaflan är af Hörberg. Socknen torde erhållit sitt namn af en herr Algut, om hvilken följande berättas:

Vid Råstocks gård här i socknen, $^3/_4$ mil från kyrkan, ligger en liten holme i sjön, som af gården kallas Råstockholmen. På denna holme förmenas i förra tider hafva bott en ansenlig och rik man, vid namn *Algut*, som egde hela socknen och hade största makten i orten, hängde folk i en galge, som stod vid en stor ek i Getasjö (nu prestgårdsstommen), hvilken ligger der nära, m. m. För ett århundrade tillbaka syntes ännu lemningar på denna holme efter källare och 4 hus, som varit större än vanliga landtkyrkor. Källaren bestod af 2 rum med en jerndörr derför, hvilken förmenas vara densamma, som nu brukas till sakristiedörr i kyrkan. En stor jernkista skall äfven derifrån blifvit tagen och sedan använd till kassakista, tills vid pass för några 30 år sedan, då den bortsåldes. I jorden finnes äfven en mängd tegelstenar öfver allt på denna lilla ö, hvilken numera om sommaren är en ganska gräsrik och angenäm plan. Från Getasjö skall, enligt sägen, en kopparbro gått till ön; men huru än härmed förhåller sig, är dock visst, att jemte sjöstranden synas ännu lemningar efter en stor landsväg. Hvem denne Algut var, kan icke bestämdt med dokumenter bevisas; men det är sannolikt, att mannen var Algot Månsson (Sture), riksföreståndaren Sten Sture den äldres farfars far, hvilken drottning Margareta satt till slottsherre, och som sedan ofta nämnes i handlingar från 1374 till 1427, och har en annan af Sture-slägten, Gustaf Månsson, troligen Alguts broder, samtidigt härmed bevittnat handlingar rörande egendomar i Finnveden. Att en fästning här varit anlagd mot danska gränsen, är uppenbart, och att Algot Sture der varit höfvitsman, är mer än troligt. Betydligare gårdar här i socken äro säterierna Gåsamåla och Obbemåla. Adress: Wexiö.

Algutsrum, annex-församling af Algutsrums härad i Södra Motet på Öland af Kalmar län, har en areal af 7,313 tunnland, af hvilka blott 5 äro sjö och kärr. Marken är till större delen jemn. Jordmånen består mest af sand. På skog är brist. Åkerbruk är hufvudnäringen. Socknen innehåller 22$^7/_8$ mant., hvaraf $^1/_2$ frälse, 3$^7/_8$ krono och 18$^1/_2$ skatte. Folkmängden var 1810 753, 1840 980 och 1856 1,076 invånare. Socknen har en fast skola, som förestås af en exam. lärare och besöktes 1856 af 91 gossar och 33 flickor; 2 gossar fingo undervisning i enskild läroanstalt och 30 gossar och 50 flickor hemma; tillsammans 123 gossar och 83 flickor.

Algutsrum är annex till Glömminge konsistoriela pastorat af 2:a klassen,

tillhörande Ölands Medel-kontrakt af Kalmar stift. Kyrkan, som är af sten, tillbyggdes 1822. Altarprydnaden är från katolska tiden. — Fornlemningar förekomma i socknen af flera slag. Ruiner efter gamla borgar finnas, t. ex. efter *Algutsrumsborg*, hvaraf ringmuren med dess hvälfda inkörsport ännu synes, äfvensom efter *Gråborg* eller *Bacbeborg*; likaledes har man lemningar efter ett här i orten befintligt St. Knuts kapell. Vester om Öfvertorps by finnes en vacker andaktsvård samt grifthögar och bautastenar på flera ställen. Här i socknen träffades, enligt berättelse, omkring år 1600 en ekkista, full med guld och silfver. Bland öfriga här gjorda fynd, funnos vid Holmestorp i åkern 1828 ett af tvenne guldbrakteater hoplödt smycke af $4\frac{1}{4}$ dukaters vigt, och vid Törnbottens by 1827 i jorden under trädrötter 70 större silfvermynt, för det mesta från kon. Karl XI:s tid, i vigt om 100 lod. Adress: Borgholm.

Algö, ett frälse-säteri i Öfver-Selö socken och Selebo härad af Nyköpings län, beläget vid Algö-vikens vestra strand, är ett gammalt gods, som förekommer på 1300-talet såsom tillhörigt kungliga Folkunga-slägten. I slutet af 1500-talet tillhörde egendomen slägten Hund, utom en del, som egdes af slägten Soop, genom byte, som Axel Magnus Soop gjorde med kronan 1584. Den 4 Sept. 1600 skref sig Axel Åkesson Soop till Alliöö (Algö). Sedermera kom Algö genom gifte till slägten Slatte omkring 1622 och vidare till friherre Balz. Marschall, som testamenterade det 1685 till enkedrottning Hedvig Eleonora. Hon donerade det 1707 till guvernören öfver sitt lifgeding, presidenten grefve Karl Gyllenstjerna till Mälsåker, hvilken skänkte det till sin fru, A. M. Soop, hvarefter det ärfdes af riksrådet grefve Axel v. Fersen år 1749 och var sedan i denna slägt under ett århundrade, jemte Mälsåker. Enligt arfskiftningen efter grefve von Fersen, tillfölle Algö och Mälsåkers säterier, med alla i Södermanland belägna tillhörande hemman, öfverstekammarherren grefve Fabian Reinhold von Fersen och innehades sedan af hans grefvinna, född Piper. Vid sista arfsdelningen af Fersiska godsen tillföll Algö hennes dotter, Hedvig Wilhelmina Augusta von Fersen, gift med kammarherren grefve Karl August Gyldenstolpe. År 1851 egde G. W. Forssell egendomen.

Godset består af Algö, 3 mant. frälsesäteri, samt underlydande Runsjö 1 mantal, Klisberga 1, samt Åleby, Lilla Lundby m. m., tillsammans $5\frac{3}{8}$ mant. — Algö mangård har ett ganska vackert läge invid viken, som här inskjuter i landet, och hvars stränder äro i allmänhet ganska täcka. Karaktersbyggningen är gammal, men i godt stånd; den har en egen byggnadsstil, med ett utskjutande tak och utbyggnad, der familjen har en samlingsplats. — Strax utanför gården ligger i viken en ö, kallad *Algöholm*, bestående af ett aflångt berg med för det mesta branta sidor. Sägnen förmäler, att der fordom varit en vikingaborg, efter hvilken nedfallna och förstörda murar ännu lära synas; men man kan dock finna, att de varit upplagda till gårdens försvar.

Algö-Viken. Vik af Mälaren i nordost på Sela-ön uti Nyköpings län. Uti viken ligger Algö-holmen.

Alingsås. Uppstad i Westergötland, Elfsborgs län och Kullings härad, $43\frac{1}{4}$ mil från Stockholm samt $4\frac{1}{2}$ mil från Göteborg, ligger på en jemn, men mager och sandig slätt mellan sjöarna Gersken och Mjörn samt genomflytes till en del af Lillån eller Gerska-ström, hvilken förenar sig med Säfve-ån. Staden bebyggdes först af flyktade invånare från det af fiender förstörda Nya Lödöse och fick sina första privilegier af Gustaf den Store Adolf 1619, hvarefter nya sådana utfärdades 1620, 1624, 1627 och 1634. Den lilla staden förde en lång tid de svenska småstädernas vanliga tynande lif och beboddes af ett par hundrade menniskor, tilldess genom en utmärkt man Alingsås för någon tid uppnådde en blomstring, som likväl, thy värr! blef af alltför kort varaktighet. Den ifrågavarande mannen var *Jonas Alströmer*, som föddes d. 7 Jan. 1685 i Alingsås, der hans far, Thore Carlsson, var borgare. Sedan, efter Karl

XII:s olyckliga krig, som bragte Sverige till undergångens brant, en annan politik än krigets börjat göra sig gällande, och Hattpartiet kommit till magten, fattades nationen af önskningen att godtgöra krigets olyckor och upphjelpa landet på fredlig väg genom ett förbättradt åkerbruk, genom utvidgad handel, manufakturer och fabriker. Det var nu, som Jonas Alström, i samråd med snillet Christopher Polhammar, utsåg det obetydliga Alingsås till fabriks- och manufakturstad; ett företag, hvilket lyckades så väl, att invånarnes antal från 300 efter några år steg till 1,800, och att allmänt välstånd rådde i det lilla samhället. Det af Alström grundlagda *manufakturverket* i Alingsås, som skulle bli en stamskola för öfriga manufaktur-inrättningar i riket, grundades dels med hans egna och ett af honom stiftadt bolags medel, dels med tillskott af kronan, och fick den 22 Juni 1724 sina första privilegier, hvilka år 1747 förlängdes på 40 år. Konung Fredrik deltog sjelf i bolaget med 40 lotter och besökte 1728 staden, dit Alströmer under verkliga faror 1723 skaffat väfstolar och tillbehör till ylle-, bomulls- och sidenband-fabriker. Men så snart Mössorna kommo till väldet, och ett nytt system gjorde sig gällande, var det förbi med härligheten. De Alströmerska (Alström blef, som bekant, adlad till Alströmer) fabrikerna förlorade sina privilegier, och af alltsammans återstod snart endast ett *klädesmanufakturi* och *strumpfabrik*, som först tillhörde ett bolag, hvilket dref detsamma med »ombytlig framgång», som det heter, och sedan tillföll en baron Silfversköld. År 1855 egde staden, enligt Landshöfdinge-ämbetets Berättelse, endast 2 klädesfabriker, tillsammans uppskattade till 11,108 rdr bko, och en strumpfabrik.

Alingsås är sålunda nu, likasom förr, egentligen en jordbrukande by med föga handelsrörelse, hvilken dock på den sednaste tiden blifvit något lifvad genom den staden förbistrykande jernvägen, som ditfört arbetsförtjenst och varuomsättning. Invånarnes antal uppgifves till 1,386, tomternas till 201, och till staden höra 5 $^1/_8$ mantal, utgörande 574 geom. tunnland åker, utom äng och skog, alltsammans uppskattadt till ett värde af 295,430 rdr banko. Handtverkerierna drefvos år 1856 af 38 män och 4 qvinnor, som höllo 29 gesäller, 31 lärlingar och 19 andra arbetare; samma år hade staden 13 minuthandlare, deraf 1 qvinna, med en betjening af 8 personer, och hvilka tillsammans erlade 124 rdr 12 sk. i bevillning. Stadens hela statsbidrag utgjorde 1855 inalles 5,501 rdr bko, och dess fattigvård kostade 1,500 rdr. Det betydliga jordbruket skötes väl, och har Alingsås den märkvärdigheten, att potates här först planterades genom Alströmers försorg. De plantager för tobak och färgstofter, som den förtjente mannen anlade, äro imellertid sedan dess förvandlade till åker och äng. På stadens jord såddes 1855 tillsammans 20 tunnor hvete, 25 tunnor råg, 100 tunnor hafra och 500 tunnor potates, hvilka afkastade 100 tunnor hvete, 150 tunnor råg, 300 tunnor hafra och 3000 tunnor potates.

Staden har en lägre lärdomsskola med rektor och 2 kolleger samt en folkskola. Den aflönar en särskild stadsläkare, och dessutom har en extra-provincial-läkare sin station derstädes. Apothek och postkontor finnas. Stadens drätselverk förvaltas af en särskild kommission, och stadskassans inkomst 1855 uppgick till 3,442 rdr bko. Stadens marknader hållas d. 20 April, d. 15 Juni, 8 Oktober och 14 December.

Några utmärktare byggnader har Alingsås icke att uppvisa. Den år 1651 grundlagda *stadskyrkan*, som förfallit och återuppbyggdes af sten 1793, är ljus och rymlig. Uti kyrkan finnes en marmorsten med inskrift, som bibehåller minnet af fabrikör S. Lehndahls gifmildhet mot kyrkan och de fattiga.

Alingsås vapen är en hjort, stående under ett träd i en skogsbacke. Staden uppsätter 4 båtsmän.

Till stadsförsamlingen höra Alingsås socken, Nohlby, Rödene, Bälinge, Hunsjö och Ödenäs, alla belägna i Elfsborgs län och Kullings härad och tillsammans med moderförsamlingen utgörande ett regalt pastorat af första klassen.

Utanför staden är en *helsobrunn*, upptäckt 1734 af manufakturiets läkare doktor Kruse. Brunnen, som ligger på prestgårdens egor, är förenad med badinrättning, alltsammans stäldt på aktier och styrdt af en direktion.

Alingsås, en socken i Kullings härad af Wenersborgs län. Marken är jemn på åtskilliga ställen i socknen, men på andra bergaktig. Rådande jordmånen är der och hvar lera, men mest sandblandad mylla. Skog till behof. Näringar äro åkerbruk och husslöjder. Alingsås pastorat med annexerna utgör tillsammans 78¼ förmedlade mantal, och hade 1856 5,002 invånare. Alingsås stad och socken, samt annexerna Rödene och Bälinge, hafva gemensamma skolor. Lärarne äro 2 examinerade och 9 oexaminerade. År 1856 undervisades i fasta skolan 6 gossar och 4 flickor, i ambulatoriska 24 gossar och 26 flickor, i hemmet 102 gossar och 13 flickor, i allmänt läroverk 5 gossar och i enskilda undervisningsanstalter 3 gossar och 1 flicka; tillsammans 136 gossar och 125 flickor; och är skolbarnens antal således 161. Alingsås landssocken är annex till Alingsås stads regala pastorat, tillhörande Kullings eller Geseneds kontrakt af Skara stift. Kyrkan, belägen strax bredvid staden, är gammal, men utvidgad 1824. Af gårdar äro inga betydliga, dock må nämnas säterierna Lygnaholm, Hjelmared och Nolhaga. Bland härvarande minnesmärken kunna nämnas Rolfs grifthög vid Nohlby, der på skogen i sednare tider en strid försiggick 1566 mellan svenskar och danskar. Vid ån Säfvelången förekomma lemningar efter grafvar och vallar. Vidare under ordet *Nohlby*. Vid Enekulla här i socknen skall, enligt sagan, fordom bott en man, hvilken varit gynnad af Lindormen eller Hvita Ormen, och derföre varit besökt af en mängd sjuklingar. Vid Alingsås fanns år 1695 i jorden en guldbrakteat, vägande 6⅝ dukater, och år 1750 en guldring af särdeles form. Adress: Alingsås.

Alkavare, en kapellförsamling i Luleå Lappmark och Westerbottens län, är belägen i Fjällen, 10 à 12 mil från Qvickjocks kyrka. Det lappmarks-pastorat, till hvilket Alkavare hör, utgöres för öfrigt af Jockmock, modersocken, och Qvickjock, annex i Westerbottens tredje kontrakt af Hernösands stift. Att här omtala Alkavares natur-beskaffenhet, vore att beskrifva en fjälltrakt i allmänhet; men för att gifva ett begrepp om beskaffenheten af de aflägsnare kapellen i Lappland, meddelas här en kort beskrifning om detta kapell, af en författare, som fullkomligen känt orten och förhållandena derstädes. »Det är ett slags kyrka, förmodligen ensam i sitt slag; den är af sten, hvilket låter ståtligt; men det värsta är, att väggarne äro genomskinliga. De bestå nämligen rätt och slätt af gråstenar, upptrafvade på hvarandra såsom en vedkast, utan något murbruk, således naturligtvis här och der med hål på. Taket är af bräder, med ett hål midt uppå. Prest och åhörare krypa genast in i detta vedlider, när de komma; ty de hafva ingen annan undflykt för regn och oväder. Här göra de upp en eld midt på golfvet i en dervarande eldstad, och röken går upp genom det hål, som är på taket, — kunde i annat fall hafva frisk utväg genom väggarna. Här ätes, drickes och sofves. Herden ligger här med sin hjord, som Polyphem låg med sin i sin grotta. Lycka, att alla slags väder hafva fri passage genom väggar och tak. Här predikas nu också, och sakramenten utdelas. Krypris, ljung och annat slags rask på marken utgöra bränslet, ty skog finnes icke på närmare håll än Qvickjock. Hit reser nu komministern i Qvickjock en gång om året och firar här *Midsommars-bönedagen* för Lapparna.»

Alkavare. Fjälltopp af Kölen om 5,200 fots höjd, nordost om sjön Wirijaur i Luleå Lappmarks vestligaste del; saknar ej silfvermalm.

Alkvettern. Sjö i Bjurkärns socken af Örebro län, tillhör Let-Elfvens eller Svart-Elfvens vattendrag och har sitt aflopp i sjön Möckeln, från hvilken Let-Elfven utgår. Med Alkvettern samman-

hänga sjöarne Ullvettern och Öijevettern, hvilka upptaga å ena sidan Östersjöns, Yngens och Långbausjöns, å den andra Lungens, Daglösens och Siksjöns vattendrag. Alkvetterns höjd öfver hafvet uppgifves till 379,6 Sv. fot.

Allatorp, en urgammal gård, 1 mantal frälse, i f. d. Tofta, nu Täfvelsås socken, i Kinnevalds härad af Wexiö län, är belägen vid södra ändan af Tofta-sjön. På denna gård, som fordom skrefs *Alletorp* och *Alletopta*, skall, enligt folksägen, som dock tyckes vara sann, en konung Alle fordom haft sin befästa borg, hvarefter lemningar ännu finnas i en trädgård på frälsehemmanet Alletorps egor. Ruinen af detta slott uppmättes på 1600-talet, visande en byggnad af 95 alnars längd och 34 alnars bredd. En dörr, som fordom tillhört detta slott, skall vara densamma, som nu begagnas till Wederslöfs kyrka i detta härad. Denne Alle var en mägtig och rik man, samtidig med Blenda, och har gjort sig märkvärdig för de förmåner, han skänkte de tappra Wärendsqvinnorna, hvarom vidare på sitt ställe. Alletorp kom sedan i enskilda personers ego, och genom ett gåfvobref af 1443 skänkte Simon Gudmundsson sin husfru Katrina Byrglers (Byrgers?) dotter två gårdar i »Gallatopta i Topta socken»; hvilket tydligt är en misskrifning, och G skall vara borta. Sedan känner man icke Alletorps öden, förr än 1698, då Gustaf Hård innehade gården genom köp.

Allbo, ett kontrakt i Wexiö stift, utgöres af följande pastorater: Skatelöf samt Vestra Thorsås och Härlunda; Wirestad; Moheda, samt Öhr och Aneboda; Qvenneberga och Hjortsberga; Slätthög och Mistelås; Wieslanda och Blädinge; Stenbrohult, samt Lekaryd och Aringsås.

Allbo. Härad i Wexiö läns Tredje Fögderi, ligger från 430 till 380 fots höjd öfver hafvet, har en areal af 355,199 tunnland, af hvilka 40,427 äro sjöar och kärr, innefattar 572 1/2 mantal och består af följande socknar: Skatelöf, Vestra Thorsås, Härlunda, Wirestad, Moheda, Öhr, Aneboda, Lekaryd, Aringsås, Qvenneberga, Hjortsberga, Slätthög, Mistelås, Wieslanda, Blädinge, Stenbrohult och Härlöf.

Allekajsi, *Allekats,* Fjäll vid Torneå Lappmarks gräns mot Norge, 68° 16′ nordligt; har kopparmalm.

Alleqvia, ett boställe för häradshöfdingen i Gotlands Norra Härad, är beläget i Endre socken och ofvannämnde härad, 3/4 mil öster från Wisby. Gården utgör 1/8 mantal kronoskatte. Karakters-byggningen är nyligen uppförd och ganska prydlig. Boställsvåningen är af nuvarande innehafvaren, häradshöfding Adolf Ludv. von Strussenfelt, smakfullt inredd, och der förvaras en hos enskild man ovanlig samling af dyrbara tafleverk och böcker.

Allerum, en socken i Luggude härad af Malmö län, har en areal af 10,785 tunnland, hvaraf endast 14 äro sjöar och kärr. Marken är för det mesta jemn och sidländ. Rådande jordmånen är sand och lermylla. Skog finnes till husbehof. Hufvudnäringen är åkerbruk. Socknen innehåller 34 1/40 mantal, och tillsammans med annexet 59 13/24 förm. mant. Hade 1810 1,343, 1840 1,790, 1856 2,341 invånare. Socknen har en fast och en ambulatorisk folkskola, med 1 examinerad lärare. Den förstnämnda skolan hade 1856 80 gossar och 90 flickor, och den andra 70 gossar och 95 flickor, samt i allmänt läroverk 4 gossar; tillsammans 154 gossar och 185 flickor. Dessutom begagna 30 gossar och 35 flickor söndagsskolan. Allerum jemte Flenninge annex utgöra tillsammans ett alternativt regalt och patronelt pastorat af 2:dra klassen, på så sätt, att egaren af Kulla-Gunnarstorp nämner pastor två gånger och konungen den tredje; det ligger i Luggude kontrakt af Lunds stift. Kyrkan är belägen 3/4 mil från Helsingborg. — Enligt en gammal sägen, skall en sjöröfvare, kanske viking, vid namn Alle, vara af ortens allmoge dömd till döden vid *Domsten,* och socknen har sedan fått namn efter honom. Betydligare egendomar äro Hjelmshults kungsgård

och Kulla-Gunnarstorps säteri. Adress: Helsingborg.

Allevads-ån. Vattendrag i Malmöhus län och på en kort sträcka utgörande gränsen mellan detta och Kristianstads län. Ån, som äfven heter *Köpings-å*, faller ut på Skånes södra kust, icke långt i öster från Ystad.

Allgunnås eller **Allgundsås**, en gård, om 1 ½ mantal frälse, i Långasjö socken och Konga härad af Wexiö län. Denna gård med underliggande hemman i Långasjö och Wissefjerda socknar gafs 1353 till nunneklostret i Kalmar af Märta Turesdotter (Bjelke), då dottern Gunhilda der ingick som nunna. Fru Bjelke hade troligen här blifvit jordegarinna såsom dotter af Sigrid, riddaren Ture Kettilssons fru, hvilken var dotter af Bo Nilsson (Natt och Dag) och Cecilia Knutsdotter (Blå). Allgunsås tillhörde 1805 grefve Sparre och kammarherren Dalman.

Allhelgona socken, belägen i Rönö härad af Nyköpings län, norr om nämnda stad, har en areal af 9,234 tunnland, af hvilka 380 äro sjöar och kärr. Bästa bygden är utmed Nyköpings-ån, dels jemn, dels småkullig, men med enstaka högre berg, såsom vid Bönsta; längre in i socknen omvexlar slätt- och bergmark kring några små tillflöden till ån, såsom från Hofvasjön; norra och östra trakterna hafva skogsmark af 120 fots höjd, den sydöstra är mer bergländig, med små dalgångar mot Sjösa-fjärden i Svärta socken. Jordmånen är dels mera eller mindre god lera, dels mojord. Näringar äro åker- och ängsbruk, manufaktur-rörelse och fiske, utom andra af stadens närhet framkallade biförtjenster. Socknen innehåller 27 ¼ förmedlade mant., hvaraf 11½ skatte, 2 ¼ krono och 13 frälse, hvartill komma åtskilliga vattenverk och andra industriela anläggningar. Folknummern var 1810 767, 1840 825 och 1856 1,113. Socknen har fast folkskola, som 1856 besöktes af 39 gossar och 9 flickor, 7 gossar voro i allmänt läroverk, 14 gossar och 48 flickor begagnade enskilda undervisningsanstalter, 1 gosse och 2 flickor undervisades hemma. Således utgjorde skolbarnen tillsammans 61 gossar och 59 flickor. Läraren är examinerad. Vid Hargs bomulls-spinneri här i socknen är en skola för arbetare, stiftad af afl. grosshandlaren A. Bergman. — Allhelgona socken är annex till Nyköpings Östra stadsförsamlings regala pastorat i Nyköpings Östra kontrakt af Strengnäs stift. Kyrkan, belägen i staden, omtalas, då denna beskrifves. — Socknen benämndes 1314 och oftare *Ecclesia omnium sanctorum in prepos. Nicopensi;* äfvenledes år 1402 *Helghona.* — Bland fornlemningar nämnas framför allt de vid Bönsta här i socknen befintliga märkliga fornlemningar, hvilka särskildt vidare omtalas vid ordet *Bönsta.* — Vid stora landsvägen, öster ut från staden, skola kon. Erik XIV:s trupper år 1568 haft strid med hertigarnes. Betydliga egendomar inom socknen äro Kristineholms säteri samt Harg och Periodens pappersbruk, hvilka vidare omnämnas under sina namn. Adress: Nyköping.

Allhelgona socken, i Göstrings och Aska härader af Linköpings län, har en areal af 5,545 tunnland, hvaraf endast 25 äro sjöar och kärr. Socknen ligger rundtomkring Skenninge stad. En mindre hälft deraf hör till Göstrings och den andra till Aska härader. Sken-ån kommer hit från Bjälbo socken, går genom denna socken i många bugter till Järstad och upptager några bäckar. Landet är en nästan oafbruten slätt, med endast kullar, hufvudsakligen upptagen af åker; dock förekommer någon skogsmark norr och nordost om staden. Rådande jordmånen är lera, dock mångenstädes mylla och sand. På äng och bete är ringa tillgång, skog saknas icke alldeles. Enda näringen är åkerbruk. Socknen består af 51 ½ oförmedl. och 39 förmedl. mantal, deraf skatte- 27 ¼, krono 3 ⅛ och frälse 7 ⅜ mant. Folkmängden var 1810 767, 1840 1,032 och 1856 1,079 invånare. Socknen har fast folkskola, med 1 examin. lärare. År 1856 besökte 34 gossar och 24 flickor skolan; för öfrigt undervisas 5 gossar i allmänt läroverk, 16 gossar

och 21 flickor i enskilda läroanstalter samt 40 gossar och 35 flickor i hemmet. Tillsammans 95 gossar och 80 flickor. — Helgona eller Allhelgona socken, hvarom ofta nämnes i handlingar från katolska tiden, att den har haft egna kyrkoherdar och egen kyrka, är nu annex till Skenninge stads regala pastorat och begagnar gemensam kyrka med staden, hvarom vid Skenninge beskrifning finnes vidare omnämndt. — Bland fornlemningar nämnas en runsten vid prestgården, grifthögar och bautastenar vid Husbyfjöl-vägen nära Örnsnäs, en stor grifthög bortom Wistena, o. s. v. På Lagmansberga egor finnes en helsokälla, som varit föremål för folkets dyrkan. Danskarne brände och sköflade under kriget 1667 de kringliggande socknarna, äfvensom denna, men skonade Skenninge by. Den betydligaste gården är Lindevad. Adress: Skenninge.

Allvar. Så kallas på Gotland och, i synnerhet på Öland, den skarpa, jordbetäckning saknande, kalkflis, som ligger i dagen på dessa öar och bildar Ölands mellersta del mellan Landtborgarna. Se Öland.

Allö. Så kallades den dåvarande holme i Helge-sjö, på hvilken kon. Kristian IV af Danmark år 1613, efter förstöringen af staden Wä, utstakade platsen för det nuvarande Kristianstad, hvilket fick sina privilegier 1615 och sitt namn 1617.

Almajalos-Jegna. Fjälltopp om 5,670 fots höjd, på gränsen mot Norge, vester om Wirijaur i Luleå Lappmark.

Almare-Stäke, berustadt säteri, $2\frac{1}{4}$ mantal, i Näs socken och Bro härad af Uppsala län, utgöres af en ö i Mälaren, kallad Stäkes-ön, bildande det trångaste passet af segelleden mellan Stockholm och Uppsala. Gården är belägen 3 mil från den förra och 4 mil från sistnämnde stad. Ön är $\frac{1}{4}$ mil bred och $\frac{1}{2}$ mil lång, omsluten af Mälaren, och är skiljd från Sollentuna härad i Stockholms län genom ett större sund, hvarigenom länsgränsen går, och från Näs sockens fasta land genom ett mindre sund. Det större sundet, genom hvilket nu mer segelled ensamt är öppen, ligger vester om ön, och dervid låg det fordna slottet, det historiskt namnkunniga Almare-Stäk, likasom nu den nya mangården. Det andra sundet ligger vester om ön och kallas *Lilla* eller *Bakstäket.* Öfver begge sunden äro broar byggda; den öfver östra sundet är försedd med vindbrygga för sjöfarten skull. Vägen från Stockholm till Westerås går midt öfver ön. Stäkesön är en bland de vackraste och fruktbaraste öar i Mälaren. Norra delen är skogbevuxen, de öfriga utgöra herrliga slätter af sädes- och ängsmark, här och der afbrutna af grönskande kullar, bevuxna med löfskog. Fordom hafva här funnits näktergalar, ditkomna från Svartsjö kungsgård, i hvars omgifningar drottning Kristina lät utplantera detta fogelslägte, som derifrån sedan spridde sig till de närbelägna öarna i Mälaren. Men det är icke endast denna ös naturskönheter och förmåner, som väcka en allmän uppmärksamhet, utan fastmer dess fornminnen, som göra den till en bland de märkvärdigaste i riket. Detta ställe var utgångspunkten för de flesta olyckor, som under Kalmar-unionens oroliga tidhvarf drabbade svenska folket; ty här var då prestligans förnämsta näste.

Gården har från forntiden kallats *Almare-* eller *Almarna-Stäk* och sednare *Biskops-Stäk* till skilnad från Herre- eller Baggar-Stäk vid Bo på Wermdön, hvarifrån icke långt ligger Åla Stäke, som ännu 1743 voro befästa. Namnet härledes af *all,* hela, *mar,* sjö, och *stäk* eller *stock,* sund, och skulle således betyda *hela sjöns utlopp.* Att Stäkes-ön redan i djupa hedendomen varit odlad och bebyggd, kan tagas för afgjordt, hvilken förmodan äfven styrkes af ännu i orten gängse sägner och af dervarande fornlemningar, och alla våra äldre häfdatecknare äro ense om, att här fordom varit ett fäste, uppbygdt till värn för Uppsala och Sigtuna, emedan fiendtliga flottor först måste passera de trånga sunden vid Stäke, inan de kunde framtränga till nämnda städer. Tiden, när ett sådant fäste blifvit uppfördt, kan dock icke bestämmas,

emedan ingen ting förekommer derom i våra äldre handlingar; men det är troligt, att man icke långt efter ofvannämnda hufvudstäders anläggning befäst dessa pass, såsom varande de enda i närheten, som kunde stängas för fiendtliga flottor. Den första, som urkunderna omtala hafva på detta sätt seglat upp i Mälaren och framträngt genom Stäkes-sund, är Sölve, en viking från Jutland, i slutet af 800- eller början af 900-talet. Sedan han landstigit på Lof-ön, der Uppsala-konungen Östen då vistades och för honom låtit tillreda ett gästabud, kringhvärfde han gästabudssalen och brände konungen inne med allt hans hoffolk. Derefter seglade han genom Stäket till Forn-Sigtuna, hvilket efter 11 dagars hård strid måste gifva sig; och blef Sölve korad till konung. Men kort är inkräktarens makt: Sölve blef ihjälslagen, då han trodde sig som mest säker. Då norska prinsen Olof Haraldsson, sedermera konung Olof den Helige, år 1008 gick upp i Mälaren med en liten flotta, sköflade han båda stränderna, seglade genom Stäkes-sund, hvarvid borgen troligen förstördes, och kom sedan till nyssnämnda stad, som hel och hållen blef uppbränd och uppbyggdes aldrig derefter. Ester, Kareler, Ryssar och andra folkslag från andra sidan Östersjön löpte ofta med sina flottor in i Mälaren och härjade stränderna, brände gårdarna och mördade folket. År 1188 om sommaren kom en sådan talrik flotta in in i denna sjö, då Almare-Stäk i grund förstördes, vid hvilket tillfälle de äfven slogo ihjäl erkebiskop Johannes, som då vistades på Stäkes-ön. Härefter begaf sig den barbariska svärmen till Nya Sigtuna, som då förvandlades i en grushög. Våra äldre historieskrifvare berätta, att nämnde österlänningar hvarken funno något motstånd vid inseglingen till Sigtuna eller något hinder vid återfärden derifrån; men detta låter dock otroligt. Urkunderna nämna icke heller ett ord härom; men sägen är, att svenskarne samlat sig till stor mängd vid Stäke, för att hindra fiendens genomfart, men att fienden, derom underrättad, tagit vägen å vestra sidan, genomgräft näset, [illegible] förenade Stäkes-ön med fasta landet, och på detta sätt obehindradt kommit ut i öppna sjön. Efter denna händelse skall den gräfda kanalen, eller nuvarande vestra sundet, fått namn af *Ryss-Stäk* eller *Ryss-grafven.* Man känner ej med visshet, om det äldsta slottet varit uppbygdt af någon konung, af Sigtuna stad eller af enskild person; men, efter hvad man af äldre handlingar kan sluta, var ön fordom delad mellan flera egare, och kanske slottet äfven en enskild egendom, emedan detta tydligen läses i brefvet af år 1440, hvarigenom det beviljas erkebiskop Nils Ragvaldsson att, mot annat gods, tillbyta sig Stäke, och att man så mycket förr kunde tillåta det, som Almare-Stäk »ej är och aldrig varit konungs Uppsala-öde, utan var med öfvervåld trängdt dem af, som det egde.» Häraf synes äfven, att Stäke genom våld och ej genom lag och rätt kommit till kronan; men när det skett, är okändt. Huru härmed förhåller sig, torde till en del vidare kunna upplysas, då innehafvarne af Stäke omnämnas. Emellertid är säkert, att slottet efter ofvannämnda sköfling åter uppbyggdes; och att det redan långt före Kalmar-unions-tiden åter varit i stånd, kan antagas som säkert, emedan drottning Margareta 1398 hade en sammankomst med rikets herrar på Almare-Stäk. Under Engelbrecht Engelbrechtssons befrielsekrig uppbrändes Stäkes slott 1434 på konung Eriks af Pommern befallning, för att förekomma, att det icke skulle falla i svenskarnes händer. Slottet uppbyggdes åter under erkebiskoparnes tid och praktfullare än förut.

Redan på 1200-talet hade biskoparne lyckats att per fas et nefas förvärfva sig stora jordagods. Snart började de äfven att på dem uppbygga ståtliga stenhus och slott, hvilka de med tiden starkt befäste, för att under dessa oroliga tider efter omständigheterna kunna försvara sig mot styrelsen eller folket, i fall någondera vågade försöka att stäcka deras sjelftagna magt eller näpsa dem för deras förhatliga åtrå att, med åsidosättande af rikets gagn och välfärd, endast se sig sjelfva till godo på ett vilseFördt folks bekostnad. Erkebiskoparne i Uppsala hade redan på 1200-

talet, utom en mängd landtgods, några befästa slott, bland hvilka Biskops-Arnö i Öfver-Grans socken var försedt med den bästa befästningen; men i anseende till belägenheten var det af föga nytta för deras ränkfulla planer, och icke heller nog starkt för att kunna trotsa folket, då det uppreste sig för sin frihet. De hade derföre länge kastat begärliga blickar på Stäke, som hade en för ändamålet passande belägenhet mellan Stockholm och Uppsala, och det lyckades slutligen erkebiskop Nils Ragvaldsson att få Stäke lagdt under erkebiskopsbordet. På herremötet i Arboga 1440 framställde han denna sin önskan, och genom beslut d. 3 Okt. samma år beviljades honom och hans efterträdare på biskopsstolen, »att lösa och skifta till sig Almare-Stäk med alla tillagor i vått och torrt, hvad namn det helst nämnas kan, blott kronan får fullt för fullt i sin skatt och andra egande låta sig nöja»; och när detta lagligen blifvit fullgjordt, »att han och de må fritt och ohindradt hafva, bruka, behålla och bygga som honom och dem bäst täckes, mur- och träbyggning till slott eller gård.» Detta tillståndsbref stadfästes sedermera af konung Kristoffer 1442. Strax började erkebiskop Nils byta till sig och köpa det ena hemmanet efter det andra på och i närheten af Stäkes-ön och lade dem under Almare-Stäks gods. Men inan vi ytterligare fortsätta godsets historia under erkebiskoparnes tid, torde det, för sammanhanget skull, vara nödigt att förutskicka några ord om de äldre egarne till hemman på Stäkes-ön.

Det är förut nämndt, att erkebiskop Johannes egde gods på Stäkes-ön, och troligen tillföll detta, sedan han ihjälslogs af Esterna 1188, hans arfvingar af Runby-slägten, och det är redan anmärkt, att ön i äldre tider var delad mellan flera egare; men säkert är, att på 13- och 1400-talen flera jordlotter funnos der, hvilka innehades af särskilda personer. Detta styrkes af förut nämnde Arboga mötes bref af 1440, deruti det tillstädjes erkebiskop Nils Ragvaldsson att tillbyta sig gods på Stäkes-ön, blott han »gåfve jord för jord, ränta för ränta, lika mot lika, hvad ränta eller afgäld det kunde helst vara, åt hvem den tillhörde, friborna män eller skattebönder, enär han deras godvilja dertill kunde få.» Vidare synes detta af många köpe- och bytesbref från den tid, erkebiskopsstolen kom i besittning af Stäkes slott. Följande egare af gods på ön kunna företrädesvis anföras. Den första af dem är riksrådet Karl Kristiersson, som, jemte sin husfru Helena, testamenterade 1328 jord på Stäkes-ön till Sigtuna kloster, hvilken gåfva sedan år 1345 stadfästes af konung Magnus Smek, då munkarne äfven fingo försvarsbref på Almare-Stäks skog och fiske. Derefter förekomma Jon Karlsson (Lejonansigte) och dennes son riksrådet Amund Jonsson, som skref sig till Ringstaholm och Almare-Stäk. Efter hans död, 1397, kom Stäkes-godset till slägten Sture genom hans dotter Kerstin, hvilken blef gift med riksrådet Amund Sture, som sedan skref sig till Räfsnäs och Almare-Stäk. Allt detta intygar en dom vid Sollentuna ting 1424. Om slottet tillhört Karl Kristierssons slägt och derefter hans arfvingar af Sture-familjen, kan nu svårligen med handlingar styrkas; men det är sannolikt att så varit, ty äldre bytesbref intyga, att de egt holmen och färjestaden. Att slottet icke varit Uppsala öde eller tillhört kronan, är förut nämndt. Icke heller omtalas, att någon konung varit i besittning af slottet, förrän Erik af Pommern, som gaf det, bland andra gods, till sin drottning Filippa 1420 och äfven lät inskrifva det i sin jordebok som ett rikets slott; men deruti blef sedan förändring.

Sedan erkebiskop Nils Ragvaldsson, genom Arboga herredags beslut 1440, fått tillstånd att köpa och tillbyta sig gods på Stäkes-ön, gick han strax derefter i författning derom, såsom synes af många fastebref, af hvilka här anföras några, emedan de äfven omtala dåvarande godsegare på nämnde ö. Redan samma år tillbytte han sig af Jöns i Glia och Lars i Ändesta jord i Almare-Stäks by, jemte qvarnströmmen och fiskvatten, mot jord i Bagare i Sollentuna och i Rinkaby uti Lofö socken; året derpå stadfäste Gustaf Amundsson Sture det byte, som hans moder,

fru Kerstin, med erkebiskop Nils gjort angående Stäke och färjestaden; år 1442 tillbytte sig erkebiskopen af fru Kristina, Peder Birgerssons enka, och hennes söner jord på Stäkes-ön mot jord i Fastberga i Skedvi socken; år 1443 upplät Gustaf Sture till erkebiskopen jord i Almar-Stäks by mot jord i Karlaby uti Täby och Wigby i Husby, och året derpå köpte han af fru Sigrid hennes rätt i hufvudströmmen och skeppsleden vid Stäke och tillbytte sig af riddaren Knut Stensson Horssgärde, liggande under Stäke, mot Säby i Weckholms socken, o. s. v. Sedan dessa och andra byten och köp voro gjorda, började erkebiskopen att åter uppbygga och befästa det af kon. Erik af Pommern uppbrända slottet, som då legat i ödesmål i 14 år, och kallade det *St. Eriks Slott*, på det icke någon måtte våga angripa en byggnad, som hade Sveriges patrons namn; och begagnades slottet derefter som ett skyddsvärn mot den verldsliga magten. Detta slott blef dock icke fullbordadt före hans död 1448. Hans efterträdare i embetet, Jöns Bengtsson Oxenstjerna, som samma år fick kon. Karl Knutssons stadfästelse på besittningen af Stäke, fortsatte sedan slottsbyggnaden, och då den blifvit fullbordad, befäste han slottet starkare än det förut varit, hvartill han använde alla medel, som stodo honom till buds. Genom historien är denna oroliga och ränkfulla prelat så tillräckligt känd, att det är öfverflödigt att omtala hans verksamhet vidare, än hvad som rör Stäkes öden. Sedan han på ett nedrigt sätt uppviglat folket mot Karl Knutsson och störtat denne, och sedan kon. Kristian I genom hans upproriska åtgöranden uppstigit på svenska tronen, var han genast färdig att förskaffa sig och prestligan nya förmåner och rättigheter, och bland annat utverkade han för sig Kristians stadfästelse på besittningsrätten till Stäke, deri konungen utfäste sig, att hvarken han eller hans efterträdare på svenska tronen eller några andra skola ega rättighet att, på kronans vägnar, tillegna sig eller [illegible] erkebiskopsbordets och den helga kyrkan i Uppsala slott Almar Stäk». Allt [illegible] på god fot dem imellan; men denna vänskap varade icke länge. Den oroliga prelaten började snart sina upproriska stämplingar äfven mot Kristian; men konungen lät häkta och till Danmark afföra den uppstudsiga presten och fråntog honom Stäke 1463. Nu upprörde kleresiet himmel och jord. Biskop Kettil Vase i Linköping tog till svärdet mot konung Kristian och återtog året derpå Stäkes slott, hvilket han anförtrodde åt erkebiskopens bröder, Krister och David Oxenstjerna, hvilka skulle hålla det tillhanda åt erkebiskopen, eller, om han dog, åt Uppsala domkapitel. Imellertid förlikte sig åter konung Kristian med erkebiskop Jöns och befallte, att den på Stäke anställda slottsfogden, Gustaf Karlson, skulle återställa nämnda slott till erkebiskopen, och kort derefter gåfvo dåvarande riksföreståndaren, biskop Kettil, och riksens råd honom tillåtelse att lägga hela Stäkes län under slottet till domkyrkans och erkebiskopsbordets evärdeliga egendom, för erkebiskopens lidna skada och fångenskap, och om någon konung ville det indraga, skulle han till erkebiskopsbordet erlägga 10,000 mark i ersättning, hvilket förordnande ändrades året derpå så till vida, att erkebiskopen jemväl fick Uppsala stads kronoränta, hvaremot han förband sig att årligen hålla två prebendenter med 100 mark och bortlägga all hämnd för det förflutna; ville någon konung detta rygga, skulle han lösa Stäke med 12,000 mark i skadegäld och hålla till evig tid två messor för rikets patroner. Begge dessa bref stadfästes af konung Kristian. Jöns Bentgsson dog 1467, och hans efterträdare på erkebiskopsstolen, Thord, konung Karl Knutssons frände, blef efter honom slottets herre. Då han emottog Stäke, måste han afgifva sin skriftliga försäkran på att hålla slottet och länet domkapitlet tillhanda, tilldess han erhölle påfvens stadfästelse på erkebiskops-embetet; men Thord fick aldrig någon sådan. Efter honom erhöll Jakob Ulfsson (Örnefot) erkebiskops-embetet 1470 och, jemte det, Stäke. Han vistades der mycket, och då kon. Kristian I, under Sten Sture den Äldres tid, anföll Sverige med krig och seglade med några fartyg och en hop krigsfolk

till Uppsala, blef han vid Stäke-sundet på återfärden hindrad af erkebiskop Jakob, så att han måste öfvergifva skeppen och tåga landvägen tillbaka till Stockholm. Under det uppror, som samma erkebiskop anställde mot Sten Sture den Äldre, till förmån för danska konungen Johan II, uppgjordes sammansvärjningen på Stäke, som sedan belägrades af Sturens folk 1497, hvilken belägring dock snart måste upphäfvas, emedan en dansk här kom erkebiskopen till undsättning. Då Sten Sture samma år afsade sig riksstyrelsen, och Johan II blifvit vald till Sveriges konung, stadfäste konungen den 15 Dec. erkebiskop Jakob i besittningen af Stäkes slott och förlänade honom Stäkes län och Uppsala stad med all konungslig rätt, och då Sture för andra gången blifvit riksföreståndare, måste han 1502 åter belägra Stäkes slott, der erkebiskopen och några af kon. Johans anhängare inneslutit sig; slottet måste då dagtinga.

Men ändtligen nalkades detta erkebiskopliga slott sitt slut, sedan det under nära ett och ett fjerdedels århundrade varit ett invigdt hem för trolöshet, förräderi, ränker, frosseri och brott af alla slag. Gustaf Trolle satt sedan 1514, efter Jakob Ulfsson, på erkebiskops-stolen. Knappt hade han emottagit kräklan, förrän han äfven grep till svärdet och började sina anslag mot fäderneslandets väl. Riksföreståndaren Sten Sture den Yngre hade i Juli månad samma år sammankallat ständerna till Södertelje, dit Gustaf Trolle kallades att aflägga sin trohetsed; men han vägrade med spotskhet att fullgöra densamma. I stället innestängde han sig på Stäkes slott och öfverlade der med sina vänner om tjenliga åtgärders vidtagande för konung Kristian II:s uppsättande på svenska tronen, ty dennes vanliga verktyg var Trollen alltid. Sten Sture skickade då krigsfolk till Stäke, der erkebiskopen så hårdt insperrades, att han började tänka på dagtingan. Han begärde den unge Gustaf Wase, som här gjorde en början till sina sedan ådagalagda bedrifter, till gisslan på slottet, under det han sjelf skulle infinna sig till samtal med Sture i belägringslägret. Men äfven nu blef han en bedragare. Sedan riksföreståndaren och några riksråd väntat i 2:ne timmar nedanför vallen, kom slottsfogden ut och berättade, att erkebiskopen icke ännu på 6 veckor kunde fatta något beslut i den saken. Alla uppmaningar till Trolle att uppgifva slottet voro sedan förgäfves, emedan han väntade undsättning från Danmark. Kon. Kristian afsände ock 4,000 man sjöledes till Sverige, under erkebiskopens farbror, Joakim Trolles, och Severin Norrbys befäl; men dessa blefvo slagna vid Dufvenäs utanför Stockholm. Trolle förlorade sålunda allt hopp om undsättning och måste beveka sig att på lejd komma till Stockholm, dit ständerna voro sammankallade i November 1517. Här betedde han sig lika fräckt och återvände tillbaka till Stäke. Då beslöto ständerna, att Gustaf Trolle, som fört afvog sköld mot sitt fädernesland, skulle, som ovärdig sitt höga embete, afsättas och hans slott Stäke i grund förstöras. Nu angreps slottet med all magt, och Trolles eget folk tvingade honom att uppgifva det. Detta förhatade näste blef derefter genast plundradt och till grunden nedrifvet, hvarvid Sture hade största möda att rädda Trolle undan soldaternas hämnd. Det berättas, att den stolta erkebiskopen vid detta tillfälle måste, för att rädda sitt lif, en hel natt gömma sig bland buskar på en liten holme strax vid slottet, hvilken sedan fick namn af *Biskopsholmen.* »Sveriges Förste», som han lät kalla sig, inneslöts derefter i Westerås kloster och måste skriftligen afsäga sig embetet samt med ed lofva att aldrig återtaga detsamma. Huru han höll denna ed, förtäljer historien. Efter Stockholms blodbad afvek han, hatad och afskydd, från fäderneslandet 1520, med sin själsfrände Kristian Tyrann, och »uppgaf omsider sin oroliga anda i Slesviks fängelse år 1535 uti Juli månad», då »kroppen kom att öka mullen i stadens domkyrka», säger Peringsköld.

Almare-Stäk förvandlades då till kronogods; men dess ladugård skänktes 1612 till riksamiralen friherre Göran Gyllenstjerna. Derefter innehade amiralen och landshöfdingen i Uppsala län friherre Göran Gyllenstjerna gården och

skref sig friherre till Lundholm, herre till Stäke m. m. Han var gift med Anna Johansdotter Skytte och dog på Stäke 1646. Riksrådet grefve Johan Gyllenstjerna, som blef grefve till Björkesund 1674, skref sig äfven till Stäke. Han egde en sådan styrka, att han med blotta händerna kunde raka ut en hästsko och klämma tillsammans den största silfverbägare. Han hade en naturlig afsky för qvinnor, hvarföre han, vid en af enkedrottningen af Danmark anställd måltid, hvarvid med flit var så tillställdt, att bara fruntimmer uppvaktade, måste ut ifrån bordet. Han var icke heller gift, och vid hans död 1680 utgick denna grefliga gren. Godset reducerades sedan, men återköptes af hans arfvingar 1683. Före denna tid lärer Stäke varit utarrenderadt till Fabian Wrede. Sedermera kom det till slägten De la Gardie och tillhörde denna slägt till 1767. Riksrådet grefve Axel Julius De la Gardie innehade gården såsom kronorusthåll. En sägen är, att De la Gardie beklagat sig hos konung Karl XI, att gården var hårdt berustad med en dragon. Konungen, förtretad, skall då hafva svarat: »En De la Gardie har nog råd att hålla två ryttare», hvarpå tvenne påfördes Stäket och qvarstå ännu. Han var gift med Sofia Juliana Forbus och dog 1710, då hans son, riksrådet Magnus Julius De la Gardie, troligen blef egare af gården, och efter hans död 1741 gick den till sonen, en af rikets herrar grefve Pontus Fredrik De la Gardie till Sjö och Stäke. Han löste gården till säteri och dog 1791. År 1796 köptes egendomen af hofmarskalken friherre Rudbeck, som åter sålde den 1799 till en af rikets herrar, öfverståthållaren grefve Samuel af Ugglas, som hade den till sin död 1812, hvarefter en af rikets herrar grefve Gustaf af Ugglas innehade gården till sin död 1853, då den ärfdes af hans dotter, Ulrika Sofia Charlotta af Ugglas, gift med grefve Karl Magnus Ludvig Björnstjerna.

Gården har en utmärkt vacker belägenhet, omgifven af trädgårdar och parkanläggningar. Det nya karaktershuset, i italiensk stil, är uppfördt af hans excellens grefve Samuel af Ugglas. I parken finnes ett större monument af jern, upprest till minne af friherrinnan Åkerhjelm, född af Ugglas.

Alma-ån. Den i Christianstads län och ungefär midt i Skåne belägna Finjasjöns aflopp i Helge Å.

Almby, en socken i Örebro härad och län, har en areal af 6,804 tunnland, hvaraf 70 äro sjöar och kärr. Hjelmaren och Svartåns nedersta lopp utgöra socknens norra gräns; nämnda å utgör äfven gränsen mot Långbro socken. Sjöstranden till inemot Hjelmarsberg är sank, östligare något högländt, sandig och skogig, likasom socknens södra del, der den låga ås, som begränsar Täbyån på norra sidan, framstryker, men med tilltagande höjd öster ut; mellersta vestra bygden är jemn och bördig med lerjord. Skogen är i allmänhet tillräcklig för behofvet; men flera hemman hafva ingen. Hufvudnäringen är åkerbruk med afkastning öfver behof. Socknen innehåller $33\frac{7}{8}$ oförmedlade och $30\frac{5}{8}$ förmedlade mant. samt hade 1810 656, 1840 928 och 1856 944 invånare. Socknen har både fast och ambulatorisk skola, med 1 examinerad lärare. År 1856 besöktes den förra af 37 gossar och 28 flickor och den sednare af 19 gossar och 11 flickor. Dessutom undervisades en gosse i allmän och en i enskild läroanstalt. Således tillsammans 57 gossar och 40 flickor. — Almby är annex till Örebro regala pastorat, tillhörande Örebro kontrakt och Strengnäs stift, till hvilket pastoratet nämnes såsom hörande redan år 1314. Kyrkan, som ligger $\frac{1}{4}$ mil från Örebro, är gammal, byggd af sandsten med tjocka murar. Här är ett grafkor för slägten Åkerhjelm, och fordom fanns äfven ett sådant för slägten Lejonhufvud; men detta uppläts på 1750-talet till kyrkan. Ormesta by här i socknen uppgifves som stamort för den i kyrkans häfder namnkunniga slägten Rudbeckius, adlad Rudbeck; och biskopen i Westerås Johan Rudbeckius var här född 1581 af häradsskrifvaren Johan Persson och hans hustru Kristina Bose, hvilka äfven hade

tvenne andra söner: Petrus Rudbeck, prost i Köping, och Johan Bose Rudbeckius, professor vid Gymnasium Illustre i Stockholm, sedan rektor i Uppsala. Biskop Johan Rudbeckius hade många barn, bland hvilka Nils Rudbeckius, biskop i Westerås, Peter Rudbeck, biskop i Skara, och Olof Rudbeck, med. doktor, Atlanticans författare. Äfven en annan ryktbar person var född i Ormesta, nemligen Brita Jönsdotter, känd under namn *Nerikes-pigan*, hvilken var inblandad i trolldomsväsendet åren 1676 och 1677. — Betydliga egendomar inom socknen äro Hjelmarsberg och Mark, hvilka vidare beskrifvas under sina namn. Adress: Örebro.

Almebergen. En gren från Skandinaviens stora fjällrygg, Kölen, som från det 3,295,7 svenska fot höga Hemfjället nära Transtrand i Dalarne viker af inåt Sverige, går mellan Wermlands gräns i söder och Vestra Dalelfven i norr fram öfver Säfsen, och hvars fortsättning utgör mellersta Sveriges Norra Tvärrygg, som sträcker sig utefter Dalarnes gräns ända fram till Roslagen och innehåller landets rikaste malmlager.

Almedal, en linnefabrik, belägen ¼ mil från Göteborg, med ett större färgeri för linne och bomull samt blekeri, eges af ett bolag under firma: »Almedals Fabriks-aktiebolag», med herrar J. G. Bratt och H. H. Wesslau såsom disponenter. Fabriken anlades först af Wesslau med stora omkostnader; sedan bildades ett bolag, som i början af sin verksamhet måste göra stora uppoffringar, hvilka lära uppgått till omkring 200,000 rdr bko. Genom sednare disponenters drift och omtanka kommo dock fabrikerna inom kort tid i stånd, och tillverkningarne derstädes, från den finaste damast till den gröfsta mattväfnad, täflade i godhet och elegans med hvarje utländskt fabrikat af linne; tillverkningen hade årligen stigit, så att den nu afkastade en betydlig vinst, hvartill fabrikens belägenhet nära till Göteborg bidrog. I Februari 1858 härjades den dyrbara fabriken af en eldsvåda, som förstörde spinneriet, blekeriet och färgerierna, hvaremot väfveriet blef räddadt. Färgeriet kom åter i gång; men de öfriga nedbrunna verkstäderna komma sannolikt icke att återupprättas. Tillverkningen uppgick 1855 till 183,425 ℔ lingarn och lintråd, värderade till 143,472 riksdaler bko. Till bolaget hör äfven en landtegendom, hvilken nu eger 80 tunnors utsäde och har en ladugård om 50—70 kreatur, allt en följd af verkställda odlingar af förut ofruktbar mark. Jordmånen är förträfflig, bestående af mylla på ler- och mergelbotten. Egendomen har mycken ek- och annan löfskog.

Almesjö berg, beläget på Almesjö egor i Unnaryd socken och Westbo härad af Jönköpings län, är en enstaka bergshöjd af omkring 1000 alnars längd och högst 40 alnars bredd. Berget är en alldeles kal klippa, skiljd genom en djup sänkning på berget i nära 2:ne lika delar. Den norra halfdelen är en sammanhängande bergmassa, 60 till 70 fot hög öfver Bolmens yta. Den södra delen har blifvit söndersprängd i ofantliga stenblock, strödda rundt omkring, och är följaktligen något lägre än den norra, hvilken är nära jemnbred ofvanpå. Berget reser sig, så att säga, spöklikt, ett litet stycke från sjöstranden på en större ljunghed. Vestra sidan af norra halfdelen har lodrätta branter ända ned i den sandmassa, som lagt sig der bredvid. På östra sidan är ett stort bergras, som uppstiger till hälften af berget; men den öfre halfdelen är en bergvägg, hvilken lutar mot raset liksom beständigt hotande att falla. Någon ypperligare Ättestupa hafva de gamle icke kunnat uppleta, ty ett fall här utföre var säkert åtföljdt af döden. Folktron säger, att berget vissa julnätter har synts upprest på stolpar och trollen dansa och jubla derunder.

Almesåkra, en socken i Vestra Härad af Jönköpings län, har en areal af 11,919 tunnland, af hvilka likväl 1,890 äro sjöar och kärr. Inom socknen finnas 8 sjöar, hvaraf 2 hafva jernmalm. Davidstorps-sjön måste vara en underbar sjö, om det är sannt, som berättas i orten. Tvenne strömmar uppgifvas

gå in och ut på samma ställe i nämnde sjö, sålunda att en del af vattnet går till och en del går ifrån sjön. Den ingående kommer från Klappsjön i Malmbäcks socken; den utgående faller i Almesåkra-sjön. Så länge de åtföljas i samma strömfåra, synes hela strömmen gå åt Davidstorps-sjön, men då de snart åtskiljas, blir förhållandet tydligt. Det ena vattnet föregifves som tyngre gå under det lättare. Näringar äro åkerbruk och boskapsskötsel. Socknen innehåller $14\frac{1}{2}$ mant. Till socknen komma dessutom från Nässjö och Malmbäcks socknar $16\frac{1}{2}$ mant. Folkmängden var 1810 449, 1840 650 och 1856 717 invånare. Socknen har ambulator. folkskola, delad i 4 distrikter, med 1 exam. lärare. År 1856 undervistes 56 gossar och 46 flickor i skolan samt 4 gossar och 2 flickor hemma; tillsammans 60 gossar och 48 flickor. Skolbarnens antal uppgick således till 108. — Almesåkra är annex till Malmbäcks konsistoriela pastorat i Vestra Härads kontrakt af Wexiö stift. Den gamla träkyrkan, belägen $3\frac{3}{4}$ mil från Jönköping, säges vara byggd af en skog, efter hvars borthuggande Davidstorps-sjön uppkom på grunden. Hon uppfördes 1694. Der finnes en målning af Kinnerus 1749, märklig för sin dogmatiska symbolik. Man ser satan stå inför Guds domstol med en anklagelseskrift, der en del blir otydlig genom det ur Lidandes-kalken uthällda blodet m. m. En tafla, der man kring Jesus på korset ser apostlarne i de dödssätt, evangelium och legenden uppgifva, är tagen i ett spanskt kloster. En ny kyrka, hvartill ritning redan 1837 var fastställd, var icke ännu byggd 1846. Socknen, hvars äldsta namn var *Almarsakar*, var 1300 ett af Njudungsgällen. Adress: Jönköping.

Almesåkra-Bergknut. En i trakten norr om Almesåkra kyrka, nära Elgaryds gästgifvaregård i Jönköpings län, vid gränsen mellan Vestra och Tveta härader, omkring $3\frac{1}{2}$ mil s. o. från Jönköping belägen bergknut af öfver 1,100 fots höjd, inom en mil ifrån hvilken källorna till Laga-ån, Emm-ån och Husqvarna-ån upprinna. Dessa åar gå mot olika väderstreck och utfalla, den första i Kattegatt, den andra i Östersjön, den tredje i Wettern. Från bergknuten utgår en smal bergås, som åtskiljer Laga-åns och Helge-åns vattendrag.

Almetorp, ett säteri i Lava socken och Kållands härad af Mariestads län, ligger $2\frac{1}{4}$ mil från Lidköping, $11\frac{1}{2}$ från Göteborg och 1 mil från hamn vid Wenern.

Almsele. Skjutsombytes-ställe utan särskilda friheter eller anslag af skjutshästar, beläget i Åsele socken af Westerbotten och Umeå län, vid Ångerman-elfvens östra sida; skjutsar till:
Råsele, n. v. . . . . $1\frac{1}{2}$ mil.
Åsele, s. o. . . . . $2\frac{1}{2}$ mil.

Almstad, en egendom i Tåby socken och Björkekinds härad af Linköpings län, har lydt under Stegeborgs-godset före reduktionen. Sedermera innehades den 1692 af bergmästaren Georg Danckwardt, död 1721, såldes af dess enka, J. M. Papke, till O. Löfgren, kom på 1750-talet genom köp och arf till mågen, bergsrådet friherre Alex. Funck, och eges nu af dess son, lagmannen frih. Fredrik Jakob Funck. Friherren har under 50 års besittningstid ansenligt förökat, förbättrat och förskönat gården, som har en vacker karaktersbyggning med trenne flyglar och i allmänhet god åbyggnad, vacker trädgård och park, den sednare anlagd på 1820-talet med 5 tunnlands areal. (Friherre Funck utmärker sig derjemte genom sitt nit för sockenbibliothekers upprättande och har till Norrköpings techniska skola nyligen skänkt ett mineraliekabinett.) På egendomen finnes ett godt bibliothek och myntsamling, hvilka beständigt ökas af nuvarande egaren. — Godset består af Almstad $\frac{1}{2}$ mantal skatte, med Alm 1 mantal skatte, 1 mant. frälse, jemte Munkängen, Rangtorp $\frac{1}{4}$ mant. skatte, Skjörstad 2 mant. frälse med utjord, och Brunneby $2\frac{1}{2}$ mantal skatte, allt under eget bruk; underlydande äro Nybble $\frac{1}{2}$ mantal skatte med Hemmingsbro, samt Aspetorps utjord; utgör, med $5\frac{1}{2}$ mantal i Tingstad och $2\frac{1}{2}$ mantal i Härads-

hammar, ett gods af öfver 70,000 rdr taxering. — Om de underliggande hemmanen kan följande anföras: Alms frälsehemman har lydt under Mem; så äfven Skjörstad från år 1645 och ännu år 1700, men tillhörde år 1725 O. Ridderfelt. Alms skattehemman och Brunneby hafva hört under Stegeborg. Brunneby är i sednare åren försedt med bättre åbyggnad, trädgård och park.

Almundsryd, eller **Nykyrke,** en socken i Kinnevalds härad af Wexiö län. Dess areal är 44,338 tunnland, hvaraf 6,150 äro sjöar och kärr. I socknen finnas 11 sjöar. Sedan Mörrums å vid Hakeqvarn fallit ut ur Åsnen, håller den sig bred som en vik till nära Blidingsholm, men vid Brändeberg vidgar den sig till en sjö och kallas der Hafsbältan. Ofvan denna ligger den lilla sjön Hartgrepas Löjetråg, som infaller i Hafsbältan. Marken bergaktig. Rådande jordmånen är sandblandad svartmylla. Näringarne äro åkerbruk, boskapshandel och fiske. Socknen innehåller 46 mantal, af hvilka $30\frac{7}{8}$ skatte, $3\frac{1}{4}$ krono och $12\frac{7}{8}$ frälse. Folkmängden uppgick 1810 till 2,023, 1840 2,780 och 1856 till 3,549 personer. Socknen har både fast och ambulatorisk folkskola, med 3 oexaminerade lärare. År 1856 besöktes den förra af 183 gossar och 119 flickor, och den sednare af 120 gossar och 148 flickor. Hemma undervisades 27 gossar och 30 flickor; tillsammans 310 gossar och 227 flickor. — Almundsryd är annex till Urshults konsistoriela pastorat af 2:dra klassen, 1 afdeln., tillhörande Kinnevalds kontrakt af Wexiö stift. Den nya kyrkan, belägen $5\frac{3}{4}$ mil från Wexiö och $1\frac{1}{4}$ mil från Urshult, byggdes af sten 1830 och invigdes 1832. Hon är 69 alnar lång med tornet, 33 alnar bred inom murarna, hvilka äro 11 alnar höga. Tornmuren är 36 alnar, derå träbyggnad och spira af 18 alnar. Den gamla kyrkan, af trä, utdömdes redan 1792 och nedrefs först 1839. Socknen har haft äfven andra namn. Den kallades *Hvæm* på 1300-talet, *Hvembo* på 1400-talet, *Almosaryd* år 1677 och nu af allmogen vanligtvis *Nykyrke*. Här ligger en gammal borg, kallad *Trulleborg*, som kommer att beskrifvas på sitt ställe. Adress: Wexiö.

Almunge, en socken i Närdinghundra härad af Stockholms län, har en areal af 33,210 tunnland, hvaraf 1,880 äro sjöar och kärr. På gränserna, i synnerhet i söder och vester, förekommer bergländig skogsmark; men i medlersta delen är marken jemnare, med små kullar, här och der sidländt. Här äro flera större och mindre vattendrag, och det uppgifves, att 32 sjöar skola finnas i socknen. Fladens och Södersjöns vatten gå från öster, Norr- och Skärsjöarnas från söder, Mogasjöns med flera andras från norr, alla till den större Långsjön, hvilken sträcker sig inåt Rasbo socken, bildande Funbo-åns hufvudgren. Till samma vattendrag går ock Ramsen från sydvestra gränsen inåt Funbo socken. Deremot hafva Norrsjön och Testen i norr sitt utlopp åt öster genom Kärfven till Knutby socken och höra till Olands-åns dalgång. Rådande jordmånen är på slätten stenbunden lera, annars sand- och mojord. Skog finnes till afsalu. Näringarne äro åker- och skogsbruk, jemte bergsbruk och körslor. Socknen innehåller $60\frac{1}{6}$ oförmedlade och $56\frac{3}{4}$ förmedlade mantal, hvaraf $12\frac{5}{12}$ skatte, $4\frac{3}{4}$ krono och $39\frac{7}{12}$ frälse, dertill kommer Länna masugn. Folkmängden var 1810 1,580, 1840 1,813 och 1856 1,933 personer. Socknen har en fast skola med en lärare. År 1856 besöktes den af 57 gossar och 51 flickor, 4 gossar i allmänt läroverk, 1 flicka i enskild undervisningsanstalt, samt 90 gossar och 124 flickor i hemmet; tillsammans 151 gossar och 176 flickor, och dessutom gingo 12 gossar och 15 flickor i söndagsskolan. Skolbarnen utgjorde således ett antal, uppgående ända till 352. — Almunge utgör ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen och tillhör Närdinghundra kontrakt af Uppsala stift. Riksrådet friherre Klas Bålamb gjorde, såsom egare af Länna, anspråk på Jus patronatus i församlingen 1687; men det afslogs. Komminister-beställningen, som först inrättades 1798, tillsättes, utan förslag, af församlingen. Kyrkan, som ligger $3\frac{1}{4}$ mil från Uppsala och

6 7/8 från Stockholm, är af okänd ålder, byggd af gråsten och sednast reparerad 1844. Hon är rik på adliga vapen och banér; äfven finnas här grafvårdar. Den gamla slägten Måneskö1d, hvars stamgods Seglinge ligger här i socknen, har sin graf under koret, och en grafsten på gången tillkännagifver, att Krister Karlsson Måneskö1d till Seglinge, död 1620, och hans husfru, Brita Båt, samt deras son, presidenten i Götha hofrätt Karl Måneskö1d, död 1670, och hans fru, Anna Soop, der ligga begrafna. Slägten Wallenstjerna har sin graf under kyrkan, och vid predikstolen är en grafvård af grön marmor med vapen och medaljong öfver majoren friherre Karl Wallenstjerna till Seglinge och Ora (Faringe), upprest af hans syster, fru Anna Margar. Danckwardt. Banér äro uppsatta i kyrkan öfver efterföljande: ofvannämnde presidenten Karl Kristersson Måneskö1d, öfversten vid Upplands regemente William Philp till Uddenäs och riksarchivi custos Jonas Bure till Stora Wäsby, död 1655. Vid Stora Wäsby här i socknen fanns särskild kyrka på 1670-talet. — Socknens namn skrefs 1294 och 1314, som nu, Almunge, men äfven *Aalmunge*, då hörande till provincia Nardhingiahundari af Tiundia. En del af socknen, belägen i sydvest, har fordom räknats till Rasbo härad; den innehöll 11 1/4 mantal och antecknas ännu i jordeboken under namn af Ulfs- eller Rasbo-bygden. Oaktadt denna socken tyckes ega gammal odling, finnas icke här några fornlemningar, utom ruiner efter en borg, som fordom legat på ett berg, kalladt Högberget vid Ulfsväsby. Sex gårdar och byar nämnas i handlingar från 12- och 1300-talen. De betydligaste gårdar äro säterierna Länna med masugn, Hagby, Stora och Lilla Wäsby, Uddnäs och Seglinge, hvilka vidare beskrifvas under sina namn. Adress: Uppsala.

Almnäs, ett säteri i Foglås socken och Kåkinds härad af Mariestads län, har en vacker belägenhet vid Wettern. En del af gården har varit klostergods och 1527 vid reformationen kommit till kronan, som sedan 1586 åter utbytte den åt fru Margareta Sparre till Göksholm. Almnäs kom kort derefter till slägten Natt och Dag, och det är troligen från denna tid, som gården blifvit förvandlad till herregods. Genom bytesbref den 24 Juli 1592 erhöll Axel Johansson Natt och Dag Almnäs med flera gårdar i Foglås mot fastigheter på Öland och i Kronobergs län, bland hvilka förstnämnda flera förut varit klostergods. Efter Axel Johanssons död ärfdes Almnäs m. m. af hans dotter, som var gift med Karl Sparre till Sundby, och efter dem tillföll gården deras dotter, Maria Elisab. Sparre, som blef först gift med Thure Nilsson Bjelke till Åkerö och sedan med frih. Gustaf Bjelke. Den sistnämndes son, ryttmästaren frih. Thure Bjelke, hade sedan Almnäs; men då han dog mycket skuldsatt och efterlemnade flera arfvingar, sålde riksskattmästaren friherre Sten Bjelke, på deras vägnar, gården 1683 för 7,350 rdr till Kgl. rådet och presidenten Edvard Ehrensten, hvars enka, Katarina Wallenstedt, förblef efter mannens död, 1685, i besittning af godset. Sedan öfvergick godset till hennes dotter, som blef gift med grefve Ulrik N. Gyldenstolpe, hvilken sålde det 1722 till riksrådet och öfverståthållaren grefve Taube, som åter afyttrade gården 1726 till presidenten grefve Karl Frölich, och denne sålde den 1747 för 50,000 plåtar till grefve Adam Horn, som året derpå bortbytte Almnäs mot Westerbyholm m. m. i Kinds härad mot 20,000 plåtars mellangift till öfversten friherre Stackelberg, hvars son, öfversten grefve A. F. Stackelberg, sålde gården 1803 till öfversten friherre E. G. Adelsvärd. Han öfverlät densamma strax derefter åt sin dotter i första giftet, Eva Sofia Adelsvärd, som blef gift med grefve C. A. Stackelberg, son till nyssnämnde öfverste A. F. Stackelberg. Dessa åter bortbytte gården 1826 till brukspatron S. F. Selander mot Tyresö i Södertörn, och han sålde den 1829 till kammarherren grefve Alex. Sparre.

Almnäs är en särdeles vacker egendom, med ett i general Stackelbergs tid på en täck udde i Wettern uppbygdt stort och prydligt stenhus om 3 våningars höjd samt 75 alnars längd och 24 alnars bredd, hvars hufvudfaça-

der hafva 11 och gaflarna 4 fönsterlufter i hvarje våning. Palatsets omgifningar äro äfven utmärkt vackra. Trädgården, som ligger vid mangården, har $^{1}/_{8}$ mils längd; dessutom finnes en smakfullt anlagd park och andra planteringar till egendomens förskönande. Bland andra prydnader inom palatset finnes i salongen en hvit marmorspisel, förfärdigad af piedestalen till den bildstod af kon. Ludvig XIV på Place du Peyron i Montpellier, som under revolutionen blef sönderslagen och, jemte en annan, som finnes på Malma i Södermanland, förd till Sverige af grefve C. A. Stackelberg. De äro försedda med inskrifter på franska språket.

Hela godset består af $3^{5}/_{8}$ mantal frälse-säteri, $19^{3}/_{8}$ frälse och $1^{3}/_{8}$ mantal kronoskatte, med en egovidd af omkring 7,300 tunnland. En knipphammare och ett tegelbruk finnas äfven vid gården samt husbehofsqvarn och såg.

Almvik, en köping i Törnefalla socken och Södra Tjust härad af Kalmar län. Här är en spikhammare med 20 sk℔ tillverkning samt tegelbruk och en mjölqvarn med 4 par stenar.

Almö, en ö i Blekinge skärgård, tillhörande Forkjärla socken, Medelstads härad af Karlskrona län, hvartill äfven Kurholmen hör, består af $1^{5}/_{8}$ mantal frälse. Ön har både inskärs- och utskärs-fiske.

Alnarp, kungsgård om $10^{7}/_{10}$ mant., anslagen till boställe åt landshöfdingen i Malmö län, är belägen i Lomma socken och Bara härad af nämnda län. Kungsgården har obetydliga åbyggnader, men mycken och god både åker och ängsmark, och bestrides större delen af gårdsbruket genom derunder liggande arbetshemman, i enlighet med derom upprättadt och af K. M:t faststäldt kontrakt, efter indelning till $31^{1}/_{2}$ så kallade hofverier eller hela arbeten, utom en mängd torpare. Godset var år 1840 utarrenderadt på 30 år till bonden Per Persson i Lomma, som derför betalade i arrende 1,400 tunnor spannmål, $^{1}/_{3}$ råg, korn och hafra. Vid denna egendom finnas ännu gamla stubbar och träd efter en der förut varande, i landet högst sällsynt plantering af almträd, hvilken, ehuru en större prydnad på den kala slätten, genom okynne och vanart blifvit alldeles uthuggen, hvarföre äfven en stor del af vidboende grannar blifvit lagförda och dömda till betydliga böter. — Vid sista riksdagen beslöts, att Alnarps kungsgård skulle användas till ett landtbruksinstitut för Skåne. Detta institut, som till landshöfdingen i Malmöhus län skall utbetala 1,400 tunnor spannmål ($333^{1}/_{3}$ t:r råg, $133^{1}/_{3}$ t:r korn och $533^{1}/_{3}$ t:r hafra) till 1862, men sedan detta år, då statsverket kommer att uppbära afkastningen af de hofveriskyldiga hemmanen, endast 1,200 tunnor spannmål, fick af ständerna i anslag på en gång 175,000 rdr rmt att utgå med 100,000 rdr under loppet af 1858 och 75,000 rdr under 1859, samt derjemte ett årligt anslag af 18,000 rdr rmt mot förbindelse att från och med slutet af 1860 mottaga och underhålla 24 frilärlingar och minst 28 elever, deraf 4 fria.

Alnö, en socken, bestående af en ö i Bottniska Viken, hörande till Norra Medelpad af Westernorrlands eller Hernösands län, är 1 mil lång och $^{1}/_{2}$ mil bred och har en areal af 3,006 tunnland, hvaraf 250 utgöra sjöar och kärr, samt ligger 45 fot öfver hafvet. Den omgifves i norr af Klingerfjerden, i söder af Sundsvalls-fjerden, stöter i vester till Alnö-sundet, som skiljer ön från fasta landet, och i öster möter öppna hafvet. Ön är utmärkt för sina naturskönheter och minnesmärken. Marken är bergaktig. Jordmånen öfverallt sand, här och der blandad med mylla. En ås sträcker sig från norr till söder och sluttar åt öster och vester. Skogen är hjelplig. Hufvudnäringar äro åkerbruk, boskapsskötsel, skärgårdsfiske och bergsbruk. Socknen innehåller $20^{1}/_{2}$ mantal, hvaraf $^{7}/_{12}$ krono och $20^{1}/_{48}$ skatte, och hade år 1810 660, 1840 860 och 1856 1,001 invånare. Socknen har fast folkskola, med 1 examinerad lärare. År 1856 besöktes skolan af 33 gossar och 20 flickor. Dessutom erhöllo 43 gossar

och 50 flickor undervisning hemma; tillsammans 76 gossar och 71 flickor. Således 147 skolbarn. — Alnö är annex till Sköns regala pastorat i Medelpads kontrakt af Hernösands stift. Kyrkan, belägen ³/₄ mil från Sundsvall, vester på ön, är byggd af sten i början af 1500-talet; har icke några minnesmärken. En klocka här påminner om ryssarnes härjningar år 1721, då flera byar afbrändes, med denna påskrift: *Genom elden är jag fluten och af Hendrik Lind gjuten. Se'n Ryssen för ett rof fick Alö klocka njuta* (1721 den 26 Maj). *Har menigheten mig i stället låtit gjuta* m. m. Mikaëlis dag är ifrån äldre tider högtidligen firad, emedan St. Mikaël är ansedd som kyrkans patron, och hon af honom fått sitt namn. — Åkern i socknen gaf fordom icke alltid säd till husbehof; men detta är i sednare åren afhjelpt. Skärgårdsfisket idkas af invånarne i synnerhet vid Rödön och Spikaren. En jernmalmsgrufva finnes vid byn Stafsäter, hvarom vidare på sitt ställe, och grå kalk brännes här på ön, snart sagdt det enda kalkstensbrottet i Medelpad. Färjställe är vid Röde by från och till Sundsvall. I äldre tider hafva utflyttningar varit ansedda som skadliga. År 1641 förbjöds på tinget i Ljustorp och 1683 i Skön tjenstfolks utresor från socknarna vid 40 marks vite. — Fornsagor äro här gängse, i synnerhet om den namnkunnige jätten *Starkotter*, som omtalas i Hervara-sagan under namn af *Alo Dräng*, och skall han bott på *Alo Påtta* gård. Af tvenne här belägna byar, Påtta och Pättäng, nära till gården Stålpås, vilja fornforskare sluta till Starkotters hemvist i denna ort. Något dylikt anmärkes äfven i den tillgränsande Sköns socken. Nära intill hafs-stranden på denna ö är en väldig grifthög, *Gångsviksbacke* kallad. De gamle hafva der i nejden velat söka den i sagorna fordom märkliga *Gandviken*. Vid byn Röde blef år 1687 på den så kallade *Konung Sverres ö* funnen en förgyld och väl arbetad stegbygel af koppar. Det berättas, att ett märkligt jordskalf försports på denna ö i Juli månad 1709. — Inga betydliga egendomar finnas i denna socken. Adress: Sundsvall.

Alsarp. Gästgifvaregård uti Wena socken, Sevedes härad af Kalmar län, omkring ½ mil öster om sockenkyrkan; skjutsar till:

Fjellster, i norr	. . . .	1½ mil.
Getterum, öster	. . . . .	2³/₄ »
Hultsfred, sydvest	. . . .	1¹/₄ »
Ishult, sydost	. . . . .	2¹/₄ »

Alsen, en socken i Jemtlands Södra fögderi af Östersunds län. Alsen ligger 1,130 fot öfver hafvet. Socknen, som med Mattmar till annex bildar ett pastorat af Jemtlands Norra kontrakt af Hernösands stift, har en egen belägenhet mellan Offerdal och Mattmar, på två smala landsträckor af 1 mils längd hvardera. Den ena ligger vid en vik af Storsjön, Trångsviken kallad, och Alsens sjö, hvilken del af socknen kallas Mellansjö-bygden; den andra går emellan Alsens sjö, af 1½ mils längd, samt Hällsjön i Offerdal och sjön Nälden. Utom dessa 4 större sjöar finnas 5 andra mindre. Marken är i allmänhet bergig och ojemn; likväl förekomma äfven jemn mark och dälder. Rådande jordmånen är sandblandad lera. Skog finnes tillräckligt. Hufvudnäringarne äro jordbruk och boskapsskötsel, och binäringar äro handelsrörelse på Norge, skogsafverkning, tjärtillverkning samt jagt och fiske. Socknen innehöll i medeltal uti förra århundradet $32^{23}/_{72}$ mantal, hvaraf $3^{25}/_{36}$ krono och $28^{45}/_{72}$ skatte, nu 32½ mantal. Folkmängden var år 1750 733, 1810 960 1840 1,235 och 1856 1,489. Socknen har ambulatorisk folkskola, med 1 examinerad lärare. År 1856 besökte 68 gossar och 61 flickor skolan; för öfrigt undervisades 52 gossar och 64 flickor hemma. Skolbarnens antal utgjorde således 121 gossar och 125 flickor eller tillsammans 246. — Alsen är annex till Offerdals konsistoriela pastorat i Jemtlands Norra kontrakt af Hernösands stift. Kyrkan, belägen 4½ mil från Östersund, är till en del mycket gammal; och att redan 1346 kyrka fanns här, vittnar erkebiskop Hemmings visitation på Rödön samma år, då sockneboerna i Alsen besvärade sig öfver, att deras prest, herr Hans, velat uppbära en afgift, kallad *Biskopsstol*, som sockne-

boerna påstodo sig böra slippa, emedan de köpt en gård, halfva *Berge i Altsne*, för 90 mark, hvartill kyrkan betalt halfparten och socknen det öfriga. Denna sednare blef ock befriad från denna skatt samt den tionde, som då kallas Getesmör-mark. Den nuvarande kyrkan, byggd af sten, blef år 1757 på 42 dagar utvidgad i längden till dubbelt mot hvad hon förut var, och är nu 45 alnar lång, men endast 14 alnar bred; denna kyrka var ock den första, som en i orten bekant byggmästare, Per Olsson från Dillne och Oviken, hade uppfört. Vid invigningen 1758 blef hon kallad Lovisa Ulrika. Vid samma nybyggnad upptäckte man, att kyrkan fordom brunnit, hvilket, enligt gammal sägen, händt en julotta, då en qvinna, som förlorat en sten ur sitt radband i kyrkan, vid dess efterletande spillt eld bland den utströdda julhalmen och sålunda åstadkommit branden. I kyrkan finnes för öfrigt icke något märkligt, om ej att på gången ligger en grafsten öfver öfverstelöjtnant Lode på Wången härstädes. — I socknen förekomma några fornminnen och sägner. Icke långt från byn Glösa, i ett berg vid landsvägen, ses invid ett brant fall af den så kallade Lilla Qvarnån en ristning i en kalkartad häll; ristningen utvisar en mängd djur, såsom renar m. m., och är sägen, att der i hednatiden varit ett offerställe. Här i socknen talas mycket om nedgräfda skatter i jorden, som icke kan vara oväntadt, i anseende till fordna fiendtliga infall i landet. Midsommarnatten 1765 har ett stenröse blifvit af okändt folk uppkastadt, hvarest flera personer, tvenne dagar derefter, sett likasom ett rum i jorden efter ett skrin, vid pass $^{3}/_{4}$ aln i qvadrat med sina hörn, hvilket der förmenas blifvit som fynd borttaget. I socknen berättas, att en klockare, som i längre tid förskaffat sig rikedom genom liks plundring, slutligen af en händelse blifvit upptäckt. En hustru i Berge, som fått ett ben i halsen, hvaraf hon tycktes ådragit sig döden, blef snart derefter begrafven. Då klockaren äfven nu uppgräfde den aflidna i tanka att öfva stöld, men kommit att röra vid henne, hade benet lossnat, och hon åter kommit sig före. Tjufven blef då upptäckt och led straff. — Stenhus, utom kyrkorna, hafva här i orten icke varit kända förr än 1758, då regementsläkaren Lenæus uppbyggde ett sådant på Åberg. För öfrigt äro här i socknen en helsokälla och boställena Wången för öfverstelöjtnanten och Åberg för bataljonspredikanten; något betydligt herresäte finnes icke i socknen. Adress: Östersund.

Alsensjön. Sjö i Jemtland af Alsens socken, Offerdals härad och Östersunds län, nära $2^{1}/_{2}$ mil lång, men blott $^{1}/_{8}$ mil bred; belägen 1,089 fot öfver hafvet strax söder om sockenkyrkan; den afbördar sitt vatten till Storsjön genom Ytter-ån, omkring $^{1}/_{4}$ mil lång.

Alsheda, en socken i Östra Härad af Jönköpings län, har en areal af 28,720 tunnland, af hvilka 1,020 äro sjöar och kärr. Skede-ån, som har sitt ursprung från sjön Soljen i Östra Wedbo härad, går genom en del af socknen och förenar sig med Emm-ån vid Holtsby. För öfrigt äro i socknen flera sjöar, såsom Ömmestorps-, Karlsjös-, Byestads- och Holma-sjön. Marken är nästan öfverallt bergaktig. I trakterna omkring vattnen är jordmånen svartmylla, på höjderna sand. Skog finnes till husbehof och vid flera hemman till afsalu. Hufvudnäringar äro åkerbruk och boskapsskötsel samt något bergsbruk. — Socknen innehåller $98^{11}/_{12}$ oförmedlade och $74^{1}/_{2}$ förmedlade mantal samt hade 1810 2,043, 1840 2,475 och 1856 2,923 invånare. Här är ambulatorisk folkskola, som förestås af en examiner. lärare. År 1856 besöktes den af 214 gossar och 125 flickor, och undervisades dessutom 4 gossar i allmänt läroverk, 1 gosse och 2 flickor i enskilda undervisningsanstalter, men 196 gossar och 160 flickor hemma. Skolbarnens antal utgör således 415 gossar och 284 flickor. — Alsheda modersocken, jemte annexerna Skede och Ökna, utgöra tillsammans ett regalt pastorat af 1:sta klassen, i Östra Härads kontrakt af Wexiö stift. Kyrkan, belägen 9 mil från Wexiö och $9^{1}/_{2}$ från Jönköping, grundlades 1774 och invigdes 1778 samt reparerades invändigt på 1840-

taket. Hon är rymlig och ljus. Af minnesmärken finnas få i kyrkan. Ett vapen är insatt i en nisch, utmärkande lägerstaden för öfverstelöjtnanten J. Gyllenkamp till Hulta, död 1741, och hans fru, friherrinnan Beata Mörner till Kittelstorp, död 1739. I koret ser man en medaljong med bröstbilden af bergsrådet A. von Svab. På kyrkogården står ett gammalt stenhus med små fönster, hvilket ansetts för klosterbyggnad, ehuru utan allt skäl; det är efter utseendet uppfördt i katolska tiden. En sägen härleder socknens namn deraf, att vid kyrkoplatsens bestämmande auguriet tagits af en ål, hvilken en förbiflygande korp tagit på byggnadsmännens middagsbord och släppt på heden, der man beslöt bygga Ålshedens kyrka. — Fornlemningar och gamla sägner förekomma här af många slag. Runstenar finnas på kyrkogården, vid Holsby, mellan kyrkan och Rösa vid vägen två och vid Reperda by tre, alla med förstörd skrift. På Reperda och Holtsby egor äro flera märkliga fornlemningar, hvilka komma att omtalas vid byarnas beskrifning, äfvenså Kettil Runskes slott, som man trott legat här på Medaryds egor. Betydligare egendomar äro Hulta och Karlsjö. Adress: Hvetlanda.

Alsike. Gästgifvaregård uti Stockholms län af Alsike socken och Erlinghundra härad; härifrån skjutsas till gästgifvaregårdarna

Marma, n. o.	. . . . . .	$1\frac{1}{2}$	mil.
Märsta, s. o.	. . . . . .	$1\frac{3}{4}$	»
Sigtuna stad, s. s. o. .	. . .	$1\frac{3}{4}$	»
och *Uppsala*, n. n. o.	. . .	$1\frac{1}{1}$	»

Alsike, en socken i Erlinghundra härad af Stockholms län, har en areal af 7,151 tunnland, hvaraf endast 30 äro sjöar och kärr. Socknen är till större delen en slättmark med spridda bergkullar. Socknens södra gräns är dock något sidländ mot ett vattendrag, som går från Knifsta socken till Ekhamnsviken; men dess norra gräns och Mälarstranden, till en del, bestå af berg- och skogsmark. Skog finnes till husbehof utom vid ett par gårdar; äfven till afsalu vid några. Rådande jordmånen är lera; åkerbruk är hufvudnäring, jemte något fiske. — Socknen innehåller $28\frac{1}{4}$ förmedlade mantal, hvaraf $8\frac{1}{4}$ skatte, $7\frac{3}{4}$ krono och $12\frac{1}{2}$ frälse, och tillsammans med Knifsta annex $68\frac{1}{8}$ förmedl. mantal. De flesta hemmanen ligga under säterierna. Folknummern var 1810 626, 1840 634 och 1856 669 personer. Socknen eger fast folkskola, med 1 examin. lärare. Den besöktes 1856 af 46 gossar och 18 flickor; 2 gossar voro intagna i allmänt läroverk; 11 gossar och 33 flickor undervisades hemma; således tillsammans 59 gossar och 51 flickor. — Alsike var under katolska tiden ett eget pastorat och först efter reformationen blef Knifsta ditlagdt som annex, och de utgöra nu tillsammans ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen, tillhörande Erlinghundra kontrakt af Uppsala stift. Kyrkan, belägen $1\frac{1}{5}$ mil från Uppsala och $1\frac{3}{4}$ från Sigtuna, är gammal och förseddes först 1798 med torn; hon är nu rätt vacker. Vid densamma var fordom ett »Christi-lekama-gille» eller »Helga Lekama gille», hvari alla klostermedlemmarne i Sko blefvo intagna 1513. Dessa gillens namn och stiftelse härleda sig från Helga Lekama-festen, en högtidsdag, som påfven Urbanus IV inrättade 1264, och hvilken sedan af katolikerna firades med mycken »andelig nytta» årligen torsdagen efter H. Trefaldighets-söndag och bivistades af så väl prester som lekmän. Denna fest gaf anledning till de sedan i hela katolska verlden inrättade många Christilekama-gillen, och i Sverige känner man 6 sådana; men icke annat än detta i någon landsförsamling. Socknens namn skrefs fordom som nu. — Fornlemningar finnas inom socknen af flera slag. Runstenar förekomma vid prestgården och Taksta, smärre griftkullar och stensättningar på flera ställen. Flera historiska minnen äro fästa vid denna bygd; hvarom vidare, då de ställen, der händelserna tilldragit sig, komma att beskrifvas, hvilka äro *Kungshamn*, *Flottsund* och slottet *Brömsehus*. Sex gårdar i denna gamla bygd nämnas i handlingar från 12- och 1300-talen samt en från år 1180. De betydligaste egendomarne äro nu Krusenberg, Kungshamn

och Rickebasta, hvilka vidare omnämnas under sina namn. Adress: Uppsala, Branshammar.

Alskog, en socken i Garde ting af Wisby läns Norra härad; i denna och Ardre socken ligger Wisne myr om 500 tunnl. Marken är i allmänhet jemn. Jordmånen i hela pastoratet uppgifves vara till två tredjedelar dålig sandjord, resten lerjord, blandad dels med sand, dels med svartmylla. Skog finnes till eget behof. Hufvudnäringen är åkerbruk. Om Alskogs belägenhet anmärker Linné i Gotl. Resan 1741: Här har sjelfva naturen gjort ett råmärke mellan norra och södra gebitet. Hela norra delen af ön, som vi hittills genomrest, bestod af kalkflisa under jorden, och der ofvanpå hård och torr mark samt barrskog; men här, som ett nytt land begyntes, hvilket varade allt åt söder, var mest sand eller ler och mylla, utan bergshällar; vid byar och ängar fanns mera löfskog af ek, ask, björk, hassel, hagtorn, slån. Detta södra och mildare landet innesluter socknarna: Alskog, Garda, Lye, Stånga, Hemse, Fardhem, Levede, Eista och flera i söder liggande. — Socknen bestod 1795 af $12^3/_4$ och, tillika med Lye annex, af $22^3/_4$ mantal; nu uppgifves det hela till $21^1/_2$ förmedlade mant. Invånarnes antal var 1810 382 och 1856 570; i hela pastoratet 895. De båda socknarne äro af tvenne andra, Garda och Lau, skiljda från hvarandra. Alskog har fast folkskola, som förestås af en examinerad lärare och besöktes 1856 af 18 gossar och 12 flickor; dessutom undervisades 2 gossar i allmänt läroverk; tillsammans 20 gossar och 12 flickor.

Alskog, jemte annexet Lye, utgöra ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen, tillhörande Wisby stifts Södra kontrakt. Kyrkan, belägen omkring 16 mil s. o. från Wisby, är byggd af sten i götisk stil, enligt Strelow, 1160; men troligare 1239. Hon har altarskåp, dopfunt med halft upphöjda bilder, föreställande Frälsarens födelse, m. fl. ålderdomsminnen, samt hade 1797 på murarna invändigt kalkmålningar, som af konduktör Hilfeling nämnda år äro beskrifna i handskrift. Derur må här nämnas: Midt i kyrkdörren, på norra väggen, under läktaren, synes en målning i trenne akter. Den första, som var nära utplånad, berättas hafva föreställt en äldre qvinna, som mjölkade en annans ko, dervid Fan assisterade och höll kon i hornen. Den andra afdelningen föreställde samma qvinna, som nu, med Fans tillhjelp, kärnade smör af den stulna mjölken; en annan eldröd djefvul assisterade här. Den tredje föreställde, huru en svart djefvul rider på den nakna qvinnan till helvetet och med treuddig gaffel ansporrar henne. — På södra väggen äro apostla- och helgon-bilder målade; under S:t Görans bild står årtalet 1489 och ett litet stycke derifrån namnet **Hans Pretrewalt**, troligen målarens.

I denna socken finnas talrika och märkvärdiga fornlemningar, och man har äfven i jorden funnit sällsynta mynt, prydnader m. m. Vid *Larsarve* gård i denna socken gjordes år 1836 ett *jordfynd* af historiskt märkliga silfvermynt, nämligen anglosachsiska af kon. Æthelreds, svenska af kon. Olof Skötkonungs, gammal-tyska af kon. Ottos och hertig Henriks af Bayern, kufiska från 899—969 efter Kristus, samt åtskilliga prydnader, äfven af silfver; fyndet vägde 32 lod och inlöstes till de Kongl. samlingarna. — Vid *Guffride* (Gud-frida) gård anträffades år 1839, vid dikesgräfning i en till åker upptagen äng, likaledes ett dyrbart fynd, bestående af: en treflätad halsring, 32 tum lång och med ögla i ena ändan; en rund brakteat af $1^1/_4$ tums tvärlinie samt 221 hela och några brutna mynt, nämligen anglosachsiska af kon. Æthelreds; tyska kejsar-, biskops- och stadsmynt från 1000-talet; byzantinska af kejsar Basilius II och Konstantin XI; kufiska mynt, hvaribland ett kalif-mynt från Bagdad från 898—937 eft. Krist.; fyndet vägde $33^1/_2$ lod och blef till större delen inlöst. — I en till *prestgården* hörande åker hittades år 1840, bland stycken af ler-urnor, en mängd kufiska mynt från 895—965 eft. Krist., m. m., som äfvenledes inlöstes till Kongl. samlingarna.

Dessa jordfynd, tillika med inom socknen och dess grannskap befintliga, högst märkliga *Fornlemningar,* tillkännagifva, att denna trakt (Alskog, Lye, Garda, Lau och Närs socknar) varit säte för tidig och hög odling samt hufvudort för något manstarkt, rikt och mäktigt härad eller Fylke i forntiden. På *Gål-rum* vid *Guffride* — Gotlands märkvärdigaste graf-fält — af C. Säve i »Annaler for Nord. Oldkyndighed» förträffligt beskrifvet, finnas öns förnämsta *Skeppssättningar,* belägna på ett fält, som numera är inkräktadt af plogen, dock ännu utan upprifning af sjelfva minnesmärkena. Dessa bilda 7 kummelskepp, likasom föreställande en vikingaflottas framsegling till något märkligt slag. Fyra af dessa skepp ligga parvis, två och två tätt efter hvarandra; på half skeppslängd framför dessa går det femte ensamt; dessa 5 skepp äro 15 à 22 alnar långa. Omkring 100 alnar framför det främsta går ett skepp, 12 alnar långt, liksom ett spejarefartyg, och 2- à 300 alnar efter det sista af de fem går ett annat ensamt skepp om 8 alnars längd. Stenarne, som bilda dessa skeppsfigurer, äro i allmänhet 2 à 3 alnar höga. Fältet på sidan om denna skeppsflotta är, till en bredd af 100 och längd af 170 alnar, öfversådt med 15 större och mindre stenkummel. Sju af dessa högar äro omgifna med dubbla eller enkla kedjeringar, hvilka gå på 6 à 10 alnars afstånd från deras ytterkant. Utom de nämnda högarna finnes en dubbel stenkrets: den yttre ringen har 26 och den inre 18 alnar i tvärlinie, hvarigenom en öppen bana af omkring 3 alnars bredd finnes mellan dem. Och då stenarne äro just så höga, att de erbjuda beqväma säten, ser det ut som en plats för en dubbel ring af rådslående män. Det största af de nämnda kumlen är toppgröpt, har 24 alnar i tvärlinie och omkring 7 alnars höjd samt är omgifvet med en enkel krets af tämligen stora stenar, hvilken krets har 44 alnar i tvärlinie. — På 100 alnars afstånd framför dessa samliggande kummel och skepp ligger ensamt ett väldigt kummel, af några kalladt Dikare-rör (Diger-rör?), hvilket är det största af dem alla. Det har 44 alnar i tvärlinie och är tätt omgifvet af en rad stora stenar till fotstöd; höjden är 8 à 10 alnar. Märkligt är, att kumlets topp icke ligger i medelpunkten, utan på sidan derom, under det att en stor trattformig sänkning går ända ned till marken. Kumlet synes således antingen aldrig hafva blifvit fullbordadt eller ock plundradt på en stor mängd sten. — På denna märkliga grafplats finnas alltså 16 högar med eller utan omgifvande kretsar, en tom dubbelkrets och 7 kummel-skepp, eller 24 särskilda forngrafvar. Att flera skepps-sättningar i närheten blifvit för odling af okynne raserade, är i trakten icke obekant. De s. k. *Alskogs-stenarne* beskrifvas i en särskild artikel här nedanför.

Slutligen må nämnas det så kallade *Hästbinde* här i socknen. På sidan af ett litet berg, s. o. till söder från kyrkan finnes, genom en märklig naturens lek, en ögla eller ett handtag, hvari den största hand får rum. Folksägnen förmäler, att en jätte, vid namn *Tjäle-gubben,* i sin ifver huggit ett tag i berget och med handen utdragit denna ögla, hvari ett särskildt hål blifvit gjordt för tummen, att dervid binda sin häst, emedan han skulle slåss med en annan om sin brud. Nu för tiden brukas det vid brudfärder, som passera förbi Hästbinde på väg till Alskogs kyrka, att man der gör halt och intager förfriskningar, som från brudhuset ditföras. Tjäle-gubben är förut omnämnd vid beskrifningen om Ala socken, der han bodde.

Gårdarne i Alskog heta: Bota, Snosarfve, Snovalds, Sigtarve, Mallgårds, Stenstuga, Rangsarve, Bofride, Aningåkra, Tjengvide, Liffride, Magunse, Rudvies, Lassor, Smitts, Rommunds, Oleifs, Hallgårds, Guffride och Ut-Alskog.

Alskogs Stenar finnas i ofvanstående socken af samma nam. Vid Tjengvide gård har nyligen i en grusbacke och i grundvalen till en forntida byggnad påträffats en för sina huggna, något upphöjda figurer högst märklig stenhäll, 2 alnar 22 tum lång, 2 alnar 6 tum à 1 aln 21 tum bred samt 12 tum tjock. Stenens hela yttre rand, som upptill

har halfcirkelform, har varit prydd af en list med valknutar, hvaraf ännu en del äro tydliga och rätt vackra. Stenens öfra fält föreställer en åttafotad häst (Odens häst Sleipner?), hvarpå en person rider. Ofvanom hästen synes en annan figur, liggande på tvären, hållande något, som antingen är ett vapen eller redskap, nedtill slutande med en stor spetsig bill i spadform, eller ock, möjligen, en stor harpa. Framför hästen står en tredje menniskofigur i fotsid drägt, hållande i hvardera handen något, som han liksom offrande framräcker. För öfrigt märkas flera mennisko- och djur-figurer och otydliga föremål samt en beklagligen oläslig runrad, som öfverst hvälfver sig i en halfcirkelformig krökning. Det nedrå fältet, afskiljdt från det öfra genom en rad med valknutar, föreställer en forn-nordisk vikingadrake med mast och stort, med snedgående glest nät tecknadt segel, stag och tåg samt flera mans besättning. Äfven på detta fält finnes en bakom skeppet uppstående runrad, som är ofullständig och endast till några få mynder läslig. Tjengvidestenen, detta dyrbara minne från en långt aflägsen forntid, är med stor omsorg aftecknad af P. A. Säve och utförligt beskrifven af C. Säve (i Runa och i Annaler för Nord. Oldkyndighed).

I samma socken är äfven ett annat dylikt monument af stort värde. Såsom golf-flisa inne i kyrkan ligger en sten, kallad *Alskogs-stenen*, med talrika figurer i svagt upphöjdt arbete, föreställande — såsom det tyckes — en segervinnares triumftåg. På denna stens ena, släta ända står dopfunten. Stenens bredd är 1 aln 2 tum, dess längd 1 aln 17 tum, hvaraf det med figurer prydda fältet 1 aln 4 tum. På tre sidor är detta fält omgifvet med en gördel af valknutar; den fjerde sidan är afstympad. Längst ned till venster synes en troligen fyrhjulig vagn, dragen af en stor häst. I vagnskarmen stå tvenne personer, af hvilka den främre kör hästen, på hvars rygg hvilar en aflångt rund tafla med otydliga figurer, och mellan denna tafla och körsvennen synas ett par figurer, af hvilka den ena liknar en fågel och den andra en dvärg, som håller i fågeln. Framför hästen och midtöfver en i sednare tid gjord »Piscina» eller hål att deruti hälla bort det begagnade dopvattnet, märkes ett föremål, som mest liknar en ofantligt hög stork eller struts, med nedvänd näbb; derefter följa några utnötta bilder och längst till höger trenne efter hvarandra gående män, den ena, som det tyckes, med ape- och den tredje med fågelhufvud. Dessa män tyckas vara de främsta i en procession, i hvilken den af hästen dragna vagnen utgör slutet. Ofvanom dessa bilder synas flera figurer, stadda i strid med hvarandra och väpnade med svärd, yxa och sköld, och öfver dem tyckas kastvapen flyga i luften. Högt uppe på fältet är en femsidig figur, nästan liknande planen af en fästning med bastioner eller hörntorn och uppfylld med en sammangyttring af svårtydda figurer. Vidare synas bilderna af fem fåglar och af en hvälfd port, ur hvilken tvenne menniskofigurer likasom uttåga, och derbredvid en liljestängel. Således bilder af strid, frid och triumf. — Fornforskaren hänvises till C. Säves utförliga skildring i Annal. for Nord. Oldk. 1852, der författaren fyndigt förklarar dessa figurer så, att de öfre föreställa ett fiendtligt anfall på en borg eller läger samt ett utfall och en strid, som slutar med segertåg, och anmärker, att stilen i denna bildliga framställning påminner om de basreliefer, som nyligen blifvit funna i Persepolis och Niniveh.

Alsnö, i fordna tider en borg och kungsgård, belägen i Adelsö socken och Färentuna härad af Stockholms län, är ett bland de i våra äldsta handlingar oftast omnämnda konungasäten. Vid byn Hofgården, belägen sydost från Adelsö kyrka, hvilken by utan tvifvel fått sitt namn till minne af det fordna slottet, synas ännu lemningar efter dess byggnader och vallar. Det har legat nära sjön på en backe af omkring 400 steg i omkrets och 12 till 15 alnars lodrätt höjd, hvarifrån man har en härlig utsigt öfver den kringliggande nejden. Grundvalen af slottet är, enligt en uppgift för några år sedan, vid pass 100 alnar lång, i öster och vester, och om-

kring 40 alnar bred. Nu finnes endast en liten del af den ena muren qvar; men på åtskilliga ställen synas ännu små hvalf, som gått under jorden. Man ser äfven några vallar, hvilka trapplikt sänka sig ned åt sjön. Vid slottet har varit en källare, hvartill nedgången ännu synes åt landsidan. Vid början af förra århundradet märktes lemningar och ännu spår efter den fordna slottsträdgården, som låg närmast sjön, och på en i medlet af samma århundrade utgifven karta äro tecknade stora murar och en hvalfport, och samtidigt dermed berättas, att man då såg i sjön pålar till en bro, som gått från Adelsö öfver sundet till Björkö.

Att här varit ett konungasäte redan under hednatiden, och att så kallade Fylkes-konungar här haft sin bostad, synes så väl af de tre Kungshögarna och Tingshögen, hvilka ännu finnas qvar, som ock af minnen och sägner, som ännu lefva bland ortens befolkning. De gamla s. k. Alsnö-kungarne, som omnämnas i gamla sagor och förekomma ännu oftare i muntliga berättelser man till man imellan, men hvilka sednare historieskrifvare inpassat i Uppsalakonungarnas slägtlista, eftersom tomma rum derstädes erfordrat, och hvilka nu sist blifvit (af Wieselgren) förflyttade till Smålands ljunghedar, dessa namngifna Alsnö-konungar hafva utan tvifvel haft sitt säte här på Hofgården; icke sagdt derföre, att alla uti den på 1600- och 1700-talet af dåvarande skribenter hopgjorda regentföljden i Alsnö-riket böra antagas såsom konungar i detta rike. Men vi lemna detta till fornforskares ytterligare begrundande och återgå till ämnet, till Alsnö beskrifning, ehuru ofullständig den än blir.

Sedan Alsnö-riket och alla andra fylken blifvit sammanlagda till ett rike, hafva dock många af Sveriges äldre konungar vistats och bott här på Alsnö slott, hvarifrån de utfärdat flera bref. Alsnö var redan en betydlig kungsgård före år 1200 och hade samtidigt flera underlydande gårdar och hemman samt fisket vid stränderna så väl af Adelsön som af de kringliggande öarna. Detta synes af konung Sverker Karlssons bref af år 1200, då han donerade Sundby på Munsö till Uppsala domkyrka, fisket dervid dock förbehållet Alsnö kungsgård (mansionem regiam Alsnu). Sedan hafva, utom andra, följande konungar här uppehållit sig och här utfärdat bref, nämligen: kon. Magnus Ladulås 1279, 1281, 1282 samt 1285, då han utfärdade stadgan om rust-tjenst; konung Birger 1297 och 1304 samt riksföreståndaren Torkel Knutsson 1297. Slottet var ännu i godt stånd 1420, ty konung Erik af Pommern upptager i sin jordebok Alsnö slott och län bland kungsgårdarna. Man känner ej, när slottet sedan blef förstördt. — Nära slottsruinen finnes en jordfast klumpformig sten, i hvilken en runskrift är ristad, som är ganska svårläst och blifvit af fornforskare uttydd på många olika, icke det minsta sammanstämmande sätt. Liljegren har i sina Run-Urkunder inskriften sålunda: *Raþu* : *RunaR rit. lit* : *rista* × *to iR* : *bruti* : *iroþ* : *kunuki* : *ToliR* : *auk* : *Kiila* : *litu* . *ris* - - - - : *þaun* : *kion* : *eftiR* : - - *kr* - - - (På annan rad:) *auk* : *i mirki* . *Hakun* : *baþ* : *rista.* En öfversättning lyder: Red (läs) runristningen Hakun bad rista, då de bruto (öfvervunno) Irod (Heraud) konungen. Tole och Jula, äkta hjon, läto rista. Grane högg märket. — Peringsköld säger, att stenen är ristad till minne af Östgötakonungen Heröd, som stupade i Bråvalla slag, på föranstaltande af konung Ring på Alsnö. — Sjöborg har läst sista raderna: *þaun* : *hien* : *eftiR a iik i merki* : *Hakon baþ rista Krai i* - - -, och öfversätter hela skriften sålunda: Den rådige runristaren lät rista till den bortovarande konung Heröd; Toller och Kyle läto äfven rista - - - de voro tjenare, som efterlefde den, som höll banéret.

Alstad, Vestra, en socken i Skytts härad af Malmö län, har en areal af 3,078 tunnland jord. Marken är ojemn och backig. Jordmånen består af lera samt här och der grusjord. Hufvudnäringen är åkerbruk. Socknen består, jemte annexet, af 32 $^{19}/_{24}$ oförmedl. och 31 $^{11}/_{40}$ förmedl. mant., samt hade 1810 574 och 1856 1,167 invånare. Socknen har fast folkskola, med 1 examin. och 1 oexamin. lärare. År 1856 besökte 26 gossar och 34 flickor skolan, och dess-

utom undervisades 14 gossar och 27 flickor i hemmet; tillsammans 40 gossar och 61 flickor. — Vestra Alstad, modersocken, och Fro Alstad, annex, utgöra ett regalt pastorat af 2:a klassen, tillhörande Skytts kontrakt af Lunds stift. Kyrkan är belägen $2^3/_4$ mil från Malmö.

Alstad, Fro eller **Fru**, en socken i Skytts härad af Malmö län, har en areal af 2,060 tunnland. Marken och jordmånen äro desamma som i ofvanstående modersocken Vestra Alstad, under hvilken hemmantalet är upptaget. År 1856 voro 803 invånare här i socknen, som har fast folkskola, med 1 examinerad lärare. År 1856 besökte 50 gossar och 53 flickor densamma, och dessutom undervisades 6 gossar och 16 flickor i hemmet; tillsammans 56 gossar och 69 flickor.

Alster, en socken i Wäse härad af Karlstads län, har en areal af 25,689 tunnland, hvaraf 4,120 äro sjöar och kärr, och ligger 210 fot öfver hafvet. Marken är till en del bergaktig och till en del jemn. Jordmånen består mest af lera. Skogen är tillräcklig för eget behof. Socknen utgör $26^1/_3$ mant. och hade 1810 1,841, 1840 öfver 2,000 och 1856 2,321 invånare. Socknen har ambulatorisk folkskola, med 1 examinerad och 1 oexaminerad lärare. År 1856 begagnade sig 105 gossar och 83 flickor af denna skol-inrättning; för öfrigt undervisades 2 gossar i enskild skolanstalt samt 74 gossar och 84 flickor hemma; tillsammans 181 gossar och 163 flickor. Skolbarnens antal utgjorde således 344. — Alster är nu annex till Wäsehärads konsistoriela pastorat i Nyeds kontrakt af Karlstads stift; men vid blifvande pastorsledighet kommer Alster att skiljas från sin nuvarande moderförsamling och utgöra ett eget pastorat. Kyrkan är belägen $1^1/_4$ mil från Karlstad.

Alstern. Insjö uti Alsters socken, Wäse härad och Karlstads län. Denna sjö afbördar sitt vatten genom Alstraån söderut till Wenern.

Alstern. En sjö af $1^1/_8$ mils längd och endast $^1/_{16}$:dels mils bredd, med flera holmar, belägen inom Brattfors kapellförsamling i Philipstads bergslags härad och Karlstads län. Dess vatten afbördas förbi Paradis-hyttan till sjön Lungen och vidare derifrån söderut genom Lungs-elfven, sjöarna Ullvettern, Alkvettern och Möckeln samt Let-elfven till Skagern och Wenern.

Alstern. Liten sjö uti Lenhöfda socken, Uppvidinge härad och Wexiö län, bildas af åtskilliga smärre sjöar, gölar och mindre vattendrag samt afbördar sig genom Alster-ån, som rinner öster ut genom Handbörds och Stranda härader af Kalmar län till Kalmar-sund.

Alster-ån, som börjar sin sträckning från sjön Alstern i Lenhöfda socken af Uppvidinge härad och Wexiö län, är vattenrik och rinner från vester till öster med tillflöden från en mängd större och mindre sjöar och vattendrag. Genomlöper i Kalmar län Handbörds och Stranda härader samt utfaller i Östersjön och Kalmar-sundet ej långt norr om Pataholm.

Alstrum eller **Alsterum**, ett jernbruk i Alsters socken och Wäse härad af Karlstads län, är privil. d. 25 Nov. 1663 för Bengt Bergius att åter uppbygga det. Bruket hade 1695 1 hammare och 2 härdar med 500 sk℔ privil. årligt stångjernssmide mot 5 sk℔ hammarskatt och fick år 1739 tilldelning af 115 sk℔ af Wermländska smidestillökningen. Bergs-kollegium nedlade år 1827 1 härd och 230 sk℔ smide, flyttadt till Ribbingsforss. Bruket hade 1840 1 härd, 460 sk℔ årligt privil. smide samt 60 sk℔ frälsesmide, med eget tackjern. För tillverkningen, som skeppades på Göteborg, erlades i hammarskatt 4 sk℔. Bruket har nu 1 ofri härd, för öfrigt likasom år 1840; det är nedlagdt till d. 1 November 1858. Egare äro A. C. och H. F. Lexow.

Altarstenen. Ett större klippblock på Tanumsnäset i Tanums socken af Bohuslän, liggande utanför en bergshåla, som af allmogen kallas *Munke-*

kyrkan. Hafsviken der utanför kallas *Altarviken*, och traditionen förmäler, att de första kristna i Tanum, af fruktan för hedningarne, skola här hafva i löndom förrättat sin gudstjenst.

Alter, ett jernbruk i Piteå socken af Norrbottens län, hade 1840 2 härdar och 750 sk℔ privilegieradt årligt smide, hvarför erläggas i hammarskatt 7 sk℔ 10 l℔. Tillverkningen, som sker med eget tackjern, skeppas på Luleå eller Stockholm. Ett manufakturverk har här blifvit privilegieradt, men lärer ej vara uppfördt.

Alterps-moar. Ljungbeväxta, skoglösa sandhedar i Dalsland, söder om Ifvägs-sjön, sammanhängande med Ödskölds-moar. På en del ställen är slätten utvidgad, på andra hopträngd af inskjutande höjder och i allmänhet på längre eller kortare afstånd omgifven af gneiskullar. Sanden är alldeles ren, utan vräksten.

Alterps källa, belägen på den s. k. Ödskölds mo i Wedbo härad af Dalsland. Allmogen i orten har om denna källa den vidskepliga sägnen, att hon, då krig och ofred tillstundar, flödar öfver, så att en icke liten bäck flyter från henne, hvaremot hon under fredstider nästan alldeles förtorkar.

Altuna, socken i Simtuna härad och Westerås län, har en areal af 8,308 tunnland, af hvilka 180 äro sjöar och kärr. Socknen ligger på ömse sidor om Örsunds-ån. Östra delen genomstrykes af låga bergåsar, den medlersta af en sandås, den s. k. Dalkarls-åsen, hvilken åtföljer ån på begge sidor och inbäddar den i djup och smal dalgång, som dock norr och söder om Refvelsta-sjön utvidgar sig något; vestra delen åter upptages af låga bergåsar, hvilkas vestra lutning är kärrländig omkring och ofvanför Dragmansbo-sjön. Jordmånen är starkt sandblandad lera. Skog finnes vid flera byar till eget behof; men vid andra är brist. Åkerbruk är hufvudnäringen. Socknen innehåller $40^5/_8$ oförmedlade och $38^7/_8$ förmedlade mantal, hvaraf $20^3/_8$ skatte, $3^3/_4$ krono och $14^3/_4$ frälse; den hade 1810 840, 1840 914 och 1856 845 invånare. Socknen har fast folkskola, med 1 examinerad lärare. År 1856 besöktes skolan af 43 gossar och 16 flickor, för öfrigt under visades 1 gosse i allmänt läroverk samt 16 gossar och 35 flickor hemma; tillsammans 60 gossar och 51 flickor. — Altuna, som nämnes 1314 såsom eget pastorat, hörande till provincia Simbohundæri, är nu annex till Simtuna regala pastorat, liggande i Södra Fjerdhundra kontrakt af Uppsala stift. Kyrkan, belägen $5^1/_2$ mil från Westerås och $3^1/_2$ från Sala, härleder sig från medeltiden. — Fornlemningar i socknen äro flera. Runstenar uppgifvas på Dräfle egor, i Anderstad och vid Brunneby gata. Vid byn Billerstena här i socknen, på berget Borgberg, torde man förr finna Thorborgs af sagan beryktade borg än vid Ulltuna i Ulleråkers härad vid Uppsala. Icke långt härifrån, i Simtuna socken, ligger en by, som äfven har namn af Ulleråker. Under artiklarna *Borgberg* och *Ulleråker* torde vidare denna sak kunna redas. Betydligare egendomar härstädes äro Flosta och Refvelsta säterier, hvilka vidare komma att beskrifvas under sina namn. Adress: Enköping.

Alunda, en socken i Olands härad af Uppsala län, har en areal af 26,082 tunnl., hvaraf 578 äro sjöar och kärr. Olands-å bildar här, under östligt lopp genom Tå- och Stamsjöarna samt Ginningens norra del, mestadels sydlig gräns, slutligen östlig, tills den går norrut till Ekeby socken; mellan de förstnämnda sjöarna mottager ån äfven ett tillopp från Morkarla socken. Längst i nordost stöter Mörtsjön till socknen, med utlopp till Ekeby. Omkring dessa vattendrag och vid hela gränsen af sistnämnda socken är en stor och tätt bebygd slättmark, dock med kullar samt här och der sidländt. I norr är en mer bergländig eller ock kärrig skogsmark, likaså i vester på häradsallmänningen. På skog är i allmänhet brist, utom i norra delen. Rådande jordmånen är dels sandblandad lera, dels mojord. Åkerbruk är hufvudnäringen; men derjemte idkas något bergsbruk, hvartill

komma körslor för jernbruken i de norrut liggande socknarna. Socknen innehåller $148\frac{1}{2}$ oförmedlade och $144\frac{1}{2}$ förmedlade mantal, hvaraf $51\frac{1}{2}$ skatte, $32\frac{1}{2}$ krono och $6\frac{1}{2}$ frälse, eller tillsammans med Morkarla annex $169\frac{3}{8}$ förmedlade mantal. Folkmängden var 1810 2,340, 1840 2,618 och 1856 2,583 personer. Socknen har en fast och 2:ne ambulatoriska folkskolor. Den förstnämnda, som har 2 lärare, besöktes 1856 af 27 gossar och 34 flickor, och de sednare, äfven med 2 lärare, besöktes af 34 gossar och 38 flickor; dessutom undervisades 91 gossar och 82 flickor hemma; således tillsammans 152 gossar och 154 flickor. Under dessa uppgifter är äfven annexet Morkarla inbegripet. — Alunda var under katolska tiden kanonikat vid Uppsala domkyrka, instiftadt af erkebiskop Folke (Engel) på 1270-talet; men i kraft af Westerås recess 1527 blef kanonikatet indraget till kronan, då kon. Gustaf I gaf detsamma till magister, sedermera erkebiskop Hans Petri Nericius. Alunda utgör nu, tillika med Morkarla, ett regalt pastorat af 1:sta klassen, tillhörande Olands och Frösåkers kontrakt af Uppsala stift. Kyrkan, som ligger $3\frac{1}{2}$ mil från Uppsala och $3\frac{1}{3}$ från Östhammar, är till en del mycket gammal och har troligen från början varit hel och hållen uppbyggd af gråsten; men efter de brandskador hon undergått, såsom åren 1709 och 1715, har hon dels blifvit reparerad, dels ombyggd, hvartill man begagnat tegel, så att hon nu delvis är sammansatt af sten och tegel. Denna ombyggnad skedde åren 1780—87, då kyrkan äfven blef försedd med ett högt torn på vestra gafveln, och är hon nu rätt vacker. Vid invigningen fick hon namn af Gustaf Adolfs kyrka efter då varande kronprinsen. Flera dyrbarheter och minnesmärken från äldre tider förvaras i kyrkan, hvaribland antika messhakar, dalmatikor och en funt med kettil. Ett epitafium är uppsatt i koret öfver jägmästaren i Uppland Karl Fredrik Rotenburg till Kydingeholm, död 1630, och under grafstenar framför altaret hvila trenne församlingens prester med sina hustrur och barn. I äldre handlingar skrefs socknens namn Adhelunda och Adlunda, och nämnes den 1291 och 1314 såsom hörande till Oland. — Af fornlemningar här i socknen uppgifvas 4 runstenar i och vid kyrkan, 1 vid Långören och 1 vid Klef samt grifthögar vid Spånga. Ett sällsyntare fynd gjordes 1824 på Södra Löfsta egor, bestående af flera medeltidsmynt, förnämligast af Sten Sture den Äldres, Westerås örtugar samt brakteater, dels med St. Eriks krönta hufvud, dels med bokstafven A under en krona samt 2 rosor. Detta sednare mynt föreställer Westerås vapen, som det af ålder varit, och härledes, enligt en gammal legend, latinska namnet Arosia (a Rosa) af en solros, som vext på den höjd, der Westerås slott nu är anlagdt. Brenner uppgifver, att sådana mynt tillhöra kon. Anund Jakob! — Bland 63 gårdar och byar, som finnas i socknen, äro 47 omnämnda i handlingar från 12- och 1300-talen, och de flesta flera gånger; dessutom förekomma i dessa handlingar 10 gårdar, såsom liggande i Alunda; men deras namn finnas icke mer derstädes. De betydligaste gårdarne äro nu *Ål* och *Kydingeholm*. Adress: Uppsala, Spånga.

Alvastra, fordom kungsgård, sedan krono-säteri och nu boställe för öfversten vid Första Lifgrenadier-regimentet, ligger i Wester Tollstad s:n och Lysings härad af Linköpings län, $\frac{1}{4}$ mil från kyrkan. Dess belägenhet vid foten af Omberg och nära Wettern är utmärkt vacker. Alvastra har, enligt biskop Brasks vitsord, varit en by, gammalt frälse, och konung Sverkers gemål Ulfhilds morgongåfvogods, då klostret der grundades. Sedan kom gården till det bredvid liggande Alvastra kloster, och då detta, genom Westerås recess år 1527, indrogs till kronan, medföljde äfven dess gods, således äfven gården Alvastra. Kort derefter kom gården i enskilda personers besittning som förläning. Såsom sådan kom den redan år 1528, med inkomster och tillbehör, till Börje Nilsson, 1529 till Nils Svensson, 1533 till Peder Svenske, o. s. v. År 1560 testamenterades Alvastra gods och ladugård till hertig Magnus. I

sednare tider synes egendomen varit förpantad till grefve Henrik Mathias Thurn; riksamiralen grefve Karl Gustaf Wrangel begärde den 1649, men förgäfves. Derefter innehades Alvastra af presidenten Matthias Palbitski, som inflyttade till Sverige 1642, blef friherre 1675, hvarefter han skref sig friherre till Alvastra, och afled 1677 på sin gård Julita i Södermanland. Han lät år 1675 å nyo bebygga Alvastra till säteri; dock nämnes det redan år 1616 i offentliga handlingar: »upptaget till herresäte». Godset reducerades sedan från Palbitzskis arfvingar, jemte en del underlydande i denna och andra socknar, och anslogs kort tid derefter till öfversteboställe vid Första Lifgrenadierregimentet. Första kända innehafvaren deraf var general-majoren Nils von Ungern Sternberg från år 1692 till 1709. De, som efter denna tid innehaft Alvastra som boställe, förbigås. såsom utan särdeles intresse; men om någon önskar veta hvilka de voro, så vinner han sin önskan, om han uppslår Widegrens beskrifning om Östergötland, der de uppräknas ända till år 1828. — Bostället består af Alvastra 1 mantal, Ålbeck 2 och Uckleby 1, tillsammans 4 mantal krono-säteri, med qvarn och kungsäng.

Alvastra Kloster, med dess kyrka och öfriga byggnader, låg fordom vid nuvarande mangården å ofvannämnda militär-boställe Alvastra, der märkliga lemningar ännu finnas. Detta ryktbara, praktfulla och rika, af folket beundrade och en tid helighållna kloster, der så många konungar och stora män i äldre tider fått sina hviloplatser, öfver hvilka marmor-griftvårdar med prunkande inskrifter täckte grafvarna, ligger nu dels i hemskt vackra ruiner, dels jemnadt med jorden. Alvastra är det första kloster, som inrättades i Sverige, och, enligt en nära samtidig underrättelse, det första abbot-stift i Nordens tre riken. Om första upphofvet till klostrets anläggning äro fornforskarne icke ense. Man påstår, att biskop Eskil i Lund, sedan han först 1144 stiftat Herrevads kloster i Skåne, till hvilket han från den helige Bernhard i Clairvaux erhållit Cistercienser-munkar, tillstyrkt konung Sverker I att af samma Bernhard begära munkar af samma orden för Alvastra och Nydala kloster, som då skulle anläggas. Andra uppgifva, att biskop Sven Karlsson eller hans efterträdare i Uppsala gifvit anledning dertill, och detta är troligare. Äfven är man af olika tankar, huruvida Benedictiner-munkar först en kort tid varit inrymda i Alvastra. Dessa gissningar kunna ej styrkas; men säkert är, att sistnämnda kloster är anlagdt af konung Sverker eller kanske rättare af hans gemål, Ulfhild eller Alfhild, som till dess uppbyggande afstod sin morgongåfva, och af hvilken klostret uppgifves hafva fått sitt namn, som först var Alfhildsstad eller Alfhildsrum och med tiden förändrades till Alvastra och på latin Alvastrum. Denna namnhärledning fordrar dock mer granskning längre fram. Sedan klostret troligtvis på 1150-talet blifvit fullbordadt, anlände till Alvastra Cistercienser- eller, som de äfven kallades, Bernhardinermunkar, hvilka, på Sverkers begäran, nyssnämnde Bernhard hitskickat och bland dem en ung man, vid namn Gerard, från Clairvaux, som den helige mannen sjelf invigt till munk, och denne lärer nu hafva blifvit den första priorn i Alvastra kloster. Såsom sådan tjenstgjorde han der i 40 år, hvarefter han vid år 1190 reste tillbaka till Clairvaux, att der sluta sina dagar. Under hans tid lefde här en munk Stephanus, som sedan blef första erkebiskopen i Uppsala 1164. Suno nämnes 1223 såsom abbot i klostret. St. Brigitta blef nunna här 1340, och hennes man, lagmannen Ulf Gudmarsson, lefde i detta kloster, efter återkomsten från sin pilgrimsresa, som munk till sin död 1348. Från denna tid och sedan St. Brigitta ingått i klostret, stiftades äfven här en nunne-orden. Påfven Bonifacius XI stadfäste 1397 abbotens i Alvastra visitations-rättigheter i Skokloster. Alvastra kloster, hvilket var instiftadt både för munkar och nunnor, som bekant är, har utmärkt sig med många lärda män; det hade ett vackert bibliotek, och genom donationer och testamenten har det kommit till en mängd gods och dyrbarheter; men de sednare och bibli-

oteket lära vid en år 1415 uppkommen eldsvåda till en stor del gått förlorade, och klostret skadades betydligt. Det reparerades åter och förkofrades, tilldess det, i följd af Westerås recess 1527 lades under kronan. Berättelsen om klostrets öden efter denna tid skall fortsättas; men det torde ej vara ur vägen att förut kasta en blick på dess läge och det utseende, det denna tid hade, samt på de lemningar, som nu äro öfriga, dervid vi följa den intressanta berättelse, som den snillrike professor Brunius derom meddelat; likväl må det tillåtas, om vi här göra några tillägg.

»Det väcker i sanning en smärtsam känsla», yttrar den utmärkte fornforskaren, »att denna härliga byggnad varit vida mindre blottstäld för tidens åverkan än för vandalismens förstöring», och denna tankes riktighet bevisar han genom följande meddelanden angående Alvastra kloster-byggnaders förstörelse. »Icke lång tid efter klostrets och dess egendomars förenämnda indragning till kronan, använde konung Gustaf I en betydlig del af dess byggnader för uppförande af ett kungligt slott i Wadstena, som pågick 1545 och följande åren. Det berättas, att riksrådet Per Brahe den Äldre, naturligtvis med nådig tillåtelse, sedan låtit vid Alvastra kloster bryta tegelsten för sitt nya slott på Wisingsö. Konung Johan III gaf väl sedan 1575 ståthållaren i Östergötland, Johan Bjelke, befallning, att klosterkyrkan skulle iståndsättas och, efter Bjelkes död året derefter, utfärdade han en dylik befallning till Nils Hansson; men verkställigheten häraf uteblef dock. På 16- och 1700-talen, då kärleken till fäderneslandets fornminnen blifvit väckt af de män, som då bevakade deras helgd, torde åtminstone de då qvarvarande lemningarne af kloster-byggnaderna fått någorlunda vara i fred för helgedomsrånare; man vet dock, att innehafvarne af gården äfven under denna tid tillegnat sig materialier af ruinerna till sina egna byggnader och i synnerhet till kalkbränning. Försök gjordes äfven att förstöra ruinerna i stort, hvilket synes af den utaf Hjo stads- och landsförsamlingar ingifna ansökan att få från dem hemta byggnadssten för deras kyrkas uppbyggande; en skamlig begäran, hvilken konungen 1797 afslog med förklaring, att dessa ruiner borde såsom uråldriga minnesmärken fredas och ostörda lemnas.»

»Hvad likväl en rå egennytta har vågat, trots både allmänna och särskilda stadganden, skall här med några ord omnämnas», säger författaren vidare, och ur hans berättelse om klostrets och dess kyrkas ännu befintliga lemningar meddela vi följande korta utdrag. »Vid pass 2- till 300 steg från foten af Omberg, hvarunder vägen slingrar sig, ligger en låg, men tämligen rymlig kulle. Ungefär på midten af denna kulle märkas betydliga grundvalar och några murstráckor efter fasta klosterhus. En källare med en dörröppning af huggen kalksten och ett vackert hvalf af kalkflis är 27 fot lång och 20 bred. Denna källare, i midten hvaraf en herrlig källa framväller med ymnigt vatten, måste stått i förening med en annan, som ligger härjemte, och hvilken icke får undersökas, emedan den begagnas till hushållsbehof. Här qvarstår en kalkstensmur, 24 fot lång och 8 hög, hvilken måhända är en lemning af en byggnad å dessa källare. Icke långt härifrån märkes en ganska fast gråstensmur, hvilken, 15 fot hög, tyckes vara en lemning af en mindre byggnad.»

Kyrko-ruinen, som ligger på norra sluttningen af denna kulle, är så till vida i behåll, att hela dess anordning kan med fullkomlig säkerhet uppgifvas, hvilket ock herr Brunius noggrannt verkställt i sin berättelse, till hvilken konstkännaren hänvises. Här skola vi blott med några få ord omnämna kyrkans byggnadssätt till det yttre och inre. Hon har bestått af långhus, tvärskepp samt kor och sidokapeller, allt med tunnhvalf. Dimensionerna för densamma hafva varit rätt ansenliga. Mellanskeppets längd utgör $89\frac{1}{2}$ fot, dess bredd $23\frac{1}{4}$; korets längd är $30\frac{1}{4}$ fot och tvärskeppets $77\frac{1}{2}$; mellanskeppets höjd från golfplanen till slutstenarna är $36\frac{1}{2}$ och sidoskeppens $23\frac{1}{2}$ fot. Mellan- och tvärskeppen samt koret och kapellerna förstärkas med yttre hörn-

pilastrar. Ingångarne till kyrkan hafva varit flera, och vid hvarje märkes en liten fördjupning i muren med en skålformig vigvattens-sten. Utanför tvärskeppets södra gafvelmur ligger en aflång fyrkantig byggnad, hvilken har en rundbågig ingång från tvärskeppet och ofelbart tillkommit på samma gång som sjelfva kyrkan. Denna byggnad har troligtvis varit begagnad till sakristia, och der har konung Sverker I sin graf. Midtför norra sidoskeppet åt öster finnas lemningar efter en fyrkantig utbyggnad, som tyckes vara vida yngre än kyrkan, och hvilken förmodligen blifvit uppförd af den ryktbare Ulf Gudmarsson, som der ligger begrafven. Fönsteröppningarne hafva i allmänhet varit små, blott några större, i synnerhet de i koret. Hela byggnaden är till murar, pelare och takhvalf uppförd af kalksten, bruten i Omberget. Kärnan i omgifningsmurarna består af små kalk- och gråsten; intet spår till tegelsten finnes i den ursprungliga byggnaden, med undantag af ett litet stycke vid en fönsteröppning, troligtvis lemning efter någon reparation. Murarne visa spår efter härjande eldsvådor, förmodligen vid något af brandtillfällena åren 1312 och 1415. Kyrkan, som saknar torn, är uppförd med synnerlig omsorg. Anblicken af hennes yttre har varit mer vördnadsbjudande än intagande, och hennes inre har med sin svaga belysning och sina tunga hvalf gjort ett dystert intryck på åskådaren. De enda lemningar af denna storartade byggnad, hvilka ännu qvarstå efter förstörelsen, äro mellanskeppets vestligaste qvadrat samt gafvel och röste och en stor del af dithörande takhvalf. Tvärskeppets södra gafvel och röste äro jemväl i behåll, och kon. Sverkers graf har blott lidit obetydlig skada. Hela södra pelarraden med dithörande föreningsbågar är ännu oförstörd; men af den motsvarande har blott den vestligaste pelaren undgått förödelse, och de tre öfriga äro nära till socklarna bortbrutna.

Sedan Alvastra efter reformationen blifvit indraget till kronan, öfverlemnades, mot vissa vilkor, besittningsrätten deraf till enskilda personer. Redan 1528 lemnades det i riddaren Börje Nilssons händer med det vilkor, att han skulle försörja de qvarblifna ålderstigna munkarne samt årligen gifva en viss afgift till kronan. Sedan fick presidenten M. Palbitzski besittningsrätten till Alvastra, som han innehade under en tid af 1600-talets sednare hälft, hvarom förut är nämndt i uppsatsen om gården. Det är redan omnämndt, att klosterbyggnaden, kanske den märkligaste och vackraste Sverige egt, kort efter dess läggande under kronan öfverlemnades till sköfling. Det tyckes deremot, säger Brunius, som kyrkan blifvit långt derefter nedbruten för uppförande af gårdens åbyggnader. Ännu 1760 var kyrkan så i behåll, att hon kunnat, enligt Broocmans yttrande, upptagas till sockenkyrka. Denna helgedom hade kort derefter, redan 1787, undergått en betydlig förstöring; men då qvarstod likväl hela östra gafvelmuren och ansenliga delar af sidomurarna och pelarna. Det måste således egentligen vara efter sistnämnde tid, som den skoningslösaste nedbrytningen fortgått. Man har nämligen tillgripit qvaderstenen för nybyggnad och ännu mer för kalkbränning. Denna grofva egennytta blef genom vederbörandes omsorg 1826 hämmad, hvarefter ruinen blef uppröjd, så att man nu kan ganska väl undersöka densamma. Icke destomindre märktes 1839 och ännu sednare helt nära ruinen en kalkugn, hvari en del huggen kalksten var inmurad. Att Sverkerska grafven ännu begagnas till skräpkällare, är ett hån af den nya tiden.

Under katolska tiden hafva vidtfrejdade män här fått sina griftställen, bland hvilka må nämnas, enligt Broocmans uppgift, konungarne Sverker I, död 1151, Karl Sverkersson, död 1163, Sverker II, död 1210, jemte hans gemål, Ingrid, och Johan I, död 1222. Dessutom äro här begrafna erkebiskopen i Uppsala, Stephanus, död 1185, jarlen Birger Brosa Folkunge, död 1202, jemte hans dotter, riksmarsken Håkan Jonsson Läma, död 1318, lagmannen Ulf Gudmarsson, död 1348, samt riksråden Johan Kristiersson och Eggert Krummedick, död 1487, m. fl. Härvid anmärkes, att flera af de stenar, som betäckt dessa namnkunniga mäns grafvar,

och äfven andra stenar, hafva för längre tid sedan blifvit förflyttade till klosterkyrkan i Wadstena.

Såsom tillägg till beskrifningen om Alvastra kloster och dess fornlemningar torde man äfven böra omnämna några händelser, som i äldre tider här tilldragit sig. Konung Sverker I vistades ofta i sin hembygd Östergötland, och om vintern år 1155 var han äfven der och bodde någonstädes i Wester Tollstads socken, kanske på Alvastra. Seden var den tiden, att hög och låg om julnatten färdades till kyrkan, för att bivista Kristi födelsefest. Konungen begaf sig för detta ändamål, om natten till juldagen nämnde år, till Tollstad kyrka, åtföljd af sin stallmästare eller hästasven, som en sådan tjensteman kallas i bihanget till Westgötalagen. Kommen till Albäcks bro, icke långt från Alvastra, blef han oförmodadt öfverfallen af sin egen hofman och på stället mördad. Detta nidingsdåd tror man blifvit begånget på föranstaltande af danska prinsen Magnus Henriksson, hvilken eftersträfvade konungatronen i Sverige och sedermera lät halshugga Sverkers efterträdare, Erik den Helige, för att vinna detta ändamål. Till åminnelse af detta mord upprestes sedan på samma ställe, der det föröfvades, en trekantig sten af 1½ alns höjd. Länge stod detta minnesmärke, för hvilket vandraren blottade sitt hufvud, vid Albäcks bro norr ut på en åker nära vägen, tills egennyttan, för några sädesax mera, nedstörtade stenen 1731, och saknar stället ännu något minne af denna sorgliga tilldragelse.

Vid Folkungarnes uppresning, under Knut Långe, mot konung Erik Läspe 1229, hölls ett fältslag den 28 Nov. samma år, hvaruti den kungliga hären led ett stort nederlag och konungen sjelf måste flykta till Danmark. Rimkrönikan och inskriften på kon. Eriks grafsten i Warnhems kyrka nämna, att detta fältslag stått vid Alvastra; andra åter säga, att det stått vid Oluström. Ett ställe med detta namn finnes icke inom Östergötland, der man likväl bestämdt vet, att drabbningen försiggått. Men kan icke detta namn vara missskrifning eller missläsning, så att det borde vara Alu- eller kanske Ale-ström, i stället för Olnström? I öfversättning på munklatin heter det Alvastrum. — Med anledning af denna namnskiljaktighet komma vi åter till namnet Alvastra, hvilket historie-skrifvarne vilja härleda från konung Sverkers gemål, Alfhild, hvarom förut är nämndt. Månne det icke är sannolikare, att gården och, efter den, klostret Alvastra har sitt ursprungliga namn af den förbiflytande Albäcken, som i äldre tider tyckes varit kallad Aleström eller kanske Alfström? Ett hemman, som låg vid denna ström och nu är afhyst under Alvastra gård, hette fordom äfven Aleström, sednare Alebäck, då strömmen blifvit mindre, och utsäges nu Ålbäck. Således kunna möjligtvis Aleström, Oluström och Alvastra vara samma namn på samma ställe, och i följd deraf äfven Oluström vara nuvarande Ålbäck.

Under Dackefejden hade en af prestligan upphetsad småländsk bondhop 1543 fallit in i Östergötland och framträngt ända till Alvastra; men den måste draga sig tillbaka, då innevånarne i denna bygd trädde tillsammans och svuro konung Gustaf å nyo trohetsed, oaktadt ortens presterskap använde allt sitt bemödande att hindra det. Å den s. k. Kungsbacken vid Hästholmen finnas spår efter en förskansning, kanske sedan denna tiden.

Slutligen må nämnas, att, enligt en i Östgöta-bygden ännu gängse sägen, som kan styrkas af handlingar i Linköpings bibliotek, under det år 1545 en del af Alvastra-klostret nedrefs, funnos, i ett närbeläget kärr, en mängd skeletter efter små barn, alster af nunnornas förmenta kyskhet.

Alvesta. Gästgifvaregård uti Aringsås socken, Albo härad och Wexiö län, belägen nära intill sockenkyrkan och norra ändan af sjön Salen; skjutsar till:

Gottåsa, söder ut	2	mil.
Hössiö, i norr	1⅜	»
Lygnåsa, vester ut . . .	1½	»
Nederled, i Jönköpings län, nordvest	1⅝	»
Nöbbeled, sydöst	1½	»
Wexiö stad, öster ut . . .	1⅞	»
Öhr, nordost	1⅞	»

Ambjörnarp, eller **Ambjörnatorp**, en socken i Kinds härad af Wenersborgs län, upptager i areal 21,754 tunnland, hvaraf 2,220 äro sjö och kärr. Den är skogsbygd, likasom de omgifvande socknarna, på få ställen jemn, i allmänhet backig och på sina ställen bergaktig. Skog finnes vid nästan alla hemman mer än tillräckligt och vid några ymnigt. Jordmånen är i allmänhet svag, omvexlande med hvit sand, röd- och svartmylla, på få ställen lera. Näringarne äro åkerbruk och skogsskötsel. Socknen innehåller 14½ mantal. Folkmängden var 1810 528, 1840 609 och 1856 722 invånare. — Ambjörnarp är annex till Tranemo regala pastorat i Kinds kontrakt af Göteborg stift. Kyrkan, belägen 4½ mil från Borås och 1 mil från moderkyrkan, skall, enligt sägen, först vara anlagd af en vid namn Ambjörn till Högalid här i socknen, som gifvit socknen sitt namn. Den nuvarande kyrkan är af trä, byggd 1623; i klockstapeln är en klocka med munkstil. I kyrkan förvaras en gammal värja med utsiradt fäste, som varit belagd med silfver och tillhört Bengt Matsson Ratz, som bott på säteriet Björkered här i socknen. — Bland fornlemningar nämnes en vid hemmanet By, nära kyrkan, liggande kulle, på hvilken står upprest en trekantig sten, hvarom förtäljas åtskilliga sagor. Säterier inom socknen äro: Högalid, Hallabo, Tåsthult, Emstahult och Björkered, hvilka vidare beskrifvas under sina namn. Adress: Svenljunga.

Ambeltsberget. Berg i Bohuslän, Thorslanda socken, landkänning. På berget ses sammanstörtade stenmurar efter, som det berättas, ett fäste, kalladt *Thors Slott*, hvilket säges hafva tillhört en småkonung Thor, efter hvilken socknen förmenas hafva fått sitt namn. Holmberg anser detta Thors Slott för den borg, i hvars grannskap, efter berättelsen i Svarfdæla Saga, kämparne Thorolf och Thorsten lade i land före den strid, som de ute i skären höllo med Ljot den Bleke.

Amnehärad, en socken i Wadsbo härad af Mariestads län, upptager en areal af 21,268 tunnland, hvaraf 1,650 äro sjöar och kärr. Socknen ligger högt samt består af en sandås, som skiljer sjöarna Skagern och Wenern och åt norr delar sig i två utsträckningar eller grenar, på hvilkas sluttningar byarne äro belägna. Denna ås består af sand, något lerblandad mylljord och klappersten. Åsens lägre delar hafva dock en mer lerblandad mark, i synnerhet omkring kyrkan. Jordmånen är stenbunden. Skog finnes till eget behof. Näringar äro hufvudsakligast åkerbruk och fiske. Folkmängden var 1810 1,523 och 1856 2,315 invånare. — Amnehärad, jemte Råda annex, beläget i i Wermland, är ett konsistorielt pastorat, tillhörande Norra Wedbo kontrakt af Skara stift. Kyrkan, som ligger 4 mil från Mariestad och 2 från Hofva, är gammal, byggd af sten och tillbyggd 1757. — Bland minnesmärken är det gamla fästet Agneholm det märkligaste; dess beskrifning finnes i en särskild artikel. De betydligaste egendomarne inom socknen äro Ribbingsforss gård och jernbruk och Borgnäs säteri, hvilka vidare beskrifvas under sina namn.

Amsbergsklack, se Warberget.

Ammelången. Sjö i Örebro län, belägen med norra delen i Lerbäcks, den södra i Hammars socken, ½ mil lång, men helt smal. Sjön upptager åtskilliga vattendrag och faller ut i en djupt inskjutande vik af Wettern genom en rännil, som drifver Åmmebergs qvarn och såg. Sjöns höjd är 313 Sv. fot öfver hafvet.

Ammer-ån. Å uti Jämtland, Hammardahls socken, och aflopp för Hammardahls-sjön (63° 35′ nordl. br.). Ån har omkring 5¼ mils längd samt löper genom Hammardahls och Ragunda socknar ut uti Indals-elfven.

Amungen. Sjö i Dalarne, Rättviks och Ohre socknar, 2½ mil lång, midtpå ½ mil bred, men afsmalnande åt bägge ändar. Amungen, som upptager Aspen-sjöarnas vattendrag samt är rik på större och mindre holmar, bildar med sin östra strand en del af gränsen

mellan Helsingland och Dalarne. Vid hans södra ända ligger, inom Helsingland, Svabens verk. Genom sjöarna Balungen, Svärdsjön och Toftan afbördar sig Amungen i sjön Runn. Höjden öfver hafvet är 839 fot.

Andersbo. Jerngrufva i Films socken. Se Dannemora.

Andersby. Gästgifvaregård uti Dannemora socken och Olands härad af Uppsala län. Härifrån skjutsas till:

Bro, n. n. o.	$1\frac{1}{4}$	mil.
Husby, s. s. v.	$2\frac{1}{4}$	»
och *Söderby*, i öster . . .	$1\frac{1}{2}$	»

Andersforss, ett jernbruk i Jerna socken och Westerdalarna af Falu län, är lagdt under Snöå-verken och privilegierades den 7 Juni 1830 för Stora Kopparbergs bergslag. Har nu 3 fria härdar.

Andersforss, ett jernbruk i Bergsjö socken och tingslag af Gefleborgs län, har en särdeles vacker belägenhet vid Gimåns vattendrag mellan sjön Ångebotjernen och Elgereds-sjön. Ehuru afståndet mellan dessa sjöar endast är vid pass 200 alnar, bildar dock vattendraget tvänne fall, vid hvilka brukets verkstäder och öfriga vattenverk äro anlagda. Bruket är väl bebygdt och anlagdt, efter derom 1793 hållen bergmästare-undersökning, af brukspatronen Anders Smaræus, som derå den 8 Sept. 1806 erhöll Bergs-kollegii privilegier på 1 stångjernshammare och 2 härdar för 450 sk℔ stångjerns- och 300 sk℔ ämnes-smide. Genom K. M:ts resolution af den 10 Juli 1822 förvandlades ämnes-smidet tills vidare till stångjernssmide. Efter honom har bruket fått sitt namn. Det bestod på 1840-talet af 1 stångjernshammare med 2:ne härdar samt 1 knipp- och 2:ne spikhammare, och egde 750 sk℔ privilegieradt årligt smide, hvarför erlades i hammarskatt 7 sk℔ 10 l℔. Bruket består nu af 2 ofria härdar; för öfrigt lika som ofvanstående. Det har ej eget tackjern, utan köper sådant, dels från Gefle, dels från Stockholm. Skeppningsorten är Stockholm; först landtransport $1\frac{3}{4}$ mil till Jättendals mellanfjärd. På köpekol är god tillgång från närbelägna skogar. Vid bruket finnas såg och qvarn, dock mest till husbehof. Landtegendomen består af 20 öres- och 1 penningeland. Egare 1855 var regementsläkaren Sal. Fredrik Säve.

Andershammar, ett jernbruk i Lindes socken och bergslag af Örebro län, hade 1695 1 hammare och 2 härdar, 80 sk℔ smide och 2 sk℔ hammarskatt, hvilket sedan antogs utgöra 200 sk℔ efter hammarskatten. År 1761 hade bruket 1 härd och 100 sk℔, som flyttades till Gabrielshammar. Bergs-kollegium förklarade sedan år 1789 hammaren ödelagd, sedan återstående härd och smide fått flyttas till Helleforss. Nu öde.

Anderslöf. Gästgifvaregård vid stora vägen mellan Ystad och Malmö uti Anderslöfs socken, Wemmenhögs härad och Malmöhus län, belägen invid sockenkyrkan; skjutsar till:

Klörup, nordvest	1	mil.
Skifvarp, öster ut	$1\frac{7}{12}$	»
Trelleborg, sydost	1	»

Anderslöf, en socken, till största delen i Wemmenhögs härad af Malmö län, har en areal af 5,739 tunnland, af hvilka 2,847 ligga i Skytts härad. Marken är tämligen jemn. Rådande jordmånen är lera. Skogen är obetydlig. Hufvudnäringen är åkerbruk. Socknen består af $26\frac{1}{2}$ mantal och hade 1810 1,027, 1840 1,450 och 1856 1,862 invånare. Socknen har både fast och ambulatorisk skola, med 1 examinerad och 2 oexaminerade lärare i den förstnämnda och 1 oexaminerad i den sednare. År 1856 besökte 146 gossar och 131 flickor fasta skolan samt 18 gossar och 24 flickor den ambulatoriska; dessutom undervisades 4 i allmänt läroverk, 2 i enskild skolanstalt och 3 flickor i hemmet; tillsammans 164 gossar och 164 flickor. 24 gossar och 23 flickor saknade undervisning. — Anderslöf är annex till Grönby modersocken i Wemmenhögs kontrakt af Lunds stift.

Anderstorp, en socken i Westbo härad af Jönköpings län, har en areal af 22,680 tunnland, hvaraf 550 äro sjöar och kärr, och ligger 620 fot öfver hafvet. Genom Kgl. resolution fick denna socken 1817 tillökning af Löfås by, $3^1/_8$ mantal, hvilka förut tillhört Refteled. Nissa-ån utgör vestra gränsen, och Anderstorps-, eller Nennesmo-ån, flyter genom socknen. Trakten omkring Henja by, som ligger på gruskulle, består på ena sidan af byn af en stor slättmosse och på den andra af en lika stor dels ljunghed, dels sandmo med furuskog. Hemmanen utmed sistnämnda mosse samt Nissa- och Anderstorps-åarna hafva flera stenfria egor på mosandbotten. I allmänhet är ytan mindre stenbunden här än i de södra socknarna, och jordmånen tämligen god. De flesta hemmanen hafva god tillgång på skog. Socknen består af $18^1/_2$ mantal och hade år 1810 647, 1840 öfver 800 och 1856 905 invånare. — Anderstorp är annex till Refteleds konsistoriela pastorat i Westbo kontrakt af Wexiö stift. Kyrkan, med torn af trä, är belägen på en sandmo, nära Anderstorps-ån, $8^1/_4$ mil från Jönköping, $11^1/_2$ från Wexiö, $13^1/_2$ från Göteborg och $1^1/_4$ från Refteled. Hon är rymlig och ljus, har inga minnesmärken och vanligt kyrkotyg; predikstolen är det enda märkliga, den är väl arbetad, men i egen ovanlig smak. — I socknen ligga säterierna Bråarp och Stjernehult samt jernbruket Gyllenfors, hvilka beskrifvas vid sina namn. Adress: Qvarsebo.

Anderstorp. Bomullsspinneri uti Halland, Lindome socken invid Kungsbacka-ån, upprättades 1833 och tillverkade 1855 1,080,373 ℔ bomullsgarn.

Anderstorps-ån. Å uti Halland, aflopp för Lugsjön och utfallande genom Kungsbacka stad i Kungsbacka-fjärden.

Andersvallsberg. Berg i Bjuråkers socken af Helsingland (omkr. 61° 52′ nordl. br.), uppgifves hafva en höjd af 1,180 fot.

Andersviken. Vestlig vik af Kållö-fjärden, som medelst Pålsundet sammanhänger med Stafbo-fjärden innanför Mörk-ön i sydöstra delen af Nyköpings län.

Andrarum, en socken i Albo härad af Kristianstads län, har en areal af 10,533 tunnland, af hvilka endast 6 äro sjöar och kärr. Marken är i allmänhet bergaktig och ojemn. Jordmånen är mager, bestående till en liten del af lera, men mestadels af rödt grus, till en del af alunskiffer. Något skog finnes väl i socknen; men de flesta hemmanen lida brist derpå. Socknen innehåller $17^1/_2$ mantal och hade år 1810 1,247, 1840 1,395 och 1856 1,562 invånare. Socknen har både fast och ambulat. skola, den förra med 1 examin. lärare, den sednare med 1 oexamin. lärarinna. År 1856 besökte 93 gossar och 92 flickor fasta skolan, samt 7 gossar och 8 flickor den ambulatoriska; föröfrigt undervisades 15 gossar och 25 flickor i hemmet; tillsammans 115 gossar och 125 flickor. 20 gossar och 25 flickor bivistade söndags-skolan. Socknen har äfven en slöjdskola för 20 flickor. — Andrarum, modersocken, jemte Eljaröd annex, utgöra tillsammans ett regalt pastorat af 3:dje klassen. Kyrkan är belägen $3^3/_4$ mil från Kristianstad och Cimbritshamn.

Andrarum, ett alunverk, beläget i ofvanstående socken, 4 mil söder om Kristianstad, är det äldsta i riket. Det är anlagdt på 1600-talet af Joakim Beck, som dertill erhöll privilegier af konung Kristian IV år 1637. Frihetsbrefvet grundade sig egentligen på Becks egna gods Bosjökloster, Gladsax, Fogelsång m. fl. Här har från längre tid tillbaka tillverkats en otrolig mängd alun och äfven vitriol. I ett värderings-instrument af år 1647, då bruket var endast 10 år gammalt, förekommer, att af 4 pannor på 28 dygn tillverkades 24,000 ℔ alun och 800 ℔ vitriol. År 1793 bestod alunverket af 22 pannor och tillverkade då årligen 4- till 5,000 tunnor alun. Kronans skogar voro, till 2 mils afstånd på alla sidor, privilegierade under detta bruk, och skedde allt skogsfällande på brukets utstämpling. Bruket är prydt med

ett vackert stenhus som karaktersbyggning, och bruksplatsen är vidlyftig och väl bebyggd, liknande en liten stad, försedd med alla nödiga handtverkare. Alun-tillverkningen sker af skiffersten, som först sammanlägges i högar, sedan rostas och sålunda, genom sjudning i vatten, gifver ifrån sig både alun och vitriol. Skiffern ligger i ett berg under ett tunnt jordhvarf; den har perpendikulär vägg till 30 alnars höjd, der brytningen verkställes. — År 1856 tillverkades vid Andrarum 1,610 tunnor alun.

Aneberg, fordom kalladt Aaneberg, ett frälse-säteri, förmedladt från 4 till 2 mantal, i Bredestad socken och Norra Wedbo härad af Jönköpings län, ligger vid Svartån. Egendomen tillhörde i slutet af 1600-talet lagmannen friherre Krister Bonde och i början af 1700-talet ryttmästaren frih. Wrangel samt hans afkomlingar, hvilka uppförde åbyggnaden, anlade trädgård, park och alléer. Egendomen innehades 1828 af protokolls-sekreteraren J. Hanqvist. Vid gården är mjölqvarn om 4 par stenar, såg och en manufaktur-hammare.

Aneboda, en socken i Allbo härad af Wexiö län, har en areal af 5,161 tunnland, hvaraf 720 äro sjöar och kärr. Den fordna häradsallmänningen Algunnen ligger till denna socken, och den der liggande sjön af samma namn, äfvensom sjön Stråken, gå in i socknen. Marken är stenbunden och backig. Jordmånen är till större delen grusaktig, här och der blandad med mylla, men i allmänhet mager, sandig och besvärad af bergsyra. Skog finnes här i mängd. Åkerbruk och boskapsskötsel äro näringar. Socknen innehåller $12\frac{1}{4}$ förmedlade mantal, hvaraf 9 ligga i Norrvidinge härad. Folkmängden var 1810 600, 1840 omkring 660 och 1856 775 invånare. Socknen har ambulatorisk folkskola, med 1 examinerad lärare. År 1856 hade 48 gossar och 50 flickor undervisning i skolan samt 1 gosse och 2 flickor i hemmet. Barnens antal var således 49 gossar och 52 flickor. Tilllsammans 101 skolbarn. — Aneboda är annex till Moheda konsistoriela pastorat, tillhörande Allbo kontrakt af Wexiö stift. Aneboda var fordom icke en enskild socken, utan en kapell-rote till Moheda, men har, genom egarnes af Aneboda säteri föranstaltande och bekostnad, skiftesvis fått gudstjenst, tilldess ändtligen 1593 den fick kyrka och ordentlig gudstjenst vissa helgdagar och 1696 egen prest. Kyrkan, vackert belägen på en kulle vid norra ändan af sjön Stråken, $3\frac{1}{2}$ mil från Wexiö och $1\frac{1}{4}$ mil från moderkyrkan, ombyggdes 1714 och är 40 alnar lång och 12 alnar bred. Förut var här ett kapell, som en egare af säteriet Aneboda låtit uppbygga i »Aneboda rote». Socknens namn anses härleda sig från An Bågsvängare, i hvars saga, som ännu lefver bland folket, omtalas ett fältslag, som stått vid Wigby, vid pass 1 mil från Aneboda, der stridsfältet ännu visas. Betydligare gårdar äro säterierna Aneboda och Lammhult, det sednare beläget i Norrvidinge-andelen. Adress: Wexiö.

Aneboda, ett säteri om 1 mantal, i socknen af samma namn och Allbo härad af Wexiö län, är en urgammal gård, som egts af en kämpe, vid namn An Bågsvängare, hvars saga berättas ännu. Det säges, att han varit en tapper man och bivistat ett fältslag, som hölls vid Wigby, beläget en mil härifrån, der stridsfältet ännu är att skåda. I sednare tider har gården innehafts af Lars Eldstjerna, fröken Billensköld, som tillika egde Lammhults säteri, handlanden G. G. Baas 1770, dess son B. O. Baas, häradshöfdingen, slutligen presidenten friherre Wilh. af Klinteberg. Det egdes 1828 af bönder. hvilka äfven egde det derunder liggande frälsehemmanet Forhult, och 1846 af bröderna, häradsdomaren Nils Petter och kyrkovärden Kristoffer Nilsson.

Aneby, ett frälse-säteri i Bredestads socken och Norra Wedbo härad af Jönköpings län, är beläget uti en sandmo icke långt från Anebysjö. Gården har fordom tillhört riksrådet frih. Krister Bonde, död 1659, men öfvergick i början af följande århundrade till slägten Wrangel och innehades 1760 af

lagmannen frih. Otto Fredrik Wrangel. Egendomen köptes i början af detta århundrade af protokolls-sekreteraren J. Hanqvist, som testamenterade den till sin inspektor, Lundmark, som nu (1857) är egare af den. Till gården höra 2 förmedlade mantal säteri, ett jernmanufakturverk, ett qvarnverk med 4 par stenar, enbladig såg samt tegelverk; allt värderadt till 16,750 rdr. Genom Anebysjöns sänkning 1848 erhöll gården nära 86 tunnland torr sjöbotten och 3 tunnland sank mark.

Anestad eller **Agnesta**, en by i Bärebergs socken och Wiste härad af Mariestads län, är märkvärdig för de lemningar efter en gammal stad af samma namn, hvilka der ännu finnas, och under denna by ligger af ålder Anetorp i Lagnums socken. Sägnen bland ortens allmoge förtäljer, att en konung, vid namn Ane, fordom här bott och gifvit gårdarna sitt namn. Det berättas ock, att han här blifvit begrafven i en kopparkista med stöflar och krage, och man utvisar ännu hans grafställe under en upprest sten. När de gamle färdades förbi denna sten, skola de alltid, af högaktning för den hädangångne, aflyft hatten och sagt: »*Ligg i frid, kung Ane!*» Sånger om denna konung skola äfven lefvat i folkets minne. Nämnda kopparkista lärer ännu funnits qvar i grafven till slutet af 1600-talet, men då blifvit uppgräfven af helgedomsrånare och för slem vinning försåld i Göteborg. Lemningar efter 2 torg och 12 gator skola ännu synas i byn, och omkring densamma äro 6 skansar, kallade Båleberg, Forntomten, Glosshögen, Grimshögen, Kulehålan och Kyrkosnipen. På Kulehålans skans säges ett förrådshus och på Kyrkosnipens en kyrka hafva stått. I trakten häromkring äro många fornsaker uppgräfda, såsom griftkrukor, kulor m. m.

Anetorp eller **Annestorp**, ett frälsehemman om 1 mantal i Lagnums socken och Wiste härad af Mariestads län, skall fordom kung Ane egt, tillika med ofvan omtalade Anestad. Här på gården bodde i slutet af 1500-talet biskopen i Skara, Jak. Johansson, död 1607 och begrafven i Tengeneds kyrka. Anetorp är nu ladugård under Malma säteri uti socknen af samma namn och har i sednare tider blifvit betydligt förbättradt af generalmajoren Belfrage, som var egare 1816.

Anfasteröd. Gård i Bohuslän, Inlands Fräkne härad och Ljungs socken, en af de utmärktaste i orten, med 1000 tunnlands egovidd, deraf 200 åker och äng. Egendomen har något skog till afsalu, outtömliga torfmossar, skattlagd mjölqvarn med 2 par stenar, tröskverk, laxöringsfiske m. m. och är väl bebyggd. Gården har länge tillhört den i ortens folksägner kända Schåre-slägten, ifrån hvilken den gick öfver till familjen Greiff; egdes 1845 af Herr C. Ljungman. — Uti *Maskogen* på Anfasteröds mark ligger en s. k. grafkista; i öfrigt finnes invid gården en större hög, som på Ödmans tid (1719—1749) var försedd med en murad omgång, och utom hvilken här funnos tre af en mur äfvenledes omhägnade stenvårdar, hvilket allt nu är borta. Folktraditionen säger, att högen varit en offerhög, och denna sägen tyckes bekräftad af en derinvid belägen offerkälla, *Skårkällan* (Skirkällan). På gårdens egor förekomma derjemte vid stranden af hafsviken Ljungskile 6 mindre grafkullar, af hvilka 3 äro prydda med stenvårdar, 3 breda hällar, kanske lemningar efter ett dyrhus, och flera små bautastenar. — Bland muntliga traditioner berättas (af Ödman), att en bergssmed (troll) en gång blifvit gripen vid Anfasteröd och förd till Bohus, hvarifrån han dock kom undan efter tre dagar. Han bad förgäfves egaren af A., som grep honom, att få bli fri och lofvade att gratis förrätta allt smide vid gården; men då bönen icke beviljades, uttalade trollet öfver mannens slägt en förbannelse, som skall hafva gått i fullbordan. En annan berättelse är, att en länsman Grefve, stamfader för slägten Greiff, här i trakten gripit en i Karl XI:s tid från Skåne hit undanflydd snapphanehöfding, kallad *kapten Lätt*. — En obestyrkt tradition berättar, att silfvermalm blifvit mot slutet af 1500-talet funnen på Anfasteröds

skog, och på gårdens egor ligger en mineralkälla vid *Lyckorna.*

Anga, en socken i Kräklingbo ting af Wisby läns Norra härad, är belägen på öns östra kust och har en areal af 6,318 tunnland, af hvilka 25 äro kärr och sjöar, med 85 fots höjd öfver hafvet. Marken är nästan öfverallt jemn. Rådande jordmånen är svartmylla, här och der blandad med sand och klappersten. Skog finnes tillräcklig för behofvet. Hufvudnäringen är åkerbruk. Socknen innehåller 7 1/8 mantal och hade 1840 268 och 1855 301 invånare. Socknen har fast folkskola, som förestås af en examinerad lärare och besöktes 1856 af 21 gossar och 9 flickor, och undervisades dessutom 4 gossar och 9 flickor hemma; tillsammans 25 gossar och 18 flickor. Kräklingbo och Anga hafva gemensam skola och lärare. — Anga är annex till Kräklingbo konsistoriela pastorat af 3:dje klassen i Wisby stifts Medel-kontrakt. Kyrkan, belägen 3 1/2 mil från Wisby, är en af de mindre på ön och i götisk stil uppbyggd, enligt uppgift år 1286, enligt Strelow 1200, samt invigd åt St. Dionysius. På kyrkogården söder om kyrkan är en runsten från kristna tiden, hvars inskrift upplyser, att Tolkar i Österby låtit göra stenen öfver sin son Rollaik, och slutar med denna bön: »Jesus Kristus nåde hans själ och alla kristna själar, amen, amen!» Stenen är prydd med ett vackert kors, omgifvet med en stor cirkelbåge och med små kors i vinklarna.

Af fornlemningar inom socknen märkas: På det s. k. *Rummet,* vid pass 50 steg öster från kyrkan, ligger ett ensamt stort stenrör af vid pass 100 alnars omkrets, 6 à 7 alnars höjd och rundtomkring foten omgärdadt med tätt vid hvarandra lagda granitstenar. — I det s. k. *Sticklet* eller *Hästhageskogen,* något längre bort i öster, finnas flera större och mindre stenkummel. Ett af dem, som är bland de betydligaste på ön, kallas *Store-rör* och har säkert varit 300 alnar i omkrets samt 9 à 10 alnar högt. Af giriga skattgräfvare är det mycket raseradt. — Under *Bendes* hemman i Sandviks skog, 1/2 mil från kyrkan, vid vägen, som leder till hafsstranden, finnes en genom sina många stensättningar märklig grafplats, kallad *Trullhalds,* förmodligen ock begagnad till offer- och tingsställe i hedentima. Här märkes en ring af 10 st. 2 alnar höga granitstenar, på lika afstånd från hvarandra; ringens tvärlinie är 24 alnar; i midten är en större sten upprest af mer än 3 alnars höjd och 8 alnars omkrets, vid hvars fot en något mindre finnes liggande. Rundtomkring denna stenring ligga en mängd griftrör: först ett hvarf med ett för hvarje sten i ringen, sedan ett nytt hvarf, af hvars griftrör hvartdera ligger mellan tvänne af det inre hvarfvets, och sedan griftrör i flera omgångar på södra, sydöstra och sydvestra sidorna. De närmaste ega 14 à 16 alnars tvärlinie, men aftaga i vidd ända till 7 à 8 alnar. De förres ursprungliga höjd kan svårligen bestämmas, ty de äro af högrånare raserade; dock kan den antagas till vid pass 5 à 6 alnar. På båda sidor om en från nyssnämnda väg gående afväg ligga flera stensättningar. I flera af dessa kummel hafva grafkistor af på kant ställda kalkstensflisor blifvit funna.

Vid stranden märkes: Skarnviken mellan Grund-udd i norr och Hammarudd i söder, och derutanför grunden Anesbåden och Hammargrund. — Gårdarne i socknen heta: Suderbys, Stenstuga, Boters, Hemmungs, Engårda, Liffride (kapellans-boställe), Tjäle, Angelbjers, Bendicks, Eriks, Båticker och Österby. Adress: Wisby eller Ljugarn.

Angarn, en socken i Wallentuna härad af Stockholms län, har en areal af 4,096 tunnland, af hvilka 350 äro sjöar och kärr. Angarns-sjön, som ligger i nordvestra hörnet, emottager tillopp från ett tämligen bergkulligt och skogigt land i söder och utgår åt norr genom jemnare, dock kuperade bygder. Rådande jordmånen är lera, här och der sandblandad. Socknen består af 12 1/4 mantal, hvaraf frälse 3 3/8, skatte 7 7/8 och krono resten; den hade 1810 230, 1840 253 och 1856 302 invånare. Socknen har fast folkskola, med

1 examinerad lärare. År 1856 besökte 13 gossar och 7 flickor skolan, och dessutom erhöllo 9 gossar och 5 flickor undervisning i hemmet; summa 22 gossar och 12 flickor eller tillsammans 34 skolbarn. — Angarn var redan under katolska tiden och är ännu annex till Wada konsistoriela pastorat, tillhörande Vestra Roslags kontrakt af erkestiftet. Kyrkan, belägen 3 mil från Stockholm och 5 från Uppsala, är gammal och har flera gånger blifvit reparerad. Här finnas inga minnesmärken, utom en graf, som tillhört slägten Gyllenadler, hvilken graf nu är igenmurad. — Af fornlemningar uppgifvas 7 runstenar, hvaraf 3 i kyrkan och deraf 2 sönderslagna. I kyrkomuren är en märklig och välbehållen runsten, utan kors, med följande inskrift: *þiakne uk. KutirfR uk. Svinaltr. uk. þurulf. þir litu rise. stan. þina efteR Tuki. faþur sin. On furs uti Krikum. Kuþ ialbi at.* Vid Åsta är äfven en lättläst runsten, hvars inskrift är af de vanliga. Vid Råcksta säteri finnas 2 runstenar, väl bibehållna, hvilka komma att vidare omnämnas vid denna gårds beskrifning. Adress: Stockholm, Rörby.

Angelbos. Gästgifvaregård, i norr på ön Gotland, uti Läderbro socken, Forsa ting och Wisby län, belägen strax söder om sockenkyrkan. Härifrån skjutsas till:

Capellshamn, n. n. v.	$^3/_4$	mil.
Grodda, n. n. o.	1	»
Hundstäde hamn, n. n. o. .	1 $^1/_2$	»
Koparfve, n. o.	$^3/_4$	»
Myrveller, s. v.	1 $^1/_2$	»
Norgårda, öster ut . . .	$^3/_4$	»
Snackers, n. v.	$^3/_4$	»
Storungs hamn, n. o. . . .	$^3/_4$	»
Westers, i söder	1 $^1/_2$	»
Wägome, s. o.	$^3/_4$	»

Angelstad, en socken i Sunnerbo härad af Wexiö län, har en areal af 25,828 tunnland, af hvilka 8,360 äro sjöar och kärr; höjden är 510 fot öfver hafvet. Sjön Kjösen sträcker sig in i socknen, och med denna förenar sig Qvenslöfs-sjön medelst en liten å. Här äro åtskilliga större och mindre sjöar, bland dem Bolmen. Marken är ojemn med talrika kullar och derimellan träsk, dock finnas äfven mer jemna trakter. Jordmånen består mest af sandblandad svartmylla, på få ställen af lera. Näringarne äro åkerbruk och boskapsskötsel, äfven för afyttring. Socknen innehåller 35 mantal, hvaraf 17 skatte, 3 $^1/_2$ krono och 14 $^7/_8$ frälse. Folkmängden var 1810 866, 1840 1,128 och 1856 1,285 invånare. Socknen har ambulatorisk skola med 1 lärare. År 1856 besökte 75 gossar och 59 flickor skolan, och undervisades för öfrigt 1 gosse och 1 flicka hemma; tillsammans 76 gossar och 60 flickor; dessutom besökte 80 gossar och 60 flickor söndagsskolan. I skolan hålles 9 $^1/_2$ veckors läsning i hvarje af 4 rotar. Skolbarnen uppgå således till ett antal af 136. — Angelstad, moderförsamling, utgör, jemte annexerna Ljungby och Kånna, ett konsistorielt pastorat af 2:a klassen, 1:sta afdeln., tillhörande Sunnerbo kontrakt af Wexiö stift. Kyrkan, belägen 8 mil från Wexiö, är byggd af sten, förut 37 alnar lång, 11 $^3/_4$ bred, med 9 $^3/_4$ aln. hög mur, utvidgades 1806 till 52 alnars längd och reparerades 1826. I kyrkan finnas 5 oljefärgstaflor med målningar på duk. En föreställer konung Karl XII till häst med dragen värja, en korsfästelsen, en Jesu flykt till Egypten, en Isaks offrande, en har porträtter af Hieronymus af Prag, Luther m. fl. St. Laurentius, kyrkans patron, är utskuren i trä. Vid kyrkan var fordom ett skrifthus, korsverksbyggnad, 12 alnar i fyrkant, der man lärer hållit kontrakt-konventer. På kyrkogården utvisas den i folkvisorna beryktade Ebbe Skammelssons graf. Hans broder Peder lockade Ebbes mö Lucia, under det Ebbe var i konungens gård. Ebbe hemkommer och mördar bägge i brudstolen. Sedan vandrar han till Rom i bojor, som han sjelf smidt sig. Återkommen till fäderneslandet, undergår han den penitens, hvartill påfven honom dömt, att ligga en natt på hvarje af Bolmens 365 öar och holmar, och släpar sig derefter döende mot Angelstad kyrka; man utvisar hålen efter fötterna, der han stod, då kedjorna affölle af sig sjelfva, till tecken att han var försonad. Han ned-

sjönk död och begrofs, efter egen önskan, der han föll, utom kyrkomuren, säker att, om så borde ske, han nog skulle komma inom den. Nu refs muren af osynliga makter, ända tills kyrkogården utvidgades, så att Ebbes graf kom inom densamma. Kedjorna hängdes in i kyrkan och användes sedan att smida den nuvarande kyrkspiran. Det säges, att Ebbe ankommit hit från Skottland i århundradet före reformationen. I Hedenstorp här i socknen föddes tvillingarne Isak och Jon Rothovius 1572 i en fattig bondes tjäll. Rikskansleren Axel Oxenstjerna uppfostrade Isak, som blef biskop i Åbo, och Jon blef superintendent i Kalmar. Från Isaks söner, sonsöner och sonssonsöner härstamma adliga slägterna Rothåf, Ridderhoff och Gyllenroth. Ett par af Jon Rothovii närmaste efterkommande hade olyckliga öden. Hans sonson, general-auditören Jon Gyllenroth, blef mördad af allmogen 1677, och dennes son, kapten Anders Gyllenroth, halshöggs 1722 för falsk angifvelse mot öfverste Kristoffer Stobée. — Betydligare gårdar inom socknen äro Bolmstad och Ularp. Adr.: Wexiö.

Angelstad, en frälse-egendom om 1½ mantal i Falköpings socken och Wartofta härad af Mariestads län, är belägen ¼ mil från Falköpings stad, har vacker mangårdsbyggnad och stor trädgård. Kronobefallningsman C. G. Carlén egde gården 1827.

Angered, en socken i Wätle härad af Wenersborgs län, har en areal af 11,525 tunnland, hvaraf 670 äro sjöar och kärr. Här förekomma flera sand- och bergshöjder och derimellan dalar och slättmark. Rådande jordmånen är svartmylla. På skog är brist. Näringar äro åkerbruk och boskapsskötsel. Socknen innehåller 32 mantal. Folkmängden var 1810 830 och 1856 1,132 invånare. Socknen har fast folkskola, med 1 examinerad lärare, och besöktes 1856 af 41 gossar och 27 flickor, hvarjemte 65 gossar och 76 flickor undervisades hemma. Söndagsskolan begagnas ej, emedan undervisningen fortgår under större delen af året. — Angered är annex till Lundby regala pastorat, tillhörande Norra kontraktet af Göteborgs stifts domprosteri. Kyrkan, som ligger vid Göta elf 1 mil från Göteborg, är mycket gammal och nästan från grunden ombyggd af sten 1799. Här är ett minnesmärke öfver ståthållaren på Elfsborgs slott P. Lilje, död 1659. Socknens namn utläses ofta Ångred. — Af fornlemningar finnas inom socknen på några ställen grafhögar; de största äro de s. k. *Rösereds högar.* År 1687 hittades här af några vallbarn ett uttänjdt och vridet guldstycke till 32½ dukaters vigt; troligen en myntring. Adress: Göteborg och Lerum.

Angerdshestra, en socken i Mo härad af Jönköpings län, utgör i areal 14,646 tunnland, hvaraf 380 äro sjöar och kärr. Marken, jordmånen och näringarne äro desamma som i modersocknen Bottnaryd (se denna art.); likväl får man tillägga, att ytan är mer kuperad och i det inre af socknen erbjuder ett utseende af något verkligen vildt, och hvad näringarna angår, kan tilläggas kol-tillverkning till Tabergs bruk och bergslag, som ligga nära intill. Socknen innehåller 17,125 oförmedlade och 11,5 förmedl. mantal. Folkmängden var 1810 476, 1840 595 och 1856 omkring 700. — Angerdshestra är annex till Bottnaryds modersocken och konsistoriela pastorat i Redvegs kontrakt af Skara stift. Kyrkan, belägen 2½ mil från Jönköping och 8¼ från Skara, af furutimmer, 22 alnar lång och 13 bred, är uppbyggd 1669, sedan den dåvarande blifvit nedrifven; den äldre kyrkan skall varit hitflyttad från hemmanet Källenäs af en der boende herre vid namn Ingel, hvarifrån namnet Ingelgedster, förkortadt till In- eller Angerdshester, härleder sig. Vid nämnda hemman lära ännu finnas tecken till fordna större byggnader. Några fornlemningar uppgifvas icke inom socknen, icke heller några betydliga egendomar. Adress: Jönköping.

Anjan. Sjö i Jemtland, Kalls socken och Undersåkers härad, nära Norska gränsen, vid foten af fjället Anjeskutan. Sjön, som håller 1¼ mil i

längd och på bredaste stället 1/4 mil, afbördar sig öster ut i Kallsjön, hvilken genom Lithen infaller i Jemtlands Storsjö.

Ankarsnäs, ett frälse-säteri, med ladugården Bondanäs, i Korsberga socken och Östra härad af Jönköpings län, har vacker belägenhet på en halfö vid Hjerta-sjön. Under egendomen lyda 1 mantal frälse, Klockenäs, och 2:ne bebyggda utjordar. Ankarsnäs är ett gammalt herresäte, har från urminnes tider tillhört slägten Stålhammar och egdes ännu 1828 af denna ätts descendent från mödernet, majoren P. G. Unge.

Ankarsrum, en sätesgård i Hallingebergs socken och Södra Tjust härad af Kalmar län. Gården består af 1 mantal frälse-säteri och 16 underlydande hela hemman. Mangårdsbyggningen är stor och vacker, med motsvarande flygelbyggnader, och vid gården är en ansenlig trädgård och park. Gabriel Gyllenstjerna tillbytte sig gården år 1647. Den kom sedan år 1676 till slägten Lejonankar, och Bengt Gyllenankar var egare 1685. Derefter tillhörde gården P. Cederbaum år 1778, lagman G. Dahl 1799 och efter dem assessor J. G. de Maré och brukspatron B. Hoppenstadt. År 1829 var Kongl. sekreteraren de Maré egare af gården.

Ankarsrums jernbruk, beläget i ofvannämnde socken, erhöll privilegier den 12 Dec. 1655, hade 1695 2 tackjernshamrar och 4 härdar; hammarskatten var 8 sk℔. År 1805, d. 22 Okt., fick bruket privilegium på rekognitionssmide vid de gamla verkstäderna till oinskränkt belopp, dock skulle dubbel hammarskatt årligen utgå för 820 sk℔. År 1837, den 14 September, fick bruket Bergs-kollegii resolution å 2 nya stångjernshamrar och hade 1840 4 härdar och 1,740 sk℔ privilegieradt årligt smide, med eget tackjern, hvilket smide skeppades på Westervik, Kalmar och Stockholm. Frälsesmidet utgjorde 120 sk℔, och var smidesrätten för öfrigt vid tilllåtna verkstäder obegränsad, mot särskild hammarskatt. Dessutom finnas här ett manufakturverk och gjuteri för gröfre och finare gjutgods. Skog finnes tämligen, men ej fullt till brukets behof. Bruket har nu 4 ofria härdar med 1,620 sk℔ privilegieradt smide, 16 l℔ 4 ℔ hammarskatt och 120 sk℔ frälsesmide; för öfrigt oinskränkt smide.

Annæ, St., socken, belägen i Hammarkinds härad af Linköpings län, har 16,524 tunnlands areal, hvaraf endast 80 äro sjöar och kärr. Socknen ligger längst i nordost af häradet, öster ut från Skällvik och Börrum och norr om Gryt, för öfrigt omgifven af hafvet och dess fjärdar. Den består dels af smala kuststräckor, en mellan Herrborums och Gropvikarna, och en från de sednare söder ut förbi Sandfjärden till Norrfjärdens inre vikar, Norrums-, Bess- och Julvikarna, långt i söder afskuren af Börrums socken, der denna når till Sandfjärden; dels höra hit en stor mängd öar och skär. Dessa äro, norr om Gropviken och Finnfjärden, den numera landfasta Thorön, de med hvarandra sammanhängande Gränsö, Lagnö, Yxnö, Marö och Wrångö åt öster, Norra Finnö eller Ufmarö med Ekö och Tyrislöt åt sydost, de mindre Kulsö, Wänsjö och Missjö öster ut, Djursö, Trännö, Risö, Rimö, Espholmen och Aspön åt norr och nordost, intill Trännö-, Löns- och Aspö-fjärdarna, som göra nordlig skilnad mot Wikbolandet; samt slutligen, söder om förstnämnda vikar, den landfasta Mörkön, Finnön åt öster, de mindre Engelholmen, Torrö m. fl. åt söder. Nu nämnda öar bestå åter egentligen af ännu flera, genom igenvallning sammanhängande, fordom af sund skiljda. Öarne hafva omvexlande berg, ängar, åkrar, sidländta marker, nästan utan inre vattendrag, utan betydliga höjdsträckningar eller åsar; de bilda i det hela en mild och leende, grönklädd skärgård, först i de yttre skären mot öppna hafvet öfvergående till kal ödslighet. De på fasta landet belägna delarne af socknen hafva ungefär samma natur, blott med något högre och mer sammanhängande berg söder om Gropviken. Längst i norr utfaller Herrborums-bäcken. Jordmånen är mycket omvexlande, dels lättare lera och klapperstens-

jord, dels och hufvudsakligast svartmylla på grund af lera eller mindre ofta sand. Ortens hufvudnäringar äro åkerbruk, boskapsskötsel, fiske samt någon skälfångst; vigtigaste binäringen är sjöfart, sednast idkad med 22 egna kustfartyg af tillsammans 298 läster, som föra socknens och kringliggande orters produkter till Norrköping och Stockholm från lastplatser inom och utom socknen, tillhöriga enskilda personer. Skog finnes tillräcklig till vedbrand, men ej till byggnader. Några jernmalmsgrufvor hafva tidtals varit bearbetade i kustorterna; kopparmalmsanledningar finnas på Engelholms egor, jemte ett rikt kalkstenslager; ett annat sådant träffas vid Thorönsborg. Handel drifves i tvänne lokaler vid kyrkan. Socknen består af 88 1/4 oförmedl. och 71 1/4 förmedlade mantal, hvaraf 20 7/8 skatte och 50 3/8 frälse, deraf större delen utgör eller lyder under säterierna. Folknummern var 1810 1,646, 1840 1,987 och 1856 2,132 personer. Socknen har ambulatorisk folkskola, som 1856 besöktes af 115 gossar och 77 flickor; 2 gossar hade enskild undervisning och 25 gossar och 71 flickor undervisades hemma; således tillsammans 142 gossar och 148 flickor. Läraren har undergått folkskole-examen. Socknen är en skärgård, bestående af 7 rotar. Icke tredskande af föräldrarne, utan lokala svårigheter hindra höst och vår skolgången.

St. Annæ socken är annex till Skällviks regala pastorat af 2:dra klassen i Hammarkinds kontrakt af Linköpings stift. Den nya kyrkan har en vacker belägenhet på fasta landet vid Östersjön, 2 3/4 mil från Söderköping och 4 1/4 från Norrköping. Redan år 1383 har Katarina Niclisadotter skänkt sin andel i Bovesta by (Bovastaboda) till plats för kyrkobyggnad, men med vilkor, att, derest kyrkan icke blefve uppförd, skulle jorden tillfalla hennes arfvingar, hvilket biskop Nils i Linköping och Birger Ulfsson bevittnat. Men då ingen kyrkobyggnad blef verkställd, så lades denna lägenhet såsom dagsverkstorp under Herrborums säteri. Kyrkan skall sedermera blifvit uppbyggd år 1520 och invigdes året derpå af biskop Hans Brask. Hon kallades då *Capella S:tæ Annæ in scopulis.* I denna kyrka hängde en liten tafla, hvarå en mans- och en qvinnobild voro målade, och under dem lästes: »*Testamentum Domini Stenonis Svantesson Sture, Gubernatoris Regni Sveciæ & ejus Consortis, Dominæ Christinæ Gyllenstjerna. Anno Domini C. MDXVI. Orate pro eis. Arosiæ Tabula Altaris 1516.*» Denna kyrka blef, såsom förfallen, öfvergifven och står ännu qvar obegagnad; men en ny kyrka uppbyggdes på en hög och vacker plats, ett stycke från den gamla. Hon påbörjades 1819 och blef fullbordad 1822 samt invigdes den 15 Aug. 1824. Hon är vacker, så väl till det yttre som till det inre, försedd med torn, är 64 alnar lång och 24 bred, med särskild utbyggnad för Thorönsborgs gods. Altartaflan, skänkt af grefvinnan E. M. Gyllenstjerna, född Ribbing, på Thorönsborg, är af Hörberg, en kopia efter Rubens, föreställande de tre vise männens besök i Bethlehem. — Fornlemningar saknas, utom ett stenkummel på ett högt berg å Lagnö egor. Då pesten härjade 1710 och 1711, anlades särskilda kyrkogårdar å Gränsö och Engelholms egor. Sjukdomen bortryckte 448 personer och deribland, säges det, hela befolkningen på 4 mantal Mörkö, utom en qvinna. — Betydligare egendomar inom socknen äro Thorönsborg, Engelholm och Djursö. Adress: Söderköping.

Anneberg, en gård i Dimbo socken och Wartofta härad af Mariestads län, består af 4 1/2 mantal med underlydande hemman. Den är väl bebyggd med vacker mangårdsbyggnad af trä och 2:ne flyglar af sten; den förstnämnda omgifves af en större trädgård. Denna nu mer ståtliga egendom härleder sitt ursprung från en nyck af Dimbo gårds egare, nämligen att han flyttade åbyggnaden på nämnda gård till frälsehemmanet Winnberga, bebyggde det som ofvan är omtaladt och kallade det sedan Anneberg, som det ännu heter.

Anneberg, frälse-säteri i Bredaryds socken och Westbo härad af Jönköpings län, är beläget på en höjd ej långt ifrån

en liten sjö. Anneberg var fordom en bondby, kallad Hörda, af 3½ mantal, deraf 1½ frälse och 2 kronoskatte. År 1684 tillbytte sig assessoren Kyles enka, Anna Kyle, de nämnda 2:ne skattehemmanen mot 1 mantal frälse i Årevedsby och 1 mantal frälse Knutsgården i Hamra, hvarefter hon förskaffade åt samtliga hemmanen säterifrihet, med tillstånd att få kalla den sålunda bildade säteri-egendomen Anneberg. Den förmedlades sedan till 2½ mantal. Efter fru Kyle egdes godset af assessoren Stjernklou, hvilken försålde det till assessoren Lillienberg och vid hans död ärfdes det af general-löjtnanten friherre Lillienberg och efter honom af dottern Beata L. Lillienberg, som sålde det till majoren Arvid von Mentzer 1808. Efter hans frånfälle 1836 köptes Anneberg 1841 af kapitenen vid Jönköpings regemente Josua von Mentzer. — Vid Anneberg, nära vid vägen på gärdet, äro 2:ne griftkullar, af hvilka en icke är synnerligen stor till omkrets, men tämligen hög och väl afrundad, med bautasten i toppen. De ligga nära hvarandra. — I en hage nordost från gården finnas inom en liten krets 24 smärre griftkullar.

Anneforss, ett jernmanufakturverk i Fröjereds socken och Wartofta härad af Mariestads län, är beläget vid ån Tidan och nära kyrkan. Det är anlagdt i medlet af 1700-talet; privilegierades åren 1764 och 1765 till 500 sk℔ plåtsmide. Fick 1804 privilegium på 300 sk℔ ämnessmide för plåtsmidet här. Detta smide skulle förmodligen ske vid förut privilegierad plåthammare och härd, emedan Bergs-kollegii resolution innehåller: »utan förändring af verkstäder». Genom Kgl. brefvet d. 20 Februari 1836 påbjöds, att plåtsmidet skulle förvandlas till stångjernssmide. År 1828 voro här 2 kniphammare, 2 spikhammare, 1 räckhammare med 7 arbetare och 6,000 rdrs årlig tillverkning. År 1845 uppgifves: privilegierade årliga smidet af köpetackjern utgör 300 sk℔, som, jemte plåt-, manufaktur- och spiksmide, skeppas på Göteborg, och hvarför erlägges hammarskatt med 3 sk℔. Hit hör en skattlagd mjölqvarn med 3 par stenar. Bland egare kunna nämnas: brukspatronen M. Andersson Julén, friherre Fr. von Essen, 1813—45.

Anneforss, ett jernbruk i Hanebo socken och Helsinglands Södra fögderi af Gefle län, är anlagdt år 1781. Bruket hade på 1790-talet 1 hammare och 2 härdar samt 600 sk℔ stångjernssmide och år 1840, tillika med Kihlaforss, 7 härdar och 3,600 sk℔ privilegieradt årligt smide af eget tackjern, som skeppades på Söderhamn eller Gefle. Hammarskatten var 36 sk℔. Vid bruket finnas flera spik- och manufaktur-verkstäder. Egdes 1840 af P. C. Rettig.

Anneforss och **Fredriksberg**, jernbruk, samt **Ulriksberg**, masugn, i Säfnäs socken och fögderiet Westerdalarne i Falu län. De tvänne förstnämnda ligga nära till kyrkan och bestodo på 1760-talet af 2 stångjernshamrar med 4 härdar, 2 råståls- och 1 garfståls-härd, med brännstålsugn, 1 plåt- och 2 spikhamrar, samt 2,000 sk℔ smide. Ulriksberg är masugn till dessa verk. Malm tages vid egna grufvor i Grangärde och Nya Kopparberget. Stångjernet utföres till nederlagsplatsen Marnäs i Norrbärke, 5 mils väg, och vidare öfver Westerås och Köping till Stockholm. Utom Anneforss och Fredriksberg, som gå med en ström, hafva de öfriga verken särskilda vatten. Se *Fredriksbergs-verken*.

Annelund, frälse-lägenhet i Solna socken och Danderyds skeppslag af Stockholms län. På denna plats, der i äldre tider en liten fiskarkoja, skymd af en hög barrskog och åldriga ekar här och der på kullarna, stod på Brunnsvikens förtjusande strand, och der, sedan Gustaf III framtrollat Haga lustgård, hvarest han ofta vistades, ett enkelt hus blef uppfördt till sommarbostad för en familj, som tillhörde Gustafs förtrognare umgängeskrets, — der valde ock i vår tid den namnkunnige Per Henrik Ling sin fristad, hvarest han, under den vackra årstiden, vanligtvis i enslighet tillbragte dagen i det gröna, från den stund lärkan öfver den leende ängen uppstämde sin mor-

gonsång, tills vakteln i den tysta skogen förrättade sin aftonbön. En vän till den berömda mannen har kort, men sannt, tecknat hans lefnad och vistande i detta hans älsklingshem, och det torde tillåtas att återgifva denna teckning i beskrifningen om det ställe, som han sjelf anlagt, der han framlefvat sina sednaste år, och der han äfven har sin — graf. »Han ombyggde här på Annelund icke allenast den gamla förfallna bostaden till ett smakfullt och beqvämt hem, utan förvandlade den torra tallbacken till en skiftande, löfrik park. Här njöt han hvila efter dagens tunga mödor; — denna hvila bestod dock i en ständig, ehuru förändrad verksamhet, i det att han oupphörligt ändrade hvad han förut anordnat och, sittande på en sten eller stubbe, utgaf befallningen derom åt arbetare och barn samt upptecknade derimellan något nytt skaldefoster.» — — »Här på en udde vid den löffagra stranden redde Ling sjelf den graf, som en gång skulle sluta i sitt fridsälla sköte stoftet af den rastlösa gengångaren från den gråa forntiden. Han planterade med egen hand askar, syrener och rosor kring de tvänne späda älsklingars stoft, som han der nedbäddat. Här egde han sina fridfullaste stunder, då han i stum beundran blickade utåt den solbeglänsta, glittrande viken. På 16:de årsdagen efter hans sista hvilobädds invigning, den 3 Maj 1839, slutade Ling sin skiftesrika, mångsidiga och verksamma bana. Den 9 Maj följdes hans stoft af lärjungar, vänner och anhöriga till sitt sista hvilorum. Lings hjeltedikt var slutad. Följande ord ur Asarne voro ristade på hans kista:

Striden är slut,
tröttade anden
hvilar sig ut
i de himmelska landen.»

På denna hans hvilostad, vid den sköna viken, der vågen sjunger och vinden hviskar om forntida minnen, reser sig nu en hög, grå bautasten, lik en dunkel jättevålnad, i lundens skugga. Derå läses:

Ling
1776—1839.

Denna minnes-sten är upprest 1848 genom subskription dertill öfver hela landet, föranstaltad af Geyer, Atterbom, Beskow, Branting och Georgii. — Ling föddes den 15 November 1776 i Ljunga prestgård i Småland, der fadern var kyrkoherde, och dog den 3 Maj 1839 på Annelund, endast 62 år gammal. Han var gift först med Sofia Maria Rosenqvist och sedan med Charlotta Catharina Nettelbladh.

Annelöf, en socken i Onsjö härad af Malmö län, har en areal af 2,615 tunnland. Marken är jemn. Jordmånen är sand och sandmylla på lerjord. På skog är brist. Hufvudnäringen är åkerbruk, binäring tobaksodling med god afkastning. Socknen innehåller 10 mantal och af Norrhviddinge socken i Harjagers härad $5^{47}/_{48}$ mantal, tillsammans $15^{47}/_{48}$ mantal, och hade 1810 563, 1840 945 och 1856 1,070 invånare. Socknen har fast folkskola, med 2 examinerade lärare. År 1856 besökte 61 gossar och 39 flickor skolan och för öfrigt undervisades 8 gossar och 12 flickor i hemmet; tillsammans 69 gossar och 51 flickor. — Annelöf är annex till Söderhviddinge konsistoriela pastorat i Harjagers kontrakt af Lunds stift. Kyrkan är belägen $1^1/_2$ mil från Landskrona.

Inom socknen finnes den bekanta *Dise offerkälla*, som till mycken vidskepelse begagnats. Inga betydliga egendomar. Adress: Lund.

Annerstad, en socken i Sunnerbo härad af Wexiö län, har en areal af 30,919 tunnland, af hvilka 4,600 äro sjöar och kärr. Utom Bolmen, som till större delen ligger i Sunnerbo härad, märkes sjön Kjösen, hvarifrån Bolmån går till Ejen i Röttja och Hamneda socknar och vid byn Horn utfaller i Lagan. Marken är bergaktig, och utmarken består i allmänhet af ljunghedar och mossar. Rådande jordmånen består mestadels af sand, här och der blandad med svartmylla. En del af socknen lider brist på skog, en del har sådan till eget behof. Näringar äro åkerbruk och boskapsskötsel. Socknen innehåller $34^3/_8$ mantal, deraf $19^7/_8$

skatte, $3\frac{1}{2}$ krono och 11 frälse, samt tillsammans med annexen $79\frac{3}{4}$ förmedlade mantal. Folkmängden var 1810 828, 1840 1,280 och 1856 1,332 invånare. Socknen har ambulatorisk folkskola med 1 examinerad lärare. År 1856 togo 69 gossar och 65 flickor här undervisning, och för öfrigt undervisades 6 gossar i allmänt läroverk, 1 i enskild skola, 14 gossar och 18 flickor hemma; tillsammans 90 gossar och 83 flickor, och dessutom 60 gossar i söndagsskolan. Skolbarnens antal uppgår således till 233. — Annerstad, moderförsamling, jemte annexerna Nöttja och Torpa, utgöra tillsammans ett ärftligt pastorat af 2:a klassen, 1:a afdeln., tillhörande Sunnerbo kontrakt af Wexiö stift. Pastoratet är af konung Johan III förklaradt ärftligt, enligt donationsbrefvet af den 8 Jan. 1591 åt hofpredikanten Georg Marci och hans efterkommande bröstarfvingar, hvilken rätt af konung Gustaf III blifvit, genom resolutionen den 11 Sept. 1781 så väl för mans- som qvinnolinien bekräftad, då regementspastorn Johan Erland Wickelgren utnämndes till pastor. Hans son, Joh. Peter Wickelgren, som sedan blef arfspastor, fick vidare sin arfsrätt bekräftad genom resolution den 4 Maj 1827. Märkligt är, att ofvannämnde Georg Marci, den förste arfspastorn, ärfdes af sin dotter, Kerstin, som blef gift med Anders Osængius, hvilken blef pastor 1613, och hans efterkommande af Osængiska slägten innehade sedan, genom arf, pastoratet i nära ett århundrade. Derefter kom slägten Wickelgren, äfven i hundrade år, och derpå åter slägten Osængius. Detta arfspastorat har, likasom Åhus i Skåne, mest gått i arf på qvinnolinien, i synnerhet i sednare tider, och derföre ofta varit underkastadt rättegångar och tvister slägtingarne imellan. — Kyrkan, som ligger omkring 8 mil från Wexiö, nybyggdes af sten på gamla kyrkans grund 1826 och invigdes 1828. Tornet är 130 alnar högt. Folksägnen är, att gamla kyrkan först var bestämd att uppbyggas i Skens lund; men som trollen nedrefvo om natten hvad som byggdes om dagen, så vädjades till tvillingsoxarna, som skulle afgöra, om en *Anderstad* skulle väljas. De gingo åt öster, och en Anderstads kyrka uppstod. Den gamla kyrkan var 33 alnar lång och 16 bred. En messhake och en silfverkalk, som ännu förvaras, äro gifna af konung Johan III. — I socknen förekomma fornlemningar af åtskilliga slag, i synnerhet på Skens egor. Här äro stensättningar och bautastenar, äfvensom grafrör. Ett ibland dessa sednare är ganska stort och finnes kringlagdt med större stenar. En mängd grifthögar äro häromkring, och tvänne helt nära intill nämnda grafrör; man har deraf antagit, att detta varit Fylkeskonungars och andra betydande mäns begrafningsplats; och som stället än i dag kallas *Lundarna*, ehuru der på århundraden ej funnits några träd, förmodas, att här varit på en gång offerställe, tingsplats och begrafningsplats samt en mötesort, hvartill kungarne på Riksborg kallat allmogen. Emedan äfven flera rör tyckas vara från hednatiden, så har denna ort utan tvifvel en tidig odling. De betydligaste gårdarne äro Sundranäs, Norrnäs och Bolmaryd. Adress: Wexiö.

Annsjön. Sjö i Östergötland, Tjellmo socken och Finsponga län, bildad af åtskilliga från Nerikes-gränsen kommande gölar och bäckar. Sjön går i söder ut till Lyren, hvilken afbördar sig i Hättorps-ån, en af Hellesta-åns hufvudgrenar, med utlopp till sjön Glan.

Annsjön. Sjö i Jemtland af Hällesjö socken, Ragunda härad och Östersunds län, belägen omkring $\frac{1}{2}$ mil nordvest från socknekyrkan.

Annån. Afloppet för *Annsjön*, på gränsen mellan Gnarps och Hassela socknar i Helsingland, genomflyter Gnarps väl odlade och befolkade dal samt faller efter $2\frac{1}{2}$ mils lopp ut i Sörfjärden af Östersjön.

Annås. Gästgifvaregård uti Tanums härad och Göteborgs och Bohus län, på gränsen mot Quille härad; skjutsar till:

Grebbestöd, n. n. v.	1 mil.
Hede, norr ut	1 »
Quille, s. o.	1 »

Ansta, ett berustadt säteri, 1 $1/2$ mantal, i Romfartuna socken och Norrbo härad af Westerås län, är beläget $1/4$ mil söderut från kyrkan på en ås, som löper från Badelunda norr ut till Falu län. Gården donerades 1645 till öfversten vid Westmanlands regemente Peter Margalli Granatenfeldt och, efter hans död 1674, till kommersrådet Daniel Lejonanckar. Egendomen reducerades 1684, såsom ett gammalt militiehemman, till kronan och blef indeldt till boställe för dåvarande öfversten vid Westmanlands regemente, generalmajoren Peter Creimers; men detta förändrades 1691, då rustning sattes på Ansta, och Frövi i Skultuna socken anslogs i stället till öfverste-boställe. Ansta kom sedermera i enskilda personers händer och innehades på 1700-talet af regementsskrifvaren J. Röding, fältkamereraren J. Schenström och vice advokatfiskalen A. Gussander, som sålde egendomen 1809 till hr P. Waller.

Gården är bebyggd med en tvåvånings-mangårdsbyggning, med flyglar, omgifven på tre sidor af en stor trädgård.

Antarfve. Gästgifvaregård i söder på ön Gotland uti Hafdhems socken, Gröttlinge ting och Wisby län; skjutsar till:

Boxarfve, söder ut . . .	1 $1/4$	mil.
Enges, i norr	1 $1/2$	»
Halor, d:o	1	»
Ronehamn, nordvest . . .	1 $1/4$	»
Skog, söder ut	2	»

Anten. En långsträckt sjö i Långare socken, Kullings härad och Wenersborgs län, med sträckning norr ut, till någon del inom Bjärke härad. Största längden är 1 $5/8$ mil och bredden omkring $1/2$ mil. Utgör hufvudkällan till det vattensystem, som bildas genom sjöarna Mjören, Säfvelången, Aspen och Lerums-elfven, med utlopp i Göta-elf, strax nordost om Göteborg vid gamla staden.

Anten. Liten insjö i Örebro län och Sundbo härad, på gränsen mellan Askersunds och Snaflunda socknar. Har genom en å aflopp till Wettern. Höjden 353 fot öfver hafvet.

Antonström, ett jernbruk i Sunne socken och Fryksdals härad af Karlstads län, fick den 22 Dec. 1760 Bergskollegii resolution på rättighet att här anlägga 1 stångjernshammare och hitflytta 1 härd och 190 sk℔ smide från Löfstaholm samt 1 härd och 400 sk℔ från Glumserud; år 1761 d. 16 Mars fick bruket ytterligare 100 sk℔ smide från Högfors och d. 14 Febr. 1803 rättighet att flytta 1 härd och 345 sk℔ af smidet till Löfstaholm. År 1840 hade Antonström 345 sk℔ privil. årligt smide, dels af eget, dels af köpe-tackjern, som skeppades på Göteborg, hammarskatten var 3 sk℔ 9 l℔. Egare voro 1845 C. D. U. Cronoborgs sterbhusdelegare. År 1857 hade bruket fri härd.

Antuna, en by i Eds socken och Sollentuna härad af Stockholms län, märkvärdig för de rättegångar den varit i äldre tider underkastad. Fordom och ännu 1688, enligt detta års jordebok, räknades byn till Hammarby socken i Wallentuna härad af samma län. I Antuna hafva i äldre tider flera hemman tillhört St. Clara kloster; men flera gånger har rättegång uppkommit om eganderätten till dem. »Beskedelig man Lüdeka Stralendorph, Knape», är den första kända egaren till hemman i denna by. Han sålde det i slutet af 1300-talet till Tideman von der Wesens husfru Elsabe, som åter 1392 gaf hemman derstädes i medgift för sin dotter Mekalde, då hon ingick som nunna i St. Clara kloster. Härom uppstod sedan rättegång mellan klostret och Stralendorph; men på räfstetinget i »Folklandstingstad med Walltuna hundare» tilldömdes hemmanet åt klostret. En annan rättegång uppstod 1446 imellan klostret och Lars i Nora (Danderyd), som orätt afhändt klostret ett hemman uti Antuna i skatt; men Upplands-lagmannen Jöns Bengtsson Oxenstjerna tilldömde på tinget i Svesta åt klostret hemmanet till »everdelig ego». Klostret fick dock icke länge vara i lugn besittning af detta hemman; ty redan 1454 väckte konung Karl Knutssons fogde, Lasse Esbjörn, på räfstetinget i Uppsala fråga om samma hemman och påstod, att

det var skatte; men detta bevistes vara orätt, och den förra domen fastställdes. Samtidigt med denna uppkom en annan tvist om 3 öresland i *Annertuna,* med yrkande om börderätt till dem. Denna rättegång handlades vid lagmanstinget med allmogen i Wallentuna härad i Örsta, och fälldes det utslag, »att dessa 3 öresland borde förblifva vid klostret fritt och oqvaldt efter denna dag.» Jönis i Annertuna satt som nämndeman, tillika med 11 andra namngifna, i häradet bosatta bönder. Häraf ser man, att äfven klostrens jordagods voro ofta underkastade rättegångar, väckta af lekmän. Efter denna tvists afgörande fick St. Clara kloster troligen vara i oqvald besittning af sina hemman i Antuna, emedan icke något dombref angående sådana rättegångar efter denna tid mer förefinnes i arkiverna. Klostret fick dock icke länge behålla godset; ty detta, likasom alla dess öfriga, voro bland de första, som, i kraft af Westerås recess 1527, indrogos till kronan.

Anudden. Ombergs nordvestra udde vid sjön Wetterns strand uti Wäfversunda socken, Dals härad och Linköpings län.

Anunda-bråten, en trakt i Hidinge socken och Edsbergs härad af Örebro län, har, enligt hvad några velat påstå, sitt namn deraf, att de hedna konungabröderna Anund och Sigar, hvilka stridde mot hvarandra, här *bröto* brödrafriden. Den har ock blifvit kallad *Höga-hed,* som man tror af de grafhögar, som der finnas, under namn af *Lanna-högar.* Konung Anund skall hafva fallit i striden och fått sin graf vid en ek, kallad *Kungs-eken.* Allt detta är dock obestyrkt.

Anunds hög, nämligen Braut Anunds, se Badelunda ås.

Anundsjö, en socken, belägen högst uppe i Ångermanlands Norra fögderi af Hernösands län, 210 fot öfver hafvet. Dess areal utgör icke mindre än 630,272 tunnland, af hvilka 15,000 äro sjöar och kärr. Denna socken är mycket olik de nästgränsande derigenom, att de stora skogarne, i synnerhet de, som ligga norr och vester ut, äro föga odlade genom nybyggare; men skälet till detta förhållande inses lätt, då man får veta, att stora skogar ännu i slutet af förra århundradet betäckte halfva sockenen. Socknen har en norrländsk natur, sådan den fordom var, enkelt vacker, ehuru dess inbyggare icke gjort något för sina bostäders förskönande. Landet är bergigt, skogbeväxt och uppfyldt af en mängd sjöar och vattendrag, af kärr och mossar i skogsbygden; den odlade jorden är dock fruktbar. Näringarne äro desamma som i hela Ångermanland, de hufvudsakligaste dock åkerbruk och boskapsskötsel. Socknen består nu af $47\frac{1}{8}$ mantal; i sednare hälften af förra århundradet var hemman-talet $40\frac{27}{96}$ mant., hvaraf $38\frac{1}{2}$ skatte och $1\frac{75}{96}$ krono. Folkmängden var 1760 endast 921, 1810 omkring 1,600, 1840 2,537 och 1856 3,026 invånare. Socknen har både fast och ambulatorisk folkskola, med 1 examinerad lärare. Den förra besöktes 1856 af 8 gossar och 1 flicka, den sednare af 65 gossar och 59 flickor; dessutom erhöllo 185 gossar och 175 flickor undervisning hemma; tillsammans 258 gossar och 235 flickor. Skolbarnens antal var således 493. — Anundsjö utgör ensamt ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Ångermanlands nordvestra kontrakt af Hernösands stift. Från år 1652 till 1699 har Åsele socken varit annex till Anundsjö, men blef då frånskiljdt. Kyrkan, af sten, belägen vid vestra ändan af Anundsjön, $12\frac{3}{4}$ mil från Hernösand, är gammal och anses vara uppbyggd på 1200-talet, men har dock icke några fornminnen förvarade. Hon är 38 aln. lång och 18 aln. bred; har intet torn, men så mycket prydligare klockstapel, som har 2 klockor och ur med visareverk åt fyra sidor, som skall vara uppsatt af en sockenbo, Per Sakrisson i Kubbe, den tiden känd i orten som en konstnär. Utom sakristian och tvänne kyrkportar härstädes, har han äfven byggt Junsele kyrka och Sidensjö kapell. — Minnesmärken finnas icke inom socknen; men om några ställen härstädes har man gamla sägner. Vid Önska by, belägen 2 mil vesterut

från kyrkan, är en hög sandhed, som har en smal 2½ alnars bred väg med djup tvärsluttning på sidorna, hvilken hed kallas *Önskans remen*. Det berättas, att en hustru med sitt barn der en julmorgon omkommit, och påstås, att Önska by, som förut hört till Sidensjö socken, i anledning af denna olycka blifvit lagd till Anundsjö. Om *Antals-berget* äro många berättelser, huru en jätte deruti haft sin bostad, med mera dylikt. *Middags-berget* på byn Sörflärks egor har en källa med godt vatten öfverst på sin spets. Från Pulsjö- och Surbergen kan solen midsommartiden ses hela natten, utom ¾ timma, som hon är under horisonten. — Någon betydlig egendom finnes icke inom socknen. Adress: från söder Bjästa, från norr Nordmaling.

Apalsjön. Sjö i Södermanland, som genom en liten å afbördar sig i Östra Hjelmaren.

Apelnäs, en sätesgård i Björketorps socken och Bollebygds härad af Wenersborgs län, består af Apelnäs 1 mantal säteri, Hede 1 mantal frälse och brukas under Smedstorps säteri i samma socken. Dessa egendomar tillhörde fordom öfversten W. Pendiel, född i Skottland och död i Sverige 1695, 1758 assessor Bilberg och löjtnanten Kierulf, omkring år 1820 hr Jakob Dahl och år 1829 bönder.

Apelnäs, en sätesgård i Roasjö socken, annex till Sexdräga pastorat i Kinds härad af Wenersborgs län. På gärdet finnes en betydligt hög jordås, 600 alnar lång, som sammanbinder 2:ne större jordkullar; denna ås synes knappt vara bildad af naturen, utan af menniskors händer.

Apelsäter. Gård i Bohuslän, Lurs socken af Tanums härad, väl bebyggd och försedd med en utmärkt vacker trädgård, anlagd af Direkt. H. J. Brunius, som egde gården i början af 1840-talet. Gården är gammal och nämnes redan i Hakon Hakonssons saga, der den kallas *Abalsæter*. Det var här som Skule Jarl år 1221 under en nattlig öfverrumpling dödade 90 Ribbungar med deras anförare Gunnar Aserson, men sjelf dervid förlorade sin banérförare, Amund Åkaft, som blef skjuten genom strupen med ett spjut. Såsom de stupade Ribbungarnas grafställe uppgifvas en rund ättekulle och spår efter 3 förstörda dylika, som finnas vid gården, och det synes icke omöjligt, att de stupade blifvit jordade i eller omkring dessa gamla hednagrifter. Vid gården finnes äfven en rund krets, bildad af 9 st. stenar, af hvilka likväl 2 äro bortförda. — Apelsäters gård består af 1 mantal kronoskatte, och till egendomen höra qvarnar i den förbiflytande ån. Nuvarande egaren är förre kapten-löjtnanten vid flottan, C. G. Wiens.

Apelås, ett säteri om 1 mantal i Jösslunda socken, annex till Sunnersbergs pastorat i Kållands härad af Mariestads län. Tillhörde löjtnanten O. C. Roos 1814 och Kgl. sekreteraren C. U. Roos 1831.

Appuna, en socken i Göstrings härad af Linköpings län, har en areal af 2,106 tunnland, af hvilka blott 15 äro sjöar och kärr. Den är helt och hållet ett slättland med några obetydliga kullar här och der, ringa skogsmark vid sydöstra gränsen samt lutning i allmänhet mot Tåkern, dit ett litet vattendrag i söder utgår genom Wäderstad. Jordmånen är dels lera, dels svartmylla på lerbotten och räknas för den bördigaste i hela häradet. Skog så godt som ingen. Näringar äro åkerbruk och boskapsskötsel. Socknen består af 23 oförmedlade och 18¼ förmedlade mantal, hvaraf 14¼ skatte, 1½ krono och 2½ frälse. Det mesta utgöres af byar och tillhör allmoge; socknen hade 1810 382, 1840 427 och 1856 427 invånare. Socknen har fast folkskola, med 1 examinerad lärare. År 1856 besöktes skolan af 26 gossar och 30 flickor, dessutom undervistes 2 gossar i allmänt läroverk samt 2 gossar i hemmet; tillsammans 30 gossar och lika många flickor. — Appuna har, åtminstone från reformationen, varit annex till Hofs regala pastorat i Göst-

rings kontrakt af Linköpings län. Kyrkan, belägen $^3/_4$ mil från Skenninge, är mycket gammal, af kalksten och hvälfd, har förr haft torn och måladt takhvalf. I kyrkan är en graf för Lunna säteris egare. Nämnda gård är den betydligaste i socknen. Socknens namn skrefs *Appunda* eller *Aponda* i början af 1300-talet. Adress: Skeninge.

Aranäs, eller **Årnäs**, en egendom i Forshems socken och Kinne härad af Mariestads län, är belägen på en i Wenern utskjutande udde, 1 mil från Skara och ej långt från Kinnekulle. Inan vi gå vidare i denna urgamla gårds beskrifning, torde det vara nödigt meddela, att det icke är kändt, hvarest det i äldsta urkunderna så mycket omtalade Aranäs verkligen varit beläget. Ett annat Arnäs ligger i Ljushults socken och Kinds härad af Wenersborgs län, hvilket äfven tillägges en hög ålder och som äfven haft en befäst borg; vid båda äro historiska minnen fästa. Det är således en svår uppgift att lösa, till hvilketdera ställe man bör förlägga flera af de tilldragelser, som historien och sägner omtala hafva egt rum på Aranäs. Här komma således de af äldre författare gjorda uppgifterna härom att följas, och öfverlemnas saken för öfrigt till fornforskares granskning och omdöme.

Nästan sammanstämmande uppgifva Messenius, Rhyzelius, Olaus Magni, Ericus Olai och andra, att det nu ifrågavarande Aranäs redan under hednatiden varit en konungaborg och den äldsta i Westergötland och derefter ett befäst slott, hvars prakt öfverträffat allt hvad man i den vägen då sett i Sverige. Detta låter något öfverdrifvet; men det är ofvannämnde författares utsago, och det får stå för deras räkning. Vidare uppgifva de, att slottet skall i synnerhet varit i sin största glans i Olof Skötkonungs och hans söners tider omkring år 1000. Derefter har man inga underrättelser om Aranäs, förrän i medlet af 1200-talet, från hvilken tid de blifva historiska. År 1256 belägrades och förstördes slottet af Danskarne; men det blef åter iståndsatt. Riksmarsken Thorkel Knutsson innehade det sedan och vistades mycket derstädes; men det är icke kändt, om han egde det, eller om han der residerade i egenskap af förmyndare för hertigarne Erik och Waldemar. Hit till Aranäs bjöd han år 1304 kon. Birger och dess nyssnämnde bröder på gästabud, hvarom mera längre ned. Aranäs tyckes derefter blifvit indraget till kronan, troligen efter hertigarnes rysliga död, då en del af deras gods fråntogos deras arfvingar, hvilken indragning visar sig deraf, att Aranäs först anslogs till klostergods, sedan till förläningar och slutligen till Skara biskopsstol. År 1308 hitflyttades klosterfolket i Gudhem, emedan de der ledo brist på vedbrand och hade alltför mycken gästning; när de återflyttade till Gudhem, är obekant. Gudhems kloster kallas derför i gamla handlingar både Rackeby och Aranäs. År 1366 skänkte konung Albrecht Aranäs, som då kallas kungsgård, till Gerhard Snackenborg. Konung Magnus Smek pantsatte år 1371 godset till biskop Nils och Skara biskops-säte för en summa af 1,000 mark penningar, som han lånt af biskopen, hvilket stadfästes af påfve Urban V år 1379; men Snackenborg återbetalte biskopen de lånta penningarna och behöll Aranäs. Det är dock troligt, att biskoparne i Skara på något sätt sedan åtkommit gården och derpå behållit den till reformationen. Efter denna tid hafva nedannämnde innehaft gården. År 1632 voro landshöfdingen i Wermland Olof Stake och hans husfru Anna Ribbing uti besittning af densamma och, efter Stakes död 1664, hans arfvingar och afkomlingar till reduktionen 1681, bland dem riksrådet friherre Gustaf Posse, som skref sig till Aranäs och afled 1676; han var först gift med E. Banér och sedan med M. Berndes. År 1683 tillbytte sig assessoren i Svea hofrätt Bengt Sparre kungsgården af kronan mot hemman i Södermanland, och Årnäs, som egendomen derefter kallas, blef frälse. Det egdes sedan af generalmajoren friherre C. G. Roos, död 1722; öfverste-löjtnanten J. G. Carlström genom gifte 1723 med fröken C. Roos; lagman C. von Numers 1740—1750 och derefter öfverste-löjtnanten

B. Storckenfelt. År 1779 köpte riksrådet grefve Ulrik Scheffer egendomen, och efter hans död stjufsonen, h. exc. grefve M. Brahe, som åter år 1800 försålde den till kommerserådet B. H. Santesson, egare år 1833.

Att Arnäs egendom blifvit tidigt bebyggd, är säkert, och det är icke otroligt, att här varit en större borg redan under hedentid och sedan ett befäst slott långt före förstörelsen genom Danskarne 1256, samt att slottet beboddes af kongliga personer 1304, hvilken sednare uppgift är historisk sann. Huru detta slotts storlek och utseende varit, kan af de obetydliga lemningarna icke bestämmas. Man ser ännu spår af grafvar, som omgifvit slottet, ehuru flera af dem i sednare tider genom odlingar och trädgårdars anläggande blifvit igenfyllda och jemnade. I dessa grafvar har man ofta under gräsvallen funnit huggna stenar, som utan tvifvel varit använda till grafvarnas anläggning, äfvensom spår af vindbroar, som varit deröfver lagda. Den fordna vägen till slottet var med stor kostnad anlagd. Den nuvarande karaktersbyggningen, af trä, är uppförd af grefve Scheffer på samma ställe, der det fordna slottet stått, och är rätt vacker. Här finnas ock flera planteringar.

År 1803 erhölls privilegium för ett glasbruk på Aranäs, och 1804 började blåsningen. Med glasbruket var förenadt ett pottaske-kalsiner- och raffinerverk. Bruket var inrättadt för Böhmiskt fönster- eller så kalladt taffelglas. En besparingsfond var gjord för arbetarne. Glasbruket nedlades år 1813 och låg sedan nere till 1836, då endast buteljblåsning egde rum, som sedan alltjemt fortgått; och drifves bruket nu med 8, stundom 16 deglar, hvarvid 20 glasfabrikanter och omkring 50 andra arbetare sysselsättas, och uppgår tillverkningen årligen till omkring en million buteljer.

Godset består af 1 mantal säteri, $1\,^{13}/_{16}$ mant. frälse samt $^{1}/_{8}$ mant. kronoskatte, och utgöra åker och äng omkring 800 tunnland och skogen, särdeles väl vårdad, 1,400 tunnland. 20 bönder och torpare utgöra hela gårdens behof af arbete samt körslor. År 1855 nybyggdes en såg med turbin och qvarn med 2 par stenar. Skeppsvarf finnes. En skola är på egendomen inrättad, der undervisning lemnas åt brukets och gårdens barn. — Egare sedan 1849 är brukspatron Wadström.

Såsom ett minne, fästadt vid Arnäs, kan omnämnas en tilldragelse inom kongliga Folkunga-ätten. Som man af historien känner, herrskade mellan konung Birger och hans bröder, hertigarne Erik och Waldemar, en beständig oenighet, som ofta urartade till våldsamma uppträden. Marsk Torkel Knutsson använde allt sitt bemödande, för att förmå dem till förlikning, men gemenligen utan framgång. För att vinna detta ändamål, inbjöd han så väl konungen som hertigarne till gästabud på Aranäs om våren 1304, på det han, under ett gladt samqväm och med lugn måtte få arbeta på en broderlig sämja dem imellan. Genom sin kloka och lugna framställning angående saken, lyckades han slutligen att tillvägabringa en förlikning, och en skriftlig förklaring af hertigarne uppsattes den 30 April ofvannämnde år, deri de, bland annat, förbundo sig, att de icke, utan konungens tillstånd, skulle resa ur riket, ej besöka konungen, utan att vara kallade och ej med större medfölje än konungen i det fallet utsatt. Hertigarne underskrefvo denna förbindelse; men kraften af densamma räckte dock icke länge; det misstroende, som alltid rått mellan bröderna, ökades fastmer och blef ett upphof till olyckor för kungliga huset och riket.

Arboga. Uppstad vid Arboga Å, $1\,^{2}/_{3}$ mil från dennas utlopp i Mälaren, $15\,^{3}/_{4}$ mil land- samt 14 mil sjöväg från Stockholm, är sannolikt en af Sveriges äldsta städer, hvars första ursprung man icke känner, likasom icke heller anledningen till stadens namn. Med detta sistnämnda hafva antiqvarierna haft mycket att syssla; med anledning deraf, att stadens vapen är en örn, har man t. ex. förmenat, att namnet, som förkortadt uttalas »Arbo», skall betyda »örnboet»; men det sannolikaste lärer väl dock vara, att namnet Arboga härleder sig från *ar*, å, och *boga*, så

att Arboga skulle betyda »staden vid åkrökningen».

Dessa antiqvariska spekulationer kunna vi imellertid gerna lemna åsido, för att i stället öfvergå till den gamla stadens, — »gammal som Arboga gata», säger ordspråket, — verkligen märkvärdiga och med hela Sveriges i allmänhet på det närmaste sammanhängande historia. Redan under hedendomen och den första christna tiden tyckes Arboga hafva varit en betydande ort, om man får sluta af de talrika ättehögar, som finnas nära staden, hvarförutan man här tror sig hafva funnit spår efter en offerlund. Derjemte förekomma qvarlefvor af flera borgar och fästen. Så har en half mil öster om staden, på en holme i Arboga Å, legat ett slott, hvilket anses hafva varit det starka fästet Åkersborg, hvarifrån man velat härleda namnet på Åkerbo härad; — på Herrängen, invid staden, låg fästet Ragvaldsborg; — på Skansberget, vester om staden, ser man vidsträckta lemningar af skansar, och söderut skola också tvänne stora borgar hafva varit belägna. Alla dessa försvarsverk tyckas antyda, att staden varit en vigtig ort, som behöft på bästa sätt omvärnas. — Under medeltiden lär Arboga likaledes hafva varit ganska ansenligt, och man tror sig med säkerhet känna, att staden då hade minst 4 kyrkor, 3 kloster, 4 kapell och dessförutan flera s. k. gillen. Hvar tre af dessa kyrkor, nämligen *St. Olofs*, *St. Petri och Pauli* samt *Helgeands-* eller *Hospitalskyrkan,* varit belägna, vet man nu mer icke med bestämdhet. St. Olofskyrkan säges väl hafva legat vester om staden, på det s. k. Nästqvarnsgärdet, men nämnes icke mer sedan slutet af 1200-talet; Petri- och Paulikyrkan omtalas visserligen sednare; men läget känner man icke, utan tros det, att hon nedbrunnit 1468, och Helgeandskyrkan (kanske på samma plats som det nuvar. Rådhuset) anses hafva varit sammanbyggd med Franciskaner-klostret. De 4 kapellerna voro: *Hel. Svens kapell,* söder om staden, — *Stæ Catharinæ,* vid gamla storgatan, nära tullen, — *Helge Korskapellet,* norr om ån, och *St. Andreæ kapell,* som utgör en del af nuvarande stadskyrkan. Det största och äldsta bland klostren var det möjligen med Helgeands-kyrkan sammanbyggda *Franciskaner-klostret,* hvilket berättas hafva blifvit anlagdt af Magnus Ladulås år 1285 och skall hafva intagit hela den plats, der nu rådhuset, Jerntorget och stadskyrkan ligga. Ett år 1320, under Magni Smeks regering, anlagdt *Dominikaner-kloster* skall hafva legat söder om ån, och det tredje *klostret,* tillhörigt nunnor af *Benediktiner-Orden,* anlagdt 1308 i Birger Magnussons tid, tros hafva legat nära Franciskaner-klostret, på samma plats, der nu stadskyrkan står. Man tror sig nere vid åbrädden se lemningar efter ett hvalf, genom hvilket klostrets nunnor gått för att hemta vatten, »på det de icke skulle behöfva komma i mannaåsyn.» Detta kloster lär imellertid hafva blifvit upphäfdt efter den brand, med hvilken staden hemsöktes 1468, ty Franciskaner-orden egde klosterbyggnaden 1476 och förvandlade den till det ofvannämnda St. Andreæ-kapellet. Detta kapell skänktes af Gustaf I till staden och blef som *stadskyrka* invigdt först 1651 åt den Hel. Trefaldighet. Den dittills begagnade stadskyrkan, *St. Nicolai,* nu landsförsamlingens kyrka, skall vara byggd af Magnus Ladulås.

Arboga har varit sätet för talrika och vigtiga riksdagar, bland hvilka den första uppgifves vara det år 1307 af hertigarne Erik och Waldemar sammankallade riksmöte, der en förlikning uppgjordes mellan hertigarne och konung Birger, som derefter sattes i frihet. Någon tid efteråt, 1350, härjades staden af digerdöden, som här lär hafva anställt stor förödelse. — Under Engelbrechts frihetskrig höllos här 3 riksmöten, och på det första af dessa, 1434, valdes Engelbrecht till rikets höfvidsman. På Arboga riksdag 1440 nedlade Karl Knutson riksföreståndarskapet mot vederlag af Finnland och Öland, samt valdes Christopher af Baiern till Sveriges konung. På Arboga riksdag 1471 utsågs Sten Sture den Äldre till riksföreståndare. Från denna riksdag och den »läst Tyskt öl», hvarmed bönderna skola hafva blifvit förmådda att gifva sina röster åt Sturen, vill man härleda det

gamla ordspråket om Arboga-ölet, att »det kommer efter». Imellertid menar en annan tradition, att detta ordspråk härleder sig från slaget vid Tillinge år 1365, i hvilket Magni och Håkans här blef slagen, för det den af det goda ölet i Arboga lät uppehålla sig för länge, så att den kom alltför sent fram till valplatsen. (Ett annat ordspråk om »all den peppar i Arboga är», torde syfta på stadens vidsträckta specerihandel i medeltiden.) Kort före Sturens val till riksföreståndare hade Arboga (1468) af Erik Karlsson Wase, som slagit Karl VIII:s höfvidsman Nils Sture, hvilken med sitt folk stod i staden, blifvit plundradt och nedbrändt. Derföre fick också staden på riksdagen 1480 skattefrihet på 6 år, och alla de, som ville bygga stenhus, benådades med samma frihet på 12 år; men redan 1513 hemsöktes Arboga af en ny eldsvåda, hvilken föranlät Sten Sture den Yngre att eftergifva alla utskylder till kronan på 12 år. Under sista året af denna period härjades staden af en ny brand.

Imellertid tyckes staden ändock hafva bibehållit sin vigt, ty samma år den sistnämnda branden inträffade, 1525, hade Gustaf I till Arboga sammankallat en ny riksdag, hvilken dock måste flyttas till Westerås. Under gamle kung Göstaf höllos icke desto mindre 7 riksdagar i Arboga, deraf tvänne på ett år, 1532. Kung Gustafs sista riksmöte här hölls 1546, och vid denna riksdag beviljade ständerna ett lämpligt underhåll åt konungens söner. Af vigt är Erik XIV:s riksdag i Arboga 1561, på hvilken ständerna antogo de 43 s. k. »Arboga-Artiklar», genom hvilka hertigarnes rättigheter och skyldigheter bestämdes. År 1597 hölls den af hertig Carl utlysta »enighets- och ståndaktighets-sammankomsten» i Arboga, der Carl enhälligt anmodades att träda i spetsen för rikets styrelse. Tvänne år sednare lärer en ny riksdag hafva varit hållen i denna stad, som derjemte var sätet för herredagar 1637 och 1657, den sistnämnda det sista bland de talrika riksmötena i Arboga, hvilkas sammanräknade antal uppgifves till icke mindre än 32. Dertill komma ytterligare flera prestmöten under medeltiden, inalles 7, det första hållet 1297, det sista 1474. Allt detta tyckes ovedersägligen ådagalägga stadens vigt, och ända till 1647 innehade också Arboga 14:de rummet bland Sveriges städer, men nedflyttades sedan till det 24:de och innehar nu N:o 31.

Arbogas äldsta privilegier äro utfärdade år 1480 af riddaren Nils Sture, som efterskänkte den ränta, staden af ålder och i många konungars och herrars tid utgjort. Af Gustaf I fick staden privilegier 3 särskilda gånger; Johan III gaf 1576 Arboga rättighet till fri handel på sjöstäderna utom skärgården, och äfven Carl IX och Gustaf Adolf vårdade sig synnerligen om Arboga. Carl IX uppmuntrade på det högsta »harneskmakeriet» i Arboga och tillät 1607 stadens harneskmakare att upprätta ett eget faktori; men fastän detta yrke ännu 1720 var ganska talrikt representeradt, upphörde det dock småningom med bruket af harnesken och förvandlades till det nuvarande plåtslageriet. I Gustaf Adolfs tid fanns i Arboga ett mynthus, der åren 1626 och 1627 de s. k. Arboga klippingar och fyrkar präglades. Sedan 1551 hade Arboga en »kungsgård», der drottning Katarina Stenbock och Johan III ofta vistades; prinsessan Cecilia med sin gemål, markgrefve Christopher af Baden, höllo hof i Arboga från 1571 till 1579, dock icke på denna »kungsgård»,*) hvilken nedbrann redan 1569 och sedan icke blef återuppbyggd, emedan Carl IX skänkte till staden den jord, som tillhört kungsgården, mot en årlig afgift af 38 sk℔ koppar, som dock efterskänktes af Gustaf den Store. Cecilia residerade på »kungshuset», den af Gustaf I till staden skänkta fordna Helgeands-kyrkan; detta kungshus öfverlemnades af drottning Kristina 1634 åter till staden och förändrades till rådstuga. — I sednare tider har Arboga åtskilliga gånger lidit af eldsvåda, t. ex.

*) Det till staden hörande, ehuru i landsförsamlingen belägna *Koberg* var den fordna kungsgården och kungsladugården. Stället kallades en tid *Kohagen* och hade ett Holländeri. (Handskrift af prosten Wessén, förvarad i Arboga landskyrka.)

1569 och 1650, hvarförutan på Bartholomei-dagen 1743 åskan slog ned i rådstugan midt under rättens session, utan att dock någon vidare olycka inträffade. Utom dessa olyckor bidrog anläggandet af städerna Nora och Linde samt af Hjelmare Kanal ansenligt till minskning af stadens välmåga och varuomsättningens ledande åt annat håll.

Såsom ett curiosum böra vi omnämna den s. k. »Arboga Rätt», ett sannolikt vid något af stadens gillen uppkommet stadgande om huru vid dryckeslag skall tillgå. Denna »Rätt» består af blott 5 paragrafer, hvilka lyda som följer: 1) Ingen skall skänka i, utan värden eller den han i sitt ställe förordnar; 2) ingen skall sätta ifrån sig bägaren, förrän han tömt den; 3) ingen skall låta slå i derimellan eller hålla uti, medan värden skänker i; 4) gör någon det, böte med att tömma en full bägare; 5) nekar någon härtill, uteslutes han ur laget. Carl XI lär under sitt vistande i staden en gång hafva brutit mot någon af dessa artiklar, och då värden erinrade honom derom, sade konungen skämtande: »efter detta är Arboga Rätt, skall det ock så förblifva hädanefter», och fogade sig villigt i föreskriften.

Bland märkeligare byggnader i Arboga förtjena följande anföras: 1) *Stads-* eller *Nerkyrkan*, så kallad efter sitt läge nedanföre den andra, högre belägna kyrkan. Denna kyrka anses ursprungligen hafva varit ett till Franciskaner-klostret hörande St. Andreæ kapell, hvilket år 1529 af Gustaf I skänktes till staden för att förvandlas till stadskyrka. Men stadsboerna begagnade som sådan den s. k. Uppkyrkan, tilldess Johan III 1576 antydde dem, att, om de icke ville uppbygga sin kyrka, de icke allenast skulle förlora sina privilegier, utan derjemte få böta 2000 daler. Nu grep man sig an med saken; och 1593 kunde gudstjenst hållas i kyrkan, hvilken likväl invigdes först 1651 och kallades Trefaldighets-kyrkan. Hon håller 92 alnar i längd och 25 i bredd, är ljus och vacker samt prydd med flera målningar, af hvilka en, föreställande Kristi nedtagande från korset, anses vara af Rembrandt. Bland klockorna i det omkring 100 alnar höga och med småtorn försedda tornet märkes i synnerhet en, som sannolikt hör till de äldsta *oomgjutna* klockorna i riket; på denna klocka föreställas Jungfru Maria samt helgonen S. Anna och S. Martia; inskriften kring nedra kanten lyder: *Hielp I. H. S. Maria, Anna et Sta Martia. Anno Dni MCDVIII.*

2) *Landskyrkan* eller *St. Nicolai*, äfven *Uppkyrkan* kallad med anledning deraf, att hon ligger högre än Stadskyrkan, skall vara byggd af Magnus Ladulås och håller 60 alnar i längd samt 40 i bredd. Altartaflan, i konstrikt träsnideri, anses härleda sig från Trondhjem och hafva blifvit antingen tagen under Erik XIV:s krig eller också hitskänkt under Unionstiden; andra anse henne vara ett krigsbyte från Ryssland eller Polen. Tornet, som blef färdigt 1652 och har en hög spira, består af tegel från det fordna Dominikanerklostret och är uppfördt af *Anders Tornresare*, som skall hafva byggt omkring 22 olika torn, mest i Westmanland och Södermanland, men äfven i Falun och Carlstad. Arboga stads- och landsförsamlingar skiljdes 1657 från hvarandra, men äro nu åter förenade och bilda, tillika med Sätterbo annex, ett regalt pastorat af första klassen.

3) *Rådhuset* var först af trä; men sedan skänktes, som vi redan berättat, Helgeandskyrkan af Gustaf I (1531) till staden att inredas till rådhus, hvilket dock ej kom till verkställighet. Kyrkan nedbrann 1564, återföll till kronan, iståndsattes och begagnades till »kungshus». Sedan Kristina åter (1634) lemnat detta åt staden, förändrades det till rådstuga, och ett torn uppsattes på vestra gafveln. Denna byggnad nedrefs imellertid 1758, då nuvarande rådhuset uppfördes; detta har sedan dess undergått flera reparationer, sednast 1852—1854, då kostnaden för reparationen uppgick till 8,694 rdr bko.

Utom rådhuset och kyrkorna har staden blott 4 stenhus, deribland ett rätt stort och ansenligt, grundlagdt af stadens utmärkte välgörare, assessoren Ahllöf, och af gammalt utmärkt med benämningen »Arboga stenhus».

Arboga stad, som reglerades efter branden 1650 och då innehöll 310 bebyggda gårdar, är till formen en aflång fyrkant, bestående af tvänne delar, norr och söder om ån, hvilka förenas med en bro. Staden har två torg, Stortorget, söder om Norra Storgatan (eller Nygatan) samt Jerntorget. Under åren 1852 och 1853 blefvo, hufvudsakligast genom den för staden synnerligen nitiska d. v. borgmäst. Stolpes åtgärd, de norr och öster om stadskyrkan belägna gator, som förena Jerntorget med en större plats, som blifvit inköpt till Hamntorg, utvidgade, stensatta och försedda med trottoirer, hvilket allt, tillika med inköpet af Hamntorget, medförde en kostnad af 6,218 rdr bko. Strax invid staden ligger en nu fullständigt ordnad och planterad vacker begrafningsplats. Den nätt och ordentligt byggda staden har en vacker skeppsbro och derinvid bangård för Arboga—Örebro-jernvägen, hvilken öppnades den 29 Aug. 1857. — Sedan 1854 pågår arbete med uppmuddring af Arboga Å.

Arboga stads befolkning uppgick 1855 till 2,308 personer eller 223 mer än 1850, och hade d. 1 Jan. 1858 höjt sig till 2,624 samt tyckes stadd i jemnt tillväxande. Stadens näringsfång äro handel, handtverkeri, sjöfart, faktori-rörelse och jordbruk, hvartill 1855 kommit ett bränvinsbränneri, som drifves med ånga. Vid 1855 års slut hade staden 10 handlande med öppna bodar, i hvilka såldes hufvudsakligast spannmål, salt, viktualier, kramvaror och alngods. Antalet af burskapsegande handlande och enkor var 18, med en sammanlagd bevillning af 276 rdr 16 sk. bko, hvarförutan 3 qvinnor idkade handel. — Handtverkerierna sysselsatte 64 mästare och husbönder samt 133 gesäller, lärlingar och andra arbetare, af hvilka sistnämnda 26 hade rätt att till sitt försörjande förfärdiga handtverkerivaror. Bevillningen för handtverksrörelse år 1855 utgjorde 237 rdr, och sammanräknade tillverkningsvärdet uppgick till 41,826 rdr bko. — Vid det nämnda bränneriet tillverkades 45,000 kannor bränvin; utom detsamma funnos i staden inga andra fabriker än ett större garfveri och 4 färgerier, hvartill sednare tillkommit ett gjuteri och machinverkstad, hitflyttadt från Krokfors och anlagdt i stor skala. I Arboga finnes äfven ett boktryckeri.

Till sjöfart begagnades ofvannämnde år 20 seglande fartyg om tillsammans $772^5/_{100}$ läster samt 1 jernångfartyg, hvartill sedan ytterligare kommit 2 lastdragare-ångfartyg, Kungsöhr och Ahllöf. De flesta resorna skedde på Stockholm, ehuru några bland stadens fartyg gått på Göta kanal och Norrland m. fl. inrikes orter samt ett till och med besökt nordtyska hamnar. Från staden utfördes hufvudsakligen metall-effekter, viktualier, spannmål och kreatur, på de sednare åren äfven plank och bräder. Spannmål, saltvaror och styckegods utgjorde de hufvudsakliga retour-frakterna. — Faktori-rörelse drefs 1855 af 4 personer.

Fattigförsörjningen, som 1850 kostade 1,154 rdr bko, uppgick 1855 till 3,598 rdr samma mynt, som utdelades till 65 fattighjon och underhållstagare samt användes till en matinrättning för fattiga. En år 1854 här upprättad »Fruntimmers-förening» har af fattigvården öfvertagit alla åt dennas omsorg hemfallna barn, hvilka för närvarande utgöra ett antal af 25 och vårdas på ett af föreningen stiftadt barnhus. För hvarje barn erlägger stadens fattigvård till föreningen 50 rdr rmt om året; men dessförutan eger föreningen inga andra tillgångar än några smärre donationer. Samma Fruntimmers-förening har nu, mot ett årligt anslag af 1,200 rdr rmt, öfvertagit stadens mat-inrättning, der fattiga bespisas, och en måltid gifves åt alla med pass försedda genomvandrare, hvilkas antal i Maj 1858 uppgick till mer än 100. Genom dessa inrättningar är så mycket vunnet, att alla tiggare inom staden alldeles försvunnit. — O. Ahllöf inrättade genom testamente 1740 i staden ett barnhus, ursprungligen ämnadt för 10 flickor och 12 gossar, ehuru nu inalles blott 10 barn kunna underhållas derstädes, en följd af penningevärdets försämring. Dessutom finnes den s. k. Näfska testamentsfonden, 45 ¼ donerade mantal, till understöd för blesserade soldater vid Westmanlands regimente, samt en annan

donation af 400 tunnland, hvaraf räntan tillfaller äldre borgare och deras efterlemnade enkor.

Stadens undervisningsverk bestodo 1855 af en pedagogi, med en lärare och 35—40 lärjungar, och en folkskola, med en lärare, samt en flickskola, med en lärarinna. Vårterminen 1856 undervisades i folkskolan 76 gossar och 67 flickor; anslagen af folkskolemedel utgöra omkring 300 rdr rmt; men flickskolan har derjemte en årlig gratifikation om 150 rdr rmt af H. M. Konungen samt uppbär dessutom räntan af 1,200 rdr rmt donerade medel.

Arboga stad hade 1855: 337 hus och tomter samt egde 27 hemman eller 3,722 tunnland jord (deraf 605 åker, 686 äng och 2,431 skog). Utsädet var 360 tunnor spannmål och 150 tunnor potates, hvaraf skördades 2,270 tunnor spannmål och 1,200 t:r potates, efter afdrag för utsädet. I staden underhöllos 65 hästar, 60 oxar, 220 kor, 130 st. ungboskap, 140 får och 110 svin. Hela det uppskattade värdet utgjorde 347,500 rdr bko, deraf 84,297 för stadens jord. — Stadens bevillning uppgick till 2,010, bränvins-afgiften till 16,745 och samtliga statsbidragen till 38,591 rdr bko. Kostnaden för stadens styrelse steg till 3,386 och för kleresiets underhåll till 2,113 rdr bko.

Staden är skyldig att hålla 16 båtsmän. Dess vapen är en örn med utsträckta vingar och klor.

Arboga. Gästgifvaregård uti Arboga stad och Westerås län (Westmanland); skjutsar till:

Fellingsbro (i Nerike, Örebro län), v. n. v.	1¼	mil.
Kungsör, öster ut	1½	»
Köping, n. o.	1¾	»

Arboga, ett kontrakt i Westerås stift, innefattar följande pastorater: Arboga stads- och landsförsamling jemte Säterbo; Himmeta; Medåker samt Vestra Schedvi. Karlskyrka och Torpa ligga i Westerås län, men tillhöra V. Rekarnes kontrakt i Strengnäs stift.

Arboga, en socken i Åkerbo härad af Westerås län, ligger rundt omkring staden af samma namn, på ömse sidor om Arboga å, och har en areal af 16,547 tunnland, hvaraf 420 äro sjöar och kärr. Norr om ån är en bördig slätt med lerhaltig jordmån och tätt bebyggd; endast utefter gränsen vidtager en sandig skogshed. Ett vattendrag af flera grenar, från ofvanför liggande socknar, utfaller i nämnde å längst i öster; på södra sidan åter om ån möter genast Köpings-åsen, som äfven här är brant, men utbreder sig åt söder till en jemnare bygd kring Fröshammarsviken, i hvilken några små vattendrag utfalla från sjöarna Toften, Tjurlången m. fl.; den nordligare Gålsjön har sitt utlopp i Arboga-ån. Jordmånen är hufvudsakligen lera, men sandblandad och stenig i skogsbygden. Näringar äro åkerbruk, boskapsskötsel, skogs- och något bergsbruk. Socknen innehåller 47 förmedlade mantal, hvaraf 34 skatte, 4⅝ krono och 8¾ frälse. Folkmängden var 1810 1,286, 1840 1,369 och 1858 1,371 invånare. Socknen har fast folkskola, med 3 lärare, af hvilka 2 examinerade. År 1856 besöktes skolan af 75 gossar och 31 flickor; för öfrigt undervisades i allmänna läroverk 42 gossar, i enskilda skolanstalter 23 gossar och 30 flickor samt hemma 4 gossar och 50 flickor; tillsammans 144 gossar och 114 flickor. Dessutom begagnade 13 gossar och 17 flickor söndagsskolan. Således ett antal af 288 skolbarn. — Arboga landsförsamling är annex till Arboga stads regala pastorat i Arboga kontrakt af Westerås stift. Sockenkyrkan, St. Nicolai benämnd, ligger i staden vid dess nordöstra sida och kallas i hvardagsspråk vanligen *Uppkyrkan* till skilnad från stadens egen kyrka, som benämnes *Nerkyrkan*. Det berättas, att hon skall vara uppbyggd i konung Magnus Ladulås' tid på 1280-talet; men tornet är tillbygdt 1652. Hon har ett vackert utseende så väl till det yttre som till det inre. Altartaflan är gammal och af värde; hon föreställer Kristi nedtagande från korset och begrafning samt de 12 apostlarna. Orgelverket uppsattes 1736, då ett äldre nedtogs, hvilket sednare var skänkt till kyrkan af slägten Porse, som eger grafställe fram i koret. F-

öfrigt flera lemningar från medeltiden. Socknens namn har fordom skrifvits *Arbogh, Arboge, Arbuga, Arbogha,* och i stadens gamla sigill står *Arhogharboga,* hvilket man vill härleda af *ar,* å, och *boga,* båge, på den grund, att ån kröker sig här i en båge. — Fornlemningar förekomma omkring staden af nästan alla slag, i synnerhet grafhögar, många ganska ansenliga och i mängd på vestra och södra sidorna. Lemningar efter borgar, slott och skansar äro icke heller sällsynta, i synnerhet åt vester och öster utom staden, bland hvilka, såsom de märkligaste, böra nämnas de på Herrängen efter ett fäste, kalladt *Ragvaldsborg,* och *Halfvardsborg,* nära sjön Tjurlången; hvarjemte man torde böra nämna, att vid staden fordom funnits en offerlund, och på det söder ut från staden belägna *Brattberget* förekomma stenrör, äfvensom att man också der tror sig finna en s. k. vildträdgård. Dessa fornlemningar skola vidare omnämnas på sina ställen. De flesta gårdar och byar omnämnas i medeltidens äldre handlingar. De betydligaste nuvarande gårdar äro Gäddegården, Strömsnäs eller Porsegården, Freishammar, Ellholmen och Jäders bruk. En af socknens rotar, den s. k. Hospitals-roten, innefattar hemman, som fordom tillhört Helgeandshuset i Arboga och sedan kommit under Krono-hospitalet i Westerås. Dessa hemman förvaltas nu af Kgl. Seraphimer-Ordens-Gillet. Adress: Arboga.

Arboga Graf sträcker sig 1 ½ mil från sjön Hjelmaren till Arboga-ån och börjar ¼ mil öster från staden, vid den s. k. Grafudden. Kanalen, som var gräfd långt förut, blef utvidgad under Gustaf I:s tid och under Carl IX försedd med »boolverk» samt derefter, på 1620- och 1630-talet, med 12 »slutor». Carl XI lät förändra detta till 9 slussar, hvilka blefvo färdiga 1701. År 1768 innehades hela slussverket af Örebro stad, som köpt det af kronan. Ett nytt slussverks-arbete påbörjades 1770 och blef färdigt 1776 med en kostnad af 52,222 rdr. Kronan återtog imellertid slussverket 1814 på bolagsmännens enständiga begäran; 1818 beviljade ständerna ett lånebidrag af 200,000 rdr, och 1819 började gräfningen af en ny kanal, som upptogs från Sågsjön till Arboga Å. Hela kostnaden för kanalen, som fullbordades 1830, uppgick till öfver 942,000 rdr bko. Kanalen har 7 fots djup, 9 slussar, 5 broar, 1 färja, 4 lastageplatser och en reparationsdocka. — Se vidare *Hjelmare Kanal.*

Arboga Helsobrunn. Arbogas topograph, komministern i Arboga landsförsamling, Jakob Benjamin Lohman, berättar i sin 1737 utgifna »Arboga Känning» följande om denna mineralkälla: »Några steg från Tysk- eller Sax- »källan (som hafver kosteligt fint och »klart vatten), är innebyggarne till »största både nytta och nöje en mi- »neralkälla och hälsobrunn af Gud gif- »ven, hvilken för få år åter uppfanns »(yppades ånyo 1732 och upptogs 1739). »Ty att han tillförene varit nyttjad, be- »visa the stenar, som med flit synas i »källans ursprungning vara lagde, och »thet förmodligen vid Reformationstiden. »Thessutan är mig (säger L.) af en viss »man berättadt, *att då han under krigs- »tiden med flera förnäma varit på klo- »stret Starri Tråki i Polen inquarterad, »hafver en Bernhardiner-munk af ett thär- »städes varande gammalt document* (af »år 1348. Se Tunelds Geographi 1:a »Band. 3:dje delen [6:te Uppl. Sthlm »1787] pag. 44) bevist, att väster om »Arboga stad skall vid en bäck finnas »en namnkunnig Hälsobrunn eller Mi- »neralkälla, hvilket också finnes sannt »vara.» Denna mineralkälla lärer sålunda kunna räknas bland de äldsta kända helsokällor i Westmanland och måhända inom fäderneslandet, ty sjelfva Medevi har icke flera anor att uppvisa. Nuvarande stadsläkaren i Arboga, med. dokt. Wilh. Bergmanson, anställde först 1843 och sednast, i sällskap med apothekaren Gyllencreutz, 1852, qvalitativ analys af mineralvattnet, hvarvid detta, som eger stark bläcksmak, befanns innehålla fri kolsyra, kolsyrad jernoxidul, *svafvelsyrade salter,* icke obetydligt haloidsalter med chlor samt salter med kalkjord till basis. Detta, såsom analysen visar, på en gång stärkande och

lindrigt lösande mineralvatten har, enligt doktor Bergmansons 17-åriga erfarenhet, häfdat sitt urgamla anseende och visat sig i synnerhet *särdeles verksamt mot migraine*, åtskilliga magens och tarmkanalens sjukdomar, flerårig magsyra, vissa chroniska diarrhéer, äfvensom mot frossor samt åtskilliga musklernas, benens och ledgångarnas sjukdomar, flerahanda fruntimmers-sjukdomar, bleksot och nervösa lidanden, till och med af svåraste beskaffenhet, såsom t. ex. svår katalepsi, hvilken genom detta mineralvatten nyligen blifvit grundligt botad. Brunnen har de 3:ne sista åren varit, årligen, besökt af 130 till 150 personer, hvaraf $^1/_3$ ståndspersoner. Det af doktor Nils Gahn år 1797 uppförda gamla brunnshuset blef år 1856 af herr kapten Karl Theodor Strömberger nedtaget, hvarefter han från grunden uppförde ett nytt, vackert och rymligt brunnshus, som för närvarande har en täck belägenhet i en lummig, af lind, ask, björk, hägg, al och rönn bestående lund, planterad åren 1820—24 af doktor Gahns måg, assessoren Hultberg. Bemälte hr kapten har äfven betydligt utvidgat lokalen samt förvandlat en närgränsande, nu till brunnslokalen intagen, med sekelgamla ekar och andra löfträd tätt beväxt kulle (sedan äldsta tider Frejs eller Fröjas kulle kallad) genom anlagda spatsergångar till en engelsk park, m. m., allt med en sammanlagd kostnad af 4- till 5,000 rdr, så att brunnslokalen för närvarande är en bland de täckaste och trefligaste man inom fäderneslandet kan besöka, hvarföre äfven dokt. B. vid en af Arboga brunnsgäster den 31 Juli 1856 för hr kapten Strömberger gifven fest ansåg sig kunna helsa herr kaptenen med följande, vid detta tillfälle, afsjungna verser:

Mel.: Fröjd i hjertan och pokaler.
(Nordblom.)

Njut af fröjd, du helsokälla,
Nu du fri och skyddad är!
Låt din ådra ymnigt välla,
Viss, att du tacksam är!
Låt din Vårdare få skörda
Högsta lönen Han begär:
Tack och lof från hjertan rörda
För allt godt du dem beskär!

Se! ur nyfödd våg nu stiger
En Najad med helsans blick,
För *Beskyddaren* hon niger
Med sitt enkla, höga skick,
Och en tår i ögat blänker;
Men det är en glädjens tår
För den frihet, som Du skänker
Henne i en mängd af år.

Kan Du stå emot den sköna?
Hon, med helsans purpurkind!
Elfvors drottning i det gröna,
Lekande med vestanvind!
Kan Du neka henne bära
Till Dig fram sin hyllningsgärd?
Kan Du neka henne lära
Oss, att Du är hyllning värd?

Tag då mot den tack vi egna
Åt det nit Du visat här,
Att *så* värna, att *så* hägna,
Helsones prestinna der!
Må de lofsånger, som höra
Himlen till, från källans rund
Ännu länge nå Ditt öra
Under bönens högtidsstund!

Öfver dörren till nuvarande brunnshuset finnes anbringad följande inskription:

Helsobrunnen Winbäcken
1856.
Se! Till Ringa Öden Mig
Bestämde Ej Rätte Gifvaren
Ej Ryktet,

så att initial-bokstäfverna till hvarje ord, sammanlagda, bilda namnet: Strömberger.

Arboga Å. Ett af mellersta Sveriges större vattendrag, bildas af tre källgrenar, *Oppboga-ån, Linde-* eller *Vedevågs-ån* samt *Nora-* eller *Järle-ån*, och faller ut i Mälaren vid Kungsör. Den längsta af dessa källgrenar är Linde-ån, som har sina källor i sjöarna *Hörken* (853 fots höjd) och sjön *Silken* (838 f.), under sitt fortsatta lopp bildar *Ljusnaren* (547 Sv. fot) och *Råsvaln* (211 fot) samt slutar i sjön *Wäringen* (109 fot), från hvars östra sida Arboga-åns hufvudstam utgår under benämningen *Oppboga å*. I Wäringen infaller likaledes *Nora å*, som under sitt lopp bildar *Fåsjön* (295 Sv. fot), hvari *Usken* afbördar sig, och *Nora-sjön* (270 fot), som upptager *Wikerns* vattendrag. I Oppboga-ån infaller sjön *Gliens* vattendrag, och under sin ytterligare fortsätt-

ning upptager hon den från sjöarna N. och S. Mogen kommande Rockhammars- eller Sundbo-ån och flera smärre, deribland Skedvi-ån, som bildar gränsen mellan Örebro och Westerås län. Arboga-ån är segelbar till $1^1/_2$ mil från sitt utlopp. Nästan hela Arboga-åns område utgör en hastigt stigande bergstrakt, och först öster om Järle-ån, längs Arboga-åns stam fram mot Mälaren, börjar ett slätt eller långsamt sluttande och derjemte bördigt land, hvilket utgöres af Fellingsbro socken och södra delen af Åkerbo härad. — I Arboga-ån utfaller *Arboga Graf*, eller *Hjelmare kanal*, som nedstiger omkring 73 fot från sjön Hjelmaren till Arboga-ån.

Arbottna, ett frälse-säteri i Muskö kapellsocken och Sotholms härad af Stockholms län, har en vacker belägenhet på norra stranden af ön Muskö, hörande till Södertörns skärgård. Ön är nu delad i tvänne nästan lika stora trakter, hvaraf den norra tillhör denna gård och den södra frälse-egendomen Ludvigsberg, fordom kallad Skarpa. Arbottna är ett urgammalt herresäte, enligt sägen bebygdt med en fast borg i heden tid. Namnet uppgifves härleda sig af *ar*, åra, och *boþ*, bod, således årbod, ett ställe för upplag af skeppsredskap i allmänhet, ett nödvändigt hus vid ett vikingasäte, som man berättar, att Arbottna fordom varit. Af dessa sägner och ännu mer af den mängd fornlemningar, som ännu förekomma på ön, kan man antaga, att den är tidigt odlad och bebyggd, ehuru inga skriftliga bevis derpå kunna uppvisas, och under hela medeltiden har man föga underrättelser om denna märkvärdiga ö, mer än att den lydt under Häringe i Wester-Hanninge socken 1278 och, jemte detta gods, under biskopsbordet i Strengnäs. Om Arbottna sedan genom Westerås recess 1527 kom till kronan, är icke bestämdt säkert; men det är bevisligt, att gården var kronogods under Wasa-regenternas tid, emedan riksamiralen Karl Karlsson Gyllenhjelm bytte till sig densamma af kronan 1638. Derefter kom Arbottna till slägten Bååt, och riksskattmästaren friherre Seved Bååt innehade det till sin död 1669; det reducerades från hans arfvingar 1688, då gården åter kom till kronan. Sedan förpantades egendomen år 1700 till grosshandlaren Herman Hermanni, men innehades 1719 af friherrinnan A. Banér, ofvannämnde Seved Bååts dotter, till hennes död 1733, då gården köptes af riksrådet grefve Olof Törnflycht och några år sednare af friherre Hummerhjelm samt egdes från 1750 till 1757 af en Segerbrand och derefter af en Westerberg. År 1769 kom Arbottna till slägten Levin, som ännu eger det och egentligen upphöjt så väl denna gård som det tillgränsande Ludvigsberg från föga vinstgifvande hemman till förmånliga och vackra sätesgårdar. Den första egaren till Arbottna af Levinska slägten var handlanden Adolf Ludvig Levin, som köpte egendomen sistnämnde år. Han förökade och förbättrade densamma mycket och löste de underliggande hemmanen till frälse samt stiftade så väl af Arbottna som af Ludvigsberg, åt hvilket han gaf sitt namn, ett fideikommiss, som sedan öfvergick till sonen P. L. Levin och nu eges af ryttmästaren A. W. Levin. — Säteriet utgör 2 mantal och underlydande $3^1/_4$, hvaraf $2^3/_4$ under eget bruk, samt ett nyanlagdt tegelbruk vid Löfhagen. Mangårdsbyggnaden är af sten, uppförd i ofvannämnde A. L. Levins tid; förut var här ett trähus, som skall varit bebodt af kon. Gustaf II Adolf, men afbrändes 1719 af Ryssarne, uppbyggdes åter, men nu är nedrifvet. Vid egendomen är en större trädgård och vacker park. — Af fornlemningar finnas här grafhögar, der man funnit en konstigt sammanfogad messingskedja, hvilken synes hafva tillhört ett betsel.

Arbrå, en socken i Helsinglands Södra fögderi af Gefle län, har en areal af 95,325 tunnland, af hvilka 8,500 äro kärr och sjöar. Marken är bergaktig, och derimellan ligga kärr och mossar. Rådande jordmånen är sandmylla och på några få ställen lera och myrjord. Skog finnes tillräckligt. Hufvudnäringar äro åkerbruk och boskapsskötsel. Socknen, som ligger 320 fot öfver hafvet, innehåller 62 mant., jemte

annexet Undersvik $82^{33}/_{168}$ oförmedlade mantal, och hade år 1810 1,842, 1840 2,482 och 1856 2,648 invånare. Socknen har fast folkskola, som 1856 besöktes af 72 gossar och 56 flickor, och äfven ambulatorisk skola, der 72 gossar och 68 flickor undervisades. För öfrigt undervisades 1 gosse i allmänt läroverk, 27 gossar och 25 flickor i hemmet; tillsammans 172 gossar och 149 flickor. I den förstnämnda skolan är 1 examin. lärare och i den sednare 2 oexaminerade, hvaraf en är tillika klockare. — Arbrå, modersocken, och Undersvik, annex, utgöra tillsammans ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Helsinglands Vestra Nedra Kontrakt af Uppsala stift. Kyrkan är belägen $4^5/_8$ mil från Söderhamn och $22^5/_8$ från Uppsala. Adress: Bollnäs.

Arby, en socken i Södra Möre härad af Kalmar län, har en areal af 32,932 tunnland, af hvilka 570 äro sjöar och kärr. Socknen, som har 60 fots höjd öfver hafvet, intill hvilket den gränsar, består dels af slättbygd, dels af skogsbygd; i den förra är marken jemn, i den sednare mycket bergaktig och stenbunden. Rådande jordmånen är lera och sandmylla. Skogsbygden har ymnig tillgång på skog, hvarföre försäljning af skogseffekter och boskapsafvel anses såsom invånarnes förnämsta näringsfång. Slättbygden åter har skog till husbehof. På slättlandet är åkerbruk hufvudnäring. Socknen innehåller $43^7/_8$ mantal och tillsammans med annexet Hagby $76^5/_8$ mant. Folkmängden var 1810 1,876 och 1856 tillsammans med annexet 4,327 invånare. Pastoratet har både fast och ambulator. folkskola, med 1 examin. och 3 oexamin. lärare. År 1856 besöktes fasta skolan af 179 gossar och 162 flickor, och den ambulatoriska af 65 gossar och 29 flickor. Dessutom undervisades 3 gossar i allmänna läroverk samt 115 gossar och 129 flickor hemma; tillsammans 362 gossar och 320 flickor. Gossar till ett antal af 90 och flickor af 166 sakna undervisning. Skolbarnens antal i denna socken jemte Hagby uppgick år 1856 till 936. — Arby, moderförsamling, jemte Hagby annex med kapell, utgöra tillsammans ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen, tillhörigt Södra Möre kontrakt af Kalmar stift. Kyrkan är belägen 2 mil från Kalmar. — Nästan alla hemmanen i socknen uppbrändes af Danskarne 1564. Adr.: Kalmar.

Ardre, en socken i Kräklinge ting af Wisby läns Norra Härad, belägen på öns östra kust, har en areal af 9,373 tunnland. I denna och Alshögs socknar ligger Wisne myr om 500 tunnl. Marken är till större delen ojemn, ofta bergaktig. Rådande jordmånen är kalk och sand, här och der blandad med svartmylla. Skogen är tillräcklig för behofvet. Näringar äro åkerbruk jemte idkande af landthandel, skeppsfart och kalkbruk. Socknen består af $8^3/_8$ hemman, och hade 1810 223, 1840 nära 400 och 1856 471 invånare. Socknen har en fast folkskola, som förestås af 1 examinerad lärare och besöktes 1856 af 27 gossar och 17 flickor. Dessutom undervisades 1 gosse i allmänt läroverk samt 6 gossar och 10 flickor hemma. — Ardre är annex till Östergarns modersocken i Wisby stifts Medelkontrakt. Kyrkan, belägen $4^1/_2$ mil från Wisby, är byggd af sten i götisk stil, enligt uppgift, år 1266; Strelow säger 1166. Altartaflan är gammal, med mycket snidverk i trä. Tätt invid altarets södra sida står en liten marmorpelare, bärande en stenskål af $^1/_2$ alns tvärmått, med afledningsrör i bottnen, hvilken skål varit antingen dopfunt eller vigvattenskärl. — Ruiner efter fordna byggnader finnas här i socknen på flera ställen. Ett litet stycke nordost från kyrkan ses lemningar af gamla curatieller presthuset, hvilket varit bygdt af huggen sten med hvälfda rum. — Vid pass 100 alnar i sydvest derifrån finnas lemningar af en s. k. *kastal* (kastell, skyddstorn) af det slag, som finnes vid flera Gotländska kyrkor. — På kapellans-bostället *Mullvalds* och vid *Bringsarve* gård äro lemningar efter gamla stenhus med hvalfrum. — I en vacker äng vid landsvägen nedanför Kopungs klint ligger ruinen af *Ardre kapell,* hvars form har varit en aflång fyrkant, 35 alnar lång och 18 alnar

bred invändigt. Dess murar äro mycket förstörda; här och der ännu 6 aln. höga. Kapellets alla hörn äro ännu qvar. På östra chormuren, helt lågt öfver marken, sitter ett stickbågigt och spetsigt trebladigt fönster, 2 alnar 21 tum bredt, hvilket varit tredeladt och haft ut- och invändigt skråa smygar. På vestra muren, som på midten alldeles rasat, står i muröppningen en grof stenbild, som, enligt sägnen, skall vara en Thorsbild. Flera stycken af bågar och annan huggen sten ligga omkring ruinen, hvars inre, likasom dess närmaste yttre är fullbeväxt af träd och buskar. Framme i kapellets östra del ligger en vacker altarhäll, 4 alnar 12 tum lång och 1 aln 20 tum bred. — Omkring 30 steg vester från ruinen är en 3 alnar djup, i kalkberget utgräfd brunn med friskaste vatten. — Det förmäles, att Gunfjaun, son till Gotlands första kända bebyggares, Tjelvars, son Hafthi och dennes hustru, Hvitastjerna, skall hafva dött och ligga begrafven i denna trakt. Af sin fader fick Gunfjaun Gotlands södra treding till besittning. Gamla, alldeles otillförlitliga sagor mena, dels att Gunfjaun byggt nämnda kapell, dels att det skall vara uppfördt öfver hans graf.

Till denna socken hör Ljugarns landthamn, omkring 5 ½ mil från Wisby, med tull-inspektion, post-expedition sedan år 1852 och lots-station. Här idkas, utom landthandel, skeppsfart och kalkbruk. År 1827 fick Ljugarn, jemte några andra Gotländska landthamnar, rättighet att direkt införa utrikes varor och på stället få dem tullbehandlade, och år 1856, i likhet med alla landthamnarna, af tullkammaren i Wisby oberoende utklareringsrätt till utrikes orter. Ljugarns hamn kallas den ankarsättning på 5 à 6 famnar sand med ler, som befinnes i bugten mellan Ljugarns kalkbruk och de s. k. Lau's holmar. Stora skepp kunna här stoppa upp och hafva godt skygd, undantagande vid stormar från OSO till NO. — Gårdarna i Ardre heta: Bringsarve, Mullvalds (kapellans-boställe), Petsarve, Alsarve, Kopungs, Ekese, Westerby, Botvalda, Hallsegårda, Botreifs, Ljugarns kalkbruk, Lauritze och Hallute. Adr.: Ljugarn.

Arendal, en egendom, belägen i närheten af Göteborg, i Lundby socken på Östra Hisingen. Här lät öfverste Staël von Holstein uppföra ett batteri i Juli 1719 och hindrade derigenom danska amiralen Tordenskjold från att framtränga till Göteborg.

Arendala, en kronoskatte-gård om 1 mantal, i Hardeberga socken, Torna härad, Malmö län, var förut by, men utgör nu mer en af byhemmanen sammanslagen gård under ett bruk, anlagd och bebyggd af Kongl. räntmästaren S. Cronsjœ, som dessutom vid denna egendom gjort många betydliga odlingar och förbättringar, men derföre icke glömt att försköna den med betydliga planteringar. År 1840 egde magasinsförvaltaren H. Zicherman gården.

Arenäs eller **Arnäsholm**, ett frälsesäteri i Willstad socken och Westbo härad i Jönköpings län, egdes af slägten Törneflycht vid 1700-talets början, år 1750 af kammarherren grefve Jakob Spens, 1760 af hofrättsrådet Klingspor, 1766 af hofjunkaren D. C. von Konow och derefter af enkefru Sparfvenfelt. Sedan såldes gården omkring 1809 till bönder.

Arfvet. Gästgifvaregård uti Stora Kopparbergs län, i vester vid Oresjön, af Ore socken och Nedan-Siljans fögderi; skjutsar till:

Böle, nordost	. . . . .	$2^1/_8$ mil.
Ofvanmyra, sydost	. . .	$1^3/_4$ »
Skatungeby, vester	. . .	$1^{13}/_{16}$ »

Arfvidstorp, ett frälse-säteri om 1 mantal, i Mellby socken och Kållands härad af Mariestads län. Fröknarna Kafle egde gården 1814.

Arfsjön. Urtappad sjö i Uppsala län, Hagunda härad och Järlåsa socken, som lemnat odlingsbar mark af vid pass 80 tunnland.

Arholma, en liten ö uti skärgården i Wätö socken och Bro skeppslag af

Stockholms län. På densamma är uppbyggd en ansenlig känningsbåk af sten. Norr derifrån äro tvänne höga kasar, och vid östra sidan af Arholma är ett sjömärke, som hör under norra lotsdistriktet och Stockholms fördelning.

Arils läge, eller **Arildsleje,** som det vanligen utsäges, är ett fiskläge vid Skånes vestra kust, beläget i Brunnby socken och Luggude härad af Malmö län och tillhörande Krapperups fideikommiss i samma socken. Här fångas den mycket omtyckta Kulla-sillen, som plägar komma hit mot slutet af Juli månad och qvarstannar till Michaëli-tiden; men sillfångsten har varit mycket omvexlande. Fiskläget har 56 gatuhus och bebos af ungefär lika många hushåll samt styres af en byfogde. Arildsleje har ett eget kapell, om hvars ursprung bland allmogen går en underbar och sorglig sägen. I byn Stubberup (Stubbarp i Brunnby socken?) bodde en qvinna, vid namn Helena, moder till den helige Arvid, åt hvilken man invigde kapellet: Denna fru hade gift sig andra gången med en man, som hette David. Stjuffadern lade försåt för sina rika stjufsöner, förhyrde ett skepp, på hvilket de skulle resa, för att bese främmande länder och förvärfva namnkunnighet, men stämplade med skepparen i hemlighet, så att denne tände eld i det med stenkol lastade fartyget och öfverlemnade Arvid, som var drucken, samt de öfriga åt lågorna. En stor flytande sten mottog Arvids döda kropp, förde den till stranden helt nära dit, der den aflidnes moder bodde, och hon lät nu begrafva sin son samt till hans åminnelse bygga nyssnämnde kapell. Stenen beskådas ännu med förundran af alla kommande, emedan man på densamma ser aftryck af en menniskokropp. — Enligt en annan sägen kastade sig bröderna från det brinnande fartyget i hafsvågorna och flöto i land. Man har ännu en gammal visa härom, som sjunges af fiskare och bönder i orten, och hvilken börjar sålunda:

Stolts Inger lill' var ett rosenblad,
De herrar ligga inför Brunby;
Herr David han om henne bad,
Så ynkelig gråter stolts Inger, m. m.

Aringsås, en socken i Allbo härad af Wexiö län, har en areal af 13,330 tunnland, af hvilka 1,990 äro sjöar och kärr. Här äro flera vattendrag. En å, kommande från Furen och Dansjön, utfaller vid Aringsås i Salen. Gränsbäcken mellan Kinnevalds och Allbo härader, som kommer från en sjö vid Gemmatorp och Spåningslanda, utfaller i Helgavarma å, kort förrän denna utfaller i Salen, och i samma sjö utfaller söder om Alfvestad en å, kommande från sjöar i Hjortsberga, vid gränsen af Jönköpings län. Marken är ojemn, bergaktig och stenbunden. Rådande jordmånen är svartmylla. På skog är brist. Hufvudnäringen är åkerbruk. Socknen innehåller $27^{5}/_{8}$ mantal, hvaraf $14^{7}/_{8}$ skatte, $^{1}/_{2}$ krono och $12^{1}/_{4}$ frälse. Folkmängden var 1810 586, 1840 823 och 1856 973 inv. Socknen har ambulatorisk skola, som förestås af en examinerad lärare, och besöktes 1856 af 45 gossar och 60 flickor. — Aringsås är annex till Lekaryd konsistoriella pastorat, tillhörande Allbo kontrakt af Wexiö stift. Kyrkan, belägen $1^{3}/_{4}$ mil från Wexiö, 43 alnar lång, 14 alnar bred, var en af de prydligaste i stiftet 1770 genom friherrar Koskulls på Engaholm förtjenster; är nu bland de mindre utmärkta. Vid kyrkan är slägten Koskulls graf. Strax vid kyrkoporten stå 2 runstenar; den ena stod förut på en grifthög nordost från kyrkan, den andra är yngre. De betydligare gårdarna äro Engaholm och Benestad säterier. Adress: Wexiö.

Arjeplog, en Lappmarks-socken i Lappmarkens fögderi af Westerbottens län, hade, då den var förenad med Arvidsjaur, en areal af 4,903,023 tunnland, hvaraf 240,000 voro sjöar och kärr. Socknen är uppfylld med stora och höga fjällberg, många, till en del stora sjöar, kärr, mossar och hedar. Den ligger 1,250 fot öfver hafvet och 21 mil nordvest från Piteå samt består af $3^{3}/_{4}$ mantal. Innevånarnes antal var 1810 757, hvaraf 1[illegible]0 lappar, som bebodde 5 byar, 1840 954 och 1856 1,117. Socknen har ambulat. folkskola med 1 lärare, och skolan besöktes 1856 af 28 gossar och 25 flickor; 44 gossar

och 50 flickor fingo dessutom undervisning hemma; således tillsammans 72 gossar och 75 flickor. — Arjeplog var förut, och ännu 1816, annex till Arvidsjaur, men är nu eget pastorat, tillhörigt Westerbottens andra kontrakt af Hernösands stift. — Inom socknen är tings- och marknadsplats. Här finnas silfvergrufvor, kallade *Nasa-Fjälls* och *Gustaf Feldts* silfververk, hvarom vidare under deras namn, och på flera ställen myrjernmalm. Adress: Piteå.

Arkils tingstad, en märklig fornlemning vid Bellsta sätesgård i Wallentuna socken och härad af Stockholms län. Den består af en fyrsidig stensättning med midtsten, utmärkande en forntida tingsplats. I närheten, vid Alfvaviken, äro tvänne märkliga runstenar, förenade medelst en kedja af klumpstenar. Stenarnas inskrifter äro mycket svårlästa, emedan de äro af tidens åverkan mycket skadade. Den ena stenen har en *Arkil*, jemte tvenne andra, rest; men till hvilkens minne är svårt att finna. Efter denne Arkil har troligen monumentet fått sitt namn. Peringsköld påstår, att dessa runstenar äro uppresta till åminnelse af Göternas konung Oggi. Dessa fornlemningar äro aftecknade i Göranssons Bautil och Peringskölds Bibliska Slägtregister. Här vid Bellsta finnas äfven flera andra stensättningar samt större och mindre griftkullar.

Arkö, en ö i yttre Bråviken, tillhörande Jonsbergs socken i Östkinds härad af Linköpings län, är märkvärdig för en der belägen skans. *Arckie ö* nämnes i äldre handlingar och donerades 1548 till Karl Holgerssons moder, Beata Grip, riksrådet Nils Bosons dotter, i stället för Rönö. Här på en holme, kallad Arkösund, ligger en skans, som efter holmen ännu har namn af *Arkösunds skans.* Det berättas, att konung Erik XIV anlagt detta fäste; men andra påstå, att kon. Gustaf II Adolf låtit uppföra detsamma. Ingendera kan med säkerhet bestämmas som rätta anläggaren. Det vissa är, att fästets anläggning skett i ändamål att hindra fiendtliga flottor från att inlöpa i Bråviken. Med visshet känner man, att under Danska kriget i kon. Karl XI:s tid denna skans blef i största hast iståndsatt år 1677 och besatt med 100 man, under befäl af en vid namn Utter. Efter sluten fred lemnades skansen öde och har sedermera icke varit begagnad. Man har velat påstå, och det med skäl, att, om denna skans varit i behörigt skick, då Ryssarne år 1719 i Juli månad hemsökte Norrköping samt röfvade och brände på alla orter kring Bråviken, de icke skulle vågat sig dit in. Skansens belägenhet är sådan, att farvattnet i grannskapet kan från densamma lätteligen beskjutas, så att en fiende åtminstone icke utan största svårighet kan framkomma.

Arkö lotsgård, boställe för lots i öster på Arkön, belägen i Östgöta skärgård vid inloppet till Norrköping genom Bråviken, uti Jonsbergs socken, Östkinds härad och Linköpings län.

Arla källa, belägen i Odensvi socken, Åkerbo härad af Westerås län, är för de vid henne fästa minnen och sägner samt de fornlemningar, som finnas i närheten, en af de märkligare i vårt land. Vattnet innehåller mineral. Intill sednare tider har allmogen, särdeles Hel. Trefaldighets-aftonen, samlats vid källan, derstädes druckit och tvagit sig samt sednare på aftonen anställt lustbarheter. En stor al, som skjutit upp vid källbrädden och med sina lummiga grenar hvälfver sig öfver det friska, i ständig rörelse befintliga, vattnet, var då alltid prydd med kransar, kronor och blomsterqvastar, allt af ortens Flora. — Ordet Arla är urgammalt. Det är sammandraget af *Arilhälla,* ett isländskt ord, som betyder eldstad. Deraf vårt nu brukliga *Aril* eller *Äril.* — I källans grannskap finnes ett minnesmärke, hvarpå detta namn torde hafva afseende, och hvars utseende utvisar ett gammalt offerställe, hvilket socknens namn, Odensvi, Odens offerställe, äfven antyder. Det kallas numera *Elfqvarnen* och består af en stor altarhäll med åtskilliga runda fördjupningar; ända intill sednare tider har här bedrifvits åtskillig vidskepelse, som tyckes vits-

orda hvad härom blifvit sagdt. Likaledes synes detta vinna styrka af följande sägen, som ännu är allmän i orten: »Två gamla hjon — en gubbe och en gumma — gingo en afton hit att söka gods. Då de kommit i närheten af källan, begynner gubben att gräfva och finner snart en kittel af guld, försedd med två öron eller handtag och dertill fylld med guldmynt. Redan äro de i begrepp att uppdraga det kostbara fyndet, då, i samma handvändning, en pyssling med en halmkärfve låter se sig. Gumman, som aldrig kunde tiga, tillspörjer pysslingen, sägande: »hvart drar du?» Pysslingen: »bort». Gumman: »det kan du icke, lilla!» Men detta begabberi hade den påföljd, att både pyssling, kittel och halmkärfve försvunno, och äfven gumman fann i häpenheten rådligast att taga till fötterna. Gubben deremot, som qvarstannat, begynner ånyo att gräfva, och vid det han för andra gången upptäcker kitteln, visar sig en halfflådd tjur. Snart äro djurets begge horn af den armstarka mannen omfattade; nattens stunder förgå, och vid morgonens första ljusning öfver skogen är tjuren försvunnen, och det gyllene kärlet ligger i den gamles händer.»

Arnared, ett frälse-säteri om 1 mantal i Wistorps socken och Wartofta härad af Mariestads län, har ansenlig och vacker mangårdsbyggnad af trä. Gården tillhörde år 1816 majoren friherre C. Fägersköld.

Arnemark. Gästgifvaregård i Norrbotten af Piteå pastorat och län, belägen vid östra sidan af Piteå-elf; skjutsar (endast embets- och tjenstemän samt utsockne resande) till:

Ojeby, s. o. . . . . 2 mil.
Sikforsen, n. v. . . . . . . $1/2$ »

Arninge, tvänne byar, den ena kallad *Wester-* och den andra *Öster-Arninge*, äro belägna i Täby socken och Danderyds skeppslag af Stockholms län. Den förra, bestående af 3 skattehemman, nu sammanlagda till en gård, utgör tillsammans $2\frac{5}{8}$ förmedlade mant. och är mycket gammal. Ingemund i »Arnunge» bevittnade 1296 ett bytesbref mellan Upplands-lagmannen Birger Persson och Rörik Mattson till Sollentuna. Erik Gethe köpte ett hemman härstädes i första hälften af 1600-talet, riksrådet grefve Nils Brahe egde det 1688, och ståthållaren Joh. Stjernhoff skref sig till Wester-Arninge 1696. Efter denna tid hafva flera delvis egt hemman härstädes. Kamrer Berg egde en del 1772, och handlanden Jöran Rehn tyckes samtidigt hafva förvärfvat sig hela Wester-Arninge, emedan han erhöll säteri-frihet på gården, enligt Kgl. resolution 1774, med vilkor att utgöra rustningsbesväret. Till minne af denna märkliga tilldragelse lät köpmannen, som utan tvifvel var en fåfäng narr, vid landsvägen uppresa en huggen sten, hvarå med gyllene bokstäfver läses: »Hans Maj:t Konung Gustaf III gaf säteris frihet för Wester Arninge Rusthåld 1774 den 28 October uti dess ägares Jöran Rehns och dess hustrus Rebecka Christina Kinströms lifstid, hvilka reste stenen». Detta minnesmärke är utan tvifvel det enda i sitt slag. — Öster-Arninge består af 3 frälsehemman, hvartdera om 1 mantal, af hvilka grefve Per Sparre egde tvänne 1688. Så väl Wester- som Öster-Arninge tillhöra nu Rydboholm i Öster Ryds socken i denna skeppslag. Vid bägga ställena äro grafhögar, men obetydliga, och vid det sednare är en runsten, men sönderslagen.

Arnäs, en socken i Ångermanlands Norra Fögderi af Hernösands län, mellan Gideå-elf och Bottniska Viken med dess fjärdar. Socknen har talrika vattendrag; man uppgifver, att här äro 37 större och mindre insjöar, hvaraf Höglands-, Högby-, Hjeltans-, yttre och inre Lemesjön-, Qvafeds- samt Norr-Gisjösjön i synnerhet nämnas. Igenom den sistnämnda löper Gideå-elfven, som kommer från Lappmarken och går åt denna socken, men rinner härifrån till Grundsunda och emottager flera vattendrag, inan den vid Gideåbacka utfaller i hafvet. Öfverst på Höglandsberget skall vara en märklig sjö, både stor och djup, som man berättar har aborrar. Från hafvet sträcker sig Malmö-fjärden till

denna socken. Två holmar, Malm- och Råskärs-ön, ligga derutanför mot hafsbandet och lyda under socknen. Samma hafsvik öppnar mot landsidan två farvatten, det ena söder om Burön till Själevad, det andra norrut till Arnäs. Det sistnämnda leder till den s. k. Idbyfjärden, som på alla sidor omgifves af bebodda öar, såsom Burön, Dekarsön och Hornön, utom flera smärre. Längre upp möter Ströms-sundet, genom hvilket Öfverö-fjärden, närmast kyrkan, blandar sitt vatten med hafvets salta. Mineralkällor finnas äfven här. Emot hafskanten är skogen nära utödd; men uppe i landet är den ännu ymnig. Åkerbruk och boskapsskötsel äro hufvudnäringar, och binäringar äro linodling, väfveri, fiske m. m. Socknen utgör $77^{91}/_{96}$ oförmedl. och 73 förmedl. mant.; i slutet af 1700-talet upptogos $85^{105}/_{288}$ mant., hvaraf $78^{52}/_{288}$ voro skatte och $7^{52}/_{288}$ krono. Folkmängden var 1780 1,202, 1810 1,914, 1840 2,848 och 1856 3,571 personer. Socknen har fast folkskola med 1 examinerad lärare. År 1856 besöktes den af 125 gossar och 120 flickor; dessutom erhöllo 4 gossar undervisning i allmänt läroverk samt 120 gossar och 118 flickor undervistes hemma; tillsammans 249 gossar och 238 flickor. Således var skolbarnens antal 487. — Arnäs utgör ensamt ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Ångermanlands nordöstra kontrakt af Hernösands stift. Nuvarande kyrkan, belägen 11 mil från Hernösand, 75 fot öfver hafvet, utvidgades vid slutet af 1700-talet. Den gamla kyrkan, utan torn, 37 aln. lång och 15 bred, ansågs vara uppbyggd på 1300-talet, men var bofällig och trång, sedan församlingen ökats. Utom vanlig prydnad, har nuvarande kyrkan inga minnesmärken. — Inom socknen hållas 2:ne marknader, i Januari och Augusti, vid Ströms-sundet, der allmogen med Hernösands-boerna har sin bytesplats. — Af fornlemningar förekomma på flera ställen stenhopar och grafhögar. På Burön vid hafsbandet finnas ännu åtskilliga stensättningar, hvarom äro många sägner och gissningar; andra förmena, att Fale Bure hin Unge äfven der haft egendom. På Dekars-ön skall ännu en hemmansdel kallas Falegården. Någon märklig egendom finnes icke inom socknen. Adress: Söder ifrån: Bjästad, norr ifrån: Nordmaling.

Arnäsholm, ett frälse-säteri i Ljushults socken och Kinds härad af Wenersborgs län, skall fordom haft ett starkt befäst slott, som hetat Aranäs eller Arnäs; men sedan någon af de äldre egarne flyttat mangården från fasta landet till en holme i Frisjön, tror man att egendomen fått namn af Arnäsholm. Rundtomkring den holme, der säteriets mangård nu är belägen, finnas lemningar af stenbryggor. I en sandgrund, fordom kallad *Slottet* af folket i orten, hafva jernringar blifvit funna, och i en äng, tillhörig hemmanet Enekulla, är en sten- och jordvall, fordom kallad *Skansen*. Arnäsholm tillhörde på 1760-talet öfversten grefve L. W. Creutz. Som Kinds och Marks härader i flera århundraden utgjorde gränsorten mellan Sverige och Halland, torde således Kinnahus och detta Arnäs vara detsamma, och icke det ofvan beskrifna af samma namn, oaktadt häradet, der det ligger, heter Kinna. Rimkrönikan yttrar sig för öfrigt:

Tha sampnade Hertugana bada,
Ock foro in til Landamärke
Med myckin macht ock diger stärke
Tha hade the thar stempna läga.
The Danska fore andra väga,
Ock lågo vid Kinnahus ena stund
Sedan foro the til Bovosund. *)

Arnö, eller **Bond-Arnö,** som den gemenligen benämnes, en socken, belägen i Trögds härad af Uppsala län, består af Mälare-öarna Arnö, Öknö och Ängsholmen samt flera holmar i Staby- och Ökneby-fjärdarna, hvilka tillsammans omfatta en areal af 3,749 tunnl., hvaraf 30 äro sjöar och kärr. Marken är öfverallt något bergaktig, med dels lera, dels mojord. Åkerbruk och fiske äro förnämsta näringarne. Socknen innehåller $18^{7}/_{8}$ oförmedlade och $12^{7}/_{8}$ förmedlade mantal, hvaraf 1 krono och $11^{7}/_{8}$ frälse. Folknummern var 1810 282, 1840 244 och 1856 245 personer. Socknen har ambulatorisk skola, med

*) Bogesund, nu Ulricehamns stad.

1 lärare. År 1856 besökte 30 gossar och 24 flickor skolan. — Arnö förekommer ej på 1300-talet bland häradets socknar, om icke såsom annex till Lillkyrka; men sedermera, åtminstone från 1556, har Arnö utgjort ett eget pastorat ända till 1799, då det lades såsom annex till Wallby pastorat; Grönsö, som under tiden hört hit, lades åter till Kungs Husby socken. År 1674 gjorde egarne af Arnöberg anspråk på jus patronatus i församlingen; men konsistorium satte sig deremot. Sedermera, 1707, påstod vice-presidenten Heerdenhjelm sig ega denna rättighet, hvilken fråga tyckes blifvit afgjord 1729, då konsistorium förnekade hans enka densamma. Slutligen förklarade Kgl. M:t 1740 församlingens valrätt giltig, och, som förut är nämndt, blef Arnö 1799 annex till Wallby konsistor. pastorat i Trögds kontrakt af Uppsala stift, hvilket ännu fortfar. När kyrkan, som ligger $5^3/_4$ mil från Uppsala och 2 från Enköping, först uppbyggdes, är okändt. Det omtalas, att ett kapell först blifvit uppfördt och sedan en kyrka, som afbrann 1574, hvarefter hon åter uppbyggdes. I nuvarande kyrkan äro flera grafvar och upphängda sköldemärken. Bland de förra är midtför altaret Arnöbergs graf, öfver hvilken en sten tillkännagifver, att krigsöfversten i kon. Johan III:s och Karl IX:s tid Aron Bengtsson Schack der hvilar; han stupade i Dorpt 1601. Vid vestra gafveln i kyrkan har presidentskan Maria Heerdenhjelm låtit bygga en graf 1731, och öfver den s. k. Grönsö-grafven ligger en sten med inskrift: »Fru Catharina, Herr Jacob Hampes Enkefru, och Herr Johan Näfves till Öknön Dotter.» I kyrkan finnas 3:ne adliga sköldar, hvarpå läses: Bengt Aronsson år 1494, Åke Bengtsson år 1586, Aron Bengtsson år 1601; alla egare af Arnöberg. Vid kyrkan stiftade Magnus och Hiles Jordssöner till Mälsåker en *Själa-stuga*, hvilken de begåfvade med åtskilliga gods. — Bland fornminnen anmärkas 2:ne runstenar vid Wäppeby och Söderby på Öknö. På samma ö vid Frösta äro lemningar efter en kyrka och på Utö ruiner efter en klosterbyggnad. I handlingar från 1300-talet omnämnas 3:ne gårdar här i socknen. De betydligaste egendomar äro nu Arnöberg, Utö, Marby och Öknö, hvilka beskrifvas på sina ställen. Adress: Enköping.

Arnö, ett krono-säteri i Öfver Grans socken och Håbo härad af Uppsala län, har en vacker belägenhet på en ö af samma namn mellan Mälare-fjärdarna Gåran och Ullfjärden. Arnö är ett urgammalt herresäte, och enligt sägen var det redan i heden tima ett odalgods, bebygdt med en befäst borg. Här hade utan tvifvel den namnkunniga slägten Läma sitt stamgods och ej på Bond-Arnö i Trögds härad, som flera författare förut uppgifvit, hvilket i det följande torde kunna vidare upplysas. Denna slägt uppgifves härstamma från Håkan Jarl, som år 1217 var nära att bli vald till konung i Norge. Huruvida hans son, Knut Jarl, varit egare till Arnö, är okändt; men den sistnämndes son, drotset Greger Knutsson (Läma), egde och skref sig till Salsta och Arnö. Efter hans död — han lefde ännu 1272 — ärfde sonen, riksrådet Magnus Gregersson till Arnö och Grönsö, »fädernesandelen» i ön, som då utgjorde 4 markland och 5 öresland jord, och afträdde den på 1280-talet till erkebiskopen i Uppsala, Magnus Bosson, som köpte godset på domkyrkans vägnar. Nämnda erkebiskop dog 1289, hvarefter Magnus Gregersson 1298 afgaf ett intyg, att han erhållit full betalning för egendomen, och att han året förut erhållit fasta derpå vid Lagunda häradsting, hvilket visar, att det gällde detta Arnö och icke Bond-Arnö; ty då skulle fasta gifvits vid Trögds häradsting, och dessutom kallades detta gods från den tiden Biskops-Arnö, till skilnad från Bonde-Arnö. Sedermera tillhörde Arnö Uppsala domkyrka och var anslaget till erkebiskopsbordet, ända tills det indrogs till kronan, i kraft af Westerås beslut 1527. Att här uppräkna alla erkebiskopar, som sedermera innehaft godset, vore utan allt intresse; och må endast nämnas de, som förbättrat och förskönat detsamma och der vistats. Det uppgifves, att ofvannämnde Magn. Bosson först bebyggt Arnö till erkebiskopssäte; detta är troligt, men kan icke

styrkas; säkert är dock, att erkebiskoparne kort derefter bebodde Arnö. Hans efterträdare, Nils Allesson, och dennes efterföljare på erkebiskops-stolen, vistades här ofta, och har den förre härifrån utfärdat flera bref, äfvensom han härifrån började sin visitationsresa omkring stiftet 1302. Hans efterträdare hafva varit följande: Nils Kettilsson Hvite, som här upprättade sitt testamente 1314 och äfven dog här den 1 Juni s. å.; Olof Björnsson (Färla), som lade hela ön jemte Killinge i Håtuna socken med flera gods under erkebiskops-stolen och lät uppbygga ett stenhus på Arnö; Peter Filipsson (af Runby-slägten), som här byggde en »sakristia» af sten, och Hemming (Sparre), som gjorde sitt testamente 1351 på Arnö, der han ock dog den 15 Maj s. å. Flera erkebiskopar hafva sedan utfärdat bref, daterade Arnö, och Johannes Jerechini har uppbyggt trähus, enligt andra uppgifter 3 stenhus härstädes. Han rymde från Sverige 1419. Rörande de sednare katolska erkebiskoparne uppgifves, att Arnold Klemensson dog på Arnö 1434; Jöns Bengtsson Oxenstjerna vistades ofta här, som synes af hans bref, och Jakob Ulfsson (Örnefot) afsade sig erkebiskops-embetet genom bref, dateradt Arnö 1514; men han bodde der äfven sedan och ännu 1520, då gården under kriget med Danskarne sköflades af riksföreståndaren Sten Stures krigsfolk. Vid påsktiden nämnde år afsände Sture en ansenlig tropp från Stockholm sjöledes uppåt Mälaren, för att uppsöka fienden i trakten af Uppsala och under vägen dit anfalla och plundra erkebiskopsgården Arnö, hvilket grundligen verkställdes. Vid afresan derifrån togo de gamla erkebiskop Jakob till fånga och förde honom med, hvarefter han insperrades i Gripsholms kloster, der han dog 1526. Hans efterträdare, Gustaf Trolle, var egentligen den sista erkebiskop, som innehade Arnö; ty Trolles efterträdare, Johannes Magni Gothus, kom icke rätt i besittning af erkebiskops-stolens fästen och slott, och dessutom var gården då förstörd. I kraft af Westerås recess 1527 indrogs Arnö, likasom alla andra kyrkogods, till kronan, och tyckes det, som konung Gustaf och hans söner sedan haft godset för egen räkning, emedan de ofta vistades derstädes. Kon. Gustaf låg om hösten 1539 sjuk härstädes, och kon. Johan lät 1589 åter reparera och förbättra det gamla slottet, hvilket ännu qvarstår, ehuru mycket förändradt efter sednare tiders smak, och såsom sådant är det aftecknadt i Dahlbergs verk. Det äldsta erkebiskopliga slottet, kalladt Fasthus, tror man vara till grund och kärna redan uppfördt på 1320-talet af erkebiskop Olof Björnsson, och hans efterföljare hafva, efter hvad förut är berättadt, hvarken spart möda eller omkostnader till gårdens förbättrande; i sednare tider har, så väl före som efter reduktionen, icke något blifvit försummadt, som kunnat lända till godsets förkofran, hvarföre det nu är en bland de vackraste egendomar i Uppland. — Sedan Arnö under en tid af nära ett århundrade tillhört kronan, såldes det derifrån år 1622 till riksrådet Filip von Scheiding, som innehade det till sin död 1646. Han hade två söner, ståthållaren i Reval, Johan Kristoffer von Scheiding, och landtrådet Otto von Scheiding, hvilka blefvo friherrar 1653, och vid den förres död, 1685, utgick ätten; men om dessa ärfde Arnö efter fadern, är okändt. Snarare skulle man tro, att riksmarskalken grefve Jakob De la Gardie efter Filip von Scheiding blef innehafvare af godset, emedan han skref sig till Arnö, bland andra gods. Imellertid reducerades Arnö 1684, hvarefter det förvandlades till boställe för öfversten vid Lifregimentet.

Arnö, ett frälse-säteri i Nikolai socken och Jönåkers härad af Nyköpings län, är ett urgammalt gods. Under namn af *Arnedke* förekommer gården redan 1286. Den skänktes sedan 1453 af fru Ingeborg (Blå), riksrådet Matte Ödgislasons (Lilje) enka, till Franciskaner-klostret i Nyköping. Den synes på 1630-talet hafva tillhört dels slägten Sjöblad till Flättna i denna socken, dels Åke Tott på Rinkesta i Ärla socken. Arnö tillhörde 1658 riksrådet friherre Thure Sparre, 1685 hans brorson, Gustaf Sparre, och under förra hälften af 1760-talet friherre Magnus Larsson Fle-

ming och hans slägt. År 1763 egde generalmajor Sjöblads enka, Ulrika von Berchner, Arnö, som hon 1769 gjorde till fideikommiss för sin dotter, Juliana, gift med riksrådet Fredrik U. Sparre till Rossvik, och efter hennes död 1775 ärfdes fideikommisset af hennes son, F. A. U. Sparre, död 1812. Sedan gick godset genom flera händer inom slägten och tillhörde 1826 friherre Karl Berchner Sparre och 1851 Alexander Sparre.

Arnö gods, som har en vacker belägenhet nära Byfjärden, bestod 1852 af Arnö 2 mantal frälse-säteri, Gårdnäs 1 mantal, Flättna 1 mantal frälse-säteri och Brandthäll 1 mantal skatte-säteri; underlydande dessutom voro 14⅞ mantal inom socknen, 2¼ i Stigtomta, 2 i Runtuna och ½ mantal i Bergshammar.

Arnöberg, ett frälse-säteri i Arnö socken och Trögds härad af Uppsala län, har en vacker belägenhet på öns nordvestra sida. En sägen är gängse i orten, att här låg i fordna dagar ett fast slott, kalladt Arnöborg, uppbygdt till skydd mot främmande vikingar, som ofta härjade på Mälare-stränderna. I de äldsta handlingarna förekommer ofta ortnamnet Arnö och Arnöberg som herresäte, utan att läget utsättes. Det är således icke lätt att utleta, till hvilken ort en så benämnd gård hörer; gissningsvis torde man dock kunna anföra följande gårdar såsom de der kunna vara nu ifrågavarande Arnöberg. Ett Arnhö förekommer i ett bref af år 1268, hvarigenom lagmannen i Wermland, Höldo, gifver »så mycket han egde i denna gård» till Riseberga kloster, och ett Arnöberg, som biskopen i Westerås Israel Erlandsson (Engel) sjelf köpt för 80 mark penningar, gaf han, bland andra gods, 1317 till domkyrkan derstädes. Det är sannolikt, att dessa tvänne gårdar äro desamma som detta Arnöberg. I sednare tider förekommer slägten Schack som egare af gården. I Arnöbergs graf i kyrkan ligga en Bengt Aronsson, död 1494, Åke Bengtsson, död 1586, och Aron Bengtsson, alla af denna slägt och egare af Arnöberg. Den sistnämnde, Aron Schack, var krigsbefälhafvare mot Ryssland i konungarne Johan III:s och Karl IX:s tid och stupade i Dorpt 1601; han var gift med en af Näfve-slägten till Utö, förlagdt här i grannskapet. Derefter nämnes Bengt Nilsson Schack som egare till Arnöberg. Han hade en dotter Elin, som blef gift med konung Johan III:s köksmästare, Polykarpus Kopp, och med henne fick K. Arnöberg, som sedan öfvergick till deras dotter, Elisabeth, hvilken blef gift med ståthållaren i Wadstena län Jöns Nilsson, adlad Jacobsköld 1605.

Arnön. Icke obetydlig ö vid Wenerns norra kust, tillhörande (Wermlands) Karlstads län.

Arphus, ett frälse-säteri om ¼ mantal i Härads socken och Åkers härad af Nyköpings län, har en täck belägenhet vid Söderfjärden af Mälaren. Gården lärer först blifvit bebyggd af en Arp, egare till åtskilliga andra egendomar i orten, och har af honom fått sitt namn. Han var gift med C. Rosenhane. År 1685 egde G. Rosenhanes arfvingar gården och från 1706 en Grubbensköld; den kom sedermera under Bergshammar, tillhörde 1852 brukspatron Lars Gustaf von Celsing och nu kapten Ad. Hacksell. I äldre jordeböcker är Arphus antecknadt såsom ett oskattlagdt »gatehus»; har först vid extra roteringen år 1811 blifvit ansedt såsom ⅛ mantal och först i nyare tider blifvit satt i mantal till ¼, med säteri-frihet från Bergshammar i Fogdö socken.

Arpö, en ö i Blekinge skärgård, belägen i Listerby socken och Medelstads härad af Karlskrona län, består af ⅜ mantal frälse under Johannishus. Ön har inskärsfiske och en hamn för mindre fartyg. Här är ett af inloppen till Karlskrona, kalladt Arpösund.

Arrie, en socken i Oxie härad af Malmö län, har en areal af 1,527 tunnland. Marken är i allmänhet jemn, men på några ställen bergaktig och sandig. Rådande jordmånen är mylljord och lera. På skog är brist. Socknen innehåller 9⅜ mantal, tillsammans

med annexet $26^{11}/_{48}$ förmedlade mantal, och hade 1810 280, 1840 435 och 1856 407 invånare. Socknen har fast folkskola, med 1 examin. lärare. År 1856 besökte 27 gossar och 22 flickor skolan; för öfrigt undervisades 5 gossar och 6 flickor hemma; tillsammans 32 gossar och 28 flickor. Dessutom bivistade 5 gossar och 2 flickor söndagsskolan. Skolbarnens antal utgjorde således 67. — Arrie, moderförsamling, jemte Hököpinge, annex, utgöra ett regalt pastorat af 2:dra klassen. Kyrkan är belägen 1 ½ mil från Malmö. Adress: Malmö.

Arvas-fjäll. En del af fjällgränsen mellan Luleå- och Piteå-Lappmarker, vid 66° 40′ nordl. br.

Arvidsberg, en koppargrufva på säteriet Kåreholms egor i Rönö socken och Björkekinds härad af Linköpings län, är belägen i ett 12 famnar öfver Östersjön åt alla sidor sluttande berg. Hon lärer i urminnes tider varit bearbetad och är inköpt af egaren till Gottenviks grufva emot årlig frälseränta. Trenne stora dagöppningar, som af ålder funnits, och af hvilka en har 20 famnars djup, hafva blifvit afsänkta medelst bränning och icke genom sprängning. Malmgången sänker sig städse åt djupet, som år 1827 var nära 50 famnar, och under hela afsökningen har ingen anledning förekommit till dess utvidgande på bredden. Malmen är tämligen rik och af god beskaffenhet, ehuru mer än vanligt jernhaltig. Här brötos årligen 5- à 600 sk℔ malm; men under de sednaste åren hafva Gottenviks-grufvorna stått obearbetade.

Arvidsjaur, en Lappmarks-socken i Lappmarkens fögderi af Westerbottens län, har, jemte Arjeplogs socken, 4,903,023 tunnland, af hvilka 440,000 äro sjöar och kärr. Marken är mer jemn än i Arjeplog; men här och der höja sig äfven härstädes större berg, och landet är för öfrigt uppfyldt af sjöar, träsk, kärr och hedar. Socknen, som ligger 1,200 fot öfver hafvet, består af $14^{5}/_{8}$ mant. och hade 1810 971, 1840 1,556, då med Arjeplog, och 1856 ensam 944 invånare. Socknen har fast folkskola, som förestås af 1 examinerad lärare, och besöktes 1856 af 26 gossar och 24 flickor. Dessutom undervisades 201 gossar och 174 flickor hemma; tillsammans 227 gossar och 198 flickor. Häri inbegripes Maså kapell med särskild skola och lärare. — Arvidsjaur hade förut Arjeplog till annex, men är nu särskildt konsistorielt pastorat, tillhörande Westerbottens andra kontrakt af Hernösands stift. Kyrkan är belägen 14 mil nordvest från Piteå. Adr.: Piteå.

Arvika, en socken i Jösse härad af Karlstads län, innefattar, jemte köpingen, 48,091 tunnlands areal, hvaraf 8,880 äro sjöar och kärr. Marken är dels bergaktig, dels jemn, och rådande jordmånen är lera. Skog finnes till husbehof och på flera ställen äfven till afsalu. Socknen utgör $32^{1}/_{4}$ mantal och hade 1810 1,927, 1840 3,050 och 1856 3,604 invånare, utom köpingen. Socknen har en ambulatorisk folkskola, med 2 examinerade lärare. År 1856 besökte 186 gossar och 124 flickor skolan; för öfrigt undervisades 2 gossar i allmänt läroverk samt 121 gossar och 162 flickor i hemmet; tillsammans 309 gossar och 286 flickor. — Arvika köping med landsförsamlingen samt annexerna Gunnarskog, Elgå och Ny utgöra tillsammans ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Jösse kontrakt af Karlstads stift. Kyrkan är belägen $7^{3}/_{4}$ mil från Karlstad.

Arvika, en köping, belägen i ofvanstående socken, vid en vik af Glafsfjorden, Kyrkoviken kallad, $7^{3}/_{4}$ mil från Karlstad, erhöll privilegier d. 14 April 1811. Enligt kungörelsen af den 23 Dec. 1812, skulle den kallas *Oscarsstad*, hvilket namn dock, genom Kommerse-kollegii kungörelse af d. 26 Juni 1826, utbyttes mot Arvika. Köpingens läge är både vackert och ändamålsenligt. Den har, genom den numera segelbara By-elfven, gemenskap med Wenern, och emedan inga skrån eller korporationer här någonsin funnits, hade handeln och rörelsen ganska hastigt tilltagit och komma troligen att ännu mer förökas,

så att inflyttade personer hafva icke ångrat sin bosättning derstädes. Köpingen hade år 1840 549 och 1856 796 invånare. År 1855 funnos här 14 handlande och 110 handtverkare; fartygens antal var 5 om 88 lästers drägtighet, utom ett ångfartyg. Här är en fast skola, med 1 examinerad lärare. År 1856 besökte 45 gossar och 40 flickor densamma. För öfrigt undervisades 2 gossar i allmänt läroverk, 30 gossar och 26 flickor i enskilda skolanstalter, samt 8 gossar och 10 flickor hemma. Barnens antal var således 85 gossar och 76 flickor, tillsammans 161.

Asa, en socken i Norrvidinge härad af Wexiö län, innefattar en areal af 31,359 tunnland, hvaraf 4,030 äro sjöar och kärr. Har 580 fots höjd öfver hafvet. Den största sjön här i socknen är Asasjö, $^3/_4$ mil lång. En dalsträckning går från Asa gård till Kalfhult, $^1/_4$ mil. Jordmånen består hufvudsakligen af svartmylla, mindre af lera. Näringar äro åkerbruk, boskapsskötsel och något handarbete. Socknen innehåller $40^1/_2$ mantal, hvaraf $24^7/_8$ skatte, $2^1/_2$ krono och $13^1/_8$ frälse. Folkmängden var 1810 1,365, 1840 1,320 och 1856 1,891 invånare. Socknen har ambulatorisk skola med 1 lärare. År 1856 besökte 105 gossar och 80 flickor skolan, 16 gossar och 17 flickor undervisades i enskilda anstalter och 2 gossar och 3 flickor hemma; tillsammans 123 gossar och 100 flickor. — Asa är annex till Tolg konsistoriela pastorat, tillhörande Norrvidinge kontrakt af Wexiö stift. Kyrkan, belägen $^7/_8$ mil från Tolg och $3^1/_2$ norr om Wexiö, nybyggdes under åren 1805 till 1808, med torn af sten. Har 80 aln. längd och 20 aln. bredd inom murarna, med hvalf af gips. Öfverstelöjtnanten frih. Gust. Lejonhufvud, egare af Asa gård, har mycket bidragit till kyrkans byggnad, och någon har yttrat: »man kan nästan anse kyrkan som en ärofull minnesvård öfver honom». Han har ditskänkt altartaflan, af Hörberg, föreställande fariséen och publikanen. Hans porträtt ses i koret. Hans enka, J. Ehrenborg, har låtit uppföra ett rymligt grafkor af sten med koppartak, grundmuradt, öster om kyrkan. Öfver ingången ser man en dyrbar marmorsten med gyllene inskrift, hvilken antyder, att derinom hvila G. Lejonhufvud och J. Ehrenborg. Socknen är rik på fornlemningar, och detta förvånar ingen, som får veta, att Odins graf och Asgård ligga här i bygden.

Våra äldre fornforskare hafva mycket brytt sina hjernor, för att utforska, hvarest Odens Asgård legat. De hafva sökt den i himmelen och på jorden; men förgäfves, ända till vår upplysta tid, då en man stiger helt oväntadt fram och säger: Asgård ligger i Småland! Stode nu de gamla gubbarne upp, hvilka med sina spejareögon spejat kring hela vida verlden efter det skimrande Asgård, skulle de tro sig hafva i sin tid varit bra kortsynta. Gycklet för sig! Allt nog: den utmärkte, i fornsaker grundlärde Wieselgren, som genom sina utgifna snillrika historiska afhandlingar lagt grunden till en ny svensk historia om den äldsta tiden, hvilken förr eller sednare måste omskrifvas, har också väckt uppmärksamheten på våra stamfäders invandringar och bosättningar, på deras samhälls-inrättningar och yttre förhållanden till den öfriga verlden, annorlunda och mer sanningslikt än våra historieskrifvare förut mägtat göra. Här blir icke fråga om att framdraga de stora upptäckter, Wieselgren gjort under sina forskningar i källorna för vår äldsta historia, utan skola vi meddela endast hvad han säger om det nu ifrågavarande Asgård. Sedan han omtalat denna märkvärdiga bygd i allmänhet, yttrar han sig som följer:

»Denna ort är dock märkvärdigast för sina minnen, om också nästan urblekta. Dock är ingen ort i Skandinavien, som har mera anspråk på äran att hafva varit det skandinaviska Asgård, der invandringen från ett Asgård utom hafvet väl slagit till någon tid sina bopålar neder. Från Er. Dahlbergs till Er. Tunelds dagar var detta en obetviflad sak. Då sedan tviflet gällde allt, utom Uppsala- och Stockholms-nejdens minnen, der historiographien hade sitt egentliga hem, så blef det blott som ett gyckel anfördt, att Småland hade Odins graf och Eddans

Asgård, under det att få trosartiklar mindre skakades än den, att Odin varit en Sigtuna- eller Uppsala-bo. Tiden har nu vuxit ifrån den barnsligheten, att forskarens felsteg kunna vara en — patriotism. Men för att undvika skenet af detta fel, bör man ej vika tillbaka på forskningens bana. Vi anblicka Asa-nejden, ehuru ofullständigt. *Baggansås berg*, med 50 alnars brant och en källa vid foten, bär ännu en mythisk dimma öfver sig, som antyder sammanhang med forntima kult. I detta berg bodde fordom troll, som fiskade grodor och ödlor i källan, hvilken »fisk» de om nätterna stekte i böndernas eldstäder der nära. Man såg det, men dristade ej knysta. Efter någon tid kom en björnförare, som lånte hus i en stuga. Björnen låg öfver natten på stugans golf. Trollen kommo och kokte och stekte. Björnen brummade. Ett troll slog honom med sin näsduk. Då anföll han trollen så, att de måste fly. Sedan mötte ett troll bonden vid berget och frågade, om han ännu hade sin »kissa» (katt) qvar. »Sju sådana ligga på ugnen», svarade bonden. »Då komma vi aldrig igen», genmälte trollet. Sedan har man ej heller sett dessa fiskstekare. Detta »är sagan om Bagganssås Kissa». — *Hjortåsen* är största höjden i socknen. I *Bjurberget* säges fordom varit malmbrott. Vid *Hjerpebroar* på *Hisshults* egor är ett berg, med inhuggna figurer och bokstäfver, som, mossbelupna och mest utplånade, ej kunna dechiffreras. Traditionen är, att ett slag stått der mellan konung Odin och konung Hjerpe. Den sednare flydde och gömde sig i ett träd på detta berg; men Odins korpar visade Odin dit, och han sköt Hjerpen. Vi önska, att Finn Magnusen, C. Molbech och Forchhammer ville besöka detta ställe, mötte af 3 ledamöter ur vår Kgl. Witterh.- Hist.- och Antiqv.-Akademi, som ej kan underlåta att egna uppmärksamhet åt dylika föremål. Ynglinga-sagan synes hafva förvarat ett minne, som torde ega sammanhang med sägnen om Hjerpeberget. Konung Dag hade sitt möderne från ett konungarike söder om Svea land. Han var så vis, att han sjelf förstod sina offerpresters augurier (»förstod fogelskri»). Han egde en fogel — Sparf heter han här — som flög till åtskilliga orter och berättade kungen tidningar. Han flög en gång till Reidgötaland till en gård, som hette Wörva, der han flög på bondens åker och hemtade sig der mat. Bonden kom och slog sparfven ihjäl. Konung Dag blef illa vid och offrade sin egen son, för att få veta, hvad som tagit vid sparfven. Då inhemtades, att han var dräpen på Wörva. Sedan utrustade han en stor krigshär och drog till Götland. Och när han kom till Wörva, gick han upp på landet med sin här och härjade; folket flydde; men när de redo öfver Skiotans vad eller Wapnevad, kom en träl ur skogen på åbacken och med en hötjufva dräpte konungen. Folket vände nu hem till Sverige från sin »Österväg»; men kungens son Agne inföll i Finland, der nu en Froste regerade, klarligen det Finland, der en offerprestinna hette Hulda, då en Snö med dotter Drifva i Wisburs tid regerade i detta land. Med hänvisning till hvad förut är sagdt, drista vi förklara sannolikare, att strider mellan *Uppsala-kungen* och *Finvedsoch Wärends-kungar* af lika språk här äro vidrörda, än strider mellan den förre och Slaver-Finnar i nuvarande Finnland. Uppsala-kungen seglar till det land, Isländarne alltid ansett ligga *austr*, men uppträder i ett land med namn af svensk rot. Oden — Odenspresten i Asa? — har skjutit Uppsalakungens *spejare*, som i sagan blef en sparf, men i Asa-sägnen en hjerpe. Hvar hämdekriget stått, är svårt att af Ynglinga-sagans benämningar utleta. Dock synes fråga vara om så långt afstånd från Uppsala, att man seglade dit hellre än gick till fots. *Wörva* kan nog hafva tillbråkats eller vid afskrifningar uppkommit af *Ver-land* eller *Ver-ved.*»

Ofvanstående yttrande af en man, som ofta med klar och säker blick intränger i forskningens labyrint, är så eftertänkligt, att det icke bör förgätas af kommande tecknare af Sveriges äldsta öden, utan att dessa böra fast mer egna en särdeles uppmärksamhet åt det ur glömskans mörker framskymtande ljus, som författaren af Smålands Beskrifning

lyckats framkalla till upplysning af det förgätna Östmannarikets fordna öden. — Vi återvända nu till det nuvarande Asagård, för att ytterligare nämna några ord om dess fornlemningar och minnesmärken. På Asagårds egor är en höjd, kallad *Helvetesbacken*, — »ett hedniskt kultställe, som så benämnts af kristna», — men som kanske fått den sednare förändringen af namnet, emedan herren på Asa straffade sina arbetare för försummelser genom att ställa dem der att hugga ved. År 1669 träffade i denna backe nära gården ryttmästaren P. Ulfsparre ett hvalf, vid hvars öppnande mötte ett sken, likt en blixt, som strax utsläcktes. I hvalfvet funnos följande 5 fynd: En likkista, sammansatt af släta flintstenar; en lampa af lera, en hand bred, ej glaserad, lik dem, som funnits i Roma subterranea; en lucerna perpetuo lucens; en tvåeggad knif, bestående af flintsten till både skaft och blad, vid pass 1 ½ qvarter lång; ett blad af en annan knif af poleradt stål samt ett jern af ½ alns längd. Der funnos också förbrända ben. Det uppgafs enstämmigt af folket på 1600-talet, att Odin var här begrafven. En mängd grifthögar förekomma i Asa gårds norra gärde och en större grafhög i Asa bys gärde, kallad Odenskulle, samt en större bautasten i samma gärde. — Vid Kråketorps gård, ¼ mil från Asa, är en stenmur af 6 alnars tjocklek, 80 alnar lång och 20 bred, *Odinskrubban* kallad, äfven *Odins stall*. Krubban är säkert ett bonduttal af *Krypta*, som i medeltiden blef namn på ett slags tempelrum. I midten hafva några träd uppväxt. En sönderslagen runsten ligger vid Runstensbäck på Kråketorps soldattorps mark. Den är slagen i 8 stycken, och runor synas på dem alla, men icke de vanliga, utan sådana, som förekomma på stenar i Småland och Blekinge; man finner ett tydligt *Sugil* och ett *ven*, samt några enstaka runor. Ej kors, utan punkter skilja orden. Öster om Asasjön, gent emot Asagård, är en hög, kallad *Blothögen*, äfven *Odins graf*. Den ligger midt i en aflång fyrkant, hvilken 4 andra högar, 2 på hvardera sidan af sjön, bilda. Stenknifvar m. m. hafva funnits i dessa högar. Sägen går, att en guldvagn, som i klart väder synes å sjöbotten, körts ner här ur Odins stall. En gång var den nära att bli uppdragen; men tystnaden bröts, och vagnen sjönk åter. Adress: Wexiö.

Asa, eller **Asagård,** ett frälse-säteri i Asa socken i Norrvidinge härad af Wexiö län, är en urgammal, märkvärdig gård, som uppgifves såsom Odins första boningsort i Norden, och der en mängd fornlemningar förekomma, hvarom ofvan vid Asa sockens beskrifning förut är ordadt. Den äldsta kända egaren af gods i Asa är Måns Laghil, gift med Karin Ingasdotter, hvilka 1408 gåfvo gården till Nils Krok, »på det han skulle vara färdig i rikets tjenst, när herrskapet honom derom tillsäger.» Han är sannolikt stamfader för den redan vid år 1600 utgrenade slägten Krok. Sedan var Abjörn Jönsson (Hård) egare af gods i Asa, som ärfdes af hans dotter Bengta, gift med slottslofven på Kalmar slott, Olof Jöransson (Liljesparre), och kom gården sålunda till slägten Liljesparre. Gården ärfdes af hans son, öfversten Jöns Olofsson (Liljesparre) på Asa, som var gift med Ingeborg Gylta till Påtorp, med hvilken han hade sonen Arvid Liljesparre, assessor i Göta hofrätt. Denne introducerades på riddarhuset 1636. Han var gift med Agneta Brömsadotter Gyllenmärs. Sedermera innehade Arvids broder, stallmästaren Peder Liljesparre, Asa, till hvilken gård han äfven skref sig, jemte Westregård. Han var förlofvad med Gunilla Bjelke, då kon. Johan III gifte sig med henne. Som drottning gaf Gunilla sedan åt sin förra fästman sin kusin, Anna Lagesdotter Posse, till hustru. Egare under sednare tiden hafva varit generalmajoren H. Ulfsparre till Asa 1635, ryttmästaren Peter Ulfsparre 1669, kapten Joh. Abr. Ulfsparre 1669, grefve Löwen, öfverstelöjtnant von Vicken, öfverdirektören Mæchel; öfverstelöjtnant G. Lejonhufvud köpte Asa 1795, kammarherren frih. G. Lejonhufvud blef sedan egare 1827, gift med Ulrika Sofia Elisabeth Freytag, som efter mannens död 1848 innehade gården, hvilken ärfdes af sonen, Gust. Abr. Edv. Lejonhufvud, som nu är egare.

Asa har en vacker belägenhet midt emot Asa kyrka och nära Asasjö. Godset bestod 1828 af 3 mantal säteri, $2^3/_8$ rå och rör, $^1/_2$ frälse, $1^7/_8$ augm. skatte samt $^1/_8$ kronoskatte, eller tillsammans $7^7/_8$ mantal. Här äro 2:ne mjöl- och 2:ne sågqvarnar, af hvilka en af hvartdera slaget är skattlagd. Gården har en vacker karaktersbyggning, uppförd 1800 af öfverstelöjtnanten G. Lejonhufvud. Egendomens areal skall vara 20,000 tunnland, dock större delen skog.

Asa, ett gammalt fäste, som äfven är kändt under namnet *Eds* och *Edsholms slott,* eller *Grufö slott,* beläget vid Grumsfjärden i Wermland. Det bestod af flera våningar och var försedt med hvalf och källrar, hvarefter lemningar ännu synas. Man har trott, att det fått sitt namn efter Olof Trätäljas dotter, Åsa. I Engelbrechts tid hade slottet grymma fogdar, och då frihetskriget utbröt, satt der en fogde, som hette Herman Gisebad, icke bättre än sina föregångare, hvarföre Engelbrecht, genom väpnaren Peder Ulfsson, lät förstöra det, likasom alla andra dylika plågonästen. Eljest går bland allmogen i orten en egen berättelse om fästets förstöring. Enligt denna skall en fru, vid namn Rangela, som egde slottet och var girig och hård mot bönderna, belagt farten öfver slottsbron med en hög och obillig afgift. Detta förtröt bönderna, hvarför, efter aftal dem imellan, en gick upp på berget Edsbonden, under det en annan ställde sig på ett berg invid slottet, på andra sidan sundet, hvarefter följande samtal dem imellan skall hafva förefallit: »Kära granne, låna mig din kittel.» — »Hvad skall du med den?» — »Jag skall koka fru Rangela på Eds slott; ty hon tager för hög tull af resande.» — »Då skall du gerna få låna honom.» — Detta hördes till slottet, och dåvarande tidens vidskepliga tro på bergtroll föranlät fru Rangela att i hast inpacka sina dyrbarheter och förfoga sig från slottet. Hon led dock skeppsbrott i det efter henne kallade Rangelsundet eller Ransundet, hvarefter bönderna förstörde slottet. En väl beslagen jerndörr, som skall tillhört detta slott, säges blifvit satt för sakristian i socknens kyrka.

Asa-sjön. Sjö uti Småland, en af de öfversta länkarna i Helga-sjöns och Åsnens vattendrag, 500 Sv. fot öfver hafvet. Vid sjöns stränder ligga Asa och Tolgs kyrkor.

Asarum, en socken i Bräkne härad af Karlskrona eller Blekinge län, har en areal af 51,439 tunnland, af hvilka 3,430 äro sjöar och kärr. Socknen har många sjöar, man uppgifver 100; de största äro Björkesjön, Långsjön, Bysjön, Brogöl, Öjasjön och Tranmålasjön. Myån löper genom socknen och bildar Brogöl med flera sjöar. Marken är mer bergaktig än jemn; jemnast är den s. k. Strandbygden. Der äro lera och svartmylla den rådande jordmånen. Åt skogstrakten åter är jordmånen mycket svagare och består merändels af sand samt s. k. jäsjord. Skog finnes till husbehof. Åkerbruk är hufvudnäringen. Socknen utgör $77^3/_4$ mantal och hade 1810 4,398, 1840 6538, och 1856 7,361 invånare. Socknen har fast folkskola, med 5 examinerade lärare, och en ambulatorisk skola med 1 lärare, som icke tagit examen. Den förra skolan besöktes 1856 af 520 gossar och 480 flickor, den sednare af 10 gossar och 9 flickor. 49 gossar och 106 flickor undervistes hemma; således tillsammans 579 gossar och 595 flickor. 5 gossar och 4 flickor saknade undervisning. — Asarum är annex till Karlshamns regala pastorat i Listers och Bräkne kontrakt af Lunds stift. På Frisholmen är en kastellpredikant. Kyrkan är efter sin första byggnad ansenligen utvidgad. År 1697 tillbyggdes norra sidan och 1741 den södra, då äfven kyrkan undergick en betydlig reparation. — Socknen är tämligen rik på fornlemningar, minnen och naturmärkvärdigheter, i synnerhet vid Asarums by. Man har härledt byns och socknens benämning från As, Odins tillnamn, och för att göra detta sannolikt, har man påpekat tvänne andra i socknen belägna byar, Thorarp och Froarp, och har på detta sätt lyckats uppleta minnen efter Odin, Thor och Frej. En

folksägen åter förtäljer, att Asarum fått sitt namn af Assar, som här först upp-röjt en plats, ett rum, som han sedan bebyggde. Denne Assar skall vara begrafven i ett stenrör, beläget nordost om landsvägen, som går till Karlshamn. Vid Asarum by finnas några bautastenar, och har man der i en backe hittat en flintknif samt ett gammalt sigill med abbrevierad munkstils-inskrift: »Sigillum Haquini Presbyteri de Asarum», troligen en katolsk prest. I denna by är en förträfflig källa, kallad *Kungskällan*, emedan konung Carl XI skall hafva druckit ur densamma. Midsommaraftonen, äfvensom påföljande dag, samlas här en ansenlig folkmängd, för att, enligt gammal plägsed, dricka vatten och offra. Källan skall hafva fått sin ryktbarhet af följande händelse: En handskmakare, *Matthias Malm*, hade en son, som i sin barndom var blind. Alla föreskrifna läkemedel voro fruktlösa. Men en natt drömmer Malm, att någon rådde honom, det han skulle midsommarnatten i denna källa tvätta barnets ögon. Fadern följde detta råd, och sonen återfick sin syn. Derefter kom källan i stort rop. Händelsen skall tilldragit sig för omkring 130 år sedan. Sannolikt är källan dock en urgammal offerkälla, och den omtalade händelsen är säkert blott en af de nyaste tiders legender, som tjenat att upplifva de gamla. Imellan Asarum och staden, på Tubberyds mark, är en helsokälla, som blef först iordningsatt af en handlande Schay och var redan 1792 bebyggd till brunnsgästers begagnande. Icke långt derifrån ligger det s. k. *Penningeberget*, på hvilket är en ganska god källa. Till socknens märkvärdigheter räknas äfven *Naravalls kyrka*, som är ingenting annat än en ansenlig stenklippa, belägen sydvest från Asarum. Denna klippa är remnad ofvanifrån och nedigenom i 7 stycken, af hvilka det mellersta har utseende af ett torn. I dessa klippors refvor har man i ofredstider förvarat sina bästa lösören. — *Hakebäck*, som skiljer Asarum från Tingsås socken i Wexiö län, bibehåller minnet af det gamla namnet Hake; Hakestad, Hakerör och Hakeqvarn kallas några deromkring belägna ställen. Historien omtalar en Hake, som varit konung öfver Skåne, Blekinge och en del af Småland. — Vid hemmanet Jordgöl finnes ett berg, kalladt *Blåkullen;* vid den sidan af berget, som gränsar till Brogöl, är det ganska brant och liknar en ättestupa. Kanske detta berg fordom varit ett offerställe; ty icke långt derifrån har man funnit flintknifvar, som brukat begagnas vid offren. Adress: Karlshamn.

Asarum. Gästgifvaregård invid Asarums sockenkyrka i Bräkne härad och (Blekinge) Karlskrona län; skjutsar till:

Hästeryd, i vester	½	mil.
Hökadahl, norr	1	»
Möllögården, nordvest . . .	1	»
Tränsum, öster	1	»

Asby, en socken i Ydre härad af Linköpings län, har en areal af 27,772 tunnland, af hvilka 6000 äro sjöar och kärr; socknen är ett bergigt land med många sjöar, af hvilka sednare Sommen är den största, och de större bland de öfriga äro Backlångan, Skärsjön, Gransjön, Tången, Wålen, Svensbosjön och Winningen. Söder om Sommens fjärdar, Asby- och Wi-fjärdarna, mellan hvilka bildas en ganska vacker halfö, kallad Asby udde, finnas små vattendrag med lutning mot Sommen; åt vester och norr gå äfven små vattendrag. Den stora sjön har ute på fjärdarna betydligt djup, inuti vikarna mindre. Asby-fjärdens inre hörn genomstrykes af en sandås, der kallad Spikudden, som, ganska hög och långsträckt, men smal och brant, fordom öfverallt beväxt med tallskog, följer vestra stranden från Torpa och sedan fortgår åt sydost till Sund under namnet Hjortåsen. För öfrigt äro Sommens stränder i allmänhet tämligen stängda af berg och skogsmark, och Asby udde upptages i midten och vid vestra stranden af ej litet höga åsar eller berggrupper; östra stranden är jemnare, likasom trakten från Asby-fjärdens inre ända åt nordvest intill Torpa. Längre in från stora sjön är i allmänhet bergländig mark. Särskildt nämnas höjderna Kittelberget, med ortens märkligaste jättegryta, Grums-, Thors-, Ufve- och Hörkulle-bergen, alla

söder om Asby-fjärden, samt på Asby udde Skälleberget, Kaptensbacken och Majdalsbergen m. fl. Rådande jordmånen är å bergen, der dessa äro jordbetäckta, sandmylla eller sand, i dalarna mest sandmylla, öfverallt besvärad af klappersten; svagt lerblandad är jorden blott på Asby uddes östra strand. Åkerbruket har i Asby fått större utsträckning, särdeles i socknens östra hälft, än i häradets flesta andra delar; ängsbruket och boskapsafveln stå ej lägre; men skogsbruket har aftagit genom för mycket anlitande af skogen, och många hemman hafva redan obetydlig tillgång. Slöjd, fiske, med flera binäringar äro med hela häradet gemensamma. Socknen utgör 76½ oförmedlade och 63½ förmedlade mantal, hvaraf 23½ skatte, 3¼ krono och 36¾ frälse. Deribland finnas en mängd säterier om 1 mantal, blott ett om 3, tillhöriga dels ståndspersoner, dels bönder; öfriga hemman höra mest till allmoge. Folkmängden var år 1810 1,376, 1840 1,620 och 1856 1,736 inv. Socknen har en ambulatorisk folkskola, som förestås af 1 examinerad lärare och 1856 besöktes af 73 gossar och 44 flickor. Dessutom hade 1 gosse undervisning i allmänt läroverk, 2 gossar i enskild skolanstalt, medan 62 gossar och 88 flickor erhöllo undervisning hemma; hela skolungdomen utgör således 139 gossar och 132 flickor.

Asby har sannolikt utgjort af gammalt och utgör ännu ett särskildt konsistorielt pastorat af 1:sta klassen, tillhörigt Ydre kontrakt af Linköpings stift. Kyrkan, belägen 8¾ mil från Linköping och 3¾ från Ekesjö, skall varit helgad åt Jungfru Maria, således från katolska tiden till en del; men hon är tillbyggd 1687 af trä på norra sidan och 1718 på den södra. År 1513 utfärdade biskop H. Brask ett aflatsbref för kyrkan. Hon har flera adliga grafminnen från 1600- och 1700-talen, och ligga här, bland andra, begrafna kapitenen Göran Rääf till Sånna, död 1680, löjtnanten vid Östgöta infanteri Lennart Rääf, blesserad i slaget vid Helsingborg den 28 Febr. 1710, död samma år, och Esbjörn Svensson af vapen. Socknen kallas i handlingar från 1300-talet, deruti äfven en mängd gårdar äro nämnda, *Aasby* och *Asby;* man har härledt detta namn från As, Oden; men troligare är, att det kommer af den höga ås, som går genom socknen. Denna socken är sannolikt en bland häradets äldsta bygder, hvilket synes af dess fornlemningar; och att den tidigt blifvit bebyggd med en mängd herresäten, intyga äfven sednare förhållanden. Dessa kommo dock sedan under katolska tiden till kyrkliga stiftelser, och det är förvånande att erfara, det nära en tredjedel af denna sockens jordegendom var i presternas och klosterfolkets händer: af 74½ hemman, hvaraf socknen bestod, tillhörde då, enligt en gammal jordebok, 12½ kyrkliga inrättningar, 5 Wadstena kloster och 3 Skeninge kloster. Vid reformationen återföllo många af dessa hemman till kronan, men största delen till gifvarnes slägtingar, och redan i början af 1600-talet hade nästan hela socknens jordegendom öfvergått i adelns händer, hvaraf mycket dock indrogs vid reduktionen; inom socknen finnas ännu 8 säterier och 3 boställen, hvilka sednare troligen före reduktionen äfven varit adeln tillhöriga. Ännu större bevis på att kyrkorna i landsbygden blifvit begåfvade med en mängd hemman, är Hagby kyrka i Uppland. Redan år 1220, och troligen långt förut, egde denna kyrka hemman i alla gårdar och byar inom socknen till ett antal af 13, utom i en enda gård, och dessutom hade hon många hemman i kringliggande socknar, hvarå påfven Honorius III gifvit sin skydds- och stadfästelsebulla, daterad Lateran den 31 December nämnde år. — Af fornlemningar och minnen må nämnas följande: grafhögar, större och mindre, finnas på flera ställen, såsom vid kyrkan och vid Norrby säteri samt på Asby-uddens östra strand; stensättningar förekomma äfven på några ställen, men inga märkliga. På Tångarps egor ligger ett berg, *Kittelberg* kalladt, som har trenne jättegrytor, hvilka äro invändigt mycket släta. Den största har 1¾ alns diameter och 2 alnars djup; de öfriga äro något mindre. På sätesgården Norrbys egor är en källa, förut kallad Hålken,

nu Adolfs helsokälla, hvars vatten man anser vara af samma kraft som Medevis. Fordom bedrefs här mycken vidskepelse. År 1815 märktes vid Aspa och andra ställen ett jordskalf, sträckande sig vidare till Wimmerby-trakten. Af de 8 säterierna komma följande att under sina namn beskrifvas: Norrby, Redeberg, Sångarp, Sånna, Alarp, Ekäng och Södra Måla eller Briteberg. Adress: Linköping och Kisa.

Asige, en socken i Årstads härad och Halmstads län, har en areal af 12,497 tunnland, af hvilka 5,091 höra till Halmstads härad, men resten till Årstads. Socknen är i allmänhet en mager trakt, som likväl delas i slättbygd och skogsbygd, hvilka begge till stor del äro ljungbevuxna och föga fruktbärande. Rådande jordmånen är en blandning af sandmylla, grus och mojord. Skogarne äro illa medfarna och gifva knapp tillgång till invånarnes behof. Näringar äro åkerbruk, men föga lönande, och någon husslöjd. Socknen innehåller $20\frac{1}{5}$ förmedlade mantal. Af dessa $20\frac{1}{5}$ mantal tillhöra $15\frac{3}{8}$ Årstads härad och $4\frac{33}{40}$ Halmstads. Invånarnes antal var 1810 545, 1840 854 och 1856 919 personer. Socknen har ambulatorisk folkskola, med 1 examinerad lärare. År 1856 besöktes den af 40 gossar och 33 flickor. Årstad och Asige äro hvardera delade i 4 skolrotar. Det är egentligen intet tredskande hos föräldrarne; men de fattigare bland dessa tvingas af behofvet att anlita barnens arbetskrafter och hålla dem från skolan. 2 gossar och 1 flicka voro döfstumma och saknade undervisning. — Asige är annex till Årstads regala pastorat i Halmstads kontrakt af Göteborgs stift. Kyrkan, belägen $1\frac{3}{4}$ mil från Falkenberg, är 45 alnar lång och 12 bred. Här finnas tvänne taflor, målade i olja af icke oskickliga konstnärshänder. Den ena, som utgör altartafla, föreställer den korsfäste Försonaren, och under ligga alla de pinoverktyg, som varit begagnade vid korsfästelsen; den andra föreställer en moder med sitt barn i famnen och anses vara målad uti Italien. Kyrkan är byggd på Asige Hed, och omgifves af denna märkvärdiga heds fornlemningar och minnesvårdar, hvarom vidare nedanföre. Adress: Falkenberg.

Asige Hed, en ödslig ljunghed i Halland, som fått sitt namn af ofvanbeskrifna Asige socken, inom hvars område en del af heden ligger. Den har en ganska betydlig utsträckning samt en deremot svarande bredd och omgifves af högre och lägre bergsryggar. Här ligga i mängd till en del betydliga grafrör; men i synnerhet ådraga sig tre uppresta stenar den resandes uppmärksamhet. De äro nästan fyrkantiga och hålla från 2 fot 6 tum till 3 fot på hvarje sida och 12 fot 6 tum i höjd. Två af dessa stenar stå endast 7 fot från hvarandra, den tredje, 120 fot längre bort, har haft på 8 fots afstånd jemte sig en sten, hvilken nedfallit och håller i största bredden 8 fot och 15 fot 6 tum i längd. Hvarje af dessa stenar har vid sig ganska vida, men låga jordkullar. Den östra högen, hvarå ena stenen kullfallit, är ganska märkbar; de vestra deremot hafva blifvit betydligt skadade genom vägens anläggande deröfver. Längre åt söder och icke synnerligen långt härifrån, nära Asige kyrka, höja sig, på båda sidor om vägen, större och mindre grafhögar. Här finnas äfven några större och mindre bautastenar, af hvilka en tyckes för icke länge sedan hafva blifvit af skattgräfvare omkullstörtad. Längre fram och icke långt från Getinge kyrka stå till venster om vägen på sluttningen af en ansenlig landthöjd jemväl några bautastenar; här märkes äfven en domring. Vi återvända till Asige Hed, som kringsväfvas af en sorglig fornsaga. Här är nämligen ett af de många ställen, som muntlig öfverlemning och bibehållna minnesmärken bestämma såsom skådeplats för Hagbarths och Signes eller Habors och Signilds olyckliga äfventyr. I denna trakt ligger Sigardsberg, som för mer än ett halft århundrade tillbaka hade tydliga lemningar efter gråstensmurar, och derunder Sigards- eller Signes-stad. Här hafva fordom stått bautastenar, minnesmärken, såsom man tror, efter Sigars kämpar. Signes bur är en aflång fyrkant, som

fordom liknat en tomtplats, och Signes källa ligger nära härintill. De två höga bautastenar, vi här sett bredvid vägen, kallas, liksom de två andra, Habors stenar eller galge. En ganska ansenlig ättehög bredvid vägen emellan Asige och Åhrstad heter Habors hög. — Man har länge tvistat om stället för denna af Saxo omtalade sorgliga tilldragelse, och utom i Halland, det nu nämnda, uppgifvas i Uppland vid Håtuna minnen efter Habor och Signild och i Nerike ungefär på samma sätt. Det sannolika är, att hela händelsen är en dikt, — men en skön dikt. — Vid Håtuna kommer sagan att berättas vid beskrifningen af dervarande minnesmärken.

Asjöberget. Berg i Södermanland, 277 fot högt, beläget på södra gränsen af det s. k. Enhörna-landet, hvilket innefattar Öfver- och Ytter-Enhörna socknar.

Ask, en socken i Aska härad af Linköpings län, har en areal af 1,967 tunnland, hvaraf blott 10 äro sjöar och kärr. Medlersta delen är en slätt med några kullar, den södra en nästan jemn skogsmark; i norr börjar en något betydligare höjd, hvars fortsättning inom Ekebyborna socken bildar Djurgårdsudden vid Boren. En liten bäck går från Winnerstad snedt genom slätten mot nordvest till Ekebyborna, en östligare gren dertill följer nästan gränsen till samma socken. Rådande jordmånen är sandblandad lera, utom vestra delen af socknen, som eger ren lera. Hufvudnäringen är åkerbruk. Socknen innehåller $16^3/_4$ oförmedlade och $13^3/_4$ förmedlade mantal, hvaraf $7^1/_4$ skatte, $1^3/_4$ krono och $4^3/_4$ frälse. Folkmängden var 1810 254, 1840 306 och 1856 309 personer. Socknen har fast folkskola, som 1856 besöktes af 6 gossar och 3 flickor; 8 gossar och 10 flickor undervistes hemma; tillsammans 14 gossar och 13 flickor. Se vidare vid modersocknen Ekebybornas beskrifning. — Ask är nu annex till Ekebyborna, hvilken ligger i Bobergs härad och tillhör Aska kontrakt af Linköpings stift, som det af ålder varit; men år 1558 lades Ask till Winnerstad i samma kontrakt, hvarifrån det återtogs 1578 och lades åter till Ekebyborna, kom ånyo till Winnerstad 1601 och hörde dit till 1699, då det åter lades till Ekebyborna, hvilket sedan den tiden fortfarit. Kyrkan, som ligger $1^1/_2$ mil från Wadstena och $1^1/_4$ från Skenninge, skall, enligt sägen, vara den äldsta och fordom den enda i nuvarande Aska härad, och, att döma af hennes byggnadsstil och ofantligt tjocka murar, skulle man kunna förledas att tro denna sägen. Imellertid är säkert, att kyrkan är mycket gammal, uppbyggd med $2^1/_2$ alnars tjocka murar af huggen kalksten, inuti fyllda med stengrus, och försedd med ett torn vid östra gafveln, af lika bredd med kyrkan. Detta torns mur mot kyrkan genombröts i sednare tider, så att kyrkan blef tillökt med nuvarande chor. I äldre tider lärer kyrkan blifvit afbränd af Danskarne och efter branden stått öde så länge, att enbuskar och träd uppväxt i murarna. I kyrkan finnas inga märkliga minnesmärken; endast några gamla bildverk äro der förvarade. Enligt sägen, hafva Danskarne i kon. Erik XIV:s tid afbränt alla hemmanen i Ask, undantagande 2:ne frälsehemman, af hvilka vid det ena, som lydt under Ulfåsa och legat i Wedemo, ett märke varit tecknadt på skorstenen. — Utom obetydligare fornlemningar, som förbigås, är i en åkerlycka, ett litet stycke sydvest från kyrkan, en uråldrig stensättning, hvaraf 6 stenar nu stå qvar. Denna stensättning kallas vanligen *Tingskrets;* men då urnor med brända ben blifvit funna inom ringen, tyckes densamma snarare vara en grafplats. — Ingen betydlig sätesgård finnes i socknen. Adress: Motala.

Ask, en socken i Onsjö härad af Malmö län, har en areal af 5,601 tunnland, hvaraf endast 3 äro sjöar och kärr. Marken är nästan öfverallt jemn, men dock på åtskilliga ställen stenbunden. Rådande jordmånen är lera. Någon bok- och ekskog finnes. Hufvudnäringen är åkerbruk. Socknen består af $16^5/_{16}$ mantal, hvaraf 11 krono och $1^1/_3$ utsockne-frälse, jemte mindre lägenheter och 6 gatuhus; likväl anmärkes,

att uppgifterna äro mycket olika. Innevånarnes antal var 1810 616, 1840 740 och 1856 934 personer. Socknen har fast folkskola, med 1 examinerad lärare. År 1856 besöktes den af 29 gossar och 18 flickor; dessutom undervisades 5 gossar och 1 flicka i enskilda läroanstalter samt 29 gossar och 46 flickor i hemmet; tillsammans 63 gossar och 65 flickor. 5 gossar och 8 flickor begagnade söndagsskolan. — Ask är annex till Konga regala pastorat i Onsjö kontrakt af Lunds stift. Kyrkan är belägen $2^3/_4$ mil från Landskrona. — Inga betydliga egendomar. Adress: Landskrona.

Aska, ett härad i Linköpings läns åttonde fögderi, ligger utmed stranden af Wettern och dess östligaste bugter, från Wadstena-viken till Nerikes gräns, och omgifves i sydvest af Dals härad, i söder af Göstrings, i öster äfven af Göstrings och Bobergs härader samt sjön Boren, i nordost af Finspångs, i norr af Sundbo härad. Häradet, som ligger 330—380 fot öfver hafvet, har en areal af 75,098 tunnland, af hvilka 3,435 utgöra sjöar och kärr, och innefattar 310 förmedlade mantal, hvaraf $208^5/_{20}$ skatte, $34^1/_8$ krono och $68^5/_8$ frälse, omfattar följande socknar och socknedelar: en mindre del af Strå och en större del af St. Per samt hela Orlunda, af Dals kontrakt; hela Hagebyhöga, Fifvelstad, Westra Stenby, Styra, Hvarf, Ask, Winnerstad, Motala och Nykyrke samt halfva Ekebyborna, af Aska kontrakt; mindre delar af Hof och Bjälbo samt halfva Allhelgona, af Göstrings kontrakt, samt en del af Krigsberg inom Gullbergs och Bobergs kontrakt, men allt inom Lysings, Dals och Aska fögderi. Detta härad är således ett af dem, som särdeles fullständigt visa olikheterna i kyrklig och civil indelning.

Aska, ett kontrakt i Linköpings stift, utgöres af följande pastorater: Ekebyborna och Ask; Winnerstad och Motala; Westra Stenby; Hagbyhöga och Fifvelstad; Westra Ny eller Nykyrka, samt Hvarf och Styra. Se Aska härad.

Aske, ett frälse-säteri i Håtuna socken och Håbo härad af Uppsala län, beläget nära $^1/_4$ mil från Mälaren, der segelleden mellan Stockholm och Uppsala går fram, $4^3/_4$ mil från förstnämnda och $3^1/_2$ mil från sistnämnda stad. Gården är ett urgammalt herregods, som nämnes redan på 1200-talet. En Bengt Mattsson till Ask gaf jord till Sko kloster genom bref, dat. Ask 1274, och en annan, Rörik Mattsson till Ask, troligen den förres broder, testamenterade gods i Skällnora till Uppsala domkyrka 1276. I de handlingar, hvaruti denna gård Ask förekommer, säges dock icke, hvar den är belägen; men det är påtagligt, att den legat i Uppland, och der finnes ingen annan gård af samma namn. Säkert är, att det Aski, som domprosten i Uppsala Andreas (And) 1315 testamenterade till sin brorsdotter Rangborg (And) och hennes man, riksrådet Arnvid Göstafsson (Sparre) till Wik, är detta Aske, äfvenså den gård af samma namn, som Hemming och Finvid bebodde, då de underskrefvo ett fastebref på Håtuna ting 1324. Häraf ser man, att de gamla befryndade slägterna And och Brunby-ätten i äldsta tider egt Aske, och kanske deras efterkommande äfven innehaft gården. Sedermera förekommer icke Aske i handlingar förrän i början af 1600-talet, då fru Beata Oxenstjerna egde det. Derefter tillbytte sig riksrådet Axel De la Gardie Aske gård, utom en fjerdedel, som grefve Jakob De la Gardie köpte, och efter dem kom godset till drottning Christinas råd, Joh. Paulin Olivecrantz, död 1707, derefter till krigsrådet Walrave, kammarrådet Braunerhjelm och landshöfdingen Drufva. Landshöfdingen grefve Karl Wilh. Lejonstedt tillbytte sig egendomen 1760 och sålde den till sin måg, majoren Ingelotz, hvarefter friherre Erik Johan Fleetwood köpte gården 1792 och sålde den åter 1799 till brukspatronen Gustaf Sehmann och dess fru, Anna Joh. Tham, hvilkas barn, efter faderns död den 1 Jan. 1855, godset genom arf tillföll; och är nu sonen, protokolls-sekreteraren Karl Gustaf Sehmann, för närvarande dess disponent.

Brukspatron Sehmann var en af

Upplands utmärktaste landthushållare. Under mer än ett halft århundrade hade Aske varit i hans hand, och denna egendom var, då han tillträdde den, i ganska stort förfall; men genom hans verksamhet och drift blef den försatt i det goda skick, att den nu är en af de vackraste, fördelaktigaste och bäst skötta inom hela orten. Han hade under sin verksamma lefnadstid dock icke uteslutande egnat sin omtanka åt egendomens iståndsättande och förbättrande i ekonomiskt afseende, utan äfven skänkt sin uppmärksamhet så väl åt dess omgifningars förskönande som åt dess bebyggande, i hvilket allt råder mycken smak, förenad med nytta. Han, som redan tidigt efter egendomens erhållande företog ombyggnader och nyanläggningar, lyckades att på sin höga ålder få njuta skuggan af den utaf honom ordnade vackra parken, äfvensom att ega medvetandet af att vid sjelfva hufvudgården ingen byggnad finnes, som icke genom hans försorg blifvit uppförd. Corps de logis, af sten, bygdt 1805—1808 och bestående af två våningar och rez de chaussée, ligger högt på något afstånd från sjön, med vidsträckt utsigt öfver den kringliggande nejden och en del af egorna samt har en ren, särdeles smakfull stil. Från gårdssidan inträder man genom en med arkader försedd peristil uti den midt i huset belägna förstugan, som höjer sig genom begge våningarna samt erhåller belysning uppifrån genom en ofvan kupolen på taket anbragt glaskupa. Statfolksbyggnad, orangeri och ladugård äro äfven uppförda af sten; derjemte finnes tegelbruk, beläget vid sjön, samt vatten- och sågqvarnar, allt anlagdt af samma egare.

Aske gods, med underlydande hemman Sundby, Tjusta, Skrånsta, Westtibble m. fl., belägna i Håtuna och Tibble socknar, består af tillsammans $11\frac{7}{8}$ mantal säteri, frälse och skatterusthåll, med 2,600 tunnl. jord, deraf något mer än 1,400 tunnland utgöra skog, björkhagar och backar, deruti inberäknade $33\frac{1}{2}$ tunnland trädgård och park, omkring 152 tunnl. fördelade på 19 jordtorp, det öfriga åker och äng under eget bruk. Efter den plan, som är afsedd att följas för åkerbrukets bedrifvande med nioårig cirkulation, beräknas höst- och vårutsädet af särskilda slag till minst 250 tunnor, utom jordfrukter; höfångsten i medeltal årligen till 1000 parlass, oberäknadt hvad som användes för grönfodring i ladugården till 70 à 80 kor, 30 par oxar, 30 st. hästar, jemte småkreatur. — Skogen är nyligen uppmätt och indelad i trakthuggning på 100 års återvext.

Askeby, en socken i Bankekinds härad af Linköpings län, har en areal af 3,263 tunnl., hvaraf blott 20 äro sjöar och kärr. Mellersta delen, utefter socknens hela längd, är en slätt med spridda kullar och backar; vid vestra gränsen finnas något mer sammanhängande höjder, och ännu mer sammanhänga höjderna på den östra. Båda höjdsträckningarne äro yttersta utskott af de åsar, som skilja häradets olika vatten. Mellan dem båda sluttar socknen dels åt norr mot den å, som från sjön Teden i Örtomta socken rinner till Roxen, dels åt söder mot sjön Flären, äfven hörande till samma vattendrag. Rådande jordmånen är dels lera, dels svartmylla, dels lättare sandblandad lera. Hufvudnäringen är åkerbruk med någon boskapsskötsel; äng och bete saknas ej, men skog nästan alldeles. Socknen innehåller $39\frac{5}{8}$ oförmedlade och $42\frac{3}{8}$ förmedlade mantal; det mesta eges af bönder. Folkmängden var 1810 527, 1840 677 och 1856 717 invånare. Socknen har fast folkskola, med 1 examinerad lärare. År 1856 besöktes den af 23 gossar och 18 flickor; 5 gossar och 7 flickor erhöllo undervisning hemma. Tillsammans 28 gossar och 25 flickor, således skolbarnens antal 53.

Aschaby, *Askaby* förekommer såsom kloster redan före år 1174, sedermera åtminstone från 1300-talet såsom kyrkosocken med egen kyrkoherde, dock sannolikt under klostrets patronrätt. I sednare tider har socknen från år 1555 till 1581 varit annex under Wårdsberg, men derpå utgjort och utgör nu ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen, tillhörande Bankekinds kontrakt af Linköpings stift. Kyrkan, belägen $1\frac{1}{4}$ mil från Linköping och 3 mil från

Norrköping, utgöres af en äldre del, åt vester till, af gråsten, i rundbågsstil, och en yngre, åt öster, af tegel, i spetsbågsstil. Den förstnämnda vestra delen, nära 100 fot lång utantill och 33½ fot bred, består af ett skepp med 4 korshvalf af tegel, med 4⅓ fot tjocka yttermurar och 5 smala fönster, 10 alnar högt från golfvet, samt ett torn i två afdelningar ofvanpå hvarandra, med 6 fot tjocka murar; öfra afdelningen har varit ett bönkapell. Ännu en tredje afdelning högst upp har äfven funnits, men lärer nedrasat genom vådeld 1609 och ej blifvit återställd. Både torn och skepp synas vara redan från 1100-talet. På södra sidan är en utbyggnad, äfven af gråsten, fordom troligen altarchor. I öster har funnits ett högchor, i hvars ställe år 1418 uppfördes ofvannämnda yngre del af kyrkan, bestående af två qvadrater och tresidig altarvägg, äfven med hvalf och 9 fönster; hela dess längd är 57 fot, bredden 28½. Slutligen finnas på norra sidan af både den äldre och yngre byggnaden flera utbyggnader, såsom vapenhus och sakristia. Man vill påstå, att fordom vid gudstjensten klosterfolket har haft sina platser i den östra delen, den öfriga församlingen i den vestra. Nu begagnas en del af den sednare till sockenmagasin, tornet till förrådshus och källare; det öfriga är särskildt afstängdt och begagnas som kyrka. Kyrkan har haft olyckan att fyra gånger förstöras af brand, nämligen år 1537, tillika med klostret, af vådeld, 1567 härjad och uppbränd af Danskarne under kriget, samt genom vådeld åren 1609 och 1700. Bland kyrkans minnesmärken torde följande förtjena nämnas. Här hafva blifvit begrafna riksrådet och lagmannen i Wärend Nils Sigtrudsson (af gamla slägten Natt och Dag), död 1299, samt flera af slägterna Tott, Sparre, Kagg och Pil. Kyrkoherden härstädes, Abraham Aschanius, har under choret sin graf. När denna uppmurades, skall man funnit stycken af en hästhud i jorden, och sägnen är, att en person, som stupat i en drabbning, varit svept i och begrafven med denna hud. Bland kyrkans dyrbarheter är en märklig gammal förgylld silfverkalk med munkstilsinskrift: »Jhesus-oretur pro thordone bonde röriksson milite qui fecit hunc calicem parari ad honorem beate birgitte». Utmed den äldre kyrkodelens södra sida finnas obetydliga lemningar af klosterbyggnaden, äfvensom af den mur, som omgifvit dess trädgård, hvilka omnämnas särskildt här nedan. — Fornlemningar förekomma här i socknen af de mer vanliga, såsom grafhögar och stensättningar, men icke särdeles märkliga, utom en stensättning i Juby bys gärde. Den består af 9 i cirkelform lagda stenar med en stensatt grop midtuti, troligtvis ett gammalt tingsställe. Vid det vattendrag, som går härigenom från Flären, ligger en större runsten, som likväl är mycket skadad. — Af Askeby sockens gårdar har naturligtvis en betydlig del under katolska tiden tillhört klostret, nämligen 29 af 39⅛ enligt 1700 års jordebok, och Wadstena kloster egde äfven här en gård, hvilka gårdar utan tvifvel indrogos till kronan genom Westerås recess 1527. De flesta torde sedan tillfallit adeln i förläning eller som donationer, emedan på 1600-talet ungefär hälften af socknens egendomar varit i adelns besittning, men till en del åter gått ifrån densamma vid reduktionen. Nu finnes icke något säteri inom socknen. År 1775 grundades här ett sockenmagasin, som 1815 var det betydligaste i Östergötland. Adress: Linköping.

Askeby, fordom *nunnekloster*, beläget i förenämnde socken, der lemningar efter detsamma ännu finnas vid kyrkan. Det säges, att detta kloster skall vara anlagdt 1167 af konung Karl Sverkersson, hvilket dock är obestyrkt; men det förekommer före 1174 som nunnekloster. Dessa nunnor tillhörde Cistercienser- eller Bernhardiner-orden, hvilken hade omkring 20 kloster i Sverige, dels för munkar, såsom Alvastra, Nydala och Warnhem, dels för nunnor, såsom Wreta, Askeby, Byarum, Gudhem, Skokloster, Fogelö och Riseberga. Alla dessa voro stora och rika, och att Askeby var ett af de rikaste, intygar, bland andra handlingar, påfven Lucius III:s år 1174 utfärdade bref, hvaruti

han förunnade klostret skydd och stadfästelse på dess gods. Klostret var rikt begåfvadt med 78 gårdar ensamt i Östergötland jemte 2 qvarnar och 4 tomter i Norrköping, förutan många hemman, utjordar och fisken i andra orter inom landet, hvilka tid efter annan genom gåfvor, köp och byten tillfallit klostret, och 1350 hade det äfven patronat-rätt i St. Olofs kyrka i Norrköping. Vid Askeby klosters stiftande lärer första uppsättningen af nunnor blifvit ditflyttad från Wreta moderkloster. År 1378 öfvergick en stor förödelse klostret genom eldsvåda. Det uppbyggdes dock åter genom regeringens och enskilda personers frikostiga penningebidrag. Samma år olyckan inträffade, utfärdade konung Albrecht ett påbud om 1 örtug penningar af hvar och en svensk medborgare, »som åt sitt eget bröd», till klostrets upphjelpande, och genom riksdrotset Bo Jonsson Grips och andra rika personers frikostighet kom klostret åter snart i godt stånd. Sedan inträffade reformationen, då klostren, tillika med all annan kyrkans tillhörighet, indrogos till kronan i kraft af Westerås recess 1527. Detta öde träffade naturligtvis äfven Askeby; men nunnorna fingo likväl stadna qvar flera år derefter; deras antal minskades dock årligen betydligt derigenom, att de togo tjenst hos andra, flyttade till sina slägtingar eller gifte sig. Deras vistande derstädes tog dock ett hastigt slut, då klostret för andra gången afbrann år 1537. Klostrets jordegendomar blefvo efter den tiden dels lemnade i förläning, dels sålda och donerade till åtskilliga inrättningar och personer. Bland andra fick Svante Stensson Sture af konung Gustaf 2 gårdar, som förut lydt under Askeby kloster. Konung Johan III befallte väl genom bref af den 23 Febr. 1576 Östergötlands dåvarande ståthållare, Johan Bjelke, att förekomma klostrets totala förfall och ombesörja dess snara upprättande; men detta kom ej till verkställighet, emedan det var stridande mot reformationens stadgande. Såsom en egenhet kan äfven nämnas, att Gustaf Wasa, såsom riksföreståndare, gaf 1522, vid ett besök i klostret, detsamma ett så kalladt »Beskärmelsebref». Den fordna klosterkyrkan är redan omtalad vid beskrifningen af socknens nuvarande kyrka, hvilken sistnämnda utgör en del af klostrets.

Askeby. Gästgifvaregård i Askeby socken och Bankekinds härad af Linköpings län; skjutsar till följande gästgifvaregårdar:

Fillinge, s. s. o.	1	mil.
Göstorp, i öster	$1\frac{1}{4}$	»
Kumla, n. n. o.	$\frac{3}{4}$	»
Linköpings stad, vester ut .	$1\frac{1}{4}$	»
Månesta, s. v.	$\frac{3}{4}$	»
och *Salfvedal*, s. o. . . .	3	»

Askeberga, en gård i Wads socken och Wadsbo härad af Mariestads län, är i antiqvariskt hänseende märkvärdig för den der befintliga fullständiga tingsplatsen. Här vid gården ligger en sidländt äng, hvarifrån en höjd uppstiger, på hvilken 24 stenar äro uppresta i oval krets, 12 på hvardera sidan. De äro 4 alnar höga och 10 till 12 alnar breda, med 5 alnars afstånd från hvarandra. Det är sannolikt, att här varit det *Askubeck*, der det märkvärdiga landsting hölls mot slutet af 1100-talet af biskop Jerpulf, på hvilket den vigtiga frågan först förekom om tiondes erläggande af all jordens afkastning, och dervid det beslöts och beviljades, att tiondeafgiften, såsom ny laga skatt på all jord, skulle erläggas till biskopen. Derom yttras i bihanget till Westgötalagen: »Han kom fyrsta sinni tionde af bondom Biskupi tha fick han doma till a thingi, fyrst thing hafdis ok hioldz vider Askubeck»; hvilket lärer betyda: »Han (Jerpulf) kom första gången bonden att gifva tionde till biskopen; det fick han dom på vid tinget, först då ting hölls vid Askubeck». Detta ting kallades i biskop Brynolfs Rimkrönika en herredag, och det heter här om tionden:

> Richsens Radh, efter Kirkiona Lag,
> Samtyckte thet på en Herredag.

Här vid Askeberga hafva fynd blifvit gjorda. År 1780 hittades vid gräfning i åkerjorden derstädes en guldring, som då värderades till 400 daler kopparmynt.

Askenäs, ett säteri om 2 mantal i Göteryds socken, Sunnerbo härad af Wexiö län, har vacker åbyggnad och trädgård. Tillhörde 1770 landshöfdingen Falkengren och 1828 kapten Hammarberg.

Asker, ett härad i Örebro läns Första eller Östra Fögderi, sträcker sig från Hjelmarens södra strand kring Telge-ån och sjön Sottern till Nyköpings och Linköpings läns gränser, har en areal af 71,511 tunnland, af hvilka 7,110 äro sjöar och kärr, ligger 1,660 till 3,250 fot öfver hafvet, består af 249½ mantal och omfattar följande socknar: Stora Mällösa, Lännäs och Asker.

Asker, en socken i häradet af samma namn och Örebro län, har, jemte en mindre del af Westra Wingåker, en areal af 34,344 tunnland, af hvilka 3,250 äro sjöar och kärr. En bergås går genom socknen i rigtning från öster till vester och fortgår genom närliggande socknar. Södra gränsen utgöres till en del af sjön Sottern, hvarifrån ett vattendrag, här kalladt Brefvens å, framflyter genom socknen och vidare till Södermanland, hvarest det rinner genom en mängd större och mindre sjöar samt slutligen utfaller i Östersjön. Ån kallas der Nyköpings-ån. Norra gränsen åter utgöres af sjön Qvismaren, som genom Telje-ån utfaller i Hjelmaren vid Segersjö. För öfrigt äro några smärre sjöar i socknen, såsom Bratorps-sjön, Ultorps- och Hällasjöarne m. fl. Närmast till Telge-ån är landet sankt, sydligare mestadels slätt och bördigt med lerhaltig jordmån, tills den ås, som skiljer nämnda tvänne vattendrag, här möter och uppfyller södra delen af socknen med sina utskott. Dock finnes vid Sotterns nordöstra hörn en tämligen jemn landsträcka; men sydligare, kring Brefvens-ån, förekomma åter höjder. Socknen har således en rik bygd mot Telge-ån, i hvilken åkerbruk är hufvudnäringen och ger afkastning utöfver ortens behof; och en annan, mestadels skogig och bergig, der bergs- och skogsbruk intaga ett betydligt rum som hufvudnäring. I den förra ligga en stor mängd byar, i den sednare, utom Bysta gård och Brefvens bruk, mest strödda gårdar, lydande under dessa. Socknen består af 95⅛ oförmedlade och 86 7/16 förmedlade mantal. Af dessa tillhöra 145 bönder med egna större och mindre hemman, medan 62 innehafva andras hemman; dessutom finnas 168 jordtorpare. Invånarnes antal var 1810 2,508, 1840 3,706 och 1856 3,923 personer. Matlagen äro nu 823.

Uti denna socken har mycket blifvit gjordt till dess inbyggares bästa och gagn. Skolinrättningen är här ordnad på ett ändamålsenligt sätt. Vid folkskolan äro 4 lärare, och år 1855 besöktes den af 248 gossar och 253 flickor, eller tillsammans 501 skolbarn. Skolhuset är nyligen bygdt med två våningar; den nedra disponeras af lärarne, och den öfra utgör en enda stor sal, der äfven ett sockenbibliothek förvaras. *) — I socknen äro anställda en veterinär-läkare och tre examinerade barnmorskor. Här äro bosatta öfver 60 personer, som äro sysselsatta med handtverk och handarbeten. För afhjelpande af möjligen inträffande nöd och för ordningens vidmagthållande inom församlingen, äro här inrättade en ändamålsenlig fattighus-inrättning, sockenmagasin, sparbank, förmyndarekammare och förliknings-kommitté, hvilken sednare under en tid af flera år verkat mycket för folkets sedlighet och framför allt förekommit onyttiga och ofta förderfliga rättegångar. Ett stort företag här i orten har blifvit föreslaget, men ännu, af skäl som vi ej känna, uppskjutet och nära nedtystadt, nämligen en plan att sänka vattnet i Hjelmaren och Qvismaren 6 fot, dels för

*) Så uppgifves förhållandet med folkskolan i Asker, enligt benäget meddelad skrifvelse från [illegible]; men enligt Konsistoriernas uppgifter rörande folkskolornas tillstånd den 1 Juli 1856, har socknen både fast och ambulatorisk skola och 2 lärare, en för hvardera skolan, den ena prest, den andra klockare. Fasta skolan besöktes 1856 af 103 gossar och 70 flickor, den ambulatoriska af 135 gossar och 134 flickor; dessutom erhöllo 9 gossar och 49 flickor undervisning hemma hos sina anhöriga och 1 gosse begagnade allmänt läroverk. Således skolbarnens antal tillsammans 248 gossar och 253 flickor.

att derigenom förekomma de öfversvämningar, som den mellan nämnda sjöar gående Telge-ån vid flodtiden förorsakar, och dels för att erhålla strandvinning. Kostnadsförslag m. m. till detta företag är redan uppgjordt af öfverstelöjtnanten Lundmark; men många hinder hafva mött för dess fullbordande, och det största är kanske allmogens misstroende till företagets lyckliga utgång.

Asker utgör för sig sjelft ett regalt pastorat af 2:dra klassen, tillhörande Örebro kontrakt af Strengnäs stift. — Kyrkan, belägen på en höjd med ovanligt vidsträckt utsigt, 3 mil från Örebro och 12¼ från Strengnäs, är rätt vacker, byggd af sten, men saknar för närvarande torn, hvartill grund dock blifvit lagd, och tornbyggnad kommer att nästa sommar (1859) uppföras af täljsten. Kyrkan har ett stort orgelverk och vacker altartafla; men några minnesmärken från katolska tiden uppgifvas icke. Kyrkogården har nyligen blifvit utvidgad, planerad och planterad med träd. Utom sockenkyrkan finnes vid Brefvens bruk en kyrka med torn, af sten, och dervid en begrafningsplats; vid Bysta sätesgård är äfven en liten kyrka af trä. — Fornlemningar och minnesmärken förekomma på flera ställen inom socknen. På den ofvannämnda bergåsen, å Mörby egor, äro lemningar efter en större skans eller kanske rättare en borg, emedan flera fornlemningar från hednatiden här förekomma. Nedanför denna bergås, vid sluttningen mot norr åt den så kallade Qvismardalen, hvilken troligen i fordna tider varit sjö, finnas på Mörby och Tångsäters skogar flera stensättningar. Invid vägen mellan Mellösa och Asker, nära Telge bro, ligger en stor ödslig backe, benämnd *Onsbacken* eller *Odinsbacken*, hvarpå finnes en stensättning, utvisande, att der varit domaresäte, och der omkring flera större och mindre stenkullar, men på sydvestra kanten en helsokälla. Här vid bron har äfven stått en runsten; men en oförsynt nämndeman i grannskapet har gjort sig till lagbrytare och flyttat stenen till sin gård, der han blifvit placerad vid porten. På stenen läses: *Björn : auk : Kairvatr : letu : rasa : stin : þensa : iftir : Aibiurn : faþur : sin : Kuþ : hulbi : selu : hans*. Onsbacken har en gång varit begagnad till afrättsplats; men man vet icke, om det skett flera gånger. På säteriet Hammars egor finnas äfven väl bibehållna domarestenar. — De betydligaste egendomarne i socknen äro Bysta med Brefvens bruk, Hammar, Wärsta och Mörby. Adress: Örebro.

Askersund. Uppstad i Örebro län, 25¾ mil sydvest från Stockholm och 5⅜ mil från Örebro, är belägen vid sjön Alsen, en vik i norra ändan af Wettern. Staden håller i längd 1,050, i bredd 700 alnar samt upptager en areal af 42 tunnland; den anlades 1640 och försågs tre år derefter af drottning Christina med privilegier, hufvudsakligen ämnade till uppmuntran af det då derstädes idkade spik- och nubbsmidet, hvilket sedan blifvit förflyttadt till de angränsande socknarna Lerbäck, Hammar och Gogård. Före denna tid var Askersund köping under Wadstena. Stadskyrkan, fordom försedd med två torn, afbrann 1661 och undergick återigen samma öde 1776, då äfven större delen af staden lades i aska. Nu är Askersund åter uppbygdt ganska reguliert med breda gator och rymligt torg, vid hvilket rådhuset är beläget, tillika med Prins Oscars elementarskola, stiftad 1812 genom enskilda bidrag och invigd 1815 (skolan hade 1854 två lärare och 39 lärjungar). Derjemte har staden en flickskola och en folkskola, hvari 1856 undervisades 43 gossar och 45 flickor, medan 4 gossar och 11 flickor åtnjöto enskild undervisning samt 13 gossar och 20 flickor undervisades i hemmet. Askersunds stad utgör ett konsistorielt pastorat af tredje klassen.

Askersunds folkmängd uppgifves för åren 1850—1855 i medeltal till 1,054 personer, af hvilka 626 varit mantalsskrifna. Staden har 142 bebyggda och 45 obebyggda tomter, taxerade till 146,753 rdr bko, och derjemte 1,638 tunnland jord, taxerad till 48,001 rdr. De hufvudsakliga näringsfången äro handtverkerier och handel samt jordbruk. År 1856 räknade Askersund 33 handtverkare (deraf 1 qvinna), med 18

gesäller, 21 lärlingar och 3 andra arbetare; de handlande voro samma år 22 män och 1 qvinna med en betjening af 5 personer och erlade i bevillning 226 rdr 42 sk.; af dessa höllo en del (1855) öppen bod, hvaremot de öfriga idkade spannmålshandel eller handlade med spik. Stadens handel, — heter det i landshöfdingens sednaste femårsberättelse, — har tilltagit i lifligbet, sedan 2:ne ångskonerter från och med år 1853 underhållit trafiken mellan staden och Göteborg; dock klagas deröfver, att ortens allmoge slagit under sig handeln med spannmål och bränvin på stadens bekostnad; år 1856 hade staden 5 fartyg om 138 lästers drägtighet. Äfven handtverks-mästarne lära hafva att uthärda täflan med närboende bönder. Stadens marknader hållas den 14 April, den 19 Aug. och den 21 Oktober. På stadens 198 tunnl. åker utsåddes 1855 tillsammans 115 tunnor spannmål och 100 tunnor potates, hvilka i afkastning gåfvo 656 tunnor spannmål och 700 tunnor potates. Stadens qvarnar äro taxerade till 1,533 rdr 16 sk. bko. — Askersunds hela statsbidrag utgör 6,367 rdr bko.

Stadens styrelse har kostat 600 rdr bko om året; fattigvårdskostnaden har under qvinqvenniet 1850—1855 uppgått till 1,061 rdr bko årligen. Utgifterna för stadens ekonomi uttaxeras till $^3/_8$ af stadsjorden och till $^5/_8$ af borgerlig rörelse. Våghållningen är fördelad på tomterna och anses uppgå till 32 sk. bko årligen på hvarje tunnl.

Askersunds stad har sparbank sedan 1851; helsovården besörjes af 2:ne läkare, den ena antagen och aflönad af staden. Vapnet är en smed, stående vid ett städ. Staden hör till 5:e klassen och innehar vid riksdagarna nummer 53.

En half mil från Askersund ligger det prins August tillhöriga Stjernsund, och i närheten af staden befinnas Ammebergs zink- och koboltgrufvor, köpta af Belgiska bolaget Vieille Montagne för 2,700,000 fr., Läggesta koppargrufvan, upptagen af bruksförvaltar Mörck, samt Hammars glasbruk.

Askersunds landsförsamling, en socken i Sundbo härad af Örebro län, är belägen vid Wettern och omgifver staden. Dess areal är en af de betydligaste i Nerike, i det den innehåller 64,060 tunnl., hvaraf 8,350 äro sjöar och kärr. Wettern utgör socknens gräns i sydost och öster. Landet genomstrykes af en mängd utlöpare från Tiveden, är tämligen högländt och har en stor mängd vattendrag. Sydligast går Norra Asplången ut i Aspa-ån, dernäst bilda Lång- och Mullsjöarne, jemte Örgaggen, en å, som utfaller i den med Wettern sammanhängande sjön Alsen. I samma sjö utfaller den vid gränsen af Snaflunda liggande Antens och den sydvestligare Qvarnsjöns vattendrag genom Wikern. Längst i vester slutligen bilda Gryten samt Östra och Westra Laxsjöarne ett mer än 400 fot öfver hafvet liggande vattensystem, som genom Bodarne socken går till Svartån, likasom den nordligare upprinnande Stafån. Marken är till större delen ojemn, backig och bergaktig, i synnerhet den delen, som gränsar till Tiveden; men omkring Alsen är slättbygd, och der är jordmånen lera, obetydligt blandad med sand; Tiveds-trakten åter har jäs- och mojord. Skog finnes tillräckligt till husbehof, äfven till kolning och byggnadsvirke. Hufvudnäringar äro åker-, bergs- och skogsbruk, hvartill kunna läggas boskapsskötsel, linodling och kolning. Socknen innehåller $66^3/_4$ mant., en del bergverk och qvarnar ej inberäknade. Folkmängden uppgick 1810 till 2,841, 1840 3,290 och 1856 till 3,430 invånare. Här i socknen är både en fast och en ambulatorisk folkskola, af hvilka den förra föreståls af en examinerad och den sednare af 2 oexaminerade lärare. Den fasta skolan besöktes 1856 af 86 gossar och 43 flickor och den ambulatoriska af 118 gossar och 64 flickor; dessutom undervisades 8 gossar i allmänna läroverk och 2 gossar och 10 flickor i enskilda skolanstalter samt 38 gossar och 115 flickor i föräldrahemmet; tillsammans 252 gossar och 232 flickor. Här är äfven ett fattighus, uppbygdt af sten af friherrliga slägten Soop, hvartill en beständig fond är anslagen. — Asker-

sunds landsförsamling är ett patronelt pastorat af 2:dra klassen, tillhörande Kumla kontrakt af Strengnäs stift. Stjernsunds egendom här i socknen, hvilken, efter prins Gustafs död, tillföll prins August, har patronatsrätt till pastoratet. Kyrkan, belägen helt nära staden, 6 mil från Örebro, på en kulle, är vacker och rymlig samt byggd på 1660-talet af sten. Hon har ett grafchor för slägten Oxenstjerna, med en minnesvård öfver riksrådet Gust. Soop, och en graf för Edö sätesgård. På sagominnen och fornlemningar äro Wetterns stränder här rika; bland annat äro *Borgarberget* och *Murberget* kända för ruiner efter befästningar, samt hemmanet *Kullängen* för sin åbyggnad, hvarom vidare under deras namn. Bland betydligare egendomar äro: *Stjernsund* och *Edö* samt jernbruken *Dohnaforss* och *Algrena*, hvilka äfven beskrifvas under sina namn. Adress: Askersund.

Askeryd, en socken, belägen till större delen i Norra Wedbo härad af Jönköpings läns 2:dra fögderi och till en mindre del i Ydre härad af Linköpings läns 1:sta fögderi; den större delen ligger mellan sjöarna Östra och Westra Lägaren och vid bådas nordliga tillflöden; den mindre vid Westra Lägarens sydöstra sida. Af Östra Lägaren hithör blott den vestligaste viken; dessutom finnas inom socknen 8 mindre sjöar. Jordytan är i allmänhet ojemn; likväl finnas vid och mellan sjöarna i Lägerbo-bygden dels tämligen jemna nejder med smärre kullar, dels mer bergkulliga trakter; dalarne i norr äro mer bergländiga, med omvexlande höjder, dalar och kärr; så äfven sydligaste delen, der Ufbergen ligga. Rådande jordmånen är sandblandad svartmylla på grusbotten, men till det mesta stenbunden. Socknen har tillräcklig skog, särdeles i trakten af Lägaren. Näringar äro åkerbruk och boskapsskötsel samt något fiske. — Socknen har en areal af 27,980 tunnland, af hvilka 3,580 äro sjöar och kärr, och utgör $23^3/_4$ förmedl. mant., hvaraf $5\,^1/_2$ skatte, $2\,^1/_8$ krono och $16\,^1/_8$ frälse; i kyrkligt hänseende utgör den tillsammans med Bredestad $74\,^{11}/_{16}$ förmedlade mantal. Häraf utgöra 18 hemman i Askeryd tillsammans 2 säterier med tillhörande gods; det öfriga tillhör bönder. Folkmängden var 1810 1,481, 1840 1,590 och 1856 1,879 invånare. Socknen har både fast och ambulatorisk folkskola, den sednare delad i 4 rotar, med 1 examinerad lärare. År 1856 besökte 45 gossar och 30 flickor fasta skolan samt 63 gossar och 57 flickor den ambulatoriska; dessutom undervisades 3 gossar i allmänt läroverk samt 12 gossar och 15 flickor i hemmet. Skolbarnens antal uppgick således då till 123 gossar och 102 flickor.

Askeryd, modersocken, jemte Bredestad, annex, utgöra tillsammans ett regalt pastorat af 3:dje klassen i Norra Wedbo kontrakt af Linköpings stift. År 1733 gjorde några åboer i östgöta-andelen ett försök att bli förenade med Ryds socken, men förgäfves. Kyrkan, belägen i småländska delen af socknen, $5^3/_4$ mil från Jönköping och $1^3/_4$ från Ekesjö, anses för en af de äldsta i häradet och skall vara uppbyggd redan på 1100-talet; andra åter säga, att hon är uppförd år 1388. Hon är till en del byggd af gråsten, utan tvifvel den äldsta, sednare af täljsten och tegel samt tillbyggd åren 1652 och 1660 af timmer; nu är hon 92 fot lång och 60 fot bred. Kyrkan har inga gamla minnesmärken. Kyrkans silfver, bestående af 350 lod, bortstals genom inbrott natten till den 6 Nov. 1850. — Socknen är en urgammal bygd, och *Askaryd* förekommer på 1300-talet. Under katolska tiden hafva alla hemman här, utom ett, varit lydande under Wadstena kloster, nämligen $29^5/_8$ mantal af $30^5/_8$, enligt 1700: års jordebok. De betydligaste egendomarne äro nu säterierna Bordsjö i småländska delen samt Olstorp och Tunarp i östgöta-delen. Adress: Ekesjö.

Askeryd, ett frälse-säteri, om 2 mantal, med derunder liggande Assjö säteriladugård om 1 mantal, i Askeryds socken och Norra Wedbo härad af Jönköpings län; den förra gården ligger icke långt från kyrkan och den sednare vid Assjön. Den äldsta kända egaren var Filip Bonde, riksråd och marskalk.

I kon. Karl IX:s tid egdes gården af öfverstelöjtnanten Göran Patkull, som lefde ännu 1642. Derefter har egendomen varit i flera egares händer och egdes slutligen af kapt. Georg Schmitterlöw, som år 1801 försålde den till hans exc. grefve Gustaf Trolle-Bonde. Genom utbyte med andra hemman förenades denna egendom år 1805 med Bordsjö och Katrineholms fideikommiss.

Askim, ett härad i Göteborgs fögderi och län, beläget på en medelhöjd af 25 till 610 fot öfver hafsytan, har en areal af 37,724 tunnland, af hvilka 1,830 äro sjöar och kärr, innefattar 158⅝ mantal och består af följande socknar: Fässberg, Askim, Frölunda, Kolleréd, Råda och Styrsö.

Askim, en socken i Askims härad af Göteborgs län, har en areal af 7,290 tunnland, hvaraf 270 vatten. Marken är bergaktig, och rådande jordmånen är lera. Socknen innehåller 31⅞ mantal. Folkmängden var 1810 1,205, 1840 1,285 och 1856 1,317 invånare. Socknen har en ambulatorisk folkskola, som skötes af 1 examinerad lärare och besöktes 1856 af 61 gossar och 53 flickor; dessutom undervisades i enskilda anstalter 18 gossar och 28 flickor; tillsammans 79 gossar och 81 flickor. — Askim är annex till Fässbergs prebendepastorat i Domprosteriets Södra kontrakt af Göteborgs stift. Kyrkan, som ligger ¾ mil från Göteborg, är af okänd ålder, byggd af gråsten och reparerad 1622. Adress: Göteborg.

Asklanda, en socken i Gäseneds härad af Wenersborgs län, har en areal af 3,749 tunnland, hvaraf blott 30 äro sjöar och kärr. Mark, jordmån och näring äro desamma som i Norrunga socken, hvartill Asklanda är annex, hvilket konsistoriela pastorat tillhör Kullings eller Gäseneds kontrakt af Skara stift. Socknen innehåller 8 mant. och hade 1810 227, 1840 228 och 1856, jemte modersocknen, 1,375 invånare. Socknen har fast folkskola med 1 exam. lärare, och besöktes skolan 1856 af [illegible] gossar och 117 flickor, hvaraf [illegible] gossar och 8 flickor undervistes hemma; tillsammans 136 gossar och 125 flickor. — Kyrkan, belägen 1¾ mil från Alingsås, är byggd af huggen sten. Betydligaste gården är Sällerhögs säteri, fordom Skälleryd kalladt. Adr.: Alingsås.

Asknäs, en frälse-egendom om 2 mantal i Ekerö socken och Färentuna härad af Stockholms län, är beläget på den vackra öns strand. Gården har redan i äldsta tider tillhört Folkungaslägten och den gren af denna slägt, som i nedstigande linie härstammade från jarlen Bengt Folkesson Snyfvels, hvilket äfven den regerande grenen gjorde, på det sätt, att Bengts ena son, Knut Jarl, fortplantade den förstnämnda grenen, och hans andra son, Magnus Minnisköld, Birger Jarls fader, den regerande grenen. Denne Knut Jarl egde flera gods här i trakten, bland dem Hunhammar (nu *Norsborg*) i Botkyrka socken och det gent öfver Mälaren på Ekerön belägna *Askanäs*, som denna gård den tiden kallades. Knuts son, korsriddaren Johan Knutsson, har bestämdt egt Asknäs och troligen äfven Hunhammar i början af 1200-talet. Den tiden inlöpte ofta Öster-folk från andra sidan Östersjön, i synnerhet Ester, Kareler och Ryssar, med sina vikinga-skepp in i Mälaren och härjade dess stränder samt gjorde alltid strandhugg, der något fanns att röfva. Om hösten år 1218 hade Jon Jarl, som Johan Knutsson vanligen kallades, hemkommit till sitt fädernegods Askanäs från ett nioårigt korståg mot de hedniska Esterna, för att der nedsätta sig och, efter så många utståndna mödor och strider, få njuta lugn och huslig sällhet med sin hustru och sina barn, som då vistades på denna gård. Några dagar efter sin hemkomst satt han en kulen höstqväll med de sina vid en eldbrasa och förtäljde för dem sina bedrifter i främmande land och gick sedan till hvila. Om natten väcktes han af ett buller utanföre. En stor svärm Ester, som inseglat i Mälaren med en flotta, hade gjort landstigning på Ekerön, och de öfverföllo nu på Asknäs oförmodadt Jon Jarl och hans husfolk, som, oberedda till strid, slutligen måste vika för öf-

vermagten och nedgjordes af sjöröfrarne, och herr Jon stupade sjelf under kampen. Hans efterlefvande enka lyckades dock undkomma genom flykt på en båt öfver sjön till Hunhammar, som då egdes af henne och hennes slägt, och hvilket gods var bebygdt med en fast borg, omgifven af vallar och grafvar. Anländ dit, samlade hon i hast sina tjenare och underhafvande samt för öfrigt så mycket folk och fartyg, som kunde erhållas, och begaf sig ut till sjös med den lilla flottan, för att uppsöka fienden. Denne träffades vid en stor klippa utanför Ekerö strand; en strid på lif och död uppstod, och sjöröfvarhopen led slutligen ett gräsligt nederlag. Till minne deraf blef klippan sedan kallad *Estmötet* eller *Estbrötet*, äfven *Rysskilppan*, hvilka namn den än i dag bibehåller, och den förbiseglande sjömannen underlåter ej att för sina om tilldragelsen obekanta följeslagare berätta, huru Jon Jarls fru der vid klippan nedgjort Ryssarne, hvilket namn allmogen, som bor vid Mälaren, alltid gifver detta öster-folk, som sägnen ännu omtalar för dess härjningar och föröfvade grymheter på denna sjös stränder. Om Asknäs sedan kom till den fallne Jon Jarls son, Knut den Långe, som besegrade kon. Erik Eriksson 1229 vid Oluström och lät utropa sig till konung i Sverige, men stupade sjelf vid Sparrsätra 1234, och om hans söner, Holmgeir och Filip, som båda blefvo halshuggna för uppror mot den regerande slägten, sedan ärfde Asknäs, är ovisst. Deras egendomar indrogos då till kronan, eller kanske rättare anammades af den herrskande Folkunga-ätten, och påtagligt är, att denna ätt sedermera var innehafvare så väl af Asknäs som Hunhammar. Till styrka härför kan följande anföras. Då konung Waldemar år 1278 eller 1279 måste afträda riket till sin broder, Magnus Ladulås, uppgjordes denna sak på Asknäs, och afsägelsebrefvet är derifrån utfärdadt. Detta säger just icke, att Waldemar derföre då var egare af gården; men sådant är troligt, ty Magnus bodde väl icke derstädes. I detta bref intages det förbehåll, att Waldemar skulle få vara i besittning af sina arfvegods, bland hvilka kanske äfven Asknäs var. Hvad åter Hunhammar beträffar, så synes tydligt, att det egdes af regerande Folkunga-ätten; ty då Magnus Ladulås' söner, Erik och Waldemar, uppreste sig mot sin broder konung Birger 1306, samlade de sitt krigsfolk på denna gård, och derifrån begåfvo de sig till Håtuna, hvarom mera vid dessa gårdars beskrifningar. — I Svenskt Konversationslexikon förekommer vid artikeln *Askanäs*, att det icke är bekant, hvar denna gård legat. Det är bevisligt nu ifrågavarande gård, hvilken redan i början af 1200-talet egdes af Folkunga-slägten, och det var äfven här, som Johan Knutsson Jarl blef mördad af Esterna år 1218. — Riksrådet Lindsköld egde Asknäs; men han bortbytte det år 1675 åt riksmarsken Karl Gustaf Wrangel. Sedan har gården varit i enskilda personers händer.

Askome, en socken i Arstads härad af Halmstads län, har en areal af 4,189 tunnland, af hvilka 395 äro sjöar och kärr. Ätran går genom socknen och bildar den bekanta Yngeredforss vid gården af samma namn. Bland sjöar är Skärfven en större. Marken är någorlunda jemn, dock förekomma äfven bergaktiga och skogiga trakter. Rådande jordmånen är sandblandad mylla, här och der lera. Jordbruket utgör på slättbygden och boskapsskötseln i skogsbygden hufvudsakliga näringen; en binäring är försäljning af väfnader. Socknen består af $10^2/_5$ mantal, hvaraf $8^2/_5$ krono och kronoskatte och 2 utsocknes frälse, samt hade 1810 297, 1840 310 och 1856 362 invånare. Socknen har ambulatorisk folskola med 1 examinerad lärare. År 1856 undervisades i densamma 44 gossar och 48 flickor och dessutom 1 gosse och 1 flicka i enskild läroanstalt; tillsammans 45 gossar och 49 flickor. — Askome är annex till Wessinge ärftliga pastorat i Halmstads kontrakt af Göteborgs stift. Kyrkan, belägen $1^3/_4$ mil från Falkenberg, är byggd af sten 1780 och tornet 1804; hon är 34 aln. lång och 15 bred. — Af fornlemningar förekommer en märklig i Askome gärde, söder från kyrkan, bestående af 14 stycken upp-

resta stenar, hvaraf den högsta är 4 alnar öfver jorden och den minsta 2 alnar. De hafva bautastensform, och sägnen är, att stället fordom varit en begrafningsplats. Adress: Falkenberg.

Askum, fordom **Askheimr,** en socken i Sotenäs härad af Göteborgs län, har, jemte Kungshamns kapell-församling, 13,053 tunnlands areal, af hvilka 250 äro sjöar och kärr, och ligger 80 fot öfver hafvet. Öfverser man denna landsträcka från någon högre bergspets, så framter den ett ödsligt, ökenlikt utseende. Låga, af vatten och hafsvindarna slätslipade bergskullar höja sig bakom hvarandra i en tröttsam sträckning från Grafverna till Sotehufvud och Åbyfjorden. Några små åkerlappar mellan bergsskrefvorna och ett par föga betydande löfträdslundar vid gårdarna Dale, Omborseröd och Kärrböle äro de enda föremål, som lifva enformigheten. Jordmånen är mestadels lermylla, mångenstädes på mergelbotten. Jordlapparne äro utmärkt bördiga, i synnerhet i den dalsträckning, som kröker sig mot söder från kyrkan; men hemmanen äro, med afseende på vidden af sin odlingsbara jord, de minsta i länet, oaktadt deras antal är 32 mantal. Utom jordbruk idka inbyggarne stort fiske och stå sig i allmänhet ganska godt. Socknen, jemte kapellet, består af 32⅝ mantal, deraf ensamt Askum 15½, hvaraf 3¾ äro krono och 11¾ frälse. Folkmängden var 1810 1,105, 1840 1,630 och 1856 2,011 invånare. Socknen har en ambulatorisk folkskola, med 1 oexaminerad lärare. År 1856 besökte 182 gossar och 135 flickor skolan. — Askum är annex till Tossene regala pastorat, tillhörande Vikornas kontrakt af Göteborgs stift. Kyrkan, belägen 4¾ mil VNV från Uddevalla på en höjd vid byn af samma namn, uppfördes år 1708 på grundvalen efter en äldre, och består af ett 37 alnar långt hus. Den enda här förvarade märkvärdigheten är en lika så gammal som väl arbetad dopfunt af täljsten. Funten utgöres af en fyrabucklig skål, förenad genom ett kort mellanstycke med en fot, som föreställer trenne lejon, hvilka gapa öfver krönta hufvuden, dem de hålla mellan tassarna. Betydelsen af denna symbol är svår att utreda, förutsatt, att en betydelse verkligen finnes deri. En krans af sirater omgifver funtens skål. — Här förvaras ock en rund skål till en annan funt, prydd med slingerformiga ornamenter. — Under choret ligger Simmingsköldska slägtens graf.

Utom *Tryggöns* och *Malmöns* märkvärdiga hällkiströr, hvilka beskrifvas under sina namn, finnas många dylika på bergen, i synnerhet omkring Wejer. Hällristningar, föreställande skepp och hålor, förekomma vid Omborseröd, på Mörkegiljehällen och Annebäckskulle å St. Askums egor, samt på Eldstacken vid Anneröd och på Smedberget vid Prestbacka. En rund krets af 6 högre stenar, utanför hvilka tvänne dylika bilda en ingång, träffas på Böseberget vid Anneröd. Bredvid ligger en ganska stor bautahäll kullfallen, och på något afstånd derifrån finnes en ansenlig grafhög, prydd med en rest stenstod af 2 alnars höjd. — *Roparekullen* kallas en grafhög på stranden vid öfverfarts-stället till Malmö, och på Hasseröds utmark åtföljes en lutande kämpesten af sagan om en envigeskamp, som der blifvit hållen. En förfärlig, lodrät bergvägg vid Warpekilen kallas *Borgebratta* och säges fordom varit kröut af en borg, som varit säte för ortens fylkeskonung. Historien omnämner såsom sådana *Sote*, hans son *Bläing* och sonson *Balke*, och måhända är det om dem sagan vill påminna, så framt icke dessa bott på det fordom befästa Åby. — En betydlig sandås vid fjerden å Buamark, benämnd *Sandhufvudet*, åtföljes af den tradition, att en stad der stått, och man vill till och med utvisa tomten, der kyrkan varit belägen; men utan tvifvel äro dessa tomter lemningar efter ett fiskläge, som der stått, måhända under 1556—1587 årens sillfiske, likasom förhållandet har varit å det gent emot på Stångenäs liggande Skönberg. — Under namnet *Jättegrafven* visar man i ett bergpass vid Djupedal vid Warpekilen en skalbank, som har formen af en kolossal grafhög, men dock eger endast naturhistorisk märkvärdighet. Här är en alldeles otrolig myckenhet snäckskal hopvräkt, och, enligt de enstäm-

migaste vittnesbörd af trovärdiga personer, lärer man funnit skeletter af menniskor under de orubbade lagren. — En jättegryta i ett berg midt för Jockekilen kallas *Dyrstolen* och är en af de märkvärdigaste naturbildningar i den vägen samt vederlägger genom sin skapnad fullkomligt det påståendet, att dessa hålor småningom blifvit tillskapade af hafsströmmens kraft. I närheten häraf är *Bokesten*, vid hvilken folksagan vill påstå, att en prest i full skrud midnattstid läser messan till försoning för en der begången illgerning. Ingen af de tillfälliga åhörarne kan dock uppgifva, hvilken ritus han följer. — Öarne *Malmö och Tryggö*, hvilka beskrifvas under sina namn, höra till Sotenäs skärgård, hvaraf större delen ligger i denna socken. Utom dessa, som äro de största, finnas flera mindre, såsom *Smögen*, med ett starkt befolkadt fiskläge, som bebos af Bohusläns mest kunniga, ordentliga och förmögna fiskare, samt *Hållö*, hvarest på 1820-talet uppbyggdes en blänkfyr; lågans höjd öfver vattnet skall vara 100 fot. *Sotaskär* heter en klippa utanför Sotehufvud, och i dess grannskap ligger *Bränvins-skäret*, hvilket alltid måste förblifva en förargelseklippa för våra nykterhetsföreningar, emedan ingen seglare passerar det, utan att der taga sig en sup. Adress: Uddevalla.

Asmundshålan, äfven **Frilleshillern**, en naturmärkvärdighet i Lurs socken af Bohuslän. Denna grotta bildar ett rum om 15 alnar i längd, 10 i bredd och 5 i höjd, och traditionen berättar, att den fordom varit ett tillhåll för 7 röfvare, som till sin uppassning tagit till sig en vallpiga, hvilken de beröfvat synen. Genom en från gården Gissleröd stulen oxe, som råmade i hålan, blefvo de slutligen upptäckta och dagen derpå, Julaftonen, gripna, nedhuggna af allmogen och nedgräfda i en närliggande mosse, som deraf kallas *Mannamyren*.

Asmundtorp, en socken i Rönnebergs härad af Malmö län, har en areal af 4,073 tunnland, af hvilka endast 2 äro sjöar och kärr. Marken är jemn, utom de s. k. Rönneberga-backarna, belägna i norra delen af socknen. Jordmånen är dels sand, blandad med mylla, dels lera, blandad med sand. På skog är brist. Hufvudnäringen är åkerbruk. Socknen består af 27 ⅓ mantal, mest krono och utsocknes frälse, och hade 1810 798, 1840 1,213 och 1856 1,404 invånare. Här finnas 2 fasta folkskolor, med 2 examinerade lärare. År 1856 besöktes de af 117 gossar och 97 flickor; dessutom erhöllo 8 gossar och 15 flickor undervisning hemma; således tillsammans 125 gossar och 112 flickor. — Asmundtorp är annex till Landskrona regala pastorat i Rönneberga kontrakt af Lunds stift. Kyrkan är belägen 1 mil från Landskrona och 3 mil från Lund. — På Rönneberga bys egor och vid östra sidan af de der belägna grifthögarna höll kon. Carl XI en blodig drabbning med Danskarne, hvilka här besegrades, hvarefter fred afslutades år 1679. I en af dessa högar är Skånska konungen *Rune*, som uppgifves hafva lefvat i 7:de århundradet, begrafven, hvilken hög, den största af dem alla, nu för tiden kallas *Bålhög*. Adress: Landskrona.

Aspa. Jernbruk i Hammars socken och Sundbo härad af Örebro län, är förenadt med Algrena jernbruk i Askersunds socken, och detta sednare bruks beskrifning omfattar äfven Aspa bruks.

Aspa. Gästgifvaregård i Ludgo socken, Rönö härad och Nyköpings län; skjutsar till gästgifvaregårdarna:

Berga, n. v.	2¾	mil.
Gnesta, n. o.	2¼	»
Nyköpings stad, söder . .	2¼	»
Strand, ell. *Råby* krog, s. v.	2	»
Svärdsbro, s. o.	1¼	»
Önnersta, norr ut	2	»

Aspeboda, en socken i Kopparbergs fögderi af Falu län, har en areal af 16,732 tunnland, hvaraf 1,900 äro sjöar och kärr, och ligger 395 fot öfver hafvet. Marken är bergaktig till en del, men på många ställen äfven jemn. De högsta bergen äro Bengsberg, Fransberg, Fogelberg och Aspebo-bergen. Sjöar finnas här i mängd; de största

äro: Öfver- och Ytter-Aspen, Spjuten, Stora Yllingen, Holsjön m. fl. Skog har i sednare tider börjat tryta. Jordmånen är i allmänhet stark lera. Hufvudnäringar äro åkerbruk, boskapsskötsel och bergsbruk. Socknen, tillsammans med Torsång, innehåller 56½ mantal. Folkmängden var 1757 ungefär 750, 1810 857, 1840 960 och 1856 992. — Aspeboda är annex till Torsångs konsistoriela pastorat, tillhörande Stora Tuna kontrakt af Westerås stift. Socknen har i förra tider varit förenad med Torsång, och en tid har ⅓ af socknen lydt under Torsång och ⅔ under Stora Tuna; men dessa sistnämnda blefvo derifrån skiljda och hafva sedan hört under Kopparbergs socken; efter flera uppkomna rättegångar om Aspebodas fördelning, afgjordes frågan genom Kongl. resolutionen af år 1746, som bjuder, att hela socknen skulle lyda som annex till Torsång. Kyrkan, af trä, är belägen på en höjd ¾ mil från Falun. Första kyrkobyggnaden har skett genom landsdomaren Alb. Hanssons och några bergsmäns försorg, och kyrkan är invigd till St. Annas ära. I katolska tiden fanns ett kapell, beläget i skogen på en bergshöjd. År 1667 blef kyrkan ombyggd och 1746 reparerad. Här ser man ofvannämnde Alb. Hanssons vapen, ett svin, och dess frus, Bengta Nilsdotters, ett hästhufvud, och förvaras här de rika bergsmännen Karl Hanssons från Grönske och Måns Nilssons från Björbo epitafier, begge från 1720-talet, likasom två standarer och en fana, Bergsregimentet tillhöriga.

Bland gamla egendomar i denna socken finnas flera, som förvara minnen från Wasa-konungarnes tid, såsom *Aspeboda,* nu kallad *Fläskkällaren, Skinnarbo,* nu *Nygården, Surarfve* och *Strutenbo* eller *Stråtenbo.* Aspeboda, Nygården och Surarfve återfinnas under sina namn, der gårdarnas minnen äfven omtalas. I Strutebo bodde i förra tider en Erik Staffansson, som var ogift, men hade 17 oäkta söner. Han anmältes hos Gustaf II Adolf med begäran om lifsstraff för denna oordentlighet; men konungen benådade honom derföre, att alla dessa söner voro krigsmän. — I socknen voro fordom många koppargrufvor och hyttor, som nu äro ödelagda. Sådant förhållande är med Skyttgrufvan m. fl. samt med kopparhyttorna vid Stråtenbo, Ljusdal, Nederskog, Stora och Lilla Aspebo, Surarfvet, Westbo och Wallmora m. fl. — Uti historien förekommer ofta benämningen *Bergsknapar* och *Bergs-frälse.* Titeln af Bergsknapar fingo förmögna bergsmän, som genom sin rikedom t. ex. försträckt kronan penningar och derföre ansågos värdiga att få sköldemärke och adelskap. En sådan var Kristoffer Olofsson till Noor, som innehade betydlig egendom här och i kringliggande socknar och för försträckningar blifvit år 1621 af konung Gustaf II Adolf adlad under namnet Gyllenknoster; en bergsknape var också sannolikt Engelbrecht, som, förrän han blef riksföreståndare, bodde vid Kopparberget och kallades då fri odalsman. En bergsknape fick äfven frälse-frihet för sina hemman, hvaraf bergsfrälset uppkommit. Uti denna socken lära många knapar haft egendom, emedan år 1685 här funnos 19½ mantal bergsfrälse. Adress: Falun.

Aspeboda, — har äfven varit kalladt Asboda och Asbo, nu *Fläskkällaren,* — ett hemman, beläget mellan sjöarna Damsjön och Lilla Aspen i Aspeboda socken, Falu bergslag och län, har från äldre tider tillhört den gamla slägten Svinhufvud, som här i trakten hade många egendomar. Stamfadern var Magnus Jeppesson, bergsöfverste på Kopparberget 1396. Hans sonsons son, Nils Månsson (rödt svinhufvud i gyllene fält), var bergmästare på Kopparberget 1478—1499, och hans son, Måns Nilsson (Svinhufvud), fogde på Kopparberget redan år 1515, men ännu år 1533, egde Aspeboda, der han bodde 1520, då Gustaf Wasa uppträdde som fäderneslandets befriare i Dalarne. Måns var då tillgifven honom och hans sak och vägrade bistå Arendt Persson på Ornäs, som ämnade fängsla Gustaf. Men sedan Gustaf blifvit konung, företog Måns förrädiska stämplingar mot honom och riket. År 1533 samlades här på Aspeboda hos Måns Nilsson flera af de mest

ansedda af socknemännen för att rådslå, huru man borde handla, då konung Gustaf nämnde år påbjöd, att en klocka från hvarje kyrka skulle aflemnas till Lübeckska skuldens betalning. Måns Nilsson var på sin tid en rik bergsman; han hade varit Gustafs vän, men uppeggade nu de upproriska och utsågs till deras anförare. Sedan upproret misslyckades, och han blef efterspanad, flydde han in i skogen vid hemmanet Skinnarbo (nu Nygården i Aspeboda socken) och gömde sig i en kolmila, der han efter några dagar uppvädrades af sin egen hund och blef af Lasse Eriksson och hans knektar fängslad och förd till Stockholm, der han dömdes till döden och afrättades år 1534. Man har i sednare tider upptäckt lemningar efter Måns Nilssons boning på Aspeboda, i synnerhet efter en större källare, der han, som det berättas, urhålkat hälleberget medelst antändt fläsk, emedan krut till sprängning icke ännu var brukligt; gården och trakten deromkring har derföre blifvit kallad Fläsk-källaren. Han efterlemnade enka, Margareta Albrechtsdotter, som dog 1552, och hade tre söner, hvaraf tvänne rymde till Norge; troligen voro de inblandade i faderns upprorsförsök. Den tredje sonen, Påfvel, blef kyrkoherde i Floda i Södermanland. Om någon af hans arfvingar egde Aspeboda, är osäkert; men han hade äfven en dotter, Anna, som blef gift med bergsmannen Hans Persson i Surarfvet, äfven beläget i Aspeboda socken, och deras son, Peder Hansson (Svinhufvud), skref sig till Asbo. — Vidare om Måns Nilsson Svinhufvud förekommer under örtnamnet Båtstad.

Aspeland, ett kontrakt i Linköpings stift, utgöres af följande pastorater: Mörlanda och Tveta; Wirserum och Järeda; Molilla och Gottfridsdal, samt Lönberga.

Aspeland, ett härad i Kalmar läns andra fögderi, ligger mellan 310 till 490 fot öfver hafvet, har en areal af 234,441 tunnland, hvaraf likväl 17,375 äro sjöar och kärr, innefattar 207$^{3}/_{4}$ mantal och består af följande socknar: Mörlanda, Tveta, Wirserum, af hvilken smärre delar höra till Östra Härad af Jönköpings län och Uppvidinge härad af Wexiö län, Järeda, Molilla, Gottfridsdal (Garfveda), Lönberga, af hvilken en mindre del ligger i Södra Wedbo härad af Jönköpings län, samt Karlstorp.

Aspen. Sjö i Lerums socken och Wättle härad af Wenersborgs län, har en kilformig figur, hvars största längd är $1/_{2}$ mil och största bredden $^{3}/_{16}$ mil. Bildas af Lerum- eller Lerje-ån, som hufvudsakligast hemtar sin vattentillgång från sjöarna Mjören och Anten, rinner igenom Säfvedals härad af Göteborgs län från öster till vester samt faller ut i Göta-elf strax i nordost om Göteborgs stad.

Aspen. En mindre sjö, belägen uti Långseruds socken af Gillbergs härad och Karlstads län, har tillopp från sjöarne Älen, Öjesjön och Finsjön jemte flera smärre vattendrag inom häradet och afbördar sig i Gillbergs-elfven, som förenar Glafsfjolen med Harefjorden.

Aspen. En liten sjö i Juleta socken, Oppunda härad och Nyköpings län, lemnar sitt vatten österut till sjön Öljaren.

Aspen, *Stora* och *Lilla.* Två vid omkring 260 fots höjd belägna sjöar i Vestanfors socken af Norbergs bergslag och Westerås län. I Stora Aspen utfaller Södra Barken, och de i förbindelse med hvarandra befintliga Aspensjöarne afbörda sig i Åmänningen.

Aspen. Ett sammanhängande system af små sjöar, som sträcka sig parallelt med gränsen mellan Helsingland och Dalarne, från n. v. till s. o. Den nordvestligaste sjön i kedjan heter *Djup-Aspen,* som sammanhänger med *Aspen,* hvilken genom en rännil står i förbindelse med *Helsing-Aspen,* en nordlig bassin af Gammelbosjön, hvars sydöstra bassin heter *Skål-Aspen.* Denna är genom en rännil af $1/_{8}$ mils längd förenad med den rätt i söder liggande *Dalkarls-Aspen,* som åter afbördar sig i sjön Amungen, hvars aflopp genom flera

sjöar fortsättes ned till den stora sjön Runn.

Aspenäs, ett frälse-säteri i Öster Wåla socken och härad af Westerås län, har vacker belägenhet vid sjön Temnarens norra ända, 1 mil öster ut från kyrkan. Detta urgamla herresäte har fordom tillhört de gamla slägterna Folkunge, Blå och Sparre. Riksrådet, lagmannen i Östergötland Bengt Månsson Minnesköld, af Folkunga-slägten, och kanske äfven hans förfäder, hafva egt gården på 1200-talet, och Bengt, som skref sig till Ulfåsa och Aspenäs, innehade den ännu 1260. Efter honom ärfdes den af hans dotter, Katarina, som blef gift med riksdrotset Knut Jonsson Blå, sonson af den mägtige Ivar Blå till Gröneborg i Uppland, som derefter skref sig till Aspenäs, hvilken egendom han innehade redan år 1310. Efter Knut Blå ärfde riksrådet Måns Knutsson Blå 1348 egendomen, och år 1356 innehades den af en riddare Måns Gislarsson, hvilket styrkes af ett gammalt pergamentsbref, som fordom förvarats vid gården, och ett annat härstädes förvaradt bref af år 1460 intygar, att herr Sten Bengtsson varit egare af godset efter den ofvannämnde, och åter efter honom hans enka, Anna Olofsdotter, som gaf det åt Hillevi, Axel Pedersson Brahes dotter, hvilken blef gift med riksrådet Bengt Fadersson Sparre. Efter kon. Gustaf I:s tid hafva slägterna Trolle, Posse, Horn, Sparre och Schönberg varit egare af godset. Aspenäsgrenen af Trolle slägten var utomordentlig rik. Vid arfskiftet efter egaren af detta gods, Arvid Trolle, hvilket förrättades här 1551, fingo hans trenne döttrar många egendomar sålunda, att den ena, Elsa, som först egde till man en Dansk riddare, Joh. Skougard, och sedan Arvid Gabrielsson Oxenstjerna, fick Engsö gård jemte 106 hemman; den andra, Beata, 106 hemman, och den tredje, Anna Trolle, fick Aspenäs tillika med 127 hemman. *) Anna blef först gift med Knut Haraldsson Soop och sedan med Lage Axelsson Posse, hvarigenom godset kom till hans slägt, och ännu 1630 bodde här en enkefru Karin Posse. I sednare hälften af 1600-talet egde riksrådet frih. Per Persson Sparre Aspenäs och 1683 hans fru, Sigrid Horn. Sedan föll det genom köp i medlet af förra århundradet till hofjägmästaren Anders Schönberg och troligen sedan till kanslirådet Anders Schönberg, hvars slägt sålde gården till bruksidkaren Anders Barchæus, egare af Gysinge i Gestrikland, med hvilket jernbruk den sedan varit förenadt. År 1772 egdes godset af en Wittfot och år 1825 af grosshandlaren Benedicks, hvars arfvingar ännu äro egare deraf. — Att Aspenäs i fordna tider varit bebygdt med borg, omgifven af ringmurar, är troligt, och att gården under medeltiden varit befäst samt försedd med dubbla grafvar och vallar, synes ännu af platsen, der mangården stått; den inre grafven var i början af detta århundrade till en del fylld med vatten. Gården var fordom belägen ett stycke från det ställe, der ett kloster sedan uppfördes, och lemningar synas ännu efter dess förra läge. Slutligen flyttades mangården till det ställe, der klosterbyggnaden varit uppsatt. Dessutom var äfven här en kyrka, hvarom vidare här nedan.

Aspenäs' kloster och kyrka hafva fordom legat på ofvan beskrifna sätesgårds egor. Ehuru Rhyzelius i sin Kloster-beskrifning samlat alla underrättelser om de kloster, som under katolska tiden varit inrättade i Sverige, har dock Aspenäs' nunnekloster undgått hans forskningar. Dock lärer ett sådant funnits vid nämnda sätesgård, hvilket omtalas i ett pergamentsbref af år 1356, som förut förvarats vid Aspenäs, men nu är förkommet. Kanslirådet Anders Schönberg, som var uppfödd derstädes, har om detta kloster uppsatt en berättelse, som här i utdrag meddelas. En gammal sägen i orten tillegnar den Heliga Birgitta stiftandet och inrättandet af detta kloster, förmodligen för nunnor af Birgittiner-orden, hvilken, efter hvad man vet, icke inom Sveriges gränser haft andra sådana kloster än ett i

*) Tuneld säger, att detta Aspenäs är en gård i Lerums socken i Wättle härad af Wenersborgs län.

Wadstena och ett i Nådendal uti Finnland. Upplands-lagmannen Birger Pedersson (Brahe) var Bengt Magnusson Minneskölds måg och fader till den Heliga Birgitta, som, efter sin moders tidiga död, blef uppfostrad på Aspenäs hos sin moster, Katarina, gift med riksdrotset Knut Jonsson Blå. Denna moster, som skall blifvit hänförd af sin systerdotters uppenbarelser och syner, torde först låtit uppbygga ett särskildt hus, der Birgitta och hennes leksystrar fingo öfva sin andakt. Med tiden, då Birgitta kommit till mer stadgad eftertanka om klosterväsendets helighet, beslöt hon att här, hvarest hon tillbragt sin ungdomstid med böner och uppenbarelser, anlägga ett kloster för den orden, som hon sjelf stiftat; och detta verkställdes. Genom de (år 1800) ännu befintliga lemningarna från klostertiden sökte Schönberg bevisa, att ett Birgittiner-kloster verkligen funnits här på Aspenäs; och han tyckes hafva lyckats deri. Han berättar, att i nedra våningen af den då till en del qvarstående klosterbyggnaden var ett trångt rum, som haft namn af *Sanct Britas kammare*, likt ett fängelserum, med ett ganska lågt hvalf, utan eldstad, och ett sängställe, af tegel uppfördt mot väggen, der hon, utan eldning om vintern, skall haft både sin sofkammare och sitt bönhus, der hon hvilat på sin tagelbädd. Att hon ansetts som en helig person och hållits i stor vördnad inom klostret, visar sig ock af ett litet silfversmycke, starkt förgyldt, bestående af bokstäfverna S. B. sammanfogade, hvilket då kort förut blifvit funnet i trädgården. En ögla ofvantill visade, att det var ämnadt att bäras om halsen. Vidare styrkes af andra omständigheter, att Aspenäs varit ett nunnekloster. I den gamla klosterkyrkan funnos några altarkläden, dels af sidentyg med väl virkade blommor af guld- och silfvertråd, dels af fint linne med bilder af djur och åtskilligt krams. På en af dessa altardukar voro tre adliga vapen stickade i hjertformiga sköldar; det ena var slägten Natt och Dags eller yngre Sture-ättens sköldemärke, det andra Gyllenstjerna-slägtens, och det tredje tillhörde den gamla adliga slägt, som blef introducerad med namnet Plåt. Allt detta vittnar om gammalt kloster-arbete af qvinnohand. — Utan tvifvel blef detta kloster, likasom alla andra, indraget till kronan genom Westerås recess 1527. Sjelfva klosterbyggnaden nyttjades sedan af godsets egare till boningshus, dertill förändradt och inredt; men slutligen blef den så bristfällig, att den måste nedrifvas år 1728 eller, efter annan berättelse, redan 1718. Med tillhjelp af Dalbergs teckningar, hvilka dock tillkommit sedan klostret blifvit förvandladt till boningshus, ehuru detta icke förändrat sjelfva stommen, torde man kunna göra en ritning på dess byggnadssätt. Klosterbyggnaden var smal och tre våningar hög. Den nedersta våningen har bestått af kök och visthus jemte den förut omnämnda S. Britas kammare, den andra har innehållit 3 något större rum och den öfversta 4 små kamrar. Det yttre utseendet var detsamma som andra gamla klosterbyggnaders, med små fönster, utantill med mörkt murbruk rappade väggar och högt tak. I rummen skola åtskilliga helgonbeläten m. m. varit uppställda.

Klostret hade egen kyrka, uppbyggd med tjocka tegelmurar och försedd med torn, vapenhus och sakristia, dessa tre sistnämnda troligen tillbyggnader i sednare tider. Hon hade 23 alnars längd och litet öfver 16 alnars bredd inom murarna. Mellan klostret och kyrkan, som lågo blott några steg från hvarandra, skall hafva varit en öfverbyggd gång. Kyrkan var invigd till helgonet och riddaren St. Jörans minne och förvarade hans bild, sedan den med tiden förlorat sin förgyllning och dyrkan; äfven fanns derstädes en antik kalk, på hvars fot var en inskrift med munkstil. Kyrkans och klostrets silfver har, enligt berättelse, blifvit nedgräfdt i en skogsbacke vid gården, troligtvis vid något krigstillfälle, eller kanske då kloster-silfret efter reformationen skulle indragas till kronan; men det berättas, att det blifvit återfunnet på 1600-talet af några gårdens drängar, som vid ett tillfälle varseblifvit uppe i dagen hörnet af en stor kista, hvilken de om nattetid upptogo, plundrade och rymde bort med sin

funna skatt. Denna fordna klosterkyrka har efter reformationen blifvit begagnad till luthersk gudstjenst, så ofta herrskapet på godset bestått sig egen husprest, och derimellan har hon varit tillsluten, men bibehållen ända till sednare tider. Hon lärer en gång på 1500-talet blifvit skadad af brand, men åter iståndsatt och 1595 prydd inuti med målningar. År 1738 reparerades kyrkan åter.

Aspenäs, ett frälse-säteri i Malexanders socken och Ydre härad af Linköpings län, har vacker belägenhet på den efter gården uppkallade uddens yttersta ända i sjön Sommen. Aspenäs är en gammal gård, som tillhört Wadstena kloster, ditskänkt af Ida, Johan Bylows dotter, gift med Lars Ulfsson. Såsom klostergods indrogs den troligen vid reformationen till kronan, men kom sedan till enskilda personer. Egendomen tillhörde 1683 och 1705, som säteri, major Gabriel Gyllenstål och 1725 hans enka, Katarina Cronhjelm. Derefter hafva följande varit egare: kaptenen P. B. Kinninmundt, död 1733, och efter honom mågen, kapt. J. Printzensköld, gift med Kristina Kinninmundt; år 1783 lagmannen Gripensköld, sedan kapt. Gyllenhammar och hans enka, fru C. E. Gyllenhammar 1825—1850. År 1852 egde fanjunkaren A. F. Gyllenhammar $1^{3}/_{4}$ mantal i Aspenäs, kapt. O. H. Gyllenhammar $^{1}/_{4}$ och sekreteraren A. W. Gyllenhammar egde Landsnäs. Detta har af gammalt varit frälse, till 1680 rå och rör, under Aspenäs. — Egendomen bestod 1852 af Aspenäs 2 mantal frälse-säteri mad Landsnäs $^{1}/_{2}$ mant. frälse och frälse-utjorden *Skärpet.*

Aspenäs, en gård i Lerums socken och Wättle härad af Wenersborgs län, har vacker belägenhet vid sjön Aspen, 2 mil från Göteborg. Gården tillhörde på 1590-talet slägten Lillje. Häradshöfdingen Lage Axelsson Posse, son af R. R. Axel Nilsson Posse till Thun och Sätenäs, fick med sin fru, Anna Arvidsdotter Trolle, säterierna Aspenäs och Engsö. *) Aspenäs tillhörde derefter öfverkommissarien Cederflycht, död 1747, och år 1760 assessoren v. Jacobsson, som på egendomen nedlade stora kostnader. Det har i sednare tider tillhört hr P. Bagge och år 1828 tolagskamreraren J. von Holten.

Mangården var nybyggd 1833, nedersta delen af gråsten. Denna byggnad har en dubbel stentrappa, hvarpå 4 massiva kolonner uppbära en balkong till en stor hvälfd salong, hvilken ligger midtför en stor trädgård, med många alléer, lust- och badhus. Man har härifrån en vidsträckt utsigt öfver Aspen och hela den omgifvande bygden. I trädgården finnas 2 stora ekar, kallade Herrgårds- och Länsmans-ekarna. Ladugården är byggd på gråstenspelare. — Bland fornminnen finnas grifthögar här i nejden, och vid sjökanten är en håla, der, enligt fornsägen, röfvare uppehållit sig.

Aspholmen, en holme, belägen nära Nya Elfsborg i Lundby socken på Östra Hisingen i Göteborgs län, består till större delen af berg. Danska amiralen Tordenskjold gjorde vid belägringen i Juli månad 1719 härifrån betydlig skada på Nya Elfsborgs fästning. Hans trupper lågo betäckta bakom Aspholmen och visade sig endast då de behöfde aflossa sina skott, hvarefter de genast drogo sig tillbaka, och hans bomber träffade öfver berget ganska lätt den högre liggande fästningen.

Asplången. Insjö i Östergötland, $^{1}/_{2}$ mil lång, men föga bred, genom hvilken Göta kanal går fram. Ifrån Söderköping räknadt, kommer man vid kanalfarten in i sjön Asplången vid Snöfvelstorp och lemnar densamma vid Hulta. På sjöns stränder ligga prydliga herrgårdar: Lundsbo, på norra, samt Tvärdala, Minsjö och Knutstorp å södra stranden.

Asplången, *Norra* och *Södra.* Små sjöar i Askersunds socken af Örebro län, hvilkas aflopp drifver Aspa bruk, qvarn och såg samt faller ut i Wettern.

*) Detta säger Tuneld; men andra påstå, att nu ifrågavarande Aspenäs icke egdes af denna slägt, utan att detta var Aspenäs i Wåla socken af Westerås län. (Se ofvan.)

Aspnäs-sjön. En af sjöarna i den stora sjökedja, som bildar Wassdalens vattendrag och utgör början till södra grenen af Ångerman-elfven.

Aspvik, ett berustadt säteri i Näs socken och Bro härad af Uppsala län, ligger vesterut i socknen vid en å, som fått namn efter gården. Aspvik är ett gammalt gods, som fordom tyckes hafva tillhört Folkunga-slägten och sedan kommit till Skokloster. Detta är åtminstone förhållandet med den dervarande qvarnen, som konung Birger låtit uppföra i den klostret tillhöriga »Aspviiks ström i Næs vid Almarnir» (Stäke), hvilken qvarn hertigarne Erik och Waldemar 1307 skänkte åt Skokloster. Gården kom sedan till kronan, troligtvis, åtminstone till en del, genom Westerås recess 1527, och donerades, under frälsefrihet, 1571 till ståthållaren Anders Sigfrid Rålamb till Bro och Aspvik; efter hans död, 1583, kom densamma till hans dotter, Cecilia, som blef gift med Erik Mattsson Körning, och som, efter mannens död 1599, innehade gården ännu 1610. Sedan öfvergick den till slägten Gyllenholm; men reducerades 1683.

Aspås, en socken i Jemtlands Södra fögderi af Östersunds län, ligger 990 fot öfver hafvet. Dess areala vidd är upptagen jemte modersocknen Rödön. Socknen är belägen på en lång och hög ås mellan Krokoms- och Långans-elfvar, hvilken ås sluttar mot norr och söder, men sammanhänger genom ett näs med Rödö-landet samt Näskotts och Rödöns socknar. Vattendrag äro flera. Krokoms elf flyter på östra och Långan på norra sidan; Näfver-ån åter faller ut i Långan. Skogen är vidsträckt. Hufvudnäringarne äro åkerbruk, boskapsskötsel, fiske och jagt. För längre tid sedan erhöll pastor i Rödön från denna lilla socken i tionde 18 till 20 elgbogar. För omkring 100 år sedan utgjorde socknen $12^{41}/_{72}$ mantal, deraf $^{7}/_{24}$ krono och $12^{5}/_{18}$ skatte, med 36 rökar, nu 13 mantal. År 1756 var invånarnes antal 260, 1810 428, 1840 585 och 1856 709 personer. Socknen har fast folkskola med 1 examin. lärare. År 1856 besöktes den af 29 gossar och 27 flickor; dessutom erhöllo 16 gossar och 21 flickor undervisning hemma; tillsammans 45 gossar och 48 flickor. Således var skolbarnens antal 93. — Aspås är annex till Rödöns konsistoriela pastorat i Jemtlands Norra kontrakt af Hernösands stift. Kyrkan, belägen 2 mil nordvest från Östersund, är af okänd ålder, men gammal och byggd af sten. — Inga fornlemningar finnas inom socknen. I ett berg härstädes är en djup, underjordisk håla, om hvilken flera jättesagor berättas. Adress: Östersund.

Aspö, en socken i Selebo härad af Nyköpings län, består af Aspön i Mälaren, med undantag af en liten del af öns sydöstra strand, Hornsudden kallad, som tillhör Öfver-Selö socken, hvaremot hit hörer en del af Toster-ön, som numera sammanhänger med Aspön, likaledes af Märsön i norr samt en mängd smärre skär ända till Biskops-stenarna i nordvest, i fjärden Tedaren, der Uppland, Westmanland och Södermanland sammanstöta, det vill säga tre stift och tre län. Hjulstasund utgör hufvudsakligen socknens norra gräns, Oknö- och Tynnelsö-fjärdarna med Botholmsviken den östra, Granfjärden med Magerö- och Säby-vikarna den vestra; i sydvest på Toster-ön tillstöta Strengnäs och Fogdö socknar. Socknens areal är 6,063 tunnland, hvaraf endast 15 äro sjöar och kärr. Flera skogiga berg- eller sandåsar stryka fram från sydost till nordvest. Mellan dem ligga dels ängar å småningom igenvallade fordna vattenleder mellan sjövikarna, dels åkerfält, här och der tämligen vidsträckta. Rådande jordmånen är lera, dock i en del trakter sandblandad. Åkerbruk är hufvudnäringen, hvarjemte idkas fiske. Socknen innehåller $26^{13}/_{16}$ mant., hvaraf $7^{3}/_{4}$ skatte, 1 krono och $18^{1}/_{16}$ frälse, och hade 1810 611, 1840 609 och 1856 645 invånare. Socknen har fast folkskola, som förestås af 1 lärare. År 1856 besöktes skolan af 28 gossar och 21 flickor; dessutom undervisades 5 gossar och 12 flickor hemma; tillsammans 33 gossar och 33 flickor. Således var skolbarnens antal 66. — Aspö

var under katolska tiden eget pastorat och har från år 1623 varit prebende till Strengnäs konsistorium och räknas nu till tredje klassens pastorater, tillhörigt Öfver-Selö kontrakt af Strengnäs stift. Kyrkan, belägen 1 ½ mil från Strengnäs, är byggd af sten med två rader massiva och oformliga pelare, hvilka understödja hvalfvet. Alla gångarne mellan pelarna, i synnerhet på sidorna, äro smala, fönstren små och kyrkan mörk. Altartaflan, som är gammal, i katolsk stil, har troligen förut tillhört Lagnö kloster, ty derifrån äro flera bilder och taflor hitförda vid den tid, då klostret förstördes, och förvaras de nu här i kyrkan. Denna är af hög ålder, ehuru, enligt sägnen, yngre än Öfver-Sela, dit folket, efter christendomens införande, först skall hafva farit till gudstjenst öfver sjön från den s. k. Kyrkobacken. Det säkra är, att kyrkans norra del är från okänd tid; men den södra och den östra äro tillbyggda 1462 af Erik Axelsson Tott och dess fru, född Lillje, till Lagnö, hvilkas vapen äro inhuggna på östra gafveln. Desamma hafva äfven skänkt altartaflan 1477, och sednare egare till Lagnö och till Säby hafva likaledes gifvit kyrkan hennes öfriga dyrbarheter. Kyrkan är försedd med ganska märkvärdiga hvalfmålningar från forntiden. Ofvannämnda begge herresäten, Lagnö och Säby, hafva hvar sin graf under kyrkan; Erik Axelsson Tott och hans fru äro begrafna i Lagnögrafven. I choret har fru Ingeborg Ryning till Lagnö sin graf jemte 2:ne barn. I förhuset är biskop Insulins' grift, och på kyrkogården hvilar riksrådet friherre Erik Wrangel, död 1765. Han hade före sin död förordnat om några dokumenters nedläggande i grafven och att desamma icke skulle få öppnas förrän år 1835. Man förmodade, att de skulle innehålla upplysningar om tilldragelser under parti-tiderna; men de lära blott angått familjeförhållanden. — *Aspu* eller *Aspø* nämnes 1288 och 1314 såsom hörande till prepositura Strengnensis. Ön har öfverallt spridda fornlemningar, hvaraf dock många äro utan betydenhet. I en stor sten i nejden af Lagnö, den s. k. *Gislaugs-* eller *Aspö-stenen*, är en runskrift inhuggen, hvilken man trott innebära efterrättelse om vattenminskningen i Mälaren, hvarom vidare vid artikeln *Aspö runsten.* I trakten af samma gård finnes en Ryssgraf; troligen ligga här de slagna i någon strid med Esterna. Vid Wadholms by är en märkligare stensättning; vid Skär lemningar efter en forntida byggnad, och likaledes på Borgholmen vid Magerö, der, enligt sägnen, Ivar Blå skall haft en borg. Från pesttiden vid början af 1700-talet finnes antecknadt, att hela byalag dött ut, på en eller två personer när. De betydligaste egendomarne äro säterierna Lagnö, Säby, Skär eller Skärsholmen och Magerö. Adress: Strengnäs.

Aspö-sten, eller, som den fordom benämndes i orten, *Gislaugs-* och *Gislögs-sten*, en runsten i Aspö socken, har vunnit en viss namnkunnighet genom en allvarsam tvist, som uppkom mellan några af våra äldre fornforskare om läsningen och uttydningen af dess inskrift. Nära Lagnö sätesgård och ej långt från den vik, som löper in vid Hornö, står denna runsten i en skogsbacke. Den är ovanligt stor och vacker samt har en välgjord ristning, bestående af en vanlig slinga och midtuti densamma en mansbild; uti slingan läses följande runskrift: *Kislauk. lit. kiarva. mirki. þisa iftiR. þorþ. auk. Sloþi. lit. kiarva. sant i aR. þit. sum. sak. al var. auk. sum. hvat vaR. þat.* Denna skrift blir kanske omöjligt att rätt och sannt uttyda; de äldre hafva försökt det; men ingen har lyckats deruti. Erik Benzelius uppgaf 1694 Aspörunsten som ett bevis på vattenminskningen, derigenom att han läste: »hit gick vattnet i min tid.» Detta upptogs af O. v. Dalin och väckte mycken tvist. E. Ekholm utgaf sedan 1758 en särskild skrift derom. Flera hafva försökt att öfversätta orden *kiarva sentier* eller *sant i ar,* som sednare läst det sistnämnda, men utan framgång. De olika tydningarne hafva varit: af Björner »konstla stenstoden», af Göransson »göra sanningsvittnet» och af Peringsköld »göra bro öfver landtkärret». Ihre öfversätter ordet *sak* med slog, dräpte, och *hvat* af *vitar,* vårdkasar; således blir hans

öfversättning af hela inskriften: »Gisle lät göra märke efter Thord, och Stodi lät göra detta, som sårat Alven och vårdkasar vaktat». Ekholm åter öfversätter: »Gislög lät rista märke åt Thord, och Stodi lät rista fotspåret dit som Alven utmärker och som vattnet var minskadt». Om denna stens ålder har Ekholm följande förmodan: att med Gisle bör förstås riksrådet Gisle till Wik och Aspenäs, son af riksrådet (?) Gustafsson Sparre och Helena Sture, och med Thord menas Thord Bonde, riksråd hos Magnus Eriksson och son till Knut Thordsson Bonde, riksråd hos konung Magnus Ladulås. De voro i slägtskap, emedan Thord Bondes son var gift med Gisles dotter. Gisle och Thord lefde omkring 1330, då stenen troligen blifvit af den förre rest åt den sednares minne. Stodi var troligen någon lärd man, kanske guvernör för Gisles barn, eller husprest hos honom, som roat sig med att tillsätta anmärkningen om vattnets höjd. — Uti Afzelii »Sagohäfder», Band. II, sid. 151, läses ytterligare en förklaring, enligt hvilken inskriften på stenen skall lyda: »*Gislög lät göra detta märke efter Thord; och Stodi lät göra sanningsvittnet om Älfvorna, som han såg, och annat som — hvad var det?*» »Dessa runor, — fortfar Afzelius, — synas vara huggna i det ändamål att vittna om älfvor och andra troll, dem Stodi hade sett omkring hällen.»

Aspö. En mindre ö nordligast i Östgöta skärgård, näst sydost om Gränsö, belägen vid Bråvikens början, emellan öarna *Gränsö* och *Arkö*, i Jonsbergs socken, Östkinds härad och Linköpings län. Denna ö har begrafningsplats för sjöfarande, som aflida under resor i detta farvatten.

Aspö, en ö i Blekings-skären uti Nättraby socken och Medelstads härad af Karlskrona län, hvartill äfven Gjölö hör, består af $3^5/_{12}$ mantal. Imellan denna ö och Tjurkö går stora inloppet till Karlskrona hamn. På den vid Aspö belägna holmen Drottningskär ligger ett kastell och ett annat starkt fäste på Kungsholm vid Tjurkö; afståndet mellan dessa skansar är omkr. 760 famnar. De äro anlagda till hamnens försvar, ifall fiendtliga anfall skulle ega rum.

Aspö-sund. Vestra inloppet till Karlskrona hamn, hvilket kan begagnas af smärre örlogsfartyg. Vid Aspö-sund är en liten skans anlagd på Hästholmen. Sundet har 4,560 fots bredd.

Assjön. Sjö uti Jönköpings län, på gränsen emellan Norra och Södra Wedbo härader, strax norr om Korpaberga, med aflopp åt Läjern, hvilken tillhör Sommens och Svartåns vattendrag.

Assån. Tillopp till Lidan, i hvilken flod denna å infaller nära Ufvereds kyrka. Ån upprinner på gränsen mellan Gäsene härad af Elfsborgs län och Laske härad af Skaraborgs län, går igenom Larfs, Önums m. fl. socknar och flyter nästan parallelt med Lidan.

Astorp, ett frälse-säteri om 1 mant. i Wånga socken och Skånings härad af Mariestads län, är beläget nära Ullstorps-sjön. Tillhörde 1813 löjtnanten Paco Hårleman såsom fideikommiss.

Asurs grafhög. Denne Asur omtalas som befälhafvare på jarlen Götes vikingaskepp i en runskrift på en sten, nu inmurad i väggen på kyrkan i Bro socken och härad af Uppsala län, men som fordom stått i trakten deromkring. Stenen, försedd med kors, har följande inskrift: *Kinluh* × *Hulmkis* × *tutiR* × *sustiR* × *SukruþaR* × *auk* × *þaiRa* × *Kaus* × *hun* × *lit*. *keara* × *bru*. *þesi* × *auk* × *raisa* × *stain*. *þina*. *eftiR* × *Asur* × *bunta*. *sin*. På annan rad: *sun*. *HakunaR* × *Jarls* × *saR* × *vaR* × *vikika* × *vaurþr* × *meiþ* *Kaeti*. *Kuþ* × *ialbi* × *ansau* × *ant*. *uk* × *salu* +.

Våra äldre fornforskare och sednast Afzelius (Sv. Folk. Sagohäfder) hafva förklarat denna inskrift vara af historisk märkvärdighet. I 12:te århundradet bodde i Westergötland en jarl vid namn Gaute, Gaete eller Göte, som var en mäktig viking. Årligen gjorde han långväga färder till vestra länderna, till de christnas hjelp mot hedningarne, och hade vid dessa färder mycket folk med sig, både från Svea och Göta land.

flera runstenar omtala män, som varit med Göte på hans vikingatåg, och en sådan är ofvanstående sten, rest till minne af Asur, Håkan Jarls son, som var vikinga-vård på en färd med Gaete. Äfven omtalas på runstenar i Gåsinge kyrkdörr i Södermanland en Svense och i Landeryds kyrkas tornmur i Östergötland en Thialfe, hvilka rest med Guti vester ut. Denne Göte, säger Afzelius, blef gift med Knut den Heliges dotter. Deras måg var Thord Bonde, som, jemte svärfadern, tog konung Inges parti i kriget mot Blot-Sven; men efter Svens fall ingingo hans söner förlikning med Göte och Thord, och den sistnämndes son, Jedvard, fick deras syster, Cecilia, till hustru. Af detta äktenskap föddes kon. Erik den Helige. Det tros, att den gamla gården Jarlaqvist, Westgöta-jarlarnes säte, äfven varit Götes. Man känner icke vidare Asurs faders, Håkans, öden, blott att han varit jarl, och icke heller Asurs egna, mer än att han färdats i vikingatåg till främmande länder och att hans efterlefvande enka, Ginlög Hulmgisdotter, byggde nära Bro kyrka en bro och reste dervid en minnessten. Vid kyrkan äro tvenne stora grifthögar, den ena alldeles oskadad och kallad Asurs hög, i hvilken han troligen är begrafven; om den andra högen, som genom okynne blifvit betydligt skadad, är ingen sägen hvem som der blifvit jordad; kanske Håkan Jarl har der sin hvilostad?

Atlingbo, en socken i Stenkumla ting af Wisby läns Södra Härad, har en areal af 2,708 tunnl., hvaraf 1,280 äro sjöar och kärr. Marken är öfverallt jemn och rådande jordmånen lera, äfven här och der svartmylla och ör. En del af den stora Roma myr ligger inom socknen. På skog är vid flera hemman brist. Hufvudnäringen är åkerbruk. Socknen består, enligt 1795 års jordebok, af 11¾ mantal, och hade 1810 211, 1840 210 och 1855 236 invånare. Här är fast folkskola, som förestås af 1 examinerad lärare och besöktes 1856 af 10 gossar och 11 flickor; dessutom undervisades 1 gosse i enskildt läsverk samt 1 gosse och 2 flickor hemma; tillsammans 12 gossar och 13 flickor. — Atlingbo utgör ett af Wisby stifts 3:ne regala pastorater, af 3:dje klassen, och tillhör stiftets medelkontrakt. Kyrkan, belägen 1¾ mil söder från Wisby, är byggd af sten i götisk stil, enligt Strelows krönikas osäkra uppgift år 1039; hon var den första i Medel-tredingen, har alltså hög ålder och var, enligt Gotlands-lagen, en af öns trenne Asyl-kyrkor, der dråpare i sjelfva kyrkan, på kyrkogården och i prestgården hade 40 dagars fristad. Här finnes en grafsten med runor, och en annan med munkstils-inskrift från år 1470 öfver en Johannes Ysem. — Den månglärde fornforskaren, biskop Göran Wallin, söker i sina »Gothländska Samlingar» med de brokigaste skäl bevisa, att detta Atlingbo varit de gamles sagofirade ö Atlantis. Att det är ett af den Gotländska kulturens äldsta säten, synes redan af ofvanstående korta anteckningar. — Gårdarne i Atlingbo heta: Kyrkelasse, Suderbys, Rundarve, Myrände, Lilla Atlings, Friggårds, Nygårds, Källgårds, Isume, Resarve, Lilla Björke, Ringdarve och Kallarve. Adress: Wisby.

Attarp, ett frälse-säteri i Bankeryd socken och Tveta härad af Jönköpings län, utgör 1 mantal och har en prydlig mangårdsbyggning af trä samt en stor och vacker trädgård. Den första kända egaren var öfversten Staffan Klingsporr 1671, som gjorde anspråk på jus patronatus, hvilket dock bestreds i hofrätten. Sedan egdes gården af presidenten i Göta hofrätt Wennerstedt, vice presidenten Klingsporr, öfverjägmästaren Silfverhjelm, löjtnant Gyllenram, hofrättsrådinnan Silfverhjelm, major Gedda, Karl af Sandeberg och kontrollör Ekvall, vid hvars död 1845 en märkvärdig flik lyftes på »allmänbildningens» och »allmänchristlighetens» förhänge.

Attersta, ett skatte-rusthåll om 1 mantal i Gällersta socken och Skyllersta härad af Örebro län, 1 mil från Örebro, har tillhört D. G. Hildebrand och 1828 öfversten friherre Aug. Ankarsvärd.

Attersta ström eller Thores-ån. Med detta namn betecknas den genom Qvismar-sjöarna i Hjelmaren utfallande Telge-ån under en del af sitt lopp.

Attmar, en socken i Medelpads Södra fögderi af Wester-Norrlands län, har en areal af 73,710 tunnland, hvaraf 9,500 äro sjöar och kärr. Höga berg omgifva socknen, af hvilka Malings Flugg på Långskogs mark är det största. Marken är bergaktig, dock finnas smärre slätter. Öfver allt utgör jordmånen idel hård och mager lera och har ingen sand, som är tjenlig att upplösa åkrarnas lera eller stadga den på vägarna. Allmogens hufvudnäring i denna socken är förnämligast boskapsskötsel och fiske. En gammal författare säger, att klädedrägten härstädes »bibehålles mest efter åldrigt ärbart bruk, utan yppighet och öfverflöd»; numera lärer dock förhållandet vara helt annorlunda. Socknen, liggande mot gränsen af Helsingland, 120 fot öfver hafvet, innehåller 26½ mantal och hade år 1810 1,337, 1840 1,793 och 1856 2,156 invånare. Socknen har en fast folkskola med examinerad lärare, der år 1856 undervisades 56 gossar och 43 flickor, samt en ambulatorisk skola, der 32 gossar och 28 flickor erhöllo undervisning äfven af 1 examinerad lärare. Föröfrigt fingo 43 gossar och 57 flickor sin undervisning hemma; således tillsammans 131 gossar och 128 flickor. — Attmar är annex till Tuna regala pastorat i Medelpads kontrakt af Hernösands stift. Kyrkan, belägen 1½ mil s. v. från Sundsvall, ombyggdes år 1761 och är nu tämligen rymlig och ljus. Den äldsta kyrkan var helt liten och uppförd af grof gråsten. Nuvarande kyrkan förvarar ännu åtskilliga lemningar från påfvetiden, såsom en biktstol, rökelsekar, chorkåpa och flera gamla bilder. — Namnet Attmar härledes af *Att* och *Mar*, vid haf eller sjö; men denna härledning beror på blott en gissning. — Af fornlemningar förtjena nämnas de stora *grafhögar*, som förekomma i Attmars by. På den så kallade *Hambieskogen* och uppå ett dervarande bergs högsta kulle finnas lemningar efter en forntida väldig ringmur, troligen en vikingaborg, eller ett befäst torn till landets försvar, och på *Jernsätersberget* vid sjön Marmen synas grundmurar efter åtskilliga byggnader samt en stenmurad graf; äfven detta ligger på bergets topp. Vid Backa by är en stor griftbög, kallad *Galthögen*. — Spår efter Finnmark finnas ännu i Medelpad i åtskilliga socknar, deribland i Attmar. Tuneld omtalar i upplagan af sin Geographi öfver Sverige af år 1792, att i Stöde socken då funnos 6 Finnbyar och att hopar af denna nation då voro kringspridda uti de större skogarna i Torp, Borgsjö, Holm, Attmar, Ljustorp och Selångers socknar, alla belägna i Medelpad. Finska språket talade de endast sinsimellan. De voro ett härdigt folk och gingo vintertiden nära nog bara. De berättade, efter förfäderna, att de härstammade från Rautalambi och Tavastland. Adr.: Sundsvall.

Attorp, ett säteri i Sämb socken och Kinds härad af Wenersborgs län, tillhörde fordom slägten Hand.

Attundaland. En del af det fordna *Manhem* eller Uppland, det land, som den s. k. Odinska invandringen först bebyggde, och ett af dettas s. k. *Folkland*. De bägge öfriga äldsta folklanden voro *Tiundaland* och *Fjerdhundraland*. Sannolikt bestod Attundaland, såsom namnet antyder, af åtta härader.

Angerum, en socken i Östra Härad af Karlskrona län, har en areal af 24,393 tunnland, af hvilka 680 äro sjöar och kärr. Här finnes en mängd småsjöar, mest dock i norra delen, som är skogsbygd. Marken är mycket bergaktig, i synnerhet öfra delen, som gränsar till Småland; nedra delen åter, som sträcker sig mot hafvet, är mindre bergaktig, och mellan bergshöjderna ligga vackra dalar, med åker- och ängsfält. Socknen är till sin naturbeskaffenhet en af de täckaste i Blekinge. I öfra delen består jordmånen af finare sand, mojord samt här och der svartmylla; i nedra delen åter är rådande jordmånen lera och svartmylla.

Skogen är i öfra delen ymnig och består dels af furu och gran, dels af ek och bok samt björk och al. Hufvudnäringen i den landsträcka, som stryker utmed hafvet, är fiske, men äfven åkerbruk till behof; deremot äro åkerbruk, boskapsskötsel och skogsbruk de förnämsta näringarne uppåt landet. Socknen utgör 37 $^1/_4$ mantal och hade år 1810 1,259, 1840 2,960 och 1856 3,466 invånare. Socknen har en fast folkskola, som 1856 besöktes af 51 gossar och 40 flickor, och der en examin. lärare undervisade; vidare en ambulator. skola med 2 rotar, der 68 gossar och 53 flickor undervisades af 2 oexamin. lärare. För öfrigt var 1 gosse i allmänt läroverk, 1 gosse och 2 flickor i enskilda undervisnings-anstalter, medan 78 gossar och 94 flickor undervisades hemma. Således tillsammans 199 gossar och 189 flickor. Genom donation år 1856 har en slöjdskola för flickor blifvit med folkskolorna förenad. — Augerum är annex till Lösens regala pastorat i Östra Kontrakt af Lunds stift. Kyrkan, belägen 1 mil från Karlskrona, ligger i Augerums by och är byggd af sten. Inga märkvärdigheter finnas i densamma. Socknen nämnes i dagligt tal Afvarum. — Af fornlemningar uppgifvas på Augerums gårds egor några grifthögar, som kallas *Kumlen*, med derå resta bautastenar. Den betydligaste egendomen är Augerum, som vidare nedanföre omtalas. Adress: Karlskrona.

Augerum, en sätesgård, fordom by, i ofvanstående socken, består nu af 4 mantal, som innefatta hela Augerums by; men på 1790-talet voro blott 3 hemman sammanlagda. Gården förvandlades troligen till herresäte på 1770-talet af dåvarande egaren, assessoren Johan Jakob Ferber, som äfven anlagt den större trädgården, hvilken håller en areal af 9 tunnland. Här lät han plantera 800 fruktbärande träd och en mängd medicinal-vexter samt anlade äfven ett orangeri och alléer jemte bersåer. Mangårdsbyggningen, som har ett ganska vackert läge vid Augerums å, är uppförd af trä i början af 1810-talet och är ansenlig och prydlig. Nära vid gården på en höjd, Kronobergs stenbacke kallad, har man den vidsträcktaste utsigt öfver den härliga omgifningen. Till egendomens förbättring och försköning gjordes äfven mycket af brukspatronen Wickler, som var egare på 1790-talet. — På Augerums egor finnas flera större och mindre grafhögar, som kallas *Kumlen*, på hvilka man ser bautastenar uppresta, förmodligen till hädangångna kämpars minne; men inga sägner förtäljas om dem i orten.

Ausås, en socken, belägen i Södra Åsbo härad af Kristianstads län, 1 mil från och 90 fot öfver hafvet, har en areal af 6,411 tunnland. Marken är jemn, utom en tämligen hög backe nära vid Ausås' by. Rådande jordmånen är sandmylla, på en del ställen blandad med klappersten. Ekskog finnes obetydligt, och det är äfven brist på annan skog. Hufvudnäringen är åkerbruk. Socknen utgör 44 $^1/_2$ mantal och hade 1810 785, 1840 1,090 och 1856 1,754 invånare. Socknen har både fast och ambulatorisk folkskola, den förra med 1 examinerad, den sednare med 1 oexaminerad lärare. År 1856 besökte 72 gossar och 59 flickor fasta skolan, samt 47 gossar och 44 flickor den ambulatoriska. Föröfrigt undervisades 4 gossar i allmänt läroverk samt 8 gossar och 20 flickor i hemmet; tillsammans 131 gossar och 123 flickor. — Ausås, modersocken, jemte Ströfvelstorp, annex, utgöra tillsammans ett regalt pastorat af 1:sta klassen i Södra Åsbo kontrakt af Lunds stift. Adress: Engelholm.

Avaskär. Fordom en ansenlig och befäst stad i Blekinge, som 1600 förlorade sina privilegier, hvilka öfverginge till Christianopel, hvartill grunden lades s. å., och hvilken nya stad 1603 befästes och fick sitt namn efter Christian IV:s detta år födda son, prins Christian.

Ava-vattnet. Sjö i Umeå Lappmark invid *Tärna* kapell, är en af Umeå-elfvens källsjöar i fjällen, som mottager sitt tillopp från sjöarna Brakjauer och Umeå-vattnet; upptager äfven Are-ån samt Björkvattnet och har sitt aflopp i *Stor-Uman*.

Avesta, en socken i Näsgårds fögderi af Falu län, ligger 305 fot öfver hafvet. Areal, mark, jordmån m. m. upptagas i Grytnäs' beskrifning. Folknummern i socknen var 1840 826 och 1856 830 personer. — Avesta är annex till Grytnäs konsistoriela pastorat, tillhörande Hedemora kontrakt af Westerås stift. För öfrigt hänvisas till Avesta bruk nedanföre. Adress: Avesta.

Avesta, ett koppar- och jernverk i Grytnäs socken, Näsgårds fögderi af Falu län, har vacker belägenhet vid Dal-elfven, 2 mil från Hedemora, 7 från Westerås, $6^{3}/_{4}$ från Falun och 10 mil från Gefle. Dal-elfven gör vid Avesta tvänne fall, nämligen den s. k. Storforssen, 33 fot på 2,000 fots längd, samt Lillforssen, 13 fot på samma längd, enl. C. P. Hällströms afvägning. Detta bruk har undergått många skiften så väl till sina inrättningar, hvilka dels genom eldsvådor blifvit tid efter annan förstörda, dels af flera orsaker nedlagda, som äfven till sin verksamhet och industri, enär det först varit jernverk, så koppar- jern- och myntverk och slutligen endast jern- och kopparverk, som det ännu i dag är. Det uppgifves, att redan år 1622, på konung Gustaf II Adolfs befallning, en undersökning blifvit anställd vid Avesta-forss för anläggande derstädes af ett bruk, hvilket också anlades i liten skala 1636 under ledning af Holländaren Govert Silentz, som då för tiden var bruksföreståndare i Säter under Koppar-kompaniet och dettas dåvarande direktörer, riksrådet Klas Fleming och borgmästaren Jöns Hindriksson. Sedan fortsattes detta företag och bragtes till fullbordan af Wallonen Markus Kock, som i drottning Christinas tid inkom till Sverige från Lüttich och blef anställd vid myntverket. Härmed lärer närmare förhållandet vara följande. Sedan det så kallade gamla Koppar-kompaniet, ett bolag, emot viss afgift till kronan bekommit privilegium exclusivum att uppköpa all i Falun tillverkad råkoppar, hade det år 1623 införskrifvit från Tyskland några garmakare och kopparsmeder, för att med deras biträde anlägga ett kopparbruk i Säters ström, der förut ett kronans jernverk idkades. Detta verkställdes snart, och derefter blef all koppartillverkning i Falun förd till Säter, der en del användes till manufaktur-smiden, allt under kompaniets uppsigt och ledning. År 1636 beslöto det sednare Kopparkompaniets intressenter att skilja de enskildas koppar, som de tillhandlat sig, från kronans, och fördenskull anlägga ett eget kopparverk, emedan kol började tryta i Säters-orten, strömmen var liten och vatten fattades ofta, och dessutom vägen var lång till Westerås för transporter. Derföre sökte de sig en lägligare ort närmare Mälaren och köpte af bergsmän och bönder i Djeknehytte by och Grytnäs socken, ytterst i Näsgårds län, deras jernhamrar och sqvaltqvarnar vid Stora Dal-elfven och Avesta-forss, hvarest de anlade ett nytt kopparverk, som blef fullbordadt år 1636. Äfven drottning Christina donerade till Avesta 2:ne s. k. Djeknehytte-rotar, utgörande 2,297 tunnland. Härefter fördes kronans koppar till Säter och bolagets till Avesta. Men som verkets föreståndare på sistnämnde ställe icke ville nöja sig med den vanliga afbränningen på råkopparen, utan fordrade 2 ℔ af skeppundet för extra afbränning och anställde vråkare i Falu våg, hvilka obilligt taxerade kopparen, hvaraf Bergslagen led stor skada och besvär, och dessutom kronans andel i kopparen förminskades, så beslöt Regeringen att söka förmå Koppar-kompaniet att sälja sitt garmakeri till Bergslagen, på det densamma sjelf finge disponera om sin koppars gargöring och från vråkande och afslag befrias. Detta gick äfven för sig; Regeringen och Koppar-kompaniet sålde bruket år 1641 till Falu Bergslag för 18,000 rdr, då kompaniet upphörde och kopparhandeln blef fri, å hvilken försäljning erhölls stadfästelse genom Kongl. brefven den 26 Okt. s. å., den 28 Nov. 1645 och den 22 Nov. 1663.

Kort derefter upprättade Regeringen, på Bergslagens vägnar, kontrakt med myntmästaren Markus Kock, hvarigenom han förpligtades att gifva Bergslagen ett visst årligt arrende samt, utan allt afslag, vid Falun uttaga kopparen och sedan på egen bekostnad föra den

till Avesta att der garbrännas. Sedan det nya bruket, på sätt som sagdt är, var kommet under Koppar-bergslagen, fann Regeringen det vara oklokt att underhålla eget bruk till sin koppars förarbetande och beslöt då att nedlägga Säters bruk. Men då alltifrån Gustaf Adolfs död kopparmyntningen både i Säter och i de andra myntstäderna hade upphört, emedan kompaniet då började draga mer försorg om kopparens utskeppning på främmande orter, och Regeringen bemödade sig om att anskaffa silfvermynt i landet, förflöt någon tid, innan koppar uppmyntades, troligen ända till år 1641, då icke vidare blef fråga om de gamla myntstäderna, utan Regeringen vände sig till Avesta och lemnade hela kopparmyntningen till Kocks bedrifvande »på fyrkar, stora runstycken» och äfven plåtar, när dessa sedan började slås. För sin vid inrättningen nedlagda möda och drift, fick han den 10 Nov. 1642 privilegium på kopparmyntningen och till skänks tvänne kronans träbyggningar, som varit begagnade vid Säters mynt. Kort förut, den 26 Oktober 1641 (eller den 13 Augusti samma år), erhöll Avesta stadsprivilegier och skulle stå under Falu stads domsrätt. I brukets arkiv förvaras ännu Avesta Kämnersrätts protokoller från och med år 1642. Bruket blef såsom regale af flera reduktions-kommissioner angifvet; men det reducerades först år 1686 under kronan, då stads-privilegierna upphäfdes, borgrarne bortdrefvos, och bruket kom åter under häradsrättens domsrätt. Derefter utarrenderades bruket till enskilda personer till år 1698, då det öfverlemnades till Stora Kopparbergs Bergslag mot årligt arrende. Detta fortfor sedan till år 1777, då bruket genom formlig köpe-afhandling af den 12 November öfvergick från kronan till berörde Bergslag, som nu eger hela Avesta-verket. Den 6 Juni 1823 fick Avesta privilegium för Stora Kopparbergs-bergslag och har nu 3 fria härdar. Kopparmyntningen upphörde år 1830, då den flyttades till Stockholm.

Det nämndes förut, att bruket flera gånger lidit af eldsvådor; att uppräkna dem alla skulle blifva alltför vidlöftigt, hvarföre endast de mest förödande nämnas. År 1803 den 13 September afbrann hela bruket, hvarvid jemväl kyrkans torn och tak, äfvensom en klädesfabrik, gingo förlorade. De flesta af brukets invånare försålde kort derefter sina gårdstomter till Bergslagen mot vilkor att för sig, sina hustrur och barn erhålla fria husrum. År 1822 afbrann äfven en stor del af brukets byggnader, jemte qvarn och kolhus; men sedan den tiden hafva likväl brukets alla verkstäder blifvit uppbyggda, detta på ett mer ändamålsenligt sätt än före eldsvådan.

År 1840 voro vid Avesta följande verkstäder: *Kopparverket*, uppfördt af tegel, under plåttak, i en byggnad, hvilken innehöll: 1) garmakeri med tvänne dubbla härdar och 3 kratsugnar; 2) valsverk med 2 par valsar, 4 ugnar och 1 vedsåg; 3) kopparsmedja med 3 härdar och 3 hamrar, hvaraf 1 var ämneshammare för valsverket. *Jernverket* bestod af: en smedja af tegel, under plåttak, med 5 härdar och 3 hamrar; en smedja, äfven uppförd af tegel, för en stångjernshammare med härd, en knipp- och en spikhammare med sina härdar, samt en härd för handsmiden. Enligt Bergs-kollegii resolution den 22 Dec. 1842 får här en särskild härd begagnas för Morellska smidet. År 1857 bestod kopparverket af garmakeri med garhärdar och kratsugnar, kopparsmedja med garhärdar, värmugnar och hamrar, 2 valsverk med tillbehör; s. å. drefs af jernverket endast 1 ämneshärd samt den gröfre jernmanufakturen, såsom tillverkning af stångjernshamrar, städ o. s. v. Före det nuvarande jernverkets anläggning hade af ålder funnits en så kallad redskaps-hammare för tillverkning af gröfre jernmanufaktur; dessutom hade *Davidshytte* manufakturverk i många år funnits vid Avesta. *Davidshyttan*, belägen i Hedemora socken, $1/2$ mil ifrån Hedemora stad, privilegierades d. 20 December 1655 för Markus Kock för ståltillverkning; hade sedan flera egare, men inlöstes enligt Kongl. brefvet den 9 Febr. 1758 af kronan såsom understöd för Avesta; men då utrönt blifvit, att ingen del af kopparhandteringen kunde med förmån flyttas till

Davidshyttan, försåldes detsamma den 28 September 1763 till Falu Bergslag för 120,000 daler kopparmynt, hvarefter så väl det gamla som det den 21 Febr. 1756 privilegierade nya manufakturverket flyttades till Avesta, der det gamla ämnessmidet får förädlas till spik, liar, knipp-, skär- och bandjern. *Koppar-tillverkningen* vid Avesta, som år 1644 uppgick till 12,580 sk℔ och år 1744 till 5,169 sk℔, uppgick 1844 endast till 2,989 sk℔, inberäknad frikopparen. År 1856 garades vid Avesta 4,804 och valsades 1,694 sk℔. *Jernsmidet* privilegierades den 6 Juni 1823 för 3 härdar och 2 hamrar till 1,350 sk℔ och bedrifves med eget tackjern. Hammarskatten är 13 sk℔ 10 l℔. — För öfrigt finnas vid bruket ett bok- eller stampverk m. m., en tullqvarn med 5 par stenar, såg och tegelbruk. Brukets tillverkningar sändas för det mesta landvägen till Westerås och derifrån sjöledes till Stockholm och andra orter.

Avesta bruk liknar en liten stad med torg och raka gator, och finnas ännu 2 handlande, 2 garfvare, 2 kopparslagare, 1 sadelmakare, 1 kakelugnsmakare, 3 skomakare och 2 skräddare. — Bruket har kyrka och egen församling. Avesta hade i äldre tider ett kapell af trä. Den nuvarande kyrkan, af sten, är grundlagd af myntmästaren Markus Kock 1652 och blef, efter 3 ½ års arbete, fullbordad år 1655. Hon hade ett litet torn midtpå och 6 andra vid sidorna. Vid den olyckliga eldsvåda, som den 13 September 1803 härjade bruket, afbrunno äfven kyrkans nyssnämda torn och tak och måste repareras, hvilket äfven skedde kort derefter. Kyrkan har i sednare tider fått ett ståtligt, spetsigt och kopparbeklädt nytt torn, som uppbyggdes efter professor Brunii ritning. Urverket och slagklockan, som sitter i tornet, har Bergslagen skänkt till kyrkan. Denna är 50 alnar lång och 25 aln. bred samt ljus och rymlig. Kyrkans prydnader äro de vanliga. Bland 6 ljuskronor har kon. Carl X hitskänkt en, som förut prydt Fredensborgs slott i Danmark och troligen är ett krigsbyte. Under sakristian äro ofvannämnde Markus Kock och hans fru, Elisabeth Eyck, begrafna, och deras epitafier i svart marmor äro uppsatta i kyrkan på sakristi-väggen med en latinsk inskrift. Kock, hvars afkomlingar adlades under namnet Cronström, dog i Avesta 1657, 72 år gammal, och hans fru 1665. Bredvid detta minnesmärke sitta Cronströmska vapnen, minnen af assessoren i Kommerse-kollegium Abr. Cronström, född 1640, död 1696, och assessoren i Bergskollegium Petter Cronström, född 1651, död 1708. — Vid bruket finnes en prydlig, två våningar hög och kopparbetäckt karaktersbyggnad af sten, hvilken är uppbyggd på 1820-talet. Brukets verkstäder, en del arbetare-bostäder och andra byggnader äro nybyggda och de öfriga i väl underhållet skick. Här är äfven en vacker trädgård och åtskilliga andra planteringar. — Till bruket hörer endast obetydlig jordegendom. — Avesta är försedt med ett Kongl. postkontor och fast folkskola; dock undervisas socknens barn på ambulatoriskt sätt inom 3 läserotar. År 1856 besöktes skolorna af 36 gossar och 34 flickor; dessutom undervisades 27 gossar i allmänna läroverk, 3 gossar och 8 flickor i enskilda skolanstalter samt 4 gossar och 32 flickor i hemmet; tillsammans 70 gossar och 74 flickor. Lärare äro en prestman i fasta skolan, och klockaren undervisar på de 3 ambulatoriska läserotarna.

Axberg, en socken i Örebro härad och län, har en areal af 18,815 tunnland, hvaraf 1,380 äro sjöar och kärr. Sjön Wäringen och Dylta-ån utgöra norra gränsen; vestligare faller ett mindre vattendrag ut i nämnda å. Skogen Käglan stupar tämligen brant norr ut mot de ofvannämnda vattnen; men dess södra sida är mer långsluttande och består vester ut mest af ängar och gles skog; — åt öster är denna mer betydande; men här öppna sig flera dalgångar, som, ju längre i söder, allt mer utvidgas, bli bördigare och mer bebyggda. Tvänne åsar gå dock igenom hela trakten utmed Långens och Lillåns vattendrag. Rådande jordmånen är lerblandad svartmylla. Hufvudnäringen är dels åker-, dels bergs- och skogsbruk. Sock-

nen innehåller 44¾ oförmedlade mantal, deri ej inberäknade en del af Dylta och Axbergshammars bruksanläggningar; tillsammans med annexet utgör pastoratet 74½ förmedlade mantal. Folkmängden var 1810 1,083, 1840 1,450 och 1856 1,585 invånare. Socknen har både fast och ambulatorisk folkskola. Den förra har 1 examiner. lärare och besöktes 1856 af 20 gossar och 17 flickor; den sednare åter, med 2 läserotar, har 2 oexaminerade lärare och besöktes s. å. af 37 gossar och 21 flickor. Dessutom undervisades 3 gossar i allmänt läroverk, 12 gossar och 18 flickor i enskilda undervisningsanstalter samt 35 gossar och 34 flickor i hemmet; tillsammans 107 gossar och 90 flickor. Således var skolbarnens antal 197. — Axberg, moderförsamling, jemte Hofstad, annex, utgöra ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen, tillhörande Glanshammars kontrakt af Strengnäs stift. Kyrkan, belägen 1⅛ mil från Örebro och 13 mil från Strengnäs, är ombyggd i början af 1660-talet och invigdes midsommardagen 1663 af biskopen i Strengnäs Serenius. — Socknens namn skrefs 1314 Axaberg. Dylta, med svafvelbruk, och Axberg, med Axbergshammars jernbruk, äro de betydligaste godsen inom socknen. Till det förstnämnda, Dylta, äro de flesta hemmanen i Axbergs, Hofstads och Kils socknar förbundna att årligen utgöra af helt mantal 33 dagsverken och 14 stafrum ved samt att företrädesvis dit hembjuda sina skogseffekter, emot gångbart pris. På flera ställen i socknen finnas kalkberg, hvaraf god kalk brännes. År 1764 inrättades här ett sockenfattighus af brukspatron Molitors fru, som till grund för denna inrättning lade 18,000 daler kopparmynt; deremot förbjöd hon all ståt vid sin begrafning. Igenom socknen går Örebro—Arboga-(Köping—Hult-)jernvägen, som här har stationerna Dylta och Axberg. Adress: Örebro.

Axberg, ett säteri, och *Axbergshammar*, jernbruk, äro belägna vid Dyltaån, 1¾ mil från Örebro, i Axbergs socken, Örebro härad och län. *Axbergs säteri* är ¼ mantal med underliggande 19 $^{14}/_{20}$ mantal jordegendom. Åbyggnaden är af trä, reveterad. *Axbergshammars jernbruk* har 3 härdar, 3 hamrar och 1,503 sk℔ privilegieradt stångjernssmide samt 1 knipp-, 2 spikhamrar, och stålugn, med 300 sk℔ manufaktursmide. Bruket är grundadt på köpetackjern och har sin utskeppning på Stockholm. När bruket först grundlades är okändt; men »Axebergs hammarsmedjor» äro byggda 1558, enligt detta års register, och »Axebergs hammar» förekommer äfven år 1625. Privilegium utfärdades den 18 April 1639, då här funnos 2 hamrar. År 1738 utfärdade Bergs-kollegium resolution om smidets ökande till 1,887 sk℔, frälserätten inberäknad, och år 1799 resolution, att 1 härd och 460 sk℔ smide skulle nedläggas efter flyttning till Hättorp. År 1823 utfärdade Bergs-kollegium privilegium å rekognitions-smide, 200 sk℔, och 1840 resolution om ⅓ tillökning i smidet mot 1½ procent. Egare synas hafva varit af flera slägter under olika tider, sednast brukspatron Stjerncreutz och efter honom majoren frih. Cronstedt, som egde gården och bruket 1828; men han försålde dem till boktryckaren i Örebro N. M. Lindh, hvilkens son, brukspatr. P. M. Lindh, egde dem 1838 och 1848 brukspatron Holst.

Axeholm, ett fäste, beläget på Axön i Wenern utanför Segerstads socken i Wermland. Denna fasta borg, hvaraf lemningar ännu synas, är i historien känd blott till namnet. Den skall hafva blifvit förstörd af Engelbrecht.

Axeltofta, utsocknes-frälsegård i Tofta socken och Rönnebergs härad af Malmö län. Grefve Hamilton på Togerup egde denna gård på 1820-talet; men hans arfvingar försålde den 1845 till nuvarande egaren, ryttmästaren E. von Segebaden. Egendomen utgjorde då omkring 2 mantal.

Axelvåld, ett frälse-säteri i Svalufs socken och Rönnebergs härad af Malmö län, skall fordom tillhört Kågeröds socken och Luggude härad af samma län; en förmodan, som vinner sannolikhet, då man af gårdskartan finner, att

säteriet är på alla sidor omgifvet af den sednare socknen. Kågeröds kyrka ligger äfven gården närmare än Svalufs, så att herrskapet på Axelvåld nu, såsom i alla tider brukats, bivistar gudstjensten i Kågeröd. Orsaken till detta egna förhållande uppgifves vara följande: Då pesten en gång hemsökte gården, skall bud hafva blifvit afsändt till pastor i Kågeröd med anmodan att komma till herregården, för att gifva nattvarden åt en dödssjuk. Denne nekade att komma; men pastor i Svaluf, derom anmodad, skyndade att infinna sig. Egaren af Axelvåld skall då, af erkänsla för denna oförskräckta pligttrohet, hafva utverkat, att säteriet derefter räknades till Svaluf. Efter en annan utsago skulle detta ombyte vara föranledt af egarens önskan att bekomma insocknes-frihet för några till egendomen hörande, i Svaluf belägna, hemman. Denna grund har man ansett vara sannolikare, förmodligen emedan den är egennyttigare. — Med Axelvåld har det närbelägna säteriet Möllarp från lång tid tillbaka varit förenadt under samma egare. Vid sistnämnde gård finnas spår efter forntida befästning, och är denna troligen äldre än Axelvåld; Jens, Påvel och Gjerd Kjörning, som lefvat i slutet af 1400- och början af 1500-talet, nämnas alla som herrar till Möllarp.

Anläggaren af Axelvåld anses vara Axel Tönneson Wiffort, efter hvilken säteriet har sitt namn. Han var riksråd och befallningsman på Malmöhus i medlet af 1500-talet. Han förstorade Axelvåld derigenom, att han tillbytte sig år 1579, mot gods på Fyen och i Jutland, af konungen gårdar i Svaluf, Karatofta och Lönstorp. Han dog 1580 och ligger begrafven i Lunds domkyrka jemte sina 2:ne hustrur, Anna Andersdotter Jernskägg till Skottarp och Anna Krabbe. Genom första giftet kommo Axelvåld och Möllarp under samma egare. Axel Wiffort hade nämligen med Anna Jernskägg ärft en del i Skottarp och sedan af hennes brorson, Severin Axelsson Jernskägg, tillöst sig hela gården. Nämnde Severin Jernskägg var gift med Kjerstin Kjörning och hade genom henne blifvit egare af Möllarp, hvilket han 1579 bortbytte till Axel Wiffort mot återerhållande af sin fädernegård Skottarp, och från denna tid hafva begge gårdarne varit förenade. År 1581 egdes gårdarne af Korfitz Wiffort, troligen den nyssnämndes son, och efter hans död 1592 innehade Melchior Ulfstand, gift med ofvannämnde Ax. Wifforts dotter, Elsa, dem, hvilka äfven han betydligt utvidgade, i det han 1607, mot annat gods, tillbytte sig af konungen 10 gårdar i Svaluf, 3 i Halmstad och 1 i Kågeröd. Efter hans död 1617 ärfde sonen, Axel Ulfstand, Axelvåld och Möllarp och egde dem till sin död 1634, då ätten utslocknade. Han var gift med Elsa Lange och hade med henne dottern Anna Ulfstand, som ärfde godset samt var först gift med Fredr. Below till Spötterup och sedan, efter hans död 1648, med Knut Axelsson Urne, hvarigenom godset öfvergick till denna slägt. Urne var egare af Axelvåld och Möllarp, då Skåne blef åter Svenskt, och var en bland dem, som undertecknat Malmö-recess. Han dog 1670 och efterlemnade 4 söner: Fredrik, Wulf Hieronymus, Jörgen och Axel, den sistnämnde gift med Katarina Dahlpil. Dessa herrar lära varit så släta hushållare, att de nödgats försälja all sin egendom, och den sista af dem skall hafva dött i största fattigdom i ett gatuhus i Kågeröd, hvilket herrskapet på Kågeröd af gunst och nåd lät honom bebo. En deras faster, gift med den myndige borgmästaren i Helsingborg Bengt Pihl, adlad Pihlkrona, hade icke bättre öde. Jemte hustrun skall Pihl hafva haft del i båda egendomarna och på vissa vilkor innehaft dem under kriget, då de voro indragna till kronan. Efter Pihls död lärer dock enkan råkat i sådan fattigdom, att hon måste draga omkring i landet och på herre- samt prestgårdar tigga sig till uppehälle. Ännu bibehöll hon dock den gamla börds-stoltheten och brukade berätta, huruledes hon, för sitt namns skull, ådrog sig allmän uppmärksamhet hvarje gång hon inträdde i kyrkan. Af dessa herrar Urne har troligen Knut Thott (se Knutstorp) 1691 köpt egendomen. Man känner dock icke med säkerhet, huru dermed hänger tillsammans; ty

ännu 1697 nämnes Jörgen Urne som egare. Att godset dock varit i Thotts ego, kan synas deraf, att bland Thottska arfvingarnes år 1721 väckta ersättningsanspråk hos Svenska kronan upptages äfven ersättning för 6:te penningen af Axelvåld. Enligt en anteckning af pastor i Svaluf af år 1726, skall Jörgen Urne 1696 hafva infriat det för skuld försålda godset; förmodligen har således Knut Thott först köpt godset och derefter Jörgen Urne åter inlöst det. År 1699 kommo Axelvåld och Möllarp i slägten von Lindes ego och hafva sedan förblifvit i denna slägts besittning ända till våra dagar. Major Isak von Linde köpte dem nämnde år. Han var en son af sina förtjenster och egde inga andra anor. Sin bana började han som korporal vid ett kavalleri-regimente och hette då Lind; sedan tjenade han upp sig till major och adlades 1695. Att han förtjente denna utmärkelse, synes af några i hans adelsbref omnämnda, om tapperhet vittnande bedrifter. I slaget vid Halmstad, då han ännu var korporal, fick han befallning att med 24 man falla 4 kompanier af Tropps Danska dragoner i flanken; Lind anföll, framträngde med sin lilla trupp ända till fanorna och eröfrade en af dem, sedan han nedskjutit fändriken. Denna bedrift gjorde honom till löjtnant vid Lichtones regimente; såsom sådan deltog han i slaget vid Lund, och då öfverste-löjtnanten i första träffningen blef skjuten, tog Lind såsom äldsta löjtnant befäl öfver 6 kompanier, slog med dem Seeländska adelsfanan och återeröfrade en del af det redan förlorade Svenska artilleriet samt tog flera Danska kanoner. På Axelvåld tillbragte den gamle krigaren sina sista dagar i lugn och ro. Efter hans död beboddes gården af hans söner och af mågen, häradshöfding Tollsten, som 1712 der lät uppföra en med tegelmur öfverdragen korsverksbyggnad; enkefru von Linde, född Nordstén, bodde på Möllarp. Här sammanträffade fru Tollsten från Axelvåld, amiralskan Ankarstjerna på Knutstorp och en fru von Fraser på Dragsholm; alla älskade bålens fröjder, och än länge fortvarade minnet om det lustiga lif, som då fördes af »Rönneberga härads muntra fruar». Major von Lindes söner voro häradshöfdingen Adolf von Linde och ryttmästaren Johan Lorentz von Linde. Bägge dogo ogifta, och den sednare, som öfverlefde brodern, testamenterade egendomarna vid sin död 1752 till sin systerson, öfversten Otto Adrian Berg, adlad 1751 till Berg von Linde. Egendomen blef vid detta tillfälle fideikommiss, och dervid fästes det vilkor, att bägge egendomarne skulle upptagas till en fastställd ganska måttlig summa, hvilken fideikommissarien, med afräknande af egen arfslott, skulle åt syskonen utbetala. Denna fideikommissrätt har imellertid ingen ännu begagnat, och så väl sonen som sonsonen hafva delat jemnt med syskonen; ett onekligen sällsynt exempel! Öfverste Berg von Linde dog 1768, och sonen, majoren Henrik Walter Berg von Linde, erhöll fideikommisset. Som byggnaderna å egendomarna voro förfallna, började han genast uppföra stall och sedan boningshus, bestående af 2:ne flyglar. Möllarp beboddes af hans fastrar, fyra mamseller Berg, som dogo alla ogifta, utom en. Major Berg v. Linde, gift med M. L. v. Otter, dog 1834, och Axelvåld och Möllarp inlöstes af äldsta sonen, major Otto Salomon Berg v. Linde, gift med friherrinnan Eva Raab. Af honom har Axelvåld erhållit sitt nuvarande utseende, sådant det är afteckradt i »Skånska Herrgårdar»; hufvudbyggnaden är, efter professor Brunii ritning, uppförd 1848, och flyglarne sedan ändrade i öfverensstämmelse dermed.

Gården är belägen på ett upphöjdt näs, på tre sidor omgifvet af en mindre sjö, som är bildad genom fördämningar. En krans af ek- och bokskogar, dels nära inpå gården, dels på något afstånd derifrån, omgifver den och bidrager att höja täckheten af dess belägenhet. Norr om gården, der sjöns vatten har sitt aflopp, är en qvarn anlagd; derifrån letar sig vattnet väg genom skogen, sammanstöter $^1/_4$ mil från Axelvåld med en annan liten bäck och bildar med den en qvarndam, i hvilken på en holme säteriet Möllarp ligger. Den ofvannämnda byggnaden är uppförd i vacker rundbågsstil och

består af en hufvud- och två flygelbyggnader, alla envåningshus. Hufvudbyggnaden är 48 alnar lång och 20 alnar bred; åt gårdssidan har den grupperade fönster, infattade mellan pilastrar, som sammanbindas genom trebladiga båggesimser. Gårdsidans fronton har en dubbel båggesims. På båda sidorna om dörren äro hvälfda fönster och öfver densamma fyra aflånga nischer. Trädgårdssidan har en jordvåning och en hög ofvanvåning; hvarje jordvåningens fönster är infattadt af pilastrar, men ofvanvåningens äro grupperade. Den framspringande frontonen har en trebladig båggesims. På hvardera sidan om den dörr, som från ofvanvåningen förer ut på en altan, äro smala fönster, infattade i nischer med trebladig bågbetäckning. Från altanen förer å bägge sidor en trappa ned i trädgården; trappan har jernskrank i rosverk. Flygelbyggnaderna, af hvilka den norra är uppförd 1799 och den södra 1793, hafva blifvit förbättrade och ändrade. Ladugårdsbyggnaderna ligga norr om boningshusen och bestå af 3 stora grundmurade gråstensbyggnader, uppbyggda af Henr. Walter Berg von Linde 1776, 1778 och 1789.

År 1697 var utsädet på Axelvåld af råg och korn 30 tunnor, af hafre 30; 203 lass hö inbergades, och 200 svin föddes med ollon vid gården; vid samma tid var utsädet på Möllarp af råg och korn 18 t:r, af hafre 16; ängen gaf 150 lass. — År 1715 taxerades Axelvåld till 49 t:r, insockne 63 t:r, hardtkorn, och Möllarp till 17 t:r, insockne 32 t:r och utsockne 70 t:r, allt hardtkorn. — År 1765 bestod egendomen af $3^5/_8$ mantal säteri och 5 mantal insockne; 30 större och mindre torp och 2:ne vattenqvarnar hörde dit. Samtidigt hade Möllarp $1^5/_8$ mant. säteri, 2:ne insockne-hemman, 5 gatuhus, 1 mjöl- och 1 sågqvarn. — För närvarande utgöra båda egendomarne $4^3/_4$ mantal säteri, kronoskatte $^1/_2$ mantal, utsockne frälse $1^5/_8$, insockne frälse $5^1/_{12}$ mantal, summa 12 hela mantal; 17 större och 18 mindre hus, 2:ne skol- och 2:ne fattighus höra till gården. Ett tegelbruk och 2:ne vattenqvarnar äro derå anlagda. Egorymden är 4,800 tunnland. Taxeringsvärdet var 1850 56,000 rdr bko. Jorden består öfver hufvud taget af lermylla, som, väl häfdad, gifver god afkastning. Höbetet är godt, torfmossen stor; skog, så bok- som ek-, upptager omkring 1,500 tunnland. — Enligt Kongl. resolutionen af den 15 Okt. 1760 tilläts öfverstelöjtnanten Berg von Linde att tillbyta sig jus patronatus till Svalufs pastorat mot hans innehafvande patronrättighet till Konga pastorat. År 1630 förlänades patronrättigheten till Konga åt egaren af Knutstorp; men när denna rättighet öfvergått till egaren af Axelvåld, är obekant.

Axevall, eller **Axevalla,** fordom ett befäst slott, beläget i Skärfs socken och Walle härad af Mariestads län, 1 mil från Skara. I fordna tider låg på en udde i sjön en med tjocka, bergfasta murar uppförd borg, omgifven af djupa grafvar åt landsidan samt med höga torn och vallar rundtomkring. På något afstånd derifrån voro spridda skansar i trakten och en stor skog, kallad Vallen, slutade fästningsverken. Allt detta är nu jemnadt med jorden.

Man känner icke med säkerhet, när Axevalla borg först blifvit anlagd; men troligtvis skedde detta vid tiden före kristendomens allmännare spridande i landet, då den ofta blef en tillflyktsort för konungarne. Inge och Sverker I hafva stundom vistats härstädes. Då den afsatta konung Waldemar, med biträde af sin svåger, Danska konungen Erik Glipping, med en krigshär inbröt i Sverige för att försöka återfå sin krona, ankom han 1278 till Westergötland, härjade landet och intog Axevall, som vid återtåget äfven lärer blifvit förstördt. De begge svågrarne, Waldemar och Erik, uppehöllo sig här nämnde år från trettondedag jul till påsktiden. Sedan fred samma år blifvit afsluten med Danmark, fick Peder Porse af Halland Axevall af konung Magnus (Ladulås) som pant för ett penningelån, som han lemnat Erik Glipping och ofta fordrat tillbaka, men derför nu fått invisning på den summa, som konung Magnus, enligt fredstraktatens innehåll, borde betala. Sistnämnde konung infann sig på god tro till en måltid,

som Porse gaf på Axevall, och blef väl undfägnad; men då han ville resa bort, förelade honom värden tvänne vilkor, antingen att betala skulden, eller förblifva qvar i fångenskap. Här var då ej annat val än det första vilkoret. Porse fick då Lödöse slott och län för att göra sig betald, och då Magnus kom i frihet, ville han aldrig, ehuru tvungen dertill, rygga denna förskrifning. Slottet lärer åter blifvit uppbygdt; ty Axevalla nya slott, som det kallas, kom år 1315 på hertig Eriks andel i ett häfdabyte med hans bror, hertig Waldemar. Sednare tyckes dock Axevalla ännu tillhöra Porse-slägten; ty konung Magnus Smek tog 1327 detta slott från sin stjuffader, hertig Knut Porse af Halland. År 1362 lärer slottet varit alldeles förfallet; ty nämnda år beslöto rikets ständer att det åter skulle iståndsättas, såsom en nödvändig fästning emot Danskarnes infall. Första oenigheten imellan drottning Margareta och konung Albrecht uppstod om Axevalla, såsom följd deraf, att drottningen år 1388 låtit uppbygga ett fäste nära intill Axevalla, för att från detta slott afskära all tillförsel och sålunda bringa det till öfvergång. Albrecht förklarade henne då krig; men påföljande året 1389 måste ståthållaren derstädes, Svante Skåning, uppgifva slottet till drottningen. Hon vistades understundom på Axevalla och underskref här 1393 en befallning till fogdarne i Östergötland, att de icke skulle kräfva något af kyrkor och kloster-hjon. Slottet innehades sedermera af kronans fogdar, bland hvilka under drottn. Margaretas och Erik XIV:s tider nämnas Nils Guttormsson och Hennechin Beckman. Frihetshjelten Engelbrecht belägrade Axevalla flera gånger, men kunde aldrig intaga det. Så bestallade han detta slott 1434, då det egde, utom starka murar, ett fast skansverk, med dertill uppbådad Westgöta-allmoge; han uppmanade Danska befälhafvaren Anders Nilsson att godvilligt öfverlemna det; men denne nekade och skulle försvara slottet i det yttersta; han beredde sig till motvärn och lät afbränna förborgen framför slottet, att den ej måtte vara honom till hinder. Engelbrecht, som insåg, att belägringen skulle bli långvarig, anförtrodde densamma åt den tappre Erik Puke och lemnade honom en del af hären samt drog med den öfriga delen till södra Westergötland. År 1436 förde Engelbrecht sin här för sista gången mot Axevalla och lät på det kraftigaste belägra detta fäste; men han sjuknade och måste lemna belägringen. Vid slutet af samma år erhöll dock dåvarande riksmarsken Karl Knutsson (Bonde) slottet genom dagtingan med Danska befälhafvaren Folke. År 1441 var Bo Knutsson höfvidsman på Axevall. Sedan man upptäckt, att Ture Turesson (Bjelke) varit förrädisk mot konung Karl Knutsson, beslöt den tappre Thord Bonde att på Axevall bemägtiga sig Tures person. Detta slott var då väl bemannadt och försedt med lifsmedel, så att det derföre kostat både manspillan och tid att bruka våld. Thord reste derföre, åtföljd af några vänner, 1452 till Axevall och ankom dit såsom en gammal bekant. Kort derefter kommo flera personer efter, likasom af en händelse, så att sällskapet slutligen steg till 30. Allt gick fredligt till, och Ture Turesson anade icke något svek. På aftonen, då man skulle äta qvällsvard, frågar Thord sin värd, huru det förhöll sig med hans förrädiska brefvexling med fienden, fattar uti och hotar att genast mörda honom, om han gjorde motstånd. Tures tjenare rusade då fram för att frälsa sin herre; men såsom oberedda voro de snart öfvermannade och fängslades eller nedgjordes. Axevall lemnades då till Thord Bonde, och Ture Turesson sattes i fängelse i Warnhems kloster. En Bengt Dunn var fogde här 1456. Konung Christian I utfärdade år 1464 bref till allmogen i Axevalla län, med varning, att den ej skulle deltaga i biskop Kettil Wases uppror. År 1465 skrefvo erkebiskopen Jöns Bengtsson Oxenstjerna och Ivar Gren till den från riket flydda konung Karl Knutssons ståthållare på Axevall, Åke Jönsson, att han skulle öfverlemna slottet åt Ivar Grens tjenare, Johan Olofsson. Genom Ivars trolöshet kom slottet åter till Danskarne 1468. År 1469 uppreste sig allmogen i Westergötland, anförd af Otto Thorbjörnsson, samt belägrade, intog och

uppbrände detta fäste, hvilket under Danska väldet varit en pläga för orten. Enligt andra uppgifter skall slottet blifvit iståndsatt, men nedbrutet i Sten Sture den Äldres tid år 1471 och sedan aldrig åter uppbygdt.

Axevalla slott har i sin välmagt varit hållet för så märkligt och vigtigt, att orten deromkring blifvit kallad *Axevalla län*. Det utgjorde under medeltiden ett slags centralfästning och var en säker tillflyktsort vid Danskarnes denna tiden ofta gjorda inbrott och ett försvar mot fiender, hvilka genom detta fäste blefvo hindrade att framrycka längre upp i landet. De lemningar, som ännu finnas efter detta slott, kanske det starkaste i riket under sin tid, äro nu knappt synliga, emedan stället, der det stått, nu är öfvervuxet med höga löfträd, och midt i borgen är ett ovanligt stort enträd. I den omgifvande trakten förekomma äfven flera fornlemningar. Till slottet var fordom en stenlagd väg öfver ett träsk, som säkert förr var mer vattenrikt än nu. På fasta landet och till venster om vägen vid Husgärdet synas lemningar efter en skans, äfvensom vid torpet Troijenborg efter tvänne dylika. Några spår efter en vall börja vid vägen åt Tranum, sträcka sig fram vid vapenöfningsheden och sluta vid sistnämnda skans. Slutligen bör icke förgätas den märkvärdiga halfkors-grafven på Axevalla hed, som var i fullt stånd till Maj månad år 1805, då den af helgedomsrånare förstördes, emedan den ansågs hindra truppröreIserna på denna öfningsplats. Denna graf, som af folket i orten kallas *Jättegrafven* eller *Odensgrafven*, var belägen på en jordhöjd och hade fyra takhällar af granit, 1 ½ aln tjocka, bland hvilka en skall hafva vägt 117 sk℔. När heden jemnades till exercisplats, måste grafven raseras, och i dagen visade sig då, sedan takhällarne blifvit aflyfta, 18 st. benrangel sittande omkring väggarna i små stenkistor, hvar och en formad af uppresta stenskifvor. På en bädd af kol och aska till 1 alns höjd befunno sig skeletterna i en särdeles hopträngd och lutande ställning, med undantag af ett enda, som låg utsträckt på södra sidan framför de öfriga. Tydligen hade de tillhört olika åldrar och kön, och bredvid dem träffades flintknifvar, pilspetsar och en liten hammare af bernsten utan skaft samt en genomborrad perla af samma ämne. Denna afdelning var 2 alnar hög, och derofvanpå fanns åter en bädd af kol, mylla och kullersten till 1 alns höjd. Från denna sednare bädd var ½ aln till takhällarna; hela grottans storlek var 12 alnar i längd, 4 i bredd och 4 ½ i höjd. Fyra andra dylika grafvar upptäcktes äfven då på andra ställen i grannskapet. På Tranums egor vid Kohagemåssen och Husgärdet samt på Lundby gärden finnas äfven grifter af dylikt slag.

Axevalla Hed och **Nya Axevall**, den förra en mötes- och exercisplats för Skaraborgs och Westgöta regimenten, det sednare ett kronohemman, bebygdt för krigskommissariatet vid dessa regimenten och föreuadt med heden, allt beläget i samma socken, Skärf, der ofvannämnde Axevalla slott fordom legat. *Axevalla Hed*, belägen mellan landsvägarna, som gå från Skara och Sköfde, är en stor slätt, egentligen tillhörig kronoparken Vallen, från hvilken den är utbruten och för nämnde ändamål planerad under kon. Gustaf IV Adolfs tid, hvarmed början gjordes 1803. Inberäknad den ännu bibehållna kronoparken, hvilken för kronans räkning blifvit till största delen uthuggen, har nuvarande mötesplatsen en längd af 2,250 och en bredd af 1,500 famnar samt omfattar en areal af omkring 500 tunnland. Den är så jemn och slät, att dess like finnes på få orter i riket. Särskildt bör nämnas det större öfningsläger af Svenska och Norska trupper, som hölls här sommaren 1858. — *Nya Axevall*, nu ett kronohemman om ¼ mantal, ligger på kronoparken, efter hvilken det äfven kallas *Vallen*. Hemmanet, som inköptes för kronans räkning 1802 till Westgöta kommissariat, är på en gång smakfullt och ändamålsenligt bebygdt, så väl för de Kongl. personernas eget vistande derstädes vid inträffande större läger, som för passevolans-inrättningen och kommissariatet, hvartill nödiga större ma-

gasiner, bageri, sjukhus, häst-lasarett och flera mindre byggnader äro uppförda.

Axholm, ett frälse-säteri i Fläckebo socken, Norrbo härad af Westerås län, är ett urgammalt herregods, beläget i en vacker trakt på vestra stranden af Fläcksjön. På en holme i nämnda sjö stod i äldre tider och ända till våra dagar ett stort stenhus, kalladt Axholms slott, med torn på taket, uppfördt af riksdrotset grefve Magn. Brahe, som egde denna gård vid år 1593 och dog 1633; andra säga, att hans dotter, Ebba Brahe, efter hennes mans, riksmarsken grefve Jakob De la Gardies, död 1652 uppbyggt slottet; men detta är mindre troligt. Deromkring hafva från äldre tider vackra planteringar varit anlagda, och en bro har från fasta landet gått öfver sundet till holmen. För ett århundrade sedan uppgifves, att ingen bebott detta slott på lång tid tillbaka, och den sista, som der haft sin bostad, uppgifves vara ofvannämnda grefvinnan Ebba; hon dog 1674. I början af detta århundrade var slottet så förfallet, att det måste nedrifvas, och på den gamla grundmuren uppfördes en prydlig paviljong i götisk stil; hela holmen förvandlades 1814 till en vacker engelsk park. Den nuvarande mangården, af trä, ligger midt emot denna holme, nära stranden, och har en högst täck-belägenhet. Som förut är nämndt, egde slägten Brahe Axholm redan på 1500-talet, och genom Ebba Brahe kom gården till den De la Gardieska. Sedermera har den i början af 1700-talet öfvergått till slägten Posse, hvilken den tillhört till vår tid. Riksrådet grefve Arvid Posse egde gården i medlet af nämnde århundrade; derefter fick hofmarskalken grefve Knut Posse densamma, och efter honom hans son, löjtnanten grefve Knut Lindorm Posse, som dog 1840, och hans arfvingar innehade den sedan. Godset består af Axholm, 1 mantal frälse-säteri med Byrilsbo och Kolnsjö, samt 2 mantal rå och rör Norrby och underlydande inom socknen 1½ mantal frälse och ¹¹/₁₆ skatte.

Axmar, ett jernbruk i Hamrånge socken och Gestrikland af Gefle län, tillhör Hamrånge-verken. Den 7 April 1671 utfärdades först privilegium för Klas Depken på en stångjernshammare och år 1693 på ytterligare 1 hammare och 2 härdar. År 1695 fick bruket smidesrätt till 600 sk℔, och hammarskatten var 6 sk℔. Bergs-kollegium beviljade sedan 1784 tillstånd att få inflytta 100 sk℔ smide från Länna och 300 sk℔ från Nyhammar. År 1830 erhölls tillstånd att flytta hammaren till Tönnebro i Skog socken; och år 1838 tillöktes smidet med en tredjedel mot viss hammarskatt. År 1840 hade bruket 4 härdar, hvaraf dock 2:ne voro flyttade till Tönnebro; årliga tillverkningen af privil. smide utgjorde då 2,533 sk℔ 6 l℔ af eget tackjern, och hammarskatten var 25 sk℔ 9 l℔ 13 ℔. Bruket har nu 2 ofria härdar med 1,266 sk℔ 13 l℔ privil. smide mot 25 sk℔ 6 l℔ 13 ℔ hammarskatt. Stångjernet skeppas på Stockholm och Gefle. Brukets disponent var under sednaste decenniet Bergman von Schinkel.

Axsjön. En mindre sjö i Dunkers socken af Willåttinge härad och Nyköpings län, faller ut i *Hänaren* och är belägen vid sydvestra socknegränsen mot Hyltinge.

Axterna, en by, belägen i Svartrå socken och Faurås härad af Halmstads län, nära Warberg, är märklig för ett här mellan Svenskar och Danskar hållet fältslag år 1565. Sedan Svenskarne den 15 September nämnda år med stormande hand intagit Warbergs slott, der Carl Mornay sedan sattes till ståthållare, använde Danska öfverbefälhafvaren Daniel Ranzow allt sitt bemödande för att återtaga slottet. Han ryckte sjelf in i norra Halland och belägrade Warberg, som han lät storma trenne gånger, men blef så tappert afslagen, att han med förlust af 1,600 man nödgades draga sig tillbaka; till denna återmarsch bidrog äfven mycket den inträffade underrättelsen, att Svenskarne vore i antågande från Småland och Westergötland. Kon. Erik hade nämligen samlat sina trupper vid sätesgården Risa i Örsås socken och Kinds härad i Westergötland, der han mönstrade dem och utsåg Jakob Henriksson Hästesko till de-

ras fält-öfverste, hvarefter de aftågade till Frölunda på Halländska gränsen; men konungen sjelf begaf sig till Jönköping. Imellertid sändes Knut Hand med något folk till Falkenberg, der en Dansk trupp uppehöll sig, hvilken blef slagen, staden sköflad och bron öfver Ätra-strömmen uppbränd. På detta sätt hoppades Hästesko kunna innesluta Ranzow i norra Halland; men denne, ehuru svagare i manskap, var starkare i krigskonst än Hästesko. Sedan Ranzow blifvit tvungen att upphäfva Warbergs belägring, ämnade han draga sig åt Skånska sidan i säkerhet; men som bron vid Falkenberg var förstörd, måste han söka något vad, för att komma öfver strömmen, som då höstetiden flödade mycket, och tågade han således uppföre strömmens strand, tills han skulle finna ett tjenligt öfvergångsställe, hvilket lyckades vid Axtorna, der läger slogs tills öfvergången kunde försiggå. Men Hästesko anlände samtidigt till Axtorna, der äfven han lägrade sig, och båda härförarne hade valt höjder till lägerplatser, icke långt från hvarandra. Ingendera ville i början gå ur sin fördelaktiga ställning; men slutligen, den 20 Oktober, lemnade Hästesko, litande på sin öfverlägsna manstyrka, sin förmånliga ställning och anföll öfverdådigt fienden, som stadnade qvar på sin höjd. Svenska hären bestod af 16 fanor ryttare och 24 fännikor knektar; den Danska var endast 6 fanor och 14 fännikor. Striden började. Stridsplatsen var högst olämplig för de anfallande, ty marken var så stenbunden, att rytteriet föga kunde användas, och uppgången så trång, att hälften af fotfolket ej kunde deltaga i striden; dessutom hade Ranzow på alla sidor förskansat lägret med en vagnborg, späckad med fältstycken. Allt detta hade Hästesko icke insett, än mindre beräknat; han trodde, att rått mod och en öfverlägsen armstyrka voro tillräckliga till fiendens besegrande. Svenska fotfolket fäktade med stor mandom, bröt in i fiendens vagnborg, dref flera fännikor på flykten och eröfrade flera kanoner; men rytteriet, i synnerhet det Tyska, som stod främst och skulle börja striden, tog till flykten, sedan det afskjutit sina rör, och derunder bragtes de Svenska ryttarne i oordning. Härigenom fick Ranzow ett gynnande tillfälle att anfalla fotfolket i sidan, drifva det tillbaka i oordning och derunder tillfoga det ett stort nederlag. Mörkret åtskiljde slutligen de stridande, hvilka begge tillskrefvo sig segern. Förlusten på begge sidorna uppgifves mycket olika af äldre Svenska och Danska författare. Tegel säger, att Svenskarne förlorade 1,400 man och en annan äldre författare uppgifver 1,700. Danska författare åter påstå, att fienden lemnade 4- till 5,000 man döda på stridsplatsen, och Messenius uppgifver, att antalet af de slagna på bägge sidor var 6,000 man. En medalj, som blef slagen i Danmark till minne af Danskarnes seger, uppgifver förhållandet ännu orimligare. På medaljens ena sida ser man konung Fredriks bild och titel; på den andra ett krönt F och deromkring inskriften: *a. 65. am abondt S. Ursul. Slug K. Friederich der 2. mit 4000. man auf Astor Heide* (Axtorna hed) *K. Erich den 14 war 25,000 man starck unt bliben 5000 Sweden auf die walstadt.* Denna medalj finnes i Svenska myntsamlingar. Våra sednare författare uppgifva Svenskarnes förlust till 1,700 man döda, flera fanor och 30 kanoner; Danskarnes åter ungefär till lika många döda, flera fanor, deribland Jutländska adelsfanan, en mängd fångar och byte. Dessutom tillägga de, att, om Hästesko, som var fienden öfverlägsen i manskap, icke gjort det oförsigtiga anfallet och dervid svikits af Tyska rytteriet, skulle han troligen kunnat helt och hållet förstöra fienden; men nu lärer man, oväldigt dömdt, få erkänna, att Danskarne den gången hade öfverhanden. Olyckan i Axtorna-slaget blef derjemte särskildt olycklig för unga grefve Svante Sture, som beskylldes för förräderi under drabbningen och af konung Erik kallades »fältflykting» samt, efter eget vidgående, räddade sin fana endast derigenom, att han »ref henne af stången, kastade bort denna, men stoppade fanduken i byxsäcken». Huru grefven slutligen föll för den vansinnige konungens hand, är kändt af historien.

B.

Backa, en frälse-egendom i Kårsta socken och Långhundra härad af Stockholms län. Enligt tillgängliga handlingar hafva följande egt denna gård: egendomen såldes 1744 af Nils Eld till presidenten Erik Nolcken, och från honom köptes den 1752 af hofkansleren H. A. Gyllenborg. År 1772 egdes den af en Gertner, hvilken afyttrade den till assessor Balk. Kapten Ad. Diedr. Reutersköld köpte den af Balk 1779 för 8,333 rdr specie samt 25 dukater äreskänk. Från Reutersköld såldes den till grefve M. Bunge 1791 för 11,000 rdr specie; sedan köpte friherre W. R. Lenhusen gården 1813 af Bunges konkursmassa. Efter att en kort tid hafva varit i hans hand, öfvergick gården genom byte till svågern, friherre Kasper Wrede, hvilken utbytte den till fröken Henrika Leuhusen mot en henne tillhörig egendom i Bro socken. Sedan år 1847 har den tillhört possessionaten P. Aug. Åkerlund, som nu är egare.

Som största delen af den uppodlade åkern och ängen varit sjöbotten, af den sjö, genom hvilken segelleden till en del gått mellan Skeptuna socken och Norrtelje-viken, eger gården en stark och bördig lerjord, omvexlande med mylla och på högländta ställen något sand.

Egendomen består af gammalt af Röby $1\frac{1}{2}$ mantal frälse, hvartill komma Röby $\frac{5}{8}$ mantal rusthåll och Backa 1 mant. augment, alltsammans förmedladt från $5\frac{1}{2}$ mantal. Arealvidden är 1,400 tunnland, hvaraf mer än hälften dels god, dels medelmåttig skog. Till egendomen böra 9 torp med tillsammans 75 tunnland åker och öfver 100 tunnland äng. Här finnas 2:ne mjölqvarnar med 5 par stenar, en enbladig såg och tegelbruk, alltsammans skattlagdt. Qvarn, såg och ett större tröskverk drifvas af det vatten, som utfaller ur sjön Sparren, hvilken har sitt enda utlopp i Garnsviken. Gillberg $\frac{3}{8}$ mantal lemnar augment och $\frac{1}{4}$ mant. Byhle i Närtuna frälseränta till gården. Mangårdsbyggnaden, med torn, är nyuppsatt, innehållande 16 rum. Trädgården, med en mängd fruktträd och bärbuskar, är terrassformig och anlagd vid sluttningen af den höjd, på hvilken boningshusen och de flesta uthusen äro byggda. Utsädet är omkring 60 t:r. För det nyligen anlagda tegelbruket finnes outtömlig tillgång på lera och sand. — På egorna finnes åtskilliga grafhögar och stensättningar.

Backa, en socken i Vestra Hisinge härad af Göteborgs län, har en areal af 2,754 tunnland, af hvilka 220 äro sjöar och kärr. Socknen är belägen vid södra delen af Göta-elf, af hvilken den omgifves i öster och söder. Här finnes blott föga utmark, utan nästan all jord är odlad. Icke olämpligt tillägger man denna lilla trakt namnet af *Hisingens trädgård,* hvilket tillkännagifver ej blott jordens bördighet, utan ock den näringsgren, hvaråt inbyggarne med allvar egnat sig. Folket är också här det förmögnaste på Hisingen. Marken är i allmänhet bergaktig, men har äfven slätter. Jordmånen är lera, här och der blandad med mylla eller sand. Skog finnes obetydligt. Hufvudnäringarne äro åkerbruk och boskapsskötsel. Socknen innehöll 1825 31 oförmedlade mantal, förmedlade till $20\frac{1}{4}$; nu $30\frac{1}{4}$ förmedlade mantal. Folkmängden var 1805 739, 1840 899 och 1856 908 invånare. Backa har fast folkskola med 1 examinerad lärare. År 1858 besöktes skolan af 60 gossar och 47 flickor; 9 gossar och 8 flickor undervisades hemma, summa 69 gossar och 55 flickor; inalles 124 skolbarn. — Backa är annex till Säfve prebende-pastorat, tillhörande Elfsyssels Södra kontrakt af Göteborgs stift. Kyrkan, belägen på en höjd, ej långt från Göta elf, är en enkel stenbyggnad af vanlig struktur, med ett tillbygdt vapenhus i vester. — Socknens stora uppodling öfvertygar,

att man på dess inskränkta område icke numera kan söka några fornlemningar, emedan plogen förstört dem, som här fordom funnits, och man har med härjandet framfarit med den vandaliska ifver, att icke ett spår efter dem nu ens finnes qvar. Presterskapet och kronobetjeningen här på orten hafva således ganska oförsvarligt underlåtit, hvad lag och författningar ålägga dem. — Ett historiskt minne hafva de dock icke mägtat utplåna. Krigsåret 1644 hade Danskarne ett befäst läger vid Tingstad här i socknen, hvarifrån de ärnade belägra Göteborg. Vid stranden norr om detta ställe voro äfven uppförda skansar, från hvilka, liksom ifrån lägret vid Tingstad, fienden fördrefs d. 1 Augusti samma år af grefve Per Brahe och Lars Kagg, hvilka här förde befälet. Adress: Göteborg.

Backa. Gästgifvaregård i Wärö socken, Wiske härad och Hallands län; skjutsar till:

Åsa, n. n. v.	$1^3/_8$	mil.
Warberg, stad, söder ut .	$1^7/_8$	»
Åsbro, öster ut	$1^{23}/_{24}$	»

Backamo. Bohusläns regementes mötesplats i Ljungs socken, försedd med åtskilliga byggnader, t. ex. matsalonger, sjukhus m. m.

Backaryd, en socken i Medelstads härad af Karlskrona län, har en areal af 24,832 tunnland, af hvilka dock 1,950 utgöra sjöar och kärr. Hela socknen är en bergig skogsmark, uppfylld af kärr och mossar, samt innesluter några till större delen små sjöar, hvaraf Långsjön och Tjurken äro de största. Mellan dessa sjöar framflyta vattendrag, i hvilka husbehofs-mjölqvarnar äro anlagda. Rådande jordmånen är mylla. Skogen är ansenlig. Hufvudnäringen är åkerbruk. Socknen utgör 21 $^1/_4$ förmedlade mantal, samt hade år 1810 1,376, 1840 2,228 och 1856 2,625 invånare. Backaryd har ambulatorisk folkskola med 1 examin. och 1 oexamin. lärare. År 1856 besöktes skolan af 175 gossar och 136 flickor. De ambulatoriska läserotarnas antal är 6. — Backaryd utgör nu ensamt ett regalt pastorat i Medelstads kontrakt af Lunds stift. I äldsta tider har Backaryd icke haft egen kyrka, utan hört till Rotneby socken. Första grunden till ett kapell lades år 1630, och kallades det Helga Trefaldighets kapell. I detta kapell predikades 11 gånger om året; men icke desto mindre finner man antecknadt, att folket, som sällan eller aldrig bivistade gudstjenst, var värre än hedningar. År 1633 gaf Danska konungen Christian IV tillåtelse, att kapellet skulle anses såsom en sockenkyrka, och hörde Backaryd då till Sölfvitsborgs län. År 1640 invigdes kyrkan af biskop P. Winstrup i Lund, och vid samma tillfälle förband sig kyrkoherden i Rotneby, att mot viss tillökning på inkomsterna hålla gudstjenst i Backaryds kyrka alla sön- och högtidsdagar. Sedermera fick socknen egna kyrkoherdar och blef ett eget pastorat under konung Carl XI:s tid. I sednare tider hafva dessa bägge församlingar åter blifvit förenade, så att Backaryd ännu år 1792 var annex till Rotneby; nu är det eget pastorat, som förut är omnämndt. Kyrkan är byggd af trä, var förut nog trång, men blef i början af 1700-talet utvidgad och reparerad. — Socknen tyckes hafva fått sitt namn deraf, att dess första bebyggare måste rödja och göra sig rum imellan berg och backar.

Backaryd. Gästgifvaregård, belägen invid socknekyrkan, af Backaryd socken och Medelstads härad i Blekinge län och Karlskrona höfdingedöme, på gränsen mot Bräkne härad. Denna gästgifvaregård synes vara densamma, som på Fr. Akrells år 1851 utgifne reskarta öfver Sverige är upptagen med namnet *Kålmar;* skjutsar till:

Djuramåla (i Kronobergs län) n. n. v.	$1^3/_4$	mil.
Hoby, sydligt	$1^5/_8$	»
Ronneby köping, s. s. o. . .	$1^3/_4$	»

Bada (Nedra), ett jernbruk i Fryksände socken i Fryksdals härad af Karlstads län, har en stångjernshärd, med oinskränkt smide, en salusåg med 2 ramar och en tullqvarn med 2 par stenar. Jordegendomen utgöres af 149

ören kronoskatte. År 1845 uppgafs bruket hafva en härd och 450 sk℔ årligt privilegieradt smide med köpetackjern, hvilket smide skeppades på Göteborg, och hvarför erlades 4 sk℔ 10 l℔ hammarskatt. Nu en fri härd. Egare är E. G. Myrin. Adress: Sunne och Bada.

Bada (Öfra), ett jernbruk i Fryksände socken och Fryksdals härad af Karlstads län, hade 1845 tvänne härdar, 900 sk℔ privilegieradt årligt smide med köpetackjern, hvilket smide, för hvilket erlades 9 sk℔ hammarskatt, skeppades på Göteborg. Nu 2 fria härdar. Nuvarande egare äro J. R. och C. E. Geijer.

Bada. Gästgifvaregård nära Bada Elfs utlopp i sjön Öfre Fryken uti Fryksände socken och Fryksdals härad af Carlstads län; skjutsar till:

Ohleby, n. n. o. . . . . . 7/8 mil.
Åsegård, s. s. v. . . . . . 7/8 mil.

Bada-sjön, en 3/4 mil lång vattensamling, som upprinner inom Fryksände socken af Fryksdals härad och Carlstads län; afbördar sitt vatten genom Bada Elf förbi Bada gästgifvaregård söderut till sjön Öfre Fryken.

Bada-elf afleder vattnet från Badasjön till sjön Öfre Fryken inom Fryksände socken af Wärmland.

Badelunda, i dagligt tal Balunda, en socken i Siende härad af Westerås län, belägen längst i norr af häradet. Dess areal är 10,021 tunnland, hvaraf blott 30 äro sjöar och kärr. Socknen är till största delen en slättbygd, endast afbruten här och der af smärre berg- eller skogsbackar och af den sandiga Badelunds åsen, som går genom vestra delen från norr till söder. Tvänne små vattendrag förena sig vid åsens östra sluttning och bilda en å, hvilken sedermera går söderut mot Ihrsta; ett annat mindre vattendrag går fram på vestra sidan om åsen, och bägge utfalla i Westerås-fjerden. Rådande jordmånen är sandblandad lera; men de hemman, som ligga utefter ofvannämnda ås, hafva endast sandmark med föga lera. Skogen är vid de flesta hemmanen tillräcklig för eget behof. Hufvudnäringen är åkerbruk. Socknen innehåller 45 5/8 oförmedlade och 42 3/4 förmedlade mantal, hvaraf 29 3/4 skatte, 10 1/2 krono och 2 1/2 frälse. Folkmängden var 1810 933, 1840 973 och 1856 1,028 invånare. Socknen hade sistnämnda år fast skola med 1 examinerad lärare och besökt af 54 gossar och 25 flickor; 2 gossar besökte allmän, 2 flickor enskild läroanstalt; i hemmet undervisades 18 gossar och 38 flickor, inalles 74 gossar och 65 flickor. — Badelunda hade år 1343 kyrkoherde, men skall sedermera varit annex till Furby, hvilken socken sedan blifvit delad mellan Badelunda och Thortuna. Utom delen af ofvannämnda Furby har Badelunda äfven blifvit utvidgad af hemman från den fordna Kärlinge socken, som låg inåt Mälaren och sedan vidare till Westerås stads område. Från 1545 funnos åter kyrkoherdar i Badelunda; men från 1650 till 1688 och åter från 1695 har socknen varit och är ännu prebende till en lektor vid gymnasium i Westerås och räknas till 2:dra klassens pastorater. Den nuvarande kyrkan, belägen på Badelunds-åsen, en dryg 1/2 mil i nordost från Westerås, skall vara uppbyggd af biskop Lydeke Abelsson i Westerås på 1470-talet, hvilken biskop egde många egendomar här i socknen, och sedermera har hon blifvit tillbyggd och med mycken kostnad inredd på 1620-talet, hvartill i synnerhet riksrådet friherre Henrik Horn, som innehade Hässlö här i socknen, bidragit. En sjuklig fru från utrikes ort, som tagit bad i en härvarande offerkälla och derigenom fått sin helsa åter, skall hafva skänkt storklockan till kyrkan. Flera kapeller hafva fordom funnits i trakten af Westerås, och St. Olofs (kanske sedan Kärlinge sockenkyrka?) tros ha legat vid vestra gränsen af denna socken, äfvensom ett vid Tibble och äfven ett annat vid Ingeberga öster ut i socknen, emedan man der funnit spår till en forntida byggnad. Socknens namn har skrifvits Balung, Badlung och äfven Badljung. Härledningen härtill uppgifves på flera sätt, nämligen att en

jungfru badat i nämnda offerkälla, som var omgifven af en offerlund, hvaraf stället blifvit kalladt *Badlund;* en annan uppgift är, att namnet kommer af *bad*, båt, och *lung*, lugn, stilla vatten, d. v. s. hamn, emedan en sådan fordom funnits vid Mälaren. Dessa gissningar blott omnämnas. I socknen förekomma mångfaldiga fornlemningar och minnesmärken, i synnerhet på och vid Badelunds-åsen. Grifthögar och kullar, med eller utan bautastenar eller stensättningar, finnas: vid Ingeberga och vid Kylla i öster, vid förra byn bland andra en större hög och vid den sednare 2:ne större. Vid Gryta i sydvest finnes bland andra en ansenlig grifthög, och vid Hässlö i söder, Lundby i vester, Malma i norr samt vid Furby och prestgården äro större och mindre grafkullar; men framför alla förtjenar att ihogkommas den märkliga *Anundshögen* på Badelunds-åsen, på hvilken inom socknen, från Tibble till Hässlö, finnas grafplatser tätt vid hvarandra, hvarom vid beskrifningen om berörde ås vidare nämnes. Vid kyrkan och vid det ej långt derifrån belägna Tibble ser man åtskilliga stenar till 3 alnars höjd, troligen begrafningsplatser. Af sägnen firade källor finnas vid kyrkan, som förut är nämndt, och vid Gryta. Betydligare gårdar äro Hessle eller Hässlö och Malma. Adress: Westerås.

Badelunds-ås. Denna märkvärdiga ås, som börjar i Dalarne, redan norr om Svärdsjö kyrka, och afbrytes af sjön Runn, men fortsättes på andra sidan derom, kommer in i Westerås län med 2:ne grenar uti Moklinta och Vester-Fernebo socknar, hvarefter grenarne förenas vid Sätra på gränsen mellan Fläckebo och Kila. Derifrån framstryker åsen med än växande, än aftagande betydenhet, i sydöstlig rigtning öfver Romfartuna, der en östlig gren möter från Kumla socken, och öfver Hubbo och Badelunda socknar, ½ mil från Westerås, sticker derpå upp i flera öar uti Mälaren samt öfvergår till Kjula-åsen i Nyköpings län. På denna ås finnas en mängd fornlemningar, och vid densamma äro äfven historiska minnen fästa. Det förnämsta minnesmärket här från hedna tider är en stor grifthög, benämnd *Anunds-* eller *Amunds hög*, der man uppgifver, ehuru obestyrkt, att konung Braut-Anund har sin graf. Enligt Grau's berättelse (i Westmanlands Beskrifning), skall denna grifthög under hans tid, för öfver ett århundrade tillbaka, omkring roten haft en omkrets af 109 och en sluttningshöjd af 15 famnar. Ofvanpå sjelfva kullen var en rund dal, som Grau säger, af 1½ alns djup. Norr om högen voro 7 uppresta stenar, tvänne till 3½ alns höjd, och 5 grafkullar af 10 till 15 famnars omkrets hvardera och omkring 1 famns höjd. På östra sidan af högen syntes 2:ne ringar af stora stenar med smärre stenar inuti, till antalet 24 i den ena och 27 i den andra. Söder om högen låg en omkullfallen sten. — Under vår tid uppgifves Anundshögen ega en omkrets af 326 alnar och en sluttningshöjd af 42 alnar, hvilket blir ungefär detsamma. — Grau påstår bestämdt, att Braut-Anund hvilar i denna hög, och till styrkande deraf anför han Ynglinga-sagans berättelse om konungens död och inskriften på en vid högen stående runsten. Sagans berättelse innehåller, att, när konungen en höst färdats här i orten och ärnade sig till en af sina gårdar, *Himmelshed* kallad, der några bergdalar funnos, så hade snö och sedan regn till den mängd fallit, att en stor klump af sten och sand lossnade från berget och nedstörtade öfver konungen och hans medfölje, då de vid raset färdades der förbi, hvarigenom de alla blefvo ihjälslagna. — Runskriften åter innehåller, att »Fulkvid lät rista (resa) alla dessa stenar åt sin son Hedin, Anunds broder. Vraither uthögg runorna». Af detta synes, att anledningar verkligen förekomma för den uppgifts riktighet, att Braut-Anund skall uti ifrågavarande Anunds-hög ligga begrafven. Konung Yngvar hade med sin gemål Fulkvida, enligt äldre författares sammanstämmande berättelser, 4 söner, nämnde Anund, hans efterträdare i regeringen, Hedin, efter hvilken modern upprest runstenen här på åsen, samt Skira och Hardin. Dessa bröder, Anund och Hedin, samt deras moder,

Fulkvida, omnämnas således tillsammans på fornlemningar här på åsen, och det vore en högst egen tillfällighet, om medlemmar af någon annan slägt än den Yngvarska kunde på en gång hafva samma namn med dem. Man torde således kunna våga antaga, att Anunds olycka här i trakten tilldragit sig och att Anunds-högen är hans graf, äfvensom att runstenen är upprest af modern efter hans broder. Allmogens berättelse är, att en jätte, vid namn Anund, ligger begrafven i högen. Det talas här mycket om blåa eldar, hvilka nattetid skola synas så väl öfver Anunds-högen som öfver de andra härvarande griftkullarna, och allmogen ser, såsom vanligt, i dem säkra anvisningar på der nedgräfda skatter. På Anunds hög hafva fordom äfven häradstingen blifvit hållna, hvilket synes af åtskilliga från år 1355 till 1437 utgifna dombref; sedan den tiden hafva de hållits i Långby och Tibble, der det gamla tingsbordet ännu skall förvaras, äfvensom på andra ställen.

Af minnen, som äro fästa vid Badelunds-åsen, är ett, som fortlefver i namnet *Jutekärret*, beläget nedanför åsen. Under Gustaf Wasas frihetskrig tågade han i April 1521 till Westerås och stadnade öster om staden på Badelunds-ås, för att afskära Danskarne, som kommo landvägen från Stockholm. Här blef han öfverfallen af fienden, som blef slagen, och en del störtade under flykten ned i ett kärr, som den tiden fanns, och i hvilket en mängd omkom; kärret fick sedan deraf sitt namn. Vid upptagandet af ett dike i detta Jutekärr skall för icke länge sedan påträffats en ring, hvilken blänkt som guld; men hittaren blef icke egare af densamma, emedan, innan han väl fick tag i den, en osynlig magt »skrattat» bort den. Flera dylika sagor att förtiga. Rundtomkring denna ås finnas märkliga fornlemningar af alla slag, hvilka på sina ställen omtalas.

Badelunds-ås är i geologiskt hänseende märkvärdig derföre, att på densamma vid Hessle, $1/2$ mil från Westerås, är det längst inne i landet belägna ställe, der man funnit Östersjö-musslor i fossilt tillstånd (ungefär 12 mil från närmaste hafskust). [Hisinger.]

Badene. Frälse-säteri om 1 mantal i Qvänums socken och Skånings härad af Mariestads län, är beläget på en hög kulle. Gården var fordom herresäte; sedan 1814 har den tillhört bönder. Vid byn af samma namn ses lemningar efter Badene fordna kyrka.

Badstubacken. En höjd i Mora socken icke långt från kyrkan, märkvärdig derföre, att Gustaf Wasa härifrån talade till Dal-allmogen. Enligt en annan sägen var den nu ihopsjunkna kullen *Klockgropen* skådeplatsen för denna händelse.

Baggarstäket. Ett ställe vid Baggarsfjärden i Roslagen och Bo kapellförsamling, har sin märkvärdighet deraf, att Ryssarne, som under mordbrännartåget 1719 försökte landstiga här, blefvo tillbakadrifna af Södermanlands regimente.

Bagghusfjärden. Fjärd af Ålands Haf mellan Wäddö, Björkö och fasta landet af Stockholms län, mottager vesterifrån Strödjans vattendrag och fortsättes genom Balsaren, Stor- och Lillfjärden samt den nära 2 mil långa Ortala-viken till Singö-fjärden. De nu uppräknade vattendragen äro artificielt förenade genom *Wäddö-Kanal* (se denna).

Baggnäset, ett näs på Kättstads egor i Stöde socken i Medelpad, der man ser någorlunda bibehållna lemningar efter en gammal borg. Sägner om denna äro gängse i bygden.

Baggå och **Bergforss,** jernverk i Skinnskattebergs socken och härad af Westerås län, gränsa till Dalarna i norr och nordvest och äro bägge belägna vid Hedströmmen, som har sin upprinnelse i Söderbärke socken, kommer hit från Malingsbo och går, under namn af Baggån, öster ut till Storsjön. Bruken hafva åtminstone i ett århundrade varit förenade och således haft samma egare. Baggå erhöll först år 1634 privilegium, som sedermera utvidgades åren 1729

och 1746; Borgforss är anlagdt år 1746. Kongl. rådet grefve Jakob Gyllenborg egde bruket omkring 1729 och efter honom, på 1750-talet, hans son, presidenten i Bergs-kollegium, grefve Fredr. Gyllenborg; han hade i sina yngre år fallit i härvarande ström, men räddades af en kolare. Bruket har sedermera haft flera egare och i sednare tider brukspatronerna S. G. Bjuggren på 1820- och J. C. Holmqvist på 1840-talet; det eges nu af grefve Claës Otto Sparre, gift med Maria Charl. Holmqvist, och kaptenen Patrik Reutersvärd, gift med Augusta Jakobina Holmqvist.

Baggå, tillika med Borgforss, uppgåfvos år 1828 bestå af 2 stångjernshamrar och 5 härdar, med 2,050 sk℔ 16 l℔ och 13 ℔ årligt smide, och år 1840 af 5 härdar, med 3,104 sk℔ 3 l℔ privilegieradt årligt smide, hvarför erlades en hammarskatt af 26 sk℔ 7 l℔ 13 ℔. Bruket bestod 1857 af 5 härdar och 4 stångjernshamrar, med oinskränkt smidesrätt, och stångjernstillverkningen uppgick per medium till 3,500 sk℔ bruttovigt. Brukseffekterna forslas vintertiden direkte till Köping, men sommartiden medelst båtled genom sjöarna Öfra och Nedra Wettern till Grisnäs upplagsplats $2\frac{1}{4}$ mil, hvarifrån de på axel forslas $3\frac{1}{4}$ mil till Köping. Till bruket hör en qvarn med 2 par stenar, en enbladig såg och ett mindre tegelbruk. — Baggå jordegendom består, under eget bruk, af $\frac{1}{2}$ mantal och underlydande i Skinnskattebergs socken, $3\frac{73}{80}$ frälse och $\frac{1}{20}$ kronoskatte, samt i Söderbärke socken af $\frac{161}{240}$ mantal, både krono och kronoskatte. Arealen är omkring 9,000 tunnland. Arbetsfolket, inberäknadt smeder, dagkarlar, landtbönder och torpare m. fl., utgör omkring 450 personer. — Till Baggå höra $\frac{19}{96}$ i Gerdsjöbo Bergsmanshytta samt den 5 mil derifrån belägna Starbo masugn i Norrbärkes socken, der det till bruket erforderliga tackjernet tillverkas.

Baggård, en egendom i Gerdhems socken och Wäne härad af Wenersborgs län, kallas äfven *Gerdhems Baggård* till skilnad från andra egendomar af detta namn. Baggård och dithörande Båglanda voro förut byar, den förra med 4 åboer och den sednare med 3. Dessa hemman innehades då af bönder, men äro af andra egare tid efter annan inlösta och utgöra nu en areal i inegor af 300 tunnland, hvaraf omkring 200 tunnland öppen jord i eget bruk och 75 tunnland skog å sockneskogen Linveden. Egendomen innehafves nu af kaptenen och direktören vid Trollhätte slussverks bolag, friherre Sebastian von Otter, gift med Ester Ribbing. — Den består af Baggård 1 mantal kronoskatte och Båglanda $\frac{1}{2}$ mantal, förmedladt från 1 mantal, samt 7 torp, af hvilka 1,200 dagsverken årligen utgå. Sedan egendomen kom i friherre von Otters händer, har densamma blifvit mycket förbättrad och förskönad, så att den nu är bildad till ett vackert och förmånligt herresäte.

Baldersnäs och *Bäckeforss* jernbruk jemte *Skåpeforss* sågverk utgöra tillsammans en egendom, belägen i Bäcka kapell, Wedbo härad af Wenersborgs län. Baldersnäs tillhörde år 1497 Steneby kyrka under namnet *Bellenäs;* det bebyggdes 1796 till herresäte af brukspatron C. Fr. Uggla. Egdes 1858 af brukspatron C. F. Wærn, som afled samma år. Egendomen, som har en utmärkt vacker belägenhet vid Laxsjön i norra delen af Dal, består af 1 mantal kronoskatte samt underlydande 5 mantal säteri, frälse och skatte med qvarn och sågverk. Dess areal är 300 tunnland inegor och 3,200 tunnland. Sjelfva gården synes redan långt förut utmark. Se *Bäckefors.*

Baldringe, en socken i Herrestads härad af Malmö län, har en areal af 4,189 tunnland, af hvilka 55 äro sjöar och kärr. Marken är ojemn. Rådande jordmånen är sandblandad lera. Skog finnes ymnigt. Hufvudnäringar äro åker- och skogsbruk. Socknen består af $16\frac{1}{2}$ mantal och hade 1810 376, 1840 430 och 1856 446 invånare. Socknen har fast folkskola med 2 lärare. År 1856 besöktes skolan af 32 gossar och 33 flickor, 1 gosse hade undervisning i allmänt läroverk, 5 gossar och 7 flickor hemma; summa 38 gossar och 40 flic-

kor. Således inalles 78 skolbarn. — Baldringe är annex till Högestad konsistoriela pastorat, tillhörande Ljunits och Herrestads kontrakt af Lunds stift. Kyrkan är gammal. Adress: Ystad.

Baldringe. Frälse-säteri uti ofvannämnda socken, om 4 mantal, tillhörigt kammarherren grefve C. E. Piper; väl bygdt, med god åker och höbol, betydlig bög- och furuskog samt fiske i en insjö. På gårdens egor finnas rådjur och hjortar i myckenhet.

Balingsta, en socken i Hagunda härad af Uppsala län, har en areal af 4,837 tunnland, hvaraf 80 äro sjöar och kärr. Den ligger vid Låstaviken och Säfva-ån, som utgör gränsen mot Gryta i vester. Landet är mestadels en skoglös slätt. dock ej utan bergkullar, och sluttar från en något mer bergländig mark i nordost, dels till nämnda å, dels till dess tillflöde vid gränsen af Hagby, dels till ett annat lika obetydligt vattendrag i sydost. Rådande jordmånen är lera. Åkerbruk är nästan uteslutande näring, utom något fiske. Socknen utgör 47 $^{3}/_{4}$ oförmedlade och 38 $^{3}/_{8}$ förmedlade mantal, hvaraf 9 $^{1}/_{4}$ skatte, 9 $^{1}/_{8}$ krono och 20 frälse; den hade 1810 521, 1840 484 och 1856 646 invånare. Socknen har fast skola med 1 examinerad lärare. År 1856 besöktes skolan af 26 gossar och 14 flickor, eller tillsammans 40 skolbarn. — Balingsta utgör ensamt ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Hagunda kontrakt af erkestiftet. Kyrkan, belägen 1 $^{3}/_{4}$ mil från Uppsala, är byggd af gråsten, hvälfd, med ett högt stentorn, utan träresning, och är troligen uppförd på bekostnad af Wiks sätesgårds egare i början af 1300-talet. Hon är i sednare tider reparerad. Flera griftminnesmärken finnas i kyrkan. Riksrådet Arvid Gustafsson Sparres till Wik och hans frus, Ramborg, tvänne barn, döda 1323, äro begrafna i choret framför altaret under en marmorsten med skrift i munkstil. Kyrkoherden härstädes, Sigge, död 1321, jemte hans moder, Asa, och hans syster, äro äfven i kyrkan begrafna under en sten med inskrift i munkstil. En af klockorna har inskrift på svenska med munkstil, hvilket är högst ovanligt. Socknen kallades fordom *Baldingx-* eller *Ballingxstadha,* äfven *Balnista* eller *Balinsta,* samt nämnes 1298 och 1314 såsom hörande till *Hagund.* — Fornlemningar finnas här af flera slag. Den förnämsta är dock det urgamla, beundransvärda *Wikshus* eller *Wiksmur,* fordom en befäst borg, hvilken ännu från klippan höjer sin stenmassa, trotsande tidens åverkan, hvarom mer under ordet Wik. Runstenar uppgifvas vara i vapenhuset, vid prestgården, Norsta, Frövi, Wik och vid Måsta två, hvaraf den ena har 4 djur, tecknade vid korset, och har följande inskrift: *Fastbiurn . uk . þuruþr . litu . rita . stin . þino . abtiR . Inkefast . buanta . sin . Kuiþ . hialbi . hans . ant . uk . kaþs . muþiR.* Tio gårdar och byar i socknen nämnas i handlingar från 12- och 1300-talen; de flesta af dem egdes af de gamla utdöda slägterna And och Engel, som voro befryndade med hvarandra. De betydligaste egendomarna äro Wik, Frövi och Wendtbrunna. Adress: Uppsala.

Balingsta. Berustadt säteri om 3 mantal i Huddinge socken och Stockholms län, nära sjön Örlången, med derunder lydande hemmanet Vidja, 1 mantal, innehades af bönder till medlet af 1600-talet, köptes sedan af rikskammar-rådet Isr. Cronström och ärfdes af hans dotter, enkegrefvinnan Johanna Rhenskiöld, som sålde gården 1723 till dåvarande sekreteraren, sedan presidenten Vult von Steyern. Efter hans död köptes gården af assessoren, sedan vicepresidenten i Svea Hofrätt, N. af Zellén, i hvars slägt gården förblifvit. Säteriet ligger 1 $^{3}/_{4}$ mil från Stockholm i en bergig, men utmärkt vacker trakt, genomskuren af sjöar och vattendrag; den välbyggda mangården har trädgårdar och park.

Baljemo Hed, en stor ljunghed, belägen i Bärebergs socken och Wiste härad af Mariestads län, är bekant för sina fornlemningar. Fordom har en stor väg gått tvärt öfver heden och icke långt derifrån ligger en åslik höjd, som troligen är uppkastad af mennisko-

händer och icke bildad af naturen. Midt på denna höjd stå 2:ne stenar, 5 alnar höga. En krigshöfding, vid namn *Baljer*, skall, jemte sin son, hafva stupat här i ett fältslag, och bägge skola blifvit begrafna under stenarna, förmäler sägnen. De skola hafva bott i Baljered i Levene socken; men sonen, som var i Anestad i Bärestad socken, blef der tillfångatagen af fienden. Fadern, en tapper krigsman, befriade sin son, tog honom under armen, hoppade upp på hästen och begaf sig ut på heden. Sonen skall hafva hållit i betslet, under det fadern stridde mot fienden; men slutligen stupade båda. — Strömfallet vid åsens ända har äfven fått namn af *Baljeforss*. — Inom hedens gränser, midt emot Anestads by, står en sten, kallad *Hästen*, der en annan krigshöfding skall ligga begrafven. — Det har varit fråga om att på heden anlägga en köping.

Balkåkra, en socken i Ljunits härad af Malmö län, har en areal af 2,152 tunnland, af hvilka endast 4 äro kärr. Ingen sjö eller betydligare vattendrag finnes i socknen. Marken är i allmänhet jemn. Ehuru jordmånen icke är den bästa, såsom bestående af styf och backig lerjord, har den, i sednare åren väl skött och brukad, likväl gifvit en ganska betydlig afkastning i spannmål och landtmannaprodukter. — Balkåkra, modersocken, och annexerna Snårestad och Skårby utgöra ett andra klassens patronelt pastorat i Ljunits kontrakt; patronrättigheten tillkommer egaren af Marsvinsholm. Adr.: Ystad.

Ballersta. Gård i Nyköpings län, Jönåkers härad och Halla socken, vid Hallbosjön, består af 2 mantal frälse och 1 mantal skatte samt hörer, tillika med ytterligare $2^1/_4$ mantal och det fordom bebyggda, nu som äng brukade och i jordeboken icke upptagna Åckersta, under Åkerö i Bettna socken af samma län. Gården nämnes redan 1315 under namnet *Baldresta*.

Ballersten. Se Ranten.

Balsaren. Se Wäddö-Kanal.

Balsberga, eller **Berga,** ett mantal skatte-rusthåll i Wårdinge socken af Stockholms län, beläget nära Långsjön, tillhör, tillika med Högtorps såg, riksdagsmannen P. Sahlström, författare till en god beskrifning öfver nämda socken.

Balsberg. Berg i Skåne, omkring 1 mil i nordvest från Christianstad, om 200 fots höjd. Den här befintliga Fläskegrafven, en stor håla, skall vara 100 famnar djup och säges innehålla 30 särskilda kulor eller hål. En gammal sägen förmäler, att den i sagorna ofta omtalade smeden Welint här bott och haft sin smedja. Berget, som till sin hufvudmassa består af granit, men på hvars sydvestliga sluttning gruskalk hvilar (hörande till Skånes kritbildningar), har ofta blifvit undersökt af naturforskare, och professor Forchhammer gjorde i geologiskt ändamål sommaren 1845 der ett besök. En beskrifning om Balsberg kan läsas i Linnés Skånska Resa, sid. 84.

Baltak, en socken i Wartofta härad af Mariestads län, har en areal af 3,263 tunnland, hvaraf blott 10 äro sjöar och kärr. Socknen hade 1810 328, 1840 496 och 1856 545 invånare. Baltaks socken har ambulatorisk folkskola med 2 examinerade lärare. År 1856 besökte 29 gossar och 16 flickor skolan, och 1 gosse undervisades i allmänt läroverk; tillsammans 30 gossar och 16 flickor. Således inalles 46 skolbarn. — Baltak är annex till Acklinga regala pastorat i Kåkinds kontrakt af Skara stift. Kyrkan, belägen $3^1/_4$ mil från Hjo, är mycket gammal, byggd af sten, har haft torn, som i förra århundradet skadades af åskan. Enligt sägnen har en Balter, egare af ett gods här i socknen, troligen Balteberg, på sin bekostnad låtit uppbygga kyrkan, — tiden är obekant, — och till minne deraf är hans bild uthuggen i sten på gafveln. Adress: Sköfde.

Balterör. Stenrör på gränsen mellan Suntaks och Ottrava socknar i Skaraborgs län. Utom detta förekomma på samma ställe tvänne andra liknande stenrör, kallade Sunte- och Magderör,

och traditionen berättar, att Sunte byggt Suntaks kyrka, Balte Baltaks i Acklinga pastorat samt att byn Madäng fått sitt namn af systern Magda.

Balungen. Insjö i Dalarna, tillhörande det vattendrag, som från sjön Amungen vid Gestriklands gräns, genom Balungen, Svärdsjön och Sundborns- eller Svärdsjö-ån, faller ut i sjön Runn.

Banda. Ting eller härad i Södra Befallningen på Gotland, innefattande socknarna Eskelhem, Tofta, Sanda, Westergarn och Mästerby.

Bankeberg, frälse-säteri om 2 ½ mantal i Fliseryd socken och Handbörds härad af Kalmar län, har vacker belägenhet, är väl bebygdt och har stor trädgård. Amiral J. Nordenanckar egde gården 1799, och sedan innehades den af landshöfdingen Gust. Peter Nordenanckar, död 1839, gift med friherrinnan Henrika von Köhler. — Vid en gren af Emm-ån äro här anlagda ett tegelbruk, en tullmjölqvarn, ett pappersbruk, en knippsmedja med 3 härdar och hamrar. Under egendomen höra några hemman i Högsby socken, äfvensom ¼ mantal Skorpetorp i Fliseryd socken. Vid det sistnämnda hemmanet är ett pappersbruk först anlagdt af kornetten J. E. Skytte. Det afbrann natten till den 13 Maj 1830.

Bankekinds härad i Linköpings län, mellan Åkerbo härad i nordvest, Hanekinds och Kinds i sydvest, Norra Tjust i Kalmare län i öster och sydost, Skärkinds härad i nordost, ligger öster om Stång-ån, kring ett par mindre till Roxen sluttande vattendrag och sträcker sig 3 mil i längd mot sydost, med 1 ½ till 2 mils bredd, samt upptager en areal af 4 ½ qvadratmil, deraf ½ utgöres af småsjöar. Hit höra smärre delar af St. Lars, Rystad och Törnevalla socknar, halfva Landeryd, nästan hela Vårdsberg, hela Svinstad, Grebo, Wärna, Askeby, Örtomta, Björsäter, nästan hela Åtvid samt en del af Yxnerum, allt af Åkerbo, Hanekinds och Bankekinds fögderi; de tre förstnämnda samt Landeryd höra illt domprosteriet, Björsäter och Yxnerum till Skärkinds prosteri jemte en del af Örtomta, som i kyrkligt afseende räknas till Gista socken, de öfriga 7 tillhöra Bankekinds kontrakt.

Bankekind. Kontrakt, tillhörande Linköpings stift och Län, består af samma socknar som Bankekinds härad, med undantag af Landeryd och Björsäter samt de smärre sockendelarna.

Bankeryd, en socken i Tveta härad af Jönköpings län, har en areal af 9,003 tunnl., hvaraf 230 äro sjöar och kärr. Stor- och Lill-ån gå genom socknen till Wettern. Marken är bergaktig. Rådande jordmånen är sand. Större delen af socknen har tillräcklig skog. Näringarne äro åkerbruk och boskapsskötsel. Socknen innehåller 29 mantal, hvaraf 13⅝ skatte, 5⅛ krono och 10¼ frälse. Folkmängden var 1810 683, 1840 960 och 1856 973 invån. Socknen har både fast och ambulatorisk skola. År 1856 besökte 34 gossar och 24 flickor den förra, 19 gossar och 3 flickor den sednare; dessutom undervistes 1 gosse i allmänt läroverk samt 4 gossar och 5 flickor hemma; summa 58 gossar och 32 flickor eller inalles 90 skolbarn. — Bankeryd är annex till konsistoriela pastoratet Järstorp, hörande till Tveta kontrakt af Wexiö stift. Kyrkan, som ligger ¾ mil från Jönköping, är af trä, men chor och sakristia af sten. Majorerna Klingspors och Ahlegrens hufvudbanér äro uppsatta på ena väggen. På kyrkogården har majoren Klingenstjerna sin familjegraf af sten. Bankeryd ligger vid Wetterns strandbank; deraf namnet. De betydligaste gårdarne äro Granbäck, öfverstebostället, samt säterierna Manseryd, Målskog, Kolaryd och Attarp.

Bankesta. Gård i Ytterjärna socken af Stockholms län, 1 mantal frälse, med underlydande 4 mantal frälse. Gården har varit bondgård under Lovisinska godsen i samma socken till 1747, då den bebyggdes af frih. Gyllengranat, som var gift med en Lovisin; den egdes 1772 och 1799 af fri-

herrinnan Gyllengranats sednare man, Svedenhjelm; 1825 och 1850 af friherrliga slägten Lovisin.

Bankhälla, en by i Wärings socken och Wadsbo härad af Mariestads län, är bekant för ett på dess egor år 1738 träffadt märkvärdigt och dyrbart fynd. En tjenstedräng, Anders Persson, hade gått ned till en hage, att se efter sin husbondes hästar. I detsamma anlände äfven fyra pigor, för att i sjön taga kräftor med bloss; men som detta ej lyckades, och de blefvo våta, uppgjorde de en liten eld för att torka sig. Härunder sparkade drängen undan en liten stenhäll, som låg i lösa sanden, på hvilken i fordna tider hade legat en stor sten. Då han derpå tog ned i sanden, fann han tvänne stora guldringar. Pigan Kerstin Bengtsdotter gräfde djupare ned och fann 9 små ringar. De andra pigorna blefvo rädda, sprungo sin väg och bådo Anders och Kerstin kasta ringarna i sjön; men dessa följdes åt hem med utlåtelse: »I Guds namn taga vi ringarna med oss, och låtom oss vara ihop, om något ondt oss hända skulle!» — Hela fyndet utgjorde 131 lod myntvigt. Det inlöstes af kronan och förvaras i Antiqvitets-archivet. Drängen erhöll i ersättning 3,209 och pigan 1,371 daler kopparmynt. Guldet, som ofta stiftat äktenskap, gjorde det äfven här. Drängen och pigan lade hand i hand, köpte en del i Nordgård i Sparfva by i Flistad socken af ofvannämnde härad och blefvo lyckliga.

Bara. Härad i Malmöhus läns andra fögderi, består af 63,919 tunnl., af hvilka 1,198 äro sjöar och kärr. Hemmantalet uppgifves till $311^{43}/_{80}$, folkmängden till något öfver 12,000. Jordmånen är öfverallt lera och sandmylla, med ganska få undantag, omvexlande med större jemna slätter och höjder. Häradet består af följande socknar: Lyngby med Gerarp, Skabersjö, Knästorp med Tottarp, Kyrkheddinge med Esarp (till en del i Torna härad), Bara med Mölleberga, Görslöf eller Kyrkoby, Burlöf, Uppåkra med Flackarp, Brågarp med Näfvitshög, Hyby samt Bjäresjö med Lomma. Tingstället är gemensamt med Torna härad i Dalby.

Bara, en socken i Bara härad af Malmöhus län, har en areal af 3,332 tunnland, af hvilka endast 6 äro sjöar och kärr. Marken är ojemn, dock utan berg, och bördig; rådande jordmånen är lera; den skog, som finnes i socknen, tillhör Torups sätesgård i samma socken. Socknen, som innefattar $34^{11}/_{16}$ oförmedlade mantal, utgör, tillika med Mölleberga, ett patronelt pastorat af 2:dra klassen, hvartill patronaträtten omvexlar mellan Serafimer-ordens-gillet och egaren af Torups frälse-säteri. Folkmängden i hela pastoratet var 1805 806, 1840 955 och 1856 1,433 personer, deraf i Bara ensamt 1,150. Socknen har fast folkskola med 1 exam. lärare, i hvilken skola (1856) 72 gossar och 34 flickor undervisades; söndagsskolan bivistades samma år af 6 gossar och 12 flickor. — Kyrkan är belägen $1^{3}/_{10}$ mil från Malmö. Förnämsta egendomen i socknen är Torup. Adress: Malmö.

Bara. Kontrakt, tillhörande Lunds stift och Malmöhus län, består af socknarna: Lyngby med Gerarp och Gödde-löf; Svedala; Hyby; Skabersjö och Törringe; Bara och Mölleberga; Kyrkheddinge och Esarp; Knästorp och Tottarp; Görslöfs kyrkoby och Särslöf; Burlöf; Stora Uppåkra och Flackarp; Bjäresjö och Oxie, med Malma hospital, samt Brågarp och Näfvitshög.

Bardsund eller **Baresund.** Inloppet från Östersjön till Norrköping. Det anses hafva varit den *Bardviks*-hamn, der konung Anund Jakob och Norska konungen Olof den Helige förlade sina flottor efter slaget vid Åhus i Skåne mot konung Knut i Danmark. Under seglingen från Kalmar år 1598 blef kon. Sigismund väderdrifven hit.

Barfva, en socken i Nyköpings län, Öster-Rekarne härad och kontrakt, vid stranden af Mälarens vik Söderfjärden, har en areal af 10,738 tunnl., hvaraf 590 äro sjöar och kärr. Norra hälften, som innefattar åtskilliga smärre sjöar,

hvilka hafva sitt aflopp åt Söderfjärden, och derjemte de större sjöarna Nassen och Öknasjön, hvilka sammanbindas af ett vattendrag, är dels jemn, dels berg- eller sandkullig och har några tämligen betydande höjder, t. ex. det 213 fot höga Grindhammarsberget, men är sidländt kring vattendragen och har mer eller mindre god lera till åkerjord. Södra hälften upptages till största delen af skogsmarker på ett östligt utskott från Kjula-åsen och har öfvervägande sandig jordmån. Åkerbruk, skogsbruk och fiske äro hufvudnäringarne. Hemmantalet är $20^3/_4$ mantal, och folkmängden var 1810 719, 1840 803 och 1856 884 personer. Socknen har ambulatorisk skola, med 1 examinerad lärare; 1856 besöktes skolan af 26 gossar och 14 flickor; dessutom undervisades 13 gossar och 22 flickor i hemmet, så att skolbarnens hela antal var 39 gossar och 36 flickor. — Barfva är annex till Jäders patronela pastorat, hvartill patronrätten utöfvas af egaren till Fiholm. Redan 1314 förekommer *Barua* som annex till Jäder. Kyrkan är ombyggd 1793—1796 och har, från samma sekels början, under choret en graf, tillhörig slägten Springer. — Af fornlemningar nämnas grafhögar och en större ättehög på Lindholms egor samt ruiner af en borg. De största gårdarne i socknen äro Lindholm och Prostökna. Adress: Strengnäs.

Barkarby. Gästgifvaregård i Järfälla socken af Stockholms län; skjutsar till:

Ensta	$2^1/_8$	mil.
Rotebro	$1^1/_4$	»
Stockholms stad	$1^1/_2$	»
Tibble, i Uppsala län . . .	$1^1/_2$	»

Barkareholmen och **Bryggeriholmen** uppgifvas hafva varit två i Norrström befintliga holmar, om hvilkas läge man nu är oviss. Ett gammalt kontrakt af 1441, afslutet mellan Clara Kloster och Herr Bengt till Salistom, upplåter den förstnämnda holmen till begagnande af honom mot en tunna smör årligen till klostret.

Barkarö, Kungs-, en socken i Westerås län och Åkerbo härad, mellan Mälarfjärden Galten i öster, Hedströmmen i norr och Arboga å i söder, innefattar 2,847 tunnland, hvaraf blott 10 äro sjöar och kärr. Utmed sjöstranden löper Hedåsen, som kommer från öarna i Barkarö-Viken och vid Kungsör afskäres af Arboga å. Socknen är i öfrigt en skoglös slätt, och jordmånen består till större delen af lera. Åkerbruk och boskapsskötsel äro hufvudnäringarne. Socknen, som innehåller $25^1/_2$ oförmedlade mantal, hade 1810 252, 1840 344 och 1848 357 invånare; den är annex till Köpings stad, hvilken tillika med annexen år 1856 hade 3,015 invånare. På 1600-talet kallades socknen *Barkaren vid Köping* och var redan den tiden särskild socken, men annex till staden och hade egen kapellan. Kyrkan ligger midt i socknen, 1 mil från Köping, och på kyrkogården har man anmärkt en stensättning. Socknens flesta minnen äro likväl fästa vid Kungsör, som under sitt gamla namn Ulfvesund anses hafva legat här på norra sidan om ån, och man vet med säkerhet, att här funnits ett kungshus med hofgård, som varit begagnadt i 16:de och 17:de seklerna, men småningom förfallit och dels blifvit försåldt, dels nedbrunnit 1822 och 1825; derjemte visas spår efter en tillämnad stadsanläggning från Carl XI:s tid. Hertig Gustaf Adolf hade socknen i förläning 1609. Till denna socken hänför sig den bekanta anekdoten om Carl XI, som blef stämd till häradstinget af en bonde, hvilken stallbetjeningen vid Kungsör afhändt en äng under föregifvande, att det skedde på kungens befallning. Carl infann sig vid tinget som part, försedd med advokat, tappade målet, befordrade häradshöfdingen till lagman och gaf en pension åt sin sakförare, men förbjöd honom att vidare befatta sig med rättegångar. — Af Kungsörs s. k. Ladugård höra $11^1/_2$ mantal hit. Adress: Köping.

Barkarö, en socken i Tuhundra härad af Westerås län, har, jemte Almö-Lindö, Ridö och andra holmar i Aspöviken, en areal af 5,485 tunnl., hvaraf endast 25 äro sjöar och kärr. På fasta landet är här en skoglös slätt, dels

åker med god lerjord, dels ängar å lägre trakter, hvilka fordom utan tvifvel stått under vatten och delat landet i öar, såsom flera gårdars namn tillkännagifva. På öarna i sjön finnas enstaka skogiga bergkullar. Hela socknen lider total brist på skog, utom öarne. Åkerbruk är hufvudnäringen. Socknen innehåller $40^2/_3$ oförmedlade och $39^{11}/_{12}$ förmedlade mantal, hvaraf 1 skatte, $5^1/_4$ krono och $33^2/_3$ frälse och hade 1810 640, 1840 703 och 1856 662 invånare. — Barkarö är ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen och tillhör domprosteriet i Westerås stift. Kyrkan, belägen 1 mil från Westerås, är ursprungligen mycket gammal, såsom synes af hennes tjocka murar, sammansatta af oformliga gråstenar; men hon har efter branden år 1771 blifvit något förändrad och förbättrad, hvartill en grefve Cronstedt, på egen bekostnad, i synnerhet bidragit. Man har i tornet anmärkt en för sin ålder märkvärdig klocka. Altartaflan är från år 1451. Socknens namn har fordom skrifvits *Barkarna*, *Barkare* och *Barckarö*. Man vill härleda namnet från *bark*, båt, i anseende till ortens behof af båtar i fordna tider, då trakten var mycket uppfylld af vatten, hvilket verkligen varit förhållandet, emedan man ännu träffar båtvrak långt uppe i landet från Mälaren. Till skilnad från Kungs-Barkarö socken, som är annex till Köping, kallas denna vanligen Westerås-Barkarö. — Åtskilliga fornlemningar förekomma i socknen. På Högholmen, som ligger i sjön mellan Ridön och Tidön, finnes en större grifthög. Lemningar af borgar förekomma på flera ställen, ehuru ingen betydlig. Söder ut från prestgården finnes i ett berg, kalladt *Lindberget*, en af kullriga stenar sammanförd mur, tämligen långsträckt, men till större delen alldeles nedfallen; i prestgårdens hage ser man äfven lemningar af en mur. Den förstnämnda muren nedgår i en äng, kallad *Domsängen*, nära Barkarö by, der ett fältslag i fordna tider säges stått. Äfven skall ett fältslag egt rum i en annan, äng, kallad *Galtegen*, der man i jorden funnit pilar och lemningar efter allehanda stridsvapen. Anmärkningsvärda gårdar äro: Fullerö, Ridö, Hjortsberga, Holma samt Barkarö prestgård och Gotö by, dels för gårdarnas ålder, dels för deras fornminnen, hvarom vidare i deras beskrifningar.

Barkarö, kyrkoherde-boställe i socknen af samma namn och Tuhundra härad af Westerås län, är märkvärdigt för sina fornlemningar och minnen. Det är utbrutet från kyrkobyn och har från urminnes tider varit anslaget till pastor. Det består nu af 1 mantal om 8 öresland; men katolska presterskapet hade blott 2 öresland, hvartill 6 skänktes af slägten Oxenstjerna på 1500-talet. Söderut från prestgården finnes i ett berg, kalladt *Lindberget*, en af kullriga stenar sammanförd mur i prismatisk form. Murens utsträckning är ganska lång från öster till vester och, der den hvilat på jorden, ruinerad, likväl så, att dess fot klart synes; men der berget är grund, bibehåller den, på somliga ställen, 1 à 2 alnars höjd. Samma mur nedgår i en äng, kallad *Domsängen*, och i prestgårdens beteshage synas lemningar efter en mur; men huruvida den förra egt sammanhang med denna, har icke kunnat utrönas. — År 1598, under oroligheterna i Dalarna i anledning af oenigheten mellan kon. Sigismund och hertig Carl, ankom hit till prestgården en utskickad från Krister Larsson Horn i Westerås. Denne utskickade hade befallning att skynda till konungen, till hvilken han hade ett bref, inneslutet i ett täljknifsskaft; men han var sin herre icke trognare, än att han uppvisade det för Carl Carlsson Gyllenhjelm, som då, på hertigens vägnar, var stadd på en resa till Dalarne. Gyllenhjelm förde honom genast tillbaka till Westerås, för att berätta Horn, att vägarne voro stängda med förhuggningar eller besatta med krigsfolk, och att han ej vågade resa längre med sin täljknif, hvarföre han kastat den i sjön, för att dölja innehållet af brefvet. Detta innehöll blott, att Horn med Upplands ryttare kommit till Westerås och ärnade sig till konungen; men Jos. Kursell hade besatt alla vägar i Nerike, att han der icke kunde komma fram; ville dock försöka att på annat håll komma igenom. Han önskade för öfrigt kon-

ingen lycka mot hans fiender. — Äfven kan nämnas, att på komministers-bostället egor i samma socken finnes, i östra gärdet, en källa af en qvadratfamns vidd, under hvars lösa och dyiga botten man icke kan med den längsta stång känna någon fast grund, så att allmänna tron är, att källan är bottenlös.

Barkarö-Viken. Vik af Mälarefjärden Galten vid Hedströmmens utlopp, sydost ifrån Köping.

Barken, *Norra* och *Södra.* Två sjöar i Stora Kopparbergs län, Norr- och Söderbärke socknar, och tillhörande Kolbäcks-ån vattensystem. Sjöarnas höjd öfver hafvet är 336 Sv. fot. Norra Barken, som mottager sjön Wessmans genom Hillensjöarna och Liren förstärkta aflopp, börjar vid Smedjebacken och sträcker sig från nordost till sydvest ned mot *Södra Barken,* hvilken, mindre än den förra, i söder delar sig i 3 vikar, af hvilka de tvänne östliga med sin södra ända utgöra gränsen mot Norbergs Bergslag i Westerås län. I Norra Barken infaller den österifrån kommande Jörkens aflopp, i Södra Barken den söderifrån kommande Billsjöns (600 fot) m. fl. Södra Barken afbördar sig i sydöstlig rigtning, förbi Sembla, Fagersta och Westanfors i Stora Aspen (358 fot), hvarefter vattendraget fortsättes genom Åmänningen och Kolbäcks-Ån. Genom Strömsholms-Kanal och dennas fortsättning mellan Aspen och Södra Barken är en vattenkommunikation öppnad från Mälaren till Smedjebacken och skall derifrån fortsättas upp till sjön Wessman.

Barkeryd, en socken i Tveta härad af Jönköpings län, har en areal af [illegible],407 tunnland, hvaraf 2,990 äro sjöar och kärr. Marken består till en stor del af backar med mossar, mest utan aflopp, genomskurna af små sjöar och vattendrag. Sjöar äro vid Ryssby och Ribbingsnäs, med flera. Rådande jordmånen består af sandgrus och någon flintmylla. Skogen är i allmänhet öfver hemmansegarnes behof. Hufvudnäringar äro åkerbruk, boskapsskötsel och något skogsbruk. Socknen innehåller $36\frac{1}{4}$ oförmedlade och $32\frac{7}{8}$ förmedlade mantal, deraf skatte $27\frac{1}{8}$, krono 2 och frälse $3\frac{3}{4}$; tillsammans med Nässjö $58\frac{1}{4}$ förmedlade mantal. Folkmängden var 1810 2,010, 1840 1,420 och 1856 1,454. Socknen har både fast och ambulatorisk skola. År 1856 besöktes den förra af 35 gossar och 24 flickor och den sednare af 19 gossar och 3 flickor; dessutom undervisades 1 gosse i allmänt läroverk, 1 gosse och 2 flickor i enskilda undervisningsverk; summa 56 gossar och 29 flickor eller inalles 85 skolbarn. — Barkeryd, jemte annexet Nässjö, utgör ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen, tillhörande Tveta kontrakt af Wexiö stift. Den nya kyrkan, belägen 10 mil från Wexiö och $2\frac{1}{2}$ från Jönköping, är uppbygd på 1840-talet och blef färdig 1847. Den gamla var troligen den, som nämnes i ett bref af 1381. Här var förut en brudkrona om 100 lod; men då hon befanns vara för tung för de unga brudarna, omgjordes hon till 57 lods vigt. Då, på konung Gustaf I:s befallning, en af klockorna skulle tagas till Lübska skuldens betalning, gömde socknemännen den; men hon har ej sedan kunnat återfinnas. Bland minnesmärken och dyrbarheter i den gamla kyrkan och troligtvis äfven i den nya, hvad som dit kunde öfverflyttas, anmärkas: slägten Kagg har i kyrkan sin familjegraf, hvilken friherre E. W. Ehrenstrahl inlöste 1780 för 56 riksdaler specie, och öfverstelöjtnant Bengt Kagg har här sitt hufvudbanér med Kaggska anorna. Slägten Silfverhjelm, som varit egare af Ribbingsnäs här i socknen, har vid kyrkan sin familjegraf. Drottning Gunilla Bjelke, hvars fader, riksrådet Johan Axelsson, äfven egde Ribbingsnäs, har till kyrkan 1592 skänkt en messhake af sidenatlas med skjorta och ett dyrbart antipendium, hvaraf lemningar för ej längesedan voro qvar. Socknens namn skrefs på 1300-talet Bierkrydh och Berkeridh, på 1500-talet Barcheryd och Barkaryd. — Fornlemningar förekomma här i socknen af flera slag. Vid Esperyd äro dock de mest anmärkningsvärda. Här finnas 73 grafhögar, 2:ne rör af öfver 100 alnars

omkrets hvardera, jemte flera stensättningar. Vid Ryssby skall en runsten med okända mynder funnits och ett stort rör af 150 alnars omkrets. Dessa fornlemningar omnämnas vidare vid gårdarnas beskrifningar. På flera ställen förekomma s. k. Tempel, som anses för ruiner af kyrkor. På Röija gärde finnes ett sådant, och öster om detsamma ser man en skeppsformig stensättning, 30 alnar lång, i hvilken en viking säges vara begrafven; — på Spånarps skog är äfven ett tempel. Ett annat dylikt inom socknen, hvarest uppgifves icke, skall vara 22 alnar i fyrkant, med 12 alnars bredt chor. Flera gårdar här i socknen nämnas i handlingar från 1300 talet. De betydligaste nuvarande egendomarne äro Ribbingsnäs, Esperyd och Långåsa.

Barkestorp. Berustadt säteri uti Kalmar län, Norra Möre härad och Dörby socken, $^1/_8$ mil vester från Kalmar. Ett urgammalt gods, som länge tillhört slägten Kyle, af hvilken lagmannen Påvel Kyle år 1496 tillbytte sig detsamma från Systra-klostret i Kalmar mot gods i Elfverslösa. Genom gifte gick godset från Kyle-ätten till en Joen Elofsson, som i vapnet förde en svan med ring i näbben och var en bland dem af adeln, som underskrefvo Westerås arfförening 1544. Hans son, Claës Joensson, som underskref Uppsala Mötes Beslut 1593, var då ståthållare på Kalmar slott, men tillhörde sedan Sigismunds parti och följde honom till Polen med sina fyra söner. Egendomen hemföll då till kronan, men donerades åt Henrik von Kahlen, gift med Brita Kihl och död barnlös 1650; de ligga bägge begrafna i Dörby kyrka, der man på likstenen ser deras bilder. Barkestorp kom derefter åter till slägten Kyle och innehades såsom donation af Hans Kyle till Frötuna. År 1662 förlänades godset åt Kongl. rådet Edvard Ehrensteen, indrogs vid reduktionen, men återlemnades likväl åt honom mot byte af annat gods. År 1720 köptes gården af biskop N. Braun i Kalmar, hvilken sålde den till sin måg, generalmajoren G. D. von Essen, hvars arfvingar innehade godset till 1808, då det såldes åt kanslirådet J. C. Linnerhjelm. Gården tillhör sedan 1854 grefve Hamilton. Barkestorps berustade säteri utgör 4 mantal och har stort tegelbruk.

Barksäter, *) en sätesgård i Östra Wingåker socken, Oppunda härad och Nyköpings län, $5\,^1/_4$ mil från Norrköping, $6\,^1/_2$ mil från Örebro och $7\,^1/_4$ mil från Nyköping, består af 1 mantal frälse-säteri med $^1/_2$ hemman Hackstorp i sambruk samt några smärre underlydande hemmansdelar och en mängd torp, tillräckliga för gårdens skötsel. Egendomens areal utgör i det närmaste 2,000 tunnland. Gården är belägen på ett näs mellan sjöarna Wiren och Bjelken, helt nära till den förstnämnda. Sätesbyggningen, ett gammaldags envånings-trähus, som troligen blifvit uppsatt på 1600-talet, bibehölls oförändrad ända till år 1856, då den påbyggdes.

Barksäter är kändt från början af 1400-talet, då det tillhörde en Erik Gidtse och redan upptages som frälse. Derefter egdes gården af en Peder Lars (ovisst af hvilken slägt), som gaf den i morgongåfva till sin hustru, Ingrid Ersdotter; i gåfvobrefvet, hvars årtal icke kunnat dechiffreras, finnes Barksäter benämdt som sätesgård. Vid början af 1500-talet var Jakob Larsson Geete, stamfader för adliga ätten Gethe (hans sonson introducerades 1629), egare till gården, som ända till den tiden kallades Birkesäter eller Björkesätter; skrifsättet varierade. Derefter förekommer den år 1520 i biskop Brask's jordebok, der det säges, att »Mons Pawalsson försålt till Herr Hans, »Biskop i Linköping», utom andra gårdar, som uppräknas, äfven »en del i »Biärkesäter, liggiandes i Wikingaaker »Sokn i Strengnäs Biskopsdöme, gamalt »frälse och Siju hustrus retta Möderne». Men då biskopens »jordagods genom »hans afviknande från Riket blefvo Caduc »och under Kronan faldne», såsom det heter, lärer Barksäter, eller åtminstone den del deraf, som biskop Brask inköpt, tillfallit konung Gustaf I. Någon tid på 1500-talet uppgifves Bark-

*) Meddeladt af C. G. Indebetou.

säter (troligen den öfriga delen deraf) hafva tillhört Arwed Michelson Svarte Skåning, hvars moder var en dotter till Ingrid Jönsdotter Geet på Stora Djulö. Sannolikt hade han genom arf på mödernet blifvit delegare i Barksäter, ty den ofvannämnde Jakob Larsson Geete's hustru, Margareta Bengtsdotter af Oldengrene-slägten, härstammade genom sin moder från den gamla ätten Geet, af hvilken äfven Arwed Michelson, såsom vi sett, på mödernet ledde sitt ursprung.

År 1558 finnes Barksäter infördt bland »Kongl. Maj:ts arf och egna hemman», och efter konung Gustafs död tillföll det hans yngste son, hertig Carl, sedermera konung Carl IX, som stundom lärer besökt gården under sina resor inom hertigdömet. Han bortskänkte egendomen år 1580 till sin trotjenare, Gisle Nilsson Strutz, som dock icke fick tillstånd att försälja eller pantsätta densamma, och hertigen förbehöll sig dessutom, ifall herr Gisle doge utan bröstarfvingar, att egendomén efter hans och dess hustrus död skulle åter tillfalla hertigen eller hans efterkommande. Af donationsbrefvet, som ännu finnes qvar, ser man, att åtskilliga hemman och lägenheter i Östra Wingåker på den tiden hörde till Barksäter, hvilka sedermera blifvit derifrån afsöndrade och nu lyda under andra egare. Sådana voro Blåsnäs och Getskaf, nu hörande till Claëstorps fideikommiss, Mörkhulta och Torstorph (skrifves numera Tholtorp), lydande under Beckershof, samt Holmen och Lilla Forssa qvarn, som tillhöra Forssa bruksegare. Gisle Nilsson gaf Barksäter, med alla derunder hörande lägenheter, såsom morgongåfva åt sin hustru, Gunnil Jönsdotter Rosenstråle, redan året efter sedan han sjelf erhållit egendomen i donation af hertigen. Ehuruväl han afled utan att efterlemna barn, återgick ändock icke Barksäter till hertig Carl eller dennes arfvingar, ty fru Gunnil fick behålla gården genom byte, som stadfästes af Carl IX:s enka, drottning Christina, genom ett bref af år 1620. Under tiden hade fru Gunnil trädt i nytt gifte med Libert Caüer, som sedermera blef riksråd, och efter hans död, år 1608, för 3:dje gången med Christ. Schering. Hon lefde till inemot slutet af 1630-talet, men bebodde ej Barksäter under den sednare tiden, utan vistades på en annan sin egendom, Tomta i Bärbo socken. Det synes som Barksäter då innehafts af Birger Rosenstråle, som utan tvifvel var en bror till fru Gunnil. Vid arfskiftet efter henne år 1640 tillföll Barksäter herr Birgers son, ryttmästaren Svante Rosenstråle, gift med Margareta Qvaas (eller Marita Qvase, såsom hon sjelf skrifver sig) och redan förut bosatt på stället. Denne Svante Rosenstråle hade varit i tjenst vid ett Finskt regimente, tog sin hustru från Revel och bodde någon tid i Tavastland, förrän han flyttade till Barksäter. Egenhändiga anteckningar af hans fru finnas ännu i behåll. Han uppbyggde Forssa stångjernshammare på Barksäters område och dog i början af 1660-talet.

Barksäter tillföll derefter hans son, generalmajoren och friherren Libert Rosenstråle, gift med Gunilla Gyllenstjerna, en dotter till Gustaf Gyllenstjerna på Skäfö i Forssa socken, samt innehades efter hans död af enkan intill år 1698. Under hennes tid inträffade reduktionen, då gården indrogs till kronan, förmodligen till följd af innehållet i hertig Carls donationsbref af år 1580. Imellertid tillät konung Carl XI, att enkan efter herr Libert Rosenstråle fick i sin lifstid behålla hvad hon innehade, och under tiden lyckades det henne att få utbyta Barksäter från kronan mot andra hemman och att för gården vinna säteri-frihet, såsom den af ålder egt. Sedermera tillföll egendomen hennes son, kornetten Svante Rosenstråle, slutligen ryttmästare, gift med Sigrid Märta Rosenholm, en dotter till amiralen Erik Rosenholm på Cathrineholm i St. Malms socken. Efter hans tidiga död, redan i början af 1700-talet, synes Barksäter varit förvaltadt af brodern, majoren Claës Rosenstråle, för herr Svantes omyndiga barns räkning, ända till år 1739, då dottern, Catarina Petronella Rosenstråle, ingick gifte med kornetten friherre Gustaf Christian Falkenberg, som derigenom kom i disposition af egendomen. Fem år derefter försåldes

den af honom till riksrådet grefve Claës Stromberg på Claëstorp, dock med vilkor, att Falkenberg och hans hustru skulle bibehålla gården så länge de lefde. Derigenom inträffade det, att Stromberg aldrig fick tillträda denna sin possession, ty Falkenberg öfverlefde honom och disponerade egendomen ända till medlet af 1780-talet.

Imellertid uppstod en rättegång mellan grefve Stromberg, såsom presumtiv egare till Barksäter, och dåvarande innehafvaren af den närgränsande egendomen, Beckershof, brukspatronen Carl Gustaf Indebetou, rörande den oskiftade skogsmark, hvilken Barksäter hitintills ensamt disponerat. Redan under fru Gunilla Gyllenstjernas tid hade frågan blifvit väckt och föranledt vidlöftiga undersökningar samt en bitter skriftvexling mellan henne och svägerskan, fru Gunilla Rosenstråle, som då egde Beckershof; men tvisten hade icke då kunnat lösas. Nu varade processen så länge riksrådet Stromberg lefde, men afgjordes kort efter hans död till förmån för vederparten, så att Barksäter förlorade en betydlig del af sina utegor. Utom hvad som tilldömdes Beckershof, erhöll ock Östra Wingåkers prestgård en dryg andel, hvilken dock icke afsöndrades förrän år 1820.

Grefve Stromberg förenade Barksäter med Claëstorps fideikommiss, hvilket han stiftade år 1776, och jemte detta tillföll egendomen efter Strombergs död den af honom utnämnda fideikommissarien, grefve Claës Axel Lewenhaupt, en slägting till hans hustru. Dennes son och efterträdare var grefve Claës Casimir Lewenhaupt, öfverstekammarjunkare, gift med Wilhelmina Beckfriis från Skåne. Han begärde och erhöll Kongl. Maj:ts tillstånd att skilja Barksäter från Claëstorps fideikommiss och försålde egendomen år 1820 till sin svärfader, grefve Corfitz Beckfriis. Likväl fortfor mågen att förvalta egendomen ända till svärfaderns död på 1830-talet, då den i arf tillföll hans dotter, grefvinnan Lewenhaupt. Då hennes man år 1840 måste afträda sin egendom till borgenärer, försåldes Barksäter ånyo och inköptes af Thure von Eckermann från Reval, hvilken kort derefter blef måg åt grefve Lewenhaupt. Han bibehöll dock egendomen endast få år, hvarefter den såldes till Carl Ludvig Sundberg, som för närvarande eger densamma. Han har förbättrat åbyggnaden och företagit betydliga odlingar, hvarigenom egendomen kommer att vinna mycket i värde.

Barkåkra, en socken i Lunds stift, Bjära kontrakt och härad, $^3/_4$ mil n. n. v. från Engelholm, invid hafvet, har en areal af 6,897 tunnland, af hvilka endast 4 äro sjöar och kärr. Den utgör tillika med Rebbelberga annex ett regalt pastorat af andra klassen. Den del af pastoratet, som stöter till hafvet, har sandig jordmån; men uppåt landet blir leran öfvervägande; marken är till största delen jemn, med undantag af några få kullar mellan Hallands-ås och hafvet. Hela pastoratet är skoglöst. Folkmängden i Barkåkra ensamt uppgick 1805 till 1,380 personer; 1856 var hela pastoratets befolkning 2,427. Om skolväsendet saknas uppgift. Pastoratet består af $51^{23}/_{24}$ oförmedlade och $30^1/_{16}$ förmedlade mantal. Adress: Engelholm.

Barlingbo, en socken i Gotlands läns norra fögderi och Wisby stifts norra kontrakt, $1^1/_2$ mil sydost från Wisby, har en areal af 3,495 tunnland, hvaraf 35 äro sjöar och kärr. Socknen utgör, tillika med Ekeby, ett konsistoriclt pastorat af 2:dra klassen, som 1832 hade 500, 1856 537 invånare och bestod af $25^1/_4$ förmedlade mantal. Socknens fasta folkskola, med 1 examinerad lärare, besöktes sistnämnde år af 24 gossar och 18 flickor, medan 1 gosse undervisades enskildt och 32 gossar samt 23 flickor i hemmet; inalles 57 gossar och 41 flickor. — Kyrkan, enligt Strelow byggd 1058, har kolonner af Gotlandsmarmor och målade fenster samt är invändigt en af våra vackrare landskyrkor. Adress: Wisby.

Barnarp, en socken i Tveta härad af Jönköpings län, har en areal af 11,687 tunnland, hvaraf 880 äro sjöar och kärr. Vid Barnarps-sjön, som omgifves af branta stränder, är backig

mark; men den omvexlar äfven med åkerfält och ängsmark; så är äfven förhållandet nästan öfverallt i socknen. En annan sjö är Suttersjön, som var till stor del igenvuxen 1770, men finnes ännu. Från denna vill man härleda Laga-åns ursprung. Bland vattendragen må nämnas Kråkebo-ån, som har sin förnämsta uppkomst ur Löfsjön här i socknen, går sedan förbi Mobro och förenar sig med Tabergs ån kort före inloppet i Munksjön vid Jönköping. Ett annat vattendrag leder sig från Westersjön på Hyltena egor till Eckern. Vattnen i detta pastorat gå således både åt norr och söder, hvilket ger tillkänna en betydlig landthöjd, som just vid Barnarps kyrka når sin kulmination. Härifrån sänker sig marken brådstörtande, genom en mycket bruten natur, åt norr, men sluttar oförmärkt, genom en alldeles jemn dal, åt söder. Skog ega några byar ymnigt, andra hafva blott till husbehof. Rådande jordmånen är sand; mer sällan förekomma lera och svartmylla. Åkerbruk och boskapsskötsel äro här, likasom i de omkringliggande socknarna, hufvudnäringar. Socknen innehåller $20^{7}/_{8}$ mantal, hvaraf $10^{3}/_{8}$ skatte, $1^{1}/_{2}$ krono och 9 frälse; tillsammans med annexet Månsarp $33^{7}/_{8}$ förmedl. mantal. Folkmängden var 1810 703, 1840 950 och 1856 1,012 invånare. Socknen har fast skola med 1 examinerad lärare. År 1856 besöktes skolan af 50 gossar och 41 flickor, 1 gosse undervistes i allmänt läroverk, 9 gossar och 10 flickor hemma; summa 60 gossar och 51 flickor eller inalles 111 skolbarn. — Barnarp, jemte annexet Månsarp, utgöra tillsammans ett prebendepastorat för rektor vid Jönköpings trivialskola, af 3:dje klassen, tillhörande Tveta kontrakt af Wexiö stift. Kyrkan, belägen 11 mil från Wexiö och 1 mil från Jönköping, är byggd af sten och utvidgad till korsbyggnad 1678, med sakristia i öster. Generalen af artilleriet, Magnus Granatenhjelm till Odensjö, bekostade södra korset, der han ock lät bygga en graf, som igenfylldes vid en större reparation 1819, då äfven hans vapen undanflyttades. Å gafveln på kyrkans södra korsarm är en väl arbetad sandsten insatt, som liknar ett röste och prydes med Granatenhjelmska vapnet, hvarunder står 1687. Altartaflan, en vacker och märklig skänk af majoren, sedermera generalen Magnus Granatenhjelm på Odensjö, är utförd med kolonner, bjelkverk och flygelstycken i barockstil. Nederst föreställes nattvarden i oljemålning, deröfver i midten Christus korsfäst och å hvarje sida en bedjande qvinna; öfverst står Frälsaren med segerfanan på en snerkelgafvel, och vid hvarje sida derom en engel på en fotställning, hvarå läses 1686. Å hvarje flygelstycke märkas 2 porträtter, hvilka omfattas af ovala lagerkransar. Af dessa porträtter föreställer det högra Carl XI, det venstra Ulrika Eleonora, i bröstbilder af halfnaturlig storlek. Dessa porträtter äro fästa med stift och kunna lätt uttagas, då man under det högra finner generalen Magnus Granatenhjelms och under det venstra hans frus porträtt. Alla dessa porträtter, som äro väl målade å kopparplåtar i lifliga oljefärger, ha väl bibehållit sig. — Af fornlemningar må följande anmärkas: På Hyltena egor vid torpet Lustbäcken, utmed landsvägen, finnes en betydlig stensättning, utmärkande ett slagfält. Under plöjning vid Odensjö säteri påträffades menniskoben i stor myckenhet, äfvensom man funnit benrangel och hufvudskålar vid gräfning i en sandkulle samt stenyxor och förrostade jernvapen på andra ställen vid gården. Vid flera gårdar finner man ovala, runda och fyrkantiga rör afvexlande om hvarandra. Grafhögar äro sällsynta. Socknens namn skrefs 1524 Barnatorp. De betydligaste gårdarne äro Odensjö, Hällstorp och Hyltena.

Barnarp. Gästgifvaregård i Barnarp socken, af Tveta härad och Jönköpings län, belägen vid sockenkyrkan; skjutsar till:

Byarum, söderut	2	mil.
Ingaryd, österut	$1^{1}/_{8}$	»
Jönköpings stad, n. n. v. .	1	»
Stigamo, s. s. o.	$^{5}/_{8}$	»

Barne. Härad i Leckö fögderi af Skaraborgs län, består af $193^{3}/_{5}$ mantal och har en areal af 56,863 tunnland, hvaraf 695 äro sjöar och kärr.

Häradet består af följande socknar, nämligen: Skarstad med Hällum; Önum och Warp; Ryda, med Naum och Kedum; Lekåsa med Åsaka, Foglum, Essunga och Kyrkås, samt annexerna Long och Eling.

Barneköl, en insjö, belägen på en stor äng i Nöbbelöfs socken och Ljunits härad af Malmö län. En sägen förmäler, att i sjöns ställe fordom stått en herregård, hvilken sjunkit för egarens gudlöshet skull. Om dylika sägner, se för öfrigt under orden *Odensjön* och *Ringsjön*.

Barnekows sten. Vid Skillinge hed på Frägnareds gärde i Westergötland finnes en stor rostfläckig sten, som ännu kallas *Christian Barnekows sten.* Orsaken härtill är, att då Svenskarne 1612 här hade slagit Danskarne, hvilka anfördes af kung Christian IV sjelf, och dessa flydde undan de förföljande Svenskarne, fastnade konungens häst vid Frägnareds gärde i ett moras. De öfriga Danskarne voro redan förut, och Svenskarne kommo i sporrsträck efter, så att död eller fångenskap hotade kungen. Då skyndade äfven Barnekow förbi, varsnade konungens fara och lemnade honom sin häst, hvarpå Christian flydde; men Barnekow blef strax derpå nedhuggen af Svenskarne. Den inbrytande natten räddade vid detta tillfälle Danskarne från ett fullkomligt nederlag. Barnekow stupade vid nyssnämnde sten.

Barsebäck, en socken i Harjagers härad af Malmö län, är belägen vid hafvet, har en areal af 2,546 tunnland, hvaraf blott 2 äro sjöar och kärr. Marken är jemn, men till en del sumpig, och rådande jordmånen är lera och svartmylla. Ingen skog finnes, men torf på de flesta ställen till behof. Hufvudnäringen är åkerbruk jemte något fiske. Socknen består af 27 ½ mantal, hvaraf prestgården 1, insockne-frälse 22 ½ och frälse-säteri 4 samt gatuhus 28, och tillsammans med annexet af 38 11/48 mantal; den hade 1810 587, 1840 865 och 1856 1,015 invånare. Barsebäck socken har fast folkskola med 1 examinerad och 1 oexaminerad lärare. År 1856 besöktes skolan af 104 gossar och 68 flickor. I söndagsskolan gingo 29 gossar och 35 flickor. Skolbarnens antal utgjorde således 236. — Barsebäck, modersocken, och Hofterup, annex, utgöra tillsammans ett alternativt konsistorielt och patronelt pastorat af 2:dra klassen i Harjagers kontrakt af Lunds stift. Patronrättigheten tillkommer egaren af Barsebäcks frälse-säteri, som är den enda större egendomen inom socknen. Kyrkan är belägen 2 mil från Lund och Landskrona. — Fornlemningar finnas här i socknen af flera slag, men icke af särdeles märkvärdighet, utom vid Hoftorp. Här är en med buskar beväxt grifthög, kallad Kung Ottars hög, samt på något afstånd derifrån ett offer-altare, bestående af en sten, upplagd på 4 andra, alla 5 stenarna af ovanligt stora dimensioner. På många andra ställen finnas äfven griftkullar.

Barsebäck, ett frälse-säteri i Barsebäcks socken och Harjagers härad af Malmö län, anses vara en af de äldsta gårdar inom länet, ehuru dess ålder ej kan uppgifvas. I saknad af handlingar, hvilka, enligt sägen, blifvit vid en eldsvåda förstörda, kunna närmare underrättelser om fordna innehafvare af denna egendom icke uppräknas. Likväl känner man, att följande hafva egt densamma: tvenne vid namn Nils och Henrik Barsebäck äro de första kända egarne vid år 1434; derefter Nils Brock 1498, Claus Podebusk, Tage Thott Ottosson 1634, Axel Sehested, Knut Thott, som sålde gården till biskopinnan Kloo och tvänne bröder Olaus och Johan Rosenmark; fru Brigitta Scheel 1691, Johan Longenhjelm, Lorentz Christoffer Stobée; Carl Stobée; fältmarskalken grefve Gustaf David Hamilton, hans son, generalen grefve Hugo Wilhelm Hamilton från 1789 till 1800 och hofmarskalken grefve Gustaf Hamilton från 1800 till sin död 1854, samt derefter hans arfvingar.

Under ofvannämnde fältmarskalken grefve Gust. David Hamiltons tid upprättades egendomen ansenligt ur det djupa förfall, hvari den råkat, och han gjorde allt, för att förbättra den. Gref-

ven flyttade stall och ladugård från mangården, anlade vägar och stora planteringar och andra betydliga förbättringar i alla rigtningar. År 1767 stiftade han af Barsebäcks säteri med nu underlydande ett fideikommiss inom sin slägt; men fideikommiss-brefvet är icke nog tydligt och fullständigt, hvarföre vid sista innehafvarens död 1854 tvist uppkommit så väl om hvilken bör anses berättigad att som fideikommissarie emottaga egendomen, som äfven i följd af nämnde innehafvares arfvingars påstående, att densamma måtte bli förklarad vara arfvejord. Imellan de tvistande parterna är nu öfverenskommelse träffad om ett visst belopp, som gården årligen bör kunna afkasta, för hvilket den arrenderas af sista innehafvarens arfvingar. Dessa äro grefvinnorna Johanna Margareta Hamilton, gift med kammarherren grefve Magnus Albert Stenbock; Charlotta Fredrika Hamilton, gift med kammarherren friherre Carl Fredrik Rålamb; Vivica Augusta Hamilton, gift med friherre Sten Malte Ramel, samt Hedvig Sofia Hamilton, gift med ryttmästaren vid Skånska dragonregimentet Sebastian af Petersens.

Som förut är nämdt, anses Barsebäck vara ett af de äldsta herresätena i Skåne; detta kan dock icke fullt bevisas. Att här fordom stått en fast borg, och att under medeltiden nuvarande stenhuset blifvit uppfördt på gamla borgens grund, åtminstone till en del, lärer ej kunna betviflas, helst omkring mangården ännu finnas lemningar af befästningar, såsom dubbla vattengrafvar och vindbryggor m. m., som hörde till fordna tiders behof att förskansa sig och att inom borgen vara försedd med allt nödvändigt, för att kunna motstå belägringar och anfall. Nuvarande mangården består af 2:ne grundmurade byggnader, den ena trenne och den andra tvänne våningar hög. De omgifvas af vackra parker och en betydlig trädgård. År 1832 blefvo af dåvarande egaren, hofmarskalken grefve G. Hamilton, de under gården liggande hemmanen enskiftade och å nyo med mycken kostnad uppbyggda, hvarigenom egendomen gifver en ganska betydlig afkastning.

Godset består af Barsebäck, 4 mantal frälse-säteri, samt har underlydande: i Barsebäcks socken insocknefrälse $22\frac{1}{2}$ förmedlade mantal, i Hofterups socken och by utsocknefrälse $4\frac{1}{8}$ mantal, i Lundåkre by i samma socken säteri $2\frac{3}{16}$ mantal, i Karaby socken och Åhlstorps by $\frac{2}{3}$ mantal och en qvarn, samt i Christianstads län, Norra Åsbo härad och Färingtofta socken insocknefrälse $1\frac{1}{2}$ mantal; tillsammans $33\frac{35}{48}$ mantal. — Holländarehusen, belägna vid Saltsjön, bestå af 28 gatuhus, som beboas af en mängd personer, hvilka idka fiske och utgöra årliga dagsverken till Barsebäcks gård. Härvarande fornlemningar äro omnämnda ofvanför i socknens beskrifning.

Bastmora. Skattehemman i Westerås län, Gamla Norbergs härad och Westanfors socken, med hytta, som till $\frac{2}{3}$, tillika med en del af gården, lyder under jernverken i Gunilbo.

Bastnäs-sjön. Liten sjö i Helsingland, Skogs socken, nära Stråtjera gästgifvargård, 195 fot öfver hafvet.

Beata-Christina, eller **Latorp,** ett alunbruk i Tysslinge socken af Örebro härad och län, är beläget $1\frac{3}{4}$ mil från Örebro och $\frac{3}{8}$ mil från Garphytte jernbruk i denna socken. Fordom var vid Latorp ett silfververk; men det nedlades år 1640. Den fordna silfvergrufvan ligger på Hjulåsen, en hög bergsrygg, som sträcker sig här förbi och är en gren af stora fjällryggen. Sedan man kommit upp på höjden, far man öfver en sjö till grufvan, hvilken har flera besynnerliga hål och grottor, hvarom berättas många uppbyggliga sagor. — Vid Latorps alunverk producerades 1856 inalles 1,700 tunnor af de 6,697, som utgjorde samtliga alunverkens produktion för detta år.

Beateberg, ett frälse-säteri och f. d. jernbruk i Röö socken, Sjuhundra härad af Stockholms län. Gården kallades fordom i äldre jordeböcker *Målnekulla,* hvilket förändrades 1670 till *Wiraberg,* och fick den år 1678 sitt nuvarande namn efter Beata Oxenstjerna,

som, efter sin faders, grefve G. Oxenstjernas, död, fick denna egendom på sin lott. Följande hafva vidare innehaft godset: riksrådet grefve Gabriel Bengtsson Oxenstjerna, gift med Anna Banér, ärfde, efter faderns död, godset, afled på Beateberg 1689 och är begrafven i Estuna kyrka. Christina Oxenstjerna, enka efter guvernören Gabriel Oxenstjerna; vidare mågen, grefve Carl Ulrik Torstensson, gift med ofvannämndes dotter, Anna Margareta Oxenstjerna, som sedan blef omgift med riksrådet Thure Gabriel Bjelke. Denne, som förut varit gift med Charlotta Christina Piper, bivistade konung Carl XII:s krig, först som ryttare vid Lifregimentet, då han red för sin faders rusthåll Salstad i Roslagen. Godset ärfdes af hans son, riksrådet Nils Bjelke. Riksrådet grefve Carl Rudenskjöld, gift med Christina Bjelke, nyssnämnde grefve Nils' syster, som sedan innehade godset, sålde det 1771 till riksrådet grefve Sven Bunge, som skref sig till Beateberg, gift med Elsa Beata Wrede, död 1801; derefter öfverhofjägmästaren grefve Mårten Bunge, död 1815, då ätten utslocknade. Godset blef söndradt 1816 och kom sedan för någon tid till friherre Leuhusen. Kort derefter återköptes det af grefve Mårt. Bunges enka, hvilken besatt stället till sin död 1845. År 1853 egdes det af possessionaten R. A. Åkerlund.

Både natur och konst hafva samverkat för att af detta ställe skapa något mer än vanligt skönt. Sjelfva mangårdsbyggnaden är ungefär i midten af en Engelsk park uppförd af riksrådet grefve Bunge. Parken upptager en arealvidd af mer än 100 tunnland. Den är beväxt med öfver 50 slags olika, dels sjelfsådda, dels planterade buskar och träd; hela dess norra och längsta sträckning sköljes af den utmärkt vackra insjön Wiren, i hvilkens midt grupperat sig 5 större och mindre holmar. Mangårdsbyggnaden, af sten, innehållande 26 rum, är påbörjad af grefve Rudenskjöld och fullbordad af grefve M. Bunge. Ännu finnes qvar den gamla flygelbyggnad, hvarest den bekanta fröken Malin Rudenskjöld blef född. På samma egendoms östra sida, omkring 1,000 alnar från Wiren, är sjön Angarn, hvilken med sitt vatten berör trenne socknar, nämligen Röö, Skederid och Riala. Denna sjö faller ut genom en å, som rinner tätt förbi husen och sedermera slingrar sig genom Beatebergs park i Wiren. I parken finnas flera större gräsbeväxta slätter, af hvilka en bär det betecknande namnet *Brudslätten*. Såsom anledning till detta namn förmäler traditionen, att en prest, hvilken älskat och älskats af en fröken Oxenstjerna, derstädes nattetid låtit viga sig med sin käresta. Då hennes onkel, en af de mägtige Oxenstjernorna, fick veta om denna »vanbyrding», som vågat närma sig till en så högförnäm dame, kallade han upp presten och frågade honom i befallande ton: »Huru har ni fördristat er att tänka på att taga en fröken Oxenstjerna till hustru?» På detta uppblåsta och dumdryga spörsmål skall presten hafva svarat: »Herre! en qvinna hafver jag begärt, och en qvinna hafver jag fått», och derpå helt lugnt aflägsnat sig.

Godset består af Beateberg 1½ mantal frälse-säteri inom Röö socken, dessutom hörer för närvarande derunder ½ mantal Ingmundby i Skederid. År 1794 anlades en stålugn och knippsmedja, men hvilka kostsamma anläggningar, sedan arbetet derstädes upphörde, få år derefter blifvit helt och hållet raserade. Till egendomen lemna 9 torp 1,200 dagsverken. Egovidden är omkring 3,000 tunnland, hvaraf 2,000 tunnland skog af till största delen god beskaffenhet. Utom parken lemna skogen och hagarne ymnig tillgång på ek- och annan löfved. Tvänne trädgårdar med orangeri, persikohus och vindrufskaster finnas på stället.

Beateberg, en socken i Wadsbo härad af Mariestads län, har en areal af 9,674 tunnland, af hvilka 1,375 äro sjöar och kärr. Jordmånen är mer och mindre stark lera, lerjord och s. k. sandmylla. Hufvudnäringen är åkerbruk, jemte boskapsskötsel. Socknens hemmantal är upptaget jemte Bellefors, och dess folkmängd uppgick 1810 till 760, 1840 till 876 och 1856 till 941 inv. Beateberg socken har fast skola,

med 1 examin. lärare. År 1856 besöktes skolan af 26 gossar och 20 flickor; dessutom undervisades 1 gosse i allmänt läroverk, 1 gosse och 1 flicka i enskild läroanstalt samt 9 gossar och 12 flickor hemma; tillsammans 37 gossar och 33 flickor. Således inalles 70 skolbarn. — Beateberg är annex till Bellefors konsistoriela pastorat i Norra Wadsbo kontrakt af Skara stift. Kyrkan, belägen 3¾ mil från Mariestad, är byggd af trä. Rya kapell, som hon fordom kallades, skall varit bygdt vid vägen och flyttades sedan till Ryholms säteri i slutet af 1600-talet. År 1758 flyttades det ½ mil längre i öster till frälsehemmanet Bolet. Benämningen af kapell bortlades, och kyrkan kallades Beateberg efter grefvinnan Lagerberg, född Beata Sparre. Socknen har tillkommit på det sättet, att, då kyrkan byggdes, lades till densamma de närmast deromkring belägna hemmanen, som förut tillhört Bellefors och Ekeskog, hvaremot Bellefors fick sin ersättning af hemman, tillhörande Hunnekulla eller Tibergs socken. — Den enda sätesgård här i socknen är Ryholm. Ännu en kyrka, benämnd Tiberg, har fordom funnits här, belägen ⅛ mil från moderkyrkan; men hon blef genom Kongl. resolution af den 10 Nov. 1757 utdömd och år 1760 raserad. Kyrkogården finnes ännu.

Beatelund, egentligen **Kornäs**, ett frälse-säteri uti Ingarö socken och Wermdö skeppslag af Stockholms län, har vacker belägenhet på Farstalandet vid Fisksundet. Före reduktionen innehades gården dels af riksrådet Claës Rålamb, dels af Blixencronas arfvingar. Rålamb gaf gården namn efter sin andra fru, Beata Soop, och skref sig till Bro, Beatelund, m. m.; död 1698. Hans son, landshöfdingen friherre Bror Rålamb, ärfde troligen sedan Beatelund, till hvilket han skref sig; död 1734. Derefter innehade riksrådet frih. Olof Cederström gården och skref sig äfven till den; han afled 1745, och egendomen har alltsedan tillhört denna slägt. Den innehafves nu af baron A. Cederström. — Godset bestod 1849 af Beatelund 2 mantal frälse-säteri, Brunn 3 mant. frälse-säteri ladugård, Bergvik 1 mantal frälse-säteri samt underlydande 3½ mantal och tvänne qvarnar.

Beckaskog. Gods i Skåne, Christianstads län och Kiaby socken, en mil från Christianstad, har fordom varit ett rikt och välbygdt kloster för munkar af Bernhardiner-Orden, som år 1165 hitflyttades från dåvarande staden Wä af erkebiskop Andreas den Spetälske, hvilken år 1223 tog sitt säte på Ifö, ansenligen utvidgade klostrets område, gaf munkarne vidsträckta privilegier och derföre fick ett rum bland helgonen. Under sina abboter njöt Beckaskogs kloster ett oafbrutet välstånd ända till år 1537, då Christian III indrog det till kronan och följande året förlänade det åt Gert Ulfstand, som skulle erlägga 300 gyllen årligen till konungen och derjemte försörja munkarne samt underhålla 4 ryttare. Efter Ulfstand beboddes godset af en Marsvin och derefter af först Otto, sedan Henrik Ramel, som år 1640 ansenligen förändrade byggnaderna, så att af det fordna klostret föga annat återstod än kyrkan. Vid hvad tid eller på hvad sätt Beckaskog under frälsenatur kommit till Ramelska slägten, kan icke upplysas. Den sista egaren af denna slägt var Ove Ramel, som af politiska skäl blef förlustig alla sina egendomar i Sverige, hvarefter Beckaskog reducerades till kronan och år 1680 blef öfverstebotälle vid Södra Skånska Kavalleri-regimentet. Bland de personer, hvilka som indelningshafvare innehaft godset, märkas kronprins Adolf Fredrik, 1744—1753, hertig Carl 1770—1780, fältmarskalken grefve Toll, 1780—1817, m. fl. Den sistnämnde har uträttat mycket för Beckaskogs förskönande och der anlagt parker och en trädgård, i hvilken han sjelf planterat de flesta fruktträden. Han har derjemte påbyggt byggnaden mellan slottets bägge torn och gifvit södra tornet förändrad takresning, dock med bibehållande af det gamla utseendet. — Godset är nu anslaget till lön åt generalbefälhafvaren i Skåne. Flera konungar och prinsar hafva vistats der, och äfven i historien har det erhållit

en plats genom den subsidietraktat med England, som afslöts här den 3 Oktober 1805.

Beckaskogs gård ligger på näset mellan Oppmanna- och Ifö-sjöarna, och igenom dess trädgård rinner, tätt invid den åldriga, med tvänne torn försedda hufvudbyggnadens murar, en liten bäck, bekant genom sitt fördelaktiga ålfiske, som räknas bland de förnämsta i riket. Godset eger sjelft betydligt utsäde och god höfångst; men derunder lyda ytterligare 21 hemman samt 56 gatehus och torp. Beckaskog egde före reduktionen 1680 jus patronatus till Ifö, men tillhör sedan denna tid Kiaby församling och betalar årligen till pastorn på Ifö helgonskyld af 8 tunnor, enligt en bland kyrkans handlingar förvarad gammal dom.

Beckershof, *) ett berustadt säteri i Östra Wingåkers socken, Oppunda härad och Nyköpings län, har vacker belägenhet på en udde i sjön Tislången. Gården består af 1 mantal, och underlydande lägenheter utgöra tillsammans $2\frac{1}{12}$ mantal, alla af kronoskatte natur, hvarjemte på egendomens utmark finnas en mängd oskattlagda torp, med hvilka gården beqvämligen kan skötas. Säteriet anlades på hemmanet Ramninges mark i medlet af 1600-talet af Carl Beckerfelt, general-inspektor öfver kronans krutbruk vid Åker, som från simpel ryttare hade tjent sig upp till ryttmästare och blifvit adlad af drottning Christina. Beckerfelt var gift med en dotter till ryttmästaren Svante Rosenstråle på Barksäter och ärfde vid svärfaderns död Ramninge rusthåll, der han raserade 2:ne torp, Timmergölet och Gunnilstorp, för att få utrymme åt sin nya anläggning, och uppbyggde Beckershof »i Ramninge äng på en liten sand»udde, som tillförene hetat Ramninge »udde.» År 1665 fick han säteri-frihet för sitt nya herresäte.

Efter hans död, i början af 1680-talet, träffades enkan, fru Gunilla Rosenstråle, af det missödet, att Beckershof blef reduceradt till kronan. Orsaken härtill låg troligen deruti, att Ramninge varit lydande under Barksäter, då denna egendom donerades af hertig Carl till Gisle Nilsson Strutz, efter hvars död den bordt återgå till hertigens afkomlingar, hvilket dock ej skedde. Beckerfelts enka blef visserligen af konung Carl XI benådad med besittningsrätt under sin lifstid af hvad hon innehade; men hennes försök att få utbyta Beckershof från kronan misslyckades helt och hållet, utan tvifvel af det skäl, att hon icke hade tillräckligt vederlag att erbjuda. I sin nöd vände hon sig till svägerskan, fru Gunilla Gyllenstjerna på Barksäter, som haft bättre lycka med sin bytes-ansökning, och begärde, att »Ramninge skulle försvaras under »Barksäter, eftersom det varit ett der»under lydande gods.» Då likväl fru Gyllenstjerna härmed icke kunde hjelpa sin svägerska, uppstod derigenom en kallsinnighet, som snart öfvergick till uppenbar osämja, då egarinnan till Beckershof begärde få sin andel af Barksäters och Ramninge gemensamma skogsmark utbruten. Den rättegång, som härigenom förorsakades, hann icke afgöras under fruarna Gunillas lifstid.

Ramninge är ett gammalt hemman, om hvilket man eger underrättelser från medlet af 1400-talet, då gården var klostergods under Juleta. Man eger ett dombref, utfärdadt år 1439 af herr Folke Laürson, som då »höll Ting med »allmogen i Oppunda härad vid Black»sta kyrka», hvaruti abboten i Juleta kloster tillerkännes »Ramninge Konæs.» Sjelfva gården synes redan långt förut hafva tillhört klostret; men det så kallade »Konäset», hvarom bemälda dombref handlar, är en smal landtunga, som åtskiljer sjöarna Tislången och Tisnaren, och hvilken ursprungligen tillhört häradets allmänning, men från uråldriga tider begagnats till beteshage först för Ramninge och sedermera för Beckershof. Man eger ock en skrifvelse af år 1440, utfärdad af biskop Thomas i Strengnäs, hvaruti han hotar med bannlysning en »Michel i Slux»torp, som afhändt Juleta kloster dess »egodelar vid Ramninge, som kallas »Konæs och Fiskeverken.» Med de sistnämnda förstås otvifvelaktigt Noors ålfiske, som ursprungligen varit beläget

*) Meddeladt af C. G. Indebetou.

i det trånga sund, hvilket näst ofvanför Ramninge sammanbinder Tislången med den ofvanföre belägna långt större sjön Tisnaren, och hvilket sund fordom benämdes »Munkenobr», men nu för tiden helt enkelt kallas Noret. Fisket blef sedan en kronans tillhörighet, nedflyttades till Forssa bruk och blef på 1780-talet inlöst till skatte. I grannskapet af Noret, på det förenämda Konäset, ligger ett beryktadt berg, söndersplittradt, så att man kan gå tvärtigenom detsamma. Det kallas allmänneligen Kammarberget, och derom gå i folkets mun många underliga berättelser, likasom om en utmed näset i Tisnaren belägen skogsholme, benämnd Hönön. Dylika sägner har man ock rörande Noret. Trakten är vild och har ett afskildt läge, och man finner ofta, att vantron bibehåller sig längst under slika förhållanden.

Beckerfelt efterlemnade åtta döttrar, som alla efter faderns död ingingo giften. En af mågarne, kornetten Stockman, stadnade på Beckershof och skötte svärmoderns affärer till hennes död år 1703. Derefter kom han sjelf i besittning af egendomen. Som han var barnlös, upptogs en af hustruns systerdöttrar, fröken Märta Christina Silfverbrand, hvilken tidigt blifvit moderlös, i Stockmans hus, och blef arftagerska efter sin moster och hennes man. Stockman dog år 1716, och få år derefter ingick fröken Silfverbrand gifte med assessor Johan Ryding, hvilken i sin ordning öfvertog svärmoderns affärer på Beckershof. Sakerna gingo bra, så länge enkefru Stockman lefde; men efter hennes död, år 1734, började de öfriga afkomlingarne efter Beckerfelt röra på sig och gjorde anspråk på egendomen, som var af krono-natur alltsedan reduktionen på 1680-talet. Rättegång började å öfrige pretendenters vägnar af en häradshöfding Peter Kyroni, son till Ingrid Beckerfelt, som blifvit gift med Nils Kyronius, då regementspastorn vid Adelsfanan, sedermera kyrkoherde först i Öregrund och derefter i Björklinge uti erkestiftet. Det var denne Kyronius, som vid den stora branden på Stockholms slott, strax efter Carl XI:s död, bröt sig igenom lågorna, åtföljd af några gardister, och räddade slottskyrkans silfver och presterliga skrud. Sonen, den ofvanbemälte häradshöfdingen, dog under rättegången mot assessor Ryding, och processen öfvertogs af hans bror, Nils Kyronius, rådman i Uppsala och en märklig person i den tidens politiska partistrider. Som riksdagsman för Uppsala var Nils Kyronius — (mannen var förut källarmästare, och hans namn är förvaradt i en af Bellmans sånger: »Mowitz skulle bli student» etc., deri första versen slutar med: »Kyroni öl förtärde») — en tid nästan allrådande i Borgarståndet, men missbrukade sitt inflytande, lefde sjelfsvåldigt och blef utsatt för förföljelser af fordna motståndare, som af honom blifvit illa behandlade, samt slutade med att begifva sig ur riket och rymma till Danmark, på tillstyrkan af sin måg, professor Celsius.

Imellertid uppgjordes genom hans bemedling tvisten om Beckershof på det sätt, att assessor Ryding fick betala 2,400 daler till pretendenternas förnöjande, hvilka deremot afstodo från sina anspråk och derpå lemnade en skriftlig försäkran, som assessor Ryding lät stadfästa af Kongl. Svea Hofrätt år 1742. Icke desto mindre uppblossade rättegången ånyo tio år derefter, då Ryding blef enkling. Trenne enkor efter de förra arfspretendenterna väckte nämligen resning i målet och påstodo, att deras lotter i Beckershof visserligen blifvit försålda till deras slägting, fru Ryding, men att de icke derföre afsagt sig bördsrätt, hvilken de nu ville begagna, då egendomen öfvergick i oskylda händer, ty med assessor Ryding stode de ej i skyldskap. Käromålet blef likväl, efter en flerårig process, ogilladt, och derefter sökte Ryding skatterätt till Beckershof, som ock erhölls 1758.

I sitt första gifte var assessor Ryding barnlös; men vid 65 års ålder ingick han nytt äktenskap med en annan af Beckerfelts dotterdöttrar, fröken Christina Ulfsparre från Johannislund, och med henne hade han 2:ne döttrar.

På sin höga ålderdom, och sedan han för andra gången blifvit enkling, lät assessor Ryding öfvertala sig att

sälja Beckershof till dåvarande egaren af Forssa bruk, handlanden Joh. Lundmark i Nyköping. Försäljningen skedde likväl med vilkor, att Ryding skulle bibehålla egendomen i sin lifstid; men som han då var 83 år gammal, tycktes hans återstående år icke kunna blifva många. Lundmark fick ändock icke tillträda Beckershof, ty fyra år sednare försålde han såväl bruket som landtegendomen i Östra Wingåker till brukspatron Carl Gustaf Indebetou i Nyköping, hans personliga ovän, hvarföre handeln måste uppgöras genom landssekreteraren Öijer, densamme, som bemedlat försäljningen af Beckershof till Lundmark, och hvilken nu i 2:ne år figurerade som egare till Forssa bruk och Beckershof, på det den verklige köparen skulle vara för Lundmark obekant eller åtminstone oåtkomlig, intilldess handeln blef lagstånden.

Brukspatron Indebetou bibehöll egendomen till sin död år 1791, förbättrade den under tiden betydligt och ökade egovidden genom process med dåvarande egaren till Barksäter, riksrådet Claës Stromberg, hvarigenom en god del af gårdarnas gemensamma skog och utmark tillerkändes Beckershof. Han efterträddes af sin son, Carl Göran Indebetou, som år 1814 sålde egendomen till brukspatronen Martin Arfwedson. Denne uppbyggde år 1819 den nuvarande vackra och beqvämliga corps de logis byggnaden samt använde i öfrigt osparda kostnader på egendomens försköning. Äfven underlydande lägenheter försågos af honom med förbättrade åbyggnader. Efter hans död år 1857 öfvergick Beckershof genom köp till krigsrådet Johan af Segerström, en dotterson till assessor Ryding, och innehafves af honom för närvarande.

Beckholmen, eller **Tjärhofvet.** En liten holme i Saltsjön invid Stockholm, genom ett smalt sund skiljd från Djurgården, skänktes till staden den 27 Mars 1647 och användes sedan 1686 till upplagsplats för tjära, eller s. k. *Tjärhof*, hvilket förut funnits vid Tegelviken och »Danviks-Skansen.» Holmen tillhörde sedan ett enskildt bolag, och uppsigten öfver Tjärhofvet besörjes af en inspektor. Öfver 30,000 tunnor tjära kunna uppläggas på Tjärhofvet. I sednare åren har holmen blifvit inköpt af Grosshandels och Skeppsrederiernas deputerade, hvilka derpå anlagt två skeppsreparationsdockor, fullbordade 1851 med Handels- och Sjöfartsfondens bidrag af 150,000 rdr bko och 69,821 rdr samma mynt af Grosshandels-societeten. Den större dockan är 250 fot lång, 56 fot bred i portöppningen och 21 fot djup vid vanlig vattenhöjd, — den mindre är 150 fot lång, 30 fot bred i portöppningen samt 13 fot djup. — Hela holmen uppgifves hålla 350 alnar i längd och 270 i bredd.

Bedarö, ett frälse-säteri i Löts socken och Trögds härad af Uppsala län, är ett urgammalt herresäte. Lagman Birger Perssons fru, Christina, testamenterade år 1293 6 örtugland i *Betherno i Fanö* till sin tjensteqvinna, Margareta, för trogen tjenst, jemte jord i Wreta i samma socken. Fru Elisab. Geresdotter testamenterade 1286 åtskillig *jord i Bedarnum*, nämligen 2 markland till Fogelö kloster, 8 örtugland till Sko kloster och 4 örtugl. till Predikarebröderna i Westerås samt 4 örtugl. till Predikarebröderna i Strengnäs. Riksrådet Filip Finvidsson af Runby bortbytte år 1300 till Uppsala domkyrka 8 örtugl. i *Bæthernum* i Löt mot gods i Täby socken. Erling till Myklaby tillbytte sig år 1298 af Rörik Mattsson till Ask 8 örtugl. i Bedarne samt jord i Hummelsta här i socknen mot jord i Markim. Riksrådet Folke Jonsson Blå pantsatte 1310 2 markland i *Bædharnum in Fanö* till Uppsala domkyrka för låntagna 50 lödiga mark penningar. År 1310 tillhörde Bedarö Fänö gård. Godset blef troligen vid reformationen indraget till kronan. Sedan har egendomen tillhört slägterna Yxkull och Fleming 1686. Derefter kom Bedarö åter till Fånö. Landshöfdingen Claës Rålamb egde det år 1825 och Ryssvik 1849. Gården köptes 1858 af kapiten G. Dalman. — Egendomen består af 3 mantal frälse-säteri och 1 ½ mantal ladugård; underlydande 1 ¼ mantal.

Beddinge, Lilla. Socken i Malmöhus län och Wemmenhögs härad, har

en areal af 2,106 tunnland, af hvilka 4 äro sjöar och kärr. I socknen ligger Lilla Beddinge fiskläge med 18 hus. Socknen är annex till Kjellstorp; hela pastoratet hade 1856 1,550 invånare, af hvilka omkring 600 tillhörde Lilla Beddinge. Adress: Ystad och Jordberga.

Bejby-borg, ett gammalt befäst slott i Tillberga socken och Siende härad af Westerås län. Vid nämnda sockens norra gräns, der den sammanstöter med Sävalla och Kumla socknar, förekomma på Bejby egor ansenliga lemningar af en beundransvärd borg, hvilken nu kallas Bejby-borg, och midt emot densamma ligger *Gullbo borg*, icke mindre beundransvärd, i Sävalla socken och Ytter Tjurbo härad af förutnämnde län. Dessa jätteborgar, hvilken benämning sägnen gifvit dem, göra rätt för namnet, ty det synes knappt möjligt, att menniskokrafter kunna varit nog mäktiga att sammanföra och i höjden uppstapla så ofantliga stenmassor som de, hvaraf dessa borgar bestått. Till Gullbo borg återkomma vi vidare på dess ställe; nu blir frågan om Bejby borg. Denna var redan för ett århundrade tillbaka till största delen öfverväxt med skog, men dock så synlig, att Olof Grau (1754) kunnat uppmäta dess dimensioner, och han berättar derom följande: »Höjden af denna gamla skans är på vestra sidan ännu behållen till vid pass 33 alnar, längden af honom är 117 alnar, bredden 65 alnar och tjockleken af murarna, som der varit, har stigit öfver 16 alnar, eller mera än 5 famnar, som af de ännu behållna och öfverblifna murarna kan ses, hvilka allt ifrån grunden varit sammanhäfna af ofantlig stor och grof gråsten. Utom den inre ringmuren har äfven varit ännu en annan och större, ungefärligen 3 alnar ifrån hvarandra. Både i norr och söder hafva varit ingångar eller öppningar på honom.» Enligt sägnen, som utan tvifvel ännu lefver bland ortens befolkning, hafva dessa borgar, som fordom varit omgifna af sjö, nu af ängsmark, varit konungasäten, Bejby för kungen i det gamla *Siuhundra* eller *Seunda* härad, der tingen hållos på Amunda-hög i Badelunda socken, och Gullbo för kungen i det lika gamla *Tiurbo*, som höll sina ting på Lundboa-berg i Thortuna socken. Man förmodar, att bägge dessa borgar i fordna tider blifvit använda till försvarsanstalter under oroligheterna i konung Erik XI:s tid, år 1230, i konung Albrechts tid, år 1365, samt i den fejd, som uppkom mellan riksmarsken Carl Knutsson Bonde och riksdrotset Krister Nilsson Wase, hvilken sednare blef tillfängatagen på sin gård Räfvelsta i Altuna socken år 1439.

Belleforss, en socken i Wadsbo härad af Mariestads län, har en areal af 9,442 tunnland, hvaraf 800 äro sjöar och kärr. Marken är jemn och slät; genom socknen flyter ån Tidan. Jordmånen är mer och mindre stark lera, lerjord och s. k. sandmylla. Enskild skog fanns ännu 1812 till husbehof. Hufvudnäringen är åkerbruk. Socknen består, jemte annexerna Ekeskog och Benteberg, af $52^1/_8$ förmedlade mantal. Hela pastoratet hade 1856 tillsammans 2,567 invånare. År 1750 var folkmängden i Belleforss 1,392; år 1856 i Belleforss och Ekeskog 1,570. Belleforss och Ekeskog hafva gemensam fast folkskola med 1 examiner. lärare; 1856 besöktes skolan af 53 gossar och 17 flickor. — Belleforss, modersocken, jemte annexerna, utgör ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Norra Wadsbo kontrakt af Skara stift. Kyrkan är belägen vid ån Tidan på en med berg och sten omgifven kulle, $2^1/_4$ mil från Mariestad och $^1/_2$ mil från Göta kanal. Hon är urgammal och skall förr hetat Hunnekulla. — Ett gammalt slott eller fäste, kalladt *Mycklingborg*, hvarefter några vallar ännu finnas på egorna till byn Myckeltorp, beläget $^1/_2$ mil från kyrkan, omnämnes ännu i sägnen. — Lagerforss stångjernsbruk ligger i socknen, hvarom vidare under denna artikel; äfven finnas här tvänne betydliga qvarnar i ån Tidan, Wräkforss och Hunnekulla.

Belle-vue. Såsom många utländska städer hafva sitt Belvedère eller Belle-vue, något ställe, hvarifrån man eger

en särdeles hänförande utsigt, så har Stockholm äfven ett sådant med detta namn, en malmgård, innefattande landtudden mellan Norr- och Roslags-tullarna, vid en af den leende Brunnsvikens fagra stränder. Detta lustställe har dock i fordna dagar varit ett klostergods och hade namn af *Lögeboda*. Konung Albrecht utfärdade år 1365 ett skyddsbref för Clara klosters syssloman, Olaus i *Löghöbodha*, hvarigenom han förklarades fri från alla kronoutskylder, och honom förunnades lika frälse som riddare och riddares vederlikar egde, så länge han vore vid sin beställning, och sedan Olaus gifvit sig, med sina gods, under klostrets lydno, stadfäste konungen 1370 sin förr afgifna försäkran. Klostret bekom sedan *Lögiaboda torp* och utarrenderade det 1499 till guldsmeden Mattes i Stockholm för 4 mark penningar årligen. Det indrogs troligen vid reformationen till kronan, men har sedan kommit i enskilda händer. I sednare tider har stället blifvit bebygdt och förskönadt, hvarmed hofintendenten Pasch först gjorde början; öfverståthållaren frih. Carl Sparre fullföljde sedermera detta och gaf stället dess nuvarande namn. Konung Gustaf III inköpte lägenheten, och den har sedan tillhört kronan och varit bebodd sommartiden af flera kungliga och höga personer. På Belle-vue har en tämligen omfattande silkesodling varit idkad. Egendomen tillhör nu H. M:t Konungen.

Bellsta, ett frälse-säteri, beläget i Wallentuna socken och härad af Stockholms län vid Wallentuna-sjöns östra strand, 2½ mil från Stockholm, är en gammal gård, som nämnes redan 1318, då en vid namn Gelle der var åbo. Det tyckes, som skulle gården sedan blifvit kyrkogods och vid reformationen kommit till kronan, emedan Bellestad upptages i 1688 års jordebok för St. Eriks-hemman. Före reduktionen innehades gården af slägten Klingspor, från hvilken den indrogs till kronan och utbyttes sedan af Adolf Magnus Klingspor, enligt ofvannämnda jordebok. Derefter kom den till slägterna Lagerfelt och Clerck. Kongl. rådet och presidenten friherre Hans Clerck skref sig till Bellsta och Christineholm. Han var gift med Anna Bure, afled 1711 utan manliga arfvingar och är begrafven i Wallentuna kyrka. Kapiten Erik Ehrencrona egde Bellsta 1730—1741, derefter kammarrådet Ehrencrona. Kansli-rådet Appelbom innehade det 1772 och efter honom hans arfvingar. I sednare tider egdes det af kammarherren frih. Adam Axel Reuterskjöld till Rånäs och, efter hans död 1850, af arfvingarne.

Bellsta, som nu består af 1 mantal frälse-säteri med underlydande ¼ mantal, har en vacker belägenhet vid Wallentuna sjö, stor mangårdsbyggning af trä, med en vacker trädgård, anlagd i början af innevarande århundrade. — Gården benämndes Bellestad 1318 och 1688, derimellan äfven Baldestad. — Vid Bellsta äro märkliga fornlemningar, bestående af 2:ne runstenar, flera ättehögar och stensättningar samt ett domaresäte, kalladt *Arkils tingstad*, under hvilken rubrik alla dessa fornlemningar äro vidare omnämnda.

Bellsta, en gård i Bromma socken och Sollentuna härad af Stockholms län, har fordom varit by och bestått af flera, minst 5 hemman. I 1688 års jordebok uppgifves byn delad sålunda: ett hemman om 1 mantal skatte och en kronoutjord, som hafva varit donerade till Erik Jöransson Tegel, hvilken, med Kongl. tillåtelse, abalienerade dem, samt 3 hemman, 1 mantal krono hvardera, som varit donerade till Henrik Gertson, hvilken äfven, med Kongl. tillstånd, afhände sig dem, och det 5:te hemmanet, 1 mantal, upptages i jordeboken med anmärkning, att det är fru Christina Cronströms säteri. Sedermera kommo alla dessa hemman i kammarrådet och Kongl. myntmästaren i Avesta Isak Cronströms händer, och fru Christina Cronström egde dem, då de genom reduktionen indrogos till kronan; men hon fick rättighet att besitta dem i 10 år, hvarefter de åter skulle hemfalla till kronan. Så långt jordeboken. Om detta skedde, eller hvilka sedan innehaft Bellsta, är okändt; men år 1741 egdes det eller en del deraf af kyrkoherden i Jakobs församling i

Stockholm, Lars Arnell, och derefter af general-auditören Arnell 1772. I sednare tider hafva Per Lundberg 1829 och bryggaren Karlbrecht 1849 varit egare af Bellsta.

Hela Bellsta består nu, enligt 1825 års jordebok, af 1 mantal skatte-säteri, 2¼ krono-säteri och 1 mantal frälse-säteri samt en frälse-utjord, hvartill nu är tillagdt ⅛ mantal.

Bellö, en socken i Södra Wedbo härad af Jönköpings län, har en areal af 5,994 tunnland, hvaraf 590 äro sjöar och kärr. Socknen är nästan hel och hållen omringad af sjöar, nämligen Bellen, Mycklafloen, Ryssebo- och Skjutorps-sjöarna; men inom densamma finnes ingen sjö. Marken är mer bergaktig än jemn; jordmånen är sand och sandmylla, blott på få ställen lera. Åtskilliga hemman hafva brist på skog. Hufvudnäringarne äro åkerbruk och linodling, hvilken här idkas mer än i de kringliggande socknarna. Socknen innehåller 21 oförmedlade och 18 förmedlade mantal samt hade 1810 463 och 1853 566 invånare. Om folkskolan och socknens nuvarande invånareantal saknas upplysning. — Bellö är annex till Ingatorps konsistoriela pastorat i Södra Wedbo kontrakt af Linköpings stift och hade 1856 tillika med modersocknen 2,638 invån. Kyrkan, belägen 11½ mil från Linköping, 2½ mil från Ekesjö och 1 mil från moderkyrkan, är nybyggd, sedan den gamla såsom bristfällig blifvit nedrifven; hon grundlades 1822 och invigdes 1828 af biskop M. Wallenberg. Hon är 80 fot lång och 39 bred, med 18 fot höga sidomurar, och har i vester torn med vanlig lanternin. Man har anmärkt, att socknens namn kan härledas sig från Franska ordet *bel, belle,* vacker, och gissar, att det blifvit gifvet af någon Fransk missionär, som inkommit i Sverige vid tiden för christendomens införande. Kyrkan heter Bellö, en insjö Bellen och en gård Bellenäs. Alla dessa ställen, likasom socknen i allmänhet, göra skäl för namnet, ty denna bygd är en af de vackraste i länet. — Inga fornlemningar eller betydligare gårdar finnas inom socknen. Öster om kyrkan ligger en offerkälla.

Beläteröd, ett mantal, häradsskrifvareboställe i Myckleby socken och Orousts Östra Härad af Bohuslän, är egentligen märkvärdigt för sin skog, som fordom skall varit ganska stor, och om hvilken traditionen berättar, att vid christendomens införande de förtryckta hedningarne der undangömde sina gudabilder, hvilkas upptäckande gifvit anledning till ställets namn.

Benestad, berustadt säteri, 2 mantal, i Aringstad socken och Allbo härad af Wexiö län, har en utmärkt vacker belägenhet vid sjön Salen, är väl bebygdt och har stor trädgård. Dess egare hafva varit öfverstinnan Rosencrantz, kommerserådet Wesslo, landshöfding Mannerstam, presidenten frih. Cederström, majoren Hedenstjerna, majoren grefve Mörner, öfverfältläkaren Hillers 1828.

Bengtsheden. Byalag i Dalarne, Svärdsjö socken, ½ mil från kyrkan, ett af de ställen, som fått sin märkvärdighet genom Gustaf Wasas äfventyrliga färd i Dalarne. Det var i Åkersgården i denna by, som bondhustrun sade till honom: »ung karl, gör mig några korfstickor, efter du har intet att göra»; men han svarade henne: »inte kan jag göra era pölsepinnar».

Benhamra, Stora. Gods i Wada socken af Wallentuna härad och Stockholms län, vid Wadasjöns vestra strand; kungsgård om 4 mantal krono; har sannolikt varit herresäte för slägten Bjelke från 1300- och ännu i början af 1500-talet, tillhörde derefter slägten Tott och lemnades 1588 tillika med Lilla Benhamra och flera gårdar inom och utom socknen i byte åt Johan III. — *Lilla Benhamra,* i samma socken, vid östra stranden af Helgö-sjön, 2 mantal skatte, reducerades af Carl XI under kungsgården; har sedan tillhört enskilda, nu J. Wetterlind.

Bennebo *(Öfre* och *Nedre),* jernbruk i Karbännings socken och Norbergs

bergslag af Westerås län, blefvo, då flera stångjernshamrar i orten utdömdes 1689, bibehållna. Bruken hade 2 stångjernshamrar och lika många härdar, 2 sk℔ 8 l℔ 13 ℔ hammarskatt, 243 sk℔ 6 l℔ smide af eget tackjern samt utskeppade det på Stockholm. Nu hafva de hvardera en fri härd. Brukspatronen S. von Stockenström och bergsmän voro 1845 egare.

Bennebol. Bruk i Bladåkers socken, Närdinghundra härad och Stockholms län, mellan Bennebols- och Jättuna-sjöarna, anlades 1686 af grefve Stenbock, som egde Hargs bruk, under hvilket det sedermera lydt; har egen koltillgång, krossverk för malm och såg för rostugnsvedens sågning samt qvarn. — Bennebol består af $1/2$ mantal frälse, med underlydande $1/3$ mantal skatte, 2 frälse och såg.

Berffendal, fordom *Berofjardardal*, socken i Sotenäs härad af Bohuslän, har en areal af 3,240 tunnland, deraf 175 äro sjöar och kärr. Den lilla socknen är en af de naturskönaste trakter i Bohuslän. »Den egentliga Berffendalen, som framgår ifrån Åbyfjärden längs socknen inåt Svarteborg, synes så väl af sitt läge som af de hafsalster, man påträffar i densamma, hafva fordom utgjort en fortsättning af denna hafsvik. Åt öster om denna sköna dal, med sina bördiga sädesfält, sina vänliga lundar, sina välbyggda bondgårdar och sin anspråkslösa kyrka, reser sig det väldiga Skattefjellets skogbevuxna väggar midt emot de likaledes skogkrönta bergåsar, som komma från Sotenäset. Imellan bergen nordost i socknen utbreder sig en annan mindre dal, den s. k. *Hedumsgränsen*, med egorymd för 5 gårdar.» I Berffendalen är rådande jordmånen lermylla, blandad med styf lera. De gårdar, som ligga i vestra fjellet, hafva mera mojord än lera, och de öster om dalen belägna mest sand. Utom $1/2$ mantal Kapperöd, hafva alla hemmanen husbehofsskog, men äro af föga vidd och sakna nästan alla sommarbete. Socknen innehåller $18\frac{3}{8}$ mantal, deraf $10\frac{3}{4}$ frälse och $1\frac{7}{8}$ krono. Folkmängden var 1840 578 och 1856 703 personer. Socknens ambulatoriska skola med 1 examinerad lärare besöktes sistnämnde år af 47 gossar och 42 flickor, medan 3 gossar och 2 flickor undervisades i hemmet; inalles njöto sålunda 50 gossar och 44 flickor eller 94 barn skolundervisning. — Socknen är annex till Tossene uti Wikornes kontrakt och utgör detta pastorats nordligaste del. Kyrkan, af sten, har den täckaste belägenhet på en liten höjd, omgifven af lundar och åkerfält, men är i sig sjelf en oansenlig och ganska gammal byggnad, som utgöres af ett fyrkantigt skepp och likadant chor med ett halfrundt utsprång i öster samt är försedd med ett trätorn. Invändigt är kyrkan blott 28 alnar lång. Mellanmuren för choret är för icke längesedan nedbruten. I kyrkan förvaras, utom en gammal tälgstensfunt, ett ganska sällsamt krucifix, drifvet i emaljerad koppar. Den korsfäste bär krona och en blå, med guld kantad, kjortel. Ytterst på hvardera korsarmen sitter en bröstbild af ett helgon. Sjelfva korset har dessutom en mängd prydnader af stjernor och små ovala eller runda fördjupningar, uti hvar och en af hvilka är insatt en röd klut, som täckes af en bit Marienglas. En dylik prydnad förvaras ock i tvänne små dosor, som nedhänga i kedjor från korsarmarna. Krucifixet är 1 aln högt och anses tillhöra christendomens första tider i Norden.

Det synes som denna socken under hednatiden varit ett obebodt skogssnår, emedan här förekomma högst få fornlemningar från den tiden. Man finner endast en mångtydig figur, inhuggen i ett berg på Röds egor, samt några griftrör i Stumperöds utmark och traditionen om en forntida befästning på Slottsberget å Hästhagens skog. Ett par rubbade grifthögar finnas ock vid Skedklefven, ett till utseendet rysligt fjellbrott på socknens gräns emot Tose, och under detsamma ligga några sandåsar. Adress: Uddevalla.

Berg, en socken i Westerås län och Snäfringe härad, vester om Kolbäcksån och genomdragen af Strömsholms kanal, har en areal af 11,548 tunnland, hvaraf endast 35 äro kärr och sjöar.

Södra delen, som ligger kring nedra loppet af ett till Kolbäcks-ån gående vattendrag, är jemn och tämligen bördig; den öfriga delen utgöres dels af Bredmossen, i öster nära till ån, men skiljd derifrån genom Kolbäcks-åsen, i vester af låg berg- och skogsmark, så att skogsbruk och ängsskötsel utgöra socknens näringsgrenar tillika med åkerbruket. Socknen innefattar $23^5/_8$ mantal och hade 1810 742, 1846 789, men 1856 848 invånare. Socknen har fast folkskola, med 1 examinerad lärare, och år 1856 undervisades i skolan 36 gossar och 30 flickor, medan 1 gosse bivistade allmänt läroverk, och 23 gossar samt 35 flickor undervisades i hemmet; sålunda inalles 60 gossar och 65 flickor. — Berg förekommer på 1300-talet, och en kyrkoherde derstädes är känd från denna tid; kapellaner hafva funnits i socknen från 1619 till 1826, då kapellanstjensten indrogs. Pastoratet är konsistorielt af 3:dje klassen i Munktorps kontrakt af Westerås stift. Kyrkan, $2^1/_4$ mil från Westerås, $1^1/_2$ mil från Köping, är gammal. — Nära prestgården visas lemningar af en forntida borg. Ingen betydligare egendom, mer än Åsby, nära Strömsholms kanal, som för det mesta haft samma egare med Trångforss bruk i Kolbäck. Adress: Strömsholm.

Berg, en socken i Wadsbo härad af Mariestads län, har, jemte annexet Lerdala, en areal af 10,785 tunnland, af hvilka 750 äro sjöar och kärr. Sjöarna Lången och Wallersjön ligga här i socknen. Marken är bergaktig i anseende till läget vid Billingens fot. På skog är brist. Rådande jordmånen är för det mesta sandblandad svartmylla, ehuru mycket stenbunden. Hufvudnäringen är åkerbruk. Socknen innehåller $34^1/_2$ mantal och tillsammans med annexerna $68^7/_8$ förmedl. mantal. Folkmängden var 1810 763, 1840 1,147 och 1856 1,331 invånare. Bergs socken har fast folkskola, med 1 examinerad lärare. År 1856 besöktes skolan af 28 gossar och 20 flickor; dessutom undervisades 2 gossar i allmänt läroverk, 1 flicka i enskild läroanstalt samt 30 gossar och 35 flickor hemma; tillsammans 60 gossar och 56 flickor. Således inalles 116 skolbarn. — Berg, modersocken, utgör, tillika med annexerna Lerdala, Timmersdala och Böja, ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen, tillhörande Billings kontrakt af Skara stift. Kyrkan, belägen $2^1/_2$ mil från Skara och Mariestad, $1^1/_4$ mil från Sköfde, är byggd af sten 1774, då vid den gamla kyrkans nedrifning 14 små silfvermynt hittades i en mur. — På rusthållet Orresäters östra gärde finnes en forntida grift. Biskop Laurentius III i Skara är född här i socknen. Adress: Mariestad.

Berg, en socken i Norrvidinge härad af Wexiö län, har en areal af 13,703 tunnland, af hvilka 1,379 äro sjöar och kärr. I socknen finnas 11 sjöar: Stråkern, den största, 1 mil lång, Lången $^3/_4$ mil, Ledje, Bergs, Östra och Södra, samt 6 småsjöar. Flera af dessa hafva jernmalm på botten. Juletorps å flyter genom socknen; den kommer från Hagsjö och går genom Tjureda och Ormesberga socknar ned i Helgasjön. Marken är i allmänhet bergig. Jordmånen består i öster och söder af svag svartmylla; men i vester och norr besväras den af en svårkuflig bergsyra. Hufvudnäringar äro åkerbruk, bokapsskötsel och någon väfnadsindustri. Socknen innehåller $41^1/_4$ mant., hvaraf $23^2/_3$ skatte, 2 krono och $15^7/_{12}$ frälse, samt tillsammans med annexet Ormesberga $51^5/_8$ förmedl. mant. Folkmängden var 1810 1,022 och 1856 1,295, tillhopa med annexet 1,690 personer. Socknen har ambulator. folkskola med 1 examin. lärare; skolan besöktes 1856 af 73 gossar och 75 flickor; 8 gossar och 10 flickor undervisades enskildt, 6 gossar och 7 flickor i hemmet; inalles 87 gossar och 92 flickor. Läserotarne äro 4, och flera af socknens qvinnor idka med framgång enskild undervisning. — Berg, moderförsamling, är, jemte Ormesberga annex, ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen i Norrvidinge kontrakt af Wexiö stift. Kyrkan, belägen $2^1/_2$ mil norr om Wexiö, är, utom torn och sakristia, $48^1/_2$ alnar lång och 28 alnar bred. Tornet med lykta är 55 alnar högt. Grunden till

kyrkan lades 1828; hon blef fullbordad 1831 och invigd 1835. I gamla kyrkan voro epitafier öfver Fr. Zinckler och hans fru, Johanna Suderlandia (Adl. Matr. kallar henne Margar. Williams), Hans Bergman, död 1705, och fänrik N. A. Eketrä, död 1782. Hans exc. grefve J. H. Tavast, död 1841, har sitt vapen uppsatt i kyrkan, dit han äfven skänkt en silfverkalk med patén, starkt förgyllda. Betydligare gårdar äro Berg och Rösås. Adress: Wexiö.

Berg, en sätesgård i Bergs socken och Norrvidinge härad af Wexiö län, har en vacker belägenhet vid Bergssjön. Berg är ett urgammalt herregods och har länge varit säteri. Den första kände egaren var Petrus Byærg, som egde flera gårdar och var troligen af adlig börd; han var tillika kyrkoherde i Bergs församling 1273. Derefter finnas inga kända egare till början af 1600-talet, då gården troligen var delad mellan flera. I drottning Christinas tid kom gården till landshöfdingen i Tio härad, Bengt Bagge till Berga, som bebyggde gården till herresäte. Sedan egdes af Bengt Stensson, Johanna Nilsdotter Hult, Susanna Thomsdotter och befallningsman H. Joensson endast delar i gården. Derefter innehade i första hälften af 1600-talet öfverste Frans Zinckler egendomen. Han blef introducerad Svensk adelsman 1649 och var stamfader för de namnkunniga bröderna, riksrådet grefve Fr. Sinclair och majoren Malcolm Sinclair, hvars visa ännu sjunges. I kon. Carl XI:s tid egdes Berg af regimentsqvartermästaren J. Gyllenstyng, adlad 1647, och sedan af fru Anna Lindegren, född Sjöblad, vid år 1680, friherrinnan Brita Kruus vid år 1700, häradshöfdingen Hans Berghman till Öjehult och Grimarp, död 1705, tullförvaltaren A. Bomerstin och A. C. v. Laurin. Derefter kom Berg dels genom arf, dels genom köp till kapiten Jöran Bexel, hvars arfvingar voro häraf egare 1770, sedan 1777 till sedermera öfverjägmästaren C. F. Berghman och 1790 till öfverjägmästaren W. Silfversparre, som flyttade mangården till dess nuvarande plats och der uppbyggde det ännu qvarstående karaktershuset. Öfverstelöjtnanten Otto Magnus Braun, som tillbyggde huset 1799, egde gården sedan och efter honom brukspatron Wilh. Sundblad, med Kgl. Maj:ts tillstånd, från 1803 till 1823. Berg kom sistnämnde år till hans exc. grefve J. H. Tavast, död 1841, då kapiten Ferdinand Gyllensvärd blef deraf egare.

Godset består af 1 ½ mantal frälsesäteri och 2 mant. säteri-rusthåll i sambruk och har 15 torp, 1 mjöl- och 1 sågqvarn; underlydande äro 1 ¼ mantal kronoskatte och frälseräntor af 1 ¼ mantal. Bergs sätesgård, som under sednare egarne blifvit till hög grad förbättrad och förskönad, räknas nu bland de vackraste inom länet. Utom det, att den naturliga belägenheten är intagande, har äfven konsten gjort mycket för det tillstånd, hvari gården nu befinnes. Mangårdsbyggningen, om två våningar, och de öfriga byggnaderna derinvid äro ganska smakfulla. Så äro äfven trädgården och de i sednare tider anlagda 2:ne parkerna. Den ena parken, om 3 tunnland, ligger vid gården, och den andra, om 6 tunnland, är anlagd på en midtför gården liggande vacker holme i Bergsjön. Denna holme kallas Slättö, och, enligt sägnen, har en jungfru Ana här haft sin bostad; jerndörren till hennes kammare skall nu vara sakristiedörr i Bergs sockenkyrka.

Berg, en socken i Jemtlands Södra fögderi af Östersunds län, har en areal, jemte annexernas, af 451,471 tunnland, hvaraf dock 42,000 äro sjöar och kärr. Storsjön, med en vik, ligger vid gränsen, Näkten sträcker sig från Näs och Hackås socknar till denna sjö, och dessutom har socknen smärre sjöar, såsom Qvarn- och Bergs-sjön samt Hålan m. fl. Socknen omslutes af berg, särdeles i vester, der vidsträckta fjällberg möta, och i öster af höjder. Hofverberget här i socknen är, utom fjällen, det högsta och äfven det märkvärdigaste, så att man icke bör underlåta att nämna några ord om detsamma. Det omgifves på alla sidor af Storsjöns vatten, utom på den södra, der en mosse eller myr af ¼ mil är belägen imellan Storsjöns östra och vestra vikar, och

har således intet samband med någon annan höjd. Öfverst på berget, vid vårdkasen, synas i klar luft 18 kyrkor. På en der upprest stock läsas de inskurna orden: *Per ardua ad astra.* Igenom norra delen af berget går ifrån öster till vester, nästan ned till bergets fot å vestra sidan, en spricka till några alnars bredd på somliga ställen. Der denna är djupast, ses ingen botten, utan mörka djupet, som man tror räcka ned till sjelfva sjöns vattenbryn; och hålla bönderna före, att denna springa blifvit öppnad vid Christi död, då hällebergen remnade. Den kallas eljest *Storspringan.* Berget håller vid foten ungefärligen 1 mil i omkrets. Ofvanpå växer skog, på några ställen tjenlig till timmer, som, der berget är brant, nedstörtas eller vältas utföre. Här uppe betas äfven boskap. En liten myr är öfverst på berget norrut, och deri ligger en liten tjärn eller träsk, som, med undantag af vintertiden, beständigt har vatten. — Marken uti inre delen af socknen är mer bergaktig än jemn. Jordmånen består i allmänhet af sandblandad lera. Skog finnes långt öfver behofvet. Hufvudnäringar äro åkerbruk och boskapsskötsel; binäringar äro fiske och fogelfångst. Socknen bestod i slutet af förra århundradet af 35⁴/₉ mantal, hvaraf 4²/₉ krono och 31²/₉ skatte, nu af 36¹/₃ mantal, och hade år 1750 873, 1810 1,030, 1840 1,695 och 1856 med annexerna 1,952 invån. — Socknarne hafva fast folkskola, med 1 examinerad lärare. År 1856 besöktes skolan af 24 gossar och 13 flickor; 132 gossar och 147 flickor erhöllo undervisning hemma; tillsammans 156 gossar och 160 flickor. Således uppgår antalet skolbarn till 316. — Berg, modersocken, jemte annexerna Klöfsjö och Rätan samt Åsans kapellförsamling, utgöra tillsammans ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Jemtlands Södra kontrakt af Hernösands stift. Kyrkan, belägen 4³/₄ mil från Östersund, vid ändan af Storsjöns södra vik, är mycket gammal, byggd af sten. Åsans kapell, beläget vid Ljunge elf, 2 mil från moderkyrkan, blef uppbygdt till der boende allmoges beqvämlighet, i anseende till svår kyrkoväg, och invigdt 1764. Inga fornlemningar eller betydligare egendomar finnas inom socknen. Adress: Östersund.

Berg. Säteri på Dal, i Nordals härad och Holm socken af Elfsborgs län, anses som det äldsta säteriet i provinsen, så framt ej Nordkärr och Wettungen i detta hänseende göra detsamma företrädet stridigt. Gården egdes 1416 af Sven Niklisson Stake af vapen och sedan af hans efterkommande, minst i 250 år. Bland gårdens ytterligare egare märkas Gustaf Carlsson (1684), som 1690 sålde gården till välborne Johan Reuter för 3,800 »in specie», — kornetten Svinhufvud 1767, — friherre von Scheding, — frih. Axel Ribbing 1801, — majoren och riddaren Erik Flach, som den 4 April 1820 sålde Berg, Hassle, Markustorp, Sapphult, Holm, Österråda, Södra Östanå och Söderbyn för 80,000 rdr bko till konung Carl XIV Johan. H. M. konung Oscar blef 1844 egare af gården, som sedan försåldes och nu innehafves af bönder. — Bergs säteri utgör 1 mantal; af de derunder lydande gårdar, som köptes af konung Carl Johan, äro Hassle ¹/₄, Markustorp ¹/₈ och Sapphult ¹/₈ hemman rå och rör, Holm 1 mantal frälse, Österråda 1 mantal frälse och Södra Östanå ³/₄ mantal frälse, fordom tillhörigt Wadstena kloster. Söderbyn är ¹/₄ mantal frälse.

Berg. Kronålfiske på Dal, i Wedbo härad och Töftedala socken af Elfsborgs län, försåldes 1851 till skatte mot en årlig ränta af 7 rdr 5 sk. bko.

Berg eller **Majoreberg.** Majorsboställe i Bohuslän, Herrestad socken och Lane härad, består af 1 mantal med vidsträckta egor och bördig jordmån. Bostället har en viss märkvärdighet deraf, att det var det första hemman i Norra Bohuslän, der bruket att träda jorden till höstsäde infördes; denna reform vidtogs omkring 1770 af dåvarande majoren, sedermera öfversten Werner Tranefelt, olyckligt ryktbar genom 1788 års krigshändelser.

Berg. Gästgifvaregård vid strandvägen och socknekyrkan i Hamrånge

socken af Gestrikland och Gefleborgs län; skjutsar till:

Stråtjära, n. n. v.	2 ⁷/₈	mil.
Sundbro, v. s. v.	2	»
Trödje, s. v.	1 ³/₄	»

Berg. Gästgifvaregård i Bjurbäcks socken, Wartofta härad och Skaraborgs län; skjutsar till:

Gullered	2 ⁷/₈	mil.
Ledhestra	1 ⁵/₈	»
Mättäng	1 ⁷/₈	»
Vestra Kjerr	³/₄	»

Berg och **Torp.** Gästgifvaregård på Wermlands-näset. Dessa tvänne byar, som ligga i skifteslag på ömse sidor om landsvägen, ansvara för gästnings- och skjutsbestyret skiftevis med hvarandra; skjutsa till:

Ekenäs, s. o.	1 ¹/₄	mil.
Råglanda, n. v.	1 ¹/₂	»

Berg, *Öfra* och *Nedra.* Jernbruk i Thorsåkers socken af Gefleborgs län, hafva hvartdera en ofri härd och det förra 317, det sednare 379 sk𝔗 15 l𝔗 privilegieradt smide. Hammarskatten för Öfra Berg är 3 sk𝔗 3 l𝔗 8 𝔗, för Nedra Berg 3 sk𝔗 15 l𝔗 19 𝔗.

Berga, en socken i Skaraborgs län, Wadsbo härad och Norra Wadsbo kontrakt, ¹/₂ mil o. n. o. från Mariestad vid Wenern, innefattar 14 ¹/₂ mantal och utgör annex till Hassle patronela pastorat, som består af Hassle, Berga och Färe, jemte Enåsa kapell. Patronatsrätten tillhör säterierna Börstorp i Hassle och Säby i Berga socken. Hela pastoratet har 2,181 invånare, af hvilka omkring 400 komma på Berga ensamt. Kyrkan har orgelverk och torn med 2 klockor; tiden för hennes uppbyggande är okänd; öfver kyrkporten står Possevapnet hugget i sten. Utom Säby ligger i Berga ett litet säteri, Ingarud. Se vidare Hassle. Adress: Mariestad.

Berga, en socken i Sunnerbo härad af Wexiö län, har 47,142 tunnlands areal, hvaraf 3,580 äro sjöar och kärr, samt är 2 ¹/₂ mil lång och 1 ¹/₂ mil bred. Utom Bolmen, Furen och Widöstern finnas här flera smärre sjöar. Laga-ån flyter genom socknen. Rådande jordmånen är sand, dock finnes äfven lerblandning samt mylljord. På skog är brist. Åkerbruk och boskapsskötsel samt något fiske äro hufvudnäringarne. Socknen innehåller 71 ³/₄ mantal och hade 1810 1,883, 1840 2,730 och 1856 3,172 invånare. Socknen har ambulatorisk skola, med 2 examinerade lärare. År 1856 besökte 177 gossar och 185 flickor skolan; dessutom undervisades 20 gossar och 21 flickor hemma; summa 197 gossar och 206 flickor eller inalles 403 skolbarn. — Berga är annex till Hvittaryds konsistoriela pastorat, tillhörande Sunnerbo kontrakt af Wexiö stift. Kyrkan, belägen 4 ³/₄ mil vester från Wexiö, är byggd af sten åren 1819—1821, invändigt 55 alnar lång, 25 alnar bred och har 12 alnars hög mur. Tornet, 10 alnar i qvadrat, har 30 alnars hög mur. Troligen blir Berga modersocken; här hållas nu profpredikningar och vål i stället för i nuvarande moderkyrkan. — Hemmanen vid Berga kyrka och Laga å fingo stadsprivilegier af konung Magnus Ladulås år 1279. Till inrikes handelns vidare befordran i Småland, gaf konungen biskop Henrik i Linköping samma år tillstånd att upprätta en marknadsplats på dess gård *Birka* i Berga eller *Birgom* i Finnveden, med tillägg, att, som byn var belägen på biskopens egen grund, skulle alla kungliga rättigheter från samma by framdeles i alla tider tillhöra biskop Henrik och hans efterträdare i embetet. — Vid riksdagen 1823 väcktes fråga om en stads anläggande härstädes. — Sedan Danska konungen Erik, under inbördes kriget mellan konung Birger Månsson och hans bröder, med sin krigshär framryckt till Ljungby, slöts vid Berga kyrka d. 1 Maj 1308 ett stillestånd mellan konung Erik och Danska riket samt hertigarne Erik och Waldemar, som skulle räcka till den 8 September 1309, då fred uppgjordes imellan konung Birger Månsson och hans bröder. — Många minnesmärken förekomma i denna socken. Runstenar uppgifvas följande: i kyrkdörren en med inskrift: *Vivikr . risti . kumlþ* - - - *taþir Aklonti,* och vid nya kyrkobygg-

naden inladés i muren 4 stycken, som förut stått i gamla kyrkan vid läktaren med skriften vänd inåt kyrkan. Äfven uppgifvas två runstenar på Trosslöfs egor i en bro samt vid Ingelstadsqvarnen vid Laga å. — Slätten och trakten häromkring äro uppfyllda af kummel och hällar; deribland märkas Jätteplatsen, Kalfvakullen, Elfvarör, Kycklingebönan, Resestenarna m. fl., samt några famnar från sjön en fornlemningsplats, utmärkt genom en prydlig anläggning. — I trakten äro ännu flera benämningar bibehållna efter ett gammalt konungasäte, såsom *Kongsängen, Kongsladan, Kongsmaden* och *Kongsstigen.* — År 1542, Allhelgonadag, hade Nils Dacke utsatt ett möte vid Berga med Westbo, Östbo, Sunnerbo, Wista och Tveta härader samt Jönköpings stad, för att underrätta sig om hvad bistånd han hade att förvänta. Han skickade äfven samma dag några af sina underanförare med 200 man dit ned; men allmogen svarade, att de ville hålla sig stilla och ingalunda fullgöra hans befallningar. Dessa härader förenade sig äfven om att utrota alla dem, som ville röfva och stjäla. Dackens folk måste således med samma svar begifva sig åter in i Wärend. — Betydligare egendomar äro *Ingelstad* och *Yxkullsund*, hvilka beskrifvas under sina namn; den sednare märkes i synnerhet för sina minnesmärken. Adress: Ljungby.

Berga, en by i Skå socken, Färentuna harad af Stockholms län. Denna by är märkvärdig derföre, att Sveriges äldsta slägter, såsom Folkunge, Engel, Läma m. fl., hafva på 1200-talet egt hemman härstädes. Hertig Bengt Folkunge, Birger Jarls son, pantsatte år 1277 sin gård *Berghir* till Uppsala domkyrka för lånta 400 mark, med vilkor, att han och hans broder, konung Magnus, skulle ega rättighet att emot denna summas återbetalande återfå gården. År 1296 testamenterade kaniken i Uppsala, Carl Erlandsson (Engel), sin gård *Byergaar* till Predikarebröderna i Sigtuna, med vilkor, att hans arfvingar efter hans död skulle, efter laga värdering, återköpa gården. Den förres frände, riksrådet Johan Engel, sålde år 1293 sin andel i *Bierghum i Færingø* för utbetalning af en skuld, uppgående till 80 mark, och han bortbytte samma år till erkebiskopen Nils Allesson jord i *Bierghum i Færingø* mot jord i Garns och Skånilla socknar i Uppland, hvarå lagfart togs vid Färingsö häradsting. Slutligen medgaf riksrådet Magnus Gregersson (Läma) år 1302 erkebiskop Nils Allesson rättighet att efter godtfinnande anordna om hans hemman i *Bergum* i Färingatuna, hvilket gods hans son Peder ärft efter Carl Erlandsson (Engel). Detta är ett exempel på egendomarnas täta aflåtanden på ett eller annat sätt under 1200-talet.

Berga, ett frälse-säteri i Vester-Hanninge socken, Sotholms härad af Stockholms län. Den första kända egaren af gården var en Gierss 1669, Ulfsparre 1670 och Ehrenhjelm 1686. Sedan kom gården till Törnflycht, på 1700-talet åter till Ehrenhjelm 1722, Colling 1735, Flach 1740, Aulævill 1772, derefter kommerserådet Ljunggren, direktör Zethelius och handlanden A. Tydén. Godset består af 2 mantal frälse-säteri med 5 mantal underlydande, qvarn och såg.

Berga, en gård i Ösmo socken och Sotholms härad af Stockholms län. Anders Bååt förordnade i sitt testamente 1291, att *Biærgær,* jemte Säby, skulle användas till omkostnaderna för uppresandet af hans grafvård i Strengnäs domkyrka. Wolmar Yxkull erhöll frälserätt på detta skattehemman 1611. För närvarande eges $^1/_4$ mant. af Nils Jonsson, $^1/_4$ af Adlercreutz.

Berga, ett frälse-säteri om 1 mantal i Ununge socken och Närdinghundra härad af Stockholms län, är ett urgammalt gods, som tillhört Bagge-slägtens förfäder. Denna slägts stamfader var norrmannen Peder, som inkommit till Sverige i början af 1400-talet och skall hafva egt Berga, som efter honom tillhörde hans afkomlingar, son efter far, till hans sonsons son, Peder Nilsson, hvilken man vet egde gården genom arf. Han förde Forstena-slägtens vapen; men hans son Måns, som blef adlad 1517,

kallade sig Bagge. Hans efterkommande hafva sedan skrifvit sig till Berga, äfven sedan gården gick ur slägten. Bengt Bagge, troligen Peders son, fick derefter Berga; men i följd af förräderi mot konung Johan III blef han halshuggen, och hans gods, deribland Berga, hemföll till kronan och donerades den 20 Mars 1577 till konung Johan III:s naturliga son, Julius Gyllenhjelm, tillika med en mängd hemman i Ununge, Bladåker, Edsbro, Knutby, Faringe, Almunge och Carlskyrka socknar, alla belägna i Stockholms län. Sedermera återfick Bengt Bagges enka Berga för lifstiden, enligt Kongl. brefvet den 31 December 1584; men hon hade icke länge gården, emedan Erik Tönnesson Tott tillbytte sig 1588 Berga och Skebo af kronan mot Lilla Benhammar i Wada socken. Om Totts arfvingar sedermera innehade Berga, är okändt; men Carl von Lockwin till Berga egde gården 1648; han dog år 1653. Fru Anna Ekorn egde sedan densamma från 1664 till 1675. År 1685 egde öfverstelöjtnanten Otto von Rosen Berga, och hans arfvingar innehade det ännu år 1722. Berga kom sedan till Skebo; men bortbyttes 1737 af kommerserådet Nordencrantz till kornetten Lars Willsdorff emot annat gods i Uppland. Hans måg, ryttmästaren Alex. M. Svedenhjelm, var sedan i besittning af Berga och sålde det till lagmannen Carl Engelcrantz, som åter afyttrade gården till kammarjunkaren Per Cederfelt. Denne sålde gården till direktören Elias von Langenberg och dess fru, Margareta Rothstein, hvilka öfverlemnade den 1795 till sin dotter, Charlotta, som blef gift med kommerserådet C. Arfvedsson.

Berga, en gård i Högsby socken och Handbörds härad af Calmar län, består af $2\frac{1}{4}$ mantal, hvaraf 1 är urgammalt frälse-säteri och $1\frac{1}{4}$ frälse. Gården har en skön belägenhet i Emma-ådalen, $\frac{1}{4}$ mil från sockenkyrkan. Den blef tidigt klostergods, ty år 1299 donerades densamma, med en mängd andra hemman, till nunneklostret i Calmar af dettas första priorinna, fru Margareta Göstafsdotter. Genom Westerås recess 1527 indrogs Berga till kronan och upptages redan i 1540 års eller första jordeboken; men år 1630 såldes det till landshöfdingen öfver Wexiö län, Bengt Bagge, jemte underlydande hemman, för 5,618 rdr, hvilket köp ytterligare stadfästes af drottning Christina år 1654. Nu kommer man i bryderi, huruvida slägten Bagge egde detta Berga eller gården af samma namn i Ununge socken i Närdinghundra härad af Stockholms län. I den sednast tillökade upplagan af E. Tunelds »Geographi öfver Konungariket Sverige» upptagas bägge dessa gårdar Berga såsom tillhöriga slägten Bagge ända från stamfadern Peder från Norge vid början af 1400-talet till ofvannämnde Måns Pedersson, som adlades Bagge 1517. Derefter nämnes landshöfdingen i Wexiö, Bengt Persson Bagge, som egare af det Småländska Berga, och efter hans död 1660 hans sons enka, Elsa Ebba Fleming. Deremot nämnes som egare till Uppländska Berga, efter Måns Pedersson, Bengt Bagge till Berga, som i Johan III:s tid blef halshuggen för förräderi, då Berga indrogs till kronan, men donerades till konung Johans naturliga son, Julius Gyllenhjelm, tillika med en mängd hemman i Ununge, Bladåker, Edsbo, Knutby m. fl. socknar i Uppland. Huru skall detta förstås? Det är kanske ett misstag om endera af gårdarna Berga; men det tyckes icke så vara åtminstone med Berga i Uppland; ty med detta följa många andra der i trakten belägna hemman i samma donationsbref. Imellertid få vi återvända till beskrifningen om Berga i Småland. Efter ofvannämnde landshöfding Bengt Bagges död 1660 kom hans sons, hofmarskalken Per Bagges enka, Elsa Ebba Fleming, till gården, men sålde den, med underliggande ströhemman i Handbörds, Stranda och Aspelands härader, den 17 Januari 1715 till brukspatron Isak de Besche, hvilken efter några år åter sålde gården till sin måg, kapten Johan von Gerdten. År 1747 var godset intecknadt i Banken för ett penningelån, som sistnämnde egares enka der gjort, och följande året sålde hon det till hofmarskalken Broman för 45,000 plåtar. Han sålde det åter till sin broder, kammarherren

Isr. Broman, och dennes dotter, Hedv. Ulrika Broman, till majoren F. Åkerhjelm år 1754. Berga försåldes från honom å banko-auktion 1759 och inropades af statssekreteraren friherre P. F. von Hegardt, som dog barnlös 1780. Hans enka, A. Regina Horn, innehade sedan godset, och efter henne ärfdes det af hennes mans systersöner, majoren H. O. af Harmens och häradshöfdingen G. Harmens. Berga tillhörde 1831 den förstnämndes son, kammarherren C. H. af Harmens, och eges nu af dennes arftagare. — Gården är bebyggd med en tvåvåningars karaktersbyggning af trä; på vestra sidan är en stor och smakfullt anlagd trädgård. Under godset lyder Fredriksfors jernbruk med Hornsö masugn.

Berga, ett frälse-säteri i Åkers socken och härad af Nyköpings län, är beläget vid en å, som kommer från Mörtsjön, går genom Lenna-sjön och utfaller i Wisnaren. Berga donerades med säterifrihet 1649 åt biskop Johannes Matthiæ i Strengnäs, som byggde en spikhammare i den då raserade qvarnens ställe. Gården reducerades sedan, men utbyttes 1699 (1669?) af biskopens måg, vice presidenten P. Franc, och egdes sedermera af dess arfvingar, hvaribland erkebiskop Steuchius, tills den år 1770 såldes af en Franc till en Tranefeldt och af denne 1772 till grosshandlaren J. D. Wahrendorff, egare af Åkers styckebruk, hvartill densamma ännu hör. Vid Berga har legat Åkers pappersbruk, anlagdt af Brochenius 1664, »kronan behållet» 1686, jemte »Klickhammaren»; den sednare är längesedan ödelagd; pappersbruket är nedlagdt i sednare tider. — Berga består af 2¼ mantal frälse-säteri, med qvarn, såg och tegelbruk, samt 1 mantal frälse, 1¾ skatte under eget bruk; underlydande ⅛ mantal frälse, 1¾ skatte och 15 torp. — Gården har en vacker belägenhet vid ofvannämnde å, som här faller utför en sluttande bergshöjd och slingrar sig fram mellan buskar och de små holmar den tillskapat. På den sidan af fallet, vid hvilken mangården är belägen, har man på den ganska branta bergsluttningen anlagt en park, med mångfaldiga gångar, grottor, och djupast i dalen broar mellan små holmar, hvilka äro försedda med lusthus och bänkar.

Berga. Gods i Tuna socken af Jönåkers härad och Nyköpings län, 2 mantal säteri, underlydande 4 mantal, har varit krono, men donerades 1626 till M. Kock, köptes till frälse 1638 och 1642 af riksrådet Er. Ryning och har sedermera tillhört åtskilliga egare, deribland riksrådet Fr. Ulr. Sparre (1788), hans son F. A. U. Sparre, Johan af Zellén (1823), dennes enka och son, samt öfvergick 1851 till öfverste A. Ammilon.

Berga. Ett mantal säteri uti Thorbjörntorps socken af Gudhems härad, tillhörde på 1750-talet friherrliga ätten Alströmer och hade ett schäferi för Angora-getter.

Berga. Gästgifvaregård uti Öster-Hanninge socken och Sotholms härad af Stockholms län; skjutsar till:

Dalarö	1¾	mil.
Forss	1	»
Länna	1	»

Bergagården (*Svinaberga*). Gästgifvaregård uti Pjetteryd socken och Sunnerbo härad af Kronobergs län; skjutsar till:

Bockaboda	2⅛	mil.
Elmhult	1¼	»
Ifla	1 5/16	»
Ryd	1	»

Berga- eller **Snapperuds-ån.** A på Dal (i Dalsland), uppkommer i Buvattnet (en liten sjö i norra ändan af Mo socken och vestra delen af Kila samt östra delen af Svanskogs socknar), rinner i Haserås-sjön och faller ut i Åmålsviken. Gör 3 fall vid Kasenberg, ett vid Låbyn och ett vid Wassbotten.

Berga Åtting. Med detta namn betecknades fordom Östbo och Westbo härader af Jönköpings län samt af Kronobergs län Sunnerbo härad, tillika med Hvitaryd socken och dess annexer Dörarp och Berga.

Bergane. Skattehemman i Hesselskogs socken af Tössbo härad på Dal (Elfsborgs län), märkeligt genom den s. k. »kloke karlen Anders Andersson i Bergane», som till många sjukas afsaknad dog den 26 September 1808, 73 år gammal. Uti sin »Beskrifning öfver Grefskapet Dal» berättar Lignell om honom följande: »Med skäl kan han räknas bland namnkunnige Svenske män, då hans namn, hans siare- och läkareförmåga voro kända både när och fjerran. Då han rådfrågades genom budskickning, borde ett kläde eller annan klädespersedel från den sjuke medhafvas. Denna likasom vägde han i handen och derunder utrönte sjukdomens beskaffenhet. Gaf derpå några droppar i en flaska eller andra medel att användas, med hvilka han alltid var försedd. Tron på hans läkemedel var hos en och annan så stark, att, blott man fick se och taga uti flaskan, kändes lindring. Sådant hände väl sällan; men när det en gång skett och blifvit bekant, var undergörarens rykte stadgadt. Läkare-arfvodet och apotheksräkningen tillhopa kostade endast en plåt, det är 16 sk. riksgälds. Få dagar förflöto, då icke denna lilla summa inkasserades; stundom mottogs den flera gånger på dagen. Han kunde äfven tillrättaskaffa stulet gods och upptäcka tjufven. Så trodde äfven tjufvarne, hvarföre desse, när bekant blef, att den kloka karlen blifvit rådfrågad, hellre i hemlighet återburo det stulna än blottställde sig för följderna af hans förmenta tillgöranden. Han skall hafva erhållit sin öfvernaturliga kraft och siareblick på följande sätt: I sina ynglinga-år var han en dag i skogen att uppsöka hästarna. Gick länge fruktlöst, blef trött, lade sig på ett berg och somnade. Han väcktes af en hvit orm, som rann honom öfver ansigtet. Stod upp och visste nu genast, hvar hästarne voro, gick dit och fann dem. Efter den stunden visste han hvarjehanda, som ingen annan dödlig förstod. Skall äfven haft svartkonstboken, hvilken rådfrågades i kinkigare fall. Både han och hans hustru berömdes för gladt lynne, gästvänlighet och godhet.»

Bergbacka. Gästgifvaregård i Bergsjö socken af Norra Helsingland och Gefleborgs län; skjutsar till:

Bergje, s. s. o.	$1\frac{1}{2}$	mil.
Bringsta, o. s. o.	$1\frac{1}{2}$	»
Friggesund, s. v.	$3\frac{1}{2}$	»
Gryttje, n. o.	$1\frac{3}{4}$	»

Berghem, en socken i Marks härad af Wenersborgs län, har en areal af 5,832 tunnland, af hvilka 420 äro sjöar och kärr. Marken är mer jemn än bergaktig, och rådande jordmånen är sand. Flera hemman hafva hjelplig skog, många ingen. Hufvudnäringen är åkerbruk. Socknen består af $24\frac{7}{8}$ mantal och tillsammans med annexet af $43\frac{1}{6}$ förmedlade mant. Folkmängden uppgick 1810 till 751, 1840 till 1,108 och 1856 till 1,503, tillika med annexet till 2,895 personer. Socknen har fast skola med en examinerad lärare; i skolan undervisades 1856 50 gossar och 55 flickor, i hemmet 35 gossar och 50 flickor. — Berghem, modersocken, jemte annexet Hajom, utgör ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen, tillhörande Marks och Bollebygds kontrakt af Göteborgs stift. Kyrkan, belägen $3\frac{1}{2}$ mil från Borås och $5\frac{1}{4}$ mil från Göteborg, är byggd af sten, af okänd ålder; hon tillbyggdes 1792 och 1826. — I Wiska-ån här i socknen skedde natten till d. 5 Mars 1708 ett stort jordras, att ån till $\frac{1}{2}$ mil blef uppfylld, och en stark uppdämning, lik en insjö, förauleddes. År 1714 skedde äfven der ett slikt jordras, då hela häradet måste arbeta på åns öppnande. Adress: Borås.

Bergje. Gästgifvaregård i Ilsbo socken af Norra Helsingland och Gefleborgs län, strax norr om sockenkyrkan; skjutsar till:

Bergbacka, n. n. v.	$1\frac{1}{2}$	mil.
Bringsta, n. o.	$1\frac{1}{2}$	»
Hudiksvalls stad, s. s. o.	$1\frac{3}{4}$	»
Malsta, o. s. o.	$1\frac{1}{4}$	»
Sanna, s. s. o.	$1\frac{1}{2}$	»
Åkre, s. o.	$1\frac{5}{8}$	»

Bergjum, en socken i Wätle härad af Wenersborgs län, har en areal af 13,029 tunnl., hvaraf 1,225 äro sjöar

och kärr. Marken är bergaktig. Rådande jordmånen är lera och mylljord. På skog är brist, hvarföre torf begagnas i stället. Åkerbruk är förnämsta näringsgrenen. Socknen består af 25 1/4 mantal samt hade 1810 783 och 1840 1,065 invånare, hvilkas antal 1856 uppgick till 1,141. Socknen har fast skola med 1 examin. lärare, som 1856 undervisade 23 gossar och 18 flickor, medan 94 gossar och 80 flickor undervisades i hemmet. — Bergjum är annex till Lundby regala pastorat i Norra kontraktet af Göteborgs stifts domprosteri. Kyrkan är förut byggd 1755 och ombyggdes af sten år 1775. — I denna socken förtjenar anmärkas den s. k. Alströmerska landsvägen mellan Göteborg, gästgifvaregården Lerum och Alingsås, af 3/8 mils längd, hvilken kanslirådet friherre Claës Alströmer började låta anlägga 1777, och hvartill äfven kommerserådet Christ. Arfvidsson samt direktörerna Jak. von Utfall och Joh. Alströmer bidragit med betydlig kostnad. Nyttan af denna väg är ovärderlig. Adress: Göteborg och Lerum.

Bergqvara, ett frälse-säteri i Bergunda socken och Kinnevalds härad af Wexiö län, har vacker belägenhet nära vid sjön af samma namn. Godset består af 5 mantal säteri och 29 underlydande mantal, de flesta i Bergunda och några i Öjaby socken, och anses det för den största sätesgården i Wexiö län. Namnet skrefs fordom något olika; ty gården kallades än *Birkevad* (i Sophia Brahes slägtbok), *Bergevara* och *Bergvet*, än *Barqvist* och *Birquet* (utländningen C. de Mornai's stafningssätt). Bergqvara, som blef det bestående namnet, är ett urgammalt herresäte, hvilket tillhört flera af de äldsta Svenska slägterna. Anläggaren af denna sätesgård kan ej med säkerhet uppgifvas. Man har gissat, att Småländska herremannen Gunnar Gröpe varit den första egaren till Bergqvara, såsom en förment stamfader för den gamla Trolle-slägten; men detta är alldeles obestyrkt, icke ens kändt genom sägnen, och dessutom egde sistnämnda slägt icke gården förrän i medlet af 1300-talet. Den första kända egaren till Birkevad är drotset Knut Jonsson Blå, som lefde före och efter år 1300. Det var hans farfar, Ivar Blå till Gröneborg, som ansåg sig kunna ur sin mantel framskaka en lika högättad kronpretendent som Birger Jarl ur sin. Efter Knut Blå, tror P. Wieselgren, kom egendomen till en slägt, som förde en båt i sitt vapen och skref sig till *Bergsvad*, hvilken gård således skulle vara samma som Birkevad, ehuru detta fordrar bevis. Imellertid tyckes det vara troligare, att Bergqvara, som förut är nämndt, i medlet af 1300-talet kom i Trolle-slägtens ego genom riksrådet Birger Knutsson Trolle, som troligen fick det i sitt gifte med ofvannämnde Knut Blås dotter, Kjerstin,*) hvarefter han skref sig till Birkevad 1365, och slägten innehade sedan godset under två och ett halft århundrade. Af Trolleslägten hafva derefter troligen följande egt Bergqvara: Birger Knutssons son, Birger Trolle, riddare 1442, ärfde gården och skref sig till Birkevad. Efter honom fick hans son, riksrådet Birger Trolle, som lefde 1449, gården, och åter efter honom hans son, Birger Trolle Unge till Bo, som var riksråd 1449. Han har byggt Bergqvara slott, som nu ligger i ruiner; andra åter tro, att det är bygdt af Arvid Birgersson Trolle, den förres son, som, ståthållare först på Nyköping och sedan på Bornholm 1504, skref sig för riddare af Bergqvara. Hans son, riksrådet och ståthållaren öfver Kalmar län, Thure Arvidsson, ärfde sedan gården, hvilken en tid skall hafva varit innehafd af konung Erik XIV:s trofasta fältherre, Carolus de Mornai, gift med hr Thures dotter Anna. Genom giftermål med Annas yngre syster, Brita Trolle, kom godset till riksmarsken Lars Siggesson Sparre till Lundby år 1536 (?); deras bröllopp stod på Bergqvara. Uti arfskiftet efter nyssnämnde Lars Sparre och Brita Trolle 1584 erhöll af deras efterlemnade 75 3/4 hemman ståthållaren på Kalmar slott, Johan Sparre, på sin lott Bergqvara jemte 40 hemman och

*) Celsius påstår likväl, att Birger Knutsson var gift med Ingeborg Arvidsdotter till Bergqvara, och om så är, blir arfföljden olika, men Birger blir ändock egare till gården.

rikskansleren Erik Sparre 30 strödda hemman. Sedan Johan Sparre blifvit halshuggen i Kalmar, satt hans enka, Margareta Brahe, någon tid i besittning af Bergqvara; men sedan Erik Sparre förlorat sitt lif på Linköpings torg år 1600, indrog konung Carl IX godset till kronan. Konung Gustaf II Adolf anslog sedan 1615 till friherrskap åt riksamiralen Carl Carlsson Gyllenhjelm Bergqvara-godset, troligen dock endast Johan Sparres ofvannämnde arfslott. År 1635 afstod Gyllenhjelm friherrskapet till Johan Sparres nu återkomna enka, Margareta Brahe, som derå fick stadfästelse 1637, mot ersättning af Härlunda i Småland eller Herrelund, som det kallades, sedan det blef friherrskap. Gyllenhjelm afled 1650, och riksskattmästaren Seved Bååt fick friherrskapet Herrelund. Vid arfskiftet efter Johan Sparres enka, Margareta Brahe, bestod Bergqvara-godset, som nu endast var ett herresäte, af 16 hemman och inom rå och rör och fridsmilen 29 hemman samt 4 utom milen. Som denna fru dog utan barn 1638, så tillföll godset riksrådet Lars Sparre, den halshuggne rikskansleren Erik Sparres son, och efter hans död 1644 sonen, landshöfdingen i Uppsala län Svante Sparre, hvilka båda skrefvo sig herre till Bergqvara. Den sistnämnde erhöll af drottning Christina 1649 borgrätt öfver godset för sig och sina efterkommande; men denna rätt upphäfdes åter 1692, sedan sonen, kammarherren Lars Sparre, efter faderns död 1652 kommit i besittning af godset. Vid kon. Carl XI:s reduktion blef icke Bergqvara indraget till kronan, utan det gick i arf till Lars Sparres enda dotter, Beata Märta Sparre, som blef gift med riksrådet Claës Bonde till Säfstaholm, Bergqvara och Nygård, hvilken 1719 blef både friherre och grefve. Efter hans död 1726 blef Bergqvara enkesäte till 1732, då enkan sålde det till generalmajoren friherre Carl von Otter. Efter dennes död 1763 blef sonen, landshöfdingen öfver Halland, frih. Salomon von Otter, egare af godset. (Han gaf det gamla slottsbiblioteket till Wexiö gymnasium.) Genom gifte med hans äldsta dotter, Katarina Charlotta von Otter, kom Bergqvara till dåvarande lagmannen, sedan presidenten i Göta hofrätt, grefve Arvid Erik Posse, och, då han 1825 afled, till sonen, landshöfdingen i Christianstads län, grefve Knut Axel Posse, gift med Johanna Wilhelmina Hederstjerna, general-löjtnanten Erl. Hederstjernas dotter.

Det gamla slottet, som ses i Suecia Antiqua & Hodierna af Dahlberg, likasom ruinen finnes tecknad i »Sveriges märkvärdigaste ruiner» af M. G. Anckarsvärd, låg ett stycke i söder från den nuvarande mangården, på en udde i sjön, $1^1/_3$ famn från vattnet, var uppfördt af riksrådet Birger Birgersson Trolle den Unge i första hälften af 1400-talet och till större delen bygdt af otuktade gråstenar. Det bestod af 6 våningar och 4 torn, uppförda som skanskorgar i hörnen. Rummen hafva varit små och låga. Ännu 1746 voro tak och torn i behåll. Nedra våningen hade varit hvälfd till källrar och fängelserum. Ingången till slottet tyckes hafva varit på norra sidan genom en lös trappa, som kunde borttagas. I öfrigt har slottet varit befäst med vallar och löpgraf, som nu är igenfallen. Norra och vestra sidorna af detta hus äro till en del nedfallna. De högsta qvarstående väggarne utgöra i höjd 40 alnar, hela husets längd 37 och bredd 25 alnar. Efter en genom vådeld afbränd mangårdsbyggning af trä uppfördes 1794 af dåvarande egaren, grefve Arvid Erik Posse, ett stort och kostbart karaktershus, 32 famnar från gamla slottet, bestående af 3 våningar, af hvilka den undra är grundmurad af gråsten, de öfriga af trä, reveterade. Utom denna byggning finnas på gården 2:ne flyglar af trä, äfven reveterade, samt 2:ne paviljonger. Ett stort grundmuradt bränneri m. m., med hvälfd källare, är uppbygdt 1828, men nedlagdt före år 1846, och egendomens godhet ansenligen ökad. Trädgården är rymlig och smakfullt anlagd med orangeri. Ett bibliotek af värde har fordom varit i slottet; men det bortskänktes till största delen till Wexiö gymnasii bibliotek af landshöfdingen friherre von Otter, och det öfriga delades vid presidenten A. E. Posses död mel-

lan hans söner. Tafvelsamlingen är stor, men ej synnerligen märkvärdig.

Godset utgöres af Bergqvara 5 mantal säteri, och derunder höra 2:ne ladugårdar, Ask af $2\frac{1}{4}$ mantal och Bergunda af 2 rå och rör. Under gården lyda 15 större och 43 mindre torp. Helg-ån, som går genom egorna och utfaller i Bergqvara-sjön, drifver ofvanför sitt inlopp i denna sjö, ett litet stycke från gården, flera vattenverk, såsom ett privilegieradt manufakturverk, en smedja med räckhammare och fordom äfven nu mer nedlagda spikhamrar; dessutom qvarn med 4 par stenar och en siktqvarn med 3 par, samt vid ett annat utlopp af ån ett tröskverk. Strömmen, som drifver alla dessa verk, kallas här Otterström. Ett stycke ofvanför dessa qvarnar, i samma ström, vid Räppe frälsehemman, som tillhör Bergqvara, äro en qvarn med 2 par stenar, en sågqvarn och åtskilliga stampar. Under Carl Carlsson Gyllenhjelms styrelse af detta friherrskap anlades här ett glasbruk, hvars verkmästare Czaren i Moskwa begärde att få låna. Gyllenhjelm biföll det 1634, »för den naboeliga correspondentz och vänskap skull». Och Czarens vän på Bergqvara skref sig glasmästarens »gode vän alltid». De flesta medlemmarne af Posseska slägten äro födda här på gården. Egaren af Bergqvara har från urminnes tider haft patronaträtt i Bergunda pastorat; likväl har detta pastorat från d. 24 September 1685 till 1750 varit regalt och anslaget till prebende för domprostarne i Wexiö. Genom Göta hofrätts dom den 13 Dec. 1750 återvann generalmajoren friherre von Otter patronaträttigheten, som egarne till Bergqvara allt sedan bibehållit.

Fornlemningar omtalas icke inom Bergqvaras egor. Ett minne från fordna dagar må dock här meddelas. Vid Dackefejden i konung Gustaf I:s regeringstid var Dackens första försök vid inbrottet i denna ort att bemägtiga sig Bergqvara slott, såsom en stödjepunkt för sina blifvande ströftåg vid bygdens härjande. Han belägrade det derföre år 1542 med en styrka af omkring 2,500 man. Riksrådet Thure Trolle försvarade sig då tappert; men Gustaf Stenbock, som af konungen var utsänd med krigsfolk att mota Dackens företag, blef bragt i sådan trängsel, att han måste söka sin räddning på Bergqvara slott. Dacken »ville blott blifva af med Stenbock och hans krigsfolk, så visste han nog hvad han skulle göra.» Tvärtemot hvad man öfverenskommit i stilleståndls-afhandlingen, nämligen att vapenhvilan skulle räcka från Magdalena- till Allhelgona-dag, sedan Stenbock lemnat Bergqvara, sköflade och uppbrände han slottet kort derefter, vid hvilket tillfälle Trolles husfru, Magdalena Gyllenstjerna, som här låg i barnsäng, knappt med lifvet kunde undkomma.*) — Följande utmärkte män äro födda på Bergqvara: 1785 landshöfdingen i Malmö län, grefve Salomon Posse; 1787 majoren grefve Carl Otto Posse, egare af Björnö; 1788 assessoren i Bergs-kollegium, grefve Erik Posse, egare till Gottenviks kopparverk; 1792 en af rikets herrar, riksmarskalken grefve Arvid Mauritz Posse och landshöfdingen i Christianstads län, grefve Knut Axel Posse.

Bergqvara. Köping i Kalmar län och Söderåkra socken, lyder under Kalmar och till en del under Carlskrona stad, från hvilka bägge den är ungefär $4\frac{1}{2}$ mil aflägsen. På köpingsplanen bo 73 personer; köpingen har 2 handlande, 3 handtverkare och ett skepps-

*) I nya texten till Dahlbergs Suecia Antiqua & Hodierna berättas ofvannämnda krigshändelse sålunda: »Thure Trolle var konung Gustaf I och sitt fäderneslaud tillgifven, hvarföre ock Smålands upproriska allmoge sökte att förjaga honom och sätta sig i besittning af Bergqvara; men denna herre försvarade sig manligt och understöddes af Gustaf Olofsson Stenbock till Torpa, hvilken konung Gustaf skickat ned till Småland för att qväfva upproret. Efter en strid emot 2,500 man drogo de sig in på Bergqvara slott; men slutligen förmåddes Stenbock, genom ett svekfullt fördrag af Dacke, att öfvergifva slottet 1542. Knappt hade dock Stenbock begifvit sig derifrån, förrän Dacke, tvärt emot sin gifna försäkran, anföll med sådan våldsamhet, att Trolles fru, som då låg sjuk, med lifsfara måste rädda sig undan på en holme i den närbelägna sjön. Allt lemnades nu till sköfling, och de upproriska uppbrände både gården och slottet, som sedan aldrig blifvit rigtigt återställdt.»

varf. Hela köpingens bevillning för 1855 uppgick till 54 rdr 42 sk. bko. Handeln är ringa; men hamnen är god och anlöpes mycket af fartyg vid stormar samt på hösten i anseende till den sena isläggningen.

Bergsfjärden. Fjärd af $\frac{1}{2}$ mils längd i norr och söder samt $\frac{3}{8}$ mils bredd i öster och vester, bildad i Dalelfven genom den vid Söderforss bruk belägna Görön, som sträcker sig tvärt öfver flodens strömfåra. Fjärden sträcker sig söderut från flodens egentliga lopp, från hvilket den afskiljes genom Brams-ön, och utgör gräns mellan Gefleborgs län samt Örbyhus härad af Uppsala län.

Bergshammar, ett frälse-säteri, beläget i Fogdö socken och Åkers härad af Nyköpings län, vid Söderfjärden, en vik af Mälaren, är ett urgammalt gods, som troligen från början af 1300-talet tillhört förnämligare ätter. Slägten Sparre uppgifves som den första, hvilken innehaft egendomen, och derefter slägterna Oxenstjerna, Färla, Sture och åter Färla på 1400-talet. Det tyckes dock som flera personer af olika slägter samtidigt delvis egt gården. År 1325 försålde riksdrotset Nils Ambjörnsson (Sparre) till Salsta Bergshammar, kanske blott en del deraf, tillika med Stenby på Toster-ön, till domprosten Johannes i Strengnäs. Den förstnämnda gården lärer dock icke länge varit i de andligas händer, utan gick tillbaka till slägten Sparre eller Oxenstjerna. I början af 1400-talet egde en Katarina Gunnarsdotter, Birger Folkessons enka, en del i egendomen, hvilken såldes till riksrådet Anund Sture och sedan kom till sonen, riksrådet Gustaf Sture, som sålde den 1438 till Ulf Bengtsson Färla, hvilken slägt sedan skref sig till Bergshammar. Ulf Bengtsson tillköpte sig sedan annan jord i egendomen af en Marquard Buck, och hans bror, riksrådet Carl Färla, hvilken ärfde honom, var den första, som blef egare af hela Bergshammar, hvilket en lagmansdom af år 1494 styrker. Efter honom ärfde sonen, riksrådet Nils Färla, godset, och vid arfskiftet mellan hans barn tillföll det sonen, riksrådet Bengt Färla, som var gift med Bengta Tott och hade en son, riksrådet Åke Färla, och dottern Christina. Åke Färla, med hvilken slägten utgick på manslinien, lemnade vid sin död 1578 Bergshammar, med flera egendomar, i arf till sin systerdotter, Beata Gera, gift med riksrådet Krister Gabrielsson Oxenstjerna till Steninge. Deras dotter, Margareta Oxenstjerna, medförde godset till sin man, Axel Posse, och deras son, landshöfdingen Krister Posse, ärfde det efter sin moders död; hans son, med Christina Sparre, Axel Posse, gift med Katarina Elisabeth Kurk, slöt genom sin död 1662 denna gren af slägten. Enkan innehade sedan Bergshammar såsom morgongåfva till år 1705, då det genom sidoarf kom till öfverstelöjtnanten Carl Filip Sack, hvars moder var Christina Posse. Han lemnade gården till morgongåfva åt sin fru, Christina Beata Lillje, som densamma innehade, tills hon, efter sin mans död, ingick nytt äktenskap med fältmarskalken grefve Erik Sparre. Bergshammar tillföll då hr Johan Gabriel Sack, öfverstelöjtnanten Carl Filip Sacks son, som upphöjdes till friherre 1726. Begåfvad med skönhetssinne och förmögenhet, ombildade han Bergshammar till ett bland de vackraste gods i riket, hvarom mera längre ned. Kanslirådet friherre Johan Gabriel Sack fick sedan gården och lemnade den i morgongåfva åt sin fru, grefvinnan Eva Bjelke, som år 1731 gjorde Bergshammar till fideikommiss inom slägten, hvilket förordnande efter hennes död genom träffad arfförening erhöll fullkomlig stadga. Det tillföll då hofmarskalken friherre Carl Filip Sack, gift med Margareta Barnekow, och efter hans död blef deras son, majoren friherre Johan Gabriel Sack, egare af fideikommisset, hvilket, efter hans död, tillföll frih Carl Filip Sack, som nu innehar detsamma. Han är gift med friherrinnan Jaquette Wilhelmina Bennet.

Huru Bergshammar varit bebygdt, och hvarest mangårdsbyggningen fordom varit uppförd, är okändt. Enligt sägnen, skall här fordom varit ett vikinga-fäste, hvaraf lemningar skola fin-

nas på ett berg, kalladt Stenby-borg. Man tror, att Carl Bengtsson Färla, som egde hela Bergshammar, först bebyggt det till herresäte. Den nuvarande mangården är grundlagd 1725 af friherre Johan Gabriel Sack och uppfördes under inseende af en Fransk arkitekt, vid namn Destin, som äfven vid samma tid uppbyggde det nuvarande slottet på Tullgarn. Den består af en stor och vacker karaktersbyggning och fyra flyglar, allt af sten. Den förstnämnda, af 3 våningars höjd, innehåller 34 rum och har ett ståtligt utseende. Åbyggnaden för öfrigt består af 10 grundmurade stenhus, hvaraf ett är hospital för 8 à 10 personer och inrättadt för trogna arbetare och tjenare vid gården. Fonden till denna inrättning är skänkt af grefvinnan Christina Beata Sack, född Lillje. Trädgårdar och parker förhöja den omgifvande härliga naturen.

Vid egendomen förvaras rikhaltiga och dyrbara samlingar af handskrifter, böcker, kartor, taflor, gravyrer, antiqviteter samt äldre och nyare vapen m. m., hvilket allt åtföljer fideikommisset. Handskrift-samlingen består af en mängd gamla diplomer, rörande dels enskilda familj-ärenden, dels historiska från år 1325 till närvarande tid. Biblioteket utgör 8,000 volumer, de flesta vetenskapliga verk, men äfven historiska och i sköna konsterna. Kartsamlingen består af 1,700 stycken äldre och nyare, och tafvelsamlingen upptager öfver 100 oljefärgsmålningar, en stor del af berömda mästare, och dessutom ett stort antal familj porträtter, samt för öfrigt omkring 3,400 stycken äldre och nyare gravyrer och handteckningar. Rustkammaren, som är belägen i en af flyglarna, förvarar öfver 100 st. skjutgevär, ordnade så, att, om man börjar beskåda det äldsta geväret och sedan framskrider till det yngsta, så känner man denna uppfinnings historia; dessutom finnas här allehanda sorter hugg- och stickvapen, rustningar, sadeltyg, fanor och klädedrägter m. m. Biblioteket är grundadt af kanslirådet friherre Sack, tillökt af hans enkefru, Eva Bjelke, och sedan vidare förökadt af de efterföljande godsegarne, hvilket årligen fullföljes af den nuvarande egaren. Rustkammaren skall vara först bildad af riksmarskalken grefve Joh. Gabr. Stenbock och har sedan blifvit tillökad, likasom de öfriga samlingarna. Såsom en kuriositet kan nämnas, att här förvaras den pagedrägt, af blått sammet med rika galoner, hvilken nyssnämnde grefve Stenbock burit såsom page hos drottning Christina.

Egendomen består af följande hemman: i Fogdö socken: Bergshammars säteri 4 mantal, Bergshammarstorp $1/2$, Grönek $1/8$ rå och rör, Ingeby $3/4$ och Hannemyra $1/4$ mantal frälse, hvilka äro under eget bruk, utgörande 200 tunnland odaljord, som brukas i tveskifte, och cirka 100 tunnl. odlad äng och hagmark, hvilka brukas i cirkulation. Årliga afkastningen är omkring 1,000 tunnor säd af diverse slag samt af den uppodlade ängen omkring 12,000 ℔ hö. Öfriga hemman, hörande till gårdens skötsel, äro: i Fogdö socken: $1\,7/8$ mantal kronoskatte och $3/8$ mant. frälse Wälnäs; i Wansö socken: Källgården $3/8$ mantal, Runnholm 2, Wältesta $1/2$ och Östa $1/2$ mantal frälse, samt i Barfva socken: Bondökna $5/8$ mantal, Blixtorp $1/4$, Björklunda $1/4$, Harsätter $3/8$, Skogstorp $1/8$, Åstorp $1/8$ och Österlida $1/8$ mantal frälse.

Egendomen är tills vidare utarrenderad för en summa af 9,000 riksdaler riksmynt med undantag af trädgården och parken, corps de logis, trenne flyglar, stall och visthus m. m.

Alla stenhusbyggnaderna vid gården äro, enligt allmänna Brandförsäkringsreglementet, värderade till 90,000 rdr bko. Taxeringsvärdet för egendomarna i Fogdö socken är 32,380 rdr, i Wansö socken 12,824 rdr och i Barfva socken 8,545 rdr bko.

Bergshamra. Gästgifvaregård i Länna socken och Frötuna skeppslag af Stockholms län; skjutsar till:

Furusund	. . . .	2	mil.
Norrtelje, stad	. . . . .	2	»
Ruggsättra	. . . .	$1\,3/4$	»
Wettershage, landväg	. . .	2	»
D:o sjöväg	. . .	$1/2$	»

Bergsjö, en socken i Bergsjö tingslag af Gefle län, har en areal af 90,096

tunnland, af hvilka 12,300 äro sjöar och kärr. Jordytan är i allmänhet bergaktig; men derimellan förekomma bördiga dalar, större och mindre sjöar, vattendrag, kärr och mossar. Rådande jordmånen är lera och sand, ofta mer och mindre blandad. Inom socknen finnas många sjöar och strömmar, hvaraf de större blott nämnas. På norra gränsen ligger Malungs-sjön, till största delen inom socknen, hvarifrån ett vattendrag flyter ned till ett annat, som kommer från en liten sjö på vestra gränsen, och fortsättes öster ut genom Annsjön och Gnarps socken, der kalladt Annån, hvilken förenar sig med Gnarps-ån, som utfaller i hafvet. Ett annat större vattendrag, Hassela-ån, flyter i sydöstlig riktning till Elgereds-sjön och går vidare genom Kyrksjön och Storsjön, den största sjön på gränsen mot Jättendals och Harmångers socknar. Flera större berg finnas inom socknen, och den bergkrans, som vid sockenkyrkan omsluter horisonten, har flera höga berg, ibland hvilka Bolleberget har 940 fots höjd öfver hafvet och är en landkänning för sjöfarande. För öfrigt stiga flera berg vida öfver 1,000 fot öfver hafvet, såsom Bergsjö Elfås 1,410, Malungsflugg i Medelpads råskillnad 1,500, Nipen 1,430 fot o. s. v. Skogen inom socknen är ymnig, och, enligt uppgift, erhåller allmogen årligen för kol af Andersforss och Strömbacka bruk 5,000 riksdaler banko. Trävaru-rörelsen har under de sednare åren äfven varit ganska vinstgifvande. Näringar äro åker- och skogsbruk, boskapsskötsel, fiske, linodling, forsling till bruken m. m. Socknen innehåller $37\frac{1}{2}$ mantal och med annexet $45\frac{85}{884}$ oförmedlade mantal samt hade 1810 1,662, 1840 2,428 och 1856 2,967 invånare. Socknen har både fast och ambulatorisk skola med 1 examinerad och 2 oexaminerade lärare; i den förra undervisades 1856 33 gossar och 20 flickor, i den sednare 96 gossar och 73 flickor; i hemmet undervisades 31 gossar och 45 flickor och enskildt 2 flickor; sålunda inalles 160 gossar och 140 flickor.

Bergsjö, modersocken, utgör, jemte Hassela annex, ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen, tillhörande Helsinglands Norra kontrakt af Uppsala stift. Kyrkan, belägen $3\frac{1}{4}$ mil från Hudiksvall och 28 från Uppsala, är uppbyggd på en sandås och har ett fritt och behagligt läge vester om Kyrksjön; på samma plats, som den nu befintliga, stod jemväl gamla kyrkan. Hon var murad af gråsten med tegelhvalf och synes hafva blifvit utvidgad till dubbel längd åt vester, på samma gång det gamla tornet uppfördes. Att detta skedde år 1481 upplyses af en sedel, som fanns i det ihåliga klotet på tornspetsen, när tornets träspira omkullstörtades af storm år 1654. Innehållet af detta sällsamma dokument må anföras såsom prof på presterskapets smak och skriftställaretalang den tiden: »*Ecce signum crucis sanctæ Domini mei Jesu Christi, fugite partes adversæ, vincit, vincit leo de tribu Judæ sed in Jesse. Allelujah, Trinitas, unitas, Pater, filius et spiritus Sanctus. Jesus hujus operis — — — et principium et finis vita, lux, veritas, Jesus Nazarenus, Rex Judeorum. Caput vincit, Christus regnat, Christus imperat in nomine patris, pater est pax; in nomine filii filius est vita, in nomine spiritus sancti, spiritus est requies. Ista scripta fuere in consummatione hujus turris per me Petrum Johannis de Rogstada, Presbyterum Bergsjö et Gnarp An. Domini MCDLXXXI in vigilia assumtionis beatæ virginis.* — Sedan den nya träresningen ofvanpå tornet åter nedstörtat för storm 1714, uppbyggdes år 1729 ett fastare torn i samma stil som det å Hudiksvalls kyrka. År 1733 utvidgades kyrkan ytterligare åt östra sidan till en längd af 63 alnar. Då denna kyrka blef otillräcklig för församlingens ökade folkmängd, företogs år 1793 hennes ombyggnad, som fulländades 1796, hvarvid dock gamla tornet bibehölls; men den vådeld, som den 17 April 1842 under stark storm utbröt i den nära intill belägna kyrkbyn, lade i aska icke allenast 5 bondgårdar i nämnda by samt prestgården, utan jemväl kyrkan, af hvilken sednare likväl de fasta gråstensmurarne blefvo bibehållna. Lyckligtvis var dock kyrkan nyligen brandförsäkrad, så att omkring 10,000 rdr bko i brandskade-ersättning erhöllos. Året

derpå företogs åter kyrkobyggnaden, hvilken fulländades 1844 utom målningen, som verkställdes åren derefter. Kyrkan är nu utvändigt 70 alnar lång, $31^3/_4$ alnar bred och $12^3/_4$ alnar hög, under papperstak. Tornet är inbygdt å vestra gafveln, $12^1/_2$ alnar i fyrkant och 69 alnar högt, hvaraf 41 alnar i stenmur och 28 alnar i tornspets; sakristian vid östra gafveln är 11 alnar lång och 15 alnar bred. I tornet äro tvänne klockor anbragta, omgjutna efter branden. Kyrkan, hvilken är uppförd efter sednare tiders byggnadssätt, har invändigt kalk- och gipshvalf, stora kopparbeslagna ingångsportar, 14 större fönsterlufter, läktare samt predikstol, anbragt ofvan altaret, allt prydligt måladt och förgyldt. På sidorna om predikstolen samt ofvanom densamma äro taflor, föreställande Christi korsfästelse, uppståndelse och ankomst till domen, allt omgifvet med bildhuggeri-arbeten och förgyllningar. Kyrkan blef åter 1845 brandförsäkrad till ett värde af 16,555 rdr bko.

Inom socknen finnas inga märkliga fornlemningar; men följande minnen kunna dock omnämnas. På sidorna af Annsjön och det vattendrag, som inflyter i denna, ligga flera större och mindre vallar. I trakten af dem och inom desamma har i sednare tider å flera ställen anträffats grundmurar efter eldstäder samt källaregropar. Man har trott, att dessa lemningar äro efter Finnar, hvilka i början af 1600-talet uppehöllo sig uti skogarna i Helsingland samt der lefde af svedjande, jagt och fiske; men den omständigheten, att en mindre grus- och sandkulle mellan Hagbo-, Sveds- och Hamre-fäbodsvallar bär namn af *Uppsala-högen*, gör den förmodan icke osannolik, att dessa lemningar äro från en äldre befolkning, och att odlingen i fordna tider från Gnarpsdalen sträckt sig efter Ann-ån allt fram till detta ställe, ehuru trakten af okända anledningar sedan blifvit öde. Utom denna hög må vidare nämnas, att på flera ställen i socknen, såsom vid Berge, Bolle, Gamsäter, Djupe och Andersfors, finnas grift- och stenkummel af sådan beskaffenhet som vid sjökusten. Vid Andersfors ligga 4 kummel på en upphöjning, som löper parallelt med dalsträckningen; de hafva vattendraget på ena sidan och på den andra en större myr, hvilken först på sednare åren blifvit odlad. — Enligt sägnen skola vid Tröstens och Ingesarfvens byar lemningar finnas efter byggnader, hvaraf de vid Trösten tros hafva tillhört en kyrka eller kapell. — En sägen är, att en kyrk-klocka ligger nedsänkt i Storsjön nära sundet till Kyrksjön. Den har sannolikt utgjort Bergsjö sockens andel i klockgärden år 1531. Ett lika missöde träffade vid samma tid Delsbo kyrk-klocka, hvilken icke kom längre än till Bergviken, på gränsen imellan Hanebo och Skog, der den nedsjönk genom isen och ännu är qvarliggande.

Intet herresäte finnes inom socknen Utom prestbostället, om 17 öres- 8 penningeland, och löjtnants-bostället Bolle, äro alla hemmanen af kronoskatte natur, hvaraf under Andersfors, Strömbacka och Franshammars bruk lyda tillsammans 41 öres- 21 penningeland, men allt det öfriga besittes af sjelfegande bönder.

Bergslager. De äldsta Bergslagerna i Sverige äro *Sala Bergslag,* med privilegier af okänd ålder, — *Falu-* eller *Stora Kopparbergs Bergslag,* med Säters och Näsgårds län, Öster-Dalarnes fögderi samt Wester-Dalarne, hvars äldsta privilegier förnyades af Magnus Eriksson, — och *Wester-Bergslagen,* bestående af Gamla Norbergs med Lilla Wåhla och Fernebo socknar, Norrberke, Söderberke och Grangärde, hvars första privilegier äro af 1354. Enligt Kongl. Maj:ts Skrifvelse till Bergs-kollegium af den 6 Oktober 1854 äro rikets Bergslager fördelade i följande *Bergmästerier* eller *Bergmästar-distrikter:*

1:sta eller Norra distriktet. Norrbotten och Westerbotten. Bostads-station: Piteå eller högst 10 mil derifrån.

2:dra. Wester-Norrland och Jemtland. Bostads-station: Sundsvall eller högst 5 mil derifrån.

3:dje. Gefleborgs, Uppsala och Stockholms län. Bostads-stat.: Gefle eller inom Ofvansjö och Thorsåkers Bergslag.

4:de. Westmanlands och St. Kopparbergs län, med undantag af St. Kopparbergs grufva och Sala silfververk. Bost.-stat.: Hedemora eller högst 5 mil derifrån.
5:te. Nya Kopparbergs, Hjulsjö, Grythytte och Helleforss samt Lindes och Ramsbergs Bergslags-socknar, tillika med Fellingsbro och Glanshammars härader af Örebro län. Bost.-stat.: »Stora Gården» och »Stortorp» vid Nya Kopparberget.
6:te. Hela den öfriga delen af Örebro län, med dervarande Nora Bergslags socken samt Lerbäcks, Lekebergs och Carlskoga Bergslager, äfvensom hela Skaraborgs län. Bost.-stat.: »Knutsberg» jemte »Lilla Elfstorp» vid Nora stad.
7:de. Wermlands, Elfsborgs samt Göteborgs och Bohuslän. Bost.-stat.: Philipstad.
8:de. Södermanlands, Östergötlands, Calmar och Gotlands län. Bost.-stat.: Norrköping eller högst 5 mil derifrån.
9:de eller Södra distriktet: Jönköpings, Kronobergs, Blekinge, Christianstads, Malmöhus och Hallands län. Bost.-stat.: Wexiö ell. högst 5 mil derifrån.

Bergslagen, Vester-. Fögderi och härad i Stora Kopparbergs län, innefattar Norrberke, Söderberke, Malingsbo, Grangärde och Ludvika socknar, har en areal af 404,946 tunnl., hvaraf 52,000 äro sjöar och kärr, innefattar 148⅝ mantal och beboddes 1856 af 18,678 personer.

Bergslags fögderi af Westerås län, innefattar Wagnsbro och Norbergs härader samt Skinnskattebergs Bergslag, eller sockuarna Westra Fernebo, Karbenning, Norberg, W. Wåhla, Westanforss, Skinnskatteberg, Gunnilbo och Hed.

Bergslags kontrakt af Linköpings stift och län består af socknarna Risinge, Wånga, Hellestad, Skedevi, Regna, Tjellmo och Godegård.

Bergstena, en socken i Kullings härad af Wenersborgs län, har en areal af 6,272 tunnland, hvaraf 2,110 äro sjöar och kärr. Folkmängden var 1805 284, 1840 396 och 1856 770. Bergstena socken har fast folkskola med 1 examinerad lärare. År 1856 besökte 49 gossar och 36 flickor skolan, 2 gossar undervisades i allmänt läroverk samt 12 gossar och 20 flickor hemma; tillsammans 63 gossar och 56 flickor. Således 119 skolbarn. — Bergstena är annex till Lena konsistoriela pastorat i Kullings eller Geseneds kontrakt af Skara stift. Kyrkan, belägen 4 mil från Wenersborg, är byggd af gråsten, således mycket gammal. Här är en minnesvård öfver egaren af Kålbecks säteri här i socknen, assessoren M. Simmingsköld, upprest af dess landtbönder efter hans död 1747. Adr.: Alingsås.

Bergsund. Jerngjuteri på Södermalm i Stockholm, strax invid Horns tull, anlagdt 1770 af Engelsmannen Lewis och sedermera fortsatt, sednast som maschinbyggnadsverkstad. Dess tillverkningsvärde för år 1856 uppgifves till 268,804 rdr bko.

Bergs slussverk, mellan sjöarna Roxen och Boren, det största på Göta-Kanal-linien. Man uppstiger här, vid Bergs gästgifvaregård, från sjön Roxen till den 136 fot högre belägna sjön Boren genom 15 slussar. Af dessa äro nederst vid Roxen 7 sammanbyggda, kallade *Carl Johans Slussar*, derefter följer en insjö och, vid dennas ända, 2 slussar, vidare en kort kanalsträcka och åter 2 slussar, så ett stycke kanal och 2 slussar, slutligen 1,700 alnar kanal och ändtligen 2 slussar. Under den långvariga färden genom slussarna, bruka de kanal-resande besöka Wreta klosters märkvärdiga kyrka, som ligger omkring 500 alnar söderut från Berg.

Bergsäng. Gästgifvaregård i Ekshärads socken af Elfvedals härad och Carlstads län, belägen utmed Clarelfven; skjutsar till:

Asplund, s. o.	1¾ mil.
Näs, n. n. o.	1 »
Råda, söder ut	1⅛ »
Thorsby, s. s. o.	1¾ »

Bergunda, en socken i Kinnevalds härad af Wexiö län, utgör i areal 14,090 tunnland, hvaraf 1,360 äro sjöar och kärr. De större sjöarne äro Bergqvara sjö och Bergunda 2:ne sjöar. Marken är ojemn och backig. Jordmånen är i allmänhet mylla, hvars botten består af sand, här och der blandad med sand. Inom socknen förekomma åtskilliga stora mossar af 7 till 10 alnars djup. Skog finnes till bränsle. Hufvudnäringar äro åkerbruk och boskapsskötsel. Socknen innehåller 29¾ mantal, hvaraf 3¼ skatte, 1¼ krono och 25¼ frälse, samt tillsammans med annexet 58½ förmedlade mantal. Folkmängden var 1810 837, 1840 960 och 1856 1,068 invånare. Bergunda socken har både fast och ambulatorisk folkskola, med 1 examinerad och 1 oexaminerad lärare. År 1856 besökte 35 gossar och 28 flickor den förra, 9 gossar och 5 flickor den sednare skolan; dessutom undervisades 1 gosse i allmänt läroverk och 3 flickor hemma; tillsammans 45 gossar och 36 flickor. Således inalles 81 skolbarn. — Bergunda, nu moderkyrka, var redan 1440, som det synes, prebende till arkidiakonatet i stiftet och blef sedan, jemte Öja annex, patronelt till år 1693, då det förklarades regalt, men åter patronelt 1750 af 3:dje klassen, som det sedan förblifvit. Egaren af Bergqvara säteri har patronrätt. Pastoratet tillhör Kinnevalds kontrakt af Wexiö stift. Kyrkan, belägen ⅝ mil från Wexiö, är gammal, likväl af sten, har 41 alnar i längd, 12 i bredd och 10 i höjd samt är försedd med torn. År 1611 blef kyrkan plundrad af Danska trupper, som borttogo bly- och jerntaket samt alla gamla handlingar och prydnader. Åren 1823—1826 undergick hon betydliga förbättringar. Den gamla sakristian är inredd till ättegraf för grefliga slägten Posse till Bergqvara, och en ny sakristia har blifvit tillbyggd, hvilket utvändigt gifvit kyrkan utseende af korskyrka. Säteriet Bergqvara är det betydligaste godset i socknen.

Bergviken. Sjö i Södra Helsingland, egentligen en utvidgning af Ljusne-elfven, belägen mellan Segerstads socken i norr, Söderala i öster, Skog i s. o. samt Hanebo i s. v. och vester. Ljusneelfven går in i sjön vid dennas nordvestra hörn, i närheten af Segerstads kyrka, och lemnar sjön vid nordöstra hörnet, vid Bergviks sågverk, hvarefter den bildar en ny utvidgning, Marman. Bergvikens största sträckning från vester till öster är en dryg mil, största bredden omkring ⅜ mil; åt s. s. o. utgår en vik af ⅝ mils längd, vid hvars ändpunkt Skogs kyrka är belägen. Största ön heter Stor-ön. Sjöns höjd öfver hafvet uppgifves till 149 fot; på östra sidan reser sig Gullberget 671, på den sydvestra Hamnäs berg 950 fot öfver sjöns yta.

Bergviken. Sågverk i Helsingland, invid Ljusne-elfven och landsvägen åt Norrland. Verket, som tillhör ett bolag, består af 2 vattensågar om 8 ramar vid Bergviken samt 1 ångsåg om 4 ramar vid Ahla, som ligger vid hafvet. Verket hemtar sitt timmer från vidsträckta skogar i Gestrikland, Helsingland och Herjeådalen, ända upp till Norska gränsen, utefter Ljusne- och Woxna elfvar samt deri nedrinnande åars flod-dalar. Årliga tillverkningen utgör omkring 25,000 tolfter plankor och minst lika mycket tunnbräder samt vid pass 10,000 stycken bjelkar årligen. Mellan sjön Bergviken och Söderhamn är för närvarande under anläggning en jernväg, som kommer att med hästbana fortsättas till Bollnäs och bör bli af stor fördel för varutransporterna till och från det inre af landet.

Bernshammar, ett jernbruk i Heds socken och Skinnskattebergs bergslag af Westerås län, är väl beläget vid Hedströmmen. Det afbrann 1667, men uppbyggdes åter af bergmästaren Olof Hisings enka, som då egde det. Sedan kom det till öfverstelöjtnanten Schönström, hvars arfvingar egde det på 1750-talet. Derefter egdes bruket af brukspatronen F. O. Lorichs, död redan 1828, hvilken mycket förskönade det, och efter honom af sonen, brukspatronen Lorentz Ludvig Lorichs, gift med Charl. Henrika Linman, hvilken innehar det ännu. — Bruket hade för ett århundrade sedan 2 stångjernsham

rar och 4 härdar samt 19 sk℞ 10 l℞ hammarskatt; tackjernet köptes då. År 1845 hade det 2,600 sk℞ årligt smide, med köptackjern, hvarför erlades 26 sk℞ hammarskatt, och skeppning på Stockholm. För närvarande har bruket 4 fria härdar. — Mangårdsbyggningen, af trä, utantill belagd med tegel, är prydlig och rymlig och omgifves af park och trädgård, der ett ypperligt orangeri är anlagdt.

Bersbo koppargrufvor äro belägna på Bersbo hemmans egor i Wärna socken, Bankekinds härad och Linköpings län. Hemmanet eger säterifrihet och hörer, tillika med grufvorna, under Adelsnäs fideikommiss. Bersbo grufvor omtalas 1655, men troddes då hafva legat öde i längre tid. Grufvefältet består egentligen af tvänne sådana, *Cathrinebergs-*, i rödkornig granit, och *Bondgrufve-*fältet, i grå granit. Det förstnämda upptogs 1671, då man der fann spår efter äldre arbeten; malmgången går på djupet till 100 famnar, och grufvan har blifvit beryktad genom de stora rymder, som blifvit utsprängda i henne. År 1817 uppsattes af Samuel Owen en ångmaschin om 15 hästars kraft, till uppfordring af malm och vatten; men så väl denna maschin som byggnader, materialier och inventarier förstördes af en eldsvåda i Maj 1825, då förlusten räknades till 100,000 rdr bko. På 1830-talet var allt åter i stånd, och malmbrytningen hade börjat på nytt redan 1828. Bondgrufvefältet upptogs 1764 och bearbetades till 1775, hvarefter det låg nere till 1795, då det åter bearbetades ett par år, men 1797 nedlades såsom icke lönande. På grufvefältet upptagna sednare grufvor äro Stall-, Katt-, Käring-, Smedje- och Österbogrufvorna m. fl. Största grufvan på Cathrinebergsfältet hade 1761 16 famnars djup, på 1820-talet omkring 100, år 1853 ända till 146 famnars djup, med 126 fot långt arbetsfält å botten. År 1850 steg hela antalet arbetare med hustrur och barn till nära 500 personer.

Bestorp, ett frälse-säteri i Forsheda socken af Westbo härad och Jönköpings län, fordom kalladt *Beestorp,* ett gammalt herresäte, tillhörigt slägterna Hand, Hjulhammar, Reuterhielm och Ruuth. Bestorp tillhörde slägten Hand, och denna slägts gamla vapen stod måladt på fönsterrutorna i karaktersbyggningen derstädes, hvilken sedermera bortflyttades. Sedan flera af slägten Hjulhammar innehaft gården, kom den till slägten Reuterhielm, och Nils Reuterhielm utbytte Bestorp till frälse. Fru C. Gyllencornett egde godset vid år 1730 och C. G. Reuterhielm på 1740-talet. Kammarherren Reuterhielm sålde det omkring 1780 till riksrådinnan Ebba Christina Ruuth, som förenade det med Källunda säteri i Kärda socken af Östbo härad. Från henne, som gjorde Källunda och Bestorp med flera tillhörande hemman till fideikommiss, öfvergick gården till hennes son, hans exc. grefve Erik Ruuth, som 1810 öfverflyttade fideikommiss-naturen till Gundralöf i Skåne och sålde Källunda med Bestorp till lagmannen Carl Danckwardt, hvilken innehade Bestorp 1852. — Sedan byggnaderna vid Bestorp blifvit flyttade, som förut är nämndt, uppsattes de åter vid Åminne då anlagda jernverk i Kärda socken af Östbo härad.

Betal-sjön. Sjö uti Ångermanland, med aflopp i Ångerman-elfvens nordliga källgren kort före dennas förening med Wengel-elfven.

Beted. Gästgifvaregård i Jernskogs socken af Nordmarks härad och Carlstads län, strax norr om Jernskogs kyrka; skjutsar till:

Flogned, n. o.	$1\frac{1}{2}$	mil.
Månserud, söder	$1\frac{1}{8}$	»
Påterud, n. v.	1	»

Bettna, en socken i Oppunda härad af Nyköpings län, har en areal af 17,288 tunnland, af hvilka 3,320 äro sjöar och kärr. Den utgör egentligen en landtunga mellan de stora gräns-sjöarna Långhalsen i öster, med Ålspångasundet i norr, Yngarn, Maskaren med Åkeforss ström i söder och sydvest. Socknen genomstrykes i midten af föga sammanhängande berg- och skogsmarker,

sluttande åt ömse sidor medelst mer omvexlande och kuperade, småkulliga trakter, med kärr och små vattendrag. Ett af dessa går från Dalby-sjön till Farnbyviken i Wrena; ett annat långt i vester, från Telgaren i Lerbo, utfaller i Yngarn. Mest omvexlande, åtminstone stycktals af ovanlig naturskönhet, äro stränderna af sistnämnda sjö, äfvensom Åkerön i densamma, med bergbackar, slätter, ängar, löf- och barrskog. Rådande jordmånen är lera, af mer eller mindre god art; näringar äro åker-, ängs- och något skogsbruk, fiske m. m. Socknen innehåller 56 1/4 förmedlade mantal, hvaraf 21 3/8 skatte, 3 1/8 krono och 31 3/4 frälse. Folknummern var år 1810 1,316, 1840 1,555 och 1856 1,675 personer. Bettna socken har både fast och ambulatorisk folkskola, med 2 examinerade lärare, och 2 ambulatoriska läserotar. År 1856 besöktes den förra skolan af 48 gossar och 38 flickor, den sednare af 29 gossar och 18 flickor; dessutom undervisades i hemmet 19 gossar och 33 flickor; tillsammans 96 gossar och 89 flickor. Således inalles 175 skolbarn. — Bettna utgör för sig ett konsistoriell pastorat af 2:dra klassen i Oppunda Östra kontrakt af Strengnäs stift. Kyrkan, belägen 3 1/2 mil från Nyköping och 8 mil från Strengnäs, är byggd på 1400-talet, men utvidgad år 1774. Hon har flera adliga epitafier; i Åkerö gårds graf står riksrådet grefve C. G. Tessins likkista; men ingen minnesvård utmärker för efterverlden denna namnkunniga statsmans hvilorum. År 1666 slog åskan ned i choret och krossade några grafstenar; skadan blef sedan reparerad af Åkerö egare. — Af fornlemningar har socknen stor rikedom: grafhögar i nejden af kyrkan och emot Brosund, borgruiner på Wiseberget nära samma sund, runstenar i södra bygden, en bautasten vid Åkerö, m. m. Förnämsta godset är Åkerö. Adress: Nyköping.

Betsberg, se *Bispberg.*

Bexheda, en socken i Östra Härad af Jönköpings län, har en areal af 8,054 tunnl., hvaraf 680 äro sjöar och kärr. En å, här kallad Bexheda å, i Hvetlanda och Alsheda Gy-ån, sedan Emm-ån, går igenom socknen. Sjöar äro: Björne, Bodesjö och Grumlan. Marken är mer bergaktig än jemn. Jordmånen består till större delen af alfjord, ibland starkt sandblandad. Skogen är tillräcklig. Hufvudnäringen är jordbruk, äfven körslor af brukseffekter och malm. Socknen innehåller 25 mantal, deraf 20 1/4 skatte, 2 1/4 krono och 2 1/2 frälse; tillsammans med annexet Näsby 51 3/4 mantal. Folkmängden var 1810 550, 1840 750 och 1856 769 invån. Socknen har ambulatorisk skola med 1 examinerad lärare, gemensam med Näsby annex; 1856 besöktes skolan af 35 gossar och 41 flickor eller inalles 76 skolbarn. — Bexheda utgör, tillika med annexet Näsby, ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen inom Östra Härads kontrakt af Wexiö stift. Kyrkan, som ligger 7 1/2 mil från Wexiö och 8 1/2 mil från Jönköping, är gammal och byggd af sten. Hennes skrud stals 1695, då hon fick kollekt i stiftet för att kunna köpa en ny. — Socknen, som kallas Bechsid i en handling af år 1300, har sitt namn af Bexheda-ån. Adress: Hvetlanda.

Biby, ett säteri i Gillberga socken och Wester-Rekarnes härad af Nyköpings län, beläget icke långt från Hyndevads ström, är ett gammalt herresäte. Riksrådet Laurens Ulfsson (Blå) bortbytte 1418 Biby till Bo Dyre. Har sednare tillhört slägten Stjernsköld från slutet af 1500-talet till 1676, då riksrådet och amiralen friherre Claës Stjernsköld här afled och var den sista af sin slägt, som egde Biby. Gården kom sedan genom gifte till amiralen Gustaf Sparre, reducerades från honom, men återlemnades på lifstid. Sparre pantsatte sedan gården till Rikets St. Bank. Köptes af J. Lohe 1703, hvarefter hans enka innehade gården 1719; den ärfdes af dottern, enka efter landshöfdingen Leijel, och innehades af henne 1760—70. Kom derefter 1782 till slägten v. Celsing och egdes af majoren von Celsing och, efter honom, af hans enka på 1820-talet. Nuvarande egaren är brukspatronen Lars Gustaf von Celsing, gift med Gustava Ottilia Fleming. — God-

set består af 2 mant. frälse-säteri, med tegelbruk och kalkugn, och Hvarsta 2 mantal frälse-säteri samt underlydande $5^{5}/_{8}$ mantal, Lekare qvarn af 2 par stenar och såg samt $4^{3}/_{4}$ mant. i Husby och 5 i Öja.

Bie. Två mantal skatte med qvarn i Nyköpings län, Oppunda härad och Floda socken, är deladt under Eriksberg och Gimmersta. Här befinnes en kallvattenkur-anstalt, under de sednare åren kallad *Augustenbad* och försedd med allt, som vid sådana kuranstalter erfordras. Bie eller Augustenbad ligger $5^{3}/_{4}$ mil s. v. från Thorshälla och 4 mil fr. Kungsör.

***Bielkesta,** ett frälse-säteri i Giresta socken och Lagunda härad af Uppsala län, har vacker belägenhet vid Låstaviken af Mälaren, omkring 2 mil från Uppsala. Bielkesta har sedan långliga tider tillbaka varit herresäte; men egarne äro icke kända förr än i slutet af 1500-talet, då riksrådet friherre Claës Nilsson Bjelke egde gården. Det är dock troligt, att hans förfäder innehaft densamma. Nyssnämnde Claës Bjelke var gift med Elsa Bjelke, dotter af riksrådet Johan Bjelke och Margareta Posse. Det är mer än troligt, att hon medfört egendomen i sitt gifte, ty mannen har aldrig skrifvit sig till Bielkesta, men väl till en annan mindre egendom i trakten. Elsas fader är redan nämnd; hans fader var riksrådet Axel Bjelke, död 1547, dennes fader riksrådet Erik Bjelke, som lefde år 1509, och hans fader riksrådet Thure Bjelke, kallad *Bondeslagtare,* som skref sig till Kråkerum och dog 1488. Det är sannolikt, att dessa son efter fader egt Bielkesta. Claës Bjelke innehade egendomen till sin död 1623, då den ärfdes af hans och hans husfrus, Elsa Bjelkes, dotter, Catharina Bjelke, som egde godset till sin död 1695, hvarefter det kom till presidenten grefve Carl Eriksson Gyllenstjerna, som innehade det till sin död 1723, då det bibehölls af hans enka, Anna Maria Soop, som afled 1735 och lemnade egendomen till sin dotter i första giftet, Eleonora Margareta Wachtmeister, efter hvars död 1748 hennes son, öfverhofjägmästaren grefve Carl Reinhold von Fersen, hade godset till 1756, då han sålde det till biskopen Olof Kjörning. Efter dennes frånfälle 1778 kom gården till hans son, expeditions-sekreteraren von Kjörning, som behöll den till sin död 1832, då den i arf tillföll en hans aflägsna slägting, enkan Ingrid Märtha Grafström i Norrland. Hon bortskänkte gården 1833 till sina barn, hvilka samma år försålde den till andre landtmätaren Stagnell, från hvilken egendomen år 1849 köptes för 50,000 rdr bko af häradshöfdingen Carl von Heyne, som nu innehar den.

Egendomen består af Bielkesta 1 mantal frälse-säteri, jemte underlydande $6^{1}/_{2}$ mantal frälse. Grefvinnan Catharina Bjelke tros hafva uppbyggt mangården, hvilken hon flyttat till dess nuvarande vackra läge vid sjöstranden. — Några runstenar, grifthögar eller andra minnesmärken från äldre tider finnas icke på gårdens egor. — Från expeditions-sekreteraren Kjörnings tid berättas följande anekdot. Presten i Giresta fick ej börja gudstjensten, förrän exp.-sekreter. kommit till kyrkan; men en gång fick församlingen till prest en bondeson från socknen, hvilken den myndiga egendomsherren trodde sig hafva på sina fem fingrar. Men vid sin ankomst till kyrkan, lät presten klockaren börja; när Kjörning hörde detta, svor han på att afsätta presten för embetsfel; men detta blef icke af.

Sedan ofvanstående redan var tryckt har uppgift ingått att godset blifvit tillökt, och utgöres nu de underl. af $9^{1}/_{2}$ mtl. — Säteriets egovidd är 3,573 qvadr.-ref, deraf 1,612 åker, 772 äng, 190 skog. Hela egendomens tax.värde 140,000 rdr.

Billeberga, en socken i Malmöhus län och Rönnebergs härad, $1^{1}/_{4}$ mil öster från Landskrona, har en areal af 3,957 tunnland, hvaraf 4 äro sjöar och kärr. Socknen består af $17^{7}/_{8}$ mantal, alla försedda med god åker och äng; rådande jordmånen är styf lera. Billeberga hade 1805 650, 1840 1,100 och 1856 1,250 invånare. Socknen har fast folkskola med 2 examinerade lärare; skolan besöktes 1856 af 110 gossar

och 90 flickor, 2 gossar åtnjöto enskild undervisning, medan 28 gossar och 40 flickor undervisades i hemmet; skolbarnen utgjorde sålunda ett antal af 140 gossar och 130 flickor. Söndagsskolan besöktes af 55 barn. — Billeberga utgör, tillika med Tirup, ett regalt pastorat af 2:dra klassen uti Rönnebergs kontrakt af Lunds stift, och utgjorde hela pastoratets befolkning 1,852 personer år 1856. Något större gods finnes icke i socknen. Adress: Landskrona.

Billeberget. Bergshöjd i Skåne och Dalby socken, icke långt från Romeleklint och i folktron sammanhängande med denna genom flerfaldiga sägner. En sådan är följande: uti Billeberget bodde en fru, — alla Skånes berg och enstaka höjder bebos af fruar, — kallad Billebjera-frun. Hon hade i sin tjenst fått en piga af Klinta-folket (d. v. s. från Romeleklint); men pigan hade ledsamt i Billeberget och begärde en dag att få göra besök hos sina slägtingar i Klinten. Hon fick den begärda tillåtelsen, och hennes fru gaf henne derjemte ett präktigt silfverbälte, som hon skulle taga på sig, när hon kom till Klinten, för att visa, huru grannt hennes fru hade styrt ut henne. När flickan kom till Klinten, visade hon bältet och omtalade, hvad hennes fru sagt. Men Klinta-frun bad henne icke taga på sig bältet, utan i stället spänna det omkring en stor ek, som stod på berget. Så snart detta skett, rycktes trädet genast upp med rötterna och flög under väldigt dån till Billeberget. — Frun i detta berg hade flera döttrar, hvilka stundom infunno sig på böndernas gillen och dansade med drängarne; de voro alltid fint klädda och dansade både vackrare och lättare än alla andra.

Billesholm. Kungsgård, 5 $1/2$ mantal, i den del af Norra Wrams socken, som ligger inom Malmöhus län och Luggude härad (socknen tillhör eljest Södra Åsbo härad i Christianstads län), fordom frälse-säteri, nu majors-boställe vid Skånska husarerna. Gården har tillhört Danska familjen Bille, men blef sedan som ett Bornholms-vederlagsgods utbytt till krono-säteri eller kungsgård. Både man- och ladugården, den förra bestående af 2 flygelbyggnader, äro omgifna med grafvar. Jordmånen är skarp, med godt höbol; under gården lyda flera torp och hemman. Någon skog och tillräckligt mulbete finnas. Gården har fordom varit belägen på samma ställe, der Ljungs- eller Lundsgården nu ligger, och der man finner qvarlefvor efter källrar.

Billinge, en socken i Malmöhus län och Onsjö härad, $4^1/_4$ mil o. n. o. från Landskrona, har en areal af 11,571 tunnland, hvaraf blott 6 äro sjöar och kärr. Åker, äng, skog och torfjord äro goda. Socknens hemmantal utgör $18^3/_8$ mantal; socknen hade 1805 1,190, 1840 1,182 och 1856 1,278 invånare. Socknen har fast folkskola med 1 examinerad lärare, som 1856 undervisade 53 gossar och 35 flickor; i hemmet undervisades 35 gossar och 44 flickor; 89 gossar och 93 flickor bivistade söndagsskolan. — Billinge utgör, tillika med Röstånga, ett regalt pastorat af 3:dje klassen i Onsjö kontrakt af Lunds stift, och beboddes hela pastoratet 1856 af 1,955 invånare. Adress: Lund och Trolleholm.

Billingen, eller **Billingsbergen,** den samfälda benämningen på flera mer eller mindre betydliga, fristående bergmassor, hvilka hvila på ett gemensamt underlag, som sträcker sig parallelt med Wettern och utefter en längd af ungefär 5 mil skiljer Tidans dal från det öfriga slättlandet. Nordliga delen, den egentliga *Billingen*, höjer sig med branta, på flera ställen lodräta afsatser till en vidsträckt, skogbevuxen *platå med 936 fots (853 fots His.) höjd öfver hafsytan, och är tvärtöfver klufven af en dalgång, i hvilken landsvägen öfver berget är anlagd. Billingens platå fortsättes i söder af *Tofvatorps* och *Brunhemsbergen* samt *Bornaberget*, i söder från detta af *Högstena-* eller *Plantaberget*, *Fåredalsberget* med *Hvarfs-* och *Gerumsbergen* samt *Gisseberget*. Vestra sluttningen af det för alla dessa berg gemensamma underlaget utbreder sig

till ett öppet slättland, den så kallade *Fahlbygden*, i hvars medelpunkt staden Fahlköping är belägen, omgifven i nordvest af *Mösseberg*, i sydost af *Ålleberg*, hvilka också tillhöra Billingens spridda bergmassor. Nära 1 mil i nordvest från Billingens norra sluttning, eller den s. k. *Billingsfoten*, ligger det jemförelsevis obetydliga *Lugnås*, hvilket höjer sig 160 fot öfver det omgifvande slättlandet och sannolikt sammanhänger med Billingen. Billingsbergen bestå, likasom de öfriga Westgötabergen, af öfvergångs (primära, paläozoiska) bergarter, tillhörande Siluriska formationen, hvilka gemensamt hvila på ett underlag af röd gneiss. Underst ligger sandsten och derefter alunskiffer, bägge af omkring 80 fots mägtighet. Det alunskiffern betäckande kalklagret håller deremot 207 fot i tjocklek. De på sandstenen liggande alunskiffer- och kalklagren äro fördelade i 3 särskilda berggrupper, på hvilka de öfversta lagren af lerskiffer och trapp (diabas) äro utbildade i flera spridda bergplatåer och kullar. Nordligaste kalkstens-flötsen utgöres af den egentliga Billingen, som öfverst uppbär en trappmassa, hvilken höjer sig omkring 240 fot öfver kalkstenslagret. Till denna flöts höra äfven de bägge mindre trappkullarne, Brunhemsberget och Bornaberget. På den nedersta eller östligaste kalkstensflötsen ligga 3 särskilda trappkullar: *Högstenaberget*, *Fårdalsberget* och *Gerumsberget*, hvartill ytterligare kommer *Gisseberget*. Den vestligaste, eller Fahlbygds-flötsen, uppbär Ålleberg och Mösseberg, af hvilket sistnämda öfversta planen är vid pass 924 (844 His.) fot öfver hafsytan. Lugnåsberget har endast sandstens- och alunskiffer-lagren, bägge tillhopa af lika mägtighet som de motsvarande lagren i Billingen, eller vid pass 160 fot.

Uti en stor remna i berget, kallad *Jättestigen*, skall, — berättar folksagan, — fordom hafva varit en ingång, som ledt djupt in i berget. En bonde skall en gång hafva vågat sig ditin och fann, längst inne på en häll, en sofvande man ligga. Huru han blifvit bergtagen, vet ingen; men hvar gång bönklockan röres i Yglunda kyrka, vänder han sig och suckar. Så skall han ligga till domedag. — På Billingen ligga Warnhems, Eggeby, Lerdala m. fl. kyrkor och socknar.

Billingsberg. Ett och ett tolftedels mantal kronoskatte i Wärmlands län, med underlydande $1/3$ mantal Törnebohl, $1/12$ dito Karsbohl samt S:ra Kläsbohls skattlagda qvarn och såg, som drifves med vatten, tillhör kapten A. Afzelius.

Billingsborg. Fordom ett fäste, anlagdt af Carl VIII Knutssons marsk, Thord Bonde, till värn mot Danskarne. Fästet anses hafva varit beläget på samma ställe som det nuvarande *Billingen*, en af de skansar, som försvara inloppet till Göteborg, och som anlades år 1700 tillika med Nya Varfvet derstädes. Detta fäste besköts år 1719 af Tordenskiold.

Billingsfors. Jernbruk i Steneby socken och Wedbo härad på Dal, anlades 1738 af ett bolag, bestående af öfversten friherre C. Ollonberg, majoren i Sachsisk tjenst Frombold Svinhufvud, prosten Joh. Hesselgren, enkefru A. M. Svinhufvud, född Ehrencrona, samt bruksförvaltaren Nils Kock, hvilka den 18 Maj d. å. fingo privilegium att i Billings-strömmen, mellan Lelången och Laxsjön, på Högens egor anlägga en hammare för 200 sk℔ smide. Denna smidesrätt utvidgades sedan till 1,000 sk℔ 1752, och redan 1744 hade interessenterna fått tillstånd att anlägga en kopparhammare, under hvilken man, i brist af koppar, skulle få smida jernplåtar, dock utan att dertill köpa tackjern. År 1806 erhölls rättighet att förvandla plåtsmidet till 300 sk℔ ämnesmide mot dubbel hammarskatt. År 1839 privilegierades ytterligare 2 stångjernshamrar; men 1841 flyttades en härd och en hammare till Katrineholm. För 1855 upptages bruket till 3 stångjerns- och ämneshärdar med 3 hamrar, 1,600 sk℔ smide och 16 sk℔ hammarskatt, tillika med 1 stålugn, 1 kniphammare och 1 masugn.

Nils Kock anlade 1739 på Storön på sin enskilda bekostnad en manbygg-

nad, det nuvarande Billingsholm. Han anlade derjemte färgeri, stampar, mjöl- och grynqvarnar, tegelbruk och pappersbruk samt hade uppfunnit ett nytt smidessätt, hvarigenom bättre stångjern skulle erhållas; men vid anställda profsmiden, af hvilka bergsrådet von Swab bivistade ett, blef detta smidessätt förkastadt, och Kock måste 1752 afstå all sin egendom, deribland halfva Billingsfors, som nu tillhörde honom, till sina borgenärer. Bland dessa befann sig äfven kronan, som betalat honom 40,000 daler i förskott för hans uppfinning, och för denna skuld blef all hans lösegendom seqvestrerad. Han kom sig likväl något genom afkastningen af det af honom anlagda Gustafsfors eller Hallefors bruk. Kock dog 1762. Hans konkursmassas hälft i Billingsfors köptes 1753 på auktion af brukspatronen Lennart Magnus Uggla, hvilken sedan också köpte andra hälften, som tillhörde afl. ryttmästaren J. M. Svinhufvuds sterbhusdelegare. Brukspatron Uggla inrättade gudstjenst för bruksfolket i en sal på Billingsholm, der först presterskapet i Steneby och Hesselskog turvis tjenstgjorde, men sedan en af honom antagen och aflönad brukspredikant 1761. Sjelf skötte Uggla klockaretjensten, men nedlade densamma, då den af honom uppförda brukskyrkan af trä invigdes den 27 November 1763. Uggla, som 4 gånger varit riksdagsman och var en flitig författare i finanser och ekonomi, var gift med Anna Märta Taube, halfsyster till ordensbiskopen Taube och syster till riksrådet grefve Edv. Didr. Taube, den bekanta fröken Hedvig Taubes far. Uggla dog 1794, men hade i lifstiden sålt östra hälften af Billingsfors till sin äldsta son, C. F. Uggla, och den vestra hälften till sin måg, brukspatronen Mattes Wærn från Moss jernverk i Norge. Nämda Wærns enka, Maria Uggla, köpte 1799 östra hälften af sin bror och blef ensam egarinna af Billingsfors. Hon sålde åter östra hälften 1805 till sin son Peter Wærn, som drunknade i Laxsjön 1813, och vestra hälften utarrenderade hon åt sin yngsta son, Carl Fredrik Wærn. Den 1 Januari 1813 köpte grefve Arvid Posse hela Billingsfors och sålde 1814 [1/4] deraf till ryttmästaren Silfversparre på Nydala, 1/4 till lagmannen Cl. Stedt. Härigenom kom Billingsfors till Upperuds bruksbolag, som ännu innehar detsamma. Detta bolag bestod 1851 af ryttmästaren C. Silfversparres enka, född Stedt, häradshöfdingen Wolrath Ulfsparre, grefvinnan U. Ramel, född Lewenhaupt, baron Henry de Reverony St. Cyr, disponent, baron Aug. Raab och häradshöfdingen C. G. Cervin. Sedan St. Cyr kommit på obestånd, utbjöds bruket till salu 1858. I den beskrifning, som medföljer annonseringen om denna försäljning, heter det, att »bruket är privilegieradt för 1,600 sk& smide, har en masugn med 2:ne stybbes-rostugnar, gjuteri med kupolugn, 4 Franche-Comté-härdar med 2:ne smält- och 4 räckhamrar, en knipphammare, 2 stålugnar, en mindre mechanisk verkstad med tillbehör, en skattlagd tullmjölqvarn om 3 par stenar samt en husbehofs-såg med en ram, och lyda under bruket $4^{139}/_{240}$ mantal jordegendom af säteri, frälse- och skatte-natur.»

Billingsfors masugn är för närvarande den enda på Dal och privilegierades den 29 November 1830 samt erhöll 21 års frihet. Malmen hemtas dels från grufvor på Dal, dels i Wärmland, dels från Taberg i Småland. Der tillverkas äfven gjutgods. Det af Nils Kock vid Billingsfors anlagda pappersbruket fortgick icke längre än från år 1747 till 1752. Billingsfors har derjemte den äldsta folkskolan på Dal, inrättad 1761.

Billingsfors bruksförsamling, annex till Steneby i Norra Dals kontrakt af Carlstads stift, erhöll, som vi ofvan berättat, sin kyrka 1763, hvilket år den invigdes den 27 Nov. Kyrkan, uppförd af trä utaf brukspatronen L. M. Uggla, ligger på en holme i Laxsjön. Predikanten, som tillika är skolmästare vid bruket, fick af Uggla penninglön och boställe; men den sistnämda förmånen har numer upphört, och undfå predikanterna i stället kost, husrum m. m. af brukets egare. Emedan bruket ligger till hälften i Steneby och till hälften i Hesselskogs pastorat, hafva kyrkoherdarne der hvar sitt år hufvudvården

öfver bruksförsamlingen, och denna erlägger till presterskapet i dessa pastorater den lön, den förra enligt lag och öfverenskommelse bör utgöra.

Billings kontrakt, af Skara stift, innefattar socknarna: Sköfde stad och socken, Ryd, Suntetorp, Sventorp, Forssby, Hagelberg, Kyrketorp och Wårfruhem; — Warnhem eller Skarke, Ifrum, Ögglunda, Eggby och Lundby; — Dala, Borgunda och Högstena; — Berg, Lerdala, Timmersdala och Böja; — Stenstorp, Kyrketorp och Brunnhem; — Sjögerstad och Rådene; — Åsaka; — Häggum. Enligt Kongl. Brefvet af d. 4 April 1856 kommer Sköfde pastorat att, sedan nuvarande komminister i landsförsamlingarna afgått, delas så, att Sköfde stad och socken, Ryd, Wårfruhem, Kyrketorp, Hagelberg och en mindre del af Forssby kommer att utgöra ett pastorat samt Sventorp, Suntetorp och det öfriga af Forssby ett annat.

Bilsbro. Jernbruk uti Nyköpings län, Oppunda härad och Vestra Wingåkers socken, anlagdt 1629 af Håkan Andersson och tillsammans med det af Joach. Danckwardt 1638 anlagda Spånga bruk privilegieradt för 450 sk℔ smide, men från 1746 för 500 sk℔, hade i sednare åren 4 härdar, 2 hamrar, 1000 sk℔ privilegieradt stångjernssmide af köpetackjern, 1 räck- och 2 spikhamrar för 300 sk℔ manufaktursmide och lastplats vid Hjelmaren, men nedlades år 1850. Enligt uppgift från f. d. Bergs-kollegium hade bruket 1856 åter 2 härdar och 500 sk℔ smide mot ½ proc. i hammarskatt. — Bilsbro hemman, 1¼ mantal skatte, hvartill höra ⅓ mantal skatte Läppe och 2 mant. Stafhälla, har samma egare som Lunda gård i ofvannämda härad och socken.

Biludden. Upplands nordligaste udde i Elfkarleby socken och Örbyhus härad af Uppsala län, skjuter (32′ 30″ vester om Stockholms observatorium) ut i n. n. o. till en längd af ¼ mil och med högst obetydlig bredd samt bildar derigenom östra banken af Dal-elfvens mynning och, på andra sidan, en god hamn för smärre fartyg, kallad *Bilhamn.* Udden fortsättes genom ett grund af ¼ mils längd, hvars yttersta punkt, *Bådhäll,* ligger 0° 30′ 45″ vester från Stockholm, vid 60° 40′ n. br.

Binnaretorp. Gästgifvaregård i Kalmar län; skjutsar till:

Thorsås	1½ mil.
Tråxhult	¾ »

Binneberg, en socken i Westergötland, Skaraborgs län och Wadsbo härad, 2¼ mil söder från Mariestad, 1½ mil n. n. o. från Sköfde, i närheten af Billingen, efter hvilket berg socknen förmenas hafva sitt namn, uppkommet genom en sammandragning af Billingeberg. Genom socknen flyter Ösan. Jordmånen består mest af sandmylla i stenbunden och backig jord, till minsta delen af lermylla på jemn och stenfri sådan. Socknen saknar alldeles skog. Kyrkan, af gråsten, är mycket liten, men har torn. Socknens areal är 2,175 tunnland, hvaraf 25 äro kärr och sjöar. Invånarnes antal var 147 år 1850. Om skolväsendet saknas uppgift. — Binneberg är annex till Odensåkers pastorat i Södra Wadsbo kontrakt af Skara stift. — Uti Tunelds Geographi (upplagan af 1833) berättas, att, då allmogen år 1711 uppbådades från Westergötland att gå till Halland för att bistå Stenbock emot Danskarne, kommenderades 18 prester, deribland fem kyrkoherdar, att medfölja bönderna. Allmogen från Wadsbo härad samlades i Binneberg. Oaktadt landshöfdingens, baron Soops, häradshöfdingens och kronfogdens närvaro, visade sig bönderna uppstudsiga, söpo, sorlade och hotade. Presterna hjelpte landshöfdingen och häradshöfdingen på flykten; men kronfogden, som var hatad af bönderna, hvilka beskyllde honom för att hafva tagit mutor för det de skulle slippa gå i fält, men ändock skrifvit ut dem, blef illa handterad i flera timmars tid och slutligen ihjälslagen med en sten. Året derpå skedde ransakning. Af de upproriska, till större delen från Hofva och Undenäs socknar, dömdes 1 att halshuggas och steglas, 30 till 40 par spö och många till fängelse på lifstid. Adress: Mariestad.

Binneberg. Gästgifvaregård i Binnebergs socken och Wadsbo härad af Skaraborgs län; skjutsar till:

Enebacka	$2\frac{1}{4}$	mil.
Greby	1	»
Kjeckestad	2	»
Klostret	$2\frac{1}{8}$	»
Pålstorp	$2\frac{1}{4}$	»
Skjerf	$2\frac{1}{8}$	»
Sköfde	$1\frac{1}{2}$	»
Timmerdala	1	»
Walla	2	»
Werås	$2\frac{1}{2}$	»

Birom. Fordom kyrka i Forshems socken af Kinne härad och Skaraborgs län, belägen imellan Forshems kyrka och annexkyrkan Wedum. Qvarlefvor derefter syntes ännu 1812 vid hemmanet Ödekyrke; men någon vidare upplysning hade icke kunnat erhållas, emedan de äldre handlingarne och kyrkoböckerna förlorades vid prestgårdens brand 1679. En sägen berättar, att två systrar, som varit oense, byggt hvar sin kyrka, Fullösa och Birom, som äfven skrifves Birhem eller Bolum.

Bisgården *(Biskopsgården)*, ett frälsesäteri om 1 mantal i Husaby socken och Kinnefjerdings härad af Mariestads län, tillhörde 1813 hans exc. grefve N. Posse, nu grefvinnan Louise Posse till Hellekis. Här synes en ansenlig stenmur, en lemning af det stenhus, som biskop Brynolf Gerlacksson lät år 1477 uppbygga i Husby, sedan denna Olof Skötkonungs döpelse-ort kommit till Skara biskopsstol.

Biskopskulla, en socken i Lagunda härad af Uppsala län, har en areal af 4,374 tunnland, hvaraf 70 äro sjöar och kärr. Örsunds-ån, det enda betydliga vattendraget inom socknen, har sitt ursprung i Vester-Löfsta och Hvittinge socknar och flyter in i Alsta-sjön samt utgör sedan socknens norra gräns emot Nysätra; vid östra gränsen går ett litet vattendrag till Fröslunda eller Fröjeslunda socken. Landet är mestadels en vacker slätt, ej alldeles men dock till en stor del skoglös, i norr något sank, för öfrigt omvexlande med bergkullar, mest i rigtning från sydvest till nordost. Rådande jordmånen är lera. Socknen utgör 55 oförmedlade och $44\frac{5}{8}$ förmedlade mantal, af hvilka $22\frac{3}{4}$ skatte, 12 krono och $9\frac{7}{8}$ frälse. Folkmängden var 1810 653, 1840 629 och 1856 643 personer. Socknen har fast folkskola, som 1856 besöktes af 22 gossar och 24 flickor, hvarjemte 1 gosse undervisades i allmänt läroverk, 30 gossar och 32 flickor i hemmet. Vid folkskolan fanns 1 examinerad lärare. — Biskopskulla, modersocken, och Fröslunda, annex, utgöra nu tillsammans ett regalt pastorat af 1:sta klassen, tillhörande Lagunda kontrakt af Uppsala stift. De voro år 1314 särskilda pastorater och hörde båda till provincia Laghund; men från 1690 eller egentligen från 1693 blef Fröslunda annex till Biskopskulla. Kyrkan, belägen $1\frac{1}{4}$ mil från Enköping och 3 mil från Uppsala, är gammal, byggd af sten, reparerad 1741, då tornet först uppfördes och klockorna, som förut hängde i en stapel, ditflyttades; äfven sakristian sattes i bättre skick, hvilket allt en tafla öfver sakristidörren skriftligen intygar. Kyrkan har sedan år 1827 blifvit å nyo reparerad till det inre, försedd med orgelverk samt hel och hållen om-målad. Hon är inom väggarna 45 alnar lång, 12 bred och 10 hög, utom hvalfvet, samt försedd med ett 45 alnar högt spetsigt torn. Flera sköldemärken finnas i kyrkan, hvilka tyckas tillkännagifva, att följande äro här begrafna: häradshöfdingen Johan Ehrenhjelm, död 1755 på Hormesta; vapnet är uppsatt af hans enka, Anna Charlotta Appelbom; assessoren i Kammar-revisionen Lars Henr. Landsberg till Hormesta, död 1612; Johan Landsberg till Hormesta, död 1619, samt öfversten Erik Keelsson Silfversparre till Hamra och Sälna, död 1671. För öfrigt hafva följande i kyrkan sina grafstenar: Erik Pehrsson till Hamra, död 1601, Erik Jöransson till Hamra, död 1605, samt kyrkoherdarne här i pastoratet: Jonas Laurentius, son af Laurens Jenisson till Hambra, död 1490; Martinus, död på 1550-talet; Ericus Humble, död 1622, och dessutom minst 4 andra kyrkoherdar på 1600-talet. I kyrkan förvaras en gammal silfverkalk,

som under katolska tiden blifvit ditskänkt af någon adlig person. Den är prydd med sex särskilda teckningar, icke illa gjorda. Den första föreställer Christus på korset, hvaröfver står: *J. N. R. S.;* den andra: St. Petri bild, hvarunder läses: *S. Petri Apo;* den tredje: ett okändt helgon, med en staf i handen och omgifvet af stjernor; den fjerde innehåller följande inskrift, likasom på ett band: *Jhesus nasareus rex judeorum help;* den femte: St. Jöran på draken, och den sjette: ett adligt sköldemärke, med en bjelke tvärtöfver och en på snedden, två horn på hjelmen, eller samma vapen, som ofvannämnde Laurens Jenisson till Hambra förde år 1444.

Socknens namn härleder sig utan tvifvel af en här liggande gård, kallad *Collem (Kullen),* som redan på 1100-talet tillhörde erkebiskopsstolen i Uppsala, och hvarå påfven Lucius III gaf sitt skyddsbref den 5 Nov. 1185. Derefter anslog erkebiskop Jakob Erlandsson år 1280 *sin gård* (curiam suam) *Kollar,* med allt tillbehör, till underhåll för sex chorgossar vid Uppsala domkyrka, läggande dertill *socknen Kollar,* och frikände han densamma från all biskoplig domsrätt samt öfverlemnade till domkapitlet full rätt att i nämnde församling ombesörja allt efter eget godtfinnande. I den gamla Biskops-krönikan förekommer äfven, att nämnde erkebiskop stiftat af *gården Biskopskulla,* tillika med *socknen Kulla,* ett prebende i Uppsala domkyrka, i hvilken han anställt sex gossar för chortjensten *(Hic de mansione Biscupscullum, cum ecclesia Cullum – – – ordinavit præbendam in ecclesia Upsaliense, in qua instituit sex parvulos pro servitio chori).* Häraf finner man, att gården då kallades Biskopskulla, men socknen endast Kulla. Sedermera fick äfven socknen namnet Biskopskulla till skilnad från den närliggande Kulla socken, äfven belägen i Lagunda härad, som för samma orsak benämdes *Bondekulla;* i ett bref af år 1326 förekommer först benämningen Biscupscullum. Någon gård Kulla finnes icke nu i socknen, om ej nuvarande prestgården fordom haft detta namn. — Inga märkliga fornlemningar inom socknen uppgifvas. Fyra härvarande gårdar nämnas i handlingar från 1200-talet och en redan år 1185. — Landsberga är den enda betydligare egendom härstädes, hvarjemte kan nämnas Hormesta såsom ett gammalt herregods. Adress: Enköping.

Biskops-stenarna. Så kallas gränsmärket mellan Uppland, Södermanland och Westmanland eller, rättare, mellan Uppsala, Strengnäs och Westerås stift; ty, om icke så varit, hade de ej blifvit kallade *Biskops*-stenar. Sägnen är, att biskoparne i Strengnäs och Westerås samt kanikerna i Uppsala här haft ett sammanträde, för att öfverlägga om konung Carl VIII:s störtande, och kanske hafva stenarne då blifvit resta till minne af detta upproriska prestmöte, eller ock på det hvar och en af de sammanträdande skulle få afgöra saken inom sitt stift, för att undvika all rangtvist, likasom Sveriges och Danmarks konungar fordom gjorde vid möten på Brömsebro. Dessa stenar stå på en liten holme mellan Mersön i Uppland, Aspön i Södermanland och Engsön i Westmanland.

Biskopsudden, eller *Bergsjölund.* Sannolikt det först bebyggda stället på Waldemars-ön eller nuvarande Kongl. Djurgården, af Carl X tillämnadt till plats för ett lustslott. Stället innehades i Gustaf III:s tid af frih. Sprengtporten, sednare af Fries, som här anlagt den s. k. Friesens Park. Det har sedan 1838 stått utan åbyggnad; men en sådan håller man nu på att der uppföra.

Bispmotala. Gammal gård i Motala socken, Aska härad af Linköpings län, har en härlig belägenhet vid Wetterns vik Vårviken, $^1/_8$ mil från kyrkan. Motala, som gården fordom hette, är urgammal, och sägnen berättar, att här i hedentiden bott en höfding. Under katolska tiden lades den under biskopsstolen i Linköping och fick namnet Bispmotala, bortbyttes till Wadstena kloster, men indrogs till kronan genom Westerås recess 1527. Sedan tyckes gården till en del hafva kommit i en-

skilda personers händer, okändt om genom köp, donation eller förläning. Så skref sig Johan Auckarfjell, död 1683, till Storgård och Bispmotala. Major Schildt och presidenten Erik Gammal Ehrencrona nämnas som arrendatorer af gården, hvilken 1760 innehades på arrende af kammarherren friherre Carl Gammal Ehrencrona och sedermera af hans enka, Helena Ehrenbjelke, och deras arfvingar. Från år 1800 var gården utarrenderad till kronobefallningsmannen Nils Rignér, som 1808 med Kongl. Maj:ts tillstånd transporterade den på kammarherren G. M. U. Fletwood. Årliga arrendet utgick då med 55 tunnor 16 kappar spannmål, och var arrendatorn skyldig att hålla ett schäferi af 50 Spanska får och en hingst till ortens tjenst. Gården såldes på 1830-talet för 26,666 $^{2}/_{3}$ rdr och egdes 1850 af A. F. von Homejer, 1853 af brukspatron Beselin. Gården består nu af 4 $^{7}/_{8}$ mantal skatte. På egorna finnas lemningar efter skansar, hvarom vidare vid socknens beskrifning. Hertig Johan af Östergötland lär här hafva haft en jagtpavillon.

Bispberg, eller **Betsberg.** Jerngrufva, belägen i Säters socken och fögderi af Falu län, $^{1}/_{4}$ mil o. n. o. från Säters stad och på nordvestra sidan i sluttningen af den i orten allmänt bekanta bergsträckningen *Bispbergs klackar.* När grufvan först upptäcktes, vet man icke; men af hennes vida dagöppning och ansenliga varphögar kan man sluta, att hon är uråldrig. Hvad man dock vet, är att hon finnes nämnd i konung Eriks af Pommern privilegier af år 1420, hvilka innehålla en bekräftelse af dem, som Bispberget med öfriga jernbergslager förut erhållit af drottning Margareta. Egare af grufvan har af ålder varit det i bergslagens sigill nämnda *Betzeberga-lag,* som bestått af Säters, Hedemora, Husby samt en del af Tuna och Garpenbergs socknar. Derjemte hafva biskoparne i Westerås under katolska tiden af dåvarande konungar varit förlänta med stora inkomster af denna grufva så väl som flera andra gamla och ansenliga grufvor. Biskoparne hade sin egen hytta $^{1}/_{4}$ mil öster om grufvan vid Bispbergs-hyttan, Westerås kaniker sin vid Königs-hyttan; men kronan uppsmälte sin afradsmalm vid den s. k. Sätra gård, der hon hade sitt hyttebruk inrättadt.

Sedan kon. Gustaf I vid reformationen, enligt Ständernas beslut och Westerås recess år 1527, indragit de andligas ansenliga gods och räntor till kronan, hade konungarne sjelfva, jemte bergslagen, till en tid låtit bryta grufvan och sörjt för hennes renhållande, men derpå emot tionde-afgift upplåtit henne till bergslagen, hvilken genom indelta rotar förestått gruf-brytningen. Denna skedde då för tiden så oförståndigt, att ansenliga och täta ras igenstörtade malmbottnarna tid efter annan och till slut alldeles hindrade tillträdet. Utom den ringa malm, som kunde vinnas af väggarna i dagöppningen och de få ännu qvarlemnade spjelkarne af pelare och bergfästen, hade grufvan således i 20 år stått öde, då efter bergmästaren Scheffers och bergstingsrättens i Säter offentliga uppbud hon år 1697 öfvertogs af landshöfdingen friherre Nils Gripenhjelm för Nisshyttan till $^{1}/_{3}$:del, och af brukspatronen Johan Angerstein för Wikmanshyttan till $^{2}/_{3}$:delar. För att åtkomma malmen på djupet, anlades derefter ett schackt, benämndt kon. Carl XII:s schackt, på sydöstra sidan och utom stora dagöppningen. Detta schackt blef neddrifvet till ett djup af 34 famnar i gråberg, då det år 1737, till följd af malmstreckens fallande åt sydost, träffade den väntade malmtillgången; schackt-sänkandet fortsattes derefter i malm; ort indrefs under den af ras betäckta botten, och malmfältet, i sträckning från s. v. till n. o., öppnades, och har brytningen alltsedan fortgått. Malmen är för sin halt och goda art i alla tider räknad ibland de bästa af rikets jernmalmer. Malmfångsten blef efter hand ökad, och grufvan har i senare tider årligen gifvit ungefär 42,600 sk℔ malm (1856: 54,481 sk℔). — Uppfordringen, som i gamla tider skedde med begagnande af hästvindar, går nu med vatten alltsedan år 1609, då uti den s. k. Ljuster-ån och Säters vattendrag en vattenkonst byggdes med en stånggång af 937 famnars

längd. — År 1752 inrättades ett hakspel för sten-uppfordringen, och har alltsedan konsten efter ombyggnad och förbättringar tjenstgjort så väl till uppfordrande af vatten som af all i grufvan bruten sten.

Huru länge egarne af Nisshytte- och Wikmans-hyttebruken bibehöllo sina grufvedelar odelade, kan nu icke med visshet uppgifvas; men af grufvans förvarade böcker synes, att de för lång tid tillbaka till andra bruksegare afyttrat något af sina delar, och tid efter annan hafva ännu flera förvärfvat sig lotter i grufvan, så att hon nu eges af ett större antal bruksegare, hvilka sjelfva använda malmen vid sina bruk i Stora Kopparbergs län och i Gestrikland.

Grufve-bolaget utgöres nu af följande:

Egare	af Nisshytte bruk . . .	för	$^{45}/_{216}$:delar.
»	af Norns bruk	»	$^{27}/_{216}$
»	af Wikmanshytte bruk .	»	$^{37}/_{216}$
»	af Garpenbergs bruk . .	»	$^{24}/_{216}$
»	af Horndahls bruk . .	»	$^{24}/_{216}$
»	af Högbo bruk	»	$^{18}/_{216}$
»	af Stjernsunds bruk . .	»	$^{11}/_{216}$
»	af Mackmyra bruk . .	»	$^{12}/_{216}$
»	af Oslättforss bruk . .	»	$^{4}/_{216}$
»	af Hoforss bruk . . .	»	$^{18}/_{216}$
»	af Gammelstilla bruk .	»	$^{6}/_{216}$
		Tillsammans	$^{216}/_{216}$:delar.

Bitterna, en socken i Laske härad af Mariestads län, har en areal af 13,469 tunnland, af hvilka 550 äro sjöar och kärr. Marken omvexlar med berg, åsar och kullar och derimellan slätter och dälder, större och mindre; mossar och kärr förekomma äfven på många ställen. Några af mossarna äro dugliga till bränntorf. På skog är brist. Rådande jordmånen är lera, ofta blandad med sand; äfven finnes här och der lermylla. Hufvudnäringen är åkerbruk. Socknen innehåller $31^{3}/_{8}$ mant.; hela pastoratet består af $60^{29}/_{32}$ förmedlade mantal. Folknummern i socknen var 1810 483, 1840 2,100 och 1856 2,426 personer. Socknen har både fast och ambulatorisk skola med 1 examinerad lärare. År 1856 besöktes den förra skolan af 100 gossar och 60 flickor och den sednare af 190 gossar och 106 flickor. Dessutom undervisades 3 gossar i allmänt läroverk, 1 gosse och 1 flicka i enskild läro-anstalt samt 2 gossar och 5 flickor hemma; summa 296 gossar och 172 flickor eller inalles 468 skolbarn. — Bitterna, modersocken, jemte annexerna Wedum i ofvannämde härad och Eling i Barne härad, utgöra tillsammans ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen, tillhörande Wilska kontrakt af Skara stift. Socknen har fordom bestått af två delar, Öster- och Vester-Bitterna, med hvar sin kyrka; men sedan Öster-Bitterna kyrka genom vådeld blifvit lagd i aska, delades denna socken midt i tu mellan Vester-Bitterna och Wedum, ehuru den bordt hel och hållen förenas med Vester-Bitterna, enligt Kongl. brefvet den 6 Febr. 1787. Kyrkan, belägen omkring 4 mil från Skara, Lidköping och Alingsås, är ombyggd eller utvidgad 1807 samt ljus, rymlig och vacker. — Socknen har åtskilliga minnesmärken. Vester om Tolanda by finnas lemningar efter en byggning, bestående af stenhögar samt många släta stenar, hvilket rum af allmogen ännu kallas *Wirkels-* eller *Torlandaborg*. Här skall fordom varit ett slagfält, der de stupade kämparne blifvit begrafna. Annan sägen förmäler, att här varit en handelsplats. Det enda säteriet i socknen är Ölstorp.

Bjellerup, en socken i Malmöhus län och Torna härad, har en areal af 2,222 tunnland, deraf endast 4 äro sjöar och kärr. Socknen har god, ehuru sidländ åker, men ringa hötillgång. Folkmängden var år 1805 417, 1840 475 och 1856 447 individer. I den fasta folkskolan, med 1 examin. lärare, undervisades 1856 27 gossar och 23 flickor, i hemmet 3 gossar och 2 flickor, inalles 30 gossar och 25 flickor. — Bjellerup utgör tillika med Stora Råby ett præbende-pastorat af 3:dje klassen i Torna kontrakt af Lunds stift och hade tillika med modersocknen 917 invånare år 1856. Socknens förnämsta egendom är *Stora Bjellerup*, ett mant. frälse-säteri med underlydande. Adr.: Lund.

Bjereshög, eller **Bjäresjö,** en socken i Skåne, Malmöhus län och Bara hä-

rad, har en areal af 903 tunnland och backig, men god åkerjord samt tillräcklig höfångst och torfjord. Skog saknas alldeles. Socknen hade 150 invånare år 1805; 1856 var invånarnes antal 114; i den fasta skolan, som hade 1 examinerad lärare, undervisades 12 gossar och 9 flickor. — Bjereshög utgör, tillika med Oxie och Malmö hospitalsförsamling, ett regalt pastorat af 3:dje klassen uti Bara kontrakt af Lunds stift, och hvilket 1856 hade tillsammans 790 invånare. Adress: Malmö.

Bjeresjö, en socken i Malmöhus län och Herrestads härad, ½ mil nordvest från Ystad, vid hafvet, har en areal af 3,865 tunnland, hvaraf 10 äro sjöar och kärr. Åkerjorden är öfver hufvud mager, hötillgången ringa och torfjorden obetydlig. Invånarnes antal uppgick år 1805 till 672, 1840 till 925 och 1856 till 1,045. Församlingen hade sistnämda år både fast och ambulatorisk folkskola; i den förra undervisades 50 gossar och 48 flickor, i den ambulatoriska 32 gossar och 37 flickor, inalles 82 gossar och 85 flickor. Läraren i den fasta skolan var examinerad, den ambulatoriska skolans bägge lärare deremot oexaminerade. — Socknen är annex till St. Petri församling uti Ystad och utgör tillika med denna ett regalt pastorat af 2:dra klassen, som 1856 hade 2,221 invånare. Vigtigaste gården i socknen är Bjeresjöholm. Adress: Ystad.

Bjeresjöholm. Gammalt gods i Skåne af Malmöhus län, Herrestads härad och Bjeresjö socken, ⅜ mil nordvest om Ystad. Dess massiva hufvudbyggnad med kringsluten borggård, 3 våningar hög på en sida och tvänne på de tre öfriga sidorna, uppfördes 1576 af en Dansk adelsman Björkaas, gift med en fröken Christenz, hvilkas namn och vapen ses på en öfver inkörsporten insatt sten. Hvilken som sedan innehaft Bjeresjöholms gods, lärer man icke med bestämdhet kunna uppgifva. Sjöborg uppgifver, att efter freden i Köpenhamn godset blifvit, som Bornholms vederlag, af Danska egaren Ove Thott öfverlemnadt till Katharina De la Gardie, och ansågs det då vara värdt 16,800 rdr samt gaf uti inkomst 560. Enligt andra uppgifter har Bjeresjöholm tillhört Ebba Brahe, efter hvilken det tillföll grefve Magnus Gabriel De la Gardie. För dennes enskilda skuld till kronan blef godset reduceradt; men hans syster, Christina De la Gardie, återfordrade flera sina deri inbegripna mödernegods och tvistade derom länge. År 1702 förpantades godset till öfverstelöjtnanten baron Magnus Fleming; men från honom inlöstes det på grund af bördsrätt af Christina De la Gardies dotter, grefvinnan Hedvig Eleon. Stenbock, hvilken 1788 försålde godset till krigsrådet Per Palmcreutz, efter hvars död det tillföll hans son, kammarherren Per Palmcreutz, hvars dotter sedermera ärfde godset. Hon var gift med öfverstelöjtnanten von Essen och hade med honom en dotter, Charlotta, som sedan tillträdde godset och gifte sig med majoren Joachim Cock. Denne lät år 1790 borttaga de efter den fordna befästningen qvarbefintliga vindbryggorna, tillika med det då ännu qvarstående tornet. Egendomen indelades i farmer, försågs med qvarn och garfveri m. m. samt förbättrades ansenligen. År 1840 innehades Bjeresjöholms frälse-säteri af assessor Colliander, apothekare i Lund.

Bjeresjöholms säteri består af 4 mantal, har flera trädgårdar och en vacker bokskog af 84 tunnlands vidd, som på norra sidan omgifver gården. Mangården är med en djup graf skiljd från ladugården, som är uppförd dels af sten, dels af korsvirke, till större delen samtidigt med slottet. Under sednare åren har på egorna blifvit anlagd en ladugård, kallad *Killesjö*, der garfveriet befanns, under det Cock innehade godset.

Bjerge, Stora. Gästgifvaregård i Wallstena socken, Båhls ting af Norra fögderiet eller »Befallningen» och Wisby län på Gotland, belägen omkring ¼ mil nordvest om sockenkyrkan; skjutsar till:

Gandarfve, s. o.	. . . . .	1¼	mil.
Guthe, n. n. o.	. . . . . .	⅜	»
Magnuse, s. o.	. . . . . .	1	»
Röstäde, s. v.	. . . . . .	1⅛	»
Tibbles, ö.	. . . .	1	»

Bjerka *(Bjärka)*, en socken i Skånings härad af Mariestads län, har en areal af 5,369 tunnl., af hvilka 1,660 äro sjöar och kärr. Flia-ån flyter genom socknen. Marken är bergaktig, derimellan dälder och mossar, allt med stenbunden jord. Jordmånen är sandmylla i en del af socknen och sand för öfrigt. Skog finnes knappt till husbehof. Hufvudnäringen är åkerbruk. — Bjerklunda socken, d. v. s. Bjerka och Härlunda tillsammans, hade 1856 inalles 1,212 invånare och fast folkskola med 1 examinerad lärare; i skolan undervisades 42 gossar och 28 flickor, 8 gossar besökte allmänt läroverk, 1 gosse och 2 flickor hade enskild undervisning och 39 gossar samt 63 flickor undervisades i hemmet, så att de undervisning mottagande barnens antal uppgick till 90 gossar och 93 flickor. — *Bjerka* och *Härlunda* socknar anses, sedan deras kyrkor sammanbyggdes 1781, blott som en socken, kallad *Bjerklunda;* men detta är i offentliga handlingar icke antaget. — Bjerka socken är annex till Skara regala stadsförsamling, tillhörande Skara stifts domprosteri. Den nya kyrkan, belägen $1\,^1/_4$ mil från Skara, är byggd af huggen sten och rätt vacker. Här är en minnesvård öfver öfverintendenten Pehr Tham till Dagsnäs, hvilken egendom är den betydligaste inom socknen.

Bjerke. Härad i Elfsborgs läns 1:sta fögderi, har en areal af 33,927 tunnland, hvaraf 2,255 äro sjöar och kärr, består af $82\,^7/_{16}$ mantal och hade (1856) 5,262 invånare. Häradet består af Mellby socken med dess annexer, Magra, Erska och Lagmansered.

Bjern. Gästgifvaregård i Karlanda socken af Nordmarks härad och Carlstads län, strax söder om sockenkyrkan; skjutsar till:

Månserud, nordligt . . .	1	mil.
Sehln, s. v.	$1\,^1/_8$	»
Södra Ström, s. s. o. . .	$1\,^1/_8$	»

Bjerrome. Säteri uti Halmstads län, Åhrstads härad och Wessige socken, består af 1 hemman med underliggande frälsehemmanet Friberg och $12\,^1/_8$ underlydande hemman. Bland fordna egare nämnas kapitenerna Pahl och Sneckenberg samt öfverstinnan Rayalin och kapiten Liljehök. Gården är bebygd med trähus, har god trädgård och odlingsbar utmark, som består af bördig lera.

Bjersgård, ett frälse-säteri i Gråmanstorps socken och Norra Åsbo härad af Christianstads län, har den täckaste belägenhet på en holme i en liten insjö. Den äldsta kända egaren är Otto Andersson Ulfeld, benämd herre till Bjersgård. Han måtte dock icke länge innehaft gården, innan han sålde den åt Mogens Gyllenstjerna, och har den sedan denna tid alltjemt varit i slägten Gyllenstjernas ego. Denna slägt, som härstammar från Danmark, inkom först till Sverige på 1400-talet med Erik Nilsson Gyllenstjerna till Ågård, från hvilken ofvannämde Mogens Gyllenstjerna till Stjernholm härstammade i femte led. Mogens var Danskt riksråd och hade tjent under fem konungar. Då konung Christian II rustade sig mot Sverige, kom Gyllenstjerna tillbaka till Danmark. I slaget vid Uppsala förde han Danska hufvudbanéret; han blef der sårad och fången, men räddades af Peder Skram, som äfven återtog fanan. Sedan företog han sig en resa till den Heliga Grafven, och, enligt sägnen, lärer han under denna resa hafva badat i Jordans flod på samma ställe, der Frälsaren lät döpa sig. Efter hemkomsten blef han riksråd och slutligen ståthållare i Köpenhamn. Troligen hafva Bjersgårds byggnader blifvit uppförda af honom. Han hade med sin fru, Anna Sparre, 23 barn, af hvilka sonen, Mogens Gyllenstjerna, fick, efter faderns död 1569, Bjersgård. Han var gift med Hella Ulfeld. Om henne berättas, att då hon en dag, i sällskap med sin man, gick förbi en grafhög, i hvilken hr Vogn sades vara begrafven, hon dervid funnit ett ofantligt stort armsmide af rent guld i tredubbla ringar, hvarå ändarne voro formade som ormhufvuden. Af smycket lät hon göra sig en stor guldkedja. Mogens Gyllenstjerna sålde gården till sin son, Laxmand Gyllenstjerna, landsdomare i Skå-

ne, som under en tid af 41 år skall bebott den och, dels genom köp, dels genom byte, förökat godset med 40 bondgårdar; men slutligen lärer han försålt godset åt sin dotter Lena. Utom andra åtgärder, som han vidtagit för egendomens förbättring, skall han hafva anlagt vattenledningar kring gården. Han förlänades år 1618 med Helena kyrkas län och 1619 med Frosta härad. Lena Gyllenstjerna förblef ogift. Hon sålde från Bjersgård $^3/_4$ af strögodset, hvaribland Bläsinge, hvilket nu bildar en egen gård. Under hennes tid hemsöktes Bjersgård af Snapphanarne, hvilka plundrade hus och källrar och tvingade fröken Lena sjelf att dansa för dem på gården. Hon dog 1679. Hennes bror, Ebbe Gyllenstjerna, afled före henne 1677, så att egendomen öfvergick till hans enka och barn; och enkan, Elin Parsberg, köpte sedan Bjersgård af sina barn. Af den äfven till Skåne sträckta reduktionen hade fru Elin sin dryga känning. Fröken Lena hade nämligen af Joachim Gersdorff tillbytt sig 16 à 18 bondhemman, hvilka denne fått i pant af Danska kronan för ett penningelån. Efter de gällande reduktionsgrunderna ansågos dessa som kronans egendom och indrogos. Fru Elin sålde Bjersgård 1692 för 14,932 daler silfvermynt till sin dotter, Margaretha Sofia, som blef gift med öfversten Nils Hästesko, en af kung Carl XII:s bussar, som uti slaget vid Helsingborg 1710 blef dödligt sårad och afled på sin egendom kort derefter. Deras enda son anförtroddes åt faderns vän och vapenbroder, öfverstelöjtnanten frih. Axel Eriksson Gyllenstjerna, för att hos honom uppfostras; men redan tidigt afled den unge arftagaren i koppor, då Danska grenen af slägten Gyllenstjerna utslocknade. Som fru Hästesko icke ville, att denna gamla Gyllenstjernska egendom skulle öfvergå till en annan slägt, så testamenterade hon den som fideikommiss åt ofvannämnde frih. Axel Eriksson Gyllenstjerna till Frösåker, som var af den Svenska grenen. Fideikommissbrefvet är dateradt den 19 April 1725 och har ett tillägg af den 3 November 1733. Hr Axel var en af kung Carls kämpar, öfvervar belägringen af Krakau, som kungen »tog med torra slängar», och i slagen vid Narva och Helsingborg blef han sårad; de uttagna kulorna förvaras ännu i slägten. Hans äldste son var den beryktade presidentssekreteraren friherre Johan Gyllenstjerna, som åt Ryska ministern i Stockholm under dåvarande parti-tider förrådde flera vigtiga kabinettshandlingar, blef derför dömd till Marstrands fästning, men rymde derifrån och fick till underhåll ett gods i Liefland af Ryska kejsarinnan Elisabeth. Vid faderns död 1751 tillträdde derför den yngre sonen, Nils Gyllenstjerna, fideikommisset. När, sedan mösspartiet fått väldet, jemte andra statsoffers, äfven den då aflidne Johan Gyllenstjernas namn återställdes till ära, kommo hans hustru och dotter till Sverige och uttogo sin arfslott. Nils Gyllenstjerna dog 1791, då fideikommisserna Bjersgård och Frösåker öfvergingo till äldsta sonen, sedermera landshöfdingen friherre Axel Erik Gyllenstjerna. Han har mycket förskönat Bjersgård genom anläggande af en stor och vacker park. Han dog ogift 1823, och derefter öfvergick Bjersgård till brorsonen, kammarherren friherre Nils Christoffer Gyllenstjerna, som nu innehar fideikommisset, jemte Krapperum. Friherre Gyllenstjerna har sedan egnat sig åt naturvetenskapliga forskningar; en af honom gjord samling fiskar har han skänkt till Lunds zoologiska museum. Han har tvänne gånger varit gift, först med friherrinnan Vivika Sture och sedan med grefvinnan Hedvig Maria De la Gardie, bägge döda.

Bjersgård är, mindre för sin åbyggnad, än för sin ålder och sin härliga belägenhet, ett märkligt ställe. Två, midt emot hvarandra vända, 300-åriga korsverksbyggnader, uppförda, som det säges, af Mogens Gyllenstjerna den Äldre i medlet af 1500-talet, af hvilka byggnader den norra har två våningar, den södra blott en, äro belägna på en holme i en den täckaste lilla insjö, som inskjuter sina små vikar in uti parken och skogen, hvilka på alla sidor omgifva den. Sex andra små sjöar, förenade sinsimellan genom kanaler, hvilka Laxmand Gyllenstjerna låtit gräfva, lem-

na sitt vatten åt denna lilla insjö. Holmen, på hvilken gården ligger, är genom en träbro förenad med fasta landet, hvarest, sydvest om karaktersbyggnaden, ladugården är belägen, hvilken består af fyra korsverksbyggnader. Parken, som i söder och öster omgifver insjön, är rik på trädslag, vidsträckt och vacker. Der ser man grifthögar, i hvilka hundra-åriga ekar slagit sina rötter. Vester om parken och med den förenad ligger en stor trädgård, utvidgad och mycket förskönad af frih. Axel Erik Gyllenstjerna.

Bjersgård taxerades 1697 till 54 tunnor rågs och korns och 6 tunnor hafres utsäde samt 450 lass hö. Vid 1715 års taxering upptogs godset till: säteri 70, insockne frälse 184 och utsockne frälse 112 tunnor, allt hardtkorn. År 1767 utgjorde Bjersgård: säteri $7\frac{1}{4}$, insockne frälse $17\frac{43}{48}$ och utsockne frälse $10\frac{3}{4}$ mantal samt 28 insockne frälse gatuhus och torp m. m. För närvarande (1853) utgör Bjersgård: säteri $7\frac{3}{4}$, insockne frälse $22\frac{99}{144}$ och utsockne frälse $5\frac{13}{24}$ förmedlade mantal. Derå finnas 42 större och mindre torp, en skattlagd qvarn med 2 par stenar, ett enbladigt vattensågverk och 2:ne fattighus. Dessa hemman och lägenheter äro belägna i Norra och Södra Åsbo härader. Tunnlandtalet kan icke med bestämdhet uppgifvas. Trädgård och park upptaga 50 tunnland. Gården har god tillgång på skog, tillräcklig äng, stora torfmossar, fiske i insjöarna samt skattlaxfiske i Rönne och Beljane åar.

Bland fornlemningar, sägner och minnen, fästa vid Bjersgård, må följande omnämnas: I parken derstädes finnas flera större och mindre grafhögar; äfven omtalas en plan, der stora stenar äro uppsatta, af folket kallade *Jättestenarna.* — I Gråmanstorps by bodde i äldre tider Gråsven eller Svend Graa, af hvars slägt byn säges hafva fått sitt namn och kyrkan vara byggd. År 1598 sågos ännu lemningar efter hans gård. På Smullerup, som ligger i samma socken och nu hörer till Bjersgård, bodde herr Vogn. Denne blef under någon tvist dödad af Gråsven, som för detta mord erlade 3,000 mark silfver och guld. Men snart utbröt ånyo tvisten imellan de båda familjerna. Vogns hustru, fru Mette, lät göra sig en guldstol, som hon uppställde åt sig i kyrkan. Retad af detta hennes högmod, satte sig Gråsven i hennes stol, och, då hon bad honom gå ur den, slog han henne »ned till sorten jord». Fru Mette ilade hem och berättade för sina söner den lidna smäleken samt uppmanade dem att hämnas. I en täck lund, af folket kallad Rosenlund, samlades Vogns söner och slägtingar, anförda af herr Thule Vognsen, och lade råd; stället kallades sedan »Stefnen». De förklädde sig till jungfrur och gingo så till Gråmanstorps kyrka. En af Thule Vognsens tjenare varnade Gråsven; men denne aktade icke derpå, utan gick skaran till mötes, räckande handen åt herr Thule, som gick i spetsen. Då Thule i vredesmod förebrådde honom mordet på fadern och moderns skymf, flydde Gråsven in i kyrkan och blef der af Thule dödad. Blodet kunde 100 år derefter ännu synas på väggen, och vid kyrkan förvarades hans hufvudskål, »ille forhugget». Äfven Thule Vognsen säges hafva blifvit dödad af Gråsvens följeslagare. Slägtingarne berättas derpå hafva gifvit sitt arfvegods åt Herrivads kloster för läsandet af själamessor öfver de aflidna. Dessa gods tillbytte sig sedan Mogens Gyllenstjerna den Yngre på Bjersgård af konung Fredrik II. Denna händelse är besjungen i den gamla Danska kämpavisan om »Thule Vognsen och Svend Graa»; men der förlägges skådeplatsen till Lunde kyrka på Jutland. Chytræus, på hvars berättelse denna framställning till större delen är stödd, uppgifver dock, att händelsen tilldragit sig i Gråmanstorp, hvilket äfven intygas af en år 1624 gjord anteckning. Uti denna sednare anföres som bevis intyget af en nittio-årig man, som vittnade, att han hört sin farfar berätta, att i dennes ungdom bodde i socknen 4 herremän: Gråsvend i Gråmanstorp, herr Thule på Bjersgård, Nils Eriksson i Smullerup och en onämd i Holm. Väl strider denna uppgift emot den af Chytræus lemnade, som säger, att Thule Vognsen bodde på Smullerup; men den

nittio-årige mannens minne kan ju lätt hafva svikit honom. — Att Bjersgårds by är äldre än den nuvarande, bestyrkes af den sägnen, att den fordna Bjersgårds by legat till venster om vägen, och att ett stycke derifrån vid en mellanväg har Ösle by legat, hvilka båda blifvit sammanslagna, så att deraf den nuvarande Bjersgårds gård är bildad. — I Bjersgårds park är en stor, djup håla, om hvilken följande sägen förtäljes. En fru vid Bjersgård, som var mycket stolt och högmodig samt hård mot sina underhafvande, lät bära sig i en guldstol ut på en kulle, der hon kunde öfverse sina egor och rätt fröjda sitt öfvermodiga sinne vid betraktandet af deras vidd. Men plötsligen, under det hennes själ var uppblåst af stolta tankar, öppnade sig jorden under henne, och hon jemte guldstolen nedsjönk i afgrunden. I stället för kullen ser man nu den djupa hålan. Denna fru var troligen densamma, som ofvanföre omtalas; hon hade först stolen för att skryta med och väcka afundsjuka hos de förnäma, hvarigenom hennes fåfänga blef tillfredsställd, och begagnade den sedan för att ingifva vördnad och beundran hos sina underhafvande. — Här i socknen tyckes det som guld fordom funnits i mängd. — I en af källrarna på Bjersgård har, enligt sägnen, Mogens Gyllenstjerna gömt sig, för att undkomma Christian Tyrann. När detta skulle hafva tilldragit sig, kan man icke inhemta af herr Mogens' historia; kanske har han tagit sin tillflykt hit vid något öfverfall under Severin Norbys sköflingar i Skåne.

Bjersjölagård. Ett mantal kronoskatte och rusthåll i Kjerrstorps socken och Färs härad af Malmöhus län, har under flera generationer tillhört familjen Coyet, som 1766, 1777 och 1812 der uppfört ett prydligt corps de logis med 2:ne flyglar och dermed upphöjt egendomen till hufvudgård, hvaremot den förut var blott ett sämre bebygdt hemman med helt litet odlad jord. Omkring 1820 köptes gården från major A. Coyet af ryttmästar Ehrenborg på Hessleholm, och af hans son, löjtn. C. H. Ehrenborg, såldes egendomen 1841 mot 83,333 rdr 16 sk. rgs till nuvarande egaren, kammarherren A. von Bülow, hvilken synnerligen förbättrat gården, så att, då den 1841 afkastade omkring 200 tunnor spannmål, den år 1854 gaf öfver 2,000. På egorna finnas kalkstensbrott och stora torfmossar; årligen säljas omkring 1,000 läster kalk. År 1842 införskrefvos hit Hannoverska torfskärare, hvilka bearbetade torfven på ett hittills här okändt sätt och med den framgång, att deras methοd nu mer användes på alla större torfmossar, som lämpa sig derför. Några tusen alnar från gården, invid en nu till det mesta aftappad liten sjö, befinnas qvarlefvor af ett s. k. gammalt slott, hvilket dock torde varit af föga betydenhet, emedan traditionen ingenting nämner derom; dess förstöring synes hafva skett på fredlig väg, emedan material härifrån lärer blifvit forsladt till Svaneholm. Adress: Lund.

Bjerswed. Ett mantal säteri, ett mantal frälse och $^5/_{10}$ mantal skatte uti Jönköpings län, Mo härad och Torryd socken, tillhör Nissafors bruksegendom, men är för närvarande sönderstyckadt och bebos af bönder. Se *Nissafors*.

Bjertorp, en gård i Fyrunga socken och Skånings härad af Mariestads län, består af Bjertorp 2 mantal frälse och $^1/_4$ mantal kronoskatte. Dess areal är 696 tunnland, hvaraf 300 åker, 67 äng och 123$^1/_2$ skogsmark, resten af arealen begagnas af 13 torpare. Mangården har vacker belägenhet på en höjd i midten af egorna, hvarest en större karaktersbyggnad är uppförd.

Bjerträ, en socken i Södra Ångermanlands fögderi af Hernösands län. Arealen är upptagen tillsammans med modersocknen Nora. Södra gränsen utgöres af Ångerman-elfven, hvari socknen skjuter ut som en halfö med åtskilliga uddar och näs; norra delen begränsas af höga bergsträckningar. Utom elfvens vikar, Kungsgårds-, Strinne- och Lungviks-fjärdarna, finnas inom socknen flera mindre sjöar och vattendrag. Marken är bergig, dock jemnare mot elfven. De största bergen äro vid

Strinne, af $^1/_2$ mils längd, och från högsta kullen har man en vidsträckt utsigt. Jordmånen är sandblandad mylla och lera. Skog finnes ymnigt. Hufvudnäringar äro åker- och skogsbruk samt boskapsskötsel. Socknen innehöll i slutet af 1700-talet $32^{79}/_{96}$ mantal skatte och $^{11}/_{12}$ krono samt hade 1768 666 invånare; 1840 hade dessas antal stigit till 1,218 och 1856 till 1456. Bjerträ socken har både fast och ambulatorisk folkskola med 1 examinerad och 1 oexamin. lärare. År 1856 besöktes den förra skolan af 42 gossar och 36 flickor, den sednare af 32 gossar och 29 flickor; dessutom undervisades 13 gossar och 21 flickor i enskilda läroanstalter samt 37 gossar och 30 flickor hemma; tillsammans 124 gossar och 116 flickor. Således inalles 240 skolbarn. — Bjerträ är annex till Nora prebendepastorat i Ångermanlands Östra kontrakt af Hernösands stift. Äldsta kyrkan, belägen omkring 4 mil från Hernösand, var byggd af sten, troligen på 1300-talet, då obetydlig och utgörande blott en del af den nuvarande kyrkan, som minst två gånger blifvit tillbyggd. Hon har inga fornminnen, utom större klockan, som har inskrift med munkstil sålunda: A. D. MDVI completum est hoc opus ad laudem nostræ piæ virginis Mariæ. — Kyrkoherdens boställe, Inholm, består af 1 mantal, hvarunder lyder stamjord i Hjelta samt ett urfjäll på Strinne och Näsoms egor. — För öfrigt finnes här i socknen en by, kallad *Kungsgården*, der, enligt sägnen, Ångermanlands konung *Geiröder* haft sitt säte, då Giresta by, med namn af *Herrestad*, varit ladugård, hvarunder Stafre ock lydt som fäbodställe. Denna by, som förut varit krono till år 1584, skall af kon. Johan III blifvit bortbytt emot Hof och Fogelsta, då Hernösand anlades; men som samma hemman den tiden legat under Skogs och Hägdångers prestbord, hafva pastorerna derstädes fått ersättning, för det förra 12 och för det sednare 20 tunnor spannmålsvederlag. Helsokällor uppgifvas vid Kungsgården, Näsom och Strinne. — Af fornlemningar och minnen kunna anföras följande: grafhögar förekomma på flera byars egor. Vester om byn Kungsgården synes på en myr en liten höjd med lemningar af murar, som förmenas hafva varit en skans. Vid stranden af Strinne fjärd, gent emot Locknö by, kallas ett ställe Kjör- eller Kyrkstad, och berättas det, att, inan kyrkan fått sitt nuvarande läge, skola der, som på många orter omtalas, fåfänga försök gjorts med kyrkbyggnad. — Vid Ryssarnes härjningar i Ångermanland år 1721, fick också Bjerträ besök af dem, och de uppbrände Norrlands och Mälands byar; men en annan by, Lungvik, har blifvit skonad af mordbrännarne, sedan de i källrar och visthus tagit hvad som funnits. Vid deras bortgång har en luntstake blifvit qvarlemnad vid porten med Svensk påskrift: »här ha vi varit och väl farit», ett bevis på att Svenska öfverlöpare, som kände orten, gjort fienden följe. Adress: Hernösand.

Bjessebohult. Gästgifvaregård i Elmeboda socken och Konga härad af Kronobergs län; skjutsar till:

Broaryd	$1^3/_8$	mil.
Dångebo	$1^3/_8$	»
Plaggebo	$1^1/_2$	»

Bjestad, by uti Nätra socken och Norra Ångermanlands fögderi af Vester-Norrlands län, har sedan år 1753 postkontor, som då var det enda imellan Hernösand och Umeå. Här är äfven tingsställe och gästgifvaregård.

Bjuf, en socken i Malmöhus län och Luggude härad, $1^1/_2$ mil o. n. o. från Helsingborg, har en areal af 3,379 tunnland, af hvilka 4 äro sjöar och kärr, till en mindre del god, men till större delen skarp och mager åker och äng samt någon småskog. Socknen beboddes år 1805 af 434, 1840 af 689 och 1856 af 873 personer; den har fast skola, som 1856 besöktes af 58 gossar och 35 flickor, hvilka undervisades af 1 examinerad lärare. — Bjuf är annex till Norra Wram i Södra Åsbo kontrakt af Lunds stift, hvilket pastorat är alternativt regalt och patronelt; patronus är egaren af Wrams-Gunnarstorp. Adress: Helsingborg.

Bjuggfors. F. d. jernbruk i Fergланda socken af Walbo härad på Dal, inom Elfsborgs län, anlades 1761 af kornetten H. G. Natt och Dag, som d. å. erhöll tillåtelse att i en bäck uti ängen till hemmanet Sandsjö få uppföra en manufaktursmedja med ett vattenhjul för en räckhammare och två spikhamrar samt der af köpestångjern förädla 150 sk℔ årligen. År 1813 bortflyttades 75 sk℔ till Rådanefors, och den 6 November 1826, genom resolution för kronofogden H. J. Nordberg, flyttades de återstående 75 sk℔ till det nya jernbruket Munkedal i Foss socken af Bohuslän, hvarigenom Bjuggfors-verket helt och hållet upphörde.

Bjurbeck. Kapellförsamling till Bottnaryd i Redvägs kontrakt af Skara stift, till en del belägen i Redvägs härad af Elfsborgs län, till en del i Wartofta härad af Skaraborgs län, 3 mil v. n. v. från Jönköping. Areal, folkmängd m. m. upptagas jemte modersocknen.

Bjurberget. Gästgifvaregård i Dalby socken och Elfvedals härad af Carlstads län; skjutsar till:

Flatåsen, s. o.	$1\frac{3}{8}$	mil.
Kindsjön, nordligt	1	»

Bjurbäck. Jernbruk i Wärmland, Långsunds socken, tillsammans med Åminnefors. Har för närvarande 3 fria härdar. Se *Åminnefors.*

Bjurbäcken. Gästgifvaregård i Lungsunds socken och Filipstads bergslags härad af Carlstads län; skjutsar till:

Björkeberg, i Nerike, s. o. .	2	mil.
Filipstad, nordligt	$1\frac{1}{2}$	»
Gäddetjern, s. s. v.	$1\frac{1}{4}$	»

Bjurfors. Bruksegendom i Westerås län, Gamla Norbergs härad och Norbergs socken, vid ett från Andersbennings-sjöarna till Dal-elfven rinnande vattendrag, $\frac{1}{4}$ mil från Avesta, privilegierades 1666 och anlades 1667 af Isak Cronström (Kock, se Avesta) som messingsbruk och fick 1676 sina privilegier ytterligare bekräftade. Bruket är uppfördt på Håkansbennings hemman, hvilket 1693 reducerades från frälse till skatte, och det tillhörde Cronströms slägt till 1730, då det köptes af landshöfdingen baron Funck, från hvars slägt (mågen, statssekreteraren Boneauschöld, och sonen, kammarherren baron Erik Funck) bruket gick öfver till slägten Wahrendorf, vidare till brukspatronen Bedoire 1822, hans sterbhus 1847 och slutligen grefve Mörner. Bjurfors, som är jernbruk sedan 1807, hade 1856 tre ofria härdar med 1,800 sk℔ privilegieradt smide och 18 sk℔ hammarskatt, samt bestod af 2 mantal skatte med underlydande $2\frac{1}{4}$. Messingsbruket upphörde sannolikt 1822.

Bjurfors, eller **Lasjö.** F. d. jernbruk i Westerås län, Wagnsbro härad och Vester-Fernebo socken, norr om Lasjön, är ett gammalt verk, som på 1750-talet tillhörde en brukspatron Ad. Fernsten, men hvarifrån hytta, bruk och smidesrätt 1767 flyttades till Engelsberg. Bjurfors består af 2 mantal frälse med tillhörande $4\frac{13}{16}$ mant. och qvarn; deraf lyder största delen, 1 mantal frälse och $4\frac{1}{16}$ underlydande, till Engelsbergs bruk, det öfriga under Ramnäs.

Bjurhem, kronoskatte-hemman, beläget i Frändeforss socken och Sundals härad på Dal, $\frac{1}{2}$ mil från Wenersborg. Dess egare hafva varit assessor Holberg, löjtnant Gabriel Alex. Hård och hans son, Adam Hård. Nuvarande egaren är handlanden P. H. Skarin i Wenersborg.

Bjurholm, en socken i Westerbottens län och Westerbottens första fögderi, $4\frac{3}{4}$ mil vester från Umeå, har en areal af 258,592 tunnland, af hvilka 16,000 äro sjöar och kärr. Marken är ojemn och bergig; jordmånen består till största delen af sand och sandblandad lera. Socknen var 1805 kapell till Nordmaling, men är nu ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen i Ångermanlands nordöstra kontrakt af Hernösands stift. Invånarnes antal uppgår till 2,050, och församlingen har fast skola med 1 examinerad lärare, som 1856 undervisade 19 gossar och 14 flickor, medan 162 gossar och 196 flickor undervisades i hemmet. Adress: Nordmaling.

Bjurkärn, en socken i Örebro län och Carlskoga Bergslags härad, invid gränsen mot Wärmland, omkring sjöarna Alkvettern, Frövettern och Ullvettern, har en areal af 37,492 tunnland, af hvilka 9,980 äro sjöar och kärr. Nära tredjedelen upptages sålunda af vatten; det öfriga är dels berg- och sandåsar af föga höjd, dels skog och moras, dels tämligen bördiga slätter vid sjöarnas norra stränder. Förnämsta vattendraget är Tims-elfven. Socknen innehåller 19 hemman; näringar äro åkerbruk samt skogs- och bergsbruk. Socknen hade 1810 1,735 invånare; 1840 var dessas antal 1,759; 1856 var det 2,310. Socknen har ambulatorisk skola med 1 examinerad lärare, som 1856 undervisade 177 gossar och 164 flickor, medan 2 gossar åtnjöto allmän, 1 flicka enskild undervisning och 8 gossar samt 12 flickor undervisades i hemmet. — Bjurkärn, som haft egen kyrka från 1640-talet, hörer till Carlskoga och utgör, tillika med denna socken samt Carlsdals bruks- och kapellkyrka, ett konsistorielt pastorat af 1:sta klassen inom Wisnums kontrakt af Carlstads stift. — Bland gårdar märkas *Alqvittern* eller *Alkvettern,* vid sjön af samma namn, 1 mantal säteri och bland ortens äldsta gårdar, tillhörig slägten Linroth och andra, nu Mitander; *Lahnforss* jernbruk m. fl. Socknens byttor hemta sin malm från Nora-trakten. Adress: Carlskoga.

Bjursnäs. Gods i Nyköpings län, Daga härad och Björnlunda socken, 4 ¼ mil från Nyköping, vid Låckvattnet, är ett gammalt herresäte, hvartill riksrådet Magnus Pijk skref sig 1436. Gården tillhörde i början af 1600-talet slägten Stengafvel, 1664 enkefru Liljesparre, född Stengafvel, 1681 och 1698 öfverste Hård, hvars slägt innehade godset ännu 1740; sedan kom gården genom gifte till ryttmästar Grüner; den tillhörde vidare Gumælius 1795, Welander 1804; hans exc. grefve C. B. L. von Stedingk köpte sedermera gården, som ärfdes af hans son, grefve L. G. von Stedingk 1851.

Bjursund. Säteri-rusthåll, 1 ½ mantal, i Loftahammars socken af Norra Tjust härad och Kalmar län, är väl beläget vid Östersjön, omkring 2 mil sjöväg från Westerviks stad. Den bekanta Bo Jonsson tillbytte sig 1385 denna gård af Peder Thomasson; i sednare tider känner man som egare fru Beata Oxenstjerna 1633 och grefve Gustaf Wrede 1685. Gården var af gammalt 3 mantal frälse-säteri, men bortbyttes 1691 af Nils Nilsson Natt och Dags arfvingar till kronan emot Räfsjö i Östergötland och blef då skattlagd till 1 ½ mantal krono samt indelades på Östgöta kavalleri; baron A. G. Lybecker löste imellertid godset 1797 till skatte och återförskaffade det säterifriheten. Det tillhörde 1799 friherrinnan Lybecker, född Knorring. Godset tillföll sedan baron Lybeckers systerson, kapiten Pauli, och systerdottern W. Rosenmüller, född Rydelius, men såldes af dessa till enkefru W. Risellsköld, född Hammarsköld, som egde Bjursund 1829. — Gården har prydlig åbyggnad, trädgård och park. I början af 1800-talet fanns ett lånbibliothek på Bjursund.

Bjursås, en socken i N. Siljans fögderi af Falu län, har en areal af 19,440 tunnland, af hvilka 4,150 äro sjöar och kärr. Socknen är rik på sjöar och vattendrag. Gopen, vid vestra gränsen, ½ mil lång, är dammsjö till Falu-verken, och hans vatten löper genom Felsjön och Tansen samt vidare genom Grycken i Warpen; uti samma sjö utlöper Rogsjön, som är 1 ¼ mil lång och ½ mil bred. Fjällgrycken, ¾ mil lång, Utgrycken och Bjursjön utfalla i Rogsjön. Marken är, öfverhufvud taget, bergig, och jordmånen är hvarken sand eller lera, utan ett slags bergmylla, innehållande en blandning af åtskilliga jordarter. Skogen är knappt tillräcklig för eget behof. Hufvudnäringar äro åker- och ängsbruk samt boskapsskötsel, och som binäring idkas hvarjehanda handslöjder. Socknen består af 12⅞ mantal och hade 1810 2,058, 1840 2,565 och 1856 2,874 invånare. Här är både fast och ambulatorisk folkskola, med 1 examinerad och 1 oexaminerad lärare. År 1856 besöktes fasta skolan af 61 gossar och 46 flickor, den ambula-

toriska af 66 gossar och 3 flickor; 29 gossar och 50 flickor erhöllo undervigning hemma; tillsammans 156 gossar och 99 flickor; dessutom gingo 16 gossar och 10 flickor i söndagsskolan. Alltså utgör skolbarnens hela antal 281. — Bjursås utgör ensamt ett konsistorielt pastorat i Leksands kontrakt af Westerås stift. Kyrkan, belägen 16 mil från Westerås och 2 mil från Falun, af trä med ett litet torn, skall vara uppbygd 1599. Förut var här ett kapell, hvarefter platsen visas på en backe norr om kyrkan, *Dödsbacken* kallad. Nuvarande kyrkan utvidgades 1734 till 18 alnars längd och 18 alnars bredd på östra ändan, hälften större än hon var förut. — Man har härledt socknens namn af *bjur*, bäfver, hvartill anledningen skulle vara, att här fordom funnits ovanligt mycket bäfrar, och *ås*, af de åsar eller bergsträckningar, som stryka genom socknen. — Af minnesmärken finnas här flera, såsom Ärtknubb, Kungshögen och Storkarlsbacken; men dessa ligga inom Leksand sockens rå, ehuru de egentligen höra hit till socknen, hvarföre de äfven omnämnas vid ordet Leksand. Nämnde *Kungshög*, eller, som den äfven kallas, *Kullen*, är en 9 alnar hög bergbacke, bevuxen med tallar, hvilken ligger midt uti en stor och slät myr. Här hade Gustaf Eriksson Wasa sitt första nattläger under sin äfventyrliga resa till Rättvik. — Bjursås socken hade sin dryga del i trollväsendet 1671, hvarom se art. Blåkulla. Man har anmärkt, att den i Dalarne sällsynta oxeln växer i denna socken. Någon större egendom förekommer icke. Adress: Falun.

Bjurum, en socken i Gudhems härad af Mariestads län, vid Hornborgasjöns sydöstra strand, har en areal af 4,420 tunnland, af hvilka 1,110 äro sjöar och kärr. Socknen är bildad af tvänne sammanlagda socknar, Hånger och Mårby, hvilket skedde 1768, då majoren C. G. Lillje lät uppbygga en kyrka för bägge socknarna, i stället för två, som förut funnos, och socknen fick sedan heta Bjurum efter hans gods Stora Bjurum här i socknen. Marken är till större delen jemn; en mindre del är något bergig. Jordmånen är mest sandjord, här och der svartmylla, och åkerbruk enda hufvudnäringen. På skog är brist. Socknen innehåller 16$^5/_8$ mantal och hade 1810 306, 1840 385 och 1856.440 invånare. Bjurums socken har fast folkskola med 1 examinerad lärare. År 1856 besöktes skolan af 9 gossar och 12 flickor, 2 gossar och 2 flickor undervisades hemma; tillsammans 11 gossar och 14 flickor. Dessutom begagnade 9 gossar och 13 flickor söndagsskolan. — Bjurum är annex till Klefva moderförsamling, som ligger i Wilska härad; hela pastoratet tillhör dock Vinköls kontrakt af Skara stift. Kyrkan, belägen 1 ½ mil från Skara, är, som ofvan är nämdt, uppbygd 1768 och följande åren. En sägen är gängse, att en kung Inge, som bott på Ingatorp i Gudhems socken, skall vara begrafven på Hångers fordna kyrkogård. — Ett betydligt gods inom socknen är Stora Bjurum.

Bjurum, Stora, ett frälse-säteri i ofvannämde socken, är beläget 1 ½ mil från närmaste städer, Skara och Falköping. Konung Carl Knutssons svärfader, Carl Ormsson (Gumsehufvud), först gift med Märta Gregersdotter, gaf sin sednare fru, Ingeborg Bengtsdotter, denna gård till morgongåfva år 1431. Riksrådet Erik Eriksson (Gyllenstjerna) till Danstorp, död 1477, gift med Christina, konung Carl Knutssons dotter, skref sig till Bjurum. Magdalena, äfven kon. Carl Knutssons dotter, gift med Ivar Axelsson Tott, skänkte år 1491 denna egendom, hvilken förmodligen tillfallit henne i arf efter morfadern, ofvannämde Carl Ormsson, åt sin systers man, riksrådet och lagmannen i Nerike Hans Åkesson Tott, död 1493. Egendomen innehades sedan af slägten Soop under en tid af öfver tre århundraden, med undantag af tvänne egare, hvilka dock voro beslägtade med Soopska familjen, hvilken sistnämnda sedan återfick godset. Den förste egaren af denna slägt var Hans Totts måg, riksrådet Harald Soop, som fick gården med sin hustru, Catharina Tott. Derefter hafva följande, son efter fader, varit egare af Bjurum: ståthålla-

ren på Leckö, Olof Pedersson (Örnefot), fick gården 1529 genom gifte med Catharina Tott, enka efter Harald Soop; ståthållaren Åke Haraldsson Soop var egare 1558; riksrådet Hans Åkesson Soop 1593; öfversten vid Westgöta kavalleri Erik Hansson Soop, till sin död 1632 (det var han, som räddade kon. Gustaf II Adolf ur fångenskapen 1629) och riksrådet friherre Gustaf Mattsson Soop till sin död 1679. Derefter kom Bjurum till slägten Stenbock genom nyssnämde G. Soops dotter, Margaretas, gifte med öfverstelöjtnanten grefve Carl O. Stenbock; då han afled 1697, tillföll godset majoren grefve Erik Stenbock; efter hans död 1739 gick det 1743 till majoren Carl Georg Lillje, som var gift med Margareta Carlsdotter Stenbock. Han uppbyggde stenhuset samt förbättrade och förskönade egendomen och afled 1782. Brynte Lillje sålde sedan Bjurum på 1820-talet till majoren Gust. Carlsson Soop, gift med B. S. Lagerfelt, som innehade gården 1830. Som egare 1837 uppgifves hofkamrer P. J. Forselius.

Stora Bjurum, som år 1828 uppgafs bestå af 1 mantal frälse-säteri, med underlydande hemman 13$^5/_{16}$ mantal, är bebygdt med ett ansenligt två våningar högt stenhus, uppfördt, som förut är nämdt, af majoren C. G. Lillje, och har dessutom flera andra byggnader af sten. Vid gården finnas en god och prydlig trädgård med orangeri, en vacker park, utom andra planteringar i omgifningen, samt en ståtlig allé, 1,200 alnar lång, som leder ned till landsvägen. Gården har äfven vacker belägenhet på en holme, nu omgifven af en å, som ej långt härifrån har sitt inlopp i Hornborga-sjön; men troligen var här fordom sjö. Allt synes tillkännagifva, att de sidländta ängar, som omgifva egendomen, fordom stått under vatten. En kulle, ej långt från gården, kallad Svanholmen, nu beväxt med ek-, björk- och hasselskog, har kanske fordom äfven varit kringfluten af vatten och fått namn efter svanor, som man der haft instängda, ty vilda af detta fogelslägte finnas på orten. En större holme, kallad Almö, vacker och beväxt med mångfaldiga löfträd och bärbuskar, belägen i Hornborga sjön, och hvilken man mycket besöker midsommarstiden, tillhör egendomen. — Såsom ett dyrbart fynd kan nämnas, att man på Stora Bjurums egor år 1798 i en åker hittat en guldring om 9 ½ dukaters vigt.

Stora Bjurum består för närvarande af Stora Bjurums säteri 1 mant., Ljustorps säteri 1 mantal, samt Bryngelstorp ½, Justatorpet ¼, Sånnabo ¼ och Rikssätter ¼, allt rå och rör.

Bjurum, Lilla, ett säteri om 2 mantal i Wättlösa socken och Kinne härad af Mariestads län, har i medlet af 1500-talet tillhört slägten Ekeblad, och år 1579 nämnes såsom egare af Lilla Bjurum Erik Andersson Ekeblad, hvilken lärer varit en af dem, som bevakade konung Erik XIV i hans fängelse. År 1604 var slottslofven på Elfsborg, Thorsten Christoffersson (af Forstena-slägten), egare af gården, hvilken han troligen erhållit genom gifte med sin andra fru, Ebba Ekeblad. Derefter egdes säteriet af Nils Claësson Ekeblad, död 1609, sedan af öfverstelöjtnanten Johan Nilsson Ekeblad, stupad vid Wittstock 1636, hvarefter hans enkefru, Magdalena Sparre, egde gården och medförde den i sitt andra gifte till riksrådet frih. Harald Stake, som afled 1677; men inan dess lärer gården öfvergått till sonen, frih. Erik Stake, kanhända som mödernearf, ty han innehade densamma vid sin död 1672 före faderns frånfälle. Lilla Bjurum kom sedan till kronan, troligtvis genom reduktionen, och anslogs derefter till boställe för öfversten vid Westgöta regimente, hvilket ännu fortfar. — Af härvarande minnesmärken kunna nämnas: St. Thorstens offerkälla, 1 ½ aln i fyrkant, stensatt i botten och rundtomkring och fordom omgifven af en mur. Ett stenkast derifrån finner man lemningar efter St. Thorstens kyrka eller kapell, som äfven kallades Birum eller Bjurum. Denne Thorsten skall hafva varit en herde, som, för försummelse i sin tjenst, blef af sin hedniska husbonde mördad vid en sten, vid hvilken Thorsten som christen plägade göra sin bön. Underverk skola skett då husbonden smädade hans

namn. (Se Afzelii Sagohäfder, om Helig Thorsten.) Ej långt derifrån finnes i skogen en däld på en höjd, som nu kallas *Thorsgrafven*, der fordom varit en ättestupa. Der i trakten är Gullhammars gård belägen, och torde vara det Gyllingshammar, som omtalas i Göthriks och Rolfs saga.

Bjurvik, en gård, bestående af Bjurvik, 1 mantal frälse-säteri, och Rulleberg, säteri-ladugård, 1 mantal, i Näfvelsjö socken och Östra härad af Jönköpings län, har en utmärkt vacker belägenhet på en udde i sjön Tjurken, som omgifver gården på tre sidor, medan en gräfd kanal genomskär landfästet på fjerde sidan, så att stället bildar en ö. Mangårdsbyggningen är väl anlagd, trädgården oansenlig; men parkerna deromkring äro både stora och vackra. Gården har ofta ombytt egare; den tillhörde 1770 löjtnant Drake och derefter friherre Mörner, enkefru Hjerta, kapiten Gustorf, herr Lindstedt, ryttmästaren Klingspor, bränneri-föreståndaren von Sivers, ryttmästaren Bruze, löjtnanten O. G. von Gerdten, mönsterskrifvaren J. Wettermark och 1828 befallningsman S. T. Wettermark. Som sednaste egare uppgifves apothek. A. Borg i Ystad.

Bjuråker, en socken i Gefleborgs län och Norra Helsinglands fögderi, vid sjön Norra Dellen, har en areal af 143,833 tunnland, af hvilka 18,800 äro sjöar och kärr. Marken är till största delen bergaktig, utom närmast till kyrkan, på ett näs vid Dellens sydöstra strand, der den är jemnare, och jordmånen består af lera, medan den i det öfriga af socknen är sand. Hemmantalet är 45 mantal; socknens folkmängd utgjorde 1810 2,157, 1840 3,125 och 1856 3,426 personer. Socknen har fast folkskola med 1 examinerad och ambulatorisk skola med 3 oexaminerade lärare; år 1856 undervisades i fasta skolan 20 gossar och 16 flickor, i den ambulatoriska 137 gossar och 152 flickor, medan 2 gossar åtnjöto undervisning i allmänt läroverk och 60 gossar samt 58 flickor i hemmet. Skolungdomens antal var sålunda 219 gossar och 226 flickor, eller inalles 445. — Bjuråker är annex till Norrbo och utgör tillika med detta ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Helsinglands Norra kontrakt af Uppsala erkestift. Adress: Hudiksvall eller Ljusdal.

Bjurö klubb. Landkänning i Löfångs socken af Westerbotten. Ända hit framträngde de Ryska mordbrännarne 1721, men vände om härifrån.

Bjädesjö. Säteri, 3 hela hemman, med underliggande Bjädesjö Carlsgården, 1 hemman rusthåll, i Myresjö socken af Östra Härad och Jönköpings län. Gården, som tillhört biskop Linnerus i Lund och sedan hans son, adlad Linnerhjelm, såldes af dennes son, hofrättsrådet Linnerhjelm, till bergshauptman A. Lundström 1770. Godset har sedan tillhört åtskilliga egare, 1828 ryttmästaren C. R. Hammarsköld, 1857 kapten Nordenfelt. Egendomen är väl bebyggd och har en vacker trädgård.

Bjälbo, en socken i Göstrings härad af Linköpings län, upptager en areal af 3,975 tunnland, af hvilka 30 äro sjöar och kärr; 440 tunnland ligga dock i Aska härad. Socknen ligger i en bördig trakt, hvilken redan från en aflägsen forntid varit odlad. Marken är jemn. Skena-ån skiljer socknen från Skenninge stads egor. På skog är öfver allt brist. Jordmånen är af flerfaldigt slag; men den öfvervägande är sand. Hufvudnäringsgrenen är boskapsskötsel. Socknen innehåller $38\frac{7}{8}$ oförmedlade och $32\frac{7}{8}$ förmedlade mantal, af hvilka 21 skatte, $7\frac{3}{8}$ krono, $4\frac{1}{2}$ frälse; $1\frac{3}{4}$ skatte Elgsjö hör till Aska härad. Folkmängden var 1810 608, 1840 830 och 1856 834 personer. Socknen hade 1856 fast folkskola med 1 examinerad lärare, som detta år undervisade 26 gossar och 20 flickor, medan 3 gossar njöto allmän, 10 gossar och 11 flickor enskild undervisning samt 30 gossar och 40 flickor undervisades i hemmet. — Bjälbo är annex till Skenninge regala pastorat. Kyrkan, som ligger $\frac{1}{2}$ mil från Skenninge, $1\frac{1}{4}$ från Wadstena och $3\frac{1}{2}$ mil från Lin-

köping, säges vara en bland de äldsta kyrkor i Östergötland; hvem som först byggt henne, är okändt.

Socknen kallas i äldsta handlingar Biællbo, hvilket namn den lärer fått af kyrkans gamla välljudande klockor eller bjällror, som de af våra äldsta christna förfäder benämdes. — Bland socknens fornlemningar och minnen, utom dem, som tillhöra kyrkan och jarlsätet Bjälbo, hvilka upptagas vid dessa ställens beskrifningar, förekomma, utom andra obetydligare, följande. Sydvest från kyrkan på de sädesfält, som ännu kallas Rödåkrar och Blodåkrar, hölls år 1169 ett blodigt fältslag mellan konung Knut Eriksson och 2:ne prinsar, Kol och Burislev eller Boleslav, konung Sverker I:s söner med hans sednare gemål, Richissa, hvilka, under sken att hämnas sin halfbroders, konung Carl Sverkerssons, mord, eftersträfvade kronan, men blefvo af Knut öfvervunna och måste, efter att hafva lidit ett svårt nederlag, fly, den förra till Norge och den sednare till Danmark, der han kränkte konung Waldemars syster, Liten Kerstin, och dömdes till lifstidsfängelse. Fyra närmast kyrkan, på kort afstånd från hvarandra, öster om vägen liggande hemman sägas hafva namn efter slaget, nämligen: *Bristorp*, der det brustit ut och börjat; *Snoppetorp*, der fienden måst snoppa eller skynda sig undan; *Sjuntorp*, der 700 man skola stupat, och *Öfvertorp*, der kon. Knut fått öfverhanden. Förrostade värjklingor, spjutspetsar och sporrar hafva blifvit funna, der fältslaget försiggått, och Palmsköld berättar, att 1,000 Danskar, förmodligen af prinsarnes hjelptrupper, som i drabbningen stupat, blifvit begrafna på norra sidan om kyrkan. — År 1309, under oenigheten mellan konung Birger och hans bröder, Erik och Waldemar, hade hertigarne lägrat sig vid och omkring Bjälbo, för att hindra Birger och hans bundsförvandt, konung Erik i Danmark, som redan voro vid Holveden, att med sin här vidare framtränga i Östergötland. Hertigarne hade träffat anstalter till anfall och öfverlemnat hufvudbanéret åt Mattis Kettilmundsson; men en obetydlig händelse tillintetgjorde deras väl uttänkta planer. Herr Mattis' häst snafvade på den ojemna marken och stupade öfver en sten, så att han sjelf föll af och banéret slogs i stycken. Detta ansågs, enligt tidens tro, för ett olycksbådande tecken, och hertigarne afstodo från det då tillämnade anfallet.

Bjälbo kyrka uppgifves som en bland de äldsta i riket, och enligt sägnen skall hon vara den först byggda kyrkan i Östergötland. Den ursprungliga gamla kyrkan har varit en märkvärdig byggnad, olik alla öfriga i denna ort. Hon blef sedan till större delen ombyggd och förändrad under åren 1786, 1787 och 1788; men mycket af den äldsta helgedomen är bibehållet. Kyrkan, som fordom bestod af skepp och chor med en sakristia å norra sidan och ett fyrkantigt torn vid vestra ändan, blef åren 1786 till 1788 utvidgad åt öster. Tornet fick lyckligtvis bibehålla sitt urgamla skick; men triumfbågen och choret nedbrötos, och skeppets sidomurar blefvo åt öster utdragna och sammanbundna med en halfrund altarvägg. Skeppets gafvelmur och ursprungliga sidomurar äro till det inre uppförda af huggen, till det yttre af tuktad kalksten; tornets omgifningsmurar äro till det yttre och alla omfattningar samt trappor af huggen, för öfrigt af tuktad kalksten; hvalfven och gluggarnas betäckningar äro af kalkflis. Tornet innehåller 4 afdelningar öfver hvarandra; de 3 första hafva 2 rum hvardera; men den fjerde afdelningen, högst upp, har endast ett stort rum. I 2:ne af dessa rum skall Birger Jarls moder, Ingrid Ylfva, bott under oroliga tider, ty de äldsta kyrkotornen voro byggda till försvarsverk och derföre försedda med ofantligt tjocka murar, små fönsteröppningar och mycket smal trappuppgång, för att lättare kunna afhålla en fiende från att bestorma tornet. Högst uppe öfver tornkamrarna sitta 2:ne klockor, hvaraf den mindre var gjuten i katolska tiden, som syntes af inskriften: Ave . Maria . Halp . Maria .; men den omgjöts 1778. Den större och märkligaste är skänkt till kyrkan af Ingrid Ylfva, men sedan omgjuten 1688. Hon har på ena sidan denna minnesskrift:

»Hedvig. Eleonora. Carolus XI. Ulrica. Eleonora. Senatores Ericus Lindeschiöld. Carolus Gyllenstjerna. Bjællbo är thet ælsta Jarla- och Fursta Sæte i Östra Götland, ifrån Hedna verld. År MCC var Magnus Manneschöld af Biællbo Jarl och mæst rådande i Götha Rike. Han hade Ingrid Ylva til Fru, hvilkens Son var Birger Jarl, af hvilken 5 Konungar i Svea och Götha Rike komne æro: K. Walldemar, Magnus Ladulås, K. Birger, Magnus Ericsson, Eric Magnusson och 2 regerande Furstar Hertig Eric och Walldemar. Af thenne Birger Jarls Moder ær thenna klocka först tilkommen år MCCXL. År MDCLXXXVII sprack hon sönder, d. VII Martii, nær det för Hertig Carl Gustav ringdes, och den gamla klockan haft ett mæckta herligit ljud öfver många andra i landet, derföre hon var mycket namnkunnig, och af sedermera Konungar och Drottningar samt många förnæme Herre-Mæn beskådat och hört ringas. Men nu omguten i Stockholm år MDCLXXXVIII. Curantibus Secretario Regio Johan Hadorphio et Mag. Andræa Dyk. P. R.» — Den mägtiga fru Ingrid Ylfva yfdes öfver sin börd och rikedom, och hennes största åtrå var att göra sig namnkunnig efter döden. Det berättas, att hon, som skall hafva haft en stor spådomsanda, på sin döds-säng sagt, »att, så länge hennes hufvud stode rätt upp, skulle Folkungaätten ega bestånd», hvarföre hennes son, Birger Jarl, skall efter hennes död lätit inmura hennes lik, med hufvudet uppåt, i en fyrkantig stenpelare i sakristian. Vid en förändring af byggnaden har man undersökt rigtigheten af denna sägen, men ej funnit den bekräftad. Uti sina rum i tornet hade fru Ingrid *) lätit inrätta allt för ett längre vistande derstädes. En lång tid efter hennes död funnos ännu en del af hennes husgeråd och köks-saker qvar i hennes öfvergifna boning. Brenner skall hafva yttrat, att han år 1669 i oftanämda kamrar sett ljuskronor, stekpannor, halster och krokar, som voro lemningar efter fru Ingrid; men 1706 voro de borttagna och använda till annat ändamål.

Utom dessa minnesmärken, eger kyrkan föga andra märkliga qvar. Flera adliga personer hafva dock i äldre tider här blifvit begrafna; men alla griftstenar öfver dem voro borttagna redan före kyrkans ombyggnad, utom en framför altaret, under hvilken hvila välborna fru Elisabeth Clara von Slöslof, född Panckalov, tillika med hennes dotter, fru Maria Watz, född på Sittorp, och hennes son, Carl Gustaf Brun, bägge döda 1666. En runsten ligger i sakristi-dörren. Fordom var här i kyrkan från katolska tiden en altartafla, bestående af 16 förgyllda bilder, och äfven en annan, föreställande Christi korsfästelse, som nu är uppsatt i sakristian, men skulle icke missipryda sitt rum i kyrkan. — På kyrkogården ligger en urgammal dopfunt af hvitgrå kalksten. Dithörande skål och fot bestå af två särskilda stycken, som äro runda; den sednare saknar sirater, men den andra prydes kring kanten med båggesimser; den är mycket skadad af vittring. En annan dopfunt, af rödaktig kalksten, förvaras i tornets nedersta afdelning. Denna dopfunt, som tillkommit kort efter reformationen, är arbetad i renaissance-stil. Foten, som står på en fyrkantig grundsten, är smärt och hög samt prydd med allehanda figurer och bladverk. Skålen, hvilken är liten och åttkantig, är på samma sätt prydd. Dopfunten är väl arbetad och finslipad samt alla figurer och bladverk inristade. — Kyrkogården har i äldre tider varit en af de största i orten; men år 1786 afhägnades på norra sidan om kyrkan mer än hälften af kyrkogården, som sedan anslogs till äng åt komminister-bostället i Skenninge.

Bjälbo by, belägen i nyss beskrifna socken af samma namn. Fordom höjde sig här en ståtlig borg, omgifven af fasta byggnadsverk med väldiga murar, »det äldsta jarla- och furstesäte i Östergötland från hedna verld», säger in-

*) Att fru Ingrid låtit bygga tornet, som sägnen lyder, är föga troligt, emedan på hennes tid spetsbågstilen var rådande i Östergötland, men tornet, likasom kyrkan, är hållet i rundbågestil, — anmärker Brunius.

skriften på storklockan i kyrktornet. Nu ligga här småtäcka trähus, som med sina rödmålade väggar, hvita fönster-omfattningar och knutbeklädnader samt grönskande torftak röja välstånd och trefnad, och der bredvid knappt synbara lemningar efter den furstliga borgen, som blifvit jemnad med jorden, ett hemskt minne af herreväldets förtryck och öfvermod mot det slafvande folket. Inom Bjälbos murar låg en tid Sveriges öde, och de afskyvärda tilldragelser, som timade under den mägtiga Folkunga-slägtens tid, hade ofta sitt upphof härifrån. Bjälbo har en intagande belägenhet och äfven vackra omgifningar. Den fordna mangården tyckes hafva haft en vidsträckt omfattning af andra byggnader. Man förmodar, att sjelfva borgen legat sydvest från kyrkan, på höjden af en dervarande kulle, hvarest man funnit lemningar af en grundval och källrar. De öfriga byggnaderna och en trädgård torde hafva varit belägna på något afstånd från borgen, och namnen på några nuvarande hemman i byn ådagalägga, att här måste funnits en ansenlig kungsgård. Man har gissat, att hofstaten bott i den delen af byn, der rusthållet *Hofgården* är beläget, att *Trädgården* varit der säteriet ligger, att fogden bott i nuvarande rusthållet *Fogdegården*, och att ett blockhus stått, der *Blockhusgården* nu har sin åbyggnad. Gården tillhörde först den gamla slägten Ulf, och Ulf Jarl till Bjälbo, som lefde i sista hälften af 1100-talet, anses vara den första kända egaren af gården. Hans son, Erik Ulfsson, ärfde sedan godset, och efter dennes död kom det till hans dotter, den namnkunniga Ingrid Ylfva, som blef gift med jarlen Magnus Minniskóld till Bjälbo, och på detta sätt kom gården till Folkunga-slägten. Deras son, den store Birger Jarl, ärfde sedan, efter moderns död 1252, Bjälbo, der han var född och der han tillbragte större delen af sin lefnad; man tror, att han äfven dog härstädes. Sedan innehade hans mägtiga slägt Bjälbo, hvarest konung Magnus Ladulås ofta vistades och hvarifrån han 1272 och 1290 utfärdade bref. Hertigarne Erik och Waldemar skola här 1306 anställt ett ståtligt bröllop för fem sina tjenare och kallade från flera särskilda trakter sina män till sig, för att deltaga i högtidligheterna, efter hvilkas slut de, enligt sägnen, förberedde den bekanta Håtuna-leken. Härifrån aftågade de i hemlighet till Håtuna. Hertig Eriks enka, Ingeborg, testamenterade före 1353 Bjälbo till nunneklostret i Skenninge, och kort derefter gaf konung Magnus Smek patronrättigheten öfver Bjälbo kyrka till samma stiftelse, hvilka donationer sedan förblefvo klostrets tillhörigheter, tills detta vid reformationen indrogs till kronan, hvarefter gården Bjälbo troligen småningom bildades till by. Några ställen häromkring bära ännu minnen af fältslaget vid Bjälbo. Man har här funnit flera vapen. De 1,000 Danskar, som stupat i slaget, skola vara begrafna på norra sidan om kyrkogården.

Bjärby, en socken i Skaraborgs län och Wiste härad, 2½ mil öster från Wenersborg, har en areal af 3,402 tunnland, deraf 15 äro sjöar och kärr. Socknen består af 8 mantal och hade 1810 204 invånare, 1840 305 och 1856 248. Socknen hade 1856, tillika med Särestad och Håle, en examin. folkskollärare och fast skola, hvari 12 gossar och 6 flickor undervisades detta år. — Socknen är annex till Särestads regala pastorat i Wäne härads kontrakt af Skara stift. Kyrkan förstördes af Danskarne 1611, och derefter förenades socknen med Särestad; kyrkogården är nu åkerfält, men kyrkans grund orubbad. — I socknen finnas talrika grafställen från fordna dagar, och år 1789 skall en bonde vid Westholt (Westölet?) här i socknen hafva i jorden funnit 3 guldstycken af 23½ lods vigt. Adr.: Lidköping.

Bjäre. Härad i Christianstads läns 3:dje fögderi, har en areal af 55,704 tunnl., hvaraf 291 äro sjöar och kärr, består af 175½ mantal och har omkring 14,000 invånare. Det består af följande socknar: Vestra Karup med Houf, Förslöf med Grefvie, Barkåkra med Rebbelberga, Hjernarp samt Båtstad med Torekow.

Bjäre. Kontrakt af Lunds stift och Christianstads län, består af samma socknar som Bjäre härad, men derjemte af Tostarp, annex till Hjernarp i Åsbo härad af samma län, samt af Engelholm och Munkalyngby.

Bjärby. Silfvermalmstreck på Dal, i Tydje socken och Tössbo härad, funnet år 1656 af en Lars Svensson och sedan bearbetadt genom presidenten Erik Flemings försorg, nu nedlagdt allt sedan 1666. Den 14 Dec. 1660 erhöllo inspektoren öfver bergverken i Skåne, Casper Schmidt, samt borgaren Johan Ellers i Göteborg privilegium och 6 års frihet på detta silfverstreck. De blefvo missledda af en bedragare, som lofvade dem att draga både guld, silfver och koppar ur malmen, men, när han väl fått penningar i förskott, rymde sin kos till Norge. Då drog sig Schmidt ifrån verket och lemnade det åt Ellers ensam. Denne dog 1665, och hans enka och barn ville afstå verket åt kronan; men denna emottog icke anbudet.

Björka, en socken i Malmöhus län och Färs härad, 3 mil n. n. v. från Ystad, har en areal af 1,828 tunnland, af hvilka endast 6 äro sjöar och kärr. Socknen består af $4\frac{1}{2}$ mant., har svag åker, ringa höbol, men någon torfjord och småskog. Socknen anses, tillika med Illstorp, för den magraste i hela länet. Invånarnes antal var 1805 161, 1840 220 och 1856 332. Socknen hade sistnämda år fast skola med 1 examinerad lärare, som undervisade 26 gossar och 24 flickor, medan 2 gossar och 1 flicka åtnjöto enskild undervisning. — Björka är annex till Illstorps konsistoriela pastorat af 3:dje klassen i Färs kontrakt af Lunds stift. Adress: Ystad och Söfdeborg.

Björka, ett säteri om 1 mantal i Locknevi socken och Södra Tjust härad af Kalmar län, har länge varit herresäte. Den första kända egaren är ståthållaren Sven Månsson Eketrä och efter honom hans son Johan Svensson 1625, som troligen ärfde det. År 1646 egdes gården af Johan Eketrä, 1682 af en fänrik von Gerdten och sedan af kapiten Staffan Klingspor, gift med friherrinnan Christina Duvall, hvilka förbättrade gården. Derefter egdes den af en Löwenadler och år 1828 af enkeprostinnan Engstrand, född Pontin. Såsom egare 1857 uppgifves majoren och riddaren A. Elliot. Gården hade då en mjölqvarn med 3 par stenar och på ett under Björka lydande mantal frälse funnos såg och qvarn.

Björkborn. Jernverk i Karlskoga socken och Karlskoga Bergslags härad af Örebro län, vid Tims-elfven, 1 mantal frälse; hytta och jernbruk sedan 1639; har 1 ofri härd med 175 sk℔ privilegieradt smide, mot 1 sk℔ 15 l℔ hammarskatt, och 26 sk℔ 5 l℔ frälsesmide. Bruket tillhör lagman Oxehufvud.

Björkbyn. Gästgifvaregård i Sandskogs socken och Gillbergs härad af Carlstads län; skjutsar till:

Gränsjön, sydligt	1	mil.
Hugnerud (i Wenersborgs län) s. s. v.	$1\frac{1}{4}$	»
Rudsbyn, n. n. v.	$\frac{3}{4}$	»
Ökne, n. o.	$1\frac{1}{2}$	»

Björke, en socken i Geseneds härad af Wenersborgs län, har en areal af 3,372 tunnland, af hvilka 135 äro sjöar och kärr. Nossan och Sibbarps å flyta genom socknen. Rådande jordmånen är jäsjord. Åkerbruk är hufvudnäringen. Socknen innehåller $7\frac{1}{4}$ mantal samt hade 1810 182, 1840 215 och 1856 221 invånare. Björke moderförsamling har, jemte Grude, Wäsene och Hjellby, 1 gemensam skollärare, som 1856 undervisade 9 gossar och 6 flickor i den fasta skolan; i hemmet undervisades 10 gossar och 6 flickor; inalles 19 gossar och 12 flickor, eller blott 31 skolbarn. Hudene har egen examinerad lärare och fast skola. — Björke, modersocken, jemte annexerna Grude, Hudene, Hjellby och Wäsene, utgöra tillsammans ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen, tillhörande Kullings eller Geseneds kontrakt af Skara stift. Kyrkan, belägen $3\frac{1}{2}$ mil från Alingsås och 5 mil från Skara, är mycket gammal, byggd af

gråsten, tillbyggd 1774 och reparerad 1824 samt är ljus och rymlig. Adress: Alingsås.

Björke, en socken i Wäne härad af Wenersborgs län, har en areal af 6,966 tunnland, af hvilka 180 äro sjöar och kärr. Marken är någorlunda jemn, men här och der äfven bergaktig. Jordmånen är sandblandad lera. Hufvudnäringar äro åkerbruk och boskapsskötsel. Socknen består af $11\frac{3}{8}$ mantal samt hade 1810 646, 1840 980 och 1856 1,000 invånare. Björke socken har fast folkskola med 1 examinerad lärare. År 1856 besökte 50 gossar och 46 flickor skolan; dessutom undervisades 28 gossar och 26 flickor hemma; tillsammans 78 gossar och 72 flickor. Således inalles 150 skolbarn. — Björke är annex till Tunhems konsistoriela pastorat i Wäne härads kontrakt af Skara stift. Kyrkan är af okänd ålder och byggd af sten.

Björke, en socken i Gotlands län, Norra Befallningen och Dede Ting, 2 mil s. s. o. från Wisby, har en areal af 2,592 tunnland, hvaraf 110 äro sjöar och kärr. Socknen, som består af 9 $\frac{1}{2}$ mantal, hade 1840 195 invånare och 1856 782 invånare tillsammans med Roma, hvartill Björke är annex i Medelkontraktet af Wisby stift. I socknens fasta skola, som har en examinerad lärare gemensamt med Roma, undervisades sistnämde år 12 gossar och 5 flickor, i hemmet 2 gossar och 3 flickor. Kyrkan, af sten, uppgifves vara byggd 1182. Adress: Wisby.

Björke, en by uti Skee socken och Wette härad af Bohuslän, märkvärdig genom sina talrika fornlemningar. »Vid gården, — säger Holmberg i Bohusläns Beskrifning, — räknar man omkring 50 ovanliga grafkullar, märkvärdiga derigenom, att för några år sedan träffades uti en af dem ett käril af jern, liknande en gryta och inneslutande brända ben. Strax härvid, på de s. k. *Åsarna,* ligga 14 grafhögar, af hvilka ett par omgifvas af randstenar och hafva 3 alnar höga bautahällar. Mellan högarna stå här och der några mindre stenar uppresta, och på bergåsen, ofvanom dessa, synas flera griftrör. Ett berg i granskapet, kalladt *Röseberget,* är prydt med fyra i rad liggande stenrör, som innehålla stora hällkistor och omgifvas af några stensättningar, hvilka tyckas vara efter påbörjade, men ej fullbordade kiströr. I närheten ligga två cirkelformer af kullfallna stenar, och på Stämmeliden, äfven i granskapet, träffas dylika. Till höger om byvägen, som leder mellan Björke och Åuneröd, stå två höga stenar med ett mellanrum af 8 alnar, samt vid dem några små. Strax söder ut från denna fornlemning står en alldeles liknande, men mindre. Tvåtalet af höga stenar träffas ofta i Norra Bohuslän, både på fria fältet och ibland grafkullar, och synes derföre betydelsefullt. Man skulle kunna gissa, att de blifvit resta på envigsplatser, der båda de tvistande stupat, eller på slagfält, der bägge anförarne omkommit. Dessa stenar äro alltid med omsorg utvalda och stå mestadels med de bredaste sidorna vända åt hvarandra. De skulle ock kunna beteckna skepp, i synnerhet då man finner dem förenade med mindre randstenar.»

Björkeberg. Socken i Linköpings län och Gullbergs härad, en slättbygd i kilen mellan Svartån i norr och Lillån i söder, med jordmån af svartmylla, ler- och dungjord, ringa äng och bete, nästan ingen skog och åkerbruk samt boskapsskötsel till hufvudnäring. Socknens areal är 2,546 tunnl., af hvilka 20 äro sjöar och kärr. Den består af $16\frac{5}{8}$ förmedlade mantal, till det mesta byar, som innehafvas af bönder. Folknummern var 1805 290, 1840 419 och 1856 427. Socknen har fast skola med 1 examinerad lärare, som 1856 undervisade 30 gossar och 23 flickor, medan 9 flickor åtnjöto undervisning i hemmet. — *Birkeberga* nämnes på 1300-talet. Socknen utgör nu, tillika med Ledberg i Walkebo härad, ett konsist. pastorat af 3:dje klassen i Gullbergs och Bobergs kontrakt af Linköpings stift; hela pastoratets folknummer för 1856 uppgifves till 858 personer. Kyrkan är af sten, gammal, men af olika

ålder; hennes pelare borttogos 1798, tillika med takhvalfvet af sten, hvilket ersattes med ett hvälfdt brädtak; tornet är från 1762; från gamla tider förvaras ett rökelsekar. — Af fornlemningar omnämnas stensättningar vid Kullersbrolöt, och i förra århundradet funnos ännu grafkullar nära kyrkan. Skeninge kloster och andra kyrkliga stiftelser hafva vid katolska tidens slut egt gårdar i socknen, och på 1640-talet innehade adel en betydlig del deraf. Hit höra Hesselby, 1 mantal säteri, som tillhört Bo Jonsson, Solkeryd, som tillhört fru Brita Gyllenadler, Årestad, 2³/₈ skatte, fordom tillhörigt Claës Rålamb, Bälorp, 1 frälse-skatte, fordom tillhörigt Rosenstjerna, nu tillhöriga bönder, med undantag af Hesselby, som 1852 tillhörde sadelmakaren I. Cassel. — Bland märkvärdiga naturtilldragelser finnes antecknad en ovanligt tidig vår och sommar 1750, med ovanligt god äring, och en derpå följande nästan lika ovanligt tidig, stark och ihållande vinter från Oktober 1750 till slutet af Mars 1751.

Björked, eller **Björkefors.** Jernbruk i Wärmlands län, nedre Fryksdals härad och Sunne socken, har 2 ofria härdar med 1,066 sk℔ 13 l℔ privilegieradt smide, mot 10 sk℔ 13 l℔ 7 ℔ hammarskatt; nedlagdt till den 1 Nov. 1859. Tillhör H. V. Montgomery.

Björkekind. Härad i 6:te fögderiet af Östergötlands län, vid Slätbakens nordöstra strand och söder om Bråviken, ehuru till en ringa del norr om denna, har en areal af 46,911 tunnland, af hvilka 1,205 äro sjöar och kärr, innefattar 257 förmedlade mantal och beboddes 1856 af 5,363 personer. Det består af socknarna Östra Ny och Rönö, Kuddby, Å, Tåby och Konungssund, tillhörande Öst- och Björkekindseller Wikbolands kontrakt. — Björkekinds härad blef den 17 Augusti 1633 lemnadt som underpant åt pfalzgrefven Johan Casimir och den 16 Juli 1651 af drottning Christina skänkt åt honom och hans manliga lifsarfvingar.

Björkekinds kontrakt, se *Wikbolands.*

Björken, *Stora* och *Lilla.* Två sjöar i Lekebergslagen af Örebro län, bägge hörande till den i Hjelmaren utfallande Svart-åns vattendrag. Stora Björken (314 Sv. fots höjd), lång och smal, mottager tillopp från Ölen (335 Sv. fot) och aflemnar sitt vatten till Lilla Björken, som åter afbördar sig i Toften (252 fot), hvilken genom Teen (220 f.) och Svart ån står i samband med Hjelmaren.

Björkenäs. En udde, som skjuter ut i Kalmar sund uti Kläckeberga sockens skärgård, ½ mil från Kalmar, och är uppfylld med gamla stensättningar, hvilka tillkännagifva, att fordom en stad eller köping varit belägen derstädes. Det ursprungliga namnet, Birkanäs eller Birkenäs, har föranledt Wieselgren att här söka det Birka, eller den köpstad, der Ansgarius först landsteg, och hvarifrån han utgick för att predika Christendomen i Sverige (jemf. Björkö i Mälaren). En midtför näset utskjutande udde bildar en rymlig hamn, så god, att den fordom någon gång utgjort Svenska flottans vinterläger. Under Erik XIV:s tid fanns här ett kronans skeppsvarf, der örlogsskeppet »Elefanten» reparerades 1564. Traditionen vill veta, att den fordna köpstaden här blifvit förstörd 1036.

Björkenäs, Lilla. Gård i Wireda socken af Norra Wedbo härad och Jönköpings län, vackert belägen på en höjd vid sjön Ören, inköptes i början af detta århundrade af löjtnanten Josua Bråkenhjelm, gift först med en fröken Gardmien, sedan med en fröken Drake. Gården består af 1 mantal frälse och dertill 1 mantal i Kiryds by. Efter egarens död ärfdes egendomen af en hans son i första giftet; men efter dennes tidiga död tillföll gården den efterlefvande enkan, genom hvars död 1857 godset öfvergått till ätten Drake.

Björkered. Gästgifvaregård i Kinnarums socken och Marks härad af Elfsborgs län; skjutsar till:

Borås stad	1	mil.
Sexdräga	1³/₈	»

Björkesund. Frälse-säteri uti Nyköpings län, Rönö härad och Tystberga socken, är beläget 3 mil från Nyköping vid Sibbofjärden, som medelst ett smalt sund förenas med Östersjön. Godset har tillhört Bo Jonsson Grip och kom med hans dotter Christina till riksrådet Göran Eriksson Gyllenstjerna till Fogelvik, i hvars slägt godset stadnade till 1776. Alltifrån riksrådet Göran Johansson Gyllenstjerna († 1686) skref sig slägten grefvar till Björkesund. Riksmarskalken grefve Göran Nilsson Gyllenstjerna, den siste af sin ätt († 1799), försålde 1776 två tredjedelar af godset åt hofmarskalken grefve Carl Gabriel Mörner, som förut förvärfvat den återstående tredjedelen genom sitt äktenskap med grefve Gyllenstjernas systerdotter, Lovisa Ulrika Horn. År 1818 ärfdes Björkesund af statsrådet grefve A. G. Mörner och eges sedan hans död (1838) af hans arfvingar. — Godsets präktiga åbyggnad, ett tre våningars stenhus, uppfördes omkring år 1725 af riksrådet Nils Gyllenstjerna, efter ritning af Nikodemus Tessin och med biträde af en Fransk architekt. De större flyglarne uppfördes af grefvens enka, Ulrika Juliana Brahe, efter ritning af Carl Gustaf Tessin. Egendomen har betydligt bibliothek med dyrbara handskrifter, på sednare tider ansenligt ökade med handlingar, tillhörande den nyaste tidens historia. Bland här förvarade porträtter märkes ett af drottning Christina, måladt i Rom och af henne skänkt till Gyllenstjernska ätten. Trädgården, om sex tunnlands vidd, är försedd med drifhus; en mindre park upptager utrymmet mellan åbyggnaden och sjön.

Björkesunds säteri, grundadt på gårdarna Nässätra och Flagårdshamra, består af ett mantal; dertill hör Stora Hamra, 1 mantal ladugård, tillika med Häljö och andra 26¾ mantal samt Björndala qvarn och flera lägenheter inom socknen, utom 5 mantal i Bälinge; taxeringsvärdet är 114,000 rdr bko. För det till godset hörande Häljö (Helgö) har egaren af Björkesund, skiftevis med Nynäs, jus patronatus till Bälinge och Tystberga pastorat.

Ryska mordbrännarflottan landade 1719 vid det ⅜ mil från Björkesund belägna Häljö och afbrände en der befintlig åbyggnad; men Björkesund räddades genom en krigslist af inspektoren. Denne utsände i skogstrakten mot Häljö ett antal underhafvande, försedda med lurar och gamla trummor samt med lakan uppsatta på stänger, så att de sågo ut som fanor. Allt detta skrämde Ryssarne, så att de i största hast begåfvo sig tillbaka till sina galérer.

Björketorp, en socken i Bollebygds härad af Elfsborgs län, har en areal af 28,836 tunnland, af hvilka 1,450 äro sjöar och kärr. Socknen består af 30⅝ mantal och hade 1,090 invånare 1805, 1840 1,538 och 1856 1,775. I socknens fasta skola undervisades samma år af en examinerad lärare 87 gossar och 58 flickor, medan 40 gossar och 27 flickor erhöllo undervisning i hemmet. — Björketorp är annex till Bollebygds konsistoriela pastorat af 1:sta klassen i Marks och Bollebygds kontrakt af Göteborgs stift. Kyrkan, utmed stora landsvägen mellan Göteborg och Borås, är af okänd ålder, med målningar i taket. — I det s. k. Ramberget, vid Räflanda by uti denna socken, befinnes en grotta, hvars ingång är murad som en fästningsport; från sjelfva grottan, som är rymlig och stor som en kammare, skall, enligt berättelse, en gång leda till Borås. Inom socknen ligga säterierna *Forssa, Smedstorp, Apelnäs* med 1 mantal frälse Hede och ett par hammarverk. — Adress: Borås.

Björkfjället. Bergsarm i Lycksele Lappmark, utgående från Norska fjällen och belägen norr om Windel-elfven, mellan denna och Lais elf; bergsarmen sträcker sig ned till en mil nära Sorsele kyrka och utgör en naturlig gräns mellan Arjeplogs och Sorsele socknar. En af de till detta fjäll hörande kala topparna, kallad Nalsberget och belägen strax invid Windelns och Laiselfvens sammanflöde, höjer sig något uppöfver björkregionen; men dess lodräta höjd är icke bekant. Hela bergsträckan har verklig alpnatur och torde alltid förblifva obebodd, ehuru vid ben-

nes fot på bägge sidorna finnes god tillgång på ängsmark.

Björkfjärden, *Norra* och *Södra*. Fjärdar af Mälaren. Den förra, hvars åt norr utskjutande vik kallas Ekolsunds-Viken, håller i längd omkring 3, i bredd nära 1 mil och begränsas i söder af Adelsön och Munsön. Södra Björkfjärden, i norr begränsad af Adelsön och Ekerön, i söder af Södermanlands fasta land, sammanhänger med Mälarens östra del genom Bockholmssund, afsmalnar i sydost till Telgefjärden och är, likasom Norra Björkfjärden, uppfylld af talrika öar. I Södra Björkfjärden ligger det minnesrika Björkö. Norra och Södra Björkfjärden förenas genom Svinsundet, mellan Adelsö och Munsö.

Björkfors, *) sågverk och skattehemman, är beläget i Neder-Calix socken af Norrbottens län, blott några få mil söder om norra polkretsen, på 2 mils afstånd (den ginare vintervägen räknadt) från sockenkyrkan samt 4 1/4 mil från Haparanda stad, och lyder för öfrigt under länets norra domsaga samt Neder-Calix tingslag. Hemmanets skatt jemte underlydande utgör i det närmaste 2 mantal, hvaraf likväl ej mer än 11/16:dels mantal belöper sig på stamhemmanet, hvilket ensamt är under eget bruk, då deremot det öfriga är upplåtet åt torpare och arbetare. Stamhemmanet, ensamt för sig, omfattar en egovidd af öfver 3,000 geometr. tunnland, hvaraf vid pass en fjerdedel utgöres af skogsmark. Stora egovidder betyda visserligen för närvarande föga i Norrbotten, der de till det mesta utgöras af sanka, i ödesmål liggande myrar och hedland; men att de dock kunna bringas till att betyda ej så litet, derom vittna, bland andra, äfven de vidsträckta, med liflig grönska bevuxna lindor, som å Björkfors framkallats på en plan, hvilken för en mansålder sedan var en obebodd vildmark, och som ej så långt derförut måste ha varit botten till en sjö, omgifven af eller sjelf omgifvande de med björk- och barrträd bevuxna höjderna och kullarna, fordom dess stränder och öar.

Den för naturskönhet känslige tillryggalägger utan tvifvel med nöje de 3/4 mil väg åt sidan från stora vägen vid Sangis gästgifvaregård, som föra honom till Björkfors längs Sangis-ån, hvilken lilla elfs här med lummiga björkar rikligen beprydda branta stränder gifva strömfallet och godset dess namn. Efter det vägen svängt omkring foten af en tämligen hög backe med resliga furor, visar sig den smakfulla, tvåvånings hvitmålade herregårdsbyggningen, täckt belägen på en liten höjd, på andra sidan den sorlande forsen, som ett stycke nedanför förenar sitt vatten med den från vester kommande, genom en djup flod-dal framströmmande Korpikåelfven, efter att under sitt lopp hafva tjenat till drifkraft åt sågen, en tullmjölqvarn och ett tegelslageri. De större, snör-räta, med unga trädplanteringar å ömse sidor försedda vägar, som i norr och vester genomstryka de odlade fälten, de slingrande gångvägarne genom lummiga, upprensade skogslunder, det lilla skolhuset främst i raden af arbetarnes stugor, som sträcka sig längs å-stranden, bidrager till en, söderut ofta sedd, i Norrland mindre vanlig, taflans brokighet. Den betydliga, till herregården hörande, ladugårdsbyggnaden är redan upptagen af länets största boskapshjord, 60 kor och ungboskap, stallet af 10 hästar, då deremot för några få år sedan å hemmanet ej kunde födas mer än 15 kor och några hästar.

Björkfors' sågverks anläggning går ej tillbaka längre än till sednare hälften af förra århundradet. År 1763 tog välloflige Härads-syne-rätten, med anledning af kaptenen Henrik Henricii ansökan, »att vid den så kallade Björkforsen» få anlägga »ett finbladigt sågverk», stället i skärskådande, och afgaf Rätten sitt tillstyrkande till anläggnings beviljande, i trots af de särdeles kraftiga protester, som »Herr Capitainen och Professoren Wälborne Jonas Meldercreutz» i denna sin dubbla egenskap af krigare och lärd förstod att deremot afgifva. Ett par utdrag ur den skrift, som innehöll dessa protester, och visande motiverna för dem, torde,

*) Benäget meddeladt af herr C. N. Ketscher.

dels för sin originalitets skull, dels såsom betecknande för dessa nordliga trakters dåvarande klena tillstånd i odlingsväg och befolkning, här vara på sin plats: »Sedan Kongl. Maj:t icke »allenast i dess allernådigste skrifvelse »af d. 9 Juni 1747 uppå Riksens Hög»lofl. Ständers underdåniga tillstyrkan, »i ömmaste termer för Meldersteins jern»verks inrättning — — — tydligen »tillägga Meldersteins jernverk betjening »af allmogen å den trakt, som är imel»lan Luleå och Calix elfvar, samt i »stöd deraf förklara bemälte distrikt »med derå varande skogar för behöri»gen anslagne till Meldersteins jernverk »och dess betjening, som uti allt för»klaras ega företräde — — — föran»låtes jag vördsamligen erinra, att denna »trakt eller distrikt mellan Luleå och »Calix elfvar må anses vara under Kongl. »Kollegii höggunstiga vård — — — »samt anhålla etc. — — —. Skulle »således alltså dessa tillämnade finbla»diga sågars skeende anläggning icke »tjena till annat än att igenom bri»stande betjenings uppstegrande och »dyrhet förorsaka Meldersteins bruks »och äldre privilegierade inrättningars »ruin — — — hvilket allt strider mot »Kongl. Maj:ts allernådigste afsigt till »näringarnes och landets inbördes upp»komst i längden etc. — — — —. »Sedan således, som skedt, höga öfver»heten allernådigst täckts förunna mig »dess allernådigste tillstånd och förmå»ner, till alla dessa verk och inrättnin»gar, så är att vänta under den milda »Gudens välsignelse, och höga öfverhe»tens orubbade beskydd, allas deras »gjorlig skyndsammaste framgång till »det allmännas och landets bästa, ige»nom mig, som till min egen förmån »af gemensamt intresse med Melder»steins Bruk, söker efter bästa förmåga, »att bringa allt snart i bästa anbefalta »ordning och fulla gång» — — — — Det område, som sålunda bestreds för Meldersteins räkning, intog en längd af 10 mil samt räckte för öfrigt från hafvet till Kölen. I sin ädla ifver att försvara detta område, aktgaf hr kaptenen och professoren ej på att han, för att komma till den omtvistade terrängen, belägen mellan Calix och Torneå elfvar, redan öfverskridit den eljest tämligen breda och betydliga Calix-elfven, som han sjelf angifvit såsom gräns för sitt vidsträckta välde. — Redan 1767 var den tvåramiga sågen färdigbyggd och erhöll tid efter annan privilegie-skogar sig tillslagna från kronomarker till en sammanräknad areal af, utom impedimenta, 5,500 tunnl., hvarifrån medgafs en årlig afverkning af 3,283 träd, mot en stubböres-afgift och brädränta, som, jemte krono-utlagor för hemmanen, årligen uppgår till vid pass 1,100 rdr rmt. Från nämde område hafva likväl sedermera icke obetydliga vidder afgått till nyanlagda krononybyggen. År 1779 erhöll en brukspatron Anders Lundin i Stockholm, som då i disponentskapet efterträdt en herr Abraham Fougt, tillåtelse att anlägga kronohemman under sågverket och privilegium för ett manufakturverk, som ock blef anlagdt, men efter någon tid sedermera igenlades. Efter det att år 1798 en del af sågverket gått i handel efter beräkning af 7,500 rdr för det hela, hade detsamma 1819, då grosshandlaren i Stockholm, And. Öströms, enka och arfvingar försålde det till från Finnland efter kriget inflyttade löjtnanten Magn. Fr. Clementeoff och konsul J. Sundell i Haparanda, stigit i värde till 20,000 rdr rgs. — Sedan den förstnämdes son, vice häradshöfdingen Paul Fr. Clementeoff, derefter innehaft en del af verket och vid sin alltför tidiga bortgång lemnat efter sig i orten minnet af en ädel personlighet, öfvergick verket i sin helhet, jemte underlydande lägenheter, slutligen år 1844 genom öfverlåtelse af enkefru konsulinnan H. Sundell, mot en köpesumma af 52,500 rdr rgs för det hela, till sin nuvarande egare, grosshandlaren i Stockholm J. Bergman O:son, som redan förut blifvit egare af en fjerdedel i sågverket.

Efter denna tid hafva betydliga odlingar och utdikningar blifvit verkställda, de dyrbara åbyggnaderna nyuppförde eller fulländade, samt i öfrigt en mängd arbeten genomförda, hvilket allt kan antagas hafva fördubblat egendomens värde och gifvit åt den, det förra krononybygget, dess nuvarande be-

tydenhet. Hemmanets spannmåls-afkastning har hittills dock varit obetydlig, emedan de flesta skördar skadats af den i skogsnejderna häromkring, vanligen omkring den 10 Augusti, infallande nattfrosten. Imellertid har denna förstörande frost de sednare åren blifvit märkbart lindrigare mot förr. Genom fortsatta odlingar torde den kunna helt och hållet aflägsnas, då denna vackra egendom kommer att i alla hänseenden fylla den framstående plats, hvartill den, genom så många andra företräden, är berättigad.

Sågverkets lastageplats, benämnd »Svartskär», är belägen vid Sandörsunds hamn och lyder under Näsby tullinspektion.

Björkholm. Säteri uti Hallands län, Weddige socken och Wiske härad, ligger naturskönt i en dal vid Horredssjön, är väl bebygdt och har vidsträckt trädgård. Godset består af ett hemman säteri med underlydande 26 hemman frälse, 6½ hemman frälseskatte och åtskilliga tullqvarnar i Wiska-ån; af de underlydande hemmanen ligga 3 i Frillesås socken. Björkholm är en gammal sätesgård och egdes före 1718 af häradshöfdingen Rudebecks arfvingar, men såldes af dem till professoren J. J. von Döbeln i Lund. Efter honom egdes gården af hans son, kanslirådet von Döbeln, sedan af hofjunkaren von Döbeln och häradshöfdingen von Döbeln samt är fideikommiss i Döbelnska slägten.

Björk, eller **Björkhyttan,** ett jernbruk i By socken och Näsgårds fögderi af Falu län, skall vara uppbygdt år 1633 och privilegiet stadfäst år 1689. Bruket består af 1 stångjernshammare och 1 härd, har 55 sk℔ privilegieradt smide, med eget tackjern, samt 11 sk℔ hammarskatt. Utskeppningen sker på Gefle och Stockholm. Bruket eges af bergsmän.

Björklinge, en socken i Uppsala län och Norunda härad, 1¾ mil norr från Uppsala, på östra stranden af Björklinge-ån och Wilsåkers-åns norra strand, har en areal af 23,166 tunnland, deraf 1,880 äro sjöar och kärr. Bland öfriga vattendrag märkas Wis-sjön och Wis-sjö-ån, Björklinge-åns ena källgren, Långsjön m. fl. Sydöstra delen består till största delen af slättbygd; vestra delen är lågländig skogs- och kärrmark; rådande jordmånen i östra bygden är lera, der och hvar sandblandad; åkerbruk är hufvudnäring; men derjemte idkas något skogsbruk. Socknen innehåller $72\frac{7}{24}$ förmedlade mant. och beboddes 1810 af 1,097, 1840 af 1,175 och 1856 af 1,230 invånare. Socknen har fast folkskola med 1 examinerad lärare, som 1856 undervisade 36 gossar och 20 flickor, medan 21 gossar och 28 flickor undervisades i hemmet. — Redan 1314 nämnes *Birklinga* såsom hörande till *Norundh*, och af kyrkoherdar anföres en från 1300-talet, kaplaner från 1633. Björklinge utgör ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen, tillhörande Norunda kontrakt af Uppsala ärkestift. Kyrkan, af okänd ålder, med en liten tornspira i hvartdera af långhusets hörn, har ett grafchor, der åtskilliga egare af Sätuna gård hvila, samt en graf, tillhörig Närlinge gård. Egarne af Sätuna hafva gjort anspråk på jus patronatus. — Ett St. Botolphs Gille förekommer här 1489. Af fornminnen nämnas åtskilliga runstenar och en grafhög. Under sin lärotid i Uppsala, brukade Gustaf Wasa ofta besöka Björklinge prestgård. I socknen ligga följande gårdar: *Sandbro, Sätuna, Ramsjö, Närlinge,* skräddaren Holm-Lejonkronas gods, m. fl. Adress: Uppsala.

Björklinge-ån. Biflod till Fyris eller Uppsala å, kallas i öfra loppet Wilsåkers å och upprinner ur sjön Bången i Bälinge socken och härad, rinner först i s. ö. och sedan i n. ö. rigtning, bildar derefter gränsen mellan Norunda och Bälinge härader, mottager från norr tillflöden från sjöarna Welången och Wis-sjön, böjer sig (vid 32′ vester från Stockholm) tvärt åt söder, bildar under namnet Björklinge å fortfarande gräns mellan de bägge nämda häraderna och faller ¾ mil rätt i norr från Uppsala ut i Fyris-ån.

Björkmåssa. Gästgifvaregård i Kalmar län; skjutsar till:

Foglebo . . . . $2\frac{1}{4}$ mil.
Klöfdala . . . . $1\frac{9}{16}$ »
Målilla . . . . $2\frac{1}{8}$ »
Serarp, i Jönköpings län . $1\frac{5}{8}$ »
Triabo . . . . $1\frac{1}{2}$ »
Ödeshult, i Jönköpings län . $2\frac{1}{4}$ »

Björksnäs, ett frälse-säteri, 1 mantal, i Kisa socken och Kinds härad af Linköpings län. Den första kända egaren är assessoren Peder Mattsson Stjernfelt, och hans son byggde egendomen till säteri. Den tillföll sedan hans dotter, Catharina Grubbe, som blef gift med en Cambel, hvilken genom rättegång måste afstå gården till generallöjtnant C. A. Stackelberg, som 1721 försålde den till kapiten J. H. Winter. Sedan innehades Björksnäs 1760 under fideikommiss-rätt af hans son J. H. Winter och år 1818 af vice häradshöfdingen Lars Duséen samt 1829 af bönder.

Björksta, en socken i Westerås län och Ytter-Tjurbo härad, belägen på Sagåns vestra strand samt vid Oxfjärden och Spånsundet af Mälaren, har en areal af 14,117 tunnland, af hvilka blott 50 äro sjöar och kärr. Igenom socknen rinner Tortuna- eller Lill-ån till Sag-ån. Socknen är en tämligen jemn bygd, med jordmån af god eller sämre lera och svartmylla samt åkerbruk till hufvudnäring; binäringar äro skjutsning och forsling af varor. Socknen innefattar $64\frac{1}{4}$ förmedlade mantal och beboddes 1810 af 1,140, 1840 af 1,259 och 1856 af 1,309 invånare. Socknen har både fast och ambulatorisk skola med 1 examinerad lärare i den förra och 1 oexaminerad i den sednare. I folkskolan undervisades 1856 47 gossar och 28 flickor, 6 gossar begagnade allmänt läroverk, 14 flickor nade enskild undervisning, och i hemmet undervisades 32 gossar och 35 flickor. — Björksta, 1307 kalladt *Birkista* och med kyrkoherdar kända från 1300-talet, komministrar från 1593, är ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Sala kontrakt af Westerås stift. Kyrkan är ombyggd efter en eldsvåda 1617; men deri förvaras minnen från äldre tider, och då altaret refs efter branden, skall man deri hafva funnit en förgylld koppardosa, innehållande dokumenter, reliquier och på de sistnämda följande förteckning: »*de mensa Domini; de cruce S. Andreæ; de ossibus S. Olai Regis II miraculosi et de St. Catharinæ; dubitatum est de sindone S. Erici Regis II miraculosi.* — Större och mindre grafhögar, dels med, dels utan bautastenar, träffas öfver allt i socknen, vid Frögärde och Almsta i nordvest, vid Tycklinge, Orresta, Kärsta och Carlby i norr, vid Nyqvarn; vid Kyringe i söder förekommer en runsten; en run-inskrift läses på ett jernbeslag å kyrkodörren (inskriften lyder: Gud ⁝ sinne ⁝ i þær ⁝ mæster ⁝ Ruþinger ⁝ og ⁝ Bo ⁝ fris ⁝ o ⁝ alfa ⁝), och lemningar efter en borg ses vid Näs i söder.

Vid Tycklinge träffades 1818 under gräfning och stenbrytning ett Romerskt dryckeskäril, fyldt med benlemningar och å ena sidan försedt med följande inskrift:

Apollini, Granno
Donum Ammilius
Constans . Præt . Templi
Ipsius.
V. S. L. L. M.

hvarom J. Hallenberg författat en afhandling.

Af den bekanta landskapsgränsen vid Sag-ån, Östensbro, finnes ännu namnet qvar i Östanbro, söder om Nyqvarn. — Bland gårdar märkas *Mål-hammar, Östanbro, Halstaberg,* m. fl. — Adress: Westerås.

Björkvik, en socken i Nyköpings län och Jönåkers härad, utmed sjön Yngarens vestra strand, har en areal af 42,623 tunnland, af hvilka 8,150 äro sjöar och kärr. Socknen, en af de större i länet, nära 2 mil i längd och 1 till $1\frac{1}{2}$ mil i bredd, genomstrykes af flera skogbevuxna, mer eller mindre bergiga och längre ned med kärr uppfyllda åsar, utgreningar från Kålmorden, och som gå i östlig rigtning mot Yngaren, vid hvars stränder de utplatta sig till smärre kullar, omvexlande med ängar eller slätter. Mellan dessa åsar framgå icke obetydliga vattendrag, bland

hvilka följande förtjena att anmärkas: Åkeforss-ån, vid norra gränsen, — Forssjöns och Wirens aflopp i Yngarn, — Storsjöns och Wiggarens aflopp i Yngarn, kalladt Hönebäcks-ån, — Wedby-ån, afloppet för Näsnaren och Hålvettern, Wirån m. fl., alla tillhörande Nyköpings-åns vattensystem. Sjöbygden, hvars jordmån består af lera eller lermylla, är en af länets vackraste trakter; men de inre bygderna, 120—250 fot öfver hafvet, 60—90 fot öfver Yngarn, upptagas till stor del af utmarker och hafva sandblandad lera eller mojord. Skogar finnas ännu, dels i enskild ego, dels utgörande den betydligaste delen af härads-allmänningen, i trakten af Näsnaren och Wiggaren. Åkerbruk, boskapsskötsel och skogsbruk äro hufvudnäringarne, och dertill komma kolning och tjärubränning, stångjerns- och spiksmide, fiske o. s. v.; några kalkstensbrott drifvas också. Socknen består af $85\frac{5}{8}$ förmedlade mantal, det mesta lydande under herresäten inom eller utom socknen, och hade 1810 2,586, 1840 2,969 och 1856 3,112 invånare. Socknen har ambulatorisk skola med 1 examinerad och 1 oexaminerad lärare; 1856 undervisades i skolan 244 gossar och 148 flickor, medan 3 gossar undervisades i allmänt läroverk, 71 gossar och 116 flickor i hemmet; inalles sålunda 318 gossar och 164 flickor. — Björkvik utgör ensamt ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen, hörande till Nyköpings Vestra kontrakt af Strengnäs stift. *Birkevik in prep. Nicopensi* förekommer omkring 1314 och oftare. Kyrkan, byggd af gråsten, med torn, invigd åt St. Nicolaus och sannolikt först korskyrka, har tvänne gånger blifvit utvidgad, först af Finnar, som i Carl IX:s tid inkallades för att uppodla Kålmorden (denna tillbyggnad kallades ännu på 1740-talet för Finnkyrkan) och sist år 1685. I kyrkan finnes ett grafchor för slägten Meijerhjelm och en graf, tillhörig slägten Rosenhane. — Af fornlemningar märkas: grafhögar på en udde i trakten af kyrkan och på Danebyholms egor; — *Jättestenarne* eller *Neckens borg,* två ofantliga remnade klippor i lodrät ställning och af 17 alnars höjd, på en slätt vid Linder-ån nära Ödesängen; en byväg går midt igenom dem, och traditionen berättar, att en jätte, som ridande fört dessa stenar bundna vid ett rep öfver hästryggen, men varit förföljd af en annan, här afskurit repet och vältat stenarna i Linder-ån, hvars lopp derigenom blifvit förändradt. Necken tros här hafva sin boning, då han stiger upp ur hafvet, besöker bygdens floder och undervisar i musik. Vidare förekomma skansruiner å Borgarberget vid sjön Björken, enligt sägnen från Ryska kriget 1719, men sannolikt äldre; sägnen talar derjemte om en drabbning, som skall hafva stått mellan Svenskar och Danskar vid Hofsta, och på Kålmorden befinnes här en gränsesten, kallad Spiksten, der 2 län, 3 härader och 4 socknar sammanstöta. — De vigtigaste bland socknens gårdar äro: *Danebyholm*, *Edeby*, *Hagbyberga*, *Marieberg*, *Hofsta* och *Wirå bruk*. Adress: Nyköping.

Björkvik. Säteri uti Östra Ryd socken af Skärkinds härad och Linköpings län, vid sjön Höfverns östra strand, sedan gammalt socknens största gods, har tillhört slägten Gera och gick från Holger Carlsson Geras söner, friherrarne Carl och Jöran Holgersson († 1588), öfver till deras systerdotter, Christina Oxenstjerna, gift med Lars Tychesson Gyllencreutz. Genom hennes syster, Elisabeth Oxenstjerna, gift med Conrad Yxküll, kom gården till denna ätt och genom Beata Yxkulls dotter Elisabeth till riksrådet friherre Claës Rålamb. Under hans tid kallas Björkvik 1683 ett gammalt frälse-säteri och tillhörde ätten Rålamb till slutet af 1700-talet; det såldes 1783 till öfversten frih. J. G. Banér, hvars son, Joh. G. Banér, hade det som fideikommiss, men 1813—1815 bytte ut Björkvik mot Sjöö i Uppland till friherre J. C. Adelsvärd på Adelsnäs, hvars enka innehade gården 1854. Inom socknen lyda till gården $10\frac{1}{3}$ mantal, hvaraf $4\frac{1}{2}$ under eget bruk. Godset har prydlig åbyggnad af trä, trädgård m. m.; af kapten A. Rålamb, riksrådets son, började en samling af böcker och annat. Till gården höra Backa qvarn och Sandfors såg.

Björkå. Jernbruk i Ångermanland (Vester-Norrlands län), Öfver-Lännäs socken och Botheå tingslag, vid Björk-åns utlopp i Ångerman-elfven, anlades 1771 derigenom, att 600 sk℔ stångjernssmide hitflyttades från Gålsjö bruk, och bestod i slutet af 1700-talet af 1 hammare och 2 härdar. Numera består bruket af 2 ofria härdar med 900 sk℔ privilegieradt smide och 9 sk℔ hammarskatt. Bruket led år 1773 skada af ett jordras genom en 80 alnar lång backes infallande, hvilket dock inom kort reparerades.

Björkången. Sjö, hvars norra del är belägen i Skogs socken af Helsingland, medan den södra tillhör Hamrånge socken af Gestrikland, 145 fot öfver hafvet. Sjön tillhör en kedja af vattendrag, som saknar gemensamt namn, men drifver flera af Helsinglands bruksanläggningar och qvarnar. Nämda vattendrag upprinner i Hanebo socken, går derefter in i Skogs socken, genomflyter *Storsjön* (208 fot) och fortsättes genom flera smärre sjöar, tilldess det mottager en ansenlig förstärkning från *Tönnångers-sjöarna* (163 fot). Vattendraget går sedan in i Björkången, som sträcker sig rätt i norr och söder, derefter i n. o. till Tönnebro-sjöarna och faller slutligen ut i hafvet strax nedanför Axmars bruk i Gestrikland.

Björkäng, en kapellsocken uti Wadsunda härad af Mariestads län. Dess areal och hemmantal upptages vid modersocknens Fredsbergs beskrifning. Här äro Hubberuds, Månsaruds och Mossjöruds sjöar. Hufvudnäringen är åkerbruk. Socknen hade 1810 762 och 1849 850 invånare. I Björkäng finnes icke folkskola. — Björkäng är annex till Fredsbergs regala pastorat i Norra Wadsbo kontrakt af Skara stift. Kapellet, beläget vid Göta kanal, 2 mil från Mariestad, är bygdt af trä vid obekant tid. — Vid Håsentorp är en helsokälla.

Björkö. Ö uti Mälaren, i Södra Björkfjärden och vid södra ändan af det sund, som mellan Björkö och Adelsö å ena, Ekerö och Munsö å andra sidan sammanbinder nämda fjärd med Norra Björkfjärden, tillhörande Adelsö socken af Färentuna härad och märkvärdig icke blott genom sina fornlemningar, utan äfven genom den tradition, som låter christendomen i Sverige först predikas genom den Hel. Ansgarius uti den på ön belägna staden *Birka* eller *Björkö*. Ön är bergländig och till en del skogbevuxen; på en höjd, hvarifrån man har en vidsträckt utsigt, befinnes en minnesvård öfver Ansgarius, ett kors med inskrift, rest efter jubelfesten 1830. Om öns fornlemningar, se art. Adelsö. Björkö by, 3 mantal, reducerade från slägten Örnstedt, innehafves nu af bönder.

Utan att ingå i någon antiqvarisk undersökning, om huru vida den, enligt fornsägnens vittnesbörd, på Björkö belägna staden eller någon annan sådan, varit det *Birka,* den handelsplats eller köpstad, der de första christna lärarne i Sverige började predika sin lära (Wieselgren anser detta Birka hafva varit beläget på Björkenäset eller Birkanäset vid Kalmar), skola vi blott anföra hvad sägnerna hafva att berätta. Enligt dem var Håkan Ring, en ättling af Olof Trätelja, Ingjald Illrådas son, och sålunda af Ynglinga-ätten, stamfader för de s. k. *Alsnö-konungarne,* hvilka höllo hof på Adelsö och antingen voro läntagare under Uppsala-konungarne eller dessas medregenter i hela riket. Från konungasätet på Alsnö (Adelsö) ledde en bro öfver till Björkö, och här låg en stad, *Björkö* eller *Birka* kallad, rik på folk och gods samt mot ströfvande vikingar väl försvarad af stridsgoda män. Staden kunde, enligt sagornas uppgift, uppställa femtontusen krigsmän till sitt försvar, och borgrarne i Björkö voro så rika, att Danskarne, som belägrade staden, ansågo hvar och en kunna i brandskatt betala hundrade mark silfver utan stor afsaknad. Det berättas, att, när fiendtliga skepp löpte in i Mälaren, så tändes vårdkasar, först i Blockhus-sund, dernäst på Brantberget eller det nuvarande Brunkeberg i Stockholm, vidare på Kungshatt och sist på Wårdbyberg, hvarigenom borgrarne i Björkö kunde varnas för faran och anstalta om sitt försvar.

Uti den rika handelsstaden befunno sig talrika christna fångar, som blifvit ditförda af vikingarne, och genom dessa torde någon kunskap om christendomen redan hafva blifvit spridd härstädes, då Ansgarius anlände till Birka år 829, under det konung Björn, med tillnamnet *på Håga*, var den regerande på Alsnö och i Björkö. Konungens ståthållare eller rådsherre, som han kallas, Hergeir, var den första, som lät döpa sig af Ansgarius, och för den nya församlingens behof lät han på sin egen gård uppföra den första christna kyrkan (man har trott, att den genom sitt ovanliga byggnadssätt märkvärdiga Munsö kyrka är detta af Hergeir byggda första christna tempel). Den af Ansgarius grundlagda christna församlingen vårdades efter hans afresa af Gautbert (i dopet kallad Simon) och dennes slägting, Nithard; men dessas ovisa nit föranledde en förföljelse af hedningarne mot de christna, och Nithard blef afdagatagen, medan Gautbert förjagades. Imellertid fortfor ändock christendomen, och Hergeir lyckades, berättar sagan, att genom sin bön till de christnas gud afvärja stadens hotande förstöring af Danska vikingar. Men inga predikanter från utlandet vågade sig längre upp till den oroliga Norden, förrän Ansgarius, dertill å nyo uppmanad af kejsar Ludvig den Fromme, 25 år efter sin första resa till Norden återvände till Björkö såsom kejsarens fullmyndiga sändebud. Här fann han nu en konung Olof, hvilken mottog honom väl, och blef det nu på Alla Svears Thing beslutet, att de christna lärarne skulle fritt få predika, bygga kyrkor och omvända så många de kunde. Ansgarius reste nu till Tyskland tillbaka och afled i Bremen 865. Bland de Bremiska biskopar, som efter hans död infunno sig i Björkö, nämnas Rimbertus och Unne, som dog i Björkö 936 och blef begrafven derstädes. Den förre beskrifver Björkö som en stad, der konungen vistades, och som hade egen ståthållare, mägtiga invånare och rika köpmän, men icke var i stånd att uthärda en belägring; äfven Adam af Bremen säger, att Björkö var Sveriges hufvudstad, belägen ej långt från Sigtuna, sålunda icke ett och samma med denna, såsom några förmenat. Om Björkös vidare öden vet man föga; sägnen uppgifver, att staden skall blifvit förstörd af Norska konungen Olof den Helige år 1008. Så mycket är dock säkert, att, när Adalvard den Yngre, som i Stenkils tid (1061—1066) var biskop i Sigtuna, ville besöka Unnes graf i Björkö, fann han staden förstörd och icke något märke efter grafven. Det uppgifves också, att den under Stenkils tid till biskop i Björkö utsedda Johannes der fann blott en hop ruiner och måste derföre flytta till Linköping. Allt hvad man ännu ser på ön, är stenhögar, vallar och tvänne portöppningar, den ena söderut, den andra norrut, alltsammans i närheten af den förut nämda minnesvården öfver Ansgarius.

Björkö. Ö uti Öckerö socken af Bohuslän och Hisingens Vestra Härad. Denna socken utgöres af den stora ögrupp, som uppfyller hafstrakten vester om Hisingen, de i fornsagorna bekanta *Ekröyjar* eller *Eikröyjar*, och den största i gruppen är denna Björkö, $^1/_2$ mil lång och $^3/_{16}$ mil bred midtöfver samt innefattande $3^3/_4$ mantal. Sundet mellan denna ö och Hisingen kallas Björköfjord.

Björkö. Gård i Knutby socken och Närdinghundra härad af Stockholms län, mellan sjön Ginningen och Harsjön, $4^1/_6$ mantal säteri, har i sednare hälften af 1600-talet tillhört en öfverstelöjtnant Wasil von Buturlin, gift med Anna, dotter af Christer Knutsson till Tomta. Sedan egdes gården af öfverjägmästaren A. Bergsköld till 1676, då efter hans död hans enka gifte sig med en kapten Svinhufvud, som var gårdens egare mot slutet af 1600-talet. Bland sednare egare nämnas kgl. rådet grefve Didrik Wrangel och hans arfvingar, bland hvilka riksrådet baron W. L. Taube löste gården från medarfvingarne och sålde den till lagman C. J. Wattrang 1731. Dennes slägt innehade den ännu 1825; år 1849 blef Braunerhjelm egare deraf. Under gården lyda 1 mantal frälse och $1^1/_6$ skatte.

Björkö. Större ö uti Roslags-skärgården, mellan Björkfjärden och Ålands Haf, hörer med sin större södra del till Wätö, med den mindre norra delen till Wäddö socken. På ön träffas lösa stenblock af grå eller rödlett sandsten, som användes till qvarnstenar, masugnsbyggnader och hvarjehanda stenhuggare-arbeten och har sannolikt tillhört en öfvergångsformation, hvilken, utbredd på något ställe i närheten, sedermera blifvit vid någon våldsam naturtilldragelse omstörtad och till större delen nedsänkt i hafvets djup, och efter hvilken dessa splittrade ruiner äro minnesmärken.

Björkö, en socken i Östra Härad af Jönköpings län, har en areal af 17,565 tunnland, af hvilka 3,078 höra till Södra Wedbo härad och 3,210 äro sjöar och kärr. Sjön Stora Römmen är den största (1 mil lång) i socknen, och med denna förenas Lilla Römmen medelst en liten bäck; Skärfven och Bodasjön äro äfven märkliga sjöar. Marken är jemn och mager; två stora mossar förekomma. Skog finnes tillräckligt för hvarje hemman. Hufvudnäringar äro åkerbruk och boskapsskötsel, hvarförutan invånarne förtjena på handarbeten inom hus. Socknen innehåller 26 ¼ mant., hvaraf 13¾ skatte, 2 krono och 10½ frälse; men dertill kommer »Björkö Skate», belägen i Wedbo härad, som utgör 5 ½ mant. Tillsammans med Näfvelsjö uppgår pastoratet till 65⅜ förmedlade mant. Folkmängden var 1810 1,085, 1840 omkring 1,300 och 1856 1,436 invånare. Björkö socken har ambulatorisk folkskola med 1 examinerad lärare. År 1856 besökte 99 gossar och 86 flickor skolan; dessutom undervisades 1 gosse och 2 flickor hemma; tillsammans 100 gossar och 88 flickor eller inalles 188 skolbarn. — Björkö, jemte annexet Näfvelsjö, utgör ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen. Nya kyrkan, som ligger 7¾ mil från Wexiö och 6⅓ mil från Jönköping, grundlades den 1 Maj 1843 på ny plan öster om vägen; den gamla kyrkan låg vester om vägen. Den nya, byggd af sten, är 63 alnar lång, med chor och torn, och 30 alnar bred. En gammal fana finnes i kyrkan efter löjtnanten P. Jakobsson (Björnram) till Aggarp, † 1658. Ett grafchor, tillhörigt friherrliga slägten Mörner, hvilket var uppfördt vid gamla kyrkan, står ännu qvar på samma plats och skall underhållas af kyrkan för gåfvan af en större silfverkanna af justitierådet Lindstedt. En silfverdopskål är gifven till kyrkan af riksståthållaren grefve Carl Mörner. Socknens namn skrefs *Byuræke* år 1300, *Biærkrydh* 1307 och ännu 1680 *Byrke*. Ett *Bjurekis,* hvilket utmärkes, såsom beläget högst i norr, uti Inledningen till Smålandslagen, torde vara detta Björkö eller Byrke. — Socknen är rik på fornlemningar. Runstenar förekomma i ringmuren vid kyrkan och vid Römme. I Bautil upptagas flera runstenar i Björkö; men de återfinnas i andra socknar, hvarom Wieselgren i sin Nya Smålands Beskrifning (Del. 3, sid. 187) närmare ordar. Ättehögar finnas eller hafva funnits vid prestgården, kyrkan och Römme, vackra stensättningar vid Björkeryd. De märkligaste af dessa fornlemningar omnämnas vidare vid beskrifningarna om de gårdar, der de finnas. Betydligare egendomar i socknen äro Aggarp, Björkeryd, Holmen, Rödjenäs, Sjöeryd, Hårdanäs, Sjö och Römme.

Björkön. Liten ö i Hjelmaren, tillhörande Askers härad af Örebro län. Tillika med den från Askers härad utskjutande udde, på hvilken Göksholm ligger, bildar denna ö gränsen mellan egentliga Hjelmaren och den del af sjön, som benämnes Vestra Hjelmaren.

Björlanda, en socken i Vestra Hisings härad af Göteborgs län, har en areal af 9,095 tunnland, af hvilka blott 25 äro sjöar och kärr. Namnet skrifves i äldsta handlingar både *Björlanda* och *Björnland.* Socknen synes bestämdt hafva varit modersocken i ett pastorat; dock kan ej med säkerhet afgöras, om detta varit i Säfve eller Thorslunda, eller i beggedera, hvilka då varit förenade. På Hisingen går imellertid en tradition, att Björlanda och sistnämda socken varit förenade en tid, då Rödbo socken tillhörde Säfve, hvilket ock är

ganska trovärdigt. Mynningen af Nordre-elf, som öppnar sig utmed denna sockens strand, benämnes *Qvillan*, Sturlesons Elfvarqvisla. *Mycklahed* (den stora heden) är en vidsträckt uppodlad slätt på socknens gräns emot Säfve. Efter traditionen skall densamma fordom varit skogbevuxen, men blifvit afröjd af Danskarne, under den tid dessa innehade Hisingen med flera orter i pant för »Elfsborgs-lösen». Nu för tiden är socknen alldeles utan skog. Hufvudnäringarne äro åkerbruk och boskapsskötsel. Socknen innehöll 1820 30 1/4 förmedl. mantal, hvaraf 3 1/2 frälse, 1 1/2 krono och 25 1/4 skatte; nu 39 3/4 förmedlade mantal. Folkmängden var år 1805 1,041, 1840 1,272 och 1856 1,397 personer. Björlanda socken har både fast och ambulatorisk skola med 1 examinerad och 3 oexaminerade lärare. År 1856 besöktes den förra skolan af 29 gossar och 17 flickor, den sednare af 22 gossar och 13 flickor, 22 gossar och 36 flickor undervisades hemma; summa 73 gossar och 66 flickor. — Björlanda är annex till Säfve prebende-pastorat, tillhörande Elfsyssels Södra kontrakt af Göteborgs stift. Kyrkan, belägen 1 3/8 mil från Göteborg och 1 mil från Kongelf, tillbyggdes 1734 och består af ett långhus med tresidig chorgafvel. Här förvaras flera minnesmärken från fordna tider och äfven från sednare. Ett epitafium sitter i kyrkan med denna inskrift: *Hær under hviler Aerborne oc Velforneme Mand Eric Andersson Hoofgard Sourren Skriffer och Hærradsdomare offver Nårske Hisen, med sin Kjera Hustro Erligh oc Gudfruktig Kjerstin Pedersdotter, som heensoffvit i Herran 1669 hennes ålder 47 år, han heensoffvit 1671 AEtatis 52* etc. I choret täcker en grafsten »stoftet af domaren här i orten, hofrättsrådet Z. Stjerncreutz, född 1738, död 1814.» — Af katolska antiqviteter förvaras ett rökelsekar af brons med drakhufvud på locket, ett fragment af ett gammalt altarskåp, föreställande de dödas uppståndelse, samt en dopfunt, försedd med reservoir för vigvatten.

Fornlemningar finnas här af flera slag. På Nordviks mark förekomma flera uppresta stenvårdar på ett ställe, kalladt *Högstena*. De omgifvas af grifthögar, i en af hvilka ett rikt fynd för längre tid tillbaka skall vara gjordt. — Imellan Kolseröd och Lexby samt på Röra utmark träffas ock bautastenar; vid dem på sednare stället har man funnit askfyllda ler-urnor. Nämde Lexby är otvifvelaktigt det *Leikberg*, der konung Östen Haraldsson slog Hisingsbönderna 1141, och hvaröfver Ejnar Skulason diktade det första rimmade skaldeqvädet i Norden. Kanske äro stenvårdarne mellan denna gård och Kolseröd uppresta till åminnelse af denna ryktbara händelse, hvarom en dunkel sägen ännu qvarlefver hos allmogen.

I Säfve socken är den s. k. Stjernecreutzska skolan, som stiftades af framlidne hofrättsrådet Zach. Stjernecreutz, enligt testamentarisk disposition af den 12 December 1812. År 1825 räknade denna skola, hvilken vid sin inrättning var den första vexelundervisnings-anstalt i Göteborgs stift och den tredje i ordningen inom riket, 51 lärjungar. Läraren, hvilken bör vara prest, åtnjuter i lön dertill anslagna frälseräntor af hemmanen Skänella Norgård i Tufve samt Östra och Vestra Pilegård i Lundby socken, tillsammans 125 rdr bko, samt till boställe skolans hemman, 1/8 mantal kronoskatte Bärby Öfvergård, hvarförutan han af socknen erhåller frivilliga gåfvor i korn och offer. Till skolans underhåll bidraga barnen med 24 sk. bko inskrifningspenningar. På folkupplysningen i orten har denna skola haft ett märkbart inflytande. Stiftaren af densamma donerade 1810 äfven en fond af 500 rdr bko till Säfve sockens kyrka och fattiga. — Ingen betydligare egendom finnes i socknen. — Adress: Göteborg.

Björna, en socken i Vester-Norrlands län och Norra Ångermanlands härad, kring Gideån och dess bifloder, 14 mil n. n. o. från Hernösand. Socknen, om hvilken vidare underrättelser saknas, är ett regalt pastorat af 3:dje klassen i Ångermanlands nordöstra kontrakt, består af 21 77/92 oförmedlade mantal, har fast folkskola med 1 exa-

minerad lärare och 1856 besökt af 18 gossar och 6 flickor, medan 14 gossar och 14 flickor undervisades i hemmet, samt beboddes sistnämde år af 1,356 invånare. Adress: söderifrån Bjästad, norrifrån Nordmaling.

Björnbacken. En större ättehög vid Husby gård på Munsön i Mälaren, der en tradition låter konung Björn Jernsida ligga begrafven.

Björndam. Masugn, anlagd 1637 af H. von Föhrden och Anders Hindersson, i Dunkers socken och Willåttinge härad af Nyköpings län, har en tid varit styckebruk, derefter haft plåtsmide, nedlades 1702, men upptogs åter 1726 för Björndams bruk. Detta anlades 1641 å lägenheten Wålsjönäs af Herm. Zurschmieder och Joh. Piatt, fick 1688 äfven privilegium på knipphammare och har sedan slutet af 1600-talet haft samma egare som Ekensholm i Dunkers socken. Se *Ekensholm*.

Björneborg. Jernbruk och hytta, med tillhörande Östra och Vestra Jonsbohls bruk, är beläget i Wisnums socken och härad af Carlstads län; det innehar underlydande egendomar och hemman i Warnums socken af samma län samt i Carlskoga socken och härad af Örebro län. Bruket ligger vid Wismans utlopp ur sjön Wismen, som är 0,7 mil lång och på bredaste stället 2,500 alnar, på en höjd af 397 fot öfver hafvet och 250 fot öfver Wenern, 1 1/4 mil från Christinehamn, 8 mil från Örebro samt 28 mil från Stockholm. Om uppkomsten af brukets namn är den traditionen gängse, att strax efter dess anläggning en björn, under förföljandet af en ko, inkommit uti smedjan samt under brottning med stångjernshammaren blifvit af densamma krossad. — Bruket anlades år 1656 af borgmästaren i Christinehamn Olof Persson Jernfelt, anläggare af flera bruk i samma trakt, hvaribland Östra och Vestra Jonsbohls bruk, hvilket sedan 1855 tillhör egaren af Björneborg. Från grundläggaren öfvergick bruket dels genom arf, dels genom köp till dess måg, öfverstelöjtnanten Niklas Nordensvärd, och derefter till hans brorsöner Johan och Olof Nordenfeldt, hvarefter det oafbrutet varit inom Nordenfeldtska slägten och innehafves för närvarande af arfvingar efter år 1843 aflidne kammarherren Olof Nordenfeldt, hvilken sednast innehade egendomen på en hand. Under hans tid, äfvensom derefter, har egendomen genom större inköp blifvit betydligt förökad, äfvensom privilegierna utvidgade. De nuvarande egarne, nyssnämde arfvingar, äro kabinettskammarherren frih. Corfitz Augustin Beck-Friis, gift med fröken Christina Nordenfeldt, af 1/5:del, fröken Sofia Nordenfeldt af 1/5:del och brukspatronen Olof Nordenfeldt af 3/5:delar. Den sistnämde, gift med m:ll Mathilda Carolina Sofia Biel, är sedan år 1848 brukets disponent.

Björneborgs landtegendom med tillhörande Jonsbohls bruk, beläget 1/2 mil söder om Björneborg, består af 1 mantal säteri, 5 1/8 mantal frälse, 7 31/40 mantal kronoskatte och 67/144 mantal bergsmans-skatte, belägna inom förutnämde olika socknar, och höra dertill frälseräntorna af 5 1/2 mant. Arealen utgöres af 2,023 1/2 tunnland åker, 1,281 3/4 tunnl. äng, 445 tunnl. hagar och 17,889 tunnland skog, tillsammans 21,639 1/4 tunnland = 0,93 qvadratmil, sträckande sig från Wenerns östra strand, norr om Hults faktori, österut, med afbrott af några få mellanliggande hemman, 1 1/4 mil intill Nysunds sockenrå.

Bruken ega privilegier för 8 smälthärdar, 1 gasvällugn och 2 räckhärdar, med oinskränkt smide sedan år 1847, 1 stålugn, 2 manufakturhamrar, 1 vattenslägga, 4 spikhamrar och 1 klippsax. Tackjernshyttan, med gasrostugn, drifves med ångmaschin, hvilken eldas af masugnsgasen. I smältsmedjan vid Björneborg begagnas ånghammare, hvars panna eldas af från härdarna bortgående värme. Björneborg eger 11/99:delar i Linnebäcks hytta och 9/16-dels heldel af Qvarntorps hytta, båda belägna i Carlskoga bergslag. Dessutom finnes en kupolugn med tillhörande jernsvarfstol. Vid Björneborg finnes äfven en qvarn med 2:ne par stenar, en enramig finblads-såg, och vid Jonsbohl en qvarn med 2:ne par ste-

nar samt en enbladig såg. Vid Björneborg finnes tegelbruk för tillverkning af brukets behofver.

Tillverkningen vid hyttan uppgår till 7,028 sk℔ tackjern pr år i medeltal sedan den byggdes år 1852, och åtnjuter densamma 9 frihetsår. Stångjerns-tillverkningen i medeltal under de 3 sista åren uppgick till 7,139 sk℔ bergsvigt, hvaraf tillverkats 1,024 sk℔ stål och dessutom en del blifvit uträckt till finare stångjerns-dimensioner och spik. — Bruket eger $^{64}/_{1000}$:delar i Dalkarlsbergs grufvefält, Wickers, Stribergs, Svartbergs, Åsbobergs och Mogrufve grufvefält i Nora socken af Örebro län, samt delar i Persbergs odalfält, Stögbergs och Bollengrufvefälten med flera mindre grufvedelar i Philipstads bergslag, hvarifrån det eger tillräcklig malmtillgång för egna tackjernstillverkningen.

Egendomens befolkning utgöres af 1,128 personer.

Björnekulla. Socken i Christianstads län och Södra Åsbo härad, omkring Helge-ån, har en areal af 4,305 tunnland och ligger $1^3/_4$ mil från Engelholm, 2 mil från Helsingborg. Socknen består af 14 mantal, hade 1840 640 invånare, 1856 deremot 918 och fast folkskola, i hvilken 78 gossar och 59 flickor undervisades af 1 examinerad lärare. Dessförutan bivistade 2 gossar allmänt läroverk, medan 7 gossar och 5 flickor hade enskild undervisning, 6 gossar samt 12 flickor undervisades i hemmet. — Björnekulla, modersocken, utgör tillika med Broby annex ett regalt pastorat af 3:dje klassen i Lunds stift och Södra Åsbo kontrakt, hvilket består af $32^{11}/_{16}$ oförmedlade hemman och som 1856 beboddes af 1,912 invånare. Närmare underrättelser saknas. Adress: Åby.

Björnlunda. Socken i Nyköpings län och Daga härad, vid östra stranden af sjön Båfven och dennas sydöstligaste vik, har en areal af 23,768 tunnland, hvaraf 4,200 äro sjöar och kärr. En del af socknens sydöstra gräns bildas af sjön Likstammen, i nordost är Storsjön, och ungefär midt i socknen befinnes **Låckvattnet**, som genom ett smalt näs skiljes från Båfven, och hvarifrån ett flergrenigt vattendrag går till Storsjön, hvilken tillhör Trosa-åns vattensystem. Socknen är i det hela ojemn, bergig och backig, dock i norra delen, omkring Storsjön, slätare och här utgörande en af häradets bördigaste trakter; utmed Båfven ligger mindre högländ skogsbygd. Jordmånen är dels bättre, dels sämre lera, dels mojord; åkerbruk är hufvudnäringen. Socknen består af $50\,^1/_2$ förmedlade mantal och hade 1810 1,528, 1840 1,580 och 1856 1,683 invånare. Socknen har en fast och 2 ambulatoriska skolor med 2 examinerade lärare. I fasta skolan undervisades 1856 45 gossar och 30 flickor, i de ambulatoriska 21 gossar och 22 flickor; 2 gossar undervisades i allmänt läroverk, 1 flicka i enskildt och i hemmet 53 gossar och 90 flickor; inalles 121 gossar och 144 flickor; till socknens skolväsende har komminister Welander donerat ett kapital af 13,750 rdr. — *Biornlunda in prep. Nicopensi* nämnes redan 1314 och utgör nu ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen. Kyrkan är gammal, tillbyggd 1767 och sednast 1830 med Stedingkska grafchoret, som tillika är högchor, och der hans exc. fältmarskalken grefve C. B. L. von Stedingk hvilar sedan 1837; andra grafvar äro Kruses till Elghammar sedan 1600-talet, Stengafvels till Bjersnäs (under sakristian), sedermera Grüners och Wattrangs; derjemte finnes en minnesvård öfver fru Catharina Rosenhane till Elghammar och en af marmor öfver G. Wattrang († 1744). — Af fornlemningar omtalas runstenar i trakterna af Storsjön och Likstammen samt en vid kyrkan och lemningar efter en borg vid Klefva. — Större gods äro *Ekhof, Wideby, Bjursnäs, Elghammar, Klefva,* m. fl. — Adress: Södertelje.

Björn och **Fogeln.** Två för de seglande farliga klippor i hafvet, belägna i skären utanför Hållnäs socken, 4 mil från Öregrund. Björnklippan, mellan Öregrunds-grepen och Löfsta-fjärden, sträcker sig 4 mil i längden; på dess nordöstra kant uppsattes ett sjömärke år 1768.

Björns Hög vid byn Håtuna, i närheten af Uppsala stad, påstås vara konung Björns på Håga grafhög. I grannskapet skall det finnas grundmur efter en gammal byggnad.

Björnskog. Frälse-säteri om 1 mantal i Hultsjö socken och Vestra härad af Jönköpings län, har en lång tid tillhört egare af en slägtlinie; men arfföljden till godset har gemenligen egt rum genom giften. Den först kände är öfverstelöjtnanten G. Ramsvärd 1672, hvars dotter, Elisabeth Ramsvärd, medförde gården i sitt gifte med ryttmästaren J. Silfverstolpe 1713, och deras dotter, Greta Silfverstolpe, i sitt gifte med kapiten O. F. Stålhammar 1721. Deras måg, kapiten G. A. Klöfverfeldt, egde gården 1728, och hans måg, kapiten A. C. Laurin, adopterad Klöfverfeldt, fick den sedan. Han inköpte ett större gods under Björnskog, men måste, alldeles utblottad, sälja bägge godsen till kapiten Per Emanuel Reutersvärd 1786. Hans son, öfverstelöjtnanten Carl Gustaf Reutersvärd, hade godset redan 1828 och egde det ännu 1856. Han är gift med Eleonora Christina Carlheim Gyllenskjöld. Han har mycket odlat gården och satt den uti allt i ett godt skick. Här finnas såg, qvarn och tröskverk, drifna med vatten. I den härvid belägna sjön har man på en klippa anmärkt lemningar, som man berättar, efter ett kloster; men dessa ruiner kunna på sin höjd vara efter någon byggnad, som tillhört Nydala kloster.

Björnsnäs. Frälse-säteri i Qvillinge socken och Bråbo härad af Linköpings län, har vacker belägenhet vid Bråviken, $^3/_8$ mil från kyrkan. Det har först tillhört slägten Krusbjörn och derefter slägten Kiörning, från hvilken det reducerades till kronan 1683; men det utbyttes sedan af K. rådet grefve Jakob Reenstjerna mot vederlag i andra gods och är sedan kommet i arf till hans sonson, lagmannen grefve Fredr. Ulrik Reenstjerna, som sålde Björnsnäs jemte Björnvik här i socknen till assessoren Carl N. Wadström. Sednare egare hafva varit löjtnant Staël von Holsten 1783, H. Bergvall 1825, friherre F. Friesendorff, lagman L. M. Trozelli 1850 och löjtnant Trozelli 1853. Godset bestod 1855 af $1^3/_4$ mantal frälse-säteri med Åhle och underlydande; samma egare innehade också Ekeby, $2^1/_4$ mantal skatte-säteri m. m.

Björnstenen. En upprättstående sten på Wåxtorps Ljung i Wåxtorps socken och Höks härad af Hallands län. Det berättas, att en hel krigskassa varit förvarad under Björnstenen, och att tvänne densamma liknande stenar i närheten, den ena i Torps åkergärde, den andra fordom (icke nu mer?) i Dömestorps gärde, några alnar från vägen mellan Hasslöf och Karup, likaledes utvisat ställen, der penningar och dyrbarheter blifvit nedgräfda, för att förvaras undan en väntad ströfvande krigshär.

Björnstorp. Gods i Malmöhus län, Torna härad och Göddelöfs socken, strax nordost om högsta spetsen af Rommeleklint, har fordom tillhört egarne af det dertill gränsande säteriet Häckeberga, hvars egare, Holger och Hack Ulfstand, som på 1500-talet byggde Häckeberga gård och Gerarps kyrka, berättas hafva bränt allt teglet dertill på Björnstorp och dervid uthuggit den vackra skog, som då ännu betäckte det nu nakna Rommeleklint. Traditionen tyckes bekräftad genom talrika spår efter raserade tegelugnar. Det torde imellertid icke vara fullt tillförlitligt, att Björnstorp tillhört herrarne Ulfstand, ty i ett skiftebref af 1587 nämnes en Michel Pederson till Björnstorp, och vid denna tid lefde ännu Hack Ulfstand, som sålunda icke innehade denna gård, emedan herr Michel uppgifves hafva fått densamma af konungen. Kanske Björnstorps egna herrar sjelfva förstört sin skog och bränt tegel, hvilket de sålt åt Häckeberga-herrarne. Imellertid hade i medlet af 1600-talet Björnstorp och Häckeberga, jemte flera kringliggande egendomar, en gemensam egarinna i fru Metta Rosencrantz, som dog 1683 och ärfdes af sin dotter, Metta Sofia, gift med etatsrådet Monrad, hvilken egde går-

den, då provinsen blef Svensk. Monrads affärer voro i så klent skick, att hans arrendatorer hos honom egde stora fordringar, till hvilkas betalande han måste afstå sina gårdar, och på detta sätt kom, tillika med Toppeladugård, efter åtskilliga tvister äfven Björnstorp till grefvinnan Christina Piper på Krageholm, enka efter Carl XII:s i Rysk fångenskap aflidne premierminister, Kgl. rådet grefve Carl Piper. Hon bebyggde det hittills obebyggda Björnstorp omkring 1730, och hennes anläggningar till den af henne skapade hufvudgårdens förskönande voro så vidtomfattande, att det sades om henne, att »hon tappat bort sitt penningeskrin på Rommeleklint.» Men fru Christina visste hvad hon gjorde. Efter hennes död 1752 tillföllo Björnstorp, Assartorp och Ugglarp hennes dotter, Hedvig Maria Sture, som 1754 sålde dem till dåvarande kammarherren, sedermera hofmarskalken Fredrik Gyllenkrook till Svenstorp för 246,534 daler kopparmynt. Assartorp såldes tre dagar efter köpet af Gyllenkrook till presidenten grefve Carl Fr. Piper; men Björnstorp hade mångfaldiga öden, innan det för alltid stadnade inom Gyllenkrookska slägten. Gyllenkrook sålde det nämligen 1761 till baron Adolf Barnekow, som mycket förskönade gården, anlade karpdammar och vägar m. m., men nödsakades taga lån hos Gyllenkrook, hade otur med sitt frieri till den rika och sköna grefvinnan Florentia Henrietta Hamilton och efter en kort, men lysande meteorbana måste återlemna Björnstorp till Gyllenkrook med ansenlig förlust. Hofmarskalken Gyllenkrook, nu för andra gången egare, bytte 1777 bort Björnstorp till baron Strömfelt mot Gundralöf (nu Ruuthsbo); Strömfelt blef i rikets tjenst utkommenderad till Marokko och lemnade gården på arrende åt Gyllenkrook, som i Juni 1778 återköpte Björnstorp och i slutet af samma år på nytt sålde det till hofjunkaren Silfversköld. Men ännu en gång skulle Björnstorp bli hans. Gyllenkrook egde nämligen i Södermanland fideikommisset Hesselbyholm. På detta fick han ett förmånligt anbud af landshöfdingen Sven Liljecrantz. Han begärde derföre af Kongl. Maj:t, att Hesselbyholms fideikommiss-natur skulle få öfvergå till Björnstorp, hvilken gård han hoppades kunna mot billigt pris återfå af Silfversköld, och fick den 1 Mars 1779 konungens bifall till denna begäran. Men denna gång hade Gyllenkrook uppgjort räkningen utan värden, och en god del af hvad han förtjenat på sitt handlande och vandlande med Björnstorp skulle han nu förlora. En vän till Silfversköld, magister Bethén, som fått nys om saken, underrättade S. derom, och när Gyllenkrook kom med sitt förslag, fordrade S. 12,000 daler i afträde, utom andra förmåner. Gyllenkrook måste gå in på vilkoren, och nu var Björnstorp genom fideikommissnaturen orubbligt fäst vid hans slägt. Han dog 1795, och fideikommisset, Svenstorp och Björnstorp, tillföll hans äldsta son, majoren friherre Axel Gyllenkrook, gift med grefvinnan Charlotta Mörner. Han dog 1805, och efter hans död tillträddes Svenstorp och Björnstorp af nuvarande egaren, öfverstekammarjunkaren och kommendören, friherre Axel Gustaf Gyllenkrook, stiftaren af Råby räddnings-institut, den ädla menniskovännen, hvars minne aldrig dör hvarken i Skånes eller fäderneslandets annaler, och som i sina bemödanden för medmenniskors bästa med samma nit understödjes af sin likasinnade maka, friherrinnan Malin Fock. Vid Svenstorp få vi vidare tillfälle att tala om dessa makar; här må det vara nog att nämna, att baron G. på Björnstorp, sin älsklingsgård, vistats större delen af sin lefnad, att han här förvarat de dyrbara naturhistoriska samlingar, som han sedan skänkt till Lunds universitet, och att den 2 April 1857 han här firade sitt guldbröllopp, då de bägge makarne uppvaktades af Lunds akademis rektor och Lunds stads borgmästare, lyckönskades af alla barnen på Råby och af godsens underhafvande, som till dem öfverlemnade en för subskriberade medel anskaffad dyrbar porslinsvas med vyer af bägge herrgårdarna. De bägge makarne skänkte denna dag 12,000 rdr till fattig- och flick-skolorna i Lund, 2,000 rdr till staden Lunds förskönande och till Råby institut 62,000 rdr i

fast egendom. — Baron Gyllenkrook och hans friherrinna bo i Lund; på Björnstorp bor deras enda qvarlefvande son, baron Fredrik Gyllenkrook, gift med Ulrika von Römeling.

Björnstorps gård har mangårdsbyggnad om två våningar med frontespis, brutet tak och vindskupor, ladugårdshus af murad gråsten, flera boningshus för handtverkare, park, trädgård om 10 tunnland, omgifven af en i halfcirkel gående kastanie-allé, och ifrån stora landsvägen leder en lång allé upp till gården. Godset består för närvarande af 5 $^1/_5$ mant. säteri med underlydande 20 $^7/_5$ mantal frälse, 2 husbehofsvattenqvarnar, schäferi med 300 får, jagt, fiske i Ugglarps sjö och flera dammar. Under Björnstorp lyda: 1:o Ugglarps gård, 1 $^4/_5$ mant. urgammalt säteri, har fordom hetat Ullerup, troligen efter en gammal viking, vid namn Uller, som här satt sig i ro, och till minne efter sig strax invid gården upprest en stensättning i form af ett skepp, innehållande 39 stycken stora stenhällar. Gården har 90 tunnor spannmåls-utsäde och är bortarrenderad till landtbrukaren Nils Hagman. 2:o Ettarps ladugård, 2 $^1/_3$ mantal insockne-frälse, anlagd af nuvarande egaren år 1818, har 240 tunnors utsäde och är äfven bortarrenderad till landtbrukaren Nils Hagman.

Björnvik. Frälse-säteri i Qvillinge socken och Bråbo härad af Linköpings län, har vacker belägenhet vid Bråviken, $^1/_4$ mil från kyrkan. Kongl. rådet grefve Jakob Reenstjerna är den första kända egaren, och efter honom hade hans enka gården, som i arf sedan tillföll hennes sonson, lagmannen grefve Fredrik U. Reenstjerna. Den såldes sedan till assessoren Carl Nils Wadström, som innehade den 1760. Han var en skicklig landthushållare och satte Björnvik i godt skick genom nya brukningssätt af åker och äng och nya arbetsöfverenskommelser med gårdens underhafvande, så att godset afkastade dubbelt mot hvad det gjorde, då han köpte det. Sedan 1783 har gården tillhört medlemmar af friherrliga familjen von Friesendorff. Björnvik är 1 $^1/_2$ mantal frälse-säteri med underlydande Kuddby, Trönäs, Åby, m. m.

Björnåsen. En 1,250 fot hög bergsklump i Helsingland, på gränsen mellan Delsbo och Ljusdals socknar.

Björnö. En sätesgård i Frötuna socken och härad af Stockholms län, $^3/_{10}$ mil från Norrtelje och 8 mil från Stockholm, består af 3 $^1/_2$ mant. frälsesäteri, och de underlydande hemmanen utgöra tillsammans 8 mantal. Godset har ett vackert läge vid en vik af den till Norrtelje inskjutande hafsfjärden, som fått namn af berörde stad. Mangårdsbyggningen är mycket gammal; hvem som uppfört den, är icke bekant. Björnö är kändt från slutet af 1200-talet, då deladt mellan flera egare och således den tiden en by. Slägten Wase var, enligt hvad nu befintliga handlingar upplysa, den första, som innehaft hemman i denna by; riksrådet Kettil Carlsson (Wase) egde, jemte sin husfru, Kerstin Bosdotter (Folkunge), jord derstädes nämde tid och ännu år 1330. Efter honom tillföll hemmanet i arf hans son, riksrådet Nils Kettilsson (Wase), som egentligen är grundläggaren af Björnö som herregods, hvilket han bildat genom byten och köp af de öfriga hemmanen i byn. Sålunda tillbytte han sig 1362 hemman derstädes mot jord i Mellingsholm i samma socken och 1364 af Sven i Reffsja i Estuna socken ett hemman i Björnö mot jord i nämde Reffsja samt 1365 af fru Elin Ingemundsdotter och hennes medarfvingar deras hemman der i byn. Af dessa och äfven af andra förvärfvade hemman bildade han detta gods, som sedan förblef i hans slägt i nära två århundraden. Utan tvifvel bebyggde han äfven gården på ett sätt, som anstod hans höga slägt, hvilket är så mycket troligare, som denna ättegren af Wasa-slägten skref sig till Björnö och således ansåg det som stamgods. Nils Wases son, riksdrotset Krister Wase, ärfde, efter faderns död, Björnö och hade bland sina många förläningar äfven bygden deromkring. Han efterlemnade vid sin död 1442 tre söner och två döttrar, hvilka ärfde hans många

och stora egendomar, och af sönerna fick riksrådet Johan Wase Björnö utom andra gods. Efter hans död 1477 tillföll vid arfskiftet Björnö hans dotter Anna, som blef gift med rikshofmästaren Ture Jönsson (Tre Rosor) och förde således godset i Roosiska slägten.

Ture Jönsson Roos var på sin tid en mägtig man och egde en mängd gods, som han förvärfvat på mångahanda sätt. Bland annat hade han på sin frus, Anna Wases, konung Gustaf I:s systers, vägnar tagit lika arfslott med sina svågrar efter Annas moder, Brita Sture. Derom uppkom sedan rättegång mellan honom och konungen, hvilken afgjordes af rikets råd 1528 sålunda, att konungen tilldömdes en tredjedel af alla de gods, som blifvit arfvingarne olagligen afhända. Huruvida Björnö då tillföll konungen, eller det först efter Ture Jönssons uppror 1529 blef, likasom hans öfriga stora gods, indraget till kronan, är svårt att afgöra i brist af handlingar, som röra denna sak. Det tyckes dock, som skulle Ture Jönssons son, domprosten i Uppsala Göran Roos, den tiden varit innehafvare af Björnö, hvilken förmodan ännu mer styrkes af följ. berättelse.

Ofvannämde arfstvist var en af orsakerna till Ture Jönssons uppror mot konung Gustaf 1529. Uppresningen började i Westergötland; men för att sprida upprorslågan äfven upp åt landet, skref herr Ture till sina tre söner, riksråderna Johan och Lars Roos samt ofvannämde domprost Göran, hvilka egde stora gods i Uppland, att de mot konungen skulle uppvigla allmogen äfven i denna landsort. De bägge riksråden förblefvo likväl konungen trogna; men prelaten hörsammade sin faders uppmaning och gjorde allt hvad som stod i hans magt för att sprida upproret i Roslagen. Han samlade på Björnö en hop raska bonddrängar, lade sig med dem i en nära gården belägen skog och förskansade sig der med förhuggningar. Konungen erbjöd sig sända lejdebref till Göran, i fall han ville skilja sig från fadern, och hans bröder och fränder skrefvo allvarligen till honom med förmaning att frånträda sin föresats att med vapen sätta sig emot konungen; men allt var förgäfves. Han samlade deremot allt mer folk omkring sig, som han sjelf måste kläda och bespisa. Dessa omkostnader blefvo honom tämligen dryga, och när födoämnena inan kort blefvo slut vid Björnö, for han omkring i bygden, för att hos prester och bönder förskaffa sig matvaror. Dessa ledsnade dock snart vid prostens prejerier och vägrade slutligen att vidare bistå honom. Då begaf han sig åt norra Roslagen till kyrkoherdarne Andreas i Husby-Skederyd och Lars i Öster-Löfsta, hvilka hyste honom en tid. Slutligen fann han sig dock icke mer säker i Roslagen, utan afreste med sitt folk sjöledes derifrån till Helsingland. Sedan han der en tid framfarit med mord och brand, samlade sig Norrala-allmogen under sin kyrkoherde Jens' anförande, för att gripa honom och hans anhang, och det lyckades äfven att ertappa upprors-stiftaren. Han fördes då till Stockholm, der han hölls i häkte under halftannat år. Göran Roos fick sedan konungens nåd, och genom gåfvobref af 1531 återställdes äfven till honom så väl Björnö som andra gods, hvilka konungen indragit till kronan för faderns och sonens upproriska stämplingar mot sig och riket.

Denna öfvermodiga prest, vanligen benämd mäster Göran, slutade sitt oroliga lif på Björnö 1543, och vid arfskiftet efter honom tillföll godset hans bror, riksrådet Johan Roos, som deremot afstod Penningeby i Länna socken i Uppland till sin andra bror, riksrådet Lars Roos. Johan Roos' son med Christina Gyllenstjerna, riksföreståndaren Sten Sture den Yngres enka, Gustaf Roos, ärfde Björnö efter faderns död 1556, blef sedan riksråd och upphöjdes till grefve af Bogesund vid kon. Erik XIV:s kröning 1561. Han var först gift med Ingeborg Röd och sedan med Cecilia Stenbock, drottning Catharinas syster, hvilken sedan, efter mannens död, som enka innehade Björnö; men huruvida hon var i besittning deraf till sin död, eller om godset ärfdes af sonen, ståthållaren öfver Westmanland och Dalarne grefve Johan Roos, hvilken, ogift, sjelf sköt ihjäl sig 1581, är osäkert. Det känner man dock, att

Björnö några år derefter var i slägten Oxenstjernas ego, troligen genom köp från Roosiska arfvingarna.

Ståthållaren i Reval friherre Erik Gabrielsson Oxenstjerna egde i slutet af 1500-talet Björnö och skref sig till godset. Efter hans död ärfdes det af sonen, riksrådet frih. Carl Oxenstjerna. Han dog 1629. Huruledes hans arfvingar sedermera afhändt sig Björnö, känner man icke; men redan 1633 egde Erik Bjelke och hans hustru, Catharina Hemming, godset, och 1643 innehades det af riksrådet friherre Svante Banér. Han förpantade Björnö 1665 till riksrådet grefve Anders Torstensson; men det lärer återgått till slägten, emedan riksrådet Gustaf Pehrsson Banér sedermera egde och sålde godset 1672 till riksskattmästaren frih. Gustaf Bondes enka, Anna Christina Natt och Dag, hvarefter hennes son, Carl Bonde, ärfde det, så att Björnö då först kom till slägten Bonde, som sedan den tiden alltjemt i arfföljd innehaft detsamma till våra dagar. Medlemmarne af denna gren af slägten hafva alla skrifvit sig till Björnö.

Kongl. rådet Carl Bonde är således den förste af denna slägt, som egt Björnö. Han upphöjdes till greflig värdighet 1695 och inrättade Björnö till fideikommiss i sin slägt, hvarför hans äldste son, riksrådet grefve Gust. Bonde, fick godset efter faderns död 1699. Efter hans frånfälle åter, 1764, tillföll godset sonen, hofmarskalken grefve Thord Bernhard Bonde, som innehade det till sin på Björnö timade död 1785, då det kom till hans son, kammarjunkaren grefve Gustaf Ulf Bonde. Han afled redan 1788 barnlös, då fideikommisset Björnö öfvergick till hans farbroder, riksmarskalken grefve Carl Gustafsson Bonde, och vid hans död 1791 tillföll det hans son, öfverste-kammarjunkaren, hans exc. grefve Gust. Trolle Bonde. Då han den 3 Januari 1855 afled barnlös, tillföllo alla honom tillhöriga fideikommiss-egendomar, Säfstaholm, Wibyholm, Trolleholm med flera, hans brorson, kammarherren grefve Gustaf Bonde; men hans öfriga egendomar, hvaribland Björnö, hvarå fideikommiss-rätten förut blifvit upphäfd, ärfdes samfäldt af Gustaf Trolle Bondes samtliga syskonbarn. Dessa försålde sedan egendomen, med dertill hörande frälse-hemman, utgörande tillsammans $11\frac{1}{2}$ mantal, den 4 Dec. 1855 till rådmannen i Waxholm C. F. Theel och handlanden derstädes F. W. Åkerberg för 176,666 rdr 32 sk. bko.

Björnö. Ett frälse-hemman om 1 mantal, fordom säteri, i Kråkerum socken och Stranda härad af Kalmar län, består af öfver 100 holmar i Saltsjön, beväxta med ek, men äfven andra trädslag. Bjelke-slägten har från äldre tider innehaft gården, och sedan har den haft samma egare som Kråkerum, äfven beläget i samma socken, till hvilket gods den ännu hör. Har vacker belägenhet, mangårdsbyggnad och trädgård. Här ser man en ruin, som det säges, efter ett kloster, hvilken består af murar och tvänne stora hvalf.

Björnö säteri, gemensamt med **Stäflö** säteri och underlydande hemman, belägna inom Åby, Ryssby, Kleckeberga och Förlösa socknar i Kalmar län, vid en vik af Kalmar sund, $1\frac{3}{4}$ mil norr om Kalmar, är ett gods, som sedan äldre tider blifvit dels igenom arf, dels igenom köp samladt af och tillhört von Ulfklowska slägten intill år 1787, då egendomen ifrån öfversten och riddaren H. von Ulfklows enka genom bördköp öfvergick till öfverstens systerson, majoren och riddaren H. W. Berg von Linde, under hvars tid flera hemman blifvit sålda, och som 1814 försålde hela egendomen till sina barn och mågar, af hvilka majoren grefve Carl Posse och dess grefvinna, Sofia Berg von Linde, arrenderade egendomen till 1835, då den igenom köpebref af den 22 Oktober 1834 öfvergick till deras ensamma ego; godset utgjorde då $34\frac{5}{8}$ mantal.

Bland äldre egare af Björnö och Stäflö nämnes en Jakob Ulf till Stäflö redan på 1400-talet. En ryttmästare Anund Stensson har varit egare af Stäflö på 1560-talet; han testamenterade gården åt sin svåger, Johan Siggeson Bure, öfverste vid Norrlands regimente. En Jakob Jakobsson Bååt

till Stäflö förde befälet på Ryssby skans år 1612. I medlet af 1700-talet egdes Stäflö af en grefve Lewenhaupt, och vid samma tid bodde på godset en öfverstinna Zeidewitz, om hvilken berättas följande. Hennes egentliga namn var Dorothea, prinsessa af Holstein-Beck, gift markgrefvinna af Bayreuth. Hon föll helt oväntadt i barnsäng, hvilket föranlät hennes gemål att hålla henne som fånge till 1716, då hon i hemlighet fördes öfver till Sverige af landshöfdingen von Brehmer, som lemnade henne på en gård, tillhörig hans syster. Här lefde hon länge i nöd, tilldess hennes gemål 1759 befallde, att hon skulle föras till Stäflö, der hon lefde på en pension af 6,000 dal. kopparmynt och der hon äfven lärer aflidit.

Egendomen var före 1814 försedd med sätesbyggnad ensamt vid Björnö, hvilket, gemensamt med Stäflö, Horssö och Wadstena, $3\frac{1}{2}$ mantal, brukades af 68 hofveri-bönder, 15 torpare och 10 fiskare. Dessas egor voro mer och mindre svårt, för det mesta i tegskifte, inblandade med främmande egor inom 19 olika skiftelag, hvarföre sedermera laga skifte företogs uti alla skiftelagen med utflyttning af 62 gårdar. Derjemte har skogen blifvit indelad till trakthuggning, 4 mil vägar blifvit anlagda och corps de logis byggda vid Björnö, Wisslö, Leckeby och Persmåla. Efter inköp af 9 och försäljning af 5 gårdar, under hvilka egendomen blifvit indelad, består den nu af Björnö i Åby och Ryssby socknar $6\frac{3}{8}$ mantal, Stäflö i Åby och Kleckeberga socknar 11, Wisslö i Kleckeberga, Ryssby och Åby socknar 1, Orrmösgården i Åby socken $3\frac{7}{16}$, Leckeby i Åby socken $5\frac{7}{8}$, Svartingstorps ladugård i Åby socken $1\frac{1}{2}$ samt Persmåla i Ryssby och Åby socknar $5\frac{13}{16}$ mant.; summa 35 mantal.

Björsarf. Skattehemman om 1 mantal med masugn i Nya Kopparbergs socken af Örebro län, har en areal af omkring 3,500 tunnland. Masugnen tillverkar årligen cirka 1,400 sk℔ tackjern och eger dertill fullt tillräcklig malmtillgång från Ombergs- och Lombergs-fälten i Grängesberget; gården har brukningsrättighet i Norra Hörks hytta. Egendomen har till 1851 tillhört Stjernforss bruk och egdes 1857 af brukspatron Erik Cederborgh på Wedevåg.

Björskog. Socken i Åkerbo härad af Westerås län, har en areal af 8,817 tunnland, hvaraf 20 äro sjöar och kärr. Arboga å går fram vid socknens södra gräns, och till denna å går genom socknens midt ett tvågrenigt vattendrag från Bro och Himmeta. Utom i norra delen, der lägre bergåsar framgå, är marken öfverallt jemn, och rådande jordmånen är lera, här och der lermylla. På skog är brist. Åkerbruk är hufvudnäringen. Socknen innehåller $78\frac{1}{2}$ oförmedlade och $77\frac{7}{8}$ förmedlade mantal, hvaraf $55\frac{5}{8}$ äro skatte, 19 krono och $3\frac{1}{4}$ frälse samt hade 1810 1,207, 1840 1,278 och 1856 1,477 invånare. Björskogs socken har fast folkskola med 1 examinerad och 3 oexaminerade lärare; dessutom hålla 2 oexaminerade qvinnor och 1 karl skola. Folkskolan besöktes 1856 af 78 gossar och 30 flickor, 4 gossar erhöllo undervisning i allmänt läroverk, 25 gossar och 12 flickor enskildt samt 20 gossar och 55 flickor hemma; tillsammans 127 gossar och 97 flickor, eller inalles 224 skolbarn. — Björskog är ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen, tillhörande Köpings kontrakt af Westerås län. Kyrkan, belägen $4\frac{1}{8}$ mil från Westerås och 1 mil från Arboga, är ganska vacker, men af okänd ålder. Tornet uppbyggdes 1652 och reparerades på 1750-talet. Konung Carl XI jagade ofta och höll öfningar med trupperna i nejden af denna kyrka. Socknens namn skrefs fordom *Björnaskog.* — Af fornlemningar märkas en tingsplats vid Östuna, norrut, och lemningar efter Granmarsborg, hvarom mera vid denna borgs beskrifning. — De betydligaste gårdarne inom socknen äro säterierna Grönö och Eknö, hvilka hafva sina egna artiklar.

Björsäter. Socken i Wadsbo härad af Mariestads län, har en areal af 10,461 tunnland, hvaraf 4,791 tillhöra Kinne härad och 170 äro sjöar och kärr. Utom sjöarna Wenern och Wrist-

ulfven, till hvilka socknen gränsar, finnas inom densamma icke några betydliga sjöar eller vattendrag. Marken är i allmänhet jemn, dock förekomma äfven några höjder. Jordmånen består af lera, sand och svartmylla. Hufvudnäringarne äro åkerbruk och boskapsskötsel. Socknen består af $20^{5}/_{8}$ mantal, tillsammans med annexerna $51^{1}/_{8}$ förmedlade mantal. Folkmängden var 1810 1,003, 1840 1,212 och 1856 1,382 personer. Björsäters socken har fast folkskola med 1 lärare för denna socken samt annexerna Lugnås och Bresäter. År 1856 besökte 45 gossar och 30 flickor skolan; dessutom undervisades 1 gosse i allmänt läroverk samt 79 gossar och 89 flickor hemma; tillsammans 125 gossar och 119 flickor. — Björsäter, modersocken, utgör, jemte annexerna Lugnås och Bresäter i Kinne härad, ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen, tillhörande Kinna kontrakt af Skara stift. Kyrkan, belägen $3^{3}/_{4}$ mil från Skara, $1^{1}/_{5}$ mil från Mariestad, af sten, är ombyggd 1754, sakristian 1779, och tornet, som är prydligt och smakfullt, år 1780. Då drottning Christina den 19 Oktober 1650 besökte prestgården, erhöll dåvarande kyrkoherden, Mauritius Laurentii, donationsbref för sig och sina efterkommande på tvänne hemman i Björsäters by. Denna donation stadfästes af konung Carl XI 1675 och af kon. Fredrik 1721. — Fornlemningar äro flera. Vid rusthållet Kolsäter finnas lemningar af en borg, hvilken, enligt sägnen, tillhört Folkungaslägten. På *Korssbacken* i Björsäters by har fordom stått ett kors. Man förmodar, att här varit en grifthög, emedan man vid gräfningar deri funnit urnor. — Några betydligare egendomar finnas icke inom socknen. Det torde böra omnämnas, att en gård i byn Åsen har egen lastageplats vid en vik af Wenern; den är väl byggd och tillhörde 1813 kommerserådet O. Dyréen. — Adress: Mariestad.

Björsäter. Gästgifvaregård i Björsäters socken och Wadsbo härad af Skaraborgs län; skjutsar till:

Enebacken	$1^{1}/_{2}$	mil.
Forshem	$1^{3}/_{4}$	»
Hasslerör	2	mil.
Mariestads stad	$1^{1}/_{4}$	»
Kjeckesta	1	»

Björsätter. Socken i Linköpings län och Bankekinds härad, på gränsen mot Kalmar län, har en areal af 16,941 tunnland, hvaraf 3,580 äro sjöar och kärr. Socknen består af från sydost till nordost löpande skogs- och bergstrakter samt mellan dem liggande tämligen trånga dalar eller slätter, sjöar och bäckar, med aflopp till Roxens eller Slätbakens dalbädd. Bland sjöarna märkas Höfvern vid socknens östra gräns, Risten i sydost, Borken och Teden, m. fl. Rådande jordmånen är mer eller mindre god lera; äng, betesmark och skog finnas tämligen tillräckligt. De vigtigaste näringsgrenarne äro åkerbruk, boskapsskötsel och bränvins-bränning, körning för Borkhults och Åtvidabergsverken, tjärubränning, förfärdigande af laggkärl o. s. v. Åtskilliga gamla kopparskärpningar finnas, nu mer obegagnade. Hemmantalet är $24^{1}/_{2}$ förmedlade mantal, hvaraf $^{1}/_{3}$ tillhör bönder, men det mesta lyder under säterier inom och utom socknen. Befolkningen var 1815 1,052, 1840 1,310 och 1856 1,418 personer. Socknen har ambulatorisk skola med 1 examinerad lärare, som 1856 undervisade 27 gossar och 14 flickor, medan 1 gosse undervisades enskildt och 106 gossar samt 91 flickor i hemmet. — Björsätter, som 1377 skrefs *Björnasætra*, utgör med Yxnerum ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen inom Skärkinds kontrakt af Linköpings stift. Kyrkan, som ursprungligen stått på annat ställe, men sedan, före 1401, uppfördes af trä på sin nuvarande plats, byggdes af sten och tegel 1800, reparerades 1850, har torn, orgel, två altartaflor af Hörberg m. m. — I socknen finnes en föga besökt helsokälla vid Höstebäck och 2 andra på prestgårdens egor. Bland fornlemningar förekomma grafhögar på flera ställen, och i sluttningen af Wahlberget, på Missmyra egor, vid sjön Risten, förekomma lemningar efter en stenmur, hvilken anses hafva tillhört sjökonungen Wahles borg, och i hvilken man vill hafva funnit en jerndörr,

som skall hafva blifvit begagnad till sakristidörr i gamla kyrkan. Gentemot detta berg synes vid udden Stjerten början till en stenbro i vattnet. På Målberget vid Öfversjön skall sjökonungens gemål, fru Wahla, haft sin bostad. Traditionen omtalar ett fältslag, som skall hafva stått på Tocka-kärret, på gränsen mellan Björsätters och Wärna socknar, mellan 3 småkonungar, Wahle, Renne och Tocken; och återkommer dessutom Wahles namn i ett par gårdar, kallade Walsinge. Uti pesten 1711 dogo härstädes flera personer. — Sockmens förnämsta gårdar äro säterierna Ekhult och Sjöberga. — Adress: Linköping.

Björtorp. Gästgifvaregård i Amne socken och Wadsbo härad af Skaraborgs län; skjutsar till:

Hofva	$1^3/_4$ mil.
Torfved	$1^5/_8$ »
Wall	$1^3/_4$ »

Blaberget. Berg i Bjursås socken af Dalarne, från hvilket man, efter berättelse, skall kunna se solen hela midsommarsnatten.

Blacken. Fjärd af Mälaren, genom Qvicksund skiljd från samma sjös vestligaste fjärd, Galten. Fjärden, som i norr sammanhänger med Westerås-fjärden, i öster med Gran-fjärden, har på sin norra strand Rytterna och Barkarö, på den södra Tumbo, Wallby och Sunds socknar. Den största bland öarna är V. Ridö.

Blacksta. Socken i Nyköpings län och Oppunda härad, på norra stranden af Norra Långhalsen, $3^1/_2$ mil från Nyköping och $6^3/_4$ mil från Strengnäs, har en areal af 5,508 tunnland, hvaraf 1,120 äro sjöar och kärr. Vestra hälften omvexlar med slätter och kullar omkring några bäckar, som gå till Warsjön, hvilken faller i Långhalsen nära Ålspånga Sund; östra hälften är mer bergländig. Rådande jordmånen är lera; hufvudnäringarne åkerbruk, fiske, m. m. Socknen består af 18 mantal och hade 1810 393 invånare, 1840 441 och 1856 1,286. Socknen har fast folkskola med 1 examinerad lärare, som 1856 undervisade 48 gossar och 36 flickor, medan 2 gossar undervisades i allmänt läroverk, 12 gossar och 9 flickor enskildt samt 11 gossar och 14 flickor i hemmet. — Redan år 1317 nämnes *Blaksta*, då som annex till Wadsbro; på 1400-talet var dock förhållandet omvändt. Detta är händelsen ännu, ty Blacksta modersocken utgör nu med Wadsbro ett alternativt konsistorielt och patronelt pastorat af 2:dra klassen i Oppunda Östra kontrakt af Strengnäs stift. Patronrätten tillhör Lagmansö gård; sacellaniet är *alltid* patronelt. Hela pastoratet består af $45^1/_8$ mantal och hade 1856 1,305 invånare. Blacksta kyrka är gammal och har några grafminnen af egare till Ekenäs. — Af fornlemningar omtalas en större och flera mindre grafhögar vid Bjudby, en runsten på prestgårdens egor samt lemningar efter en borg i samma trakt och efter en annan vid Näsby, bägge vid Långhalsen. — Vigtigaste gården är Ekenäs vid Warsjöns utlopp; vid kyrkan ligger Blacksta, 2 mant. frälse med vädersåg. — Adress: Nyköping.

Blackstad. Socken i Södra Tjust härad af Kalmar län, har en areal af 19,046 tunnl., hvaraf 1,470 äro sjöar och kärr. Marken är bergaktig. Rådande jordmånen är svart- och sandmylla; men i dalen omkring kyrkan är jordarten lera. Skog finnes tillräckligt. Hufvudnäringarne äro åkerbruk och boskapsskötsel. Socknen innehåller 22 mantal. Folkmängden var 1810 936, 1840 1,264 och 1856 1,500 invånare. Socknen har både fast och ambulatorisk skola, hvardera med 1 examinerad lärare. I fasta skolan undervisades 1856 22 gossar och 7 flickor, i den ambulatoriska 39 gossar och 27 flickor; 1 flicka hade enskild undervisning, och 45 gossar samt 18 flickor undervisades i hemmet. — Blacksta är annex till Locknevi konsistoriela pastorat i Södra Tjusts kontrakt af Linköpings stift. Kyrkan, belägen $2^1/_2$ mil från Wimmerby och $3^1/_4$ mil från Westervik, nybyggdes af gråsten åren 1788—90 och kallades, enligt Kongl. resolution den 5 Juli 1793, Gustaf Adolf, samt invig-

des den 14 Juli s. å. — Betydligare egendomar inom socknen äro säterierna Källsberg och Trästad.

Bladåker. Socken i Stockholms län och Närdinghundra härad, mellan sjöarna Ginningen i vester och Järingesjön i öster, hvarförutan sjön Wellen nästan delar socknen midt itu, och den från Ginningen utgående Olands-ån till en del bildar socknens norra gräns mot Alunda och Ekeby socknar. Socknens areal är 17,311 tunnland, af hvilka 2,350 äro sjöar och kärr. Vid Olandsån är tämligen jemn bygd; det öfriga är hufvudsakligen berg- och skogsmark, särdeles öster ut i den s. k. Morbygden. I socknens vestra del är jordmånen lerhaltig, annars och mest lättjord och sand. Näringarne äro åkerbruk, ängs-, skogs- och bergsbruk med dertill hörande körslor samt något fiske. Hemmantalet är 21 1/4 förmedlade mantal; folkmängden, 1815 693, 1840 864, var 1856 865 personer. Socknen hade sistnämde år fast skola med 24 gossar och 10 flickor, ambulatorisk skola med 9 gossar och 15 flickor, hvarjemte 1 gosse undervisades i allmänt läroverk och 20 gossar samt 32 flickor i hemmet. Skollärarne voro tvänne, bägge examinerade. — Bladåker är annex till Ekeby i Uppsala län och hörer till Olands och Frösåkers kontrakt af ärkestiftet. Socknen förekommer under namnet *Bledakir* eller *Bladaker* 1303 och hörde 1314 till *Nærdighiahundari.* Kyrkan är gammal, byggd af gråsten, reparerad 1842; altartaflan, målad af Anna Ehrenstrahl, är en skänk af konstnärinnan. — De vigtigaste gårdarne i socknen äro Rungarn, Norrgarn och Bennebols masugn. — Adr.: Uppsala.

Blanka, eller **Blankaholm.** Gård i Hjorteds socken och Södra Tjusts härad af Kalmar län. Gården tillhörde kronan, då den 1625 donerades till Göran Gyllenstjerna. En Krister Zelow var härtill egare 1676 och Georg Zelow 1685, sedan 1767 en von Gardemein och derefter en Cederbaum. Assessorskan Liljenstolpe egde Blankaholm, tillika med Mjöshult i samma socken, 1799 och öfverstelöjtnant Robert Montgomery 1829.

Blasieholmen är nu med Norrmalm i Stockholm en landfast udde, sydvest om Jakobs kyrka, men har i äldre tider derifrån varit skild och utgjort en liten holme, innesluten af det vattendrag, som från Norrström gick utefter nuvarande Lilla eller Östra Trädgårdsgatan och föll ut i Ladugårdslandsviken, som då sträckte sig upp till fordna Packartorget, numera Norrmalmstorg. Öfver Näckeström, som denna strömgren kallades, var en bro, Näckebro benämd, ännu befintlig i drottning Christinas tid, hvilket inhemtas af ett Kongl. bref den 6 Juli 1652, deruti öfverståthållaren baron Rosenhane anbefalldes, »att med det första besörja reparationen af Näckeströms bro, imellan Östermalmen och Blasieholmen, helst, sedan Ladugårdslandet under staden blef doneradt, vägen öfver berörde bro till Blasieholmen allmänt nyttjades.» Holmen kallades i äldsta tider Käpplingen, och sitt nuvarande namn tros den fått af en välmående borgare på 1590-talet, Blasius Dundej, hvilken här hade ett hus. Ryktbar i historien har holmen blifvit genom den å densamma år 1389 begångna mordgerningen å 60 Svenska borgare, hvilka natten imellan den 11 och 12 Juni sistnämde år blefvo af Stockholms Tyska borgare fängslade, öfverförda från slottet till Käpplingen och der inkastade i ett gammalt trähus, hvarpå sattes eld, så att de arma fångarne lefvande innebrändes. Missgerningsmännen skola till syndabot och åminnelse af detta mord blifvit ålagda att, med sin kostnad, invid den dåvarande allmänna vägen genom Södermalm öfver nuvarande Tullportsgatan till Skans tull, uppsätta 3:ne stenpelare, hvilket äfven lärer skett omkring år 1400, och deraf platsen fått namnet Pelarebacken. Pelarne bestodo af 3:ne höga stenar, på hvilka stycken ur Christi Pinoshistoria voro föreställda. Af dessa monumenter är numera endast ett i behåll, en Gotlands-kalksten, upprest å backens östra sida och infattad i en ram med fot, båda af gjutet tackjern. Stenen är öfver 5 alnar hög och omkring 1 1/2 aln bred samt föreställer Christus på korset och nedanföre 2:ne på ömse sidor derom stående qvinnor,

alltsammans mycket skadadt och den under korset befintliga inskriften oläslig. Å motsatta sidan af stenen är på en dervid fastnitad jernskifva följande inskription:

Denna Minnesvård
Uppsatt i anledning af
Stockholms Tyske Borgares
Öfvervåld på de Svenske
Den 12:te Juni 1389
Återupprestes år 1851.

Och är det genom Kongl. Vitterhets-, Historie- och Antiqvitets-Akademiens försorg samt på dess bekostnad, som qvarlefvorna af denna minnesvård blifvit hopsamlade och iordningställda.

Kajbyggnaden vid Blasieholmen, ifrån Kongl. Operahuset till f. d. Norra Slagtarhuset, fullbordad år 1838, har kostat stadskassan omkring 270,000 rdr banko.

Bleckenstad. Ett mantal frälse i Linköpings län, Göstrings härad och Ekeby socken, nära Svartån, har tillhört slägterna Stålhammar 1687 och 1700, samt Stråle 1726; egare från början af 19:de seklet hafva varit inspektor Hellstrand, doktor Dalbom, fru Kernell, Per Egnell och sekreteraren L. Forssbäck, alla genom köp. — I samma socken *Bleckenstad,* 1 mant. krono, indraget militieboställe.

Bleckhem. Frälse-säteri i Törnefalla socken och Södra Tjusts härad af Kalmar län, är ett gammalt herresäte. Erik Knutsson Soop har skrifvit sig till Bleckhem. Johan Skytte egde gården 1622, derefter Göran Gyllenstjerna, död 1646, hvarefter hans enka, Anna Skytte, sedan innehade gården, och hennes arfvingar 1685. Riksrådet friherre Hamilton bodde på Bleckhem åren 1755—1760. Gården kom sedan till slägten Risellskjöld. År 1778 tillhörde den lagman O. Risell, adlad Risellskjöld, derefter hans son, lagman Christian Risellskjöld, och år 1829 expeditions-sekreteraren Olof Joh. Risellskjöld, död 1836; derefter hans enka, Christina Sofia Risellskjöld och hennes dotter, Maria Risellskjöld, som var gift med frih. Nordenfalk.

Blekfjället. Fjällsträcka i Umeå Lappmark, den naturliga gränsen mellan Sorsele och Stensele socknar, utlöper från Norska fjällen, parallelt med Umeå elf samt mellan denna och Jeuktån. Högsta höjden vid Stor-Uman är omkring 3,600 fot. Fjället är obebodt, och icke ens vid dess fot kan åkerbruk ega rum.

Blekinge län, beläget mellan 56 och 56 $1/2$ gr. n. br. samt sträckande sig i öster och vester från 2 till $2\frac{3}{4}$ gr. vester från Stockholms observatorium, innefattar provinsen Bleking, som håller 10 mil i längd, knappa 3 mil i bredd samt, tillhopa med den omgifvande skärgården, omfattar en areal af 26,04 qvadratmil, hvaraf sjöar och vattendrag utgöra omkring 1,04. Länet gränsar i norr till Småland, på sluttningen af och nedanför hvars platå det är beläget, i vester till Skåne, i öster och söder till Östersjön. — Blekinge län lyder under Hofrätten i Skåne och Bleking samt har sin landshöfding i Carlskrona; det har 3 städer, Carlskrona, Carlshamn och Sölvitsborg, med köpingarna Ronneby och Christianopel, samt indelas i öfrigt uti juridiskt hänseende i 2 domsagor och 4 tingslag, uti administrativt hänseende i 2 fögderier och 4 härader samt i ekklesiastikt uti 35 socknar, utgörande 21 pastorater och 3 prosterier af Lunds stift. Denna indelning åskådliggöres tydligare genom följande uppställning.

Domsagor.	Fögderier.	Härader.	Socknar.	Pastorat.	Prosterier.
Östra och Medelstads	Östra och Medelstads	Östra	Carlskrona	1	Östra.
			Ramdala	1	
			Jemjö . . . . . Annex		
			Carlskrona Tyska församl. .	1	
			Lösen	1	
			Augerum . . . . Annex		
			Christianopel	1	
			Thorhamn	1	
			Sturkö . . . . . Annex		
		Medelstads	Ronneby	1	Medelstads.
			Backaryd	1	
			Hjortsberga	1	
			Edestad . . . . Annex		
			Tving	1	
			Eringsboda . . . Annex		
			Nättraby	1	
			Listerby . . . . Annex		
			Forkärla	1	
			Fridlefstad	1	
			Sillhöfda . . . . Kapell		
			Rödeby [1])		
Listers och Bräkne	Bräkne och Listers	Bräkne	Carlshamn	1	Listers och Bräkne.
			Asarum . . . . Annex		
			Hilleryd	1	
			Äryd . . . . . Annex		
			Hoby	1	
			Öljehult . . . . Kapell		
		Listers	Mörrum	1	
			Elleholm . . . . Annex		
			Mjellby	1	
			Gammalstorp	1	
			Ysana . . . . . Annex		
			Jemshög	1	
			Näsum . . . . . Annex		
			Sölfvesborg stad och socken .	1	

[1]) Rödeby tillhör Östra Härad.

Länet består af 1,083 förmedlade och 1,117 oförmedlade mantal samt 6,640 lägenheter, verk och inrättningar, af hvilka 2,980 äro oskattlagda, deribland 1,467 båtsmanstorp; bebyggda lägenheter, afsöndrade på viss tid eller för lifstid, äro 2,833; skattlagda fisken och fiskelägenheter äro 3 skatte och 97 krono; derjemte förekomma 143 tullmjölqvarnar, 89 tullsågqvarnar, 43 husbehofsmjölqvarnar, 8 husbehofs-sågqvarnar, 6 stampar, 2 kopparhamrar, 2 jernmanufaktur-hamrar, 7 pappersbruk, 9 tegelbruk, 3 oljeslagerier, 22 garfverier, 2 bresiljeqvarnar, 5 bryggerier, 8 färgerier, 1 bomulls-spinneri samt 2 koppar-vals- och hammarverk.

Folkmängden utgjorde vid 1855 års slut 111,255 personer och i början af samma år 106,531, deraf på landet 42,994 mankön och 45,874 qvinkön, i städerna 7,787 mankön och 9,876 qvinkön. De skattskrifnas antal var 52,971, de skattfrias 53,560, deribland gemenskapen vid Kongl. Maj:ts flottor. Enligt 1850 års mantalslängd utgjorde länets befolkning 103,061 personer, deraf 85,308 på landsbygden och 17,753 i städerna. — Befolkningen är tätast i det till Skåne gränsande Listers härad, der på sina ställen 7—8,000 menniskor bo på qvadratmilen; i medeltal uppgår den till 4,270 på qvadratmilen.

Det till hälften af sin omkrets af Östersjön omgifna länet bildar ett kustland, som i vester sammanhänger med Skåne och i norr med Småland, hvars bergsryggar tränga in i Bleking och sprida sig i alla rigtningar under fortsatt sänkning mot kusten. Bleking

bildar sålunda Småländska berglandets sista sydliga afsluttning mot hafvet och företer, likasom detta, en ständig omvexling af berg, höjder och dalar, de sednare uppfyllda med en myckenhet små sjöar och kärr eller genomskurna af vattendrag, som hafva sina källor i det Småländska berglandet. Den del af provinsen, som ligger närmast till detta och bildar länets högsta del, — 500 till 550 fot öfver hafvet, — liknar också Småland mest och eger dettas vilda, bergiga natur, dess öfver allt brutna, stenbundna yta. Denna bygd kallas *Skogsbygden*, och sänkningen derifrån nedåt hafvet har från urminnes tid varit indelad i tvänne afdelningar, *Mellanbygden* och *Strandbygden*, eller *Waran*, hvilkas gränser imellertid äro obestämda. Genom dessa afsättningar sänker sig landet terrassformigt ned emot hafvet, — sänkningen uppgifves utgöra ½ fot på 100, — och härigenom händer, att vattendragen stundom sakna behöfligt affall och bilda vidsträckta kärr och vattensjuka s. k. ängsmader. Sådana vattensjuka trakter finnas kring de flesta vattendrag i länets öfra och mellersta delar, tillika med talrika mossar och kärr i de trånga dalarna och fördjupningarna mellan bergen. Man beräknar sammanräknade vidden af dessa till minst 1½ qvadratmil eller 35,000 tunnland. — Hela trakten mellan östra kusten och Jemsjö-ån, från Kalmar läns gräns ner till Thorhamns udde, är lågt slättland; men vester om det nämda vattendraget blir landet ojemnt och småkulligt, och derefter förete Strandbygden och Mellanbygden med få afbrott en ständig vexling af höjder och dalar, uddar och hafsvikar, bördiga ängar och åkerfält, genomskurna af sjöar och slingrande vattendrag, med ett ord de täcka, leende utsigter, som förskaffat Blekinge namnet *Sveriges trädgård*. Visserligen hafva många bland landets skönheter nu mer försvunnit, sedan de rika ek- och bokskogarne blifvit nedhuggna och blott nakna berg, grusåsar eller stenrösen ännu stå qvar; men ännu finnas talrika sköna trakter, t. ex. Lyckeby, den löfrika skärgården kring Tromtö, trakterna kring Ronneby, Carlshamn, Asarum, Mörrum, Elleholm och det bördiga, folkrika Listerlandet eller Mjellby socken.

I geognostiskt hänseende företer länet föga omvexling; granit och gneiss äro här, likasom öfver allt i Sverige, de rådande bergarterna, den förra i större utsträckning än den sednare. Öfver landets östra del utbreder sig en större granitbildning; en mindre sådan börjar i *Ryssberget* (egentligen Ries- eller Jätteberget), som betecknar gränsen mot Skåne, och fortsättes mot norr samt förenar sig med den på gränsen af Småland rådande graniten. På flera ställen äro granitbergen förklyftade och sönderremnade, t. ex. vid Djupadal, der Ronneby-ån brutit sig väg genom en sådan remna. Mellan de bägge granitbildningarna ligger röd gneis, på hvilken bergart äfven skärgården och en del af kuststräckan hvilar. De små oktaedriska kristaller af magnetisk jernmalm, som förekomma i både gneissen och graniten, kunna i technisk väg icke tillgodogöras. Diorit uppgifves förekomma s. v. om Rödeby kyrka och ofvanför Sillhöfda kapell. Derjemte träffas af yngre bildningar gruskalk och krita på östra sidan af Carlshamn, vid södra ändan af det s. k. *Penningberget*, vid foten af *Listershufvud* samt af bergkullen *Högarör* i Mjellby socken. Vid Penningberget är kritlagrets mägtighet blott ungefär 8 fot; men vid Listershufvud har man genomgräft det till 200 fots djup, utan att kunna påträffa någon annan bergart.

Af länets många *insjöar* äro *Halen* och *Raslången*, på gränsen mot Skåne, de betydligaste, den förra vid pass 780, den sednare 520 tunnland. I östra delen af länet ligger den långa, men smala sjön *Alljungen*, af icke fullt 500 tunnlands areal. Det största bland provinsens vattendrag är *Mörrums-ån*, som har sina källor i Jönköpings län, går genom sjöarna *Helgasjön*, *Salen* och *Åsnen* i Kronobergs län, kommer in i Blekinge uti provinsens nordvestra del, bildar flera forssar, deribland närmare utloppet det för sitt laxfiske bekanta Mörrumsfallet vid Mörrums kyrka, och faller ut i Listerviken. Öfriga vattendrag äro: *Ronneby-ån*, som delar länet

ungefär i två lika stora delar, kommer från sjön Rottnen i Kronobergs län, bildar det redan omnämda vattenfallet vid Djupadal, hvars lodräta bergväggar förenas af ett klippstycke, som imellan dem bildar en naturlig bro, derefter har ett nytt fall, Ronnebyfallet, och löper ut i Ronnebyviken; — *Lyckeby-ån,* från Bockabosjön och andra sjöar på gränsen mot Småland, med utlopp i Lyckebyviken; — *Mie-ån,* mellan Mörrums- och Ronneby-åarna, sjön Miens aflopp till Carlshamns-viken; — *Listerby-ån, Nätraby-ån,* m. fl., mellan Ronneby- och Lyckeby-åarna; — *Jemsjö-ån,* öster om Lyckeby-ån, samt slutligen *Brömsebäck,* fordom Sveriges riksgräns mot Danmark, nu skilnad mellan Blekinge och Kalmar län.

Från Brömsebäck sträcker sig kusten i sydvestlig rigtning och är ända till den här ytterst belägna *Thorhamns udde* öfver allt flack och kal samt öppen mot hafvet. Från Thorhamns udde bryter kusten tvärt af mot vester och förändrar här med ens utseende, form och beskaffenhet; den företer nu en ständig omvexling af djupa vikar och långt utskjutande uddar, näs och landtungor, hvilkas stundom branta och klippiga, stundom jordbetäckta och skogbevuxna stränder mot hafvet skyddas af en mängd större och mindre öar, holmar och skär, hvilka inom sig bilda rymliga fjärdar med ypperliga ankarplatser och säkra hamnar. I detta hänseende utmärker sig synnerligast östra skärgården, mellan Thorhamns-landet och Gjöudde, som innesluter Carlskronas redd med omgifvande fjärdar, hvilka skyddas och begränsas af öarna *Almö, Arpö, Hasselö, Aspö, Sturkö, Tjurkö, Senoren,* m. fl., ända till de i Thorhamns-landets förlängning belägna *Utklipporna,* på hvilka ett fyrtorn är uppfördt. Från Gjöudde till *Pukavik* är skärgården mer afbruten och har icke att uppvisa mer än en ö af betydenhet, *Ternö.* Från Pukaviken till den vid Skånes gräns belägna *Saxaviken* utgör landet en mot sydost utskjutande halfö, det lågländta, mot hafvet obetäckta *Listerlandet,* som bildar en öfvergång från Blekinges klippiga skärgårdar till Skånes öppna och jemna kust.

I norra hälften af länet, eller Skogsbygden, är svartmylla, mer eller mindre stenbunden, den rådande jordarten, der den ej uttränges af kärr- och mossjord i de mellan höjderna instängda sumpiga dälderna. Der och hvar på jemnländigare trakter och i ådalarna träffas lera, dels som bottenhvarf under sandmyllan, dels blandad med denna i dagen; leran är rådande jordarten omkring Lyckeby-åns låga stränder. Trakten utefter Kalmar läns gräns och hela det låga östra kustlandet bestå hufvudsakligast af sand och klapperjord. Vester om Jemsjö-ån, der slättländigheten upphör, vidtager deremot en bördig, lös lerjord, som äfven träffas i skärgården, — med undantag af den sandiga Sturkön, — och som i närheten af Ronneby öfvergår till styflera. På andra sidan om denna köping består den i allmänhet bördiga jordmånen ömsom af ler- och sandmylla på lerbotten; men på Listerlandet blir sandmyllan ensam rådande.

Det sydligt belägna och af hafvet omgifna Blekinges klimat liknar Skånes deri, att vintrarne äro blida och ostadiga och att vårvärmen infinner sig tidigare samt i förening med hafsvindarna befordrar snösmältningen. Grannskapet med det Småländska berglandet och dess länge qvarliggande snö inverkar imellertid hämmande på vårvärmens utveckling samt underhåller i jorden en fuktighet och kyla, som vanligen fördröja vårbruket och vårsådden med en eller annan vecka längre än i mer öppna, ehuru nordligare belägna trakter. Provinsens kärr- och sumpmarker gifva också upphof till frostskador både sent om våren och tidigt på hösten. Luftens medeltemperatur samt högsta graden af köld och värme äro, i brist af observationer, icke kända; jordens medeltemperatur har genom thermometerobservationer i källan vid Lyckeby befunnits vara + 8° 54. — Blekings flora består i en sammansättning af Skånes och Smålands, jemte den Skandinaviska hafskustens i allmänhet samt Östersjöstrandens enskildt. Arternas antal uppgifves till 836. Alla södra och mellersta Sveriges löfträd finnas och frodas i Bleking, dels blandade med hvarandra,

dels med barrskogen. Eken och boken intaga främsta rummet bland löfträden.

Blekingsbon är till charakteren sjelfständig, beslutsam, liflig, tjenstaktig och gästfri, — men derjemte häftig, våldsam, hämdgirig samt benägen för tvister och rättegångar, — allt egenskaper, hvilka stegras genom missbruket af bränvinet, hvars tillverkning för icke länge sedan var den lilla provinsens nästan hufvudsakligaste näringsgren. Uti landshöfdingens berättelse för år 1833 läser man: »nästan öfver allt är landtmannens hushållning byggd på bränvinsbränning; allt hvad han kan undandraga de dagliga lifsförnödenheterna användes till denna s. k. förädling, den han på närmare eller fjermare håll afsätter, uppoffrande allt för ögonblickets vinst och liknöjd för det förderf och de olyckor, han derigenom utbreder.» Under denna tid tillverkades så mycket bränvin, att åren 1846 och 1847 i medeltal öfver 760,000 kannor om året utfördes från provinsen, deraf det mesta från Sölvesborg, hvilken lilla stad åren 1843—1845 utförde icke mindre än 735,000 kannor i medeltal om året. Ända tilldess den sednaste förordningen om bränvinsbränningen började tillämpas, fortfor superiet i stor skala, och ännu år 1855 tillverkades 605,471 kannor bränvin, 1857 ända till 1,400,000 kannor. Fastän bränvinsbränningen sålunda ökats, stod dock länet år 1857 som bränvinsproducent näst efter Malmöhus och Östergötlands län; men imellertid torde superiet hafva blifvit mindre, ty uti landshöfdinge-berättelsen för 1855 uppgifves, att fylleriet och med detsamma brottens antal märkbart förminskats, »otvifvelaktigt en följd af den förändrade bränvinslagstiftningen och den deraf föranledda pris-stegringen på bränvinet.» »Ett glädjande tecken i detta hänseende är, att de häktades antal under de sista fem åren (1851—1855) betydligt minskats.» — I öfrigt äro Mellanbygdens (eller Byabygdens, som den äfven kallas) invånare de mest hyfsade, hvaremot Strandboerna äro mindre snygga och mer grofva i sina seder, Skogsbygdens invånare mindre hyfsade, men renare i sina seder. Folket är i allmänhet utmärkt för sitt vackra utseende och sin prydliga klädedrägt, hvilken sistnämda, för mycket bekant för att behöfva särskildt beskrifvas, höjer i synnerhet qvinnornas naturliga täckhet.

Bland *näringsgrenarna* intager *jordbruket* första rummet och har på de sednare åren ansenligt höjt sig genom nyodlingar och genom ett förbättradt brukningssätt. Vexelbruket är nu mer allmänt, äfven på mindre gårdar; fullkomligare åkerbruksredskap hafva intagit de ofullkomligares ställe, och på herrgårdarna har grund-dikning efter Engelsk method blifvit införd. Hufvudsädena äro råg, korn, hafra och potates samt hvete, hvars begagnande årligen tilltagit; äfven morötter och rofvor hafva kommit i bruk. Enligt sednaste officiella berättelse såddes i medeltal åren 1851—1855 inom Blekinge län 690 tunnor hvete, 13,600 t:r råg, 10,426 t:r korn, 4,613 t:r hafra, 1,310 t:r blandsäd, 1,150 t:r ärter och 41,136 t:r potates samt skördades, efter afdrag för utsädet, 5,000 t:r hvete, 74,600 t:r råg, 55,300 t:r korn, 22,450 t:r hafra, 5,509 t:r blandsäd, 5,200 t:r ärter och 277,000 t:r potates. Wicker, blandsäd, lin och hampa odlas mindre allmänt, de bägge sistnämda hufvudsakligast blott till eget behof. Ännu producerar icke länet tillräckligt med säd för eget behof, utan hemtar sådan från Gotland, Öland och Skåne; men den tid nalkas otvifvelaktigt, då produktionen kommer att motsvara konsumtionen, framför allt så snart brännerierna upphöra att förvandla en betydlig del af grödan till bränvin. Länets landtbruksskola, som förut varit på Gungvala, är nu flyttad till Marielund i Nättraby socken.

Sedan fodertillgången ökats genom den odling af rotfrukter, som vexelbruket föranledt, har äfven *boskapsskötseln* stigit betydligt, och för 1855 uppgafs nötkreaturens antal till 47,506, hvaremot det 1850 utgjorde omkr. 45,000 och 1833 endast omkr. 31,000. *Fårafveln* bedrifves ännu hufvudsakligen endast för det egna behofvet, med undantag af ett schäferi på fideikommissegendomen Johannishus, der 1855 underhöllos 638 får, som i afkastning

lemnade 1,014 ℔ ull. Fårens antal inom länet steg 1855 till 36,885, och hade detta djurslag blifvit förbättradt genom blandning med Southdowns-får. Af *svin* underhöll länet 21,909 stycken, och *häst*-afveln hade blifvit förkofrad genom införskrifna hingstar. Provinsens hästar, som i allmänhet äro lifliga, uthålliga och välfödda, uppgingo 1855 till ett antal af 6,274.

Om *bränvinsbränningen* hafva vi haft tillfälle att yttra oss i det föregående. *Skogarne* missvårdas, och ingen förståndigare hushållning med dem har låtit sig förnimma, lika litet som man företagit återplantering af fälld skog, utom på Johannishus, der ett rationelt skogsbruk är infördt. Imellertid har skogsafverkning och export af skogsprodukter hittills varit ett flitigt anlitadt medel att anskaffa penningar, och beräknas värdet af bjelkar, sparrar, bräder, tunnstäfver och andra skogsprodukter, utförda till utlandet, till minst 130,000 rdr bko årligen, medan ungefär lika mycket blifvit afsatt på inrikes orter; dock får man icke tro, att alla dessa skogsprodukter tillhöra Bleking ensamt, enär en stor mängd deraf dels nedflottas, dels landvägen föres från Småland till hamnarna i Bleking. Oaktadt skogsbristens tilltagande bygger man allmänt af trä, merändels hos allmogen stora boningshus af tvänne våningar, och äfven ladugårdshusen uppföras af trävirke; endast i Listers härad, der skogen på flera ställen är utödd, finner man ladugårdshus af gråsten samt der och hvar mangårdsbyggnader af tegel. Från detta härad har också bruket af stengärdesgårdar spridt sig utåt kustlandet. Bränntorf begagnas tämligen allmänt vid bränvinsbränning inom de skogfattiga socknarna Mjellby, Ysane, Mörrum och en del af Asarum.

De få verkstäder, som höra till *bruks-* och *bergsrörelsen*, hafva vi redan uppräknat, tillika med de öfriga inrättningar, som kunna räknas till fabriks- och industri-väsendet. Den förnämsta bland dessa är *Strömma* bomulls-spinneri uti Asarums socken, der 400 arbetare sysselsättas, och som 1855 producerade omkring 460 bundtar garn dagligen af 3,500 balar bomull, som årligen förbrukas.

De enda *binäringarne* af någon betydenhet äro sjöfart och fiske, det sistnämda af stor vigt för befolkningens bergning vid länets kust och i skärgården. Lax fiskas i hafvet och i Mörrums å samt äfven, ehuru obetydligt, i Ronneby och Lyckeby åar; i öfrigt utgöra strömming, torsk, flundror med flera fiskslag de hufvudsakliga föremålen för fisket. År 1855 egde länets landtmän 16 fartyg om 404 läster, begagnade till inrikes sjöfart. — I nordvestra delen af länet idkas tjärubränning; linne-, bomulls- och ylle-tillverkningar hemtas mest från Småland och Westergötland. Trädgårds- och biskötsel idkas endast till husbehof.

Handel drifves hufvudsakligen med skogs-effekter, bränvin och något fläsk samt, undantagsvis i goda år, med något spannmål och kan ej anses vara särdeles betydande. — Igenom länet går sedan 1855 *telegraflinien* från Kalmar till Christianstad, med stationer i Carlskrona och Carlshamn.

Till följd af handels- och penningekrisen har imellertid Blekinge län sett sina näringsgrenar ansenligen aftaga. Handeln har minskats så, att tulluppbörden, som i slutet af Maj 1857 vid samtliga tullkamrarna uppgick till 104,000 rdr rmt, i slutet af Maj 1858 icke utgjorde mera än 51,000 rdr s. m.; skeppsrederierna, som (i stad och på landet) 1857 egde 69 fartyg om 3,964 läster, finna blott med svårighet sysselsättning för dessa, och frakterna hafva nedgått med en tredjedel; arbetet på de enskilda varfven i Carlskrona och Carlshamn har nästan alldeles afstadnat; fabrikerna hafva måst inskränka sin produktion; jordbruket har måst kämpa med stora svårigheter till följd af bristen på penningar och mindre god skörd; äfven fisket har i år utfallit mindre fördelaktigt. Här finnes och föga hopp om förbättring för den närmaste framtiden, och en sådan förbättring betviflas till och med i den berättelse, som år 1858 affordrades Konungens Befallningshafvande om ställningen i landet. Konungens Befallningshafvande säger deri: »de varor, genom

hvilka penningar hufvudsakligen indragas i länet, äro trävaror och bränvin. Af de förra kan ingen vinstgifvande export i år väntas. Bränvinstillverkningen har varit högt uppdrifven, och man har i allmänhet odlat potates som rudimateria för bränvins produktionen. Större delen af jordbrukarne beror derföre af bränvinsbrännarnes förmåga att drifva sin tillverkning i en skala, som motsvarar potates-odlingen, och att betala potatesen med högsta möjliga pris. År 1857 tillverkades i länets 33 större brännerier 823,792 kannor bränvin och i de 574 smärre sannolikt öfver 600,000 kannor, medan de smärre brännerierna erlade ½ eller ⅔ mindre skatt för hvar kanna än de större. Nu har skatten blifvit förhöjd och de små pannornas afverkningsförmåga bestämd till ett belopp, som kanske öfverstiger det verkliga, och detta torde hafva den följd, att bränvinsbränningen blir betydligt inskränkt och potatesprisernà nedtryckta, hvarigenom ställningen för den, som icke utbytt potates-odlingen mot sädesproduktion, måste bli högst bekymmersam.» — I denna mörka tafla afhöras ännu icke några förändringar till det bättre.

Blekinge län är *uppskattadt* till 10,981,300 rdr bko för landsbygden och 2,806,744 rdr bko för städerna samt erlägger i årliga *statsbidrag* för den förra 471,854, för de sednare 115,814 rdr bko. Af den uppgifna statsbidrags-summan åtgå för rustning och rotering inalles 26,960, — för presterskapets aflöning 38,469, — till fattigvården 35,660, — för väghållningen 11,500 rdr bko, m. m., hvartill komma de indirekta skatterna, stämpelpappersafgift, sjötullsmedel, o. s. v., så att länets hela beskattning år 1855 icke utgjorde mindre än 600,000 rdr bko eller kanske närmare 1 million rdr rmt. — Länet är indeladt till 1,694 båtsmansnummer.

För ordningens vidmagthållande på landet sörja 2 kronofogdar, biträdde af 9 länsmän och vederbörliga kronofjerdingsmän. Dessutom finnas i länet 2 landsfiskaler och derjemte speciela tillsyningsmän för att beifra förseelser mot bränvinsförordningarna (dessa tillsyningsmäns antal var sju år 1855). Bland fängelser märkas länsfängelset i Carlskrona med 92 celler, kronohäktet i Carlskrona med 30 celler och häradsfängelset vid Norje i Listers härad med 12 celler. — *Fattigvården* besörjes i allmänhet ordentligt, och för *helsovården* finnas på landet 2 provincial-läkare, stationerade i Carlskrona och Sölvesborg, samt en distriktläkare i Ronneby. Länet har sitt *lasarett* och *kurhus* i Carlskrona; men en afdelning deraf flyttades 1854 till lägenheten Gustafsberg vid Carlshamns stad; *sockne-apothek* finnes endast i Ronneby köping; ännu 1855 saknades examinerade barnmorskor i 8 af länets socknar. — Tvänne vederbörligen examinerade *djurläkare* finnas i länet.

Folkundervisningen fortgår i alla länets socknar enligt Kongl. Förordningen den 18 Juni 1842, och utom städernas skolor, — ett högre elementarläroverk i Carlskrona samt lägre elementarläroverk i Carlshamn, Sölvesborg och Ronneby, — har länet en landtbruksskola på Marielund. — Bland öfriga allmänna och kommunala inrättningar märkas: ett i Mjellby socken 1855 bildadt *bolag* till ersättande af skadad eller förlorad fiskredskap, — ett *kreaturs-försäkringsbolag*, — *sockenmagasiner*, blott i Hoby och Backaryd, — *sparbanker* i Carlskrona, Carlshamn, Ronneby köping och Jemshögs socken, — och slutligen länets *Allmänna Brandstodsbolag*, som den 31 Mars 1855 ansvarade för en summa af 14,342,100 (deraf 7,449,550 för byggnader och 6,892,650 för lösören) rdr bko.

Man vill härleda namnet *Blekinge* från ordet *blek*, som skall betyda stilla, lugn; men sannolikare synes Holbergs mening vara, att namnet kommer af »bleika», lysa, och »ängr», vik. Saxo kallar Blekingsboerna »Blacmanni», och de *blåmän*, som nämnas i de gamla sagorna, förmenas hafva varit Blekingsbor. Landet har af ålder varit en del af Göta Rike och sålunda tillhört det Svenska Riket; på hvad sätt det sedan kommit till Danmark, känner man icke; men allt ifrån Erik Segersälls tid näm-

nes Brömsebro som gräns-skilnad mellan bägge rikena. Under Magnus Erikssons minderårighet inlöste Matts Kettilmundson äfven Blekinge till Sverige, och år 1341 afträdde konung Waldemar i Danmark högtidligen alla de Danska länderna öster om Öresund; men redan 1360 återgaf Magnus Erikson så godt som godvilligt dessa provinser. Engelbrecht hyllades visserligen af Blekingsboerna 1436; men deras trohet varade icke länge, och fastän Gustaf Wasa 1523 eröfrade provinsen, afträddes densamma 1524 åter till Danmark, hvilket rike den tillhörde ända till 1658, då genom freden i Roeskilde provinsen för alltid kom till Sverige. — Såsom ett gränsland har Blekinge ofta varit skådeplatsen för vilda strider, ehuru det också icke sällan hände, att, fastän Sveriges och Danmarks konungar och riken lågo i fejd med hvarandra, allmogen i grannprovinserna slöt s. k. *bondefreder* och fortsatte sin samfärdsel som förut i all vänskaplighet. Sina fruktansvärdaste krigsminnen har provinsen sedan kriget mellan Svenskar och Danskar på Erik XIV:s tid, då landet förhärjades 1556, 1564, 1566, 1568, likasom sedermera 1611, 1676—1678 och 1710, ehuru de tre sistnämda årens fiendtliga påhelsningar icke kunna på det aflägsnaste jemföras med förödelserna på 1560-talet. Året 1564 var likväl sannolikt det blodigaste. I September detta år ryckte konung Erik sjelf in i landet och tågade fredligt fram; men hans vrede förgrymmades, då han sporde, att Blekingsboerna öfverrumplat och hängt några efterblifna Svenskar, och han befallde nu, att vägen mellan Lyckeby och Ronneby skulle härjas, då omkring 1,000 Danskar blefvo nedhuggna på vägarna och i skogarna. Bönderna begärde förskoning och gåfvo gisslan. Erik ryckte fram utanför det väl befästa Ronneby, lät uppfordra staden, men fick ett trotsigt svar. Han befallde nu belägring och stormlöpning; men två allvarsamma angrepp misslyckades. Söndagen den 4 September på morgonen sköto Svenskarne eld i staden, och Gudmund Olofsson inträngde dit med tre fännikor knektar. Danska besättningen drog sig undan; en trupp af 600 Danskar, som sökte smyga sig till skogs, upphanns och nedhöggs. Hela staden var gifven till spillo. Dörrarne till den med folk uppfyllda kyrkan sprängdes, och då folket störtade ut, nedhöggos alla utan barmhertighet. Presten mördades i kyrkdörren. Qvinnor och späda barn nedstuckos och kastades i elden. Då blodbadet nått sin höjd, yttrade några i Eriks sold stående Tyska knektar, »att de tjent Turken, Ryssen och många stränga och blodtörstiga herrar; men aldrig hade de sett en så vederstygglig framfart.» Ändtligen slutade blodbadet; konung Erik reste till Kalmar, och fångarne fördes till Svenska lägret, för att derifrån transporteras vidare. Män, qvinnor och barn drefvos som boskapshjordar; de flesta barhufvade, barfotade eller i blotta linnet. Imellertid skänkte man dem lifvet; men de skulle föras inåt Sverige att der arbeta för sin föda i fångenskapen. Genom bevakningens menskliget kommo dock många undan; men aldrig glömde Ronneby den olyckliga 4 September.

Utom de nuvarande städerna har Blekinge haft åtskilliga andra, t. ex. Luntertun i Ysane socken, — Elleholm, med slottet Sjöborg, på en holme nära Mörrums-åns utlopp, — Lyckeby med Lyckå slott, — Ronneby, — Avaskär, den nuvarande köpingen Christianopel. — Bland landets fornlemningar märkas de talrika skepps-sättningarna och domarestenarna på landtungan Hjortehammar, ej långt från Carlskrona, hälleristningarna i Hästhallen i Thorhamns socken, som föreställa en flotta om 21 fartyg med 8 till 30 åror allt efter deras olika storlek, — och det beryktade *Runamo* i Hoby socken, i hvilket fornforskarne vilja se en runristning till minne af Harald Hildetands bragder, medan vetenskapsmännen förklara dessa runor för ett geologiskt phenomen.

Blendas Hed, se *Wärend*.

Blentarp. Socken i Malmöhus län och Torna härad, $2^3/_4$ mil o. s. o. från Lund, har en areal af 9,928 tunnland, hvaraf 140 äro sjöar och kärr. Sock-

nen, som har skarp och sandig åker, god höfångst samt torfjord, beboddes 1840 af 1,351, 1856 af 1,616 invån. Af 3 examinerade lärare undervisades detta år i församlingens fasta folkskolor 110 gossar och 95 flickor, medan 24 gossar och 21 flickor hade undervisning i hemmet. — Blentarp är annex till Söfde och utgör, tillika med denna socken, ett patronelt pastorat af 2:dra klassen i Färs kontrakt af Lunds stift. Patronus är egaren af Söfdeborg. — Inom socknen ligga Ågerups frälsesäteri och Simontorps säteri. — Adr.: Ystad.

Blidsberg. Socken i Redvägs härad af Wenersborgs län, har en areal af 5,439 tunnland, af hvilka 135 äro sjöar och kärr. Hufvudnäringen är åkerbruk. Socknen innehåller 21 1/4 mantal. Folkmängden var 1810 491, 1840 702 och 1856 1,048 invånare. Blidsberg och Humla socknar hafva gemensamt fast folkskola med 1 examinerad lärare. År 1856 besökte 28 gossar och 31 flickor skolan; dessutom undervisades 15 gossar och 11 flickor hemma; tillsammans 43 gossar och 42 flickor eller inalles 85 skolbarn. — Blidsberg, modersocken, jemte annexerna Dahlum och Humla, utgöra tillsammans ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen, tillhörande Redvägs kontrakt af Skara stift. Kyrkan, belägen 1 3/4 mil från Ulricehamn och 6 mil från Skara, är af okänd ålder och byggd af sten på gammalt sätt. Ej långt derifrån är den s. k. *Berthilsdal*, i hvilken finnes en sten, liknande en grafsten. Sägnen förmäler, att Berthil, den första christna prest i denna ort, här i socknen blifvit af hedningarna ihjälslagen och begrafven under denna sten. — Adress: Ulricehamn.

Blidö. Skärgårds-socken i Frötuna skeppslag af Stockholms län, består uteslutande af öar, den långa och smala Yxlan, Blidön, Oxhalsen, Ö. Lagnö m. fl. samt en oräknelig mängd skär, omgifves i vester af Furusunds-fjärden, i öster af hafvet, gränsar i söder och norr till Ljusterö och Rådmansö socknars skärgårdar samt har en areal af 9,072 tunnland, hvaraf 250 äro sjöar och kärr. Öarne äro lågbergiga, klippiga, sakna icke skog och hafva hufvudsakligen sand- och mojord, något lera, men föga svartmylla. Näringar äro ängs- och skogsbruk mer än åkerbruk, fiske, skälfångst och sjöfart. Hemmantalet är 25 1/2 förmedlade mantal, det mesta tillhörigt allmoge. Invånarne utgjorde 1810 ett antal af 739, 1840 af 992 och 1856 af 1,093. Församlingen hade sistnämda år ambulatorisk skola med 1 examinerad lärare, som undervisade 68 gossar och 47 flickor, medan 12 gossar och 29 flickor undervisades i hemmet. Kommunikationen med kringliggande orter sker sjöledes, hufvudsakligen öfver Wettershaga i Länna socken och Furusund; på öarna finnas blott smärre vägar. På ömse sidor om de stora öarna och mellan dem är segelled. På Yxlan finnes optisk telegraph, vid Furusund både telegraph och tull- samt lotsplats. — Blidö är annex till Länna och bildar med detta ett konsistorielt pastorat af andra klassen i Sjuhundra kontrakt af ärkestiftet. Kyrkan, af trä, på Blidöns vestra kust, byggdes 1656—1660 på bekostnad af egaren till Blidö gård; choret är i sednare tid tillbygdt af tegel. På kyrkogården finnes en grafvård öfver Olof Gerdes. I närheten af Furusund blef 1522 Junker Thomas gripen af Erik Fleming. I socknen märkas *Blidö* gård och *Furusund*.

Blidö. Ett frälse-säteri i Blidö socken och Frötuna skeppslag af Stockholms län, har i äldre tider kallats *Fånö*. Riksrådet Axel Banér köpte det först af kronan. Hans måg, öfversten frih. Erik Lejonhufvud till Ådö, Blidö och Wasa, innehade egendomen 1656, och hans enka, Christina Dorothea Banér, ännu 1680, derefter landshöfdingen friherre Axel G. Lejonhufvud, och sedan hans son, Axel Gabriel Lejonhufvud, som sålde gården år 1709 till fru Gustaviana Fleming, gift med öfversten Carl Gust. Horn. Gården kom sedan genom arf till hofjunkaren grefve Carl Gustaf Horn. År 1760 köptes egendomen af banko-kommissarien Robsahm, som sålde den till majoren friherre P. O. Yxkull, och denne åter

1762 till fru Reenstjerna; derefter kom gården 1777 till Kongl. sekreteraren Julius Grundelstjerna, som strax förpantade den till ett bolag. Egendomen såldes sedan 1779 till en af delegarne, presidenten friherre Carl E. Lagerheim. Var redan 1825 styckad.

Blidö har fordom varit ett betydligt gods, och år 1804 utgjorde det 5 mantal säteri, och brukades dessutom under gården $1\frac{1}{2}$ mantal frälse samt underlydande frälsehemman i orten till $2\frac{3}{4}$, hvarförutan frälseräntor af 8 mantal hörde derunder. Äfven Furusund, 1 mantal, egdes till jorden af Blidö gods; men en stadgad ränta deraf tillhörde Mellingeholm.

Blockhusharen. Holme i Bottniska Viken, utanför inloppet till Gefle; på denna holme ligger fästet Fredriksskans, som försvarar inloppet till Gefle.

Blockhusudden. En udde af Djurgården, en half mil från Stockholm åt Saltsjösidan, har fordom haft en mindre skans till inloppets försvar, men är nu tullstation och dessutom bebyggd med flera täcka landställen, som af Stockholmsboerna begagnas till s. k. sommarnöjen.

Bledberget. Berg i Skatelöfs socken af Albo härad och Kronobergs län imellan Odensjö och Skägglösa byar, nämnes i traditionen om Blenda. Uti regim.-qvartermästaren Peter Rudbecks »Småländska Antiqviteter» läses om detta berg följande: »varandes hos samma By (Odensjö) et Berg med en ingång uti och stuga inanföre, den de (Wärendsqvinnorna) Oden invigde och helgade, och satte en röd Skåhl på ett Stenbord eller Altau, i den de ofrade, hvilket berg ännu Oden eller Puka kyrkia kallas, och lefva många bönder, som samma Skåhl sedt deriune ståendes, och ännu står, men ingången blef för få åhr sedan (förf. skref i slutet af 16- och början af 1700-talet), af Guds allvisa försyn, för den vidskieppelse, der brukades igenfallen; der hade ock alla Ogerningzmän, som gingo Bildtoge, sit säkraste tilhåld, för än ingången blef ruinerad.»

Blombacka. Ett frälse-säteri i Winköls socken och Skånings härad af Mariestads län, har vacker belägenhet vid ortens vattenrikaste ström, Flian, $\frac{3}{4}$ mil vester om Skara stad. Egare härtill hafva varit: Bengt Tholsson år 1573; Hans Liljehök, gift med Anna Lake och död 1594; Johan Krabbe till Blombacka och Svenneby, död 1680; general-löjtnanten frih. L. Åkerhjelm, gift med G. Göthenstjerna, död 1767; majoren Sam. Åkerhjelm; öfverstelöjtnanten friherre L. Åkerhjelm, gift med H. Fock, samt öfver-proviantmästaren C. Carleson. Majoren L. Gyllenhaal sålde denna egendom år 1830 till öfversten J. af Jochnick, och efter hans död 1833 innehade hans enkefru, Charlotta Sofia Margaretha Tham, gården. Nuvarande egaren är W. Hoffman. — Blombacka egendom består af 1 mant. frälse med tullqvarn, byggd af gråsten, med 4 par stenar, samt såg; dessutom hör gästgifveri-hemmanet Lilla Flata, med tullqvarn, till gården. Åbyggnaden vid säteriet består af 4 flygelbyggnader af tegel, med en stor trädgård. På 1830-talet fanns här ett Engelskt garfveri, hvilket sedan blifvit nedlagdt.

Blomberg. Sätesgård i Husaby och Källby socknar af Kinnefjerdings härad samt i Vesterplana, Klefva och Holmestads socknar af Kinne härad i Mariestads län, är belägen på Kinnekulles södra del, andra afsatsen, vid Wenern, $1\frac{1}{4}$ mil från Lidköping. Biskopen i Skara, Benedictus Johannis, gaf år 1304 denna sin egendom till domprostarne i Skara. Den tillhörde sedan slägten Roos af Hjelmsäter. Knut Knutsson Roos, gift med Ingrid Månsdotter, egde Blomberg i början af 1500-talet och efter honom sonen Måns Knutsson Roos 1567, gift med Christina Gregersdotter; derefter Axel Månsson Roos till Blomberg och Essgärdet, gift med Karin Ribbing. Efter dem hafva nedannämde af slägten Roos egt gården: Måns Axelsson Roos, gift med Cathariua Cruus, död 1636, en Hård, gift med Gunilla Roos, qvartermästaren Knut Ulrik Roos och ryttmästaren G. Palmström. Den adliga slägten Karlström har derefter innehaft denna egendom till år 1775, då

den såldes af G. Karlström till riksrådet grefve C. F. Scheffer, som innehade den till år 1780, då han försålde den till kammarherren grefve A. L. Hamilton. Under dennes tid sattes gården i sitt nuvarande skick, så väl till byggnader som till åkerbruket. Han dog 1802, och enkegrefvinnan Hamilton, född de Besche, innehade egendomen till år 1810, då den tillföll hennes son, häradshöfdingen grefve Hugo Diedrich Hamilton, egare 1831, gift första gången med A. von Strokirch och andra gången med Maria Charlotta von Hofsten. Godset tillhör nu phil. mag. grefve A. Ludv. Hamilton. — Blombergs hela gods består af 4 mant. säteri och $10^7/_{24}$ mantal, dels frälse, dels kronoskatte, jemte lotterna 1 och 2 af f. d. kronoparken Anemåsen. Till egendomen höra Martorps qvarn med 2 par stenar och Holmestads qvarnar med 4 par stenar och 2 enbladiga sågar. Egendomen har hamn vid Wenern samt stenbrott af sandsten, kalksten och s. k. tälgsten.

Blommedal. Landt- och bruksegendom i Linköpings län, Aska härad och Nykyrka socken, hette fordom till en del Uddevallsby, till en del Benneby, ligger nära Resjön och består af $2^1/_2$ mantal skatte säteri och manufakturverk med 1 knipp- och 2 spikhamrar. Manufakturverket privilegierades den 7 Dec. 1758. Säteriet tillhörde 1687 Henrik och 1750 Carl Rotkirch; 1850 egdes $^5/_8$ mantal af sekreteraren Berndes, $1^7/_8$ jemte bruket af J. Söderpalm; 1853 tillhörde bruket med $1^1/_2$ mantal Söderpalm, $^3/_8$ mantal Anders Larsson och $^5/_8$ sekreteraren Berndes. De nu under Båna eller Bona bruk lydande hemmanen Bälleberg och Fläda hörde 1687 under Blommedal.

Blomsholm. Tre mantal säteri uti Skee socken och Wette härad af Bohuslän, $^3/_4$ mil n. o. från Strömstad, en af de bättre egendomarna i länet, fick säteri-frihet 1620 och namn efter sin dåvarande egare, Norrmannen Anders Blom. Gården öfvergick sedan till åtskilliga slägter, men såldes slutligen 1665 till generalmajor Sven Ranck, inom hvars slägt den förblef omkring ett århundrade. Gården har sedan tillhört slägten Virgin och slutligen H. M. kon. Carl XIV Johan. Som egare 1857 uppgifves Jakob Nilsson. — Karaktersbyggningen är af trä, men icke synnerligen ansenlig. — På Hedes utmark, vid landsvägen, söder om Blomsholm, ligger Bohusläns största ättehög, den s. k. *Grönhögen,* med en omkrets af 175 steg och 36 stegs sluttningshöjd. Deromkring synas omkring 10 smärre kullar; men traditionen har ingenting att anföra om denna griftplats.

Blomskog. Socken i Carlstads län och Nordmarks härad, 10 mil v. s. v. från Carlstad, egentligen ett näs mellan sjöarna V. Silen och Lelången, har en areal af 31,220 tunnland, hvaraf 6,420 äro sjöar och kärr. Socknen, som består af $21^1/_4$ mant., hade 1810 1,043, 1840 1,614 och 1856 1,852 invånare. Socknen hade d. å. en ambulatorisk folkskola, hvars examinerade lärare undervisade 103 gossar och 93 flickor, medan 27 gossar och 26 flickor hade undervisning i hemmet. Socknen utgör, tillika med Trankil, Torrskog och Vårvik, af hvilka de bägge sistnämda ligga på Dal, ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen inom Nordmarks kontrakt af Carlstads stift; hela pastoratet beboddes 1856 af 5,987 invånare. Kyrkan är gammal, sedan katholska tiden, och berättas det, att dörren till henne skall hafva blifvit tagen från Buresås slott (se detta). Vid en rifning i kyrkan 1736 hittade man der ett radband med vidhängande pergamentsremsa, på hvilken, enligt uppgift af Fernow, följande sannolikt rådbråkade Latinska bön stod att läsa:

Empe, lempe, Zelen, thelen,
Danneman kommen är,
Bock stor, Häcksmar i Willebrå
Krigsräck. Ekebohl och Amen.

Socknens adress är: Ökne.

Blåfinne-fjärden. Insjö uti Ångermanland, vid 63° n. br., hvars aflopp förenar sig med den till Faxel-elfvens system hörande Helgonsjön och gemensamt med denna faller in i Ångermanelfven. Vid Blåfinne-fjärdens nordvestra ända ligger Graninge kyrka.

Blåkulla, eller **Blå Jungfrun.** Öfversta toppen af ön Jungfrun i Kalmar Sund, se vidare *Jungfrun.* — I Solberga socken af Inlands Nordre härad i Bohuslän ligger äfvenledes en *Blåkulle,* eller *Blån,* en landkänning på Brattön i Hakefjord. Holmberg säger, att »Blåkullen är den första landkänning af södra Bohuslän, som visar sig för den från Skagen kommande seglaren; derefter följa Marstrands fyr och Tjörns berg.» Enligt honom besjunges detta berg af Ossian under namnet *Gormmeall,* hvilket ord lär skola betyda *Blå Kullen.* En tradition förtäljer, att på Brattön bodde i fordna tider en qvinna, vid namn *Torna,* med sin enda son, som hvarje sommar var ute på härnadståg. En höst kom han icke tillbaka, och den sörjande modern gick sedan i långa tider hvarje dag upp på Blåkullen, spejande utåt hafvet efter sonen. Slutligen varseblef hon en dag en drabbning på Marstrands-fjorden och kände bland de stridande igen sonens skepp, just som detta gick till botten. Förtviflad störtade hon sig i hafvet och omkom; men hennes lik flöt upp vid ett icke långt ifrån Brattön beläget skär, som ännu efter henne kallas *Tornaskäret.* Fiskare påstå sig hafva i sednare tider iakttagit, att detta skär fortfarande höjer sig.»

I öfrigt förekommer i nästan hvart och ett af Sveriges landskaper ett *Blåkulla,* hvilket står i samband med de vidunderliga sägner om trollkäringar, påskfärder och barns bortförande, hvilka en tid troddes och föranledde blodsdomar och exekutioner. Vi hafva trott oss böra meddela följande korta sammandrag af historien om dessa hexeriprocesser.

»Den 29:de Maj 1668 inkom till landshöfdingen Gustaf Duwall i Falun rapport från kronobetjeningen, att en piga från Herrdal ankommit till Elfvedalen och systelsatte sig med trolldom. Lars Petri Elvius var då pastor i Elfvedalen och inrapporterade det till biskopen i Westerås. Hon bekände sig hafva ridit till Blåkulla på sopqvasten, fört barn dit, skafvit af klockorna och messhaken på första Böndagen och lemnat hin håle. Hon arresterades; men resorna och barnförandet till Blåkulla fortforo samt spridde sig allt mer och mer omkring. De misstänkte arresterades, sattes i bojor och handklofvar, med stark vakt, dock foro de likväl till gästabodet i Blåkulla på kyrkoherdens kor, förderfvade länsmans och annat godt folks boskap och satte getter, sopqvastar och annat i stället för sig, då de foro bort. Denna sak, långt ifrån att anses för vidskepelse och öfvertro, togs så allvarsamt, att ransakningar, domar och exekutioner anställdes — ett blodigt bevis på tidens råhet.

De mesta af de för trolldom anklagade voro qvinnfolk, hvaribland en benämd Gertrud Svensdotter, 12 år gammal, »bekände sig hafva tagit tjenst hos Satan för 5 år sedan, men visste icke annat än det skulle bära till kyrkan, då det bar åt Blåkulla med sin läromoder Store Marit. Vidare bekände hon sig bohlat med Satan, mollkat pastoris hustru och hans barns præceptorem etc.» Exekutioner och straff anställdes på regeringens befallning, och presterna tillsades att förmana sina åhörare till en rätt gudsdyrkan och att afstå från den vederstyggliga trolldomssynden. En kommission nedsattes i Dalarne att ransaka om trollpackorna och de förförda barnen; uti kommissionen presiderade hans excellens riksrådet Lorentz Creutz. Den 14 Augusti 1668 begyntes ransakningen. I Mora socken dömdes 17 personer till lif, bål och brand, »af hvilka 2:ne hustrur såsom gravidæ skontes till efter barnafödandet, då de strax skulle dräpas; bålet stod tillreds.» De öfriga 15 gingo Bartholomæi dag, först 7 på första bålet, 5 på det andra och 3 på det tredje; ett gräsligt spektakel, som I. Moræus i sitt bref kallar det. Bålen stodo gent emot kyrkan å andra sidan elfven, så att hela menigheten, så väl af Mora, som de omkringliggande socknarna, kunde noga se det. Trollpackorna gingo hurtigt till döden, utom de 2:ne sista, hvilka begynte jemra och grufva sig. 148 barn straffades med ris, och en gosse sprang gatlopp mellan de andra socknepojkarna. Somliga barn fingo stå med bara axlar och ris i händerna afsides i kyrkan hvarje Söndag ett helt

år igenom. Fredagen efter Bartholomæi dag blefvo 7 personer i Elfvedals socken halshuggna och brända.

Trolldomsraseriet blef häraf ännu värre, så mycket mer, då den enfaldigare hopen såg, att de upplystare trodde derpå. Enligt landshöfdingen Duwalls bref till Kammar-kollegium af den 8 Juli 1671, voro Särna, Elfvedalen, Mora, Wenjan, Orsa, Oret, Rättvik, Leksand, Åhl och Bjursås socknar, som han säger, inficierade af trolldomsväsendet.

Landshöfdingen Duwall gjorde den klyftiga anmärkningen, att, såsom trollpackorna kunde så lätt flyga i vädret, måste de vara lättare än annat folk, hvarför han äfven lät väga några, och, hvilket under! trollpackan, som bordt väga 12 à 16 ℔, hann knappt till 4. (Se Landsh. Duwalls bref till rikskansleren Magnus Gabriel De la Gardie, den 26 Febr. 1670, infördt i handlingarna om Trolldomsväsendet i Dalarna, utgifne af Kröningssvärd). Det löjliga blandar sig ofta med det bedröfliga. Den 15 April 1671 voro 47 personer inom Falu län för trolldom aflifvade. Äfven i Vester-Dalarna utbredde sig detta oväsende. Men detsamma stannade icke inom Dalarna. I Helsingland, Herjedalen och Ångermanland trollades, ransakades och brändes. Äfven i Bohuslän grasserade denna vidskepelse, och en allmän kyrkobön befalldes uppläsas från predikstolarna. Besynnerligt, att detta oväsende äfven gick öfver Frankrike vid samma tid. Också i Tyskland, i synnerhet vid Harz, herrskade trolleri. Blocksberg var här trollpackornas samlingsställe, och der troddes Blåkulla vara beläget. En domstol inrättades i Frankrike, kallad la chambre ardente, som kom många menniskor om lifvet. Hertigen af Luxemburg anklagades och sattes i ett 15 månaders fängelse, der han dog, och allmänheten trodde fullt och fast, att fan tog lifvet af honom.

Satan visade sig skenbarligen för Stjernhök och Sundius, tvänne kunnige män, som sutto i trollransakningarna. Uti ett moln af svafvelrök gick han in till dem genom lyckta dörrar, och dessa lärda herrar inlemnade en beedigad berättelse derom. Lektor Eurenius i Hernösand inbillade sig och sin hustru, att de den 16 Okt. 1674 varit i Blåkulla. I Stockholm begicks en allmän böndag till trolldomens hämmande. Slutligen upptäcktes, att alltsammans var bedrägeri, och att en gosse från Gefle angifvit sig sjelf för att samla penningar.

Biskop Rudbeck i Westerås och professor Brunnerus i Uppsala voro de enda, som offentligen förklarade alltsammans för villfarelse. Aldrig hade detta elände spridt sig så vida, om man ej användt så högtidliga medel till dess hämmande, hvilket hade den bedröfliga verkan att ännu mer öka allmogens tro på det vidunderliga.» *)

*) Äfven i sednare tider hafva dylika trolldomsäfventyr varit å bane. År 1742 började ett trolldomsväsende i Mora, och 17 barn gjorde sin bekännelse för prosten Wollenius. År 1757 huserade trollpackorna i Åhl, hvarom kan läsas i denna församlings kyrkobok. Några qvinnor blefvo af skomakaredrängen Erik Jansson angifna för trolldom, hvartill han tagit sig anledning att misstänka dem derföre, att föräldrarnas boskap om dagarna kommit hem ur skogen och sedan icke velat gå i vall, samt af qvinnfolkens sammankomster på kyrkbacken. Erik Jansson, som ansåg kreaturen förgjorda, höll hemligen råd härom med sin mästare, som ansågs vara kunnig om naturens under, och rådförde sig äfven med andra om sättet att upptäcka trollpackor. Saken drogs för domstol, och redan vid första lagliga undersökningen gjorde Erik Jansson sig misstänkt för lögn, och vid andra tinget återtog han hvad han yttrat om qvinnfolken och gjorde dem afbön. Men kort derefter påstod han åter, att trolldomen varit verklig. Qvinnorna betygade sin oskuld och klagade öfver våldsam medfart och pinosätt. Prosten i Leksand inlemnade till Kongl. Svea Hofrätt under den 23 Oktober 1758 ett långt betänkande om trolldom, deri han påstår, att den grundar sig på förbund med djefvulen, och medgifver, att en och annan omständighet styrker, det Gölis Olof Erssons enka på Heden och Back Karin Larsdotter i Kihlen verkligen trollat. De anklagade qvinnorna blefvo införda till länsfängelset i Falun, der landshöfding Cederström sjelf förhörde dem och sedan släppte dem på fri fot, hvarvid Hofrätten gjorde anmärkning; dock stadfäste den tingsrättens utslag, hvarigenom qvinnorna frikändes. Skomakaredrängen Erik Jansson dömdes till 16 dagars fängelse vid vatten och bröd samt 100 daler silfvermynt böter och Back Karin till 8 dagars fängelse vid vatten och bröd, för det hon velat inbilla folk, det hon kunnat trolla. Hofrätten ansåg trolldomsväsendet härröra af folkets svaga begrepp och vantro, som förfört det att tro på fordna sagor, dem de i barndomen hört och nu trott vara verkliga.

Slutligen skola vi i korthet omtala allmänhetens sätt att föreställa sig resorna till och lefnaden i Blåkulla, sådan den förekommer i ett gammalt manuskript, som finnes infördt i de förut nämda handlingarna, utgifne af Kröningssvärd.

»Då trollpackorna föra barnen med sig till Blåkulla, rida de på sopqvasten och smörjas ur ett horn. Denna saga går ännu på flera ställen i riket, och Påskaftonen pläga goda vänner ännu på skämt sända hvarandra bref, hvilka hemligen framskaffas, och hvaruti inneslutes sopqvast, raka, smörjehorn och fjäder m. m. Brefvets formulär börjas:

»Sopa, raka, smörjehorn,
Sänder jag dig till resedon», etc.

Jemte hornet plär följa en nål, hvilken har den sällsynta egenskapen, att, då den sättes i väggen, blir der en öppning, så att man kan fara derigenom med häst och vagn. Sedermera sluter sig väggen, och på detta sätt kunna trollpackorna komma in när och hvar som helst. När de sålunda inkommit till barnen, uppväcker trollpackan dem; men det öfriga folket kan ej vakna. Trollpackan ber då barnet följa sig till gästabudet, hvilket det ej kan neka, ej heller förmår ropa om hjelp. Stugan blir då helt ljus, hvilket kommer af det glänsande hornet. Nu sätter trollpackan barnet uppå taket, tilldess hon samlat flera och fått fullt det henne af satan förelagda antalet. Kommer hon till Blåkulla, utan att hafva talet fullt, så får hon bannor och stryk af satan. Skjutshästen, hvarpå hon med barnen färdas, är en ko, häst, eller menniska, på hvilken de rida bakfram, eller ock på en stång, som trädes mellan kreaturets fötter, hvilka förut måste smörjas. Under dylik färd inväntar hon vid kyrkorna sina kamrater och sätter barnen på kyrktaken, der de likna små kajor. Trollpackan skafver imellertid af klockorna, och då hon sedan rider genom en sky, kastar hon metallen dit med dessa ord: »Gud låte min själ aldrig komma närmare Gud, än denna metall åter till klockan!» Vid framkomsten till Blåkulla synes huset för barnen i början liksom skinande af eld. Satan emottager trollpackan i högsätet, der han sitter mägta ansenlig, eller ligger han under bordet helt förskräcklig, men alltid bunden med en kedja. Sedan trollpackan helsat honom med en compliment, den ej ens den största höflighet i våra dagar skulle medgifva, framför hon sina pupiller under knäfall. Satan frågar då barnet, om det vill tjena honom, hvartill barnen merändels svara ja, emedan han lyser af ett sådant majestät, att de ej kunna neka. Satan lofvar dem deremot glädje och gästabud så länge de lefva och deras själar evig ro efter döden. Sedan kontraktet med handslag blifvit afslutet, märker satan dem sålunda, att han antingen biter dem i pannan eller ristar dem i lillfingret. Med blodet inskrifves då deras namn i en stor bok. I städja få barnen en silfverpenning eller silfverpjes, som är ovansklig, så länge de tiga dermed, eljest förvandlas den till en bark eller spån. Efter sålunda förrättadt värf börja trollpackorna att brassa och steka, göra korf och tillaga bränvin, hvarpå ringes till måltid, der de dricka lustigt om, och efter måltiden rökes tobak, dansas och sorlas, värre än på något bondegästabud. Musiken går, och ömsevis spelar satan med svansen under bordet, roar trollpackorna med mörksens gerningar, hvarefter hofmästaren utropar stället till nästa sammankomst.

I Blåkulla undervisas barnen af tillsatta skolmästare, som lära dem att martera Fader Vår och Tron, förbanna himmel och jord, minne och sinne, troll-

Domaren, som satt i rätten, lärer ej varit alldeles utan den vidskepliga tron på trolldom; men en grefvinna De la Gardie, som vid samma tid reste genom landet, tog närmare kännedom om saken och intresserade sig för de olyckliga varelserna, som voro föremålet. Hon talade i Stockholm mot dessa orimligheter, och undersökningarne upphörde. Rikets Ständer läto slå öfver henne en medalj vid påföljande riksdag. Originalhandlingar till denna process förvaras på Löberöd i Skåne.

Att liknande vidskepelser förekomma ännu i dag, finner man af trolldomsväsendet och resorna till »Josefsdal» 1858 från Gagnef och Mockfjerd, hvari en fanatisk prestman torde haft icke ringa andel. Vi få vidare tala härom i art. *Gagnef*.

kommissionen och årets gröda, alla foglar, utom skatan, i hvilken skepnad trollpackorna stundom förbyta sig. Förbundet med satan förnyas hvar stor Böndagsnatt. Trollpackorna gå sällan i kyrkan, utan en halmkärfve eller svinho står i stället för dem, det dock ingen annan än de af Blåkulla-sällskapet kunna märka. På den kedja, hvarmed satan är bunden, såga trollpackorna mycket; men när länken är nära afnött, kommer en ängel och löder honom ihop».

Blå Porten. Ett bekant värdshus på Djurgården vid Stockholm, fordom kalladt Lusthusporten, strax innanför ingången till den egentliga Djurgården, härleder sig allt ifrån 1692.

Blåsjön. En af de öfversta länkarna i den sjökedja, som utgör Wassdalens vattendrag, hvilket bildar Ångermanelfvens sydliga källgren.

Blädinge. Socken i Allbo härad af Wexiö län, har en areal af 14,001 tunnland, af hvilka 2,280 äro sjöar och kärr. Här äro flera sjöar, af hvilka Salen är den största, och på hvars botten finnes jernmalm. Marken är tämligen jemn och bergfri. I socknens vestra halfdel består jordmånen af svartmylla och är mycket stenig, i den östra åter är sandjord. Vestra delen har skog till eget behof; men många hemman i den östra hafva brist derpå. Hufvudnäringarne äro åkerbruk, boskapsskötsel och något bergsbruk. Socknen innehåller $28^1/_{24}$ mantal, hvaraf $13^7/_{12}$ skatte, $1^5/_{12}$ krono och $13\,^1/_{24}$ frälse. Folkmängden var 1810 746 och 1840 1,022 personer. — Blädinge är annex till Wieslanda konsistoriela pastorat, tillhörande Allbo kontrakt af Wexiö stift. Kyrkan, belägen $2^1/_4$ mil vester från Wexiö, är mycket gammal och skall vara byggd af Blenda, — det är urminnes. Hon är af sten, fick torn 1781 och utvidgades år 1834 till en tredjedel mot öster, så att kyrkan nu är 42 alnar lång, $14^1/_2$ bred, muren $7^3/_4$ hög och tornet 24 alnar högt. Slägterna Rosenbjelke, Bourdon och Netherwood hade fordom sina vapensköldar uppsatta i kyrkan; sedan 1834 äro de utflyttade i — vapenhuset. Altartaflan, föreställande Christus i örtagården, är målad af generalen, statsrådet grefve A. Otto Mörner och af honom 1823 skänkt till kyrkan. Ett epitafium öfver hans exc. grefve C. St. Mörner samt ett öfver presidenten frih. Bror Cederström äro insatta i norra och södra kyrkomuren. Vid kyrkan är Mörnerska grafven en särskild byggnad. Der ligger äfven presidenten B. Cederström. Sednare medlemmar af familjen hafva önskat bli begrafna »bland folket» i kyrkogården. Socknen anses allmänt vara benämd af Blenda, som här byggde kyrka af det byte, som hon tog i en drabbning med Danskarna; till minne deraf heter en gård ännu *Jutagården*, der Jutarne blefvo slagna. Nära dertill vid sjöstranden är en asplund omkring ett stort rör, som anses med vidskeplig vördnad. Ett annat rör, ett bland de största i orten, ligger söder om kyrkan och kallas *Tumlinge rör*. En jätte ville stena kyrkan och samlade sten dertill i sin handske; fick så höra klockorna och flydde, då han uttömde hvad som hunnit samlas, och som blott fyllt tummen på handsken. — Betydligare gårdar inom socknen äro Oby och Lästad. — Adress: Wexiö.

Bläsinge. Sätesgård i Ö. Ljungby socken af N. Åsbo härad och Christianstads län, $1^3/_4$ mil från Engelholm och 3 från Helsingborg. Egendomen har till $1^1/_4$ mantal varit säteri från äldre tider, i början af 18:de århundradet förlorat, men 1725 återfått säteri-frihet, hvilken år 1755 tilldelades ytterligare 3 mantal Bläsinge by, Pilagården och Björnhög. I kyrkans handlingar finnes såsom egare år 1733 och förut antecknad öfverjägmästaren J. Hammarberg, 1762 baron Gustaf von Liewen, 1788 majoren baron Gyllenstjerna; i sednare tider har gården, jemte $^5/_8$ mant. Brödåkra och $^5/_8$ mant. Södregård, egts af familjen Horn, sedermera af landtrådet Sjökrona, derefter af ryttmästaren Carl von Hennigs, som år 1845 sålde hela egendomen med underlydande hemman i Ö. Ljungby, tillsammans $7^3/_{16}$ mant. för 110,000 rdr rmt till Danska un-

dersåten Hostrup, som lät stycka egendomen och frånsålde åtskilliga skattehemman för 80,000 rdr, hvarefter återstoden med inventarier år 1856 såldes för 270,000 rdr till ett bolag, som ytterligare styckat och sålt för minst 120,000 rdr. Sjelfva sätesgården med $1^9/_{16}$ mant. tillhör nu Per Nilsson och Jöns Bengtsson och utgör för närvarande en vacker gård, som har 25 tunnor vinter- och 75 tunnor vår-utsäde, höhöstnad, betesmark och utmärkt vacker ung bokskog.

Bläsinge. Gästgifvaregård i Högby socken af Ölands Norra Mot och Kalmar höfdingedöme; skjutsar till:
Melböda, n. n. o. . . . . . 1 ¼ mil.
Södvik, s. s. v. . . . . . . 1 ¼ »

Bo. Frälse-säteri i Vestra Hargs och Wifolka härad af Linköpings län, kallades fordom *Kijlehof* eller *Kylehof*, troligen efter någon medlem af den gamla slägten Kyle, som således egt gården. Den kom sedan till den gamla slägten Ribbing och såldes af öfversten Johan Ribbing till vice-presidenten Isr. Lagerfeldt, efter hvilken godset i arf tillföll hans dotter, fru Brita Lagerfeldt, och 1739 hennes brorson, landshöfdingen Gustaf Adolf Lagerfeldt. Efter hans död ärfdes gården af dottern Brita M. Lagerfeldt, som var gift med generalen friherre Gerdt Lejonhjelm. Af nyssnämda fru B. M. Lagerfeldt bortbyttes Bo gods år 1800 till grefvinnan Brita Magdalena Sinclair, född Fock, som i sednare giftet med öfversten friherre Carl Lejonhjelm 1811 sålde egendomen till lagmannen Carl Fredrik Hummerhjelm, som egde gården 1828, hvarefter den innehades af hans enka ännu 1853. — Godset består af Bo, 2 mantal frälse-säteri med Lilla Harg, 1 mantal frälse, qvarn af 3 par stenar, tegelbruk, garfveri, trädgård, fiske o. s. v., Stora Harg, Lergärde m. m. Gården är vackert belägen nära kyrkan; mangårdsbyggnaden med två flyglar, en vacker park och 3 trädgårdar göra stället till ett af de vackraste i orten.

Bo, eller **Boo,** äfven kallad *Öfra Svennevad.* Socken i Skyllersta härad af Örebro län, är bildad 1735 af delar utaf Svennevads modersocken; en mindre del af Bo socken ligger inom det så kallade Finspånga Län af Linköpings höfdingdöme. Landet upptages för det mesta af Tylö-skogens utskott från söder och Sotterns södra gränshöjder från norr; bland vattendrag märkas Haddebo-ån, som faller i sjön Afvern, och Emma Ström från sjön Gryten. Nästan hela södra gränsen är full af träsk; blott kring sjön Afverns nordvestra hörn är någorlunda god bygd. Jordmånen är merändels lerblandad sand. Skog finnes till afsalu. Hufvudnäringarne äro åkerbruk, knappt tillräckligt för eget behof, samt skogs- och bergsbruk. Socknen innehåller omkring 27 förmedl. mantal. Folkmängden var 1810 1,214, 1840 omkring 1,900 och 1856 1,939 invånare. Bo socken har både fast och ambulatorisk skola med 1 examinerad och 2 oexaminerade lärare. År 1856 besöktes den förra skolan af 85 gossar och 47 flickor, den sednare af 13 gossar och 10 flickor; 5 gossar undervisades i allmänt läroverk samt 32 gossar och 70 flickor hemma; tillsammans 135 gossar och 127 flickor; således inalles 262 skolbarn. — Bo socken är nu annex till Svennevads konsistoriela pastorat, tillhörigt Örebro kontrakt af Strengnäs stift; men komministern i Bo tillsättes af egaren till Bo säteri. Vid socknens bildande funnos endast kapellpredikanter och först i sednare åren egen komminister. Kyrkan, belägen vid Afverns norra strand, är byggd af trä. Fältmarskalken frih. Hugo Hamilton och hans grefvinna, Anna Falkenberg, egare af Bo fideikommiss, hafva först låtit uppbygga på säteriets egor en kapellkyrka och skänkt ½ mantal frälse till boställe åt predikanten, på grund hvaraf friherren erhöll år 1735 af kon. Fredrik I icke allenast jus patronatus till samma kapell, utan äfven konungens stadfästelse på det fundationsbref han uppsatt, uti hvilket det ålades blifvande fideikommissarier till Bo att alltid underhålla och bygga detta kapell. — Socknen har fått sitt namn efter säteriet Bo, hvarunder de flesta hemmanen derstädes höra, och hvilket är det enda

betydliga godset derinom. — Adress: Örebro.

Bo, Boo, eller **Boholm,** som gården benämnes i gamla handlingar. Frälse-säteri om 2 mantal i Svennevads socken och Skyllersta härad af Örebro län, beläget $4^3/_4$ mil från Örebro. De gårdar och hemman, hvaraf godset nu består, hafva i äldre tider varit i många händer och söndrade i smärre hemman. Uti de äldsta jordeböckerna äro hemmanen antecknade dels såsom frälse, dels såsom »Kgl. Maj:ts arf och eget». På 1600-talet tillhörde en del af dem arfvingarne efter general-fältherren grefve Gustaf Horn till Björneborg, som egt dem under donationsrätt. Sedermera kommo de i slägten Flemings ego, men blefvo vid reduktionen indragna till kronan. Grefvinnan Anna Kruus tillbytte sig derefter af kronan 16 mantal af dessa hemman, hvilka hon sammanlade och bildade deraf en sätesgård, som sedan öfvergick i arf till grefvinnan Anna Fleming, och hon medförde densamma i giftet med fältmarskalken friherre Hugo Johan Hamilton, som med nämde gård förenade de öfriga hemmanen, hvarigenom hela godset kom till Hamiltonska slägten, i hvars ego det ännu är. Fältmarskalken Hamilton och hans grefvinna gjorde sedan Bo, med underlydande, till fideikommiss, och godset tillföll, såsom sådant, deras son, hofmarskalken friherre C. F. Hamilton, och derefter hans äldsta son, generalmajoren och landshöfdingen friherre J. A. Hamilton. Då den sistnämde afled utan son, öfvergick fideikommisset till hans broder, landshöfdingen friherre F. U. Hamilton, och efter honom till landshöfdingen friherre C. Diedr. Hamilton, hvarefter kammarherren, f. d. öfver-postdirektören frih. Hugo Adolf Hamilton erhöll fideikommiss-egendomen och innehar den ännu.

Som ofvan är nämdt, hade fältmarskalken Hamilton och hans grefvinna sammanlagt och inköpt de gods, hemman och jernverk, hvilka ännu tillhöra Bo. De bestå af säteriet *Iboholm,* $2^1/_2$ mantal, med afhysta hemmanen *Sjö, Grisbacka* och *Nygård,* tillhopa icke mindre än 32 mantal frälse; dessutom finnes på dessa hemmans egor ett jernbruk vid *Gryt,* med 5 härdar, 5 stångjernshamrar och 2,675 sk℔ privilegieradt stångjerns-smide; här är äfven en koppargrufva, som 1764 och några följande år varit bearbetad. Vid bruket finnes äfven betydligt manufaktursmide, till en del vid *Hjortqvarn,* der äfven masugn är anlagd; men en del tackjern måste dock köpas. Utskeppningsorten är Stockholm. Vid nyssnämde Hjortqvarn äro äfven anlagda färgeri och stampverk, tegelbruk, qvarn och såg. Vid Bo gård finnes schäferi; äfven tröskverk, som drifves med vatten.

Fältmarskalken friherre H. J. Hamilton, som grundat Bo gods, har äfven bebyggt det till sätesgård. Nu består mangårdsåbyggnaden af karaktershus med flyglar af trä, reveterade. Der förvaras ett godt bibliothek, utgörande omkring 3,000 band, och en utmärkt tafvelsamling, som består af 150 st. taflor, större delen af Italienska och Flamandska mästare. Omgifningarne äro vackra. Trädgårdarne ega, utom en mängd goda fruktträd af alla slag, äfven orangeri och drifhus samt drifverier för persikor och vindrufvor. Tvenne parker omgifva mangården. Egaren af Bo säteri har jus patronatus i annexet Bo, som ofvanföre är berättadt. — På gårdens egor förekomma många stenkummel och stensättningar; i kummlen ligga naturligtvis jättar begrafna, efter folkets berättelse.

Bo. Gästgifvaregård i Jönköpings län; skjutsar till:

Matkull, i Kronobergs län .	$1^1/_4$	mil.
Starhult	1	»

Bo. Gård i Bredsätra socken och Runstens härad af Kalmar län och Ölands Norra Mots fögderi, belägen söderut från kyrkan, har tillhört den rike och mägtige Bo Jonsson Grip, hvilken äfven bott derstädes, sedan konung Albrecht den 9 Augusti 1371 till honom pantförskrifvit Öland och Borgholm. Vid slutet af medeltiden lades Bo gård tillika med nästan hela socknen under biskopsbordet i Linköping, och gården fick då namnet *Biskopsboo.* Efter det då här stående slottet synas ännu lem-

ningar, i hvilka man vid begynnelsen af det innevarande århundradet hittat åtskilliga silfverpjeser. Vid samma tid borttogs på Bo egor en planerad fyrkant, i hvars ena hörn man fann en starkt sammansatt askvård af kalkflisor och inom denna tre med aska och ben fyllda urnor. — Bo gård består af 1 oförmedladt eller $^3/_4$ förmedlade mantal.

Bo, eller **Boo.** Socken i Stockholms län och Wermdö skeppslag, belägen på Wermdön och innefattande större delen af det s. k. Ormingelandet och Ormingefjerding, består af 11 $^1/_4$ förmedl. mantal och beboddes 1815 af 385, 1840 af 361 och 1856 af 417 invånare. Socknen hade sistnämda år fast folkskola med 1 examinerad lärare, som undervisade 12 gossar och 10 flickor, medan 5 gossar undervisades enskildt och 2 gossar samt 3 flickor i hemmet. — Kyrkan, af trä, är från drottning Christinas tid; på kyrkogården finnes ett grafchor, tillhörigt Cederströmska ätten. Bo är annex till Wermdö pastorat i Östra Roslags kontrakt af ärkestiftet. — Bland gårdar i socknen märkas: Bo och Länerstad, Kumelnäs, Welamssund m. fl.

Bo. Frälse-säteri, 3 mantal, i Bo socken och Wermdö skeppslag af Stockholms län, har vacker belägenhet vid Baggars Stäke, nära kyrkan, och är ett gammalt herregods. Slägten Bagge är den första, som man vet ha innehaft Bo. Ståthållaren Jakob Jakobsson Bagge skref sig till Bo och Wäsby, var gift med Elisab. Soop och dog 1611. Det tyckes som hans bror, Johan Bagge, också varit delegare i Bo och äfven deras svågrar, vice presidenten Olof Bure och Kongl. sekreteraren Jonas Bure. Derefter lärer Bo kommit till slägten Rehbinder på 1600-talet. I början på 1700-talet egdes det af Kongl. rådet grefve Nikodemus Tessin, som skref sig till Bo, och efter hans död 1728 af sonen, riksrådet Carl Gust. Tessin, som äfven egde Länersta; han dog på Åkerö 1770 barnlös, då grefliga ätten utslocknade. Sednare egare hafva varit riksrådet grefve Erik von Stockenström till Bo, död 1790, kapiten Fredr. Adolf Gripensvärd på 1820-talet och Dahlqvist 1849. — Ryssarne uppbrände Bo år 1719.

Bo. Frälse-säteri om 2 mantal, beläget i Kråkerums socken och Stranda härad af Kalmar län, har vackert läge vid en å och mangårdsbyggning om 2 våningar. Hofmarskalken friherre A. Rappe egde gården 1829.

Boarp. Gård i Ekeby socken, Göstrings härad och Linköpings län, nära södra stranden af Lillån, består af Boarp, 1 mantal skatte, Blåvik, 1 mantal frälse, vid Sommen, Linnestorp, m. fl. Tillhörde 1855 kamrer S. J. Bergman och hans fru, A. M. Ahlfort, hvars slägt redan 1726 innehaft Blåvik och det nu till Boarp likaledes hörande Kopparhult.

Boberg. Härad i Östergötlands län, beläget på ömse sidor om Boren, Motala Ström och Norrbysjön, har en areal af 77,182 tunnland, hvaraf 8,480 äro sjöar och kärr, innefattar 258 $^3/_4$ förmedl. hemman och har omkring 8,000 invånare. Det består af följande socknar: Klockrike och Bruneby, Fornås och Lönsås, Skeppsås och Elfvestad, Wallerstad, större delen af Krigsberg, hälften af Flistad, alla af Gullbergs, Bobergs och Walkebo fögderi samt Gullbergs och Bobergs kontrakt, hvartill kommer hälften af Ekebyborna, som hör till Aska kontrakt. — Bobergs härad hörde till Gustaf I:s yngsta sons, hertig Magni, furstendöme och inrymdes genom äktenskapskontrakt af den 23 Februari 1611 åt hertig Johans gemål, Maria Elisabeth. — Vid Bobergs by i Fornås socken ser man på tvänne särskilda höjder 2 bautastenar af 6—7 alnars höjd öfver jord, och hvilka, enligt Widegren, sannolikt blifvit uppresta till minne af någon höfding, som fordom haft sitt hemvist i byn, och af hvilket höfdingesäte häradet fått sitt namn.

Boberg. By uti Ölmevalla socken i Halland. Uti ett österut derifrån beläget berg befinnes, enligt Bexells uppgift i Hallands Beskrifning, ett berg med en öppning om 3 $^1/_2$ alnars höjd

samt 1 alns bredd, som leder till en gång längre inåt berget. Enligt berättelsen i orten skall gången fortsättas vid pass $1/_8$ mil och gå ut vid ett berg vid Qvia i Fjärås socken. Hvad man med vissbet vet, är att grottan i berget vid Boberg tjenade till tillflyktsort för dem, som under Carl XII:s tid höllo sig undan af fruktan för att bli utskrifna till krigstjenst.

Boberget. Berg i Östergötland, Östkinds härad och Östra Stenby socken, strax invid Bjerkhusa by. Widegren (Östergötl. Beskrifn., 1828) berättar, att år 1749 en bonde här hittat 18 st. ringar af bränd lera, hvilka sannolikt varit sänken på nät, och hvartill upphittaren också begagnade dem. Man har af detta fynd förmodat, att Bråvikens vatten fordom gått ända hit, och att här funnits ett fiskeläge. »På vestra ändan af berget befinnes mellan åkrarna ett *källefly*, hvars urhålkning liknar rymden af en båt om 50 tunnors drägt, och är en sägen, att en sådan båt här i fordna tider strandat.»

Bockabeda. Gästgifvaregård i Agunnaryd socken och Sunnerbo härad af Kronobergs län; skjutsar till:

Ifla	$1\,1/_2$	mil.
Ljungby	$2\,1/_4$	»
Lönshult	$1\,1/_4$	»
Svinaberga	$2\,1/_8$	»

Bockabo-sjön. Vid Småländska gränsen (290 fots höjd) belägen sjö, en af källsjöarna till den på Blekings kust i Östersjön utfallande Lyckeby-å.

Bockasten. Vid Gjällaberget i Skåne ligger en stor sten, som fått detta namn af åtskilliga deruti synliga spår, liknande bockfjät. Det säges, att en jättequinna, stående på Blinkarps Ry (den högsta granitkullen på Söderåsen från Odensjön), med sitt fläteband slungat en stor sten mot den nybyggda kyrkan i Färingtofta, men att, under farten, stenen söndrat sig i tvänne delar, af hvilka den ena nedfallit vid Gjällaberg och den andra på Färingtofta gata, der den ännu visas.

Bockhammar. Jernbruk i Gunnilbo socken och Skinskattebergs härad af Westerås län, beläget vid en ström, som kommer från sjöarna Dragarn (?) och Gäfsjön i Skinskattebergs socken och flyter ut i Stora Kedjen. Uppgifterna om anläggaren af detta bruk och dess första egare äro mycket olika, och svårligen lär man i denna oreda utleta det rätta. Äldre författare, såsom Grau, säga, att bruket i konung Carl IX:s tid blifvit uppbygdt 1603 med 3 stångjernshamrar och 5 härdar på frälse grund, hvilken sedermera blifvit skatte; men derefter nämner han ingen egare förr än riksmarsken grefve Jakob De la Gardies enkefru, Ebba Brahe. Sednare författare uppgifva, att en O. Bock först anlagt bruket mellan åren 1627 och 1632 på Söder Naddebo och Erlandsbo bolbyar och upptagit $1/_{16}$ hemman Hellofors; men huru det kommit i Jakob De la Gardies och hans grefvinnas ego, är okändt. Grau säger, att Ebba Brahe som enka redan 1633 egde bruket, och att hon d. 30 Oktober s. å. fått Bergs-kollegii tillstånd att reparera detsamma. Detta måste han tagit ur luften, ty Ebba Brahe blef ej enka förr än många år derefter. Säkert tyckes dock vara, att hon och hennes man egde bruket före 1647, ty i brukets handlingar för detta år förekomma bägge såsom egare af Bockhammar; men i dessa nämnes i synnerhet Ebba Brahe, som här hade bruksförvaltare, bland hvilka nämnes Måns Christiersson, till hvilken hon år 1673 försålde bruket med underlydande landtegendom för 12,000 daler kopparmynt. Efter Christierssons död 1691 ärfdes Bockhammar af hans son, M. Christiernin, och tillföll sedan hans måg, Ad. Sam. Edman. Derefter tillhörde det presidenten grefve Gyllenborg och inropades sedan på Banko-auktion af brukspatronen J. Bedoire, som sålde det åter till brukspatronen J. Ramsell 1776 för 705,000 daler kopparmynt. Till R:s afkomlingar har det sedan öfvergått, och egaren af Ferna bruk, J. Ramsell Dahlsson, egde det 1828. Det tillhör nu de s. k. Ferna-verken och eges af grefve Carl Johan von Hermanson, gift med Carolina Fredrika Dahlsson. — Bockham-

mar hade 1849 4 härdar och 2,333$^{3}/_{10}$ sk☐ stångjernssmide. Bruket har vacker belägenhet och är väl bebygdt. Till detta bruk har Killinghammar jernbruk, beläget $^{1}/_{16}$ mil nedanför i strömmen, hört allt sedan ofvannämde grefve Gyllenborg 1760 inköpte det och sammanlade det med Bockhammar, hvarom vidare vid ordet Killinghammar. — Som en egenhet må nämnas, att en af ofvannämde Måns Christiersson, under den tid han var bruksförvaltare på Bockhammar på 1660-talet, derstädes, för grefvinnan Ebba De la Gardies, född Brahe, räkning, uppförd byggning, till minne af Ebba Brahe ännu 1828 bibehölls i godt stånd. Deruti fanns en stor sal med 9 fönster, 19 alnar lång, 17 $^{1}/_{4}$ bred och 5 $^{1}/_{2}$ alnar hög. Denna byggnad kostade grefvinnan 15,000 daler kopparmynt, som hon ej ville betala.

Bockholms-sund. Sund mellan Mälar-fjärdarna Ekerö-fjärden och Södra Björkfjärden, i norr begränsadt af Lillön, i söder af Södertörns fasta land.

Bocksjö. Ett mantal säteri uti Undenäs socken, Wadsbo härad och Skaraborgs län, nära Wettern, har sin egentliga märkvärdighet deraf, att hertig Carl genom öppet bref af den 24 Mars 1595 gaf denna gård åt Erik XIV:s dotter, fru Constantia. Gården har sedermera tillhört en brukspatron Wahrendorff, en kammarherre Steuch, med flera.

Boda. Kapell i Nedan-Siljans härad af Falu län. Dess areal upptages under modersocknen Rättvik, likaså jordmån, näringar, m. m. Socknen utgör 7 $^{1}/_{2}$ mantal samt hade 1840 1,072 och 1856 1,941 invånare. Socknen har både fast och ambulatorisk skola med 1 examinerad och 6 oexamin. lärare. År 1856 besöktes fasta skolan af 46 gossar och 51 flickor, den ambulatoriska af 76 gossar och 84 flickor; dessutom erhöllo 22 gossar och 26 flickor undervisning hemma; tillsammans 144 gossar och 161 flickor. Skolbarnens antal var således 205. — Boda är annex till Rättviks konsistoriela pastorat i Rättviks kontrakt af Westerås stift. Kapellet, beläget 6 $^{1}/_{2}$ mil från Falun, är bygdt af trä år 1624, men tillöktes med 20 alnars längd 1733. En del af socknen kallas Ofvanhede och fick redan 1618 tillstånd af biskop Olaus Bellinus att bygga kapell, hvilket biskop Johan Rudbeckius stadfäste 1628. Det är okändt, på hvad sätt Boda och Ofvanhede sedan kommo tillsammans. — Adress: Gagnef.

Boda. Jernbruk i Enångers socken af Gefleborgs län och Helsingland, hade (1856) 4 ofria härdar med 2,400 sk☐ privilegieradt smide mot 24 sk☐ hammarskatt. Bruket tillhör Långvindsverken i samma socken, hvilka anlades år 1687.

Boda-skogen. Så kallades fordom det nuvarande *Carlskoga*, »en stor obebodd skog, s. o. från Wärmlands berg och öster från Ölme härad och Wisnum, till några mil i längd och bredd å ömse sidor af Svart-elfven, hvilken tjente till ingen annan nytta än att bönderna i Knista och Qvistbro socknar i Nerike brukade fiska i de sjöar, som lågo på skogen, hvilken ock fick namnet Boda-skogen derföre att, i synnerhet omkring sjön Myckelen, voro mångfaldiga fiskare-*bodar* uppbyggda, vid 3 mil från Warnums och 6 mil från Fernebo kyrkor», — säger Fernow. Han tillägger, att, när hertig Carl en gång reste öfver Möckeln och frågade sin skjutsbonde om anledningen till sjöns namn, bonden svarat, att det härledde sig från den »möckla» (myckna) fisk, som der fångades. Då sade Store Carl:

Har det förr hetat Möckels bodar,
Skall det härefter heta Carls Skogar.

Han förmådde också folk att inflytta, deribland både Finnar och Walloner, hvilka snart hade röjt och uppodlat landet samt bearbetade dess malmstreck.

Bodarne. Socken i Örebro län och Grimstens härad, belägen på Tivedens nordliga utskott, hvilka äro mer fyllda med skog och träsk än med bergshöjder, af gammalt en ryktbar gränstrakt mellan Nerike och Westergötland. I

söder ligga sjöarne Lången och Bodarne-sjön, som bilda Svart-ån, i sydost Gryten och Vestra Lax-sjön, af hvilka Lax-ån bildas; bägge åarna hafva sitt aflopp i Toften. Utmed östra gränsen går Staf-ån. I norr ligger Widfastemossen; i söder upptaga flera andra träsk ansenligt af socknens areal, som är 17,843 tunnland, hvaraf 1,250 äro sjöar och kärr. Sand och mojord äro rådande jordarter och socknen i allmänhet en bland de ofruktbaraste i länet. Hemmantalet är 7 ½ förmedl. mantal, en del bruksanläggningar likväl oberäknade. Jordbruk, dock blott till hälften motsvarande behofvet, samt skogs- och bergsbruk äro socknens näringar. Socknen, som 1810 beboddes af 759 personer, hade 1840 1,016 och 1856 1,064 invånare. Socknen hade samma år både fast och ambulatorisk folkskola, den förra med 1 examinerad, den sednare med 1 oexaminerad lärare. I fasta skolan undervisades 42 gossar och 36 flickor, i den ambulatoriska 23 gossar och 25 flickor; 1 gosse hade enskild undervisning, och 21 gossar samt 35 flickor undervisades i hemmet. — Bodarne socken var till år 1647 kapellförsamling under Wiby, men fick detta år egen kyrkoherde och utgör nu ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen i Edsbergs kontrakt af Strengnäs stift. Kyrkan, belägen nära Westgötagränsen, 6 mil från Örebro, har i choret en graf för slägten von Boy, på kyrkogården en för slägten Uggla. — Bland gårdar och verk märkas: *Lassåna* gård och jernbruk samt *Laxå* jernbruk. — Socknen, som af gammalt hetat Ramundaboda, anses hafva fått sitt namn af jätten Ramunder, hvars grafhög visas vid Tiveden. I medeltiden fanns här ett kloster, antingen vid Ramundeboda eller Lassåna, såvida icke socknens nu varande kyrka är byggd på klostrets ruiner. Vid reformationstiden innehades det af St. Antonii munkar eller eremiter och skall hafva varit det enda inom riket, som tillhört denna orden. Vid Ramundaboda finnas postkontor och gästgifveri; om ställets historiska märkvärdighet och dess minnen från Folkunga-ättens och Sturarnes tider m. m., se *Ramundaboda*.

Bodarne, eller **Brända Bodarne.** Ett krigsminne i Torpa socken, Himle härad af Halland, på Torpa utmark, hvilken säges fordom hafva varit bevuxen med tjock skog. I denna skog hade Torpa socknemän, medan landet tillhörde Danmark, uppfört bodar, till hvilka de i krigstider flydde undan med sin redbaraste egendom; men det dröjde icke länge, inan äfven dessa bodar blefvo upptäckta af de ströfvande Westgötarna, som plundrade och nedbrände dem.

Bodarne-sjön. Sjö på Tiveden, bildande till en del gränsen mellan Nerike och Westergötland, 391 fot öfver hafvet. Sjön genomflytes af den ¾ mil sydligare upprinnande Svart-ån, hvilken genom Toften och Teen fortsätter sitt lopp till Hjelmaren. Invid sjön ligger det historiskt märkvärdiga Ramundeboda.

Bodarp. Socken i Skytts härad af Malmöhus län, 2 mil söder från Malmö, har en areal af 1,500 tunnland, liten, men bördig åker och äng samt någon torfjord och beboddes 1840 af 332, 1856 af 361 invånare. Socknen hade sistnämda år fast folkskola med 1 examinerad lärare, som undervisade 30 gossar och 22 flickor. — Bodarp eller Boderup socken är annex till Hårlöfs regala pastorat af 1:sta klassen i Skytts kontrakt af Lunds stift. — Någon större egendom finnes icke i socknen. — Adress: Malmö.

Bodsjön. Sjö i Jämtland, Bodsjö socken och Refsunds tingslag, utgör en del af det vidtutgrenade vattensystem i Södra Jämtland, hvari Refsunds-sjön är hufvudbassinen. Bodsjön, i hvilken vattendrag samla sig från vester och söder, afbördar sig genom Herrevadström i den österut liggande Refsunds-sjön.

Bodsjö. Socken i Jämtlands norra härad och Refsunds tingslag, 4 mil s. s. o. från Östersund, är uppfylld med vattendrag och kallas derföre äfven Båtsjö, af andra Bod- eller Boddsjö, emedan en Norsk qvinna, vid namn Bod-

da, berättas hafva med sina 5 söner varit den, som först satt sig ned, der nu Bodsjö by befinnes. Socknen, som består af $6^3/_4$ mantal, hade 1840 462, 1856 578 invånare och fast folkskola med 1 examinerad lärare, gemensam med Refsund. I skolan undervisades (1856) 22 gossar och 27 flickor, i hemmet 7 gossar och 15 flickor. — Kyrkan, af okänd ålder, är byggd af trä vid Bodsjöns strand. Det äldsta bönehuset skall vara uppfördt af den ofvannämda Bodda och hafva bestått af stolpar, nedslagna i de fyra hörnen, och förenade medelst plankor. Detta bönehus blef sedan utvidgadt och försedt med sakristia och ett smalt chor. Öfver kyrkdörren står årtalet 1469. Predikan hålles här endast hvar tredje söndag. Bodsjö är annex till Refsunds konsistoriela pastorat af 2:dra klassen i Jämtlands Södra kontrakt af Hernösands stift. — Adress: Östersund.

Bodum. Socken i Ångermanlands Södra fögderi och Sollefteå tingslag, belägen vid Ångermanlands nordvestra gräns mot Jämtland och kring Fjellsjöelfvens vattendrag med dess sjö-utvidgningar, $17^1/_4$ mil n. n. v. från Hernösand, utgör, tillika med annexerna Fjellsjö och Tåsjö, ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen i Ångermanlands Vestra kontrakt. Hela pastoratet består af $18^{27}/_{128}$ oförmedlade mantal och beboddes 1856 af 2,114 personer. Bodum socken ensam hade 1840 345 och 1856 473 invånare samt egde gemensamt med Fjellsjö fast folkskola, i hvilken 1 examinerad lärare undervisade 42 gossar och 36 flickor, medan 2 gosser hade undervisning i allmänt läroverk, 8 gossar och 6 flickor i hemmet. — Adress: Sollefteå.

Boforss. Bruk i Carlskoga Bergslags härad och socken af Örebro län, vid Tims-elfvens utlopp. Gården är en bland de äldsta i orten och har tillhört slägten Bjelke omkring 1600, sednare Flygge, Robsahm, m. fl. Boforss jernbruk anlades 1646 och har 1 fri härd med 60 sk℔ frälsesmide. Egendomen tillhör nu P. Lagerhjelm. — Fernow berättar, att i hertig Carls tid egdes Boforss af en Bjelke (sannolikt den i Linköping år 1600 halshuggna Thure Nilsson), hvars enka år 1604 råkat i onåd, då godset tillerkändes kronan.

Boge. Socken på Gotland, i Forssa ting, 3 mil o. n. o. från Wisby, har en areal af 7,452 tunnland, af hvilka 680 äro sjöar och kärr. Socknen är annex till Othems konsistoriela pastorat af 3:dje klassen i Norra kontraktet af Wisby stift. Hela pastoratet hade 1856 1,302 invånare, af hvilka omkr. 500 tillhörde Boge ensamt. Bägge socknarna hafva fast folkskola med 1 examinerad lärare, som 1856 undervisade 44 gossar och 38 flickor, medan 1 gosse undervisades i allmänt läroverk, 2 gossar och 5 flickor i hemmet. Socknen innefattar $8^7/_8$ mantal. — Kyrkan, af sten, uppgifves vara byggd 1190, men skall, åtminstone till någon del, hafva afbrunnit 1695 och då blifvit åter uppbyggd. Altartaflan är af sandsten, målad med oljefärg. — I Boge socken ligger gården Tjelvar, der höfdingen Tjelvar haft sin bostad på Tjelholmen i Tjelvars Vik. — Adress: Wisby.

Bogen. Kapell till Arvika församling i Jösse kontrakt af Carlstads stift, icke långt från Norska gränsen och vid det vattendrag, som från Waril-sjön på riksgränsen går till sjön Lilla Eken och vidare genom Stora Eken, Wassbotten, Bergsjön, Gunnern och Wagge elf fortsättes till Flagan och genom Jösse elf afbördar sig i Glafsfjolen. Kapellförsamlingen hade 1856 608 invånare och ambulatorisk skola med 1 examinerad lärare, som undervisade 35 gossar och 33 flickor, medan 4 gossar och 5 flickor undervisades i hemmet. — I socknen ligger Mitandersforss bruk. — Adress: Arvika.

Bogerud. Gästgifvaregård i Råda socken och Elfdals härad af Carlstads län; skjutsar till:

Dufvenäs, östligt	$1^1/_2$ mil.
Olsätter, s. s. v.	$1^1/_8$ »
Råda, nordligt	$1^3/_4$ »

Bogesund. Se *Ulricehamn*.

Bogesund. Frälse-säteri i Östra Ryds socken och Danderyds skeppslag af Stockholms län, är beläget på Wäderön midt emot Waxö-landet, ½ mil från Waxholm och 4 mil från Stockholm. Enligt 1688 års jordebok, har riksrådet grefve Abraham Brahe till Rydboholm i samma socken först köpt 2:ne skattehemman i Bogesund, hvilka hans son, riksdrotset grefve Per Brahe den Yngre, efter faderns död 1630, ärfde och sedan förvandlade till ett herresäte, der han ofta vistades, och der han äfven afled 1680. Hans brorson, riksrådet grefve Nils Nilsson Brahe, innehade sedan Bogesund, enligt ofvannämde jordebok, och efter hans död 1699 ärfdes troligen gården af hans son, general-majoren grefve Abraham Brahe, som afled 1728, då gården tillföll hans dotter Kerstin Anna Brahe, som blef gift med grefve Carl Fredr. Hamilton. *) Sedan innehade hofmarskalken grefve von Rosen Bogesunds säteri, hvilket köptes 1772 af riksrådet grefve Axel von Fersen, såsom dåvarande förmyndare för sedermera generalmajoren och öfver-hofstallmästaren grefve Albrecht von Lantingshausen, hvilken, myndig, sjelf mottog gården; efter honom tillföll den hans dotter Johanna Carolina von Lantingshausen, som först blef gift 1810 med hofmarskalken friherre N. von Höpken och efter hans död 1829 gifte om sig 1833 med öfversten Magnus Albrecht Hay, som afled 1847. Enkan innehade sedan gården till sin död, då sonen med första mannen, ofvannämde N. von Höpken, friherre Nils Albrecht von Höpken, ärfde densamma; då hans morbror, kapitenen grefve Erik Albrecht von Lantingshausen, afled den 18 Maj 1856 utan barn, och grefliga slägten von Lantingshausen med honom utgick, tillföll äfven dennes fideikommissgods frih. N. A. von Höpken, som nu är egare så väl af dessa som af Bogesund.

Bogesund har en härlig belägenhet och är förseedt med en vacker mangårdsbyggnad af sten, uppförd 1670 af grefve Per Brahe den Y., och som synes långt ut åt Saltsjön. Mangården är aftecknad i Dahlbergs och Thersners verk. Trädgården är stor och vacker, sedan den å nyo blef anlagd och förbättrad i början af innevarande århundrade. Vid en korsgång i trädgården är en sten upprest, ofvanpå hvilken finnes en solvisare anbragt; denna sten, som fanns i en åker 1813, har följande inskrift:

Petrus Brahe, Comes.

Mangin dänne Gardin prisär
Dän tän ändrer är äi visär.
Wörda tina fäders slögder
Ok där af te hade frögder
Odalvärk och sköna Lundir
Samt de gamla kloka fundir.

Låt äi utländsk gäck fordärfva
Thet tu här af mig fått ärfva,
Om tu hålder ordin dänna
Tå får tu Guds qvädin känna.
Skönan äng fördärfver magir
Skalken härjar gardin fagir.

Bogesund var 2 kronohemman, då Abraham Brahe köpte det; men dessa upptagas i 1688 års jordebok för skatte, om 1 mantal hvartdera; troligen fingo de sedan säteri-frihet i Nils Brahes tid och utgöra nu 2 mantal säteri, med Carlsudd och Lersund samt qvarnar. År 1741 lydde under gården 10 frälsehemman samt 18 torp inom socknen, och 1850 12 mantal, sannolikt från början eller småningom afsöndrade från Rydboholms gods. — Vid Bogesund äro fästa flera minnen från den äldre Brahe-tiden; men de tillhöra äfven Rydboholm, och upptagas derföre vid dess beskrifning. Vid bryggan härstädes stod fordom en vacker och märklig runsten, som nu är sönderslagen; dock kan man af de qvarvarande styckenas inskrifter sluta, att en Kune och hans hustru Asa låtit resa denna sten åt sin son Håkan, som blef död i Åker och begrafven i kyrkogård.

Bogevik. »Träsk» eller vattensamling på Gotland, nära Slitehamn, faller ut i hafvet genom de s. k. »Sju Strömmar», sju smala kanaler af vid pass 15 alnars längd, i hvilka ymnigt sikfiske idkas.

*) Författaren till den år 1856 utgifna texten till Dahlbergs Suecia Ant. & Hod. säger hofmarskalken M. Hamilton.

Boglösa. Socken i Uppsala län och Trögds härad, i norr om Lillkyrka, har en areal af 7,568 tunnland, hvaraf 120 äro sjöar och kärr. Socknen är en skoglös slätt med spridda bergkullar och tämligen uthuggen skogsmark, särdeles mot sydvest och norr; ett par små vattendrag gå till Ekaviken af Mälaren. Jordmånen är lera, och åkerbruk den uteslutande hufvudnäringen. Socknen utgör 67½ oförmedlade och 53 förmedlade mantal samt beboddes 1810 af 753, 1840 af 756 och 1856 af 776 personer. Den hade samma år fast folkskola med 1 examinerad lärare, som undervisade 36 gossar och 20 flickor, medan 2 gossar undervisades i allmänt läroverk, 2 gossar och 5 flickor i hemmet. — Redan 1314 nämnes Bugløsu såsom hörande till Trøgdh. Socknen är annex till Lillkyrka konsistoriela pastorat af 2:dra klassen i Trögds kontrakt af Uppsala stift. Kyrkan, gammal, af gråsten och utan torn, reparerades på 1600-talet på Herman Wrangels bekostnad och sednast åter 1837. Det berättas, att i kyrkomuren finnes inmurad en Dalkarlsfana, hvilken sockenboerna tillbytt sig mot sin sockenfana, som nu skall finnas i Tuna kyrka i Dalarne. Man vet icke stället, der fanan är inmurad. Bytet skall hafva skett efter en drabbning, hvilken stått här och upphört på det sätt, att Dalkarlarne nedlagt sina vapen och bågar. Man vill deraf härleda socknens namn. — Af fornminnen nämnas runstenar vid Mörby m. fl. samt Hemsta ängsbackar. På Rickeby egor skall finnas en hällristning, föreställande skepp. Inom socknen ligga 12½ hemman, hörande till Wårfrukyrka socken och Trögds härad, och i denna sockenskate märkas tvänne berg, Stora och Lilla Harberget, firade i folksägnen, det förra för en grotta, det sednare för lemningar efter en borg. — Adress: Enköping.

Bograngen. Ett Finnhemman i Finnskoga kapellförsamling i Wärmland, förtjenar att omnämnas derföre, att man föga känner något om dessa lägenheter på gränsen mellan Sverige och Norge. Detta ställe skall vara det första, som i norra Wärmland blifvit bebygdt af Finnar. Finnarne inkommo till Wärmland under hertig Carls tid, som hade detta landskap i sitt hertigdöme och tillvägabragte en stor omhvälfning i Wärmlands inre förhållanden, förnämligast med bergverken derstädes; hela Carlskoga bergslag, som han kallade efter sitt eget namn, blef af honom uppröjd, och han inskaffade i landet en mängd Finnar, hvilka fingo platser i norra delen deraf närmast Norska gränsen. För att gifva ett begrepp om ett sådant Finnhemman, torde följande tjena. Vid Bograngen sås 5 tunnor korn, 8 till 10 tunnor potates, som afkasta i medelmåttiga år omkring åtta gånger utsädet; icke något höstutsäde och inga andra rotfrukter odlas der än potates. Vid ett underlydande torp, kalladt *Våhlberget*, rättare Vårdberget, emedan, enligt sägnen, fordom en skans legat der, är utsädet 2 tunnor korn och 2 t:r potates. Vid gården fodras 3 hästar, 10 till 12 kor samt 20 till 30 getter, och vid torpet 1 häst och 3 kor. Den lilla egendomen är af stort värde i anseende till sina stora skogar och framför allt ett förmånligt ställe för landthandel, emedan det är till närmaste stad 16 mil; dessa äro ock hufvudnäringarne, och binäringar äro god jagt samt godt fiske här och i hela bygden. Tjugo till 30 tolfter sågtimmer kunna, utan att skogen deraf försämras, årligen afverkas, och de säljas i Christiania för högt pris. Mången tycker säkert, att denna beskrifning om en lappris-lägenhet har varit nog långtrådig; men mången kanske läser denna heldre än en lika detaljerad beskrifning om ett stort herregods. Bograngen är nu utarrenderadt till landthandlanden N. Sundén, och för närvarande har gården icke någon bestämd egare, emedan rättegång uppstått mellan tvänne Norrmän om eganderätten dertill, hvilket mål nu är under pröfning hos Kongl. Maj:t. Slutligen kunna vi icke underlåta nämna, att hr Sundén subskriberat på 6 exemplar af detta lexikon, troligen för att sprida dem i orten, hvars bebyggare gerna läsa hvad som rör Sverige.

Begsta. Socken i Nyköpings län, Rönö härad, på södra och östra stränderna af sjön Runviken, som tillhör Svärta-åns vattendrag. Socknens areal är 6,619 tunnland, af hvilka 600 aro kärr och sjöar. Den bildar ett kuperadt land, med omvexlande slätter och höjder utmed sjön, men bergländigare trakter vid nordöstra och södra gränsen. Rådande jordmånen är lera, hufvudnäringen åkerbruk. Socknen består af 19⅜ förmedlade mantal och beboddes 1810 af 454, 1840 af 515 och 1856 af 491 invånare. I socknens fasta folkskola, som är gemensam med Settersta, undervisades sistnämda år 19 gossar och 15 flickor, medan 16 gossar och 23 flickor hade undervisning i hemmet. Skolans lärare är examinerad. — Socknen, på 1300-talet kallad *Bughastaf*, synes omkring 1314 och 1440 hafva varit annex till Settersta, men en tid före 1556 till Ludgo. Kaplaner förekomma från 1628. Socknen är nu annex till Settersta konsistoriela pastorat af 3:dje klassen i Nyköpings Östra kontrakt af Strengnäs stift. Kyrkan, gammal, byggd af gråsten, reparerad 1849, skall efter sägnen ursprungligen hafva varit ett kloster. Runstenar finnas i kyrkan och på flera ställen, borgruiner på en höjd vid sjön, m. m. — I gamla handlingar förekomma namn på ännu befintliga gårdar, såsom 1320 och 1322 i bytesbref mellan Nils Abjörnason och andra. De vigtigaste godsen äro *Näsby* och *Ökna*, vid Runviken, samt *Norrby*, n. o. från kyrkan. — Adress: Södertelge.

Bohr. Gästgifvaregård i Jönköpings län; skjutsar till:

Långstorp	1¾	mil.
Nederleds	2	»
Wernamo	1	»

Bohrsgård. Egendom af 3 mantal skatte i Lindesbergs landsförsamling af Lindes Bergslags härad och Örebro län, tillhör Cederborghska slägten, likasom *Östra Bohrs* eller *Båhrs* jernbruk, 4½ mil från Örebro och ½ mil sydost från Linde stad, vid Lindes-elfvens utvidgning Bohr-sjön. Bohr är en gammal egendom, som år 1700 inköptes af brukspatron Erik Philipson Cederborgh och sedan varit bibehållen i slägten, son efter far. Gården är icke bebyggd; bruket hade 1856 två fria härdar. Till egendomen höra qvarn och såg. Gården tillhör nu brukspatronen och ridd. E. R. Cederborgh på Wedevåg samt disponeras af Kongl. sekreteraren R. Ehrenborg.

Bohus. På en holme i Nordre-elf, kallad Elfvebacken, strax invid Kongelfs stad, ligga ruinerna af detta fäste, fordom ett bland de starkaste i Norden och nu den kolossalaste och mest romantiska bland ruinerna efter våra fordna borgar. Anledningen till anläggandet af detta slott var den, att kon. Hakon Hakonsson, som åt den landsflyktiga Svenska hertigen Erik Magnusson lemnat Kongahella slott eller Niklaborg på den nuvarande Ragnhildsholmen i elfven som län och återfordrade detta, icke kunde förmå hertigen att återlemna borgen. För att lättare betvinga den envisa hertigen, anlade konungen år 1308 ett fäste af trä, hvilket Svenskarne på spe kallade *Bagahus* eller *Baggehus*, ty *Baggar* har af ålder varit ett vanligt spenamn på Norrmännen. *) Traditionen berättar, att på den med grof skog bevuxna Elfvebacken uppehöll sig fordom en mördare, som lyckats undkomma lagens arm. För honom uppenbarade sig en gång en gammal, vördig gubbe, som tillsade honom att begifva sig till Norska konungen och uppmana denne att på Elfvebacken anlägga ett fäste, som aldrig skulle kunna svärdtagas eller komma i fienders våld, så framt konungen kunde laga så, att en stark hund frameläpade första hörnstenen till byggnaden. Den flyktiga brottslingen fullgjorde detta uppdrag, och konungen lät anlägga Bohus, med iakttagande af den gifna föreskriften. Det nyanlagda Bagahus motsvarade genast sitt ändamål, ty Niklaborg föll genom kapitulation 1309, och fastän hertig Erik inan kort återtog det, blef det åter Norskt redan 1312

*) Egentliga roten till namnet lär dock vara forn-nordiska ordet bagi, som betyder hinder. Den tvärs för Nordre elfs utlopp liggande holmen, der slottet står, hette ursprungligen Bagaholm.

och omtalas sedan den tiden icke mer. Det öfvergafs sannolikt för det bättre belägna Bohus. Dettas vigtiga läge, såsom gränsort mot Sverige och nyckel till Göta-elf, föranledde, att det snart befästes allt starkare, så att det 1448 var Norges starkaste borg; enligt en ännu bibehållen sägen skulle då hvarje i södra Bohuslän boende mansperson, som var öfver 15 år gammal, ditföra ett par tillslagna gråstenar af en viss bestämd storlek. Sedan slottet sålunda blifvit befäst, uthärdade det tre belägringar, den första 1502 af den upproriska Norska allmogen under Herlof Hydefads anförande, den andra af den fördrifne Christian II:s trupper 1531, och den tredje och svåraste af Svenskarne under kriget 1563—1570. Under den sistnämda belägringen blef slottet illa tilltygadt af de batterier, som blifvit uppförda på Fontinsberget, — imellan detta berg och Nordre-elf ligger staden Kongelf, — och var nära att bli taget med storm den 26 Mars 1566; men kommendanten Jens Ulfstand sprängde då i luften det af Svenskarne redan eröfrade tornet Rödatorn och räddade dermed platsen. Sedan följde under åren 1595 och 1605 vigtiga förändringar och förbättringar i fästningens försvarsverk, hvilka ytterligare förbättrades af länshöfdingen Ivar Krabbe, sedan Svenskarne under Lars Kagg beskjutit slottet 1645. Man har sedan 1658 en af Erik Dahlberg tagen teckning af fästningen, hvars hufvudbyggnader bildade en fyrkant med hörntorn med prydliga betäckningar. Nordvestra tornet, kalladt Farshatt, var fyrkantigt, det sydvestra, Morsmössa, deremot rundt, och runda voro sannolikt också de bägge tornen på östra sidan. De mellanliggande byggnaderna voro höga och irreguliera; ett par af dem pryddes med trappgaflar. Midt på vestra sidan utsprang en fyrkantig byggnad, det s. k. Rödatorn, hvars inåt borggården vända del inneböll slottskyrkan. Utanverken bildade en oregelbunden sjukant; de högsta reste sig mot Fontinsberget och den på detta uppskjutande klippspetsen Röda Kon, hvarifrån fästningens inre med lätthet kunde beskjutas. — I detta skick befann sig Bohus, då det den 18 Mars 1658 öfverlemnades till Sveriges krona, och den 30 i samma månad höll kon. Carl Gustaf der sitt högtidliga intåg. Det dröjde imellertid icke längre än 20 år, förrän Bohus slott åter blef satt på ett prof, det hårdaste bland alla, som det utstått. Från den 25 Maj till den 22 Juli 1678 utstod Bohus en belägring af Norrmännen under Gyldenlöwe och räddades derifrån endast genom sin besättnings öfvermenskliga ansträngningar och riksamiralen grefve Gust. Otto Stenbocks ankomst i nödens stund. På slottet kommenderade öfverste Fredrik von Börstel och öfverstlöjtnant Carl Gustaf Fröhlich; belägringsarméen uppgifves till 10 à 16,000 man. Enligt v. Börstels dagbok inkastade fienden under denna belägring 2,265 bomber, 600 tvåpundiga granater, 161 eldkulor, 79 korgar med handgranater, 384 stora stenar, förutom oräkneliga kanonkulor, hvarjemte flera minor gjorde betydlig skada. Just som den sammansmälta garnisonen icke visste någon annan råd än att uppgifva slottet på ackord, ryckte, natten till den 19 Juli, Stenbock öfver en pontonbrygga vid Göteborg in på Hisingen, slog fienden tillbaka, gick följande dagen på sex kolonner öfver ön, följd på elfven af en med 16 kanoner bestyckad pråm, och stod vid middagen den 21 Juli på Hisingslandet midt för Bohus. Fienden trängdes undan, och öfverstelöjtnant Sparre gick honom så nära in på lifvet, att han i Danskarnes egna approcher sköt dubbel Svensk lösen, hvilken med glädje besvarades från slottet. Detta besköts visserligen ännu af Danskarne; men redan följande dagen, den 22 Juli, upphäfde de belägringen, satte sjelfva eld på sina läger och skyndade till Uddevalla, fruktande att få sin reträtt afskuren. Den räddade fästningen var en ruin, men sattes redan samma år i stånd, ehuru den sedermera till all lycka aldrig behöfdes. Folksägnen berättar från belägringen åtskilliga drag, som beteckna den nöd, hvari Svenskarne befunno sig, och den ståndaktighet de det oaktadt ådagalade. Norrmännen trodde t. ex., att slottet skulle nödgas gifva sig af brist på proviant;

men då flög en örn, som tagit en stor lax, öfver fästningen och släppte midt på borggården sitt byte, hvilket genast visades på en stång för de belägrande. För att inbilla dessa, att man icke saknade kreatur, hängdes hudarne efter de slagtade kreaturen på den enda ko, som de Svenska ännu hade qvar, och hvilken leddes fram för fienden i ständigt ny kapprock, o. s. v.

Äfven från 1713 har man qvar en teckning af fästningen efter den sednaste reparationen, och här befinnas bägge tornen, Farshatt och Morsmössa, runda, det förra högre än det sednare. Rödatorn har nästan samma form och höjd som förut; men mellan de bägge stora tornen resa sig ansenliga byggnader, och utmed Farshatt befinnes en stor bastion, rigtad mot berget Röda Kon. Utanför portarna äro de gamla utanverken förhöjda och nya tillkomna; inom dessa verk synes också ett boningshus, sannolikt det gamla landshöfdingeresidenset, ty landshöfdingen hade sitt säte på Bohus från 1680 till 1700. Detta utseende behöll slottet, tills det föll i ruiner. Sedan provinsen blifvit Svensk, behöfdes icke längre någon gränsfästning, och Carl XII ämnade derjemte i Sundsborg uti Svinesund få ett fast bålverk mot Norrmännen. Derföre fördes Bohus' kanoner till Sundsborg, hvilket dock lemnades ofulländadt efter kung Carls död, då en del af kanonerna återfördes; men 1786 beslöts ändtligen, att Bohus skulle raseras. Borgrarne i Kongelf fingo redan 1783 tillstånd att taga sten från Bohus; men 1796 förbjöds all vidare rasering, emedan »det berodde på nådig pröfning, huruvida fästningen skulle åter iståndsättas.» Detta blef aldrig af; Kongelf fick åter hemta sten och gjorde det med sådan ifver, att utan tvifvel blott en enda grushög nu skulle utmärkt det stolta fästets rum, om icke kon. Carl Johan vid en resa genom Kongelf förbjudit all vidare förstörelse.

Till ofvanstående, ur Holmbergs »Bohusläns Beskrifning» hemtade berättelse om Bohus slott, anse vi oss böra bifoga följande beskrifning öfver Bohus ruiner af professor Brunius.

»Det visar sig klarligen, att fästningens grund-idé ursprungligen varit och efter alla förändringar förblifvit en fyrkant med hörntorn och mellanliggande hufvudlinier. Man uppkommer från vestra sidan, som i synnerhet är, i anseende till sina höga murverk, vördnadsbjudande, på en borggård, som är ganska rymlig och å östra, norra och södra sidorna lägre än de omgifvande klipporna. Vid uppgången ha funnits sju portar öfver hvarandra.*) Af dessa är den yttre, hvars hvalf qvarstod för några år tillbaka, redan bortjemnad. Ehuru de öfrigas omfattningar och bågar äro bortbrutna, så bära sig likvisst de fasta mursträckorna, så att man kan med skälig trygghet vandra under de stora gråstensmassor, som, endast qvarhållna i sitt fasta murbruk, tyckas sväfva öfver ens hufvud. Alla utanverk å denna sidan, hvilka ligga den lilla staden närmast, äro till största delen förstörda. Farshatt och Morsmössa, som haft trenne bestyckade våningar och bombfria hvalf samt varit förenade med en ansenlig byggnad, omgifva borggårdens vestra sida. Inanför denna byggnad, som dels tjent till försvar, dels till boningsrum, har en annan smal men hög byggnad framskjutit inåt borggården.**) Ingången till denna sednare är betäckt med en spetsbåge och fenster-öppningen deröfver med ett rundhvalf. Tvänne rundbyggnader ligga vid borggårdens motsatta sida. Dessa äro antingen grundvalar till, eller lemningar efter hufvudverkets nordöstra och sydöstra hörntorn. Imellan dessa rundbyggnader sträcker sig en hufvudmur, hvarinom en betydlig byggnad med bombfri betäckning höjer sig, och derutom en smal hvalfgång med öppningar för handgevär. Å södra sidan sammanbindas hörntornen äfvenledes med en rak mursträcka, hvarinom finnas några fasta byggnader. Midt häremot begränsas borggården af en lägre mur,

*) Öfver den innersta porten var förr uppspikad en hästsko med 8 söm, hvilken drottning Margarethas häst skall hafva förlorat, då hon en gång red in i slottet.

**) Denna byggnad innehöll slottskyrkan.

utanför hvilken vidsträckta utanverk försvara bergsbranterna. Morsmössa, hvars qvarstående murar med en tjocklek af 15 fot bilda en rundel af 30 fot i inre tvärmått, är till största delen nedbrutet. Farshatt är deremot tämligen i behåll. Detta sednare torn har flera skottgluggar öfver hvarandra. Deras smygar äro mycket djupa och deras betäckningar något tryckta. Man finner i detta torn lemningar efter en mycket väl anlagd snäcktrappa, på hvilken man uppkommer från borggården i särskilda våningar. I tornets djup har funnits ett pinorum, hvars golf bestått af jerngaller, och hvarest fångar saknat vädervexling och dager.» — — — — —

»Den stora byggnad, som ligger vid borggårdens östra sida, är aflångfyrkantig och har tvänne ingångar från vester. Längs igenom midten af denna byggnad höja sig fem fristående och två väggfasta pelare, hvilka, hållande öfver fyra fot i hvarje sida, ha 16 fots afstånd från hvarandra och förenas med mägtiga rundbågar. Betäckningen af denna byggnad består af ett tunnhvalf, hvars vederlag utgöres både af långsidor och gaflar, och hvars midtlängd understödjas af nyssnämda pelare. Här ha fordom funnits tvänne trossbottnar. De byggnader, som ligga åt söder, äro tämligen stora. Af dessa har en blifvit, såsom det tyckes, i sednare tider försedd med ett tunnhvalf, hvilket dock nu är till största delen bortbrutet. Nästan midt på borggården ser man grundvalar efter en rundbyggnad, hvarinom finnes ett hjelmhvalf, som föga höjer sig öfver borggårdens plan. Detta håller tre fot i tjocklek och har i toppen en rund öppning af tre fots, två tums diameter. Härunder är en brunn utsprängd i klippan, hvilken vid 2 fots djup har vatten, och hvilken håller 49 fot, 6 tum i djup. Denna brunn skall, enligt von Linnés uppgift, varit hela 50 famnar djup. Detta är naturligtvis en miss-skrifning eller ett misstag, som bör derföre rättas, att samma uppgift efterföljes i Tunelds Geographi öfver Sverige och i många andra skrifter. Man skulle knappast behöft mer än hälften af detta djup, för att hinna elfvens yta, och hvartill skulle detta tjena, då vattnet nu under sommaren har till sin yta samma höjd som borggårdens plan? Härtill kommer, att von Linnés samtidige, Cederbourg (Göteb. Beskrifn., pag. 133), som tagit noga kännedom om hithörande ämnen, säger, att ifrågavarande brunn håller 36 alnars djup och aldrig mindre än 8 alnars vatten, som ditflyter genom många friska ådror. Denna fästning har haft bombfria krutmagasiner och förrådshus, beqväma garnisonsrum, ett kommendantshus och en rymlig garnisonskyrka».

»Utanverken äro i anseende till belägenheten i hög grad oregelbundna. Man skulle förgäfves här söka skaffa sig något redigt begrepp om en rigtig bastions utseende. De starkaste utanverken ligga å norra sidan, för att i möjligaste måtto försvara fästningen emot Fontin och Rödakon, som beherrska densamma. Inom dessa utanverk är én ansenlig kringmurad vattenbehållning, hvari fordom fisk funnits. Här saknas aldrig vatten: men det är stundom mindre användbart. Utanför Morsmössa åt Hisings-sidan och vid uppgången åt stadssidan höja sig jemväl ansenliga murverk. Å de andra sidorna ha bergsbranterna, såsom mindre tillgängliga, icke fått dylika försvarspunkter. Torn, mellanliggande linier och byggnader derinom, bestå af lodräta gråstensmurar, som hålla från 12 till 16 fot i tjocklek. Rundbågar äro rådande; men här finnas dock tryckta och äfven raka betäckningar öfver ingångar, skottgluggar och fensteröppningar. Hvalfven utgöras af större och mindre gråstensflisor; men man träffar somligstädes vanligt murtegel och Holländskt klinkert. Skottgluggarne och snäcktrappan i Farshatt äro af särdeles tunn och vacker gråstensflis. Utanverken bestå af tjock murbeklädnad med inre jordfyllning. Denna murbeklädnad utgöres af tunna löpare utan insprungande bindare, och derinom af små, kullrig och kantig gråsten samt tegelstumpar. Jordfyllningen har flerstädes utträngt murbeklädnaden, så att mycket deraf nedrasat. Flera insjunkningar märkas å vallgångarna, hvilket förmodligen tillkommit genom mingångars

instörtande. Bröstvärnen, som bestå af jord, äro så sammansjunkna, att man icke kan nu döma om krönens höjd eller embrasurernas förhållanden. Alla murar äro beklädda med gråsten, hvilken är till sina dimensioner alltför liten. När härtill kommer, att bindare deruti saknas, och att bakmurningen till stor del utgöres af kullersten, är det helt naturligt, att, ehuru kalkbruk blifvit allestädes användt såsom bindningsmedel, detta murverk saknar erforderlig styrka för sitt ändamål. Dessutom är fästningen ej allenast ifrån Fontin och Rödakon, utan äfven ifrån Hisingen, så beskjutbar, att det är endast till följd af forntidens ringa insigter i belägringskonsten, som dessa förskansningar förblifvit ointagna. All huggen sten är bortbruten, hvarföre de flesta utanverken förlorat sina hörn och portarna sina omfattningar. Hvalf-flis och murtegel äro äfven flerestädes borttagna. Säkert är, att dessa höga murverk skulle, om de ej blifvit fredlysta, snart sammansjunkit till blotta grushögar.»

Bohuslän. Så benämnes kustlandet mellan Göta-elf och Svinesund, som med sin skärgård är belägen mellan 57° 40′ och 59° 7′ n. br. samt 28° 41′ och 29° 55′ ö. l. från Ferro. Landet gränsar i vester till Kattegatt, i söder till Westergötland, i öster till Westergötland och Dal samt i norr till Aggerhuus stift i Norge. Största längden är omkring 14, största bredden vid pass 5, den minsta 5/8 mil; arealen uppgifves till 39 3/5 qvadratmil.

Det Bohuslänska kustlandet, hvilket omgifves af en vidlöftig skärgård och sönderskäres af talrika hafsvikar, ligger alltför nära till hafvet och till alltför ringa höjd öfver detta, för att kunna få namn af ett bergland, men eger ändock i alla hänseenden charakteren af ett sådant. »Det liknar en sönderbruten klippa, hvars spridda block blifvit utan ordning kastade om hvarandra.» Kusten delar sig i en oräknelig mängd uddar och näs, mellan hvilkas stupande branter smala hafsvikar skära djupt in i landet, och inuti vikarna samt längs med kusten ligga oräkneliga öar och skär, så att kuststräckan tyckes vara ett slags miniaturbild af Norges ännu mer storartade förhållanden af samma slag. Bohusläns fasta land liknar dess skärgård så, att man med visshet kan påstå, att det nuvarande fastlandet för tusentals år sedan sjelft varit en sådan skärgård. Detta utseende företer hela landet, mest dock mellersta och norra delarne; i den mot Dal gränsande nordöstra delen är ytan mindre splittrad och mer sammanhängande samt utgör mer bestämdt en bergsbygd. Landet eger i allmänhet icke någon långsluttande strand, utan stupar tvärt ned i sjön; ju längre det aflägsnar sig från hafvet, och ju längre man kommer mot norr, desto högre blir läget, dock så, att betydligaste höjden, i nordöstra delen, föga stiger öfver 400 fot. Nästan allt det öfriga landet ligger lägre än 300 fot öfver hafsytan, fastän många uppskjutande klippor resa sig uppöfver denna höjd. Man har på grund af de naturliga förhållandena delat landet i tre hufvuddelar: 1:o *Fjällbygden*, eller de närmast till Norge och norra Dal gränsande trakterna, — 2:o *Kustlandet*, eller det öfriga af Bohusläns fasta land, tillika med Hisingen, — och 3:o *Skärgården*. Lika naturlig är dock indelningen i *Norra* och *Södra Bohuslän*, hvilken noga öfverensstämmer med den gamla indelningen i *Wiken* och *Elfsyssel*.

Bohuslän har talrika storartade och ovanliga naturskönheter att uppvisa. Framför allt i mellersta och norra delen af landet vilja resande igenkänna vyer omkring Luzerner-sjön i Schweiz och i Öfra Österrike, dock i mindre skala. Synnerligen vild och storartad är naturen i Bullarens härad, mer mild och vek omkring Göta-elf. Deremot eger landet ett ödsligt utseende i den yttersta strandkanten och i skärgården.

Bland de betydliga vikar och bugter, här kallade *Fjordar*, som hafvet bildar på landets vestra kust, märkas: *Hakefjord*, mellan Inland (södra delen af länets fasta land) och Tjörn, — *Halse-* och *Hafstens-fjord*, som går in till Uddevalla, — *Stig-fjorden*, mellan Tjörn och Oroust, — *Kolje-fjorden*, mellan Oroust och Bokenäs, — *Gullmaren*, fordom *Godmaren*, mellan Bokenäs och

Stångenäs, vid sin inre ända delad i två mindre vikar, *Färlöfbugten* och *Saltkälleviken*, — *Bro-fjorden*, i Stångenäs, — *Åby-fjorden*, mellan Stångenäs och Sotenäs, mynningen af dessa bägge vikar heter *Malmö-fjord*, — *Sote-fjorden*, med *Bottnafjorden*, mellan Sotenäs och Qville, genom sina blindskär den farligaste hafsvik i Sverige, — *Dynekilen* och slutligen *Svinesund*, länets norra gräns. Denna hafsvik, hvars rigtning först går från s. v. till n. o., i likhet med Bohusläns flesta vikar, kröker sig sedan tvärt mot söder och bildar *Idefjord*, en naturlig gräns mot Norge. Utom Sotefjord äro alla dessa vikar smala och inklämda mellan höga klippstränder. Ytterligare märkas *Rifö-fjord*; mellan Askims härad och Hisingen, — *Elfve-fjord*, mellan Hisingen och Inland, samt *Sandnäs-fjorden*, som inskär i Tanum med sydöstlig rigtning. Derjemte benämnes hafvet efter de öar och stränder, som det sköljer, t. ex. *Koster-fjorden*, vid Koster-öarna, — *Hafstens-sund*, vid Tanum, — *Wäderö-fjorden*, — *Malmö-fjorden*, — *Marstrands-fjorden*, o. s. v.

Utan att ega någon *insjö* af betydligare storlek, har Bohuslän ett ansenligt antal af sådana. De vigtigaste äro *Bullaren-sjöarne*, tre mil långa och smala samt förenade genom ett smalt vattendrag af endast några hundra famnars längd. Dessa sjöar ligga i rät linie med Idefjord och hafva sannolikt fordom sammanhängt dermed. Andra sjöar äro *Nedra Kornsjön*, som genom Kynneelf faller i Södra Bullarsjön, — *Kärn*, som genom Qvistrums å faller i Gullmaren, — *Örsjön*, på gränsen mot Dal, den största näst Bullaren-sjöarna, — *Grindsby-sjön*, på Oroust, med flera smärre, kallade »Kärn» och »Wättnen», af hvilka det finnes ett oräkneligt antal i fjellbygden och på den bergsträckning, som stryker igenom Inland, eller södra delen af provinsens fasta land.

Bland *floder* märkas, *Göta-elf*, landets gräns mot Westergötland; 2 mil ofvanför sitt utlopp delar sig elfven i två armar, hvilka omfatta ön Hisingen, och af hvilka den öfra, kallad *Nordre elf*, faller ut i Elfve-fjord, den nedra vid Elfsborg i Rifö-fjord. Södra armen, vid utloppet 3,000 alnar bred, är den egentliga segelleden, emedan Nordre elf blifvit uppgrundad genom i äldre tider gjorda försänkningar vid Bohus. Under sitt lopp utmed Bohuslän bildar Göta elf ett fall af 9 fots höjd vid Ström, och hvilket undvikes genom *Ströms kanal*. Öfriga elfvar äro: *Qvistrums-* eller *Örekils-elf*, som upprinner på Ödsköldsmoar i Dal, upptager *Hajums-ån*, går igenom sjön Kärn och faller ut i Gullmar-fjorden, — *Uddevalla-ån*, fordom *Befvir-å*, faller ut vid Uddevalla, — *Kynne-elf*, från Dal, rinner genom Kornsjön och Bullaren-sjöarna åt Idefjord samt kallas vid utloppet *Kyrke-elfven*, — *Wettelands-ån*, faller ut vid Strömstad, o. s. v.

Af de öar och skär, som späcka Bohusläns kust, nämna vi *Oroust*, fordom *Ordost*, 3 qvadratmil, — *Tjörn*, fordom *Thiórn* (Úthórno), 1 qvadratmil, och *Hisingen*, mellan Göta elfs bägge armar, 1 1/2 qvadratmil, hvaraf 4/5 tillhöra Bohuslän. I södra skärgården ligga äfven öarne *Hönö*, *Öckerö* och *Björkö*, i de äldsta häfderna kallade *Eckeröar*, *Koö*, *Klöfverö*, *Mjörn*, *Lyrö* m. fl.; i norra skärgården *Malmö*, ännu till en del bebodd af en egen folkstam, de s. k. Malmö-barnen eller Malmöpytterna, *Hamborgö*, *Otterö*, *Rösö*, *Kärnö*, *Koster-öarne* och *Kosterskären* samt *Wäder-öarne*, utanför norra skärgården. Utanför den södra ligga *Paternosterskären*. »Anblicken af skärgården under en vestanstorm, — säger Holmberg, Bohusläns oöfverträffliga beskrifvare, — är rysligt skön. Den är då en enda ofantlig bränning. Längs skärbandet reser sig en mur af skum, och då de vilda vågorna brytas mot klipporna, slunga de tornhöga, fraggande vattenpelare i luften, hvilka med förskräckligt dån störta ned, för att lemna rum för andra. Utan hopp om räddning finner då den seglare, som hit indrifver, sin graf, och då stormen lagt sig, vittna nästan alltid vrakfyllda stränder om sådana timade olyckor.»

De många vikarne bilda på kusten talrika halföar och uddar. Hela Inland, eller södra Bohusläns fasta land, är egentligen en stor halfö, och likaså provinsens nordligaste del, Näsinge pa-

storat. De märkligaste näsen äro imellertid *Sotenäs*, *Stångenäs* och *Bokenäs*, belägna utmed hvarandra på mellersta kusten och utskjutande i hafvet med 2 à 3 mils längd, men föga bredd. Från Stångenäs framsticker den milslånga udden *Herrenäset;* från Tanum utskjuter *Tanumsnäset*, o. s. v.

Bohusläns *bergsryggar* sträcka sig dels åt nordost och sydvest, dels i norr och söder. Genom Inland stryker mot nordost en bred bergsrygg, som börjar på Hisingen och går inåt Dal, der han genom *Kroppe-* och *Knipafjellen* fortgår åt Kölen. I norra delen af provinsen stryka på ömse sidor om Bullaren-sjöarna två fjällryggar från söder till norr, med någon dragning åt nordvest. Den vestra af dessa begynner på Sotenäs och Stångenäs samt fortsättes ända till Svinesund; den östra, som är större än den förra, kallas gemenligen *Kynnefjäll*, går inåt Norge och är på sina ställen öfver $1\frac{1}{2}$ mil bred. Andra bergsryggar finnas på gränsen mot Dal och andra ställen. Bohusläns högsta punkt är *Björnepiken* på *Löfverås-fjället* vid Idefjord, omkring 600 fot öfver hafsytan. Bland öfriga högre punkter märkas *Dragonkullen* och *Ejdebratta*, i vestra fjällryggen, *Hundskinnskullen*, på Dal-gränsen i Sörbygden, *Blåkullen*, en klippö i Hakefjord, m. fl.

Bohusläns berg bestå allmänneligen af granitartad gneis; ren granit förekommer i fasta berg endast i Tanums socken på en sträcka af $\frac{3}{4}$ mil; eljest finnas smärre granitmassor på flera ställen inbäddade i gneisen. På Oroust och flera ställen i södra skärgården bestå bergen af glimmerskiffer; tälgsten träffas i östra Bullaren, på Tjörn o. s. v.; berget Röda Kon vid Kongelf består hufvudsakligast af fältspat. Krita med flinta, icke sällan innehållande stenvandlade echiniter, finnes sparsamt spridd öfver södra kusten; stycken af kalksten träffas der och hvar på bergshöjderna; kiselbildningar förekomma i bergspringorna, t. ex. granater i mängd på Tjörn och Stångenäs, de sistnämda spräckliga. Malmgångar med jern och, som man förmodat, koppar och silfver, förekomma väl, men löna ej mödan af bearbetandet. — Rullsten, Geschieben, äro sällsynta i Bohuslän, utom på fjällen, der de ofta äro ofantligt stora, samt i vissa trakter af stranden. Deremot är landet rikt på den märkvärdiga bildning af naturen, som kallas för *Jättegrytor*, deribland många sällsamt formade, blott likasom påbörjade och liknande inhuggna nicher; de kallas i landet för bergkittlar. Smärre *torfmossar* förekomma i kustlandet och på öarna. Till landets största märkvärdigheter i naturhistoriskt hänseende höra dock dess s. k. *Skalberg*, i urtiden af hafvet sammanförda ofantliga samlingar af fossila snäckor. Sådana skalberg, som här äro allmänna, men sällan träffas i det öfriga Sverige, kallas *Skälsandsbankar*, då snäckorna äro blandade med sand, *Skällersbankar*, då de, såsom oftare är händelsen, ligga tillsammans med lera. I Oroust och Tjörns dalar hvilar jordmånen till stor del på ett sådant utbredt skällerslager; men de bekanta *Kapellsbackarne* vid Uddevalla, som bestå af dylika snäcksamlingar, ligga ända till 207 Svenska fot öfver hafvet. Till nära nog samma höjd träffas liknande skalberg på Sotenäs och Stångenäs; på Wätteberget i Näsinge, af norra Bohuslän, ligger till och med ett lager fossila snäckor vid 500 fots höjd. Hafva dessa höjder fordom varit hafsbotten, eller har en natur-revolution sammanhopat och uppvräkt dem? — Till en oändligt yngre tid än dessa bankar höra de ostron- och andra musselskal, som man påträffar öfver allt under jordytan i Bohusläns kustdalar, och som härleda sig från den tid, då dessa dalar voro fortsättningar af hafsvikarna, hvilkas vatten genom den i Bohuslän tydligt urskiljbara *landhöjningen* måst draga sig undan. Imellertid är denna landhöjning icke lika öfver allt; och medan vissa punkter höja sig långsammare än andra, finnes det sådana, som alldeles icke höja sig. Det s. k. Gudmundsskäret vid Fjällbacka i Qville anses med visshet hafva höjt sig mer än 2 fot på ett sekel och öfver 5 fot på tre århundraden, medan deremot punkter i närheten af Marstrand på seklet höja sig endast omkring 14 tum samt vissa delar af Stångenäs och Tjörn alldeles icke.

Det fordom skogrika landet har för närvarande *skogsbygd* endast i en del af Wette och Tanums härader, Bullaren och Sörbygden samt det inre af Inland; det öfriga fasta landet med en del af Oroust har skog knappt till husbehof; Hisingen, skärgården och yttersta kusten äro med få undantag alldeles nakna. Skogarne bestå af gran och furu, björk och al; ekskogar träffas fredade vid herresäten; boken, som fordom växte på Bokenäs, växer ännu vildt på Bornö i Gullmarsfjord, under 58° 23′, bokens nordligaste växtställe i Sverige. I Bohuslän växer också idegran (*Taxus baccata*), här kallad *Balind*, sannolikt ursprungligen vild, icke planterad; trädet träffas så väl här och der på stranden som på de större holmarna i norra skärgården, dock sparsamt.

Bohusläns befolkning bestod, enligt officiela uppgifter, år 1856 af 141,784 personer. Det finnes ingen anledning att antaga, det massan af provinsens befolkning har sitt ursprung från en annan stam än rikets öfriga invånare; de bibehålla dock sin Norska anstrykning och skilja sig ännu i mycket från sina södra och östra grannar. Inbyggarne i norra delen af länet kallas *Håttar*, *Nordhåttar*, och deras land *Håttebygden*, sannolikt af det fornnordiska ordet *Hátt* (läs: *Hått*), som betyder hög, och med hvilket namn betecknas, att de bo *högre upp* mot norden än deras södra grannar, hvilka ensamma benämna dem så. Bland kustbefolkningen i norra länet betecknas en del med benämningen *Skråfhåttar*, hvilka anses tillhöra en främmande race, som äfven finnes bosatt på andra ställen af kusten, utmärker sig genom ovanlig reslighet, mörklagdhet och starkt utstående ansigtspartier samt förmenas vara af Celtisk stam, hvilket man äfven, med lika grund, antagit om invånarne på Tjörn. Mer sannolikt än detta är, att de förut omnämda så kallade *Malmöbarnen*, äro en qvarlefva af urbefolkningen eller af bronzfolket, efter hvilket flera sällsamma qvarlefvor förekomma på Malmö. Eljest äro i allmänhet både män och qvinnor resliga, de sistnämda dock icke välbildade, utom på Tjörn, och vackra ansigten äro sällsynta; staden Uddevalla har dock rykte för sina vackra qvinnor. — Bohuslänningens lynne liknar hans hemlands natur; det är friskt och lefvande, men brutet och ojemnt. Han är öppen, redbar, utmärkt gästfri, hjelpsam och arbetsam, — säger Holmberg, — men äfven lättsinnig, högmodig, obändig och stridslysten samt tarfvar kraftfulla embetsmän, om han skall hållas inom skrankorna. Uti vissa trakter, t. ex. i Wiken, lära sederna befinna sig på en låg ståndpunkt, och i södra skärgården spörjer man en i ögonen fallande frånvaro af ädlare drag, hvilken dock förklaras genom fattigdomen, nöden och det förtryck, som »det lumpnaste månglare-interesse» utöfvat öfver dem. »De äro Svenska nationens Parias!» — utbrister Holmberg. Får man sätta tro till brottmåls-statistiken, så är förhållandet synnerligen ofördelaktigt i detta län, ty år 1853 sakfälldes här i medeltal hvar 34:de person, då förhållandet i hela riket var som 1 till 89. Men, som landshöfdinge-embetet i sin berättelse för 1851—1855 anmärker: »man måste med varsamhet använda brottmåls-statistikens uppgifter, för att icke löpa fara att villseledas, ty enstaka företeelser, som uppenbara sig endast och nästan uteslutande inom antalet af den lösa befolkningen, innebära icke något bevis om skaplynnet hos den egentliga kärnan af folket.» Imellertid kan, efter samma berättelse, sedlighetstillståndet icke anses försämradt mot förut, annat än i afseende på dryckenskapslasten och den derpå beroende olofliga bränvinshandeln; »men äfven i denna del bör det med visshet kunna antagas, att förhållandet skall vända sig till det bättre, sedan en ändamålsenligare lagstiftning, angående bränvinets tillverkning och försäljning, trädt i verkställighet.» I afseende på *bildning* och *upplysning* är provinsens befolkning bestämdt i framåtskridande, och man hoppas det bästa af den nu ordnade folkundervisningen. Talrika vidskepelser lefva imellertid ännu qvar, och allt nytt och ovanligt i religiös väg anslår genast på Bohuslänningen, som var starkt inveckląd till ex. i hexeri-

väsendet på Carl XI:s tid, och på hvilken våra dagars läseri icke underlåtit att göra djupt intryck. — Befolkningens *hufvudnäringar* äro nu som i fordna dagar *åkerbruk* och *fiske*. Korn i södra och hafra samt blandkorn i norra delen äro hufvudsädet; trädgårdsväxter odlas icke obetydligt på Hisingen; ortens förnämsta åkerbruksredskap äro plog och jernharf. I Göteborgs och Bohuslän såddes af hvete, råg, korn, hafre, ärter och bönor år 1855 icke mindre än 102,049 tunnor, hvaraf, med afdrag för utsädet, skördades 468,730 tunnor; af potates sattes samma år 36,253 tunnor, hvilka gåfvo 280,527 tunnor. — *Boskapsskötseln*, som fordom varit betydligare, är ännu ganska ansenlig i skogsbygden, och slagtboskap försäljes årligen till Norge, 1853 äfven till England; denna näringsgren har dock under de sednaste åren »endast delvis vunnit förkofran». År 1855 hade länet 19,907 hästar, 3,249 oxar, 40,838 kor, 18,594 stycken ungboskap, 62,109 får, 18,819 svin och 192 getter. Någon utmärktare infödd race af husdjur finnes icke; Norska hingstar hafva blifvit inköpta och utlemnade till begagnande. För får-afvelns upphjelpande har länets Hushållnings-sällskap år 1847 inköpt en hjord Cheviot-får och upprättat 3 schäferier, af hvilka ett ännu befinnes på Stora Wrem i närheten af Uddevalla. — *Skogarne* äro ytterligt vanvårdade, och skogsbygden är för närvarande inskränkt till delar af Wette och Tanums härader, Bullaren och Sörbygden samt det inre af Inland. Tillgången af byggnadstimmer och bränsle svarar i allmänhet icke mot länets behof, och de af Hushållnings-sällskapet anslagna premierna för skogsplantering hafva icke haft önskad verkan. — Bland inrättningar, som höra till *bergsrörelsen*, finnas i Bohuslän Munkedahls stångjernsverk med 500 sk℔ smide och manufakturverk för 150 sk℔ smide i Sunnervikens fögderi. På Malmön har man börjat bearbeta ett stenbrott, som ger utmärkt vacker granit, och vid Tjufkihl i Lycke socken brytes skiffer.

Näst jordbruket utgör *fisket* provinsens vigtigaste näringsgren och sysselsätter omkring sjettedelen af länets befolkning. Vi hafva redan uti den »allmänna öfversigt», som föregår detta Lexikon, haft tillfälle att lemna en öfversigt af det Bohusländska sillfisket och kunna här blott meddela det nuvarande förhållandet med denna näringsgren. Det Bohusländska fisket består för närvarande af det s. k. *småfisket* vid saltsjöstränderna (ofta småtorsk, koljor, hvitling m. m.), som jemförelsevis är mindre hufvudsakligt och föga vinstgifvande, — af *sillfisket*, nu af föga betydenhet, samt af *laxfisket* och *insjöfisket;* men det egentliga fisket har tre hufvudgrenar: *storfiske* (torsk, långor, heljeflundror och gråsej), *makrillfångst* samt *hummer-* och *ostrontägt*. För att upphjelpa det hittills tämligen illa skötta storfisket, hafva medel blifvit anslagna (16,966 rdr 32 sk. för åren 1851—1855) till premier och understöd åt välfrejdade fiskare. Någon uppgift om fiskeri-näringens afkastning finnes icke. Helt nyligen hafva bolag bildat sig för bättre bedrifvande af fisket och för att åstadkomma en ändamålsenligare insaltning af den fångade fisken. — Andra näringsgrenar äro *sjöfart*, hvari provinsens kustboer ega utmärkt skicklighet. År 1856 begagnades i Göteborgs och Bohus län till utrikes sjöfart 113 fartyg om 5,079 och till inrikes sjöfart 312 fartyg om 761 lästers drägt, eller inalles 425 fartyg om 10,491 läster med 425 skeppare och en besättning af 1,170 man; — *jagt, biskötsel* och åtskilliga handaslöjder, hvaribland båtbyggeriet i Bohuslän står högre än annorstädes i riket, synnerligast på Koster och Oroust. — *Bränvinsbränningen* har på de sednare åren blifvit ansenligt inskränkt, och enligt Landshöfdingeberättelsen för 1855 tillverkades detta år i Göteborgs och Bohus län vid 15 större brännerier 256,401 kannor samt vid de smärre tillsammans 2,478 k:r. För den för närvarande (Dec. 1858) pågående bränningstiden hafva i Göteborgs och Bohus län anmält sig 6 större brännerier med en tillverkning af 77,870 k:r och en bränningsskatt af 46,722 rdr rmt samt *ett* mindre bränneri med 540 kannors tillverkning och 80 rdr rmt skatt, tillsammans 7 brännerier med 78,771 kannors tillverkning

och en afgift af 47,262 rdr rmt. — De norra häraderna i Bohuslän idka liflig *handel* med landtmannavaror på de Norska gränsorterna.

Provinsen Bohuslän utgör, tillika med Göteborgs stad, Askims, Säfvedals och Östra Hisings härad, ett landshöfdingedöme, med Göteborg till residensstad; när landet först kom under Svenska kronan, förenades det med Elfsborgs län till 1680, då det kom i sitt närvarande skick. Landshöfdingen residerade imellertid på Bohus till 1700. Provinsen indelas i 17 härader, af hvilka 9 tillhöra norra delen, eller *Wiken*, nämligen *Wette, Bullaren, Tanum, Qville, Sotenäs, Stångenäs, Tunge, Sörbygden* och *Lane*, medan de öfriga 8 höra till södra delen, eller *Elfsyssel*, nämligen *Orousts Östra* och *Orousts Vestra härad, Tjörn, Inlands Fräkne, Torpe, Nordre* och *Södra* samt *Hisings Vestra härad.* Detta sistnämda tillhör Göteborgs fögderi; men de öfriga äro delade på 4 fögderier, nämligen *Norrvikens*, innefattande Wette, Bullaren, Tanum och Qville; *Sunnervikens:* Sotenäs, Stångenäs, Tunge, Sörbygden och Lane; *Orousts* och *Tjörns:* öarna af samma namn, samt *Inlands*, innefattande de 4 Inlands-häraderna. Bohuslän lyder under Göta Hofrätt och innefattar 4 domsagor. I ekklesiastikt hänseende hör provinsen till Göteborgs stift, delas i 4 kontrakter: Elfsyssels Södra, Orousts och Tjörns, Elfsyssels Norra samt Wikornes, och innefattar 27 pastorater, bestående af 67 socknar, 1 slotts- och 9 kapellförsamlingar. Städerna äro 4: *Uddevalla, Strömstad, Kongelf* och *Marstrand;* dertill kommer köpingen Lysekil samt öfver 80 större eller smärre fisklägen. Provinsens hela hemmantal uppgifves till 2,556 förmedlade eller 2,887 oförmedlade. Hela provinsen värderas till omkring 10 millioner rdr banko.

Bohuslän underhåller ett infanteriregimente af 904 nummer, utgörande 400 rusthålls- och 504 rotehållsnummer, fördelade i 2 bataljoner. Regimentet var förut kavalleri; men redan 1776 fick norra sqvadronen sitta af och förvandlades till lätt infanteri; år 1791 fick äfven södra sqvadronen afsitta, men blott för en tid af 50 år, mot erläggande af vakansafgift för häst- och sadelmundering. Tiden för södra sqvadronens egenskap af infanteri är nu förlängd till år 1862. Länet underhåller tillika med Göteborgs 459 båtsmän, oberäknadt städernas vakanta 180 nummer.

Hvad *folkundervisningen* vidkommer, så finnas visserligen nu mer skolor i alla socknar; men de flesta äro dock endast ambulatoriska. Endast 45 fasta folkskolor funnos 1855 i Göteborgs och Bohus län, deraf vid pass 30 i Bohuslän enskildt; de ambulatoriska skolorna utgjorde deremot ett antal af 102. Af barnen i skolåldern var det föga öfver halfva antalet, som ordentligt begagnade undervisningen. Bland äldre skolinrättningar märkes Stjerncreutzska skolan i Säfve socken på Hisingen.

Provinsen har lasarett och kurhus i Uddevalla stad, der det nya länsskjukhuset fulländades 1851. Den vigtigaste bland de milda stiftelserna är den *Hvitfeldtska donationen*, anslagen till en stipendii-fond åt studerande vid Göteborgs Gymnasium, — från början endast åt Bohuslänningar, — och bestående af säterierna Sundby på Tjörn samt Åby på Sotenäs, tillsammans 6 mantal, med underliggande 141 $^{1}/_{12}$ mantal öfver hela länet spridda in- och utsockne-frälse, alltsammans den 22 Jan. 1664 doneradt af fru Margaretha Hvitfeldt, enka efter befallningsmannen i Dragsmarks län Thomas Dyre, och till minne af hennes enda son, Ivar Dyre, som afled i Montpellier 1663. Af donationen reducerades en del till kronan, men återskänktes sedan till gymnasium under frälsefrihet med vilkor, att räntorna deraf skulle som ett Kongl. stipendium tilldelas studerande från Halland. Om denna donations vidare öden, förvaltningen deraf o. s. v. kunna vi här naturligtvis ingenting meddela.

Bohuslän intager såsom en historiskt märkvärdig ort ett upphöjdt rum bland Sveriges provinser; talrika fornlemningar af mångfaldiga slag bevisa, att landet varit tidigt och talrikt bebodt. Den äldsta benämning, under hvilken

det förekommer, är *Alfhem*, hvarmed man förstod hela kustlandet mellan de bägge elfverna, Raum-elf (Glommen i Norge) och Gaut-elf (Göta elf i Sverige). Namnet härleder sig sannolikt från landets äldsta regent, konung Alf, och hans ätt, Alfarne. En annan äldre benämning är *Ranrike*, som synes varit samtidig med Alfhem och helt noga betecknar det nuvarande Bohuslän. Den i våra fornskrifter allmännast förekommande benämningen på Bohuslän är imellertid *Wiken*, som först betecknade kustländerna på bägge sidor om Christiania-fjord, tillika med landet till Göta elf, men sedan öfvergick till Bohuslän ensamt och slutligen till dess norra del, der det ännu qvarstår i namnet på de bägge fögderierna, *Norr-* och *Sunnerviken*. Invånarne kallades *Vikueriar*, d. v. s. Vikens försvarare. En redan i 12:te århundradet bruklig benämning på södra Bohuslän, eller landet från Uddevalla till Elfven, är *Elfvarfylke* (i 14:de seklet *Elfvarsyssel*), hvars inbyggare, som ansågos för de argaste bland alla Norrmän, kallades *Elfvargrimar*, d. ä. de grymme vid elfven. Namnet *Bohuslän*, ursprungligen *Bahuslän*, innefattade i början af 17:de århundradet ingenting mer än det gamla Elfvarfylke; men alltsedan medlet af detta sekel inbegreps äfven Wiken derunder. Namnet är sannolikt sammandraget af *Baggehus*, som Svenskarne kallade det slott, hvilket Norska konungen Håkan Magnusson lät uppföra för att i tukt hålla Svenskarne på Kongahella slott, hvilka efter gammal sed hedrade sina vederdelomän med det uråldriga spenamnet Baggar, — ett namn, hvilket till och med ännu i dag Bohuslänningen ofta får uppbära af sina grannar i Vestergötland till ett minne deraf, att hans land länge utgjort en del af Norges rike.

Vid granskandet af de talrika fornlemningar, som förekomma i Bohuslän, kommer man till den slutsatsen, att landet varit bebodt af åtskilliga folkstammar, som efterträdt hvarandra. Äldst bland dessa stammar är den, som begagnat de redskap och vapen af sten och ben, hvilka ännu till stor mängd träffas i provinsen. Detta folk tillhörde sannolikt samma Polarfolkstam, som i urtiden befolkade den öfriga Norden, men skiljde sig från denne till seder och bruk, emedan man i Bohuslän icke träffar några bland de Kummelgrottor eller Halfkorsgrafvar, i hvilka detta folk eljest brukade begrafva sina döda, utan att bränna deras lik. Närmast efter stenredskapen i ålder komma *stenrören*, de i Bohuslän s. k. *walarne* (vårdarne), dels med, dels utan hällkiströr. De sednare äro ingenting annat än vanliga ättekullar, som icke fått jordfyllnad; men de förra äro af vida högre ålder, stå nästan alltid enstaka på de högsta bergsspetsarna, innehålla små af stenflisor bestående kistor, täckta med en gröfre häll, och inneslutа nästan alltid brända ben och oftast vapen af bronz, äfven guld, men aldrig, om de äro orubbade, jern och silfver. Dessa tillhöra ett folk, som nyttjat bronzvapen, som är yngre än stenfolket, men äldre än våra förfäder, hvilka kände jernet. Detta folk var sannolikt våra häfders *Joter*, sagans *jättar*. Dessa efterträddes af den s. k. Odinska invandringens folk, ty att något för Bohuslän eget folk, vid namn Alfer, som man velat antaga, funnits här, torde vara en rent af ur luften gripen hypothes. Från våra fäder härleda sig de grafkamrar, som i Bohuslän kallas *Dyrhus* (af dyr = djur), *jättestugor* och *stenstugor*, grafchor, tydligen tillhörande ett folk, som brände sina döda, och sparsamt förekommande i det öfriga Sverige, *ättehögar* och, slutligen, de märkvärdiga *hällristningar*, som i mängd förekomma på Bohusläns klippor och bestämdt äro inhuggna med metallredskap. Dessa »bergtaflor» föreställa vanligen strider till lands och sjös, jagter o. s. v. Man igenkänner der män och qvinnor, hästar, oxar och kor, hjortar, ormar och foglar, skepp med och utan master och segel, båtar, vagnar, sköldar, vapen, fotsulor o. s. v., ofta icke illa tecknadt och utfördt.

Nordens gamla sagor berätta, att i Bohuslän regerat som sjelfständiga konungar furstar af en högättad konungastam, inom hvilken namnet Alf varit ärftligt, och af hvilken sjelfva landet fått namnet Alfhem. Denna ätt utgick

år 866 med konung Gandalf, som stupade för Harald Hårfagers svärd. Landet tillföll imellertid icke konung Harald, utan gaf sig under den mägtiga Sveakonungen Erik Wäderhatt och blef sålunda ett trätofrö mellan Sverige och Norge, tilldess Harald ändtligen år 971 underlade sig hela Bohuslän, Wärmland och Dal. År 995 blef allt folket i Bohuslän christnadt genom Olof Tryggwason, hvilken likaledes omvände hela det öfriga Norge, ofta med grymhet, och i Bohuslän var christendomen så föga rotad, att Olof den Helige måste på nytt der predika den nya läran. Efter Olof Tryggwasons fall i slaget vid Swoldern år 1000 tillföll vid delningen af hans länder Bohuslän för andra gången Sverige, hvars konung, Olof Skötkonung, gaf det som län åt sin måg Sven Jarl. Men det dröjde icke länge, inan Olof den Helige lade hela Bohuslän åter under sig (1019, 1020), och sedan dess förblef landet införlifvadt med Norge. Det stolta Kongahell var Norges förnämsta stad, och fastän de hedniska Wenderna under Rettibur år 1135 förstörde staden, repade den sig ändock och fortfor länge att vara en bland Norges yppersta städer. I alla de oroligheter, som hemsökte Norge under de sedan följande långvariga partistriderna, deltog Bohuslän samt var till och med den oroligaste landsändan i St. Olofs rike. Birkebener och Bagler, Slitungar och Ribbungar hade här en skådeplats för sina strider, tilldess Hakon Hakonsson, konung Sverres sonson, ändtligen återställde ordningen i landet. Det var konung Hakon Hakonsson, säkerligen Norges största konung, som grundlade Marstrand, som uppförde slottet Niklaborg på Ragnhildsholmen, hvilket sedermera blef upphofvet till anläggandet af Bohus slott, och som i Dragsmarksdalen uppförde den praktfulla Mariækyrkan, hvars ruiner ännu tala om herr Axel Thordsons och Skön Walborgs kärlek och olyckor. Bohusländningarne lefde sedan i lugn, förenade med Norge, tilldess dettas drottning Margaretha, som på Bohus slott år 1388 af de Svenska herrarne fick första löftet om Sveriges krona, förenade alla Nordens tre riken. Under Unionstiden stod Bohuslän, tillika med det öfriga Norge, en kort tid under en Svensk konung, Carl VIII Knutsson (1449—1450), och under det derpå följande kriget mellan Carl och Christian af Oldenburg tumlade Thord Bonde tappert om i Bohuslän, der han slutligen förrädiskt mördades 1455 eller 1456. Gustaf Wasa, som upphäfde Unionen, lade 1523 Bohuslän åter under Sverige, men afträdde det 1532 mot ersättning af 1,200 Rhenska gyllen till Danmark, och med detta rike förblef provinsen sedan införlifvad till år 1658, då Bohuslän genom freden i Roeskilde för alltid blef Sveriges tillhörighet. De krigshändelser och öfriga tilldragelser, som sedermera inträffat i Bohuslän, tillhöra Sveriges allmänna historia.

Bohult. Gästgifvaregård i Jönköpings län; skjutsar till:

Moboda	$^2/_3$	mil.
Långstorp	$1^3/_4$	»

Bokara, eller **Bockara.** Gästgifvaregård i Mörlunda socken och Aspelands härad af Kalmar län; skjutsar till:

Haddetorp, n. v.	$1^3/_8$	mil.
Staby, söderut	$1^1/_2$	»
Århult, österut	$1^1/_2$	»

Bokenäs. Socken i Lane härad af Göteborgs län, på Bokenäset i landskapet Bohuslän, norr om ön Oroust, har en areal af 8,355 tunnland, af hvilka 55 äro sjöar och kärr. Hufvudnäringarne äro åkerbruk och boskapsskötsel. Socknen innehöll år 1825 $44^3/_4$ oförmedlade och 35 förmedlade mant.; nu utgör socknen 35 förmedlade mantal. Folkmängden var år 1820 481, 1840 1,525 och 1856 1,582 personer. Bokenäs socken har fast folkskola med 1 examinerad och 1 oexaminerad lärare. År 1856 besökte 69 gossar och 15 flickor skolan; dessutom undervisades 55 gossar och 66 flickor i hemmet. — Bokenäs, modersocken, jemte Dragsmark, annex, utgör tillsammans ett regalt pastorat af 3:dje klassen, tillhörande Elfsyssels norra kontrakt af Göteborgs stift. Kyrkan är belägen $2^1/_4$ mil från Uddevalla. Det säges, att hon i katolska

tiden varit kapell under Mariækyrkan i Dragsmark och haft tvänne altaren, af hvilka det ena bar namnet St. Botolphi altare. Detta är så mycket mer sannolikt, som kyrkans byggnadssätt vittnar om en ålder, som går långt tillbaka. Det vanliga skeppet och choret med sin genombrutna skiljemur äro här tillökade, det sednare med ett halfrundt utsprång, tjenande till sakristia, och det förra med ett vid vestra gafveln grundmuradt vapenhus, hvarpå man sedan satt ett trätorn.

Fornlemningar förekomma på Stora Kärrs utmark, der ett tämligen väl bibehållet dyrhus står. Sju sidostenar bilda en aflång fyrkantig grotta af 7 alnars längd och 3 alnars bredd, som täckes af tvänne stora, ojemna hällar. En jordhög, som på norra sidan blifvit utgräfven, omgifver monumentet. Nära samma hemmans qvarnar, i en brant backe, synas lemningar efter ett annat dyrhus, eller måhända efter en grafkista från en något sednare period. Denna lemning består af 3 mot hvarandra lutande, 2 alnar långa och breda hällar, hvilka troligen uppburit den stenskifva, som nu ligger bredvid, nedsjunken i marken. Griften har ingång i vester. — En liknande fornlemning återfinnes på Forsens utmark, ej långt från färjestaden. — Grafhögar, dock hvarken talrika eller utmärkta, och icke heller åtföljda af någon tradition, ligga på egorna till gårdarna Smedberg, Humlehed, Lanehed och Lekstale samt på Bjellands ås. Några mindre stenar stå uppresta vid dessa sistnämda, och nyligen har från en af dessa högar bortförts en stor bred häll, som användes till spång öfver en bäck. — På ofvannämda Lekstale anträffades för flera år tillbaka i en myr på en bergshöjd en täckt grift, hopfogad af stenflisor. Dess innehåll blef dock icke närmare observeradt; men det är att förmoda, att detta grafrum, i likhet med de af samma konstruktion, som upptäckts vid Hunnebo å Sotenäs och vid Påland i Bullaren, tillhör de Nordens äldsta urinbyggare, som nyttjat stenvapen. — På Lökås, till venster om vägen, som går till Dragsmark, stå under en klippa 3 hällar, på 17 stegs afstånd från hvarandra. Den ena, som är 2 alnar lång och lika bred, omgifves af några mindre stenar. Denna fornlemning kallas *Axel Thordsons graf*, och sägnen bland allmogen förtäljer, att det var här denne uppgaf sin ridderliga anda under färden till sin brud i Dragsmark, sedan han blifvit sårad i striden på Fidje hedar i Lyse socken. — På nyssnämda Lökås finnes i ett berg en håla, som bär namnet *Karekyrka* och *Jockumsgiljan*, utan att likväl orsaken till denna benämning kan förklaras af den gängse sägnen, att röfvare här fordom haft sitt tillhåll. — Af heliga träd, som fordom funnits inom Bokenäs, vet man att omtala en bok på *Eskilsröd* och en urgammal fura på *Skorperöd*. Den sist-omtalta troddes hafva stått före syndafloden, och ännu någon gång hör man här utsägas om något ovanligt åldrigt: att det är »så gammalt som *Bokenäs kyrka* och *Skorperöds furu*». — Adress: Uddevalla eller Lysekihl.

Boksjön. Sjö på Dal, på gränsen mellan Wedbo härad i nämda provins och Norge, $\frac{1}{2}$ mil lång och $\frac{1}{8}$ mil bred.

Bolby. Krono-säteri rusthåll med Hasselforss jernbruk, beläget i Örebro län, Grimstens härad och Skagershults socken, hvilken i sin helhet lyder under sätesgården, har en areal af 27,559 tunnland och 27 kappland och ligger $4\frac{1}{4}$ mil från Örebro. Bolby är troligen ett urgammalt herresäte, hvilket namnet äfven antyder; likväl förekommer det icke i de äldre urkunderna, och detta förhållande bevisar snarare gårdens ålder än det förnekar den, emedan egendomen troligtvis förblifvit inom slägterna längre tider och således icke blifvit afhänd eller söndrad genom köp och donationer. Detta är verkligen händelsen med många gods. Slägten Falkenberg är den första, som man med säkerhet känner hafva åtminstone från år 1603 innehaft denna egendom och skrifvit sig till »Bohlbyn». Denna slägt härstammar från Mark-Brandenburg, hvarest den redan på 1400-talet florerat; men på 1500-talet kom den till Liefland och derifrån år 1593 till

Sverige med Henrik Baltzarsson v. Falkenberg, som då var riddare af Liefländska Svärds-orden. Han blef sedan ståthållare på Kalmar slott och förvärfvade sig i Sverige många egendomar, bland andra Börstorp i Vestergötland och Trystorp i Nerike, och var gift med Elis. v. Fitinghof. Hvilka af hans efterkommande sedan innehaft Bolby, känner man ej med visshet. Öfversten Henrik Falkenberg, som skref sig till *Haga* (vid Enköping), *Bohlbyhn* och *Hesslefors*, egde denna gård i första hälften af 1700-talet; gift med grefvinnan Ulrika Bonde. Efter hans död 1754 ärfdes Bolby af hans son, riksrådet Melker Falkenberg, som blef upphöjd först till friherrlig och sedan till greflig värdighet; gift med friherrinnan Hedvig Eleonora Wachtmeister. Sedan tillföll Bolby hans exc. generalen grefve Gust. Wachtmeister och, efter dess död 1826, hans enkegrefvinna Henriette Elisabeth Wachtmeister, född Falkenberg, som sedan egde gården.

Bolby herregods har utmärkt vackert läge på en höjd invid sjön Teen, med vidsträckt utsigt öfver sjön till bruket och den kringliggande nejden. Mangården är väl bebyggd, och hufvudbyggningen, uppförd 1761 af riksrådet grefve Melker Falkenberg, är två våningar hög, smakfull och väl underhållen samt omgifven af vacker trädgård och park. — Godset består af Bolby 3½ mantal krono-säteri rusthåll, med 27 större skattlagda, 22 medelmåttiga och 36 mindre torp; underlydande äro 3 mantal krono-skatte och 8½ mantal frälse, qvarn med 2 par stenar, såg och tegelbruk. Hasselforss jernbruk, som tillhör Bolby och äfven är beläget i Skagershults socken, beskrifves under sitt namn.

Bolbynäs. Säteri uti Bosebo socken af Westbo härad och Jönköpings län, 1787 förmedladt från 3 till 1 mantal, vackert beläget mellan två sjöar. Gården skall fordom hafva varit kallad Bosebo efter en härstädes mägtig man, vid namn Bose. Sägnen berättar, att hr Bose hade en piga, vid namn Maja, som fattat tycke för christendomen, hvilken hon hört predikas i Sandviks kyrka, då för tiden den enda i trakten. Bose, som var nitisk hedning, förbjöd pigan alla ytterligare besök i kyrkan. Men flickan kunde icke förmås att afstå från kyrkobesöken, och hon hotades nu med att mista lifvet, så framt hon icke hellre ville försöka att ro öfver en på kyrkvägen liggande sjö på en säck, fylld med sten. Flickan vågade försöket, och hennes kraftiga tro förvandlade stenarna till fjäder, så att säcken flöt fram med sin börda. Detta järtecken förmådde Bose att sjelf bli christen och att derjemte bygga en kyrka, det nuvarande Bosebo. Godsets namn härleder sig sannolikt från ordet bol = stor. Det har stora, tämligen goda, men i hög grad stenbundna egor. Den äldsta kända egaren var en kornett Hjulhammar, sedermera lagman Wadst, kornett Strömhjelm, som sålde det till regimentsskrifvaren Rylander; 1846 innehades gården af prosten A. Hjelmqvist och auditör J. Rylander.

Bollebygd. Socken i Bollebygds härad af Wenersborgs län, har en areal af 36,427 tunnland, af hvilka 4,780 äro sjöar och kärr. Marken är bergaktig och stenig. Rådande jordmånen är sand, något myll- och klapperjord. Skog finnes öfver behofvet. Hufvudnäringen är åkerbruk. Socknen består af 41⅓ mantal och hade 1810 1,538, 1840 2,328 och 1856 2,665 invånare. Församlingen har både fast och ambulatorisk folkskola; i den förra undervisades (1856) 86 gossar och 90 flickor, i den sednare 23 gossar och 25 flickor; 3 gossar hade enskild undervisning, och i hemmet undervisades 36 gossar och 38 flickor. Bägge skolornas lärare voro examinerade. — Bollebygd, jemte annexerna Björketorp och Töllesjö, utgör ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen, tillsammans 88⁵⁄₁₆ förmedlade mantal, tillhörande Marks och Bollebygds kontrakt af Göteborgs stift. Kyrkan, belägen 4½ mil från Göteborg, 2⅜ mil från Borås, ligger på en höjd vid landsvägen till Alingsås och är af okänd ålder. Här förvaras ett gammalt krucifix. — I en grifthög i denna socken skall en Baldur vara begrafven. — Adress: Borås.

Bollebygd. Härad i Elfsborgs läns 3:dje fögderi, har en areal af 88,475 tunnland, hvaraf 8,200 äro sjöar och kärr. Det består endast af Bollebygds socken, med annexerna Björketorp och Töllesjö, och utgjorde 1856 88$^5/_{16}$ förmedlade mantal med 5,701 invånare. Till Bollebygds och Marks kontrakt af Göteborgs stift höra socknarne: Sätila och Hysna; Seglora, Fritsla, Kinnarumma och Skephult; Örby och Kinna; Berghem och Hajom; Surteby, Foutskäl och Tostared; Istorp, Öxnevalla och Horred; Kongsäter, Gunnarsjö, Grimmared och Carl Gustaf; Thorestorp, Öxebäck och Ellekulla; Bollebygd, Björketorp och Töllesjö.

Bollerup. Socken i Christianstads län och Ingelstads härad, 2 mil v. s. v. från Cimbritshamn, 1$^3/_4$ o. n. o. från Ystad, har en areal af 2,407 tunnland, af hvilka 10 äro sjöar och kärr. Folkmängden var 1840 514 och 1856 592 personer. Socknen hade sistnämda år fast folkskola med 1 examinerad lärare, som undervisade 29 gossar och 32 flickor, medan 9 gossar och 3 flickor undervisades enskildt. — Bollerup socken är annex till Ullstorp moderförsamling uti Ingelstads kontrakt af Lunds stift; pastoratet är alternativt regalt och patronelt; patronatsrättigheten tillhör egaren af Bollerups gård. I sockenkyrkan finnes en vacker graf, uppbyggd 1647 för Ranzowska slägten. — Adr.: Ystad.

Bollerup. Gods i Christianstads län, Ingelstad härad och Bollerups socken, 1$^3/_4$ mil från Ystad, är ett bland Skånes förnämsta herregods, med vidsträckta egor och, ehuru icke så praktfullt bebygdt som flera bland de öfriga godsen, likväl försedt med både goda, rymliga och beqväma boningshus. Äldsta kända innehafvaren af Bollerup var en Dansk öfverstelöjtnant Falk Lykke, gift med en Ranzow. Denne lät år 1628 uppföra gårdens norra, nu till spannmålsmagasin nyttjade stenhusbyggnad af 4 våningars höjd, såsom en med hans namn och årtalet uthuggen sten ännu tillkännagifver. Sedan Skåne kommit under Svenska kronan, öfverlemnades Bollerup af Danska egaren Ide Skeel till en Svensk, Gustaf Horn. År 1757 såldes godset till en herr Milvius, gift med en Wachtmeister, och derefter till kommerserådet Sahlgren; genom giftermål med Sahlgrens dotter tillföll det kansliråadet friherre Claës Alströmer och sedan hans exc. grefve Ruuth, hvarefter hofmarskalken baron Platen blef egare af detsamma. Han lät 1803 uppföra en rymlig charaktersbyggnad midt emot den gamla, dock i helt vanlig stil och af två våningars höjd. Baron Platen anlade likaledes det hufvudsakligaste af trädgården och parkerna. Godset har fordom varit befäst med bastionerade vallar och vattenrika grafvar; af de förra synas ännu lemningar; i de sednare fångas karp och rudor, likasom uti en insjö och åtskilliga dammar. Med godset följer, alternativt med Kongl. Maj:t, rättigheten att tillsätta kyrkoherde i Ullstorps och Bollerups församlingar.

Bollnäs, eller **Boldnäs.** Socken i Helsinglands Södra fögderi af Gefleborgs län, har en areal af 171,165 tunnland, af hvilka omkring 25,000 äro kärr och sjöar. Marken är mycket ojemn; dels sammanhängande åsar, dels bergshöjder, äfven enstaka berg, genomstryka socknen nästan öfverallt; likväl finnes slättmark på flera ställen vid stränderna af Ljusne- och Woxna-elfverna, der byarne till större delen äro belägna. Rådande jordmånen är myllblandad lera och sand samt skogjord i nyodlingarna. Åkerbruket är här lönande; sädesåkrar äro mer vanliga än på flera andra ställen i Helsingland. De omkring kyrkan belägna byarne hafva knapp tillgång på skog; den öfriga delen af socknen är försedd med rikare tillgång. Hufvudnäringarne äro åkerbruk, boskapsskötsel, skogsbruk och linodling. Socknen utgör 144$^1/_2$ mantal och hade år 1810 4,223, 1840 5,475 och 1856 6,492 invånare. Bollnäs har både fast och ambulatorisk skola med 2 examinerade och 5 oexaminerade lärare. År 1856 besöktes skolorna, den fasta af 62 gossar och 49 flickor, den ambulatoriska af 174 gossar och 192 flickor; 11 gossar undervisades i allmänt läroverk, 102 gossar och 156 flickor i hemmet. —

Bollnäs utgör ensamt ett regalt pastorat af 1:sta klassen i Helsinglands Vestra Nedra kontrakt af Uppsala stift. Kyrkan är belägen $4\frac{1}{2}$ mil från Söderhamn och 22 mil från Uppsala. — Adress: Bollnäs i socknen befintliga postkontor.

Bollnäs. Frälse-säteri, 1 mantal, i Malexanders socken och Ydre härad af Linköpings län, har tillhört fru Ester Krummedyk, J. Andersson Armsköld, Sven Lindeskyld och sedan hans son, kapitenen P. Svensson Lindeskyld. År 1760 egdc kapitenen J. C. Stråle egendomen och 1829 landtmätaren J. C. Lagergren, 1852 fru Lagergren.

Bollstra. Gård i Edshult socken af Södra Wedbo härad och Jönköpings län, är bebyggd för ståndspersoner och har vackert läge samt goda, men inskränkta egor (0,s mantal frälse). Gården har länge varit innehafd af slägten Löwenadler och egdes 1857 af häradshöfdingen i Norra och Södra Wedbo, lagmannen L. Löwenadler. Till gården hör en qvarn med 2 par stenar.

Bolltorp. Gods i Skönberga socken och Hammarkinds härad af Linköpings län, är en förmånlig egendom så väl för jordbruket som för flerahanda vattenverk, som der drifvas. Bolltorp består af 1 mantal krono-säteri, sammanbygdt med Torsvalla, som är 1 mantal berustadt säteri, under hvilka brukas Hestad, 1 mant. frälse, Blankekärr, 1 mant. skatte, och Bro, 1 mant. frälse m. fl. Här har länge funnits ett pappersbruk af samma namn som gården, ett af de äldsta i riket, först privilegieradt den 14 April 1716. Det lades genom vådeld i aska 1758, men iståndsattes åter och hade 1828 2:ne kypar, 1 vals och 1 press, hvarvid årligen tillverkades 2- à 3,000 ris diverse sorter papper. Nu nedlagdt. Dessutom finnas ett större tegelbruk, ett sågverk och en mjölqvarn med 2 par stenar vid gården. Schoutbynachten Johan Bogman och hans arfvingar hafva egt Bolltorp, med de öfriga hemmanen, hvilka 1760 innehades af assessoren Elias Magnus Ingman. Gården egdes 1853 af frih. F. A. Funck på Tomtaholm.

Bolmaryd. Frälse-säteri i Annerstads socken och Sunnerbo härad af Wexiö län, har utmärkt vacker belägenhet vid Bolm-åns utfall från sjön Kjösen. Godset består af $2\frac{1}{2}$ mantal säteri, med $\frac{1}{2}$ mantal rå och rör Björkeberg, hvarunder lyda 9 mant. af frälse och skattefrälse natur samt qvarn med 2 par stenar. Säteriet har från äldre tider varit ett af de s. k. Sparre-godsen och då ibland de större egendomarna i länet samt haft 40 till 50 underlydande hemman. Man vet ej med säkerhet, hvem som grundlagt detta säteri; men troligen är det någon af Sparre-slägten. Den första kände egaren af denna slägt är riksrådet Johan Eriksson Sparre till Bolmaryd 1627—32, och efter honom hans enka, Ebba Oxenstjerna, som lade Hallarp, Öijarp m. fl. dertill. Vidare sonen, assessoren friherre Johan Sparre omkring år 1680. Hans son, friherre Axel Sparre, ärfde sedan godset, men dog i Venetiansk tjenst år 1689, då hans moder, hofmästarinnan Märtha Berends, kom till Bolmaryd gods och egde det år 1699. Vice-amiralen friherre Erik Sjöblad och dess fru Beata Sparre egde godset 1705, och deras arfvingar försålde det 1742, med underliggande gods, till Gabriel Falkenberg, som åter sålde det 1745 till ryttmästaren Casper Ehrenborg till Hofdala, hvilken var egare deraf 1770. Derefter såldes godset 1804 till ledamoten af Högsta Domstolen J. Stockenberg, som 1828 testamenterade det till vice-häradshöfdingen J. A. Stockenberg. Bönder köpte sedermera 1837 Bolmaryds gods. — Mangårdsbyggningen är vacker, äfvensom trädgården.

Bolmaryd. Ett och ett halft mantal skatte och $1\frac{7}{8}$ mantal frälse i Nöttja socken af Sunnerbo härad och Kronobergs län, ligger vid Bolm-åns inlopp i Ejen. Skattehemmanets ränta var år 1637 anslagen åt ryttmästaren Johan Nieroth; frälsehemmanet hörde ännu 1805 till Bolmaryd i Annerstad socken.

Bolmen. Smålands största insjö, belägen till större hälften inom Jönköpings, till den mindre inom Kronobergs

län, håller 3 mil i längd, 1,8 i bredd och 2,9 qvadratmil i areal. Sjön har tillopp från Unnen och flera andra sjöar och vattendrag; han afbördar sig i sjön Kjösen, hvars vattendrag, Bolm-ån, genom sjön Ejen förenar sig med Lagan och genom denna elf ledes ut i Kattegat. I sjön, hvars höjd öfver hafvet är 400 fot, ligger den märkvärdiga ön Bolmsö.

Bolmsnäs, nu kalladt **Lilljenäs,** fordom äfven *Ryd* och *Hammar.* Frälsesäteri om 2 mantal i Thorskinge socken och Westbo härad af Jönköpings län, beläget vid Bolmens norra strand. Det är ett gammalt herresäte, som fordom tillhört slägten Stjerna. Göran Månsson till Bolmsnäs var 1615 häradshöfding i Östbo härad. Assessor M. F. Segercrona egde gården 1757. Assessor Lilljebergs enka innehade den sedan, och efter hennes död tillföll gården i arf hennes son, lagmannen Anders Daniel Lilljeberg, som sökte tillstånd att få kalla densamma Lilljenäs. Efter hans död köpte dennes broder, presidenten grefve Lillienberg, gården, som han innehade till sin död, då den ärfdes af hans dotter, grefvinnan Le Febure. Efter henne innehades säteriet af öfverste Lode, gift med hennes yngre syster. År 1845 egde hofmarskalken Liljenstolpes enka Lilljenäs.

Bolmstad. Frälse-säteri i Angelstads socken och Sunnerbo härad af Wexiö län, har vacker belägenhet på Bolmens strand midt emot Rået eller Rå-ön, en större ö i denna sjö. Gården är ett gammalt herresäte. Den första kända egaren var riksrådet Broder Butz på 1400-talet, som skref sig till Bolmstad. Sedan finner man icke, hvilka egt godset, förrän Måns Kyle, som 1637 innehade det såsom sätesgård. Sedermera kom Bolmstad i häradshöfding Daniel Lilljenbergs ego (gift med Christina M. Stjernklo), som 1751 fick rättighet att af N:ris 1244 och 1431 bilda en Stjernklo-Lillienbergsk ätt med fideikommiss, likväl egande blott en röst på riddarhuset. Ätten blef friherrlig 1766. Bolmstad tillhörde sedan presidenten J. G. Lillienberg, som blef grefve 1778, derefter hans mågar, presidenten frih. Olof Elias Lagerheim och bergsrådet Jean Le Febure. År 1828 innehade enkefru Margaretha Charl. Le Febure, född Lillienberg, ena hälften af godset, och arfvingarna efter presidentskan Lagerheim, född Lillienberg, den andra hälften. Det egdes 1845 af häradshöfdingen J. Tornérhjelm. Bolmstads gods uppgifves 1839 bestå af 2 mantal säteri samt inom Angelstad socken 3¾ rå och rör, 3¼ frälse, 1 skatte-frälse och ¼ mantal krono-skatte; inom Odensjö socken 1½ mantal krono-skatte och i Berga socken 1¾ mantal frälse; tillhopa 12½ mantal, jemte såg och mjölqvarn, allt i Småland. År 1845 hade Bolmstad 1 mant. säteri 4 andra hemman inom rå och rör. Mangården består af karaktershus och 2:ne flygelbyggnader af trä.

Bolmsö. Socken i Vestra härad af Jönköpings län, har en areal af 29,044 tunnland, af hvilka 14,000 äro sjöar och kärr. Den ligger dels på ön, som innefattar omkring 9,580 tunnl., dels på fasta landet vester om Bolmen. Öns längd är 1½ mil, bredden ¼. På sjelfva ön finnas blott tvänne sjöar, Helgasjön och Sjunken; inga vattendrag finnas, utom de, som komma från sjöarna. Marken är till en del bergaktig, till en del jemn, dock stenbunden. Jordmånen är i allmänhet blandad sand och grus. På barrskog är total brist. Hufvudnäringarne äro åkerbruk och boskapsskötsel samt något fiske. Socknen i sin helhet innehåller 29 mant., deraf vester om sjön 12⅜ oförmedl. Folkmängden var 1810 711, 1840 825 och 1856 i Bolmsö och Tannåker 1,326 personer. Socknen har ambulatorisk folkskola med 1 examinerad lärare. År 1856 besökte 100 gossar och 83 flickor skolan; dessutom undervisades 12 gossar och 5 flickor hemma; tillsammans 112 gossar och 88 flickor; således inalles 200 skolbarn. — Bolmsö, modersocken, jemte annexerna Dannäs och Tannåker, utgöra tillsammans ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen, tillhörande Westbo kontrakt af Wexiö stift. — Kyrkan, belägen 9¾ mil från Wexiö och 10½ mil från Jönköping,

är byggd af sten, 41 aln. och 16 bred; nu förfallen och alldeles för liten. Här voro slägterna Stjernas, Kybles och Gyllensvärds banér uppsatta år 1757. Klockorna sitta i stapel; stora klockan har ett djupt hugg, likasom af en stor yxa. Det säges vara gjordt af Danska krigsknektar, som ville sönderslå och bortföra henne. — Bolmsö är en af de märkvärdigaste öar i riket så väl för sina historiska minnen, som för den mängd fornlemningar, hvilka här förekomma och omnämnas här nedan. — Adress: Wernamo.

Bolmsö, fordom *Bolmsey,* äfven *Eygrimur Bolmur,* är, som förut är nämdt, en af de märkvärdigaste öar i vårt land. Att här upprepa allt, som i större eller mindre grad kan vara intressant, vore ett onödigt företag, helst de, som företrädesvis lagt sig på antiqviteternas studium, nog veta hvart de skola vända sig, för att vinna de upplysningar om Bolmsö, de önska erhålla. De fornforskare, som hufvudsakligen beskrifvit denna ös fornlemningar, äro: Sjöborg och Wieselgren samt Liljegren och Brunius. En långvarig tvist har varit förd mellan fornforskarne om stället, hvarest den i sagorna omnämda ön *Bolmsey* eller *Bolmur* legat, och denna tvist är icke ännu afgjord. Wieselgren har dock nu afgifvit sitt utlåtande i saken, som grundar sig på goda skäl och nära nog full bevisning, att denna vidt beryktade ö är densamma som den i sjön Bolmen i Småland belägna Bolmsö. Många minnen af fordna hjeltars bragder lefva således på denna ö, och en mängd urgamla fornlemningar intyga, att här bott en hjelteslägt, hvilken, enligt den snillrike fornforskarens öfvertygelse, var konungarnes i Finveden slägt, med konungasätet på Bolmsö. Till tviflares ytterligare begrundande och skärskådande af herr Wieselgrens utlåtande i detta ämne, taga vi oss friheten att här återgifva en del af hvad han i sammandrag efter »Hervara-Sagan» berättar om denna Bolmsöns hjelteslägt.

»Isländska sagan känner Bolmur och en kunga-ätt, som herrskar deröfver», börjar den grundlige häfdatecknaren, och fortsätter: Hervara-sagan, som är för Virdarike hvad Yngliga-sagan är för Svearike, åberopar fornböcker för sin framställning. Tidigt antog man, att Bolmsey var Bolmsö i Finveden. En nyare kritik uppstod, som utom Skandinaviens gränser ville förlägga alla våra fornminnen, tvärtemot hvad Rudbeck förut gjort, hvilken inom våra gränser ville samla hela verldens fornhistoria. Denna nyare kritik har icke heller skonat Bolmur, hvars namn till och med blifvit förvrängdt till Holmur.

Hervara-sagan anför, huru Turkar och Asiens folk kommo östan ifrån och togo boningar i Norden. Deras höfding var Odin. Af hans söner nämnes blott Sigurlami, som af Odin fick Gardariket, gift med Heidi, kung Gylfes dotter. Deras son är Svafurlami, som efter fadern blef höfding i Gardariket. Han skaffade sig svärdet *Tirfing,* smidt af tvänne dvärgar, om hvilket den ena sade, då det framlemnades: *Varde detta ditt svärd mans bane hvar gång det draget varder, och med det skola begås tre de största nidingsverk. Det varde äfven din bane!* Han var gift med Fridur, en jotadotter. Deras dotter var Eivor, den vänaste och visaste bland qvinnor. Men på Bolmsö, der den genom enviget med Starkather bekanta Hergrim Halftrolls och hans makas Alfhilds son Grimur satt sig ned, och som sedan kallades *Eygrimur Bolmur,* bodde Grimurs son, kämpen Andgrimur Orädde, en väldig viking. Denne härjade i Svafurlams rike, nedlade honom med Tirfing och tog Eivor, med hvilken han höll bröllopp i sitt hem på Bolmsön. De egde 12 söner: Angantyr, Hervardur, Hjorvardur, Semingr, Rami, Brani, Barri, Reiner, Tiundur, Bui och tvänne Haddingar, hvardera mäktande en mans verk, men Angantyr två mäns; varande ock hufvudet högre än de andra. Angantyr bar Tirfing. Semings svärd var Misteltein, Hjorvardurs hette Hrotta. Om deras berserksgångar och öfriga värf gingo många sagor.

Timade så en julafton på Bolmsö, att löften skulle göras. Då lofvade Hjorvardur att han skulle ega Ingebiorg, dotter af Ingve Uppsala-kung.

Följande år besöktes Uppsala. Då uppstod täflan mellan Hjorvardur och Hjalmar, som stämdes till envig på Samsö. Detta ger anledning förmoda, det Bolmurs-kämparne der hade sin ättegraf och att Samsö varit en allmän begrafningsplats för de ätter, hvilka förlorade »vid den stora öfversvämningen» eller Kimbriska floden (omkring 200 före Christus) sitt land. Angantyr gifte sig med Svafva, dotter af Bjartmar Jarl på Aldeioborg. Envigeskampen gick sedan för sig på Samsö. Hjalmar stridde med Angantyr, Orvar Oddur med de öfriga 11 bröderna. Orvar nedlade dem alla; Hjalmar och Angantyr stupade bägge, och alla bröderna nedsattes i högar på ön med sina vapen; men Hjalmars ättegraf va ej der. Hans lik fördes af Orvar till Uppsala. Sången mellan den döende Hjalmar och Orvar lefver ännu på allas läppas. Ingeborg öfverlefde ej sin sorg, utan som Ogn gaf hon sig sjelf döden.

Svafva födde Angantyr en dotter, Hervor, en sköldmö. Hon uppväxte hos sin morfader. Trälarne kallade henne träldotter; hon frågade morfadern om sitt fäderne, och han upplyste, att hon var af äkta säng och hög börd. Sköldmön klädde sig som karl, Hervardur kallad, fick befälet öfver en vikingahop och anlände till Samsö. Utan fruktan ilar hon till grafhögarna på ön, der hon ser högspetsarna brinna. Hon gick mellan de största eldarna och hann slutligen till berserkskämparnes grafvar. Hon uppstämde en sång till hamnarna, som sofvo under trädens rötter, för att uppväcka Angantyr och med böner förmå honom att gifva henne Tirfing ur grafven, slutligen med besvärjelser. Då öppnas högarna, lågor slå upp, och en röst höres: »Hervor, dotter! Hvi kallar du så? Med trollstafven mörka Hvi rasar du så?» m. m. Hon fick ett nekande svar; Tirfing fanns ej i högen; men när hon ändock fortfor med besvärjelser, förklarar Angantyr, att, om Tirfing komme ur grafven, skulle den spilla hela hennes ätt. Hon fortfor dock med besvärjelserna, stående med hjelm och brynja, försäkrande sig vara färdig att taga svärdet också ur den mest flammande eld, som lekte kring de aflidnes hamnar. Nu var svärdet i hennes hand, och hon qvad: »Hvilen då alle, Bort vill jag skynda. Lugnt hvilen i högen. Hädan jag ilar.»

Slutligen yttrar sig Wieselgren: »Här möta vi en verldsåsigt, som ej är Odins-religionens. Ty Odin samlade sina kämpar i en stor sal, der man åt fläsk och drack mjöd: således en uppståndelselära, som utgjorde en nyhet i Odinska reformationen. Men i Hervaras religion hvila hjeltarne obrända i sina grafkamrar, hvarföre man på Samsö under en half månad byggde de döda kostbara grafkamrar, der en hvar hedning låg med ära i sitt hus. Att denna hedninga-åsigt hunnit in i södra och vestra Sverige, se vi ännu i de *Kelter*, som vi ge den fornvetenskapliga benämningen, sedan en så stor förbistring inkommit så väl i benämningarna (halfkorsgrafvar, gång-grafvar, jotakummel etc.) som i förklaringarna. Vid Axevalla har vårt sekel sett de döda ligga i sina grafrum med tecken, att de suttit i sina stolar.»

Sådan är Bolmsö-kungarnas saga, om hvilken vi få vidare tala i art. *Finved*. Oaktadt der förekomma många dikter, ligger deri en historisk sanning, och det är denna, som torde kunna styrkas af de mångfaldiga fornlemningar, som finnas på denna märkvärdiga ö. Hit hör främst säteriet Bolstad, der sannolikt konungar haft sitt säte, och strax norr om hvilket man finner ett Hof, gudahuset, nu likaledes ett säteri. Vid Bolstad finnas lemningar efter en byggnad af 60 alnar i fyrkant, med källrar och brunnar, allt omgifvet af en graf. Ett stycke i norr derifrån är en tings- eller fredsbana, oval, med 13 ännu qvarstående stenar. Äfven på Håringe, ett tredje säteri på ön, förekomma ännu lemningar efter byggnader på den s. k. Gårdstads kulle. Strax nedanför gården, nära sjöstranden, ligger en stenhäll, kallad Kung Rings grafsten. Denna kung Ring, som i ortens traditioner kallas Håkan Ring och efter hvilken Håringe anses hafva sitt namn, var möjligtvis Andgrims och hans sondotter Hervors efterträdare på Finvedens thron. Omkring $1/8$ mil i söder från Håringe, nära hemmanet Skede på

öns östra strand, förekommer ett af de vackraste fornminnen i hela Finveden, en regelbundet uppkastad jordvall af 20—25 fots höjd och ofvantill försedd med en jemnbred plan af vid pass 6 alnars bredd. På denna planerade jordvall, måhända en forntida tornerplats, befinnes vid sjön en hög af 80 steg i omkrets, kallad *Kungshögen*. Vid pass 20 steg derifrån stå 4 bautastenar, och ett litet stycke från dessa ligga 3 små grift- eller offerhögar. Flera stenar finnas derjemte resta på den omnämda planen, och i vester derom ligger en större samling grifthögar, till ett antal af 120. Den stora högen skall vara Kung Rings Hög. — Nära till torpet Smederyd, på en liten höjd mellan Bolmen och Helga-(Helig-)sjön står en 5 alnar hög sten i lutande ställning, sannolikt af det slags stenar, mot hvilka man brukade krossa offren. Nära intill denna sten ligger en treudd och derintill offerkullar, hvilket de förmodas vara på den grund, att de i grafkullar vanliga lemningarne icke finnas i dessa. Grifthögar förekomma dessutom till ett antal af 60 på en sandås i Bolmsö bys gärde, flera spridda sådana träffas vid säteriet Hof; vid Husaby ligga icke mindre än 90 grifthögar, o. s. v. — På Bolmsö finnes ett hemman, kalladt Mycklagård, sannolikt efter det stora Mycklagård (Konstantinopel) uppkalladt efter någon viking, som tjenat Kyrialax. — Bland nyare folksägner berättas följande: två pigor hade vid en fiendtlig öfverraskning uti en liten båt flytt öfver till en annan ö, Löfö; men båten drefs af stormen utåt sjön, och flickorna måste stadna qvar på ön. De uppehöllo der till en början lifvet med hasselnötter; men slutligen svälte de till döds. Ännu ser man om nätterna till stora högtider de ihjälsvultna flickorna gå med lykta och söka nötter; men sådana finnas icke mer på Löfö. Det är sannolikt vanliga luftsken, som gifvit anledning till sagan om lyktorna. En annan folksaga, med dertill hörande visa, handlar om Ebbe Skammelson från Skottland, som förlofvade sig med jungfru Malfred på Tiraholm eller Tira i Bolmsö, om hvilken berättas i art. *Angelstad*. — Bolmsö kyrka har, lika som många andra, varit i fara att bli kullslagen af en jätte med ett stenkast. Den stenhäll, som jätten i denna afsigt kastade mot kyrkan, ligger på Urshults skog och är 5¾ alnar hög och 3½ alnar bred; men den stadnade ¾ mil ifrån målet.

Bolshög. Socken i Christianstads län och Järestads härad, ¾ mil sydvest från Cimbritshamn, har en areal af 2,407 tunnland, af hvilka 80 äro sjöar och kärr. Marken är ojemn och bergig. Socknen innefattar 9⅞ mant. och beboddes 1810 af 294, 1840 af 368 och 1856 af 490 invånare. Socknen hade sistnämda år fast folkskola med 1 examinerad lärare, som undervisade 38 gossar och 27 flickor, medan 8 gossar och 6 flickor undervisades enskildt. — Bolshög socken är annex till Wallby patronela pastorat af 2:dra klassen i Albo och Järestads kontrakt af Lunds stift. Egaren af Glimminge har patronatsrätten. — Adress: Cimbritshamn.

Bolstad, eller **Bolmstad.** Frälse-säteri i Bolmsö socken och Westbo härad af Jönköpings län, är ett urgammalt konunga- och sedan herresäte och kallas af Wieselgren »hufvudorten i ö-socknen». Gården, som kallas Stora Bolstad, består af 2 mantal säteri, med Bursberg och Börka ½ mantal, hvilken sednare gård fått namn af Lilla Bolstad. Hof i samma socken var derunder en tid ladugård. Prosten i Sunnersta, Eskil, gaf 1293 alla sina gårdar på Bolmsö till Linköpings domkyrka, då riddarne Johan Fors och Olof Sarps bevittnade gåfvobrefvet. Sedan blefvo slägterna Stjerna och Kyhle godsegande på Bolmsö och utan tvifvel äfven af Bolstad; derefter slägten Gyllensvärd. Per Jonsson, öfverstlöjtnant vid Smålands regemente, gift med Elisabeth Hand till Gafle, hvars moder var Virginia, konung Erik XIV:s naturliga dotter med Agda Persdotter, hade 1632 af kon. Gustaf II Adolf fått ett *Gyllen-svärd* och introducerades med detta namn under № 240. Hans son, ryttmästaren Johan Gyllensvärd till Bolstad, Gafle m. m., gift med Märtha Stjerna och död 1688, har

troligen ärft Bolstad. Derefter var löjtnanten Harald Gyllensvärd 1757 egare af gården. Lilla Bolstad har sålts af en Gyllensvärd till landtmätaren C. Saxelin. Stora Bolstad gick sedan från slägten Gyllensvärd till majoren Elias von Porath. År 1829 egde fru Brita Gyllenpalm halfva gården och den andra hälften innehades af bönder. År 1845 egde bönder alltsammans, sedan fänrik Gyllenpalms arfvingar sålt sin andel. — Bolstad har på sina egor flera märkliga fornlemningar, hvilka äro omtalade vid beskrifningen om Bolmsö.

Bolstad. Socken i Sundals härad på Dal, Elfsborgs län, invid Wenern, har en areal af 12,127 tunnland, hvaraf 50 äro sjöar och kärr. Största längden i norr och söder är $1^1/_4$, största bredden i öster och vester 1 mil. Dalbergs-ån och Lill-ån rinna genom socknen. De flesta hemmanen sakna skog till husbehof. Bolstad består af 42 mantal och hade 1805 1,297, 1840 1,925 och 1856 2,196 invånare. Sistnämda år hade socknen ambulatorisk skola med 1 examinerad lärare, som undervisade 64 gossar och 50 flickor, medan 6 gossar bivistade allmänt läroverk och 58 gossar samt 97 flickor undervisades i hemmet. — Socknen kallades 1380 *Byrstadha*, 1451 *Burstadha* och 1476 *Byrdhstad.* Den utgör nu, tillika med annexerna Grinstad, Genstad och Erikstad, ett regalt pastorat af 1:sta klassen i Södra Dals kontrakt af Carlstads stift; hela pastoratet hade 1856 icke mindre än 7,830 invånare. Kyrkan är korskyrka med ett oformligt, tjockt, fyrkantigt torn vid vestra gafveln och sakristia vid den östra, allt af sten, urgammalt, men flera gånger tillbygdt. Hon ligger $2^3/_4$ mil från Wenersborg, $6^1/_4$ mil från Åmål. Till socknens fattigkassa har hofrättsrådet Christopher Risell, död 1817, skänkt ett stående kapital af 50 rdr bko. — Inom socknen finnas tvänne fideikommisser, *Qvantensburg* och *Ekarebol.* — Under gräfning i jorden vid Tillhagen i Bolstads socken, träffades 1819 9 armringar af enkla trinda silfvertenar, ett stycke af en tjock, flätad halsring, åtskilliga bitar af smycken m. m. jemte 343 hela silfvermynt, deribland 86 Anglosachsiska, 285 Tyska och 2 Kufiska af Ismael ben Ahmed och Nasr ben Ahmed, år 299 och 308 efter Hedschra. Hela fyndet vägde 91 lod, hembjöds till kronan och inlöstes till större delen. De Anglosachsiska mynten skola vara de enda, som veterligen blifvit funna på Sveriges vestra kust, hvaremot sådana ofta förekommit på östra kusten.

Bolstreborg. I Westmanland, Bro socken, på en klipphöjd omkring $1^1/_2$ fjerdingsväg från Bolstre by. Den temligen obetydliga bergshöjden omgifves af murar egentligen blott på norra och östra sidorna, dock så, »att den östra muren, genom hvilkens södra del, der den bildar en tvär krok, ingången löper, i nordost utgår från bergets fot och i söder åter möter den samt sålunda omfattar en jemnare vidd af höjdens långsträcktare sluttning på denna sidan». Muren, som vid ingången tyckes vara fullkomligt bibehållen, har omkring $2^1/_2$ alnars lodrät höjd och nästan enahanda bredd. Den består af större, oftast på flatsidorna lagda stenar, med derimellan inkilade smärre skärfvor. Bygdens sagor hafva mycket att förtälja om fordna strider med *Bolstre-kungen* och huru han tuktade Korslöte- och Skoffsta-kungarna i sitt grannskap. — Se vidare Runa, 1842, Häft. II, sid. 6 ff.

Bolum. Socken i Walla härad af Skaraborgs län, på Billingens vestra sluttning, vid Hornborga-sjön, har en areal af 5,161 tunnl., af hvilka 1,430 äro sjöar och kärr. Socknen, som är belägen $1^3/_4$ mil sydost från Skara, består af $32^7/_8$ mantal och hade 1810 401 invånare, hvilkas antal 1840 steg till 568. — Bolums kyrka, gammal och 1740 tillbyggd, sammanbyggdes år 1822 med Broddetorps, till hvilken socken i Winköls kontrakt af Skara stift Bolum är annex. Hela pastoratet, bestående af Broddetorp, Hornborga, Sätuna och Bolums socknar, hade 1856 1,484 invånare. — Adress: Sköfde.

Bolum. Gästgifvaregård i Bolums socken och Walla härad af Skaraborgs län; skjutsar till:

Flata	$2\frac{1}{2}$	mil.
Gökhem	2	»
Hedene	$2\frac{1}{8}$	»
Klostret	$\frac{3}{4}$	»
Kyrketorp	$1\frac{1}{8}$	»
Ranstad	$1\frac{1}{2}$	»
Skara stad	$1\frac{3}{4}$	»
Skärf	$1\frac{1}{4}$	»
Sköfde	2	»
Thorbjörnstorp	$1\frac{1}{4}$	»

Bona. Frälse-säteri på Munsö i Mälaren, Färentuna härad och Stockholms län. Gården har fordom hetat *Munsö* eller *Munzö* och enligt sägnen varit boställe för den öfverprest, som förestått afguda-offren i Birka. Sedermera tillföll gården ärkebiskoparne i Uppsala från 1200-talet och blef då kallad *Bona,* som många egendomar heta i Uppland, hvilka varit under biskopsbordet. Ett stenhus, eller rättare slott, uppfördes, och ärkebiskoparne hafva vistats der mycket, hvilket synes af alla de bref, som der blifvit utfärdade. Redan år 1183 nämnes påfvens skyddsbref för ärkebiskops-stolens gods på Munsö, utan tvifvel Bona; år 1350 utfärdades ett bref om tionden, dateradt Munzö; år 1359 utfärdade ärkebiskop Lars ett aflatsbref på Munsö; år 1287 var ärkebiskop Magnus närvarande, då Sven Svensson gjorde sitt testamente; år 1313 uppgjordes ett salubref mellan ärkebiskop Nils och Simund Keldorsson; år 1317 upprättades ett jordabyte mellan konung Birger och ärkebiskop Nils Nilsson, att hans fogdar på Munsö skulle hafva rättighet att hugga vedbrand på ön Malmö; år 1318 är ett bref utfärdadt på Munsö mellan ofvannämnde ärkebiskop och biskopen i Westerås o. s. v.

Sedan Bona vid reformationen blifvit förvandladt till kronogods, känner man föga af dess öden. Troligt är dock, att detta gods, liksom så många andra fordna kyrkogods, varit bortgifvet som förläning åt några af rikets högre embetsmän. Hvad man vet om de sednare egarne dertill är följande: Kongl. räntmästaren Peder Bergenfeldt innehade i första hälften af 1600-talet gården, der han ock dog 1650 och ligger begrafven i Munsö kyrka. Sedermera, från 1661, har grefve Dohna varit innehafvare af denna egendom. Derefter egde landshöfdingen öfver Stockholms län, sedermera Kgl. rådet grefve Jakob Gyllenborg gården och skref sig till densamma. Han dog 1701. Att egendomen då tillföll hans arfvingar är troligt; men kort derefter kom Bona till friherrliga slägten Giertta, hvars afkomlingar ännu innehafva den som fideikommiss. Detta stiftades af en af Carl XII:s hjeltar, gen.-major. frih. Giertta, som vid Pultava frälste konungens lif genom att han lemnade honom sin häst. Giertta blef krigsfånge och var länge i Ryssland, men återkom och blef president i Krigs-kollegium. Han dog 1740, utan söner, då friherrliga ätten utgick, hvarföre Bona tillföll brodern, generalmajoren Christian Giertta, som var gift med Catharina Cedermark och dog 1746. Nuvarande egaren är possessionaten Johan Adam Giertta, gift med Gustava Wilhelmina Groll.

Egendomen består af Bona och underlydande inom socknen $7\frac{1}{2}$ mantal. Mangården är i förfall. Efter gamla borgen finnas lemningar ett stycke från gården; dessa äro väl bevarade, emedan man byggt ladugårdshusen öfver dem. De skola vara betydliga; men som de nu fått tak öfver sig, kan ingen få kännedom om deras storlek. På det under Bona lydande säteriet Skälby finnas lemningar efter grundvalen till en större byggnad, sannolikt från sednare tid.

Det finnes inga fornlemningar vid gården utom ofvannämda ruin; men en familjhändelse, hvaraf en akt tilldragit sig på Bona, är märklig. I slutet af 1600-talet bodde på Häckeberga i Skåne fru Metta Sofia Krabbe, gift med Dansken Joh. Monrad. Hennes son, Finsk kapten, var gift med en fröken Giertta (ätten skref sig då Hjerta i Finnland), med hvilken han hade 2 söner och 2 döttrar, en af dem känd för häftigt sinne och ostyrda begärelser. Slutligen fattade hon en oloflig kärlek för sin moders betjent, hvilken hennes enhöriga, till förekommande af det mellan de älskande uppgjorda äktenskapet, förhjelpte till en god klockarsyssla. Detta oaktadt fortsattes dock den gamla kär-

leken, som med hemliga möten underhölls och ändtligen gick så långt, att fröken beslöt öfvergifva hus och hem samt med sin älskare begifva sig till Danmark. Hans resa blef ock verkställd, fastän fröken af modern hindrades att medfölja. Mer än ett år förlopp derefter, utan att man förmådde öfvertala henne från den fattade föresatsen att vilja gifta sig med betjenten. Då nu modern 1686 sålde sin egendom i Skåne, för att flytta till Finland, och fröken således såg sig beröfvad lägligheten att stundom få emottaga sin älskares besök, blef hon alldeles förtviflad samt yttråde de grymmaste hotelser att på våldsamt sätt beröfva sig lifvet, om det förmentes henne att fullborda sitt så länge tilltänkta giftermål. Den stackars modern nödgades sålunda att dertill samtycka och var dessutom nog flat att utbetala dotterns arfslott. Resan verkställdes sålunda, att betjenten öfverkom i hemlighet från Danmark och var till mötes på ett utsatt ställe, der fröken, förklädd i bondkläder, tog farväl af sin moder. På en bondvagn fördades paret till Sundet, hvarest de satte sig öfver till Danska landet, der de utan dröjsmål läto sammanviga sig. Händelsen blef imellertid snart bekant, ehuru modern, som lemnade orten samma dag som dottern, sökte på ett nog löjligt sätt fördölja dem. Under resan till Finland besökte hon sina slägtingar på Bona, der hon tillbragte en tid, under hvilken hon, bland andra dårskaper, derifrån affärdade till alla Skånska anhöriga och vänner notifikation, att hennes kära dotter aflidit på Bona efter en kort sjukdom. Denna tillställning blef naturligtvis genast upptäckt. Modern flyttade till Finland, och dottern och hennes man tillbragte ett eländigt lif i Köpenhamn. Deras slutliga öden äro okända.

Bona, eller **Båna.** Bruksegendom i Linköpings län, Aska härad och Nykyrke socken, $^3/_4$ mil från kyrkan vid en å mellan Bocksjön och Fränsjön, anlades 1783 af direktören vid Ostindiska Kompagniet J. Abr. Grill Abrahamsson på Bona frälsehemmans egor. Bergs-kollegium utfärdade 1782 privilegium för hammaren och meddelade egaren rättighet att hemta tackjern både från egen hytta i Lerbäcks Bergslag samt från de i orten befintliga hyttorna. Bruket hade 1828 2 härdar och 300 sk℔ ämnes-smide; för 1856 uppgifvas 2 ofria härdar med 300 sk℔ privilegieradt smide mot 3 sk℔ hammarskatt samt 15 sk℔ frälsesmide; gården tillhör ännu familjen Grill. Bona hemman tillhörde 1687 Christer Bondes enka, Elsa Cruus, och 1726 deras arfvingar. Till egendomen höra 2 mantal skatte och $2^1/_2$ mantal frälse, af hvilket åtskilligt förut lydt under Medevi.

Bona. Gästgifvaregård i Bredesta socken och Norra Wedbo härad af Jönköpings län; skjutsar till:

Ekesjö stad, s. o.	$1^7/_8$	mil.
Hullaryd, n. v.	$1^3/_8$	»
Ingevaldstorp, o. s. o. . .	$1^1/_4$	»
Marietorp, söderut . . .	$1^7/_8$	»
Knohult, s. v.	$1^5/_8$	»
Säthälla, n. o.	$2^1/_8$	»

Bonared. Gästgifvaregård i Hysna socken och Marks härad af Elfsborgs län; skjutsar till:

Hellingsjö	$1^3/_8$	mil.
Skene	1	»

Bondeberget. Ett berg i Tillinge socken, der Upplands-bönderna nedhöggos af de Tyska »Garparne», som efter Käpplinge-morden drogo från Stockholm omkring i landet, plundrande och röfvande.

Bondegården. Gård i Halland, Halmstads härad, Söndrums socken och Eketånga by, har en viss märkvärdighet genom den ännu bibehållna traditionen, att en förklädd konung undkommit dit efter ett sjöslag vid Nissans utlopp. Den förklädda konungen kan icke gerna vara någon annan än Danska konungen Sven Ulfsson, som undkom ur Nissaslaget och under namnet Wåndråde sökte sig en tillflykt hos Carl Bonde, som då innehade denna gård. Slaget stod Larsmesse-dagen år 1062 mellan Sven Ulfsson och Norska konungen Harald Hårdråde, hvars flotta i slaget fördes af Håkan Jarl. Den slagna och flyende

Sven Ulfsson tillkännagaf sig för denne och blef genom hans försorg förd till Jarlens vän, Carl Bonde. Här måste konung Sven lida smälek af bondens hustru, som ryckte undan honom handduken, när han torkade sig midt på densamma. Carl Bondes son följde Wåndråde genom skogen till vägs, och följande vinter lät konung Sven kalla till sig Carl Bonde och förärade honom hvilket hemman på Seland han sjelf ville välja; men när Carl begärde att få taga sin hustru med, tillstadde icke konungen detta, utan lofvade skaffa Carl bättre och vettigare hustru, då den förra kunde få behålla deras gamla gård.

Bonderup. Socken i Torna härad af Malmö län, har en areal af 3,795 tunnland, hvaraf endast 4 äro sjöar och kärr. Marken är dels jemn, dels kullig. Jordmånen är i allmänhet mycket sandblandad. På skog är brist, och detta var förhållandet redan på 1600-talet, då konung Christian IV den 13 Juli 1633 beviljade »Peder Jörgensen, sognepræst till Bonderup sogen», rättighet att få vedbrand på kronoskogen i Dalby, hvilket äfven general-guvernören i Skåne, friherre Gustaf Banér, sedan, d. 9 Nov. 1665, beviljade »sockneprästen Oluff Pedersön i Bonderup och Esereup sockner». Hufvudnäringen är åkerbruk. Socknen innehåller 16 $1/6$ mantal och hade 1810 468, 1840 730 och 1856 874 invånare. Bonderup socken har fast folkskola med 2 examinerade lärare. År 1856 besöktes skolan af 65 gossar och 43 flickor; dessutom undervisades 10 gossar och 12 flickor hemma; tillsammans 75 gossar och 55 flickor eller inalles 130 skolbarn. — Bonderup var fordom, tillika med Eserup socken, ett särskildt pastorat och hade sin egen kyrkoherde; men år 1673 blef denna socken anslagen till Dalby och Eserup till Kyrkheddinge, enligt Kongl. brefvet den 13 Januari samma år. Nu är Bonderup annex till Hellestad modersocken i Torna kontrakt af Lunds stift. Kyrkan, belägen i Bonderups by, 1 $1/4$ mil från Lund, är af okänd ålder, byggd af gråsten, till en del täckt med bly. Hon är reparerad 1775, 1761 och 1771; de tvänne sista gångerna hade vestra gafveln nedrasat. Kyrkan, som är tillbyggd med choret, har 30 aln. längd och 10 aln. bredd invändigt, utan torn, är således liten, men dock ljus. Här finnas inga särdeles märkvärdigheter, blott några griftstenar efter okända personer, utom en vid altaret, hvars inskrift tillkännagifver, att Clara Jörgensdotter år 1628 låtit lägga densamma öfver sin mans graf; denne var *Jens Greerson, sogneprest till Boenderup oc Eserup sogner,* som der låg begrafven jemte sina två förut aflidna hustrur. I klockstapeln hänger en klocka med denna inskrift: Maria es mine nam ick ben Ghegoten van Cornelis Waghevens int iaer ons Heeren M + CCCCC + ende + XXXVI. Härunder finnas 4 små medaljonger med bibliska figurer. Allt bär vittne om ansenlig ålder, och sjelfva namnet Maria visar, att denna klocka fordom lärer varit döpt. — Adress: Lund.

Bondstorp. Socken i Östbo härad af Jönköpings län, har en areal af 13,909 tunnland, hvaraf 980 äro sjöar och kärr. Bland 23 sjöar, som finnas i socknen, böra nämnas Bondstorpssjön, som har 6 holmar i rät linie, från hvarandra i nästan lika afstånd, och Grönsjön, bekant för sin gröna färg och sitt jemt kyliga vatten. Marken är bergaktig; rådande jordmånen är sand. Hufvudnäringarne äro åkerbruk och boskapsskötsel. Socknen innehåller 8 $1/8$ mantal, af hvilka 4 $7/8$ äro skatte, $1/2$ krono och 2 $3/4$ frälse. I den ekklesiastika socknen ligga dessutom 1 $1/2$ mant. af Stengårdshult socken, så att summan är 9 $5/8$ förmedlade mantal. Folkmängden utgjordes 1810 af 434, 1840 af 623 och 1856 af 677 invånare. Socknen har fast skola med 1 examin. lärare, som 1856 undervisade 45 gossar och 34 flickor, medan 2 gossar bivistade allmänt läroverk och 9 gossar samt 10 flickor undervisades i hemmet. — Bondstorp är annex till Tofteryd konsist. pastorat af 2:dra klassen, tillhörande Östbo kontrakt af Wexiö län. Denna socken var ett eget gäll, försedt med egen prest, under katolska tiden och redan 1299. Sedan lärer den

på 1500-talet blifvit annex; men före 1629 hade Konsistorium delat gället i 2:ne delar, hvaröfver kyrkoherden Knut i Tofteryd klagade hos Kgl. M:t, som befallte, att Knut skulle behålla gället. År 1648 blef Bondstorp åter eget pastorat, som fortfor till 1700, då det åter blef annex till Tofteryd. Kyrkan, som har vacker belägenhet vid Rasjön, omgifven af åkrar och ängar, $2^3/_4$ mil från Jönköping, uppbyggdes å nyo af trä 1694, men är tillbyggd 1820 och är nu 31 alnar lång, $12^1/_2$ bred samt väggen $6^3/_4$ alnar hög. I äldre tider skrefs socknens namn Boheng eller Bothingstorp. — Här finnas åtskilliga minnesmärken såsom vid Ekornahult, der kloster-ruiner utvisas, kanske snarare efter någon kyrka — I socknen ligger Rasjö masugn, tillhörig Nissafors bruk. — Adress: Wernamo.

Bondkyrko- eller **Heliga Trefaldighets-socken,** belägen i Ulleråkers härad af Uppsala län, utbreder sig i vester om Uppsala stad. Landet ligger omkring Läby-åns nedra lopp intill Ekoln i söder och Fyris-ån med Lilla och Stora Föret i öster. Sistnämda ås dalgång, i rigtning mot öster och söder, är tämligen sidländt; längre i vester och i norr, till och omkring ett annat vattendrag, som kommer från Börje socken, omvexla bördiga slätter å lerjord med skogs- eller bergbackar och sanka trakter; vestligast går, åt söder från Uppsala stad, en sandås, å hvilken finnas några kronoparker; den sluttar här i söder tämligen brant mot ån, men sjelfva stränderna äro sidländta. Åns utlopp vid Flottsund är trångt, krokigt och besväradt af sand. Ortens hufvudnäring är åkerbruk, hvartill å många ställen komma trädgårds- och boskapsskötsel, med mera drift än vanligt, samt dessutom biförtjenster genom lättheten att afsätta landtmannaprodukter i Uppsala. Socknen innehåller $61^1/_8$ oförmedlade och $50^{11}/_{16}$ förmedlade mant., hvaraf $15^1/_2$ skatte, $27^{11}/_{16}$ krono och $7^1/_2$ frälse; den hade 1810 715, 1840 834 och 1856 964 invånare. — Heliga Trefaldighetskyrkan utgjorde, tillika med Spikinge eller Skuttunge socken, det sjette kanonikatet vid Uppsala domkyrka, som instiftades år 1270 af ärkebiskop Folke (Engel). Då kanonikaternas gods och anslag sedermera, genom Westerås recess år 1527, kommo till kronan, och kanonikaterna, likasom andra dylika stiftelser, upphäfdes, anslogos äfven detta kanonikats inkomster åt Andreas Olai, som var »kyrkioherre i Bondakyrkiona», och denna socken blef eget pastorat; den förenades redan år 1604 eller egentligen 1613 med domkyrko-församlingen, hvilket fortfor ända till år 1806, då Heliga Trefaldighets församling anslogs till lön åt seminarii-prefecten och förvandlades 1837 till prebende åt en theologiæ professor vid Uppsala akademi, egentligen theologiæ pastoralis. Socknen är sålunda nu prebende-pastorat af 2:dra klassen och tillhör domprosteriet. Kyrkan ligger i Uppsala och kommer således att omtalas i stadens beskrifning.

Det förefaller högst eget och förvånande, att våra äldre fornforskåre, som så mycket sysselsatt sig med undersökning af denna orts fornlemningar, aldrig tänkt på hvad namn socknen fordom haft, utan helt enkelt kallat den för *Heliga Trefaldighets församling,* hvilket tydligen är en nyare benämning, antagen långt efter christendomens införande i landet, och som uppkommit först sedan denna bygd fick Hel. Trefaldighets-kyrkan i Uppsala till sin sockenkyrka. Namnet *Bondkyrko-socknen* åter, som är ännu yngre, härleder sig deraf att, sedan de flesta gårdarne härstädes blifvit anslagna till Hel. Trefaldighets-kanonikatets underhåll, de utarrenderades åt bönder. Ett försök att ur diplomerna framleta denna sockens fordna, nu alldeles bortglömda, namn, har lyckats författaren af denna uppsats, och orten hette i äldsta tider — *Vingru*, kanske rättare utläst *Vingerö.* Detta ortnamn förekommer i minst 6 handlingar från år 1281 till år 1322, efter hvilken tid det alldeles försvunnit ur diplomerna. I nyssnämda 6 handlingar förekomma egendomar, som sägas vara belägna i Vingru, och de återfinnas i Hel. Trefaldighets-socken, ingen enda undantagen. Dessa egendomar äro: Norrby, Ekeby, Husby och Sätra, alla belägna i Vingru. Samma ortnamn

finnas i denna socken, utom Sätra, som nu räknas till det nästgränsande Näs och ligger nära gränsen mellan bägge socknarna, men har troligen fordom hört till Heliga Trefaldighets-socken. Slutligen får anmärkas, att Vingru icke nämnes i någon yngre handling än af år 1322; Heliga Trefaldighets-socknen nämnes först i en handling af 1316, men derefter i alla sednare diplomer, utom ett.

Fornlemningar af flera slag finnas ännu i denna socken till större antal; men i äldre tider var här en sådan mängd, att säkert ingen socken i hela riket kan uppvisa något dylikt. Runstenar uppgifvas vid Håga, Flogsta, Wårdsätra och Norby. Sistnämda gårds runminnesmärke består i tvänne inskrifter, ristade i ett fast hälleberg vester om gården, utan kors. Grifthögar, större och mindre, förekomma ännu på flera ställen; men fordom hafva här i socknen funnits öfver 1,000, hvilket icke är öfverdrifvet, då man i början af förra århundradet endast på Ultuna egor, det gamla Ulleråker, räknat 700 högar, och, enligt Peringskölds uppgift, »hafva oräkneliga ättehögar varit ofvan slottet i Uppsala på Lasseby-sidan; men var en stor del af dem då till åker uppkörde och planerade till Rennarbanan». Under hans tid fanns äfven en ansenlig kungshög vid Fjerdingstullporten och en mängd griftkullar på Tegelängen och Luthagen, andra ställen att förtiga. Förödelse har gått öfver alla. Den största grifthög, som helgedomsrånarne ännu förskonat, åtminstone från total förstörelse, är en af folket kallad *Kungs-* eller *Björns hög* vid Håga gård, en knapp fjerdedels mil från Uppsala, i hvilken Björn at Haugi skall vara begrafven, och deromkring finnas ännu många mindre högar någorlunda bibehållna. Några märkliga stensättningar finnas icke nu mer i socknen. Detta allt bevisar denna märkvärdiga bygds uråldriga befolkande och odling, och styrkes detta förhållande äfven deraf, att alla gårdar och byar inom socknen omnämnas i våra äldre häfder. — Bland minnen, fästa vid denna ort, kan omnämnas följande: Efter Nils Stures mord i Uppsala flydde konung Erik i sin sinnesförvirring utåt vägen till Flottsunds-trakten. Riksrådet Dionysius Beurreus, som hade varit Eriks lärare, särdeles i främmande språk, skyndade efter konungen och upphann honom vid Malma by här i socknen. Då han här, »med tårar och knäfall, bad konungen förskona de öfriga fångarne, vinkade Erik förtörnad åt en drabant, som nedstötte Beurreus. Detta skedde den 24 Maj 1567 vid en källa, som ännu kallas *Dionysii källa*.

Bonäs och **Sunnanvik,** om 1 mantal hvartdera, fordom 2:ne kronohemman, köpta till skatte 1843, belägna i den delen af Skatelöfs socken, som tillhör Kinnevalds härad i Wexiö län. Bägge hemmanen tillhörde konung Gustaf I:s arfvegods, kommo sedan till Bergqvara och föllo vid arfskiftet efter Margareta Brahe, den olycklige höfvitsmannen i Kalmar Johan Sparres enka, på Ebba Brahes lott; men hennes man, grefve Jakob De la Gardie, bortbytte dem kort derefter till riksamiralen Carl Carlsson Gyllenhjelm. År 1657 uppdrogos de åt hertig Adolf Johan under Norrköpings besluts vilkor. De blefvo rusthåll 1691. Här bodde biskopen i Wexiö O. Cavallii fader, Erngisle Olofsson, såsom fogde i Gyllenhjelmska friherrskapet.

Bopparfve. Gästgifvaregård på Gotland, uti Ejsta socken och Hablingbo ting i Södra fögderiet eller befallningen af Wisby län, belägen $1/4$ mil i vester om sockenkyrkan; skjutsar till:

Burge, österut	$7/8$	mil.
Lingvide, s. o.	$1\,7/8$	»
Sandäckes, n. o.	$1\,3/4$	»
Sicklings, norrut	$1\,1/4$	»
Qvinnegårda, s. s. o.	$1\,1/2$	»

Borangen. Gästgifvaregård i Dalby socken och Elfvedals härad af Carlstads län; skjutsar till:

Kindsjön, s. o.	$3/4$	mil.
Midskogen, v.	1	»
Ransby, o. s. o.	2	»

Bordsjö. Frälse-säteri om $2\,1/2$ mantal i Askeryd socken och Norra Wedbo härad af Jönköpings län, är ett urgam-

malt herresäte, som egdes af Bondeätten redan på 1300-talet. Den första kända egaren af denna slägt var riksrådet och riddaren Peder Thordsson Bonde, som utan tvifvel fått godset med sin husfru, Ramborg Magnusdotter till Bordsjö, och således har troligtvis gården förut tillhört hennes föräldrar, riksrådet Magnus Bengtsson och Brita Knutsdotter. Peder Bonde dog 1390, och godset ärfdes af hans son, riksrådet och lagmannen i Westmanland, Thord Bonde till Bordsjö och Säckesta. Han afled 1413, och godset kom sedan till första egarens, Peder Bondes, brors, riksrådet Rörik Bondes, slägtgren; hans sonson, riksrådet Peder Thordsson Bonde, dennes son, riksrådet Filip Bonde, och hans son Magnus Bonde, död år 1493, skrefvo sig alla till Bordsjö. Under denna tid säges, att kon. Carl Knutsson äfven egt gården, emedan han, förrän han 1448 blef konung, skrifvit sig till Bordsjö; men detta är icke bevisande, och dessutom innehade, som ofvan synes, Filip och hans son Magnus gården under kon. Carls hela lifstid. Troligare är att Magni son, riksrådet Thord Bonde till Traneberg, egde Bordsjö, och att hans son, öfveramiralen Jöns Thordsson Bonde, egde gården, kan antagas för bestämdt; ty i hans hand kommo de flesta Bondeslägtens gods, och han anses, enligt genealogien, för slägtens sednare allmänna stamfader; från honom härstammade nämligen de 4 hufvudlinierna: 1:o Bonde till Stensholm, utdöd 1716, 2:o till Laihela och Björnö, den förstnämda utdöd, 3:o till Borrö och Fituna och 4:o till Säckestad och Säfstaholm (utdöd 1783). Jöns Bondes son, riksrådet Filip Bonde, fick sedan Bordsjö, och efter honom sonen, riksrådet Carl Bonde, som 1651 blef friherre till Laihela, samt derefter hans son, riksrådet Christer Bonde, död 1659. Af lagmannen i Wärmland, Christer Christersson Bonde, som skref sig friherre till Bordsjö, och hans husfru Anna Catharina Wrangel, stiftades 1712 ett fideikommiss, bestående af arfvegodsen Bordsjö, Cathrineholm i Marbäcks samt Hästeryd i Frinnaryds socknar med tillydande frälsehemman, till förmån för grefliga slägten Bonde af Björnö, först riksrådet grefve Gustaf Bonde och sedan hans äldsta manliga efterkommande. Till detta fideikommiss höra äfven Askeryd samt Assjö, Kunhult, Edhult och Eldstorp i Askeryds socken. Efter grefve Gustafs död 1764 föll fideikommisset till sonen, hofmarskalken Thord Bernhard Bonde, och efter hans död 1785 till kammarjunkaren grefve Gust. Ulf Bonde. Han afled 1788 barnlös, då Bordsjö, jemte öfriga fideikommisser, öfvergick till hans farbror, riksmarskalken grefve Carl Gustafsson Bonde, och vid dennes död tillföll det hans son, hans exc. grefve Gustaf Trolle Bonde. Då han 1855 afled barnlös, kommo alla hans fideikommisser till hans brorson, kammarherren grefve Gust. Trolle Bonde. — Mangårdsbyggnaden, af trä, är mycket gammal, men har tvänne nyare tvåvåningsflyglar samt en väl anlagd trädgård. I denna har riksrådet Gustaf Bonde låtit år 1740 resa en marmorsten, som på ena sidan har en lång gudlig inskrift på latin, hvilken antyder, att han var gårdens tionde innehafvare, och å stenens andra sida en Svensk, som hufvudsakligen innehåller en bön till Gud, att han måtte bevara egendomen för orätta egare, dåliga hushållare och trolösa förvaltare. På stenen äro äfven i runskrift antecknade åtskilliga vid denna tid timade tilldragelser, deribland äfven att den stora kometen*) detta år började blifva synlig.

Det så kallade Södra Bordsjö, som Tuneld och flera nämna, finnes nu mera icke på annat sätt, än såsom sammanlagdt med de öfriga till ett enda gods af 2½ mantal. I Bordsjö var ett halft mantal krono, som konung Gustaf II Adolf bortbytte, tillika med Stubbarp, 1 mant., år 1620 mot andra hemman, till riksrådet Erland Björnsson Båt till Skattmansö. Enligt anteckning i jordeboken hade riksrådet Bo Ribbing 1632 mot 3½ procent köpt från kronan ½ mantal Bordsjö; men det egdes 1702 af en fru Elsa Cruus, säkerligen densamma, som blef gift med lagmannen

*) Sannolikt 1744 års komet, som den 6 Oktober delade sin svans i 2, den ena kortare och krokig, den andra längre och rak.

Christer Bonde. Troligen var det på detta sätt, som detta halfva hemman kom att införlifvas med det öfriga af Bordsjö och blef af Christer Bonde löst till säteri.

Boren. Sjö uti Östergötland, tillhörande Motala-elfs vattensystem, ligger 245 fot öfver hafvet, håller omkring 1 mil i längd, $^1/_8$ till högst $^1/_3$ mil i bredd och har en areal af vid pass $^1/_4$ qvadratmil. Södra stranden är någorlunda hög och skogländig till och vid den s. k. Djurgårdsudden, blir sedan jemnare och lägre, slutligen åter något högre, men är i det hela slät; flera uddar sticka ut åt norr och bilda imellan sig små vikar, i hvilka bäckar utfalla; den största bland dessa från slättbygdens eller södra landthöjdens skogsdungar och kärr kommande bäckar, som utfaller vid Ulfåsa, har föga öfver $^1/_2$ mils längd. Norra stranden är mer högländt, har omvexlande kullar och de vackraste ekhagar med sköna utsigter nedåt sjön och andra landet; äfven på denna strand utfalla åtskilliga små bäckar. Vid Borens bägge stränder är vattnet icke särdeles djup, minst vid den södra, men ute på sjön tillräckligt för segelfart, från 20—40 fot, på några ställen besväradt af skär och grund, men utan öar. Vattnet är klart som Wetterns, hvilken sjö Boren äfven i andra hänseenden liknar. Från Borens östra hörn, vid Husbyfjöl, strömmar Motala-elf med en obetydlig forss mot öster och sydost till Norrby-sjön. Göta Kanal-linie går fram genom Boren, på hvars stränder Krigsbergs och Ekebyborna kyrkor samt godsen Hälla och Ulfåsa äro belägna. Genom *Borenshults* 5 slussar stiger man från Göta Kanal 51 fot utföre till sjön. Imellan Motala och Boren är kanalen gräfd utefter en sträcka af 6,426 alnar.

Borg. Frälse-säteri, beläget i Borg och Löths förenade socken, Memmings härad af Linköpings län, är ett urgammalt gods och har utan tvifvel i fordna tider varit bebygdt med ett fast slott, hvilket namnet tyckes utvisa. Gårdens äldsta öden äro alldeles okända ända till medlet af 1600-talet, då landshöfdingen i Östergötland, frih. Lars Eldstjerna, mot annat gods tillbytte sig Borg af kronan, som således då var egare af gården eller kanske rättare byn. Eldstjerna, som derefter förvandlade stället till herresäte, erhöll säterifrihet derå och bebyggde detsamma såsom ett säteri anstår. Godset hade 1666 blifvit doneradt till Eldstjerna, togs vid reduktionen i anspråk såsom tillhörande Norsholm, men utbyttes och tillhörde E. till hans död 1701. Eldstjernas dotter, Brita († 1743), gift med Hans Billingsköld († 1710), nämnes som egarinna 1726; sedermera pantsattes egendomen till rådmännen Sven Ridder och L. Nordstein, som innehade den på 1750-talet; öfversten friherre C. G. Adelsvärd köpte sedan godset, men sålde det till grefve Fr. v. Schwerin, hvars son, grefve Aug. v. Schwerin, innehade det 1853.

Godset består af 6 mantal frälsesäteri, hvarunder äro afhysta Eneby 2 mantal skatte och $2^1/_2$ mantal frälse; härtill hörer vidare Borgs qvarn samt $4^1/_8$ mantal i Löth. — Trädgården är stor och vacker. I densamma är, inom en plantering af prydliga löfträd, Eldstjernska grafven, hvilken fordom var en del af gamla kyrkan, som är nämdt vid socknens beskrifning. Här hvilar ofvannämde Lars Eldstjerna. — Uti en äng vid Motala ström skola finnas lemningar af en skans, troligen anlagd af Engelbrecht vid Ringstaholms belägring år 1434.

Borg och **Löth,** till en socken förenade, enligt Kongl. resolution af den 21 Oktober 1783, belägna i Memmings härad af Linköpings län, hafva en areal af 10,229 tunnland. Socknen är till större delen en slättbygd, här och der dock något bergkullig. Endast små vattendrag finnas inom socknen, Ahlsäter-sjön och 2:ne små åar; men vid norra gränsen tillstöta sjön Glan och Motala ström. Största delen af hemmanen äro skoglösa, blott den s. k Skogsbygden har ved till husbehof. Rådande jordmånen är lera, på några ställen sandblandad. Förnämsta hufvudnäringen är åkerbruk, jemte boskapsskötsel. Sockner innehåller $54^3/_4$ oför-

medlade och 51¼ förmedlade mantal, deraf 10⅞ skatte, 4 krono och 36⅜ frälse. Folkmängden var 1810 1,105, 1840 1,316 och 1856 1,359 personer. Församlingen hade 1856 både fast och ambulatorisk skola med 1 examinerad lärare i den förra. I den fasta skolan undervisades 36 gossar och 22 flickor, i den ambulatoriska 10 gossar och 9 flickor; 4 gossar hade allmän och 2 flickor enskild undervisning, medan 16 gossar och 24 flickor undervisades i hemmet. — Borg och Löth, som i fordna tider haft sina särskilda kyrkoherdar ända till år 1696, då Löth blef annex till Borg, utgör nu ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen, tillhörande Lösings, Bråbo och Memmings kontrakt af Linköpings stift. Kyrkan, som ligger 3¼ mil från Linköping och ½ mil från Norrköping, är gemensam för bägge socknarna. Hon är vacker, började byggas 1799 och blef färdig 1802. Altartaflan, som föreställer Christi bergspredikan, är målad af Hörberg och skänkt af öfversten friherre Er. G. Adelsvärd. Från Borgs gamla kyrka är bibehållet ett messingsbäcken, som nyttjas till dopskål, och hvarpå finnes en mans bröstbild med denna inskrift: »*Marcus Tullius Cicero Cons.*» Detta bäcken säges vara kommet från Rom till Wadstena och har länge gått i arf inom Barckhusiska slägten, inan det skänktes till nämda kyrka. Äfven finnes ett crucifix af silfver på ett ebenholtzkors, som en Kinnimundt fört med sig från Rom och af kammarrådet Hans Billingskölds enka, Brita Eldstjerna, blifvit skänkt till Borgs gamla kyrka. Denna sistnämda kyrka, som låg vid Borgs gård, var, då den nya skulle byggas, gammal och förfallen och ursprungligen mycket liten, men tillbyggdes sedan; hennes ålder är okänd. Hvilka öden denna kyrka haft i gamla tider, känner man icke, endast att hon skonades under Ryssarnes härjningar 1719, men led af en häftig eldsvåda 1729, hvarefter hon åter iståndsattes och var sedermera Borgs sockens enskilda kyrka, tills den nya blef färdig. Löths gamla kyrka, som legat å nuvarande komministerbostället egor, var 44 alnar lång och 14 alnar bred samt invigd åt alla helgon. Utom de minnesmärken, som redan äro omnämda, fanns i gamla kyrkan ofvannämda fru Brita Eldstjernas graf, till hvars underhåll hon 1729 dit skänkt ¼ hemman Ekenberg i St. Johannis socken. Hvaraf socknen fått sitt namn, känner man icke bestämdt; men troligt är, att någon här vid Motala elf eller på holmen i elfven liggande borg i äldsta tider gifvit upphofvet dertill; den gamla Ringstadaborg ligger också här i närheten. — Fornlemningar och minnesmärken finnas nästan af alla slag inom socknen. På en holme, Öna kallad, i den s. k. Resebro mosse, som är en igenvallad sjö, finnes grundval efter en större oval stenhusbyggnad med 2:ne cirkelrunda flyglar. Den mängd sten, som dels i mannaminne blifvit derifrån hemtad och dels ännu finnes qvar, tillkännagifver, att byggnaden varit betydlig. — Midtför denna holme, i en skogsbacke, står en sten af 4 alnars höjd, troligen en bautasten. — På ett berg i Resebro äng, Brudberget, som blott på ett ställe kan bestigas, synes en förfallen mur, som afstänger sjelfva bergshöjden från den tillgängliga sidan. — Vid Herrebro, i ett berg på venstra sidan om vägen, när man färdas från Linköping till Norrköping, förekomma ritningar, som likna kronor och hjul, hvilka man tror vara gjorda till minne af något fältslag, som fordom här blifvit hållet; man har också i jorden funnit förrostade värjklingor, sporrar och hästskor. — På häradsallmänningen är ett högt berg, benämdt Röfvare-berget, med lemningar efter en stor byggnad af sten, som folket i orten säger hafva varit en röfvareborg, men som troligen varit ett höfdingesäte. — På Klinga egor, vid vägen mellan Linköping och Norrköping, är, på en berghäll, ett hedniskt offeraltare, hvilket utgöres af en stor flat blotsten med 4 mindre underlags-stenar, som upphöja den förstnämda från marken. — På Borgs sätesgårds egor, i en äng vid Motala ström, synas ännu lemningar af en jordskans med vallar, hvilken utan tvifvel blifvit gjord af fältherren Engelbrecht, då han år 1434 belägrade och intog Ringstadholm. Det berättas, att omkring år 1720 en

styckekula, stor som ett litet barnhufvud, blifvit funnen inom skansen. — Ett berg i trakten härintill, nästan midtför Ringstadholm, kallas ännu *Kurberget* af en vaktkur, som fordom stått der, för att derifrån bespeja fiendernas rörelser. — Så väl vid Resebro hage och gärde, som vid torpet Loby på Lefverstads egor, finnas ättehögar och bautastenar. — Slutligen må nämnas, att vid ofvannämda Herrebro, som ligger ½ mil från Norrköping, återvände Ryssarne den 3 Augusti 1719 från sitt början ströftåg åt Linköping, sedan de den 30 Juli plundrat och bränt den förstnämda staden. En sägen är gängse, att en gumma, vid namn Brita Olsdotter, som de här mötte, med sin falska berättelse om Engelska flottans och 20,000 Svenskars annalkande, föranledde dem till återtåg. — De betydligaste sätesgårdar inom socknen äro: Borg, Klinga, Wi, Finnsta och Ekesund.

Borga. Gård i Högby socken och Ölands norra Mot af Kalmar län, har fordom tillhört byn Binnerbäck, hvarmed så förhåller sig, att byn, som bestod af 3 hemman, hade ett, som blifvit ödelagdt, men upptogs åter och derefter blef kalladt Borga, förmodligen af den gamla borg, kallad *Borga-Edha*, som fordom låg på gårdens egor, mellan Wedborms träsk och Borga. Nära gården är en vanlig ovalformig ringmur, af grofva granithällar med kalksten, uppförd utan allt murbruk. Muren eger ännu på flera ställen 8 alnars tjocklek, men är så nedfallen och öfverväxt med törne, att dess höjd ej kan bestämmas. I norr och söder synas tvänne öppningar, förmodligen efter portar. Borgens längd är 225 och bredden 133 alnar. Denna borg ligger på det näs, som bildas af Wedby träsk på vestra och Wedborms träsk på östra sidan. Längre åt söder på detta näs, omkring 1,200 alnar från förutnämda borg, finnes en grof stenvall af 8 alnars tjocklek, som är uppförd af samma byggnadsämnen som den nyss beskrifna borgen, hvilken stenmur sträcker sig i rät linie tvärt öfver näset och eger en öppning eller nedfallet porthvalf. Längre i söder, på 200 alnars afstånd, synes äfven en sådan stenvall parallel med den förra. Hela denna sträcka, hvarpå begge borgarna äro byggda, är sidländ och öfverväxt med skog. Vid inre sidorna af sträckvalls-öppningarna äro runda stenrör. Ingen tradition om borgen lefver hos samtiden; men Rhezelius anför, efter borgens beskrifning, följande sägen: »Nota. På dänna Borgen sägs hafva varit en Jättninna Zechiel be:d, hvilken honom funderat hafver, i detta Wibberums (Wedborms) träsk». Se Högby socken och Zechiels Sten.

Borgaberget. Berg i skilnaden mellan Qvarntorps och Wagersta utmarker under Bro herrgård i Askersunds socken, Sundbo härad och Örebro län, ½ mil vester från Askersunds stad. Berget har på tre sidor lodräta väggar af ända till 100 fots höjd. På östra sidan kan det bestigas, fastän med svårighet. Man uppgår vid ändan af berget, från ett på norra sidan beläget kärr, öfver en stor hop vid foten liggande skarpkantiga stenar. Der finnas lemningar efter ringmurar samt en port eller ingång. Murens längd norr om porten har varit 15 alnar och söder derom 75; höjden tyckes varit 12 till 20 alnar. Den ligger i bågform med ändarna krökta inåt berget och är nu alldeles förfallen; en del af lemningarna har nedrasat utför bergväggarna. Stenarne deri äro helt små, men ej, som vanligt i gamla murar, kullriga, ty här finnes tillgång på tjenligare mursten. Berget är platt; dock har det flera kullar samt höjer sig alltmer mot vester. Vid sydvestra hörnet ligga flera lösa skarpkantiga block eller klippstycken, och der finnes ett ställe, hvarest man möjligtvis kunde klättra upp på händer och fötter. Längden af berget från öster till vester är 100 famnar, bredden 60 till 70 famnar. Det är glest beväxt med granskog och saknar helt och hållet vatten. Utsigten är storartad öfver Wettern och staden Wadstena. Någon tradition i orten finnes ej om detta berg, och man vet ej, om det varit en vikingaborg eller ett af Tivedens röfvarenästen. Det sednare är dock troligast.

Borgaberget. Berg på Edö utmark i Askersunds socken, Sundbo härad och Örebro län, $^1/_{16}$ mil i norr från Wetterns vik Kärra-fjärden, i en vild och oländig trakt. Bergets längd är cirka 400 famnar, bredden 200. Det har på nästan alla sidor lodräta väggar till 70 och 80 fots höjd. På tvänne ställen, der berget är tillgängligt, har det varit försvaradt af murar. Vid sydöstra sidan synas efter dessa lemningar, hvilka antyda en port eller ingång. Murarne synas der varit högst 3 alnar höga och cirka 40 alnar långa. På östra sidan har också funnits en mur, 60 alnar lång, hvars lemningar till stor del nedrasat utför en 12 till 20 fot hög bergvägg. De, som ligga qvar på grunden, äro bevuxna med ljung. Af stenarna, som begagnats, är ingen större än att en karl utan svårighet förmått bära den. Då dessa murar voro i skick, var detta bergfäste förmodligen ointagligt för den tidens krigskonst. Berget har flera toppar, som bilda liksom torn inom fästet, emedan de äro nog svåra att bestiga, och hade med lätthet kunnat försvaras mot en öfverlägsen styrka, den tid krigskonsten var rå och belägringarne snart öfvergående. Å vestra sidan finnes på berget en dal, hvari ligger ett ofantligt klippblock, som lossnat från berget. I denna dal närmast intill blocket har man, förmodligen genom gräfning till fasta berget, funnit vatten, åtminstone större delen af året. På sidan af berget vid nordöstra hörnet ligger äfven ett väldigt klippstycke, hvars båda ändar äro så understödda, att man kan krypa under midten deraf. På östra sidan är en grotta, som går vågrätt in i berget, 5 alnar lång och 1 $^1/_2$ aln vid. Hon fortsättes längre in, men blir så smal, att hon endast är tillgänglig för störar, hvilka man kan ränna långt in, utan att träffa något motstånd. Grottan är mörk, emedan dagsljuset utestänges af framför öppningen liggande klippor. Stenarten är der granit, som i brottet visar grofva qvartskorn, inbäddade i glimmer. På denna sidan består berget till stor del af ofantliga block, stora som ansenliga hus, staplade på hvarandra. Alla lösa block äro skarpkantiga. Berget är utom de högsta topparna beväxt med gles tallskog. Utsigten är storartad och vacker; i norr ser man Örebro stad och derbortom skogar, som tillhöra Nora bergslag på ett afstånd af nära 7 mil. I vester skådar man Askersund och kringliggande trakt, i söder större delen af Wetterns härliga vattenspegel. Sägnen i orten påstår, att då staden Sjöstad eller Skyrstad i Hammars socken blef förstörd, en del af dess borgare flydde hit och försvarade sig. Andra mena, att fienderna lade kanoner på detta berg och så nedsköto staden, ehuru det öfver sjön dit, der staden legat, är cirka $^1/_2$ mil. Men enligt folkets tanka är det ingalunda långt håll för sådana vapen; ty kringvandrande krämare berätta, att de sett kanoner, som drifva kulan 5 mil. Att troll fordom bott i berget, är helt naturligt, och ännu lära de ej alldeles öfvergifvit det, ehuru folket i trakten bär föga respekt för dem.

Borganäs. Fordom ett betydligt fäste i Hedemora socken och Näsgårds fögderi af Falu län, beläget på en holme i Dal-elfven, icke långt norrut från Gråda färja och gästgifvaregård. Dess ålder är oviss; men det är troligen anlagdt i början af Kalmar-unions-tiden. Det var grundfäst med en mängd sten, omgifvet af elfven på tre sidor och sammanhängde med fasta landet medelst en ås. När konung Erik XIII gaf Dalarne till lifgeding åt drottning Margareta, behöll han likväl sjelf detta fäste, tillika med Kopparberget och Jernbergen i Dalarne, och satte år 1420 så väl deröfver som öfver Westerås slott den omenskliga Jösse Eriksson till fogde; dennes underfogde, en utländning, Johan Wale, var qvar såsom befälhafvare på Borganäs, då Engelbrecht i Juni månad 1433 belägrade fästet och i grund förstörde det midsommardagen samma år; det blef sedan icke åter upprättadt. Vid Engelbrechts och hans Dala-härs ankomst till stället tog Wale till flykten och stannade ej förr än i Westerås. Några lemningar finnas ännu efter fästet, och då det är grundt vatten synas tecken

efter stenmurar i elfven, der en brobyggnad fordom varit. Här i grannskapet har äfven varit en skans, belägen söderut från Gråda och äfven på trenne sidor kringfluten af elfven; genom åsen var en graf gjord, och här fanns äfven en stenbro.

Borgarberget. Berg i Björkviks socken af Nyköpings län, vid södra stranden af sjön Björken, är tämligen högt och omgifvet med en stenmur, af hvilken man ännu ser lemningar, likasom af en portöppning åt sjösidan. Det berättas, att Nyköpings borgare här förskansat sig under Ryssarnes härjningar 1719; men det på berget befintliga fästet härleder sig sannolikt från ännu äldre tider.

Borga slott. Se *Wisingsö.*

Borgbacken. En slät plan på en höjd nordost från Tönnersjö kyrka i Tönnersjö härad af Halmstads län, har, enligt traditionen, fordom haft ett slott eller borg. Man har i sednare tider derstädes funnit en nyckelknippa, med stora, förrostade nycklar, samt portringar, allt af jern. Ett litet förbiflytande strömdrag har likaledes blifvit uppkalladt efter Borgbacken och heter Borg-ån.

Borgberg. Berg på gränsskilnaden mellan Herrestads, Träslöfs och Spannarps socknar i Halland, der man fordom skall hafva funnit tydliga lemningar efter vallar och murar. Bexell tillägger att traditionen vill veta, »det stundom en liten spökpicknick låter sig förnimma på Borgberg», och att de der dansande i trakten äro kända under namn af Borgbergs Jungfrur.

Borgberg, eller **Friberg.** Ett ansenligt och på alla sidor brant berg, beläget i Tjärstad socken och Kinds härad af Linköpings län, ej långt från Hallstads säteri, vid ändan af sjön Jernlunden. På detta berg har i urgamla tider varit en borg, efter hvilken lemningar ännu synas.

Borgby skans, i Säby socken och Snäfringe härad af Westerås län, är belägen i en skogsbacke på Borgby egor, bredvid allmänna vägen mellan Westerås och Kolbäck. Den har bestått af en ringmur, uppstaplad af stora stenar, såsom ännu synes af lemningarna. Det uppgifves, enligt folksägnen, att denna skans blifvit anlagd och begagnad i fältslaget vid Kolbäck 1252 mellan Birger Jarl och Folkungarna, hvilket dock är föga trovärdigt. Här i grannskapet finnas några griftkullar, hvaraf en större nära skansen; äfven ser man här några bautastenar.

Borgeberget. Berg på ön Tjörn i Bohuslän, på Stordals egor i Stenkyrka socken, uppgifves af folksägnen hafva varit residens för en konung Alf, eller Alfkung, sannolikt en konung af den i Bohuslän (Alfhem) herrskande Alfiska ätten. Berget har på tre sidor så lodräta väggar, att det är alldeles oåtkomligt; på fjerde, eller östra, sidan synas lemningar efter stenmurar och derinom tydliga märken efter en murad vattencistern. Om konung Alf berättas, att han lefde i ständig fejd med Skottarne. En gång landstego dessa med ansenlig styrka vid Hummersund och trängde upp till kon. Alfs borg, hvilken de ämnade taga med stormande hand. Men Alf försvarade sitt fäste och dref dem tillbaka samt tillfogade dem ett stort nederlag, först strax vester om borgen och sedan vid Hoga. På bägge dessa ställen finnas stora samlingar af grafkullar, i hvilka man träffat jernbråte samt brända ben, hvilka förmodas hafva tillhört de slagna Skottarne. Antalet grafkullar på Hoga uppgår till 80, de flesta likväl förstörda. I den största, kallad *Kongshögen,* säges Skottarnes anförare vara jordad.

Borgeby, eller **Borreby.** Socken i Torna härad af Malmöhus län, har en areal af 2,129 tunnland, af hvilka blott 4 äro sjöar och kärr. Socknen ligger vid hafvet, 1 1/4 mil v. n. v. från Lund. Marken är jemn; jordmånen sand och lermylla. Skog finnes icke. Folkmängden, som 1805 uppgick till 350, hade 1840 ökat sig till 445 och 1856 till 532 invånare. I socknens fasta skola undervisades af en examinerad lärare

(1856) 55 gossar och 47 flickor, i söndagsskolan 22 gossar och 17 flickor. — Tillika med annexet Lyddeköpinge i Harjagers härad, utgör Borgeby ett patronelt pastorat af 2:dra klassen i Torna kontrakt af Lunds stift. Hela pastoratet bestod 1856 af 34 förmedlade mantal och hade 1,368 invånare. Patronatsrätten tillhör omvexlande egarne af Borreby och Lyddeborg. — Borreby gods är det största i socknen. — Adress: Lund. (Se vidare *Borreby*.)

Borgehall. Berg i Lerdala socken och Wadsbo härad af Mariestads län. Det är högt och ligger på Klyftamon bredvid Bjursjön. Här har en konung Birger eller Börje fordom haft sin borg, efter hvilken lemningar ännu finnas.

Borgfors bruk. Se *Baggå*.

Borggård. Gods och jernbruk i Linköpings höfdingdöme, Finspånga läns härad samt Hellestad socken, nära Stortrons utlopp, är en gammal gård, som sannolikt omkring 1550 genom byte kommit ifrån kronan och 1683 kallas gammalt säteri, tillhörigt kapten Erik Rosenstråle, som utvidgade godset. År 1725 egdes detta af ryttmästaren E. Rosenstråle och innehades ända till år 1783 af denna slägt, hvarefter godset öfvergick till slägterna Lindsfelt och De la Wall, derpå till O. Burenstam, hvars son, general F. Burenstam, sålde det till P. Jansson, egare 1850. Gården tillhör nu hans arfvingar. Bruket är gammalt, ombyggdes 1651, privilegierades 1665 och 1690, tillhörde Erik Rosenstråle 1683 och sedan säteriets öfriga egare. — Borggårds gods består af $1/2$ mantal frälse-säteri Borggård, i sambruk med Emmetorp $1/2$ och Sätra $1/4$ mantal frälse samt underlydande 2 mant. frälse och $1/4$ skatte, tillika med $1\,1/2$ mantal i Stjernarps socken. Bruket hade 1856 3 fria härdar samt 48 sk℔ 15 l℔ frälsesmide. Dertill höra qvarnar, såg, tegelbruk m. m.

Borggårds grufva. Anledningar till blyglans och silfver, i Hökhufvud socken och Frösåkers härad af Stockholms län, lära hafva varit bearbetade för kronans räkning under Gustaf I:s tid och 1604. Grufvan är nu nedlagd.

Borghamn, beläget i Dals härad och Roxlösa socken af Linköpings län, vid foten af Omberget, är ett bekant kalkstensbrott med dertill hörande hamn, tidtals mycket besökt af fartyg, som der hemta sten till Carlstens fästning, af hvilken stenbrottet för närvarande disponeras, Nationalmusei-byggnaden i Stockholm, m. fl. byggnader. För brytandet och sågandet af stenen till Nationalmuseum finnas här åtskilliga sinnrika inrättningar. Borghamns kalkstensbrott, som i fordna dagar gifvit kalksten till Alvastra kloster, Wadstena kloster, Wadstena slott m. m., sedan till Göta kanal o. s. v., nämnes 1687 såsom »Åhnsbergs stenbrott på Vesterlösa egor och kalkugn, der årligen brännas 80 tunnor kalk.»

Borgholm. Ölands enda stad, hvars anläggande vid Borgehamn, der fordom en köping varit, beviljades af Carl XIII, »till lättnad för landets inre rörelse och för att bereda allmogen tillfälle att alla årstider ega tillgång till de nödvändigaste handelsvaror». Det Kongl. fundationsbrefvet för staden är daterádt den 28 Augusti 1816, och ett reglemente för densamma utfärdades den 29 Okt. 1817. Staden har långsamt gått framåt och hade 1855 icke mer än 626 invånare samt utgjorde icke ens egen församling, utan var och är ännu annex till Köpings socken. Staden är indelad till 100 tomter om 3,000 qvadratalnar, af hvilka 89 voro upptagna 1855, men endast 56 bebyggda. En s. k. apologistskola och en folkskola finnas i staden. Denna hade år 1855 tre små fabriker, nämligen en cichorie-, en färgeri- och en urfabrik; 8 handlande, 20 handtverkare af man- och 3 af qvinkönet bodde 1856 i staden, som samma år med inrikes sjöfart sysselsatte 3 fartyg om 21 läster och i utrikes sjöfart använde 4 fartyg om 142 läster. Staden lefver hufvudsakligen af minuthandel och skeppning af spannmål (30—40,000 tunnor om året) samt slipad och huggen kalksten, till ett värde af omkring 7,000 rdr bko årligen. År

1854 påbörjades i staden en hamnbyggnad, beräknad att kosta 32,433 rdr 16 sk. bko, och hvartill staden af statsmedel erhållit bidrag till belopp af 21,600 rdr bko. Fattigvårdsutgifterna utgjorde 1855 ett belopp af 566 rdr 16 sk. bko; 16 äldre personer och 17 barn åtnjöto då fattig-understöd. Staden eger en sparbank, som 1855 hade 111 delegare, hvilka under året insatt 3,084 och uttagit 1,565 rdr bko; det i banken insatta kapitalet uppgick till 8,159 och bankens egen fond till 420 rdr, allt bko. Vid slutet af samma år hade staden brandförsäkrade fastigheter till ett värde af 68,200 rdr banko och i städernas bolag försäkrad lösegendom för 104,200 rdr banko. I Borgholm befinnes kurhuset för Ölands södra distrikt. Borgholms högsta auktoritet är en s. k. ordningsman; stadskassans inkomster uppgingo 1855 till 2,082 och hennes utgifter till 990 rdr bko; hon hade detta år en skuld af 353 rdr s. m. — Stadens vackraste byggnad är det vid hamnen belägna kronomagasinet.

Borgholms stads 100 tomter och 75 tunnland jord äro taxerade till 80,130 rdr bko och erlägga i statsbidrag 3,392 rdr s. m.

Borgholms slott, fordom ett betydligt och starkt fäste, sedan ett ståtligt och praktfullt kongl. slott och nu en bland Sveriges vackraste och mest vördnadsbjudande ruiner, är beläget i Repplinge socken och Slättebo härad på vestra sidan af Öland, å sjelfva Landborgshöjden, der denna skjuter ut i vester med en brant klippvägg och slutar i norr med en afsats. Härifrån, 150 fot öfver hafvet, har man en vidsträckt och härlig utsigt åt söder öfver sundet och Kalmar med dess slott och domkyrka, på 3 mils afstånd, samt åt norr, på 4 mils afstånd, i rät linie, åt den ensliga, ur hafvet i halfspherisk form uppskjutande svartblå klippan *Jungfrun*, en fasa för sjömannen.

Borgholm, eller, som det fordom skrefs, *Borkholm*, räknar sin tillkomst från en långt aflägsen tid, och dess öden äro så sammanväfda med Ölands, att det under striderna om denna ö nästan alltid varit hemsökt af långvariga belägringar och härjande anfall, och de blodigaste striderna hafva blifvit hållna omkring slottets murar. Det äldsta namnet är troligen det rätta, emedan, enligt sägnen, en sjökonung eller viking, vid namn *Borke*, efter Danska uttalet *Borge*, först här skall haft sin borg. Redan i en handling, Constitutio de levandis et definiendis Oelandorum Oneribus, af år 1280, utfärdad af konung Magnus Ladulås angående uppbörden på Öland, omtalas denna borg, som då lärer haft stark befästning. Konung Birger hade här år 1307 en höfvidsman, vid namn Carl Tyske, och slottet var då i godt stånd. Hans bröder, hertigarne Erik och Waldemar, hade tagit Borgholm i besittning och erhöllo så väl slottet som ön 1308, hvilket, sedan Birger försonat sig med sina bröder, på mötet uti Helsingborg i Juli månad 1310 stadfästes. År 1313 hitflyttade hertig Waldemar med sin gemål Ingeborg och blef vid det s. k. häfdaskiftet af d. 9 Sept. 1315 ensam egare af Borgholm samt vistades här tvänne år, tills han, på sin broder Birgers inbjudning, afreste härifrån till Nyköping, der han fängslades. Efter hans död emottog hans enkehertiginna Öland med slottet i förläning och vistades här till sin död omkring 1350. Vid rikets delning 1357 imellan konung Magnus och hans son, kon. Erik, erhöll den förre Öland med Borgholm; men då Danska konungen Waldemar år 1361 gjorde sitt ryktbara tåg till Gotland, landsteg han äfven på Öland samt intog och förstörde Borgholm. Väl kom det snart åter till Sveriges krona; men Magnus pantsatte hela ön åt Hanseförbundet, hvilket säges å nyo hafva uppbyggt slottet. Äfven riksdrotset Bo Jonsson Grip erhöll 1371 hela ön såsom förpantning och innehade den till sin död 1386, då den åter blef kronans besittning. År 1440 belägrade Carl Knutsson Borgholm, hvilket konung Erik XIII anförtrott åt sin befallningsman Magnus Gren. Carl Knutsson intog slottet och fick det år 1441 i pant af rikets råd för 20,000 mark, hvilken summa följande året ökades till 40,000, samt behöll

det till konung Christophers död 1448, då han sjelf blef konung. Han insatte sin måg, Erik Gyllenstjerna, till höfvidsman på Borgholm. Under kriget mellan Christian I och Carl VIII belägrades slottet år 1456 af den förre; Gyllenstjerna måste dagtinga, och Borgholm kom i Danskarnes händer. Då Carl för tredje gången blef konung år 1467, tog hans oförsonliga fiende, ärkebiskop Jöns Bengtsson Oxenstjerna, sin tillflykt till detta slott, som då ännu var Danskt, och slutade här sitt oroliga lif 1468. Ivar Axelsson Tott innehade sedan både ön och slottet, hvarest han 1486 belägrades af Sten Sture den Äldre, som också slutligen intog detsamma. År 1497, då konung Johan inkallades från Danmark, kom åter Borgholm i Danskt våld, men återlemnades åt Svante Sture 1510 genom öfverenskommelse om fritt aftåg. År 1519 landsteg åter en Dansk krigshär och intog Borgholms slott, som sedan först 1523 åter kom under Sveriges krona. Sedan i århundraden Danskar och Svenskar kämpat om egandet af Öland och innehaft det ömsevis, tog detta kif ändtligen ett slut, i det amiral Norrby lemnade landet åt dess öde, och konung Gustaf I:s höfding, Arvid Westgöte, som förut intagit Kalmar, infann sig på Öland och emottog dess invånares trohetsed för sin konung. Imellertid hade Borgholm under dessa beständiga strider småningom förfallit, så att konung Gustaf, som ofta besökte Öland, aldrig bodde på slottet, utan i det närbelägna kungsladugårdshuset.

Konung Erik XIV, till hvars hertigdöme Öland hörde, vistades här tidtals både som hertig och konung. Sedan hans broder Johan uppstigit på thronen, och Öland med Borgholms slott blifvit anslaget till lifgeding åt hans drottning Catharina Jagellonica, beslöt han upphjelpa det förfallna slottet och gaf 1572 fullmagt åt Italienaren Johannes Baptista att vara slottsbyggmästare. År 1586 afgick befallning till en annan byggmästare, Dominicus Paar, att slottskyrkan skulle göras färdig. Johan vistades ofta på Öland och emottog på Borgholm år 1587 underrättelsen, att Sigismund, som dit åtföljt sin fader, blifvit vald till konung i Polen. Under kon. Carl IX:s krig med Danmark, då man hade att befara en fiendtlig landstigning på Öland, sattes slottet år 1610 i godt försvarstillstånd och anförtroddes åt Johan Ulfsparre, hvilken dock följande året måste öfverlemna det åt Danskarne. Kronprinsen Gustaf Adolf belägrade det likväl samma år och återvann det genom dagtingan samt gjorde den tappre Peder Michelsson Hammarsköld till befälhafvare öfver den Svenska besättning, som då inlades i slottet. År 1612 i Maj återkommo dock samma fiender, och sedan Borgholm i 14 dagar blifvit belägradt och beskjutet, hvarigenom murar och vallar blefvo så skadade, att besättningen började misströsta om möjligheten att längre hålla sig inom dem, måste Hammarsköld, dock på fördelaktiga vilkor, uppgifva slottet.

Krigshändelserna under denna belägring äro i korthet, enligt Tunelds Geographi, följande:

År 1612 hade Danska fältherren Ranzow och amiralen Godske Lindenon landstigit på Öland vid Mörbylånga kyrka bittida om Pingstdagsmorgonen den 31 Maj, under det särskilda Danska partier anföllo ön på fem andra ställen. Peder Hammarsköld mötte då Ranzow vid en udde, Edholmen kallad, med ryttare, soldater och bönder; man slogs till mot middagen. Danskarne måste några gånger vika; men deras kanoner nödgade slutligen Hammarsköld att i god ordning draga sig tillbaka. Förföljd 2 mil af Danska rytteriet, kom han likväl till Borgholms slott. Dagen derpå uppställde sig, 1½ mil från fästningen, Svenska krigsfolket, med bönderna på flyglarna; de hade framgång i början, men blefvo bragta i oordning af den öfverlägsna styrkan. Danskarne trängde sig imellan Svenskarne och fästningen; men Hammarsköld slog sig med förlust igenom, sedan fienden uppbränt Borgholms by och förgäfves uppfordrat fästningen, hvars besättning bestod af 3 kompanier Öländningar, 1 Småländningar och 1 ryttare-kompani, under befäl af ryttmästaren Knut Drake. Nu begyntes belägringen den 1 Juni, och sedan löp-

grafvar och skansar blifvit uppkastade, besköts nordöstra rundeln med 3 halfva kartover och bröstvärnet nedsköts. De belägrade uppsatte väl bolverk i slottet; men fienden besköt i tvänne dygn rundeln, stora muren och slottet med sprängkulor och fyrbollar samt lät slutligen hemta 4 kartover från Kalmar, hvarmed skjutningen fortsattes till den 11 Juni, då vallar och murar voro sönderskjutna och stormstegar uppsattes. Besättningen anhöll då, att Hammarsköld måtte spara sitt och deras lif till fäderneslandets tjenst; men hans hjeltemod hade injagat sådan förskräckelse hos Danskarne, att dessa ej ville dertill samtycka, förrän han till dem utlemnades. Besättningen ropade då från fästningen, att förr skulle man spränga sig i luften eller mangrannt låta nedsabla sig. Då afstodo Danskarne från sitt påstående. Dagtingan blef fastställd sålunda, att de belägrade skulle med allt hvad de egde öfverföras till fasta landet, krigsförrådet tillfalla Danskarne och Hammarsköld icke på 3 års tid tjena emot dem. Danskarne öfverträdde strax vilkoren. Som Ölands invånare, uppmuntrade af sina prester, varit Sverige ståndaktigt trogna, förlorade besättningen allt hvad den egde, många afkläddes och mördades under föregifvande att de medtagit krutpåsar och ville stanna qvar i landet; alla Ölands prester bortfördes i fångenskap till Danmark; invånarne mördades, deras boningar härjades och brändes. Hammarsköld, sålunda bedragen, fortfor att i kriget tjena sitt fädernesland. Borgholms fästning hade måst gifva sig endast af brist på tillräckliga försvarare; deras kanoner voro äfven för små mot Danskarnes. De af Ölands invånare, som lemnades vid lif, måste svärja trohetsed åt konungen i Danmark. Öfverste Friis, som här blef kommendant, höll dem till strängaste lydnad.

Freden i Knäred 1613 återställde åt Sverige Borgholm, som nu åter befann sig i ganska dåligt skick. Redan samma år gjorde Gustaf II Adolf anstalter till byggnadens förbättrande, och äfven drottning Christinas förmyndare anbefallde slottets reparation; men arbetet gick långsamt. Då pfalzgrefven Carl Gustaf år 1651 erhöll Öland såsom förläning och hitflyttade, var endast norra flygeln af slottet så färdig, att den kunde bebos. Hela östra flygeln, sydöstra tornet, äfven det i sydvest och grunden till södra flygeln ända till fönstren i nedra våningen, uppfördes i hans tid. Han använde härtill icke mindre än 200 arbetare, och för arbetets ledning inkallades till Sverige Nikodemus Tessin. Här tillbragte Carl Gustaf troligen sina lyckligaste dagar, hvarföre han ock en gång under kronans tyngd utropade: »O, mitt goda Öland! Huru lugn och lycklig var jag icke på din strand! En gång, när jag blir trött vid bullret, skall jag der sätta mig i ro och låta min son slitas med regeringsbesvären.» — Efter Christinas afsägelse hörde Öland med Borgholm till drottningens underhållsländer, och på slottet satt hennes »Hoppman», Lars Assarson. — Under konung Carl XI:s regering måste Borgholm åter uthärda en belägring. Både Danskar och Holländare landstego år 1677 på Öland och härjade. 3,500 man framträngde till slottet, som då hade en besättning af endast 200 man. Amiralen Hans Wachtmeister anlände dock i rättan tid till dess undsättning och förjagade fienden samt eröfrade, bland annat byte, äfven de stormstegar, han redan börjat uppresa mot murarna. Carl XI vårdade sig mycket om Borgholm och öfverlemnade år 1681 fortsättningen af slottsbyggnaden åt dåvarande öfversten Dahlberg. Södra delen blef färdig med undantag af ett litet stycke, som aldrig fullbordades. Architekten Svanschöld, i förening med landshöfding Gyllenpistol, ledde sedermera arbetet, hvilket dock under konung Carl XII:s krig alldeles afstannade. Från denna tid stod slottet obegagnadt och förföll, tilldess det år 1806 förstördes af vådeld.

»Borgholms slott», heter det i Thersners »Fordna och Närvarande Sverige», »i det skick, det nu befinnes, har icke än hunnit fullkomligen öfvergå till ruin. Dess fasta murar trotsa tiden, så att det, med någon kostnad, kunde åtminstone delvis åter upphjelpas, till mycket gagn för Öland. En qvadratisk

borggård, af 90 alnars längd och bredd, omslutes af fyra flyglar med tre våningar, nämligen den norra, vestra och östra af lika höjd med de fyra runda hörntornens murar, samt den södra, den yngsta, som aldrig hann fullbordas, hvilken åt borggården har blott 2:ne våningar; men å mera än hälften af dess yttre sida äro murarna uppdragna till lika höjd med de öfriga flyglarnas. Östra flygeln är i synnerhet härlig. Öfversta våningen har 9 höga fönsterlufter, af lika storlek med slottets öfriga fönster; den mellersta åter har 3 fönster på hvar sida om 3:ne höghvälfda öppningar, som bilda en mindre arkad; nedersta våningen utgör den vackraste arkad af 7 högt hvälfda öppningar samt å ömse sidor derom ett fönster vid flygelslutningarna. Nära vid norra flygelns yttre sida ligga det gamla och mindre slottets ruiner, jemte så mycket af dessa, som vid det nya och stora slottets uppbyggande fingo qvarstå. Inom det nya finnas tvänne brunnar, som under hela året innehålla tillräckligt vatten. Den ena af dem, den djupaste, belägen i nordvestra tornet, kallas *Jungfrubrunnen.* *) Tvänne stora källrar under detta slotts nedersta våning i vester äro ännu i tämligen godt skick. De närmast slottet gående bastionerna hafva lika höjd med nedra kanten af fönstren i slottets andra våning. Torn- och flygelmurarna äro 36 alnar höga. Vid öfra kanten, eller takfoten, var muren rundt omkring slutad med en krans af väl huggna liststenar; men dessa hafva till en del blifvit nedkastade, likasom andra delar af den härliga byggnaden nedbrutna af besökande Ölands allmoge, bland hvilken det synes vara en antagen sed, eller likasom ett inrotadt skrock, att anse sig ej kunna lyckligt lemna det besökta stället, utan att der hafva nedbrutit eller nedkastat någon sten. Slottet är lemnadt utan all närmare eftersyn och står sålunda fritt till sköflings, så väl för skadebegäret som för egennyttan; men det blefve ock svårt att skydda detsamma från en rå och obändig allmoges okynne.» Nu mer är ruinen dock fridlyst. — På bottnen af nordvestra tornet finnes ett vackert rum under tegelhvalf, som utgjort köket, och derifrån kommer man genom en dörr in uti gamla slottsbyggnaden. — Vestra flygeln, om 3 våningar, har i den andra 10 fönster, af hvilka de 4 mellersta äro mycket större än de öfriga. Man berättar, att här voro kon. Carl X:s egna rum och i de öfriga dervid liggande bodde hofstaten.

Under medeltiden utgjorde Borgholm med några gårdar, bland hvilka nämnas Slät och Bragelunda, en särskild socken under namn af *Borgh,* hvilket inhemtas dels af sockneförteckningen i hertiginnan Ingeborgs »Statuta de reditibus Cleri in Oelandia, Anno 1346», dels af biskop Brasks handskrifna förteckning på Ölands socknar. Af denna finner man äfven, att Borghs socken varit regal. Att den likväl varit ganska inskränkt och egentligen innefattat slottsbesättningen, kan man sluta deraf, att gården *Gettungstadh,* som legat strax söder om slottet, blifvit räknad till Repplinge socken. Denna gård återtogs af konung Gustaf I och förenades med kungsladugårdens egor; den hade förut blifvit donerad till Systra-klostret i Kalmar och troligtvis blifvit vid reformationen indragen till kronan. Under hertig Carl Gustafs vistande på Borgholm, åren 1651—1654, åtföljde honom Arvidus Andreæ Rydelius såsom hofpredikant. Derefter uppehölls gudstjensten af kyrkoherden i Repplinge intill kyrkoherden P. Ahlqvists död 1772. Efter den tiden har icke någon gudstjenst der blifvit förrättad.

Borgholms Kungsladugård, belägen i samma socken som Borgholms slott, som ofvan är nämdt, och 1/2 mil v. n. v. från kyrkan. När denna kungsladugård först blef anlagd och bebyggd, är okändt; det är dock troligt, att det skett före Wasa-regenternas tid, men långt efter slottets anläggning. Då konung Gustaf I år 1541 var på Borgholm, bodde han icke på slottet, utan på ladugården, hvaraf synes, att slottet

*) Man uppgifver brunnen till 60 alnars djup, och denna brunn jemte hela tornet tror man hafva tillhört äldsta borgen. Brunnen befinnes i det fordna slottsköket. (Se nedan.)

utgjorde en fästning, i hvilken boningsrummen voro inrättade mer för säkerhet än för beqvämlighet. Detta var ungefär äfven förhållandet, då konung Johan III år 1562 anslog Öland med Borgholm åt sin gemål, Catharina Jagellonica, till lifgeding och enkesäte. Först från denna tid förekommer Borgholms ladugård oftare i offentliga handlingar. År 1651 öfverlemnade drottning Christina, genom bref af den 7 Februari, åt sin kusin, prins Carl Gustaf, räntan af hela Öland till hans fria disposition, dervid särskildt tillägges besittningsrätten till ladugården och djurgården med deras inventarier, extra-ordinarie krigshjelpen undantagen. Den förstnämde anslog Carl Gustaf år 1653 till boställe åt sin stallstat och lät der uppföra en byggnad af trä om tvänne våningar, med utbyggd sal, efter den tidens smak. Äfven lät han anlägga eller föröka och försköna den nuvarande kungsträdgården, i hvilken han med egen hand hade planterat fruktträd. Ladugården, af sten, är uppbyggd i sednare tider.

Borgnäs. Säteri i Amnehärads socken och Wadsbo härad af Mariestads län, har vacker belägenhet vid Skagersviken. Egendomen har fordom tillhört slägten Natt och Dag, men tillföll år 1731 kapiten J. Reenstjerna genom byte med kapitenlöjtnanten Axel Carlsson Natt och Dag, emot Gunnerbo i Wenersborgs län. År 1755 sålde Reenstjerna egendomen till kapiten B. G. von Rappolt, som år 1759 sålde densamma till hofsekreteraren B. G. Geyer; gården ärfdes sedan af slägterna Geyer och Geyerstam samt löstes af kapten K. af Geyerstam, egare år 1832 af Borgnäs och det i samma socken belägna Ribbingsfors.

Borgsjö. Socken i södra delen af Medelpad, i Wester-Norrlands län, har en areal af 181,671 tunnland, af hvilka 11,300 äro kärr och sjöar. Landet är till större delen uppfyldt af berg och skogsmark; men den bygd, som ligger utmed elfven Ljungan, är mer jemn än bergaktig. Denna elf, som flyter genom socknen, upptager några mindre vattendrag, såsom Talg-, Änger- och Har-åarna; flera sjöar, Stor-, Grund- och Borg-sjöarna, finnas här, men äro icke särdeles stora. Rådande jordmånen är lera. Skogstillgången är god. Förnämsta hufvudnäringarna äro skogs- och ängsbruk, boskapsskötsel samt åkerbruk till eget behof. Socknen utgör 28 mantal och hade år 1810 1,269, 1840 omkring 2,000 och 1856 2,501 invån. Socknen har ambulatorisk folkskola med 1 examin. lärare. År 1856 besökte 126 gossar och 141 flickor skolan; dessutom erhöllo 87 gossar och 82 flickor undervisning i hemmet. — Borgsjö är annex till Torps regala pastorat i Medelpads kontrakt af Hernösands stift. Den gamla kyrkan, af sten, var år 1768 så förfallen, att hon måste nedrifvas, och en annan uppbyggdes då i stället. Den nuvarande kyrkan, belägen $6\frac{3}{4}$ mil från Sundsvall samt 10 mil från Hernösand, är rymlig och ljus samt har ett litet torn midt på taket, hvartil köpmannen i Stockholm Erik Boræus, som var född här i socknen, testamenterade 30,000 daler kopparmynt. Inga särdeles minnesmärken finnas, om man ej skall nämna en kalk från slutet af katolska tiden, med påskrift: **St. Brigitta A. o D.** MCCCCC. — Inom socknen finnas flera lemningar efter skansar m. m. Nära kyrkan, imellan sjön och Borgsjö-berget, låg *Borgsjö-skans*, som af guvernören Carl Sparre förbättrades och försågs med nya vallar år 1677 till ortens försvar mot Norrmännen. Den är sedermera förstörd. — Vid Borgsjö by är en sten, hvari förekommer en rund öppning, liksom gjord med svarfjern. Den kallas af allmogen *St. Olofs Gryta*, och skall St. Olof, vid framresan här, hafva deri vattnat sin häst. — Ingen betydlig egendom finnes inom socknen, icke heller malmstreck. — Adress: Sundsvall.

Borgsjön. Sjö uti Medelpad, hörande till Ljungans vattendrag, belägen vid 348 fots höjd öfver hafvet.

Borgstena. Socken i Wedens härad af Wenersborgs län, har en areal af 8655 tunnland, af hvilka 720 äro sjöar och kärr. Marken är bergig. Hufvud-

näringen är åkerbruk, hvartill kommer tillverkning af och handel med Westgöta-varor. Socknen består af $20\frac{3}{4}$ mantal och hade 1810 525, 1840 738 och 1856 770 invånare. Borgstena socken har fast folkskola med 1 examinerad lärare. År 1856 besökte 40 gossar och 36 flickor skolan; 12 gossar och 20 flickor undervisades hemma och 2 gossar i allmänt läroverk. — Borgstena är annex till Borås stads regala pastorat i Åhs kontrakt af Skara stift. Kyrkan, belägen $1\frac{1}{2}$ mil från Skara, är urgammal och byggd af gråsten, utvidgad 1753 och reparerad 1818. — Uddetorp är det enda säteriet i socknen. — Adress: Borås.

Borgstena. Gästgifvaregård i Borgstena socken och Wedens härad af Elfsborgs län; skjutsar till:

Borås stad	2	mil.
Häljarp	2	»
Ljung	$1\frac{1}{2}$	»
Tvärby	$1\frac{1}{2}$	»

Borgunda, eller **Borna.** Socken i Gudhems härad af Mariestads län, har en areal af 4,791 tunnland. Inom socknen ligger Bornaberget, egentligen en gren af Billingen. Hufvudnäringen är åkerbruk. Socknen utgör $31\frac{3}{8}$ mantal och hade 1810 575, 1840 770 och 1856 880 invånare. Borgunda socken har fast folkskola, som 1856 besöktes af 26 gossar och 14 flickor; den examinerade läraren är gemensam för annexerna Borgunda och Högstena samt moderförsamlingen Dala. — Borgunda är annex till Dala patronela pastorat i Billings kontrakt af Skara stift. Kyrkan, belägen 1 mil från Sköfde, uppbrändes af åskeld den 23 Maj 1765, men uppbyggdes åter på kommerserådinnan Thams och hennes sons, dåvarande hof-intendenten Thams, bekostnad och blef färdig 1767; hon reparerades år 1825. — I socknen finnas flera fornlemningar. Vid Brobacken äro de i orten så kallade *Domkullarna*, der tingsplats fordom varit, och på samma backe är en stor sten, med inhugget märke af en hästsko. Borgunda by skall fordom varit stad, och en plats i byn kallas ännu *Torghällen*. — Säterier inom socknen äro Ingridtorp och Gällsbo. — Adress: Sköfde.

Borgunda. Gästgifvaregård i Borna socken och Gudhems härad af Skaraborgs län; skjutsar till:

Dimbo	$1\frac{1}{2}$	mil.
Edåsa	1	»
Kyrketorp	1	»
Sköfde stad	$1\frac{1}{8}$	»
Thorbjörnstorp	$1\frac{1}{2}$	»
Wärsås	2	»

Borgvattnet. Kapellförsamling till Hammerdahls konsistoriela pastorat i Jämtlands Norra kontrakt af Hernösands stift, omkring ett med Ammer-ån sig förenande vattendrag, hade 1840 248, 1856 319 invånare och ambulatorisk skola med 1 examinerad lärare, som undervisade 9 gossar och 11 flickor, medan 8 gossar hade enskild undervisning och 13 flickor undervisades i hemmet. Se vidare under modersocknen. — Adress: Östersund.

Borgvik. Kapellförsamling till Grums annex-socken i Nors pastorat af Carlstads stift, $3\frac{1}{4}$ mil från Carlstad, vid norra stranden af Borgviken, som sammanhänger med Åsfjärden af Wenern, har tillika med Grums en areal af 46,332 tunnland, hvaraf Borgvik ensamt innehåller 1,050 tunnland kärr och sjöar. Kapellförsamlingen, som 1840 räknade 978 invånare, hade 1856 icke mindre än 1,106; i socknens ambulatoriska skola undervisades detta år af 1 examinerad lärare 64 gossar och 40 flickor, medan 2 gossar undervisades i allmänt läroverk, 1 gosse och 3 flickor hade enskild undervisning och 20 gossar samt 31 flickor undervisades i hemmet. — I församlingen ligger Borgviks bruk, och kapellet är egentligen uppfördt till gagn för detta bruk och närmast liggande hemman. Tillåtelsen att anlägga kapellet blef, på brukspatron Erik Borgströms begäran, utfärdad af konung Carl XII och är daterad Ystad, den 11 Jan. 1716. — Adress: Carlstad.

Borgvik. Jernbruk i Carlstads län, Grums härad och socken samt Borg-

viks kapellförsamling, hade omkring 1840 4 härdar med 2,266 sk℔ 13 l℔ privilegieradt smide af eget tackjern och erlade i hammarskatt 22 sk℔ 3 l℔ 7 ℔; 1856 hade bruket 5 fria härdar. Den 21 Nov. 1826 utfärdades Kongl. Bergs-kollegii privilegier för ett manufakturverk vid Borgvik, bestående af en räckhammare och en klippsax samt 6 stycken spikhamrar, och med rätt att förädla 400 sk℔ af eget ämnesjern. Till bruket höra 8 tullqvarnar med 20 par stenar och 4 enbladiga sågar. Under bruket lyda $2\frac{1}{2}$ mantal frälse och 9 stycken oskattlagda torp. Det tillhör ett bolag och skeppar sitt jern på Göteborg.

Borgvik, Norra. Gästgifvaregård i Borgvik socken och Grums härad af Carlstads län; skjutsar till:

Byn, s. v.	1	mil.
Heljebohl, östligt	$1\frac{3}{4}$	»
Malsjö, n. o.	$\frac{3}{4}$	»

Borgås, eller **Buresås.** Gammalt slott, beläget norr om Sunsta by i Blomskogs socken af Carlstads län, vid östra ändan af en från Foxen långt utskjutande vik, på en betydlig höjd, hvilken ännu bär namn af Borgåsen. Slottet och dertill hörande stall voro byggda af sten. Belägenheten har varit utmärkt vacker samt af naturen synnerligen betryggad mot fiendtliga anfall. Slottets grundläggare, likasom dess derpå följande innehafvare, äro obekanta; men utan tvifvel hade jarlarna öfver detta härad härstädes sin bostad och hofhållning. Dess läge förorsakade, att det ofta tjente till förvaringsort för rof och byten, tagna under ströftåg och plundringar i Norge. Den, som sist egde slottet, skall hafva varit en fru från England, hvilken, efter sin mans frånfälle derstädes i digerdöden, återreste till sitt fädernesland, hvarefter slottet efter hand förfallit, så att af detsamma numera endast återstå några stenhopar samt en stenmur, som gått upp till slottet. För öfrigt är platsen öfverväxt med skog. Sedan slottet börjat förfalla, fördes dörren till detsamma till Blomskogs kyrka och blef der använd såsom kyrkodörr.

Borgås. Ett kegelformigt berg i Mo socken, Bullarens härad och Bohuslän, hvars från tre sidor otillgängliga spets är åt söder befäst med en lång mur af stora stenar, qvarlefvan efter en konungaborg, som det heter, anlagd af en Grim och kallad *Grims slott.* Holmberg (Boh. Beskr., II, 257) anför derom följande saga. »På Borgås bodde i fordna dagar en bergakung med sin drottning och hofstat, alla af trollslägt; de infunno sig imellertid gerna på gästabud i orten och vid andra tillfällen, der någonting godt vankades. Bland andra dyrbarheter egde bergakungen två underbara hattar, *Duldehatten* och *Håldehatten*, af hvilka den förra, när den påsattes, gjorde trollet och dess sällskap osynligt, den sednare deremot gjorde allt osynligt synbart. Nu hände sig, att en rik bonde på Grimland gjorde bröllopp åt sin dotter, men dertill icke bjöd bergakungen. När brölloppsmåltiden var framdukad, försvann all maten och ölet, så snart det kom på bordet, utan att någon visste, hvart det tog vägen. En af gästerna, en bonde, anade då oråd, kastade sig på sin häst och red till Borgås, der bergadrottningen stod i nära förhållande till honom. Af henne begärde han att få låna »Håldehatten», fick den, satte den på hufvudet och galopperade hem. Men just som han satte sig upp, misstänkte trollen hans afsigt med lånet af hatten, satte efter den ridande, hunno upp honom och grepo tag i svansen på hans häst. Då ropade bergadrottningen: »rid icke på den »hala» (d. ä. den hårda, landsvägen), utan på den »bara!» (d. ä. den bara, afmejade åkern, öfver hvilken trollen icke hafva någon magt, emedan plogen der ristat så många korstecken). Bonden lydde rådet, fortsatte vägen på åkern och kom undan trollen; men ur berget flögo som glödande jernstänger och hördes ohyggligt skrän. När han med »Håldehatten» på hufvudet kommit till gästabudsgården, fick han der se bergakungen och andra stygga troll sitta kring bordet, ett vid hvar gäst, och gripa i faten. Då tog han ett svärd i hvardera handen, tillsade de andra gästerna att göra som han, satte

sig vid bordet och ropade: »stick, som jag sticker, och slå, som jag slår!» samt började hugga omkring sig åt bägge sidorna. De andra gjorde som han; så blef bergakungen dräpt med hela sitt följe, och sedan har Borgås stått öde.» — Holmberg förklarar sagan helt enkelt så, att på Borgås bott en höfding, hvars borg blifvit förstörd genom förräderi och han sjelf dräpt under en våldgästning.

Borgås. Lastageplats och faktori för Strömsholms kanal vid Kolbäcks-ån och det efter stället uppnämda sundet; våg för Köpings stad, m. m.

Borkhult. Gods och jernverk i Yxnerums socken, Skärkinds härad och Linköpings län, nära sjön Borken, köptes, tillika med större delen af de gårdar, som ännu lyda under godset, såsom Gobo, By, Salfvedal, Hästnäs m. fl., ifrån kronan 1629 af pfalzgrefve Johan Casimir, tillhörde på 1680-talet hertig Adolf Johan, men innehades genom förpantning ännu 1700 af fru Hedvig Mörner. Gårdarne tyckas sedan hafva åter kommit under kronan; men Borkhult och Gobo utbyttes 1721 af general-löjtnant Jak. Burensköld († 1738), som 1725 grundlade Borkhults jernverk och 1711 förändrade det redan 1686 privilegierade smidet vid Gobo. På 1750-talet tillhörde godset Burenskölds dotter, Maria Johanna († 1774), enka efter generalmajor Cl. Ph. von Schwerin; det har derefter tillhört generalmajor C. Ph. von Schwerin († 1828), hans brorson, löjtnant grefve C. Ph. von Schwerin, och dennes arfvingar samt innehades 1853 af hofmarskalken grefve A. H. von Schwerin såsom fideikommiss. Till jernverket hör en masugn, som dock icke alltid är i gång. Jernverket hade (1856) 4 ofria härdar med 1,445 sk℔ privilegieradt smide mot 14 sk℔ 9 l℔ hammarskatt, och 105 sk℔ frälsesmide. Till godset höra qvarn med 2 par stenar, 1 fin- och 2 grofbladiga sågar, tegelbruk m. m. Derunder lyda Gobo 1 mantal frälse, Hästnäs ½, Odensgöl 1 mant. frälse m. m., och taxerades hela possessionen 1853 till 120,00 rdr bko.

Borna socken. Se *Borgunda.*

Bornaberget. Se *Billingen.*

Bornsjön. Sjö i Stockholms län, Salems socken af Södertörn, som genom *Wellinge-å* har sitt utlopp i Ekeröfjärden.

Bornö. Ö i Gullmar-fjorden af Stångenäs härad och Bohuslän, en hög, ur fjorden uppstigande klippvägg, beklädd med bok- och granskog. På ön finnes en mineralkälla. På Bornön har, enligt Holmberg, Boh. Beskr., II, 15, boken sitt nordligaste växtställe i Sverige, under 58° 23′ n. br., hvaremot detta träd eljest i vårt land icke går högre än till 57°.

Borrasjö. Sjö uti Wieslanda socken af Allbo härad och Kronobergs län, der, enligt uppgift af prosten Wiesel 1757, man fick »malar af 16 markers till 1 punds vigt.» Samma förhållande lär fortfara ännu.

Borrby. Socken i Christianstads län och Järestads härad, 1 mil s. v. från Cimbritshamn, vid hafvet, har en areal af 5,803 tunnland, hvaraf 75 äro sjöar och kärr. Marken är jemn med några grusbackar i norra delen och sandmoar åt södra sidan, invid hafvet. Rådande jordmånen är ler- och sandmylla, på en del ställen svårbrukad lera. Socknen, som innehåller 36³⁄₁₆ förmedlade mantal, beboddes år 1810 af 1,218, 1840 af 1,815 och 1856 af 1,957 invånare. Socknen hade sistnämde år 3 fasta skolor med 3 examinerade och 1 oexaminerad lärare, som undervisade 129 gossar och 120 flickor, medan 1 gosse begagnade allmänt läroverk och 26 gossar samt 27 flickor undervisades i hemmet. — Borrby utgör ensamt ett regalt pastorat af 2:dra klassen i Albo och Järestads kontrakt af Lunds stift. — Adress: Cimbritshamn.

Borreberget. Berg i Walla socken af Tjörns härad och Bohuslän, beläget på gården Åkers egor, har en lemning efter ett vikingafäste, bestående af nå-

gra stenhopar, med hvilka uppgångarne äro omvärnade.

Borrebol. Äldsta bolstaden till Medevi gård, der drottning Hedvig Eleonora tidtals skall hafva bott, och som 1662 köptes från kronan af hennes kammarherre, Johan Gyllenstjerna. Se vidare *Medevi*.

Borreby socken. Se *Borgeby*.

Borreby. Herresäte i Skåne, Malmöhus län, Torna härad och Borreby (eller Borgeby) socken, beläget på södra stranden af Löddeström, en fjerdedels mil från hafskusten; ett gammalt gods, ett bland de minnesrikaste i Skåne. Om tiden för denna gårds anläggande vet man ingenting med säkerhet, så mycket mindre som den blifvit förblandad med andra gårdar af samma namn. Imellertid uppgifves, att Borreby i slutet af 11:te århundradet tillhört en Sven Truedson, bror till konung Erik Ejegods gemål, drottning Botilda. Denna Sven var far till ärkebiskop Ascer i Lund, hvilken således skulle hafva haft godset efter fadern. Det antages också, att ärkebiskopen, som dog 1137, varit den, som lagt godset under Lunds ärkebiskopsstol. Det är icke desto mindre osäkert, huruvida detta Borreby varit det här i fråga varande, det i Torna härad; mer sannolikt är, att det legat i Järestads härad och Löddeköpinge socken. Första gången man med säkerhet vet, att Borreby i Torna härad omnämnes, är i ett donationsbref af 1410, hvari ärkebiskop Jakob Giertson i Lund skänker några hemman i Borreby till Lunds domkyrka, och har sedan denna tid gården legat under Lunds ärkebiskopssäte. Sannolikt befästes gården af prelaterna; men denna befästa gård afbrändes 1452, vid Svenska konungen Carl Knutssons härjande inbrott i Skåne. Imellertid reste sig snart en ny borg ur askan af den gamla, och enligt Brunii antagande härleda sig de nu qvarstående byggnaderna från tiden omkring 1500, då den kraftfulla Birger Gunnarson var Lunds ärkebiskop. Ännu kallas ett hörntorn för biskop Börjes torn, och i samma torn visas ännu det rum, som han bebodde, då han vistades på detta sitt gods.

Vid reformationen blef Borreby indraget till kronan, men bortförlänades redan 1540 åt reformationens ifriga befordrare, den sluga Malmö-borgmästaren Markus Kock, som 1546 fick kronans andel af tionden från Borreby och Löddeköpinge. Sedermera, 1559, förlänade Fredrik II Borreby åt sin »kammertjener» (kammarjunkare), Hans Spegel, åt hvilken samma konung 1563 utfärdade köpebref på godset, som bestod af Borreby hufvudgård med byn af samma namn samt Löddeköpinge by m. m. I Borreby kyrka finnes en af slägtvapen omgifven tafla, föreställande Hans Spegel och hans bägge hustrur, Catharina von Ahlefeld († 1582) och Hedvig Sehested eller Hillebora Lindenow (man är osäker om namnet). Spegel, som dog 1592, behöll imellertid icke Borreby, utan sålde det 1589 till Hans Johansson Lindenow, af en ätt, som skall hafva inkommit till Danmark med kon. Christopher af Baiern, men enligt andra af gammalt innehaft gods i Slesvig, ehuru det förra är det troligaste. Alltnog, herr Hans Lindenow, befallningsman på Hindsgavl, köpte Borreby, och från honom, som var gift med Margaretha Rosencrantz, gick godset i arf till äldsta sonen, Otto Hansson Lindenow. Gården innehades sedan af dennes son, Otto, och sonson, som likaledes hette Otto, men under Carl Gustafs krig mot Danmark flydde bort från sin gård, som af konung Carl skänktes åt riksdrotset Peder Brahe år 1658. Vid freden 1660 återlemnades gården åt Lindenow, som 1664 introducerades på Svenska riddarhuset, men i hela sin lifstid var Danskt sinnad. Deraf föranleddes, att han under Carl XI:s Danska krig blef arresterad för med fienden förd brefvexling, och att 1678 en Svensk besättning inlades på Borreby. Denna garnison, under en kaptens befäl, blef den 8 Maj detta år angripen af en Dansk ströfkorps och nödsakad att gifva sig, dock först efter tappert försvar och sedan Danskarne börjat kasta granater, genom hvilka gården blef till en stor del förstörd.

Vid fredsslutet beviljades då de Skånska adelsmännen att inom år och dag få utan afgift flytta ut till Danmark; men Otto Lindenow qvarstadnade ända till 1681, då Ascheberg, dåvarande generalguvernören, som gerna ville bli af med Lindenow och hans gelikar, beviljade hans begäran att få flytta. Otto Lindenow dog på Eriksholm på Seland 1697. Han var gift med Elsa Juel († 1679) och hade med henne en son, Malte Juel Lindenow, samt två döttrar, Anna Sophia och Vivica, hvilka ärfde hans egendomar.

»Jungfru» Anna Sophia Lindenow innehade Borreby redan år 1687 och 1688, hvaraf det vill synas, som hade fadern lemnat denna gård åt döttrarna, då han flyttade från Skåne. Men det dröjde icke länge, innan reduktions-stormen kom öfver henne, och hon förlorade krono- och kyrko-tionden vid Borreby, hvilken för åren 1661—1687 beräknades, efter åtskilliga afdrag, till 3,880 daler silfvermynt, som hon måste betala, fastän hon af kronan fordrade 12,327 daler i ersättning för hvad Borreby lidit under kriget. Hon gifte sig 1704 med hofkanslern baron Wilhelm Julius Coyet; men som de icke hade några barn, öfvergick godset vid deras död (omkring 1709) till systern, Vivica Lindenow, gift med Hans Ramel. Denne dog 1711 och öfverlefdes af sin hustru, som afled först 1725. Af deras 13 barn fick Brita Ramel Borreby och blef gift med öfverstlöjtnanten Fredrik Trolle, som tillträdde godset 1720, der uppbyggde fasta och stora ladugårdshus, likasom på andra sina egendomar, och dog 1770. Sedan tillföll Borreby i mödernearf fröken Vivica Trolle, gift med riksrådet grefve Gustaf Bonde, och fröken Sophia Elisabeth Trolle, gift med generalmajor baron Fabian Löwen; tredje systern afstod sin andel mot lösen. Imellertid behöll grefvinnan Vivica Bondes far, Fredrik Trolle, dotterns möderne i Borreby mot en årlig afgift och tillhandlade sig 1767 likaledes Fabian Löwens andel, så att grefvinnan Vivica sannolikt först efter faderns död tillträdde hela egendomen, hvarefter hon blef enka 1774. Hon gjorde sig synnerligen älskad af sina underhafvande. Hon dog 1806. Med sin man hade hon en son och fyra döttrar; sonen var redan död före modern, men efterlemnade en son, grefve Gustaf Bonde, och en dotter; imellan dessa och deras fastrar delades Borreby; men dåvarande kammarherren grefve Gustaf Bonde, som sjelf ärfde en sjundedel, köpte år 1809 af sina medarfvingar det återstående för 68,572 rdr banko. Han innehade imellertid godset blott kort tid och sålde 1809 Löddeköpinge by till sin svåger, grefve Gustaf Hamilton, hvaremot Borreby säteri med underlydande af honom 1811 såldes för 75,000 rdr spec. till hans faster, Fredrika Brita, enka efter öfversten Berndt Joh. Hastfer. Hon innehade Borreby till sin död 1814. Af henne företogs en ny inredning af de gamla boningshusen, och hon påbörjade derjemte planteringarna kring gården. Hon efterlemnade tre barn, af hvilka fröken Brita Sophia arrenderade gården. Då hon, som sedan gifte sig med öfverste Bergenstråhle, dog barnlös 1833, ärfdes hon af sin syster, friherrinnan Gustava Margareta Ramel, född Hastfer, och af sin andra systers, Vivica Eleonora De Geers, barn, fröken Vivica De Geer och grefve Robert De Geer. Friherrinnan Ramel öfvertog egendomen och betalade i årligt arrende åt sina systerbarn 75 tunnor råg, 75 tunnor korn och 50 tunnor hafra. Sedan år 1817 är friherrinnan enka efter baron Otto Ramel och vistas nu, kommen till hög ålder, om somrarna på sitt gods, men lefver om vintrarna i Lund. Sedan både fröken Vivica De Geer och grefve Robert De Geer aflidit, äro den sednares barn, fyra döttrar, egarinnor till fjerdedelen af Borreby och friherrinnan Ramels lagliga arfvingar.

Boningshusen på Borreby äro af stort interesse, emedan åtskilliga delar ännu qvarstå från slutet af 1400- och början af 1500-talet. Man påträffar der ännu underjordiska gångar, borgfängelser o. s. v. Vi hafva redan omtalat, att gården blef afbränd 1452, men redan mot slutet af samma århundrade åter iståndsatt. Vid medlet af 1600-talet intogo byggnaderna en af-

långt fyrkantig borgplats, med längsta sträckningen i öster och vester samt belägen på föga afstånd från åstranden. Tre sidor intogos af byggnader, den fjerde, eller vestra sidan, af en mur, som sträckte sig mot norr utom borgen och nedåt åns strand. På norra sidan af borgplatsen var ett envåningshus, på den östra ett tvåvåningshus, och mellan dessa bägge byggnader låg i fyrkantens nordöstra hörn ett torn, uppfördt af biskop Birger och ännu kalladt »Börjes torn». På södra sidan lågo tre med hvarandra förenade byggnader, af hvilka den östra, som upptog halfva sidan, var ett långt envåningshus med källrar och gafvel åt öster, — den mellersta en hög tornartad byggnad med ett på södra sidan befintligt utsprång, genom hvilket den hvälfda inkörsporten ledde, och den tredje ett tvåvåningshus. Byggnaderna voro omgifna med vallar, och på sydvestra hörnet af dem var en bastion. Vallarne voro bestyckade med kanoner. Det hela omgafs af grafvar på tre sidor; på den norra skyddades det af ån.

År 1678 afbrändes och plundrades gården. Då den iståndsattes, jemnades norra huset med marken och en mur uppfördes der; på de förstörda östra och södra långhusens grund uppfördes nya envåningshus. På södra långhusets vestra gafvel ser man Otto Lindenows och Elsa Juels namnchiffer; »Börjes torn», port-tornet och det derintill i vester stötande tvåvåningshuset äro någorlunda bibehållna i gammalt skick. Alla murar äro raserade och grafvarna fyllda, så att man endast på vestra sidan ser spår af dem. Byggnaderna finnas omständligt beskrifna i »Skånska Herrgårdar» samt i Brunii »Konsthistoria». »Börjes torn» är fyrkantigt, har en källare och 2 våningar med ett rum i hvardera; det har förut varit högre, och det tros, att en underjordisk gång leder dit från port-tornet. På de jemnade vallarna växa nu skuggrika löfträd, och hela planen mellan borgplatsen och ån är omskapad till en park, anlagd af nuvarande egarinnan och hennes mor, grefvinnan Hastfer. I parken är en minnesvård öfver fru Bergenstråhle, född Hastfer. Öster om borgen ligger trädgården, och i söder om gården befinnes ladugården, som upptager en fyrkantig plan, öppen i norr, men bebyggd på de öfriga sidorna. Ladugårdshusen äro grundmurade tegellängor, dels med tegel-, dels med halmtak. Af den mur, som varit på norra sidan af borgplatsen utåt ån, upptogs grunden 1816, då man der fann flera kanonkulor, af hvilka en, som är smidd, men icke gjuten, förvaras på Lunds historiska museum och anses vara från Carl Knutssons tid.

Vid Lödde-åns utlopp ligga de så kallade »Holländarehusen», tillhöriga Borreby, och der Holländarne i äldre tider haft en nederlagsplats, der de uppköpte sill och timmer. Ett litet stycke ute i hafvet, der djupet vidtager, ses ett stort stenröse, kalladt »Löddekar», sannolikt ett gammalt sjömärke vid den här förut befintliga hamnen. Här inrättade Fredr. Trolle ett tegelbruk, hvaraf lemningar ännu synas.

Borreby består för närvarande af $24^{17}/_{24}$ oförmedlade eller $17^{1}/_{2}$ förmedlade mantal, deraf $3^{3}/_{4}$ förmedlade säteri och $13^{3}/_{4}$ insocknefrälse, belägna i Borreby socken och by samt $^{2}/_{3}$ förmedlade i Stäfvie. I Borreby äro 9 större torp, i Holländarehusen 9 och i Öhusen 3 stycken. — Patronrätten till Borreby och Löddeköpinge församlingar tillhör från urminnes tid Borreby gård, likasom kyrko- och krono-tionden af dessa församlingar.

På Borreby äro de gamla förhållandena på Skånes herrgårdar ännu oförändrade, och byn Borreby är måhända den enda i hela Skåne, som icke blifvit enskiftad; på två undantag när göra alla bönderna hofveri-arbete till herrgården. Den åldriga egarinnan har icke velat göra någon förändring under sin lefnad; men hofveri-systemet företer här sin vackra sida, ett patriarchaliskt förhållande mellan egendomsherre och underhafvande, och alla bönderna under godset äro förmögna. — Folket i Borreby och de angränsande socknarna, Löddeköpinge och Barsebäck, bildar tillsammans likasom en enda stor familj, hvilken är skarpt afskiljd från provinsens öfriga inbyggare. De hålla tillhopa mot främmande, tillåta inga in-

flyttningar, och först på den allra sednaste tiden har den starka folkökningen gifvit upphof till utflyttningar. De hade hittills en egen klädedrägt, karlarna knäbyxor af skinn, lång hvit vadmalströja och svart hatt med halfklotformig kulle och breda, vid sidorna uppvikta brätten samt om vintern mössa utan skärm med breda uppslag af hundskinn; men denna drägt tyckes nu allt mer bli urmodig. De äro alla storväxta och starka, fogliga, om de behandlas med mildhet, men hårda och styfsinta, då de tro sig förtryckta. År 1800 gjorde de upplopp mot frälseinspektoren och kunde blott genom ett kommando husarer återföras till ordning.

Borrefjäll. Ett högt och från tre sidor otillgängligt berg uti Ammedals hage af Stala socken och Orousts Vestra härad af Bohuslän, är åt norr, der det är lätt åtkomligt, befäst med en grof, nu nedrasad gråstensmur. Inom denna träffas en vattencistern, som fordom skall hafva varit kringbyggd med ektimmer. Spår efter murar synas också nedanför i backen vid uppgången. Ett hål i bergets östra sida befolkas af sagan med troll; man berättar sig derinne hafva funnit urnor med brända ben, hvilket dock tyckes mindre sannolikt. Denna borg säges, likasom *Borrevägg*, ett likaledes befäst berg på Hällebergs egor, hvars murar äro bättre bibehållna, hafva tillhört och fått sitt namn af konungen öfver Östra Oroust, Borre, som skall ligga begrafven söder om Borrefjäll, utan att dock stället kan närmare betecknas. I afseende på namnhärledningen torde dock traditionen hafva misstagit sig, och lärer härledningen af ordet borg vara den rigtigare. (Holmb., Bohusl., III, 83.)

Borrekoll. Ett berg eller fjäll på Dal, i Nordals härad och Öhr socken. Man har derifrån en vidsträckt utsigt öfver större delen af södra Dal samt Wenern. Nedanför berget ligger Öhrsjön. I Borrekoll är en djup och rymlig håla, omtalad af Gunno Eurelius (Dahlstjerna) i hans »Konunga-Skald». Grottans öppning är trång, så att blott få våga sig in deri. I denna grotta bodde jätten Borre, säger folksagan. En annan jätte bodde i Halle- och Hunneberg uti Vestergötland. Borre helsade en gång på den sistnämde och berättade för honom, att han förvarat nycklarna till sina skatter under en sten i Strengelund (en med löfträd bevuxen udde i sjön nedanföre), der den sistnämda jätten skulle söka dem för att taga vara på skatterna i berget, i händelse Borre icke återkomme från den *långresa,* som han ämnade företaga. En man hade åhört samtalet och kom öfver både nycklar och skatter. Andra berättelser om detta berg läsas i Dybecks »Runa», ur hvilken vi hemta följande. Man hade längre tid hört en tupp gala i den håla vid Borrekoll, i hvilken Borre bott. Flera försök anställdes att öfverkomma tuppen. Slutligen insläpptes i hålet en höna. Efter en stund återkom hönan till hålans öppning, åtföljd af en stor tupp, med glänsande fjädrar och en guldring i sin näbb, stor som en portring. Då tuppen fick se dagsljuset, for han under skri tillbaka i hålan, och har sedan icke varit synlig. — En annan berättelse. Jätten i Borrekoll flyttade till Halle- och Hunneberg. En man for förbi sistnämde berg. Jätten frågade honom: »Huru står det till med store-mor i Linne» (Linne är en lägenhet nedanför Borrekoll) samt lemnade honom ett bälte, hvilket han skulle gifva henne. När mannen återkom, kunde han icke finna store-mor. Oviss hvad han skulle göra med bältet, spände han det omkring en stor ek. Jätten tog kort derefter både eken och bältet. — Ännu en. Några sjömän lade en gång till vid en aflägsen ö i Wenern och gingo i land. De träffade der en jätte, hvilken sade, att han i långliga tider vistats der på ön, sedan han nödgades flytta från Borrekoll för Öhr bjelles (= klockans) skull. Han tillade, att han der qvarlemnat en stor, svart tjur, och uppmanade sjömännen att söka den, då de skulle bli egare af djuret. Någon tid derefter kommo de till Borrekoll och begynte söka tjuren. Detta fortsattes i flera nätter. De hörde väl stundom, huru kreaturet råmade i närliggande skogar, men kunde likväl ej

finna det. Den, som kan öfverkomma den tjuren, skall aldrig lida någon nöd. — I grannskapet finnas en mängd fornlemningar, t. ex. söderut efter en gammal borg, samt nedanför fjället på en holme i Öhr-sjön ruiner efter ett fäste, hvilket, enligt uppgift, innehafts af en fylkeskonung. Norrut i skogen ses ett stort *varp*, eller uppkastadt röse, hvilket ingen går förbi, utan att derå kasta en risqvist, en lapp eller något dylikt. I närheten ses en dubbel domarekrets och dessutom i trakten en stor mängd ättekullar. Trakten hör till de mest storartade i Dalsland.

Borrie. Socken i Malmöhus län, Herrestads härad, $^3/_4$ mil n. n. v. från Ystad, har en areal af 856 tunnland, hvaraf 10 äro sjöar och kärr. Jordmånen är föga bördig, och socknen saknar skog, men har deremot tillräcklig torftägt. Socknen beboddes 1810 af 119, 1840 af 145 och 1856 af 155 invånare samt hade sistnämda år fast folkskola, der en examinerad lärare undervisade 8 gossar och 15 flickor, medan 6 gossar och 8 flickor besökte söndagsskolan. — Borrie är annex till Stora Herrestad regala pastorat af 2:dra klassen i Ljunits och Herrestads kontrakt af Lunds stift; hela pastoratet beboddes 1856 af 1,214 invånare. — Enligt Floræi förmenande skall Hervor, Angantyrs syster (se Bolmsö), här haft sin borg, och ett stycke derifrån stod striden mellan Hervor och hennes fosterfader Ormer å ena sidan samt Hunerna å den andra. Efter Hervor skall Herrestad hafva sitt namn. — Adress: Ystad.

Borrlunda. Socken i Frosta härad af Malmöhus län, $1^1/_2$ mil n. o. från Lund, har en areal af 3,365 tunnland, hvaraf 972 tillhöra Harjagers härad, och blott 2 äro sjöar och kärr. Socknen består af $12^1/_4$ mantal, har brist på skog, men god åkerjord af lera och svartmylla. Den beboddes år 1805 af 436, 1840 af 585 och 1856 af 804 invånare samt hade sistnämda år fast folkskola med 2 examinerade lärare, som undervisade 64 gossar och 47 flickor, medan 4 gossar och 5 flickor njöto undervisning i hemmet. — Borrlunda, moderförsamling, utgör, tillika med Skeglinge annex, ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen i Frosta kontrakt af Lunds stift. Hela församlingens folknummer uppgick 1856 till blott 774 personer. — I socknen ligger Christinebergs frälse-säteri. — Adr.: Lund och Ellinge.

Borr-sjöarne, *Östra* och *Vestra.* Två obetydliga sjöar i en af Helsinglands mest obebyggda trakter, vid norra gränsen af Loos socken, den förra 1,297, den sednare 1,300 Svenska fot öfver hafvet. Anmärkas såsom bestämdt uppgifvande höjden öfver hafvets nivå.

Borrud. Frälse-säteri i Bäcks socken och Wadsbo härad af Mariestads län, har vacker belägenhet vid sjön Ymsen, $^3/_4$ mil från Mariestad, och är ett urgammalt herresäte. Gården, hvars gamla namn var *Borröd* eller *Borrö*, skall, enligt sägnen, fordom, jemte Ymsjöholm, hafva lydt under det närbelägna Ymseborgs slott, då detta innehades af Folkunga-slägten. Sedan kom egendomen till slägten Posse och tillhörde, bland andra egare, äfven den ryktbara Knut Posse, hvilken såsom ståthållare på Wiborg 1470 gjorde sig namnkunnig genom stadens försvar och den s. k. Wiborgska Smällen. Han var gift med Brita Sture. Genom byte öfvergick egendomen år 1618 till slägten Bonde och innehades af assessoren i Göta Hofrätt Jöns Filipsson Bonde, död 1662; af öfverste E. Hjerta år 1710, sedan åter af slägten Posse och vidare, tid efter annan, af majoren frih. G. Mannerheim, landshöfdingen grefve Henning Gyllenborg, död på 1820-talet, brukspatron Anders Dahlman, men köptes år 1824 af brukspatron Georg Camitz, som nu innehar Borrud.

Egendomen består af Borrud, 1 mantal frälse-säteri med i sambruk varande $^1/_2$ mantal frälse Bromyr, der sockenskilnaden mellan Bäcks och Utby socknar framgår; härtill lyda Jula 4 mantal frälse och Hulabotten $^1/_8$ mantal i Utby socken, jemte Klockaretorp $^1/_8$ mantal frälse i Ullervad socken och under eget bruk varande hemman

i Utby socken samt 22 torp under hufvudgården. — Mangården har utmärkt vacker belägenhet vid stranden af sjön Ymsen på en udde, som utskjuter framom Ymseborgs slottsruiner. I norr och vester är den omgifven af löfskog, öfver hvilken höja sig topparne af frodiga och vidsträckta furuskogar. Karaktersbyggnaden, af tegel, tvänne våningar hög, är försedd på ena sidan med en utbyggnad, liknande ett torn, samt på den andra med en altan. Tvänne flygelbyggnader, af trä, reveterade, stå midt emot hvarandra intill det stora huset. Trädgården, med orangeri, upptager platsen mellan åbyggnaden och den der nedanför liggande sjön.

Borrum. En plats i Mörbylånga socken på Öland, strax nedanför Södra Bärby borg, der öns ungdom sedan urminnes tider haft sina midsommarslekar. Linné omtalar stället i sin resa, sid. 70, och Ahlquist förmenar i sin Ölands Beskrifn., att det fått namn af någon konung eller viking, vid namn Borre, som bott på borgen.

Borrås. Berg i Bohuslän, Hisingens Vestra härad och Säfve socken, der fordom möjligtvis någon befästning funnits, har nu åtskilliga spridda bautastenar och ibland dem tre cirkelformer, en af 12, en af 8 och en af 7 stenar; diametern omvexlar mellan 12—7 fot. Allmogen tror, att man ämnat uppbygga Säfve kyrka på detta ställe. Vid Svensby gård, på hvars egor Borrås ligger, visas i utmarken *Kong Borres graf*, hvarmed man förstår en i marken dold kista af stenhällar.

Borsna. Gästgifvaregård i Ryssby socken och Sunnerbo härad af Kronobergs län; skjutsar till:

Dörarp	$2^1/_2$	mil.
Ifla	$2^3/_8$	»
Ingelsta	2	»
Ljungby	$1^3/_4$	»
Nederled	$1^3/_8$	»
Nygård	$^1/_2$	»

Borsna. Frälse-säteri, 2 mantal, i Ryssby socken och Sunnerbo härad af Wexiö län, innehades i början af 1600-talet af slägten Netherwood. Kammarherren hos friherre Carl Carlsson Gyllenhjelm på Bergqvara, Carl Netherwood, adlad 1649, skref sig som innehafvare af gården till Maresholm och Borsna. Derefter hafva häradshöfding Lars Bark på 1770-talet och fänrik Stockenberg 1804 varit egare af gården, som nu tillhör lagmannen Gustaf Ad. Lagerbjelke. — Egendomen består nu af 2 mant. frälse-säteri, 1 mant. frälse och $^1/_2$ mant. krono-skatte rusthåll, alla i sambruk, samt underlydande $4^1/_8$ mant.

Bortakan (*Bortan*). Hemman i Gunnarskogs socken af Jösse härad i Wärmland, i folksägnen bekant derföre, att efter digerdöden folk fanns qvar endast derstädes och på det två mil derifrån belägna hemmanet Ingersbyn.

Borås. Uppstad i Elfsborgs län, Wedens härad, vid Wiskan, nästan midt i Torpa socken, 45 mil från Stockholm och 6 mil från Göteborg, omgifven af berg och skog. Anledningen till stadens anläggande var den, att, som Vestgötarne i Bollebygds, Wedens, Gäseneds, Åhs, Marks och Kinds härader idkade handel i hela Sverige och äfven i tillgränsande riken, klagade de kringliggande städernas invånare hos konung Gustaf Adolf öfver att deras handel derigenom mycket inskränktes, och konungen hörde derföre de nämda häradernas invånare. Dessa tillkännagåfvo då, att deras hemman voro så svaga, att de icke kunde berga sig utan annat näringsfång, och nu gaf konungen dessa härader år 1619 eller 1621 tillstånd att bygga en stad vid Torpa kyrka. Privilegierna för staden utfärdades år 1624. Men den nya staden blef redan 1681, den 12 och 13 December, lagd i aska genom vådeld, så att blott några få hus återstodo; elden var så våldsam, att den till och med förbrände grafstenarna på kyrkogården. Samma öde undergick staden år 1727 och sedermera äfvenledes åren 1822 och 1827. Det sistnämda året afbrunno, utom rådhuset, 139 hus, uppförda på 220 tomter. Redan 1822 hade den på 1600-talet uppförda stadskyrkan afbrunnit, men sedan blifvit återuppbyggd och

förskonades vid den sistnämda branden, efter hvilken blott 46 hus qvarstodo, till större delen små och oansenliga. Staden var imellertid återigen så snart uppbyggd, att redan 1828 icke mindre än 140 hus åter stodo färdiga antingen helt och hållet eller till god del, och nu mer är Borås en af Vestergötlands och hela Sveriges vackraste och nättaste småstäder. Till stadens historia hörer också, att den en gång varit säte för Hofrätt, dock i ett exceptionelt mål och blott för den gången. År 1767 hade nämligen en viss Sven Hoffman uppviglat åtskillig allmoge i Elfsborgs län för att åstadkomma en förändring af regerings-sättet, och utom det att Riksens Ständer med anledning deraf nedsatte en särskild kommission i Stockholm under öfversten Gr. Frölichs ordförandeskap, nedsattes i Borås en s. k. extra-hofrätt, hvari vice-presidenten i Göta Hofrätt, Falkengren, förde ordet. Hufvudmannen och 41 af deltagarne dömdes från lifvet. På rådstugan förvarades länge en hop gamla vapen och spik-klubbor, som blifvit tagna ifrån upprorsmännen, då de tvingades att nedlägga gevär. I stadens annaler omnämnas besök af konungarne Fredrik 1717 och Adolf Fredrik 1749, bägge sålunda, inan de uppträdt på thronen; hertig Fredrik Adolf af Östergötland besökte staden 1780, Gustaf III 1787 och Carl XIV Johan 1821; till åminnelse af det sistnämda höga besöket ämnade man på stadens torg uppresa en obelisk; men 1822 års brand mellankom och tillintetgjorde afsigten. Äfven af den n. v. kungliga familjen hafva åtskilliga medlemmar besökt Borås.

Borås stad beror för sitt bestånd hufvudsakligen af rese- och gårdfarihandeln; den sysselsätter sig derjemte med vanlig bod- och minuthandel, fabriker och handtverkerier, men endast i mindre mån med jordbruk, ehuru staden besitter icke mindre än 11,000 tunnland jord, hvaraf dock endast 128 äro åker. För rese- och gårdfarihandeln, som sträckes till alla delar af riket och äfven till Norge, uppköpa stadens handlande högst betydliga partier af inhemska linne- och i synnerhet ylleväfnader från Skåne, Halland och Småland, men äfven från andra orter. Uti staden och dess grannskap stampas, färgas och beredas ylleväfnaderna till tjenlig handelsvara; men dessförutan äro stadens handlande förläggare till eller uppköpare af betydliga andelar i de bomullsväfnads-artiklar, som tillverkas i staden och hufvudsakligen i den landsort deromkring, der väfnads-industrien har sitt säte. Deremot är bod- och minuthandeln i staden föga vigtig i anseende till närheten med Göteborg; men omsättningen på stadens torg med landtmannaprodukter och i synnerhet spannmål är ganska liflig. De vigtigaste fabrikerna äro färgerierna; handtverkerierna äro goda, och garfverierna anses som utmärkta. »Borås stad» — heter det i landshöfding-berättelsen för 1851—1855, — »betraktad som afsättningsort, utöfvar i flera afseenden ett nyttigt och betydligt inflytande på kultur och näringar inom så väl Elfsborgs som flera angränsande län; och äro alla förhoppningar på vidare utveckling förbundna med det redan på nådig pröfning beroende förslag till jernvägsanläggning från staden till vestra stambanan vid Herrljunga, till hvars utförande ett aktiebolag bildat sig.»

Borås har ett lägre elementar-läroverk, med 5 klasser och 1 rektor samt 5 kolleger, och derjemte fast folkskola med 1 examinerad lärare, i hvilken 50 gossar och 44 flickor undervisades 1856. Samma år bivistade 75 gossar allmänt läroverk, medan 60 gossar och 65 flickor undervisades enskildt. Hela antalet barn, som njöto undervisning detta år, uppgick till 190 gossar och 160 flickor. Borås har derjemte sedan 1856 en technisk skola, med statsanslag af 5,000 rdr banko årligen, och hvilken 1858 besöktes af 19 lärjungar. Till skolan har aflidne handlanden A. M. Salmenius testamenterat 2,000 rdr rmt, och af en donation utaf häradshöfdingen N. G. Sommelius hade 1,138 rdr rmt kommit skolan tillhanda år 1858, så att hennes ekonomiska bestånd var betryggadt.

Borås stad, som 1856 hade 2,645 invånare, bestod då af 394 tomter, hade 128 tunnland åker, 9,509 $^{1}/_{32}$ tunnland äng och 1,393 $^{9}/_{16}$ tunnland skog och

betesmark, 4 tullmjölqvarnar om 10 par stenar, 3 garfverifabriker, 1 tegelbruk, 135 lägenheter, 10 krogar och minuterings-ställen, uppskattades till 826,525 rdr 32 sk. och erlade 26,194 rdr bko i statsbidrag. Kostnaden för stadens styrelse uppgick till 3,193 rdr 12 sk., kleresistatens underhåll till 1,536 rdr, och fattigförsörjningen till 2,130 rdr, allt banko. Sjukvården bestrides af stadsläkare, hvarjemte provincial- och lasaretts-läkare äro stationerade i staden, som har lasarett och veterinärinrättning. Stadens handlande utgjorde 1856 ett antal af 64 män och 2 qvinnor med en betjening af 150 personer och erlade i bevillning 1,070 rdr 24 sk. bko. Till handtverksklassen hörde 54 män och 10 qvinnor, med 41 gesäller och 9 lärlingar. Stadens sparbank hade 1856 ett rörelsekapital af 80,241 rdr bko. Stadens marknader för 1859 äro utsatta till den 18 Jan., den 19 April, den 5 Juli och den 27 September. Staden har apothek, postkontor och boktryckeri. — I ekklesiastikt hänseende utgör Borås stad med Torpa, Brämhult, Fristad, Borgstena och Gingrid socknar ett regalt pastorat af 1:sta klassen i Åhs kontrakt af Skara stift. Hela pastoratet beboddes 1856 af 7,282 personer.

Ett stycke utanför staden, på vägen till Brämhult, ligger *Åsbro* källa med ypperligt vatten, hvilken anses hafva varit offerkälla.

Omkring år 1730 fanns en helsobrunn $^1/_{16}$ mil från staden och godkändes 1746. Genom Torpa socken, i hvilken staden är belägen, stryka tvänne åsar, af hvilka den ena kallas Boeråsen, efter hvilken staden fått sitt namn.

Boråserödsberget. Berg i Bohuslän, Tunge härad och Svarteborgs socken, frejdadt genom några i orten derom gående vidunderliga sägner. Namnet (Borgås-röd) antyder, att berget fordom haft någon befästning, som dock numera är försvunnen. En af dess otillgängligaste klyftor kallas *Riddarhagen*, efter en riddare, som en gång i full rustning skall hafva ridit deruppföre. Men här skall ock en »Bergajätte» hafva bott med sitt hushåll, ända tilldess den stigande upplysningen tvingade honom att flytta till Norska fjellen, *) och en fördjupning i berget, som liknar ett porthvalf och kallas *Jättedörren*, tros föra till de skimrande salar, i hvilka jättens skatter ännu ligga orörda; men då han reste, var han nog småaktig att taga nyckeln med sig, och sedan har man icke engång kunnat få rätt på nyckelhålet. Denna jätte hade imellertid en ganska vacker dotter, som hvarje dag satt utanför berget och slog sin harpa i solskenet; men huru hon solade sig, råkade en bondeson ifrån den närbelägna gården *Rom* att förälska sig i henne och gjorde flera fåfänga försök att bemägtiga sig den sköna, tilldess han slutligen lyckades kasta stål mellan henne och berget, då hon, med eller mot sin vilja, måste göra honom sällskap till hans hem. Orolig öfver sin dotters frånvaro, begaf sig jätten följande natt ut på spejande och kom i det ärendet också till Rom, hvarest han aflyfte taket och fick se den förlorade, sofvande i ynglingens armar. »Jaså», röt då den uppbragte fadern, »ligger du der, din hundunge; men» tillade han i en mildare ton, »har det kommit derhän, så må J då behålla hvarandra, och kunnen J nu på ert bröllopp gifva mig så mycket mat och dryck, som jag behöfver, så skola alla edra efterkommande bli rika och mägtiga». Nu reddes till gästabud. Vigseln skulle försiggå i Tose kyrka; men emedan det var starkt flöde, måste en bro läggas öfver den uppsvällda bäcken mellan Bärby och Dingle, så framt brudskaran skulle kunna komma torrskodd öfver. Jätten och hans hustru gingo derföre ut till Holma-åsar i Berffendalen och hemtade der den stora stenhäll, som nu ligger till spång öfver nämda bäck. Jättesan bar hällen i sitt förkläde; men jätten supporterna i tummen på sin vante. Och då gumman skulle knoga uppför den svåra backen på socknegränsen mellan Svarteborg och Berffendalen, hände henne en liten olycka, hvarom backens namn ännu på-

*) Allmogen i Bohuslän tror verkligen, att jättarne numera ha till största delen begifvit sig till Norges fjellar.

minner. När sedan bröllopet dracks, kunde, oaktadt brudparets osparda möda att anskaffa nödiga reqvisita, jätten icke bli mer än till hälften mätt och drucken, och förklarade han derföre, att endast hälften af slägten skulle bli storfolk. Derpå kastade han en med guld och silfver fylld säck på golfvet, hvilken skulle bli dotterns hemgift, om mågen orkade upplyfta den; men då denne var dertill för svag, fick han af sin brud en trolldryck, hvaraf han i ögonblicket blef så stark, att han med lätthet kastade skatten ifrån golfvet. Det unga paret lefde sedan en tid bortåt i lust och gamman; men omsider kom oenighet i huset, och mannen undfägnade då understundom, på äkta Bohuslänskt manér, sin tåliga hustru med käppen. Men en gång, då man icke fick skon att passa till en häst, som skulle beslås, tog hustrun skon och sammanklämde den med blotta handen, hvaraf mannen fann, med hvilken han hade att göra, och blef åter en af de frommaste äkta män i verlden. — På Rom lefver ännu en slägt, som yfves öfver att nedstamma ifrån jättemön i Boråserödsberget.

Jätten skall sedan flera gånger låtit höra af sig. En af hans efterkommande i Rom, som en dag afmejat all sin säd, utan att haft tid att binda en enda kärfve, yttrade: »ack, om denna ändå vore bunden, ville jag gifva min bästa stut, *Ringal!*» Solen gick i detsamma i glauning, och bonden begaf sig hem; men pigan stadnade på åkern för att göra band åt kärfvarna. Strax inställde sig jätten, ropande till flickan, så att det knakade i bergs-skrefvorna: »snärta, gör band!» och begynte sjelf att binda. I ångsten arbetade flickan så häftigt hela natten, att ryggen sprang af henne, när solen rann upp; men all säden stod ock då bunden och skylad, och jätten gick in i berget, ropande på sin belöning, Ringal, som strax kom springande till sin nya husbonde, och sedan många gånger låtit höra sitt råmande i berget. (Holmb., Bohusläns Beskrifning, III, 63.)

Bosarfve. Gästgifvaregård på Gotland uti Lye socken af Garde ting och Södra fögderiet eller befallningen i Wisby län, strax utmed sockenkyrkan; skjutsar till:

Enges, österut	1	mil.
Kyrkeby, n. o.	$1\frac{1}{2}$	»
Ljugarnshamn, n. n. o. . .	1	»
Orleifs, norrut	$1\frac{1}{4}$	»
Nährshamn, s. o.	$\frac{1}{2}$	»

Bosarp. Socken i Onsjö härad af Malmöhus län, $2\frac{3}{4}$ mil n. n. o. från Lund, har en areal af 5,508 tunnland, af hvilka blott 4 äro sjöar och kärr. Marken är till större delen jemn, rådande jordmånen sand; på skog är brist. Socknens hemmantal utgör $25\frac{3}{32}$ mantal; folknummern uppgick 1805 till 759, 1840 till 1,010 och 1856 till 1,258 invånare. Socknen hade sistnämnda år både fast och ambulatorisk skola med en examinerad lärare i hvardera. I fasta skolan undervisades 62 gossar och 57 flickor, i den ambulatoriska 44 gossar och 25 flickor; 1 gosse undervisades i allmänt läroverk och 9 gossar samt 18 flickor i hemmet. Den ambulatoriska skolan hade 2 rotar med 2 skolhus, och undervisningsterminerna för hvarje rote räckte 10 veckor. — Bosarp, moderförsamling, och Strö, annex, utgöra tillsammans ett alternerande regalt och patronelt pastorat i Onsjö kontrakt af Lunds stift. Patronatsrätten tillhör egaren af Trollenäs. Folknummern i bägge församlingarna uppgick 1856 till 1,659 personer. — Någon större egendom finnes icke i socknen. — Adress: Lund.

Bosarp. Frälse-säteri om $5\frac{1}{4}$ mantal i Malmöhus län, Luggude härad och Risekattslösa socken, är fideikommiss i Ankarkronska slägten, har god, men sidländt åker, tillräcklig höfångst, en mjöl- och en sågqvarn samt eger patronatsrätt till Hesslunda och Risekattslösa församlingar. Mangården är bebyggd med ett grundmuradt envåningshus.

Bosarp, Stora. Länsmansboställe i Mo härad, Mulseryd socken och Jönköpings län, består af 1 mantal krono och ligger på en höjd med vidsträckt utsigt öfver Nissa-dalen. Hemmanet är

ett bland de bättre i häradet och har i långliga tider varit väl skött och odladt. Det har 1,000 tunnland skog, utom tillräckliga ängar och beteshagar. I nuvarande innehafvarens tid hafva alla uthusen blifvit ombyggda på ny plan, deribland en dyrbar ladugård med tröskverk, hvarjemte betydliga odlingar och andra förbättringar blifvit verkställda. Till bostället låg fordom qvarn med 2 par stenar och enbladig såg vid Nissa-ån, kallad Hoppebo; men dessa verk, med hvilka följde ett betydligt stycke skog och ängar vid ån, löstes år 1778 till skatte från kronan af dåvarande länsmannen D. Bogren, utan att skatten derå kommit efterträdande länsmän till godo.

Bosebo. Socken i Westbo härad af Jönköpings län, har en areal af 6,110 tunnland, af hvilka 1,100 äro sjöar och kärr. Sjöar äro Mejsjön, Gräsken, Arsbrunn och Harasjön, m. fl. Här framgår Danaholms-urkundens vattenlinie mellan det gamla Göta- och Wirdaland, — anmärker Wieselgren. Marken är bergaktig, och sandmylla är rådande jordmånen. Hufvudnäringen är åkerbruk; men allmogen är konstfärdig; redan 1819 såldes härifrån hundradetals spinnrockar om året till andra orter. Socknen innehåller $9\frac{1}{6}$ mantal, hvaraf $\frac{7}{8}$ skatte och $8\frac{7}{24}$ frälse. Folkmängden var 1810 242, 1840 260 och 1856 290 invånare. Socknen hade sistnämda år ambulatorisk skola, hvari läraren, gemensam med Burseryd, undervisade 16 gossar och 9 flickor. — Bosebo är annex till konsistoriela pastoratet Burseryd, tillhörande Westbo kontrakt af Wexiö stift. Det var en kort tid eget pastorat, men lades genom Kongl. resolution af den 22 Okt. 1696 till Burseryd. Huruledes kyrkan anlades af herr Bose på Bolbynäs, se detta ord. Den nuvarande kyrkan ligger 7 mil från Jönköping, är byggd af trä 1652, 24 alnar lång, 12 bred och $6\frac{2}{3}$ alnar hög. — Nära vid kyrkan finnes en källa, kallad *Cecilias källa*, i hvilken det offrades i fordna tider. Det säges, att denna »heliga Sisella» blifvit halshuggen af hedningar, hvarvid källan uppsprang, der blodet flöt. — De betydligare gårdarne i socknen äro säterierna Krabby och Bosebo eller Bolbynäs. — Adress: Qvarsebo.

Bosehall. På Bosebo egor i Unnaryd socken och Westbo härad af Jönköpings län, ligger detta stenblock, 11 aln. högt och vid pass 30 aln. i omkrets. Blocket är en ibland de gamles skyddshällar. Tvänne andra stenblock ligga ett på hvar sida om jättestenen. Troligen äro de smärre blocken spruckna ifrån det större; men det ena är nära upprättstående, försatt i denna ställning genom andra underlagda stenar. Här bodde en herr Bose, säger sagan, stark kämpe och stark björnjägare; han hade en sådan tillgång på björnhudar, att han bäddade sängarna dermed åt de gäster, som besökte honom.

Bosgård, eller **Bos slott,** i Kronobergs län, Kinnewalds härad och Urshult socken, skall, enligt sägnen i bygden, hafva varit säte för en mägtig konung, hvars fiende bott på Slottsholmen vid Hakeqvarn i samma socken. En natt seglade Bo till Hakes slott, öfvervann Hake och uppbrände slottet. Efter slottet finnas grushögar på holmen, fastän nu öfvervuxna med grästorf. Afzelius vill härleda gårdens eller slottets namn från Bo Jonsson Grip och anmärker, att sägnen gör alla mägtiga män till konungar. Han meddelar derjemte, såsom hänförande sig till detta Bos slott, tvänne visor om vikingakonungen Bo och hans son, Palle Boson (se Afzelii Sagohäfder, V, sid. 254 följ.) Uti konungen vid Hakeqvarn ser Wieselgren den kon. Hake, som jagade ynglingakonungen Hugleik från Uppsalas thron, och som sjelf var konung i Virdaland (Småland och Bleking). Enligt honom är konung Bo en annan Virdakung, och skola Bo och Hake tillhöra de sednaste bland kungarne i de åtskilda Virdiska rikena, efter hvilkas tid de bägge sammansmält och Kalmar blef den gemensamma hufvudstaden.

Bosgård. Ett mantal frälse i Drothems socken och Hammarkinds härad af Linköpings län, är troligen ett gam-

malt herresäte, beläget vid Söderköpings södra tull och förmodligen uppkalladt efter Bo Jonsson. Halfva gården skänktes år 1380 till hospitalet af riddaren Erik Carlsson och hans fru Märeta Knutsdotter; sednare skall den hafva tillhört Carl Knutsson och efter honom hans döttrar Christina och Magdalena. Gården skattlades 1683, då den som säteri innehades af fru A. M. Cruus, reducerades och indelades på landsstaten, men synes hafva stadnat qvar i förra egarinnans besittning ända till 1700 och 1726; 1783 egdes Bosgård af assessor F. A. Falk, 1825 af borgmästar de la Rose, 1850 och 1853 af D. Dahl.

Bosgård. Ett mantal frälse i Vestra Hargs socken och Wifolka härad af Linköpings län, tillhörde som säteri Claës Ulfsparre till 1680, derpå 1686 David Gyllenklous arfvingar, som tillpantat sig gården från enkefru Ulfsparre; 1700 A. Appelgren, 1726 öfverste von Schwerin, 1825 och 1853 justitierådet Hoffstedt, tillika med Mo, 1 $^1/_{34}$ mantal frälse. Gården ligger vid Hargsjön, n. v. från sockenkyrkan.

Bosholmen. Holme vid Stång-åns inlopp i sjön Stora Rengen, uti Wårdnäs socken, Kinds härad och Linköpings län, 135 alnar lång och 62 bred samt beväxt med vacker löfskog, vilda fruktträd och buskar. Här synas qvarlefvor af en källare samt stenfoten af en 2 $^1/_2$ alnar tjock mur. Traditionen berättar, att den ryktbara Bo Jonsson Grip, då han var egare till Säby i Wist samt Vesterby och Brokind i Wårdnäs, under sina resor sjöledes mellan dessa egendomar haft ett förfriskningsställe på den vackra holmen, som efter honom fått sitt namn. I en äng midt emot holmen finnes en hög sten, nästan i form af en karmstol, kallad Bo-Sten, der riksdrotset skall hafva hållit landbostämma.

Bosjö. Jernbruk med masugn i Brattfors kapell till Fernebo socken, Östersysslets fögderi och Filipstads bergslag af Carlstads län, hade år 1840 2 härdar, 900 sk℔ privilegieradt smide och 9 sk℔ hammarskatt, af eget tackjern, utskeppade på Göteborg. Afverkningen vid masugnen är för närvarande 3,100 sk℔ tackjern och 3,000 sk℔ smältstycken. Underlydande jordegendom utgöres af Norra Gräs $^{318}/_{960}$, Södra Gräs $^{231}/_{960}$ och Håkansbohl $^{153}/_{960}$ mantal. Följande grufvedelar tillhöra Bosjö jemte Brattfors bruk, nämligen: uti Stora Krangrufvan, Jordåskärret, Malmbergskärret, Vestra Han, Grindsjögrufvan, Bergsgrufvan, Nygrufvan, Finnmossen, Elfsberg, Åkerströmsgrufvan, Finsbytteberg grufva, Getberget, Södra Hallsäta, Hökkullen och Gåsgrufvan. Nuvarande egaren är brukspatron H. G. Geijer, som äfven eger *Brattfors* jernbruk, hvilket vidare omtalas på sitt ställe.

Bosjö-Kloster. Socken i Malmöhus län och Frosta härad, 2 $^3/_4$ mil n. o. från Lund, har en areal af 10,738 tunnland, hvaraf 4,835 äro sjöar och kärr. Socknens största sjö är Ringsjön, i söder om hvilken 10 $^{11}/_{48}$ mantal ligga, medan 8 $^1/_8$ mantal ligga norr om sjön. Marken är ojemn, rådande jordmånen sandmylla, på några få ställen lera. Någon skog och torfjord finnes. Socknen beboddes 1805 af 732, 1840 af 862 och 1856 af 1,195 invånare. Den hade sistnämda år fast skola med 3 examinerade lärare, som undervisade 85 gossar och 77 flickor, medan 2 gossar undervisades i allmänt läroverk. — Bosjö-Kloster utgör ett patronelt pastorat af 3:dje klassen i Frosta kontrakt af Lunds stift, hvartill egaren af Bosjö-Klosters gård har patronatsrätten. Socknens nuvarande patronus, grefve C. Beck-Friis, har med ospard kostnad låtit iståndsätta kyrkan och på henne uppföra ett nytt torn efter ritning af professor Brunius och under hans ledning af arbetet. Biskop Thomander invigde i slutet af 1858 den sålunda restaurerade kyrkan, den utmärktaste bland de talrika Skånska klosterkyrkor, som bibehållit sig till våra dagar. — Adress: Hörby.

Bosjö-Kloster. Frälse-säteri uti Skåne, Malmöhus län, Frosta härad och Bosjö-Klosters socken, var fordom klo-

ster för Benediktiner-nunnor, anlagdt 1088 (enligt Strinnholm först i 12:te seklet) under konung Olof Hungers tid af en riddare, vid namn Tott, och har innehaft ansenliga egendomar. Klostret gafs år 1536 åt ärkebiskop Thorbjörn Bilde, hvilken innehade det till sin död 1551, kort före hvilken tid han blifvit afsatt från sitt embete. Konung Christian III förlänade det 1545 åt herr Hans Mortensen Barnekow, som förut varit prest vid Philippi Jacobi församling i grefskapet Strei och 1545 blef adlad samt skref sig till Birkholm. Han fick godset med rättighet att tillträda det efter ärkebiskop Bildes död och med vilkor att inflytta i riket och gifta sig med en Dansk jungfru. Enligt några uppgifter skall han hafva tillträdt egendomen 1547 med vilkor att underhålla nunnorna, och blef han Danskt riksråd 1558. Han var gift med Metta Oxe, efter hvars död Sten Rosensparre 1569 trädde i besittning af Bosjökloster. Det blef sedan adligt gods, och dess första enskilda egare tillhörde slägten Laxmand; sedan kom det genom arf till slägterna Ulfstand och Grubbe, hvarefter det öfvergick till Jockum Beck, som 1629 uppförde hufvudbyggnaden. Jockum Beck tillsatte sin förmögenhet på utrikes resor och på anläggandet af Andrarums alunverk och försålde Bosjökloster till Danska riksrådet Ulfeld, hvilken blef anklagad för högförräderi, då godset åter kom under Danska kronan. Jockum Becks son, Love, gifte sig med en grefvinna Eleonora Ulfeld, och deras son, major Corfitz L. Beck-Friis, återfick morfaderns egendom, som ärfdes af hans son, generalmajoren Corfitz Ludvig Beck-Friis, och sedan förblifvit hos grefliga ätten Beck-Friis.

Bosjökloster ligger på en holme i Ringsjön, der det tvänne våningar höga, grundmurade boningshuset omgifves af präktiga parker, rika på de yppersta ekar. En af herrgårdens flyglar utgöres af den gamla klosterkyrkan, hvilken nu begagnas som kyrka åt Bosjö-Klosters socken, till hvilken godset har jus patronatus. Egendomen består af 4 mantal frälse-säteri, $9^{13}/_{24}$ insockne- och $4^{11}/_{48}$ utsockne frälsehemman, 2 mjölqvarnar, qvarnstensbrott, m. m. — På en sten, som blifvit funnen härstädes, har man läst följande inskrift:

Kjelby Mölle och Dalby-vaang
Bøgeør och Ringsjö Faang,
Ded giver jeg Bose-kloster ny
Och selv hviler i denne höj.

Bosjön. Gästgifvaregård i Fernebo socken och Philipstads bergslags härad af Wärmland, Carlstads län; skjutsar till:

Mon, n. v.	$1^1/_4$ mil.
Philipstad, s. o.	$2^1/_4$ »

Botheå. Socken i Ångermanlands Södra fögderi af Hernösands län, har, jemte annexerna, en areal af 122,657 tunnland, af hvilka 9,300 äro sjöar och kärr. Socknen är belägen norr om Ångerman-elfven, der denna börjar utvidga sig på bredden. Elfven bildar i detta pastorat åtskilliga öar, såsom Holms i Öfre Lännäs, Fröks och Loholmarna i Styrnäs samt Sundby och Prestholmen här i socknen, utom flera mindre. Åtskilliga vattendrag infalla äfven här i elfven. En bergsrygg, Botheåsen kallad, 1,660 famnar lång och 660 bred, delar socknen i tvänne trakter; norr om densamma ligga 10 byar och i söder 4 byar. Man påstår, att socknen har 59 sjöar; de största äro Sim-, Gröp-, Hare- och Offersjöarna. De vattendrag, som sammanbinda dessa sjöar, utfalla nästan alla i Ångerman-elfven. Längs efter denna elf är marken till det mesta jemn och odlad; men på ett afstånd af $^1/_4$ eller $^1/_8$ mil derifrån, och ännu kortare, vidtaga bergsträckor, och på andra sidan dessa är odlingen af föga betydenhet, i anseende till jordens sämre beskaffenhet derstädes. Rådande jordmånen är lera, ofta blandad med sand; men intet odladt ställe består endast af sand. Skogen är vid de flesta byar tillräcklig, åtminstone för eget behof; några lida dock brist derpå. Hufvudnäringen är åkerbruk; binäringar äro kolning och körslor vid Gålsjö jernbruk, väfnads-slöjd och boskapsskötsel. Socknen innehåller $33^3/_8$ mantal, på 1750-talet $30^{49}/_{60}$ mantal, hvaraf $28^{61}/_{240}$ skatte och $2^5/_{96}$ krono. Folkmängden var 1766 610, 1810 732, 1840 925 och 1856 962 personer. Botheå har

fast folkskola med 1 examinerad lärare. År 1856 besöktes skolan af 40 gossar och 33 flickor; dessutom erhöllo 20 gossar och 30 flickor undervisning hemma; tillsammans 60 gossar och 63 flickor. — Botheå, modersocken, jemte annexerna Styrnäs, Öfver-Lännäs och Sånga samt Gålsjö bruksförsamling, utgöra tillsammans ett konsistorielt pastorat i Ångermanlands Vestra kontrakt af Hernösands stift. Kyrkan, af sten, belägen 6 ½ mil från Hernösand, är en bland de äldsta i orten, men måste vid första anläggningen varit mycket liten, emedan hon är tvänne gånger tillbyggd; från gamla tider lärer hon hafva behållit några gamla målningar i taket. Kyrkan har vackert läge vid Ångermanelfven, saknar torn, men är byggd som korsbyggnad, 44 aln. lång och 24 aln. bred. Några minnesmärken finnas icke i kyrkan. — Kyrkoherde-bostället, beläget vid elfven och nära kyrkan, består af 1⅜ mantal. — Inga särdeles märkliga fornlemningar förekomma i socknen, utom några grafhögar vid kyrkan; vid Sundby är en helsokälla, der fordom offer varit anställda. Nämda Sundby har varit herresäte och egdes på 1780-talet af professor Magn. Stridsberg. — Gålsjö stångjernsbruk är den enda betydliga egendomen i socknen och beskrifves på sitt ställe. — Adr.: Hernösand.

Botilsäter. Socken i Näs härad af Carlstads län, belägen på Wärmlands Näs samt både på östra och vestra sidan sköljd af Wenern, har en areal af 14,904 tunnland, hvaraf 220 äro sjöar och kärr. Socknen, som består af 21 mantal, beboddes 1810 af 872, 1840 af 1,110 och 1856 af 1,281 invånare. Sistnämda år hade socknen ambulatorisk skola med 1 examinerad lärare, som undervisade 70 gossar och 84 flickor, medan 9 gossar och 8 flickor hade undervisning i hemmet. — Socknen, som 1423 kallades *Bydilsäter* och 1436 *Bolsättra*, är för närvarande annex till Millesviks konsistoriela pastorat af 2:dra klassen i Nors kontrakt af Carlstads stift. Kyrkan, en gammal s. k. Redkyrka (d. v. s. belägen så långt inuti skogen, att man måste rida dit), säges vara byggd af en fru Botila af den anledning, att hon blef uppehållen af oväder och kom för sent till messan i Lurö. »Är detta sannt, — anmärker Fernow, — så bör Botilsäter vara den äldsta kyrkan på Näset, ty eljest hade frun kunnat besöka någon annan kyrka.» »Man är oviss», — fortfar han, — »af hvad anledning munkarne kunnat hitsmyga ett stort *refben*, som tvifvelsutan varit af någon hvalfisk, men blifvit utgifvet för ett *jätteben*, det de helgat och inbillat allmogen tjena mot alla slags sjukdomar, hvarföre det ock efter hand blifvit tämligen medtaget. En *Mariebild*, inmurad af sten, öfver vestra dörren, har folket länge trott vara den fruns bild, som först grundlade kyrkan.» — Adress: Carlstad.

Botkyrka. Socken i Svartlösa härad af Stockholms län, har en areal af 15,159 tunnl., hvaraf 1,620 äro sjöar och kärr. Socknens norra gräns utgöres af Ekerö-fjärden och Wårby-viken af Mälaren, mot hvilken största delen af socknen sluttar, omvexlande med höjder, dalgångar, slätter och vattendrag. Nära Mälaren stryka några tämligen sammanhängande åsar, såsom Asp- eller Klockareberget, Malmen m. fl., i rigtning från vester till öster och sydost. På gränsen till Salems socken ligger den betydliga Bornsjön, med skogiga och bergiga stränder, vackra öar och holmar; dess utlopp är utom socknen. Ett smalt näs skiljer samma sjö från Aspen, som utflyter åt öster till ortens mest långväga vattendrag; detta kommer här in från vester genom Uttran och går genom Tumba-sjön åt öster och genom Tullinge- och Alby-sjöarna åt norr, tills det vid östra gränsen utfaller i Wårby-viken. Tumba-ån har ett par famnars bredd, 2 fots djup och sanka stränder; hela vattendragets yttre omgifningar äro mer eller mindre bergiga kullar. Längst i sydost stöter den mer oländiga Hanveden härintill; å densamma ligga Gladö-sjön med utlopp till Huddinge, samt Rikstens qvarnsjö och Getaren m. fl., med aflopp till Grödinge, allt mot hafvet. Berg och åsar äro tämligen skogbevuxna. Rådande jordmånen är dels lera,

dels svartmylla, dels sand. Hufvudnäringarne äro åker-, ängs- och skogsbruk, trädgårdsskötsel samt fiske. Socknen innehåller 43 $^{17}/_{24}$ förmedlade mantal, hvaraf 7 $^{3}/_{8}$ skatte, 7 $^{11}/_{24}$ krono och 28 $^{7}/_{12}$ frälse, tillsammans med annexet 77 $^{1}/_{12}$ förmedlade mantal, utom lägenheter, qvarnar, tegelbruk, en såg och ett pappersbruk. De flesta hemmanen höra till en mängd säterier, och nästan all egendom besittes af ståndspersoner. Folkmängden var år 1810 1,400, 1840 1,475 och 1856 1,634 personer. Botkyrka socken har fast folkskola med 2 examinerade lärare. År 1856 besöktes skolan af 52 gossar och 33 flickor, medan 7 gossar undervisades i allmänt läroverk, 6 gossar och 6 flickor i enskilda undervisningsanstalter samt 3 gossar och 7 flickor i hemmet; dessutom begagnade 8 gossar och 12 flickor söndagsskolan. — Botkyrka, modersocken, jemte Salem, annex, utgöra tillsammans ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen, tillhörande Södertörns kontrakt af Strengnäs stift. Kyrkan, belägen 1 $^{1}/_{8}$ mil från Stockholm, 1 $^{5}/_{8}$ från Södertelje och 6 $^{1}/_{2}$ från Strengnäs, är säkert den äldsta i orten, men det oaktadt är hon bland de vackrare. Hon har sitt namn efter den här hemfödde hedninga-omvändaren St. Botvid, som skall hafva blifvit ihjelslagen på Råg-ön i nejden och begrafven först vid Saba (Juleta), men 9 år derefter blifvit flyttad till sin fädernegård Hammarby, nu socknens prestgård, hvarom vidare inhemtas vid ordet *Hammarby*. Till hans minne lät brodern Björn uppföra en träkyrka 1128, hvilket årtal är i jernbokstäfver antecknadt på nuvarande kyrkans vestra gafvel, och enligt Peringschöld skall hon blifvit invigd året derefter af biskoparne Henrik i Uppsala och Gerder i Strengnäs; detta är dock obestyrkt. Kyrkan blef sedan år 1176 ombyggd af gråsten, med högt torn, 60 alnar lång och 16 alnar bred. Flera griftminnen finnas i kyrkan. Riksrådet friherre Joachim von Düben till Riksten, död 1786, har här sin hvilostad, jemte sina båda fruar; så äfven majoren Magnus Oliveblad, död 1706, då denna slägt utgick, och öfver lagmannen i Uppland, Johan Gyllencreutz, är uppsatt ett vackert epitaphium af svart marmor. På kyrkogården finnas äfven grafchor och flera griftstenar. Riksrådet grefve Johan Liljencrantz har här låtit åt sig uppbygga en vacker graf år 1807, och ett grafchor är uppfördt för grefve C. C. Piper 1843. Fordom fanns här ett märkvärdigt grafmonument öfver St. Botvids broder Björn, hvilket nu förvaras i Kgl. Museum i Stockholm och beskrifves i sammanhang med de minnen, som äro fästa vid ofvannämda Hammarby. — I socknen finnas flera fornlemningar och minnesmärken. Utom Björns sten, uppgifvas runstenar i kyrkan, vid Högelby, Tumba och Hunhammar, vid hvilket sednare ställe och vid Norsborg äfven finnas större och mindre grifthögar, lemningar efter borgar och befästningar m. m., jemte åtskilliga historiska minnen, såsom efter fältslaget mellan kon. Erik XIV och hans bröder, hertigarne Johan och Carl, m. m., hvarom vidare under artiklarna *Hunhammar*, *Norsborg*, *Hammarby* och *Riksten*.

Denna socken kallas år 1283 *Ecclesia S:ti Botvidi in Tør* och 1314 *Bothuiþæ-kirkiu*, hörande till *prepos. Tørensis*. I gamla häfder förekomma gårdarna *Hunhammar* och *Hammarby* på 1100-talet, *Hambro* (Hamra), *Ælversta* (Elfsta) och *Fitiu* (Fittja) på 12- och 1300-talen samt flera på 1400-talet. De betydligaste säterierna äro nu: *Norsborg*, *Slagsta*, *Sturehof*, *Näsby*, *Riksten*, *Tullinge*, *Alby* och *Elfvesta*, hvilka äro gamla herresäten. I socknen ligger äfven Rikets Ständers Banks pappersbruk *Tumba*. — Adress: Stockholm.

Vid *Botkyrka* stod ett *fältslag* mellan konung Erik XIV och hans bröder i slutet af Augusti 1568. Sedan kon. Eriks höfvidsmän, Ivar Månsson Stjernkors och Torkil Jöransson, blifvit afsända med krigsfolk mot hertigarne till Nyköping, som de brände, drogo de sig $^{1}/_{2}$ mil tillbaka till Svarterå-ängar, der de slogo läger. Några dagar derefter blefvo de der öfverfallna af hertigarnes folk och ledo ett stort nederlag; de, som undsluppo, togo flykten framåt till Hölö kyrka, der de åter lägrade sig, men blefvo der oförmodadt öfverrumplade och jagade på flykten,

med förlust af en stor del af sitt artilleri, och förföljdes af hertigarnes styrka ända till Södertelje. Efter denna motgång sammandrog kon. Erik i Stockholm så mycket krigsfolk, han kunde, och lät den samlade hären aftåga söderut i Augusti 1568. Hertigarnes förtrupp hade redan hunnit till Botkyrka, och nu började slaget, hvarom en äldre berättelse, intagen i Handl. rörande Skandinaviens Hist., förtäljer ordagrannt sålunda:

»Det var vid Botkyrka, derimellan och sjön, som kon. Erik slogs tappert med hertigarnes folk och derigenom nödgade hertigarnes förtraf att vända från afsigten att den (södra) vägen tåga till Stockholm; tagandes de derföre vägen norr om Mälaren omkring åt Uppsala. Konungen red härvid mången deras hofman kull och bar sjelf derför flera märken i harnesket, som en käcker och viger herre anstod, den der ock var armstarker som fadren, salig kung Gösta. Vid detta slaget öfverrumplade konungen detta förtraf och slog det på det sättet, att han först oförmodadt och genom svängningar och vändningar kom att först få in kyrkogården, då flux han satte af något sitt lätta ryttteri, som inom bogårdsmuren började att med skjutande afhålla fienden; i samma ryckte kungen höger och vänster på den derigenom något i oordning komne fienden, som aldrig mer hann att rätt sätta sig, utan, efter en half timmas skärmytslande, hals öfver hufvud måste längs med sjön i trängseln emot berget (Aspberget) in i skogen åt Telje, med konungen i hälarna på sig, som hade med sig hela magten, hafvande låtit ryttarne sitta opp; hertigarne vågade sig så icke mer den vägen. Konungen hade vid pass i hasten med sig 700 man, alla ryttare; och hertigarnes förtraf bestod af 400 ryttare och 670 knektar samt 120 hakeskyttar. Konungen satte sig sedan vid passet mellan sjöarna med en post framför i skogen i den ställning, att han der kunnat afvakta, att krigsmagten från Stockholm kommit, och slå hertigarnes hela magt med, om de sedan vågat den vägen. Men se'n blef han förrädiskt mer och mer öfvergifven. Konung Erik nu, liksom konung Göstaf I, hade en hvit panasch på hjelmen.» — Derefter, sedan hertigarnes krigshär framträngt till staden, försiggick den 17 September samma år en ny strid på Brunkeberg, då hertigarnes här blef undanjagad till Rörstrand, der ett befäst läger anlades på ängarna.

Botolfs Brink. En backe på byn Hults egor i Hycklinge socken och Kinds härad af Linköpings län, om hvilken Widegren berättar följande: »en fornsägen är, att här hafva under den tiden, som de s. k. Lördags-gästabud brukade hållas, tvänne brudhof mött hvarandra, då de, för att visa fröjdebetygelser, skjutit, hvaraf den ena brudens häst blifvit så bångstyrig, att han afslagit bruden, som i fallet mot en sten tagit döden. På detta ställe underhålles ännu af den vidskepliga allmogen en så kallad *offerkast*, bestående af ris och grenar af skogsträd. Besynnerligt är, att en Botolf ligger begrafven i Hycklinge kyrka, som den enda der befintliga grafstenen med årtalet 1633 utvisar.»

Botorp. Ett mantal kronoskatte, beläget i Ljungby socken och Södra Möre härad af Kalmar län vid Östersjöns strand, der gårdens läge är rätt vackert. Har fordom varit by och beboddes af bönder. Det är egentligen, sedan kronobefallningsmannen D. Cræliu blef egare af stället vid slutet af 1700-talet, som det bebyggdes till bostad för ståndspersoner. Sedan hafva äfven andra betydligt förbättrat och förskönat egendomen. Halfva inkomsten af Botorps i närheten liggande hamn och lastageplats tillhör äfven gården. Under kriget med Danmark i konung Carl XI:s tid försökte Danskarne den 13 Augusti 1776 att här landstiga, men blefvo af häradets raska allmoge, under kronobefallningsmannen N. Strömmans anförande, tappert tillbakadrifna.

Botorp. Frälse-säteri om 2 mantal i Linderås socken och Norra Wedbo härad af Jönköpings län, har vacker belägenhet vid sjön Noen. Riksrådet grefve Lillie egde gården på 1600-

talet; men den indrogs till kronan vid reduktionen 1682. På 1780-talet blef säteriet återlemnadt till Lillies efterkommande; men det såldes strax derefter till kammarrådet Gustaf Stockenström, som åter försålde det 1784 till hofjunkaren Carl Johan Bogeman till Göberg, hvilkens äldsta son, kapiten Carl Johan Bogeman, egde det 1828.

Bottensjön. Sjö i Skaraborgs län, Wadsbo härad, mellan sjöarna Wettern och Wiken, med obetydlig höjd öfver den förstnämda, 297,6 fot öfver Östersjöns nivå (Wetterns höjd = 297 fot). Genom *Rödesund* sammanbindes Bottensjön med Wettern. Bottensjön består af tvänne afdelningar, förenade genom ett sund, invid hvilket Waberget, af hvilket Wanäs fått sitt namn, höjer sig. Genom sjön går segelleden från Wettern till Westgöta-linien af Göta kanal; men inloppet till sjön, Rödesund, är sjelft kanaliseradt, och vid norra ändan af den ⅔ mil långa sjön, der denna står i samband med sjön Wiken, ligga Forsviks manufakturverk och kanal med sluss, den äldsta på kanal-linien, byggd 1813. Denna sluss innehåller fallet mellan Wiken och Bottensjön och är den högsta på hela kanal-linien, 307 fot öfver Östersjön, 11 fot öfver Wettern och 163 fot öfver Wenern. — Bottensjön kan egentligen anses som en vik af Wettern.

Bottna. Socken i Qville härad och Norrvikens fögderi af Bohuslän, har en areal af 4,328 tunnland, af hvilka 35 äro kärr. Endast vid Bottna-fjordens innersta ända stöta socknens egor till hafvet, hvadan ock inbyggarne föga sysselsätta sig med fiske. Ingen sjö finnes i socknen. Hemmanens beskaffenhet är enahanda med den i Qville. Uti den bördiga Bottnahed, en betydligare dal, som från Bottna-fjorden sträcker sig genom socknen, eger denna sin mesta och bästa åkerjord. Der är jordmånen lermylla, på ett par ställen vexlande med svartmylla. De gårdar, som hafva sina egor öster i socknen mot gränsen af Berffendalen, hafva deremot en svagare jordmån af sand och myrjord. Skog finnes ingen, blott några här och der stående obetydliga löflundar. En sandås, *Bottna-åsen*, ligger sydost i socknen. En myckenhet skälsand träffas bortom hemmanet *Skebbervall.* Uti ett af dervarande snäcklager påträffades för några år sedan ett upprättstående menniskoskelett af vanlig storlek; men några närmare undersökningar derom anställdes icke. Lemningar efter däggdjur äro ock funna ibland skälsanden vid Råholmen, socknens lastageplats. Hufvudnäringarne äro åkerbruk och boskapsskötsel. Socknen innehåller $20\frac{1}{4}$ oförmedlade mantal och $17\frac{7}{16}$ förmedlade, hvaraf 1 frälse och $1\frac{1}{2}$ krono. Folkmängden var 1810 615, 1840 585 och 1856 654 personer. Socknen har ambulatorisk skola med 1 examinerad lärare. År 1856 besöktes skolan af 27 gossar och 19 flickor, medan 1 flicka undervisades enskildt, 18 gossar och 25 flickor i hemmet. Bottna och annexet Svenneby äro förenade till ett skoldistrikt, med 5 rotar, hvaraf 3 tillhöra Svenneby och 2 Bottna. Jemväl här finnas tredskande föräldrar och målsmän. — Bottna är annex till Qville regala pastorat af 1:sta klassen, tillhörande Wikornes kontrakt af Göteborgs stift. Kyrkan, belägen $4\frac{3}{4}$ mil v. n. v. från Uddevalla, vid hafvet, har vackert läge på en af de bergsluttningar, som begränsa Bottnaheden. Hon består af ett långhus, som vid vestra gafveln fått en tillbyggnad, öfver hvilken ett mindre trätorn reser sig. Genom nämda tillbyggnad, hvilken kan anses som vapenhus, leder den ena ingången; den andra är på kyrkans södra sida.

Af fornlemningar må följande nämnas: hällristningar finnas i grannskapet af gården *Skebbervall,* hvilken förmodas hafva fått sitt namn (Skeppvall) af de många på dess berg uthuggna skeppsfigurerna. Den vigtigaste och största taflan är aftecknad i Annaler for Nord. Oldkynd. Ibland skepp, fotsulor och hålor ser man här en sittande bild, som håller en annan knäböjande uti handen eller hårflätan. Den sednare griper uti en figur, om hvilken man ej kan bestämdt urskilja, huru vida den skall föreställa ett djur eller en stupande man. Under denna grupp stå

till höger tvänne bågskyttar, som sigta på hvar sitt djur, och till venster ett skepp, på hvilket två män hota med i högsta hugg lyfta svärd eller åror mot en otydlig figur, som står imellan framstammarna på detta och ett annat skepp. Af de andra fyra menniskofigurer här stå, bär den ena ett långt svärd vid sidan. Här stå ock två cirkelfigurer med korsade diametrar, otvifvelaktigt betecknande sköldar. En dylik figur, stående öfver ett skepp, finnes äfven på en klippa vid Bottna kyrka, i hvars grannskap flera smärre hällristningar förekomma. — På ett berg å Wrångstad mark står ett s. k. *Dyrhus*. Det ligger i norra ändan af en aflång jordhög och omgifves på hvardera sidan af 5 uppresta stenar. Sjelfva dyrhuset är en s. k. »Rockedysse», den enda af det slaget i Bohuslän. Den ojemna takhällen hvilar med sin medelpunkt på 5 emot hvarandra lutande väggstenar, som bilda en rundaktig grotta. Öppningarne mellan väggstenarna äro omsorgsfullt tillkilade med smärre stenar, hvilkas släta kanter vetta inåt grottan och ådagalägga, att de förras mot hvarandra lutande ställning är ursprunglig och icke tillkommen af den påliggande jordens tryckning. Takhällen, som stödjer sig på de längsta väggstenarna, kan med den minsta tryckning sättas i en gungande rörelse, som orsakar ett doft ljud i grottan. Denna dess vägande ställning har ingalunda uppkommit genom väggstenarnas sjunkning, utan är bestämdt ursprunglig. Afsigten med denna anordning skall säkert alltid förblifva outredd. Att detta monument är en graf, bör icke betviflas. — Nedanför berget träffar man, vid Wrångstad qvarnar, en domring af 12 stora stenar. Dess norra sida tangeras af en mindre dylik krets af 9 stenar, och deromkring räknas 10 spridda bautastenar och 4 grafhögar, af hvilka en eger skeppsform. — Några hundrade alnar härifrån, vid qvarndammarna, träffas ett par rundade stensättningar, 20 runda och 3 aflånga grafhögar. I en af dem höjer sig en nära 5 alnar hög sten, och på andra sidan vägen en mindre dylik. Alla dessa fornlemningar ega förbindelse med de närbelägna på Tyfta mark i Svenneby socken. — Mindre märkvärdiga grafhögar och stensättningar dels finnas och dels hafva, enligt sägnen, funnits på *Bräcke, Bottna* och *Skärholmens* egor samt på *Bottna-åsen*. Allmogen har mycket att förtälja om en jätte, som fordom bott i *Bottnaberget*, tilldess klockljudet från den nybyggda Bottna kyrka dref honom derifrån. »Det vore så godt i Bottnaberg bo, vore ej den leda bjelleko», var hans ständiga klagan. Till yttermera visso förtäljer sagan, att allmogen förbarmat sig öfver honom och rott honom till en annan jätte, som bodde i Sotehufvud på Sotenäs; men denne, som var liknöjd om en dylik inqvartering, skrek när han kom: »För honom till Fykan!» hvilket sedan blifvit ett ordspråk i orten. — Slutligen få icke glömmas några ord om en man, som i sista hälften af 1500-talet var kyrkoherde här i pastoratet och under sin lefnad haft många egna öden; mannen var den första religionsprosten i Bohuslän, *Gude Axelsson Gjedde*, Luthers lärjunge. Han härstammade från en Norsk adlig slägt, utan att åtnjuta dess privilegier, dem hans fader förlorat, emedan han ingick äktenskap med en ofrälse qvinna. Slägtens kända stamfader var *Gude Gjedde*, som var höfvidsman på Bohus omkring år 1490. Gude Axelsson hade studerat i Wittenberg, men afbröt sina studier, för att deltaga i Schmalkaldiska kriget 1546—47, som hertig Johan Fredrik af Sachsen förde mot kejsar Carl V nämda år. Återkommen till Norden, blef han pastor i Qville, der han visade sina åhörare, att han varit i krig och ej varit rädd, då det gällde. Han var en ifrig lutheran, hvaremot hans sockneboer voro ifriga papister. Då han om söndagarna red mellan kyrkorna, för att förrätta Luthersk gudstjenst, medförde han pistoler och ett stort slagsvärd, fästa vid sadelknappen, för att dermed skydda sig mot sina papistiskt sinnade åhörare; detta svärd förvarades sedan inom slägten, ända till medlet af förra århundradet, då det förkom vid en eldsvåda. En sägen omtalar, att då konung Jakob VI af Skottland, som blif-

vit vinddrifven till kusten, reste landvägen genom Bohuslän, tog han in i Qville prostgård och yrkade enträget att få se den gamle presten, som då var blind, om hvilken han hört så mycket berättas. Herr Gude beviljade detta omsider och infördes af sonen till konungen, som yttrade sin förvåning öfver hans höga ålder och dervid leende yttrade något om hans stora hvita skägg. Detta förtröt gubben, och han sade: »nu har jag lefvat alltför länge». Hans dödsår känner man icke, men det säges, att han var nära 100 år gammal; år 1573 afträdde han prostbeställningen till sin son, Jens Gjedde, och efter honom fick sonen pastoratet. — Adress: Uddevalla.

Bottna. Frälse-säteri i Bro socken och skeppslag af Stockholms län, beläget vid Bottna-fjärden, 8 ½ mil från Stockholm, är ett urgammalt herresäte. Det är anledning förmoda, det gården på 1300-talet tillhört slägten Wase; ty väpnaren Ingemar Johansson (Wase) skref sig till *Butna* år 1350. Derefter känner man icke någon egare på 200 år. Jöns Olofsson till Botna underskref 1560 års riksdagsbeslut, och Nils Olofsson till Botna undertecknade ständernas bifall till konung Erik XIV:s Engelska giftermål år 1561; de voro troligen bröder. Hundra år derefter innehades gården af landshöfdingen Ture Oxenstjerna till Stensta i Söderbykarls socken, gift med Sigrid Oxenstjerna, och efter hans död, 1669, af guvernören öfver Zweibrücken grefve Gabr. Turesson Oxenstjerna, som skref sig till Stensta och Botten. Derefter innehade hans enka, Christina Oxenstjerna, gården till sin död år 1711. Riksrådet grefve Ture G. Bjelke fick sedan Bottna genom gifte med Anna Margareta Oxenstjerna, grefve C. U. Torstensons enka, hvarefter riksrådet grefve Nils Turesson Bjelke sålde det, jemte Stensta, till kammar-revisionsrådet E. M. Nordenstolpe, hvars arfvingar år 1774 förytttrade det till kapitenskan Margareta Silfversparre och hennes arfvingar 1775 till öfversten Gustaf Adolf Blix, af hvars enka, K. M. Ekestubbe, riksrådet grefve Salomon Cronhjelm köpte gården 1778. År 1825 egdes den af kapiten Georg Per Stjernheim, gift med Eva Beata Engelcrantz, och 1849 af Guillaume.

Bottna består af 2 mantal frälsesäteri, med mjölqvarn och underlydande $^7/_{16}$ mantal skatte. Mangården är byggd af trä och har vacker trädgård.

Bottnaryd. Socken i Mo härad af Jönköpings län, gränsande i öster och nordost till Tveta härad, i vester och nordvest till Vestergötland, har en areal af 35,663 tunnland, af hvilka 1,200 äro kärr och sjöar. Utom smärre andelar af Ko- och Dumme-mossar, har socknen talrika andra, större och mindre kärrtrakter och andra arter af sank mark. Den fasta marken består hufvudsakligen af ett torrt, merändels jernrostadt grus, ofta betäckt af en blott tumsdjup matjordsskorpa, som innehåller knappast halfförruttnade mossor, lingon- och blåbärsris samt ljungrötter. På höjderna finnes dock här och der bättre jord, och den s. k. Elgåsen, en från Ko-mosse nedåt Nissan gående ås, utmärker sig genom tämligen djup svartmylla; men här är i stället marken ganska stenbunden. Såsom ett bevis på de besynnerligheter i afseende på indelningen, som utmärka åtskilliga pastorater i Jönköpings län, må anföras, att Bottnaryds socken är belägen i så väl detta som i Elfsborgs och Skaraborgs län, och att 4 mantal af Bottnaryd i afseende på själavården höra till Habo i Skaraborgs län. — Bottnaryds socken, som består af 43 oförmedlade och 29 förmedlade mantal, beboddes 1805 af 865, 1840 af 1,160 och 1856 af 2,227 invånare (den sista uppgiften tillika med Bjurbäcks annex). Socknen hade sistnämda år ambulatorisk folkskola, hvari en examinerad lärare undervisade 101 gossar och 86 flickor, medan 22 gossar och 31 flickor hade undervisning i hemmet. — Tillika med Mulseryd, Angerdshestra och Bjurbäcks kapell utgör Bottnaryd ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Redvägs kontrakt af Skara stift; hela pastoratet, som består af 75 ¼ förmedlade mantal, beboddes 1856 af 3,841 invånare. Kyrkan ligger vackert vid

en liten sjö, 2¾ mil från Jönköping; den nybyggdes 1660 af furutimmer i korsform, med spåntak och spånbeklädda väggar. Invändigt äro tak och väggar försedda med målningar, föreställande bibliska tilldragelser; i taket föreställes himmel och helvete. Fordom voro väggarne nästan fullhängda med vapensköldar, deribland icke mindre än 32 Ribbingska; men vid en reparation 1826 utflyttades de flesta till en bodbyggnad på kyrkogården. Ribbingska, Fletwoodska, Liljecreutzska och Mörnerska ätterna hafva grafvar i kyrkan. — Af fornlemningar finnes inom socknen ett domarsäte vid Lilla Tolabo, på gränsen mellan Mariestads och Jönköpings län. Åtskilliga lemningar efter kyrkor vill man hafva funnit på 4 särskilda ställen inom socknen; en af dessa, som stod på en höjd vid Jära gästgifvargård, har icke åter blifvit uppförd, sedan hon blifvit bränd af Danskarne under deras krig mot Sverige. Äfven vid Nackebo och Elgaryd visar man qvarlefvor efter kyrkor, likasom vid hemmanet Kyrkeryd. — Bland gårdar inom socknen märkas: *Gunillaberg*, *Falla*, *Nackebo*, m. fl. — Adress: Jönköping.

Bottnaryds källa. En källa i Bjurbäcks socken af Redvägs härad och Elfsborgs län, på hemmanet Lönsås' egor, beryktad som undergörande, hvilket rykte uppkommit genom en enfaldig och för vidskepelse benägen hustru, hvilken dock eljest var känd för redbarhet och gudsfruktan. Ryktet om källans undergörande magt spridde sig åren 1816—1818 vida omkring; nu mer torde få tro på den underbara kraften hos vattnet. Förut var källan en af de vanliga offerkällorna, hvari man fordom offrade silfverslantar, i sednare tider en kopparslant, en knappnål, ett utslitet hästskosöm, o. s. v.

Bottniska Viken. Östersjöns stora nordliga vik, mellan norra delarna af Sverige och Finnland, från 60° 20′ till 65° 50′ n. br. Största längden från Åland till det innersta af Witå-fjärden, är 65 Sv. mil, största bredden 22 mil, arealen 850 qvadratmil. Mellan Umeå på Svenska och Wasa på Finska sidan delas viken genom en sammanträngning, i hvilken åtskilliga öar ligga, och som kallas *Qvarken*, i två delar, af hvilka den södra innefattar 580, den norra 270 qvadratmil. På Svenska sidan utfalla i denna hafsvik följande floder: Dalelfven, Ljusnan, Ljungan, Indals-elf, Ångerman-elfven, Umeå-, Piteå-, Luleå- och Torneå-elfvar, utom talrika dem imellan liggande smärre floder. Bland större öar utmed Svenska kusten märkas Gräsön, Agön, Brånön, Hernön, Hemsön, Ulfön, Holmön, Sandön, Bergön, m. fl.

Bowalls grufvor. Ödelagda silfvergrufvor i Dalarne, Säters läns fögderi och Stora Tuna socken, ½ mil öster från Östra Silfberget, hafva fordom fört silfverhaltig blyglans (2½ lod silfver på centnern), zinkblende och koppar-malm.

Bowalte. Gästgifvaregård på Gotland i Ala socken, Kräklinge ting och Wisby län; skjutsar till:

Busarfve, n. v.	1¾	mil.
Gurpe, nordligt	⅞	»
Kyrkejufves, v.	1½	»
Kräklinge, n. o.	½	»
Vesterby, s. s. o.	½	»

Boxarfve. Gästgifvaregård på Gotland, nära Bursviken, uti Öja socken, Hoburg ting, i södra fögderiet eller »befallningen» och Wisby län, omkring ⅛ mil i nordvest om sockenkyrkan; skjutsar till:

Antarfve, n. n. o.	1¼	mil.
Kyrkarfve, s. s. o.	⅞	»
Lingvide, norrut	1¼	»
Skogs, s. s. o.	1	»
Quinnegårda, norrut	1¼	»

Boxeruds silfvergrufvor. Två djupa schackter i ett berg, icke långt från Boxeruds gård i Millesviks socken och Näs härad af Carlstads län, der silfver blifvit brutet, enligt Fernows förmodan måhända redan »före Digerdöden, då antingen Folkungarne, som bevisligen egt flera gods på Wärmlands Näs, eller andra af adeln började lägga hand vid bergverken». Smälthyttan anses

hafva varit invid Sefflebro, der ett ställe ännu kallas hyttan. Redan 1660 voro Boxeruds grufvor så urgamla, att Bergskollegium ingenting visste om deras ålder.

Boxholm, rättare *Bockshholm.* Frälsesäteri, beläget i Ekeby socken och Göstrings härad af Linköpings län, vid Svartån, ½ mil söder om kyrkan, 3 mil från Wadstena och 4½ mil från Linköping, är ett gammalt gods och har fordom kallats *Fleminge,* efter en *Flæmingh,* som, enligt traditionen, var en afkomling af Roms Flaminier samt varit gårdens egare och gifvit den sitt namn; allt detta är dock obestyrkt. Första med visshet kända egare voro, enligt från orten benäget meddelad beskrifning, som här till större delen följes, följande, nämligen före år 1576 till halfva Fleminge: riksrådet och lagmannen Göran Holgersson Gera till Björkvik, gift med Märta Gylta och död år 1588. Derefter kom denna gårdsdel till Bengta Holgersdotter Gera, gift med ståthållaren i Reval, friherre Erik Gabrielsson Oxenstjerna; deras son, riksrådet friherre Carl Oxenstjerna, ärfde sedan gården och gaf före sin död år 1629 sin andel i Fleminge till riksrådet Lindorm Ribbing. Samtidigt från 1576 egdes en fjerdedel i gården af Bengt Pedersson Duse, son till Peder Månsson af utländsk börd († före 1563) och Ingrid Larsdotter Liljesparre, adlad 1576 »för dess välvilliga och hulle trotjenst». Derefter kom denna andel till Bengt Bengtsson Duse till Källery och hans systrar Cecilia, gift med Udde Andersson Grijs till Karleby, samt Bengta, gift med Nils Ivarsson Rosenqvist till Åkershult, hvilken år 1628 för 70 mark Svenskt gångbart mynt sålde sin andel i Fleminge till ofvannämda riksrådet Lindorm Ribbings enka, Märta Filipsdotter Bonde. Det nuvarande säteriet utgöres af dessa och en fjerdedel i Fleminge samt Stertinge, nordligare vid ån, hvilka sistnämda, tillika med flera underlydande hemman, förärades år 1594 af konung Sigismund till ståthållaren öfver Wadstena slott och län, friherre Arvid Gustafsson Stenbock, konung Gustaf I:s svåger, som der började bygga en sätesgård, hvilken han efter sig kallade *Bockshholm,* men blef samma år landsförvist. Efter att från år 1594 hafva varit indragen till kronan, blef denna gård, med många andra hemman, af konung Carl IX år 1603 »på behaglig tid förunnad» dåvarande riddaren, sedermera riksrådet, fältmarskalken Herman Hansson Wrangel, död år 1643. Huru länge egendomen innehades af honom, är obekant; men år 1615 blef den af hertig Johan af Östergötland donerad till dåvarande ståthållaren på Wadstena slott, Lindorm Pedersson Ribbing, som erhöll kon. Gustaf II Adolfs bekräftelse derå. Genom honom och hans fru blefvo, såsom ofvan är nämdt, Gera- och Duseandelarna lagda till egendomen. Han skref sig till Näs (i Bjurbäck uti Vestergötland) och Mossebo (i Rinna), blef riksråd och ståthållare öfver hela Östergötland. Efter hans död 1627 innehades egendomen af hans enka, Märta Filipsdotter Bonde, som tyckes hafva bott på Mossebo och der aflidit. Deras son, riksrådet Pehr Ribbing, blef omkring år 1630 egare till Boxholm, som han utvidgade och förbättrade. Han var gift med Christina Olofsdotter Ryning och afled på Boxholm 1664. Derefter voro egare till egendomen friherre Erik Persson Ribbing, öfverstelöjtnant vid Helsinge regimente, gift med Beata Scheringsdotter Rosenhane, och död år 1675; frih. Lennart Persson Ribbing, landshöfding öfver Vester-Norrland, och efter hans död år 1687 hans enka, friherrinnan Catharina Conradsdotter Falkenberg, till sin död år 1716. Hon löste egendomen, tillika med sin man, från svågern Eriks kreditorer med 5,269 rdr 14⅓ öre, 2,370 daler 19⅗ öre silfvermynt och 42,740 daler 29 öre kopparmynt, samt från kronan för frälse-vederlag i orten enligt reduktions-kommissionens bref af år 1697. Hon bodde mestadels vid Gimmerstad, men skötte Boxholm genom sönerna Pehr, 1719 års landtmarskalk, presidenten i Bergs-kollegium, Conrad, och general-löjtnanten Gabriel. Frih. Gabriel Lennartsson Ribbing, om hvilken i hans epitafium säges, att hr

»försakade rådspurpurn till sin skapares ära», dog på Boxholm 1742 och var gift med grefvinnan Ulrika Eleon. Oxenstjerna till Edsberg, som innehade Boxholm ännu år 1750. Kammarherren friherre Gabr. Adam Ribbing, gift med Beata Sparre från Långdunker och död barnlös 1762, samt hans systrar, Eva Maria, gift med riksmarskalken grefve Göran Gyllenstjerna till Thorönsborg, och fröken Anna Charlotta Ribbing ärfde sistnämda år Boxholm, hvilket de år 1770 sålde till hofmarskalken friherre Adolf Olofsson Rudbeck, gift med friherrinnan Sigrid Eva Stromberg, hvilka år 1778 sålde samma egendom till brukspatron Olof Burenstam på Stjernsund, som strax derefter sålde den till sin bror, brukspatron Carl Daniel Burén på Grytgöl, död 1838 och gift med Didrika Elisabeth Zetterling, död 1827. Denne utvidgade både landt- och bruksegendomen, samlade ett stort bibliothek, som han förordnat skola alltid förblifva vid Boxholm. Vid hans död tillföll egendomen genom arf och köp enkan efter hans äldsta son, brukspatron Peter Carl af Burén, fru Hedda Waller, död 1852, och hennes barn, af hvilka sönerna, brukspatronen och riddaren Didr. Pontus af Burén, gift med friherrinnan Carolina Mariana Ehrenkrona, och häradshöfdingen Carl Otto Wilhelm Burén, gift med Louise Sjögreen, år 1849 gemensamt inlöste Boxholms landt- och bruksegendom, till hvilken den förstnämde sedan 1855 nu är ensam egare.

Boxholms gods, jemte Mossebo i Rinna socken uti samma härad, består af 6²/₃ mantal frälse-säteri, rå och rör, med underlydande 15³/₄ mantal frälse, 4 mantal frälse-skatte och 10⁸/₉ mant. krono-skatte, eller tillsammans 37¹/₇₂ mantal jemte 131 stycken torp. — Egendomen innehåller utöfver 25,000 tunnland, deraf omkring ²/₃:delar skogsmark med utmärkt vacker, för bruksdriften och egendomens öfriga behofver fullt tillräcklig skog, deraf någon del användes till försäljning af 4- till 5,000 tolfter plank och bräder årligen. — Utsädet vid 9¹/₄ under eget bruk varande hemman utgör 180 à 200 t:r och hö-afkastningen 1,000 à 1,200 lass.

Boxholm har utmärkt vacker belägenhet vid Svartån, och dess åbyggnader äro smakfullt uppförda. Mangårdsbyggningen är två våningar hög och har fyra bredvid liggande flygelbyggnader, alla reveterade. En vacker trädgård samt park, planteringar och alléer, som vidt och bredt omgifva stället, öka dess naturliga behag. Här förvaras ett utvaldt och dyrbart bibliothek, bestående af flera tusen volymer tryckta arbeten och en mängd handskrifter, som egaren af gården, ofvannämde herr C. D. Burén, först grundat och redan under sin lifstid så förökat, att det nu är en af de största boksamlingarna i länet, och förökas årligen.

Boxholm. Jernbruk, beläget på ¹/₄ mils afstånd från Boxholms säteri, vid Svartåns ymniga vattendrag, är anlagdt på Carlebergs och Bredgårds egor i Ekeby socken samt på Norra Timerö egor i Åsbo socken, genomskuret af stora landsvägen från Linköping till Ekesjö. Det anlades 1754 på torpet Gropens grund under Timerö, der kammarherren friherre Gabriel Adam Ribbing på Boxholm lät uppföra 2 knipphamrar, kallade Gabriels och Beatæ hamrar efter hans och hans frus, Beata Sparres, dopnamn. Friherre Adolf Rudbeck på Boxholm ökade bruksdriften, som bragtes till sin höjd af brukspatronen C. D. Burén. De i gång varande verken voro i början af detta århundrade 6 stångjernshamrar med 10 härdar, 6 knipphamrar, 13 spikhamrar, 1 slagghammare, 1 plåtsmedja, 1 valsverk, 1 tråd-drageri, 2 stålugnar, 1 finsmedja och qvarn med 6 par stenar. I anseende till missgynnande konjunkturer under konung Gustaf IV Adolfs sednaste regeringsår måste rörelsen ansenligen minskas. Vid bruket tillverkas nu årligen 3,500 à 4,000 sk℔ stångjern med köpetackjern samt stål, spik och manufaktur-smiden. Enligt uppgift från Bergs-kollegium, hade bruket 1856 7 ofria härdar med 1,750 sk℔ privilegieradt smide mot 17 sk℔ 10 l℔ hammarskatt, och 22 sk℔ 10 l℔ frälsesmide. Af härdarna voro två råstålshärdar med 450 sk℔ mot 4 sk℔ 10 l℔ hammarskatt. Då bruket, från

dess anläggning år 1754, haft samma egare som Boxholms egendom, hänvisas läsaren till dennas beskrifning strax ofvanför. Vid egendomen finnas flera sågverk, qvarnar, tegelbruk och pottaskfabrik. Bruket utskeppar på Norrköping och Stockholm. Vid bruket finnes postkontor.

Braheberg. Egentligen Uthamra, 5½ mantal frälse-säteri uti Närtuna socken, Långhundra härad och Stockholms län; synes hafva tillhört de gamla Wasa-, sedermera Brahe-godsen, kom med Ebba Abrahamsdotter Brahe till A. Banér, som egde det 1637, innehades 1685 af G. Kurck, 1741 och 1772 af slägten Lejonflycht och 1849 af en Olsson.

Brahehälla. Fordom ett af grefve Per Brahe den Yngre, innehafvaren af grefskapet Wisingsborg, på säteriet Näs' egor och en hög klippa vid sjön Noen, uti Adelöfs socken, Norra Wedbo härad och Jönköpings län anlagdt lustslott, hvilket ännu 1802 stod oskadadt till tak och yttre murar, men 1857 var en fullkomlig ruin. En teckning af slottet, hvilket sannolikt skulle vara ett motstycke till Brahehus vid Grenna, ses i Dahlbergs Suecia Antiq. et Hodierna.

Brahelund. Se *Haga*.

Brahehus, numera endast ett bondhemman under Wretaholms sätesgård i Grenna socken och Wiste härad af Jönköpings län, men fordom ett ståtligt grefligt lustslott, ett hugskott af 17:de århundradets aristokratiska fåfänga. Öster om Grenna stad framstryker en bergsträcka, och ofvanför Uppgrenna by ligger dennas högsta klippa, hvarifrån man har en vidsträckt och härlig utsigt öfver Wettern, Wisingsö, Omberg samt långt inåt Vester- och Östergötland. Stället kallades *Gudsbacka* eller rättare helt enkelt Grusbacka och var bebygdt med en blygsam landthydda. Riksdrotset grefve Per Brahe den Yngre såg denna bergsklippa från Wisingsborgs slott, Braheska grefskapets dåvarande hufvudsäte, och inom kort tid blef klippan prydd med ett präktigt lustslott. Det har länge sedan blifvit förvandladt till en ruin; men af samtidiga berättelser och anteckningar kan man någorlunda bestämma dess fordna utseende. Enligt E. Dahlbergs planch af Brahehus och efter de upplysningar, som Brunii kända konstnärs- och forskareblick på ort och ställe inhemtat, »har detta lustslott bestått af en fyrkantig hufvudbyggnad med en bottenvåning, två mellanvåningar och öfverst en halfvåning med takfall åt alla sidor och å midten en laterna, omgifven af en altan. Af dessa våningar hade den nedersta och öfversta å hvarje sida fyra små fönsteröppningar, de mellersta deremot tre stora sådana. Denna hufvudbyggnad, belägen å yttersta branten, motsvarades å norra sidan af tvänne fyrkantiga hörntorn, hvilka med densamma och sinsimellan förenades med höga sträckmurar. Hvarje hörntorn, som bestod af en lägre och en högre våning, hade en fönsteröppning å hvarje sida och en kalottformig betäckning med spira. Hvarje sträckmur hade å midten en stor port samt tvänne rader gluggar öfver hvarandra. Fönsteröppningarne i bottenvåningarna voro stickbågiga, men i hufvudbyggnadens mellanvåningar och tornens öfvervåningar rakslutna. Hufvudbyggnadens halfvåning, som bildade ett slags Attika, hade små rundfönster. Sträckmurarnas gluggar voro i nedra raden stickbågiga, i den öfra cirkelrunda. Det hela var, så vida man får döma af den snillrike, ej sällan poetiserande, konstnärens teckning, utfördt i praktfull renaissans-stil.»

Brahehus slott reducerades 1685, och efter den tiden stod det öde, tills det afbrann 1708, och blef aldrig sedermera iståndsatt. Öfverlemnade åt den tärande tiden, hafva de afbrända murarne oupphörligt ramlat, och nu är föga öfrigt af det stolta slottet. Samma öde har äfven träffat Wisingsborg, som förstördes genom eldsvåda ett årtionde efter Brahehus' missöde; den enda af Braheska grefskapets trenne borgar, som elden skonat, är Vestanå, äfven beläget i Grenna socken; men detta slott har åter blifvit förderfvadt af en smaklös modernisering. Wisingsborg ansågs dock för det förnämsta;

då det sköts från detta slott, skulle skjutningen besvaras från Brahehus och Vestanå af de öfverst på de dervarande klipporna uppställda kanonerna, det grefliga herrskapet till honnör. Af lemningarna efter Brahehus slott är nu föga qvar. För omkring tvänne årtionden tillbaka funnos af hörntornen och sträckmurarna ännu några fots höga grundvalar i behåll; uti hufvudbyggnaden, hvars grofva omgifningsmurar ännu till tre våningars höjd qvarstå, voro stora källarhvalf, i hvilka man kunde ingå, och å inre väggarna syntes på anputsen lemningar efter målningar. På vägen, som går under den bergsträcka, hvarpå Brahehus ligger, synas äfven lemningar efter den väg, hvilken med en sträckning af nära en fjerdedels mil öfver bergshällen ledde till slottet. Det berättas, att grefvens underhafvande, vid hans besök på Brahehus, burit honom uppföre denna väg i portschäs; men af den benämning, *Guffar på Gudsbacka*, som påstås hafva blifvit grefven gifven af hans bönder, finnes nu mer icke något minne qvar.

Brakelund. En stor sandhed i Säfvareds socken och Kinnefjerdings härad af Mariestads län, hvilken fordom varit skogbevuxen. Här träffas många grifthögar och stensättningar. Af de förstnämda finnas på ett ställe 21 stycken smärre, i hvilka man vid gräfningar träffat större stenar, lagda i en cirkel, inom hvilken funnits aska och ben. Här äro äfven 15 runda stensättningar med olika antal resta stenar i hvarje. Man förmodar, att här i fordna tider stått ett fältslag. Sägnen är äfven, att här varit stad.

Brakjauer. Fjällsjö, hörande till Umeå-elfvens system. Sjön har sitt tillopp från Umeå-vattnet och afbördar sig i Ava-vattnet, i hvilket Are-ån flyter in.

Bramre Kistor, eller *Bramre-Karis Kista,* är namnet på tvänne mellan Holm och Gunnarsnäs socknar på Dal i skogen befintliga hällkistor. Folket berättar, att jättar här blifvit begrafna, äfvensom att ett skogsrå, Bramre-Kari, här haft sitt tillhåll. En hustru, som var hafvande, gick en gång förbi detta ställe. Skogsrået kom då fram till henne, och hustrun tyckte det vara hennes grannqvinna. De följdes åt ett stycke, och rået bad henne, att få »det hon hade under sin barm». Hustrun blef förskräckt, skyndade hem, sjuknade och dog samma natt.

Bramsön. En större bebyggd ö i hafvet utanför Hedesunda socken i Gestrikland. Ön säges hafva blifvit af drottning Christina skänkt till Harfs by i samma socken.

Brandalssund. Gård i Ytter-Järna socken och Öknebo härad af Stockholms län, äfven kallad Ahlby och belägen vid en vik af Järna-fjärden, har sedan 1686 tillhört ätten Lovisin; år 1628 innehades gården af en fru Horn, född Lejonhufvud. Godset består af 5 mantal frälse-säteri med tegelbruk samt underlydande $1/2$ mant. frälse-säteri ladugård och $2 1/2$ mant. frälse.

Brandsnäs. Gods på Torpön, i Torpa socken af Ydre härad i Linköpings län, består af 1 mantal frälse-säteri, med $1/2$ mantal frälse Björkvik. Gården donerades 1642 till Otto Schulman och innehades sedan af hans son och dennes enka, Görvel Gyllenstjerna, hvars säteri Brandsnäs kallas 1683. Gården tillhörde sedan O. H. Schulman, gift med Christina Appelgren, köptes derpå af friherre Ax. Lindhjelm och innehades 1750 af hans enka, Debora Grönhagen. Egare 1786 var major Grönhagen, hvars kreditorer innehade godset 1825; det tillhörde 1850 och 1852 Grönhagenska slägten. — Den i sjön Sommen belägna Torpa-ön är 1 mil lång och $1/4$ mil bred samt bebyggd med $8 5/8$ hemman. Widegren yttrar i sin Beskrifning öfver Östergötland den förmodan, att denna ö varit förr bebodd än den öfriga trakten.

Brandstad. Socken i Färs härad af Malmöhus län, $3 1/2$ mil n. ifrån Ystad, har en areal af 4,050 tunnland, af hvilka endast 8 äro sjöar och kärr.

Socknen, hvars hemmantal är $10^{9}/_{16}$ mantal, har i det hela mager åker, god höfångst, någorlunda skog och torfjord; den beboddes 1805 af 689, 1840 af 786 och 1856 af 944 personer. Uti församlingens skola, som hade 1 examinerad och 1 oexaminerad lärare, undervisades sistnämda år 76 gossar och 47 flickor, medan 3 gossar undervisades i allmän läro-anstalt, 12 flickor hade enskild undervisning och 4 gossar samt 12 flickor undervisades i hemmet. — Socknen utgör tillika med annexet Åsum ett regalt pastorat af 3:dje klassen i Färs kontrakt af Lunds stift. Hela pastoratet, som består af 25 oförmedlade och $9^{7}/_{12}$ förmedlade mantal, hade 1856 tillsammans 1,882 invånare. — Någon större egendom finnes icke inom socknen. — Adress: Hörby.

Brandstorp. Socken i Wartofta härad af Mariestads län, utgör i areal 11,710 tunnland, hvaraf 560 äro sjöar och kärr. Jordmånen består på de flesta ställena af sand, någon gång af lermylla och på några få ställen af svartmylla. Näringen är hufvudsakligast åkerbruk; men trädgårdar, som ofta finnas vid bondgårdarna och här och der äro ganska förmånliga, gifva äfven någon afkastning. Folkmängden var 1840 750 och 1856 812 invånare. Socknen har fast skola med 1 examinerad lärare. År 1856 besöktes skolan af 38 gossar och 41 flickor, medan 24 gossar och 18 flickor undervisades i hemmet. — Brandstorp är annex till Daretorps konsistoriela pastorat, tillhörande Kåkinds kontrakt af Skara stift. Då den så kallade Engelska svetten härjade i Sverige år 1529, hörde hela denna trakt utmed Wettern till Foglås socken, och då fanns en kyrka på Heldeholms egor här i socknen, hvilken gård tillhörde slägten Stenbock; men sedan orten blef grefskap för Brahe-ätten, lät riksdrotset grefve Per Brahe den Yngre flytta kyrkan till hemmanet Brandstorps egor år 1626 och lade den till Daretorps pastorat, der han utöfvade jus patronatus. Kyrkan, som ligger $2^{1}/_{4}$ mil sydvest från Hjo på andra sidan om Hökensås, ej långt från Wettern, är byggd af trä. — Betydligare egendomar i socknen äro Skämningsfors och Heldeholm. — Adress: Sköfde.

Branäs Ö, nu **Djurö,** uti Lösings härad och Dagsbergs socken af Linköpings län, skänktes i konung Christophers tid af dåvarande innehafvaren af Bråborg eller Branäs, Erik Axelsson Tott, till Wadstena kloster och var sedan djurgård under Bråborg. I drottning Gunnels (Johan III:s andra gemål) tid underhöllos här 12 hjortar och 230 rådjur; men vid Ryssarnes mordbrännartåg 1719 utrotades alla djuren. På ön qvarstår likväl ännu en ek, uti hvilken i Carl IX:s tid ett hjorthorn fästes till klädhängare under jagterna. Eken (som qvarstod åtminstone år 1828) håller 10 alnars omkrets vid roten, och hornet synes genom ett litet hål, betäckt med jerngaller, men hvilket vid nyssnämda tid troddes skola snart bli igenvuxet. Sista djurgårdsvaktaren var en Polack, Kusinski, som ännu 1720 bodde i Djurgårdstorpet. — Genom Kammar-kollegii bref af den 4 Maj 1722 blef ön mot arrende upplåten till hästbete åt landshöfdingen i Linköping, men kom 1738 under disposition af borgmästaren Ol. Ekermann i Norrköping, som der skulle inrätta ett schäferi. År 1759 köptes lägenheten till skatte, och år 1771 fick egaren tillstånd att der anlägga ett Holländeri. Bland sednare egare märkas två herrar Stjerneman, far och son, ryttmästaren baron F. W. R. Fock 1850 och löjtnant Conr. Ribbing 1853. — Ön är nu så odlad, att den i förmåner anses motsvara tvänne hemman.

Brastad, fordom *Bragasætr.* Socken i Stångenäs härad af Göteborgs och Bohuslän, har en areal af 7,984 tunnl., af hvilka 50 äro sjöar och kärr. Socknen utgöres af en stor bergplatå, som med branta väggar bryter sig mot Brofjorden. Trakten är naken och ful, och ögat besväras här och der af skarpa moar, hvilka icke kunna odlas. En större högslätt öppnar sig omkring Brastads kyrka, men är icke synnerligt bördig. Skog saknas alldeles. Hufvudnäringarne äro åkerbruk och boskapsskötsel. År 1825 innehöll socknen $57^{3}/_{4}$

oförmedlade mantal, af hvilka $10^{3}/_{4}$ frälse tillhörde Hvitfeldtska donationen. Folkmängden var 1805 icke mindre än 1,247, 1840 1,854 och 1856 1,963 personer. Församlingen hade sistnämda år ambulatorisk skola med 1 examinerad lärare, som undervisade 90 gossar och 59 flickor, medan 1 gosse bivistade allmänt läroverk och 36 gossar samt 102 flickor undervisades i hemmet. — Brastad är annex till Bro regala pastorat af 2:dra klassen, tillhörande Wikornes kontrakt af Göteborgs stift. Brastads grundmurade kyrka var, enligt gamla berättelser, i fordna dagar en ansedd offerkyrka, i hvilken kringliggande härader läto hålla böner för sina sjuka. Om hon icke, såsom allmogen påstår, förskrifver sig från den antediluvianska tiden, eger hon dock en ansenlig ålder. Hon består af skepp och ett mindre fyrkantigt chor samt ett stentorn af 23 alnars höjd, hvilket blifvit uppfördt i stället för det, som 1801 nedramlade. Men som grunden är lös, har äfven denna tornbyggnad satt sig så betydligt, att den sannolikt en vacker dag delar sin företrädares öde. Den lilla rakbetäckta dörröppningen, som inleder till choret, är prydd med tvänne infattningar af huggen granit. Den ena af dessa föreställer tvänne underdjur, och den andra ett menniskohufvud, omgifvet af tvänne drakslingor, samt deromkring denna inskrift: **Maria mer hialbi ham et hina stain gerhe,** — tydligen en bön till den Hel. Jungfrun för den persons välgång, som byggt kyrkan. En inskrift på altarprydnaden upplyser, att hon är hitskänkt af grefve Rutger von Ascheberg. Omkring den öfverst på taflan stående medaljong, som i basrelief föreställer Christi uppståndelse, stå Aschebergska och Baggeska sköldemärkena. På den simpla predikstolen synas årtalen 1608 och 1619 under tvänne adliga vapen, och dessutom icke mindre än »sex dygder i kjortlar och af ett tämligen misstänkt utseende». — Från äldre tider förvaras här en tälgstensfunt, med slät, rund skål på en fyrkantig fot, hvars hörn äro utsirade med löfprydda oxhufvuden. — Baggeättens murade graf under choret är nu igenfylld; men på norra väggen i kyrkan hänger ett epitaphium, föreställande i oljefärg 2 riddare i full rustning, 3 gossar och en äldre samt 2 yngre qvinnor i 16:de seklets drägter, med långa kåpor och sorgdok, alla knäböjande. Framför männen ligga 3 öppna hjelmar och ofvanom synas 2 vapen. Minnestaflan är uppsatt efter »*Erlig Velbyrdig mand Peder Bagge till Holmegaard som døde den 8 Februari 1609. Sammaledis Hans kjere Husfrve Erlig Velbyrdig oc Gudfrøctig Frve Frv Karinna Pedersdaater, som døde den 14 Marti Anno 1578 med begis deres Børn.*» Detta par har förärat kyrkan en kommunionkalk, försedd med initialerna till deras namn.

Brastads socken eger en ovanlig rikedom på olika slag af fornlemningar, i synnerhet hällristningar. På den vestra bergsluttning, som begränsar den dal, i hvilken Stora Backa är beläget, ser man nästan hvarje jemnare berghäll fulltecknad med dessa märkvärdiga afbildningar. Den af dessa, som ligger närmast landsvägen, är den ristning, hvilken allra först ådrog sig fornforskares uppmärksamhet, och har ett par gånger blifvit aftecknad, men helt origtig. Af 70 figurer, som här förekomma, utmärker sig en 5 fot hög mansbild med upphöjda händer, i den ena af hvilka han förer en kortskaftad yxa. Några af skeppsbilderna på samma häll äro ganska prydliga. Fortsättningen af ofvannämda bergås, närmare gården Backa, bär det betydelsefulla namnet *Disåsen*. En af dervarande ristningar är anbragt i en starkt sluttande häll och af ett märkligt innehåll. Här synas djur med greniga horn, förmodligen hjortar, hundar, skepp, sköldar, en man, stående med uppräckta händer i en båt, tillika med flera svårtydda figurer. På andra sidan om Backa äro uthuggna omkring 50 bilder i ett berg och deribland en man, som anfalles af tvänne djur, en annan, som med båda händerna uppbär en sirat, en fogel, stående öfver två fotsulor, tvänne urgröpta figurer, hvilka sannolikt beteckna menniska-ansigten, och för öfrigt vanliga föreställningar. Antalet af ristningar i denna nejd af socknen är omkring 20. — På Medbo egor, vid tor-

pet Dammen, afbildas en drabbning. Svärdbeväpnade män stå här i hotande ställning med bågar i händerna, under det en annan, som tyckes beteckna fienden, är stadd i full flykt; bakom de förstnämda synas några bemannade skepp i naturlig ställning, men ofvan den flyende flera dylika, hvilka alla äro afröjda och till större delen upp- och nedvända; på ett af dem ligger ett dödadt djur. Denna hällristning är en af de få, som man med någon nöjaktighet kan förklara. De bemannade skeppen betyda otvifvelaktigt de segrandes flotta, de kullstjelpta de öfvervunnas. — Många andra ristningar af mindre värde ligga i närheten af de sistnämda och på flera ställen i orten. Af dessa skall, enligt uppgift, en vara belägen på Ryxöns mark, och af de 9 figurer, den innehåller, igenkänner man en sköldpadda, en kamel och ett djur, som troligen skall beteckna en noshörning. Finnas verkligen dessa djur der afbildade, så blir ju uppenbart, att hällristningarne tillhöra ett folk, som sett dylika föremål, d. v. s. våra förfäder, folket af Norræna-stammen, hvilka ofta på sina härnadståg besökte söderns länder och vid hemkomsten anförtrott åt klippan minnet af de sällsamheter de skådat.

I Brastad finnas 3 dyrhus, som alla äro väl bibehållna; något af dessa griftchor måste väl vara det »faseliga afgudahus», hvilket omförmäles i Tunelds Geographi. Det ena, beläget vid Allonevik på Tönntorps utmark, täckes af en häll, hvars längd är 7½ alnar och största bredd 4½. Efter en ingång, som är betäckt af 2 mindre stenskifvor, ser man äfven spår, och strax söder ut upptäckas 2 små cirkelformer af låga stenar. Det andra dyrhuset igenfinnes vid Ryxö och är, liksom det förra, till hälften doldt i en jordkulle. Hällen, som hvilar på 7 eller 8 väggstenar, är 8 alnar lång och 5 bred. Vid norra sidan synas 4 mot hvarandra resta tunna stenhällar af 2 alnars höjd, troligen lemning efter ännu ett dyrhus, hvars takhäll är borttagen. Rundtomkring äro mindre stenar uppsatta, och en lång stenrefvel går härifrån norrut. Det tredje står på Ryks egor och liknar föregående. — *Skälmestenarna* (egentligen *Sköldmö-stenarna*) stå i ett bergpass på Holländerörs utmark. Så nämnes en ovalform, bildad af 12 stenar, hvaraf de dubbla pelarstenarna äro 3 alnar höga; omkring hafva legat 5 små grafkullar. Vester om denna stensättning har stått upprest Bohusläns skönaste stenstod, som icke varit mindre än 13 alnar lång och 1¼ aln bred, men hvilken nu är ikullfallen och afslagen. Den har haft sin plats i ena hörnet af en med sten omsorgsfullt kringsatt och planerad fyrkant af 20 alnars längd och 14 alnars bredd. En mindre fyrkantig stensättning ligger på kort afstånd från den förra. — Vid Holma är en aflångt fyrkantig figur, bildad af 12 flisformiga stenar och sannolikt ett grafställe, särdeles som deromkring finnes en stor mängd grafhögar. En af dessa sistnämda lärer förr burit namnet *Kong Östens hög*, af orsak, som lätt kan redas. Det var nämligen hit som Peringschöld, bedragen af den närbelägna *Bornös* namn, förlade den Westfoldska konungen Eysten Halfdanssons griftställe, hvilket Sturleson säger skall finnas vid *Borra* (á Borro); men sammanhanget af konung Eystens saga lemnar intet tvifvel öfrigt, att ju med detta Borra menas Borre socken vid Tönsberg och icke Bornö i Gullmaren. — Grifthögar finnas dessutom på *Immestads* och *Hedes* mark, till ett antal af 100 på hvartdera stället; äfvensom på *Halls* egor, dit sagan lägger en stad, vid Brastads by, i Bregilja på *Kärrs* utmark, och på *Rörvall*, hvarest ock en bautasten stått. — Vid *Berg* äro ock stenar uppresta; men de åtföljas likaså litet, som öfriga ålderdomsminnen i Brastad, af någon tradition.*) — Egendomen *Holma*, belägen här i socknen, beskrifves under sitt namn. — Adress: Uddevalla.

*) Ofvanstående bekrifning öfver Brastad socken är hemtad ur A. E. Holmbergs »Bohusläns Historia och Beskrifning». Vi hafva till mönster valt denna socken, som är så rik på fornlemningar, i synnerhet på stenristningar, till hvilka, vid beskrifningar om andra ställen, der sådana finnas, vi ämna hänvisa till Brastad.

Bratteberg. Sätesgård i Byarums socken och Östbo härad af Jönköpings län, består, jemte underlydande hemman, af tillsammans $5^3/_8$ mantal säteri och frälse, och är, tillika med Götafors bruksegendom i samma socken, ett fideikommiss, tillhörigt grefliga slägten von Seth. Godset, som fordom tillhört kronan, inköptes derifrån 1647 af borgmästaren i Jönköping, Peder Gudmundsson, som adlades med namnet Strömberg. Han var gift först med Anna Nilsdotter, ofrälse, och sedan med Catharina Törnsköld. Med förra giftet hade han sönerna Gudmund och Jöns, som icke blefvo adlade, och med sednare döttrarna Brita Sophia och Anna Wendela, som adlades tillika med fadern. Gudmund, som kallade sig Lindblad, hade en son, som adlades till Lindeblad, och Jöns, som egde Bratteborg, kallade sig, efter gården, Brattman. Denne åter hade 5 söner, som alla adlades med namnet Strömberg, och de 2 äldsta upphöjdes till greflig och friherrlig värdighet, då de blefvo kallade Stromberg. Af dessa bägge bröder blef generalmajoren friherre Alexander Stromberg egare till Brattefors och Götafors, hvilka egendomar han köpte 1705 af sin faders halfsyster, Brita Sophia Strömberg. Efter friherrens död 1718 på Nydala, innehade hans enka, Eva Elisabeth Palmgren, egendomen till 1728. Sedermera lärer egendomen varit innehafd under förpantning af löjtnant Peter Krusbjörn, men genom rättegång hafva kommit till assessor Brouwers enka, Anna Margareta Liljecreutz, som i tredje giftet hade riksrådet grefve Gabriel von Seth, hvilken gjorde egendomen till fideikommiss år 1773. Förste fideikommissarien var riksrådets brorson, kammarherren J. G. von Seth, som dog utan manliga arfvingar, då godset tillföll andra brorsonen, löjtnanten grefve Gabriel v. Seth, född 1753, död 1826. Han hade 22 barn, af hvilka det äldsta, grefve Gabriel Filip von Seth, blef fideikommissarie 1828, gift med Charlotta Fredr. von Düben. Löjtnanten grefve Johan Fredrik von Seth innehade fideikommisset 1843, död 1850, gift med Henriette Sparre. Efter honom fick hans halfbroder, grefve Bror von Seth, fideikommisset och innehar det ännu. Han är gift med Julia Augusta Ljungberg.

Brattefors. Gård i Ljungs socken och Inlands Fräkne härad af Bohuslän, bestående af $1^3/_4$ mantal, deraf $1/_2$ frälse, är utmärkt för sina vattenverk, bestående af såg och qvarn. Qvarnfallen anses som de bästa i orten och lemna tillfälle till anläggande af flera verk. Gården är bebyggd för ståndspersoner.

Brattefors. Om *Stora* och *Lilla Brattefors* på Kinnekulle läses i Lindskogs Beskrifning öfver Skara stift följande: »Bland märkvärdiga ställen i Klefva socken må nämnas Kinnekulles öfversta *Klef*, som i små och föga märkbara bugter sträcker sig från *Lilla Brattefors*. Höjden af denna klef, som hvarken är lika hög eller lika brant på alla ställen, kan per medium tagas till 23 alnar. Ej långt från Klefva ligger det märkvärdiga *Stora Brattefors*, hvars perpendikulära höjd närmast vid bergsfoten är nära 6 alnar. År 1787 var den der befintliga grottans djuplek, d. v. s. dess bredd inåt berget ifrån dess yttersta kant, $7^1/_4$ alnar och dess höjd till horizontela linien af den plan, som ligger ofvanpå denna klef, omkring 28 alnar. I grottan, der man under vattnets nedforssande kunde sitta torr, hade flera betydande personer ristat sina namn till åminnelse af sina besök härstädes. Men år 1809 inträffade ett ras, som bildade den perpendikulära vägg, hvilken med 12 alnars bredd och 16 alnars höjd nu visar sig i fonden. Till venster utgår rätvinkligt från denna vägg en pelarformig stenkoloss af 27 alnars höjd och 26 alnars bredd, till höger likaledes rätvinkligt en pelarvägg af 25 alnars höjd. Under en genom flera hvarf utskjutande berghäll till höger i grottan synes en tafla med deri ristade bokstäfver; men icke något märkvärdigt namn har kunnat upptäckas. I Vetensk.-Akadem. Handlingar för 1767 uppgifves, att Stora och Lilla Brattefors samt Martorps Klef äro »brådstörtor, tillkomna derigenom, att bäckar skurit ut genom det tredje hvarf-

vet eller den flolägriga kalkstenen, hvilka, då vatten om våren nedströmmar, visa artiga kaskader.»

Brattensborg. En gammal borg, fordom belägen i närheten af Båstad köping i Skåne, på en mycket brant klippa, ännu af folket i orten benämd Brattensborg, hvarpå, enligt sägnen, varit bygdt ett slott, efter hvilket nu mer icke ens ringaste lemning är att finna. Härifrån förmenas en viss sträng riddare, kallad *Brattensborgsherrn*, hafva, efter döden, hvarje högtidsafton gjort utfärder genom närliggande egendomen Waregården till Klacken i Halland, $^1/_4$ mil derifrån, och tillägger folksägnen, att förstugudörrarne i Waregården aldrig kunnat hållas stängda julafton, i anseende till Brattensborgsherrns färd derigenom, hvilken alltid betecknas genom susning i luften och hundarnas skällande. — En annan sägen om Brattensborg, som deri kallas röfvarenäste och dess riddare röfvare, förtäljer följande: *Brattensborg* var ett röfvarenäste, hvilket sjunkit, till straff för der begångna brott. De stora penningesummor, som röfrarne der innehade, blefvo af vågorna vräkta i land, der de hittades af ärkebiskop Andreæ i Lund tjenare, som använde dem till fylleri och liderlighet. Ärkebiskopen förvandlade då alla dessa penningar till småsten, på det att vällust och yppighet icke skulle underhållas genom dem. Små runda testaceer, ett slags stenvandlade ostronskal, af mindre silfvermynts storlek, hvilka förekomma i ymnighet på stranden af Ifön, kallas af allmogen för *Brattensborgs-penningar.*

Brattfors. Socken i Philipstads bergslags härad af Carlstads län och annex till Philipstad, består, tillika med de 4 öfriga annexerna till detta pastorat, af 5 $^1/_4$ mant., med en areal af 317,589 tunnland, hvaraf Brattfors ensamt har 2,850 tunnland sjöar och kärr. Socknens förnämsta vattendrag är Lungselfven, genom hvilken sjöarne Alstern, Lungen och Kalfven afbörda sig. I norra delen rinner Svart-ån. Socknen, som 1673 beboddes af »öfver 60 hjonelag», hade 1840 1,290 och 1856 1,425 invånare; i socknens ambulatoriska folkskola undervisades sistnämda år 105 gossar och 73 flickor. — Kyrkan anlades 1661, hufvudsakligen efter bedrifvande af Gustaf Börjesson på Hedenskog (Carlströmarnes stamfader) och Anders Andersson i Brattfors (ätten Bratts stamfader), upplyser Fernow. Socknen tillhör Nyeds kontrakt af Carlstads stift; vigtigaste gårdarne derstädes äro Brattfors och Bosjö bruk. — Adress: Philipstad.

Brattfors. Gästgifvaregård uti Brattfors kapell och Philipstads bergslag af Carlstads län; skjutsar till:

Molkom, s. v.	2	mil.
Philipstad, n. o.	1 $^1/_4$	»

Brattfors. Jernbruk med masugn i Brattfors kapell, Fernebo socken och Philipstads bergslag af Carlstads län, hade 1840 2 härdar, 6 sk℔ hammarskatt och 600 sk℔ smide af eget tackjern. Utskeppade på Göteborg. Egarne uppgåfvos då vara brukspatronerna H. G., J. R. och C. W. Geijer. År 1856 hade bruket 3 fria härdar, och utgjorde afverkningen vid masugnen 3,200 sk℔ tackjern samt 3,200 sk℔ smältstycken. — Underlydande jordegendom utgöres af Hult $^9/_{64}$, Gräshöjden $^4/_{64}$, Marhyltra $^6/_{64}$, Lungsnäs $^2/_{64}$, Geijersberg $^1/_2$, Mossby $^1/_4$, Ökna $^1/_8$, Lermarken $^1/_8$, Gråberg $^1/_8$, Ölmbäck $^1/_4$, Nornberg $^1/_3$ mantal krono-skatte. De grufdelar, som tillhöra Brattfors, äro upptagna gemensamt med Bosjö bruks, som nuvarande egaren, brukspatron H. G. Geijer, äfven innehar.

Brattfors. Jernbruk i Gestrikland, Ockelbo socken, med 4 fria härdar och 300 sk℔ frälsesmide. Hör till de s. k. *Ockelbo-verken*, till hvilka hänvisas.

Brattfors Hed. På denna hed, 2 dryga mil vester från Fernebo kyrka (det nuvarande Philipstad), — berättar Fernow efter gamla sägner, — stod före Digerdöden en stad, der bergsmännen mötte vesterlandets bönder och tillbytte sig spannmål och pundvaror. Stället utvisades ännu på hans tid (1777), under namn af *Stensättningen*,

ej långt från *Skeppundsdalen*, »och är märkeligt, att på denna stora sandhed knappt synes en enda sten mer än här, der tjenlig sten till gatuläggning finnes, tämligen jemnt, till en åttondels mil.» Hvad den ofvannämda *Skeppundsdalen* beträffar, menar Fernow, att bönderna och bergsmännen der bytt sina varor skeppundvis, och berättar han vidare, »att en Sibylla skall hafva spått, det der skulle, en gång i verlden, växa upp en så stor törnebuske, att 10 konungar, som inbördes förde vapen mot hvarandra, skulle vid busken binda alla sina hästar och der sluta fred; men strax derpå skulle yttersta domen komma. Det hände verkligen i Carl XII:s tid, att en törnbuske växte upp der; men bönderna, som förmodligen icke voro belåtna med en så hastig dom, voro ganska sorgfälliga att med rubb och stubb rycka honom upp, när de foro här förbi», — tillägger den hedersmannen på sitt naiva språk.

Brattön. Ö i Hakefjord af Bohuslän och Solberga socken, 1/4 mantal, bekant genom sitt höga berg *Blåkullen*, hvarom se artikeln *Blåkullen*, eller *Blåkulla*.

Brattön, *Stora* och *Lilla*. Egendom i Hede socken och Sörbygdens härad af Bohuslän, 1 1/4 mantal frälse, med 2 par tullmjölqvarnar, salusåg och tegelbruk, tillhör sedan 1856 landtbrukaren Svante Ödman, som nämda år köpte gården af brukspatron Joh. Zettersten, hvilken i 41 år innehaft densamma. Gården ligger 4 mil norr om Uddevalla och 2 mil ifrån Qvistrums gästgifvargård, omkring 500 fot öfver hafsytan, sundt och vackert. Under gården lyda 9 torpare, af hvilka 6 hafva häst.

Braxstad. Gård i Östra Tollstads socken af Wifolka härad och Linköpings län, var på 1600-talet till en del frälse och tillhörde Göran Gyllenstjerna, men afstods till kronan af hans arfvingar; en mindre del hade tillhört Wadstena kloster, derpå som krono blifvit köpt af M. Lejonsköld och reducerades från M. Lindhjelm 1692. I sednare tider löstes Braxstad till skatte och har tillhört major De Geer, lagman Hedenstjerna på 1820—1830-talet samt major Ahnström 1850 och 1853. Egendomen består af 2 mantal skatte med tegelbruk, såg och qvarn, belägen vid Lillån. Dertill höra Åhlstad 1/4 mantal skatte och Täpparp 1/2 mant. frälse, under eget bruk; underlydande äro 1 mantal frälse, 1/8 skatte och 5 utjordar.

Braås' landtegendom och **Böxholms** eller **Bökesholms** säteri och bruk, belägna i Drefs socken och Uppvidinge härad af Wexiö län, hafva en längre tid varit sammanlagda till ett gods och haft samma egare, hvilka här omnämnas jemte egendomen. *Braås*, 1/2 mantal frälse, har vacker belägenhet mellan sjöarna Drättingen och Örken, eller Storsjön. Första kända egaren af denna gård är brukspatron Olof Lundblad, som här anlade en masugn år 1745; men han innehade gården icke länge, utan sålde den till dåvarande bergmästaren, sedermera bergsrådet Erik Benzelstjerna, som förut egde Böxholms säteri; denne sålde begge gårdarna till öfverste Rappe. Under det familjen Rappe innehade gården, anlades stångjernshammaren, som 1782 flyttades till Böksholm. Hela godset tillhörde derefter friherre Adam Wilhelm Rappe, den första, som i riket införde stångjernshammarställningar af tackjern samt gaf anledning till ankarkettingars tillverkning och begagnande i Sverige. Godset kom 1828 till hofmarskalken grefve Gustaf Hamilton till Barsebäck, gift med grefvinnan Fredrika Bonde af Björnö; det eges nu af hans arfvingar, af hvilka ryttmästaren m. m. Sebastian af Petersens är disponent. Han är gift med grefvinnan Hedvig Sophia Hamilton, ofvannämda grefve G. Hamiltons dotter. — Vid Braås är en charaktersbyggning af trä, uppförd på en hög kulle, reveterad och ställd på en högre stenfot, med hvälfd källare under hela huset, samt tvänne flygelbyggningar. I sednare tider har af friherre Adam Wilhelm Rappe med stor kostnad vid gården blifvit anlagd en stor trädgård samt park, båda utmärkt vackra, likasom hela den lokal, på hvil-

ken gården är anlagd. I trädgården finnes öfver en i en kulle hvälfd ingång en sten upprest af framlidne friherre A. W. Rappe med följande inskrift: »Åt år 1809. Frie Svenske Män, gifven J edert bifall?» Midt emot denna sten, på en hög kulle, der frih. Rappe önskat hvila, är öfver honom och hans fru, F. M. Lundström, en minnesvård af gråsten upprest. — *Böxholm*, 1 mantal säteri, är nu mer blott en Braås underlydande egendom; men det var fordom herregods, och en J. Enhörning skref sig till Böxholm, död 1707; sedan fick denna gård samma egare som Braås, hvilket är förut anmärkt. Hela jordegendomen består af Böxholm 1 mantal säteri och Möllekull 1/2 mantal frälse, hvilka brukas gemensamt, och underlydande äro 2 5/8 mantal i Drefs, 1 mantal i Hornaryds och 5 1/4 mantal i Sjösås socknar, alla frälse, 1 7/16 mantal krono-skatte i Nollebäck och Granhult socknar samt 1/8 mant. frälse jemte tredjedelen uti Inglamåla jerngrufva, i Fröderyd socken.

Böxholms bruk ligger i vattendraget mellan sjöarna Drättingen och Örken. Bruket var först anlagdt på Braås egor, der en masugn uppfördes år 1745 af dåvarande egaren, brukspatron Ol. Lundblad; år 1762 anlade bergsrådet E. Benzelstjerna manufaktuverket efter erhållen tillåtelse, och öfverste K. Rappe fick år 1770 tillstånd att äfven på Braås anlägga en stångjernshammare med 200 sk℔ årligt ämnessmide; denna hammare flyttade han år 1782 till Böxholms säteri, 1/4 mil från Braås. Grefve G. Hamilton begärde och fick sedan tillökning af ämnessmidet. År 1828 bestod bruket af masugn, en stångjernshammare samt manufakturverk, bestående af 5 knipphamrar och 4 spikhamrar. Nu består bruket af 2 stångjernshamrar med 1,050 sk℔ privilegieradt smide mot 10 sk℔ 10 l℔ hammarskatt, 2 härdar, 1 knipphammare och 3 spikhamrar med oinskränkt smidesrätt, 1 tullmjölqvarn med 3 par stenar och 1 enbladig såg.

Breared. Socken i Tönnersjö härad af Halmstads län, har en areal af 33,719 tunnl., hvaraf 2,865 äro sjöar och kärr. Här äro 20 sjöar, af hvilka Frillen vid Småländska gränsen samt Gyltigesjö, Sämlången och Brearedssjön äro betydligare. Genom dessa sjöar framflyter Fylle-ån, det enda betydligare vattendraget i denna trakt. Landet är en bergstrakt, och bland högre berg kan nämnas Klefven på prestgårdens egor; här och der är dock något jemnare. Jordmånen är mycket olika; men ingenstädes finnes lera eller lerblandad jord; sandmo, ljunghedar och sandblandad mylla finnes på några ställen. Skogarna äro i aftagande; dock finnes något så väl barr- och löfskog som torfmossar. Hufvudnäringarne äro åkerbruk, boskapsskötsel och något fiske; som binäring väfves icke obetydligt vadmal, hvilket försäljes i Borås. Socknen innefattar icke några stora och tätt sammanbyggda byar, utan endast byalag, men mest enstaka smärre gårdar. Hemmantalet utgör 49 13/20 mantal, och folkmängden var 1810 1,182, 1840 1,537 och 1856 1,711 personer. Barnundervisningen sker i en år 1815 inrättad ambulatorisk skola, som förestås af en examinerad lärare. År 1856 besöktes skolan af 71 gossar och 69 flickor; dessutom erhöll 1 gosse undervisning i allmänt läroverk och 1 i enskild läro-anstalt. — Breared utgör ensamt ett regalt pastorat af 3:dje klassen i Laholms kontrakt af Göteborgs stift. Kyrkan, belägen 1 5/8 mil från Halmstad, 3 från Laholm och 16 1/4 mil från Göteborg, på en höjd nära landsvägen, är byggd af sten, försedd med trätorn, bygdt 1809, och en af sten murad sakristia. I kyrkan förvaras flera saker från katolska tiden, bestående i ett dopfat af messing med munkstils-inskrift, ett rökelsekar af metall, en antik liten klocka och kyrkans urgamla sigill af silfver, föreställande ett halster, hvaraf man torde kunna sluta, att kyrkan blifvit invigd åt St. Laurentius; omskriften är: *Breeris Kjerkis indsegel.* Det säges, att kyrkan under krigstider blifvit uppbränd af Danskarne. Ännu vid i sednare åren skedda reparationer har man funnit en mängd kol och aska, som med säkerhet intyga en kyrkan öfvergången brand. — Vid hemmanet Skallinge på en slätt öster

om gården är en oval stensättning af 12 uppresta stenar, af hvilka den högsta är $1\frac{1}{2}$ aln ofvan jordytan. Stensättningen, som ligger på längden i norr och söder, anses af fornforskare för en andaktsvård; allmogen påstår, att en kyrkobyggnad här varit tillämnad, hvilket stenarnas stående ställning motsäger. Hvarför icke en tingsplats? — Adress: Halmstad.

Breared. Gästgifvaregård i Breared socken och Tönnersjö härad af Hallands län; skjutsar till:

Halmstad	$1\frac{23}{24}$	mil.
Sjögård	$1\frac{5}{8}$	»
Qvibille	$1\frac{1}{12}$	»

Bred. Socken i Åsunda härad af Uppsala län, har en areal af 7,128 tunnland, hvaraf 60 äro sjöar och kärr. Vid socknens sydvestra gräns framflyter Sag-ån, som här skiljer Uppsala och Westerås län. Marken är hufvudsakligen jemn och skoglös mot vester, dit ett litet vattendrag går till nämda å, bergkullig åt sydost, och tämligen uthuggen skogsmark mot norr. Jordmånen är dels lera, dels svartmylla. Hufvudnäringen är åkerbruk. Socknen, som består af $30\frac{3}{4}$ oförmedlade och $27\frac{1}{2}$ förmedlade mantal, hade år 1810 702, 1840 726 och 1856 730 invånare. Socknen har fast skola med 1 examinerad lärare, som 1856 undervisade 31 gossar och 7 flickor. — Bred är annex till Sparrsätra konsistoriela pastorat i Åsunda kontrakt af ärkestiftet. Kyrkan, belägen 5 mil v. s. v. från Uppsala, är ursprungligen byggd af gråsten före år 1330, ombyggd år 1837. Enligt sägnen, skall man först hafva börjat bygga kyrka vid Hamby, sedan vid Ängesta och sist vid Löth, men öfvergifvit alla dessa ställen. Vid de två förstnämda lära ännu lemningar finnas efter dylika byggnader. I kyrkan förvaras ett exemplar af Missale Ecclesiæ Upsalensis, som dock är mycket förmultnadt. Före reformationen utgåfvos sådana till rättelse för presterskapet vid gudstjensten och andra till embetet hörande förrättningar. De voro skrifna på latin, men till innehållet olika i de särskilda stiften; troligen voro de författade efter biskoparnes eget godtycke. Inom Svenska katolska kyrkan känner man 4 missaler: Upsalense, Lundense, Strengnesense och Aboense. Utom det här i kyrkan förvarade missale, som är tryckt i Basel 1513, finnas exemplar deraf: två i Uppsala akademi-bibliothek samt ett i ofvannämda Sparrsätra och ett i Hernevi kyrkor inom ärkestiftet. Eget förekommer, att i alla dessa exemplar äro folierna från och med 87 till och med 93 utskurna, som det synes med beräkning. Lyckades man öfverkomma ett fullständigt exemplar, torde man kunna bedöma orsaken till dessa blads borttagande. Till kyrkan har Jöns Örnklou skänkt frälse-hemmanet Backa, hvartill öfverste Johan Sparfvenfelt eller Sparrfelt lagt halfva räntan af Backa qvarn. Hon eger äfven 4 öresland i Espelunda, som i äldre tider blifvit ditskänkta af en dräng. — I kyrkogårdsmuren finnes en runsten, utan kors, och enligt Burei handskrifna anteckningar skall vid kyrkan stått en runhäll, å hvilken inskriften skulle innehålla:

I Engestada kringla
I Niende haga hörne
Der ligger en sten;
Under stenen står kista,
Uti kistone ligger ett svärd:
Ho gräfver mot udd, blifver död,
Ho gräfver mot egg, blifver skadd,
Ho gräfver mot hjalte, behåller guldet.

För öfrigt finnas här i socknen icke några märkliga fornlemningar. I en hage, kallad *Penningehagen*, vid Skälby säteri, har, enligt sägnen, en skatt blifvit funnen, som skall blifvit nedgräfd i konung Christian Tyranns tid. — Ett rysligt mord tilldrog sig här år 1724. Komministern i Teda, Gabriel Brederus, företog detta år en resa till Romfartuna socken i Westmanland, för att der uttaga en penningsumma, som han ärft. Sedan detta var uträttadt, blef han på hemresan i Bred öfverfallen af några karlar, hvilka plundrade och ihjälslogo honom. Banemännen kunde ej lagligen till brottet förvinnas. — I gamla handlingar förekommer Bred åren 1291 och 1314 såsom hörande till det gamla provincia *Aashundæri*, och af gårdar uti socknen näm-

nas Gunsta och Edsberga på 1300-talet. — Säterier i socknen äro Strömsberg, Strömsdal, Skälby och Esplunda, hvilka på sina ställen vidare omnämnas. — Adress: Enköping.

Bred, eller **Brevik.** Kronohemman i Ekesjö landsförsamling af Södra Wedbo härad och Jönköpings län, med Lilla Grönlid, väl bebygdt och utmärkt vackert beläget nära en liten sjö, är, tillika med hemmanet Taltarp och ladugården Skinnaryd, boställe för öfversten vid Smålands husarer och innehades 1857 af öfverste F. W. Lagercrantz. Bostället innehåller 4 $^{1}/_{4}$ förmedlade mantal.

Bredared. Socken i Wedens härad af Wenersborgs län, har en areal af 12,543 tunnland, af hvilka 780 äro sjöar och kärr. Hufvudnäringen är åkerbruk. Socknen innehåller 21 $^{1}/_{4}$ mantal och tillsammans med annexerna 68 $^{19}/_{32}$ förmedlade mantal. Folknummern var 1810 743, 1840 1,010 och 1856 1,134 invånare. Socknen har fast folkskola med 1 oexaminerad lärare. År 1856 besökte 17 gossar och 11 flickor skolan; 80 gossar och 95 flickor undervisades i hemmet. — Bredared, modersocken, jemte annexerna Hedared, Sandhult, Temta och Vengia, utgöra ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen, tillhörande Åhs kontrakt af Skara stift. Gamla kyrkan, belägen 1 $^{1}/_{2}$ mil från Borås, var byggd af sten, men så förfallen 1833, att hon nedrefs och en ny uppfördes. — Röhle säteri är den betydligaste egendomen inom socknen. — Adress: Borås.

Bredaryd. Socken i Westbo härad af Jönköpings län, har en areal af 14,626 tunnl., hvaraf 1,120 äro sjöar och kärr. Sjön Drafven och Albosjön ligga här i socknen. Omkring Bredaryds och Bröttjestads byar utbreder sig en vidsträckt ljunghed, och Hafrida by är omfluten af stora mossar och kärr. På skog är knapp tillgång. Socknen innehåller 24 $^{1}/_{2}$ mantal och hade 1810 541, 1840 985 och 1856 1,171 invånare. Socknen har både fast och ambulatorisk skola med 1 examinerad lärare. År 1856 besöktes den förra skolan af 35 gossar och 23 flickor, den sednare af 12 gossar och 17 flickor; summa 41 gossar och 40 flickor. — Bredaryd är annex till Forsheda konsistoriela pastorat i Westbo kontrakt af Wexiö stift. Kyrkan, af sten, utan torn, belägen 8 $^{1}/_{2}$ mil från Jönköping, 9 $^{3}/_{4}$ från Wexiö och $^{3}/_{4}$ mil från Forsheda, utvidgades 1706 till 34 alnars längd och 11 alnars bredd. En förrostad värja med sorgflor samt Stjernas sköldmärke hängde fordom i kyrkan. På kyrkogården är en grafsten, uti hvilken tvänne menniskofigurer i basrelief äro huggna, den manliga i pansar och harnesk, den qvinliga i kåpa, med underskrift af innehåll, att Arvid Månsson Stjerna till Svaneholm, död 1570, samt hans fru, Carin Ribbing (året finnes icke), härunder hvila. Troligen har Stjerna egt Eskilstorp, ett gammalt säteri i socknen. — Denna ort har stor rikedom på fornlemningar. En runesten har stått vid Bjurbäcks bro; men som den der fallit omkull, upprestes den vid vägen midt imellan Forsheda och Bredaryd; stenen har icke ormslinga, utan är nederst försedd med tvänne kors, det ena uppå det andra, och följande skrift: FakRs × sati × stin × thasi × iftir × Uta × sun × sin × harþa × kuþan × trik - - uir ar - -. Det är: Fakir reste denna sten åt sin son Uta. Af slutmeningen äro åtskilliga stafvar bortnötta, och den kan således icke med säkerhet läsas. Wieselgren förmenar, att stenen är rest till minne af Uddo (Uta) Skalga af en här i trakten bosatt gammal ätt (Skielga, Skialga), troligen befryndad med gamla Stjerna-ätten, som har sin familjegraf i kyrkan. Det tyckes, som hade ett olycksfall förorsakat sonens död. (Se nästa artikel.) — Vid Bröttjestads by, $^{1}/_{4}$ mil söder om Bredaryd, på gärdet bredvid vägen åt Åhs, är ett ställe, hvarest förfädrens grafvårdar hafva en hos folket bibehållen helig vördnad att tacka för sin fridlysning, nämligen en helig lund, vanligen kallad *Bröttjestads Lund.* Denna intager på det kala bygärdet en rymd af 130 alnars längd och 60 alnars bredd. Inom denna krets räknas 32 större och mindre griftkullar samt 18 bautastenar. I nordvestra hörnet,

inne mellan griftkullarna, ligger en cirkelbana af 7 stenar. På foten af en griftkulle vid lundens östra sida stå trenne stenar, hvilka i treform omsluta högen. De öfriga bautastenarna äro här och der blandade med grifterna. En af de större griftkullarna prydes af en stor deruti uppväxt åldrig ek, och för öfrigt växa mellan kullarna andra slags träd, dem ingen vågar röra. I ett enskildt gärde till Vestergården äro tvänne stora högar, och strax söder om dem äro trenne mindre högar och en treudd nära intill dem. Sådana förekomma äfven, 8 fot höga, i nordost och på den stora ljungheden söder ut. — På en hög sandås, öster om Bredaryds by, räknar man 40 grafhögar; en stor och vacker grifthög ligger på ljungslätten söder om byn, kallad Lärkehög; ett litet stycke derifrån i nordvest finnes en mossgöl, kallad Heligsjön; nära dervid ligger på en låg kulle en hög sten, som, enligt folksägnen, en jätte kastat mot Bredaryd kyrka. Dessa fornlemningar och sjöns benämning helig utmärka tydligt, att här varit ett offerställe. — Vid Anneberg äro äfven griftkullar, som vidare omnämnas vid dess beskrifning. — Vid torpet Enskällebo äro tvänne jättestenar, den ena ett ofantligt stenblock af pyramidform på 5 alnars bas och af 8 alnars höjd, den andra i kubform, med 4 alnars sidor och 3 alnars höjd. Dessa kunna äfven vara bildningar af naturens hand. En annan, den föregående i storlek vida öfverträffande, stenbildning är den s. k. *Jättestugan* i Enskällebo berg. Det är en gråstensmassa af 800 fots höjd öfver hafvets vattenyta. Det var härifrån jätten Enskälle kastade stenen vid Heligsjö, som förut är nämdt. — Uti Hamra bys gärde träffas en af de märkligare fornlemningar i orten. På södra sidan af en enstaka bergkulle är en pall, manshög från bergets fot. På denna vid pass 6 fot breda pall ligger en offerhäll, 6 fot lång och 4 fot bred. Hällen är upprest på tvenne stenar. Här äro äfven grifthögar. — I socknen finnas fyra sätesgårdar, nämligen *Anneberg, Eskilstorp, Hafrida Forslyckan* och *Håkanstorp*, hvilka beskrifvas under sina namn. — Adress: Wernamo.

Bredáryd. By, belägen i Bredaryd socken och Westbo härad af Jönköpings län, bestående af 1 mantal skatte, $1^3/_4$ krono och $2^1/_4$ frälse, är märkvärdig derför, att den gamla slägten Skalga här varit bosatt och egt gods i andra gårdar inom socknen, såsom Hamra. Arnvid eller Arvid till Breþarydh förpantade 1306 sin jord i Hambra till Nydala kloster för 60 mark, hvarvid Uddo Skalga m. fl. vittnade. Denne var kanske samme Arvid Skalga, som var riksråd 1250—1270 eller troligare hans son Arvid. Han hade äfven en annan son, Gustaf Skalga. Eskil Skiælga nämnes 1292 och 1310; kanske säteriet Eskilstorp härstädes fått namn efter honom. Magnus Eskilsson Skialge dog som biskop i Westerås 1371, många andra af denna slägt att förtiga. Slägtens vapen var en klufven sköld, i högra fältet en englavinge, i det venstra en half stjerna. En runsten finnes upprest icke långt från Bredaryd kyrka vid Bjurbäcksbro, dit den blifvit flyttad från skogen. På den läses: - - *FakRs sati stin þasi eftir Uta sun sin harþa kuþan trik - - uir ar.* Med anledning af ofvannämda Uddo Skalga säger Wieselgren: »Månne ej minnesstenen, som stått på Skalga-ättens hög, öfver Uta, diplomets Uddo Skalge af 1306 eller någon annan med samma namn i samma slägt? Fadern kallar sin son *harda gudan dri(n)k* eller *dreng*, som på latin hette valde strenuus miles, sednare öfversatt med *stränge riddare*». Folket berättar, att en betydande främmande person här omkommit. — Grifthögar finnas på Bredaryds egor; de smärre omgifva en större.

Bredestad. Socken i Norra Wedbo härad af Jönköpings län, belägen på gränsen mot Södra Wedbo och i södra ändan af Svartå-dalen, har en areal af 5,729 tunnland, hvaraf 430 äro sjöar och kärr. Socknen ligger på bägge sidor om den s. k. Stockholms-vägen, och på vestra sidan om denna väg består jordmånen till det mesta af sandmo; i öfrigt är jorden särdeles god. Åt vester har socknen öfverflöd på skog; åt öster är tillgången på sådan mindre god. Socknen, som består af $13^3/_4$

oförmedlade mantal, beboddes 1810 af 432, 1840 af 435 och 1856 af 473 invånare. Sistnämda år hade socknen fast folkskola med en examinerad lärare, som undervisade 42 gossar och 35 flickor, medan 2 gossar bivistade allmänt läroverk samt 3 gossar och 1 flicka undervisades i hemmet. — Bredestad är annex till Askeryd regala pastorat af 3:dje klassen i Norra Wedbo kontrakt af Linköpings stift. Kyrkan, belägen 4¾ mil från Jönköping och 9 mil från Linköping, på en höjd midtemot Bona gästgifvargård, är säkerligen ansenligt gammal, hvartill man slutit af hennes betydligt tjocka murar. Hon anses också för den äldsta i stiftet och har varit en gammal offerkyrka; det berättas, att ännu alla de, hvilka mellan midsommaren efter gamla och nya stilen besöka Arkestorps helsobrunn i Flisby socken, bruka till Bredestad kyrka skänka en skärf, emedan vattnet eljest förlorar sin helsogifvande kraft. En dopfunt af malm, vägande tre lispund, förvaras i kyrkan. — Bland fornlemningar i socknen märkas några resta stenar på berget Kufvehall, sydost från kyrkan, och på Norregårds gärde. På ett till Hults by hörande gärde står en 3 fot hög sten med inskrift, att fogden i Wedbo, Nils Persson, på detta ställe fallit af hästen och dött den 14 Juni 1598. — Bland gårdar i socknen märkas *Aneby* och *Christineberg*, fordom kalladt Munkagård, men dock sannolikt icke något kloster, fastän folksagan så uppgifver. — Adress: Ekesjö.

Bredgården. Gård i Främmestad socken och Wiste härad af Mariestads län. Här skall bondesonen Jakob Johansson vara född; då han som fullvuxen yngling slog hö i gårdens äng, kommo värfvare för att taga honom i krigstjenst; men han rymde från dem till Skara, der han sedan studerade och blef slutligen biskop i Skara 1570.

Bredgården. Ett mantal krono i Westerås län, Simtuna härad och socken, häradshöfding-boställe. På egorna träffas stensättningar och kummel, och hafva förbrända ben och vapen blifvit upphittade. Bostället, som innehafves af häradshöfdingen Knut Björkenstam, arrenderas af ryttmästaren Björkenstam.

Bredsjö och **Askarbäck**. Frälse-säteri, beläget vid Bredsjön i Järlåsa socken och Hagunda härad af Uppsala län, är en urgammal gård, som, enligt sägnen, varit jarlasäte, och skall en jarl, som der bott, ligga begrafven i en sandås, som stryker genom socknen, hvaraf denna också skall hafva fått sitt namn (*Jarlas* eller *Jarlasa*, som det skrifves 1314). Slägten Bölja, som är gammal Svensk ätt, hvars kända stamfader skall vara kaniken Arvid Sixtensson i Strengnäs, har här i orten egt stora och många gods, deribland Bredsjö. Thomas Bölja är den första af denna slägt, som egt gården i början af 1500-talet, och hans son Niklis skref sig till Bredsjö 1550. Han hade med sin hustru Carin Kelsdotter Hvessing en dotter, Märta, som blef gift med Göran Johansson (Rosenhane) till Torpa, och som medförde egendomen till slägten Rosenhane. Efter Görans död 1576 ärfde hans son, ståthållaren i Nyköping Johan (Rosenhane), gift med Catharina Scheringsdotter Arp, gården, och då han dog 1624, kom egendomen till presidenten i Dorpts hofrätt Gustaf Johansson Rosenhane, som blef friherre och dog 1684 ogift, då hans brors, riksrådet Schering Rosenhanes, barn ärfde honom. Derefter innehades Bredsjö af ryttmästaren Johan Kruus (Kruse?), som sålde det till sin svåger, öfversten för Adelsfane-regimentet, friherre Henning Adolf Kruse till Bredsjö, gift med Virginia Spens; gården ärfdes sedan af deras dotter, Sophia Charlotta Kruse, som blef gift med öfversten Sven Duwall, hvilken skref sig friherre och herre till Bredsjö, Lindstad och Eka och dog 1743. Derefter lärer kammar-revisionsrådet Wahlstjerna hafva egt Bredsjö, och i början af 1800-talet innehades gården af majoren O. P. R. Rudbeck, gift med friherrinnan Lybecker, sedan af hans arfvingar. Gården köptes derefter af general-löjtnanten friherre Gustaf Olof Lagerbring och ärfdes, efter hans död 1847, af sonen med andra giftet, kapitenen vid Upplands regimente, friherre

Carl Gustaf Lagerbring, som eger den ännu.

Bredsjö gods har en areal af mellan 3- och 4,000 tunnland, till det mesta skog och mossar, af hvilka sednare större delen är odlingsbar; det består af följande hemman: Bredsjö, frälse-säteri, 1 mantal, jemte Lindstad, frälse-säteri, 1 mantal, samt frälse-hemmanen Harsbo $1/2$ mantal, Dalkarlsbo $1/4$ och Gynthersbäck $1/8$ mantal, under eget bruk; vidare utarrenderade åtskilliga hemman, tillsammans $5\,5/8$ mantal, hvaraf 2 äro frälse-säteri och de öfriga $3\,5/8$ frälse; dessutom 10 torp. Utsädet å den under eget bruk varande jorden är omkring 60 tunnor, utom odlingar, och jorden består af dels lera, dels svartmylla på lergrund och dels sandjord. På egorna finnas, utom förut nämda Bredsjön, som är den största, tvänne mindre sjöar, som innehålla vanliga fiskarter, och skogarna ega god tillgång på matnyttigt villebråd. Skogen, som är ganska vidsträckt, kommer att indelas till trakthuggning, hvartill början redan är gjord. Vid gården finnas qvarn och såg samt ett nyanlagdt tegelbruk. Porslinsbruk har drifvits vid Bredsjö till år 1822, då egendomen af enke-friherrinnan Silfverhjelm försåldes till general-löjtnanten friherre Lagerbring.

Gårdens belägenhet är, för att ligga uti denna i allmänhet mindre af naturen begåfvade del af Uppland och långt från Mälare-stränderna, ovanligt vacker, enär trakten öfverallt omvexlar med löf- och barrskog samt små sjöar och derifrån gående vattendrag. Sjelfva mangårdsbyggningen, af sten, som ligger på en höjd vid sjöstranden, är omgifven af trädgården och andra planteringar, har vacker och fri utsigt öfver sjön och dess närmaste omgifningar samt landsvägen. Innan det nuvarande stenhuset för omkring hundrade år sedan uppfördes, enligt berättelse af kammar-revisionsrådet Wahlstjerna, var här ett hus af trä hufvudbyggning; det finnes ännu qvar och är försedt med följande inskrift: »Johan Günther till Almö och Bredsjö 1480»; kanske årtalet för byggningens uppförande af nämda egare, hvilken sålunda skulle hafva innehaft godset före slägten Bölja. — Jus patronatus i Järlåsa socken har åtföljt innehafvandet af Bredsjö sätesgård alltsedan år 1694, då dåvarande egaren, öfversten frih. Henning Kruus, erhöll denna rättighet, af orsak, att han och förra egaren, presidenten frih. Gustaf Rosenhane, på egen bekostnad, med undantag af 100 daler silfvermynt, som drottning Christina till sådant ändamål förärat, och 200 daler silfvermynt, som genom kollekter och stamböcker insamlades, låtit uppbygga, inviga och med nödiga ornamenter förse kyrkan.

Bredsjö. Bruksegendom i Hjulsjö socken af Örebro län, består af närmare 5 hemman, af hvilka $7/8$ hemman ligga i Hellefors socken. Bruket och masugnen anlades 1676, på bägge sidorna af den å, som förenar de bägge små Bred-sjöarna, af kamreraren H. J. Hildebrand; 1761 var bergsrådet Detlof Heijkensköld egare af Bredsjö, hvilken gård sedan alltjemt varit i Heijkensköldska slägtens ego. Tackjernstillverkningen, som sker af malm från egna grufvor, belägna på godsets område, uppgår årligen till vid pass 2,000 sk℔ och har på 30 år ökat sig med dubbla beloppet; smidet var från brukets anläggning ända till 1831 800 sk℔; sedermera har tillverkningen ökats, och vid brukets 2 fria härdar utsmidas årligen omkring 1,600 sk℔.

Bredsätra. Socken i Runstens härad och Ölands Norra Mots fögderi af Kalmar län, har en areal af 5,439 tunnland, af hvilka endast 10 äro sjöar och kärr. Östersjön begränsar socknen i öster. Marken är i allmänhet jemn. Rådande jordmånen är myllblandad sandjord; äfven finnes svartmylla på sandbotten. Skogen är otillräcklig öfverallt, och byggnadsvirke samt vedbrand hemtas från Smålands-sidan eller från Böda skog. Hufvudnäringarne äro åkerbruk och boskapsskötsel; binäring fiske i hafvet. År 1820 innehöll socknen $45\,1/8$ oförmedlade och $23\,1/4$ förmedlade mantal; nu lika mycket. Folkmängden var år 1810 617, 1840 830 och 1856 957 personer. Socknen har

ambulatorisk skola med 1 examinerad lärare. År 1856 besöktes skolan af 71 gossar och 58 flickor; 10 gossar och 14 flickor undervisades i enskilda undervisnings-anstalter. — Bredsätra är annex till Gärdslösa regala pastorat af 1:sta klassen, tillhörande Ölands medelkontrakt af Kalmar stift. Kyrkan, belägen 4 ½ mil n. o. från Kalmar och 1¾ mil o. s. o. från Borgholm, är byggd af sten och har tvänne torn, äfven af sten, ett i öster och ett i vester. Östra tornet har, i likhet med andra kyrktorn i orten, varit inrättadt till ett hus för ett convivium, kalladt *Convivium Sancte Catherine*. Detta gille har den 17 Januari 1413 anslagit en viss årlig summa till Franciskaner-klostret i Wisby, hvilket i klostrets diarium är antecknadt. Kyrkan, som är målad invändigt, är 38 ¼ alnar lång och 11 ¼ alnar bred. På södra sidan finnes ett vapenhus och på den norra sakristia. Inga minnesmärken finnas i kyrkan; men så mycket flera i socknen. Imellan *Bredsätra* by och kyrkan finnas ruiner efter en förskansning, hvars murar nästan bildat en liksidig triangel. Murarnas höjd öfver jordytan utgör 2 alnar. Strax norr om kyrkan äro flera spridda grifthögar utan fotkedjor. — På prestestommens egor hittades, för längre tid tillbaka, i en åkerren, under en stenflisa, 11 st. guldmynt, präglade under kejsarne i Konstantinopel Theodosius, Valentinianus, Leo och Anthemius. Äfven hittades här 2:ne guldringar och 2:ne silfverringar. Vid ett annat tillfälle blef en slät mindre metall-urna funnen här i jorden. — Norr om *Mellösa* by finnes en stor mängd spridda, pelarformiga bautahällar, utan synnerlig ordning. De synas utgöra så kallade kämpestoder eller minnen från fältslag. Vid *Ormöga* vägskäl äro äfven spridda stensättningar, bland hvilka finnes en grafhög med fotkedja och till ättehäll en stor klotrund sten. — Strax norr om *Öfra Sandby* by finnes en ättehög med bälte och krona, men utan ätthäll. Söder om samma by i en åker finnes ett kors af sten upprest. Det är 3 ½ alnar högt ofvan jord och 1¾ alnar bredt öfver armarna. På ena sidan läses med Longobardisk munkstil namnet *Sune*. Sägnen omtalar, att en prest här omkommit under snöyra. — Fornlemningarna vid *Bo* gård och vid *Kläppinge* by omnämnas vid dessa ställens beskrifningar. — Vid sjöstranden finnas ännu ruiner efter det s. k. *Capella Sykavarp*, nu kalladt *Långöre kapell*, hvilket varit helgadt åt den Heliga Birgitta, och söder om kapellet står ett stenkors, ett bland de skönaste af detta slag, som Öland har att uppvisa. På utmarken mellan Kläppinge, Långöre kapell och Hagebröt synas en mängd tomtningar efter hus, som man förmodar efter den 1580 ödelagda köpingen Sikehamn. (Se *Sikehamn* och *Långöre kapell*.) — Flera gårdar i socknen nämnas i äldre handlingar, såsom: *Boo* (Bo), *Guteboda* (Gåtebo), *Medellösa* (Mellösa), m. fl. Wreta kloster egde ½ hemman Kläppinge här i socknen. — Adress: Borgholm.

Brefven. Jernbruk i Askers socken af Örebro härad och län, beläget 3 ½ mil från Örebro, vid Brefvens å, består af Lilla Brefvens masugn, Lilla och Stora Brefvens stångjernsbruk samt Bysta knipphammare. Masugnen är privilegierad 1733. Stångjernsverket anlades, i följd af Bergs-kollegii privilegium, 1677 å frälsehemmanet *Lilla Brefvens* egor och fick genom Bergskollegii resolution 1733 förhöjning från 450 till 700 sk℔ årligt stångjernssmide vid 2 härdar med 4 ½ sk℔ hammarskatt, dock med vilkor att af egen blåsning tillverka 250 sk℔ tackjern; genom ett i samma ström vid skatterusthållet *Stora Brefven* anlagdt nytt verk tillades 345 sk℔ årligt stångjernssmide vid 2 härdar med 3 sk℔ hammarskatt, enligt Bergs-kollegii resolutioner 1785 och 1786, hvarförutan sedermera, i följd af Kollegii resolution 1789, ytterligare till detta bruk förflyttades från Meldersteins bruk i Norrbottens län 300 sk℔, så att brukets årliga smide på köpetackjern vid år 1828 var 1,345 sk℔ utom hammarskatten 10 ½ sk℔; genom Bergs-kollegii resolutioner 1775 och 1789, hvilka lemna rättighet att köpa 250 sk℔ tackjern, har brukets fordna skyldighet försvunnit att tillverka berörda qvantum

tackjern af egen blåsning. Hela bruket har nu 4 hamrar, 2 härdar, 1,345 sk℔ privilegieradt stångjernssmide, dels af köpt tackjern, dels af eget från en på stället belägen masugn, som 1846 tillverkade 5,135 sk℔ tackjern. Det s. k. högre frälsesmidet utgör här 295 sk℔. Vid bruket finnas dessutom gjuteri, mechanisk verkstad, 8 manufakturhärdar, 1 spikhammare och stålugn. Manufaktursmidet är oinskränkt. Utskeppningen sker på Stockholm. Här finnas brukskyrka, uppbyggd 1842, lankasterskola, sparbank för arbetare och underhafvande, m. m. Brefvens egare äro desamma som Bystads, till hvilken gård bruket alltid hört, och meddelas närmare underrättelser om dem under rubriken *Bystad.*

Brefvens- eller **Wingåkers-ån.** Den del af Nyköpings-åns vattendrag, som från sjön Sottern går in i Ölången. Mellan Sottern och Tisaren heter samma vattendrag Svennevads-ån.

Bresäter. Socken i Kinne härad af Skaraborgs län, 1½ mil s. v. från Mariestad, vid Wenern, har, tillika med Lugnås annex, en areal af 3,263 tunnland, af hvilka 35 äro sjöar och kärr. Socknen, som består af 18 mantal, beboddes 1810 af 361, 1840 af 450 och 1856 af 460 invånare och hade sistnämda år fast skola med 1 examinerad lärare, gemensam för Björsäter och Lugnås. I den fasta skolan undervisades 17 gossar och 7 flickor, i hemmet 25 gossar och 35 flickor. — Bresäter är annex till Björsäters konsistoriela pastorat af 2:dra klassen i Kinna kontrakt af Skara stift. Kyrkan byggdes 1666 af furutimmer och har fordom varit ansedd som offerkyrka. — Adr.: Mariestad.

Brette. Har fordom varit stad, dock blott för kort tid, belägen vid ändan af sjön Wassbotten i Wasenda socken af Wenersborgs län, ½ mil söder från Wenersborg. Lemningar af källrar, ugnar och tecken till gator finnas ännu på marken. Danskarne hade här läger under kriget år 1612. Staden fick privilegier af konung Gustaf II Adolf år 1620. En graf och vattenledning voro ämnade att gräfvas 1635 mellan Brette och Lilla Edet; men detta blef inställdt, och borgerskapet flyttade, efter gifven befallning år 1642, till Wenersborg, hvilket då anlades, emedan stadens inskränkta läge och Wassbottens uppgrundning till olägenhet för sjöfarten gjorde det nödvändigt att komma närmare till ett större vatten. Brette var en af de städer, i hvilka Danskarne undfingo fri handel genom traktaten i Sjöred år 1624.

Brevik. Socken i Kåkinds härad af Mariestads län, har en areal af 10,368 tunnland, hvaraf 325 äro sjöar och kärr. Några små sjöar finnas i socknen, och Wettern utgör dess östra gräns; sjöns stränder äro här mycket vackra och beklädda med löfskog af alla slag. Marken är till större delen jemn. Jordmånen består mest af sand och sandmylla. Så väl barr- som löfskog finnes här tillräckligt. Åkerbruk är hufvudnäringen. Socknen består af 18 mantal och hade 1810 674, 1840 1,000 och 1856 1,285 invånare. Brevik socken har fast folkskola med 1 examinerad lärare. År 1856 besöktes skolan af 44 gossar och 31 flickor; 54 gossar och 49 flickor undervisades i hemmet; således inalles 178 skolbarn. — Brevik är annex till Grefbecks konsistoriela pastorat i Kåkinds kontrakt af Skara stift. Kyrkan, belägen 5½ mil från Skara och ⅝ mil från Hjo, vid landsvägen mellan Hjo och Carlsborg, är byggd af sten, af okänd ålder, ljus och rymlig, samt tillbygd 1760. — Det enda säteriet i socknen är *Hinsegården.* — Adress: Hjo.

Brevik. Frälse-säteri i Wermdö socken och skeppslag af Stockholms län, har vacker belägenhet vid Breviks-sundet. Egendomen reducerades från riksrådet Carl Gabrielsson Oxenstjerna, men utbyttes af riksrådet grefve Erik Lindsköld, som skref sig till Brevik; han var gift med Elisabeth Cronström och afled 1690. Har sedermera tillhört slägten Psilanderhjelm. Banko-kommissarien Arvid Psilanderhjelm skref sig till Brevik och Tållarö; gift med Gu-

nilla Elisabeth Psilanderhjelm, afled han 1740, då hans arfvingar, deribland sonen, kanslirådet Johan Gustaf Psilanderhjelm, ärfde egendomen. Han dog 1782. Sedan kom gården till slägten Bruncrona, som ännu innehar den. Gården är väl byggd, med ett större charaktershus och tvänne flyglar, samt har vacker trädgård.

Brimsehus. Se *Brömsehus.*

Brimsisten. Se *Brömsebro, Brömsesten.*

Bringetofta. Socken i Vestra härad af Jönköpings län, har en areal af 19,440 tunnland, af hvilka 1,020 äro sjöar och kärr. Flera sjöar och vattendrag finnas i socknen. Af de förra märkas Bring, Ekelsjön, Åsbysjön och Sjöavak; af de sednare Bringetofta å och Forsså, hvilka rinna genom socknen, sammanflyta och vid Ljunga kyrka redan bilda en större å. Under den torra sommaren 1818, då nästan alla brunnar i orten uttorkade, uppvällde i Juli månad på hemmanet Haraldstorps egor en källa, hvilken gaf 60 kannor vatten i minuten. Marken är i allmänhet ojemn och stenbunden, här och der bergaktig. Bergen härstädes innehålla ofta en hvitkornig qvarts eller sandstensart, men endast i lösa block, som användas till qvarnstenar. Vid Hjetsöla finnes ett berg, som består af en stor qvartsmassa, och öfverst på detsamma förekomma block af conglomerat, deri det bindande ämnet är qvartsartadt. En kulle mellan Almesåkra och Hjetsöla ligger högst i södra Sverige, 1,037 pariserfot öfver hafvet, då Taberg är 1,032 fot; i hela Kronobergs län finnes icke något berg, som är högre än 888,4. Jordmånen är grus och klapper i söder, som är slät hed; bördigare är den i norr och vester, som utgöres af klippdalar. Skog börjar saknas på många ställen. Hufvudnäringen är åkerbruk och med detsamma förenade binäringar. Socknen innehåller 37 1/2 mantal; tillsammans med annexerna 81 1/2 förmedlade mant. Folkmängden var 1810 1,099, 1840 öfver 1,200 och 1856 1,310 invånare. Bringetofta socken har ambulatorisk folkskola med 1 examinerad lärare. År 1856 besöktes skolan af 126 gossar och 112 flickor; dessutom undervisades 17 gossar och 29 flickor i hemmet; således inalles 284 skolbarn. — Bringetofta, moderförsamling, tillika med annexerna Ljunga och Hylletofta, utgöra tillsammans ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassens 2:dra afdelning, tillhörigt Vestra Härads kontrakt af Wexiö stift. Kyrkan, belägen 7 3/4 mil från Wexiö och 5 1/2 mil från Jönköping, är byggd af sten på 1500-talet, utvidgad af trä till korskyrka 1745, likaledes genom Silfverhjelmska grafchorets utrymning 1836. Den gamla kyrkan var byggd på »toften vid sjön Bring». Till den nyare kyrkan var tillbygdt ett grafchor för slägten Silfverhjelm, hvilket nu är förenadt med kyrkan, som ofvan är nämdt. Här hvila öfversten Johan Silfverhjelm, död 1659, majoren Israël Silfverhjelm och ryttmästaren Erik Silfverhjelm, bägge döda 1692. På kyrkogården, som utvidgades på prestgårdens egor 1841, ser man en vacker minnesvård öfver kronofogden Nils Moberg, som skänkt 1/4 mantal i Strete till boställe för en skolmästare i socknen. Bland öfriga minnesmärken finnas adliga vapen af slägterna Oxe etc.

Såsom en egenhet kan äfven nämnas, att Wärends-lagmannen Måns Carlsson Pukes maka, fru Cecilia Elepsdotter, gaf 1287 *Bringatoptas* äldsta kyrka ett sparlakan. — Af fornlemningar inom socknen kunna nämnas högarna vid Femtinge på ett fält af 3 till 4 tunnlands vidd; de ega mycket olika former och äro möjligen af naturen danade, ehuru de uppgifvas som grafhögar. — De betydligare egendomarne här i socknen äro säterierna *Ekelsjö, Hafsjö* och *Åsby* eller *Åsbyholm.* Alla säterierna egas nu af bönder. Åsby är märkvärdigt derföre, att skalden Esaias Tegnérs förfäder hafva här bott. Hans farfader, en bondeson från Tegnaby, var här å gården frälsefogde, och hans son, Esaias, som först kallade sig Tegnér och blef kyrkoherde i Millesvik i Wärmland 1782, var här född 1734. Hans son åter var den oförgätlige skalden. — Adress: Wexiö.

Bringsta. Gästgifvaregård vid strandvägen uti Harmångers socken af Norra Helsingland och Gefleborgs län, nära intill sockenkyrkan; skjutsar till:

Rergbacka, o. n. o. . . .	$1\frac{1}{2}$	mil.
Bergje, s. v..	$1\frac{1}{2}$	»
Gryttje, n. n. o.	$1\frac{3}{4}$	»
Malsta, s. s. o.	$1\frac{9}{16}$	»

Brink. Gästgifvaregård i Kimstads socken och Memmings härad af Linköpings län; skjutsar till:

Kumla	$1\frac{1}{8}$	mil.
Norrköping	$1\frac{1}{4}$	»

Brinkebergskulle. Denna är belägen i grannskapet af Wenersborg, invid *Carl Gustafs slussar* af »Carls Graf», som varit en bäck, men utvidgades af Carl IX till kanal mellan sjön Wassbotten och Göta-elf.

Brinkelid och **Carpatorp.** Skattehemman, det förra $1\frac{1}{4}$, det sednare $\frac{1}{4}$ mant., belägna i Åsheda socken och Uppvidinge härad af Wexiö län. De hafva längre tid varit tillsammans som herresäte och donerades 1621 åt ryttmästaren Per Månsson Lood till Hielmsängia och 1633 åt ståthållaren i Jönköping Johan Rytter, gift med Anna Kåse, med hvilken han hade endast en dotter, som blef gift med major Monpenne, hvars slägt sedan innehade egendomen till 1732, då Anna Monpenne afled.

Brismene. Socken i Frökinds härad af Skaraborgs län, $1\frac{3}{4}$ mil s. s. v. från Falköping, har en areal af 5,115 tunnland, af hvilka 500 äro sjöar och kärr. Åkerbruk, boskapsskötsel och väfnadsslöjd äro befolkningens näringsgrenar. Socknen hade 1856 436 invånare och fast skola med 1 examinerad lärare, gemensam för Börstig och Kjerråkra. I skolan undervisades 15 gossar och 10 flickor. — Socknen är annex till Börstigs konsistoriela pastorat af 3:dje klassen i Wilska kontrakt af Skara stift. Kyrkan, af obekant ålder, reparerades 1817. — Adress: Falköping.

Bro. Härad längst i sydost af Uppsala län, på tre sidor omgifvet af Mälarens fjärdar och sund, Skarfven, Stäkes sund och Görväln i öster, Brofjärden i söder och Norra Björkfjärden i vester, uppgifves hafva en areal af 33,512 tunnland, hvaraf 880 äro sjöar och kärr, består af $168\frac{1}{8}$ mantal och hade (1856) 2,442 invånare. Det består af socknarna Bro och Lossa samt Vestra Ryd och Näs, hörande till Håbo och Bro fögderi samt Håbo prosteri.

Bro och **Wätö.** Skeppslag i Stockholms län, mellan Norrtelje-viken i söder, Frötuna skeppslag och Lyhundra härad i vester, Wäddö och Häfverö skeppslag i norr samt hafvet i öster, består dels af öar, dels af fast land, bägge delarne genomskurna af vattendrag, har en areal af 52,788 tunnland, hvaraf 2,800 äro sjöar och kärr, utgör $161\frac{3}{40}$ mantal och har öfver 3,400 invånare. Det består af Bro och Wätö socknar af Sjuhundra m. m. fögderi och af Lyhundra prosteri, hvarjemte några af Rådmansö sockens skär räknas hit.

Bro. Ting i Norra Befallningen af Gotland, innefattar Fohle, Lokrume, Weskinde och Bro socknar, består af 56 förmedlade mantal och hade (1856) 1,564 invånare.

Bro. Socken i Bro och Wätö skeppslag af Stockholms län, mellan Norrtelje-fjärden i söder och Norrbo-fjärden i nordost, har en areal af 29,183 tunnland, af hvilka 810 höra till Lyhundra härad, och 2,280 äro sjöar och kärr. Utom Brosjön med dess aflopp åt Koviken af Norrtelje-fjärden, som bildar socknens vestligaste gräns, och omkring hvilket vattendrag socknens bäst bebyggda del är belägen, förekomma här Utålsjön och Långtögen, med aflopp åt Norrbo-fjärden, och Bottna-fjärden, som sammanhänger med Osmaren, hvars från de på norra sockengränsen belägna Råda-sjöarna förstärkta aflopp likaledes löper ut i Norrbo-fjärden. Rådande jordmånen är på vestra sluttningen mer eller mindre god lera, på den östra mer sandmylla och grusblandad jord. Åker-, ängs- och skogsbruk samt fiske

och sjöfart äro näringarne i socknen, som består af $104\,^{15}/_{16}$ förmedlade mantal och 1810 beboddes af 1,683, 1840 af 1,840 och 1856 af 2,056 invånare. Sistnämda år hade socknen både fast och ambulatorisk folkskola med 1 examinerad lärare i den fasta. I denna undervisades 36 gossar och 16 flickor, i den ambulatoriska skolan 43 gossar och 66 flickor, medan 2 gossar bivistade allmänt läroverk och 77 gossar samt 81 flickor undervisades i hemmet. — Bro socken utgör ensam ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Lyhundra kontrakt af Uppsala stift. *Bro* i *Lyhundæri* nämnes 1314. Kyrkan är af okänd ålder, men har åtskilliga grafstenar och andra minnen från medeltiden och från nyare tider tre grafchor, för slägterna Oxenstjerna och Fleming, för slägten Mörner och för Södersunds gård. — Högar och runstenar förekomma i vestra bygden, högar äfven vid Utål, längre i öster. — Bland gårdar i socknen märkas: *Upplunda, Wernberg, Utål, Bottna* och *Noor* samt *Södersund.* — Bro och Lyhundra härad gåfvos af drottning Christina åt fältherren Lennart Torstenson, då Ortala grefskap upprättades åt honom 1647. Af gårdarna i socknen nämnas Biltinge och Ösby (Usby) redan 1290, då ärkebiskop Johannes gaf gårdar i dessa byar till Uppsala domkyrka. Tisslinge nämnes 1499 och Utål 1477. — Adress: Norrtelje.

Bro. Socken i Bro härad af Uppsala län, kallades 1314 *Bro cum annexa* såsom hörande till Brohundæri. Lejondals- och Örnäs-sjöarna utgöra socknens östra gräns; han begränsas i söder af Bro-fjärden, i vester af Kalmar-viken. Arealen är 10,299 tunnland, af hvilka 380 äro sjöar och kärr. Utom de förut omtalade vattendragen vid gränserna, finnes midt i landet ett af föga betydenhet, med utlopp till Brofjärden. Kring detta och i allmänhet i mellersta delarna af socknen är bästa bygden; men öfverallt omvexla bergkullar med slätter. I norr och nordost är skogstrakt. Jordmånen är dels lera, dels mojord. Hufvudnäringen är åkerbruk, hvarjemte idkas skogsbruk, fiske och sjöfart. Socknen utgör $41\,^{5}/_{8}$ oförmedlade och $35\,^{3}/_{4}$ förmedlade mantal, mestadels utgörande eller hörande under de större säterierna. Folkmängden år 1810 var 748, 1840 853 och 1856 865 personer. Socknen har fast skola med 1 examinerad lärare. År 1856 besöktes denna af 25 gossar och 13 flickor, medan 1 gosse undervisades i allmän läro-anstalt, 1 gosse enskildt, 13 gossar och 39 flickor i hemmet. — Bro, modersocken, och Lossa, annex, utgöra tillsammans ett patronelt pastorat af 2:dra klassen i Håbo kontrakt af Uppsala stift. Patronrätten tillhör egaren af Brogård. Socknen benämnes Vestra Bro till skilnad från Östra eller Roslags-Bro i Stockholms län; men enligt Palmsköld skall namnet icke härleda sig från *bro,* sådan som bygges öfver vatten, utan från *bro,* hög, till styrka för hvilken förmodan han anför, att på de ställen, som heta Bro, Broby, Brosätra o. s. v., vanligen förekomma stora grifthögar, och att denna Bro socken fått sitt namn af den stora grifthög vid kyrkan, som kallas *Asurs Hög.* Andra påstå deremot, att namnet verkligen härleder sig från här byggda broar öfver den fordna sanka trakten, och att de många broar, öfver hvilka landsvägen måst ledas, gifvit upphof till namnet *Broarna,* sedan förkortadt till Bro. Att orten, i hvilken Forn-Sigtuna låg, är urgammal bygd, skönjes ögonskenligen. Kyrkan, belägen $1\,^{3}/_{4}$ mil från Sigtuna och $6\,^{1}/_{4}$ mil från Uppsala, är gammal, af gråsten, utan torn. Här är en graf, tillhörig friherrliga slägten Funk till Brogård. Nils Olofsson Stråle, son af Upplands-lagmannen Olof, testamenterade 1359 sina vapen och häst till Bro kyrka, der han valde sin graf. Detta är allt af minnesmärken i kyrkan. — Inom socknen finnas 8 runstenar, men blott hälften äro väl bibehållna; af dem sitter en i *kyrkoväggen* och har denna inskrift: **Kinluk × Hulmkis × tutiR × sustir × SukruþaR × auk × þaiRa × Kaus × hun + lit. Keara . bru . þesi × auk × raisa × stain × þina × efteR × Asur × bunta . sin.** På annan rad: **sun . Hakunar × Jarls × saR × vaR × vikika × vaurþR × miþ Kacti . Kuþ × ialbi × ausau × aut . uk × salu +.**

Af de öfriga äro några skadade, att de ej i sammanhang kunna läsas; följande äro läsliga: På *Hernevi* egor en sten med inskrift: Abinn . auk . Sibinn . auk . Kunhiltr . litu . ciſa . Þina . ſtin . aftR . faþur . ſin . auk . En . aftR . bunta ſin Aſur. I *Ullevi* gärde: Svain × auk × Biarn × auk . Ikulfaſtr . litu . reſa × ſtin × eftiR × Ikul × faþur × ſin; och vid *Järsta:* Kuriþ . auk . Sikviþr . auk × Sigfaſtr × raiſtu × ſtain × eftiR × Viſaſt × fadur × ſin. — Om den förstnämda stenens inskrift berättar Afzelius sålunda:

»Denna runstens skrift är af historisk märkvärdighet. I elfte århundradet bodde i Vestergötland en jarl, vid namn *Gaute* eller *Göte*, som i yngre åren varit en mäktig viking. Årligen gjorde han långa färder, så väl till Irland och Spanien, som äfven till hedniska länder, för att ombesörja deras inbyggares omvändelse till christna läran. Vid dessa färder hade han mycket folk med sig både från Svea- och Götaland. Flera runstenar omtala män, som varit med Gaute på hans vikingatåg vesterut, och en sådan är ofvannämda sten, som är rest efter *Asur, Håkan Jarls son*, som var vikingavård (skeppsbefälhafvare) på en färd med Gaute. Dessutom omtalas på en runsten i *Gåsinge* vapenhus i Södermanland en *Sven*, som var med Guti vesterut, och i *Landeryds* tornmur i Östergötland en *Thialfe*, som var med Gauti; några andra kunde äfven upptagas; men det är öfverflödigt. Denne Göte blef gift med kon. Knut den Heliges dotter. Deras måg var Thord Bonde, som, jemte svärfadern, tog konung Inges parti i kriget mot Blot-Sven; men efter dennes fall ingingo hans söner förlikning med Göte och Thord och den sistnämdes son, Jedvard, fick deras syster, Cecilia, till hustru, och af detta äktenskap föddes Erik den Helige.» Afzelius säger vidare, att denna Asurs hustru, Sigrid, byggde nära Bro kyrka en bro och reste en sten. — Bland herrgårdar i socknen märkas: *Brogård, Lejondal* (äfven kalladt Brolöfsta), som tillhör Brogård, *Finsta, Önsta, Stora Ullevi.* I gamla permebref nämnas *Valdbuj* (nu Wallby), hvari hustru Doter på 1160-talet gaf jord till Wiby-kloster, och *Spanga* (nu Spånga), som Clemens och Igel samtidigt skänkt till samma kloster; vidare *Raby* (nu Råby) och *Hoseby* i Bro (nu Husby), nämda på 1200-talet, *Broo* (nu Brogård) och *Jurista* (nu Jarsta), på 1300-talet; *Brolosta* (Brolöfsta eller Lejondal), *Finsta* och *Kleff* (nu Klöf), förekomma på 1400-talet. — Vid *Önsta* (fordom Önnesta), hittades 1823 Kufiska mynt (5 hela och 2 styckade), slagna mellan åren 905 och 915. — Adress: Stockholm.

Bro. Socken i Åkerbo härad af Westerås län, innehåller i areal 18,699 tunnland, hvaraf 1,080 äro sjöar och kärr. Norra delen af socknen upptages mestadels af bergåsar, som stupa tämligen brant mot Hed-strömmen, men åt vester sträcka sig öfver socknens hela bredd och omsluta småsjöar, hvarifrån vattendrag gå till hufvud-dalen, såsom från Wålen-sjöarna, Tisjön m. fl.; andra, såsom Rörsjön, Rölen och Vestlanda-sjön, hafva sitt utlopp till Himmeta. Längre söder ut drager sig den bergländiga trakten mer tillsammans och lemnar rum för en slättbygd utmed Hed-strömmen, blott afbruten af enskilda kullar; der är den rådande jordmånen lera, annars mest sand- och mojord. Skog finnes tillräckligt. Jemte åkerbruk idkas här skogs- och bergsbruk. Socknen innehåller 40 mantal samt hade 1810 890, 1840 1,091 och 1856 1,380 invånare. Bro socken har fast folkskola med 1 examinerad och 1 oexaminerad lärare. År 1856 besökte 33 gossar och 20 flickor skolan; 2 gossar undervisades i allmänt läroverk samt 51 gossar och 81 flickor i hemmet. — Bro är ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen och tillhör Köpings kontrakt af Westerås stift. Kyrkan, belägen 4 ¹/₈ mil från Westerås och ³/₄ mil från Köping, hör till de äldre och är rätt vacker. Tornet afbrändes genom ljungeld, tillika med klockorna och kyrktaket, den 29 Maj 1723, hvarefter det åter blifvit uppbygdt och kyrkan reparerad. Här är ett grafchor för Kolsva bruks egare, och i kyrkan hvilar stoftet af den ryktbare Johan Stjernhöök. Här har intill sed-

nare tider blifvit förvarad en gammal rustning af jern, okändt hvilkens. Bro socken förekommer i handlingar från 1300-talet. — Bland minnen från fordna dagar omtalas griftkullar vid Bolstrebyn, Julbron, i Åkerby-skogen och i Ekeby-hagen, nära vid ån, af 18 aln. lodrätt höjd. Det gamla slottet *Bolstreborg* ligger här i socknen, hvarom vidare på sitt ställe. — Betydligare egendomar äro *Kolsva* jernbruk och *Löftinge* säteri. — Adress: Köping.

Bro. Socken i Stångenäs härad af Göteborgs och Bohus län, har en areal af 18,792 tunnland, af hvilka 320 äro sjöar och kärr. Tvänne betydande fjällåsar, som förena sig vid gränsen mot Tunge härad, instänga här den vackra Brodalen, hvilken genomskär socknen från norr till Bro-fjorden och äfven utgrenar sig mot Åby-fjord. Denna dal, som eger jordmån af grålera, lermylla samt någon moss- och jäsjord, är ganska bördig och uppodlad ända till bergsrötterna. Utmed Färlöfskilen, — såsom den nordligaste grenen af Gullmaren benämnes, — samt utmed sistnämda fjords stränder, öppna sig ock några mindre dalar med bördig jord; men på de gårdar, hvilka ligga spridda i bergstrakterna, äro hvitlera och sand rådande. Skogarne äro mycket medtagna, och icke en gång hälften af hemmanen eger husbehofsskog till bränsle och gärdsle. Tillgång på skalmergel är icke obetydlig, men tillhör uteslutande ett par gårdar. Den ansenligaste snäckbanken i häradet ligger på en bergsluttning mellan Brevik och Yngeröd, men så sönderkrossad, att man icke kan uppleta ett enda helt exemplar, hvilket annars är vanligt. Imellan Skarstad och Skärfve ligger en dylik på ansenlig höjd öfver hafvet; och på gymnasii-hemmanet Röes egor, omkring 100 fot högre än hafvets yta, har man äfvenledes upptäckt ett lager af fossila snäckor. Der påträffades derjemte tvänne menniskoskeletter, hvilkas läge visade, att de derstädes icke blifvit begrafna, utan af hafvet ditvräkta, den tid snäckbanken bildades. Antaga vi nu (det är Holmberg, hvars ord anföras), att Bohusländska vallen i medeltal höjer sig 2 fot under hvarje sekel, och att hastigheten af denna höjning städse varit densamma, så blir resultatet, att 500 år äro förflutna, sedan dessa skeletter hit uppkastades af vågorna. Men icke mindre märklig är den upptäckt, hvilken vår förste archeolog, S. Nilsson, gjort, att nämligen dessa kranier icke tillhöra någon af de stammar, dem man bevisligen känner hafva bebott Skandinavien, utan med all sannolikhet ett sydländskt, i historiskt afseende ganska märkligt, folk. — År 1825 innehöll socknen 62 oförmedlade mantal, förmedlade till 52; nu har socknen lika stort hemmantal. Folkmängden var år 1810 1,480, 1840 2,067 och 1856 2,535 personer. Socknen hade sistnämda år både fast och ambulatorisk folkskola, bägge med examinerade lärare, som undervisade, i fasta skolan 49 gossar och 27 flickor, i den ambulatoriska 112 gossar och 84 flickor, medan 3 gossar undervisades i allmänt läroverk, 18 gossar och 56 flickor i hemmet. — Bro, modersocken, jemte annexerna Brastad och Lyse med Lysekils kapell, utgöra tillsammans ett regalt pastorat af 2:dra klassen, tillhörande Wikornes kontrakt af Göteborgs stift. Kyrkan, belägen 4 mil från Uddevalla, 7 från Strömstad och 12½ mil från Göteborg, af sten, är en gammal, i sednare tider förändrad, byggnad. En saga berättar, att kyrkan är murad af en Tippel Thure, som, af förtviflan öfver att se sin kärlek till en adelig tärna på Broberg icke besvarad, skall gjort ett dödande språng från murställningen, under utrop: »Efter jungfrun i Bure ej vill ja Tippel Thure, så skall jungfrun i Bure aldrig mer få se Tippel Thure!» Ödman berättar, att kyrkan blifvit uppförd af en Kiel Rosencrantz samt först grundad på prestgårdens äng under Brofjället, hvarest synes spår efter en tomtning. Detta skulle hafva skett vid medlet af 16:de århundradet; men det strider mot historiska uppgifter, ty »Brua Kirkiu» nämnes redan i handlingar från 1300-talet. Genom sednaste reparationen är kyrkan nu ganska prydlig både till sitt inre och yttre. Hon består af ett långhus, med femsidigt chor i öster och

ett trätorn vid vestra gafveln. I choret, hvarunder förr funnits många, nu igenfyllda, grafvar, ligga trenne grafhällar. Den ena, af 4 alnars längd, förer på nära oläslig munkstil denna inskrift: Hic quiescit Dominus Biarno Plonis Filius Qui Obiit Anno Ab Incarnatione Di. Denna otydliga skrift lemnar ingen upplysning; troligen har denne Björn varit prest här i socknen. Den andra stenen är lagd öfver befallningsmannen Christian Eriksson Bruhl, död 1690, och den tredje betäcker amiral Strömstjernas murade familj-graf. Derofvan, på södra chorväggen, hänger dennes adliga vapen, omgifvet af rika troféer, samt hans porträtt och hans båda värjor.

Bro socken bevarar åtskilliga historiska, blodiga minnen från äldre tider. Det var vid Färlöf *(Fyrileif)*, der konung Harald Gille på Larsmesso-aftonen 1134 blef besegrad af kon. Magn. Blinde, hvilken tillfogade honom ett stort nederlag och tvang honom att flykta till Danmark. Vid stället finnas dock icke några fornlemningar, som kunna erinra härom; men vid gården Skarstad *(Skarfstadir)* gå sägner om en större drabbning, som der blifvit hållen, och i några editioner af Sverres saga finna vi, att det just var här, i dalen mellan gården och bäcken, som konung Sverre år 1199 slog Baglerna samt de med dem förenade bönderna från Sotenäs, Stångenäs och Foss, hvilka här gingo honom till möte. De fornlemningar af grafhögar, hvilka stå på detta ställe vid *Hallebacka* och visat sig innehålla brända lik, hafva likväl naturligtvis icke någon gemenskap med denna händelse. — Med namnet *Långben Reses graf*, samt åtföljd af den gamla sagan om dennes strid med *Widrik Werlandsson*, utmärkes en nästan förstörd fotangelformig stensättning, nära landsvägen, på Björkebräckas egor. Hvardera udden håller 16 alnars längd, och några grafkullar hafva förr legat härtill. Då Långben Reses graf uppvisas på flera orter, och då den saga, man har berättat om honom, är, med undantag af några namnförändringar, öfverensstämmande med den allmänt bekanta, kan man anse alla vidare yttranden öfver detta ämne onödiga. — På Nolängen å prestgårdens mark ligger Tingshögen, hvilken förr haft en omsättning af stenar; och under det närbelägna Brofjället står en vördnadsbjudande ek, med namnet *Domare-eken*. Denna berättas hafva fått sitt namn deraf, att forntidens domare i orten, i skydd af dess lummiga krona, der fortsatt sina göromål, då oväder hindrade dem att sitta på tingshögen. — Märkvärdiga kiströr finnas flerstädes, och de på *Orreviks skog* och vid *Färlöf* dölja hvardera grafrum. — Ett sönderslaget dyrhus synes vid *Fiskebäck* på Herrenäset. — På *Störrebergs* mark ligga omkring 40 grafkullar, och 14 dylika, hvaribland 2 aflånga, på en liten bergkulle mellan Wese och Mellby. — Vid *Ingalsröd* och vid *Ungeröd* äro ock dylika fornminnen. — Stensättningar, alla af mindre värde, förekomma vid *Lingate*, *Orrevik*, *Sörtorp* och i *Blådjuperöds* skog. Den på sistnämda ställe, hvilken kallas *Skälmebacken*, består af en cirkelform med 7 små stenar. — Den veterligen enda hällristningen inom Bro sockens område igenfinnes strax norr om åbyggnaderna på Wese. Den innehåller några ofullkomliga skeppsfigurer, hvarjemte föreställes ett par sporrar af den form, som på dem brukades i hednatiden, 6 hålor, så ställda, att de likna ögonen på en tärning, samt en oregelbunden figur, troligen teckningen af en blomma. — Till fornlemningar kan ock hänföras *Skönborg* på udden Herrenäset. Så kallas en myckenhet tomtningar och grundmurar efter små byggnader, hvilka troligen utvisa, hvarest ett betydligare fiskläge stått under sillfisket i sednare hälften af 16:de seklet. — Vid gården *Röe* vill Holmberg förlägga qvarlefvorna af det i Sveriges häfder ryktbara *Carlsborg*, hvarom se på dess ställe. — Enda säteriet i socknen är *Wese*, 1 mantal, med täck belägenhet nära Bro-fjorden. — Adress: Uddevalla.

Bro. Socken i Näs härad af Carlstads län, belägen nordligt på Wärmlands Näs, 4$^1/_2$ mil s. v. från Carlstad, har en areal af 22,009 tunnland, af hvilka 570 äro sjöar och kärr. Marken är någorlunda jemn; jordmånen

består af lermylla, utom på ett eller annat ställe af skarp lera. Skog finnes till husbehof. Socknen, som består af 24 mantal, beboddes 1810 af 1,270, 1840 af 1,606 och 1856 af 1,909 personer. Socknen har ambulatorisk skola med 1 examinerad lärare, som 1856 undervisade 67 gossar och 49 flickor, medan 73 gossar och 82 flickor hade undervisning i hemmet. — Bro är annex till Ny konsistoriela pastorat af 2:dra klassen i Nors kontrakt af Carlstads stift. — Adress: Carlstad eller Åmål.

Bro. Socken på Gotland, i Bro Ting och Norra Befallningen af Wisby län, 1 mil o. n. o. från Wisby, har en areal af 6,295 tunnland, af hvilka 220 äro sjöar och kärr. Marken är jemn; rådande jordmånen sandmylla med lera. Socknen, som består af 8 mantal, hade 1810 blott 186, 1840 208 och 1856 267 invånare samt fast skola, hvari 1856 undervisades 9 gossar och 2 flickor, medan 1 gosse åtnjöt undervisning i allmänt läroverk och 6 gossar samt 8 flickor i hemmet. — Bro är annex till Weskinde konsistoriela prebendepastorat af 2:dra klassen i Norra kontraktet af Wisby stift. Kyrkan, af sten, enligt Strelow uppbyggd 1196, är en gammal offerkyrka, »rik på sköna architektoniska detaljer och underbara medeltidsminnen». Der invid fanns fordom en vida beryktad offerkälla, och årligen inflyta till Bro kyrka gåfvor dels från tillfrisknade sjuklingar, dels från räddade sjöfarande, ej blott från Gotland, utan äfven från det öfriga Sverige, till och med från utländska orter. Dessa gåfvor hafva ofta belöpt sig till några och 70 rdr bko om året. Afzelius berättar i »Sagohäfderna» en sägen, att Erik XIII:s sjöröfvare en dag kommo att, »till försoning af sina synder, på altaret i Bro kyrka nedlägga sina gåfvor af det gods, som de röfvat i Svenska skären. Men vid det de uppstodo, tändes på altaret af osynlig hand en eld, som förtärde gåfvorna, utan att ens duken på altaret skadades; men Frälsarens bild på korset svällde upp såsom en menniskas kropp af brännsår. Då förstodo de, att deras offer misshagade himmelen, och att deras herres fall var nära.» — Adress: Wisby.

Bro. Fordom marknads- och bytesplats i Wärmland, uti Warnum, der Christinehamn sedan anlades. Fernow säger, att »Bro, för sitt beqväma läge, blifvit nederlagsplats för Vestgötar, så fort de fingo någon handel på Wärmlands Berg eller Bergslagen. Hitintill kunde de segla med sina skutor och båtar öfver Wenern till Warnums hamn; emedan, — fortfar han, — vid Bro bodde ännu inga borgare eller factorer, lade närmaste kringliggande bönder under sig sådanas vinning, hvadan här ock säges allmänt, att Warnums bönder voro ganska rika, innan stad anlades vid kyrkan.» Här höllos årligen marknader, Mattsmesso-dagen och Tjugondedag Jul, till hvilken ända många bodar voro byggda på södra sidan elfven. Bro har fått sitt namn, af att kaflebroar blifvit lagda öfver den sumpiga mosse, som den tiden var här. Från Bro klöfjades på hästrygg 1 mil till Sjöändan, derifrån roddes genom Bergsjön, Hyttsjön, Öjevettern och Lungen till Bjurbäcken, sedan gick vägen öfver Ed, $^1/_4$ mil, till Asphyttan och vidare genom Daglösen till Wekhyttan. — Här anlade hertig Carl på 1570-talet det s. k. *Bro hertigsäte*, efter hvilket hvälfda källrar funnos qvar tämligen oskadda ännu 1779; huset var af trä, 30 alnar långt och 22 bredt. Omkring Warnums-elf lågo åtskilliga osmundshyttor och hamrar, som utgjorde ett kronobruk i hertig Carls tid. På Bro gård underhölls för hofvets räkning egen prest; som sådan nämnes herr Nils Swenonius, kapellan 1575, och Knut Christophori, hofpredikant på Bro, som 1583 fick Arvika pastorat. — När Mariestad anlades 1583, erhöll borgerskapet derstädes enskildt tillstånd att handla i Warnums hamn, så att Carlstad undantogs derifrån, när denna stad anlades 1584. Vestgötarne brukade eljest kalla denna trakt för *Warnums Hamn, Bro-hamn* och *Hamna.* Det var riksdrotset Gabriel Gustafsson Oxenstjerna, som i November 1638 utsåg Bro kungsgård och marknadsplats till

stad, och den 29 Oktober 1642 utfärdades privilegierna för Christinehamns stad. Anledningen till Oxenstjernas sändning till Wärmland var den, att han skulle ransaka angående ett oväsende, som uppstått på Bro marknadsplats vid årets Mattsmesso-marknad, der Peter Flygge nu för första gången affordrade bönderna tull. Han hade låtit uppföra ett staket kring marknadsplatsen, och ingen insläpptes på denna, förrän tullen blifvit erlagd; de vid sådant ovana bönderna refvo ned staketet, och Flygge höll på att bli ihjälslagen, men kom undan på en båt. Detta oväsende, hvartill Vestgötabönder hufvudsakligen voro skulden, uttyddes som uppror af Wärmlänningarne; men prosten Elfdalius i Fryksdalen lyckades imellertid öfvertyga vederbörande om Wärmlänningarnes oskuld.

Bro. Landtegendom, belägen 1/4 mil vester från Askersunds stad, i Askersunds socken och Sundbo härad af Örebro län, består af 1 1/2 hemman Bro med 440 tunnlands areal, hvaraf 175 äro inrösningsjord. Wagersta, 2 hemman, i sambruk med Bro, har 618 tunnlands areal, Qvarntorp, 1 hemman, med 252 tunnland, brukas af bönder. Alla hemmanen äro frälse; jordmånen består af lera, något svartmylla. Till Bro och Wagersta finnes sparad skog; men vid Qvarntorp är den hårdt medtagen. Åbyggnaden är af trä; boningshuset, innehållande två våningar, är vackert, fastän ej stort. Godset är alldeles nytt, hvarför hvarken jordbruket eller uthusen äro i fullständigt skick. Nuvarande egaren är C. J. Björkegren.

Bro. Gästgifvaregård i Edsbro socken och Närdinghundra härad af Stockholms län; skjutsar till:

Gränstad	1 1/2	mil.
Norrby	1 3/4	»
Rickaby	1 1/2	»
Ränka	3/4	»
Sättra	1	»
Wamstad	1 3/4	»

Bro. Gästgifvaregård i Enånger socken uti Norra Helsingland och Gefleborgs län, vid strandvägen; skjutsar till:

Iggesund, norrut	1 1/2	mil.
Kungsgården, söderut . . .	2 1/4	»

Broa, eller **Brogård.** Gästgifvaregård på Fårön i norr om Gotland vid östra sidan af Fårösund, i Fårö socken och Rute ting samt Norra fögderiet eller »befallningen» af Wisby län, belägen omkring 3/8 mil i söder om sockenkyrkan; skjutsar till:

Gåsemora, n. o.	1/2	mil.
Lauters, norrut	1	»
Lutterhornshamn, n. n. v. .	1 1/4	»
Stux (öfver Fårösund), s. o.	1/2	»

Broarp. Gästgifvaregård i Höreda socken och Södra Wedbo härad af Jönköpings län, skjutsar till:

Bränsmåla, s. o.	1 3/4	mil.
Eksjö stad, n. o.	3/4	»
Möcklamo, s. s. v.	1 5/16	»

Broaryd. Gästgifvaregård i Linneryd socken och Konga härad af Kronobergs län; skjutsar till:

Bjessebohult	1 3/8	mil.
Dångebo	2	»
Ingelstad	1 5/8	»

Brobacken. Uti Näs härad af Wärmland finnas talrika ställen, vid hvilka folksagan fäster minnen från Olof Trätälja, landets första uppodlare. Hit hör också Brobacken vid Seffle Bro öfver By-elfven, som från urgamla tider varit plats för en marknad, kallad *Brobacks-* eller *Knusesunds-marknad,* och som hölls vid Mormessan hvarje år. Fernow menar, att denna marknad ursprungligen härledt sig från någon offerfest om hösten, till tacksamhet för god årsväxt. Uti en stor hög invid Brobacken skall Olof Trätälja ligga begrafven; högen är hopkastad af ren sand. En mil öster om Brobacken ligger *Kungshögen,* en stor och hög stenkulle med jordvall ofvanpå; här säges »en förnäm man» ligga begrafven, och att det derjemte här fordom funnits en borg, anses troligt deraf, att man der hittat en väl jernbeslagen dörr.

Broberg. Fordom säteri uti Bro socken af Stångenäs härad och Bohuslän, tillhörde såsom säteri ätten Rosen-

crantz och lydde sedan under Wese i samma socken. Det utgör nu en enskild egendom af 3 mantal utsockne frälse. Tillhör för närvarande J. C. och M. Hjort.

Broby. Socken i Mariestads län och Kinnefjerdings härad, en half mil från Wenern, har en areal af 1,319 tunnland och består af $7\frac{1}{2}$ mantal. Jordmånen är sandmylla, men till det mesta sandblandad lera. — Socknen är annex till Kjellby och förenad med denna, som tillika med Broby, Skeby och Hangelösa utgör ett regalt pastorat af 2:dra klassen i Kinna kontrakt och Skara stift. Socknen hade 1810 blott 186 invånare. Se vidare *Kjellby.*

Broby. Socken i Södra Åsbo härad af Christianstads samt till en mindre del i Luggude härad af Malmöhus län, $1\frac{1}{4}$ mil s. o. från Engelholm, $\frac{1}{2}$ mil n. o. från Helsingborg, har en areal af 2,013 tunnland, hvaraf blott 4 äro sjöar och kärr. Marken är öfver allt jemn, rådande jordmånen lera med något mylla; skog saknas nästan alldeles. Socknen består af $10\frac{2}{5}$ mantal och beboddes 1805 af 305, 1840 af 825 och 1856 af 982 invånare samt hade sistnämda år fast och ambulatorisk skola, hvardera med 1 examinerad lärare. I fasta skolan undervisades 38 gossar och 43 flickor, i den ambulatoriska 21 gossar och 19 flickor, medan 1 gosse hade undervisning i allmänt läroverk, 8 gossar och 10 flickor i hemmet. — Broby socken är annex till Björnekulla regala pastorat af 3:dje klassen i Södra Åsbo kontrakt af Lunds stift. — Adress: Åby.

Broby. Socken i Östra Göinge härad af Christianstads län, $2\frac{3}{4}$ mil n. v. från Christianstad, har en areal af 14,071 tunnland, hvaraf 580 äro sjöar och kärr. Helge-ån flyter genom socknen. Marken är backig, till en del tämligen stenig, och socknen saknar icke skog; rådande jordmånen är sandmylla. Socknen består af $29\frac{4}{5}$ mantal och beboddes 1805 af 1,038, 1840 af 1,565 och 1856 af 2,155 invånare samt hade sistnämda år både fast och ambulatorisk folkskola med 1 examinerad lärare i hvardera. I fasta skolan undervisades 41 gossar och 39 flickor, i den ambulatoriska 34 gossar och 46 flickor; 4 gossar åtnjöto allmän, 4 gossar och 5 flickor enskild undervisning, och i hemmet undervisades 21 gossar och 28 flickor. — Broby modersocken utgör, tillika med annexet Emitslöf, ett regalt pastorat af 2:dra klassen i Östra Göinge kontrakt af Lunds stift. Hela pastoratet beboddes 1856 af 3,117 personer och bestod af $52\frac{19}{24}$ oförmedlade och $42\frac{61}{96}$ förmedlade mantal. — Adress: Christianstad.

Broby. Två mantal frälse-säteri i Södermanland, Oppunda härad och Bettna socken, nära Åkeforss-åns utlopp i sjön Yngarens vestra ända, uppgifves hafva ett par sekler ifrån 1300-talet tillhört slägten Örnefot; men säkrare är, att slägten Ryning egt gården från början af 1600-talet. Här vistades år 1625 Christina Eriksdotter Ryning, som för lägersmål blifvit fråndömd sina gods, men sannolikt åter insattes deri; hon blef 1627 gift med Johan Conradsson von Fitinghoff, hvilken, enkling sedan 1656, dog på Broby 1685. Hans son, friherre Erik von Fitinghoff, innehade godset till sin död 1736; derefter tillhörde Broby G. G. de Besche 1740, J. L. von Ehrenheim 1760, dennes enka, född Montgomery, 1768 och 1795, öfverste P. Schönström från 1797 och ännu 1825, sedan 1851 von Sydow. — Underlydande äro Håhl, 1 mantal frälse, och andra $5\frac{1}{4}$ mantal samt Nyqvarns såg och qvarn; derjemte hör till godset $1\frac{1}{2}$ mantal i Björkvik. — En vacker utsigt af den väl bebyggda gården finnes i Thersners verk.

Broby. Frälse-säteri om 1 mantal, med dertill sammanlagda $5\frac{5}{8}$ mantal andra hemman, är beläget i Söderby-Carls socken och Lyhundra härad af Stockholms län, vid Strödjans utlopp. De hemman, hvaraf det nu bildade godset består, hade i äldre tider sina särskilda egare, hvilka till största delen icke äro kända. Före reduktionen tillhörde Broby slägten Starenflycht, och från denna indrogs det, jemte en del

af Aspsund, till kronan. Presidenten friherre Gabriel Stjerncrona köpte sedan gården år 1702; han bebyggde och förökade den med flera hemman, och det är han, som grundat detta herresäte. Efter hans frånfälle 1723 ärfdes egendomen af hans dotter, Elisabeth, gift med presidenten grefve Fredrik Gyllenborg, som betydligt tillökte och förskönade gården. Han afled 1759. Brukspatronen Jakob Grill blef sedan någon tid egare af godset, som såldes 1792 till kammarherren Adolf Ludvig Carleson och af honom 1797 till expeditions-sekreteraren Johan Erik Edman, hvilken innehade det ännu 1825. Derefter kom gården till kommerserådet Carl Arfvedsson och egdes 1849 af Svenonius. — På gårdens egor, vid Ältan, har varit jernverk, privilegieradt 1641, nedlagdt 1697.

Broby. En stor by i Börje socken och Ulleråkers härad af Uppsala län, är märklig för sina fornlemningar. Vid ån härstädes, midt emot Fyris-ängen, äro 5 ansenliga grafhögar, vid pass 100 steg från hvarandra, bland hvilka den, som ligger mest vester ut, kallas *Svens-högen*, i hvilken, så berättar sägnen, *Blot-Sven* skall ligga begrafven. Strax ofvanför Broby, på Åkerby-sidan, har fordom på Fyris-backen stått en stor flat sten af 5 alnars höjd och $1\frac{1}{2}$ alns bredd; men den har sedan fallit omkull i ån. Denna sten lät Peringskjöld år 1694 uppväga och omvända i förmodan att derå finna någon skrift; men någon sådan fanns icke. Härinvid lära äfven åtskilliga stensättningar den tiden funnits; men bönderna hafva uppbrutit monumentet och upplöjt jorden, för att der utså några kappar säd.

Broby. Gästgifvaregård i Lannaskede socken och Östra Härad af Jönköpings län; skjutsar till:

Hvetlanda, n. o.	$1\frac{1}{2}$	mil.
Komsta, v. n. v.	$1\frac{3}{16}$	»
Möcklamo, n. n. v., stora vägen	$2\frac{3}{16}$	»
lilla d:o	$2\frac{1}{8}$	»
Sandsjöryd, n. v.	$1\frac{1}{2}$	»
Årset, s. s. o.	$\frac{5}{8}$	»

Brodda. Ett och ett halft mantal frälse-säteri uti Slimminge socken och Wemmenhögs härad af Malmöhus län, tillhörde på 1840-talet generalmajoren friherre Plomgren, är väl bygdt, har tillräcklig skog och torfmosse, god höfångst, men något skarp åker.

Broddarp. Socken i Gäseneds härad af Wenersborgs län, har en areal af 1,412 tunnl., af hvilka blott 10 äro sjöar och kärr. Ån Lidan flyter genom socknen, nu genom kala och ofruktbara trakter, men som fordom voro vackra och bördiga samt prydda med löf- och barrskog. Marken är nästan öfver allt jemn, blott här och der afbruten af kullar. Åkerbruk är den enda näringsgrenen. Socknen består af $9\frac{1}{4}$ mant. Folkmängden bestod år 1810 af 182, 1840 af 247 och 1856 af 307 invån. Broddarp socken har fast folkskola med 1 examinerad lärare. År 1856 besöktes skolan af 7 gossar och 6 flickor, 1 gosse undervisades i allmänt läroverk samt 7 gossar och 4 flickor hemma, tillsammans 15 gossar och 10 flickor; således inalles 25 skolbarn. — Broddarp är annex till Eriksbergs konsistoriela pastorat af 3:dje klassen, tillhörande Åhs kontrakt af Skara stift. Kyrkan, belägen $3\frac{1}{2}$ mil från Borås, är mycket gammal, byggd af gråsten. På kyrkogården har en Matts Kafle sin grafsten, på hvilken hans bild är uthuggen. — Säteriet *Hallunda* är den betydligaste egendomen i socknen. — Adress: Alingsås.

Broddbo. Ett ställe nära intill Falun, vid vägen till Varggården, hvarest Berzelius och Gahn, år 1814, uti ett stort stenblock af granit upptäckte flera ovanliga mineralier och några bland dessa af alldeles ovanlig storhet och klarhet. Sålunda funnos smaragd-kristaller af 5 till 6 tums tvärlinie, en topas-kristall af $8\frac{1}{2}$ tums höjd och 11 tums diameter vid smala ändan, vägande 27 ℔; ett fragment af en annan kristall, utan kristall-ytor, vägande 84 ℔, tantalit-stycken af 11, 14 och 28 lods vigt, hvarföre hela blocket blef söndersprängdt, och dess fossilier pryda nu mineral-samlingar. Dessutom förekommo der gadolinit, yttrocerit, gahnit, granat, yttrotantal, gedigen wis-

muth, bergbeck, albit, arsenikhaltig flusspat, glimmer och neutral fluorcerium.

Broddetorp. Socken i Gudhems härad af Mariestads län, vid och på Billingen, har en areal af 856 tunnland. En sjö, Lunden eller Hornborga-sjön, finnes här, och en större å flyter äfven genom socknen. Marken är i allmänhet ojemn och stenig, men äfven på många ställen jemn och gemenligen fruktbar. Jordmånen är god, bestående af klapper och sandblandad svartmylla, på några ställen jemväl af sandmylla. Skog finnes i trakten af Billingen, för öfrigt knapp till eget behof. Hufvudnäringen är åkerbruk. Socknen består af $6^{7}/_{8}$ mantal och hade 1810 297, 1840 396 och 1856 554 invånare. Socknen hade sistnämda år fast skola med 1 examinerad lärare, som undervisade 65 gossar och 50 flickor. — Broddetorp, modersocken, jemte annexerna Hornborga, Sätuna och Bolum, det sistnämda i Walla härad, utgöra ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Winköls kontrakt af Skara stift. Alla 4 socknarna, som förut haft hvar och en sin kyrka, ha nu mer blott en enda, som ligger i Broddetorps socken och uppbyggdes åren 1821 och 1822, sedan de öfriga blifvit nedrifna och deras materialier använda till den nya kyrkans uppförande. Denna kyrka, belägen 2 mil från Skara, Sköfde och Falköping, är byggd af sandsten, med torn, allt under skiffertak. Här förvaras en urgammal altartafla. År 1529 försiggick i härvarande kyrkoherdeboställe en förlikning mellan konung Gustaf I, genom hans sändemän, och de upproriska Westgöterna. — Adress: Sköfde.

Broddhult. Frälse-säteri om 1 mantal i Åsenhöga socken och Westbo härad af Jönköpings län, är ett gammalt herresäte. Det var först i slägten Stores ego och kom sedan till slägten Hård genom Anna Stores giftermål med befallningsmannen på Öland, Bengt Andersson Hård till Torestorp, och gick derpå i arf till slägten Hård till Aggarp. Derefter innehade en Hjulhammar gården och sist slägten Ridderborg. Öfverste Carl Ridderborg egde gården och efter honom hans arfvingar 1757. Redan 1808 gaf Kongl. Maj:t bönder fasta på detta säteri.

Brofjorden. Vacker och fiskrik fjord på Bohusläns kust i södra delen af Stångenäs härad. Mellan denna fjord och Åby-fjorden bildar en hög, till en del skogbevuxen bergsrygg den milslånga, smala landudden Herrenäset. Den natursköna Brodalen, som har nära en mils längd, har sannolikt utgjort Brofjordens fortsättning, och vid slutet af denna dal reser sig den s. k. Hallindskulle med branta väggar och form af en afstympad kegla.

Brofjärden. Fjärd af Mälaren om ½ mils längd och ½ mils bredd, mellan Bro socken i norr och Svartsjölandet i söder samt Näs socken i öster och ett smalt hörn af Lossa socken i vester.

Bregård. Frälse-säteri i Bro socken och härad af Uppsala län, har vacker belägenhet vid den s. k. Broviken af Mälaren. Bro, som det fordom kallades, är ett urgammalt herregods, troligen redan på 1300-talet; men då flera egendomar under namnet Bro förekomma i diplomerna, utan att det nämnes, i hvilken ort de ligga, så är det svårt att bestämma det Bro, som är denna gård. I den fördelning af egendomar, som år 1315 uppgjordes på 5 år mellan hertigarne Erik och Waldemar, erhöll den sistnämda 8 markland i Broo. Fru Helga Amundsdotter sålde ett Broo, med flera gårdar, till riksdrotset Bo Jonsson Grip; detta uppgifves vara Brokind i Östergötland (se detta.) Men då hon sedan ville hafva gården tillbaka och derföre väckte rättegång derom, gaf hon sin halfbror, Sten Haraldsson, fullmagt, daterad Enköping 1397, att inför rätta återfordra Bro, som hennes man, riksrådet Joar Königsmark, »mot hennes samtycke, med slag och trugande, från henne och hennes arfvingar sålt hade». Här torde således snarare menas Brogård i Uppland, emedan fullmagten är skrifven och utgifven i Enköping, som

ligger icke långt från denna gård. Hvad man kan antaga som säkert är, att Brogård tillhört slägten Rålamb, tillika med Husby by i Bro socken, och en gammal anteckning säger, att Gideon Rålambs arfvingar tillbytt sig Brogård; men tiden, när det skett, uppgifves icke. Enligt ett pergamentsbref af konung Erik XIV, skänktes år 1563 Husby by, inom hvars område kyrkan är belägen, till Anders Sigfridsson Rålamb, som skref sig till Broo, hvilket han sannolikt förut ärft. Han var befallningsman på Stockholm och fängslade, på konung Eriks befallning, samma år, då han fick Husby, hertig Johan och dess gemål i Åbo, men fick några år derefter af konung Johan förtroendet att bevaka konung Erik i hans fängelse. En särdeles ödets nyck! Gift första gången med Anna Larsdotter Björnram och sedan med Anna Buts. Efter hans död 1583 kom gården till Bror Andersson Rålamb, sedan general-guvernör i Finland. Han var född på Bro 1569 och dog derstädes 1647. Han skref sig till Bro och Bystad. Ett pergamentsbref af 1614 utvisar, att gården då var anlagd, enär i samma bref af häradsrätten intygas, att ingen råskilnad funnes mellan Brogården och Husby, hvarföre det sistnämda ansågs ligga inom rå och rör med säteriet. Ofvannämda Bror Rålambs son, presidenten i Göta Hofrätt och lagmannen öfver Norra Tuna lagsaga, frih. Claës Rålamb till Bystad, ärfde sedan godset, men sålde det 1685, med tillhörande Husby 8 hemman samt Herrnevi 7 hemman frälse, till fru Elisabeth Funck, i hvars slägt egendomen sedermera förblef till 1778. Af denna slägt innehades gården af landshöfdingen i Westerås län, friherre Gustaf Johansson Funck, gift med Christina Cronström, och efter hans frånfälle på Brogård år 1736 ärfdes gården af sonen, riksrådet friherre Carl Funck, som försålde den år 1778 till riksrådet friherre Fredrik Ribbing och dess grefvinna Eva Löwen, hvilka redan år 1782 sålde godset till kammarherren Zachris Bergensköld. Af honom inköpte åter år 1792 kommerserådet Josias Cederhjelm gården, då tillökt med ½ mantal Tång i Ryd socken, och skänkte densamma till sin dotterdotter, fröken Catharina Ulrika Montgomery, sedermera gift med landshöfdingen grefve Erik Sparre af Söfdeborg, som inköpte och tillade gården till säteriet Lejondal, hvarjemte, efter hans död 1843, hans enkegrefvinna inköpte hemmanen Finsta 2 mantal, Råby 1 mantal, Klöf och Lilla Ullevi, hvardera ½ mantal, allt i Bro socken. Genom arf efter bemälde grefve Sparre och öfverlåtelse af enkefru grefvinnan Sparre har egendomen, med dess berörda tillhörigheter, öfvergått till nuvarande egaren, assessoren i Svea Hofrätt, nu mer landshöfdingen grefve Erik Sparre.

Brogårds säteri, jemte Husby och Herrnevi samt Lejondals säterier, skötas under eget bruk, fördelade i 4 smärre gårdar eller rättare-lag. Vid dessa gårdar födas 40 hästar, 44 par oxar samt 150 kor och ungboskap, utom får. De öfriga hemmanen äro utarrenderade till 6 bönder, hvarjemte å egorna finnas 43 torp, utom smärre lägenheter, hvilkas innehafvare utgöra dagsverken och andra skyldigheter till gården. Godsets areal utgöres af omkring 2,000 tunnland åker och äng, 1,000 tunnland beteshagar och backar samt 2,000 tunnland god skog. — Midt i Broviken ligger en under säteriet lydande hög holme, ännu benämd Borgen, på hvilken, enligt meddelad uppgift, i äldre tider varit uppfördt ett vårdtorn, hvaraf spår ännu synas. Månne icke dessa lemningar snarare kunna vara efter en borg, som holmen ännu kallas; ty säkert hade Broo i fordna tider, liksom alla gamla herresäten, varit försedt med ett befäst stenhus till försvar under den oroliga medeltiden?

Brogården, beläget i Skara landsförsamling, har förut varit prebendehemman åt äldsta philosophie-lektorn vid Skara gymnasium, men blef den 8 Maj 1775, genom ett Kongl. bref, anslaget åt professoren P. Hernqvist, till inrymmande af en veterinär-skola. Hernqvist lät åren 1778 och 1779, på egen bekostnad samt med 4,000 daler silfvermynt i statsbidrag, på de vid gräfningen funna lemningarna af det fordna Franciskaner-klostret, uppföra en

ansenlig byggnad. Inrättningen har fått donationer af åtskilliga personer. Det nämda Franciskaner-klostret, St. Catharina kloster, låg norr om Skara domkyrka, och det nuvarande namnet Brogården är sannolikt en förkortning af Brodergården. Klostret anlades sannolikt under konung Erik Läspes tid och fick ansenliga donationer af Magnus Ladulås 1286. Klostret förföll efter Westerås-recess och efter Skara stads förstöring af Danskarne 1566. Franciskaner-munkarne hade här fordom en brunn, hvars vatten, som biskop Brynolf lät hemta härifrån, hade åtskilliga gånger, enligt sägnen, under vägen blifvit förvandladt till vin.

Brokind. Frälse-säteri i Wårdsnäs socken och Kinds härad af Linköpings län, är beläget på tvänne holmar vid Stång-åns utlopp ur sjön Jernlunden, 2³/₈ mil från Linköping. Gården är ett urgammalt herregods, men dock icke så alldeles från hedenhös, som man velat göra det med det påståendet, att *Broo*, som det fordom kallades, varit Östgötakonungarnes säte och att det varit bebodt på 900-talet af Thoril och Tatil, som voro stamfäder för Sverkerska regent-ätten; man säger äfven, att konung Sverker egt gården. Dessa uppgifter fordra dock bevis, hvilket lärer bli svårt att anskaffa. Mer sannolikt är, att »Broo i Kinden» fordom möjligtvis varit ett jarlasäte och sedan tillhört Folkunga-slägten till 1379, då Helga Amundsdotter, med sin sednare mans, Joar Königsmarks, och son Eriks bifall, för 200 lödiga mark silfver sålde Broo och Awlzstadha med flera underlydande gårdar till drotset Bo Jonsson Grip, som åter bortbytte det 1383 till Joan Molteke och hans hustru Catharina Glysingsdotter, men köpte det åter 1386 för 3,000 mark Svenska penningar. År 1398 ville Helga bevisa sig hafva blifvit tvingad till denna försäljning af sin man, som misshandlat och slagit henne, tills hon uppfyllt hans önskan. (Se Brogård, om hvilket måhända denna uppgift förr gäller.) Denna sak, tillika med andra arfstvister rörande det här ifrågavarande Bro, synes först år 1446 hafva blifvit afgjord genom konung Christophers och rådets dom mellan Magnus Gren och Ficke Johansson Bylow, som innehade och skref sig till Bro, emedan hans syster, Ermegård Johansdotter, som varit gift med Bo Jonsson Grips son, riksrådet Knut Grip, och deras enda son, Bo Grip, som slutade den manliga linien af gamla slägten Grip eller Griphufvud, redan voro döda. Derefter kom Bro till slägten Natt och Dag, som skref sig till och innehade Bro öfver ett århundrade. Riksrådet Måns Bengtsson Natt och Dag fick det först genom gifte med Ficke Bylows dotter, Ermegård, i medlet af 1400-talet, och derefter egdes det af hans ättlingar, riksråden Johan Månsson, Måns Johansson, död 1555, och Erik Månsson Natt och Dag, död 1567. Hans enka, Margareta Börjesdotter Grip, var omgift med riksrådet Sten Banér och innehade Bro till sin död derstädes d. 10 Mars 1586. Gården tillföll sedan Nils Månsson Natt och Dag, hans son, Peder Nilsson, gift med Margaretas brorsdotter, Brita Grip, deras son, Nils Persson, gift med Anna Jakobssköld, och deras son, assessoren Nils Natt och Dag till *Brokind,* som gårdens namn då först skrefs. Den sistnämde bortbytte gården 1670 till sin farbror, rikskammarrådet Gust. Persson Natt och Dag, gift med Christina Ulfsparre. Efter Gustaf Perssons död 1684 uppkom en långvarig rättegång mellan hans arfvingar och Helena Jakobssköld, brorsdotter af fru Anna, hvarunder fru Helena bebodde Brokind till 1702. Gustaf Perssons måg, vicepresidenten Georg Falkenberg, gift med Christina Eleonora Natt och Dag, vann slutligen rättegången; han fick fasta på Brokind 1706, och har godset allt sedan tillhört slägten Falkenberg. Efter hans död 1709 blef egendomen delad imellan hans barn, af hvilka Anna Maria Falkenberg, gift med fältmarskalken grefve Axel Sparre, fick Brokind m. fl. egendomar. Grefve Sparre skref sig till Brokind och innehade det till sin derstädes timade död den 31 Maj 1744; han var barnlös, och grefliga slägten Sparre till Brokind utslocknade med honom. Redan 1732 hade hans grefvinna gjort Brokind med en del under-

lydande till fideikommiss, hvilket utvidgades den 4 April 1744 af hennes syskon, öfversten Henrik Falkenberg samt fröknarna Sophia och Beata Catharina, till förmån för hennes brorson, sedermera riksrådet grefve Melcher Falkenberg, som skref sig till Brokind och ännu mer förökade fideikommisset år 1793; han bodde här till sin död 1795. Derefter tillföll det hofmarskalken grefve Henrik Falkenberg och innehafves för närvarande af kammarherren grefve Henrik Georg Falkenberg, född 1803 och gift med grefvinnan Christina Lovisa Maria Mörner.

Brokinds gods, med allt underlydande, lärer år 1636 hafva utgjort 55 hemman, hvaraf 51 gammalt frälse. År 1683 kallas Brokind urgammalt säteri med 4 1/2 mantal rå och rör, och 1688 säges det vara sammanbygdt med Åsmestad 3 och Torp 2 mantal. Brokinds fideikommissgods utgöres nu af 5 mantal frälse-säteri, med qvarn af 6 par stenar, såg, tegelbruk, m. m., samt underlydande inom socknen 16 1/8 mant. På egorna finnas öfver 20 torp.

Brokind är en af de vackraste egendomar i Östergötland. Mangården har utmärkt skön belägenhet, som ofta tillvunnit sig resandes uppmärksamhet och beundran. Den ligger på tvänne holmar, bildade af Stång-ån, hvilken här vid utloppet ur sjön Jernlunden i Lilla Rengen delar sig i trenne grenar. Dessa holmar, genom trenne broar sins imellan och med fasta landet förenade, lära gifvit anledning till ställets första namn *Broo*. I medlet af 1600-talet började man kalla det Brokind; men allmogen säger ännu Bro. Det äldsta huset härstädes var sannolikt en borg, troligen försedd med grafvar och vallar, och gamla byggningen, som nedrefs 1726, var utan tvifvel äfven befäst, emedan konung Gustaf befallde Småländningarne i Kind och Ydre härader, att de skulle besätta Bro och Forssa (Sturefors) emot Dackens partier. Nära gården finnas ännu lemningar af en skans; en kanonkula är funnen under ett gammalt al-träd. Det gamla huset var af sten, försedt med torn, och låg mer i nord-nordvest på samma holme, der det nuvarande är uppfördt. Då det nedrefs, var derpå en kopparflagga med årtalet 1250 eller 1270 i munkstils-siffror, hvilket kanske betydde, att det då uppbyggdes. Det afbrann 1726 samt nedrefs, och året derpå lades grunden till det nuvarande stenhuset af Anna Maria Falkenberg, hvars namn, tillika med hennes mans, fältmarskalken grefve Axel Sparres, äro uthuggna öfver porten; det blef färdigt 1731. Det består af tvänne våningar till boningsrum och en bottenvåning, som till större delen upptages af källrar m. m. Uti öfra våningen finnes i taket till en stor sal en målning i oljefärg, föreställande slaget vid Lützen den 6 November 1632, hvilken målning förut suttit i taket till gamla huset. Här förvaras äfven omkring 30 pergamentsbref rörande egendomen. Bägge flyglarne, af sten, byggdes åren 1724 och 1725, äfven af grefvinnan Sparre. Under åren 1749—1789 uppfördes de öfriga stenhusen af riksrådet grefve M. Falkenberg, såsom ett godt tröskverk, ladugårdsbyggnader m. m., allt af sten. Tvänne trädgårdar försköna det i sig sjelft vackra läget. — Teckningar af den gamla mangården finnas i Dahlbergs Suecia Antiqua et Hodierna och af den nya i Tersners Fordna och Närvarande Sverige.

Bromma. Socken i Sollentuna härad af Stockholms län, på tre sidor omgifven af Mälaren, nämligen i söder och s. v. af segelleden till Uppsala, från Nockeby-sund till Klubb-fjärden, i nordost af Ulfsunda-fjärden, har en areal af 4,744 tunnland, af hvilka 45 äro sjöar och kärr. Till socknen höra öarne Stora och Lilla Essingen i sydost mot Kungsholmslandet. Socknens fasta land sluttar hufvudsakligen mot Ulfsunda-fjärden, i hvilken socknens största, från Spånga i norr kommande, vattendrag utfaller; i samma fjärd utfalla äfven små bäckar från småsjöarna Kyrksjön, Jädern och Lillsjön. Öarne och sjöstränderna äro bergländiga, minst vid Ulfsunda-fjärden; det inre landet består af slätter, dalgångar och spridda bergkullar, som icke alldeles sakna skog, hvilken mest består af tall och gran; sällsyntare är eken. Den

bergfria marken består mest af lerjord. Utom af åkerbruket hemtar socknen, med anledning af sin närhet till Stockholm, sitt uppehälle af ladugårds- och trädgårdsskötsel, bränvinsbränning och andra binäringar, beräknade på omedelbar afsättning. Socknen består af $26^3/_4$ förmedlade mantal och beboddes 1810 af 437, 1840 af 621 och 1856 af 689 invånare. Om skolväsendet finnes ingenting antecknadt. Genom socknen går vägen mellan Stockholm och Drottningholm, från Kungsholmen och Tranebergs bro vester ut till Nockeby bro; denna väg anlades af Gustaf III, men dessförinnan for man från Solna öfver Bällsta bro förbi kyrkan och vidare åt sydvest till ett färjställe vid Tyska Botten, der ännu spår skola finnas efter de kongliga stallen och vagnshusen. — Kyrkan, belägen nära gränsen till Spånga, $^1/_2$ mil n. v. från Stockholm, är af sten, från olika tider; äldsta delen, en rund, ursprungligen tornformig byggnad, är kanske från 1100-talet; det andra har tillkommit sednare, till en del på 1700-talet, och det hela reparerades 1818. Invid kyrkan ligger Hjärneska grafchoret, bygdt 1703, hvari Urban Hjärne hvilar, tillika med flera medlemmar af hans slägt och af slägten Palmstruch. Det nuvarande högchoret är bygdt öfver Stjernkronska grafven; i kyrkan sitta epitaphier öfver presidenten friherre Gabriel Stjernkrona († 1723) och archiatern Urban Hjärne. Socknens namn, *Bruma*, nämnes redan 1314 såsom hörande till provinsen *Sollendahundæri* af *Attundia*. Bromma är nu ett regalt pastorat af 3:dje klassen i Vestra Roslags kontrakt af Uppsala stift; kyrkoherde-befattningen har ofta varit förenad med andra presterliga befattningar inom hufvudstaden, så att Bromma t. ex. haft samma kyrkoherde som Riddarholmen och Kungsholmen; kapellaner förekomma från 1639 till 1830, då tjensten indrogs. — Af fornminnen träffas runstenar vid Stora Ångeby i sydvest och Glia i öster; på Herreängen vid Ulfsunda har man velat finna lemningar efter ett kloster. Vid kyrkan skall Gustaf Wasa hafva haft ett af sina läger under belägringen af Stockholm. — De vigtigaste gårdarne äro *Ulfsunda* och *Åkeshof*. — I socknen ligga lägenheterna Johannislund, Sophielund, Johannisfred, Margretelund, Traneberg, Widängen m. fl. vid eller nära Ulfsunda-fjärden; Äppelviken och Smedslätten vid sundet Oxhålet; Lillsjönäs vid Lillsjön; Stora och Lilla Essingen. — Adress: Stockholm.

Bromma, Socken i Herrestads härad af Malmöhus län, $^1/_2$ mil n. från Ystad, har en areal af 1,689 tunnland, deraf 45 äro sjöar och kärr. Socknen består af Bromma och Bursjö byar, af hvilka den förra har tillräcklig åker och höfångst, den sednare mycken, men mager åker, god höfångst och torfjord. Hemmantalet är $15^1/_2$. Socknen beboddes 1805 af 274, 1840 af 520 och 1856 af 598 invånare; den hade sistnämda år fast folkskola med 1 examinerad lärare, som undervisade 33 gossar och 15 flickor, medan 5 gossar och 7 flickor undervisades i hemmet. — Bromma är annex till Söfvestads alternativt konsistoriela och patronela pastorat af 2:dra klassen, hvars patronus är egaren af Krageholm. — Adress: Ystad.

Bromö, Fogelö och **Kalfö.** Trenne öar i Wenern af de sex, som utgöra Thorsö socken i Wadsbo härad af Mariestads län. Dessa öar egas nu af ett bolag, benämdt »Bromö Bruks Intressenter», bestående af kommerserådet B. M. Santesson, tillika disponent för bolaget, grosshandlaren C. J. Meurck i Stockholm och aflidne grosshandlaren i Göteborg Ol. Bredbergs arfvingar, hvar och en af dessa tre lotter egande $^1/_3$-del i bolaget.

Bromö, 1 mantal frälse, som utgöres af hela den under detta namn bekanta, i Wenern liggande ön, jemte flera holmar vester om densamma, har en areal af 2,800 tunnl., hvaraf högst 300 äro inegor, hagar och torp, det öfriga skog. Ön var också från urminnes tider känd för sin betydliga och goda skog. En Carlqvist, bosatt i Mariestad, var den, som först ditförde någon »hyfs» medelst anläggande af lägenheten Liseberg, nuvarande inspek-

tors-bostaden, och af vackra löfträdsplanteringar. Efter honom egdes ön af en Gråberg och sednare af friherre Gabriel Posse på Säby och brukspatron Bengt von Hofsten på Hönsäter, hvilken år 1803 sålde ön till landshöfdingen Samuel af Forselles och grosshandlaren i Göteborg Carl Bagge, som med anledning af skogstillgången hit flyttade sitt vid Göteborg med stenkol drifna taffelglasbruk. År 1813 sålde de för 40,000 rdr bruket och egendomen till kommerserådet B. H. Santesson, som egde desamma ensam till år 1836, då han afyttrade ⅔:delar till ofvannämda nuvarande med-intressenter.

Bromö glasbruk, beläget på samma ö, invid det allmänt kända Bromösund, utgör genom sin i lång tid välkända tillverkning af så kalladt taffel- eller hvitt fönsterglas, en väsendtlig del af det nuvarande bolagets samfällda possession. På 1820-talet uppgifves brukets tillverkning hafva uppgått till ett värde af 50,000 rdr med 30 à 40 arbetare; men tillverkningen har de sednare åren i medeltal utgjort 4,850 qvartkistor, och afsättningen har snarare öfverstigit än blott motsvarat tillverknings-qvantiteten; år 1857 uppgick försäljningen på alla försäljnings-ställena till 6,140 qvartkistor, eller 1,002 utöfver de samma år tillverkade 5,138 qvartkistorna. En redan för flera år tillbaka anbringad ångmaschin verkställer stampning och finsigtning af brukets betydliga kiselbehof; af samma kraft drifvas enbladig såg, jemte qvarn med 3 par stenar, af hvilka den förra fyller det icke obetydliga behofvet af bräder till glaskistor och den sednare förmaler brukspersonalens spannmål, hvarjemte qvarnen, såsom skattlagd, betjenar Thoröns bebyggare och andra vid Wenern närboende. Qvarntullen har i medeltal under de 3 sista åren uppgått till 176 tunnor af alla slag. Arbetspersonalen är, hvad sjelfva glasblåsarne beträffar, fortfarande af samma stam, som år 1803 införskrifvits från Tyskland, och hvilka, oberäknadt stadigvarande god förtjenst, genom en nära lika gammal enskild sparbanks-inrättning hafva sin framtida bergning i möjligaste måtto försäkrad.

Ehuru det är stridande mot den antagna alfabetiska ordningen i detta arbete, att intaga namn med andra initialbokstäfver än den, som närmast är i fråga, må det dock tillåtas att, för sammanhanget skull, här lemna beskrifningar på Bromö-bolagets öfriga egendomar, Fogelö och Kalfö.

Fogelö säteri, beläget inom ½ mil från Bromösundets östra sida på Thorsön, egdes fordom, med underliggande hemman, af Holländska kapitalister, som måste öfvertaga denna egendom för derå lemnadt lån, läto drifva den för sin räkning en längre tid, men slutligen sålde densamma till sin disponent, landssekreteraren i Mariestad Jon Beckman, ur hvilkens arfvingars händer den år 1814 köptes af kommerserådet B. H. Santesson, som 1836 öfverlät den till nuvarande bolaget. — Egendomen består af Fogelö 3 mantal säteri rusthåll, 2¾ frälse, 2½ krono-skatte, tillsammans 9¼ mantal, hvaraf 7 under eget bruk, medan de 2¼ med 24 torp utgöra arbetsstyrkan åt de förra. Hela arealen af denna särskilda egendom öfverstiger 3,800 tunnland, hvaraf åker och tomtplatser omkring 430, ängar 320, hagar 850 och skog 2,200 tunnl. Af tomt- och åkervidden innehålla de 7 mantalen omkring 330 och de 2¼ samt torpen omkring 100 tunnland.

Kalfö, i jordeboken kallad en Fisköja, är belägen norr om Thorsö, derifrån skiljd af det så kallade Kermaresundet, och håller öfver 600 tunnland, hvilka, utom egor till tvänne torp, bestå endast af skog. Grefve Melcher Falkenberg egde ön i sista hälften af förra århundradet, men utarrenderade den på 50 år till kommerserådet Olof Dyrén och kornetten Christopher Lampa, hvilka år 1803 transporterade samma arrende på kommerserådet B. H. Santesson, som snart derefter äfven erhöll grefve Falkenbergs köpebref derå.

Samtliga egendomarna hafva betydliga skogar, med indelning till trakthuggning, hvarmed nuvarande bolag börjat, och som garantera till hufvudsaklig del brukets framtida bestånd; derjemte finnes inom dem icke obetydlig, fastän hittills alltför litet begagnad

tillgång på bränntorf. — Dessa egendomar sammanlagda utgöra, äfven icke som glasbruk betraktade, en sjelfständig egendom, i afseende på så väl åkerbruk, som skog och fiske; och Bromösund har genom sitt djup och säkra hamn ett stort värde för sjöfarande.

Bromösund. Gästgifvargård i Thorsö kapell och Wadsbo härad af Skaraborgs län; skjutsar till:
Hof . . . . 1 mil.
Sundet . . . . 1 »

Bronäs. Frälse-säteri om 1 mantal i Häreneds socken och Kinnefjerdings härad af Mariestads län, har vacker mangårdsbyggnad. Fältherren grefve Lennart Torstensons förfäder egde och skrefvo sig till Bronäs. Det tillhörde 1814 handlanden M. Zachrisson.

Broxvik. Skatte-säteri i Jonsbergs socken och Östkinds härad af Linköpings län, har vacker belägenhet vid hafvet. Egendomen är bildad af Ribbingstorp och Håkanbäck. Den första kända egaren är riddaren Påfvel Månsson, som skref sig till Broxvik, hvilket äfven hans närmaste efterkommande gjorde, och hans slägt (Ulfsparre) innehade gården från 1473 till 1697. Sonen, ståthållaren Måns Påfvelsson, innehade Broxvik 1544, hans son, Erik Månsson, 1551 och fru Estrid 1579. Derefter egde riksrådet Erik Månsson Ulfsparre egendomen, till hvilken han ock skref sig, äfvensom sonen, kammarjunkaren Hans Eriksson Ulfsparre, från hvilken godset för gravation blef indraget, men åt hvilken det donerades åter den 15 Oktober 1597 och utbyttes från kronan år 1609. Efter hans död 1616 egdes det af sonen, riksrådet och amiralen friherre Åke Hansson Ulfsparre, död 1657, och af hans son, friherre Hans Ulfsparre, af bägge som säteri; det kallas ock så 1683, uppbygdt af ett hemman allodial-frälse, med ett derunder afhyst hemman Håkanbäck. Det reducerades sedan och heter, i reduktions-jordeboken, hufvudgården »Ribbingstorp, nu kalladt Broxvik». Den var då berustad och stannade i Hans Ulfsparres ego till hans död 1688. Egendomen kom derefter till brodern, landshöfdingen frih. Åke Åkesson Ulfsparre. Han försålde den 1697 till G. de Besche, hvars dotter, Maria, enka efter hof-intendenten H. G. von Düben, ärfde gården 1709, och efter hennes död 1726 tillföll den dottern, Anna Christina, enka efter rikstranslatorn M. G. von Block, men lemnades af henne 1754 till sonen, kammarherren C. J. von Block, som gjorde hela godset till fideikommiss och stiftade en fond, bestående af 8,666 rdr 16 sk. bko, till underhåll för värnlösa enkor, under Riddarhus-direktionens förvaltning. Fideikommisset öfvergick derefter vid hans död 1802 till systersonen, major J. Ridderborg, med villkor att tillika kalla sig von Block. Efter hans död 1826 fördes rättegång om fideikommiss-rätten mellan flera pretendenter till 1828; men processen vanns af hans broder, J. A. Ridderborg v. Block, och gården egdes 1853 af Lars Ad. von Röök von Block.

Fidekommiss-godset består af Broxvik 2 mant. skatte-säteri, med såg och holmar; Runsäter 1/2 och Riddartorp 1/2 mantal frälse, under eget bruk; underlydande äro: Fettsäter 1, Jägerstorp 1/4, Kolstorp 1, Mönsebo 3/8, Rocklösa 1, Skattegärde 1 och Öbbebo eller Knutsgärdet 1/8 mant., allt frälse; Hälltorp 1/4, Nygärdet 1/4, Skogsberga 1/4 och Wigelsbo 1/2 mantal, allt skatte; Rösäter 5/8 frälse, 3/8 skatte; Öbbebo 1/4 frälse, 3/8 skatte; Kjäfstebo 1 skatte och Kronhagen; tillsammans 11 5/8 mantal i denna socken utgöra med 11 3/8 mantal i andra socknar ett betydligt gods. Gården är väl bebyggd och omgifven af vacker trädgård och andra planteringar.

Brudeberg. Talrika berg med denna benämning förekomma i landet, och vid dem äro nästan alltid förknippade sagor om brudskaror, som der mött hvarandra och kommit i handgemäng, eller som blifvit bergtagna o. s. v.

Brunby. Frälse-säteri, 2 mantal, uti Ibrsta socken och Siende härad af Westerås län, är en urgammal gård. Fru Ingeborg Mattsdotter gaf 1480 och

1482 hemman i Brunby jemte Rangasta i Yrista socken till Predikarebrödernas kloster i Westerås, hvarför messa skulle hållas en gång i veckan. Dessa hemman köpte sedan riksföreståndaren Sten Sture den Äldre och hans husfru Ingeborg (Tott) af klostret; men de gåfvo klostret dem åter 1503, emedan de ångrade att hafva tagit dem från klostret, då förenämda fru Ingeborg gifvit dem dit för sin och de sinas själarykt skull. Troligen blefvo dessa hemman genom Westerås recess 1527 indragna till kronan, ty Brunby innehades på 1600-talet af fältmarskalken Horn. Sedan kom säteriet till slägten Posse, och det tillhörde riksrådet grefve Posse till Svanå i början af 1700-talet, öfverstelöjtnanten frih. Mauritz Posse på 1750-talet och löjtnanten grefve Posse 1825; sedan en Frodell.

Brunby. Berustadt säteri om 1 $^{5}/_{8}$ mantal i Börje socken och Ulleråkers härad af Uppsala län, ligger nära kyrkan. Det har fordom varit en urgammal by, och, enligt en år 1291 upprättad förteckning på Uppsala domkyrkas fasta gods, egde hon redan före den tiden hemman i Brunby, som hon fått af kyrkoherden i Wendel, Knut, och år 1316 egde hon 6 hemman derstädes, hvilka sköttes af landtboer. Brunby måtte sedan kommit i enskilda personers händer; ty man finner, att Trotte Pedersson till Benhammar (Wada) egt gården i medlet af 1300-talet. Han hade med Ingegerd, dotter af riksrådet Johan Gregersson Läma, dottern Brita, som blef gift med riddaren Kort Görtz, hvilken med henne fick så väl Benhammar som Brunby 1378. Han sålde år 1400 Brunby för 226 marker Svenska penningar till ärkebiskop Henrik Carlsson, som återskänkte egendomen, jemte andra gods, till instiftande af en prebenda i Uppsala domkyrka. Således kom gården åter till Uppsala domkyrka, som troligtvis nu bibehöll den, tilldess densamma, genom Westerås recess 1527, indrogs till kronan.

Brunbäcks färja, belägen i Folkärna socken och Näsgårds fögderi af Falu län, har från glömska bevarat flera historiska minnen. I fordna tider ansågs Dal-elfven af Dalarnas invånare såsom en gräns mellan deras land och det öfriga riket. En konung eller en riksföreståndare vågade icke då öfverskrida denna elf, förrän han emottagit gisslan af Dalkarlarna. Vid början af Gustaf Wasas uppresning år 1521 på våren, hade ärkebiskop Gustaf Trolle, tillika med biskop Jöns Beldenacke, samlat en krigshär af 6,000 man, med hvilken de tågade åt Dalarne, der upprorslågan redan utbrutit, och lägrade sig vid Brunbäcks färja, för att hindra Dalkarlarna från öfverfarten öfver Dal-elfven. Gustafs fältöfverste, Peder Svensson i Wibberboda, som med 5,000 man uppbrutit från Hedemora, slog läger på andra sidan elfven och anföll fienden medelst pilskjutning och slungkastning, så att den Danskt sinnade hären nödgades flytta lägret tillbaka till Björkarsbo och Carlsbo byar. Det berättas, att vid detta tillfälle, då Danska lägret var vid Brunbäck, åtskilliga samtal förefallit imellan Svenskar och Danskar, angående Dalfolkets lynne och egenskaper. Biskop Beldenacke hade frågat, huru mycket manskap den orten kunde lemna. Man hade svarat, att »hvart hus var uppfyldt med fullvuxna ynglingar, och att Dalkarlarne bibehöllo styrkan intill hög ålder, så att minst 20,000 tappra män kunde uppställas.» Biskopen hade vidare frågat om deras näringsmedel och fått till svar: »de äro ej uppammade vid kräslig föda; under det tyngsta arbete förtära de ej annat än groft mjöl, blandadt med vatten; då säd fattas, tillreda de bröd af sönderstött bark; de känna hvarken värme eller törst, köld eller hunger.» Då biskopen fick höra detta, sade han med häpenhet: »ett folk, som äter träd och dricker vatten, kufvar ej fan, än mindre någon annan.» Efter afhörandet af en sådan teckning om den tappra Dalallmogen, skyndade han att gifva sin krigshär befallning till uppbrott, hvilket äfven genast skedde. Underrättad om dessa fiendens rörelser, anbefallde Peder Svensson sina bussar att om natten bryta upp och tåga genom en obanad väg, 1 mil längre i nordost, förbi biskopsgodset Ön åt Jularbo, der vägen går till Folkärna kyrka, vidare

förbi Widersbo och Lund samt Kungsgården fram till Utsunda färjstad uti samma socken, 1 1/2 mil från Brunbäck, för att falla fienden i ryggen, just då han skulle bryta upp. En del af sin här hade Peder Svensson qvarlemnat i en tallskog vid elfven, för att vid behof kunna i bakhåll öfverrumpla fienden. Efter en snabb öfverfart öfver elfven på de fartyg, som voro att tillgå, fortsatte han sjelf tåget fram till Danska lägret, som var imellan elfven och Sonnbo. På heden vid sistnämda ställe upphann den tappre Peder, med största delen af sin styrka, fienden. Der började då en strid på lif och död. Danskarne måste omsider vika, togo slutligen till flykten, men förföljdes af Dalkarlarne, af hvilka de dels blefvo nedhuggna, dels fångna; dels måste de störta sig i elfven, der de omkommo; blott en liten del lyckades undkomma till Westerås, som ännu var i Danska händer. Segern, den afgörande för Gustafs goda sak, var således vunnen och stridsplatsen behållen genom Dal-allmogens tapperhet; men också bidrog mycket dertill dess lika tappre anförares krigslist. Biskop Beldenackes kort förut fattade tanka om Dalkarlarne blef således besannad. Vid Brunbäck, nära flottbron, visas stället, hvarest slaget stått, och der, äfvensom vid Björkarsbo, har man från den tiden i jorden funnit spjut, yxor m. m. samt lemningar efter rustningar och en mängd pilar, hvilket sistnämda vapen tyckes mest blifvit användt i denna strid, som derföre ännu benämnes *Pilkriget* af Dalallmogen, bland hvilken lefva många minnen och sagor om denna märkliga tilldragelse under frihetskriget; och visor, diktade i anledning af denna kamp, sjungas ännu i det gamla Dalom. Följande stanser ur olika dikter kunna anföras som prof:

Kung Göstaf rider till Dalarne opp,
han tingar med Dalkarlar sin;
men Christian ligger på Södermalm,
han dricker båd' mjöd och vin, m. m.

Dalkarlarne hinna till Brunbäck fram,
der fingo de Jutar i syn;
strax flera Dalpilar i vädret man fann,
än haglet nedfaller ur skyn, m. m.

Så kördes de Jutar i Brunabäcks elf,
att vattnet dem porlade om;
De sörjde deröfver, att Christian sjelf
han ej der tillika omkom, m. m.

I en annan, kallad *Dalvisan*, som består af 20 verser, lyder en:

Brunbäcks elf är väl djup också bred, Falivilom,
der sänkte de så många Jutar ned, Falivilom.
Så kördes de Danska ur Sverige, Falivilivilivivom, o. s. v.

Tvänne andra historiska minnen äro äfven fästa vid Brunbäck. Under oroligheterna mellan hertig Carl och konung Sigismund var vid Brunbäcks färja en trupp kavalleri förlagd. Sedan ståthållaren J. Näf blifvit ihjälslagen vid Tuna, sände hertig Carl sin naturliga son, Carl Carlsson Gyllenhjelm, år 1598 till Dalarne, på Dalkarlarnes begäran. Då han anlände till Brunbäck, var Dala-hären der lägrad och mottog honom med glädje; alla ville se honom, och somliga klefvo på taket till en stuga, i hvilken han var, så att det nedramlade. Vid sammanträdet tröstade han dem nu med underrättelsen om hertigens seger öfver konung Sigismunds troppar vid Stångebro och om den derpå följande förlikningen; men de svarade, att de icke satte någon tillit till dess bestånd; de mindes nog, huru onda rådgifvare stiftat oenighet mellan kung Johan och hertig Carl, och begärde derföre, att de måtte få rensa landet och bortskaffa alla sådana ränkfulla och otrogna män, som satte sig mot denna förlikning; och ville de draga till konungen och hertigen för att hjelpa till med den saken. Gyllenhjelm hade stor möda att få dem från denna tanke. Slutligen lyckades de dock; de åtnöjde sig med att skrifva ett bref till konungen och hertigen med tillönskan om lycka till förlikningen samt förklarade, att de endast gripit till vapen mot dem, som varit ondt sinnade mot fäderneslandet och de rätta arfvingarna till kung Gustafs tron. Gyllenhjelm tackade dem derför, på hertigens vägnar, och tog afsked af bonde-hären, som nu fredligt tågade hem. Det s. k. *Näftåget* sluta-

de på detta sätt; ett ordspråk har länge derefter funnits i orten under namn af *Hutlexan.* — Under Dalkarlarnas uppresning år 1743 hade landshöfdingen C. G. Wennerstedt ett sammanträde med Dal-allmogen vid Brunbäck, der beslut fattades, att ett allmänt sammanträde af allmogen skulle hållas i Leksand, då 4 eller 5 af hvar socken, såsom fullmägtiga, borde vara landshöfdingen till mötes, hvartill han tvingades att bifalla.

Brunflo. Socken i Jämtlands Norra fögderi af Östersunds län, har, jemte 3:ne annexer, en areal af 191,071 tunnland, af hvilka 40,000 äro sjöar och kärr. En vik af Storsjön, 2 mil lång och $^3/_4$ mil bred, intränger i landet från vester och går ända till byn Wiken; för öfrigt finnas endast smärre sjöar, såsom Böle, Hornsjöbergs, Tåskvikstjärnar, m. fl. De flesta vattnen här innehålla kalk, emedan sådan sten af det grå och rödbruna slaget här finnes i ymnighet och kallas i orten Alfvarsten. Socknen har den Norrländska allvarsamma naturen, men eger äfven de härligaste trakter, och i synnerhet har denna förmån tillfallit denna socken genom den ofvannämda vackra viken. Marken är bergig och stenig, och öfver allt ser man s. k. stenrössjor, stenhögar, uppkastade vid landets första odling. Sedan 1763 har allmogen börjat bortföra så väl här, som i hela landet, dessa stenrösen, hvartill den äfven förbundit sig på 1768:års landsting. Jordmånen består omvexlande af lera, mylla, sand och mojord, oftast sammanblandade. Socknen uppgifves för omkring 100 år sedan hafva bestått af $39^{19}/_{24}$ hemman, hvaraf $8^{25}/_{36}$ krono och $31^{7}/_{72}$ skatte samt 92 rökar med 808 invånare. Den består nu af $39^{1}/_{8}$ mantal; hade 1810 1,055, 1840 1,358 och 1856, jemte Marieberg, 1,950 invånare; således har folkmängden under ett århundrade förökats med 1,150 personer. Brunflo och Marieberg hafva fast folkskola, med en examinerad lärare, gemensam med annexerna. År 1856 besökte 79 gossar och 65 flickor Brunflo skola; dessutom undervisades 7 gossar i allmänt läroverk samt 49 gossar och 75 flickor i hemmet. — Brunflo, modersocken, jemte annexerna Lockne, Marieberg, Näs och Östersunds stad, utgöra tillsammans ett regalt pastorat af 1:sta klassen, tillhörande Jämtlands Södra kontrakt af Hernösands stift. Kyrkan, belägen 24 mil från Hernösand, byggd af slät kalksten, den enda korskyrka i landet, är till sin första anläggning mycket gammal; i ett bref från början af 1300-talet nämnes, att prest då fanns i Brunfloo och således äfven kyrka. År 1769 lades grunden till den nuvarande kyrkan; men arbetet måste sedan någon tid afstanna för uppkommen tvist, till på 1770-talet, då arbetet åter fortsattes under stiftsbyggmästaren Daniel Hagmans ledning. Tornet, om 50 alnars höjd, är särskildt bygdt från kyrkan med prydliga murar af kalksten; fönster- och dörröppningar äro fodrade med slät-huggen sten, hvilken är bruten inom socknen, så att det yttre har ett vackert utseende, och det inre är ganska smakfullt ordnadt. Några minnesmärken af värde finnas icke i kyrkan; ett epitaphium öfver en kavalleri-löjtnant Strideman och några gamla värjor är allt. Socknens namn har i gamla handlingar skrifvits *Brundfloud* och *Brunfloo.* — På fornlemningar och minnen är orten fattig. Vid rusthållet Bodal skall, enligt folksägnen, fordom stått ett fältslag mellan Svenskar och Norrmän. En by här i socknen har namnet *Odensala* och en annan *Thorvalla,* hvaraf man vill bevisa, att orten varit bebodd i hednatiden. — Ingen herrgård finnes här utom några boställen, hvaribland af militära: Wiken för löjtnanten vid kavalleriet, Berg för löjtnanten och Hålla för fältväbeln vid infanteriet; af civila: Grytan för häradsfogden, Håkanstad för häradsskrifvaren och Södergård för häradshöfdingen. — Adress: Östersund.

Brunhemsberget. Se *Billingen.*

Brunkeberg, kallades i äldsta tider *Sandberget* och äfven *Brantberget.* Före Stockholms anläggning var det ganska vidsträckt, intog nästan hela nuvarande Norrmalm och slutade vid Norrström.

Åt vester låg St. Clara klostergärde, hvilket sträckte sig till Rörstrand; åt öster omfattade sandåsen större delen af St. Jakobs och Johannis församlingar samt, enligt äldre historieskrifvares uppgifter, äfven Johannis Södra Kyrkogata och kyrkogård intill Roslags tull; derifrån till Norr tull kring Brunkebergs-viken eller den nu s. k. Brunnsviken, som den tiden egde gemenskap med Saltsjön; ifrån Roslags tull till Ladugårdslands-viken och vidare norr ut genom Solna-skogen. Det var på alla sidor omgifvet af sjöar, vikar och moras. Dess största bredd var den så kallade Brunkebergshalsen, der Brunke aflifvades. Den sträckte sig från St. Clara gärde öfver Östra Kyrkogatan, Norra Smedje- och Regeringsgatorna till Ladugårdslands-viken; den andra bredden gick från Rörstrands-viken öfver Holländare-, Badstugu-, Lundtmakare- samt Regeringsgatorna, intill der mötande berg och träsk. Uti äldsta tider, eller inan Stockholm anlades, funnos der hålor, bebodda af eremiter. Bofvar och stråtröfvare intogo sedan dessa hålor samt öfverföllo derifrån resande, tilldess riksföreståndaren Birger Jarl gaf befallning, att klyftorna skulle igenfyllas med jord och stenar. På berget voro anbragta vårdkasar, hvilka antändes, då en fiende nalkades. För att skydda inloppet, hade man byggt åtskilliga försvarsverk, bland andra ett befäst slott, beläget på Kongsberg, den nu s. k. Kungsbacken. Detta slott eller kastell uppgifves vara anlagdt år 1371 af konung Håkan.

Uti Sten Sture den Äldres tid egde staden, vid den s. k. Styckgjutaregården eller Öfra Bangränden, ett betydligt tyghus eller rustkammare, hvaruti allt skytteri var förvaradt. Vid slutet af 1500-talet fanns ett trekantigt vakt- eller vårdtorn vid yttersta kanten af berget eller utanför norra porten nära vid Norrström. Bägge sidorna om sandåsen voro bebyggda med små kojor, af hvilka de flesta tillhörde St. Jakobs församling. Ännu på 1640-talet var Brunkeberg ansenligt samt till en stor del obebygdt, ty den 28 Juni 1642 förordnades, i afseende på handeln imellan skärkarlarna från Östersjö-sidan och landtboarne vid Mälaren, »att på bägge sidor om Brunkeberg skulle inrättas goda broar samt hamnar och vägen göras öfver berget, på det allmogen kunde få gemenskap med hvarandra.» — Uti det så kallade vakt- eller vårdtornet bodde en person, allmänt kallad *Jeppe på berget.* Han var antagen såsom vaktkarl för staden, erhöll viss lön af densamma och utropade timmarna sålunda:

Väktarerop! Klockan är 10 slagen!
Gud bevare staden!
Ladugårdslandena!
Brunkebergena med!
Klockan är 10 slagen!

Klockan 4 på morgonen upphörde han med ropen.

Af det fordna Brunkeberg fanns ännu i början af 1800-talet något qvar; men sedan den tiden hafva alla spår deraf försvunnit, så att endast bergets namn förvarar minnet deraf. Elers uppgifver, att det år 1732 var 80 fot högt, 60 fot bredt och 300 steg i omkrets, men tillägger: »inom 50 år torde fråga blifva, hvar detta berg legat, hvaraf nu (1799) så få lemningar äro öfriga.» År 1805 var berget redan borta och platsen jemnad. Vid norra ändan af staden äro likväl några lemningar deraf ännu i behåll, men hvilka genom flitig sandhemtning äfven småningom försvinna. Observatorii-backen ensam ger ännu ett begrepp om bergets fordna höjd. Från 1764 till 1772 blef bergets sandförsäljning upplåten på arrende åt viss person för 662 daler silfvermynt, och ifrån 1772 till 1776 för 50 rdr 8 sk. specie; derefter blef det fritt till allmänhetens begagnande.

Följande märkvärdiga händelser hafva inträffat på detta berg. Den 28 December 1317 hade konung Birger, efter sina bröders fängslande, slagit sitt läger på Brunkeberg, för att öfverrumpla och återtaga Stockholm, hvilket försvarades af Mats Kettilmundsson och Carl Ulfsson (Sparre). Borgrarne gjorde, under deras befäl, ett utfall samt fördrefvo Birger ända till Nyköping. — Från våren 1371 till den 14 Augusti samma år, då konung Håkan befriade sin fångne fader, Magnus Smek, från

konung Albrecht, förlade han sin här på åsen och uppbyggde det förutnämda Kongsberg. — År 1436 i slutet af Februari, då Engelbrecht och Carl Knutsson (Bonde) belägrade Stockholm, slogo de här sitt läger. — År 1460 ankommo Uppländningarne och bönderna utanför Stockholm att befria den fångna ärkebiskopen Jöns Bengtsson (Oxenstjerna), då ett slag föreföll imellan konung Christian och bönderna, hvilka ledo ett fullkomligt nederlag. Härom yttrar rimkrönikan:

Bonde-örlig kan man sällan prisa,
Eller om deras strid qväda stor visa.

År 1471 den 20 Juli, då Christian I anlände till Stockholm med 70 skepp, lägrade och befäste han sig på Brunkeberg, hela åsen utföre, samt förlade äfven en del af sin här på St. Clara gärde. En träffning skedde den 10 derpåföljande Oktober, hvarvid konung Christian med betydlig förlust måste fly till Danmark. — År 1497 i Augusti ankom konung Hans eller Johan och slog sitt läger härstädes för att belägra Stockholm, hvilket varade till den 8 Oktober samma år, då dagtingan skedde. Hans son, konung Christian II, anlände till Stockholm i Maj 1520 och lägrade sig på Brunkeberg; den 1 derpåföljande November lät han vid foten af berget för tillfället uppbygga en borg, dit stadens förnämsta invånare och ständerna kallades för att hylla honom. Efter hyllningen voro åtskilliga högtidligheter anställda på Brunkeberg. — Påföljande året 1521 i Oktober anlände riksföreståndaren Gustaf Wasa och slog sitt läger å norra sidan samt höll en skarp träffning med de Danska, hvilka innehade staden; men han måste den 24 December upphäfva belägringen. Då Gustaf intog sandåsen, qvarstodo många galgar, hvilka ännu voro fullsatta med Svenska män sedan blodbadet. — Den sista belägring, hufvudstaden utstått från Brunkeberg, var, då hertigarne Johan och Carl den 17 och 18 September 1568 angrepo sin broder, konung Erik XIV. — Åtskilliga afrättningar hafva egt rum på denna sandås. Uti Juli 1319 aflifvades här, såsom förut är nämdt, Johan Brunke, Ulf Svalebeck, Lyder Foss och Walram Skytte, alla delaktiga i konungens grymheter mot sina bröder, hertigarne Erik och Waldemar. — Den 21 Februari 1527 blef domprosten i Westerås, mäster Knut, rådbråkad på Brunkeberg. Sedermera halshöggos härstädes biskop Peder Sunnanväder, för delaktighet i ett uppror mot konung Gustaf I, samt riksråden Måns Bryntesson Liljehök och Nils Olofsson Winge, under samma konungs regering. — Den 22 September 1568 blef konung Erik XIV:s gunstling, Göran Pehrsson, här aflifvad och steglad. — Den 22 December 1651 afrättades Arnold Messenius nedanför sluttningen af Brunkeberg eller på Norrmalms (nu Gustaf Adolfs) torg och afrättsplatsen å Sandbacken, der han lades på 5 stegel, medan högra handen fastspikades på kåken vid Stortorget. — Den 14 Febr. 1707 afrättades generalen O. A. von Paykull å sandbacken vid Norr tull, Paykullsbacken, nu mer känd under namn af »Generalsbacken».

Det enda glada minne, som fäster sig vid denna plats, är då Stockholms stads magistrat, i anledning af Svenskarnes seger vid Narva den 20 November 1700, här uppreste den 5 Februari 1701 en pyramid, som var 42 alnar hög och 26 alnar bred och försedd med 2,500 lampor samt en latinsk inskrift.

Om det minnesvärda *slaget på Brunkeberg år 1471* anse vi oss kunna med fog meddela följande, hemtadt ur Afzelii Sagohäfder.

»På Eka gård i Trögden satt en rik man, Måns Carlsson, och hans broder, Trotte Carlsson; de samkade folk i Upplanden för konung Christian. Men Måns Carlsson hade en skön dotter, Cecilia; hon blef sedan gift med Erik Johansson Wase, och hade de en son, Gustaf, sedermera Sveriges konung. Trotte Carlsson var en tapper krigsman och höfvidsman i Danska krigshären för Uppsvearnes fylkingar. Såsom tillförene omtaladt är, skyndade konung Christian från Uppsala till Stockholm; men när han kom till Stäket förbjöd ärkebiskop Jakob genomfarten

så att konungen måste der lemna sina skepp och färdas landvägen, bäst han kunde, till Stockholm.

Vid Michaëli-tiden kom herr Sten upp genom skogarna tågandes med en här, samlad i Götalandet. När konungen sporde detta, sade han: »herr Sten far mellan skog och dike; men jag skall aga honom, såsom en af mina småsvenner.» I Nerike och Södermanland stötte mycket folk till, att öka herr Stens magt, och när han kom till Rotebro, mötte honom Nils Sture derstädes med Dala-hären. Då tyckte de sig hafva styrka nog att ställa emot de Danska och tågade med hela hären Stockholms-vägen framåt, tilldess de kommo till Järfva. Derifrån sände herr Sten och lät säga konung Christian, att honom ännu stode fritt att utan strid segla hem med sina skepp; men Christian svor »vid Christi fem sår», att han icke så hade kommit till Sverige denna gången, att han tänkte lemna fältet utan strid, och talade han mycket vanvördeligen om herr Sten och de Svenska, dem han snart hoppades få se öfvervunna falla sig till fota. Då beredde sig härarna till strid på ömse sidor. Konung Christian hade fylkat sin här i trenne hopar. Förnämsta styrkan var samlad omkring konungens tjäll, som stod på högsta kullen af Brunkeberg. Till venster derifrån, vid St. Clara kloster, stod den andra hopen för att hindra dem, som utur staden öfver Norr-ström kunde vilja komma Sten Sture till undsättning, ty det var konungen kunnigt, att stadsfolket hade hemligt förbund med Nils Sture och Dalfolket. Den tredje hopen stod vid skeppen, som lågo för Blasiiholmen, den tiden Käpplinge benämd, der en ström, som kallades Näckström, från Packartorgs-viken föll ut i Norr-ström, vid slutet af Trädgårdsgatan. Men från Blasiiholmen var en bro slagen till Norrmalm öfver Neckström, så att Danskarne hade vägen fri mellan Brunkeberg och skeppen.

I dagbräckningen kommo öfver Kungsholmen, sända ifrån staden, 1,300 ryttare i ståtlig härbonad, med hjelmar och sköldar »blanka såsom en is», till Sten Stures läger. Stadsfolket hade med mycken flit utrustat denna hjelpsändning med trogen bön om Guds bistånd för de sina, emedan Danskarne utlofvat, det de skulle plundra och bränna deras hus och skända deras hustrur och jungfrur, om de vunne detta slag. Det var Thorsdagen efter St. Birgittas dag, tidigt på morgonen, som herr Sten lät uppresa det heliga korset med Frälsarens bild uppå, och samlades der omkring allt folket till bön och nattvardsgång. Då berättas för sanning det järtecken hafva skett, att i allas åsyn en droppa blod från korset flöt ned i kalken, som stod derinunder; deraf de alla togo mycken tröst och god förhoppning om seger. För att bättre uti stridshvimlet kunna skilja vän ifrån fiende, satte de halmtofsar och löfqvistar på sina hjelmar. Derefter delade herr Sten sitt folk i trenne flockar. Herr Nils Sture tog med en del af hären den obanade vägen till venster in genom skogen åt Roslagstullen och det kärr, som ännu kallas Träsket, och tänkte falla fienden i sidan. En del drog sig mot St. Clara kloster; men herr Sten sjelf med hufvudstyrkan gick rakt upp mot berget att angripa fienden, som starkast var samlad kring Danska riksbanéret, det namnkunniga, som kallades Danebroken. Kring detsamma stodo konungens kämpar och raskaste hofmän. På stranden gentemot borgen var byggd en stor skärma, och skanskorgar voro der satta, som i krönikan kallas »ett nytt fund» af konung Christian, att betäcka skyttarne, medan de med byssor och kärrebyssor oroade stadsfolket.

Den fromma och sköna fru Ingeborg Åkesdotter, herr Stens husfru, lät samla stadens fattiga kring slottet och utdelade till dem almosor och mättade dem, att de armas välsignelser och förböner skulle komma hennes hjelte och Svenska stridsmännen till godo; ty sådan var de frommas tro den tiden, att Gud gjorde den bistånd, som var barmhertig emot den fattige, och att enkors och fattiga små barns böner mycket gällde i himmelen. Fru Ingeborg och många fruar, som hade sina män med uti striden, åskådade slaget ifrån slottsmurarna. Klockan var 11

på dagen, när herr Sten drog upp mot berget. Då sjöng folket:

I Guds namn farom vi,
hans nåd begärom vi;
nu dragom vi till Stockholms by,
Gud gifve, konung Christian ej ville bortfly!

Men derefter, när slaget började och herr Sten hade talat till folket uppmuntrande ord, sjöngo de alla Sanct Örjans visa, emedan herr Sten och alla tappra krigsmän den tiden mycket förtröstade på det helgonets förböner och bistånd. De Svenska fruarna på slottsmuren sågo nu med stor glädje Sveabanéret skrida uppför berget och länge gå framåt. Striden var het och blodig, och mången god stridsman stupade. Då lemnade de Danskar, som stodo vid Neckströmsbro, sin vakt och skyndade upp på berget att bistå sina landsmän. När Knut Posse, den tappra höfvidsmannen på Stockholms slott, det såg, sände han några män af stadsfolket i båtar öfver Norrström och lät såga utaf alla bjelkar och stolpar, som uppehöllo Neckströmsbro. I detsamma gjorde han ett utfall ur staden med två tusen man mot Danska lägret på berget och tände eld på skärman. Då vände sig kon. Christian mot honom, och kommo de hvarannan så nära, att herr Knut blef af den tappra konungen sårad och måste med sin lilla styrka draga sig öfver Norrström in i staden igen. Både Tyska och Skottska riddare jemte många tappra Svenska herrar fäktade vid konung Christians banér och gingo hårdt fram i striden. Det Svenska banéret måste den gången vika undan, och märktes snart, att det var svårare gå uppföre med slagordningen mot en fiende, som innehade höjden. Mer och mer sjönk Svea-banéret tillbaka utför skogen och syntes icke mer. Då blef sorg och stor oro bland de Svenska fruarna på slottsmuren, när de detta sågo.

Herr Trotte Carlsson, som vändt sitt svärd mot sina egna landsmän och tappert fäktat framför Dannebrog, satte sig, trött utaf striden, ned på berget, lösande utaf sig hjelmen för att torka svetten från sin panna. Då kom ett bösselod från Svenskarne och träffade honom mellan båda ögonen, så att han genast föll död ned på marken. Hans minne hade kunnat blifva äradt, ty han var en tapper och modfull man; men en förrädare af sitt fäderneslands frihet kan aldrig dö på ärans fält.

Andra resan vände herr Sten sin häst upp emot berget, och det Svenska banéret stack för andra gången upp öfver skogstopparna, och de trogna Svenska bönderna följde med oförskräckt mod sin höfvidsman. Då tilldrog sig, att en pil blef skjuten in uti konung Christians mun, så att tre eller fyra tänder föllo i hans hand, och pilen hade så fastnat i hans gom, att den med möda kunde uttagas och fara var om lifvet. För detta sår lät konungen föra sig till det ställe, som nu kallas Danviken, emedan de Danska der hade sitt tillhåll, men rätteligen skulle heta Tandviken, der konungen läktes efter sina förlorade tänder. Men herr Sten Sture, som allt väntade, att Nils med Dalkarla-hären skulle komma och från östra sidan styrka hans anfall, drog sig sakta tillbaka med sitt folk, för att något hvila.

Han uppmuntrade nu sina trötta krigsmän att icke fälla modet, ändock fienden af den höjd, han intagit, hade stor förmån. »Viljen J hädanefter lefva med frid i Svea land», sade han, »och behålla lif och gods, så följen mig och fören manneliga edra svärd!» Derpå red han tredje resan mot berget, men vek snart åt högra sidan ned emot St. Clara kloster. När de Danska på berget det sågo, öfvergåfvo de skyndsamligen bergshöjden och skyndade ned att undsätta sina landsmän vid klostret, der de förut hade blifvit anfallna af den oförskräckta riddaren Knut Posse, som gjort ett utfall ifrån staden. Då möttes åter hufvudbanéren på slätten vid Clara, och nu ropade Svenskarne glada: »nu äro Daner af Danemark komna till oss på jemner mark!» och svärd samt pålyxor kommo i frisk gång. Främst i striden var alltid herr Sten; men framför hans häst gick en högväxt bredskuldrad Svensk bonde, huggande tvähändes med ett bredt slagsvärd åt ömse sidor, och hvar han framgick vek fienden undan med förskräckelse. Det

var bonden Björn Starke från Hvittinge i Fjerdhundraland. Der fienden stod som tätast, högg han sig in och ropade städse till riddaren: »följen mig, herr Sten!»

Det var sent lidet på hösten och vägarna mycket djupa. Herr Nils Sture hade behöft tre timmar att arbeta sig fram till östra sidan af Brunkeberg genom skog, kärr och moras, men kom nu fram och anföll fienden i sidan med mycken mandom. Knut Posse och herr Sten höggo nu löst in på de tappra utländningarne, som försvarade Danebrog, och lyktades den striden så, att det Danska banéret föll i Knut Posses hand och femhundrade af konung Christians tappraste riddare och krigsmän, som försvarade detsamma, lågo deromkring i sitt blod. Nu tog fienden till flykten »såsom en molnsky» utför bergåsen ned till Käpplinge, viljandes fly till skeppen; men då upphof sig stort rop, skri och gny, ty bron brast sönder, och de Svenska svärden klungo bakom. Niohundrade Danskar drunknade i strömmen och lika många gjordes till fångar. Med stor harm och sorg öfver den skada, han lidit, seglade konung Christian till Danmark igen, och kom han aldrig till Sverige mer. Men i Stockholms stad och på slottet var glädje och fröjd; vänner och fränder, borgare, herrar och bönder omfamnade hvarandra och i kyrkorna samt med klostren lofsjöngo Herran med psalm och messa. Med stor heder lät Sten Sture begrafva sina fallna hjeltar, som tillsatt sina lif i den ärofulla striden för fäderneslánd och frihet; men de Danska liken och förrädarnes lät han på rättareplatsen å Brunkeberg nedgräfva.

Såsom minnesmärke af den segersälla dagen lät herr Sten Sture i Stockholms storkyrka upprätta ett kosteligt bilderverk, som der ännu är till att beskåda, föreställande Sanct Görans bild, sittande till häst, med draget svärd stridande mot draken. Det upprättades St. Göran till ära, emedan det var med sång af St. Görans visa de begynt striden, och han var alla redliga och för rättvis sak kämpande krigsmäns skyddshelgon. Björn Starke, som så troget hade stått herr Sten bi till att afvärja från honom all våda, blef icke utan lön och beröm; länge visades i hans hembygds kyrkogård den redliga kämpens graf.

Om slaget på Brunkeberg gingo sedan många sägner, huruledes, hvar gång de Svenska tågade ut mot fienden, ett flammande svärd visade sig på himmelen öfver deras hufvuden. »Det», sade folket, »var St. Eriks svärd, som bådade hans fordna fädernesland seger.» Men emedan Danskarne, när de hemkommo till sitt land, blygdes att hafva blifvit slagna, så utryktade de bland folket, att en stor trollkarl var i klostret på Gråmunke-holmen, hvilken vållat deras olycka, så att de Svenska icke genom mandom, utan med djefvulens konster, vunnit seger. Men de förståndiga visste väl, att det är Gud, som segern gifver dem, som med ära och för en rättfärdig sak svärdet föra. Derefter var frid och goda år i landet, och Sten Sture förde en vis och lycklig styrelse öfver konungadömet.»

Brunn. Socken i Redvägs härad af Wenersborgs län, har en areal af 4,652 tunnland, hvaraf 1,080 äro sjöar och kärr. Marken är någorlunda jemn; rådande jordmånen lermylla. Socknen saknar tillräcklig skogstillgång. Hufvudnäringen är åkerbruk. Socknen består af 15 1/2 mantal och hade 1810 644 och 1840 672 invånare; sednare folkmängds-uppgift saknas. Socknens fasta folkskola hade 1856 en examinerad lärare, som undervisade 38 gossar och 34 flickor. — Brunn är annex till Ulricehamns regala pastorat i Redvägs kontrakt af Skara stift. Kyrkan, belägen 3/4 mil från Ulricehamn, är byggd af sten, reparerad 1714 och tillbyggd 1807. — Enda säteriet i socknen är *Brunnsnäs*. — Adress: Ulricehamn.

Brunn. Gästgifvaregård i Brunns socken och Redvägs härad af Elfsborgs län; skjutsar till:

Arnungared	1	mil.
Dollebo	2	»
Gullered	1 1/2	»
Marbäck	1 1/4	»
Timmelhed	3/4	»
Ulricehamns stad	1/2	»

Brunna. Ett mantal frälse-säteri uti Wänge socken och Ulleråkers härad af Uppsala län, har tillhört slägterna Bölja (omkring 1640) och Rudbeck, ärkebiskoparne von Troil och von Rosenstein, 1849 Blomstedt; dertill höra Täby, 1 mantal frälse, och Ekeby, $1\frac{1}{2}$ mantal säteri, hvilket sistnämda tillades af v. Troil. Brunna nämnes 1292, Ekiby 1299; åtminstone en del af Ekeby förekommer 1498, såsom testamenteradt till Uppsala domkyrka af Erik Totts enka, född Sture.

Brunnby (*Brundby*). Socken i Luggude härad af Malmöhus län, har en areal af 7,151 tunnland, hvaraf endast 4 äro kärr och sjöar, och ligger på ett näs mellan Skelderviken och Öresund, sträcker sig ut i Kattegat och innesluter det ryktbara Kullaberg. Marken är till större delen ojemn, stenig och bergaktig samt jordmånen skarp, bestående af klappersten och grus, med obetydlig svartmylla, undantagande några få hemman, hvilka ega någon lerblandad jord och icke obetydlig skog, hvaraf likväl de flesta andra hemmanen äro i saknad, tillika med något torf till husbehof. Hufvudnäringen är åkerbruk. Socknen består af $60\frac{11}{48}$ oförmedlade och $30\frac{1}{2}$ förmedlade mantal och hade 1810 1,975, 1840 2,270 och 1856 3,413 invånare. Socknen hade sistnämda år både fast och ambulatorisk folkskola, med 2 examinerade lärare i den förra och 5 oexaminerade lärare i den sednare. I fasta skolan undervisades 157 gossar och 80 flickor, i den ambulatoriska 73 gossar och 207 flickor, medan 3 gossar bivistade allmänt läroverk och 48 gossar samt 56 flickor undervisades i hemmet. — Brunnby utgör ensamt ett regalt pastorat af 3:dje klassen i Luggude kontrakt af Lunds stift. Kyrkan är belägen $2\frac{3}{4}$ mil från Helsingborg, $1\frac{1}{2}$ mil från Engelholm. — I socknen ligger *Krapperups* gård. — Adress: Höganäs.

Brunneby. Socken i Bobergs härad af Linköpings län, har en areal af 8,725 tunnland, hvaraf 790 äro sjöar och kärr. De största sjöarna äro Norrby-sjön och Hjessa-sjön; Licka-sjön och Bjerka-sjön gränsa härintill. Motala å flyter genom socknen och delar den i *Skogbygd* och *Slättbygd;* Göta kanal stryker likaledes fram härigenom, tätt invid kyrkan. Marken är bergaktig och ojemn. Jordmånen består till större delen af svartmylla och sandjord. Den delen af socknen, som ligger norr om Motala ström, har skog; men södra delen knappt bränsle. I socknen finnes tillgång på brunsten, hvilken blifvit vid kanal-byggnaden använd i murbruket. Hufvudnäringen är åkerbruk. Socknen innehåller $35\frac{11}{16}$ oförmedl. och $20\frac{5}{8}$ förmedlade mant. och hade 1810 644, 1840 1,930 och 1852 2,154 invånare. Brunneby sockens skolväsende ses under Klockrike, med hvilken socken denna nu är förenad; imellertid fick Brunneby särskildt skolhus 1856. — Brunneby är annex till Klockrike regala pastorat, tillhörande Gullbergs och Bobergs kontrakt af Linköpings stift. Kyrkan nedrefs och sammanbyggdes med Klockrike kyrka 1822—26. Hon var mycket gammal och hade 26 aln. längd och 11 alnars bredd. I ett litet spetstorn, som ombyggdes 1741, hängde klockorna. — Några märkliga fornlemningar saknas inom socknen. I trakten af Husbyfjöls gästgifvaregård låg fordom en sätesgård, benämd *Huseby;* man förmodar, att gästgifvaregården häraf fått sitt namn och af den närbelägna bron. Vid detta Huseby har i fordna tider äfven varit ett kapell, i hvilket vägfarande offrat, då de antingen anträdde resan genom skogarna i Nerike eller lyckligen genomrest dem, ty den tiden voro dessa skogar farliga, emedan stråtröfvare uppehöllo sig der och ofta rånade de resande. — Här i socknen ligger det bekanta *Kongs Norrby,* som på sitt ställe omtalas. För öfrigt märkas *Brunneby,* 1 mant. skatte, vid f. d. sockenkyrkan och invid Kanalen, hvilket nämnes redan 1269 i en byteshandling mellan lagman Bengt Magnusson och hans fru, Ulfhild, — *Ruda,* m. fl.

Brunneby. Rusthåll om 1 mantal, i Wreta socken och Gullbergs härad af Linköpings län, är märkvärdigt derför, att det, från att vara ett föga anmärk-

ningsvärdt hemman, hvarå en enkel bostad var uppförd på en stenig och torr plats, blef liksom genom ett trollslag förvandladt till en af de vackraste egendomar i hela orten genom en utmärkt och högaktad mans bemödande att sjelf skapa sig ett trefligt hem. Brunneby rusthåll skänktes på 1750-talet af konung Adolf Fredrik som faddergåfva till Wreta församlings dåvarande kyrkoherdes, Tiburtii, son, Adolf Fredrik. Några år derefter inköptes hemmanet af auditören Hülphers, hvars enka bebodde det till år 1795, då, vid hennes frånfälle, arfvingarne sålde Brunneby till biskopen i Linköpings stift, sedermera ärkebiskopen Jak. Axelsson Lindblom. Sedan han blifvit egare af gården, uppfördes mangårdsbyggningen, om två våningar, samt tvänne vackra flygelbyggnader i halfcirkel på en höjd, 500 alnar i öster från den förra bostaden. Gårdens öfriga byggnader glömdes icke heller; dels nybyggdes de, dels reparerades. För att mer försköna stället, som i sig sjelft har utmärkt vacker belägenhet med vidsträckt utsigt öfver den kringliggande trakten, sjön Roxen, Linköping, Wreta klosterkyrka samt Göta kanal, som löper förbi genom egorna, anlades en större trädgård på en plats, som förut var en kal stenbacke och nu prydes med fruktträd, alléer och en vacker park; med ett ord, Lindblom omskapade med mycken smak och kostnad detta ställe, som han bestämde till sin sednare makas, Sofia Ulrika Söderbergs, enkesäte. Denna önskan uppfylldes äfven. Efter mannens frånfälle 1819 tillbragte ärkebiskopinnan större delen af sin lefnad på Brunneby.

Brunneby, se *Almstad.* Såsom tilllägg till det, som vid sistnämda artikel uppgifves om egaren, friherre Funck, kunna vi här meddela, att friherrn är stiftaren af sockenbibliothekerna uti Tåby, Tingstad, Furingstad, Häradshammar, Söderköping, Krokek och Dagsberg, till hvilka han lagt grunden genom gåfvor af från 50 till och med 250 volymer, hvarefter han sedan utvidgat och förökat dem. På Almstad har friherrn inrättat ett s. k. »folklånebibliotek» till begagnande af arbetsklassen inom hela den omgifvande orten. Derjemte bör det icke lemnas oanmärkt, att samma för upplysningens spridande nitiska man är den första, som åstadkommit inrättandet af sparbanker på landet. Detta skedde redan år 1822, då friherre Funck i Tåby socken inrättade en sådan bank och dermed gaf den första impulsen till dylika bankers upprättande äfven på landsbygden.

Brunnhem. Socken i Gudhems härad af Mariestads län, har en areal af 1,976 tunnland. En å från Simsjön på Billingen flyter genom socknen. Marken är delvis jemn, ehuru berg och kullar stiga upp här och der. Bland höga kullar i socknen kunna nämnas Sirsakullen, Alnahögen och Kåhögen. Jordmånen består i dalarna af svartmylla, på höjderna af örjord, ofta blandad med sönderfallen skiffer. På skog är stor brist. Hufvudnäringen är åkerbruk. Socknen innehåller 12¾ mantal och hade 1810 280, 1840 338 och 1856 378 invånare. Brunnhems socken har fast folkskola (se *Stenstorp*). År 1856 besökte 12 gossar och 10 flickor skolan; dessutom undervisades 2 gossar och 1 flicka enskildt samt 17 gossar och 13 flickor i hemmet. — Brunnhem är annex till Stenstorps konsistoriela pastorat i Billings kontrakt af Skara stift. Kyrkan, som var förfallen, raserades 1817 tillika med moderkyrkan och den andra annexförsamlingens, Kyrketorps, kyrka, hvarefter en ny uppbyggdes, som vidare omtalas under artikeln Stenstorp. — Bland socknens fornminnesmärken må nämnas: vid Brunnhems by ser man *Gautbertshall,* som är, enligt de gamlas sägen, ett minne af en christen prest, som der predikat för hedningarne. Den kallas nu *Skåber-hall,* hvilket, i landets språk, är sammandraget af St. Gautberts hall. I Ranstads bys norra gärde finnas stensättningar, kallade domaresäten, och grafställen. — Adress: Sköfde.

Brunnlid. Frälse-säteri i Siene socken och Kullings härad af Wenersborgs län, tillhörde på 1750-talet slägten Alströmer. Här var då ett schäferi af

Angorisk race. Det har sedan tillhört ryttmästaren F. M. Schotte, som här anlade en stor och vacker trädgård, och 1816 friherre A. Johansson Boye.

Brunnsbergsverken, belägna i Brunskogs och Magneskogs socknar i Jösse härad af Carlstads län, utgöras af Brunsberg, Rinnefors, Moriansfors eller Åmot och Reinholdsfors. De ega tillsammans 8 fria härdar och 4,660 sk℔ frälsesmide; smidet utskeppas på Göteborg. Verken tillhöra ett bolag.

Brunnsnäs. Säteri om $1/4$ mantal i Brunns socken och Redvägs härad af Wenersborgs län, har skön belägenhet vid sjön Åsunden och är ganska väl bebygdt med charaktershus och 4 flyglar af trä. Mangården har äfven vacker och väl anlagd omgifning, bestående af en stor trädgård, en smakfull park och långa alléer, planterade med flera hundrade Holländska lindar. Vid parken och stora landsvägen är ett vackert boningshus, benämdt *Sophiestrand*. Under säteriet hör skogen Foråsen, $1/8$ mil från gården. Egendomen har tillhört grefve G. Sparre och egdes 1816 af öfverstelöjtnant Coyet.

Brunnstorp. By i Säfve socken af Hisingens Vestra härad och Bohuslän, är märkvärdig för de der förekommande talrika fornlemningar. Nere mot Nordre-elf har byn några ängstegar, kallade *Kyrkogårdarna*, sannolikt med anledning deraf, att man här finner flera små högar, hvilka befunnits innehålla obrända lik. Holmberg (Bohusläns Beskrifn., III, pag. 466) antager, att de här begrafna stupat i de många små strider, som fordom höllos här vid elfmynningen, kanske i det stora sjöslaget 1160 mellan konungarne Inge Haraldsson och Hakon Härdabred. — På *Brumarebacken* i Brunnstorps utmark finner man vidare 10 uppresta stenhällar, enligt sägnen resta till minne af en strid mellan två brudskaror, som här sammanstött. Nära derintill låg en grafkista, som blifvit förstörd och då befanns innehålla obrända lik. Flera små griftkullar och en rund krets af små kullersten träffas likaledes här. — På Brunnstorp har man äfven åtskilliga jättegrytor af ovanlig djuplek; en af dem är 10 alnar djup och $2\frac{1}{2}$ alnar bred.

Brunnstorp. Skattehemman i Hakarps socken och Tveta härad af Jönköpings län. På egorna låg, vid landsvägen till Grenna, en skans, som tillhört Rumlaborgs slott och kallades Warpa skans, samt efter hvilken ruiner funnos 1776.

Brunnsviken. En liten insjö strax norr om Stockholm, vid hvars stränder Gustaf III anlade sitt tjusande Haga. På motsatta stranden ligga Albano, Kräftriket m. fl. landställen. Sjön har sitt utlopp vid Ålkistan. Det har åtskilliga gånger varit i fråga att sänka sjön; men detta har mött motstånd, förnämligast af ståthållar-ämbetet på Haga slott, emedan kanalerna i parken anses behöfva den vattenhöjd, som sjön innehar.

Brunsbo, fordom *Bryngelsbo* eller *Bryniolfsbo*. Först sätesgård, nu boställe åt biskopen i Skara, hör i ecklesiastikt afseende till Åsaka socken, men efter borgerlig indelning till Skara landsförsamling (bägge socknarna ligga i Skånings härad af Mariestads län, $3/8$ mil från Skara). I slutet af 1300-talet skänkte biskop Brynolf Carlsson till biskopsbordet i Skara Briniolfsbo, som utan tvifvel fått sitt namn efter honom eller någon annan af biskoparne med detta namn; man tror, att gården fordom hetat *Mildeshed* och förut varit förlänad till biskops-säte. Åtminstone från ofvannämda Brynolf Carlssons tid har Brunsbo ända tills nu varit biskopsboställe och biskoparne vanligtvis bott här. Konung Gustaf I besökte härstädes den 8 Februari 1535 biskop Sven Jakobsson, och konung Carl XI gjorde här den 24 Sept. 1689 ett besök hos biskop Spegel. Brunsbo har under biskoparnes tid varit väl bebygdt. Biskop Brynolf Gerlacksson uppbyggde här år 1490 ett stenhus; men detta, tillika med hela mangården, uppbrändes år 1612 af Danskarne och åren 1712 och 1730 af vådeld; men gården uppbyggdes åter sistnämda år. Biskop

Weideman nybyggde derefter en sätesbyggning på grunden af det stenhus, som Brynolf Gerlacksson uppbyggt år 1490, hvilket hus troligen ännu står qvar. — I Brunsbo storäng skola grifthögar finnas, och i d. s. k. *Viglunda lund* skall offerställe hafva varit.

Brunseryd. Frälse-säteri om 1 mantal i Hjertlanda socken och Vestra Härad af Jönköpings län. Kaniken Haqvinus, som hade Hultsjö till prebende, gaf år 1275 Brunseryd till Linköpings domkyrka. Sedermera har egendomen varit ladugård under Björnskogs säteri i Hultsjö socken, tills kapitenen C. A. Klöfverfelts arfvingar sålde det till bönder och fanjunkaren A. M. Nisbeth. Tillhörde 1828 hofmästaren J. Hultman och 1844 sekreteraren M. W. Ripa. Tillhör nu baron F. G. Palmqvist. — År 1836 hittades nära Brunseryd ett gammalt guldsmycke till fruntimmersprydnad.

Brunsholm. Frälse-säteri i Näs socken och Åsunda härad af Uppsala län, har, enligt anteckningar af år 1685, »varit säteri från urminnes tider och då förut varit bebodt af förnäma slägter i 3—400 år.» Detta eger äfven grund, ty gården förekommer i diplomerna redan år 1301, då det tillhörde den gamla Läma-slägten, som äfven egde Arnö, Gränsö och Ängsö m. m. i samma trakt. Riksrådet Magnus Gregersson (Läma) egde gården 1302, då han der utfärdade en åtkomsthandling. Sedan kom den till slägten Lilje. Erik Olofsson till Strömsta och Brunsholm fick egendomen omkring 1530 med sin hustru Ingrid Lilje. Härefter uppgifvas egarne till Brunsholm så olika, att det är omöjligt att utleta de rätta. Möjligtvis kan gården hafva varit delad mellan slägterna Lilje och Stengafvel, som voro samtidiga och beslägtade, och om man antager detta förhållande, ehuru det ingalunda utgifves som det rätta, kunna följande upptagas såsom egare af tvänne olika delar af egendomen, så vida de icke innehade den gemensamt. Den äldsta egaren af dessa slägter tyckes vara Olof Henriksson Stengafvel till Slätteholm och Brunsholm, som var gift med Brita, ofvannämda Erik Olofssons dotter, med hvilken han fick gården. Han var hertig Carls hofmästare; efter honom ärfde sonen, Henrik Stengafvel, egendomen 1582 och lemnade den till sin dotter, Margareta, som dog ogift. Då tillföll gården i bakarf Anna Stengafvel, ofvannämda Olof Stengafvels dotter, som blef gift med befallningsmannen i Wärmland, Schering Eriksson Arp, död 1566. Derefter nämnas Nils Jönsson Arp till Brunsholm, som bevakade konung Erik XIV på Stockholms slott, och Lars Anders Lilje i slutet af 1500-talet, Efter denna tid kunna egarne bestämdare uppgifvas. Genom Schering Erikssons Arps dotter, Margareta, kom Brunsholm i slägten Gyllenankars ego. Hon blef gift med hofmarskalken och hofrättsrådet Gregorius Gyllenankar och medförde till honom egendomen, troligen då i dess helhet. Hans fader, Henrik Arfvidsson, adlad 1571, var amiral öfver hela Svenska flottan under konung Johan III:s regering, och då han afseglade med densamma den 1 Juli 1578, drunknade han mellan Stockholm och Waxholm. Gregorii Gyllenankars enka, ofvannämda Margareta Arp, hade sedan ett eget äfventyr. Hon tog 1633 till man sin dräng, hvilken hennes son, Gabriel, kort derefter lät fängsla, hvaremot han skickade sin mor till Öland, der han åt henne inrymde en egendom. Denna son, Gabriel Gyllenankar, hvilken, likasom fadern, skref sig till Brunsholm och Ankarsrum, var landshöfding i Kalmar län och gift med Maria Bengtsdotter Sparre. Han ärfde egendomen 1628 efter fadern och innehade den till sin död 1657, då den tillföll sonen, vice-presidenten i Svea Hofrätt, Bengt Gyllenankar, som var gift med Christina Magdalena Sack. Han dog 1696. Derefter kom egendomen, genom gifte, till landshöfdingen i Falu län Peter von Dankwardt, friherre 1726, som var gift först med Anna Catharina och sedan med Christina Maria Gyllenankar. Efter hans död 1732 ärfde sonen, friherre Bengt Gabriel Dankwardt, gift med S. M. Höckerstedt, egendomen; men han sålde den 1756 till grefve S. C. Doh-

na, som skänkte densamma till sin sednare hustru, H. U. De Geer, hvilken åter sålde den 1801 till öfversten frih. Erik Göran Adelsvärd, gift med grefvinnan Eva Helena von Fersen. Efter honom ärfde sonen, en af rikets herrar, presidenten Erik Reinhold Adelsvärd, grefve 1823, gården år 1810; men han sålde den samma år till J. F. Norlin, gift med Charlotta von Andersson.

Brunsholm har vacker belägenhet vid Mälaren och prydlig åbyggnad, bestående af ett charaktershus och tvänne flyglar, alla af sten, samt en stor och väl anlagd trädgård jemte park. Gården är aftecknad i Dahlbergs Suecia Ant. & Hodierna. — Godset består af Brunsholm, 1 mantal frälse-säteri, med Svepnäs, 4 mant. frälse-säteri ladugård och 1 mant. frälse.

Brunskog. Socken i Jösse härad af Wärmlands län, 6 $1/4$ mil n. v. från Carlstad, har en areal af 51,053 tunnland, af hvilka 8,850 äro sjöar och kärr. Socknen utgöres till stor del af ett i sjön Wärmelen utskjutande näs; i vestra delen' ligger den i nämda sjö afrinnande Fan-sjön, på norra gränsen sjön Mangen, som afbördar sig i Wärmelen. I öster ligger sjön Rinnen. Marken är bergig, lera rådande jordmånen, skogstillgången någorlunda; hufvudnäringarne äro jord- och bergsbruk. Socknen, som består af 23 mantal, beboddes 1810 af 2,340, 1840 af 3,358 och 1856 af 4,443 invånare. Den hade sistnämda år ambulatorisk skola med 2 examinerade lärare, som undervisade 241 gossar och 226 flickor, medan 2 gossar undervisades i allmän läro-anstalt, 129 gossar och 130 flickor i hemmet, så att hela antalet var 327 gossar och 356 flickor. — Brunskogs socken utgör, tillika med Magnskog och Boda, ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Fryksdals kontrakt af Carlstads stift. Hela pastoratet beboddes 1856 af 8,505 invånare. Kyrkan, 6 mil från Carlstad och 10 $1/2$ mil från Christinehamn, var en gammal s. k. redkyrka af trä; församlingsboerna brukade vid messfall i sin egen kyrka besöka Arvika eller Stafnäs. Brunskogs pastorat upprättades af Carl IX:s enka, drottning Christina, år 1621. — Bland krigsminnen nämnes, att Arvid Svan år 1439 vid Skärmnäs sund i Brunskog slog en hop Wärmlandsbönder. — I socknen ligga bruken *Reinholdsfors*, *Åmot*, *Brunnsberg* och *Rinnefors*. — Adress: Carlstad.

Bruzaholm. Jernbruk, förut räknadt till Hult socken, men genom Kongl. resolutionen den 10 Mars 1834 öfverflyttadt till Ingatorps socken i Södra Wedbo härad af Jönköpings län, är beläget vid Bruza-ån, nära landsvägen mellan Ekesjö och Ingatorp. Det anlades år 1630 af länsmannen i Ingatorp Nils Persson och kallades af honom Brusa. Hans söner, som studerade, och af hvilka en blef borgmästare i Ekesjö och den andra prest, kallade sig Brusell, troligen sedermera Bruzelius. Bruket försåldes sedan till Holländaren, handlanden i Ekesjö Werner Thesmäker, för 1,000 daler kopparmynt, men förstördes 1660 af ett vattenflöde och blef nedlagdt. År 1716 upprättades bruket åter af handlanden i Ekesjö Zacharias Kjellman, men lades $1/4$ mil längre ned i strömmen, på hemmanet Kolstorps egor uti Ingatorps socken. Kort derefter blef det genom vådeld åter förstördt. Det upprättades dock snart af samma egare, men lades nu på det ställe, hvarest Nils Persson det anlagt, eller dels på Lönhults egor i Hults socken, dels på Holmens och utjorden Snoggarps egor i Ingatorps socken, der det ock förblifvit. Samma Kjellman anlade äfven ett pappersbruk strax ofvanför jernbruket; detta tillhör ännu Bruzaholm; men bruksegarne hafva afyttrat besittningsrätten mot årlig skatt till jernverks-innehafvaren. Bruket försåldes sedan 1754 till kammarherren Claës Henrik Stedt och brukspatronen Isak Mörke; men dessa sålde det åter i slutet af 1780-talet till patron Falk i Westervik, som nästan alldeles ombyggde detsamma. Falk inköpte äfven Norrsunda i Edshult och Slättefall i Hults socken samt förenade dem med bruket. År 1812 såldes bruket till kapitenen Westerling, som försålde flera derunder lydande hemman. På konkurs-auktion efter honom år 1826 in-

köptes det af bergsmannen i Sala Mats Petersson, som följande året afyttrade det till bergmästaren C. M. A. Sjögréen. År 1831 förstördes af ett regnflöde det nästan nybyggda bruket till den grad, att platsen, der det stod, var som derstädes aldrig funnits någon byggnad. Genom den verksamma egarens bemödande återställdes icke dess mindre bruket inom kort, ej allenast i sitt förra, utan i betydligt förstoradt och förbättradt skick. År 1853 öfverlemnade herr Sjögréen bruket med dertill lydande 3,375 mantal, hvaribland Norrsunda jemte en utjord, till sin son och herr Theodor Suber. — Bruket består af 2 härdar, 2 stångjernshamrar och 1 manufakturhammarstock med 400 sk℔ smidesrätt (enligt Bergs-kollegii uppgift 1856: 2 ofria härdar med 900 sk℔ privilegieradt smide mot 9 sk℔ hammarskatt). Det har egen masugn och är grundadt på sjö- och myrmalmstägt; men egaren köper äfven tackjern från Tabergs bergslag. Masugnen ger årligen 2,000 sk℔ gjutgods och tackjern samt smedjan 900 sk℔ stångjern. Gjutgodset är utmärkt godt och vackert. Sjömalmsbehofvet hemtas från sjöar i orten, det mesta likväl från Östra härad. Till bruk och masugn åtgå årligen 5,000 läster kol och 900 famnar ved. Bruket har derjemte på ett öfverraskande sätt blifvit, i anseende till boningshus och trädgårds-anläggning, förskönadt; trädgården inneslutes af en 380 alnar lång syrénhäck mot en vacker parkanläggning.

Bryne. Frälse-säteri i Hjerpås socken och Kållands härad af Mariestads län, tillhörde 1812 fru Jul. Stjernsparre, född von Platen, som ansenligt förbättrat gården, och på 1830-talet egde majoren Uggla densamma.

Bråarp. Ett mantal säteri, beläget vid Bråarp-sjön, i Anderstorp socken af Westbo härad och Jönköpings län, har tillhört slägten Fletwood och egdes sednast af öfverstlöjtnanten baron F. U. Fletwood, som blef dödskjuten vid Sveaborg 1789. Gården innehades sedan af en löjtnant Mentzer, så af en löjtnant de Frese, nu af bönder.

Bråbo. Härad i 5:te fögderiet af Östergötlands län, beläget vid Motala Elfs nedersta lopp från sjön Glan till Bråviken och i norr sträckande sig upp till Kolmorden, har en areal af 72,020 tunnland, hvaraf 10,260 äro sjöar och kärr, innefattar 128 mantal och beboddes 1856 af 5,123 personer. Häradet innefattar 3 socknar: Östra Eneby, Qvillinge och Simonstorp. — Bråbo härad utgjorde, enligt Gustaf I:s testamente, en del af hertig Magnus' hertigdöme.

Bråbo. Kontrakt i Linköpings stift och län, se *Lösings*, *Bråbo* och *Memmings* kontrakt.

Bråborg. Kungsladugård i Dagsbergs socken och Lösings härad af Linköpings län, är nästan kringfluten af Bråviken. Godset har i fordna tider hetat *Branäs*, *Brädnäs* och *Brånäs* och skall först fått namnet Bråborg, sedan kon. Johan III:s gemål, Gunilla Bjelke, här låtit uppbygga ett slott. Under namnet Branäs har det varit ett urgammalt herresäte, till och med säte för fylkeskonungar och jarlar. Under kon. Christophers tid innehades gården af riddaren Erik Axelsson Tott, som gaf till Wadstena kloster den derutmed belägna *Branäs ö*, nu *Djurön* kallad (se denna), och under kon. Erik XIV:s tid skrefvo sig amiralen Mats Nilsson Kagg och hans son, Erik Kagg, till Branäs. Sedan blef gården enkesäte för drottning Gunilla Bjelke, som dog 1597. Här afledo äfven hennes son, hertig Johan, och hans gemål, Maria Elisabeth, 1618. Johan förklarades först för storfurste af Finnland, grefve till Åland och Bråborg, men sedan för hertig af Östergötland. Efter deras död hemföll gården till kronan, men såldes till pfalzgrefven Johan Casimir 1634, eller enligt reduktions-jordeboken 1631, då de 10 hemmanen, hvarå Bråborgs gods är grundadt, sägas vara köpta. Efter Johan Casimirs död hemföll godset åter till kronan; men kon. Carl X gaf det 1654, jemte andra gods, till pfalzgrefve Adolf Johan i vederlag för Wadstena län, som den sistnämde hade i förläning, och efter hans död 1689

kom det å nyo till kronan. Bråborg utarrenderades derefter till landshöfdingen Lars Eldstjernas arfvingar, och under den tiden förpantades det till grefvarne Carl Gustaf och Thure Gabriel Bjelke 1703, af hvilka den sednare 1711 transporterade förpantningen på fru Christina Appelgren, och hon åter på sin svåger, general-löjtnanten friherre Jakob Burensköld, och innehades godset sedan af hans enkefru och derefter af deras dotter, Mariana Burensköld, tilldess förpantningen inlöstes af kronan. Sedermera har kungsladugården varit utarrenderad af kronan, på 1820-talet för 78 tunnor 30 $^1/_2$ kappar spannmål, jemte skyldighet att hålla fårafvel och racehingst, och år 1853 för 400 tunnor spannmål.

Bråborgs gods är, enligt reduktionsjordeboken, bildadt af de gamla hemmanen Harenäs 7 mantal, Mattekulla 1, Häradstorp 1 och Ekenäs 1, tillsammans 10 mant., med underlydande flera öar och holmar, bland hvilka Ester-ön, Svenner-ön, Kårholmen, Ekholmen, Sikholmen och Skårholmen äro de största. År 1636 hade gården 23 $^1/_4$ underlydande mant. och på 1750-talet 12 torp samt 162 öke- och 330 drängdagsverken af 27 $^5/_8$ kronohemman.

Huru den gamla gården Branäs var bebyggd, är okändt; men har den varit ett jarlasäte, som sägnen förtäljer, så har säkert då en borg här varit uppförd. Den första charaktersbyggning, som man bestämdt vet här hafva funnits, är det slott, som drottning Gunilla Bjelke lät åren 1588—1590 bygga, hvilket fick namn af Bråborg, der hon som enka tillbragte de sista åren af sin lefnad till sin död härstädes den 19 Juli 1597. Detta slott skadades af vådeld 1619 och reparerades åter, men jemt hundra år derefter, år 1719, afbrändes det af Ryssarne, samtidigt med Norrköping, och raserades året derpå, då teglet användes till de offentliga husens i nämda stad återuppbyggande. Konung Fredrik säges hafva befallt, att vid slottets nedtagning en stenpelare skulle lemnas orörd till vedermäle för efterverlden; men denna befallning lärer icke blifvit efterkommen. År 1752 åtog sig friherre Jakob Burensköld att återställa stenhuset; men verkställigheten uteblef i följd af hans strax derefter timade död. Slottets utseende finnes aftedknadt i grefve Dahlbergs Suecia Ant. & Hodierna. De återstående ruinerna bestå af grundmurar och en källare inom fordna kungsträdgården, som är ganska vidlyftig. I lilla matsalen i detta slott hängde ett konung Gustaf I:s original-porträtt, måladt år 1542, under hvilket konung Johan III lät sätta följande verser:

Sic Rex Gustavus vultusque, humerosque ferebat.
Felix imperio Svecia magna tuo.

Ej långt från Bråborg, på en holme i Bråviken, skall hafva stått en uråldrig borg, kallad Ätla- eller Attilaborg, efter någon fylkeskonung, som bott derstädes. På 1600-talet skall en guldpenning af 36 dukaters vigt hafva blifvit funnen härstädes.

Bråddhult. Frälse-säteri, 1 mantal, i Åsenhöga socken och Westbo härad af Jönköpings län, har af ålder tillhört slägten Hård. Bengt Andersson Hård, befallningsman på Öland, egde gården på 1600-talet och derefter hans enka, Anna Store. Sedan kom den till slägten Hård till Aggarp, hvilken slägt är förut omtalad vid detta säteris beskrifning. Derefter innehades Bråddhult af slägten Hjulhammar och sedan af öfversten Carl Ridderborg, hvars arfvingar egde det 1757. Redan 1808 gaf Kgl. M:t bönder fasta på detta säteri.

Bråforss. Ett mantal skatte och hytta i Norbergs socken och Gamla Norbergs härad af Westerås län, tillhör Flikens hyttebolag.

Brågarp. Socken i Bara härad af Malmöhus län, har en areal af 1,041 tunnland. Marken är i allmänhet jemn, med obetydliga kullar här och der. Rådande jordmånen är sandblandad lera. Nästan ingen skog finnes. Hufvudnäringen är åkerbruk. Socknen innehåller 8 $^1/_8$ mantal och tillsammans med annexet 34 $^7/_{12}$ mant. samt hade 1810 180, 1840 164 och 1856 225 invån. Socknen har fast folkskola med 1 examinerad lärare. År 1856 besökte 14

gossar och 22 flickor skolan, medan 1 flicka undervisades i enskild läroanstalt. — Brågarp, modersocken, jemte Nefvitshögs annex, utgöra tillsammans ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen i Bara kontrakt af Lunds stift. Kyrkan ligger ½ mil från Lund och 1½ mil från Malmö. — I Gullåckra by i sockneu finnes en helsobrunn, dock föga besökt. — Adress: Lund.

Bråland. By i Jörlanda socken af Inlands Nordre härad och Bohuslän, har åtskilliga grafkullar m. m. På gården Bråland hittades vid en dikesgräfning en antik fingerring af guld om ett par dukaters vigt och prydd med upphöjda åsar.

Bråland. Två mantal krono-säteri uti Foss socken och Tunge härad af Bohuslän, indelt till öfversten vid Bohusläns regimente, har oansenliga åbyggnader, åker till 60 tunnors utsäde och motsvarande äng, skattlagd mjölqvarn och 2 skattlagda sågverk samt 1 dito oskattlagdt, tillika med 7 dagsverkstorp på utegorna. Gården har sin historiska märkvärdighet sedan affären vid Qvistrum 1788. Då innehades bostället af öfverstlöjtnant Funck, som af de fiendtliga anförarne, Danska kronprinsen och prins Carl af Hessen, utverkade sig skyddsbref för gården och derjemte fick mottaga dem som gäster derstädes, emedan Danska högqvarteret togs på Bråland. Öfverste Tranefeldt, som skulle försvara Bohuslän mot det fiendtliga inbrottet, bjöds till och med den 29 September till middag hos prinsarne, och midt under det herrarne som bäst sutto vid bordet, beordrade prinsen af Hessen sin armée att angripa Tranefeldts trupp, som imellertid blifvit förstärkt till 800 man. Kl. 3 på eftermiddagen var måltiden slut, och kl. ½ 6 började striden vid Qvistrum, som efter tre fjerdedels timma slutade dermed, att hela Svenska styrkan gaf sig, sedan den förlorat 5 man döda (lika många Norrmän stupade också) och fått 59 sårade. Fångarne frigåfvos mot sitt hedersord att icke vidare tjena i detta krig; men sedan Gustaf III räddat Göteborg, der olyckan vid Qvistrum förorsakade en panisk skräck, och fälttåget var slutadt, ställdes Funck och Tranefeldt, tillika med en tredje officer, Friesendorff, för krigsrätt och afsattes från sina poster.

Brålanda. Socken på Dal, i Sundals härad af Elfsborgs län, har en areal af 12,659 tunnland, af hvilka 250 äro sjöar och kärr. Socknen genomflytes af Dalbergs-ån och består till största delen af jemn mark med lera och lermylla. Endast ett par hemman hafva skog till gärdsel och vedbrand; alla de öfriga äro skoglösa, med undantag af småträd, som växa i ängar och beteshagar. Socknen, som består af 45 mant., beboddes 1805 af 1,397, 1840 af 2,098 och 1856 af 2,436 invånare samt hade sistnämda år ambulatorisk skola med en examinerad lärare, som undervisade 102 gossar och 91 flickor, medan 91 gossar och 107 flickor hade undervisning i hemmet. — Socknen är, tillika med Ryr, annex till Frendeforss konsistoriela pastorat af 1:sta klassen i Södra Dals kontrakt af Carlstads stift. Kyrkan, 14½ mil från Carlstad, 7 från Åmål och 1½ från Wenersborg, af sten, utan torn och sakristia, tillbyggdes 1689 vid vestra gafveln; den äldre delen deraf är mycket liten. — Någon större gård finnes icke inom socknen. — Adress: Wenersborg eller Åmål.

Bråna. By i Agunnaryds socken och Sunnerbo härad af Wexiö län, är märkvärdig derföre, att här fordom bodde 3:ne systrar, fru Agunda och jungfrurna Wisla och Pieta, hvilka byggde hvar sin kyrka i Småland och gåfvo dem sina namn, nämligen Agundaryds, Wieslanda och Pjeteryds kyrkor. Fru Carin Rosenbjelke egde 1635 Bråna.

Brånahult. Gästgifvaregård i Madesjö socken och Södra Möre härad af Kalmar län, belägen omkring ¼ mil nordvest om sockenkyrkan; skjutsar till:

Börsryd	1¼ mil.
Räckekulla	1¾ »
Wilköl, i Kronobergs län .	1½ »
Örsjö	1¾ »

Brånsta. Gård i Kumla socken och härad af Örebro län, är märklig för sina egare. Vid arfskiftet, som förrättades den 16 Maj 1584, efter riksrådet Gustaf Olofsson Stenbock till Torpa mellan hans dotter, drottning Catharina, hennes systrar och svågrar, tillföll Brånsta systrarna. Sedan erhöllo riksrådet Erik Sparres barn Brånsta till vederlag mot Bergqvara gods den 10 Sept. 1645; men det blef reduceradt åren 1681 och 1688.

Bråtensby. Socken i Kullings härad af Wenersborgs län, har en areal af 1,944 tunnland, hvaraf blott 10 äro sjöar och kärr. Hufvudnäringen är åkerbruk. Socknen består af 11$^7/_8$ mantal och hade 1810 195, 1840 273 och 1856 omkring 300 invånare. Bråtensby lärer hafva gemensamt folkskoleväsen med modersocknen Algustorp. — Bråtensby är annex till Algustorps konsistoriela pastorat i Kullings eller Geseneds kontrakt af Skara stift. Kyrkan, belägen 2$^3/_4$ mil från Alingsås, är byggd af ek. — Adr.: Skara, Olstorp.

Bråthult. Se *Thimsfors.*

Bråvalla Hed. Tvänne slätter med denna benämning förekomma i Sverige, den ena i Östergötland, på det s. k. Wikbolandet, i Östra Husby socken och Östkinds härad, den andra i Kronobergs län, vesterut från Wexiö, der den utmed Åsnens och Salens stränder stryker fram genom socknarna Skatelöf, Thorsås, Wieslanda, Blädinge, Aringsås, Lekaryd och Qvenneberga. Till bägge har man förlagt den märkvärdiga striden mellan Harald Hildetand och Sigurd Ring år 740, dit krigare och sköldmör samlades från Nordens alla riken, och som slutade dermed, att konung Harald stupade, dock icke för menniskohand, utan för den i höfdingen Brunes skepnad sig uppenbarande Odens egen, hvarefter Sigurd Ring blef herre öfver Norden. Till det Småländska Bråvalla särskildt förlägger återigen sagan Blendas bedrift, hvarigenom hon räddade Wärend och tillvann sina landsmaninnor evinnerlig ära. Många försök hafva blifvit gjorda att framställa det Småländska Bråvalla såsom skådeplatsen för bägge tilldragelserna, så väl den Harald-Sigurdska drabbningen som Blenda-bedriften. Ett bland dessa försök läses i Dybecks Runa (3:dje häft., 1843), der ett utdrag finnes ur Regiments-qvartermästaren Petter Rudbecks »Småländska Antiqviteter». Sannolikast blir i alla fall, att slaget mellan Harald och Sigurd stått på Bråvalla Hed i Östergötland 740 eller 780, medan den Wärendska qvinnohären vann seger på sitt Bråvalla vid Salen omkr. 880. Det Småländska Bråvallas minnen torde dock icke vara fästa ensamt vid denna strid, såsom vi framdeles få tillfälle att vidare utveckla i artikeln *Wärend.*

Bråvelsberg, eller **Brådelsberg.** Gård i Gottröra socken och Långhundra härad af Stockholms län, är nu sammanlagd med Johannisberg i samma socken. Förut var här en vacker mangårdsbyggning, och gården var ett urgammalt herresäte. Grefvinnan Christina Kurck är den första kända egaren. Sedan kom egendomen till fältmarskalken friherre Samuel Stjerneld och år 1730 till kapitenen frih. Carl Herman Rehbinder, som sålde den år 1739 till riksrådet grefve Axel Banér, hvilken skref sig herre till Bråvelsberg. Han dog barnlös 1742, och Bråvelsberg har sedan varit förenadt med *Johannisberg.* Se denna artikel.

Bråviken. En större vik af Östersjön, mellan Södermanland och Östergötland, innanför Skenäs sund 2 mil lång och med omkring 1 qvadratmils areal. Motala ström är det största bland de i viken utfallande vattendragen. Denna flod utfaller i Bråvikens innersta del, Rörsviken. Bråviken bildar sjelf med sina bugter, vikar och sund ett vattendrag i stort med segelbart djup af 12—18 fot längst in, sedermera 30—84 fot innanför Qvarsebo- och Säter-sunden, längre ut på flera ställen öfver 100 fot. Vikens norra, branta strand erbjuder flera ankarplatser, hvilka likväl, likasom bugterna på den jemna stranden i söder, i allmänhet ligga öppet; öarna äro fåtaliga, de flesta i söder. På Bråvikens norra

strand ligga socknarna Qvarsebo och Krokek, på den vestra Qvillinge och Östra Eneby, på den södra Dagsberg, Östra Stenby och Östra Husby.

Bräcke. Socken i Norra fögderiet af Östersunds län. Dess areal, äfvensom markens beskaffenhet, jordmån, m. m., upptagas jemte modersocknen Refsunds. Socknen består af 9 mant. och hade 1840 592 samt 1856 689 invån. Socknen har fast folkskola med 1 oexaminerad lärare. År 1856 besökte 28 gossar och 31 flickor skolan; dessutom blefvo 15 gossar och 16 flickor undervisade i hemmet. — Bräcke är annex till Refsunds konsistoriela pastorat i Jämtlands Södra kontrakt af Hernösands stift. Kyrkan, af trä, ligger vid yttersta ändan af Refsunds sjön, 2½ mil från moderkyrkan; eger icke några märkvärdigheter. — Betydliga egendomar finnas ej inom socknen, icke heller några fornlemningar. — Åtskilliga från Bräcke kyrka aflägset boende hemmansåboer, jemte torpare, inhyseshjon och fältjägare hafva nyligen erhållit tillåtelse att bilda ett eget kapell-lag, kalladt Nyhems kapell, med rättighet att uppföra egen kyrka. — Adress: Östersund.

Bräkan. Gästgifvaregård i Jerns socken och Nordals härad af Elfsborgs län; skjutsar till:

Lund	2¼	mil.
Mellerud	¾	»
Nygårdsåker	1	»
Österbyn	2	»

Bräkenterp. Frälse-säteri om 1½ mantal i Tutaryds och Ljunga socknar af Sunnerbo härad och Wexiö län; köptes till en del (Ljunga-delen) af assessor Lindegren 1649 till säteri, och fingo han och hans hustru, Anna Sjöblad, säteri-frihet 1665; hon tillbytte sig sedan, som enka, 1683 Tutaryds-andelen af kronan; bytet stadfästes åt arfvingarne 1705. Gården beboddes af den lärde men (för tagna mutor) ärelösa häradshöfdingen G. A. Ljungfelt 1758 och ännu 1770. År 1805 tillhörde den Erik Ljungfelt, 1828 och ännu 1844 majoren Ad. Fr. Stenfelt och efter hans död ärfde hans son, löjtnanten J. A. Stenfelt, gården.

Bräkne. Härad i Blekinge läns andra fögderi, har en areal af 139,470 tunnland, hvaraf 9,850 äro sjöar och kärr, består af 195 mantal och hade (1856) 23,476 invånare, deraf 5,144 i Carlshamns stad och 7,269 i Asarums dertill hörande annex. Häradet innefattar derjemte socknarna Hällaryd, Åryd, Hoby och Öljehults kapell.

Bräkne-ån. Liten å i Bleking, som upprinner vid Småländska gränsen, flyter igenom Bräkne härad och faller ut i Östersjön vid Sonekulla gård, midt imellan Ronneby och Carlshamn.

Brämhult. Socken i Wedens härad af Wenersborgs län, har en areal af 3,633 tunnland, hvaraf blott 25 äro sjöar och kärr. Hufvudnäringen är åkerbruk; men sockenboarne begagna sina handelsrättigheter och resa vidt omkring med de varor de tillverka. Socknen innehåller 8⅝ mantal. Folkmängden var 1810 390, 1840 495 och 1856 524 invånare. Brämhults socken har ambulatorisk folkskola med 1 examinerad lärare. År 1856 besöktes skolan af 30 gossar och 18 flickor, medan 34 gossar och 21 flickor undervisades i hemmet. — Brämhult är nu annex till Borås stads regala pastorat i Åhs kontrakt af Skara stift; var förut annex till Rångedala, men skildes derifrån år 1650 och lades till Borås. Kyrkan, belägen ½ mil från Skara, är byggd af ek, reparerades betydligt år 1670 och utvidgades år 1798; hon är en gammal offerkyrka, till hvilken ännu skänkas penningar. Vid den gamla kyrkans nedrifvande fanns under altaret en likkista, öfverdragen med svart kläde och försilfrade otydliga bokstäfver på locket. — Adress: Borås.

Brändaborg. Gammalt slott i Jäts socken och Kinnevalds härad af Wexiö län. Denna borg, som fordom låg på en holme, Bränsholmen kallad, i sjön Åsnen midt emot nuvarande säteriet Jätsberg, omtalas i handlingar af 1451 och 1458 och förekommer sedan såsom tillhörig Bjelke-slägten. I Claus Bjelkes salubref af 1621 läses: »Brunsholmen, som varit mina fäders sätesgård

med 8 gårdar derunder i Vestra Jäts by.» Detta Brunsholm synes tydligt vara miss-skrifning, och skall det vara Bränsholm. Derefter, 1667, fick Harald Stake fasta på gården, som då lärer varit säteri, och i sednare tider afhystes Bränsholm af öfversten Joh. Uggla, som fick tillstånd att flytta säteri-rätten till Berget, en gård i Vestra Jät, som då blef kallad Jätsberg, hvarom läses på sitt ställe. Ännu skola på holmen finnas lemningar efter hvälfda källrar och en stenbrygga, derifrån en väg, kallad Kungsstigen, gått på ekpålar till Ingelstad. — En by Brändeborg ligger äfven i Allmundsryd socken, icke långt från Jät.

Brändberget. Högt berg och landkänning i Attmars socken af Medelpad. Berget skönjes redan på 10 mils afstånd och har sannolikt sitt namn deraf, att vårdkasar fordom varit tända derstädes.

Brängen. Sjö i Skaraborgs län, på gränsen mot Elfsborgs, i hvilken Tidan har sin upprinnelse, och hvarifrån denna å fortsättes till *Bjurbäcks-sjön* och *Stråken.*

Bränninge. Gästgifvaregård i Håbo socken och Tofta härad af Skaraborgs län; skjutsar till:

Jönköpings stad	1 ½	mil.
Kråkeryd	2 ⅛	»
Sved	1 ½	»
Vestra Kjerr	1 ½	»

Bränninge. Ett och ⅞ mantal skatte, med såg, qvarn och jernverk, i Tveta socken och Öknebo härad af Stockholms län, har tillhört flera egare. Gården egdes 1686 af en fröken Banér, qvarnen af J. Lohe, som anlade bruket; både gården och qvarnen köptes af Cl. Horn; bland sednare egare nämnas Hjelmerus 1772, von Post 1799, Wagner och Nordeman till 1839, Wallenstråle 1850. Bruket var ursprungligen privilegieradt för 800 sk℔ stångjerns-smide; men detta privilegium öfverflyttades på Kilafors i Gefleborgs län, så att vid Bränninge nu mer blott manufaktursmide idkas.

Brännkyrka, fordom *Wantör.* Socken i Sotholms härad af Stockholms län, har, tillika med Nacka och Erstavik, en areal af 27,147 tunnland, hvaraf 2,480 äro sjöar och kärr. Socknen ligger mellan Kungshatts-sundet, Klubbfjärden, Långholms-sundet, Liljeholms- och Årsta-vikarna, allt af Mälaren i nordvest, norr och nordost. Den genomstrykes, mot nord- och sydost, af den här föga sammanhängande och obetydligt höga vattendelaren mellan Mälaren och hafvet, så att vid pass en tredjedel af landet sluttar mot förstnämda sjö. På denna sida är bergkullig mark, tämligen brant och vild mot stränderna, men genomskuren, särdeles längre in, af dalgångar, kärr, ängar och slätter, hvaraf den största mot Årstaviken. Dit hafva Örby- och Kyrk-sjöarna, i midten af socknen, haft sitt utlopp, men deras vatten är i sednare tider ledt åt andra sidan; längst i sydvest ligger Långsjön, med aflopp till Huddinge, längst i öster Älta-sjön, som går ut åt Nacka; i norr har Trehörningen ett nästan igenvalladt utlopp till Liljeholms-viken; andra mer eller mindre igengångna kärr luta mot de vester ifrån inskjutande Vinter- och Mört-vikarna. På sydöstra sluttningen fortsätta slättmarkerna, afbrutna äfven här af kullar, tills vid gränsen dels betydligare höjder, dels insjöar mellan dem möta. Kyrk-sjöns nuvarande utlopp genom Långängen går till sjön Magelungen, som genom Farstafors i nordost utfaller i Dref-viken; båda höra blott delvis hit, för öfrigt till Huddinge, Erstavik och andra socknar; i Dref-viken utfaller Flatsjön från nordost. Det hela har tämligen skärgårdslik natur, och att nejden förut varit mycket mer vattendränkt än nu och en gång i forntiden hafsbotten, styrker ett vid Örby sätesgård här i socknen år 1831 funnet fossilt lager af hafs-snäckor, hvarom vidare vid *Örby* beskrifning. Jordmånen är dels lera, dels svartmylla, dels sand, särdeles i öster; berg och åsar äro ej utan skog. Hufvudnäringarne äro åkerbruk, boskaps- och trädgårds-skötsel samt fabriksrörelse, allt under inflytande af hufvudstadens närhet, hvilken ock bereder mångfaldiga

biförtjenster. Socknen består af $28^5/_{12}$ förmedlade mantal, hvaraf 1 skatte, $^1/_3$ krono och $26^3/_4$ frälse, allt tämligen sönderdeladt mellan många gårdar, mindre stora till mantal och omfång än fördelaktiga för sin belägenhet invid hufvudstaden, och derföre välbebyggda samt tillhörande ståndspersoner. Folkmängden var 1810 1,145, 1840 1,581 och 1856 1,634 personer. Brännkyrka socken har både fast och ambulatorisk skola med 1 examinerad och 1 oexaminerad lärare. År 1856 besökte 30 gossar och 30 flickor den förra skolan samt 21 gossar och 11 flickor den sednare; dessutom undervisades 10 gossar i allmänt läroverk, medan 37 gossar och 62 flickor åtnjöto undervisning i hemmet.

Brännkyrka socken är nu annex till Huddinge konsistoriela pastorat i Södertörns kontrakt af Strengnäs stift. Omkring år 1300 och ännu 1440 var socknen eget pastorat; den har från 1550 till 1587 lydt under Södermalms skola; men från 1588 har den haft egen komminister. Lärarne vid nämda skola uppburo under denna tiden lönen och förrättade prestsysslorna. Kyrkan, belägen $^1/_2$ mil från Stockholm och 8 mil från Stengnäs, är ursprungligen uppbyggd af gråsten, men måste sedan flera gånger blifvit ombyggd eller reparerad, emedan hon ofta blifvit afbränd. År 1452 uppbrände Danskarne kyrkan, och hon hade då, enligt sägnen, två gånger förut blifvit förstörd genom brand; natten till den 13 Maj 1723 itändes hon af en förfärlig åskeld. Hon blef förnyad samt tillbyggd 1822 och lärer blifvit färdig 1824; äfven i sednare tider har hon blifvit reparerad och vidare tillbyggd. Kyrkan, som har vacker belägenhet vid en liten sjö, hvilken nu till största delen är urtappad, är 50 alnar lång, 18 bred, och sidomurarna hafva 7 alnars höjd. Hon har inre hvalf af trä; sakristian är bakom altaret och öfver denna orgel-läktaren. På södra sidan af kyrkan finnes ett epitaphium öfver riksrådet och amiralen friherre Axel Lagerbjelke, död 1782, och på den norra är ett sådant till öfver-amiralen J. G. Lagerbjelkes minne; men ingendera är begrafven i kyrkan. På kyrkogården äro flera griftminnesmärken, bland andra efter ryttmästaren Christian Henrik von Schnell på Årsta och kamreraren Axel Odelberg på Enskede, död 1805. — Under färden från Tyskland till Stockholm med konung Gustaf Adolf den Stores lik år 1633 insattes detsamma en kort tid i härvarande kyrka. På våren detta år begåfvo sig riksråden friherre Gabriel Gustafsson Oxenstjerna och Mathias Soop till Tyskland på en flotta, som, förd af riksamiralen Carl Carlsson Gyllenhjelm, skulle afhemta Gustaf Adolfs enkedrottning och konungens lik i Wolgast, hvarifrån embarkeringen skedde den 15 Juni 1633 med en prakt, som öfverträffade allt hvad man i denna väg förut skådat. Konungens lik fördes till Nyköping och sedermera landvägen till Stockholm förbi Brännkyrka, der det likväl insattes, tills det med stor högtidlighet infördes till Stockholm genom Skans tull, emedan vägen åt nuvarande Horns tull blef först anlagd 1663. — Äfven konung Carl X Gustafs lik, som i Maj 1660 fördes från Göteborg till Stockholm, stod natten till den 13 i samma månad uti denna kyrka.

I fordna dagar har Brännkyrka socken hetat *Wanthør* eller *Wantör*, som förut är nämdt. Man förmodar, att detta namn först skrifvits *Ofvantör*, eller, efter den tidens stafningssätt, *Ovanthør*, som häradet äfven förut kallats, men att o sedan blifvit bortkastadt, likasom det skett i ortnamnen Wansjö, Wanstad m. fl., hvilka förut skrifvits Ovansjö, Ovanstad. Benämningen Wantör förekommer först i urkunder från början af 1300- till 1450-talet; men derefter förändras den till *Brännkyrka*. Som bevis härpå må följande anföras. Enligt en förteckning öfver årliga beloppet af sexårsgärden i Strengnäs stift af år 1314, erhölls 6 öre af Wantörs kyrka (ecclesia Wantör), och i ett bytesbref af år 1331 förekommer Wantörs socken (parochia Wantör), ja, ännu år 1440 nämnes socknen med detta namn; men i ett ärkebiskop Jöns Bengtssons (Oxenstjerna) bref af år 1457 kallas den *Brænkyrkia*. Någon skulle kanhända ändock invän-

da, att dessa bägge namn kunde tillhöra särskilda orter; men att det är en och samma socken, som först kallats Wantör och sedan Brännkyrka, intyga tvänne olika bref, bägge från 1400-talet och rörande samma egendomar. I ett gåfvobref af 1420 skänkte Catharina Erengislesdotter till Franciskaner-kyrkan i Stockholm en sin jord i Walla, »liggiande i Wanthöör socken i Öfver thöör», och icke långt derefter, år 1488, köpte ärkebiskop Jakob Ulfsson nämda jord, som nu säges ligga »i Walla i Brennekyrkia sokn i Svarthelötha hærade». Häraf synes tydligt, att det jord-område, hvaraf Brännkyrka socken nu består, fordom hetat Wantör, och att denna namnförändring inträffat under tidrymden från år 1420 till 1488, eller inom den ännu kortare tid, från år 1440 till 1457, då ofvannämda bref utfärdades, och således på en mellantid af blott 17 år. — Upphofvet till benämningen *Brännkyrka* åter antages hafva uppkommit efter någon brand, som kyrkan undergått, och gissningsvis utsättes denna till år 1452, då konung Christian I:s Danska flotta, som ankrat vid Käpplingeholmen (nu Blasiiholmen) vid Stockholm, måste fly, och Danskarne under denna flykt brände trakten söder om Stockholm och hela hafskusten, till hämd för detta af Svenskarne dem tillfogade missöde. Efter denna eller någon annan kyrkans brand har hela socknen utan tvifvel fått sitt sednare namn, hvilket vid olika tider skrifvits: *Brænnekyrkio sokn*, *Brændekyrkia* och *Brænkyrkia*, hvilket namn den sedan fått behålla. — Enligt W. Thams uppgift i »Beskrifning öfver Sveriges rike», har socknen år 1593 kallats Örby eller Örtuna; men detta eger icke grund, och är troligen misstag i stället för sätesgården Örby, belägen i socknen.

Likasom Solna socken norrut, har Brännkyrka socken söderut fått släppa till jord-områden till Stockholms stads anläggning och utvidgande. Åsöna, nu Södermalm, hörde i fordna tider till Wantör, och kanske har äfven Agnefitt, nu sjelfva Staden, varit en del af denna socken. *Åsöna, Åsön*, hvilken hade sitt namn af den ås, som stryker öfver ön och fäster den vid fasta landet, omgifves af Hammarby-sjön, Årsta-viken, kanske *Arnsboa-vik*, som nämnes i ett bref af år 1305, Riddarfjärden, Söder-ström eller *Kungs-sund*, benämdt efter Norska konungen Olof Haraldsson, och Saltsjön. I äldsta tider var utan tvifvel ön skogbeväxt och genomskuren af vatten på flera ställen, der nu är fast mark. Nuvarande Zinkensdamm, Fateburs-sjön, södra stadsdiket och andra små vatten, som fordom haft förening med Hammarby-sjön och ännu år 1733 finnas utmärkta på en karta, kunna icke utan skäl förmodas hafva i äldsta tider haft förening med hvarandra, hvilken förmodan äfven styrkes, då man tager i betraktande de omkring dessa vattendrag befintliga berg och höjder och derinvid liggande slätter. Att denna stora holme icke af ålder varit bebyggd och odlad, utan begagnats endast till betesmark, medan skogen varit använd till vedbrand och byggnadsvirke, som äldre författare antyda, är knappt tänkbart, då här på många ställen kunnat vara större åkerfält och annan odlingsbar mark, och påtagligen har äfven detta varit förhållandet, ehuru häfderna icke veterligen lemna derom några bestämda underrättelser; men någon stråle af ljus i denna sak framlyser dock någon gång i detta mörker, och urkunderna måste noga granskas, om man skall kunna förvärfva någon upplysning, om huruvida Åsöna varit, innan ön lades till staden, bebyggd med landställen, gårdar eller tilläfventyrs en by. Första gången häfderna omnämna Åsöna är i en handling af år 1288, rörande en mellan ärkebiskopen i Uppsala och biskopen i Strengnäs uppkommen tvist, angående till hvilket stift Stockholms stad med Åsöna borde rätteligen höra. Rimkrönikan omtalar sedan, att riksmarsken Torkel Knutsson den 10 Febr. 1316 halshöggs »sunnan för staden, der bysens fä gick», och öfver hans graf uppslogs ett tjäll och uppsattes ett altare, samt vidare, att Danskarne år 1436 röfvade borgerskapets boskap utanför Södra Tornet. Uti privilegierna för Stockholms stad af den 26 Maj samma år gifves åt staden Åsöna, »med allom gamlom tillägom och Sunnersta qvarnarna och

strömmen mellan staden och Åsöna», samt af konung Christopher åren 1442 och 1444 fri fägång på Åsöna. I kon. Gustaf I:s privilegier af år 1520 får staden Åsöna med södra qvarnarna, så väl den, som legat under Clara kloster, som den andra; äfven skulle både Södermalm och Norrmalm blifva under stadens regimente. Ifrån den tiden kan Åsöna anses vara en del af hufvudstaden och satt under dess styrelse, och blef ön då benämd Södermalm. I efterföljande konungars privilegier upprepas dock alltid, att staden doneras med Södermalm, utom annat. Så gifver konung Erik XIV år 1563 staden mulbete på Södermalm, nämligen det, som ligger mellan Stockholm och Spetalen, äfvensom Hammarby; kon. Johan III år 1570 detsamma jemte dagsverken; kon. Sigismund år 1594 Stadsgården på Södermalm, hvilken skulle vara obebyggd, för att derstädes »bräda och bygga skepp». Uti privilegierna af år 1636 lades ytterligare Norr- och Södermalm med Åsöna under staden, och efter den tiden var Södermalm en stadsdel, så att den icke vidare särskildt nämnes.

Af detta korta utdrag ur stadens privilegier inhemtas visserligen obetydliga upplysningar om Åsönas tillstånd i äldsta tider; men likväl finner man med säkerhet, att staden då icke egde full besittningsrätt af ön, utan af konungarne endast upplåten betesmark på densamma, och kanske detta blott till mindre del. De öfriga slätare delarne af ön måste derföre varit odlade och bebyggda till hemman, helst då ön var belägen i en så folkrik och så tidigt odlad nejd som denna. Man känner, att norra malmen, som dock förr blef byggd till stad än den södra, hade hemman, inan Clara kloster byggdes på 1200-talet, såsom Wessby och Lögeboda; på Kungsholmen låg en by, kallad Liderne; på den nuvarande Kgl. Djurgården voro flera byar och gårdar, såsom Underrör, Hussarne och Wreta; men Södermalm, som var fullkomligt så fruktbar som nyssnämda stadsdelar, vill man göra hel och hållen till en vildmark för »bysens fä», inan den bebyggdes till stad. Således kan antagas, att åtminstone en landtegendom funnits på Åsöna uti äldre tider; men troligt är, att det funnits flera sådana derstädes. Platserna, på hvilka nuvarande Zinkensdamm, Jakobsberg, Barnängen m. fl. äro anlagda, synas vara särdeles lämpliga och passande för anläggning af mangårdstomter, och utan tvifvel hafva de äfven i äldre tider begagnats dertill, ehuru deras fordna namn äro förglömda; kanske dock att Barnängen är det gamla namnet på en landtgård härstädes. Slutligen kan anmärkas, att flera eldsvådor på 1400-talet härjat på Åsöna, såsom år 1454, då derstädes afbrann så mycket, som den tiden var bygdt, och 1495 härjades åter en stor del af byggnaderna på ön. Malmarna blefvo äfven flera gånger afbrända, då man befarade en fiendes ankomst. Så lät kon. Carl Knutsson afbränna både norra och södra malmen år 1457, inan han flydde från riket, för att hindra stadens belägring af ärkebiskop Jöns Bengtsson, och d. 12 Maj 1502 tände Stockholms invånare sjelfva eld på de bebyggda malmarna, i anseende till kon. Johans befarade ankomst. Detta bevisar, att byggnader funnos på Åsöna, ehuru icke någon egentlig stad der ännu var anlagd, så att dessa hus lika väl kunnat tillhöra någon landtegendom som staden. Äfven funnos samtidigt trädgårdar på ön. I ett donationsbref af år 1485 gifvas tvänne trädgårdstomter på Åsöna till ett prebendes instiftande. Huruvida några andra delar af Brännkyrka socken blifvit från densamma skilda, är okändt.

Socknen har flera minnen och fornlemningar från fordna dagar, bland hvilka följande må omnämnas. I medlet af förlidet århundrade funnos vid Bägersta i jorden flera Arabiska silfvermynt, af hvilka ett i synnerhet var väl bibehållet, om hvilket vidare nämnes vid denna gårds beskrifning. Här vid kyrkan försiggick den 22 Juli 1518 det märkliga fältslaget mellan riksföreståndaren Sten Sture den Yngre och konung Christian II; på Örby egor finnas ännu flera lemningar efter då uppförda befästningar, och under belägringen af Stockholm år 1521 hade Gustaf Wasa ett af sina läger vid Så-

tra gård här i socknen. Vid Liljeholmen äro minnen fästa af Polska konungen Stanislaus och af Bellman, hvilket allt på sina ställen ytterligare beskrifves; se artikeln nedanför samt orden *Örby*, *Sätra* och *Liljeholmen.* — Bland betydligare egendomar i socknen må nämnas säterierna *Årsta*, *Örby*, *Elfsjö*, *Zachrisberg*, *Westberga*, *Långbro*, *Skarpnäck*, *Sätra* och *Enskede*.

Brännkyrka. Här stod ett *fältslag* den 22 Juli 1518 imellan Svenskarne, under riksföreståndaren Sten Sture den Yngres anförande, och Danskarne, under konung Christian II:s eget befäl. Pingsthelgen samma år inkom Christian i Stockholms-skären med en väl rustad flotta och mycket krigsfolk, för att personligen taga hämd på Svenskarne för det nederlag Danska trupperna året förut lidit vid Dufvenäs. Han inseglade utan något motstånd ända till staden och ankrade sin flotta vid Åsöna (Södermalm), der han äfven upprättade ett läger, hvarifrån han med kartover tidt och ofta lät beskjuta södra fästningstornet och utanverken samt anställde stora stormningar, men blef alltid med förlust tillbakaslagen. — Imellertid fick han kunskap om, att Sten Sture med Svenska krigshären var i antågande till hufvudstadens försvar. Den tiden gick allmänna vägen till Södermanland och vidare söderut öfver Södermalm genom Skans tull och så förbi Brännkyrka och genom närliggande socknar; ty den nu varande vägen öfver Hornsund (Årsta-viken) blef långt sednare anlagd. Denna väg kallades Göta- eller Kungsvägen, emedan konungarne färdades densamma vid sin eriksgata. Underrättad om Stures antågande från Södermanland, bröt Christian upp från Södermalm med sitt krigsfolk, för att möta Sture, och lägrade sig på Örby sätesgårds egor, strax vid kyrkan. Vid samma tid anlände äfven Sture till Brännkyrka. Tidigt på morgonen den 22 Juli började striden med mycken frimodighet på bägge sidorna. Sture visade sig alltid främst i slagordningen, och efter honom följde den unga Gustaf Wasa, som nu första gången förde det Svenska riksbanéret. »Sällan har Dansk här på öppet fält och i ärlig strid hållit länge stånd mot de Svenska», säger Afzelius om slaget. Snart svigtade också Danskarnes slagordning, och de började fly till skeppen. De förföljande Svenskarne dels nedhöggo, dels tillfångatogo hopar af de flyende, i synnerhet led en Dansk trupp mycket, som blef drifven ned i ett moras. Med ära och seger intågade Sture i Stockholm och förde med sig 300 fångar.

I trakten omkring kyrkan, och i synnerhet på Örby egor, förekomma ännu minnesmärken efter detta för Svenskarne ärofulla slag. Så har man på nämda egor vid gräfningar funnit kanoner, som förmodligen blifvit begagnade i denna strid. På en Örby tillhörig äng finnes ännu en fyrkantig skans, hvilken förmodas vid detta tillfälle hafva blifvit uppkastad af Danskarne, och kallas den ännu af folket i orten *Wallen*. I den s. k. Saltängen kallas ett ställe *Hofmanslägret*, der, enligt sägnen, kung Christians högqvarter skall hafva varit, starkt bevaradt med vallar och grafvar, efter hvilka spår ännu finnas. Bland allmogen lefva ännu många sägner efter detta slag, som gemenligen kallas *Danska kriget*. Sången skulle äfven, på gammalt Svenskt vis, föreviga denna seger, och en visa diktades sedan derom af en bland folket.

Brännö. Den största och nordligaste ön af Göteborgs skärgård, utanför Askims härad, är den egentliga södra gränsen för inloppet till Göteborg förbi Elfsborgs fästning genom Dana- och Rifvö-fjordarne.

Bränsmåla. Gästgifvaregård i Höreda socken och Södra Wedbo härad af Jönköpings län; skjutsar till:

Broarp, n. v.	$1\frac{3}{4}$	mil.
Ekesjö stad, nordligt . . .	$1\frac{1}{2}$	»
Hvetlanda, s. o.	$1\frac{3}{8}$	»

Brödrahalla. Fordom tingsplats för Westbo härad, nu torp i Refteleds socken och Westbo härad af Jönköpings län, minnesvärdt genom de der före-

kommande fornlemningarna. Här stodo, $\frac{1}{8}$ mil från Ölmestads by, till venster om vägen åt Forsheda, två stenar om 3 alnars höjd och ungefär samma bredd, af hvilka den ena nu är sönderslagen, sedan den fallit ned i en sandgrop, och den andra spruckit sönder, så att nu blott föga är synligt deraf. Sägnen förmäler, att två bröder här hållit envig och bägge omkommit; det hade blifvit dem spådt, att de skulle falla för hvarandras händer, och derföre satte de sig ned i från hvarandra aflägsna länder, men blefvo dock af ödet sammanförda här. Man har i den sandgrop, der ena stenen fallit, uppgräft mennisko-ben af mindre vanlig storlek. I norr från denna sten ligger ett tempelrör af 30 fots sidor, och i vester från detta befinnas 2 runda stensättningar. Hundratretio alnar i vester från Brödrahalla Stenar är en hällekista, 14 fot lång och $3\frac{1}{2}$ fot bred, hvars stenar till hälften synas ofvan jord, och ett litet stycke i o. n. o. från denna ligga tre högar af 30—40 fots diameter. Man förmodar, att här varit ett hedniskt offerställe. Vid tingsladan vid Brödrahalla ihjälslogo 1618 Westbo häradsbönder sin häradsskrifvare Anders Svensson, »derföre ock de sannskyldige blefvo hårdeligen straffade med stegel och hjul i Jönköping», läses det på titelbladet af Westbo härads dombok.

Brödrahögarne. Två ättehögar i Halland, Fauråss härad och Morups socken, vid hafs-stranden, i hvilka hjeltebröderna Sniall och Hiall från Norge äro jordade. *Norra Brödrahögen,* 500 alnar från stranden, håller 65 famnar i omkrets vid foten; den har blifvit öppnad, och man fann dervid midtuti högen en aflång och fyrkantig stenkista, sammanfogad af 6 släta och vackra stenhällar. På locket låg ett svärd, hvars förmultnade handkafle tycktes hafva bestått af masur; klingan bestod i en blandning af koppar och silfver. Inuti kistan stod en urna med aska. *Södra Brödrahögen* ligger 140 famnar från den norra och håller något mindre i omkrets. Bägge hafva haft fotkedjor. — Vid hafs-stranden, $\frac{1}{8}$ mil från Brödrahögarna, ligger den i Landnama-Boken omtalade *Hakonar-Hellu,* ännu i dag af folket kallad *Hagens-Hällen,* med tillagd berättelse, att Snialls och Hialls farbroder der är begrafven. Ännu 1752 funnos, i grannskapet häromkring, 20—30 bautastenar qvarstående, utvisande, att här varit en valplats.

Bröms. Gästgifvaregård i Thorsås socken och Södra Möre härad af Kalmar län; skjutsar till:

Jemsjö i Blekinge, s. v. . .	2	mil.
Thorsås, n. n. v.	$1\frac{1}{4}$	»
Påboda, norr	$1\frac{1}{3}$	»

Brömsebro. En ort i Söderåkra socken och Södra Möre härad af Kalmar län, märkvärdig för de fredsslut och sammanträden, som härstädes egt rum angående politiska förhållanden mellan Sverige och Danmark. Sedan konung Gustaf I:s uppstigande på thronen hade Sverige stått i en yttre fredlig ställning till Danmark; men åtskilliga frön till förnyande af de gamla tvisterna grannrikena imellan hade redan grott och voro färdiga att uppkomma och kunde således snart utveckla sig. För att dämpa detta onda i dess linda, ansågs lämpligast att hålla ett möte, der alla tvister först kunde upptagas och utredas af båda rikenas fullmägtige, för att sedan af konungarne Gustaf och Christian III af Danmark personligen biläggas. Fullmägtige å båda sidor utsågos derefter, och deras mötesplats bestämdes vid Brömsebro, som då utgjorde riksgräns mellan Sverige och Danmark. De fullmägtige sammanträdde Pingst-tiden 1541 i gården Grisebäck uti Söderåkra socken, ej långt från Brömsebäck, för att på förhand undersöka och bereda de ärender, som skulle förekomma, och hufvudsakligast hvad som rörde Svenska kronans rätt till Gotland. Dessa underhandlingar fortsattes till början af September, och den 15 utsattes till konungarnes högtidliga sammanträde. Dagen förut, eller den 14, afseglade konung Gustaf med hela flottan, bestående af 20 galèrer, från Kalmar samt ankrade om aftonen vid en holme midt emot utloppet af Brömsebäck. På denna holme, hvilken låg

inom Svenska gränslinien, hade amiralen Erik Fleming låtit uppsätta en stor sal, jemte flera byggnader af trä, alla invändigt klädda med rödt Engelskt taft och inredda på det mest praktfulla sätt för konungen och de förnämsta af hans svit; för de öfriga voro tält uppslagna, och krigsfolket, som Gustaf förde med sig, förlades på sidorna. De bägge unga prinsarne, Erik och Johan, hvilka äfven voro tillstädes vid detta kungamöte, förblefvo om bord på en större galèr under amiralen Jakob Bagges och riksådet Per Brahes vård. Följande dagen anlände konung Christian från Malmö, beledsagad af sex de förnämsta af sitt råd och äfven af en mängd krigsfolk. Sedan han låtit uppslå ett läger på fasta landet och Danska området, midt emot kon. Gustafs på holmen, anhöll han genom ett sändebud, att kon. Gustaf täcktes infinna sig hos honom, emedan han sjelf saknade tjenliga båtar, att dermed öfverfara till Brömsholmen. Konung Christian hade i Stockholm besökt Gustaf, och denne biföll dertill. Sedan flera Danska herrar ankommit till Svenska lägret såsom gisslan i Svante Stures vård, lät konungen, med sitt råd, sätta sig i land, hvarvid må anmärkas, att då marsken Lars Siggesson (Sparre) skulle stiga på bryggan, vek den undan, och marsken störtade i sjön, nära att drunkna, hvarifrån han dock lyckligtvis räddades. På stranden var Christian kon. Gustaf till mötes, der de omfamnades och täflade att visa hvarandra hedersbevisningar, likasom fiendskap svågrarne imellan aldrig varit. Konungarne åtföljdes till Christians tält, der de sutto tillsammans i en stor stol och började, sedan de närvarande fått befallning att aflägsna sig, ett samtal, som varade omkring en timmas tid, hvarpå de uppstego och drucko hvarandra till. Det berättas, att under samtalet mellan konungarne hade, bland annat, Christian äfven låtit förmärka, huru han från säkert håll hade sig bekant, att konung Gustaf inom sitt eget land hyste flera förrädare, som eftertraktade hans lif och välfärd, och yttrade han, att konungen snart torde få se, hvilka dessa voro. Detta yttrande besannades genom Dackefejden, som utbröt inan årets slut. Derpå följde afskedstagandet, hvarefter konung Christian begaf sig till Avaskär, men konung Gustaf tillbaka till lägret, der han lät anställa ett gästabud samt afseglade morgonen derpå till Kalmar.

Här vid Brömsebro afslöts freden mellan Sverige och Danmark 1645. Den 7 Februari nämda år afreste Svenska regeringens fullmägtige, rikskansleren Axel Oxenstjerna, riksråden Johan Skytte och Thure Bjelke samt Matthias Soop såsom biträde, från Kalmar till mötesplatsen Bröms, dit Danska fullmägtige, rikshofmästaren Corfitz Ulfeld och rikskansleren Christian Sehested samt legaterna C. Thomæ och Urne, redan voro anlända. Der hade äfven som medlare infunnit sig Holländska sändebudet och Franska ministern La Thuillerie. Dagen derpå öppnades underhandlingarne, hvilka genast antogo en stormande natur. Bägge parterna voro nämligen så hätska och förbittrade, att man ansåg vådligt för sakens framgång, om de hade sammanträffat personligen, hvarföre underhandlingarne bedrefvos skriftligen och, då äfven detta hotade med en upplösning, slutligen genom ombud. Hade icke La Thuillerie genom sin klokhet, verksamhet och måtta bedrifvit sakens gång, så hade utan tvifvel sammanträdet blifvit upplöst, och man har således honom att tacka för den lyckliga utgången. Slutligen böra vi omnämna några ord om ceremonien vid sammanträdets öppnande, om fredens villkor samt om fornlemningar och tilldragelser i äldre tider. Sedan alla voro samlade, framträdde sändebuden, under trumpetskall, på Brömsebron, på hvars midt några tiljor, efter gammal plägsed, voro upptagna, och helsade hvarandra med handslag, hvarefter Oxenstjerna höll ett tal, som af Ulfeld besvarades; derpå granskades fullmagterna, och man åtskildes, efter att med förnyade handslag hafva å ömse sidor önskat hvarandra lycka till företagande af detta vigtiga värf. Danska sändebuden bodde under öfverläggningstiden 1645 i Christianopel; de Svenska åter i Söderåkra prestgård. Efter 6 månaders underhandlingar af-

slöts freden den 13 Augusti nämda år, hvarigenom Danmark afträdde till Sverige Jämtland, Herjedalen, Gotland och Ösel samt Halland på 30 år; Sverige erhöll dessutom tullfrihet i Öresund. Drottning Christina lät slå en skådepenning öfver denna fred, som i fäderneslandets härliga häfder fått namn af *Brömsebro-freden*.

Bland fornlemningar och minnen, som här ännu finnas, torde följande böra nämnas. *Brimsisten* eller *Brömsestenar* hafva från urminnes tid utgjort gränsmärke mellan Sverige och Danmark, hvarom Rimkrönikan säger: »Mellan Sverge och Dannemark thenne XII män Sex stena the satte och stå ther än — — — — Brymsesten siätte mellan Bleking och Möre står.» Man har hittills antagit, att detta gränsmärke stått på en holme i Brömsebäck; men i sednare tiden vill man förlägga det på andra ställen. Äldre författare säga detta gränsmärke vara upprest på en liten holme, som bildas af Brömsebäck och är förenad med landet genom tvänne broar. Det består af 2:ne stenar, som äro flata ofvantill och likna en kullerstol, men ingendera större, än att de af en stark karl kunna lyftas. Man anser dem för säten, på hvilka Svenska och Danska konungarne hade sina platser vid sammanträdena. Stenen åt Svenska sidan är jordfast, men den andra lös. — En nyare författare åter har följande yttrande om detta gränsmärke: »Man har haft anledning till tvifvel, om huruvida stenarna på holmen vid nuvarande Brömsebro äro de rätta Brömsestenar, som från urminnes tid utgjort gränsmärke mellan Sverige och Danmark, och hvilket man först antagit. Men på bäckens södra sida och byn Tombäcks egor, ungefär en half mil längre upp utmed Brömsebäck, förekommer en flat häll eller klippa, något höjd öfver jordbrynet, hvilken allmänt kallas *Brömsehall*, och på bäckens norra sida, å Mellan Appleryds egor, midt imellan tvänne kärr, de s. k. *Brömskärren*, en stor jordfast, fem alnar hög, ganska vidlyftig sten, som af folket kallas *Brömsen*. Denna torde vara den rätta Brimsisten, som i alla gamla handlingar omtalas, och hvarom det icke uttryckligen heter, att stenen *restes* till gränsmärke, utan att endast linien gick igenom densamma. Ännu längre upp på Blekingska sidan och hemmanet Björkelycke utmark förekomma 2 hällar på en höjd, om hvilka allmogen berättar, att tvänne konungar der en gång afslutit fred. — Allt detta lemnas till de lärdas undersökning och afgörande; men några anmärkningar torde dock tillåtas oss att göra. Först och främst bör man göra sig reda för 1:o om 1 eller 2 stenar sattes till gränsmärken, 2:o om de restes eller lades och 3:o huruvida de ofvan uppgifna gräns-stenarne äro verkligen sådana eller uppsatta antingen för att begagnas till säten vid konungarnes sammanträden eller såsom minnesmärken af sjelfva mötena. Hvad den första frågan vidkommer, var Brimsisten den sjette af de sex, som blifvit utsatta vid Danska gränsen, således blott en och icke två, hvilket synes af Rimkrönikans ofvannämda utsago; hvad den andra åter beträffar, säger samma urkund, att stenarna stodo, således voro upprättstående, och hvad den tredje frågan angår, äro stenarna, om de äro två och ega stolsform, troligen konungasäten, och, om de äro resta, minnesmärken. Dessutom höllos konungamötena på Brömse *bro* och icke vid Brimsisten, hvarföre denna kunde stå på ett helt annat ställe på gränsen än der mötesplatsen var, ehuru den, af giltiga skäl, äfven borde vara på gräns-skilnaden. Fäster man sig vid dessa nu anförda anmärkningar, så blifva kanske de 2 stenarna på holmen i Brömsbäcken icke gränsmärken, utan konungasäten, och hällarna på Björkelycke minnesmärken; men de öfriga tvänne stenarna på Tombäcks och Appleryds egor kunna möjligen vara gränsmärken; likväl är svårt att afgöra, hvilken af dem är Brimsisten.

Slutligen böra vi omnämna en tilldragelse på denna ort under Engelbrechts frihetskrig. Vid Sillebro, sedan kallad Brömsebro vid Sille, hade år 1436 Blekings-allmogen församlat sig i mängd, för att hindra Svenska härens framträngande under Engelbrechts befäl. Snart insågo de likväl

omöjligheten att längre fullfölja denna plan. De började derföre upprifva bron, men hindrades derifrån af Svenska rytteriet, som i detsamma framryckte mot bönderna, nedgjorde en del och dref de öfriga på flykten, hvarpå Engelbrecht tågade vidare ned åt Blekinge. — Äfven i Johan III:s tid, 1572, hölls vid Brömsebro mellan Svenska och Danska fullmägtige ett möte, vid hvilket riksvapnet Tre Kronor var föremålet för öfverläggningarna.

Brömsebäck. Fordom riksgräns mellan Sverige och Danmark, nu gräns mellan Kalmar och Carlskrona län, är ungefär en half mil lång och faller ut i Kalmar Sund ett stycke nedanför Brömsebro.

Brömsehus, eller **Brimshus.** Fordom gränsfästning mot Danmark, belägen i Söderåkra socken och Södra Härad af Kalmar län, vid Bröms-åns utlopp i hafvet, efter hvilken ännu lemningar finnas. Engelbrecht ämnade belägra denna fästning år 1436; men då han framkom, var den redan intagen af hans krigsbefälhafvare i Småland, det tappra riksrådet Nils Stensson. Några af Svenska belägringshären hade, under en mörk natt, vadat öfver grafven och smugit sig in i portstugan utanför slottet, helt bittida om morgonen, så snart tornväktaren blåst morgonväkten och efter vanligheten upplåst slottsporten. De rusade då hastigt ut ur portstugan, anföllo vakten och bemästrade sig porten i samma stund vaktombytet skedde. Öfver den nedsläppta vindbryggan skyndade nu de utanföre väntande Svenskarne, nedgjorde och bortjagade Danska besättningen, inträngde med våld i slottet och tillfångatogo kommendanten Grim. Efter honom har detta fäste äfven blifvit kalladt *Grimshus.*

Bröndome. Så benämnes en af 12 hemman bestående del af Walda socken i Fjäre härad af Halmstads län, stundom också *Bröndome socken.* En tradition förmäler, att № 1 Bröndome är det äldsta hemmanet i trakten, att det blifvit uppbygdt, sedan man uppbränt den här befintliga unga skogen, och att namnet Bröndome sålunda blifvit hemtadt från orden *bränd* och *dunge.* (Bexell i Hallands Beskrifn., III, 371.)

Brönnestad. Socken i Christianstads län och Vestra Göinge härad, $3\frac{1}{2}$ mil v. n. v. från Christianstad, har en areal af 10,044 tunnland, hvaraf 1,060 äro sjöar och kärr. Marken är ojemn och stenbunden, och ljunghedar förekomma till stort antal; jordmånen är tunn svartmylla med grusbotten, som frambringar föga säd. Skogen är klen. Socknen innehåller $23\frac{3}{4}$ mantal och beboddes 1805 af 836, 1840 af 865 och 1856 af 1,141 invånare samt hade sistnämda år fast folkskola med en examinerad lärare, som undervisade 57 gossar och 62 flickor, medan 1 gosse undervisades i allmänt läroverk, 1 enskildt och 6 gossar samt 8 flickor i hemmet. — Socknen utgör tillika med Matteryd ett regalt pastorat af 2:dra klassen i Vestra Göinge kontrakt af Lunds stift. Hela pastoratet består af $37\frac{1}{8}$ förmedlade mantal och beboddes 1856 af 2,117 personer. Afståndet från Lund är $6\frac{3}{16}$ mil. — Adress: Christianstad.

Brösarp. Socken i Albo härad af Christianstads län, $2\frac{1}{2}$ mil n. v. från Cimbritshamn, $\frac{3}{4}$ mil från hafvet, har på 9,859 tunnlands areal blott 4 tunnland sjöar och kärr. Marken är backig och bergaktig, rådande jordmånen sand; socknen saknar icke skog. Socknen består af 16 mantal och beboddes 1805 af 870, 1840 af 1,030 och 1856 af 1,315 invånare samt hade detta år både fast och ambulatorisk skola med 1 examinerad lärare i hvarje. I den förra skolan undervisades 30 gossar och 23 flickor, i den sednare 53 gossar och 49 flickor. Brösarps socken är annex till Raflunda i Albo och Jerrestads kontrakt af Lunds stift. — Adress: Christianstad.

Brättjestad. By i Bredaryd socken och Westbo härad af Jönköpings län, har sin märkvärdighet af en som helig ansedd lund, hvilken på byns kalagärde intager en rymd af 130 alnars längd och 60 alnars bredd, inom hvil-

ken krets man räknar 32 större och mindre griftkullar samt 18 bautastenar. En af de större griftkullarna prydes med en deruti uppväxt ek, och för öfrigt växa mellan kullarna björkar och rönnar, dem ingen vågar ofreda. Grafhögarne sjelfva äro deremot för det mesta förvandlade till potateskällrar. Den kulle, på hvilken lunden är belägen, omgifves, så långt ögat kan nå, af dystra ljunghedar och slättmossar.

Bubbetorp. Gästgifvaregård i Augerum socken och Östra Härad af Blekinge (Carlskrona) län, utmed gränsen mot Medelsta härad; skjutsar till:

Carlskrona, söderut . . .	$^7/_8$	mil.
Kuleryd, nordligt	$1^3/_8$	»
Lyckeby, s. s. o.	$^3/_8$	»
Skillinge, s. v.	$1^1/_4$	»

Bubbetorps-ån. En 2 till 3 mil lång å i Bleking, som upprinner ur Sillhöfden (310 fots höjd), flyter åt söder, vester och söder genom flera smärre sjöar, bildar på ett par ställen gräns mellan Medelsta och Östra Härader samt faller ut i en vik af hafvet norr om Carlskrona.

Buhlsjö. Frälse-säteri om 2 mantal i Sunds socken och Ydre härad af Linköpings län, har ända till slutet af 1500-talet kallats *Booläsa* och *Buhleåsa*, som man tror efter en jätte, vid namn Buhle, hvilken skall hafva bott här och blifvit begrafven i en af de här befintliga grafhögarna eller kummelrören. Egendomen har i tvänne århundraden tillhört slägterna Båth och Drake. Majoren M. Drake har först bebyggt gården som säteri; han löste af kronan den utjord, hvarpå kyrkan och klockargården äro belägna, och förvärfvade sig derigenom jus patronatus i församlingen, som han blott en enda gång fick begagna, då han till pastor kallade en adjunkt i Norra Wi, emot hvilket de öfriga godsegarne förgäfves protesterade. Buhlsjö tillföll sedan ofvannämda M. Drakes sonson, majoren O. M. Drake, 1760, och tillhörde 1818 kammarherren grefve Otto Wrangel, gift med Maria Charl. Drake. Kammarjunkaren Leonh. Fredrik Rääf och löjtn. Leonhard Fredrik Drake blefvo sedan egare af Buhlsjö, den förra af Buhlsjö Norrgården, $1^1/_2$ mantal frälse med Ånestads utjord med qvarn om 2 par stenar och såg, samt Ukreda, 1 mant. frälse; den sednare af Buhlsjö Södergård, $^1/_2$ mantal frälse-säteri, samt Löfåsa, $^1/_4$ mantal frälse.

Buhlsjö å. Ansenlig å i Östergötland och Ydre härad, inom hvilket ån inträder med sjön Vestra Läjern och några smärre, som utfalla deri, t. ex. Hydingen m. fl. i norr, Hästsjön i söder, hvilka tillsammans utgöra Ydre härads gräns utefter mer än 2 mils sträckning, hvaraf en dryg mil kommer på sjön Läjern, som håller omkring $^1/_8$ mil i bredd. Vid sjöns nordöstra ända utgår Buhlsjö ån åt norr och rinner mot sydost till Österby samt mot nordost förbi Buhlsjö gård till Svarttorpsjön, Näståugen och Östersjön. Bland åns forssar märkas en betydlig vid Forsnäs qvarn, tvänne på Buhlsjö egor, en större med fall vid Ånesta och Axefallsboda; slutligen utfaller ån med strid fart mellan höga och branta åsar och med flera forssar vid Norra Wi qvarnar till Wi-fjärden och sjön Sommen. Buhlsjö-ån är inom Linköpings län egentliga källfloden för den i Roxen utfallande stora Svartån.

Bullaren. Fordom kalladt Bordalen eller Borre-len (Borgdalen, Borre län, sannolikt efter fästet Olsborg, hvarunder det lydde som län), sedan Bordern och Bolleren, innefattar detta härad Bohusläns egentliga fjällbygd och består af 80,098 tunnland, hvaraf 8,230 äro sjöar och kärr. Häradet är beläget i Norrvikens fögderi af Bohuslän, består af Nafverstads och Mo socknar, innefattar $82^5/_8$ förmedlade mantal och hade 4,664 invånare år 1856.

Bullare-sjöarne. Tvänne sjöar i Bullarens härad af Göteborgs och Bohus län, de betydligaste i den sistnämda provinsen, förenade genom ett bredt vattendrag af blott några hundra famnars längd, tillsammans 3 mil långa, men så smala, att de likna en elf, i synnerhet Södra Bullaresjön, som är 2

mil lång, men på sina ställen har blott några bösshålls bredd. Sjöarne ligga i rät linie med Idefjord, som bildar gränsen mot Norge, och hafva sannolikt i fordna tider utgjort en förlängning af denna hafsvik, i hvilken de nu afbörda sig.

Bulstofta. Ett och fem åttondels mantal säteri, uti Malmöhus län, Luggude härad och Halmstads socken, tillhör, tillika med Baggastorp $1/4$ och Kollinge $1/8$ mantal insockne frälse, fröken H. Berg von Linde och disponeras af major C. W. Horn. Årliga utsädet är omkring 100 tunnor vinter- och vårsäd.

Bunge. Socken i Ruthe Ting af Gotlands läns Norra Befallning, 5 mil n. o. från Wisby, vid hafvet, har en areal af 6,526 tunnland, hvaraf 96 äro sjöar och kärr. Socknen är belägen på Gotlands nordöstra kust, söder om Farö Sund. Socknen, som består af $8\,1/4$ mantal, beboddes 1810 af 254 personer, 1840 af 325 och 1856 af 449 dito. Sistnämda år hade socknen fast folkskola med 1 examinerad lärare, som undervisade 20 gossar och 13 flickor, medan 5 gossar och 7 flickor åtnjöto undervisning i hemmet. — Bunge socken är annex till Ruthe konsistoriela pastorat af 2:dra klassen i Gotlands stifts Norra kontrakt. Kyrkan, enligt Strelow byggd 1135, är ganska vacker och har två pelare af marmor. Åtskilliga i trä skurna helgonbilder förvaras här. — Inom socknen märkes landthamnen *Sandvik.* I socknen ligger Gotlands östligaste udde, *Bungenäs.* — Adress: Wisby.

Bunkeflod. Socken i Oxie härad af Malmöhus län, $3/4$ mil s. s. v. från Malmö, vid hafvet, har på en areal af 3,518 tunnland endast 4 tunnl. sjöar och kärr. Marken är jemn och i allmänhet något sumpig; jordmånen till större delen svartmylla, blandad med lera. Endast vid hafskusten är marken sandblandad och sålunda mindre bördig. Socknen, som består af Bunkeflods, Naffentorps och Wintrie byar, utgör $21\,1/2$ mantal och beboddes 1810 af 456, 1840 af 770 och 1856 af 1,102 invånare. Socknen hade sist. nämda år fast folkskola med 2 examinerade lärare, som undervisade 62 gossar och 55 flickor, medan 1 gosse och 2 flickor hade enskild undervisning och 5 gossar samt 13 flickor undervisades i hemmet. — Bunkeflods socken är för närvarande annex till Malmö stads St. Petri församling i Oxie kontrakt af Lunds stift; men enligt Kongl. Brefvet af den 7 December 1854 komma Bunkeflods och Hyllie församlingar att vid nästblifvande pastorsledighet i Malmö skiljas derifrån och utgöra ett särskildt regalt pastorat. — I socknen ligga de större egendomarne *Katrinetorp* och *Petersberg.* — Adress: Malmö.

Bure-gille skall hafva legat på en s. k. klosterholme, $2\,1/4$ mil från Skellefteå kyrka, vid Bur-åns utlopp. Ehuru det af några orätt blifvit kalladt kloster, har det endast varit ett Buregilles samlingsställe, som blifvit indraget år 1554. — Rhyzelius nämner *Bura* kloster, på en holme i Buraåminne, såsom anlagdt i 13:de århundradet, under konung Erik Läspes tid, af Herse Falesson, och hvilket hans son Olof säges hafva fullbordat. Det bestod af 12 bröder, utom abboten; af abboterna skall Jon Bure varit den sista och i kon. Gustaf I:s tid, då klostret utdömdes, blifvit sänd till Lappmarken att der predika och bygga kyrkor; men »Lapparne förgjorde synen» på honom, så att han derföre måste följa klosterbröderna söderut. Lemningar efter en källare syntes på holmen år 1601, ehuru platsen då var öfvervext med granskog. — Bure-slägten har fordom haft stora egendomar i Westerbotten; men i synnerhet uti Skellefteå socken hafva Fale och flera af slägten qvarlemnat minnen af sina hemvist.

Burestad. Gammalt slott i Skön socken af Medelpad, skall varit bebodt af Fale hin Unge. Kallas år 1398 *Birisholm.*

Bureås. Se *Borgås.*

Burge. Gästgifvaregård på Gotland i Levide socken, Fardhems Ting och Södra Fögderiet eller »Befallningen» af Wisby län; skjutsar till:

Bopparfve, vestligt . . .	7/8	mil.
Halor, s. o.	1 1/2	»
Ringvide, s. s. o.	1 1/4	»
Ruhne (Rone) hamn, s. o. .	1 3/4	»
Sandäckes, nordligt . . .	1 5/8	»
Sicklings och *Klintehamn*, n. v.	1 3/8	»
Simmunde, n. o.	1 7/8	»
Tjengdarfve, o. s. o. . . .	7/8	»

Burgs. Ting af Gotlands Södra Befallning, innefattar socknarna Näs och Lau, Burgs och Stånga, består af 56 5/8 mantal och hade 2,276 invån. (1856).

Burgs. Socken i Burgs Ting och Södra Befallningen af Gotland, har en areal af 8,794 tunnland, af hvilka 430 äro sjöar och kärr. Den består af 15 3/4 mantal och beboddes 1810 af 526, 1840 af 643 och 1856 af 731 invånare. Socknen hade sistnämda år fast folkskola med 1 examinerad lärare, som undervisade 35 gossar och 27 flickor, medan 1 gosse undervisades i allmän och 1 flicka i enskild läro-anstalt samt 5 flickor i hemmet. — Burgs socken utgör tillika med Stånga ett konsistorielt pastorat af 1:sta klassen i Wisby stifts Södra kontrakt; hela pastoratet består af 28 1/4 förmedlade mantal och räknade 1,265 invånare år 1856. Kyrkan, af kalksten, uppgifves af Strelow vara byggd år 1096; tornet nybyggdes år 1829. — I socknen märkes *Burgsvikens* hamn, der C. J. Bæckström anlagt ett stenhuggeri af Gotlands sandsten. — Adress: Wisby.

Burlöf. Socken i Bara härad af Malmöhus län, 3/4 mil o. n. o. från Malmö, vid hafvet, har en areal af 3,349 tunnland, hvaraf 741 (utgörande Sunnanå by) ligga inom Oxie härad. Socknen består af Burlöfs, Arlöfs, Tågarps och Åkarps byar samt Kronotorps gård, 1 mant. utsockne-frälse, med dertill hörande 5/16 mantal krono-skatte Helenelund, tillsammans 18 1/2 oförmedlade, 30 3/4 förmedlade mantal, alla med bördig åker och ängsmark. Rådande jordmånen är lera. Burlöfs socken beboddes 1805 af 944, 1840 af 1,000 och 1856 af 1,033 invånare och hade sistnämda år fast folkskola med 1 examinerad och 3 oexaminerade lärare, som undervisade 58 gossar och 42 flickor, medan 1 gosse bivistade allmänt lävoverk, 19 gossar och 10 flickor hade enskild undervisning och 7 gossar samt 6 flickor undervisades i hemmet. — Burlöfs socken utgör ensam ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen i Bara kontrakt af Lunds stift. Domkapitlet i Lund har fordom haft jus patronatus till socknen. — Adress: Malmö.

Burseryd. Socken i Westbo härad af Jönköpings län, har en areal af 19,625 tunnl., hvaraf 1,400 äro sjöar och kärr. I denna socken äro flera sjöar, af hvilka Fegen är den största, 3 mil lång. För öfrigt äro Spaden 1/2 mil lång och Storsjön 1/4 mil; de öfriga, Säfsjön, Hallasjön och Lången, äro alla mindre. Vester-ån går härigenom mot Nissan, och Kinnesprång är gränsbäck mot Vestergötland. Marken är bergaktig; men mossar och kärr finnas i mängd. På några ställen finnes god mylljord, men gemenligen blandad med sand. En del af socknen har tillräcklig skog, en del lider brist derpå. Hufvudnäringarne äro åkerbruk och något fiske. Socknen innehåller 32 3/8 mant., af hvilka 18 3/4 äro skatte, 5 7/8 krono och 10 3/4 frälse; tillsammans med annexerna 79 5/8 oförmedlade och 46 13/24 förmedlade mantal. Folkmängden var 1810 890, 1840 omkring 1,100 och 1856 1,158 invånare. Burseryd socken har ambulatorisk folkskola med 1 examinerad lärare. År 1856 besökte 74 gossar och 53 flickor skolan; dessutom undervisades 2 gossar i allmänt läroverk och 4 flickor i hemmet. — Burseryd, moderförsamling, jemte annexerna Bosebo och Sandvik, utgöra tillsammans ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen, tillhörigt Westbo kontrakt af Wexiö stift. Kyrkan, belägen på en hög spetsig ås 13 1/2 mil från Wexiö och 10 mil från Jönköping, nybyggdes, med torn, af trä 1752, är 50 alnar lång, 16 bred och 19 alnar hög. På en i kyrkan befintlig gammal dopfunt af sten läses runskriften: Aria-

biorn : gorthe : mik : vitkunter ⁝ prest : skref : mik : ok : her ⁝ skl ⁝ um ⁝ stuk ⁝ standa ⁝. Skriften är svårtydd; men man får af densamma till det minsta veta, att bildhuggaren hette Björn och presten Witkunter eller Widgundur. I tornet äro 2:ne klockor; på den ena läses: *Annus incarnationis Domini. Millesimus. Tutentesimus. Tritesimus. Octavus. erat. facta an campana. Bero. Starbesit!* Det är: År 1238, gjuten till klocka af Björn Star. På den gamla kyrkogården var en grafsten, kallad *Sibbasten*, mot hvilken man gned liktornar, för att fördrifva dem. Sibbe, som hvilar under stenen, blef, enligt sagan, mördad i en ålkista af sin son; mördaren var dock okänd. Liket utställdes på kyrkogården, och alla skulle röra dervid. Då sonen darrande tog i sin fader, måste han bekänna sitt brott. Man sade, att blod frustade ur dödssåret och bestänkte sonen. — Bland fornlemningar inom socknen märkes ett griftrör i Långhults gärde, nära intill vägen mellan Burseryd och Bosebo; i griftrörets medelpunkt har stått en 2½ alnar hög obeliskformig bautasten, som nu nedfallit. Vid Önnabo finnas åtskilliga fornlemningar, hvarom vidare under denna artikel. På sluttningen af ett berg i Norra Spaebo hage träffas en Jotnisk tempelgrotta. »Bildningen, — säger Allvin i Westbo Härads Beskrifning, — är en berghäll, 10 fot lång, nära lika bred och 4 fot djup, något spetsig åt södra ändan. Hällen hvilar på 3:ne ¾ aln höga stenfötter, deraf en under hvarje af de norra hörnen och en närmast midt under.» — »Det torde böra fästa fornforskares uppmärksamhet, — tillägger han, — att alla s. k. Jotniska tempelgrottor äro bildade genom 3 under ett stenblock lagda fotstenar, hvaremot troligen Asakultens offerbord äro resta på 4 fotstenar.» — I Burseryd socken ligga säterierna *Hallabäck* och *Mölneberg*. — Adress: Qvarsebo.

Burträsk. Socken i Umeå läns andra fögderi, har en areal af 494,239 tunnland, hvaraf 48,000 äro sjöar och kärr. Socknen är först bildad i början af 1600-talet, då några byar från Skellefteå, Löfånger och Bygdeå härtill afskildes. Upphofvet till denna nya socken berättas hafva tillgått sålunda: kapellanen i Skellefteå, Michaël Laurentii, som var fullmägtig på riksdagen i Linköping år 1600, föreslog der saken, och det lyckades honom utverka tillstånd att få Burträsk till särskild socken och att sjelf bli den första kyrkoherden derstädes. Härtill lades då från Skellefteå 8 byar, nämligen Mjöd- och Lappvattnet, Bod- och Gammelbyn, Bygdeträsk, Åby, Ljus- och Renbergsvattnet; af Löfånger: Svarttjärn, Siljum (nu Bursiljum) och Willvattnet; af Bygdeå: Krok- och Andersvattnet, Siljum (nu Bygdsiljum), Gårek- och Lubboträsk, samt af Umeå: Petisträsk, en enstaka gård. Socken är rik på vattendrag, som genomskära den i flera rigtningar; de största äro: Bur-ån, Risån, Sik-ån och Tall-ån. De största sjöarne äro: Bygdestor, Säfvarträsk och Låssmen, alla 1 mil långa; något mindre äro: Bur-, Bygde-, Kalf-, Gran- och Tall-sjöarna, o. s. v.; de minsta äro otaliga. — Man påminne sig, att större sjöar kallas i orten *Träsk* och de mindre *Tjärnar*. Denna mängd sjöar förenas genom strömmar, åar och bäckar till så stort antal, att det hela liknar ett nät. *Bur-ån* börjar utflyta från en vattenrik springkälla vid foten af Aspberget nära Kattisträsk i Skellefteå, går sedan hitåt genom Burträsken och derifrån åter in i Skellefteå, hvarest ån vid Burebyn utfaller i hafvet. *Ris-ån* kommer från Lispträsket i Skellefteå, går genom Lidträsket och faller sedan genom Göksjön i Burträsket. *Sik-ån* har sitt ursprung i Lappmarken, kommer hit genom Skellefteå, går sedan genom 5 af de ofvannämda mindre sjöarna, och *Tall-ån* samlas från källor omkring Lubboträsk, faller genom Tallträsk och Rotsjön i Bygdeträsk, i hvars ända ligger Bygdsiljum, hvarest de 3 sistnämda åarna förenas i Silje-ån, som går åt Bygdeå och der kallas Rickleån. Sjön *Lappvattnet* i denna socken är märkvärdig för sina tvänne bottnar, af hvilka den öfre, under mulet väder, skjuter upp mot vattenytan. Marken är delvis bergaktig; men bergen äro icke särdeles stora. Hvitsidberget, 1¼

mil från kyrkan, förtjenar nämnas derföre, att det lyser långt ut till hafvet från dess hvita klippor på östra sidan, der ingen skog är, och är detta berg landmärke för sjöfarande. Högst uppe på berget är en liten sjö. Hvitberget, 6 mil i n. v. från kyrkan, är ett ibland de större bergen, med 3 höga kullar, hvaraf den mellersta är högst. Kneberget och Bursjö-altare äro äfven märkliga. Stora hedar med tallskog, mossar och kärr finnas i mängd. Rådande jordmånen är sand eller mojord, likväl finnes på många ställen god och stark lera. Skogstillgången är tillräcklig, äfven till afsalu. Hufvudnäringarne äro åkerbruk och boskapsskötsel; binäringar skogsbruk och tjärubränning, m. m. Malmbrott hafva här blifvit försökta, men ej lyckats; vid ett kalkbrott brännes kalk till ortens behof. Socknen utgör $55^{49}/_{388}$ oförmedlade och $54^1/_2$ förmedlade mantal. I slutet af förra århundradet uppgifves socknen hafva bestått af $46^5/_{16}$ mantal, hvaraf $44^{47}/_{64}$ skatte och $1^{37}/_{64}$ krono. Folkmängden var 1780 1,750, 1810 2,609, 1840 3,770 och 1856 5,358 personer. Burträsk socken har både fast och ambulatorisk folkskola med 2 examinerade och 1 oexaminerad lärare. År 1856 besöktes fasta skolan af 13 gossar och 17 flickor, den ambulatoriska af 39 gossar och 37 flickor; dessutom erhöllo 4 gossar undervisning i allmänt läroverk, 22 gossar och 25 flickor i enskilda läroanstalter samt 399 gossar och 508 flickor i hemmet; tillsammans 477 gossar och 587 flickor. Således uppgår skolbarnens antal till 1,064. — Burträsk utgör ensamt ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Vesterbottens andra kontrakt af Hernösands stift. Kyrkan, af trä, belägen på en halfö mellan Burträsken, 12 mil från Umeå, är korsbyggnad, 36 alnar lång och 26 alnar bred. Hon är anlagd på 1600-talet, men år 1685 ombyggd och 1754 reparerad. Utom vanliga prydnader, som ej äro af synnerlig märkvärdighet, finnas i kyrkan konstalster af en bonddräng i socknen, som för egenheten torde få nämnas. Förutom några bilder, som han med konstfärdighet utskurit och hvilka sedan tjent till altarsirater, visas här en omålad predikstol och en döpelsefunt, förfärdigade af björk med snidverk och blomverk. Af minnesmärken, som förvaras i kyrkan, kunna i förbigående nämnas ett minne med inskrift öfver kapitenen Jägerhorn och 4 med flor behängda värjor, som, enligt sägnen, tillhört officerare af den Finska trupp, som låg här i socknen under Ryska kriget 1716, hvilka här afledo och blefvo begrafna. — Inga fornlemningar eller betydligare egendomar finnas inom socknen. — Adress: norrifrån Skellefteå, söderifrån Ånäset.

Burvattnet. Fjällsjö i Jämtland, hvilken genom de större sjöarna Mjölkvattnet och Landö-sjön har sitt aflopp uti Indals-elfven, med hvilken detta vattendrag förenar sig kort efter det den sistnämda elfven utgått från Jämtlands Storsjö, något i vester om Liths kyrka. Den å, som flyter igenom de ofvannämda tre sjöarna, kallas *Lång-ån*.

Burvik, och dermed sammanlagda **Yhl,** tillsammans $4^1/_2$ mantal berustadt säteri, belägna i Knutby socken och Närdinghundra härad af Stockholms län. Burvik har vacker belägenhet vid sjön Såttern och är ett gammalt Bure-gods. Riksarchivi-sekreteraren Jonas Bure den Äldre egde och skref sig till Burvik och Yhl i medlet af 1600-talet. Derefter fick assessoren Jonas Bure den Yngre Burvik; efter hans död ärfdes det af hans son, kapitenen Gust. Bure, och då han afled på Burvik 1728, öfvergick gården till hans måg, öfversten friherre Hans Didrik Mörner, som dock året derefter sålde den till landshöfdingen friherre Erik Oxenstjerna till Hargs och Bennebols bruk, under hvilket sednare den sedermera lydt och ännu lyder, jemte underliggande 3 mant. frälse och $1^3/_4$ mant. skatte rusthåll. — På egorna finnes en runsten.

Busarfve. Gästgifvaregård på Gotland, i Roma socken och Dede Ting af Wisby län; skjutsar till:

Botvalte, s. o.	$1^3/_4$	mil.
Gandarfve, n. o.	$1^1/_4$	»
Hagwards, v.	$^7/_8$	»
Isums, s. v.	$^3/_4$	»

Kyrkejufves, s. s. o. . . . . $1\frac{1}{8}$ mil.
Kysinge, v. . . . . $1\frac{1}{4}$ »
Qvie, n. n. v. . . . . . . $1\frac{1}{4}$ »
Röstäde, n. o. . . . . . . 1 »

Buttle. Socken på Gotland, i Halla Ting och Norra Befallningen, $3\frac{1}{4}$ mil s. s. o. från Wisby, har en areal af 6,318 tunnl., af hvilka 340 äro sjöar och kärr. Socknen, som består af $5\frac{5}{8}$ mantal, beboddes 1810 af 165, 1840 af 239 och 1856 af 257 invån. samt hade sistnämda år fast folkskola med en examinerad lärare, gemensam med Wänge. I skolan undervisades samma år 8 gossar och 7 flickor, medan 4 gossar och 6 flickor undervisades i hemmet. — Kyrkan, af sten, är af obekant ålder; i hennes chor ligger en grafsten med runskrift. Buttle är, tillika med Gulldrupe, annex till Wänge och bildar med dessa socknar ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen i Medelkontraktet af Wisby stift. — Adr.: Wisby.

By. Socken i Näsgårds fögderi af Falu län, har en areal af 70,771 tunnland, hvaraf 8,750 äro sjöar och kärr. I södra delen af socknen framgår Dalelfven, som här mottager flera vattendrag. Här finnes ett stort antal sjöar, hvaribland kunna nämnas Nässen, Långsjön, Strandmora och Rossen såsom de mer betydliga. En tämligen hög sandås stryker genom socknen. Bland berg är Horndalsklinten det största och har i fordna tider haft en vårdkase; derefter komma Olfberget och Orrberget, hvilka äro ansenligt höga. Marken är i allmänhet bergaktig, dock förekommer äfven slättmark här och der. Rådande jordmånen är lera, på några ställen sandblandad och äfven bara sand. Hufvudnäringarne äro åker- och skogsbruk, äfvensom till det sednare hörande biförtjenster. Härifrån försäljas till andra landsorter slöjdvaror af trä, deribland hjul och färdiggjorda åkdon af flera slag. Socknen innehåller $50\frac{3}{4}$ mantal och beboddes 1810 af 2,568, 1840 af 3,000 och 1856 af 3,326 invånare. Socknen har både fast och ambulatorisk skola, med 2 lärare i hvardera skolan, i den fasta examinerade. År 1856 besöktes fasta skolan af 86 gossar och 69 flickor, den ambulatoriska på 2 rotar af 77 gossar och 70 flickor; dessutom erhöllo 4 flickor undervisning i enskild läro-anstalt, medan 22 gossar och 52 flickor undervisades i hemmet; tillsammans 185 gossar och 195 flickor. Således ett antal af 380 skolbarn. — By utgör ensamt ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Hedemora kontrakt af Westerås stift. Kyrkan, belägen på ofvannämda höga sandås, 8 mil från Westerås och $3\frac{1}{2}$ mil från Hedemora, är gammal, utan torn, byggd af gråsten, 45 alnar lång och 17 alnar bred samt har ganska tjocka murar. Förut skall här varit ett kapell, efter hvilket lemningar ännu skola synas vester om åsen. I nuvarande kyrkan finnes föga af något intresse. Det berättas, att biskop Otto Svinhufvud skall här ligga begrafven; men detta är icke säkert. Slägten Piper har här sin grift, kallad Horndalsgrafven, efter den gård, som tillhört denna slägt, och i den hvila ståthållaren Henr. Piper och dess fru, Hedv. Cronström, hvilka skänkt kyrkan dess silfver. Af pastorer här i socknen nämnes en Holgerus i By år 1353. — Fornlemningar finnas här af flera slag. På den s. k. Kyrkeby-löten, icke långt från kyrkan, äro 3 stora grafhögar och omkring 20 mindre. Vid gräfningar i dem skall man hafva funnit, bland annat, en värja med 4 handtag, 3 alnar lång och $\frac{1}{2}$ qvarter bred klinga. På Djupviks egor der i nejden hafva hittats betsel af metall, stora sporrar och hästskor, m. m. Vid Horndal finnes äfven en stor grafhög. Fynden tyckas visa, att här stått ett fältslag, och högarne, att denna socken varit tidigt odlad och bebyggd. — Något betydligt herresäte finnes icke här; men *Horndals* jernbruk med *Walla* masugn är en god possession, som på sitt ställe vidare omtalas. I socknen finnas flera hamrar för jernsmide. — Adress: Avesta.

By. Socken uti Näs härad af Carlstads län, på bägge sidorna om Byelfvens nedersta lopp, har en areal af 17,311 tunnland, af hvilka 1,020 äro sjöar och kärr. Vigtigaste vattendra-

get är södra delen af Hare-fjärden med den derifrån utlöpande By-elfven, som genom Seffle kanal blifvit gjord segelbar. Marken är jemn; jordmånen består af lermylla, på en del ställen något sandblandad; skog finnes knappt till husbehof. Socknen, som består af 34¾ mantal, beboddes 1810 af 1,298, 1840 af 1,810 och 1856 af 2,017 invånare samt hade sistnämda år ambulatorisk folkskola med 1 examinerad lärare, hvilken undervisade 76 gossar och 65 flickor, medan 3 gossar undervisades i allmänt läroverk och 85 gossar samt 79 flickor i hemmet. — By socken utgör, tillika med Bro och Ny, ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Nors kontrakt af Carlstads stift. Kyrkan, icke långt från By-elfvens östra strand, fanns sannolikt redan före Digerdöden; hon ligger 2 mil från Åmål och 5½ mil s. v. från Carlstad. — Socknen har talrika minnen från hedentiden och Olof Trätäljas dagar; denna konungs grafhög visas också härstädes (se *Brobacken*). — Bland gårdar i socknen märkas *Sjögerås, Skanö, Kroksta, Seffle* m. fl. — *By kapell,* i nuvarande Sunne socken af Wärmland, på vestra stranden af Öfra Fryken, har efter Digerdöden varit anlagdt till beqvämlighet för Tossebergs, Bys m. fl. hemman, men blifvit ödelagdt efter reformationen. — Adress: Carlstad eller Åmål.

Byarum. Socken i Östbo härad af Jönköpings län, har en areal af 39,829 tunnland, hvaraf 2,050 äro sjöar och kärr. Den största sjön i socknen är Eckern, hvilken mottager Lagan som namnlös bäck, upprunnen högst 500 fot öfver hafvet, knappt 200 fot öfver Wettern; derifrån utgår floden som *Laga å,* hvars dalgång skär det Småländska berglandet i tu, med högsta bergen åt öster. Denna obördiga dalsträckning har ofta anmärkta spår af att hafva varit förut sköljd af större vattenmassa. Jordmånen i denna socken är sandig, stenig och endast bevuxen med tallskog, landet ofta liksom öde, med små oaser på högländtare ställen. Socknen innehåller $34\frac{1}{16}$ mantal, deraf 14¼ skatte, $1\frac{3}{8}$ krono och $18\frac{1}{16}$ frälse. Folkmängden var 1810 1,658, 1840 2,113 och 1856 2,290 invånare. Socknen har både fast och ambulatorisk folkskola med 1 examinerad lärare. År 1856 besöktes förra skolan af 42 gossar och 25 flickor, den sednare af 38 gossar och 38 flickor, medan 3 gossar undervisades i allmänt läroverk samt 33 gossar och 49 flickor i hemmet. — Byarum är annex till Tofteryd konsistoriela pastorat, tillhörande Östbo kontrakt af Wexiö stift. Kyrkan, som ligger 3 mil från Jönköping, undergick stor förändring 1766, genom tillbyggnad af korsflyglar m. m. Tornet uppfördes 1782, men nedrasade, hvarefter det nuvarande, som betäcktes med kupa och lanterna, uppfördes. Kyrkan, som reparerades 1786, är nu en korsbyggnad med torn i vester och ett grafchor i öster, och är en bland de prydligaste i stiftet. Utbyggnaden åt öster har inunder ett griftrum, och öfra delen utgör altarplats. På denna utbyggnads betäckning står en ansenlig urna af sandsten. Det hela har ett ganska tungt utseende. Grafchoret består af väl huggen sandsten, sammanbunden med jernklammer. Det är uppfördt 1758—1759 af riksrådet grefve G. von Seth och har ett vackert monument, förfärdigadt af L'Archevêque; i gafveln är en basalthäll infattad, hvarå läses: »År efter Christi börd . MDCCLVIII . har . Grefve . Gabriel . von . Seth . Svea . Rikes . Råd . samt . Riddare . och . Commendeur . af . Kgl. Maj:ts . Orden . med . Byarums . församlings . tillstånd . låtit . uppresa . denna . grafvård . sig . och . dess . husfru . Grefvinnan . Anna Margareta Lilliecreutz . till . hvila . efter . döden . i . hopp . af . en . sällare . boning . efter . tiden.» En annan grafsten, med en uthuggen riddare och hans husfru, ligger öfver ståthållaren på Wadstena slott och län, David Dachsberg, död 1667, och hans fruar Maria Ulfsax och Regina von Kuntz. Han adlades 1638. Här ligga äfven begrafna generalmajoren Christopher Güntersberch, död 1679, och hans fru Brita Sophia Stromberg, död 1708. Mellersta klockan har med s. k. munkstil denna inskrift: Ave Maria gratia plena Halleluia. Då kon. Carl XIV Johans

enkedrottning reste förbi Byarum den 5 Augusti 1827, behagade hon, på pastors begäran, tillåta, att denna kyrka skulle kallas *Eugenia Desideria*, »ett drag, som väl måtte bevisa större tolerans hos lutherskt-evangeliska kyrkan, än den påfviskt-katolska, som klagar öfver så mycken förföljelse i Sverige, väl ännu mäktat åstadkomma emot en person af vår kyrkobekännelse», säger Wieselgren om denna händelse. Den nya begrafningsplatsen härstädes invigdes den 9 Aug. 1829. Byarum är likasom nu socknens fordna namn; äldsta namnet är Borom, sedan Byrom. Många härvarande gårdar och byar nämnas i handlingar från 12- och 1300-talen. De betydligaste gårdarne äro nu säterierna *Bratteborg* och *Gerahof*. Jernverk äro *Högaforss*, *Tjurehult* eller *Eckersholm* och *Götaforss*, hvilka alla vidare omtalas på sina ställen. — Af fornlemningar må följande nämnas. Vid Flahult står ett stenkors upprest. Säg- nen vet förtälja, att en brudskara der omkommit. »Gunnel åkte och Tufve red, Båda föllo i skyen (sjön) ned», upprepas, och viken der nära heter Prestviken. Vid Ekeryds hemman träffades år 1781 ett fynd, bestående af en stor guldring (troligen en ringlagd mynt-ten) om 10 dukater och 3 stänger eller tenar om 51 dukater fint guld. Sakerna, som funnos i ett stenrör, tycktes hafva varit nedlagda i en urna af trä. En kringstrykande skattsökare, vid namn Schenberg, från Skenninge, gaf anvisning till gräfningen, som verkställdes af bönder. Upphittarne erhöllo 1,800 rdr för fyndet. I en äng vid Gerahof finnes en väl bibehållen domplats af 9 stenar, med 2:ne 5 alnar höga vårdhållare i nordvest. Vid Eckersholm står på en liten hög, nära Lagan, en märkvärdig runsten. — Om det af Wieselgren hit förlagda *Byarums kloster*, se nedan. — Adress: Wernamo.

Byarum. Fordom ett kloster. Detta klosters belägenhet har varit underkastad mycken tvist bland så väl de äldre som nyare fornforskarne. Rhyzelius har först uppgifvit, att det legat i Börrum eller St. Pehrs socken i Hammarkinds härad af Linköpings län, och detta har sedan fått gälla ända till våra dagar, då Wieselgren uppträdt emot denna uppgift med påstående, att detta kloster legat i Byarums socken af Östbo härad och Jönköpings län. De äldre hafva berättat om Byarums kloster ungefär så här: Klostret har varit beläget i Börrums socken uti Östergötland på ett ställe, der lemningar efter detsamma ännu finnas, bestående uti några af ekskog öfverväxta grus- och stenhögar. Tiden för dess anläggning är okänd; men att det varit ett bland de äldsta i riket och blifvit anlagdt af konung Sverker I i första hälften af 1000-talet är troligt. Det beboddes af Cistercienser-nunnor, men ödelades redan år 1236, då ordens-systrarna, med konung Eriks och ärkebiskop Jarlers tillåtelse, fingo flytta till Skog-kloster i Uppland, som var ledigt efter de der förut varande Dominikaner-munkarne, hvilka flera år förut flyttat till sina bröder i Lund.

För att styrka sin mening yttrar sig Wieselgren som följer: »Byarum har utan allt tvifvel varit kloster. Rhyzelius kom på gissningen om Börrum i Hammarkind af Messenii ord: »desolatum *Ostrogothiæ* Monasterium Byarmense», helst han, Linköpings grundlärde biskop, obegripligen ansåg, att Wexiö stift i katolska tiden omfattade hela Smålands lagsaga. Och ännu i Handl. till Skandin. Hist., IV, pag. 8, vidhålles Rhyzelii gissning. Sv. Diplomat., I, p. 829, 831, tillåta ej tvifvel. Der uppdrager kon. Erik X (1210—1216) gränsen för Byarums-klostret, som kon. Johan I stadfäster, tillerkännande Byarum t. ex. $1/_3$ af Stigamotzhults skog. Kon. Erik XI och biskop Bengt i Linköping (1221—31) skrefvo ett beskärmelsebref till W. Proluqutor i Sunnerbo och häradets menighet, rörande den andel i Skens fiske, som biskop Kol gifvit Byarums kloster; men derefter nämnes det ej. Se De Claustris Sviogoth. I: 91, II: 55, 56. Det var anlagdt för att der insätta döttrar, som ej blefvo gifta, således som systerkloster till Nydala munk-kloster af samma orden; men på laxarna från Sken kunde nunnorna väl ej lefva här i furuskogen. Klostret flyttades vid år 1236

till Skog och blef Skogkloster i Uppland, bildande der ännu ett af rikets märkvärdigaste herresäten.» — Äfven Brunius förlägger hit ett »systerkloster, uppfördt af trä, så att inga lemningar finnas deraf, och flyttadt till Skog.» — Deremot betviflar Allvin, i »Östbo Härads Beskrifning» på anförda goda grunder klostret Byarums belägenhet i Småland. Åtminstone, säger han, fanns här icke någon sådan anstalt, som man vanligen betecknar med benämningen kloster. «Var det åter, — säger Allvin, — en byggnad, i hvilken ogifta mör, naturligtvis fattiga, hade en ålderstillflykt bredvid kyrkan, då hafva vi ingenting att derom vidare erinra, emedan det i sådant fall var hvarken mer eller mindre än en välgörenhets-anstalt, nära nog lik våra fattigstugor, bredvid kyrkan.» — Se *Börrum*.

Byarum. Gästgifvaregård i Jönköpings län; skjutsar till:

Barnarp (förbi *Stigamo* gästgifvaregård i Tveta härad)	2	mil.
Skillingaryd	1 ¼	»
Stigamo	1 ⅙	»

By-elfven. En af Wärmlands större floder, som uppkommer ur flera källgrenar, bland hvilka den största är Wrångs-(Wrangs-)elfven, som kommer från sjön Aklang i Norge, nära Kongsvinger, och faller ut i *Flagan* eller *Nysocks-sjön*, hvilken genom Jösseforsen afbördar sig i *Glafsfjolen*. Denna har i olika delar olika namn, *Elgå-*, *Glafs-*, *Björnö-* och *Hare-fjordarna* eller *Flagorna*, upptager från vester åtskilliga vattendrag, deribland sjöarna *Lilla* och *Stora Gla*, och ligger blott 2 fot högre än Wenern. Från Harefjorden afbördar sig hela vattendraget genom By-elfven i Wenern. Segelfarten mellan sjön och vattendraget går genom en 850 alnar lång kanal, *Seffle kanal*, som blef färdig 1837 och har en sluss, uppnämd efter Olof Trätälja. Öfre delen af By-elfvens vattendrag ligger så nära till Glommen i Norge, att denna flod årligen af sitt vatten meddelar åt Wrångs-elfven, hvarigenom Flagan äfven stiger och bildar den af allmogen i dessa trakter s. k. *Nordfloden*, som vanligtvis inträffar i början af Juni.

Byestad. Beläget i Korsberga socken och Östra Härad af Jönköpings län, består af 1 mantal säteri, med ladugården Gunnatorp, 1 mant. säteri, och frälsehemmanet Applaholm, 1 mjöl- och 1 sågqvarn. Den första kända egaren är ryttmästaren Jon Andersson 1634. Sedan gaf löjtnanten Per Ulfsax troligen endast Applaholm 1683 såsom ¼ mantal frälse i ödesmål åt befallningsmannen Johan Larsson. Hela godset kom sedan till slägten Enhörning. Enkefru Enhörnings arfvingar sålde det 1728 till ryttmästaren Adam Stålhammar. Derefter tillföll det hans måg, kapitenen Magnus Wilhelm Netherwood, och efter hans död ärfdes det af hans dotter, som var gift med fältkamreraren Anders Cederblad, och hvilken sedan som enka, med sina barn, egde och bebodde gården 1828. Deras son, löjtnanten F. W. Cederblad, egde 1845 densamma. — På Byestads egor är en däld, kallad Dackeholmen, der konung Gustaf I:s folk och Nils Dackes anhang skola drabbat tillsamman.

Bygdeå. Socken i Vesterbottens läns första fögderi, har, tillika med Robertsfors, en areal af 181,533 tunnl., hvaraf 15,000 äro sjöar och kärr. Flera hafsvikar skjuta djupt in i socknens östra område, af hvilka Bygdeå-, Rickleå-, Sikå- och Gumboda-vikar äro de största. Socknens största insjö är Bygdeå Träsk; bland vattendragen märkas Dalkarls-, Rickle-, Ånäs- och Nyby-åar. I södra delen af socknen är marken jemn, med få berg; men i norra delen och mot Löfånger backig och mer ojemn samt bergaktig. Lerjord är mer sällsynt än sand och myrjord, dock hafva några aflägsnare byar äfven lera; men vid hafsbandet och i nedra delen af socknen är sand den rådande jordmånen. Öfra delen af socknen har mycket skog; men i den nedra börjar timmerfång att saknas, ehuru tillgång på vedbrand ingenstädes brister. Hufvudnäringarne äro åker-, ängs- och skogsbruk, boskapsskötsel, fiske samt djurfångst; kolning idkas äfvenledes. Socknen, jemte Robertsfors bruk, består af $39^{329}/_{768}$ oförmedlade och $37^{3}/_{7}$ förmedlade mantal; i slutet af 1700-talet uppgifves

hemmantalet till $69^{45}/_{64}$ mantal, hvaraf $67^{63}/_{64}$ voro skatte och $1^{23}/_{32}$ krono. Folkmängden utgjorde år 1810 1,669, 1840 2,696 och 1856, med Robertsfors bruk, 4,239 personer. Bygdeå socken har fast folkskola med 2 examinerade lärare. År 1856 besöktes skolan af 64 gossar och 62 flickor; 3 gossar bivistade allmän läro-anstalt, och 316 gossar samt 338 flickor undervisades i hemmet. Häruti inbegripes äfven Robertsfors med särskild skola, i hvilken brukspredikanten är lärare. — Bygdeå, modersocken, tillika med Robertsfors bruksförsamling, utgöra tillsammans ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Vesterbottens första kontrakt af Hernösands stift. Kyrkan, belägen vid stora vägen, $4^{3}/_{4}$ mil från Umeå, är byggd af sten, 55 alnar lång och 21 aln. bred, utan torn, och anses vara en bland de först byggda i orten, ehuru icke så urgammal som några orimligt påstått. Biskop Bilberg m. fl. anföra årtalet 1169, som skall hafva stått på kyrkgafveln, men torde snarare varit 1469. På 1750-talet blef kyrkan betydligt reparerad och är nu en bland de prydligare i Norrland. Hon har vacker altartafla samt tvänne adliga vapen, uppsatta efter öfverstlöjtnanten von Walter; det ena är ganska illa gjordt, det andra är gåfva af konung Carl XI, som vid sina färder till Norrland 1694 ansåg det förra odugligt. I kyrkan förvaras äfven åtskilliga fornlemningar från katholska tiden, hvaribland rökelsekar och helgonbilder; en af de sednare har fordom stått i skogen bredvid vägen, 1 mil från kyrkan, der allmogen, som haft lång kyrkväg, har, enligt sägnen, haft sammankomster för att hålla böner. En annan bild föreställer påfven Alexander med kejsar Fredrik I under fötterna. — Af fornlemningar och minnen finnas inom socknen flera slag. En half mil norr om Ratan och ett stenkast från fasta landet är en hög klippa på ett litet skär i Bygdeå fjärd, om hvilken klippa, benämd *Bygdeå sten*, flera berättelser varit i orten. På denna sten ser man en figur, lik ett fartyg med segel, hvilken Ryssarne i fordna tider ristat, då de landstigit för att plundra, men blifvit drifna på flykten. Esterna kallas gemenligen Ryssar af allmogen, som icke vet af några andra barbarer. En annan fornlemning, som tyckes stå i sammanhang med den nyss nämda, har funnits på en slätt, kallad *Kasamyran*, belägen $1/_{8}$ mil från Gumboda holme, der lemningar af spikklubbor, spjut, svärd och andra vapen blifvit funna i flera högar eller kasar, af hvilka platsen fått sitt namn. Enligt folksagan, har här fordom stått en drabbning med Ryssar (Ester). Sedan jernvapnen efter hand blifvit uppsökta och borttagna, hafva högarne försvunnit. På skogarna förekomma flera stenkummel. Vid byn Brednoret finnes en flat stenhäll, på hvilken synas 30 fjät såsom efter menniskor, icke lika djupa, men med lika skilnad imellan hvarandra, och anledning är, att härstädes finnas flera hällristningar. I gamla handlingar omtalas många fynd af guld och silfver samt andra metaller, som blifvit funna härstädes. — Socknen har flera gånger hedrats med kungliga besök. År 1602 besöktes den af konung Carl IX, som då hade med sig Gustaf Adolf som prins; sedermera har denne som konung flera gånger varit i orten vid sina resor norra vägen till Finnland, såsom åren 1618, 1620 och 1626. Kon. Carl XI har spisat middag här i prestgården den 11 och 23 Juni 1694 på fram- och återresan från Torneå. Åtskilliga små tilldragelser berättas ännu om dessa besök. Bland annat omtalas, att konungen, som ankom till prestgården under namn af Kgl. M:ts qvartermästare, vid middagsmåltiden derstädes blifvit ombedd af pastorskan Burman att fälla sitt omdöme öfver de rätter hon tillredt och framburit för honom. Då konungen påstått, att solvisaren i prestgården icke var rigtig, emedan den ej öfverensstämde med konungens ur, hade kyrkoherden Burman rätt och slätt infallit: »Solen går rätt i Bygdeå, Eders Maj:t!» hvilket dock icke onådigt upptogs. Kon. Adolf Fredrik har äfven besökt Bygdeå. Dagen före hans ankomst dit hade eldsvåda härjat byggningen vid prestgården, så att det tillämnade nattlägret ej der kunde intagas. — Socknens namn torde säkrast kunna härledas af ordet

bygga. I Helsinge-lagen K. B. 7 fl. nämnes både Ume och Bygde. De, som bo mot fjällsidan, kalla ännu den mest bebodda delen af landet för *bygd.* — Betydligare ställen inom socknen äro *Robertsfors* jernbruk och *Ratan*, hvarom vidare vid dessa artiklar; mindre äro några inlösta officers-boställen, såsom kapitensbostället Bygdeborg i Skinnarbyn om $^5/_{16}$ mantal, löjtnants dito i Bäck, $^1/_4$ mantal, och fändriks dito i Gumboda, $^2/_{64}$ mant. *Gumboda* mötesplats ligger här i socknen. — Adress: söderifrån Umeå, norrifrån Ånäset.

Byn. Gästgifvaregård i Gillbergs socken och Gillbergs härad af Carlstads län; skjutsar till:

Borgvik, Norra, n. o.	1	mil.
Ökne, s. o.	1	»

Bysmedjan. Jernverk i Norrberkes socken af Stora Kopparbergs län, anlades 1631 och stadfästes 1689; har för närvarande 1 härd och 1 puddlingsugn. Eges af bergsmän.

Bysta. Frälse-säteri i Askers socken och härad af Örebro län, har vacker belägenhet vid sjön Sotterns norra strand. Det utgör nu, jemte tillhörande bruk och hemman, det betydligaste godset i hela länet. Bysta är ett gammalt herregods, som tillhört flera af Sveriges förnämsta slägter. De första kända egarne voro af Sparre-familjen. Riksrådet Lars Siggesson (Sparre) innehade gården år 1448, och Sigge Larsson (Sparre) omkring år 1520, hvilka bägge skrefvo sig till Bysta. Derefter fick den sednares dotter, Iugeborg Siggesdotter, gården troligen i arf; hon var först gift med riksrådet Göran Hansson Stjernsköld och sedan med Åke Claësson Tott; efter henne ärfdes gården af hennes son med sednare giftet, Claës Åkesson Tott, som var gift med Ingeborg Gyllenstjerna och dog år 1596, då egendomen ärfdes af deras dotter, Anna Tott, som genom gifte med landshöfdingen Bror Rålamb förde gården till denna slägt. Han skref sig sedan till Bysta. Deras son, riksrådet friherre Claës Rålamb, som äfven skref sig till Bysta, ärfde sedan godset, som derefter i arf tillföll presidenten i Bergskollegium friherre Gustaf Rålamb och sedan presidenten i Kommers-kollegium friherre Claës Gustaf Rålamb, gift med Christina Sack. Efter hennes mans död år 1768 sålde hon på egna vägnar och såsom förmyndare för sonen, friherre Anders Sigfrid Rålamb, jemte mågarne, öfversten grefve Fredrik Pontus De la Gardie och landshöfdingen frih. Cl. E. Silfversköld, Bysta landtegendom jemte tillydande Brefvens bruk och masugn samt Bysta knipphammare för 800,000 daler kopparmynt till arfvingarnes moder och mormoder grefvinnan Eva Bjelke, enka efter kansliradet frih. Johan Gabriel Sack. Grefvinnan Bjelke behöll dock icke länge godset. Hon afyttrade detsamma år 1774 för 700,000 daler kopparmynt till ryttmästaren David Henrik Hildebrand, gift med Anna Sophia Schönström, hvilka den 1 Nov. 1778 gjorde Bysta med Brefvens bruk till fideikommiss. Efter mannens död 1791 innehade enkefru Hildebrand godset till sin död 1796, då det tillföll deras son, David Goth. Hildebrand, som, före sitt frånfälle 1808, till efterträdare i fideikommisset utnämt sin systerdotter, friherrinnan Ulrika Sophia Bonde, dotter af hans exc. öfverstekammarjunkaren friherre Carl Bonde och gift med öfversten och generaladjutanten friherre Johan August Ankarsvärd, hvilka ännu innehafva Bysta fideikommiss.

Sätesgården Bysta har, som ofvan är anmärkt, utmärkt vacker belägenhet vid sjön Sottern, hvilken omsluter mangården och dess omgifningar på tvänne sidor. Egarne till denna gård hafva i allmänhet mycket bemödat sig om att förbättra och försköna densamma, allt efter tidens smak, och har nuvarande egaren, friherre Ankarsvärd, i synnerhet vinnlagt sig om dess omgifningars utvidgande och ordnande på ett smakfullt sätt. Åbyggnaden härstädes är vacker, bestående af charaktersbyggnad och flyglar af trä, hvarest förvaras en af nuvarande egaren bildad dyrbar taflesamling och ett utvaldt bibliotek. Här finnas en större och tvänne mindre trädgårdar och ett äfven af nuvarande

egaren uppfördt prydligt orangeri samt vacker park.

Bysta fideikommiss-gods består nu, efter de tillökningar, som af enkefru Hildebrand och hennes son, D. G. Hildebrand, blifvit gjorda, af 40 hela mantal, belägna i 7 särskilda socknar, hvaraf Bysta 1 mantal frälse säteri och derunder lydande 30 mant. frälse, 6 mant. rusthåll, samt det öfriga dels af frälseskatte, dels af krono-skatte natur och hemmansräntor. Dessutom höra till godset 3 större tullmjölqvarnar, Biskopsqvarn och Bysta qvarn, båda vid Brefvens-ån, samt öfra qvarnen i Attersta ström om 6 par stenar; härtill komma Stora och Lilla Brefvens stångjernsbruk, Lilla Brefvens masugn och Bysta knipphammare, privilegierad år 1718, vid hvilken sistnämda, belägen på Bysta egor vid Brefvens-ån, spik och annan manufaktur tillverkas. Beskrifning om *Brefvens* bruk läses under denna rubrik.

Som en egenhet kan nämnas, att i gårdens norra gärde finnes ett högt stenröse, uppkastadt af i gärdena tagen sten och grus i öfversten August Ankarsvärds tid och derför kallad *Öfverstens hög*. Den är stor som den största af grifthögarna vid Gamla Uppsala, har körväg i spiral upp till toppen och är för öfrigt torfbelagd, så att den har ett prydligt utseende. Vackert minnesmärke af den driftige jordbrukaren!

Byttorp. Gård i Torpa socken och Wedens härad af Wenersborgs län. Hufvudmannen för det år 1767 påbörjade upproret, som genast stillades, bodde i denna gård. Han hade förut varit ryttare och kallade sig Hoffman. De af honom uppväckta oroligheterna kallades derföre *Hoffmansfejden*. (Se *Bordå*.)

Båckahål. I Höghults utmark af Näshults socken och Östra Härad af Jönköpings län, finnes, — säger Wieselgren i »Ny Smålands Beskrifning», — »en underjordisk gång, kallad Bäckahål, hvilken säges hafva gått till Trytsjön, $^1/_{16}$ mil. Uti denna gång har man i sednare tider gått 50 alnar in. Man har anmärkt hvälfdt tak och tänkt på katholska tiden. Skäligare spåras här hedniska Bockkultens spår. Gången smalnar allt mer och tyckes slutligen igenfallen.» (Se Wieselgren, Ny Smålands Beskrifning, III, 213.)

Båfven. Södermanlands största sjö, belägen ungefär midt i provinsen, mellan Rönö, Daga och Willåttinge härader samt hörande till Nyköpings-åns vattendrag, består af en mot norr bågformigt böjd hufvuddel af minst 2 mils längd samt $^1/_4$ till $^1/_2$ mils bredd, med *Båfviken* längst i sydost och *Långviken* vestligare derinvid, samt tre mot nordvest uppskjutande armar, Jälunds-, Hyltinge- och Helgesta-vikarna, om $^3/_4$ till 1 mils längd, $^1/_8$ till $^1/_4$ mils bredd, förenade genom mer eller mindre breda sund och, likasom stora sjön, rika på vikar, öar och holmar. Sjön Båfven och hans vikar upptaga följande större vattendrag: *Dunkers-* eller *Berga-ån*, som faller i Jälunds-viken, — *Malmköpings-ån* i Hyltinge-viken, — *Nedingen* i Helgesta-viken, hvari äfven *Uhren* afbördar sig från sydvest. Båfven sjelf afbördar sig genom *Sibro-sjön* till *Lisjön*, som genom *Husby-ån* faller ut i *Långhalsen*. Båfvens höjd öfver hafvet är 60 fot, Lisjöns 58. Alla de till Båfven hörande vattendragen upptaga ett område af 4 mils längd från nordvest till sydost, 2 mils bredd och vid pass 7 qvadratmils areal. Sjön omgifves af Årdala, Forssa, Flen, Helgesta, Hyltinge, Björnlunda, Ludgo och Ripsa socknar.

Bålhögen. Den största af de s. k. Rönneberga Högar, invid gården af samma namn i Rönnebergs härad af Malmöhus län. Högens omkrets är 174 alnar, och den har »en rundad sluttning från högsta punkten af 32 alnars medel-längd, något längre på södra sidan, der marken sluttar.» Högen är ofvanpå flat och för öfrigt väl bibehållen och vårdad, »det vackraste och med största omsorg uppförda monumentet i orten». Sjöborg anser densamma som en gemensam begrafningsplats. Se *Runa* 1842, Första Häftet, sid 46.

Bålsö. Ö i Bottniska Viken, hörande till Norra Helsingland (61° 44′ nordl. bredd, 0° 30′ östl. längd från

Stockholm). Ön skiljes genom Bålsösund från Hornslandet af fasta landet och har ett till Rogsta moderförsamling hörande kapell. Nordligaste udden heter Robbersudden, den sydligaste Söderudden; på östra kusten ligger Nöthamn.

Båna. Se *Bona bruk*.

Bångsmedjan, ell. **Ekehammars bruk.** Jernbruk i Nya Kopparbergs eller Ljusnarsbergs socken af Nya Kopparbergs härad och Örebro län, från början privilegieradt som redskapshammare till Ljusnarsbergs kopparverk, har 1 ofri härd med 400 sk℔ smide och 4 sk℔ hammarskatt. Eges af bergsmän m. fl. interessenter.

Bånkesta. Sätesgård i Råby socken och Vester-Rekarnes härad af Nyköpings län, 1 ½ mantal frälse-säteri, har på 1400-talet tillhört Strengnäs domkyrka och föll efter reformationen till kronan. Gården donerades sedan till en Pauli och reducerades från hans arfvingar, köptes år 1703 af enkan efter brukspatron Mölman, född Leijel, 1706 omgift med landshöfding Schnack och död som enka andra gången 1740. Bland sednare egare nämnas: fru Svedenstjernas arfvingar 1768, Hallgren 1788, Forelii enka efter 1812, Groen 1819, Zethelius 1851. Gården ligger nära söderut från Råby sockenkyrka.

Bånnhögen. Mellan Rydebäck och Råå fiskläge, i Luggude härad af Malmöhus län, är en ansenlig hög om 160 alnars omkrets vid foten, sannolikt fordom ett domarsäte. »Efter gamla förfarenheter skola härinne finnas trenne penningkistor, hvilka bevakas af en höna med nio kycklingar. Denna höna röjer strax dem, som vilja borttaga skatten. Några hundra steg härifrån är en mindre hög, der nycklarne till skatten skola blifvit förvarade, och hvarifrån en underjordisk gång ledt till Bånnhögen. Någon gång skall högen hafva upplyft sig och stått på fyra guldstöttor. Julaftonen har man hört ringas derinne. Tre drängar, som för några år sedan der slagits med en mängd ormar, hade genast insjuknat och tvänne dött.» Högen hålles i stor helgd och är icke i mannaminne rubbad genom gräfning.

Bår. Jernbruk i Lindes socken och bergslag af Örebro län, ½ mil sydost från Linde stad, är gammalt. År 1700 inköptes det af brukspatronen Er. Philipsson Cederborg och har sedan dess varit bibehållet inom slägten, son efter fader. Sednare egare hafva varit assessor N. R. Cederborg 1828, enkefru M. F. Cederborg 1845. Bruket hade fordom 2 härdar och 933 sk℔ 6 l℔ årligt smide af eget och köpt tackjern, hvilket smide utskeppas på Stockholm, samt 9 sk℔ 6 l℔ 15 ℔ hammarskatt. Nu 2 fria härdar. Bruket har mjölqvarn och såg samt egen kol-tillgång. Landtegendomen, bestående af 3 skattehemman, är väl bebyggd och har stor trädgård.

Bårarp. Urgammalt säteri uti Refvinge socken och Halmstads härad af Hallands län, består af ett mantal säteri med flera underlydande hemman. Säteriet har goda trädgårdar; men på dess egna egor finnes hvarken skog eller torfmossar; genom arfsliqvid har imellertid Bårarp erhållit del i Fröllinge skog till husbehof. Ett uti Refvinge pastors-archiv förvaradt gammalt manuskript förmäler, att här bott en adelsman, Tage Larsson, sannolikt af familjen Tott, och att denna familj egt godset, tilldess Holger Rosencrantz och Vibeke Thott på Fröllinge i Getinge, som är modersocken till Refvinge, kommo i besittning deraf. Rosencrantz blef egare af Bårarp omkring år 1620. Bårarp hade sedan samma egare som Fröllinge, men öfvergick slutligen till major Conows måg, ryttmästaren Casper Ehrenborg, hvars son, majoren Jöns Ehrenborg, innehade gården till 1794, då han dog. Gården har sedan tillhört expeditions-sekreteraren C. J. M. Ehrenborg och majoren Salomon Ehrenborg samt innehades 1856 af kapitenen Fr. Brummer.

Båraryd. Socken i Westbo härad af Jönköpings län, har en areal af 12,705 tunnland, hvaraf 420 äro sjöar

och kärr. Här äro 5 sjöar, Kyrksjön den största. Nissa-ån utgör gränsen mot Källaryds och Anderstorps socknar. Marken är bergaktig. Rådande jordmånen är sandmylla. På skog är brist. Hufvudnäringarne äro åkerbruk och boskapsskötsel. Socknen innehåller $17^3/_4$ mantal, hvaraf $13^3/_8$ skatte, $1^1/_8$ krono och 3 frälse. Folkmängden utgjordes 1810 af 454, 1840 af 540 och 1856 af 792 invånare. Socknen har ambulatorisk skola med 1 examinerad lärare. År 1856 besökte 38 gossar och 36 flickor skolan, medan 17 gossar och 29 flickor undervisades i hemmet. — Båraryd är annex till Willstads regala pastorat, tillhörande Westbo kontrakt af Wexiö stift. Kyrkan, som ligger 7 mil från Jönköping, är af sten och tillökt 1776. Åskan nedslog i kyrkan i Augusti 1708. Socknens namn skrefs fordom *Bårerydh*. — Vid Gisslaveds gästgifvaregård hålles marknad årligen i Juni månad, och finnes här en läderfabrik. Söder om Gisslaveds gästgifvaregård ligger en park, kallad Rasten, hvarom rättegång fortgått ett helt århundrade, och som blef tilldömd nämda by och Södra Ryds och Horsamo i Willstads socken. — Bland fornlemningar i socknen nämnas åtskilliga stensättningar i trakten af Gisslaveds gästgifvaregård samt i skogen på Starhestra posthemmans egor tvänne stenblock, af hvilka det ena kallas Jättesten, utgör en klump af omkring 20 alnars omkrets och ligger på en hög, skarpt tecknad bergsrygg med blott en liten del af sin massa, så att det tyckes, som skulle man med ringa kraftansträngning kunna välta blocket utföre den strax bredvid befintliga tvärbranten. Man ser tydliga spår efter det ställe, der blocket brustit ifrån bergkammen. — Den andra stenen, vid pass 3 fot hög och stående på samma bergskamm, tyckes vara ett forntida konstverk och föreställer, sedd ifrån norr, en på marken sittande menniska med armarna i kors och dok öfver hufvudet. — På samma hemmans egor träffas 4 jättegrytor, och i ett berg på Segbjörnsarps egor, kalladt Drögåsa kullar, ser man djupa fåror, likasom efter medar på en släda i djup snö. Folksagan berättar, att en jätte här kört med sin drög så tungt, att medarne skurit in i berget. — Betydligaste gården inom socknen är *Waxhult*, nu *Örnaholm*, som innehafves af bönder. — Adress: Qvarsebo.

Bårby borg i Mörbylånga socken, Algutsrums härad och Ölands Södra Mot af Kalmar län, ligger strax söder om Södra Bårby på sjelfva Landtborgsbranten, hvilken här bildar ett hörn emot nordost. Den är byggd i halfcirkelform, och diametern utgör 100 alnar. Ringmuren, uppförd utan kalkbruk och af tiden mycket raserad, synes, tillika med en särskild yttermur, som på något afstånd omslutit densamma, endast varit ämnad till försvar åt de sidor, mot hvilka släta fältet möter, ty i vester har borgen varit otillgänglig, emedan Landtborgen är här ganska brant. Sjelfva borgplanen är slät och vacker. Fordom har borgen i öster haft en port, och på samma sida synas 3:ne små rum, som varit murade i sjelfva borgmuren. Strax norr om borgen finnas Bårby byar, hvilka fordom kallades *Borgby*.

Båresta. se *Dagöholm*.

Bårslöf. Socken i Luggude härad af Malmöhus län, 1 mil o. s. o. från Helsingborg, har en areal af 2,939 tunnland. Marken är i allmänhet jemn. Rådande jordmånen är dels sandmylla, dels lera. Skog ringa. Hufvudnäringen är åkerbruk. Socknen består af $14^7/_8$ mantal och beboddes 1810 af 444, 1840 af 735 och 1856 af 882 invånare. Bårslöfs socken har fast folkskola med 1 examinerad lärare. År 1856 besöktes skolan af 55 gossar och 52 flickor; dessutom undervisades 2 gossar i allmänt läroverk samt 18 gossar och 27 flickor hemma. — Bårslöf, modersocken, jemte Fjerrestad, annex, utgöra tillsammans ett regalt pastorat af 2:dra klassen i Luggude kontrakt af Lunds stift. Hela pastoratet beboddes 1856 af 1,672 personer. — Adress: Helsingborg.

Båstad. Socken i Bjära härad af Christianstads län, har en areal af 1,203

tunnland. Marken är i allmänhet bergig och backig, derimellan med smärre åkerfält, bestående till större delen af mager jord, grusig, stenig och besvärad af s. k. bergsyra; trakten är dock vacker, och köpingen af samma namn har i synnerhet en angenäm belägenhet. Löfskog, mest ek och bok, finnes här och der, men icke tillräcklig för eget behof. Näringarne äro hufvudsakligen sjöfart, handel och fiske. Socknen består jemte annexet Torekow, af 5 ½ mantal och beboddes 1810 af 936, 1840 af 686 och 1856 af 754 invånare. Socknen har fast skola, som 1856 besöktes af 48 gossar och 30 flickor; dessutom undervisades 1 gosse i allmänt läroverk, 6 flickor i enskild läro-anstalt samt 19 gossar och 27 flickor i hemmet. Lärarne äro 2, en examinerad och en oexaminerad. Den enskilda undervisnings-anstalten är ett slags slöjdskola. — Båstad, modersocken, jemte Torekow, annex, utgöra tillsammans ett regalt pastorat af 3:dje klassen i Bjära kontrakt af Lunds stift. Kyrkan ligger i köpingen och nämnes vid dess beskrifning· Socknens namn borde skrifvas *Båtstad* och icke Båstad; ty utan tvifvel kommer det af *båt.*

Inom socknens område förekomma flera fornlemningar och minnesmärken. Här skall fordom funnits ett kloster, helgadt åt St. Erik; nu bär en by, belägen ⅛ mil derifrån, namnet Erikstorp. — På Båstad köpings egor finnes en fornlemning på en bergås, kallad *Kungs-skogen,* bestående af tvänne 5 alnar höga branta stenar, 4 alnar från hvarandra och utan inskrift. De bära namn af *Galtastenar,* hvilken benämning de erhållit efter en fylkeskonung Galter, som här stupat i ett fältslag mellan Svenskar och Danskar år 1223 och begrofs derstädes. Galter skall hafva haft sin borg nära byn Kålleröd, ¾ mil derifrån, hvarest ännu finnes ett hemman, benämdt *Slottet.* — På samma egor, å en höjd, står en enstaka lind, kallad *Elfvadansare-trädet,* hvilket icke får nedhuggas, emedan det tjenar till sjömärke. Härom berättar sägnen, att Necken vid högtiderna spelade och hans nymfer dansade omkring trädet. — På sluttningen af den bergås, vid hvars fot Båstad är belägen, höjer sig en lummig och i alla tider särdeles väl vårdad bokskog, *Pehrshög* kallad. Här samla sig, under den vackra årstiden, hvarje söndags eftermiddag socknens unga invånare och en stor del af den kringliggande ortens allmoge, hvilka i de skuggiga gångarna anställa lekar och dansar. I synnerhet midsommarsaftonen och midsommarsdagen hitströmma talrika menniskoskaror, äfven från långt bort belägna städer och byar, då nöjena ikläda sig naturen af verkliga folkfester, hvilka hvarje gång ej få upphöra, förrän en ny dags morgon strött sitt purpur i bokarnas kronor.

Båstad. Köping, belägen i ofvannämda socken, vid en vik af Kattegat, i en angenäm och med sällsynta naturskönheter rikt begåfvad trakt, 2 mil från Engelholm, 5 mil från Helsingborg, 4 mil från Halmstad och ¼ mil från Hallands gräns. År 1644 erhöll köpingen »stadsfläcks»-rättigheter, hvilka blefvo stadfästa åren 1689 och 1719 för idkande af hökeri, jemte annan småhandel. Köpingen lyder under Bjära häradsrätts jurisdiktion, men har egen municipal-styrelse, bestående af en förman och 6 äldste. Då Båstad hörde till Danmark, styrdes det, enligt berättelse, af 2 borgmästare, med tillhörande rådmän, och grundmurar, som finnas i grannskapet, göra det troligt, att köpingen varit större än den nu är. Till köpingen höra ungefär 330 tunnland jord, indelad i 18 så kallade sädesparter. Invånarne egde 1856 endast ett fartyg om 24 läster, hvarmed utrikessjöfart idkades; men den vid sjöstranden intill belägna Houfs socken eger många sådana, hvilka uppgifvas vara hemma i Båstad. Fisket har i sednare tider märkligt aftagit. Köpingen utgöres af omkring 100 hus, många täckta med halm, fördelade på 3 större gator och 4 tvärgator, har ett prydligt torg vid kyrkan och liknar en liten stad. Kyrkan är byggd i vacker götisk stil, enligt sägnen år 1223; men som alla dess handlingar äro förkomna, kan detta icke styrkas. Invånarne hafva flera gånger anhållit hos Kongl. Maj:t om stadsprivilegier och sednast 1837, men

utan framgång. Köpingen hade 1856 ett antal af 18 fabrikanter och manufakturister samt 36 handtverkare; de handlande voro blott 6. Postkontor och apothek finnas i köpingen.

Båstad köping har lidit af eldsvådor och fiendtligt anfall. Den brand, som inträffade den 29 Mars 1742, var den mest härjande; den lade inom 45 minuter bästa delen af köpingen i aska, emedan invånarne voro borta ½ mil derifrån, för att rädda en strandad jakt. Knappt hade köpingen å nyo blifvit uppbyggd, då en svårare olycka hotade den, nämligen Ryska kapare, hvilka, under 1788 års krig, gjorde Svenska farvattnen osäkra. En sådan kapare jagade tvänne handelsfartyg intill yttre redden af Båstad, der 4 andra förut ankrat, och styrde rakt åt landet. Råå fiskläge hade nyss förut blifvit uppbrändt, och samma öde tycktes nu förestå Båstad; men dess få invånare ville först försöka sin lycka i motstånd, innan de lemnade sina stränder till sköflings. Sedan hela den qvinliga befolkningen, tillika med barnen, begifvit sig inåt landet med lösegendomen, nedförde handlanden Jörgen Agardh, fader till den nyligen aflidne, oförgätlige biskopen i Carlstad, 4 stycken kanoner till sjöstranden, och kulor af bly stöptes af studeranden Andersson, lärare för nämnda handlandes barn. Sexton dragoner inkallades till Båstad, hvilka flankerade längs efter kusten, så att deras antal syntes flerdubbelt. Imellertid nalkades en väl bemannad Rysk slup från kaparefartyget, under täta kanonskott, till den sålunda försvarade stranden. Båstads-boerna, skyddade af ett på stapeln liggande större fartyg, afbidade kallblodigt slupens ankomst inom tjenligt håll, då den mottogs med skott ur de 4 kanonerna. Slupen återvände hastigt, sedan den fått en man dödskjuten och flera svårt sårade. För detta försvar erhöllo Båstads invånare af den då tillförordnade regeringen en särdeles nådig tacksägelse-adress.

Båstebacken. Ett hemman af frälsenatur i Bäcks socken och Wadsbo härad af Skaraborgs län, har utmärkt vacker belägenhet vid sjön Ymsen, betydlig löfskog och bördig jord, hvarpå utsås omkring 10 tunnor höstsäd och 20 tunnor vårsäd. Egaren är kapitenen Adolf von Hofsten.

Båtels. Gästgifvaregård på Gotland i Mästerby socken och Banda Ting af Wisby län, strax öster om sockenkyrkan; skjutsar till:

Garderungs, n. n. v.	1	mil.
Isums, n. o.	½	»
Klintehamn och *Sicklings*, s. v.	1	»
Qvarna, n. v.	1	»
Sandäckes, söderut	¾	»

Båtstad. Färjestad vid Dal-elfven i Tuna socken och Säters fögderi af Falu län. Sedan konung Gustaf I, genom utskickade, år 1527 fått säker underrättelse om den falska Sturens eller så kallade Daljunkarens upproriska stämplingar bland allmogen i Dalarne, afsände han krigsfolk till orten, för att i dess början qväfva rörelsen. Södra Dalarnes befolkning var ännu stilla; men i norra delen af landet var jäsningen redan stark. Då de af konungen afsända män, som hade i uppdrag att i godo uppgöra saken, jemte en del af krigsfolket, ankommo till Båtstads färja, syntes upprorshären på andra sidan om Dal-elfven, färdig att anfalla konungens folk; men detta lyckades icke. Efter några dagars rådplägning, träffades den öfverenskommelse, att några af konungens män, deribland äfven åtskilliga ansedda, konungen tillgifna bergsmän i södra Dalarne, såsom Peder Svensson i Wibberboda, Måns Nilsson (Svinhufvud) i Aspeboda och Anders Pedersson på Rankhyttan, skulle mot gisslan fara öfver elfven, för att underhandla med upprorsmännen. Måns Nilsson tilltalade dem på ett kraftfullt sätt. Han erbjöd sig att träda i det hårdaste fängelse, tills man hunnit ransaka, huruvida anföraren (Daljunkaren) verkligen vore den, för hvilken han utgifvit sig vara, och om så vore, ville han (Måns Nilsson) lemna sitt hufvud; han föreställde dem deras dårskap, att allena rusa mot hela rikets styrka utan något bistånd, icke ens af egna grannar; de borde derföre i tid söka konungens nåd; rikets allmoge skulle annars förena sig

att angripa och utrota ett så oroligt folk, o. s. v. Derefter upplästes ett bref från Christina Gyllenstjerna till Daljunkaren, deruti hon föreställde honom hans grofva bedrägeri, omtalade sin sons död och huru dervid tillgått samt på det mest bestämda sätt förnekade honom. Bedragaren blef väl något förvirrad, då han uppmanades att härom yttra sig; men efter någon besinning svarade han helt fräckt, att hans mor blygdes att erkänna honom, emedan han blifvit född före äktenskapet. Denna smädelse slog likväl icke an på de rättänkande Dalkarlarne, utan afvände många sinnen från honom. De begärde, att konungens män skulle aflägsna sig, under det de öfverlade om huru de skulle besluta. Efter en kort stunds förlopp ankommo till konungsmännen tvänne bergsmän, Evert och Jesper Hansson, såsom fullmägtiga från de uppproriska, och anmälde några allmogens klagomål samt förklarade, att de ej skulle nedlägga vapen och öfvergifva upprors-stiftaren, förrän konungen yttrat sig öfver deras påståenden. De utsända afreste derföre till konung Gustaf. Uppresningen fortfor, och kon. Gustaf måste med vapenstyrka krossa den. — En annan krigshändelse har äfven vid Båtstads färjestad tilldragit sig. År 1598, under oroligheterna mellan konung Sigismund och hertig Carl, hade en ansenlig mängd af Dal-allmoge här lägrat sig, för att möta hvarje våld mot deras land. De voro beväpnade med lansar, hillebarder, pilar och bågar, slungor och spjut, m. m.

Båtstad. Gästgifvaregård i Dalby socken och Elfvedals härad af Carlstads län; skjutsar till:

Aspberget, n. v.	2	mil.
Rundflon i Norge, vestl. . .	$2^3/_4$	»
Slättne, s. s. o.	$2^1/_4$	»

Bäck. Socken i Wadsbo härad af Mariestads län, har en areal af 5,115 tunnland, af hvilka 890 äro sjöar och kärr. Sjön Ymsen skjuter in i denna socken, som utgör $12^1/_8$ mantal samt hade 1810 410 och 1840 500 invån. (sednare uppgifter saknas). Bäcks socken har ambulatorisk folkskola med 1 examinerad lärare. År 1856 besöktes skolan af 46 gossar och 34 flickor. I socknen är ett sockenbibliothek inrättadt af kapiten von Hofsten på Båstebacken och grefve Hamilton på Ymsjöholm. — Bäck är annex till Fredsbergs regala pastorat af 1:sta klassen i Norra Wadsbo kontrakt af Skara stift. Kyrkan, belägen $1^1/_2$ mil från Mariestad och $^1/_2$ mil från Göta kanal, är byggd af sten år 1740. — Tvänne säterier finnas i socknen: *Ymseholm* eller *Imsjöholm* och *Borrö* eller *Borrud*. — Adr.: Mariestad.

Bäck. Gästgifvaregård i Vesterlanda socken och Torpe härad af Bohuslän, i vester intill Göta-elf; skjutsar till:

Hede, s. s. v.	$^7/_8$	mil.
Holmen, norrut	$1^1/_8$	»

Bäckabo. Två mantal säteri uti Friggeråker socken och Gudhems härad af Skaraborgs län, ligger vid Friggeråkers by och skiljes derifrån genom en liten å. Under säteriet lyda åtskilliga andra hemmansdelar; gården har bördig jordmån af svartmylla och ansenligt utsäde. Den egdes 1813 af öfverstlöjtnanten frih. A. v. Knorring.

Bäckaby. Socken i Vestra Härad af Jönköpings län, har en areal af 13,353 tunnl., af hvilka 820 äro sjöar och kärr. Bland socknens tio sjöar märkas Skärsjön, Nabbosjön och Säbysjön; den vigtigaste ån är Bäckaby-ån. Socknen, som innefattar $19^1/_2$ mantal, beboddes 1810 af 700, 1840 af 850 och 1856 af 923 invånare. Sistnämda år hade socknen ambulatorisk folkskola med 1 examinerad lärare, som undervisade 76 gossar och 70 flickor, medan 1 gosse och 2 flickor undervisades i hemmet. — Bäckaby socken är annex till Fröderyds konsistoriela pastorat af 2:dra klassen i Vestra Härads kontrakt af Wexiö stift. Kyrkan, belägen $4^3/_4$ mil från Wexiö och $7^3/_4$ mil från Jönköping, är af hög ålder; hon blef 1758 tillökad med 12 aln. i längd och bredd. År 1766 byggde D. Ehrenstråle vid kyrkan en familjgraf, som skall underhållas af Gunnarstorp. Socknen var i katholska tiden eget pastorat, och om-

kring år 1300 nämnes *Byeckaby;* 1309 kallas socknen *Biccaby.* — På hemmanet Slageryd här i socknen har en koppargrufva varit upptagen af Ekesjö-Hofgårds-bolaget, men nedlades, då detta bolag upplöstes. Socknens säterier äro i allmogens hand, och år 1840 fanns här ingen ståndsperson. — Adress: Wexiö.

Bäcke. Socken på Dal, i Wedbo härad af Elfsborgs län, har en areal af 14,000 tunnland, hvaraf 3,880 äro sjöar och kärr. Socknen innefattar hela Teåkers-sjön, större delen af Marsjön, en del af Kabosjön, Yxesjön och 30 småsjöar, s. k. kärn. En å från Marsjön rinner i östlig rigtning till Teåkers-sjön. Af socknens 9½ hemman höra 3¼ i ekklesiastikt hänseende till Dalskogs socken af Örs pastorat i Nordals härad och kallas med ett gemensamt namn *Wedbo-* eller *Halängsräppen.* Socknen beboddes 1805 af 356 och 1840 af 595 invånare (nyare uppgifter saknas). — Bäcke är annex till Steneby regala pastorat af 2:dra klassen i Norra Dals kontrakt af Carlstads stift. Kyrkan, af trä, 5¾ mil sydvest från Åmål, byggdes år 1650 på egen bekostnad af Johan Stake, öfverste vid Vestgöta-Dals regimente, som år 1657 stupade vid Hjertums Skans i Norge, sedan han fått 17 sår. — Det enda säteriet i socknen, *Wättungen,* från år 1616 i omkring 300 år ett ätten Stake tillhörigt gods, förekommer i Wadstena klosters jordebok. Det tillhör nu brukspatron Wærns arfvingar. I socknen ligger *Bäckefors* jernverk. — Adress: Åmål.

Bäckebo. Socken i Norra Möre härad af Kalmar län, har en areal af 39,644 tunnl., hvaraf 1,150 äro sjöar och kärr. Marken är mycket stenbunden, men någorlunda jemn; jordmånen dels sand, dels lera. Skog finnes till eget behof. Hufvudnäringen är åkerbruk. Socknen innehåller 23 mantal. Folkmängden uppgick 1810 till 1,237, 1840 till 1,944 och 1856 till 2,443 invånare. Socknen hade sistnämda år både fast och ambulatorisk skola med 1 examinerad och 1 oexaminerad lärare. I fasta skolan undervisades 30 gossar och 20 flickor, i den ambulatoriska 52 gossar och 57 flickor; 2 gossar bivistade allmänt läroverk, 10 gossar och 24 flickor hade enskild undervisning, 40 gossar och 50 flickor undervisades i hemmet. — Bäckebo är annex till Åby konsistoriela pastorat, tillhörande Norra Möre kontrakt af Kalmar stift. Kyrkan, af trä och oansenlig, skall vara byggd 1685 och ligger 3¼ mil från Kalmar. — Fornlemningar uppgifvas icke. År 1822 upp-plöjdes i en åker här vid Eskilshult 140 lod silfvermynt från konung Carl XI:s tid. — Adress: Kalmar.

Bäckebron. Gästgifvaregård i Emtervik socken och Fryksdals härad af Carlstads län; skjutsar till:

Aplung, n. v.	1	mil.
Prestbohl, s. s. o.	1¾	»
S:a Såneby, n. n. v.	1¼	»

Bäckefors. Jernverk på Dal, i Bäcke socken och Wedbo härad af Elfsborgs län, anlades af brukspatronen Lennart Magnus Uggla, som d. 19 Mars 1767 fick privilegier att vid säteriet Wättungen anlägga en råstålshammare med en härd för 300 sk℔ ämnes-smide. Detta smide förvandlades 1822 tills vidare i stångjerns-smide mot dubbel hammarskatt. Stångjerns-smidet ökades sedermera; 1834 hitflyttades från Ränkeforssen i Wärmland 1 härd med 450 sk℔ stångjerns-smide, och 1837 anlades 3 nya härdar med 2 hamrar för 1,350 sk℔ stångjerns-smide mot dubbel hammarskatt, hvilket smide 1839 tillökades med ⅓. Medelst från England anskaffade blåsverk, maschinerier och arbetare infördes här det förut i Sverige icke brukliga half-wallon eller Lancashire-smidet. Bruket består nu af 6 fria härdar, hvilka årligen tillverka 7- à 8,000 sk℔ stångjern; vidare finnas styck- och spikhamrar, stålugnar, klippsax, gjuteri med kupolugn, m. m. Under egendomen lyda 6 mantal samt Skåpeforss finbladiga sågverk, der omkring 3,000 tolfter plank årligen tillverkas. — Bäckefors tillföll år 1784 anläggarens äldsta son, C. F. Uggla, och 1824 öfvergick eganderätten till

anläggarens dotterson, C. F. Wærn, som afled 1858.

Bäckelid. Oskattlagdt skollärare-boställe i Nysunds socken och Edsbergs härad af Örebro län, räknadt till $^1/_8$ mantal, har varit torp under Sunds herrgård, men skänktes af general-auditören Olof Malmerfeldt till den skolinrättning i Nysunds socken, som 1764 blifvit stiftad af advokat-fiskalen Arvid Wallenstam, med hvars efterlemnade enka Malmerfelt gifte sig. Skolmästare utnämdes 1786; men med undervisningen i skolan började ej förrän 1791. Se *Nysund.*

Bäckesjön. Sjö uti Helsingland, Ljusdals socken, en länk i Le-åns eller Ljusdals vattensystem, hvilket har sitt ursprung från Bäckesjön, som är en vestlig fortsättning af Storsjön, i hvilken Henan m. fl. sjöar hafva sitt aflopp. Näset mellan Henan och Bäckesjön bildas af det 1,020 fot höga *Borrberget.*

Bäckeviken. Gästgifvaregård på ön Tjörn i Bohuslän; skjutsar till:
Källekärr . . . . $1\,^1/_8$ mil.

Bäckhammar. Jernverk i Ramnäs socken och Snäfringe härad af Westerås län, vid Ramnäs- eller Kolbäcks-ån, anlades år 1620 af rådmannen Johan Bengtsson Bäck och privilegierades, men såldes år 1643 till rikskansleren Axel Oxenstjerna och öfvergick derefter delvis till egarne af Ramnäs bruk, dit smidet från Bäckhammar flyttades år 1853. Se *Ramnäs.*

Bäfve och **Ryr.** Socknar i Lane härad af Göteborgs och Bohus län, med en areal af 26,915 tunnland, hvaraf 220 äro sjöar och kärr. Socknarna, som innefatta östra bergstrakten af Lane härad, hafva, så långt underrättelserna gå tillbaka, varit annex-socknar till Uddevalla. Att de före stadens anläggande utgjort ett särskildt gäll, med namn af Bäfve, är en ganska sannolik förmodan, likasom den, att Ryrs socken är en i en yngre tid skedd utbrytning af Bäfve. Äldsta handlingar omtala väl *Bæfja sokn,* men aldrig Ryrs. Orten är rik på småsjöar och vattendrag (bland de senare är Uddevalla-ån störst) samt på stora torfmossar, hvilka sistnämda dock föga begagnas, i anseende till ännu hjelplig skogstillgång. Ryr utgör ett jemnare högland, mer lämpligt för odling än Bäfve, hvilket, med undantag af några bördigare dalar, mest består af bergsryggar och oländiga marker. Rådande jordmånen är sandmylla; äfven lera finnes på flera ställen. Hufvudnäringarne äro åkerbruk och boskapsskötsel samt afyttring af skogsprodukter, hufvudsakligast ved. Socknarna innehöllo 1825: Bäfve $22\,^1/_8$ oförmedlade och $21\,^5/_8$ förmedlade mantal samt Ryrs socken $30\,^1/_8$ oförmedlade och 29 förmedlade mantal. Folkmängden utgjordes år 1840 af tillsammans 3,245 personer, hvaraf 1,572 tillhörde Bäfve och 1,673 Ryr. År 1856 hade Bäfve ensamt 1,817 invån. Bäfve och Ryr hafva ambulatorisk skola med 1 examinerad lärare. År 1856 besöktes skolan af 85 gossar och 64 flickor, medan 48 gossar och 56 flickor undervisades hemma. — Bäfve och Ryr äro annexer till Uddevalla stads regala pastorat af 1:sta klassen, tillhörande Elfsyssels Norra kontrakt af Göteborgs stift. Bäfve socken, som till år 1600 hade egen kyrka inom Uddevalla stad, begagnar nu Uddevalla stadskyrka; Ryrs kyrka, belägen 1 mil från Uddevalla, uppfördes, enligt en inskription på altartaflan, år 1671. — Af fornlemningar ega socknarna föga att uppvisa. Det berättas dock, att man i närheten af Ryrs kyrka för några år sedan genom odling undanröjt en forntida grift, hvari obrända lik och flintredskap skola hafva blifvit anträffade, — således en lemning efter landets äldsta befolkning. Vid *Hogarne* ligga några ättekullar. På *Skråröd,* berättas det, har en strid stått, hvari en förnäm Norsk höfding stupat och blifvit jordad i en nu borttagen hög. Alla de nu nämda fornlemningarna ligga inom Ryrs socken. — På Glimmingens skog ligger, till höger om den till Wenersborg ledande landsvägen, en sten, kallad *Kung Carls Sten,* hvilken Carl XII, enligt folksägnen, burit hit från ett berg i grannskapet att hvila sig på

under en marsch. Dertill är stenen imellertid för stor, så jättelik folkets beundran än gjort kung Carl; men det är ingalunda otroligt, att, när hjeltekonungens lik bars från Uddevalla till Wenersborg, bärarne rastat på Glimmingens skog och derunder ställt likkistan på stenen. Ännu i dag stannar hvarje förbipasserande liktåg vid stenen och uppsätter kistan en stund derpå. — Öfver Uddevalla-ån (fordom Befja-ån) leder vid Kuröd en bro, der Zacharias Aminoff under Gyldenlöwe-fejden med en hand full folk kastade tillbaka de segrande Danskarne och derigenom räddade återstoden af den vid Uddevalla den 29 Augusti 1677 slagna Svenska hären. — Adress: Uddevalla.

Bägersta. Skattehemman om 1 mantal i Bräunkyrka socken och Svartlösa härad af Stockholms län, är en gammal gård. Konung Carl Knutsson uppgjorde år 1449 en stadga med föreståndaren i Själachoret i St. Nicolai församling i Stockholm om *Bagersta* och Österberga samt om det, som brukades under Själachoret i Töör, att han skulle årligen utgifva deraf 7 mark i afgäld till kapellanerna, »så länge han tillsäger», hvaremot de skulle hvarje år på St. Gregers dag hålla ett anniversarium med vigilia och själamessor för konungens faders och moders själar. Sedan kom Bägersta, jemte Hägersten, Walla och Skarpnäck, alla belägna i Brännkyrka socken, till Helgeandshuset i Stockholm. Alla fyra gårdarna indrogos, i följd af Westerås recess 1527, till kronan, och konung Gustaf I lade dem till Stockholms myntverk, hvilket den tiden förestods af Herman Fosser, som sedan 1530 fick tillåtelse att lösa till sig egendomarna mot 220 mark med årliga afbetalningar. Bägersta uppgifves då bestå af 20 öresland. Sedan tillhörde Bägersta en Wernsköld 1685 och lyder nu under Enskede i samma socken. — I medlet af 1700-talet funnos i jorden vid Bägersta flera Arabiska eller Kufiska silfvermynt, af hvilka ett i synnerhet var väl bibehållet, så att dess inskrift kunde tämligen lätt läsas och förklaras. Detta har professor Carl Aurivillius lyckats fullgöra, och det är efter hans yttrande, som följande meddelas. Myntets storlek är ungefär som våra gamla tvåstyfvers-polletter, men tunnare, och det har inskrifter på båda sidor. På den ena, som har skrift midtpå och två rader upptill vid kanten, läses, enligt Aurivillii latinska öfversättning, midtpå: *Non est Deus, nisi Deus unicus, non est illi socius.* På öfra kanten: *In nomine Dei cusa est hæc drachma, in Samarcanda, anno trecentesimo vigesimo primo,* och på den nedra: *Dei est hoc negotium, & ante & post. Et die illo lætabuntur fideles in auxilio Dei.* (Koran 10: 4.) — På andra sidan åter finnes skrift midtpå en rad kring öfra kanten. Midtpå läses: *Deo . Muhammed Apostolus Dei . Potens in Deo, Nasser Ben Ahmed.* Kring kanten: *Muhammed est Apostolus Dei, qui misit eum cum directione et religione vera, ut conspicuam eam faciat, supra religionem omnem, etiamsi abhorreant associantes.* (Alkoran 61: 9.)

Af dessa inskrifter inhemtas således, att myntet är slaget i Samarkand år 321 efter Hegira, eller år 933 efter christna tideräkningen, under Nasser ben Ahmeds regering. Han var den tredje regenten af Samanidiska dynastien och regerade från år 913 till år 942. Samarkand är en gammal stad, som man förmenar, att Alexander den Store anlagt, och hvilken sedermera blef hufvudstaden i Tamerlans rike; den är ännu en god handelsstad. Detta mynt är således nu öfver 920 år gammalt.

Bähl. Ting af Gotlands Norra Befallning, innefattar socknarna Heinum, Bähl, Källunga och Wallstena, består af 39 1/2 förmedlade mantal och hade 1,179 invånare år 1856.

Bähl. Socken på Gotland, i Bähls Ting och Norra Befallningen af Wisby län, 2 mil österut från Wisby, har en areal af 5,253 tunnland, hvaraf 180 äro träsk och kärr. Socknen, som består af 6 3/8 mantal, beboddes 1810 af 178 och 1840 af 230 personer. — Bähls socken är annex till Heinum och bildar tillika med denna socken ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Norra kontraktet af Wisby stift. Hela

pastoratet innefattar $15\frac{1}{8}$ förmedlade mant. och beboddes 1856 af 543 personer. Sistnämda år hade pastoratet fast folkskola med 1 examinerad lärare, som undervisade 26 gossar och 24 flickor, medan 1 gosse och 2 flickor undervisades i hemmet. — Bähls kyrka, af sten, enligt Strelow byggd år 1169, har utmärkt vacker portal och är belägen på landthöjden mellan Slitö och Wisby, 120 Pariserfot öfver hafvet, enligt Hisinger. — Adress: Wisby.

Bälaryd. Socken i Norra Wedbo härad af Jönköpings län, belägen vid häradets vestra gräns, har en areal af 10,993 tunnland, af hvilka 840 äro sjöar och kärr. Inom socknen finnas tre små sjöar. Jordmånen består mest af grus och sand; i trakten af kyrkan är den moartad och sumpig. Socknen, som fordom tillhörde grefskapet Wisingsborg, består af 25 förmedlade eller 34 oförmedlade hemman och beboddes 1805 af 786, 1840 af 985 och 1856 af 1,075 invånare. Socknen hade sistnämda år både fast och ambulatorisk skola. I den förra, som har en examinerad lärare, undervisades 77 gossar och 33 flickor, i den sednare 47 gossar och 26 flickor, medan 2 gossar och 3 flickor hade undervisning i hemmet. — Bälaryd är annex till Lomaryds regala pastorat af 2:dra klassen i Norra Wedbo kontrakt af Linköpings stift. Kyrkan, belägen 1 mil från moderkyrkan, 4 mil från Jönköping ooh 2 mil från Ekesjö, är af sten med torn; genom en tillbyggnad på norra sidan blef hon 1740 förvandlad till halfkorskyrka. — Socknens herrgårdar äro *Skjärsjö* och *Hillerstorp*. — Åtskilliga små stenrör, en bautasten m. m. förekomma i socknen. Nära Björka är en offerkälla. — Adress: Ekesjö.

Bäling. Härad i Uppsala län, mellan Fyris-åns grenar, Jumkils- och Björklinge-åarna, uppgifves hafva en areal af 70,054 tunnland, af hvilka 2,790 äro sjöar och kärr. Häradet innefattar $241\frac{3}{4}$ mantal och hade 1856 3,747 invånare. Det består af socknarna Bälinge, Åkerby med Jumkils annex samt Skuttunge, alla hörande till Ulleråkers prosteri samt, utom en del af Jumkil, som ligger i Ulleråkers härad, till Bälings, Waxala och Rasbo fögderi.

Bälinge. Socken i Bälings härad af Uppsala län, har en areal af 26,638 tunnl., hvaraf 660 äro kärr och sjöar, således bland de största socken-arealer, som förekomma i länet. De flesta vattendragen uti denna socken utgöra gränsskilnader från de kringliggande. Så utgör Jumkils-ån sydvestra gränsen mot Börje, Björklinge-ån den nordöstra mot Ehrentuna, och Fyris-ån den sydöstra mot Gamla Uppsala. Bälings-ån, från sjön Bången, går i bugtig väg längs genom socknen åt sydost, tills den vänder sig åt söder, utgör gräns mot Åkerby och utfaller i Jumkils ån. Sydöstra delen af socknen mot vattnen vid gränserna är hufvudsakligen en skoglös, föga kuperad slätt, med lerjord, här och der sidländt, östligast afbruten af en sandås, i rigtning från norr till söder. Bortom midten vidtaga dels bergbackar, dels ock kärrig skogsmark, innehållande Ryggmossen och andra. Största delen af socknen lider brist på skog. Den fordna häradsallmänningen är, efter skedd fördelning mellan hemmanen, tämligen uthuggen. Åkerbruk är hufvudnäringen. Socknen innehåller $145\frac{1}{8}$ oförmedlade och $131\frac{5}{8}$ förmedlade mantal samt beboddes 1810 af 2,063, 1840 af 1,950 och 1856 af 1,982 invånare. Socknen hade sistnämnda år fast skola med 1 examinerad och 1 oexaminerad lärare, som undervisade 50 gossar och 30 flickor, medan 3 gossar undervisades i allmänt läroverk, 1 gosse hade enskild undervisning och 58 gossar samt 40 flickor undervisades hemma.

Bälinge utgör ensamt ett prebendepastorat af 1:sta klassen till ärkebiskopen och tillhör Ulleråkers kontrakt af ärkestiftet. Under katholska tiden var Bälinge anslaget som prebende till archidiaconatet vid Uppsala domkyrka, och då detta instiftades af ärkebiskop Jarlerus, blef vid år 1240 Fulco eller Folke, riddaren Johan Engel den Äldres son, den första ärkedjeknen derstädes; man eger sedan en komplett för-

teckning på dessa prelater ända tills ärkedjeknedömets gods och inkomster, genom Westerås recess 1527, indrogos till kronan, då de först anslogos till bibelns tryckning, och den sista ärkedjeknen, Laurentius Andreæ, fick endast behålla ärkedjekne-titeln; sedan anslog konung Gustaf I år 1534 inkomsterna till prentet (Kongl. boktryckeriet). Ärkedjeknarne hade under sig vikarier i Bälinge pastorat, hvilka äfven äro kända från år 1322 i nästan fullständig ordning. Sedan anslogs Bälinge som prebende till ärkebiskops stolen i Uppsala, och Laurentius Petri Gothus erhöll det först, då han blef ärkebiskop år 1574, mot afträdande af Danmarks socken, som han förut innehade. Från denna tid hafva ärkebiskoparne beständigt haft Bälinge till prebende. — Kyrkan, belägen 1 mil från Uppsala, är till en del mycket gammal och har varit äldsta moderkyrkan i Bälings härad. Hennes ålder är okänd; men att hon är byggd på 1300-talet, samtidigt med grannkyrkorna Skuttunge och Åkerby, bör kunna antagas; utan tvifvel är hennes första grundstomme, uppbyggd af gråsten och hvälfd, ännu äldre. Sedan har kyrkan tid efter annan fått flera tillbyggnader, såsom sakristia och vapenhus. Hon beskrifves år 1829 såsom byggd af sten, med högt torn och träresning. Hennes längd uppgifves då till 54 och bredden till 14 ½ alnar; hon hade åren 1784—88 blifvit tillökt med en korsbyggnad af 38 alnars längd och 16 ¾ alnars bredd. Den 8 Maj 1717 slog åskan ned i tornet, som antändes; men elden gjorde dock icke mera skada, än att resningen till en del afslogs och tornmuren öfverst ifrån ända ned till grunden spräcktes. Kyrkan skadades dock icke till sitt inre. Det inre af henne beskrifves af Frediani, på hans tid, i korthet sålunda: kyrkan är inuti prydd med målningar, föreställande scener så väl ur gamla som nya testamentet, troligen verkställda under ärkebiskoparne Jöns Bengtssons och Jakob Ulfssons tid, emedan deras sköldemärken, ett oxhufvud och en örnklo, äro anbragta på muren i södra choret och stora kyrkodörren. I kyrkan förvaras flera konstsaker och minnesmärken från katholska tiden. På altaret var och är kanske ännu en gammal, väl förgylld och stor, i sitt slag märklig tafla, besatt med jungfru Marias, de heliga konungarne Eriks och Olofs samt 10 andra helgons bilder. Målningarne på luckorna till denna tafla innehålla Frälsarens jemte flera martyrers lidande. Denna tafla lät dåvarande ärkedjeknen, sedermera biskopen i Strengnäs, Conrad Rogge, under sin tjenstetid här, på egen bekostnad år 1471 förfärdiga i Lübeck af en konstnär, vid namn Johan Stenrat. En mindre, men ännu äldre tafla var då ställd på ett nedbrutet altare, hvari några bilder voro insatta. För öfrigt finnas ett *Helgedomsskåp*, hvari en stor, med glansguld öfverdragen Maria-bild står, samt en gammal dopfunt. — Flera griftminnen finnas i kyrkan, men inga från äldre tider; troligen hafva dessa blifvit borttagna och förstörda vid kyrkans reparationer, ty herremän med höga anor hafva fordom här haft egendomar. Epitaphier och griftstenar finnas i kyrkan öfver ärkebiskop H. Benzelius, statssekreteraren M. Benzelstjerna, assessoren i Svea Hofrätt Olof Berling till Jesvaholm, död år 1676, och hans fru Sara Larsdotter, Mathias Edenberg till Kipplingeberg samt hans förra fru Elisabeth Lilliemark, ärkebiskop Lars Stigzelii dotter och prosten härstädes Stephanus Andreæ Helsingius, död 1583, med flera.

Socknen är en urgammal bygd, tidigt bebodd och odlad, hvilket bestyrkes af den rikedom på fornlemningar af många slag, som fordom här funnits och ännu till stor del är i behåll. Detta besannas äfven af den mängd gårdar, som förekomma i våra äldsta häfder. *Belling* förekommer år 1314 såsom hörande till *provincia Belling*. Af fornlemningar skola inom socknen finnas, eller hafva funnits, ej mindre än 31 runstenar, många ännu väl bibehållna, men de öfriga mer och mindre skadade. Att här uppräkna ställena, der dessa stenar varit resta, torde blifva ett otacksamt arbete. Här uppgifvas i och vid kyrkan 5 stenar, vid Sundbro 3, vid Löfsta, Svista, Ekelunda, Hög-

sta, Forkarleby och Rörby 2 m. fl. Om dessa stenar skulle fördelas på socknens byar och gårdar, så finge hvarannan en runsten, hvilket förhållande ingen annan socken kan uppvisa i hela det runstensrika Uppland. I allmänhet äro stenarnas inskrifter af föga historisk märkvärdighet. Af öfriga fornlemningar uppgifvas flera tings-ställen och andra stensättningar samt grifthögar. Lemningar efter en domarering träffas på ett ställe, som ännu kallas *Tingsplatsen*, der en runsten är upprest, som har denna inskrift: **Fulaki : ak : Askun : þaun : hisn : litu : hakva : stain : eftir : sig qvik . baþi . kuþ . hialbi . ant.** En runsten vid Löfsta har denna skrift: **Fastvi . lit . risa . stain . iftiR . Karnar . auk . Kutirik . suni . sina . suar . varþ . taudr . i . Girkium** (Grekland?). Griftkullar finnas på åtskilliga ställen; de vid Rörby, der äfven tvänne runstenar stå, äro de betydligaste. — I St. Eriks legend läses följande: vid slutet af 1200-talet inträffade många år å rad missväxt i denna och tillgränsande socknar. Bönderna i *Baling*, *Spicaby* (Skuttunge) och *Akirby* (Åkerby) samfälte sig då att gå tre fredagar i kyrkan och bedja Gud om sina Nåder, och att de skulle offra St. Erik ett ax af silfver, förgyldt, om Gud ville för hans helga bön gifva torftelig väderlek och årsvext. Och som de detta gjorde, fingo de sedan regn, tjenlig väderlek och god årsväxt. — Vid år 1600 anträffades af en bonde här i socknen uti jorden vid vägläggning 3 urnor och deri en stor mängd guldringar och en göpen läderpenningar med genomslagna silfvernaglar. (Troligen stycken af en rustning.) — Adress: Uppsala.

Bälinge. Socken i Rönö härad af Nyköpings län, har en areal af 20,458 tunnland, af hvilka 2,300 äro sjöar och kärr. Uti detta område inbegripas de 3 större öarna i hafvet, Lång-, Rings- och Harts-öarna, Enskär ytterst ut samt flera mindre öar, liggande rundt omkring. Hafvet utgör socknens södra gräns. Nordöstra gränsen är skogig och bergländig kring Björken, som utgår genom Vesterljung, och kring Rumbosjön och Frillingen, med deras utlopp till Sibbo-fjärden; likaledes södra bygderna omkring denna fjärd, dess tillopp från Karfjärden, och dess utlopp i Tvären eller Trindeln; så ock skärgården; allt omvexlande med berg och klippor samt tämligen trånga dalar, ängar och slätter, och rikt på vanliga kustphenomener, jättegrytor, grottor m. m. En mer jemn och öppen dalgång finnes i nordvest, af 90 till 100 fots höjd, omkring flera tillflöden till Måstena-sjön, som åter inom mer bergiga trakter, genom en annan Sibbofjärd, utfaller i Kråkfjärden. Rådande jordmånen är å slätterna lera, här och der sandblandad. Jemte åkerbruk idkas ängs- och skogsbruk samt fiske i skären. Inom socknen finnas icke obetydliga kalkstreck, men blott ett begagnas numera; här voro fordom 3 kalkugnar, men de voro på 1820-talet nedlagda, och blott en lärer nu vara i verksamhet. Socknen innefattar $50^3/_4$ förmedlade mantal, hvaraf 1 krono, de öfriga frälse, alla under herrgårdar; blott å lägenheter i skären finnas få sjelfegande bönder. Folknummern uppgick 1810 till 1,062, 1840 till 1,197 och 1856 till 1,982 personer. Bälinge socken har fast folkskola med 1 examinerad och 1 oexaminerad lärare. År 1856 besöktes skolan af 50 gossar och 30 flickor, medan 3 gossar undervisades i allmänt läroverk, 1 gosse i enskild undervisningsanstalt samt 58 gossar och 40 flickor hemma.

Bælingh, cum annexa in prepos. Nicopensi, förekommer år 1314, och Bälinge, modersocken, jemte Tystberga, annex, utgöra ännu tillsammans ett patronelt pastorat af 1:sta klassen i Nyköpings Östra kontrakt af Strengnäs stift, med alternerande patronatsrätt för egarne af Nynäs och Helgö säterier. Kyrkan, belägen 3 mil från Nyköping och 8 mil från Strengnäs, är ganska gammal och från början liten, men tillbyggdes år 1600, och allt sedan har hon varit sådan hon nu är, utom den förändring, som skett genom tillbyggandet af tvänne grafchor. Det ena af dessa chor, som nu mer tillika är kyrkans högchor, tillhör den utgångna friherrliga slägten Gyllenstjerna till Nynäs och byggdes omkring år 1650 af

riksrådet friherre Erik Gyllenstjerna. I grafhvalfvet, som är under sjelfva altaret, hvila nämda riksråd och flera af hans ätt. I sednare tider har man i choret låtit uppsätta ett epitaphium, som förut låg nere i kyrkan; det är en vanlig grafsten, föreställande en man i ridderlig rustning, med inskrift: »Her . liger . begrafven . then . ædle . ärlige . och . välbördige . man . och . strenge . Ridder . Her . Niels . Karlson . till . Nynäs . Hans . sjel . Gud . Allsmägtig . sig . mildeligan . öfver . förbarme . hvilken . i . Gudi . afsomnade . ten . fjerde . Aprilis . Anno . 1. 5. 6. 4. och . blef . begrafven . i . Bælinge . Kyrka . then . nittonde . dagen . uti . samma . månat.» Denne var en Gyllenstjerna, sonson af Erik Eriksson till Fogelvik, och blef riddare vid konung Erik XIV:s kröning. Midt emot denna sten är ett vapen, uppsatt till minne af en ung friherre Ludvig Gyllenstjerna, som blef mördad på gatan i Stockholm natten till den 1 November 1698. Det andra grafchoret, på södra sidan, tillhör den utgångna grefliga slägten Gyllenstjerna till Björksund. Det var förut obetydligt, men blef år 1734 på grefvinnan Ulrika Juliana Gyllenstjernas bekostnad ansenligt utvidgadt och prydt med ett torn. Bland dem, som hvila i grafhvalfvet, äro riksråden grefvarne Göran och Johan Gyllenstjerna, bröder, den sednare namnkunnig för sin styrka och ännu ihogkommen i orten under namn af *Starke Jan;* vidare riksrådet grefve Nils Gyllenstjerna, bekant för sin fångenskap i Sibirien från 1709 till 1721, och den siste af ätten, riksmarskalken grefve Göran Gyllenstjerna, som dog år 1799. Uti choret äro minnesvårdar uppsatta af porphyr och granit öfver sistnämda riksmarskalk samt af marmor öfver grefve Nils Gyllenstjerna, död 1731. Bägge choren hafva torn, men ej sjelfva kyrkan. — Af fornlemningar och andra gamla märkvärdigheter i socknen må följande anföras: Ättehögar finnas till stort antal; ibland dem ligga de ansenligaste på Oppeby gärde invid sockenvägen, hvilka dock en för förfädrens minnen likgiltig tid dels planerat, dels skadat genom otidiga gräfningar efter skatter. Vid det härvarande tegelbruket äro äfven grifthögar, och i en hage vid Måstemo räknas 36 grafhögar, af hvilka några äro rätt ansenliga. Ingen runsten uppgifves i socknen, och de stensättningar, som der finnas, äro af föga märkvärdighet. På ett berg, kalladt *Harjeberget,* beläget på Hartsö vid inloppet af inre skären, har fordom högst uppe på bergspetsen stått en vårdkase, som till sednare tider underhållits. Detta berg är dessutom märkvärdigt för den grotta, som der finnes på en af de brantaste sidorna. Från en trång öppning vidgar sig ett rum inuti berget, med platt golf och nästan lodräta väggar. Sägnen förmäler, att en jungfru, för att undkomma en mäktig vällustings stämplingar, tagit sin tillflykt i denna grotta och der en tid uppehållit sig. Ännu i mannaminne skola lemningar efter hennes spinnrock hafva funnits qvar i grottan. Jättegrytor skola finnas i socknen; men hvarest uppgifves icke. — Om konung Johan och mäster Daniel Nilsson i Bälinge, som förföljdes för »Rödbokens» skull, finnes följande i rim affattade berättelse:

I Stockholms torn blef han insatt,
Ther hade han mörkt både dag och natt.
Utu tornet blef han tagen ett sinn,
Och hafd i salen till Konungen in.
När han genom dörren steg,
För Konungen han bugade och neg;
Dock månde det all gunst förspille,
Att han ej sade som Konungen ville.
Ej blefvo the bättre förlikta tå:
Till golfvet lät Konungen honom slå,
Och befallte en kneckt i håret taga,
Och fram åt salen släpa och draga.
Han steg på honom och trampade fast,
Att under var, det ryggen ej brast.
Han trampade på honom åter och fram
Och sade: »du skall rättnu få skam».
När han hade så trampat länge
Begynte han Skriften till att vrängia,
Och sade, att Skriften säger så:
»På Lejon och huggormar skall tu gå». —
Sedan han nu hade om honom så lagat,
Måste kneckten honom åter i håret taga,
Och draga tillbaka och vara ej sen
Utöfver golfvet till dörren igen.

— Adress: Nyköping.

Bällinge. Socken i Kullings härad af Wenersborgs län, har en areal af 9,396 tunnland, af hvilka 670 äro sjöar och

kärr. Marken är jemn med spridda bergkullar i en del af socknen, mer bergaktig på andra ställen. Rådande jordmånen är lera, ofta blandad med sandmylla. Socknens hufvudnäring är åkerbruk, och dertill kommer något handslöjder. Skog finnes till eget behof. Socknen innehåller $11^3/_4$ mant. Folkmängden uppgick 1810 till 490, 1840 till 574 och 1856 till 590 invånare. Bälinge socken har ambulatorisk folkskola, som år 1856 besöktes af 11 gossar och 10 flickor; dessutom undervisades 39 gossar och 32 flickor hemma. — Bälinge är annex till Alingsås stadsförsamlings regala pastorat i Kullings eller Geseneds kontrakt af Skara stift. Kyrkan, belägen $^1/_2$ mil från Alingsås stad, är byggd af sten år 1685. — I socknen förekomma åtskilliga minnesmärken, deraf flera uppnämda efter kung Rolf Götriksson, såsom *Rolfs Kulle*, *Rolfsborgs-udde* (Rossbos-udde), *Rolfs hög*, o. s. v. En sägen är, att Rolf Götriksson bodde $^1/_2$ mil från Alingsås i en borg, hvilken låg på en halfö, som bildas af Säfveå, och på hvilken ännu finnas tydliga märken efter vallar och grafvar. Konung Rolf drog hvarje sommar ut i härnad; men om vintern bodde han på (Ross-bos-udde) *Rolfsborgs-udde*, såsom denna halfö ännu benämnes. Snedt emot borgen ligger en ås, på hvilken anträffas en större ättehög, och der uppgifves konung Rolf ligga begrafven. — I denna och kringliggande socknar, hörande till Kullings och Geseneds kontrakt i Elfsborgs län, firas större bröllopp bland allmogen med pomp och ståt. Bruden klädes vanligen af någon af presterskapets fruar med all den grannlåt, som kan upplånas; ty egna kläder begagnas då aldrig. Brudgummen är deremot enkelt klädd, i tvänne rockar. Alla karlar samlas hos brudgummen och rida derefter, under musik, anförda af presten, till brudens hem, för att uttaga henne. Vid ankomsten till brudkammaren inträda före presten tvänne blosshållare, hvilka knäfalla för bruden och sätta på henne brudskorna, der de lagt silfverpenningar, på hvilka hon sedan skall dansa. Detta troddes fordom bebåda brudparet rikedom. Alla karlar rida förut, jemte brudgummen och presten; derefter komma 4 brudpigor, brud och brudsäta i vagnar, alla grannt utpyntade. Tvänne för-ridare (nära slägtingar) rida i sporrsträck till kyrkan, der de ingå och knäfalla för altaret, men sedan lika skyndsamt återvända, för att sälla sig till brudfärden. Derefter förrättas vigseln med vanliga ceremonier. Nu återvänder brudskaran till brudens hem, då de förut omtalade för-ridarne lika skyndsamt rida förut till bröllopsgården, hvarest de erhålla en hastig välfägnad och genast återvända till brudskaran, till hvilken de hålla ett tal och framföra brudhusets helsning, att de äro välkomna, med vilkor af ett stilla och anständigt uppförande. De, som uraktlåta detta, åläggas att bära bort ett berg eller dricka ut en sjö, eller ock förelägges dem något annat omöjligt. Innan bruden stiger öfver tröskeln, smyger brudens moder en bit socker eller en kaffeböna i brudens mun; ty det säges, att till det första bruden smakar sedan hon är vigd, får hon ingen lycka. Sedan ätes 4 à 6 timmar, och hvarje rätt inbäres under musik. Under måltiden offras till prest, brudparet och de fattiga. Bröllopsstugan är helt och hållet klädd med lakan och grannlåter. Härefter dansas, då alla, som göra det med bruden eller brudgummen, gifva danspenningar. Bröllopet varar i tre dagar, hvarefter brudparet åtföljes hem af sina anförvandter. — Allmogen nyttjar, nästan utan undantag, blåa kläder af vallmar eller kläde, jacka med skört och vid högtidliga tillfällen en lång rock. Qvinnfolken bära stora hvita hufvudkläden ofvanpå små broderade sidenmössor, hvita eller blå, hvilka sitta på yttersta delen af hufvudet, samt begagna alltid tröja och kjortel. — Adress: Alingsås.

Bälinge-ån. Biflod till den i Fyrisån infallande Jumkils-ån. Se *Bälinge* socken i Uppsala län.

Bälsta *(Båldesta)*. Ett mantal frälsesäteri i Wallentuna härad och socken af Stockholms län, vid Wallentuna-sjöns östra strand, har före reduktionen tillhört slägten Klingspor, sedan Lager-

felt, Clerck, Gethe (1740), Ehrenkrona, Appelbom (1772); tillhörde 1850 egaren af Råuäs bruk, frih. Reuterskiöld. — I Peringskiölds Bibliska Slägtregister finnas afritade tvänne runstenar, som stått i en till gården hörande hage, och »hvilka blifvit uppresta till minne af Götalandets gud Oggi».

Bälteberga. Frälse-säteri i Ottarps socken och Luggude härad af Malmöhus län, är beläget 1 mil från Landskrona och 1 ½ mil från Helsingborg, på en höjd vid en liten å, af Linné kallad Wallåkra bäck, som utfaller vid Råå fiskeläge. Gården är ett urgammalt herresäte och säges vara anlagd och hafva fått sitt namn af Ottar Bält, en »kämpe», som skall hafva lefvat i medlet af 1000-talet. Efter honom skall äfven socknen blifvit kallad Ottarp. Sagorna om honom äro glömda; man känner endast den om hans död, hvarom mera här nedan. År 1387 skref sig en Johannes Nicolai till *Beltebiærga;* men den med säkerhet kända äldsta egaren af denna gård var Lave Urne. Han var landsdomare i Skåne och en bland dem, som 1523 gåfvo Christian II ny trohetsförsäkran, då Jutlands adel reste sig. Han var gift med Sissela Ribbing och dog 1530 i hög ålder, efterlemnande tvänne söner, Jörgen och Claus, af hvilka den förre fick Bosarp, den sednare Bälteberga. Claus Urne var riksråd och domprost i Lund. Han lefde ännu år 1561; men år 1587 var sonen, Lave Urne, egare af Bälteberga. Han var höfvidsman på Ellaholm och kanik i Lund, gift med Edla Jakobsdotter Bing, med hvilken han hade tvänne barn, sonen Augustin, som dog ogift, och dottern Margareta, som blef gift med en Svensk riddare, Gregorius Henriksson. Lave Urne lärer dött 1604 och är begrafven i Löfstad uti Färs härad. Efter denna tid äro egarne till Bälteberga okända; först på 1650-talet vet man, att Axel Urup egde gården; men huru den öfvergått till honom är okändt. Han skref sig till Hviderör och hans hustru till Beltebierg. Under kriget mellan Sverige och Danmark, som började 1657, och hvartill han tillrådt, visade han mycken tapperhet, såsom i slaget vid Laholm samma år och under Köpenhamns belägring af Svenskarne 1658. Då Skåne var intaget, aflade han icke tro- och huldhets-ed till Svenska kronan. Bälteberga indrogs derföre under kriget, och trupper förlades der; men år 1659 blef det, liksom de andra Skånska egendomarna, återställdt till sin förra egare. Han dog 1671, utan barn, och Bälteberga ärfdes af Christian Bylow, son till Christian Bylow och Anna Beck, Axel Urups halfsyster. Efter denna tid tyckes det som Anna Beck, då enka, sålt gården; men när och till hvem känner man ej. Icke heller vet man, när och till hvem gården först öfvergick från Dansk till Svensk egare. Det säges, att Bälteberga från år 1682 till 1700 skall hafva tillhört general-fälttygmästaren Per Sparre; men i en förteckning på Skånska adelns egendomar från år 1697 uppgifves, att gården då tillhörde grefve Lejonhufvuds arfvingar. Vidare berättas, att detta säteri efter år 1700 varit disponeradt af Rikets Ständers Bank intill år 1713, då det på utmätningsauktion försåldes till general-majoren friherre Wilhelm Bennet. I taxeringslängden af år 1715 finnes W. J. Coyet upptagen som egare. En annan uppgift säger, att det var ofvannämde Per Sparre, som till Bennet sålt Bälteberga. Allt nog, på 1720-talet egdes gården af general-majoren och landshöfdingen i Malmö, Bennet. Han var gift med Magdalena Barnekow och dog år 1740, då sonen, landshöfdingen friherre Fredrik Bennet, ärfde och innehade gården till sin död år 1790. Med sin hustru, Hedvig Sack, hade han sju söner. De trenne yngsta af bröderna utlöstes redan åren 1794, 1795 och 1796; de fyra återstående innehade egendomen gemensamt till år 1807, då två af bröderna, generalmajoren Wilhelm och förste stallmästaren Jakob Rutger Bennet, utlöstes. År 1808 delades egendomen mellan de två återstående bröderna, så att Otto Ludvig Bennet fick Hvideröra, som länge tillhört Bälteberga och blifvit brukadt som plattgård derunder, och lagmannen Axel Filip Bennet fick Bälteberga. Han dog år 1810, då god-

set å nyo ärfdes af hans sex bröder, hvilka dock redan år 1812 sålde Bälteberga till landtrådet Cornelius Alexander Cronsioe, adlad Sjökrona 1819, för 112,000 rdr banko; säteriet, en vatten- och en väderqvarn samt 45 dagsverkstorp, värderade till 22,000 rdr, tillbytte han sig mot strögods; insocknehemmanen köptes för 90,000 rdr bko. Egendomen innehöll då 4,100 tunnland. Han förbättrade mycket egendomen, dog år 1824 och var gift med Helena Beata Weidberg, som öfverlefde honom samt innehade Bälteberga till sin död 1842. Derefter styckades egendomen, och sedan 3,081 tunnland förut blifvit afyttrade för 300,000 rdr rgs, köptes återstoden, utgörande 1,019 tunnland, för 166,000 rdr rgs af Dansken von Gerstenberg Rosteed. Denne afyttrade 519 tunnland och sålde slutligen 1851 säteriet med dess återstående 500 tunnland till kapitenen Eberhard Munck af Rosenschöld för 105,000 rdr rgs. För närvarande utgör således Bälteberga $2 \frac{1}{2}$ mantal säteri eller 500 tunnland. Park och skog upptaga 60 tunnl., trädgård och gårdsplats 11 tunnland.

Som förut är nämdt, ligger Bälteberga gård på en höjd vid Wallåkra å, omgifven af en vidsträckt park. En vacker allée af popplar förer så väl till gården som omkring den, ty genom parken går landsvägen till Helsingborg. Mangården består af en hufvudbyggnad och två flygelbyggnader, två våningar höga, uppförda år 1736 i modern stil af generalmajoren frih. Wilhelm Bennet. Hufvudbyggnadens façad prydes af fyra höga halfkolonner, mellan hvilka trenne höga dörrar och derofvan fönster äro anbragta. Dessa kolonner uppbära en frontespice, ofvanför hvilken pråla Bennetska och Barnekowska vapnen. Huset är ganska vidsträckt och innehåller öfver 50 boningsrum. Hufvud- och flygelbyggnaderna sammanhänga genom tvänne murar, bakom hvilka fordom voro drifhus och redskaps-skjul; numera har man der inredt betäckta gångar, hvilka förena de tre byggnaderna med hvarandra. I den ena af dessa föreningsmurar finnas inmurade tvänne stenar med inskrifterna: »H:r Axel Wrop» samt »fru Sizel Grobe», och bland hufvudbyggnadens grundstenar finnes en, i hvilken namnet »Axel» är uthugget. Detta tyckes visa, att den före år 1736 här befintliga oansenliga byggnaden varit uppförd af Axel Urup. — Omgifningarne äro äfven vackra. Boningshusen omslutas af en trädgård, hvars rikedom och storlek förvånade blomsterkungen Linné, då han på sin Skånska resa hit anlände. Den hade då att bjuda på aprikoser, vindrufvor, mandlar, valnötter och mulbär samt egde »häckar af afvenbök med artiga cabinetter». Bakom trädgården vidtager parken, och bakom denna är skogen. Parken har flera vackra partier och begränsas i vester af den ofvan omtalta ån och skiljes i norr från skogen genom en i ån utfallande bäck.

Vid egendomen utgjorde år 1697 utsädet af råg och korn 30 tunnor, af hafra 24 tunnor. — År 1715 taxerades Bälteberga till 39 tunnor hardtkorn och Hvideröra till 12 tunnor; till båda egendomarna hörde sammanlagda insocknehemman, taxerade till 267 t:r, och utsockne, taxerade till 253 t:r hardtkorn. — År 1765 utgjorde säteriet $2 \frac{1}{2}$ mant. och egde 32 insockne frälsehemman, förmedlade till 13 mant., 12 utsockne frälsehemman, 34 stycken insockne hus och torp samt 3:ne mjölqvarnar. — Enligt ett d. 12 Juni 1649 till Axel Urup utfärdadt bref har egaren af Bälteberga patronrättighet till Ottarps pastorat.

Af sägner, fästa vid Bälteberga, må följande förtäljas om den ofvannämda kämpen Ottar Bälts död. Rakt ut norr om gården vid parkens slut stupar ett der liggande berg brant ned mot en djup dald; en källa framväller ur den nakna klippväggen och blandar sitt vatten med den vid bergsfoten sorlande bäcken. En mörk höstnatt kom herr Ottar här ridande; försänkt i djupa tankar, tog han miste om vägen och red mot bråddjupet. Då hästen kom till branten, stannade den; men Ottar tryckte sporrarna i dess sidor, och häst och ryttare nedstörtade i afgrunden. Strax härinvid, i parken, är en grafhög, i hvilken Ottar Bält till häst och i full rustning säges sitta. — Under kriget med Danmark hade konung Carl

XI här sitt högqvarter, åren 1676 och 1677 i Dec. och Jan. månader.

Bärbo. Socken i Jönåkers härad af Nyköpings län, vid sjön Långhalsen och Nyköpings-ån, har en areal af 7,012 tunnland, af hvilka 1,050 äro sjöar och kärr. Sydöstra delen består af slättbygd utmed ån, lågländ skogsmark inåt landet; det öfriga har mer bergkullar af omkring 90 fots höjd öfver hafvet och 40 fot öfver Långhalsen, skiljda af små dalgångar och vattendrag. I Långhalsen utfalla Egla- och Öfversjöarna. Rådande jordmånen är lera; åkerbruk, ängs-skötsel, fiske m. m. äro sockneus näringar. Hemmantalet är 25¼ förmedlade mantal, deraf 21¾ frälse, nästan allt under herrgårdar; folknummern uppgick 1810 till 513, 1840 till 549 och 1856 till 562. Socknen hade sistnämda år både fast och ambulatorisk folkskola med 1 examinerad och 1 oexaminerad lärare, som undervisade 11 gossar och 7 flickor i den fasta, 10 gossar och 1 flicka i den ambulatoriska skolan, medan 2 gossar bivistade allmänt läroverk och 15 gossar samt 21 flickor undervisades i hemmet. — Socknen förekommer år 1314 under namnet *Berga in prepos. Nicopensi;* år 1385 heter den *Berghbo;* ända från 1400-talet synes den hafva varit, såsom den ännu är, annex till Råby konsistoriela pastorat af 2:dra klassen i Nyköpings Vestra kontrakt af Strengnäs stift. Kapellaner nämnas från 1624. Den gamla gråstenskyrkan, 1¼ mil n. v. från Nyköping, saknar torn; choret ombyggdes och tornbepryddes 1677 på bekostnad af fru Carin Stormhatt till Näs, och det hela reparerades 1813. I choret finnes minnesvård öfver öfverstlöjtn. L. G. Stormhatt och under densamma en graf för generalen, frih. C. G. Creutz (✝ 1728) och hans familj; under läktaren har hans exc. grefve G. Wachtmeister (✝ 1826) sin graf; på kyrkogården finnes ett monument öfver ministern Claës Peyron (✝ 1823). Det tros, att en äldre kyrka legat vid gården Kapellet, der ock en f. d. offerkälla visas. — Af fornlemningar finnas bautastenar vid Täckhammar. — I socknen ligga godsen *Täckhammar, Tista* och *Näs.* — Adress: Nyköping.

Bärby. Egendom i Ramsta socken och Hagunda härad af Uppsala län, belägen vid landsvägen, 1¼ mil från Uppsala och ¾ mil från närmaste lastageplats vid Mälaren. Den består egentligen af tvänne fullt bebyggda gårdar, som genom laga skifte blifvit sammanlagda, så att de äro inom en stängsel; den ena utgör ¾ förmedlade mantal frälse och den andra ⅖ mant. rusthåll; hela egendomen har en areal af 266¾ tunnland, hvaraf 92 åker, 28 äng och 114 skog, det öfriga äro gårdstomt, hagar och backar.

Bärby. Ett mantal häradshöfdingboställe i Säfve socken, Hisingens Vestra Härad samt Göteborgs och Bohus län, är ett utmärkt godt hemman, hvars vidsträckta egor nästan till hela sitt omfång äro odlingsbara. Vid gården äro Hisingens tingshus uppförda.

Bärby. Gästgifvaregård i Säfve socken på ön Hisingen af Göteborgs och Bohus län; skjutsar till:

Agnesberg, o. s. o.	¾	mil.
Ahrendal, s. s. v.	1½	»
Hästevik, s. v.	1½	»
Qvillebäcken, s. s. o.	1	»
Wedbacka, n. o.	1 $^{1}/_{16}$	»

Bäreberg. Socken i Wiste härad af Mariestads län, har en areal af 3,402 tunnland, hvaraf 50 äro sjöar och kärr. Ån Nossan flyter genom socknen. Marken är mycket bergaktig. Bergen på bägge sidorna af ån äro höga, långa och sammanhängande samt betäckta med bergmossa. Jordmånen är i allmänhet sand. Hufvudnäringarne äro åkerbruk och boskapsskötsel. Socknen består af 13⅜ mantal och beboddes 1810 af 401 och 1840 af 628 invånare. Om folkskolan finnes ingen uppgift. — Bäreberg är annex till Främmestads patronela pastorat i Wäne härads kontrakt af Skara stift. Kyrkan, belägen på ett högt berg, 3¾ mil från Wenersborg, är byggd af sten, vacker och ljus; reparerad 1827. — I socknen förekomma flera fornlemningar och

minnen. Vid hemmanet Hult är en så kallad *Jättestuga*, bestående af 6 stora stenar, liggande i fyrkant, och en tjock sten ofvanpå, liksom till tak. I tvänne berg vid samma hemman äro jättegrytor. I byn Anestad bodde en kung Ane, och på Baljemo hed stupade en krigare, vid namn Baljer, hvarom vidare i artiklarna *Anestad* och *Baljemo*. — Adress: Sollebrunn.

Bäreberg. Gästgifvaregård i Börebergs socken och Wiste härad af Skaraborgs län; skjutsar till:

Essunga	½	mil.
Grästorp	2	»
Håkantorp	2	»
Sollebrunn, i Elfsborgs län .	1¾	»
Sparlösa	1⅞	»

Bärsta. Två hemman frälse och 2 hemman krono-skatte jemte derunder nu i sambruk liggande *Lundby*, 2 hemman krono-skatte, är beläget i Hackwads socken och Grimstens härad af Örebro län. Frälsehemmanen egdes år 1717, № 1 af ryttmästar Pistolschöld och № 2, äfven Klostergården kallad, af öfverstinnan Gustaviana Flemming. År 1750 såldes 3 hemman Bärsta af assessorn i Svea Hofrätt Lorentz Stockenström och dess fru Maria Elisabeth Fægroea till brukspatron Johan Lundahl; sedermera kommo alla 4 hemmanen i kapitenen Sven Fredrik Ugglas ego; år 1774 bortbytte han dem, jemte 2 andra då underlydande hemman, till stallmästaren hos framlidne hertig Carl af Södermanland, Per Jakob Hofling, mot $^{37}/_{616}$:delar uti Riddarhyttan med derunder lydande lägenheter jemte en kontant summa af 90,000 daler kopparmynt. År 1780 öfvertogs egendomen af kamreraren Magnus Egelström, hvilken år 1789 friköpte krono-hemmanen till skatte; derefter innehades egendomen af hofjunkaren J. H. af Geijerstam, som åter år 1802 försålde Bärsta jemte 4 då underlydande hemman till bruks-inspektoren Per Roman. Efter dennes år 1827 inträffade frånfälle, ärfdes Bärsta 4 hemman af brodern Lars Roman, hvilken genom gåfva flyttade eganderätten på sina tvänne söner, advokatfiskalen i Bergs-kollegium Abr. Roman och bruks-inspektoren P. J. Roman, hvilka år 1831 tillköpte Lundby hemman af brukspatron Henrik von Hofsten på Willingsberg. År 1850, vid advokatfiskalen Romans död, öfvergick eganderätten till egendomen på P. J. Roman, dess nuvarande innehafvare.

Hufvudbyggnaden, om 2:ne våningar, uppbyggdes år 1775 af timmer efter då nedrifna Finnerödja kyrka i Vestergötland, och är det ena af kyrkans kors ännu bibehållet. Vid gården finnes en större, god frukt-trädgård. Åkerjorden är af bördig beskaffenhet, och ängen kan, genom sänkning af den närbelägna Skarby-sjön, äfven förvandlas i god åker. — Uti en egendomen tillhörig ekhage finnas åtskilliga fornlemningar, bestående af domareringar och en mängd stensättningar.

Bärstad. Ett mantal skatte i Rystads socken (f. d. Näsby) och Åkerbo härad af Linköpings län, har varit doneradt till Knut Svensson Ödla och år 1683 för lifstid upplåtet åt hans sonhustru, fru Mechtilla Ribbing. Gården tillhörde 1852 samma egare som Beatelund i Rystads socken, en assessor Pettersson.

Böda. Socken, belägen i Åkerbo härad och Ölands Norra Mots fögderi af Kalmar län, har en areal af 21,083 tunnland, af hvilka 25 äro sjöar och kärr. Insjöar och vattendrag äro här obetydliga; men hafvet omsluter pastoratet på trenne sidor. Marken är i allmänhet jemn. Jordmånen består till det mesta af sand, blandad på åtskilliga ställen med en obetydlig del svartmylla; på andra ställen åter är flygsand, blandad med en obetydlig del svartmylla; på andra åter idel flygsand, som bär ringa gröda, och som vid stormväder flyger tillhopa vid gärdesgårdarna. Ingenstädes, så vidt bekant är, finnes lera. Åtskilliga byar hafva s. k. örjord, bebunden med mycken sten, andra åter hafva ingen sten på sin sandjord. Omkring Byrum (säger Ahlqvist i Ölands Beskrifning) »är hela tillandningsfältet ej annat än en ofruktbar hed, fylld af den finaste kiselsand,

som sammandrifves till den mängd och med den styrka, att de låga tallarna och buskaktiga granarna ofta ända till topparna begrafvas under sanden. Denna hed kallas *Gångberget.* Utanför i sundet uppreser sig i halfspherisk form klippan *Jungfrun,* en af sjömän lika känd som fruktad väderleks-sierska. Der detta sandfält slutar vid Enerums strand, vidtager en vanlig »allvar», som sträcker sig förbi Tokenäs' hamn till Torps sjöbodar och i vester icke i brant vägg, utan trappvis, så att vågen brusar långt upp öfver nedra lagret. Att detta lager sedermera är brant afbrutet i sjön, synes af vågens skarpa svall emot dess sidor. Flera åsar och upplandningspallar åtfölja stranden mot norra udden. Vid egentliga uddens början synas mot hafvet stora fält af söndergrusad kalksten, hvilka Linné kallar »Neptuni åkrar». Nordvestra udden är låg, ringa skogbeväxt, men har sköna, blomsterrika ängar. Östra udden deremot, mer skogbeväxt, består, tillika med östra stranden, af lös, lätt sand. Mellersta landet, nu beväxt med barrskog, torde snart dela det öfriga Ölands öde, om icke större omtanka hos invånarne lärer dem att mer sparsamt tillgripa den nog medtagna skogen.» Hufvudnäringarne äro åkerbruk och kalkbränning; binäringar fiske och något sjöfart, mest med lastbåtar. — Socknen innehåller 69¼ oförmedlade och 31¾ förmedlade mantal, största delen kronoskatte. Folkmängden uppgick 1810 till 1,218, 1840 till 1,722 och 1856 till 2,140 personer. Socknen har både fast och ambulatorisk skola, med 1 examinerad lärare i hvardera. År 1856 besöktes förra skolan af 41 gossar och 21 flickor, den sednare af 45 gossar och 37 flickor; dessutom undervisades 1 gosse i allmänt läroverk, 91 gossar och 79 flickor i hemmet. — Böda utgör ensamt ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen, tillhörande Ölands Norra kontrakt af Kalmar stift. Kyrkan, af sten, belägen längst i norr på ön, 8½ mil nordost från Kalmar och 5½ mil n. n. o. från Borgholm, tillbyggdes 1802 med torn på vestra och sakristia på östra sidan. Öfver tornets väggar, af sten, om 30 alnars höjd, är en lanterna uppsatt af trä. Grundvalen till tornet och sakristian lades d. 23 Oktober 1801, byggnaden började i Mars följande året och slutades i November samma år samt invigdes den 30 Oktober 1803. Af kyrkans märkligheter kunna nämnas: här har förut hängt ett vackert, väl arbetadt rökelsekar af malm, från katholska tiden, hvilket år 1820 blef inlemnadt till antiqvitets-samlingen vid Kalmar gymnasium. Af en grafsten med runskrift finnes endast en ofullständig teckning, hvaraf man kan sluta, att den haft ett kors inhugget och runorna ristade inom cirkelrand. Man känner här trenne grafstenar med munkstil, af hvilka blott en är i behåll; denna har följande inskrift: *Hic : sepelitus : jacet : Petrus : filius : Sunonis : — — — ie : Bti : Olavi : cuius : Aia : in : Xpo : reqviescat;* det är: Här ligger begrafven Petrus Sunesson (som dog år - - - på) Sanct Olofs dag, hans anda hvile i Christo. De 2:ne andra grafstenarna blefvo förstörda vid kyrkans ombyggnad år 1802. På kyrkogården äro flera vackra grafvar. — Inom socknen finnas många fornlemningar, hvaribland nedannämda förtjena nämnas. Uti Iduna, sid. 350, förekommer en förklaring öfver runstenen № 850 i Bautil, som mycket afviker från äldre fornforskares gissningar. Den angår, på sitt sätt, Öland, hvarest minnets hjelte fallit och gifvit namn åt Tokenäs by, i hvars hamn han med sina vikingar landstigit. Runskriften är denna: **Ruthr . risti . stin . thansi . iftir . Toki . brudhur . sin . Sah . varth . trbin . a. Ilati . trek . artha . guthr;** det är: Ruthr reste denna sten efter sin broder Toke. Han blef dräpen på Öland, en ganska god (tapper) yngling (dräng). Att Öland förekommer under namnet *Ilat,* bör icke förefalla besynnerligt för någon runläsare, och att *n* uteslutes framför *t* är så allmänt, att icke exempel behöfva antydas. Af stensättningar i socknen må följande anmärkas. Strax vid Torps by är en rund offerkrets och norr om densamma tvänne stenrör; dessa ligga på norra sidan af Tokenäshamns-bugten. *Höga Flisa* kallas en kalkhöjd af

3 alnars höjd samt 2 alnars 6 tums bredd mot öfra ändan och 1 aln 10 tum mot foten; är illa arbetad på kanterna till ett slags halfkors (Antonii kors), och synes denna häll vara uppsatt för dem, som i äldsta tider idkat fiske, för att vid denna andaktsvård förrätta sin bön. Flisan är upprest på en ofvannämda by tillhörig åkerlycka, kallad *Lunnehorfvan*. Nära härintill finnas 3 hällkistor, kringsatta med flisor, af hvilka blott öfra kanten synes öfver den jemna marken. Hvardera är 5 1/4 alnar lång och 3 1/4 alnar bred. I dessa stenkistor hafva obrända lik blifvit upptagna. Längre i norr om Höga Flisa, vid vårdkasen, nära sjön på vestra Landtborgs-höjden, finnes en skeppsform, kallad *Forgalla-skeppet*, som väl icke kan jemföras med Ölands präktigare fornlemningar af detta slag, men eger en viss märkvärdighet genom sitt namn. Skeppsformen har 11 alnars längd och 4 alnars bredd i aktern, med resta kalkflisor till stam- och aktersten. Tvänne stenrör, 13 mindre griftkullar och en fotangelform tillhöra denna grupp af fornlemningar. Norr om denna skeppsform ligga i sträckning 10 stenrör och 6 griftkullar. På bottnen i dessa rör och kullar ligga lemningarna efter obrända lik i stenkistor. Dessa stensättningar och grafvar häntyda på en fiendtlig landstigning och ett derefter hållet fältslag, som kan hänföras till nyssnämda Tokes nederlag. — Vid Haget, s. v. från Enerum, kallas en stensättning af allmogen *Stendansen*. Den utgör en låg, platt hög, omkring hvilken på något afstånd 19 dels pelarformiga, dels klumpformiga gråstenar äro satta i cirkel. Allmogen omtalar, att denna cirkel fordom haft en större sten i medelpunkten, och att här varit ett tingsställe. — I Skäftekärr här i socknen förvaras en s. k. *Rime-Runabok*, bestående af flera hopfästa skifvor. Sådana förvaras på många ställen å Öland och äfven i andra orter, såsom i Uppland, Vester- och Östergötland, Norrland m. fl. — Slutligen må nämnas de af allmogen så kallade *Jättegrafvar*, som anträffas här i socknen och för öfrigt i mängd på ön. Dessa hafva aldrig blifvit begagnade såsom grafställen, utgöra icke annat än tomtningar efter fordna byggnader och hafva en sådan likhet med husen uti Ölands borgar, att man kan antaga, det de äro med dem samtida, emedan de äro på samma sätt uppförda. De utgöra längre eller kortare rektanglar med afrundade hörn och äro stundom odelade, stundom delade i tvänne, trenne och än flera rum genom mellanmurar. Ingångarna äro någon gång utmärkta af på sidorna ställda klump- eller pelarformiga stenar. Sjelfva väggarna bestå af tvänne parallela linier af granitstenar, merändels öfver mansbörda, hvilkas mellanrum äro fyllda med klapper, utan tecken till murbruk; de bilda på sådant sätt en stenfot eller 2 alnars bred mur. Denna höjer sig sällan öfver 1 aln, och tyckas byggnaderna varit uppförda af trä på denna stenfot. Sådana tomtningar, som de vanligen benämnas, äro inom Ölands socknar, i synnerhet på norra och östra delarna af ön, ganska talrika och i flockar, hvilket bevisar, att äfven våra förfäder bodde i ett slags bylag, eller flera hushåll nära hvarandra. Inom denna socken finnas sådana tomtningar omkring Fagerum, Skäftekärr, Norra Udden, o. s. v. Då man någon gång uppbrutit och borttagit sådana tomtningar, har man i dem funnit djup svartmylla, kol, troligen efter eldstäder, och ett eget slags jernklingor, från 2 till 3 fot långa, utsmidda liksom liar med rät spets i bägge ändar. Detta tyckes hänvisa till forntida smedsverkstäder, och är nog troligt, att de omtalta klingorna varit ämnade till svärd. Då en sådan tomtningsplan år 1823 i Södra Runstens by af Runstens socken uppbröts, fann man kol, en ullsax, 3 liar eller skäror, hvilka äro mycket olika de nu brukliga. Alla dessa fynd har konrektor A. Ahlqvist egt i sina samlingar. — Inom socknen finnas tvänne helsobrunnar, *Hunnerum* och *Svartvik*. Den första fanns redan 1763, den andra några år sednare. — Adress: Borgholm.

Böda Hamn. Belägen i ofvannämda socken, öster om kyrkan, har god ankarbotten; men emedan den, likt de flesta af Ölands hamnar, utgöres af en

stor bugt eller vik inåt landet, är den säker endast för vestliga och nordvestliga samt sydvestliga vindar. För alla öfriga, i synnerhet nordost, är den öppen. Här har postjakten sin station. Till beqvämlighet vid in- och utlastning har, från äldre tider, en brygga, ehuru ganska bristfällig och otillräcklig, varit anlagd, tills Kongl. Maj:t genom skrifvelse den 23 Juli 1814 anbefallde, att bryggan skulle för kronans räkning iståndsättas. Den uppfördes sedan genom entreprenad-auktion sommaren 1815. Den är ganska beqvämlig, 141 alnar lång och 14 alnar bred samt försedd med ledstänger å båda sidor. Brohufvudets bredd är 10 alnar. — Att i fordna tider här äfven varit brygga, bevittnas deraf, att strax söder om vägen till Böda hamn finnes imellan albuskarna en planerad stenbrygga af 8 alnars bredd. Trakten är så sidländt, att den ännu vid högt hafsvatten öfversköljes.

Böda Kronopark. Ölands enda barrskog, som ännu förtjenar någon större uppmärksamhet, sträcker sig från Böda kyrka till öns norra udde i en längd af nära 2 mil. Mellan denna skogssträcka och vestra stranden utbreder sig ett stort fält, som består af en ofruktbar sandhed, så att skogen har knappt en half mils bredd. Hela arealen utgör 10,000 tunnland. Skogen, som varit ansenligt medtagen genom Öländningarnes oerhörda skogsplundringar, hvilka 1848 förorsakade det s. k. Böda-upproret, har nu fått en bättre ordnad förvaltning och bevakning, så att den blifvit betydligt förbättrad. Under åren 1851—1856 afverkades i medeltal på Böda kronopark 145,643 kubikfot, hvilka likaledes i årligt medeltal inbragte 3,760 rdr bko.

Böhla. Gästgifvaregård i Jönköpings län; skjutsar till:

Hallarp	1	mil.
Hvetlanda	1¼	»
Kråxhult	2	»
Repperda	1⁵⁄₁₆	»
Ödshult	1½	»

Böhlet. Brunstensbrott i Skaraborgs län, Undenäs socken. Här tillverkades 1852 274 sk℔, 1853: 256, 1854: 181 och 1856: 115. Tillverkningens minskning lär hafva varit en följd af minskad afsättning.

Böja. Socken i Wadsbo härad af Mariestads län, har en areal af 3,356 tunnl., hvaraf 250 äro sjöar och kärr. Sjön Wristulfven gränsar till socknen. Marken är ganska jemn. Rådande jordmånen är bördig lera. På skog är brist. Hufvudnäringen är åkerbruk. Vid Katorp inom socknen brytas slipstenar. Socknen består af 8¾ mantal och beboddes 1810 af 227, 1840 af 365 och 1856 af 357 invånare. Böja socken har ambulatorisk folkskola med 1 examinerad lärare. År 1856 besöktes skolan af 16 gossar och 22 flickor; dessutom undervisades 18 gossar och 15 flickor hemma; tillsammans 34 gossar och 37 flickor. — Böja är annex till Bergs konsistoriela pastorat i Billings kontrakt af Skara stift. Kyrkan, belägen 1¾ mil från Mariestad, tillbyggdes år 1776. — Adress: Mariestad.

Bökebacka grafkista. Fornlemning i Tossene socken och Sotenäs härad af Bohuslän, af Holmberg betecknad »såsom den skönaste i häradet.» »Detta storartade monument, — säger Holmberg, — bildas af två sidohällar, den ena 7 och den andra 3¾ alnar lång. I norr står en gafvelhäll; men i söder är grafven, som är 2½ alnar bred och lika djup, öppen. Rundtomkring stå elfva höga stenvårdar, lika drabanter, på vakt om den jordade kämpens ben, men hafva dock icke kunnat hindra egennyttan att våldföra det härliga ålderdomsminnet. Den sex alnar långa lockhällen passade nämligen förträffligt till en s. k. förstugubro och blef för sådant ändamål bortförd till en bondgård i trakten; men traditionen vill veta, att nattliga spökerier tvingat den tilltagsna högbrytaren att återforsla stenen till hans ställe, och den ligger nu till hälften inuti och till hälften utom kistan. En dylik tänkt gemenskap mellan en vakande andeverld och våra fäders grifter är ännu allmän i Bohuslän och har skyddat många ålderdomsminnen från förstörelsen.»

Bölaryd. Gästgifvaregård i Jönköpings län; skjutsar till:

Kappeled	$1\frac{1}{8}$ mil.
Nissaryd	$1\frac{1}{2}$ »
Ölmesta	$2\frac{1}{4}$ »

Bön. I Rölanda socken och Wedbo härad af Elfsborgs län, på Dal, förekomma vid detta ställe två saltkällor, hvilket torde förtjena anmärkas, emedan sådana källor finnas högst sparsamt i Sverige.

Bön, Östra. Gästgifvaregård i Töksmarks socken och Nordmarks härad af Carlstads län; skjutsar till:

Bön, i Östvallskog, nordligt	$1\frac{5}{8}$ mil.
Haijom, s. o.	$\frac{3}{4}$ »
Nedre Håhn, vestligt . . .	$\frac{1}{2}$ »
Upran, s. s. v.	$\frac{5}{8}$ »

Bön. Gästgifvaregård i Östvallskogs socken och Nordmarks härad af Carlstads län; skjutsar till:

Östra Bön, sydligt . . .	$1\frac{5}{8}$ mil.

Böne. Socken i Redvägs härad af Wenersborgs län, har en areal af 6,225 tunnland, af hvilka 395 äro sjöar och kärr. Inom denna och annex-socknarna ligga sjöarna Lönnern, Jogen, Wollereds-sjön, Drängen, Winsarp- och Gullereds-sjön, samt framflyta åarna Ätran och Tidan. Hufvudnäringen är åkerbruk. Socknen innehåller $14\frac{5}{8}$ mant. och tillsammans med annexerna 95 förmedlade mantal samt beboddes 1810 af 349, 1840 af 378 och 1856 af 384 invånare. Böne socken har fast folkskola med 1 examinerad lärare. År 1856 besöktes skolan af 27 gossar och 26 flickor; dessutom undervisades 1 gosse i allmänt läroverk och 5 flickor hemma. — Böne, modersocken, jemte annexerna Knätte, Liared, Kylingared och Fiflered, utgöra tillsammans ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen, tillhörande Redvägs kontrakt af Skara stift. Kyrkan, belägen $1\frac{1}{2}$ mil från Ulricehamn och $8\frac{1}{4}$ mil från Skara, är nybyggd år 1826. Kyrkoherden här i socknen, Mauritius, skall, enligt sägnen, för det han häftigt satte sig emot liturgien, som konung Johan III ville införa i riket, blifvit halshuggen nära prestgården, enligt andra berättelser på Timmelhed. — Betydligaste gården i socknen är säteriet *Lönnarp.* — Adr.: Ulricehamn.

Bönebön. Gård i Sanda socken af Sörbygdens härad och Bohuslän, märkvärdig derföre, att på gårdens egor, på fjället nära gränsen mot Dal, träffas samlingar af fossila hafs-snäckor, hvilka förr varit så rikhaltiga, att man deraf bränt kalk. Dessa bankar ligga vid ansenlig höjd öfver hafsytan samt på obetydligt afstånd från stranden.

Bönsta, fordom *Bonestad.* By i Allhelgona socken och Rönö härad af Nyköpings län, $\frac{1}{2}$ mil från Nyköping, är märklig för de mångfaldiga fornlemningar, som här finnas, såsom grafhögar, stenkummel, runstenar, stensättningar, offerlund, hvaromkring är en stenkrets, äfvensom ett tingställe. Namnet kunde gifva anledning att tänka på forntida helgedom, äfven från christen tid.

Börgöls bruk. Se *Ysunda.*

Börje. Socken i Ulleråkers härad af Uppsala län, har en areal af 8,749 tunnland, hvaraf 30 äro kärr och sjöar. Utmed Jumkils- eller Börje-ån, som utflyter i Fyris-ån i nordvest, och på ömse sidor om ett mindre vattendrag, som går åt öster, är slättbygd med lerjord eller svartmylla, dels ock sidländt ängsmark; åt söder och vester förekommer mer bergländig mark. Åkerbruk är hufvudnäringen. På skog är vid flera byar föga tillgång. Socknen innehåller $62\frac{1}{4}$ oförmedl. och $51\frac{1}{2}$ förmedl. mantal samt beboddes 1810 af 811, 1840 af 798 och 1856 af 884 invånare. Börje socken har fast skola med 1 examinerad lärare. År 1856 besöktes skolan af 20 gossar och 14 flickor; dessutom undervisades 4 gossar i allmänt läroverk, 18 gossar och 40 flickor hemma. — Börje är prebende-pastorat till Uppsala universitet af 2:dra klassen, tillhörigt Ulleråkers kontrakt af ärkestiftet. År 1620 anslogs detta pastorat åt Petrus Olai, tredje theologen vid Uppsala akademi, eller »professor locorum communium», som då först blef

förordnad till denna beställning, och på riksdagen 1723 beslöts, att Börje och Näs pastorater skulle läggas till prebenden åt theol. adjunkterna vid akademien. Detta fortfor till år 1836, då Börje blef prebende åt professor Kalsenianus i stället för Hagby och Ramsta pastorat, som åter lades till andra theol. adjunkten vid akademien. — Kyrkan, belägen $^3/_4$ mil från Uppsala, är gammal, byggd af gråsten, utan torn. Hon afbrann till större delen 1632, tillika med klockstapeln och den strax derintill belägna byn Tiby. Reparation företogs samma år, hvartill kronan förärade 20 tunnor spannmål. Här finnas flera minnesmärken. I choret sitta 2 hufvudbanér, tillhöriga löjtnanten vid Smålands infanteri Christer Christersson Sjöbladh till Bergshammar (Fogdö) och Hessleby här i socknen, död 1645, samt herr Pehr Christersson Sjöbladh till Svidiestad och Häsleby, död 1670, hvilka förmodligen ligga här begrafna. Framme i choret ligger en gammal grafsten af grof marmor, hvarå är uthuggen en upphöjd liljeqvist under ett kors, men utan inskrift. Af vapnet synes, att någon af slägten Liljestjelke här ligger begrafven. I vapenhuset är en grafsten, som tillkännagifver, att »Kgl. M:ts och riksens sekreterare, Michel Olsson, ligger der begrafven, död 1615;» troligen Michel Olofsson Dufva, som var ståthållare öfver Stockholms slott och län.

Socknens namn skrefs 1291 *Byrie* och 1314 *Biria*, då tillhörande provincia *Ulleraker*, äfven *Boeria*. Man har härledt namnet af en Bore eller Bure och anfört, som bevis derpå, en Burehög i socknen; äfven påstår man, att den fått sitt namn af en Byrger, hvars grafsten ligger under kyrkodörren. — Af fornlemningar uppgifvas runstenar i kyrkan, vid Ströja, Tiby och Engeby. Stensättningar och grifttkullar finnas på flera ställen; men vid Broby äro 5 ansenliga grafhögar, af hvilka en kallas *Svens-högen*, hvarom vidare under ordet *Broby*. — Under Gustaf Wasas student-tid i Uppsala »spatserade» han ofta ut till Stränge i Ströje här i socknen och till Måns i Qvarnboda i Läby och »gjorde sig der glad och lustig». — Bland 24 byar och gårdar i socknen nämnas 5 i häfder från 1200- och 14 från 1300-talet. De betydligaste gårdarna äro nu *Hesselby* och *Brunby*. — Adress: Uppsala.

Börringe. Berustadt säteri, 2 mantal, i Älfvestads socken och Bobergs härad af Linköpings län, har tillhört kapitenen Ernst Wendel, såldes af honom till kapitenskan H. Silfverlås och af henne till brukspatronen C. Eklund, hvilken åter sålde det till kornetten Sandberg, som innehade det år 1760. Regements-skrifvaren S. Rudin egde Börringe i början af innevarande århundrade och hans arfvingar år 1818.

Börringe. Gods i Skåne, Malmöhus län, Wemmenhögs härad och Gustafs socken, 2 mil sydost från Malmö. Gården, som ligger vid Börringe sjö, hvilken håller en mil i omkrets, har ett ypperligt läge och omgifves af ek- och bokskogar, just vid gränsen af den skoglösa Skånska slätten. Det gamla godset har fordom varit kloster, om hvars första grundläggning man likväl saknar tillförlitlig underrättelse. Så mycket vet man imellertid, att det varit stiftadt redan före 1257 för munkar och invigdt åt Jungfru Maria, hvaraf det kallas St. Marias kloster; år 1268 förvandlades det till nunnekloster af Benediktiner-Orden. Efter reformationen och klostergodsens indragning till kronan innehades godset af ätterna Brahe, Bille och Thott; men sedan Skåne tillfallit Sverige, blef Börringe, tillika med Lindholms säteri och underlydande, år 1659 förlänadt åt Carl X:s naturliga son, grefve Gustaf Carlsson, till grefskap åt hvilken det upphöjdes den 9 Mars 1674. Efter grefve Carlssons död hemföll godset till kronan, indelades för 7 nummer vid nuvarande Skånska Dragon-regimentet och bortarrenderades till krigs-kommissarien Cleve. Denne köpte slutligen egendomen och testamenterade den till sin fosterdotter, borgmästarinnan Hegardt i Malmö, som år 1744 sålde egendomen till dåvarande assessorn, sedermera riksrådet grefve Joachim Beckfriis. I hans hand erhöll gården ett nytt utseende; år 1763 upp-

fördes en ny 2:vånings hufvudbyggning af sten, täckt med jernplåt, tillika med två grundmurade flygelbyggnader. Med konungens tillstånd försålde riksrådet det på Jutland belägna Friisiska stamgodset Häfringholm, Estenbeck och Tustrup emot ersättning af Börringe kloster, som tillika med Fiholms säteri uti Södermanland år 1791 förklarades för grefskap åt äldsta manliga ättlingen af friherrliga ätten Beckfriis, det enda grefskapet i riket, med hvilket grefvetiteln följer för egaren. I stället för de bägge förfallna kyrkorna Lemmeströ och Börringe byggde riksrådet Beckfriis en ny, efter Gustaf III kallad Gustafs Kyrka, och till hvilken socken Börringe har jus patronatus. Efter riksrådets död utan barn tillföll godset hans bror, generalmajoren grefve C. L. Beckfriis, vid hvars död 1798 det tillträddes af äldsta sonen, hofmarskalken grefve Corfitz Ludvig Beckfriis, gift med grefvinnan Lovisa Thott. Efter hans död tillföll godset hans son, kammarherren grefve C. Beckfriis.

Egendomen är bebyggd med ett prydligt tvåvånings stenhus samt tvänne vid sidorna deraf uppförda paviljonger. Ladugårdshusen, som afbrunno år 1794, uppfördes strax på nytt af tegel med halmtak, och vid samma tillfälle blefvo två byggnader, som förut skiljde dem från borggården och voro uppförda på de gamla klostermurarna, alldeles nedrifna, så att icke något spår finnes efter gamla klosterbyggnaden, på hvars tomt lindar blifvit planterade. — Börringe klosters berustade säteri består af 7 mantal med dertill hörande skatterätt till 19 25/48 mantal i Börringe och Lemmeströ byar. Å egorna finnas en skattlagd vatten- och en väderqvarn, tegelbruk och kalkbränneri.

Börrum, eller **St. Pehr.** Socken i Hammarkinds härad af Linköpings län, har en areal af 4,860 tunnland, af hvilka 190 äro sjöar och kärr, och bildar en lång och smal landsträcka af 1 1/2 mils längd från nordvest till sydost, men blott 1/8 till 1/2 mils bredd. Marken är mycket bergaktig, men har fruktbara dälder mellan bergen här och der. Ett litet vattendrag går från Nöstebo-sjön och flyter ut till saltsjön. På skog är icke brist. Jordmånen är till större delen lera, men äfven svartmylla och dungjord. Hufvudnäringarne äro åker- och något bergsbruk, i anseende till dervarande smärre jerngrufvor, samt fiske. Socknen innehåller 13 1/2 oförmedlade och 10 3/4 förmedlade mantal. Folkmängden uppgick 1810 till 358, 1840 till 496 och 1856 till 448 personer. Socknen hade sistnämda år ambulatorisk folkskola med 1 examinerad lärare, som undervisade 12 gossar och 14 flickor, medan 2 gossar bivistade allmän och 1 enskild undervisnings-anstalt. — Börrum är nu annex till Mogata konsistoriela pastorat af 2:dra klassen i Hammarkinds kontrakt af Linköpings stift. Kyrkan, som ligger 2 mil från moderkyrkan och 2 1/4 mil från Söderköping, är uppbyggd af trä 1718, och vid invigningen Persmesso-dagen samma år fick hon namn af St. Pehrs kapell. I klockstapeln är en klocka, till hvars gjutning konung Fredrik I har förärat en eröfrad metallkanon. Litet från kyrkans östra gafvel hafva brukspatronen Gust. Adolf Fors och hans fru, Wendela Catharina Rosenhjelm på Börrum, år 1753 låtit mura en graf åt sig, i hvilken de hvila. Detta herrskap har äfven begåfvat kyrkan med dess mesta silfver och en vacker skrud. Före den nu nämda kyrkans uppförande hölls redan omkring år 1650 gudstjenst i en stor sal vid Börrums gård, som sedan kallades kyrkosalen, och derom gjordes anmälan vid en biskops-visitation, hållen i Mogata af ärkebiskop Spegel 1695, då denne lofvade att söka utverka tillstånd till en kyrkas uppbyggande i Börrum. Men detta lärer icke skett, emedan konung Carl XII först 1718 gaf församlingen tillstånd att bygga sig en kapell-kyrka, hvilket äfven skedde, som förut är nämdt. Redan vid år 1677 hade fru Wendela Canterstjerna skänkt den plats, der nu kyrkan står, till begrafningsplats för invånarne i denna från Mogata kyrka aflägsna ort. Socknen kallades fordom Byarum. — Det uppgifves, att fornlemningar finnas här i socknen efter ett kloster, kalladt Byarum, hvilka bestå i några af ekskog öfver-

vexta grus- och stenhögar. Närmare härom, se *Byarum.* — De betydligaste gårdarna inom socknen äro *Börrum* och *Norrum.* — Adress: Söderköping.

Börrum. Gods i Börrum socken och Hammarkinds härad af Linköpings län, beläget nära sockenkyrkan, har dels varit doneradt till Nils Stjernskjöld, hvars son Claës Stjernskjöld stadfästes i besittningen deraf, dels genom byte blifvit förvärfvadt af Erik Rosenhjelm 1646; år 1650 var det bebygdt till säteri och tillhörde såsom sådant Per Rosenhjelm 1683. Godset reducerades, men förlänades på lifstid åt honom och hans fru Wendela Canterstjerna, som egde det ännu 1700 och 1726. Åren 1741 och 1747 tillhörde Börrum Wendela Catharina Rosenhjelm, gift först med kornetten Jakob Wernsköld och sedan med assessor Fors (se *Börrum* socken), och derefter Wernskölds son, P. Wernsköld, som tog tillbaka ett af modern till kyrkan doneradt frälsehemman i Börrum. Godset köptes sedan af riksrådet grefve Göran Gyllenstjerna och hörde derpå länge under Thorönsborg i St. Annæ socken; major F. U. Mannerstråle egde godset 1857. Gården består af Börrum, 2 mantal skatte säteri, 2 frälse med såg och qvarn, samt Nöstebo, $1/2$ mantal frälse.

Börsled. Gästgifvaregård i Tunhems socken och Wäne härad af Elfsborgs län; skjutsar till:

Fors	$1\,^5/_8$	mil.
Grästorp	$1\,^5/_8$	»
Gäddebäck	1	»
Trollhättan	$1\,^1/_8$	»
Wenersborg stad	$1\,^1/_2$	»
Åsaka	$^1/_2$	»

Börsjö. Stångjernsverk, beläget i Risinge socken och Finspongs Läns härad af Linköpings län, vid sjön Grons utlopp. Bruket anlades år 1640 af majoren Knut Ödla och hade 4 hamrar och 7 härdar samt en knipphammare; men i brist af kol, måste det nedläggas, med undantag af 1 hammare, som landshöfdingen Udde Ödla lät reparera och å nyo uppbygga. Det privilegierades år 1689, stadfästes 1690 och följde sedan Stjernviks säteris öden, hvilket fordom äfven hette Börsjö. År 1803 köptes både säteriet och bruket från Finspong af Christiern Eberstein, ärfdes 1816 af dess enka, född Broms, 1827 af mågen Didrik Reder och 1847 af enkefru Reder, omgift 1850 med öfversten C. E. Ahlström. — Bruket har nu 2 härdar och 2 hamrar, 900 sk℔ privilegieradt smide med köpetackjern samt manufakturverk af 4 spikhamrar med oinskränkt smidesrätt. Utskeppar på Norrköping och Stockholm. Bruket tillverkade år 1852 $739\,^1/_2$ sk℔ stångjern, utom $160\,^1/_2$ sk℔, som blifvit använda till manufaktur; hade qvarn med 3 par stenar och såg. — Vid Börsjö bruk, i Kärrhagen, skall fordom stått ett fältslag. De, som stupat härstädes, skola blifvit begrafna i Lillängen, men en af anförarne under en hög sten på Olstads backe, der man funnit aska och ben.

Börstig. Socken i Frökinds härad af Mariestads län, har en areal af 5,485 tunnland, af hvilka 280 äro sjöar och kärr. Marken är mycket stenbunden och jordmånen mager. Hufvudnäringen är åkerbruk, derefter boskapsskötsel och väfnaders tillverkning. Socknen består af $28\,^3/_4$ mantal och tillsammans med annexerna af $44\,^1/_{12}$ förmedlade mantal. Folkmängden uppgick 1810 till 664, 1840 till 893 och 1856 till 809 invånare. Socknen hade sistnämda år fast skola, i hvilken 25 gossar och 17 flickor undervisades. — Börstig, modersocken, jemte annexerna Brismene och Kjerråkra (den sistnämda socknen ligger i Redvägs härad af Wenersborgs län), utgöra tillsammans ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen, tillhörande Wilska kontrakt af Skara stift. Kyrkan, belägen $1\,^3/_4$ mil från Falköping och 8 mil från Mariestad, blef nybyggd af sten år 1823. I äldre tider skola i denna socken äfven varit kyrkor vid Mussla och Kringlarp, efter hvilka ännu synas lemningar. En del af Börstigs-socknen kallades då Mussla socken. — Af fornlemningar uppgifvas här flera offerställen, hvaribland ett på kyrkoherde-boställets egor, ännu kalladt *Sal* eller *Salen,* på en höjd, der lem-

ningar efter byggnader synas. — Adr.: Falköping.

Börstil. Socken i Fröåkers härad af Stockholms län, har, med en vidlyftig skärgård, en areal af 43,300 tunnland, af hvilka 2,500 äro sjöar och kärr, oberäknadt hafsvikar. Den innesluter tvänne under särskilda domstolar lydande städer, Östhammar, nära södra gränsen, och i nordost Öregrund, och består sjelf af tvänne hufvud-delar: *Uppsocknen*, å fasta landet, samt *Norr-ön*, nu mera sammanhängande med fasta landet i vester, och *Söder-ön*, en ö i hafvet, hvilka tillsammans utgöra andra hufvud-delen. Uppsocknen är dels bergländig och kärrig åt vester, dels skogsmark på en från sydost till nordvest strykande sandås, dels jemnare slättbygd vid vattendragen och hafskusten. Här går Kanikbo-sjön från södra gränsen ut till Östhammars-viken; Börstil- och As-sjöarna hafva nordligt lopp till den större Runmarn, genom hvilken Olands-ån kommer härin och går genom Stumelbo-sjön på vestra gränsen, derpå östligt genom Ledsundet till Kallriga-fjärden, till stor del mellan sidlända stränder. Ifrån sistnämda fjärd, åt sydost, är ett nu mera igenvalladt vattendrag till Östhammars-fjärden, hvars särskilda delar i fortsatt sydostlig rigtning äro Gran- och Stenfjärdarna. Bortom denna farled ligga Norr- och Söder-öarna, omgifna af en mängd mindre öar, såsom Fårö, Länsö, Tvärnö, Raggarö, Slätö och Fälö m. fl. Norr-ön är dels en sandig skogsmark kring norra delen af förut nämda sandås, dels slättbygd i söder eller klippig strand i öster. Söder-ön är mer högländt och omvexlar med berg och skogsmark, dalgångar och slätter, småsjöar och inskjutande hafsvikar; största vattendragen äro Norr-, Lång- och Lillvikarn, med utlopp åt söder. Vid de flesta byarna är tillräcklig skog. Kisvittringar och malm-anledningar förekomma nästan öfverallt i socknen, men hafva på endast få ställen varit lönande, hvarföre de flesta blifvit öfvergifna; två skärpningar vid Söderby hafva dock äfven i detta århundrade gifvit rikt utbyte. Det af äldre författare mycket omtalade Granatberget vid Börstil-sjön är en öfvergifven jerngrufva, hvarest malmen till stor del bestod af sköra och till slipning otjenliga granater. Rådande jordmånen är i Uppsocknen och på Norr-ön mest sand, mer sällan lera, hvilken deremot är allmännare på Söder-ön. Hufvudnäringarne äro åker-, ängs- och skogsbruk, grufrörelse, fiske, skälfångst och sjöfart med storbåtar. Socknen innehåller $107^{389}/_{480}$ oförmedlade och $100^{11}/_{12}$ förmedlade mantal, hvaraf i Uppsocknen $33^{7}/_{8}$ skatte, 6 krono och $10^{11}/_{12}$ frälse, samt på Norr- och Söder-öarna $23^{5}/_{8}$ mantal skatte, $4^{1}/_{24}$ krono och 22 frälse. Till Wäddö skeppslag hör $^{1}/_{2}$ mantal i skären. Folknummern uppgick 1810 till 2,356, 1840 till 2,798 och 1856 till 3,100. Börstil socken har både fast och ambulatorisk skola med 2 examinerade och 4 oexaminerade lärare. År 1856 besökte 14 gossar och 7 flickor den förra och 232 gossar och 174 flickor den sednare skolan.

Börstil utgör nu med Östhammars stad ett regalt pastorat af 2:dra klassen, förut 1:sta, tillhörande Olands och Fröåkers kontrakt af Uppsala stift. Särskilda delar af detta vidsträckta pastorat hafva, med mer och mindre skäl, hos Kongl. Maj:t anhållit att bli skilda från moderförsamlingen och få bilda egna pastorater, nämligen Östhammars stad år 1777, Söder-ön och Gräs-ön år 1799, den sistnämda förenad med Öregrund; men förgäfves. Nu är Gräsö lagd som annex till Öregrund stads regala pastorat. Kyrkan, belägen $^{1}/_{4}$ mil från Östhammar, 2 mil från Öregrund och 7 mil från Uppsala, är byggd af gråsten, $67^{1}/_{2}$ alnar lång och $18^{1}/_{2}$ alnar bred. Hennes ålder är okänd; men i ett gåfvobref af år 1358 omtalas hon såsom då invigd, troligen efter verkställd ombyggnad. Hon brändes af Ryssarne under deras härjningar i Roslagen år 1719, men återställdes. Vestra delen kallas Östhammars kyrka, såsom en tid af staden begagnad. En grafvård är uppsatt öfver prosten härstädes Erik Klint. Kyrkoherden här, Jakobus Erici, anförare för Upplands-bönderna vid det så kallade Korftåget år 1593, är begraf-

ven här i kyrkan. Denna har i äldre tider varit målad. I vapenhuset föreställdes St. Barbara, — en jungfru, som blef halshuggen af sin egen fader i Nicomedia, — och framför henne låg en prest på knä, med följande ord: »*Gudh för böner thina — taghi mik til nader sina*» och under hans fötter: »*Petrus . E. presbitor*». I kyrktaket var gamla Oxenstjernska vapnet måladt med inskrift: *Arma Domini Nicolai Abyornassen de Salista militis*. Han var riksdrots vid år 1351 och stamfader för slägten Oxenstjerna till Salsta. Dessa målningar blefvo till det närmaste förstörda vid Ryska fejden 1719 och blefvo sedan vid kyrkans reparation öfverstrukna.

Af fornlemningar och minnen omtalas följande. Vid Sund i den s. k. Runlötshagen finnas flera griftrör och stensättningar. Här hafva äfven stått tvänne runstenar; den ena är aftecknad i Bautil och den andra utnött. Grifthögar, större och mindre, förekomma vid Sund, Skedika och Kulla. — Riks-skattmästaren friherre Sten Bjelke fick af drottning Christina Börstil socken i förläning 1654, och vid reduktionen innehade han en förläning, bestående af socknarna Börstil, Walö, Hökhufvud, Skepthammar och Tången i Ekeby; dessutom egde han i denna trakt många och stora gods. — Socknnens namn skrefs i äldre tider *Byrstil* och *Borstil*. År 1314 förekommer Borstil såsom hörande till Rhodin. Sju gårdar och byar nämnas i handlingar från 12- och 1300-talen; de flesta egde kaniken Salomon, hvilken troligen hade Börstil som prebende. I sitt testamente af år 1291 bortskänkte han sina gårdar här till åtskilliga personer, men största delen till Nils' af Smara söner i Edsbro socken; dessa fingo jord i de här belägna gårdarna Nutö, Azö (nu Assjö), Aspö, Långholm, Svannö, Simundö, Snetlinge (Sneslinge) och Langalma. Rikshistoriographen Arn. Messenius hade många hemman här i socknen, som sedan blefvo indragna. De betydligaste säterierna äro nu *Sneslingeberg*, *Söderby* och *Länsö*. — Adress: Östhammar.

Börstorp. Frälse-säteri i Hassle socken och Wadsbo härad af Mariestads län, har lång tid tillhört slägten Falkenberg, som äfven skrifvit sig till Börstorp, och upptagas här följande egare af denna familj: general-majoren Didrik Falkenberg, död 1651; krigsrådet Henrik Falkenberg; hans son, riksrådet friherre Conrad Falkenberg, död 1654; hans son, landshöfding öfver Wenersborgs län, död 1691. År 1828 var öfverstlöjtnanten friherre Anton von Knorring egare till Börstorp. Godset tillhör nu friherre C. W. Leuhusen. — Enligt uppgift 1833 bestod då godset af Börstorps frälse-säteri $3\frac{1}{8}$ mantal och derunder lydande $15\frac{3}{8}$ mantal frälse-hemman. Mangården på säteriet utgöres af ett stort charaktershus och tvänne flyglar, alla af sten. Söder om gården flyter en å, hvaröfver, midt emot ingången, är en bro samt derifrån en stor allé, $\frac{1}{8}$:dels mil lång. Trädgården är stor och vacker. — Egarne af Börstorp och Säby i annexsocknen Berga ega patronrättigheten i församlingen gemensamt, hvarom vidare vid modersocknen *Hassles* beskrifning.

Bösarp. Socken i Skytts härad af Malmöhus län, har en areal af 3,009 tunnland, hvaraf blott 4 äro kärr och sjöar. Marken är öfverallt jemn; rådande jordmånen lera. På skog och torf är total brist. Socknen utgör $27\frac{7}{8}$ mantal, tillhopa med annexet $30\frac{13}{24}$ mantal samt hade år 1810 602, 1840 745 och 1856 1,315 invånare. Bösarp socken har både fast och ambulatorisk skola; den förra skolan besöktes 1856 af 30 gossar och 23 flickor, den sednare af 53 gossar och 49 flickor; dessutom undervisades i hemmet 4 gossar och 12 flickor. I söndagsskolan erhöllo 30 gossar och 20 flickor undervisning. — Bösarp, modersocken, jemte Simlinge annex i Wemmenhögs härad, utgöra tillsammans ett regalt pastorat af 2:dra klassen, tillhörande Skytts kontrakt af Lunds stift. Domkapitlet i Lund hade fordom jus patronatus till denna socken. Kyrkan är belägen 3 mil från Malmö och $3\frac{1}{2}$ mil från Ystad. — Adress: Malmö.

Tillägg

af egendomar, post- och jernvägsstationer, verk och inrättningar, som ej finnas upptagna åren 1859—1865 uti
Historiskt-Geografiskt och Statistiskt Lexikon öfver Sverige,
jemte de märkligare ställen, som äro omnämnda under artikeln om socknen, der de äro belägna, inbyggarnes antal 1867 och taxeringsvärdena för 1866, samt af historiska och ekonomiska uppgifter m. m.

A.

Abbakusa, berg med skifferartad sten, se Hofmantorps pastorat i Kronobergs län.

Abbotsnäs, egendom uti Floda socken af Nyköpings län. Tillägges: den bestod 1866 af 2½ mtl med 797 tlds areal, och de underl. af 5½ mtl med 814 tld, häraf 344 åker, 269 äng, 546 skog; tax.-värdet var 122,900 rdr: egdes af enkefru Ihres arfv:r.

Abekås, fiskläge, se artiklarne Skifvarfs socken och Wemmenhögs härad.

Abild, f. d. *Abelt*, socken i Årstads härad af Halmstads län. Arealen är efter Hahr 0,566 qvadratmil (= 13,100 tld), efter Forsell 11,664 tld; 26⅝ mtl; tax. till 343,400 rdr; folkmgd 985.

Aborresjön, i Krogstads pastorat af Göteborgs och Bohus län, är märklig för sin runda form och sitt betydliga djup.

Abrahamsgård, ett ¼:dels mtl skatte uti Ljusnarsbergs socken och Örebro län, är väl bebygdt; taxerades 1866 till 30,000 rdr; se under socknens artikel.

Abrahamsgrufvor på Dofverstorps egor i Risinge socken af Linköpings län, äro numera ödelagda.

Abrahamskälla, en mineralkälla, se Runsten's socken af Kalmar län.

Abrahamstorp, gård uti Foglås socken, Kåkinds härad och Skaraborgs län, omkring ½ mil från Hjo, af ½ mtl skatte, taxerad till 19,000 rdr, eges af kommissionslandtmätaren N. Wingård.

Abäckshyttan, stångjernsbruk, masugn och mjölqvarn uti Grangärdes socken af St:a Kopparbergs län, taxerades 1866 till 65,200 rdr, deri inberäknadt värdet för inspektors- och arbetarebostäder samt skolhus; medeltillverkningen 1859—61 uppgafs till 31,167 cntr tackjern, 240 ctnr gjutgods af Gräugesbergs och Ivike malmer; eges af Nyhammars och Fredshammars bruks aktiebolag.

Ackkjärr (i 1825 års jordebok), stångjernsbruk och ½ mtl frälse i Lungsunds socken af Wärmlands län; vid det förra, år 1866 bevillningstaxeradt till 6000 rdr, tillverkades i medeltal 1859—61: 13,243 cntr stångjern, det sednare taxerades till 23,500 rdr; dessutom lydde derunder 1⅝¼ mtl, taxer. till 57,700 rdr; se vidare art. Ackjern. Adressen är Christinehamn.

Acklinga, f. d. Aklunga, socken i Wartofta härad och Skaraborgs län. Arealen, 0,262 qvadratmil land (= 6,063 tld), är fördelad på 15 mtl, bebodda 1866 af 580 inb. och taxerade till 497,300 rdr. Gårdar: ***Elfstorp*** 1 mtl; — ***Acklinga*** ½, och ***Kämpahemmet*** ½, ett gods, tax. till 63,000 rdr; egare C. G. Millqvist. Af hemmanen lyda 2½ mtl under Kaflås.

Adamsberg, eller Böxholms jernbruk uti Dref socken, Uppvidinge härad och Kronobergs län, vid pass 2⅝ mil från Wexiö, jemte manufakturverk af 2 knipp- och 2 spikhamrar, taxerade 1866 till 12,000

rdr, egdes då af grefve R. Cederström; medeltillverkningen 1861—63 uppgafs till 3,689 cntr stångjern, 548 cntr spik, 283 redskapssmide, 736 div. manuf.

Adamsberg, en ödelagd blyglansskärpning uti Nössemarks socken af Elfsborgs län.

Addaren, sjö i Frötuna Skeppslag, Länna och Skede socknar af Stockholms län.

Adelsnäs, frälse säteri, uti Åtavid socken; tilläggeß: det egdes på 1500-talet af adliga ätten Bock af Näs i åtminstone 4 led.

Adelsåsen, se art. Lefverne socken, sid. 382, 1 sp.

Adelsö socken i Färentuna härad och Stockholms län; åkern uppgifves upptaga 1,215 tld, ängen 300, utsädet: 495 t:r säd, 666 t:r potates; $19\frac{5}{8}$ mtl, taxer. till 439,450 rdr, annan fastighet taxeras till 59,200 rdr; folkmängd 685; här är sparbank. Gårdar: *Hanmora*, *Tofta*, *Sättra*; — *Hofgården*, by på $1\frac{1}{2}$ mtl skatte med 8 egare och 15 brukare.

Adelöf, f. d. Adhelef, socken i norra Wedbo härad af Jönköpings län. Arealen c:a 23,000 tld, deraf 3,170 vatten; 2,245 (2,290 år 1861) inb.; taxeringsvärdet 1,184,800 rdr. Gårdar: *Ingelsbo* $\frac{1}{2}$ mtl; *Glassås* $1\frac{1}{12}$ mtl med $\frac{1}{8}$ underl.; *Hult* $\frac{1}{4}$ mtl, gästgifvaregård; *Svartemålen* $\frac{1}{2}$ mtl, *Wallstorp* $\frac{1}{2}$ mtl, *Boeryd*, två gårdar à $3\frac{1}{4}$ mtl, alla taxerade till 12,000 à 16,000 rdr; *Äpplehult*, *Ulfsbo*.

Adinal, egendom uti Färlöfs socken af Christianstads län, $1\frac{1}{4}$ mil från Christianstad, $\frac{3}{4}$ mil från Önnestads jernvägsstation, består af n:r 5 & 9, 1 mtl frälse, med underl. $5\frac{3}{4}$ mtl, allt af Bjerlöfs by, eller, enligt annons om försäljning, af $8\frac{5}{96}$ mtl ins. frälse med en egovidd af 2,300 tld, deraf 1,300 åker, 610 tld utmark, till $\frac{1}{3}$:del beväxt med skog. Adinal har prydlig mangårdsbyggnad med vacker trädgård. Egendomen, fördelad i 42 större och mindre hemmansbruk samt 18 torplägenheter, har tillhört grefvarne Hamilton.

Adlerasskog, frälse-säteri i Östergötland. Tillägges: var 1866 bevillningstaxeradt till 40,000 rdr, egdes s. år af Lars Jacobsson.

Adna Muorki Koski (eller Stora fallet), vattenfall i Lappland, se art. Lule elf.

Adolfsbergs grufvor i Tunabergs socken af Nyköpings län.

Adolfsberg eller *Karaby*, frälsesäteri af $1\frac{1}{2}$ mtl uti Ås socken och Jönköpins län, synes blifvit uppkalladt efter en dess egare på 1600-talet, öfverstelöjt. Adolf J. Fleetwood.

Adolfsfors, jernverk i Köhlens socken af Carlstads län; tilläggeß: här tillverkades i medeltal 1859—1861: 2,766 cntr stångjern, 316 c:r spik, 27 manufakturjern; det taxerades 1866, jemte tegelbruk, qvarn och såg, till 41,667, underl. egendom till 79,585 rdr.

Adolfström, smältverk, se art. Nasafjäll.

Afberga, ett mantal skatte uti Tillberga socken och Westerås län, omkring 1 mil från Westerås, taxerades 1866 till 20,000 rdr.

Afla, by med fornlemningar, se art. Gåsinge socken.

Afva, vattendrag, med qvarnar och sågverk i Neder-Luleå socken af Norrbottens län; härvarande laxfiske taxerades 1866 till 8,000 rdr. *Afva* egendom med landtbruksskola för 12 elever, se vidare socknens artikel.

Afva, by, sedan 1853 i civilt och från år 1863 äfven i kyrkligt hänseende hörande till Nordmalings socken och Westerbottens län, är gränsen för Ångermanlands stora trädgård, se art. Grundsunda.

Afvaforss, masugn uti Råne socken och Norrbottens län, med en medeltillverkning 1859—1861, af 2,280 cntr tackjern, 64 gjutgods af Gellivara malmer, tillhör Gellivare aktie-bolag, se Hvitåfors jernbruk.

Afvasjön, se Delsbo socken.

Afvaviken, en af de äldsta kyrkorna i Pite lappmark.

Afvelsgärde, gästgifvaregård i Lyckeby socken, Carlskrona län, af $\frac{3}{4}$ mtl skatte, taxeradt 1866 till 119,400 rdr, egdes då af M. Rubén; här är äfven ett täckt landtställe med vacker trädgårds- och parkanläggning, se vidare socknens artikel, sid, 561.

Afvelsäter, by med fornminne, se Tveta socken i Wärmland.

Afverstad, säteri och frälsehemman, se Ölseruds socken af Carlstads län.

Agarn, sjö i Wårdinge socken och Stockholms län i Södermanland.

Agersta, gård, se Jomkil socken af Uppsala län.

Ageröd, säteri, se Munkarps socken af Onsjö härad och Malmöhus län.

Agetomta, ett mtl skatte, se Furingstad socken af Linköpings län.

Aggarp, gård i Westra Ryd socken och Linköpings län, tillhörde 1825 mamsell Charl. Lagergren.

Aggarö, sätesgård uti Kärrbo socken och Westerås län; tillägg: taxerades 1866 med underl. $2\frac{5}{12}$ fr. och $\frac{1}{4}$ skatte, till 91,500 rdr.

Aggån, se artiklarne Jäths socken och Åsnen.

Agna-Norget, så kallas Norra fjerdingen, som är den magraste delen af Åsheda socken i Uppvidinge härad och Kronobergs län.

Agnaryd, by, i Mistelås socken af Kronobergs län, vid pass $3\frac{1}{4}$ mil från Wexiö, på $3\frac{1}{8}$ mtl skatte, med 2 qvarnar: har varit komministerboställe; se under socknens artikel.

Agneberget i Uddevalla, vid kyrkan, hvars torn är uppfördt på detsamma.

Agnefit eller *Agnes-strand*, stället, der konung Agne upphängdes af sin gemål Skjalf, se art. Stockholms stad.

Agneholm, slott, se art. Årås Lilla.

Agnesberg, landtställe uti Solna socken och Stockholms län; taxerades 1866 till 17,000 rdr, egdes af enkefru Ljunglöf.

Agnestad, gård i Falköpings landsförsamling; på egorne har fordom varit kyrka.

Agnetæberg med Kyrkbyn, ett mtl frälse uti Arvika landsförsamling, nära köpingen Arvika, i en fruktbar dal; häraf egdes 1866: 667 skattetal med tegelbruk af J. F. Wennerlöf på Björnö i Gillberga socken, taxeringsvärdet var 77,335 rdr, c:a 80 skattetal, egdes af major Lagerlöfs på Norserud sterbhus. I början af innevarande århundrade bebyggdes N:r 3 Kyrkobyns $\frac{1}{4}$ mtl af theologie doktorn Lagerlöf, som här åt sig inrättade en angenäm bostad och gaf gården ofvannämnda namn.

Agnetorp eller *Angarp*, f. d. Angarp, socken i Wartofta härad och Skaraborgs län, arealen efter Hahr 11,340 tld, $21\frac{1}{16}$ mtl, bebodda af 1,285 inb. och tax. till 901,500 rdr, deraf 34,900 rdr för statens egendom, $1\frac{3}{4}$ mtl, dessutom taxeras annan fastighet till 76,200 rdr. Gårdar: *St:a Håfven*, *Jernåsen*, *St:a Wäthult*.

Agnhammar, ett mantal frälse-säteri uti Grums socken och Wärmlands län, vid pass $2\frac{1}{2}$ mil från Carlstad, med tegelbruk, var 1866 bevillningstaxeradt till 90,000 rdr och egdes af brukspatron B. A. Geijer. Till Agnhammar skrefvo sig Lars Bothevidsson d. ä. år 1510, dennes son och sonson, adliga ätten Anckars stamfader, Botvid Larsson † 1665; Märtha Anckars man, hofkansleren Nils Chesnecopherus † 1634, skref sig äfven till Agnhammar samt till Längbro och Lund. Fru Märtha Ekeblad och Beata Gyllenankar ha tillbytt sig under frälse alla räntor; reducerades 1694; men sedermera återvunnit säterifriheten genom kammar-kollegii bref $\frac{18}{9}$ 1720 och njuter alla räntor fritt; gården egdes 1815 af H. G. Linroth.

Agunnaryd, f. d. Agundaryd och *Agunnered*, socken i Sunnerbo härad och Kronobergs län, $47\frac{89}{120}$ mtl, 2,100 inb., tax.-värdet 678,100 rdr; odlad jord 1,353 tld, äng 2,643, skog 1,500 tld; utsädet: 5,600 kub.-fot säd, deraf mest hafra, 2,120, och 5,800 potates; skörd: 32,500 kub.-fot säd och 58,100 kub.-fot potates; af kreatur underhållas 113 hästar, 332 oxar och tjurar, 1,030 kor, 545 ungnöt, 1,332 får, 380 svin.

Ahla ångsåg uti Söderala socken och Gefleborgs län, vid pass $\frac{1}{2}$ mil från Söderhamn, taxerades 1866 till 70,000 rdr, se vidare Bergviken.

Ahlberget, på Kongl. Djurgården vid Stockholm, med 6 välbyggda landtställen.

Ahlby, egendom i Botkyrka socken och Stockholms län; tillägg: taxerades 1866 till 300,400 rdr.

Ahlby, St:a eller Ellenhill, frälsesäteri af 1 mtl uti Solna socken och Stockholms län, $\frac{3}{8}$ mil vester från kyrkan, som ligger $1\frac{1}{2}$ mil från Ensta gästgifvaregård; häraf utgjorde $\frac{3}{4}$ mtl, jemte Frösundavik 1 mtl, en egendom; $\frac{5}{12}$ mtl, jemte $\frac{5}{12}$ mtl i Hufvudsta, en egendom, och $\frac{1}{4}$ mtl Hudvudsta lyder under L:a Ahlby, $\frac{1}{2}$ mtl: alla tre godsen äro taxe-

rade till omkr. 80,000 rdr hvardera; se vidare art. Ahlby St:a och L:a.

Ahlby, häradsskrifvareboställe af ⅝ mtl uti Söderby Carls socken och Stockholms län, vid pass 1½ mil från Norrtelge.

Ahlviken, gård uti Bromma socken och Stockholms län; ⅜ mil från kyrkan, som ligger ½ mil n. v. från hufvudstaden, består af ½ mtl frälse, med ljusfabrik (taxer. till 80,000 rdr), jemte lägenheten Widängen, hela taxer.-värdet var år 1866: 125,000 rdr; egare grosshandl. L. Montén i Stockholm.

Ahr, lastageplats uti Fleringe socken på Gotland, med 11 fots vatten. I samma socken ligger

Ahr, egendom, som består af ½ mtl Smitts, ⅛ mtl Nors, ⅛ mtl Grodda, med qvarn (taxer. till 15,000 rdr) och kalkbruk, taxerades 1866 till 41,000 rdr; egare s. å. var handl. C. W. Hahr i Ystad.

Akebäck, f. d. *Aakabæk*, socken i Gotlands norra härad; folkmgd 185; tax.-värdet 168,100 rdr.

Akergarn, fordna namnet på S:t Olofsholmen på Gotland, se d. art.

Aklangen, sjö på Dal, se art. Dal, sid 64.

Al, insjö i Neder-Luleå socken och Norrbotten.

Ala, socken i Gotlands Norra härad; folkmgd 305; taxeringsvärdet 108,000 rdr.

Alafors, ångsåg uti Hässiö socken och *Ala* by i Medelpad af Wester-Norrlands län, c:a 2 mil s. v. från Hernösand, 2½ mil n. v. från Sundsvall, vid Indals elfvens utlopp; är anlagd 1857, har 2 dubbla ramar, med en medeltillverkning åren 1861—1865, af 61,500 försågade timmer, 15,000 tolfter plankor, battens och bräder; arbetarnes antal var 50; tillverkningsvärdet 150,000 rdr. *Alafors* lastageplats med 9 fots vatten vid lastbryggan, 4 à 4½ famnars djup på redden. Vid *Åstholmen* erhålles lots norrifrån, och vid *Bremön* söder ifrån.

Alafors, bomullsspinneri uti Sterrkärr socken, Ale härad och Elfsborgs län, vid pass 1½ mil från Kongelf, är uppfördt i slutet af 1850-talet och var 1866 bevillningstaxeradt till 60,000 rdr, tillhörande jordegendom (se socknens artikel) och 4 qvarnar taxerades till 10,100 rdr, derjemte höra härtill qvarn och ålfiske inom Nödinge socken; egare grosshandlaren A. H. Evers i Göteborg.

Alandsryd, by uti Wernamo socken, Östbo härad och Jönköpings län, på 1½ mtl skatte, ⅜ mtl krono, vid pass 7 mil från Jönköping och lika långt från Wexiö, nära kyrka, vid Lagan, som utfaller ett stycke härifrån i sjön Widöstern. Byn anses benämnd deraf, att landet här haft sjelfva mötesplatsen vid de ofta i urkunder nämnda möten mellan Wärends och Finnvedens män; högar, hvari man funnit små aflånga metallurnor, fulla af aska och benknotar, påträffas här ännu.

Alanäs, ett ½:dels mtl frälse uti Måsebo socken och Elfsborgs län, har varit ett halft kronohemman, är år 1703 skattelagdt till förutn. hemmantal; hörer till Qvarsebo säteri under Nissafors' fideikommiss.

Alanäset, kapellförsamling i Jämtlands Norra fögderi, 41½⅞⅞ rök eller tunneland (hvaraf 6 = 1 mtl) i 54 brukningsdelar; folkmgd 730; taxeringsvärdet 154,800 rdr; utsädet 1,239 kub.-fot säd och 1715 potates; underhållna kreatur: 155 hästar, 12 tjurar, 380 kor, 92 ungnöt, 1,465 får.

Alarp, två mtl skatterusthåll uti Blidsbergs socken, Elfsborgs län, vid pass ⅛ mil vester om kyrkan, 1½ mil från Ulricehamn, var 1866, jemte qvarn, taxer. till 21,600 rdr och egdes af riksdagsman J. Smedberg.

Al-Baxrör, en ättehög, se Walda pastorat inom Göteborgs län.

Albo härad i Christianstads län, folkmängd 11,550.

Albo, by med häradsskrifvareboställe af ½ mtl, vid pass 3 mil från Wernamo, se art. Kulltorps socken af Jönköpings län.

Alboga, socken i Gäseneds härad af Elfsborgs län; folkmgd 445, taxer.-värdet 168,100 rdr.

Albrechtssund mellan staden Marstrand och fasta landet, befästades på 1760-talet.

Alby, gård uti Fresta socken och Stockholms län, ½ mil s. s. o. från kyrkan, som ligger ½ mil från Rotebro jernvägsstation, består af 1 mtl skatte, med underl 1 mtl taxer. till 49,000 rdr.

Alby, gård i Sånga socken och Stockholms län, $\frac{3}{16}$ mil fr. kyrkan, som ligger 1½ mil från Närlunda gästgifvaregård, består af 1 mtl skatte, med tegelbruk, taxer. till 26,000 rdr.

Albäck, ett skatte-säteri och ett Upsala akademi-hemman, se Simtuna socken af Westerås län.

Albäcken, täckt landtställe, se art. Gussle-Hytta.

Alböke, socken i norra Motet på Öland och Kalmar län; 920 inb., taxer.-värdet 385,600 rdr.

Aldejoborg, se und. art. Bolmsö.

Aldarbacken, egendom vid St:a Tuna socken och Dalarne.

Alderholmen, skeppsvarf uti Skellefteå socken och Westerbottens län, är beläget i socknens södra del, i byn Ytter Ursvik, egdes 1866 af handl. P. A. Grangren; taxer. till 5,000 rdr.

Ale, f. d. Aler eller Ala, härad i Elfsborgs län. Tillägges: folkmgd 12,315; ett helt mtl var 1866 i medeltal bevillningstaxeradt till 19,445 rdr. — År 1423 nämndes såsom tingsställe Ekeberg, anses varit nuvarande Tingberg vid Lödöse); nu är tingsstället vid Kattleberg i Skepplanda socken.

Ale vattendrag i Neder-Luleå socken och Norrbottens län; dervid äro anlagda qvarnar och sågverk.

Aleberg, gård, belägen vid pass 1 mil från Lidköping, se Mellby socken af Skaraborgs län.

Aleby, by med välbyggd gård, se Gistads socken och Linköpings län.

Alebäck, majorsboställe af 1 mtl krono-säteri uti Säfvareds socken och Skaraborgs län, vid pass ¾ mil från Lidköping. Gården, gifven Nils Carlsson till evärdelig egendom, reducerades från Harald Stakes arfv:r; taxerades 1866 till 32,000 rdr.

Alebäcken, gård uti Suntetorps socken och Skaraborgs län, vid pass 1 mil från Sköfde, består af 1 mtl skatte, jemte flera intägter, taxerades 1866 till 41,700 rdr och egdes af kammarjunkaren J. M. Palmkrantz.

Alefäldt, sågqvarn uti Ufvereds socken och Skaraborgs län, vid pass 2¼ mil från Lidköping, taxerades 1866 till 43,800 rdr.

Aleglo, häradsskrifvareboställe af ½ mtl uti Loftahammars socken och Kalmar län, vid pass 5 mil från Westervik.

Alehagen, promenadplats på Mariestads egor.

Aleholmen, hörande till Hisings Westra härad af Göteborgs och Bohus län, är märklig genom fredsslutet den 29 Juli 1366, då Albreckt af Mecklenburg afträdde till danska konungen Waldemar Atterdag Gotland, Wärend, Finnveden, Elfsborgs slott och dess område samt halfva Hisingen, Kind och Mark m. m.

Aleklättan, berg i Romelanda socken, af Göteborgs och Bohus län, har 338 fots höjd: vid detta berg äro fästade flera traditioner, hvaraf må nämnas, utom den under socknens artikel anförda, en förtäljande huru kyrkoherden Hans Rasmusson, vid en ridt till Hålta för att der förrätta gudstjensten, af trollpackor blifvit förd genom luften hit till detta berg, men färden aflopp lyckligt nog; ty pastorn kunde snart begifva sig till embetsbrodern i Romelanda prestgård, och der få sig en styrkande måltid samt låna sig en kamp och derpå rida hem igen.

Alen, sjö i Åtved socken i Östergötland.

Alestatorp, frälse-säteri af ¼ mtl uti Kjerrstorps socken, Färs härad och Malmöhus län, vid pass 1¼ mil från Malmö, utgör med $\frac{11}{24}$ mtl i Alestad ett gods, taxeradt till 55,400 rdr.

Ales, spikhammarstock i Norrala socken och Gefleborgs län.

Alfhem, eller Alfvem, ett mtl skattesäteri i Skepplanda socken. Tillägg: skrefs fordom Alweim eller Alfvum, förläntes år 1377 af kon. Hakon till Gudmund Grein, och innehades i drottn. Margaretas tid af norska riddaren Lydeka Gerst (Gæst).

Alfshög, fordom *Alfsjö*, socken i Faurås härad och Halmstads län; arealen 2,800 tld, deraf 1045 odlad jord; 16$\frac{5}{7}\frac{5}{2}$ mtl, i 64 brukningsdelar, 19 torp och lägenheter; taxer.-värdet 474,900 rdr; 555 inb.; utsädet 760 t:r säd, 166 t:r potates; 75 hästar, 50 oxar, 5 tjurar, 150 kor, 110 ungnöt, 150 får och 60 svin anses utgöra underhållna kreaturens antal. Gårdar: *Bohl*, *Dalsgård*, *Kärreberg*, *Salltorp* och *Wattsgård*.

Alfta, fordom Alpta, socken i Södra Helsingland af Gefleborgs län, 98$\frac{207}{768}$ mtl, i 277 brukningsdelar, bebodda af 4,950 inb., taxer. till 1,607,000 rdr, annan än jordbr. fastighet taxerad till 127,250, statens egendom till 500; areal 204,650 tld; utsädet 10,250 kub.-fot säd, deraf mest korn, (5,040 kbft) samt 3,300 kbft potates; underhållna kreatur: 640 hästar, 2100 kor, 50 tjurar, 350 ungnöt, 3000 får, 350 svin. Gårdar och verk: *Svabens* jernverk, byarne *Malvik*, *Born*, *Gäddvik* och *Hässja* (f. d. Hädsjö) ha qvarnar, i *Grängsbo* är rödfärgsverk.

Alfva, f. d. Alwa, socken uti Gotlands Södra härad; 450 inb.; taxeringsvärdet 317,700 rdr; gård: Gudings.

Alfvared, gård med qvarn, se Åsarp socken af Redvägs härad i Elfsborgs län.

Alfvesjö, ett halft mtl frälse uti Höreda socken och Jönköpings län, med underl. 1 mtl, taxer. till 48,000 rdr, eges af hrr Stendal, Hernlund och Lundmark.

Alfvesta, ett mtl skatte med såg uti Lilla Schedvi socken och Westerås län, reducerades 1675, skatteköptes 1760.

Alfvestad, och *Alfvastad* (i jordeböckerna) fordom *Alfvesta*, by med jernvägsstation på Statens Södra Stambana och postexpedition, uti Aringsås socken, Allbo härad och Kronobergs län, 1,7 mil vester från Wexiö stad, är vackert belägen på en höjd vid Salens norra ända midt i Blendaminnenas krets, i närheten af *Kronobergs-hed*, *Grennaforss* helsobrunn och badinrättning, *Bergqvara*, länets största sätesgård samt *Gåfvetorps* säteri, med länets landtbruksskola. Byn har c:a 240 inbyggare med 60 hushåll på 7 mtl, deraf 3 frälse, hörande till Engaholms fideikommiss, och 4 mtl skatte, hvaraf ett eges af grefve Hamilton, ett af baron Koskull och ett af John Petersson, det öfriga har 7 egare; dessutom finnes 25 hus- och gårdstomter samt ett tegelbruk; hela taxeringsvärdet upptogs i 1865 års bevillning till c:a 112,000 rdr. Säkerligen har orten, der ättehögen öfver en konung Alf, regerande långt före Odens tid, lärer utvisas, blifvit tidigt bebyggd; här har varit stället för Tio härads lagmanstingen inom Wärend, liksom för Allbo häradsrätt, samt för Wirestads friherrskaps thingställe; nu är här häradets tingsställe, med eget tingshus. Byn eger ock märkvärdighet deraf, att här föddes 1654 sedermera kyrkoherden och riksdagsmannen Olaus Salin (namnet af Salen) 1719, och att här bott och lefvat riksdagsmannen Peter Johansson, hvilken var den förste bland ortens allmoge som fördelte sina åkrar i tegar med afloppsdiken. Från Alfvestads jernvägsstation 50,6 mil från Stockholm, 16,9 mil från Malmö, afgår bantåg till Moheda åt Jönköping, till Wieslanda åt Malmö och till Gemla åt Wexiö; postdiligence afgår till Halmstad; se vidare art. Alvesta gästgifvaregård.

Algrena, jernbruk och ett halft mtl frälse uti Askersunds landsförsamling, tillägg: de taxerades 1866 till 30,000 rdr; vid bruket, gemensamt med Aspa, tillverkades 1859—1861 i medeltal: 8,393 cntr stångjern, 629 cntr spik; tillhörande jordegendomar inom Askersunds och Hammars socknar taxerades till 596,300 rdr. Ett halft mtl skatte Ahlgrena är beläget i Hammars socken af Örebro län.

Algrena, ett hemman af $\frac{5}{8}$ mtl, i Ölsremma socken och Elfsborgs län, vid pass 2$\frac{3}{4}$ mil s. o. från Ulricehamn, är ett af Olof och Arvid Gustafssöner förbrutet gods, men som blifvit till arfvingarne restitueradt; har i jordeboken förts såsom krono, ehuru af frälse natur; af gammalt förmedladt till $\frac{1}{4}$ mtl, upphöjdes det år 1705 till $\frac{5}{8}$ mtl.

Algryt, två skattehemman i Kung Carls socken af Åkerbo härad och Westerås län, bestå tills. af $\frac{3}{8}$ mtl. I Afzelii »Svenska folkets Sagohäfder» läses en sägen om åboen i Algryt, Lars, hvilken hade holmat en björn, men när han skulle med en pik utdrifva honom ur idet att visa sig för den utanför stående konung Carl XI, satte björnen sina klor i bondens hufvudsvål, hvarpå denne började ropa i sin nöd, då de utanför stående, kung Carl och bössespännaren Pehr, fattade honom i benen och drogo honom ut, dock med förlust af hufvudsvålen. Den med ett hotande mummel utrusande björnen träffades af ett väl rigtadt skott från kung Carls bössa, så att han stupade till marken, tumlade sig om några gånger och reste sig aldrig mera. Lasse

bonde blef sedan omlagad och fick af konungen för värk och sveda, som skogsmajestätet förorsakat honom, skattefrihet för sitt hemman i Ahlgryt och lott i kronoparken.

Algustad, skattehemman uti Segerstad socken och Wärmlands län, vid pass 1½ mil från Carlstad, af 1 mtl; eges af enkefru Eva Lindberger och är bevillningstaxeradt till 33,000 rdr. Hemmanet har varit af Petter Bergenhjelm förpantadt med säterifrihet, enl. Kongl. brefvet 1689, och köpt till skatte 1722; se vidare under socknens artikel.

Alguts eller *Abluskällan* i Rättviks socken i Dalarne.

Algutsboda, (Algutsboda 1443) *Allgutsboda* (i mtls längd), socken i Wexiö län. Hemmantalet är 78⅝ mtl (utom Moshult fjerding, som blott i kyrkligt hänseende hör hit, men eljest till Ljuder socken, till hvilken artikel hänvisas), bebodda af 4,575 personer (1867 hörde hit i kyrkligt hänseende 5,235); taxer.-värdet är 1,698,200 rdr, utom verk, som taxeras till 74,300 rdr. Den ovanligt stenbundna jorden försvårar såväl nyodlingar som ett rationelt åkerbruk. Sädesproduktionen är otillräcklig för socknens behof. Skogen missvårdas och tillgripes starkt till afsalu vid härvarande ångsåg. Svedjande pågår alltjemt. Arealen 55,000 tld, med 2400 åker, 12,000 äng; utsädet 10,950 kbft säd och 12,000 kbft potates: underhållna kreatur: 305 hästar, 600 oxar, 15 tjurar, 1400 kor, 800 ungnöt, 2000 får och 400 svin. Gårdar och verk: *Deragård*, *Getasjöqvarn*, *Grimmansmåla*, *Rosenfors* färgeri och ölbryggeri, *Ålgjerdehult* manufakturverk, qvarn och såg.

Algustorp, *Allgustorp*, f. d. Asgutztorp, socken i Elfsborgs län, 635 inb.; taxer.-värdet 160,800 rdr. Gårdar: *Olofstorps* säteri och *Hagrunga Wästregård*, med ångbränneri.

Algustorps-Hed, se Edsvära socken. De omnämnda uråldriga domkretsarne på denna hed (hvars namn kanske häntyder på att »alla gutar» der samlades till tings i fordomtima) ha varit ett märkligt forntidsverk och ett slags prydnad för hela orten, men tyvärr i sednare tider lemnats åt förödelsen, är dock nu sedermera hopsatt så godt sig göra låtit.

Algutsrum, Allgutsrum, socken på Öland. Folkmgd 1100 (1130 år 1864); taxer.-värdet 572,600 rdr; af arealen äro 2,480 tld odlad jord, 1,380 tld äng; utsädet 1080 t:r säd och 300 t:r potates; underhållna kreatur: 250 hästar, 284 oxar, 12 tjurar, 350 kor och 385 ungnöt, 300 får och 170 svin. Gårdar: *Saxnäs*; *Öfvetorp*, pronvinciallärkareboställe.

Algö, eller Aljö, gård med mineralkälla och fornlemningar, se äfven Selö socken af Nyköpings län och art. Algö.

Alimojujaur, sjö i Norrbottens län.

Alingsås landsförsamling, f. d. Alinxaas, 1955 inb. (1970 år 1865), inber. dem, som bo på de till staden donerade 5 mtl; utom dessa innefattar socknen 29⅞ mtl, taxerade till 747,400 rdr, qvarnar och tegelbruk till 17,100 rdr. Till sockenbibliotheks bildande hafva häradshöfding Hessle och prosten Natzén lemnat bidrag, den förstn. har derjemte förskotterat pgr till inköp af ett harmonium för socknens kyrka. Statens vestra stambana går genom socknen. Gårdar: *Bålltorp*, *Engabo*, *Lindås*, *Österbodane*. *Fagerlid*, ½ mtl, är kronofogdeboställe.

Alkärrs jernmalmsgrufvor inom Ofvansjö socken af Gefleborgs län.

Allahage, eller Allehage, f. d. slott i Westerhejde socken på Gotland. Allehageskogen inom samma socken.

Allarp, ett och ½ mtl uts. frälse uti Ifvetofta socken af Christianstads län, med god åker och äng, nödig skog och fiske, var 1866 bev.-taxer. till 60,000 rdr, lyder under Ljungby gård.

Allatorp, gård uti Nettraby socken af Blekinge län: å egorna äro funna stenredskap.

Allegården, hemman, se Kropp och Järnarp (Hjernarp) socknar af Malmöhus län.

Allguvid, *Allguvi*, by i Kaga socken och Linköpings län, af 5⅝ mtl, deraf 1⅝ mtl frälse, utgör en välbyggd gård (IV band. sid. 110, 1 och 2 sp.); se äfven art. Gerstorp.

Allhelgona, *All-Helgona*, socken i Göstrings och Aska härader af Linköpings län. I förstn. härad 18 mtl, bebodda af 540 inb. och taxerade till

727,300 rdr, i sistn. 21 mtl, bebodda af 540 inb. och taxer. till 593,000 rdr.

Alljungen, en smal sjö i Blekinge län, se II Band. sid. 223, 2 sp.

Allmak, gård, se Myckleby socken af Bohus län.

Allmänningshemmanet, ett skattehemman uti Nya Kopparbergs socken och Örebro län, af 1 mtl, bevillningstaxeradt till 78,600 rdr, eges af bergslaget samfäldt.

Allme eller *Almöfors*, spinneri (fordom pappersbruk) uti Sandby socken af Christianstads län, vid pass 2½ mil från Christianstad.

Allmunda, ett och ½ mtl skattesäteri, uti Fläckebo socken och Westerås län, tills. taxer. till 125,000 rdr, höra till Svanå bruks och landtegendom. *Allmunda* ett mtl skatte i Harakers socken, 2 mil från Westerås.

Allönevik. med dyrhus, se under Brastad socken, Göteborgs och Bohus län, 311 sid. 1 sp.

Allrum, *Allerum*, *Alrum*, f. d. Aalrum, socken i Malmö län, 34$\frac{1}{16}$ mtl; 2,930 inb.; taxer.-värdet 1,826,500 rdr. Socknens, jemte Flenninge och Wälinge 1865 stiftade sparbank egde 1867 ett rörelsekapital af 78,614 rdr. Gårdar: *Bröda*, *Laröd*, *Nygård* och *Pilshult*.

Allsta, by med helsokälla, se Tuna socken af Wester-Norrlands län.

Allster, sågverk och gård af ⅓ mtl frälse-säteri uti Carlstads landsförsamling och län, jemte frälsesäterierna Åtorp ¼ mtl, W:a Mölnaretorp ¼ mtl, qvarn för 8 par stenar och grynverk inom socknen, samt 325 öresl. af Persby i Dalby socken, omkr. ⅜ mtl med tegelbruk i Fogelviks socken, 2¼ mtl inom Allsters socken, voro 1866 tills. bevillningstaxer. till 228,640 rdr, och egdes af ett bolag. Allster är köpt till frälse af Harald Stake; egdes 1815 af sekreteraren Stuart.

Allster (i jordeboken), *Alster*, f. d. *Alstrem*, socken i Carlstads län, 2,290 inbyggare; jordbruksfastigheten taxeras till 1,430,600 rdr, annan fastighet till 34,000 rdr. Arealen 19,050 tld, deraf 6,675 odlad jord, 200 naturlig äng; utsädet 19,000 kbft säd och 5,800 dito potates; underhållna kreatur: 246 hästar, 138 oxar, 39 tjurar, 1030 kor, 186 ungnöt, 575 får och 200 svin. Bland kapellaner härstädes är Johan Iser, vanligen kallad Herr Hans Skål, som var kapellan i 66 år. mycket omtalad för sitt skämtsamma och glada lynne; sonen Mathias blef pastor primarius i Stockholm under Carl XI:s tid, se art. Lofön. Gårdar: *Allström*, *Björby*, *Forsenäs* N:a och S:a, *Glänne*, *Gunnerud*, *Höije*, *Rotenäs*, *Skål*, *Säter* och *Sweanäs*.

Allstrum (jordeboken), Allström, hufvudgården för Allströms bruskegendom, uti Allsters socken och Wärmlands län, består af ett mtl frälse, bevillningstaxeradt 1866 med qvarn och såg till 56,800 rdr, och de underlydande något öfver 2¼ mtl, till 99,900 rdr; egare var brukspatron A. C. Lexow; se vidare artikeln Allstrums jernbruk.

Alm, gård i Stora Mellösa socken, se art. Örebro län, sid. 698, 2 spalt.

Almajolos-Jegna, bergshöjd, se Norrbottens län.

Almakskile, lastningsplats, se Myckleby socken.

Almarestäk eller *Stäket* (jordeboken), i Näs socken, Bro härad och Upsala län; tillägg: 1 mantal skatte-säteri, med en areal af 4,928 qvadratref, deraf 975 åker, 211 äng, har väderqvarn och vädersåg. Säteriet är köpt till skatte 1722 af grefvinnan Agneta Wrede.

Almbro, gård uti Gällersta socken och Örebro län, vid pass 1 mil från Örebro, vid Attersta åns utfall i Mosjön, består af ett mtl skatterusthåll, med en egovidd af 106 tld, deraf 32 åker, 19 äng, 36 skog; till gården, som är väl bebyggd, höra trädgård, mjölqvarn för 4 par stenar, grynverk och enbladig såg, egare år 1866 var Uno Kempff, som sålde gården i år 1868 för 55,000 rdr till A. Andersson.

Almby, socken i Örebro län, 1,070 inb.; jordbruksfastigheten taxeras till 746,800 rdr. annan fastighet till 21,500 rdr. Gårdar: *Backa*, *Sörby*, *Tyble*, *Åskogen*; 4⅝ mtl lyda under Asplunda i Rinkaby socken.

Almby, tre mantal skatte med en areal af 2,756 qvadr.-ref, deraf 805 åker, 177 äng, 1,727 skog; se artikeln Wänge socken af Uppsala län.

Almenkärr, Allmänkärr, frälse-hemman af ½ mtl uti Lerums socken, Wädtle

härad och Elfsborgs län, var 1865, jemte 1 fr., ½ mtl skatte, taxeradt till 60,000 rdr. År 1647 köptes hemmanet från kronan af Johan Lilje, egdes 1825 af öfversten G. Edenhjelm; nuvarande egaren är ryttm. Bergendahl på Ryholm.

Almesbäck, ett berustadt skatte-säteri af 1 mtl, i Sandhem's socken af Wartofta härad och Skaraborgs län, är löst från kronan af Johan Liljehöök.

Almesåkra, f. d. *Almarsakra*, sedan Elmesaakra, socken i Wästra härad af Jönköpings län, 710 inb.; 14⅝ mtl; taxeringsvärdet 350,000 rdr. Ny kyrka är under uppförande på en vacker höjd vid randen af en liten skogssjö; de i allmänhet fattiga församlingsboerna bistås dervid af grannar och enskilda gynnare. Erforderlig jord för kyrkoplanen och begrafningsplatsen har blifvit skänkt af Fredriksdals egare, hvilken likaledes till församlingen förärat hus och tomt att inredas till skolhus, äfvensom ett större stycke åkerjord att användas till skolträdgård. Gårdar: *Ekesjö*, *Fredriksdal*, *Gödeberg* och *Svaläng*.

Almetorp, frälse-säteri af 1 mtl, uti Lafva socken; tillägg: egare 1825 var superkargören Henrik König, år 1366 prosten Forssblad i Ryda, som derunder brukade Lafva stommen, 1 mtl frälse, taxeringsvärdet var 54,000 rdr.

Almholt, *Amholt*, i Thorslanda socken, Göteborgs- och Bohus län; här bodde år 1339 en Thord, som tros hafva varit af den norska adliga ätten Skank.

Almnäs (på kartan), Almenäs (taxeringslängden), *Allmenäs* (jordeboken), i Foglås socken af Skaraborgs län; tillägg: två mantal frälse-säteri, var 1866, jemte inom socknen belägna frälse-säterierna Björstorp 1, Sjöbolet ½, Keppekärr ½, 1⅝ mtl skatte, och 16⅝ frälse, samt tegelbruk, bränneri, vattenqvarn och såg, taxeradt till 575,800 rdr.

Almsjö, uti Åsele lappmarks pastorat.

Almundsryd, f. d. *Almyntzred*, socken i Kronobergs län; (31⅝ sk. 2¼ kr. 12⅞ fr.), 47 mtl, bebodda af 4,090 inb. och taxerade till 1,400,220 rdr, annan fastighet till 35,825 rdr; arealen 20,050 tld, deraf 1880 åker, 6000 äng; utsädet 10,320 kbft säd och 8000 kbft potates.

Almunge eller *Allmunge*, f. d. Almungha, socken i Stockholms län, 1935 inbyggare, arealen 30,589 tld, deraf 2,609 åker, 3,830 äng, utsädet: 1300 t:r säd och 1425 t:r potates; taxeringsvärdet 1,300,500 rdr.

Almusebo eller Brunsbo, gård, se Ullasjö socken af Elfsborgs län.

Almvik, köping med lastageplats i Törnesfalla socken, Södra Tjust's härad af Kalmar län, på Gamleby vikens södra strand, vid pass 1¼ mil v. n. v. från Westervik, ⅜ mil söder om köpingen Gamleby, med 65 invånare, deribland 2 handlande; exporterar trävaror; här finnes ett bryggeri; hela fastighetsvärdet upptages till 6,500 rdr; djupet vid lossningsbryggan är 14 fot; lots erhålles vid Idösund från sjön.

Almvik, by uti samma socken, som förutnämnda köping, med 140 inbyggare på 2 mtl frälse, skiftade i 18 egolotter och taxerade, med tegelbruk och qvarnar, till 90,500 rdr. Häraf är ½ mtl välbebygdt, med samma egare som Bleckhem (se d. art.).

Almås (jordeboken), *Allmås*, ett skattehemman uti Wirestads socken, Allbo härad och Kronobergs län, vid pass 4¼ mil från Wexiö och 1 mil från Liatorps jernvägsstation, af 1 mtl, med väderqvarn och såg, tax. 1866 till 28,900 rdr, hade då 6 åboer; stället eger en viss märkvärdighet såsom stamort för Wieselska slägten, hvars namnkunnigaste ättlingar äro C. von Linné, Sam. Ödman, Sam. och Ch. Heurlin samt skalden Ingelman; se vidare art. Wieslanda och Wirestad.

Almås, *Stora-*, gård af ½ mtl skatte uti Naglum's socken af Elfsborgs län, ⅜ mil från Wenersborg; förre egaren, herr Sundelius, uppgifves vara den ende i Westergötland, som begagnat eldria; nuvarande egaren är herr B. Holmberg, tax.-värdet 32,000 rdr.

Almäsberget i Offerdahls socken.

Almö, ö, hörande till Barkarö socken, Tubundra härad och Westerås län.

Almö, frälse-säteri, se art. Fullerö.

Alnaberget, se Smedstorp's socken af Christianstads län.

Alnaryd, by i Tving socken och Carlskrona län, har fordom haft jernbruk, nu qvarn och såg.

Alntorp, by, och *Alntorpsö*, med uppgifven areal under Nora landsförsamling af Örebro län.

Alnäs, landtställe på Kongl. Djurgården vid Stockholm.

Alnäs, landtgård uti St:a Tuna socken af St. Kopparbergs län, består af 33 tld, 14,170 kappl. jordetal i Alnäs och c:a 42 tld i andra hemman, åsatta ett tax.-värde af 25,700 rdr; eges af länsman Ekeroth.

Alnö, Wester och Öster-, byar, med särdeles vackert läge, se Mo socken af Wester-Norrlands län, sid. 98, 2 spalt. 3 rad. uppifr. och sid. 100, 1 sp. 2 rad. nedifr.

Alnön, socken i Wester-Norrlands län, 1260 inb., arealen 13,530 tld, deraf 1500 odlad jord, 1335 äng, utsädet 2100 kbft säd, 2,475 dito potates; underh. kreatur: 152 hästar, 2 oxar, 16 tjurar, 545 kor, 100 ungnöt, 670 får; tax.-värdet 623,100 rdr. Största byn *Gistad*, 1 mtl 33½ mål, 7 br.-delar; gård: *Näset*.

Alorp eller Alarp, gård i Sjögestad's socken och Linköpings län, vid pass 1¼ mil från Linköping, består af 1 mtl skatte, tax. till 24,000 rdr.

Alqvittern, f. d. *Alkwettern* och Arlewettern, ett mantal frälse-säteri uti Bjurkärn's socken af Örebro län, vid norra ändan af sjön med samma namn, i skogsbygden, vid pass 3 mil från staden Christinehamn. Från den särdeles prydliga och högt belägna hufvudbyggnaden har man en hänförande utsigt öfver den milslånga sjön. Säteriet har, med underl. 21 torp, 1⅜ mtl rå och rör, en areal af 25,220 qvadr.-ref, deraf 3,976 åker, 2,089 äng, 17,870 skog; utsädet är 46 t:r råg, 255 t:r hafra, 7 t:r hvete, 13 t:r blandsäd, 20 kappar ärter och 133 t:r potates; utskylderna beräknas till omkr. 1500 rdr; taxerades 1866, jemte 2⅞ mtl skatte, ⅛ frälse samt Lannafors bruk, till 311,200 rdr. Till Alkvettern hör qvarn, såg och tegelbruk, der årl. tillverkas c:a 26,000 tak-, 55,000 murtegel, hvarförutan 10,000 täckdikningsrör. Gården är anlaggd af hertig Carl, tillhörande i slutet af hans tidehvarf en adelig jungfru, Brita på Pinetorpet. Om denna jungfru, som förmodas varit beslägtad med Boo Ribbing, förmäles väl mycket i Wermland, »men,» säger Fernow i nämnda landskaps beskrifning, »jag har ej mera funnit, än att Boo Ribbing var hennes förmyndare och det i Carlskoga domböcker.» Här må äfven nämnas ett af Wärmlands märkligare minnesmärken, en ek, som varit råmärke mellan Alkvetterns och Knappforshytte skogar; i en gammal dom öfver råskillnaden benämnes den »Eken, under hvilken två konungar rastat och hvilat.» Historien förmäler, att under denna ek ingicks fördrag mellan hertigarne Carl och Johan, att de skulle taga lika del i regeringen, ifall det lyckades dem att störta Erik från thronen; men Johan, väl kommen till magten, bröt dock denna öfverenskommelse, till hvars åminnelse båda hertigarnes tjenare eller hofherrar buro en lång tid derefter eklöf i sina hattar. I eken hade Carl förut, när han beslöt att efter sig namngifva Carlskoga, inristat sitt namn. Vid Alkvettern finnes en mineralkälla.

Alrum, socken i Malmö län; se Allrum. Här är nyligen uppförd en gemensam fattigvårds- och arbetsinrättning för dem som tarfva understöd inom Allerums, Fleninge, Kattarps, Wällinge och Wäsby socknar. I denna inrättning är det meningen att inrymma alla fattiga i nämnda kommuner, som ligga samhället till last. De komma der att sysselsättas med efter deras förmåga och krafter öfverensstämmande arbete, och få sålunda sjelfva bidraga till sitt uppehälle. Inrättningen består af en hufvud- och två flygelbyggnader, tvåvåningars stenhus, jemte en ekonomibyggnad, samt är beräknad för omkring 200 fattig- och arbetshjon.

Alsbo, gård i Hede socken, Göteborgs och Bohus län, märklig genom en derstädes förefallen drabbning; i en nära gården liggande jordhög sägas de fallna vara jordade, likväl lärer högen vara af naturen tilldanad. Alsbo, 1¼ mtl, är med ¼ mtl Prestbol och ¼ mtl Troneröd, det sednare i Krogstad, sammanslaget till enkesäte åt pastors enka.

Alsborg, barnhem i Hvetlanda socken af Jönköpings län, vid pass 3 mil från Eksjö; se socknens artikel.

Alsen, f. d. Alsnö, socken i Jämtlands län, 1710 inb.; arealen 93,890 tld; $36\frac{157}{1440}$ mtl; tax.-värdet 583,100 rdr, deraf 6000 för statens egendom, 12,000 för verk och lägenheter; utsädet 4400 kbft säd, 3880 dito potates; un-

derhållna kreatur: 255 hästar, 61 tjurar, 690 kor, 285 ungnöt, 3050 får och getter, 85 svin.

Alsen, sjö, sammanhängande med Wettern, se Askersunds landsförsamling.

Alsheda, f. d. *Alsedha*, socken i Jönköpings län, 2985 (3000 år 1864) inb.; jordbr.-fastigheten tax. till 1,383,800 rdr, annan fastighet till 59,400 rdr. Gårdar och verk: *Appelhestre*, *Berg*, *Holsby*, *Germunderyd*, *Repperda*, *Björkholm*, jägmäst.-bost., *Möcklarp*, *Slättåkra*, kronof.-bost., *Nyaby*, *Rösjöholm*, *Klefva* och *Kibbe* nickelverk, *Ädelfors*' manufakturverk m. m.

Alsike, f. d. Alszeke, socken i Stockholms län, 715 inb., tax.-värdet 651,600 rdr; arealen 6830 tld, deraf 1490 åker, 546 äng; utsädet 630 t:r säd 415 potates; sparbank finnes.

Alsike, gård af $3\frac{3}{4}$ mtl med gästgifvaregård i Stockholms län (se art. Alsike), lyder under Krusenberg. Arrendatorn af hemmanet, G. Ålander, har inom några få år anlaggt här en större trädgård med flera hundra fruktträd och bärbuskar samt dessutom verkställt flera odlingar.

Alskog, f. d. Alsko, socken på Gotland, 570 inb.; tax.-värdet 302,800 rdr. *Lillugns* kalkbrott, *Lausholmar*.

Alslöf, Ahlslöf, frälse-säteri i Tönnersjö socken och härad af Halmstads län, vid pass $1\frac{1}{2}$ mil från Halmstad, af $3\frac{1}{8}$ mtl, och de underlydande af 2 mtl frälse Alslöf, samt $3\frac{1}{2}$ mtl i andra hemman. Mangårdsbyggnaden, jemte 2:ne ladugårdshus, äro uppförda af gråsten, omkring 1815; jordmånen är den bästa lera i hela trakten. Alslöf, som i sednare tiden lydt under Stjernarp, egdes 1866 af possessionaten C. Hammar och tax. med ofvann. underl., jemte qvarn för 2 par stenar, till 138,500 rdr rmt.

Alsta, by med qvarnar, i Nysätra socken af Uppsala län. *Alsta*, sjö, 4 sv. fot öfver hafvet, är förenad med Mälaren genom Örsunda ån. *Alstahatten*, ansenligare höjd inom samma socken.

Alstad, Fru-, f. d. Öster Alistatæ, *Alstædhe*, socken i Malmöhus län, 840 inb.; $17\frac{7}{8}$ mtl; tax.-värdet 765,500 rdr. *Alstadgården*.

Alstad, Wester-, f. d. Lilla Alstædhe, socken i Malmöhus län, 1210 (1260 år 1861) inb.; $13\frac{1}{2}\frac{3}{4}\frac{7}{6}$ mtl; tax.-värdet 1,114,200 rdr. Gård: *Sjörup*.

Alstadgården, egendom uti Fru-Alstad socken, Skytts härad af Malmöhus län, vid pass $2\frac{1}{4}$ mil från Malmö, består af $5\frac{5}{12}$ mtl frälse; taxeringsvärdet för 1865 års bevillning 153,400 rdr, egare D. G. Frick. Alla frälsehemmanen i Fru-Ahlstad, $8\frac{5}{8}$ mtl, till en plan sammandragna, brukades fordom som en ladugård under Börringe kloster, lydde i slutet af 1700-talet under Markie herregård.

Alster, *Allster* (i jordeboken), f. d. Alstrem, socken i Karlstads län; se art. Allster.

Alster, *Allster* (bådadera i jordeboken), gård uti Elghult socken af Uppvidinge härad och Kronobergs län, vid pass $3\frac{5}{8}$ mil från Wexiö, består af $\frac{1}{4}$ mtl frälse, med qvarn och såg, samt underl. $\frac{11}{32}$ mtl Gillbonderyd, tills. taxerad till 16,000 rdr; på egorna äro: *Alsterfors* jernbruk, uppfördt 1857 och bestående af en stångjernshärd med hammare, en stjelpugn samt en manufaktur- och 2 spikhamrar; medeltillverkn. åren 1861—63 uppgafs till 1695 cntr stångjern, 188 cntr spik, 18 cntr redskapssmiden och 300 div. manuf., (tax. till 14,000 rdr); egare brukspatron Erland Petersson.

Alsätter, två mtl frälse i Löths socken af Linköpings län, vid pass $\frac{1}{2}$ mil från Norrköping, donerades 1629 till Axel Lilje, blefvo sedermera reducerade, tillhörde omkr. 1780 exc. grefve Axel Fersen, derpå arfvingarne. Gårdens namn skrefs 1477 Alingasäter, som sedermera förändrats i jordeböckerna för olika tider, än till Ahlesätter 1707, Ählesätter och Ålesätter 1793 och 1803.

Altaböke (i 1707 års jordebok), Attaböke och Allaböke (i 1825 års), Allaböke (på Hermelins karta), ett mtl skatte med mjölqvarn uti Hinneryds socken af Kronobergs län, nära gränsen mot Markaryd.

Alten, sjö inom Sweg's socken af Jämtlands län.

Alter, jernbruk i Piteå socken af Norrbottens län; tillägges: här tillverkades i medeltal 1859—1861: 1258 cntr stångjern; bruksfastigheten, jemte såg, taxerades 1866 till 83,000 rdr, *Altergård*, 2 mtl frälse, taxerades till 32,000 rdr; de egas, jemte 20 mtl inom sock-

nen, tax. till 321,000 rdr, af Gellivara aktiebolag.

Altomta, egendom i Tensta socken och Uppsala län, vid pass 2½ mil från Uppsala, består af ett mtl rusthåll och 2 mtl skatte, med en egovidd af 2233 qvadratref, deraf 826 åker, 41 äng, 1165 skog; tax,-värdet 1866 var 27,200 rdr, egare C. Schmitterlöw.

Altorp, pastors tilldelningstom, se Marum socken.

Altorp, gård uti Frösveds socken, af $\frac{1}{16}$ mtl, tax. till 27,500 rdr, eges af Sven Olofsson, (se Åkleholm).

Altorp, by med välbyggd gård i Skärf's socken af Skaraborgs län.

Alträsk, större by och sjö i Öfver-Lule socken af Norrbottens län.

Altuna, egendom i Lunda socken af Stockholms län, vid pass 4½ mil norr om Stockholm; se socknens artikel.

Altuna, socken i Westerås län; 1005 inb.; areal fast mark 10,816 tld, deraf odlad jord 2519 tld, naturlig äng 1166, skogs- och afrösningsjord 7,112 tld, 38,88 mtl i 45 brukningsdelar, 50 jordtorp; all fastighet taxeras till 561,470 rdr; utsädet: 850 t:r säd, deraf mest råg, (350 t:r), 273 t:r potates; skörd: 5650 t:r säd, 1900 t:r potates; underhållna 163 hästar, 151 oxar och tjurar, 448 kor, 600 andra kreatur. — Källa med jernhaltigt vatten finnes på ängen n. o. om Fiskartorpet. Till fornminnena tillägges en medelstor ättehög s. s. o. från Säfvesta.

Alunda, f. d. *Adhelunda*, socken i Uppsala län, arealen är 168,481 qvadratref, deraf 2513 vatten, 38,504 odlad jord, 20,664 äng. 2,785 inb.; jordbr.-fastigheten tax. till 1,773,240 rdr, annan fastighet till 113,780 rdr. Här märkes *Ramhälls* grufvor; större byar äro: *Kilby*, *Norr Löfsta* och *Wäsby*, *Klef*, häradshöfdings-, *Svista*, länsmansboställe; 14½ mtl egas af Uppsala Akademi; vid Haberga är tingshus.

Alviken, gård uti Bromma socken och Stockholms län; se art. Ahlviken.

Alviken, gård uti Grenna socken och Jönköpings län, af ½ mtl, med kalsinerbruk.

Alviken, majors-boställe i Nykils socken, Walkebo härad och Linköpings län, af 1½ mtl krono; taxeringsvärdet år 1866 var 40,000 rdr.

Ambjörby, ett mtl frälse uti Ny socken, Öfver-Elfdals härad och Carlstads län, med en areal af 10,106 tld; se socknens artikel.

Ambjörnarp, f. d. *Ambjörnatorp*, socken i Elfsborgs län, hade 1867: 870 inb.: taxeringsvärdet var 233,200 rdr.

Ambjörnsberg, berg inom Onsala socken i Halland, med herrlig utsigt öfver Kattegat; tjenar som landkänning för sjöfarande.

Ambjörnskälla, i Mörkö socken och Södermanland, synes af namnet ega någon historisk märkvärdighet.

Amboten, en liten mosse i Ekby socken af Skaraborgs län, hvarom en naturmärkvärdighet läses under socknens art.

Amhult, by med landkänning, se Thorslanda socken i Bohus län.

Ammundtorp (jordeboken), Amundtorp (på kartan), *Amundgård* (i orten), ett mtl frälse-säteri uti Forssby socken af Sköfde församling och Skaraborgs län; egdes 1825 af kapten Ahlberg, år 1866, jemte $\frac{11}{32}$ mtl inom socknen och 1¾ mtl i Kyrketorps socken, af Bang. Amundtorps qvarn och såg egas af annan person.

Amnehärad, f. d. *Amnehærit*, äfven *Ampna*, socken i Skaraborgs län, hade 1867: 2790 inb.; jordbr.-fastigheten var taxerad till 1,371,050 rdr, annan fastighet till 123,750 rdr.

Amneröd, poststation och två skattehemman uti Westerlanda socken, Inlands Torpe härad, Göteborgs och Bohus län, utmed Göta elf, vid pass 2¾ mil norr om Kongelf, bestå af 1 mtl skatte, i 5 brukningsdelar, deraf en välbebyggd.

Amnö, by på 6 mtl skatte, med runsten, hvarom se art. Ekholmen i Weckholms socken och Upsala län, sid. 203 2:a sp.

Amsberg (Amundsberg), kapell till St:a Tuna socken af St:a Kopparbergs län, beboddes 1867 af 1,190 inbyggare.

Amsjön, St:a och L:a, sjöar i Enslöfs socken af Halland.

Amsta, gård inom Svedvi socken af Westerås län, vid pass 1½ mil från Westerås; egare äro uppgifna under socknens artikel.

Amundgård, egendom i Skaraborgs län och Gudhems härad, består af 1 mtl i Sköfde landsförsamling, $\frac{1}{3}\frac{1}{2}$ i Forssby och 1¾ mtl i Kyrketorps socken.

Amunds- eller **Asmundshålan** på Amunderöds egor, se art. Luurs socken.

Amundsböle brunn, mineralkälla i Sidensjö socken af Wester-Norrlands län, 10½ mil från Hernösand, en af de bästa i Norrland.

Amundshatt, berg i Luurs socken och Bohus län.

Amundtorp, hemman, med tändsticksfabrik, se Lundby socken af Walle härad och Skaraborgs län.

Anajok-selet, första stället i Lule elf, der lugnvatten förekommer.

Ananas, Norra- bergsträckning på norra sidan om Lule elf.

Andekärr, se Nylunds säteri i Qvillinge socken.

Andersbenning, ett och ½ mtl skatte uti Norbergs socken af Westerås län, hör till Bjurfors egendom, taxerades 1866 till 50,000 rdr.

Andersbo, by i Films socken och Uppsala län, vid pass 4½ mil från Uppsala, på 2½ mtl frälse, med en egovidd af 12,830 qv.-ref, deraf 721 åker, 3,380 äng, 7,027 skogsmark; har gästgifveri.

Andersfors, jernbruk i Jerna socken af St:a Kopparbergs län, beläget 2½ mil från Snöån, vid Vakrans utlopp ur sjön Vakern, nedlades år 1860; qvarn finnes; jordegendomen innefattar 67 qv.-ref åker, 708 äng, 4,393 skog och utmark.

Andersfors, manufakturverk i Gällaryds socken, Östbo härad och Jönköpings län, vid pass 7¼ mil från Jönköping, med en tillverkning 1859—1861 i medeltal af 130 cntr spik, 7 redskapssmide och 20 diverse smide, egdes 1866 af Joh. Andersson; adress: Wrigstad.

Andersfors, såg i Burträsk's socken af Westerbottens län, vid pass 12 mil från Umeå, taxerades 1865 till 36,000 rdr, och egdes då af intressenter.

Andersfors, manufakturverk, är fordna Långfors' verk i Snaflunda socken, sedermera flyttadt till Emma masugn i Lerbäcks socken.

Andersfors, jernbruk och gård i Bergsjö socken af Helsingland; tillägges: bruket taxerades 1866 till 22,000 rdr, tillhörande qvarn, 2 sågar och jordegendom taxerades till 97,500 rdr, deraf för Andersfors' gård $\frac{27}{384}$ till 36,100 rdr; medeltillverkningen 1859—61 var 3,837 ctr stångjern, 281 ctr spik, 24 manuf.-jern.

Andersfors, spikhammare uti Warnums socken af Carlstads län, vid Christinehamn, med en medeltillverkning 1859—1861 af 465 cntr spik; egare A. Ekman.

Anderslöf, socken i Malmöhus län, med postexpedition, $1\frac{7}{16}$ mil s. o. från Trelleborg; $26\frac{15}{32}$ mtl, tax. till 2,175,000 rdr och bebodda af 2,255 inb.; häraf föras $12\frac{1}{32}$ mtl, tax. till 1,182,200 rdr och bebodda af 1,250 inb., till Wemmenhögs härad, resten till Skytts härad. Gårdar: *Sörby*, *Stäfvesjö*, *Markieholm*.

Anderstorp, socken i Jönköpings län, med 18⅝ mtl, tax. till 432,300, och bebodda af 1,045 inb.

Andersöen i Jämtland, var befästad på 1650-talet.

Andrakö, se Östergötland, sid. 759, 2 sp.

Andrarum, f. d. *Andrætharum*, socken i Albo härad af Christianstads län, 1,710 inb.; tax.-värdet 761,000 rdr; arealen 9,150 tld, deraf 1,320 odlad jord och 1,030 äng; utsädet: 900 t:r potates, vinterfödda kreatur: 375 hästar, 111 oxar, 6 tjurar, 304 kor, 230 ungnöt.

Aneboda, f. d. *Anaboda*, socken i Kronobergs län, 11⅛ mtl, bebodda af 865 inb.; häraf äro 7⅝ mtl, med 600 personer och tax. till 191,880 rdr, belägna inom Norrvidinge härad, samt 3½ mtl med c:a 270 personer och tax. till 127,600 rdr, belägna inom Albo härad, der ock säteriet *Aneboda* ligger, med qvarn och såg, tax. till 49,500. Det nämnes 1382 såsom hospital. Socknens areal är 5,100 tld, deraf 500 åker, 1,700 äng; utsädet: 2,500 kbft säd och 1,800 kbft potates; vinterfödda kreaturens antal: 59 hästar, 121 oxar och tjurar, 350 kor och 185 ungnöt.

Aneby, två mtl frälse säteri uti Bredestad's socken af Jönköpings län; tillägg: taxerades 1866 med tillhörande verk till 54,600, de underl. $1\frac{1}{2}\frac{7}{}$ mtl till 31,000.

Anemossen, *Anemåsen*, f. d. kronopark, hvarå fornminnen finnas; se Klefva socken af Skaraborgs län, sid. 188, och Blombergs säterigård.

Anse-Niz, se art. Mo härad, V:e band., 96 sid. 1 sp.

Anesbåden, grund utanför Anga socken på Gotland.

Anestad, gård i Bärebergs socken; se äfven under art. Baljemo hed.

Anfasteröd, gård uti Ljungs socken af Göteborgs och Bohus län, består af 1 mtl skatte med underl. $\frac{1}{2}\frac{3}{4}$ mtl; taxeringsvärdet är 67,200 rdr; se, utom egna art., äfven under socknens art.

Anga, socken på Gotland, 380 inb.; taxeringsvärdet 133,600.

Angarn, f. d. *Angarna*, socken i Stockholms län, 320 inb.; arealen, enligt uppgift från Hush.-Sällskapet 3,312 tld, deraf 1,009 åker, 193 naturlig äng; utsädet: 320 t:r säd och 185 t:r potates.

Angantyrs-hög, se art. Garnshamn.

Angelbos, gård uti Lärbro socken på Gotland; tillägg: af $\frac{1}{2}$ mtl skatte, tax. till 12,500 rdr, eges af landbrukaren C. Bolling. Hela hemmanet Angelbos är 1 mtl; se vidare under socknens artikel.

Angelstad, f. d. *Angilstadha*, socken i Wexiö län, 1,470 (1490 år 1866) inb.; jordbr.-fastigheten tax. till 589,150 rdr, annan fastighet till 15,600 rdr; arealen 16,057 tld, deraf 984 åker, 3,868 äng; utsädet 6,280 kbft säd och 5,589 kbft potates; underhållna kreatur; 50 hästar, 222 oxar, 4 tjurar, 600 kor, 230 ungnöt, 550 får och 220 svin.

Angelstad, by uti Angelstad's socken, Sunnerbo härad och Kronobergs län, på $2\frac{3}{4}$ mtl skatte, och $1\frac{1}{4}$ mtl frälse; häraf utgör 1 mtl skatte, tax. till 21,900 rdr, en gård.

Angered eller **Ångared**, f. d. *Aungarid* eller *Agunnarid*, socken i Wenersborgs län, 1,155 inb.; $32\frac{3}{16}$ mtl, tax. till 912,100 rdr, annan fastighet till 105,500 rdr; här finnes lånmagazin. Gårdar och byar, ej förut nämnda: *Lerje*, *Gunnared*, *Hjellbo*, *Rösered* (i äldre jordeböcker Rörsered), *Angered*, 2 mtl frälse säteri, deraf $\frac{5}{8}$ mtl en gård, *Surteby*, deraf $\frac{3}{8}$ mtl eges af Eda glasbruksbolag; *Tholered*, *Steken* och *Blåsebo*. Lägenheten Agnesberg.

Angersby, kaptensboställe af 1 mtl i Sunne eller Sund's socken af Carlstads län, vid pass 6 mil från Carlstad.

Angjerdshestra, f. d. *Angridahester*, socken i Jönköpings län, 700 inb.; $11\frac{1}{2}$ mtl, tax. till 280,000 rdr, inom Mo härad.

Angsta, by med såg; se Lännäs, Ytter-, socken af Hernösands län.

Angved, gård af $\frac{1}{4}$ mtl skatte i Svenarums socken, Westra härad af Jönköpings län, vid pass 4 mil från Jönköping, lyder under Hoks egendom. I början af 1600-talet bodde här torparen Jon Gudmundsson och hans hustru Karin Pehrsdotter, förnöjda i deras torftighet, och egande en son, som tidigt visade både styrka och förstånd samt var en rätt fager pilt, i dopet kallad Pehr efter sin morfar. I sina tidiga år vallade han sina föräldrars getter, kom sedermera i tjenst hos ryttm. Casper v. Witten, med hvars dotter han sedermera gifte sig, efter att förut hafva utmärkt sig i tyska kriget under namnet Per Hammar; sedan han, efter slaget vid Lützen med adelig sköld belönad, antagit namnet Stålhammar, förde han som ryttmästare sina Småländningar vid tåget öfver Bält, och återvände från kriget som major, samt blef slutligen öfverste under skånska kriget, der han utmärkte sig genom många bedrifter, hvilka länge lefvat i svenska folkets minne.

Anishemmet, skattehemman i Sandhems socken af Skaraborgs län.

Anjeskutan, berg, se Kall's socken af Jämtlands län (IV Band. 114 s. 1 & 2 sp.)

Ankarsrum, sätesgård och stångjernsbruk; tillägg: gården, bruket med masugn, belägna i Hallingebergs socken, voro år 1865, jemte manufakturverk i Hjorteds socken, samt underlydande $18\frac{7}{16}$ mtl, deribland Rumshult, Frösviksnäs, Nagelstad, Hummelstad och Rumma gårdar, i Hallingeberg, Hjorted, Gladhammar, Blackstad, Gamleby och Frödinge socknar, tax. till 467,500 rdr; medeltillverkningen 1859—1861 har varit 14,722 centner stångjern, 1,004 cntr spik, 240 redskapssmide, 187 div. smide, och 15,685 cntr tackjern, 668 gjutgods af Stenbo, Dolmyre, Sjöss och Utö malmer. Vid stället är poststation; folkmängden vid bruket och hufvudgården uppgick år 1865 till 400 personer.

Annabäckshult, gård uti Ellekulla socken af Elfsborgs län, består af $\frac{1}{4}$ mtl frälse med $\frac{5}{24}$ mtl och såg, taxerad till 6,500 rdr, är den största i socknen.

Annarp, ett mtl skatte i Lilla Slågarp socken af Malmöhus län. Ansökning om hemmanets förflyttning till Gylle socken blef 1867 afslagen.

Annæ, St., kapell i Linköpings län.

Folkmängden har vuxit till 2,350. Jordbr.-fastigheten tax. till 1,391,700 rdr, annan fastighet till 18,800 rdr.

Annæ, St., qvarn och såg, se Nicolai socken och Nyköpings län.

Anneberg, egendom uti Bredaryd's s:n; tillägges: var 1866, med såg och underl. 1½ mtl, tax. till 49,400 rdr.

Anneberg eller *Sjöeryd*, gård af ¾ mtl skatte med askkalsiner-bruk i Grenna socken.

Annefors, manufakturverk i Fröjereds socken af Skaraborgs län; tillägg: här tillverkades i medeltal åren 1859—1861: 496 cntr spik, 422 diverse smide; se vidare art. Kaflås och Svenstorps säteri i samma socken.

Annefors, jernverk i Sunne socken af Carlstads län, med en tillverkning 1859—1861 i medeltal af 131 cntr stångjern, 6 cntr spik, egdes af A. Bergman.

Annæfors, jernbruk uti Bollnäs socken af Helsingland; tillägges: bevillningstaxerades 1866 till 60,000 rdr, Hellbo masugn till 38,600 rdr, Flugbo såg och fiske, samt en jordegendom af 96 öresl., 7 pgl., till 71,550 rdr; egare brukspatron C. A. Rettig.

Annehall's fiske, i Warnums socken af Elfsborgs län.

Annehill, egendom i Ramnäs socken af Westerås län, vid pass 3 mil från Westerås; se under socknens artikel.

Annelund, eller *Stora* och *Lilla Herregården*, ett mantal skatte, se Hofs socken af Linköpings län.

Annelöf, f. d. *Anundelef*, socken i Malmö län, med 1,160 inb., deraf 860 på 7¼ mtl skatte, ⅝ krono, taxerade till 623,500 rdr, inom Onsjö härad, och 300 inb. på 3$\frac{1}{2}\frac{3}{4}$ mtl skatte, $\frac{13}{192}$ krono, tax. till 230,000 rdr, inom Rönnebergs härad.

Annerstad, f. d. *Anderstadha*, socken i Wexiö län, 1,530 inb.; jordbr.-fastigheten tax. till 432,000 rdr, annan fastighet till 17,260 rdr: arealen 23,600 tld, deraf 865 åker, 494 äng; utsädet 5000 kbft säd och 3,666 kbft potates; vinterfödda kreatur: 60 hästar, 250 oxar, 7 tjurar, 525 kor, 200 ungnöt, 460 får och 32 svin.

Annerstad, by i Annerstads socken, Sunnerbo härad och Kronobergs län, vid pass 8¼ mil från Wexiö, på 2 mtl skatte, 1 mtl kyrkoh.-boställe, 1⅜ mtl frälse; häraf eges 1⅝ mtl, tax. till 19,800 rdr, af professor Kindberg i Stockholm.

Annerstorps by, med helsokälla, se Timmelhed's socken.

Anneröd, ett halft mtl frälse, se under art. Askum's socken af Göteborgs- och Bohus län. Gårdar med namnet *Anneröd* finnas inom länet, dessutom i Hogdals och Westerlanda socknar.

Annestorp, gård uti Längjum's socken och Skaraborgs län, af 1 mtl frälse, med underl. ¼ frälse St:a Holmen, tax. till 57,000 rdr, eges af Robert Dahl. Se, rörande dess forntida märkvärdighet, art. Längjum.

Annolfsbyn, ett mtl skatte i Skållerud's socken af Elfsborgs län, har före 1740 varit fört till Dalskogs socken.

Anrås, *Nord-* och *Söder-* 3¾ mtl skatte i Jörlanda socken, Inlands Nordre härad, Göteborgs- och Bohus län, vid ett ej obetydligt vattendrag, det gemensamma utloppet för pastoratets många insjöar, och hvilket här utfaller i hafvet. Till gården hörer qvarn; rörande härvarande fornminne, se IV Band., sid. 105, 106.

Ansta, berustadt skattesäteri i Romfartuna socken af Westerås län; tillägg: tax. 1866 till 36,000 rdr; se socknens artikel.

Anstorp (på kartan *Arnstorp*) ett mtl frälse, se Romeled's socken, Flundre härad, Elfsborgs län; eges af Hans Eriksson.

Ansättsberget i Jämtland och Offerdals socken.

Antalsberget i Ångermanland, se art. Anundsjö socken, I Band. sid. 64.

Antuna, gård uti Eds socken af Stockholms län, ⅜ mil från kyrkan, består af 1 mtl skatte, ¾ frälse, tax. till 60,000 rdr. Ett mtl krono Antuna är kronofogdeboställe; se vidare socknens och Antuna bys artiklar.

Anunds-högen, se under art. Badelunds-ås.

Anundsjö, socken i Hernösands län, 3,740 inb.; arealen, 525,000 tld, deraf 3,305 odlad jord, 14,580 äng, 354,040 skogbev. mark; utsädet: 9,585 kbft säd, 6,505 kbft potates; underhållna kreatur: 505 hästar, 5 oxar, 70 tjurar, 2,075 kor, 395 ungnöt, 2,750 får och getter, 170 svin. Taxeringsvärdet är 1,358,100

rdr. Kyrkan ligger 4 mil n. v. från Örnsköldsvik och 16½ från Umeå stad.

Anvik, ett halft mtl skatte i Spekeröds socken, Inlands Nordre härad, Göteborgs och Bohus län, vid pass 2¼ mil från Kongelf, med såg, qvarn och vadmalsstamp, är ett svagt, men vackert hemman, med ypperligt tillfälle till anläggning af betydliga vattenverk; har 2 egare.

Anådalen i Jämtland, se art. Ljusnedals jernbruk.

Apalby, gård i St. Ilians sockendel af Norrbo härad och Westerås län, nära staden Westerås, är beskrifven under socknens art.; bevilln.-värdet är 45,000 rdr; egare Erik Österberg.

Apelnäs, St:a-, ett mtl frälse säteri, uti Roasjö socken, Kinds härad och Elfsborgs län, vid pass 2¼ mil från Borås; tillägg: har qvarn och såg. Till Apelnäs i Westergötland skref sig Peder Söffrinsson, krigsöfverste i Småland 1563, sedermera befallningsman på Gullberg vid Göteborg; hans båda söner, Knut och Nils Kijl, deltogo på ett utmärkt sätt i striden mot Sigismund och Rom under Carl IX. Se äfven socknens artikel.

Apelås, ett mtl frälse säteri uti Gösslunda socken af Skaraborgs län, vid pass ½ mil från Lidköping; tillägg: det taxerades 1866 med 1 mtl, Gösslunda till 54,000 rdr.

Apertin, frälse-säteri uti Kihls socken, Kihls härad och Carlstads län, vid pass 2 mil från Carlstad, af 1 mtl, är köpt till frälse af Lars Broman, egdes 1825 af öfverstinnan Löfwenhjelm, utgjorde 1866, med något öfver 2 mtl underlydande, jemte Fryksfors qvarn och Näsfors såg, en egendom, bevillningstaxerad till 141,000 rdr, och egdes då af grefvinnan von Gerdten. Areal, utsäde och utskylder för år 1850, äro upptagna under socknens artikel.

Aplaberg, ett mtl skatte-rusthåll i Murum's socken af Elfsborgs län, vid pass 1⅞ mil från Borås; areal och utskylder år 1850 finnas upptagna under socknens artikel.

Aplaliderna, se under Daretorps socken af Skaraborgs län.

Apostlaboken, se art. Omberg.

Appelby, by på 3¼ mtl i Hageby socken af Linköpings län, vid pass ½ mil från Wadstena, är generaldirektör Appelmans födelseort, hvarom se socknens artikel. En gård i byn har kronan tillbytt sig dels från fru Ingrid Appelbom, Cl. Fleming och från öfverste Åke Ulfsparre.

Appelhestre, egendom uti Alsheda socken och Jönköpings län, af ⅜ skatte och ⅝ frälse, tax. till 19,000, eges af doktor Wetterberg.

Applaholm, gård af ¼ mtl frälse uti Korsberga socken och Jönköpings län, vid pass 6¼ mil från Wexiö, är omnämd under art. Byestad; egare 1866 var fanjunkare Palmblad.

Applehult, fanj.-boställe i Örkened's socken af Christianstads län, vid pass 5 mil från Christianstad, se under sockn. art.

Applerum, gård med landtbruksskola uti Arby socken, Södra Möre härad och Kalmar län, vid pass 2 mil från Kalmar, består af ¼ mtl skatte och underl. ¼ mtl, taxerade till 35,500 rdr; eges sedan 1859 af H. A. Wulff, som sjelf förestår skolan och låtit 1863 uppföra ladugård och nytt boningshus (hvaröfver ritning finnes i Landtbr.-Akademiens Tidskrift år 1866) i s. k. försvenskad schweizerstil, af 5 tums tjockt grantimmer, deraf allt till knutar användt är fyrskuret, på fot af furu, och alla ramar i källaren af ek samt gipstak der och i öfriga båda våningarne. Till tak är användt hyflad granspån, inkokt i jernvitriol och tjäradt. Trädgårdsanläggningar utgöra husets grönskande infattning. *Applerum,* 1 mtl krono, i samma socken, är häradsskrifvareboställe. Appellarum har tillhört en Claus Staffansson och dennes svärson Joen Eriksson, hvilken sålde gården till Peder Thuresson Bjelke. År 1670 egdes den af jungfru Sigrid Gustafsdotter Banér.

Appleryd, by, se under art. Brömsebro, sid. 365, 1 sp.

Appuna, socken i Linköpings län. 435 inb. tax.-värdet 416,385 rdr.

Arabien, farm, se Järnarp socken af Christianstads län.

Araby, gård uti Wexiö socken af Kinnevalds härad och Kronobergs län, af 1¼ mtl skatte, med tegelbruk; taxeringsvärdet 1866 var 58,530 rdr; egare, kammarherren baron C. Wrede.

Ararat, oskattlagdt nybygge i Lycksele socken.

Arealöf, *Araslöf* (i mantalslängden och jordeboken), egendom uti Färlöf's soc-

ken af Christianstads län, på en höjd af Areslöfssjön, som bildas af Helgeån $\frac{3}{4}$ mil ofvanför Christianstad, består af $7\frac{1}{4}$ mtl säteri, $1\frac{1}{2}$ ins. frälse, med en areal af 895 tld, deraf 627 åker och tomtplatser, 172 äng och betesmark samt 70 tld skog. Jordmånen är dels ler-, dels sandmylla, med riklig tillgång på mergel: vid tegelbruket har tillverkats årl. 170,000 st. murtegel och 100,000 st. draineringsrör; hela skogsarealen utgör 525 tld; till bränsle begagnas torf. Mangårdsbyggnaden, belägen $\frac{3}{16}$ mil från Karpalunds jernvägsstation, är af sten i 3:ne våningar, har stor trädgård med drifhus; ekonomibyggnaderna äro af gråsten och tegel. Alvarslef (1336) Arvedslöf (1439) Aluerslöff (1531), har varit egen socken, förenades 1632 med Färlöf. År 1336 nämnes en väpnare Thrugotus Jönæsson de Alwarslöf, och i förra hälften af 15:de seklet beboddes Arvitzlöff's sätesgård af väpnaren Peder Nilsson; sednare egare äro nämnda under art. Färlöf. År 1867 egdes godset af grefvar Hamilton och försåldes hufvudgården 1868 för 215,000 rdr, vissa delar för 718,777 rdr.

Arbrå, *Arbro*, f. d. Örboradh, socken i Gefleborgs län. Inbyggarnes antal är 2,980 (3,120 år 1866) på $60\frac{25}{192}$ mtl, tax. till 817,000 rdr, verk och lägenheter till 114,700 rdr, dessutom äro allm. byggnader taxerade till 61,000 rdr. Arealen 80,412 tld, deraf 4,320 odlad mark; utsädet 9,430 kbft säd, 5,040 potates; underhållna kreatur: 325 hästar, 1,420 kor, 50 tjurar, 240 ungnöt, 3,900 får och getter, 300 svin. Här är poststation, 2 barnmorskebostställen, 2 sockenmagasin. Af verk finnas: *Forssängsholms* manufakturverk, *Lennartsbergs* linberedningsverk, *Lindesbergs* oljeslageri, *Lundnäs'* kakelfabrik, *Nyforss'* manufakturverk, *Kexholms* manufakturverk och ullspinneri, *Forssbro* finbl. såg, *Öijungs* tre sågar.

Arboga, landsförsamling i Westerås län, med 1,455 inb.; areal: fast mark 10,575 tld, deraf 4,058 odlad jord, 390 äng, 3,316 skog och afrösningsjord, hemmantalet i 71 brukningsdelar, 45 lägenheter; tax.-värdet 956,900 rdr; utsädet: 1,325 t:r säd (deraf hafra 685, råg 485), 890 t:r potates; skörd: 9,796 t:r säd, 5,745 t:r potates; underhållna kreatur: 133 hästar, 284 oxar och tjurar, 526 kor, 260 får och 180 svin.

Arby, *Areby*, socken i Kalmar län; 3,410 inb.; arealen, 34,795 tld, deraf 3,360 åker, 4,870 äng; utsädet: 1,800 t:r säd och 1,620 t:r potates; vinterfödda kreatur: 266 hästar, 295 oxar, 30 tjurar, 895 kor, 740 ungnöt, 1,700 får och 470 svin; taxeringsv. 1.426,700 rdr. Gårdar: *Applerum*, *Bilsäng*, *Christinelund* och *Gräsgärde*.

Ardre, socken på Gotland: 485 inb.; jordbr.-fastigheten taxeras till 179,900 rdr, annan fastighet till 15,600 rdr; här är postexpedition. Gårdar: *Mullvalds*, *Nygårds; Storugns* kalkbruk.

Areavaaraforss, med fiske, i Pajala socken af Norrbottens län.

Arendala, ett mtl skatte uti Hardeberga socken, Torna härad och Malmöhus län; vid pass $\frac{3}{4}$ mil från Lund; tillägg: det utgjorde år 1866 trenne gårdar, hvaraf en å $\frac{1}{2}$ mtl, med tegelbruk, tax. till 67,100 rdr, och de underlydande $\frac{21}{32}$ mtl, tills. tax. till 78,800 rdr, egdes af befallningsman Sjöstedt; en å $\frac{1}{4}$ mtl, med qvarn, tax. till 35,400 rdr, och underl. $\frac{21}{64}$ mtl, tax. till 40,900, egdes af Jöns Hansson, samt en å $\frac{1}{4}$ mtl, med underl. $\frac{21}{64}$ mtl, tills. tax. till 77,100 rdr, egdes af inspektor C. Burran.

Arenäs, gård uti Grenna landsförsamling och Jönköpings län, af $\frac{3}{4}$ mtl frälse, vackert belägen vid en rundformig vik af sjön Bunnen och ett långt utåt sjön gående näs, med utsigt åt sjön samt dess fjärdar och vikar, öar och uddar, beväxta med löf- och barrskog. År 1662 tillbytte sig G. Qvickfeldt gården af Nils Liljendahl, den egdes och beboddes 1702 af Georg Gyllenstjerna, omkring 1750 af en Mobäck, derefter af dennes måg, kapten Fredrik de Maré; köptes 1802 af lagman Boheman, som 1805 sålde Arenäs till protokollsekreteraren J. A. Meurling. Denne verkställde icke allenast betydliga odlingar, utan förskönade äfven stället, särdeles med en smakfullt ordnad trädgård. Efter enkefru Meurlings död 1854, inköptes gården af nuvarande egaren Sten G. Weman, som derjemte eger *Bohult*, 1 mtl frälse med ask-kalsinerbruk, och $1\frac{1}{8}$ mtl skatte, det hela taxeradt till 101,500 rdr.

Arfvidstorp, ett mtl frälse-säteri i

Skaraborgs län och Mellby socken; tillägg: det ligger vid pass 1 mil från Lidköping; var 1866, jemte 1¼ mtl, taxeradt till 85,000 rdr.

Arie, farm, se Järnarp's socken af Christianstads län.

Aringsås, f. d. *Arisås*, socken uti Wexiö län; 1,260 inb.; taxeringsvärdet 409,100 rdr. I Alfvestad's by är post- och jernvägsstation; arealen 9,000 tld, deraf 1,000 åker, 1,900 äng; utsädet: 4,840 kbft säd och 2,100 kbft potates; vinterfödda kreatur: 40 hästar, 150 oxar 8 tjurar, 400 kor, 150 ungnöt, 400 får, 180 svin.

Arjeploug, lappmarks socken af Westerbottens län; 1,295 inb., deraf 520 Lappar; årliga utsädet: 100 t:r korn, 178 t:r potates; skörd: 237 t:r korn, 625 t:r potates; antalet underhållna kreatur: 134 hästar, 4 oxar, 38 tjurar, 361 kor, 67 ungnöt, 1,128 får, 327 getter; här är poststation.

Arkestorp, helsobrunn i Flisby socken, se art. Bredestad's socken af Jönköpings län.

Arkö, med egen artikel, se äfven Östergötland, sid. 773, 2 sp.

Arlevattnet, sjö uti Jerbo socken på Dal.

Arlösa, ett frälse-säteri af 6⅓ mtl uti Halmstads län och Enslöfs socken (se d. art.), vid pass 1 mil från Halmstad, tax. 1866 till 91,600 rdr, och egdes af possessionaten C. Stael von Holstein.

Armanbo, ett mtl skatte rusthåll, se Lovisæ silfver- och kopparverk i Sala socken af Westerås län.

Armeneby, by med qvarn, såg och tegelbruk, i Hunnekulla socken af Skaraborgs län.

Armplågan, by och gård i Njurunda socken af Wester-Norrlands län, vid pass 1½ mil från Sundsvall, se socknens art.

Armsjön, sjö, se Njurunda socken af Wester-Norrlands län.

Arnakulla, ett mtl frälse, med lemningar efter källrar m. m., se Krogsereds socken af Halmstads län.

Arndal, pastors mensalhemman, se Tanums socken af Bohus län.

Arneberga, välbyggd gård med trädgårdsanläggning i Örberga socken af Östergötlands län, vid pass ½ mil från Wadstena.

Arngrims, S:t, *källa*, på Koppar-hults egor i Hede socken af Göteborgs och Bohus län, tros vara upprunnen af en viss Arngrims blod, som der blifvit oskyldigt utgjutet.

Arngrimseröd, gård i Långelanda socken af Bohus län, vid pass 3 mil från Uddevalla, har hört under Dragsmarks kloster.

Arntorp, by, med fornminnen, i Kareby socken af Bohus län.

Arnungared, gästgifvaregård i Brunns socken af Elfsborgs län; härifrån skjutsas i söder till *Svenljunga*, 2 mil, i norr till *Brunn*, 1 mil.

Arnäs, socken af Hernösands län; 3,860 inb.; arealen 71,050 tld, deraf 3,195 åker, 6,960 äng, 47,220 skogbeväxt mark; utsädet: 9,840 kbft säd, 3,365 kbft potates; underhållna kreatur: 392 hästar, 3 oxar, 43 tjurar, 1,575 kor, 235 ungnöt, 2,240 får, 1,560 getter och 160 svin.

Arnäs, häradshödingeboställe af 1 mtl uti Borgviks socken och Carlstads län, vid pass 3¼ mil från Carlstad, tax. till 20,000 rdr.

Arnäs fjell, i Åsele lappmark.

Arnäsholm, ett frälse-säteri uti Ljushult's socken, af Elfsborgs län, vid pass 1½ mil från Borås; tillägg: år 1814 förmedladt till ⅜ mtl, tax. 1866, jemte underl. ¼ mtl, till 13,600 rdr; egare J. Winqvist. Till Apelnäs och Arensholm skref sig amiral Knut Kijl, † 1603 (se Apelnäs i supplementet).

Arnö, eller *Bond-Arnö*, f. d. *Bondearnö*, socken af Uppsala län, 230 inb.; tax.-värdet 322,800 rdr; lägenheten *Mossnäs* (afsöndrad från Marby), tax. till 15,000 rdr, eges af D. Frunck.

Arnö, öfverste-boställe af tre mtl kronosäteri uti Öfver-Grans socken af Uppsala län; tillägges: egovidden är 2,583 qv.-ref, deraf 878 åker, 365 äng, 1,310 skog; tax.-värdet 63,000 rdr.

Arnö, säteri i Nicolai socken af Nyköpings län; tillägg: hela godset, 23⅜ mtl, med en areal af 5,170 tld, eller 1,319 åker, 643 äng, tax. 1866 till 544,500 rdr.

Arnö, ö, tillhörande Wexiö biskopsstol, se art. Gårdsby.

Arnöberg, frälse-säteri af 3 mtl uti Bond-Arnö socken och Uppsala län; tillägges: arealen, inber. ¼ fr. Käpptorps egor,

är 4,185 qv.-ref, deraf 1,221 åker, 154 äng, 2,672 skog; det taxerades 1865, jemte $1\frac{1}{8}$ mtl frälse inom socknen, till 118,500 rdr, egdes af baron F. Braunerhjelm till $\frac{5}{8}$:delar, af grefve Ugglas, statsrådet B. von Platen samt af konsul Ekman, till $\frac{1}{8}$:del hvardera. Arnöberg har ock tillhört öfverstelöjtn. Carl Gustaf Klingspor, äfven egare till Nybyholm och Ingeby, † 1833.

Arnön, kapt.-boställe, af $\frac{1}{2}$ mtl krono, och $\frac{1}{2}$ mtl skatte, det sednare kalladt Drakastugan, uti Skatelöfs sokens andel af Allbo härad och Kronobergs län.

Arnön, se äfven Wäse socken af Carlstads län, sid. 462 och 463.

Arnön, egendom, se Rogsta socken, och under art. Iggesund.

Aronäset, ett fiskläge i Myssjö socken af Jämtlands läns södra fögderi, vid pass 4 mil söder om staden Östersund.

Arp-hus, skrifves äfven Harphus, se artikeln.

Arrebo, gård, se under Ekeby pastorat.

Arrie, f. d. *Aræghö*, socken i Malmö län; 465 inb.: $9\frac{7}{24}$ mtl; taxeradt till 508,400 rdr.

Arsten, berg på Oroust af Göteborgs och Bohus län, sydvest om Myckleby kyrka, utmärker sig för vidsträckt utsigt.

Artingen, sjö i Fristads socken af Elfsborgs län, vid pass 1 mil från Borås stad.

Artorp, gård af 1 mantal skatte uti Gerdhem's socken, Wäne härad af Elfsborgs län, med gästgifveri, tax. till 35.000 rdr. I samma socken ligger Artorps länsmansboställe af $\frac{5}{8}$ mtl, tax. till 15,000 rdr.

Arwidsjaur, Arffvidsjerffvi, Arfvidsjaur, lappmarks-socken af Westerbottens län; 2,270 (3,100) inb., deraf 690 Lappar; år 1607 uppfördes här kyrka, i stället för det förut befintligt kapellet, och herr Nils i Piteå blef Lapparnes förste kyrkoherde. Stället hade dittills länge blott varit en marknadsplats. I *Båtsjaur* finnes ett barnhem, bekostadt af genom 5-öresföreningen insamlade medel. Utsädet: 6 t:r råg, 716 t:r korn, 569 t:r potates; skörd: 28 t:r råg, 1,677 t:r korn, 2,306 t:r potates; antalet kreatur: 475 hästar, 5 oxar, 76 tjurar, 1,415 kor, 300 ungnöt, 3,825 får, 280 getter och 42 svin. Här är poststation.

Arvidsjerf, by med kapell i Piteå lappmark.

Arvidsviks badinrättning, belägen å Koön vid Marstrand, såldes nyligen å auktion i Marstrand och inropades för några Marstrandsboers räkning till 6,001 rdr.

Arvika, köping; tillägges: 1,015 inv.; tax.-värdet 439,290 rdr; bevillning för inkomst: 910 rdr.

Arvika, landsförsamling; 4,125 inb.: jordbr.-fastigheten bevillnings-taxerad till 1,899,800 rdr, annan fastighet till 53,013 rdr; här äro 4 skolhus samt tingshus. Gårdar och verk: *Segerforss'* jernverk, *Wik's* säteri, *Gustås'* och *Gata* gårdar.

Arån, i Ovikens socken af Jämtlands läns Södra fögderi.

Aröd, f. d. *Arnaruo*, $2\frac{1}{4}$ mtl skatte uti Ljungs socken, Inlands Fräkne härad, Göteborgs och Bohus län, vid pass 1 mil från Uddevalla, med qvarn, har 9 egare. På hemmanens mark reser sig Hakåsen, vid hvars fot synas lemningar efter en grafkista, kallad Kong Hakes graf. Invändigt är grafrummet 7 alnar långt, uti norra ändan 4 och i den motsatta $2\frac{1}{2}$ alnar bredt; vid södra ändan qvarstå ett par stenar af de fordom talrika vårdprydnaderna. Fornlemningen säges hafva omslutit benen efter en här residerande småkonung Hake, som i traditionen skildras såsom en väldig viking.

Aröd, två mtl skatte i Solberga socken, Inlands Nordre härad, med väderqvarn och skifferbrott, der fordom skiffer togs till taktäckning; obetydliga stensättningar finnas å egorna; har 7 egare.

Asa, f. d. *Aasa*, socken i Kronobergs län, $39\frac{5}{8}$ mtl, tax. till 699,000 rdr, annan fastighet till 24,500 rdr, och bebodda af 2,060 inb.; utsädet: 6,100 t:r säd, 3,000 t:r potates; underhållna kreatur: 107 hästar, 250 oxar, 12 tjurar, 590 kor, 343 ungnöt, 915 får och 260 svin. Gårdar och säterier äro: *Asa*, *Rössjöhorfva* och *Mössjöås*; *Dufve* qvarn och såg.

Asa, egendom uti Asa socken, Norrvidinge härad och Kronobergs län, består af 1 mtl frälse- och 1 mtl skatte-säteri, $2\frac{5}{8}$ skatte, $2\frac{3}{8}$ rå och rör, $\frac{1}{2}$ frälse i Asa by, jemte $\frac{1}{4}$ skatte Hjelmen, med qvarnar och sågar; allts. tax. till 186,770 rdr. Asa beboddes i början af 15:de seklet af väpnaren Peder Knutsson, stamfader för slägten Kurck; han förde i vapnet

en trädstam med 2 löf. Uppgiften om Måns Laghils egande af gården och att han skänkt den 1408 till Nils Krok, är tagen efter Wieselgren. Uti samma socken är äfven ett mtl krono-säteri Asa beläget.

Asarum, f. d. *Aserum*, socken i Blekinge, 75$\frac{2}{3}$ mtl, bebodda af 7,910 inb. och tax. med lägenheter och verk till 4,373,560 rdr; 10 skolhus; här är sparbank med 319 delegare, hvars kapitalbehållning vid 1865 års slut uppgick till 5,463 rdr.

Asarum, by i Asarum's socken af Blekinge, på 8$\frac{1}{2}\frac{1}{4}$ mtl, i 39 brukningsdelar; har 735 inb., 8 bättre bebyggda gårdar, med brännerier, cichoriæ-fabrik, bryggeri, bresiljeqvarn, garfveri, kopparhammare, jernmanuf.-verk, vallsverk, såg, tegelbruk m. m.

Asaryd, ett och $\frac{3}{4}$ mtl frälse i Tjureda socken, Norrvidinge härad och Kronobergs län, har, jemte flera andra hemman inom länet, tillhört Ludvig Camerarius, som var sonson af Melanchtons lärde vän Joachim Camerarius, öfversättaren af Homerus, Sophokles m. fl. och son af Joach. C., stiftaren af ett medicinskt och botaniskt kollegium.

Asby, socken i Linköpings län, 1,705 inb.; jordbr.-fastigheten tax. till 1,202,100 rdr, annan fastighet till 10,500 rdr.

Ashult, ett mtl fr.-säteri i Ryda socken af Skaraborgs län, vid pass 3$\frac{1}{4}$ mil från Skara.

Asige, f. d. *Asaka*, *Aaasager*, socken i Halmstads län, 1,050 inbyggare, deraf 350 på den del, som tillhör Halmstads härad och 700 inb. inom Årstads härad. Hela tax.-värdet är 354,900 rdr; odlad jord 2,000 tld; naturlig äng 1,200; utsädet: 1,360 kbft säd och 775 t:r potates; underhållna kreatur: 160 hästar, 120 oxar, 8 tjurar, 400 kor, 200 ungnöt, 400 får, 120 svin.

Ask, socken i Malmöhus län, 1000 inb. på 12$\frac{3}{4}$ mtl skatte, 1$\frac{1}{8}$ krono, 2$\frac{7}{16}$ frälse, tax. till 641,500 rdr. Gårdar: *St:a Hjorteröd*, *St:a* och *L:a Röke*, *Sonarp*, *Winfälle*.

Ask, socken i Linköpings län. Inbyggarnes antal hade 1866 nedgått till 280. Tax.-värdet var 347,100 rdr.

Aska, by med fornminnen; se Hageby eller Hagebyhöga socken af Linköpings län.

Aska, egendom uti Slaka socken, Walkebo härad och Linköpings län, vid pass $\frac{3}{4}$ mil från Linköping, består af 1$\frac{1}{2}$ mtl rusthåll, 1 frälse, med bränneri, tax. till 52,300 rdr, eges af A. Rylander; tillhörde år 1803 Durietz'ska arfvingarne.

Askaremåla, by med såg, qvarn m. m., i Öljehult's socken af Blekinge län.

Askaremåla, ett mtl frälse uti den s. k. Moshults fjerding, Ljuder's socken af Konga härad och Kronobergs län, vid pass 4$\frac{1}{2}$ mil s. o. från Wexiö, i 2 egolotter, deraf en, tax. till 14,400 rdr, 1866 tillhörde kommissions-landtmätaren Chytræus; hela arealen är 1,006 tld, hvaraf 25 åker.

Askasjooki, se art. Nafriluokt.

Aske, i Håtuna socken och Uppsala län; tillägges: 4 mtl frälse-säteri, 1$\frac{1}{2}$ frälse, med en areal af 8,606 tld, deraf 1,609 åker, 1,164 äng; säteriet taxerades 1866 ensamt till 100,000 rdr.

Askeby, socken i Linköpings län, arealen 5,415 tld fast mark (= 0,234 qv.-mil, efter Hahr). Hemmantalet 24$\frac{3}{8}$, deraf 15$\frac{1}{2}$ skatte, 3$\frac{3}{8}$ krono, 5$\frac{1}{2}$ frälse, taxeradt till 569,100 rdr. Folkmängden har nedgått till 670.

Askenäs, frälse-säteri uti Göteryds socken, Kronobergs län; tillägges: det förmedlades 1813 från 1 till $\frac{1}{2}$ mtl; upptogs 1636 på 3 års frihet af Svickert Nieroth; egdes 1758 af ryttm. Meck, och 1866 af Mattsson & Kruse i Göteborg.

Asker, socken i Örebro län, 4,270 inb., 86$\frac{9}{16}$ mtl, tax. till 2,321,400 rdr; Askers härads allmänning tax. till 29,500 rdr; annan än jordbr.-fastighet tax. till 235,500 rdr. Gårdar: *Algustorp* $\frac{1}{8}$, *Anstorp* $\frac{1}{2}$, *Berga* $\frac{1}{2}$, *Kilinge* $\frac{1}{2}$, *Laggarhälla* $\frac{1}{4}$, *Labbatorp* $\frac{1}{2}$, *Malgräfva* $\frac{1}{2}$, *Rostorp* $\frac{1}{8}$, alla militiæ. *Rud*, *Skateby*, *Svenstorp*, *Torp*, *Wia*, *Östanmåsa*.

Askersunds landsförsamling, 3,710 inbyggare: jordbr.-fastigheten taxeras till 2,024,300 rdr, annan fastighet till 98,900 rdr. Gårdar: *Aspa*, *Bro*, *Lind*, *Rastorp*. *Läggesta* kopparverk och *Håkanstorps* kimröksverk. Omkring 6 mtl lyda under Laxå och 2$\frac{1}{8}$ mtl under Lassåna bruk.

Askeryd, socken, med 37$\frac{5}{16}$ mantal, bebodda af 1,470 (1,510 år 1864) inb.

och taxerade till 841,400 rdr inom Norra Wedbo härad af Jönköpings län. Af gårdar och verk, förut ej nämnda, märkas: säterierna *Edhult*, med qvarn och såg, *Eldstorp*, 1½ mtl, i 2 delar, och *Kunhult*, *Assjö* manuf.-verk och qvarn. Hemmantalet inom Ydre härad och Linköpings län 23,750, deraf 7,625 skatte, 16,125 frälse; tax. till 396,500 rdr, annan fastighet till 12,800 rdr, tills. bebodda af 400 inb.

Askeryd, frälse-säteri uti Askeryd's socken af Jönköpings län: tillägg: tax. 1866, med Assjö qvarn och manuf.-verk, till 51,600 rdr, och de underl. 14⅛ mtl inom socknen till 247,200 rdr.

Askerör, fornminne; se Skölfvene socken.

Askeslätten, en lägenhet och underjägareboställe i Råda socken af Skaraborgs län.

Askestad, ångsåg i Söderala socken af Helsingland, vid pass ½ mil från Söderhamn, har 2 ramar; tax. 1866 till 190,800 rdr; fem tillhörande byggnader voro dessutom tax. till 53,500 rdr; egare J. Dickson & C:ni i Göteborg.

Askesum, välbyggd gård i Skällviks socken af Linköpings län.

Askhult, kyrkohemman; se Morup's socken af Hallands län.

Askhytte, såg och qvarn inom Stora Schedvi socken af St. Kopparbergs län.

Askieröd, mönsterskr.-boställe, af ¼ mtl, i Qville socken af Göteborgs och Bohus län.

Askim, f. d. *Askeme*, socken i Göteborgs och Bohus län, 1,290 inb.; tax.-värdet 815,135 rdr. Till församlingens skolväsende har egaren af Billdal skänkt gårdens boningshus, jemte ett penningebelopp, samt dessutom bekostat anläggning af trädplantering och skogsodling m. m.

Askim, härad, 11,240 inb. Rörande dess gränser år 1441 mot Fjäre härad, se Handl. rörande Skandinav. Historia, 29 del., 40 sid. och rörande gränslinien mot danska provinserna, se 82 sid. ibid.

Askjum, kronofogdeboställe af 1 mtl uti Malma socken af Skaraborgs län, vid pass 3½ mil från Wenersborg.

Asklanda, f. d. *Askælanda*, socken i Wenersborgs län, 365 (380 år 1866) inb.; tax.-värdet 85,800 rdr.

Askome, socken i Årstads härad och Halmstads län, 450 inb., 10⅛ mtl, tax. till 164,200 rdr; arealen 5,720 tld, deraf 500 odlad jord, 1,120 äng; utsädet 370 t:r säd, 200 t:or potates; underhållna kreatur 52 hästar, 80 oxar, 4 tjurar, 165 kor, 65 ungnöt, 500 får.

Askubeck, se Wad's socken, Skaraborgs län.

Askum, socken i Göteborgs län, 2,380 inb.; tax.-värdet 661,900 rdr, deraf 85,700 rdr för annan än jordbr.-fastighet. Till socknens forntidsminnen får tilläggas det hittills af ingen observerade, att konung Olof Tryggvasons styffader, den rike bonden Lodin, bodde på Wegge i denna socken; just der, enligt Snorres beskrifning, Olof Tryggvason försåtligt ombragtes. (Se Olof Haraldsons Saga 38 kap.)

Askö, tio och ⅜ mtl frälse uti Barkarö socken och Tuhundra härad af Westerås län, vid pass 1 mil från Westerås, med en egovidd af 1,088 tld, deraf 327 åker, 416 äng, och 338 betesmark, tax. 1866, jemte 1 mtl fr., till 136,400, och egdes då af baron v. Kurck.

Askö, med båk, se Östergötland sid. 759.

Asmoarp, hemman med kalkugn i Mällby socken af Christianstads län.

Asmundtorp, Asmuntorp (i 1815 års jordebok), socken af Malmö län, 1,490 inb., 16 $\frac{2}{2}\frac{8}{8}\frac{9}{8}$ mtl skatte, 7 $\frac{2}{2}\frac{1}{8}\frac{1}{8}$ krono, 2⅝ frälse; tax.värdet 1,751,500 rdr, deraf 60,100 rdr för annan än jordbr.-fastighet, 1,600 rdr för n:a Moinge kronobete. I pastoratet fanns 1860: 778½ tld merglad jord, 59 tld täckdikade; utsädet pr tld uppgafs till 9 kappar råg, 8½ kappe hvete, 8 kappar korn, 7½ kappe hafre, 4½ kappe ärter; föga potates odlades. *Gård: Råga-Hörstad.*

Asmundstorp, by i Gullarp's socken af Malmöhus län, vid pass 2 mil från Lund, se under socknens artikel.

Aspa, hufvudgården för Aspa bruks egendomar, uti Askersunds landsförsamling af Örebro län, af 1 mtl frälse, taxerades 1866 till 85,000 rdr. Tillföll Jon Pedersson (af Ervalla) vid arfskiftet år 1443, efter hans faster Birgitta Ulfsdotter, den beryktade Jöns Erikssons enka.

Aspa, stångjernsbruk uti Hammars

socken och Örebro län, taxerades 1866, jemte qvarn och såg, till 31,000 rdr.

Aspberg, två mantal frälse-säteri i Segerstads socken och Wärmlands län, jemte underlydande frälse-säteri, 1⅛ rå och rör, ett gods, bevillningstaxeradt till 90,000 rdr, egdes 1815 af major Matern, 1866 af löjtnant Berggren, se vidare socknens artikel.

Aspberget, af historisk namnkunnighet, se under art. Botkyrka socken, sid. 300, 1 sp.

Aspberget i Skellefteå socken.

Aspberget, gästgifvaregård i Wärmland, se art. Båtstad.

Aspeboda, socken i Fahlu län, 1,100 inb.; tax.-värdet, 747,490 rdr. Gårdar och verk: gårdarne *Wässbo* och *Olsbacka*; *Stråtjerns* tegelbruk och kalkstensbrott, *Walsfors'* manufakturverk.

Aspeland, f. d. Asboland eller Aasboland, härad i Kalmar län; tillägges: norr om Handbörds härad, vid mellersta delen af Emmån. Folkmängd, 15,100; ett helt mantal i medeltal taxeradt till 29,050 rdr. Tingsstället, fordom i *Gardwidhe* eller *Gardwedhe*, är nu i *Molilla*.

Aspelunna, två gårdar uti Hangelösa socken, och Skaraborgs län, ½ mil från Wenern, af ¼ skatte, och tax. till 12,000 rdr hvardera; hemmanet har innehafts af fältskären Faholt, † 1704, och hans enka, död 1706, hvarefter det indrogs, och köptes till skatte 1722.

Aspen, såg i Skorped's socken af Wester-Norrlands län, vid pass 11¼ mil från Hernösand.

Aspenäs, säteri i Östergötland; tilllägg: tax.-värdet år 1866 var 60,000 rdr.

Aspenäs, frälse-säteri uti Lerums socken, Wädtle härad och Elfsborgs län, består af 1 mtl, och de underlydande af 1⅜ sk., ⅜ frälse, samt Björreboqvarn för 2 par stenar, numer flyttad till Aspnäs, taxerades 1865 till 157,000 rdr. Egendomen står främst i orten uti anskaffande och uppfödande af ädla kreatursracer. Förre egaren, ryttm. Follin, har användt mycken bengödning för odlingar, och alltid lagt mycken vigt vid en djup och vårdad plöjning, anlagt täckdiken' m. m. Nuvarande egare är hr Butenschön i Göteborg.

Aspenäs (Aspanees), gård, se egen artikel och Öster-Wåla socken; beboddes i början af konung Albrechts tid af ridd. Magnus Gislason (Sparre) och under drottning Margaretas tid af hans dotterson ridd. Gotskalk Bengtsson (Ulf eller Panther), hvars son Bengt erhöll gården medan fadern lefde.

Asphagen, i Skoklosters socken af Uppsala län, under hvilken artikel läses en vacker sägen om denna lund.

Aspholmen, en holme, hörande till Eskilsäters socken af Carlstads län.

Aspholmen, ångbåtsstation i Wenern, med 11 à 16 fots djup i hamnen, men 9½ fots vatten vid lastbryggan.

Asphyttan, en hel skatte-hytta i Fernebo socken och Wärmlands län; häraf eges ⅞:delar, med mjölqvarn för 2 par stenar, af Bjurbäcks bruksintressenter, och taxeras till 141,300 rdr.

Aspsjön i Åsele lappmarks pastorat.

Aspsäter, N:a och S:a, ett mantal frälse och ett mantal skatte uti Gillberga socken och härad af Carlstads län, jemte ½ mtl frälse-skatte, ett gods, bevillningstaxeradt till 62,500 rdr; egare länsman P. Eriksson.

Aspsäter, N:a, *Aspsätter* (i jordeboken), gård uti Carlstads socken och län, af ⅛ mtl skatte, jemte ¼ mtl, bevillnings-taxerad till 40,000 rdr, eges af kommissions-landtmätaren Norström.

Aspsäter, S:a, gård uti Carlstads socken och län, af ⅛ mtl skatte, bevillningstaxerad till 18,000 rdr, eges af Anders Andersson.

Aspvik, i Näs socken, Bro härad och Uppsala län, tillägg: tre mantal skattesäteri, med vattenqvarn om tre par stenar, har en areal af 2,487 qvadr.-ref, deraf 850 åker, 489 äng, taxerades 1866 till 72,500 rdr; underl. voro: 1½ mtl skatte, 15¼ frälse; hela godsets tax.-värde var 373,500 rdr; egare statsr. Gustaf af Ugglas i Linköping.

Aspvik, gods. Se Wermdö socken af Stockholms län.

Aspån, der fordom funnits manuf.-verk, se under art. Julita socken, sidd. 65 och 67.

Aspång, 2 mtl skatte, 1 krono och 2 frälse i Svarteberg socken af Bohus län; kronohemmanet är mönsterskrifvare-boställe.

Aspås, eller Bjelledalen, hemman i

Mällby socken af Elfsborgs län, lyder under Hede säteri.

Aspås, f. d. Aspas, socken i Jämtlands län; arealen: 47,535 tld, fördelad på 15$\frac{55}{72}$ mtl, och bebodd af 820 inb.; tax.-värdet 259,800 rdr; utsädet 2,330 kbft säd, 1,920 kbft potates; underhållna kreatur, 200 hästar, 22 tjurar, 400 kor, 1,800 får och getter.

Aspängen, vid Norrköping, se art. Johannis, St, 53 sid. 1:sta sp.

Aspö, socken i Nyköpings län; arealen 6,279 tld, deraf 1,563 åker, 942 äng; utsädet 635 t:or säd och 490 t:or potates; jordbr.-fastighetsvärdet 556,500 rdr, annan fastighets värde 12,500 rdr. Folkmängd 690.

Aspö, egendom uti Sköfde landsförsamling och Skaraborgs län, af $\frac{1}{4}$ mtl skatte med underl. $\frac{1}{4}$ sk. $\frac{1}{4}$ fr. i Hafstena by; tax.-värdet är 30,000 rdr, egare kapten A. Påhlman.

Assarby, ett mantal frälse-säteri, uti Kyrkefalla socken och Skaraborgs län, vid pass 1$\frac{1}{2}$ mil från Hjo, tax. till 32,000 rdr, 2 egare.

Assaretorp's djurhage, se art. Önestad.

Assarsrör, se Listerby (Listaby) socken af Carlskrona län, sid. 468, 2 sp.

Assartorp, gård, se under art. Heckeberga.

Assartorp, gård, se art. Björnstorps gods.

Assjö, manufakturverk och qvarn, i Askeryds socken, N:a Wedbo härad i Jönköpings län, se Askeryds säteri.

Assjö, gård uti Börstil's socken af Stockholms län; se äfven art. Bordsjö säteri.

Assletorp, $\frac{1}{4}$ mtl, i kyrkligt hänseende, hörande till Morlanda, eljest till Röra socken.

Assmund, en källa, se Sibbarp's socken af Halmstads län.

Astorp, säteri i Wånga socken; tilllägg: taxerades 1866 till 16,000 rdr, och underl. $\frac{7}{8}$ mtl, till 4,000 rdr. Säteriet erhöll Per Hjerta 1666 till frälse, och tillbytte han sig det sedermera.

Astranna, gård af 1 mtl frälse uti Flo socken och Skaraborgs län, vid pass 1$\frac{3}{4}$ mil från Wenersborg; taxerades 1866 till 27,000 rdr, egdes af J. Svensson.

Atlingbo, socken på Gotland, 260 inb.; tax.-värdet 277,100 rdr. Gårdar: *Nygård* och *Isum*.

Attarp, Anhalts station vid Christianstad-Hessleholm-jernvägen i Winslöfs socken af Christianstads län, vid pass 1 mil från Hessleholm, och 2 mil från Christianstad. Här hölls i Juli 1868 ett folkmöte för behandlande af den kommunala rösträtten. — I samma län finnas äfven andra gårdar med namnet Attarp, såsom i de närgränsande socknarne Ignaberga och Näflinge.

Attarp, frälse-säteri uti Bankeryds socken och Jönköpings län; tillägg: det utgjordes 1866, med underl. $\frac{1}{2}$ frälse, $\frac{7}{8}$ skatte med qvarn, bränneri, tegelbruk och såg, ett gods tax. till 83,600 rdr; egare var Sven A. Andersson. Äldsta kända egare har varit Johan von Klingspor, som 1563 inkom till Sverige med drottning Katarina Jagellonica; sedan sonen generalmajor Stephan K., † på denna gård 1676.

Attersta, by i Gällersta socken och Örebro län, vid pass 1 mil från Örebro, med vackert läge vid Attersta-åns många vattenfall, som drifva flera stora qvarnar; på 6 N:r, med 3 mtl rusthåll, 2$\frac{1}{2}$ mtl skatte, 1 mtl kronofogdeboställe, med en egovidd af 1,119 tld, deraf 214 åker, 155 äng, 204 betesmark, 468 skog och utmark; häraf utgöra 1$\frac{3}{4}$ mtl, en bättre bebyggd gård, (se art. Attersta gård) med trädgård. Vid Attersta har på 1600:talet funnits ett borr- och slipverk, som hörde till jernfaktoriet i Örebro; nu finnes der ett qvarnverk.

Attilaborg, se Bråborg.

Attmar, *Atmar*, socken i Wester-Norrlands län, 2,520 inb.; 27$\frac{11}{288}$ mtl, tax. till 1,145,300 rdr, annan än jordbr.-fastighet tax. till 90,300 rdr.

Attorp, ett mtl frälse i Sämb's socken af Wenersborgs län; tillägg: det taxerades år 1866, med qvarn och underl. 2$\frac{1}{4}$ mtl, till 68,400 rdr, samt egdes af friherrinnan Fredrika Olivecreutz, född Sparre. Attorp förmedl. 1814 till nuv. hemmantal.

Attorp, by uti Skärfs socken af Skaraborgs län, vid pass 1 mil från Skara, på 1$\frac{3}{4}$ mtl skatte, deraf $\frac{3}{4}$ mtl utgör med Björken, $\frac{1}{2}$ mtl skatte, en utmärkt vackert belägen egendom: tax. till 23,000 rdr; egare possessionaten O. Kjellberg.

Attorp (på kartan Antorp), gårdar, vid pass 3¼ mil från Skara; se art. Ryda socken af Skaraborgs län.

Augerum, f. d. Awarum, socken i Blekinge län, 4,150 inb.; 37$\frac{5}{24}$ mtl; tax.-värdet 1,341,700 rdr. I Augerums by är pappersbruk och oljeslageri, tillhörande Lessebo bruksbolag.

Augustenbad, vattenkuranstalt och helsobrunn, se art. Bie.

Augustenburg, gård i W:a Skräflinge socken, af Malmö län, ¼ mil från Malmö, med ångbränneri, qvarn, tröskverk och hackelsemaskin för hästkraft.

Ausås, f. d. Achesaas, d. ä. Åkessås, vid reformationstiden, (Auissaas) socken i Christianstads län, 1800 (1835 år 1865) inb.; 44$\frac{7}{16}$ mtl, deraf 1$\frac{1}{16}$ skatte, 2⅓ krono, 40⅛ frälse; tax.-värdet 1,884,000 rdr, deraf 34,600 rdr för icke jordbr.-fastighet; arealen 6,228 tld, deraf 5,206 odlad jord, 102 äng; utsädet: 2,630 t:r säd och 315 t:r potates; vinterfödda kreatur: 530 hästar, 46 oxar, 12 tjurar, 640 kor. Af socknen förmodas psalmförfattaren Håkan Ausius tagit sitt namn.

Avalunda socken, se Öfraby socken af Christianstads län.

Avesta, kapell-socken till Grytnäs pastorat. Tillägg: den del, som hörer till Kopparbergs län, beboddes 1866 af 750, (år 1867: 682) inb., deribland rektor-skolæ, musikdirektör, postmästare, militärer, landtmätare, smidesverkmästare, handlande, diverse slags handtverkare m. fl.; på den del, som hörer till Westerås län bodde s. tid 200. Taxeringsvärdet är 335,900 rdr, deraf 290,200 rdr för annan än jordbr.-fastighet. Egendomar, utom kopparverket, äro: *Lindsnäs*, *Nybyn*, *Strömsnäs* och *Skälebo*.

Avesta, koppar- och jernbruk uti Grytnäs socken af St. Kopparbergs län; tillägges: medeltillverkningen 1859—1861 har varit 4,320 centner stångjern, 15 manufakturjern. 1,589 cnt hammare och städ: år 1865 tillverkades 3,560 centner koppar; tax.-värdet, inber. för qvarn 271,900 rdr.

Axamo, ½ mtl frälse, öfverflyttades 1837 till Järstorps socken från Sandseryds socken (se d. art.)

Axberg f. d. *Axaberg*, socken i Örebro län, 1,930 inb.; jordbr.-fastigheten taxeras till 1,200,500 rdr, hvartill kommer statens jord, *Hölahults* och *Östra Dylta* bruks-allmänningar, tax. till 192,000 rdr, jord till jernvägen tax. till 2,500 rdr, annan än jordbr.-fastighet taxeras till 58,100 rdr. Gårdar: *Hesselby* (Hässleby), *Löfåsen*, *Ön*; byar och hemman: *Norsebäck*, *Listre*, *Qvinnersta*, *Åby* och *Åbytorp*.

Axbergshammar frälse-säteri i Axbergs socken och Örebro län; tillägg: det är köpt från kronan af Johan von Reyf; tax. 1866 med underl. 3⅛ mtl inom socknen, 3$\frac{9}{16}$ mtl inom Ervalla socken, till 218,200 rdr; qvarnen är 1865 öfverflyttad till Ervalla socken, der den är sammanbyggd med en 4:de stenpar, under namn af *Tingstorpsqvarn*.

Axefalsboda, Axefallsboda, ett mtl skatte, med jernbruk, gjuteri och pottaskebruk i Sunds socken, Ydre härad och Linköpings län, vid pass 3½ mil från Ekesjö; det hela var 1866 bevillningstax. till 43,000 rdr.

Axelfors, gård med jernmanuf.-verk, qvarn och såg, se Refvesjö socken af Elfsborgs län; tillverkningen 1859—1861 uppgafs till 27 centner spik; egaren var A. Carlsson, se vidare socknens art.; adress: Svenljunga.

Axelsberg, 2 mtl skatte-säteri, se Lilla Mellösa socken af Nyköpings län.

Axelsberg, gård uti Fernebo socken och Gefleborgs län, af 2 mtl 5-öresl., taxerade till 50,000 rdr; lyder under Grönzinka bruk.

Axelshammars smedja uti Thorsåkers socken af Gefleborgs län, taxerad 1866 till 10,500 rdr, hör till Gammelstilla bruksegendom.

Axeltorp, plattgård under Maltesholms herregård i Christianstads län.

Axevaldsmölla, i Kågeröds socken, Rönnebergs härad af Malmöhus län.

Axholm, ett mtl frälse-säteri; med underl (se egna art.), tax. till 308,700 rdr; eges af Swanå bruksbolag.

Axhult, gård uti W:a Eneby socken af Linköpings län, vid pass 4⅝ mil från Wimmerby, består af 1 mtl skatte-rusthåll med såg, tax. till 40,500 rdr.

Axlarp, ett mtl frälse, med det s. k. »Kungsröset», se art. Forssarum's socken.

Axmar, jernbruk och masugn uti Hamrånge socken af Gestrikland, vid pass 2⅝ mil från Gefle; tillägges: det först-

nämnda bestod 1865 af stångjernsbruk med 5 lancashire-härdar, valsverk, gasrostugn, samt 1 knipp- och 1 spikhammare åsatta ett tax.-värde af 40,300 rdr; sedan Tönnebro, Wifors och Wiksjö brukssmiden blifvit hitflytade, har här under åren 1859—61 i medeltal tillverkats 25,940 centner stångjern. Masugnen och manufakturverket med en knipp- och 1 spikhammare, nyligen uppförda, taxerades, inberäknadt för qvarn, skjäl-och sikfiske till 4,950 rdr; tillhörande landtegendom, 36½ öresl., deraf ⅝ i Axmars by, taxerades till 75,000 rdr; dessa verk ha samma egare som Wiforss och Wiksjö bruk. Wid härvarande lastbrygga är 11 fots djup; folkmängd 375.

Axmar, by med lastageplats uti samma socken som förutn. jernverk, eger 240 inb. på 25½ öresl., taxerade jemte 2 gårdar till 58,200 rdr, och skiftade i 10 egolotter. Djupet vid lastbryggan är 13 fot; på redden 19 fot. Vid Gåsholma erhålles lots från sjön.

Axsjö, frälse-säteri uti Bottnaryds socken af Elfsborgs län, vid pass 2½ mil från Ulricehamn, af ½ mtl, tax. till 10,000 rdr; eges af John B. Axell.

Axtorna, by, se Köinge socken af Halmstads län.

Axtorp, gård uti Horns socken, Linköpings län, af ½ mtl frälse, tax. till 16,000 rdr; eges af hofrättskommissarien Lilljeros.

Axviksholmarne och Axviksberget, se Mörkö socken af Nyköpings län.

B

Backa, socken i Göteborgs och Bohus län; folkmängden nedgått till 902; tax.-värdet är 955,800 rdr.

Backa, ett mantal frälse-säteri uti Nödinge socken, Ale härad och Elfsborgs län, vid pass ¾ mil från Kongelf, med undel. $\frac{3}{8}\frac{3}{2}$ mtl, var 1866 bevillningstaxeradt till 35,600 rdr, egare H. Alman. Backa erhöll säterifrihet 1737; tillhörde 1815 Svante Malm.

Backa, ett hemman i Göteborgs och Bohus län med fornminnen, se art. Brastad.

Backa (jordeboken), Backen (kartan), gård uti Skarke socken och Skaraborgs län, af ½ mtl skatte, med Solberga, 1 mtl skatte, och 2¾ mtl skatte, 2 frälse i andra hemman (se art. Skarke socken).

Backa, majorsboställe i Wisnums socken och Wärmland, vid pass 2 mil från Christinehamn.

Backa, ¼ mtl skatte uti Edsbergs socken af Örebro län, vid pass 3½ mil från Örebro, vid Svartelfven, med qvarn, såg och grynverk, jemte 2¼ mtl, tax. till 112,000 rdr, har samma egare som Trystorp. Vid Backa finnas dessutom flere betydliga qvarnar, tillhörande olika egare.

Backa, ett mtl frälse uti Carlskoga socken af Örebro län; häraf höra ¾ mtl, tax. till 77,000 rdr, under Bofors bruksegendom, och ¼ mtl, tax. till 62,500 rdr, under Björkborns bruksegendom.

Backa, egendom uti Kårsta socken af Stockholms län, ½ mil från kyrkan, som ligger ½ mil från Halls gästgifvaregård; tillägg: bestod 1866 af Backa, 1 mtl skatte, med tegelbruk, qvarn och såg, och underl. 2⅛ mtl med qvarn, tax. till 134,000 rdr.

Backa, kyrko-hemman uti Breds socken af Uppsala län, vid pass 5 mil från Uppsala, 1 mtl frälse, med en egovidd af 315 qvadr.-ref, deraf 147 åker, 69 äng, 67 skog; på egorna en vattenqvarn, tax. till 20,000 rdr, lyder under Skälby; vidare finnes ångbränneri och handelslägenhet; rörande hemmanet, se socknens art.

Backa, militiæ-boställe af 1 mtl uti Westra Wingåkers socken af Nyköpings

län, vid pass 1⅝ mil från Cathrineholms jernvägsstation, nära Hvittorps gästgifvaregård, med 191 tlds areal, deraf 25 åker, 46 äng; innehafves af kapten W. M. von Post.

Backaryd, socken i Blekinge län, 22$\frac{1}{32}$ mtl, tax. till 851,016 rdr och bebodda af 3,050 innb.: Gård, *Östra Skörje*.

Backberg, gård uti Ofvansjö socken och Gefleborgs län, vid pass 2¼ mil från Gefle, af 4 öresl. (10 öresl. = 1 mtl) bevilln.-tax. till 14,000 rdr, eges af kommissions-landtmätaren V. T. Unge.

Backe, postexpedition, marknadsplats och gästgifvaregård i Fjällsjö socken af Ångermanland och Wester-Norrlands län, vid pass 16 mil n. n. v. från Hernösand; härifrån skjutsas till *Wiken* i Ramsele 1½ mil; till *Tåsjö* kapell, 5 à 6 mil, är endast ridväg, till *Mo*, 3 mil fjellväg. I Backe by, på 2 mtl, 3,563 sel., i 13 bruksdelar, med 43 hush., är äfven station för provinc.-läkaren.

Backebo, frälse-säteri af 1 mtl uti fordna Halfås socken i Barna härad och Skaraborgs län, eges af 4 bönder.

Backen, frälse-säteri af ¼ mtl, se Saleby socken.

Backen, 1 mtl frälse uti Undenäs socken och Skaraborgs län, vid pass 3 mil från Mariestad, tax. till 20,000 rdr, eges af länsman V. Brisman.

Backen, ett mtl skatte med stenkärlsfabrik i Ör's socken på Dal, vid pass 3¼ mil från Wenersborg, 1¼ mil från Wenern.

Backen, gård uti Hjo socken och Skaraborgs län, af ½ mtl skatte, taxeradt till 18,000 rdr, eges af kammarskrifvaren Bergström.

Backgården, berustadt-säteri, se Refvesjö socken: tillägg: eges till hälften af Gabriel Ljung, till hälften under Refvesjöholms säteri.

Bada, Nedra och Öfra, stångjernsbruk och manufakturv. i Fryksände socken af Carlstads län; tillägges: de voro 1866 tillsammans bevillnings-tax. till 29,000 rdr, qvarnen och sågen till 8,000 rdr, jordegendomen 158: 12 öre skatte i Bada by till 65,500 rdr; egare var E. G. Myrin; tillverkningen vid det förstnämnda, som vid s. tid. egdes af C. E. och J. R. Geijer, uppgifves åren 1859—1861 i medeltal till 1,670 centner stångjern, vid det sednare, till 3,522 centner stångjern, och 412 d:o spik.

Badelunda, socken i Westerås län, 1,090 inb.; tax.-värdet 806,100 rdr, deraf 29,400 rdr för statens egendom.

Badened, by med mönsterskrifvare-boställe uti Yllestads socken och Skaraborgs län, vid pass 1⅝ mil från Falköping. Badene i Wartofta härad nämnes år 1451 som tingsställe.

Bafra böke, komminister-boställe i Lidbult's socken af Kronobergs län.

Bagarbo, ett halft mtl frälse-säteri uti Skoklosters socken af Uppsala län, köptes 1576, jemte Dampeboda i samma socken och andra, af tolken Peder Jonson, sedermera adlad med namnet Sabel; rättighet till köpet meddelades honom i öppet bref af konung Johan III, eftersom gårdarne voro förut gifna Sebastian Sbezinski till evärdelig ego. Bagarbo öfvergick 1770 genom gifte till ryttm. Pehr Silfverlås och egdes sedan äfven af sonen öfverste Carl Gustaf, † 1733; se vidare under socknens art.

Bagahus, f. d. slott, se Bohus.

Baggansås, berg, se Asa socken; af Wexiö län.

Baggarp, militiæ-boställe af 1 mtl uti Hessleby socken, Södra Wedbo härad och Jönköpings län, vid pass 4½ mil från Ekesjö.

Baggböle, Gamla och Nya-, Sågverk uti Ume socken och Westerbottens län, vid pass 12½ mil från Örnsköldsvik, äro finbladiga, med dubbla rundskifvor å hvardera sågen, och 16 ramar, taxerade till 300,000 rdr; äfven finnes qvarn, tax. till 4,500 rdr; egare James Dickson & C:ni. Baggböle ¼ mtl skatte, tax. till 8,000 rdr, eges af kapten J. Linder.

Baggebol, qvarn och såg i Långared's socken af Elfsborgs län.

Baggeby, gård uti Lidingö socken och Stockholms län, ½ mil s.v. från kyrkan, som ligger 1 mil från Stockholm, bestod af ⅛ mtl frälse och underl. $\frac{3}{16}$ mtl; taxeringsvärdet är 24,000 rdr; eges af enkefru A. G. Wedberg i Stockholm.

Baggekulla, ett halft mtl frälse uti Kölingared's socken, Elfsborgs län, vid pass 1½ mil från Ulricehamn, var 1866,

jemte ¾ fr. Torpa, tax. till 24,600 rdr; egare fabrikör Norling.

Baggetofta, surbrunn, se art. Gustafsbergs badort, III del. sid. 143. Gustafsbergs egendom har förut hetat Baggetofta.

Bagghyttan, jernbruk uti Thorsåkers socken af Gestrikland, hade 1859—1861 en medeltillverkning af 616 centner stångjern,. tillhörde Hofors och Hammarby bruksegare samt bergsmän.

Baggå och *Borgfors* jernverk uti Skinnskattebergs socken; tillägges: tillverkningen 1859—1861 uppgick i medeltal till 11,238 centner stångjern. Baggå jernbruk, qvarn, såg, tegelverk, taxerades 1866 till 27,300 rdr; ½ mtl frälse Baggå och underl. inom socknen, taxerades till 151,900 rdr.

Baggården, 1 mtl skatte uti Gerdhems socken, Elfsborgs län, vid pass 1¾ mil från Wenersborg, var 1866 med ¼ mtl Råglanda, tax. till 42,000 rdr; se vidare socknens art.

Bahra, gård, af $\frac{9}{16}$ mtl i Etelhems socken på Gottland; tax.-värdet 13,500 rdr.

Baldersnäs, *Ballersnäs*, gård uti Steneby socken på Dal, af ett mtl skatte med qvarn, ½ fr. Södra Fjäll, $\frac{3}{16}$ Skårbo med skifferbrott, samt ⅜ mtl i andra hemman, allts.: tax. till 154,800 rdr, eges af enkefru Betty Wærn.

Baldringe, socken i Malmö län; 840 inb.; $61\frac{5}{16}$ mtl; tax-värdet 485,200 rdr.

Balingsta, f. d. *Balingxæsta*, socken i Hagunda härad och Uppsala län; 530 inb.; arealen är 26,273 qvadr.-ref, deraf 11,760 åker, 2,079 äng, 8,065 skog, 1,993 vatten; jordbr.-fastigheten tax. till 523,000, annan fastighet till 33,660 rdr.

Balingsta, by i *Balingsta* socken af Uppsala län, vid pass 1¾ mil från Uppsala, på 6 N:r, 2 mtl skatte, 3 mtl krono- (länsmans,-fältväbels- och mönsterskrifvare-boställen) och 1 mtl frälse; egovidden 3,767 qvadr.-ref, hvaraf 1,572 åker, 515 äng, 1,450 skog.

Baljefors, strömfall, se Baljemo hed i Bärebergs socken af Skaraborgs län.

Baljered, fanj.-boställe i Lefverne socken af Skaraborgs län; skall fordom hetat Berg-Röd efter Håkan Röde.

Balkåkra, Balkåckra (jordeboken), f. d. Balkagræ, socken i Malmö län, 830 (855 år 1865) inb.; 17⅞ mtl, tax. till 731.900 rdr, annan fastighet 27,900 rdr.

Ballersjö, ett mtl frälse i Åsbräcka socken af Elfsborgs län, vid pass 2¼ mil från Wenersborg; tax.-värdet 23,000 rdr, egare f. d. riksdagsmanen A. M. Myrén.

Ballersta, *Baldræsta* (år 1315), by i Halla socken af Nyköpings län; på ett berg; här visas lemningar efter en borg, kallad Baldarsborg.

Balltorp (jordeboken), Bolltorp (kartan), ett halft mtl skatte i Thorbjörntorps socken och Skaraborgs län, ⅞ mil från Falköping, vid vestra stambanan, tax. till 12,000 rdr; har samma egare som Åkatorp (se supplementet).

Balsberga, gård i Wårdinge socken af Stockholms län; tillägg: den är belägen ⅜ mil öster från kyrkan, nära Gnesta jernvägsstation; gården köptes 1831 af Per Sahlström, känd genom sin verksamhet för folkundervisningen, död här d. 3 Nov. 1866.

Balsbo, $\frac{3}{16}$ mtl skatte i Möklinta s:n af Westerås län, köpt till skatte 1724.

Baltack, 2 mtl frälse-säteri uti Baltacks socken af Mariestads län, och ⅝ mtl, underl., med qvarn, såg och spånhyfvel, tax. till 44,000 rdr; eges af Joh:s Thomasson. *Baltack* Bergagården ett mtl frälse, med qvarn och såg, tax. till 36,800 rdr, eges af grefvinnan von Krassow.

Baltak, *Baltack*, f. d. Baltagha, socken i Mariestads län, 610 inb; jordbr.-fastigheten, 12½ mtl, tax. till 338,420, annan fastighet till 39,680 rdr; postexpedition.

Baltorp, hemman med qvarn och såg uti Åsaka socken, Barne härad och Skaraborgs län, vid pass 3¼ mil från Alingsås.

Baltrarp, ett halft mtl frälse, se Åsbo socken, Göstrings härad och Linköpings län.

Bankeberg, frälse-säteri i Fliseryds socken, Kalmar län; tillägg: egdes 1866 af brukspatron S. D. Wollert, och taxerades med mjöl- och sågqvarn, spikhammare, pappersbruk och snusfabrik samt ⅛ mtl underl. till 63,300 rdr.

Bankeberg, gästgifvaregård uti Wikingstads socken och Linköpings län, af 1 mtl skatte, tax. till 40,000 rdr. Härifrån skjutsas till Linköping i ö., 1 mil, till Skeninge i v., 1⅞ mil, i s. v. till

Mölby, 1⅞ mil, och i s. o. till Målbäck, 2 mil. Bankebergs by innefattar dessutom ⅜ mtl skatte, 1 mtl frälse.

Bankekind, f. d. *Bankakinda*, härad i Östergötland. Tillägg: folkmängd, 14,870; hemmantalet 296,792; i medeltal var 1 mantal år 1866 taxeradt till 25,490 rdr.

Bankeryd, f. d. *Bankkaryd*, socken i Jönköpings län, 1,040 inb.; tax.-värdet 767,100 rdr. Ny kyrka med torn är uppförd år (1868); hon utmärker sig till det inre genom enkel men behaglig anordning; bänkarne äro öppna och platserna fria.

Banketta, egendom i Södermanland och Stockholms län, försåldes på 1860-talet af possessionaten J. F. Svanbeck till löjtn. Wallenstråle för 180,000 rdr rmt.

Bankälla (Bannkälla på kartan), by med fornminne; se under art. Wärings socken.

Bara, härad i Malmö län; bevilln.-tax. egendom uppskattas till 14,558,700 rdr. deraf 277,300 rdr för lägenheter och inrättningar; statens egendom till 380,000 rdr; folkmängd 15,900.

Bara, f. d. *Baræ*, socken i Malmö län, 1,080 (1,110 år 1866) inb.; jordbr.-fastighet tax. till 895,900 rdr, annan fastighet till 7,200.

Barbos, gård af ett halft mtl skatte uti Mästerby socken på Gotland; tax. till 15,000 rdr.

Baresund, med sjötullkammare; se artikl. Bardsund, i Gryt's socken af Östergötland, sid. 773, sp. 2, 1 rad. nedifr.

Barfva, socken i Nyköpings län, 910 inb.; jordbr.-fastigheten tax. till 514,400 rdr, annan fastighet till 21,000 rdr.

Barkarö, f. d. *Berkarna*, socken i Tuhundra härad och Westerås län, 745 inb.; taxerings-värdet 602,500 rdr, deraf 100,000 rdr för statens egendom; nytt skolhus, med trädgårdsanläggning, var år 1865 under byggnad.

Barkarö, gård uti Barkarö socken och Westerås län, på andra sidan kyrkan, midt emot prestgården, af 8 mtl frälse, är bildad 1857 genom nuvarande egaren hofstallmästaren baron Liljencrantz's inköp af 4 hemman från Tidö till förut egande 4 hemman; egovidden är 530 tld åker och äng samt omkring 600 tld utmark, beväxt med ungskog (år 1851 uppgafs hela egovidden till 1,012 tld); tax. 1866, jemte underl. 1 mtl frälse, till 94,800 rdr.

Barkestorp, *Barkustorp* (1825 års jordebok), 2 och ½ mtl berustadt skattesäteri uti Dörby socken, Kalmar län; tillägg: egdes 1866, jemte i sambruk liggande 1⅝ mtl Ingelstorp, ½ mtl i andra hemman, samt bränneri och det af 2 mtl bestående, utarrenderade *Ingelstorp;* det hela taxerades till 868,700 rdr.

Barkeryd, f. d. *Berkarid*, socken i Jönköpings län, 1,650 inb.; tax.-värdet 870,800 rdr.

Barkeström, garfveri uti Kronobergs län, med 9 kar; tillverkningsvärdet 1,675 rdr, eges af friherrinnan Taube.

Barksäter, sätesgård uti Östra Wingåkers socken af Nyköpings län; tillägg: Barksäter m. fl. 1⅞ mtl och underl. 1¼ mtl, tax. 1866 till 70,000 rdr; arealen är 1,971, deraf 288 åker, 349 äng; se socknens artikel.

Barkåkra, f. d. *Barkakra*, socken i Christianstads län, 2,020 (2,040 år 1866) inb.; tax.-värdet 1,721,400 rdr.

Barlingbo, f. d. *Bartlingabo*, socken på Gotland, 380 inb.; tax.-värdet 371,100 rdr. Gårdar: *Stenstugu, Stafva, Munkebos, L:a Åkra.*

Barläst, lastageplats på Gotland i Lärbro socken, vid pass 3½ mil n. o. från Wisby, med 10 fots djup i hamnen och 8 fots vatten vid lastbryggan; lots från sjön erhålles utanför Slite. Här finnes ett kalkbruk, tax. till 3,000 rdr.

Barnarp, f. d. *Barnathorp*, socken i Jönköpings län, 1,075 inb.; taxeringsvärdet 604,100 rdr.

Barne, f. d. *Barkna*, härad i Skaraborgs län; egendom för bevillning tax. till 6,377,100 rdr, deraf 87,770 för annan än jordbr.-fastighet; statens egendom är tax. till 98,500 rdr.

Barsebeck, f. d. *Barssæbek*, socken i Malmö län, 1,000 inb.; tax.-värdet 856,000 rdr. Hit till Barsebeck kastades år 1426, af en ryslig storm, en del af den flotta, konung Erik XIII hade fört med sig från Sverige, och hvars besättning förut nödgats för hunger sälja både kläder och harnesk.

Barsebäck, f d. *Barsebek*, sätesgård nära Öresund; tillägg: beboddes i slutet af 1300-talet af väpnaren Åke

Niklisson; lärer sedan varit bebodd af en riddare Axel Nilsson, till hvars barn kon: Kristiern I år 1459 skänkte en del af kon. Carl Knutssons gods i Uppland.

Barsjötorp, kalladt *Höjden*, ¼:dels skatte-hemman i Wäse socken af Carlsdals län, jemte Höjden eller Glumseruds qvarn, Såtängs dito och legosåg, ett gods, bevillnings-taxeradt till 64,600 rdr; eges af häradshöfding G. Ferners sterbhus; se vidare under socknens artikel.

Basebo, mönsterskrifvare-boställe af 1 mtl, uti Högsby socken, Kalmar län, vid pass 7 mil n. n. v. från Kalmar.

Bashult, ett halft mantal skatte uti Barnarp socken af Jönköpings län, vid pass 1 mil från Jönköping; här utdog största delen af befolkningen i 1834 års kolera.

Basköp (jordeboken), *Bassköp*, gård uti Träne socken af Gerds härad och Christianstads län, vid pass 1 mil från Christianstad, af ½ mtl krono, är ett hofslagareboställe; var 1866 tax. till 15,300 rdr och innehades af veterinärläkaren Ringheim.

Basserud, by, med såg i Långseruds socken af Carlstads län, vid pass 6 mil från Carlstad.

Bassholma, by, flyttad 1859 i jordeboken från Össjö socken (se d. art.) till Tossjö.

Bastaremåla, gård uti Urshult's socken, Kinnevalds härad och Kronobergs län, vid pass 4½ mil från Wexiö, består af ⅞ mtl, med qvarn och såg; taxerades 1866 till 38,900 rdr, och underl. var ¼ skatte Midingsbråten, tax. till 12,100 rdr; det sednare anses bära namn efter den sjö, vid hvars stränder den ligger och hvars namn skrifves så olika; i sägnen heter den dels Mimme, dels Minne; 1749 skrefs den Mjå sjö, nu Mide eller Mic.

Basterås, *Bastarås* (kartan), färgeri och tryckeri uti Fritsla socken, Elfsborgs län; tillverkn.-värdet 33,680 rdr, fastighetsvärdet 30,000 rdr., tillhörande jordegendomen består af ⅛ skatte Basterås jemte $1\frac{1}{12}$ mtl i andra hemman och tax. till 22,000 rdr. Egare Erik Andersson.

Bastås eller *Gränsforss*, kakel- och stengodsfabrik i Gnarps socken af Gefleborgs län, vid pass 4½ mil från Hudiksvall; tillv.-värdet 2,750 rdr.

Beateberg, socken i Skaraborgs län, 1,050 inb,; jordbruks-fastigheten är tax. till 626,300 rdr, annan fastighet till 30,600 rdr.

Beckershof, berustadt säteri uti Ö:a Wingåkers socken af Nyköpings län; tillägg: hela godset, med en areal af 1,870 tld, deraf 167 åker, 153 äng, taxerades till 70,000 rdr.

Beckomberga, gård uti Bromma socken af Stockholms län, ¼ mil från kyrkan, som ligger 1 mil från hufvudstaden, består af 3 mtl frälse, tax. till 60,000 rdr; har innehafts af v. d. Linde; lyder sedan 1600-talet, och ännu, under Åkeshof.

Beddinge, Lilla, f. d. *Beedinge, lille-*, *Bedinge*, $13\frac{9}{16}$ mantal, bebodda 1867 af 800 inbyggare och taxerade till 484,400 rdr.

Beestorp, frälse-säteri; se art. Åminne jernbruk.

Beijershamn, i Wickleby socken på Öland, eges till ¾:delar af handl. J. G. Hammarstedt och till ¼:del af häradsskrifvaren Meléns arfvingar (hela taxeringsvärdet 10,000); se under socknens beskrifning.

Beijlon, lägenhet; se under Solna socken.

Belgaret, by med såg, qvarn m. m. i Öljehults socken, Blekinge län, vid pass 1½ mil från Carlshamn.

Bellefors, f. d. *Bællafors*, socken i Skaraborgs län, 1,105 inb.; jordbruksfastigheten tax. till 505,800 rdr, annan fastighet till 60,490 rdr.

Bellefors, vattenfall; se art. Ätran.

Bellenäs, *Bällesnäs* (jordeboken), by uti Bellö socken, Södra Wedbo härad af Jönköpings län, vid pass 2½ mil från Eksjö, på 1½ mtl, med Bellö ¼ mtl skatte, har utmärkt vackert läge på ett näs i sjön Bellen, nära kyrkan; en gård häraf, ¼ mtl, inköptes 1825 af församlingen till boställe för skolläraren och organisten, hvilkas tjenster äro förenade hos en person; denne får dock utbetala gårdens onera.

Bellevue, landtställe af 64 tld, tax. till 64,000 rdr; se Hyllie socken.

Bellsta, *Bällsta;* tillägges: två gårdar uti Bromma socken af Stockholms län, $\frac{1}{16}$ mil n. v. fr. kyrkan, som ligger 1 mil från Stockholms inre stadsdel; den ena af dem, äfven kallad Marichäll, be-

står af 1 mtl skatte-säteri, tax. jemte annan än jordbr.-fastighet till 41,000 rdr, och eges af grefve A. G. Oxenstjerna i Stockholm; den andra gården består af $2\frac{1}{4}$ mtl skatte-säteri, 1 mtl frälse-säteri, taxerade jemte annan än jordbr.-fastighet till 102,000 rdr; egare Victor Brink. Adolf Magnus Klingspor skall, enligt Biograf. Lexikon, Ny följd, 6:te band., sid. 391, fått vid reduktionen behålla Bellsta som lifstidsdonation, men sedan, jemte större delen af sina öfriga hemman, mot åtagen rusttjenst.

Bellsta, f. d. *Bællasta* eller *Bællista*, gård i Wallentuna socken af Stockholms län, finnes äfven omnämnd under socknens artikel. År 1390 nämnes Michiel i Bællastom, och 1440 väpnaren Claus i Bælistom.

Bellö, f. d. *Bællö* eller *Bellesnäs*, socken uti Jönköpings län, 590 (600 år 1864) inbyggare, $18\frac{1}{8}$ mtl, taxerade till 337,100 rdr.

Belteberga, gård i Malmöhus län, är i Juli 1868, enl. Dagbladet, försåld af grefve C. Adlercreutz till handelsmannen Kinck i Altona för 216,000 rdr; se art. Bälteberga.

Belteberga, pappersbruk uti Balsacks socken, Wartofta härad och Skaraborgs län, med 2 kypor, 2 valsar, tillverkar omkr. 1,500 ris papper, värdet 9,300 rdr; eges af C. S. v. Zweigbergk.

Bemers- eller **Bennersberg,** f. d. *Tupen*, ett mtl frälse-säteri i Skuttunge socken af Uppsala län, vid pass $1\frac{1}{2}$ mil från Uppsala, tillhör v. Engeströmska fideikommiss-egendomen; egovidden är 3,615 qv.-ref, hvaraf 532 åker, 77 äng; 2,619 skog; tax. 1866 till 180,000 rdr, se vidare art. Tuppen.

Benesta, annex-socken till Öfraby pastorat, är belägen uti Ingelstads härad af Christianstads län, 1 mil från Ystad, innefattar på en areal af $0,_{152}$ qv.-mil (= 3,518 tld) fast land, $17\frac{1}{2}\frac{1}{4}$ mantal, deraf $1\frac{1}{4}$ skatte, 1 krono, $15\frac{5}{24}$ frälse, taxerade till 780,550 rdr och bebodda af 640 inb. (år 1866 var folkmängden 666). Större gård är: *Örups* säteri med *Nymölla* qvarn; byar äro: *Benesta*, *Stenby* (delar i dessa byar, taxerade till 256,500 rdr, egas under Högestad) och *Nedraby*. Adress: Ystad.

Benestad, ett mtl berustadt säteri i Aringsås socken, Allbo härad och Kronobergs län, vid pass $1\frac{5}{8}$ mil från Wexiö; tillägges (se rättelser): det egdes 1866, jemte $\frac{7}{8}$ mtl skatte, af baron Gyllenkrook; tax.-värdet var 30,700 rdr. Byn Benestad, som innefattar $5\frac{7}{8}$ skatte, $1\frac{3}{8}$ mtl frälse, säges vara benämnd af benen, hvilka betäckte fältet efter det öfver allt i denna trakt lokaliserade Blendaslaget.

Bengtsbo, *Bengsbo*, gård uti Haråkers socken och Westerås län, af 1 mtl skatte; taxerades 1866 till 73,700 rdr; eges af en bonde.

Bengtsbo eller *Lindforssen*, $\frac{1}{8}$:dels mantal frälse, med masugn, uti Wester-Fernebo socken af Westerås län; var krono- 1793; eges af Engelsbergs bruksegare.

Bengtstorp, ett kronohemman af $\frac{5}{16}$ mtl uti Daretorps socken af Skaraborgs län; innehafves af Wisingsborgs skola.

Bengtstorp, öfverjägm.-boställe af $\frac{1}{4}$ mtl uti Ullervads socken af Skaraborgs län, $\frac{1}{2}$ mil från Mariestad.

Benhamra, L:a, två mtl skatte uti Wada socken af Stockholms län; tillägg: gården ligger $\frac{1}{4}$ mil norr om kyrkan, hvarifrån räknas $\frac{3}{8}$ mil till Brottby gästgifvaregård; är tax. till 50,000 rdr; eges af sekreteraren M. Lind i Stockholm; förre egaren var grosshandl. C. Kruse i Göteborg. Benhammar, vid Närtuna-ån, beboddes i kon. Albrechts tid af riddaren Trotte Petersson (af den sedan s. k. Ekaslägten), hvilken var det gamla konungahuset trogen under krigsåren. Det ärfdes af hans måg, riddaren Kort eller Conrad Gördze, och vid medlet af 1400-talet af dennes son, riddaren Jæsper Gördze, hvilken var häradshöfding i hundaret 1451.

Benhamra, *St:a*, kungsgård af 4 mtl uti Wada socken af Stockholms län; tillägg: är, jemte 1 mtl underl., tax. till 100,000 rdr.

Bennarby, by af 2 mtl skatte uti Tegelsmora socken och Uppsala län, vid pass 5 mil från Uppsala, har en egorymd af 1,929 qv.-ref, deraf 426 åker, 581 äng, 657 skog; å egorna ett fornminne; se socknens artikel.

Benneberg, gård uti Ölme socken och Wärmlands län, af 1 mtl skatte, bevillningstaxeradt till 38,000 rdr, eges af löjtn. O. Camitz.

Bennebo, *Öfra* och *Nedra*, tvänne

bergsmanssmedjor i Karbännings socken af Westerås län; tillägges: de tax. 1866 till 2,600 rdr; ha åren 1859—61 i medeltal haft en tillverkning af 1,282 centner stångjern; äfven finnes masugn, tax. till 16,000 rdr, med en tillverkning af 18,981 centner tackjern och 47 cntr gjutgods af Norbergs malm; eges under Wirsbo bruk.

Bennebol, masugn uti Bladåkers socken af Stockholms län, 1 mil söder om kyrkan; tillägges: den taxerades 1866 till 75,000 rdr, och tillhörande jordegendomen 2⅝ mtl, jemte Österbyggeby såg, till 63,680 rdr; medeltillverkningen 1859—1861 var 7,463 cntr tackjern af Dannemora malm.

Benstorp, by i Örtofta socken, förutom ¼ mtl, som räknas till L:a Harrie socken af Malmöhus län.

Benö, landkänning för sjöfarande; se Östergötland, sid. 759.

Berchshill, egendom; se Össjö socken af Christianstads län.

Berffendal, socken i Bohus län, 790 inb.; tax.-värdet 442,200 rdr. Gård: *Orreberg.*

Berg, socken i Wadsbo härad af Skaraborgs län, hade 1867: 1,425 inb.; tax.-värdet var 891,800 rdr. Bland kyrkoherdar här vilja vi nämna Jonas Ambernsson, hvars son Johan blef den sedermera, under namnet Billberg, i Sveriges lärdomshäfder frejdade, och det icke minst för förfäktandet af förnuftets fria bruk i all vetenskaplig forskning, jemväl i det, som rörde religion och uppenbarelse; huruvida han på det området ville genomdrifva förnuftets ensamma bruk äfven der det enligt den mycket omtvistade apostoliska förmaningen (som användes af vantron till stöd för egna hugskott och som hånas af otron), måste tagas till fånga under trones lydnad, kunna väl hans vedersakare svårligen lägga honom till last. Namnet Billberg skall den unga Johan tagit — skrifver A. A. Afzelius — »då han utgick ur sin faders studerkammare i Bergs prestgård, grundligt underbyggd till högskolan i Uppsala, till minne af sin barndoms glada lustvandringar bland klipporna i Billingsbergets skogar, derunder han redan då erfor, hvad han sedan såsom biskop en gång skref: »Den natur, vi betrakta, blir oss dock en spegel, i hvilken vi se en skymt af den annars osynlige Guden.» — Gårdar: *Dämman, Eskeliden, Högsböhla, Långsäter, Melldala, Stohlan* och *Öfvertorp.*

Berg, by på 1 mtl frälse, 1½ mtl skatte, med gästgifvaregård och lastageplats i Wreta Klosters socken och Linköpings län, vid sjön Roxen, omkring 1 mil från Linköping; här är största slussverket på Göta kanal-linien, med 15 slussar mellan förutnämnda sjö och den 136 fot högre belägna sjön Borens nivå; vid sjön nedanför slussarne är anlaggd en vacker och väl byggd 9½ fots djup hamn, derifrån företrädesvis egendomen Ljung exporterar spanmål och jern. Bland välbyggda gårdar märkas: Slussinspektorsbostället, en gård på 1 mtl, eges af brukspatron Burén; en å ½ mtl, eges af brukspatron Janson; en å ¼ mtl, af assessor Petersson; ¾ mtl af inspektor Andersson. Här är äfven ett större spanmålsmagasin, som eges af intressenter. Byns fastighetsvärde var 1866 bevillningstax. till 81,000 rdr.

Berg, f. d. *Bærgh*, socken i Jämtlands län, 1,860 inb.; taxerings-värdet 147,700 rdr; utsädet: 3,850 kbft säd och 3,400 t:r potates; kreatur: 395 hästar, 1 oxe, 22 tjurar, 1,255 kor, 3,130 får och getter.

Berg, fordom äfven *Bergha*, socken i Westerås län, 970 inb.

Berg, f. d. *Byærgh* eller *Bergha*, socken i Norrvidinge härad af Wexiö län, 1,490 inb.; tax.-värdet 799,000 rdr; åkerarealen uppgifves till 1,285 tld, naturlig äng till 3,400, skogsmark till 2000; utsädet, 7,530 kbft säd och 4,100 d:o potates.

Berg, ett mtl frälse-säteri på Dal; tillägg: det var 1866, jemte Holm 1 fr. och $\frac{1}{16}$ Wärsby, tax. till 82,600 rdr; tillhörde brukspatron Jansson på Upperud.

Berg, gård uti Åsheda socken af Uppvidinge härad och Kronobergs län, vid pass 5¼ mil n. o. från Wexiö, består af 1 mtl frälse, taxeradt 1866 till 45,000 rdr, egdes af kapten Pehr Björkman; se under socknens artikel.

Berg, med Jössefors, ett mtl kronosäteri uti Elgå socken af Wärmlands län, är öfverstelöjtnants-boställe; gården med qvarn och 2:ne sågar är taxerad till 154,500 rdr.

Berg, ett privilegieradt, men ej ännu uppfördt manuf.-verk i Hamrånge socken

af Gestrikland, eges af P. G. Forssmark. Här är äfven poststation, vid pass 2¾ mil från Gefle.

Berg, gård uti Alsheda socken och Jönköpings län, af ¾ mantal skatte, var 1866, jemte underl. ¾ mtl skatte och $\frac{1}{16}$ mtl frälse, tax. till 28,700 rdr; egdes då af riksdagsmannen D. Danielsson.

Berg, ett halft mtl skatte-rusthåll, hvars märkvärdighet kan läsas under art. Nässjö socken af Jönköpings län.

Berg, sätesgård uti Bergs socken, Norrvidinge härad och Kronobergs län; tillägg: hela egendomen, med 1 mantal underl., deraf ¼ i Tolgs socken, tax. 1866 till 102,400 rdr, och egdes af löjtn. F. O. Hoffberg.

Berg, hemman i Ödskölds socken af Elfsborgs län, med fornminnen.

Berg, välbyggd bondgård uti Åtvids socken af Linköpings län.

Berg, kallas *Hjertlandaberg*, gård af ½ mtl frälse uti Hjertlanda socken af Jönköpings län, har 1750 tillhört jägm. Hagelsten, och sedan slägten Wibohm från 1770 till 1837, då den försåldes till bönder.

Berg, ett mtl frälse-säteri uti Wäse socken och Wärmlands län, bevillnings-tax. 1866 till 50,000 rdr, och de underl. 1½ mtl till 70,800 rdr; egare var Erik Bengtsson. Säterifriheten är hitflyttad från Sund, som nu är frälse; se vidare under socknens artikel.

Berg, by uti Åsenhöga socken, Westbo härad och Jönköpings län, der kakelugnsfabrik och garfveri finnas; ½ mantal är pastors stom.

Berg, ett mtl frälse och ½ mtl skatte uti Biskopskulla socken, Lagunda härad af Uppsala län, vid pass 1½ mil från Enköping, har en egovidd af 885 qv.-ref, deraf 457 åker, 57 äng och 272 skog; häraf utgör 1 mtl en gård, tax. till 12,000 rdr; egare länsman Wännström.

Berg, ett mantal skatte uti Jörlanda socken, Göteborgs och Bohus län, vid pass 1¾ mil från Kongelf, är skatteköpt år 1770 af regements-skrifvaren Johan Linderoth, fader till prestmannen Lars Linderoth. Såsom födelseort för den sistnämnde, hvars verksamhet i Halland till utbredande af kristelig upplysning samt inflytande på att den i Göteborgs stift studerande ungdomen en tid haft särdeles goda ämnessvenner till predikoembetet, är detta hemman ej utan sin märkvärdighet.

Berg eller *Berga*, ett mtl frälsesäteri, uti Thorbjörntorps socken vid vestra stambanan; tillägges hvad som är nämnt under Berga: det tax. 1866, med, ¼ mtl skatte, till 46,000 rdr; lyder under Wrangelsholm.

Berg, *Nedre* och *Öfre*, tvänne jernbruk uti Thorsåkers socken af Gestrikland; tillägges: vid det förstnämnda, som 1866 tax. till 2,000 rdr. uppgick 1859—1861 medeltillverkningen till 1,248 ctr och vid det sednare, samma år tax. till 3,000 rdr, tillverkades 1,255 ctr; egare voro Hoforss' och Hammarby bruksegare samt bergsmän.

Berg, *Södra*, häradsskrifvare-boställe i Örs socken på Dal, vid pass 3¼ mil från Wenersborg.

Berg *Öfragård*, 1 mtl frälse uti Kinna socken, Elfsborgs län, tax. till 18,000 rdr, eges af F. A. Kindborg.

Berg, egendom; se art. Skede socken af Jönköpings län.

Berg, *Östra*, kalladt *Bergagården*, ett mtl frälse uti Åsaka socken, Wäne härad och Elfsborgs län, vid pass 2 mil från Wenersborg, med såg och qvarn samt underl. ⅜ mtl, tax. till 33.300 rdr; egare Oscar Carlsson.

Berga, f. d. *Bergha* eller *Byærgha*, socken i Sunnerbo härad af Wexiö län, 3,510 inb.; tax.-värdet 1,235,000 rdr. Åkerarealen uppgifves till 2,460 tld, naturlig äng till 7,641 och skogbärande mark till 3,210 tld; utsädet 17,160 kbft säd, 5,130 kbft potates; kreatur: 154 hästar, 585 oxar, 14 tjurar, 1,530 kor, 1,525 får.

Berga, säteri uti Tuna socken, Nyköpings län; tillägg: tax. 1866, jemte underl. tills. 8½ mtl, till 159,000 rdr; arealen 1,684 tld, deraf 476 åker, 137 äng, 490 skog.

Berga, gård i Wårdinge socken af Stockholms län; se art. Balsberga.

Berga, f. d. *Biærgha*, socken i Wadsbo härad och Skaraborgs län, 575 inb.; tax.-värdet 502,210 rdr.

Berga, gård uti Närtuna socken af Stockholms län, ½ mil från kyrkan, som ligger ¼ mil från Lindberga gästgifvaregård; se socknens artikel.

Berga, f. d. *Bergha*, gård i Ununge socken af Stockholms län; tillägg: byggdes till sätesgård af väpnaren Lydeke van dem Bergen, hvilken år 1442 gaf den, med sin dotter Elseby, till Herman Rodenkerke.

Berga, gård uti Danderyds socken af Stockholms län, nära kyrkan, ¾ mil från Ensta gästgifvaregård, består af ¼ mtl frälse, tax. till 24,000 rdr; eges af löjtn. G. M. v. Schewen; har fordom hört under Djursholm.

Berga, ett halft mtl frälse uti St. Lars socken af Linköpings län: eges af löjtn. Ridderstad i Linköping, tax. till 12,000 rdr.

Berga, gård i Brunskog's socken af Wärmlands län, af ⅓ mtl skatte, med såg och qvarn, bevillnings-taxerades 1866 till 26,000 rdr och egdes af kapten C. A. Nauclér.

Berga, länsmansboställe af ¾ mtl uti Danmarks socken och Uppsala län, ⅞ mil från Uppsala.

Berga, skattehemman; se Öja socken af Nyköpings län.

Berga, egendom uti Kalmar landsförsamling, består af 1½ mtl frälse, ¼ sk., med tegelbruk, tax. till 47,500 rdr; eges af Christer J. Herlin.

Berga, gård i Högsby socken, Kalmar län: tillägg: den utgöres af N:o 3, 1 frälse-säteri, ⅝ skatte, N:o 4 & 5, 1¼ frälse, tax. till 147,500 rdr; se art. Åsebo eller Åseboholm.

Berga, gård uti Welinge socken och Skaraborgs län, vid pass 3¼ mil från Hjo, af ½ mtl skatte, med ⅛ mtl underl. tax. till 45,000 rdr; eges af kronofogden Wennerbom. Hemmanet Berga är 1 mtl.

Berga, *S:a*, by i Klockrike socken af Linköpings län, 9⅝ mtl skatte, med fornminne; se socknens artikel.

Berga, egendom i Bogsta socken af Nyköpings län, består af Berga med Törnby 3 mtl: arealen är 769 tld, deraf 167 åker, 63 äng; taxerings-värdet 56,500 rdr.

Berga, *Östra*, egendom uti Knista sockens landsbygd af Örebro län, utgöres af 3 mtl inom socknen samt ½ frälse, *Backa*, med qvarn för 4 par stenar inom Edsbergs socken (se under socknens art.); egendomens taxerings-värde år 1866 var 62,900 rdr.

Berga, länsmansboställe uti Tumba socken, Nyköpings län, af 1⅛ mtl, med 370 tlds areal, deraf 57 åker, 20 äng; tax. till 30,000 rdr.

Berga, *Östra*, två gårdar uti Lysviks socken af Wärmlands län, med handelslägenheter och helsobrunn; ena gården, som utgöres af 383 öre i hela skattehemmanet Ö:a Berga, var 1866, jemte 2 brunnsbyggnader och handelslägenhet, tax. till 72,533 rdr, och egdes af handlanden J. G. Fagerström; den andra, som utgöres af 257 öre i nämnda hemman och 18 af Ransby, taxerades, jemte en handelslägenhet, till 47,867 rdr, och tillhörde brukspatron C. E. Geijer; hemmanets areal m. m. finnes angifven under socknens artikel.

Bergatorp, gård uti Berga socken af Skaraborgs län, vid pass ¼ mil från Mariestad, består af ½ mtl frälse, lyder under Säby, men brukas af major Charles Emil Löfwenskiöld (egare till fideikommissegendomen *Fåleberg*, 6½ mtl fr. inom Hassleds socken), som är bekant genom sina utgifna arbeten rörande landtmannabyggnader, och som under 30 år ledt arbetet vid uppförandet af nära 200 byggnader inom landet, gifvit ritningar till omkr. 450 enskilda landtmannabyggnader samt tillhandagått ortens possessionater vid anläggandet af åtskilliga utgårdar i trakten.

Bergby, gård uti Markims socken af Stockholms län, ⅛ mil vester fr. kyrkan, består af 1 mtl skatte med väderqvarn; tax.-värdet är 26,000 rdr.

Bergegården, öfverjägare-boställe och ⅛ mtl krono, uti Tunhems socken, Elfsborgs län, vid pass 1 mil från Wenersborg.

Bergens, f. d. qvarn, sedan klädesfabrik; se Nikolai socken af Nyköpings län.

Berget, ett halft mtl krono i Wäckelsångs socken af Konga härad och Kronobergs län, är boställe för komministern i Jäth, från hvars kyrka det ligger ⅛ mil.

Berget, kalladt *Bergsgården*, boställe för Tabergs bruksinspektor, uti Månsarps socken af Jönköpings län, vid pass 1⅝ mil söder från Jönköping, består af ¼ mtl skatte; finnes närmare beskrifvet under socknens artikel.

Bergfors, såg i Piteå socken af Norrbottens län; tax.-värdet 12,000 rdr.

Bergfors, jernbruk uti Bollnäs socken

af Helsingland och Gefleborgs län, vid pass $4\frac{1}{2}$ mil från Söderhamn, vid Röste-ån, är 1857 privilegieradt för 1 stångjernshärd och hammare, 6 spikhamrar med ässja, en knipp- och en liehammare med en ässja, och hade åren 1859—61 en medeltillverkning af 1,454 ctr stångjern; tillhörde då Pehr Larsson, år 1866 F. O. Dahlberg och taxerades sistl. år till 10,000 rdr.

Berghamn, fiskehamn med kapell; se Nora socken af Wester-Norrlands län.

Berghem, socken af Wenersborgs län, 1,580 inb.; tax.-värdet 464,850 rdr.

Berghem, by i Kånna socken, Sunnerbo härad och Kronobergs län, vid pass 7 mil från Wexiö, på $3\frac{3}{4}$ mtl skatte, deraf $\frac{3}{4}$ mtl, tax till 12,000 rdr, eges af häradshöfding F. Tornérhjelm, $\frac{3}{16}$ mtl af handelsbolaget J. G. Grönvall & C:ni i Göteborg, och $\frac{1}{2}$ mtl kommin.-boställe. Utom de tre runda högarne (se socknens artikel) har Sjöborg här anmärkt en upphöjd bana med smärre rundstenar, 150 aln. lång och 10 aln. bred, som af honom anses för en Hippodrom, lik den, i hvilken kon. Adil red till förlustelse vid en offring, då han föll af och slog sig ihjäl. Man ser här öfverst på en rund hög af 78 stegs omkrets 3 flisformiga stenar, ställda till underlag för en altarskifva; vid sluttningen der nedanför är en stor resesten. Ett stycke härifrån ses tre andra högar med resta stenar och på sjelfva sluttningen af mellersta högen en *trehörning* af jord och sten med flata, på kant ställda rundstenar, längre bort en fyrkantig stenläggning och nedom höjdsluttningen 3 mindre trehörningar samt större och mindre högar. Författaren till Ny Smålandsbeskrifning anser detta ställe varit en centralort för cult, thing, de här församlade ätternas ättehögar m. m., och att man med runda, trekantiga och fyrkantiga former symboliskt framställt olika gudamakter. I närgränsande socknen Ljungby är funnen en runsten öfver Åstrad, bland thignarmän den bäste, som torde snarare här än på Uppsala högar vunnit sitt goda rykte.

Bergjum, socken af Wenersborgs län, 1,160 inb.; tax.-värdet 482,000 rdr.

Bergqvara, egendom i Bergunda och Öijaby socknar af Kronobergs län; tillägg: den utgjordes 1866 af $24\frac{5}{8}$ mtl, qvarnar, oljeslageri, stampar, marmorverk, allts. taxeradt till 528,890 rdr. Denna egendom har hittills varit en af de få inom länet, der man vetat draga vinst af bensubstansens oöfverträffliga gödningsförmåga. Benmjölet anser professor Müller böra beredas af ångkokta ben, och skulle med Bergqvaras läge en väl organiserad benmjölsfabrik derstädes säkerligen lemna god vinst. Den invid Bergqvara-sjön funna, i torkadt tillstånd krithvita leran, har vid mikroskopisk analys visat sig bestå af en blandning af egentlig lera, fin sand och s. k. kisel-infusorie-jord; genom bränning erhålles deraf temligen eldfast tegel. Prestosten härifrån är mycket omtyckt; vid Bergqvara lastbrygga är $9\frac{1}{2}$ à 10 fots vatten, i hamnen 12 à 13 fots djup; hufvudexporten är trävaror, ved och potates. Lots erhålles utanför hamnen och vid Kalmar.

Bergsbo, masugn uti Grangärdes socken af St. Kopparbergs län, vid pass 9 mil från Falun, hade 1859—1861 en medeltillverkning af 8,292 ctr tackjern, 6 ctr gjutgods af Grängesbergs och Ivike malmer; underl. Bergsboskog 1 mtl, tax. 1866 till 21,000 rdr; har samma egare som Nyhammars bruk.

Bergsbrunna, berustadt skattesäteri, uti Danmarks socken af Uppsala län, vid pass $\frac{3}{4}$ mil från Uppsala, beläget böger om Funbo-ån, består af $4\frac{7}{8}$ mtl med en egovidd af 6,504 qv.-ref, deraf 1,607 åker, 37 äng, 4,607 skog. Gården har tillhört landshöfding Tönnis Henriksson, adlad Langman, † derstädes 1656, och derefter sonen Erik, äfven död här 1708, hvilken var döf och sjuklig, men känd för att spela mycket konstigt på luta. Sedermera har gården tillhört aktuarien i kammar-kollegium Carl Nordenhjelm, död här 1792, och sonen Jöns, som dog här 1825, slutande ätten. På 1840-talet och ännu 1866, var den styckad mellan 2 egare, hrr Kahlow och Pousette, som hvardera hade $2\frac{7}{16}$ mtl och derunder brukade 1 mtl skatte; hvardera gården tax. sistl. år till c:a 55,000 rdr.

Bergsbrunna, jernvägs- och poststation på norra stambanan, Stockholm—Uppsala, 0,7 mil från Uppsala.

Bergsgården, *N:a*, $\frac{1}{4}$ mt skatte uti Nya Kopparbergs socken, Örebro län, tax. till 30,000 rdr, eges, jemte mindre

hemmansdelar, tax. till 7,500 rdr, af handl. Franz Åkergrén.

Bergshammar, f. d. *Bergshambra*, socken af Jönåkers härad och Nyköpings län; areal: 5,650 tld på 22⅝ mtl, bebodda af 720 inb. och tax. till 439,150 rdr. Af arealen äro 1,500 åker, 380 äng, 1,750 skog. Gårdar: ***Wäderbrunn***, ***Ekeby***, ***Åby***, ***Wreta***, ***Räfshyttan***, ***St:a*** och ***L:a Marsäng***.

Bergshammar, säteri uti Fogdö socken, Nyköpings län; tillägg: tax. 1867, jemte underl., tills. 14⅛ mtl, till 315,100 rdr; arealen 2,561 tld, deraf 767 åker, 452 äng, 607 skog.

Bergshamra, ett mtl krono uti Solna socken af Stockholms län, ⅜ mil n. o. fr. kyrkan, är, jemte lägenheten Tivoli, tax. till 65,000 rdr; se vidare **under socknens** artikel.

Bergshyttan, ett halft mtl frälse i Ramsbergs socken af Örebro län, tax. till 38,000 rdr, och jernbruk, taxeradt, jemte Nyhammars, till 14,770 rdr: tillhörande jordegendom tax. till 260,000 rdr; eges af intressenter.

Bergsjö, f. d. *Bersia*, socken af Gefleborgs län, 3,200 inb.; jordbr.-fastigh. tax. till 1,149,900 rdr, annan fastighet till 100,380 rdr; åkerarealen uppgifves till 4,000 tld, äng till 1000 tld; utsädet: 13,160 kbft säd, 6,900 d:o potates; skörd: 68,000 kbft säd, 54,300 d:o potates; här skola underhållas 365 hästar, 1 oxe, 35 tjurar, 1,800 kor, 2,160 får och getter.

Bergstena, f. d. *Berstena*, socken af Wenersborgs län, 480 inb.; taxeringsvärdet 149,000 rdr.

Bergsvik, ångsåg, skeppsvarf och qvarn; egare, konsul C. A. Winroth; se under Piteå landsförsamling.

Bergsviken, lastningsplats i By-elfven i Wärmland.

Bergsäng, egendom, ¼ mtl skatte och välbygdt; se Nora landsförsamling.

Bergsätter, sätesgård uti Motala socken af Linköpings län, är med dess märkvärdighet beskrifven under socknens art.

Bergunda, fyra mtl rå och rör i Bergunda socken, Kinnevalds härad och Kronobergs län, lyda under Bergqvara. ***Bergunda***, f. d. ***Biærghunne***, vid en sjö, vester om Wexiö, beboddes i konung Erik XIII:s tid af riddaren och riksrådet Bo Stensson (Natt och Dag).

Bergunda, socken af Wexiö län, 1,090 (1,100 år 1865) inb.; jordbr.-fastigheten tax. till 537,390 rdr, annan fastighet till 57,000 rdr. Egaren af Bergqvara-godset har nyligen lemnat 100 rdr till grundfond för ett socken-bibliothek, samt utfäst sig, att, intill dess folkskolan blir försedd med eget planteringsland, utdela årl. ur egen trädskola fruktträdstelningar till belöning åt för flit och kunskaper utmärkta skolbarn.

Bergvattenberget, se Undenäs pastorat.

Bergvik, *Norra*, sågverk uti Söderala socken och Helsigland; tillägges: tax. 1866 till 60,000 rdr; tillhörande jordegendom, 13 öresl., 12 pgl till 20,000 rdr; godset har tillhört ett aktie-bolag, jemte Lottefors sågverk, ⅜ af Sunnanå grofbladiga såg, hemman uti Bollnäs, Söderala, Arbrå, Ljusdals, Ramsjö och Loos socknar, men som nyligen blifvit å auktion försålda.

Bergvik, ***Södra***, såg uti samma socken, har 2 ramar; taxerades 1866, jemte gamla Bergviks såg, till 11.000 rdr, tillh. fiske och qvarn till 4,500 rdr, eges af en hemmansegare i Lysnäs.

Bergvik, frälse-säteri i Ingarö socken af Stockholms län om 1 mtl, lyder under *Beatelund* och taxerades 1866 till 24,500 rdr.

Bergön, ö; se art. Bottniska viken.

Berkern, sjö; se art. Åsunden.

Berkinge, masugn och ett mtl frälse, ett mtl skatte i Forssmarks socken af Stockholms län, ⅜ mil n. v. från kyrkan, tax. 1866, jemte qvarn, såg och tegelbruk, till 66,500 rdr, lyda under Forssmarks jernbruk.

Bernshammar, *Berntshammar*, jernbruk och ½ mtl skatte uti Heds socken af Westerås län; tillägg: det förra, jemte smedsbostäder, tegelbruk och såg, taxerades 1866 till 23,700 rdr, det sednare, med tillhörande 1⅙ mtl, till 101,800 rdr; medeltillverkningen 1859—61 uppgick till 9,700 cntr stångjern; adress: Köping.

Berssebo, ***Bärsebo***, ett mtl frälsesäteri uti Tjärstads socken af Linköpings län, vid Ämmerns östra strand, lyder sedan 1780-talet under Adelsnäs. Biärsa-

boda såldes 1386, jemte andra gårdar, af Bo Jonsson till Thorkel Haraldzson, År 1637 donerades Bärsebo till Bengt Pilfelt, hvars döttrar vid reduktionen fingo behålla det såsom skatte-säteri; skall sedermera tillhört en Gyllenpistol, egdes 1725—1750 som frälse-säteri af Rotkirck.

Berthilsdal, fornminne; se Blidsbergs socken af Wenersborgs län.

Beseberg, eller rättare *Biskopsberg*, (folket säger *Bisseberg*), ett halft mantal frälse uti Hultsjö socken af Jönköpings län, beläget på en af socknens högsta kullar.

Besebo, frälse-säteri; se under art. Wårdnäs socken.

Bessliden, militiæ boställe uti Hjo socken, af 1 mtl.

Bestorp, frälse-säteri af 1 mtl; se under art. Marka socken.

Bettna, socken af Nyköpings län, 1,960 inb.; jordbr.-fastigheten tax. till 1,356,300 rdr, annan fastighet till 15,100 rdr; arealen 12,338 tld, deraf 4,314 åker, 690 naturlig äng, 3,265 skog; utsädet: 1,430 t:r säd och 835 t:r potates; kreatur: 152 hästar, 472 oxar, 35 tjurar, 650 kor, 1,181 får. Gårdar: *Broby* och *Ålspånga*.

Bexheda, f. d. *Becksid*, eller *Bexeda*, socken af Jönköpings län, 865 (880 år 1865) inb.; 25½ mtl; taxerings-värdet 468,300 rdr. Gårdar: *Stenåkra* och *Bragderyd*.

Bexheda, gård uti Bexheda socken och Jönköpings län, af 1 mtl skatte, är väl bebygdt 1821 af häradshöfd. M. v. Liewen, tax. 1866, med underl., ¾ mtl, till 27,400 rdr. Bexheda, ½ mtl skatte i samma socken, eges af ph. doktor B. G. Borg å Östanå i Hvetlanda.

Biby, säteri i Gillberga socken, Nyköpings län; tillägg: taxerades 1866, jemte underl. 20⅜ mtl, till 547,500 rdr; arealen 5,273 tld, deraf 921 åker, 1,033 äng, 2,143 skog.

Bie, poststation i Floda socken af Södermanlands län, vid pass 5 mil från Nyköping; se art. Bie, två mtl skatte.

Bilhamn, en mindre hamn, se Biludden af Uppsala län.

Billa, två mtl frälse uti Hemmesjö socken, Konga härad och Kronobergs län, vid pass 1 mil från Wexiö. Bland egare nämnas: kommendör-kapten H. W. Pley, fänrik Eklundh, landtmäteri-direktören Al. Eklundh, kapten J. R. Qveckfelt, hvilkens verksamhet här förtjenar omnämnas. Han borttog näml. på 2 år 3 à 400 stenrör, sprängde och bortkörde 600 lass jordstenar, görande 20 tld till frodiga ängar och åkrar, der förut varit ljung och mossa. Sedermera har Billa varit styckadt, och egdes 1866: ½¾ mtl. tax. till 18,900 rdr, af löjtn. af Klinteberg. Rörande ställets fornminnen, se under socknens art. och Ny Smålands beskrifning, I band. sidd. 424, 479.

Billdal, gård uti Askims socken, Göteborgs och Bohus län, vid pass ¾ mil från Göteborg, af 1 mtl skatte, var 1865 tax. till 50,000 rdr; egare grossh. J. Dickson i Göteborg.

Billebergs mineralkälla, se Sexdrega socken af Elfsborgs län.

Billeberga, f. d. Billeberghe, socken i Malmöhus län, 1,505 inb.; tax.-värdet 1,430,000 rdr; poststation.

Billinge, socken i Malmöhus län, 1,355 inb.; 18 3/16 mtl., tax. till 718,600 rdr.

Billinge, N:a och S:a, ett mtl frälse och ett mtl skatte uti Nysunds socken af Wärmlands län, voro 1866 bev.-taxerade till 136,000 rdr; egdes, utom ⅛ mtl frälse, af brukspatron J. M. Wester.

Billingsdal, eller Berg, länsmansboställe af ¾ mtl, uti Skepplanda socken och Elfsborgs län, vid pass 1¾ mil från Kongelf; tax.-värdet 17,000 rdr.

Billingsfors, jernbruk uti Steneby socken på Dal; tillägg: tax. 1866, med masugn (i sednare åren ej begagnad) och qvarn, till 85,000 rdr; bruksförsamlingen utgjordes 1867 af 625 (660 år 1863) personer.

Billsjö, masugn uti Söderberke socken af Stora Kopparbergs län, vid pas 7 mil från Hedemora, hade 1859—1861 i medeltal en tillverkning af 13,504 centner tackjern; och bevillningstaxeras till 25,000 rdr; har samma egare som Skinnskattebergs bruk.

Billsta, ett frälse-säteri af 1 mtl uti Frösunda socken af Stockholms län, ½ mil n. v. om kyrkan, som ligger ⅞ mil från Kimsta gästgifvaregård, har fordom tillhört flera adliga familjer, inköptes 1849 af bönder och styckades; tillsammans med rå- och rörshemmanet Tuna

2 mtl, var år 1852 egovidden 614 tld, deraf 143 åker, 146 äng, 287 skog.

Billsång, *Bilsång*, (1825 års jordebok), gård uti Arby socken, Kalmar län, vid pass 2 mil från Kalmar, af ½ mtl skatte, tax. till 15,000 rdr.

Bilsbro, egendom uti Westra Wingåkers socken och Nyköpings län, består af 1½ mtl, med en areal af 483 tld, deraf 101 åker, 118 äng, tax. till 28,000 rdr. Vid Bilsbro är ullspinneri och garfveri, det sednare med 20 barkkar; vid det förstn. tillverkas 5,000 skålp. ull.

Binga, gård uti Hossmo socken, Södra Möre härad, Kalmar län, af 2½ mtl skatte, jemte undel. Husholm 1 sk., qvarn för 6 par stenar och färgeri; det hela tax. till 81,500 rdr; se vidare under socknens artikel. Hela hemmanet Binga är 3½ mtl.

Binklinge, gård uti Wrena socken och Nyköpings län, nära Hallbosjön, af 1⅝ mtl skatte, dertill köpt af Pistolsköld; arealen är 448 tld, hvaraf 154 åker, 23 äng.

Binneberg, f. d. *Bindebergh*, socken i Skaraborgs län, 200 inb.

Biskopsberga, by och skatte-säteri uti Allhelgona socken, Aska härad och Linköpings län, nära invid staden Skenninge. I den förstnämnda, på 4⅝ mtl skatte, ⅞ frälse, är prestgård, 1 mtl krono, som före reduktionen innehafts af Zach. Rehnberg, och komministerbostället ½ mtl. Skatte-säteriet, 1 mtl, har varit doneradt till löjt. Lars Nordanväder, och af hans söner såldt till biskop Eunander, samt tillhört dess son Gyllenadler och dottersonen assessor Adlerberg, på 1750-talet P. Gylling, 1825 major J. G. Berger; tillhörde 1855, jemte ⅜ skatte i byn, P. Jacobsson, som 1866 brukade under gården 1½⅜ mtl; hela tax.-värdet var 83,700 rde.

Biskopsbo, chefsboställe af 1 mtl uti Wrigstad's socken af Jönköpings län, vid pass 6 mil från städerna Wexiö och Jönköping; har på egorna en runsten.

Biskopskulla, f. d. äfven *Kulla*, socken i Uppsala län, 700 inb.; arealen är 28,740 qvadr.-ref, deraf 13,191 åker, 5,394 äng, 8,111 skog, 114 vatten; tax.-värdet 1866 var 557,470 rdr.

Bisslinge, gård uti Eds socken och Stockholms län, vid Edsjöns vestra strand, ⅞ mil söder från kyrkan, består af 1 mtl frälse-säteri, ⅜ mtl frälse. Egare ha varit: Grön 1772, Stabre 1830, Östman 1848, Braunenhjelm 1849—1865; sistl. år var tax.-värdet 34,000 rdr.

Bista, by uti Kallmar socken, Håbo härad och Uppsala län, vid pass 4½ mil från Stockholm, af 1 mtl skatte, ⅝ krono, 2½ mtl frälse på 6 Nr, deraf Nr 1, ⅝ mtl skatte, äfven kallas Fånäset; Nr 5, ½ fr. kallas Aronsberg, Nr 2, ⅝ mtl, är komministerboställe; 1½ mtl frälse, ⅜ skatte, utgöra en gård, med tegelbruk, tax. till 31,000 rdr, eges af landtb. Björks sterbhus; hela byns egovidd är 2,751 qvadr.-ref, deraf 1,407 åker, 207 äng och 913 skog.

Bista, välbyggd gård af ett och ½ mtl frälse, se under Ånsta socken.

Bistingsmåla, gård uti Mönsterås socken, Kalmar län; af ½ mtl frälse, tax. till 16,000 rdr, egdes 1866 jemte *Boslätt* 1 mtl, tax. till 18,000 rdr, af Fr. Berggren.

Bitterna, f. d. *Beterne*, socken af Mariestads län, 1,415 inb.; tax.-värdet 258,100 rdr, deraf 16,000 rdr för statens egendom, 1 mtl.

Bjelkesgrufva, koppargrufva, se Kall's socken i Jämtland.

Bjellermåla, ½ frälse-hemman i Allmundsryd's socken, Kinnevalds härad och Kronobergs län, vid pass 5 ⅜ mil från Wexiö; här bodde bonden Håkan Abrahamsson, hvars son Abraham, född 1772, vid inträdet i skolan tog namn efter vårdträdet, den stora almen på gården, och blef stamfader för den stora Alménska prestslägten.

Bjellerup, f. d. *Biældorp magle* socken af Malmöhus län, 400 inb.; tax.-värdet 789,900 rdr. Gårdar: S:a *Bjellerup*, 2 mtl, och L:a *Bjellerup*, 1¼, egas af theol. doktor Kahl i Lund. L:a *Bjellerup*, 1¼ mtl, är ryttm.-boställe.

Bjerby, gård uti S:t Ilians sockens Westra del af Westerås län, var 1866 bevilln.-taxerad till 15,000 rdr; se vidare under socknens art.

Bjerby, gård uti Dingtuna socken af Westerås län, vid pass 1 mil från Westerås, består af 1 mtl skatte, 1 mtl frälse och underl. Sippersta, 1 skatte: tax.-värdet år 1866 var 39,000 rdr; egare kapten P. T. Hammarskjöld.

Bjereshög, eller *Bjerresjö* f. d. *Bierghusa,* socken i Bara härad af Malmöhus län, 145 inb.; tax.-värdet 204,200 rdr.

Bjeresjö, socken i Herrestads härad och Malmöhus län, 1,002 inb.; jordbr.-fastigheten tax. till 1,165,200 rdr, annan fastighet till 18,000. Här märkes äfven säteriet *Ruuthsbo.*

Bjeresjöholm, Berg eller Bergsjöholm, f. d. *Bierghusaholm,* gård i Bjeresjö socken af Malmöhus län; tillägg: tax. 1866 till 158,000 rdr, utom de underl., hvaraf $6\frac{9}{16}$ mtl inom socknen; egare var lagman Sylvan. Gården beboddes år 1386 af Peter Munk och 1422 af Erik Nilsson (Rotfeld).

Bjerga, St. och L:a, gårdar, se Wallstena socken på Gotland. På St:a Bjerga afled den $\frac{23}{3}$ 1868 häradsdomaren Stefan Tjelder, som var ej blott en af de äldsta personerna på Gotland, utan troligen jemväl den äldste i tjenst varande domare i Sverige; han var född den $\frac{2}{4}$ 1772; således nära 96 år gammal; lärer redan 1812 intagit säte bland Gotlands norra häradsnämnd och deltog ännu efter sitt 90:de år i häradsrättens sessioner; han hade erhållit 2:ne silfvermedaljer, en för odlingsflit, och en för långvarig tjenstebefattning.

Bjerka, f. d. *Biærka,* socken af Mariestads län, nu förenad med Härlunda under namnet Berklunda, 1,285 inb.; tax.-värdet 178,285 rdr.

Bjerke, härad i Elfsborgs län, ett helt mtl var år 1866 i medeltal tax. till 3,094 rdr. Såsom tingsställe nämnes år 1465 Læppæsaas.

Bjerkenäs, ett skatte-hemman uti Odensjö socken, Sunnerbo härad och Kronobergs län, $11\frac{1}{2}$ mil från Wexjö, på en udde, som inskjuter i sjön Bolmen, består af $\frac{2}{3}$ mtl, med 4 brukare. Rörande ställets fordna märkvärdighet är något nämndt under socknens artikel; se äfven Wieselgrens Ny Smålands beskrifning, I Del. sidd. 234, 334.

Bjernarp, St:a och L:a — egendom i Kågeröd socken af Rönnebergs härad och Malmöhus län.

Bjernarp, gård, se Konga socken af Malmö län.

Bjernhult, ett mantal frälse-säteri, uti Göteryd's socken, Sunnerbo härad och Kronobergs län, vid pass $7\frac{1}{2}$ mil från Wexiö, har tillhört bonden Olof, som hitflyttade från Na Jutland 1515; egdes sedan af sonen Pehr, så af dennes son Jon, gift med Betel Larsdotter; deras son Germ. Jonæ blef kyrkoherde i församlingen. År 1637 var Bjernhult fru Beatas sätesgård; egdes på 1840-talet af major Hammarberg, 1866 af ryttm. Lind af Hageby äfven egare till det närbelägna Ryd, och taxerades då till 24,300 rdr.

Bjers, ett halft mantal skatte uti Westerhejde socken på Gotland; häraf eges $\frac{1}{4}$ mtl, tax. till 12,000 rdr af enkefru M. Procopée. Ett annat Bjers, $\frac{1}{2}$ mtl, finnes äfven på Gotland i Walls socken, tax. till 15,000 rdr.

Bjersjö- eller *Bjerrödsladugård,* gård i Kjerrstorps socken af Malmöhus län; tillägg: arealen är 880 tld, deraf 345 tld åker, 150 torfmosse; den omnämnda tyska torfberedningsmethoden (tramptorfsberedning) upphörde 1860 och efterträddes af en annan bättre method, så att Bjersjöladugårdstorfven (skärtorf af lättare mosstorf) nu anses som den bästa i Skåne; här är schäferi med 400 får. Fordom har här varit en befästad gård, Beritzholm, vid en numera uttappad liten sjö, nordost om Wombsjön; den tillhörde sedan kon. Waldemars tid kronan och innehades år 1387 af en Meklenburgisk adelsman uti Wrå socken vid namn Bydelsback, och som vid Åsums kyrka nedgjorde en samlad bonde-här. Drottn. Margareta inlöste fästet jemte häradet af ridd. Måns Munck år 1402, och slottet bibehölls till reformationstiden. Vid stället är *Bjersjölagårds* postexpedition och jernvägsstation på Ystad-Eslöf-banan, den 6:te från Ystad och den 5:te från Eslöf.

Bjersved, Ingemarsgård, ett mantal frälse-säteri uti Hestra socken, Mo härad och Jönköpings län, var 1866, jemte *Espås,* $\frac{1}{2}$ mtl frälse och *Wik,* $\frac{1}{4}$ mtl skatte (äfven kalladt Qvarsebo), tax. till 27,600 rdr; hör under Bjersved i Örreryd's socken.

Bjerrstorp, (mtls-längd), *Bjerrtorp* eller *Bjärtorp,* egendom uti Fyrunga socken af Skaraborgs län, vid pass $2\frac{1}{2}$ mil från Lidköping, består af 2 mtl frälse med underl. $\frac{5}{8}$ mtl, och tax. till 100,000 rdr, eges af grossh. Littorin.

Bjerträ, f. d. *Bertaradh,* socken i

Wester-Norrlands län, 1,690 inb.; jordbruks-fastigheten tax. till 802,700 rdr, Här märkas: *Locknö* och *Nyviks* ångsågar.

Bjettlunda, *Bietlunda*, f. d. socken, se Timmelhed's socken.

Bjuf, socken i Malmöhus län, 970 inb.; 14⅝ mtl; tax.-värdet 1,008,700 I kyrkan har nyligen en större reparation egt rum. Sjelfva altaret är bygdt längst in i choret, så att på hvardera sidan om detsamma (altaret) en ingång leder till sacristian. Dessa dörröppningar äro försedda med tredelade och genombrutna, med förgyllningar ornerade spetsbågar, samt med purpurröda förhängen.

Midt på altaret höjer sig ett kolossalt kors upp till spetsen af hvalfbågen, hvarunder altaret står. Vid dess fot äro afbildade trenne berglika höjder, föreställande det rödaktiga Sinai, det grönskande Thabor, och emellan dessa Golgatha. En lilja stödjer sig mot korsets stam, antydande hvar menniskosjälen har att söka sitt förnämsta stöd. Törnekronan och spikarna äro anbragta på korset.

På ömse sidor om korset är på altaret uppförd en arkad eller pelarerad. Emellan pelarne stå fyra hvita bilder föreställande apostlarna Andreas, som antages hafva varit den af Christi apostlar, hvilken förkunnade christendomen högst uppe i norden bland Skytherna, våra stamfäder; Thomas som framstår såsom en betecknande sinnebild af tviflet och den noggranna bevisning, hvarigenom en pröfvande ande dock kommer till den rätta, fasta öfvertygelsen; han bär äfven ett vinkelmått, likasom Andreas, stödd mot det så kallade andreas-korset, bär evangelium i handen. I andra och tredje hvalfbågen stå evangelisterna Mattheus med engeln och Marcus med lejonet, (bilder i bränd lera från Höganäs). Derefter stå i hvalfbågarna närmast och å ömse sidor om korsets stam Döpelsens och Nattvardens insignier, den förra (döpelsen) betecknad med en skål och en dufva sväfvande öfver skålen, och den senare (nattvarden) med en kalk, med patén och oblat. I de tvenne derefter följande hvalfbågarna stå evangelisterna Lucas med oxen och Johannes med örnen. Det sista hvalfvet innehåller en dekoration, som består i en bok eller rättare en pergamentsrulle med sju insegel och deröfver det segrande korsbaneret, för att antyda det hemlighetsfulla tillkommande (Upp. B. 5: 1) och Christi rikes seger.

På frontonen öfver arkaderna synes en palmqvist och en herdastaf för att påminna om att det är den gode herden Jesus som leder de sina till den eviga fridens mål.

Till venster om korset äro tecknen ur Gamla Testamentet: Skapelsen, betecknad genom ett jordklot, som frambryter ur molnen; Syndafallet: en frukt af det förbudna trädet och det bart huggande svärdet, som dref de första menniskorna ur paradiset; Löftet: ett altare, som är ämnadt att påminna om Abrahams offer och sädens välsignande, betecknad af ax, som ligga vid altaret; den heliga Sången, betecknad af den fromme judakonungen Davids harpa, och Prophetian, en stjerna med fyra större och tolf mindre strålar. Till höger om korset äro bilderna ur Nya Testamentet och utgöra: de andeliga vapnen, som apostelen Paulus kallar allt Guds Harnesk (Eph. 6: 13); de christeliga dygderna: Tron, Hoppet och Kärleken, samt slutligen Bönen, som betecknas med ett rökelsekar.

I väggen, midt emot fönstret i choret, har en nisch blifvit inhuggen för att svara emot detta. I denna nisch är målad en utsigt af Jerusalem, sådan staden föreställes sedd ifrån vestra sidan, så att Golgatha blifver synligt vid stadsmuren, öfver hvilken tinnarna af templet framskymta. Ett palmträd till höger och en aloë till venster stå i förgrunden.

Bjuggsta, by uti Kungsåra socken af Westerås län, om 1 mtl skatte, 1 mtl krono; här är på en kulle en stor sten, hvarom en tradition finnes anförd under socknens art.

Bjurberget, berg, se Asa socken af Wexiö län.

Bjurbäck, kapell-församling. 17½ mtl, tax. till 486,000 och bebodda af 575 inb. inom Skaraborgs län; på den del, som hörer till Elfsborgs län, bo 65 inb.

Bjurbäck, ett mtl frälse-säteri uti Bjurbäcks socken Skaraborgs län, egdes 1825 af C. J. Lindberg, var 1865 deladt på 2 gårdar.

Bjurfors, jernbruk uti Norbergs socken af Westerås län, med en medeltill-

verkning åren 1859—1861 af 6,459 centr stångjern; egare brukspatron J. A. Mörner.

Bjurhem, ett $\frac{1}{4}$ mtl skatte uti Frendefors socken på Dal, vid pass $1\frac{1}{2}$ mil från Wenersborg, tax. till 35,000 rdr.

Bjurholm, socken i Westerbottens län, 2,770 inneb; tax.-värdet 778,800 rdr: arealen fast mark uppgifves, efter slutad afvittring, till 94,140 tld, deraf 686 odlad jord, 10,201 naturlig äng; utsädet 640 t:r säd och 350 t:r potates; underhållna kreatur: 322 hästar, 33 tjurar, 3 oxar, 977 kor, 1,600 får, 320 getter och 16 svin. Poststation.

Bjurklubben, se Skellefteå socken.

Bjurkärn, socken i Carlskoga härad och den under Örebro län, men till Carlstads stift lydande delen af Wärmland, innehåller $20\frac{1}{1}\frac{3}{8}$ mtl på en areal af 140,174 qvadr.-ref eller 25,033 tld, inber. 6,907 ref eller 1,233 tld mossar, beboddes 1866 af 2,540 inb; jordbruksfastigheten var tax. till 1,154,700 rdr, annan fastighet till 43,900 rdr. Af egorymden upptager åkern 21,695 ref eller 3,922 tld, ängen 12,441 ref eller 2,216 tld; sjöar 6,954 ref; de större sjöarne äro redan nämnda, bland de mindre må nämnas *St:a Wilången*, *Härsjön*, *Emten*, *Bokärn*, *Tholen*, *Åsjön*, *St:a Grytingen*, så att socknens hela areal utgör 189,523 qvadr.-ref eller 33,844 tld. Inom socknen märkes på *Bokärnshöjden* Clara källa, der sedan år 1832 en gyttjebadsinrättning varit anlaggd, och årligen cirka 2,000 bad blifvit tagna; 1854 uppfördes ett nytt badhus; gyttjan måste dock hemtas från det tillstötande Wassgårda bruksegor. Från *Fridensborg*, en ovanligt hög och brant kulle, i granskapet af kyrkan och Ö:a Bjurkärn, och på hvars spets en byggnad i form af ett tempel blifvit i sednare åren uppförd af disponenten på Alkvettern, öfverskådar man hela den kringliggande herrliga nejden och den vidsträckta lätt krusade sjön med sina djupt inträngande vikar. Här finnas *Qväggens* och *Åsjöhytte* masugnar. Under åren 1852 och 1855 ha härifrån utvandrat 100 personer till Amerika och Australien; de som utvandrade 1854 föllo alla offer för kolerans härjningar.

Bjursholms ån, kommande från Björkekinds härad och gående in i Rystads socken af Åkerbo härad i Östergötland; här hade Hertig Carl sitt läger vid Stångebro slag. Bjursholm 1 mtl rusthåll, se Rystads sockens art.

Bjursjön, sjö, se Lerdala socken.

Bjursta, ett mtl ber. skatte-säteri och $\frac{7}{8}$ mtl frälse i Håtuna socken, Håbo härad och Uppsala län, vid pass $2\frac{1}{2}$ mil söder om Uppsala, äro lagda i sambruk med Håtunaholm och egorna inräknade i dess egorymd.

Bjursund, ett säteri-rusthåll uti Loftahammars socken och Kalmar län; tilllägg: taxerades 1866 med underl. $1\frac{1}{4}$ fr. och $\frac{1}{8}$ sk., till 79,000 rdr.

Bjursås, socken af Falu län, 3,110 inb.; jordbr.-fastigheten tax, till 634,000 rdr, annan fastighet, deribland 3 qvarnar, 5 sågar, en liesmedja och *Sågmyre-nickelverk*, tax till 35,300 rdr; arealen 17,520 tld, deraf 970 åker, 2,615 äng: utsädet 5,220 kb-fot säd, 3,150 potates; underhållna kreatur: 250 hästar, 17 tjurar, 708 kor, 1,416 får, 130 svin.

Bjurum, socken af Mariestads län, 540 inb.

Bjurum, Stora, f. d. *Byurum* eller *Bjureem*; tillägg: säteriet, jemte underl. $5\frac{5}{1}\frac{3}{6}$ mtl, tax. 1866 till 143,500 rdr, och egdes af P. Jonsson.

Bjurvalla, stor by på 5 mtl skatte och 1 mtl krono, det sednare kaptens-boställe, uti Öster-Wåhla socken af Westerås län, omkring $5\frac{1}{2}$ mil från Uppsala; varit af fru grefvinnan Katharina De la Gardie förpantade efter kammarkollegie-immission den 10 Dec:br 1659 som grefve Lilja till 1691 innehade.

Bjurvik, $1\frac{1}{2}$ mtl frälse uti Hjorteds socken, Kalmar län, med sågqvarn, tax. till 76,000 rdr. eges af Westerviks stad.

Bjuråker, f. d. Bierakra socken af Gefleborgs län, 3,705 inb.; jordbr.-fastigheten tax. till 1,103,400 rdr, annan till 391,400 rdr; utsädet 1,590 t:or säd och 1,600 t:or potates; skörd: 9,740 t:or säd, 8 à 12,000 t:or potates; af kreatur underhållas 460 hästar, 1,650 kor, 37 oxar, 400 svin, 1,800 får och getter; tillverkningen af väfnader anses årl. uppgå till 250,000 alnar; 200 lisp. smör och 100 lisp. ost afyttras; Fattigvården kostar 2,500 rdr.

Bjuröklubb, märkvärdigt sjökännings-

märke; se art. Löfångers socken af Westerbottens län, sid. 626.

Bjälbo, socken i Göstrings härad af Linköpings län. Hemmantalet är 31,25 deraf 22,375 skatte, 4,750 krono, 4 frälse, tax. till 605,310 rdr, annan fastighet till 4,700 rdr. Invånarnes antal år 1866: 794 och dessutom 91 på 1,750 mantal skatte, tax. till 94,900 rdr i Aska härad, var 1867 i båda häraderna 840.

Bjällegården, tegelbruk i Hjernarps socken af Christianstads län; tillv. 100,000 st. murtegel.

Bjärby, f. d. *Bierghby*, socken af Skaraborgs län, 316 inb., tax.-värdet 228,900 rdr.

Bjäre, f. d. *Biærghe*, *Berge*, *Byæræ*, härad i Christianstads län, folkmängd 16,550. I medeltal var ett mtl år 1866 tax. till 50,000 rdr.

Bjärhult, gård uti Linköpings län och Malexander's socken af Ydre härad, vid pass 4⅝ mil från Skeninge, af 1 mtl frälse, och underl. Lyckö ¼ frälse, med qvarn och såg, bevilln.-tax. till 24,100 rdr, eges af magister F. E. Drotty. Bjärhult tillhörde 1686 jungfru M. E. Hillebard, hade år 1700 och 1725 samma egare som Lyckö, 1786 som Bjälnäs, egdes 1725 af mamsell Buss, löjtn. Bursie m. fl., 1852 af prosten Drotty.

Bjärkaryd, egendom uti Hylletofta socken, Westra härad och Jönköpings län, vid pass 7 mil från Wexiö, består af 1 mtl frälse-säteri, 1 mtl rå och rör, ½ mtl skatte, med ölbryggeri, var 1866 bevillningstaxerad till 70,600 rdr, eges af major F. A. Kulberg. Gårdens namn skrifves i ett Häradsskrifvarens jordeboksutdrag Björkaryd. En Håkan Carlsson af Björkeryd adlades af Sten Sture d. ä. Egare år 1770 var löjtn. Silfverhjelm.

Bjärke, gård af 1 mtl, afhyst under Säby, uti Wist's socken af Linköpings län. *Bierka* eller *Bierkoholm*, beläget ⅛ mil från Säby, på en holme i Rängen, som ännu kallas Bosholmen, var en af Bo Jonssons hufvudgårdar och ej sällan hans vistelseort.

Bjärsby, ett mtl frälse-säteri uti Hults socken, Södra Wedbo härad af Jönköpings län, vid pass 1⅞ mil från Ekesjö, var 1866, jemte ½ mtl rusth. Bjärsby norrg., tax. till 37,000 rdr, egare insp. Eriksson på Skälsnäs.

Bjärsgård, ett mtl frälse-säteri uti Häggums socken, är beläget på Billingen, vid pass 1¼ mil från Sköfde.

Bjärsved, säteri; se under Öryds socken af Jönköpings län.

Bjästa, poststation inom Nätra socken af Wester-Norrlands län, 1 mil från Hörnäs gästgifvaregård, vid pass 2 mil från Örnsköldsvik. I Bjästa by bo 53 hushåll: se vidare under socknens art.

Bjästa backe, uppgifves under art. Flistad's socken af Skaraborgs län, ligga i den socknen, men se äfven under artikeln Hagestadby och Wärings socken.

Björboholm, eller *Björrebo*, ett mtl frälse-säteri uti Lundby socken, Wädtle härad af Elfsborgs län, är köpt från kronan af Herman Wrangel, tillhörde 1815 enkefru Bagge; se vidare under socknens artikel.

Björby, ett mantal skatte uti Allsters socken af Wärmlands län, vid pass 1¼ mil från Carlstad; häraf utgör ⅞ mtl, en gård, bevillningstaxerad till 32,000 rdr och eges af possessionaten Pontus Uggla.

Björbäck, *Björkbäck* (Holmbergs Bohus läns Historia), (Björbakkr), ett mtl skatte-rusthåll i Bäfve socken, Lane härad och Bohus län, vid Uddevalla, med pappersbruk, hvilket tillverkar hufvudsakligast omslagspapper och något skrifpapper.

Björholmen, fiskläge; se art. Klöfvedals socken af Göteborgs och Bohus län.

Björk, jernbruk i By socken af St:a Kopparbergs län, med en medeltillverkning åren 1859—1861 af 440 centner stångjern; eges af bergsmän.

Björka, *Bierkæ*, socken i Malmöhus län, 4⅛ mtl, bebodda af 390 inb. och tax. till 164,900 rdr.

Björka, frälse-säteri af 1 mantal uti Locknevi socken af Kalmar län, vid pass 2¼ mil från Wimmerby, tax. 1865 med mjöl- och sågqvarn till 75,000 rdr; egdes af en bonde.

Björka, ett mantal skatte och gästgifvaregård uti Åsbo socken, Göstrings härad af Linköpings län.

Björka, *Björcka* (jordeboken), två mtl skatte uti Bälaryds socken af Jönköpings län, vid pass 2 mil från Ekesjö, med en offerkälla.

Björka, majorsboställe, 1 mtl, uti Fogelviks socken af Wärmlands län.

Björka, ett mtl frälse och ett mtl krono, det sednare kaptensboställe i Kumla socken; se Örebro län, sid. 698, 2:a sp. Ett mtl är boställe för distrikt- och militärläkaren.

Björkborn, stångjernsbruk och manufakturverk uti Carlskoga socken af Örebro län; tillägges: tax. 1866 till 3,800 rdr, tegelbruk, qvarn och $\frac{1}{3}$:del i såg till 12,300 rdr; jordegendomen, bestående af $\frac{1}{3}$ frälse Backa och $\frac{1}{16}$ mtl skatte samt $\frac{2}{8}$ i 14 lotter af Immetorps till skatte försålda skog, tax. till 81,300 rdr; här tillverkades i medeltal 1859—1861: 777 cntr stångjern, 424 cntr spik, 529 cntr manufakturjern; egare är löjtn. C. G. Oxehufvud; se art. Örebro län, sid. 697, 4 rad. uppifr.

Björkebräcka, f. d. *Birkibräcka*, gård uti Bro socken af Göteborgs och Bohus län; på egorna utvisas Långben Reses graf; se socknens artikel.

Björke, f. d. *Byrkie*, socken i Wäne härad af Elfsborgs län, 1,090 inb.; tax.-värdet 321,800 rdr.

Björke, f. d. *Byrke*, socken af Gäseneds härad och Elfsborgs län, 265 inb.; tax.-värdet 80,500 rdr.

Björke, socken på Gotland, 195 inb.; tax.-värdet 227,300 rdr. Gårdar: *Wärplöse*, med landtbruksskola; *Hakuse*.

Björkeberg, socken i Linköpings län. Hemmantal 11,875 skatte, 1,25 krono, 3,50 frälse, tax. till 339,300 rdr, annan fastighet taxeras till 5,930 rdr. Folkmängden hade 1865 uppgått till 483, men 1866 åter nedgått till 460.

Björkefors, qvarn- och sågverk; se under art. Oppeby socken af Linköpings län.

Björkekind, f. d. *Biærkakinda hæradh*, härad af Östergötlands län; tillägg: tingsstället var på 1400-talet Rynk (troligen gården Ring i Å's socken): folkmängd, 5,600 efter 1865 års mtls-längd, 5,430 efter pastorsuppgift år 1866; 264$\frac{5}{8}$ mtl; i medeltal var ett mtl år 1866 tax. till 18,400 rdr.

Björkenäs *Herregård* (ej Lilla), egendom i Wireda socken af Jönköpings län; tillägg: slägten Drake skall icke hafva egt gården; nuvarande egaren är provincial-läkaren Per Clas Bråkenhjelm, som köpt gården af enkefru B—m, född Drake, och tillika eger 1$\frac{1}{8}$ mtl i Kieryds by; godset taxerades 1866 till 55,000 rdr.

Björkeryd, gård i Fridlefstads socken af Blekinge län, vid pass 1$\frac{1}{2}$ mil från Carlskrona, om $\frac{1}{2}\frac{1}{4}$ mtl, med 2 qvarnar, var 1866 bev.-tax. till 44,600 rdr, egdes af riksdagsmannen Nils Svensson; å egorna finnas minnesmärken, hvarom se socknens artikel.

Björkeryd, egendom i Björkö socken af Jönköpings län, 1$\frac{1}{4}$ mtl skatte; på egorna finnas stenrör och stenkretsar.

Björkeryd, lastageplats i Hoby socken af Blekinge län, vid pass 1$\frac{1}{2}$ mil från Carlshamn.

Björketorp, f. d. *Byrkietorp*, socken af Elfsborgs län, 1,940 inb.; jordbr.-fastigheten tax. till 417,100 rdr, förutom statens $\frac{1}{4}$ mtl, tax. till 3000 rdr.

Björkfors, 1$\frac{3}{32}$ mtl, med såg och qvarn i Neder-Kalix socken af Norrbottens län, utgöra med $\frac{1}{2}\frac{3}{4}$ mtl, jemte Svartskärs lastageplats, en egendom, tax. till 126.000 rdr, eges af grossh. J. Bergman Olssons sterbhus.

Björkhagen, landtställe uti Solna socken af Stockholms län, eges af grossh. A. T. Starck i Stockholm; tax.värdet är 23,000 rdr.

Björkholmen, ett mtl frälse-säteri uti Gällstads socken af Elfsborgs län, utbytt till frälse af A. Drake, tax. till 12,000 rdr, lyder under Intorp.

Björkholm, jägmästare-boställe af $\frac{1}{2}$ mtl uti Alsheda socken af Jönköpings län.

Björkhult, tre mtl frälse uti Hjorteds socken, Kalmar län, tax. till 90,000 rdr, höra till Blanka och Falsterbo egendomar.

Björkhult (i mtls-längd. och jordeb., *Björckered* i tax.-längd.), ett mtl frälsesäteri uti Ambjörnarps socken, Elfsborgs län, tax. till 12,000 rdr, har 2 egare.

Björkhyttan, *Nya*, masugn uti Qvistbro socken af Örebro län, är privilegierad 1862, i stället för den nedlagda gamla Björkhyttan, och hade 1859—61 en medeltillverkning af 20,269 cntr tackjern af Dalkarlsberg och Stribergs malmer.

Björkhöjden, berg, se artiklarne Hellefors socken och Örebro län, sid. 697, 1 sp.

Björklinge, f. d. *Birklinghe*, socken i Uppsala län; arealen: 116,654 qv.-ref, deraf 21,702 åker, 8,445 äng, 64,929 skog, 9,692 vatten; jordbr.-fastigheten tax. till 943,400 rdr, annan fastighet till 32.800 rdr; folkmängden 1,400.

Björknaren, sjö i Åsbo socken, Göstrings härad af Linköpings län.

Björksjö, masugn uti Hjulsjö socken af Örebro län, med en medeltillverkning 1859—1861 af 8,551 cntr tackjern af Salbobergs, Bärbacks och Römyre m. fl. malmer, tax. 1866 till 10,000 rdr, egdes af bergsmän. *Björksjön*, 1½ mtl skatte, deraf n:r 1—6 1⅜ mtl, utgjorde en gård, tax. till 79,000 rdr, och egdes af Nils & Fredrik Nilssöner.

Björksta, f. d. *Birkestu*, socken af Westerås län, 1,300 inb.; taxeringsvärdet 741,900 rdr.

Björksund, *Björkesund* (texten), säteri i Tystberga socken, Nyköpings län; tillägg: tax. 1866, jemte underl., 36 mtl, till 406,700 rdr; arealen 14,470 tld, deraf 1,580 åker, 1,602 äng, 4,115 skog.

Björksäter eller *Råfjöja*, ett halft mtl skatte, som kamrer Wingeflycht innehaft under förpantning, köptes till skatte 1706; se vidare under art. Råda socken af Kållands härad.

Björkulla, by i Elgarås socken, nära vestra stambanan, på 2 mtl skatte med 8 brukare; häraf utgöra ½¼ mtl skatte en gård, tax. till 18,333⅓ rdr.

Björkvik, socken af Nyköpings län, 3,365 (3,400 år 1866) inb.; arealen 35,822 tld, deraf 6,628 åker, 2,974 äng, 18,340 skog, på 86⅜⅛ mtl, tax. till 1,827,580 rdr, annan fastigh. till 80,245 rdr.

Björkå, jernbruk i Öfver-Lännäs socken; tillägges: det tax. 1866, jemte tillhörande jordegendom, herregården *Holm*, 5 mtl 21,5 sel. frälse-säteri, och 2 mtl 13 sel. i andra hemman, till 281,200 rdr; finbladig vattensåg, med 2 enkla ramar och qvarn, till 51,500 rdr; egare voro C. Rinman och H. Schaie; medeltillverkningen 1860—64 var 4,745 cntr stångjern; adress: Nyland.

Björkås, gård i Tunhems socken, Elfsborgs län, af ¼ mtl frälse, var 1866, jemte ⅓ mtl skatte, tax. till 16,000 rdr; eges af lagmanskan Sandberg. Björkås indrogs väl till kronan, men återställdes till grefve Anders Torstenssons sterbhus; egdes 1815 af rådman Normans arfvingar.

Björkäng, f. d. *Byrkäng*, kapellsocken af Wadsbo härad, Mariestads län, 1,710 inb.

Björkäng, ett mtl skatte i Björkängs kapell-socken, deraf ½ mtl, med ⅛ skatte Börstorp, utgör en egendom, belägen vid jernbana och Göta kanal, tax. till 29,333 rdr, eges af Johannes Engelbrechtsson.

Björkö, f. d. *Biurcke* eller *Byrcke*, socken af Jönköpings län, med 1,190 inb. och en jordbr.-fastighet af 565,500 rdrs tax.-värde inom Östra härad.

Björkö, sockenskate uti Södra Wedbo härad och Jönköpings län, innefattar 5½ mtl, bebodda af 350 inb. och tax. till 130,000 rdr. Här märkes gården *Bosjögle* eller *Bodasjögle*, ½ mtl skatte, tax., jemte ½:ten i Fusaqvarn, till 16,200 rdr, eges af öfv.-löjtn. Schmiterlöw.

Björkö, *Björke*, regementskr.-bost. af 1 mtl krono uti Wreta-Klosters socken och Linköpings län, vid pass 1 mil norr om Linköping.

Björlanda, socken af Göteborgs län, 1,315 (1,372 år 1866) inb.; taxeringsvärdet 1,111,800 rdr. Gård: *Hofgården*, ½ mtl skatte, med qvarn.

Björlunda, gård uti Källunga socken på Gotland, af ⅝ mtl skatte, tax. till 14,600 rdr. Hela hemmanet är 1 mtl.

Björn, klippa i Galtskären, utanför Galtström's jernbr. i Wester-Norrlands län.

Björna, socken i Wester-Norrlands län, arealen, 187,097 tld (1,047,743 qv.-ref), är fördelad på 16⅞ mtl, bebodda af 1,840 inb. och tax. till 446,700 rdr.

Björnarbo, ett mtl berustadt skattesäteri i Jumkils socken, Bälings härad och Uppsala län; till det under socknens artikel anförda tillägges här: arealen är 6,293 qv.-ref, deraf 978 åker, 680 äng, 3,942 skog; säteriet tax. 1866 ensamt till 35,000 rdr, och underl. 1½ mtl, jemte gjuteri, qvarn och såg, till 34,000 rdr; egare var löjtn. C. A. Nyman. Den förste kände egare är ryttm. Erik Andersson Galle, adlad Rosensabel, † 1656 i Liffland, sedermera egdes gården af kapt. Nils Hästesko, † 1647.

Björnberget, i Öfver-Luleå socken och Norrbottens län.

Björnbytorp, kommin.-boställe i Lillkyrka socken af Örebro län; se under art. Ekebergs frälse-säteri.

Björne, såg och lastningsplats i Byelfven, som utfaller i Wenern.

Björneberg, frälse-säteri; se artikeln Järstorps socken; tax. 1866, jemte 2 mtl Siggarp, till 70,000 rdr.

Björneborg, stångjerns- och manuf.-verk, jemte masugn, slipverk, jernsvarf och centrums-såg, i Wisnums socken af Wärmlands län; tillägges: alla nämnda verken, jemte såg och tegelbruk, voro 1866 bevillningtaxerade till 84,995 rdr; medeltillverkningen 1859—1861, inbcr. vid Jonsbols bruk, uppgafs till 23,082 cntr stångjern, 10,340 cntr stål, 432 cntr spik, 706 cntr manuf.-jern och 32,888 cntr tackjern af Pehrsbergs, Dahlkarlsbergs och Stribergs malmer; jordegendomen, bestående af lägenheten Björneborg på 1 mtl skatte. Skogen och underlydande inom Wisnum's och Warnum's socknar, tax. till 700,900 rdr; dessutom hör hit $\frac{1}{4}$ mtl skatte i Carlskoga socken; nuvarande egare äro kammarherren O. Nordenfelt till $\frac{3}{8}$:delar, friherre C. A. Beck-Friis till $\frac{1}{8}$:del, grefve H. A. Hamilton till $\frac{1}{8}$:del.

Björneborg, post- och jernvägsstation vid nordvestra stambanan i Wisnums socken af Carlstads län, 1,1 mil från Kristinehamn och 1,3 mil från Degerfors station; se art. Ölsboda bruk.

Björnekulla, f. d. *Biernekulla,* socken i Christianstads län, 1,170 inb.; tax.-värdet 765,900 rdr; $9\frac{1}{2}\frac{1}{4}$ mtl skatte, $1\frac{1}{8}$ mtl krono, $3\frac{1}{4}\frac{1}{8}$ mtl frälse.

Björnhult, *Björnshult* (Allvin), gård uti Höreda socken, Södra Wedbo härad och Jönköpings län, af 1 mtl skatte, var 1866 bevillnings-tax. till 30,000 rdr och egdes af major H. von Porat.

Björnhyttan, masugn uti Grangärdes socken af St:a Kopparbergs län, vid pass 9 mil från Falun, tax. 1866 till 25,000 rdr och tillverkade 1859—1861 i medeltal 27,263 cntr tackjern; tillhörande jordegendomen *Björnhyttan,* $\frac{3}{8}$ mantal skatte, och c:a $6\frac{2}{3}$ mantal, jemte såg och qvarn, tax. till 256,100 rdr: hade samma egare som Ferna-verken.

Björnkullsbergen, se Undenäs pastorat.

Björnlunda, socken i Nyköpings län, 1,875 inb.; arealen 18,487 tld, deraf 3,903 åker, 1,735 äng, 3,180 skog; jordbr.-fastigheten tax. till 1,282,746 rdr, annan fastighet till 17,019 rdr; poststation.

Björnmyrberg, by med kalkbrott, i Skellefteå socken af Westerbottens län.

Björnome, by i Gryta socken, Hagunda härad och Uppsala län, vid pass 2 mil från Uppsala, på 5 n:r 3 mtl krono-akademi-hemman, $2\frac{1}{4}$ mtl frälse (deraf 1 Danvikshospitals-hemman), med en egovidd af 7,434 qv.-ref, deraf 2,359 åker, 477 äng och 4,440 skog, deri dock $\frac{1}{4}$ Smedsbols, såsom tillhörande skifteslaget, äro inräknade. Ena frälse-hemmanet, 1 mtl, tax. till 20,000 rdr, eges af L. E. Johansson, som först förbättrat den förut ganska besvärliga vägen öfver kärr och moras till en, $\frac{1}{4}$:dels mil från byn, uppe i skogen belägen mineralkälla, *Norrskogskällan* kallad, hvartill allmänheten i långliga tider brukat vallfärda Trefaldighetsaftonen, sedan byggt öfver källan ett ganska vackert hus, med brunns-, bad- och boningsrum, så att man nu der kan med beqvämlighet erhålla både varma och kalla bad, det förra för 12 öre, det sednare för 5 öre; under de 2 åren denna inrättning varit begagnad har brunnsgästernas antal årl. varit 20 à 24.

Björnsjön, sjö i Åtvids socken af Linköpings län.

Björnskog, ett mtl frälse-säteri uti Hultsjö socken; tillägg: bevillningsvärdet år 1866 var 45,700 rdr.

Björnspjutet, ett frälse-hemman uti Åsaka socken af Wäne härad och Elfsborgs län.

Björnås, gård af $1\frac{1}{8}$ mtl skatte uti Ljungby socken af Halmstads län.

Björnö, sätesgård uti Frötuna socken och Stockholms län; tillägges: gården, förmedlad år 1762 från 5 till $3\frac{1}{2}$ mtl, är sammansatt af Björnö 2, Osen eller Åsen $\frac{1}{2}$, Sandvik $\frac{1}{2}$, samt Skakelnäs eller Klocknäs $\frac{1}{2}$ mtl. Läget är utmärkt vackert invid en vik af Norrtelje-fjärden med utsigt deröfver åt det på motliggande stranden belägna välbyggda Simpbyle; lastageplats, med brygga för större fartyg, finnes i sammanhang med gårdsplanen, som prydes af trädplanteringar. En gammal tradition förmäler, rörande gårdens äldsta historia, följande: Björnö skall i förra tider hetat Grims Oset, men detta namn blifvit ändradt af en gammal kämpe, Björn Rifvare, som der länge bott. Då har gården varit med vatten omfluten. Denne Björn Rifvare är blifven slagen af en benämnd Sote Bragare eller Bragar Sote, för det han bortgifvit sin till Sote bortlofvade dotter till en annan benämnd Harcker (som

förmodligen gifvit namn åt byn Harka, frälse under Björnö) medan Bragar Sote var länge borta i sjöröfveri och Björn mente honom vara omkommen. Denne Sote är sedan vorden förjagad af Harcker vid sin återkomst, men denne Harcker fallen i ett stort slag i Östergötland. Valplatsen, der Björn Rifvare blifvit slagen af Bragar Sote, har varit på backen vid Strömsbron, som tillförne hetat Bärda-Backen (tilläfventyrs Bardaga-Backen, af det fornnordiska *bardagi*, d. ä. kamp, strid) och är blefven högader öster om der nyladorna nu stå och dess Lög kallas *Björnshögen*. På södra sidan af stenen läses: Björn Rifvares grafhög, och på norra sidan: Denna sten är ånyo upprest år 1824. Uti ett berg i hagen, der fordom sätesbyggnaden stått, lät riksrådet Gustaf Bonde år 1743 inhugga runor, som ansågos anstötliga och af denna anledning öfverhöljdes med jord, men äro sedermera återställda i dagen. Björnö tillhörde 1458—1463 en Rönnov, Brita Thorsdotter Bonde 1500, derpå hennes dotter, den under art. nämnda Anna. Egendomen, hvars fideikommissnatur är upphäfd och öfverflyttad på säteriet Säfstaholm, tax. 1866 till 309,000 rdr; hufvudgårdens areal år 1860 var 3,574 tld, deraf 190 åker, 469 äng, 2,893 skog.

Björnö, ett mtl frälse-säteri uti Gillberga socken och Wärmlands län, med 2 tullqvarnar, en såg, och underl. $1\frac{3}{16}$ mtl inom sockneu, delar i Kyrkebyn, med tegelbruk inom Arvika socken, en egendom, bevillningstax. till 318,840 rdr, eges af J. G. Wennerlöf.

Björnön, skogv.-bost. af $\frac{1}{8}$ mtl i Winköls socken, Skaraborgs län.

Björserud, militiæ boställe; se Ryr's socken, Sundals härad, Elfsborgs län; tax.-värdet 35,000 rdr.

Björsjö eller *Nyhyttan*, masugn uti Norrberke socken af St:a Kopparbergs län, med en medeltillverkning åren 1859—1861 af 20,380 cntr tackjern: taxerades 1866 till 20,000 rdr; tillhörande jordegendom *Björsjöskog*, $1\frac{1}{4}$ mtl, *Björsjö*, $\frac{1}{4}$ mtl, och $1\frac{5}{16}$ mtl, var tax. till 266,300 rdr; tillhör Malingsbo bruksegare.

Björsjöskog, ett och $\frac{4}{16}$ mtl uti Malingsbo socken af St:a Kopparbergs län, tax. till 43,600 rdr, eges af Granhults bolag.

Björskog, f. d. *Byornskog* eller *Biörnaskogh*, socken af Westerås län, 1,620 inb.; tax.-värdet 1,068,700 rdr. Af hemmantalet tillhöra $3\frac{1}{4}$ mtl krono Uppsala akademi.

Björstorp, *St:a*, $\frac{1}{4}$ mtl skatte, med spiksmedja uti Askersunds socken af Örebro län; tax.-värdet 16,500 rdr.

Björstorp, *Lilla*, fanjunkare-bost. af $\frac{1}{2}$ mtl, med fornlemningar; se Sventorps socken.

Björstorp, egendom uti Säters socken, Wadsbo härad och Skaraborgs län, af 1 mtl frälse och $\frac{3}{4}$ mtl skatte; tax.-värdet 25,000 rdr; egare Johannes Bengtsson.

Björsäter, f. d. *Biærgsæter*, socken af Mariestads län, 1,530 inb.; taxeringsvärdet 572,450 rdr, deraf 7,500 rdr för $\frac{3}{4}$ mtl, som äro statens; arealen 17,450 tld fast mark (efter Hahr).

Björsäter, socken af Linköpings län. Hemmantalet $8\frac{7}{8}$ skatte, $2\frac{1}{4}$ krono, $13\frac{1}{4}$ frälse, tax. till 1,083,900 rdr, annan fastighet till 26,764 rdr. Invånarnes antal skulle enligt 1865 års mtls-längd varit 1,390, men uppgå efter pastors uppgift för år 1867 till 1,600.

Blackorna, krono-säteri; se Skjörstorps socken, Wartofta härad och Skaraborgs län.

Blacksta, socken af Nyköpings län, 570 inb.; arealen fast land 4,147 tld, deraf 1,302 åker, 190 äng, tax.-värdet 421,200 rdr.

Blacksta, by uti Kils socken af Örebro län, vid pass $1\frac{1}{2}$ mil från Örebro, på $5\frac{1}{4}$ mtl skatte, $1\frac{1}{4}$ mtl krono; häraf utgöra $\frac{3}{4}$ mtl skatte, jemte Mellan-Falla, $\frac{3}{8}$ mtl, en gård, tax. till 24,300 rdr.

Blackstad, f. d. *Blakstada*, socken af Jönköpings län, 1,640 inb.; taxeringsvärdet 855,400 rdr.

Blackstad, kakelugnsfabrik i Kalmar län.

Blackåsberget, berg; se Delsbo socken i Norra Helsingland.

Bladåker, socken af Stockholms län, 915 inb.; tax.-värdet 507,400 rdr.

Blanka, frälse-säteri uti Hjorted's socken, Kalmar län, af 4 mtl, tax. till 100,000 rdr; se vidare dess artikel och Totebo. I härvarande hamn, kallad Blankeholm, är djupet 24 fot, men i anseende till ett grundare pass i skärgården kunna högst 17 à 18 fots djupgående fartyg

uppsegla; hufvudexport är trävaror och något spanmål.

Blanka, jerngrufvor i Ramsbergs socken, Lindes härad och Örebro län, vid pass 2 mil från Linde; malmuppfordringen har varit mellan 40,000 och 50,000 centner.

Blaxtorp, (på kartan *Blackstorp*), ett mantal frälse-säteri uti Forss' socken, Flundre härad, Elfsborgs län, vid pass 2¾ mil från Wenersborg; har 6 egare.

Bleckenstad, två gårdar i Ekeby socken af Linköpings län; tillägges: här har ingeniören G. R. Ström anlagt en fabrik för förädlande af kåda till terpentin och hartz.

Bleckhem (jordeboken), *Blekhem* (i mtls-uppgiften), frälse-säteri af 1 mtl i Törnesfalla socken af Kalmar län; tillägg: utgör med 7⅛ mtl underl. i samma socken, 2⅜ mtl i Hallingebergs, ett gods, taxeradt till 384,750 rdr.

Bleket, garfveri i Örgryta socken, Göteborgs och Bohus län.

Blentarp eller *Blentärp*, f. d. *Blenterup*, socken af Malmöhus län, 1,840 inb.; tax.-värdet 1,273,300 rdr.

Blibräcka, ett halft mantal skatte i Torps socken, Oroust's Östra härad af Bohus län, med qvarnverk.

Blidingholm, ett mtl frälse uti Allmundsryds socken, Kinnevalds härad och Kronobergs län, vid pass 5¾ mil från Wexiö, vid Mörrums-åns utlopp ur Åsnen; skrefs i Medeltidens handlingar Blidhensholm, och har tillhört ridd. Jon Hjerne, tilldömdes sonen, herr Henrik Hjerne, genom en kon. Kristoffers dom af d. 31 Dec. 1445. Godset såldes sedan af honom år 1457 till danska riksmarsken Claus Rönnow och af denne åter år 1472 till den i historien bekante Thure Thuresson Bjelke.

Blidsberg, f. d. *Bliesberg*, socken af Elfsborgs län, 840 inb.; tax.-värdet 331,600 rdr, deraf 3,800 rdr för statens egendom ¼ mtl. Gårdar: *Ahlarp* och *Påarp;* ett och ½ mtl frälse, med qvarn och såg, lyda under Winsarp i Dalums socken.

Blidö, socken af Stockholms län, 1,200 inb.; tax.-värdet 510,700 rdr.

Blidö, ö, i Stockholms skärgård, innehållande en längd af nära 1 mil, utgjorde för ett århundrade sedan eller något mer 4 öar, neml.: Glyxnäs med Sikmarö, Blidö, Westerö och Oxhalsö, åtskiljda genom smala och grunda sund, hvilka nu äro igenvallade.

Blixbohl, 1 mtl krono-skatte, med såg; se Gillberga socken af Wärmlands län.

Blixtorp, by och kyrkohemman; se Årstads socken af Halmstads län.

Blodbäcken, se art. Tanums socken af Bohus län.

Blombacka, säteri uti Winköls socken af Skaraborgs län; tillägg: tax. 1866, med qvarn och såg, till 53,000 rdr, och de underl. 4⅝ mtl, inom Winköl och Gerums socknar, till 111,200 rdr.

Blombacka, pappersbruk i Nyeds socken af Wärmland, med 1 vals, 2 kypar, 4 pressar; tillv.-värdet 8,600 rdr.

Blomberg, ett mtl frälse-säteri uti Husaby socken; tillägg: det tax. 1866, jemte i samma socken belägna *Mallterp*, 2 frälse-säteri, *Halla*, 1 säteri, samt andra $\frac{11}{12}$ mtl. till 125,833 rdr.

Blommedal, landt- och bruksegendom uti Motala socken af Linköpings län; tillägges: manuf.-verket är ombygdt 1861, tillverkningen s. år 121 cntr spik; egare var C. Bratt.

Blomsforss, fordom pappersbruk, numera jernbruk; se Horns socken af Linköpings län.

Blomsholm, sätesgård i Skee socken af Göteborgs och Bohus län; tillägg: den tax. 1866, med 2 qvarnar, till 107,000 rdr; egarens namn är Nielsen (ej Nilsson). Under s. k. Löwendahls-fejden hade Norrmännen här intagit en fast ställning.

Blomsholm, pappersbruk i Jönköpings län; tillv.-värdet 3,400 rdr.

Blomskog, f. d. *Blomsaskogh*, socken af Carlstads län, 2,200 inb.; tax.-värdet 800,000 rdr.

Blomsterhult, ¼ frälse-hemman uti Wisnum's socken och Wärmlands län; häraf utgör ⅙ mtl en gård, taxerad till 25,000 rdr; $\frac{1}{12}$ mtl eges af Björnborgs bruksegare.

Blothögen, fornminnen; se Asa socken af Wexiö län.

Blyberga, kyrkoherdeboställe i Lillkyrka socken af Örebro län; se art. Ekebergs frälse-säteri.

Blåbärskullen, på Norums by's egor, i Norums socken af Bohus län, med en cirkelform af 7 stenar.

Blåkullen, berg: se Asarums socken

af Blekinge län och Solberga socken af Bohus län.

Blåporten, *St:a*, lägenhet på Kungl. Djurgården i Stockholm; eges af Skogs-Institutet, tax. till 30,000 rdr.

Blåsenborg, kapt.-boställe uti Orsa socken af St:a Kopparbergs län; tax. 1866 till 4,000 rdr.

Blåsten eller ***Predikoklippan;*** se under art. Åreskutan.

Blåsupp, ¼ mtl skatte uti Svarteborgs socken, Göteborgs och Bohus län, med 2 brukare, är märkligt såsom Thorilds födelseort.

Blädinge, socken af Wexiö län, 1,380 inb.; tax.-värdet, 425,000 rdr. Gårdar: *Lästad* och *Oby*.

Bläse, lastageplats uti Fleringe socken på Gotland, belägen å östra sidan af Kappelhamns-viken, med 10 fots vatten vid lastbryggan; platsen är alldeles öppen för n. v. vindar. Här äro Bläse kalkbruk och stenkolsugn, egas af stadsm. C. Cleve.

Blästad, gård i S:t Lars sockens del af Hanekinds härad och Linköpings län, tax. 1866 till 65,000 rdr, är vidare omnämnd under socknens artikel.

Bo, gård uti Dörby socken af Kalmar län, vid pass ¾ mil från Kalmar, af 1 mtl frälse med tegelbruk, tax. 1866 till 43,000 rdr, och de underl. $5\frac{7}{32}$ mtl med 2 brännerier och tegelbruk, tax. till 193,800 rdr, egdes af handl. A. Ohlsson.

Bo, två mtl frälse-säteri i Mönsterås socken, Kalmar län, vid pass 5½ mil från Kalmar, tax. 1866 till 22,000 rdr, egdes af doktor Petersson i Oskarshamn.

Boanäs, stenkärlsfabrik i Ö:a Emterviks socken af Wärmlands län. Hemmanet Boanäs är ¼ mtl frälse.

Boarp, indr. häradsskrifvareboställe i Össjö socken af Christianstads län, vid pass 1¼ mil från Engelholm; har minnesmärken från s. k. Hackaretiden.

Boarp, gård uti Barkeryds socken af Jönköpings län, vid pass 2½ mil från Jönköping, af 1 mtl skatte-rusthåll, är särdeles vackert belägen och bebyggd år 1820; egdes 1844 af kapten C. G. Wettermark, år 1866 af patron E. Drotty.

Boarp, kronofogdeboställe i Långaryds socken af Jönköpings län, vid pass 11 mil från Jönköping.

Boarp, gård uti Hvarnums socken, Elfsborgs län, vid pass 1½ mil från Borås, af 1 mtl skatte, jemte ¼ skatte Årnäs, tax. till 26,000 rdr, eges af kapten Williamsson.

Boaryd (mtls-längd.), *Broaryd* (på Mentzers karta), ett mtl skatte- och ett mtl frälse-säteri uti Wäckelsångs socken af Konga härad och Kronobergs län, vid pass 2¾ mil från Wexiö, har tillhört domprosten Ambros. Westring i Lund, var 1866 skiftadt mellan 9 egare; här är äfven gästgifvaregård, hvarifrån skjutsas i nordvest till *Ingelstad*, 1⅜ mil.

Boaskog (mtls-längd.), *Bonskog* (Allvin), gård uti Flisby socken af Södra Wedbo härad och Jönköpings län, vid pass 1½ mil från Ekesjö, af 1 mtl frälse, var 1866 bevilln.-tax. till 21,000 rdr, egdes af kommissions-landtm. baron Åkerhjelm, förut egare till Syreda.

Boberg, härad af Östergötlands län. Tillägg: folkmängd 9,550; ett helt mtl var 1866 i medeltal tax. till 24,100 rdr.

Boberg, gård uti Fornåsa socken af Bobergs härad, Linköpings län, vid pass 1½ mil från staden Skeninge, af 1½ mtl frälse, har varit häradstingsställe; i sednare tider har det lydt under Ljung, egdes 1866 af C. A. Andersson och tax. då till 66,000 rdr.

Bock, prestgård i Julita socken af Nyköpings län.

Bockaboda, gård uti Agunnaryds socken af Kronobergs län, består af ½ mtl frälse, tax. till 16,200 rdr, egare C. G. J. Beijer; rörande gästgifvaregården här, se dess artikel.

Bockaskede (jordeboken), *Backaskede* (kartan), gård af ett ½ mantal frälse, med ⅜ mtl skatte Hindstorp i Öglunda socken af Skaraborgs län, vid pass 1¼ mil från Sköfde, tax. till 26,000 rdr, eges af landtbrukaren A. Sandblad.

Bockaskruf, *Bockskruf*, två mantal skatte, ¼ mtl frälse uti Elghults socken af Uppvidinge härad, Kronobergs län, vid pass 3⅜ mil från Wexiö; häraf utgör ½ mtl, en gård, med glasbruk, taxeradt till 13,800 rdr, eges af intressenter. Här finnes vidare ett år 1815 inrättadt pappersbruk, samt färgeri, stamp och såg, tax. till 5,400 rdr.

Bockerud (jordeboken), *Backarud* (kartan), gård uti Elgarås socken och Skaraborgs län, af ¼ mtl skatte, taxeradt till 15,000 rdr.

Bocketorp, engelsk läderfabrik uti Böda socken på Gotland, drifves med 30 kar; tillv.-värdet 6,400 rdr, egare J. M Ahlbäcker.

Bockhammar, stångjernsbruk och $\frac{1}{18}$ mtl frälse uti Gunnilbo socken och Westerås län, vid pass $4\frac{1}{2}$ mil från Köping; tillägges: de voro 1866, jemte qvarn och såg, bevillnings-taxerade till 22,300 rdr, och underl. $\frac{1}{4}$ frälse $1\frac{283}{480}$ mtl skatte till 107,500 rdr.

Bockhammaren, fjell uti Åre socken af Jämtlands län.

Bockholmsätra, gård i den till Ekerö socken hörande del af Södermanland.

Bocksjö, skatte-säteri. Tillägg: tax. med underl. $8\frac{7}{8}$ mtl skatte, till 128,500 rdr, eges af Aspa bruksegare. Bocksjö eller Bocksjöholm, har varit kapten Erik Koskulls lifstidsdonation; sonen, den tappre general-löjtn. Anders Koskull, föddes här $\frac{25}{7}$ 1677.

Boda, socken i Jösse härad af Carlstads län, vid pass $4\frac{1}{4}$ mil vesterut från Carlstad, och $3\frac{5}{8}$ mil österut från Arvika köping, begränsad i norr af Brunskogs socken och sjön Wermelen, innefattar på en areal af 86,850 qv.-ref eller 15,509 tld, deraf 2,011 vatten, $7\frac{1}{12}$ mtl skatte, tax. 1866 till 776,430 rdr och beboddes af 2,070 inb. Marken är mer och mindre kuperad, största inegoslätten är omkring kyrkan och upptager i en nästan sammanhängande sträcka inegorna till alla hemman inom socknen, med undantag af Jonsbohl, Renstad och Nohlsjö, hvilka skiljas från de öfriga genom en större skogstrakt. Genom Emselfven, som förenar sjöarne Emsen och Säfveln, delas inegoslätten i 2 delar. Rådande jordmånen är lera. Större berg äro Rensnipan, Wahlfjellet och Högbodaåsen. Jordbrukets afkastning öfverstiger vida socknens behof. En drängs lön uppgår till 100 rdr, en pigas till 40 rdr, inber. städje m. m.; ett mansdagsverke betalas om sommaren med 1 rdr 33 öre och om vintren med 50 öre, ett qvinsdagsverke om sommaren med 67 öre, och om vintern med 33 öre rmt. Skogen består förnämligast af tall och gran; ek finnes icke. Handtverkerier utgöra en del af binäringarne, deribland utmärka sig en pistolsmed och en kopparslagare. Socknen, som är annex till Brunskogs konsist. pastorat, fick 1617 egen kyrka; sedermera tillbyggd. Gårdar: *Grimstad, N:a*, $\frac{1}{2}$ mtl skatte, *S:a* d:o, 1 skatte, *Lerboda* 1 skatte, *Jonsbohln*, $\frac{1}{4}$ frälse; *Boda*, 1 mtl skatte, areal 2,593 tld, deraf 400 åker, 196 äng, 320 betesmark, 1,653 skog.

Boda, kapell-socken af St. Kopparbergs län 2,045 inb.

Boda, ett mtl frälse-säteri uti Wårfrukyrka socken af Uppsala län, vid Enköping, har en egorymd af 1,148 qv.-ref, deraf 363 åker, 115 äng, 589 skog, tax. 1866 till 16,000 rdr, med 2 egare. Det har tillhört slägterna Svanfelt och Stockenborg, egdes 1849 af Enlind.

Boda, egendom uti Foglås socken, Kåkinds härad af Skaraborgs län, 1 mil från Hjo, består af Boda 1 mtl frälse, med i sambruk liggande $1\frac{5}{8}$ mtl, samt underl. $2\frac{1}{4}$ mtl; arealen är 927 tld, deraf 263 åker.

Boda, ett mtl frälse uti Askersunds socken af Örebro län, är bebygdt för ståndspersoner, tax. till 48,000 rdr.

Boda, by i Stenberga socken af Östra härad och Jönköpings län, på $3\frac{1}{2}$ mtl; se socknens artikel.

Boda, ett mtl frälse uti Dannäs socken af Jönköpings län; häraf eges $\frac{1}{2}$ mtl af ryttm. von Heijne. Här bodde Sven, hvars sonson adlades Segercrona och blef assessor i Göta hofrätt.

Boda, glasbruk i Uppvidinge härad af Kronobergs län, med 8 ugnar; tillverkn.-värdet 10,000 rdr, egare Widlund & Scheutz.

Bodane, *Norra* och *Södra*, gårdar; se Gestads socken af Elfsborgs län.

Bodane, *Vestra*, gård uti Frendefors socken på Dal, vid pass $1\frac{1}{2}$ mil från Wenersborg, består af $\frac{1}{2}$ mtl skatte, jemte underl. $\frac{1}{3}$ mtl, tegelbruk och kakelfabrik, det hela tax. till 33,900 rdr.

Bodane, *Östra, Österbodane*, gård; se, rörande en härvarande benstamp, under Alingsås landsförsamling, uti Supplementet.

Bodanäs, säteri; se Sandsjö socken af Westra härad och Jönköpings län.

Bodarne, *Boderna*, socken af Örebro län, jordbr.-fastigheten taxeras till 899,600 rdr, annan fastighet till 217,000 rdr.

Bodarne, kaptensboställe af $\frac{1}{4}$ mtl

krono-säteri uti Häggeby socken, Håbo härad af Uppsala län, vid pass 3½ mil från Uppsala; egovidden är 800 qv.-ref, deraf 313 åker, 63 äng och 400 skog, tax.-värdet 20,000 rdr; har förr varit 1½ mtl, men blef 1691—1694 skattlagdt till ofvannämnda hemmantal.

Bodarne, ett mantal skatte-rusthåll i Funbo socken af Uppsala län, vid pass 1⅝ mil från Uppsala, med en egovidd af 3,119 qv.-ref, deraf 1,004 åker, 573 äng, 811 skog (deri dock inber. augmenthemmanet Gunsta's egor och 1 sk. *Åby*), tax. 1866 till 23,000 rdr; egdes af kapten B. Tärnström.

Bodarp, *Boderup*, f. d. *Boderop*, socken af Malmöhus län, 380 inb. på 15 mtl, taxerade till 570,500 rdr.

Boden, by i Öfver-Luleå socken af Norrbottens län, med postexpedition, kyrkoherde- och provinciallläkare-boställe samt apothek; på 12 n:r 4 3/32 mtl, 43 brukningsdelar, 555 inbyggare.

Bodsjö, f. d. *Botsio*, socken af Jämtlands län, 815 inb.; tax.-värdet 339,800 rdr.

Bodträskfors, sågverk uti Öfver-Luleå socken af Norrbottens län, taxeradt till 60,000 rdr, eges af handl. G. Bergström; adress: Boden.

Boeryd, *Boryd*, ½:dels mtl skatte uti Månsarps socken af Jönköpings län, med ett fotangelformigt rör; se under socknens artikel.

Bodum, socken af Wester-Norrlands län, arealen, 139,077 (778,831 qv.-ref) är fördelad på 19⅛⅞ mtl, taxerade till 200,000 rdr och bebodda af 610 inb.

Bofors, stångjernsbruk och manuf.-verk med stålugn, uti Carlskoga socken af Örebro län; tillägges: här tillverkades 1859—1861 i medeltal 3,592 cntr stångjern, 2,058 cntr stål, 53 cntr spik; verken, inber. tegelbruk, qvarn och såg, tax. 1866 till 25,400 rdr; jordegendomen, *Bo*, 1 mtl frälse-säteri, *Backa*, ¾ mtl skatte, och tillhörande 1 mtl, tax. till 191,700 rdr.

Boge, f. d. *Boghi*, socken på Gotland, 455 inb.; tax.-värdet 208,800 rdr. Gård: *Tjelders*.

Bogen, kapell-socken af Carlstads län, 630 inb.; jordbr.-fastigheten taxeras till 179,200 rdr, annan fastighet till 40,000 rdr. I Bogen, ½ mtl frälse, eger Mitandersfors' bruksegare 240 öresl., tax. till 82,400 rdr.

Bogesund, sätesgård med underl. 14 mtl, uti Östra Ryds socken af Stockholms län, tax. 1866 till 428,500 rdr.

Boget, ett och ⅛ mantal skatte uti Grenna landsförsamling af Jönköpings län, har sitt namn af läget i den bugt, som Röttle-ån, här kallad Alboga-ån, gör från en sydvestlig till nordvestlig rigtning. Hemmanet, som förut tillhörde kronofogde-bostället Ræstorp såsom förstärkning, var fordom ½ mtl frälse och egdes af grefve Nils Brahe, men bortbyttes mot annan jord i Westergötland; skattlades 1798 till ⅝ mtl. Sedan den på sin tid bekante lektor P. J. Liljenroth år 1807 blifvit genom köp egare till gården, erhöll den vacker åbyggnad, en bredvid liggande kulle förvandlades till en smånätt, vacker trädgård. Sednare egare ha varit kaptenerna Behrencreutz och baron O. v. Rosen, hvilken sednare sålde gården 1857 till en bonde.

Boglösa, f. d. *Bughlösa*, socken af Uppsala län, 815 inb.; arealen är 57,642 qv.-ref (= 10,293 tld), deraf 19,643 åker, 7,893 äng, 18,875 skog, 1,983 vatten; jordbruks-fastigheten taxeras till 657,600 rdr, annan fastighet till 43,400 rdr. Gård: *Nynäs*.

Boglösa, by uti Boglösa socken, Trögds härad och Uppsala län, på 9 n:r, 2⅛ mtl skatte, 2¼ mtl krono, 3 mtl frälse, en egovidd af 4,329 qv.-ref, deraf 1,654 åker, 507 äng, 976 skog. Här är qvartermästareboställe af 1 mtl, och en gård på 2¼ mtl skatte (tax.-längd.), taxeradt till 31,500 rdr, eges af öfverste Bergenstråle.

Bogsta, socken af Nyköpings län, 505 inb.; arealen är 5,222 tld, deraf 1,286 åker, 348 äng, 2,464 skog.

Bogården, komminister-boställe; se Hyltinge socken af Nyköpings län.

Bohl eller *Bilsholm*, frälse-säteri af 1 mtl i Elings socken af Skaraborgs län, vid pass 3¾ mil från Alingsås, med underl. ½ mtl, tax. till 70,000 rdr, eges af Fr. Österberg i Falköping.

Bohlhyttan, en hel skattehytta med masugn i Fernebo socken och Wärmlands län, nära Filipstad; den sednare, tax. till 8,000 rdr, hade 1859—1861 en medeltillverkning af 5,862 cntr tackjern af Pehrsbergs, Finnshyttebergs och Nordmarks

malmer, eges af intressenter; i den förra eges $\frac{9}{16}$ mtl, tax. till 54,000 rdr, af f. riksdagsmannen A. Johansson.

Bohr, jernbruk i Lindes socken af Örebro län; tillägges: här tillverkades i medeltal 1859—61: 3,937 cntr stångjern.

Bohr, by uti Woxtorps socken af Jönköpings län, på 2$\frac{1}{4}$ mtl skatte, 1 mtl frälse, med gästgifvaregård af 1 mtl skatte (se d. art.)

Bohult, två mtl frälse uti Grenna landsförsamling af Jönköpings län, hafva tillhört Wretaholmsgodset och beräknades då i tjenstbarheter till 2$\frac{1}{2}$ mtl, på det sätt att fisket i sjön ansågs i värde såsom $\frac{1}{2}$ mtl; köptes år 1845 af sergeanten Östergren och inspektoren Göthlin, hvilka försågo den vackra gården med herregårdsbyggnader. År 1866 egdes 1 mtl af S. Weman; se art. Arenäs, i Grenna socken.

Bohult, skatte-hemman uti Thorsås socken af Kronobergs län, vid pass 3 mil från Wexiö, af 1 mtl skatte, med qvarn och såg; 5 brukare.

Bohult, ett mtl frälse-säteri; se Lidhults socken af Kronobergs län.

Bokenäs, f. d. *Boknés*, socken af Göteborgs län, 1,772 inb.; tax.-värdet 626,100 rdr. Militiæ hemman äro: ***Bönneröd, Fossen, Humlehed, Kolleröd; Linnebo***, häradsskr.-boställe; ***Jordfall***, 1 mtl skatte.

Bokesdahlen, landtställe på Jonsereds egor; se art. Partille socken.

Bokesten, fornminne, dervid en tradition är fästad; se Askums socken af Göteborgs län.

Bokösund, i farleden Södertelge-Malm; vid inloppet till detta sund, söder om farleden, på s. k. Julaftonsholmen, är under året 1867 uppförd en fyr, till ledning för fartyg, som passerat Gälö-fjärden utanför Trosa och vilja ingå i sundet förbi Bokö m. fl. öar. Fyrljuset, anbringadt i en lykta å östra sidan af ett rödmåladt, med vertikalt hvitt midtelfält försedt hus, lyser i riktning från n. n. o. öfver till ost på kompassen.

Bolby, landtegendom med Hasselfors bruk och masugn i Skagerhults socken af Örebro län; tillägg: den förra, 11$\frac{7}{16}$ mtl inom socknen, 1$\frac{1}{2}$ i Qvissbro socken, tax. 1866 till 704,400 rdr, den sednare, jemte qvarnar och tegelbruk, till 109,000 rdr.

Bolbynäs, ett mantal frälse-säteri uti Bosebo socken af Jönköpings län; tillägg: var 1866 bev.-tax. till 18,200 rdr, och hade då 2 egare.

Bolex, gård uti Eskelhems socken på Gotland, af $\frac{1}{2}$ mtl skatte, med qvarn, jemte nära 1 mtl i andra hemman, tills. tax. till 30,800 rdr.

Bolhult, ett mtl skatte med masugn uti Hjorteds socken, Kalmar län, vid pass 3$\frac{1}{2}$ mil från Wexiö, 1$\frac{3}{4}$ mil från hafvet; tillverkningen i medeltal åren 1861—1865 var 8,817 cntr tackjern af Skramstads, Öbälens och Utö malmer; tillhör Falsterbo bruksegare: se art. Falsterbo och Totebo.

Bollebygd, härad af Elfsborgs län. I medeltal var år 1866 ett mantal tax till 14,090 rdr.

Bollebygd, f. d. *Ballabygd*, socken af Elfsborgs län, 3,072 inb.; tax.-värdet 628,000 rdr.

Bollerup, socken af Christianstads län, 600 inb. på 20$\frac{7}{8}$ mantal, taxerade till 739,000 rdr.

Bollerup, frälse-säteri uti Bollerups socken af Christianstads län; tillägg: det består af 9$\frac{3}{8}$ mtl med qvarn, och underl. Bollerups by 10 mtl, Gärarp 1$\frac{1}{2}$ mtl, upptagande hela socknen; arealen 5000 tld; bev.-tax. 1866 till 789,000 rdr, egdes af lagman Sylvan. Bollarp, Bullathorp, såsom gårdens namn skrefs på 1300- och 1400-talen, såldes 1401 af Jakob Axelsson Tott till riddaren Stig Pedersson (af Krognosslägten), hvars son riddaren Olof Stigsson och sonson Stig Olofsson, som var riddare, äfven bodde der (1458).

Bolleröd, gård af 1$\frac{1}{16}$ mtl frälse uti Höxeröds socken, Malmöhus län, vid pass 2$\frac{1}{2}$ mil från Lund, tax. till 75,000 rdr; egare löjtn. Fischerström.

Bollnäs, f. d. *Baaldanæs*, socken af Gefleborgs län, 7,495 inb. (7,540 år 1865); jordbruks-fastighet taxeras till 1,768,900 rdr, annan fastighet till 453,350 rdr, statens egendom till 300 rdr. Den odlade jorden uppgifves till 8,288 tld, naturlig äng till 4,736 (7,562 enl. Hush.-Sällskapets uppgifter). Jorden är i allmänhet medelmåttig, på många ställen god; ängsmarken öfverhufvud af dålig beskaffenhet; dikning företages sedan 1860 flitigt efter agronomen Ankarsvärds föreskrifna method; utsädet: 12

t:r hvete, 510 råg, 1,724 korn, 750 hafre, 567 blandsäd, 580 ärter, tills. 4,143 t:r (blott 2,800 t:r enligt Hush.-Sällsk. uppgifter) och 1,610 t:r potates; vinterfödda kreatur: 820 hästar, 60 tjurar, 4 oxar, 2,520 kor, 500 ungnöt, 3,270 får, 2,850 getter och 580 svin. Binäringar äro endast kolning, körslor af jern- och trävaror samt försäljning af bjelkar och timmer. Åkerbruksredskap af inom orten vanlig konstruktion, tröskverk, äfvensom vinteråkdon, förfärdigas här med ganska stor skicklighet. På stället finnas, utom postkontor, apothek, sparbank från 1864, samt seminarium för bildandet af folkskolelärare och lärarinnor. Under sommaren är daglig kommunikation med Söderhamn genom Söderhamn-Bollnäs jernvägs- och ångbåts kommunikationsled.

Bollnäs, säteri uti Malexanders socken af Östergötlands län; tillägges: det skrefs 1803 Bålenäs, taxerades 1866 till 16,000 rdr.

Bollshög, *Bolshög*, f. d. *Bulshöyg*, socken i Christianstads län, 515 inb.; tax.-värdet 472,030 rdr. Ny kyrka invigdes här 1/6 1868.

Bollsjö, *Bålsjö*, gård och glasbruk i Mássebo socken, Kinds härad af Elfsborgs län, omkr. 5½ mil från Borås; den förra består af ¼ mtl frälse, det sednare af 1 glasugn med 6 deglar, 3 kylugnar, 1 askugn m. m.; tillv.-värdet c:a 30,000 rdr; underl. hemman utgöra 1⅛ mtl; det hela tax. till 35,000 rdr; eges af Lemmareds bolag.

Bollsta, masugn med gjuteri i Ytter-Lennäs socken, Södra Ångermanland och Wester-Norrlands län, är omnämnd under socknens artikel; här tillägges: medeltillverkningen 1860—64 har varit 33,074 cntr tackjern, 1,810 gjutgods af Lenabergs, Roslags, Norbergs och Utö malmer; härtill höra vidare 2:ne sågverk, en med ång- och en med vattenkraft, 1 mjölqvarn, alla verk och byggnader tax. 1866 till 162,400 rdr; härtill hör en jordegendom af 31½ seland (1 mtl 7½ sel.) inom Lennäs och Gudmundrå socknar; tillhör Graninge och Forssa bruksegare. Här är lastageplats med 18 fots vatten vid lastbryggan; på redden är djupet 7 famnar.

Bollsta eller *Bollstra*, gård i Edshults socken af Jönköpings län; tillägg: taxerades 1866, jemte underl. ⅓ mtl, till 25,000 rdr.

Bollungen, sjö; se Ryrs socken af Sundals härad på Dal.

Bolmaryd, säteri uti Annerstads socken af Kronobergs län; tillägges: år 1866 hade 1 mtl en egare och tax. till 12,000 rdr, resten hade 3 egare.

Bolmstad, ett mantal frälse-säteri uti Angelstads socken af Kronobergs län; tillägg: det tax. 1866, med mjölqvarn och såg, till 28,100 rdr, och de underl. hemmanen, 1¼ rå och rör, ⅛ skatte i Bolmstad, 1/8 rå och rör i Laggaretorp, till 24,700 rdr; vid gården finnes mejeri efter Gussanders method; egare är löjtn. H. von Schönberg, hvilken förmäles nyligen hafva anställt en jagt, dervid sköttes första dagen ej mindre än 70 harar och en tjäder, andra dagen ytterligare 8 harar. En adlig ätt v. Schönberg, härstammande från kyrkoherden i Stentorps förs. af Skara stift, Boëtius Benedicti, slöts, enl. Ättartaflorna, med kanslirådet Anders S., död 1811.

Bolmsö, socken af Jönköpings län, 1,125 inb. på 25⅞ mtl, taxerade till 288,300 rdr. Bolmsö, der kämpen Andgrim och hans 12 söner bodde (se art. Bolmsö), antager A. Fryxell varit danska ön Bornholm.

Bolstad, socken på Dal, 2,440 (2,450 år 1865) inb.; jordbr.-fastigheter tax. till 1,672,200 rdr, annan fastighet till 41,100 rdr.

Bolstad eller *Bolmstad*, sätesgård på Bolmsö; tillägg: beboddes i början af 1400-talet af väpnaren Broder By, som i början af kon. Karl Knutssons tid synes hafva varit riksråd.

Bolum, f. d. *Bulem* eller *Boleem*, fordom socken, nu förenad med Broddetorps socken af Skaraborgs län, 900 inb; tax.-värdet 356,500 rdr.

Bolum *Storebacken*, gård uti Fullösa socken af Skaraborgs län, omkring 2½ mil från Skara, består af 1 mantal skatte med qvarn och såg; tax.-värdet är 23,700 rdr.

Bomhagen, fordom tullställe; se Rönö socken af Östergötlands län.

Bommarsbo, masugn uti Norrbärkes socken af St:a Kopparbergs län, med en medeltillverkning åren 1859—1861 af 15,670 cntr tackjern af Bispbergs, jemte

någon Tuna-Östanbergs ,och Bråtgrufve malm; lyder, tillika med Bommarsbo gård på $\frac{93}{160}$ mtl. under Oslättfors' och Tolfors' bruk: masugnen tax. 1866 till 13,000 rdr, gården till 53,500 rdr. Från *Bommarsbo* gästgifvaregård ($\frac{187}{560}$ mtl skatte) skjutsas i s. till *Smedjebacken* 1½ mil, i norr till *Russgården* 1 mil.

Bommestad, gård uti Carlstads socken och län, af ⅓ mtl skatte, jemte 240 öre i Löfnäs, är bev.-tax. till 45,000 rdr, eges af G. Curling; Bommestad kapell, se under sockuens artikel.

Bona, egendom uti Munsö socken och Stockholms län; tillägg: den ligger $\frac{1}{16}$ mil n. o. kyrkan, hvarifrån är 2½ mil till gästgifvaregården Närlunda; består af hufvudgården Bona, 3 mtl frälse-säteri, med väderqvarn, jemte underl. 10½ mtl; det hela tax. till 282,000 rdr.

Bonapiltsstol, se Örs socken af Kronobergs län.

Bonarps-hed, i Riseberga socken, Norra Åsbo härad af Christianstads län, omkring 1½ mil från Åby, är mötesplats för K. Skånska Husar-regem. (på 10 sqvadr. af tills. 1000 man, 89 officerare), K. Skånska Dragon-regem. (10 sqvadr. 1000 man, 94 officerare) och för Husar-regem. Konung Carl XV (6 sqvadr. 600 man, 69 officerare) alla tillhörande 1:sta militärdistriktet.

Bondeborn, ett hemman med herrlig utsigt och tillika såväl till inegor som utmark ett af de förmånligaste inom Nora landsförs.; se sid. 204, sp. 1, 205, sp. 1.

Bondeby, gård uti Krigsbergs sockendel af Gullbergs härad och Linköpings län, vid pass 3¼ mil från Linköping, består af 1 mtl skatte, som 1850 egdes af 2 bönder, 1866 af L. H. Wettermark och tax. då till 65,000 rdr.

Bondebyn, by, med gästgifvaregård; se art. Nora landsförsamling.

Bonderup, *Bondarp*, socken af Malmö län, 990 inb.; jordbr.-fastigheter taxeras till 689,300 rdr, annan fastighet till 12,500 rdr. Säteriet *Ugglarp*.

Bondkyrko, socken af Uppsala län, 1,140 inb.: arealen är 47,122 qv.-ref (= 8,414 tld), deraf 17,311 åker, 2,808 äng, 19,190 skog, 2,936 vatten: tax.-värdet 857,880 rdr, deraf 240,300 rdr för statens egendom, 46,080 rdr för annan än jordbr.-fastighet.

Bondstorp, f. d. *Bodkingstorp* eller *Bodungxthorp*, socken af Jönköpings län, 725 inb., deraf 600 inom Östbo härad, resten på 1½ mtl inom Mo härad; tax.-värdet inom Östbo 189,300 rdr.

Bondsätter, gård uti Gällersta socken och Örebro län, vid pass 1 mil från Örebro, är ett ganska vackert af löfskog omgifvet landtställe vid Mosjön, med större trädgård och största jordbruket inom socknen. Den består af ½ mtl rusthåll, med en egovidd af 264 tld, deraf 167 åker, 27 äng, 50 skog, 16 betesmark; tax. 1866 till 38,000 rdr och egdes af Olof Larsson.

Bonnarp, kronofogdeboställe i Laholms landtförsamling af Halmstads län.

Bonnäs-ån, se om dess märkvärdighet under art. Carlstorps socken och Jönköpings län.

Bonäs, by i Mora socken och Kronobergs län, vid pass 9 mil från Falun, på 136 n:r, med 760 inb., som hafva en ej obetydlig inkomst på tillverkning af hår- och korgarbeten, äfvensom rissel, såll och något laggkärl; jordmånen är svartmylla på sand- eller lerbotten. Här i byn finnes af baptisterna uppförd särskild kyrka; Säs Per Persson, född i denna by, fungerade först såsom deras prest, bragte sig slutligen upp till ett slags biskoplig värdighet, och utsträckte sin embetsverksamhet vidt omkring till äfven andra landsändar, afflyttade omsider 1862 till Amerika, der Baptistsamfundet räknar sina flesta medlemmar och der det mera öfverensstämmer med landets styrelse och historia.

Bonäs, gård uti Eds socken af Stockholms län, 1¼ mil söder från kyrkan, består af ⅛ mtl skatte, jemte 1 mtl underl. samt Stäkesborgs lägenhet, det hela tax. till 22,000 rdr, eges af generalmajor, grefve C. M. Björnstjerna i Stockholm.

Boo, socken af Örebro län, med 2,200 inb., samt 86 inb. inom Östergötland; jordbr.-fastigheter taxeras till 1,107,800 rdr, annan fastighet till 194,600 rdr. Socknen eger 2 fasta skolor samt 5 småbarnsskolor; två skolhus, med tillhörande trädgårdsjord, äro uppförda af Boo fideikommissinnehafvare, som inom 4 år äfven låtit uppföra ett tvåvåningshus till apothek för Boo läkare-distrikt samt bostad

för apothekaren; ett vackert boställshus i schweizisk stil åt distriktläkaren, inneh. 9 boningsrum och kök m. m.; och slutligen ett sjukhus, under namn af Josephinas sjukhus; allt detta på Stora Boskulla egor. Till lägenheterna är jord till trädgård och potatesland m. m. anslagen till en egorymd af omkr. 50 qv.-refvar.

Boo, gästgifvaregård, ½ mantal skatte, uti Hjelmseryds socken af Jönköpings län, 4 mil n. n. o. från Wexiö, 1 mil från Lamhults jernvägsstation; anföres af von Linné som bokens gräns, der den synes försvinna vid 57 gr. 5 m., och 6 à 700 fot öfver hafvet ser man en och annan Pinus hybrida.

Boo, kapell-socken af Stockholms län, 460 (475 år 1865) inbyggare; taxeringsvärdet 600,000 rdr.

Boo, gård uti Lidingö socken af Stockholms län, ½ mil norr om kyrkan, består af ⅞ mtl frälse, med qvarn och underl. ⅜ mtl; tax.-värdet är 90,500 rdr; egare F. Palin.

Boo, ett mtl frälse-säteri uti Carlskoga socken af Örebro län, omkr. 3½ mil från Christinehamn, är hufvudgården för Bofors bruksegendom, som eges af brukspatronen Pehr Lagerhjelm.

Boo, militiæ-boställe, ½ mtl, i Stenberga socken af Östra härad i Jönköpings län. Gården har sin märkvärdighet såsom bostad under en lång följd af år för en af de många vårt lands söner, som från intet bragt sig upp till en hög plats i samhället, generalmajoren C. M. Klingström (se art. Stenberga och Åsheda). Född på ett soldattorp i Åsheda 1770, åtnjöt han endast den undervisning en backstugugumma kunde lemna, trädde sedan i fädrens fotspår och blef soldat vid Kalmar regemente, utmärkte sig under fälttågen 1787—90 och utnämndes till underofficer. Klingström passerade sakta men säkert alla grader, slogs i Pommern såsom kapten 1807, var med på norska gränsen 1808 och deltog samma år i Gotlands befrielse från den ryska invasionen; I tyska och norska fälttågen 1813—14 förde Klingström sin egen bataljon, blef öfverste i arméen 1817, generaladjutant 1824, öfverste i regementet 1826 och general-major 1832. Denne ovanlige man, som endast genom sitt snille banade sig väg från ledet till chefsplatsen inom samma regemente, emottog Boo såsom fänrik och bodde der till sin död, 1838.

Boo, fanjunkareboställe i Knista sockens landslag och Örebro län, af 2 mtl.

Borensberg, Göta kanalbolags slussinspekt.-boställe, postexpedition vid Husbyfjöhl uti Brunneby socken, Bobergs härad och Linköpings län, vid pass 2½ mil från staden Linköping.

Borg och *Lööth*, socknar i Memmings härad af Linköpings län: hemmantalet 50½ mtl, bebodda af 1,470 inb. och tax. till 1,320,300 rdr, annan fastighet till 33,200 rdr. Ett och ½ mtl krono donerades 1642 till evärdeligt frälse åt amiral Peter Blom, som, förut i Österrikisk tjenst, men af Cl. Fleming tillfångatagen, ingått i svensk tjenst.

Borga, ett mtl frälse uti Larfs socken, vid pass 2½ mil från Falköping, tax. med 2⅞ mtl, till 53,000 rdr.

Borga, slott; se art. Wisingsö, sid. 392.

Borganäs, *Borganæs*, fordom fäste; tillägg: det uppgifves i Bures utdrag ur 1413 års skattebok ligga i Tuna socken, och vara uppfördt på Dalelfvens högra strand, hvarest midt för Domnareforsen ett långt näs bildas genom elfvens krökning.

Borgareberget, uti Qvillinge socken och Östergötlands län, med stenmurar.

Borgarås, berg; se Ölmevalla socken i Halland.

Borgebratta, en bergvägg; se Askums socken af Göteborgs län.

Borgene, *S:a*, gård uti By socken och Wärmlands län, vid pass 2 mil från Åmål, af ⅓ mtl skatte, bevillnings-tax. till 15,400 rdr.

Borggård, stångjernsbruk i Hellestads socken och Linköpings län, vid pass 4½ mil från städerna Linköping och Norrköping; tillägges: medeltillverkn. 1859—1861 har varit 6,037 cntr stångjern; adressen är Tjellmo.

Borghamn, kalkstensbrott i Roxlösa socken af Östergötland; tillägg: tillverkar 436,700 ohuggen kalksten, 35,772 hyfflad och huggen sten.

Borgholms Kungsladugård, i Repplinge socken på Öland; tillägg: taxerades 1866 till 100,000 rdr. Här finnes ock ölbryggeri (tax. till 8,000 rdr), och vat-

tenqvarn (tax. till 15,000 rdr), som egas af enskilda personer. Kungsgården har ett herrligt läge på samma bergås, som uppbär ruinerna af Borgholms slott.

Borgholm, fästning; se under Lohärads socken af Stockholms län.

Borgkullen, se Alfshögs socken af Halmstads län.

Borgsflog (Börsflog), berg med högsta branten i Bohus län; se Ödsmåls socken.

Borgsjö, socken af Wester-Norrlands län, 3,240 inb.; jordbr.-fastigheten tax. till 1,582,600 rdr, annan fastighet till 25,500 rdr.

Borgsjö, by i Åsele lappmarks pastorat.

Borgstena, f. d. *Borstena*, socken af Wenersborgs län, 890 inb.; tax.-värdet 275,800 rdr; poststation.

Borgunda eller *Borna*, f. d. *Borgkunda*, socken af Mariestads län, 946 inb.; tax.-värdet 592,300 rdr.

Borgvattnet, kapell-socken med 325 inb. och ett tax.-värde af 102,000 rdr inom Jämtlands län, 40 inb. inom Wester-Norrlands län.

Borgvik, kapell-socken af Carlstads län, $8\frac{1}{12}$ mtl, bebodda af 1,295 inb., och tax. till 396,500 rdr, annan fastighet tax. till 147,650 rdr; bevilln.-afgiften för inkomst uppgick 1866 till 622 rdr.

Borgvik, stångjernsbruk, manuf.-verk och masugn uti Borgviks kapellförsamling och Wärmlands län; tillägges: alla tre verken, hvaraf masugnen är anlagd 1865, voro 1866 bevilln.-tax. till 93,100 rdr, tillhörande qvarnar och såg till 56,549 rdr, medeltillverkningen 1859—1861 vid detta och Brunnsbergs-verken uppgafs till 47,766 cntr stångjern, 757 cntr spik och 774 cntr manuf.-jern; landtegendomen, bestående af *Starrkärr* 1 mtl, och $2\frac{1}{24}$ samt 594 öresk. i Wärmerud, $1\frac{7}{16}$ mtl i Gillberga socken, till 310,000 rdr. Här är lastageplats med 12 fots vatten vid lastbryggan; i hamnen är djupet 5 famnar. *Borgvik*, *N:a* och *S:a*, det förra 1 mtl skatte, det sednare 1 mtl frälse. Adress: Carlstad.

Borkhult, jernverk uti Yxnerums socken, Skärkinds härad och Linköpings län; tillägg: vid pass $3\frac{3}{4}$ mil från adressorten Söderköping, med en medeltillverkning åren 1859—1861 af 4,382 cntr stångjern, 543 cntr spik, 315 redskapssmide' 6,491 tackjern och 254 cntr gjutgods af Utö, Nartorps, Norbergs, Gellinge, Allebråta och Stripa malmer; se vidare socknens artikel.

Borkhult, tändsticksfabrik i Yxnerums socken af Linköpings län, tillverkar 875,000 små kapslar.

Born, *Ö:a*, by i Nya Ljusnarsbergs socken af Örebro län, med välbyggda gårdar; se äfven Nora landsförsamling.

Born, jernvägsstation på Gefle-Falubanan samt poststation i Husby socken af St:a Kopparbergs län, $5\frac{9}{10}$ mil från Gefle, $2\frac{8}{10}$ mil från Falun.

Borna, se Borgunda.

Bornshyttan, en hel skatte-bytta i Fernebo socken och Wärmlands län; i hyttan eges $\frac{17}{64}$, tax. till 45,200 rdr, jemte $\frac{5}{36}$ i Damhyttan, af bergsbruksidkaren Adam Carlsson.

Borrarp, $1\frac{1}{4}$ mantal frälse-säteri uti Dalstorps socken af Kinds härad och Elfsborgs län, vid pass $2\frac{1}{4}$ mil från Ulricehamn; var 1866, med qvarn och såg tax. till 42,200 rdr; sedan år 1865 finnes å egorna, vid Hjelma-å, Hjelmafors jernbruk, dervid har utsmidits 375 cntr stångjern, tax. till 10,000 rdr; vidare bör härtill $\frac{5}{8}$ mtl underl.; hela godsets tax.-värde är 62,000 rdr, egare patron A. H. Ågren. Borrarp skattlades 1709 till nuvarande mtl.

Borrberget, berg; se Bäckesjön i Helsingland.

Borrby, socken af Christianstads län, med 2,275 inb.; $12\frac{1}{8}$ mtl, taxerade till 650,130 rdr inom Ingelstads härad, $21\frac{11}{16}$ mtl, tax. till 1,128,130 rdr inom Järestads härad.

Borrbäck, ett skatte-hemman i Hjo socken; å egorna ett tegelbruk, tax. till 7,500 rdr.

Borrebacka, med fornminne; se Qvinums socken, Skaraborgs län.

Borreberget, i Stenkyrka socken af Bohus län, är märkligt genom en under socknens artikel anförd sägen.

Borreboda, by i Björkängs kapellsocken, nära jernbana, vid pass 2 mil från Mariestad, 4 mtl skatte med 24 brukare; häraf utgör $\frac{3}{4}$ mtl en gård, tax. till 36,000 rdr, $\frac{1}{4}$ mtl eges af 1:a landtmätaren H. Rosén.

Borreby, *Borgeby*, socken af Malmö.

hus län, 665 inb., tax.-värdet 668,000 rdr. Bland kyrkoherdar här må nämnas Severin Schlyter, hvilken år 1793 föreslog inrättandet af ett folkskolelärare-seminarium, som dock först 1838 kom till verkställighet inom Blekinge, det andra fullständiga folkskolelärare-seminarium bildades här 1846 och fortfar ännu.

Borreby, frälse-säteri i ofvannämnde socken; tillägg: tax. 1866 till 184,500 rdr, egare var minister, grefve C. Wachtmeister.

Borreby eller *Borrby*, gård uti Malmöhus län; tillägg: tax. 1866, jemte 1 1/2 mtl, till 202,500 rdr; egare var minister, grefve C. Wachtmeister.

Borresta, gård uti Årkesta socken af Stockholms län, 1/12 mil från kyrkan, af 1 mtl skatte, utgör, jemte 1 mtl Söderby, ett gods tax. till 43,000 rdr.

Borrie, socken af Malmöhus län, 135 inb.: tax.-värdet 241,900 rdr.

Borrlunda, *Borlunda*, f. d. *Burlunda*, socken af Malmöhus län. 600 inb.; tax.-värdet 791,600 rdr, inom Frosta härad, 130 inb. på 1 3/4 mtl. tax. till 163,600 rdr inom Harjagers härad.

Borr-Löfsta, Borrlöfsta, fr.-säteri af 1 1/2 mtl, uti Tuna socken, Olands härad och Uppsala län, vid Wiksjön, vid pass 3 1/2 mil från Uppsala, med en egovidd af 2,794 qv.-ref, deraf 315 åker, 146 äng. Säteriet, som i äldre handlingar äfven förekommer under namnen Brolöfsta, Borlesta, Bålsta, utgjordes till en början af blott 1/2 mtl, tillhörande slägten Fleming, som tillbytte sig ett mtl, har sedermera tillhört professor O. Rudbeck d. y., † 1740, och hans arfv., majorskan Danckwardt 1805, frih. Raab 1825—40, G. Wikman 1866, då tax.-värdet var 20,000 rdr.

Borryd (Borred i 1773 års jordebok), by med qvarn uti Örsås socken och Elfsborgs län.

Borrås, i Skredviks socken af Lane härad och Bohus län, vid Gästgifvareberg, skall varit befästadt, såsom ock namnet kan bestyrka. Innehafvaren af denna borg skall, jemte en konung Orme, som bott på Röstad, blifvit begrafven uti en af högarne på Bursås (efter Holmberg), (i jordeb. skrifves Börsås) egor, sedan de båda stupat i strid mot hvarandra.

Borråsberget, i Ödeborgs socken af Elfsborgs län.

Borsena, säteri uti Ryssby socken; tillägges: det tax. 1866 till 35,000 rdr, och de underl. 1 1/2 mtl frälse, Borsena 3/4 mtl frälse, 1 1/4 mtl skatte i andra hemman, till 51,900 rdr.

Borstatorp, fanjunkareboställe af 1 mtl uti Allgutsboda socken och Kronobergs län, vid pass 1/4 mil från Wexiö.

Bortan, stångjernsbruk, manuf.-verk och 1 mtl skatte uti Gunnarskogs sockens öfra del af Wärmlands län, vid pass 11 1/4 mil från Carlstad; jernverken, tax. till 15,170 rdr, egas, jemte 12 öre sk. i hemmanet med qvarn och såg, tills. tax. till 5,800 rdr, af brukspatron A. F. Steimetz; adress Arvika; se art. Bortakan.

Borås, landsförsamling, se *Torpa*.

Bosared, ett mtl frälse-säteri; se art. Sjötofta socken i Elfsborgs län.

Bosarp, två hemman uti Härja socken af Skaraborgs län, vid pass 2 1/4 mil från Falköping, det ena af 3/4 mtl skatte och det andra af 3/4 mtl frälse; häraf utgjorde år 1866 3/4 mtl, jemte Härja 1/4 mtl med Herreqvarn och såg, en egendom, tax. till 30,000 rdr; se vidare under socknens artikel.

Bosarp, f. d. *Bosethorp*, socken af Malmöhus län, 1,570 inb.; tax.-värdet 892,200 rdr; 4 skolhus; ny kyrka, med vackert läge, nära jernvägen mellan Eslöf och Stehag, rymmande 6 à 700 personer, invigdes här 3/4 1868.

Bosaryd, gård uti Bankeryds socken, Tveta härad och Jönköpings län, vid pass 1/4 mil från Jönköping, af 3/4 mtl frälse, med qvarn och såg, bevilln.-taxerad till 32,200 rdr.

Bosebo, f. d. *Booseboda*, socken af Jönköpings län, 325 inb.; tax.-värdet 138,200 rdr.

Boserup eller *Bosarp*, frälse-säteri uti Risekattslösa socken; tillägg: arrendatorn af denna gård, inspektor C. Berg, har visat, att mycket kan uträttas äfven med från början ringa kapitaltillgångar, när dessa äro åtföljda af duglighet, ihärdighet och ordningssinne; stället har måhända ock den vackraste ladugård i hela Skåne. Bosarp, öster om Helsingborg, omtalas år 1392 såsom sätesgård för väpnaren Jösse Powelsson.

Bosgård, gård i Harstads socken af Linköpings län, vid pass 1 1/4 mil från Skenninge; har tegelbruk.

Bosgården, pappersbruk i Sätila socken af Elfsborgs län, uppgifves tillverka blott c:a 150½ ris omslagspapper, 67 ris hvitt makulatur; egare P. R. Jansson.

Bosjöhyttan, masugn uti Sunnemo socken och Carlstads län, vid pass 5½ mil från Carlstad, med en medeltillverkning 1859—1861 af 18,477 centner tackjern, 627 gjutgods af Nordmarks och någon gång Finnshyttebergs malmer; Bosjön oskattlagd lägenhet, jemte Spring och Bjursjön, delar i N:a och S:a Gräs samt Håkansbol, voro 1866 tax. till 118,000 rdr; tillhör Brattfors bruksegare och bergsmän. Vid Bosjö jernbruk öppnades den 1 Oktober 1860, medelst kontrakt mellan egaren och länets Hush.-Sällskap, en *Skogvaktare-skola* med en lärare och 6 elever. Till kostnadernas bestridande beräknades ett statsanslag af 1,500 rdr, samt ett årligt tillskott från sällskapet af 1,875 rdr.

Bosjö-Kloster, f. d. *Bosö* eller *Bosaö*, socken af Malmöhus län, 1,336 (1,365 år 1865) inb.: taxeringsvärdet 1,093,200 rdr.

Bostorp, ett mtl krono-säteri; se under art. Åsaka socken i Kållands härad och Skaraborgs län.

Botenhälls-grufva, å Dannemora gruffält, uppkallad efter den heliga Botvid, hvars bild stod ännu för ett hundra år sedan på en klippa kallad Botenhäll, och inför hvilken sjömän och fiskare plägat göra sin bön om god vind och lyckosamt fiske.

Boterstena, 1½ mtl frälse uti Eks socken af Skaraborgs län, vid pass 1 mil från Mariestad, tax. till 37,500 rdr; eges af doktorinnan E. W. Linderholm.

Botheå, socken af Wester-Norrlands län, 1,095 inb.; all jordbr.-fastighet tax. till 785,000 rdr, annan fastighet till 61,800 rdr.

Botildenborg, gård i V:a Skräflinge socken, Oxie härad och Malmöhus län, vid pass 1 mil från Malmö; är bildad af N:o 4, ⅞ mtl skatte V:a Kattarp, som från d. 13 April 1863, äfven benämnes Botildenborg, jemte 1¼ mtl i byn, tills. 2⅛ mtl, tax. till 84,600 rdr; egare är Jeppe Andersson.

Botillaboda, två mtl frälse; se art. Elghults socken af Uppvidinge härad i Kronobergs län.

Botillelund, gård i Stångby socken af Malmöhus län, ⅝ mil från Lund; består af 1⅛ mtl i Stångby by, med 335 tlds areal, har mejeri för ostberedning, eges af M. Böös; tax.-värdet 134,600 rdr.

Botilstorp, militiæ-boställe af 1⅝ mtl, uti Adelöfs socken och Jönköpings län, vid pass 2½ mil från staden Grenna.

Botilsäter, socken af Carlstads län, 21$\frac{1}{12}$ mtl bebodda af 1,385 inb. och tax. till 941,440 rdr, annan än jordbr.-fastighet taxeras till 9,790 rdr. Den fru Botila (Bothild), som anses hafva byggt kyrkan och hvars bild finnes insatt i kyrkmuren, skall hafva varit gift med danska konungen Erik Ejegod. Vi tillåta oss om dem anföra ur Afzelii Sagohäfder följande: Erik Ejegod var lättfärdig, men eljest en berömlig konung. Bothild afundades så föga de qvinnor hennes gemål för vällust skull utvalt framför henne, att hon säges sjelf hafva prydt och kammat deras hår. Med sådan undergifvenhet verkade hon till slut hos honom ett botfärdigt sinne, så att han företog som pilgrim en bättringsfärd, under hvilken han dog och vardt begrafven på Cypern.

Botkyrka, socken af Stockholms län, 1,970 inb.; tax.-värdet 1,343,700 rdr, förutom statens egendom, 2⅝ mtl, tax. till 384,100 rdr; sparbank.

Botorp, säteri uti Linderås socken af Jönköpings län; tillägg: det var 1866, jemte underl. ½ mtl, bevilln.-tax. till 62,400 rdr.

Bottarfve, gård uti Fröels socken på Gotland, af ⅝ mtl, tax. till 15,000 rdr, egare löjtn. J. Fucht.

Bottna, socken af Bohus län, 730 inb.: tax.-värdet 400,100 rdr.

Bottna, gård i Boo socken af Stockholms län; tillägg: egare 1865 var C. A. Åkerlund, tax.-värdet 32,200 rdr.

Bottnaryd, f. d. *Botnaryd*, socken med 29⅞ mtl, bebodda af 1,400 inb., och tax. till 594,000 rdr inom Mo härad af Jönköpings län; 8⅝ mtl, bebodda af 265 (270 år 1865) inb. och tax till 192,200 rdr inom Redvägs härad af Elfsborgs län, 4½ mtl, bebodda af 165 inb. inom Wartofta härad af Skaraborgs län.

Bottningetorp, frälse-säteri-ladugård af ½ mtl uti Lemnhults socken, Östra

härad af Jönköpings län, vid pass 5 mil från Eksjö, lades 1655 som ladugård under Trollebo. Bland egare nämnas Sabelfelt, Rundberg, De la Grange, löjtn. Stålhammar, hvars moder, född 1758, lefde der ännu på 1840-talet och egde en rar samling handskrifter af Sveriges äldre och märkvärdigare familjer. Gården egdes 1866 af kaptenen och riddaren Danielsson, var då bevilln.-taxerad till 43,600 rdr.

Bottorp (1825 års jordebok), *Botorp*, två mtl skatte, 1½ mtl frälse uti Ljungby socken, södra Möre härad af Kalmar län, utgöra trenne gårdar: En på 1 mtl skatte, tax. till 44,000 rdr, egare J. G. Petersson; en på 1 mtl skatte tax. till 36,000 rdr, egare C. Svensson: en på 1½ mtl frälse tax. till 60,000 rdr, egare N. Håkansson; i härvarande hamn är djupet 9 à 10 fot, vid lastbryggan 6½ fot; se vidare art. Botorp.

Bougla, 1½ mtl skatte, 1 mtl frälse, uti Rogberga socken, med ättehögar; se vidare under socknens artikel.

Botvaldavik, lastageplats på Gotland, med 7 fots vatten vid lastbryggan och 15 fots djup hamn. Lots från sjön erhålles vid Slite.

Botvede, *Botvide*, gård uti Sanda socken på Gotland, af ⅜ mtl skatte, tax. till 20,200 rdr; egare löjtn. N. Gregersson.

Bovallsstrand, fiskläge, vid pass 5 mil söder om Strömstad, i närheten af Fjellbacka.

Boxholm, jernverk i Ekeby socken af Linköpings län; tillägg: medeltillverkningen 1859—1861 har varit 14,711 cntr stångjern, 1,264 stål, 1,583 plåtar, 1,715 spik, 1,229 redskapssmide och 3,299 cntr div. manufaktur. Jernverket, jemte en del af landtegendomen har för ett par år sedan blifvit försåld af brukspatron D. P. af Burén till hans 3 söner för 800,000 rdr.

Boxtorp, ett frälse-säteri af ½ mtl uti Gryts socken, Willåttinge härad af Nyköpings län, vid sjön Båfven, vid pass 2 mil från Malmköping, har med Svartå, ½ mtl, en areal af 434 tld, deraf 128 åker, 40 äng, är bevilln.-taxerad till 33,000 rdr. Säteriet tillhörde 1663 D. Chrisman (Lillje), 1685 och 1709 Zach. Silfverbrand, derpå dennes arfvingar, från 1729 och ännu 1770 slägten Grönberg, 1795—1825 Lindsfelt, 1851 och ännu enkefru Tigersköld.

Boängen, skatte-hemman: se Gällersta socken, Örebro län (Supplementet).

Braberga, ett mtl skatte-rusthåll; se under art. Skönberga socken.

Bracksjöberget, uti Åsele lappmarkspastorat.

Bragderyd, fanjunkare-boställe af ¾ mtl uti Bexheda socken och Jönköpings län.

Braheberg, egendom uti Närtuna socken af Stockholms län, ½ mil från kyrkan; tillägg: består af 2½ mtl frälse Braheberg, och 3 mtl frälse Uthamra; tax.-värdet är 90,000 rdr.

Bralleødal, i Hede socken af Bohus län, hvarom är en saga anförd under socknens artikel.

Brandaborgh, f. d. slott vid det nu s. k. *Brandalsund*, anses varit detsamma som Telge slott (Tælghia hus), hvilket synes blifvit anlagdt i början af Unionstiden för att betrygga inloppet till Södertelge stad från Saltsjösidan. Brandaborgh omtalas först år 1450, då den olyckligt ryktbare Magnus Bengtsson (Natt och Dag) var höfvitsman der.

Brandalen, gård af ¼ mtl skatte på Warekilsnäs uti Stala socken af Bohus län, hvarvid är fästad en anmärkningsvärd sägen, derom se socknens artikel.

Brandalsund, gård i Ytter-Jerna socken af Stockholms län; tillägg: egendomen gjordes till fideikommiss af landshöfdingen friherre Eric Lovisin, dennes sonsonsson, kabinetts-kammarherren A. Lovisin, dog här ogift 1856.

Brandseröd, f. d. *Brandsrud*, gymnasii-hemman; se Ljungs socken af Bohus län. Genom lätt verkställd uttappning af den lilla insjön *Brandseröds-kärn*, erbjuda sig fördelaktiga odlingstillfällen i den vattensamlingen omgifvande dalen.

Brandsnäs, ett mtl frälse-säteri uti Torpa socken, Ydre härad af Linköpings län, vid pass 8 mil från Linköping; tillägg: egdes 1866 till hälften af kapten Grönhagen, andra hälften af patron Bäckstrand på Brostorp.

Brandstad, *Brunestathe* (1340), *Branstade* (1440), socken af Malmöhus län, 1,120 inbyggare; tax.-värdet

1,061,600 rdr, deraf 24,000 rdr för statens egendom.

Brandstorp, socken af Mariestads län, 972 (990 år 1865) inb.; $15\frac{2}{3}\frac{7}{2}$ mtl, tax. till 553,600 rdr, verk till 35,800 rdr, samt statens egendom, 1 mtl, till 31,500 rdr.

Brandstorp, ett halft mtl skatte och $\frac{1}{2}$ mtl frälse i Björke socken, Wäne härad af Elfsborgs län, intill Hunnebergs södra sluttning; häraf eges $\frac{1}{2}$ mtl, jemte $\frac{1}{2}$ mtl i Håsten, tax. till 21,500 rdr, af riksdagsfullm. Knut Dahlgren. Byn har sin märkvärdighet af att vara direktör Anders Johnsons födelseort. Här föranleddes ock hans första verksamhet genom det hurtiga svar han gaf, vid utstakningen för Lärje ängsvattning, på direktör Stephens tillrop, om någon vore skrifkunnig, »skrifva, det kan jag!» hvarpå han aldra först sysselsattes med movelleringsstången att anteckna markens höjning och sänkning. Sedermera har denne medellöse bondgosse, hufvudsakligen genom egen ansträngning, under 20 års verksamhet såsom agronom, bidragit att höja svenska jordbrukets förkofran och intresset derför inom rikets alla län, genom fredlig eröfring af oräkneliga mossar, kärr och odlingsmarker, samt åkerfälts ökade afkastning, framalstrat nya och förfarna tillgångar af födoämnen inom landet, till en grad, som blifvit få, om någon af hans samtida förunnad: se vidare under art. Åsaka socken af Kållands härad i Skaraborgs län.

Brandsöhlet (Brandölet på kartan), militiæ-boställe af $\frac{3}{4}$ mtl; på egorna en helsobrunn; se Särestads socken af Skaraborgs län.

Brandthäll, 1 mtl skatte-säteri; se Nikolai socken af Nyköpings län.

Brandthäll, kyrkoh.-boställe i Gärdsrums socken af Kalmar län.

Branehög, på egorna till gården Bränna, $\frac{1}{8}$ mtl skatte, har en saltvattenkälla, hvarom se art. Solberga pastorat af Bohus län. En närliggande kulle benämnes *Stegelberget*, der prosten Arnes mördare skola blifvit med den rysligaste tortyr afrättade.

Brantakällan, se Hasslöfs socken af Halmstads län.

Brantsbo, $\frac{1}{2}$ mtl skatte-rusthåll, beläget i Hannäs socken, Tjust härad och Kalmar län, men i kyrkligt afseende hörande till Tryserums församling, har på de sednaste åren med stor idoghet blifvit odladt och till större delen ombygdt; vid gården finnes qvarn med 2 par stenar, mångbladig såg, benstamp, takstickshyfvel, stärkelsefabrik, linoljeslageri och grynqvarn, allt med vattenkraft; underl. äro $\frac{3}{8}$ mtl skatte-rusthåll, L:a Tryserum och $\frac{1}{4}$ mtl frälse, Gullebo; jordbr.-fastigheternes tax.-värde 1862: 59,000 rdr, egare Magnus Trysén.

Brassbo, länsmansboställe, $\frac{1}{4}$ mantal uti Almesåkra socken, Westra härad och Jönköpings län.

Bratorps-sjön, i Askers socken af Örebro län.

Brastad, socken af Göteborgs och Bohus län, 1,975 (2,048 år 1865) inb.; tax.-värdet 872,400 rdr.

Brattberget, berg; se Arboga socken af Westerås län.

Bratteberg, på Solbergs by's mark i Rommelanda socken af Bohus län, med en grottgång, som allmogen tror gå tvärt igenom berget; under berget finnes en skans, troligen från Krabbe- eller Gyldenlöws-fejden.

Bratteborg, $1\frac{1}{2}$ mantal frälse-säteri uti Byarums socken af Jönköpings län; tillägg: det var 1866, jemte qvarn och såg, underl. $3\frac{5}{8}$ mtl samt *Götafors* jernverk, bev.-taxeradt till 154,000 rdr.

Bratter eller *Brattaböke*, berg i Getinge socken af Halmstads län.

Bratteskog, vid Grytingen; se Skredsviks socken af Göteborgs och Bohus län. Af sagan om den sofvande röfvaren i Bratteskog har uppkommit en folklek, som är bruklig i åtskilliga orter: En af de lekande. utklädd med luden pels, sitter eller ligger och låtsar sofva, under det ringdansen utföres under följande sång:

Banka, Banka! Röfveskall!
Räfven är inte hemma,
Räfven är åt Bratteskog, äter stekta vingar.
Lärkan sjunger, göken gal, om sommaren i våra ängar.
Vak upp, Räf!

Ringdansen fortfar alltjemt medan Röfvaren ännu låtsar sofva, och man sjunger:

Gullgåsen går i skogen och nappar grönt gräs,
Tvi vare den räfven, så falsker han är!

Brattfors, såg uti Piteå socken af Norrbottens län, tax. till 34,000 rdr, eges af Gellivara aktie-bolag.

Brattforss, socken af Carlstads län, 1,635 inb.; jordbr.-fastigheterna tax. till 803,800 rdr, annan fastighet till 102,100 rdr. Gårdar och verk: *Paradiskytte*, *Hedenskogs*, *Kungskogen* och *Svartå* masugnar, *Ackkjärrs* bruk, *Måseruds* gård.

Brattforss-hyttan, stångjerns-bruk, masugn och en hel skattehytta uti Brattfors socken af Wärmlands län; tillägges: masugnen, dervid åren 1859—1861 i medeltal tillverkats 25,019 cntr tackjern, 848 gjutgods af Pehrsbergs malmer, är bevilln.-taxerad till 25,000 rdr och eges af Brattfors bruksegare samt intressenter; jernbruket tax. till 10,000 rdr, medeltillverkningen 1859—61 vid detta och Bosjö, Fösked och Råglanda, uppgick till 20,012 cntr stångjern, 836 d:o spik, 408 d:o manuf.-jern, 72 div. smiden; tillh. jordegendom $\frac{37}{576}$:delar i Brattforss-hyttan, med qvarn och såg, samt $\frac{1}{8}$ mtl inom socknen, taxeras till 187,900 rdr; nuvarande egaren, brukspatron H. G. Geijer, eger äfven i Sunnemo socken oskattl. lägenheten Bosjön, tillika med Spring och Bjursjön samt delar i 3 hemman i Fernebo socken, $\frac{58}{128}$:delar i Gräsbosjö-hyttan och Bosjö qvarn, tills. tax. till 211,500 rdr.

Bratthall, hemman; se Magra socken.

Brattiksfjellet, fjell; se Gardfjellen i Lappmarken.

Brattås, gård uti Bäfve socken, Inlands Södra härad, Göteborgs och Bohus län, vid pass $\frac{3}{4}$ mil från Göteborg, af 1 mtl skatte, bevilln.-tax. till 50,000 rdr, eges af handelsbolaget W. Thorburns söner i närbelägna staden Uddevalla.

Brattås, f. d. *Brattsåss*, gård i Röra socken af Oroust's Vestra härad och Bohus län, vid pass $2\frac{3}{4}$ mil från Uddevalla, märklig för det höga berget *Brattåsvette*, som anses vara, jemte Hitsefjell, Oroust's-landets högsta punkter. På Brattås har från längre tider tillbaka fiskbåtar och fraktfartyg blifvit byggda.

Brattön, *St:a* och *L:a*, egendom i Hede socken, Göteborgs och Bohus län; tillägg: egare 1866 var handl. P. A. Borg.

Braxtorp, egendom uti Frössveds socken af Skaraborgs län, består af 1 mtl frälse och 1 mtl skatte; taxerings-värdet 60,000 rdr, egare Jonas Svensson.

Braås, masugn i Drefs socken af Kronobergs län, är nedlagd år 1865.

Breared, f. d. *Bredharydh*, socken af Halmstads län, 1,860 inb.; $49\frac{7}{30}$ mtl; tax.-värdet 728,000 rdr.

Bred, f. d. *Bredh*, socken i Uppsala län, 750 inb.; arealen 32,397 qv.-ref, deraf 13,813 åker, 3,333 äng, 12,727 skog, 159 vatten; jordbr.-fastigheter tax. till 439,900 rdr, annan fastighet till 61,800 rdr; en del med 11 inb. hörer till Westerås län.

Bredared, f. d. *Bredarid*, socken af Wenersborgs län, 1,305 inb.; tax.-värdet 314,830 rdr.

Bredaryd, socken af Jönköpings län, 1,370 inb.; tax.-värdet 505,000 rdr; $24\frac{1}{4}$ mtl.

Bredene, två mtl frälse-säteri uti Huggenäs socken och Carlstads län, vid pass 5 mil från Carlstad, med qvarn, utgör jemte $\frac{1}{8}$ mtl Kyrketorp, ett gods, tax. till 96,000 rdr, eges af Chr. Lampa; säteriet tillhörde 1815 baron A. F. af Ugglas.

Bredened, by; se Smula socken.

Bredestad, f. d. *Bredhastad*, socken af Jönköpings län, 515 inb.; $13\frac{5}{8}$ mtl; tax.-värdet 345,000 rdr. Gårdar: *Hult* och *Spånshult*.

Bredfjellsmoar, i Tanums socken af Bohus län, öster om byn, *Knäm;* här finnas flera stenar och högar, samt lemningar efter ett slags, någon gång förekommande, aflångt griftrör.

Bredmossen, torfmosse i närheten af Romelanda prestgård i Bohus län.

Bredsjö, masugn uti Norrberke socken af St:a Kopparbergs län, med en medeltillverkning åren 1859—1861 af 18,589 cntr tackjern, lyder under Ramsbergs bruk och Klotverken; tax. 1866 till 16,000 rdr.

Bredsjö, f. d. *Brædhæsyo*, och *Askarbäck*, hvardera ett halft mtl frälsesäteri uti Järlåsa socken af Uppsala län; tillägg: egovidden, inber. egorna till $6\frac{1}{4}$ mtl i sambruk liggande, är 24,705 qv.-ref, deraf 2,490 åker, 2,829, äng, 16,567 skog, 1,540 vatten, det hela tax. 1866 till 163,300 rdr och egdes af advokatfiskalen G. T. Hörstadius. I början af 15:de seklet (1398—1412) beboddes gården af väpnaren Johan Laurensson, som i vapnet förde en fogel med utslagna

vingar, och af Magnus Eriksson (Snedbjelke) 1467.

Bredsjö, jernbruk och masugn i Hjulsjö socken af Örebro län; tillägg: tax. 1866, jemte qvarn och såg, till 31,500 rdr, tillhörande jordegendomar inom Hjulsjö och Hellefors socknar, till 350,500 rdr; eges af ett bolag; tillverkningarne uppgifvas i sednare åren till c:a 4,100 cntr stångjern, 23,200 cntr tackjern, 416 gjutgods af Rottekopsbergs, Gröndals, Ösjöbergs, Wargbergs, Nötkärnsbergs m. fl. malmer; egare voro C. A. D. och Knut Olivecrona m. fl. intressenter; adress: Nora.

Bredsättra, *Bredsätra*, socken på Öland, 1,050 inb.; tax.-värdet 391,600 rdr.

Bredåker, by, hvars hemmantal och areal uppgifves under artikeln Öfver-Luleå socken.

Bredånger, ångsåg uti Nätra socken af Wester-Norrlands län, vid Nätra-åns utlopp i Bottniska Viken, är anlagd efter 1864, har 2 enkla ramar, eges af hrr Zetterlund och Öhman; taxerings-värdet 70,000 rdr.

Bredöhl, gård uti Bärebergs socken af Wiste härad och Skaraborgs län, vid pass 3¾ mil från Wenersborg, består at ⅛ mtl frälse, med qvarn, såg och ⅛ mtl underl., tax. till 30,000 rdr.

Brefjellet, kronoallmänning; se art. Grinneröds socken af Bohus län. Sedan de torpare, 16 till antalet, som här nedsatt sig, förgäfves sökt frihetsår på sina med möda frambragta odlingar, och sedan häradet äfven sökt erhålla denna allmänning, men försummat fatalierna, så att frågan förföll, lärer den af kronan blifvit försåld till enskild man.

Brefven, jernverk i Askers socken af Örebro län; tillägges: här tillverkades i medeltal 1859—1861: 8,318 cntr stångjern, 919 stål, 182 spik, 639 manuf.-smiden, 606 div. smiden samt 11,055 cntr tackjern, 1,265 gjutgods (år 1865: 3,453 cntr gjutgods) af Persbytte, Repabergs m. fl. malmer; verken, jemte qvarnar och sågar. tax. 1866 till 204,000 rdr; *St:a Brefven*, 1 mtl skatte-rusthåll; *L:a Brefven*, ¼ mtl frälse, och *Bysta*, 1 frälse-säteri. jemte underl., tax. till 652.900 rdr; egare var A. Ankarsvärd; eges nu af f. d. statsrådet frih. J. A. Gripenstedt; adress: Kilsmo.

Brefvik eller *Brevik*, f. d. *Bredhowika*, socken af Mariestads län, 1,580 inb.; tax.-värdet 684,700 rdr.

Bregården, ett mtl skatte uti Carlskoga socken af Örebro län, nära Bofors bruk och kyrka; häraf utgör $\frac{5}{12}$ mtl och Bregårds-torp ¼ mtl, ett gods, tax. till 88,800 rdr, egare Per Larsson i Dalkarlsbyttan.

Brekille, torp; se Össjö socken af Christianstads län.

Bresshögen, se under art. Krogstads socken af Bohus län.

Bresäter, socken af Skaraborgs län, 530 inb.

Bresätter, gård uti Lognås socken och Skaraborgs län, vid pass 1½ mil från Mariestad, består af ½ mtl skatte och ¾ mtl i andra hemman samt Kåretorps qvarn och såg, tills. tax. till 62,900 rdr, egare ingeniör A. F. Eriksson och stationsinspektor Krogh.

Brevik (jordeboken *Brefvik* och *Bredevik*), två mtl frälse-säteri uti Breviks socken, med såg och bränneri, jemte underl. ⅜ mtl skatte, ⅛ frälse Kyrkebohlet, taxeras till 87,000 rdr; se vidare Hinsegården.

Brevik, *Bredvik*, gård uti Lidingö socken af Stockholms län, vid Halfkakssundet, ¾ mil s. v. från kyrkan, består af ⅝ mtl frälse och underl. ⅛ mtl, tax.-värdet är 75,000 rdr.

Brevik, gård uti Torpa socken, Ydre härad af Linköpings län, vid pass 8 mil från Linköping, af 1 mtl frälse, taxeradt 1866 till 30,000 rdr.

Brevik eller *Bred*, kronohemman i Ekesjö landsförsamling; tillägg: det utgör med afhysta hemmanen Grönlid och Smedstorp, 1¾ mtl, öfversteboställe, tax. 1866, med underl. 1 mtl samt qvarn, till 49,700 rdr. I Afzelii Sagohäfder läses följande berättelse från den tid bostället innehades af öfverste Per Stålhammar: En gång, då Carl XI ville göra Stålhammar ett besök, fick han, vid Breviks qvarn, se en gammal gubbe, som bar en säck på ryggen upp till qvarnen. »Goddag, min gubbe!» sade konungen, »vet du, om Pehr Stålhammar på Brevik är hemma?» »Pehr Stålhammar!» svarade gubben utan att vända sig om eller se på den frågande, »det är jag det!» »Behöfven J, som är en öfverste, sjelf bära

hvetesäcken till qvarnen?» frågade konungen. »Jo, behöfver jag så, för litet skulle den lön konungen sina tjenare består, förslå att hålla dräng i dessa hårda tider!» svarade gubben och gick med detsamma in i qvarnen. Konungen red fram till Breviks gård och blef sedermera af Stålhammar på det bästa undfägnad, och skall konungen då gifvit honom Stensjö sätesgård »på det han skulle kunna hålla sig en dräng.»

Brevik, gård uti Stenkyrka socken på Tjörn, i Göteborgs och Bohus län, med flera graflemningar och stenvårdar; hagen, der fornlemningar förekomma, kallas ock Kyrkogården.

Brevik eller *Ulricæstad*, säteri; se art. Saltkällan.

Brevik, gård uti Wermdö socken af Stockholms län; tillägg: den består af 2 mtl frälse-säteri, med såg, taxeradt till 36,000 rdr, och de underl. 3 mtl. tax. till 42,000 rdr, egare K. Österman.

Brevik, lastageplats på Ornön, med endast 10 à 12 fots vatten.

Breviksnäs, f. d. *Brevik*, två mtl frälse-säteri uti Gryts socken, Hammarkinds härad af Linköpings län, vid pass 4¾ mil från Söderköping, var 1866 skiftadt i 2 egolotter, hvardera taxerade till 25,000 rdr. Äldre egare ha varit öfverste H. Drake 1683 och 1700, öfverste-löjtn. J. A. Wellingk, öfverste E. Rydingsvärd 1726, sonen, major Rydingsvärd 1783, hofpredikanten C. J. Berton 1825, S. Kellman 1850.

Brevikstrand, ett mindre fiskläge uti Svenneby socken, Göteborgs och Bohus län; på egorna är ett silfverhaltigt berg, men malmen skall blifvit befunnen vara icke nog rikhaltig för att kunna bearbetas.

Bricka- eller *Bryggagården*, gård; se Eriksbergs socken af Elfsborgs län.

Brillinge, gård uti Waksala socken och Uppsala län, af ⅜ mtl skatte, med underl. ⅛ mtl skatte, taxerades 1866 till 27,000 rdr, egdes af kapten J. G. Dahlman. I Brillinge by är äfven kommin.-boställe.

Brinacken, kommin.-boställe, ej satt i mantal, uti Sura socken af Westerås län; har på egorna en mineralkälla.

Bringetofta, f. d. *Bringatofta*, socken af Jönköpings län, 1,960 inb.; tax.-värdet 928,800 rdr.

Brink, militiæ-boställe af 1 mtl uti Stigtomta socken, Jönåkers härad af Nyköpings län, vid östra ändan af Hallbosjön, vid pass 1½ mil från staden Nyköping, synes varit sätesgård för väpnaren Folke Laurensson, som här utfärdade, år 1415, morgongåfvobref å 6 öresland, och sedermera blef vice lagman i Södermanland. Brink, tax. 1866 till 28,000 rdr hade, i sambruk med Åsby, 2¼ skatte, en areal af 720 tld, deraf 248 åker, 28 äng.

Brinkebergs-kulle, en qvarn i Naglums socken af Elfsborgs län, med 3 par stenar, jemte Strömmen ¼ mtl frälse, med qvarn, tax. till 27,700 rdr.

Brinkebacken, marknadsplats i Thorsö socken af Skaraborgs län, vid Wenern, omkring ½ mil från Mariestad.

Brismestorp, ett mtl skatte uti Kongslena socken af Skaraborgs län, vid pass 1¾ mil från Falköping, med garfveri, tax. till 26,100 rdr.

Brismene eller *Brismene*, socken af Skaraborgs län, 480 inb.; tax.-värdet 210,700 rdr.

Bristorp, hemman; se Bjälbo socken och Gefleborgs län, af historisk märkvärdighet, se socknens artikel.

Brittedal, *Brithedal*, pappersbruk i Sundby socken af Ölands Södra Mot och Kalmar län, eges af Lessebo bruksbolag.

Bro, härad i Uppsala län, skrifves i kon. Magni bref af den 7 Maj 1361 Brokaluahundare; tillägg: hemmantalet 116⅛, arealen 262,568 qv.-ref, deraf 43,111 åker, 12,585 äng, 101,602 skog och 96,480 vatten. I medeltal var 1 mtl år 1866 tax. till 21,174 rdr.

Bro, socken af Westerås län, 1,435 (1,460 år 1865) inb.; taxerings-värdet 890,400 rdr.

Bro, socken af Carlstads län, 2,070 inb.; tax.-värdet 1,284,300 rdr.

Bro, socken af Stockholms län, 2,090 inb.; tax.-värdet 1,494,900 rdr, förutom 1⅛ mtl statens egendom taxerad till 15,000 rdr.

Bro, socken i Bro härad af Uppsala län, 995 inb.; arealen 61,023 qv.-ref, deraf 15,469 åker, 4,204 äng, 29,149 skog, 8,912 vatten; jordbruksfastigheten tax. till 792,600 rdr, annan fastighet till 21,900 rdr.

Bro, f. d. *Brov*, socken på Gotland, 300 inb.; tax.-värdet 258,700 rdr. Gårdar: *Duss*, *Tors*, *Qvie*.

Bro, socken i Göteborgs och Bohus län, 2,830 inb.; all jordbr.-fastighet tax. till 1,188,900 rdr, annan fastighet till 28,500 rdr.

Bro, gård uti Berga socken, Sunnerbo härad af Kronobergs län, vid pass 6¾ mil från Wexiö, af ¼ mtl skatte, med garfveri, färgeri, mjölqvarn och såg, det hela tax. 1866 till 4,600 rdr. »Bro i Bergha» tyckes fordom varit kyrkoherdebostället. Då biskopen i Linköping besökte Berga stad, bodde de på Bro, der prosten Eskil i Sunnerbo daterat sin donation till Linköpings domkyrka af Berghem och Bolmsö (se N:o 562 och 569, 1797—1799 i Sv. Dipl.).

Bro, gård uti Råby socken, Rönö härad af Nyköpings län, nära Lidsjön, vid pass 1¾ mil från staden Nyköping, tillhörde 1686 A. Lejonhufvud, i en sednare tid slägten Kebon, år 1866 frih. N. A. von Knorring; arealen är 147 tld, deraf 45 åker, 88 skog; se vidare socknens artikel.

Bro, gård uti Askersunds landsförsamling i Örebro län, af 1⅓ mtl frälse, jemte 3⅛ frälse underl., eges af bruksegaren C. J. Björkegren och tax. till 110,000 rdr.

Bro, fordom sätesgård i Wåla härad af Uppland, nära Hedesunda-fjärden i Dalelfven, beboddes i början af 15:de seklet af väpnaren Matts Ragvastason och sedan af Olof Mattsson (1453).

Bro, gård uti Istrums socken, af ½ mtl skatte, med *Istrum* ½ mtl, taxerades 1866 till 27,000 rdr (se artikeln Istrum).

Bro masugn i Ofvansjö socken af Gestrikland, der under åren 1859—61 tillverkningen i medeltal varit 4,423 cntr tackjern: tax. 1866 till 4000 rdr och egdes af bergsmän.

Bro, färgeri uti St.a Tuna socken af St:a Kopparbergs län, tax. till 7,000 rdr, eges af professor J. Dison Hill i Lund.

Broakulla, ett halft mtl skatte uti Algutsboda socken, Uppvidinge härad af Kronobergs län, vid pass ½ mil från Wexiö, med qvarn, tax. till 18.100 rdr, lyder under Lessebo bruks egendom; här anlades 1810 af H. Bergström ett pappersbruk, men som uppbrann 1829.

Broaryd, ett mtl skatte uti Nöbbeleds socken, Konga härad af Kronobergs län, vid pass 2½ mil s. s. o. från Wexiö, hade 1866: 8 egare. Här anses den namnkunnige biskop Pontini's stamfader hafva bott; se socknens artikel.

Brobacken. Hvad som under denna artikel blifvit anfördt efter Fernow om Olof Trätäljas förmenta grafhög, äro vi nu i tillfälle att kunna beriktiga. Dess rätta namn är *Knutsbacken*, i dagligt tal bland allmogen kallas den *Seffleskullen*; skall efter traditionen hafva varit en gammal skans, uppbyggd af den norska kronan. Att Olof Trätälja dött i Wärmland, är ock tvifvel underkastadt. Messenius låter honom blifva kallad tillbaka ifrån Wärmland och dö i Uppsala såsom återställd innehafvare af Ynglingaväldet derstädes, hvilken uppgift bekräftas af Sturlesson sjelf genom de verser han anför af sin egen skald Theodolf, hvilken om Olofs förbränning sjunger, att denne genom slik hädanfärd »svant från Upsalia» (försvann från Uppsala) m m. i den vanliga felaktiga öfversättningen af dessa Theodolfs verser förekommer orätt namnet Wenern, då originaltexten endast har det apellativa begreppet sjön.

Broberg, gård uti Brastads socken, Göteborgs och Bohus län, vid pass 5 mil från Uddevalla, består af 3 mtl, med vattenqvarn, bevilln.-tax. till 70,000 rdr.

Broby, socken af Skaraborgs län, 265 inb.; tax.-värdet 226,000 rdr.

Broby, socken i Skåne, med 2,380 (2,320 år 1865) inb. på 29⅜ mtl, tax till 1,181,400 rdr; tingshus, fånghus, läkarebostad, allt inom Ö:a Göinge; en del äfven kallad Norra Broby på 5¼ mtl skatte, ¾ krono, 3⅛ frälse, bebodda af 675 (696 år 1865) inb. och tax. till 573,400 rdr inom Södra Åsbo härad, samt en del eller Hyllinge, 2¼ mtl fräle, med 300 inb. inom Luggude härad af Malmöhus län.

Broby eller *Kransbro*, fyra mantal frälse-säteri uti Istorps socken af Elfsborgs län, nära Lill- och Wiske-åns utlopp i sjön Wesslången, på gränsen mot Halland, vid pass 3 mil från Warberg. Den förste kände egaren är Peder Björsson i Broby, hvilket bestått af 2 mantal

gammalt frälse och 1 mtl skatte, som sedermera innehafts af Lars Eldstjerna, hvilken tillköpt Krantzbacka 1 mtl frälse. Slägten Cronhjelm (hvaraf flera, enligt Adelns Ättartaflor, skrifvit sig till Krantzbo), har alltsedan 1700-talet innehaft säteriet, som med 5 mtl inom socknen var 1866 bevilln.-taxeradt till 199,500 rdr och hade då flera brukare. Grefve Cronhjelm på Flosta, som för närv. är egare, har derjemte flera gårdar i närliggande socknar, såsom Kongssäter, Horred, Kattunga, Surteby och Öxnevalla.

Broby, by uti Lannaskede socken och Jönköpings län, af 6½ mtl skatte, 1 mtl krono, med gästgifvaregård och handelsbod.

Broby, by, hvars hemmantal och areal äro uppgifna under artikeln Öfver-Luleå socken.

Broby, ett berustadt skatte-säteri uti Fundbo socken, Rasbo socken af Uppsala län, vid pass 1⅝ mil från Uppsala, af 1⅝ mtl skatte, och underl. 1¼ mtl, tills. tax. 1865 till 45,000 rdr, tillhörde då kapten C. U. Hadorph; säteriet egdes 1825 af kammarh. Ankarkrona, 1849 af guldsmeden Hellman i Uppsala; dess egovidd (inber. säteriet Äggebys, 1 mtl) är 1,399 qv.-ref, deraf 712 åker, 53 äng, 352 skog.

Broby, gård uti Tillinge socken och Uppsala län, vid pass ½ mil från Enköping, består af 2 mtl skatte, tax. till 28,000 rdr; egovidden är 2,522 qv.-ref, deraf 530 åker, 145 äng, 1,674 skog, trädgården upptager 5 qv.-ref; å egorna finnes Nyqvarns qvarn och bränneri; se art. Nyqvarns qvarnverk.

Broby, egendom uti Grangärdes socken af St:a Kopparbergs län, består af Broby $\frac{9421}{17280}$ mtl skatte, jemte två mindre hemmansdelar, ¼:ten i Sunnansjö tullqvarn, husbehofssåg och handelslägenhet, tills. tax. till 60,200 rdr, eges af bruksidkaren J. J. Olaussen.

Broby, gård uti Täby socken och Stockholms län, ⅛ mil söder från kyrkan, som ligger ½ mil från Ensta gästgifvaregård, består af 1¼ mtl skatte, tax. till 34,000 rdr. Gården har, jemte Näsby m. fl., tillhört slägterna Gyllenstjerna, Banér, Roos och Sture.

Broby, sätesgård i Bettna socken af Nyköpings län; tillägg: det vackra Broby, såsom det vanligen kallas för sitt vackra läge, i sig förenande alla anspråk på naturskönhet, är beläget omkring 2¼ mil söder om Walla jernvägsstation. Den första säkra uppgift om Broby's egare förekommer i 1574 års jordebok för Oppunda härad i Kammar-archivet, der bland Per Johanssons (Bååt) landbor uppräknas Lasse i Broby, år 1584 uppräknas det bland Per Johanssons enkas, Kerstin Tott, landtbogårdar. Gårdens öfriga kända egare äro redan uppgifna, bland dessa framstår öfverste Schönström såsom den, hvilken här kanske uträttat mer än någon annan. Han var sonsonsson till biskop Svedbergs bror Peter Svedberg, som adlades till Schöldström, hvilken slägt numera är utdöd. Af öfverste Schönström är hufvudbyggnaden uppförd 1806—1812 i ett slags italiensk stil, med halfcirkelformigt utskjutande rotunda på façaden mot gården, liknande till sitt yttre hufvudbyggnaden på Gylleboa i Skåne, hvilken byggdes året efter, af en hans slägtinge. I en af façadens trenne praktrum äro väggarne klädda med utmärkta gobelinstapeter, hvilka, efter sägnen, en Ribbing skall erhållit såsom gåfva af Ludvig XIV i slutet af 1600-talet samt Schönström vunnit på spel af en Ribbing i Östergötland. Broby gods utgjordes 1865 af 11⅝ mtl i Bettna, Björkvik och Lerbo socknar, med 3,150 tld, deraf 705 åker, 379 äng, 900 tld skog och ett bevilln.-värde af 254,000 rdr (1867 uppgafs godset till 5 mtl, 1,267 tlds areal, tax.-värdet 133,530 rdr); 1865 års utsäde var 135 t:r säd; antal kreatur: 6 hästar, 30 oxar, 50 kor, 14 ungnöt, 100 får, 22 svin, hvartill komma 30 à 35 oxar, som årl. försäljas.

Årslönerna 1864 voro: inspektor 710 rdr. Rättaren ¼ t:a hvete, 6 t:r råg, 2 t:r korn, ¼ t:a ärter, 9 t:r potates, 6 L℔ sill, 3 L℔ salt, 10 ℔ fläsk, 5 ℔ ull, 1 k:a söt mjölk om dagen, 135 rdr. Ladugårdsdräng ¼ t:a hvete, 5 t:r råg, 1 t:a korn, ¼ t:a ärter, 6 t:r potates, 3 L℔ sill, 2 L℔ salt, 5 ℔ fläsk, 2 ℔ ull, ½ k:a söt och ½ k:a skummad mjölk om dagen, 52 rdr.

Broby, gård uti Björksta socken af Westerås län, vid pass 2¼ mil från Westerås, af 1¼ mtl, utbrutna ur byn, som innefattar 1 skatte, ⅝ frälse; taxerades 1866 till 14,635 rdr, eges af löjtn. Tisell.

Broby, gård uti Å's socken af Öster-

götland, ej långt från Slätbaken, beboddes under kon. Erik XIII:s tid af väpnaren Karl Gædda och under medlet af 15:de seklet af väpnaren Loge Dus, som erhållit gården med sin hustru Ingrid, den förstnämndes dotter; se socknens artikel.

Broby, *St:a*, mönsterskr.-boställe uti Gammelkils socken af Linköpings län, vid pass 1¼ mil från Linköping, af 1 mtl krono, tax. till 16,000 rdr, samt 1 mtl frälse, bevilln.-tax. till 27,500 rdr, eges af kammarjunkaren A. W. Gyllenhöök.

Broby, gård uti Skeppsås socken, Bobergs härad af Linköpings län, vid pass 1 mil från Skeninge, består af 1¼⅛ mtl skatte, och är bevilln.-taxerad till 35,500 rdr; eges af A. P. Pettersson; har delvis tillhört Gudm. Cronkrans.

Broby, tegelbruk i Kalmar län, tillverkar 15,000 tak-, 15,000 murtegel.

Broddarp, f. d. *Broddatorp*, *Bråddarp*, socken med 330 inb.; tax.-värdet 343,300 rdr inom Elfsborgs län; 25 inb. inom Skaraborgs län.

Broddarp, gård uti Ekesjö landsförling, af ⅞ mtl frälse, med qvarn och såg, bevilln.-tax. till 23,800 rdr.

Broddetorp, socken af Mariestads län, 255 inb.; tax.-värdet 133,200 rdr.

Broddläger, kakelugnsfabrik i Delsbo socken af Gefleborgs län.

Brofjellet, i Bro socken af Bohus län, märklig genom den under socknens artikel omnämnda *Domare-ekens* saga, som vinner ökad märkvärdighet genom det kända förhållande, att i England, innan kristendomen der infördes, konungen skipade rättvisa och emottog främmande sändebud, sittande under en ek. I Brofjellet är genom bergras bildad en grotta, som bär tydliga spår af att i fordna tider hafva varit bebodd af menniskor.

Brogård, 3¼ mtl frälse-säteri uti Bro socken af Uppsala län; tillägges: egovidden är 3,243 qv.-ref, deraf 1,284 åker, 996 äng, 759 skog; tax.-värdet, inber. ett bränneri, 85,400 rdr, och de underl. 1 frälse-säteri, 3¼ rå och rör, 8 mtl frälse, 3 mtl skatte, jemte qvarnar och tegelbruk, tax. till 338,100 rdr.

Brogården, gård i Ryssby socken af Kalmar län, vid pass 2 mil från staden Kalmar; här har i början af 1600-talet funnits en krutqvarn, numera finnes här såg- och mjölqvarn. På Brogården vid Kalmar föddes af fattigt, men gudfruktigt skräddarfolk, biskopen Magnus Pontinus.

Brogården, garfveri i Kalmar län, med 17 kar, 1 stamp; tillverkn.-värdet 3,850 rdr, egare A. W. Blom.

Brogården, i Tolgs socken, Norrvidinge härad af Kronobergs län; här bodde fadren till en af Sveriges entomologer, Johan Pontén.

Brogården, garfveri i Kinna härad af Skaraborgs län, drifves med 13 kar.

Broholm, garfveri i Skaraborgs län, drifves med 9 kar; tax.-värdet 7,675 rdr.

Broholmsbro, se Nykyrka socken, Skaraborgs län.

Brollsta, ett mantal frälse-säteri uti Garns socken af Stockholms län, ¼ mil från kyrkan, som ligger ¼ mil från Brottby gästgifvaregård, utgör med underl. 2⅞ mtl, qvarn och såg, en egendom, tax. till 87,979 rdr; hufvudgårdens areal uppgafs 1865 till 286 tld, deraf 35 åker, 10 äng, 230 skog.

Broma, *Bromma*, *Brame* (1400), socken i Malmöhus län, 845 inb.; tax.-värdet 535,000 rdr.

Bromma, f. d. *Brumma*, socken af Stockholms län, 640 (685 år 1865) inb.; tax.-värdet 1,016,000 rdr. Bland kyrkoherdar här, som äfven innehaft *Riddarholms* församling, förtjenar ihågkommas psalmförfattaren Johan Wulthejus, »en prest af nit och allvar och en prydnad för sitt stånd.» Han var son till en körsnär, Elias Wult.

Bromsta, *Bråmsta*, indraget militiæboställe af ½ mtl och ½ mtl skatte, uti Odensala socken, Erlinghundra härad af Stockholms län, vid pass 3 mil från Uppsala. »Brumesta i Odinsarghe socken» nämnes 1420 såsom häradets tingsställe.

Bromö, lastageplats, ångbåtsstation, glasbruk och egendom. Tillägg: glasbruket tax. 1866 till 90,000 rdr, ölbryggeri och ångqvarn till 30,000 rdr, Kalföja fiske till 20,000 rdr, Bromö 1 mtl frälse, Foglö med underl. tills. 9 mtl, till 241,000 rdr; disponent af egendomarne var s. år A. Paul. Vid lastbryggan är 15 fots vatten, i hamnen 5 à 8 famnars djup.

Bronäs, säteri i Häreneds socken af Skaraborgs län; tillägg: det var 1866,

med ½ rå och rör samt andra 1¾ mtl, jemte qvarn, tax. till 112,000 rdr.

Bronäs, garfveri i Timmerdahla socken af Skaraborgs län, driftes med 12 kar.

Broqvarn, mineral-källa uti Jerna socken af St:a Kopparbergs län, belägen på stranden af Norsån, anlitas af kringboende. *Broqvarn*, tull-mjölqvarn uti samma socken, med 2 par stenar, tax. till 4,000 rdr, eges af riksdagsmannen L. Gezelii arfvingar.

Broqvarn, uti Ufvereds socken af Skaraborgs län, vid pass 2½ mil från Lidköping, för 3 par stenar, tax. till 20,000 rdr, utgör, jemte ⅜ mtl i byn Ufvered, tax. till 15,700 rdr, en egendom.

Brostorp, ett mtl frälse-säteri uti Timmelheds socken, Redvägs härad, Elfsborgs län, vid pass ¾ mil från Ulricehamn, med underl. ¼ frälse, ¼ skatte, qvarn och såg, tax. till 44,700 rdr; vid sätesgården finnes bränneri; egare O. P. Rylander.

Brostugan, marknadsplats i byn Ekekull af Skede socken, Östra härad och Jönköpings län, vid pass 2¾ mil s. o. från Ekesjö; marknader hållas här i April och September.

Brosäter, *Ö:a*, ett mtl frälse-säteri uti Bro socken af Carlstads län, jemte underl. $\frac{7}{32}$ mtl, bevilln.-tax. till 96,000 rdr, eges af kapten C. M. Bratt.

Brottberg (mtls-längd. och 1825 års jordebok), *Brållberga* (1793 års jordebok), egendom uti Skerikes socken af Westerås län, vid pass ¼ mil från Westerås, består af 2 mtl skatte och 1 frälse, med Tibble 2 mtl skatte, var 1866 bevilln.-tax. till 62,000 rdr och egdes af P. Eriksson i Södermanland: tillhörde 1793 grossh. Schön i Stockholm. Gården uppgifves under socknens artikel oriktigt med namnet Brattorp.

Brottby, 2 mtl skatte-säteri inom Össby socken af Stockholms län, lyder under St:a Karby.

Brottby, gästgifvaregård med poststation inom nämnda socken, $\frac{1}{16}$ mil fr. kyrkan, omkr. 3½ mil från Stockholm.

Brottkärrs-Vette eller s. k. *Viddeberget*, i Stahla socken på Oroust af Bohus län, märkligt gonom ett fynd, hvarom se socknens artikel; fyndet är af intendenten A. Malm föräradt åt Göteborgs museum.

Broängen, garfveri uti Örgryte socken af Göteborgs och Bohus län, tillv.-värdet 39,600 rdr.

Bruarör, fornminne; se Grimethons socken af Halmstads län.

Bruatorp, gård uti Söderåkra socken af Kalmar län, vid pass 4 mil söder från Kalmar, består af 1½ mtl skatte, med tegelbruk, oljeslageri, färgeri, pottaskebruk, mjöl-, väder- och sågqvarn, samt underl. 1¼⅞ mtl, tills. taxeradt till 78,100 rdr; egare var herr A. Wimmerstedt. Bruatorps areal uppgafs 1860 till 186 tld, deraf 71 åker, 38 äng, 29 betesmark, utsädet till 45 t:r (deraf 23 råg, 18 hafre); underhållna kreaturens antal: 2 hästar, 11 oxar, 25 kor, 25 får, 12 svin; alla afgifter till 751 rdr, deraf i bevillning 108 rdr, i rustning och rotering 115 rdr, i väghållning 68 rdr. i fattigförsörjning 51 rdr. Tillverkningarne uppgifvas till omkring 92,000 st. tak-, 118,000 mur-, 45,000 vraktegel, 1000 ℔ garn, 1,200 ℓℓ. vadmal, 583 cntr linolja, 116 cntr oljekakor.

Bruddungen, se art. Flisby socken.

Brudeken, se Alfshögs socken af Halmstads län.

Brudholmen, i Tanums socken af Göteborgs och Bohus län, skall fått namn deraf att ett par älskande här uppehållit sig någon tid och sedan flyktat till Norge, för att undgå flickans tvungna giftermål med en annan, som hon afskydde.

Brudsala, *St:a*, ¼:dels mtl skatte uti Nya Kopparbergs socken af Örebro län, tax. till 28,000 rdr, utgör med underl. en egendom tax. till 80,000 rdr.

Brudslätten, fornminne; se Beateberg, frälse-säteri i Röö's socken af Stockholms län.

Brumarebacken och s. k. *Kyrkogårdarne*, fornminnen; se Brunnstorps by i Säfve socken af Bohus län.

Brumstorp, majorsboställe af 1 mtl krono i Wärsås socken af Skaraborgs län, 1½ mil från Sköfde; häraf har ½ mtl varit doneradt Knut Posse, ½ mtl åt Carl Hårdh.

Brumyrberg, by med kalkbrott, i Skellefteå socken.

Brun, allmänning i Wings socken, Elfsborgs län.

Brunared, gård uti Bjurbäcks socken,

Skaraborgs län, af $\frac{1}{4}$ mantal frälse, med bränneri, tax. till 12,500 rdr.

Brunby, *Brundby*, *Brunnby*, *Brunby* (1360), socken af Malmöhus län, 3,880 inb.; tax.-värdet 1,481,900 rdr; 34$\frac{3}{2}\frac{3}{4}$ mtl; 4 skolhus.

Brunby, *Brunnby*, frälse-säteri och ett mtl skatte uti Ihrsta socken af Westerås län, vid pass 1 mil från Westerås; tillägg: egare 1866 var J. Sundin, tax.-värdet 77,300 rdr.

Brunby, by i Skuttunge socken af Uppsala län, på 7 n:r, 3$\frac{1}{4}$ mtl skatte; egovidden är 8,152 qvadrat-ref, hvaraf 2,140 åker, 933 äng, 4,428 skog; här finnes en fordom bearbetad silfvermalmsanledning.

Brunby, ett mtl frälse, 2 mtl skatte, $\frac{1}{2}$ indraget militiæ-boställe, uti Frösthults socken och Westerås län, vid pass 1$\frac{1}{4}$ mil från Enköping; se socknens artikel.

Brundby, 1$\frac{5}{8}$ mtl skatte-säteri, 3 mtl krono, i Börje socken, Uppsala län, med en egovidd af 4,563 qv.-ref, deraf 1,226 åker, 312 äng, 2,213 skog. Sätesgården, skatteköpt 1760, tillhörde 1866 Erik Bergmark och tax. till 30,000 rdr; kronohemmanen tillhöra Uppsala akademi; se vidare art. Brunby.

Brundsboda eller *Brunsbo*, biskopsboställe, 1 mtl, i Åsaka socken, Skånings härad af Skaraborgs län, tax. till 80,000 rdr, underl. 6 mtl till 117,000 rdr.

Brundsgärde, *Brunnsgjerde*, frälsesäteri uti Ullasjö socken, Elfsborgs län, vid pass 3$\frac{1}{2}$ mil från Borås, består af $\frac{5}{8}$ mtl, med Holmen $\frac{1}{8}$ mtl skatte, taxeras till 27,200 rdr, eges af C. J. Eriksson.

Brunflo, socken af Jämtlands län, 1,865 inb.; tax.-värdet 932,050 rdr, deraf 18,000 rdr för Opa landtbruksskola.

Brunlid, frälse-säteri; se Siene socken af Elfsborgs län.

Brunn, f. d. *Brundh*, socken i Elfsborgs län, 705 inb.; tax.-värdet 329,500 rdr. Gårdar: *St:a* och *L:a Ekered.*

Brunn, 3 mtl frälse-säteri i Ingarö socken af Stockholms län, lyder under *Beatelund* och taxerades 1866 till 36,000 rdr.

Brunna, frälse-säteri i Wänge socken af Uppsala län; tillägges: arealen är 3,384 qv.-ref, deraf 896 åker, 139 äng, 2,046 skog, tax. 1866, med 2$\frac{3}{4}$ mtl, till 85,000 rdr och egdes af löjtn. C. Casparson; se under socknens artikel. Brunna har äfven varit bebodd af väpnaren Peder Karlsson (med 2 stjernor), häradshöfding i orten (1437—1472).

Brunna, egendom uti Hagby socken af Uppsala län, vid pass 1$\frac{1}{2}$ mil från Uppsala, utgöres af 1$\frac{1}{12}$ mtl i byn Brunna; tax. 1866 till 26,000 rdr och egdes af C. M. Dahlborg. Brunna by, på 3 n:r, 1 skatte, 1$\frac{1}{4}$ frälse, har en egovidd af 913 qv.-ref, deraf 605 åker, 152 äng, 141 annan duglig skoglös mark.

Brunnby eller *Stjernvik*, ett mtl frälse uti Hammarby socken af Stockholms län, tax. till 20,000 rdr, eges af generalmajoren grefve C. M. Björnstjerna i Stockholm.

Brunneby, f. d. *Brönbo*, socken i Linköpings län och Bobergs härad. Hemmantalet 6,875 skatte, 13,750 krono 0,062 frälse, tax. till 440,400 rdr, annan fastighet till 95,900 rdr. Uppgifna antal invånare för hela pastoratet är nu 2,320; särskildt hade Brunneby, år 1867, 1,060 inb.; postexpedition vid Borensberg.

Brunneby, ett mtl skatte-rusthåll uti Wreta-Klosters socken af Linköpings län, vid pass 1 mil från Linköping; tillägg: Sednare egare ha varit erkebiskop Lindbloms son, kammarherren Lindersköld, † 1833, sedan 1850-talet assessor P. G. Pettersson; var 1865 bevilln.-taxeradt till 76,000 rdr.

Brunneby, ett mtl berustadt skattesäteri uti Brunneby socken af Linköpings län, invid Göta kanal, omkring 2$\frac{3}{4}$ mil från Linköping, utgjorde 1866, jemte underl. 1$\frac{1}{2}$ mtl, deraf 1 i Klockrikes socken, en egendom, tax. till 144,000 rdr; har åtminstone sedan 1818 varit inom slägten Tigerclou's ego. År 1787 erhöll general Siegeroth säterifriheten härå för sig och fru.

Brunnefjell, i Myckleby socken af Göteborgs och Bohus län, märkligt af en sägen. anförd under socknens artikel.

Brunnhem, *Brunhem*, f. d. *Brunnem*, nu förenad med Stenstorp, socken af Mariestads län, 440 inb.; tax.-värdet 235,800 rdr, deraf 6000 rdr för $\frac{1}{2}$ mtl indr. jägeri-boställe.

Brunnkölsberget eller *Pålkullen*. Berg i Malungs socken och Dalarne, vid

länsgränsen mot Ekshärad af Wärmland, har betydlig höjd, kal topp, lyftande sig högt öfver sina grannar, med vidsträckt utsigt öfver finnmarken och Wärmland; här är signaltorn. Anledningen till bergets benämning af *Pålkullen* förmäler sägnen vara följande: I den närbelägna Björnåsen bodde en finne vid namn Pål, som, i likhet med de flesta af sina samtida stamförvandter, var en man af tvetydigt rykte och hade bland annat äfven gjort sig saker till mord. När han slutligen låg på dödsbädden, yppade han för sin dotter, att han hade penningar gömda på en holme (Laxholmen) i Ufån, der de förvarades i ett oxhorn. Påls son, af samma namn, stod bakom ugnen och hörde berättelsen, skyndade då i förväg till det anvisade stället, bemäktigade sig penningarne och uppslog sina bopålar på Brunnkölsberg, som sedan fick namn af Pålkullen. *Brunnkölsbergs* by har en egovidd af 24,5 qv.-ref åker, 67 äng och 2,779,5 skog.

Brunnsnäs, frälse-säteri; tillägg: var år 1866, med underl. ⅓ skatte Brunn och ⅛ frälse, tax. till 24,000 rdr, egare C. M. Lundbergs barn.

Brunnäs, vattensåg uti Säbrå socken af Wester-Norrlands län, med 2 enkla ramar.

Brunsberg, f. d. *Bronsberg*, gård på Selaön, var 1438 sätesgård för väpnaren Christiern Gregersson (Lilje): afstods 1579 till kronan af Svante Sture mot vederlag i Södermanland, köptes till skatte 1738 af åbon Anders Jansson.

Brunsberg eller *Spångedahl*, stångjernsbruk och ¼ mtl skatte uti Brunskogs socken af Wärmlands län; det förra tax. 1866 till 20,000 rdr, det sednare till 27,000 rdr, tillhörande landtegendom inom denna, Boda och Magneskogs socknar tax. till 451,000 rdr; eges af Borgviks aktie-bolag; se Brunnsbergs-verken och Åmätt.

Brunsbo eller *Amusebo*, säteri; se Ullasjö socken af Elfsborgs län.

Brunseryd, ett mtl frälse-säteri uti Hjertlanda socken af Jönköpings län; tillägg: år 1866 var det styckadt i 3 delar.

Brunseryd, ett halft mtl frälse-säteri uti Marbäcks socken, N:a Wedbo härad af Jönköpings län, vid pass 2 mil från Ekesjö, var 1866, jemte underl. 4 mtl, tax. till 131,700 rdr och egdes af baron Sylvander.

Brunsholm, frälse-säteri uti Näs' socken af Uppsala län; tillägges: egovidden, inber. egorna till i sambruk liggande Svepnäs 1 mtl skatte- och 4 mtl frälsesäteri, Ulfsboda 1 mtl frälse, med qvarn, är 7,075 qvadrat-ref, deraf 2,211 åker, 1,055 äng, 3,243 skog; 1866 års tax.-värde var 167,800 rdr, inber. underl. ½ frälse inom socknen, ½ krono, 1 frälse i Svinngarns socken; samma år tillhörde egendomen löjtn. Fr. Gripensvärd.

Brunsholm, mineralkälla uti Ekshärad socken af Carlstads län, vid pass 10 mil norr om Carlstad, på hemmanet N:a Skogas egor, begagnas af kringboende.

Brunskog, socken af Wärmlands län, 5,220 inb.; jordbruks-fastighet är tax. till 2,362,240 rdr, annan fastighet till 189,450 rdr; bevillning för inkomst 580 rdr. 4 skolhus. *Gullsby* pappersbruk, *Moriansfors* manuf.-verk; *St:a Skärmnäs* och *Berga* äro gårdar.

Brunsta, *Brunnsta*, ett berustadt skatte-säteri uti Thorshälla landsförsamling af Nyköpings län, donerades 1644 till A. Falkengren, reducerades, men upplåts på lifstid åt Drakensköld 1684, innehades 1763 af Biberg, 1788 och 1795 af Forelius, från 1812 af Köster, från 1820 af Grandinson, 1849 af Olsson, 1866 af C. Barklind; arealen är 192 tld, deraf 109 åker; tax.-värdet 38,000 rdr. Sedan 1861 är här stationerad en tjur af Voigtlands race.

Brunstorp, hemman; se Lekeryds socken af Jönköpings län.

Brunstorp, gård uti Hakarps socken, Tveta härad af Jönköpings län, vid pass ¾ mil från Jönköping, nära Wettern, af ¼ mtl skatte, tax. till 25,000 rdr; underl. är ¼ mtl frälse Hagstensgärdet, på hvars egor kronan 1840 hade ett krutmagasin; rörande härvarande fornminnet, Warpa skans, se socknens artikel.

Brunsåhs, frälsehemman i Örtomta socken af Linköpings län, med ett domaresäte.

Bruntorp, *Brunstorp*, 3 mtl frälsesäteri uti Wärsås socken, Skaraborgs län, vid Tidan, med en areal af 555 tld, deraf 240 åker, 90 äng, 225 skog, tax. 1866 till 85,000 rdr; underl. äro 1⅔ ...

mtl, af ber. säteriet Hamrum, samt ¼ fr. och ½ skatte, med tills. 230 tld; vid 280 tld som brukas under gården, uppgifves utsädet vara 40½ fot hvete, 136 råg, 541 hafre, 33 d:o potates, 6 tld till grönfoder och rofvor; egare kapten J. F. Berg på Nääs; se äfven tillägg till III Band.

Brunvalen, en del af Åreskutan.

Brusarp, militiæ-boställe; se under Nöttja socken, Kronobergs län.

Bruskället, med fyrbåk, i Styrsö socken af Göteborgs och Bohus län.

Brusås, *Norra* och *Södra,* byar uti Hångers socken af Östbo härad och Jönköpings län, omkring 9 mil från Jönköping, 2 mil från Wernamo, på 1 mtl skatte, 1 mtl frälse. Här finnes en af dessa ringaktade slägter, som påträffas i åtskilliga socknar och utmärkes af rakt, svart hår, bruna ögon och gulbrun hy, utstående kindknotor och låg växt, troligen afkomlingar af forntidens nordiska s. k. »trollfolk». På norra Brusås egor är ett stort flisstenblock af 5 till 6 fots tvärlinea, upplagdt på andra stenar, så att en liten grotta bildas derunder. Emellan båda gårdarne ligger en på midten ganska hög ås, der på halfva vägen till dess höjd påträffas en större grifkummel af 80 stegs omkrets, och på sjelfva åsens höjd, hvarest man har en vidsträckt utsigt, är en slät, jemn gräsplan af ½ tlds vidd, midt på hvilken ligger ett litet stenrössje. Enligt folksägnen skall fordom ett tempel funnits der. Möjligen har der varit ett Balders (Det godas Gud) altare. Ett stycke derifrån ligger en jättesten, ett terningformigt gneissblock af 8 alnars höjd, och omkring 100 aln. längre i norr en nära lika stor jättesten, uti hvilken märke synes efter jättens hand.

Brygga, gård uti Ekerö socken af Stockholms län, ⅝ mil n. o. från kyrkan, belägen ½ mil från Närlunda gästgifvaregård, består af ⅛ mtl skatte, tax. till 25,000 rdr, eges af C. C. Lindells arfvingar.

Brygghohnen, ett mtl frälse-säteri uti Wallby socken af Trögds härad och Uppsala län, vid pass 1 mil från Enköping, med en areal af 2,512 qv.-ref, deraf 344 åker, 254 äng, 1,814 skog, tax. 1866 till 45,000 rdr; se vidare under socknens artikel.

Bryggum, frälse-säteri af 1¼ mtl uti Thunhems socken, Elfsborgs län, vid pass 1 mil från Wenersborg, var 1866, jemte underl. ¼ frälse, tax. till 55,000 rdr, egare R. T. Boyson.

Bryggården, 2 mtl frälse uti Frötuna socken af Stockholms län, ¼ mil n. o. kyrkan, som ligger ¼ mil fr. Norrtelge; har med Backa, ½ mtl frälse, en areal af 375 tld, deraf 76 åker, 64 äng och 232 skog, utgjorde 1866, jemte Wigelsjö, 1 mtl, med tegelbruk, ett gods, tax. till 69,200 rdr. Hufvudgården väl bebyggd; egare riksdagsmannen J. O. Sundgren.

Bryne, såg; se Sidensjö socken af Wester-Norrlands län.

Bryne, ett mantal frälse-säteri uti Hjerpås socken; tillägg: tax. 1866 till 110,000 rdr.

Brynåsa, gård uti Gösslunda socken och Skaraborgs län, vid pass ½ mil från Lidköping, består af ¼ mtl frälse och underl. 1½ mtl; tax.-värdet 46,000 rdr; eges af mamsell Hilda Norén i Säfvared.

Bråbo, f. d. *Brabo,* härad af Östergötlands län; tillägg: folkmängd 5,910, hemmantalet är 117,001; i medeltal är 1 mtl tax. till 36,830 rdr.

Bråborg, lastageplats i Dagsbergs socken af Linköpings län, vid pass ¾ mil från Norrköping, med 24 fots djup redd, besökes endast af fartyg, som intaga fyllnad af spanmålslaster.

Brådoms kyrka, en gammal ruin; se Multrå socken af Wester-Norrlands län.

Bråforss, masugn och såg uti Norbergs socken af Westerås län; tillägges: tillverkningen 1859—1861 uppgifves i medeltal till 22,482 cntr tackjern, 91 gjutgods af Norbergs malm, egdes då af bergsmän; taxerings-värdet år 1866 var 11,000 rdr.

Brågarp, *Brågerup,* fordom *Wraghæthorp,* sedan *Braghorp,* socken af Malmö län, 275 inb.; taxeringsvärdet 365,400 rdr.

Bråhult (Bråbygden), ett mtl skatterusthåll; se Christdala socken af Kalmar län.

Brålanda, f. d. *Bralanda,* socken af Elfsborgs län, 2,820 inb.; jordbruksfastigheten tax. till 1,827,100 rdr, annan fastighet till 13,500 rdr. Gårdar: *Hagen, Nuntorp* och *Thån.*

Bråna, by i Agunnaryds socken af Kronobergs län; tillägges: den innefattar $2\frac{5}{8}$ mtl frälse, deraf $2\frac{5}{24}$ mtl år 1866 utgjorde en gård, tax. till 30,000 rdr och egdes af inspektor P. Åkerman.

Bråne *skifferberg N:o 2*, är namnet på en från halfva skatte-hemmanet Bråne i Glafva socken, Gillbergs härad och Carlstads län, afsöndrad lägenhet om 49 tld, 8 kappl., hvarföre afgälden blifvit genom Konungens Bef.-hafvandes utslag af d. 12 Juli 1865 bestämd till 4 k:or råg, 4 k:r korn och 6 k:r hafre.

Bråneholm, pappersbruk i Kalmar län; tillv.-värdet 4,020 rdr, egare P. M. Andersson.

Båneryd, med *Stockeryd*, ett mtl berustadt skatte-säteri uti Hakarps socken af Jönköpings län, vid pass 1 mil från staden Jönköping; blef säteri 1671, egdes 1776 af en Lejonsten, bebyggdes väl af sekreteraren Wibohm, har sedan 1840-talet tillhört häradshöfding A. Ribbing; tax. 1866 till 40,000 rdr.

Brånestad, $\frac{1}{2}$ mtl, kyrkoherdens stom; se Gistads socken af Linköpings län.

Brånninge, skatte-säteri; se Marums socken af Skaraborgs län.

Brånsta, by uti Kumla socken af Örebro län, 2 mtl skatte, 2 frälse, deraf 1 skatte och 1 frälse lyda under Säbylund.

Brånstorp, gård uti Lillkyrka socken af Örebro län, vid pass 2 mil från Örebro, utgöres af $1\frac{1}{2}$ mtl frälse, jemte underl. $1\frac{1}{2}$ mtl; det hela tax. till 71,500 rdr och tillhör häradsdomaren Israel Olsson, som äfven är egare till Högby $\frac{1}{2}$ skatte i Götlunda socken. Brånstorp är köpt från kronan af Carl Bonde.

Bråntorp, gård i Horns socken af Östergötlands län, stamort för adliga ätten Reutervall; se socknens artikel.

Brånön, ö; se Bottniska viken.

Bråte, frälse-säteri; se Segerstads socken af Wärmlands län.

Bråten, knipphammare; se under Månsarps sockens artikel.

Bråten, $\frac{1}{4}$ mtl skatte uti Säby socken af Jönköpings län, är ganska högt uppskattadt till 16,000 rdr.

Bråttensby, f. d. *Bröttensby*, socken af Wenersborgs län, 330 inb.; tax.-värdet 142,800 rdr.

Bräcke, f. d. *Brekka*, socken af Jämtlands län, 925 inb.; tax.-värdet 536,000 rdr.

Bräcke, gård i Bottna socken, Göteborgs och Bohus län, vid pass $4\frac{3}{4}$ mil från Uddevalla, af $\frac{3}{4}$ mantal: var 1866, jemte ett större magasin och $\frac{9}{16}$ mtl i Skärholmen, tax. till 34,000 rdr; egare handl. A. Gerles enka.

Bräcke, *Brekka*, gård uti Näsinge socken, Wette härad och Bohus län, vid pass $1\frac{3}{4}$ mil från Strömstad, märklig af att den tolfte Carl hvilat en natt på en halmkärfve i dervarande loge.

Bräken, ett halft mtl skatte i Tingsås' socken af Kronobergs län, tax. 1866 till 18,000 rdr; se vidare under art. Stenfors' jernbruk.

Bräkentorp, frälse-säteri uti Tutaryds socken af Kronobergs län; tillägges: det var 1866 styckadt, och egdes då $\frac{1}{2}$ mtl, jemte 1 mtl frälse-säteri Bräkentorp med qvarn i Ljunga socken, tills. tax. till 23,500 rdr, af kapten C. Stenfelt; 1 mtl, tax. till 14,600 rdr, utgjorde, jemte $\frac{1}{4}$ skatte Ludden med qvarn och såg (tax. till 4,300 rdr) en egendom; å Bräkentorps egor finnes sågqvarn, äfvensom *Nyfors* jernbruk.

Bräkne, i Waldemar II:s jordebok *Wæsterst*, *Wæstre*, sedan kalladt *Bregne* eller *Brækne*, härad i Blekinge län; jordbr.-fastigheter tax. till 8,594,124 rdr, annan fastighet till 591,300 rdr.

Brämhult, f. d. *Bremhult*, socken af Wenersborgs län, 520 (530 år 1865) inb.; tax.-värdet 140,600 rdr.

Brändberget, berg i Malungs socken af Dalarne, söder om Illåsen, med ansenlig höjd och vidsträckt utsigt åt alla väderstreck, har på sin kala topp signaltorn.

Brängen, sjö; se Kylingareds socken.

Bränholmen, *Furuholmen* och *Flackaskär*, tre holmar, belägna några kabellängder från hvarandra, vid Råneåelfvens utlopp, utgöra lastageplatser för Råneå, med 14 fots vatten; export: bjelkar, sparrar samt något tjära.

Bränhult, by uti Stenbrohults socken, Allbo härad och Kronobergs län, $4\frac{3}{4}$ mil från Wexiö, på 1 mantal skatte, med 4 åboer; här var stångjernshammare i C. Linnæi tid, nu blott qvarn för 3 par stenar, enramig såg, garfveri och slipverk; på egorna är marknadsplats vid *Stolpastugan*.

Bränna, by i Öfver-Kalix socken.

Bränneberg, ett halft mantal frälsesäteri; se art. Häggums socken af Skaraborgs län.

Brännfors, sågverk; se under Skellefteå socken.

Bränninge, gård uti Tveta socken af Stockholms län; tillägges: bestod 1866 af Nr 1—3, Bränninge, 2⅛ mtl (hela byn 3 mtl) med qvarn, såg och gjuteri, tax. till 111,200 rdr: medeltillverkningen 1859—1861 var 308 cntr manuf.-jern; adress: Södertelge.

Bränninge, gård uti Habo socken af Wartofta härad och Skaraborgs län, med bränneri, består af 1¼ mtl skatte och ¾ mtl frälse, tax. till 62,500 rdr, eges af A. Larsson.

Bränningeberg, ett halft mtl skattesäteri (sedan 1799) uti Marums socken af Skaraborgs län, vid pass ¼ mil från Skara.

Bränningen, ett mtl frälse-säteri uti Wånga socken, lyder under Höberg.

Bränningsås, ett mtl frälse; se Kylingareds socken, der gården omnämnes under gamla namnet Brängesås.

Brännkyrka, socken af Stockholms län, 2,120 inb.; tax.-värdet 1,672,960 rdr, statens egendom tax. till 152,000 rdr; sparbank.

Brännö, lotsplats, hörande till Styrsö socken af Göteborgs och Bohus län.

rödrahall, se art. Långaryds socken af Jönköpings län.

Brödåckra (jordeboken), *Brödåkra,* gård uti Ignaberga socken af Christianstads län, vid pass 2¼ mil från Christianstad, af 1⅜ mtl uts. frälse, var 1866 bevilln.-tax. till 49,500 rdr. Hela hemmanet 2 mtl frälse, egdes 1825 af enkefru ryttmästarinnan Rosencrantz.

Brölunda, gård uti Söderby-Carls socken af Stockholms län, vid pass 1½ mil från Norrtelje, af 1 mtl skatte, har tillhört den tappre ryttm. Olof Olofsson Lagerborg, hvars son, den som domare utmärkte vice presidenten Carl Lagerborg, föddes här 7/12 1710; tax,-värdet 18,000 rdr.

Brönnestad, f. d. *Brunstathe,* äfven *Brönneslöf,* socken af Christianstads län, 1,180 (1,215 år 1864) inb.; tax.-värdet 623,950 rdr; 23½⅜ mtl.

Brönnestad, ryttm.-boställe af 1 mtl; se Klagstorps socken, Wemmenhögs härad af Malmöhus län, taxeradt till 53,700 rdr.

Brösarp, f. d. *Brysetorp* och *Brusarp,* socken af Christianstads län, 1,515 inb.; tax.-värdet 703,400 rdr; tings- och fånghus, läkarebostad, gästgifvaregård och poststation.

Brötegården, häradsh.-boställe af 1 mtl uti Ödeborgs socken af Elfsborgs län.

Bröttjaryd, ett mantal skatte i f. d. Södra Rottne socken, Norrvidinge härad af Kronobergs län, lyder i kyrkligt hänseende till Drefs socken. Det är denna gård som anses af d:r Schlyter vara den, förbi hvilken den bäck framrann, som omnämnes i Smålands-lagen, der det heter: »Alla the som bro innæn mioahult, oc myrtlekis, oc mællin brutabek oc biurekis.» Men skulle ock Brytabek betyda en bäck vid Brytjared, så anser Wieselgren, att dermed förr menas bäcken Westerån och Bröttjareds kyrka, som förstördes af Danskarne, och sedan blef ersatt med en annan vid *Hestra.*

Bröttjaryd, ett halft skatte- och ¼:dels frälsehemman; se Hestra socken af Westbo härad i Jönköpings län.

Bröttjestad, by på 1½ mtl skatte, ½ mtl krono, 1 mtl frälse uti Bredaryds socken af Jönköpings län, med flera fornminnen: se socknens artikel.

Bröttjestad, gård uti Slaka socken af Walkebo härad och Linköpings län, vid pass ¾ mil från Linköping, består af 1 mtl skatte, som eges af Nils Nilsson och tax. till 40,000 rdr, underl. är ½ mtl i Wikingstads socken (tax. till 16,000 rdr). Bröttjestad har 1686 tillhört Thöres Erichson.

Bua, f. d. slott; se art. Ödsmåls socken af Göteborgs och Bohus län. Hemmanet Bua är ½ mtl skatte med 2 egare.

Bubbarbo, såg uti Heds socken af Westerås län, vid pass 2½ mil från Köping, med 3 ramar, var 1866 bevilln.-tax. till 15,000 rdr.

Bubbetorp, gård; se Rödeby socken af Blekinge län.

Buddby, såg och qvarn i Öfver-Lule socken af Norrbottens län, i Ljuså-elfven, tax. till 16,000 rdr.

Bullareby, länsmansboställe af 1 mtl uti Nafverstads socken, Göteborgs och Bohus län, vid pass 6½ mil från Uddevalla; på egorna ättehögar.

Bullerberget, se Undenäs pastorat.

Bullersta, gård uti Helgona socken och Nyköpings län, vid Hofra-sjön, nära Nyköping, består af 1 mtl skatte, med en areal af 233 tld, deraf 65 åker, bevilln.-tax. till 20,000 rdr. Gården nämnes 1320, köptes till skatte 1702 och 1758, tillhörde 1816 Ulfsparre, sedan 1850-talet Meurk.

Bullsäng, *Bülsäng*, kronofogdeboställe uti Örsås socken af Elfsborgs län, vid pass 3¼ mil från Borås.

Bulstofta (texten), *Bolstofta* (mtlslängd.), gård i Halmstads socken af Malmöhus län; tillägg: lyder under Dufeke och tax. 1866 till 64,000 rdr.

Bultofta, egendom af 2 mtl skatte, ¼ mil från Malmö uti W:a Skräflinge socken; se denna art.; åker- och ängs-arealen 638 tld; ett större ångbränneri; vacker trädgård.

Bunge, f. d. *Bunga*, socken på Gotland, 500 inb.; tax.-värdet 203,700 rdr. Gårdar: *Hultungs* och *Fårösund*, den sednare med lotsstation och postexpedition.

Bungenäs, östligaste udden på Gotland inom Bunge socken.

Bunkeflod, äfven *Bonkeflod*, f. d. *Bunkaflo*, socken af Malmöhus län, 1,195 inb.; $21\frac{3}{16}$ mtl, tax. till 1,348,900 rdr.

Bunström, *Bunnström*, gård uti Grenna landsförsamling och Jönköpings län, af 1 mtl skatte, med underl. ¼ mtl frälse, är belägen nära sjön Bunnens strand, en half mil från Grenna stad, bebyggd med ett stort, prydligt envåningshus och förskönadt genom en större, väl anlagd trädgård, allt af nuvarande egaren, fabrikör P. Ekvall, som inköpte gården 1843 efter prosten Almqvist's död. Först kände egare är en Per Frihman år 1742.

Bureå, sågverk uti Westerbottens län och Skellefteå socken, ½ mil ofvanom Bureåns utfall i hafvet, med tillhörande jordegendom $\frac{1}{6}\frac{8}{4}\frac{3}{}$ mantal qvarnar och laxfiske i Skellefteå, Bjurträsk och Löfångers socknar, samt Bäckfors såg i Löfångers socken, egas af intressenter; det hela är bevillnings-taxeradt till 132,100 rdr, deraf sjelfva sågverket till 105,000 rdr. *Bureå*, lastageplats med 14 fots djup i inre hamnen och 16 à 24 fots djup i den yttre; hufvudexport, plankor och sparrar.

Burgs eller *Burs*, socken på Gotland, 16 mtl, 920 inb.; taxerings-värdet 338,000 rdr.

Burgsvik, lastageplats med tullinspektion och postexpedition uti Öja socken på Gotland, vid pass 7¼ mil söder om Wisby, med 6½ fots vatten vid lastbryggan, 16 fots djup i hamnen, men endast 14 fot på banken till den inre ankarsättningen; på ytttre redden är 20 fots djup; hufvudexport är kalk, sandstensblock, trälast, slipsten och spanmål. Här är en större egendom, tillhörig konsul Bäckström; se socknens artikel.

Burlöf, *Burlöw*, socken af Malmöhus län, 1,195 inb.; jordbr.-fastigheten tax. till 1,008,900 rdr, annan fastighet till 42,800 rdr. *Sunnanå*, by på 4¾ mtl, tax. till 255,400 rdr och bebodda af 285 inb., föres i civilt hänseende till Oxie härad. Gård: *Kronotorp*.

Burseryd, f. d. *Bursrydh*, äfven *Bursödh* och *Bursiö*, socken af Westbo härad i Jönköpings län, 1,360 inb.; tax.-värdet 440,500 rdr.

Burss, gård uti Källunga socken på Gotland, af $\frac{11}{16}$ mtl, med såg, tax. till 17,800 rdr, egare landtbr. Ad. Elfvin: rörande här gjorda fynd, se under socknens artikel.

Burträsk, socken af Westerbottens län, 6,350 (6,365 år 1865) inb.; jordbruksfastigheten, $62\frac{155}{162}$ mtl, tax. till 1,772,700 rdr, annan fastighet till 72,700 rdr, arealen är approxamativt beräknad af Hushålln.-Sällskapet utgöra 220,000 tld, deraf 3,762 odlad jord, 12,851 naturlig äng, utsädet 2,363 t:r korn, 20 t:r höstråg och 1,407 t:r potates; underhållna kreatur: 831 hästar, 2 oxar, 56 tjurar, 2,509 kor, 4,908 får, 106 getter och 247 svin. — Skarpskytte-förening. Bland byar nämnas: *Bodbyn* och *Mjödvattnet*, med handelsbodar; *Gammelbyn*, med kakelugnsmakare-verkstad; *Renbergsvattnet*, med finbladig såg; *Innansjön*, med kalkstensbrott; *Qvarnfors* finbladiga såg och qvarn. I Åbyn är $\frac{7}{16}$ mtl pastors-, $\frac{5}{16}$ mtl kom.-bäställe.

Burås, ett gymnasii-hemman och en skattegård; se Långelanda socken af Bohus län.

Burö, en ö vester om Öckerön på Bohuslänska kusten, af ½ mantal skatte

med ett märkligt fornminne; se artikeln Öckerö socken.

Buskåker, by med gästgifvaregård, handelsbodar m. m.; se under art. St:a Tuna socken af St:a Kopparbergs län.

Buttle, socken på Gotland, 330 inb.; tax.-värdet 104,000 rdr.

Buttorp, gård; se Torpa socken af Elfsborgs län.

Buttorp, egendom med pappersbruk; se Sexdrega socken af Elfsborgs län; egare 1866, hofrättskommissarien B. L. Bergendahl.

Buvallstrand (Buthavellir), bebyggd strand- och lastageplats i Torsene socken af Bohus län, vid mynningen af Bottnafjorden, med 4 till 7 fots djup hamn; hufvudexport, spanmål.

By, f. d. *Byg*, socken af Carlstads län, 2,370 (2,390 år 1865) inb.; jordbruks-fastigheten tax. till 1,508,400 rdr, annan fastighet till 82,070 rdr; utsädet; 3,445 t:r säd, deraf mest hafra, 2,660 t:r, och 1000 t:or potates. *Nohlby mosse* är öfverallt uppfylld med mineralvatten. Från kyrkoherden Laurentius Haqvins sonson, Göran Nilsson Falk, härstammar adliga ätten Gyllenfalk.

By, socken i Dalarne, 4,095 inb.; jordbr.-fastigheten tax. till 1,352,500 rdr, annan fastighet till 129,900 rdr.

By, ett halft mtl skatte uti Eke socken på Gotland, tax. till 14,400 rdr, eges af Sewerin Norrby.

By, bergsmanshammare och flera välbyggda gårdar i Norrbärkes socken af St:a Kopparbergs län; den förra var 1866 tax. till 10,000 rdr, bland de sednare nämnas en med apothek, en å $1\frac{1}{3}\frac{9}{2}$ mtl, med handelslägenhet och faktori, underl. hemmansdelar, nära 1 mtl, allts. tax. till 95,200 rdr, tillhör bruksegaren A. Nordlander.

Byarum, socken i Jönköpings län, med 2,125 inb. på $34\frac{1}{16}$ mtl, tax. till 749,100 rdr, annan fastighet till 181,600 rdr inom Östbo härad; 210 inb. på 3 mtl inom Westra härad.

Byerum, ett berustadt skatte-säteri uti Ingatorps socken, Södra Wedbo härad och Jönköpings län, af ½ mtl, är välbebygdt och underhållet, var 1866, jemte underl. Hörtingsås, bevilln.-taxeradt till 20,000 rdr; se under socknens artikel.

Byestad, ett mantal frälse-säteri uti Korsberga socken; tillägg: utgjorde 1866 med Tranebro qvarn och såg, ett gods, tax. till 42,900 rdr, egare löjtn. C. Keij.

Bygdestor, sjö inom Burträsks socken och Umeå län, af 1 mils längd.

Bygdeå, f. d. *Bygde*, socken i Westerbottens län, 4,460 inb., jordbruksfastigheten tax. till 1,562,300 rdr, annan fastighet till 423,503 rdr. Skarpskytte-förening. Förut ej nämnda gårdar och verk: *Fredriksfors* jernbruk, *Dahlkarlså* och *Qvarnfors* sågar, å *Prestskäret* är skeppsvarf.

Byhult, 1¼ mantal frälse uti Nydala socken af Jönköpings län, har på egorna en ruin efter en stenbyggnad at 22 qv.-alnar, kallad Klostret. Byahult har först tillhört Byarums nunnekloster, sedan Nydala munkekloster.

Bykullen, vid hvars fot finnes en helsokälla; se Sättna socken i Medelpad.

Byn, välbyggd gård i Ödsmåls socken, Göteborgs och Bohus län, med blomster- och köksträdgård.

Byn, gård uti Bro socken och Carlstads län, af ½ mtl frälse, jemte ¼ mtl i Hasselbacka, bevilln.-tax. till 42,000 rdr.

Bysala, by i Heds socken, Skinnskattebergs härad af Westerås län, vid pass 2½ mil från Köping, på ½ mtl skattepsthemman, 1 mtl frälse, med bergslagets tingsställe och gästgifvaregård.

Bysingsberg eller *Kjeflinge*, gård uti Dingtuna socken af Westerås län, vid pass 1 mil från Westerås, består af 2 mtl skatte, bevilln.-tax. till 50,000 rdr, eges af F. Schenström; har 1793 tillhört fröken Frankenheim.

Bysiön, sjö i Sidensjö socken af Wester-Norrlands län; på dess strand finnes en mineralkälla.

Byske, å; se Skellefteå socken.

Byslätt, f. d. *Bijslätt*, ett mantal frälse-säteri uti Istorps socken af Elfsborgs län; anses varit i kon. Erik XIII:s tid bebodd af ortens häradshöfding Martin Swan; hade 1866: 3 egare.

Bysmedjan, jernverk i Norrberkes socken af St:a Kopparbergs län; tillägges: här tillverkades åren 1859—1861 i medeltal 8,609 cntr stångjern, till större delen utvalsadt vid Smedjebacken; egdes 1866 af F. W. Tholerus och A. Nordlander.

Bystad, f. d. *Byghastad*, ett mtl frälse-säteri i Askers socken, Örebro län: tillägg: år 1378 upprättade häradshöfding Böghil van How här ett testamente; gården egdes under kon. Erik XIII:s regering af Bo Djure, höfvidsman på Stockholms slott, till hvilken häradet var förpantadt, sedan af hans enka Sigrid Uddorms dotter (1426). År 1444 utfärdade här riddaren Thomas Bengtsson Lanna ett morgongåfvobref. Säteriet taxerades 1866 till 120,000 rdr, förutom tillhörande jordegendom inom Askers, Lännäs, Gällerstads, Skyllersta och Svennevads socknar. Fideikommissinnehafvare är, genom gifte, f. d. statsrådet frih. J. A. Gripenstedt.

Bystad, *Storeg.*, ett mtl frälse uti Gällstads socken, Elfsborgs län, vid pass 1½ mil från Ulricehamn, utgör med ½ mtl Bystad Lilleg., qvarn, smedja och såg, underl. 2½ mtl inom socknen samt ¼ frälse i Getevad, ett gods, tax. till 79,200 rdr; tillhör kommiss.-landtm. M. C. Liander. Bystad har tillhört öfverstinnan Fleming.

Byvesma, säfesgård uti Agunnaryds socken, Sunnerbo härad och Kronobergs län, vid pass 5¼ mil från Wexiö, belägen der Helga-ån utfaller ur Möcklen, består af 1 mtl frälse-säteri, med bränneri, tax. till 33,900 rdr, egare C. J. Bergman. Byverma var 1637 Axel Oxenstjernas syster, fru Ebba Oxenstjernas sätesgård; hon var gift med riksrådet Johan Sparre. År 1758 tillhörde gården ryttm. B. Skyttes barn, 1843 prosten Bråkenhjelms arfvingar.

Bådhäll, ett grund; se Bladden af Uppsala län.

Bågen, säteri; se Lazarby socken af Elfsborgs län.

Bålberg, ett mantal frälse uti Noors socken af Wärmlands län, vid pass 1½ mil från Carlstad, utgör, jemte ¼ mtl, ett gods, bevilln.-tax. till 75,000 rdr, eges af skoladjunkten Danielsson.

Bålhögen, grifthög; se äfven Asmundtorps socken af Malmö län.

Bålltorp (i jordeboken), *Bålltorp* (på kartan); se under art. Sätuna socken.

Bålltorp, *Storg.*, egendom uti Alingsås landsförsamling, består af 1 mtl i sambruk med 1⅞ mtl skatte i 3 hemman, jemte såg och stamp, samt taxerades 1865 till 54,700 rdr

Bålsta, *Bålhista*, egendom uti Ytter-Grans socken, Håbo härad af Uppsala län, utgöres af Bålsta by's tre hemman på 2½ mtl skatte, ⅜ mtl frälse samt ⅛ mtl skatte i Ytter-Grans by, med väderqvarn, och ⅛ skatte Lundby, tills. tax. till 52,500 rdr. Bålsta by's egovidd är 5,556 qv.-ref, deraf 1,764 åker, 353 äng och 3,265 skog. Vid Bålsta är gästgifvaregård och tingsställe. Frälsehemmanet har varit 1 helt gammalt frälse, som sedan hemfallit till kronan, men år 1706 blifvit skattelagdt till ofvanstående mantal.

Bångbro, gård uti Nya Ljusnarsbergs socken och Örebro län, af ⅛ mtl skatte, tax. till 15,000 rdr, och underl. 1⁄12 mtl tax. till 49,900 rdr, egare är professor J. O. Carlberg.

Bångmedjan eller *Eliashammar*, jernbruk uti Ljusnarsbergs socken af Örebro län: tillägges: här tillverkas årligen omkring 3,700 untr stångjern; vid stället finnes bryggeri och bageri, taxeradt till 30,000 rdr: egare äro L. Wallmo m. fl. intressenter.

Bårarp, säteri uti Refvinge socken af Halland; tillägg: de underl hemmanen 4⅜ mtl inom socknen, ¼ mtl utom socknen. Under hufvudgården brukas 350 tld åker i cirkulation, den öfriga jorden är upplåten dels till 4 bönder och dels till 13 st. jordtorpare. Jordmånen består af lera och lermylla på ler- och mergelbotten; till godset höra 250 tld bokskog.

Båraryd eller *Båreryd*, f. d. *Bardorydhe* eller *Bardarit*, socken i Jönköpings län, 975 inb.; taxerings-värdet 330,900 rdr.

Båren, ett mtl skatte uti Skinnskattebergs socken af Westerås län, skatteköpt 1676: har på egorna lemningar efter en kungsborg, hvarom se socknens artikel.

Bårgen (jordeboken), *Borgen*, ½ dels skatte-hemman, uti Wester-Löfsta socken af Simtuna härad och Westerås län; har lemningar efter en borg.

Bårslär, gård; se Herkebergs socken (supplementet).

Bårslöf, f. d. *Bareslefh*, socken af Malmöhus län, 810 inb.; 14⅞ mantal; tax.-värdet 623,400 rdr.

Bårstad, kalkstensbrott i Roxtösa socken af Linköpings län; eges af ett bolag; tillv.-värdet 2,000 rdr.

Bårstorp, garfveri uti Frösvede soc-

ken af Skaraborgs län, drifves med 17 barkkar.

Båstad, *Båtstad*, f. d. *Botstada*, socken och köping i Christianstads län, med 925 inv.; tax.-värdet 452,550 rdr, deraf 198,500 rdr för jordbr.-fastighet; allmänna byggnader tax. till 33,950 rdr; postexpedition.

Båstebacken, gård uti Bäcks socken, Skaraborgs län; tillägg: består af ½ mtl, tax. till 40,000 rdr; har tillhört lagman Richert.

Båtefjorden, lastageplats vid Kattegat, i Wärö socken af Halmstads län, 2 mil n. v. från Warberg, med 3½ fots vatten vid lastbryggan, 12 fots djup i hamnen; hufvudexport: potates.

Bäck, f. d. *Bæk*, socken i Mariestads län, 445 inb.; tax.-värdet 500,700 rdr. Kyrkan är uppbyggd af stenarne från Ymseborgs fordna slottsmurar; i hennes närhet säger sig nuv. kyrkvaktaren, en gammal veteran, hafva funnit åtskilliga gamla jernkulor i jorden, som »visst legat der sedan de fordna upproren kring Ymseborg.»

Bäck, frälse-säteri: se art. Ymsjöholm, hvarunder lyder äfven ⅛ frälse Äng i Färeds socken.

Bäck, f. d. frälse-säteri af 1 mtl uti Kymbo socken, Skaraborgs län, vid pass 1½ mil från Falköping.

Bäck, jernvägsstation på banan Gefle—Dala i Wahlbo socken af Gestrikland, 0,89 mil från Gefle, 7,28 från Falun.

Bäck, gård uti By socken, Näs härad af Carlstads län, vid pass 2 mil från Åmål, med vackert läge vid Byelfven, består af 2 mtl frälse, med en egovidd af 475 tld, deraf 214 åker, 63 äng, 80 betesmark, 103 skog; bevilln.-tax. 1866 till 65,000 rdr; egdes af J. A. von Heland.

Bäck, ett mtl frälse uti Wäse socken af Wärmlands län, vid pass 2¼ mil från Carlstad, bevilln.-tax. 1866 till 42,000 och utgjorde, jemte 1 1/12 mtl, tax. till 31,700 rdr, ett gods, tillhörigt nämndemannen Jan Jansson; se vidare under socknens artikel.

Bäck, ¼ skatte-hemman uti Hed's socken af Westerås län, omkring 2¼ mil från Köping, med helsobrunn.

Bäck eller *Emtekärn*, jernbruk, är beskrifvet under art. Kronetorp. I samma socken ligger *Bäcks* eller *Wisnums* qvarn, för 4 par stenar, finbladig såg, tills. tax. till 14,000 rdr.

Bäcka, masugn i Orsa socken af Sto Kopparbergs län, med en medeltillverkning åren 1859—1861 af 12.668 centr tackjern. 282 centr gjutgods af malm från grufver i Åhls m. fl. socknar; har samma egare som Nyhammars bruk.

Bäckaho, 2 mtl frälse-säteri; tillägg: säteriet, jemte Friggeråker 1 frälse-säteri, samt 1¼ frälse, ¼ rå och rör, taxerade, 1866 till 80,000 rdr och egdes då af grefve Spens på Engelholm.

Bäckaby, f. d. *Bakkiaby*, socken af Jönköpings län, 1,090 inb.; tax.-värdet 389,900 rdr.

Bäckanäs, ⅝ mtl skatte-hemman uti Kylingareds socken af Skaraborgs län, vid pass 1½ mil från Ulricehamn, häraf utgör 7/12 mtl en gård med bränneri, tax. till 22,800 rdr, eges af Hans Anderssons sterbhus. Hemmanet har varit frälse, köptes till skatte 1728. Riksföreståndaren Matts Kettilmundsson testamenterade en gård Beckanäs till Håkan Lämmesson i bröllopsgåfva.

Bäcke, f. d. *Backe*, socken på Dal af Elfsborgs län, 905 inb.; jordbruksfastigheten tax. till 331,400 rdr, annan fastighet till 128,400 rdr. Gårdar: *Källeviken*, *Halängen* med skifferbrott.

Bäckebo, socken af Kalmar län, 2,420 inb.; tax.-värdet 389,900 rdr.

Bäckebo, by på 5 n:r, 43¾ öresl. (16 = 1 mtl) med spikhammare och ålfiske uti Ljusdals socken af Gefleborgs län.

Bäckebol, gård uti Backa socken, Göteborgs och Bohus län, af ½ mtl frälse, väl bebygdt med två boningshus. Fredrikshams färjeplats; tax.-värdet 48,300 rdr; eges af enkefru Charlotta Friedländer.

Bäckefors, jernverk i Bäcke socken på Dal; tillägg: tax. 1866 till 80,000 rdr, qvarn och såg, handelsbyggnader, bryggeri och tegelbruk till 17,500 rdr; medeltillverkningen under åren 1859—1861 vid detta, Billingsfors och Gathrineholms jernbruk, uppgick till 35,035 centr stångjern, 3,233 stål, 565 spik, 61 manufaktur-jern; tillhörande jordegendom, *Wättungen* 1 mtl frälse, med ca 3 mtl taxerades till 188,000 rdr.

Bäcken eller *Halan*, ¼ mtl krono,

uti Naglum's socken, Elfsborgs län, är slussinspektors-boställe.

Bäckelberget, berg i Elfdals socken af Wärmland.

Bäckfors, lastageplats i Bottniska viken för Löfångers socken af Westerbottens län, med 12 fots vatten vid lastbryggan och 18 fots djup i hamnen eller på redden: lots från sjön erhålles vid *Bjuröklubb* (se om detta ord Löfångers sockens artikel, sid. 626).

Bäckhammar, qvarn och såg uti Wisnums socken af Carlstads län, tax. till 12,000 rdr, höra till Krontorps egendom.

Bäcks, helsokälla på Gotland, hvarom se Akebäcks socken.

Bäckstäde, gård; se artikeln Sanda pastorat.

Bädarö (jordeboken), *Bäddarö* (Ekon. karteverket), 3 mtl frälse-säteri, 1½ mtl frälse i Läths socken af Uppsala län; tilläggas till hvad härom är nämndt under socknens artikel: säteriet har med i sambruk liggande ½ mtl frälse Boderne, en egovidd af 2,495 qv.-ref, deraf 1,400 åker, 88 äng, 462 skog, tax. 1866 med underl. ½ mtl, till 84,100 rdr och egdes af kongl. sekreteraren J. A. Fersellius.

Bäfve, socken af Götebørgs och Bohus län, 1,950 (2,002 år 1865) inb.; taxerings-värdet 840,500 rdr. Gårdar: *Brattås*, *Gveröd*, *Gråskärr* och *Samneröd*, *Katrinedals* pappersbruk och *Kasens* tegelbruk.

Bål, f. d. *Boll*, socken på Gotland, 220 inb.: tax.-värdet 121,200 rdr.

Bälaryd, socken af Jönköpings län, 1,230 inb.; fastigh.-värdet 522,800 rdr.

Bälgsjö (*Bällsjö*), skatte-rusthåll af 1 mtl uti Eds socken af Kalmar län, vid pass 4 mil från Westervik, tax. 1866, med ½ Skärpinge, till 52,000 rdr; 4 egare C. Grönlund.

Bälinge, härad af Uppsala län; tillägg: hemmantalet är 233½ mtl; folkmängd 3,660; areal 297,598 qv.-ref, deraf 69,515 åker, 33,000 äng, 35,644 skog, 5,448 vatten. Ett helt hemman taxera- 1866 i medeltal till 11,452 rdr, annan än jordbr.-fastighet tax. till 168,540 rdr.

Bälinge, f. d. *Bæla* eller *Bæling*, socken af Bälings härad och Uppsala län, 2,020 inb.: arealen är 163,654 qv.-ref (29,224 tld), deraf 38,571 åker, 19,454 äng, 76,585 skog, 4,375 vatten; jordbruks-fastighet tax. till 1,620.000 rdr, annan fastighet till 99,580 rdr. Gårdar: *Kipplingeberg*, *Skodiga*, *Wallskog*; *Forkarby*, stor by.

Bälinge, f. d. *Bælinge*, socken i Skaraborgs län, 640 (650 år 1864) inb.; tax.-värdet 312,200 rdr.

Bälinge, socken i Nyköpings län, 1,225 inb.; tax.-värdet 603,000 rdr; arealen 15,853 tld, deraf 2,[illegible] åker, 1,164 äng och 8,846 skog.

Bälteberga, pappers- och tegelbruk uti Baltacks socken, Skaraborgs län, vid pass 3½ mil från Hjo, jemte en jordegendom af ⅔ mtl, tax. till 26,000 rdr; se Belteberga.

Bänbäck, *Östra-*, *Bennbäck*, 3 mtl skatte i Möklinta socken af Westerås län, deraf 1½ mtl lyda under Gysinge bruk. Östra Bänbäck har fordom warit majorsboställe. *Bänbäck*, *Westra-*, 3 mantal skatte, har varit af gammalt skatte, och efter indelningsverket till kronan reduceradt, är åter köpt till skatte d. ♉ 1757; se vidare socknens artikel.

Bärta, tegelbruk i Uppsala län; tillverkar 50,000 mur- och 10,000 taktegel.

Bärbo, socken af Nyköpings län; arealen är 5,372 tld (1,543 åker, 390 äng); 640 inb.; tax.-värdet 454.900 rdr.

Bärby, *St:a*, egendom, uti Gåresta socken, Lagunda härad och Uppsala län, vid pass 2½ mil från Uppsala, utgöres af 1 mantal frälse-säteri, 3 mtl rå och rör, 1 mantal allmänt frälse med underl. 4½ mantal; allts. tax. till 115,000 rdr, eges af J. O. Ålander. Bärby hemmans egovidd är 2,201 qv.-ref, deraf 721 åker, 736 äng, 702 skog. Säteriet och rå- och rörs-hemmanen egdes 1740 af baron David Stjernecrona, 1825 af von Körning, 1849 af grefve Frölich.

Bärby, gård uti Gamla Uppsala socken och Uppsala län, af 1 mtl skatterusthåll, 1 mtl frälse, med en egovidd af 1,951 qv.-ref, deraf 1,213 åker, 231 äng, ingen skog; tax. 1866 till 48,600 rdr; tillhörde hofmarskalken baron Oxenstjerna.

Bärby (mtls-längd.), *Bjärby* (1793 års jordebok), gård uti Lundby socken af Westerås län, vid pass ½ mil från Westerås, består af 1 mtl skatte, är beskrifven under socknens artikel, egdes 1866

åter af P. E. Andersson och var då bevilln.-tax. till 40,000 rdr.

Bärby, 3 mtl berustadt skatte-säteri i Wänge socken af Uppsala län, med en egovidd af 2,467 qv.-ref, deraf 889 åker, 371 äng. 748 skog. och tax 1860, jemte ½ mtl, till 52,000 rdr; egdes af A. Lindevall; se vidare under socknens artikel.

Bärby, härads-h.-boställe, ett utmärkt godt hemman; se artiklarne Björlanda och Säfve socknar.

Bärby, gästgifvaregård och tingsplats i Säfve socken på ön Hisingen.

Bäreberg. f. d. *Bærnbergh*, socken af Mariestads län, 865 inb.; tax.-värdet 412,300 rdr.

Bärstafta, frälse-säteri; se under art. Löfvestads socken.

Bärsnäs (Bergsnäs), by; se Nordingrå socken.

Bärsta, gård i Hackvads socken och Örebro län, af 2 mtl skatte, 2 mtl frälse, eges, jemte 2 mtl Lundby, af agronomen J. B. Wetter, och taxeras det hela till 98.000 rdr; vid stället är en ganska stor trädgård.

Bärö. ö i Wenern, utanför Millesviks socken af Wärmlands län, c:a 3½ mil från Åmål, med lastageplats, der djupet i hamnen är 16 à 17 fot.

Böcklinge, se Öja socken af Nyköpings län.

Böda, socken på Öland, 2,100 inb.; tax.-värdet 529,300 rdr; poststation.

Böhle, gård uti Skellefteå socken af Westerbottens län, af ¼ mtl, jemte $\frac{3}{16}$ mtl Morön, bevilln.-taxerad till 20,500 rdr, eges af v. konsul O Häggbom.

Böhle, garfveri uti Ugglebo socken af Gefleborgs län; tillv.-värdet 1000 rdr.

Böhlstad (*Bolsta*), gård uti Thorsö socken, Skaraborgs län, af ½ mtl rusthåll, ¼ mtl skatte och 1½ mtl fr., jemte underl. ⅜ mtl, tax. 1866 till 67,450 rdr, egare löjtn. W. Blix.

Böjeryd, frälse-säteri och 1 mtl uti Gryteryds socken, af Westbo härad och Jönköpings län, vid pass 9½ mil från Jönköping, egas af bönder. Förste kände egare är löjtn. Joh. Gyllenhammar, som gaf orgelverk till Grenna kyrka 1769; sedan hans son och sonson. Som man 1758 läste namnet Gyllenhammar på den ena klockan, synes säteriet tillhört denna ätt från dess begynnelse 1665, skrifver författaren till Ny Smålandsbeskrifning.

Böke, välbyggd gård; se Widtsköfle socken af Christianstads län.

Böja, f. d. *Böghene*, socken af Mariestads län, 485 inb; taxerings-värdet 261,000 rdr.

Böke, indraget båtsmans-chefsboställe af 1 mtl uti Söderåkra socken af Kalmar län, tax. till 25,000 rdr.

Bökesjö, sjö uti Åryds socken i Blekinge.

Bökås, ett helft mtl skatte uti Linneryds socken af Konga härad och Kronobergs län, vid pass 3½ mil s. s. o. från Wexiö; häraf utgjorde 1866 ⅜ mtl, med underl. ⅛ mtl, en gård, taxerad till 10,800 rdr, egdes af regementsskrifvaren Erdtman.

Bökön, kommminister-boställe af ½ mtl uti Pjetteryds socken, Sunnerbo härad och Kronobergs län; se under socknens artikel.

Böla, gästgifvaregård och ett mantal skatte, med en forntida skans; se art. Skede socken af Jönköpings län.

Bölaholm, frälse-säteri uti Wättlösa socken, Skaraborgs län, af ¼ mtl, eges, jemte uti Holmestads socken belägna *Hökatorp* (eller Hökantorp) ⅜ frälse och Lilla Svenstorp ⅛ mtl frälse, tills. tax. till 20,200 rdr, af fältkamereraren Guldbrand.

Böle, sågverk uti Forsa socken af Helsingland och Gefleborgs län, vid pass 1½ mil från Hudiksvall, var 1866 bevilln.-tax. till 220,000 rdr, egdes af ett bolag.

Böle, chefs-boställe af 1 $\frac{7}{32}$ mantal i Umeå sockens Södra del af Westerbottens län, tax. till 25,000 rdr.

Böle, mineralkälla i Säbrå socken af Wester-Norrlands län.

Böljeruma, gård uti Gladhammars socken af Kalmar län, består af 1½ mantal frälse med sågqvarn och underl. ½ mtl frälse; det hela tax. till 57,100 rdr.

Bölnorp, 3:dje majors-boställe uti Krigsbergs sockendel af Gullbergs härad och Linköpings län, vid pass 3½ mil från Linköping, består af 1 mtl krono, tax. till 32,000 rdr.

Bölsö, ö- och skatte-hemman i sjön Möcklen, hörande till Stenbrohults socken och Kronobergs län, af ⅜ mtl, 2 åboer;

här dog nyligen en veteran från Gustaf III:s fälttåg; se under socknens artikel.

Bönabo, $\frac{1}{4}$ mtl; se Måsebo socken, Elfsborgs län.

Böne, socken af Elfsborgs län; 445 inb.; tax.-värdet 229,900 rdr.

Böne, ett mtl skatte-rusthåll och $\frac{1}{2}$ mtl frälse uti Böne socken af Elfsborgs län, tax. till 23,700 rdr, egas af A. V. Österlund.

Bönemåla, gård af $\frac{1}{2}$ mtl frälse i Bäckebo socken, Norra Möre härad af Kalmar län, tax, till 25,200 rdr.

Bördaled, militie-boställe af 1 mtl uti Åsaka socken, Wäne härad och Elfsborgs län; tax.-värdet 22,000 rdr.

Börje, f. d. *Byria* eller *Biria*, socken af Uppsala län. 830 inb.; arealen är 58,308 qv.-ref (9,535 tld), deraf 15,720 åker, 5,857 äng, 26.080 skog, 188 vatten; tax.-värdet 705,730 rdr.

Börringe, sätesgård i Älfvestads socken af Linköpings län, vid pass $2\frac{1}{4}$ mil från Linköping; tillägg: egdes 1866, jemte 1 mtl frälse, $\frac{1}{2}$ mtl skatte, af Anders Nilsson i Torpa; taxerings-värdet var 80,000 rdr.

Börringe, f. d. *Byrdinge* eller *Byrthinge*, kloster i Malmöhus län, hvars patronus konungen var; se vidare Börringe gods.

Börrum, socken af Linköpings län. Hemmantalet är $13\frac{1}{4}$ mtl, deraf $6\frac{1}{2}$ mtl skatte, $\frac{1}{2}$ mtl krono, $6\frac{1}{4}$ mtl frälse, tax. till 344,600 rdr, annan fastighet till 24,100 rdr; 630 inb.; arealen, 6,087 tld fast mark (Hahr).

Börshult, välbebygdt frälse hemman i Sandhults socken, Wenersborgs län, vid pass $1\frac{1}{4}$ mil från Borås.

Börsryd, skatte-hemman af $\frac{7}{8}$ mtl i Mudesjö socken, Kalmar län, bilda tvänne gårdar, hvardera $\frac{7}{16}$ mtl, taxerade till 20,500 rdr, egare äro f. d. fanjunkaren J. A. von Schéele, och handl. A. von Schéele.

Börst, å med historiskt minne; se Öfveds socken, sid. 650, sp. 2.

Börstig, f. d. *Birghestigh*, socken med 615 inb. på $13\frac{7}{8}$ mtl, taxerade till 218,400 rdr inom Skaraborgs län, 300 inb på $6\frac{11}{12}$ mtl inom Bollebygds härad samt 110 inb. på $2\frac{3}{16}$ mtl, taxerade till 44,300 rdr, inom Redvägs härad af Elfsborgs län.

Börstil, f. d. *Byrstil*, socken af Stockholms län; 3,320 inb.; tax.-värdet 1,683,570 rdr, deraf 128,470 rdr för $7\frac{1}{38}$ mtl, statens egendom; sparbank.

Börstorp, 2 mantal frälse-säteri uti Hassle socken (på kartan inom Enåsa socken) af Skaraborgs län; tillägg: detta gamla herresäte bebyggdes år 1646 af dåv. landshöfdingen Conrad Falkenberg, enligt hvad i dess murar inslagna jernsiffror tillkännagifva. Många mystiska sägner äro gängse bland godsets underhafvande rörande gårdens nämnda förste bebyggare, och mer än en af de »gamle» har, om just icke sjelf sett, åtminstone hört af den, som säger sig sett Falkenbergs ande, hvilken under lifstiden hade ett »svårt rykte» om sig, men enligt andra uppgifter, skall friherren, ehuru barsk och måhända äfven hård, dock varit en i botten rättskaffens man, som i egenskap af rikskammarråd hållit sträng räfst med åtskilliga bland kronans embets- och tjenstemän, hvarföre han också varit fruktad och jemväl hatad, samt sålunda fått sig påbördad mindre vackra handlingar, dem han aldrig begått. Vi förbigå emellertid här de många olika sägnerna, för utrymmets skull, men vilja i stället nämna, att på gården förvaras en oljemålning, föreställande Magnus Ladulås' dotter Elna (eller Richissa), och 2:ne kedjor, hvilka hon emottagit af sin fader och burit såsom nunna i S:t Clara kloster, samt efter henne allt framgent burits af abedissorna i samma kloster, tills de qvarstadnade i Anna Reinholdsdotter Leuhusens ego, som var »den sista abedissan» i Clara. Den ena utaf dessa kedjor, sammansatt af 98 länkar utaf gediget guld, väger 200 dukater. Den andra är ett radband, bestående af 101 små kulor af silfver, 7 st. af guld, samt 45 st. »mycket små» kulor, också af guld; hvarförutan är ett vidhängande ornament af guld och några små bilder af fyra apostlar, tills. väga 5 lod. Dessa klenodier, som, jemte ett rikt bibliothek, utgöra fideikommiss inom friherrliga Leuhusenska familjen, hafva varit i denna slägt i 300 år och då man räknar de 300 år, som de tillhört Claraabedissorna, gått i 600 år oregelbundet ur hand och i hand efter gifvarens föreskrift. Börstorp skall äfven innehafts utaf medlemmar af den ädla slägten Spens.

Nuvarande egaren, generalmaj: frih. Carl Leuhusen, hvilkens slägt innehaft godset sedan på slutet af 1700-talet, har genom åkerarealens utvidgning och åkerbrukets förbättring, betydligt höjdt gårdens värde. Utom många nybyggnader, har han utvidgadt och förändrat den gamla, dystra falkenbergska hufvudbyggningen, uppförd af gråsten, och sparsamt upplyst af små, djupt i muren infällda och med blyinfattning försedda skottglugglika fönster, till en ljus och treflig, storartad byggnad i modern stil, försedd med en fem våningars hög tornbyggnad, genom hvilken leder en spiraltrappa af ek upp till en plattform, derifrån man har en vidsträckt utsigt åt Göta Kanal och utåt Wenern, invid hvilken hafslika insjö gården är belägen. I midten af allén, som leder upp till gården, gifver en under den blida årstiden ständigt spelande vattenkonst, en glädtig prägel åt den vackra taflan, liksom den på samma gång, hela året om, förser ladugårdar och stallar med friskt vatten; äfven bör omnämnas, att den lokomobil, som drifver tröskverket, är, till undvikande af förhöjd brandskatt, ställd på 200 fots afstånd från den tröskverket inrymmande vackra logbyggnaden, dit den medelst en ståltrådslina meddelar sin drifkraft. Säteriet Börstorp, med ångbränneri, qvarn och såg, tax. 1866, jemte underl. 1 säteri, 6 mtl frälse, ½ mtl rå och rör, 2½ mtl skatte inom socknen, ½ mtl frälse i Lyrestad, till 389,546 rdr,

Bösarp, f. d. *Bösathorp*, *Bösarp*, socken af Malmöhus län, 940 inb.; 22⅝ mtl, tax.-värdet. 1,260,400 rdr.

Böste, fiskläge uti L:a Isie socken af Malmöhus län, vid pass 3½ mil från Ystad, med 66 gatuhus.

Bötinge, gård af 1 mtl skatte-rusthåll uti Åsbo socken, Göstrings härad och Linköpings län.

Böttöskäret (mtls-längd.), *Böthskäret*, hörande till Styrsö socken af Göteborgs och Bohus län: här är fyrbåk.

Böxholm, frälse-säteri uti Drefs socken af Kronobergs län, är beskrifvet under artikeln Braås; tillägg: tax. 1866, med qvarn och såg, till 25,950 rdr; se art. Adamsbergs jernbruk (Supplementet).

Råttelser och Tillägg till I Band. (A—B.)

Abbotsnäs, 12 rad. uppifrån står: Donat, läs: Bonat.

Afraby, 3½ mtl frälse, uti Boo socken af Örebro län, 4¼ mil från Örebro, egts af f. d. general-postdirektören Hamilton.

Agunnaryd, bland gårdar uppgifves Devanäs, läs: *Deranäs*.

Ahlebulorne, 2 rad. uppifr. står: Högs, läs: Höks.

Ahrendal, gästgifvaregård, står söder från etc., läs: på ön Hisingen.

Åle, 4 rad nedifr. står Skeppslanda, läs: Skepplanda.

Alfhem, säteri i Skepplanda socken, har varit Gustaf Olofson Stenbocks afvelsgård (1562), donerades 1626 till Knut Posse i vederlag för dess bortmista arfvegods, reducerades sedermera och förpantades i början af 1700-talet till kommissarien Jonas Ahlehjelm; dennes dotter, enkefru-direktörskan H. Bahmn, dog här 1748.

Algunnen, 3 rad. uppifr. står Vester, läs: Söder.

Algunnen, 2 rad. uppifr. står Hanbörds, läs: Handbörds; se Hjelmseryds socken.

Algö, 9 rad. uppifr. står Axel Magnus Soop, läs: Axel Åkesson Soop.

Alingsås, stad, båtsmanshållet är efter Kongl. Förordningen år 1839: 2½.

Alingsås, sid. 20, sp. 2, rad 5 nfr. står Hunsjö, läs: Hemsjö.

Allgunsås, skrifves i jordeboken Allgunås.

Almnäs, står efter Almunge, sid. 33.

Almö, 2 rad. uppifr. står Forkjärla, läs: Förkärla.

Alsen, 11 rad. nedifr., orden Alsen är annex till Offerdal etc. utgå.

Alsheda, 5 rad. uppifr. står Östra Wedbo, läs: Södra Wedbo.

Ambjörnarp, 3 rad. nedifr. står Emstahult, läs: *Emteshult*.

Amnehärad, 11 rad. nedifr. står Norra Wedbo, läs Norra Wadsbo.

Aneberg, se Anneby.

Anestad, 7 rad. uppifr. står Lagnum, läs: Lägnum.

Angered, är numera modersocken med Bergjum till annex.

Ankarsrum, tillhörde äfven farfadern till omnämnde Bengt Gyllenmuckar.

Apelnäs, 7 rad. uppifr. står Pendiel, läs: Pendrich.

Apelnäs, i Roasjö socken, läs: i Björketorps socken.

Appuna, sid. 65, rad. 1 uppifr. står: Linköpings län, läs: stift.

Arboga, båtsmanshållet är $3\frac{7}{8}$.

Arnö, sid. 81, rad. 9 nedifr. står: Hiles, läs: Nils.

Asby, sid. 90, rad. 2 nedifr, läs: Esbjörn Svensson Bock.

Asklanda, 5 rad. uppifr. står Norrunga, läs: Norunga.

Askome, 8 rad. nedifr. står Wessinge, läs: Wessige.

Askum, 104 sid., 5 rad. nedifr., läs; hvilket är en förargelseklippa för de seglare, som ej kunna passera det utan att der taga sig en sup.

Asplången, insjö i Östergötland. En å-ledning föreslogs härigenom redan af biskop Brask.

Aspås, socken. År 1396 föröfvade Aspåsmännen ett öfvervåld mot Anund Bonde från Ringsta i Lith, hvarigenom en rågångstvist uppstod (Handl. rörande Skandin. Historia, 17 del., sid. 26.

Attmar, 1 rad., ordet Södra, utgår.

Backa, 127 sid., 2 sp., 16 raden nedifr., orden förmedlade till 20½ mtl böra utgå.

Backamo, exercisplats, är belägen uti Grinneröds socken.

Baljemo Hed, sid. 134, rad. 9 uppifr. står Bärestad, läs: Bäreberg.

Bankeryd, socken, bland gårdar uppgifves Manseryd, läs: Månseryd.

Bara, kontrakt. Här utgå orden: med Malma hospital.

Barksäter, 140 sid., 2 sp., 19 rad. nedifr. står Gethe, läs: Geete.

Barksäter, 141 sid., 1 sp., 2 rad. nedifr. står Caüer, läs: Kawer.

Bastfallet, mineralkälla; se Öster Fernebo socken af Gefleborgs län.

Beckaskog, *Pækkaskogh*, skall varit ett munkkloster af Premonstratenser-orden.

Benestad, står 2 mtl, i Aringstads socken, läs: 1 mtl i Aringsås socken.

Bergane, vid uppgiften på läkare-arfvodet af en plåt = 16 sk. rgs, får tagas i beräkning myntförsämringen sedan medlet af 1700-talet, då plåten var nära $\frac{2}{3}$ rdr specie.

Bergqvara, sid. 136, sp. 2, rad. 7, nedifr. står Lundby, läs: Sundby.

Bergslager, 9 rad. uppifr. står Lilla, läs: Wester.

Bergsnäs, by; se Nordingrå socken af Wester-Norrlands län.

Billingsfors, sid. 177, 1 sp. 18 rad. nedifr. står syster, läs: brorsdotter.

Bjeresjöholm, 183 sid., 2 sp., 8 rad. uppifr. står Christina, läs: Kathrina.

Bjersgård, sid. 185, 2 sp., 24 rad. nedifr. står: Krapperum, läs: Krapperup.

Bjersved, 3 rad. uppifr. står Torryd, läs: Örryd.

Bjurum, Lilla, 7 rad. uppifr. står, hvilken lär varit, läs: hvilken var.

Bjälbo kyrka, 195 sid., 1 sp., 6 rad. uppifr. står: Mannerschöld, läs: Minneskjöld.

Bjärme, by, märkvärdig för fornforskare; se Sättna socken i Medelpad.

Björkbyn, står Sandskogs socken, läs: Svanskogs socken.

Björksta, socken, 2 sp., 12 rad. uppifr. står Tycklinge, läs: Fycklinge.

Björkäng, kapellsocken, står Wadsunda härad, läs: Wadsbo.

Björkö, sid. 208, på flera ställen stå Römmen och Römme, läs der: Nömmen och Nömme.

Björnö, sid. 216, sp. 1. Det Björnö Oxenstjerna egt ligger i Kalmar län; 11 rad. uppifr. står 1633, läs: 1628; rad. 13 uppifr. står Hemming, läs: Fleming.

Blommensberg, lägenhet uti Brännkyrka socken af Stockholms län, beläget i den vackra dalgång, vid hvars mynning åt Mälaren den bekanta nitroglycerinfabriken Winterviken är belägen och endast några hundra alnar från nämnde fabrik, taxerades 1866 till 20,000 rdr, egdes då af bryggaren P. Bjurholm.

Boda, krono-allmänning; se Lidens socken i Medelpad.

Bolmsö, socken, 1 rad. står Westra, läs Westbo.

Borgberg, 2 rad. står Herrestads, läs Hunnestad.

Borrud, ett mtl frälse-säteri, flyttades 1807 i jordeboken från Fredsbergs till Bäcks socken.

Bro, härad i Uppsala län. Hemmantalet är 116⅛ mtl (ej 168⅛).

Broddhult, se Bråddhult.

Brunflo, sid. 342, sp. 2, raden 3 uppifr. står Marieberg, läs: Mariebo.

Brunskog, socken, 3 rad. nedifr. utgår Reinholdsforss.

Bränninge, gästgifvaregård, läs: i Habo socken af Wartofta härad.

Bälinge, socken i Nyköpings län, 390 sid., 2 sp. står Daniel Nilsson. Fryxell uppgifver i IV del., sid. 49. David Ratt.

Börsled, gästgifvaregård, ligger i Åsaka, ej i Tunhems socken.

C—F.

HISTORISKT-GEOGRAFISKT OCH STATISTISKT LEXIKON

ÖFVER

SVERIGE.

Andra Bandet.

STOCKHOLM,
Expeditionen af Konversations-Lexikon,
Trångsund N:o 8, 2 tr. upp.

STOCKHOLM,
tryckt hos Joh. Beckman,
1860.

C.*)

Calix elf. Flod uti Norrbotten, upprinner från fjällen ur sjön Ladjojaur och bildar derpå sjöarna *Pajtasjaur*, *Olmosjaur* och *Linajaur* eller *Kaalasjaur* och flyter först i sydöstlig, sedan i rakt sydlig rigtning ned till Bottniska Viken, der floden faller ut i Bredviken, $1/_4$ mil från Neder-Calix kyrka. Den stora elfvens bifloder äro *Kaitomelf*, från Kaitom-Träsk, och *Lina-elf*, som upprinner på Kaitom-fjället och i nedra loppet heter *Ängeså-elf*. Calixelf företer derjemte ett märkvärdigt förhållande, som eljest högst sällan förekommer, eller en s. k. *bifurcation*, i det Calix-elfven och den dermed parallelt löpande Torneå-elfven vid den punkt, der den förra gör sin afvikelse åt söder, förenas genom *Tärende-elf*, som sålunda tillhör bägge floderna, hvilket också gifvit Agardh anledning att räkna bägge dessa systemer till Torneå-elfvens stora dal. I sitt nedra lopp bildar Calix-elfven de sjölika utvidgningarna Räcktjerf och Kamtunge-Träsk. Höjden öfver hafvet är vid Öfver-Calix 153 fot, bredden på en del ställen ända till 510 alnar, hela längden, ifrån Linajaur, omkring 38 mil. Elfven har många och långsluttande forssar, men blott få verkliga vattenfall.

Calix, Neder-. Socken i Calix fögderi af Norrbottens län, genomfluten af Calix-elfvens nedra lopp, har en areal af 439,205 tunnland, af hvilka 38,000 äro sjöar och kärr. Kusten mot hafvet omgifves af en vacker skärgård. Utom den redan nämda Calix-elfven har socknen åtskilliga smärre vattendrag, bland hvilka *Sangis-* och *Töre-åarne* äro de vigtigaste, tillika med ett antal sjöar, här, som öfver allt i Norrland, kallade *träsk* och *tjärnar*. Bland de större öarna vid kusten märkas Rånön och Bergön, af hvilka den sistnämda till hälften räknas till Råneå socken. Några berg af betydenhet förekomma icke åt hafs-sidan; men uppe i socknen finnas många ansenliga sådana; särskildt nämnes *Raggdynan* mellan Töreå och Månsbyn. Socknens näringar äro åkerbruk, boskapsskötsel, tjärubränning och fiske. I slutet af 1700-talet bestod Neder-Calix socken af $52^{5}/_{12}$ mantal och hade 2,800 invånare; f. n. består socknen af $66^{13}/_{24}$ oförmedlade mantal och bebøddes 1856 af 6,342 invånare. Socknen hade samma år både fasta och ambulatoriska skolor; i den förra undervisades af 2 examinerade och 1 oexaminerad lärare 56 gossar och 25 flickor, i den ambulatoriska af 1 oexaminerad lärare 24 gossar och 19 flickor, medan 2 gossar bivistade allmänt läroverk och 468 gossar samt 493 flickor undervisades i hemmet. Såsom i saknad af undervisning uppgifvas 18 gossar och 14 flickor. — Neder-Calix socken utgör ett konsistorielt pastorat af 1:sta klassen i Vesterbottens Tredje kontrakt af Hernösands stift. Kyrkan, 9 mil från Luleå, vid Calix-elfvens östra strand, är af sten, utan torn, och lärer först vara anlagd i 14:de århundradet, ehuru det antages, att något kapell redan förut funnits härstädes; år 1595 nedbrann kyrkan med prestgården, men återställdes och har sedan varit flera gånger reparerad. Några egentliga märkvärdigheter finnas icke i kyrkan, om man undantager de vanliga minnestaflorna öfver Carl XI och XII, som träffas i alla Norrlands kyrkor, tillika med

*) De namn, som icke återfinnas under C, sökas under K.

Gustaf III:s tal vid revolutionen 1772. Ett epitaphium finnes öfver kyrkoherden Birger Erici, som underskref Uppsala möte 1593 och är den *Herr Börje*, som af Carl IX fick 8 tunnor korn årligen till frukost, eftersom han klagade deröfver, att hans hustru icke ville bestå honom frukost. — Inom socknen har ett kopparverk, Eriksberg, varit bearbetadt först på 1690-talet, sedan 1769, men åter blifvit nedlagdt. Kalkbrott upptogs 1778 på de i hafvet belägna holmarna Hvitgrundet och Lutskäret och innehades 1781 af prof., kapit. Meldercreutz. År 1764 upptogs en mineralbrunn $1/_8$ mil från kyrkan och kallades Eriksnäs. Bland sågverken i socknen märkes *Björkfors* (se denna artikel). Socknen har icke många forntidsminnen, dock är Ryssarnes härjningståg 1716 och 1717 i friskt minne. Carl XI reste igenom socknen 1694, Adolf Fredrik 1752. — Från Neder-Calix kyrka är nyligen en väg uppbruten på östra stranden af Calix elf till Öfver-Morjerfsby, der denna väg sammanträffar med den, som går från Töre gästgifvaregård på vestra sidan af elfven till Öfver-Calix kyrka. — Adress: Neder-Calix.

Calix, Öfver-. Socken i Calix fögderi af Norrbottens län, genomfluten af Calix-elf, har en areal af 794,610 tunnland, af hvilka 50,000 äro sjöar och kärr. Socknens egentligen bebodda del ligger n. och n. v. om kyrkan, som ligger på en i Calix-elfvens utvidgning, sjön Räcktjerf, utskjutande udde. Socknen har åtskilliga smärre sjöar och innesluts på alla sidor af berg, hvilka dock icke äro synnerligen märkliga, om icke derföre, att man på de högre bland dem ser solen hela natten vid midsommarstiden. I Rödingsberget, 7 mil ofvanför kyrkan, skall blyerz hafva varit bruten, och trodde man sig på 1780-talet der hafva funnit silfvermalms-anledningar. Näringsfången äro desamma som i Neder-Calix. Socknen, som år 1784 bestod af 16 hemman och hade 1,229 invånare, består nu af $23\,^{199}/_{256}$ oförmedlade mantal med 2,796 invån. och afskiljdes 1644 som en egen socken från Neder-Calix. Enligt ett Kungabref af den 21 Juli 1854 äro åtgärder vidtagna för att af åtskilliga till Öfver-Calix, Öfver-Torneå och Pajala församlingar hörande byar och hemman bilda en särskild kapellförsamling (Korpilombola), hvartill Riksens Ständer anslagit 3,000 rdr rmt till kyrkobyggnad och 2,000 rdr samma mynt till inköp af boställe åt predikanten. Öfver-Calix hade 1856 fast skola med 1 examinerad lärare, som undervisade 17 gossar och 20 flickor, samt ambulatorisk dito, hvari 32 gossar och 22 flickor njöto undervisning; i allmänt läroverk undervisades 2 gossar, i hemmet 325 gossar och 322 flickor. — Öfver-Calix utgör ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Vesterbottens Tredje kontrakt af Hernösands stift. Kyrkan, af trä, 13 mil från Luleå, anlades 1630, var kapellkyrka 1637 och har varit moderkyrka från 1644; hon nedbrann 1690, men uppbyggdes åter samma år; några märkvärdigheter finnas icke i kyrkan. Äfven socknen saknar märkvärdigheter, dock ihogkommer man äfven här Ryssarnes blodiga påhelsning Jultiden år 1716. — Sommaren är här vacker med ljusa nätter, hösten och vintern svåra; i December äro dagarne så korta, att man knappt 2 timmar middagstiden ser att läsa utan ljus. — Det lärer för närvarande vara fråga om att i Calixsocknarna anskaffa jord åt ett antal Tyska nybyggare, som ämnat utvandra till Amerika, men hvilkas uppmärksamhet i stället blifvit fäst på det Svenska Norrland. — Adress: Neder-Calix.

Calix. Fögderi uti Norrbottens län, innefattar Öfver- och Neder-Calix samt Råneå, Jockmocks och Gellivare socknar och beboddes 1856 af 18,276 personer.

Capellshamn. God hamn, vid nordvestra kusten af Gotland, uti Hangvar socken, $3/_4$ mil från kyrkan, der en ansenlig hafsvik skjuter inåt landet. På östra sidan om Capellshamn anträffas korallstränder, hvilka bestå af hvit och grå klapper, »och hvar sten är intet annat än en korall eller Madrepora», säger Linné i sin »Gotländska Resa». Hamnen erhöll 1827 förmånen af fri

import- och exporthandel med lofgifna varor.

Carlanda (*Karlanda*). Socken i Wärmland, Nordmarks härad, 12 ¼ mil v. n. v. från Carlstad, har en areal af 38,672 tunnland, hvaraf 2,780 äro sjöar och kärr. En del af socknens östra del gränsar till sjön Stora Gla; den omgifves för öfrigt af Jernskog i norr, Östvallskog och Holmedal i vester samt Silbodal i söder. Af de talrika vattendragen inom socknen har sjön Rinnen aflopp åt norr. Socknen, som 1856 hade 2,516 invånare, är annex till Holmedals konsistoriela pastorat af 2:dra klassen i Nordmarks kontrakt af Carlstads stift. Kyrkan, af trä, var en gammal redkyrka och omnämnes af Fernow såsom stående efter Digerdöden. — I socknen ligger *Löfstadfors* jernbruk. — Om åtskilliga sedvänjor i denna och de till Holmedals pastorat i öfrigt hörande socknarna berättas följande: »Seden vid bröllopp och begrafningar i denna och nästgränsande socknar, hörande till Holmedals pastorat, är den, att gästerna förblifva samlade i 2—4 dygn, då det ätes, sofves och supes. Den fordom brukade brudkronan, af silfver, är urmodig vid bröllopp, emedan bruden nu i stället utstyres med hvarjehanda lånadt osmakligt prål. Vid bröllop dansas mycket, ty dans är allmogens käraste tidsfördrif. En så kallad bröllopsskål går omkring i bröllopslaget, då till brudfolket penningar insamlas, hvilket uppgår stundom till flera 100 riksdaler. Fordom reste de nygifta från hus till hus i den socken, der de hade sitt hemvist, och emottogo, jemte god fägnad med mat och bränvin, gåfvor af ull, lin och andra förnödenheter. — Mankönet kläder sig i gråa vadmalsrockar och mörka underkläder. Qvinnorna begagna mest hemväfda kläder, men stundom äfven utländska tyger, till och med siden. De efterapa alla moder på sin klädedrägt. — Allmogens lynne är trögt, makligt och mycket envist. I allmänhet sakna de ordningssinne och omtanka, handla och vandla gerna, äro föga händiga, men dyrlejda. Sällan nämnes någon vid sitt rätta namn, ty hvar och en får sitt öknamn. Kloka gubbar och gummor anlitas ofta, och skrock samt vidskepelse bibehålla sig. Så måste man skjuta Påskaftonen, stryka kors med tjära på fähusdörrarna, spotta när hästen skakar sig och icke lemna en dödad orm obegrafven. Grofva lagbrott, hemgång, mord och rån äro sällsynta. Rättegångslystnaden har på sednare åren tilltagit, sedan förliknings-kommittéer blefvo inrättade. Man stämmer likt och olikt, i förmodan, att förlikningsmännen kunna bilägga det.»

Carlberg. Kongl. lustslott och kadettskola, kallad »Krigsakademi», i Solna socken och Danderyds skeppslag af Stockholms län, utgjorde fordom ett hemman, kalladt *Bålstompta*, hvilket, tillika med hemmanen Lundby och Örby i Solna socken, donerades till riksamiralen Carl Carlsson Gyllenhjelm, som der anlade ett herresäte och kallade stället *Carlberg*. Han påbörjade den nuvarande slottsbyggnaden 1637, men hann icke att fullborda den. Efter hans död 1650 innehades Carlberg af hans arfvingar till 1669, då rikskansleren Magnus Gabriel De la Gardie inköpte det för 25,000 rdr specie. Att egendomen efter honom en tid varit kallad *Magnusberg*, lär vara origtigt; detta namn skall grefven hafva gifvit åt en af honom bebyggd lägenhet å hemmanet Glisbo i Flo socken, som hörde till hans grefskap Leckö. Grefve Magnus fulländade slottet och anlade trädgården, men sålde godset 1680 till riksmarskalken Johan Gabriel Stenbock, hvilken omkring 1690 måste afträda Carlberg till kronan, som allt sedan dess disponerat egendomen.

Sedan den af konung Adolf Fredrik på hans egen bekostnad 1748 inrättade kadettskolan i Stockholm blifvit 1756 flyttad till Carlskrona, och Gustaf III:s plan att på Ulriksdal inrätta en kadettskola blifvit om intet genom konungens död, upprättade hertig Carl, sedermera kon. Carl XIII, på Carlberg en sådan skola under benämningen *akademi*. Uti September månad 1792 utnämdes till en början 50 kadetter, af hvilka 10 voro bordpager, 22 ka-

detter från Carlskrona och de öfriga andra mindre bemedlade ynglingar, hvilka med lärare och befäl (1 major och 2 kapitener) ställdes under inseende af generalmajor Piper som guvernör och öfverste Nils Cronstedt som viceguvernör. För inrättningen vidtogos åtskilliga behöfliga byggnader, deribland två 3 våningar höga flyglar på östra och vestra sidorna om slottet. Den ena af dessa flyglar inreddes till logementer, till handtverks- och sjukrum m. m., den andra till boningsrum för guvernören, befälet och lärarne, matsalar m. m., hvaremot sjelfva slottet apterades till lärosalar för klasserna, bibliothek, danssal och andra erforderliga rum. Akademien stod först under förvaltning af en direktion; men 1794 tog hertig Carl sjelf högsta inseendet öfver densamma, och efter åtskilliga förändringar ställdes inrättningen 1811 under öfverstyrelse af en kansler. Enligt Kongl. Reglementet af den 8 April 1799 och deri vidtagna förändringar, sednast genom Kongl. Brefvet af d. 18 Januari 1850, består nu akademiens öfverstyrelse af kansler med kanslers-sekreterare. Befälet och staben utgöras af en guvernör, en major, en qvartermästare, en adjutant, en kamrer, en kassör, en slotts-inspektor, en kammarskrifvare, en bibliothekarie, en läkare och en wäbel. Kompagnistaten utgöres af 2 kompagnichefer, 6 ordinarie och 2 extra-kompagni-officerare; lärarestaten af 5 informations-officerare, 4 lektorer och 1 adjunkt samt 9 lärare i åtskilliga ämnen, tillika med 5 extra-lärare. Härtill kommer ytterligare en särskild s. k. betjeningsstat. Intill hösten 1821 bestod akademien af 4 klasser, med samtidig flyttning från den ena till den andra, men sedan 1821, då läroverket indelades i två afdelningar, den Nedra och den Öfra, blef flyttningen fri; för närvarande utgöra klasserna 4, af hvilka de två lägsta äro hufvudsakligen afsedda för den humanistiska bildningen, de bägge högre för den militära. Krigsakademiens inkomster uppgingo 1856 till 113,660 rdr bko (deraf statsanslag 38,456 och influtna pensions-afgifter 70,092), hvaremot utgifterna uppgingo till 116,901 rdr bko. Korpsen bestod den 31 December 1855 af 184 och d. 31 December 1856 af 192 kadetter. Pensions-afgiften för de betalande utgjorde år 1856 en summa af 396 rdr bko. Högsta antalet kadetter, som får mottagas, är 200, deraf 180 betalande och 20 frikadetter; men tio af dessa sistnämda få delas i s. k. halfbetalande. Dessutom få 2 kadetter antagas på Riddarhusets och en på den s. k. Noréenska Fondens bekostnad.

Carlbergs slott saknar icke historisk märkvärdighet. Efter reduktionen beboddes det stundom af Carl XI och oftare af hans gemål, Ulrika Eleonora den Äldre, som afled på Carlberg den 26 Juli 1693 och stod lik derstädes. Från denna tid berättas i Loenboms Samlingar till Carl XI:s Historia, 1:sta Delen, en tilldragelse, hvilken vi här meddela:

»Landshöfdingen, hofmarskalken m. m. grefve Axel Lilljes enkegrefvinna, Maria Elisabeth Stenbock, Kongl. rådets m. m. grefve Johan Gabriel Stenbocks syster, var hofmästarinna hos drottning Ulrika Eleonora och stod hos henne i mycken nåd samt behandlades icke såsom undersåte, utan såsom en kär och trogen vän. Under den tid, som drottningens lik var på Carlberg, låg denna hofmästarinna sjuk i Stockholm. Hon hade en liten hund, vid namn Camillo, den hon mycket hållit af. En natt, då kapitenen vid Kongl. Gardet, Stormcrantz, hade sin vakt hos det Kongl. liket på Carlberg, hände sig, att en sorgvagn ifrån hofvet, med facklor omkring och förespänd tvänne par hästar samt ett fruntimmer uti, kom farandes, hvilket strax rapporterades till kapitenen vid vakten, som, då han såg vagnen komma och stanna utanför stora trappan vid slottet, gick ut för att taga emot den, som satt i vagnen; och när han såg, att det var hofmästarinnan Stenbock, den han kände, och att hon hade sin lilla hund, Camillo, på armen, tog han henne i handen och förde henne trappan uppföre samt släppte henne in uti den salen, der drottningens lik stod, men stadnade sjelf utanför i förstugan. När hofmästarinnan varit någon stund inne

hos liket, och kapitenen började undra af hvad orsak hon dröjde der så länge allena, föll det honom in af nyfikenhet att se genom nyckelhålet in i salen, der hon var, och fick då se, som han tyckte, hofmästarinnan och drottningen stå tillsammans vid ett fönster i salen och talas vid, dervid han blef så förskräckt, att han strax begynte spotta blod; han rapporterade likväl allt detta dagen efter till konungen. Den förmenta hofmästarinnan kom sedermera icke tillbaka utur salen, utan hon, tillika med vagn, hästar och hela ekipaget, försvann utur de närvarandes åsyn, utan att någon kunde säga, hvart alltsammans tog vägen. Före sin död berättade kapiten Stormerantz, att då han vid trappan tog den förmenta hofmästarinnan i handen, har hennes hand varit liksom en svamp. Bemälte kapiten dog tre dagar derefter; men hofmästarinnan, som låg sjuk i Stockholm och om denna händelse på Carlberg icke egde någon kunskap, afled 6 veckor efter Hennes Maj:ts död. — Denna händelse är så mycket mer märkvärdig, som hela den på Carlberg kommenderade vakten sett vagnen, hvaruti den förmenta hofmästarinnan kom åkande, och derom rapporterat kapitenen; hvartill kommer, att när konungen sjelf derom erhöll kunskap, skola ordres blifvit vid Kongl. Gardet utgifna, det ingen skulle understå sig derom tala eller denna händelse utsprida.»

Sedan Stockholms slott afbrunnit den 9 Maj 1697, flyttade konungen, Carl XII, med enkedrottningen och hela Kongl. familjen till Carlberg, der Carl XII:s syster Hedvig Sophia den 2 Juni 1698 förmäldes med hertig Fredrik af Holstein. — På Carlberg förvarades också Carl XII:s lik, då det från Norge hemfördes till Stockholm; det kungliga liket inträffade på Carlberg den 26 Februari 1719. — Fredrik I och Ulrika Eleonora den Yngre vistades ofta på Carlberg; men sedermera hafva sällan kungliga personer bebott detta slott. — Under Carlbergs kungsgård lyda följande lägenheter, som tillsammans utgöra 4 mantal, nämligen torpet Ekelund, lägenheten Ingenting, torpen Stenbrottet och Norrbacka, lägenheten Tomteboda, lägenheten Fogdevreten, värdshuset Stallmästargården, jemte några s. k. »lotter».

Carlberg, Carlsberg eller **Carlsborg**. Ett af hertig Carl, sedan Carl IX, anlagdt »hertigsäte» på Tingvalla-ön, der Carlstads domkyrka nu står. Hertigsätet byggdes ungefär vid samma tid som Carlstad (1584) erhöll sina stadsprivilegier af hertig Carl, hvilken stundom vistades der samt derifrån utfärdade flera bref och privilegier. »Det är väl troligt, — säger Fernow, — att, ehuru gården var byggd af trä, han icke dess mindre efter den tidens sed var vacker, emedan alla härader i Wärmland skulle underhålla honom både utan och inan, hvarför han ock framdeles för oss visar sig såsom ett värdigt landshöfdingesäte». Så underhöll t. ex. Wisnums härad taket på östra sidan af salen och inredningen med spjäll, spisel och 6 stolar; Elfdalen höll hälft i köket och 2 stolar; Fryksdalen höll vestra kammaren med byggnad, tak, fönster, spjäll, spisel och lås samt en stol och ett grönt sattinsbordkläde; Kihls härad höll 2 stolar, sängkläder i en säng, spisel och spjäll i en kammare; Ölme härad höll en sal och förnämsta kammaren; Jösse härad bagarstugan och 2 andra rum, o. s. v. — Olof Christophersson till Degeberg och Gårstad var 1606 ståthållare och höfvitsman öfver Wärmland, Carlstad och Carlbergs gård, på hvilken också Bo Ribbing († 1640) satt i samma värdighet. Wärmland hörde imellertid från 1634 till 1638 under Örebro landshöfdingdöme; men det sistnämda året, då man misstänkte Wärmland för upproriska stämplingar, tillsattes i Carlstad en särskild landshöfding, hvilken dock icke qvarstadnade längre än till 1654, då Wärmland återförenades med Nerike. Först 1779 fick Wärmland åter sin egen landshöfding i Carlstad.

Carlberg. Sätesgård i Wärmland. Se *Karlberg.*

Carlbergs och Gustafsbergs kopparverk. En ansenlig possession, belägen

i Jemtland vid Åreskutan, omkring 10 mil från Östersund, i Kalls, Åhre, Undersåkers och Mörsills socknar, utgöres dels af bruks-, dels af landtegendom. Bruksegendomen består af två smältverk, Huså och Slagså, samt af flera grufvor och skärpningar. Smältverken hemta sin malm hufvudsakligen från tvänne grufvefält, Bjelkes och Gustafs eller Fröå. Det förra ligger på norra sluttningen af Åreskutan och har bland andra skärpningar Bjelkesgrufvan, upptäckt 1740 och bearbetad sedan 1746, samt Bernhardsgrufvan, upptäckt 1857; det sednare grufvefältet, på sydöstra sidan om Åreskutan, utgöres af Gustafs grufva med flera andra skärpningar. — Kopparverkets landtegendom innefattar en areal af 244,440 tunnland. Verket har sitt hufvudkontor vid Huså i Kalls socken, der ett corps-de-logis finnes uppfördt, hvilket äfven är fallet vid Mo hemman och vid odaltorpet Ede i Undersåkers socken. Vid Sunds-strömmens utlopp i Kallsjön har bruket en större finbladig såg och derjemte åtskilliga kolhus och magasiner. Kopparverkets värde kommer sannolikt att icke obetydligt höjas genom den nya kommunikationsled, som för ett af ständerna beviljadt anslag om 244,500 rdr rmt och af Norges storthing likaledes beviljade 58,500 speciedaler är under utförande från Östersunds stad genom sjöarna Storsjön, Liten, Östra och Vestra Kalln och Anjen samt vidare landvägen förbi Suul till Værdalsören vid Trondhjems fjord. — Vid Carlbergs och Gustafsbergs kopparverk brötos 1857 16,692 sk℔ malm, och vid smältverken tillverkades 1,956 sk℔ viktualievigt skärsten samt af denna 276 sk℔ 5 l℔ 15 ℔ råkoppar, som lemnade 263 sk℔ 11 l℔ 6 ℔ viktualievigt garkoppar eller 329 sk℔ 9 l℔ 2 ℔ stapelstadsvigt. — Kopparverket har särskild kapellkyrka, som tillhör Undersåkers pastorat af Jämtlands Norra kontrakt. — Gustafsbergs- eller Hjerpe-bolag är det äldsta bland dessa kopparverk, men fick 1747 en concurrent i Henådals- eller Carlbergsbolaget, hvilka bägge 1752 förenades till det nuvarande Carlbergs och Gustafs eller **Gustafsbergs kopparverk.**

Carleby, *Ö.* och *V.* Socknar i Malmöhus län. Se *Karaby.*

Carlevi-Runsten. En märkelig runristning vid Carlevi gård uti Wickleby socken på Öland, hvars ristning man trott skola förvara minnet af kon. Erik Ejegods hämdetåg till Öland mot Asbjörn Jarl derstädes, hvilken år 1086 mördat kon. Knut den Helige, Eriks broder, inför altaret i Odense kyrka. Att inskriften skall handla om detta krigståg mena Broocman, Langebek, Tuneld m. fl. Man har öfversatt inskriften som följer: »*Den krönte ur krönta landet i Danmark, Thotils telning, månde vredgas på en ryggstark rånesman, hvilkens trötta vålnad tråkar i denna hög och är vägvisare för många slagna fiender. De flesta i krigsflockarna följde hans lik. Denna sten är satt efter Sibe Udson, jordad i högen. Krigsfolket satte honom på denna ö.*» Liljegren läser inskriften, — hvilken är ett fornnordiskt *Drottquædi* efter alla konstens reglor, som följer:

⁝+ Fulkin : likr : hins : fulkþu :
flaistr : visi þat : maistar :
taiþar : tulka : þruþar :
traukr : i : þaimsi : huki :
munat : raiþ : riþar : raþa :
rukstarkr : i : Tanmarku :
Vantils : iarmun kruntar :
urkrontari : lanti.

Stan : var . satr : aiftir : Sibi : uþa : sun : fultar : i : in ho is : liþi : fati : at . u : tausa.

och öfversätter: »Vålnaden af den sällskapssälle (anföraren), det största fiendtliga folkslags förödare, — de flesta veta det, — ligger gömd i denna hög; driftiga kämpen från grundare (lägre) landet (hvi) månde han ej råda öfver Vendils fruktbara tegar i Danmark. — Denna sten var satt efter Sibbe Udson o. s. v. — I ättehögen vid denna runsten har man funnit ett utmärkt vackert spänne, afrecknadt i Sjöborgs Samlingar, II, pag. 15, fig. 52, 53, 54. — Strax norr om Carlevi by finnas åtskilliga andra fornlemningar, om hvilka vi hänvisa till Ahlqvists Ölands Beskrifn., II, 2, pag. 229. Enligt samma förf. är Carlevi-stenen af granit, $2^{1}/_{4}$ alnar

hög, 1—1¼ aln bred på hvarje sida och 4 alnar i omkrets. Han står i kanten af en rund, till åker uppbruten ättehög.

Carl Gustaf. Socken i Marks härad af Elfsborgs län, har en areal af 14,187 tunnland, deraf 2,350 äro sjöar och kärr. Socknen är annex till Kongsäters pastorat i Marks och Bollebygds kontrakt af Göteborgs stift. Socknen kallades förut *Skedeskamma*, men erhöll den 24 Sept. 1828 tillstånd att utbyta detta namn mot det nuvarande. Folknummern uppgifves för 1856 till 1,022 personer. Socknen hade samma år ambulatorisk skola med 1 oexaminerad lärare, som undervisade 40 gossar och 45 flickor; i hemmet undervisades 34 gossar och 41 flickor, medan 4 gossar och 3 flickor saknade undervisning; en följd af »ovilja och försummelse», som det officielt uppgifves. — I socknen ligger säteriet *Stackenäs*. — Se vidare *Kongsäter*. — Adress: Borås.

Carl Gustaf. Socken i Torneå fögderi af Norrbottens län, belägen på Torneå elfs Svenska strand, 18½ mil från Luleå stad och norrut från Haparanda, beboddes 1856 af 2,188 invån. och bestod af $21^{31}/_{128}$ oförmedlade mantal. Socknen, som fordom utgjorde Carunge kapellslag till Neder-Torneå socken, blef den 18 December 1782 afskiljd från denna socken och förvandlad till regalt pastorat samt utgör nu ett sådant af 3:dje klassen i Vesterbottens Fjerde kontrakt af Hernösands stift. Kyrkan, af trä, ligger vid Torneå elf och uppfördes 1745 under namnet Carunge kapell. I socknens ambulatoriska skola undervisades 1856 af 1 examinerad lärare och 1, som derjemte var klockare och orgelnist, tillsammans 58 gossar och 46 flickor, medan 1 gosse hade undervisning i allmänt läroverk, 1 gosse och 1 flicka undervisades i hemmet samt 161 gossar och 122 flickor saknade undervisning. — Adress: Haparanda.

Carl Gustafs stad. Gevärsfaktori och jernbruk uti Forss socken och Vester-Rekarne härad af Nyköpings län. Bruket är beläget vid norra ändan af Eskilstuna stad, och manufakturverket grundlades af konung Carl X, som utfärdade privilegier derå för F. Rademacher från Riga 1654, och hvilka privilegier utvidgades åren 1656, 1658 och 1659. Verket erhöll jord vester om ån och omfattade den areal, som nu upptages af Eskilstuna Fristad och Ny-stad, samt försågs med en ansenlig mängd underlydande hemman. Efter Rademachers död kom det åter till kronan, blef 1688 upplåtet åt Port och Dassau, sednare åt Lagersparre, hade redan 1721 47 verkstäder, hvaraf 19 der från början befintliga, »uppdrogs» 1731 åt fru Woynarowski, såldes af henne 1739 till Rothoff och dennes bror Ridderhoff samt förblef länge i denna slägt. År 1770 eller 1771 afyttrades en del lägenheter till den nybildade Eskilstuna Fristad; men verket hade ännu omkring 1780 två härdar med en ämneshammare, 4 brännstålsugnar, 5 knipp- och 5 spikhamrar, tillverkade stål, spik, bultjern och åtskilliga redskap, erlade hammarskatt för 400 sk℔ smide och disponerade flera hemman. Från bergsrådet B. F. Rothoff återköpte kronan åren 1812 och 1813 verket, der ett gevärsfaktori anlades 1814, sedan krono-gevärsfaktoriet vid Söderhamn blifvit nedlagdt och åtskilliga dervarande arbetare flyttade till Carl Gustafs stad. Gevärsfaktoriet ställdes under en särskild kommitté, i hvilken statsrådet grefve C. Lagerbring förde ordet. Verket stod sedan någon tid under Krigs-kollegium, men fick 1824 sin egen direktion, från hvilken uppsigten 1846 öfvergick till general-fälttygmästaren. Från år 1836 uppfördes ny faktoribyggnad af sten, der omkring 200 personer vanligen sysselsättas. Under loppet af 1856 tillverkade faktoriet 2,605 gevär (deribland 1,479 af 1845 års modell, resten nya pistoler, miniégevär o. s. v.) samt refflade 2,954 st. infanterigevär. Gevärspriset utgjorde 22 rdr 2 sk. 11 rst. banko. Styresmannen på stället är vanligen en artilleri-officer. Särskild brukskyrka fanns till år 1741. — Kronan är likaledes egare af Carl Gustafs Stads Qvarnverk, anlagdt på Gredby egor, och för hvil-

ket 100 tunnor spannmål erläggas i årligt arrende.

Carlholm. Jernbruk uti Örbyhus härad och Wessland socken af Uppsala län, vid Tierps-åns utlopp, hade 1768 1 hammare, 2 härdar, 1 masugn, 1 sågqvarn, allt på Finnarångers säteris egor. Bruket har allt ifrån början tillhört slägten De Geer, som 1728 här först anlade en masugn, ditflyttad från Leufsta, och 1735 äfven stångjernsbammare, ditflyttad från Hilleboda; masugnen har sedan blifvit flyttad till Utansjö. Bruket tillverkar i medeltal omkring 1,400 sk℔ af tackjern från Wesslands och Utansjö masugnar och exporterar sin tillverkning från Snattra lastplats, öster om Tierps-åns utlopp. Under egendomen brukas *Finnarånger* (Finnersånger?) 1 ⅛ mantal frälse-säteri och ½ frälse, samt *Holmsånger*, 3 ½ mant. frälse-säteri, bägge tillhöriga slägten De Geer från 1725, m. m. I Elfkarleby socken har bruket underlydande 9 ¼ mantal.

Carlholm. På 1300-talet ett starkt och »tämmeligen» stort slott eller fästning, på en udde i Teljeviken, som bildar Lina-sundet, nära ¼ mil ifrån Södertelje. Slottet var anlagdt för att skydda emot fiendtliga infall i Mälaren. Den vanliga vägen ifrån Östersjön till Mälaren var denna tid öfver landtungan vid Telje. Öfver sundet voro anbringade låsta bommar, både öfver och under vattnet. Uti konung Erik XIII:s morgongåfvobref till drottning Philippa benämnes denna fästning Telje slott, och af samma konungs jordabok synes, att under detta slott legat en del af Södermanland, som kallades Telje län. En Jöns Rut, riddare, förekommer år 1400 såsom höfvidsman på Telje. Olaus Petri räknar i företalet till sin Krönika detta slott bland kronans hus, med dessa ord: »Carlholm ligger i Teljeviken vti frisk siö»; hvaraf den slutsats kan dragas, att det, den tid detta nedskrefs, eller i konung Gustaf I:s tid, ännu var i stånd. Efter detsamma synes ännu lemningar af vallar och grafvar.

Carl Johan, eller **Kustförsamlingen.** Socken i Säfvedals härad af Göteborgs län, belägen vid Göteborg, på Elfsborgs Kungsladugårds egor i Örgryte socken och på de s. k. Majorna, utgöres af de förenade f. d. Mariæbergs och f. d. Amiralitetsvarfs-kyrkorna samt byggde sin egen kyrka 1824 och följande åren, sedan gamla Amiralitetsvarfskyrkan nedbrunnit den 29 September 1820 och den 1787 uppförda Mariæbergskyrkan befunnits bristfällig och otillräcklig. Den nya kyrkan, som invigdes 1829, kallades *Carl Johan*, och sockneu är annex till Örgryte regala pastorat i Domprosteriets Södra kontrakt af Göteborgs stift. Utom kyrkan finnes i församlingen ett bönehus, uppfördt af egaren till de i församlingen liggande fabrikerna, Carnegie. Carl Johans församling, som 1856 räknade 7,998 invånare, hade samma år 4 fasta skolor, i hvilka 130 gossar och 65 flickor undervisades; 2 gossar bivistade allmänt läroverk; men 237 gossar och 150 flickor uppfostrades i enskilda undervisnings-anstalter. Dessutom aflönar bolaget D. Carnegie & C:o lärarinnan i en småbarnsskola. Församlingen utgör i det hela en af Göteborgs förstäder och lyder under dess polismyndighet samt har flera gånger förgäfves gjort ansökan, om att få bli som förstad förenad med Göteborg. Att Göteborgs invånare sjelfva betrakta Carl Johans församling som sådan, finner man bland annat deraf, att samma okända välgörare, som 1856 till Göteborgs stad skänkte 100,000 rdr till uppförande af nya arbetarbostäder, åt Carl Johans församling anslog en summa af 50,000 rdr till samma ändamål.

Carlsborg. Centralfästning i Vestergötland, på Wanäs udde, mellan sjön Wettern och Bottensjön, anlagd på det att, sedan Sverige förlorat Finnland, riket »måtte ega en befäst ort, der landtarméens förråder kunde i säkerhet uppläggas, utan fara att vid första anfallet borttagas eller förstöras», och såsom en basis för det nu nödvändigt befunna centralförsvaret. Såsom bäst lämpligt i detta hänseende ansågs Wanäs, hvilket ligger bakom den i norr och

söder 15 mil långa Wettern samt på Göta-Kanal-linien, hvarigenom sjökommunikationer kunna påräknas med så väl Norge som Östersjön. Kon. Carl XIV Johan besåg i September 1819 stället och gillade planen, hvarefter byggnaden började och sedan har blifvit oafbrutet fortsatt. Den 23 Juli 1832, då samma konung befann sig på resa till Norge, besåg han åter fästningen, lade dervid hörnstenen till en af de kolonner, som uppbära hufvudporten, och gaf fästet namnet Carlsborg. Fästningens hufvudvallar följa Wanäs udde och bilda en oval månghörning. Genom vallarna leda sju portar, och framför dessa befinnas så kallade tamburer. Hufvudbefästningen består af en kolossal jordvall, uppförd af sand och besådd med qvickrot, hvarigenom sanden sammanhålles och vunnit fasthet. Utanför denna vall befinnes en stenmur med skottgluggar för handgevär, allt detta åt sjösidan. Åt landsidan är försvaret ännu mer sammansatt och bildas af flerdubbla verk. Arealen inom vallarna utgör icke mindre än 84 tunnland. Sednaste riksdagen anslog 100,000 rdr årligen under 3 år till fästningsbyggnaden. Det vill imellertid synas, som skulle andra åsigter angående rikets försvar nu hafva blifvit rådande, sedan man börjat bli betänkt på Stockholms befästande och ständerna anvisat medel dertill. Uti en nyligen utkommen skrift om »Stockholms Befästande» af löjtnant Mankell finnas i detta hänseende åtskilliga tänkvärda saker att läsa, hvarföre vi taga oss friheten att hänvisa till denna bok.

Carlsborgs garnisonsförsamling, hvars folknummer icke finnes officielt uppgifven, hade 1856 fast folkskola, i hvilken 16 gossar och 17 flickor undervisades af en examinerad lärare. Tre gossar hade derjemte undervisning i allmänt läroverk, 3 gossar och 5 flickor i enskild undervisnings-anstalt och 5 gossar samt 6 flickor i hemmet. Icke något barn i garnisonsförsamlingen saknade undervisning.

Carlsberg. Fordom ett i Sveriges häfder berömdt fäste, af hvilket nu blott lemningar återstå vid gården Röe, nära Åbyfjorden, uti Bro socken och Sotenäs härad af Bohuslän, dit Holmberg (Bohus Läns Beskrifning, I, pag. 99, 108) på, som det tyckes, goda grunder förlägger stället för detta fäste, hvilket andra velat förlägga till Hornborg i Qville. Den klippa, på hvilken fästet varit beläget, utgör en del af Röes trädgård och är omgifven med en nu nästan igengången vallgraf. Öfverst samt på nordöstra sluttningen påträffas murverk af ovanligt stora tegelstenar, lagda i ett flinthårdt kalkbruk, jordvallar och en vattencistern. Vid gräfningar hittas vapen och redskap från den yngre medeltiden samt en myckenhet halfförbrända ben, som vittna om fästets tragiska fall 1531. En liten slät plan mellan klippans eller, såsom hon af allmogen kallas, *slottets* fot och vallgrafven kallas *Kyrkogården* och förvarar lemningar efter en mängd der jordade lik, förmodligen af stupade knektar. — *Carlsborg* anlades af riksmarsken Thord Bonde vintern 1455 eller 1456 under konung Carl Knutssons krig med Danmark och uppkallades efter konungen. Det måste strax efter sin anläggning utstå fiendtliga belägringar, men försvarade sig, tilldess herr Thord vid pingst-tiden mördades af sin tjenare, Dansken Jösse Boson, då fästet öfvergafs af sin besättning och sannolikt förstördes. År 1523 var borgen åter i stånd och eröfrades af Gustaf Wasa, som förlänade den åt Nils Krumme och sedan åt Jakob Krumme, sannolikt den förres bror. Under slottet lydde då det så kallade *Carlsborgs län*, sannolikt mellersta och en del af norra Bohuslän. Sista höfdingen var Åke Claësson Tott, som innehade slott och län mot en årlig skatt af 600 mark örtug; han stupade, då Christian II eröfrade och i grund förstörde Carlsborg, som sedan dess legat i ruiner.

Carlsdal. Kapellförsamling till Carlskoga pastorat i Carlskoga bergslag af Örebro län, upprättades år 1736. Redan 1728 hade åtskilliga hemmansåboer i Carlskoga och Nora socknar, som hade lång och oländig väg till Carlskoga och Nora stads kyrkor, anmält sin önskan

att få bygga sin egen kyrka; men deraf blef ingenting vidare, förrän öfverdirektören C. D. Luthman blef egare af Kortfors bruk och Nya Elfhyttan, då han och hans med-interessenter hos konungen gjorde ansökning i denna sak och lyckades att d. 10 December 1736 få sin önskan bifallen. Kapellet skulle, enligt konung Adolf Fredriks resolution 1761, lyda under Carlstads konsistorium, och plats för kapellet utsågs på en vacker sandkulle litet söder om Nya Elfhytta eller det sedan s. k. Carlsdal; gudstjensten hölls likväl länge i en stor sal vid gården Carlsdal, hvarom se närmare under *Kortfors.* — Carlsdals kapellförsamling består af $3^{15}/_{48}$ oförmedlade mantal med 285 invånare inom Carlskoga bergslag samt af $1^{25}/_{96}$ oförmedlade mantal med 128 invån. inom Nora socken och bergslag. — Kapellpredikanten är gemensam för Rockesholm i Grythytte socken.

Carlsdal. Se *Helleforsverken.*

Carlsforss. Jernbruk i Östbo härad och Wernamo socken af Jönköpings län, vid Häråns förening med Laga-å, anlades 1733 af assessor H. von Lindt, som ditflyttade en af hamrarna vid det något nordligare i Laga-å belägna Hörle bruk, och utvidgades 1736 med manufakturverk. Carlsforss lyder under Hörle bruk, hvarföre vi hänvisa till beskrifningen om detta. Bruket köptes 1819 af grefvarne John och Jakob Essen Hamilton; nuvarande egaren är öfverståthållaren grefve Jakob Essen Hamilton. År 1828 uppfördes i stället för de äldre förfallna byggnaderna nya af sten på ny grund. »Alla ställningarna i nya smedjan», — heter det i sednaste bearbetningen af Tunelds Geographi (Stockh. 1832), — »äro af jern och fastsatta i stora stenar, af hvilka den största, som väger 90 sk℔, är med nästan otrolig möda och betydlig kostnad till bruket transporterad ¼ mil.» — Se vidare *Hörle.*

Carlsforss. Jernbruk i Wärmland, Nordmarks härad och Silleruds socken. Se *Karlsforss.*

Carlsforss. Nyligen anlagdt sågverk vid Hosjön i Wika tingslag och socken af Stora Kopparbergs län. Sågverket är anlagdt af ett bolag, bestående af handelshuset Tottie & Arfwedson, possessionaten J. G. Lundgren samt grosshandlarne Lars Montén och Louis Guillemot; den 15 April 1859 blef Bolagsordningen fastställd af Kongl. Maj:t.

Carls Graf. Kanal-anläggning till undvikande af de öfra vattenfallen i Göta elf, de s. k. fallen vid Rånnum. Ifrån sjön Wassbotten gick fordom en rännil ned till Göta elf, ½ mil nedanför det så kallade *Elfsåget,* eller Göta elfs begynnelsepunkt vid Wenern, och denna rännil blef på Carl IX:s befallning utvidgad till en kanal, hvilken efter honom fick namnet Carls Graf, samt genom hvilken det näs, på hvilket staden Wenersborg ligger, förvandlades till en ö, som med Dalsland sammanhänger genom Dalbo-bron, med Vestergötland, på andra sidan Göta elf, genom Rånnums bro. Carls Graf är 6,000 alnar lång och har vid Brinkebergs Kulle 2 slussar, kallade *Gustafs Slussar.* Den första slussen i Carls Graf, som derigenom blef segelbar, byggdes 1753.

Carlshamn. Stad i Blekinge län och Bräkne härad, 52½ mil från Stockholm, 6¼ mil från Carlskrona, privilegierad 1664. Sedan Sverige genom freden i Roeskilde 1658 erhållit Bleking, beslöt Carl X Gustaf att i denna provins anlägga en ny stad och lät Dahlberg utse plats till en sådan. Dahlberg utsåg dertill Bodekull, der en god hamn fanns, och ehuru konungen plötsligt afled, upptogs dock planen af förmyndareregeringen, som 1666 skänkte staden de bägge kronohemman, Bodekull och Bodestorp, på hvilkas egor den blifvit grundlagd, hvarefter den nya staden af enkedrottning Hedvig Eleonora uppkallades efter hennes son Carl XI och fick namnet Carlshamn; stapelstadsprivilegier utfärdades för densamma år 1668, då staden erhöll skattehemmansdelen och mjölqvarnen Strömma. Staden befästes af Dahlberg, som 1675 på Frisholmen anlade Carlshamns

skans. Redan 1676 landstego imellertid Danskarne i Skåne, och det dröjde icke länge, innan Carlshamns skans blef beskjuten och måste gifva sig åt dem. Detta skedde den 8 Oktober, och staden var nu i Danskarnes händer. Bröderna Hans och Axel Wachtmeister fingo af Carl XI befallning att fördrifva fienden ur Bleking, och ehuru deras första försök att befria Carlshamn misslyckades (i medlet af Februari 1677), hade de dock efter eröfrandet af Christianopel, der de vunno ett antal kanoner och mörsare, bättre lycka och tvungo den 19 Mars Danska kommendanten i Carlshamn att kapitulera. Det dröjde imellertid icke längre än till följande året, förrän Danskarne kommo åter. En Dansk styrka af 8—900 man landsteg i Juli 1678 vid Sandvik, ¼ mil öster om staden, under befäl af öfverste Stuart, blef af en förrädisk borgare ledsagad till staden och satte eld på denna, så att rådhuset, skolan och 18 andra hus lades i aska, hvarjemte klockstapeln nedbrann, så att urverket förderfvades och klockan smälte upp. Denna tilldragelse inträffade på en söndag; och då stadens invånare hunnit komma ut ur kyrkan samt fått undsättning af det utom norra stadsporten förlagda Svenska krigsfolket, lyckades man snart åter drifva ut de Danska, af hvilka flera togos till fånga. Dessa utpekade också sin förrädiska vägvisare, en gammal man, född i Småland och kallad Piskedala-Ola efter sin födelsebygd; stadens borgerskap straffade honom på det sätt, att hans hus nedrefs till hälften, hvarefter man af bjelkarna utanför staden uppstaplade ett bål, på hvilket Ola brändes, medan det återstående af huset fick qvarstå, andra förrädare till varnagel. I September 1679 återställdes det inre lugnet genom freden i Lund, och år 1682 utfärdades en kunglig befallning om utvidgande af Carlshamn. Här vistades Carl XII 1700, då han fick underrättelse om czar Peters krigsförklaring mot Sverige, och här gick han äfven den 1 Oktober med sin lilla här om bord till Liefland. Redan nio år derefter, sedan Carl lidit nederlaget vid Pultava, hemsöktes Carlshamn åter af kriget. Fredrik IV af Danmark hade med en här landstigit i Skåne, och Danska generalen Reventlow anlände den 19 Januari till Carlshamn, der 1,200 man infanteri inqvarterades tillika med artilleri, medan Danska kavalleriet förlades i byarna omkring. Strax på morgonen meddelades åt Svenska kommendanten på skansen den underrättelsen, att, om han lossade ett skott, skulle hela staden brännas ned. Danskarne bemägtigade sig allt, hvaraf de kunde hafva nytta, spannmål, kött, salt, fisk m. m. och tröstade dervid borgrarne dermed, att »blott landet blifvit deras konungs egendom, skulle de få betalning för alltsammans». Derjemte lades på staden en brandskatt af 20,000 rdr, hvilken dock nedsattes till 12,000, sedan den stora summan, motsvarande 80,000 rdr nu, befunnits omöjlig att utkräfva. Sextusen rdr erlades genast, för det återstående måste fyra af stadens förnämsta borgare (Mesterton, Hegardt, Aschenborn och Wildschjött) medfölja Danskarne som gisslan. Dessa utverkade så mycket, att ytterligare 3,000 rdr afprutades; men de återstående 3,000 måste Carlshamns-boerna slutligen betala för att återfå sina medborgare, som blifvit förda till Helsingör. Den 25 Januari lemnade slutligen Danskarne staden, och efter Stenbocks seger vid Helsingborg måste de, som bekant, helt och hållet utrymma Sverige. — Kort derefter hemsöktes den redan tillräckligt olyckliga staden (1711) af pesten, som bortryckte 1,000 personer derstädes, och föranledde ett upplopp, hvilket dock snart stillades.

Från Carlshamn öfverfördes 1712 Svenska trupperna till Pommern, vid hvilket tillfälle Magnus Stenbock genom sin vältalighet förmådde borgerskapet att till flottans utrustande förskjuta lifsmedel och penningar. Såsom ett bevis på Carlshamns-boernas patriotism förtjenar det nämnas, att en enda borgare, handlanden P. Schvey, ensam lemnade ett förskott af 12,000 daler silfvermynt. Ett par år sednare (1714) landsteg prins Fredrik af Hessen, sedermera kon. Fredrik I, i Carlshamn, och tre år derefter sökte en Dansk fregatt att intaga skansen och bränna

staden, dock förgäfves. Vid samma tid hemsöktes Carlshamn af en annan landsplåga, en hop efter Stralsunds kapitulation dit öfverförda krigsfångar af allehanda sammanrafsadt byke, Tyskar, Polackar, Judar, Greker och Turkar, hvilka mördade hvarandra och på allt sätt gjorde stadsboerna förfång, tilldess de ändtligen aflägsnades år 1719. År 1720 gjordes åter ett försök att öfverrumpla Carlshamn medelst en Rysk fregatt, som låg utanför Köpenhamn, redo att afgå till Blekingska kusten; men denna fara blef dock afvärjd genom ändamålsenliga anstalter. Hädanefter blef visserligen Carlshamn skonad för krigets olyckor; men i stället hemsöktes staden 1763 och 1790 af svårare eldsvådor. Det lilla samhället höll sig imellertid icke allenast uppe, utan tilltog till och med i välstånd. Der anlades skeppsvarf (redan 1679, sedan flyttadt 1735 från Näseviken till grannskapet af Fiskartorget), och staden var derjemte den första i riket, som 1752 bildade ett fiskeribolag, hvilket utsände fartyg på sillfiske i Bohus skärgård, hvarefter exemplet snart följdes af Stockholm, Carlskrona, Uddevalla m. fl. städer.

Bland byggnader i Carlshamn märkas: *Carl Gustafs-* eller *Stadskyrkan*, efter ritning af grefve Dahlberg anlagd i stället för den korskyrka af trä, som stadsboerna begagnat (före Carlshamns grundläggning begagnade Bodekullsboerna Asarums kyrka). Den nya kyrkan invigdes 1702; hon är en korsbyggnad, med koppartak och trätorn, 152 fot lång och 142 fot hög, från grunden till tornspetsen. Af den gamla träkyrkan, som såldes till kyrkoherden i Mjellby, uppsatte denne boningshus på prestgården. Carlshamns församling utgör, tillika med annexet Asarum, ett regalt pastorat af 1:sta klassen i Listers och Bräkne kontrakt af Lunds stift; — *Rådhuset*, uppfördt vid stadens stora Torg 1682, i stället för det af Danskarne 1678 uppbrända; — *Cellfängelset*, sedan 1854 upplåtet till fångars mottagande och försedt med 32 ljusa celler; — *Tullhuset*, nyligen uppfördt med en kostnad af 17,000 rdr bko; — *Fattig-*, *Arbets-* och *Korrektionshuset* o. s. v.

Staden Carlshamn beboddes 1856 af 5,214 invånare och bestod af 541 hus och tomter samt innehade derjemte 2,011 tunnland jord, alltsammans uppskattadt till ett värde af 860,722 rdr bko. Handel och sjöfart äro stadens vigtigaste näringsgrenar och voro till följd af de fördelaktiga konjunkturerna före handelskrisen högeligen vinstgifvande. Trävaror utgjorde den hufvudsakligaste exportartikeln. För handelns och sjöfartens befrämjande har man varit betänkt på att genom kanaler och jernvägar åstadkomma en lättad kommunikation med det inre af Kronobergs län ända upp till Wexiö, hvilket dock icke kan verkställas utan bidrag af statsmedel. Stadens hamnbyggnad fullbordades 1851. Tull-intraderna, som åren 1848—1850 utgjorde i medeltal 2,248 rdr banko för utskeppade och 85,381 rdr bko för införda varor, hafva sedan till 1855 uppgått i medeltal till 3,221 rdr bko för de förra och 84,559 för de sednare; efter denna tid hafva tull-intraderna fallit betydligt (i slutet af Maj 1857 uppgick t. ex. tulluppbörden vid samtliga tullkamrar i Bleking till 104,000, i slutet af Maj 1858 till blott 51,000 rdr rmt.) Staden hade 1856 62 handlande män och 13 qvinnor, hvilka i bevillning erlade 2,573 rdr bko. Af stadens handelsflotta användes sistnämda år till utrikes sjöfart 21 fartyg om tillsammans 2,000 läster. Handtverkarnes antal uppgick s. å. till 93 män och 5 qvinnor, med 59 gesäller, 120 lärlingar och 7 andra arbetare. Bland fabriker och näringar funnos 1856: ett *skeppsvarf*, ställdt på aktier, med 50—60 ständiga arbetare, hvilket 1850—1855 byggde 4 nya fartyg om 215 läster, sålda för 27,000 rdr, och verkställde reparationer för ett värde af 80,000 rdr, men som efter handelskrisens utbrott nästan alldeles afstadnat, — en *segelduks-* och *buldansfabrik* med 15 stolar och en tillverkning af omkring 10,000 rdr bko, — 4 *färgerier* och *chemiska blekerier*, — 3 *tobaks-* och *snusfabriker*, med 55 arbetare och en tillverkning af 82,668 rdr bko. I Asarums socken ligger derjemte *Strömma bomullsspinneri*, hvilket kan på visst sätt betraktas som tillhö-

rande staden. Detta spinneri åstadkom 1856 en tillverkning af 1,217,538 ℔ bomullsgarn.

Carlshamns stads styrelse utgöres af en borgmästare och 3 rådmän, jemte en magistrats-sekreterare; dess inkomster utgöra årligen något öfver 13,000 rdr bko, deraf hamn- och muddringsmedel 7,412 rdr bko, anslagna till amortering af hamnbyggnadslånet (20,000 rdr bko) och till hamnens underhåll. Stadens samtliga statsbidrag uppgå till 36,375 rdr banko, hvaraf bevillningen upptager 6,508 rdr samma mynt.

För barn-undervisningen finnes en lägre elementarskola, med rektor och 2 kolleger, besökt af omkring 50 lärjungar. Staden har derjemte navigationsskola och folkskola för både gossar och flickor. Enligt officiela uppgifter förhåller det sig med folkskoleväsendet som följer:

	Gossar.	Flickor.
I fasta skolor	158.	150.
I allmänna läroverk . .	82.	—
I enskilda undervisnings-anstalter	122.	222.
I hemmet	30.	34.
Utan undervisning . .	3.	2.

Lärarne äro 2 examinerade och 8 oexaminerade; af de 15 lärarinnorna anses 3 lika med dem, som blifvit utexaminerade vid seminarium.

Sjukvården besörjes af 2 stadsläkare, af hvilka en derjemte är anställd vid den här befintliga afdelningen af länets lasarett, som 1854 inrättades på egendomen *Gustafsborg*, der sjuka från staden och vestra delen af länet erhålla vård, och der patienterna 1855 utgjorde ett antal af 114 personer.

Staden har i öfrigt *helsobrunn, apothek, badhus, sparbank* (som 1855 hade ett kapital af 11,678 rdr banko, och hvari 158,975 rdr samma mynt voro insatta), *enke-* och *pupillkassa* m. m.

Fattigvården ordnades efter en förbättrad plan 1855, då i Juli månad en arbets- och fattigförsörjnings-anstalt öppnades på egendomen Gustafsborg. Utgifterna för fattigvården, som hittills gått till 10,190 rdr bko, anses hädanefter komma att uppgå till ett mindre belopp.

Stadens marknader hållas den 15 Juni och den 4 November. Stadens vapen är ett lejon, som med halfva kroppen synes öfver vågorna och i sina ramar håller ett ankare, samt ofvanför vapenskölden ett träd, hvars stam omgifves af 3 kronor. Nummern vid riksdagarna är 17 och staden hörer till tredje klassen.

Carlshof. Gård uti Elfvestads socken och Bobergs härad af Linköpings län, $1\,^5/_8$ mantal frälse-säteri med derunder afhysta $3\,^1/_4$ mantal skatte Kölja. Under namn af Riddaregården har säteriet från urminnes tider varit bebodt af adliga personer och innehades 1636 af jungfru Susanna Frenseyn, 1686 af sekreteraren Hadorph, 1700 af enkefru Hadorph, 1726 af J. B. von Roxendorffs enka Märta Braun, på 1750-talet af friherre C. G. von Roxendorff, som lät uppföra hufvudbyggnad af sten och anlägga trädgård; ännu 1818 och 1825 tillhörde gården en friherre Roxendorff. Nu eges gården af grefve Isr. W. Malcolm Sinclair, gift med grefvinnan Alfhild Spens.

Carlshult. Skatte-säteri uti Motala socken och Aska härad af Linköpings län, 1 mantal med tegelbruk och 5 torp på egorna; egdes 1642 af Lars Grubb, tillhörde sedan öfverste Claës Kugelhjelm och hans enka K. Griis, derpå general C. G. von Delvig och de efter honom följande egarne af Bergsäter i samma socken samt innehades 1853 af sekreteraren Nordström.

Carlsjö. Sätesgård i Alsheda socken och Östra Härad af Jönköpings län, 1 mantal säteri, fordom kalladt Skäggaby, är ett gammalt gods, som tillhört slägten Ulfsax. I nyaste bearbetningen af Tunelds Geographi uppgifves en Klase som egare till Skäggaby; namnet ändras af Wieselgren till (Olaus) Cotte, hvilken, enligt Gahm, sannolikt varit en Ulfsax och år 1369 skänkt *terram suam in Skeggaby* till Alsheda kyrka. År 1679 bodde här en kapten Ulfsax, år 1700 en fändrik Ulfsax, 1770 fru Ulfsax. Sedan kom gården i andra egares händer, t. ex.

kronofogden Hultmans, lagman Hummelhjelms, öfverstlöjtnant Lagercrantz', fältkamrer Porats (1828) och brukspatron Carl Aschans, som förbättrat gården på utmärkt sätt.

Carlskoga. Härad af Örebro län, tillhörande Nora fögderi och bestående af socknarna Carlskoga och Bjurkärn samt en del af Carlsdals brukskapellförsamling, har en areal af 148,554 tunnland, hvaraf 20,830 äro kärr och sjöar, består af 64 ½ mantal och beboddes 1856 af 9,783 invånare. — Häradet tillhör landskapet Wärmland.

Carlskoga. Socken i Örebro län och Carlskoga bergslags härad, omkring sjön Möckeln och Svart-elfven, har en areal af 111,062 tunnland, hvaraf 10,850 äro sjöar och kärr. Landet genomstrykes från norr till söder af flera höjdsträckningar, hvilka dock icke höja sig betydligt öfver vattnen, som ligga 300 till 500 fot öfver hafsytan; i södra och mellersta delarne utbreda sig höjderna på vidden och lemna rum för moras eller odlade slätter. Förnämsta vattendraget är Svart-elfven, som på östra gränsen, mot Nora socken, bildar Carlsdals-sjöarna, derpå kastar sig utföre Kort- eller Brattforssen och slutligen faller ut i sjön Möckeln, efter det han upptagit den från sjön Elgsimmen kommande Åm- eller Elgsims-ån. I samma sjö utfaller Tims-elfven, som kommer från Alkvettern genom Lanen, upptager Trös-ån från norr och bildar ett vackert fall vid Bofors. Af Möckelns utlopp, Let-elfven, hör blott öfra delen till socknen, likasom af Ölens vattendrag i sydost och Wismens i sydvest. Socknen är med sin omvexling af vildskön och leende natur en af länets och hela rikets vackraste delar. Näringarne äro åkerbruk, äfven på slättbygden otillräckligt för eget behof, och bergs- samt skogsbruk; bränvinsbränning idkas som binäring. Carlskoga socken består af 45 ½ mantal och beboddes 1810 af 4,447, 1840 af 6,172 och 1856 af 7,473 invånare. Socknen har både fasta och ambulatoriska folkskolor med 1 examinerad och 3 oexaminerade lärare, som 1856 undervisade i fasta skolan 77 gossar och 74 flickor, i de ambulatoriska 479 gossar och 503 flickor, medan 11 gossar bivistade allmänt läroverk, 2 gossar och 4 flickor hade enskild undervisning samt 108 gossar och 128 flickor undervisades i hemmet. — Carlskoga, som haft egen kyrka och kyrkoherde från 1590-talet, utgör nu tillika med Bjurkärn och Carlsdals kapell ett konsistorielt pastorat af 1:sta klassen i Wisnums kontrakt af Carlstads stift. Kyrkan är belägen vid Möckelns nordvestra strand. — Bland gårdar och verk i socknen märkas: *Björkborns hytta* vid Tims-elfven, — *Boforss*, — *Wahlåsen*, — *Carlsdal* och *Kortforss* jernbruk, — *Degersforss* och *Strömsnäs* bruk, m. fl. Vid Möckelns sydöstra strand, vid Knutsbol, förekommer ett sandstensbrott. *Malmhöjdens* jerngrufvor i norr hafva tidtals varit begagnade, tidtals öfvergifna; de talrika hyttorna i socknen hemta sin malm helst från Nora och Philipstad.

Om första bebyggandet af Carlskoga bergslag hafva vi berättat under artikeln *Boda Skog;* hela landsträckan på ömse sidor om Let-elfven och vesterut till Wisnums, Warnums och Fernebo socknar var en 3 ½ mil lång och 3 mil bred ödemark, när »Store Carl» gjorde sitt första besök i Wärmland. Bland sägner om Carlskogas första bebyggande anför Fernow följande: »en gammal berättelse är än i dag bland allmogen, att bland de första, som bebott Carlskoga-orten, varit tvänne grannar, den ena vid Qväggen eller Svensviken och den andra vid Alkvettern. Dessa nyttjade fiske ihop i den så kallade Tolåsbäcken (Tåbäcken); men de förlikades ej, utan den ena satte sig för den andra i förväg uti ett träd och, vid det han gick förbi, högg honom till döds. På stället offras ännu i dag (Fernow skref 1773) qvistar på ett bål, och mången räddhogad bär än fasa för att gå derförbi, sedan solen är nedgången, ty de frukta för *Tholås-gubben* (mannen, som blef dödad, skall hafva hetat Thol). — Längre ned i Carlskoga och på östra sidan om sjön Möckeln är ännu en annan berättelse, att en Finne, Törnes Jöns från Packrabo, kommit först

till orten med en yxa och en båga, den han drog eller spände upp med ryggen (all sin egendom) och hustrun en skära. De togo sitt stamhåll i *Dufvedalen*, byggde sig en badstuga och köpte bostaden af kronan. Slutligen kom Jöns sig så före, att han började träta med Nysunds bönder om eganderätten i Degerforssen (vid Let-elfven) och vann så mycket emot dem, att hans råskilnad blef en half mil längre söder vid Strömsnäs, der ännu bägge socknarne skiljas åt.» — De bägge första gårdarne i Carlskoga voro *Boforss* och *Alkvettern* (nu *Alquittern*), som skall hafva tillhört en »Jungfru Brita på Pinetorpet», om hvilken Fernow säger sig icke veta mer, än att Bo Ribbing var hennes förmyndare. Kyrkan byggdes af trä, och första kyrkoherden blef Olof Hansson, som sannolikt underskrifvit Uppsala Mötes Beslut, och hvars barn kallade sig Sylvius. Ännu på Fernows tid qvarstod vid Knapp-ed, der sjön Alkvettern genom Knappforssen förenar sig med Lanen, den ek, under hvilken Johan III och Carl IX uppgjorde förbundet mot konung Erik; den var vid ofvannämda tid 5 $\frac{1}{4}$ alnar tjock vid roten. — Carlskoga fick bergslags-privilegier 1650. — Vid Trösan eller Trös-ån har funnits en silfvergrufva och hytta, i hvars ställe en jernmasugn anlades 1685. — Adr.: Christinehamn eller Örebro.

Carlskrona. Stapelstad, landshöfdingsäte i Blekinge län och station för örlogsflottan, ligger vid 56° 10′ nordl. br., 50 $\frac{1}{2}$ mil från Stockholm och 6 $\frac{3}{8}$ mil från Carlshamn. Sedan Bleking kommit under Sveriges välde och Carl XI hunnit afsluta kriget med Danmark, gaf han, som i likhet med sina företrädare fullkomligen insåg allt det ofördelaktiga i att rikets flotta hade sin station i Stockholm, amiralen grefve Hans Wachtmeister befallning att inkomma med förslag till ny stationsplats för flottan. Det berättas, att amiralen genom tvänne bönder från Nättraby, som voro dömda till döden för sjöröfveri, fått anvisning på ett ställe, der en god hamn kunde anläggas, och att han derför utverkat benådning åt dem. De uppgåfvo Trossö, en ö, belägen vid Blekinges kust, på gränsen af Östra och Medelstads härader, som, bestående af $\frac{3}{8}$ mantal skatte under Augerums by, då tillhörde bonden Vittus Andersson. Carl XI gjorde sjelf i November 1679 ett besök i trakten, fann stället lämpligt och tillsporde Vittus, om han ville säljå sin ö. Bonden svarade nej och envisades i sitt motstånd så länge, att konungen, för att bryta hans tjurskallighet, lät insätta honom på Carlshamns fäste under den förevändningen, att han genom falska fyrar nattetid förvillat seglare och plundrat dem, sedan de lidit skeppsbrott. Detta gjorde Vittus mjuk; han sålde sin ö mot en betydlig summa och mot vilkor, att det mot honom anhängiggjorda målet blefve nedlagdt, flyttade till Listerby och skall ligga begrafven på Nättraby kyrkogård. En gata i Carlskrona bär ännu hans namn, och i en af stadens östra packhusgårdar qvarstår en liten fiskarstuga af gråsten, hvilken han skall hafva begagnat.

Nu började anläggandet af den nya staden på Trossö samt de vid dennas norra kust belägna Pott- och Pantarholmarna, af hvilka den sistnämda ligger närmare intill Wämö och det blott genom en kanal derifrån skiljda fastlandet. Den 10 Augusti 1680 utfärdades de första privilegierna, genom hvilka den nya staden fick fullkomlig religions-, närings- och nederlagsfrihet, befriades från skråtvånget, från lilla tullen och accisen m. m., allt för en tid af 20 år, hvilka sedan ytterligare förlängdes med 6. Derjemte anbefalldes borgrarne i staden Rottneby (Ronneby) att flytta in till Carlskrona, och derigenom förvandlades Ronneby till köping (1687), sedan en eldsvåda förut härjat densamma. Redan 1679 hade under ledning af riksamiralen Stenbock några örlogsskepp blifvit flyttade till Trossö, och 1680 öfverflyttades hela flottan från Stockholm till Carlskrona, der man genast började att bygga nya och reparera gamla skepp, till hvilket ändamål 3 tunnor guld anslogos. — Det gick imellertid långsamt med sjelfva stadens uppbyggande. Först omkring 1688 eller 1689 ditflyttades Amirali-

tets-kollegium, som sedan 1683 haft sitt säte i Kalmar och nu till 1776 förblef i Carlskrona, då det återflyttades till Stockholm, der det haft sitt säte före 1683.

Såsom station för rikets flotta, måste Carlskrona nödvändigt förses med fästningsverk, och de första sådana anlades af Sveriges då varande utmärktaste fortifikations-officer, den ryktbare Erik Dahlberg. Efter hans ritning uppfördes fästena Kungsholm och Drottningskär, det förra 1687, det sednare 1696, det förra vid Tjurkö, det sednare på Aspölandet. Drottningskär bibehåller ännu nästan samma skick, som Dahlberg föreslog, och består af ett två våningar högt torn, täckt med koppar och omgifvet med bastioner; Kungsholmen är deremot helt och hållet ombyggd sedan 1821, och fortgår byggnaden derpå ännu med det allvar, att rikets sednast församlade ständer för fästnings-byggnaderna vid Carlskrona anslagit 80,050 rdr rmt årligen under åren 1858, 1859 och 1860, sedan de vid 1854:års riksdag anvisat 39,375 rdr rgs årligen under åren 1854—1857. Carlskronas fästningsverk bestå för närvarande af följande delar: ytterst, 3 mil från fasta landet, tornet på Utklipporna, uppfördt 1840—1842, dernäst Kungsholm och Drottningskär, som bevaka stora inloppet mellan Tjurkö och Aspö, närmare staden fästena Getskär och Söderstjernan, till försvar för sjelfva örlogsflottan, och slutligen den genom broar med staden sammanhängande skansen Kungshall, hvars höga torn nu begagnas till proviantmagasin. — Utom det s. k. stora inloppet, inkommer man till Carlskrona genom ytterligare 4 andra farleder, Båldö- och Aspösund vester-, Skällö- och Djupasund österifrån. Djupasund är nu försänkt, vid Aspösund ligger en liten skans på Hästholmen, och de öfriga sunden äro tillgängliga endast för smärre fartyg.

Carl XI:s nya skapelse förkofrade sig och tillväxte. I synnerhet flottan vann på sin förändrade station, och härifrån utlopp t. ex. den af 38 rangskepp, utom fregatter och smärre fartyg, bestående flotta, som vid Carl XII:s angrepp mot Danmark år 1700 genom sin hotande segling mot Köpenhamn betydligt bidrog till att förmå Danskarne till freden i Trawenthal. Efter kung Carls nederlag vid Pultava, bragtes Carlskrona i fara genom Danskarnes inbrott i Skåne; men denna fara undanröjdes lyckligen genom Stenbocks seger vid Helsingborg 1710. Redan i November 1711 utlopp åter från Carlskrona en ny flotta af 24 linieskepp och 5 fregatter, hvars utrustande konung Stanislaus af Polen i egen person påskyndat. Omkring samma tid begyntes anläggningen af Gamla Dockan, och 1775 lade Gustaf III grunden till Nya Dockbyggnaden. Men år 1790 den 17 Juni inträffade en fruktansvärd vådeld, som bragte staden till branten af dess undergång och på ett enda dygn förstörde Tyska kyrkan, storamiralens och landshöfdingens hus, rådhuset, kadettkorpsens hus, Tyska skolan, skeppsgosse-, navigations- och artilleri-skolorna, apotheket, boktryckeriet, det till sjukhus inredda kronobränneriet och 413 enskilda gårdar samt gjorde 2,094 hushåll och 1,065 ogifta personer husvilla. Varfvets och amiralitetets byggnader räddades genom rådigheten hos häradshöfdingen Samuel Ståhl, som med tillhjelp af en ryttare och 2 båtsmän lyckades nedhugga den till dessa byggnader ledande bron, fastän elden redan fattat i denna och 3 gånger uppbrände de båtar, i hvilka de behjertade männen befunno sig. Flottan sjelf var vid olyckstillfället i Finska Viken. Men vid sin hemkomst året förut hade hon till staden medfört sjukdomar och farsoter, som rasade på det fruktansvärdaste, så att under åren 1789 och 1790 öfver 6,300 menniskor bortrycktes. Sedan denna tid har staden varit förskonad för eldsvådor, med undantag af smärre sådana; men i stället har choleran spridt sina förödelser äfven hit och bortryckte 1853 icke mindre än 880 personer.

Staden Carlskrona är belägen på 9 holmar, hvilka sins imellan förenas genom broar, ehuru dessa i det hela äro föga anmärkningsvärda. Från det förut omnämda Wämö eller från fasta landet leder en stenbro till *Pantarholmen*, hvilken man betraktar som en förstad till

Carlskrona, och hvilken holme med Trossö eller egentliga staden sammanhänger medelst en stenbro om 1,100 alnars längd, färdigbyggd först 1839. Genom en träbro sammanbindes med Trossö den s. k. *Pottmakarholmen*, der Cellfängelset och Fattigvårds-inrättningen äro belägna. Andra broar leda från staden till *Stumholmen* och derifrån till *Laboratoriiholmen* i öster, likasom till *Lindholmen*, som innefattar Gamla Dockan, Repslagarbanan och Wasaskjulet m. m., och dermed sammanhängande holmar; men dessa äro af föga betydenhet. Staden har tvänne torg, det illa planerade *Stortorget* och den s. k. *Amiralitets-slätten*, hvilka dock egentligen kunna sägas utgöra ett enda, emedan enda skilnaden dem imellan består i en brant backe. Midt på Amiralitets-slätten reser sig ett berg, med en derpå stående klockstapel, och nedra delen af slätten slutar vid Högvakten, der ingången är till Örlogsvarfvet. Strax inom stadsporten, när man kommer från fastlandet, ligger den vackra promenaden *Hoglands Park*, fordom kallad Maden, sedan Neptuni Torg, men genom landshöfding von Brinckmanns försorg i början af detta århundrade planterad med lindar, lönnar och kastanier samt ämnad att upptaga ett monument öfver slaget vid Hogland, hvilket dock aldrig kommit till verkställighet.

Bland *byggnaderna* i Carlskrona märkas följande:

1. *Storkyrkan* eller *Fredriks kyrka*, invigd 1744 under kon. Fredrik, byggd efter ritning af C. G. Tessin med 2:ne torn, af hvilka det ena skadades vid branden 1790, reparerad 1850. Storkyrkan utgör sedan 1846 tillika med Tyska församlingen ett s. k. regaltprivilegieradt pastorat af 2:dra klassen, till hvars kyrkoherde konungen nämner en af de tre, som församlingen föreslagit. — 2. *Tyska* eller *Fredricæ Dorotheæ Wilhelminæ kyrka*, först uppförd af Nic. Tessin och invigd 1689, nedbrunnen vid 1790:års brand och sedan åter uppförd i rotundaform, likt den gamla, samt invigd 1793, med altare och predikstol ornerade af Sergels lärjunge, den utmärkte skeppsbildhuggaren J. Törnström. Bägge de sammanslagna församlingarna räknade år 1856 tillsammans 5,921 invånare. — 3. *Amiralitetskyrkan*, egentligen *Ulrica Pia*, den äldsta bland stadens kyrkor, invigd 1685, uppförd af trä och försedd med en altartafla af värde; församlingen räknar 8,250 medlemmar. — Vidare 4) *Kungshuset*, tillhörigt Kronan, boställe för befälhafvande amiralen, — 5) *Landshöfdingresidenset* och *Landskansliet*, — 6) *Rådhuset*, vid Stora Torget, uppfördt efter 1790:års brand, — 7) *Tullhuset*. Vidare märkas den redan 1760 inrättade *Amiralitets-Barnhusskolans* under sednare åren uppförda hus, *Skeppsgossekasernen*, *Skeppsgosse-skolan*, alla tre af trä, *Folkskolan*, *Elementarskolans lokal*, efter 1790:års brand någon tid begagnad som rådhus och uppförd på samma plats, der Vittus Andersson hade sitt boningshus, hvilket nedrefs 1773, — *Cellfängelset*, öppnadt 1851, — *Frimurarelogen*, — *Societetshuset*, — *Theaterhuset*, egentligen en Kronan tillhörig materialbod, som redan på 1770- eller 1780-talet inreddes till theater och af amiralen grefve Ehrensvärd blifvit orneradt med fresker i Etruskisk stil, — *Länslasarettet*, — *Flottans sjukhus*, — *Båtsmanskasernen* på Stumholmen o. s. v. Vigtigast af allt i Carlskrona är imellertid *Örlogsvarfvet*, öfver hvilket vi låna en omständligare beskrifning ur T. G. Rudbecks »Försök till Beskrifning öfver Sveriges Städer, Stockholm 1857»; der det heter:

»*Örlogsvarfvet*. För att få bese detta, är det nog för en Svensk att af varfschefen erhålla inträdespollett; men för utländningar fordras härtill sjöministerns tillstånd. Då man inkommer, är det första, som möter ögat, artillerigården med sina kanoner och kulstapplar. Härinvid ligger tyghuset, af trä, hvilket väl år 1837 undergick reparation, men såsom öfver 120 år gammalt redan för 50 år sedan lärer blifvit utdömdt. Rustkammaren, på östra sidan, innesluter en mängd skjutgevär af flera slag, sablar, änterbilor, m. m., hvilka, på smakfullt sätt uppsatta, beklāda väggarna. På vestra sidan äro verkstadshusen belägna, hvarest förfärdigas lavetter samt annat tillbehör för flottans

artilleri-materiel, äfvensom bandgevär och blanka vapen. En ångmachin af 10 hästars kraft drifver svarfstolar, borrmachiner, fläkt för bläster i smedshärdarna, machin för söndersvarfning af kasserade kanoner, slipstenar m. m. Midtemot artillerigården ser man de så kallade nya inventarie-kamrarna, ett 4-vånings stenhus, hvartill Ehrensvärd år 1778 gifvit ritning. Dessa innehålla allt hvad till örlogsfartygens utredning är nödvändigt af ankartåg, kablar, vant, stag och segel m. m. I närheten häraf äro äfven gamla inventarie-kamrarne och gamla mastkranen, för upplyftande af skeppsmaster. Härifrån kommer man längs träbron till stora skeppsbron, vanligen kallad Brobänken, der å norra sidan linieskepp, fregatter och större ångfartyg, å den södra korvetter och smärre fartyg ligga förtöjda. Denna vår örlogsflotta utgör för närvarande 6 linieskepp, lika många fregatter, 4 korvetter, ett lika antal briggar, 5 skonerter, 3 ångkorvetter och slutligen 9 mindre ångfartyg från 140 till 6 hästkrafter eller tillsammans med både stora och små 37.

Ett litet här i närheten beläget hus måste för sin egna, för inbyggarne högst farliga, men i och för belägenheten nödvändiga konstruktion, omnämnas. Det är nämligen vakthuset för det befäl och underbefäl, som har tillsynen vid reparationer eller utrustning af de vid brobänken liggande fartygen. Ehuru försedt med eldrum, är det dock, i och för närheten till de dyrbara fartygen, så inrättadt, att det vid minsta sig yppande eldfara genast kan, förmedelst undanslåendet af några pålar, kastas i sjön.

Öfver en flottbro kommer man härifrån till Lindholmen, hvilken, utom en mängd större förrådshus och virkesskjul, rymmer trenne i sitt slag ganska anmärkningsvärda byggnader. Repslagarbanan, uppförd af trä år 1696, har en längd af 160 famnar, oberäknade de tvänne stenhusen, kallade banhufvuden, vid hvardera ändan. Uti denna kunna årligen tillverkas öfver 3,000 sk℔ tågvirke; härtill hörer äfven en nyttig, på andra ställen okänd inrättning, att tjära garnet, hvaraf tågvirket sedan slås.

Den andra anmärkningsvärda byggnaden, Wasaskjulet kallad, är ett med tak försedt, i början af 1700-talet uppfördt hus, för att deruti bygga skepp, eller en vanligtvis så kallad fregattbädd. Slutligen har man äfven här gamla eller reparationsdockan. Efter en plan, uppgjord af kommersrådet Polhem och skeppsbyggmästaren G. Sheldon, började dåvarande presidenten och amiralen grefve G. H. Wachtmeister år 1716 anläggningen af densamma. Den är utsprängd i sjelfva klippan samt var till en början 80 fot djup och öfver 200 fot lång. En pumpmachin för handkraft uppsattes i och för dockans länsning uti en tätt bredvid belägen byggnad, och 3 dagar samt öfver 800 dagsverken åtgingo då härtill. Detta jätte-arbete fullbordades på 8 år med en kostnad af den då för tiden ganska betydliga summan 57,900 rdr specie eller 231,600 rdr rgs. Under Sheldons och Thunbergs ledning blef dockan ännu ytterligare utvidgad. En af de många triumfer, ångkraften i närvarande århundrade äfven i vårt fädernesland firat, var då denna docka 1848 förseddes med en ångpump af 25 hästars kraft samt trenne sug- och tryckpumpar. Denna verkställer nu på 6 timmar det arbete, hvartill fordom med handkraft fordrades 3 dagar.

Ifrån gamla dockan, denna storartade skapelse från Carl XII:s tid, kommer man till ett litet galleri af galjonsbilder eller sådana, som varit anbringade i fören af numera utdömda örlogsfartyg. Här har man tillfälle att, i synnerhet vid jemförelsen med de förra otympliga bilderna af detta slag, beundra de ur Törnströms hand utgångna, ibland hvilka de af Galathée och Euridice i synnerhet förtjena uppmärksamhet.

Från Lindholmen leder en med vindbrygga försedd stenbro till vestra delen af varfvet, der man anträffar den beryktade ankarsmedjan, hvilken icke bekommit sitt namn deraf, att ankaren der förfärdigas, utan emedan upplagsplatsen för sådana fordom varit utanför densamma. Största delen af arbetarne vid denna smedja utgöres af lifstidsfångar. I dess tvänne byggnader,

hvilka innehålla 2 grofsmedjor och en klensmedja, arbeta vanligen omkring 200 personer. Midtemot är uppfördt ett större stenhus för en hydraulisk sträckningsmachin till pröfvande af ankarkettingar m. m. Detta sammanhänger med 5 stora skjul för tillverkande och förvarande af master och rundhult. Nära härintill är ett hus, i hvars undra våning en ångpanna är inrymd, hvilken lemnar ånga till tvänne så kallade *baskistor*, för uppmjukning af virke till skeppsbyggnad. I öfra våningen äro sågmachin samt slipstenar och färgqvarnar, hvilka alla drifvas med ånga. Bland den mängd byggnader, som i denna del af varfvet förekomma, egnade åt verkstäder, ämbetsrum och förråder, märkas segelsömmare- och bildhuggare-verkstaden samt metall- och jerngjuteriet. Detta, försedt med 2 kupolugnar, fullbordades år 1845.

I Mönstersalen, så kallad, emedan mönstringen med varfsfolket derstädes förrättas, ser man, i hvit marmor, general-amiralen Trolles bröstbild af Sergel. Deröfver läses: »Upprest af konung Gustaf III», och på piedestalen: »Henrik af Trolle, General-Amiral och Commendör med Stora Korset af Kgl. Svärds-Orden, född den 24 Nov. 1730, död den 12 Mars 1784.» I öfra våningen är modellsalen, innehållande en rik samling modeller af in- och utländska fartyg. Midtför ingången är upprest en minnesvård åt amiral Chapman. Öfverst synes hans bröstbild å en medaljong af hvit marmor och derunder följande inskrift: »Fredr. Henr. af Chapman, Vice-Amiral, Kommendör med Stora Korset af Wasa-Orden, Riddare af Svärds-Orden. Hans snille och fosterlandskärlek, verksamma till Gustaf III:s ändamål, gåfvo Sverige nya flottor efter förbättradt byggnadssätt. Då arbetet efter konungens förordnande fortsattes, ägnade Carl, Hertig af Södermanland, Svea Rikes Stor-Amiral, uppfinnarens bild åt odödligheten.» Nära härintill är telegrafen, som korresponderar med den å Kungsholms fästning.

Nya Dockan, eller rättare Dockorna, belägna i vestligaste delen af varfvet, äro nära ett sekel yngre än varfvets anläggning, och grunden dertill lades af Gustaf III den 1 Okt. 1775. Arbetet började under ledning af Thunberg samt fortsattes af öfverdirektören Anckarsvärd. Till år 1805, sedan dock flera uppehåll i arbetet ifrån år 1792 skett, medhanns uppförandet af svajningsrummet, af 4 dockor, af hvilka två med tak, samt af portöppningarna till fjerde och femte dockorna. Detta svajningsrum är genom en mur afdeladt i tvänne delar, och i hvar och en af dessa äro på den afrundade sidan 5 öppningar med sina slussportar, tjenande till ingång för skeppen. Innanför hvar och en af dessa ingångar äro tvänne dockor å rad, med en *sätt* mellan hvarje docka. Så kallas en machin af trä i halfcirkelform, hvilken sättes utanför portarna, på det vattnet vid sitt påträngande ej må skada dem. Hela dockbyggnaden är således från början afsedd för 20 linieskepp och har, i fråga om sin plan, utseende af en utslagen solfjäder. År 1784 började arbetet å andra dockan. År 1797 lades grundstenen till den tredje och år 1801 till den fjerde, bägge af Gustaf IV Adolf. Åren 1802 och 1805 fullbordades andra och tredje dockorna. Kostnaden hade då uppgått till 3½ millioner rdr banko. År 1839 väcktes fråga om att fullborda dock-anläggningen, och, sedan anslag af Ständerna blifvit beviljadt, påbörjades arbetet 1841. Sedan dess äro fjerde och femte dockorna fulländade, till hvilken sednare grundstenen lades den 1 December 1846. I särskilda anslag hafva under de sista 10 åren till och med 1851 utgått en summa af 391,893 rdr bko. Ehuru statsanslagen upphörde, fortsattes arbetet imellertid af de för flottan i allmänhet anslagna medlen och påräknades vara afslutadt med år 1856, då dockorna på östra sidan om nya mastkranen borde vara fulländade. Denna kran uppfördes åren 1804 och 1805 efter ritning af öfverstelöjtnant J. Liedströmer och är 138 fot hög. Nya ångmachinshuset uppfördes mellan åren 1821 och 1822, hvarefter en ångpump af 40 hästars kraft, förfärdigad af Owen, insattes deruti. Hela detta varf omslutes med en mur af 2,500 alnars längd, som skiljer det från staden.

Förutom denna sistnämda beundransvärda inrättning, tillhörig Kronan, har staden äfven ett varf, på hvilket, ehuru litet, synnerligen i proportion mot örlogsvarfvet, ganska vackra handelsfartyg på sednare tider blifvit byggda efter ritning af den för få år tillbaka aflidne skicklige skeppsbyggmästaren löjtnant Pettersson.»

Stapelstaden Carlskrona består af 1,419 hus och tomter med dertill hörande 1,062 tunnland jord, alltsammans uppskattadt till 1,585,489 rdr bko och i statsbidrag erläggande 70,004 rdr samma mynt. Staden styrdes till 1851 af 2 borgmästare och 4 rådmän, nu af en borgmästare och 6 rådmän, af hvilka en är polismästare, en magistrats-sekreterare och en stadsnotarie. Staden beboddes 1850 af 14,097 personer, hvilkas antal 1855 sjunkit till 11,117, men 1856 åter höjt sig till 14,513. Stadens näringar hade från 1850 till 1855, enligt Landshöfdingens Berättelse för dessa år, snarare af- än tilltagit, och påstås den omständigheten, »att flottans handtverkare, till tjenstgöring uppfordrade kronobåtsmän och gemenskapen af här förlagde marinregimente dela arbetsförtjensten med stadens borgare af handtverksklassen, hafva till följd, att dessa sednare icke kunna uppnå det oberoende, som deras vederlikar i andra städer förvärfvat.» Staden hade 1856 inalles 119 handlande (deraf 21 qvinnor), som erlade en bevillning af 1,442 rdr banko (Carlshamns 75 handlande erlade samma år i bevillning 2,573 rdr banko), och af dess handelsflotta sysselsattes med utrikes sjöfart 26 fartyg om 1,350 läster, medan 4 fartyg om 60 läster användes till inrikes sjöfart. Föremålet för utskeppningen är i synnerhet trävaror från Smålands skogstrakter; men denna export är vida underlägsen den från grannstäderna Kalmar och Carlshamn. Importen består hufvudsakligen af kaffe, socker, risgryn och andra specerier, konjak, rhum, vin, tobak, ylle- och bomullsväfnader, hampa, sill o. s. v. Tullintraderna, som åren 1848—1850 i medeltal utgjorde 1,466 rdr banko för utskeppade och 57,205 för införda varor, uppgingo åren 1851—1855 för de förra till 2,736, för de sednare till 45,904 rdr bko i årligt medeltal, men hafva sedan dess sjunkit ansenligt. — Handtverkarnes antal var 1856 inalles 220, deribland 20 qvinnor, med 118 gesäller och 216 lärlingar samt 15 andra arbetare. År 1855 funnos i staden 4 tobaksfabriker; kofferdivarfvet, som under åren 1851—1855 var i liflig verksamhet, har sedermera nästan afstadnat till följd af dåliga konjunkturer. Staden hade 1855 2 boktryckerier och 2 apothek.

För ungdomens undervisning finnes ett lägre elementarläroverk samt, för flottans räkning, artilleri-, styrmans-, konstruktions- och skeppsgosse-skolor. I stadsförsamlingens folkskola undervisades (1856) 122 gossar och 97 flickor af 2 examinerade och 2 oexaminerade lärare, medan 52 gossar njöto undervisning i allmänt läroverk och 134 i enskilda undervisnings-anstalter. Amiralitetsförsamlingens folkskola är beräknad för omkring 400 barn. Härtill komma en söndagsskola för handtverkeri-lärlingar med flera och ett skeppsbyggeri-institut på kungliga varfvet med två lärare. Fordom hade Carlskrona en 1756 inrättad kadettskola, der 100 kadetter af både frälse och ofrälse börd åtnjöto fri undervisning, hälften af dem till och med beklädnads-penningar. Denna kadettskola införlifvades 1792 med krigsakademien på Carlberg. — Genom särskild donation underhålles en småbarnskola.

Sjukvården besörjes för Kronans manskap å flottans sjukhus; staden saknar sådant, men aflönar två läkare, och patienter, som ej kunna vårdas hemma, få intagas på länets lasarett. Stadens bidrag till fattigvården utgör omkring 9,500 rdr årligen, hvarjemte statsverket dertill bidrager med 3,000 rdr; för 1854 beviljades derjemte ett extra anslag af 3,500 rdr, allt banko. På stadens fattighus försörjas årligen omkring 150 personer, och genom fattigvårdens försorg äro 200 fattiga barn utaccorderade till uppfostran och vård hos fosterföräldrar i staden och på landet. Med fattigvårds-inrättningen är en arbets-inrättning förenad. Till behöfvande af borgareklassen utgå från

tvänne särskilda gåfvofonder årliga understöd, och år 1855 bildades en förening, till belöning och understöd för troget tjenstefolk. Två enke- och pupill-kassor, en för handlande och en för fabriks- eller handtverksidkande borgare, finnas, och af den i Jönköping inrättade pensionsföreningen finnes en, ehuru föga tillitad, afdelning i Carlskrona.

I ekklesiastikt hänseende är staden, som ofvan sades, delad i två församlingar, stads- och amiralitets-församlingarne.

Stadens inkomster och utgifter förvaltas af en Drätselkommission, och uppgick de under densammas förvaltning stående kassornas verkliga behållning 1855 till 28,285 rdr bko. Derjemte står under vård af borgerskapets äldste en borgerskapets enskilda kassa, som bestrider båtsmans-vakans-afgift för borgerskapet och arfvode till stadens riksdagsmän.

Carlskrona har derjemte *sparbank*, som vid 1855 års slut hade en egen fond af 13,012 rdr, hvarförutan 3,216 delegare deri insatt 205,202 rdr, allt bko. Smålands privatbank har ett afdelningskontor i staden, der dessutom den s. k. *Filialbanken i Bleking* 1853 började sin verksamhet, hvilken uppgifves såsom rätt liflig och för orten gagnande.

Carlskronas vapen är ett ankar, Carl XI:s namnchiffer och konglig krona deröfver. — Staden har marknader den 5 April (kr. m.), den 30 Juni, den 14 Oktober och den 20 December.

Till slut torde böra anmärkas, att år 1856 Carlskronas Mosaiska församling hade 16 ledamöter.

Carlskyrka, i Stockholms län. Se *Söderbykarls* socken.

Carlskyrka. Socken i Åkerbo härad af Westerås läns Södermanlands-andel, i norr begränsad af Mälarfjärden Galten och Arboga Å, i öster af Torpa socken, tillhopa med hvilken den utgör ett pastorat, innefattar tillika med Torpa en areal af 29,554 tunnland, hvaraf 200 äro sjöar och kärr. Närmast ån består socknen dels af bördig slätt med lerjord, dels af sank ängsmark, och derpå vidtager en bergås med rigtning från vester till öster, tämligen brant mot norr, sagta sänkande sig åt söder och som egentligen utgör en ojemn, stenbunden högslätt, hvarifrån små vattendrag leta sig norrut ned till Arboga-Å. I rät vinkel mot bergåsen går den sandiga Hedåsen från Kungsör till Öija. Socknens hufvudnäring är åkerbruk; en vigtig binäring är båtfart. Socknen består af $31\frac{1}{8}$ mantal och beboddes 1810 af 1,375, 1840 af 1,545 och 1856 af 1,570 invånare. Om skolväsendet saknas underrättelse. — Carlskyrka moderförsamling utgör, tillika med annexet Torpa, ett regalt pastorat af 2:dra klassen i Vester-Rekarnes kontrakt af Strengnäs stift; hela pastoratet, $73\frac{1}{2}$ förmedlade mantal, beboddes 1856 af 2,817 personer. Socknen har sitt upphof, likasom sitt namn, af Carl XI; hela trakten hörde förut till Torpa, och den nya socknen var först annex till denna; men Gustaf IV Adolf omvände förhållandet, ehuru kyrkoherden ännu har sitt boställe i Torpa och komministern här. Kyrkan, äfven kallad Kungsörs kyrka, $1\frac{1}{2}$ mil från Arboga, $1\frac{1}{2}$ från Köping och 6 mil från Strengnäs, byggd från 1691 af Nicodemus Tessin på Carl XI:s bekostnad, under kungens vistande på Kungsör, är åttkantig, 50 alnar lång och bred, 30 alnar hög, med kupol och talrika fönster, samt en af rikets vackraste kyrkor. Altartaflan är af Ehrenstrahl. — Socknen är rik på fornminnen; utmed ån ligga grafhögar på flera ställen; lemningar efter borgar finnas vid Hogsta och Rå i söder; vid Svarthäll invid ån eller, enligt andra, midt emot Asphäll, längre ned, anses det af Dalkarlarne under Engelbrecht förstörda Högvalla hafva legat. Denna borg anses af Tham (Beskrifning öfver Sveriges Rike, Westerås Län, sid. 115) hafva varit densamma med Åkersborg, hvarom vidare på dess ställe. Om Carl XI lefva åtskilliga sägner i socknen, hvars förnämsta gård är *Kungsör* (se denna artikel), fordom kallad Ulfvesund och Ören, hvartill komma *Svarthäll* och ett par smärre gårdar. — Adress: Köping.

Carlslund, i Wärmland. Se *Karlslund.*

Carlslund. Välbelägen och välbyggd gård i St. Ilians socken af Norrbo härad och Westerås län, belägen norrifrån staden Westerås på dennas egor, har sin egentliga märkvärdighet genom sin prydliga åbyggnad och genom den undervisnings-anstalt för fruntimmer, som der blifvit upprättad af nuvarande egaren, grefve G. Lewenhaupt, och hans grefvinna, Eva Augusta Cronstedt.

Carlslund. Två mantal säteri med underlydande samt qvarn, tegelbruk, bränneri m. m. uti Längbro socken af Örebro härad och län, är en välbyggd egendom med trädgård, orangeri, schäferi m. m. Godset, som 1815 egdes af enkefru Günther, tillhör nu grefve C. H. Anckarsvärd, hvarjemte öfversten friherre Leuhusen har del deri. Från herrgården, som är belägen 1/4 mil i vester från Örebro, invid Svart-elfven, har man den vackraste utsigt öfver Örebro stad och Hjelmaren å ena sidan samt Kihlsbergen å den andra. En salong i huset är af egarens bror, öfverste Anckarsvärd, målad med Svenska vyer. På gården förvaras ett icke oansenligt bibliothek.

Carlstad. Stapelstad och säte för biskop och gymnasium, belägen på Tingvalla ö vid Klar-elfvens utlopp i Wenern (59° 22′ br.), 32 1/2 mil från Stockholm, anlades 1584 af hertig Carl, som till sin nya stad skänkte hela Tingvalla ö samt norr om Klar-elfven Färjestads och Ruds egor med Heden, dock Kroppkärr undantaget. Sedermera tillades till staden de närbelägna byarna Wåxnäs, Rumstad och Sundstad. Staden var till att börja med uppstad, men fick stapelstads-privilegier 1840. Det gamla namnet på den ö, der staden är belägen, Tingvalla, antyder, att platsen af gammalt varit ett ställe för ting och vapensyner, och landslagen stadgade, att sådana skulle hållas af konungen måndagen efter Midfasto-söndag. Om icke konungen sjelf infunne sig, så skulle hans ställe företrädas af biskopen i Skara och tvänne riksråd, hvilket oftast torde hafva inträffat. Med tinget var här, som annorstädes, marknad förenad, och denna fick under katholska tidhvarfvet benämningen Fasting (Fasteting), emedan den inföll midt under fastan. Stadens andra marknad, Persmessan, har likaledes under katholska tiden blifvit uppkallad efter St. Peter, som tillika med S:ta Brita och S:ta Lucia lärer hafva varit Wärmlands skyddspatron.

Hertig Carls nyanlagda stad, upprättad, »hans undersåtare utöfver hela Wärmland, som lång och besvärlig köpstadsväg hafva, till godo och omliggande land till förbättring», samt försedd med vidsträckta privilegier, styrdes i början af 2* borgmästare och 8 rådmän, hade kyrka, hvars första pastor var hr Sigfrid Canuti, och skola, som 1586 af hertigen fick ett nytt hus, ehuru skola funnits på ön redan före stadens anläggning, och uppblomstrade snart. Sedan hafva åtskilliga olyckor dels öfvergått staden, dels hotat densamma. År 1642 härjade t. ex. pesten nästan hela året i Carlstad, och under det krig med Danmark, som slutade genom freden i Brömsebro, och som icke medförde någon fara för staden, var man imellertid der så uppskrämd, att en mängd stadsbor hals öfver hufvud flydde sin kos. Sedan freden lyckligen undanröjt alla vidare farhogor för krigsolyckor, fortfor staden att i lugn utveckla sig, tilldess den 1719 nästan helt och hållet lades i aska, utan att ens domkyrkan, gymnasium, skolan och rådhuset förskonades. År 1752 hemsöktes staden af en ny eldsvåda, och samma olycka upprepades åren 1805, 1822 och 1827, ehuru i lindrigare grad. Äfven Carlstad har varit hemsökt af de sednaste årens pest, choleran, 1853, ehuru denna farsot der icke anställde några svårare härjningar. — Enligt riksakten af 1815 är Carlstad samlingsorten för Sveriges och Norges ombud, 36 personer från hvardera riket, hvilka, i händelse af konungahusets utgång och val af olika personer i bägge rikena, skola sammanjemka meningarna och genom omröstning välja thronföljare.

Öfver Klarelfvens bägge grenar leda

tvänne broar, af hvilka den östra är både en bland de vackraste och största stenbroar i Sverige. I stället för den fordom genom sin aflägsenhet ($^3/_4$ mil från staden) obeqväma hamnen, anlades 1835 en ny hamn vid östra stranden af den nära staden belägna Hammarö-sjön och fullbordades 1837 med en kostnad af 32,700 rdr bko. En kanal af 3,000 alnars längd leder derifrån till östra grenen af Klarelfven. — Bland Carlstads byggnader märkas:

Domkyrkan. År 1347 nämnes redan en kyrka på Tingvalla-ön; men sannolikt byggdes en ny kyrka vid stadens anläggande. Vestergötland, Wärmland och Dal lydde ända till 1580 under biskopen i Skara, men sistnämda år skiljde hertig Carl Wärmland, Wadsbo och Walla härader ifrån Skara stift och utnämde öfver dessa landsdelar en egen super-intendent, som fick sitt säte i Mariestad. Super-intendents-sätet flyttades 1647 till Carlstad, der Sven Elfdalius blef första super-intendenten, och som kyrkan nu förvandlades till domkyrka, anslogos af Kronan medel till hennes reparation. År 1772 fick super-intendenten i Carlstad titel af biskop. Efter 1719 års brand var den gamla kyrkan så förfallen, att man måste vara betänkt på en ny, och en sådan grundlades 1723 på den s. k. Herregårdsbacken samt var fulländad efter 7 års förlopp. Hon är byggd i form af ett Grekiskt kors och har en vacker kupol, som icke uppbäres af någon enda pelare; till vestra gafveln sluter sig ett ansenligt högt fyrkantigt torn, betäckt med en lanternin. Den vackra och ljusa kyrkan har en altar-dekoration, bestående af ett förgyldt kors, omgifvet med tvänne af Sergel i gips modellerade figurer. Så väl stads- som landsförsamlingen äro prebenden åt biskopen, och räknade 1856 tillsammans 4,971 invånare; — vidare: *Landshöfding-residenset*, en tvåvånings träbyggnad med borggård, — *biskopshuset*, likaledes af trä, — *rådhuset*, fullbordadt 1780, af sten, — *elementar-läroverkets hus*, en vacker stenhusbyggnad med observatorium och icke oansenligt bibliothek, — *skolhuset*, bygdt 1840, — *frimurarehuset*, — *theaterhuset*, — *hypotheks-föreningens lokal*, af sten, fullbordad 1835, — *länslasarettet*, fullbordadt 1842, och *cellfängelset*, begagnadt sedan 1847.

Carlstad, som 1736 beboddes af 1,594, 1843—1847 i medeltal af 3,415 och 1856 af 4,128 invånare, består af 207 hus och tomter samt innehar dessutom 1,174 tunnland jord, alltsammans uppskattadt till 962,840 rdr bko och i statsbidrag erläggande 30,515 rdr samma mynt. Handel och handtverkerier äro stadens egentliga näringar; handeln bedrifves med köpmansvaror af allehanda slag, som hufvudsakligen hemtas från Stockholm och Göteborg, och äfven med spannmål, som uppköpes dels inom länet, dels från Öster- och Vestergötland samt afsättes till provinsens norra orter, dit trafiken nu blifvit betydligt lättad genom Klarelfvens och sjön Frykens sammanbindning medelst Frykstads jernväg. I slutet af förra århundradet utskeppades årligen i medeltal omkring 40,000 sk℔ jern och 14- till 1500 tolfter bräder; år 1855 mottogos å stadens våg, för afsändning till Göteborg, 38,474 sk℔ stång- och manufakturjern och utskeppades från Carlstads hamn 39,403 tolfter plankor, 17,616 tolfter bräder och bakar, 14,657 tolfter sågblockar, 1,821 stycken bjelkar och 6 mastspiror. Stadens sjöfart bedrefs detta år med 2 ångfartyg och 14 seglande fartyg om 519 läster (1856 24 fartyg om 837 läster). Staden hade 1856 inalles 52 handlande, deribland 5 qvinnor, med 49 biträden, och hvilka i bevillning erlade 665 rdr bko; handtverkarne voro 85, deribland 5 qvinnor, med 87 gesäller, 69 lärlingar och 16 andra arbetare. Uti staden funnos två tobaks- och snusfabriker, som producerade för 52,000 rdr banko i medeltal om året, en klädesfabrik, med en produktions-summa af 31,000 rdr bko, och två Baierska ölbryggerier, som årligen producerade för 14,450 rdr bko. På stadens grund anlades 1854 ett ångsågverk, med fyra finbladiga ramar, som sysselsätter ett stor antal arbetare. I Carlstad funnos 1856 två boktryckerier.

Carlstad har ett högre elementarläroverk, en vexelundervisningsskola och en flickskola. Om skolväsendet uppgifves för 1856, att 2 examinerade och

1 oexaminerad lärare undervisade 129 gossar och 137 flickor i fasta skolor, medan 80 gossar undervisades i allmänt läroverk, 8 gossar och 52 flickor i enskild undervisnings-anstalt samt 6 gossar och 24 flickor i hemmet. — Å stadens fattighus voro 23 fattiga och bräckliga personer inhysta, hvarförutan ett ansenligt antal äldre fattiga och värnlösa barn voro utaccorderade på landet, och ett stort antal mindre arbetsföra personer erhöllo understöd af fattigvården. Omkostnaderna för fattigförsörjningen uppgifvas för 1855 till 6,534 rdr bko. Kostnaden för stadens styrelse uppgår till 7,192 rdr bko. — I staden finnes det ena af länets bägge lasaretter, och Carlstad är derjemte station för en af länets två provincialläkare.

Carlstad är sätet för en mängd sällskaper, föreningar och inrättningar, af hvilka följande må nämnas: Hushållnings-sällskapet, stiftadt 1803, musikaliska sällskapet Harmonien, 1816, Wärmländska Bibelsällskapet, 1817, och ett dermed förenadt Fruntimmers-bibelsällskap, Sällskapet till spridande af nyttig folkläsning, Föreningen för befordrande af nykterhet och goda seder, Trädgårdsföreningen m. fl. I Carlstad sammanträder likaledes direktionen för Wärmlands Provincialbank, och här har derjemte Wärmländska Hypotheks-föreningen sitt säte. Stadens sparbank hade vid 1855:års slut en fond af 35,223 rdr banko, och utgjorde insättningen i densamma inalles 507,968 rdr bko.

Carlstads marknader voro för 1859 utsatta till den 10 Februari, den 12 Juli, *Permessan*, den 11 Oktober och den 29 November.

Carlstads landsförsamling, omkring staden, på bägge sidorna om elfven, är annex till stadsförsamlingen och håller sin gudstjenst i stadskyrkan. Socknen innefattar 13½ mantal och beboddes 1840 af 456, 1856 af 843 invånare. Socknen hade sistnämda år ambulatorisk folkskola med 1 examinerad lärare, som undervisade 45 gossar och 31 flickor, medan 2 gossar bivistade allmänt läroverk och 3 gossar samt 7 flickor undervisades i hemmet. — Uti denna församling befanns 1855 en lakeringsfabrik med 24 arbetare och ett tillverkningsvärde af 6,835 rdr bko. — Denna socken hette af ålder Tingvalla, hvars katholska Curatus sannolikt haft ett visst inseende öfver de öfriga kyrkoherdarne i landet; till den gamla socknen hörde de nuvar. socknarna Grafva och Hammarö samt troligen Bommestads kapell, på gränsen åt Grums härad, hvilket sannolikt blifvit öde efter reformationen. På den norr i socknen belägna gården *Stora Vågnäs* berättas ett nunnekloster hafva varit; Fernow tror dock, att »på denna beqväma orten någon slags schola eller lärohus varit inrättadt för landets hederligare flickor.»

Carlstads län. Se *Wärmland.*

Carlstads stift. Detta stift, det 10:de i ordningen, innefattar hela Wärmland och Dal samt af Örebro län Carlskoga pastorat och 16¼ hemman i Edsbergs och Lekebergs härader, hörande till Nysunds socken af Rudskoga pastorat, sålunda 1:o hela Wärmlands län, 2:o Dal af Elfsborgs län och 3:o Carlskoga bergslag samt en del af Edsbergs och Lekebergs härader i Örebro län, alltsammans innefattande en areal af 209 qvadratmil land och 20 qvadratmil sjö samt 1856 bebodt af 321,186 personer, af hvilka på Wärmland komma 232,521, på Dal 76,658 och på Örebroläns-andelen 12,007. Wärmland lydde under Skara stift till 1580, då hertig Carl af denna provins samt af Walla och Wadsbo härader upprättade en så kallad super-intendentia med säte i Mariestad; år 1647 flyttades stifts-styrelsen till Carlstad (se stadens beskrifning) och år 1658, då Wadsbo och Walla härader åter lades till Skara stift, fick Carlstads stift i stället Dal och 9 härader af Bohuslän, hvilka sistnämda år 1693 förenades med Göteborgs stift. År 1772 fick super-intendenten biskopsnamn. — Stiftet bestod 1856 af 12 prosterier, innefattande 42 pastorater, nämligen 29 i Wärmland, 1 i Örebro län och 12 på Dal samt 1 socken, Råda, som i civilt hänseende lyder under Wärmlands län och i afseende på ekkle-

siastik-styrelsen hörer till Carlstads stift, men i öfrigt till Amnehärads pastorat af Skara stift (komminister i Råda tillsättes af domkapitlet i Carlstad). Socknarna äro, med bruks- och kapellförsamlingarna, tillhopa 134, hvartill komma 4 städer och 1 köping. Komministersbeställningarne äro 61, bruks- och kapellpredikants-sysslorna 10, hvartill komma 1 grufpredikantstjenst och 11 beständiga pastorats- och socken-adjunkturer. Af pastoraterna äro 9 regala, 29 konsistoriela och 4 prebenden, nämligen 2 för biskopen och 1 för hvardera af 2 lektorer. År 1856 hörde 6 pastorat till 1:sta klassen, 25 till 2:dra och 7 till den 3:dje; prebendena äro icke klassificerade. Stiftets läroverk äro: högre elementar-läroverket i Carlstad, Åmåls lägre elementar-läroverk samt läroverken i Philipstad och Christinehamn.

Carlstads tingslag består af socknarna: Carlstads landsförsamling, Grafva och Hammarön i Mellansysslets fögderi, med tings-ställe i Carlstad. Arealen uppgifves vara 58,274 tunnland, af hvilka 3,800 äro sjöar och kärr; befolkningen steg 1856 till 6,243 personer.

Carlsten. Om detta »Sveriges Gibraltar», som man kallat det, anföra vi helst följande beskrifning af en känd författare.

»Vester om Marstrands stad resa sig ifrån öns högsta platå de väldiga massorna af det fasta Carlsten, anlagda på 90 till 150 fots höjd öfver hafsytan. Med sina ända till 60 fots höjd af ofantliga gråstensblock uppdragna murar och sitt öfver 130 fot höga torn erbjuder denna fästning, ej mindre genom sina kolossala murverk än genom sitt dominerande läge, en den mest imposanta anblick, ifrån hvilket håll man än vill fatta den. Den omkring fästningen ledande rundgatan eller betäckta vägen är på sina ställen nedsprängd i berget ända till 35 fot, och hvart man i densamma vänder sig, bekikas man af döden ur creneauernas och embrasurernas aldrig slutna argusögon, hvilka öfvertyga, att för en fiende är denna väg den ginaste till evigheten.

Man känner icke med säkerhet tiden, då början gjordes till dessa försvarsverk. Dock synes antagligt, att de funnos till redan under Erik XIV:s krig. Att de voro i stånd år 1612, upplyser Brännefejdens historia, emedan Svenska fältöfversten Jesper Cruus, som då härjade och brände Bohuslän på det oerhördaste, derunder blef anbefalld att företaga en expedition mot Marstrands fästning, den han likväl, i brist af belägrings-artilleri, måste lemna oantastad. Imellertid utgjordes, såsom man vill veta, fästningen, då kallad »Hyrle-skans», till år 1667 endast af jordverk; men vid denna tid anlades den donjon, som, beherrskande den angränsande delen af Kattegat, ännu utgör fästningens hufvudparti. Då var den likväl ej högre än 20 fot med öppen vallgång, hvarunder voro bomfasta hvalf för besättningen, ammunitionen och provianten. På den reduttformiga donjonens östra sida uppfördes samtidigt dermed ett fyrkantigt torn med 5 bombfria etager, hvaraf 4 voro bestyckade med hvardera 8 kanoner, nämligen 2 på hvarje sida. Utanverken voro uppförda af lös sten *en tenaille* och ganska svaga; men det hela biträddes af tre skansar, nämligen *Gustafsborg* vid södra hamn-inloppet, *Malepert* på östra sidan om norra hamngapet och *Hedvigsholm* på det i hamnen liggande skäret af samma namn, hvarförutan ett blockhus fanns i hvardera af stadens ändar, den norra och södra.

I sådant skick befunno sig dessa försvarsverk, då de i Juli månad 1677 eröfrades af Danskarne under Gyldenlöwe, hvilka sedan af denna eröfring gjort mycket väsen. Sedan fästningen blifvit återlemnad till Sverige, vidtogos, särdeles åren 1681—1682, vigtiga åtgärder till dess försättande i bästa försvarstillstånd, hvilket Danskarne, under den tid de varit mästare deröfver, redan påbörjat. Tornets skapnad förändrades ifrån fyrkantig till rund, och dess murar fingo ända till 28 fots tjocklek, hvarjemte det erhöll sin nuvarande höjd. De fyra batteriernas embrasurer igenmurades, och i deras ställe erhöll

tornet ett rymligt batteri ofvanpå det gamla tornhvalfvet, hvilket batteri täcktes med ett spheriskt hvalf, som medgaf ännu en sjunde etage, numera bärande namnet *Kongssalen* till minne af en frukost, som kon. Gustaf IV Adolf der en gång intagit. Ofvanpå detta hvalf uppfördes ytterligare ett batteri, som sålunda bildade tornets åttonde etage. År 1837 blefvo likväl dettas bröstvärn borttagna och tornet försedt med koppartak, omkring hvars list ett lätt jernstaket uppsattes till förekommande af olyckshändelser genom de starka luftströmmar, som äfven i lugnt väder spela öfver detta upphöjda ställe. Åren 1685—1687 förstärktes äfven donjonens murar, så väl utåt fältet som inåt borggården. Batteriet på vallgången kasematterades, och under samma bombfasta hvalf bildades en tredje etage, afsedd till spannmåls förvarande, och hvaraf en del, sedan längre tider tillbaka, blifvit begagnad såsom kyrka. Vid samma tid blefvo äfven tvenne vattenreservoirer, uti två af de under batteriet befintliga hvalfven, minerade till 36 fots djup.

Nedra enveloppen, eller de öfriga fästningslinierna, tillkommo åren 1694—1697, i stället för de förut befintliga jordverken, och brötos uti in- och utgående vinklar, lämpade efter terrainens fordringar. Under vallgångarne anbragtes bombfria hvalf, som nu begagnas dels till logementer, dels till kokhus m. m. Hufvudpunkterna af dessa linier voro bastionen *Minerva*, tenaillen *Pallas* och fyrkanten *Apollo*, hvars norra och vestra linier beströkos af 2 bombfria caponnierer. En ravelin betäckte östra utfallsporten. Alla dessa äldre verk äro till större delen att tillskrifva fortifikations-generalen grefve Erik Dahlberg.

Mot slutet af år 1833 vidtogos brådskande åtgärder, för att sätta fästningen i provisionelt försvarstillstånd. I synnerhet egnades omsorger åt bestyckningen och fästningens yttre försvar, hvarföre pallisaderingar uppsattes på flera ställen. Nu blef man imellertid uppmärksam på behofvet af förstärkta utanverk, och sedan dess har ock fästningen blifvit försedd med sådana, hvilka, uppförda af gråsten och bombfria, bestryka de nu fullbordade betäckta yttre kommunikationerna samt förvandla de förut döda vinklarna vid verkens fot till dödande. För verkställande af denna plan, till större delen uppgjord och utförd af fortifikationsbefälhafvaren på stället, löjtnant Lindman, med biträde af löjtnanterna Björkman och Nycander, nedrefvos de ofvannämda caponniererna, som befunnos föga motsvarande sitt ändamål. Vattengrafvarna, hvilka redan påbörjades af Dahlberg, men ej fullbordades (de hunno blott 5 fots djup), äro nu utsprängda i berget till den ansenligaste bredd och djuplek och äro, märkvärdigt nog, oaktadt sitt höga läge, städse vattenfyllda. Åtskilliga ytterligare arbeten äro äfvenledes utförda.

Till hamnens försvar äro uppförda 2:ne strandverk, försedda med bombfria hvalf och logementer, nämligen *Fredriksborg* vid norra och *Gustafsborg* vid södra hamn-inloppet. Åren 1737—1738 byggdes det förra i stället för ett dervarande blockhus, och det sednare kom år 1781—1782 att intaga ett äldre jordverks plats. Af de fordna skansverken *Malepert*, *Hedvigsholm* och *St. Erik* synas nu endast ruinerna.»

På Carlsten, som är bestämd att inrymma 1,258 mans garnison, ligga i fredstider föga öfver ett par hundra man om året, oberäknadt de arbetskommenderingar, som stundom ditbeordras. Fästningen har från längre tid tillbaka varit straff- och förvaringsort för grofva brottslingar; redan omkring år 1700 var här en dépôt för fångar, hvilka då voro så talrika, att de ansågos vådliga för fästningens säkerhet i händelse af ett fiendtligt angrepp. Under Frihetstiden och efter Gustaf III:s mord förvarades här åtskilliga för grofva brott dömda personer. Sedan har man ditsändt endast gröfre förbrytare, hvilkas antal stundom uppgått ända till 200 och derutöfver (1850 var t. ex. antalet 254, 1835 blott 125). Nu mer förvaras inga fångar på Carlsten; när Sverige var på väg att inveckla i det sednaste Orientaliska kriget, förflyttades de nämligen 1854, 200 till antalet, till skansen Kronan vid Göteborg och kom-

ma sannolikt att förblifva derstädes. Ännu qvarstå dock fånglogementerna med sina fånggårdar och bidraga till att föröka otrefnaden af fästningens inre utseende. Holmberg berättar i »Bohusläns Beskrifning» förfärliga saker om den rättvisa, som fångarne i sina hvalf utöfvade inom sig sjelfva, och hvilken blodigt bestraffade hvarje förseelse af fånge mot fånge, särdeles stöld och sqvaller. Ett af dessa barbariska *hvalfstraff* bestod deri, att »den olyckliges hufvud och axlar sammanpressades mellan hans knän, hvarigenom kroppen fick skapnaden af en boll; sålunda sammanbunden, upphängdes han öfver latrinen, med hufvudet neråt, och lemnades i denna rysliga ställning natten öfver. En genomprygling plägade gerna åtfölja denna tortyr, och om, såsom det flera gånger händt, den olycklige härvid måste släppa lifvet till, upphängdes han helt enkelt i någon vrå af hvalfvet, då det sedan hette, att han expedierat sig sjelf. Sjelfva hyste fångarna en sådan bäfvan för undergåendet af detta barbariska straff, att de af fruktan derför och för att genom förflyttning till ett annat hvalf kunna undgå detsamma, begingo brott, belagda med dödsstraff, t. ex. befälets sårande med knif.» — Carlsten utgör en egen församling, till hvilken nu, sedan inga fångar mer förvaras här, slotts-staten och garnisonen räknas; församlingens folknummer utgjorde 1856 blott 278 personer, deribland 95 qvinnor. Kyrkoherden i Marstrand är slottspastor. — Specielt må nämnas, att en optisk telegraph uppsattes på Carlsten redan år 1801, och att på fästningstornet är uppsatt en roterande spegelfyr.

Carlsten har sedan 1658 tvänne gånger varit i fiendtliga händer, först 1697, då Gyldenlöwe eröfrade fästet d. 16 Juli och der tog 84 kanoner, och sedan 1719, den 15 Juli, då kommendanten Dankwardt utan trångmål uppgaf slottet åt Tordenskiold. Den första eröfringen blef Danskarne dyrköpt, ty Gyldenlöwe förlorade dervid en stor del af sin belägringsarmée. I sammanhang dermed berättas en anekdot om kyrkoherden i Marstrand, Fredrik Bagge, som fick Gyldenlöwes befallning att i stadens kyrka hålla Te Deum för fästningens eröfring och ganska rigtigt beträdde predikstolen, men i stället bad för Svenska vapnens framgång. Förd inför Gyldenlöwe, höll Bagge ett så slående försvarstal, att en Dansk officer trädde fram och yttrade till generalen: »bed kun hem tie, hvis han ikke maa göre os till Tyve og Skjelme alle Mand!» Bagge dömdes till döden, fördes till Norge, men återsändes hem välbehållen och blef stamfader för den vidtutgrenade Bagge-slägten.

Att Dankwardt 1719 uppgaf fästningen, kom sig väl icke egentligen af förrädiskhet, utan mer af skrämsel och hufvudlöshet, ty Tordenskiold, hvilken, förklädd till fiskare, varit inne i Marstrand och underrättat sig om ställningen, lät tillställa Dankwardt ett bref, hvari honom lofvades 3,000 dukater, om fästningen uppgåfves, medan i motsatt fall slottet skulle stormas af 20,000 man. Dankwardt valde att kapitulera mot fritt aftåg för besättningen, och när denna ryckte ut, gycklade Tordenskiold med officerarne och skänkte dem åtskilliga fruntimmerssaker. Åt Dankwardt gaf han ett hamprep med orden: »Här, bror Dankwardt, har du dig en halsduk». Den 5 September samma år fick också Dankwardt vid Göteborg med hufvudets förlust »umgälla sin snöda lättsinnighet».

Carlstorp. Socken i Småland, belägen till en del i Östra Härad af Jönköpings län, till en del i Aspelands härad af Kalmar län, hvilken sistnämda del kallas *Carlstorps Skate*. Hela socknnens areal uppgifves till 23,327 tunnland, af hvilka 2,340 äro sjöar och kärr. Marken är ojemn och bergaktig; här framlöper den ås, som fordom utgjorde gränsen mellan Småland och Götalandet; vattendragen höra till Emmåns flodsystem. Om den genom socknen rinnande Bonnäs-ån berättas, att den stannat i sitt lopp 1674, den 1 Januari 1684 och den 20 November 1701 samt äfven sednare. Jordmånen består af grusblandad mulljord, mer tjenlig för lin- och gräsväxt än för sädesodling. På skog var redan 1810 ringa tillgång. Den i Jönköpings län

belägna delen af socknen bestod 1856 af 20½ mantal med 722 invånare; Carlstorps Skate i Kalmar län hade deremot 732 invånare på 15¾ mantal. — Carlstorp utgör tillika med Kråkshult i Södra Wedbo härad ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassens 2:dra afdelning och tillhörande Östra Härads kontrakt af Wexiö stift; eftersom annexet ligger i S. Wedbo och en del af moderförsamlingen i Östra Härad af Jönköpings län, är sålunda pastoratets Jönköpingsdel delad mellan 2 domsagor, hvilka derjemte tillhöra 2 olika fögderier. Kyrkan byggdes af sten år 1760, sedan den gamla träkyrkan blifvit nedtagen. Socknen hade 1856 ambulatorisk skola med 1 examin. lärare, som undervisade 66 gossar och 57 flickor, medan 2 gossar undervisades i allmänt läroverk, 56 gossar och 76 flickor i hemmet. — I Kalmar-läns-andelen af socknen ligga säterierna *Husnäs* och *Gripslund;* socknens prestgård är bekant i historien om Dackefejden, emedan två af Dackens höfdingar, Peder Skegge och Peder Djup, en natt 1534 uppehöllo sig der och, ehuru ifrigt förföljda af konungens folk, dock undkommo, varnade af en der boende Måns Skåningh, hvaremot 10 af deras följeslagare omkommo. I Carlstorps Skate märkas *Paulitröms* bruk, säteriet *Flenshult* och säteriet *Fluxerum,* hvilket berättas hafva tillhört den bekanta fru Ingrid Ylfva, som också skall hafva byggt socknens äldsta träkyrka; en berättelse, som man vill stödja derpå, att vid kyrkans ombyggnad en bjelke blifvit funnen med de inhuggna bokstäfverna I. M. S. (Ingrid Minnisköld) och årtalet 1252. Socknen, som ligger 11 mil från Wexiö och 10 från Jönköping samt omkring 4 mil sydvest från Wimmerby, är födelseort för marinmålaren Marcus Larsson, hvars der uppförda atelier, en tornformig byggnad af trä, inredd äfven till boningsrum, nedbrann i April 1859. — Adress: Hvetlanda.

Carlström, rätteligen **Kallström,** i hvars ställe Rhyzelius i »*Sviogoth. Munita*» skrifver det först anförda namnet. Han säger, att denna skans blifvit först anlagd år 1659 på generalmajor Stjernskölds föranstaltande. Skansen har varit belägen i Kalls socken af Undersåkers tingslag i Jämtland på ett näs mellan sjöarna Kalln och Jufuln. Den har bestått i ett blockhus af trä, hade 1710 garnison af Helsinge regimente, men blef kort derefter ödelagd och är nu öfvervuxen med skog. Kallströms skans låg 4 mil från Kalls kyrka och 13 mil från Frösön.

Carlström. Bruksegendom i Krigsbergs socken och Bobergs härad af Linköpings län, belägen vid sjön Vensterns utlopp, utgör tillika med Qvarngård, Carlsby, Nordsjö vid Vestra Stråken och andra en betydlig egendom, taxerad till 43,000 rdr och tillhörig slägten Tisell. Carlsby, som fordom hört under Ulfåsa, utbyttes före reduktionen af generalen och guvernören Carl Sparre, hvilken i dess grannskap anlade bruket 1682 och 1684 äfven masugn, allt på allmänningen. Gården tillhörde sedan länge slägten Bergenstråle, derpå J. G. Victorin, från 1798 genom köp P. C. af Burén, som 1805 anlade det nuvarande bruket. Egendomen tillhörde från 1815 A. J. Busch, 1818 hans arfvingar, 1845 N. F. Tisell och Malmqvist. Bruket har 1 härd och 1 hammare för 600 sk℔ stångjerns-smide, qvarn och såg. Ännu 1845 var smidet 1,600 sk℔; men 1848 nedlades det äldre s. k. öfra brukets tvänne härdar med 1,000 sk℔ smide. — Nordsjö har varit reduceradt med Norrby.

Carlsviks fabrik. För två år sedan såg man vid Kungsholmstullen grund läggas för denna storartade fabrik, som redan sexton månader derefter var i gång och nu är fullt färdig. Säkert har ingen fabrik af sådan omfattning blifvit i vårt land och knappt i något annat land på så kort tid fullbordad. Om man besinnar, att anläggningen till större delen skett under en tid af allmänt financielt betryck, utan att detta i ringaste mån inverkat på fortgången deraf, måste man skänka sin hyllning åt dem, som stått i spetsen för ifrågavarande anläggning och, oaktadt de svårigheter, med hvilka alla företag under senare tiden mer eller mindre haft

att kämpa, förstått att leda arbetena på ett så klokt och följdriktigt sätt. Fabriken, som är beräknad för tillverkning af tyger, för hvilkas importerande betydliga summor hittills årligen gått ur landet, är anlagd af ett bolag, med ett inbetaldt aktiebelopp af 1,200,000 rdr rmt, och aktie-egarne utgöras till stor del af i hufvudstaden bosatta kapitalister. Konsul Heineman har haft den närmaste tillsynen öfver fabrikens anläggning, och honom tillkommer i främsta rummet förtjensten af den i alla hänseenden lyckade anläggningen. Herr Heineman är bolagets verkställande direktör och har sin bostad inom fabriken.

Carlsvik är belägen vid Handtverkaregatan på Kungsholmen, å fri och egen grund med en areal af 20 tunnland, samt skild genom parallelt löpande inhägnader från Hofjaktvarfvet och Rålambshof. Anblicken från sjösidan är en af de vackraste vid Mälarens stora segelled. Ingången från Handtverkaregatan leder genom två grindstugor på en 1,600 fots lång chaussé, som löper rundtomkring fabriken, och efter tillryggalagda 400 fot befinner man sig vid ingången till stora fabrikssalen. Denna sal, som å ömse sidor af ingången har samlingsrum för arbetspersonalen, innehåller 60,000 qvadratfot och är 17 fot hög samt beräknad att rymma icke mindre än 700 machinstolar, som hafva betydligt större mellanrum än man består inom dylika fabriker i England. Tretton särskilda i vinkel stående tak uppbäras af 133 jernkolonner, genom hvilka regnvattnet afledes till en underjordisk vattenledning; taken hvila för öfrigt på jernbjelkar, hvilka ock tjena såsom vattenrännor; dagsljuset inkommer genom 13 fönsterrader, upptagande norra sidan af taken; hvarje rad innehåller 158 rutor, tre qvadratfot stora och af en half tums tjockt Engelskt glas. Genom fönstrens läge åt norr hindras solstrålarna ifrån att intränga i fabriken och blända under arbetet eller för mycket upphetta lokalen. För luftvexling är sörjdt genom i taket anbragta 65 ventiler. Längs efter taket löpa flera tusen fot värmrör af tre tums diameter jemte alla utvexlingar och gasrör. Med de sinnrika inrättningarna inom sjelfva fabriksbyggnaden har man beräknat att göra öfversigten så lätt som möjligt, undvika mödosamma transporter och motsvara alla billiga sundhetsanspråk.

Väfnaderna bestå af orleans, paramatta, satin och façonnerade tyger till fruntimmers-klädningar, gardiner och möbler, af hel- och halfylle samt blandadt med silke. Dessa tyger stå i intet hänseende efter Engelska väfnader af samma slag, utan torde tvärtom utmärka sig framför dessa genom dertill använda bättre råämnen, på sätt med de Svenska klädesfabrikaterna är fallet. Detta förhållande härleder sig derifrån, att utländska fabriker måste bestå täflan på hela verldsmarknaden, och till följd deraf uppbjuda de allt för att gifva varan ett lysande utseende, medan ofta på varaktighetens bekostnad sämre råämnen dertill användas.

Carlsviks fabrik bär öfverallt prägeln af största ordning och renlighet; allt går som ett urverk; arbetspersonalen, som hufvudsakligen utgöres af unga flickor, sköter med förnöjdt utseende sina arbeten. En del af machinstolarna äro af Jacquards sinnrika konstruktion, hvartill en lika sinnrik machin slår mönsterkartorna.

Närmaste byggnad innehåller tre ångmachiner, deraf två om 200 hästars kraft, af utmärkt beskaffenhet. Öfre delen af denna byggnad innesluter en jerncistern om 32,000 kannors rymd, hvarifrån allt vatten till ångpannorna och färgeriet tages, och den tredje ångmachinen, om 12 hästars kraft, förser denna cistern jemnt med vatten från Mälaren; den uppfordrar 384,000 kannor under 12 timmars tid. Från samma cistern nedlöpa flera vattenrör till fabriken och färgeriet, för att, i händelse af eldsfara, förse de derstädes befintliga släcknings-anstalterna med vatten. De mot eldsfara vidtagna anordningarne kunna framhållas såsom ett mönster, ty brandmurar och jerndörrar äro anbragta öfverallt der de kunna vara af nytta, och förutom nämda stationära sprutor finnas äfven dylika transportabla samt till och med en brunn i sjelfva fabrikssalen.

Härefter följer i ordningen ångpannehuset med 4 pannor af ny konstruktion och 200 hästars kraft; dernäst komma appretur- och färgeribyggnaderna med sina oräkneliga machiner, bestående af svedjeugnar, krabbor, skölj-, färg-, tork- och appreturmachiner, hvilka alla drifvas med ånga och erhålla sitt behof af kallvatten från den stora reservoiren samt varmvatten från ångpannorna, och slutligen pressrummet med sin anmärkningsvärdt konstruerade ugn samt två hydrauliska pressar.

Sedan fabrikaterna genom dessa mångfaldiga lokaler hunnit till sin förädling, komma de slutligen till öfra våningen af fabrikshuset, der de mätas på machin och efter konstens reglor förses med papper samt läggas till varulagret.

Alla dessa byggnader innesluta en stor gård, som genomskäres af en railväg, hvilken går från ångpannehuset till Mälaren och är 700 fot lång, deraf de sista 300 fot löpa öfver taket till ett kolskjul. Vid sjökanten finnes en kran om 30 skeppunds lyftningskraft. Vattnet vid bron är tillräckligt djupt för de största på Mälaren gående fartyg.

Som fabriksbyggnaderna hvila på granitberg, är anläggningen betryggad mot sättning, hvilket är af oskattbart värde vid en fabrik med så långa utvexlingar och kolossala machiner som vid Carlsvik.

Utom de andra byggnaderna, hvilka bestå af corps de logis, flera boningshus, magasiner, smedja, snickareverkstäder, orangeri och stallbyggnader, tillkomma ännu under byggnad stående, på andra sidan om landsvägen belägna arbetarebostäder, som komma att innehålla 60 rum. För fabrikens behof är ett särskildt gasverk anlagdt, som i mån af behof dagligen kan tillverka 30,000 kubikfot gas. (Aftonbl., d. 22 Mars 1859.)

Carlsvärd. Fordom en liten fästning på Eneholmen vid inloppet till Slitehamn på Gotland, länge sedan raserad. Fästet anlades af Carl X, och dertill hörde skansen *Carlsbälte*, försedd med 5 batterier: Baljan, Klingan, Doppskon, Fästet och Haken. Carl XII lärer hafva ämnat att här anlägga en stad. Se *Eneholmen*.

Carlsön, *Stora* och *Lilla*. Tvänne öar, belägna ½ mil vesterut från Gotland, utanför Eista socken, fordom bekanta för sina stenbrott, hvarifrån stenen blifvit hemtad till de Gotländska kyrkobyggnaderna. Kalkbergen vid öarnas stränder stå som höga, sönderbrutna murar mot hafvet. Bägge öarna äro nästan kala. Stora Carlsön är hög och brant samt har öfverst ett jemnt och skarpt fält, på hvilket några stenhögar finnas hoplagda. På vestra sidan befinnes det så kallade *Tjufhålet*, innanför hvilket ligger en grotta, så stor, att 100 personer skola kunna rymmas derinne. Lilla Carlsön ligger ¼ mil från den Stora, närmare Gotland, och liknar Stora Carlsön. Öarne begagnas till fårbete; man har bland deras växter anmärkt *Gypsophila fastigiata* och *Artemisia rupestris*. Då Erik XIII år 1443 reste från Gotland till Söderköpings riksdag, uppkom en stark storm, och det skepp, på hvilket konungen sjelf befann sig, förlorade masten, innan det hann under Carlsön, der konungen med möda kunde komma i land. Skeppet sjönk genast, tillika med ett annat, som hade 120 man ombord.

Casimirsberg. Herrgård i Gamleby socken af Södra Tjust härad och Kalmar län, hette fordom Mem och har vackert läge vid Gamleby-viken. Gården är ett gammalt herregods, och redan år 1421 pantsatte grefve Hans' af Eberstein husfru, fru Ermegård, Mem till Nisse Pedersson, hvilken upplät gården åt Albrecht Styke. Grefve Casimir Leijonhufvud, som egde Mem 1632, gaf sannolikt stället dess nuvarande namn; gården egdes 1677 af grefve Ludvig Lewenhaupt och har allt sedan tillhört denna familj. I stället för det gamla stenhuset är ett större, nytt sådant uppfördt. På det till Casimirsborg hörande frälsehemmanet Helgsjö egor var ett glasbruk anlagdt; men detta nedlades redan 1810. — Godset består af 2 mantal säteri med underlydande.

Castellegården. Denna historiskt märkvärdiga egendom, med tillhörande *Gullö*, *Rangle-* och *Munkholmarna*, 6 mantal kronosäteri, är belägen i Ytterby socken af Inlands Södra Härad, vid Kongelf i Bohuslän. Egendomen var förr öfversteboställe vid Bohusläns regimente, men är numera indragen till detta regimentes aflöningsfond. Efter berättelse skall den vara skänkt eller utbytt till kronan af fältmarskalken R. von Ascheberg, emot vissa föreskrifter, hvilkas ändring eller öfverträdelse skulle medföra säteriets återgång till Aschebergs ättlingar. Godsets egovidd är inalles 1,600 tunnland. Jordmånen består mestadels af djup mylla på lerbotten. Tillgången på lermergel och skälsand är ganska god. Skog saknas; men bristen derpå ersättes genom en förträfflig torfmosse om 14 tunnlands vidd. Castellegårdens läge vid elfven är behagligt. Manbyggnaderna, hvilka omgifvas af vackra, till större delen nya trädgårdsanläggningar, äro af trä och medelmåttiga; men deremot äro ladugårds- och öfriga byggnader, så väl invid sjelfva gården som på andra ställen af godset, uppförda dels af sten och dels af trä till en ganska ansenlig storlek och soliditet.

Der Castellegården för närvarande är belägen, på Nordre-elfs låga strand och en föga bred slätt, som i vester begränsas af en naken bergås, *Brattåsen*, hvilken begynner åt norr, vid nuvarande Kongelf, och löper sydvest ut mot Ytterby kyrka, samt framför hvilken holmarna Rangleholmen (fordom Ragnhildarholm) och Munkholmen äro belägna i elfven, låg sannolikt Kongahell, i 12:te seklet Norges praktfullaste och vigtigaste stad. Fastän dennas historia kommer att afhandlas i sammanhang med det nuvarande Kongelfs, anse vi oss dock här böra efter Holmberg införa en beskrifning öfver dess fordna läge på »Castellegårdens klassiska mark.»

Holmbergs ord lyda: »Från Castellegården ned mot Ytterby kyrka ligger en mängd kringspridda stenar, som sannolikt beteckna förstörda tomtningar efter der belägna hus. Man menar äfven, att namnen på ett par vid Ytterby belägna torp, *Skansarne*, skola erinra om ett försvarsverk, som slutat Kongelfs stad på detta håll. Åt motsatt sida, eller åt öster, har man för icke länge sedan sett tydliga spår efter en gata, omgifven af tomtningar, sträcka sig upp i Kongelfs komark. Stadens längd synes häraf hafva varit öfver $^3/_8$ mil. Hvad bredden åter beträffat, vet man, att staden icke gick öfver Brattåsen, till hvilken förmodan man annars kunnat blifva föranledd af namnet på en å andra sidan om denna ås liggande lägenhet, *Porten*. Tvärtom gifver allt vid handen, att staden varit ganska smal. Den vigtigaste delen af staden har otvifvelaktigt, så väl före som efter katastrophen af år 1135, legat vid sjelfva Castellegården eller omkring den af konung Sigurd Jorsalafar uppförda borgen. Strax öster om nämda gård, mellan Klosterkullen, som utvisar stället, der kastellet stått, och elfven, ligger ett jordstycke af sju tunnlands vidd, kalladt *Tomterna*. Här har man i våra dagar funnit ganska väl stensatta och breda gator samt en myckenhet huggen sten, liggande i kalkbruk. Öster om detta fält ligger ett annat, *Torneflaten*, skiljdt ifrån det förra genom en dalgång, men som alldeles saknar tomtlemningar, hvilka förmodligen för längre tid tillbaka äro bortodlade. En massa sten och kalk, som man påträffat, sträckande sig i sydvestlig rigtning ifrån ofvannämde kulle till elfven, har måhända varit efter en mur, som här gått fram. Nedanför de så kallade Tomterna, i elfbädden och nästan i niveau med dess vatten, är en sumpig afsats, derur man äfven upptagit huggen qvadersten och funnit grundvalar efter hus. Helt nyligen påträffades uti Tomterna en spiraltrappa och en rak dylik, båda af huggen sten. Uti Castellegårdens trädgård, kålgård och bakom dess ladugårdsbyggnader äro uppgräfna en oerhörd myckenhet menniskoben, hvilka en arrendator af nämda boställe utskeppade till England såsom gödningsämne. Man kan föreställa sig ansenligheten af detta fynd och deraf sluta till det fordna Kongahells folkrikhet, då man hör, att denna till sin skamlöshet exempellösa handelsspekulation lärer inbragt i den »fördoms-

frie» säljarens fickor omkring — 4,000 rdr bko. Med allt skäl kan man antaga, att en stor del af dessa ben, hvilka på sina ställen lågo i nästan kompakta massor, voro qvarlefvor efter de, vid stadens förstöring år 1135, omkomna Kongahellsboer och Wender; detta hindrar icke, att ju traditionen kan äfven hafva rätt, då den här utvisar den fordna stadens begrafningsplats.

Imellertid kan det vara tvifvel underkastadt, huruvida här uppräknade fornlemningar utmärka det äldsta Kongahell eller detsamma under en yngre period, — troligen bådadera. Så väl till det förra som till det sednare hör ofvanberörde *Castelle-* eller *Klosterkullen*, hvarmed förstås en ej långt från elfven belägen, af natur och konst gemensamt tilldanad höjd af några hundrade famnars omkrets. Denna höjd är lemningen efter det kastell, Sigurd Jorsalafar lät omkring år 1125 uppföra till köpstadens värn. Det bestod af en med djupa grafvar omgifven ringmur af torf och sten, hvarinom uppbyggdes en kongssal och en präktig korskyrka af trä, *Castellekyrkan* kallad, som invigdes år 1128. Denna kyrka begåfvades med de helgedomar, konungen hemfört från sin Jorsalafärd, nämligen en altartafla af silfver och koppar, prydd med perlor och flusser, hvilken han låtit förfärdiga i Grekland, ett relikskrin, en kostbar messebok och ett kors, som inneslöt en förment spån af Frälsarens kors m. m. Alla dessa härligheter togo en ända med stadens förstöring.

Sedermera intog ett Franciskanerkloster kastellets plats. Man har sig icke fullkomligt bekant tiden, då detta *Castellekloster* (fordom *Kastala-Klaustr*), såsom det kallades, blef anlagdt; men att detta skett före år 1180 synes deraf, att konung Sverre vid denna tid pliktfällde härvarande abbot till betydliga penningböter för hans politiska vinglerier. Omkring år 1204 begrafdes i samma kloster den i Forshälla kyrka mördade länsherren Jon Dronning. Till hvad reglor det ifrån början bekänt sig, är obekant. Att det icke då tillhört uppgifna orden, är uppenbart, emedan denna stiftades omkring år 1220; men år 1291 nämnes det såsom Franciskanerkloster uti en påflig bulla, som tillägger detsamma, jemte tre andra i Norge af samma brödraskap, privilegium på aflatsutdelning. Med tiden blef Castellekloster ganska rikt på jordegendom. Dess präktiga kyrka var uppförd af sten, liksom flera af dess byggnader, hvilka lågo nedom den på Castellekullen belägna hufvudbyggnaden. Det upphäfdes år 1533, och dess egendomar indrogos till kronan. Klosterbyggnaderna nedbrötos långt derefter, för att lemna materialier till Bohus' befästande, och år 1733 jemnade generalmajoren Axel Roos' odlingsflit dess sista murar med jorden.»

Cathrinæ kapellförsamling. Se *Rönö.*

Cathrinebergs brukskapell. Se *Hanebo* socken.

Cathrinebergs bruk. Se *Ockelboverken.*

Cathrineberg. Sätesgård i Wärmlands län. Se *Katrineberg.*

Cathrineberg. Kungsgård i Låstad socken af Wadsbo härad och Skaraborgs län, 2 mantal, anslagen till löningshemman åt Konungens Befallningshafvande i länet. Stället har sin hufvudsakligaste märkvärdighet såsom Torbern Olof Bergmans födelseort. Han föddes här den 9 Mars 1735.

Cathrineholm. Bruksegendom på säteriet Dingelviks egor i Steneby socken och Wedbo härad af det till Elfsborgs län hörande grefskapet Dal. Redan på 1770-talet hade bruksegaren Samuel Kock på Södra Dingelviks egor i Steneby socken anlagt en slaggugn med dertill nödiga inrättningar till stångjerns utdragande ur hammarslagg, och 1794 fick bruksegaren Anders Utterholm tillstånd att på samma stock få åter upptaga den derstädes varande knipp- eller spikhammaren och der årligen förädla högst 20 sk℔ köpestångjern till spik, hästskor, söm, spadar o. s. v. År 1841 erhöll Upperuds bolag tillstånd och privilegium att här uppföra en stångjernshärd med hammare

för 600 sk℔ smide, och år 1843 fick samma bolag från Billingsfors hitflytta 1 härd med hammare och 533 sk℔ 6 l℔ smide. Bruket, som är beläget i strömdraget mellan sjöarna Laxsjön och Rogvarpen, hade 1858 1,133 sk℔ smide med 2 stångjernshärdar, mjölqvarn om 2 par stenar, såg med 2 grofbladiga ramar samt tegelbruk och $^4/_9$ mantal jordegendom af säteri-natur. Det tillhörde då dels Upperuds bolag, dels kreditorerna hos detta bolags disponent, Henry de Reverony St. Cyr.

Cathrineholm, fordom **Horsnäs**. Fideikommiss inom grefliga ätten Bonde till Björnö, beläget i Marbecks socken af Norra Wedbo härad och Jönköpings län, består af *Cathrineholm*, 3 mantal säteri, *Stora Herrestad* och *Äng* med *Lindeskog*, 6 mantal säteri och 5,75 mantal frälse, Herrestads qvarn med 3 par stenar och enbladigt sågverk, Gustafsfors jernmanufakturverk samt ett tegelbruk. — Enligt ett i Linköpings bibliothek förvaradt köpebref, försåldes Horsnäs af en Daniel Nilsson till Bo Jonsson Grip. Gården tillhörde sedan Olof Göstafsson, son af Göstaf Olofsson till Holma, och egdes på 1580-talet af Matts Larsson Kafle samt, efter honom, af hans dotter och dennas man, Erik Eriksson Ulf till Låstad och Utansjö, hvilkas son, Johan Eriksson Ulf, ärfde godset och innehade det till sin död 1673. Denne Johan Eriksson introducerades på riddarhuset år 1625 och dog ogift. Horsnäs kom efter hans död till hans bror, Matts, som bortbytte det till tredje brodern, Knut; dennes son Anders sålde Horsnäs 1690 till en friherrinna Cruus, som blef gift med riksrådet Christer Bonde, hvars son, lagmannen friherre Christer Bonde till Laihela, af Bordsjö i Askeryd socken, Hästeryd i Frinnaryds socken och Horsnäs i Marbecks socken stiftade ett fideikommiss till förmån för grefliga ätten Bonde af Björnö. Han gaf Horsnäs gård namnet *Cathrineholm* efter sin fru, född Catharina Wrangel. Fideikommiss-stiftaren dog 1712, och efter honom innehades fideikommisset af riksrådet grefve Bonde, dennes son Carl, hofmarskalken Thord Bernhard Bonde, hans son Gustaf Ulf, riksmarskalken Carl Bonde och, sedan 1832, af hans exc. grefve Gustaf Trolle Bonde, som inköpt flera gods och lagt dessa till fideikommisset samt derigenom gifvit detta dess nuvarande storlek, nämligen 15 mantal säteri, 18 mant. frälse samt rå och rör, flera qvarnar med 10 par stenar, 2 enbladiga sågar, 1 jernmanufakturverk till 20 sk℔ årlig smidesrätt samt ett tegelbruk, alltsammans erläggande bevillning för 120,450 riksdaler. Efter hans excellens' död tillföll fideikommisset grefve Gustaf Trolle Bonde af Björnö, gift 2:dra gången med Julie Banér. — Cathrineholm ligger i Svartådalen, på åns vestra sida, och har goda, men till betydlig del sanka egor. Mangården ligger på en åslik upphöjning i dalen. Boningshuset är af trä, brädbeslaget, 2 våningar högt och säges vara 150 år gammalt (Tunelds nyaste utgifvare uppgifver, att den skall vara uppförd år 1709 af lagmannen friherre Christer Bonde); man har derifrån en vacker utsigt öfver sjön Ralången och den mycket öppna dalsänkningen med å ömse sidor liggande löfbeklädda sluttningar. Trädgård finnes icke; men byggnaderna omgifvas af vackra träd- och buskplanteringar. — *Herrestad* egdes 1698 af ryttmästaren Axel Pistohl, sedan af fröken Beata Pistohl och 1773 af Adam Rothkirk. Gården har sedan tillhört kronofogden Bortheij, öfverste Rosenborg och hans son, kapten Rosenborg, major Rosenqvist och grosshandlaren Leffler, som sålde gården till hans exc. grefve Bonde. Säteshyggningen är af trä och i sednare åren tillbyggd; med denna gård följer jus patronatus i Marbeck. *Äng* och *Lindeskog* egdes af en Göran Hildebrand, som 1691 sålde dem till Christer Bonde, hvilken 1731 gjorde dem till ladugård under Cathrineholm.

Cathrineholm, fordom **Fulbonäs**. Ett mantal frälse-säteri i Stora Malms socken och Oppunda härad af Nyköpings län, beläget i norra delen af socknen vid sjön Näsnarn, $6^1/_3$ mil ifrån Nyköping. Var redan 1663 säteri under sitt nuvarande namn, hvilket det erhållit efter dåvarande egaren, öfverstelöjt-

nanten friherre Jakob von der Lindes fru, Catharina Gyllenhorn. Efter von der Lindes död 1676 ärfdes denna gård af mågen, amiralen Peder Eriksson Rosenholm, död 1699, gift med Catharina von der Linde, och sedan af deras dotter Sigrid Märta Rosenholm, som först var gift med ryttmästaren Svante Rosenstråle och sedan med kornetten Johan Klingstedt, hvilken drunknade 1721. Egendomen blef af enkan 1737 försåld till lagmannen Isak Salmoon, † 1758, samt af dennes arfvingar, qvartermästaren M. L. von Block och assessoren Sal. Schüzer, år 1765 till ryttmästaren David Hildebrand. Gården har sedan hört under Eriksberg. Egendomen hade år 1749 6 underliggande hela frälsehemman och 12 torp, men ingen utmark; utsädet var denna tid blott 7 tunnor. — I sednare tider har denna gård blifvit närmare bekant såsom en af hufvudpunkterna på den påbörjade jernvägen mellan Stockholm och Göteborg. Denna jernväg skall från Stockholm gå till Södertelje och derifrån till Cathrineholm, och har Kongl. Maj:t under d. 20 Mars 1858 anbefallt kommittéen för statens jernvägsbyggnader att företaga undersökningar om lämpligaste sträckningen mellan Cathrineholm och den punkt vid Göta Kanal i Vestergötland, der jernvägen kommer att skära kanalen.

Cathrinenäs, eller **Kattnäs.** Socken i Daga härad af Nyköpings län, belägen på ömse sidor om sjön Klämmingen och i söder begränsad af de till Trosa-åns vattendrag hörande sjöarna Storsjön, Tuna- och Frösjöarne, har en areal af 4,814 tunnl., af hvilka 1,110 äro sjöar och kärr. Landet imellan sjöarna är dels jemnt, dels småkulligt; på andra sidan Klämmingen ligga temligen bergländiga och höga skogsmarker. I den jemna bygden är lera rådande jordmånen; näringar äro åkerbruk, något skogsbruk, fiske, m. m. Socknen består af 14¾ mantal och beboddes 1810 af 301, 1840 af 336 och 1856 af 301 invånare. Socknen har fast folkskola, hvari 1856 undervisades 6 gossar och 5 flickor, medan 7 gossar och 9 flickor undervisades i hemmet. — Cathrinenäs är annex till Frustuna och utgör med denna socken ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Daga kontrakt af Strengnäs stift. Redan omkring 1314 förekommer *Kattynæs* eller *Kattænæs* som annex till Frustuna; kaplaner nämnas sedan 1587. Den gamla gråstenskyrkan, med spetsigt torn, har en graf för slägten Wijnbladh till Norrtuna och i vapenhusdörren en runsten med fragmentarisk inskrift. — Förnämsta gårdarna i socknen äro *Norrtuna* och *Kattnäs*. — Adress: Södertelje.

Cedersberg. Se *Säby* i Linköpings län, Hanekinds härad och Wist socken.

Cederslund. Gård i Skredsvik socken och Lane härad af Bohuslän, vid Gullmar-fjorden, tillhörde i Carl XI:s tid krigsrådet Sommer, som blef adlad under namnet Cederfeldt, och i hvars efterkommandes ego gården förblifvit, tilldess den 1847 köptes af nuvarande egaren, herr E. Jacobi. Gården består af 1 mantal Röd, 1 dito Knähammar, bägge kronoskatte-rusthåll, och ¾ hemman Helleby, kronoskatte-båtsmanshåll, samt kallas i Jordeboken Röd. — På egendomen ligger, tätt vid Saltkällefjorden, ett berg, kalladt »Smörkullen», som, fastän i rät linie beläget 2 mil från hafvet, likväl tjenar till landmärke. På detta berg finnes, utom flera smärre, en jättegryta, som är en aln i diameter och ännu 4½ alnar djup; folket påstår, att hon är ofantligt djup och tillstoppad med sten, som ock ses deruti, hvarjemte, om det också regnar i längre tid, vatten aldrig synes i grytan, så att uppgiften nog kan hafva grund. Vid en afsättning af »Smörkullen», minst 150 fot öfver hafvet, ligger ett stort lager af musselkalk, som begagnas till egornas förbättring; på detta berg och äfven på andra sådana, hvilka tillhöra Cederslund, växer »balind». Om ett annat på Cederslunds egor beläget berg, »Ormskred», vet folksägnen berätta, att der i en håla fordom funnits en orm eller drake, hvilken lagt sig tvärt öfver hafsviken mellan berget och Tungenäset samt tillsperrat detta sund så, att icke något fartyg kunde komma fram.

En af ortens höfdingar lät då beslå kölen på sitt fartyg med svärdsklingor och satte af för fulla segel, så att ormen skars midt itu. Ormens blod och inälfvor flöto i land på Tungenäsets strand uti en vik, som deraf kallas *Gårvik*, och i Skredsviks kyrka förvaras ett refben af ormen, — rätteligen af en hval. — En klyfta i Smörkullen kallas »Tjufhålet», till minne af 7 rånesmän, hvilka skola tagit sin tillflykt hit och röfvat till sig en flicka från Gunnarby, som visserligen aflagt ed att icke upptäcka röfrarnes tillhåll, men, när hon fått tillåtelse att besöka sina anhöriga, icke desto mindre på ett fiutligt sätt röjde dem och befordrade dem till straff utan att bryta sin ed.

Charlottenberg, eller **Morastforssen.** Jernbruk, beläget i Eda socken och Jösse härad af Carlstads län, anlades af framlidne fältkamreraren L. D. Larsson i den så kallade Wrangs-elfven å Morast hemmans grund och erhöll sitt namn efter anläggarens fru, Charlotte Berg. Privilegium å detta verk är utfärdadt den 6 November 1827, och för närvarande befinnas derstädes trenne smälthärdar med tvänne hamrar, vid hvilka smidet är oinskränkt. Tillverkningen, som drifves med köpt tackjern och till största delen med köpkol, uppgick under år 1858 till 2,451 sk℔. Under bruket lyder en del af hemmanet Morast, och dess nuvarande egare, herr Bredesen, som bor i Norge, har ganska betydligt förbättrat denna egendom och utom annat äfven härstädes anlagt ett stort ölbryggeri.

Charlottenberg. Herresäte i Winnerstads socken och Aska härad af Östergötlands län, på en holme i Motala ström, $3\frac{1}{4}$ mantal frälse-säteri, bildadt af Wräknebro, Kråksten och Torpa, sammanbyggda 1662, Wräknebro $1\frac{3}{4}$ mantal frälse, Dufvedals qvarn, såg och urfjäll.

Säteriet innehades ofvannämda år af fältmarskalken grefve Ludvig Lejonhufvud, som samma år (Widegren uppgifver 1660) uppförde åbyggnaden af sten, hvilken sedermera blifvit förändrad. Godset reducerades till största delen från arfvingarne, dels såsom f. d. kloster-, dels kronohemman, som 1632—1652 hört under Motala kungsgård; det utbyttes likväl och tillhörde 1687 och 1700 grefve Adam Lewenhaupt, 1726 hans enka, B. D. Lewenhaupt, på 1750-talet frih. Germ. Cederhjelms enka A. M. Lewenhaupt, derpå öfverste Boij, öfversten friherre Israël Lagerfelt, kapitenen friherre M. O. Lagerfelt omkring 1820, major Odencrantz omkring 1830, 1850 direktör Fraser, 1853 dennes arfvingar och 1856 generalmajoren grefve C. G. Löwenbjelm.

Charlottenlund, fordom **Snårestad,** i Snårestads socken och Ljunits härad af Malmöhus län, är en af Skånes nybildade gårdar. Under namnet Snårestad har det från lång tid tillbaka haft säteri-privilegier, men har dock, så långt man kan spåra dess historia, alltjemt hört under Marsvinsholm. Med bestämdhet känner man detta ända från den tid, då provinsen blef Svensk, och först under det sednaste decenniet har Charlottenlund blifvit afsöndradt från Marsvinsholm. Hela dess historia sammanfaller derföre med sistnämda gårds, och det enda, som under denna period om Snårestad förtjenar nämnas, är att excellens Ruuth utbytte det gamla namnet Snårestad mot Charlottenlund, uppkallande stället efter sin hustru, Charlotta Wahrendorff.

Charlottenlund, hvars åbyggnader då utgjordes af ladugårdshus och ett obetydligt envåningshus, köptes 1841 af konsul C. J. Hemberg och handlanden F. Hemberg i Ystad till ena hälften samt af f. d. inspektoren på Marsvinsholm, befallningsman J. Berlin, till andra hälften. Konsul Hemberg tillbytte sig brodern Fr. Hembergs andel i Charlottenlund mot sin egen, efter fadern ärfda, andel i Smedstorp. Hemberg och Berlin frånsålde derpå en stor del af bondgodset; säteriet och återstoden af godset köptes 1846 af konsul Adolf Hemberg, som, sedan han återköpt en del af bondegodset, försålde Charlottenlund 1848 till grefve Arvid Posse, nuvarande egaren.

Grefve Arvid Posse, son af landshöfdingen i Malmöhus län, grefve Fr.

Posse, gift med grefvinnan Amalia Carolina De la Gardie, är den egentliga skaparen af denna vackra egendom. Han har ytterligare köpt tillbaka af det försålda bondegodset, äfvensom han uppfört den smakfulla slottsbyggnaden samt, lyckligt begagnande de medel, som den natursköna trakten erbjöd, framtrollat ett litet Eldorado vid stränderna af Östersjön. Det nyuppförda slottet, bygdt 1849—1850 efter ritning af architekten Strömberg, är beläget på en höjd, omkring 800 alnar från hafsstranden. Utåt denna strand ligga flera kullar, bevuxna med ek- och småskog; trenne af dessa, som ligga slottet närmast, hafva genom gallringar och nya planteringar blifvit inredda till park, och, sinsimellan förbundna genom sandade gångar, hvilka slingra sig genom ängen, stå de äfven i förbindelse med en framför slottets södra sida gjord plain-anläggning. Slottet är uppfördt af tegelsten med grund af qvader. Det är bygdt i qvadrat; hvarje sida håller 40 alnar, höjden är 20 alnar, utom tornet, som håller 34 alnar. Detta torn, som höjer sig ur midten af huset, kan betraktas som den kärna, kring hvilken byggnaden slutit sig. Norra eller hufvudfaçaden afbrytes å midten af en liten tornformig utbyggnad, som dock icke skjuter utom façadens linie; derå är ingången. Öfver dörren är en tvådelt fönsteröppning med rundbågig betäckning och under fönstret en blindbalustrad, uppburen af trappbågar. Tornbyggnadens öfra våning har tre rundbågiga fönsteröppningar. Så väl denna som byggnadens alla sidor äro crenelerade. Den ifrågavarande façaden har två våningar och entresol; på ömse sidor om tornet är den genom hörnpilastrar och små midtelpilastrar indelad i två fält, och dessa äro öfver entresolen afskurna af tandsnitt, så att 8 fält sålunda uppkomma. I hvardera af de 4 yttersta äro två fönster; i de 4 mellersta blott ett. Gesimsen består af karnis och är platt, uppburen af en dubbel tagglist; denna gesims går rundtom hela byggnaden och är endast afbruten i de fält af norra façaden, som ligga på ömse sidor närmast dörrfältet; ty der består gesimsen af trebladiga rundbågar, uppburna af konsoler. Vestra sidan, så väl som den södra, äro genom pilastrar afdelade i tre fält, afskurna af tvärlisten, som här är uppburen af trappbågar; hvarje våning har tre fönster i mellersta fältet, men i hvartdera sidofältet finnes på vestra sidan blott ett, på den södra två; å ingendera af dessa sidor är entresolen fortsatt; men bägge hafva källarvåning; här finnas inga midtelpilastrar, tvärlisten är lik den på norra sidan. — Taket är lågsluttande och skifferbelagdt; öfver detsamma höjer sig midteltornet med ännu en våning; det har å hvardera sidan tre rundbågiga fönsteröppningar och öfver dem runda bågslag; hörnen upptagas af ett slags tinnade toureller. Gesimsen består af tandsnitt.

Träder man in i det inre af huset, så befinner man sig efter några steg uti det vackra, genom alla våningarna gående tornrummet, som lämpligast kan jemföras med en inre borggård; det har hvalfbetäckning och får sin belysning genom en öfver hvalfvet anbragt »lanternin». Alla våningarne öppna sig medelst arkader utåt detta rum; den andra våningens hafva en genombruten bröstning, och den tredjes eller tornvåningens äro tvådelta. Inredningen är särdeles ändamålsenlig och beqväm; de flesta rummen hafva utom förbindningsdörrar sinsimellan äfven dörrar till korridoren.

Vester om borgen ligger det gamla envånings-boningshuset. Norr derom är ladugården, uppförd 1854—1855; den består af en nybyggd loge och en tegelstenslänga med två flyglar; vester om den sednare är en grundmurad gråstenslänga. Ett tegelbruk ligger norr om gården. Öster om slottet äro köksträdgård samt nybyggda orangerier och spaliermur.

På Charlottenlund finnes ett bibliothek af omkring 5,000 volymer; det utgör den del af Löberöds-bibliotheket, som vid delningen föll på grefve Posses lott. Bland här förvarade konstsaker förtjena nämnas: ett porträtt af Axel Oxenstjerna, måladt af en Holländsk mästare, porträtter af Carl XI och Carl XII, ett porträtt af Carl XIV Johan, måladt af Westin, af konungen sjelf

skänkt till excellens De la Gardie. Men den förnämsta dyrbarheten inom Charlottenlunds murar är dock Gustaf III:s byst i marmor af Sergel. — En stampsamling, en mindre myntsamling samt åtskilliga af de kuriositeter, som fordom tillhört Löberöds-samlingarna, finnas nu här.

Vid södra sidan af Snårestad kyrkomur ligger en ansenlig hög, »Kyrkohögen» kallad, om hvilken folktraditionen har följande att berätta. Tväune jättar, *Kampe* och *Sigurd Snåren-Sven*, träffades en gång på denna plats och råkade i tvist, hvarpå snart följde ett envig. Snåren bet i gräset och blef högsatt, der han stupat, men erhöll dymedelst den hedern att få sitt minne bevaradt uti socknens och byns namn. Sedermera uppbyggdes en kyrka invid högen; men det oaktadt togo trollen den i besittning. En dag gick en bonddräng och plöjde utmed Kyrkohögen och fann der liggande en sönderslagen grissla. Han stannade, hopsatte grisslan och lade den åter på högen. Då han återkom, var grisslan försvunnen; men fjerdedelen af en pannkaka stod på dess plats. Drängen lät sig väl smaka och bjöd äfven »plogköringen»; men denne vägrade att äta och blef då strax som »forstyrret». — En liknande historia omtalas om Tullahögen i Nöbbelöf samt om Helleberga-backe vid Sinclairsholm.

Trollen i Kyrkohögen hade mycken boskap, som om sommaren gick på marken tillsammans med Snårestad byhjord och vaktades af samma herde. Då turen kom till trollen att skaffa »vannaherde» (den, som skulle vattna boskapen), så gick byherden till högen och klappade på den och sade: »Snäcka, du skall skaffa vannaherde i dag», och strax kom ut ur högen en stor svart hund. Byherdens årslön hemtade han alltid en gång om året på en viss sten i kyrkomuren, der trollen lagt den.

Mot slutet af 1600-talet blef en piga bergtagen, som tjenade i den strax invid liggande Hofgården. Hon hade om aftonen sjungit Ella-visan, och derföre hade trollen makt med henne. Natten tillbragte hon hos trollen; men om morgonen, då byherden skulle gå upp och ringa »Mavreklockan», fann han henne liggande uppe på högen, och var hon sedan en lång tid nästan som tokig. Först då man från Dybeck hemtat en Ellaskål *) och gifvit henne att dricka af den, kom hon till sig, dag efter dag.

Nu mer hafva trollen dött ut uti Snårestad; man känner till och med det sista trollets ömkliga slut. Detta troll var en gammal qvinna, som länge öfverlefde hela familjen och sysselsatte sig med att spinna för bönderna. En dag hade gumman varit inne hos en byqvinna och aflemnat spånad. Qvinnan bjöd henne mat; men hon sade sig icke hafva tid att äta, emedan åskan började att gå. Byqvinnan sökte väl att öfvertala henne; men trollgumman hade mycket brådtom att komma hem. Hon hann dock ej längre än till en bäck, utmed hvilken hon träffades af åskan; och sedan har man icke hört omtalas troll i Kyrkohögen.

På Charlottenlunds egor, nära landsvägen mellan Ystad och Malmö, stodo några höga stenar i aflång fyrkant; platsen kallades »Disas Thing», emedan en jungfru Disa der fordom skulle hafva hållit thing. En stendyss i Snårestads socken vid Murbräcksledet kallades Disas slott. En stor sten hvilar der på tre mindre, och på den öfra sades jungfrun brukat naken sitta och kamma sitt långa gyllene hår. Nu kallas denna sten »Höga-sten». En inspektor föll en gång på det orådet att spränga den; men den, som antände krutet, dödades, och de andra deltagarna blefvo mer eller mindre sjuka.

Nära stranden är en backe med

*) Vid Dybecks gård visas en sådan Ellaskål, som blifvit funnen af en arbetare. Den tyckes vara en ledskål af något större djurs skelett. Förr förvarades alltid en sådan skål vid Dybeck, hvilken af folket begagnades att dricka ur, då de råkat ut för »något i väret», och me[illegible] detta vanligen tillfrisknande. Ellaskålen, som ansågs af Ellen (Elfven) vara uppkastad på str[illegible]en, begagnades på följande sätt: den sjuke skulle utan att tala gå till en bäck eller källa, som rinner åt norr, så skrapa några spån af skålen och blanda dem i det vatten, som ur källan med skålen upphemtades; tre gånger skulle detta upprepas och tre skålar tömmas hvarje gång.

många hålor, der Snapphanar anses hafva haft sitt tillhåll.

Uti 1697 års rusttjenst-jordebok upptages Snårestad till 44 tunnor rågs och korns samt 30 tunnor hafres utsäde, 200 lass äng, 400 svinsollon och fiske, anslaget till 1 tunnland hardtkorn. — År 1765 utgjorde Snårestad $4\frac{1}{8}$ mant. säteri, $13\frac{1}{8}$ mant. insocknefrälse, hade 27 torp och 8 fiskarehus, Skarviken (här har grefve Arvid Posse låtit plantera flera 100 tunnland med gran- och furuplantor) kallade. — Den 28 Juni 1841 köptes Charlottenlund af herrar C. J. och F. Hemberg samt Berlin för 345,000 rdr. Det utgjorde då: säteri $4\frac{1}{8}$ mant. samt alla frälsehemman i Snårestad utom N:o 18, sammanräknade till $18\frac{1}{8}$ mantal, upptagande en areal af 1,985 tunnland. — Sedan en del af bondegodset blifvit frånsåldt, köpte konsul A. Hemberg återstoden d. 30 April 1846 för 154,308 rdr 24 sk. samt inköpte sedan bondhemman för 20,000 rdr. Den 7 Febr. 1848 köptes detta af grefve Arv. Posse för 233,333 rdr 16 sk.; af honom äro ytterligare bondhemman inköpta för 24,441 rdr 32 sk. För närvarande utgöres Charlottenlund af följande: säteri $4\frac{1}{8}$ mantal, insockne-frälse i Snårestad socken och by N:o 17 $\frac{103}{192}$ mantal, N:o 19 $\frac{5}{8}$, N:o 21 $\frac{5}{8}$, N:o 28 $\frac{5}{16}$, N:o 30 $\frac{5}{8}$, N:o 31 $\frac{5}{8}$ och N:o 37 $\frac{103}{384}$ mant.; Balkåkra socken och by, N:o 1 $\frac{3}{32}$ mant., N:o 5 $\frac{1}{112}$, N:o 6 $\frac{5}{192}$ och N:o 7 $\frac{1}{8}$ mantal. Arealen är 1,113 tunnland 5 kappl., af hvilka 534 tunnland åker, 91 tunnl. äng och torfmosse samt 67 tunnland skog brukas under gården. Park och trädgård upptaga 18 tunnland; de öfriga 403 tunnl. äro utarrenderade på 20 år till arbetsbönder och torpare, som till gården göra 7,800 dagsverken. Högsta afkastningen är 2,800 tunnor säd utom rotfrukter. Å gården födas 44 hästar, 170 fäkreatur, 60 får och 30 svin. Taxeringsvärdet är 90,000 riksdlr rgs. Skola för godsets underhafvande och sjelfegande bönder i byn är uppförd år 1854. Herrligheterna utgöras af tegelbruk, som producerar årligen omkring 150- à 200,000 tegel; fiske i Östersjön. (Hemtadt ur »Skånska Herregårdar».)

Christberg, eller **Krigsberg**. Socken i Östergötland, innefattande delar af flera härader, har en areal af 34,576 tunnland, af hvilka 4,639 äro sjöar och kärr. Socknen är belägen på stora landthöjden, som skiljer Motala ströms dal från Finspongs-ådalen, och består till större delen af mo-lika eller bergkulliga skogsmarker med större eller mindre dalgångar och vattendrag samt smärre slätter, så att socknen i sin helhet är en på berggrund hvilande skogsbygd. Socknens bästa bygd är belägen söderut mot sjön Boren, der de med sluttande hagar, rika på ek och annan bokskog, omvexlande bergkullarne bilda en vacker strandbygd, men åt hvilken sida blott mindre betydande vatten hafva sitt aflopp. På norra sluttningen går deremot ett betydligare vattendrag från sjön Salstern genom Carlström östligt till Stråken och vidare nordöstligt till Ommen, allt tillhörande Hellestads-åns vattendrag. De nu uppräknade sjöarna upptaga från alla håll smärre vattendrag; Möjesjön, Sjöbo- och Hafssjön utfalla t. ex. i Salstern; den af två hälfter utmed hvarandra, bägge i ställning från sydvest mot nordost, bestående Stråken upptager Ål-, Dik-, Qvarn-, Holm- och Lillebo-sjöarna m. fl. Carlströms-ån har fall vid Carlström, Litsqvarn, Qvarns bruk och såg. — Näringar äro åker- och bergsbruk, boskapsskötsel och bränvinsbränning, hvartill i norra bygderna komma kolning och stångjernstillverkning; vidare fiske och förfärdigande af åkerredskap, laggkärl m. m. Af socknen, som 1815 beboddes af 1,524 personer, 1840 af 2,090 och 1856 af 2,187 invånare på 49 förmedlade mantal, höra $3\frac{1}{4}$ förmedl. mantal med 221 invånare till Gullbergs härad, $1\frac{1}{2}$ förmedl. mant. med 67 invån. till Hellestads och Tjellmo tingslag, $6\frac{1}{8}$ förmedl. mantal med 634 invånare till Aska härad och $37\frac{3}{8}$ ($32\frac{1}{8}$?) mantal med 1,245 invånare till Bobergs härad. Christbergs socken hade 1856 ambulatorisk skola med 1 examinerad lärare, som undervisade 110 gossar och 116 flickor, medan 4 gossar bivistade allmänt läroverk, 1 gosse och 2 flickor undervisades i hemmet. — Socknen, hvars rätta och egentliga namn är

Christberg, såsom man finner af bref och tingsprotokoller af åren 1461 och 1479, utgör för närvarande ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen uti Gullbergs och Bobergs kontrakt af Linköpings stift. Kyrkan, byggd tätt intill Borens strand, är en gammal stenkyrka, hvars chor 1725 tillbyggdes af brukspatron Gabriel Bergenstråle; slägterna Bergenstråle, Skytte och Tigerklou hafva sina grafvar i kyrkan, der dessutom kapitenen »vid Östgöta» Pär Garp till Kalsby och hans fru Maria Musla hvila. Från katholska tiden finnes ett rökelsekar af messing i behåll. — Af fornlemningar nämnas qvarlefvor efter befästningar å Borgölsberget nära Litsqvarn och en stensättning å en kulle vid Olivehult. Många hemman och lägenheter omnämnas i handlingar från katholska tiden; år 1382 dömdes t. ex. konungsdom mellan biskopen i Linköping och konungens fogde angående räntorna af omkring 80 olika bol här och i kringliggande delar af skogsbygden. Ungefär vid samma tid synes biskopen här hafva innehaft en gård och tvänne kloster tillsammans 2 gårdar inom Aska och Gullbergs härader. På 1600-talet hade en del kommit under Norrby, annat under Ulfåsa eller till adliga gods inom socknen; men en del återkallades vid reduktionen, och en ej ringa del hade förblifvit krono och skatte. — Bland gods och egendomar i socknen märkas: *Olivehult*, fordom Hult, — *Qvarn, Elgmyra, Nordsjö, Carlströms bruk*, m. fl. — Adress: Linköping.

Christdala. Socken i Tunaläns härad af Kalmar län, n. v. från Oscarshamn, vid sjön Humlen och Wibo-ån, har en areal af 47,396 tunnland, bestående af bergiga, steniga och skogbevuxna höjder, med derimellan liggande större och smärre sjöar, hvilka sistnämda, tillika med kärren, uppgå till en areal af 4,880 tunnland. Hvarifrån socknens namn härledes, är svårt att uppgifva; den gamla kyrkan var belägen i en af ekar beskuggad vacker dal, hvari man vill söka anledningen till namnet »de Christnas dal»; andra härleda namnet från något krig, ehuru sägnen icke vet att omtala något sådant af någon vigt. Socknens hufvudnäring är icke åkerbruk, emedan berg, sten och vatten hindra odlingar; men icke desto mindre bearbetas den oländiga marken, och de vattensjuka dälderna utdikas med mycken ihärdighet. Boskapsskötsel och skogsbruk äro hufvudnäringarne; socknen har tillika sågar; men skogarna äro redan ansenligt medtagna. Nästan alla sjöar innehålla jernmalm, och i socknen finnes (vid Malghult) ett rikt kalklager, inmutadt af egarne till Hagelsrum och Storebro. Socknen består af $37\frac{3}{8}$ förmedl. mantal och beboddes 1810 af 2,267, 1840 af 2,500 och 1856 af 3,995 invånare. — Christdala utgör ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen i Tuna läns och Sevedes kontrakt af Linköpings stift. Den gamla kyrkan, af trä, låg, som ofvan sades, dystert och skuggrikt i en dal; hennes byggnadsår är okändt; men målningarne och bildhuggeriet tillkännagifva hennes katholska ursprung. Nya kyrkan uppfördes af sten 1790 eller 1792, ett stycke norr om den gamla. — I socknen ligga säteriet *Hägersrum* och *Bråhult* eller *Bråbygden*, nu rusthåll, fordom bestående af 12 hela hemman och tillhörigt slägten Sabelschjöld, men reduceradt från denna slägt. I socknen ligger derjemte ett halft mantal *Qvarngården*, hvilket i 162 år varit ansedt som skatte, men 1840 förklarades för krono och måste lösas af egaren. — Vid Christdala kyrka hålles årligen marknad i början af November månad. — Christdalabon är, liksom Smäländningen i allmänhet, lätt till kropp och sinne, arbetsam, ihärdig, förslagen, men ock envis, snart uppretad och hämdgirig, om han blir förfördelad. Nästan hvar och en kan något handtverk. Män och qvinnor deltaga i samma arbete. Den mörka årstiden spinna äfven männerna aftnar och morgnar, och om dagen äro qvinnorna med dem åt skogen. Männernas klädedrägt är jacka, eller kort rock, långbyxor, och då det skall vara väl — stöflor. Qvinnorna visa sig aldrig i samqväm utan silkekläden och klädningar af köpetyg. Sparsam hvardagslefnad ger tillgång till detta öfverflöd. Större gä-

stabud vid bröllopp, begrafningar och barnsöl äro högst sällsynta; blott närmaste slägtingar bjudas, och i mat och dryck är intet öfverdåd. Fordom inträffade vid dessa tillfällen oordningar af alla slag, till och med gröfre brott; tilläfventyrs har en anstrykning af läseri, som inrotat sig, verkat fördelaktigt i denna del. Socknen hör till 3:dje klassens konsistoriela pastorat och oaktadt denna egenskap har en oafbruten slägtföljd allt ifrån år 1598 intill närvarande tid innehaft detta pastorat. Nikolaus Duræus blef pastor sistnämda år. Den nuvarande innehafvaren, prosten Carl Meurling, hans sonsons dotters sonsons son, eger en silfverpokal, hvilken gått i arf inom denna prestslägt ifrån Nikolaus Duræus. Stället anses vara mycket sundt; de flesta pastorerna hafva hunnit öfver 80 år och blifvit efterträdda af sin yngsta son.

Christianopel. Köping i Östra Härad af Blekinge län, 3½ mil o. n. o. från Carlskrona, vid hafvet. Köpingen anlades 1600 af Danska kon. Christian IV i stället för den fordna staden Avaskär, befästes 1606, hade stadsprivilegier, kallades af Danskarne för Styr-Kalmar, var säte för landshöfdingen öfver Norra Bleking och eröfrades 1611 af Gustaf Adolf som kronprins. Den nuvarande socknen Christianopel har en areal af 17,751 tunnland, af hvilka 125 äro sjöar och kärr. Den utgör ett regalt pastorat af 3:dje klassen uti Östra Kontrakt af Lunds stift och beboddes 1856 af 3,169 personer (år 1805 af 1,761). Marken är i strandbygden jemn och sandig, i skogsbygden bergig och mager; mellanbygden är socknens bästa del och har bördigare jordmån, bestående af sand- och lermylla; denna del af socknen har också mer skog, mest af gran. Socknen hade 1856 ambulatorisk skola med 2 examinerade lärare, som undervisade 235 gossar och 191 flickor, medan 2 gossar bivistade allmänt läroverk, 18 gossar och 12 flickor hade enskild undervisning och 24 gossar samt 52 flickor undervisades i hemmet. — Köpingen, äfven kallad *Nopeln* eller *Nobeln*, belägen på ett näs vid hafvet, lyder under Carlskrona stad och hade 1855 blott 2 handlande samt obetydlig rörelse. Hamnen är liten och af föga god beskaffenhet. Vid början af innevarande århundrade fanns i köpingen ett ylle- och linnefärgeri; den hade då 8 gator och gränder, höll i längd 300, i bredd 100 famnar och hade en areal af 24 tunnland. — Köpingen har en marknad i början af November. — Adress: Carlskrona.

Christianstad. Residens- och stapelstad i Christianstads län, säte för Hofrätten öfver Skåne och Bleking, 55½ mil från Stockholm, 9¼ mil från Malmö, under 56° nordl. br. (detsamma som Edinburgh i Skottland), vid Helgeå, som här utvidgar sig till en ansenlig sjö (Sjöviken af Helga-sjön) 2 mil från åmynningen, der stadens hamn, Åhus, är belägen. Christianstad leder sitt ursprung från den äldre staden Wä, som låg ½ mil från den nuvarande staden och afbrändes af Gustaf Adolf 1612 under kriget mellan Sverige och Danmark. Sedan freden blifvit sluten i Knäred, beslöt Christian IV att, till skyddande af sitt rikes gräns åt denna sida, anlägga en befäst stad i stället för Wä. Till plats för den nya staden utsåg han den dåvarande ön Allö, nu ett på tre sidor af Helga sjön omgifvet näs. Anläggandet af fästningen började 1613, och redan efter 4 års förlopp var staden omgifven med vallar, ehuru man på det ytterligare befästandet arbetade ända till 1641. Borgerskapet i Wä anbefalldes 1615 att flytta in i den nya staden, der det skulle åtnjuta 7 års skattefrihet. Den nya staden fick sitt namn efter konungen och i vapnet ett krönt C med en 4 inuti, uppehållet af 2 gula lejon i blått fält. Christianstad fick ytterligare stapelrätt 1622, och 1624 förordnades, att Åhus, såsom stadens lastageplats, skulle lyda under dess jurisdiktion. Flera andra förmåner beviljades derjemte staden; men icke desto mindre gick det långsamt med dess befolkande, emedan alla skydde en stad, som ständigt var utsatt för att bli sköflad, så snart någon oenighet uppstod grannrikena imellan. Staden kom 1658 genom freden i Roeskilde under

Sverige; men fastän Svenska regeringen gjorde allt för att upphjelpa densamma, låg ännu 1670 halfva staden öde. Nu lades Sölvitsborgs kämnersrätt under Christianstads jurisdiktion, och så väl Sölvitsborg som Cimbritshamn förlorade sin utländska seglationsrätt. Christianstad tycktes också börja repa sig; men Carl XI:s krig mot Danmark utbröt 1676, och den 6 Augusti samma år tågade en Dansk styrka mot Christianstad, hvilken stad 9 dagar efteråt stormades af fienden utan någon föregående belägring. Svenskarne under Wulfklo försvarade sig raskt; men 500 man af dem stupade, 300 togos till fånga, och Christian V lät sina soldater plundra den tagna staden. Efter segern vid Lund blokerade Carl XI Christianstad 1677, men kunde ingenting uträtta mot Danska kommendanten Meerheim och måste i slutet af Maj upphäfva belägringen, emedan konung Christian V nalkades till stadens undsättning med en öfverlägsen här. Redan följande året stod imellertid Carl, som nu vunnit segern vid Landskrona, åter utanför Christianstad; stadens nuvarande kommendant, Osten, försvarade sig tappert i hopp om undsättning af den vid Önnestad stående Danska arméen; men då denna icke vågade leverera batalj, och sedan hungersnöden inom staden stigit till den höjd, att man måste slagta hästar och kattor, kapitulerade slutligen Osten den 4 Augusti och ryckte denna dag ur staden med de 1,100 man, som återstodo af hans garnison. Efter freden 1679 raserades Christianstads fästningsverk, så att staden nu blef en öppen plats. Oklokheten af detta steg visade sig icke långt derefter. År 1709 inbröt åter en Dansk här i Skåne, och Christianstad föll genast i händerna på de Danska, hvilka, då de i sin ordning nödgades draga sig tillbaka för Stenbock, lade på staden en brandskatt af 9,000 rdr och medtogo 8 af de förmögnaste borgrarne som gisslan. Staden undgick likväl plundring, emedan ryktet berättade, att Svenskarne nalkades. Brandskatten var imellertid tung nog för den utarmade staden, fastän andra af Skånes obefästa städer måste bidraga till dess utredande. Vis af skadan, började man åter befästa Christianstad 1748, och detta arbete fortfor ännu 1767. Staden har sedan blott en gång spelat en vigtigare roll uti historien, nämligen 1772, då Christianstads kommendant, Hellichius, sedermera adlad Gustafsköld, genom sitt på Tolls inrådan tagna steg, att uppsäga ständerna trohet och lydnad, väsendtligen bidrog till Gustaf III:s i Stockholm utförda revolution.

Bland andra tilldragelser i Christianstad omnämner man konung Stanislai af Polen vistande derstädes 1711, då han med sin familj residerade i det s. k. Kungshuset. — År 1847, den 5 Juni, härjades staden af en eldsvåda, som ödelade 34 gårdar och gjorde 800 personer husvilla; den nedbrända delen uppfördes imellertid åter i prydligare skick än förut, och ständerna beviljade dertill ett byggnadslån af 100,000 rdr. Samma år påbörjades raseringen af stadens fästningsverk.

Christianstad, som med fasta landet sammanbindes genom den 734 alnar långa och 12¾ alnar breda Långebro (till en ny bro öfver Helge-å hafva ständerna beviljat 100,000 rdr), ligger på en sidländt slätt och genomskäres af en murad kanal, som delar staden i tvänne hälfter, af hvilka den norra ligger i Willands, den södra i Gärds härad. Staden har 3 torg, är reguliert byggd, består af 340 hus och tomter, med till staden hörande 1,503 tunnland jord, är uppskattad till 1,818,346 rdr banko och erlägger i statsbidrag 34,282 rdr samma mynt. Bland Christianstads byggnader märkas: *Trefaldighetskyrkan*, grundlagd 1617 och invigd 1628, stor och rymlig, med hvalf, hvilande på 12 åttkantiga stenpelare, af hvilka de bägge till dörren närmaste äro hela, ehuru af 12 alnars höjd. De öfriga bestå af tvänne stycken. I staden finnas 3 församlingar, stads-, garnisons- och slottsförsamlingen; men alla dessa begagna kyrkan gemensamt. Staden utgör tillika med Wä ett regalt pastorat af 1:sta klassen. Till stadsförsamlingen och Wä hörde år 1856 5,957 personer, till Garnisonsförsamlingen 1,266 och till Slottsförsamlingen

136 personer; — *Kronohuset,* en vacker byggnad om 3 våningar, som intager hela norra sidan af Stortorget, begagnas gemensamt af Hofrätten och garnisonen, som utgöres af Kgl. Wendes Artilleri-regimente; — *Landshöfding-residenset,* vid Lilla Torget, till större delen nybygdt 1748; riksdagen 1854 anslog 55,000 rdr bko till ett nytt länsresidens; — *Rådhuset,* uppbygdt 1728 i stället för det 1678 afbrunna; — *Länslasarettet* och *Kurhuset,* hvars nya byggnad öppnades 1833 och utvidgades 1838—1840, — *Garnisons-sjukhuset* i Kronhuset, — *Cellfängelset,* bygdt 1842—1846, — *Nya Tyggårds-byggnaderna,* innefattande i 22 större och mindre byggnader samt 10 fästningskasematter det af Svenska arméens tre hufvudförråder, som är förlagdt i Christianstad; — *Skolhuset,* fullbordadt 1850, — *Theatern,* — *Fattighuset,* — *Frimurare-Ordens lokal,* — kaserner, gymnastikhus, kronobageri, m. m.

Christianstads hufvudsakliga näringar äro handel, handtverk och fabriker. Redan i äldre tider var stadens handel icke obetydlig; den hade visserligen år 1680 blott ett fartyg; men i början af 1700-talet egde Christianstad flera så kallade »Spanie- och Fransfarare», sannolikt till större delen tillhörande stadens dåvarande rikaste handlande, Cortemeyer. Oaktadt alla de förluster, som blefvo en följd af Carl XII:s krig, uppblomstrade stadens handel och sjöfart allt mer och idkades med 7 fartyg om tillsammans 212 läster på Holland, England och Frankrike, till och med på Spanien och Portugal. Efter 1738 aftog handeln i följd af de stränga förbuden mot införsel af utländska varor; men ännu 1749 hade Christianstad 25 handlande, hvilkas antal 1767 sammansmält till 20. Dessa hade likväl 13 fartyg, af hvilka 4 gingo på Medelhafvet. Till detta förhållande bidrog troligen den omständigheten, att staden 1765 erhöll obehindrad nyttjanderätt till Landö hamn, en mil från Åhus, och befrielse från åtskilliga afgifter. Men handelsrörelsen minskades ansenligt, sedan Helge å på 1770-talet banat sig ett nytt utlopp, hvarigenom den blef ofarbar till och med för båtar. Denna tid måste alla varor forslas på vagn mellan Åhus och Christianstad, och handeln aftynade, så att staden i slutet af 18:de århundradet hade blott 9 fartyg och 1850 endast 5. Men år 1852 fullbordades hamnen vid Åhus, för hvilken staden användt ansenliga summor, och sedan segelleden derimellan och staden blifvit återställd, repade sig åter sjöfarten och handeln. Alla dessa arbeten hafva kostat staden 133,394 rdr bko; för segelledens öppnande genom Hernestads Gryft erhöll dock staden ett statsanslag af 20,000 rdr rmt. Varutransporten mellan Åhus och staden sker nu med pråmar, som bogseras af ångbåt, alltsammans tillhörigt ett bolag. År 1856 hade staden 6 fartyg om 240 läster, som begagnades till utrikes-sjöfart, och samma år voro 45 handlande bosatta i staden. De hufvudsakligaste exportvarorna äro spannmål, bräder, bjelkar, tjära m. m. — Handtverksmästarnes antal uppgick 1856 till 127, och af fabriker egde staden 1855 tre garfverier, 5 färgerier, 1 urmakeri, 2 spegelfabriker, 1 tobaks- och 1 vagnsfabrik. Härtill kommo ytterligare två boktryckerier.

Staden, som har elementar-läroverk, folkskola, flickskola, garnisons-skola och fattigskola, styrdes ända till 1696 af 2 borgmästare, men hade sedan blott en borgmästare, 4 rådmän och en magistrats-sekreterare. Statsbidraget utgjorde 1855 sammanlagdt 34,282 rdr bko. Fattigvården är organiserad i förening med arbetsinrättning, der fattighjonens arbetskrafter tagas i anspråk, men medför icke desto mindre en dryg beskattning för staden, som derför år 1855 erlade icke mindre än 10,000 rdr bko. — Staden är skyldig att underhålla 10 båtsmän.

Uti Christianstad finnes länets sparbank, hvars ansvarighets-summa vid 1854 års slut uppgick till 814,051 rdr bko. År 1854 inrättades i staden en filialbank.

Stadens folkmängd är uti det föregående uppgifven efter de sednaste officiela källorna, deri inbegripna invånarne i Näsby och Nosaby byar (2,376 tunnl. med 840 invånare) samt Åhus'

lastageplats, som lyda under Christianstads jurisdiktion. — Staden har marknader den 25 Jan., den 15 Juni och den 4 Oktober.

Christianstads län, 55 qvadratmil med 196,300 invånare (1855), innefattar norra och östra delarne af Skåne. Det gränsar i norr till Halland och Småland, i öster till Bleking och Östersjön, i söder till Malmöhus län och Östersjön samt i vester till Kattegatt och Malmöhus län; hela länets areal uppgifves till 1,323,416 tunnland, deraf 70,639 tunnland sjöar och kärr. Till naturbeskaffenhet är det olika i olika trakter, i nordvestra och norra delarne egentligen skogsbygd, liknande Kronobergs- och Hallands län, med större och mindre, vanligtvis platta åsryggar samt derimellan smärre sjöar, kärr och mossar; mellersta och östra delarne äro omvexlande skogsbygd och bördigare slättbygd, södra delen åter en nästan skoglös slättbygd; närmast kusterna, särdeles den östra, ligga vidsträckta, fordom bördiga fält, nu öfvertäckta med *flygsand*, hvars ytterligare utbredning man söker hämma genom planteringar (se nedan). — Från Halland skiljes Christianstads län genom *Hallandsås*, och imellan denna samt *Söderåsen*, Kullabergens fortsättning och gränsåsen mot Malmöhus län, utgöra sand, grus och klappersten den öfversta ytbetäckningen. Gränsen mot Småland utgöres till en del af den söder om sjön Möckeln framstrykande Göinge-åsen, som bildar de s. k. *Getaryggarna*, kortsträckta åsar eller låga kullar, hopvräkta af gneiss och rullsten. I länets mellersta del består jordmånen i skogstrakten af sandmylla, på slätten af lera, lersand och sandmylla, medan södra delen, med undantag af kusttrakterna, är betäckt med ypperlig lera och lermylla. Slätten kring Christianstad består till stor del af sandfält, omvexlande med lerfält; längre i söder, på Cimbritshamns-slätten, träffas trapp, basalt, sandsten och alunskiffer. Länet har inga bestämda hvarken höjdsträckningar eller dalgångar och genomskäres af endast smärre vattendrag. Utom de redan nämda åsarna märkas bland höga berg *Balsberget*, bestående af musselkalk, strax nordost om den till Helgasjöns system hörande Råbbelöfsjön, och *Stenshufvud* vid östra kusten, högsta punkten af en der utlöpande liten granit-ås. — De vigtigaste vattendragen äro *Helge-å*, hvars källgrenar samla sig i sjön Möckeln, hvarefter vattendraget bryter igenom de ofvannämda Getaryggarna; ån upptager från vester *Wissjöns* och *Menja-sjöns* vattendrag, från öster *Orsjöns* vattendrag och längre ned, från vester, den från *Finja-sjön* kommande *Alma-ån*, tillika med *Skeinge-* och *Wrams-åarna*. Ån bildar slutligen *Helga-sjön*, som utbreder sig i tre afsatser, af hvilka den nedersta kallas *Yngsjön*, och faller sedan vid Åhus ut i Östersjön. I detta haf utfaller likaledes *Ifvetofta-å*, afloppet för *Ifö-sjön*, som upptager *Oppmanna-sjöns* och *Immelens* vattendrag. I Kullaviken af Kattegatt utfaller den från Ringsjön kommande *Rönne-å*. — Mellan Finja- och Ifö-sjöarna förekomma spridda lager af musselkalk, som till största delen bestå af utdöda mussle-arter, blandade med echinit-taggar och fisktänder.

Länets befolkning är i allmänhet trög och långsam, men likväl flitig och arbetsam, i synnerhet vid mognare ålder; seder, bruk och folklynne omvexla imellertid efter de olika folkstammar, som från början satt sig ned i länets olika trakter, och hvilkas olikheter tiden ännu icke varit i stånd att utplåna. Mellan hvarje härad finnas sålunda skiljaktigheter i afseende på liflighet, språk, klädedrägt, till och med ansigtsbildning; dock råder den största olikheten mellan skogsbon och slättbon. Den sistnämde är trög, kall och betänksam, men också öppen, lugn och mer pålitlig än skogsboerna, bland hvilka i synnerhet invånarne i gränshäraderna mot Småland, de s. k. Göinge-häraderna, i många hänseenden skilja sig från de öfriga Skåningarne samt med höflighet, lifighet och tilltagsenhet förena en viss högt utbildad förmåga att beräkna. Från detta län förefalla ofta utflyttningar, dels till Amerika (åren 1851—1855 utfärdades pass för 1,342 till Amerika utflyttande personer, deribland ensamt för året 1854 åt 653 personer),

dels till Danmark, dit i synnerhet tjenstehjon utflytta, dock nu mindre än förr, sedan de lockande förespeglingarne om större förmåner i det främmande landet än de kunnat åtnjuta hemma börjat befinnas tämligen illusoriska. Så väl i detta län som i Skåne uti allmänhet finnes en stor mängd herresäten, hvilka gifvit upphof till en talrik klass af arrendatorer och torpare, af hvilka många befinna sig i en ytterligt beroende ställning. På de sednare åren har imellertid allmogens välstånd blifvit ökadt, och sedligheten befinner sig egentligen icke på någon låg ståndpunkt; åtminstone har fylleriet minskats och i sammanhang dermed äfven brottens antal aftagit. — Länets *hufvudnäring* är jordbruket, hvilket på de sednare åren förkofrat sig; råg, korn och potates äro de vigtigaste sädena, och år 1855 skördades, sedan utsädet blifvit afräknadt, inom Christianstads läns landsbygd 29,000 t:r hvete, 273,000 t:r råg, 228,000 t:r korn, 123,000 t:r hafra, 54,000 t:r blandsäd, 59,000 t:r ärter och 440,000 t:r potates, hvartill kommo på städernas jord skördade 257 tunnor hvete, 1,186 t:r råg, 1,563 t:r korn, 744 t:r hafra, 190 t:r blandsäd, 168 t:r ärter och 699 tunnor potates. Potates-odlingen beror af bränvinsbränningen samt ökas eller minskas med denna, som på många orter inom länet är allmogens vigtigaste binäring. Christianstads län är nämligen det som mest idkar bränvinsbrännande i Sverige, och i November månad 1857 hade t. ex. 40 större och 1,059 smärre brännerier anmält sig till att under de följande bränningsmånaderna tillverka icke mindre än nära 2 milloner kannor. Till följd af bränvinsprisernas fall träffades också detta län vid den s. k. handelskrisens utbrott af mycken penningebrist; i Konungens Befallningshafvandes derom afgifna berättelse heter det t. ex. ordagrannt: »I flera af länets härader (Ö. och V. Göinge, Willands, Gärds och Albo) tillverkades 1857 öfver 3,360,000 kannor, för hvilka i skatt erlades 976,386 rdr. När priset faller en half rdr på hvar kanna, minskas sålunda penningetillgången genast med 1,650,000 rdr, och derjemte hafva kontrakterna om bränvinsleverans med thy åtföljande förskotter alldeles upphört. Man motser med bekymmer den tid, då bränvinsskatten skall utgå och draga en del af det redan otillräckliga myntet från provinsen.» — *Boskapsskötseln* befinnes icke på någon hög ståndpunkt, om man undantager hästafveln; på Årup, 2 mil från Christianstad, befinnes ett schäferi af elektoralfår. Länet hade år 1855 omkr. 37,000 hästar, 21,000 oxar, 52,000 kor, 45,000 ungnöt, 97,000 får och 71,000 svin. — De enda ställen inom länet, der jernmalmer träffas, äro sjöarne i Helgeådalen, och den enda bruksrörelse, som här idkas, är *Andrarums alunverk*, som år 1856 tillverkade 1,610 tunnor. Derjemte ligger inom länet kopparhammaren *Kopparmöllan*, som samma år tillverkade 83 sk℔. — Länet tillhör 9:de eller Södra Bergmästardistriktet. Den enda fabriken af betydenhet är *Klippans* pappersbruk. — *Binäringar* äro: linne- och blångarnsväfveri uti Åsbo härader, tillverkning af laggkärl, smiden, kistor och mattor af nöthår samt, i länets nordostliga del, handel med byggnadstimmer och bräder samt tjära och beck. — *Skogen*, i norra delen bestående af gran och tall, i den södra af ek och bok, kan ännu anses tillräcklig för behofvet, ehuru bränvinsbränningen medtagit ansenligt deraf. Lands- och härads-allmänningar finnas icke i länet, som har blott en socken-allmänning. Bland flygsandsfält med skog, som stå under allmän uppsigt, märkas utmed östra kusten vid Åhus två små parker om tillsammans 139 tunnland, två andra parker, kallade Gamla och Nya Espet, om tillhopa 747 tunnland, Yngsjöfältet, likasom de förra i Willands härad, om 1,924 tunnland, blott till en del skogbevuxet; på vestra kusten finnas vid Engelholm fyra flygsands-planteringar, tillsammans innehållande 1,622 tunnland, indelade till trakthuggning, likasom Espet, m. fl. smärre. Deremot hafva planteringarne i Löderups och Borrby socknar af Ingelstads härad icke kunnat fredas. — Statens södra jernvägs-stambana kommer att genomskära detta län tätt förbi Finjasjön.

Christianstads län består af 2,996

förmedlade och 3,560 oförmedlade hemman samt 14,727 lägenheter, verk och inrättningar, alltsammans uppskattadt till 15,562,266 rdr bko och i statsbidrag erläggande 715,626 rdr banko, hvaraf fattigvården upptager 47,568. Städerna med deras jord uppskattas till 2,351,204 rdr och erlägga i statsbidrag 45,489 rdr bko. Folkundervisningen går framåt; den nya fattigvårdslagstiftningen visar tillfredsställande resultater, och kringstrykandet har minskats så, att medan de för olofligt kringstrykande upptagna personernas antal åren 1845—1847 i medeltal utgjorde 340, detta antal under åren 1852—1855 utgjort i medeltal blott 200. Imellertid är fattigvården särdeles betungande. Helsovården, hittills skött af två ordinarie- och en extra-provincial-läkare, bestrides sedan 1855 utom af dessa äfven af en extra-provincial-läkare i Östra Göinge och en distrikt-läkare i Willands härad. Vid länets i Christianstad förlagda lasarett och kurhus, som hafva 100 frisängar, äro 2 läkare anställda. — I öfrigt finnas inom länet brandstods-föreningar, sparbank i Christianstad med sju filialkontor, sparbanker i Östra och Vestra Göinge härad, filialbank i residens-staden m. m. Länets cellfängelse är beläget vid staden Christianstad.

Christianstads län, bestående af 4 fögderier (Ingelstads och Jerrestads häraders, — Willands, Gärds och Albo dito, — Östra och Vestra Göinge samt Norra och Södra Åsbo med Bjäre häraders fögderi), är indeladt i 10 härader, bildade af 153 socknar. Dessa, bildande 78 pastorater, af hvilka 3 äro stadsförsamlingar, utgöra tillsammans 9 prosterier af Lunds stift. Länet lyder under Hofrätten i Skåne och Bleking och är i militäriskt hänseende indeladt på 947 rusthåll af Skånska Husar- och Dragon-regimentet samt 733 rotar af Norra och Södra Skånska Infanteri-regimenterna. Det har 3 städer: *Christianstad, Cimbritshamn* och *Engelholm*.

Christianstads läns indelningar åskådliggöras bäst af följande tabell.

Domsagor.	Fögderier.	Socknar.	Pastorat.	Prosterier.
Jerrestads och *Ingelstads* härader, med tingställe i Hammenhög.	*Jerrestads* och *Ingelstads.*	Ingelstorp och Walleberga; — Löderup och Hörup; — Hofby; — Hammenhög och Hannas; — Qverrestad och Smedstorp; — Glemminge och Tosterup; — Stora Köpinge; — Öfraby och Benestad; — Ullstorp och Bollerup; — Östra Herrestad och Ingelstad; — Tryde och Spjutstorp; — Cimbris och Nöbbelöf; — Cimbritshamn och Jerrestad; — Wallby och Bolshög; — Gladsax och Tomerup; — Borrby, (tillhörande Albo och Jerrestads prosteri samt Jerrestads härad); — Stiby; — Wemmerlöf (tillhörande Albo och Jerrestads kontrakt samt Jerrestads härad).	11.	*Ingelstads* (Christianstads län, utom Tryde och Stora Köpinge, som tillhöra Malmöhus).

Domsagor.	Fögderier.	Socknar.	Pastorat.	Prosterier.
Willands, med tingställe i Fjelkinge.	*Willands*,	Ifvetofta; — Ifö och Kiaby; — Vestra Ljungby och Gualöf; — Oppmanna och Wånga; — Fjelkinge och Nymö; — Fjelkestad och Råbelöf; — Åhus; — Rinkaby och Gustaf Adolf (eget pastorat sedan d. 29 Sept. 1854); — Nosaby; — Österslöf; — Christianstad och Wä.	11.	*Willands*.
Gärds, med tingställe i Nöbbelöf.	*Gärds* och *Albo*.	Träne och Djurröd; — Vestra och Östra Wram; — Efverröd och Sönnarslöf; — Huaröd och Svensköp; — Hörröd och Maglehem; — Widtsköfle och Degeberga; — Köpinge och Lyngsjö; — Åsum och Skepparslöf; — Esphult och Linneröd.	9.	*Gärds*.
Albo, med tingställe i Brösarp.		Raflunda och Brösarp; — Mellby och Hvitaby; — Andrarum och Eljeröd; — [Stiby (Jerrestads här.)] och St. Olof; — [Wemmerlöf (Jerrestads härad) och] Rörum; — [Fogeltofta (annex till Löfvestad, i Malmöhus län, Färs härad)].	11.	*Albo* och *Jerrestads*. (Se ofvan, socknarna i Jerrestads och Ingelstads Domsaga.
Vestra Göinge, med tingställe i Röringe.	*Östra* och *Vestra Göinge*.	Hästveda och Farstorp (i Vestra Göinge härad); — Broby och Emitslöf; — Glimåkra och Örkened; — Ousby och Loushult; — Hjersås och Knislinge; — Qviinge och Gryt; — Färlöf och Strö.	7.	*Östra Göinge*.
Östra Göinge, med tingställe i Broby.		Önestad; — Sörby och Gumlösa; — Winslöf och Näflinge; — Mälby och Tjörnarp; — Brönnestad och Matteryd; — Finja och Hörje; — Röke och Torup; — Wankifva och Igneberga; — Åkarp och Wittsjö; — Wisseltofta och Werum; — Stoby och Sandby; — Häglinge (annex till Södra Rörum i Malmöhus län); — Norra Rörum (blott 5 mantal, det öfriga tillhör Malmöh. län.)	11.	*Vestra Göinge*.

Domsagor.	Fögderier.	Socknar.	Pastorat.	Prosterier.
Norra och *Södra* *Åsbo*, med tingställe i Åby.	*Norra* och *Södra* *Åsbo* samt *Bjäre.*	Östra Ljungby och Kellna; — Gråmanstorp och Wedby; — Riseberga och Färingtofta; — Oderljunga och Pehrstorp; — Örkelljunga och Rya; — Örsjö och Tossjö; — Munkaljungby, annex till Engelholms stad; — Tostarp, annex till Hjernarp i Bjäre härad; — Röstånga, en del, annex till Billinge i Malmöhus län; — Fagerhult, annex till Hishult i Hallands län.	7.	*Norra* *Åsbo.*
		Höja och Starby; — Ausås och Ströfvelstorp; — Björnekulla och Broby; — Norra Wram och Bjuf (Malmöhus län); — Quidinge och Sönnarslöf.	5.	*Södra* *Åsbo.*
Bjäre, med tingställe i Engelholm.		Vestra Karup och Hvarf; — Färslöf och Grefvie; — Engelholm och Munkaljungby (i Norra Åsbo härad); — Barkåkra och Rebbelberga; — Hjernarp och Tostarp (uti Ingelstads härad); — Båstad och Torekow.	6.	*Bjäre.*

Christineberg, fordom **Munkagård.** Posthemman i Bredestad socken af Norra Wedbo härad och Jönköpings län, med tämligen vackert läge och goda egor, en längre tid innehafdt af slägten Humble, nu (1857) af bonden Anders Gustaf Andersson, skall, enligt sägnen, i fordna tider hafva varit platsen för ett kloster. Man vill bevisa denna sägen med, för det första, gårdens fordna namn och sedan med namnet på en der befintlig källa, Munkekällan, hvarförutan en backe också kallas Munkabacken. Likaledes påstås det, att den sista af de fordna klosterbyggnaderna nedtogs 1776, så att den följaktligen skall varit minst 300 år gammal, — allt föga troligt. Sannolikt har någon af gårdens fordna egare hetat Munk, och härleda sig benämningarne från honom. I åttonde upplagan af Tuneld berättas det, att »den sista egaren, allmänt kallad Munk, hade 12 döttrar och dog på den yngsta dotterns bröllopsdag».

Christineberg. Egendom på Stadshagen å Kungsholmen, under N:o 7 i qvarteret Mälaren. Har vackert läge emellan vägen till Drottningholm och Ulfsunda-fjärden; är bebyggdt med ett stort tvåvåningars stenhus samt ladugård och uthus af trä; har stor trädgård med orangeri, drifhus och vackra alléer till sjön. Arealen utgör 95 tunnland 8,8 kappland, till största delen ängs- och hagmark. Platsen blef af drottning Christina den 20 Mars 1647 donerad till riksrådet och fältmarskalken grefve Lennart Torstenson, som bebyggde den med »sköna» träbyggningar, uppodlade en äng och trädgård,

hvilken sednare han lät »med rara örter plantera». Ärfdes af sonen, riksrådet och presidenten i Åbo Hofrätt, grefve Anders Torstenson, hvilken gaf stället namn efter sin grefvinna, Christina Stenbock. Egendomen blef vid reduktionen indragen till kronan och kom sedan till en Frants Zink, som år 1683 bortbytte den till öfverste Hastfer emot Skurö. Tillhörde 1718 sekreteraren Broman och 1739 fru A. C. Lilljeblad. Gården kom någon tid derefter i handlanden Anders Hollstens händer, hvilkens enkas, Catharina Feifs, arfvingar 1748 försålde densamma till kryddkrämaren Roland Schröder, död 1773, af hvilken det nuvarande stenhuset blef uppfördt och egendomen mycket förbättrad. Från hans arfvingar blef densamma 1779 inköpt af superkargören Jakob Hahr, af hvilkens arfvingar fru Catharina Kniper 1786 tillhandlade sig densamma. Efter hennes död öfvergick egendomen år 1797 till grosshandlaren P. D. Pommeresche, som 1810 försålde den till grosshandlaren J. F. Julius. General-majoren friherre Conrad Schultzenheim inköpte egendomen 1816 af den förras kreditorer, och efter hans död blef general-adjutanten friherre Carl Gustaf Fletwood, genom köp med den förras enka, 1840 egare deraf. Han förbättrade egendomen, gjorde stora och kostsamma odlingar och förskönade mycket detta vackra ställe, hvilket han åter 1850 försålde till nuvarande egaren, grefve Paul Athanase Fouché D'Otrante, emot 50,000 rdr bko.

Christineberg. Frälse-säteri om 1½ mantal i Borrlunda socken och Frosta härad af Malmöhus län, förut kalladt *Bränneslöf*, har åbyggnad af föga betydenhet, men god åker och äng, skog, torfmosse och betesmark. Säteriet tillhör för närvarande grefve C. F. Dücker, gift med grefvinnan Mariana von Rosen, egare af Ellinge.

Christineberg, fordom **Åsen.** Ett mantal frälse i Steneby socken af Wedbo härad, Dal och Elfsborgs län, kallades redan år 1681 gammal sätesgård och egdes då af fru Karin Svenske, år 1683 af Ingeborg Silfversvärd. År 1664 var det Linnart Svinhufvuds säteri. År 1697 egdes det af prosten Nils Hesselgren, som sålde hemmanet åt häradshöfdingen J. Leijonbjelke för 765 daler silfvermynt. Prosten Wallstedt innehade det 1805, kommissionslandtmätaren A. Marin 1850.

Christinedal, fordom kalladt *Stenarsbyn* (Stennsbyen). Ett mantal säteri med qvarn, såg och jernverk i Fröskog socken af Tössbo härad på Dal och i Elfsborgs län, har sitt nya namn sedan den 18 Mars 1840. Gården egdes år 1672 af kronofogden Er. Liedeman, 1681 af hans arfvingar och kallades då nytt säteri. Den köptes af friherre Hermelin för Dals-bergsocietet på 1770-talet och såldes sedan till brukspatron Christopher Sahlin. Af honom öfverläts den 1815 till hans son Mauritz Sahlin, som 1837 erhöll konungens tillstånd och Bergs-kollegii privilegium att å Bodane egor eller ock vid Stenarsby qvarn anlägga två stångjernshärdar för 900 sk℔:s tillverkning, med vilkor att en stångjernshärd nedlades vid Hvitlanda (hvilket bruk också tillhörde Sahlin). Bruket består af 2 härdar, 2 stångjernshamrar, 1 styckehammare med 1,200 sk℔ smidesrättighet, mot 9 sk℔ hammarskatt.

Christineforss. Jernbruk i Tjellmo socken och Finsponga Läns Härad af Östergötlands län, i närheten af Annsjön, vid en från Skönnarbo-sjön utfallande å, anlades år 1776 af en bland egarne till Skönnarbo bruk strax ofvanföre vid samma å, kapten Lagersvärd, som nämde år der anlade en stångjernshammare och manufakturhammare 1784, men 1793 sålde bägge verken till Per Persson, hvars son, brukspatron P. Wassrin, byggde ännu en hammare vid Christineforss, der nyligen en masugn blifvit anlagd för egna malmer från Hellestads och Godegårds socknar. Bruket hade 1855 2 härdar, 2 hamrar och 1,200 sk℔ privilegieradt smide samt manufakturverk med 1 knipphammare och 2 spikhamrar. Nuvarande egare är brukspatron P. A. Wassrin, tillika egare af Skönnarbo bruk.

Christineforss i Wärmland. Se *Kristineforss.*

Christinehamn. Uppstad i Wärmland, 28 mil från Stockholm, 4½ mil öster från Carlstad, vid Warnans och Löt-elfvens utlopp i Wenern, fordom en bekant marknads- och lastageplats, i synnerhet för Vestgötarne, och kallad Warnums eller Warnhems hamn. Här höllos årligen marknader Tjugondedag Jul och vid Mattsmessan. Stället kallades äfven Bro, sannolikt efter de kafvelbroar, som till de trafikerandes beqvämlighet blifvit lagda öfver den mosse, som då fanns härstädes. Här lät hertig Carl anlägga *Bro gård* eller så kallade hertigsäte, der han ofta vistades (se *Bro hertigsäte*). Det var riksdrotset Gabriel Oxenstjerna, som, nedsänd till Wärmland af anledning, hvilken omtalas i nyssnämda artikel, beslöt att föreslå regeringen att härstädes anlägga en stad. Detta bifölls, och redan i Mars månad följande året utstakade riksskattmästaren Bengt Gabrielsson Oxenstjerna och landshöfdingen Stake platsen för den nya staden, som den 29 Oktober 1642 fick sina privilegier och namnet *Christinehamn.* Dess vapen blef ett fartyg eller s. k. »bojort» för fulla segel. Under första århundradet af sin tillvaro förskonades staden för svårare olyckor, om man undantager en i Juni månad 1663 inträffad öfversvämning, som härledde sig från ett ymnigt regn, förstörde broar och dammar samt ryckte med sig hamrar, qvarnar och sågar. Under detta sitt första sekel såg staden inom sina murar Carl XII, som här för sista gången träffade sin syster Ulrika Eleonora och i Mars 1718 med egen lifsfara räddade sin mest älskade systers son, den unga hertig Carl Fredrik af Holstein, från att drunkna. År 1742 firade staden med glädje en jubelfest till minne af sin grundläggning; men redan 1777 ödelades den af en eldsvåda; en olyckshändelse, som sedermera inträffat tre gånger, nämligen åren 1804, 1811 och 1812. Sedan dess har staden varit förskonad för vidare olyckor.

Christinehamns stad är anlagd i form af en rektangel, hvars längd utgör 1,100 alnar, medan bredden uppgår till vid pass 900. Öfver Warnan och Löt-elfven leda broar, och ifrån hamnen i Warnums-viken är sedan år 1849 en segelränna uppmuddrad till staden, hvilken till den ändan undfått ett lån om 24,000 rdr banko. Bland byggnader märkas stadens *nya kyrka,* uppförd i stället för Warnums gamla träkyrka, som vid stadens anläggning hitflyttades och ombonades; den nya kyrkan, af sten, uppförd efter ritning af professor Brunius, blef färdig i September 1857 och anses kosta omkring 250,000 rdr rmt. Vidare: *Rådhuset,* uppfördt efter 1777, *Theatern, Assembléehuset* och det s. k. *Nilssonska Arbetshuset,* beläget öfver källrarna under Bro fordna hertigsäte. Detta hus inköptes 1828 för Nilssonska donationsmedlen. Samma välgörare åt Christinehamn lade genom testamente äfvenledes grunden till den s. k. *Nilssonska Fattigskolan,* som besökes af vid pass 200 barn, medan 32 flickor i en särskild flickskola erhålla undervisning i handaslöjder. Staden har derjemte ett lägre elementarläroverk, besökt af omkring 50 lärjungar. — En annan stadens välgörare bör äfvenledes här ihogkommas, nämligen herr S. Laurentz, som år 1858 på egen bekostnad anlagt en vattenledning.

Handel, handtverkerier och sjöfart äro Christinehamns förnämsta näringsfång; men derjemte har staden ansenlig inkomst af den i Mars hvarje år der hållna stora s. k. *Fastings-marknaden,* vid hvilken tackjernspriserna bestämmas och stora köpslut om så väl tack- och stångjern som trävaror uppgöras. Den egentliga handeln i staden drifves med tackjern, årligen omkring 90,000 sk℔ från Carlskoga, Nora och Fernebo bergslager; denna jernqvantitet afsättes till bruken i vestra delen af Wärmland och på Dal. Derjemte afyttras spannmål från omkringliggande trakten samt Vestergötland och Nerike till Dalarne. Sill och saltsjöfisk hemtas från Norge. Handelns lifligbet har på de sednare åren höjt sig till följd af de lättade kommunikationerna genom segelrännans uppmuddring och anläggningen af jernvägen till Sjöändans

lastageplats, hvilken jernbana öppnades i September 1850. Från stadens metallvåg och den derunder lydande vid Hults lastageplats utskeppas årligen omkring 80,000 sk℔ stång- och manufakturjern, hufvudsakligast till Göteborg.

Christinehamns handelskorps utgjordes 1856 af 26 personer, med 23 biträden, hvilka i bevillning erlade 305 rdr banko. Handtverk idkades af 45 män och 2 qvinnor, med 45 gesäller och 46 lärlingar. Samma år använde staden 5 fartyg om tillhopa 134 läster till inrikes sjöfart. På stadens 642 tunnland jord drifves dessförutan ett lönande landtbruk. — Uti Christinehamns sparbank voro år 1855 insatta 114,252 rdr bko, hvarförutan hjelpfonden uppgick till 3,715 rdr s. m.

Christinehamns stad, som har en ljus- och tvålfabrik, en tobaksfabrik och ett boktryckeri, beboddes 1856 af 2074 invånare och hade 324 hus och tomter, uppskattade, tillika med stadens jord, inalles 3,622 tunnland, deraf 2,980 tunnland skog, till 521,554 rdr bko samt i statsbidrag erläggande 18,790 rdr samma mynt. Kostnaden för stadens styrelse uppgår till 3,886, för fattig-försörjningen till 2,800 rdr bko. — Stadens marknader hållas den 13 Januari, den 15 Mars och den 5 Oktober.

Christinehamns stad utgör tillika med Warnum ett regalt pastorat af 2:dra klassen i Wisnums kontrakt af Carlstads stift. Hela pastoratet beboddes 1856 af 5,149 personer.

Christinehof. Herregods i Christianstads län, Albo härad och Andrarum socken, förut kalladt Andrarum och sammanslaget af tvänne mindre gårdar, Sjöstorp och Kullstorp. Den ansenliga byggnaden på godset grundlades och uppfördes år 1730 af grefvinnan Christina Piper, född Törnflycht, enka efter Carl XII:s minister, Carl Piper, som dog i Rysk fångenskap. Byggnaden består af ett tvåvånings-stenhus med sammanbyggda flyglar, som bilda en på tre sidor sluten borggård, och omgifves med vattenkanaler, murar och upphöjda stenplaner, inom hvilka en i terrasser delad trädgård om 3 tunnlands vidd stöter intill husets tre sidor. Efter grefvinnan Pipers död tillföll egendomen, såsom fideikommiss, hennes son, presidenten i Kammar-kollegium, grefve Carl Fredrik Piper, som förbättrade egendomen på allt sätt, och efter hvars död 1770 gården tillföll öfverkammarherren grefve Carl Gustaf Piper, som dog år 1803. Gården innehades efter honom af generalmajoren, grefve Carl Claës Piper, och nu af grefve C. Erik Piper, gift med miss Elisabeth Augusta Baker.

Presidenten grefve Piper har på godset nedlagt betydlig kostnad, låtit utdika kärr och ängar, låtit jemna oländiga ställen samt åstadkommit en torfmosse genom djupa vatten-afledningar; derjemte lät han anlägga dammar på sådant sätt, att en stor äng nära utom trädgården kan när som helst förvandlas till sjö, detta så väl till prydnad för trakten som till nytta för gräsväxten.

Till Christinehof hörer Andrarums alunverk (se detta ord), som kom till slägten Piper i början af 18:de seklet. På herrgården förvaras ännu tre prydliga och förgyllda jernbackor, med hvilka konungarne Carl XI, Carl XII, Fredrik och Adolf Fredrik märkt transportfärdiga alunfat. — Godset består af $^7/_8$ mantal säteri med underlydande utsockne-frälsehemman: Breabeck, Loppehuset, Skålholmen, Strömstorp, Svensboa, qvarnen Öremölla om 1 par stenar samt åtskilliga insockne mindre lägenheter, till ett antal af cirka 40.

Christineholm. Ett mantal skatterusthåll, $^1/_2$ mantal augment samt $2\,^1/_2$ mantal frälse-säteri med qvarn och såg uti Lohärads socken och Lyhundra härad af Stockholms län; kallades fordom *Östersättra.* Friherre Svante Stenbock egde denna gård 1623 och bortbytte den till Jonas Bureus den Äldre. Den yngre Jonas Bureus' dotter, Anna, ärfde egendomen och blef gift med amiralen friherre Hans Clerk; sedan kom den likaledes genom gifte till friherre Appelbom 1711, och af den sistnämdas enka såldes den 1732 till landshöfdingen friherre Taube och af honom till

landshöfdingen friherre G. Oxenstjerna till Harg, med hvilken egendom Christineholm sedan varit förenadt.

Christineholm. Gods i Allhelgona socken och Rönö härad af Nyköpings län, vid Nyköpings-ån, består af 2 mantal frälse-säteri, f. d. Hvarf och Holmen, med qvarn och såg, samt utgör tillika med underlydande 8¼ mantal och lägenheter inom Allhelgona socken, 10 mantal i Råby, 8¼ i Runtuna och 4⅛ i Lid ett gods om 143,000 rdr banko taxering. Gårdarne Hvarf och Holmen egdes 1546 och 1580 af Hans Claësson Bjelkenstjerna och tillföllo sedan hans måg, riksrådet Jöran Stjernsköld, som skall hafva först byggt säteriet och gifvit det dess namn efter sin fru, Christina Bjelkenstjerna. Godset gick i arf till deras son, riksrådet Nils Stjernsköld († 1627), tillhörde sedan hans systerdotter M. Stjerna, gift med Arvid Isaksson Silfverhjelm och enka 1657, hennes dotter Maria († 1712), gift med riksrådet G. Horn († 1665) och derpå med riksrådet friherre E. J. Creutz († 1684), samt den sistnämdes son, riksrådet grefve E. J. Creutz. Af hans arfvingar såldes godset 1742 till grefve G. Bonde på Wibyholm och förpantades af honom 1752 till hofrådet C. G. Warmholtz († 1785), som här hade ett rikt bibliothek, hvilket skingrades efter hans död. Godset tillhörde sedan Warmholtz' måg P. Schönström, kom genom köp till kammarherren friherre Louis de Geer († 1830) och sedan till hans måg, nuvarande egaren, öfverstlöjtnant grefve Gustaf Wachtmeister, gift med friherrinnan Lovisa Fr. de Geer.

Christineland. Gård i Arby socken af Södra Möre härad och Kalmar län, båtsmansrusthåll, krono-skatte, består, med i andra socknar liggande hemmansdelar, af 5½ oförmedlade hemman. Läget är vid en å, särdeles behagligt. Har år 1799 tillhört archiatern J. C. Wahlbom. Generalmajor M. J. Björnstjerna, egare år 1829, har mycket förskönat och förbättrat egendomen. Denna tillhör nu öfversten, kammarherren A. L. Rappe, gift med Lisette Emilia Augusta Björnstjerna.

Christvalla. Socken i Norra Möre härad af Kalmar län, 3 mil nordvest från Kalmar, har en areal af 21,106 tunnland, af hvilka 180 äro sjöar och kärr. Marken är ojemn och stenbunden; imellertid finnas här inga berg; rådande jordmånen är sand med klapper, på några få ställen svartmylla, men ingenstädes lera. Skog finnes af gran och tall. Socknen, som består af 25¼ förmedlade mant., beboddes 1810 af 1,249, 1840 af 1,615 och 1856 af 1,858 personer. Socknen har ambulatorisk skola med 1 examinerad lärare, som 1856 undervisade 42 gossar och 36 flickor, medan 16 gossar och 21 flickor hade undervisning i hemmet. — Socknen, som i äldre tider kallades Gunnabo och var kapell under Förlösa, utgör nu ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen i Norra Möre kontrakt af Kalmar stift. År 1647 skänkte drottning Christina kronohemmanet Gunnabo till boställe åt en kapellan härstädes, hvarefter socknen började kallas efter hennes namn, Christvalla. Genom bref, dat. Frauenburg den 14 Oktober 1656, gjorde kon. Carl Gustaf socknen till särskildt pastorat. En ny kyrka, vacker och anspråkslös, invigdes den 17 Maj 1795. — I socknen ligga gårdarne *Kopparbo, Maltebo, Gunnabo* och *Skånebo* samt *Christvalla helsobrunn*, som begagnas af ortens invånare. — Adress: — Kalmar.

Cimbris. Socken i Järestads härad och Christianstads län, icke långt s. s. v. från Cimbrishamn, invid hafvet, har en areal af 2,592 tunnland, af hvilka blott 10 äro sjöar och kärr. Marken är dels jemn, dels backig; rådande jordmånen hård lera. Socknen, som består af 12 mantal, hade 1805 441 invån.; 1856 var invånarnes antal 931. Uti fast folkskola med 1 examinerad lärare undervisades sistnämda år 60 gossar och 64 flickor, medan 3 gossar bivistade allmänt läroverk. — Cimbris moderförsamling och Nöbbelöfs annex utgöra tillsammans ett regalt pastorat af 2:dra klassen i Albo och Järestads kon-

trakt af Lunds stift. — Bland fornlemningar i socknen befinnas 2 runstenar i kyrkogårdsmuren. — Adr.: Cimbrishamn.

Cimbrishamn. Sjöstad i Christianstads län, 64 1/4 mil från Stockholm och 6 mil från Christianstad, invid Östersjön, på Skånes östra kust, har sannolikt hög ålder, och vi vilja visst icke alldeles förneka möjligheten af vissa antiqvariers förmodan, att staden fått sitt namn af de Cimbrer, som i århundradet före Christi födelse tågade till Italien och der blefvo slagna af Marius. Sannolikare låter det dock, att stadens grundläggning härleder sig från det här fordom idkade gifvande sillfisket, med hvilket troligen också laxfiske var förenadt, emedan staden har en lax i sitt vapen. Dess namn förekommer i äldre tider skrifvet på flerehanda sätt, såsom Cemmershafen, Sömmershaffen, Simmershaffven, Cimbris, Cimbrishaffen, till och med Cimbricehamn; det officiela skrifsättet varierar för närvarande mellan Cimbrits- och Cimbrishamn. En tradition vill veta, att Cimbrishamn varit en lastageplats för staden Tomerup eller Tomarp; första gången det bestämdt nämnes som stad, är 1378, då Premonstratenserklostret i »Tummetorp» (sannolikt Tomerup) försäkrades om bibehållandet af Nicolai socken i Cimbrishamn, och vid ungefär samma tid Hanseaternas utliggare klagade öfver förfång af konungens fogde i Cimbrishamn. Från denna period härleder sig sannolikt det vid tullporten belägna kapell, som skall hafva blifvit uppfördt af Lübeckarne, då de lågo här för sillfiske. På riksdagen i Köpenhamn 1536 hade staden ombud, men lärer icke hafva varit af synnerlig betydenhet, eftersom den befriades från underhållandet af lansknektar mot erläggande af blott 150 mark, då Trelleborg vid samma tid betalade 500. Att den ytterligare sjunkit, bevisas deraf, att staden 1565 för armods skull fritogs från rustnings-skyldighet och 1569 ytterligare befriades från skattebördor samt, 1635, fick det antal bysseskyttar, som den skulle hålla, nedsatt från 8 till 4. Till anläggande af en hamn anslog Christian IV 1642 skatterestantier till ett belopp af 450 daler och eftergaf stadens alla utskylder för 4 år. Men hamnarbetet afstadnade med anledning af kriget, stadsboerna måste flytta från hus och hem, och 1655 härjades staden till råga på eländet af pesten, så att, när staden kom under Sveriges krona, den hade blott 34 borgare.

Svenska regeringen var betänkt på stadens upphjelpande, och den erhöll åren 1675 och 1686 inrikes-seglationsrätt, hvarigenom Cimbrishamn fick en betydlig handel med spannmål, som väckte till och med Christianstads och Ystads afund. På Stenbocks föranstaltande anlades 1700 söder om hamnen en skans, hvilken år 1715 under kriget med Danmark bidrog till stadens skyddande mot ett fiendtligt anfall. Hamnens upphjelpande var föremål för flerfaldiga ansökningar åren 1697 och 1719, emedan tre Svenska fregatter under de sednare åren der förolyckats. Kriget drabbade också den lilla staden hårdt. Den hade tunga inqvarteringar; Danskarne borttogo 1710 derifrån icke mindre än 700 tunnor säd; den måste med 300 daler silfvermynt bidraga till den Christianstad ålagda brandskatten, o. s. v. Snart hemsöktes staden (1733) af en svår eldsvåda, hvilket olycksöde förnyades 1741. Staden fick bägge gångerna 8 års frihet från båtsmanshållet.

Redan 1752 byggdes på kronans bekostnad en skeppsbro; men det öfriga arbetet på hamnen afstadnade och påbörjades åter icke förr än 1843, men afstadnade flera gånger, dels i följd af olyckshändelser, dels af brist på medel till arbetets fortsättande. Hamnen blef ändtligen färdig den 2 November 1854 och hade kostat 104,252 rdr bko, hvartill staten bidragit med 51,596 rdr 32 sk. som anslag och 30,000 rdr som lån. Denna hamnbyggnad är stadens egentliga synvärdhet; dertill komma vidare *Rådhuset* och *Kyrkan*, kallad *St. Nicolai*, af gråsten, sannolikt från 11:te århundradet, åtminstone tillhörde hon 1161 Tomerups kloster. Pastoratet, hvari Järestad är annex, är regalt af 3:dje klassen och tillhör Albo och Jä-

restads kontrakt af Lunds stift. Om skolväsendet meddelas officielt, att i folkskolan undervisades 1856 af en examinerad lärare 84 gossar och 25 flickor, medan 15 gossar bivistade allmänt läroverk, 25 gossar och 47 flickor enskilda undervisnings anstalter.

Cimbrishamns stad, som 1856 hade 1,373 invånare, eger, utom folkskolan, ett lägre elementarläroverk och lefver hufvudsakligen af sjöfart, handel och handtverkerier. Staden utskeppar den kringliggande ortens säd, bränvin, fläsk och andra varor till Göteborg, Stockholm och Gefle; fastän staden saknar stapelrätt, får den likväl till Bornholm utföra vissa varor och derifrån införa sådana. Staden hade 1856 inalles 15 handlande med 22 biträden, som i bevillning erlade 95 rdr bko; handtverkarnes antal utgjorde 32 män och 1 qvinna, med 7 gesäller, 52 lärlingar och, 1 annan arbetare; handelsflottan utgjordes af 4 fartyg om 64 läster. Fabrikerna bestodo 1855 af 4 färgerier, 3 garfverier, 1 tegelbruk och en urfabrik, hvilka tillsammans hade 34 arbetare och tillverkade för 20,000 rdr bko. Samma år utskeppades från staden 33,000 tunnor spannmål. — Afgifterna för fattigvården uppgå till 600 rdr bko om året.

Cimbrishamn består af 163 hus och tomter med 676 tunnland jord, är uppskattad till 244,133 rdr bko och erlägger i statsbidrag årligen 5,457 rdr samma mynt. — Staden har årliga marknader i Juni och Oktober.

Claëstorp. *) Sätesgård i Östra Wingåkers socken och Oppunda härad af Nyköpings län, utgör med underlydande lägenheter ett fideikommis af $20^7/_{16}$ mantal, som innehafves af grefliga familjen Lewenhaupt. Åbyggnaden, af sten, är uppsatt på 1750-talet af fideikommissets stiftare, riksrådet grefve Claës Stromberg, som var gift med Ulrika Lewenhaupt, men dog barnlös. Gården ligger nära Östra Wingåkers kyrka, omgifven af trädgård, park och vidsträckta odlingar, men saknar vatten. Till egendomen höra Krämbohls jernbruk, 2:ne qvarnar och en såg, hvarjemte på egorna finnes ett kalkstensbrott samt ett tegelbruk med kalkugn nära gården.

Claëstorp anses vara uppbygdt på hemmanet Bonneruds område och kallades förut Lasstorp. I början af 1600-talet innehades egendomen af majoren Knut Claësson Uggla, en son till befallningsmannen på Gullbergs fästning, Claës Arwidsson Uggla, och stamfader för nuvarande adliga ätten Uggla, å hvars vägnar han introducerades på riddarhuset år 1625. Han var gift med Anna Gyllenhorn, en dotter af Josua Arendtson Gyllenhorn till Sjöholm och Djulö, samt skref sig till Lasstorp. Efter hans död år 1634 bibehölls gården af enkan, och under hennes tid synes namnet blifvit förändradt till Claëstorp. Då fru Anna Gyllenhorn mot slutet af 1660-talet afled, utan att efterlemna barn, öfvergick Claëstorps egendom till hennes systerdotter, Sigrid Gyllenstierna på Sjöholm, som vid samma tid blef enka efter riksrådet friherre Göran Fleming, men snart derefter trädde i nytt gifte med Kongl. rådet och fältmarskalken Johan Jakob Hastfehr, hvilken förökade egendomen genom inköp af Krämbohls bruk år 1678.

Sedan fru Gyllenstierna öfverlefvat äfven sin andra man, och sjelf slutat sina dagar år 1704, ärfdes Claëstorp jemte hälften i Krämbohls bruk af hennes dotter med första giftet, Anna Catharina Fleming, hvilken utomdess fick det angränsande lilla säteriet Götboda, troligen såsom arf på fädernet. Denna fröken Fleming var 3:ne gånger gift, först med en Hastfehr, slägting till stjuffadern, derefter med en Cronskjöld och slutligen med Kongl. rådet grefve Nils Stromberg, som betydligt utvidgade Claëstorps egendom. Han inköpte af löjtnanten Carl Magn. Drake det närgränsande säteriet Fostorp, med derunder lydande hemman, år 1715. Derefter tillhandlade han sig af landshöfdingen Erik Sparres sterbhus-interessenter Bodaholms sätesgård, äfven belägen i Claëstorps grannskap inom Östra Wingåker, men begärde år 1721

*) Meddeladt af C. G. Indebetou.

tillstånd att afhysa denna gård, hvarefter den förenades med Fostorp. Vidare inlöste Nils Stromberg hälften i Krämbohls bruk från sin svåger, kammarrådet friherre Johan Casimir Fleming och förskaffade sig Kongl. tillåtelse att begagna en del af Oppunda härads allmänning såsom rekognitionsskog till bruket, till följd hvaraf en areal, uppgående till mera än 2,000 tunnl., belägen dels inom Östra Wingåkers, dels inom Stora Malms socken, afrösadès för Krämbohls bruk år 1718. Nils Stromberg afled år 1723 och hans fru det påföljande året. Claëstorps egendom öfvergick då till sonen, Claës Stromberg, som ännu var helt ung; men Fostorp med Bodaholm ärfdes af dottern, Anna Catharina Stromberg, som blef gift med landshöfdingen friherre A. Koskull till Engaholm, hvilken dock efter några års förlopp försålde sin hustrus arfvejord till svågern.

Grefve Claës Stromberg synes varit använd i rikets tjenst till början af 1740-talet och tyckes intill den tiden föga hafva vistats på sin egendom i Östra Wingåker. Efter det olyckliga Ryska kriget, då Svenska hären vid Willmanstrand måste sträcka gevär och gifva sig fången, uppstod ett allmänt missnöje i landet mot de maktegande herrarne, som föranledt fredsbrottet, och bland dessa lärer Stromberg varit räknad. Då Dal-allmogen tågade ned mot hufvudstaden, uppstod der en panisk förskräckelse, så att de för folkets ovilja utsatta herrarne började tänka på att skyndsamt lemna fäderneslandet. Det säges, att Claës Stromberg då affärdat befallning till sin gårdsfogde på Claëstorp att ofördröjligen förytttra hvad han kunde af fastigheten. Sedan imellertid den odisciplinerade hären från Dalarne låtit instänga sig på Norrmalms torg i Stockholm och der nödgats gifva sig på nåd och onåd, fick förvaltaren på Claëstorp kontra-order från sin husbonde; men då voro redan några bondhemman försålda till Djulö, med hvilken egendom de alltsedan varit förenade. Denna förlust ersatte Stromberg derigenom, att han år 1744 uppgjorde lifstidsköp med baron Gustaf Christ. Falkenberg om Barksäters egendom. Vid denna tid synes Stromberg, som då var riksråd, hafva nedsatt sig på Claëstorp och ingått gifte med Ulrika Lewenhaupt, sedan han i yngre dagar haft kärlekshandel med en Hessisk prinsessa, en utmärkt skönhet, hvars porträtt ännu förvaras på Claëstorp, och en syster till den då regerande Svenska konungen Fredrik I.

År 1754 nedbrann genom vådeld hela åbyggnaden vid Claëstorp, under det egaren vistades i hufvudstaden. Elden uppkom i snickareverkstaden, der arbete då var under händer för den nyss förut nybyggda Östra Wingåkers kyrka. Efter denna brand uppförde Claës Stromberg den nuvarande solida och prydliga åbyggnaden på Claëstorp och nedlade derpå stor kostnad, som, enligt hans eget yttrande, nära nog öfversteg gårdens värde på den tid, då han ärfde densamma. Således förlorade egendomen ingenting på eldsvådan; men en mängd handlingar gingo upp i rök, hvarigenom de äldsta underrättelserna om gården blifvit torftiga.

På sin ålderdom stiftade Claës Stromberg af Claëstorps egendom, med alla derunder lydande gårdar och lägenheter, det nuvarande fideikommisset, hvars stiftelse-urkund daterar sig från år 1776. Sjelf barnlös, utnämde han till fideikommissarie sin hustrus systerson, grefve Claës Axel Lewenhaupt, hvars far, generalmajoren Mauritz Casimir Lewenhaupt, var gift med en fröken Lewenhaupt, syster till grefvinnan Stromberg. Systerbarnen till Stromberg, löjtnanten baron Anders Koskull till Engaholm, och hans syster, Eleonora Koskull, gift med kommendör-kapitenen C. D. von Breitholtz, erhöllo lösen för sina arfsanspråk med 96,000 daler kopparmynt, som ansågs svarande mot den egendom, hvilken Claës Stromberg ärft efter sin fader. Denna transaktion uppgjordes redan på 1750-talet, vid den tid, då Stromberg företog sin nybyggnad på Claëstorp.

Det anses hafva varit Claës Strombergs afsigt att förskaffa sig patronatsrätt till Östra Wingåker, som år 1754 blef ett eget pastorat, skiljdt ifrån det Vestra; men detta förhindrades hufvudsakligen derigenom, att egaren till Skall-

torps säteri, öfversten baron Adolf Gyllenpistol, skänkte prestgård till församlingen.

Stromberg råkade på äldre dagar i tvistigheter med en granne, brukspatronen Carl Gustaf Indebetou, egare till Beckershof och Forssa bruk, hade med honom åtskilliga rättegångar, hvilka han dels förlorade, dels icke öfverlefde, och slutade sina dagar år 1782, vid hög ålder. Han ligger begrafven i ett grafchor, som han låtit uppsätta på Östra Wingåkers kyrkogård för sig och kommande innehafvare af Claëstorp.

Hans efterträdare, den förenämda grefve Claës Axel Lewenhaupt, gift med en slägting, fröken Mariana Koskull från Engaholm, en skönhet, såsom de flesta af familjen, innehade fideikommisset till år 1808, då han hastigt afled i Stockholm. Sonen, Claës Casimir Lewenhaupt, då nyss myndig, tillträdde derefter Claëstorps egendom, men derjemte en ansenlig skuld, som hans fader åsamkat sig. Till dess betäckande erhöll han kungligt tillstånd att från fideikommisset afsöndra och försälja Barksäters egendom och några andra smärre lägenheter. På grund af denna tillåtelse såldes Barksäter år 1820 till Lewenhaupts svärfader, grefve Corfitz Beckfriis på Börringe kloster i Skåne, men förvaltades fortfarande af mågen och återgick till hans fru såsom arf, då svärfadern dog på 1830-talet.

Grefve Claës Casimir Lewenhaupt, som någon kort tid varit militär och derefter blef kammarherre samt slutligen öfverste-kammarjunkare, började på 1820-talet att utvidga sin egendom, först genom nya anläggningar vid Krämbohls jernbruk, derefter genom odlingar och sjösänkningar på Claëstorps mark och slutligen genom inköp af nya egendomar. Sålunda köpte han först Carlshofs egendom i Östergötland, kort derefter Torpshammars jernbruk i Medelpad, vid samma tid kobolt-grufvor i trakten af Askersund och andelar uti Isåsa kopparverk i Nerike samt blef derjemte disponent öfver Gustafs och Carls koppargrufvor i Jämtland. Under tiden arrenderade han ock Forssjö jernbruk i Södermanland af baron Carl Carlsson Bonde på Eriksberg.

Dessa företag voro dock alltför vidtomfattande, för att med fördel kunna skötas af en person. Lewenhaupt arbetade visserligen rastlöst, gjorde stora nya anläggningar vid bruket i Medelpad och syntes någon tid hafva framgång; men då en olycklig eldsvåda vid Torpshammar lade hans nya hammarsmedja i aska mot slutet af 1830-talet, och då en missgynnande brukskonjunktur tillstötte snart derefter, kunde Lewenhaupt ej längre, oaktadt yttersta bemödande, uppehålla sina vidlyftiga affärer, utan blef nödsakad att afstå sin egendom till borgenärer. Denna stora motgång bräckte hans sinnesstyrka, och med försvagade lifskrafter förde han sedermera ett aftynande lif intill år 1848, då han afled och lemnade fideikommisset till sin äldsta son, Claës Magnus Lewenhaupt, som redan några år förut innehaft det på arrende af faderns kreditorer. Denna nuvarande innehafvaren af Claëstorp är gift med fröken Sophia Bergenstråle, en dotter till grefvinnan Wilhelmina Posse på Fogelvik, och han har under sednare åren verkställt betydliga odlingar på sin egendom, hvilken nu mera lemnar en afkastning af närmare 2,000 tunnor säd årligen.

Grefven har vid Claëstorp anlagt en fabrik för tillverkning af flygtiga oljor, hartser, kimrök m. m., som tillvunnit sig en större uppmärksamhet, och fabrikaterna hafva vunnit pris vid åtskilliga Europeiska industri-expositioner. Hvad som deremot ännu torde vara mindre allmänt kändt, är den i förening med terpentinfabriken påbörjade tillverkning af s. k. *tändspån*, motsvarande — icke svafvelstickor, såsom man möjligen föreställer sig, utan torrved eller tändstickor, och tillverkad af harts m. fl. ämnen. Särdeles i städerna, der det icke alltid är så lätt att erhålla tändved, skall säkert detta beqväma och billiga tändmedel blifva ganska välkommet. Ett ℔, innehållande tändspån till omkring 150 eldningar, lärer ej kosta mera än 6 sk. rgs. Hvarje låga brinner 5 à 10 minuter och är tillräckligt stark att itända ordinärt torr ved. Så vidt kändt är, tillverkas dylik tändspån icke på något annat ställe i riket.

Clara kloster. På samma ställe, der nu St. Clara kyrka i Stockholm står (se artikeln *Stockholm*), på vestra sluttningen af Brantberget (det nuvarande Brunkeberg), grundlade konung Magnus Ladulås år 1282 ett kloster, helgadt åt den Heliga Clara (född i Spoleto uti Italien 1193, † 1253, kanoniserad 1263) och upplåtet åt *»alla renlifviis Jungfrur»*, som ville inträda deri. Klostret var färdigt och invigdes 1285, då den rätttroende konungen, som för sina stora förtjenster om kyrkan af påfven erhöll hederstiteln *»Kyrkans lydigaste son och salighetens tjenare»*, deri insatte sin egen dotter Richissa, som sedan blef abbedissa. Klostret riktades på allehanda sätt af konungen och af andra personer af alla klasser. På en plansch i Nordbergs »Clara Minne» finnes klostrets och kyrkans utseende aftecknadt; kyrkan, mindre än den nuvarande, hade ett lågt, men spetsigt torn; de egentliga klosterhusen lågo på vestra och södra sidorna om kyrkan, från nuvarande skolhuset till och med kyrkoherdehuset; flera smärre byggnader funnos rundt omkring, och det hela var omgifvet med en mur. Porten till kloster- och kyrkogården var på södra sidan. Större delen af byggnaderna nedbrann på Pingstdagen 1446, och klostret kom derefter i sådan nöd, att abbedissan Anna Reinholdsdotter Leuhusen år 1508 klagade deröfver och anhöll om hjelp hos magistraten i Stockholm och ärkebiskopen i Uppsala. Påfven sjelf anmodades slutligen om hjelp och utfärdade den 29 November 1516 ett aflatspatent för alla dem, som på vissa dagar besökte klostret och medelst gåfvor bidrogo till klosterbyggnadernas iståndsättande. Men så väl St. Clara klosters som de öfriga klostrens tid var snart ute, och efter utfärdandet af Westerås Recess 1527 blef Clara kloster det första, som indrogs. Den 15 Augusti 1527 blef, enligt Messenius, klostret nedrifvet, sedan det egt bestånd i 242 år. Nunnorna fingo dock en fristad i Gråmunke-klostret på Riddarholmen, hvarifrån Franciskaner-munkarne utdrefvos. Nunnorna nödgades likväl, enligt beslutet på riksdagen i Örebro 1531, hädanefter vara verksamma som sjukvårderskor, ty Gråmunkeklostret förvandlades detta år till ett Helgeandshus eller hospital. Denna hospitalsinrättning flyttades 1551 till Danviken; men de öfverlefvande nunnorna stadnade dock sannolikt ännu qvar i klostret, der de vistades ännu i konung Johans tid, höllo klosterordningen sins imellan och hade sin abbedissa. Detta var förhållandet ännu 1573; sedan känner man ingenting med bestämdhet. På ruinerna af den fordna klosterkyrkan byggdes den nuvarande Clara kyrka på Johan III:s bekostnad åren 1572 och 1576.

Clara sjö. Benämningen på den vik af Mälaren, som sträcker sig mellan Kungsholmen och fasta landet af Norrmalm vid Clara församling i Stockholm samt fram till det smala sund, hvilket leder till Carlberg.

Clashögen. Ättehög i Träslöfs socken af Himble härad och Halland, på gärdet sydvest från Clastorps by, skall, enligt folksägnen, vara begrafningsstället för den man, efter hvilken byn fått sitt namn. Högen har haft ättehäll och fotkedja, hvilka blifvit bortförda vid de omkring högen liggande åkerfältens uppodling. Högen är öppnad af penningsökare, och man fann då deruti en ovanligt starkt sammansatt askvård, hvars stenar, 3 till 4 alnar långa, nu ligga i Lerbäcksbron, midtför Clastorps by. I grannskapet af Clashögen befinnas på en ås de vackra fornlemningar, som i orten äro kända under namnet *Hofstenarne*. De äro 12 till antalet, den högsta 4 alnar hög, den lägsta 1 aln, och stå uti en 29 alnar lång och 8 alnar bred krets, som bildar en rektangel, hvars ena sida saknas. I midten af denna stensättning stå 3 stora stenhällar så, att de likaledes formera en rektangel, hvari ena sidan saknas. Af namnet *Hofstenarne* sluter Bexell (Hallands Beskrifn., I, 569), att stället varit en offerplats eller en tempelkrets. — I sydvest från Clastorps by ligger den s. k. *Stenstugan*, med en takhäll af 5 $1/2$ alnars längd, 3 alnars bredd och 1 alns tjocklek, som hvilar på 3 block af 2 alnars

höjd. Monumentet har fordom haft vårdhållare och varit omgifvet med en fredsbana; men efter dessa synas nu endast märken i jorden. Se vidare *Träslöf*.

Clemestorp, eller **Klämmestorp.** Sätesgård i Jerstorp socken och Tveta härad af Jönköpings län, $1\frac{1}{2}$ mantal säteri, har fordom varit klosterhemman, men på 1600-talet blifvit genom utbyte af egendomar förvandladt till säteri. Gården har tillhört Carl Carlsson Gyllenhjelm. Bland sednare egare nämnas öfverjägmästaren F. A. Silfverhjelm, hofrättsnotarien Roos, fröknarna Klercker, major Kulberg (1828) och löjtnant G. A. Reutersvärd (1844). Här afled 1677 landshöfding Magnus Dureel på en resa till Stockholm. I sednaste bearbetningen af Tunelds Geographi uppgifves, att man i jorden härstädes funnit offerknifvar, urnor med aska, o. s. v., hvarjemte åtskilliga på egorna funna saker tyckas bevisa, att Danskarne haft läger här under sina fiendtliga påhelsningar på Jönköping. Likaledes skall det finnas en tradition derom, att Göta Hofrätt haft sina sessioner på Clemestorp, under det pest gått i Jönköping.

Conradsberg. Egendom på Stadshagen å Kungsholmen mellan Drottningholmsvägen och Mälaren under N:o 5 i qvarteret Mälaren. Stället är bebygdt med flera boningshus af sten och trä; har 3:ne trädgårdar, flera ängar och en beteshage. Egendomen utgör 11 tunnland. Stället upptogs omkring år 1750 från Stadshagen af en muraregesäll, Conrad Heisman, som här uppsatte en liten träbyggnad och år 1766 derpå af Magistraten erhöll upplåtelse. Efter honom fick stället sitt namn. Det kom genom hans enkas gifte i gulddragare-gesällen Michaël Hempfstengels händer, och dennes arfvingar försålde detsamma 1795 till handlanden Josef Marcus, som tillade Stadshagslotten N:o 5, af hvilken han år 1796, genom arrende af staden, blef innehafvare. Han anlade här ett kattunstryckeri och uppförde boningshus af trä. Genom köp från hans kreditorer, blef kapitenen och riddaren Jacob Westin år 1818 egare af detta ställe, hvilket han, jemte förenämda Stadshagslott, år 1820 friköpte. Det blef af honom med stor kostnad uppodladt, bebygdt med tvänne nya boningshus af sten utmed sjön och förskönadt med vackra planteringar. Han förenade detsamma med sin tillgränsande egendom Hedvigsberg. — Sedan ständerna anslagit 225,000 rdr bko till en kurativ anstalt för vansinniga, hvartill Danviken blifvit ansedd otjenlig, och Conradsberg samt Hedvigsberg blifvit inköpta för detta ändamål, hafva nu dertill tjenliga storartade byggnader blifvit här uppförda, och kommer Danviks dårhus att dit förflyttas.

Conradsfors. Jernbruk, anlagdt af herr C. B. Fitinghoff i Östmarks socken och Fryksdals Öfra Tingslag af Carlstads län. Det privilegierades först den 21 Juni 1838, men har sedermera blifvit utvidgadt, så att för närvarande finnas härstädes 2:ne smälthärdar och 2:ne stångjernshamrar med oinskränkt tillverkningsrätt, 6 spikhamrar, 3:ne knipphamrar och 1 klippsax, vid hvilka år 1858 tillverkades 1,138 sk℔ stångjern och 494 sk℔ spik. Tackjernet äfvensom största delen af kolen uppköpas, och en stor del af tillverkningen afyttras till Norge. — Bruket, som är uppfördt i den så kallade Rögdelfven å Östmarks hemmans grund, blef genom ett starkt vattenflöde år 1844 alldeles förstördt, hvarföre egaren erhöll så väl af Rikets Ständer ett lån å 45,000 rdr rmt som skattefrihet för 2:ne år. Det har äfven en gång varit hemsökt af eldsvåda. — Under bruket lyda åtskilliga hemmansdelar, tillsammans utgörande $^{729}/_{1920}$:dels mantal, till hvilka höra $200\frac{1}{4}$ tunnl. åker, $525\frac{5}{8}$ tunnl. naturlig ängsmark och 5,346 tunnland skogsmark. Till egendomen höra garfveri, såg och tullmjölqvarn. Egendomen förvaltas för närvarande af brukspatron Fitinghoffs konkursmassa.

D.

Dackebo. Gård i Madesjö socken och Södra Möre härad af Kalmar län, förmodas hafva fått namn efter den beryktade Nils Dacke; dock nämner traditionen ingenting derom, fastän Dackens namn icke är obekant för folket i socknen.

Dackehall. Berg i Arby socken och Södra Möre härad af Kalmar län, på Säfsjö egor, 3 mil från Arby kyrka. Här var år 1543 samlingsställe för den af upprorskonungen Dacke medelst budkaflar sammankallade allmogen från Wissefjärda och Thorsås socknar, tillika med dem, som bodde i Arby och Mortorps skogsbygder.

Dackemåla. Så kallas 1/4 mantal krono, Henstorp, fändriksboställe i Sandsjö socken af Konga härad och Kronobergs län, efter Nils Dacke; jordeboken har imellertid namnet Henstorp, hvilket synes bevisa, att jordeboken är äldre än benämningen Dackemåla. Mellan 2 sjöar visas en murad källare, der Dacke hållit sig gömd. Sedan Dacke fallit, lades Henstorp under kronan.

Daga. Härad i Nyköpings län, mellan Rönö och Willåttinge i söder, sydvest och vester, Akers och Selebo i norr samt Öknebo af Stockholms län i öster, till större delen omkring Trosa-åns öfra grenar, består af socknarna Gåsinge, Dillnäs, Björnlunda, Frustuna, Cathrinenäs samt delar af Gryth och Hyltinge, omfattar en areal af 101,112 tunnland, hvaraf 17,090 äro sjöar och kärr, och beboddes 1856 af 6,351 personer. Tillika med Åkers och Selebo härader utgör Daga härad ett fögderi, tillhopa med de nyssnämda häraderna samt Vester- och Öster-Rekarne en domsaga. Häradet har eget tingshus i Gåsinge by.

Daga. Prosteri uti Strengnäs stift (Nyköpings län), innefattar socknarna Björnlunda, Frustuna och Cathrinenäs, Gryth (till en mindre del i Willåttinge härad), Gåsinge och Dillnäs, Trosa landsförsamling och Wagnhärad, Trosa stad och Vesterljung. Pastoratet beboddes 1856 af 10,306 personer.

Daglösen. Insjö i Wärmland, 430 fot öfver hafvet; en länk i det stora system af åar och sjöar, som genom Tims-elfven afbördar sig i sjön Möckeln i Carlskoga Bergslag samt derifrån genom Let-elfven inledes i sjön Skagern och slutligen genom Gullspångs-elf har sitt aflopp i Wenern. De i Möckeln utfallande sjöarna bilda i Wärmlands östra del tvänne kedjor, en östlig, bestående af Långbans-sjön, Yngen och Östersjön, en vestlig, bestående af Siksjön, Daglösen och Lungen; bägge grenarne förena sig i Öijevettern, och vattendraget fortgår vidare genom Ullvettern, Frövettern och Alkvettern samt Lanen medelst Tims-elfven till centralsjön Möckeln. Vid Daglösens norra ända ligger Philipstad, och genom en derifrån ledd jernbana sammanhänger Daglösen med Yngen. Från Yngens södra ända går Kroppa-jernvägen till Östersjön, hvarifrån man genom jernvägar och vattenleder kommer till Sjöändans lastageplats, från hvilken slutligen en jernväg går till Christinehamn vid Wenern, så att genom dessa kommunikationer Philipstad och Christinehamn stå i omedelbar förbindelse med hvarandra samt genom Wenern, Trollhätte-kanal och Göta elf med Göteborg och Nordsjön.

Dagsberg. Socken i Lösings härad af Östergötlands län, belägen på det så kallade Wikbolandet, på Bråvikens södra strand, och i den stora viken utskjutande med en udde mellan Svinsundsfjärden i nordvest och Pampus i nordost; till socknen hör i den förra fjärden ön Svinnerön, i den sednare hit-

höra Djurön, Harön, Kårholmen, hvarjemte Esterön norrut i sjelfva Bråviken också hör hit. Socknens areal uppgifves till 4,629 tunnl., hvaraf 20 tunnl. sjöar och kärr. Socknens vestra och södra delar äro af vanlig Wikbolandsnatur, slätter med spridda kullar och med sidländta marker i vester och sydost; den i nordost mellan Bråvikens fjärdar utskjutande udden är mer bergkullig, men omvexlar också med slätter och sidländta sjöstränder, likasom de till socknen hörande öarne. Lera och klapperstensjord är den rådande jordmånen; åkerbruk, med foderodling och boskapsskötsel, hufvudnäringen. Binäring är fiske i Bråviken, hvilket dock alltjemt aftagit, — för ångbåtsfartens skull, som det heter. Vid gården Lilla Sidus arbetades för några år sedan i en silfvermalms-anledning. Socknen, som består af 47⅝ förmedlade mant., hvaraf 10 lyda under Bråborgs kungsgård, beboddes 1815 af 825, 1840 af 936 och 1856 af 1,054 personer. Socknen hade sistnämda år fast folkskola med 1 examinerad lärare, som undervisade 45 gossar och 15 flickor, medan 2 gossar besökte allmänt läroverk, 2 gossar och 2 flickor hade enskild undervisning samt 25 gossar och 52 flickor undervisades i hemmet. — Dagsberg utgör tillika med annexet Krokek ett regalt pastorat af 3:dje klassen i Lösings, Bråbo och Memmings kontrakt af Linköpings stift. Under namnet *Daxbergh* förekommer socknen redan 1330 och 1377, under namnet *Dagonsberg* 1481. Kyrkan är synnerligen gammal; om hennes första grundläggning känner man ingenting; men det vet man, att långt derefteråt Ulf Ambjörnsson Sparre år 1330 skänkt henne jordegendom till själamessors hållande för honom och hans husfru, Christina. Vid åtskilliga reparationer, t. ex. 1778—1779, har kyrkan blifvit moderniserad och försedd med torn, hvilket dock icke förmår uppbära klockorna, som hänga i stapel. Det gamla altarskåpet ersattes 1807 med en ny altartafla af Hörberg, föreställande, huru Jesus för sina lärjungar visar ett barn och talar om den störste i himmelriket. Uti kyrkomuren sitta två runstenar inmurade och så öfversmetade, att blott några ord af ristningen kunna läsas. — Bland andra fornminnen i socknen märkas ättekullar på Egby egor samt, på en holme i Bråviken, icke långt från Bråborg, murar efter *Etla-* eller *Attilaborg* (se *Bråborg*). Under katholska tiden egde kyrkliga stiftelser och kloster i denna socken 6 hemman af dåvarande 52¼; på 1600-talet hörde en del under Bråborg, en del under Stegeborg; det öfriga innehades af adel. — Bland gårdar i socknen märkas: *Bråborg* (se denna artikel), *Djurö*, fordom Branäs-Ö (se denna artikel), *Mannheim*, *Dagsberg*, m. fl. Gårdar i Beteby, Brånestad, Unnerstad, Stora och Lilla Sidus, Marby och Tångestad hafva lydt under pfalzgrefve Johan Casimir och hans hus. — Adress: Norrköping.

Dagsholm, eller **Dagsgerde.** Ett mantal säteri uti Ödeborgs socken och Walbo härad på Dal, egdes 1563 af Erik Månsson på Bro, 1577 af Nils Nilsson på Säby, 1625 af Jöns Bonde, 1681 af fru Maria E. Uggla, 1684 af Johan Sparre, 1716 af friherrinnan Brita Christina Bonde, 1736 af fru Elsa von Mentzer, 1757 af löjtnanten C. O. Stjernhjelm, sista ättlingen af Georg Stjernhjelm, gift med Eva von Brandten, 1801 af öfversten Hay på Onsjö, sedan af fanjunkaren J. Renström. — Enligt Kongl. Brefvet af d. 9 November 1854 inrättades på Dagsholm en lägre landtbruksskola för Elfsborgs län; skolan öppnades den 24 April 1855 för 12 lärjungar. Egendomen arrenderas på 20 år af skolans föreståndare, som mot ett årligt statsanslag af 2,000 rdr bko meddelar undervisning, biträdd af en underlärare. Läro-anstalten bivistas derjemte af betalande elever.

Dagsmossen. Stor mosse invid östra sidan af Omberg i Östergötland, innehåller 1,864 tunnland 28 kappl. jord, hvaraf Kronan eger öfver 1,600 tunnland, hvilka åren 1823 och 1824 i södra hälften aftappades, utdikades och fördelades i rutor till omkring 18 tunnland hvardera; kostnaden uppgick till 13,230 rdr. Efter branden år 1826

blefvo de mest svedda och brända rutorna, till omkring 140 tunnland, besådda med säd, som lemnade Kronan en behållen inkomst af 1,140 rdr 36 sk. 11 rst. bko. Enligt Kongl. skrifvelse den 19 December 1827 är en del af mossen föreslagen till ersättning åt de hemmansegare och boställs-innehafvare, som från uråldriga tider haft rätt till bete och skog i den fordna Ombergs Djurgård. Dagsmossen har i norra delen bränntorfsämnen. Se vidare *Omberg*.

Dagsnäs. Säteri uti Bjerka socken och Skånings härad af Skaraborgs län, förut tillhörigt Mårby f. d. socken af Gudhems härad, midt imellan städerna Skara och Falköping, ovanligt vackert beläget vid Hornborga-sjön, är en gammal gård, som uppgifves hafva blifvit af konung Carl Knutssons dotter Magdalena 1491 skänkt till Hans Åkesson Tott. Gården tillhörde sedan Lars Åkesson Soop och ärfdes 1607 af dennes måg, landshöfdingen Bengt Kafle, gift med Magdalena Soop och död 1636. År 1762 inköptes gården af öfverintendenten P. Tham, som derjemte till gården köpte $10\frac{1}{8}$ hemman. Han började genast reguliert anlägga gården och lade år 1772 grunden till manbyggnaden, af sandsten, invändigt reveterad med tegel, hvarefter flyglar uppfördes, likaledes af sandsten, och derjemte alla öfriga behöfliga byggnader; vidare byggdes orangeri och anlades trädgård samt tvänne parker. Tham, som var en väldig fornforskare, lät till denna park förflytta flera runstenar, bland hvilka följande särskildt nämnas: en från Saleby kyrkomur, hvars inskrift skall, enligt Sjöborg, handla om korstågen i 12:te seklet, men hvilken tolkning Liljegren förklarar origtig, tilläggande, att slutmeningen af inskriften är svår att radsätta och läsa; — en, som varit tröskel i Smula kyrka; — en från Timmelheds kyrka och slutligen en, som legat der Häreneds kyrka fordom stått. Stenen innehåller, att »Rifnikr och Kiali och Brunulfr och Kifulfr satte stenen efter sin fader Fut, en »barda godan thegn». Derefter komma ett par rader, hvilka Liljegren läser som följer: Sva -: hifilt : sfa : as : igi : man : sum · kvin : ift : Þir : siþen : kaurua : och tillägger, att man icke trott sig kunna bestämma deras betydelse, medan Sjöborg öfversätter: »så anstår ingen af oss, man som qvinna, sedan vi antagit andra seder» och tror, att »man häraf på förfädrens sätt öfvertygas, att, sedan christendomen börjat tillväxa, det ansågs otillbörligt att begrafvas i ättehögar eller under runstenar.» I parken befinnes också en förstenad ekstubbe, som legat nära Hulteby och Eksjö i Småland. — Vid början af den upp till gården ledande vägen lät Tham uppresa tvänne stenar, af hvilka den ena har inskriften: »lyckelig resa för den, som har ett godt ändamål och är barmhärtig mot hästar», medan den andras inskription lyder: »Deo Mercurio saxum quadratum more Attico dedicavit P. Tham.» — Då den på godset, som till större delen ligger i Bjerka socken, befintliga kyrkan år 1781 sammanbyggdes med Härlunda, önskade egaren, att Dagsnäs måtte i ecklesiastikt hänseende få höra till den nya kyrkan, som kallades Bjerklunda (se *Bjerka* socken), och hvars pastor tillika är domprost i Skara, hvilket af Kongl. Maj:t bifölls. Tham hade på Dagsnäs samlat ett stort bibliothek, gravyrer, antiqviteter och mynt, hvilket allt försåldes och skingrades efter hans död. Gården tillhörde 1856 majoren P. S. Tham.

Dagstorp. Ett mantal säteri uti Frinnaryds socken och Norra Wedbo härad af Jönköpings län, var år 1649 frälse under Hästeryd i samma socken, men löstes af slägten Pistohl till säteri 1682 och eges nu af bönder.

Dagstorp. Socken i Harjagers härad af Malmöhus län, har en areal af 1,851 tunnland, och utgör $9\frac{1}{8}$ mantal. Socknen ligger $1\frac{3}{4}$ mil o. s. o. från Landskrona och består af Dagstorps och Särslöfs byar samt Hufvudstorp. Särslöf har skarp och sandig åker, någon höfångst och torfjord, Hufvudstorp god åker och ängsmark. Socknen, som 1856 beboddes af 470 personer och har fast skola med en examinerad lä-

rare, som samma år undervisade 32 gossar och 19 flickor, medan 2 gossar och 4 flickor undervisades i hemmet, 1 gosse och 4 flickor hade enskild undervisning, är annex till Norrviddinge och utgör tillika med denna socken ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Harjagers kontrakt af Lunds stift. Sockenkyrkan ligger strax utom Dagstorps by, är högt belägen och begagnas som sjömärke. — Uti en stor stenhög vid Hylle-led, som gränsar till Särslöfs bys egor, säges konung Harald Hildetand vara begrafven. — Adress: Lund.

Dagsås. Socken i Faurås härad af Hallands län, 1 $1/2$ mil o. s. o. från Warberg, omfattar en areal af 5,207 tunnland, af hvilka 775 äro sjöar och kärr. Igenom socknen rinner en å, som har sitt ursprung från en af socknens talrika sjöar och här kallas Dagsås-ån, längre ned heter Strömma-å och slutligen faller i hafvet under namnet Tvååkers-å. Ån drifver alla socknens qvarnar, af hvilka en finnes nästan till hvarje hemman. Jordmånen är allmännast sand- och grusblandad mylla, på några ställen torfmossejord. Jordbruk är hufvudnäringen; men spannmålsproduktionen är icke tillräcklig för behofvet; lin och hampa odlas till husbehof. Qvinnorna äro flitiga i väfstolen och vid spinnrocken. Socknen, som består af 16 $1/4$ mant., beboddes 1840 af 325, 1856 af 345 personer. Skolan, som har en examinerad lärare (gemensamt med Sibbarp), räknade 1856 21 gossar och 15 flickor; 2 gossar undervisades i allmänt läroverk, 1 flicka enskildt och 1 gosse i hemmet. — Dagsås socken är annex till Sibbarp, som tillika med Dagsås utgör ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen i Warbergs kontrakt af Göteborgs stift. Kyrkan, af sten under tegeltak, har trätorn; bland i densamma befintliga epitaphier märkas ett öfver major Orrbane och ett öfver Claudius Morman. — Socknens bägge förnämsta gårdar äro säterierna *Öströ* och *Ottersjö*. — Bland fornlemningar nämnes en på Öströ skog befintlig bautasten, vid hvilken, enligt traditionen, en man skall vara begrafven, som bott på Öströ, och som här stupat i envig med sin granne, hvilken bott på Holmaö uti Byasjön. Vid stenen har man uti jorden funnit en lerurna med brända ben uti, hvilket, enligt Bexells anmärkning i »Hallands Beskrifning», gör det troligt, att monumentet utvisar stället, der den i enviget öfvervunne stupat. — Adress: Warberg.

Dagsholm. Sätesgård uti Lerbo socken och Oppunda härad af Nyköpings län, vid Långhalsens öfversta ända, 2 $1/2$ mantal kronosäteri, fordom kalladt *Båresta* och *Bronäs*, tillika med $5/8$ mantal krono. Båresta förekommer kanske 1319, då en Ulf af *Boresta* bestämde om egornas fördelning mellan sig och Juleta kloster; sednare synas hemmanen hafva tillhört friherre Hogenschild Bjelke († 1600) och kanske hafva blifvit indragna till kronan; de donerades 1626 till Peder Svensson Falk († 1638), derpå till Carl Carlsson Gyllenhjelm och till landshöfding Axel Thuresson Natt och Dag, gift med Elisabeth Gyllenhjelm, hertig Carl Philips dotter med Elisabeth Ribbing, Carl Carlssons svägerska; Elisabeth Gyllenhjelm innehade godset 1663, hennes andra man, Balthasar Marschalk, 1685, jemte andra Ribbingska arfvingar, tilldess gården reducerades. Den var öfversteboställe från 1693; innehades 1857 af öfverstlöjtnant A. M. Nordenstolpe.

Dahl. Socken i Södra Ångermanlands fögderi och Botheå tingslag af Vester-Norrlands län, 4 $3/4$ mil n. n. v. från Hernösand, består, såsom redan namnet antyder, af en med sjöar och smala vattendrag genomskuren däld, som på alla sidor inneslutes af höga berg. Två smärre vattendrag ifrån flera insjöar sammanstöta i socknen och gå nedåt Lännäsfjärden i Ångermanelfven. Skogen är vidsträckt och uppfylld med berg och oländig mark. Näringarne äro boskapsskötsel och skogsbruk; jordmånen består mest af hård lera. Socknen, som består af 14 $2/9$ mantal, beboddes 1840 af 666 och 1856 af 750 personer. I fasta skolan undervisades sistnämda år 19 gossar och 29 flic-

kor, i hemmet 17 gossar och 23 flickor. — Dahls socken är annex till Thorsåker, som tillika med Ytter-Lännäs och Dahl utgör ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Ångermanlands Östra Kontrakt af Hernösands stift. Kyrkan, af sten, kallad Agneta, är liten, men försedd med vackra prydnader. Till 1725 predikades der blott hvar tredje helgedag; men ifrån sistnämda år hålles gudstjenst hvarje söndag. — I socknen märkes Tunsjö by såsom födelseort för öfverdirektören *D. Thunberg*, en af dem, som odödliggjort sina namn genom deltagandet i anläggningen af Göta kanal. — Adress: Hernösand.

Dahl. Säteri med underlydande, $25^3/_4$ hemman, i Fjärås socken och Fjäre härad af Hallands län, ligger, omgifvet af ek- och bokskog, i en dal nära till en vik af sjön Lygnern. Egendomen, hvars corps de logis är af trä, har god trädgård och är fideikommiss inom friherrliga ätten Silfverskjöld. Godset innehafves för närvarande af frih. N. A. Silfverskjöld, gift med friherrinnan S. Charl. Ramel.

Dahla. Sätesgård uti Grebo socken och Bankekinds härad af Östergötland, nära sjön Wien, 3 mantal frälse-säteri med Hemmingstorp, m. m., beläget $^3/_4$ mil från kyrkan, tillhör friherre Adelsvärd på Adelsnäs. Dahla, äfven kalladt *Stora Dahla*, synes hafva tillhört riksrådet och guvernören Erik Svensson Ribbing, som skref sig till Stora Dahla år 1612, samt landshöfdingen Bengt Ribbing år 1660. Säteriets egare hafva sedan varit: general Sinclair (osäkert), assessor B. Gyllenankar (egde gården som säteri 1683), presidenten Joh. Rosenhane (1720), ryttmästar G. Leyonhjelm, öfverstlöjtn. E. Cederberg (1735), kornetten G. M. Fock, och år 1760 major J. Gripenwaldt, hvars arfvingar sålde det till riksrådinnan grefvinnan Bjelke, född von Düben; det tillhörde sedan hennes måg, kammarherren friherre L. De Geer, död år 1830, och dennes måg, grefve G. Wachtmeister, till 1848. Till gården finnes en betydlig trädgård.

Dahlby. Masugn i Hammars socken af Örebro län, $1^1/_2$ mil från Askersund, med en trecylindrig blåsmaschin för varm luft, rostugn och krossverk, tillhör bergsmän, men är nu öfverlemnad åt ett bolag, som verkställer tackjernsblåsning omkring hvart 3:dje år, mest med köpekol och malmen fraktad långa vägar, mest till sjös. — Nära masugnen ligger en kulle, *Kungsalakullen* kallad, hvilket antyder, att någon konung der fordom haft sitt säte. — Nedanför masugnen är nyligen en spikhammare anlagd.

Dahlum. Socken i Redvägs härad af Elfsborgs län, genomfluten af Ätrans öfra lopp, har en areal af 4,721 tunnland, af hvilka 288 äro sjöar och kärr. Åkerjorden är svag, likasom ängsmarken; hafra det hufvudsakligaste sädet. Socknen, som består af $22^3/_4$ mantal, beboddes 1840 af 695 personer, 1856 af 766 och hade sistnämda år fast folkskola med en lärare, som undervisade 23 gossar och 22 flickor, medan 9 gossar och 7 flickor undervisades i hemmet. — Dahlum socken är annex till Blidsberg, som tillika med Dahlum och Humla utgör ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen i Redvägs kontrakt af Skara stift. Kyrkan, $1^3/_4$ mil n. n. o. från Ulricehamn, är gammal och försedd med torn; men klockorna hänga likväl i stapel. — Inom socknen märkas säterierna *Winsarp* och *Silarp*. — Af minnen från forntiden nämnas en runsten på Nöre bys egor och ett domarsäte vid Dahlums bro, på den s. k. Tingvalla Hed. — Adress: Ulricehamn.

Dal (mindre rigtigt *Dalsland*). Landskap i Göta Rike, i norr gränsande till Wärmland, i öster till Wenern, i söder till Bohuslän samt en liten del af Vestergötland, i vester till Bohuslän och Norge, $9^1/_{12}$ mil i största längd från norr till söder, $5^4/_7$ mil i största bredd från öster till vester, beboddes 1856 på en yta af $36^{813}/_{1000}$ qvadratmil af 75,117 invånare. Landet är blott i sydöstliga delen, mot Wenern, ett egentligt slättland, *Slättdal;* men denna slättbygd upptager endast $^1/_{12}$ af ytan, så

att de öfriga $^{11}/_{12}$, i äldsta tider kallade *Marker*, utgöra en verklig bergsbygd, hvars djupare sänkningar inneslata flera större och en stor mängd smärre sjöar och kärr samt en mängd stora och små mossar. Genom landet stryka tvänne bergskedjor, en östlig och en vestlig, och genom dessa bildas tvänne stora fördjupningar, som sträcka sig från norr till söder och egentligen bestämma provinsens natur. Den östra af dessa sänkningar, närmast Wenern och i vester begränsad af provinsens östliga bergskedja, som kommer från Wärmland och stryker mot Bohuslän, håller i södra delen 2, i den norra ej fullt 1 mil i bredd och bildar det så kallade *Östra Dal*. Den vestra dalsänkningen, *Vestra Dal* (benämningarne *Östra* och *Vestra Dal* förekomma redan år 1480), ligger omkring 200 fot högre än den östra och inneslutes mellan provinsens östra bergskedja och gränskedjan mot Norge och Bohuslän. Östra Dal, som innefattar Sundals, Nordals och större delen af Tössbo härad, är genom en lägre bergsgren, som går nedåt Wenern och kallas *Köpmannefjäll*, afdeladt så, att Tössbo härad ligger på norra sidan om detta fjäll, Nordals och Sundals härader i söder derom. Vestra Dal, innefattande Walbo och Wedbo härader, är på samma sätt afdeladt genom en landthöjd af nära 1 mils bredd, kallad *Ödskölds Moar*, hvilka dela vattnen åt norr och söder. Genom Köpmannefjäll och Ödskölds Moar afdelas sålunda landet från vester till öster; men eljest hafva alla bergåsar och större vatten en sydlig rigtning.

Provinsens högsta berg ligga i den östra bergskedjan, hvilken är högst i norra delen. Der finnas, på ett afstånd af 1 à 1 $^{1}/_{2}$ mil från Wenern, sjöar och kärr, som ligga 430 à 450, samt bergkullar, som höja sig 700—778 fot öfver hafvet. De högsta bergen äro *Göllkullen* (631 fot öfver Wenern, omkring 776 fot öfver hafvet), *Hinsknatten*, 590 fot öfver Wenern, bägge i östra bergskedjans nordliga del, *Hägersknatten*, vid sjön Lelångens östra strand, *Buterudsaxlan*, *Wännestången* m. fl. Denna Dals östra bergskedja saknar egen benämning i hela sin utsträckning och har olika namn på olika ställen. Så heter t. ex. en del deraf mellan sjöarna Vestra Silen och Lelången *Öxefjället*; i Dalboredden (se denna artikel), kallas kedjan *Gatefjäll* och *Kölfjället*; längre i öster, i Hesselskogs socken, heter hon *Linhedshöjden* och *Hafsåsen*; andra benämningar äro, i kedjans sydligare delar inom provinsen, *Dalskogsfjället*, *Högsätersfjället* och *Kroppefjället*. Af gränsbergkedjan i vester kallas en del, vester om sjön Stora Lee, för *Knipefjäll*; andra stycken af samma kedja heta *Klefmarks-* och *Töftedalsfjället*.

Rådande bergarten i provinsen är gneiss eller Sveriges allmänna gråberg; graniten är sällsynt, öfvergångs- och flötsbergarter saknas alldeles. Öfre delen af provinsen har talrika tälgstensbrott (Töksmark, Torrskog, Östermark; äfven i Ödeborg socken, vid sydliga gränsen, finnes tälgsten). På flera ställen visa sig koppar- och silfvermalmer (i Silbodal, Torrskog, Fröskog, Hesselskog m. fl.), dock alltför litet rikhaltiga att kunna bearbetas. På Dals nedra terrass ligga vidtutbredda skifferlager, och hela den östra bergskedjan innehåller mer eller mindre skiffer. Af synnerlig märkvärdighet äro provinsens stora lager af fossila hafssnäckor, hvilka, mer eller mindre betäckta med växtmylla, lera eller sand samt skogbeväxta, ligga ofvanpå eller vesterut från östra bergskedjan och vid ansenliga höjder. Ett sådant lager af mussleskal ligger t. ex. vid 240 fots höjd i den s. k. Tusendalersbacken vid sjön Rogvarpen i Steneby socken, ett annat på 340 fots höjd vid Sandviken vid Stora Lee; liknande lager förekomma också i Torrskogs socken vid hemmanet Bråtenäs nära Wärmlandsgränsen, i Vårviks socken, i Gunnarsnäs och Ödeborgs socknar och andra ställen. Af jättegrytor känner man 75 stycken, af hvilka icke mindre än 55 ligga inom Walbo och Wedbo härader eller provinsens vestra del. Utom de öfver allt i Sverige vanliga flyttblocken träffas härstädes äfven s. k. *stenharg*, stora stensamlingar af gneiss (kross-sten), ett slags söndergrusad vräksten (Geschiebe, »qvarlefvor efter isperioden»), t. ex. i Dalskogs, Ödskölds och Eds socknar. I bergen förekomma

här och der större remnor, t. ex. den s. k. »Fägatan» i Eds socken och Klefmarkens skog, omkring 250 alnar lång och 10 alnar bred mellan de ända till 20 alnars höjd sig resande bergväggarna, och »Prestklefven», genom hvilken landsvägen går öfver Töftedalsfjället. Såsom en egenhet för provinsen bör man äfven nämna dess saltkällor, af hvilka en ligger vid Svalhede i Grinstads socken, nära Dalbergså, en annan vid Hede i samma socken, ett par vid Bön i Rölanda socken, en vid hemmanet Bäcken i Bäcke socken, m. fl.

Provinsen är rik på vattendrag; Wenern oberäknad, upptaga landets sjöar vid pass 4 qvadratmil. De vigtigaste bland vattendragen äro: sjön *Stora Lee*, längst i vester, som inom Dal håller ungefär 3 ½ mil i längd, stiger uppåt Wärmland och der har sitt aflopp i *Lelången*, hvilken inom Dal är 2¾ mil lång. I samband med Lelången stå de likaledes Wärmland till en del tillhörande sjöarne *Vestra* och *Östra Silen*, och alla de nu uppräknade sjöarne förena sig i *Laxsjön*, som, 1¼ mil lång samt ⅜ mil bred och omgifven af utmärkt vackra stränder, från vester (genom *Steneby*-ån) upptager *Ivägs-sjön* och *Grann*, hvarefter vattendraget genom *Upperuds-ån*, som utvidgar sig till sjöarne *Aklången* och *Rogvarpen* (Råvarpen), faller in i den östligare *Ånimmen* och afleder hela den samlade vattenmassan i Wenern vid Köpmannebro. I Wenern utfalla likaledes *Åmåls å*, afloppet för *Ömmeln* och flera sjöar, *Berga*- eller *Snapperuds-ån*, som faller ut i Åmåls-viken, *Dalbergsån*, de förenade *Örs*- och *Frendefors-åarne*, som falla ut i Sundal, nära till det fordna Dalaborg. Till hafvet leta sig följande åar väg: *Töftedals Vestra* eller *Svartån*, som afleder de på Norska gränsen liggande *Bok*- och *Kornsjöarnas* vatten i Södra Bullaren (inom Bohuslän) och faller ut uti Idefjorden, — *Töftedals Östra, Örlogs-, Örils*- eller *Her-ån*, som upprinner vid Norska gränsen och efter omkring 3 mils lopp inom Dal faller in i Bohuslän, der den först kallas *Örekils*-, sedan *Qvistrums elf* och faller ut i Gullmarfjorden; — *Walbo*- eller *Högsäters-ån*, i Bohuslän kallad *Munkedals-ån* och der förenande sig med Qvistrums elf, m. fl.

Jordmånen inom provinsen är af högst skiljaktig beskaffenhet; i norra hälften af Dal, synnerligast på och vester ut från östra bergskedjan, består den till större delen af sand och andra lösa jordarter, stundom blandade med lera, mot Wenern af lermylla. I södra hälftens vestra del förekommer mer lermylla och mot söder är jordmånen bättre; Slättdal består af god lermylla. Klimatet är lika mildt som på andra ställen i Sverige under samma bredd, 59:de graden, och vinterkölden skall under de sednare åren hafva blifvit ansenligt förmildrad mot förut. Provinsen är i öfrigt en bland de vackraste, ehuru också bland de minst kända i hela riket. »Vill man lära känna orten och njuta af dess natur-rikedom», — säger Lignell i »Beskrifning öfver grefskapet Dal», — »måste man vika af vägen mellan Wenersborg och Åmål vesterut, i synnerhet till vestra delen af Nordal och Tössbo, östra och norra delen af Wedbo samt den södra af Walbo. Färden blir visserligen besvärlig upp- och nedför höjder, som träffas allestädes, men lönas rikligen för den, som har öga och känsla för en vacker natur. Märkliga, storartade utsigter träffas flerestädes, men i synnerhet i Härskogsbräckan, ⅛ mil norr om Ånimskogs kyrka, — å Sörknatten, rakt i vester från samma kyrka på vestra sidan af sjön Ånimmen, — å Linhedshöjden i Hasselskogs socken, — å Gölkullen i samma socken, — å Hägersknatten i Årtemarks socken, — samt vid hemmanet Hafden och många andra ställen i Steneby, Hesselskogs och Laxarby socknar. Stränderna vid Laxsjön äro framför allt hänförande vackra. Der finner man äfven, på en udde i samma sjö, det af naturen och konsten i förening så rikt begåfvade Baldersnäs med Billingsfors jernbruk på sjöns andra strand. Sistnämde socknar torde i allmänhet vara de med inbjudande och starkt omvexlande belägenheter bäst lottade i landet. De voro det ännu mer för 50 år tillbaka, då yxan och elden ännu icke hunnit blotta så mången naken klippa och bergrygg, hvilkas för-

svunna grönska sent, om någonsin, torde återkomma.»

Dal har sannolikt fått sin *befolkning* i vestra delen från Bohuslän, i den östra från Vestergötland, och provinsens nuvarande invånare skilja sig med afseende på det yttre icke i något hänseende från befolkningen i det öfriga Sverige. »Hufvuddraget här, — såsom allmänneligen i Sverige, — är det ljuslagda, blå ögon, ljust eller brunt hår». »Folklynnet är på det hela stillsamt, mildt och vänligt. Det härifrån någon gång afvikande är hufvudsakligen föranledt genom öfverflödigt bruk af starka drycker». I Östra Dal skola likväl så väl i äldre som nyare tider spår af ett vildare lynne hafva visat sig, så att å en del ställen vid Bohusläns gräns till och med nidingsvapnet knifven då och då begagnas och, fastän läseriet här är tämligen allmänt och sedligheten sålunda borde vara större, tjufnadsbrotten under de sednare årtiondena snarare till- än aftagit, fastän af sådana brott blott ett ringa antal kommer inför rätta, emedan man icke kommer upphofsmännen på spåren. De äldsta uppgifter, som man har öfver befolkningens antal (dock med uteslutande af alla under 15 och öfver 60 år), äro af år 1605, då den uppgafs till 7,430 personer. Efter tabellverkets inrättande 1749 uppgifves hela befolkningen (utan det ofvannämda undantaget) till 31,650 år 1750; detta hade 1850 stigit till 70,629 och 1856, såsom ofvan finnes uppgifvet, till 75,117. Provinsens hufvudnäringar äro jordbruk och boskapsskötsel. Södra och Mellersta Dal äro bördiga, och här har vexelbruket nästan allmänt blifvit antaget. Hafra är hufvudsädet, och enligt sednaste Landshöfdingberättelsen (1851—1855) trädas af åkern vanligen $^{12}/_{100}$, medan $^{12}/_{100}$ besås med råg eller hvete, $^{3}/_{100}$ med ärter och vicker, $^{7}/_{100}$ med korn, $^{36}/_{100}$ med hafra och $^{6}/_{100}$ med potates, så att i vall äro liggande $^{24}/_{100}$, hvaraf någon del betas. Odlingar af ny jord fortgå årligen med mycken drift; men på Södra Dal användas de alltför uteslutande till frambringande af spannmål, utan att den odlade jorden igenlägges till gräsväxt. Dalskogs socken odlar mycket humla; ärter, lin och hampa sås obetydligt. Provinsen har en för hela Elfsborgs län gemensam landtbruksskola på Dagsholm i Walbo härad (se *Dagsholm*). Landskapet Dal består af inalles 993 $^{1}/_{96}$ hemman, hvaraf 721 äro skatte, 55 krono, 158 frälse, 41 $^{3}/_{16}$ frälse-säterier samt 7 $^{1}/_{4}$ rå- och rörshemman. Hela provinsens taxeringsvärde uppgick 1849 till 6,599,242 rdr bko, deraf 315,718 för staden Åmål. — *Boskapsskötseln* var fordom högt drifven, och man sålde kreatur och ladugårdsprodukter icke blott till Norge, utan också till andra länder ifrån Lödöse, den tidens stapelplats vid Nordsjön. Nu mer är husdjursafveln icke så god och icke heller så högt drifven som under 15:de och 16:de århundradena. Provinsens hästar uppgifvas dock vara af någorlunda god art, i synnerhet norrut, der den inhemska stammen är mycket blandad med den bättre Norska hästracen. Får underhållas till stort antal på Vestra Dal och i Tössbo härad. I Södra Dal hållas derjemte gäss till stort antal. — Dals skogar utgöra tillsammans 233,000 tunnland, af hvilka det mesta (120,000 tunnland) förekommer i Wedbo, det minsta (8,000 tunnland) i Nordals härad. Utom Nordals har äfven Sundals härad brist på skog. Trävaru-exporten från Wedbo härad har i det närmaste upphört, och bristen på träkol är redan så stor, att bruksegarne på norra Dal använda stenkol. I Sundals härad finnes imellertid god tillgång på bränntorf, och i Walbo härad användes bränntorf i hammarsmedshärden. — Till *bergsrörelsen* höra Dals enda masugn, vid *Billingsfors*, samt jernverken Upperud, Billingsfors, Bäckefors, Gustafsfors, Loviseholm, Katrineholm, Forsbacka, Persby, Hanefors, Hvitlanda och Gisefors manufakturverk, Christinedal, Rådanefors, Öxnäs och Giljenbergsfors manufakturi samt Håfreströms bruk och manufakturi. Till bergsrörelsen räknas i öfrigt mindre betydande tälgstensbrott i Wedbo och Walbo härader, två skifferbrott i Nordals härad, hvarifrån takskiffer säljes för 3,000 rdr årligen, samt qvarnstensbrott inom samma härad. — Vid Upperud och Skåpefors finnas be-

tydande *sågverk*, hvilka tillika med några andra större sågverk ännu 1850 afverkade årligen timmer till minst 20,000 tolfter plank samt 10,000 tolfter bräder, men hvilkas tillverkning till följd af skogarnas aftagande nu blifvit betydligt förminskad. Provinsen har utom 11 större sågverk omkring 40 af mindre betydenhet samt öfver 200 mjölqvarnar. Bland binäringar märkas kolning, tjärubränning, skutbyggeri, fiske o. s. v. Åtskilliga garfverier, färgerier och vallmars-stampar äro anlagda på landsbygden, likasom några tegelbruk. I öfrigt idkas fiske, fraktfart, bränvinsbränning till husbehof, ylleväfveri (som husslöjd i Wedbo härad samt på andra ställen, dock obetydligt till afsalu). Utom handeln med landtmannavaror idkades 1855 så kallad landthandel å Dal af 34 personer, hvilka dock icke hade tillstånd att minutera ut bränvin.

Äldsta *folkskolan* på Dal inrättades år 1761 vid Billingsfors, och i följd af Kongl. stadgan af den 28 Juni 1842 angående folkundervisningen i riket, är denna anstalt nu mer öfver allt i gång inom provinsen. Antalet af barn inom skolåldern beräknas till omkring 10,000, och på ett obetydligt antal när undervisas dessa i dels fasta, dels ambulatoriska skolor af något öfver 40 lärare. Provinsens fattigvård handhafves efter sednaste förordningar, och utgjorde år 1850 de på allmän bekostnad underhållna fattiga ett antal af 2,200. Hvad sjukvården beträffar, har provinsen sitt lasarett i Wenersborg, och i Åmål har en provincial-läkare sin station. Öfriga till det s. k. politiet hörande inrättningar få vi närmare omnämna vid Elfsborgs län af Vestergötland, under hvilket län provinsen lyder.

Provinsen Dal, i forntiden kallad *Markerna*, skogarne, har sannolikt i äldsta tider lydt under Sverige. Isländarne berätta väl, att Harald Hårfager eröfrat landet; men denna eröfring har sannolikt icke varit af lång varaktighet. Hvad man med bestämdhet vet, är att Norska konungen Magnus Barfot gjorde anspråk på Markerna, och att han år 1099 härjade och brände bygderna der, hvarigenom folket tvangs att svärja honom lydnad. Men konung Inge Svenske jagade snart bort den på Qvaldinsö inlagda Norska besättningen, och år 1100 hade alla »Markmännen» på nytt underkastat sig Svea konung. Under de Norska partistriderna togo de besegrade partierna stundom sin tillflykt till Markerna, om hvilka historien och sagorna under dessa äldsta tider hafva föga att berätta. Enligt Ericus Olai och Johannes Magnus hafva Wärmland och Dal af ålder varit räknade för Sveriges femte konungarike; men först omkring 1276 nämnes Dal uti historien och tillhörde då det rike i Götaland, som konung Waldemar fick behålla, då han af Magnus Ladulås undanträngdes från thronen i Svea Rike. Redan 1279 kom äfven Dal under Magnus' spira, och sedan nämnes ingenting om landet förrän under brödrastriden mellan Birger och hans bröder, hertigarne, hvilka härjade Dal och 1304 anlade fästet Dalaborg vid Dalbergs-åns utlopp i Wenern. Fästet eröfrades följande året af Torkel Knutsson och konung Birger sjelf, och mellan bröderna slöts förlikningen i Kålsäter (vid Bohusläns gräns, i Gesäters socken). Förlikningen efterföljdes af den bekanta Håtuna-leken, och sedan de kungliga bröderna åter en gång försonat sig (1310) och delat riket, fick hertig Erik (1315) äfven Dal, utom Vestergötland, Wärmland, Halland och Småland. Dalboerna förtrycktes hårdt; men efter hertig Eriks död i fångenskapen på Nyköpings slott, år 1318, återföll hertigdömet till kronan, och inkomsten af Dal blef, sedan Albrecht lösgifvit sin morbror Magnus II ur fångenskapen, anslagen åt denne, som åtnjöt den från 1371 till sin död 1374. Under Albrechts tid sköflades och härjades Dal, tillika med Vestergötland och Wärmland, af Danskar och Norrmän, under det Albrecht å sin sida inföll i Skåne och Halland. År 1388 valdes Margaretha till Sveriges drottning, och till detta val lemnade, dagen efter Palmsöndagen ofvannämde år, riksmarsken Erik Kettilsson Puke, sedermera Albrechts besegrare vid Falköping, sitt bifall genom ett bref, dateradt Dalaborg slott. Under Erik XIII:s tid sattes Danska fogdar på Dalaborg, hvilket förstördes genom Engelbrechts

underhöfding Peder Ulfsson år 1434. Under den öfriga Unionstiden förekomma högst sparsamma uppgifter om Dal, hvars invånare dock 1521 reste sig för Gustaf Eriksson mot Christian II, hvilkens sednare försök att återvinna kronan icke heller uppmuntrades af dem, medan Dalboerna deremot bistodo Gustaf Wasa i Dackefejden. Under kon. Eriks Danska krig led Dal mycket, och 1568 blefvo icke mindre än 281 gårdar plundrade och brända i 21 socknar på Dal; samma öde öfvergick år 1570 Töftedals socken. Efter freden i Stettin, December 1570, hade Svenska gränsorterna mot Norge längre tids lugn; men i det åter utbrustna kriget med Danmark blef Dal åter sköfladt 1611 och 1612, då Sundals, Nordals och Walbo härader tvungos att hylla konungen af Danmark, och 2,000 oxar af Danskarne röfvades derifrån. De Nordalsboer, som svurit Danska kungen trohetsed, förflyttades af konung Gustaf Adolf till Vestergötland, der de fingo ödeshemman att upptaga. Vid freden 1613 fick den hårdt medtagna provinsen åtskilliga lättnader. Äfven i Danska kriget 1644—1645 blef Dal icke förskonadt i den s. k. Hannibalsfejden, och i »Krabbe-kriget» (1657—1660) plundrade Norrmännen inom Dal på gammalt vanligt sätt. Äfven »Gyldenlöwefejden» (1675—1679) lemnade förfärliga spår efter sig på Dal, hvilken »rika spiskammare» Norrmännen icke kunde afhålla sig från att hemsöka. Under Carl XII:s sista krigsår var Dal likaledes utsatt för plundringar, och genom de oupphörliga krigen hade provinsen blifvit så utarmad, att åkerbruket råkat i ödesmål. Man hade till krigstjenst uttagit icke blott alla drängar och bondesöner, utan äfven bönder på ¼ hemman, och 1719 var spannmålsbristen så stor, att en svår hungersnöd stod för dörren. — Efter Carl XII:s vistelse i Eds socken 1717 och 1718 finnas ännu åtskilliga minnen qvar, deribland en träskål, hvarur han druckit, och en kista, på hvilken han hvilat hos Halvord Bryngelsson i Klefmarken, som fick detta kronohemman för sin skicklighet att fortskaffa bref. I 1788 års Danska krig besatte fienden Åmål; men denna gång led likväl provinsen mindre än under Gustaf IV Adolfs krig 1808—1809, då landtvärnet från Dal delade samma öde med det, som utskrefs inom riket i öfrigt. Af Dansk-Norska kriget 1812—1814 hade Dal ingen svårare känning än skjutsningar och inqvarteringar.

Provinsen Dal är rik på fornminnen. Man har der funnit talrika verktyg af gneis, tälgsten, flinta, koppar och brons samt jern; grifter från forntiden, hällekistor, stenrör och grafhögar träffas der på flera ställen, likasom så kallade tingsbanor, tingshögar, offerhällar vid Håfresten i Ödeborg socken och Walbo härad, qvarlefvor efter borgar (t. ex. »Slottet» vid Östersby i Fröskogs socken af Tössbo härad, Hofsten på Borgåsberget i Ödeborgs socken, Vägne vid sjön Grann i Håbols socken, med dubbelmur vid ingången ännu till en del i behåll och märke efter 2 portöppningar, m. fl.), fotangelformer, hällristningar (på en liten udde i sjön Råvarpen samt vid gården Högsbyn, bägge i Tisselskogs socken af Wedbo härad) o. s. v. Äfven från Medeltiden hafva åtskilliga dyrbarheter blifvit uppgräfda i provinsens jord.

Det nämdes i det föregående, att Dal tillhört konung Waldemars Göta Rike och sedan varit förlänadt åt hertig Erik samt Magnus Smek, hvars son, konung Erik (XII) från 1357 till 1359 likaledes innehade Dal. Magnus Smek uppbar inkomsterna deraf till sin död och likaledes drottning Margaretha, som den 20 September 1396 fick provinsen (jemte Öster- och Vestergötland samt Wärmland m. m.) till »morgongåfva med all kunglig rätt». Johan II:s gemål, drottning Christina af Sachsen, innehade mellan 1499 och 1501 Dal som lifgeding. Sedan innehades Dal af Gustaf I:s son hertig Magnus; hertig Carl (sedan Carl IX) tog landskapet i pant för medel, som han försträckt åt kronan; derpå tillhörde landet hertig Johans af Östergötland furstendöme, men återgick till kronan år 1609, efter hvilken tid provinsen icke varit förlänad åt någon furstlig person. Under Gustaf Adolfs tid lemnades hela landskapet i arrende till fogden Erik

Andersson (1620), som derför skulle erlägga 4,729 $\frac{1}{2}$ daler 14 $\frac{4}{5}$ penningar om året i 6 år, samt ytterligare till andra arrendatorer (Per Byrgersson, Per Andersson och Nils Jönsson, till 1634), »hvilka voro allmogen till fattigdom och förderf genom sin snikenhet efter profit och vinst». — Under medeltiden utgjorde Dal och Nordmarken ett län, kalladt *Dalaborgs län;* men från 1567 förenades provinsen än med Vestergötland, än med Wärmland, än med bägge tillhopa. År 1619 kom den till Elfsborgs län, 1639 åter till Wärmland; 1680 tillhörde den Bohuslän, men blef d. 4 September samma år förenad med Elfsborgs län och har sedan dess tillhört detsamma.

Provinsens vapen är en röd oxe i hvitt fält; den bär titeln grefskap sedan Erik XIV:s tid.

Landskapet Dal indelas för närvarande på följande sätt:

Domsagor.	Fögderier.	Härader.	Socknar.	Pastorat.	Prosterier.
Nordals, Sundals och Walbo härader.	Sundals, Nordals och Walbo häraders.	Nordals härad och tingslag, med tingställe i Mellerud.	Ör (46 $\frac{2}{16}$ mant., med 2,780 invånare) med Skållerud, Dalskog (13 mantal, med 1,354 invånare), Holm, Gunnarsnäs och Jern.	1.	Södra Dals af Carlstads stift.
		Sundals h:d o. tingslag, med tingställe i Östebyn.	Bolstad med Grinstad, Gestad och Eriksstad; — Frändefors med Brålanda och Ryr. ($\frac{1}{8}$ mantal af Ör).	2.	
		Walbo härad och tingslag, med tingställe i Tångelanda.	Högsäter med Jerbo, Rennelanda, Råggärd (8 $\frac{3}{4}$ mantal), Lerdal (12 $\frac{7}{8}$ mant.); — Färglanda och Ödeborg; — Torp och Ryr.	3.	Vestra Dals kontrakt.
Tössbo och Wedbo härader.	Wedbo och Tössbo häraders.	Wedbo härad och tingslag, med tingst. i Alltorp.	Ed med Nössemark, Håbol och Töftedal; — Rölanda och Gesäter.	2.	
			Steneby med Ärtemark, Billingsfors, Tisselskog, Ödsköld och Bäcke.	1.	Norra Dals kontrakt.
			(Torrskog och Vårvik, tillhörande Nordmarks kontrakt, — 3 $\frac{1}{8}$ mant. af Dalskog, 4 $\frac{3}{8}$ mant. af Råggärd, 6 $\frac{3}{8}$ mant. af Lerdal; Laxarby.)		
		Tössbo härad och tingslag, med tingst. i Åmål.	Hesselskog, Laxarby (i Wedbo härad), Mo och Fröskog; — Åmåls stads- och landsförsamling; — Tössö, Tydje och Åminskog.	3.	Norra Dals kontrakt.

Dala. Socken i Gudhems härad af Skaraborgs län, 1 1/2 mil söderut från Sköfde, har en areal af 5,253 tunnland, af hvilka endast 10 äro sjöar och kärr. I socknen ligger det till Billingen hörande Plantaberget, liknande de öfriga Vestgötabergen deri, att det har sina regelbundna hvarf af sandsten, skiffer, kalk och trapp. Norra ändan af Plantaberget är bevuxen med löfskog, och nedanför berget finnes s. k. bleke eller hvitjord, som användes till hvitlimning. Socknen har god åkerjord af svartmylla med någon blandning af sand; råg, korn och ärter odlas mest, lin och hampa till husbehof. Ängarne äro magra och betet svagt; skogen icke af synnerligt värde. I socknen finnas kalkstensbrott. Jordbruk är hufvudnäringen och säd den enda handelsvaran; kornet förvandlas mest till malt och säljes till största delen i Borås. Dala socken, som består af 29 mantal, beboddes 1840 af 620 och 1856 af 716 inbyggare. Socknen hade sistnämda år tillika med Borgunda och Högstena en examinerad lärare, som i fast skola undervisade 45 gossar och 42 flickor, medan 3 gossar hade allmän och 1 flicka enskild undervisning samt 13 gossar och 21 flickor undervisades i hemmet. — Dala socken, moderförsamling, utgör, tillika med Borgunda och Högstena, ett patronelt pastorat af 2:dra klassen i Billings kontrakt af Skara stift. Patronrättigheten tillhör Dala gård, och hela pastoratet består af 75 mantal samt beboddes 1856 af 1,979 invånare. Kyrkan, af sten med torn, 1 1/2 mil från Sköfde och 3 1/4 mil från Skara, är af obekant ålder; korskyrkan, som utgöres af Ribbingska grafchoret, byggdes 1646 af öfversten och landshöfdingen i Jönköpings län B. Ribbing, och choret jemte sakristian ombyggdes och utvidgades 1755. På kyrkogården är en minnesvård öfver den store läkaren P. af Bjerkén, som afled i Jönköping 1818. Vid ett torp under Dala säteri, som ännu kallas Kapellet, har fordom stått ett kapell, hvars kyrkogård ännu omkring medlet af 1700-talet var omgifven med en ringmur, som nu förfallit. Vid samma tid stod ett kors af jern innanför ringmuren, och strax derinvid har en offerkälla varit belägen. På flera ställen inom pastoratet finnas tingsplatser. Vid landsvägen från Kyrketorp till Kongslena ligga i Dala södra åkergärde två högar, kallade *Stora* och *Lilla Kungshögen*, sannolikt deraf, — förmenar Lindskog i Skara Stifts Beskrifning, — att kon. Sverker Carlsson här levererade konung Erik Knutsson den bekanta drabbningen (vid Lena?). Högarne ligga vid pass 3/8 mil nordvest från Kongslena. I den större högen har man vid gräfning funnit åtskilliga urnor, hvarjemte värjuddar och sporrar blifvit träffade der och hvar i åkrarna. Åtskilliga flintstensredskap hittades likaledes vid åkergräfning i Dala gärde 1783. På heden mellan Dala och Kyrketorp ligger den s. k. *Ragvalds Graf*, som tjenar till råmärke mellan de bägge socknarna. Grafven består af en stor häll, hvilande på underlagda stenar; hvilken Ragvald, som derunder skall vara begrafven, känner man icke; det gissas, att han i lifstiden varit konung Inge Stenkilssons son Ragvald, om hvilken sägner lefva i Vestergötland. Åtskilliga stensättningar förekomma likaledes i socknen. På en backe i öster från Dala by restes 1745 en sten, med nu mer oläslig inskrift, till minne af dem, som härstädes dogo i pesten 1710 och 1711. — Bland gårdar inom socknen märkas säterierna *Dala*, *Häggstorp* och *Wallstorp*. — Adress: Sköfde.

Dala. Två mantal säteri uti Dala socken och Gudhems härad af Skaraborgs län, med underlydande 13 hemman rå och rör samt 3 frälsehemman i Borgunda socken, är en gammal gård, bland hvars egare nämnas riksamiralen Carl Carlsson Gyllenhjelm 1636, öfversten och landshöfdingen baron Ribbing, på 1640-talet; fru Anna Bonde, på 1660-talet; häradshöfding J. von Hoffdahl, på 1690-talet; fru Gyllenstjerna, år 1706; friherrinnan Gustava Fleming omkring år 1722 (hon fick d. 10 April detta år Kammar-kollegii resolution på patronatsrätten i socknen); hr B. Horn, 1726; kommerserådet Seb. Tham, på 1730-talet; hans son, P. Tham, på 1740-talet; dennes son, öfver-intendenten Per

Tham, † 1820. Godset egdes 1831 af enkefru Ch. Treffenberg, född Tham, och beboddes af hennes måg, majoren L. G. Silfversvärd. Nu eges godset af löjtnant G. N. G. Silfversvärd. — På gården har fordom stått ett stenhus, hvilket ansågs vara uppbygdt af någon af Folkungaslägten; huset var 24 fot långt och i öfversta våningen försedt med styckegluggar; det nedtogs på 1740-talet, då det nu stående huset uppfördes. En till säteriet hörande vacker och väl vårdad, inhägnad skogstrakt kallas Djurgården, och hafva i början af 1700-talet rådjur funnits derstädes. — Egaren af Dala utöfvar sedan 1715 patronatsrätten i Dala församling af den orsak, att församlingens kyrka ligger på säteriets område.

Dalaborg. Fordom slott på Dal, anlagdt vid Dalbergs-åns utlopp på en klippa vid Wenerns strand, af hertigarne Erik och Waldemar. Slottet låg på det nuvarande hemmanet Slottsbackens mark och omgafs på tre sidor af vatten samt skyddades på landsidan af en omkring 10 alnar bred, djup försänkning i berget. Från Dalaborg utfärdade marsk Erik Kettilsson Puke, som sedan förde drottning Margarethas här i slaget vid Falköping mot konung Albrecht och besegrade denne, måndagen efter Palmsöndag 1388 en skrifvelse, hvari han gaf sitt samtycke till Margarethas val till drottning i Sverige. Under Engelbrechts frihetskrig innehades slottet af en Dansk fogde, Palne Jönsson, och blef (sannolikt i September) 1434 angripet af Engelbrechts fälthöfding Peder Ulfsson. Belägringen hade räckt i tre dagar, under hvilka man anlagt bröstvärn och satt eld på slottet, då Palne måste gifva sig. Hans lif kunde med möda räddas af Peder Ulfsson, och med lifvet ensamt kom han undan. Slottet nedbröts, sedan det stått i 130 år. Efter grundmurarna synas blott obetydliga spår.

Dalarne. Landskap i Svealand, beläget mellan 59° 50′ och 62° 14′ n. br. samt 29° 42′ och 34° 20′ östl. l., har på en areal af 288 qvadratmil 158,755 invånare. Landskapet, hvilket i norr omgifves af Herjeådalen, i öster af Gefleborgs län, i söder af Westmanland, i sydvest och vester af Wärmland och Norge, kan, såsom äfven namnet gifver vid handen, rättast betraktas som en stor dalbotten, i hvilken Dalelfven och dennas grenar beteckna de lägsta punkterna. Landskapets vestra gräns, Fjällryggen, sänker sig här betydligt, och söder om *Svuckustöt* (5,922 Sv. fot) finner man icke något fjäll, som uppstiger till 4,000 fots höjd. Dalarnes södra gräns utgöres af den ås, som under namnet *Almebergen* från Hemfjället vid Transtrand fortsättes i sydöstlig rigtning inåt Sverige. Provinsen har imellertid ansenlig höjd öfver hafvet; vid Norska gränsen antages denna till 2,500 fot, — derutöfver resa sig fjällbergen ansenligt, t. ex. *Städjan* till 3,261, *Svucku* till 5,922; — men landet sänker sig imellertid betydligt både åt öster och söder, så att t. ex. sjön Runn nära Falun har blott 439 fots höjd. »Landet är bergigt och, företrädesvis i de intill fjällen närmare delarna, uppfyldt med sandiga, steniga höjder, med ringa, senväxt skog samt derimellan vidsträckta, sumpiga och ofruktbara myrtrakter, af hvilka en stor del icke förtjenar att odlas eller icke kan det af ortens fattiga befolkning i anseende till kostnaden för vattnets afledande.» Provinsens allmänna berggrund är gneiss, likasom öfver allt i Sverige, och jordmånen följaktligen mindre bördig. Den bäst lottade trakten är den kring sjön Siljan, der en Silurisk formation aflagrat sig nästan i en halfcirkelbåge norr omkring sjön och i nordvest hvilar mot en likaledes sannolikt Silurisk sandstensformation, den största och vidsträcktaste i Sverige, som likväl ingalunda förbättrar bördigheten, snarare försämrar densamma. Närmare fjällen (i Transtrand, Idre, Venjan) finnes sandsten, som möjligtvis tillhör den formation, hvilken af de Engelska geologerna kallas Devonisk. Nedra delen af Dalelfvens dal består i allmänhet af gneiss och granit med mycken rikedom på malmer, koppar (vid Falun i glimmerskiffer), jern, äfven silfver; öfre delen består af yngre bergarter, hufvudsakligast i Siljans bassin,

samt af plutoniska bergarter, *felsitporphyr* (i Elfdal, Mora, Transtrand, Särna, Idre, m. fl. socknar), *dioritporphyr* (Gopshusberget i Mora socken), grönsten, *phonolith* (vid Elfdals porphyrverk förekommande som rullsten och der kallad *serpentin)* m. m. — Landets klimat beror af dess större eller mindre höjd öfver hafvet, närheten till fjällen samt däldernas öppna eller sammanträngda belägenhet, tillika med flera andra i detta fall inverkande omständigheter. Vestra och nordvestra delarne hafva ett hårdt klimat; i Öster-Dalarne äro deremot både klimat och växtlighet af mer sydlig natur; men nästan öfver allt träffar man natursköna trakter och härliga utsigter. Främst i detta hänseende står sannolikt sjön Siljan med sin bördiga Sollerö och »Dalarnes Arkadien», Rättvik, på sin nordöstliga strand. Tysken Schubert yttrar i berättelsen om sin Dalresa, att han vid Siljan trodde sig förflyttad till Lemansjöns stränder.

Genom de större dalbildningarna fördelas provinsen i fyra hufvuddelar: *Öster-* och *Vester-Dalarne*, omkring Dalelfvens bägge grenar, hvilka hufvuddelar inom provinsen egentligen kallas »Dalorten» och deras invånare »Dalfolk», hvarjemte »Finnar» bo i de så kallade »Finnmarkerna»; — vidare *Öster-Bergslagen*, det fordna *Jernbäraland*, omkring Dalelfven efter bägge grenarnas förening, samt slutligen *Vester-Bergslagen*, sydvestra delen, hvars vattendrag genom sjön Barken ledas ned i Mälaren. — Bland provinsens *berg* hafva vi redan omnämt gränsfjället, på hvilket märkas *Svuckustöt, Herjehågna* och *Fulufjäll;* från Svucku utgår *Wångsjögusten* och bildar provinsens gräns mot Herjeådalen och Helsingland, hvarjemte det redan anförda *Almeberget* likaledes utgår sydostut från det i Transtrands socken belägna och brynstens-skifferbrott innehållande *Hemfjället*. Inne i landet ligga *Städjan* (3,904 Sv. fot), *Åmsbergsklack, Bispbergsklack* m. fl. — Vigtigast bland provinsens vattendrag är *Dalelfven* (se denna artikel), bildad af två rotgrenar, *Öster-* och *Vester-Dalelfven,* som förena sig vid Djursmo i Gagnefs socken och förenade bilda den praktfulla flod, hvilken med namnet Dalelfven under ett lopp af 18 mil vidgar sig till ansenlig bredd, slutligen till stora sjöar, kallade fjärdar (Ferneboch Hedsunda-fjärdarna) och ändtligen en mil före sitt utlopp i hafvet bildar det storartade *fallet vid Elfkarleby*. Af de till Dalelfvens system hörande sjöarna nämna vi här, utom den 6 mil långa och 3 mil breda *Siljan,* som innesluter den täcka Sollerön och omgifves af de ryktbara socknarna Mora, Leksand och Rättvik, äfven sjön *Runn,* vid hvilken Falu stad är belägen, och som upptager vattnen från sjöarna *Ljugaren* i vester samt *Åmungen* och *Balungen* i öster, hvilka förena sig i *Svärdsjön,* derefter bilda sjön *Toften* och sedan falla ut i Runn. En annan biflod till Dalelfven är *Venjan-ån*. Inom Dalarne ligga äfven källorna till Kolbäcksån, sjöarna *Wessman, Barken,* en del af *Aspen,* m. fl., likasom källorna till åtskilliga bland Klarelfvens tillflöden.

Provinsens talrika *malmtrakter* ligga alla i söder från Siljan; norr om Dalelfven ligga imellertid de flesta kopparmalmfälten, hvaremot söder om elfven för det mesta jernmalm förekommer. Bland kopparmalmfälten märkas Stora Kopparbergs malmfält vid Falun, Insjö kopparverk i Åhls socken, Löfås silfver- och kopparmalmfält, Svartviks malmfält i Svärdsjö socken, Garpenbergs koppar-malmsgångar och Bläsinge malmfält; hit höra vidare Östra Silfberget samt talrika smärre malmfält mot gränsen af Norbergs socken i Westmanland. Bland jernmalmfälten märkas: Grangärdes jernmalmstrakt, Kärrgrufvan och Siksjöberget i Norrberkes socken samt Vestra Silfbergets malmtrakt. I Säters socken ligger Bispberget. Kalk förekommer på flera ställen inom länet, och af dess sandsten förfärdigas goda qvarn- och slipstenar. Af bly har provinsen föga och derjemte något zink, hvilken dock icke brytes.

Dalarnes *invånare* äro i allmänhet kraftfulla, manliga, förnöjsamma, idoga och sparsamma, derjemte ärliga, pålitliga, stolta och sjelfständiga; dock råder i särskilda delar af landet mycken olikhet hos befolkningen. Öster- och Vester-Bergslagen äro befolkade med inflyttare från Folkländerna, hvilka lik-

na dessas invånare; det egentliga *Dalfolket* har ett eget språk, som tydligen härstammar från Isländskan och har mycken likhet med Låg-Skottskan; men Öster-Dalkarlen är mer allvarsam och »tung på foten», Vester-Dalkarlen deremot mer gladlynt och »lätt på foten» samt till sina seder icke olik Norrmannen. Folklynnet är imellertid olika icke blott i landets särskilda större afdelningar, utan äfven i de särskilda socknarna. Så brukar man t. ex. säga, att Mora-karlarne äro sturska, Rättviks-karlarne enfaldiga, Svärdsjö-karlarne beskedliga, Gagnefs-boerna lata, Leksands-boerna flitiga, Vesterdals-karlarne lifliga o. s. v. I afseende på seder och vanor råder mycken olikhet icke allenast mellan socknarna, utan mellan byarna i samma socken, och alla dessa olikheter bibehållas med omsorg. Det kan med all rätt om Dalkarlarne sägas, att deras lands natur på dem tryckt sin stämpel och gjort dem till hvad de mångfaldiga gånger visat sig vara, fria och sjelfständiga, viljekraftiga och dugtiga, med ett ord »till män för sig». Det förtjenar anmärkas, att qvinnornas antal, i synnerhet de äldres, ansenligt öfverstiger karlarnes. Att en stor del af befolkningen årligen utvandrar för att söka arbete (det så kallade »herrarbetet») är bekant, och torde dessa utvandringar hafva i någon mån bidragit till att försämra befolkningens charakter. Detta utvandringsarbete utgör imellertid en nödvändig och allmänt anlitad binäring. — Till provinsens *hufvudnäringar* hörer företrädesvis *jordbruket*, nu ansenligen utvidgadt och på flera ställen idkadt efter nyare och bättre methoder. Hafra är länets hufvudsäde, och odlingen af rotfrukter, i synnerhet af potates, har tilltagit med hvarje år. Trädgårdsväxter odlas föga, och planteringen af ädlare frukträd hör till sällsyntheter. Lin och hampa odlas så mycket, att de motsvara behofvet; humle finnes i allmänhet föga, ehuru några trakter hafva så mycket deraf, att de kunna afsätta humle till andra orter. — Spannmåls-afkastningen har genom åkerbrukets förbättring och utvidgande genom odlingar blifvit ansenligt tillökad; dock måste en tiondedel af hvad inom provinsen förbrukas, årligen hemtas från andra orter. Följande tablå meddelar en öfversigt af utsädet och skörden 1855:

Utsäde:	Hvete . .	470	tunnor.
	Råg . . .	11,700	»
	Korn . .	7,300	»
	Hafra . .	36,800	»
	Blandsäd	16,900	»
	Ärter . .	858	»
	Potates .	22,400	»
Skörd:	Hvete . .	2,880	tunnor.
	Råg . . .	70,200	»
	Korn . .	36,500	»
	Hafra . .	165,600	»
	Blandsäd	76,050	»
	Ärter . .	3,400	»
	Potates .	134,400	»

Provinsen har sedan 1856 en landtbruksskola på Wassbo, 1 mil från Falun. — *Boskapsskötseln* befinnes i allmänhet på en ganska låg ståndpunkt, hufvudsakligen genom bristen på tillräckliga och närande betesmarker samt på foder för kreaturens vinterfodring. En förändring i detta förhållande lärer icke heller vara att vänta, så framt icke de skogar, som icke äro odlingsbara, bli upplåtna till betesmarker, och så framt icke vinterutfodringen kommer att hemtas från den plogbara jorden, hvilket skulle vara enda medlet att öfvervinna de hinder, som ställa sig i vägen för boskapsskötselns utveckling. Sommartiden drifves boskapen till de s. k. »fäbodevallarna», vid hvilka en stor del af befolkningen då uppehåller sig, och som äro provinsens bästa betesmarker. Provinsen hade 1855 inalles 13,900 hästar, 2,400 oxar, 52,500 kor, 15,900 stycken ungnöt, 93,000 får, 12,700 svin och 39,500 getter. — *Skogarne* äro ännu tillräckliga för alla ortens behof, men förödas i allmänhet obetänksamt, i synnerhet der tillfällen till afsättning af skogsprodukter underlätta misshushållningen. I några socknar är behofvet att köpa skogseffekter redan ganska känbart, och om icke detta behof snart skall utvidgas äfven till andra delar af provinsen, måste snart en ny lagstiftning för skogarnas

vård verksamt mellankomma. Det vanligaste skogsträdet är tallen; granen förekommer blott på den bättre jorden, mer aflägset från de grusiga höjderna och de sandiga flodstränderna. Det allmännaste löfträdet är björk; grå-al och sälg förekomma i provinsens öfre, asp i dess nedra delar, och rönn växer äfven allmänt i vissa trakter. Det öfliga byggnads- och stängselsättet anlitar skogen hårdt; bränntorf begagnas högst obetydligt. — En af länets vigtigaste näringar är *bergsbruket*, som afser tillgodogörandet af både koppar-, silfver- och jernmalm. Inom länet tillverkades 1856 inalles 5,192 sk℔ koppar af malm från Stora Kopparbergs, Tomtebo och Garpenbergs grufvor, deraf 4,447 sk℔ ensamt vid Kopparberget, det öfriga vid Löfåsen, Korsnäs, Berggården, Smedstugan, Såghyttan och Garpenberg. *Silfvertillverkningen* vid Gustaf III:s Silfververk i Falun uppgick samma år till 463 lödiga marker, och ur 136 grufvor brötos derjemte 508,747 sk℔ tackjernsvigt jernmalm, af hvilken vid 51 masugnar tillverkades 212,709 sk℔ tackjern och vid 130 härdar smiddes 121,480 sk℔ stångjern. (Under bergsåret 1857 tillverkades 5,379 sk℔ koppar, 595 marker silfver, 71 ort 99 korn guld (vid Gustaf III:s Silfververk); 475,110 sk℔ jernmalm brötos i provinsens grufvor, vid dess 54 masugnar tillverkades 206,306 sk℔ tackjern, och vid 183 härdar smiddes 125,027 sk℔ stångjern). Den vigtigaste bland länets kopparhamrar är *Avesta*. Sedan 1851 bearbetas tvänne skärpningar på *nickelmalm* inom Leksands och Stora Tuna socknar, och deraf tillverkades 1856 vid *Sågmyra* i Bjursås socken 155 sk℔ nickelspeis (1857: ingen uppgift). Af andra fabriker hade provinsen 1855 ett glasbruk, 1 pappersbruk (Grycksbo), 15 tegelbruk, 3 svafvelbruk, 3 krutbruk, 1 rödfärgsverk, 8 kalkugnar, o. s. v. *Binäringar* äro: kolning, malmbrytning, ved- och virkeshuggning, forsling af brukseffekter och varor, arbete vid *Elfdals porphyrverk*, hvilket dock är af ringa inflytande, och utvandringarne på »herrarbete». Dal-allmogens händighet bevisas genom laggkärls- och väggurstillverkningen i Mora, förfärdigandet af plogar och liar i Hedemora socken, linspånads-tillverkningarna i Svärdsjö, Tuna och Gagnef, slipstens-tillverkningen i Orsa, o. s. v. Spånads- och väfnadsslöjden samt linodlingen uppmuntras dels genom premier af allmänna medel, dels med årliga räntan af en år 1838 för sådant ändamål skänkt fond af 2,300 rdr bko. *Handel* på landet idkas i nästan alla socknar, som ligga vid föreskrifvet afstånd från stad. — Bland de sednast öppnade vägkommunikationerna inom provinsen bör uppmärksamhet egnas åt väg-anläggningen mellan Elfdalen och Särna samt mellan Leksands och Tuna socknar genom Sophia Magdalena socken, men företrädesvis åt *jernvägen mellan Falun och Gefle*, som, af staten understödd med låneanslag, nu är färdig till Korsnäs och har den märkvärdigheten att vara den första Svenska jernväg, på hvilken trupper blifvit transporterade, hvilket skedde i April 1859, då en truppstyrka på denna väg gick från Korsnäs till Gefle. Af kanal-anläggningar inom provinsen märkas *Strömsholms-Kanal* (se denna art.) samt *Gagnefs-* eller *Gråda-Kanal*, mellan Gagnef och Leksand, började 1824.

Provinsen Dalarne utgör i administrativt hänseende ett län, kalladt *Stora Kopparbergs län*, hvilket, bestående af 7 fögderier och 4 domsagor, innefattar 1,830 hela hemman och 846 lägenheter, verk och inrättningar, alltsammans uppskattadt till 14,128,599 rdr banko och i statsbidrag erläggande 680,808 rdr samma mynt. Länet har 3 städer, Falun, Hedemora och Säter, hvilka, med dertill hörande 16 mantal, äro uppskattade till 1,156,081 rdr bko och i statsbidrag erlägga 125,487 rdr bko. Fordom hade hemmansklyfningen i Dalarne gått så långt, att de små och spridda jordlotterna omöjligen kunde ändamålsenligt häfdas, och derföre började inom detta län 1802 *storskiftesdelningen*, hvilken sedan oafbrutet fortgått samt till 1855:års slut kostat staten allena 573,396 rdr bko, hvaremot jordegarne till skiftesförrättningarna bidragit blott med dagsverken, hvilka dock för de hittills skiftade socknarna kunna uppskattas till ett värde af

400,000 rdr bko. — För *undervisningen* finnes inom länet ett högre elementarläroverk i Falun och lägre läroverk i de öfriga städerna; i alla socknar finnas nu mer folkskolor, och undervisnings-anstalter för tillverkning af åkerbruksredskap samt snickare- och smides-arbeten finnas i Bjursås och Sundborns socknar. Af största vigt är praktiska *Bergsskolan* i Falun, som i årligt anslag, dels af staten, dels af bruks-societeten, uppbär 11,500 rdr bko. — För helsovården i länet äro 3 provincial-läkare anställda, stationerade i Falun, Hedemora och Nås. Derjemte finnes en extra-provincial-läkare i Rättviks socken, och på Smedjebacken bor en af enskilde aflönad distriktläkare. Länet har i Falun sitt lasarett och kurhus med särskild läkare, och i samma stad har länets djurläkare äfven sin bostad. I Vestra Bergslagen och i Hedemora finnas likaledes djurläkare, dock icke aflönade af staten. — Fattigvården ombesörjes enligt Kongl. Förordningen af den 13 Juli 1853, och uppgår fattigförsörjningen på landet till en summa af 33,721, i städerna till en summa af 9,492 rdr bko. Genom framlidne ärkebiskop J. O. Wallins föranstaltande samlades 1838 för tjugotvå af länets socknar eller dem, som äro mest blottställda för missväxt, en nödhjelpskassa, som vid slutet af år 1855 hade en behållning af 28,000 rdr bko, och samma kassas direktion förvaltar derjemte en till understöd för vissa fattiga i Leksands, Rättviks och Mora socknar af enkefru M. L. Svensson i Jönköping skänkt fond, som 1855 hade en behållning af 13,000 rdr bko. En annan fond, som samma år hade en behållning af 2,464 rdr banko, har af Fruntimmers-föreningen i Uppsala blifvit skänkt till anskaffande af rudimaterier för spånad och dylikt åt behöfvande inom de ofvannämda 22 socknarna, och härtill kommer en fond af 5,000 rdr bko, insamlad i Skåne 1813 till Dalortens understöd genom befrämjande af rågsäde derstädes. — Utom Stora Kopparbergs läns sparbank, som 1855 hade en behållning af 26,647 rdr bko, har länet en sparbank i Falu stad med en insatt summa af 165,479 och en hjelpfond af 17,510 rdr bko, samt en dylik i Husby socken, inrättad redan 1837, hvari 22,152 rdr bko voro insatta vid 1855 års slut. I Falun befinnes derjemte Stora Kopparbergs Läns och Bergslags enskilda Bank, inrättad 1835, samt länets Brandstodsbolag till försäkring af åbyggnad och lösegendom, hvars ansvarighetsbelopp 1855 uppgick till 28,782,580 rdr rmt. — Å Smedjebacken i Norrberkes socken befinnes den s. k. Hagstedtska arbetsinrättningen, hvars tillgångar 1855 uppgingo till 137,372 rdr rmt, och på hvars bekostnad 22 värnlösa barn uppfostrades hos välkända arbetarefamiljer, hvarjemte omkring 20 ålderstigna eller eljest mindre arbetsföra personer vid inrättningen hade bostad och underhåll.

Utom de ofvannämda 3 städerna har länet en köping, *Smedjebacken*, belägen i Norrberkes socken vid sjön Norra Barken, och vid södra ändan af Södra Barken ligger en mindre köping, *Wik*, med postkontor. Länet lyder i juridiskt hänseende under Kongl. Svea Hofrätt, i ekklesiastikt under Westerås stift och består af 7 prosterier med 37 socknar, 1 annex och 18 kapellslag. Med undantag af Stora Kopparbergs grufva, tillhör länet 4:de Bergmästardistriktet. Af dess 1,405 rotar tillhöra 1,200 Kongl. Dalregimentet, 205 Kgl. Westmanlands regimente. — Af länets hemman äro 1 1/4 frälsesäteri, 10 frälse, 118 bergsfrälse, 16 krono och 1,599 kronoskatte.

Provinsen Dalarne kallades fordom *Jernbäraland*, hvarmed likväl blott förstods nuvarande Öster-Bergslagen. Det öfriga var då en vild skog. Huruvida Dalarne i fordna tider haft sina egna fylkeskonungar, är obevist (Messenius nämner som sådana »Drotte Dimar» och »Gudröd, konung öster till Söderskog, Norder i Dalarne»); men det har varit ett eget hundari, haft sin särskilda Dalelag och varit ett särskildt lagmansdöme, tilldess Nils Ambjörnsson Sparre 1351 blef lagman öfver både Vestmanland och Dalarne. Den äldsta handling, hvari namnet Dalarne förekommer, är påfliga legaten Wilhelms af Sabina öppna bref af d. 1 Mars 1248, om biskopens rättighet till gästning,

hvari Vester-Dalarne särskildt nämnas. Uti det egentliga Svea Rike är Dalarne det sist bebyggda och befolkade landskapet, och att större delen deraf är nytt land, synes deraf, att ättehögarne icke gå högre upp än i Tuna och vid Thorsångs kyrka. Bland de få minnen efter den af Svearne undanträngda gamla befolkningen, som träffas i Dalarne, räknas de s. k. »Lappgrafvarne», små gräsbevuxna jordgrafvar, som träffas nära sjön Hinsen i Svärdsjö och Sundborns socknar samt i Nås församling af Vester-Dalarne. När Olof den Helige färdades genom landet 1030 och konung Sverre 1177, var norra delen deraf nästan vildmark och djup skog. I södra delen af landet lät Erik den Helige predika christendomen genom den Hel. David redan omkring 1160. Konung Albrecht pantsatte hälften af Dalarne och hälften af Kopparberget och Jernbergen till grefve Henrik af Holstein, ifrån hvilken Bo Jonsson Grip inlöste dem. År 1396 fick drottning Margaretha Dalarne till lifgeding. Sedan uppträda Dalkarlarne uti historien som Sveriges befriare med Engelbrecht och Sturarne samt Gustaf Wasa, mot hvilken de framdeles tillställde åtskilliga uppror, bland hvilka Daljunkarens eller falska Sturens 1527 var det svåraste. Under tvisterna mellan Sigismund och Carl voro Dalkarlarne hertig Carls trogna anhängare och behandlade med grymhet dem, hvilka ansågos såsom hans fiender (det beryktade *Näftåget* t. ex., se *Stora Tuna)*. Om det beryktade *trolldomsväsendet* i Dalarne under Carl XI:s tid hafva vi redan meddelat det vigtigaste under artikeln *Blåkulla*. Sista gången Dalkarlarne uppträda såsom upprorsmän var 1743, då de gingo till Stockholm, för att åstadkomma ändring i thronföljden, men i hufvudstaden blefvo så allvarsamt mottagna, att de nödgades falla till föga och utlemna sina uppviglare att straffas. Dessa uppviglare och anförare voro riksdagsmannen Per Andersson från Mora, major Wrangel och bruksbokhållaren Schedin (se vidare *Falun)*. Huru Dalkarlarne på Gustaf III:s uppmaning 1788 voro beredvilliga att deltaga i hans och rikets räddning, är bekant genom historien. — Med de uti Sveriges historia minnesvärda orter, som till stort antal finnas i Dalarne, t. ex. *Ornäs, Rankhyttan, Isala, Marnäs, Mora* o. s. v., skola vi framdeles göra bekantskap på vederbörliga ställen.

Provinsen Dalarne eller Stora Kopparbergs Län indelas på följande sätt:

Administrativ och Juridisk Indelning.			Ekklesiastik Indelning.	
Domsagor.	Härader och Tingslag.	Socknar.	Prosterier.	Socknar.
Öster-Dalarnes Domsaga.	Gagnefs sockens tingslag; tingställe vid Komtillmåtta gästgifvargård.	Gagnef och Mockfjärds kapell.	Leksands.	Leksand med Djura kapell; Gagnef med Mockfjärds kapell; Åhl; Bjursås.
	Leksands, Åhls och Bjursås tingslag; tingst. Leksands Noret.	Leksand, Djura kapell, Bjursås och Åhl.		

Administrativ och Juridisk Indelning.			Ekklesiastik Indelning.	
Domsagor.	Härader och Tingslag.	Socknar.	Prosterier.	Socknar.
Öster-Dalarnes Domsaga.	Mora, Sophia Magdal. och Wenjans tingslag; tingställe: Mora Strand.	(en del af Loos socken, med 457 invån.; det öfriga, med 630 invånare, tillhör Gefleborgs län), Mora, Wåmhus kapell, Wenjan, Sophia Magdal. eller Sollerön.	Mora.	Mora med Wåmhus kapell; Elfdalen med Evertsbergs kapell; Sophia Magdalena eller Sollerön; Wenjan; Särna med Idre kapell.
	Rättviks och Ohre tingslag; med tingst. Lerdahl i Rättvik.	Ohre, Rättvik, Boda kapell.	Rättviks.	Rättvik med Boda kapell; Orsa med Skuttunge kapell; Ohre.
	Orsa sockens tingslag; tingst. i Orsa by.	(en del af Loos), Orsa, Skuttunge kapell.		
	Elfdals och Särna tingslag; tingst. i Elfdals kyrkby.	Särna med Idre kapell, Elfdalen med Evertsbergs kapell.	Stora Tuna.	Stora Tuna med Amsbergs och Silfbergs kapeller; Stora Schedvi; Svärdsjö med Enviks kapell och Svartnäs bruksförsamling; Falu stad och Stora Kopparbergs församling; Säthers stads- och landsförsaml.; Thorsång med Aspeboda; Wika med Hosjö eller Sandviks kapell; Gustafs; Sundborn med Korså brukskyrka.
Stora Tuna, Gustafs och Säters tingslags Domsaga.	Stora Tuna och Gustafs socknars tingslag; tingst. i Stora Tuna sockenstuga.	Stora Tuna med Amsbergs och Silfbergs kapeller, $^1/_{16}$ af Aspeboda, Gustafs, af Grangärde $7\,^1/_2$ mantal med 625 invånare.		
	Säthers sockens tingslag; tingställe i Säthers sockenstuga.	Säthers landsförsamling.	Vester-Dals.	Nås; Järna; Äppelbo; Lima med Transtrand; Malung med Ytter-Malungs och Öje kapeller; Floda.

Administrativ och Juridisk Indelning.			Ekklesiastik Indelning.	
Domsagor.	Härader och Tingslag.	Socknar.	Prosterier.	Socknar.
Vester-Bergslagens och Vester-Dalarnes Domsaga.	Malungs m. fl. socknars tingslag; tingst. i Öfver-Malungs sockenstuga.	Lima, Transtrand, Öfver-Malung med Ytter-Malungs och Öje kapeller, Äppelbo.	Norrbärkes.	Norrbärke; Söderbärke med Malingsbo brukskapell; Grangärde med Ludvika kapell; Säfsnäs.
	Nås m. fl. socknars tinglag; tingställe i Nås.	Järna, Nås, Floda, Säfsnäs.		
	Grangärdes sockens tingslag; tingställe i Grangärdes kyrkby.	Grangärde (större delen m. 6,327 invånare), Ludvika kapell.		
	Norrbärkes sockens tingslag; tingställe i sockenstugan.	Norrbärke.		
	Söderbärkes sockens tingslag; tingställe i sockenstugan.	Söderbärke, Malingsbo kapell.		
Stora Kopparbergs och Näsgårds fögderiers Domsaga.	Stora Schedvi sockens tingslag; tingställe i sockenstugan.	Stora Schedvi.	Hedemora.	Hedemora stads- och landsförsaml. med Norns bruk; Husby med Stjernsund; Folkärna; By; Garpenberg; Grytnäs och Avesta.
	Thorsångs sockens tingsl.; tingst. i sockenstugan.	Thorsång.		
	Wika sockens tingsl. samt Hosjö och Knifva Bergslag; tingst. i Wika sockenstuga.	Wika, Hosjö eller Sandviks kapell.		

Fögderier.

Kopparbergs fögderi: Stora Schedvi, Thorsångs, Wika, Stora Kopparbergs, Aspeboda,

Administrativ och Juridisk Indelning.			
Domsagor.	Härader och Tingslag.	Socknar.	Fögderier.
Stora Koppar-bergs och Näsgårds fögde-riers Dom-saga.	Stora Koppar-bergs och Aspeboda socknars tingslag; tingställe i Falun (gästgifvargården.)	Stora Kopparberg, större delen af Aspeboda (16 mantal med 930 invånare.)	Svärdsjö och Sundborns socknars tinglag, med 17,279 invånare.
			Näsgårds läns fögderi: Folkare härad, Hedemora och Husby socknars tingslag, med 22,411 invånare.
	Svärdsjö sockens tingslag; tingst. i sockenstugan.	Svärdsjö, Svartnäs, Enviks kapell, 1/64:del af Sundborn.	*Säthers läns fögderi:* Gagnefs, Stora Tuna, Gustafs och Säthers socknars tingslag, med 21,061 invånare.
	Sundborns sockens tingsl.; tingställe i sockenstugan.	Sundborn 63/64.	*Nedan-Siljans fögderi:* Leksands, Åhls och Bjursås samt Rättviks och Ohre socknars tingslag, med 28,465 invånare.
	Folkärna härad och socken; tingst. i Folkärna socken, Lund.	By, Garpenberg, Folkärna, Grytnäs, Avesta.	*Ofvan-Siljans fögderi:* Mora, Sophia Magdalena och Wenjans, Orsa samt Elfdals och Särna socknars tingslag, med 21,901 invånare.
	Hedemora sockens tingsl.; tingst. i Hedemora sockenstuga.	Hedemora landsförsamling m. Norns bruksförsamling.	*Vester-Bergslagens fögderi:* Grangärdes och Norrbärkes socknars tingslag samt Söderbärkes Bergslag, med 19,725 invånare.
	Husby sockens tingslag; tingst. i Smedby.	Husby med Stjernsunds bruksförsaml.	*Vester-Dals fögderi:* Malungs och Nås m. fl. socknars tingslag, med 21,691 invånare.

Dalarö. Kapellförsamling i Sotholms härad af Stockholms län, består af den med fasta landet nu sammanhängande fordna ön Dalarön och några smärre skär, allt bergbunden mark, blott här och der odlad eller odlingsbar å lerjord. Socknen består af 3¾ mantal samt hade 1856 blott 583 invånare (1815: 526, 1840: 601). Socknen, som 1856 hade fast folkskola med 1 examinerad lärare, hvilken undervisade 23 gossar och 5 flickor, medan 1 gosse bivistade allmänt läroverk, 13 gossar och 28 flickor undervisades i hemmet, är annex till Tyresö patronela pastorat af 3:dje klassen i Söder-Törns kontrakt af Strengnäs stift och har sedan år 1667 egen komminister, hvars syssla är förenad med garnisons-predikantstjensten på Dalarö Skans. Afståndet från Stockholm är 4¼ mil landvägen, men 10 mil sjövägen, stora segelleden, ehuru blott 5

mil för fartyg, som passera Södra Stäket. — I socknen ligger gården *Små Dalarö*, $\frac{1}{2}$ mantal frälse, med tillhörande $\frac{3}{4}$ mantal, utom $\frac{1}{2}$ mantal i Tyresö socken, och på denna gårds egor ligger tull- och lotsplatsen *Dalarö*, som varit tullplats åtminstone från 1630-talet, blef poststation 1750 och nu mer äfven är telegraphstation. Orten består af ett icke obetydligt antal bebyggda tomter, dock af inskränkt omfång, mest på kala berg, invid en djup och säker hamn; här finnes en väl anordnad bad-inrättning, och invånarne, som mest bestå af lotsar och fiskare, idka sedan gammalt fiske, äfven i yttre skären, utanför Ornön, till ex. vid Hufvudskär, hvars tullplats är taxerad under Dalarö. Kyrkan skall vara hitflyttad från Hufvudskär och ligger i en däld vid hafsstranden. — På en holme $\frac{1}{4}$ mil söderut ligger *Dalarö-Skans*, som beherrskar segelleden och består af ett torn med omgifvande verk. Skansen, som synes vara af temligen hög ålder, omnämnes åtminstone 1657 och 1675; men redan 1565 omtalas stället såsom en hvilostation för flottan. En liten garnison af artilleri är här förlagd under befäl af en kommendant. — Adress: Stockholm.

Dalbergs-å. Större å på Södra Dal, bildad af tvänne grenar, *Örs-ån* i norr och *Frendefors-ån* i söder, hvilka förena sig en mil från Wenern, hvarefter ån faller ut i denna sjö uti Sundals härad, nära till det fordna fästet Dalaborg. Örs-grenen uppkommer i Marsjö samt går genom Teåkers-, Kappebo- och Örs-sjöarna; Frendefors-ån afleder vattnet från sjöarna Långhalmen, Bollungen, Rådanesjön och Hästefjorden. Denna gren har fall vid Lefors, Rådanefors och flera andra ställen; Örs-grenen vid Bäckefors och vid inloppet i Örs-sjön. Efter rotgrenarnas förening förekomma smärre fall i Bolstads socken.

Dalbo-bron. Så benämnes den bro öfver sundet vid Wassbotten, som förenar den till en ö förvandlade landtunga, på hvilken staden Wenersborg är belägen, med provinsen Dal. Med Vestergötlands fasta land sammanbindes samma landtunga dels genom *Gropbron*, som leder öfver Carls Graf, dels genom *Rånnumsbro* öfver Göta elf.

Dalboredden. Med detta namn betecknas några hemman af Svanskogs socken och Kila pastorat i Wärmland, som höra till Elfsborgs län och Tössbo härad på Dal. Dalboredden innehåller 0,526 qvadratmil och består af 9 $\frac{1}{8}$ förmedlade mant. med 806 invånare. Inom densamma ligga delar af sjöarna Öfra Kalfven, Ömmeln, Dalsjön, Emneskogs-sjön och Vestra Svan samt 8 så kallade kärn. Reddens längd är 1 $\frac{1}{2}$, största bredden $\frac{5}{8}$ mil. Genom Bäckån, som löper från Emneskogs-sjön till Vestra Svan, skiljes Redden i norra delen från Wärmlands-sidan af Svanskogs socken. En å förenar Dalsjön med Ömmeln i gränsen mot Laxarby socken och en annan å Ömmeln med Öfra Kalfven i gränsen mot Hesselskogs socken. Dalboredden har kyrka, gemensam med Wärmlandsdelen af Svanskogs socken; det är en träkyrka, byggd i korsform 1733.

Dalbosjön. Med namnet Dalbosjön betecknas sydvestra delen af Wenern, som från den stora sjön skiljes genom Wärmlands Näs, Lurö Skärgård och Kållandsö samt håller 8 mil i längd och 4 i bredd. Dalbosjön är ansenligt grundare än den öfriga Wenern, eller blott 12 till 15 famnar, då östra Wenerns djup uppgår till 20 eller 30. I Dalbosjön, som har sitt namn af landskapet Dal, hvars stränder den sköljer, utfalla de genom denna provins rinnande vattnen, hvarom se art. *Dal.*

Dalby. Socken i Hagunda härad af Uppsala län, belägen vid Mälarfjärdarna Ekoln och Oxen, upptager en areal af 5,045 tunnland, af hvilka endast 30 äro sjöar och kärr. Socknen utgöres af till största delen jemna, der och hvar något bergkulliga bygder vid sjön och kring ett i Ekoln utfallande vattendrag; på norra gränsen är mer bergländig skogsmark. Rådande jordmånen är dels lera, dels svartmylla; hufvudnäringen är åkerbruk, hvarjemte något fiske idkas. Socknen består af 34$\frac{3}{4}$

förmedlade hemman och beboddes 1840 af 584, 1856 af 525 invånare. I församlingens fasta skola undervisades sistnämda år af en examinerad lärare 24 gossar och 24 flickor. — Dalby socken är annex till Vesteråker och utgör tillika med denna ett patronelt pastorat af 3:dje klassen i Hagunda kontrakt af ärkestiftet. Innehafvaren af Hammarskogs gård i socknen kallar kapellan. Dalby nämnes 1314 såsom hörande till *Hagund*, men 1317 till *Ullerakir;* socknen kallades äfven *Dalbo*, och egna kyrkoherdar deri nämnas åren 1290 och 1460; men efter reformationen förekomma blott kaplaner, från år 1593. Kyrkan, uppförd af gråsten och tegel på en bergklippa nära invid Hammarskogsviken, är urgammal och torde vara anlagd i konung Inge den Äldres tid; hon reparerades 1659 på bekostnad af riksrådet friherre Knut Posse till Hammarskog († 1664), som hitskänkte predikstol m. m., och öfver hvilken här finnes en minnesvård. I kyrkan förvaras den s. k. Hammarskogsboken, hitskänkt år 1690 af friherre A. G. Leijonhufvud, då egare till Hammarskog; boken innehåller handlingar, som röra kyrkan. — Att socknen är gammal bygd, bevisas deraf, att flera hemman deri nämnas i en handling från 1303, och af de talrika runstenar, som der förekomma. En sådan är inbyggd i sakristians mur, andra förekomma i Hollberga äng, vid Wigby och Wigby bro samt vid Hässle. — Uti socknen lefva talrika sägner om Knut Posse, upphofsmannen till den s. k. »Wiborgska Smällen», som i dessa sägner alltid framställes som en stor trollkarl. Huruvida han varit egare af socknens enda herrgård, *Hammarskog*, är tvifvelaktigt; men den mortel, hvari han, enligt sägnen, beredde trollpulvret till »Smällen», lär länge hafva varit förvarad på Hammarskog och begagnades slutligen till ringklocka derstädes. — Adress: Ekolsund och Wijk.

Dalby. Socken i Torna härad af Malmöhus län, 1 mil o. s. o. från Lund, har en areal af 5,832 tunnl., af hvilka endast 6 äro sjöar och kärr. Socknen består af Dalby och Sjötorps byar samt Dalby kungsgård, tillsammans $18^{25}/_{32}$ mantal, har mycken och god åker, godt höbol och betesmark samt beboddes år 1840 af 1,218, 1856 af 1,374 personer. Socknen hade sistnämda år fast folkskola, der 2 examinerade lärare undervisade 103 gossar och 59 flickor, medan 10 gossar och 12 flickor hade enskild undervisning, 20 gossar och 40 flickor undervisades i hemmet. — Dalby socken är, tillika med Bonderup, annex till Hellestads prebende-pastorat af 2:dra klassen i Torna kontrakt af Lunds stift. Socknen är den folkrikaste, största och märkvärdigaste i pastoratet samt har fordom varit moderförsamling och haft många omvexlande öden, hvilka dock äro föga bekanta. Under Carl Knutssons härjningståg i Skåne 1452, då han brände Lund och hela trakten deromkring, lärer Dalby hafva lidit ansenligt; han tillfogade i Dalby samlade allmogen ett så allvarsamt nederlag, att 200 nedhöggos och 2,000 togos till fånga, hvarefter de öfriga förskonades mot löfte om skatt och gisslan. Socknens största märkvärdighet är hennes kyrka, belägen i sydvestra ändan af Dalby by och anlagd omkring år 1065 af Danska konungen Sven, hvilken samma år förordnade en Egino till biskop i Dalby och Henrik till biskop i Lund. Mellan dem delades stiftet så, att Blekinge och södra Skåne hörde till Dalby biskops-stol, norra Skåne och Halland till Lunds. Dalby biskopsstift hade likväl icke länge bestånd, emedan biskop Henrik afsattes för sin straffbara lefnad och Egino sedan blef ensam biskop öfver hela stiftet. Kyrkan, kallad *Helig Korskyrka*, har fordom varit dubbelt så lång som nu och har ett 42 alnar högt torn med tre loft. Bland kyrkans märkvärdigheter nämnes en mellan altaret och predikstolen stående dopfunt af $1^3/_4$ alnars höjd och 1 alns 10 tums diameter upptill; funten är rund, ungefär liknande en kalk, urgröpt i en stor flis-sten, har utanpå öfra delen illa huggna figurer och vid öfversta kanten följande Latinska inskrift: »*Jam. res. declarat. quid. quondam significarat. incruce. productus. Christi. de. vulnere. fluctus.*» (Nu förklarar verkligheten, hvad

det fordom skulle betyda, att på korset utgick en vattuström ur Christi sår.) I likhet med Lunds domkyrka, eger Dalby också en så kallad Kraftskyrka (crypta), anlagd under sjelfva tornet, hvilket hvilar på cryptans murar, hvalf och fyra pelare. I Kraftskyrkans nordvestra hörn finnes ett särskildt rum, hvilket någon tid blifvit begagnadt till begrafningsplats, och hvarest, jemte andra förmultnade lik, ända till 1827 visades den balsamerade kroppen af, som det uppgafs, häradshöfding Tigersköld, nedsatt den 8 Februari 1723. Alla dessa liklemningar äro nu hopsamlade och nedlagda i en graf på kyrkogården. I nordöstra hörnet af Kraftskyrkan finnes en liten källa med klart och godt vatten, murad med huggen sten, alldeles rund och omkring halfannan aln djup. Vattnet är vida beryktadt för sin helsogifvande kraft, och på midsommarsdagen bruka enfaldiga sjuka infinna sig här för att dricka af vattnet och offra sina gåfvor till kyrkan, som deraf har några riksdalers årlig inkomst. Sannolikt har Kraftskyrkan så väl här som i Lund varit begagnad vid katholska gudstjenstens Långfredags-ceremonier, då man gifvit en bildlig framställning af Christi begrafning. Uti Dijkmans »*Ant. Eccl.*» säges det, »att de andliga Påskdagen gingo omkring kyrkogårdarna och sjöngo: jag såg vatten utgå af templet på högra sidona, halleluja!» och vidare, »att de Påskmorgonen kommo i kyrkan att likasom besöka Christi graf och smörja hans till lik lagda beläte med välluktande balsam». Det påstås, att från Dalby kyrka en underjordisk gång fordom gått till Lund; men sannolikare är, att den igenmurade dörr, som påstås hafva ledt till denna gång, varit en utgång från kyrkan för munkarnes enskilda behof. Palmsköld menar, att denna dörr ledt till »ett förborgadt rum, der munkarne afhört hemliga skriftermål, enkannerligen af qvinnfolk, och sedan dem absolverat.» Österut från kyrkan, några stenkast från ruinerna efter grunden till hennes äldsta gafvel, visas den år 1080 aflidne Danska konung Harald Heins graf, hvaröfver ligger en sten i form af en likkista. Carl XII har låtit omgifva denna sten med en liten mur. Tuneld säger, att Danska konungarne Harald Svensson och Harald Knutsson blifvit begrafna i Dalby kloster, hvilket bestyrkes af Rhyzelius och Messenius, medan Lagerbring bestrider uppgiften om att Harald Knutsson skall vara begrafven derstädes. Se vidare *Hellestad*. — Adress: Lund.

Dalby. Kungsgård i ofvannämda socken, var fordom kloster, kalladt *Stæ Crucis*, och anlades sannolikt samtidigt med kyrkan; det innehades först af Augustiner-munkar. Klostret hade rika inkomster, och dess munkar voro högt ansedda. Klostret blef sedan ett Dominikaner-kloster, och under detsamma lydde alla hemman i Dalby socken. Uti Christian III:s tid reducerades klostret, då en stor del af byggnaderna nedbrötos (1537), hvarjemte alla handlingar och minnesmärken från klostertiden af det ovisa nitet förstördes. Uti Gillberg-Bruzelii beskrifning öfver Malmöhus län berättas, att den qvarstående förfallna klosterbyggnaden omkring år 1840 begagnades till bränneri. Då klostret indrogs till Danska kronan, förlänades det åt herr Anders Bilde, som derstädes bland andra goda saker fann 240 tunnor hafra, 13 pund malt, $2\frac{1}{2}$ pund korn, 8 tunnor sill, 3 tunnor smör, 2 tunnor torsk, 1 tunna ost, o. s. v., så att de goda munkarne åtminstone icke haft brist på matvaror. Huru Danska regeringen begagnat klostrets egor, är okändt; men sedan Skåne blifvit Svenskt, blef Dalby Kongl. stuteri och stallgård, likasom Flyinge. Krigsoroligheter hindrade imellertid inrättningens fortgång, och Dalby bortarrenderades; afgiften deraf utgår till Flyinge stuteri. Kungsgården består af $4\frac{7}{16}$ hemman kronosäteri och $9\frac{13}{32}$ underlydande hemman skatte.

Dalby. Socken i nordligaste delen af Wärmland, gränsar i öster till Stora Kopparbergs län, i norr till Norge, i vester till Hvitsands och i söder till Ny socknar af Carlstads län. Socknen innehåller, efter Forssell, jemte Norra och Södra Finnskoga kapeller, 405,670 tunnland, deraf omkring $\frac{1}{3}$:del utgöres

af sjöar och kärr. Dalby socken ligger cirka 550 fot öfver hafvet och består af $20^{17}/_{24}$ hela mantal, med en folkmängd år 1856 af 2,379 mantalsskrifna personer. Socknen utgjorde förr en del af Elfdals pastorat, som då omfattade hela Elfdals härad; men år 1814 förordnades, att Ny och Dalby skulle utgöra ett särskildt pastorat. Sedermera eller år 1826 afsöndrades de nordligaste delarne af Dalby socken, och bildades af dem tvänne kapellslag under namn af *Norra* och *Södra Finnskoga* (se dessa rubriker). Kyrkan i Dalby socken har förut varit byggd vid Persby; men den förbiflytande Klarelfven hotade med dess förstöring, hvarföre hon flyttades till hemmanet Wingäng och kallades då: *Kyrkan ofvan sjön*, till skilnad från det söderut belägna *Likenäs kapell* (se denna rubrik); man beslöt slutligen att sammanbygga bägge kyrkorna, och sålunda fullbordades år 1726 den nuvarande träkyrkan. — Under katholska tiden var vid Dalby en mötesplats för pilgrimer, hvilka vallfärdade till St. Olofs graf i Trondhjem och här emottogos af munkar; detta skedde vid Botvidsmessan, och återtåget egde rum vid Michaëlimessan, då de så kallade Wallaremännen (pilgrimerna) i flera dagar fröjdade sig öfver den förvärfvade syndaförlåtelsen och sannolikt öppnade ny räkning. — Igenom hela socknen flyter Klarelfven, som ofvanför kyrkan vidgar sig och bildar den lilla så kallade Wingäng-sjön. Här ofvanför har elfven ett stort antal större och mindre forssar; men nedanför Wingäng vidtager lugnvatten. På östra sidan infalla i Klarelfven Likån och den så kallade Tösan, hvilken sednare kommer från den i Lima socken belägna Tisjön; icke långt från sin förening med Klarelfven gör Tösan ett ganska stort fall af ett högst egendomligt utseende. På vestra sidan infalla Warån, Höljes-ån och Let-ån i Klarelfven; den sistnämda hemtar sitt vatten ur den betydliga sjön Letten äfvensom Kindsjön. Inom socknen ligga äfven sjön Rangen och Blidskogs-ån; men dessa vända sig vesterut och förena sig slutligen med elfven Glommen i Norge. — På båda sidor om Klarelfven är ett smalt slättland; men ej långt derifrån höja sig kullarne, och man ser spår efter ett högre vattenstånd; här äro nu åter några plana ytor; men snart börja väldiga höjder, som stundom stiga till 1,000 fot öfver hafvet; dessa hafva förr varit skogbeväxta; men timmersäljarens yxa har glesnat dem, och skogshatarens brand har ödelagt en stor del af dem. — De intill Klarelfven gränsande trakterna utgöra det egentliga odlade landet eller bygden, och här förekommer ett på sandjord drifvet åkerbruk, som i allmänhet gifver god afkastning genom en ovanligt stark gödsling. Boskapsskötseln skulle här kunna högt uppdrifvas, om man icke nästan uteslutande egnade sig åt timmerförsäljning och flottningar af virke. På längre eller kortare afstånd, ända till flera mil från Klarelfven, hafva hemmansegarne sina så kallade Sättror eller Sätterstugor. Dit föras kreaturen under sommaren, och der har man äfven några korn- och potatesland, men hufvudsakligast ängsvallar, eller, som de här kallas: sättervallar, hvilka gödslas och, jemte skogsängarna, lemna det foder, hvarmed kreaturen skola vinterfödas. Under den tid, som bete här finnes, vistas vanligen hela familjen i Sättrorna, och på sin höjd får någon gammal medlem stanna qvar i det egentliga hemmet. Under de sednare åren har hogen för odlingar stigit inom denna ort, och de aftagande timmerskogarne sätta väl innevånarne i behof af att vända sina krafter till säkrare näringsgrenar. Det är långt ifrån afgjordt, huruvida timmerhandeln och den deraf tidtals uppkommande större tillgången på penningar varit för ortens befolkning gagnelig; men säkert är, att de här spridda ganska betydliga penningesummorna icke höjt allmänna välståndet så, som man skulle haft skäl att förmoda.

I äldre tider klädde sig allmogen i denna socken uti ljusgrå, nära hvita, rockar med röd krage och uppslag; nu mera synes denna vackra nationela drägt blott på några gubbar.

Inom socknen finnas tvänne jernbruk: *Letafors* och *Likanä* (se dessa rubriker).

Dalby socken är annex till Elfdals konsistoriela pastorat af 3:dje klassen i Elfdals kontrakt af Carlstads stift. — Om skolväsendet, se modersocknen. — Adress: Råda.

Dal-elfven. Denna, en bland Sveriges största floder, 42 mil lång med ett flodområde af 279 Svenska qvadratmil, bildas af tvänne stora, på fjällryggen upprinnande grenar, en i norr, kallad *Öster-Dalelfven*, och en i söder, *Vester-Dalelfven*, bägge ungefär lika långa eller 24 mil. — *Öster-Dalelfven* uppkommer ur små fjällsjöar omkring Svucku-fjäll, bildar *Idre-* (1,527 Par. fots höjd) och *Särna-sjöarna*, flyter först östligt och sedan sydligt till Elfdalen, der den förenar sig med den norrifrån kommande *Rotelfven*, fortsätter sedan sitt lopp åt sydost, upptager *Orsasjön* (523 Par. fot), faller ut i *Siljan* (591 Par. fot), bildar derefter *Insjön* och fortsättes sedan hufvudsakligast i sydlig rigtning, tilldess den vid Djursmo (480 Par. fot) förenar sig med *Vester-Dalelfven*. Denna har sina källor nära intill Öster-Dalelfvens, heter i öfversta loppet *Fulu-elf*, flyter i sydlig rigtning genom Transtrands (1,439 Par. fot), Lima och Malungs socknar, vänder sig derpå mot öster, upptager den nordvest ifrån kommande *Wenjans* vattendrag och fortsätter vidare sitt lopp till Djursmo i Gagnefs socken. Efter föreningen upptager den nu s. k. Stora Dalelfven afloppet från sjön *Runn*, fortgår derpå först sydöstligt, sedan mot nordost utefter en sträcka af 18 mil och vidgar sig till ansenlig bredd, slutligen till sjöar, som bära namnet fjärdar, *Fernébo-* och *Hedsunda-fjärden*, bildar det praktfulla vattenfallet vid *Elfkarleby* och faller en mil derifrån ut i Bottniska Viken. Utom fallet vid Elfkarleby märkas *Nupåfallet* i Vestra Dalelfven, *Forshufvud* i Stora Tuna socken och *Styggforsen* i vattendraget från *Oresjön*, hvilken, tillika med sjön *Skatungens* aflopp, faller ut i Siljan vid denna sjös östra ända. Sjön *Siljan*, Dalarnes största sjö, håller 5 mil i längden och 3 mil i bredden; den innesluter den täcka *Sollerön* och omgifves af de historiska socknarna Mora, Leksand och Rättvik. Sjön *Runn* (347 Par. fot) upptager vattnen från sjöarna *Ljugaren* i vester samt *Åmungen* och *Balungen* i öster; dessa bägge sjöars vattendrag förena sig i *Svärdsjön* (477 Par. fot), bilda derefter sjön *Toften* och falla derifrån ut i Runn, som längre i öster ytterligare upptager *Rogsjöns* och *Warpans* vatten. Fernebofjärden ligger 178, Hedsundafjärden 161, Öns bruk, en mil från flodens utlopp, 96 Par. fot öfver hafvet. — Dalelfven flödar tvänne gånger om året; det första flödet kallas *hemfloden*, det andra *fjällfloden*, då snön och isen smälta på fjällen. Dessa flöden äro stundom ansenliga och hafva ofta anställt stor skada (t. ex. 1764). Uti elfven förekomma talrika smärre forssar, så att den icke kan göras segelbar utefter någon längre sträcka. Forssarna vid Grådaby, nära Gagnefs kyrka, undvikas genom *Gråda kanal*.

Dalfors. Jernbruk i Ohre socken af Rättviks och Ohre socknars tingslag i Stora Kopparbergs län, beläget i en vacker dal vid Böle-ån, fick sina första privilegier åren 1727 och 1734 samt anlades af generalmajoren och landshöfdingen friherre A. S. Gripenhjelm med interessenter. Bruket hade på 1840-talet 5 härdar och 2,400 sk℔ privilegieradt smide af eget tackjern, med utskeppning på Stockholm och Söderhamn. Frälsesmidet var 15 sk℔, och bruket hade oinskränkt rättighet att förädla stångjern till spik och annan manufaktur mot afräkning på hammarskatten, hvilken uppgick till 23 sk℔ 16 l℔. Nu 5 härdar och fritt smide. Arbetarne vid bruket härstamma från invandrade främlingar och skiljde sig länge till seder och klädedrägt från de ursprungliga Dalkarlarne.. — Bruket tillhör för närvarande hr W. A. Didron.

Dalhem. Socken på Gotland, i Halla Ting och länets Norra Fögderi, 2 mil sydost från Wisby, har en areal af 5,068 tunnland, af hvilka 1,240 äro kärr och sjöar, består af 21 ½ mantal och beboddes 1840 af omkring 500, 1856 af 454 personer. Jordmånen består af lera och sand. I socknens fasta skola undervisades sistnämda år 24

gossar och 19 flickor, medan 1 gosse bivistade allmänt läroverk, 2 gossar och 4 flickor undervisades i hemmet. Skolan hade 1 examinerad lärare, som tilllika var klockare. — Dalhems socken utgör, tillika med Ganthem och Halla, ett konsistorielt pastorat af 1:sta klassen i Medelkontraktet af Wisby Stift. Kyrkan, byggd af sten, enligt Strelows uppgift 1046, men säkerligen mycket yngre, är vacker och har portaler af slipad marmor; fönsterglasen äro försedda med målningar. Åtskilliga reliker förvaras i det så kallade helgonarummet, och i kyrkan finnas ett par grafstenar med munkstils-inskrift. På den gamla dopfunten stå de fyra Evangelisternas namn med runor öfver deras insignier. — Adress: Wisby.

Dalhem. Socken i Norra Tjust härad af Kalmar län, $4^1/_4$ mil n. v. från Westervik, $1^3/_4$ mil från hafvet, har en areal af 31,035 tunnland, af hvilka 4,570 äro sjöar och kärr. Socknen, som består af $26^1/_8$ mantal i Kalmar län och $1^1/_8$ mant. i Östergötland, beboddes 1840 af 1,528, 1850 af 1,605 och 1856 af 1,781 invånare. Jordmånen är blandad af sand och lera; skog finnes. Utom åtskilliga såg- och ett par husbehofs-mjölqvarnar finnas inom socknen Larums nu ödelagda koppargrufvor. — Dalhems socken utgör ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen i Norra Tjust kontrakt af Linköpings stift. Kyrkan, af sten och af okänd ålder, har målningar i hvalfvet. — Bland gårdar inom socknen märkes *Tyllinge* säteri. — Adress: Åtvidaberg.

Dalkarlsberget. Odalgrufvefält uti Nora landsförsamling af Nora och Hjulsjö Bergslags härad i Örebro län, består af 7 stycken bearbetade grufvor på en areal af omkring 200 famnars längd i öster och vester samt 150 famnars bredd, hvarur årligen brytas omkring 40,000 sk℔ (1857: 42,650 sk℔) god jernmalm för Nora, Carlskoga och Lekebergs Bergslagers behof. Inom gruf-fältet finnas derjemte flera äldre grufvor, som igenrasat och ligga öde; tre af dessa rasade på samma gång den 31 Augusti 1694 och neddrogo i djupet så väl alla byggnader, som en stor del af den uppbrutna malmen; 6 andra hafva på samma sätt igenrasat från 1685 till 1762. När grufvorna i Dalkarlsberget först började upptagas, är obekant; enligt traditioner i orten skall man i slutet af 14:de århundradet hafva börjat bearbeta de äldsta, och denna tradition tyckes bekräftad genom en relation till Bergs-kollegium från 1669, hvari det talas om en 7 år förut upptagen gammal grufva, som redan då »från urminnes tider legat öde». År 1825 sammanslogos de särskilda 7 grufvelagen till ett enda, som nu består af 1,000 delar, tillhörande Ölsboda, Laxå och Wahlåsa bruk samt åtskilliga bruksegare och bergsmän i de ofvannämda Bergslagerna. Vattnet uppfordras ur grufvorna med en konstgång till hvarje grufva; drifvattnet till dessa ledes genom en 500 famnar lång dels sprängd, dels gräfd kanal, som, tillika med en i sammanhang dermed uppförd byggnad, lär hafva kostat omkring 60,000 rdr rgs. Bergsuppfordringen sker med hästvindar och s. k. spel, som pådrifvas med vatten. Grufvornas djup är allmännast 70—95 famnar. Malmarten är olika i hvarje grufva; svartmalm och blodsten, fin- och grofkornig, äro blandade om hvarandra, och den rikaste malmen håller öfver 60 à 70 procent. Hällearten består af »qvarzrådande glimmerskiffer, som närmast fyndigheten öfvergår till lös, småfjällig och fet glimmer», Grufvebyggnaden är ovanligt kostsam, emedan bergväggarne äro så lösa och sköliga, att, i stället för vanliga baud- och bergfästen, stora förtimringar måste uppföras, hvilka årligen medtaga öfver 2,000 stycken byggnadstimmer och omkring 100 sk℔ stångjern, och hvaraf följer, att bergbrytningen kan förehafvas endast om sommaren, medan byggnadsarbetet nere i grufvorna förrättas om vintern» (Tunelds Geographi, uppl. 1828, II, sid. 404). Förvaltningen af det hela är uppdragen åt en öfver-gruffogde, under hvilken särskilda underfogdar för hvarje grufva lyda. — Gruf-arbetarne hafva samlat en s. k. Besparingskassa för orkeslösa arbetare samt enkor och barn.

Dalkarlshyttan. Nu mer nedlagdt jernbruk i Lindesbergs landsförsamling af Lindes Bergslags härad och Örebro län, nära staden Linde, söderut, hade 1 härd, 1 hammare och 533 $^{3}/_{10}$ sk℔ stångjernssmide af eget tackjern samt spik- och manufaktursmide; till bruket hör ett mantal skatte. Gården, som har stor och vacker trädgård, har tillhört herrarne Öjer, Lindberg, Smaræus, derefter slägten Cederborgh (bland dennes medlemmar märkes författaren till »Uno von Trasenberg» och »Ottar Tralling»), sednast herrar A. och C. Lindberg. — På den s. k. Rynheden å hemmanets egor befinnes en stor, jordfast sten, kallad »Elfstenen» och känd af allmogen såsom offerställe för sjuka barn; i stenen finnas 7 djupa, koniska hål, och hvartill han varit ämnad, lärer nu mer vara svårt att bestämma.

Dalkarlssjöhyttan. Tackjernshytta eller masugn, med hemman af samma namn, belägen till en del i Rämens och till en del i Nordmarks socken af Philipstads Bergslag och Carlstads län. Den är belägen 2 $^{3}/_{4}$ mil norr om Philipstad och eges till största delarne af Rämens och Lesjöfors bruksbolag. Till hemmanet höra 9,277 $^{1}/_{2}$ tunnl. skogsmark, och här funnos år 1856 mantalsskrifna 312 personer. Masugnen privilegierades år 1642, och tillverkningen har varit skattlagd till 16 l℔ per dygn. Tackjerns-tillverkningarne hafva under de sednare åren uppgått till något mer än 3,000 sk℔; men fråga har uppstått om masugnens nedläggande.

Dalkarls-Åsen, äfven kallad **Åsen.** Sandås vid Enköping, följer Altuna-ån och går derefter fram mot Dalelfven samt vidare inåt Helsingland.

Dalköpinge. Socken i Skytts härad af Malmöhus län, 3 mil s. s. o. från Malmö, vid hafvet, har en areal af 764 tunnland och består af Dalköpinge by, som utgöres af 5 $^{3}/_{4}$ mant. med en husbehofs-vattenqvarn samt har god och tillräcklig åker, men svagt höbol. Socknen, som 1840 hade 169 invånare, beboddes 1856 af 194 personer och hade sistnämda år fast folkskola med 1 examinerad lärare, som undervisade 8 gossar och 12 flickor, medan 6 gossar och 5 flickor undervisades i hemmet. — Dalköpinge utgör tillika med annexet Gislöf ett regalt pastorat af 2:dra klassen i Skytts kontrakt af Lunds stift; Lunds domkapitel har fordom haft jus patronatus till pastoratet. — Adress: Trelleborg.

Dals härad af Linköpings län, beläget mellan sjön Tåkern och Lysings härad i söder, Wettern i n. v., Aska och Göstrings härader i öster, sträcker sig från och med Ombergs norra hälft i sydvest till och med Mölna-åns bägge stränder, under åns hela lopp från Tåkern till Wadstena-viken, och innefattar en areal af 27,145 tunnland, af hvilka 6,980 äro sjöar och kärr. Hela häradet är, med undantag af det dithörande af Omberg, ett jemnt och bördigt land, hvars hufvudnäring är åkerbruk, på några ställen i förening med boskapsskötsel och bränvinsbränning. Häradet består af följande socknar och sockendelar: Örberga, Nässja, 10 $^{1}/_{2}$ förmedlade mantal af St. Pehr, 14 $^{3}/_{8}$ förmedlade mantal af Strå, Roxlösa, Väfversunda, Herrestad, Källstad och 5 förmedlade mantal af Hof. Invånarnes antal uppgick 1856 till 4,345 personer. Häradet, som tillika med Aska utgör en domsaga, har sitt tingställe vid Nyby gästgifvargård i Roxlösa socken; tillika med Lysings och Aska härader utgör Dals härad ett fögderi. — Dals härad tillhörde hertig Magnus Gustafssons hertigdöme.

Dalsjön. Sjö i Herjeådalen, hörande till Ljungans vattendrag. — Bland andra sjöar med samma namn har en sitt aflopp till sjön Likstammen i Södermanland.

Dalskog. Socken i Nordals och Wedbo härader af Elfsborgs län och Dal, belägen ofvanpå provinsen Dals östra bergskedja, har en areal af 12,752 tunnland, af hvilka 2,396 äro sjöar och kärr. Bland de större sjöar, af hvilka delar tillhöra socknen, märkas Erven, Näsöl, Kappebosjön m. fl., hvarjemte man här räknar minst 32 s. k. kärn

eller småsjöar. Ingen å finnes, men flera vattenrika bäckar. Den fordom rika skogstillgången är ansenligt förminskad. Jordmånen är grund, lös och svag. Bland höjder nämnas Grinhultsberget och Funnebohögen som de högsta. Inom socknen träffas åtskilliga af de på Dal icke sällsynta jättegrytorna, och vid hemmanet Hedan befinnes en stalaktitgrotta, som, 3 alnar bred och 4 alnar hög, sträcker sig 23 alnar inåt berget. I Lunnebo skog inom socknen träffas en så kallad »stenbarg» (se provinsen *Dals* beskrifning) af $^1/_8$ mil i längd och omvexlande bredd. Dalskogs socken består af 16$^1/_2$ förmedlade hemman, af hvilka 13$^1/_4$ höra till Nordals, 3$^1/_4$ till Wedbo härad (dessa hemman kallas *Wedbo-räppen)*. Socknen beboddes 1840 af 1,440 och 1856 af 1,631 invånare. Den hade sistnämda år ambulatorisk skola med 1 examinerad lärare, som undervisade 52 gossar och 108 flickor, medan 1 gosse bivistade allmänt läroverk, 47 gossar och 43 flickor undervisades i hemmet. — Dalskog utgör, tillika med Holm, Skällerud, Gunnarsnäs och Jern, annex till Örs regala pastorat af 1:sta klassen i Södra Dals kontrakt af Carlstads stift. Kyrkan, af trä, nybyggdes 1747. Krigsrådinnan Margaretha Fryxell, född Langensköld, har 1839 skänkt $^1/_4$ af hemmanet Högebo till socknens komministersboställe, Blekan, och bonden Johan Larsson i Källhult skänkte likaledes genom testamente 1847 $^1/_{12}$ hemman Källhult som bidrag till adjunkts- eller skolmästarboställe i församlingen. — Socknens kända ålder går icke längre tillbaka än till 1540-talet; i 1545:års jordebok heter socknen »Dalskoff». Uti en af prosten Lignell utgifven beskrifning öfver Dalskogs socken meddelas följande: »boningshusen bestå allmännast af två rum, en stuga med kammare, hvilken kallas sängstuga. Välbyggda hus äro sällsynta. Stugan är låg, gisten till golf, väggar och tak; födan, vanligen tarflig, består af tunnt osyradt hafrebröd, välling, gröt, mjölk och en till två gånger i veckan af sofvelrätter. Man gör 3 mål om dagen, och sommartiden nyttjas derjemte frukost och aftonvard. — Klädedrägten är, för mankönet, en grå, blå, stundom svart vallmarsrock med knappar och underkläder af samma färg; qvinnorna bruka randiga ylletygs- eller bomullskjortlar med tröjor. — Folket är ärligt, böjligt, tjenstaktigt, arbetsamt och i allmänhet nyktert. Till kyrkan går man gerna. Allmogen är mån om barnens undervisning uti innanläsning och christendom. Dialekten är släpande och vidrig. De flesta femininer och infinitiver sluta sig på a.» — Adress: Åmål eller Wenersborg.

Dalskogens källa. Helsobrunn på Lindesbergs stads egor; i en närbelägen mosse finnes gyttja, lika god som den vid Loka.

Dals kontrakt. De prosterier, som benämnas på detta sätt, äro följande:

I Carlstads stift och på Dal:

Norra Dals kontrakt, bestående af Steneby med Östmark, Ödsköld, Tisselskog, Bäcke och Billingsfors bruksförsamling; Hesselskog med Laxarby, Mo och Fröskog; Tösjö med Tydje och Ånimskog; Åmåls stads- och landsförsamling. Invånarnes antal var 1856: 22,854.

Södra Dals kontrakt: Ör med Holm, Dalskog, Skållerud, Gunnarsnäs och Jern; Bolstad med Grinstad, Gestad och Eriksstad; Frändeforss med Brålanda och Ryr. Befolkningen 1856: 26,791.

Vestra Dals kontrakt: Högsäter med Jerbo, Rennelanda, Lerdal och Råggärd; Ed med Nössemark, Håbol och Töftedal; Färglanda med Ödeborg; Rölanda med Gesäter; Torp med Ryr. Befolkningen 1856: 23,200.

I Vesterås stift:

Vester-Dals kontrakt: Nås; Järna; Äppelbo; Lima med Transtrand; Malung med Ytter-Malungs och Öje kapell; Floda. Invånarnes antal 1856: 18,785.

I Linköpings stift:

Dals kontrakt: Wadstena stad med St. Pehr och Strå; Wadstena Centralhospital; Orlunda; Herrestad och

Källstad; Roxlösa (Rogslösa) och Väfversunda; Örberga orh Nässja. Invånarnes antal utgjorde 1856: 7,679 personer.

Dalstorp. Socken i Kinds härad af Elfsborgs län, 2 1/4 mil s. s. o. från Ulricehamn, har en areal af 10,507 tunnland, af hvilka 457 äro sjöar och kärr. Socknen, som 1840 hade 875, 1856 914 invånare och fast folkskola, hvari 1 examinerad lärare undervisade 49 gossar och 49 flickor, består af 21 7/16 mantal och utgör, tillika med annexerna Hulared, Nittorp, Ölsremma och Ljungsarp, ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Kinds kontrakt af Göteborgs stift. Hela pastoratet beboddes 1856 af 3,026 invånare. Skolläraren är gemensam för Ölsremma och Hulared. Dalstorps kyrka, 10 1/2 mil från Wenersborg, af sten och mycket gammal, tillbyggd 1821, ligger på en jemn plan vid stranden af en liten sjö och erbjuder från chorets fönster en vacker utsigt. — I socknen ligger säteriet *Borrarp.* — Adress: Svenljunga.

Damhyttan. Tackjernshytta eller masugn, med hemman af samma namn, belägen i Fernebo socken och härad af Carlstads län, 1 3/4 mil från Philipstad. Den skall varit anlagd år 1600, men ödelades till följd af resolution den 27 Januari 1791, då interessenterna flyttade sina tillverkningar till Borns- och Långbanshyttan. Hemmanets areal utgör 1,590 tunnland 15 kappland, deraf omkring 1,500 utgöra skogsmarker, och år 1856 voro här mantalsskrifna 91 personer..

Damkällan. Källa vid Ekelunda by i Sandby socken af Ölands Södra Mot, anses anmärkningsvärd derföre, att hon aldrig uttorkat och att hennes vatten, som rinner fram ur hårda berget, sedan det runnit några 100 alnar, åter faller ned mellan några små skrefvor i hällen, utan att sedan komma fram på något annat ställe.

Danaborg. Detta af Thord Bonde eröfrade fäste, som anlades af Christian I 1455, förlägges af Tuneld till Tofta bro i Täfvelsås socken af Kinnevalds härad och Kronobergs län. När herr Thord eröfrade fästet, nedhögg han tillika hela Danska besättningen, hvarföre folket i bygden kallade det *Danasorg.*

Danabäck. Vattendrag i Vestergötland, som från hemmanet Danhult i Elfsereds socken till Bäckarp i Fagereds socken för närvarande utgör gränsen mellan Elfsborgs och Halmstads län, utgjorde fordom gränsskilnaden mellan Sverige och Danmark och nämnes i urkunden om Danaholms möte. Enligt Schlyter har gränsestenen vid Danabäck stått nära der Gryteryd kyrka i Westbo härad af Jönköpings län gränsar till Halland. (Se *Danaholmen.*)

Danaholmen. Omkring 5/16 mil sydost ifrån sydligaste udden af Hönön uti Öckerö socken af Hisingens Vestra Härad och Bohus län, ligger den märkvärdiga *Danaholmen*, numera kallad *Dannemark* eller *Dannemarkslilja.* Detta i sig sjelft högst obetydliga skär var fordom gränsskilnad emellan Svenska, Danska och Norska väldena, hvilka egde hvar sin andel deraf. Här skola konungamöten icke sällan blifvit hållna, och några bland våra äldsta lagar, såsom Vestgöta- och Borgarthings-lagen, påstå, att dervid varit bruklig den ceremoni, att Danska konungen hållit i betslet och den Norska i stigbygeln åt den Svenska konungen, då han steg till häst. De äldsta Danska landskapslagarne åter omvända förhållandet, i det de mena, att det var Danmarks konung, som af de andra åtnjöt denna hedersbevisning. Denna blomständighet, som uppenbart är en sednare tiders dikt, och, äfven om den egde någon sannolikhet för sig, skulle vara alldeles betydelselös, har imellertid föranledt skarpa strider mellan bägge rikenas historici, hvilka hvar för sig sökt förfäkta sin konungs förmenta heder och dervid anfört alla möjliga skäl för och emot, utom det enda, som skulle slitit hela tvisten, nämligen att någon häst sannolikt aldrig med sin fot trampat det knappt 100 famnar långa och hälften så breda, i öppna fjorden liggande skäret, och att det väl var lika-

litet brukligt förr som nu, att rida ur och i båten, när man ville i land på en liten holme. Sin största ryktbarhet har Danaholm vunnit genom det bekanta Danaholmsmöte, hvilket man föregifver hafva blifvit hållet härstädes omkring år 951 mellan konungarne Sven Otto i Danmark och Erik Segersälls medregent Emund i Uppsala, hvilken för sin här åt den förre gjorda afträdelse af Skåne, Halland och Blekinge m. fl. skall förvärfvat sig det honom i häfderna tillagda vedernamnet *Slemme.* Mötet var beramadt för att uppgöra en gränsskilnad mellan Sverige och Danmark, hvilken ock verkställdes af tolf bofasta män ifrån bägge rikena. Gränsrösen bestämdes i Sunturwasa, Danabäck, Kinnesten, Uraksmåse, Hvitasten och Brimsesten, hvarigenom berörda landskap med hela landet till Wenern och Wettern afsöndrades från Sverige och lades till Danmark. Denna delning stadfästes genom påfven Agapeti II:s bulla, hvilken ännu är i behåll. Imellertid är berättelsen om denna händelse ingenting mindre än tillförlitlig. Att en gränsskilnad mellan Sverige och Danmark kunnat, vid bemälta tid, blifvit uppgjord vid ett möte på Danaholmen, kan vara ganska möjligt, särdeles som flera historiska källor förena sig härom; men att dervid det då mäktiga Sverige afträdt några landsträckor till Danmark, låter sig icke utan svårighet antaga. Det är särdeles den åberopade påfliga bullan, som ställer hela händelsen i en tvetydig dager. Huru påfven i Rom kunnat blanda sig i nordens angelägenheter och kalla dess furstar »sina älskeliga söner» i en tid, då christendomen här ännu icke var införd, är obegripligt. Dessutom finnas i denna fornhandling åtskilliga historiska motsägelser mellan tiden och personerna. Imellertid åberopades den af Danska konungen Waldemar Atterdag, såsom stöd för hans anspråk på Skåne 1351, och när allt kommer omkring, lär detta interessanta dokument blifvit tillverkadt af honom sjelf, eller åtminstone på hans föranstaltande. Att det redan då ansågs misstänkt, visar tre Svenska biskopars vägran att, på Waldemars begäran, vidimera afskrifter af detsamma, hvilket likväl verkställdes af 6 biskopar i Danmark. Brefvets äkthet är ock underkänd nästan af alla historici, och kanske borde vi göra detsamma med hela berättelsen om Danaholms möte af år 951. På Danmarkslilja fanns imellertid för några år tillbaka bottenlagret till ett stenrör, hvilket kallades *Kungaringen*, och berättades derom, att de tre nordiska konungarne, vid berörde möte, der hållit sin måltid, hvarunder hvar och en af dem suttit uti sitt eget konungarike. En upprest låg stenhäll, vester på den lilla jemna gräsrika holmen, torde vara ett af de gamla riksråmärkena. — Så långt Holmberg i »Bohusläns Beskrifning». Wieselgren deremot, i »Ny Smålands Beskrifning», förklarar sig bestämdt för gränsregleringen på Danaholmen år 951 och förmenar, att der närvarit de hedniska kungarne i Uppsala och Norge samt de christna kungarne i Syd-Skandinavien, Leirekungen och Wirdalandskungen (kungen vid Birca), samt att dessa bägga christna kungar sökt stadfästelse af påfve Agapetus II, hvilken stadfästelse också blifvit af honom utfärdad den 27 September 954. Den konung, som då regerade vid Birca, uppgifves af Wieselgren hafva varit Emund, Rings son, hvilken af Lagerbring antages som underkonung under Erik Segersäll. Gränsen reglerades, tilllägger W., 1:o mellan Ingjaldsväldet (Svea och Vestergötland) och Norge (i trakterna af Wenern); 2:o mellan Ingjaldsväldet och Danmark (der Vestergötland och Halland sammanstöta); 3:o mellan Ingjaldsväldet och Småland (der Vestergötland och Småland råkas) samt 4:o mellan Småland och Danska provinserna Halland, Skåne och Bleking. — Vi hänvisa för vidare upplysning till Wieselgren, Ny Smålands Beskrifning, I, 307 ff.

Danderyd. Skeppslag i Stockholms län, beläget i norr och nordost från Stockholms stads område, mellan Sollentuna härad i vester, Wallentuna i nordvest, Åkers skeppslag i nordost samt Saltsjön i öster och sydost, består dels af skärgård med större och mindre öar, dels af smala kuststräckor, san-

nolikt fordom likaledes skärgård och ännu genomskurna af fjärdar och vikar, samt omfattar en areal af 51,446 tunnland, af hvilka 2,528 äro sjöar och kärr. Danderyds skeppslag består af större delen af Kgl. Djurgården, hvars öfriga del lyder under hufvudstadens jurisdiktion, samt af följande socknar: Täby, Danderyd med Lidingö, Östra Ryd, Solna med Carlbergs slott, alla hörande till Östra Roslags prosteri af Ärkestiftet, tillika med $2^1/_8$ mantal af Fresta och 2 mantal af Wallentuna socknar, med tillsammans 5,138 invånare. Den till Danderyds skeppslag hörande delen af Kongl. Djurgården hade vid 1855:års slut en folkmängd af 371 personer, enligt Landshöfding-embetets uppgift, enligt pastors 618, deribland 121 elever vid Allmänna Institutet för Döfstumma och Blinda. — Danderyds skeppslag utgör, tillika med Sollentuna, Wallentuna och Färentuna härader, första fögderiet af Stockholms län samt tillika med Färentuna, Sollentuna, Åkers och Wermdö härader och skeppslag en domsaga. Danderyds skepps- och tingslag har sitt tingställe vid Ensta gästgifvargård i Täby socken.

Danderyd. Socken i Danderyds skeppslag och Stockholms län, mellan Stocksund och Edsviken i sydvest, Stora och Lilla Wärtan i öster och sydost, omfattar en areal af 8,887 tunnland, af hvilka 320 äro sjöar och kärr. Landet består hufvudsakligen af dalgångar, små slätter eller sidländta trakter, mellan bergkullar, tämligen låga inåt bygden, högre och brantare utmed sjön, samt ej utan skog; några smärre vattendrag gå åt olika håll. Rådande jordmånen är sandblandad lera; näringar äro åkerbruk, ängs- och något skogsbruk, trädgårdsskötsel, fiske och något sjöfart. Socknen, som består af $15^7/_8$ förmedlade mantal, beboddes 1815 af 342, 1840 af 598 och 1856 af 625 personer. Danderyds socken hade sistnämda år fast folkskola med en examinerad lärare, som undervisade 23 gossar och 19 flickor, medan 3 gossar bivistade allmän, 2 flickor enskild undervisnings-anstalt och 15 gossar samt 17 flickor undervisades i hemmet. — Danderyds moderförsamling utgör, tillika med Lidingö, ett regalt pastorat af 3:dje klassen i Östra Roslags kontrakt af Ärkestiftet. Redan 1314 förekommer *Danarø* såsom hörande till *Sollendahundæri* och torde då äfven hafva omfattat Lidingön. Efter reformationen har Danderyd med halfva Lidingön varit annex till Täby, tills år 1653 bägge i sin helhet förklarades för särskilda socknar och tillsammans ett pastorat, hvartill egaren af Djursholm hade patronatsrätt. Men sedan Djursholms gods blifvit förskingradt och ombytt egare, blef Danderyd för sig regalt pastorat af 3:dje klassen (sacellaniet är konsistorielt, enligt uppgift af Tham, Stockholms Läns Beskrifning, 1850). Kyrkan, af gråsten, är gammal, i sednare tider utvidgad och reparerad. I kyrkan har ätten Banér till Djursholm sin graf, med Johan Banérs kista af marmor, två äldre Banérska grafvårdar från 1500-talet, en gammal sköld af trä med Banérska vapnet, en i jorden funnen jernkask, en del af en runsten m. m. Af runstenar förekomma en i kyrkodörren, en i Rinkaby gård, midt emot kyrkan, samt en runristning i Nora berg med följande inskrift: Biurn . FinuiþaR sun lit . haukva hili þisa aftiR Ulaif bruþur sin. Hon varþ svikvin o Fina- . þi . Kuþ hialbi on hås. IR þisi biR þaiRa uþal uk atrfi . FinuiþaR suna o Ilhiastaþum. — Bland gärdar inom socknen markas *Stockeby, Djursholm,* m. fl. — Afståndet från Stockholm är 1, från Uppsala 6 mil. — Adress: Stockholm.

Danebyholm. Gods i Björkviks socken och Jönåkers härad af Nyköpings län, vid en vik af sjön Yngarn, består af 4 mantal frälsesäteri, deraf 2 sedan 1826, Laggarbo $^1/_2$ mantal ladugård, Bro 1 mantal och Grönkärr 1 mantal frälse, tillika med Torp 1 mant. frälse och underlydande $13^1/_2$ mantal samt Wedeby, alltsammans taxeradt till 78,000 rdr banko. *Danebi* nämnes 1401; omkring 1591 skref sig Måns Sivertson Kruse till gården; 1630 bestod den af 4 mantal, hvaraf ett ärfdes af Johan Månsson och derpå af hans son Axel Kruse, som bytte sig till ytterligare 2

mantal och förvärfvade sig säterifrihet; 1686 egdes godset af Axels son Johan, och efter honom tillhörde det slägten Kruse till 1704. Egendomen kom då genom köp till J. M. de Besche och tillhörde hans ätt ända till 1790, då den från enkefru de Besche, född Meijerhjelm, ärfdes af hennes dotter, gift med kammarherren grefve A. L. Hamilton († 1802), hvars sonson, grefve Ad. Hamilton, egde godset 1851. — Hufvudbyggnaden, afteknad i Thersners Verk, är från början af 1700-talet; men spår efter en äldre finnas på en holme i sjön; på stället förvaras en samling böcker, handskrifter m. m., deribland grefve A. L. Hamiltons memoirer. Bro och Grönkärr bebyggdes till säterier af Axel Kruse på Daneby och innehades 1686 af hans döttrar, men kommo sedermera åter till hufvudgodset; 1826 flyttades säterifriheten till 2 mantal af Daneby. Laggarbol hörde redan 1686 under Grönkärr. Torp har varit säteri, tillhörigt C. von Gröninger och (1686) fru A. M. Rosenhane; säterifriheten flyttades 1757 till ett mantal af byn Hagby i samma socken, som nu utgör en del af säteriet Hagbyberga derssammastädes.

Danmark. Holme i det s. k. Halfkaks-sundet mellan Wermdön och Sickla församling; gränsen mellan dessa bägge socknar framgår i det nämda sundet mellan holmarna Danmark och Sverige. Om denna berättas i »Svenskt Konversations-Lexikon», att der på 1830-talet bott en torpar-enka, Greta Jakobsdotter, född i Westmanland 1728. Hon och hennes man samt ett barn utgjorde de enda invånarne på holmen. Barnet dog vid 10 års ålder; efter 32 års äktenskap drunknade mannen, och nu bodde Greta ensam qvar på holmen, der hon förde ett verkligt eremitlif. Hennes sällskap bestod af en get och en katt; men den förra måste hon slagta, emedan hon icke kunde föda den. Hon tillbringade höst- och vinteraftnarna utan ljus, men kände ingen ledsnad. I anledning af en påkommen sjukdom flyttades hon 1835 öfver till fasta landet till en annan gumma; hon tillfrisknade visserligen från sjukdomen; men det förändrade lefnadssättet och smaken för kaffe, hvilket hon här oftare kunde få, undergräfde hennes helsa, och hon afled 1836 vid 108 års ålder.

Danmark. Socken i Waksala härad af Uppsala län, på Fyris-åns östra strand, mellan Bondkyrko socken i vester, Waksala i nordvest, Funbo i nordost samt Lagga, Knifsta och Alsike socknar af Stockholms län i sydost och söder, har en areal af 11,201 tunnland, af hvilka blott 20 äro sjöar och kärr. Näst Fyris-ån är det vigtigaste vattendraget Funbo-ån, som först utgör sydöstliga gränsen, men sedan går hufvudsakligen i vestlig rigtning genom socknen och faller ut i det s. k. Lilla Föret. Stränderna kring så väl denna å som kring Fyris-ån äro sidländta och bestå af vidsträckta sädes-slätter; längst i söder och åt nordost, bortom ett tillflöde till Funbo-ån, är något bergländig utmark. Lera är rådande jordmånen, åkerbruk hufvudnäringen. Socknen innefattar $78^7/_8$ förmedlade hemman och beboddes 1840 af 1,088, 1850 af 986 och 1856 af 1,067 invånare. — Danmarks socken är præbende-pastorat af 2:dra klassen i Waksala kontrakt af Uppsala Ärkestift. Under namnet *Danmarke* eller *Datmarke* förekommer socknen 1314 och 1316 såsom hörande till *provincia Vaxaldh* af *Tiundia* och ärkestiftet, dock som prebende. Socknen synes likväl tidtals hafva haft egna kyrkoherdar, men är från 1635 åter prebende och räknas till 2:dra klassens pastorater. Kaplaner nämnas från år 1593. Kyrkan, rymlig och välbyggd, är uppförd af tegel samt håller inom muren 14 alnar i bredd och 64 alnar i längden. Kyrkobyggnaden började år 1161 och uppfördes enligt berättelsen af bytet från de under Carl Sverkerssons anförande slagna Danskarne samt kallades Danmarks kyrka, till minne af det fältslag, hvilket året förut, den 18 Maj, här stod mellan konung Erik IX eller den Helige och Danska prinsen Magnus Henriksson, som var gift med Inge den Yngres enka Brigitta och son af Inge den Äldres sondotter Ingrid samt af denna anled-

ning gjorde anspråk på Svenska kronan. Enligt sägnen, skall kyrkan förut varit kallad *Nonna* och stått på en backe vid Nontuna by, midt emot Ultuna kungsgård, hvilken ligger på andra sidan Fyris-ån. Härifrån skall kyrkan efter det nämda slaget hafva blifvit flyttad till det ställe, der hon nu står, hvarefter hon fått benämningen Danmarks kyrka; men denna berättelse saknar all trovärdighet, och ej ett enda historiskt bevis kan uppdagas derför. Den höga tornspetsen och de fyra småtornen på hvardera pelaren omkring choret afbrunno den 5 Juni 1699 genom åskeld och äro sedan icke återställda. Tornmuren, som remnade genom det häftiga åskslaget, blef sedan förstärkt med ett väldigt jernband. Ursprungligen har kyrkan icke varit så stor, som hon nu är. Hon har inuti varit prydd med åtskilliga målningar ur bibliska historien och med kyrkobilder m. m., men är nu öfver allt hvitlimmad. Flera grafstenar finnas i kyrkan; den öfver pastor Olaus Johannis af år 1577 är äldst. Flera runstenar anträffas äfven invid kyrkan och i trakten deromkring, till ett antal af 17 stycken. På runstenen vid Tjockstad finnes en ristning, föreställande ett djur, som ser sig tillbaka. — I församlingens fasta skola undervisades 1856 af en examinerad lärare 48 gossar och 24 flickor, medan 5 gossar undervisades i allmänt läroverk, 1 gosse och 1 flicka af enskilda lärare samt 27 gossar och 48 flickor i hemmet. — Ur äldre skrifter anföra vi för öfrigt följande uppgifter om denna socken. Folket i allmänhet är gästfritt och gifmildt samt älskar renlighet och snygghet; dess hufvudkarakter är en viss sjelfständighet, hvilken sträfvar att lösgöra sig ifrån allt, som sätter dem i något beroende eller lägger band på deras frihet, och att Danmarks-boerna merändels äro de första i hela fögderiet, som på utsatt dag erlägga sina krono-utskylder och andra utlagor, kommer snarare häraf än af det, att de äro bättre lottade än grannarne i orten. Klädedrägten är enkel och snygg, ehuru den närmar sig till bruket i städerna. — *Giftermål* afslutas dels med och dels utan ordentliga förlofningar. Sedan kontrahenterna erhållit giftomans samtycke, följa de hvarandra till staden och köpa vexelvis fästningsgåfvor, bestående af ring och kläder, stundom ock några silfverpjeser. På andra och tredje lysningsdagen mottager den blifvande bruden gåfvor af sina ungdomsvänner bland flickorna. Aftonen näst före brölloppsdagen infaller den så kallade svenqvällen, då brudgummen skall, såsom det heter, dansa ifrån sig alla flickor. I hans hem är då lika stor tillrustning som i brudgården. Bittida på morgonen bröllopsdagen samla sig hos brudgummen, jemte presten, alla de han å sin sida bjudit till bröllopet. Efter intagen frukost reser man till brudgården, för att åter sätta sig till bords; ju större skaran är, som åtföljer brudgummen, desto hederligare anses det. Under vägen hör man toner från klarinetten och fiolen, och vid hvarje grind, som genomfares, utströr brudgummen rikeligen löspenningar. Hans föräldrar förblifva hemma och undfägna dem, hvilka äro bjudna endast på utridningskalaset; de komma ej till brudgården förrän dagen derpå. Bröllopet firas merändels på någon söndagseftermiddag höstetid eller under julhelgen. Är bruden, såsom det heter, kronbrud (har rättighet att bära krona), hvilket börjar blifva allt mer sällsynt, så klädes hon uti närmaste gård i byn, dit presten, med brudgum och gäster, under musik begifver sig, för att fullborda vigseln, som numera alldeles försvunnit från kyrkan. Så snart bruden förnimmer, att brudgummen är i antågande, skyndar hon, att, obemärkt af honom, genom fönstergardinen eller dörrspringan skåda sin utvalde, inan han får se henne, annars glömmer hon aldrig den olyckliga händelsen, och äktenskapet blir icke lyckligt. Efter fullbordad vigsel och lyckönskning af hvar och en särskildt återvänder presten med de nygifta åter till brudhuset, der han, jemte brudparet, tager plats vid bordet på högra sidan om brudgummen och sitter så en halftimma under väntan på gästerna, hvilka måste uppsökas af värdarne ute på gården samt tvingas och ledas till bords. Brudpa-

rets välgångsskål drickes vid bordet under musik, merändels i vin och punsch. Af brudgummen och gästerna insamlas penningar åt bruden, och gåfvor af föräldrarne aflemnas till brudparet. Måltiden börjas med en välsignelsebön af presten och slutas med tacksägelse och sång. Derefter öppnas dansen af presten och bruden. Ungefär klockan 2 à 3 på morgonen andra dagen dansas kronan af bruden, då hon med förbundna ögon, omgifven af alla flickor, under ringdansen sätter kronan på en af dessa, hvilken tros blifva brud dernäst, och fortfar så intill den sista. Hvar och en, med hvilken hon dansar, måste då erlägga penningar åt spelmännen. Under tiden lyftes bruden på en stol och dricker, under de andras hurrarop, alla flickors afskedsskål samt »*alla gummors tillkommande skål*» (meningen är: alla tillkommande gummors skål). Nu göra gummorna anspråk på bruden, som fasthålles så länge som möjligt af flickorna, hvilka slutligen utlemna henne, och dansen börjar ånyo. Enahanda är förhållandet med brudgumsdansen, ehuru den går något hurtigare och lifligare till väga, och då gubbarne skola taga brudgummen ifrån gossarne, är striden ofta nog så häftig, att den icke slutas förr, än brudgummens kläder brista och han sjelf fått någon skråma. Sedan aflägsnar sig brudparet och inkommer, efter en stunds förlopp, i ungfars- och ungmors-kläder, åtföljdt af brudtärnorna och brudsvennerna, hvilka taktmessigt efter musiken svänga de brinnande ljusen, dem de bära till ära för det unga paret, hvilket nu skall traktera gästerna med ungmorsmaten, bestående af äpplen, konfekt, bakelse och sirapsbränvin. Derefter börjas ungfars- och ungmorsdansen, och när den är slutad, sker ordentlig bordsittning, hvarvid qvällsvard intages. Klockan 6 på morgonen blir allt tyst. De unga tu gå i brudsäng; men de ogifta lägga sig i syskonbädd öfver hela brudstugan på halmkärfvar, gossar och flickor om hvarandra. De gifta söka hvilan i angränsande rum eller granngårdar. Vid middagstiden börja lif och rörelse på nytt. Ungparet är då först i ordning och kommer med frukost till alla gästerna på sängen. När dessa åter samlat sig i brudgården, begynnes dansen å nyo och fortsättes, tilldess man på eftermiddagen klockan 4 à 5 sätter sig till bords för att förtära stekdoppet. Tvänne vidunderliga masker, en man och en qvinna, inträda nu och räcka hvar sin löjligt utstyrda håf till gästerna, som deri måste offra några slantar, hvilken insamling tillfaller den så kallade diskvasken; men det komiska paret har sedan flera lustiga upptåg för sig, och ju mer det lyckas att narra gästerna till skratt, desto bättre har det spelat sin roll. Dansen, som åter börjar efter slutad måltid, fortgår sedan hela natten. På tredje dagen bryta några gäster upp och återvända hem. Ännu är likväl icke bröllopet slutadt; ungmor skall särskildt en dag undfägna alla flickor, hvilka gifvit henne lysningsgåfvor och icke varit bjudna till bröllopps. För deras skull sker åter gästabud och dans. Så firar, efter gammal sed, allmogen i det Svenska Danmark sina bröllopp. För 40 till 50 år sedan skedde alltid vigsel i kyrkan vid gudstjenst; alla kommo då till häst, med brudgummen i spetsen framför sig. Bruden åkte i täckt åkdon och så långsamt, egentligen på hemvägen, att hela brudskaran två och två i sender hann fram till bröllopsgården och emottog undfägnad samt kom tillbaka igen i sina led, innan brud och brudgum trädde inom brudgården. — *Barndop* ske ständigt hemma eller i prestgården, aldrig i kyrkan. I fordna dagar redo faddrarne med barnet i famn till kyrkan på en sön- eller helgedagsmorgon, och skedde döpelseakten före gudstjensten; den ogifta qvinnfaddern förde sedan barnet hem till modern. Vanligen förrättas nu barndop på någon söcknedagseftermiddag. Presten mottager barnet af den gifta qvinnfaddern och lemnar det efter vattenbegjutningen till ungfaddern, som slutligen frambär det till modern. De så kallade tvålpenningarna åt den nyfödde insamlas icke vid bordet, såsom i många andra socknar är brukligt, utan går hvarje gäst, efter slutad måltid, till barnaföderskan och tackar för maten, under det han trycker en

sedel i hennes hand. På större barnsöl är icke ovanligt, att denna afgift stiger till 20 à 30 rdr rgs. Dagen efter återkomma grannarne på frukost. — *Graföl* eftergifva icke bröllopp i tillredning. Är huset bergadt, så begrafves den aflidne på en söndagsmorgon. Presten reser då jemte gästerna på frukost till grafölsgården, hvarifrån han begifver sig med liket så tidigt, att icke gudstjensten uppehålles. Under sammanringningen bäres liket på bår till grafven. Likkistan är alltid prydd med en fot- och hufvudplåt och ett kors på locket, stundom äfven med stjernor och försilfrade fötter. Efter predikans slut hållas personalier öfver den aflidne, och på den grafvård, hvilken sedermera uppreses öfver den döde, fästas korset och plåtarna, på hvilka födelse- och dödsdagen samt en lämplig psalmvers äro skrifna. Efter slutad gudstjenst reser man åter till grafölsgården på middag. Sällan ser man då den efterlefvande maken vid bordet, och så länge sorgetiden räcker, finner man aldrig de sörjande med den öfriga församlingen i kyrkan stiga upp, när tron och evangelium läsas. Qvinnorna se icke en gång upp, utan sitta, såsom tecken till djup sorg, med höljda och nedböjda ansigten i sin kyrkobänk. — Ibland säterier i socknen är *Hammarby* märkvärdigt genom den store naturforskaren Carl von Linné, som egde det. — *Falebro* är från hednatiden härstädes känd under åtskilliga namn, såsom Fagra eller Fagrada bro, emedan orten eller byn förmodas då hafva blifvit kallad Fagra efter en vid Danmarks kyrka belägen åker, hvilken i Uppsala domkyrkas jordebok af 1498 kallades Fagra Wreta. — Adress: Uppsala.

Dannemora. Socken i Olands härad af Uppsala län, 4 mil n. n. o. från Uppsala, belägen kring en del af Fyrisåns öfra lopp, mellan Morkarla i sydost, Tensta i söder, Wendel i vester, Tegelsmora i nordvest, Film i nordost, har en areal af 13,284 tunnland, af hvilka 1,850 äro sjöar och kärr. Till Fyris-åns vattendrag höra inom socknen Dannemora Grufsjö samt större delen af Dannemora-sjön, bägge med rigtning åt sydsydvest; den sistnämda upptager inom socknen åtskilliga tillflöden, af hvilka det största kommer från Harviksdammen i öster. Vester om sjöarna är bygden jemn, något sidländt vid vattendragen; i gränstrakten mot vester, norr och öster förekommer för det mesta bergländig och kärraktig skogsmark. Vid Grufsjöns östra sida, på gränsen mot Film, i en låg bergås, befinnes det ryktbara gruffältet, som är ortens vigtigaste näringskälla. I sammanhang med grufrörelsen idkas i öfrigt dels skogsskötsel, dels åkerbruk å svag, sandblandad lerjord, svartmylla och mojord. Socknen, som innehåller 20 förmedlade mantal, beboddes 1840 af 1,057, 1850 af 1,051 och 1856 af 1,073 invånare. Socknen har fast skola med en examinerad lärare, tillika klockare, som 1856 undervisade 36 gossar och 28 flickor, medan 24 gossar och 30 flickor undervisades i hemmet. — Dannemora socken, hvilken 1314 nämnes såsom hörande till *provincia Norundh* af *Tiundia*, utgör för närvarande ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen i Örbyhus kontrakt af Uppsala Ärkestift. Kyrkan, gammal, af gråsten, med måladt hvalf, ligger $4^3/_4$ mil från Östhammar och $5^1/_4$ mil från Uppsala. Socknens största märkvärdighet är *Dannemora Grufält.* — Adress: Uppsala.

Dannemora Grufält, beläget i Dannemora och, till stor del, i Films socknar af Olands härad och Uppsala län, är sannolikt det förnämsta jernmalmfältet i Sverige, men dock troligen icke något af de äldsta. De äldsta säkra underrättelserna derom gå icke längre tillbaka än till 1400-talet, då man finner ett »silfverberg i Film» omtaladt, af hvilket riksföreståndaren Sten Sture den Äldre 1481 skänkte en fjerdedel åt ärkebiskop Jakob Ulfsson, »för St. Erik konungs böns skull till Gud om bergets tilltagande gagnelighet och nytta för riket». Det silfver och de blyglanser, som träffades i jernmalmen, föranledde, att man länge ansåg grufvan som rik på silfver, och ännu Johan III förehade 1579 en anläggning till verkstad för silfvermalmens tillgodogörande. Imellertid hade man då redan länge

arbetat på jernmalm, och kon. Gustaf Wasa gaf 1532 riksrådet E. Flemming, tillika med åtskilliga Tyskar, Joachim Piper från Stralsund, Staffan Saxen, Holst med flera, tillstånd att bearbeta Dannemora jernverk; men dessa ådrogo sig snart konungens missbelåtenhet derigenom, att de till Tyskland utskickade både malm och tackjern, hvilket ock blef uttryckligen förbjudet. Nu tog konungen sjelf saken om händer, införskref Tyska arbetare, höll dem under sträng uppsigt och befordrade Osmundssmidets utbytande mot stångjernssmide. Hvad han påbörjat, tyckes imellertid hafva under hans söner gått föga framåt, ty ännu 1613 tillverkades vid de omkringliggande bruken, Österby, Gimo och Löfsta, endast 3—400 sk℔ stångjern. Ändtligen utarrenderade kronan 1627 dessa bruk till Welam Giliusson och Louis de Geer; år 1633 mottog den sistnämde ensam arrendet, och år 1643 köpte han bruken i afräkning på sin fordran hos kronan. Nu kom nytt lif i hela rörelsen vid grufvor och bruk; de Geer införskref Walloner, hvilkas afkomlingar ännu fortfara med sina förfäders yrke, och anordnade allt på det bästa. Omkring 1640 lär det dåvarande »general-bergs-amtet» (sedan Bergskollegium) hafva uppgjort en fördelning af gruffältet mellan ortens alla bruk; men denna fördelning har sedermera undergått många förändringar. År 1740 skiljdes mellan »enskilda grufvor», tillhöriga de ofvannämda tre verken, hvilka alla då ännu voro i De Geerska slägtens händer, och »compagnie-grufvor», tillhöriga de öfriga. Nu tillhöra alla grufvorna ett bolag, bestående af egarne till Löfsta, Österby, Gimo, Elfkarleö, Söderfors och Wattholma i Uppsala län, till Schebo, Bånäs, Forssmark och Harg i Stockholms län samt till Gysinge i Gefleborgs län. De flesta bland de grufvor, som nu bearbetas, äro upptagna på 1600-talet, icke få i det följande seklet, en och annan 1576, några i nyaste tiden, till en del utom det gamla fältet, såsom vid Prestgården och vid Persbo. Det gamla fältet indelas i norra, mellersta och södra fältet, af hvilka det mellersta, hufvudsakligen i Films socken, nu mest bearbetas. Tham (»Beskrifning öfver Uppsala län, 1850») uppräknar som de vigtigaste grufvorna följande och uppgifver de år, då bearbetandet af dem begynte, som följer:

Norra fältet:

Sjögrufvan	från	1731.
Hagströmsgrufvan .	»	1742.
Kungsgrufvorna . .	»	1576.
Bondegrufvan . . .	»	1645.

Mellanfältet:

Jord- och Ödesgrufvorna	»	1628.
Storrymningen . . .	»	1671.
Hjulvind	»	1669.
Dammsgrufvan . .	»	1674.
Jungfrugrufvan . .	»	1618.
Ungkarlsgrufvan . .	»	1716.
Örnersgrufvan . . .	»	1742.

Södra fältet:

Machinsgrufvan . .	»	1743.
Norra Silfbergsgrufv.	»	1692.
Wattholmagrufvan .	»	1670.
Kaptensgrufvan . .	»	1669.
Djupgrufvan . . .	»	1669.
Södra Silfbergsgrufv.	»	1669.
Hargs Skärpning . .	»	1709.

Dannemora grufvefält, — säger en äldre beskrifning, — ligger i en från n. n. o. till s. s. v. sig sträckande bergsrygg, obetydligt högre än de nära kringliggande Films-, Gruf- och Dannemorasjöarna och af vid pass en fjerdedels mils längd samt från 500 till 1,000 alnars bredd. Fyndigheten utgöres af större och mindre klumpar eller körtlar, utkastade i malmfältets förutnämda strykning, och på några ställen närmande sig till ordentliga gångar, med den största eller sjelfva kärnan i formationen uti det s. k. Mellanfältet, der dess största mägtighet är omkring 180 fot; körtlarne aftaga sedan mer och mer i förhållande till deras afstånd från detta ställe. Malmstreckets vanligaste fall eller vinkel är 60 till 70 grader åt vester. Den allmänna hälle-arten, hvari det befinner sig, består hufvudsakligen af grofkornig gneiss och gångarten af kalk; malmen håller från 20 till 80 procent jern-oxid-oxidul, utom

mangan, kalk, talk, lerjord, kiselsyra samt litet svafvel och kolsyra. Genom malmens ringa halt af svafvel och phosphorsyra har Dannemora-jernet sin utmärkta beskaffenhet att hvarken bli kall- eller rödbräckt. Manganhalten anses föranleda dess ovanliga användbarhet till stål. Dannemora-malmen har derjemte den ypperliga egenskapen att vara »sjelfgående», d. v. s. bestå af sådana bergarter, att den kan smälta utan tillsats af andra ämnen. Likväl är det nödvändigt att blanda rikare och fattigare malmer, för att erhålla en ordentlig masugnsgång. I stort giffver malmen 40 till 50 proc. på masugnen, och af tackjernet i tackjernsvigt erhålles i allmänhet 99 proc. stångjern i bergsvigt. Malmen bröts ända till omkring 1728 genom eldning, hvarigenom flera särdeles stora gruföppningar finnas. Sedan den tiden har den hufvudsakligen varit bruten genom sprängning med krut, hvartill årligen åtgå 120 centner. Årliga brytningen utgör i medeltal 45,000 kubikfot fast berg, hvaraf 39,5 proc. äro ren malm. Årliga malmfångsten har under åren 1830—1839 utgjort 108,340 sk℔ viktualievigt, under åren 1840—1847 122,880, under åren 1851—1855 105,614 sk℔ i medeltal; 1857 uppgick den till 114,939 sk℔. Hela grufveförlaget har under de fem åren 1851—1855 uppgått till en sammanräknad summa af 786,849 rdr rgs, deraf i kontanta penningar 534,305, spannmål 239,399, och materialier, lemnade in natura, 13,144 rdr, eller i medeltal för året 157,369 rdr rgs. Malmens brytningspris uppgick i medeltal till 1: 23. 6 rgs för 1 sk℔ v. v.

Någon anledning att befara brist på malmtillgång är icke att frukta, ehuru de rikaste och lättast åtkomliga tillgångarne äro utbrutna, så att arbetet nu sker med ökad kostnad på djupet och på sidorna om de gamla tömda arbetsrummen. Grufvornas djup är olika, från 44 till 96 famnar. Arbetarne utgjorde 1854 ett antal af 346, af hvilka 200 arbetade under jord. Arbetet bedrifves genom beting. Malmuppfordringen sker endast genom hästkraft samt med temligen allmänt begagnande af jerntrådslinor, tillverkade på stället. Arbetarnes ställning är i allmänhet god; de erhålla sin aflöning dels i pengar, dels i spannmål samt hafva derjemte egen bostad, foder för 1 eller 2 kor och några får samt ett jordstycke. Grufdrängarne hafva särskildt små torp, och den, som vid dessa anbringar stängsel af sten, undfår särskild belöning af bolaget. Barnen få arbetsförtjenst genom malmsoffring. Slutligen utdelas gratialer till arbetslösa arbetare, enkor och barn. Hela den folkmängd, som har sitt underhåll af grufvan, uppgick 1855 till 1,420 personer.

Emedan en del af grufvans öppningar ligga på föga höjd öfver och en del under Grufsjöns yta, hafva grufegarne allt sedan slutet af 1600-talet måst vidkännas ansenliga kostnader för vattnets utestängande från grufvorna. Bland annat sökte man 1694 (Tham uppgifver 1757) att urtappa sjön, till hvilket ändamål vattendraget uppmuddrades på en sträcka af 2 mil ända till Wattholma bruk; men vinsten blef icke större än att sjön sänktes med 4 fot, hvaremot förlusten var icke blott arbetskostnaden, utan evärdliga ersättnings-afgifter för några förstörda vattenverk. Nu har man vunnit ändamålet derigenom, att man utanför alla tre fälten uppfört ansenliga, med puzzolancement murade stendammar, hvilka vid sin högsta punkt, vid Storrymningen i Mellanfältet, hafva en höjd af 35 fot. Genom dessa kostsamma anläggningar äro Dannemora grufvor nu vida mindre besvärade af vatten än de flesta öfriga inom riket. Vattnet upp-pumpas omvexlande ur alla tre fälten genom en konstledning, som inrättades redan år 1679 och drifves af ett vattenhjul. Konstledningen är 2,500 alnar lång och delar sig i närheten af grufvefältet i 3 armar, af hvilka en går till norra, en till södra och en till mellanfältet. Vattenhjulet, som håller 40 fot i diameter, är konstrueradt för s. k. infall och drifves af en obetydlig vattenqvantitet, som inifrån rinner in i de på hjulets omkrets befintliga hyllorna. Pumpsättningarne äro 30 till 32 fot djupa, och 19 sådana finnas i den dju-

paste grufvan, Machingrufvan på södra fältet. Endast när drifvatten saknas för konstbjulet och då detta icke förmår att ensamt undanhålla vattnet från alla tre grufvefälten, användes den år 1805 uppbyggda ångmaschinen, den första i Sverige och uppsatt af Samuel Owen.

Hela antalet grufvor inom Dannemora-fältets odal-utmål uppgår till 79, af hvilka för närvarande endast 16 arbetas i 30 särskilda arbetsrum.

Dannemora-Sjön. En af sjöarna i Fyris-åns öfra lopp; mottager sitt vatten från Filmsjön och Grufsjön, upptager från öster Harviken och har sitt aflopp genom Fyris-ån åt *Stock-* och *Knifstasjöarna* samt *Wattholma bruksdamm*. Se vidare *Fyriså*.

Dannicke. Socken uti Kinds härad af Elfsborgs län, 3 mil öster från Borås, har en areal af 10,484 tunnland, af hvilka 1,240 äro sjöar och kärr. Socknen består af $8^5/_8$ mantal och beboddes 1840 af 728, 1850 af 819 och 1855 af 804 personer. Socknen hade sistnämda år fast folkskola med en examinerad lärare, tillika klockare, som undervisade 37 gossar och 45 flickor. — Dannicke är annex till Länghems patronela pastorat af 2:dra klassen i Kinds kontrakt af Göteborgs stift. Kyrkan, af sten, ej långt från allmänna landsvägen mellan Sexdräga och Arnungareds gästgifvargårdar, ligger på en jemn och vacker plan, är gammal och försedd med målningar i taket. — Adress: Svenljunga.

Dannäs. Socken i Westbo härad af Jönköpings län, $9^3/_4$ mil s. s. v. från Jönköping, till en del på ett i sjön Bolmen utskjutande näs, till en del vid denna sjös nordöstra hörn, har en areal af 9,419 tunnland, af hvilka 2,130 äro sjöar och kärr. Socknen genomskäres af ett från sjön Tyllen till Bolmen gående vattendrag och har i öfrigt några smärre sjöar; blott en och annan mindre mosse finnes, särdeles på nordvestra gränsen mot Thorskinge socken. På säteriet Dannäs' egor förekommer en mosse, som genom svedjande blifvit beröfvad all växtlighet; den innefattar 106 tunnland och kallas Svarte Mosse. Jordmånen är mycket stenbunden, men stycketals ganska god; skog finnes till husbehof, mest af bok och gran; betesmarkerna äro bland de bättre i häradet. Socknen består af $11^3/_8$ förmedlade mant. och beboddes 1840 af 585, 1850 af 614 och 1856 af 610 personer. Sistnämda år undervisades i fasta folkskolan af en prestvigd lärare 35 gossar och 42 flickor, medan 12 gossar och 17 flickor undervisades i hemmet. — Dannäs socken är annex till Bolmsö konsistoriela pastorat af 3:dje klassen i Westbo kontrakt af Wexiö stift. Kyrkan, med torn af sten, utvidgad 1810, ligger $9^1/_4$ mil från Wexiö, $8^3/_4$ mil från Halmstad och omkring 18 mil från Göteborg. Kyrkan utvidgades 1844, och vid detta tillfälle måste Rosenbjelkeska och Kyleska grafchoren vid vestra gafveln raseras, hvarföre liken uttogos och nedsattes i kyrkogården. På Dannäs kyrkogård finnes en grafsten öfver bonden Jöns Ambjörnsson på hemmanet Jonsboda i denna socken; mannen var stamfader för Linné samt för slägterna Lindelius och Tiliander. Jöns Ambjörnsson hade 3 söner, Ambjörn, Anders och Lars. Ambjörn kallade sig Ambertus Lindelius och dog 1684 som pastor i Långaryd; Lars, som låtit resa stenen öfver fadern, dog som pastor i Jönköping år 1672. Denne hade 2 söner, af hvilka en, Daniel, adlades till Lindeblad 1692. Dottern Märtha blef gift med astronomen A. Spole. Ambjörns andra son, Anders, förblef bonde och hade en dotter, Ingrid, gift med bonden Bengt Andersson i Stigaryd, Hvittaryds socken. Deras son Bengt, likaledes bonde, gift med Ingerd Ingemarsdotter från Jonsbo i samma socken, hade en son, Nils, som antog namnet Linnæus och var fader till Carl von Linné. Dennes farmor hade 2 bröder, Carl och Sven, som kallade sig Tiliander (af *Tilia*, lind), efter samma lind mellan Boda och Linnegård, af hvilken, enligt Linnés anteckningar, namnet Linnæus hemtades. — Af fornlemningar finnas inom socknen blott några smärre grift-kullar nära kyrkan och en s. k. jätte-

stuga på Stensabo egor vid torpet Svärnabben. — Inom socknen ligga säterierna *Dannäs* samt *Stora* och *Lilla Gafle*. — Adress: Wernamo.

Dannäs. Urgammalt herresäte i Dannäs socken af Westbo härad och Jönköpings län, 1804 förmedladt från 5 till $2^3/_4$ mantal med 6 till $3^5/_8$ förmedlade underliggande hemman, qvarn med 2 par stenar och 26 torp. Gården har sina inegor på det i Bolmen utgående näset (se *Dannäs* socken) och derutanför en vacker bokskog samt är i öfrigt försedd med tillräcklig skog. Till gården hörer den i Bolmen belägna ön Danö. Egorna äro rätt goda, men mycket stenbundna. Äldsta kända egaren af Dannäs var en Arvid Elufsson Rosenbjelke, hvars son Jöns, som skref sig till Lestad, egde gården ihop med brodern Olof till år 1588, men sedan var ensam egare till slutet af 1590-talet. Efter honom fick hans måg, Erik Hansson Kyhle, egendomen och efterträddes i dess besittning af sin son, Hans, assessor i Göta Hofrätt, död 1673. Den sista af ätten Kyhle, som egt Dannäs, var öfverste Gabriel Kyhle. I början af 1700-talet egdes godset af general-amiralen baron Er. Sjöblad, gift med en friherrinna Palbitzsky, och derefter af Sjöblads dotter, Regina, och hennes man, friherre Christer Horn. Efter Horn innehades Dannäs af assessor Eckermann, sedan af hans son, sekreteraren Eckermann, som omkring 1800 sålde det till brukspatron P. Dahlgren, död 1818. Efter honom tillföll godset kammarherren baron C. Barth. Fägerskiöld, gift med Eva Dahlgren, och nuvarande egaren är löjtn. frih. C. Ph. Fägerskiöld.

Dansjö. By uti Lekaryd socken af Allbo härad och Kronobergs län, tros hafva fått sitt namn af Danskar, som här lidit nederlag under någon af de strider, till hvilka sägnen om Blenda hänför sig, — kanske snarare, — menar Wieselgren i Ny-Smålands Beskrifning, — »deraf, att här, förrän Blenda besegrade Danskar, varit en Taufanas eller Tans sjö, der bad hållits, och dit en Frejs hustru (prestinna) för denna ort åkt ifrån de tre högarna vid Hjertanäs (en forntida helig plats i samma socken). På byns egor ligger det s. k. *Kungsröret*. »Möjligen, — säger Wieselgren, — hafva qvinnor deltagit i alla drabbningar, som stått vid Dansjöns, Salens och Åsnens stränder; men den drabbning, som bäst bibehållit sina enskilda drag i folkminnet, torde hafva stått här.» Se vidare *Wärend*. — Sjön *Dansjön*, mellan Stråken och Salen, hörande till det vattendrag, som från den stora sjön Åsnen afbördar sig genom Mörrums å, är rik på malm, som föres till Braås.

Danska Stäket. Ett smalt pass mellan Emmån och skogen i Högsby socken och Handbörds härad af Kalmar län, är bekant genom den olycka, som der träffade Danskarne under Ranzow i 1612:års krig. Ranzow hade vid Tingebro öfver Emmån, nära Högsby kyrka, eröfrat och förstört en af de Svenska anlagd skans och trängde sedan fram på en obanad skogsväg mot Sunnerbo härad, men fann sig uppehållen genom förhuggningar vid de så kallade *Jutebackarna* och måste vända om, hvarigenom flera gårdar i socknens sydvestra del räddades undan den förödelse, som i öfrigt drabbade Högsby socken. Ytterligare förhuggningar på stora vägen ofvanom Högsby kyrka nödsakade de Danska att vika af åt höger, nedåt dalen vid Emmån; men här hade bönderna i passet vid torpet Besebacke på Yttre Walåkra egor gräft en graf tvärt öfver ängen och täckt densamma med stänger och torf. De undanskyndande Danskarne rusade midt i försåtet och omkommo. Stället kallas ännu Danska Stäket. Ranzow led på detta återtåg ansenlig förlust, ty bönderna hade gömt sig i skogarna utmed vägen och angrepo de flyende, så att vägen låg full af döda och sjuka, som icke voro i stånd att följa med.

Danviken. Det berättas, att då konung Christian I, som från Danmark inkallades af den med Carl VIII missnöjda, mäktiga ärkebiskopen Jöns Bengtsson Oxenstjerna, år 1471 den 11 Oktober kämpade i slaget vid Brunkeberg

med riksföreståndaren Sten Sture den Äldre, skall han, illa sårad, hafva låtit föra sig till ett ställe, som var i Danskarnes våld, och der hafva låtit utdraga en pil, som skadat honom i munnen och halsen, så att flera tänder fallit ut. Stället blef derefter kalladt »*Tandviken*» och påstås hafva varit der nu Danvikens hospital är beläget, öster om Södermalm mellan Saltsjön och Hammarby sjö. — Det hospital eller »Helig-Andshus», uti hvilket fattiga och sjuka intogos och underhöllos, som konung Gustaf I år 1531, efter Gråbrödraklostrets indragning, i samma kloster inrättade, förflyttades år 1551 till Danviken, hvarest konungen låtit uppbygga hospitalet och kyrkan. All den ränta, som förut ingått till St. Clara kloster, Helig-Andshuset, St. Görans Hospital, Själagården samt Söndags- och Fredagsallmosehusen, blef detta hospital underlagd, och konungen skänkte sedermera till detsamma af sina arfvegods de i grannskapet belägna hemmanen Hammarby, Sickla, Järla, Skurö och Dufvenäs, hvilken gåfva bekräftades af drottning Christina år 1636 och af konung Carl X åren 1653 och 1660. Af konung Gustaf II Adolf anslogos äfven åtskilliga andra hemmansräntor och förmåner åt hospitalet, hvarå Carl XI år 1682 meddelade bekräftelse; äfvensom drottning Ulrika Eleonora, sedan hospitalshusen och kyrkan förfallit, år 1719 lät af sten uppbygga dessa hus, hvilka ännu begagnas för ändamålet. Kyrkan invigdes år 1725. — Dårhuset vid Danviken är en i sednare tider tillkommen, med hospitalet förenad sjukvårdsanstalt. — Fastän hvarken Gustaf I:s grundläggningsbref för hospitalet, eller de sedermera för detsamma stadgade reglorna innefatta någon anledning, att ett dårhus skulle förenas med hospitalet, hafva dock de olycklige, som nu mottagas derstädes, blifvit ifrån hospitalets början i dess sjukstuga intagna, likväl endast vansinniga. När dessas antal, hvilket ej är kändt före år 1706 och då var 19 personer, sedermera ökades, så att behofvet erfordrade en lämpligare dårhusvård, befordrades detta ändamål derigenom, att konung Gustaf III anslog dertill 5,000 rdr, hvarefter särskilda summor ditskänktes dels af Seraphimer-orden och af öfverståthållaren m. m. friherre Carl Sparre, dels insamlades medelst en ibland Stockholms stads invånare utgången stambok, hvarefter det nära intill Danviken belägna så kallade Saltbruket år 1785 inköptes för 10,000 rdr och sedermera inreddes till dårhus; och hade konungen derförut (år 1773) förordnat, att Seraphimer-Ordens-Gillet skulle hafva öfverinseende öfver detta och alla hospitaler i riket. År 1808 lemnade Gillet styrelsen till Kongl. Direktionen öfver Stockholms Stads Allmänna Fattigvård, hvilken upphörde 1812, då hospitalet kom under general-direktören doktor Brandts ledning, som varade blott till följande året, då en särskild direktion tillförordnades, med öfverståthållaren till ordförande.

År 1816 inrättades här ett försörjningshus för Stockholms stads ämbets- och tjenstemäns enkor och döttrar i den ålder och torftighet, att de ej kunna försörja sig sjelfva. Till detta försörjningshus skänkte enkefru Knigge 10,000 rdr bko för ålderstigna, fattiga och oförsörjda borgaredöttrar af gross- och kramhandelsklasserna i Stockholm.

För närvarande innefattas i Danviks hospital 3:ne särskilda anstalter, nämligen: 1) Det vanliga s. k. *Hospitalet*, som till vård emottager lytta, ålderdomssvaga eller med obotliga åkommor behäftade, till ett antal af 160—200. De flesta underhållstagarne njuta, såsom alldeles medellösa, kostnadsfritt underhåll. Afgiften för allmänna kosten och gemensamt rum är 80 rdr bko per år. — 2) *Dårhuset*, som emottager vansinniga till ett antal af 100—130 personer, de flesta likaledes kostnadsfritt. I allmänhet utgå 20—30 årligen återställda, eller 24 à 30 bland 100 sjuka. Bästa kosten kostar 150, den allmänna 80 rdr bko årligen. — 3) *Enkhuset*, der sjukliga eller ålderstigna fruntimmer inackordera sig för en afgift af 150 rdr för enskildt och 120 rdr bko för gemensamt rum årligen. Tre eller 4 medellösa underhållas på Kniggeska fonden. — Så kallade *inköp på lifstid* kunna ske endast gen-

om särskild med Kongl. direktionen träffad öfverenskommelse.

Förnyad Kongl. instruktion för direktionen af Danviks hospital, med dertill hörande dårhusinrättning, är utfärdad den 19 Augusti 1845, enligt hvilken instruktion direktionen nu utgöres af öfverståthållaren såsom ordförande, polismästaren i Stockholm, i kraft af hans ämbete, samt 5 ledamöter, som af Kongl. Maj:t förordnas. Direktionens medlemmar åtnjuta för denna befattning icke någon löningsförmån. — Till tjenstgöring äro hos direktionen anställde 1 sekreterare samt, vid hospitalet och dårhusinrättningen för dess angelägenheter: 1 inspektor, 1 kontorsskrifvare, 1 ombudsman, 1 öfverläkare och 1 underläkare, 1 ordningsman, 1 pastor, som tillika är kyrkoherde i Sickla församling, 1 orgelnist och kantor samt 1 klockare, som tillika skall vara vaktmästare hos direktionen. Pastor antages af direktionen, i den ordning särskildt stadgadt är, och anmäles hos Stockholms stads konsistorium till undfående af fullmakt. Öfriga tjenstemännen och betjente förses af direktionen med konstitutorial och äro samtligen aflönade af hospitalsmedel.

Bland betydligare gåfvomedel, som tid efter annan tillflutit inrättningen, äro, utom förenämda fru Kugges donation, friherre Faltzburgs testamente år 1754, 18,000 daler kopparmynt, grosshandlaren Knigges dito 1,500 rdr bko, viktualiehandlaren Boman-Erikssons dito 10,000 rdr bko, och gåfva af Stockholms stads Femtio Äldste, i anledning af kronprinsen Gustafs födelse år 1799, 8,333 rdr 16 sk. bko, m. fl. — Inrättningen eger dessutom jordegendomar inom Uppsala län $43^3/_4$ mantal, Stockholms län $46^3/_4$, Södermanlands län $5^2/_3$ och Westmanlands län 3, eller tillsammans $99^3/_8$ mantal, samt derjemte följande fastigheter:

Hospitals-inrättningens alla hus och byggnader, brandförsäkrade för	65,000: — —
Dårhusinrättningen, försäkrad för . . .	19,831: 16. —
Transp. bko rdr	84,831: 16. —
Transp. bko rdr	84,831: 16. —
samt inom Stockholms stad egendomar i Jakobs, Johannis, Ladugårdslands och Maria församlingar, försäkrade för tillsammans	5,698: 5. 4.
Summa bko rdr	90,529: 21. 4.

Antalet af underhållstagare år 1852 var 333 personer, hvaraf på det egentliga hospitalet 187, på dårhuset 108 och i det så kallade enkhuset 38; utom tjenstehjonen, 18. Den 20 Augusti 1854 utgjorde personalen tillsammans 362, deri inberäknad betjeningen. — Om dårhusets förflyttning till Conradsberg på Kungsholmen, se artikeln *Conradsberg*.

Dareterp. Socken i Wartofta härad af Skaraborgs län, på landryggen Hökensås, $2^3/_4$ mil sydvest från Hjo, har en areal af 21,662 tunnland, af hvilka 850 äro kärr och sjöar. Skogen på Hökensås var redan 1812 mycket uthuggen; socknens jordmån består på de flesta ställena af sand, och åkerbruket kan sålunda icke idkas med synnerlig fördel, utan måste spannmål köpas från Falbygden. Befolkningen brukar derföre efter slutadt vårarbete söka sig förtjenst genom uppodlande af jord eller s. k. hackning på flerfaldiga ställen utom församlingen, ofta på längre afstånd. Andra utvägar till förtjenst äro försäljning af skogseffekter samt tillverkning af tjära och beck. Lindskog berättar i »Beskrifn. om Skara Stift», att materialet till becket upphemtas ur de på Allmänningen befintliga oländiga mossarna, i hvilka s. k. »törerötter» eller stubbar uppgräfvas ofta på 2 eller 3 alnars djup. Dessa rötters storlek bevisar, att de träd, som fordom vuxit i dylika marker, varit af ovanlig storlek. Marken, der dessa träd vuxit, är nu så sank, att man icke kan gräfva en aln djupt ned i jorden, utan att gropen genast fylles med vatten, och i mossarna finner man ofta på 2 alnars djup tvänne stubbar eller rötter, af hvilka den ena står öfver den andra; under dessa 2 har man stund-

om funnit den tredje, och på en sådan tredje stubbe hittades en gång en brynsten af en half alns längd, en annan gång en koskälla m. m. Socknen, som enligt 1825 års jordebok består af 20 1/4 hemman, med en plåthammare, en mjölqvarn och en såg, beboddes 1850 af 1,106, 1855 af 1,122 personer och hade sistnämda år fast folkskola med en examinerad lärare, tillika klockare, som undervisade 32 gossar och 26 flickor, medan 1 gosse bivistade allmänt läroverk, 32 gossar och 39 flickor undervisades i hemmet. — Daretorps modersocken utgör tillika med Welinge och Brandstorp ett regalt pastorat af 2:dra klassen i Kåkinds kontrakt af Skara stift. Hela pastoratet beboddes 1856 af 2,695 personer. Kyrkan, 5 1/2 mil från Skara, 2 3/4 mil från Hjo och 3 3/4 mil från Sköfde, ligger i en dal mellan Hökensås och en annan höjd, kallad Elgerås, ombyggdes år 1761 af sten och har orgelverk. — Inom socknen ligger Kjellefalls plåthammare. — Efter någon drabbning, troligen mellan Svenskar och Danskar, har man på den s. k. Gåsslätten vid Aplaliderna, mellan Hornbäcken och Klefvabrott, hittat sporrar och kanonkulor, likasom qvarlefvor efter förskansningar träffades der ännu år 1812. — Inom socknen bo flera faktorismeder, som arbeta för Husqvarns gevärsfaktori. *Darratorps* socken omnämnes 1380, då Arvid Birgersson sålde ett hemman Savarratorp derstädes. — Adress: Sköfde.

Darsbo. Nedlagd bergsmanshammare i Skinnskattebergs härad och socken, öster om Storsjön, anlades 1610. Hamrarne voro då 2 med 3 härdar; men den ena hammaren utdömdes redan 1717, den andra nedlades i sednare tider.

Davidshyttan. Jernmanufakturverk uti Hedemora socken i Dalarne, 1/2 mil från Hedemora stad, anlagdt af myntmästaren Marc. Kock och privilegieradt år 1655 för ståltillverkning, sedan Kock ödelagt en förut år 1642 här anlagd hammarsmedja; på 1690-talet egde fru Chr. Cronström här 2 manufakturhamrar. Sedan har bruket undergått många förändringar under flera egare, bland dem brukspatronerna Sack, Ask, Wittmark, auditör Sundel och amiralitetsfiskal M. Brock, hvilken här anlade en bleckkärlsfabrik. Verket inlöstes 1758 af kronan som understöd för Avesta, men förséldes 1763 till Falu Bergslag, hvarefter så väl det gamla som det år 1765 privilegierade nya manufaktursmidet flyttades till Avesta. Se artik. *Avesta.*

Dede. Ting i Gotlands Norra Härad och Tingslag, sydost från Wisby stad, innefattar socknarna Roma och Björke, Follingbo och Akebäck.

Degeberg. Sätesgård i Rackeby socken och Kållands härad af Skaraborgs län, invid Wenern, bestående af 3 mantal frälse och, med dertill hörande säteriet Stensholmen i samma socken, af 8 5/8 mantal, tillhörde år 1814 enkefru Ramsay. År 1835 anlades här ett landtbruks-institut, hvartill Ständerna anslagit 5,000 rdr banko årligen, och som sedermera fick ett årligt anslag af 10,000 rdr banko; dess föreståndare blef herr Edvard Nonnen. På Degeberg inrättades ett stamschäferi af Southdowns-får och ett finulligt elektoral-schäferi. Två mantal militiebostället tillarrenderades på 30 år, hvarigenom hela den areal, som här kunde användas för undervisningen, uppgick till 2,050 tunnland. Institutet stod under en särskild öfverstyrelse, bestående af länets landshöfding och tre eller fyra af honom valda jordegare, bosatta i närheten. Eleverna voro dels betalande, hvilka årligen erlade 366 rdr 32 sk. bko, dels fri-elever; blott 3 sådana platser funnos likväl. Dessutom mottogos rättarelärlingar, af hvilka de betalande erlade 66: 32 banko årligen; men 24 lärlingsfriplatser funnos. Kontraktet med hr Nonnen utgick den 1 Oktober 1852, och sedan afslöts nytt kontrakt, i enlighet med hvilket undervisning lemnas blott åt rättarelärlingar, 24 till antalet. Ifrån inrättningens början hafva härifrån utgått 187 elever och 263 rättarelärlingar, utom 7 betalande elever.

Degeberga. Socken i Christianstads län och Gärds härad, $2^1/_4$ mil sydsydvest från Christianstad, har en areal af 9,697 tunnland, af hvilka 250 äro sjöar och kärr. Socknen består af $17^{13}/_{16}$ mantal och beboddes 1840 af 1,018, 1850 af 1,189 och 1856 af 1,253 invånare. Socknen hade sistnämda år både fast och ambulatorisk skola; i den förra undervisades af en examinerad lärare 62 gossar och 46 flickor, i den sednare, likaledes af en examinerad lärare, 40 gossar och 38 flickor, medan 12 gossar och 21 flickor undervisades i hemmet. — Degeberga är annex till Widtsköfle patronela pastorat i Gärds kontrakt af Lunds stift, och hänvisa vi för vidare upplysningar till *Widtsköfle*. Kyrkan ligger 2 mil från Christianstad. — Adress: Christianstad.

Degeersfors. Se *Godegård.*

Degela, fordom **Degeladh.** Herrgård i Lommaryd socken och Norra Wedbo härad af Jönköpings län, icke långt från sjön Noen, har goda egor, en större trädgård och vacker belägenhet. Degela var en ibland de många egendomar, som grefve Pehr Brahe den Yngre år 1673 testamenterade till grefve Nils Brahe; men fastän testamentet sanktionerades af Carl XI, blef gården likväl sannolikt reducerad, emedan den i slutet af 1600-talet innehades af rådmannen i Göteborg Henrik Arvidsson och år 1702 af Arvidssons måg baron Hugo Hamilton, hvilken inkom till Sverige 1680, började som fänrik vid Elfsborgs regimente och slutade som generalfälttygmästare och kommendant i Göteborg. Hamilton dog 1724, troligen barnlös, emedan kort derefter Degela innehades af hans svåger, hofjägmästaren Gustaf Hammarberg. Efter hans död 1730 mottogs det af hans son, hofrättspresidenten H. Hammarberg, † 1768. Denne hade före sin död sålt gården till sin son, major C. F. Hammarberg, hvilken sålde den till några bönder, som snart afyttrade densamma till häradshöfdingen L. M. Munthe. Denne försåg gården med vackra åbyggnader och satte den i godt stånd. År 1819 köptes Degela af kronolänsmannen Sam. Lindblad, på hvars konkursauktion gården inköptes af handelsbolaget Hernlund i Ekesjö. Degela består af 3 hemman säteri.

Degelrör. Stensättningar i Thorslunda socken af Ölands Södra Mot, hvilka af Ahlqvist beskrifvas på följande sätt: »Mellan byarna Kåtorp och Täfvelsrum finnes på utmarken en hög ås, utmärkt med stensättningar från vester till öster. Stället kallas *Degelrör.* Stenvårdarne utgöra flera större och mindre stenrör, planerade rektangelformer med större kantstenar, planerade stenkretsar (offerkretsar), som på afstånd ega fredsbanor. Åtskilliga stenrader omsluta dessa fornminnen och sträcka sig i flera rigtningar utåt åsen. Öster om Täfvelsrums by finnas på en höjd några spridda ättehögar och bautastenar; äfven en domring af 22 alnars diameter, som består af 9 pelarformiga stenar, utan centralsten.

Degelsten. En stor klumpformig granitsten vid Spjuterums bygata i Runstens socken af Ölands Norra Mot. Enligt Ahlqvist har stenen varit en så kallad Skaresten, vid hvilken vapnen hvässtes.

Degensberg. En stenborg i Vestra Husby socken och Hammarkinds härad af Östergötlands län, belägen i skogen på ett berg norr om hemmanet Jäfverstad, skall hafva blifvit anlagd af en smed, Casper eller Jesper Degen, hvilken derinom haft sin vapenverkstad. Om denna Degen berättas, att han och Söderköpings öfriga borgerskap med honom vid något krigstillfälle tagit sin tillflykt till en annan förskansning af lagda stenar och en jordvall, som i samma socken går från Lillsjön vid Hylinge säteri till sjön Asplången. Han och hans följeslagare lade sedan ihop den ringmur, som nu kallas Degensborg. Man har här funnit gamla mynt af Erik den Heliges och Carl VIII:s samt kulor, sporrar, pilar o. s. v., hvilket allt torde bevisa, att någon drabbning stått här i trakten.

Degerforss. Socken i Vesterbottens län, första fögderiet och Degerforss soc-

kens tingslag, 6 mil n. v. från Umeå, omkring Umeå- och Windel-elfvarne före deras förening, har fordom varit kapell under Umeå socken och fick år 1770 sin egen kyrka, byggd på Degerby hemmans egor. År 1789 beboddes kapellförsamlingen af 32 bönder och 37 nybyggare, utom sockenlappar, som vistades deromkring. Nu mer är Degerforss ett regalt pastorat af 3:dje klassen i Vesterbottens Första Kontrakt af Hernösands Stift och beboddes 1850 af 2,782, 1856 af 3,198 personer. Socknen hade sistnämda år ambulatorisk folkskola med en examinerad lärare, som undervisade 42 gossar och 19 flickor, medan 340 gossar och 304 flickor undervisades i hemmet. Socknen består af 24 $^{19}/_{96}$ oförmedlade mantal. Kyrkan är af trä. — Marknad hålles årligen i Januari. — Socknen är i hela provinsen bekant för sitt goda åker- och ängsbruk. Ett fordom der befintligt beckbruk är nu nedlagdt. — Zetterstedt berättar i sin »Resa i Vesterbotten» 1833, att socknen led mycket af Lapparne, som på sina flyttningar från Norska fjällen ned till Umeå skogsland företrädesvis uppehöllo sig i Degerforss, der renarne nedtrampade och förstörde de åkrar och ängar, som de öfvervandrade.

Ur samma skrift hemta vi följande underrättelse om det s. k. *Degerforss-mjölet*, hvarom Zetterstedt yttrar sig som följer:

»Redan i Nordanås ofvan Lyckseele hade jag hört berättas, att i *Degerforss* socken skulle nyligen vara funnet ett *jordmjöl*, som inbyggarne derstädes använde till födoämne. Jag var derföre nu angelägen om att få närmare kännedom om detta besynnerliga fynd, hvarom ryktet hade utspridt vidt och bredt de mest hugnande underrättelser. Dess upptäckt skulle skett på följande sätt. En hemmansåbo i socknen, omkring 2:ne mil från kyrkobyn, hade i sistlidne Juli månad vid en nära dess hus belägen stor mosse nedhuggit en tall, hvilkens yfviga grenar vid trädets fall hade sopat jorden och blottat några fläckar af mossen. Dessa hvita fläckar ådrogo sig genast mannens uppmärksamhet, och han trodde sig i den massa, som utgjorde dessa fläckar, hafva funnit ett verkligt sädesmjöl. Nu undersöktes stället vidare, mossen eller öfversta jordskorpan aftogs, och ett ungefär halfalnsdjupt lager blottades, som befanns innehålla omkring 50 tunnor af detta jordmjöl. Menniskor, åkande, gående, ridande, kommo här och fjerran ifrån, för att kostnadsfritt hemta af det så oförmodadt upptäckta mjölet. Man skyndade sig att baka bröd deraf, man kokte äfven gröt och välling, och den fromma vidskepelsen trodde sig genom ett underverk hafva i den välsignade jordskatten fått af himmelen en rik ersättning för förra årets hårda missväxt. Men snart började man misstänka, att det funna ämnet icke kunde vara något verkligt mjöl, utan endast en *jord-* eller *lerart*, och en bonde nedifrån landet (jag vill minnas, att han var från Jämtland), hvilken händelsevis nu uppehöll sig här å orten, försäkrade, att det var så kalladt *bleke*, som icke skulle vara sällsynt i hans hembygd. Nu kom konungens befallningshafvandes i Vesterbotten kungörelse, som innehöll en varning till allmogen för användandet af det förmenta mjölet till föda, innan behörig undersökning om dess egenskap föregått. I *Hjuken* och *Eckornträsk* hörde jag också folket säga, att »man åt sig döden deraf»; men på flera andra ställen fortfor man, oaktadt den varnande författningen, att baka bröd och koka välling af det så lätt fångna Degerforss-mjölet. Imellertid hade ingen sjuklighet ditintills försports af dess förtäring, som likväl fortsatt troligen kan hafva vådliga följder och i alla hänseenden aldrig blifva någon sund eller närande spis för kroppen. Mjölet, som icke fräser med syror och således icke innehåller något kalkämne, är till färgen hvitgult, och mjöldoften, sedda under förstoringsglas, mer platta eller fjäll-lika än runda. Brödet deraf är ljusare, nästan hvitt, stötande föga i gult. Då deri icke blifvit lagd någon portion af vanligt sädesmjöl, smakar det ganska torrt och kärft.

Ett utdrag af den upplysande not rörande beståndsdelarne i detta mjöl, hvilken förekommer i den berättelse om

Svenska Trädgårdsföreningen, som Förste Lifmedikus och Riddaren af Pontin afgifvit i Stockholm den 30 Augusti 1832, sid. 12, torde vara tillåtet att här få meddela; noten är af följande innehåll: »Vid chemisk undersökning, som af professoren och kommendören Berzelius blifvit anställd, utröntes, att detta ämne (Degerforss-mjölet) består af en fint fördelad kiseljord och fältspat, jemte en ringa del af ett mineral, sammansatt af kalk, lera och jernoxid. Men tillika ingår deruti, som det synes, genom chemisk förening, ett ämne af organiskt, närmast liknande animaliskt ursprung, som med alkali utdraget lemnar ett extract, innehållande qväfve, hvadan derutur distilleras ett ammoniakaliskt vatten och en vidbränd olja.» — Adress: Umeå.

Degerforss. Jernbruk i Piteå socken af Norrbottens län, förr med 1 härd och 450 sk℔ privilegieradt smide af köpetackjern, tillika med spik- och manufaktursmide. Hammarskatten utgjorde 4 sk℔ 10 l℔. Nu fritt.

Degerforss. Jernbruk i Carlskoga. Se *Degernäs.*

Degerhamn, på Öland. Se *Ölands alunbruk.*

Degerhof, eller **Degerhufvud.** Två mantal skatte-säteri med Vesterängen, qvarn med 2 par stenar, Karlstorp 1 ½ och Lilla Bottna ⅛ mantal skatte, i Skällviks socken och Hammarkinds härad af Östergötlands län, beläget vid Bottnafjorden, har varit ladugård under Stegeborgs slott, men bortbyttes 1627 af hertig Carl Philip till Carl de Wijk mot Tärnby i Wallby socken af Södermanland. Sedan blef hertig Adolf Johans ståthållare Isak Enefeldt egare af gården till 1671. Hertig Adolf Johan köpte godset af Arvid Jönsson 1685 för 2,000 rdr. Efter hertigens död egdes Degerhof af lagmannen Daniel Sparrsköld, hof-intendenten Hellmich Roman, öfverjägmästaren G. Boye, grefvinnan M. C. Fleming (på 1750-talet), m. fl. Godset egdes 1825 af hofkamrer Löwgrén, 1853 af P. G. Ringström. Boye anlade här 1743 en lerkärlsfabrik och ett porslinsbruk, hvilket dock snart måste nedläggas, »eftersom materien var thertil mycket skör», för att nyttja Broocmans ord. — Vesterängen har hört till Stegeborg och var 1687 afhyst under Degerhof; Karlstorp och Bottna hafva likaledes hört under Stegeborg på 1600-talet.

Degerlundsfors. Tackjernshytta eller masugn, hvilken blef år 1731 privilegierad att anläggas i elfven Ufvan i Ekshärads socken och Elfdals härad af Carlstads län, men sannolikt aldrig kommit till stånd.

Degernäs. Ett halft hemman, med derunder i sambruk lydande *Degernästorp*, ¼ hemman, och *Qvarnberg*, ⅛ hemman, alla kronoskatte, är beläget i Wärmland, men inom Nerikes län, i Carlskoga socken och härad, samt har utmärkt vacker belägenhet vid sjön Möckeln och dess utlopp i Letelfven eller Svartelfven, som den ofvanom Möckeln kallas. Åbyggnaden består af 2-vånings charakters-byggnad med flyglar af trä och beklädda med tegel; de flesta byggnaderna vid gården äro i sednare tider nybyggda. Vacker trädgård och park om cirka 8 tunnland finnas. Under egendomen hör *Öfre Degerforss bruk* med oinskränkt smidesrätt, 1 franche-comté-härd, 1 smält- och 1 räckhammare samt manufakturverk med 2:ne spikhamrar. Bruket, som är beläget vid Letelfven, inom ofvannämda härad och socken, anlades år 1660 af då varande borgmästaren Görgen Camitz, bördig från Tyskland, och har, liksom ofvannämda egendom, sedan varit inom Camitz'ska slägten till år 1844, då det genom köp öfvergick till brukspatron J. Strokirk och sedan vid hans död till ryttmästaren C. Strokirk, som för närvarande innehar egendomen. Under densamma lyda i ofvannämda härad och socken belägna *Lervik*, $^{7}/_{16}$ hemman, *Norrhult* ⅛, *Strömtorp* $^{11}/_{168}$, *Råbeck* $^{1}/_{24}$ och *Krontorp* $^{10}/_{39}$ hemman, alla kronoskatte; — i Nysunds socken och Wissnums härad af Carlstads län: *Lidfors bruks Öfre hammare*, med

1 franche-comté-härd och oinskränkt smidesrätt, belägen vid Letelfven, $1/4$ i *Lidens qvarn, Hållunda* $1/2$ hemman, *Liden* $1/8$, *Högbergstorp* $1/24$, *Norrhöjden* $1/4$ hemman, alla kronoskatte, *Säfsjön* $11/64$ hemman frälse; — i Rudskoga socken och Wissnums härad af Carlstads län: *Östra Guttebohl* $1/4$ och *Vestra Guttebohl* $1/4$ hemman, bägge frälse. Hela ofvannämda egendomars areal utgör cirka 4,000 tunnland, deraf omkr. 900 tunnland åker och äng samt 3,100 tunnland skog. — Adress: Åtorp och Degernäs.

Degerö. Herregods i Malsta socken och Lyhundra härad af Stockholms län, 1 mantal skatte-säteri, 2 mantal augment och 2 mant. frälse-säteri, med stor åbyggnad, belägen mellan Lomaren och Malstasjön. År 1673 pantsatte fröken Ebba Banér Storgården i Degerö till grefvinnan Anna Oxenstjerna på Mellingeholm. Säteriet grundades af en Hjulhammar och tillhörde år 1685 Weltz; skattehemmanen reducerades dels från Stjernskiöld, dels från Ortala grefskap; år 1700 tillhörde Degerö Stjernkrona, derpå Rosensköld, från år 1702 Ekebom (adlad Ekenstjerna), från 1731 landshöfding J. v. Brehmer, från 1751 Arfvidson, Adlerberg, från 1761 Gripenstjerna, från 1773 Leuhusen och egdes 1825—1849 af Engelcrantz, med underlydande $1\frac{1}{2}$ mantal frälse. Här förvaras en fint arbetad guldkedja om 23 lods vigt, som tillhört abbedissan i Clara Kloster, Anna Reinholdsdotter Leuhusen, hvilken vid Stockholms belägring 1522 med ett hvitt kläde om dagen och en brinnande lykta om natten gaf signaler åt Christians anhängare. Till straff derför indrog Gustaf I Clara Kloster tidigare än de öfriga. Abbedissans radband af guld och silfver äro likaledes i behåll. På Degerö förvaras äfven ett porträtt af konung Magnus Ladulås' dotter Richissa, som konungen gaf till nunna i Clara Kloster. År 1804 fanns här en större boksamling.

Dejefors. Sågverk i Nedra Ulleruds socken och Kils härad af Carlstads län, beläget omkring 3 mil norr om Carlstad, i Klarelfven, som här gör ett ganska betydligt fall. Sågverket drifves hufvudsakligen med timmer, som uppköpes dels i Norge, dels i Wärmland, och flottas på Klarelfven till verkstäderna, hvilka äro i förträffligt skick. De tillverkade effekterna föras på Klarelfven genom Forshaga slussar till Carlstad och vidare till Göteborg. — För att göra Klarelfven segelbar ända till Munkfors bruk, är början gjord med en kanal- och sluss-anläggning på Klarelfvens vestra sida vid Dejefors, och hvilket arbete oafbrutet fortdrifves. — I de härvarande fallen är ett särdeles fördelaktigt laxfiske inrättadt, hvars afkastning under sednare åren blifvit något minskad, sedan man vid elfvens utlopp och i dess södra delar börjat fånga samma fiskslag.

Dejerör. Stenrör i Gudhems socken i Vestergötland, nu nästan alldeles bortfördt. Man skall på bottnen deri hafva funnit en värja af koppar med handkafle och klinga.

Dellen, *Norra* och *Södra.* Två betydande sjöar i Helsingland, den förra med en areal af $7/10$, den sednare af $6/10$ qvadratmil. Sjöarne omgifvas af Norrbo, Forssa, Delsbo och Bjuråkers socknar, hafva 124 till 126 Par. fots höjd öfver hafvet, upptaga talrika vattendrag, äro förenade genom Norrbosundet och hafva sitt aflopp genom Bölesströmmen vid Skyttnäset i Forssa socken till Forssa Vatten och sedan till Bottniska Viken genom tvänne utlopp, det ena vid Delånger uti Idenors socken, det andra vid Iggesunds bruk i Njutånger socken. Mellan Hudiksvalls stad och Dellen-sjöarna framgår i närheten af Forssa kyrka en jernväg, till hvilken 1856—1858:årens Ständer anvisade ett lån af 370,000 rdr rmt.

Delsbo. Socken i Norra Helsingland och Delsbo tingslag, vid sjön Södra Dellen, i söder gränsande till Jerfsö och Arbrå, i vester till Ljusdal, i norr till Norrbo och Bjuråker samt i öster till Forssa, har en areal af 89,000 tunnland, af hvilka 16,200 äro sjöar och kärr. Näst intill kyrkan, som lig-

ger på ett i sjön utskjutande näs, är landet slätt och odladt, hvarföre det kallas Slättsocknen; det öfriga, söder om Dellen och Afvasjön, är bergigt och skogbevuxet samt uppfyldt med mossar, kärr, moras, små tjärnar, strömmar och bäckar; denna del af socknen kallas Bobygden, af de boland och fäbodställen, som der finnas. Socknen är i allmänhet rik på sjöar, af hvilka icke färre än 64 hafva namn; den förnämsta bland dem är Södra Dellen, som med Norra Dellen sammanhänger genom Norrbo-Sundet; i Södra Dellen afbörda sig Stämme- och Afva-sjöarne genom sundet vid Norrbron. Af bergen äro 31 stycken namngifna, deribland Järnklint, Långboberget och Vålåsberget, på hvilka fordom vårdkasar funnits, samt *Blacksåsberget*, som är högt och vidsträckt, på östra ändan tvärbrant och efter högsta ryggen ituremnadt till sådant djup, att man icke kan finna botten, — heter det. »En karl, som försökte att mäta djupet med ett trådnystan, blef öfverfallen af ett oväder och hörde en röst, som ropade: »om du flera gånger vill mäta Blacksås, så skall du bli så mäten, att du ej skall kunna bära dig hädan!» Delsbokarlar, som varit i Falun, sägas hafva hört ett troll i Falu grufva ryta: »Jag är väl rik; men min syster i Blacksås är ännu långt rikare.» På Blacksåsberget skall man äfven kunna se solen om natten vid midsommarstiden. En beryktad grotta i Delsbo är *Klättehålet*, vid Sjulgård, en half mil från kyrkan, nära landsvägen från Delsbo till Ljusdal. Ingången till den i en låg kulle liggande hålan är trång; men sedan vidgas hålan till en liten kammare med stenbänkar på sidorna. År 1655 gick en djerf Skotte, kapiten Dauith Seaton, med ett par Svenska knektar in i hålan och tyckte sig se ett jerngaller; men djupare in vågade han sig icke. Andra, som försökt intränga i Klättehålet, skola hafva blifvit afskräckta derifrån genom en dof röst, som ropat ur djupet: vänd om! vänd om! — Om den skogbevuxna åsen *Gottland* berättas, att der skall finnas en underbar trädgård med allehanda obekanta träd och frukter; men det förhåller sig med denna, som med andra dylika »älfträdgårdar», att ingen får se den, som söker derefter, utan att den blott tillfälligt visar sig för en eller annan lycklig invigd. — Socknens vigtigaste näring är boskapsskötseln; men äfven åkerbruket idkas med allvar och drift, ehuru skörden ofta blir knapp; lin odlas i ansenlig mängd. Befolkningen, som ännu bibehåller en särskild drägt, karlarne mörkblå tröja och byxor med röda sömmar och röda strumpeband, qvinnorna grå, blå eller svarta kjortlar, likaledes med röda prydnader och rödt lif, är arbetsam och ihärdig och saknar icke bildning, utan alla kunna läsa och skrifva, känna derjemte ett och annat ur geographien och historien samt följa med sin tid och läsa tidningar. Men Delsbo-boerna äro derjemte sluga och beräknande, försigtiga, styfsinta och stolta; »aristokrater äro de alla.» Socknen består af $122^{47}/_{48}$ mantal och beboddes 1840 af 3,730, 1850 af 3,970 samt 1856 af 4,022 invånare. Socknen hade sistnämda år både fast och ambulatorisk folkskola. I den förra undervisades af 1 examinerad lärare 73 gossar och 41 flickor, i den sednare af 3 oexaminerade lärare 278 gossar och 240 flickor, medan 3 gossar undervisades i allmänt läroverk, 2 gossar och 1 flicka hade enskild undervisning samt 29 gossar och 25 flickor undervisades i hemmet. — Delsbo socken utgör ett konsistorielt pastorat af 1:sta klassen i Helsinglands Norra Kontrakt af Uppsala Ärkestift. Kyrkan uppbrann, tillika med prestgården, genom vådeld den 20 Februari 1740, men uppbyggdes åter under inseende af då varande kyrkoherden, Knut Nilsson Lenæus, en lärd och duglig man, som beskrifvit sitt pastorat under titeln »*Delsboa illustrata*». En gammal tradition berättar, att en af Delsbo sockens fordna klockor, 18 sk℔ i vigt, skall ligga nedsjunken i Bergviken, på hvars is hon sjunkit under forslingen till Stockholm, dit klockan skulle föras, emedan hon »för sitt makalösa ljud blifvit skattad alltför god att betjena bönder». — Socknen har åtskilliga krigsminnen, ända ifrån det Delsbo-karlarne deltogo i att drifva ut den Danska fogden på

Faxehus, då Erik Puke var Helsingarnes anförare 1433, ända till Balzarfejden, 1714—1721, hvilket sistnämda år allmogen från Delsbo och de kringliggande socknarna var uppbådad att mota Ryssen, med hvars Kosacker de voro i handgemäng vid Hudiksvall den 18 Maj detta år, då flera Ryssar stupade, medan en Delsbo-bonde blef dödskjuten, flera blesserades och en fördes som fånge till Petersburg, der han dog. Dessa de sista åren af det stora Nordiska kriget kallas Balzarfejden af böndernas anförare, underofficern Balzar från Forssa socken. Ett annat historiskt minne behåller socknen sedan den tid, den sista katholska ärkebiskopen Johannes Magnus reste omkring i Norrland med stor ståt, för att styrka Norrländningarne i den »gamla tron» och i deras obenägenhet mot Gustaf Wasa och hans nyhetsmakerier. Häri tyckes ärkebiskopen hafva tämligen lyckats; åtminstone lät han sig förnimma om sådant. Men konungen tillrättavisade först honom med allvarsamma ord och for sedan omkring för att hålla landsting med allmogen. Från Stora Tuna red han med 14,000 man krigsfolk till Delsbo, dit han stämt Helsingar, Medelpadsboer och Ångermanländningar sig till möte, och här höll han nu landsting den 12 Mars 1528. Konungen bodde hos kyrkoherden, herr Elavus, hvars son Sven Elofsson sedan blef sekreterare hos både konung Gustaf sjelf och hans bägge äldsta söner. Det *loft*, der konungen bodde, qvarstod under namnet *Kungaloftet* ända till 1740:års brand, hvilken förtärde det tillika med det för ärkebiskopens räkning under hans vistande i Delsbo uppförda »biskopsstallet». Konungen höll samtal med bönderna, hvilka han »kättade i ring», såsom han gjort med Dalkarlarne på »Tuna gärde», och lofvade att låta på Dellen hugga en vak och deri dränka dem allesammans, om de »icke ville sina gamla fördömliga vidskepelser och falska gudstjenst med allvar afsäja samt försäkra om att afstå från allt upproriskt väsende.» Med dessa barska ord förmådde Gustaf bönderna att ödmjukt kasta sig på knä samt bedja om nåd och förskoning, hvilket utlofvades. I Delsbo utfärdade Gustaf äfven den »ordinantia», hvari han förbjuder arf efter prester att gifvas till kyrkan. — Äfven Delsbo var på 1600-talet inblandadt i det s. k. »trolldomsväsendet», och kyrkoherden derstädes, Jonas Korbelius, satt i den af Carl XI den 18 Januari 1683 tillsatta kommission, som skulle ransaka i trolldomsprocesserna. Icke mindre än fem bondhustrur aflifvades som trollpackor. — I Delsbo tilldrog sig också den bekanta händelsen med ärkebiskop Svebilius och bondgossen, som med sitt svar på frågan om kärleken till nästan nödsakade den vördige mannen att med fyra blanka silfverkaroliner lösa sin pels, hvilken gossen, i sin egenskap af ärkebiskopens nästa, fordrade af honom, för det han på Svebilii ord gifvit sin ytterträja åt en annan tunnklädd och frysande gosse.

Ur en uppsats af den kända pseudonymen »Norna Gest» hemta vi slutligen följande lifliga skildring af »fäbodevallarna» i Delsbo, hvilka tillika kunna anses som en typ för dessa Sveriges »Sennhütten», samt tillägga vidare, efter samma författare, ett och annat om allmogens seder och bruk.

»Låtom oss först kasta en blick på en *fäbovall*. Ordet klingar prosaiskt; men saken är så poëtisk och romantisk som någon »alphydda».

Stället ligger högt uppe bland bergen under den renaste himmel och har vidsträckt utsigt öfver lägre liggande nejder. Der resa sig höga berg med mörk furuskog; der på sluttningarna hvifta hvitstammiga björkar; der i dalen sorlar en silfverbäck mellan gröna småängar och gömmer sig stundom under mörka alar; längst bort lyser en spegelblank sjö, bestrålad af morgonsolen, som lägger öfver vågorna en gnistrande guldbro, der sjöråen dansa.

Der sitter »Skogjejäntan», som vårdar djuren, ensam på en sluttning, vid foten af en hundraårig fura, och blickar fram med sina klara ögon i den rena luften och ser öfver skogstopparna ända ned till kyrkan, ett par mil.

Hon är dock ej ensam, ty hon har till biträde en riktigt hederlig »*fähund*». Denne är uppfödd i ladugården; som

valp har han fått komjölk och insupit dermed omedveten kärlek till sina ammors slägte; han spetsar sina öron för minsta buller, han gifver akt på kornas gång och skyndar, med hviftande svans och vänligt skall, att föra tillbaka det djur, som vågar sig för långt bort. Kalfvarne behandlar han som kusiner.

Korna, små, men väl födda, de flesta hvita, äta de läckra, välluktande örter, som frodas på de skyddande klippornas solsida; skällan knäpper emellanåt, på afstånd höras tjädrar och orrar spela, och hackspettar picka i barken. Skogjejäntan stickar eller syr flitigt, men tittar upp ibland, än på den vidsträckta utsigten, än åt sidan, och ryser, ty hennes minne är fullt af sägner om underbara varelser i skogen.

Somliga äro väl icke farliga, såsom *vittrorna*, ett slags tomtar eller alfer, som vilja menniskorna väl och jaga bort bromsen från korna; *utbördingar*, eller vålnader af barn, som mördats eller bortröfvats af trollen och låta höra klagande ljud mellan klyftorna; men andra äro värre, såsom *Skogsrået*, som skymtar mellan träden med grön kappa och förtörnas, om en ko gnager på något af dess träd; *Skråmt* eller gengångare af menniskor, hvilka fäst sig vid något föremål på jorden så starkt, att de hållas qvar härnere. Om dessa tror hon, att de kunna vara till gagns, ty de kunna »göra igen», ifall hon skulle förlora något, »göra för iråk», om hon skulle råka ut för något ondt, såsom bulnader och utslag, som man får genom onda menniskors önskningar. Hon ryser helt hastigt, ty allt sådant der med grafven beslägtadt följe är obehagligt för en lefvande; men hon är dock icke rädd; innan hon gick ut på morgonen, läste hon sin morgonbön och »bet i något», för att icke råka ut för något ondt, och för att icke blifva »magstulen». Om valljäntan får se en orm slingra sig på marken, så hoppar hon upp som en retad get och slår ihjäl honom strax med en käpp, ty det anses som stor synd att icke slå ihjäl en orm, som man ser, emedan det var ormen, som narrade Eva. Men skulle hon få se en groda vid bäcken, så rör hon icke henne, ty hon menar, att grodan är en förtrollad menniska.

Men märker hon något ljud, som liknar sig att härröra från odjur, lo, varg eller björn, så blåser hon med alla krafter, så att kinderna blifva röda, i sin »näfverlunn» eller lur, så att det genljuder mellan bergen.

Skogjejäntan är oftast bondens dotter och således fullt pålitlig. Icke är hon dyrfödd, ty hennes förnämsta kost är *tunnbröd*, bakadt af gråärter eller hafra, i kakor, tunna som gråpapper. Mjölk har både hunden och hon till öfverflöd, nämligen den skummade, ty att samla smör är hennes hufvudsak; smöret är Helsingens guld, som vexlas mot bankosedlar i staden.

Hela dagen går hon omkring med hjorden; hon har ofta, utom sin faders kreatur, äfven »yttraväs-kor», främmandes mot betalning; på ryggen bär hon en rensel af näfver, kallad näfverkuns, hvari hon har sin mat, jemte sticksöm och sysaker. När korna äro mätta, sätter hon sig och stickar; hunden sitter vid hennes fötter; i en krets omkring henne hvila sig korna och idisla.

På qvällen blir det brådska; då skall hon tjärna smör och ysta ost i fäboden. Hon har så mycket att göra, att hon aldrig har tid att jäspa af ledsnad; men menniskan är skapad för umgänge med likar; hon skulle bli vemodig, om hon ej hvarje söndag finge besök af de hemmavarande unga, som då komma »klöfjandes» på hästar skogstigen upp till fäboden, för att muntra upp henne i ensligheten. Då händer det, att de dansa *backbinna*, en vals från venster till höger i någon backe. När hösten kommer, packas det insamlade smöret och osten i »bändskruckor», som läggas på hästryggen och föras till hemmet.» — —

»Alldenstund folket här alltid vill noga besinna sig och pröfva alla förhållanden, innan de skrida till handling, gå frierierna härstädes ganska långsamt och omständligt. På söndagarna gör en ungkarl flitiga besök, än här, än der, hos jäntorna, för att lära känna många och hafva fritt val; men slutligen kommer han hvar söndag till samma jänta och låter henne så småning-

om, under ordande om allt hvad han eger och förmår, förstå, att han vill bygga äktenskap med henne, och då råder hon honom att vända sig till vederbörande målsman. Då kommer han en dag, vanligen ridande på sin bästa häst, väl putsad och försedd med en »plunta», full med något starkt; vidare har han hvetebröd och kringlor och undfägnar husets folk och dagtingar det bästa han kan. Vinner friaren ja, så fäster han jäntan med ring och bok m. m., och sedan får han besöka henne fritt, när som helst, och slipper alla medtäflare, hvilka afvisas af henne med snäsor. Sedan hon någon tid pröfvat honom, låtsar hon, för att göraepparen dyr, vilja slå upp och bjuder honom taga igen alla gåfvor han gifvit. Tager han icke emot gåfvorna, så anses han som riktig fästman och får nu större rättigheter än förut. Sådana på ära och tro förlofvade, såsom det heter här och i Dalarne, kallas sedan gammalt *govänsfolk*.

Bröllopet hålles vanligen i den gården, der brudparet skall bo. Vänner och anförvandter bjudas med vilkor att ha kost med sig för så många personer, som de äro. Denna sed är urgammal och var fordom allmän. Ordet kalas hette förr *Collats*, af Latinska ordet collatium, sammanskott. När bonden bjudes, så är ock hans rotesoldat bjuden; bonden skall ha kost med sig för soldaten, men icke för dennes hustru; utan vill hon vara med på bröllopet, så skall hon sjelf föra med sig tillräcklig täring. Brudgummen bjuder imellertid två ogifta drängar, sina bästa vänner, att komma med på bröllopet, dock utan kost. Om dessa drängar hafva förhinder, så kunna de skicka andra, mer bröllopshugade, i sitt ställe. Dock måste alltid dessa objudna, men hugade, köpa sig rättighet af de bjudna, och denna handel kallas att sälja och köpa *vånen*. Om någon annan, som icke köpt vånen, dristar komma in i bröllopslaget, så blir han utdrifven, och om han envisas, får han hugg, tilldess han viker. Dagen före bröllopet, som kallas möqvällen, väljas trenne ordentliga hustrur till *matställgummor*, att mottaga och använda den kost, som gästerna lemna, att de sjelfva må få njuta bröllopsglädjen utan besvär. Värden bekostar alla dryckesvaror, förr endast bränvin och öl, men nu för tiden, genom landtkrämarnes försorg, äfven färgadt bränvin med lockande utländska namn. I rika hus räcker bröllopet flera dagar, ja, någon gång, som Simsons, i sju dagar. Fordom nyttjade brudgummen, då han inställde sig i kyrkan på vigseldagen, en lång prestkappa och prestkrage; men detta aflades genom ett enhälligt beslut af socken-allmogen 1760. Bruden har här, som annorstädes, en förgylld silfverkrona. Till och från kyrkan på bröllopsdagen rida brudgum och brud med hela skaran. En sådan brudskara är en ståtlig syn. Karlarnas rockar äro lika prestrockar, med ståndkragar, långa och smala skört, och sammanhållas öfver bröstet med häktor. Hustrurna bära en högst egen högtoppig mössa af kläde, röda lifstycken, långa snöhvita lintygsärmar, mörka vida kjortlar, röda strumpor, skor med silfverspännen och höga klackar. Brudpigorna hafva ej mössor, utan uppstruket hår, hopbundet med röda band, fladdrande långt öfver venstra axeln. De rida, antingen det är sommar eller vinter. Vid brudfärder hör till ordningen sedan gammalt, att qvinnorna stiga upp och af till venster och karlarne till höger; annorlunda skulle anses högst oanständigt. När bruden kommer vigd ur kyrkan, undfägnar hon med bröd och bränvin ur silfverkanna dem, som, utom slägtingarna, vid hennes in- och utgång ur kyrkan uppvaktat som brudpigor, men icke äro bjudna på bröllopet. I bröllopsgården står bordet dukadt hela dagen med ofantliga trafvar af bullar, stora smörtårtor, tre alnar tvärsöfver, ostkakor, smör i halfpundsklimpar och osthögar. Dricka och öl bjudes ur ämbar och såar. Hvarje gäst, från presten till den minsta pojken, erhåller af brudgummen små lerpipor, hvarur de bolma »Röda Tuppen» och »Chandeloupe». Här, liksom annorstädes, sitter brudparet under thronhimmel, nu blott en prydnad, men fordom nödvändig, då man icke hade panel i taket, utan en hög takås, hvarifrån spindlar och andra

kryp lätt kunde falla ned. Naturligtvis krusas äfven härstädes; värdarne måste med halft våld draga in åtskilliga gäster och nödga dem att stiga så långt upp vid bordet, som deras frändskap eller rikedom fordrar.

Sedan, efter mycket bråk och trängsel, hvarunder några fått sina kläder sönderslitna, sitta alla stilla och tysta, derefter läsa brudsvennerna bordsbönen. Sedan äta och dricka de rundeligen, med bergsboers friska matlust och magar, som kunna smälta gråsten, tilldess presten tager upp en lämplig psalm, hvarefter sällskapet reser sig upp och skingras, tilldess brudgåfvorna skola lysas; sedan börjas dansen. Så länge bröllopet räcker, uppvakta brudgum och brud gästerna hvarje morgon med undfägnad, och när det slutar, få alla gäster, som medfört kost, af matstillgummorna något bröd, stek och ost till matsäck på hemvägen.

Alla egenheter i seder och klädedrägt, som ännu bibehållas af så väl Delsbo-boarne, som folket i Bjuråker, Jerfsö och Ljusdal, äro mera än tusenåriga och hafva Norskt ursprung.» — Adress: Hudiksvall eller Ljusdal.

Demingarum. Sju åttondels mantal utsockne frälse i Broby socken och Östra Göinge härad af Christianstads län, med underlydande Hemmestorp $^1/_4$, Brunstorp $^1/_4$, Snöarp $^{13}/_{16}$ mantal utsocknefrälse, Möllarp $^1/_6$ mantal med Östanå pappersbruk, allt i Broby socken, samt Måssaröd 1 mantal och Sjöaskog $^3/_8$ mantal i Ousby socken, tillhör regements-bokhållaren L. Littorin, som ansenligen förbättrat egendomen. Så har han t. ex. på Brunstorp genom en murad kanal af 133 famnar gjort omkring 25 tunnland mad odlingsbar och på Måssaröd genom en liknande kanal 70 tunnland sank mad, af hvilka 22 tunnland år 1857 buro sin första skörd. Till Demingarum och Måssaröd finnes vacker timmerskog. Demingarum har tillhört familjen Hoppenstedt; Östanå pappersbruk är anlagdt af en friherre Staël von Holstein, och Måssaröd är uppbygdt af lagman Testrup.

Denterstа. Se *Lagmansö.*

Dettern. Vik af Wenern på kusten af Skaraborgs län, i Åse härad samt Flo och Näs socknar, förenad med Wenern genom sundet mellan Frugården och Sjöryd. Detta sund, ehuru 900 alnar bredt, är likväl så grundt, att man kan färdas deröfver med vagn, och det kan sålunda med större skäl sägas, att Dettern är en särskild insjö, med en yta om 6,000 tunnland, ehuru djupet icke på något ställe öfverstiger 3 fot. Sjön har på 100 år så tilltagit i vidd, att den skurit bort en stor del af landet i de kringliggande socknarna. Redan 1763 började man bli uppmärksam på den skada, som sjön gjorde i sin omgifning, och en charta upptogs öfver Dettern; men sedan blef ingen ytterligare åtgärd företagen förrän 1842, då socknemännen i Flo, Åhs, Sahl och Näs, hvilkas egor under tiden blifvit betydligt minskade genom Detterns utvidgning, hos regeringen begärde anslag till förebyggande af vidare skada. Huruvida någon åtgärd i detta fall blifvit tagen, är oss obekant.

Didriksfors var ett år 1814 privilegieradt manufakturverk, beläget vid Rämshyttan i Rämens socken och Philipstads Bergslag af Carlstads län, men hvilket sedermera blifvit nedlagt.

Digerflisan. Grafsten, liggande vid södra dörren till Persnäs kyrka i Ölands Norra Mot, fyrkantig, slätslipad, 3½ alnar lång och 2½ alnar bred, ett minne sedan Digerdödens härjningar på Öland. Det berättas nämligen, att i hela församlingen icke flera undkommo Digerdöden än några få, som kunde rymmas på Digerflisan.

Dillnäs. Socken i Daga härad af Nyköpings län, på ömse sidor om sjön Klämmingen, i vester begränsad af sjön Nyckeln, har en areal af 7,915 tunnland, af hvilka 1,760 äro sjöar och kärr. Mellan de bägge sjöarna bildar socknen ett långt och smalt näs, hvilket omvexlar med jemna trakter och bergkullar, som stundom höja sig ansenligt nog (vid Berga 185 fot); öster om Klämmingen är blott oländig skogemark af 2—300 fots höjd, genom hvars

små dalgångar bäckar gå åt olika håll, till Klämmingen, Yngen, o. s. v. Rådande jordmånen är sämre lera; näringarne åkerbruk, skogsbruk, fiske m. m. Socknen består af 11½ förmedl. mantal och beboddes 1810 af 398, 1840 af 393 och 1856 af 395 invånare. Socknen hade sistnämda år fast skola med en examinerad lärare, tillika klockare, som undervisade 25 gossar och 3 flickor, medan 1 gosse bivistade allmänt läroverk, 13 gossar och 28 flickor undervisades i hemmet. — Dillnäs är annex till Gåsinge konsistoriela pastorat af 2:dra klassen i Daga kontrakt af Strengnäs stift. *Dyllenæs in prepos. Nicopensi* förekommer omkring 1314, men synes mestadels, åtminstone på 1400-talet, hafva varit annex till Gåsinge. Kaplaner nämnas från år 1627. Kyrkan, 2¼ mil söder från Mariefred, är gammal, af gråsten. — Af fornlemningar nämnes en runsten. — Bland gårdar i socknen märkes *Heby-Ytterby*, med ladugårdsfrihet under Heby säteri uti Gåsinge. — Adress: Mariefred.

Dimbo med **Ottrava**, fordom två, nu en sammanslagen socken i Wartofta härad af Skaraborgs län, vid foten af Gisseberg, på södra delen af Billingens platå, 1¾ mil öster från Falköping, har en areal af 7,660 tunnland, af hvilka blott 35 äro sjöar och kärr. Församlingen är till största delen skoglös, jordmånen omvexlande, så att af de tre nu mer storskiftade byalag, af hvilka den består, Dimbo by har jordmån af sand och svartmylla, Ottrava sandjord och Dvärstorp mest svartmylla. Dimbo och Ottrava socknar bestå tillsammans af 35⁹⁄₁₆ mantal och beboddes 1810 af 833, 1840 af 814 och 1856 af 910 personer, af hvilka 606 bodde i Dimbo, 304 i Ottrava. Dimbo hade sistnämda år fast folkskola med en examinerad lärare, som undervisade 28 gossar och 22 flickor, medan 2 gossar bivistade allmänt läroverk, 2 gossar och 1 flicka hade enskild undervisning samt 25 gossar och 29 flickor undervisades i hemmet. — Dimbo utgör tillika med Ottrava ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen i Wartofta kontrakt af Skara stift. Den nu befintliga kyrkan, som är gemensam för bägge socknarna, grundlades 1813, sedan man allt ifrån 1766 hade påyrkat uppförandet af en ny kyrka i stället för de bägge förfallna gamla. Den nya kyrkan står vid pass 200 alnar i nordost från Dimbo gamla kyrka på en höjd, der Dimbo Kungsgård fordom stått, och hvilken församlingen tillbytt sig mot vederlag af kyrkans jord. Dimbo gamla kyrka var uppbyggd på föranstaltande och bekostnad af biskop Bengt den Gode, som afled år 1190. Hon var till formen cirkelrund, men hade i öster ett chor af fyrkantig form. Grefve Per Brahe till Wisingsborg, till hvars grefskap Dimbo socken hörde, hade öfver kyrkdörren låtit insätta en sten med en minnesskrift öfver biskopen. De främsta bänkarne i kyrkan voro ämnade åt det grefliga herrskapet, såsom man kunde se af inskriften på dem: *Förstens Stoll* och *Förstinnans Stoll*, ty inom grefskapet bedrades grefve Per och hans gemål med furstligt namn. Ottrava gamla kyrka började nedtagas på hösten 1812, och stenen användes till nya kyrkobyggnaden. Denna kyrka var utanpå beklädd med huggen sandsten och hade ett vackert torn; det berättas, att den dyrbara kyrkan blifvit byggd af en viss Antonius, hvars bild i trä stod uti ett skåp på ett särskildt altare i kyrkan (månne ej en katholsk helgonbild?). Den nya kyrkan är korskyrka, med torn. — Inom Dimbo socken befinnes tingsstället för Wartofta härad. — Nära intill prestgården, österut, befinnes en mängd små, låga kullar, tätt intill hvarandra, så att blott en smal gångstig slingrar sig imellan dem. Af allmogen kallas de för *småbackarne*. Några äro runda, med 3—4 alnar i diameter, de flesta mindre och aflånga. De likna vanliga grafvar på nutidens kyrkogårdar och hafva sannolikt blifvit uppkastade vid tillfälle af någon stor dödlighet, såsom vid Digerdöden, eller efter något fältslag, möjligen slaget vid Gestilren, som stod en knapp fjerdingsväg från stället, i Hvarfs församling. Ingen tradition om dem finnes. Vid gräfning har man hittat kol och stycken af lerkärl. Redan år 1812 var en stor del af dessa små kul-

lar uppbackad till åker, så att de för närvarande förmodligen äro helt och hållet försvunna. — I socknen märkas: *Dimbo* s. k. Kungsgård, *Anneberg* och *Olstorp*. — Adress: Sköfde.

Dimbo Kungsgård, som den kallas i jordeboken, förr ett frälse-säteri om 2 mantal i ofvannämda socken. Gården har tillhört grefskapet Wisingsborg, hvars första innehafvare var riksdrotset grefve Per Brahe, grefve 1561, död 1590. Efter honom egde grefve Abraham Dimbo, som efter hans död, 1630, länge disponerades af hans enka, Elsa Gyllenstjerna. Godset tillföll sedan deras son, grefve Per Brahe den Yngre, som jemt upplefde det märkvärdiga reduktionsåret 1680. Han egnade särskild uppmärksamhet åt Dimbo och lät der uppföra ett rundt torn om 3 våningar, 48 alnar i omkrets och 30 alnar högt, för att derifrån hafva fri och obehindrad utsigt till de nästgränsande församlingarna, som tillhörde grefskapet, och derjemte till Brahehus på andra sidan Wettern. Tornet nyttjades sedan till spannmålsmagasin ända till 1812, då det nedtogs, och stenen användes till kyrkbyggnaden. På Jungberget, österut från kungsgården, har fordom stått en sedan i Dimbo by befintlig sten af 6 alnars höjd, som burit följande inskrift: *Petrus Brahe, Comes in Wisingsborg, Regni Sveciæ Drotzetus, Natus 1602. Vivit, Deo Laus, 1677.* Efter reduktionen förvandlades Dimbo till frälse, troligen genom något byte, och i sednare tider kom friherrliga slägten Rudbeck i besittning deraf. Nu har gården imellertid undergått så stora förändringar, att den kan sägas vara försvunnen. Åbyggnaden på Dimbo är nämligen sedan 1790 flyttad till halfva frälsehemmanet Winberga, der sätesgården *Anneberg* (se denna art.) anlades. Denna sätesgård består af ett helt hemman af fordna Dimbo kungsgård, andra hälften af denna är lagd under säterirusthållet Olstorp, och på sjelfva tomtplatsen står socknarnas nya kyrka. — Anneberg egdes de sednare åren af C. G. Millqvist på Olstorp och A. J. Millqvist på Dvärstorp.

Dimperö. Ett mantal skatte och 3 frälse i Hellestads socken och Finspånga Läns Härad af Östergötlands län, lyder för närvarande under Lemneå bruk i Tjellmo socken af samma härad och län. Dimperö donerades år 1645 till Lars Sparre och köptes 1651 af Louis de Geer, hvars arfvingar fingo behålla det vid reduktionen.

Dingelvik. Landtegendom i Steneby socken och Wedbo härad på Dal, Elfsborgs län, bestod 1858 af Södra Dingelvik $^5/_9$ och Norra Dingelvik $^{190}/_{240}$ mantal säteri med $^1/_8$ mantal Jusketorp, $^1/_8$ mantal Östra Mon och $^1/_8$ mant. Geplanda, rå och rör, med prydlig mangårdsbyggnad, utsäde af 25 tunnor höst- och 120 tunnor vårsäd, utom potates, och tillhörde aflidne brukspatronen Henry de Reverony St. Cyrs konkursmassa. Norra Dingelvik är en gammal gård, hvars namn år 1449, då den egdes af väpnaren Sven Jonsson, skrefs *Dyngowik*. År 1563 tillhörde gården välborna fru Karin, som utom bägge Dingelviksgårdarna egde flera andra hemman i socknen. År 1577 tillhörde Norra Dingelvik Nils Månsson på Bro, 1664 fru Margaretha Svenske, 1783 hofjunkaren Reuter, 1809 ryttmästaren Sam. Kafle, 1825 kronolänsman Wennerlöf, 1827 Carl Pet. Åberg, 1850 baron St. Cyr och grefvinnan Ramel, född Lewenhaupt. Södra Dingelvik har till det mesta haft samma egare som det Norra, men innehades 1681 af major Ahlfeldt, 1768 af brukspatron Sam. Kock.

Dingtuna. Socken i Tuhundra härad af Westerås län, mellan Asköviken och Mälarfjärden Blacken i sydost, Barkarö, Lundby och St. Ilians socknar i öster, Skerike i nordost, Lillhärad i nordvest, Svedvi och Säby i vester samt Rytterne i sydvest, omfattar en areal af 16,617 tunnland, af hvilka endast 80 äro sjöar och kärr. Socknen är till största delen en slättbygd med god lerjord; blott i norr finnes något bergländig mark och längst i söder enstaka bergkullar. Socknen har blott några obetydliga vattendrag. Åkerbruk är hufvudnäringen. Hemmantalet är 96 för-

medlade mantal; folkmängden år 1840 var 1,816, 1856 1,780 personer. Socknen hade sistnämda år både fast och ambulatorisk folkskola, den sistnämda med 3 oexaminerade lärare. I fasta skolan undervisades 36 gossar och 14 flickor, i den ambulatoriska 27 gossar och 30 flickor, medan 2 flickor hade enskild undervisning och 56 gossar samt 60 flickor undervisades i hemmet. — Dingtuna, på 1300-talet kalladt *Dyngetuna*, är för närvarande sedan år 1680 ett prebendepastorat af 2:dra klassen till biskopsstolen i Westerås. Kyrkan, vacker, med torn och uppförd af sten, ligger 1 mil från Westerås. — Bland minnen från forntiden märkas åtskilliga ättebackar, stensättningar och qvarlefvor efter skansar och borgar vid Wendle i sydvest, Fåcksta i vester, Stockkumla och Nedervi uti norr samt på Hallsta södra gärde och i ängen derstädes, der man på det s. k. *Sörängsberget* ser tydliga lemningar efter en borg af större och mindre granitstenar, som varit oval till formen. På *Näsbyberget* i socknens södra del ligger den s. k. *Näsby Sten*, en ofantlig sten, upplagd på tre smärre sådana. Mälarens vatten skall fordom hafva stått högre än nu, och vrak efter farkoster lära hafva blifvit funna djupt inåt landet. — Bland gårdar i socknen nämnas *Gillberga*, *Hallsta* m. fl. Af socknen höra 21 $1/2$ mant. till Uppsala universitet. — Adress: Westerås.

Dintestorp. Säteri uti Sandhems socken och Wartofta härad af Skaraborgs län, 4 mant., beläget 4 mil från Jönköping vid stora landsvägen och tämligen högt, så att man har vidsträckt utsigt inåt Falbygden, har tillhört friherrliga ätten von Salza ännu år 1830. Egendomen hade då en skattlagd enbladig såg och qvarn med 2 par stenar.

Diskarfvet. En liten bergsfrälsegård i Wika socken af Kopparbergs fögderi uti Dalarne, namnkunnig som Georg Stjernhjelms födelseort år 1598. Den byggnad, der han föddes, lär för icke länge sedan hafva stått qvar; deri fanns en större stuga med panelade väggar och tak, försedda med målningar.

Distorp. Ett mantal frälsesäteri uti Rystad socken och Åkerbo härad af Östergötlands län, har varit doneradt till fru Elin Ulfsparre, född Tott, och såldes af hennes son, Åke Hansson Ulfsparre († 1657), till biskop A. Prytz, hvars son, adlad Preutz, 1658 var egare af gården och skänkte hälften deraf i morgongåfva åt sin hustru, Anna de Palm till Smestad. Hon behöll hela gården i sin lifstid; men sedan tillföll Distorp hennes dotter Greta Sophia och dennas man ryttmästaren Johan Edelfeldt, som dog på Distorp 1700. Enkan gifte sig sedan med ryttmästaren A. Reutersvärd; men Distorp tillföll hennes son med första giftet, ryttmästaren J. G. Edelfeldt, hvars enka innehade gården efter honom. Bland sednare egare nämnas friherre Mörner 1783, handlanden Bergman 1825, enkefru Williams 1850 och 1852. Under säteriet brukas Karstorp, 1 mantal frälse och 3 utjordar, som vid reduktionen förklarades för frälse och då egdes af fru Helena Rosènhjelm, född Jakobssköld, sedan af hennes arfvingar.

Djefvulsvägen. På Axholmen, mellan Mörkön och Sorunda socken, i Himmerfjärden och Södertörn, befinnes denna sällsamma naturbildning, som består i en 9 alnar bred öppning genom en hög klippa, och hvilken på Sorundalandet motsvaras af en dylik, hvilka bägge sannolikt uppkommit genom hafvets inverkan eller genom verksamheten hos någon annan naturkraft. Allmogen i trakten förklarar imellertid uppkomsten så, att djefvulen med hästar och vagn åkt fram genom klippan och på detta sätt öppnat vägen. På höjden af densamma står en hög konisk sten, och rundt omkring denna äro flera smärre stenar lagda.

Djuckerö. Bergsmanshammare i Hellestads socken och Finspongs Läns Härad af Östergötlands län, privilegierades den 28 September 1725 på 30 sk℔ redskapssmide; tillhörde i sednare åren inspektor A. J. Peterson på Ljusfallshammar i samma socken. Af Djuckerö, 1 $1/2$ mantal skatte och $1/2$ mant. frälse, har en gård tillhört G. Johanson Ulf-

sparre, det öfriga lydt under Finspong. För närvarande är det mesta deraf i allmoges händer.

Djufvarp. Säteri uti Svartarps socken och Tveta härad af Jönköpings län, 3 mantal, fick säterifrihet 1643, tillhörde 1680 en fru Beata Skytte, 1770 generalmajor Qveckfeldt, 1792 hofrättsrådet Adlerbrant, som sålde det till G. G. Adlerbeth, hvarefter Djufvarp varit förenadt med Ramsjöholm i samma socken. — Vid Djufvarp finnas två ringformiga stensättningar.

Djula, eller **Djulö, Stora.** *) Sätesgård i Stora Malms socken och Oppunda härad af Nyköpings län, belägen 6 mil från länsresidenset, vid Djulö-sjön, utgör med underlydande något öfver 12 mantal och är en af de äldsta gårdar i orten. Den kallas gemenligen Stora Djulö, till skilnad från Öster-Djulö, en mindre gård på andra sidan om Djulö-sjön, som hör till Eriksbergs fideikommiss.

Redan i början af 1300-talet nämnas »Östra och Vestra Dyla» såsom hörande till Wårfruberga kloster vid Strengnäs. En Carl Bengtsson, som synes varit af hög börd, upplät 1333 jord i »*östredyulum*» och »*vestredyulum*» till (riddaren) Sigge Magnusson (till höger half lilja, till venster två snedbjelkar), hvilken 1334 tillbytte sig af Wårfruberga kloster 1 öres- och 6 penningeland i »*wæstredylum*» och 10 penningeland i »*östrædylum*», emot gårdar i »*gamblæklosters* (Fogdö) socken» och samma år af förenämda kloster ytterligare en del i »*Dylum*» emot Wäräng i sistnämda socken. Samma man lemnade 1338, bland annan jord, 7 $^1/_2$ örtugland i »*Dyulum*» till sin hustru Elena Gisledotter såsom ersättning för hennes möderuegods i Södermanland. Längre fram i samma sekel innehades Stora eller Vestra Djulö af riddaren Peder Porse, hvars son, riksrådet Porse Geet, fick gården efter fadern och dog år 1390 samt ligger begrafven i Stora Malms kyrka. Hans son och efterträdare var Erik Geet, gift med Lucia Henriksdotter Lilje, som var enka efter Gillick Håkansson, af hvilken hon som morgongåfva erhöll Wik i Stigtomta år 1430. Deras son, Jöns Geet, innehade Djulö under sednare delen af 1400-talet. Ofvanpå hvalfvet i Malms kyrka skall ännu förvaras en bjelke med inskription af innehåll, att »under denna »minnesvård varit begrafna Porse Geet »till Djulö, dess son Erik och sonson »Jöns.» Djulö gick sedan i arf till den sistnämdas dotter, Ingrid Geet, gift med Josef Pedersson, hvars slägtnamn af somliga uppgifves varit Björn, af andra Pinaur. De egde gården i början af 1500-talet. Derefter blef egendomen skiftad, så att en del tillföll Ingrid Geets dotter, Gertrud, gift med Jöran Knutsson, efter en uppgift af slägten Svan, men mera sannolikt benämd Laxman. En annan del kom genom gifte till Michel Svarte Skåning, äfven en måg till Ingrid Geet. Dennes dotter Brita, gift med Arvid Claësson Uggla, sålde sin andel i Djulö till mostern Gertrud år 1555. Den lott, som då gick i köp, lärer utgjort $^2/_3$:delar af egendomen; den öfriga $^1/_3$:delen egde fru Gertrud förut genom arf, så att hon nu blef egarinna till hela Djulö. Hennes son Mauritz, som kallade sig Laxman, fick gården efter modern mot slutet af 1500-talet. Under hans tid brann Malms kyrka år 1608, men blef af egaren till Djulö återställd. Tre år sednare dog Mauritz Laxman. Han efterlemnade en dotter, Gertrud, som ärfde Djulö och blef gift med Josua Arendtson Gyllenhorn till Sjöholm och Hacksta. Han egde äfven Krämbohls bruk.

Redan under Mauritz Laxmans tid hade hans syskonbarn, Arvid Michelsson Svarte Skåning på Barksäter i Östra Wingåker, företagit sig att på Djulö egor anlägga det nuvarande Dufveholm, som då likväl var endast en obetydlig lägenhet och kallades Henstorp. Första anläggningen skedde år 1585. Sedermera lärer bemälte Arvid Michelsson gjort ett större intrång på Djulö område så att Josua Gyllenhorn år 1619 fann sig föranlåten att mot

*) Meddeladt af C. G. Indebetou.

denne sin hustrus frände begära skyddsbref af Carl Philip, dåvarande hertig till Södermanland. Man är oviss, om icke de ruiner af en påbörjad men ej fullbordad större byggnad, som finnas på södra sidan om sjön, midt emot Djulö tilläfventyrs kunna vara lemningar efter detta Arvid Michelssons företag; allmogen anser dem vara uppförda af »skogsfrun».

Carin Gyllenhorn, en af herr Josuas döttrar, gift med Jakob von der Linde, ärfde sedan Djulö. Efter henne uppkallades år 1663 säteriet Cathrineholm, i närvarande tid bekant såsom en tillärnad jernvägs-station på den föreslagna och mycket omtvistade banan söder om Mälaren. Stället hette förut Fulbonäs. (Se art. *Cathrineholm.*)

Efter fru Carin Gyllenhorn tillföll Djulö hennes son, friherre Gustaf von der Linde, hvilken utom mödernearfvet äfven egde Wegersbergs säteri i Floda socken. Han dog barnlös år 1676, och Djulö skiftades då för andra gången mellan 2:ne mågar, amiralen Erik Rosenholm och generalmajoren Johan von Fitinghoff, båda gifta med hvar sin dotter till fru Carin Gyllenhorn. Den förre fick, utom sin lott i Djulö, äfven Cathrineholm, som han bebodde, och den sednare erhöll, jemte sin andel af Djulö, äfven Wegersberg. General Fitinghoff, chef för Södermanlands regimente, hvilket han hade anfört i den stora batalj, som stod vid Warschau under trenne dagars tid mellan konung Carl X och Polackarne, hade 2:ne gånger varit gift, inan han blef måg åt fru Gyllenhorn. Hans första hustru var Christina Eriksdotter Ryning, med hvilken han fick Broby egendom i Bettna socken år 1627. Derefter blef han gift med Brita Dufva, en dotter till landshöfdingen Johan Bengtson Dufva, som egde Fredriksnäs säteri i Östergötland. äfvensom det i grannskapet af Djulö belägna Dufveholm, hvilket af honom fick sitt namn. Bägge dessa gårdar öfvergingo genom Brita Dufva till Fitinghoffska slägten, sedan hennes fader med hustru och fem barn hade drunknat på en isfärd öfver Saltsjön. Fitinghoffs 3:dje fru blef Gertrud von der Linde, dotter till fru Carin Gyllenhorn på Stora Djulö. Han dog 1685, etthundradefem år gammal; under de sista åren bebodde han Broby, der han slutade sin långa lefnad.

Sonen, friherre E. von Fitinghoff, ärfde faderns andel i Djulö och tillhandlade sig den Rosenholmska lotten, äfvensom Dufveholm. Han egde Djulö i 50 år och uppförde den nuvarande åbyggnaden af sten, hvars något ovanliga form påstås skola utgöra initialbokstafven af hans namn, ett Latinskt F. Man förmenar, att det varit hans afsigt att uppföra 2:ne byggnader, i form af 2:ne mot hvarandra vända F, ehuruväl endast den ena hann bli färdig. Efter hans död år 1736 återföll Djulö egendom med Dufveholm till amiral Rosenholms son, kapitenen Carl Eriksson Rosenholm, gift med Brita von Berchner, hvars tvänne döttrar delade gårdarna sig imellan, så att Märtha Elisabeth Rosenholm fick Djulö och systern Brita Christina erhöll Dufveholm. Den förstnämda blef gift med generaladjutanten Hildebrand Uggla, och efter hans död med majoren Måns Ulfsparre från Johanneslund. Systern fick lagman E. Rosenstam till Wärhulta.

Märtha Elisabeth Rosenholm öfverlefde bägge sina män och lemnade vid sin död år 1786 Djulö egendom, med hvilken hon tio år förut återförenat Dufveholm, till sonen med första giftet, kammarherren Carl Hildebrandson Uggla, hvars fru var af familjen Ehrensvärd. Deras son, hofmarskalken Carl Uggla, mottog gården efter moderns död 1808, och egendomen innehafves nu af hans äldsta dotter, Augusta Uggla, gift med kapitenen Fredrik von Post från Frängsäter.

Det torde finnas få egendomar i riket, som under femton generationer icke blifvit sålda utom slägten, såsom förhållandet är med Djulö, ehuru egarnes namn ofta förändrats, en följd deraf, att gården åtta särskilda gånger genom giften öfvergått till andra familjer. Under femhundrade år, som förflutit, sedan Djulö i medlet af 1300-talet innehades af Peder Porse, har gården haft tjugo olika egare, hvilka likväl alla varit med hvarandra eller med sina företrädare beslägtade, och bland

dessa egare har, såsom vi sett, funnits mer än en utmärkt man.

I parken står en minnesvård öfver general-amiralen C. A. Ehrensvärd, död 1800. På egorna finnas, i skogen på ett näs vid Djula-sjön, lemningar af en byggnad af gråsten, kallad Trolleträsk eller Trolleborg, hvilken anses varit vikinganäste, samt ett högt och brant berg, som förmodas varit en ättestupa. Om detta berg är en sägen, att Josef Persson Pinaur på Djulö, då han en Julmorgon skulle fara till kyrkan, blifvit vid förbifarten af detta berg af trollen borttagen och der uppehållen i 4 dagar, hvarefter han blifvit utkastad, sedan de först brutit ett finger af honom, i hvilket tillstånd han skall blifvit funnen af sina betjenter. Efter denna händelse fick berget namn af Pinaursberg.

Djula-ån. Afloppet för den till Nyköpings-ån hörande sjön Wiren i Wingåkerstrakten af Södermanland, som bildar Djula-, Forss-, Kårtorps- och Eriksbergs-sjöarna samt slutligen under namnet *Åkeforss-ån* faller ut i sjön Yngaren.

Djulö, Östra. Ett mantal gammalt frälse-säteri i Stora Malms socken och Nyköpings län, 5 ½ mil ifrån Nyköping, på östra sidan af Djula-sjön. Egendomen har god åker och äng, vacker skog, tegelbruk och något fiske i Djula- och Kolberga-sjöarna. Under densamma lydde år 1749 1 ¾ hela på rå och rör byggda frälsehemman samt 5 jordtorp. I första hälften af 1300-talet hafva en Carl Bengtsson och Wårfruberga kloster här haft jord, hvilken riddaren Sigge Magnusson 1333 och 1334 tillbytte sig (se *Stora Djula*). Tillhörde omkring 1590 ståthållaren på Tawastehus, Sten Fincke, hvilken, såsom anhängare af konung Sigismund, blef på hertig Carls befallning halshuggen i Åbo 1599, då troligen denna egendom blef indragen till kronan. Uppläts 1620 till en Jakob Ek; egdes 1663 af riksrådet, presidenten i Göta Hofrätt, friherre Gust. Knutsson Posse, † 1676, och 1686 af hans enka, Märtha Berndes, som försålde gården till egaren af Eriksberg, Kongl. rådet och öfverståthållaren grefve Christopher Gyllenstjerna, † 1705, till hvilket gods egendomen lärer lydt, tills den, omkring 1720, blef förpantad till nyssnämda herres sekreterare, hof-auditören And. Carl Nordman (adlad Ehrenfelt och död 1741). Kom 1739 genom öfverlåtelse sill rytmästaren Hildebrand och har sedan varit förenad med förenämda gods.

Egendomen har en skog, kallad *Grisa mo*, hvilket namn den skall hafva efter en jättinna Grisa, som der ligger begrafven; hennes grafhög, som der visas, är 12 fot lång och har vid hvardera ändan två stora gråstenar. Här omtalas ock en Grisas källare, hvilken varit i en däld vid landsvägen, der nu är ett djupt kärr.

Djupadal. Remna af 8—10 fots bredd, genom hvilken Ronneby-ån i Bleking bryter sig fram. Remnans lodräta bergväggar äro förenade med ett klippstycke, som imellan dem bildar en naturlig bro. Se vidare *Ronneby-å*.

Djupsås. Ett mantal säteri uti Essunga socken och Barne härad af Skaraborgs län, tätt invid Nossan, har vacker trädgård, torfmosse icke långt från gården, men föga skog. Gården tillhörde 1813 enkefriherrinnan Björnberg, född Fleetwood.

Djura. Kapellförsamling i Nedan-Siljans fögderi af Stora Kopparbergs län, 4 mil vester från Falun, annex till Leksands pastorat i Leksands kontrakt af Westerås stift. Kapellförsamlingen hade 1856 icke mindre än 1,151 innevånare, till hvilket antal befolkningen höjt sig från 880, som den utgjorde omkring 1850. Se vidare *Leksand*. Kyrkan ligger 1,6 mil från Leksands kyrka. — Adress: Gagnef.

Djurby. Fyra mantal skatte, hvaraf 2 berustadt säteri, uti Litslena socken och Trögds härad af Upsala län, tillhörde omkring 1741 assessor Hedengren, 1850 von Paykull, som der hade schäferi.

Djurgatan. Väg på Gotland, mellan Sanda och Klinte, nära öns vestra kust, söderut från Wisby. Namnet härleder sig från en munksaga, enligt hvilken tre män, som år 1411 gått ut på jagt påsknatten och icke velat komma till kyrkan i ottesången, der blifvit förvandlade till stenar, tillika med sina hundar och sin jagtredskap.

Djurgården, Kongl. Denna bekanta lustpark utanför Stockholm, som med skäl väcker utländningens beundran och sannolikt är den skönaste i sitt slag, som någon hufvudstad kan uppvisa, består af 2:ne hufvuddelar, den *Södra* och den *Norra*. Den förra, som i äldre handlingar benämnes »Walmunzön», »Wadmalsön», »Wallmarsön» och sist »Waldemarsön», skiljes från den norra genom det vattendrag, som går från Ladugårdslandsviken, Djurgårdsbrunnsviken och vidare genom den nedanföre Djurgårdsbrunn löpande kanalen, som faller ut i Saltsjön eller i den så kallade Isbladsviken; Norra Djurgården sträcker sig utefter stranden af Lilla Wärtan till Norra Brunnsviken och Ålkistan och innesluter Djurgårdsbrunn, Ladugårdsgärdet, Ropsten, Fiskartorpet m. m. Flera egare synas hafva varit till »Walmunzö»; men största delen af ön torde hafva lydt under Djursholms säteri. Gården »*Husarne*» och byn »*Unnaröra*», som i sednare handlingar kallas *Helgansledaren*, och ett torp *Wreta* m. fl., voro belägna uti och innefattade större delen af Djurgårdens norra trakt. hvilken äfven lärer hafva tillhört Djursholm, som af äldre bytes- och köpebref upplyses. — St. Clara kloster, som på 12- och 1300-talen dels genom förläningar och dels i byte och köp bekommit Waldemarsön och derefter jemväl norra trakten af Djurgården, innehade och brukade alltsammans såsom ladugård under klostret, intilldess detta genom Gustaf I:s reduktion blef indraget och kom under kronan, hvarefter egendomen förvandlades till kungsladugård. Under sednare hälften af 1600-talet upphörde ladugårds-inrättningen, och hela trakten inhägnades till djurgård. Vid samma tid, således för nära 200 år sedan, väcktes tillika fråga om anläggning af en lustpark å södra delen af Djurgården. Konung Carl X Gustaf gaf architekten Jean de la Vallée instruktion derom i bref, dateradt Göteborg den 3 Juni 1658, innehållande bland annat: »*Uppå Walmars Öön skall, efter deruppå gjord dessein, en Lustgård förfärdigas*, låtandes afjämna förhöja och mura emot jorden der som afsatzer komma, gräfva dambar, införa springande vatten till Fontainers och Grottors förfärdigande, plantera träd och annat sådant, som till Lustgårds exeqverande reqvireras, och hela verket låta instängja, såsom och hugga advenuer igenom skogen, der så behöfves, densamma afjämbna och med Trään besättja och plantera låta.» Detta synes ock hafva till någon del gått i verkställighet, ty 5 år derefter eller 1663 anför öfverståthållaren baron Rosenhane uti sin till Kgl. Maj:t afgifna ämbetsberättelse följande: »att desseinen, af de la Vallée författad, blifvit af enkedrottnig Hedvig Eleonora och konung Carl XI:s förmyndare underskrifven och arbetet så till vida påbegynt, att platsen till huset och trädgårdarne blifvit utstakad och planerad, vägarne genom skogen huggne och rensade, stenen till fundamentet framkörd och i beredskap, samt 6,377 d:rs kostnad då redan dertill använd; om de till denna byggnad år 1658 anordnade tullpenningar, som årligen uppburos vid Blockhustullen, belöpande sig till omkring 30,000 daler silfvermynt, sedan den tiden utgått förmentes, att byggnaden år 1663 skulle kunnat vara färdig; utlofvande slutligen, att om 10,000 daler smt årligen dertill, jemte slottsbyggnaden anslogs, utom architekternas lön, och om knektarne vid gårdsfanan, efter kon. Carl X:s resolution, oafbrutet finge nyttjas, skulle han ansvara för att det ena med det andra efter handen så upprätta, att konungen deraf skulle finna sin största lust och delectation.» — Orsaken till att detta arbete, som lärer pågått å Biskopsudden, sedermera helt och hållet afstannade, är obekant. Djurgården fortfor att från Ålkistan till Blockhusudden och stadstomterna vara en jagtmark, omvexlande med mer och mindre höga berg, dalar, träsk och slätt-

marker samt uteslutande bebodd af jägeribetjente. Få förändringar före konung Gustaf III:s tid gjorde afbrott i detta förhållande. Vid denna tid började dock Stockholms-boerna fatta smak och böjelse för anläggande af sommarnöjen på Djurgården. Detta fortgick sedermera småningom, men erhöll en förvånande fart, sedan kon. Carl XIV Johan år 1817 köpt Rosendal och genom smakfulla anläggningar gifvit uppmuntrande efterdömen, hvarigenom allmänna uppmärksamheten och hogen för det sköna väcktes. Både Södra och Norra Djurgården hafva från denna tid fått ett nytt utseende. Ladugårdsgärdet blef afröjdt och ordnadt till afsedt ändamål. Drottningberget bebyggdes. Den förr sanka dalen vid Rosendal rensades, omplanterades och blef en täck promenadplats. Slottet dervid uppfördes, kanalen anlades; med ett ord, den största omsorg jemte ospard kostnad användes på förskönandet af Waldemarsön, men i synnerhet trakten omkring Rosendal, der konung Oscar på sednare åren låtit uppföra ett större växthus och en vinterträdgård.

Djurgården, som år 1824 på konungens befallning afmättes och å ny karta affattades, innehåller tillsammans 2,900 tunn- och $22\frac{1}{2}$ kappland.

Kongl. Amiralitetets Krigsmanshuskassa erhöll af drottning Christina det område, som nu utgör *Djurgårdsstaden*, till uppbyggande af ett sjukhus, äfvensom nödiga byggnader för sjömän och andra personer, som lydde under deras styrelse, enligt Kongl. Br. af den 31 Oktober 1646 och ytterligare af den 18 Februari 1648, stadfästa af konung Carl XI den 28 Maj 1683 och den 11 Maj 1696. Platsen bestod för det mesta af kala klippor, här och der några gräsvallar samt oländiga stränder. Som flottan, tillika med amiralitetet, sedermera blef förflyttad till Carlskrona, indrogs detta sjukhus, och amiralitetet var egentligen icke mer i behof af lokalen; eftersom denna likväl en gång var donerad, ansåg förvaltningen sig böra draga all möjlig fördel deraf; den sökte och erhöll derföre bestämdare besittningsrätt derå genom Kongl. Förordn. 1696, som i 2 § innehåller, att som amiralitetets krigsmanshuskassa erhållit öppet bref på platsen å Djurgården, der de sjuka båtsmännen varit skötta, så egde den att densamma bortarrendera eller eljest göra sig till nytta. — År 1724 erhöll bryggare-åldermannen Johan Lampa tillstånd att få intaga platsen. Grosshandlaren Lodsach köpte af Lampa åbyggnaderna år 1735 och erhöll transport på platsen af amiralitetet mot tomt-ören. Han inrättade här ett skeppsvarf, hvilket sattes i gång med största drift och troligen stor penningestyrka, ty eljest skulle resultaterna ej på så kort tid kunnat bli så stora. Denna anläggning drefs med stor personal och föranledde liflig kommunikation med allmänheten. Amiralitetet lät indela hela området uti 8 qvarter och dessa i tomter samt några ordentliga gator. Att detta skett på Lodsachs föranstaltande eller på annat sätt genom honom, kan man sluta deraf, att tomterna bebyggdes af skeppare, skeppstimmermän, tjärvräkare, smeder och andra, som hade sin förtjenst vid varfvet, äfvensom från anläggningen på Beckholmen, som erhöll sina privilegier den 6 Maj 1692. Lodsach var äfven interessent deruti. Om han just ej anlade staden, så kan man med skäl anse honom som dess stiftare, dess grundläggare, ty nästan alla de första invånarne lefde för det mesta genom honom. Man kan bestämdt antaga, att varfvets anläggande var den mest verkande orsaken. Skada, att anläggningen ej skedde mer reguliert; men lokalen var bergig; en del gammalt, som stod i vägen, borttogs väl; men allt kunde icke rubbas. Efter Lodsachs frånfälle inträdde rådmannen sedermera borgmästaren i Stockholm, Gustaf Kjerrman såsom delegare med enkan. Efter deras död inköptes detta varf af ett bolag, bestående en tid af 16 interessenter, såsom Wahrendorff, Kysel, Grill, Chapman m. fl., der hvarje aktie gällde 29,200 dlr kopparmynt. Omkring år 1800 började John Burgman att tillhandla sig aktier, så att 1810 egde statssekreteraren Lagerbring $\frac{1}{8}$:del, grosshandlaren Björkman $\frac{1}{8}$:del, grosshandlaren S. T. Georges $\frac{3}{8}$:delar och Burgman $\frac{3}{8}$:delar, hvilken sednare dock

omkring år 1820 utlöste Georges, så att Burgman egde $^3/_4$:delar. Den resterande fjerdedelen inköptes af Burgmans måg, grosshandlaren Fredholm, som efter Burgman blef egare af hela varfvet.

Sedan staden blef uppbyggd, hade dess invånare egen gudstjenst uti första byggningen på varfvet, inom ingången till venster från Gamla Varfsgränden. Kongl. Br. af den 19 Maj 1759 förordnade om en skolas inrättande på Djurgården, men upptager ej anslag till lön åt läraren eller lokal för skolan. Någon ordentlig och beständig skola var der ej heller, förr än konung Carl XIV Johan, genom resolution af den 24 Augusti 1827, anslog 6$^1/_2$ kappland af hofjägareboställelt Apothekare-husets tomt, mot 40 rdr banko årlig afgift. Det nuvarande skolhuset uppfördes af grosshandlaren John Burgman och blef af honom genom gåfvobref af den 18 Februari 1830 skänkt till Djurgårdsförsamlingen, med rättighet att begagna skolrummet och dess arkiv till kyrka och sakristia. Gudstjenst hålles här hvarannan söndag. Skolan, som lyder under Kgl. Direktionen för Stockholms stads undervisningsverk, har en lärare, som på Stockholms allmänna barnhus stat har ett löneanslag af 400 rdr bko, samt dessutom af bemälta Direktions fonder åtnjuter 130 rdr, jemte fria boningsrum i skolhuset. Barnens antal varierar imellan 65 och 80.

Folkmängden inom Djurgårdsstaden, som tillhör Stockholms stad och Ladugårdslands församling samt innefattar qvarteren Fyrkanten, Skeppsholmsviken, Masten, Trädgården, Trehörningen, Kyrkogården, Djurgården, Halsen, Bergsklippan och Grönland, utgjorde, enligt 1853 års mantals- och skattskrifningslängd, 942 personer, hvaremot befolkningen å den öfriga delen af Djurgården, som upptages och mantalsskrifves å särskild längd under Danderyds socken, 1856 uppgick till 618 personer. — De lägenheter å Kongl. Djurgården, som i nämda afseende äro lagda under sistnämda socken, äro: Alberget, Alnäs, Andra Torpet, Apothekshuset, Bellmansro, Blockhusporten, Bergshyddan, Lilla Blåporten, Stora Blåporten, Kaptensudden, Kräftriket, Diorama, Djurgårdsbrunn, Djursborg, Drottningberget, Eolskulle, Fjeldstuen, Fiskartorpet, Framnäs, Fresçati, Fridhem, Grindstugan, Gröndal, Hasselbacken, Helsingberg, Johannisberg, Kaknäs, Komötet, Källhagen, Laboratoriihagen, Ladugårdslandsporten, Lejonporten, Lejonslätten, Lido, Listonhill, Ludvigsro, Lugnet, Lusthusporten, Magasinsstugan, Manhem, Öfra Manhem, Manilla-holme, Matts- eller Sirishof, Novilla, Nya Manhem, Oakshill, Planterhagsporten, Plommonbacken, Pohlsro, Portstugan, Ropsten, Ropstensport, Rosendal, Rosenhill, Rosenvik, Sevilla, Skarfven, Skeppsbroäng eller Experimentalfältet, Skolhuset, Skuggan, Stärkelsebruksbacken, Söderbrunn, Söderport, Tegeludden, Theaterhuset, Träskporten, Täcka Udden, Waldemarsudden och Villan.

Kongl. Djurgården har egen fördelning i afseende på *jurisdiktionen*. Sålunda lyda, enligt Kgl. Brefvet den 8 September 1736, under öfverståthållareembetet och till hufvudstadens domstolar; Båtsmanstomterna, Blockhusudds tullplats, Ladugårdsgärdet samt den bredvid Biskopsudden liggande så kallade Waldemarsudden; men allt det öfriga hörer till landet, hvari äfven inberäknas de till Ladugårdsgärdet gränsande bebyggda trakterna, der Konungens befallningshafvande i Stockholms län åligger handhafvandet af alla förekommande utsökningsmål, samt Danderyds Skeppslags tingsrätt af alla domstolsärender, med undantag af dem, som kunna röra Kongl. Borgen.

I afseende på polisuppsigten öfver Djurgården är genom Kongl. kungörelsen af den 26 April 1814 stadgadt, att Stockholms stads fiskaler och polisbetjening ega att till hela Djurgården och Ladugårdsgärdet sträcka den tillsyn och handräckningsåtgärd, hvarigenom lugn och ordning ibland inträffande folksamlingar må bibehållas, förbrytelser och brott, som derstädes varda föröfvade, upptäckas, lösa och misstänkta personer, äfvensom tjufgods, efterspanas och sökas, samt i dylika ärender göra behörig anmälan och förbrytaren till laga ansvar inkalla eller inställa hos Öfverståthållare-ämbetet, som eger öfver sådana förbrytelser och

brott hålla förhör och ransakning, innan desamma till vederbörande domstols pröfning öfverlemnas. Polisbetjeningen eger för dessa ändamål direkte påfordra och erhålla biträde af närmaste kronobetjente, utan att göra anmälan hos landshöfdingen.

På Djurgården, hvars förnämsta lägenheter särskildt beskrifvas, restes år 1829 vid östra ändan af slätten en minnesvård öfver Carl Michaël Bellman, bestående af skaldens på en fotställning stående byst i bronz efter modell af Byström.

Djurgårdsbrunn. Denna helsobrunn är belägen å den så kallade Norra Djurgården, på gränsen mellan Waldemarsön och Södra Djurgården, vid den s. k. Djurgårdsviken. Den äldre och mineralhaltigaste helsokällan lärer redan på 1500-talet varit känd, men icke upptagen till allmänt bruk förrän år 1690 utaf archiatern Urban Hjärne. Den starkare ådran, hvilken sedermera ensam varit i bruk, igenfanns å nyo år 1750, sedan den, såsom man tror, af ålder varit en offerkälla, hvilken vid reformationstiden blifvit igenlagd. Fordom lärer Djurgårdsbrunnen varit oftare tillitad såsom helsokälla, någon gång jemväl af Kongl. personer, såsom konung Adolf Fredrik, drottning Lovisa Ulrika, kronprinsessan Sophia Magdalena, m. fl. Under sednare åren hafva allt färre ståndspersoner besökt densamma för brunnsdrickningens skull, Den äldsta befintliga handling om Kongl. Djurgårdens helsobrunn är en riksmarskalksämbetets resolution af d. 5 Juni 1742, hvarigenom doktor Lithéen erhöll tillstånd att der upprätta nödiga hus och byggnader; 1780 egdes den af hof-apothekaren Schultz; 1821 af grosshandlaren Schultz; 1826 blef professor N. Åkerman egare af brunnsegendomen, hvarefter hof-chirurgen G. Herbert någon kort tid innehade den; men Åkerman tillhandlade sig åter densamma. År 1830 försåldes egendomen till ett då bildadt aktiebolag, mot en summa af 23,000 rdr banko; eganderätten till tomten tillhör Djurgården. Till förmån för de fattiga, som nyttja helsovattnet, gjordes år 1790 ett testamente af kofferdikapitenen Ahlströmer, hvilken dertill skänkte ett hus i Kolmätaregränd, som gaf omkring 2,900 daler kopparmynt i årlig hyra. Redan före år 1800 hade utvägar blifvit vidtagna, för att understödja de fattiga sjuka, som härstädes begagnade brunns-inrättningen. Sedermera gaf Narcissaner-orden, hvilken numera upphört, understöd åt ett antal sjuka ståndspersoner, under den tid de här uppehöllo sig. År 1832 uppbyggdes här äfven ett vackert badhus. Omkring brunnshuset, hvilket nu hufvudsakligen begagnas till värdshus, ligga talrika byggnader, begagnade till s. k. sommarnöjen.

Djurgårdskanalen. Kanal mellan Surbrunnsviken och Lilla Wärtan, — var fordom en naturlig båtled. År 1624 utkom en förordning, att alla segelleder från Östersjön till Stockholm skulle igenpålas, utom den förbi Blockhusudden. I anledning deraf lärer denna båtled blifvit stängd omkring år 1650. Konung Carl XIV Johan ansåg detta såsom ett högst olämpligt hinder för ortens gemenskap med hufvudstaden, äfvensom för traktens odling och förskönande, samt förordnade år 1825, att en kanal härstädes skulle gräfvas. Löjtnant Brandenburg erbjöd sig att verkställa detta för 16,666 rdr 32 sk. banko; men andra uppgjorde förslaget till 12,000 rdr. Öfverste Ljungberg åtog sig att fullborda kanalen för något öfver 11,000 rdr. Efter några hundrade alnars gräfning afstannade likväl arbetet. Genom resolution af den 1 December 1832 beslöts, att som kanalen, enligt det nyare förslaget, skulle kosta 14,000 rdr bko, skulle Djurgårdskassan och dåvarande strömrensningskommittéen deruti deltaga med 7,000 rdr hvardera, och man tillät upptagandet af ett lån å 7,000 rdr. Efter åtskilliga vexlingar blef kanalarbetet fortsatt under kapiten Oldenburgs inseende och alldeles färdigt på eftersommaren år 1834. Kostnaden, jernbron och det lilla vaktmästarhuset inberäknadt, uppgick slutligen till en summa af 15,978 rdr banko, hvaraf 7,500 rdr utgått ur Djurgårdskassan.

Kanalen är 2,000 alnar lång, 20 fot bred i botten, minst 50 vid ytan och 4 fot djup. Den underhålles af Djurgårdskassan och anslaget till allmänna väg- och vattenbyggnader gemensamt.

Djurhamn. Se *Djurö kapell.*

Djurmoklack. Berg i Gagnefs socken i Dalarne.

Djurröd. Socken i Gärds härad af Christianstads län, $1^3/_4$ mil vester från Christianstad, har en areal af 7,290 tunnland, af hvilka blott 30 äro sjöar och kärr. En del af hemmanen i sockmen, som äfven kallas *Giörröd*, hafva nödtorftigt utsäde och höfångst, andra svagt utsäde och mager åker; ek- och bokskog finnes inom socknen, som derjemte har eller har haft äkta perlfiske i en bäck vid hemmanet Åröd. Socknens hemmantal uppgår till $15^1/_6$; folkmängden, som 1840 uppgick till 788, utgjorde 1850: 961 och 1855: 977 personer. Socknen hade sistnämda år fast folkskola med 1 examinerad lärare, som undervisade 38 gossar och 24 flickor, medan 30 gossar och 40 flickor hade enskild undervisning, 20 gossar och 18 flickor undervisades i hemmet. — Djurröd socken är annex till Träne konsistoriela pastorat af 2:dra klassen i Gärds kontrakt af Lunds stift. — Inom socknen ligger säteriet *Ölstorp;* en stor del af hemmanen lyda under Widtsköfle och Åkesholm. — Adress: Christianstad.

Djursberg. Gård i Wist socken och Hanekinds härad af Östergötlands län, äfven kallad *Cedersberg*. Se *Säby* i samma socken och härad.

Djursberg. Jägmästar-boställe på Kgl. Djurgården vid Stockholm, strax utanför Ladugårdslandstullen, anslogs år 1680 till boställe åt andre hofjägmästaren; derunder lydde då 53 tunnland $20^1/_2$ kappl. jord. Husen stodo sedan och förföllo, så att det 1802 beslöts att de skulle ombyggas; men då detta ej kom till verkställighet, lärer hofjägmästaren af Ström hafva på egen bekostnad och med kännbar uppoffring nybyggt nästan hela bostället.

Djursdala. Socken i Sevedes härad af Kalmar län, $1^1/_4$ mil norr från Wimmerby, har en areal af 15,459 tunnland, af hvilka 5,420 äro sjöar och kärr; egentliga namnet torde vara Juttersdala af sjön Juttern, som tillika med en del af sjön Krön och andra sjöar befinnes i socknen. Djursdala består af $17^3/_4$ mantal och hade 1840 en folknummer af 980 personer; år 1850 hade befolkningen tillväxt till 1,065, år 1856 till 1,095 personer. Socknen hade sistnämda år fast folkskola med en examinerad lärare, som undervisade 31 gossar och 14 flickor, medan 1 gosse åtnjöt allmän undervisning, 4 gossar och 15 flickor undervisades i hemmet. — Djursdala socken är annex till Södra Wi konsistoriela pastorat af 1:sta klassen af Tuna läns och Sevedes kontrakt i Linköpings stift. Kyrkan, af trä, skall vara byggd 1692. — I socknen ligga militärboställena *Lillevi* och *Marstad*. — Adress: Wimmerby.

Djursholm. Sätesgård i Danderyds socken och skeppslag af Stockholms län, nära Stora Wärtan, 3 mil sjö- och 2 mil landväg från Stockholm, 2 mantal frälsesäteri med qvarn och underlydande $3^1/_2$ mantal samt Stocksunds bro, synes hafva tillhört en Oxenstjerna 1433, men skall egentligen vara grundadt omkring 1500 af riksrådet Nils Eskilsson Banér († 1520) och tillhörde hans slägt i flera leder, likväl med afbrott för åren 1600—1612, då godset var indraget till kronan i följd af den dom, som öfvergått riksrådet G. Banér. Sista egaren af slägtens äldre gren var general-fälttygmästaren J. G. Banér, † 1706, och året derpå försåldes godset till en slägting af en annan gren, generalmajoren J. Claësson Banér, som gjorde Djursholm till fideikommiss år 1731. Godset ärfdes sedan af fideikommiss-stiftarens son, friherre Johan Mauritz Banér, och af dennes son, friherre J. Gustaf Banér; fideikommissegenskapen öfverflyttades år 1774 på Björkvik i Östergötland (se denna artikel), och en del af det underlydande godset bortsåldes, deribland Lidingön. Slutligen utbyttes sjelfva säteriet mot

Sjö i Uppsala län (1813). Djursholm såldes derefter till brukspatron Rosenborg och af honom 1815 till baronerna Wirsén och Nordin. Sedermera blef statsrådet grefve G. F. Wirsén genom köp ensam egare af godset, som nu tillhör grefve Wirsén. — Åbyggnaden, belägen tätt invid sjön, är af sten, från 1500-talet, men sedermera förändrad. — Under Johan III:s tid höllos Gustaf och Sten Banér under bevakning på Djursholm, och på Djursholm föddes den 23 Juni 1596 den namnkunnige riksfältherren Johan Banér. Alla minnen efter ätten Banér, rustkamrar, samlingar och dylikt äro förskingrade; sjelfva Johan Banérs rustning berättas hafva fått dela ödet att bli försåld på auktion, men räddades och lär nu befinnas i fältherrens graf i Riddarholmskyrkan. — Egaren af Djursholm har jus patronatus till Danderyd, och i denna sockens kyrka ses ätten Banérs graf.

Djurshyttan. Stångjernsbruk mellan sjöarna Djurshyttesjön och Långbogen i Hellestads socken af Finspounga Läns Härad och Östergötlands län, skall vara anlagdt år 1650, men stadfästes 1690, och 1737 resolverades, att smidet skulle förblifva vid 300 sk*ℓ*. År 1855 hade bruket 2 härdar, 1 hammare och 345 sk*ℓ* privilegieradt smide samt hörde under Finspong, hvilket det tillhört åtminstone sedan 1750. Se *Finspong*. — Vid Djurshyttesjön ligger också *Djurshyttan*, ett mantal frälse gästgifvargård med såg. — Djurshyttesjön tillhör Finspongs-elfvens vidlyftiga vattendrag och afbördar sig genom Djurshytte-ån i sjön Stor-Trons aflopp, Borggårdsström, hvarefter hela vattendraget slutligen faller ut i sjön Glan.

Djursnäs, eller **Jursnäs**. Nu kyrkoherdeboställe i Mogata socken af Hammarkinds härad och Östergötlands län, $^1/_8$ mil från sockenkyrkan och 1 mil från Söderköping, har ett historiskt minne sedan Erik XIII:s tid, då stället varit antingen en hamn eller ett herregods. Vid riksdagen i Söderköping år 1436, under oenigheten mellan Erik af Pommern och Svenskarne, hade nämligen drotset Christer Nilsson och de Danska herrarne här ett sammanträde. Så snart drotset fick underrättelse om marsken Carl Knutssons ankomst till staden, skickade han genast bud till honom med begäran, att han skulle komma ut till Djursnäs, hvilket han efterkom. Marsken yttrade, att man borde göra sig försäkrad om slotten, eftersom länsherrarne nu voro församlade; men drotset anmärkte, att han aftalat med de Danska, att den förut uppgjorda dagtingningen borde hållas, antingen konung Erik var död eller lefvande. Detta bifölls, och alla de närvarande bekräftade så väl drotset som marsken i deras ämbeten, hvarefter de församlade begåfvo sig till Söderköping. — Så berättas i 1831:års upplaga af Tunelds Geographi efter Lagerbring, Sv. R. H., IV, 147, 166.

Djursnäs. Gods uti Ösmo socken och Sotholms härad af Stockholms län, nära den efter stället uppnämda viken af Svärdsfjärden, $2^1/_4$ mantal frälsesäteri med qvarn och såg, torde under medeltiden hafva varit kyrkligt gods, eftersom år 1686 en del kallades Biskopsgården, och alltsammans säges hafva varit prebendehemman; blef sedan frälse genom donation. Godset egdes från 1637 af Didrik Yxkull, omkring 1686 af hans sonsons, Wolmar Yxkulls, och i andra giftet Nils Bååts enka, Helena Fleming, reducerades, utbyttes för framtiden af landshöfdingen friherre Duwall, tillhörde sedan slägten Törnflycht, Hildebrand 1772, Löwen 1825, friherre Trolle-Löwen 1850; under gården lydde då $5^{17}/_{24}$ mantal inom socknen och räntor af $2^3/_4$ mantal i Sorunda.

Djursten. Fyrbåk vid den s. k. Öregrundsgrepen, vid Vesterby på Gräsöns vestra kust, norr om kyrkan; var i äldre tider en s. k. *kase*, sedan en *känningsbåk* och uppfördes af sten 1767 af friherre Koskull, med en kostnad af 35,000 daler kopparmynt. Båken underhålles af kronan och hör till Norra Lotsdistriktet under Öregrunds Fördelning.

Djurström. Sätesgård i Wärsås socken och Kåkinds härad af Skaraborgs

län, vid ån Djuran, har stor och vacker sätesbyggnad af trä, men rappad och reveterad, så att den liknar sten, uppförd af riksrådet friherre Palmstjerna, god åker och ängsmark, skog af tall och gran, betydlig trädgård o. s. v. Bland sednare egare nämnas 1813 stallmästaren M. von Törne, sedan häradshöfding J. Svalander.

Djursö. Frälse-säteri uti S:t Annæ socken och Hammarkinds härad af Östergötlands län, består af de i Östgötaskären belägna öarna Djursö, 1 3/4 mantal frälse, med liten åker, men god äng och bete, godt fiske samt tillräcklig skog, i synnerhet af ek, med derunder afhysta Gloholmen, 1 1/2 mantal frälse, Risö, Öfra och Nedra Yxnö, Marö, Ugglö, tillsammans 7 5/8 mantal frälse, samt Rimmö, 1/6 mantal skatte, alltsammans taxeradt till 35,640 riksdaler. Djursö har varit doneradt till Axel Banér, tillhörde 1683 hans andra fru Catharina Bielke, som utbytte det från reduktionen; 1687 tillhörde gården Cl. Hägerstjernas arfvingar. Den tillföll 1736 genom arf riksrådet grefve Arvid Horns grefvinna, Margaretha Gyllenstjerna; men år 1755 sålde hennes måg, grefve Löwen, godset till lagmannen grefve Göran Gyllenstjerna. Godset hade redan samma egare som Thorönsborg i samma socken ända till 1828, då det tillföll grefve C. G. Mörners son, öfverstlöjtnanten grefve Nils Mörner, gift med Mar. Smedberg. År 1853 innehades godset af deras dotter, Louise Mörner, gift med kammarjunkaren grefve Jul. Oscar Mörner. — Yxnö och Ugglö torde hafva haft till största delen samma egare som Djursö; Risö och Marö hafva tillhört Stegeborg och sedan Thorönsborg.

Djurö. Kapellförsamling i Wermdö pastorat af Stockholms län, belägen i skärgården, 5 mil österut från Stockholm, består af öarna *Djurö* (som sammanhänger med den till Wermdö socken hörande Windön och i öster omgifven af Haröfjärden), *Runmaren* eller *Runmarö*, *Svenska Sandön* m. fl., tillsammans kallade Rumbo Fjerding; och dertill komma ytterligare delar af Hemmesta och Wäsby på Wermdö-landet m. m. Landet har den i denna skärgård vanliga naturen, omvexlande med större och mindre berg och skogsbackar af ringa höjd, men i allmähet högre än de nordliga skeppslagerna och nu mer föga skogbevuxna; vidare kala klippor och skär, små vattendrag, dalgångar eller sidländta betesmarker och föga vidsträckta åkerfält. Rådande jordmånen är dels sandblandad lera, dels svartmylla, dels sand; näringarne äro åkerbruk, ängs- och skogsbruk, trädgårdsskötsel vid herrgårdarna, strömmingsfiske, skälfångst, sjöfart (Djurö socken deltog 1848 i sjöfarten med 6 båtar). Socknen, som består af 11 1/8 förmedlade mant., beboddes 1815 af 616, 1850 af 809 och 1856 af 848 personer. Socknen hade sistnämda år fast skola med 2 examinerade lärare, som undervisade 30 gossar och 32 flickor, medan 2 gossar hade enskild undervisning och 16 gossar samt 15 flickor undervisades i hemmet. — Djurö socken utgör för närvar. kapell under Wermdö pastorat i Östra Roslags kontrakt af Ärkestiftet. Den hörde till Wermdö moderförsamling intill början af 1680-talet; kapellkyrkan, af trä, invigdes år 1683; byggnaden började på bekostnad af rådmannen i Stockholm Joseph Månsson och hans hustru, Maria Furubom; den fulländades af kapitenen Erik Furugren En del af inredningen är sedan 1840; altartaflan, ett bildhuggeriarbete, är okänd till ålder och upphof. — Clara kloster i Stockholm egde flera af de till socknen nu hörande öarna, bland hvilka Svea Sandø, Rødhmæ (Runmarö), Skæparødmæ (Skarp-Runman), Wirdashø m. fl. nämnas såsom 1288 och 1289 skänkta till klostret af konung Magnus Birgersson. Vid reduktionstiden innehades större delen af Rumbo fjerding af slägten Torstenson, en del af ätten Stenbock. — I socknen märkas: *Djurö*, nu styckadt, fordom 2 mantal frälse, innehafdt 1646 till en del af L. Fleming, 1685 till en del af Lichton, på 1780-talet af riksrådet Höpkens enka och 1792 bebodt af dåvarande kongl sekreteraren Ehrenström, som var inblandad i den s. k. Armfeltska konspirationen; — *Djuvhamn* —

Sandhamn, tull- och lotsplats på Sandön. — Adress: Stockkolm.

Djurö. Se *Branäs Ö.*

Diö. Jernbruk med manufakturverk i Allbo härad och Stenbrohults socken af Kronobergs län, privilegieradt den 3 Januari 1734, består af masugn, stångjernshammare med 2 härdar, knipp- och spikhamrar, mjölqvarn och sågverk. Tillhör grefvarne Malcolm Casimir och Hugo Diedrich Hamilton.

Dofvern. Smal, milslång sjö uti Risinge socken af Finsponga Läns Härad och Östergötlands län, mottager Finspongs-ån och faller sjelf genom Dofversund ut i den vestra af den stora sjön Glans nordliga vikar. Sjön mottager dessutom åtskilliga tillopp, t. ex. i sin norra del ett vestligt från Mörtsjön och andra genom Mäseln, Lillsjön m. fl. och sydligare andra mindre, alla från det bergländiga och skogiga landet mot gränsen af Wånga och Hellestads socknar i sydvest. Före utloppet genom Dofversund delas sjön genom öar i två hälfter.

Dofverstorp. Två mantal frälseskatte i Risinge socken af Finsponga Läns Härad och Östergötlands län, tillhöra allmoge. På egorna ligga flera ödelagda jerngrufvor, Garpe-, Getterns-, Henne-, Abrahams-, Elge- och Kettlegrufvorna.

Dohnaforss. Jernbruk i Askersunds socken och Sundbo härad af Örebro län, 7 mil från Örebro, ½ mil vester om Askersunds stad, vid det från sjön Örgaggen kommande vattendraget, har först blifvit anlagdt af öfversten grefve C. A. Dohna, som år 1725 egde Stjernsunds gods, till hvilket äfven Sigridstorps frälsehemman med sin skog Myrmarken lydde, och der anläggningen af bruket skedde. Uti arfskifte efter framlidne egaren af hela Stjernsund, brukspatronen och riddaren af Wasa-Orden Ol. Burenstam, blef Dohnaforss egendom år 1822 utbruten från det öfriga godset och tillföll då bergsrådet, sedan v.-presid. af Robson med dess fru, M. Carolina Burenstam. Bruket, som sedan ombytt egare, tillhörde 1859 C. J. Björkegren; 1849 hade det 1 härd, 1 hammare, 395¼ sk㎗ stångjernssmide af köpetackjern och utskeppning på Stockholm och Göteborg. Till bruket höra såg och qvarn med 3 par stenar. Nybyggnader och reparationer vid bruket anställdes med ansenlig kostnad åren 1825—1827. I 1828:års upplaga af Tunelds Geographi berättas om Dohnaforss bruk följande: »Af den gamla smedjan är ej mer öfrigt än blåsmaschinen, hvilken under magister Åkerréns inseende vid början af 1790-talet var den första, som byggdes af framlidne Widholm, och hvilken sedermera varit en föresyn för många.» En bruket tillhörig och nära detsamma belägen frälselägenhet, *Kullängen,* är synnerligen anmärkningsvärd för sin åbyggnad; grindstolparne, likasom stolparne vid portarna och stöden under knutarna vid husen, befinnas vara afhuggna maste- eller storverksträd, hvilka ännu i dag stå fast med rötterna i jorden och tjena fullkomligt till sitt ändamål; åbyggnaden är helt och hållet af runda eller oskrädda stockar, hvilka efter långsidan hålla några och 30 alnar samt ofta 32 tum i diameter vid rotändan och 18 tum i toppändan och deröfver, samt i bredden af huset träd af nära 30 tum i roten och 21 i toppen; den så kallade kroppåsen är grof och tung. Det har varit en sägen i orten, att någon hexmästare i fordomtima bebott detta ställe, och att han med en till utseendet svag häst likväl förmått framskaffa allt timret och ensam upplagt kroppåsen, medan de för detta arbete bekymrade timmerkarlarna frukosterade; knutskallarne äro ej afhuggna hvarken på mangårds- eller uthusen; de sitta merändels långt ut från byggnaden, som för öfrigt är väl sammanlagd; alla dessa grofva träd äro troligen växta på det ställe, der husen blifvit uppförda, hvilket för öfrigt nu endast utvisar en lågländ, lerblandad slättmark. Regementspastorn Jakob Grahl, som för halftannat århundrade sedan var kyrkoherde i Askersunds landsförsamling, har antecknat, att den märkvärdiga nybyggaren i Kullängen då ännu lefde vid

ovanligt hög ålder. — På Dohnaforss bruks egor ligger *Borgaberget* (se denna artikel), och vid det derunder lydande frälsehemmanet Gårdshyttan, $^1/_4$ mil från Wetterns östra strand, åt Östgöta-sidan, ligger *Murberget* (hvarom vidare se denna artikel), bägge sannolikt fordna röfvarnästen sedan den tid, då Tiveden var tillhåll för flyktingar och fridlösa, som lefde af att plundra vägfarande, hvilka också, då de från Östergötland begåfvo sig in till Nerike, aldrig försummade att först anbefalla sin själ i Guds hand uti det då befintliga kapellet vid Husbyfjöl.

Dollby. Ett mantal frälse i Hultsjö socken och Vestra Härad af Jönköpings län, från äldre tider brukadt af allmogen bebyggdes år 1740 af kyrkoherden Stickman i Hultsjö. Gården tillföll hans måg, sergeant G. Wickström, som på spel förlorade gården åt en A. C. Klöfverfelt, hvilken 1787 sålde den till fändrik Pihl. Dennes enka sålde Dollby 1792 till Befallningsman Laurell, som förbättrade gården, och till hvars måg, löjtnant L. M. Ulfsax, den sedan gick i arf.

Domare-eken. En vördnadsbjudande ek under Brofjellet i Bro socken och Stångenäs härad af Bohuslän, berättas hafva fått sitt namn deraf, att forntidens domare i skygd af dess grenar fortsatt sina göromål, då oväder hindrade dem att sitta på tingshögen, som ännu finnes qvar straxt bredvid på Nolängen, på Bro prestgårds mark. Trädet är imellertid icke så gammalt som sägnen, men kan nog vara uppvuxet från rötterna till det träd, på hvilket sägnen syftar. Eken har varit utsynad till fällning, men räddades af egaren till Wese, som bytte ut den mot andra träd, så att Domare-eken, i fall den nu står qvar, bör tillhöra Wese säteri.

Dommeberg. Kulle af 798 Svenska fots höjd i Habo socken och Wartofta härad af Skaraborgs län, märkvärdig såsom den punkt, der den så kallade Landryggen, som förut strukit fram utmed Wettern, böjer sig inåt Småland. Berget ligger $^1/_8$ mil från Domså, vid pass $^1/_4$ mil vester från Wettern och är på alla håll isoleradt. Man har från detsamma den härligaste utsigt 3, 4 ända till 8 mil bortåt i alla väderstreck. »I norr sluter Wettern synkretsen och omgifver i nordost den med sin kyrka, sitt fordna gymnasiihus, sina byar, lundar och åkerfält prunkande Wisingsö. Längre bort, på ungefär 7 mils afstånd, höjer sig i samma väderstreck det höga Omberget med sin kullriga hjessa, och derifrån löper Östergötlands och Smålands med dalar, åkrar och skog omvexlande bergssträckning längs öster om Wettern till Husqvarna vattenfall, hvilket lyser silfverhvitt i dagen; äfvensom hela landsträckan, prydd med Brahehus ruiner, Grenna stad, Vestanå och Husqvarna, jemte en mängd andra herrgårdar och hemman samt Wista kulle och Skärstadssjön, bjuder åskådaren den mest skiftande och behagliga anblick. Sydöstra, södra och sydvestra taflan af landskapet innefattar, utom aflägsna höjder och kyrktorn m. m., dels den vackra Bankeryds-dalen, der Attarps, Månseryds och flera säterier samt sockenkyrkor visa sig ibland de täckaste omgifningar af löfskog, granlundar och sädesfält, dels det höga Taberg och talrika andra ställen synas. Slutligen ser man i vester och nordvest Habo och Gustaf Adolfs kyrkor samt hela nejden, lik en Engelsk park, skiftande med blomsterrika dälder, höga grönskande kullar, en mängd vackra landtställen och en stor, i romantiska krökningar slingrande å, allt på nära håll.» Dommeberget besöktes förr mer än nu af resande och artister, som aftecknat det sköna landskapet. — På sjelfva berget uppförde år 1826 dåvarande egaren af $^1/_8$ mantal skatte Dommeberg en tvåvånings, hvitrappad charaktersbyggnad med altan på taket, hvarifrån man njuter af den härliga utsigten öfver hela den omgifvande trakten. Dommeberg egdes år 1833 af hofrättsrådet J. Wetterbergh, fader till den bekanta doktor Wetterbergh, hvars under pseudonymen »Onkel Adam» utgifna skrifter sannolikt icke äro okända för någon af våra läsare.

Domö. Två mantal säteri med underlagda rå- och rörshemmanet Lilla Domö, i Hjerpås socken och Kållands härad af Skaraborgs län, $1^1/_4$ mil från Lidköping, $3^1/_4$ mil från Skara, har god åkerjord, vattenqvarn och fiske i Lidan. Gården egdes 1812 af häradshöfding J. Th. Sundler, i slutet af 1820-talet af doktor A. Forssell.

Dormsjö. Masugn, hammare och gjuteri uti Stora Kopparbergs län, Folkärna härad och Garpenbergs socken, privilegierades 1782 för 1 härd och 1 hammare. Se *Garpenbergs-verken.*

Dorothea. Lappmarks-pastorat i Vesterbottens Läns Lappmarks Fögderi, innefattar en areal af 374,683 tunnland, af hvilka 30,000 äro sjöar och kärr. Socknen har tillhört Åsele socken, som fordom var kapell under Anundsjö i Ångermanland, men först omkring 1700 blef eget pastorat; detta delades under Gustaf IV Adolfs regeringstid i 4 socknar, *Åsele*, *Fredrika*, *Wilhelmina* och *Dorothea*. Socknen, som ligger 22 mil v. n. v. från Umeå, består af $19^5/_{48}$ oförmedlade mantal och beboddes 1840 af 900, 1850 af 1,156 och 1855 af 1,276 invånare. Folkskolan har af brist på lärare icke varit öppen på $2^1/_2$ års tid — Dorothea socken tillhör i ekklesiastikt hänseende Ångermanlands nordvestra kontrakt af Hernösands stift. — Se vidare *Åsele.* — Adress: Umeå eller Sollefteå.

Dragesholm, eller **Dragsholm.** Berustadt säteri om $1^1/_8$ mantal i Stenestad socken och Södra Åsbo härad af Christianstads län, tillhörde i medlet af 1700-talet en inspektor Holmström, som bördat gården på sin hustrus, von Fräsers, vägnar; sednast uppgifves som egare öfverste Siwers. Gården, som fordom varit omgifven med grafvar, är bebyggd med korsverkshus under tegeltak; ladugården grundmurad, med halmtak. Till godset höra trädgård, något fiske i en stor damm, vacker bok- och ekskog, godt bete och en husbehofsmjölqvarn.

Draggen. Två sjöar i Dalarne, den ena i Orsa, den andra i Lima socken.

Dragsmark. Socken i Bohuslän, ytterst på Bokenäset, den minsta i provinsen, innefattar en areal af 2,268 tunnland, af hvilka 20 äro sjöar och kärr. Socknen ligger $2^3/_4$ mil v. s. v. från Uddevalla, består af blott $6^7/_8$ förmedlade mantal och beboddes 1840 af omkring 500, 1855 af 553 invånare. Socknen hade 1856 fast folkskola, hvari en examinerad lärare undervisade 44 gossar och 53 flickor. — Dragsmark är annex till Bokenäs regala pastorat af 3:dje klassen af Elfsyssels Norra kontrakt i Göteborgs stift. — Folksagan uppgifver, att socknen fått sitt namn, — det skrefs fordom *Draxmörk*, — af en drake, som ännu tros vakta en silfverskål i det s. k. *Skålberget.* — Bland lemningar från äldre tider träffas i socknen några hällkisterör på de till socknen hörande öarne, ett par halfförstörda grafkullar på *Kättorps vallar* samt spår efter dylika vid *Oxvik.* På Hultås egor ligger Borråsberget, hvars inbyggare, jätten, betar sina hjordar på ängen nedanför berget, der höet af denna anledning alltid är magert. På Örtorps skog synes stubben efter en ovanligt stor bok, som ansågs för helig, tilldess ändtligen det med hundratals namn fullristade trädet blåste omkull. Om denna bok berättas, att när den första Lutherska presten reste till Dragsmarks kyrka för att predika, möttes han vid trädet af Satan, som ville skrämma honom från hans afsigt. Presten lät sig imellertid icke förskräcka, utan grep den lede frestaren och band honom vid boken, der han måste stå, tilldess presten vid hemfärden från kyrkan af barmhertighet löste honom. Sannolikt syftar traditionen på något puts, som munkarne försökt spela den Lutherska prestmannen. — Men Dragsmark har från äldre tider ett annat minne, minnet af det i den romantiska Dragsmarksdalen fordom befintliga *Augustinerklostret* och riddar Axel Thordsons samt Skön Walborgs dermed sammanhängande historia. Vi anse oss göra läsaren en tjenst med att ur Holmbergs »Bohusläns Beskrifning» anföra, hvad han härom har att berätta:

»Lika obetydliga äro de skrifna underrättelser, hvilka vi ega om detta

märkvärdiga ställes öden, som de ruiner efter dess byggnader, hvilka blifvit bevarade till våra dagar. Sjelfva klostrets murar äro numera jemnade med jorden, och endast en del af kyrkans, — i häfderna och folksagan kallad Mariækyrkan, — norra mur qvarstår af all den fordna härligheten. Hvad man med visshet vet, är att denna helgedom uppbyggdes i medlet af 13:de seklet af Norska konungen Hakon IV Hakonsson, hvilken hitflyttade den af honom i Tönsberg anlagda Barfotabrödernas kyrka och tillika inrättade här ett kloster, hvilket, jemte kyrkan, helgades åt Jungfru Maria och begåfvades med ett jordagods af 50 manatabol.

Kort efter sin anläggning blef detta kloster af stor betydenhet och af en mer välgörande inflytelse på tidens bildning än de Nordiska klostren i allmänhet. Munkarne inrättade nämligen här en högskola, hvars lärosalar, enligt en sägen på stället, skola varit uppförda på Hultås. Hit samlados de adliga ynglingarne från Norska och Danska väldet, och här bibringades dem de kunskaper samt den humana bildning, som höfdes den tidens riddersmän. Äfven ifrån Sverige besöktes troligen denna läro-anstalt, särdeles vid den tid, länet lydde under Gustaf Wasas spira, emedan vi finna klostergodset då ökadt med egendomar på Dal; men för öfrigt är denna högskolas historia alldeles obekant. Måhända kunna vi här söka det seminarium, i hvilket södra Norges presterskap hemtade den lilla upplysning hvarmed det uppträdde under den yngre medeltiden. Mariækyrkan lärer gjort anspråk på att anses såsom kathedral för Wiken, och på fornhandlingar finna vi »bröder från Dragsmark» gemensamt med kaniker från Opslo utöfva domsrätt i tvistefrågor rörande Wikens kyrkor. Omedelbart lydde derunder två kapell; det ena var nuvarande Bokenäs kyrka, och det andra var uppbygdt på stranden vid Oxvik, helt nära Hultås, efter hvilket man såsom lemningar ännu utvisar några grofva stenblock.

De fordna abboterna i klostret hafva nästan alla förlorat sig i glömska. De enda man kan få reda på äro Niclis vid år 1423, Claws 1434, Thore 1492 och en »brodher Helge medh Gudz naadhe Abbede i Draxmark» år 1500, hvilkas namn finnas på bevarade fornhandlingar. På ett af den förstnämda utfärdadt qvittobref hänger ett vaxsigill, föreställande en abbot i full ornat, hvaromkring kan dechiffreras: *sabbati* .... *o* ... *astomarie*, hvilket utan tvifvel är *Sigillum Abbatis Monasterii Mariæ*, ehuru de båda sista orden lätt kunna läsas: *Drascemarce*.

Dragsmarks kloster blef med tiden ett af de rikare i Norge. Konung Hakons hederliga gåfva ökades oupphörligt af personer, hvilka i Mariækyrkans berömda helgedom åstundade hviloställen och själamessor. Vid tiden för reformationen egde klostret öfver hela norra Bohuslän, på Oroust och på Dal m. fl. orter jordagods, hvilket endast i landskyld räntade en tunna råg, 183 tunnor malt, 22 tunnor korn, 57½ tunnor mjöl, 95½ lℓℓ smör, 1 tunna hafre och 48 hårda dalrar, oberäknadt alla öfriga derifrån utgående inkomster, som visserligen flerfaldigt öfverstego detta i värde. Naturligtvis stodo klostrets dyrbarheter och lösa egendom i ett öfverensstämmande förhållande till dess fastigheter, och ett och annat gåfvobref, som ännu finnes i behåll, visar, att det icke sällan var föremål för de frommas runda frikostighet. Endast af drottning Dorothea i Danmark, konungarne Christophers af Baiern och Christians af Oldenburg enka, hugnades det med en gåfva af 500 mark, emot vilkor att hålla evärdliga messor för hennes och hennes anhörigas själar. Men långt ifrån att dessa rikedomar kunde freda klostret från verkningarne af den storm, som utgick från Luthers lärosal, påskyndade de snarare dess fall. År 1533 öppnades Dragsmarks klosterportar för dem, som ville gå derur; men de qvarblifna munkarne fingo dock — sannolikt för kanonikatets skull — behålla större delen af sina inkomster, likväl med vilkor att deraf aflöna en Luthersk predikant vid kapellet i Bokenäs. Men denna då ovanliga medgörlighet blef af kort varaktighet. Röfvare, höljda i läronitets mantel, infunno sig snart, »för att föra något silfver af det gamla afguderiet till Danmark»

och plundrade Mariækyrkan på hennes dyrbarheter, deraf likväl en del, under transporten derifrån råkade stanna i händerna på några odokumenterade kamrater ifrån Burgund. Munkarne utdrefvos, högskolan upphäfdes, och klostergodsen förvandlades till eget kronolän under särskild länsherre. Följande sekel fullbordade förstörelsen. Klosterbyggnaderna nedbrötos, och en rå egennytta skändade Mariækyrkans kungliga rundbågar, hvars ämnen öfverfördes till Bohus af Danska länshöfdingen Ivar Krabbe och der hopfogades till tvänne försvarstorn, på hvilka — liksom till straff för vandalismen — Svenska fanan ett par år derefter svajade.

Ännu för ett århundrade sedan voro Mariækyrkans ruiner uti så bibehållet skick, att de åskådliggjorde den märkliga byggnadens utseende i bättre dagar. De visade, att denna, som varit uppförd i rundbågsstil och med all den prakt, medeltidens fromma byggnadskonst slösade på sina helgedomar, varit 80 fot lång, 40 fot bred och vid gaflarna haft öfver 60 fots höjd. På östra gafveln var ett tredeladt fönster, hvars särskilda afdelningar voro 50 (?) fot höga och 2½ fot breda. De finpolerade posterna och rundhvalfven voro prydda med rika löfverk och englahufvud. Å vestra gafveln, som qvarstod till 36 fots höjd, syntes en 28 fot hög dörröppning och derofvanför ett rundt fönster, deladt i 12 radier. En sten, som för ett par år sedan uppgräfdes, der den fordna dörren varit, visade att denna sistnämdas infattning varit prydd med smärta fristående pelare. Af kyrkans norra sidomur var bibehållet endast ett stycke af 50 fots höjd och 32 fots längd, och af den södra en ännu obetydligare qvarlefva, som icke kunde upplysa något om de fönster, hvilka byggnaden haft på denna sida. Vid sydöstra hörnet syntes grundmuren efter ett litet sanctuarium. Murarne, hvilket kan skönjas af den ännu befintliga qvarlefvan, bestodo af dubbelmurar af tillslagen gråsten med mellanfyllnad; men dörr- och fönster-infattningarne med deras prydnader voro af finhuggen tälgsten. Alltsammans var nu mosslupet, och en grönskande krans af rönnar, som uppspirat på de halfförstörda murarna, omgaf, såsom minnets symbol, den ärevördiga lemningen; men inom ruinen höjde sig resliga askar och skuggade med lummiga kronor de hänsofnas stoft, deruti deras rötter frodades. Men år 1752, då socknens träkyrka ombyggdes, behöfdes sten till tomtning och golffyllnad, och den vördnadsbjudande ruinen plundrades då så grundligt, att den enda qvarlefva deraf, man nu finner, är ett stycke af norra muren, på hvars spets en liten mar-rönn och en förtorkad fura sucka i vinden. Denna murlemning är 26 fot lång och 34 fot hög. Det nästliggande stycket af kyrkogårdsmuren består af återstoden utaf ruinens östra gafvel.

I närheten af den förstörda Mariækyrkan, som ligger på hemmanet Klosters egor, har man vid odlingar påträffat grundmurar och tomtningar efter det gamla klostrets byggnader, hvilka varit uppförda af både sten och trä. På något afstånd härifrån är belägen en bondgård som kallas Munkeby. Der skall, enligt sägnen, varit munkarnes bostad en tid, då ett nunnekloster fanns vid Mariækyrkan, och man har äfven på detta hemmans egor funnit spår efter betydligare byggnader. Mellan Munkeby och Dragsmark sträcker sig ett smalt färskvatten, benämdt Klosterdammen, som allmogen tror beteckna en igenrasad underjordisk gång, hvarigenom nämda ställen stått i hemlig gemenskap med hvarandra, men traditionens utsago i allt värde, tyckes dock namnet angifva vattensamlingens tillkomst och bestämmelse. Den fordna begrafningsplatsen har varit, der nu gården Klosters trädgård är, hvilket synes af den myckenhet menniskoben, som der ständigt uppgräfves, ehuru hvarken på detta eller annat ställe i trakten några forntida grafstenar finnes. Deremot skall Dragsmarks nuvarande kyrkogård varit den gamla klosterträdgården, och några ovanligt stora benvedsträd (*Evonymus Europæus*), som der växa och af folket betraktas med stor vördnad, sägas hafva blifvit ditplanterade af klosterbröderna. Ingen, som vallfärdar dit, återvänder hem, utan att såsom ett minne hemföra en qvist af

dessa träd. Trädgården och kyrkogården hafva således med tiden utbytt bestämmelse. Der munkarnes *De profundis* fordom ljöd, leka nu barnen i frukträdens skygd, och der de förra i ångan från sina blomstersängar vederqvickte sig från messa och penitens, äro yngre slägter hvarftals nedbäddade.

Af klostrets och kyrkans fordna tillhörigheter finnes högst obetydligt qvar. Det säges i orten, att generalguvernören grefve R. von Ascheberg låtit till sina egendomar bortföra åtskilligt deraf, i synnerhet grafstenar, som i hans tid funnos qvar. Socknens ännu begagnade kalk och patén torde ursprungligen varit Mariækyrkans. Kalkens ovanligt låga men vida skål och fotens konstiga utarbetning samt det drifna paténet, hvaruti man ser en hand med två uppräckta fingrar imellan solen och månen, röja en högre ålder, som dock icke upplyses af något slags inskription. Öfver altaret i kyrkan hänger en liten madonnabild af alabaster, hvilken otvifvelaktigt fordom prydt någon klostercell. Jungfrun föreställes sittande under en himmel, kringsväfvad af fyra englar, och öfver henne nedkommer dufvan andens symbol. Dessutom förvaras vid kyrkan 2 groteska hufvud, sittande i stenblock, hvilket visar, att de varit ornamenter på någon byggnad. Det ena af dem har mössa och skägg; det andra åter är bart och skägglöst. Vid gården Kloster förvaras ett tälgstenshufvud med ett godlynt uttryck i sina drag, äfvensom 4 stycken af en refflad pelare, och hos den kringboende allmogen träffas icke sällan fragmenter af fordna byggnadsprydnader, såsom kapiteler, löfverk och dylikt. För icke så länge sedan fanns på nyssnämda gård ett stort pergamentsbref med många vidhängande blysigill, men som numera har bortkommit; troligen var detta ett donations- eller förläningsbref rörande klostret eller Dragmarks län.

Detta är återstoden af det berömda Dragsmark. Nu lutar äfven den sista muren till fall, och om några år finnes icke mera någon lemning efter Mariækyrkan. Årligen plundras den fridlysta ruinen på sten, och försök lära icke sällan göras att få den att kullstörta, emedan den hindrar planeringen af gården, på hvilken den är belägen. Om likväl en sträfpelare å murens ömse sidor uppdroges, skulle denna ännu länge kunna glädja älskaren af forntidens höga minnen. Omkostnaderne derför blefve obetydliga och skulle troligen ganska lätt kunna anskaffas genom subskription. Det är icke för stenmassans värde i sig sjelf, som hon bör bevaras, utan för det minnes skull, som hon representerar, sagominnet nämligen om Axels och Skön Walborgs olyckliga kärlek och ädla uppoffringar, — ett af de skönaste från förgångna tider.

Vida bekant är den rörande sången om Axel och Walborg, som likväl på intet ställe klingar så skönt som omkring Mariækyrkans ruin uti Dragsmarksdalen. I medeltiden var denna sång allmän öfver hela Norden, och många ställen täflade ifrån då och till nu om den äran att hafva varit skådeplats för den besjungna händelsen, utan att dock kunna bestrida Dragsmarks säkrast grundade anspråk derpå. Äfven om denna händelse, hvilken vi känna endast genom berörda folkvisa och genom den muntliga traditionen, blifvit med tiden så vanställd af diktade tillsatser, att man är villrådig till hvad tidpunkt den bör förläggas, ja, till och med ifrågasatt dess verklighet, så kunna vi icke neka, att ju för densamma ligger *något* historiskt till grund; och månne det icke vore ett helgerån att med en kall kritik bortjaga den sköna illusionen af detta minne, som skänker Mariækyrkans gråa murlemning ett så högt interesse i den känslofulles och inbillningsrikes ögon? Visserligen! Och derföre må det vara nog att här utan vidare kommentarier införa i korthet traditionen om Axel och Walborg, sådan den på stället anföres och till en del återgifves i den bekanta visan, hvars längd icke tillåter henne att här inryckas:

»På Hultås bodde den sköna Walborg Ingemarsdotter, bördig af Harald Gilles kungliga ätt och redan som barn älskad af sitt syskonbarn, riddaren Axel Thordsson, hvilken tjente i Tyska kejsarens gård. Men Walborg begärdes ock af Norska konungasonen Hakon,

hvilken, då han såg sina förhoppningar på hennes kärlek felslagna, förstod, genom tillämpande af den i Norden förr okända Gudsiwolagen, att slita de bägge frändernas förbindelse. Utom sin verkliga slägtskap voro Axel och Walborg nämligen dopsyskon, imellan hvilka nämda lag förbjuder äktenskap. — Upphäfvandet af förlofningen skedde med all högtidlighet i Mariækyrkan; men de båda älskandes hjertan förblefvo dock ständigt oförändrade mot hvarandra. Då en tid derefter fienden inföll i landet, skyndade Axel att ädelmodigt bistå den furste, af hvilken han blifvit så grymt förorättad, och då denne föll, hämnar han hans död, men blir sjelf dödligt sårad. Ifrån Lyse socken, der striden skall hafva stått, öfverfördes han till Bokenäs, för att ännu en gång få återse sin Walborg, men dog vid Lökås. Då utdelade Skön Walborg alla sina dyrbarheter till anhöriga och fromma ändamål och gick sjelf i Dragsmarks kloster, der hon ineslöt sig för sin återstående lefnad.

Såsom Skön Walborgs graf utvisades för icke så länge sedan en liten jordkulle vester om kyrkoruinen, täckt med en fyrkantig, åt ena ändan afsmalnande stenhäll; men öfver stället, der denna låg, hafva Klostergårdens åboer sedermera uppfört ett uthus. En fingerring af bronz, prydd med en inristad figur, som liknade ett inbundet A och W, hittades på stället för flera år sedan och troddes af folket hafva tillhört Walborg eller hennes riddare.

Då Mariækyrkan raserades, uppfördes en liten träkyrka utmed ruinen. År 1752 nedrefs äfven denna, som af ålder var förfallen, och en annan upptimrades och förseddes med ett anspråkslöst torn. Altartafla och predikstol äro väl gamla, men dock icke från katholska tiden. På väggen hänga 3 oljefärgstaflor, föreställande Christi dop, korsfästelsen och en gubbe, som värmer sig öfver ett fyrfat. Äfven hänger här ett svärd med denna inskrift på klingan: *Ensem si perdas, famam servare memento.* Dopfunten, med sin pyramidformiga takprydnad af trä, torde icke vara så gammal. Ringklockan är gjuten år 1698.

Drakaryd. I Hångers socken och Östbo härad af Jönköpings län, söderut i hemmanet Drakaryds skog, befinnes en bergås, på hvilken ett ställe har en jemn, något åt söder lutande yta, fri från remnor, i hvilken man ser figurer, som af folket anses huggna af menniskohand och föreställande drakar, hvilka skola hafva blifvit tillbedda af menniskor. Af denna anledning har också hemmanet fått namnet Drakaryd. Huru vida figurerna äro en lek af naturen eller huggna af menniskor, är svårt att säga; men vid deras betraktande kan man icke gerna neka det sednare, — säger Allvin i sin Beskrifn. öfver Östbo Härad, Jönköping 1852, der Drakaryds-ristningen finnes aftecknad. Figurerna, af hvilka några hafva 10 alnars längd- och derutöfver samt äro till omkring ½ tums djup nedsänkta i berget, hafva i allmänhet formen af ormar, och somliga se fullkomligen så ut, som skulle de vara bildade genom intryckning i berget af en orm. En af figurerna är oval och ligger inne ibland de öfriga.

Drakerör. Nu mer bortfördt stenrör i Sibbarps socken och Faurås härad af Hallands län, på Folkareds utmark, var ett bland de största af dessa i Halland ofta förekommande fornminnen. Då röret bortfördes — man har användt stenen deri till hägnader, — fanns derinuti en af stenhällar väl sammanfogad hällekista, och uti denna stod en lerurna, fylld med aska, brända ben och kol. — Uti Hallaryds socken och Sunnerbo härad af Kronobergs län skall ett annat *Drakerör* befinnas, ett berg med sällsamma urhålkningar, hvilka påstås vara märken efter en drake, som blifvit utmanad af en student. »Draken kröp då genom en sten, släpade sig långsåt berget, höjde sig småningom och for slutligen sin kos till Stenshufvud i Skåne.» Sjöborg förmodar, att åskan här slagit ned och bildat ihåligheterna i berget.

Dref. Socken i Kronobergs län och, till största delen, i Uppviddinge härad, har en areal af 6,827 tunnl., af hvilka 1,080 äro sjöar och kärr. Drefs soc-

ken ligger $2^3/_4$ mil från Wexiö, gränsar i vester till Gårdeby och Söraby, i norr till Hornaryd, i öster till Sjösås och i söder till Dädesjö; bland sjöar märkas *Örken*, som stöter till Dref i öster, likasom *Wartorps-sjön* i vester, och den lilla *Drefs sjö*. Genom denna socken sträcker sig, likasom genom flera andra, en hög, brant och smal ås, hvars geologiska beskaffenhet skall, enligt Wallmans anteckningar, intyga, att den blifvit bildad genom fornverldens ebb och flod. Socknen, som består af $12^1/_2$ mantal, af hvilka ett hör till Norrvidingo härad, beboddes omkring 1840 af 430 personer, 1850 af 552 och 1855 af 539. Dref hade 1856 ambulatorisk skola med en oexaminerad lärare, gemensam för Dref, Sjösås och Hornaryd; i skolan undervisades 2 gossar och 2 flickor, i hemmet 41 gossar och 37 flickor. — Drefs socken är tillika med Hornaryd annex till Sjösås konsistoriela pastorat i 2:dra klassen af Uppvidinge kontrakt i Wexiö stift. Kyrkan är byggd af sten och står på frälsegrund; hennes lilla klocka har med vänderunor inskriften *Afe Maria gracia* på ena sidan och på den andra *Broþir Sibbi Gesus Kristus*. Sannolikt har Broder Sibbe gjutit klockan eller varit kyrkoherde, då hon förfärdigades. I en fönstermålning ses en biskopsmössa och staf. — Af fornminnen inom socknen märkas de på Gullhögsskog belägna *Gullhögarne*, nästan lika höga som Uppsala Högar. Det antages också, att konungarne här fordom mottagit hyllningen på sina Eriksgator, och såsom ett minne deraf vill man anse »en glob af metall med många spiror och bilder på», som nämnes i äldre Smålandsbeskrifningar (af Rogberg). — I socknen ligga *Braås* bruk och *Böxholms* säteri. — Adress: Wexiö.

Drefviken. Betydlig insjö uti Södertörn, Brännkyrka, Tyresö och Öster-Hanninge socknar, mottager tillopp af Södertörns största vattendrag, som inledes i Drefviken genom sjöarna Örlången och Magelungen, samt afbördar sig åt öster till Kallfjärden, hvilken åter genom Elgmorasundet, Hvitvass-fjärden och Morviken utgår åt sydost och öster till Granö-fjärden. Alla dessa vattendrag upptaga tillsammans en areal af 3 qvadratmil och hafva 3—4 mils längd. De gå igenom tämligen bergländiga trakter med 60—120 fots medelhöjd.

Drengsered. Socken i Åhrstads härad af Hallands län, $3^3/_4$ mil norr från Halmstad, $4^3/_4$ mil o. n. o. från Falkenberg, har en areal af 24,138 tunnland, af hvilka 1,375 äro sjöar och kärr. Trakten är rik på smärre insjöar, och socknen utgör en af Hallands minst bördiga trakter. Bland bergen nämnes *Ramnareds Klef*. Hemmanen ligga dels mellan bergen, dels på höjderna och dels på sluttningarna, spridda och enstaka; några hafva ett vackert läge vid stränderna af löfskogsbekransade insjöar, andra stå deremot på kala, vidsträckta ljunghedar. Jordmånen är stenbunden och steril; allmogen gifver de olika slagen deraf namnen *grus*, *femjord*, *ör* och *vattenör*, med hvilket namn den allrasämsta betecknas. Imellan bergen finnas dalar, så djupa och tätt omslutna af höjder och skog, att solen sällan förmår utöfva någon mer betydande inverkan. Hafra är hufvudsädet. Socknen, som består af $34^1/_8$ mantal, beboddes omkr. 1840 af 1,858(?), 1850 af 1,224 och 1856 af 1,248 invånare. Sistnämda år fanns i socknen ambulatorisk skola med en oexaminerad lärare, som undervisade 79 gossar och 88 flickor. — Drengsered, i äldre tider skrifvet *Drangsryth* och *Drängröd*, är tillika med annexet Krogsered ett regalt pastorat af 3:dje klassen i Halmstads kontrakt af Göteborgs stift. Kyrkan, belägen i en af löfskog omgifven nejd nära en sjö, ombyggdes 1781 och fick då namnet *Sophia Magdalena*. Som egen i sitt slag anmärkes den af malm gjutna dopfunten, på hvilken man läser årtalet 1517. — Fornlemningar saknas alldeles i pastoratet. — Adress: Halmstad.

Drettinge. Gammalt säteri uti Dädesjö socken och Uppvidinge härad af Kronobergs län, omnämnes redan 1386, då riddaren och riksrådet Carl Snakenberg gaf sitt gods *Drätinge* till Wadstena kloster. År 1571 bytte Hans

Kyhle det då af 14 hemman bestående Drettinge till sig af konung Johan III mot 10 hemman på Öland. Egendomen bebyggdes 1626 och tillhörde slägten Kyhle till 1668, då fru Wendla Kyhle, gift med E. F. Rosen, sålde den till drottning Kjerstins bekanta f. d. skräddare, d. v. öfverintendenten Lejoncrona. Gården egdes sedan af dennes arfvingar, först af sonen, skalden Christopher Lejoncrona, Svensk minister i London. Vid slutliga arfskiftet 1724 tillföll »Drettingelotten», $21^5/_8$ hemman i Kronobergs och $5^1/_4$ i Uppsala län, till direktören C. Gyldenstedts och fru C. G. Lejoncronas barn och barnbarn, i hvilkas händer den förblef till 1770, då fru Torpadius, född Gyldenstedt, sålde det af $23^1/_8$ hemman bestående godset i Kronobergs län till sin måg landshöfdingen i Kalmar län, baron Carl Rappe. Efter honom har godset tillhört ryttmästaren baron G. F. Rappe, majoren baron C. Gustafsson Rappe, dennes enka, friherrinnan Emmy Rappe, och tillhör nu löjtnanten baron A. Fr. Rappe.

Drettinge. Gård om $3^1/_2$ mantal frälse i Skärstad socken och Wista härad af Jönköpings län, skall år 1383 hafva tillhört en Lasse Ulfsson, men kom sannolikt sedan i allmogens ego och inköptes af vice-presidenten i Göta Hofrätt, baron A. J. Köhler, som förvandlade den till herrgård och införlifvade den med Lyckås säteri uti samma socken, med hvilket den sedan varit förenad. Se *Lyckås*.

Drothem. Socken, till större delen belägen i Hammarkinds härad af Östergötlands län och innefattande invid sin östra gräns Söderköpings stad med dennas egor, har en areal af 17,843 tunnland, af hvilka 690 äro sjöar och kärr. Socknens norra rand utgöres af berg- och skogsåsen Ludden, hvars östra fortsättning norr om Söderköpings stad invid denna bildar den nästan lodräta, tämligen höga och ofvanpå platta *Ramundershäll* (se denna artikel). På Lundens-ås befinnas åtskilliga kärr och gölar, ifrån hvilka små bäckar rinna nedåt dalen i söder, och i denna dal framgår, vid åsens fot, Göta Kanal, som kommer från Vestra Husby och stryker igenom Drothem med östlig och sydöstlig rigtning. Nästan parallelt med kanalen rinner den s. k. Lillån, som uti Söderköpings stad faller in i Storån, hvilken kommer från sjön Ängarn i Husby socken. Längst åt söder ligger sjön Wispolen, som är öfver $^1/_2$ mil lång och har utlopp genom Skönberga. I allmänhet är blott en mindre del af socknen slättbyggd; men denna del har förträfflig jordmån af lera och mylla; äng och bete samt skog finnas här icke så mycket som i de yttre skogs- och bergsbygderna, der det återigen är mindre utrymme för åker. Socknens hufvudnäring är åkerbruk med boskapsskötsel och bränvinsbränning; men allmogen har derjemte förtjenst af tillförsel till staden och till St. Ragnhilds helsobrunn, af skjuts och foror o. s. v. Flera qvarnverk finnas i åarna. Drothems socken består af $45^1/_3$ mantal, hvaraf $43^1/_3$ höra till Hammarkinds, 2 till Björkekinds härad. Den beboddes 1815 af 1,379, 1850 af 1,852 och 1856 af 1,803 invånare. Socknen hade sistnämda år ambulatorisk skola med en examinerad lärare, som undervisade 50 gossar och 22 flickor, medan 1 gosse undervisades i allmänt läroverk, 4 flickor hade enskild undervisning samt 34 gossar och 61 flickor undervisades i hemmet. — Drothems socken utgör ensam ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen i Hammarkinds kontrakt af Linköpings stift. Kyrkan är troligen den *Trinitatis-kyrka*, som i äldre tider nämnes i Söderköping och kallas ännu i en böneskrift till Johan III af år 1586 för Trefaldighetskyrka; hon kallades äfven Drotand eller St. Dorothea; men rätta benämningen är otvifvelaktigt Drothem eller Drotthem, af *Drottin*, Herren, Gud. Den nuvarande gamla kyrkan, byggd af tegel och gråsten, ligger inom Söderköpings stad, har en altarprydnad i bildhuggeri och föga betydande grafminnen. Hon ombyggdes 1512 och 1586; sednaste reparationen skedde 1843—1844. Drothems socken har alltid varit särskildt pastorat, utom från 1629 till 1652, då socknen var annex till staden; kyrkoherden i Drot-

hem har likaledes varit predikant vid det hospital, som legat inom socknen invid staden, och under hvars fond, som nu står under Serafimerlasarettets disposition, flera gårdar och lägenheter lyda. Detta hospital indrogs år 1786 (1784?). Socknen har fattighus och en arbets-fattigkassa, stiftad af framlidne häradshöfdingen J. Forssman. — Vid prestgården, fordom kallad »Clostret» eller »gamla Spetalen», finnas qvarlefvor efter det äldre St. Örjansklostret och hospitalet (se *Söderköpings stad)*, och på en del ställen i socknen förekomma grafhögar. — Vid katholska tidens slut lydde af socknens $46^{13}/_{24}$ hemman $7^1/_2$ under kyrkliga stiftelser, $2^1/_2$ under hospitalet (vid Bosgården) och 2 under Wadstena kloster; på 1600-talet tillhörde det mesta dels pfalzgrefliga slägten på Stegeborg, dels adel. Bland gårdar i socknen märkas *Bosgård* (se denna artikel), *Marieshof, Tomtaholm*, m. fl. — Adress: Söderköping.

Drottningberget. En höjd på Ladugårdsgärdet utanför Stockholm med en år 1818 uppförd paviljong för Kgl. familjen, som der vistas under öfningsläger o. s. v.

Drottningberget. Ett berg vid södra stranden af Nottar-ön, belägen mellan Utö och Landsort. På södra sidan af berget finnes en grotta eller öppning, kallad *Drottningstugan*. Ehuru fabelaktig den föregifna orsaken till detta namn kan anses vid första påseendet, är den likväl för mycket märkvärdig att förbigås med tystnad. Berättelsen härom, hvilken hela ortens och i synnerhet öns inbyggare behållit man ifrån man af sina fäder, är följande. En Svensk drottning skall fordomdags hafva rymt från Sverige till Preussen och under sin flykt följt med en Nottaröbonde på båt från staden (hvilken stad nämnes ej med visshet), tillika med ett tungt juvelskrin och andra dyrbara nipper. Hon hade gifvit honom hederliga drickspenningar för hans beredvillighet. Men som hon var rädd att blifva upptäckt, skall hon ej velat följa honom hem, utan hållit sig på södra sidan af ön vid skogskanten samt tagit sin första tillflykt i denna grotta, medan hon väntade på ett utländskt fartyg, hvilket skulle hemta henne. Det anlände och förde henne bort. Bonden, som rott henne till ön, hade af regeringen blifvit straffad till lifvet. I grottan visas ännu tvänne stänger i bredd, tvärtöfver mot hvalfvet, på hvilka drottningen skall hafva torkat sina kläder. På den ena stången skall ett grönt flor hafva hängt, qvarglömdt af henne, till minnesmärke hvaraf en svartbrun multnad slarfva suttit der intill medlet af förra århundradet. En och annan af öboerna berättade 1796, att de sett och hört talas om detta flor och förmodade, att det tillhört drottning Kerstin (eller Christina); men man vet, att de så kalla alla drottningar, emedan de icke känna namnet på flera. Det är troligare, att det varit drottning Christinas moder, Maria Eleonora, konung Gustaf II Adolfs enkedrottning, om hvars besynnerliga flykt ur riket olika berättelser äro gängse. Hon förstod likväl att för regeringen dölja spåren efter sin flykt, och i stället att resa till Gripsholm, tog hon sannolikt vägen till Trosa, der hon väntade ett Danskt fartyg sig till mötes; men troligen hann fartyget ej dit på bestämd tid, och hon vågade icke, af fruktan att bli upptäckt, vänta der i flera dygn. Det är ock möjligt, att hon i Trosa träffat en Nottarö-bonde och följt med honom, för att på ön afbida fartyget. Huru många personer hon haft med sig på båten, förmäler ej berättelsen. Det synes mindre troligt, att det Danska fartyget hemtat drottningen direkte från Trosa; ty detta hade säkert gjort så stort uppseende, att ryktet derom snart hunnit till Stockholm. Maria Eleonora har förmodligen rest med ganska litet medfölje och så, som här gissas. När man tillika besinnar, att Nottarö ligger endast 5 mil från Trosa, att bönder från det förra stället ej sällan fara till Trosa, samt att samma segelled, som går imellan Trosa och Gotland, går förbi Nottarö på blott $^1/_2$ mils afstånd från Drottningberget, så finnes häruti ingenting osannolikt. — De, som påstått, att öppningen i berget varit en grufva, hafva

aldrig sett detta berg, ty då skulle der anträffas malm-anledningar, hvartill intet tecken finnes. Grottan är ofvan jord, på sidan af berget, i form af en förstuguqvist, vid pass 2 famnar hög i öppningen och ungefär lika lång inuti, samt 1 famn bred. Man har trott, att en vikinga-drottning bott i detta berg i hednatiden; men sådana drottningar begagnade visst ej flor, och ej en maska deraf skulle hafva återstått så länge.

Drottningebacken. Stensättning på Österhvarfs egor i Hvarfs socken och Aska härad af Östergötland, under hvilken, enligt folksägnen, en drottning skall ligga begrafven.

Drottningeviken. Vik af Östersjön, som går upp till Gryts prestgård i Hammarkinds härad af Östergötland. Uti viken finnes en holme kallad *Drottningeholmen*. Både viken och holmen skola hafva namn deraf, att en drottning fordom lidit skeppsbrott i viken och blifvit räddad på holmen.

Drottningholm. Kongl. lustslott på Lofön, i Mälaren, 1 mil land- och sjöväg från Stockholm, består af 4 $^1/_2$ mantal ladugård med 13 mantal underliggande och har sin upprinnelse af tvänne hemman, Glie och Wäggeby, samt kallades fordom *Thorssund* eller *Torfvesund*. Det nuvarande namnet har det erhållit af konung Johan III:s gemål, Catharina Jagellonica, hvilken här byggde ett stenhus, och med hvars samt konungens goda minne Jesuiterna här hade en fristad. År 1603 lemnades denna egendom, såsom vederlag för Kastellholm på Åland, åt konung Carl IX:s enkedrottning Christina, hvarefter den, med hela ön, tillföll riksamiralen Carl Carlsson Gyllenhjelm i förläning, sedan den genom upplåtande åt arrendatorer råkat i lägervall. Drottning Christina, hvilken åter inlöste ön, gaf den år 1649, jemte Svartsjö, åt sin moder, enkedrottning Maria Eleonora, såsom tillökning i hennes stat. År 1651 öfverlemnades gården af riksdrotset grefve Magnus Gabriel De la Gardie, hvilken ett år haft densamma i förläning, åt dåvarande kronprinsen, sedermera konung Carl X Gustaf, i byte mot Säfveneds gård. Drottning Hedvig Eleonora lade år 1661, efter gamla stenhusets brand, grunden till den nuvarande byggnaden, som uppfördes efter Nicodemus Tessins plan. I synnerhet slottets vestibuler och dess stora trappa äro mästerstycken af smak och prakt. Drottning Lovisa Ulrika blef, kort efter sin hitkomst, egarinna deraf genom gåfva af konung Fredrik, hvilken erhöll Drottningholm af sin aflidna gemål, drottning Ulrika Eleonora. Det Kongl. huset brukade här tillbringa en stor del af sommaren. I följd häraf hafva flere händelser inom Svenska konungahusen tilldragit sig på detta slott. Kronprinsen, sedermera konung Adolf Fredrik, höll här 1744 d. 29 Augusti, eller den 18 efter gamla stilen, sitt biläger med Lovisa Ulrika; vigseln förrättades af ärkebiskop Jakob Benzelius. År 1750 den 7 Juli, g. st., föddes här prins Fredrik Adolf, hertig af Östergötland, och år 1782 den 25 Augusti prins Carl Gustaf, hertig af Småland, hvilken dog den 23 Mars året derpå. Här föddes ock, den 16 Juni 1758, hertigen af Wärmland, Oscar Gustaf Adolph. — Slottet har en taflesamling af utmärkta både inhemska och utländska mästare, såsom Ehrenstrahl, Joh. Silvius, Lemke och Wertmüller (originalet till »Ariadne»), samt ett så kalladt marmorkabinett, jemte modeller i kork af ruinerna i Pæstum. Uti ett långt galleri äro Carl X:s märkligaste fältslag, synnerligast det vid Warschau, afbildade, tillika med konungens rådslag, då han skulle tåga öfver Bält, och sjelfva tåget samt kon. Carl XI:s krigsbedrifter, såsom slagen vid Halmstad, Lund och Landskrona; en stor tafla uti ett af slottets rum föreställer konung Carl XI, då han emottog riksstyrelsen; vidare finnas taflor, föreställande samma konungs trolofning, bröllopp, m. fl., alla af Ehrenstrahl. Öfriga samlingar, hvilka funnits härstädes, hafva blifvit flyttade dels till myntkabinettet på Stockholms slott, dels till Kongl. Vetenskaps-akademien och universitetet i Uppsala. — Här finnes en vacker trädgård, anlagd på starka stenhvalf, 1,200 alnar lång och 300 alnar bred; en En-

gelsk lustpark; en orangeri-trädgård; fordom vackra vattenkonster, afstannade alltsedan 1760-talet; ett theaterhus från 1762, då ett äldre afbrann; en liten by af vackra landthus, kallad Kanton, der Adolf Fredrik och hans gemål läto anlägga flera fabriker, som upphörde med deras död, samt det s. k. Götiska Tornet i parken, med en vacker utsigt. Dessutom China slott, bestående af paviljongor i Chinesisk smak. Om de fester, hofvet här firat, torde förtjena omnämnas följande (enligt ett utdrag af L. von Hauswolff) ur en berättelse, som anses uppsatt efter år 1800 af kapiten P. M. Adlerfeldt (född 1735, död på Fånö 1808.) »Konung Adolf Fredrik gjorde 1752 till surprise åt sin drottning en fête på hennes namnsdag, hvars make ingen då sett och ej sedan såg. Festen kostade konungen tre tunnor guld, och ansåg A. att den, när han skref, ej skulle kunnat verkställas för 18 tunnor guld. Konungen lät fylla kärret, der China nu ligger vid Drottningholm och planera vägen dit. Arbetet hade fortgått i 4 år. Chinaslottet byggdes af trä på gamla arsenalsgården i Stockholm under öfver-intendenten Adlercrantz's inseende. Möbler voro hemligen beställda hos flera handtverkare af hoffolk i deras namn. Kungen hade gifvit ritning till allt och bestod pengar till allt. Chinaslottet förklarades skola flyttas till Åkerö, varande beställdt af grefve Tessin. När de 3 husen voro färdiga, fördes de på »flåtar» hemligen bort, ingen visste hvart. Äfven byggdes nära, der Chinesiska slottet skulle uppsättas, en theater. På denna theater spelade Italienaren Crotzi, vacker tenorstämma, och castraten Sqalgi, som hade den finaste röst som kunde gifvas. Kapellmästaren Bülo spelte second åt honom på flacholette, då han sjöng premier, och en Italienska, mademoiselle Fabritz, agerade Alexander Magnus m. fl. karlrôler, som den gröfsta karl. Derjemte många Franska aktörer och dansörer. Decarge var först premier-dansör, fick sedan krypa tillbaka till premier-figurant. Utom Gallodier, var der Frossard, en luftspringare, som ofta for bort och kom åter, Mamsell Morelli, sedan gift med aktören Du Lantel, var ock utmärkt dansös. Vid den stora fêten kommenderades alla kadetterna, hvaribland nu A. befann sig, till Drottningholm och förlades i fruktträdgården med full frihet att behandla den som occuperad. Doktorn allena kunde inskränka friheten att äta frukt; men ingen fick, om ej civilklädd, gå utom trädgården eller låta sin betjening i livrée så göra. Af de 36 kadetterna utvaldes de 12 största att göra tjenst vid theatern, der under de 14 dagarna före namnsdagen, som här tillbragtes, dessa dagligen skulle infinna sig på repetitionen; de andra jemte deras förmän inlärdes af löjtnant baron Duwalt att exercera på chinesiska. Den stora namnsdagen väcktes de klockan 2 om morgonen, fingo en frukost, lik middag, klockan $^1/_2$ 4, med tillsägelse att stoppa på sig hvad möjligt var, ty der vankade sedan ej mat den dagen. Marscherade så fram med musik, 16 patroner i patronköken och 2 vackra kanoner samt 8 skott i hvarderas lavettlåda till lustträdgården på stora gången midt i trädgården. Der möter konungen klockan 5. De hade fått stora grenadiersmössor med en silfverplåt och konungens namnchiffer främst och 4 itända granater på sidorna. Konungen exercerade piltarne en stund. De måste sedan stå orörliga till klockan 11, derunder de uppåto sin torrmat i ledsnaden. Nu kom kung och drottning med stor svit, deribland Franska ambassadören, gamle baron Breteuile. Blefvo sedan omklädda som Chinesare och förda till Chinaslottet. Dit kom kronprinsen, klädd som en Mandarinprins, i spetsen för pager, klädda som Mandariner. Man intågade nu i fullfärdiga rum. I fonden af theatern sågs en tafla, målad af hof-intendenten Pasch i limfärg, ett mästerstycke af 52 alnars längd och 36 alnars höjd, föreställande ett stort vattenfall. Nedanför i det lugnare vattnet summo svanar. Bergen voro äkta Svenska. På afstånd kunde en hvar illuderas. Om 4 år fick Pasch sin tafla åter, då den delades och kringspriddes. Svanarne och ett stycke af bergen och vattenfallet uppsatte Rehn ännu 1771 efter P:s död på parterren

vid Bellevue. Klockan 6 kommo de kungliga åkande till China. Kronprinsen gick nu emot drottningen, så snart hon stigit ur vagnen, med slottets nycklar (förgyllda), hvilande på en röd sammetsdyna med breda guldfransar. Hon kände honom ej strax. Lossade så de arma kadetterna ur sitt tvång; blott 2 skulle stå vakt, de öfriga fingo springa omkring hvart de behagade, blott de ej aflägsnade sig längre än att de kunde höra trumpeten. Nu åto de kungliga i China, hvarunder den bästa musik, Sverige då kunde åstadkomma, uppfördes; men musikanterna voro osynliga (de stodo under grenar). Klockan 8 började operan, som varade till klockan 2 om morgonen; derpå bal till kl. 6. Der uppfördes 2 operor; en hette: Le berger devenu roi; den andra handlade om Alexander den Store. Allt bestod af 16 akter, utom alla intermederne, 32 variationer i dekorationerna, 32 olika baletter och 300 figuranter, utom de vanliga aktörerna. De spelande voro omkring 50. Men kadetterna fingo — ingen mat; ej heller andra dagen, utom hvad de kunde smyga åt sig. Derefter om aftonen frossade de med besked och blefvo så öfverlastade, att de ej kunde retirera sig, utan måste bli liggande under bar himmel om natten, hvilket mycket misshagade konungen. Först efter 8 dagar hemförlofvades de. Drottningen flyttade nu till China med sitt broderi, och konungen följde derefter med sin svarfstol. A. fick under tiden den nåden att draga svarfhjulet. Andra aftonen uppfördes ett präktigt fyrverkeri under en Bal masqué. Drottningen antände sjelf en hvit dufva, som flög mot konungen». — Konung Adolf Fredrik och hans gemål läto vid Drottningholm på egen bekostnad anlägga flera slags fabriks-inrättningar, såsom en eggjerns- och poler-smides-fabrik, hvarest förfärdigades allehanda instrumenter och nipper af finaste slag; ett Holländskt spetsmakeri samt sidenbandfabrik. Alla dessa fabriker äro nu nedlagda. — Vid Drottningholm finnes postkontor, då hofvet vistas derstädes. Slottet har en ståthållare. Vid ladugården märkes: Hemmet, ett landtställe, upplåtet åt ståthållaren. På denna ladugårds gärde hade konung Gustaf I ett af sina läger, under den tappre öfversten Peder Fredags befäl, då han år 1521 belägrade Stockholm. Flera af ladugårdens utarrenderade hemman äro bebyggda, t. ex. Barkarby, Edeby och Lunda.

Drottningholm. Kapellförsamling i Lofö socken och Färentuna härad af Stockholms län, består af Drottningholms slott och den så kallade Drottningholmsmalmen, hvilken liknar en liten stad, har särskild skola, småbarnskola, grundlagd af enkedrottning Desirée, m. m. Kapellförsamlingens kyrka befinnes i en af slottets rundlar och är tillika slottskapell. Se vidare *Lofö.*

Drottningholms Bro. Broanläggning på den s. k. Gustaf III:s väg, som från Stockholm leder genom Bromma socken till slottet Drottningholm; vägen går öfver Kersön, hvilken sammanbindes med Bromma sockens fasta land genom Nockeby bro, med Lofön genom Drottningsholms bro. Till ombyggnad af den sistnämda bron anvisade riksdagen 1856—1858 en summa af 61,000 rdr riksmynt.

Drottningskär. Fäste på en holme vid inloppet till Carlskrona, nära Aspö, anlagdt af grefve Erik Dahlberg och det första bland stadens fästningsverk, som blef färdigt. Öfver kastellets port sattes en inskrift, så lydande: *Augustissimi Caroli XI Svec. Goth. Vandal. que Regis felicibus Auspiciis, Universale munitionum Moderamen per Sveciam ejusque Provincias gerente Illustrissimo Comite Erico F. Dahlberg, S. R. M. Senatore, Campi Maresc. et Gener. Livon. Gubern. hoc maritimum castellum a fundamentis surrexit A:o MDCXCVI.* — Till fästningsbyggnads-arbetena vid Carlskrona anvisade riksdagen 1856—1858 en summa af 80,050 rdr årligen under åren 1858—1860. — Se *Carlskrona.*

Drögen. Sjö uti Östergötland af 1 mils längd, hvilken genom Hallsta-ån faller ut i sjön Jernlunden. Sjön uppgifves vara den högst belägna bland alla Östergötlands sjöar.

Dröminge. Gård i Woxtorps socken och Östbo härad af Jönköpings län, om hvilken Allvin i »Beskrifning öfver Östbo Härad» anför följande: »På gärdet vid Dröminge Smeagårds kyrkoväg står ett kors af trä, från uråldriga tider underhållet af byamännen, och hvilket måste underhållas, så framt de skola hoppas god äring. Traditionen förmäler, att tvänne bröder, under resan till kyrkan för att vigas kommit i träta och här slagit ihjäl hvarandra. Till höger om vägen midtemot korset är ett kummel, 130 alnar i omkrets, nästan orubbadt och vid pass 6 alnar högt. Man skall hafva försökt att öppna det, men blifvit afskräckt genom något spökeri. Tretio alnar i söder från korset står ett enträd af 8 alnars höjd och 2 alnars tjocklek, hvilket af folket anses lika heligt som korset; man tror sig veta, att denna en stod här redan för 400 år tillbaka och då var lika stor som nu. Längre söderut i samma gärde, 200 alnar från korset, träffas åter ett kummel, lika stort som det nyssnämda, men rubbadt, som det tros af en bonde, vid namn Börtil, hvilken i röret hittat ett skrin med silfversaker, deribland skedar, som ännu finnas hos efterlefvande slägtingar. Möjligtvis har detta silfver blifvit i ofredstider gömdt i stenröset, som ursprungligen varit en grafvård.» Allvin uppgifver, att man i Finveden icke sällan träffar ett slags gamla skedar, med ett blad af vid pass 2 decimaltums längd, men föga djuplek, och ett skaft af 3 tum, massivt, vanligast 6- eller 8-kantigt, i ändan försedt med en ciselerad knapp, svår att hålla uti med fingrarna, och ytterst ofta utrustadt med en liten ring, alltsammans af silfver och ofta förgyldt. Bland Antiqvitets-akademiens samlingar förvaras några sådana skedar, som hafva blifvit hittade i grafvar.

Dufeds Skans. Denna skans uti Åre socken af Jämtland anlades invid Dufeds-elfven (Handöls- eller Underåkers-elfven) i Åre socken år 1658, 2 mil från Dufeds eller Åre gränstull och 1 mil från Åre kyrka, men blef efter Ständernas beslut ödelagd 1734. I Rhyzelii *Sviogothia Munita* uppgifves det, att skansen blifvit uppbyggd för andra gången år 1700. Vid Häggån, 2 mil i n. v. från Dufed, har äfven ett försvarsverk varit anlagdt år 1700, men blifvit förstördt följande året. — Vid Dufed är för närvarande marknadsplats, der årlig marknad hålles i början af Januari.

Dufeke. Frälsesäteri uti Halmstads socken och Luggude härad af Malmöhus län, består af 3 $^1/_8$ mantal frälsesäteri med underlydande, har 2 skattlagda mjölqvarnar, god åker, förträffligt höbol samt fiske och skog till husbehof. Gården, på tre sidor omgifven af en graf, på den fjerde af en sjö, består af 2 grundmurade envåningshus samt har en ansenlig trädgård. Bland egare nämnas på 1760-talet kommersrådet Steuch, sedermera majoren Berg von Linde och hofrätts-assessorn A. Berg von Linde. Under Dufeke lyder *Bulstofta* eller *Belstofta* säteri uti samma socken, som har ett envånings boningshus af korsvirke, god åker och äng samt fiske och skog till husbehof.

Dufnäsfladan. Så kallas det sund, som i sydost omgifver Sicklaön i Sickla församling och Svartlösa härad af Stockholms län.

Dufnäs-klack. Berg i Stora Tuna socken i Dalarne.

Dufveheden. Med detta namn betecknas den sänkning af landet, som befinnes mellan Hallands största sjö Lygnern, och hafvet. Dufvehedens botten ligger 10—15 fot under sjön Lygnerns vattenyta, och dalgången skyddas mot öfversvämningar genom en grusås, kallad *Fjäråsbräcka*

Dufveholm. Frälsesäteri uti Stora Malms socken och Oppunda härad af Nyköpings län, fordom kalladt *Stenstorp*, lärer år 1585 hafva blifvit upptaget på Stora Djula egor såsom torp, bebyggdes sedan som säteri omkring år 1643 af landshöfding Johan Bengtsson Dufva, som gaf stället dess nuvarande namn. Se vidare artikeln *Stora Djula* eller *Djulö*.

Dufveled. Hemman i Byarum socken och Östbo härad af Jönköpings län, bekant genom en nära byggnadstomten stående helig lund, hvilken ingen vågar vidröra med yxan. I kanten af landsvägen midt för Dufveled ligger en stor sten, hvilken folket säger hafva blifvit från en höjd vid Jönköping kastad af en jätte, som ämnade dermed nedslå Byarums kyrka, men kastade med alltför stark fart, så att stenen flög en mil längre bort.

Dufvenäs, eller **Dufnäs.** Ett halft mant. frälsesäteri med qvarn och åbyggnad af sten, i Sickla socken och Svartlösa härad af Stockholms län, har i sednare tider tillhört kommersrådet Finlay, 1825 Dubbe och 1850 Hägg. Stället har historisk märkvärdighet med anledning af den seger, som Sten Sture den Yngre här vann öfver konung Christian II år 1517. Detta år var ärkebiskop Trolle hårdt insperrad på Stockholms slott, och en Dansk flotta kom för att befria honom. Herr Sten ryckte då ut emot fienden, träffade honom vid Dufvenäs, der han landstigit, och angrep honom med sådan kraft, att han måste draga sig tillbaka. Gustaf Wasa deltog här för första gången i striden, och hans tapperhet bidrog icke litet till segern.

Dumme-Mosse. En af Smålands större mossar, till större delen belägen i Tveta, till den mindre i Mo härad af Jönköpings län, innefattar en areal af 4,250 tunnland (af dessa höra blott 0,415 till Mo härad), ligger minst 300 fot öfver Wettern och håller från 6 ända till 26 fots djup, innan fast botten påträffas, hvilken består mest af sand, stundom af lera eller blålera. Mossen har tre aflopp: 1) genom *Dumme-ån*, som utgör gränsen mellan Skaraborgs och Jönköpings län samt vid Fiskebäcks bro flyter ut i Wettern; 2) genom *Dunkehalla-ån*, som drifver 9 qvarnar med 20 par stenar, ett jernmanufakturverk, en kopparhammare, en stamp och ett sågverk samt utfaller 1/8 mil vester om Jönköping i Wettern; 3) genom *Sandseryds-ån*, som, förenad med Tabergsån, flyter i Munksjön och genom kanalen derifrån ut i Wettern. Den gamla uppgiften, att Nissa-ån har sitt ursprung ur Dummemosse, är origtig; Nissan upprinner, i vester om Taberg, ur norra ändan af den s. k. Hestra eller Tubbebo-Mosse, ur hvars södra ända Tabergs-ån upprinner. Jönköpings Läns Hushållnings-Sällskap lät åren 1818—1820 afmäta, chartlägga samt afväga de olika djupen på Dummemosse, uti ett af hvars utlopp afledningskanal för vattnet utstakades och afvägdes; i sammanhang dermed upprättades äfven kostnadsförslag till så väl afledningskanal som utdikning. Arbetet fortsattes imellertid icke; men de egentliga hindren hafva sannolikt varit dels mossens stora djup, dels de på dess botten qvarstående stora furustubbarne, som säkerligen gå till tusental. Om bildandet af de mossar, på hvilka i synnerhet Finveden är rikt, har Allvin en annan åsigt än den vanliga, eller att mossar äro fordna sjöar, som vuxit igen. Han tror, — se Vestbo Beskrifn., sid 6, — att nedfälld skog, som lemnats att på stället förruttna, är grunden till mossars uppkomst. "Jag har sjelf i våra stora skogar sett grunden till hvitmossar förnyas. Sammanförd skog, som lemnats åt förruttnelse, har först öfverdragits med en torr, gröngul trädmossa, ofvanpå hvilken hvitmossan slagit rötter och i flera större och mindre fläckar begynt utbreda sig. Troligen skall, inom få år, hvitmossan hafva utbredt sig deröfver samt slutligen ostörd lemnad, fortfara att växa så väl i höjd som vidd. Äfven på botten af de sjöar eller gölar, hvilka ligga inuti eller bredvid mossarna, har funnits stor skog. De på dessa ännu qvarvarande stubbarne öfvertyga tillräckligt derom. Häraf sluter man lätteligen, att mossarne sjelfva äro de egentliga skaparne af dessa sjöar. Det behöfs icke heller hvarken stor naturkunnighet eller djup slutkonst för att besvara frågan: huru?" — Öfver Dummemosse går, utefter en sträcka af 1/4 mil, landsvägen, den s. k. Nissastigen, mellan Jönköping och Halmstad. Denna väg, som förut gick söder om Dummemosse, uppbroades år 1568 af Danskarne, der han nu går till Jönköping.

Dunkefors. Uti Lindskogs Beskrifning öfver Skara Stift läses om denna i Warnhems pastorat af Vestergötland belägna bäck följande: "Mellan Klostret (så heter den invid Warnhems kyrka belägna byn) och Ulunda är den af prof. Thorb. Bergman uti Tilläggningarna till dess Beskrifning öfver Jordklotet, sid. 522, omnämda Ulunda bäck, Dunkefors kallad, som nedrinner uti en flokalksränna, går under en åkerlycka vid pass 200 alnar, framkommer åter ur jorden och drifver en nedanföre belägen qvarn. Uti Dunkefors, der vattnet, som vid flod ej rymmes i sin vanliga gång, nedströmmar, upptäcktes efter en ovanligt häftig flod år 1811 i början af Juli månad, förorsakad af så kalladt skyfall, att botten på några ställen består af sådan sten, som nyttjas till skrifhällar. Några stenkörtlar, liknande svarfvade askar, blefvo då ock genom vattnets nötning upptäckte."

Dunke-Hallar. Med detta namn betecknas åtskilliga ansenliga backar vid Jönköpings stad.

Dunker. Socken i Willåttinge härad af Nyköpings län, mellan Ärila socken i norr och Hyltinge i söder, på stora landhöjdens bägge lutningar, har en areal af 26,214 tunnland, af hvilka 2,980 äro sjöar och kärr. Största delen af socknen hör till området för Dunkers- eller Berga-ån, hvars grenar här förena sig i Skundern, hvarifrån ån går östligt till Dunkern, som i sydöstlig rigtning går inåt den i öster tillstötande Gryts socken. I sydvest från Dunkern ligger Ösjön, med aflopp till Gryt, och Henaren, med utflöde till Hyltinge. Längst i vester ligga Björken och Fräkentorps-sjön, hvarur Malmköpings-ån går till Lilla Malma. Omkring de sistnämda sjöarna, likasom kring de nordligaste af dem, som höra till Dunkers-ån, ligga ganska bergländiga skogs- och kärrtrakter, deribland Hedmossen; från och med Skundern blir hufvuddalen jemnare skogsmark med mellanliggande slättbygd, men bortom Dunkern och Henaren, längst i sydost, tar bergmarken åter öfverhand. Rådande jordmånen är dels sandblandad lera, dels mojord; näringar äro åkerbruk, ängs-, skogs- och bergsbruk, fiske m. m. Socknen består af 43 förmedlade mantal, hvartill komma Starrsäters jerngrufva, Björndams masugn, Stålboga bruk och åtskilliga vattenverk; $^1/_4$ mantal och några torp höra till Ärila socken af Öster-Rekarnes härad. Invånarnes antal uppgick år 1810 till 1,365, 1850 till 1,786 och 1856 till 1,805 personer. Socknen hade sistnämda år ambulatorisk skola med en examinerad lärare, som undervisade 80 gossar och 50 flickor, medan 1 gosse hade allmän, 3 gossar och 1 flicka enskild undervisning samt 17 gossar och 31 flickor undervisades i hemmet. — Dunkers socken utgör tillika med Lilla Malma ett konsistorielt pastorat af 1:sta klassen i Domprosteriet af Strengnäs stift; hela pastoratet beboddes 1856 af 3,522 invånare. *Dunker in prepos. Strengnensi* nämnes omkring 1314 och oftare; en och annan kyrkoherde är känd från medeltiden, kaplaner från 1565 och 1627. Kyrkan, $^7/_8$ mil från Malmköping, 6 mil från Nyköping och $3^1/_2$ mil från Strengnäs, ursprungligen gammal, är ombyggd 1737, reparerad efter en eldsvåda 1809 och har åtskilliga adliga grafminnen. — Af fornlemningar nämnas grafhögar i trakterna kring Henaren och Dunkern, en runsten på Wadsbo skog, lemningar efter borgar vid Dunkern, deribland vid Ekensholm, o. s. v. — Största godset i socknen är *Ekensholm* med *Stålboga bruk.* — På prestgårdens äng finnes en helsobrunn, upptagen 1680 och sedermera nyttjad samt genom domprosten Hallmans försorg försedd med brunnshus. — Adr.: Mariefred.

Dunkern. Sjö i Södermanland, Dunkers socken och Willåttinge härad, tillhörande Dunkers-åns system. Sistnämda å, äfven kallad *Berga-ån*, kommer dels från *Nolångs-* och *Hende-sjöarna*, dels från *Akaren*, går genom *Skundern* (111 fot) i östlig rigtning till *Dunkern* (68 fot), $^1/_2$ mil lång, som äfven upptager *Magsjön* (152 fot) och *Morasjön* från norr, allt å stora landthöjdens södra sluttning inom Willåttinge härads skogs- och bergmarker mot Rekarne

och Åker, mellan höjder af 2- till 300 fot. Från Dunkern utgår ån sydöstligt genom Daga härads vestra gränstrakter, bildar sjöarna *Misteln*, (67,5 fot), *Gryts Kyrksjö* (67 fot), som från vester upptager *Ricksjön*, samt *Naten* (61 fot), som från norr förstärkes af *Malsnaren*. Hela det ungefär 3 mil långa vattendraget faller ut i Jälundsviken af sjön *Båfven*.

Dunkersheden. Betydlig skogsmo i Willåttinge härad af Nyköpings län.

Duseborg, fordom **Winäs.** Gammalt frälsesäteri, beläget uti Gammalkils socken och Walkebo härad af Östergötlands län, har i början af 1600-talet utgjort ett större gods, då derunder lydde, som äldre köpebref utvisa, sex frälse- och fem skattehemman uti Gammalkils och Nykils socknar. Egendomens kända äldsta egare var majoren vid Östgöta kavalleri Matthias Stackelberg, som år 1632 skref sig herre till Winäs; hans enka, Ingeborg Grubb, sålde Winäs med underlydande hemman år 1696 till löjtnanten Christer Samuel Duse, som ändrade gårdens namn till Duseborg. I denna slägt var Duseborg till år 1762, då det, dels genom köp, dels genom gifte, kom till kapitenen Carl G. Pereswetoff Morath, hvars efterkommande egde gården till år 1829, då den inköptes af hofjägmästaren J. Forssbeck, som mycket förbättrat denna egendom. Genom arf har den år 1850 öfvergått till nuvarande egaren, öfverjägmästaren Fr. Aug. Forssbeck. — Duseborg, 1 mantal säteri, med qvarnar, enbladig såg, tegelbruk och räckhammarsmedja med vattendrift, är naturskönt beläget på ett näs mellan Duseborgs Stor- och Lillsjö, och består hutvudbyggnaden, hvilken omgifves af parker och kanaler, af ett 2-våningars stenhus, under de sednare åren med smak och omsorg uppfördt af konduktörerna Nyström; till gården lyda 1 mantal säteri Bomedal, 1 mantal frälse Ulfsberg, 1 mantal frälse Ullstorp, 1 mantal frälse Grimstorp och $^1/_4$ mantal skatte Släntom, som upptaga tillsammans en areal af 2,000 tunnland, hvarå utsås 150 tunnor diverse spannmål, hvilka lemna i medeltal sjette kornet. Egendomen brukas af 20 stycken jordtorpare, och godt fiske finnes i de omgifvande sjöarna.

Dusgård. Hemman i Qvilje härad och socken af Bohuslän, bekant genom en på gårdens utmark, vid vägen till Fjellbacka, liggande hög af 40 stegs omkrets, i hvars midt lemningar synas efter en 4 alnar lång stenkista. Af denna återstod år 1843 endast norra vägghällen; men några år förut var monumentet orubbadt och befanns, då det förstördes, omsluta ett obrändt skelett. Holmberg finner i detta förhållande ett nytt skäl för den meningen, att de sparsamt förekommande grafvarne af detta slag tillhöra en sednare period af hedendomen, då man upphört att bränna liken.

Dybeck. Sveriges sydligaste säteri beläget i Östra Wemmenhögs socken och Wemmenhögs härad af Malmöhus län, ligger på en leende slätt, knappt $^1/_4$ mil från hafsstranden. Byggnaden består af flera gamla, med hvarandra hoplappade delar af skilda byggnadsstilar; den är omgifven af grafvar, och utmed dem ligga på trenne sidor gamla trädgårdar, hvilka på afstånd tyckas bilda en lund, som kringsluter gården. Vester om gården flyter den lilla Dybecks-ån ned mot hafvet; den säges genom gräfning hafva erhållit sin nuvarande flodbädd. Strax vid dess utlopp ligger den gamla Hörtehamn, ett minne från början af 12:te århundradet, då de ofantliga sillstimmen gingo utmed Skånes kuster och då sillen, enligt Saxos berättelse, så fyllde Öresund, att man knappast kunde ro fram med båt samt, långt ifrån att behöfva nät med blotta händerna kunde taga fisken. Lübeckarne hade då af konung Waldemar II erhållit frihet att drifva fiskfångsten utan annan förpligtelse än att betala vanlig tull och hade många nederlagsplatser utåt kusten; en af dessa har troligen varit vid Hörtehamn. Nu är hamnen alldeles uppgrundad; den tyckes icke hafva varit mycket stor, ehuru den troligen gått längre inåt land; på redden är dock en förträfflig ankarplats.

Strax der invid på den höga strandbacken synas obetydliga ruiner efter en tegelstensbyggnad, som folket kallar "Rödhusa" och påstår hafva varit ett förrådshus; fiskrarne hafva här långa tider igenom hemtat tegelsten för uppförandet af sina kojor. Utåt denna strandbacke har man derjemte på flera ställen upptäckt källrar. Man kan deraf sluta, att Hörte eller, som det ock kallas, Hörtehus varit en icke obetydlig plats med många magasiner och byggnader.

Huruvida Dybecks gård redan i dessa äldre tider var grundad, känner man väl icke med bestämdhet; men säkert är, att den har hög ålder. Från år 1374 känner man en Johannes Sasterson af Djubæk, som lånat penningar till då aflidne riddaren Anders Jonsson af Näsbyholm. I en gammal slägtbok säges, att Dybeck jemte Smedstorp, Löfvestad och Kattesnable (Trolleholm) voro de gods, som innehades af den i äldre tider blomstrande Binge-slägten; men af de Bingar, som innehaft gården, känna vi endast den sista egaren, *Åke Bing*. Han sålde 1487 Dybecks gård, 12 gårdar i Dybeck och Nöbbelöfs mölla till Danska riksrådet Tage Hollunger till Bromma, Dybeck och Jordberga, hvilken säges hafva uppfört det stora stenhuset på Dybeck. Han var riddare, riksråd och befallningsman på Nunnekloster i Norge samt erhöll af konung Hans föreståndareskapet öfver Bosjökloster, der han och hans hustru, Carin Törnekrands, ligga begrafna. Tage Hollunger dog 1493 och antages gemenligen vara den sista af sin ätt. Tages hustru, fru Carin, öfverlefde honom, och har hon upprest råstenarna kring gårdens egor, hvilka af de der inhuggna fem stegen (hennes familjevapen) kallades "femstia-stenarna." Hr Tage hade flera döttrar, af hvilka Helle, gift med Peder Marsvin, fick Dybeck. *Peder Marsvin*, genom sin hustru egare till Dybeck, var son af Jörgen Marsvin och Anna Passow. Han var Danskt riksråd och befallningsman på Dragsholms slott. Han dog 1528 och hans fru, Helle, 1556; de ligga bägge begrafna i Lunds domkyrka. De hade en enda son, *Jörgen Marsvin*, Danskt riksråd och Befallningsman på Helsingborgs slott 1566 och på Landskrona 1573, bekant som mindre lycklig härförare under Ranzows-fejden. På Dybeck uppförde han norra tornet. Han var gift med Carin Gyllenstjerna och hade med henne många barn; den märkligaste bland dessa var Elin, som, gift med Ludvig Munk, blef moder till den ryktbara Christina Munk, konung Christian IV:s morganatiska gemål; i denna sin dotters historia spelar Elin en vigtig roll. Äfven de andra döttrarna gjorde förmånliga giften. Sönerna voro Otto och Peder. — *Otto Jörgensson Marsvin* ärfde Dybeck efter broderns död; Borsöe köpte han af sin syster Brita, uppförde der en ny slottsbyggnad 1644 och kallade gården Marsvinsholm: Krageholm fick han del uti med sin hustru, Metta Brahe, och tillhandlade sig de öfriga delarne af sina svågrar. Derjemte egde han Sandby och Sinclairsholm och var sålunda på sin tid en bland de största egendomsherrar i Skåne. Icke underligt då, att fattiga auktorer vände sig till honom; en Christopher Sivendssön tillegnade honom ett i Köpenhamn 1622 tryckt arbete med titel: "Militia spiritualis eller Guds Börns aandelige Strid" och skattar honom i dedikationen lycklig såsom den der med ära bär "det priselige Marsvins-Tillnaffn", i det han i "gierningen beviser en ret marsvinsnatur". Härmed menar han icke så illa som det låter; ty Marsvin är äfven en benämning för delphin, och författaren påminner om att en sådan, tjusad af lyrans toner, förde den spelande Arion i land; hvilket till det Skånska marsvinets efterrättelse borde lända. Otto Marsvin hade med Metta Brahe en son Jörgen, som dog 1629 på en utländsk resa, samt fyra döttrar, af hvilka Pernilla, gift med Lave Bille, fick Dybeck, Carin, gift med Ivar Krabbe, fick Krageholm, och Margareta, gift med Jörgen Urne, fick Marsvinsholm; fjerde dottern, Hedvig, blef gift med Hans Friis. Otto Marsvin och hans hustru ligga begrafna uti ett grafchor i Östra Wemmenhögs kyrka.

Dybeck tillföll *Lave Bille* genom hans giftermål med Pernilla Marsvin

Han var Christian IV:s hand- eller kammar-sekreterare och blef sedan landsdomare öfver Låland och Falster. Af honom skall den byggnad vara uppförd, som nu intager vestra och norra sidorna af gården. Hans hustru, fru Pernilla, afled 1650, och Lave Bille gifte sig med sin piga, Dortha Skov. Då Skåne blef Svenskt, undandrog han sig att aflägga ed till Svenska kronan på grund deraf, att Dybeck var hans omyndiga sons egendom. År 1679 dog han på sin egendom Havrelöcke på Låland. På Dybeck ser man hans och hans svärmors, fru Metta Brahes, porträtter; det förra har ett verkligt konstvärde, det sednare är genom restaurering förderfvadt. Lave Bille efterlemnade tre söner, af hvilka den ena, Mandrup, var svagsint och underhölls af bröderna till sin död 1694; de bägge andra sönerna, Jörgen och Christian, öfverenskommo att dela Dybeck.

Delningen verkställdes den 7 Juni 1684, och alltsedan har Dybeck haft tvänne egare, hvilka båda bott på gården och sällan råkat vara rigtigt goda vänner. I den mellan bröderna uppgjorda öfverenskommelsen står, att Christian skulle besitta den nya byggningen, som går i vester och norr, tillika med det »söndersta» porthuset; Jörgen skulle hafva det gamla huset i öster tillika med porthuset och östra längan af tvärhuset. På samma sätt delades uthusen, trädgårdarna och hela godset. I slutet af förra århundradet, då en Gyllenkrook innehade Jörgen Billes del och en Ehrensparre Christian Billes, uppkommo bland allmogen benämningarne »Krokeparten» för den förra delen och »Sparreparten» för den sednare.

Krokepartens första egare, *Jörgen Bille*, Laves äldsta son, var gift med Regitza Beck från Tosterup på Låland. De lära haft fem barn, af hvilka två dogo tidigt; bland de andra, Christian, Metta och Pernilla Margaretha, har endast den sednare vunnit ryktbarhet, ehuru en föga hedrande. Hon blef gift med öfverjägmästaren Hammarberg; men så väl fru Regitza som hennes dotter, fru Hammarberg, ansågos »närmare, än anständigt var, engagerade» med dansmästaren vid Lunds akademi Paul Wulfenhertz. Då besagde dansmästare af en eller annan anledning blef nödsakad att rymma ur landet, fann hans hustru bland hans samlingar äfven en del ömma bref från fruarna på Dybeck, på grund af hvilka hon yrkade skiljsmessa från mannen. Öfverjägmästar Hammarberg begagnade sig af tillfället att blifva qvitt sin hustru, Pernilla M. Bille, som 1706 — modern Regitza hade redan 1702 aflidit — blef dömd att fyra söndagar å rad sitta på pliktepallen. Straffet hade ännu 1712 icke gått i fullbordan, och det skrifves från denna tid om fru Pernilla, att hon »slagit sig till liderligt lefver uti melancholi och bränvin, och befarande var, att något värre kunde med henne blifva, efter hon var i svår tentation.» Om ännu en dylik tilldragelse inom denna familj upplyser ett bref från general-guvernören M. Stenbock af den 5 Juni 1708 till domhafvanden i trakten. Deri omnämnes, att häradshöfding Peter Sillnecker i Jordberga under äktenskapslöfte häfdat Jöran Billes dotter — hvilken af dem nämnes icke — och att han sedan stämt fröken Bille till tinget för det, att hon om honom utspridt ett dylikt rykte. Sillnecker hade vid denna tid med penningar biträdt de skuldsatta herrarne Bille och i början af 1708 fått inteckning i Christian Billes del. Jörgen Billes dödsår är obekant; förmodligen har han öfverlefvat sina, såsom han sjelf skrifver, »olycklige och odygdige» barn; ty hans del öfvergick troligen 1712 till brodern Christians barn. Dessa voro: *Christian Bille* den Yngre, *Metta* och *Petronella Catharina*. De hade förut afhändt sig andra delen af Dybeck, som de ärft efter fadern. Christian dog 1712 af pesten, och hans lik blef icke nedsatt i familjgrafven, utan nedmylladt på en afsides plats å kyrkogården. Systrarna Metta och Petronella Catharina förpantade d. 30 Juni 1713 för 12- à 14,000 daler kopparmynt Krokeparten till professor Thomas Ihre, som samma år i Augusti gifte sig med Petronella Catharina Bille. — *Thomas Ihre*, af en Skottsk slägt, var rådmansson från Wisby, studerade i Köpenhamn, blef 1685 magister i Uppsala

och företog sedan en utländsk resa som guvernör för tvänne ädlingar. Efter återkomsten blef han 1692 extra-ordinarie professor i teologien i Uppsala och följande året ordinarie professor i Lund. År 1716 utnämdes han till domprost i Linköping, Han var utmärkt för lärdom och stora talegåfvor, hade mycken sjelfständighetskänsla, men lät ofta hänföra sig af sitt häftiga lynne. Af ungdomen var han mycket älskad; det var han, som genom sitt råd befriade Lunds studenter från utskrifning under Carl XII:s tid. Hans första hustru var Brita Steuch, med hvilken han hade många barn. Andra äktenskapet var barnlöst. Han afled 1720. Efter hans död gifte sig fru Petronella 1724 med häradshöfdingen i Bara, Torna och Harjagers härader *Nils Langelius*, som år 1736 blef assessor i Göta Hofrätt. Han hade förut varit gift med Sara Brita Ehrenpreus, enka efter packhusinspektoren Göthenstjerna. År 1727 blef han adlad och antog namnet *Bildensköld*, hvars första del är hustruns namn. Han dog 1740. Äfven denna sin man öfverlefde fru Pernilla, och som hon icke hade några barn, öfvergingo vid hennes död 1746 Dybeck och Snogeholm till hennes syster Mettas yngsta son, Carl Johan von Löven. — Kapiten *C. J. von Löven*, äfven egare till Simonstorp, var gift med Magdalena Gyllengahm och dog 1781. Han var en egen kurre och brukade aldrig tilltala sina underhafvande utan att dundra och svärja, och gerna tog han till käppen; men visade bonden ett fast mod, så vågade han icke slå, och om han under hösttiden på marken öfverraskades af ett åskväder, kröp han alltid förskräckt under höstvagnarna. — År 1774 sålde kapiten von Löven sin del af Dybeck till hofmarskalken baron *Gustaf Fredrik Gyllenkrook*, gift med Eva Bjelke. Under hans tid uppstod fråga om bägge delarnas återförenande i det Sparrepartens egare, Gustaf Ehrensparre, 1777 ville sälja sin del för 150,000 daler silfvermynt; men underhandlingarne förde icke till något resultat. Gyllenkrook dog 1795. — Äldsta sonen, baron Axel Gyllenkrook, fick Svenstorp och Björnstorp. Andra sonen, kapitenen, baron *Johan Anders Gyllenkrook*, erhöll Krokeparten af Dybeck. Hans egotid var upptagen af jemna tvister med Sparrepartens egare. Gyllenkrook nedref 1802 det norra porttornet som hörde till hans del; men källaren derunder tillhörde Sparreparten, hvars egare fordrade, att Gyllenkrook skulle iståndsätta källarens tak, hvilket vid tornets nedrifning blifvit förstördt. Då G. vägrade, kom det till process, under hvars utförande källaren stod utan tak, till stort mehn för bägge parterna, emedan just öfver källaren gick inkörseln till borggården. Gyllenkrook vistades mest på sin egendom Abusa; endast då gässen skulle slagtas, infann han sig på Dybeck, emedan han gerna personligen deltog i denna högtid. Han dog ogift på Abusa 1820 och ärfdes af sin brors barn, baronerna Gyllenkrook, samt systersonen, auditören Fredrik von Hermansson. Dessa sålde Krokeparten 1822 till grosshandlaren *Albrecht Baltsar Wallis* i Stockholm. Han dog 1836 vid 48 års ålder, och hans efterlemnade hustru, fru *Fredrika Catharina Johanna Wallis*, är nu egarinna af denna part, hvilken arrenderas af hennes son, herr *Alb Baltsar Wallis*, som ombyggt Hörte mölla, sedan han tillhandlat sig Ljungfeltska delen deraf, inrättat mejeri, bierbryggeri m. m., och har sålunda bidragit till förkofrande af denna del, som bibehållit sin ursprungliga storlek, under det att den andra delen betydligen hopsmält.

Sparrepartens första egare var *Christian Bille*, en af de herrar, som underskrefvo Malmö recess, och 1664 introducerades han på Svenska riddarhuset. Under kriget blef, det oaktadt, Dybeck plundradt af Svenskarne. I Oktober 1676 var Bille hr Jörgen Krabbe följaktig till Malmö, der de å Skånska adelns vägnar gjorde föreställningar mot den utfärdade befallningen, att adeln med sina fruar och barn skulle begifva sig öfver gamla Svenska gränsen. Utom Dybeck egde han äfven Simonstorp och Snogeholm samt fick Jordberga med sin hustru, Carin Wind. Ehuru han således hade betydliga egendomar, var han dock ständigt försänkt i skuld. En dei

af Jordberga pantsatte han 1684 och sålde 1686 till von Buchwaldt; återstående delen af denna gård öfverlät han till Sillneckerska slägten. Hans andel i Dybeck var belånad i Rikets Ständers Bank; häradshöfding Sillnecker åtog sig 1708 att betala skulden mot det vilkor, att Billarne förbundo sig att åt Sillnecker i första rummet hembjuda Christian Billes del i Dybeck, derest det blefve fråga att sälja den. Under tiden tog Sillnecker denna del i pant och begärde samt erhöll år 1710 på tinget i Skifvarp ett uppbud derå; men samma år dog han. Christian Bille lär hafva gått öfver till Danmark och dött i Köpenhamn den 17 Augusti 1714. Carin Wind dog redan 1698; med henne hade Bille barnen Christian, Metta och Petronella Catharina. Det hvilade ett oblidt öde öfver de sista Skånska ädlingarne af denna berömda Danska ätt. Väl tyckes såväl Christians dåliga hushållning som det osedliga lefnadssättet inom Jörgen Billes familj hafva varit de förnämsta vållande orsakerna till slägtens obestånd; men kanske hafva de Svenska herrarne, som vid denna tid öfversvämmade Skåne, om icke orsakat, åtminstone vetat att förträffligt begagna sig af de erbjudna medlen för att uttränga ett par bland den eröfrade provinsens förnämsta jord-drottar. — Efter Sillneckers död blef hans syster, *Catharina Elisab. Sillnecker*, enka efter borgmästaren Bengt Langh, pantinnehafverska af Sparreparten; hon blef sedan omgift med guvernements-kamreraren *Jakob Klerck*. Denne köpte år 1711 ³/₄:delar af Sparreparten utaf Christian Bille den Yngre och systern Metta, hvilka båda jemte systern Petronella Catharina strax efter fingo ärfva Krokeparten. Återstående delen, tillhörande den sistnämda systerns man, Bildenskjöld, köpte Klerck år 1725. Om kamreraren Jakob Klerck känner man i öfrigt endast, att han varit en smulgråt af prima sort. Hans hustru dog 1731 och han sjelf dog 1735; men redan 1725 hade han afträdt Sparreparten till sin svärson B. Ingelotz, gift med Anna Beata Langh. — Öfverstlöjtnant *Berndt Simon Ingelotz* var prestson, hade tjenat som major vid Norra Skånska Kavalleri-regimentet, blef 1720 adlad och fick 1734 afsked med öfverstlöjtnants titel. Han hade förut varit gift med Christina Stobæa. Med Beata Langh hade han en dotter, Christina Gustaviana Ingelots, som efter sin mors moster, fröken Margaretha Sillnecker, 1732 ärfde halfva Jordberga. Fadren sålde dock genast denna egendom. Han dog 1765, 80 år gammal, sedan han varit enkling i 18 år. — *Christina Ingelotz* blef gift med öfverstlöjtnanten vid Smålands tremännings-regimente *Christopher Ehrensparre*, hvarigenom halfva Dybeck öfvergick i Ehrensparreska slägten. Han blef adlad 1719 och riddare af Svärds-Orden 1748. Han dog 1767 och efterlemnade en son, Gustaf, samt fem döttrar. — *Gustaf Ehrensparre* var redan vid 30 års ålder major, ingick gifte med Margaretha Kurck, enda dottern till den rike ock mägtige exellensen Kurck på Jordberga, och syntes i allt vara gynnad af lyckan. Hans maka skänkte honom 1783 en dotter, men denna afled redan i Februari 1784; 9 månader derefter följde friherrinnan Ehrensparre henne i grafven, och den djupt sörjande maken öfverlefde endast 5 månader sin hustru; han dog i April 1785. — Sparreparten tillföll nu genom arf major Ehrensparres 5 systrar, hvilka innehade egendomen samfäldt till år 1797, då de alla, utom fröken Eva Charlotta sålde sina andelar till Krokepartens egare J. A. Gyllenkrook. Dessa delar bördades dock 1798 af Eva Charlotta. — *Eva Charlotta Ehrensparre* ingick gifte med ryttmästaren, sedan krigsrådet *Henrik Wilhelm Ljungfelt*. Han hade först varit gift med fröken Maria Roos af Hjelmsäter och hade med henne trenne barn: Carl, som dog ung; Ulla, gift med professor Wahlbom i Kalmar, och Maria, som ännu lefver ogift. Med sin andra hustru, fröken Ehrensparre, hade han en son, Gustaf Ehrensparre Ljungfelt. Brist på sympathi makarna imellan gjorde skiljsmessa nödig, och fru Ljungfelt innehade ensam egendomen till sin död år 1823. Hon inlöste äfven Simonstorp, hvilken egendom öfver 50 år varit pantsatt. Krigsrådet Ljungfelt lät år 1824 förstöra en stor mängd handlingar, som

tillhörde Dybecks arkiv. — *Gustaf Ehrensparre Ljungfelt*, ryttmästare, tillträdde Sparreparten. Då egendomen genom inlösandet af Simonstorp och de många rättegångarna blifvit betydligen skuldsatt, sålde han undan en del af underlydande godset och dog ogift 1845. Han ärfdes af sina tvänne ofvannämda systrar, professorskan U. Wahlbom och fröken Maria Ljungfelt. Den förra sålde sin andel 1849 till prostarne Nils Lovén och Palmqvist, hvilka sedan delat den i mindre lotter och sålt större delen af dessa till olika personer. Den återstående delen af Sparreparten samt hälften af byggnaderna å Dybeck innehafvas nu af fröken *Maria Sophia Elisabeth Ljungfelt*.

Den plats, der Dybecks herrebyggnader blifvit uppförda, var fordom ett kärr, som med stor ansträngning blifvit fyldt. Mangården på Dybeck, omgifven af grafvar, inneslöt fordom på alla sidor en fyrkantig gårdsplats och bestod af flera byggnader. Östra sidan upptogs af det stora stenhus, som Tage Hollunger lät bygga omkring år 1490, och i söder derom af en mindre byggnad. Å norra sidan voro tvänne hus, hvilka sammanbundos af ett högt och starkt porttorn, genom hvilket inkörseln gick, och uti hvilket var inredd en kyrka med altare, predikstol och stormklocka, den sednare nu skänkt till Wemmenhögs kyrka. Detta torn var uppfördt 1555 af Jörgen Marsvin; öfver porthvalfvet skall en granit-tafla hafva varit inmurad med inskriften: »Dette er byggt ikke med Possemad, uden med egit folk og penge», samt derunder Marsvins- och Gyllenstjerne-vapnen. Tornet nedrefs af baron Gyllenkrook år 1802. Det östra af de tvänne sistnämda husen, hvilka vi förmoda hafva intagit norra sidan, synes icke på Fischerska teckningen af år 1680; men i gårdsdelningsdokumentet af år 1684 nämnes »östra längan af tvärhuset», och kan dermed icke menas någon annan än en byggnad på den ifrågavarande platsen. Det vestra åter af dessa hus har, jemte det, som intog vestra sidan, blifvit uppfördt af Lave Bille i medlet af 1600-talet. I ett gammalt manuskript heter det, att norra och vestra byggnaderna i äldre tider varit använd till befästning; Lave Bille har troligen då borttagit de gamla byggnaderna och uppfört de nuvarande boningshusen, ty i delningsdokumentet talas om »den ny bygg-ning, som går i vester och norr.» Till nämda vestra länga stötte i söder ett till omfånget mindre, men tre våningar högt hus, och framför detta var åt gårdssidan ett åttkantigt trapptorn, som i äldre tider varit prydt med en hög spira, hvilken tjenat sjöfarande till märke och finnes utsatt på gamla sjökort. Södra sidan af borggården intogs af ett lågt envåningshus med porthus å midten, förmodligen det i delningsdokumentet omtalade »söndersta porthuset», från hvilket en brygga öfver grafven ledde till trädgården. På norra sidan ledde i äldre tider en vindbrygga, i sednare en bro, med två hvalf öfver grafven till ladugården, som äfven varit af grafvar omgifven. Grafvarna, som fingo sitt vatten af Dybecks-ån, skola fordom hafva varit så inrättade, att vattnet i hast kunde uttappas, så att man med blotta händerna kunnat taga den qvarstannade fisken.

Öster om ladugården ligger en ättehög, och sägnen förtäljer att, Dybecks grundläggare der skall vara begrafven. Folktron sätter hvad der tilldrager sig i närmaste samband med Dybecks-egarnes öden. Kort innan någon på gården dör, hör man alltid trumning i högen. Likaledes har man lagt märke till, att, hvarje gång försök gjorts att kringskära högen, har någon af egarne eller deras familjer träffats af en olycka. Major Ehrensparre blef svårt sjuk vid ett dylikt tillfälle. En annan gång, då man börjat gräfva i högen, hände det sig, att godsegarens broder, baron Nils Gyllenkrook, i mörkret föll genom en uti förstugan lemnad glugg ned i källaren, bröt ryggen och afled få dagar derefter. Äfven några hästar och fäkreatur dogo vid samma tillfälle. För icke lång tid sedan företog sig en inspektor att å nyo kringgräfva högen; förgäfves varnade honom en gammal bondqvinna, som af detta tilltag spådde nya olyckor. Några dagar derefter föll en årsgammal gosse af egarens familj ut genom ett fönster och slog ihjäl sig mot stengrun-

den på gården. Samtidigt störtade flera hästar och kreatur i ladugården; och den gamla vidskepelsen fick ny fart.

Den så kallade Bingsmarken skall fordom hafva tillhört Stora Beddinge; men Åke Bing påstod, att den hörde till Dybeck, och sedan han lagt jord från Dybeck i sina skor, gick han på den omtvistade marken och svor, att den tillhörde honom. Men efter döden har han ingen ro; han går nattetid omkring och ropar: »Alle Beddinge byamän, kommen hit, kommen hit, skolen ni få er Bingsmark igen!»

Imellan Dybeck och Skifvarp, lågo fordom tvenne högar, nu genom grushemtning inskränkta till en och en half; de kallas af folket Toftahögarne. Om dem har allmogen mycket att förtälja. Så har en skatt der blifvit funnen; en dräng hittade der en gång en urna, och Nils Nilsson såg, då han en gång gick och plöjde derinvid, ett vackert barn sitta på högen. Men märkligast af allt var det, som hände Jon »Hyre». Han lade sig en varm eftermiddag att sofva på den ena af högarna och blef genast bergtagen. Inkommen i högen, började han i sin förskräckelse att tuta och skramla med »ringastafven» och ropade: »Vår herre bevare oss!» Detta besvärade en käring, som låg i en korg, så att hon befallde de andra trollen att köra ut honom; och dessa togo Jon »Hyre» (byns fäherde) och kastade honom ut med sådan kraft, att han föll ned på Skifvarps tufvor, en fjerdedels mil från Toftahögarna. Imellertid var Jon »Hyre» lång tid derefter underlig till sinnes.

Nära Wemmenhög står, söder om landsvägen vid de s. k. Herremansbroarna, en runsten, hvars inskrift på Linnés tid var så fylld af spatgryn, att endast några ord kunde läsas. Folket säger, att ingen kan läsa den, utan att stå på hufvudet. Vid den är följande sägen fästad. En fager jungfru bodde i gamla tider på Dybeck, och till henne friade samtidigt tvänne kämpar. Jungfrun aktade båda högt och kunde icke bestämma sig i valet. Enligt tidens sed fick då ett envige afgöra, hvem den fagra skulle tillhöra. På den plats, der Wemmenhögs kyrka nu är belägen, stod striden. Efter en häftig kamp föll den ene kämpen, och segraren, svårt sårad, begaf sig på väg till Dybeck; men han kunde icke hinna längre än till Herremansbroarna, der han nedföll död. Den bedröfvade jungfrun lät då uppresa minnesvårdar på de platser, der hennes älskare aflidit; åt den ena reste hon en ättehög, åt den andra en runsten. Vid högen, som ligger inpå kyrkan, samlades sedan kämparne, då de drogo i leding, och deraf erhöll den namnet »Väpmannahög», som sedan blifvit förvandladt till Wemmenhög, hvarefter häradet och socknen blifvit uppkallade. — Denna sägen stämmer dock föga öfverens med inskriften på stenen, hvilken Liljegren sålunda läst: Tumir. rasti. stin. daisi. auftir. Tusa. brudur. sin. harda. kudan. trik. — Såsom motstycke till den sägen, hvilken folket fäst vid denna sten, tillåta vi oss att anföra en förklaring, som en lärd antiqvarie gifvit af stenens inskrift; den utgör ett intressant exempel på den obesvärade och naiva tolkningsmethod, som forntida antiqvarier använde, och hvilken stundom hade till följd, att de höggo vida bättre i sten än runristarne sjelfva. Chytræus Vejanus läser inskriften sålunda: »Sier Gudor sin erde; Gudor vor bor i kri». och finner deraf klart, att stenen blifvit rest omkring år 600 under konung Svens regering, då en häftig hungersnöd tvingade Cimbrer och Göter till en stor utvandring. Då hafva, menar han, fäderna följt sina utvandrande barn till skeppen och sagt: »Sier Gudor sin erde,» (gifven gudarna sin ära), hvarpå barnen svarat: »Gudor vor bor i kri» (Gudarna äro vår tillflykt i krig). Och dermed var för honom gåtan löst.

Den omtalta högen vid kyrkan har sedermera blifvit tagen i besittning af högfolket. Som vanligt lefde det på förtrolig fot med sina grannar, som här voro bönderna uti det närliggande hemmanet, Skotgården Högfolket lånade af bönderna hvad de behöfde och voro dem till återtjenst; de bivistade äfven understundom böndernas gillen, men afvandes derifrån, då en gång en dräng tog skummet af en svettig hingst och blandade det i ölet, som bjöds dem;

från den stunden kommo de aldrig mer i »Hörenslaget». Man berättar äfven härifrån en tilldragelse, liknande den vid Ljungby-magle-sten, huruledes nämligen en dräng från högfolket bortsnappade ett dryckeshorn. Dock har man icke här, såsom i Ljungby, hornet att visa.

I högen vid Persemölla bodde förr 8 à 10 kattor; åt hvilka folket i hemmanet icke blott måste gifva så mycket mjölk, som de förmådde dricka, utan måste äfven höfligt bemöta dem; ty sade man till någon af kattorna: »Fy, hvad du är led, blånäsa!» så spottade katten tvärt öfver golfvet på den talande.

Från snapphanetiden har man endast en berättelse. »Mårten i Saxen» var stor Dansk-vän och väldig snapphane. Han brukade säga: »Förr skola mina slagtade oxar gå och beta på Almaröds hög, än Svenskarne vinna Skåne»; men för dessa ord fick han plikta med sitt lif.

En mängd af de förr allmänt gängse vidskepliga föreställningarne finnes ännu qvar i denna trakt, Större delen af de vidskepelser, för hvilka Nicolovius redogör i sitt bekanta arbete om »Folklifvet i Skytts Härad» återfinner man här med en och annan förändring eller tillsats. Varulfven, maran, bäckahästen, »dammapågen», elfven, nordskytten och grafsuggan äro trosartiklar, synnerligen för de äldre. Som bevis för folkets benägenhet att sätta tro till allt, som stöter på det underbara, vilja vi meddela en sägen från sednare tiden. på hvilken ingen bonde i Wemmenhögstrakten tviflar, och som vi af flera olika personer hört på ungefär samma sätt förtäljas. Den är äfven märklig derföre, att den är fäst vid namngifna och på orten kända personer.

År 1757, då Jakob Qviding var kyrkoherde i Östra Wemmenhög, afled en qvinna, som vid nattvardens begående stulit oblaten och gifvit den till kreaturen. Till straff för detta gick hon igen och sågs om aftnarna sitta på bakugnen, klädd i sin skinnpels. Hennes man, som fann sig besvärad af denna efterhängsenhet, gick till presten och bad honom befria sig från den aflidnas (dödingens) besök, hvilket också denne lofvade att vid tillfälle göra. En afton kom Qvidingen från Dybeck, stadd på resa hem, och hade redan hunnit halfvägs, då han mötte dödingen på vägen. Genast befallde han sin kusk, Siver, att taga högra bakhjulet af vagnen och tvang derpå dödingen att hålla under och springå bredvid. Anländ till prestgården, som ligger utmed kyrkan, och hvars loge vetter ut åt kyrkogården, bjöd han Siver spänna ifrån och gå att lägga sig. Men Siver, som var nyfiken, gick in på logen, från hvars ena glugg han kunde se allt, som på kyrkogården tilldrog sig. Derifrån såg han då, huru Qviding manade dödingen ned i grafven; men denna gjorde motstånd och ville icke ned, sökande att insnärja Qvidingen genom frågor och görande honom förebråelser af olika art. Men för hvarje fråga, som Qviding besvarade, och hvarje förebråelse, han vederlade, sjönk dödingen djupare ned i grafven. Som prof på deras samtal anföres: *Dödingen:* »Du har dragit venstra hosan på högra benet». *Qvid.:* »Det hjelper dig icke, jag skall strax byta om». Detta verkställdes. *Död.:* »Du åt ett ägg till frukost och gaf icke din hustru deraf». *Qvid.:* »Det hjelper dig icke, jag bjöd henne». *Död.:* »Du vill straffa mig och kan icke hålla styr på din egen dräng, som står och lyss på oss». *Qvid.:* »Det hjelper dig heller icke». *Död.:* »Du har stulit 4 styfver från din mor». *Qvid.:* »Det gjorde jag; men för dem köpte jag denna bok, med hvilken jag kan drifva bort dig och alla leda djeflar», och så slog han dödingen i pannan med boken, så att denne sjönk ned i grafven. Men prosten Qviding var af ansträngningen så medtagen, att han insjuknade och dog några dagar derefter.

För närvarande utgöres Sparreparten af: säteri 3 $^1/_{24}$ mantal samt underlydande 4 $^{70}/_{576}$ mantal. Krokeparten utgör 31 $^{19}/_{32}$ mant., hvaraf 5 $^3/_4$ mant. säteri. (Skånska Herrgårdar.)

Dyed. Ett sjettedels mantal skatte i Warnums socken och härad af Carlstads län, Af detta hemman skall en del hafva tillhört Riseberga kloster, men

hvilken troligen varit den del, som nu är krono, och som skall blifvit skänkt till klostret af en nunna, född på Dyed. Den sjettedel, hvarom här egentligen är fråga, har från äldre tider varit anslagen till boställe åt komminister i Warnum eller Christinehamn. Genom Kongl. Brefvet den 16 April 1858 tillläts Warnums församling att försälja komministerbostället Dyed, dock ej till lägre pris än 9,000 rdr rmt, och att af denna köpeskilling jemte ett årligt tillskott af församlingen, stort 150 rdr rmt, och 10 tunnor råg af komministerlönen, att utgå under 10 år, bilda en fond dels till inköp af en boställsgård i Christinehamn, dels till förbättring af komministers lönevilkor, och skulle komministertjensten under tiden bestridas genom vikarie.

Dyfvelsten. »En namnkunnig och hos allmogen märkelig sten, — säger Fernow, — invid Klara-elf, 6 fjerdingsväg norr om Tingvalla (Carlstad). Hans ställning utvisar, att han med menniskohänder är ditsatt för någon besynnerlig orsak. Allmogen har om honom många berättelser». Bland dessa anför Fernow såsom den sannolikaste, att stenen blifvit i Halfdan Hvitbens tid uppsatt som ett gränsmärke mellan Norge och Sverige, hvaraf sedan en tid förorsakats »dyfvel» och trätor mellan begge folken. — En annan mening är, att stenen varit ett gränsmärke mellan Wärmland och den skog, som skiljde Götaland derifrån, — »dock fattas icke folkets skrock om honom, att han blifvit ditkastad af en jätte, Thor i Jotun, som varit halfsjette aln lång och haft krafter i jemförelse». Stenen står söder om Löfede bro på en tämligen stor hög, i hvilken en Svensk höfding skall hafva blifvit jordad, sedan han stupat i någon strid med Norrmännen.

Dylta. Svafvelbruk i Axbergs socken och Örebro härad af Örebro län, ungefär i midten af socknen, skall leda sin upprinnelse från 1575 och har tillhört flera slägter, sednast den friherrliga Åkerhjelmska, som ännu eger detsamma. Svaflet brytes ur ett svafvelkishaltigt qvarzlager och påstås vara af utmärkt beskaffenhet, »af allt gjordt svafvel det bästa», säger den nyaste redaktionen af Tunelds Geographi.. Axbergs, Kils och Hofsta socknar kallar »frisocknar», emedan de njuta frihet för rotering mot skyldighet för der boende skatte-allmoge att årligen af hvarje mantal utgöra 32 dagsverken vid svafvelbruket samt på bruksallmänningen hugga och till bruket hemföra 7 stafrum ved, hvarförutom allmogen är förbunden att till inlösen hembjuda bruket de kol, den af egna skogar bränner. Under åren 1815—1821 minskades brukets tillverkning, emedan de nämda socknarnas tjenstbarheter till bruket då undergingo förändringar; men sedan dessa tjenstbarheter åter blifvit stadfästa år 1823, har tillverkningen tilltagit. Mellan 1830—1840 tillverkades omkring 180--290 sk℔ svafvel årligen, utom rödfärg och vitriol. Enligt de sednaste uppgifterna uppgick tillverkningen år 1857 till 238 sk℔ svafvel, 510 sk℔ vitriol och 3,500 tunnor rödfärg. För svafvel- och vitriol-tillverkningen erlägges i afrad $^1/_{10}$ af tillverkningen och af svaflet hvar 10:de tunna. — Af historiska minnen, fästa vid Dylta, känner man ingenting annat, än att kon. Carl XI den 29 Augusti 1695 gjorde ett besök vid bruket, som då beboddes af häradshöfding Levienhofs enka. Konungen åtföljdes af Kongl. råden grefvarne Bengt Oxenstjerna, Nils Bjelke, Nils Gyldenstolpe, Didr. Wrangel och L. Wallenstedt. — Till svafvelbruket, som nu eges af löjtnanten baron Chr. W. Åkerhjelm, höra Dylta qvarn med 3 par stenar och Dylta enbladiga såg, tillika med en masugn, som endast tillverkar svafvelkrukor för svafveldestillationen. Vid Dylta bruk är ny station på jernvägen Köping—Hult under anläggning, och vid stationen hafva flera nya sidospår jemte platform blifvit anlagda för bantåg, som der möta hvarandra eller göra uppehåll. Brukets afstånd från Örebro är 1 $^3/_4$ mil.

Dylta Å. Så kallas den i trakten af Dylta framrinnande Järle-ån, hvilken sedan antager namnet Oppboga Å och sist Arboga Å samt vid Kungsör faller ut i Mälaren.

Dyne. Ett mantal »ofrimans»-frälse i Hogdahls socken och Wette härad af Bohuslän, beläget vid ändan af Dynekilen, har god åker och äng, är bebygdt för ståndspersoner samt försedt med trädgårdsanläggningar, tegelbruk och qvarn. Eges af premierlöjtnant G. F. Belfrage.

Dynekilen. Hafsvik i Wette härad af Bohuslän, på hvars kust den intränger mellan höga, stupande klippstränder; i fjorden ligger en samling små holmar, af hvilka de största kallas *Tjurholmen* och *Krossö.* Mellan Dynekilen och Säckefjorden utbreder sig den betydliga halfön Hogdalsnäset. Dynekilen är lastageplats och en god hamn. — Dynekilen har sedan Carl XII:s siste år en bedröflig historisk ryktbarhet, Här låg i Juni månad 1716 en från Göteborg anländ Svensk transportflotta, lastad med krigs- och munförråd för arméen i Norge och försvarad af en galèr-eskader under befäl af schoutbynacht Olof Strömstjerna. Fienden hade länge haft afsigter på att taga denna för Svenska arméen högst vigtiga transport, och den 27 Juni, då officerarne på den Svenska eskadern bivistade ett bondbröllopp på Dyne, företog den djerfve Tordenskjold ett angrepp. Han styrde, gynnad af en strykande vind, med en fregatt, några kanonpråmar och galèrer midt in ibland Svenska flottan och gaf henne lag efter lag. Striden varade i fyra timmar, men aflopp så, att flera af de Svenska skeppen skötos i sank, andra togos af Tordenskjold, och resten sprängdes af Svenskarne sjelfva. Innan dessa hunno betänka sig på att besätta stränderna vid utloppet för att försvåra fiendens återtåg, var Tordenskjold redan i säkerhet med sitt byte. Genom denna olycka såg sig Carl XII tvungen att upphäfva årets fälttåg. Allmogen utvisar sjelfva platsen för striden mellan Apelviken och Askeviken.

Dyrehög, Dyrehöga. Grafhögar med denna benämning förekomma på flera ställen i vestra Sverige, synnerligast i Bohuslän och på Dal. Allmogen berättar vanligtvis, att en konung eller höfding, vid namn Dyre, hvilar i högen. En sådan Dyrehög träffas i Brålanda socken på Dal, en annan i Skee socken af Bohuslän.

Dyrhall. Ett bland de i Bohuslän s. k. *Dyrhusen*, äfven *Jättestugor* och *Stenstugor* kallade, forntida grafkamrar, från samma period som ättehögarne. Dessa dyrhus bestå af på kant resta väggstenar, hvilka uppbära en, någon gång två ofantliga takhällar och bilda ett slags fyrkantiga eller runda kamrar, merändels till hälften insatta uti en hög, hvilken likväl aldrig betäckt hela stenvården. Ibland utspringer från ena väggen en smal, låg, igenfylld och obetäckt gång. Uti takhällarna ser man stundom ganska många runda hålor inhuggna, hvaraf de största äro 2 tum djupa och 4 tum i diameter. Golfvet i dyrhusen håller uti medel-areal 12 qvadratalnar och består oftast af fin sand. Kammarens höjd invändigt är i medeltal 2 alnar. Att de hafva tillhört ett folk, som brände sina döda, ses deraf, att man i dem alltid finner brända menniskoben och fragmenter utaf grafurnor af lera. Det här ifrågavarande *Dyrhall* ligger vid Kortås, ett torp under Haborsby i Walla socken på Tjörn i Bohuslän. Dess fordom af fyra väggpelare uppburna takhäll har nu rasat ned; i densamma äro 8 runda hålor ursvarfvade, de största af ett par tums diameter.

Dyvik. Två mantal frälsesäteri uti Öster-Åkers socken af Åkers Skeppslag och Stockholms län, vid en vik af hafvet, mellan två ansenligt höga kullar, innehades 1685 af Erik Geete, tillhörde 1741 kapiten Leyonflycht, 1772 fru Leyonflycht och egdes sednast af enkefru lagmanskan Boström på Östanå i Kulla socken af samma Skeppslag och län. Under Dyvik lyda derjemte öfver 1 $^1/_4$ mantal i Öster-Åker.

Dåderö. Fordom ö uti Jerna-fjärden, nu mer sammanhängande med Mörkön, men tillhörande Ytter-Jerna socken af Öknebo härad och Stockholms län. Ön innefattade fordom säteriet Dåderö, som tillhörde slägten Sparre, af hvilken riksrådet Lars Sparre skref sig till Dåderö;

efter reduktionen blef det år 1695 boställe för öfversten vid Adelsfanan, men såldes sedermera till skatte. Gården, 2 mantal skatte, egdes 1809 af kronobefallningsmannen Möller, 1828 af bönder; 1856 tillhörde 1 mantal af Dåderö kapitenlöjtnanten C. J. Hjerta. — Under Dåderö frälsesäteri lydde fordom Ängsholm, på Dåderön, 2 mant. kronosäteri, som efter reduktionen blef militieboställe och förblifvit det.

Dådran. Jernverk i Rättviks socken af Öster-Dalarne, anlagdt vid sjön Dådran år 1806 af krono-inspektoren G. Bergström, privilegieradt 1815 och 1824 samt 1828 tillhörande brukspatron P. Forssling, nu ett bolag, består af en masugn med oinskränkt blåsningsrätt, 2 stångjernshamrar med 4 härdar, 1 knipphammare, 2 spikhamrar, en liestock med 3 hamrar, nu nedlagda, husbehofs-såg och qvarn. Bruket har varit privilegieradt till 2,200 sk℔:s smide mot dubbel hammarskatt, deraf 150 sk℔. för manufakturverket.

Dåvö. Gammal gård nära Mälarviken Galten i Munktorps socken och Snäfringe härad af Vesterås län, består af 2 mantal frälsesäteri med tillörande 2 $^1/_2$ mantal. Gården har sitt namn af Vestmanländningarnes apostel, den Helige David, som skall först hafva landstigit vid södra sidan af Munktorps socken, vid den utanför Dåvö belägna s. k. Biskopsholmen; sedermera bodde han på Dåvö, som efter honom kallades Davidsö; men derifrån berättas han hafva flyttat längre upp i socknen till det $^1/_8$ mil från kyrkan belägna Sandstad, som egentligen skall hafva hetat Sanct-D.-Stad. Davidsö eller Dåvö nämnes sedan som kungsgård, der flera konungar vistats. Magnus Ladulås har härifrån utfärdat flera bref, t. ex. ett af år 1275, *pridie Cal. Jun.*, då han instiftade ett kanonikat i Uppsala, ett år 1286, då han skänkte den nuvarande Norrmalm i Stockholm åt Clara kloster derstädes, o. s. v. År 1276 gaf samma konung Dåvö med Fellingsbro och Åkerbo samt Snäfringe härader i morgongåfva åt sin drottning Hedvig, dotter till grefve Gerhard af Holstein. Enkehertiginnan Ingeborg, kon. Magnus Erikssons moder, fick år 1326, den 14 Februari, Dåvö gård med Snäfringe och Åkerbo härader i förläning af sin son i stället för en del af Vestergötland med Wärmland, hvilka hon innehaft under morgongåfvorätt. Vid denna tid hade Dåvö sina egna *Advocati* eller fogdar (fogater), bland hvilka Peder Advocat nämnes 1318, Lars Ingeborgsson 1360. Gården blef 1655 förlänad åt enkan efter assessor Lagercrona för hennes lifstid och kom derpå (1704) genom byte mot andra gårdar (Hammarby i Gripsholms län, Ladby och Bäckeby i Eskilstuna län) till ätten Lagercrona, som länge innehade gården. År 1828 egdes Dåvö af brukspatron Dybeck och tillhör nu grefvinnan Chr. Louise von Rosen, född Aspelin.

Dädesjö. Socken i Uppvidinge härad af Kronobergs län, mellan Sjösås socken i norr, Lenhofda och Granhult i öster, Herråkra och Furuby i söder, Gårdsby och sjön Innaren i vester, har en areal af 32,053 tunnland, af hvilka 2,320 äro sjöar och kärr. Socknen har sannolikt sitt namn af sjön *Dädligen* eller *Dällingen*, som med en bäck föll i Drättinge sjö och hade, likasom den sistnämda, en fjerdedels mil i längd, men nu är en äng, sedan »Dällingen» blifvit urtappad af major Carl Gustafsson Rappe, under det denne var egare af Drettinge. En annan af socknens sjöar är *Linnebjörke sjö*, der sjömalm finnes. Dädesjö socken består af de fordna socknarna Dädesjö och Eke, hvartill ytterligare kommer Herråkra annex eller kapell, hvars uppförande på de från Dädesjö aflägsnaste i sydost liggande hemmanen tilläts i Gustaf Adolf den Stores tid. Socknen, som 1856 uppgifves bestå af 54 $^1/_8$ förmedl. mantal, beboddes 1840 af 1,626, 1850 af 1,727 och 1856 af 1,699 invånare, till hvilka ytterligare kommo 454 invånare i Herråkra, som 1850 hade 504 invån. Socknen hade 1856 ambulatorisk skola med 2 examinerade lärare, bägge tillika klockare, hvilka undervisade 88 gossar och 106 flickor, medan 2 gossar bivistade allmänt undervisningsverk. — Dädesjö utgör tillika med Herråkra ett

konsistorielt pastorat af 2:dra klassens 2:dra afdelning i Uppvidinge kontrakt af Wexiö stift. Den för Eke och Dädesjö gemensamma nya kyrkan, 2 $^1/_2$ mil från Wexiö, uppbyggdes 1793—94 på grund, skänkt af baron Ad. Fredr, Rappe på Drettinge, och invigdes 1796; hon har torn och är 74 alnar lång samt 24 bred. I gamla kyrkan, som inrättades först till materialbod, sedan till sockenmagasin, såg man bilden af en konung (Olof?) med spira och äple, trampande på en underliggande man; på en äldre altartafla, gifven af Hans Kyhle och fru G. C. von der Lühe år 1635, föreställdes Hans Kyhle i pansarskjorta liggande på knä. Eke gamla kyrka, som nedtogs 1794, var 16 alnar lång, 12 bred och 6 $^1/_2$ alnar hög till panelen samt byggd af ek. På ett kalkkläde, skänkt af major Rosenstråle, läste man här en Italiensk sonett till St. Knuts ära. Herråkra socken finnes icke i jordeboken; men dertill höra 12 $^3/_8$ förmedlade hemman, och en ny träkyrka med torn uppfördes här 1803 samt invigdes 1820. — Bland minnen från fordna dagar nämnas *Ramnåsa* såsom säte för häradets kung Ramne, som blef öfverfallen och slagen af kung Kåre i Kårestad (Furuby socken); på hans ättehög, *Ramnes hög*, står en bautasten af 3 alnars höjd. I grannskapet ligger *Rafvekälla*, 4 alnar i diameter, helt rund, »der man druckit blott för att dermed bota krankheter; undvikes af vallbarnen, som dricka för att släcka törst», — säger Wieselgren. som anser källan hafva stått i samband med den hedniska kulten, likasom flera med stenbanor omgifna kullar på ett afstånd af $^1/_8$ mil från kyrkan. Stensättningar träffas också vid den s. k. *Tingsbron* i trakten af kyrkan, der den ännu befintliga *marknadsplatsen* (marknaden hålles årligen i Augusti) »synes vara en qvarlefva af sammankomster för hednisk gudstjenst och ting.» På en jemn plan vid nordöstra ändan af sjön Innaren på Målajords egor i f. d Eke Socken stå 7 uppresta stenar, 4 ställda i qvadrat, 3 i triangel. — I socknen ligga säterierna *Drettinge*, *Linnebjörke*, *Ramnåsa*, *Stora Wret* och *Målajord*. — Adress: Wexiö.

Däfvensö. Ö i Mälaren, tillhörande Lossa socken och Bro härad af Uppsala län, norrut från Svartsjölandet och Munsön; förekommer under namnet *Defsinsö* eller *Defwinxö* 1259 och 1307.

Dänninglanda. Annex-socken i Kinnewalds härad af Kronobergs län, $^3/_4$ mil s. s. v. från Wexiö, har en areal af 6,202 tunnland, af hvilka 560 äro sjöar och kärr. Bergunda och Wexiö sjöar ligga vid socknens norra gräns. Socknen, hvars åkerjord är mager, räknar på 7 $^1/_2$ mantal 736 invånare; dessas antal var 348 år 1850. Socknen hade 1856 ambulatorisk skola med en examinerad lärare, som undervisade 29 gossar och 24 flickor, medan 1 gosse bivistade allmänt läroverk. — Dänninglanda är annex till Wederslöfs prebende-pastorat af 3:dje klassen i Kinnewalds kontrakt af Wexiö stift. Kyrkan, $^1/_2$ mil från Wederslöfs kyrka, afbrann 1750, men uppbygdes åter 1751 af hemmansåboer, sedan Kongl. Maj:t på deras enträgna begäran befriat församlingen från att sammanslås med Wederslöfs. — 1 socknen står en runsten, rest af Julþkiʀ och Koþein åt Hiþin sun sin. — Adress: Wexiö.

Döderhult. Socken i Stranda härad af Kalmar län, 8 mil norr från Kalmar, vid hafvet, har en areal af 54,687 tunnland, af hvilka 3,050 äro sjöar och kärr. Socknen består af 41 $^9/_{16}$ förmedlade mant. och beboddes 1840 af 4,454, 1850 af 5,259 och 1856 af 5,952 invånare. Socknen hade sistnämnda år både fast och ambulatorisk skola med 1 examinerad lärare i den förra och 2 i den sednare. I fasta skolan undervisades 50 gossar och 43 flickor, i den ambulatoriska 175 gossar och 143 flickor, medan 3 gossar bivistade allmänt läroverk, 93 gossar och 74 flickor hade enskild undervisning samt 186 gossar och 205 flickor undervisades i hemmet. — Döderhults socken utgör ensam ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Stranda kontrakt af Kalmar stift. Kyrkan, byggd af sten 1770—1772, belägen 10 mil från Kalmar, invigdes Pingstdagen 1776. År 1797 uppfördes ett sockenmagasin, hvartill fond done-

rades af enkefru Cederbaum. — Inom socknen ligga *Fredriksberg*, *Fredriksfors* stångjernsbruk, öfverstlöjtnantsbostället *Sandshult*, köpingen *Påskallavik* och den på frälsehemmanet Rikebos egor belägna fordna köpingen *Döderhultsvik*, sedan den 15 Januari 1856 stapelstad under namnet *Oscarshamn*. — Uti Döderhults skärgård finnas på de högsta och brantaste bergen stenhögar, samlade som försvarsvapen för att afhålla fienden. — Adress: förr Vestervik eller Kalmar, nu Oscarshamn.

Dödevi. By uti Högby socken och Åkerbo härad af Ölands Norra Mot, bekant för sina fornlemningar. Bland dessa utmärker sig företrädesvis en, bestående af flera runda stenläggningar af omkring 18 alnars diameter, som bestå af sammanpackade smärre stenar (planerade), de flesta så tunga, att de utgöra en karlbörda. En af dem har en stensatt ingång af klumpformiga granitblock samt omgifvet af en stenring på något afstånd från sjelfva kretsen. En annan krets är i kanten försedd med en upprest pelarformig bautasten. Flera smärre ättekullar, i hvilka man hittat skeppsnaglar och brända ben, samt pelarformiga bautastenar befinnas omkring stenkretsarna, hvilka sannolikt varit offersplatser, der offren förbrändes. Bredvid dem befinnes en vanlig domring af 20 alnars diameter och bestående af 7 klumpformiga stenar från 1 $^1/_2$ till 2 $^1/_2$ alnars höjd och 7, 8, 9 alnars omkrets, alla hvilande på fotkulor. Inom dessa tingskretsar skådades de djur, som skulle offras. Vid norra gården i Dödevi finnes nära landsvägen en rund planerad offerkrets med dubbel kant, och på en liten backe, som sträcker sig åt vester från denna offerkrets, synas tomtningar i stor mängd.

Döds-språnget. Ättestupa vid Wettern på Hofvaskogs egor i Ölmestads socken och Wista härad af Jönköpings län.

Dömle, *Öfra* och *Nedra.* Jernbruk i Nedra Ulleruds socken och Kihls härad af Wärmlands län, anlagda, det förra före år 1628, det sednare 1639, bägge på frälsegrund, hafva nu oinskränkt smidesrätt med 4 härdar, qvarn med 4 par stenar och en finbladig såg. Till bruket hör $^1/_2$ mantal frälse Dömle; alltsammans tillhör för närvarande brukspatron C. E. Andersson.

Dömmestorp. Säteri om 3 $^3/_4$ mantal i Hasslöfs socken och Höks härad af Halland, vid foten af Hallandsås, har stor åbyggnad af sten, betydliga trädgårdar samt bördig jordmån, qvarnar, fiske och skog. Bland äldre egare nämnas baron Fr. Gust. Stjernblad och major af Winklerfeldt, bland nyare, kommerserådet G. Möller och ryttmästar Möller. — En tradition berättar, att under Danska tiden en egare af Dömmestorp gifvit biskopen en örfil, och att detta brott skulle försonas dermed, att ett hospital på den förolämpandes bekostnad byggdes i kyrkogårdsmuren i Karup och att en stående fond i Dömmestorps säteri för evärdliga tider till stiftelsens underhåll donerades. Säkert är, att i Holger Rosenkrands testamente 1,000 rdr donerades till denna stiftelse, och att denna summa skulle innestå i Dömmestorp mot förbindelse att underhålla 4 fattiga i Karups hospital. Stiftelsen har småningom förlorat sina tillgångar och är nu försvunnen.

Dörarp. Annex-socken i Sunnerbo härad af Kronobergs län, 8 mil v. n. v. från Wexiö, mellan Woxtorps socken i öster, Berga i söder, Hvitaryd och Berga i vester samt Tånnö i norr, har en areal af 11,895 tunnland, af hvilka 4,170 äro sjöar och kärr. I socknen märkas, utom sjön *Widöstern*, från hvilken *Lagan* utgår, äfven den mer än tre mil långa *Flåren*, *Färsjö*, *Hallsjö sjö.* m. fl.; *Toftaholms-ån*, som kommer från närheten af Flårens vestra strand, faller ut i Widöstern. Hisinger anmärker, att vid Dörarp slutar den lilla fägring, som naturen fått vid Widöstern, — en oas i öknen; — sedan visar sig blott sand, som lagt sig i kala åsar, ryggar och kullar, bevuxna med ljung, och hvilkas mellanrum fyllas med myrar och kärr. En half mil söder om Dör-

arp utbreder sig sanden på gränslösa fält kring Laga-ån, med några smärre upphöjningar och terrasser. Denna oas har tidigt blifvit uppsökt och bebyggd. Socknens näringsgrenar äro åkerbruk och boskapsskötsel; hemmantalet 18 mantal; folkmängden uppgick omkring 1840 till 545, 1850 till 613 och 1856 till 607 personer. Socknen hade sistnämda år tillika med Hvitaryd ambulatorisk skola med en examinerad lärare, som undervisade 57 gossar och 82 flickor, medan 10 gossar och 9 flickor undervisades i hemmet. — Dörarps socken är, tillika med Berga, annex till Hvitaryds konsistoriela pastorat af 2:dra klassens 1:sta afdelning i Sunnerbo kontrakt af Wexiö stift. Kyrkan, af sten, grundligt reparerad 1807, är en af de vackrare i stiftet och har en klocka, som enligt inskriften derpå skall vara gjuten i Ryssland under czar Iwans regering år 7035 (1527). En bror till Carl XII:s följeslagare på resan från Wallachiet till Stralsund, general J. Chr. Düring, har skänkt en af kyrkans ljuskronor. Dörarps socken innefattar derjemte den fordna socknen *Hallsjö*, innefattande 6 $^1/_2$ hemman, och som qvarstår i jordeboken, fastän kyrkan utdömdes i Gustaf Wasas tid vid en af de visitationer, då »öfverflödiga kyrkor» skulle utsynas, hvilket också var en bland anledningarna till Smäländningarnes uppror. Dörarp och Hallsjö kyrkor sägas, i likhet med många andra, vara byggda af två systrar, som icke kunnat trifvas under samma tak, icke ens i Guds hus. Utmed landsvägen mellan Berga och Dörarp, $^3/_8$ mil från den sistnämda kyrkan, skall det finnas spår efter ringmur samt kyrkmurar af 2—3 alnars höjd och 1 $^1/_2$ alns tjocklek, till en del af huggen sten; den vall, som åtskiljde de bägge fiendtliga systrarnas egor, visades ännu år 1758. Nästan hela socknen tillhör eller lyder under det gamla godset *Toftaholm*, som i 13:de århundradet tillhörde ätten Stenbock, nu ätten Bonde, och som sannolikt tillhört Sparrar, innan det öfvergick till Stenbockska slägten (se *Toftaholm*). Vid landsvägen, $^1/_6$ mil från Toftaholm, ligger *Tofta skans*, anlagd vid en militäriskt vigtig punkt mellan Wernamo och Ljungby år 1657 af grefve Pehr Brahe. Nära Toftaholm står i *Blodmossen* det s. k. *Fickakors*, ett kors af sten, rest, som det förmodas, till minne af missionären Wolfred, som blifvit mördad och nedsänkt i kärret. Uti detta har man funnit gevärspipor, stigbyglor och värjor, sannolikt minnen från drabbningar mellan Svenskar och Danskar år 1611 och derförut, likasom *Dangraf*, »der 1,000 Danskar ligga begrafna». Uti sjön Widöstern ligger *Silfhall*, dit, enligt traditionen, en Dansk anförare ridit ut och der nedlagt en silfverkedja och en skrift, hvilka sedan ansågos hafva kommit till Dörarps kyrka. Vid Hallsjö ligga på en obetydlig höjd öster om landsvägen 2 små stenkretsar och en treudd samt 38 steg derifrån en domring af 50 stegs omkrets, bestående af 7 resta stenar, som icke ligga på tre andra (såsom förhållandet är med t. ex. tingskretsen vid Dödevi på Öland). Andra stensättningar, rör och grafhögar synas nära intill denna. — Adress: Wexiö.

Dörby. Socken i Norra Möre härad af Kalmar län, $^3/_4$ mil norr från Kalmar, har en areal af 8,031 tunnland, af hvilka 75 äro sjöar och kärr. Socknen utgör 31 $^1/_4$ mantal och beboddes omkring 1840 af 894, 1850 af 887 och 1855 af 924 invånare. I socknens fasta folkskola undervisades sistnämda år af en examinerad lärare 41 gossar och 10 flickor, medan 4 gossar undervisades i allmänt läroverk, 3 gossar och 4 flickor hade enskild undervisning samt 6 gossar och 14 flickor undervisades i hemmet. — Dörby moderförsamling utgör tillika med Kläckeberga annex ett regalt pastorat af 2:dra klassen i Norra Möre kontrakt af Kalmar stift. Kyrkan brändes af Danskarne den 5 December 1611, men blef sedan återuppbyggd och tillbyggdes 1768. På kyrkogården hvila biskoparne Schröder och Wallenstråle samt stifskanslern i Quedlinburg S. A. Molzer. — Bland gårdar inom socknen märkas *Ebbetorp*, *Barkestorp*, *Solberga*, *Tegelbruket*, *Dansbo*, *Bo*, *Tingby* och *Hagbynäs*.. — Adr.: Kalmar.

Dössebacka Hed i Romelanda socken och Inlands Södre härad af Bohuslän, på de höjder, som skilja Romelanda slätter från Göta-elf, begagnas mot arrende till närliggande hemman af Kgl. Göta Artilleri-regimente som öfningsplats för målskjutning och bombkastning. Skottlinien går till det närbelägna berget Aleklätten, och på heden äro stall och andra byggnader uppförda.

E.

Earyd. Ett mantal kronosäteri och rusthållsstam i Fryeleds socken och Östbo härad af Jönköpings län, hvaraf nu mer hälften blifvit löst till skatte, har i äldre tider varit innehafdt af slägterna Bråkenhjelm, von Rohr, Silfversvärd och slutligen till hälften af kapiten Bengt Ennes, genom gifte med en fröken von Rohr. Efter förrättadt skifte mellan kapitenen och innehafvaren af andra hälften, byggde den förre ett genialiskt hus, hvars norra vägg utgöres af en lodrät bergmur. Likasom vid slottet Marienlyst i Danmark kommer man här från bergets spets in uti husets tredje våning. För närvarande eges hela gården af bönder. — Vid Earyd finnes en liten lund af bokar, af hvilka dock icke många stå qvar, men som af folket anses för de nordligaste bokarne i Sverige. Samma förhållande är med ett bokhult vid Ekholmen i Vestbo härad, hvilket också af befolkningen derstädes anses som det nordligaste i riket. De ligga också, enligt Hermelins charta, under samma parallel (57° 15′ nordl. br.)

Ebbarp. Hemman i Säby socken och Norra Wedbo härad af Jönköpings län, märkvärdigt för sina fornlemningar. Man träffar här, — säger Allvin i »Beskrifning om Mo samt Norra och Södra Wedbo Härader», sid. 115, — »ett af de ställen, der en större kommuns menighet fordom sammanträdde till doms och andra öfverläggningar, utmärkta genom stenkretsar af 12 stenar i hvardera; sex sådana ligga i en rad norr om landsvägen på Ebbarps egor från vägen uppåt en jordrygg, som liknar en fästningsvall; de två, som ligga närmast vägen, äro knappt igenkänneliga, och blott en af de öfriga i denna rad har sina 12 stenar i behåll; strax utom södra rundelns södra omkrets äro 3 och strax inom äfven 3 stenar resta; mellan rundlarna är 8 fots afstånd; men de 2 mellersta ligga så nära hvarandra, att en sten i den enas peripheri är supplement till den andras. Omkring 240 fot längre i vester synas tvänne dylika rundlar, men mindre och af helt låga stenar.»

Ebbehult, Stora. Fordom herresäte, nu skattehemman i Madesjö socken och Södra Möre härad af Kalmar län. Den första med säkerhet kända egaren till gården är majoren *Sven Håkansson Krååk*, som ligger begrafven i Madesjö kyrka, och om hvars bedrifter traditionen ännu vet mycket att berätta. Enligt anteckningar af prosten Frigelius, förvarade på Kalmar elementarläroverks bibliothek, skall denna Sven Håkansson hafva varit bondson från Madesjö, tjenat sig upp under tio-årige kriget i Ryssland och ådagalagt synnerlig tapperhet i Danska fejden år 1611. När kommendanten en gång ville uppgifva staden åt Danskarne ställde sig Sven Håkansson i stadsporten och försvarade den manligen med sitt svärd. Sedan Some ändock 1611 uppgifvit Kalmar åt Danskarne, ströfvade de i stora flockar inåt landet samt hemsökte äfven Madesjö kyrka och prestgård tvänne gånger, den 18 Maj 1611 och den 6 September 1612. Sista gången ämnade de

äfven helsa på Sven Håkansson på Ebbehult. Men Sven hade bådat upp allmogen och klädde sig sjelf som tiggare samt satte sig utmed vägen vid Nybro, nedom prestgården och Göljemåla. Då det Danska ströfpartiet kom, kastade anföraren en slant åt honom och sporde, om han kunde visa vägen till Ebbehult. Tiggaren svarade ja; men som han låtsade vara halt och hafva svårt för att gå, lät den Danska höfdingen honom sitta upp på hästen bakom sig. Då de kommit ifrån landsvägen och upp i de ännu så kallade *Jutebackarna*, mellan Fagerbron och kyrkan, drog Sven hemligen upp en pistol, sköt Dansken genom ryggen, kastade sig af hästen och hastade undan. Skottet var signalen för de uppbådade bönderna, som stodo i bakhåll, men nu skyndade fram och nedhöggo hela den Danska ströftruppen, så att ingen enda man kom tillbaka till Kalmar. En liten hop lyckades väl slå sig igenom, men kom icke längre än $^1/_4$ mil derifrån, till ett kärr mellan Göstorp och Madesjögårdarna, der bönderna gjort en bråte, och der denna sista qvarlefva af den Danska truppen blef nedhuggen. Kärret kallas ännu *Jutekärret*, och den deröfver ledande bron heter *Jutebron*. I kärret har man i sednare tider hittat vapen, och i Madesjö kyrka förvaras qvarlefvorna efter en fana samt två värjor, som skola hafva tillhört Sven Håkansson, ehuru en annan tradition vill veta att blott den ena varit hans, men den andra tilhört Danska ströfpartiets anförare. — Genom Kongl. Maj:ts bref af den 13 December 1664 donerades Ebbehult till öfverstlöjtnanten Riddarlou (för sin trätgirighet af bönderna kallad Trätlou, hvaraf minnet ännu lär lefva); denne begick ett dråp; men hans fru fick genom kongl. nåd behålla egendomen till sin död 1697. Kyrkoherden i Madesjö, Nils Braun, sedan biskop i Kalmar, slutligen ärkebiskop och stamfader för adliga ätten Braunerhjelm, egde Ebbehult 1700 och köpte det till skatte 1705. Af sednare egare nämnes en C. E. Holm, 1829, som på Ebbehult anlade ett pottaskeverk. Sednast uppgifvas som egare af $^4/_5$ i skattehemmanet Stora Ebbehult N:o 1 A. F. Holm, af $^1/_5$ Jonas Petersson; N:o 2, $^3/_4$ mantal skatte, tillhör bönder.

Ebbetorp. Fordom säteri, nu skatterusthåll i Norra Möre härad och Dörby socken af Kalmar län, innehades år 1550 af en Joen Ebbesen och Sten Bengtsson, från 1560 till 1590 af slägten Ekenberg och derefter af en fru Anna på Åboö; 1686 utbytte dåvarande egarinnan, fru Wendla Hammarsköld, gården till kronan, då den indelades till rusthåll, hvarefter Ebbetorp 1709 löstes till skatte af kommissarien Mühlenbrük. Landshöfdingen i Kronobergs län, G. F. Rothlieb, blef sedan egare af gården, som 1758 tillföll hans dotter, gift med kansliradet P. Linnerhjelm. Efter denne innehades gården af hans son, kansliradet och riksheraldicus J. C. Linnerhjelm, som här bildade en taflesamling och ett mindre bibliothek i Svensk topographi och landthushållning. Hufvudbyggnaden, af trä, men reveterad, stor och vacker, ligger på en med ekar och andra löfträd tätt bevuxen kulle; genom tvänne tätt invid hvarandra stående ekar, hvilka äro uthuggna i midten, har man en vacker utsigt till Kalmar kyrka och slott, utan att någonting af staden i öfrigt synes. Ebbetorp är aftecknadt uti J. C. Linnerhjelms resor i Sverige. — Som efter honom egare till Ebbetorp, 1 mantal skatte, med derunder lydande N:o 2, 1 mantal skatte, samt N:o 3 och 4, hvartdera 1 mantal frälse, uppgifves fröken Linnerhjelm.

Eckern. Liten sjö eller utvidgning af Laga-ån, på gränsen mellan Östbo och Tveta härader i Jönköpings län. Största delen af sjön ligger i Byarums socken af Östbo härad. På Sveningstorps egor vid sjöns södra ända ligger en hög bergkulle, som fordom var bevăxt med skog, hvilken dock 1819 förstördes genom skogseld. Kullen, som ligger enstaka, omgifven af sjön och en låg sandmo vid Lagans utlopp ur denna, kallas af folket i orten för Galtesberget, emedan en kung Galte skall hafva stupat här i ett slag. Icke långt från bergets fot i sydost står en vacker

sten af $2^1/_2$ alnars höjd och $1^1/_2$ alns bredd, kallad Galtehall eller kung Galtes grafsten. Det spökar naturligvis i trakten af stenen; men ett vid bergets fot nyanlagdt torp torde snart förjaga alla spöken derifrån.

Eckersholm. Jernverk i Byarums socken och Östbo härad af Jönköpings län, anlagdt vid Laga-ån, som här kallas Eckersholms-å, på Sveningstorps egor af en viss Pet. Sträff, 1638, hvarefter hammarsmeden Schultz i Byarum år 1649 fick privilegium på bruksanläggningen. Bruket kom sedan i lägervall, men upprättades år 1663 af borgaren i Jönköping Peder Håkansson, mot 6 års frihet, köptes 1665 af en brukspatron C. von Scheele, innehades sedermera af dennes son, bergsrådet Chr. Benjamin, som adlades och introducerades 1768, och derefter af hans son, kammarjunkaren J. A. F. von Scheele, som 1814 försålde bruksegendomen till major G. Odencrantz, hvilken år 1826 afyttrade bruket till grefve John Hamilton. Bruket har egen masugn samt egna skogar till halfva kolbehofvet; det består af en stångjernshammare och 2 härdar med 460 skℓ smide. Major Odencrants anlade härstädes på försök ett vaskverk för den hårdsmälta Tabergsmalmen; men resultatet blef icke nöjaktigt. Bruksegendomen, som med Järahof och underlydande hemman är uppskattad till 68,745 rdr, eges för närvarande af grefvarne Malcolm Casimir och Hugo Diedrich Hamilton. — Några hundra alnar i sydost från Eckersholm, på sandbanken norr om Lagaån, vid pass 30 fot från strömfåran, icke långt från det s. k. Rasevad, der fordom vägen mellan Svenarum och Stigamo gick öfver Lagan, står *Eckersholms-runstenen*, hvars inskrift i alla tider varit en stötesten för antiqvarierna. Den sista af dessa, komminister J. G. Lagergren, läser: ukiirkul-r. aukr. Gud-kurn. rid. itrn-dam. isumr. auti. rtin-f.; men språket är obekant, och inskriften kan icke med säkerhet öfversättas. Af ordet rid, möjligen från det Isländska *rida*, gömma, förvara, vill dock Lagergren förmoda, att Ikirkuler och Gudkurn här nedsatt de jordiska qvarlefvorna efter den, hvars minne stenen skulle förvara.

Eckerslund. Ett för sina fornlemningar bekant ställe i Wärö socken och Wiske härad af Hallands län, en sextondels mil sydost från Wärö kyrka. Stället har fordom varit kalladt *Jättehöjden*, och ännu på 1820-talet räknades der 28 upprättstående bautastenar, de största mellan 4 och 5 alnar höga; men en stor mängd sådana stenar hafva blifvit inlagda i stenmurar omkring stället. Saxo Grammaticus berättas, att konung Frode ligger begrafven vid Wäröbro, och deraf hafva atiqvarierna tagit sig anledning att anse Eckerslund, som ligger icke långt från denna bro, för kung Frodes sannskyldiga lägerstad. Då assessorn i Antiqvitets-archivet Richardson är 1751 aftecknade Eckerslunds-fornlemningarna, hörde han bland allmogen i trakten icke allenast traditionen om kung Frodes begrafning härstädes, utan bönderna sökte också bevisa detta med åtskilliga stropher ur gamla qväden. Äfven i Peder Syvs Danska kämpavisor heter det: »Saa kom da hans Fader Kong Frode, Han ligger vid Wäröbro» m. m. = Wärö kyrka står också nära Eckerslund, och traditionen berättar, att man först börjat bygga henne på en höjd, kallad Björnefoten, $^1/_8$ mil norr om kyrkan; men att, då denna byggnad nedrefs hvarje natt, man slutligen börjat bygga vid Eckerslund. Då byggnadsmaterialierna skulle ditföras, hörde man från det ställe, der kyrkan nu står, en röst, som ropade: *Här vill jej väre!* Rösten åtlyddes, och kyrkan, som här byggdes utan hinder, fick namnet Wäre.

Ed. Socken i Sollentuna härad af Stockholms län, $2^1/_2$ mil norr från Stockholm vid Mälaren, har en areal af 8,054 tunnland, af hvilka 450 äro sjöar och kärr. Socknen är belägen vid östra stranden af segelleden till Uppsala, från Görväln och Stäket till Skarfven; till densamma hör största delen af Edsjön med en del af densammas sydliga tillopp och hans utlopp vid socknens östra gräns till Oxundasjön, som åter vid nordöstra gränsen

faller ut i Rosersbergsviken. Stranden mot Mälaren är bergländig och skogig, det öfriga landet omvexlar med bergbackar, slätter och ängar. Rådande jordmånen är lerjord, der och hvar sandblandad; näringarne åkerbruk, boskaps- och trädgårdsskötsel; de binäringar, som andra till hufvudstaden närmare belägna socknar kunna förskaffa sig, börja här redan att aftaga. Socknen, som består af 27 förmedlade mantal, beboddes 1815 af 469, 1850 af 651 och 1856 af 617 invånare. Socknen hade sistnämda år fast folkskola med en examinerad lärare, som undervisade 25 gossar och 20 flickor, medan 18 gossar och 19 flickor hade undervisning i hemmet. — Eds socken nämnes år 1315 såsom *Edh* i *Sollendahundari* och utgör nu tillika med Sollentuna ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Vestra Roslags kontrakt af ärkestiftet; Ed är moderförsamlingen. Kyrkan är gammal, af gråsten, med torn; af kyrkoherdar nämnes en år 1310. — Vid kyrkan finnes åtskilliga runstenar; en sådan, som suttit i kyrkomuren, har på begäran af konung Wilhelm i England blifvit med Carl XII:s tillåtelse förd till universitetet i Oxford. Bland andra fornminnen nämnas runstenar vid Erlesunda och Runby i öster samt lemningar efter en borg vid Runsa. — Bland gårdar i socknen märkas *Erlesunda, Antuna* vid Edsjön (se denna art.), på 1600-talet tillhörande ätterna Scheding, Wrangel och Stenbock, 1772 von Schoting; — *Runsa,* vid Skarfven, m. fl. — Adr.: Stockholm, Antuna.

Ed. Socken i Norra Tjust härad af Kalmar län, 4 mil v. n. v. från Vestervik, vid hafvet, har tillika med *Eds kapell* en areal af 61,097 tunnland, af hvilka 4,700 äro sjöar och kärr. Bland sjöarna nämnas Storsjön och Ramen; den förra afbördar sig i hafsviken *Syrsan* genom en å, vid hvilken Eds bruk är beläget. Socknen, som tillika med Eds kapell består af 82¾ mantal, beboddes omkring 1840 af 2,800, 1850 af 2,806 och 1856 af 2,969 invånare. Socknens fasta skola, till hvilken en år 1819 afliden ung man, C. F. Ringeltaube, testamenterade 5,000 rdr banko, och som har en stående fond af 8,000 rdr samma mynt, besöktes 1856 af 61 gossar och 52 flickor, den ambulatoriska, med en oexaminerad lärare, af 76 gossar och 61 flickor; 5 gossar hade allmän undervisning, och i hemmet undervisades 113 gossar och 152 flickor. — Eds kapell hade 1850: 1,346 och 1856: 1,355 invånare, I den ambulatoriska skolan undervisades sistnämda år 40 gossar och 27 flickor, i hemmet 78 gossar och 60 flickor, medan 1 gosse åtnjöt allmän och 1 enskild undervisning. — Eds socken och kapell utgöra ett patronelt pastorat af 2:dra klassen i Norra Tjusts kontrakt af Linköpings stift. Patronrätten åtföljer Winäs säteri, men sträcker sig icke till sacellaniet. Eds urgamla kyrka var på 1840-talet så förfallen, att nybyggnad måste företagas; Eds kapellkyrka är byggd åren 1783—1785. — Inom kapellförsamlingen finnas ett par smärre milda stiftelser med penningefonder, af hvilka räntan utdelas till sådana fattiga, som icke åtnjuta annat understöd. — Om uppkomsten af Eds kapell berättas i en anteckning uti Eds kyrkobok, att andra kyrkoherden efter reformationen, Matthias, »sträfvade mägta emot kapellets uppbyggande; men när det färdigt vardt, och han ledsen blef vid en hop hofbetjenters öfverlopp året in och året ut, fattade han tankar hellre med en beta sitta i ro än två i oro; flyttade alltså år 1625 till Eds kapell och blef dess första komminister; satt der först inhyses hos en bonde i Svinebäck, Simon Finne benämd; sedan bodde han i socknestugan.» — Bland folkseder i socknen nämnes det s. k. *kryckgänget,* bestående deri, att på första lysningsdagens afton kontrahenternas ungdomsvänner infinna sig hos dem och stundom medföra gåfvor till bruden, men alltid aflemna käpp och krycka, hvaremot de göra anspråk på dans och undfägnad. — Inom Eds socken ligga *Eds säteri* och *bruk,* säteriet *Winäs,* fordom ätten Grips friherrskap, frälsesäteriet *Forsby,* säteriet *Hellerö, Troserum* m. fl.; vidare märkas lastageplatsen *Helgenäs* och *Eds marknadsplats,* der nu mer marknad hålles årli-

gen i September månad (fordom äfven i Maj). I Eds kapell ligga säteriet *Kråkvik* och säteriet *Windö*. — Adr.: Söderköping.

Ed. Annex-socken i Grums härad af Carlstads län, mellan Wonerns fjärdar Grumsfjärden i norr och Åsfjärden i öster, samt i söder gränsande till Bro socken af Näs härad, har en areal af 18,260 tunnland, af hvilka 420 äro sjöar ock kärr. Ed räknades fordom till Näs härad; socknen är nu annex till Nors konsistoriela pastorat af 1:sta klassen i Nors kontrakt af Carlstads stift. Socknen består af $21\frac{1}{2}$ mantal och beboddes på 1840-talet af 1,508, 1850 af 1,421 och 1856 af 1,331 innevånare. Den fasta skolan hade 1856 en examinerad lärare, som undervisade 72 gossar och 64 flickor, medan 57 gossar och 45 flickor undervisades i hemmet. — Kyrkan ligger $3\frac{1}{2}$ mil v. s. v. från Carlstad. — Bland gårdar i socknen märkas *Segmon*, *Ekholm* och *Walnevik*; *Kyrkobyn*, som ligger invid kyrkan, är en gammal gård, hvilken väpnaren Torsten Niclisson tillbytte sig år 1440, sannolikt af Riseberga kloster mot sina 2 gårdar i Ullarö, Uplanda och Deya. Gården *Malöga* egdes 1434 af »friboren man i Wärmeland, Amund i Mallui». I Eds socken låg äfven det bekanta fogdenästet *Edholms* eller *Asa slott*, hvarom se artikeln *Asa slott*, hvarifrån en jerndörr skall blifvit förd till Stafnäs kyrka, der den 1708 sattes för sakristian. Efter fru Rangela på Edholm förvaras minnet ännu genom *Ramsunds* (Rangel-sunds) bro, som byggdes 1649 vid det så kallade *Drängespringet*, om hvilket Fernow på sitt naiva gammaldags språk har följande att berätta: »Drängespringet förtjenar ock här sitt namn, hvilket det, tvifvelsutan, fått i Påfviska tiden. Det var just då, som Roman-kärlek kom i full gång, och en sådan tilldrog sig äfven här, fast imellan mindre folk än riddare och amazoner. En dräng, på ena sidan sundet, fattade kärlek till en piga på andra sidan, som icke lät hans böjelser bli olönta; men stjufmödrar pläga sällan äga godt loford i älskogs-saker, och bätre förtjente icke pigans här. Hon böd, på alla upptänkeliga sätt, till at hindra de två älskande; men de funno utväg att länge förnöga sig i hvarsannars omgänge, genom det han simmade til hänne öfver sundet. Dock vakade afunden. Stjufmodern kom härmed under väder och lät hemligen nedslå pålar under vattnet, där drängen brukade gifva sig i sjön. En afton såg han, med lika fägnad som alla, sin älskade flicka på andra sidan och kastade sig med nöge i djupet, men fastnade på en påla och dog. Det hade icke skadat, om kärringen blifvit satt bredevid, till en välment varnagel för sina likar, hvilka ofta nog, utan ringaste orsak, lägga hinder i vägen för ärligt anstälda giftermål, icke sällan till sen ånger, sedan de lagt grund till barns eller anhörigas olycka.» — »Det är underligt, — fortfar Fernow, — att man i Atlantican icke gjorde Asa slott till Byzantium, emedan en lika händelse äfven tildraget sig icke långt derifrån. Det hade varit artigt att träffa Konstantinopel eller Miklagård midt ibland Wäringarne, och de hade då ej haft så lång väg dit.» — Adress: Carlstad.

Ed. Socken på Dal, i Wedbo härad af Elfsborgs län, 6 mil v. s. v. från Åmål, 4 mil sydost från Fredrikshall, är provinsens största socken, nära 3 mil lång och 1 mil i största bredden, uppgifves hafva en areal af 65,981 tunnland, af hvilka 9,590 äro sjöar och kärr. Bland sjöar märkas, utom södra delen af Stora Lee, äfven Lögsjön; men derjemte finnas icke mindre än 124 små sjöar och så kallade kärn. Landet omkring Stora Lee består till stor del af berg; vestra och norra delarne äro till det mesta obeboeliga. Genom södra delen går Görja-ån, som äfven kallas Skalltorps-elfven, och derjemte finnas flera större bäckar ur de många småsjöarna, med fall för mindre vattenverk. Socknen består af 34 mant. och beboddes omkring år 1840 af 1,930, 1850 af 2,505 och 1856 af 2,554 invånare. I Socknens ambulatoriska skola undervisades sistnämda år af en examinerad lärare 156 gossar och 126 flickor. — Eds modersocken utgör, tillika med Nössemark, Håbol och Töf-

tedal, ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Vestra Dals kontrakt af Carlstads stift. Hela pastoratet består af $89^3/_4$ förmedlade mantal och hade 1857 7,183 invånare. Kyrkan af sten, belägen nära sydligaste spetsen af Stora Lee, tillbyggdes 1728, tornet, af sten, 1794. — Under krigen med Danmark har detta pastorat haft mycket mehn af de fiendtliga infallen, likasom af inqvarteringar af Svenskt krigsfolk. Vid ett fiendtligt inbrott af Norrmännen den 19 Februari 1718 blef då varande kyrkoherden Jon. Johannis Carlham så våldsamt behandlad, att han dog två dagar derefter. Carl XII bodde under kriget i Norge 1718 på hemmanet Klefmarken hos bonden Halvard Bryngelson, och många anekdoter från konungens vistande härstädes berättas ännu. — Socknens namn skrefs 1305 Ede, och d. 5 Januari detta år gaf Tholno Pætærsson en mark penningar till kyrkan och presten. För ordentliga utbetalningen af denna och flera gåfvor pantförskref han hälften af sitt hemman *Æng* i Ed socken. — Adress: Åmål.

Ed. Annex-socken i Södra Ångermanland vid Ångerman-elfven och dennas förening med den från Jämtland kommande Långsele-elfven, anses hålla $1^1/_2$ mil i längd och $^3/_4$ mil i bredd, består af 10 hemman och beboddes omkring 1780 af 293, 1840 af 570, 1850 af 685 och 1856 af 767 invånare. Socknen hade 1856 fast skola med en examinerad lärare, som undervisade 28 gossar och 14 flickor, medan 1 gosse gick i allmän skola, 51 gossar och 51 flickor undervisades i hemmet. Befolkningens näringsgrenar äro åkerbruk, boskapsskötsel, sågning och laxfiske, det sistnämda synnerligast i Edsforssen, som slutar ofvanom Eds kyrkoby och gör ett två famnars fall öfver en klippa. Ofvanför kyrkan befinnes i Ångerman-elfven den s. k. Hellings-Eden som liknar en hafshvirfvel och är äfventyrlig för båtfarten, emedan den drager till sig träd och allt, som kommer i dess grannskap, rycker ned det i djupet och derpå åter slungar det upp igen. Ed är annex till Sollefteå konsistoriela pastorat af 1:sta klassen i Ångermanlands vestra kontrakt af Hernösands stift. Kyrkan, af sten, utan torn, ligger 1 mil från moderkyrkan norr om elfven, är mycket gammal och står på svag grund. — Några fornminnen eller märkeliga gårdar finnas icke inom socknen. — Adr.: Sollefteå.

Ed. Berustadt säteri uti Eds socken och Norra Tjust härad af Kalmar län, icke långt från sockenkyrkan och på stranden af Storsjön, har tillhört Olof Boson (Oxehufvud) den Äldre och Yngre, som bägge skrefvo sig till Ed, kom sedan till ätten Grip och genom grefve Johan Casimir Lejonhufvuds gifte med Sidonia Grip omkring år 1615 till grefliga ätten Lejonhufvud, som ifrån grefve Johan Casimirs son Carl Mauritz kallat sig Lewenhaupt. Ed förblef sedan inom Lewenhauptska slägten, tilldess det reducerades 1692. År 1764 tillhörde åter Ed en grefve Lewenhaupt, som sålde gården till brukspatron Volter Petersson, hvilken åter 1782 sålde den till sina barn. Sedan kom Ed till brukspatron Hultman och egdes 1799 af hans enka, men såldes af hans arfvingar till lagman Chr. Risellsköld, efter hvars död hans bror, expeditions-sekreteraren P. J. Risellsköld, innehade egendomen. Ed består af 2 mantal säteri, och till egendomen hör derjemte *Eds bruk*, beläget vid den å, genom hvilken Storsjön afbördar sig i hafsviken Syrsan. Brukets 4 stångjernshärdar hafva oinskränkt smiderätt, och den 13 Juli 1856 beviljade Bergskollegium tillstånd till anläggande af ett nytt manufakturverk af 4 spikhamrar och nödiga eldstäder. Dessutom finnas masugn, qvarn, såg och tegelbruk. — Eds sednaste egare är brukspatron B. De Marée.

Ed. Uråldrigt herresätte i Woxtorps socken och Östbo härad af Jönköpings län, beläget på ett näs mellan sjön Furen och Årån i öster samt Flåren i vester, består af 5 mantal frälsesäteri, med underlydande $1^5/_8$ mantal rå och rör samt 25 torp. Mellan Årån och Flåren är näset en uppsvämning af ån och bägge sjöarna samt företer en jordmån, som består af alldeles stenfri, lerblandad sandmylla; på den öfriga

delen af näset mellan sjöarna är deremot jordmånen till ytterlighet stenbunden; mellan stenarna är jorden ganska god, såsom vanligt i bokskogar, ty hela näset eller landtungan mellan sjöarna utgöras egentligen af en bokskog, der i ollonår flere hundrade svin kunna födas och gödas. Till egendomen höra ett större qvarnverk i Årån, ett tegelbruk, ett pottaske-kalcinerverk och såpsjuderi-privilegier. Säteriets byggnader hafva ett vackert läge på Åråns vestra strand, och från dem leder en vacker allé till den med vindbrygga försedda bro, som är slagen öfver ån, på andra sidan om hvilken man kommer in på landsvägen mellan Wernamo och Wexiö. Det äldre tvåvåningshuset är sedan 1840-talet ersatt med en ny, stor och prydlig byggnad, och under de sednare åren har trädgården blifvit förskönad och egorna likaledes förbättrade.

Ed har både historisk och traditionel märkvärdighet. Gården skall i 11:te århundradet hafva tillhört en Harve eller Horve Ulf, som tros hafva antagit namnet Trolle och således är denna slägts egentliga stamfader. Om antagandet af namnet Trolle berättar en af Eds sednare egare, Monthan, enligt folktraditionen, följande:

»En Horve eller Harve (Hervor, femin. Hervora?) Ulf bodde på Ed. Blifven christen, skulle han en julotta resa till Woxtorps kyrka. Han hade vaknat sent, och innan hans tjenare hade hunnit sadla sin häst och följa med, sprängde Horve af i sporrsträck. Midtför det ställe, der Årån flyter ut i Flåren, ligger ett ganska högt berg, fordom lodrätt, men för närvarande ett verkligen rysning väckande bergras, och derofvanför fanns en djup skog. Imellan sjön och berget, nu kalladt Trolle Klippa, och helt nära till den sednare, gick, likasom än i dag, vägen från Ed till Woxtorp. När Horve hunnit fram mot klippan, såg han denna upprest på pelare och en mängd troll dansa derunder. (Enligt en annan version dansade de omkring berget, men icke derinunder). Då Horve färdades förbi berget, utkom en ung, vacker flicka, som i handen höll ett dryckeshorn, hvilket hon räckte Horve, med anhållan, att han på ridderligt vis måtte dricka henne till. Horve mottog hornet, men kastade ut drycken bakom sig, drog sitt svärd och afhögg flickans hufvud samt grep genast till flykten undan de honom eftersättande trollen. På Bohrs gärde, ungefär halfvägs till kyrkan, voro de nära att hinna upp honom. Men der möttes han af en annan qvinna, som ropade till honom:

> Du vän, men dåre,
> mig vantar gaf i våre;
> rid ej vägen den håre (hårda),
> med åkern den åre (ärjade)!

Han lydde rådet och red in på en korsärjad åker; der hade trollen ingen magt med honom, ty för korstecknet skyr den Onde och all hans här. Ulf fick sålunda i fred fortsätta resan och hemförde hornet». — Allvin förmodar, att berättelsen har historisk grund, och att någon af slägten Ulf under striden mellan hedningarne och de christna kunnat vid denna klippa hafva bestått en strid, som förmådde honom att antaga namnet Trolle. Den omständigheten, att tvänne qvinnliga väsenden här uppträda, kan gifva anledning till den förmodan, att orten varit helgad åt någon qvinnlig gudomlighet, som någorstädes der ännu haft något altare, möjligen på höjden af berget. Hvad hornet beträffar, så synes det vara en verklighet, att en Trolle eröfrat eller egt ett sådant. Monthan berättar i sin beskrifning, »att en Carl Ogerius (Charles d'Ogier), som rest i Sverige och Danmark, säger sig hafva med egna ögon sett och i sina händer haft hornet i Wexiö Domkyrka», och derjemte skall det i en disputation af en viss Scharin stå att läsa, det Wexiö domkyrka då hon år 1570 förstördes af Danskarne, förlorade en dyrbar klenod, ett dryckeshorn, som hade 300 färger. Man har förgäfves efterforskat hornet i Danmark, dit man trott, att det blifvit fördt.

En annan tradition, som också antyder, att Ed varit ett urgammalt herresäte, lyder så: »på Ed bodde en hertig Herman, en sträng och omild herre, som på en kulle strax norr om gården hade en galge, der han lät hänga

dem af sina underhafvande, som ådrogo sig hans onåd». Kullen kallas ännu i dag Galgabacken. »Hertig Herman uppreste sig mot konungen, hvilken han vid Nydala mötte med en krigshär. Konungen segrade och förföljde upprorsmannen till Ed, der Herman inneslöt sig i ett fäste, som låg på en udde vid åns utlopp i sjön Flåren, och der man ännu finner omisskänneliga spår efter en befästning. Den förföljande konungen hade slagit läger på en kulle midt emot fästet, på Bohrs gärde. Konungens folk fann ett vad öfver ån, så att den uppdragna vindbryggan vid Ed icke hindrade honom att angripa Ed. Herman nödsakades att fly öfver sjön vester om till skogen Hyatåget; men han förföljdes äfven hit, påträffades, gömd i en ihålig ek, och blef ihjälslagen. Eken kallades sedermera Hermans ek, och tecken skola än i dag utvisa, hvarest eken stått». — Berättelsen synes vara ett svagt minne af de strider, som Finvedsfurstarne fingo utkämpa för sin sjelfständighet.

Innan Ed förvandlades till ett enda helt med säterinatur, utgjorde det en by af 5 hemman, men för så lång tid tillbaka, att man icke känner namnen på de särskilda hemmanen; dock skola, enligt Monthans uppgift, lemningar efter de fem gårdarne ännu finnas, och på en kulle söder om gården synas derjemte qvarlefvor efter nedbrända byggnader. Kullen kallas för Kopparkullen, emedan smälta kopparbitar träffas vid gräfning derstädes, och Monthan skall af en sådan bit hafva låtit förfärdiga en käppknapp. Han tror, att här funnits någon befästning; men dertill lär utrymmet vara för litet; möjligt är, att ett hus med deri förvarade kopparkärl här nedbrunnit.

På Eds egor finnas åtskilliga fornminnen, såsom en runsten omkring $^1/_8$ mil från vägskilnaden vid Ed i söder, — två griftrör 400 alnar i söder från ladugården, m. m. Strax vester om Sandliden, en backe på vägen till Ed, funnos fordom två större ättekullar, nu förstörda, men öppnade af Monthan, som uti hvardera af dem fann en hällekista; kisthällarne äro nu borttagna. Vid torpet Eriksbo ligger ett stort griftrör, i hvilket man funnit en hällekista af 8 alnars längd och 2 alnars bredd; men allt är nu förvandladt till en oredig stenhop. Några af kistans hällar stå likväl qvar. Folket berättar, att två jättar blifvit här begrafna, och i hällkistan lär man hafva funnit två knifhandtag samt en kil eller huggjern af flintsten. Vid grafven står en stor gran, af folket kallad Jättegranen, som, i fall den blifvit planterad, då grafven anlades, hvilket icke är så alldeles otroligt med anledning af trädets enstaka plats, bör hafva en ålder af omkring 2000 år; granen ser också ganska gammal ut. — Enligt en tradition i orten skall i trakten af Ed hafva funnits en runsten med inskrift:

»Imellan Fur och Flå,
der stå de kistor två;
deruti finnes ring öfver ring,
väl hundrade tusen guldring.
På Ed skall födas de tvillingar två.
Bägge dessa barn den skatt skall få».

Monthan berättar, att många med mycken möda sökt att påträffa skatten; men att det varit förgäfves. För att åt fruarna på Ed, hvilka med anledning af denna spådom nog torde önska sig tvillingar, förvara minnet af prophetian, har Monthan låtit med runor rista versen i en bautasten, som påträffades 160 alnar i norr från Sandliden. Å en sten i Eds trädgård har han likaledes med runor låtit rista en minnessten öfver sig sjelf, sin fru, M. G. Papke, och sin son Christer. Runorna på bägge stenarna äro illa och origtigt ristade.

Ed innehades af Trolle-slägten från den ofvannämde Harve (Arved), som tros hafva lefvat omkring år 1000 eller 1220, till omkring 1550. I början af 15:de århundradet var drottning Margarethas bekanta gunstling, Abraham Broderson (sannolikt en Trolle), egare af Ed, emedan han år 1407 köpte en del deraf. Han innehade Finved och Wärend med all kunglig rätt. Öfriga kända egare af Trolle-slägten äro: Arvid Birgersson, omkring 1476, hans son Joachim och sonson Arvid, 1539; den sistnämde riksråd och lagman i Tio Häraders Lagsaga. Den sista Trolle på Ed var Herluf, amiral och befallnings-

man på Kronoberg. Efter honom kom Oluf Rosenstjerna, som 1560 förpantade Ed åt generalmajor Granatenhjelm och en rådman Stråle, af hvilka han lånat 10,000 daler. Godset återlöstes af generalmajoren Liebert Rosenstjerna, innehades länge som morgongåfva af Eleonora Liljehöök, derefter af baron Yxkull von Köhler och kapten Wernsköld. Den förstnämde sålde 1771 sin andel till en baron Alexander de Geer, och denne åter till en Löthman, efter hvilken hela gården innehades af en öfverstlöjtnant Tornerhjelm, den sista adliga innehafvaren af Ed. År 1783 köptes gården af lagman Monthan; då hörde $3^7/_8$ mantal rå och rör och 7 mantal frälse till godset; men lagmannen sålde flera af de sistnämda, så att vid hans död blott $4^3/_4$ mantal återstodo. Godset ärfdes af hans enda son, assessor Erik Christer Monthan; Edshistorieskrifvare, gift med en fröken Papke. Efter hans död, 1830, skiftades jordegendomen mellan sonen, löjtnant Christer Monthan, och dottern, gift med kammarherren Jakob Fredrik Ridderborg. Vid säteriet bibehöllos då $1^5/_8$ mantal rå och rör samt 25 torp. Efter löjtnant Monthans död köptes Ed 1842 af handlanden i Petersburg Leon. Jonathan Lindström, som innehade gården 1852. — Enligt Liljegren är Ed ett och samma med *Trolleborg*, som år 1434 förstördes af Engelbrecht (jemför *Edsborg)*, och spådomen om »gullkistorna» tyder Wieselgren på bokskogen och dess ållonkistor med dubbla frukter, dit i århundraden svinhjordar drefvos på bete och förskaffade egarne stora inkomster.

Ed. Ett mantal frälsesäteri i Sunds socken och Ydre härad af Östergötlands län, vid östra stranden af sjön Läjern, tillhörde 1852, tillika med Lilla Bräng, $^1/_2$ mantal frälse, öfverjägmästaren C. J. Åstrand. Ed är ett gammalt säteri, som skall hafva tillhört slägten Bååt; det egdes 1636 af Lindorm Nilssons enka, Beata Drake, som derunder hade 13 hemman gammalt frälse och 7 tillköpta hemman; kallas 1683 Lennart Enhörnings frälse och tillhörde honom ännu år 1709, men 1725 kyrkoherden Strandberg och 1750 löjtnant A. R. Gardemein, 1786 hof-auditör Hoffstedt, 1818 häradshöfding C. Åstrands enka, C. U. Key, 1825 öfverjägmästaren C. J. Åstrand och häradshöfdingen A. G. Åstrand, 1852 den förstnämde ensam. Lilla Bräng lydde sedan 1825 under Ed.

Eda. Annex-församling i Jösse härad af Wärmlands län, utmed Norska gränsen och omkring de öfversta bland de vattendrag, som längre i söder förena sig till Elgå- och Glafs-fjordarna samt slutligen med By-elfven falla ut i Wenern, har en areal af 54,756 tunnland, af hvilka 4,570 äro sjöar och kärr. Bland vattendragen märkas: Wrangselfven, som utfaller i Hugnsjön, hvars nordliga del hör till Eda socken, Bysjön med de deri utfallande vattendragen, en del af Fjällsjön, sjön Wallen vid Norska gränsen, Morast-sjön, icke långt från samma gräns, m. fl. Socknen, som består af $24^3/_4$ mantal, beboddes omkring 1840 af 3,520, 1850 af 4,166 och 1856 af 4,244 invånare. Eda hade sistnämda år ambulatorisk skola med en examin. och en oexamin. lärare, som undervisade 209 gossar och 187 flickor, medan 2 gossar undervisades i allmänt läroverk samt 116 gossar och 122 flickor undervisades i hemmet. — I socknen befinnas 2 stångjerns-, 2 knipp-, 9 spik-, 1 plåt- och 1 ämneshammare å skatte- och frälsejord, 22 par qvarnstenar till husbehof, 2 sågar till husbehof, 3 sågar till afsalu och 8 par qvarnstenar för tull. Vid Emterud är ett glasbruk, som 1855 hade 97 arbetare och tillverkade för ett värde af 106,664 rdr banko. — Eda socken är, tillika med Jernskog och Skillingsmark, annex till Kölns (eller Köla) konsistoriela pastorat af 2:dra klassen i Jösse kontrakt af Carlstads stift. Beläget på den s. k. Tolfmila-skogen, omtalas Eda ofta hos våra äldre häfdatecknare och var socken redan år 1225, då konung Håkan Håkansson drog härigenom med 3,600 man samt hade läger först vid Marasten (Morast) och sedan natthärberge i Mellby. Kyrkan, $10^3/_4$ mil n. v. från Carlstad, belägen nära till »edet» mellan sjöarna Hugn och Bysjön, hvaraf sannolikt socknens namn, är mycket

gammal och anses af Fernow byggd strax efter Olof Skötkonungs död, vid den tid, då Olof den Helige christnade Solöer. Det tros, att hon blifvit bränd under de Norska partistriderna; socknen har också varit utsatt för fiendens härjningar, t. ex. 1658 och i Gyldenlöws-fejden 1675, då 14 gårdar i socknen brändes och i Morast icke ens teglet i murarna lemnades qvar, utan fördes till Norge. — I socknen ligga *Morast*, *Emteruds* och *Eda* skansar; bland gårdar nämnas *Morast*, *Magnor*, m. fl., bekanta i Svenska krigshistorien. I synnerhet lefva här talrika traditioner om Carl XII, som under sina sednaste krigsår hade qvarter på Haga, Nolby och Wästby, der man sannolikt ännu förvarar de kärl, ur hvilka konungen spisat. — I socknen ligger *Charlottenbergs* eller *Morastforssens* bruk. — Adress: Arvika.

Eda. Glasbruk. Se *Emterud*.

Eda Skans ligger i ofvannämda Eda socken på en höjd ett stycke i söder från Eda kyrka vid landsvägen till Norge. Skansen anlades sannolikt af riksrådet, lagmannen Gabriel Gabrielsson Oxenstjerna, omkring 1656, då man befarade ett angrepp af Danskarne, hvilket också gjordes i den s. k. Krabbe-fejden 1657. Vid Mathsmessotiden detta år togs den nyanlagda skansen af Danska öfversten Michaël Obitz, och skedde detta så oförmodadt, att, som det berättas, den Svenska kommendanten i skansen stod med ölkannan för munnen för att dricka en kamrat till, då en värja stöttes honom genom magen. Imellertid stadnade Obitz icke länge qvar i skansen, utan när generalen grefve Douglas kort derefter kom anryckande, förnaglade Obitz alla kanonerna, brände magasinerna och drog sina färde. Under denna expedition inträffade sannolikt följande tilldragelse, hvarom berättelsen än lefver i orten: »De Norske gingo öfver gränsen och rastade på Långelanda säteri uti Eda socken; men bonden der i byn, Anders Regardsson, tog två karlar med sig, hvar och en ställde sig ett stycke från den andra, och lossade de så af sina bössor på tre särskilda håll, hvarpå följde ett utrop: *fall nu på, på alla sidor, så skola vi fösa dem i sjön hvarenda käft!* I häpenheten tordes de Norska icke bida, förrän de voro hemma i sitt land, och de tre Svenskarne fingo så mycket till byte, som alla Norrmännen haft med sig.» — Eda skans underhölls sedan fortfarande, och besättningen derstädes kommenderades af en major. År 1675 (i Gyldenlöwsfejden) fick ingeniör-kapitenen von Seulenberg, som blef kommendant derstädes, befallning att göra skansen mindre på den åt Bysjön vettande sidan. Generalmajor Gyllenspetz drog sedan dit Wärmlands regemente, och öfverste Kruus kom snart efter med ett annat, hvarförutan äfven Bergs-regimentet drogs till Eda samt allmogen från hela landet låg på vakt derstädes. Inan alla dessa trupper hunnit dit, fingo likväl Danskarne tillfälle att gå öfver gränsen samt belägrade Eda skans under befäl af Wibe, men måste snart draga sig tillbaka med oförrättadt ärende. År 1680 var Carl XI personligen der och befallde, att skansen skulle nedrifvas; men 1716 gaf Carl XII dåvarande kommendanten, grefve Ekeblad, befallning att åter sätta densamma i stånd. År 1718 hade Carl XII ofta sitt högqvarter i trakten af Eda skans, som då hade 800 till 1,000 mans besättning och var bestyckad med 60 kanoner. När konungen kom till Eda, fann han der före sig en hel här beväpnade Wärmlandsbönder, hvilka han tillsporde: »Hvem har kallat er hit?» — »Våra officerare!» — svarade bönderna. — »Gån ni hem, gubbar», — genmälte då kungen, — »och hållen i er plog; denna saken skall jag nog uträtta sjelf.» — Efter Carl XII:s död, år 1719, gick Danska generalmajoren Budde med en ansenlig styrka öfver gränsen och hotade Eda skans, der major A. von Didron förde befälet och dessutom fick förstärkning, deribland af Fersens dragoner, så att Danskarne ingenting kunde uträtta. Dessa »Fersens dragoner» hafva lemnat ett mindre vackert minne efter sig i landet: »de våldtogo qvinnor, förde in venerisk smitta, slogo ihjäl folk och plundrade hvar de

foro fram.» Kung Carl sjelf hade den oturen att i Carlstad bli ansedd som en af Fersens dragoner, då han den 16 Februari 1716 anlände till staden på natten och gick in i gästgifvarens kök för att värma sig. Hustrun ville då, att han skulle gå ut i staden och se sig om, medan folk ännu var vaket; men då kungen envisades, började gumman svärja »öfver de förb.— Ferserna, som öfverfalla alla menniskor, och som ingen kunde slippa.» Carl gick också och letade sig till general Delvig, der han låg om natten på en halmkärfve. — År 1721 indrogs besättningen på Eda skans, som mot slutet af 1700-talet icke hade större garnison än en styckjunkare och 6 handtlangare, tilldess den slutligen lemnades alldeles öde såsom obehöflig, sedan Norge blifvit förenadt med Sverge.

Edbo. Socken i Frösåkers härad af Stockholms län, vid Gullfjärden och Edboviken af Ålands haf, har en areal af 33,187 tunnland, af hvilka 1,250 äro sjöar och kärr. I Edboviken utfaller den från sjön Närdingen kommande Skebo ström, som tillika med viken bildar socknens östra gräns mot Häfverö socken; nära sydvestra gränsen rinner Hydinge ström från Järingesjön åt sydost och faller in i sjön Närdingen. Utmed vattendragen är marken dels kullig, dels jemn, här och der sank, med lerhaltig jordmån; eljest består socknen mest af bergländig skogsmark, med steniga höjder och stenbunden jordmån i allmänhet. Näringarne äro åker- och skogsbruk, körslor för jernverken i grannsocknarna, sjöfart och fiske. Hemmantalet är $65^{11}/_{20}$ förmedlade mantal; folkmängden, år 1815: 1,563, uppgick 1850 till 1,831 och 1856 till 1,888 personer. Socknen hade 1856 både fast och ambulatorisk folkskola; i den förra undervisades 56 gossar och 32 flickor, i den sednare 28 gossar och 25 flickor, medan 3 gossar åtnjöto allmän undervisning, 9 gossar och 10 flickor undervisades enskildt och 14 gossar samt 42 flickor i hemmet. — Vid Skärstad, i den för lastbåtar segelbara Edbovikens innersta hörn, är marknadsplats, der 2 marknader hållas årligen. — Edbo socken utgör ensam ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen i Närdinghundra kontrakt af Uppsala ärkestift samt förekommer under namnen *Ebo-*, *Edbo-* eller *Egbonered* redan 1291, 1293 och 1314 såsom hörande till *Nærdhingiahundæri*. En kyrkoherde nämnes 1293. Kyrkan, $3^1/_2$ mil från Norrtelge och 4 mil från Uppsala, är gammal och sednast reparerad 1841; hon hade ännu 1828 sitt målade hvalf i behåll. Här förvaras ryggbenet af en hvalfisk, som strandat i Edboviken omkring 1489. — Omkring $^1/_2$ mil från kyrkan ligger berget *Gillberga Gryte* med grottor, om hvilka folksägnen har åtskilligt att berätta (se *Gillberga Gryte*). Socknens kuster hemsöktes år 1719 af Ryssarne. — Bland gårdar inom Edbo märkas: *Harbroholm*, *Järinge*, *Lundås* samt *Runö* eller *Runeholm*. *Berga* by, 6 mantal, har på 1600-talet varit säteri och tillhört riksrådet grefve Lichtone, men från 1680 icke varit bebyggd för ståndspersoner; byn lyder nu under Skebo. — Adress: Norrtelge.

Edboviken. Vik af Ålands Hafs fjärd Gullfjärden, mellan Edbo och Häfverö socknar, mer än milslång och segelbar till Skärstad. Uti viken utfaller Skebo ström, som kommer från sjön Närdingen, och derjemte åtskilliga smärre tillflöden från *Ås-sjön* samt *By-* och *Gräs-sjöarna* i Frösåkers, *Mörtsjön*, *Arnöfjärden* och *Örviks-sjön* i Wäddö skeppslag.

Edby. Två mantal skatte i Skå socken och Färentuna härad af Stockholms län, vid Mörbyfjärden, har tillhört slägterna Cruus, Helmfeldt, Gerner, Segercrona (1772); Heidenstruch 1825, Halldin 1847, sednast Lallerstedt.

Edby. Ett mantal frälsesäteri uti Rasbo Kils socken och Rasbo härad af Uppsala län, nära socknens kyrka, har tillhört slägterna Skytte, Planting (omkring 1740), sedan Tigerhjelm omkring 1825, von Küsel, Nordenstolpe.

Edeby, 1 mantal skatte och *Magerö*, $1^3/_4$ mantal skatte, i Aspö socken och Selebo härad af Nyköpings län, blefvo bägge 1599 donerade till Samuel Nils-

son, 1602 och 1604 till Johan Bengtsson Schroderus, adlad Skytte; hemmanen synas sedermera hafva tillhört drottning Hedvig Eleonora, derpå en Marschalk; de reducerades 1683 såsom hörande under Tynnelsö, köptes till skatte 1704 af Thunberg, innehades 1825 af Svedberg, 1851 af Sundbergs arfvingar, tillika med $^{5}/_{16}$ i Fogdö. Vid Edeby finnes en helsobrunn, som fordom varit besökt.

Edeby. Frälsesäteri uti Helgarö socken och Åkers härad af Nyköpings län, består af 2 mantal frälsesäteri med underlydande $2^{1}/_{2}$ mantal i Helgarö samt $^{3}/_{8}$ mantal i Fogdö socken. Gården har, likasom mycket annat i Helgarö socken, tillhört Wårfruberga kloster och sedan kommit under kronan; som egare nämnas från 1546 Märtha Sparre, enka efter Claës Hansson Wyeman (riksrådet Bjelkenstjernas far), derefter fru Märthas brorsdotter, Karin Sparre, gift med landshöfding P. Fleming, deras måg Anders Cruus, som skref sig till Edeby, från år 1583, hans son Jesper, m. fl. Af ätten Cruus och dermed beslägtade ätter nämnas vidare som egare fru A. Cruus, född Berendz (1685), fröken H. Cruus (1724), hennes kusin fröken M. C. Fleming (1735), dennas systersöner Erik och P. A. Wrangel, den sistnämdes enka (1760) och hans son F. O. Wrangel. Från honom öfvergick gården till hans svåger, lagman Hassenkampf (1764—1772), och köptes sedan af riksrådet grefve von Hermansson. Från 1784 har gården genom köp tillhört en Hebbe, friherre O. M. Munck genom gifte och lösen från 1801, L. G. Silfverstolpe genom köp från 1810 till 1832, hans enka till 1846, slutligen Jennings och v. Heyne genom arf, 1851 ryttmästaren G. F. von Heyne-Lillienberg, som bär det sednare namnet derföre, att hans fru, Julie Charl. Silfverstolpe, innehar Liljenäs i Småland som fideikommiss, hvilket förbinder hennes man att till sitt eget bifoga namnet Lillienberg.

Edeby. Ett mantal kronosäteri uti Ludgo socken och Rönö härad af Nyköpings län, nära sjön Eknarn, har varit militieboställe sedan reduktionstiden, men innehades förut såsom donation af Carl Carlsson Gyllenhjelms mor och sedan af Carl Carlsson sjelf. När gården reducerades, indrogs den från arfvingarne efter W. Drakenhjelm, hvilken genom köp kommit i besittning deraf.

Edeby. Säteri uti Ripsa socken och Rönö härad af Södermanlands län, 11 mil från Stockholm, $3^{3}/_{4}$ mil från Nyköping och $3^{3}/_{4}$ mil från Malmköping, består af 18 oförmedlade, till $10^{3}/_{4}$ förmedlade mantal, af hvilka 1 mantal säteri, 2:ne dito säteri-ladugård och $7^{3}/_{4}$ rent frälse samt 27 stycken större och mindre jordtorp. Säteriet har utmärkt vacker belägenhet invid en vik af sjön Båfven eller den så kallade Edebysjön. Mangårdsbyggningen är af trä, byggd 1750 och renoverad 1850. Till egendomen finnes en god och vacker skog af alla slag jemte indrägtigt fiske under vårtiden, kalkstensbrott, af nuvarande egaren anlagdt tegelslageri, nybyggd 2-ramig husbehofs-såg jemte cirkulärsåg och gröpqvarn samt en tullmjölqvarn med 2:ne par stenar. — Edeby har sannolikt tillhört Lars Axelsson Tott, hans son Axel omkring år 1515 och dennes dotter Karin († 1559), gift med riksrådet Ivar Månsson (Liljeörn) och sedan med riksrådet Hans Claësson Bjelkenstjerna, hvilka alla skrifvit sig till Edeby. Sedan tillhörde gården Måns Ivarsson (Liljeörn) och hans dotter, gift med friherre Arv. Gustafsson Stenbock; efter hennes död egdes gården omkring 1605 af Hans Claëssons sonson, Nils Claësson Bjelkenstjerna, och kom med dennes dotter Anna till landshöfding Jakob Skytte samt innehades 1678 af deras son, friherre Johan Skytte. Det tyckes nu, som skulle godset hafva blifvit såldt, men bördadt af landshöfdingen friherre M. Posse, gift med riksrådet Johan Skyttes dotterdotter M. Gyllenstjerna; Posse egde gården 1686 och hans slägt efter honom under ett helt århundrade, tilldess den 1788 köptes af brukspatron Samuel Thorsson, hvars arfvingar sålde egendomen 1842 till nuvarande egaren, Thure von Eckermann.

Edeby. Frälsesäteri, 3 mantal, i Hölö socken och Hölebo härad af Nyköpings län, nära södra stranden af Lillsjön, donerades som krono till Joh. Lode 1617, utbyttes till frälse 1675 af hans son, öfverste Gustaf Lode (död 1681), och var redan 1663 bebygdt till säteri; innehades af Lodes enka, Anna Silfversparre, sedan omgift med Björnberg, 1716 af hennes bror, lagmannen Aron Silfversparre, 1719 af hans måg J. Grüner och derpå af dennes slägt ända till 1814, då det köptes af friherre Trolle-Löwen, men snart såldes till sekreteraren P. Rosander. Säteriet tillhörde 1849 en Wallenstråle, 1857 skräddarmäst. C. P. Lindström.

Edeby. Två mantal kronosäteri uti Björkviks socken och Jönåkers härad af Nyköpings län, på landtungan mellan sjön Yngarns vik Klubbviken och öppna sjön, har varit (1653) doneradt till Jakob Schüttehjelm, blef sedan reduceradt, uppläts på lifstid till M. Lindhjelm och blef slutligen anslaget till militieboställe. Gården är nu kapitensboställe.

Edeby. Under Drottningholms kungsgård lydande gård af 2¼ mantal i Lofö socken och Färentuna härad af Stockholms län, anmärkningsvärd emedan Stockholms läns landtbruksskola derstädes befunnits från 1852 till 1856, hvilket år den flyttades till Wårby.

Edesnäs, eller **Utö Gård.** Ett och ett fjerdedels mantal frälse-säteri uti Utö kapellsocken och Sotholms härad af Stockholms län, vid en bugt på öns östra kust, torde tillika med hela ön hafva ursprungligen tillhört kronan och 1533 genom byte kommit till en Gudmund Persson till Töresö, men nämnes sednare såsom af slägten Bjelkenstjerna till Årsta utbytt 1641. För 1678 förekommer K. Kurck som innehafvare, men 1686 Ulf Bonde, gift med en Bielkenstierna, hvilken ätt eller dess arfvingar innehade gården och nästan hela ön till år 1721, då Ulf Bondes son, riksrådet Claës, förpantade och 1723 sålde gården till en Wefverstedt, inspektor vid Utö grufvor, som förut på ön egde några afsöndrade hemmansdelar i Träma. Från 1746 var slägten Stjernheim egare i följd af arf och köp, från 1770 Reuterskföld genom köp till 1803, då ett för grufrörelsen bildadt bolag blef egare äfven af Edesnäs. Se vidare *Utö.*

Edesta. Gård af två och ett åttondels mantal frälsesäteri uti Wårdinge socken och Öknebo härad af Södertörn och Stockholms län, belägen nära Långsjön, har på 1600-talet kommit från slägterna Rosenstjerna och Rosensköld till Rosenhane, tillhörde på 1700-talet slägterna Rosenholm och Rosenstam, 1827 Nisbeth, 1849 grefve Mörner, 1850 Möller, 1856 Edv. Rütterskjöld. Under gården lyder 1 mantal.

Edestad. Annex-socken i Medelstads härad af Blekinge län, 2½ mil v. n. v. från Carlskrona, nära Ronneby, har en areal af 5,462 tunnland, af hvilka endast 40 äro sjöar och kärr. Socknen, som består af 19⅝ hemman, med 4 oskattlagda qvarnar, 11 ängar och 2 utjordar, beboddes omkring 1840 af 780, 1850 af 927 och 1856 af 941 invånare. Socknen hade sistnämda år fast skola med en examinerad lärare, som undervisade 60 gossar och 43 flickor, medan 8 flickor undervisades i hemmet. — Edestads socken är annex till Hjortsberga regala pastorat af 2:dra klassen i Medelstads kontrakt af Lunds stift. Kyrkan, en mycket gammal stenbyggnad, är helgad åt det Hel. Korset och för i sitt sigill ett kors, med omskrift: *Ederstad Kircke.* — Vid sjelfva kyrkogårdsmuren befinnes en fordom vida beryktad offerkälla, som talrikt besöktes af sjuka och vidskepliga menniskor. Man offrade då icke allenast i källan, utan äfven i en dertill inrättad kyrkostock, hvars inskrift lofvade »himmelriges gledje» åt dem, som inlade penningar deri. År 1665 förbjödos genom Konungens Befallningshafvande besöken vid källan, hvilka också afstadnade, i synnerhet sedan Ronneby helsobrunn blifvit funnen. Ännu i slutet af förra århundradet egde någon högtidlighet rum vid källan midsommarafton, och ännu i dag lär det stundom offras derstädes. På de omkring källan stå-

ende buskarna uppbängde de besökande linnelappar, med hvilka de tvättat sig, och som skulle sitta qvar för att torkas och helgas. — Adress: Ronneby.

Edet, Lilla. Stor by i Fuxerna socken och Flundre härad af Elfsborgs län, vid Göta elf, med häradets tingsställe, apothek, skola och anseuliga sågverk samt laxfisken. De äldsta sågverken och likaledes de slussar, som anlades för att undvika fallen i elfven, inlöstes 1624 af konung Gustaf II Adolf från en viss Hans Skrifver, som tyckes hafva anlagt dem; de öfverlemnades åt Göteborgs stad på 6 år och mot vissa villkor. Imellertid var slussverket i behof af oupphörliga reparationer, och man fann dessutom, att slussarnas dimensioner voro alltför mycket knappt tilltagna för att motsvara ändamålet. Vid medlet af 1700-talet företogs derföre en större ombyggnad och förbättring af hela slussbyggnaden, och de nya slussarne voro, enligt Hårlemans berättelse, 9 alnar breda, 33 aln. långa, med väggarna »murade med klinkert och cement på Holländska sättet». Imellertid förföll äfven denna slussanläggning småningom allt mer, och derföre beslöt Trollhätte-Kanal-bolag år 1826 att låta anlägga en alldeles ny kanal-ledning med slussar midt emot Edet, på andra sidan elfven, förbi herrgården Ström. Den 12 Juli 1832 öppnades de nya slussarne och kallades *Carl XIV Johans* samt *Oscars;* de besöktes den 3 September samma år af konung Carl Johan. Under arbetet på detta slussverk inträffade den 29 Aug. 1830 i Lilla Edet en våldsam eldsvåda, som förstörde 11 sågverk och 40 hus; 45 man af det vid slussarbetet sysselsatta Vestgöta-Dals-regimente skyndade öfver elfven för att komma till hjelp; men färjan sjönk med dem allesammans. — Enligt sednaste Landshöfding-berättelser tillverkades vid Lilla Edet 1855 vid 6 sågar med 10 ramar och 4 centrumstrissor för kantning af 6,000 tolfter blockar, 12,000 tolfter plank, värda 160,000, och 12,000 tolfter bräder, värda 48,000 rdr banko. Hälften af sågverken tillhörde detta år, tillika med laxfisket, Hichens & C:o i Göteborg, andra hälften af sågverken egdes af major Kock på Wågsäter. — Vid Lilla Edet finnes postkontor.

Edholms Slott. Se *Asa Slott.*

Edinge (1316 skrifvet *Edungi).* Anseulig by uti Tuna socken och Olands härad af Uppsala län, bekant genom talemannen för bondeståndet vid 1660 års riksdag, Per Eriksson, som var ifrån denna by och ådrog sig styrelsens missbag. Sannolikt är denna Per Eriksson samma man, mot hvilken under de följande åren den på sin tid likaledes ryktbara prosten Sparrman hade åtskilliga klagomål att anföra.

Edingsberg. Gammal skans i Hogdals socken och Wette härad af Bohuslän, vid landsvägen utmed Svinesund, bestyckad, under 1808:års krig och då stående under befäl af en von Eding, efter hvilken den qvarvarande stenhopen af landtfolket fått detta namn.

Edsberg. Härad i Örebro län, med tingsställe vid Edsbergs Sanna, består af följande socknar och sockendelar: 39¼ förmedlade mant. af Knista, 18½ förmedlade mant. af Hidinge, Edsberg, 15⅛ förmedlade mantal af Qvistbro, 14½ förmedl. mantal af Nysund, Tångeråsa och Skagershult. Häradets areal uppgifves till 95,881 tunnl., af hvilka 14,536 äro sjöar och kärr; hemmanens antal uppgifves till 178⅜ mantal och befolkningens till 7,959 personer. — Bland häradets större sjöar märkas Toften, Teen, Multen, m. fl. — Häradet bildar, tillika med Sundbo, Lekebergs Bergslag, Kumla, Hardemo och Grimstens härader, Vester-Nerikes domsaga.

Edsberg. Prosteri inom Strengnäs stift, bestående af följande socknar: Bodarne (i Sundbo och Grimstens härader), Edsberg och Hackvad (i Edsbergs och Grimstens härader), Knista och Hidinge (i Edsbergs och Lekebergs härader), Kräklinge, Qvistbro (i Lekebergs och Edsbergs härader), Skagershult, Wiby och Tångeråsa (i Grimstens och Edsbergs härader). Prosteriets hela befolkning uppgick 1856 till 16,314 personer.

Edsberg. Socken i Edsbergs härad af Örebro län, 3½ mil sydvest från Örebro, belägen i Nerikes slågland, mellan Hackvad i öster, Wiby i söder, Tångeråsa i sydvest, Qvistbro i vester och Knista i norr. Arealen är 9,720 tunnland, deraf 380 tunnland sjöar och kärr. Östra gränsen är här och der något sank, den vestra utgöres till en del af Trystorps-sjön, hvars vatten går genom Welandasjön till Svartån. Socknen är en af länets bättre bygder, mestadels slät och bördig, med lerhaltig jordmån; från söder till norr stryker imellertid en låg sandås, som slutligen delar sig i flera armar. Hemmantalet är 59½ förmedlade mantal; hufvudnäringen åkerbruk; folkmängden, 1840: 1,480 personer, utgjorde 1850 ett antal af 1,599, 1856 af 1,682. Socknen hade sistnämda år fast och ambulatorisk folkskola med en examinerad och en oexaminerad lärare, som undervisade 59 gossar och 51 flickor, medan 1 gosse bivistade allmänt läroverk och 8 gossar samt 15 flickor undervisades i hemmet. — Edsbergs socken utgör tillika med Hackvad ett konsistorielt pastorat af 1:sta klassen i Edsbergs kontrakt af Strengnäs stift. Den förekommer redan på 1300-talet under namnet *Edzberg* och räknar till namnet kända kyrkoherdar ända från reformationstiden samt komministrar från slutet af 1600-talet. Kyrkan, nästan midt i socknen, 3 mil från Örebro, har en graf, tillhörig slägten Horn. — I socknen ligga ruiner af *Riseberga* kloster invid gården af samma namn (se denna artikel). Af det i socknen belägna *Benningsby* tros en Binningen, »bergsöfverste och befallningsman» öfver bergverken i Gustaf den Stores tid, hafva tagit sitt namn. — Vid *Sanna* är Edsbergs och Lekebergs häraders tingsställe. — Adress: Örebro.

Edsberg. Ett mantal frälsesäteri med qvarn, såg och tegelbruk, vid norra stranden af Edsviken i Sollentuna socken och härad af Stockholms län, bebygdt med stenhus, tillhör nu hofmarskalken baron Claës Reinhold Rudbeck. Gården har på 1600-talet tillhört slägten Oxenstjerna, 1741 Ribbing, från 1750-talet friherrliga familjen Rudbeck. För närvarande lyda under gården 15½ mantal samt qvarn och såg.

Edsborg, eller **Edsholm.** Fordom ett slott eller fäste på en holme, kallad *Slottsön,* i Göta elf, uti Tunhems socken och Wäne härad af Elfsborgs län. Ännu skola tydliga qvarlefvor synas efter ett ansenligt stenhus, som stått på denna holme, och sagan vill som en bland slottets fordna beherrskare nämna ingen mindre person än Bolmsökonungen Angantyr, som skall här hafva haft sitt säte, när Hunernas här blef slagen på Dunaheden! Uti Palmsköldska Samlingarna läses om Edsborg följande anteckning af Erik Dahlberg: »*Edsborg,* beläget i Naglums socken, en half mil från Wenersborg, uppå en holme, Edsholmen kallad, i stora Göta elf, som uti Vestgötalagen kallas Naglums-sund, der ock stora landsvägen utur Vestergötland inåt Dal och Norge fordom gått, med en färja öfver Naglums-sund. På samma holme har nu det i gamla tider fasta slottet och kungssätet Edsborg varit beläget uppå en öfvermåttan lustig och ljuflig ort, eftersom ock förbemälte Edsholme är krioghvärd af andra nie åtskillige med ekeskog och andre fruktsamme trä bevuxne holmar, ibland hvilka äro de förnämste: Korsön, Kohlön, Löfön, Tjufön, Barkön, Slossön, de der gifva ett härligt anseende ifrån sig. Uppå östra sidan om elfven hafver varit konungens stallgård, på norra sidan ladugården, som ännu i dag visa vestigia derefter och bibehålla namnen. Under jorden finnas ock vid denna tid af sjelfva konungshuset åtskilliga rudera, såsom hvalf, murar, hvilka nogsamt utvisa, att der varit ett härligt kungshus. Af detta skall ock stora Edsvägen hafva fått sitt namn. Allena jordhögarne samt en del af grafvarne och slottets förborg äro denna tid bibehållne. Johannes Magnus i sin krönika kallar detta slott Edsholm.» När slottet förstördes, vet man icke, och sannolikt är det icke heller det Eds slott, som Engelbrecht lät genom Peder Ulfsson förstöra 1434, då Herman Gisebar innehade slottet för konung Erik XIII:s räkning (se *Ed* i Woxtorp). Vid herredagen i Wadstena

1559 beslöts, att alla fästningar skulle förbättras, i synnerhet *Naglums Sund*, som Edsholm då sannolikt kallades, förmenar Dalin. En utsigt af Edsberg finnes i Dahlbergs *Suecia Ant. et Hod.*

Edsbro. Annex-socken i Närdinghundra härad af Stockholms län, mellan Knutby i vester, Fasterna och Rimbo i sydvest, Lohärad, Estuna och Söderbykarls i sydost och Ununge i nordnordvest, har en areal af 20,204 tunnland, af hvilka 1,950 äro sjöar och kärr. Det förnämsta vattendraget är Såttern, som går genom Kyrkviken till Närdingen vesterut och mottager tillopp från Gisen och Fannsjön i söder samt från en mängd smärre sjöar i norr; omkring Såttern ligger socknens mellersta del, som utgöres af en tämligen jemn och småkullig dalgång; de nordliga trakterna bestå mest af bergländig skogsmark, och likaledes socknens södra del, som skjuter långt in imellan kringliggande socknar; här bilda sjöarne Trehörningen och Ältan hvar sin gren af ett vatten, som går till Lohärad. Jordmånen är dels stenbunden lermylla, dels sand och mojord; näringarne äro åkerbruk, ängs-, skogs- och bergsbruk med åtföljande körslor och något fiske. Socknens hemmantal är 28 $^1/_2$, med 12 qvarnar, 1 utjord och 26 oskattlagda torp; hvartill kommer Edsbro masugn, som med 10 $^4/_9$ mantal lyder under Skebo i Ununge socken. Socknen beboddes år 1815 af 1,123, 1850 af 1,203 och 1856 af 1,238 invånare. Sistnämda år hade socknen fast folkskola med en lärare, som undervisade 22 gossar och 19 flickor, medan 62 gossar och 74 flickor undervisades i hemmet. — Edsbro socken är för närvarande annex till Ununge och utgör tillika med denna ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen i Närdinghundra kontrakt af ärkestiftet. Under namnet *Esabro* eller *Æsabro* förekommer socknen 1291 och hörde 1314 till *Nærdhingiahundæri;* en *sacerdos* i *Hæhsaro* nämnes 1287, kaplaner från 1641. Kyrkan är byggd af sten och gammal; dock är choret yngre än skeppet. — Af fornlemningar nämnas stensättningar nära kyrkan, runstenar i trakten af Såttern samt lemningar efter *Lundbo Borg* nära *Edsbro masugn.* Gården *Lund* nämnes 1291, och Edsbro masugn, nära invid kyrkan, hitflyttades från Skebo 1686 samt lyder under detta bruk. — Adress: Norrtelge, Skebo bruk.

Edsele. Annex-socken i Ramsele tingslag af Södra Ångermanlands fögderi, vid Faxel-elf, 11 $^3/_4$ mil från Hernösand, håller i längd 2 $^3/_4$ samt i bredd 2 mil och består af 92 $^3/_{16}$ hemman, med 9 stycken sågqvarnar, 3 nybyggen, 2 fisken och 8 afradsland. Socknen, som vanligtvis kallas Edsle, af några Edslö, beboddes på 1840-talet af 615 personer, 1850 af 788 och 1856 af 843 invånare, hvilkas hufvudsakliga näringsfång äro åkerbruk och boskapsskötsel. Socknens största del intages af berg och höjder, ehuru godt utrymme för mulbete finnes. Socknen hade 1856 ambulatorisk skola med 43 lärjungar; 2 gossar hade allmän undervisning; 43 gossar och 40 flickor undervisades i hemmet. — Edsele är annex till Ramsele konsistoriela pastorat af 3:dje klassen i Ångermanlands Vestra kontrakt af Hernösands stift. Kyrkan, af trä, belägen vid elfven, har ingenting märkvärdigt. Om socknen i allmänhet nämnes icke heller någonting af vigt, om man icke vill som en egen sed anse, att, när någon aflidit, man fordom och kanske ännu brukade utanför gården bränna den halm, hvarpå den döde legat. — Vid kyrkan är en stor forss, som af en derintill belägen gård fått namnet Eds- eller Ödsgårdsforssen. — Adress: Sollefteå.

Edshult. Annex-socken i Södra Wedbo härad af Jönköpings län, vackert belägen mellan tvänne större sjöar, Solgen och Mycklafloen, samt två mindre, Bellen och Skedesjön, gränsande i norr till Hult, i öster till Ingatorp, i sydost fill Bellö, i söder till Kråkshult och Skede samt i vester till Medelby, har en areal af 13,908 tunnland, af hvilka 4,540 äro sjöar och kärr. Af de ofvannämda sjöarna kan Mycklafloen sägas nästan hel och hållen tillhöra socknen, som har ett godt klimat och anses som den bästa inom Södra Wedbo

härad. I Solgen, hvilken likasom de öfriga sjöarna är rätt fiskrik, fångas laxöring om 8 till 10 marker. Öfver Mycklafloen lades af egaren till Norrsunda gård här i socknen, öfver-inspektoren Nils Flintensten, en 300 alnar lång bro till förkortande af den långa kyrkovägen för dem, som bodde på andra sidan sjön; men efter Flintenstens död förföll bron, tilldess man år 1763 träffade den öfverenskommelsen, att vissa rotar i Edshults och Hults socknar, kallade Östersjö-rotarne, skulle underhålla bron mot befrielse från annan väghållning. Jordmånen är god svartmylla på grusbotten, men på sina ställen örig och mindre fruktbar; skog och bete äro någorlunda tillräckliga för behofvet. Jordbruk, boskapsskötsel, linodling och ladugårdsskötsel äro de hufvudsakliga näringsfången här som i hela häradet. Socknen, som består af 30¾ förmedlade mantal, beboddes år 1805 af 765, omkring 1840 af 956, 1850 af 943 och 1856 af 875 invånare. Socknen hade sistnämda år ambulatorisk skola med en examinerad lärare, som undervisade 69 gossar och 25 flickor, medan 3 gossar bivistade allmänt läroverk samt 2 gossar och 52 flickor undervisades i hemmet. — Edshults annex-socken bildar tillika med modersocknen Hult ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen i Södra Wedbo kontrakt af Linköpings stift. Kyrkan, belägen 12¼ mil från Linköping, 5¼ mil från Wimmerby samt 1¾ mil från Eksjö, nybyggdes med torn åren 1836—1838 och invigdes Första Adventssöndagen år 1838. Hon är ganska prydlig och har ett vackert läge; år 1843 erhöll hon ny orgel. Inan kyrkobyggnaden företogs, hade församlingen uppfört ett tvåvåningshus till sockenstuga och skolhus; i denna byggnad hade man insatt stora ringklockan, den nyförfärdigade predikstolen samt en mängd snickare-arbete till den under byggnad stående kyrkan; allt detta förstördes genom eldsvåda, hvilken förmådde församlingen att begära stamboksmedels insamlande öfver hela riket, hvilket eljest icke varit tillämnadt. Under det den nya kyrkan stod under byggnad, begagnade församlingen den gamla, som sedan nedtogs och försåldes styckevis på auktion. Edshults gamla träkyrka har varit ett af forntidens mästerstycken, och det beklagas af flera, att hon icke fått stå orubbad. Öfver densamma läses uti Allvins »Beskrifning öfver Mo, Norra och Södra Wedbo Härader» en efter artisten Mandelgren *) och »Arch. Smol.» sammandragen beskrifning, hvilken vi här icke kunna underlåta att införa. Den lyder som följer: »Denna gamla kyrka tillhörde den äldre Byzantinska eller Grekiska byggnadsordningen från 13- eller 1400-talet, fastän helt och hållet af trä. Målningarne på väggar och hvalf, som föreställde uppträden i Bibliska historien, voro härmed fullkomligt öfverensstämmande. Vestra delen af kyrkan hade krysshvalf, uppburet af 4 pelare; choret hade tunnhvalf. I fönstren funnos glasmålningar, som vid visitationer ådragit sig biskoparnes uppmärksamhet, men detta oaktadt icke blifvit vårdade. Altaret var bygdt af trä, men hade till bord en finslipad sten af 7 fots längd och 4 fots bredd; bredvid, på ett litet altare, sågs St. Lars i sittande ställning med påfvemössa på hufvudet och en stenkruka under fötterna. På skåpdörrarna voro hans martyrlidanden framställda i präktiga målningar. På fruntimmerssidans vägg hängde äfven ett skåp med sidodörrar, som kunde tillslutas, i hvilket funnos Maria Magdalena och Maria i bilder, den förra med ett oljekrus i handen och den sednare med ett barn i knäet samt en drake under fötterna. Uti ett annat skåp på väggen fanns Christi bild efter uppståndelsen med uppstungen sida samt genomborrade händer och fötter, stående på jordgloben, och derbredvid en ängel, tillika med ett större crucifix och tvänne små Christusbilder. Uti ett halfskåp eller nisch stod en bild med gult hår och skägg, utsträckande tre fingrar på den upplyfta högra handen och i den venstra hållande en rund

*) Hr M. genomreste på 1840-talet Sverige för att efterforska, beskrifva och afteckna konstalster från forntiden, särdeles i kyrkor och andra äldre byggnader. Edshults gamla kyrka finnes afteckna d i 2:dra häftet af hans i Paris utkommande planschverk.

spegel, hvari ett lamm syntes spegla sig; allt detta tillhörde väggarnas prydnader. Altartaflan var 5 fot hög och 8 fot bred samt utgjorde likaledes ett skåp, som kunde tillstängas omkring de derinanför uppställda bilderna medelst dörrar i form af ett par med äkta förgyllning öfverdragna vingar. Midt uti altarskåpet syntes Christus och röfrarne på sina kors samt Joseph, hvilken klättrade upp på en stege för att nedtaga Christi lekamen; bredvid stodo 2 mans- och 2 qvinnobilder; öfver röfvaren på högra sidan syntes en vingad ängel med ett barn i famnen, och öfver den venstra afgrundsfursten i vederstygglig skepelse; på högra sidan stod mellan två andra bilder Maria Magdalena med oljekrukan i händerna, hvarunder lästes: *S:ta Maria Magdalena, ora pro nobis!* På venstra sidan stod St. Johannes med en kalk i händerna och derunder: *S:te Johannes, ora pro nobis!* På bägge ställena voro orden *ora pro nobis* bakfram vända. Då altarskåpets dörrar eller vingar voro tillslutna, visade sig på deras yttre sidor en ganska vacker och artistisk målning. Målningarne hade likväl till slut lidit af tiden.» Mandelgren klagar bittert och med skäl öfver det sätt, hvarpå man förfarit vid kyrkans nedtagande och de söndertagna delarnas försäljning; »den inköpta gamla predikstolen begagnades till hundkoja, — säger han, — och altardisken till stängsel kring en svingård.» — I gamla kyrkodörren fanns en runsten, med inskrift: »+ Hesrr. . rsitham stain: S +» samt derefter en rad med streck, liknande Helsingerunor (hvilka då tyckas innehålla: frianth sain . .), ehuru de ock kunnat vara lemningar efter utplånade runor. Denna sten är också säkerligen förstörd, ehuru den enligt Kongl. Förordningen af den 17 April 1828 bordt insättas i den nya kyrkans dörr. — Bland gårdar i socknen märkas *Bollstra, Norrsånna* eller *Norrsunda*, nu skattehemman, fordom tillhörigt öfver-inspektor Flintensten († 1713), som icke allenast byggde den i det föregående omnämda bron, utan äfven till kyrkan skänkt kommunionkanna och oblatask af silfver; samt slutligen *Edshult* (se nedan). — Adress: Eksjö.

Edshult. Ett mantal säteri med underlydande $4^3/_4$ mantal frälse samt $^3/_4$ af en utjord, i Edshults socken och Södra Wedbo härad af Jönköpings län, beläget nära sjön Solgen och Edshults kyrka, som ligger på säteriets område, är en bland de bättre och vackrare gårdarna i länet, väl belägen, med stora åbyggnader, vacker trädgård, goda egor och förmånligt fiske. Edshult innehades på 1670-talet af major Erik Julius Cederhjelm, derefter af grefvinnan Anna Maria Kruus, som till kyrkan skänkt en messhake, och efter henne förmodligen af grefvar Lewenhaupt, åtminstone har en grefve. C. Axel Lewenhaupt och hans grefvinna, Charlotta Stenbock, år 1795 till kyrkan förärat förgylld kalk med patén samt kalkkläde med guld- och silfverbroderier. År 1859 innehades Edshult af majoren, R. S. O., Carl Key, som betydligt förbättrat och förskönat detsamma.

Edshultshall. Uselt fiskläge uti Morlanda socken och Orousts Vestra Härad af Bohuslän.

Edsken. Masugn i Thorsåkers socken och tingslag af Gefleborgs län, märkvärdig med anledning af de derstädes anställda lyckade försöken att bereda jern efter Bessemerska methoden.

Edskön. Ö uti Hille socken och tingslag af Gefleborgs län, bekant genom det s. k. *Drakberget*, i hvilket finnes en håla, liknande ett ägg och täckt med en stor sten. På hålans botten ligger en slät aflång sten af $^3/_4$ aln i diameter, nednött i berget. Höjden till detta ställe från vattenbrynet skall vara omkring 30 alnar.

Edsmären. Kronopark i Skaraborgs län om 2,475 tunnland. Parken var 1856 under beredning och besåning, hvilken sistnämda då var nära afslutad; behållningen för året uppgick till bko rdr 256: 14. 9.

Edsvalla. Stångjerns- och manufakturverk uti Nors socken och Grums härad i Wärmland, vid Frykselfven, med 2 hamrar, 4 härdar och 1,552 skR

smide, samt 2 knipphamrar för 2 härdar. Smidet är nu oinskränkt. Dessutom äro vid den underlydande gården *Mörnersberg* mjölqvarnar med 12 par stenar samt sågverk med 48 blad. — Den 6 Aug, 1859 tillät Kongl. Maj:t inrättandet af en provisorisk våg vid Edsvalla bruk under magistratens i Carlstad tillsyn.

Edsviken, Östra. Ett halft mantal skatte i Årtemark socken och Wedbo härad på Dal, nämnes redan 1488 såsom af Lindorm Björson Lagman tilllika med Näs tilldömdt Ramund Lassa hustru, egdes 1563 af Lars Torstensson på Lunden, 1603 af Harald Bengtsson, 1626 af Lars Håkansson till Kåretorp, 1693 af kapten Göran Svenske, som sålde gården till häradshöfdingen Lejonbjelke. Omkring år 1768 köptes Edsviken af Petrus Lignell och hans hustru Elisabeth Forsæus. Lignell, hvilken här afled 1779 som pastorsadjunkt i Steneby, är farfader till den förtjente And. Lignell, kontraktsprost och kyrkoherde i Kila, som år 1852 utgifvit en »Beskrifning öfver grefskapet Dal.»

Edsviken. Saltsjövik mellan Danderyds och Sollentuna socknar af Stockholms län; faller genom Stocksund ut i Lilla Wärtan.

Edsvära. Annex-socken i Skånings härad af Skaraborgs län, 2 1/4 mil sydvest från Skara, har en areal af 12,057 tunnland, af hvilka 470 äro sjöar och kärr. Antalet af små sjöar uppgifves till 18. Socknens näringsfång äro åkerbruk och boskapsskötsel, tillika med något biskötsel och gåsafvel. På skog är brist, men några torfmossar finnas, ehuru de icke synas tillräckliga för någon längre tid. Jordmånen består för det mesta af mylla och sandmylla; i Edsvära by af god lera. Socknen består af 29 mantal och beboddes omkring 1840 af 892, 1850 af 951 och 1856 af 1,188 invånare. Sistnämda år fanns här fast folkskola, der en examinerad lärare undervisade 44 gossar och 36 flickor, medan 2 gossar åtnjöto allmän undervisning, 15 gossar och 25 flickor undervisades i hemmet. — Edsvära socken är, tillika med Qvänum, annex till Wånga regala pastorat i 1:sta klassen af Winköls kontrakt i Skara stift. Kyrkan, belägen på en hög kulle, så att hon på alla sidor synes flera mil omkring, har i sednare tider blifvit ansenligt tillbyggd, men saknar torn. Utom sockenkyrkan hafva i Edsvära förut funnits ytterligare två kyrkor, efter hvilka lemningar synas vid Borgja och Balstorp. — På södra sidan om Edsvära kyrka finnas åtskilliga smärre kullar, hvilka tros vara ättehögar, och der ligger derjemte en slättmark, kallad *Algustorps Hed*, hvilken förmodas vara en och samma med heden Qviskede, der lagman Lumber (hvars grafhög visas i Wånga by uti socknen af samma namn) fordom hade sin domplats. Omkring ett litet hemman, kalladt Kullen, nära intill landsvägen, synas tecken till gropar och vallar, sannolikt lemningar efter någon byggnad, kanske ett fäste. På heden befinnes ännu ett domaresäte, bestående af 3 kretsar, en med 5 och de andra bägge med 9 stenar i cirkel. Det har blifvit gissadt, att inom de 5 stenarna fälldes dom i första instansen, och att målet derifrån hänsköts till två högre instanser, hvilkas ledamöter hade sina säten i de af nio stenar bestående kretsarna. I sammanhang med dessa domareringar vill man äfven ställa socknens namn af *Ed* och *vårja*. Sin största namnkunnighet bärleder imellertid Edsvära socken från den ryktbara Edsvära-slägten, som hade sin bostad i Edsvära by. Åttens stamfader var Vestgöta-lagmannen *Carl af Edzvări*, som lefde omkring år 1130 och af sin rättrådighet fick binamnet Fäderneslandets Fader, såsom han kallas i Lagmansförteckningen uti Bihanget till Vestgötalagen. Af hans ätt har Vestergötland haft många lagmän, och slägten blef slutligen så mägtig och ansedd, att endast Folkungarne kunde bestrida densamma företrädet. Lagman Carls sonsons sonson var Vestgöta-lagmannen Algot Brynolfsson, hvars efterkommande förde ett svart griphufvud i vapnet. Bland dessa var den mägtige Bo Jonsson, och från Algot Brynolfsson härstammade på mödernet Ture Jönsson

Roos, den mot Gustaf Wasa upproriska rikshofmästaren. — I socknen ligger säteriet *Dissarås.* Ett halft mantal frälse Edsvära Smedsgården har tillhört Hogenskild Bjelke, men såsom af honom förbrutet blifvit lagdt under kronan. — Adress: Skara.

Edåsa. Annex-socken i Skaraborgs län, till en del i Gudhems, till en del i Kåkinds härad, belägen i sydsydost från Sköfde, har en areal af 2,916 tunnland och består af 6¾ förmedlade hemman, af hvilka 4⅞ med 282 invånare höra till Gudhems härad, 1⅛ med 90 invånare till Kåkinds. Edåsa socken, hvars jordmån består af bättre och sämre lera, lefver hufvudsakligen af jordbruk och boskapsskötsel (deribland icke obetydlig svinafvel), saknar icke skog och beboddes omkring 1840 af 339. 1850 af 361 och 1856 af 372 invånare. Uti handaslöjder är landtmannen väl öfvad; men dessa idkas föga mer än till husbehof och aldrig så, att åkerbruket blir lidande derpå. Äfven tjärubränning idkas till husbehof. Socknen hade 1856 tillika med Warola fast skola med 1 examinerad lärare, som undervisade 51 gossar och 28 flickor, medan 7 gossar bivistade allmänt läroverk. — Edåsa socken är, tillika med Wärsås och Ljunghem, annex till Walora eller Warola konsistoriela pastorat af 1:sta klassen i Kåkinds kontrakt af Skara stift. Kyrkan, 1¾ mil från Sköfde, är byggd af sten, men har sina klockor i stapel. Den 5 Juli 1644 skiljdes Edåsa och Ljunghems socknar från Warola och Wärsås och blefvo ett s. k. compastorat; men den 22 Juni 1693 förenades de åter med Warola. Nära till Edåsa kyrka har varit ett S:ti Laurentii Martyris Convivium Sacrum eller Brödragille, för hvilket biskopen i Skara, Sven Grotte, 1442 utfärdade sitt stadfästelsebref, hvari 40 dagars aflat utlofvades åt dem, som gåfvo någonting till gilleshusets uppbyggande, eller som bivistade gillets messa i Edåsa kyrka och dervid offrade på altaret. Sjelfva gilleshuset anses hafva legat på ett ställe, der nu ett litet hemman, kalladt Gillestugan, är beläget. Till gillet hörde också en liten äng i Ljunghems socken, kallad Gillesmaden. Hemmanet tillhörde sedan Edåsa kyrka ända till 1695, då det genom rättegång blef vunnet derifrån. Strax nedanför Gillestugan finnes en offerkälla med godt och klart vatten, hvari dock offrandet för längesedan upphört. — Någon större gård finnes icke i socknen; men vid *Wretaholm* har ett tegelbruk blifvit drifvet. — Adress: Sköfde.

Edö. Ett mantal säteri uti Askersunds landsförsamling och Sundbo härad af Örebro län, midt emot Stjernsund, på andra sidan om sundet, har länge varit fideikommiss i Liljestjernska slägten, men tillhörde år 1850 en von Matern, som tillbytt sig gården mot Eks säteri uti Skaraborgs län. Riksföreståndaren Gustaf Eriksson utfärdade år 1521 på St. Augustini dag ett bref om utskylderna af Ed i Askersunds socken, der 2 gårdar blifvit lagda till en; detta Ed anses vara detsamma som Edö och innehades då af »den goda qvinnan, hustru Brita på Årestadh.»

Eftra. Annex-socken i Åhrstads härad af Hallands län, 1 mil sydost från Falkenberg, vid hafvet, har en areal af 7,267 tunnland, af hvilka endast 30 äro sjöar och kärr. Marken är bergaktig; rådande jordmånen sandmylla och sand; någon löfskog finnes, men ingen barrskog. Åkerbruk är hufvudnäringen; derjemte idkas mellan utarbetet af qvinnorna väfnadsslöjd. Socknen, som består af 31⅟₂₄ mantal med 3 husbehofsqvarnar, 31 torp och backstugor, 3 kyrkjordar och ett tegelbruk, beboddes omkring 1840 af 918, 1850 af 939 och 1856 af 954 invån. Socknen hade sistnämda år ambulatorisk skola med en examinerad lärare, som undervisade 50 gossar och 58 flickor. — Eftra socken är annex till Slöinge regala pastorat af 2:dra klassen i Halmstads kontrakt och Göteborgs stift. Kyrkan, belägen ¼ mil från moderkyrkan, har grundmuradt torn och är täckt dels med koppar, dels med bly. Enligt en anteckning i pastorsarchivet skall här redan år 1010 hafva stått en träkyrka, helgad åt Jungfru Maria, hvars bild

stod i kyrkomuren åt landsvägen; denna träkyrka skall sedan hafva blifvit nedbränd i krigstider. Sedermera var Eftra moderförsamling ända till 1560-talet, då, under Erik XIV:s krig med Danmark, fienden satte eld på prestgården, så att pastor, Herr Hans, nödgades flytta till stomhemmanet i Slöinge, hvilket blef prestgård, hvarefter Eftra blef annex. Nuvarande kyrkan och tornet byggdes 1779. I kyrkans chor befinnes en murad graf, som tillhört Stensjö säteri, och der flera personer hvila af slägterna Oxenstjerna och Rosencrantz, hvilka egt Stensjö och haft patronatsrätt till Eftra. En af kyrkans klockor skall hafva ett ovanligt starkt och klart ljud, hvilket härleder sig från det myckna silfver, som kyrkans patronessa, fru Metta Rosencrantz, och hennes tärnor kastat till metallen, då klockan gjöts. — Socknen är rik på minnen från fordna strider mellan Svenskar och Danskar. I pastoratets archiv finnes en anteckning af innehåll, »att hertig Carl af Södermanland år 1564, efter Warbergs intagande, upphunnit den Danska styrka, som skulle undsätta Warberg, vid Eftra och här, vid Eftra-högar, slagit Ranzow på flykten, hvarunder många Danskar drunknade i Eftra å» (eller Suse-å, som rinner igenom pastoratet). Imellertid bör det anmärkas, att Warberg icke eröfrades 1564 utan 1565, och att hertig Carl efter slutad belägring genast skyndade till konung Erik på Orreholm för att afgifva berättelse om sin seger, så att hertigen sannolikt icke anfört de Svenska i affären vid Eftra-högar. Vid den s. k. Skotthögen på Hanarps gärde nära landsvägen qvarstå ännu några stenar, hvilka bönderna förmena vara resta till minne af de i den ofvannämda drabbningen fallna Svenskarne. Det berättas äfven, att Svenska artilleriet stått på Skotthögen och beskjutit det Danska, som stod på Eftra-högar, der äfven flera stenar varit resta, och af hvilka ett par ännu stå qvar. — Vid Ullarp i Eftra socken står en 4 alnar hög sten, kallad Lyngasten, sannolikt en fornhednisk andaktsvård, om hvilken traditionen berättar, att Eftra kyrka der först skulle uppföras. Omkring Lyngasten håller ungdomen ännu sina vårlekar. På Wastads gärde stå likaledes fyra resta stenar, den största 3 1/4, den minsta 2 alnar hög. Nära derintill ligga ruiner och grundvalar efter ett gammalt slott, som varit omgifvet af en djup graf och af vallar; stället kallas Herrgården, och här bodde fordom riksrådet Arvid Oxenstjerna. Från denna Wastads fordna sätesgård flyttades säterifriheten och byggnaderna till Asige socken, till ett hemman, som efter anläggaren, herr Knut Knobe, kallades Knobesholm. Uti Wastads kohage och i Trollekull vid Westlunda äro grottor; när man kommit några steg inåt den förstnämda grottan, mötes man af ett stort stenblock, som tillsperrar henne. — I socknen ligger säteriet *Stensjö*. — Adress: Falkenberg.

Efvensäter. Ett mantal krono, kapellansboställe i Ferglanda socken och Walbo härad på Dal, kallades fordom Evindssetter och tillhörde 1563 Claës Christerson Horn till Åminne.

Efverlöf. Socken i Torna härad af Malmöhus län, 2 1/2 mil o. s. o. från Lund, har en areal af 5,439 tunnland, af hvilka endast 6 äro sjöar och kärr. Åkerbruk och boskapsskötsel äro här, som öfverallt i häradet, de hufvudsakligaste näringsfången; åkern är i allmänhet skarp och sandig, ängen god; derjemte finnes någon torfjord samt vid Hemmestorp en furuplantering, anlagd till hämmande af flygsanden. Socknen, som består af 19 17/24 hemman, med 7 qvarnar och 64 gatuhus, beboddes omkring 1840 af 764, 1850 af 770 och 1856 af 780 invånare. Socknen hade sistnämda år både fast och ambulatorisk folkskola med en examinerad och en oexaminerad lärare, som undervisade i den fasta skolan 21 gossar och 28 flickor, i den ambulatoriska 12 gossar och 14 flickor, medan 2 gossar och 1 flicka undervisades i hemmet. — Efverlöfs modersocken utgör, tillika med Slimminge annex i Wemmenhögs härad, ett regalt pastorat af 3:dje klassen i Torna kontrakt af Lunds stift. Kyrkan ligger 2 1/2 mil från Lund och 3 1/2 mil från Malmö. — Ingen större

herrgård finnes i socknen. — Efter äldre uppgifter meddela vi om Efverlöfs socken följande: »Med nästgränsande Blentarps, Illstorps och Wombs socknar stå Efverlöfs-boerna icke i någon förbindelse och ingå ej heller äktenskap med dessa socknars åboer, men väl med dem i den vester tillgränsande Weberöds socken, hvars inbyggare, i likhet med denna sockens, äro förmögna bönder. Till deras förmögenhet bidrager framför allt boskaps- och hästafveln samt deras goda hushållning och mindre begagnande af öfverflöds-artiklar, bland hvilka kaffe och finare drycker sällan förtäras. Betraktar man Efverlöfsbonden under arbetet, synes han sluten, utan sinne för den yttre naturen. Åkern, på hvilken han plöjer, sår eller skördar, de kreatur han sköter, utgöra hans verld; för allt annat, som ligger utom denna verkningskrets, är han i allmänhet likgiltig, kall och utan deltagande. I sitt väsende är han maklig, långsam och trög: egenskaper, hvilka röja sig äfven i sjelfva språket. Okända personer och tiggare få med största svårighet härberge någon natt hos honom, och för ståndspersoner hyser han icke synnerligt förtroende. Efverlöfsbonden är till växten stor och grof, men ej alltid af vacker kroppsbyggnad, och sällan når han en hög ålder. — Klädedrägten så väl i denna som Weberöds och Hellestads socknar är alldeles egen och ännu nästan sådan den varit i århundraden, emedan det hör till folkets lynne, att icke älska något nytt eller något, som nyttjas annorstädes. Bland synnerliga namn på vissa karlarnes klädespersedlar kunna anmärkas: *milkjahufva*, en stickad, hvit yllemössa, utan skärm; *fläskahufva*, en mössa af hund- eller hillerskinn, hvilken begagnas på resor; *selar*, byxhängslen; *synadekrafve*, en konstigt sydd skjortkrage eller nattkappa. Vid bröllopshögtider fästa qvinnorna, på sina svarta klädeströjor, öfver bröstet fyra förgyllda, stora och runda silfverplåtar *(bruaspänne)*, med hängande löf uti. Midt imellan dessa bäktas dessutom en fyrkantig silfverplåt, med många löf, kallad *särkasöl.* Anbud om äktenskap sker hos flickans föräldrar, och hafva dessa intet att påminna, i synnerhet mot förmögenheten, så är saken uppgjord. Skulle flickan möjligen hysa kärlek för en annan och afsky den, som erbjudes, så begagnas äfven handgripligt tvång, sedan goda föreställningar af föräldrar och anhöriga icke velat hjelpa. Oftast är det syskonbarn, som bygga äktenskap sinsimellan, på det förmögenheten ej måtte gå utur slägten. Det härpå följande *ja-ölet* firades fordom med större ståt än numera, då det försiggår i all tysthet, af fästmannen och ett par hans närmaste slägtingar, hos flickans föräldrar. Vid detta tillfälle lemnar han åt fästmön så kallad *ja-gåfva*, bestående af en större silfverbägare *(ståv)*, till ungefär 60 rdr bkos värde, med inneliggande några större silfvermynt, ett par silfverskedar, några sidenshawletter och tyg till en halsduk, m. m., det hela knutet i en bomullshalsduk, hvilken ej får öppnas och beses förrän följande dagen. — Vid begrafningar deltaga äfven qvinnorna i liktåget; från byarna och orter längre från kyrkan ser man ofta processionen åkande. Det af qvinnorna vid sådana tillfällen brukliga sättet att uppfästa sina hufvudkläden *(hycklä)*, ger åt det hela en dyster och allvarsam stämpel. Gästabud, anställda i följd af begrafningar, fortfara vanligtvis i tre dagar, med iakttagande af stillhet och anständighet. — Bland ord, talesätt och andra här gängse bruk anmärka vi: *Snuda* eller *Snudesö*, ett slags soppa, kokad på rökt kött; *Barleja*, en föräring till barnsängshustrur, bestående af ett fat gröt, af bohvete- eller risgryn, med derpå lagda bakelser. Bäres barleja till annan socken, medföljer äfven bröd, fisk och sockerkaka; *Avel*, April månad; *hvad Thor lå'r gro, lå'r Avel afsno*, ett ordspråk, som betecknar, att hvad som stundom grönskar i Mars, blir förödt uti April, i följd af en sträng are vinter; *ejärn*, ekorre; *kyrkegrim*, ett slags tomte eller nisse, som tros uppehålla sig i kyrkorna och skydda desamma; *komma för något*, ett talesätt att uttrycka, när någon hastigt insjuknat, att han blifvit det i följd af väder eller vatten, genom osynliga, onda magters vållande. Vid sådana tillfällen ef-

tersändes genast en käring, som anses ega förmåga att häfva det onda. Härvid tillgår på det sätt, att hon i den sjukes högra träsko lägger glödande kol, öfver hvilka smältes bly, taget ur någon kyrka, och hvilket aldrig får hafva fallit till golfvet. Smältningen sker öfver den sjukes hufvud, och blyet hälles sedan i vatten, taget, der patienten tros råkat ut för det onda. De figurer, som bilda sig i vattnet, anses likna de onda varelserna. Stundom blossas med krut trenne gånger öfver den sjukes hufvud. Hjelper ej allt detta, så besökas s. k. *kloka*, oftast flera mil från orten. — *Lergille* eller *klinegille* anställes, sedan timmermans-arbetet i afseende på väggar och tak är slutadt. Då »uppklinas» väggarna af lera, halm och grus. Härtill samlas byns ungdom och husegarens slägtingar; flickorna verkställa sjelfva murningen, och drängarne passa upp såsom handtlangare. Arbetet börjas om natten och är slutadt inan påföljande middag. I anledning häraf anställes stort gille, med musik och dans, i 2 till 3 tre dagar. I dessa gillen få äfven tjenstehjon deltaga, hvilket icke är fallet vid bröllopp och begrafningar. — Folktron antager, att i Efverlöfs kyrka finnes en vädur, hvilken, då prestgården för längre tid sedan afbrann, syntes springa från det ena till det andra ljudhålet i tornet, och afhöll elden, blåsande, från kyrkan. Denna sägen har uppkommit derigenom, att, då kyrkan byggdes, skall något lefvande djur eller en menniska blifvit nedgräfd i jorden. — I socknen märkes: *Jättestenen*, en stor sten, liggande vid en bäck vid byn Stora Rödde. På denna sten säges en jätte hafva trampat, hvilken, i anseende till sin tyngd, nödvändigt måste gå på stenar, för att ej med fötterna sjunka ned i jorden, och skall han tagit $^1/_8$ mil i hvart steg. Fjätet är ej större än efter en qvinna, och i stenen finnes ett fullkomligt aftryck af en fot, 2 tum djupt. *Klackerstenen* omtalas af Sjöborg såsom fordom utgörande skiljemärke imellan Efverlöfs, Slimminge och Weberöds socknar, således imellan Torna och Wemmenhögs härader, emedan denna sockens annex är beläget i sistnämda härad. Stenen håller omkring 5 alnar i höjd och bredd. På sidorna finnas ristningar. Den säges hafva blifvit slungad från Seeland af en jätte, för att dermed kullkasta Blentarps kyrka, men har under farten sprungit i tvänne delar, af hvilka den ena stannat på Romeleklint. — *Breamosse-haren* är en hare, som säges uppehålla sig i och kring trakten af en torfmosse, kallad Breamosse. Åtskilliga jägare skola, tid efter annan, hafva skjutit på denna hare, men ej träffat honom. Sägnen tillägger, att, om man begagnar silfverkula och träffar haren midt i pannan, skall detta troll förvandlas till — en skinnpelsärm. — En stor vild *törnrosbuske* har stått på Efverlöfs flygsands-fält. Busken, som var mycket hög, hade ett besynnerligt utseende, emedan intet växande träd fanns på långt afstånd deromkring. Under denna buske skall, enligt sägnen, stå en stor kista, full med guld och silfver, och deribland en kalk, som tillhört kyrkan, jemte en värja. Kistan skall stå ofvan jord hvarje Juldag, och under det texten uppläses på predikstolen, skall det vidunder, som bevakar skatten, vara liksom i dvala. Men ingen vågar göra försök att bortföra kistan, emedan, så fort texten blifvit uppläst, vidundret skulle ertappa den sökande och denne få plikta med lifvet. Denna buske blef hösten år 1826 uppgräfven af skattsökare; men det betviflas, att någon kista blifvit funnen. — Ett kapell säges fordom hafva stått vid Hemmestorps by, hvarest en mängd tegelstenar påträffas i jorden». — Adress: Lund.

Efveröd. Socken i Gärds härad af Christianstads län, $1\,^1/_2$ mil s. s. v. från Christianstad, $1\,^1/_4$ mil vester från Åhus och hafvet, har en areal af 6,827 tunnland, af hvilka endast 4 äro sjöar och kärr. Jordmånen är god; någon furuskog och torfjord finnas, och åkerbruk är hufvudnäringen. Socknen består af $18\,^7/_8$ mantal och beboddes omkring år 1840 af 952, 1850 af 1,075 och 1856 af 1,057 invånare. Sistnämda år hade socknen fast folkskola med 2 examinerade lärare, som undervisade 77 gossar och 58 flickor, medan 2 gossar bivi-

stade allmänt läroverk, 8 gossar och 24 flickor undervisades i hemmet. — Efveröds moderförsamling utgör tillika med Sönnarslöf ett alternativt regalt och patronelt pastorat af 1:sta klassen i Gärds kontrakt af Lunds stift. Patronus är egaren af Maltesholm i Sönnarslöfs socken. Se vidare *Maltesholm*. — Adress: Christianstad.

Egby. Socken i Runstens härad och Ölands Norra Mot af Kalmar län, i en skoglös, men bördig trakt vid Ölands östra kust, är den minsta på ön och har en areal af 2,361 tunnland, af hvilka 10 äro kärr och vatten. Jordmånen är mer eller mindre mullblandad ör- och sandjord, ängen i allmänhet svag; Laxeby- och Ytterby-byalag eger en liten, väl vårdad lund af högstammiga björkar. Jordbruk är hufvudnäringen; derjemte idkas fiske af sill vid östra och af ål vid vestra stranden. Socknen består af 11 3/8 mant. och beboddes omkring 1840 af 280, 1850 af 333 och 1856 af 373 invånare. Sistnämda år hade socknen fast folkskola med en examinerad lärare, som undervisade 14 gossar och 11 flickor, medan 6 gossar och 5 flickor hade enskild undervisning, 7 gossar och 13 flickor undervisades i hemmet. — Egby socken är, tillika med Borgholms stadsförsamling, annex till Köpings konsistoriela pastorat af 2:dra klassen i Ölands Norra kontrakt af Kalmar stift. Kyrkan, en half mil från moderkyrkan, 1 1/5 mil öster från Borgholm, är ljus och tillräckligt rymlig samt försedd med torn, uppfördt 1818. I vapenhuset under tornet förvaras den gamla altartaflan, målad i början af 1600-talet på bräder och föreställande Christus på korset; likaledes förvaras der en gammal bild af Jungfru Maria, som håller den af korset nedtagna Jesus i knäet. På kyrkogården finnes en gammal dopfunt, väl huggen af sandsten, samt tvänne grafstenar med munkstil, tagna från kyrkan, då hon reparerades 1818. — Af fornlemningar nämnas flera spridda bautastenar på Ytterby gärde. — Adress: Borgholm.

Egeby. Två mantal skattesäteri uti St. Pehrs socken och Aska härad af Östergötlands län, upptogos från öde af Peder Fahnehjelm omkring 1653, brukades som sätesgård af hans enka Brita Armsköld, lemnades vid reduktionen åt sonen Axel Fahnehjelm för lifstid och tillhörde slägten ännu omkring 1700. På 1750-talet egdes gården af auditör P. G. Wadman; 1829 innehades den af bönder, men tillhörde 1850 krigskommissarien E. G. Lallerstedt och år 1853 hans arfvingar.

Eggby. Annex-socken i Walle härad af Skaraborgs län, 1 1/4 mil v. n. v. från Sköfde, 1 1/2 mil o. n. o. från Skara, på Billingens vestra sluttning, har, tillika med Istrum och Ögglunda socknar (likasom Eggby annexer till Warnhem), en areal af 15,645 tunnland, af hvilka 1,680 äro sjöar och kärr. Sjöarne äro helt små, men så talrika, att man i hela pastoratet räknar ända till 93 stycken; inom denna socken ligger Eggby-sjön m. fl. Jordmånen är sandmylla, och socknens hemman hafva någon skog för eget behof. Socknen består af 20 1/2 mantal och beboddes omkring 1840 af 528, 1850 af 569 och 1856 af 579 personer. Sistnämda år hade socknen, tillika med Istrum och Ögglunda, fast folkskola (ursprungligen af biskop Weideman 1827 stiftad vexelundervisningsskola) med en examinerad lärare, som undervisade 26 gossar och 13 flickor. I hemmet undervisades 110 gossar och 103 flickor, i allmänt läroverk 2 gossar, enskildt 1 gosse och 3 flickor. — Eggby socken är, tillika med Istrum, Ögglunda och Lundby, annex till Warnhems præbende-pastorat af 1:sta klassen i Billings kontrakt af Skara stift. Kyrkoherde i pastoratet är biskopen i Skara. Kyrkan, gemensam för Eggby och Istrums socknar, är ljus, rymlig och vacker, har torn och utvidgades år 1759. Några böss-skott från Eggby, vid Näs, skall också en kyrka hafva funnits. — Icke långt från Eggby nuvarande kyrka träffas uti en hage smärre stenrör utöfver en icke oansenlig rymd, så tätt lagda, att de tydligen synas vara hitförda från annat håll, och förmodligen forntida grafställen. — *Eggby äng* har fordom varit mötesplats för Vestgöta

kavalleri, och Carl XI har härstädes flera gånger mönstrat detta regimente. — Förnämsta gården i socknen är *Höjentorps* kungsgård (se denna artikel); *Torp*, ett mantal säteri, som år 1626 innehades af P. Ulfsparre, blef 1690 militieboställe. — Socknens klockareboställe, Eggby № 1, ¼ mantal, är den 19 September 1723 dertill skänkt af kamreraren N. G. Palm, som till skatte köpt detta hemman, hvilket år 1668 varit doneradt åt furstinnan Maria Euphrosyna. — Adress: Skara.

Eggeby. Ett mantal skattesäteri uti Skönberga socken och Hammarkinds härad af Östergötlands län. Se *Wiggeby* i samma socken och härad.

Eggeby. Gård af 2 mantal frälse i Östra Husby socken och Östkinds härad af Östergötlands län, för närvarande tillhörande Carl Johan Pettersson, har hört under Skenäs kungsgård i samma socken, men blifvit donerad till en hofbarberare, Casper Erik, och genom köp kommit till slägten Scheibe samt derefter genom gifte till ryttmästaren von Schulzenheim († 1751).

Eggebyholm. Gård i Östuna socken och Långhundra härad af Stockholms län, vid sjön Walloxens norra ända, 2 mant. frälsesäteri och 1½ mant. frälse med qvarn, var år 1685 deladt mellan Björnklou, Rosenstjerna, Svinhufvud och Toll; tillhörde omkr. 1740 Toll, 1772 Grundelstjerna och 1849 kapiten Nisbeth, tillika med $2^7/_{32}$ mantal.

Eggvena. Annex-socken i Kullings härad af Elfsborgs län, genomfluten af Nissan, ¾ mil nordost från Alingsås, har en areal af 3,819 tunnland, af hvilka 230 äro sjöar och kärr. Åkerbruk är socknens hufvudnäring; men jordmånen är icke synnerligen bördig, och skog saknas nästan alldeles. Vid Lilla Eggvena finnes en liten barrskog. Socknen består af 6¾ mantal och beboddes omkring 1840 af 444, 1850 af 497 och 1856 af 526 invånare. Om skolväsendet, se moderförsamlingen. — Eggvena är, tillika med socknarna Tarsled, Remmene och Fölene, annex till Herljunga konsistoriela pastorat af 3:dje klassen i Kullings eller Geseneds kontrakt af Skara stift. Kyrkan, af okänd ålder, är af sten. — På Eggvena åkergärde står en runsten, och i kyrkans vapenhus likaledes en. — Ingen större gård finnes i socknen. Kapellansbostället *Bajagården* har bästa åkern och ängen i hela pastoratet. — Adress: Skara, Olstorp.

Ehrendal. Nu mer nedlagdt styckebruk och masugn i Frustuna socken och Daga härad af Nyköpings län, vid ett i sjön Silleus sydvestra vik utfallande vattendrag, anlades mot slutet af 1600-talet af handlanden Jesper Elieson (adlad Ehrencreutz), tillhörde derpå hans slägt i några leder, kom sedan genom köp till Hahr och Wahrendorf, tillhörde vidare Hahr ensam, sedan Koschell, Löfling, Klingspor från 1806, Rundbergsson och Brandt 1851; både här och vid det derunder lydande Säby vid samma vattendrag och i samma socken är bruket nedlagdt, dock bibehölls ännu 1852 en år 1846 anlagd kupolugn. Se vidare *Säby* i Frustuna socken.

Ehrentuna. Socken i Uppsala län, till större delen i Norunda härad, belägen mellan Björklinge-ån i sydvest mot Bälinge, Björklinge socken i nordost, Tensta i norr, Lena i nordost samt i sydost Fyris-ån mot Gamla Uppsala, har en areal af 6,550 tunnland, af hvilka 120 äro sjöar och kärr. Närmaste omgifningarne kring vattendragen äro något sidländta, i nordligaste bygden förekommer bergländig skogsmark; allt det öfriga är en skoglös slätt på lerjord med spridda kullar; en sandås höjer sig der och hvar vid Fyris-åns venstra strand, en annan stryker fram längst i vester. Åkerbruket är den nästan uteslutande näringen, dock deltager socknen äfven i körslorna för jernbruken. Socknen består af 45 mantal, af hvilka 6½ med 104 invånare ligga öster om Fyris-ån och gemensamt kallas *Ehrentuna Kyrklag*. Af dessa 6½ mantal tillhöra 2½ med 44 invånare Waksala härad och ligga inom Gamla Uppsala socken, medan 4

mantal med 64 invånare ligga inom Lena socken af Rasbo härad. Socknen beboddes 1840 af 663, 1850 af 684 och 1856 af 683 invånare. Uti socknens fasta folkskola undervisade sistnämda år en examinerad lärare 26 gossar och 13 flickor, medan 6 gossar och 4 flickor undervisades enskildt, 10 gossar och 16 flickor i hemmet. — Ehrentuna socken utgör ensam ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen i Norunda kontrakt af ärkestiftet. Kyrkan, $1\,{}^1/_4$ mil från Uppsala, invigdes 1435, men undergick förändringar 1668. Folksägnen antager som kyrkans första grundläggare en viss Ehrent, öfver hvilken en vid prestgården stående bautasten skall vara rest. *Ernatuna* omnämnes år 1314 såsom hörande till *Provincia Norundt* af *Tiundia* och ärkestiftet; kyrkoherdar förekomma från 1400-talet, kaplaner från 1599. — Af fornminnen träffas i socknen talrika runstenar, af hvilka en finnes i vapenhusdörren och en i vapenhuset, en på kyrkogården, två vid Fjuckeby och dessutom sju andra. — Bland gårdar i socknen märkas *Wallby* och *Kättsta.* — Adress: Uppsala.

Eista. Socken på Gotland i Hablinge Ting och Södra fögderiet, vid hafvet, har en areal af 8,146 tunnland, af hvilka 850 äro vatten. Trakten är tämligen jemn, utan berg och med lindrig sluttning åt vester till hafvet. Rådande jordmånen är stenör, med helt litet mylla. På några ställen finnes den på Gotland vanliga röda sanden och i en trakt en fin, djup, hvit sand med mylla, tjenlig för råg och i synnerhet linsäde, hvartill den också med fördel nyttjas. Socknen, som består af $16\,{}^1/_4$ mantal, beboddes omkring år 1840 af 680, 1850 af 643 och 1856 af 648 invånare. I socknens fasta skola undervisades sistnämda år af en examinerad lärare 44 gossar och 28 flickor, medan 1 gosse bivistade allmänt läroverk, 4 gossar och 6 flickor hade enskild undervisning och 9 gossar samt 22 flickor undervisades i hemmet. — Eista moderförsamling utgör tillika med annexet Sproge ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Södra Kontraktet af Wisby stift; hela pastoratet består af $22\,{}^7/_8$ förmedlade mantal och hade 1856 inalles 998 invånare. Kyrkan, $4\,{}^1/_2$ mil söderut från Wisby, skall enligt Strelow vara byggd 1160. Uti densamma finnes en med runor ristad grafsten, hvilken »Botvarþr i Snoþu» låtit göra öfver »sina husfroiu Botaiþu til asta». I östra kyrkoporten står en runsten med fragmentarisk inskrift. Uti en spiselmur i Thomasarfve gård är insatt en från Urgude i Sproge socken ditförd sten med följande inskrift i runor: + **Petar : ăfir : Auþarsa : han : lit : gierva : tissan : mur : ok : stufona : ok : baþe : sendr : lăgtaþ : a tssdahin : om : fă' Katrine · mese; ta var : ᚠ : sunndahr : ᛚ : prim : : i : fiurtande : rade : i : taflene.** — Adress: Wisby.

Ek. Annex-socken i Wadsbo härad af Skaraborgs län, 1 mil söderut från Mariestad, har en areal af 4,027 tunnland, af hvilka 400 äro sjöar och kärr. Tidan bildar socknens östra gräns mot Ekby. Socknen utgör en skogsbygd, hvarföre landtbruket icke är synnerligen betydande, och härifrån afsättes i synnerhet ved till Mariestad. Ek består af 7 mant. och beboddes på 1840-talet af 510 invånare, 1856 af 530. Socknen hade sistnämda år fast skola med en examinerad lärare, tillika klockare, som undervisade 32 gossar och 16 flickor, medan 2 gossar bivistade allmänt läroverk, 11 gossar och 19 flickor hade enskild undervisning. — Eks socken är, liksom Ullerva, annex till Mariestads regala pastorat af 1:sta klassen i Södra Wadsbo kontrakt af Skara stift. Socknen har fordom varit modersocken och haft Ekby till annex intill år 1504. Den gamla kyrkan, en af de äldre i stiftet, nedtogs och en ny byggdes åren 1795—1798, i synnerhet genom riksrådet grefve Ulrik Scheffers försorg. Grefven, som dog 1799, ligger begrafven på kyrkogården under en ansenlig sten utan inskrift, men omgifven med ett jernskrank. — Vid vestra kyrkoporten står en runsten, och vid Skaravägen en annan, som på ena sidan förvarar minnet af en Thorsten och på den andra har en ristning, föreställan-

de ett fyrfotadt djur. — Socknens vigtigaste gård är *Ek*. — Adress: Mariestad.

Ek. Sätesgård i Eks socken och Wadsbo härad af Skaraborgs län, vid Tidan, består af 3 ½ mantal säteri och 2 mantal frälse samt underlydande ¾ hemman rå och rör, har tillhört Knut Krabbe, död 1594, And. Claësson, död 1614, men härleder sig i sitt närvarande skick egentligen från grefvarne Carl och Ulrik Scheffer, hvilka ombyggde och egentligen skapade gården. Till minne häraf upprestes år 1782 i en af trädgårdarna en pyramid af sten med inskrift på alla fyra sidorna, Gården kom sedan till major Nils Eckermann och derefter till kapiten A. G. Lilliestjerna, som gjorde Ek till fideikommiss genom öfverflyttande af fideikommissnaturen från *Edö* i Nerike (se denna artikel). Godset eges för närvarande af possessionaten A. H. Lilliestjerna. — Höstutsädet är 90, vårutsädet 200 tunnor.

Eka. Egentligen *Söder-Eka*, 1 mantal säteri, med dertill hörande 2 mant. skatte Bond-Eka samt ¾ mantal, beläget i Lista socken och Vester-Rekarne härad af Nyköpings län, nära till Hjelmaren, torde hafva tillhört Johan Liljeström, död 1657, lydde sedermera under Hvargarn i samma socken, reducerades, men upplåts 1700 åt döttrarna af generalmajoren Joh. Ribbing till Hvargarn, som stupat i Narva-slaget. Gården köptes sedan till skatte 1763 af fröken H. Ribbing och egdes 1790 af B. Ribbing, 1795 af lagman Franc, 1816 och 1825 af Elgenstjerna, 1849 af Wahrenberg. Åbyggnaden är af sten.

Eka. Ett och ett halft mantal säteri uti Lillkyrka socken och Trögds härad af Uppsala län, vid en vik af Mälaren, är ett gammalt gods, som synes hafva tillhört den efter gården så kallade Eka-slägten, från hvilken kon. Gustaf Wasa härstammade på mödernet, åtminstone från 1200-talet till år 1527, dock med afbrott från 1432 till 1450, då gården innehades af Uppsala domkyrka. Från 1527 tillhörde gården slägterna Ferla och Gera, från 1560 till 1839 Oxenstjernska ätten och derefter grefve Lewenhaupt, som dertill eger ½ mantal.

Ekarebohl. Fideikommiss i Bolstad socken, Sundals härad, på Dal och i Elfsborgs län, fordom kalladt Ekaboll, består af 2 hemman skatte, tillika med ½ hemman Början. Gården egdes år 1577 af Eggert Stake, väpnare, 1769 af fogden Jonas Ingman och sedan af hans efterkommande. Omkring 1820 utbyttes Ekarebohl mot Kaggeholm i Uppland, hvars fideikommissnatur öfvergick till denna gård. Gården är fideikommiss för slägten Silfversvan och egdes 1858 af L. F. R. E. Silfversvan.

Ekbolanda. Fordom *Iblanda, Skebolanda,* 1 mantal berustadt säteri uti Hagby socken och Hagunda härad af Uppsala län, egdes 1857 af Ludvig Johan Willéns arfvingar. Bland föregående egare nämnas slägten Nordenstedt omkr. 1741 och Winbom 1825.

Ekby. Modersocken i Wadsbo härad af Skaraborgs län, 1 ¼ mil s. s. o. från Mariestad, har en areal af 3,425 tunnland, af hvilka 290 äro sjöar och kärr. Tidan utgör socknens gräns mot vester och flödar vanligen 2 till 3 gånger årligen öfver den derintill liggande ängsmarken samt äfven öfver åkerfälten, som derigenom bli mindre bördiga. Jordmånen är till största delen styf lera, hårdbrukad, men tämligen gifvande. Åkerbruket är nästan den enda näringsgrenen; skog finnes helt obetydligt, och betet är äfven ringa. Ekby socken, som består af 21⅝ mantal, beboddes omkring 1840 af 586, 1856 af 589 invånare. Socknen hade sistnämda år fast skola med 1 examinerad lärare, som undervisade 38 gossar och 30 flickor, medan 2 gossar och 4 flickor undervisades i hemmet. — Ekby utgör tillika med Utby annex ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Södra Wadsbo kontrakt af Skara stift. Kyrkan, belägen 1 ¼ mil från Mariestad och 4 mil från Skara, lär vara byggd omkring år 1504, till hvilken tid Ekby varit annex till Ek, på andra stranden

af Tidan, öfver hvilken en spång underhållit kommunikationen mellan bägge socknarna. Söder om Ekby kyrka, som 1804 utvidgades och försågs med torn, stod ända till 1650 ett litet kapell af 8 alnars längd och 6 alnars bredd. — På kyrkogården uppgräfdes 1817 ett antal (70) små gamla silfvermynt och brakteater, vägande $2\frac{1}{16}$ lod tillsammans. En annan påminnelse om äldre dagar är en gammal ladugård och bod i Björsgården Ekby, byggda af länsmannen Sven Månsson, som 1546 fick detta hemman af befallningsmannen Jöran Arvidsson för det han bidragit till Nils Dackes fall. Ännu år 1812 skola dessa hus varit fullt brukbara och vittnat om forntidens solida byggnadssätt. Som en naturmärkvärdighet berättas, att i Maj 1719 en liten mosse i socknen, kallad Amboten, börjat »af underjordisk eld brinna och gifva ifrån sig stark hetta och rök, ända till medlet af September, då elden släcktes af sig sjelf. Nu är derefter en håla af samma namn.» År 1744 svämmade Tidan öfver vid Olofsmessan och förderfvade grödan på så väl åker som äng, hvaraf följde hunger för menniskor och boskap. — Någon större egendom finnes icke i socknen. — Adress: Mariestad.

Eke. Annex-socken på Gotland, i Hemse Ting och Södra Befallningen, $5\frac{3}{4}$ mil söder från Wisby, vid hafvet, har en areal af 3,459 tunnland, af hvilka endast 10 äro vatten. Näringsfången äro de på ön vanliga. Socknen, som består af $7\frac{5}{8}$ mantal, beboddes omkring 1840 af 220 och 1856 af 233 invånare. Fasta folkskolan hade sistnämda år en examinerad lärare, som undervisade 15 gossar och 11 flickor, medan 3 gossar och 4 flickor undervisades i hemmet. — Eke är annex till Rohne konsistoriela pastorat af 2:dra klassen i Södra Kontraktet af Wisby stift. Kyrkan, af sten, är enligt Strelow byggd år 1249 och försedd med alfresco-målningar, under hvilka finnas lemningar efter runor, tecknade med svart. På kalkslagningen å norra pelaren vid choret läses en likaledes med svarta runor tecknad inskrift, att i Arum efter Christi börd Þusina urhundraþ at ok sekstih blef kirkia malaþ. — I socknen ligger landthamnen *Ekevik.* — Adress: Wisby

Eke. Ett mantal frälse-säteri uti Hagby socken och Hagunda härad af Uppsala län, nära Hagby kyrka, med Forssa, $1\frac{3}{4}$ mantal berustadt säteri, har tillhört slägterna Liljeström, Duvall (omkring 1740), Bergenstjerna (omkring 1770), Fredenberg (1849). År 1851 egdes gården af major C. Fredenbergs enka.

Eke. Tre mantal frälse-säteri uti Bro socken af Bro och Wätö skeppslag i Stockholms län, är en gammal gård, som 1603—1623 tillhörde en Aron Carlsson Månesköld, kom med hans dotter till slägten Mörner och 1849, jemte underlydande $\frac{1}{8}$ mantal, tillhörde general-adjutanten Mörner. — Pläng, 2 mantal skatte, som nu lyder under frälsesäteriet Wernberg i samma socken, har på 1600-talet lydt under Eke. — Som sednaste egaren af Eke uppgifves handlanden Fr. Åkerberg i Waxholm.

Ekeberg.*) Gammalt säteri uti Lillkyrka socken af Örebro län, är beläget på en udde i sjön Hjelmaren midt emot Göksholm. Egendomen består för närvarande af 1 mantal säteri, ensamt uppskattadt till 116,000 rdr rmt, samt underlydande 5 mantal frälse. Hela egovidden är 900 tunnland åker och äng samt 875 tunnl. skogs- och hagmark. Till godset utgöras årligen 2,864 dagsverken. Corps' de logis har tvänne gånger afbrunnit, sedan det blifvit flyttadt från s. k. Djurgården, der det fanns på 1500-talet och till 1660, då landshöfdingen öfver Nerike och Wärmland Abraham Gustafsson Leijonhufvud uppbyggde boningshuset på nuvarande källarmuren. Sedan det efter hans död 1676 nedbrunnit, lät öfverstlöjtnanten Abraham Abrahamsson Leijonhufvud uppbygga mangården vid kanalen å norra sidan, sådan den finnes afteckuad i Dahlbergs Svecia Antiqua & Hodierna,

*) Meddeladt af herr protokolls-sekreteraren C. F. W. Lamberg.

med 7 särskilda byggnader, hvilka år 1748 afbrunno, hvarefter kammarherren Carl Hildebrandsson Uggla uppförde största delen af de nuvarande byggnaderna. Slägten Leijonhufvud har varit egare af Ekeberg alltsedan 1400-talet till år 1738. *Abraham Christersson Leijonhufvud*, son af Sveriges rikes råd, Christer Gregersson till Ekeholm och Brunsberg, samt Margaretha Pedersdotter Ugerup, är den första af slägten, som omkring 1450 finnes hafva egt Ekeberg. Han blef riksråd och var gift med Brita Natt och Dag, dotter af riksrådet och lagmannen i Nerike, Måns Bengtsson till Göksholm. Ekeberg ärfdes af sonen *Erik Åbrahamsson*, herre till Ekeberg och Laholm, riddare, höfvidsman på Örebro slott 1511, ståthållare i Vestergötland 1512, Sveriges rikes råd och marsk 1514, halshuggen på Stockholms Stortorg vid blodbadet 1520. Gift med Ebba Wase, dotter af höfvidsmannen på Stockholms slott, Erik Carlsson Wase, och Anna Carlsdotter till Winstorp; hon förblef beständigt trogen katholska läran och dog i Wreta kloster 1549. De efterlemnade flera barn och deribland Margaretha Leijonhufvud, sedermera konung Gustaf I:s andra gemål. Egendomen har förmodligen länge varit odelad och stått under fru Ebba Wases disposition, intilldess genom drottning Margarethas och hennes syskons bref af den 17 Februari 1544, hvilket i original förvaras vid Ekeberg, den tillföll brodern *Abraham Eriksson*. Han skref sig till Ekeberg, Gräfsnäs och Kjäggelholm, hade i förläning Skeninge stad, var Sveriges rikes råd, ståthållare i Östergötland och på Wadstena slott, öfverste för krigsfolket vid Wiborg. Gift 1:o med Anna Åkesdotter Tott; 2:o med Emerentia Gere. Ekeberg ärfdes af sonen i första giftet *Erik Abrahamsson* till Ekeberg, Lagmansholm och Hjelmarsberg, Sveriges rikes råd och lagman i Nerike, ofta förekommande i kon. Carl IX:s historia. Gift 1:o med Carin Åkesdotter Soop; 2:o med Elisabeth Arendtsdotter Gyllenhorn. Sonen *Abraham Eriksson*, friherre till Nynäs, användes mycket i Carl IX:s tid och under Gustaf Adolfs första regeringsår. Han blef år 1610 baroniserad och fick Nynäs i Södra Finnland till friherreskap; lagman i Nerike och Sveriges rikes råd. Dog 1618 och begrofs i Lillkyrka, hvarest en grafsten med hans och hans hustrus vapen finnes. Han köpte Blybergs hemman af kronan och skänkte det till prestbol. Med sin hustru, Beata Sparre, hade han inga barn, således utslocknade med honom hans friherrliga ätt. Enkan gifte om sig med *Carl Bonde*, friherre till Laihela, herre till Esplanda, Sveriges rikes råd och förste president i Bergs-kollegium. Han skänkte Björnbotorp till kapellansbol åt Lillkyrka (gåfvobrefvet finnes i original förvaradt i kyrkan), lät på egen bekostnad utvidga Lillkyrka kyrka, skänkte åt densamma en stor klocka, en messhake och predikstolen. Äfven han dog barnlös, hvarefter egendomen tillföll *Gustaf Eriksson Leijonhufvud*, halfbroder till Abraham Eriksson till Nynäs. Han var landshöfding öfver Nerike och Wärmland, blef år 1651 af drottning Christina upphöjd till friherre, och skulle han och efterkommande skrifva sig friherrar till Ekeberg, »med de före detta af ålder förvärfvade ärftliga frälse vilkor och conditioner dervid oförkränkta.» Han var tvänne gånger gift, först med Catharina Eriksdotter Sparre från Sundby och sedan med Catharina Nilsdotter Posse. Han egde äfven Hjelmarsberg och Ådön. Sonen *Abraham Gustafsson*, landshöfding i Nerike och Wärmland samt Bergslagerna, egde, utom Ekeberg, äfven Hjelmarsberg, Frösvidahl, Götavik, Röforss bruk och Knobsholm i Halland, m. m., samt var gift med friherrinnan Brita Nilsdotter Kagg. Ekeberg stannade hos 3:dje sonen, *Abraham Abrahamsson*, öfverstlöjtnant, gift tvänne gånger, först med Catharina Maria Sparre och sedan med Christina Horn. Äldsta sonen, *Abraham Abrahamsson*, ärfde Ekeberg, som han sålde med underlydande gods till brukspatron *Carl Swedenstjerna*, gift med Margaretha Petré. Egendomen köptes år 1750 af kammarherren *Carl Hildebrandsson Uggla*, som tillköpte flera hemman samt utvidgade och ombyggde sockners kyrka. Han var gift tvänne gånger, först med Hedvig Charlotta Dankwardt Lilljeström och sedan med Margar. Char-

lotta Ehrensvärd. Hans dotter ärfde Ekeberg, som, genom hennes giftermål med majoren *Carl von Horn,* tillföll deras trenne döttrar. Kapiten *J. Dalman,* gift med en af fröknarna Horn, löste till sig de andras andelar i egendomen, som han 1847 sålde till öfverstlöjtnanten *J. Lamberg,* hvilken betydligt förbättrade godset. De nuvarande egarne af egendomen äro hans trenne omyndiga barn och efterlefvande enka, fru Aurora Lamberg,' född von Schantz.

Med egendomen följer jus patronatus vid tillsättande af pastor i Lillkyrka och komminister i Ödby.

På stället förvaras en märkvärdig solvisare af sandsten, ganska korrekt och väl gjord, med Wasa- och Leijonhufvudska vapnen inristade samt årtalet 1534. Den tros vara en fästmanspresent af konung Gustaf I till Margaretha Leijonhufvud.

En mycket stor ekkista med utskurna ornamenter och Wasa-, Sture-, Leijonhufvudska och Ribbingska vapnen medföljer alltid egendomen. Traditionen förmäler, att Margaretha skall ha gömt sig i denna kista, då Gustaf I kom till Ekeberg för att fria.

Ekeberga. Annex-socken i Uppvidinge härad af Kronobergs län, 3 ¼ mil österut från Wexiö, har en areal af 35,524 tunnland, af hvilka 1,950 äro sjöar och kärr. Sjöarna äro små; bland åarna märkes en, som kommer ur Widasjö och går i söder till Kosta glasbruk vid Löfsjön och vidare inåt Algutsboda, hvilken socken gränsar till Ekeberga i söder, der ån faller i Rostocks-sjön. En mindre å, som kommer från Lenhofda socken, till hvilken Ekeberga gränsar i norr, faller ut i sjön Låen eller Lessebo-sjön. I socknen ligger skogen *Gråstensmo,* som sträcker sig österut till Hälleberga socken. Jordbruket har på de sednare åren blifvit en hufvudnäring; förut sökte allmogen hufvudsakligen sin utkomst genom skjutsning och körslor för bruken i trakten. Socknen, som består af 16 ½ mantal, beboddes på 1840-talet af 855, 1856 af 1,079 personer. Sistnämda år hade socknen ambulatorisk skola med en examinerad lärare, som undervisade 84 gossar och 83 flickor, medan 1 gosse hade enskild undervisning, 17 gossar och 33 flickor undervisades i hemmet. — Ekeberga är annex till Lenhofda konsistoriela pastorat af 2:dra klassens 2:dra afdelning i Uppvidinge kontrakt af Wexiö stift. Kyrkan, 3 ⅝ mil från Wexiö, är af trä med ett 24 alnar högt trätorn och byggdes 1824—1825 samt invigdes 1826. — Inom socknen märkes det 1741—1743 anlagda *Kosta* glasbruk (se denna artikel). — Adress: Wexiö.

Ekeby Pastorat, *) som utgöres af Ekeby och Rinna socknar i Göstrings härad och Wadstena län af Östergötland, gränsar i söder till Säby af Jönköpings län, inneslutes vidare af sjön Sommen samt Torpa, Malexander, Åsbo, Mjölby, Hogstad, Wäderstad, Rök och Trehörna socknar och är uppodladt af den bekanta skogstrakten *Holaveden,* hvars namn för närvarande bibehålles endast uti den till pastoratet angränsande Norra Wedbo härads allmänning. Milslång sträcker sig norrut ifrån denna Göstrings härads allmänning, genom hvilken i samma rigtning, utan att vara utmärkt å mark eller charta, går gränsen mellan Ekeby och Rinna. Hela arealen uppgifves till

i *Ekeby:*		
Åker och äng	3,151	tunnland.
Skoglösa beten	8,052	»
Skogsmark	17,000	»
Sjöar och kärr	3,850	»
Summa	32,053	tunnland.

i *Rinna:*		
Åker och äng	2,169	tunnland.
Skoglösa beten	6,904	»
Skogsmark	10,356	»
Sjöar och kärr	890	»
Summa	20,219	tunnland.

Med undantag af nordliga gränsen, som utgöres af en skogbeväxt bergås, löpande från Svartån mot vester och i Rinna sänkande sig till slätten, går så väl bergens som vattendragens hufvud-

*) Meddeladt af herr kyrkoherden A. A. Aurelius.

sakliga sträckning från söder till norr. Alla vattendrag upptagas af *Svartån*, som genomflyter Ekeby från Sommen till Mjölby gräns, omkr. 2 mil i nordlig, östlig och åter nordlig rigtning. Hon upptager vid Fjetmunna, nära Ekeby kyrka, *Lillån*, hvilken, bildad af 3 inom Trehörna och Rinna socknar uppkomna, i Rinna sammanflytande vattendrag, benämnes olika efter de byar den förbiflyter. Svartån, hvilkens utlopp ur Sommen ligger vid 492 fot, sänker sig vid stora bron på Boxholms bruk till 436 och vid gränsen till Mjölby till 353 fot öfver hafvet. Lillån, hvilkens sydliga källor ligga omkring 800 fot högt, har vid utloppet i Svartån sänkt sig omkring 400 fot. Bergåsarne, mäktigast i söder, uppstiga ej mycket öfver 600 fot. Utom Svartåns och Lillåns dalar samt norra delen af Rinna, som angränsar till stora Östgöta-slätten, är pastoratet ett bergigt skogland med allvarlig, sällan vild, charakter. Ådalarne, i synnerhet Svartåns från Boxholms bruk till Mjölby-gränsen, förete en täck Blekingsnatur. Jordmånen är der i allmänhet lera, i höjdsträckningarna sand- och örjord, på gränsen till slättlandet och undantagsvis annorstädes mylla. I dalsträckningen från slättlandet vid Harstad-gränsen till Ekeby by är rådande jordmånen sand. Pastoratet är en öfvergångstrakt från Smålands bergsbygd till Östergötlands slätt; klimat och växtlighet äro till följd deraf olika uti olika nejder deraf. I kärrtrakterna härja froster, för hvilka Sommens stränder vanligen äro mindre blottställda. I anseende till den förutnämda dalsträckningen mot Wettern är vestanvinden, särdeles i norra delen, rådande. Försök att från Omberg här acclimatisera bokträd och från Blekinge bohvete hafva misslyckats. Här begagnade sädes-slag äro: hvete, ärter, råg, korn, blandkorn, hafre (deraf i skogsbygden vanligen blott råg och hafre); lin och hampa blott för eget behof; jordfrukter: potates och rofvor; fodervexter: klöfver och timothej. Rationelt landtbruk är infördt vid säterierna och några andra herrgårdar; allmogen följer vanligen förfädrens brukningssätt, dock med småningom skeende förändringar. I hela skogsbygden bestämmas åkerbruksarbetena, särdeles såningen, i öfverensstämmelse med den i hela Småland öfliga veckoräkningen = 13 veckor, räknade tillbaka från den 24 Juni till d. 25 Mars gamla stilen. Grof skog börjar här blifva sällsynt; i allmänhet är skogshushållningen mindre väl vårdad; flera hemman sakna för behofvet erforderlig skog. Att pastoratet är en öfvergångstrakt, märkes icke blott af dess naturförhållanden, utan ock af dess invånare, som förete märkbar olikhet vid de 3 mil aflägsna norra och södra gränserna. Från södra gränsen till Boxholms bruk i Ekeby och till Lillåns böjning åt öster i Rinna röjer sig så väl genom utseende som i synnerhet genom lynne, språk och lefnadssätt folkets frändskap med de gamla Wederssnas bebyggare. Vid nämda punkter är tämligen hastig öfvergång från Småländska tarfligheten till Östgöta-slättbygdens lyx. Hufvudnäringar äro: åkerbruk, boskapsskötsel och derjemte i Ekeby jernbruksrörelse; binäringar: kolning, tegel-, kalk-, pottaske-, tjäru- och becktillverkning, laggning, fiske, m. m. Vattenverk vid Svartån äro: Tolhems såg, Boxholms jernbruk med 2 sågar och 1 större qvarn samt tröskverk och tegelbruk, Linneforss och Öringe qvarnar samt Öringe stampverk; vid Lillån: Kifarps såg, Rickelhags qvarn och såg, Gärdslätts qvarn, Ryckelsby qvarn och såg, samt vid ett Svartåns tillflöde: Arrebo såg. Vattenfallens höjd vid Boxholms bruk uppgifves till 89 fot på 1,000 alnars längd. Pastoratet innehåller: Ekeby: oförmedlade 72 1/4, förmedlade 51 3/4 mantal, deraf skatte 17, krono 5 3/8 och frälse 29 3/8 mantal; Rinna: oförmedlade 35 5/8, förmedlade 34 5/8 mantal, deraf skatte 23 1/4, krono 1 och frälse 10 3/8 mantal. Af frälsehemmanen äro i Ekeby 6 mant. säteri, 1/2 rå och rör; i Rinna 1 1/2 mant. säteri, 5/8 rå och rör. Inom pastoratet äro förlagda 35 Nummer af 1:sta och 2:dra Lifgrenadier-regimentena. Folkmängden i Ekeby uppgick 1810 till 1,827, 1840 till 2,205 och 1856 till 2,363 personer; i Rinna: 1810 till 1,165, 1840 till 1,396 och 1856 till 1,585 personer.

När kyrkosamhällen här först bildades och kyrkor byggdes, kan icke med visshet bestämmas, men synes sannolikt hafva skett uti Ekeby i 12:te seklet, uti Rinna något sednare. När Ekeby och Rinna socknar blifvit förenade till ett pastorat är ock obekant, dock tyckes denna förening hafva skett vid Rinna församlings uppkomst, alldenstund ingen särskild kyrkoherde i Rinna någonstädes är nämd. Pastoratets båda kyrkor äro belägna i dess norra del: i Ekeby $1/4$ mil från norra och 3 mil från södra sockengränsen, i Rinna $1/8$ mil från norra och $2\,1/4$ mil från södra sockengränsen.

Ekeby kyrka, belägen nära Svartån, $3\,7/8$ mil från Linköping, $1\,3/4$ mil från Skeninge och $2\,1/2$ mil från Wadstena, är byggd af gråsten till sin mellersta del från slutet af 12:te eller början af 13:de seklet. Dess grofva stenpelare och stenhvalf borttogos 1788. Choret med derunder murade Ribbinge-graf uppfördes 1648. Tornet byggdes 1754 efter ritning af Hårleman. Altartaflan, af Ehrenstrahl, föreställer korsfästelsen. Orgelverket, med vacker structur, af Schörlin 1788, innehåller 17 stämmor. Den af Broocman omtalade runstenen befinnes i vestligaste delen af södra muren, gömd under grof spritrappning. Här finnes en dopfunt af sandsten; arbetet derå vittnar om hög ålder. En mängd adliga vapensköldar finnas å chorets och kyrkans väggar.

Rinna kyrka, belägen vid sjön af samma namn, på en höjd, hvarifrån man har vidsträckt utsigt öfver slättlandet med Wadstena och Skeninge, Omberg samt sjöarna Tåkern och Wettern, $4\,1/8$ mil från Linköping, $1\,1/4$ mil från Skeninge, 2 mil från Wadstena och $3/4$ mil från moderkyrkan Ekeby, är byggd af sten år 1802 af Seurling. Altartaflan, af Hörberg, föreställer Himmelsfärden. Orgelverket, om 10 stämmor, är bygdt af Andersson år 1835. Gamla kyrkan, byggd af gråsten i 4 skiften, var, då den år 1802 borttogs, ganska förfallen. Dess torn hade redan år 1680 måst nedrifvas.

Ekeby utgör tillika med Rinna ett patronelt pastorat af 2:dra klassen i Göstrings kontrakt och Linköpings stift, hvartill egaren af Boxholm och Mossebo-sedan år 1729 har fullkomlig patronrätt. Den första här kända pastor var Andreas, Curatus in Ekby-Holavid 1223, första bekanta komminister Andreas, som underskref Uppsala Mötes beslut 1593. Nuvarande pastor är A. A. Aurelius sedan 1855, komminister i Ekeby F. J. Lindhagen sedan 1855, komminister i Rinna L. Runnell sedan 1853.

Uti Ekeby folkskola, upprättad 1837, meddelas årligen undervisning åt 250 barn på 3 stationer. Skolhus äro uppförda vid kyrkan och det $7/8$ mil derifrån belägna Boxholms bruk.

Uti Rinna folkskola lemnas årligen undervisning åt 150 barn, halfva tiden i skolhuset vid kyrkan och halfva tiden i det $1\,1/2$ mil derifrån belägna skolhuset vid Mossebo.

I Ekeby har omkring 20 år varit verksam en arbetsinrättning, som ledes af fattigvårds-styrelsen med biträde af en fruntimmersförening.

Bland gårdar i pastoratet märkas: i Ekeby: *Boxholm* (se denna artikel), *Göthvik* (se denna artikel), *Arrebo* och *Carlsberg*, det förra: 1 hemman kronoskatte under Boxholms bruk, beläget vid sjön af samma namn, $1\,3/4$ mil söder från Ekeby kyrka, var i 17:de seklet sätesgård med underlydande gods, tillhörande Gyllenborgska familjen, men öfvergånget till kronan genom byte och är sedermera skatteköpt, — det sednare: ett halft frälsehemman på en höjd ofvan Boxholms bruk, med sambruk $1\,5/8$ frälsehemman, i synnerligt vackert läge, väl bebygdt, sedan 1816 bebodt af bruksegaren, har från brukets anläggning haft gemensamma egare med detsamma. Kallades förr *Berg* och var bland de under Boxholm lydande hemman, som donerades till riksrådet Lindorm Ribbing. — I Rinna ligger *Mossebo* (se denna artikel). — Helsobrunnar finnas vid Linneforss och Rosebo i Ekeby, vid Särstad i Rinna, m. fl.

Postadressen till Ekeby är: Boxholm, till Rinna: Skeninge och Wäderstad.

Å ett fält från Svartån till Hagby tegelbruk, i synnerhet den bergiga delen deraf, der en höjd förekommer med

namnet »Wimpelthussberget», finnes en mängd kummel, de flesta fyrhörningar, men icke alla rätvinkliga, en del med upprättstående stenar i hörnen, närmare ån en stor hög, omgifven af stenring. I Hagby derintill belägna äng ha funnits flera högar med uppresta stenar, men som genom odlingar i detta sekel blifvit förstörda. Hela denna trakt, som mot norden angränsas af det fordna »Giöthawij», utgöres af utjordar, tillhöriga åtskilliga hemman i församlingen.

Der vägarne till Boxholms jern- och tegelbruk skilja sig, vid skogshöjdens fot, är en större trekantig stensättning, kallad »Jättegrafven». Jättens hufvuds, utsträckta armars och fötters lägen skola vara med stensättningen utmärkta.

Folktron fäster sig ännu vid förmenta uppenbarelser af »Tyrsjögubben» å Ekeby skog, Gubben i »Rädsberget» vid Fjetmunna, invånare i Pukeberget å Göstrings allmänning, Ringsberget vid Blåvik, Gubbeberget mellan Ekeln och Sommen, det vilda Fiskeviksberget, m. fl. Sägnerna om Ekeby storklocka, som skulle bortföras af en jätte, men tappades uti Igelbäcken å Ekeby gärde, der en stor ännu befintlig videbuske öfvervuxt klockan, till hvilkens upphemtande flera misslyckade försök skola blifvit gjorda, samt om stenarna i Stertingeströmmen, af en jätte slungade från södra skogstrakten för att krossa Ekeby kyrka, men i anseende till slungbandets bristande ej till vederbörlig ort framhunna, med flera dylika, antyda väl dunkla minnen från den tid, då christendomen och hedendomen här våldsamt kämpade. Striden är beklagligen icke ännu utkämpad.

I sundet mellan Sommen och Andersbosjön (Svartåns utlopp med namnet »Virken») äro några murlika reflar tvärsöfver sundet, höjande sig nära vattenytan. De äro, enligt traditionen, början till en fördämning för att afleda Sommens utlopp i annan rigtning och dymedelst beröfva en nedanför boende ovän det fördelaktiga fisket.

Nära Eklabo, vid en vik af Sommen, kallad Ekeln, är en hög oval sandkulle, benämd »Slottsbacken», enligt sägnen använd till »lekplan», då stället egdes af Christer Lilje på Liljeholmen i Torpa. En annan sägen förmäler, att en Somme der residerat; men inga lemningar efter byggnad märkas. Af skogstraktens invånare vid Sommens stränder omtalas »Sven Somme» såsom en mägtig och trollsk man, hvilken man understundom tillskrifver förutnämda fördämning; men sagan förmäler hvarken när han lefvat eller hvar han bott (om ej vid Eklabo). Den enda Somme, som veterligen haft egendom inom detta pastorat, var Sven Somme till Göthery (i Rinna) och Oplunda (i Wikingstad), hvilken officierade vid hertig Johans jordafärd från Wadstena slott år 1618, och hvilkens vapen med årtalet 1624 finnes i Ekeby kyrka.

På Ryckelsby södra gärde, en knapp 1/4 mil från Ekeby kyrka, har fordom varit »Gisinga» (nu Göstrings) härads tingsplats, utmärkt genom åtskilliga stensättningar, som i början af innevarande sekel funnos qvar, men nu äro förstörda.

Å Bleckenstad boställes egor, ej långt från landsvägen, äro upptornade stensättningar, enligt sägnen lemningar af någon förskansning,

Mellan Ekeby kyrka och Fjetmunna å Ljungby egor, nära vägen, äro en mängd kullar, somliga försedda med nu nedfallna stenar, kallade »Jutebackarne» till minne af Danskar, som här blifvit begrafna efter ett fältslag med Svenskarne under det Danska mordbrands- och plundringståget i Erik XIV:s tid.

Vid »Juteliden» å landsvägen nära Hester skall vid samma tid slag blifvit hållet. Kulor af omkring 2 tums diameter hafva i sednare tid blifvit funna der och i en kålgård vid det närbelägna Stora Herkhult.

Å Rinna bys vestra gärde och vid den angränsande byn Ljungstorp skola, obekant när, heta strider blifvit utkämpade. Lemningar af förrostade vapen, sporrar, m. m., hafva der blifvit funna.

Mellan byarna Gärdslätt och Stenstorp i Rinna förekomma vidsträckta stensättningar, enligt tradition i orten lemningar efter en stad, kallad Lokestad eller Lockerstad.

I Hästmarken vid Tingkullanäs (på en udde i Sommen) stå 3 höga stenar

hvälfda mot hvarandra, och vid Jakobsberg nära Ekeby kyrka är rest en hög, nu lutande, sten, å hvilken inga inskriptioner finnas, och om hvilken sägnen tiger.

Vid en källa med starkt flöde invid landsvägen å hemmanet Korskälla egor är upprest ett kors, som innehafvarne af nämda hemman för undvikande af ofärd från uråldriga tider ansett sig pligtiga att vidmagthålla. Det berättas, att detta kors blifvit upprest antingen till minne af en drottning, som der födt barn, eller till minne af någon, som der blifvit mördad.

På flera ställen å skogarna, äfven på Ekeby prestgårds egor, förekomma backar med benämning »Brudelid», till erinran att en brud der blifvit bortröfvad under färden till kyrkan.

I Ekeby kyrkobok är antecknadt af prosten S. Rinman: »År 1698 Tredje »Bönedagsafton, klockan 8 förmiddagen, »märktes vid Blåvik, att Sommen var »betäckt med fingertjock blod, som »qvarblef till följande morgon, då ve»stanvind dref bloden i land, hvaraf »uppkom odräglig stank. Dylikt har »händt, inan konung Gustaf II Adolf »drog till Tyskland.»

Af prosten N. Curman finnes antecknadt: »År 1759 den 20 December, »klockan 12 eftermiddagen, Thomæ-natt, »märktes jordbäfning.» »År 1768 den »18 Februari, »onda fredagen», inträffa»de storm med stark köld och yrväder, »dervid många både menniskor och kre»atur omkommo.»

Det är allmänt bekant, huru illa beryktad Holaveden var i fordna tider, hvarom ock de gamla här förekommande hemmansnamnen Röfvaretorp och Tjufarp bära vittnesbörd. Ännu för 200 år sedan klagade »Mäster Nils i Egby» (prosten N. Juringius, pastor i Ekeby och Rinna 1626—1648), att här var »ett argt och treskt folk, som rin»ga achtade Herrans Ord och Christi »tjenare», hvarföre han ock fann sig föranlåten att författa en Kyrkolag för Rinna i 36 artiklar, hvilken år 1630 antogs på sockenstämma. Under de sednare åren af hans här ådagalagda nitiska och kraftfulla själavård var förhållandet redan mycket förbättradt. Herdakallet har sedan här blifvit förvaltadt af flera christligt sinnade och verksamma män, hvilkas minne lefver i välsignelse. Nu varande pastor erkänner sig förbunden till innerlig tacksamhet mot Gud, som beredt honom verkningskrets inom dessa församlingar, der förhållandet i både kyrkligt och borgerligt hänseende nu är fullt jemförligt med, om icke bättre än i de flesta andra.

Ekeby. Socken uti Olands härad af Uppsala län, östligaste socknen i länet, vid och omkring Olands-ån, har en areal af 14,904 tunnland, af hvilka 1,530 äro sjöar och kärr. Olands-ån går inom socknen från sjön Ginningen först vid södra gränsen österut, sedan mot norr utefter socknens vestra gräns och slutligen midt igenom socknen samt mottager från vester Mörtsjöns vattendrag. Längst i öster ligger norra delen af sjön Wellen inom socknen. På Olands-åns venstra strand är kullig slättbygd, dock åt norr mer bergländig och kärraktig; närmast ån är högra stranden också jemn samt här och der sidländt; men längre bort vidtager bergländig skogsmark. Hela trakten öster om ån kallas *Ekeby Åtting* och har inpå 1700-talet tillhört Stockholms län. Rådande jordmånen är dels lera, dels svartmylla, dels mojord. Åkerbruk är hufvudnäringen och dernäst skogsbruk, mest för Gimo jernverk i Skefthammars socken. Hemmantalet är 49¾ förmedlade mantal (deraf 31 skatte, 3½ krono samt 15¼ frälse), med 1 väderqvarn, 1 utjord, 7 torp och 1 ladugård. Folkmängden, 1840: 977 och 1848: 1,116, hade 1850 stigit till 1,142, men utgjorde 1856 blott 1,119 personer. Socknen hade sistnämda år fast folkskola med en examinerad lärare, som undervisade 38 gossar och 20 flickor, medan 4 gossar bivistade allmänt undervisningsverk och 22 gossar samt 35 flickor undervisades i hemmet. — Ekeby socken, som år 1314 under namnet *Ekiby* förekommer såsom hörande till Oland, utgör för närvarande tillika med Bladåker i Stockholms län ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen i Olands och Frösåkers kontrakt

af ärkestiftet. Kyrkan, belägen 4 ½ mil nordost från Uppsala, af gråsten, är gammal och reparerad 1840. En kyrkoherde nämnes 1304, kaplaner från 1593. — Inom socknen ligga frälsesäteriet *Tånga* och lägenheten *Charlottendal*, bägge vid Olands-ån och lydande under Gimo bruk i Skepthammars socken. — Vid norra ändan af sjön Wellen (Wallen) ligger det så kallade *Röfvareberget*, der, enligt gamla sägner, röfvare fordom vistats och gjort allmogen mycken skada på dess boskap. I berget synas öppningar, som längre in vidga sig i form af kamrar eller boningsrum, tecken efter eldstäder o. s. v. Nära derintill ligger en med löfträd omgifven vacker plan, kallad *Landsätter*. — Adress: Uppsala.

Ekeby. Socken i Skyllersta härad af Örebro län, är belägen mellan Gällersta i norr, Kumla i vester och Skyllersta i sydost, mellan hvilka sistnämda Ekeby bildar en lång spets, som sträcker sig mot söder. Arealen är 7,915 tunnl., af hvilka 490 äro vatten. Socknens norra del, den bördigaste och jemnaste, med lerhaltig jordmån, stöter till Mosjön, Attersta-ån och Vestra Qvismaren samt den derutmed liggande Fornskinnsmossen; södra delen går in i den höjdsträckning, som skiljer Telge-åns vattendrag från Tisarn. Hufvudnäringen är åkerbruk, deribland linodling. Socknen består af 40⅜ förmedlade mantal (18 ½ skatte, 2⅛ krono, 19¾ frälse) och beboddes 1840 af 1,176, 1850 af 1,151 och 1856 af 1,134 invånare. Socknen hade sistnämda år fast folkskola med en examinerad lärare, som undervisade 36 gossar och 20 flickor, medan 18 gossar och 50 flickor undervisades i hemmet. — Ekeby socken, hvilken omkring 1314 förekommer under namnet *Ekebi*, och hvars kyrkoherdar äro kända sedan början af 1500-talet, utgör för närvarande tillika med Gällersta ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Örebro kontrakt af Strengnäs stift. Kyrkan, belägen 1 ⅛ mil från Örebro och 12¾ mil från Strengnäs, har föga märkvärdigt att uppvisa. — Betydligaste gården inom socknen är *Nynäs*. — Adress: Örebro.

Ekeby. Socken i Luggude härad af Malmöhus län, 1¾ mil o. s. o. från Helsingborg, har en areal af 5,277 tunnland, af hvilka endast 6 äro vatten. Åkern är mager, men ängen god; skogen obetydlig. Socknen består af 20 ⅛ mantal och beboddes omkring 1840 af 700, 1850 af 1,010 och 1856 af 1,163 invånare. Socknen hade sistnämda år både fast och ambulatorisk folkskola med en examinerad lärare i den fasta och en oexaminerad i den ambulatoriska. Lärjungarnes antal var i fasta skolan 85 gossar och 57 flickor, i den ambulatoriska 38 gossar och 46 flickor, medan 7 gossar och 11 flickor undervisades i hemmet. — Ekeby socken är annex till Frillestads omvexlande regala och patronela pastorat i Luggude kontrakt af Lunds stift. Egaren af *Gedsholm* (Gidsholm), socknens förnämsta gård, nämner pastor två gånger och konungen den tredje. — Adress: Helsingborg.

Ekeby. Socken på Gotland, i Endre Ting och Norra Fögderiet, omkring 1 ½ mil österut från Wisby, är i vestra delen någorlunda högländig, i den östra mer lågländ och saknar icke hvarken löf- eller barrskog. Socknens norra del är bergaktig; der finnas kalkbrott. Socknen, som består af 12⅞ förmedl. hemman, deraf ⅜ krono, medan alla de öfriga äro skatte, beboddes 1850 af 231 och 1856 af 237 invånare. Socknen har gemensam folkskola med Barlingbo, tillika med hvilken socken den bildar ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Norra kontraktet af Wisby stift. Kyrkan, enligt Strelow byggd år 1182, är prydlig och uppförd af huggen sten. — Adress: Wisby.

Ekeby. Sätesgård, 1½ mant. frälsesäteri med underlydande, uti Knutby socken och Närdinghundra härad af Stockholms län, vid sjön Kärfven, tillhörde 1660 öfversten W. Philp, bibehölls efter reduktionen genom byte åt ätten och såldes af öfverstens sonson, A. Philp, 1723 till lagman Wattrang. Genom gifte kom gården sedan till presidenten J. Gerdesköld och tillhörde vidare major Lindrot, underståthållaren von Axelsson samt, 1804, lagmannen

grefve J. H. Gyllenborg. Bland sednare egare nämnas von Düben 1825, Braunerhjelm 1847, kapiten A. Bring 1856.

Ekeby. Två mantal kronoskatte med underlydande Gillberga, 1 mant. frälse, i Ytter-Enhörna socken och Selebo härad af Nyköpings län. Gården ligger på en höjd midt för kyrkan, $^{3}/_{4}$ mil från Södertelje och 4 $^{1}/_{4}$ mil från Stockholm. Den har en två våningars byggnad af trä, reveterad, och 2:ne flyglar af en våning, äfven af trä och reveterade, omgifna på norra och södra sidorna af trädgårdar. År 1836, då blott halfva hemmanet Gillberga tillhörde denna egendom, hade den 126 tunnland åker, 135 tunnl. äng och 1,612 $^{1}/_{2}$ tunnland skog och betesmark, men är nu, sedan den öfriga delen af detta hemman blifvit tillagd, betydligt förökad. Sistnämda år framföddes på egendomen 12 hästar, 19 oxar, 16 kor, 4 st. ungboskap och 75 får. Under egendomen lyda en utgård, Bastmora, vid Mälaren, en husbehofssåg och 9 jordtorp. Skogen är god, men har fordom varit högst betydlig. Jordmånen är till en del svartmylla och lera, till en del sand och skogsjord.

Egendomen skall efter Tham hafva tillhört Strengnäs kloster. År 1538 förekommer den såsom 2:ne hemman med hvar sin åbo, och 1642 upptagas dessa såsom arf och egna under Räfsnäs. Skatterättigheten blef af drottning Christina den 20 November 1645 donerad till kamreraren i Kongl. Räknekammaren Nils Johanson, adlad Rosenflycht; men räntan ingick till kronan. Drottning Hedvig Eleonora förlänte d. 19 Maj 1676 egendomen till samma man på lifstid. Efter hans död, 1678, tillföll egendomen 3:ne hans döttrar, hvilka år 1681 af drottningen erhöllo förmedling af hälften af ovissa persedlar och 1687 fyra års frihet för räntan; år 1712 bekommo de räntan af dessa hemman fri i sin lifstid. Genom gifte med en af dessa fröknar, Anna Rosenflycht, kom egendomen till en löjtnant Cosswa, hvilken den tillhörde 1719 och 1724. Efter Kongl. Kammar-kollegii bref den 18 Juni 1723 blef det ena hemmanet indraget med detta års ränta och den 27 April 1724 doneradt till öfver-inspektoren Tullstedt i dess lifstid, det andra tillhörde, ännu år 1725, Anna Rosenflycht; men enligt Kongl. Kammar-kollegii bref d. 25 April 1730 blef äfven med år 1731 den skedda förmedlingen indragen och hvartdera hemmanet 1732 till helt mantal uppfördt. Egendomen tillhörde, 1739, ryttmästaren, sedan öfverstlöjtnanten och riddaren, Lorentz Ridderhoff, som egde den till sin död 1750, hofrätts-assessor Carl Nic. Wadström 1751—1762, — brukspatron Isak Rothoff 1764, — kapiten Nils Bard 1770—1798, derefter en Ehrenheim och understallmästaren, sedan landshöfdingen, Michaël v. Törne 1805, hvilken uppförde det nuvarande boningshuset. Genom köp öfvergick gården till presidenten, kommendören af Kongl. Nordstjerne-Orden, Abraham Nic Edelcrantz, som år 181 . försålde egendomen till färgaren, löjtnant Isak Thunberg. Från honom blef densamma utmätt och på auktion den 17 Juli 1822 inköpt af garfveribolaget Jakob Westin & Son, men öfvertogs den 4 April 1826 af kapitenen, riddaren af Kongl. Wasa-Orden, Jakob Westin. Denna egare gjorde stora odlingar, mångdubblade åkern och uppodlade 2:ne stora ängar, den ena omkring 70, den andra 40 tunnland, uppförde nya uthus och förbättrade de gamla. Han tillköpte 1827 och tillade till egendomen hälften af hemmanet Gillberga. Sedan han 1829 aflidit, inlöste sonen, Carl Oscar Westin, den 29 Maj 1832 sina medarfvingars $^{8}/_{9}$:delar och tillade år 1837 den återstående delen af Gillberga. Egendomen försåldes af honom den 9 Maj 1841 mot 90,000 rdr rmt till hr F. A. Wallenstråle, efter hvilkens död, 1853, den tillföll nuvarande egaren, löjtnant Paul Emil Wallenstråle.

Sydvest om gården finnas några mindre ättekullar, hvarutur urnor och brända ben blifvit uppgräfda. — På Skansberget vid Mälaren och på Högholmen finnas lemningar efter befästningar, och i ett berg, kalladt *Zachrisberg*, finnes en kula, 6 alnar djup i berget, hvari, efter sägen, röfvare i äldre tider skola uppehållit sig.

Ekeby. Jernverk i Fellingsbro härad och socken af Örebro län, vid Essingsån, som faller in i Oppboga- eller Arboga-ån, med 2 härdar, 1 hammare och 613 sk℔ smide af eget tackjern (1849), tillhör brukspatron M. Holmstedt.

Ekeby. Tre mantal frälse i Fresta socken och Wallentuna härad af Stockholms län, tillhörde år 1685 B. Oxenstjerna och på 1700-talet slägterna Löwen och Creutz, af hvilken riksrådet E. J. Creutz innehade gården år 1741. Egdes 1850 af en Lake.

Ekeby. Ett mantal frälsesäteri och 2 mantal frälse i Vester-Haninge socken och Sotholms härad af Södertörn och Stockholms län, tillhörde år 1648 presidenten Bohm (till en del), sedan Lindsköld, landshöfding Gabr. Falkenberg (från 1678), G. Lovisin (från 1684), Gripenklou (1687—1689), dennes måg Adelström, Wulfvenstjerna (1713—26), grefve De la Gardie till Häringe (1731 och 1732, då gården arrenderades af Ingem. Liljestråle). Gården köptes sedan af baron C. J. Löwen och tillföll efter hans död hans enka, grefvinnan Löwen, född Cronstedt, men införlifvades efter hennes afgång åter med Häringe. Gården tillhörde sedan någon tid friherrarne Löwen på Häringe, men hade 1850 till egare handlanden C. Tydén.

Ekeby, Stora och **Lilla.** Sätesgård i Rytterne socken och Snäfringe härad af Westerås län, icke långt från Mellansundet, mellan fasta landet och Nyckelön, i söder om hvilken Qvicksund är beläget, en gammal gård af 2 mantal säteri, har tillhört Jon Skrifvare, som, från början mjölnardräng, men af Gustaf Wasa hållen i Westerås skola och sedan ståthållare på Westerås slott samt gift med Måns Grens till Tidön enka, afsattes »för sin högfärd skull» och dog på Ekeby år 1531. Gården innehades år 1697 af Reuterholmska slägten, som innehade den till 1803, då Ekeby såldes till ståthållaren på Strömsholms slott, öfverste J. A. von Gerdten. Nuvarande egaren är kammarherren C. F. Gyllenhaal, gift med grefvinnan Math. Orosca. — Den till gården hörande lägenheten Öholmen skall vara anlagd af C. v. Linné, som der planterat 40 stycken bokträd. På egorna ligga ruiner af en forntida borg.

Ekeby. Sätesgård, bestående af 2 1/4 mantal skattesäteri, 3/4 mantal frälsesäteri och 1/4 mantal frälse uti Qvillinge socken och Bråbo härad af Östergötlands län, har varit ladugård under *Björnsnäs* (se denna artikel) och tillhört slägterna Krusbjörn och Kjörning. Det indrogs vid reduktionen, men innehades år 1700 tillika med Björnsnäs af fru Elisabeth Kjörning, född Krusbjörn, egdes sedan af löjtnant Gripenberg, dennes son A. J. Gripenberg och N. C. Cantersten på 1750-talet, friherre F. U. Friesendorff 1783, friherre F. Friesendorff 1825, slutligen 1858 af brukspatron Henning Trozelli, tillika egare af Björnsnäs.

Ekebyborna. Socken i Bobergs och Aska härader af Linköpings län, vid södra stranden af Boren, har en areal af 7,105 tunnland, af hvilka 2,390 äro sjöar och kärr. Sjöstranden har hufvudsaklig rigtning mot nordvest, men med flera uddar och mellanliggande vikar, af hvilka sistnämda den största ligger mellan Ulfåsa och Djurgårdsudden längst i vester; strandens hela längd i rak sträckning är 3/4 mil. Ytan är för det mesta jemn och slät, med blott smärre kullar; Djurgårdsudden bildar en, någorlunda hög och bergig upphöjning, som fortsättes 1/4 mil söderut. Uti Boren infalla söderifrån tre bäckar, delvis omgifna med sidländta ängar. Jordmånen är omvexlande lera, sand och svartmylla; åkerjorden öfverväger ängen och betesmarken; skog finnes blott till några hemman. Åkerbruk, i förening med boskapsskötsel, är hufvudnäringsgrenen; dertill kommer något fiske i Boren. Socknen består af 36 3/8 förmedlade mantal, af hvilka 20 3/4 böra till Bobergs och 15 5/8 till Aska härad. Befolkningen, på 1840-talet 850 invånare, uppgick 1850 till 908 och 1856 till 919 personer. Socknen hade sistnämda år fast folkskola med en till

prest ordinerad lärare, som undervisade 19 gossar och 12 flickor, medan 34 gossar och 45 flickor undervisades i hemmet. — *Ekeby Borin* (det är vid Boren) eller *Ekeby i Aska härad*, som socknen kallas till skilnad från *Ekeby Holavidh* i Göstrings härad, förekommer år 1318 och oftare med namn på en eller annan kyrkoherde. Socknen, modersocken, utgör tillika med Aska ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Aska kontrakt af Linköpings stift. Kyrkan, belägen 3 mil från Linköping, murad af kalk och gråsten, är synnerligen gammal, hvilket bevisas af hennes byggnadssätt. Om anledningen till hennes uppbyggande berättas följande sägen. En gång, då den Heliga fru Birgittas man, Herr Ulf Gudmarson, ville ro öfver sjön till Krigsberg, kom han i sjönöd och var nära att sjunka, men räddades genom sin fromma husfrus böner. Då utlofvade han, att han skulle bygga en kyrka på stranden, der han kom i land. Dagen derpå, när de voro hemkomna till Ulfåsa, tog den heliga frun ett rö i handen, red omkring på stranden och yttrade: »der röet faller, der skall uppväxa en ek, och der eken växt upp, der skall kyrkan byggas.» Detta skedde också, och der spöet föll, uppväxte inan kort en stor ek. När kyrkan sedermera byggdes, höggs eken undan, och det uppgifves, att ännu år 1648, då golfvet i kyrkan omlades, man under det gamla golfvet funnit en stubbe af $2\frac{1}{2}$ alnars tjocklek. Af denna ek och sjön Boren härledes kyrkans namn. Uti tornet visas St. Britas bönkammare; kyrkan har derjemte ett smakfullt grafchor, hvilket Hogenskild Bjelke låtit uppföra åt sig och sin familj, ehuru han sjelf hvilar i Riddarholmskyrkan. En kalk med patén, den sistnämda försedd med munkstils-inskription, förvaras i kyrkan. Den nya altartaflan är målad af Hörberg. Bland andra minnen af S:ta Birgitta nämnas hennes källa, der hon hemtat vatten och hållit sina *tider* (bönestunder), och *St. Britas Näs*, der man bland träden finner lemningar efter byggnader och källarhvalf. — Socknens vigtigaste gods är *Ulfåsa* (se denna art.); derjemte märkas *Österskog* och *Fossala*, fordom säteri, nu skatte genom byte med kronan. — Adress: Motala.

Ekebyhof. Gammalt gods i Ekerö socken och Färentuna härad af Stockholms län, beläget på Ekerön österut från kyrkan och sammansatt af Ekeby och Hofgården, har tillhört Sten Sture den Äldre, som år 1472 till kronan afstod denna gård jemte andra sina arfvegods mot Gripsholm och underlydande. Sedermera kom gården från kronan till enskilda, tillhörde Claës Horn, köptes 1661 af fältherren grefve C. G. Wrangel, tillhörde hans dotter 1685, en friherre Wattraug omkring 1740, Fredenstjerna omkring 1772, kanslirådet Ihre och innehafves nu af hans exc. friherre Alb. El. Ihre. Af byggnaderna finnes en teckning i Dahlbergs *Svecia*. Godset består af $5\frac{1}{4}$ mantal frälse.

Ekebyholm. Gammalt herresäte i Rimbo socken och Sjuhundra härad af Stockholms län, vid norra hörnet af sjön Synningen, sammansatt af Ekeby, 1 mantal och Holm $\frac{1}{2}$ mantal, har länge tillhört slägten Oxenstjerna. År 1523 sålde Magdalena Hansdotter Ekeby till sin fränka, Märtha Jönsdotter på Mörby, enka efter Bengt Oxenstjerna; bland andra egare till Ekebyholm nämnas fru Märthas sonsons son, friherre Bengt Gabrielsson Oxenstjerna, † 1591, och hans sonson, riksrådet Bengt Oxenstjerna, den s. k. Resare-Bengt, omkring 1640. Sedan kom gården till riksrådet friherre Bengt Horn och dennes son, öfversten frih. Christer Horn. Amiralen Gustaf Horns arfvingar erhöllo år 1703 Carl XII:s tillåtelse att lösa Ekebyholm och innehade godset till år 1716, då det köptes af öfverste Odelström, men af honom såldes till riksrådet grefve Arvid Bernhard Horn. Dennes son, riksrådet grefve Ad. Horn, sålde 1746 godset till riksgrefvinnan Ebba Barck, född Horn; det köptes år 1757 af presidenten grefve G. A. Horn och tillföll år 1793 excellensen grefve Claës Gustafsson Horn samt innehades sedan af hans enka, född Blomstedt. Godsets nuvarande egare är hofmarskalken baron C. Gabr. Oxenstjerna till Eka och Lindö. Godset består af $1\frac{1}{2}$

mantal frälse-säteri med $17\frac{5}{8}$ mantal underlydande, tillika med qvarnar och sågar. Åbyggnaden är af sten; trädgården betydlig. Gårdens fordna utseende ses i Svecieverket.

Ekeby Åtting. Så kallas en del af Ekeby socken i Olands härad och Uppsala län (se denna artikel), öster om Olands-ån, som till 1700-talet tillhörde Stockholms län, men då lades till Uppsala län, hvaremot en del af nuvarande Hökhufvuds socken (den s. k. Sandby Åtting) kom till Stockholms län.

Ekedahl, fordom **Tokared.** Sätesgård i Sjötofta socken och Kinds härad af Elfsborgs län, 1 mantal frälse, har tillhört amiral Gyllensting på 1680-talet och sedan familjen Kuylenstjerna, som i början af innevarande århundrade sålde gården till ofrälse. Som sednaste egaren uppgifves löjtnant Ehrengranat.

Ekedahl, Östra. Ett halft mantal kronoskatte i Wärmdö skeppslag och socken af Stockholms län, vid Gustafsbergsviken af Saltsjön, har fordom lydt under Fahrsta säteri uti samma socken, utan att bekant är, när det såldes derifrån. År 1800 egdes Östra Ekedahl af Ad. Nettelbladt, 1816 af öfverstlöjtnant E. C. Uggla och hans fru, född grefvinna Horn, men såldes 1817 till guldsmeden G. Folcker, hvarefter gården genom köp kom i flera händer och slutligen 1853 inköptes af landtbrukaren Ad. Fredr. Jansson.

Ekekull. By uti Skede socken och Östbo härad af Jönköpings län. Om denna by berättar Wieselgren följande: »på byns dragontorp föddes rotmästaren Peter Eks son *Johan Gustaf Ek* den 3 September 1808; gossen uppläste sin fars bref från Leipzig efter det stora slaget 1813 så väl, att han till belöning fick tillåtelsen att studera. Modern förde honom ännu tre år derefter till Wexiö till en begynnande lästermin, då hästen tröttnade, och modern, som medhade 2 rdr rgs kontant, vände sig med sorgbundet hjerta till gossen, frågande, om han ej skulle vilja lemna »läsningen»; han kunde på det han läst bli skrifvare hos länsmannen. Ek berättar sjelf: 'jag hade ett ögonblicks strid inom mig. Men kärleken till min mor segrade. Jag teg, vände mig bort, men vände också kärran om mot hemmet. Då såg jag en tår i min moders öga. Den tåren glömmer jag aldrig. Hon gick in på gästgifvargården, men kom snart ut igen. Tåren var borta. I stället röjde sig uti blicken en fasthet och ett mod, sådant hos qvinnan endast moderskärleken och förtröstan till Gud kan skänka. Äfven hon teg, men vände kärran mot Wexiö.' Derpå vann den lärda verlden professorn i Latinska litteraturen i Lund, J. G. Ek.» — På Ekekulls egor är en med ekar beväxt kulle, hvarifrån man ser sju kyrkor och Solgen med dess vackra stränder.

Ekekullen. Ställe på Sorsjö egor i Wernamo socken och Östbo härad af Jönköpings län, nordost från gården, märkeligt för de talrika, — till antalet 24, — större och mindre, af sten och jord sammansatta griftrör, som der träffas. Uti en af dessa högar, som öppnades vid början af detta århundrade, påträffades bland annat ett väl ciseleradt bröstsmycke af messing i triangelform, med afrundade hörn. Inuti triangeln är en helt liten spetsig triangel ristad och derinuti en ännu mindre. Smycket förvaras bland Lunds Akademis antiqvariska samlingar.

Ekensberg. Lägenhet vid Klubbfjärden i Brännkyrka socken och Svartlösa härad af Stockholms län, förr ett af Stockholmsboerna mycket besökt utvärdshus, sedan begagnadt till åtskilliga fabriksanläggningar. Lyder under Hägerstens gods i samma socken.

Ekensberg. Säteri i Öfver-Enhörna socken och Selebo härad af Nyköpings län, beläget $5\frac{1}{2}$ mil sjö- och landväg från Stockholm, 2 mil landväg från Södertelje och $9\frac{1}{4}$ mil från Nyköping, består af 2 mantal säteri under eget bruk samt underlydande $6\frac{1}{2}$ mantal frälse, $3\frac{1}{2}$ mantal frälseskatte och $\frac{1}{8}$ mantal kronoskatte. Mangården är väl-

byggd, i nyare smak, med ett tvåvånings-stenhus, utom rez-de-chaussé, under jernplåt-tak, och har utsökt vacker belägenhet vid Mälaren. Trädgården är stor och vacker, med en mängd fruktträd samt orangeri och vindrufskast. Ladugårds- och uthus äro af trä i godt stånd. Egendomen har tröskverk och ett tegelbruk, der 100,000 murtegel årligen tillverkas. Utsädet utgör något öfver 30 tunnor, oberäknadt hvad som utsås på odlingar till ängarnas förbättring. Hö-afkastningen uppgår per medium till 300 lass. Under gården ligga 12 dagsverkstorp. Skogen är obetydlig. Vid gården vinterföddes 1840: 5 hästar, 12 kor, 2 tjurar, 10 par oxar och 40 à 50 får. De underlydande hemmanen, som ligga dels i Öfver-, dels i Ytter-Enhörna socknar, äro utarrenderade emot skatt, dels i spannmål och något penningar, dels emot natura-skyldigheter i dagsverken och ängsbergning.

Egendomen har i äldre tider hetat *Husaby* och varit kungsgård. Den har tillhört hertig Erik Birgersson och blef vid hans död år 1275 genom testamente anslagen till betalande af hans skulder. Konung Magnus I öfverlät till följe deraf densamma, utgörande 2 markland jemte många derunder hörande qvarnar, gårdar och hemman i Östmo, Sorunda, Telje, Ytter-Enhörna och Taxinge socknar samt på Färingsön, hvilka brukades af landtbönder, till biskop Amund i Strengnäs och hans kyrka emot 600 mark penningar eller den summa, hvartill egendomen efter en föregående värdering blifvit uppskattad. Denna försäljning blef bekräftad genom samma konungs bref af åren 1280 och 1281. Under den tid, gården tillhörde Strengnäs domkyrka, torde den blifvit brukad af landtbönder, emedan en Anders i »*Hwsaby*» år 1446 förekommer bland Öknebo härads nämnd. Gården indrogs år 1527 till kronan och lades troligen under Räfsnäs, men blef 16.. donerad till underståthållaren Bengt Ekehjelm, † 1650, som förändrade namnet till Ekensberg efter sitt eget. Den ärfdes sedan af hans dotter, Sigrid, som skref sig till Ekensberg och Friggestorp, gift 1:o 1671 med general-inspektorn öfver småtullarna i Sverige, Finnland och underliggande länder, Crispinus Flygge, † 1674, och 2:o med assessoren i Svea Hofrätt Marcus Cronström (tjocka Cronström kallad), † 1680. Från henne blef egendomen reducerad till kronan, men skall, efter Tham, blifvit emot andra gods utbytt. Detta lärer icke vara så säkert; troligare är, att hon fick innehafva den i sin lifstid. Egendomen innehades sedan, efter kontrakt med general-guvernören öfver enkedrottning Hedvig Eleonoras lifgeding, af en direktör Silfvercrantz, derefter af assessor Peter Cronström, † 1708, hans enka, Johanna Grau, 1711 och en Mörtling 1718. Kom sedan till kammarrådet Carl Henrik Wattrang, hvilken 1720 var egare; tillföll i arf sonen med samma namn, som skref sig till Rinkesta och Ekensberg. Han dog här 1766, hvarefter egendomen öfvergick till öfversten, riddaren af Svärds-Orden, Jean Wilhelm Elgenstjerna, gift med en Wattrang. Efter dennes död, 1783, egdes densamma af förenämda hans enka, till hennes död 1784. Följande året kom gården genom köp i landshöfdingen, riddaren af Svärds-Orden, Michaël von Törne händer (död 1796), ärfdes af sonen, understallmästaren, sedan landshöfdingen, kommendören af Kgl. Nordstjerne-Orden, Michaël von Törne, hvilken uppbyggde mangården och 180 . försålde egendomen till öfversten, kommendören af Kgl. Wasa-Orden, friherre Erik Göran Adelsvärd, efter hvars död, 1810, Ekensberg tillföll hans enka, grefvinnan Eva Beata Lovisa Stackelberg, omgift med generalmajor. grefve Ulrik Gyldenstolpe. Efter hennes död, 1839, öfvergick egendomen till Adelsvärds arfvingar, hvilka försålde den till nuvarande egaren, kammarherren Adam Magnus af Forselles, som gjort stora odlingar och betydligt förbättrat egendomen.

Eken, Stora. Ö i Wenern, nordost från Kållands ö.

Ekensholm. Sätesgård i Dunkers socken och Willåttinge härad af Nyköpings län, ett mantal frälsesäteri med Ökna, $1\frac{1}{8}$ mantal frälse, samt tegel-

bruk, Näs och Nyqvarns qvarnar, Starrsäter, $^3/_8$ mantal frälse med jerngrufva, Mora, 1 mantal frälsesäteri med Mortorp, $^1/_8$ mantal rå och rör samt qvarn och såg, Björndams masugn och Stålboga bruk vid sjön Eklången, alltsammans $9^1/_8$ mantal inom socknen, ett gods, taxeradt till 105,144 rdr banko. — Ekensholm kallades fordom *Holma* och upptogs år 1593 af H. von Masenbach som torp å Ökna frälsehemmans egor, af hvilket Masenbach hade ett mantal i donation, samt brukades ännu år 1600 som torp under Ökna. Sedan tillhörde det, 1618—1624, som halft hemman Masenbachs enka och ärfdes af deras dotter, gift med Knut Lilje till Ökna i Floda socken. Gården reducerades år 1684 och blef ett mantal krono, men utbyttes 1685 åter till frälse och kom genom gifte till Lars Carpelan († 1737). Den ärfdes af hans dotter, som var gift först med C. Carpelan, sedan med J. Herlin, men öfverlefde bägge sina män och egde gården ännu 1769. Hennes arfvingar innehade den till 1792. Sedan kom gården till kammarherren baron K. Kurck, som 1807 förändrade godsets namn till Ekensholm och ansenligt förbättrade och förskönade så väl hufvudgården som de dertill hörande Björndams masugn och Stålboga bruk. Kurck innehade Ekensholm till 1825; 1849 tillhörde det Friesendorffs arfvingar, 1851 P. Jansson och G. Bernhardt till hälften hvardera, 1856 G. Bernhardt. Gården har utmärkt vacker belägenhet på en i sjön Dunkern utskjutande höjd, som fordom varit kringfluten, men nu är förenad med fasta landet genom en bördig dal, som innefattar en del af det till gården närmast belägna gärdet och deromkring befintliga ängsparker. Från gården ser man på andra sidan sjön ett högt berg, med tydliga spår af ett vikinganäste. Berget reser sig 250 fot öfver vattenytan, är tillgängligt på tre sidor och omgifvet med en stenmur af ungefär 150 alnars längd, med en ingång af 8—9 fots bredd; på fjerde sidan stiger berget lodrätt i höjden och är der otillgängligt. På Ekensholms egor förekomma derjemte åtskilliga stensättningar. — Af de till Ekensholm hörande gårdarna synes *Starrsäter* länge hafva hört derunder; grufvan är sannolikt bearbetad sedan långt tillbaka för Björndams masugn. Denna anlades 1637 af H. von Föhrden och Anders Hindersson, var en tid styckebruk, hade sedan plåtsmide, nedlades 1702, men upptogs åter 1726 för *Stålboga bruk*, hvarom se denna artikel. Mora har varit kyrkohemman från slutet af 1200-talet till reformationen och donerades 1630 till G. G. Krail von Benenberg. Vid Mora fanns en tid en sedermera nedlagd masugn, och den år 1643 vid Nyqvarn anlagda stångjernshammaren raserades 1716.

Ekenäs. Urgammalt säteri uti Kihls härad och socken af Wärmlands län, blef som en fast arf- och hufvudgård gifven till prestbord i socknen af väpnaren Alexander Torstensson (Busk) och hans fru, Välb. Qvinna Ingeborg Torbjörnsdotter (Stuth). Dertill lades derjemte landbogårdarne och ödetorpen Kjälsätra, Ulfverud, Benthetacken, Torstrud och Skotten. Deremot skulle presten i Kihl »föda dem till dödedagar och sedan hålla en själamessa i hvar månad, för deras egna, deras föräldrars och alla Christnas själar, till evig tid.» Detta stadfästes af biskop Siggo i Tingvalla, Tisdagen näst efter St. Eriks dag 1431, och bevittnades af 4 prester samt 5 väpnare. Herr Laurents i Kihl var den första, som hade Ekenäs till boställe; kyrkoherden bodde förut troligen vid *Prestgården* i N. Ullerud. Alexander Torstenssons sonson, väpnaren Magnus Hansson Busk, egde gamla prestestommen, Mogården, i förläning på lifstid, men gaf både den och Ekenäs ifrån sig och de sina everldeligen år 1477. — Kihls pastorat är præbende för biskopen i Carlstad, och Ekenäs sålunda boställsgård för denna höga andliga funktionär. Gården är belägen vid nordvestra stranden af sjön Stora Hyen, som har sitt aflopp i Klar-elfven.

Ekenäs. Säteri uti Blacksta socken och Oppunda härad af Nyköpings län, vid Wassjöns utlopp i sjön Långhalsen, ett mantal frälsesäteri, har hetat *Traxsta* eller *Träckesta* och hört till Wads-

bro socken, blef 1423 frälse för väpnaren Nils Jonsson, tillhörde 1663 Carl Sabelskjöld († 1664), 1686 hans son, Jöns; sedan Tornerfeldt, Ekebom (Ekfeldt) 1709, dennes arfvingar till 1783, Landell till 1815, Ramström till 1844, nu löjtnant C. J. O. G. Silfversparre, gift med Eva Nadeschda Groen. Under gården lyder 1 mantal.

Ekenäs. Rusthåll i Målilla (Molilja) socken och Aspelands härad af Kalmar län, der, enligt Tuneld, en af Dackens höfdingar, den s. k. Knapen i Ekenäs, skall hafva haft sin bostad. Mellan Ekenäs och Hagelsrum i samma socken ligger ett torp, kalladt Dackeholmen eller Dackhålan, vid hvilket man hittat lemningar efter vapen.

Ekenäs. Frälsesäteri uti Örtomta socken och Bankekinds härad af Östergötlands län, vid sjön Teden, består af 5 mantal med dertill hörande Klefstad, $2^3/_8$ mantal frälse, Kyrkeby $^5/_8$, Broby, $1^7/_8$, Bransås $^1/_2$, allt frälse, Åhs $1^1/_2$ skatte, $1^3/_8$ frälse, alltsammans 1850 taxeradt till 53,420 rdr bko, och hvartill kommer åtskilligt underlydande i andra socknar. Första kända egaren af Ekenäs var riksrådet Axel Nilsson Banér år 1541, som byggde säteriet å Wråbys egor; år 1562 tillhörde det, jemte det i samma socken belägna Mauritzholm, Svante Stensson Sture, men tillföll sedan riksrådet Gustaf Axelsson Banér, gift med grefvinnan Christina Sture, dotter af Mauritz Svantesson Sture. Detta par hade 5 söner, som blefvo stamfäder för lika många grenar af slägten Banér, nämligen Svante B. till Djursholm och Tärna, Per B. till Ekenäs, Axel B. till Herreborum, Joh. B. till Målhammar och Carl Banér till Örby. Per Banér till Ekenäs dog 1644, och efter honom egdes gården af hans söner Gustaf († 1689), Claës († 1675) och måhända Svante († 1659). Claës Persson Banér förbättrade den af fadern åren 1630—1640 uppförda hufvudbyggnaden och försåg densamma med tre torn. Gustaf Persson Banér sålde godset för 20,000 rdr till hofmarskalken Lützow och Holländska köpmannen Isak Briandt, men fortfor än dock att skrifva sig till detsamma; gården såldes sedan till grefve Lindsköld, men egdes 1700 och 1726 af riksrådet grefve Mauritz Wellingk, gift med E. M. Banér, dotter af Per Gustafssons brorson Svante Svantesson Banér till Djursholm. Wellingks dotter var gift med general-löjtnanten friherre Johan Banér, och genom henne kom godset åter tillbaka till ätten Banér, i hvars ego det sedan förblifvit, dock med småningom minskadt antal af underlydande hemman. Kgl. rådet grefve Mauritz Wellingk, som 1705 låtit ombygga choret till Örtomta kyrka och gjort ansenliga föräringar till densamma, förvärfvade derigenom för Ekenäs gård patronatsrätten till Örtomta pastorat. Gården tillhörde omkring 1730 Johan Banérs enka, derpå hennes son, kammarherren Joh. Banér, dennes son, majoren Svante Banér († 1817), hans äldsta son Svante och 1852 friherre Eskil Banér. — Hufvudbyggnaden på godset är af sten, försedd med tre torn och, som ofvan uppgafs, byggd på 1600-talet; flyglarne härleda sig från grefve Wellingk. Byggnaden ligger på en hög klippa, från hvilken en bro leder öfver den nedanför liggande trädgården till de öfriga åbyggnaderna. Broby, Brunsås och Åhs hafva, åtminstone delvis, lydt under Ekenäs redan 1686 och allt framgent, utom att Åhs en tid från 1817 varit skiljdt derifrån; Klefstad och Kyrkeby hörde 1686 under Svinneby i samma socken (se *Svinneby*) och 1700 samt 1726 tillika med detsamma under Ekenäs; Broby lydde 1726 under Sörby, likaledes i Örtomta socken.

Ekenö, eller **Eknö.** Ö uti Skällviks socken och Hammarkinds härad af Östergötlands län, mellan Pålsundet och Ettersundet, består af 2 mantal skatte och lyder under Kåreholm i Rönö socken. På ön finnas lemningar efter en skans med jordvallar, hvilken, enligt Widegren (Beskrifn. öfver Östergötland), sannolikt är den så kallade Ettersunds skans, som af Broocman orätt förlägges i farvattnet till Jonsberg. Från denna skans besköt Gustaf Wasas folk den Danska flotta, som under Severin Norrby sökte undsätta Stegeborg den

18 December 1521, men här förlorade 600 man och måste draga sig tillbaka. Traditionen berättar, att liken lemnades obegrafna på en holme i Ettersundet. Man har för längre tid tillbaka icke långt från skansen funnit en i jorden nedsjunken kanon. Vid smalaste passet mellan ön och södra landet synas ännu under vattnet pålningar, som vid den ofvannämda tiden blifvit gjorda för att utestänga fiendens skepp från Stegeborg. Deraf kallas sundet ännu för *Pålsundet*, och en backstuga på ön heter *Skansvallen*.

Eker. Socken i Örebro härad och län, mellan Längbro i sydost och söder, Gräfve i vester, Kihl i norr och Hofsta i nordost, har en areal af 3,865 tunnland, af hvilka 350 äró sjöar och kärr. Midt igenom socknen går en liten å söderut till Svartån; den åtföljes på bägge sidorna af långa åsar, som upptaga socknens östra och vestra delar; längst i vester ligger Bredmossen, i sydvest ett annat kärr. Odlingen finnes hufvudsakligen i sjelfva dalgången, på lerhaltig jord. Socknen består af 14 hemman (11½ skatte, 2½ krono) och beboddes 1840 af 353, 1850 af 432 och 1856 af 474 personer. Socknen hade sistnämnda år fast skola med en examinerad lärare, som undervisade 26 gossar och 16 flickor; 3 gossar bivistade allmänt läroverk, medan 16 gossar och 22 flickor undervisades i hemmet. — Eker utgör ensamt ett præbendepastorat af 3:dje klassen i Glanshammars kontrakt af Strengnäs stift. Socknen synes hafva varit annex till Kihl ända till medlet af 1600-talet, då den först genom enskild öfverenskommelse och 1692 med vederbörlig stadfästelse blef præbende för konrektor vid Örebro skola. Kyrkan, gammal och byggd af gråsten, ligger nästan midt i socknen, ¾ mil nordvest från Örebro. — Enda gården af betydenhet är *Norra Rynnaby*, 3½ mantal kronoskatte. — Adress: Örebro.

Ekeryd. Ett halft mantal säteri uti Weckelsångs socken och Konga härad af Wexiö län, dit tillagdt från Tingsås socken. Vid Ekeryds Qvarn anlades 1679 och privilegierades 1680 ett jernbruk, som 1711 flyttades till Bräken i Tingsås socken och nu bär namnet Stenfors. Ekeryds-bruket kallades *Ekefors* och anlades af häradshöfdingen Paul Rudebeck den Äldre, † 1687, som fick tillstånd att inrätta »ett jernverk och allehanda gjuterier af kulor och granater.» Efter honom tillhörde Ekeryd hans son Paul Rudebeck den Yngre, likaledes häradshöfding, och sedan Christina Paulsdotter Rudebeck samt hennes man, Gustaf Berghman, † 1735. Gården tillhörde sedan deras son, C. H. Berghman, och köptes 1757 af borgmästaren i Nyköping, C. C. Finerus, som här samlade ett nätt bibliothek. Gården egdes sedan af kapiten Jakob Uggla, gift med Christina Finerus, som sålde den till landshöfd. baron Sal. von Köhler, efter hvilken löjtnant G. Kjellson uppgifves som egare.

Ekeryd. Ett bondhemman i Byarums socken och Östbo härad af Jönköpings län, på hvars egor år 1781 träffades ett fynd, bestående af en stor guldring om 10 dukater och 3 stänger om 51 dukater fint guld, uti ett stenrör, der guldet tycktes hafva varit nedlagdt i en träurna. Hemmanet utgör ½ mantal skatte i 4 delar och eges af bönder.

Ekerö. Socken i Färentuna härad af Stockholms län, består af Mälaröarna Ekerön, den dermed sammanhängande Kersön i nordvest, Lillön i sydvest, skiljd från Ekerön genom Norrsundet, de smärre öarne Gällsta-ön, Estbröte och andra i öster och söder samt en del af kusten söder om Bockholmssund, alltsammans omfattande en areal af 8,910 tunnland, af hvilka 40 äro sjöar och kärr. Från Färingsön eller Svartsjölandet skiljes Ekerön genom fjärden Långtarmen och Tappström; södra gränsen bildas af Ekerö-fjärden, den vestra af Södra Björkfjärden; i nordvest sammanhänger den till socknen hörande Kersön med Munsön. Ekerön och Kersön bestå af en smal, bågformigt sträckt sandås, icke utan barr- och löfskog, samt å ömse sidor omgifven af stundom bergländiga, stund-

om jemna eller med kullar omvexlande strandtrakter, som mer sällan äro sidländta. Jordmånen är mest svartmylla och sand, här och der lera; hufvudnäringen är åkerbruk; men derjemte idkas skogsbruk och trädgårdsskötsel, hvars alster säljas till den närbelägna hufvudstaden. Socknen, som består af 39 förmedlade mantal ($30^3/_4$ frälse, $2^3/_4$ krono och $5^1/_2$ skatte), beboddes 1840 af 916, 1850 af 995 och 1856 af 972 personer. Socknen hade sistnämda år fast folkskola med en examinerad lärare, som undervisade 28 gossar och 15 flickor, medan 3 gossar åtnjöto allmän undervisning, 1 flicka undervisades enskildt, 14 gossar och 12 flickor i hemmet. — Socknen, hvilken omkring år 1314 under namnet *Ækrö* räknades till *Provincia Torensis* af Strengnäs stift, men kort efter medeltidens slut blifvit lagd till ärkestiftet, utgör nu af detta ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen i Svartsjö kontrakt. Kyrkan, invid öns strand, är byggd af sten med ett högt torn och af okänd ålder. Den 27 Juni 1647 hemsöktes hon af en eldsvåda, som förstörde taket och tornet, nedsmälte klockorna och skadade tornet invändigt; det nya tornet uppfördes då af Kongl. rådet grefve E. Lindsköld, som likaledes lät uppföra ett grafchor, i hvilket han och hans slägting Alex. von Cock († 1712) ligga begrafna. Ett annat grafchor tillhör slägten Gripenstjerna. I kyrkan finnes en grafsten öfver Dionysius Beurreus, som i grafven hvilar med sin fru och 4 barn. Beurreus har, förmodas det, i kyrkan deponerat en jernkista, som man trott innehålla handlingar, men som vid öppnandet befunnits innehålla gammalt jernskräp. Bland andra grafstenar finnes en af hög ålder, tecknad med ett kors och deröfver en öppen krona samt inskriften på latin med runor: *Ingeborg, filia Ermundi, jacet hic.* — Att ön är gammal bygd, synes af grafhögarna vid Ekebyhof och runstenarna vid kyrkan samt vid gårdar på södra stranden (Stafsundsbacke, Skytteholm, m. fl.). På Ekerö låg sannolikt *Askanäs*, bekant genom Folkungen Johan Jarl och hans strid med Esterna (se *Askanäs*). — Bland gårdar i socknen märkas: *Ekebyhof, Stafsund, Rastaborg, Skytteholm, Menhamra, Kersö, Kaggeholm*, på Lillön, samt *Bockholmssätra* i den till socknen hörande andelen af Södermanland. — Adr.: Stockholm.

Ekesjö. Uppstad i Södra Wedbo härad af Jönköpings län, $32^1/_2$ mil sydvest från Stockholm, $5^1/_2$ mil från Jönköping, den 47:de i ordningen af de Svenska städerna och tillhörande 4:de klassen, belägen lågt och plant, men vackert mellan ett vattendrag, som på stadens vestra sida kommer ned från Rokalf-sjöarna, och ett annat från öster kommande dylikt, som snedt genomskär stadens norra del och förenar sig med det förra. Om stadens grundläggning har ingen bestämd upplysning kunnat vinnas; men Ekesjö är sannolikt af mycket hög ålder. Allvin tyckes antyda, att Ekesjö varit hufvudort och konungasäte i ett särskildt fylke, och tror, att de lemningar efter byggnader, som finnas på den s. k. Dunderbacken, äro qvarlefvor efter något forntida fäste. Det faller honom imellertid svårt att förklara, huru staden kunnat vara anlagd flera tusen alnar från kyrkan; men han tror dock detta hafva sin grund deri, att staden stått i hednatiden, och att stadsboerna bibehållit sin hednatro, medan folket i Ekesjöbyn gått öfver till christendomen och byggde kyrka, till hvilken också stadsboerna slöto sig, sedan äfven de blifvit christna. »Kanske voro de första stadsboerna härstädes flyktingar från den förgångna staden Birka i Kalmartrakten, de der, förföljda af de christna, undanstuckit sig i dessa djupa skogar; ty säkerligen voro vid denna tid de nu så vackra åkerfälten vester om staden icke annat än furuskogar. De många här sammanstötande vägarna häntyda ofelbart på en ställets fordna betydenhet.»

Stadens äldsta privilegier skola vara utfärdade af en konung Erik, sannolikt Erik Birgersson, som vid rikets delning med fadern fick Småland, och hafva blifvit stadfästa af Carl Knutsson såsom riksföreståndare och ytterligare såsom konung samt vidare af Gustaf I

och Erik XIV. Staden låg vid denna tid omkring 2,000 alnar längre i vester, och eftersom den var belägen djupt inne i landet och aflägset från de vanliga tummelplatserna för kriget i södra delen af riket, från trakten af Kalmar, Wärend och Finved, der under gamle kung Göstaf och hans söner Svenskar och Danskar litet imellan höllo drabbningar med hvarandra, blef Ekesjö sällan besökt af fiendtliga skaror. På Dunderbacken, å stadens nordvestra sida, finnas säkra tecken till förskansningar; men om dessa vet man nu mer ingenting. Under kriget med Danmark år 1564 ströfvade Danska hopar från Finveden inåt Ekesjö-trakten; men traditionen i orten har derom ingenting att förmäla. Det berättas, att konung Erik 1563 mönstrat sin här vid hemmanet Risa, strax vester om Ränneslätt, hvilket, beläget på det åt staden af drottning Christina år 1639 donerade hemmanet Brothults egor, nu är exercisplats för Smålands husar- och grenadier-regimenten. Sannolikare är dock, att denna mönstring blifvit hållen år 1564, då konungen med de trupper, som han samlat, ämnade i Vestra Härad förena sig med Carolus de Mornay, som då i Vestbo och Östbo kämpade mot Danskarnes hufvudstyrka, men vid Ekesjö vände sig åt Wimmerby och Kalmar. Först år 1568 fingo Ekesjöboerna lära sig känna krigets fasor. Daniel Rantzow hade nämligen på hösten år 1567 företagit sig ett tåg inåt Sverige ända upp till Östergötland, bränt Jönköping och Östergötlands städer, utom Skeninge, der han hade sitt högqvarter, samt utplundrat hela landet derofvan. Svenskarne under Per Brahe och Erik Stenbock lyckades imellertid innestänga honom vid Skeninge, och han skulle hafva varit förlorad, om icke konung Erik beordrat de ofvannämda fältöfverstarne att möta sig vid Stora Malm i Södermanland. Rantzow skyndade att bryta upp, mötte visserligen åtskilliga bakhåll och förhuggningar på Östra Holaveden, men besegrade alla hinder genom sin djerfhet och med tillhjelp af vintern. Öfver sjön Sommens is tågade han med kavalleri och kanoner och kom slutligen till Wedbo härad, der han ämnade förunna sitt folk någon hvila. Här led dock en Dansk ströfkorps af Hogenskild Bjelke och Sten Banér ett nederlag vid Rosjön, på gränsen mellan Ekesjö och Flisby socken, hvilken sjö äfven kallas Röda-sjön. Hundrafemtio man af Jutska fanan stupade, tillika med 5 Danska adelsmän, och en Dansk fältprest yttrade med anledning deraf i en predikan: »Vi äre komne öfver Röda Haf- vet, men ej öfver Jordans flod.» Uti konung Eriks krönika af Daniel Danielsson Hund förmäles om detta slag följande:

314. Mot Ekesiö opå en skogh
Begynte vanke hugg rett nogh
Aff en hoop Smålandz knekter,
Som skulte på theras hinder holdh
War them värre än en månedt soldh,
Så illa worde the förskräckte.

317. Men hvar natten eij hade kommit opå,
The hade eij så lätt slupit thå:
Theras fahne the ock miste;
Ther bleff ock slagne fem adelzmæn,
I Ekesiö bigroffe the them,
Thet var uti sanning wisse.

318. Som the nu sågo, att så gick till,
Sade the: Gudh rådhe nu väll
Och hielpe oss väl hem till landhe!
Thet Röde Haaff äre vi förbi,
För Jordans flodh äre vi eij frij,
Hielp oss Gudh och then helghe Andhe!

Men nederlaget vid »thet Röde Haaff» hämnades Ranzow på det fruktansvärdaste dermed, att han lät nedbränna Ekesjö stad, sannolikt helt och hållet, ty så tyckes man böra sluta af det bref, som Johan III den 7 Maj 1569 utfärdade från Stockholm, och hvari han meddelar den förstörda stadens husvilla invånare, att »Arent Byggmästare skulle på en beqvämligare plats upprätta en köpstad igen, vid Ekesjö kyrka, hvarjemte den nya staden »skulle njuta frihet för skatt och annan tunga i sex samfeldta år.» På detta sätt blef staden flyttad till sitt närvarande läge och fick åtskilliga friheter sig förunnade vid riksdagen i Norrköping 1620, men mer omständliga privilegier än de förut erhållna först 1620 af Gustaf den Store och sedan 1647 af dr. Christina. Staden hade förut varit sjö- och stapel-

stad samt till stapelställe haft Döderhultsvik, dit Gustaf I lärer hafva haft för afsigt att flytta staden. Äfven vid 1604:års riksdag fick staden rättighet att till utrikes ort föra allehanda varor; men denna rättighet har icke på lång tid varit begagnad. År 1648 fick Ekesjö ändock nederlagsfrihet i Kalmar, och hit synes Carl IX hafva varit betänkt på att flytta stadens borgerskap. Sannolikt kunde Ekesjö under dessa svåra tider icke hinna till någon synnerlig blomstring.

Sedan Ekesjö stad flyttades från sitt gamla läge, har den varit fredad för fiendehand, ty fastän Danskarne under den yngre Ranzow 1612 kommo från Wimmerby ända upp mot Ekesjö, hunno de ändock icke fram till sjelfva staden, som försvarades af de tappra höfdingarne Jakob Jakobsson och Jesper Andersson, hvarjemte den unga konung Gustaf Adolf snart stäfjade de Danskas vidare framfart. Imellertid hemsöktes staden sednare af en annan olycka, den åren 1710—1711 härjande pesten, som bortryckte 171 personer af stadens sannolikt helt fåtaliga befolkning, och år 1856 inträffade en eldsvåda, som lade en stor del af Ekesjö i aska, men ur ruinerna efter hvilken staden åter rest sig, sedan de brandskadade blifvit genom den allmänna och enskilda välgörenheten understödda med 50,000 rdr riksmynt.

Ekesjö stad, som 1858 räknade en befolkning af 2,034 personer (1805: 1,075; 1853: 1,897), består egentligen af blott en enda lång gata, som »Arent Byggmästare» hade det felet att göra oförsvarligt smal, eller blott 10 alnar bred, hvilket man dock vid sednare ombyggnader afhjelpt. Denna stadens stora gata är 1,275 alnar lång och löper tämligen rak genom staden från söder till norr; derifrån utgå två s. k. bakgator, en i vester och en i öster. Bland byggnader märkas: stadens *rådhus*, bygdt år 1791, två våningar högt med torn och tornur; — *Stadshuset*, vid Lilla Torget, en prydlig byggnad, uppförd af handlanden Aschan; — *Skolhuset*, bygdt 1846, och stadens *kyrka*, sannolikt en af de äldsta i Sverige. Den äldsta kyrkan var af sten, 88 fot lång, men blott 25 fot bred, hvarföre hon 1625 på norra sidan utvidgades till ett halfkors af furutimmer, 45 fot långt och 31 bredt samt lika högt med stenkyrkan; choret hade förut blifvit tillbygdt år 1521. År 1666 utvidgades kyrkan ytterligare på södra sidan, så att stenkyrkans långskepp blef 49 fot bredt. På vestra gafveln befinnes en vacker tornbyggnad, fristående åt Stora Torget, uppförd 1784 och försedd med slagur samt 3 ringklockor, af hvilka den minsta, gjuten år 1683, har inskriften: *Florentia heter jack*. Det inre är vördnadsbjudande med sin med träfigurer försedda altarprydnad, sina med uppträden ur bibliska historien målade takhvalf, sina omålade, men mycket utkrusade ekstolar och sina gammalmodiga fönster. Altartaflan är förfärdigad 1708 och skall till hälften vara bekostad af landssekreteraren Johan Drefling eller Liljenberg, borgmästarson från Ekesjö. I choret står en dopfunt af marmor med väl huggna figurer, och gentemot denna synes dörren till Ehrenbjelkeska, nu Ehrencronska grafven. Kyrkogården är nu jemnad och den fordna ringmuren deromkring borttagen, sedan en ny begrafningsplats blifvit vid norra tullen anlagd och år 1842 invigd af biskop Hedrén.

Ekesjö lefver hufvudsakligen af handel, handtverk och jordbruk. Af fabriker funnos 1855 en för gröfre kläden, 2 för läder och 1 för vaxljus och vaxstaplar samt ett Baierskt bryggeri; klädesfabriken tillverkade samma år 1,726 alnar kläde, värda 4,998 rdr banko. Härtill kom 1858 en lack- och vaddtillverkning samt garfveri. De handlande voro (år 1855) 9 af mankön, med en betjening af 12 personer, och 8 qvinnor; de erlade tillsammans i bevillning 126 riksdaler 44 sk. banko. Handtverk idkades af 53 män och 1 qvinna, som höllo 41 gesäller och 58 lärlingar. Det klagas öfver minskad afsättning för stadens borgerskap, emedan 81 personer intill år 1855 nedsatt sig i staden för att idka handtverk som försörjningsmedel. Derjemte finnas i staden postkontor, apothek och boktryckeri, hvarifrån en tidning utgif-

ves. Dess undervisningsverk äro ett lägre elementarläroverk, en folkskola och en söndagsskola, hvilka bägge sistnämda 1855 begagnades af 92 barn. Elementarläroverket, fordom en lägre trivialskola, skall vara stiftadt af Gustaf I, ehuru de bestämda underrättelserna derom icke gå längre tillbaka än till Carl IX. Staden, som styres af en borgmästare och 4 rådmän, hade 1855 114 hus och tomter, $416^1/_2$ tunnland jord, deraf 160 tunnland åker, 140 tunnland äng och 116 tunnl. skog, var uppskattad till 232,108 och erlade i statsbidrag 10,012 rdr banko. Fattigförsörjningen medtager årligen 2,800 rdr bko. Stadens vapen är en ek med ollon, med kunglig krona öfver och omskriften: *Sigillum civitatis Ekesioensis.* Ekesjö stad var, tillika med Linköping, 1620 anslagen till lifgeding för drottning Maria Eleonora. År 1653 blef staden friherrskap för ätten von Liwe, men indrogs vid reduktionen.

Midt emot staden ligger det vackra *Vestanå,* från ett ruskigt kronobränneri förvandladt till en täck villa och särdeles förskönadt genom sin egare, generalmajoren baron Ulfsparre. Utanför norra tullen ligger *Åkerslund* och längre bort *Lunna* eller *Lunnagård,* der en häradshöfding Munthe i början af detta århundrade anlade ett Engelskt garfveri. Nära staden är en helsobrunn, som dock föga besökes; här har man fordom öfvat ett täflingsspel bland ungdomen, af hvilka somliga varit klädda i hvitt, andra i grönt; men hvari täflingen bestått, har icke kunnat utletas. Staden, som har 3 årliga marknader, i Februari, Maj och September, eger 4 s. k. köpingar eller marknadsplatser: Hvetlanda, Säby, Sandsjö och Nottebäck.

Ekesjö stads- och landsförsamling utgör ett regalt pastorat af 3:dje klassen i Södra Wedbo kontrakt af Linköpings stift.

Ekesjö Landsförsamling omgifver helt och hållet staden af samma namn och har en areal af 30,595 tunnland, af hvilka 1,970 äro sjöar och kärr. Socknen är bergig i öster och norr, men har derföre ingen brist på kärr, mossar och furumoar; icke mindre än 54 större eller mindre vatten skola finnas inom densamma, och af dessa tillägges namnet sjöar åt 24 stycken; af de s. k. gölarna ligga 20 ensamt på Ekesjö stadsjord. Uti en af sjöarna, kallad Hästsjön, ligger en liten ö, i hvilken Linköpings och Jönköpings län sammanträffa, likasom Ekesjö, Hult, Askeryds och Vestra Ryds socknar. Östra delen af Ekesjö socken ligger ända till 1,730 fot öfver hafvet, sålunda 600 fot högre än Taberg; bland de märkligare höjderna inom socknen nämnas Soåsen i nordvest samt Klinte-, Kråk- och Skurubergen i nordost. Uti dessa mot öster belägna höjder befinnes socknens kanske största märkvärdighet, den s. k. *Skurugatan,* som finnes afteckuad i Dahlbergs *Svecia,* och hvilken Allvin beskrifver i följande ordalag:

»Nära hemmanet Bjessarp i Ekesjö landsförsamling, i gränsen mot Hult, är en hög bergås, som sträcker sig i nordost och sydvest; i denna har genom bergmassans särskridning en öppning blifvit gjord i bergsryggen, 432 fot lång, men af olika bredd, från 30 till 80 fot; höjden på sidorna är äfven olika, eller från 76 till 190 fot. Ofvanpå, der bergväggen är högst, ligger ett betydligt stort bergblock, som med en undre slät sida utskjuter flera fot öfver öppningen, liksom till tak öfver skuran, och kallas af denna anledning *Skure-hatt.* Märkligt nog ligger ett annat block ofvanpå detta, likasom till motvigt, att ej det undre genom öfverbalans må falla ned i djupet. På bergväggen nära derintill är en öppning eller ett slags grotta, naturligen bildad genom ett bergras, af allmogen kallad *Sakristian,* af den anledning, att man tror, det hedniska gudstjenster här utöfvats. Det antiqvariska phantasteriet har i fordna dagar härom haft mycket att orda och sett forntidens så kallade Skurgudar här åkallas. Möjligen hafva ock hedniska andaktsöfningar hållits i grottan, emedan de hedniska presterna dertill valde sådana ställen, der dylika naturkrafternas våldsamma inverkningar på berg och stenmassor voro särskildt i ögonen fallande och på inbildningen mägtigt inverkande, dem de säkerligen tillskrefvo sina gudar. Men skur, skura,

skorsa (t. ex. med en knif i en limpa eller annat mjukt ämne) är ju icke något ovanligt Svenskt ord; det är sålunda skurorna, som gifvit de i dem dyrkade gudarne namn, icke tvärtom. Namnet Skurugata bevisar sålunda icke, att hedniska gudstjenster härstädes förehafts. Gatan är mycket igenfylld af stenblock, som lossnat och nedfallit från sidohöjderna samt genom regnflöden ditfört jord. Fastän solstrålarne sällan eller aldrig nå skurans botten, träffas likväl derstädes åtskilliga växter, de flesta likväl Lapplandsväxter.» (Allvin uppräknar åtskilliga bland dessa med tilllägg, att uppgiften blifvit honom meddelad af Anders Thorstensson, torpare under Bjessarp, som vid sin stuga anlagt en botanisk trädgård med åtskilliga främmande växter, är särdeles hemmastadd i botanik och ledamot af Svenska Trädgårdsföreningen.)

Ekesjö landsförsamling, som består af $37^1/_4$ förmedlade hemman (14 skatte, 8 krono, 9 frälse och 5 säteri), beboddes år 1805 af 1,134, 1850 af 1,602 och 1855 af 1,553 invånare. Socknen är annex till Ekesjö stad i Södra Wedbo kontrakt af Linköpings stift och håller sin gudstjenst i stadskyrkan. — Bland gårdar i socknen nämnas *Qvensås*, väl bebygdt, nära Hunsnäs-sjön, tillhörigt f. d. apothekaren Forshæll, — *Ekesjöholm* (se denna art.), *Stensgjöl*, välbygdt, men beläget djupt inne i socknens östra skogar; — *Skedhult*, vid en af socknens många sjöar, med 2 qvarnar och 1 sågverk; — *Hagersryd*, *Bytteryd* och *Bred*, eller *Brevik*, det sistnämda boställe för öfversten vid Smålands husarer; — *Sälleryd*, fordom kalladt *Salingryd*, nu tillhörigt bönder, testamenterades år 1338 af Catharina Brynolfsdotter (Folkunge) till Wreta kloster, »för en lägerstad derstädes samt ena mässo i veckan». — Adr.: Ekesjö.

Ekesjö Hofgård. Tre och ett fjerdedels mantal säteri, med Runnehult, i Wallsjö socken och Vestra härad af Jönköpings län, ett gammalt gods, som tillhört ätten Sture med Natt- och Dagvapnet, hvilken ibland sig räknar riksföreståndarne Svante Sture och Sten Sture den Yngre, men icke riksföreståndaren Sten Sture den Äldre, som i sitt vapen förde »tre sjöblad». Wieselgren, som anför gårdens egare under en tid af mer än 300 år, låter deras rad begynna med en Sigtrug, »möjligen en ättling af Dagfari och Nattfari uti Bråvallaslaget», samt fortsätter med Matts Sigtrugsson, år 1150; Bengt Mattsson, riksråd, död före 1219; Bo Mattsson, 1250; Nils Sigfridsson, Wärendslagman, 1286, † 1299; Bo Nilsson, lagman i Östergötland; Bo Bosson, riddare, far till biskop Knut i Linköping; Sten Bosson; Bo Stensson, gift med Katharina, dotter af Sven Sture; Nils Bosson, riddare, 1452, † 1503, som upptog mödernenamnet Sture och skref sig till Ekesjö. Efter honom innehades Ekesjö Hofgård af *Svante Nilsson Sture* till Ekesjö, riddare, riksföreståndare 1504, † 1512; af riksföreståndaren *Sten Sture den Yngre*, † 1520, samt hans enka, *Christina Gyllenstjerna*, som år 1520 af konung Christian II fick Vestra Härad och Södra Wedbo härad i förläning. År 1528 fick Svante Sture på sin lott Ekesjö Hofgård, som sedan tillhörde grefve Mauritz Sture och grefve Svante Sture, den sista af ätten. Han dog år 1616, och hans enka, Ebba Mauritzdotter Lejonhufvud, sålde gården till C. Lewenhaupt. Den innehades sedan af grefve Ad. L. Lewenhaupt, som till grefve Fab. Wrede 1706 sålde godset, hvilket då utgjorde 23 mantal, hvarefter det innehades af grefve Ax. Lillie, gift med Fabian Wredes dotter, grefve Magn. Gabr. De la Gardie och fröken Brita Sophia De la Gardie, som gick öfver till Katholska läran och förlorade sin arfslott, hvarefter Hofgården öfvergick till ett bolag af 200 lottegare, som innehade godset från år 1760 till år 1810. Det underliggande godset afsöndrades sedan, och nu inlöstes säteriet af en Stedt, hvarefter det 1828 tillhörde major Hedenstjerna och sedan brukspatron Fagerberg. — Redan 1720 var Ekesjö Hofgård blott 3 mant. med ett afhyst $^1/_4$ och ett rå- och rörstorp; derunder lågo *Halstorp*, $^1/_4$, *Måletorp*, $^1/_2$, m. fl. Mangården är för längesedan flyttad från den holme i Ekesjö-Hofgårds-sjön, der en ruin af det gamla slottet ännu står qvar, till fasta lan-

det, nära sjön och invid vägen. Vid Hägnens tullmjölqvarn har fordom funnits en under Ekesjö Hofgård lydande masugn (kopparugn, enligt 8:de uppl. af Tuneld). Det gamla slottet finnes afteeknadt i Dahlbergs verk.

Ekesjöholm, fordom **Haggarp.** Ett halft mantal säteri med underlydande $1^1/_2$ mantal dels frälse, dels skatte, i Ekesjö socken och Södra Wedbo härad af Jönköpings län, tillhör löjtnanten baron Chr. Bennet, är väl bebygdt och vackert beläget mellan två sjöar. Om äldre egare saknas uppgifter.

Ekeskog. Socken i Wadsbo härad af Skaraborgs län, vid sjön Wiken, som till en del utgör gränsskilnaden mellan Ekeskogs och Beatebergs socknar, har en areal af 7,984 tunnland, af hvilka 980 äro sjöar och kärr. Utom sjön Wiken, som medelst en liten å står i förbindelse med Örlen eller Ransbergssjön, märkas i socknen Tidan, som flyter igenom pastoratet, och *Göta Kanal*, som vid Tåtorp lemnar sjön Wiken. Jordmånen består för det mesta af mycket stenbunden sandmylla, i hvilken dock råg och hafra sås med fördel. Ängen består till större delen af mossar; i södra delen af socknen odlas lin till afsalu. Två tredjedelar af socknen utgöras af oländig, stenbunden och skogbeväxt mark. Socknen, som består af $20^7/_8$ förmedlade hemman ($5^1/_4$ skatte, $^3/_4$ krono och $14^7/_8$ frälse), beboddes på 1840-talet af 601 personer, men hade 1850: 660 och 1856: 598 invånare. Socknen har gemensamt med Bellefors fast folkskola, i hvilken en examinerad lärare 1856 undervisade 53 gossar och 17 flickor, medan 6 gossar bivistade allmänt läroverk, 2 gossar hade enskild undervisning samt 11 gossar och 15 flickor undervisades i hemmet. — Ekeskogs socken är tillika med Beateberg annex till Bellefors' konsistoriela pastorat af 2:dra klassen i Norra Wadsbo kontrakt af Skara stift. Kyrkan, belägen nära intill Ekeskogs by, af hvars egor hon omgifves, är gammal, uppförd af sandsten och tillbyggd 1698. — I socknen märkes *Gäddenäs Jungfrugården*, invid Tidan, en gammal gård, på hvilken öfversten grefve Wasaborg 1690 uppförde en manbyggnad af trä. — Adress: Wassbacken.

Ekesund. Ett mantal frälse-säteri med *Bårstad*, $2^1/_4$ mantal skatte-säteri och $^3/_4$ mantal frälsesäteri, uti f. d. Löt socken af Memmings härad och Linköpings län, tillhörde 1507 Carl Bengtsson väpnare och 1509 hans enka, Elina, sedan Peder Lax ombring 1518, 1687 L. de Geer till Finspong samt var då väl bebygdt och sköttes af arrendator. Gården innehades sedan af de Geers arfvingar, af landshöfdingen Stjerncrantz (1725), af bergsrådet Strömner, brukspatron And. Gyllenhöök (1742) och på 1750-talet af major Alex. Morath. Ekesund kom sedan till slägten Kuylenstjerna och egdes 1852 af majoren friherre J. C. Kuylenstjerna, efter hvars död det såldes till S. A. Weidling, gift med K:s brorsdotter.

Ekesåhs. Ett och ett fjerdedels mantal krono, pastorsboställe, i Gårdsby socken och Norrvidinge härad af Kronobergs län, ligger $^3/_8$ mil från kyrkan och uppodlades synnerligt af biskop O. Wallqvist, som gerna bodde der. Af gården hafva slägterna Ekehjelm och Dryander (det Grekiska ordet *Drys* betyder Ek) tagit sig namn. Slägten Ekehjelm härstammar från biskop J. Bazii den Äldres son Bengt; slägten Dryander från biskop P. Jonæ Angermanni brors, Er. Jonæ Angermanni, söner.

Eketorps Borg, belägen i Gräsgårds socken af Ölands Södra Mot, beskrifves af Ahlqvist som följer: »Vestra sidan af borgen sträcker sig mot höga flisallvaren; men de öfriga tre sidorna gränsa mot sidländtare mark, hvarest vattnet höst och vår gör stället otillgängligt. Borgen är nära cirkelrund, ena diametern 130 och den andra 114 alnar. Sjelfva ringmuren, som är mycket raserad och på inre sidan liknar en »stenbröttel», har varit upplagd af grofva kalkhällar, med yttre sidan brant, och haft 12 alnars tjocklek. Höjden kan icke nu bestämmas, men tyckes hafva utgjort 6—8 alnar. På $17^3/_4$

alnars afstånd utom ringmuren har en yttre vall af $4^1/_2$ alnars bredd varit uppförd af grofva kalkstycken. Två ingångar hafva ledt till borgen, den ena i söder, den andra i nordost. I borgens nordöstra del finnes en stensatt brunn af $3^1/_3$ alnars djup och med förträffligt vatten. Rhezelius, som aftecknat borgen, har anmärkt fyrkantiga rum, som funnos i sjelfva inre ringmuren och varit »theras gömebol och reserveter»; men sedan murarne blifvit raserade och stenen bortförd, finnes nu deraf intet tecken.»

Ekevik. Landthamn på Gotland, i Eka socken och Hemse Ting.

Ekhammar. Frälsegård af $2^3/_4$ mantal i Grefbäcks socken och Kåkinds härad af Skaraborgs län, väl belägen vid Wettern och försedd med prydlig åbyggnad, stor trädgård och trädskola, brygga ut i sjön, qvarn och såg, m. m., har tillhört kammarherren grefve Posse, som der gjort betydliga odlingar samt efter honom, 1814, kongl. sekreteraren baron Adelsvärd. Egdes sedan af possessionaten Jens Malling och såldes af honom 1857 för 600,000 rdr rmt till grosshandl. Aug. Gödecke i Norrköping. Utom Ekhammar egde baron Adelsvärd de i samma socken belägna säterierna *Fagerberg* 2, *Ulfhult* 2, *Spakås* 1, *Öfvergården Spånhult* 1, *Millomberga* 1, *Gärdesboda* 1 och *Sörberga* $^1/_2$ mantal, allt oförmedladt.

Ekhamn. Sätesgård i Wassunda socken och Erlinghundra härad (före år 1714 i Håbo härad) af Stockholms län, i närheten af Skokloster, 2 mil från Uppsala, $5^1/_4$ mil från Stockholm och $1^1/_2$ mil från Sigtuna, utgör 4 mantal berustadt säteri och jemte underliggande hemman inalles $10^1/_2$ mant. Egendomen har på senare tiden blifvit betydligt förbättrad och förskönad, i synnerhet dess trädgård, som, med en vacker vinkast och en mängd trädplanteringar m. m., är en af de vackraste i orten. Stället har vackert läge vid en vik af Mälaren, midt emot Alsike kyrka. En runsten finnes nära gården.

Ekhamn är en ibland de nu mera få egendomar, som sedan urminnes tider aldrig varit såld, utan alltid gått i arf. I Katholska tiden tillhörde det, enligt hvad gamla på gården befintliga handlingar upplysa, klostret i Sko; vid reformationen blef det, i likhet med de flesta klostergods, Wasa-slägtens tillhörighet, hvilket äfven synes deraf, att det år 1607 donerades af konung Carl IX till riksrådet Johan Skytte, hvars dotter var gift med landshöfd. Kyhle. Dennes dotter var gift med riksrådet Axel Stålarm, som var Ekhamns egare år 1683, då det genom reduktionen blef indraget. Genom en hos Carl XI högst sällsynt mildhet fick Stålarm behålla det, emot *»præsterande af en drägelig rusttjenst»*, som Carl egenhändigt skrifvit på Stålarms supplik, hvilken i original finnes qvar. Skada, att denna rusttjenst blef, i proportion till egendomens storlek, i stället odräglig, ty den utgör 3 nummer vid nuvarande Lifregimentets Dragoner eller, som de vid reduktionstiden kallades, Lifregimentet till häst. En tradition uppgifver orsaken till denna starka berustning sålunda. En afton, kort efter sedan Stålarm fått Ekhamn tillbaka, hade han suttit och druckit i sällskap med konungen, som sagt: »Ja, ja, det blir dervid, min kära Axel! — du får dig ett par ryttare på Ekhamn.» Stålarm hade då, upprymd, oförsigtigt svarat: »Ja väl, ers majestät, om det också vore 3!» — »Håll till godo, det skall ske efter din önskan!» svarade konungen, och dervid blef det. Stålarms dotter (hvars porträtt finnes på gården, väl måladt troligen af Ehrenstrahl), var gift med öfverstlöjtnanten baron Magnus Fleming (död 1719); hans dotter var gift med öfverstlöjtnanten vid Lifregimentet till häst, grefve Carl Gabriel Oxenstjerna (död 1745), och hans dotter var gift med nuvarande egarens farfars far, kammarherren hos drottning Lovisa Ulrika, Erland Ulfsparre. Nuvarande egaren, kammarherren F. Ulfsparre, som benäget meddelat ofvanstående, är den fjerde egaren till Ekhamn af denna slägt, och ärfde gården år 1822.

Ekhof. Sätesgård i Björnlunda socken och Daga härad af Nyköpings län,

förut kalladt *Ånhammar*, ligger på en udde i Storsjön och består af 1 mantal frälsesäteri samt $^7/_8$ mantal kronosäteri. Det förra utbyttes från kronan 1661 af generalmajoren friherre Erik Sivertson Kruse, egdes från 1665 och ännu 1681 af Carl Kruse, reducerades 1690, men förklarades 1703 åter för frälse. Kronoandelen var köpt till frälse redan 1648 och egdes 1681 af C. Kruse, likaledes med säterifrihet, reducerades, men stadnade uti innehafvarens händer. Under Kruses fångenskap i Ryssland såldes gården af hans hustru år 1720 till enkefru Belau, tillföll sedan hennes måg Gudm. Adlerbeth, men såldes till friherre Thure Bjelke, som var invecklad i den komplott, hvilken slutades med Gustaf III:s mord, och som skref sig till Ekhof. Bjelkes enka innehade godset ännu 1795. Bland sednare egare nämnas von Baumgarten 1799, hans excellens grefve Cl. Wachtmeister 1816, Edlund 1825, Lönnerberg 1849, Aspelin 1856 Derunder lyder Öja, $^1/_2$ mantal frälse, och Gammalgården, ett skattlagdt torp.

Ekholmen. Gammal gård i Weckholms socken och Trögds härad af Uppsala län, har omkring år 1330 varit bygdt för kloster och tillhörde sedan riksrådet och lagmannen i Uppland Thure Bengtsson Bjelke, från 1399 till 1417, samt riksrådet och lagmannen i Uppland Gustaf Carlsson, hvars syster Brita var gift med konung Carl VIII Knutsson. Sedermera tillhörde gården ärkebiskop Gustaf Trolle och innehades efter honom af Bjelkar och Sturar. Godset tillföll sedan kungliga Wasaätten och blef 1571, tillika med Weckholms och Hacksta socknar, af Johan III förvandladt till friherrskap för Pontus De la Gardie, som var gift med konungens naturliga dotter, Sophia Gyllenhjelm. Pontus' son, grefve Jakob De la Gardie, byggde slottet, som afbrann år 1688, men med någon förändring återställdes af rikskansleren, grefve Magnus Gabriel, hvilken likaledes år 1671 lät bygga ett på gården befintligt kapell, som man i sednare tider begagnat till spannmålsbod! Han stiftade likaledes i Weckholms socken ett hospital, hvars byggnad, af trä under spåntak, reparerades 1798 på Seraphimer-Ordens-Gillets bekostnad, samt en skola, hvilka bägge stiftelser han rikligt doterade. Weckholms kyrka är likaledes ett verk af grefve Magnus Gabriel. Genom reduktionen föll godset till kronan, men kom snart åter till enskilda personer af slägterna Oxenstjerna, Odelström (omkring år 1740), Broman (presid. baron Broman gjorde hälften af godset till fideikommiss, tillika med ett bibliothek och andra samlingar), Burensköld (på 1780-talet; kammarherren Fale Burensköld var gift med en fröken Broman) och Croneborg. År 1849 innehades Ekholmen af Hörstadius. Godset tillhör nu friherre Johan Banér, som 1859 sålt hälften deraf till kapiten E. Norlin för 250,000 rdr rmt. — Trädgården är stor och vacker; på en der befintlig piedestal tros en staty af Magnus Gabriel hafva stått. Af Ekholmen finnes en teckning i Dahlbergs *Svecia*. — Godset består för närvarande af $8^3/_8$ mantal säteri-rusthåll med underlydande *Amnö*, 6 mantal skatte, och andra $1^3/_4$ mantal inom socknen. — I Amnö norra gärde står en runsten, rest af Ikilaif till minne af Brun, »boanta sin, »som dog i Danmark i hvita vadum.»

Om Ekholmens utseende, medan godset var ätten De la Gardies friherrskap, meddelas i De la Gardieska Archivet: »trädgården kring slottet var den tiden den skönaste i Sverige, 400 alnar lång, 220 bred, »med oräkneliga lusthus, parterrer, portiker, o. s. v.» Dessutom jagtparker, djurgårdar, med vackert målade lusthus. En köksträdgård, upptagen ur ett moras, 342 aln. lång, 316 bred, hade 9 stycken dammar, tillhopa af 3,000 qvadratfamnar. Humlegården synnerligt stor. Slottet, 32 alnar långt, 28 bredt, 3 våningar med vindsvåningen, hade 2 flyglar, hvardera 14 alnar lång och 12 bred, samt ett vackert, koppartäckt torn. Stallet var 80 alnar långt, badstugan 73, med 25 rum. Friherrskapet reducerades, »emedan det i kronans gamla handlingar någon tid stått antecknadt för sakfallsgods och skänkts till friherrskap.»

Ekholmen. Säteri uti Landeryd socken och Hanekinds härad af Linköpings län, består af 1 mantal skatte-säteri, 2 frälsesäteri, f. d. Qvinneberga, samt $^1/_2$ skatte af samma namn, med underlydande Hjulsbro, $^1/_4$ skatte med qvarn om 3 par stenar, och Möjtorp, $^1/_2$ skatte. Utom Möjtorp, som blifvit förvärfvadt i en sednare tid, har alltsammans, dels som gammalt frälse, dels genom donation af år 1627, tillhört E. Slatte och, 1676 och 1683, Knut Drake, hvilken hade en gård af Ekholmen som frälsesäteri; år 1700 egdes gården af Germ. Cederhjelm, 1726 af assessor Liljenadlers arfvingar, 1783 af major Brunjean, omkring 1817 af major Lagercrantz, 1825 af friherre Adelsvärd till Åtvidaberg, 1856 af protokolls-sekreteraren E. C. Ljungstedt.

Ekholmen. Ett och ett halft mantal frälsesäteri uti Stenberga socken och Östra Härad af Jönköpings län, tillhörde år 1758 öfverstlöjtnant Staffan Klingspor, som nämda år sålde det till kapiten O. Stålhammar, hvarefter gården tillhörde slägten Stålhammar till år 1815, då den såldes till öfverste O. Fr. Påhlman, men 1821 återköptes af öfverste J. Stålhammar och egdes 1855 af kapiten A. Stålhammar på Salshult.

Ekholmen, eller **Stommen.** Ett mantal säteri uti Gunnarsnäs socken af Nordahls härad på Dal och i Elfsborgs län, inköptes af församlingen, då kyrka här först anlades i katholska tiden, och förblef pastors stomhemman till 1547, då det reducerades af Gustaf Wasa och sålunda upphörde att vara andligt frälse. Redan år 1577 var gården verldsligt frälse och Olof Stake den Äldres sätesgård. Det tillhörde sedan länge ätten Stake, tillika med Kyrkebyn, 1 mantal säteri, Rinnen, $^1/_2$ mantal frälse, och Björsäter, $^1/_4$ mantal rå och rör, alla i Gunnarsnäs socken. Bland egare af denna ätt nämnas: Gustaf Stake 1645, fru Malin Stakes, enka efter kapitenen Ol. Forbes, arfvingar år 1681, fruarna Hamfrid och Elsa Stake år 1686 (den förra gift med Bengt Claësson Hårdh, den sednare med Johan Pleningsköld), Elsa Stake tillika med Carl och Harald Belfrage 1716. År 1734 tillhörde gården kapiten Hjertas enka, 1775 Carl Hjerta, 1794 fändrik Hjerta och sedan patron And. Utterholm, efter hvars död säterierna Ekholmen och Kyrkebyn med underlydande tillföllo hans styfson, Leonard von Wolcker. År 1833 inköptes säterierna af krigsrådet Daniel Fryxell, som tillika med sin fru, Margaretha Langensköld (född den 30 Mars 1776 i Finnland, samma år och dag som Fryxell föddes i Högsäter, och förut gift med kapiten Toll, sedan år 1821 med Fryxell), den 17 Juli 1827 anslagit all sin och hennes gemensamma egendom till en välgörande stiftelse, för hvilken Fryxell utfärdade reglemente år 1832 och enkefrun ett ytterligare 1840, kort före sin död, som timade den 27 April sistnämda år (Fryxell hade aflidit redan 1837.) Dessa bägge makars förordnande går ut derpå, att utaf årliga afkastningen af deras efterlemnade egendom skola minst trefjerdedelar utdelas till pauvres honteux och det öfriga till stipendier åt behöfvande studerande ynglingar, allt inom Wärmland och Elfsborgs län, företrädesvis Dal. Derjemte är en viss summa (25 silfverspecier årligen) anslagen till grundfond för en skola, som skall kallas Daniel Fryxells Skola. Stiftelsen, som bär namnet *Fryxell-Langenskölda Stiftelsen*, står under en direktion, hvari landshöfdingen i Elfsborgs län för ordet, och har sin på Ekholmen boende kamrer; till densamma höra säterierna *Ekholmen* och *Kyrkebyn* med underlydande i Gunnarsnäs socken, säteriet *Vesterråda* med underlydande, $4^1/_4$ hemman och 4 par fotqvarnar i Holms socken samt frälseräntor af talrika gårdar i Skaraborgs och Wärmlands län samt på Dal. Nettobehållningen af stiftelsens egendomar och kapitaler utgjorde år 1850 tillsammans 5,272 rdr rgs. Fryxell och hans maka hvila på Högsäters kyrkogård under en minnesvård af Kålmordsmarmor.

Ekhult. Två mantal frälsesäteri uti Fliseryds socken och Handbörds härad af Kalmar län, $^1/_8$ mil från socknens kyrka, kringflutet af Emmån på alla sidor utom den vestra och nordvestra,

är väl bebygdt och tillhörde 1829 kapiten M. F. Marcks von Würtemberg, 1856 konsul Kreuger.

Ekhult. Sätesgård i Björsäters socken och Bankekinds härad af Östergötlands län, vid sjön Teden, är en gammal gård, som 1480 tillhörde riksrådet Nils Bese, hvars dotter Karin medförde den åt sin man Joh. Olofsson Gullhorn år 1520. Gården egdes sedan af herr Johans son, Arndt Johansson Gullhorn, som dog i pesten 1580, och efter honom af hans måg, riksrådet Ulf Jönsson Sneckenborg till Fillingerum. Med Ulfs dotter Anna fick öfverste Henrik Horn säteriet, som sedan tillföll deras dotter Helena, gift med öfverstlöjtnant Joachim Fredrik Sjöger. Fru Helena sålde 1645 godset till Lydert Reuter på Skälboö, hvilken som innehafvare efterträddes af sin son Johan och dennes son, kapitenen Henrik Reuter, som ärfde Ekhult 1726. Efter hans död 1760 innehades Ekhult af hans dotter, enkefru Sophia Rosenstjerna, omgift med sedermera riksrådet grefve F. C. Sinclaire († 1776). Grefvinnan dog år 1769, och Ekhult tillföll hennes son med första giftet, ryttmästar N. Rosenstjerna († 1811), hvarefter gården innehades af hans son, öfverstlöjtnant O. Rosenstjerna till 1817 och dennes son, ryttmästar N. M. Rosenstjerna, som var egare år 1857.— Ekhult består af 1 mantal frälsesäteri med underlydande 1 mantal frälse Tegelsäter, $^1/_4$ mantal frälse Klacksäter, $^1/_4$ dito Ubbetorp och 1 dito Wissevik, utom annat i Örtomta socken (1 mantal frälse Skärdahla och derjemte $2^1/_2$ mantal frälse). Samma egare innehar också det i Björsäter vid Ommen belägna säteriet *Sjöberga*, 2 mant. frälsesäteri, f. d. Elfstorp med Karstorp, tegelbruk, qvarn och Tegelsäters såg. Ekhult och Sjöberga voro 1850 tillsammans taxerade till 29,350 rdr banko.

Ekhult. Skattehemman i Tofteryds socken och Östbo härad af Jönköpings län, märkvärdigt för de på dess egor befintliga fornlemningarna. Dessa bestå dels af resta stenar, af hvilka åtminstone en tydligen blifvit rest af menniskohänder, dels af en s. k. jättesten, enligt folksägnen kastad af en jätte ända ifrån Svenarum för att nedslå Tofteryds kyrka, men hufvudsakligast af en djupt inne i hemmanets skog, på en slät och stenfri mark, belägen så kallad »jättestuga» eller af menniskohänder byggd grotta. Denna består för närvarande af blott ett rum, men berättas hafva bestått af två, ett större och ett mindre, hvilket sistnämda igenrasat. Det bibehållna rummets sidoväggar, som hvardera bestå af en enda sten, äro 5 alnar långa och 2 höga. Takhällarne äro två, en mindre vid ingången och en större, inuti släta, likasom väggarne, men kantiga utanpå. Vid grottans södra vägg ligger i det inre, midt emot ingången, en kubisk sten, förmodligen ett altare. Utanför ingången, som nu ligger en aln djupt ner i jorden, hafva stenar varit resta, troligen som en förgård till grottan. Allvin anser grottan för en så kallad tempelgrotta, och allmogen ser ännu spöken kringsväfva grottan till och med på ljusa dagen. Omkring 1,000 alnar längre mot öster i samma skog finnes uti ett bergras en brunn bredvid en slät bergvägg, 6 alnar djup och på två sidor murad med jemn, vacker sten och sannolikt på detta sätt omvärnad för att derur hemta reningsvatten vid offren.

Eklunda. Sätesgård i Simtuna socken och härad af Westmanlands län, 2 mil från Enköping och 10 mil från Stockholm, består af 1 mantal frälsesäteri samt underlydande hemmanet Eknäsbo, $^1/_4$ mantal frälse, med en areal af 575 tunnland, deraf omkring 270 tunnland åker och äng samt återstoden hagmark och vacker skog. Egendomen, som har behagligt läge, med trädgård och trädplanteringar, omgifne af bördig slättmark, blef omkring år 1680 af en Olof Rosenstierna bebyggd till sätesgård och har sedermera, utom andra okända egare, tillhört adliga ätten Adelhielm samt friherrarne Leijonhufvud och Stromberg (1790), hvarefter gården haft åtskilliga innehafvare. Nuvarande egaren är v. häradshöfdingen Melcher Jacobson.

Eklången. En af källsjöarna till den i Gripsholmsviken af Mälaren utfallande Åkers- eller Berga-ån, belägen till största delen i Ärila socken och Öster-Rekarnes härad af Nyköpings län. Sjön, som har 97 fots höjd öfver hafvet, upptager söderifrån ett vattendrag från *Björndams-sjön*, som ligger vid 197 fots höjd.

Ekna och **Eknaholm.** Säterier, hvardera af 1 mantal, i Tjureda socken och Norrvidinge härad af Kronobergs län, äro gamla Strålegods. Sven Andersson Stråle till Eknaholm hade sönerna Johannes Svenonis, domprost i Wexiö, och Anders Svensson till Eknaholm. som underskref Uppsala Mötes beslut 1593 bland adeln i »Wägzsjö Sticht». Han var ståthållare på Kronoberg år 1600, och hans son, Olof Stråle till Ekna, var den, som uppgaf Elfsborg, hvarföre han dömdes att böta 4,000 rdr; dock blef han sedan, 1619, president i Svea Hofrätt. Ätten, som förmenade sig härstamma från Holdo Lagman i Wärmland 1268, hade blifvit adlad eller fått bekräftelse på sitt adelskap år 1574, då Anders Svensson till Eknaholm fick adelig sköld. Efter Stråle-ätten, under hvars tid Eknaholm skall hafva haft ett slott med tre torn, innehades gårdarne af generalmajoren friherre Sprengtporten, derpå af en major Ulfsax, brukades sedan som ladugård under Åby säteri uti samma socken på 1820-talet och innehafves nu af bönder.

Eknarn. Sjö uti Södermanland, mellan Spelviks, Runtuna och Lid socknar af Rönö härad. Sjön, som har sitt aflopp till Ludgosjön, ligger 45 fot öfver hafvet.

Eknö, Vester-. Berustadt säteri af $1^1/_2$ mantal samt 1 mantal skatte i Björskog socken och Åkerbo härad af Westerås län, har fordom under namnet *Ekne* eller *Ekna* tillhört biskoparne i Westerås och köptes af biskopen Lydike Abelsson år 1473 för 30 mark penningar, men kom efter reformationen till kronan samt blef af Gustaf Adolf genom ett kongl. bref af år 1626 doneradt åt herr Jakob Krafoord. Säterifriheten förlänades genom ett kgl. bref af den 19 November 1683. Omkring 1750 tillhörde gården Örnsköld, 1849 var den delad mellan två egare, Kallstenius och Strömberger, och 1856 var löjtnant Wolffram vid Westmanlands regimente egare af $1^1/_2$ mantal berustadt säteri Vestra Eknö med underlydande $^{11}/_{16}$ mantal skatte Båby, $^1/_6$ dito Segelsberga samt $^1/_4$ dito Igelsäter i Sätterbo socken.

Eknö. Ö uti Stockholms skärgård, mellan Haröfjärden i vester och öppna hafvet i öster, tillhör Wermdö pastorat af Wermdö skeppslag och Stockholms län.

Ekoln. Mälarens nordligaste fjärd, i hvilken Fyris-ån utfaller. Genom fjärden Oxen står Ekoln i förbindelse med den mot vester liggande *Låsta-viken*, i hvilken Örsunds-ån faller ut, och genom *Skofjärden*, *Erikssund*, *Bondkroken*, *Sigtunafjärden*, *Skarfven* och *Stäkes-sund* sammanhänger Ekoln med *Görväln* och den egentliga Mälaren.

Ekolsund, rätteligen **Ekholmssund.** Herresäte i Husby-Sjutolft socken och Trögds härad af Uppsala län, 7 mil från Stockholm och $1^1/_2$ mil från Enköping, är anlagdt först på Segersta egor och sedan på Harvesta, ett namn, som förekommer på en i trakten vester om socknens kyrka, den s. k. Gidsmarken, befintlig runsten. Gården nämnes redan 1307, och under medeltiden har åtminstone en person af adel skrifvit sig till densamma. Genom byte och köp kom gården år 1542 i kon. Gustaf I:s händer och blef kungsgård. Här bodde Gustafs dotter, hertiginnan Sophia, gift med Magnus III af Sachsen, och dog här 1611, sedan hennes son, hertig Gustaf, redan 1597 aflidit på Ekolsund. I arfskiftet efter Gustaf I tillföll Ekolsund Johan III och ärfdes efter honom af hertig Johan af Östergötland. Konung Gustaf den Store donerade hemmanen till Uppsala Akademi, från hvilken de återbyttes, och från år 1630 kom hela godset genom byte och donation till slägten Tott, af

hvilken grefvarne Åke och Claës Åkesson uppbyggde mangården och anlade kanaler, vallar, dammar, o. s. v. Ekolsund kom sedan för kort tid genom byte till Magnus Gabr. De la Gardie, ärfdes af Sten Bjelke och lemnades år 1681 åt kronan. Ekolsunds gods med Segerstads ladugård och alla derunder liggande hemman och lägenheter skänktes 1715 åt arfprinsen Fredrik af Hessen, Ulrika Eleonoras gemål, men löstes 1747 och gafs åt prins Gustaf, sedan Gustaf III, som ofta vistades här och 1776 höll en praktfull karusell på Ekolsund. Den 9 November 1785 sålde Gustaf III Ekolsund till grosshandlaren G. Seton; men nu uppstod process om godset mellan konungen och furst Hessenstein, konung Fredriks son. Konungen blef dock den vinnande parten, och Setons arfvingar innehafva ännu godset. Egare var 1857 herr Alexander Seton, och gården brukades af baron C. G. Adlercreutz. Vid Ekolsund är postkontor. Godset består af 4 mantal säteri med vidlöftiga egor, holländeri och talrika anläggningar; underlydande voro 1847 9 mantal inom socknen, 31 mantal och 1 qvarn i kringliggande socknar inom häradet, $6^3/_4$ i Öfver-Gran och 10 i Hjelsta, m. m. Gården är ståtligt bebyggd, dock utan egentlig hufvudbyggnad, med blott två stora flyglar, har stor trädgård, park, o. s. v.

Ekornahult. Hemman i Bondstorps socken och Östbo härad af Jönköpings län, om hvilket i 8:de upplagan af Tunelds Geographi berättas, att Nissa-ån här har sin källa, hvilken uppgift imellertid är origtig. Nissan upprinner inom Månsarps sockens gräns ur en rund källa vid hemmanet Hacklarsbo eller Hackelsbo. — Uti Ekornahults s. k. »Klosterhage» ligger ett vanligt tempelrör af 15 alnars sidor. Strax söder derifrån stodo 1833 tre stenar, sannolikt lemningar af någon forden helgedom. Allmogen i trakten tror, att Byarums kloster varit beläget härstädes, troligen med anledning af namnet »Klosterhage»; men denna benämning härleder sig sannolikt derifrån, att hemmanet fordom tillhört Nydala kloster. »Det är icke troligt, — säger Allvin, Östbo Beskrifn., sid. 67, — att i en så vild trakt som denna något kloster varit anlagdt, och än mindre är det ofvannämda röret en lemning af en klosterbyggnad.»

Ekornarp. Ett och ett halft mantal skatte i Berga socken och Sunnerbo härad af Kronobergs län, kallas i 1637:års jordebok *IKornatorp.* Herr Jusse Skytte, höfvidsman i Småland, kallas Jon på Ickornatorp 1360—1418 och uppgifves som fader åt Olof Jönsson Stenbock, Stenbocks-ättens äldsta stamfader. (Wieselgren, Ny Smål. Beskrifn., II, 899.)

Ekornavallen. En »vall» eller slätt i Hornborga och Gudhems socknar af Gudhems härad och Skaraborgs län, i närheten af Hornborga-sjön, anses hafva i fordna dagar varit ett större offerställe och domareplats samt har ännu talrika fornlemningar att uppvisa. På den del af Ekornavallen, som utgör Hornborga bys betesmark, befinnes t. ex. $^1/_8$ mil från byn och strax invid stora landsvägen till Falköping ett antal (vid pass 20) *stenhällar* af omvexlande beskaffenhet, till en del upprättstående, till en del lutande eller omkullfallna. Inga ristningar kunna upptäckas å dessa stenar. Hadorph vill i en anmärkning till Rimkrönikan hänföra dem till slaget mellan konung Albrecht och drottning Margareta 1389 och anser dem hafva blifvit uppresta till minne af de stupade höfdingarne; men detta synes föga sannolikt. Troligare är, att stenarne utmärka den fordna offer- eller domplatsen, och i Bihanget till Westgöta-lagen berättas det, att lagman Alli, som skall hafva lefvat i Erik Segersälls tid, *talde lagh a Lintornä vallum,* hvilket man öfversatt med: han skipade lag på Ekornavallen. — Ofvanför de nu nämda stenarna, något längre ifrån landsvägen, finnes en af allmogen s. k. *Gigerugn* eller *Jättegraf.* Denna består af ovanligt stora stenhällar, parallelt uppresta till ett afstånd af 3 alnar, med gafvelstenar och öfverliggare, hvilka likväl äro till största delen rubbade ur sitt

läge. Den på östra sidan befintliga ingången består af smärre stenar. Sjelfva grafvens längd uppgår till 18 alnar; höjden har varit i det närmaste 3 alnar. Icke långt derifrån finnas lemningar efter ytterligare tvänne, dock smärre, dylika grafvar, hvilka dock äro nu mer förfallna, och hvilkas stenar till en del äro bortförda. Ytterligare märkes på Ekornavallen den s. k. *Runehall*, en vid landsvägen mellan Thornbjörntorp och Hornborga stående runsten, som finnes upptagen i *Bautil* under № 944, och hvars inskrift af Liljegren läses som följer: + + **Þurþiʀ × siti × stin × þonsi × iftiʀ + Hinto × sun × sin × harþa × kuþan × trik.** — »På Ekornavallen, — säger Lindskog i Skara Stifts Beskrifning, — är sandstensberg, hvarifrån sten förmenas blifvit tagen till Skara domkyrkobyggnad samt sjöledes (på Hornborga-sjön och ån) förd till Skara. Nakna åsar, kullar, slätter, kärr och mossar finnas på Ekornavallen, äfvensom lemningar af skog, förruttnade fururötter m. m.»

Eksebo. Säteri af $2^1/_2$ mantal i Wirserums (eller enligt Crælius: Wierserums, det är Wi-Ers = den Helige Eriks Rums) socken och Aspelands härad af Kalmar län, har fordom tillhört slägterna Rothlieb, Riddersköld, Grönhagen, Cederstjerna (biskop Wirenii arfvingar), m. fl. Gården köptes 1810 af öfverste A. F. Reutersvärd, som sålde den till major Du Rietz, hvarefter den tillföll dennes måg, major A. F. Rothlieb, som gjort stora förbättringar på godset, uppbyggt ny ladugård och anlagt nya vägar. Gården egdes 1856 af enkefru Norbäcks arfvingar, och det derunder förut lydande säteriet Århult, 2 mantal, tillhörde samma år orgelnisten Liedbergius. Till Eksebo hör en mjölqvarn.

Ekshärad. Socken i Elfdals härad och Wärmlands län, 10 mil norrut från Carlstad, har, tillika med annexerna, en areal af 406,271 tunnland, af hvilka ensamt inom modersocknen 18,800 tunnland äro sjöar och kärr. Utom Klar-elfven, som löper midt igenom socknen, har denna stor rikedom på vattendrag och sjöar, bland hvilka vi märka följande: *Mu-sjön*, som genom *Mu-ån* utgjuter sig i *Knon-sjön*, hvilken åter har sitt aflopp till *Uf-ån*, som genom Råda-sjön faller in i Klar-elfven på dennas östra strand uti Råda socken, som i söder gränsar till Ekshärad och är annex till denna socken; vidare den genom en å på Klar-elfvens vestra strand i denna elf utfallande *Bu-sjön*, som från vester upptager *Grängens* och *Gröckens*, från norr *Harasjöns* vatten, sjöarna *Björklången*, *Jangen* och *Brevisten*, som infalla i Fryken, och sjön *Naijen*, som i öster utgör en del af Ekshärads sockens gräns mot Äppelbo socken i Dalarne. Bland namngifna bergshöjder märkas *Tönnets fjäll* i öster, mot Dalarnes gräns. Ekshärads socken består af $34^1/_2$ mantal ($16^5/_{24}$ skatte, 1 krono, $1^1/_3$ säteri och $16^1/_{24}$ frälse), med 3 husbehofsmjölqvarnar, 16 husbehofssågqvarnar, 1 tullqvarn, 2 vallmarsstampar, 74 torp, 3 stångjernshamrar och 1 äng. Socknen, som på 1840-talet beboddes af 4,782 personer, hade år 1850: 4,822 och år 1856: 5,484 invånare. Samma år hade socknen fast folkskola med 1 och ambulatorisk dito med 3 lärare. I fasta skolan undervisades 50 gossar och 45 flickor, i den ambulatoriska 267 gossar och 245 flickor, 4 gossar åtnjöto undervisning i allmänt läroverk, 3 gossar och 2 flickor hade enskilda lärare, medan 82 gossar och 91 flickor undervisades i hemmet. Hela antalet barn inom skolåldern utgjorde detta år 406 gossar och 383 flickor. — Ekshärads modersocken utgör för närvarande, tillika med Råda, Sunnemo och Gustaf Adolphs kapell, ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Elfdals kontrakt af Carlstads stift. Hela pastoratet består af $66^1/_{24}$ förmedlade mantal och beboddes 1856 af icke mindre än 14,281 personer. Kyrkan, belägen $10^1/_2$ mil norr från Carlstad och $12^1/_2$ mil nordvest från Christinehamn, vid Klar-elfvens strand, af trä, ljus och rymlig samt försedd med torn, lär vara byggd år 1686. Hennes och socknens egentliga namn är *Hökeshara*, efter Hara gård, der hon först stod, och det derinvid liggande Hökeberget. Hon lärer imellertid hafva

blifvit flyttad från detta ställe i anledning af elfvens öfversvämningar, och skall denna flyttning hafva skett före Digerdöden. Denna farsot skall hafva på det förfärligaste hemsökt Elfdals härad, i synnerhet södra och mellersta delarna deraf, och folksägnen berättar, att sockneus befolkning dött ut och kyrkan blifvit öde. Först långt efteråt (icke ens Fernow uppgifver när) hände sig, att en skytt, som sköt efter en tjäder, men icke träffade fogeln, vid återhemtandet af pilen, som han tyckte hafva fallit ned på en kulle, varseblef, att den förmenta kullen var det med mossa öfvervuxna taket till en byggnad, hvilken befanns vara en af groft timmer i åttkant uppförd kyrka, hvars inre var i alldeles samma skick som då gudstjenst sista gången firades deri. Kyrkan blef återupptagen till kyrka för Eksbärads socken. — Inom socknen finnas tvänne jernbruk, *Föskefors* och *Halgå*, tillhörande de i Råda socken belägna Uddeholmsverken. — Socknens invånare, hvilkas näringsfång äro de i Elfdals härad vanliga, bibehålla för det mesta sin gamla klädedrägt, karlarne fårskinnspels, svart eller grå vallmarsrock, kortbyxor, skor och damasker; qvinnorna fårskinnströja samt kjol af svart, hemväfdt tyg, nertill kantad med röda band. — Adress: Råda.

Ekstad. Se *Eista.*

Eksträmmen, eller **Herrestad.** Frälsesäteri af 2 mantal i Rappestads socken och Walkebo härad af Linköpings län, med dertill hörande Herrestad, 4 mantal frälse, och Åsarps Äng, har alltsedan början af 1680-talet, dels som gammalt frälse, dels som utbytt från kronan, tillhört familjen Holst. Öfverste Holst var egare omkring år 1683, hans arfvingar 1686; år 1700 tillhörde gården öfverstlöjtnant C. Holst, 1801 major J. G. Holst och 1852 öfverstlöjtnant C. L. Holst på Trystorp i Nerike. — Från år 1680 omnämnes Nils Sölfversparre såsom egare af en gård i Herrestad (Härsta) med säterifrihet.

Ekssåg, Stora och **Lilla.** Det förra $^1/_4$ mantal skatte, det sednare likaledes $^1/_4$ mantal skatte med gästgifveri, 2 qvarnar med 7 par stenar samt såg, i Härads socken och Åkers härad af Nyköpings län, lyder tillika med $1^1/_8$ mantal skatte och några lägenheter under Åkers styckebruk i Åkers socken och härad. Från Ekssågs gästgifveri skjutsas till Malmby, ö., $1^1/_4$, och Kjulsta, v., 1 mil.

Ekäng. Frälsesäteri om 1 mantal, med Horsnäs, $1^1/_2$ mantal frälse, i Asby socken och Ydre härad af Linköpings län, på Asby Udde, som skjuter ut i sjön Sommen, egdes år 1636 som säteri af Jöran Andersson Armsköld (adlad 1628) med underlydande 7 frälsehemman i Asby, Torpa och Malexanders socknar. Gården tillhörde sedan Armskölds afkomlingar, och 1725, när den egdes af Jöran Armsköld, lydde ännu fem hemman derunder. En assessor Odencrantz, gift med dotterdottern af en kapiten Armsköld, lät 1775—1777 uppföra den ännu qvarstående sätesbyggnaden af 3 våningar. Sedan år 1786 har Ekäng tillhört familjen Reutersvärd, af hvilken ätt f. d. notarien i Krigs-kollegium, P. A. Reutersvärd, var gårdens egare 1857. Egendomen, som gifver omkring 80 à 100 tunnor säd af alla slag årligen, har god tillgång på löfskog, gifvande fiske i sjön, goda fruktträdgårdar med till stor del yngre träd, planterade af egaren, samt vinterföder 18 à 20 nötkreatur, 1 par hästar och omkr. 30 får. Linodlingen, som fordom var ansenlig här, likasom öfverallt i Ydre härad, har nu mer betydligt aftagit, sedan bomullstyger blifvit vanliga och fås för vida bättre pris än linet. — Några minnen från forntiden finnas icke, med undantag af åtskilliga stenrör i gårdens s. k. Fårhage. Dessutom omnämnes en fönsterruta med jernkors, hvari är inbrändt Patkullska vapnet med årtalet 1640 och underskriften: »Jurgen Patkull, Sr Königl. Maj. in Sweden bestalter Oberstlieutnant ueber die squadron Smalandischer Soldaten.» — Ekängs nuvarande egare har på gården upprättat ett ansenligt bibliothek och sysselsätter sig med att samla Svenska ordspråk och sägner, traditioner m. m. från Y-

dre, eller s. k. »Ydrealismer», hvilken samling han ämnar utgifva från trycket.

Ekön. Ö uti den i Glan utfallande sjön Dofvern, i Risinge socken och Finsponga Läns härad, räknas för ett halft mantal säteri och hörer för närvarande tillika med ett mantal säteri Åsunda på fasta landet till Finspongs gods. Ekö och Åsunda utbyttes från kronan år 1625 af Matthias Kagg, gift med Märta Ulf, och egdes 1683 af C. G. Kagg samt kallas då säteri af $1^1/_2$ allodialhemman, tämligen bebygdt; 1686 och 1700 tillhörde Ekö och Åsunda Kaggs arfvingar, hvarefter gårdarne innehades af S. Skutenberg, sekreteraren Fägerstjerna (1725) och hans enka, som sålde gården åt öfverste A. v. Nieroth, hvilken åter sålde Ekön till öfver-intendenten Louis de Geer. Mellan ön och fasta landet hafva funnits bro å ena och färja å andra sidan, bildande en väg till Wånga; men nu mer begagnas icke denna väg.

Eldsberga. Socken i Tönnersjö härad och Halmstads län, vid hafskusten, nästan midt imellan städerna Halmstad och Laholm, har en areal af 7,197 tunnland, af hvilka blott 75 äro sjöar och kärr. Det enda större vattendraget i socknen är Genevads-ån, som utgör gränsen mellan Eldsbergs och Weinge pastorater. Rådande jordmånen nere vid hafvet, der *Tönnersa* och *Guldbranna* byar äro belägna, består af starkt sandblandad mylla och endast på få ställen lera. Flygsanden hotar bägge dessa byars egor. De öfriga byarnas egor äro högländta och utsatta för torka; ek, björk och furuskog finnes på säteriet Stjernarps egor. Socknen, som består af $26^7/_8$ hemman ($1^3/_4$ krono, $14^1/_8$ utsockne- och $6^1/_2$ insockne-frälse samt $4^1/_2$ säteri, alla, utom kronofogdens samt prestens och klockarens boställe, lydande under Stjernarps gård), med 1 tegelbruk, 1 tullqvarn, 1 husbehofsqvarn, 1 skattlagd vallmarsstamp och 1 såg, beboddes omkring år 1840 af 675 personer, men hade 1850: 781 och 1856: 982 invånare. Socknen hade sistnämda år fast folkskola med en examinerad lärare, som undervisade 46 gossar och 51 flickor, medan 4 gossar undervisades i hemmet. — Eldsberga modersocken utgör tillika med Tönnersjö annex ett patronelt pastorat af 3:dje klassen i Laholms kontrakt af Göteborgs stift. Patronus är egaren till Stjernarps och Alslöfs säterier. Hela pastoratet innefattar $58^{11}/_{24}$ förmedlade mantal och beboddes 1856 af tillsammans 1,715 personer. Kyrkan, belägen $1^1/_4$ mil från Halmstad och $1^1/_8$ mil från Laholm, ligger på ett högt berg, der man fordom bränt vårdeldar, är byggd af gråsten, hvälfd med tegel och täckt med bly. Ställets äldsta namn var *Ighilsberg*, under hvilket det förekommer år 1277. En dekoration öfver kyrkans dopfunt är gifven af »Iffue Krabbe på Laholms Slott», och en tafla i choret berättar, att »fru Karine Packs till Ericsholm den 12 November 1619 gifvit kyrkan ett altarkläde» till minne af sin i kyrkan jordade man, »salig Jörgen Daa, som dödde den 6 Febr. 1619 her i Prestegaardeu, der han med menige adelschaff var opdragen at taga emod Kong Gustavum aff Sverige, som daa besögte Kgl. Maj:t aff Dannemark i Halland.» Under taflan hänger Herr Jörgens värja, omlindad med förmultnadt sorgflor. — Socknen är ovanligt rik på ättehögar, hvilka dock alla nu mer sakna vårdprydnader. På den höjdsträckning, som går från stranden i Eldsbergs socken och emot Tönnersjö sockengräns, hade konung Christian V och hela Danska hären sitt läger 1676 och stadnade här till hösten, då trupperna marscherade till Skåne, der de togo vinterqvarter. Vid Genevads bro sammandrabbade Svenskar och Danskar den 30 Aug. 1657, efter hvilken träffning Danskarne drogo sig tillbaka och upphäfde belägringen af Laholms slott. — Bland fornminnen märkas: *Trehögarne*, tre ättehögar mellan Eldsbergs och Tönnersjö kyrkor; *Elfvaberget*, mellan Eldsberg och Alslöf (i Tönnersjö socken), uppnämdt efter elfvor, som man sett utföra sina dansar på berget, m. m. — Ännu på 1820-talet bibehöllo Eldsbergs-boerna sin gamla drägt, karlarne korta, oftast hvita vallmarströjor och skinnbyxor, qvinnorna stickade tröjor, vallmarskjortlar och bindmössor. Sock-

nens qvinnor utmärka sig genom sin slöjdflit och tillverka så väl lärft som vallmar. — Förnämsta gården är, som ofvan nämdes, *Stjernarps* säteri. — Adress: Halmstad.

Eldstorp. Ett och ett halft mantal säteri i Askeryds socken och Norra Wedbo härad af Jönköpings län, tillhör Bordsjö fideikommiss. Se *Bordsjö*.

Eldsund. Så kallas mynningen till det ännu år 1723 farbara, men nu nästan helt och hållet igenvallade sundet mellan Fogdön och Södermanlands fasta land, och hvilket bildar gränsen mellan Fogdölandet och Strengnäs socken. På Kasgarholmen nära Eldsund finnas lemningar efter en borg.

Elfdal. Härad i Wärmland, bestående af två tingslag: Elfdals härads Öfre och Nedre, samt innefattande socknarna *Ny* eller Elfdal, med Norra och Södra Finnskoga kapell, och *Ekshärad,* med Gustaf Adolph, Råda och Sunnemo, samt en liten del af Elfsbacka kapell (det oskattlagda torpet Magnstorp med 19 invånare). Tillika med Fryksdals härads Öfra Tingslag utgör Elfdals härad *Norr-Sysslets* fögderi och domsaga. Häradet, hvars areal uppgifves till 1,002,060 tunnland, af hvilka 69,650 äro sjöar och kärr, består af $112^1/_{12}$ mantal och beboddes år 1856 af 23,101 personer. I slutet af 1630-talet delades Elfdalen i *Ekshärads* och *Råda* församlingar samt i *Dalby* och *Ny;* på 1650 talet tillkom Sunnemo; på 1780-talet Gustaf Adolph. — Elfdalens invånare anses i allmänhet som de minst bildade och hyfsade af de egentliga Wärmländningarne och beskrifvas som liknöjda, bekymmerslösa, tröga, tarfliga, härdiga och starka; Elfdalen är i allmänhet den ofruktbaraste af Wärmlands dalar, hvarföre skogsbruk och boskapsskötsel här äro hufvudnäringarne. Fernow berättar, att då år 1675 en graf af stora uppresta stenar öppnades på Ekesberget eller Hökeberget vid Ekshärads kyrka, man der fann »en stor benragla af en människiokropp med en stålboga på bröstet». Han förmenar, att denna »benragla» tillhört en af Elfdalens första bebyggare, Hök, vid Hökcberget och Rettnedalen, om hvilken följande berättas: »Hök var vid ett ting i Norge, men fick ej den rätt han ville hafva och slog derföre en hop af rättens ledamöter och vederparterna med en yxa till döds. Vid sin hemkomst kunde han ej annat än vänta fiendtliga besök, lade derföre en sten i sin hufvudgärd, tände upp eld vid sin koja och ställde sig ett stycke derifrån med sin boga. Om en natt komma några Norrske; en högg yxan i stenen, som han trodde vara Höks hufvud, emedan han (stenen) var öfvertäckt med ett kläde; men en annan stalp strax för Höks boga; dock måste han ej länge derefter sjelf sätta lifvet till vid Gutedalen, litet stycke sunnan från berget.» En annan af Elfdalens första bebyggare var *Gräim;* och derjemte nämnas *Svelting,* som skall hafva svultit till döds, och *Bold,* som satte sig ned på Gräims hemvist, sedan denne blifvit dräpt af Vester-Dalkarlarne. — År 1582 slogs Elfdalen till det då upprättade Mellan-Sysslet, men tillhör nu Norr-Sysslet, som i det föregående nämdes.

Elfdal. Prosteri uti Carlstads stift, bestående af Ekshärads moderkyrka med Råda, Sunnemo och Gustaf Adolphs kapell, samt af *Elfdals pastorat,* som består af Ny, Dalby samt Norra och Södra Finnskoga kapell. Hela pastoratet hade 1856: 23,082 invånare.

Elfdal. Socken i Elfdals härad af Wärmlands län, $13^3/_4$ mil norr från Carlstad, har en areal af 190,119 tunnland, af hvilka 5,500 äro sjöar och kärr. Midt igenom socknen flyter Klarelfven, som inom densamma upptager *Femt-ån* och *Wäsjöns* vattendrag, hvarjemte den inom Ekshärads sockengräns i Klar-elfven infallande *Holg-ån* rinner igenom socknens östra del, nära intill gränsen mot Dalarne; i vestra delen tager *Ljusnan* igenom socknen sin väg till sjön Öfre Broken i Hvitsands socken, som i vester begränsar Elfdal. Bland öfriga sjöar märkes *Karbol-sjön.* Mer betydande berg äro *Horrsjöberget* nära vestra gränsen, *Bäckelberget* och *Wåberget* nära den östra. Genom östra

delen af socknen sträcker sig den s. k. *Tiomilsskogen* ända in i Dalarne. Socknen, som består af $17^{11}/_{12}$ mantal, hade omkring 1840: 2,425 invånare, men beboddes 1850 af 2,976 och 1856 af 3,008 personer. — Elfdals eller *Ny* modersocken utgör, tillika med Dalby samt Norra och Södra Finnskoga kapell, ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen i Elfdals kontrakt af Carlstads stift. Kyrkan ligger vid stranden af Klar-elfven. Pastoratet upprättades först 1831, och det lär redan nu vara i fråga att åter dela detsamma — Inom socknen ligger *Wärå* bruk. Se vidare *Ny*. — Adress: Råda.

Elfdalen med **Evertsbergs kapell.** Socken i Ofvan-Siljans fögderi, Elfdals och Särna socknars tingslag af Dalarne och Stora Kopparbergs län, har en areal af 490,212 tunnland, af hvilka 40,000 äro sjöar och kärr. Socknen genomskäres af Öster-Dalelfven, som delar densamma i två lika stora hälfter, och ensamt på hvars stränder man träffar odlad bygd, medan det öfriga är vildmark. Bland andra vattendrag märkas Rot-elfven, som faller in i Dal-elfven icke långt från socknens kyrka, Wåmån och Tjen-ån. Den bergsrygg, som genomgår Öster-Dalarne och följer utmed elfven, fortsättes här genom *Elfdals-* och *Tjåkås-bergen* ända fram till Städjan uti Idre. Bland socknens namngifna berg märkas Blidberg, Rännås, Jernklitten och Lokaberget m. fl. Elfdalen är en af Dalarnes fattigare socknar, der skörden ofta slår felt, och allmogen måste derföre taga sin tillflykt till åtskilliga binäringar. Sådana äro arbetet vid porphyrverket, hvari allmogen vunnit en förvånande skicklighet, samt förfärdigande af båtar, askar, kistor, skåp, laggkärl, såll, väfskedar, ståltråd och annat, hvarmed Dalkarlen vandrar ut för att försälja dessa alster af sin industri. Elfdalens dialekt skiljer sig från de öfriga socknarnas genom någonting jemrande och gnällande, hvilket enligt en med orten noga bekant författares påstående skall återfinnas i hela hans charakter; »en viss hjertängslan läses i hans drag, som tala om felslagna skördar och läseri uti krassare form.»

Socknen, som består af $25^{1}/_{4}$ mantal, beboddes på 1840-talet af 3,312 invånare, år 1850 af 3,208 och 1856 af 3,287 personer. Sistnämda år hade Evertsbergs kapell 519 invånare. Socknen hade samma år både fast och ambulatorisk folkskola med en examinerad lärare i den fasta och 4 oexaminerade i den ambulatoriska. I den förra skolan undervisades 45 gossar och 37 flickor, i den senare 95 gossar och 125 flickor, medan 37 gossar och 41 flickor undervisades i hemmet. — Elfdalen med Evertsbergs kapell utgör för närvarande ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Mora kontrakt af Westerås stift. Kyrkan, 27 mil från Westerås och 13 mil nordvest från Falun, ligger vid stranden af Dal-elfven, som här har 783 fots höjd öfver hafvet. Hela pastoratet beboddes 1856 af 3,806 personer. — Socknens märkeligaste inrättning är *Elfdals Porphyrverk*, hvarom mera framdeles. Vidare märkas *Långö* jernverk, som tillhör porphyrverket, den nu raserade *Rotenskans* och *Storhars* silfvermalmskärpning vid Dalelfven, som upptäcktes 1734 och hvars bearbetande började af ett bolag 1743, men som för länge sedan blifvit nedlagd.

På historiska minnen är Elfdalen särdeles rik, och enligt äldre författare meddela vi här några bland dessa. År 1627 hade en skräddare, som uppgifves hafva hetat Duken, uppviglat hela Orsa socken och tågade i spetsen för de upproriska till Elfdals prestgård, der han begärde att få låta ringa med klockorna och sålunda sammankalla allmogen. Kyrkoherden i Elfdalen, Mäster Johannes, öfvertalade imellertid bönderna att gå in i en stor stuga för att der vidare rådpläga, men undfägnade dem med så mycket öl, att de blefvo rusiga och somnade samt fängslades af den genom presten om förhållandet skyndsamligen underrättade landshöfdingens folk. Presten fick i belöning samma år konung Gustaf Adolfs donationsbref på 15 tunnor spannmål, men dog, förrän han hunnit komma i åtnjutande af donationen. — Ännu märkeligare är Herr Johannes blef hans son, kommministern i Elfdalen Mäster Daniel Bu-

scovius, som lade Särna, Idre och Hede socknar under Sveriges krona. Den 14 Mars 1644 anlände landshöfdingen Kruse till Elfdals kyrka, der allmogen var samlad, och tillfrågade på drottningens vägnar sockenmännen, om de under det nu pågående kriget skulle vara benägna att företaga ett angrepp mot Norge. Bönderna hade ingenting deremot, men ville icke hafva någon annan anförare än den de sjelfva finge välja, och valet föll på den allmänt omtyckta kommministern. »Fåm vi vårom Daniel med oss, så dragom vi gladir åstad!» — menade bönderna, och fastän prestmannen ursakade sig dermed, att han icke kunde föra verldsliga vapen, blef han dock af landshöfdingen öfvertalad till att ställa sig i spetsen för de uttågande bönderna. Fullmagt utfärdades för honom och länsmannen Lars Olsson att anföra allmogen från Elfdal och Venjan, och allt gjordes i ordning till expeditionen. Kort förrän tåget skulle sätta sig i rörelse, hände likväl den olyckan, att länsmannen vid utdelningen af krutet blef illa bränd i ansigtet, så att han icke kunde medfölja, hvarföre Mäster Daniel ensam måste åtaga sig anförarskapet. Han bar sjelf sin bössa, klockaren följde med socknebudstygen och handboken, och den samlade skaran bestod af 200 Dalamän, väpnade med bössor, stålbågar och spjut. Tåget ställdes mot det då till Norge hörande Särna, der folket, som på åratal icke sett en prest, med glädje svor Svenska kronan trohetsed. Herr Daniel slapp sålunda att nyttja sin bössa, men fick så mycket mer att skaffa med att döpa, viga och begrafva. Sedan den tiden hafva de tre byarna Särna, Idre och Hede tillhört Sverige. — En mindre glädjande ryktbarhet har Elfdalen vunnit genom sin delaktighet i det beryktade »trolldomsväsendet», hvartill pastor L. P. Elvius härstädes gaf första anledningen genom en d. 5 Juli 1668 till biskopen i Westerås insänd berättelse om att från Lill-Herrdal till Elfdalen anländt en 8 årig flicka, som af en piga lärt sig att trolla och förfört flera barn till Hin Onde; fredagen efter Bartholomei-dag samma år blefvo 7 personer i Elfdals socken halshuggna och brända för trolldom. — Från Carl XI:s besök i Elfdalen finnas ännu talrika minnen. Konungen anlände hit sommaren 1686, ridande öfver skogen från Herjeådalen. »I Dyver-ån nära intill Dyverberget, som af Wåmhus-boerna i Mora kallas Gyrisberget, vestan vid sockenskillnaden mot Mora, $2^1/_4$ mil från Elfdals kyrka, var då så högt vatten, att konungen icke kunde rida öfver; Dalkarlarne höggo derföre en stor fura och lade den öfver ån, hvarefter den sålunda bildade spången kallades Kungsbron. Den 13 Juni, andra söndagen efter Trefaldighet samma år, bivistade konungen gudstjensten i Elfdals kyrka, der ingen Svensk kung förut varit; han gaf 20 dukater i håfven åt de fattiga och skänkte 400 daler silfvermynt till kyrkans utvidgande. Efter gudstjensten bivistade kungen ett bröllopp i kyrkbyn, der han gaf 20 dukater åt bruden, med hvilken han dansade; en kulla, som spelade på nyckelharpa, fick 6 dukater, och nyckelharpan lär ännu förvaras vid porphyrverket, likasom bröllopsgården i kyrkbyn ännu skall vara i stånd.» — Till Transtrand och Lima tog Carl XI samma väg som Gustaf Wasa tagit på sin flykt från Mora, och traditionen kommer ännu ihog, att kung Carl druckit ur en källa mellan Elfdalen och Evertsberg. När konungen talade med Dalgubbarne om den svåra vägen, fick han till svar: »Vägen är god nog; vi vilja ej hafva den bättre i denna ort; nog slippa vi fram här, lika väl som kong Gösta före oss.»

»För att från Elfdal komma till Särna, passerar man Dal-elfven vid Bredvad nära Åsens by och stiger derifrån allt högre upp i höjden på en ödslig gångstig. »Skogen är i allmänhet icke reslig och grof, utan utgöres snarare af en hed, hvilken på de ofta kala, merändels glest beväxta höjderna bär furu, men omkring kärren och träsken gran. Vid elfven, som man genast lemnar och sedan återfinner vid *Rödhällarna*, träffar man endast sparsamt några löfträd och albuskar. Om någorstädes, känner man sig här ensam och öfvergifven; ingen fogel qvittrar i träden, intet djur rör sig på marken; men der-

emot hvimlar luften af hungriga flugors och myggors myriader. Der och hvar framsipprar en obetydlig bäck, och det hör till undantagen, om man i Särnaskogen påträffar någon mensklig varelse. Utsigten begränsas af skogen, och det är först på *Tjåkåsen*, 2 mil från Åsbyn och 1,671 fot öfver hafvet, som man kan se litet grand öfver skogstopparna. Der öppnar sig dock en vidsträckt synkrets, och man varsnar de första snöbelagda fjällen åt Transtrandssidan till. Dessa tillhöra den fjällrygg, som följer Vester-Dalelfven och som i Malung kallas *Almebergen*, i Transtrand *Hemfjället* och *Gammalsättersfjället*, i Lima *Hormundsberget*, *Storhammarklint* och *Limberget*. Genom *Faxe-*, *Fulu-*, *Härjehogna* och *Dævelsfjäll* förenas denna bergsträcka med den stora fjällryggen vid *Fæmunds-sjön*, och som sedan fortsätter sin vandring ner genom Nerike, Vestergötland, Småland o. s. v.»

»Byarne i Elfdalen hafva den egenheten, att gårdarne icke äro skiljda från det öfriga genom något slags stängsel, och att hela bolbyns hemegor ligga inom gemensam hank och stör. Åker och äng omvexla sålunda med hvarandra, utan att gärdesgårdar skilja dem åt. Dalkarlen har visserligen sitt egentliga hem i bolbyn; men fastän jordbrukare är han likväl ännu på visst sätt herde och nomad, som tillbringar en god del af året i fäbodarna, de så kallade *Budar* eller *Budom*, hvilka i Ofvan-Siljans fögderi kunna vara en åbo tilldelade på flera ställen samt flera mil aflägsna från bolbyn. Dessutom är det äfven vissa andra tider, då han måste draga ännu längre bort på sina s. k. *Tjölslogar* eller *Tjyêl*, sumpiga slottermarker, der han afbergar en del af fodret, med hvilket han öfver vintern skall föda sin boskap.» För att gifva ett begrepp om detta Dalfolkets lif i fäbodarna, taga vi oss den friheten att här afskrifva, hvad en författare, som synes väl hemmastadd med ortens seder och bruk, och som kallar sig »Jeremias Orkborn», derom har att berätta:

»Så snart det blifvit något bete i skogen, öfverenskomma socknemännen, på hvilken dag »*budförningen*» skall ske. Vanligtvis väljes den 5 Juni, »*Bonifanus*», som de här kalla dagen, och då »*buffyer*» är, flyttar man till fäbodarna med alla bolbyns kreatur, der de med vallhjonen, *gässlkall*,*) qvarblifva till hösten. I somliga socknar eger dock en mindre hemflyttning rum, då kreaturen betas på de s. k. »*hemlötarna*», hemskogarna, och då vanligen höbergningen vid hemmet företages. Allt eftersom fäbodelagens storlek är, medfölja 2 eller 3 *gässlkallar*, gifta eller ogifta qvinnor, kreaturen till budom att *gäta*. Med »*slätjukuppan*», der slecket är förvaradt, vid sidan, och ur hvilken de gifva boskapen en och annan näfve, för att dymedelst tilldraga sig dess tillgifvenhet, gå de i spetsen för hjorden. Alla korna (*kynär*) hafva sitt särskilda namn, af hvilka somliga äro rätt klangfulla, såsom *Majros*, *Grannlåt*, *Hvitvacker*, *Frökenros*, o. s. v. Om hvarandra upprepas dessa namn af vallhjonen, hvilka, för att locka och uppmuntra kreaturen, fördrifva ensligheten samt skräma odjuren, esomoftast blåsa i sina lurar eller horn. De enkla melodier, som utgöra vallåtarna, äro merändels uteslutande klagande, och, ehuru utan egentligt musikaliskt värde, dock af en ingripande verkan, der de genljuda i ödsliga skogen. Under detta gätande råka vallhjonen ofta i strid med »*Ofre'n*», björnen, hvarvid de försättas i sådant raseri, att de esomoftast icke draga i betänkande att i bokstaflig mening basa Nalle med ris, ehuru det gamla ordspråket då nästan alltid sannas: »det är för sent», enär den, som sålunda djerfves bruka riset eller käppen, vanligtvis får en minnesbeta för hela sitt lif. Ofta nog blifver dock skogskonungen så flat öfver de värnlösas djerfhet, att han helt beskedligt lomar sin väg; dock sker detta ej gerna, om han anträffas på fastande mage.

»Alla *kynär*, äfvensom de öfriga *smali*, getter och får, äro vanligtvis märkta i pannan eller på länden med ett kors af tjära, med hvilket kors menige man förmodligen tror, att allt ondt skall ifrån boskapen afvändas. Äf-

*) *Gässlkall*, d. v. s. *gätkall* af verbet *gäta*, gå i vall, och substantivet *kall*, som betyder karl. Eget är det, att ordet kall ingått i detta ord, då gätningen uteslutande bestrides af qvinnor.

ven öfver ingången till fähusen, — *fjåsen* i Ofvan-Siljans, *fjusen* i Nedan-Siljans fögderi, — och öfver dörrarna äro sådana kors anbragta, tvifvelsutan af samma orsak. Efter hjordens talrikhet bär en eller flera kor skälla, och de, som till denna heder utses, få icke hafva gjort sig kända som okynnesfä, utan skola vara de allvarsammaste och stadigaste bland sina likar. Före utgången om morgonen och vid hemkomsten om aftonen mjölka vallhjonen korna; af den samlade gräddan göres sedan smör, af mjölken ost och af vasslan så kallad »*mis*» eller miss-smör, som, hopkokadt, blifver mes-ost eller s. k. »*missbulla*». Dessutom åligger det hvarje vallhjon, att under gätgången förfärdiga ett så stort antal vidjor af björk, här kallade »*länkar*», att hvarje kreaturs hals vid återkomsten hem är med dylika öfverfull, och användas dessa sedermera till handtag på ämbrar, till kreaturens bindande, o. s. v.

»De i bolbyn hemmavarande afflytta omkring början af Juli till sina tjölslogar eller »*längstfäbodar*», som kunna vara belägna 4 à 5 mil inne i skogarna. Dessa slättmarker äro, i motsats till tägterna kring fäbodestugorna, icke inhägnade, ej heller finnas derstädes några boningshus, utan endast några ovårdsamt uppresta tak eller skyfven, hvarunder hvilan sökes. Denna tid är Dal-allmogens behagligaste och, då väderleken är gynnande, äfven en verklig högtid för dem, der de utan alla närmare bekymmer icke en gång behöfvande efterse kreaturen, som här icke äro medtagna, få under arbete och samspråk lefva i Guds fria natur. Sedan slogen försiggått och höet blifvit på hässjor uppsatt, begifva de sig till fäbodarna, der de i sin ordning afslå hvad som kan vara växt, hvarefter turen kommer till bolbyarna att der förrätta samma arbete. I de öfversta Dalsocknarna qvarstanna kreaturen på de flesta ställena till hösten, då de äfven på samma dag och gång gemensamt hemflyttas. I Mora skänker då hvarje fäbodelag en eller tvänne ostar dels till kyrkan, dels till kyrkotakets beläggande med koppar, såsom ett vedermäle af tacksamhet för den välsignelse och det skydd, de af himmelen åtnjutit under sin bortovaro. På dertill särskildt utlyst auktion försäljas ostarna sedermera, då de äfven af allmogen betalas rätt hederligt, ända till 32 sk. marken, eftersom inkomsten tillfaller deras kära kyrka, hvars prydande och utsirande tyckes vara deras högsta ära. Annorstädes plägar ock hvarje vallhjon gifva efter lyktad gätning en större eller mindre skärf till sin församlings kyrka och fattiga.»

Elfdals socken, som begränsas af Särna, Lima, Venjans, Mora och Orsa socknar, är 7 mil lång och 5 mil bred. — Adressen till socknen är: Mora.

Elfdals Porphyrverk, beläget i ofvannämnda socken, 3 mil norrut från Elfdals kyrka och 1/4 mil öster om vägen, vid byn Näset, har för sin uppkomst att tacka kyrkoherden i Elfdalen, prosten Er. Näsman, 1713—1744, hvilken var den första, som meddelade underrättelse om att porphyr förekomme här i trakten. Bergskollegium lät i anledning deraf 1731 företaga undersökningar i Klittberget och Wåmhusskogen, och efter ytterligare undersökningar år 1785 blef ett bolag organiseradt till bedrifvande af ett porphyrverk. Bolaget stiftades af riksrådet grefve Bjelke, hvilken såsom ordförande i sällskapet Pro Patria under missväxt-åren 1772 och 1773 utdelade understöd åt Elfdalen och andra socknar i Dalarne. Första arbetet började år 1788, då öfverdirektören Hagström blef verkets styresman. Han hade inom Näsbyn inköpt en plats till verkets anläggning midt ibland de åt alla sidor sig sträckande porphyrbrotten, och hela anläggningen hade ännu år 1802 icke kostat mer än 8,000 rdr bko. Det inköptes sedan af kon. Carl Johan såsom hans enskilda egendom och fortsattes under en följd af år samt förskaffade befolkningen i socknen en behöflig arbetsförtjenst; men småningom minskades tillverkningen så, att den t. ex. år 1854 uppgick till ett värde af blott 1,700 rdr bko. Sedan verket nu mer skötes af en person med nit och drift, hafva beställningar och inkomster ansenligt ökat sig.

De första författare, som nämna Elfdalens porphyr, äro Tilas i »Stenrikets Historia» och Cronstedt i sin »Mineralogi». Elfdals-porphyrn, af allmogen kallad *Koppsten* eller *Kopyttsten*, är hufvudsakligen s. k. *felsit-porphyr*, hvilken bergart äfven träffas i Wärmland (Gåsborns och Rämmens socknar) samt på en del ställen i Småland. De förnämsta porphyrbrotten äro i *Blyberget, Klitten, Dyrberget, Brunsberget, Rännåsarne, Norderåsen* samt vid *Åsen;* här sprängas ur berget stora block, i hvilka en rad hål borras, hvarefter stycket sönderkilas och brytes i smärre delar, hvilka grofhuggas på stället, men sedan fortskaffas till verket, der de formas, slipas och poleras; smärre stycken, som passa till urnor, vaser och dylikt, både grof- och finhuggas vid brottet, inan de föras till verket, som är försedt med maschiner för porphyrns sågning, sliphus med borr-, slip- och svarfbänkar, verkstäder till polering och facettering m. m. Alla arbeten verkställas af bönder från socknen, hvilka redan af Hagström inöfvades till en förvånande skicklighet, och hvilka icke sällan göra uppfinningar till arbetets underlättande. Bland större arbeten, verkställda vid Elfdals Porphyrverk, utmärka sig piedestalen till Gustaf III:s staty i Stockholm, den stora *Rosendals-vasen*, hvartill blocket, vägande omkring 600 sk℔, efter mycket sökande år 1823 träffades vid byn *Gåshvarf*, och som fullbordades 1825, samt slutligen *Carl XIV Johans sarkophag*, hvars block påträffades nära 2 mil från verket, i skogen bortom byn Garberg (bägge dessa block bestå af porphyrartad granit). När sarkophagblocket efter grofhuggningen på stället hemsläpades till verket, vägde det ännu 90—100 sk℔. Sjelfva den färdiga sarkophagen är en reproduktion af den, hvari Augusti fältherre Agrippa hvilade. Arbetet på densamma fortfor i åtta år och började 1844. Sarkophagens flyttning från Elfdalen till Stockholm började den 9 Februari 1856, och efter otroliga mödor och ansträngningar kunde densamma den 25 samma månad hålla sitt intåg i Gefle, hvarifrån den på kronoångfartyget von Sydow fördes till Stockholm, der den nu är uppställd i Bernadotteska grafchoret. — På spetsen af *Hyckieberget* har man påträffat ett block af svart porphyr; men detta blef olyckligtvis sönderslaget, så att blott smärre artiklar kunnat förfärdigas deraf.

Elfgärde, eller **Hemmlnge.** Frälsesäteri uti Rasbo socken och härad af Uppsala län, bestående af 4 mant. med tegelbruk, beläget nära Långsjön, har tillhört slägterna Ulfsparre och Douglas 1686 och 1741; eges nu af friherre H. von Düben.

Elfkarleby. Socken i Örbyhus härad af Uppsala län, kring Dal-elfvens nedersta lopp, mellan Söderforss i söder, Wessland i sydost, Bottniska Viken i nordost och norr samt Gefleborgs län i vester, har en areal af 42,051 tunnland, af hvilka 4,800 äro sjöar och kärr. Dal-elfven, som här kallas Elfkarleby-elf, utbreder sig först i flera fjärdar eller delar sig kring en mängd större och smärre öar och bildar forssar, t. ex. Marma- och Tanforssarna; öarna äro rika på löfskog samt, likasom de närmaste flodstränderna, för det mesta sidlända och utsatta för öfversvämningar. Dessa upphöra vid Elfkarleö bruk, och längre ned, vid Elfkarleby, störtar elfven i ett vattenfall på ömse sidor om en skogbevuxen holme, 163 fot bredt på ena sidan, 94 fot på den andra och omkring 50 fot högt på en sträcka af 500 fot, ett bland Sveriges praktfullaste vattenfall. Ofvanför forssen vid Marma ligger elfvens spegel vid 108 fots höjd, ofvanför Elfkarleö bruk vid 104, nedanför Tanforssen vid 73, ofvanom Elfkarleby fall vid 63 och nedanför detsamma vid 12 fot. Här förenar sig elfven till ett helt, med inskränkt bredd, men delar sig åter en half mil längre ner kring några holmar vid sitt utlopp i hafvet. Nedanför fallet är en vacker bro af 137 fot på tre hvalf, byggd 1816 och påbörjad redan 1715, då virke till bron höggs på socknens allmänning och stockarna fördes fram, men sedan såldes. Bron kallas Carl XIII:s Bro. Socknen består i öfrigt till största delen af bergländig eller kärrfylld skogsmark; från

norr till söder går länets stora sandås, som vid Elfkarleby afbrytes af elfven. Rådande jordmånen är mojord; näringarne åkerbruk, skogs- och bergsbruk, laxfiske i elfven, fiske af strömming och nejonögon i hafvet samt båtfart. Socknen består af $42^3/_8$ (48?) mantal ($26^5/_8$ skatte, $2^1/_2$ krono, $^3/_4$ kungsgård, 2 prestgård, $10^1/_2$ frälse), med 2 utjordar, 9 oskattlagda torp och lägenheter, 3 mjölqvarnar, 3 sågqvarnar, 1 jernbruk, 2 hamrar, 4 härdar, 1 spikhammarstock, 2 masugnar, ett laxfiske och ett strömmingsfiske. Socknen, som vid 1840-talet beboddes af 2,217 personer, hade 1850: 2,422 och 1856: 2,626 invånare. Socknen hade sistnämda år fast folkskola med 1 examinerad lärare; som undervisade 89 gossar och 75 flickor, medan 4 gossar bivistade allmänt läroverk, 98 gossar och 102 flickor undervisades i hemmet. — Elfkarleby socken utgör för närvarande ensam ett regalt pastorat af 3:dje klassen i Örbyhus kontrakt af ärkestiftet. Socknen har haft egen kyrka sedan 1478, men var annex till Tierp ända till 1641, då Elfkarleby fick egen kyrkoherde; kaplaner nämnas sedan samma tid. Nuvarande kyrkan, enligt sägen byggd i Johan III:s tid, ligger $2^1/_2$ mil från Gefle och 8 mil från Uppsala; de mordbrännande Ryssarne skadade henne 1719, men förstörde henne icke. — I socknen finnes en sparbank. — Bland bruk och gårdar inom socknen märkas: *Elfkarleö bruk* och *Elfkarleby kungsgård*, *Ytterboda*, *Sågarbo*, som lyder under Carlholms bruk, och *Harnäs*, längst i nordvest vid afloppet för sjön Trosken i Gefleborgs län. På Hyttön, der Elfkarleö bruk nu har en masugn, arbetades vid 1820-talet på jernmalmsanledningar. — Adress: Tierp.

Elfkarleby By. By uti Elfkarleby socken, belägen på bägge sidorna om elfven och derföre delad i *Östanå* och *Vestanå*, omfattar omkring 14 mantal; någon del deraf torde vara det Elfkarleby, hvartill kammarrådet M. A. Leyonsköld († 1665) skref sig som friherre. Vid byn synes i elfven en lång holme, som i Johan III:s tid skall hafva blifvit af floden bortskuren på vestra sidan. För hundrade år sedan berättade de gamla, att man i deras barndom kunnat på ett starkt sågbräde gå öfver från fasta landet till holmen, der nu den starkaste strömmen brusar fram.

Elfkarleby Fall. Se *Elfkarleby socken*.

Elfkarleby Kungsgård. Ett mantal, förmedladt till $^3/_4$ mantal, är utarrenderadt, jemte såg och qvarnverk m. m., till hr M. Larsson intill den 14 Mars 1881. Den väl underhållna åbyggnaden är belägen uti Elfkarleby socken midt i Vestanå by invid stora landsvägen, $2^1/_2$ mil från Gefle och 8 mil från Uppsala; men egorna äro spridda vidt omkring på bägge sidor om elfven och af mindre god beskaffenhet. Före år 1840 var arrendet af kungsgården förenadt med allt laxfiske i elfven och dennas mynning i hafvet. Laxfisket, om hvilket ett gammalt rim säger:

»Hjelmare gädda och Sotare brax,
Mälare sik och Elfkarl'by lax
Är bästa fisk i Sverige tags»,

utgjorde fordom en betydlig del af statens inkomst och bedrefs för dess räkning genom fogdar, hvilka ständigt lågo i delo med elfvens strandboer, som till och med »dråpo» fogden, då han mot allmän lag tilltäppte kungsådran i den gren af elfven, der uppgång förbi de stora vattenfallen är möjlig. Mellan herr Johan Oxenstjerna till Salesta och konung Hans uppstod till och med ett ordentligt krig om laxfisket. Dessa oenigheter föranledde ej mindre konung Hans och »gamble Här Sten Sture» än Gustaf Wasa att år 1528 personligen å stället hålla syner och undersökningar, hvarvid alltid enskildes rätt fick vika för kronans.

Af handlingar synes, att Carl IX:s enkedrottning haft kungsgården med fisket som lifgeding. År 1650 lemnades den till hof-intendenten, f. d. hofskräddaren Leyoncrona, men indrogs till drottning Hedvig Eleonoras hofstat d. 17 Mars 1668, då kamreraren Claës Depken (Ankarström) var arrendator. Allt ifrån denna tid till år 1809 synes, det, som Elfkarleö bruks egare skulle

arrenderat kungsgården (år 1698 för 600 daler silfvermynt). Under detta långa arrende förblandades dess och Öns bruks öfriga hemmans egór så, att de 1819 i brist på upplysande handlingar ej kunde skiljas, utan efter lång rättegång förening måste ingås af dåvarande arrendatorn, kapitenen Ludvig Zettersten. Denna driftiga arrendator uppbyggde karaktershuset, anlade trädgården, iståndsatte byggnaderna och skördade en god inkomst af arrendet, oaktadt afgiften till kronan nu uppgick till ungefärligen 2,000 rdr rgs årligen. Hans arrendetid slutade den 5 Maj 1840, då, vid herr C. Hyckerts antagande till arrendator, genom landshöfdingen baron v. Kræmers nitiska försorg ett liberalare system infördes, lax fisket skiljdes från kungsgården och utarrenderades särskildt i mindre lotter, den olagliga stängseln för laxens uppgång i elfven uppref's, och strandegarne tillätos att emot åtagen skatt fiska vid sina stränder med viss inskränkt redskap. År 1851 förnyades utarrenderingen af notvarpen och vrakhusen, då strandegarne befriades från skatten, men bibehöllos vid den beviljade rättigheten att fiska vid sina stränder med nät och ref, och detta oaktadt har Kongl. Maj:t och Kronan nu en flerdubbel inkomst af fisket och kungsgården mot då fisket var ett monopol, som till den grad hölls strängt, att 1815 flera personer, som ej gittade utgifva 80 daler silfvermynt i böter, fingo deremot svarande vatten och bröd för det de metat i elfven. Genom ofvannämda mer liberala systems införande har hufvudsakliga anledningen till de evinnerliga rättegångar, som allt ifrån konung Hans' tid till våra dagar fortgått om rätten att fiska, nu blifvit undanröjd. Af gamla monopolier, som stå i strid med allmän lag och fiskstadga, återstår dock en lemning i förbudet att fiska i den öppna hafsvik, uti hvilken elfven utfaller. Detta förbud är orimligt, utan ändamål, kan ej kontrolleras, öfverträdes och demoraliserar folket.

Herr C. Hyckert afträdde arrendet 1855 till M. Larsson, som vid stora fallet uppfört ett sågverk med tvänne dubbla ramar med konstverk.

Elfkarleö, eller **Öns bruk**. Jernbruk på en ö i Dalelfven uti Elfkarleby socken, bestående af 2 hamrar, 4 härdar, 1 stålugn, 1 mjölqvarn med 2 par stenar, 1 såg och 1 spikhammarstock med 3 hamrar, anlades 1659 och 1662 af Claës Depken och Leijel, af hvilka den förstnämda för sina försök att smida ankaren under vattenhammare fick privilegium på anläggandet af Söderforss bruk. Elfkarleö tillhörde sedan för det mesta Leijelska slägten och dennas anhöriga till 1772, derpå grosshandlaren Thomas Tottie och brukspatron C. Tottie, sednast Carl Östberg. Bruket hade masugn till 1726; nu hemtas tackjernet från masugnen på *Hyttön* vid en annan gren af elfven. På grund af Kongl. Kungörelsen af den 27 April 1846, att en minimiskatt af 4 sk℔ skall erläggas för hvarje härd, har bruket haft fritt smide sedan början af år 1848, och erlägger det för sina 4 härdar en skatt af 16 sk℔, svarande mot en smidesrätt af 1,600 sk℔ bergsvigt om året. Tillverkningen 1856 uppgick till 2,329 sk℔ 11 l℔ stångjern och dessutom ämnesjern och smältstycken till 346 sk℔ 5 l℔ diverse manufaktursmide. Brukets taxeringsvärde år 1856 var 131,547 rdr bko.

Elflången. Sjö i Nora bergslag och socken, uppgifves vara näst Svart-elfven det högst belägna vattnet i Vestmanland, Wärmland, Nerike, Öster- och Vestergötland; den skall ligga 439 fot högre än Östersjön.

Elfros. Socken i Svegs tingslag af Herjeådalen, 13 mil söderut från Östersund och uppnämd efter en liten elf, som faller in i Ljusnan strax ofvanför kyrkan. Genom socknen rinner Ljusneelf, och i denna hafva flera små sjöar sitt aflopp, deribland Mölingen söderut, Nästsjön och Andås sjön, med flera. Den bebodda delen af socknen håller $^3/_4$ mil i längd och $^1/_2$ mil i bredd; näringsgrenar äro åkerbruk, dock otillräckligt, boskapsskötsel, fiske, jagt och något myrjerns-smide. Socknen, som består af 12 oförmedlade mantal, beboddes 1773 af 348 personer, 1850 af 545 och 1856 af 549 invånare. Uti

sockneus ambulatoriska skola undervisade sistnämda år en oexaminerad lärare 19 gossar och 25 flickor, medan 4 gossar och 5 flickor undervisades i hemmet. — Elfros socken är, tillika med Lillherrdal och Linsells kapellförsamling, annex till Svegs konsistoriela pastorat af 2:dra klassen i Jemtlands Södra Kontrakt af Hernösands stift. Kyrkan, af trä, mycket gammal, men ombyggd 1740 med två kors och ett litet torn, har ingenting anmärkningsvärdt. — Vid Rismyra-byn, ytterst i socknen, norr om elfven, skall fordom hafva funnits en skans eller jordvall, som längesedan är förstörd. — Hülphers anmärker, att karlarne tala långsamt och draga ut orden, medan qvinnorna tala mycket fort. — Adress: Östersund.

Elfsbacka. Annex-socken i Ny-Eds härad af Wärmlands län, $4^1/_2$ mil n. n. o. från Carlstad, omgifves af Nyeds, Öfra Ulleruds och Sunnemo socknar, på gränsen mot hvilken sistnämda sjön Gräsmången tillstöter. Östra Örten är socknens största insjö och sammanhänger med Gräsmången genom ett vattendrag, vid hvilket Elfsbacka bruk är beläget. Östra Örten sjelf sammanhänger med Vestra Örten, hvilken sjö genom Lusten sammanbindes med Klarelfven. Socknen, som består af $4^1/_6$ mantal ($3^7/_{12}$ skatte, $^1/_4$ krono och $^1/_3$ frälse) med 4 mjölqvarnar, 1 sågqvarn, 2 hamrar, 2 manufakturverk och 15 oskattlagda torp, beboddes omkring år 1840 af 1,012 personer, 1850 af 1,220 och 1856 af 1,222 invånare, deri inberäknade de 19 invånare på det oskattlagda torpet Magnstorp i Sunnemo socken af Elfdals härad och de 17 åboerna på det likaledes oskattlagda torpet Gräsviken i Öfra Ulleruds socken af Kihls härad. Uti socknens ambulatoriska skola undervisades sistnämda år af en oexaminerad lärare 84 gossar och 63 flickor, medan 2 gossar bivistade allmänt läroverk samt 25 gossar och 43 flickor undervisades i hemmet. — Elfsbacka är annex till Nyeds konsistoriela pastorat af 2:dra klassen i Nyeds kontrakt af Carlstads stift. Sedan brukspatron Henrik Kolthoff på Brattfors af konung Fredrik begärt och erhållit tillstånd att vid sitt bruk Elfsbacka få uppbygga ett kapell, invigdes kyrkan 1731 och fick samma år sin första predikant, åt hvilken kammarherren von Hofsten donerat $^1/_9$ hemman Lersjön till boställe. — I socknen ligger *Elfsbacka bruk*. — Adress: Carlstad.

Elfsbacka. Jernverk i Elfsbacka socken och Ny-Eds härad af Wärmlands län, består af Elfsbacka Öfre Hammare, anlagd 1642, och Elfsbacka Nedra Hammare, anlagd 1656, och har för närvarande oinskränkt smidesrätt för 5 stångjernshärdar, vid hvilka under 1855 tillverkades 3,815 sk℔ 19 l℔ stångjern, hvarjemte vid 3 spik- och 1 knipphammare 180 sk℔ manufakturjern tillverkades. Till bruket höra en tullmjölqvarn med 2 par stenar, en husbehofssågqvarn och en legosåg. Bruket eges nu af ett bolag, hvars disponent är löjtnant W. Croneborg. På 1670-talet egdes bruket af Sekreter. i Kammarkollegium Carlström, adlad Tigerhjelm, som gaf Elfsbacka i morgongåfva åt sin fru, Maria Regina Leyoncrona.

Elfsborg, Gamla. På södra stranden af Göteborgs Revier, mellan Klippan och Röda Sten, synas ännu några stenhopar efter detta fordom väldiga fäste, omkring hvilket i medlet af femtonhundratalet en stad af samma namn uppstod, som förde ett så tynande lif, att man icke ens med bestämdhet kan uppgifva, när det slutade, och hvars återlösande ur fiendehänder kostat Svenska folket så mycket blod och så mycken svett, att återkräfvandet af *Elfsborgs Lösen* länge var i folkets tankar en tillräckligt gälltig anledning till krig mot vår sydliga granne.

Fordom kalladt *Elfvesborg* och *Ällesborg*, var Elfsborg, som hvars grundläggare man uppgifver Birger Jarl, omkring år 1260, länge en vigtig gränsfästning mot Danmark och Norge, då det förra egde Halland, det sednare Wiken eller Bohus län. Uti kon. Erik XIII:s jordebok räknas Elfsborg bland Sveriges slott och län, och under Unionstiden var det flera gånger både be-

lägradt och taget. Så infann sig år 1436 Engelbrecht utanför slottet, som då innehades af konung Eriks fogde Maths von Kalen, och förmådde denne att dagtinga på det villkor, att han skulle tills vidare behålla slottet, men icke befatta sig med styrelsen af det derunder lydande länet; Maths måste imellertid redan samma år utlemna slottet åt marsken Carl Knutsson, som år 1439 till höfvidsman derstädes insatte sin frände, Thure Stensson Bjelke. Denne blef i sin ordning belägrad af Norrmännen under Joh. Umreis, hvilken dock efter 10 veckors förlopp blef af herr Thure så grundligen öfvervunnen, att han med möda kunde rädda sig på en liten båt. Under Christophers tid och under de första åren af Carl Knutssons regering som konung undslapp Elfsborg vidare fiendtliga påhelsningar; men sedan aristokraterna på mötet i Halmstad 1450 kommit öfverens om förnyandet af Kalmar-Union, och Christian af Oldenburg följande året företagit sitt härjningståg i södra Sverige, hvilket af Carl besvarades med rysliga härjningar i Skåne, belägrades Elfsborg 1452 af konung Christian sjelf, men försvarades af Gustaf Olofsson Stenbock, som förut blifvit kallad till Wadstena och der af Carl Knutsson förmanad till trohet. Denna gång upphäfdes belägringen af Elfsborg genom Carls marsk, den tappra Thord Bonde, som likaledes slog konung Christian tillbaka, då han 1455 belägrade slottet. Ändtligen blef Christian af Oldenburg konung 1457 och afgaf en försäkran, att rikets slott skulle lemnas endast åt Svenskt sinnade män. Denna försäkran hölls imellertid lika litet som andra Unionskonungarnes löften, och under oroligheterna efter Carl Knutssons död och under begynnelsen af Sten Sture den Äldres riksföreståndarskap finna vi den Danskt sinnade Ivar Greens tjenare innehafva Elfsborg, hvilket 1471 återtogs af Vestgötarne under Otto Thorbjörnsson. Mot slutet af 15:de seklet var Svante Sture höfvidsman på Elfsborg, inan han blef riksföreståndare, och strax i början af 16:de århundradet, år 1502, uppgafs slottet genom dagtingan åt Danska kronprinsen Christian (sedan konung Christian den Omilde), som dock oaktadt alla löften lät mörda besättningen och uppbränna allt, som brännbart var på slottet. Detta blef likväl sedan iståndsatt och eröfrades 1523 af Gustaf Wasa, som vistades här 1541 och 1559 befallde, att fästet skulle förbättras. Under konung Gustafs tid hade den 1 Maj 1554 åtskilliga af Sveriges riksråd på Elfsborg hållit ett sammanträde med åtskilliga Danska riksråder, för att bilägga stridigheter mellan bägge rikena. Erik XIV hade 1560 på sin friareresa till England hunnit till Elfsborg, då han erhöll underrättelse om sin faders död och blef derföre nödsakad att vända om. Han satte till ståthållare Siward Kruse, som försågs med allt nödvändigt till slottets försvar under det krig mot Danmark, som ej kunde uteblifva. Herr Siward var imellertid med konung Eriks tillstånd frånvarande från slottet och hade lemnat befälet på detsamma åt Erik Kagg, då kung Fredrik i Danmark med en af grefve Günther von Schwarzburg anförd här visade sig utanför Elfsborg år 1563. Stadsboerna satte sjelfva eld på sin stad och drogo sig in på slottet, hvilket uppfordrades. Kagg beslöt att försvara sig, och belägringen började den 21 Aug. Men Kagg fick ingen undsättning, och redan den 4 September uppgaf han slottet till de Danska; besättningen fick gå hem; men höfvidsmannen sjelf blef fånge, tillika med flera af adeln. Det misstänktes, att Kagg uppgifvit slottet af förräderi eller feghet, och åtskilliga berättelser uppgifva, att han sjelfmant flytt undan till Danmark. Danskarna togo imellertid på Elfsborg ett rikt byte, emedan alla kringboende fört sina redbarheter hit, der de ansågo dem vara i säkert förvar; slottet skänktes af kon. Fredrik till grefve Günther, och Göran Rantzow sattes till slottshöfding. Kon. Erik försökte visserligen i April 1565 att återtaga Elfsborg, men misslyckades, och denna gång förblef fästet i Danskarnes händer ända till år 1570, då det genom Stettinska Fördraget åter kom i Sveriges ego, utbytt mot 8 Danska skepp, som lemnades i stället, hvarjemte 150,000 rdr erlades i lösen derför. Under de efterföljande oroliga ti-

derna, då hertig Carl nappades om kronan med konung Sigismund, omnämnes Elfsborg ofta i häfderna. Erik Gustafsson Stenbock, som 1597 var konung Sigismunds höfding på slottet, flydde derifrån vid hertig Carls annalkande, och nu förordnade hertigen Erik Stake och Daniel Danielsson Hund till slottets ståthållare och underståthållare. Konungens skeppshöfding Johan Gyllenstjerna försökte år 1599 att återtaga slottet, men misslyckades, och dermed omintetgjordes Sigismunds plan att upplåta Elfsborg åt konungen i Spanien, som der hoppades kunna finna en lämplig hamn för sin flotta i kriget mot Nederländerna. Carl IX besökte som konung Elfsborg 1609 och förordnade om slottets ytterligare befästande. Redan 1611 utbrast det krig mot Danmark, som gaf Elfsborg dess sista bedröfliga ryktbarhet, och d. 5 Maj 1612 började den sista belägringen af slottet genom Christian IV af Danmark. Olof Stråle förde då befälet på slottet. Han trodde sig kunna försvara detta och, om han erhölle tillräcklig förstärkning, äfven de i hamnen liggande skeppen; men då ryktet förkunnade Danskarnes stora tillrustningar, förtviflade han och begärde sitt afsked. Han sjelf vore oförmögen att försvara fästet; de öfriga höfdingarne vore ej pålitliga; Peder Jönsson, visserligen en trofast man, var illa sårad, och Göstaf Hansson, som tjenat sedan gamle kung Göstafs tid, var alltför mycket till åren. Derjemte lät Stråle Svenska fälthöfdingen Kruus veta, att 42 Danska skepp anländt med folk och krigsförråd, att fienden lägrat sig på reparebanan vid Elfsborg den 6 Maj, att han börjat förskansa sig der och hemtat kanoner från Bohus samt att fiendtliga skepp hindrade all tillförsel; han hade sjelf blott 400 man på slottet och begärde snar undsättning. Stjernsköld, som skulle undsätta slottet, kom imellertid först efter det belägringen var börjad; men konung Gustaf Adolf uppmanade Stråle att försvara sig till det yttersta. Den 13 Maj eröfrade Danskarne ett af slottets utanverk på den s. k. Skinnareklippan, och efter denna framgång lät konung Christian uppfordra slottet med den hotelsen, att icke en enda man skulle lemnas vid lif, om fästet måste tagas med våld. Svenskarne svarade med två kraftiga utfall, af hvilka det första kostade 30 Danskar lifvet; vid det andra blefvo de utfallande tillbakaslagna. Sedan Danskarnes batterier blifvit färdiga, började beskjutningen af slottet, och efter det densamma varit fortsatt en natt och en del af följande förmiddagen, hade hälften af slottets mot Danska lägret vända sida blifvit raserad, tillika med öfversta delen af dess runda torn, hvilket med sina kanoner ramlade ned i vallgrafven. Christian uppfordrade nu slottet å nyo. Besättningen begärde tre timmars betänketid och svarade efter denna tids utgång, att man skulle försvara sig till det yttersta. Nu började beskjutningen å nyo, och kl. 7 på aftonen den 18 Maj företogs den första stormlöpningen. Men Svenskarne försvarade sig manligen; kon. Christians värfvade Engelska trupper, som gingo främst, förlorade 200 man, och när konungen derpå lät sitt eget lifregimente rycka fram tillika med hertig Georgs af Lüneburg knektar, blefvo de så mottagna med kulor och lod samt brinnande beck-kransar, att de måste afstå från försöket. Imellertid hade beck-kransarne antändt slottets torn, och sedan konung Christian förnyat sin uppfordring, försökte han skjuta eld i de slottet tillhöriga husen, der flottans förråder förvarades, samt förklarade ännu en gång, att, om icke slottet gåfve sig godvilligt, skulle icke ett enda menniskolif bli skonadt derinne. Stråle begärde åter betänketid öfver natten; sjelf var han skjuten i ena låret, af besättningen återstodo blott 200 man, ingen undsättning var att vänta; derföre uppgaf han den 24 Maj, efter 19 dagars belägring, slottet mot villkor, att besättningen skulle uttåga med flygande fanor, klingande spel och fulla vapen samt de sjuka få stadna qvar, tilldess de återvunnit helsan. Stråle sattes i fängelse, frigafs, men ställdes likväl återigen till rätta och bötfälldes, för det han uppgifvit slottet. En bösseskytt af besättningen, som öfverlupit från Danskarne och två gånger skjutit efter konung Christian, blef fasttagen och

lefvande sönderstyckad i Danska lägret. Danskarne togo tillika med slottet 40 stora kanoner och förråder samt 6 örlogsskepp, hvilka de Svenska ämnat försänka, men som af Danskarne åter iståndsattes och införlifvades med deras flotta. Herr Otto Rud blef befälhafvare öfver Danska besättningen på Elfsborg. Genom freden i Knäröd 1613 stadgades, att Kalmar, Elfsborg och Gullberg skulle återlösas med den då för tiden ofantliga summan af en million daler silfvermynt, hvilken så kallade *Elfsborgs Lösen* sammansköts af Svenska folket. Lösesumman levererades 1616 den 20 Januari; men den återtogs sedan med ränta genom frederna i Brömsebro och Roeskilde. Under det krig, som föregick den förstnämda freden, försökte Christian IV år 1644 att bemägtiga sig fästningen genom att gå intill densamma under Holländsk flagg; men listen upptäcktes, och försöket misslyckades. Der Ny-Elfsborg nu ligger, anlade Danskarne en skans, kallad Gothenbrille, hvilken dock snart måste öfvergifvas, och alla försök att med hotelser betvinga Elfsborg strandade mot kommendanten Mannerskölds fasthet. Gamla Elfsborgs fästning, som icke uppfyllde ändamålet att försvara inloppet till det nya Göteborg, raserades slutligen 1660, och af den stolta borgen återstå nu blott några grusade stenhopar.

Elfsborg, Nya. Fästning i Lundby socken och Östra Hisingens härad af Göteborgs län, på tvänne holmar vid Göta elfs utlopp, 1 mil från Göteborg, anlades, då Gamla Elfsborg icke längre uppfyllde sin bestämmelse, omkring år 1646, men blef icke färdig förrän år 1654, då en Erik Larsson blef kommendant derstädes. Fästningen är femhörnig till formen och har höga gråstensmurar med låga raveliner mellan bastionerna. Det dröjde tämligen länge, innan Nya Elfsborg fick pröfva sina murars styrka och sin besättnings tapperhet mot en fiende, och från de första åren af fästningens tillvaro känner man knappt något annat, än att Carl XI år 1691 här gjorde ett besök och mönstrade garnisonen d. 13 Juli. Men andra tider kommo, sedan Carl XII slutat sitt segerlopp, och Danmarks yppersta sjöhjelte, Tordenskiold, gjorde år 1717 sitt första försök att taga Göteborg och den staden bevakande fästningen. Han ämnade först öfverraska Ny-Elfsborg om natten; men då detta företag misslyckades, gjorde han emot detsamma ett öppet anfall; efter fem timmars strid, hvarunder fästningen kraftigt understöddes af en tillfälligtvis närvarande Svensk eskader, måste imellertid Tordenskiold, som förlorat två galerer, söka öppna sjön. Men detta afskräckte honom icke från ett nytt försök. Han hade 1719 genom kommendanten Danckwardts hufvudlöshet fått Carlsten i sina händer och beslöt derföre att likaledes söka bemägtiga sig Ny-Elfsborg. På slottet fördes, under kommendanten Gaddes frånvaro vid Medevi, befälet af Johan Lilje. Tordenskiold kom, lade sina kanonpråmar bakom den i fästningens grannskap belägna Aspholmen och öppnade ett fruktansvärdt bombardement, som varade i tre dagar och förvandlade en stor del af fästningens verk till ruiner. Men oaktadt förstörda murar, nedramlade bröstvärn, demonterade kanoner och explosionen af ett antändt krutförråd, vägrade Lilje att gifva sig samt hotade med att nedskjuta hvarje parlementärbåt, som kunde infinna sig. Tordenskiold skickade den 22 Juni en slup med hvit flagg, trumpetare och trumslagare med ett bref till kommendanten och uppfordrade fästningen samt lofvade, att besättningen skulle få uttåga med all militärisk honnör; men brefvet tillbakasändes ouppbrutet med muntlig helsning, att Danska amiralen borde i detta ärende vända sig till guvernören i Göteborg, ty från Elfsborg svarade man ej med annat än eld. Lilje bad derjemte Tordenskiold betänka, att han icke vore någon Danckwardt; »han ville hellre föras till Göteborg som en död Lilje än som en lefvande Danckwardt.» Efter detta svar beredde sig Lilje till att med sitt återstående manskap bakom de nedrasade murarna mottaga de stormande Danskarne, då öfverste Staël von Holstein utan andra order än sin egen pligtkän-

slas kom fästningen till hjelp. Öfverste Staël uppförde under den följande natten i största tysthet ett batteri på Hisings-stranden gentemot Aspholmen och tvang genom detta batteris väl rigtade eld de Danska kanonpråmarna bakom holmen att öfvergifva den fördelaktiga ställning, som de der innehade. Tordenskiold fortsatte icke striden, utan inseglade till Marstrand, men qvarlemnade en flottilj för att blokera inloppet till Göteborg. Svenskarne togo visserligen denna flottilj; men den djerfva Tordenskiold, som en natt med några lätta fartyg smög sig förbi Elfsborg, lyckades kort derefter återtaga densamma. Sedan dess har Ny-Elfsborg varit befriadt från fiendtliga besök; men efter Tordenskiolds kulor finnas ännu märken qvar i fästningens garnisonskyrka, som befinnes i ett fyrkantigt torn. På spetsen af bastionen Hvalfisken är nyligen ett fyrtorn uppfördt; fyren, som tjenar till insegling nattetid till Göteborg från Wrångö, stora farleden från Winga samt Kalfsundsleden, synes på 2 à $2^1/_2$ sjömils afstånd.

Elfsborgs Kungsladugård. Belägen utanför Göteborg i Carl Johans församling, intill Gamla Elfsborgs slott och med sina egor sträckande sig omkring förstaden Majorna, tillhörde denna slottets fordna ladugård med dess tillhörigheter af skog och mark staden under Carl XII:s sista år och ämnades af honom till en särskild stadsdel, som skulle kallas stadens vestra, och der de, som ville anlägga 2-våningshus, erhöllo fri tomtplats samt 12 års frihet från alla utskylder till kronan, stora sjötullen undantagen. Men redan år 1719 blef ladugården fråntagen staden och anslagen under landshöfdingens lön, hvarvid det sedan förblifvit. Här befinnes nu Carnegieska porterbryggeriet, sjötullsstationen Klippan m. m.

Elfsborgs Län. Beläget mellan 57° 20′ och 59° 17′ bredd samt 29° 20′ och 31° 32′ long., gränsar Elfsborgs län i norr och nordost till Wärmland och Norge, i vester till Göteborgs och Bohus län, i söder till Hallands län samt i öster till Jönköpings och Skaraborgs län; det består af hela Dal samt af vestra och södra delarne af Vestergötland och upptager 114 qvadratmil, af hvilka 3,80 äro öppen åkerjord, 9,50 äng och beteshagar, 90 utmark, skog och berg samt 11,20 insjöar och vattendrag. Länet består af 5 städer, 18 härader och 223 socknar samt är indeladt i 7 domsagor och 6 fögderier med 27 länsmansdistrikter.

Om provinsen Dals naturliga beskaffenhet hafva vi redan talat vid beskrifningen öfver detta landskap. Af länets Vestgötadel är största delen af de härader, som gränsa till Skaraborgs län, slättbygd; men det öfriga, särdeles mot Småländska sidan, är högländt, bergigt och skogbevuxet samt fullt af småsjöar, mossar och kärr. Utefter en linie, dragen ungefär från Wetterns sydliga ända till Göta elfs utgrening vid Kongelf, sträcker sig landets högsta upphöjning, och från denna upphöjning, som har sin högsta punkt (omkring 1,000 Parisérfot) vid Smålandsgränsen, sluttar landet småningom mot vester och sydvest. Vid den punkt, der Elfsborgs läns och Hallands gränser mötas, har landet sänkt sig till 290 fots höjd. Länets hela Vestgöta-andel är uppfylld med större och sammanhängande sandfält, och bland de minst bördiga trakterna i Sverige märkas särskildt de så kallade *Svälterna,* eller slätten öster ut från Alingsås; i nordvestra delen, omkring Göta elf, är dock jordmånen bättre och landet bördigare. Till länets Vestgöta-andel höra delar af *Halle-* och *Hunneberg,* hvilkas byggnad öfverensstämmer med de öfriga Vestgötabergens. Bland vattendrag i Vestgötadelen märkas: sjöarne *Anten* och *Mjörn,* i hvilken *Säfsjön* afbördar sig genom *Lillån,* hvarefter vattendraget fortsättes genom *Sevelången* och *Aspen,* hvilken genom *Säfve-å* faller i Göta elfs utloppsvik; — *Nedsjön,* som genom *Mölndals å* går till Göta elf; — *Ökern, Ören* och *Weselången,* som höra till Wiskans vattendrag; — *Åsunden,* som genomflytes af Ätran. Störst är dock länets gränsflod mot Bohuslän, *Göta elf,* Wenerns aflopp, med dess talrika kanal-anläggningar: *Carls Graf,* mellan sjön Wass-

botten och Göta elf, *Stallbacka kanal, Trollhätte kanal, Åkersströms sluss* och *Ströms kanal.*

Länets hela *befolkning* uppgick år 1855 till 254,326 personer, af hvilka 179,209 tillhörde Vestgöta-andelen. Under de sednaste 20 åren har befolkningen ökat sig betydligt, mellan 1835—1840 med 7,973, mellan 1840—1845 med 13,622, mellan 1845—1850 med 13,649, men mellan 1850 och 1855 blott med 8,570 personer. Anledningen till den betydliga minskningen i folkökningens progression under detta sist anförda quinquennium vill man till en god del söka i de utflyttningar, som under denna femårsperiod egt rum, hufvudsakligast till Amerika. Under de fem åren 1851—1855 utlemnades nämligen pass åt ett antal af 1,123 emigranter, hvarjemte ett icke obetydligt antal utflyttat utan att vara försedda med pass, deribland många såsom tjenstehjon till Danmark samt äfven till andra delar af Sverige. Imellertid har aftagandet i folkökningen inskränkt sig uteslutande till länets Vestgöta-andel, medan på Dal folkstocken tillväxt i enahanda förhållande som förut. De ofvannämda utflyttningarne hafva nu mer i det närmaste upphört.

Befolkningen i hela länet utmärker sig för laglydnad, foglighet, redlighet, arbetsamhet och sparsamhet; den vanliga skilnaden mellan berglandets och slättbygdens befolkning återfinnes äfven här. Om Dalbon hafva vi redan anfört de goda charaktersdrag, som i allmänhet utmärka honom; hans bristande slöjdskicklighet torde till en stor del härleda sig derifrån, att han sällan försöker sig på denna bana, utan i stället köper af den slöjdfärdiga Vestgöten, som, idog och vänlig, i allmänhet är böjd för handel samt för lättare och finare arbeten. Så vidt man af brottmåls-statistiken får bedöma sedligheten, befinnes denna icke på någon låg ståndpunkt, ty då t. ex. i Göteborgs län 1 för brott sakfälld person kommer på 34 invånare, 1 på 62 i Blekinge län, 1 på 14 i Stockholms stad och i Göteborgs läns städer 1 på 7, var i Elfsborgs län detta förhållande år 1850 som 1 till 133. Antalet af häktningar har på de sednaste 15 åren aftagit betydligt; ännu år 1840 räknade man på en ansenligt mindre folkstock (218,000) 1,202 häktade; men 1848 hade af 233,000 personer 818 varit häktade, 1850 af 246,000 blott 734, 1853 af 248,000 blott 764 och 1854 af 250,000 endast 673. Såsom bidragande orsaker till det förbättrade förhållandet uppgifvas: den förändrade bränvinslagstiftningen, de lättade näringsutvägarne för den arbetande klassen och den allmännare spridda välmågan, hvilken dock på vissa orter gifvit anledning till ett betänkligt öfverflöd i lefnadssättet, »hvilket ofta förenas med eller urartar till öfvermod i sinne».

Ehuru i flera delar af länet väfnads-industrien och andra slöjder äro en oumbärlig binäring till det svaga åkerbruket, utgör dock *jordbruket* den näringsgren, som frambringar högsta värdeprodukten, och har vexelbruket blifvit allmänt antaget i länets bördigare delar, södra och mellersta delen af Dal samt den norra af Vestgöta-andelen. Hafra är ännu hufvudsädet; dernäst komma råg och hvete, korn, ärter och vicker; lin odlas å flera orter till husbehof, men i Marks härad till afsalu; hampa förekommer endast på spridda ställen; Dalskogs socken på Dal afsätter icke obetydligt med humla. År 1855 såddes i hela länet, utom på städernas jord, följande qvantiteter:

Hvete	1,883	tunnor.
Råg	17,466	»
Korn	11,972	»
Hafra	107,158	»
Blandsäd . .	30,468	»
Bönor	211	»
Ärter	3,159	»
Potates . . .	73,513	»

och deraf skördades efter afdrag för utsädet:

Hvete	10,879	tunnor.
Råg	102,965	»
Korn	48,558	»
Hafra	358,292	»
Blandsäd . .	107,912	»
Bönor	1,105	»
Ärter	13,501	»
Potates . . .	450,845	»

Länet har en lägre landtbruksskola på Dagsholm, $4^1/_4$ mil från Wenersborg. — *Boskapsskötseln* har icke hållit jemna steg med jordbruket, men är i allmänhet icke obetydligt i tilltagande; hornboskapen är af godt inhemskt slag, och hästarne på Dal berömmas, i synnerhet i provinsens norra del, der den inhemska stammen är blandad med den bättre Norska hästracen. Fårafveln är i det hela icke obetydlig; ett schäferi af 250 elektoralfår fanns 1855 på Nohlhaga. Af fjäderfä hållas i synnerhet höns och gäss, de sistnämda mest på Södra Dal samt på Vestergötlands slättbygd. Länet underhöll 1855 enligt uppgift 19,949 hästar, 21,529 oxar, 82,782 kor, 41,407 stycken ungnöt, 94,534 får, 29,924 svin och 4,794 getter, de sistnämda i bergs- och skogstrakterna inom länets nordligaste och sydligaste delar. — Länets *skogar* omfatta en areal af 775,000 tunnland, af hvilka 542,000 tillhöra Vestgöta-andelen. Af dessa har kronan omedelbart förbehållit sig kronoparkerna *Halleberg* och *Hunneberg*, der ordentlig skogshushållning är införd, *Edsmåren*, under behandling för frösådd och plantering, samt *Weden;* härtill komma krono-allmänningarna *Kuleskog* och *Risveden* samt häradsallmänningen *Brevikshult* om 3,670 tunnland, hvilken bibehålles af Kullings häradsboer för gemensam räkning efter trakthuggnings-indelning och skötes af en direktion. Skoglösa äro delar af Nordals och Sundals härader på Dal samt Wäne, Ahle och Marks härader i Vestergötland; deremot äro Wedbo, Wedens och Kinds härader de skogrikaste; dock anses det, att enskildes skogar, om de begagnas hädanefter som hittills, i framtiden icke skola kunna fylla länets invånares behof af skogsprodukter, fastän förödelsen ännu icke gått längre än att, i fall genom ändamålsenliga åtgärder skogshushållning åstadkommes, de skogrikare delarne kunna lemna det öfverskott, som skogsbristen å andra orter kräfver. Trävaruexporten har redan upphört, med undantag af obetydliga qvantiteter, som från Bollebygds och en del af Marks härader gå till Göteborg. I åtskilliga trakter af länet finnes bränntorf; men allmogens byggnads- och stängselsätt äro i alla fall tillräckligt skogsödande.

Länets *bergsrörelse* är i det hela inskränkt; jernverken hemta till största delen sin malm från Nerikes, Wärmlands och Smålands bergslager. Inom Wedbo härad på Dal är den förnämsta bruksrörelsen concentrerad. År 1856 hade länet blott en masugn (vid Billingsforss på Dal), och vid 39 härdar smiddes samma år 29,933 sk℔ stångjern; 1857 utgjorde härdarne ett antal af 42, och stångjernstillverkningen uppgick till 30,207 sk℔. De vigtigaste jernbruken äro Gustafsforss, Bäckeforss, Billingsforss, Cathrineholm, Christinedal, Forsbacka m. fl. Utom stångjernshamrarna funnos 1856 två kopparhamrar (för 1857 uppgifves ingen) och 8 ämneshamrar; jerntillverkningens hela värde utgjorde 1850—1855 i medeltal för året 970,000 rdr banko, hvaremot detta medium under åren 1840—1845 uppgick till blott 381,196 rdr banko. Till bergsrörelsen räknas vidare ett tälgstensbrott i Wedbo och ett i Walbo härad, två skifferbrott i Nordals härad, qvarnstensbrott inom Nordals och Gäseneds härader samt ett antal kalkugnar (1856: 14 stycken) vid foten af Halle- och Hunneberg, hvilka tillverkade omkring 1,000 tunnor kalk hvardera. Bland fabriker och öfriga verk på landsbygden märkas de stora sågverken vid Trollhättan och Lilla Edet, bägge vid Göta elf, hvilkas sammanlagda tillverkningsvärde år 1855 uppgick till 481,333 rdr 16 sk. bko (deraf vid Lilla Edet 208,000, vid Trollhättan 273,333: 16) samt vid Upperud och Skåpeforss på Dal, hvartill kommer ett stort antal tull-, såg- och mjölqvarnar, 1855 uppgående till ett antal af 891, hvartill antalet höjt sig sedan 1850, då det utgjorde 839. — Fartyg och båtar byggas vid Trollhättan, der äfven docka finnes, vid Haneström, Eckerna, Garn och Gammal-Lödöse; vid Trollhättan finnes jerngjuteri och mechanisk verkstad, vid Limmared ett glasbruk, som 1855 tillverkade för ett värde af 45,000 rdr banko, och derjemte räknades sistnämda år inom länet 54 tegelbruk och 4 pappersbruk. *Mechaniska bomullsspinnerier* finnas vid Näs i Wättle hä-

rad, Sjuntorp i Flundre härad samt vid Trollhättan; det förstnämda tillverkade 1855 för ett värde af 619,000, det andra för 215,000 och det vid Trollhättan för 18,000 rdr bko. Vigtigast är dock bomullsspinneriet vid Rydahl i Marks härad, som anlades 1854 af den förtjente Sven Eriksson, och redan 1855 med 202 arbetare tillverkade för ett värde af 519,613 rdr bko. Vid Rydboholm med dertill hörande tjensteverket Skrapered samt vid Kålläng och Lydde, alla i Marks härad, finnas mechaniska konstväfverier. År 1851 funnos på landsbygden i länet 121 fabriker med 1,310 arbetare och ett tillverkningsvärde af 1,159,321 rdr bko; år 1855 var fabrikernas antal 137, arbetarnes 1,884, och tillverkningsvärdet steg till 2,312,366 rdr bko.

Den förnämsta bland länets *binäringar* är *husväfnadsslöjden*, hvilken för husbehof och äfven något till afsalu idkas inom alla socknar, men som dock har sitt hufvudsäte inom södra delen af länet, förnämligast i Marks, Kinds och Åhs härader, der tillverkningen för hand af ylle-, linne- och företrädesvis bomullsväfnader är en högst vigtig näringsgren, af hvilken den talrika befolkningen i dessa till större delen ofruktbara trakter i hufvudsaklig mån hemtar sitt uppehälle. Oaktadt fabrikernas tillverkningsvärde blifvit så ansenligen förhöjdt, bibehåller sig dock husväfnadsslöjden på sin gamla ståndpunkt samt synes icke heller hafva lidit någonting synnerligt af »krisen». År 1856 afstämplades inom Elfsborgs län icke mindre än 14,549,441 alnar sådana väfnader, tillika med 1,626,648 stycken bomullsdukar, eller 35,000 alnar mer än 1855, hvilket år före det närmast föregående hade en öfvervigt af ända till 3,374,627 alnar. Det sålunda tillverkade afsättes genom resehandlare från Borås och Ulricehamn samt genom personer i dessa städer eller på landsbygden, som dermed idka handel i parti på andra inrikes orter eller på Norge, under de sednare krigsåren äfven på Finnland och Ryssland. Dessa handelsmän afsätta äfven i Halland tillverkade väfnader, hvilkas förläggare till större delen tillhöra Borås stad och Marks härad. Andra binäringar äro jagt och fiske; biskötsel, mest i länets södra delar, hvarifrån vax årligen försäljes; kolning för bruken (i Wedbo och Kinds härader) samt körslor för bruken och sågverken; vidare förfärdigande af laggkärl, såll, askar, tunntappar, korgar och dylikt (i Kind, Weden och Bollebygd), hvarjehanda smiden, linhäcklor, kardor och skrubbor (i Kind) m. m. — År 1855 hade länet 9 större och 564 smärre bränvinsbrännerier, för hvilkas tillverkning skatt erlades med 133,632 rdr bko. För år 1858 voro anmälda 12 större och 240 smärre brännerier med en tillverkning af 340,340 kannor, för hvilka skattebeloppet uppgick till 204,204 rdr rmt.

Länets *handel* inskränker sig icke blott till den vanliga med landtmannavaror, utan år 1855 idkades dessutom landthandel af 34 personer på Dal och 66 i länets Vestgöta-del, och härtill kommer den så kallade *gårdfarihandeln*, genom hvilken husväfnadsslöjdens alster afsättas, och som af ålder varit idkad af länets sju sydöstliga härader: Gäseneds, Weden, Bollebygd, Mark, Kind, Åhs och Redväg, ehuru rättigheten dertill nu mest begagnas af Kinds och Åhs härader. Sjöfart idkas på Wenern och Göta elf; men sjöfolket är till största delen från Bohuslän. Elfsborgs län egde år 1856 inalles 92 båtar och fartyg om 5 läster och derutöfver; hela lästetalet var 2,171.

Bland länets kommunikationsanstalter tillkommer största uppmärksamheten statens vestra stambana, som stryker igenom Lerums och Skallsjö socknar af Wädtle härad, Hemsjö, Alingsås, Bälinge, Hols, Fullestads, Sköfde, Tumbergs, Bråtensby, Rummeneds, Tarsleds och Herrljunga socknar i Kullings härad samt Hudeneds och Hellestads socknar i Gäseneds härad till Skaraborgs läns gräns vid Snipebro.

Elfsborgs län består af 4,194 förmedlade eller 6,272 oförmedlade hemman samt 20,664 lägenheter, verk och inrättningar, alltsammans år 1855 uppskattadt till ett värde af 24,162,179 rdr bko. Dertill komma städerna med sin jord, 31 hemman, hvilka uppskattades till 2,074,028 rdr banko. Stats-

bidragen för landsbygden uppgingo samma år till bko rdr 909,400, för städerna till 70,049. Häraf utgjorde för landet: de ständiga räntorna 255,752, kostnad för rustning och rotering 122,994, kleresistatens underhåll 133,336, fattigförsörjningen 67,042 och väghållningen 94,572 rdr bko; för städerna: de ständiga räntorna 1,075, städernas styrelse 10,946, kleresistatens underhåll 4,715 och fattigvården 10,263 rdr bko. Efter roterings-indelningen underhåller Elfsborgs län af Vestgöta regimente 208 man, af Elfsborgs regimente 1,191 man, af Vestgöta Dals 900 man och 87 båtsmän; städerna erlägga vakansafgift för 19 ordinarie båtsmän; extra-roteringen utgöres af 156 rotar. — *Folkundervisningen* i länet är öfver allt ordnad enligt Kongl. Stadgan af den 18 Juni 1842. Inom Istorps och Sätila pastorater af Marks härad finnas särskilda, på donerade fonder grundade skolor, likasom vid åtskilliga bruk och större egendomar. Hit hörer också Östads barnhus, som i donation eger Östads säteri af 20 hela hemman med underlydande samt årligen lemnar undervisning åt 100 barn, hvilka derjemte njuta vård och underhåll på de under säteriet lydande arbetshemmanen. — För *helsovården* finnas provincial-läkare i hvardera af länets 5 städer och offentliga lasaretter i Wenersborg och Borås, i hvilka städer äfvenledes veterinär-inrättningar och djurläkare finnas. Länet har ytterligare tvänne hushållningssällskaper, sockenmagasiner i 56 socknar, sparbanker i de 5 städerna och vid Lilla Edet, åtskilliga smärre brandstodsföreningar och sedan 1841 ett allmänt brandstodsbolag, hvars ansvarighetssumma år 1856 uppgick till 10,978,720 rdr bko för byggnader och 7,615,620 rdr bko för lösören. — De årliga marknaderna äro i städerna 17 och lika många på landet.

Enligt sednaste landshöfdingberättelse göra rofdjuren i länet årligen skada på husdjur för ett värde af minst 11,000 rdr bko, och skola de årligen fälla i medeltal 46 hästar, 120 nötkreatur, 56 svin, 948 getter och får samt 631 tama fjäderfän. I medeltal fällas årligen inom länet 18 vargar, 7 lodjur, 700 räfvar, 94 hökar och falkar m. m.

Elfsborgs län har 5 städer: *Wenersborg*, *Borås*, *Alingsås*, *Ulricehamn* och *Åmål*. Utom de i det föregående omnämda bruken och fabriksanläggningarna märkas inom länet, bland historiska orter: *Gamla* och *Nya Lödöse*, *Fuxerna*, *Herrevadsbro*, *Oppensten* m. fl., samt bland större gods: Torstensonska stamgodset *Forstena* i Tunhems socken, familjen Lejonhufvuds stamgods *Gräfsnäs* vid sjön Anten, Stenbockska godset *Torpa* i Långhems socken, *Ivågsholm* och *Qvantensburg* på Dal m. fl., hvilka alla hvar för sig närmare beskrifvas på sina ställen.

Till år 1697 hörde Göteborgs stad med Askims och Säfvedals härader samt ön Hisingen till de härader, som nu utgöra det egentliga Elfsborgs län, hvilket sedan 1680 är tillökadt med Dal. Länet indelas för närvarande i 6 fögderier och 18 härader, hvilka i juridiskt hänseende bilda 7 domsagor och 18 tingslag. I ekklesiastikt hänseende består det af 224 socknar, fördelade på 57 pastorater under 10 prosterier, af hvilka 4 tillhöra Skara, 3 Göteborgs och 3 Carlstads stift. Denna indelning åskådliggöres närmare af följande tabell:

Juridisk och Administrativ Indelning.		
Nordals, Sundals o. Walbo härs domsaga.	Nordals härad. Mellerud. *	46 mant. af Ör, Skållerud, 13 mant. af Dalskog, Holm, Gunnarsnäs och Jern.
	Sundals härad. Östebyn. *	$^{1}/_{8}$ mant. af Ör, Bolstad, Grinstad, Erikstad, Gestad, Frändeforss, Ryr, Brålanda.
	Walbo härad. Tångelanda. *	Högsäter, $8^{3}/_{4}$ mantal af Råggärd, Rennelanda, $12^{7}/_{8}$ mantal af Lerdal, Jerbo, Färglanda, Ödeborg, Torp, (Norra) Ryr.
Flundre, Wäne o. Bjerke här. doms.	Flundre härad. L:a Edet. *	Romeled, Åsbräcka, Uphärad, Fors, Fuxerna.
	Wäne härad. Gärdhem. *	Södra Ryr, Wassända, Naglum, Tunhem, Björke, Gärdhem, Åsaka.
	Bjerke härad. Sollebrunn *	Mellby med Geneved, Lagmansered, Erska, 18 mantal af Magra.
Wädtle, Ale och Kullings häraders domsaga.	Wädtle härad. Lerum. *	Stora Lundby, Skallsjö, Bergjum, Angered, Lerum.
	Ale h:d. Kattleberg *	Skepplanda, Sköfde, Hålanda, Tunge, St. Peder (ell. Gamla Lödese) $20^{5}/_{16}$ mantal af Östad, Starrkärr, Kilanda, $12^{1}/_{4}$ mantal af Nödinge.
	Kullings härad. Alingsås stad. *	Herrljunga, Fölene, Eggvena, Tarsled, Remmene, Algustorp, Härene, Sköfde, Tumberg, Bråtensby, Landa, $^{3}/_{4}$ mantal af Magra, Lena, Långared, Bergstena, Fullestad, Hool, Siene, Horla, $5^{5}/_{16}$ mantal af Östad, Alingsås landsförsaml., Rödened, Bälinge, Hemsjö, Ödenäs, Norska Skogsbygden.

* Tingställe.

Ekklesiastik Indelning.		
Södra Dals prosteri.	Ör †, Holm, Dalskog, Skållerud, Gunnarsnäs och Jern. Bolstad †, Grinstad, Gestad och Erikstad. Frändefors † Brålanda, Ryr.	Carlstads stift.
Vestra Dals prosteri.	Högsäter † Jerbo, Rennelanda, Lerdal och Råggärd. Ed † Nössemark, Håbol och Töftedal. Färglanda † Ödeborg. Rölanda † Gesäter. Torp † Ryr.	
Wäne prosteri.	Wenersborgs stad †, Wassända, Naglum och S. Ryr; Tunhem †, Björke, Åsaka och Gärdhem; Mellby †, Magra, Erska och Lagmansered. (5 andra pastorater tillhöra Skaraborgs län.)	Skara stift.
Domprosteriets Norra kontrakt.	Stora Lundby †, Skallsjö, Lerum, Angered och Bergjum; Starrkärr †, Kilanda och Nödinge; Östad; Skepplanda †, St. Peder, Tunge, Hålanda och Sköfde; Romeled †, Fors, Uphärad, Åsbräcka och Fuxerna.	Göteborgs stift.
Kullings kontrakt.	Alingsås stad † och landsförsaml., Rödened, Bälinge, Ödenäs o. Hemsjö; Lena †, Bergstena, Fullestad och Långared; Norunga †, Ljur, Ornunga, Qvinnestad och Asklanda; Algustorp †, Sköfde, Tumberg, Härene, Bråtensby o. Landa; Björke †, Wesene, Grude, Hjellby och Hudene; Herrljunga †, Tarsled, Rommene, Fölene, Eggvena; Hool †, Siene och Horla.	Skara stift.

† Modersocken.

Juridisk och Administrativ Indelning			Ekklesiastik Indelning.		
Åhs och Gäseneds häraders domsaga.	Åhs härad. Wäby.*	6 mantal af Börstig, Kärråkra, $24^{3}/_{8}$ mant. af Hallstad, Wånga, $14^{3}/_{8}$ mant. af Möne, Murum, Wing, Grofvared, Fenneslunda, Härna, Rångedala, Warnum, Tärby, Espered, Toarp, Gingrid, Brämhult, $3^{5}/_{32}$ mantal af Tverreda.	Åhs kontrakt.	Borås stad †, Torpa, Brämhult, Fristad, Borgstena och Gingrid; **) Rångedala †, Toarp, Espered, Tärby och Warnum; Wing (med Töfve) †, Härna, Fenneslunda och Grofvared; Bredared †, Tämta, Wånga, Sandhult med Hedareds kapell; Odh †, Molla, Alboga och Öra; Hällstad †, Murum, Wånga och Möne; Skölfvened †, Sem, Hofva o. Kjellunga; Eriksberg †, Mjeldrunga o. Broddarp.	Skara stift.
	Gäseneds härad. Ljung.*	Hällestad, Skölfvened, Kjellunga, Hof, Sem, Björke, Hudene, Hjellby. Grude, Wesene, Eriksberg, Mjeldrunga, $9^{1}/_{4}$ mant. af Broddarp, Odh, Öra, Alboga, Molla, Norunga (utom Norska Skogsbygden), Asklanda, Ljur, Qvinnestad, Ornunga, 1 mant. af Tämta, 1 mant. af Borgstena.			
Kinds och Redvägs härader...	Kinds härad. Svenljunga*	Gällstad, $23^{17}/_{32}$ mantal af Tverred, Marbäck, Grönshög, Sem, Finnekumla, Länghem, Dannicke, Månstad, Åsarp, Sexdräga, Ljushult, Hillared, Roasjö, Dalstorp. Ölsremma, Nittorp, Hulared, Ljungsarp, $1^{1}/_{4}$ mant. af Unnaryd, Svenljunga, Ullasjö, Redslared, Refvesjö, Örsås, Tranemo, Mássebo, Sjötofta, Ambjörnarp, $^{1}/_{4}$ mantal af Hestra, $5^{1}/_{2}$ mant. af Öxabäck, Mjöbäck, Elfsered, Holtsljunga, Kalf, Frölunda, Håksvik, Mårdaklef, $^{5}/_{8}$ mant. af Gunnarp.	Kinds kontrakt.	Mjöbäck †, Elfsered o. Holtsljunga; Svenljunga med Ullasjö †, Örsås, Refvesjö och Redslared; Sexdräga †, Roasjö, Ljushult och Hillared; Länghem †, Dannicke, Månstad och Åsarp; Gillstad †, Grönahög, Tverred, Marbäck, Finnekumla och Sem; Dalstorp †, Hulared, Nittorp, Ölsremma och Ljungsarp; Tranemo †, Mássebo, Ambjörnarp o. Sjötofta; Kalf †, Håksvik, Mårdaklef och Frölunda.	Göteborgs stift.
	Redvägs härad. Ulricehamnsstad*	4 mant. af Åsaka, 2 mant. af Börstig, $19^{1}/_{2}$ mantal af Åsarp, $2^{13}/_{16}$ mant. af Smula, Kölaby. Solberga, Humla, Blidsberg, Dalum, Böne, Fifle-	Redvägs kontrakt.	Böne †, Knätte, Liared, Fiflered och Kylingered; Bottnaryd †, Mulseryd, Angjerdshestra o. Bjurbäcks kapell; Sandhem †, Härja, Utvängstorp och Nykyrka (Skaraborgs län); Habo † o. Gustaf Adolphs kapell; Åsarp †, Smula, Kölaby o. Solberga; Ulricehamns	Skara stift.

* Tingställe.

† Modersocken.

**) Borås pastorat delades 1859 i 2 regala pastorater af 2:dra klassen, nämligen 1. Borås, Torpa och Brämhult; 2. Fristad, Borgstena och Gingrid.

Juridisk och Administrativ Indelning.

Domsaga	Härad	Socknar
ders domsaga.	Redvägs härad. Ulricehamnsstad*	red, $26^7/_8$ mant. af Kylingared, Knätte, Liared, $^1/_2$ mant. af Hällstad, $^1/_2$ mant. af Möne, Timelhed, Wist, Brunn, $5^3/_4$ mant. af Bottnaryd, $2^3/_8$ mant. af Bjurbäck, **) Hössna, Gullered, Strengsered.
Marks, Wedens och Bollebygds häraders domsaga.	Marks härad. Skene.*	$1^1/_2$ mant. af Torpa, Seglora, Kinnarumma, Fritsla, Skephult, Sätila Hyssna, Örby, Kinna, Berghem, Hajom, Surteby, Kattunga, Foutskäl, Tostared, Thorestorp, $11^{27}/_{32}$ mantal af Öxabäck, Ellekulla, Istorp, Öxnevalla, Horred, Kongsäter, Grimmared. Gunnarsjö, Carl Gustaf (eller Skedeskamma).
	Wedens härad. Borås.*	Bredared, $9^5/_{16}$ mant. af Tämta, Wänga, Sandhult, Hedared, Fristad, $19^5/_4$ mant. af Borgstena, $27^3/_8$ mant. af Torpa.
	Bolleb. härad. Fläskjum.*	Bollebygd, Björketorp, Töllesjö.
Tössbo och Wedbo härs domsaga.	Tössbo härad. Åmål.*	Dalboredden i Svanskog, Hesselskog, Mo. Fröskog, Åmåls landsförsaml., Tössö, Tydie, Ånimskog.
	Wedbo härad. Alltorp.*	Wårvik, Torrskog, Ed, Nössemark, Håbol, Töftedal, Laxarby, Steneby, Ertmark, Billingsforss, Tisselskog, Rölanda, Ödsköld, Bäcke, Gesäter, $3^1/_4$ mant. af Dalskog, $4^3/_8$ mant. af Råggärd, $6^3/_8$ mant. af Lerdal.

* Tingställe.

**) Bottnaryd ligger i 3 län, Elfsborgs, Skaraborgs och Jönköpings, Bjurbäck i Elfsborgs och Skaraborgs, pastoratets bägge öfriga socknar i Jönköpings.

Ekklesiastik Indelning.

Kontrakt	Församlingar	Stift
Redvägs kontrakt.	stad, Timelhed, Brunn o. Wist; Stengårdshult †, Unnaryd, Öreryd, Hestra och Waldshult (Jönköpings län); Blidsberg †, Dalum o. Humla; Hössna †, Gullered o. Strengsered; Yllestad †, Näs o. Wistorp (Skarab. län).	Skara stift.
Marks och Bollebygds kontrakt.	Bollebygd †, Björketorp o. Töllesjö; Sätila † och Hyssna; Seglora †, Fritsla, Kinnarumma o. Skephult; Örby † och Kinna; Berghem † och Hajom; Surteby med Kattunga †, Foutskäl o. Tostared; Istorp †, Öxnevalla o. Horred; Kongsäter †, Gunnarsjö, Grimmared och Carl Gustaf (Skedeskamma); Thorestorp †, Öxabäck och Ellekulla.	Göteborgs stift.
Norra Dals kontrakt.	Steneby †, Ertmark. Ödsköld, Tisselskog, Bäcke och Billingsfors; Hesselskog †, Laxarby, Mo och Fröskog; Tössö †, Tydje och Ånimskog; Åmåls stads- och landsförsamling.	Carlstads stift.

Wårvik och Torrskog tillhöra Nordmarks kontrakt af Carlstads stift; Svanskog hör till Gilbergs kontrakt af samma stift.

† Modersocken.

Fögderier:

Wäne, Bjerke, Flundre, Ale och Wädtle häraders;
Kullings, Gäseneds och Åhs häraders:
Redvägs och Kinds »
Marks, Bollebygds och Wedens »
Sundals, Nordals och Walbo »
Wedbo och Tössbo häraders fögderi.

Elfsbro. Stångjernshammare i Warnums socken och Ölme härad af Carlstads län, anlagd 1656 på frälsegrund, med 2 härdar samt hälften i brukssågen med ett blad och hälften i Niklasdams såg, likaledes med ett blad. Tillhör C. M. Juhlin på Niklasdam.

Elfsby. Kapellsocken i Piteå sockens tingslag och Luleå fögderi af Norrbottens län, 6 mil nordvest från Piteå, är tillika med Piteå stadsförsamling, annex till Piteå landsförsamling i Vesterbottens andra kontrakt af Hernösands stift. Om kapellförsamlingen, som 1856 hade 1,559 invånare, se vidare *Piteå.*

Elfsered. Annex-socken i Kinds härad och Elfsborgs län, $6^1/_4$ mil söderut från Borås och 4 mil o. n. o. från Warberg, invid Hallands gräns, har en areal af 9,558 tunnl., af hvilka 1,170 äro sjöar och kärr. Näringsfången äro de i Kinds härad vanliga, och socknen, som består af $23^7/_8$ oförmedlade eller $10^1/_4$ förmedlade mantal ($2^5/_{16}$ skatte, $2^1/_4$ krono, $5^{11}/_{16}$ frälse), beboddes omkring 1840 af 462 personer, men hade 1850: 469 och 1856: 508 invånare, Socknen hade sistnämda år ambulatorisk skola med en examinerad lärare, som undervisade 41 gossar och 52 flickor. — Elfsered är, tillika med Holtsljunga, annex till Mjöbäcks konsistoriela pastorat af 3:dje klassen i Kinds kontrakt af Göteborgs stift. Kyrkan, af okänd ålder och uppförd af trä, var redan på 1830-talet högst förfallen. — Bland fornlemningar inom socknen nämnes en stensatt grifthög på hemmanet Gamlaryds gärde, norr om Danabäck, hvilken från hemmanet Danhult i Elfsereds socken till Bäckarp i Fageredssocken utgör gränsen mellan Elfsborgs och Hallands län, men fordom var riksgräns. Ofvanpå högen skall fordom en bautasten hafva stått, men blifvit flyttad till Gamlaryd och lagd till tak öfver en källare; i trakten kring högen har man hittat kulor, värjor o. s. v., hvarjemte skattgräfvare derstädes skola hafva funnit silfverpenningar. På hemmanet Ryds egor finnas derjemte 4 st. bautastenar och en mindre grifthög. — Adress: Svenljunga.

Elfsjö. Säteri om $2^1/_4$ mantal i Brännkyrka socken och Svartlösa härad af Stockholms län och Södermanland, är grundadt af riksrådet Johan Skytte, som skref sig till Elfsjö, reducerades 1683, men utbyttes af arfvingarne, tillhörde år 1772 friherre Ehrensvärd och sedan riksrådet och amiralen friherre Axel Lagerbjelke, som dog på denna gård 1782. Han gjorde godset till fideikommiss, och detta egdes sedan af öfver-amiralen grefve Gustaf Lagerbjelke samt tillhörde 1856 landshöfdingen grefve G. Lagerbjelke. Under gården lyda 3 mantal i Huddinge.

Elfsnabben. Hamn i Stockholms skärgård, uti Muskö kapellsocken och Sotholms härad af Stockholms län, uti Mysingefjärden, mellan ön Elfsnabben, Bjursbagen, Kapellsholmen och Gubbholmen, nu lotsort och telegraphstation. Hamnen, som har två inlopp, är tillgänglig för de största linieskepp och kan rymma en hel flotta, som der ligger tryggad för alla vindar. Elfsnabben, äfven kallad Elgsnabben och Hjelmsnabben, var också i fordna dagar Sveriges förnämsta örlogshamn, och härifrån afseglade Gustaf Adolf först till Polska och sedan till Tyska kriget (midsommardagen 1630). År 1719 lågo Ryssarne i Elfsnabben och hemsökte derifrån hela socknen med eld och brand, skonande blott kyrkan. Under sednaste Orientaliska kriget låg Fransk-Engelska flottan några dagar vid Elfsnabben, dit talrika ångfartyg utgingo från Stockholm med passagerare, nyfikna att beskåda det krigiska skådespelet. — Alla från Stockholm utgående eller inkommande skepp, med varor och köpmansgods, få icke taga annat ut- eller inlopp än genom Elfsnabben, Dalarön eller Sandhamn.

Elfsta. Säteri af 2 mantal i Botkyrka socken och Svartlösa härad af Stockholms län, vid Tullingesjön, tillhörde 1686 Starenflychts enka, under större delen af 1700-talet grefliga slägten Lagerberg, sedan genom gifte presidenten grefve Cronstedt omkr. 1772, Hebbe 1825, friherre Sköldebrand, Rönqvist 1850. Underlydande äro $2^7/_{24}$ mantal.

Elfsyssel, *Södra* och *Norra*. Två prosterier i Göteborgs stift, af hvilka det *Södra* innefattar pastoraterna: Thorslanda och Öckerö; Säfve, Backa och Björlanda; Kongelfs stad med Rödbo och Ytterby; Karreby och Romelanda; Thorsby, Harestad och Lycke; Marstrands stad och Carlstens slottsförsamling; Hjertum och Vesterlanda; Solberga med Jörlanda och Hålta; Spekeröd med Ucklum. — Elfsyssels *Norra* prosteri innefattar: Ödsmål och Norum; Forshälla med Resteröd, Ljung och Grinneröd; Uddevalla stad med Bäfve och Norra Ryr; Skredsvik, med Herrestad (den egentliga moderkyrkan) och Högås samt Bokenäs och Dragsmark. Södra prosteriet beboddes 1856 af 32,860, det Norra af 23,956 invånare.

Elfsåker. Annex-socken i Fjäre härad af Hallands län, $^3/_4$ mil n. n. o. från Kongsbacka samt $1^3/_4$ mil s. s. o. från Göteborg, har en areal af 9,928 tunnland, af hvilka 790 äro sjöar och kärr. Större delen af socknens hemman äro belägna enstaka i skogsbygd och hafva jordmån af mylla, starkt uppblandad med sand och grus, samt ega god tillgång på skog; nästan alla hafva de husbehofs-vattenqvarnar och god tillgång på bränntorf. De yngre karlarne idka nästan allmänt sjöfart. Socknen består af $35^1/_{24}$ hemman (deraf $20^{23}/_{24}$ skatte, $3^7/_{12}$ krono och $10^1/_2$ frälse) med 34 oskattlagda sqvaltqvarnar, 44 backahus och 2 ålfisken; samt beboddes på 1840-talet af 933, 1850 af 1,160 och 1856 af 1,183 invånare. Socknen hade sistnämda år ambulatorisk skola med en examinerad och en oexaminerad lärare, som undervisade 46 gossar och 50 flickor, medan 20 gossar och 14 flickor hade enskild undervisning samt 20 gossar och 28 flickor undervisades i hemmet. — Elfsåker är, tillika med Lindome, annex till Tölö præbende-pastorat af 2:dra klassen i Fjäre och Wiske kontrakt af Göteborgs stift. Kyrkan ombyggdes år 1729. — Någon större gård finnes icke i socknen. — Adress: Kongsbacka.

Elfvadansaretrådet. Så kallas en lummig lind, som står å en höjd vid Skånes vestra hafsstrand, icke långt från Båtstad. Enligt folkberättelsen skola kring detta träd fagra sjötärnor om nätterna hålla sina dansar efter Neckens underbara spel. Dylika berättelser äro för öfrigt gängse på flera ställen i södra och mellersta Sverige.

Elfvarfylke, eller **Elfvarsyssel.** Det förra redan i 12:te, det sednare i 14:de seklet benämning på Södra Bohuslän, eller landet från Uddevalla till elfven, öarna inbegripna. Inbyggarne, hvilka ansågos som de argaste bland alla Normän, kallades för sin vildhet *Elfvagrimar*, det är de grymma vid elfven. Namnet qvarlefver ännu i Elfsyssels bägge kontrakter.

Elfvarqvisla. Så kallas hos Sturleson mynningen af Göta elfs norra gren, Nordre elf, som öppnar sig utmed stranden af Björlanda socken på ön Hisingen i Bohuslän. Af folket i trakten kallas elfmynningen för *Qvillan*.

Elgaryd. Ett mantal skatte i Tolgs socken och Norrvidinge härad af Kronobergs län, födelseort för skalden Pehr Elgström, som föddes här den 24 December 1781, och hvars far, Erik, var bonde i Elgaryd.

Elgarås. Socken i Wadsbo härad af Skaraborgs län, vid sjön Undens vestra strand, i söder om Hofva, har en areal af 22,009 tunnland, af hvilka 6,250 äro sjöar och kärr. Utom en del af sjön Unden hörer större delen af sjön Welen till socknen, hvilken derjemte genomflytes af ett par smärre vattendrag. Socknen är belägen på kronoallmänningen Fägreds-mon; jordmånen består af lera, ler- och sandmylla; hufvudsädet är råg; lin odlades fordom mer än nu; sedan skogarne aftagit, och kolning och tjärubränning, som förut idkades i stor skala, blifvit förminskade, har äfven boskapsskötseln ådragit sig större uppmärksamhet än som förut varit fallet. Socknen, som består af $20^{13}/_{16}$ hemman, af hvilka $2^1/_4$ äro boställen, beboddes på 1840-talet af omkring 800 personer, men hade 1850: 1,332 och 1856: 1,486 invån. Sock-

nen hade sistnämda år både fast och ambulatorisk folkskola, med en examinerad lärare i hvardera skolan. I den fasta undervisades 30 gossar och 24 flickor, i den ambulatoriska 60 gossar och 40 flickor, medan 16 gossar och 29 flickor undervisades i hemmet. — Elgarås socken utgör, tillika med Finnerydja, annex till Hofva regala pastorat af 1:sta klassen i Norra Wadsbo kontrakt af Skara stift. Kyrkan, belägen $3^1/_2$ mil o. n. o. från Mariestad och 1 mil från Göta kanal, är af trä, uppbyggd år 1735 och har vid vestra gafveln ett litet torn af bräder, hvari klockorna hänga. — Inom socknen ligga löjtnantsbostället *Elgarås Millomgården* och kapellansbostället *Elgarås Tomten;* vid pass $^1/_8$ mil i öster från kyrkan tror man sig hafva funnit qvarlefvor efter det i Erikska ättens historia ryktbara *Elgarås slott* eller kungsgård. Det var på Elgarås, som kon. Sverker Carlsson år 1205 lät mörda sin företrädares, Knut Erikssons, barn, som uppehöllo sig derstädes; blott en af de unga furstarne, den äldste, Erik, sedan konung Erik X, kom undan och blef af Fale Bure förd öfver Tiveden, genom Bergslagen, Dalarne, Helsingland och Medelpad till Norge. Enligt någras uppgift, skall Fale hafva burit honom på sina armar; men enligt andra var Erik vid denna tid redan fullväxt. — En annan berättelse är, att Knuts söner uppreste sig mot Sverker och föllo i drabbning, icke mördade. — De förmenta qvarlefvorna efter kungsgården befinnas på en med buskar och småskog bevuxen höjd. — Adress: Mariestad.

Elgeberget. Berg i grannskapet af den s. k. Gällnäs Udde i Gesta socken och Sundals härad på Dal. Berget liknar ett skepp »med köl, sidor och ror». Folksägnen berättar: »det var fordom en hop jättar, som här lastade en farkost med bara silfver och ämnade flytta härifrån uppåt Wärmland. Men de kommo en dag i en sådan träta och slagsmål, att de började slå ihjäl hvarandra. Slutligen återstod blott en, hvilken icke kunde komma någon *hvart* med farkosten, som med tiden, jemte silfret i densamma, mer och mer förvandlades till sten. Berget innehåller ännu god silfvermalm.»

Elgebo, *Stora* och *Lilla.* Frälsehemman, det förra $^5/_8$, det sednare $^1/_8$, i Åkers socken och Östbo härad af Jönköpings län. Stora Elgebo, som har vidsträckta egor, var genom hemmanets klyfning förvandladt till by, hvari bonden Johannes Jaensson egde $^1/_8$. Denne hade en son, Anders, som antog namnet Åkerlund, hvilken tidigt började sysselsätta sig med handel och genom flit och verksamhet samlade så mycken förmögenhet, att han år 1815 anlade ett ståltrådsdrageri, hvilket den tiden lönade sig synnerligen väl. Han inköpte kort derefter $^1/_4$ i byn, der han på ny tomt uppförde ett stort corps de logis med flygelbyggnader, vacker trädgård och stor ladugård, hvarigenom stället blifvit en af ortens vackraste sätesgårdar. År 1822 anlades ytterligare ett garfveri, och småningom inköptes ännu $^1/_4$ af gården samt Lilla Elgebo, $^1/_8$ frälse. Bägge gårdarne egdes 1857 af Åkerlunds arfvingar.

Elghammar. Jernbruk i ofvannämda socken, anlagdt 1840 af den i förra artikeln omnämda Åkerlund i den s. k. Öster-, Brandstorps- eller Elgebo-ån i rågången mellan Elgebo och Åkers skogelag. Bruket består af 1 hammare med härd samt manufakturverk; det hade 1852: 600 sk℔:s smidesrätt, nu oinskränkt. Härtill komma 3 knipp- och 1 spikhammare. Elghammar med jernbruk, ståltrådsverk samt garfveri och hemmansdelar, Elgebo, Broddarp och Linås, $1^{13}/_{32}$ mantal, är taxeradt till 31,943 rdr bko. Vid brukets anläggning mötte den svårigheten, att dammmuren måste göras 175 alnar lång. Bruket står på ett hälleberg, i hvilket hammarställningen af tackjern är nedborrad och fäst.

Elghammar. Frälsesäteri af 4 mantal i Björnlunda socken och Daga härad af Nyköpings län, vid norra stranden af sjön Lockvattnet, hvars vatten begagnas som källvatten, blef år 1444 af biskop Erik i Strengnäs bortbytt till riksrådet Magnus Larsson till Tärna

och har sedan tillhört Johan Kruse samt dennes son Sivert i förra hälften af 1600-talet. Efter den sistnämdes enka, Katharina Rosenhane, tillhörde godset deras slägt allt framgent ända till medlet af följande seklet; sednare egare voro O. B. Ehrencreutz 1754 och 1770, König 1788, kommersrådet Welander, slutligen excellensen grefve Stedingk genom köp. Stedingk lät uppföra en ny hufvudbyggnad efter ritning af en architekt Giacomo Qvarenghi, och Elghammar är nu ett af Södermanlands bäst bebyggda herresäten. Kommersrådet Welander donerade 9,000 rdr bko till en vexelundervisnings-skola i Björnlunda socken. Godset eges nu, tillika med ett dertill hörande tegelbruk och torpet Elghammarsberg, af generalmajoren grefve Ludvig Ernst v. Stedingk.

Elghult. Socken i Uppvidinge härad af Kronobergs län, fordom (1304) kallad *Elgiahult*, i öster och norr gränsande till Kalmar län, har en areal af 84,588 tunnland, af hvilka 3,830 äro sjöar och kärr. Socknen har omkring 20 sjöar, bland hvilka den största heter *Ufvasjö*, i hvilken *Säfsjöströms å* eller *Allster-ån* faller ut. Socknen bildar en vågformig bergsluttning mot sydost, och genom en större fördjupning deri framgår Allster-ån. Åkertegarne äro små, jordmånen svartmylla och alf, högst stenbunden. Råg, korn hafre och foderväxter sås. Ännu finnas i socknen två anseuligare skogar, *Klobbingsmark* och *Gråstensmo.* Socknen, som består af $68^1/_3$ mantal ($41^1/_{12}$ skatte, $1^1/_2$ krono och $25^3/_4$ frälse), värderade till 311,139 rdr banko, med 7 qvarnar, 8 sågar och 5 utjordar, beboddes 1840 af 3,049, 1850 af 3,514 och 1856 af 3,762 personer. Socknen hade sistnämda år ambulatorisk skola med 2 examinerade och 1 oexaminerad lärare, som undervisade 232 gossar och 186 flickor, medan 1 gosse bivistade allmänt undervisningsverk. — Elghults moderförsamling utgör med annexet Helleberga ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassens 1:sta afdelning i Uppvidinge kontrakt af Wexiö stift. Hela pastoratet består af $94^1/_{24}$ förmedlade mantal, prestgården är 1, stommen $^1/_2$ mantal. Kyrkan, belägen $5^5/_8$ mil från Wexiö, byggdes 1805—1806 af sten med torn och har en vacker altartafla, som fordom tillhört Jakobs kyrka i Stockholm samt blifvit skänkt af prosten N. Colliander och hans fru. På nya kyrkdörren sitter ett gångjern med run-inskrift: **kirk þufni þak Raþarra**; i sakristian är en stor tränyckel, som skall föreställa löse- och bindenyckeln. En i gamla kyrkan fordom befintlig bild af den Hel. Dionysius är förkommen, likasom en af Jungfru Maria. Bland kyrkoherdarne i Elghult märkes herr Thord, hvilken tillika med länsmannen Nils Germundsson i Ryd blef som Dackes medhållare lagd på sträckbänken och halshuggen i Strengnäs till straff derför, att han med sin varning räddat den af Jakob Bagge förföljda Dacke. — Bland gårdar inom socknen märkas: frälsehemmanet *Botillaboda*, af hvilket år 1297 såldes $^1/_{10}$ tillika med $^1/_4$ af *Hohult* och $^1/_{18}$ af *Myklaboda* i *Lenhofda* för 22 mark silfver till Peter Öijarsson af fru Ingeborg och hennes son, riksmarsken Håkan Läma, genom dennes styffader, riksrådet Bengt Pætarsson (3 hjorthorn); — *Dubberås*, $^1/_4$ mantal frälse, af Byrghytha Thuresdotter (Bjelke) upplåtet åt *Hr Karl, Sverges, Norges oc Gotha Konung*, då kalladt *Doblaraas* i *Ælhult* socken; — *Flöxhult* och *Hofgården* samt *Höneströms bruk* (se dessa artiklar). — Adress: Wexiö.

Elgmyra. Tre mantal skatte-säteri uti Krigsbergs socken och Bobergs härad af Linköpings län, hvilka för närvarande tillhöra Qvarns bruksegendom i samma socken. Äldsta kända egaren är landshöfding Hans Strijk, som 1645 och 1646 förvärfvade Elgmyra genom köp och donation; hans son, Gotthard, gift med Christina Ribbing, egde år 1683 gården såsom säteri af 4 allodialhemman, men måste lösa en del från kronans anspråk för Ulfåsa gård; på 1750-talet tillhörde gården brukspatron M. Wester, 1818 A. Wester, 1852 brukspatron P. H. Victorin. Se vidare art. *Qvarn.*

Elgå. Annex-socken i Jösse härad af Wärmlands län, på Elgå-fjordens ve-

stra strand, 7½ mil nordvest från Carlstad, har en areal af 46,703 tunnland, af hvilka 6,950 äro sjöar och kärr. Bland vattendragen märkas, utom Elgåfjorden, sjön *Ränken*, med den förra sammanbunden medelst en hästbana af 14,650 fots längd, som anlades år 1855 med en kostnad af 60,000 rdr bko, — *Elgsjön*, som enligt chartorna har aflopp både åt Elgå-fjorden och Stora Gla, — nordligaste delen af sjön *Lilla Gla*, *Gränsjön* samt *Norra* och *Södra Ör-sjöarne*. Socknen, som består af 17⅛ hemman (14 11/12 skatte, 17/24 krono, 1 säteri och ½ frälse), med 4 utjordar, 29 torp, 11 par qvarnstenar till husbehof, 3 par qvarnstenar för tull, 4 salusågar, 1 såg för husbehof, 2 stångjerns-, 2 knipp- och 2 spikhamrar, beboddes på 1840-talet af 1,736 invånare, men hade 1850: 1,972 och 1856: 2,097 invånare. Socknen hade sistnämda år ambulatorisk skola med en examinerad lärare, som undervisade 112 gossar och 79 flickor, medan 1 gosse bivistade allmänt undervisningsverk samt 96 gossar och 95 flickor undervisades i hemmet. — Elgå socken är annex till Arvika konsistoriela pastorat af 2:dra klassen i Jösse kontrakt af Carlstads stift. Socknen nämnes icke förr än år 1469 och hade då träkyrka samt kallades Helga Socken i Vester-Sysslet, ehuru Fernow dock anser det möjligt, att med denna Helga Socken kunnat förstås det i söder om Elgå belägna Glafva (Gladewall, der Gudwalla kloster legat). Samma författare anför, att kyrkan i äldsta tider haft namnet St. Olof och att socknens nuvarande namn kunnat uppkomma genom någon förvridning deraf. Olofsmessan lär också ända till sednare tider hafva här i socknen bibehållit sig i större helgd än annorstädes. — I socknen märkas: *Elgå bruk* (se nedan); — *Fröbohl*, som i början af 1500-talet tillhörde Måns Jenisson, sonsons sonson af kon. Albrechts råd Jenis Hjärne; — *Sulevik* eller *Sulbovik*, alltifrån hedendomen en offentlig marknadsplats, der under den sednare medeltiden marknader höllos vid Korsmessan och Mormessan, m. fl. — Adr.: Arvika.

Elgå. Jernbruk i ofvannämda socken, anlagdt 1695 och 1857 bestående af en stångjernshammare med 2 härdar och manufakturverk för 2 knipp- och 6 spikhamrar med 3 stockar och 4 härdar. Smidet är oinskränkt. Till bruket höra vidare en tullmjölqvarn af 3 par stenar, en siktqvarn, en finbladig salusåg af 8 blad för sågning af 100 tolfter blockar samt tvänne lastbåtar om 11 lästers drägt hvardera. Stångjerns-smidet för året utgjorde 1,105 sk℔ 9 l℔ 5 ℔, med ett värde af 27,805 rdr bko; manufaktursmidets värde uppgick till 16,716 rdr banko. Hela brukets värde, inbegripet ⅓ mantal Åsbohl, uppgick till 74,459 rdr bko.

Eljaröd. Annex-socken i Albo härad af Christianstads län, har en areal af 5,415 tunnland, hvaraf blott 4 äro sjöar och kärr. Socknen består af 7⅝ mant. (4 23/24 skatte, ½ krono och 2⅙ frälse), med 4 mjölqvarnar och ett tegelbruk; större delen deraf lyder under Torups och Christinehofs gods. Eljaröd, som på 1840-talet hade omkring 600 invånare, räknade 1850: 693 och 1856: 761 personer samt hade sistnämda år fast folkskola med 1 examinerad lärare, som undervisade 54 gossar och 63 flickor, medan 20 gossar och 20 flickor undervisades i hemmet. —. Eljaröd är annex till Andrarums regala pastorat af 3:dje klassen i Albo och Jerrestads kontrakt af Lunds stift. — Adress: Christianstad.

Eling. Annex-socken i Barne härad af Skaraborgs län, 3¾ mil n. o. från Alingsås och 4½ mil s. s. v. från Lidköping, har en areal af 5,022 tunnland, af hvilka 220 äro kärr och sjöar. Jordmånen är för det mesta sand- och lermylla, åkerbruk hufvudnäringen. Ängarne bestå dels af mader, dels af tämligen mosslupen hårdvall; något löfskog finnes. Socknen, som består af 10 mantal och är taxerad till ett värde af 32,658 rdr banko, hade på 1840-talet 382, 1850: 400 och 1856 406 invånare. — Eling är tillika med Wedum annex till Bitterna konsistoriela pastorat af 2:dra klassen i Wilska kontrakt af Skara stift. Kyrkan är af trä med

trätorn och anses hafva fått namn efter sin uppbyggarinna, en fru Elin (hvilket af allmogen uttalas Eling). — Inom socknen ligga säteriet *Bohl* eller *Bilsholm* och militie-bostället *Soltorp.* — Adress: Skara.

Elingheims Kyrka. Gammal, förfallen kyrka i Hangvars socken och Forsa Ting af Norra Befallningen på Gotland, uppbyggd år 1050 (?), men nu fullkomligt ödelagd, så att träd växa inom murarna. När kyrkan ödelades, är obekant.

Elins Källa. Ett minne af Sköfdes helgon, den Heliga Helena, belägen $^1/_8$ mil från staden, och öfver hvilken i katholska tiden ett kapell var uppbygdt. Ruiner efter detta kapell qvarstodo ännu 1759 nära hemmanet Källegården, men nedrefvos då och användes till utvidgande af stadskyrkan. Källan blef redan år 1596 igenfylld på ärkebiskop Abraham Angermanni befallning, men letade sig icke desto mindre väg fram i dagen vid sydöstra hörnet af kapellets grundmur och är ännu berömd för sitt friska och välsmakande vatten.

Ellebjär. En höjd i Hyby socken och Bara härad af Malmöhus län, der, enligt sägen, gudstjenst blifvit hållen i sju års tid, under hvilka kyrkan varit i bann. Anledningen dertill uppgifves af traditionen hafva varit följande. På Burö (nu Klägerup) gård i denna socken bodde två adliga jungfrur och samtidigt med dem på Hyby gård tvänne riddare, som friade till jungfrurna och erhöllo deras ja, men derpå drogo ut i härnad och glömde sina löften, så att de vid hemkomsten ej ville vidkännas sina förbindelser. Jungfrurna, med fullt beslut att hämnas, begåfvo sig till Hyby kyrka, der de fått höra att riddarne skulle bivista julottan; den ena ställde sig bakom altaret, den andra gömde sig bakom vapenhusdörren, och när den äldsta riddaren knäböjde vid altaret, blef han genast med en dolk nedstött af den ena jungfrun, medan den andra från sitt gömställe med ett svärd genomborrade den andra riddaren, som skyndade ut genom kyrkodörren för att undgå samma öde. Jungfrurna begåfvo sig genast till Rom för att hos påfven söka aflösning för mordet, hvilket också beviljades; dock förklarades kyrkan i bann i sju (enligt andra i tre) år, så att ingen gudstjenst der fick hållas. Gudstjensten hölls under denna tid på Ellebjär, der man ännu skall se märken efter trappsteg och en upphöjning, der altaret stått. Bakom altaret skall på muren i Hyby kyrka hafva funnits en målning, föreställande morduppträdet; men taflan skall hafva blifvit öfverstruken, då kyrkan hvitmenades i en sednare tid.

Elleholm. Annex-socken i Listers härad af Blekinge län, belägen vester från Carlshamn, vid hafvet, har en areal af 1,412 tunnland. Socknen består af $6^7/_8$ mantal ($6^5/_8$ skatte, $^1/_8$ krono, $^1/_8$ frälse), med 2 utjordar, 1 krog och 4 gatehus; den beboddes på 1840-talet af 352, 1850 af 405 och 1856 af 396 personer. Socknen är annex till Mörrums regala pastorat af 2:dra klassen i Listers och Bräkne kontrakt af Lunds stift och har med modersocknen gemensam fast folkskola, der 3 examinerade lärare år 1856 undervisade 257 gossar och 251 flickor, medan 1 gosse åtnjöt allmän undervisning, 1 gosse och 4 flickor undervisades i hemmet. Taxeringsvärdet är 68,475 rdr banko. — På en holme i Mörrums å, ungefär $1^1/_4$ mil från Carlshamns stad, ligger *Elleholms Kyrkoby,* ett af de vackraste ställena i det natursköna Bleking. Här låg fordom staden *Elleholm* med det befästa slottet *Sjöborg,* om hvilka bägge man känner blott föga. När staden först uppkom, känner man icke; dock vet man, att Lunda-ärkebiskopar innehade slottet och der hållit hof. Qvarlefvor efter dess murar och grafvar lära ännu kunna ses. Ärkebiskop Birgerus Gunnari uti Lund bidrog mycket till stadens förbättring genom de privilegier, som han år 1509 förlänade sina undersåter, borgrarne i Elleholm. Ärkebiskop Jacobus Gerhardi hade år 1404 pantsatt Elleholms slott till riddar Absalon Pederssen för ett lån af »1,000 mark i hvita sterlingar»; men ärkebiskop Petrus Lycke inlöste slottet åter

år 1424. År 1436, då Engelbrechts bondehär belade Elleholm, innehades staden af ärkebiskop Johannes Laxman. År 1536 kom Elleholm i Danska konungarnes händer; staden lärer hafva blifvit förstörd af Svenskarne år 1564, och dess stadsrättigheter öfvergingo till Sölvitsborg. För närvarande består Elleholms kyrkoby dels af ett gods om $5^1/_8$ mantal skatte, tillhörigt länsgrefvinnan Louise Danner, kon. Fredrik VII:s af Danmark morganatiska gemål, och enkefru Hedvig Sophie Berling i Köpenhamn samt taxeradt till 42,525 rdr bko, dels eges och brukas den af bönder, hvilkas andel i socknen är taxerad till 25,950 rdr banko, så att socknens hela värde uppgår till 68,475 rdr samma mynt. — Se vidare art. *Mörrum.* — Adress: Carlshamn.

Ellekulla. Annex-socken i Marks härad af Elfsborgs län, omkring 5 mil s. s. v. från Borås och ungefär vid samma afstånd nordost från Warberg, har en areal af 7,406 tunnland, af hvilka 625 äro sjöar och kärr. Socknen består af $10^3/_{16}$ mantal med 6 sågar och 2 qvarnar samt är taxerad till 37,391 rdr bko. Invånarnes antal, på 1840-talet 555, hade 1850 stigit till 608 och 1856 till 623. I socknens fasta folkskola undervisades sistnämda år 10 gossar och 13 flickor, medan 26 gossar och 23 flickor hade undervisning i hemmet. — Ellekulla är tillika med Öxabäck annex till Thorestorps konsistoriela pastorat af 3:dje klassen i Marks och Bollebygds kontrakt af Göteborgs stift. Kyrkan, byggd af gråsten, af okänd ålder, tillbyggdes år 1795 och har målningar i taket. — Inom socknen ligga de smärre gårdarne *Annabäckshult* och *Gäddarp.* — Adress: Borås.

Elleshill. Lägenhet i Solna socken och Danderyds skeppslag af Stockholms län, väl bebyggd, år 1859 af fabrikör Arntz försåld till expedit.-chefen Holmqvist för 53,000 rdr rmt.

Ellholmen, med **Garpströmmen.** Jernbruk och egendomar i Arboga socken och Åkerbo härad af Westerås län, tillhöra för närvarande Jäders bruksbolag, hvarom vidare under artikeln *Jäder.* Ellholmen kallades fordom Alholmen, Älfholmen, Elloholm eller Loholm och hade ett slott på en holme i Arbogaån. Slottet nedbrann omkring 1544, då godset egdes af riksrådet Abraham Christersson Leijonhufvud. Sedan tillhörde Ellholmen åtskilliga ätter, deribland slägten Oxenstjerna, af hvilken friherre Erik Carlsson Oxenstjerna år 1661 förlänade gården åt dåvarande inspektoren O. Unge och hans hustru Margaretha Schaeij. Unge köpte gården till skatte, och hans arfvingar innehade den ännu på 1750-talet och sednare. År 1812 kom Ellholmen till en Mannerstråle af samma adlade slägt (Neumann), som innehade Jäders bruk, och som ännu innehar hela det af Jäder, Garpströmmen och Ellholmen bestående godset. År 1670 inrättades här af en Holländare, Johan von Vlecken, på kronans bekostnad ett pappersbruk, hvilket fortfor till omkring 1730-talet.

Ellinge. Sätesgård i Sallerups socken och Harjagers härad af Malmöhus län, en bland Skånes äldsta gårdar, har alltid varit i högättade mäns besittning. Sjelfva herresätet, hvars nuvarande skick föga påminner om den fordna borgen, ligger omgifvet af breda grafvar, i hvilka nu svanor simma, på en höjd utmed stranden af den lilla Bråön, omgifvet af trädgårdar och parker, hvilka undanskymma den omkringliggande, föga inbjudande slätten. En allé af vackra kastanier leder upp till det grundmurade boningshuset af två våningars höjd, och på något afstånd derifrån ligger den af flera stora korsvirks-byggnader bestående ladugården. Strax i vester från herrgården framlöper statens södra jernvägs-stambana och erbjuder den förträffligaste debouché för gårdens produkter. Om åbyggnadernas äldre utseende skola vi framdeles tala.

Som Ellinges äldsta kända egare, vid början af 1200-talet, nämnes den med ätten Hvid befryndade slägt, hvilken de Lundensiska ärkebiskoparne Jakob och Erland Erlandssöner samt Jens Grand tillhörde. Denna ätt skref sig

till Ellinge och Alvastorp, och dess vapen skall hafva varit tre blå bjelkar i silfverfält, hvartill Jakob Erlandsson tillade en öfver två af bjelkarna uppstigande biskop med krumstaf. Stamfadern, *Erland* till Ellinge, som lefde i början af 13:de århundradet, var gift med Cerilla, styfsyster till Ebbe Suneson Hvid och kusin med Svenska konungen Sverker II:s gemål, drottning Benedicta. Erland, en »ärans man och tapper riddare», som han kallades, blef dödad vid Rendsborg och efterlemnade två döttrar, som gjorde förnäma giften, samt fem söner, hvilka alla blefvo betydande män och nämnas i dessa tiders historia. De fem sönerna voro: ärkebiskop Jakob Erlandsson; Nils, länsman i Lund och sedan gilkare öfver Skåne; Anders, ärkebiskopens trofasta anhängare; Erland, en kort tid sin äldsta brors efterträdare på ärkebiskopsstolen, samt Johan, gilkare i Skåne. Enligt andra uppgifter, fanns det ytterligare en broder, Petrus, som dog före år 1262. Ärkebiskop Jakob och hans bror Johan, som år 1250 var gilkare i Skåne och höfvidsman på Helsingborg, voro bägge, tillika med den tredje brodern, Anders, motståndare till dåvarande Danska konungen Christopher och försvarade de rättigheter, som tillkommo den mördade konung Abels söner. Den fjerde brodern, Nils Erlandsson, sökte deremot förmå ärkebiskopen till att försona sig med konungen, och när konung Christopher ändtligen lyckades förmå en Tysk äfventyrare, Henrik af Mecklenburg, att åtaga sig vågstycket att gripa prelaten, hvilket också skedde år 1259 på ärkebiskopens gård Gissleberga vid Landskrona, understöddes Tysken i detta företag af Jakobs egen bror, hr Nils. Men detta tilltag af konungen blef signalen till stora oroligheter; hela landet belades med interdikt; Anders Erlandsson intog Bornholm och Hammershus; Jakob Erlandssons systersöner, biskoparne Peder och Jens Bang, inkallade i landet den Rügiska fursten Jaromir, som for fram på det gräsligaste; ärkebiskopens parti, de s. k. »chorkarlarne», förenade sig med de främmande röfvarskarorna, och konung Christopher sjelf blef förgiftad af abboten Arnfast, hvilken af ärkebiskopen upphöjdes till biskop i Aarhus. Den tioåriga Erik Glipping besteg nu Danmarks thron under förmynderskap af sin mor, Margaretha, kallad »Spræenghest» eller »Svarta Greta», som lössläppte ärkebiskopen ur hans fängelse, hvarefter prelaten gick i frivillig landsflykt och, fastän af påfven återinsatt i sin värdighet, aldrig återfick denna, utan afled på Rügen 1273. Om hans bror Johan vet man ingenting annat, än att han dog i fängelse 1272, och att han förlorat sin värdighet, ty Nils Erlandsson blef, sannolikt som belöning för sin delaktighet i ärkebiskopens gripande, gilkare öfver Skåne och erhöll sannolikt äfven Ellinge. Åtminstone vet man icke, att detta gods varit innehafdt af något bland Johans barn, hvilka skola hafva varit tre, två söner, Jakob och Anders, samt en dotter, Cecilia. Nils Erlandsson lefde ännu år 1285 och var en bland de 10 gamla män, som efter aflagd ed skulle uppgifva, huruvida Als-land i Slesvig tillhörde konungen af Danmark eller hertig Waldemar. Han var gift med Elisabeth, dotter af Peder Strangeson och Ingeborg, hvars fader var den ryktbare Esbern Snare. Med denna sin gemål hade han tvänne döttrar.

Ellinge synes i det nästföljande århundradet hafva öfvergått till ätten Banér, ty en dotter af Anders Eskilsson Banér, Ingeborg Andersdotter, medförde Ellinge i äktenskapet med sin man Isak Eskilsson, som innehade godset omkring 1360—1370, ehuru man i öfrigt ingenting mer känner om honom. Detsamma är förhållandet med Ellinges egare ända till början af 1400-talet, då gården befinnes hafva varit innehafd af den Skånska Sparre-ätten. Denna ätt, hvars slägtregister man med säkerhet känner ända upp i 12:te århundradet, kallades i äldre tider »de Wognsöner» och delade sig i tre grenar: grenen till Ellinge, som sedan öfvergick till Sverige, grenen till Klågerup och grenen till Skarup. Den äldsta Sparre till Ellinge var Sven Tuleson Sparre, son af Tule Wognson till Klågerup, som var familjens stamgods. Sven lefde i slutet af 1300-talet, och det tros, att hans

husfru var en dotter af den ofvannämda Isak Eskilsson, så att han fått godset med henne. Efter honom innehades gården af hans son, Nils Svensson, som var kon. Erik XIII:s trogna tjenare och af honom användes i åtskilliga värf. Med sin husfru Pernilla Andersdotter Thott hade han två söner, Kield och Claus, hvilka bägge skrefvo sig till Ellinge. *Kield Nilsson*, Danmarks rikes kansler, hade med sin hustru Brita Bille tre söner, hvilka alla skola hafva omkommit i Sverige, på grund hvaraf man dragit den slutsatsen, att Kield nedsatt sig i Sverige, i likhet med en mängd andra Danska herrar vid denna tid. Kield efterträddes uti innehafvandet af Ellinge af sin bror *Claus Nilsson Sparre*, förmäld med kon. Carl Knutssons halfsyster Katharina Bjelke och sjelf en man af utmärkta egenskaper. Med sin hustru fick han egendomen Wik i Uppland och blef efter Carl Knutssons uppstigande på Svenska thronen Svenskt riksråd samt år 1444 höfvidsman i Wärmland. Hans son var den ryktbara *Nils Clausson Sparre* till Wik och Ellinge, en under unions-fejderna synnerligen framstående personlighet och, såsom systerson till konung Carl och frände till Sten Sture den Äldre, mer Svensk än Dansk. Derföre ådrog han sig också konung Hans' ovänskap och blef af honom fråndömd sin egendom i Danmark, hvarefter det indragna Ellinge af konungen försåldes till Hans Krummedige. Nils Clausson stadnade qvar i Sverige och satt ännu år 1512 qvar i Svenska rådet, men nämnes sedan icke mer. Han var gift med Margaretha Brock och hade med henne fyra barn: sonen Knut, den sista af sin ätt i Sverige, en ifrig anhängare af Christian II och under nära ett år Wiks ihärdiga försvarare mot Gustaf Wasa, — döttrarna Elsa, gift med riksrådet Axel Posse och genom sin dotter Margaretha mormor till drottning Gunnel (Johan III:s sednare gemål), Pernilla, gift med Sten Bengtsson Oxenstjerna, och Karin, gift med Peder Thuresson Bjelke samt mormor till de under Carl IX:s regering afrättade herrarne Claës, Thure och Hogenskild Bjelke samt Sten Banér. Det var Nils Clausson till Wik, som förklarade till och med konungen af England krig, sannolikt den enda enskilda person, som djerfts någonting sådant. Förhållandet härmed var det, att herr Claus såsom befallningsman på Elfsborg idkade utrikes handel med fartyg, som han sjelf utrustade, och af hvilka Engelsmännen uppbringade ett, värderadt till 1,500 gyllen, hvilket de qvarhöllo i hamnen Hillefort. På sin begäran om fartygets lösgifvande, fick hr Claus nekande svar, och när han ändtligen utverkat sig löfte om full ersättning derför, men denna ersättning icke afhördes, begärde herr Nils af Svenska rådet tillstånd att sjelf kräfva ut sin rätt, fick denna begäran beviljad, utfärdade d. 25 Mars 1495 ett på platt-Tyska skrifvet öppet fejdebref och utsände kapare, som gjorde Engelsmännens handel ansenligt afbräck. Sådana voro den tidens magnater i Norden.

Den summa, mot hvilken konung Hans afstod Ellinge till Henrik Krummedige, och hvarå konungens qvittenser ännu finnas qvar, steg till 2,870 mark och var erlagd till fullo år 1513. Son till Hartvig Krummedige, var herr Henrik en betydande man, höfvidsman på Aggerhuus och länsherre till Bohus samt en tid äfven befallningsman på Elfsborg, hvilket slott han år 1497 eröfrade från Nils Clausson, hvars gods han innehade. Henrik Krummedige var gift med Anna Jörgensdotter Rud och dog år 1530 på sin gård Mogenstrup i Skåne. Han och hans husfru, som dog 1535 eller 1536, hade blott en dotter, Sophia, gift med Eske Bille, som efter svärmoderns död blef herre till Ellinge, ehuru en annan berättelse låter Eske Bille hafva köpt gården af Nils Clausson Sparres dotterson, Nils Pederson Bjelke, som återfått sin morfaders indragna gods. Nog af, Eske Bille, kallad »den rike» af sina många gods, var innehafvare af Ellinge och dog i Köpenhamn 1552. Med sin husfru hade han 13 barn, af hvilka fem afledo i yngre åren. Andra sonen, Jörgen Bille, fick Ellinge och Wallen i Halland. Under det s. k. nordiska sjuårskriget deltog han i ströftågen vid gränsen, dock med föga framgång, bo-

satte sig sedan på Wallen och dog år 1601 samt ligger begrafven i Woxtorps kyrka. Med sin husfru, Margaretha Brock, hade han 4 söner, men öfverlefdes af blott en bland dessa, Eske Jörgensson Bille, slottsherre på Helsingborg 1602—1610 och gift med Helvig Giöe. Han mottog Ellinge under faderns lifstid, lät reparera Sallerups kyrka och uppsätta predikstolen derstädes samt dog barnlös år 1619, då Ellinge samt Örtofta öfvergingo till hans syskonbarn, riksrådet Eske Bille. Efter dennes död år 1625 ärfdes Ellinge och Örtofta af hans svärson Tyge Brahe och afträddes af denne till hans svåger, den rika Frans Lykke, som år 1632 sålde Örtofta till Henrik Ramel och troligen vid samma tid bortbytte Ellinge till Metta Barnekow mot Söholm i Danmark. Ellinge ärfdes af Mettas dotter, Margaretha Barnekow, gift med Christian Walkendorff, som efter fru Margarethas död år 1665 gifte sig med Anna Wind, dog 1690 och lemnade Ellinge i arf åt sin äldsta son, *Hans Walkendorff*, som efterlemnat sig ett föga hedrande minne. Han kallades *Hans Lånekaka*, emedan han vanskötte egendomen, så att han måste låna bröd af sina egna bönder; derjemte var han så begifven på dryckenskap, att han, som det berättas, lät nedsåga bjelkarna i stora stenhuset och sålde dem för bränvin. Slutligen alldeles utarmad sålde han Ellinge 1714 till Margaretha v. Ascheberg för 14,224 daler silfvermynt, för hvilken summa godset redan var pantsatt. Han hade varit gift med Margaretha Elisabeth Barnekow, med hvilken han hade en dotter och 10 söner, af hvilka de flesta förföllo likasom fadern och gifte sig med bondpigor på Ellinge gods; en af dem, Christian, blef profoss i Oxie härad. Efter Margaretha Ascheberg tillföll Ellinge hennes bägge mågar, Meijerfelt och Bennet, af hvilka den sistnämde utlöste den förre. Han, generalen baron Wilhelm Bennet, fick 1734 patronatsrätt till Vestra Sallerup och företog 1735 en större reparation på Ellinge gård. Han dog år 1740, och Ellinge ärfdes af hans dotter, Christina Brita Bennet, gift med grefve C. F. Dücker, son af riksrådet och fältmarskalken grefve C. F. Dücker. Han dog på Ellinge 1784, hans fru 1790, och deras son, grefve C. F. Dücker, erhöll 1795 genom arf och lösen af 132,019 rdr 12 sk. rgs Ellinge och Brynneslöf, hvilket sistnämda fick namnet Christineberg. Denna grefve Dücker blef som löjtnant tillfångatagen i slaget vid Wiborg och qvarhölls ett år i Ryssland. Han var gift med Eva Margar. Wrangel, som dog 1839. Sjelf afled han 1828, och efter honom tillträddes egendomen af hans son, grefve Carl Fredr. Dücker, född 1800, hvilken genom arf och mot en lösesumma af 200,000 rdr rgs blef innehafvare af Ellinge och Christineberg. Sedan 1834, då grefve Dücker tog afsked ur krigstjensten (han var löjtnant vid Skånska dragonerna), har han sjelf egnat sig åt vården af sitt gods, der han högt uppdrifvit åkerbruket och vidtagit flera förbättringar af byggnaderna samt uppfört en flygel och nya ladugårdshus. Grefve Dücker är sedan 1836 gift med grefvinnan Marianna Hedvig Charlotta von Rosen.

Om de äldsta byggnaderna på Ellinge eger man inga underrättelser. Det der nu befintliga stora stenhuset är troligen uppfördt på 1500-talet. Burmanska teckningen af år 1680 visar en fyrkantig och kringbyggd plas, omgifven af grafvar; östra sidan upptogs af ett stort 3-vånings stenhus med snerklade gaflar och utbyggen med rösten på östra långsidan; norra och vestra sidorna intogos af korsvirkshus, två våningar höga; å södra sidan funnos tvänne sammanhängande hus, det vestra ett litet envånings korsvirkshus, det östra ett smalt stenhus, tre våningar högt med tinnade gafvelrösten i öster och vester. I det innerhörn, som bildades af det sistnämda huset och stora stenhuset, var ett flersidigt torn med hög spira. En trädgårdsanläggning fanns inom grafven på östra sidan. I norr förde en träbrygga öfver grafven och inkörseln gick genom norra flygeln. Under Hans Walkendorffs tid förföllo byggnaderna alldeles. Margaretha von Ascheberg lät år 1713 hos rådhusrätten i Lund begära syn å gården. Vid detta tillfälle fattades en

mängd fönsterrutor; fönsterkarmar och dörrar voro förkomna, golfven i flera rum förstörda, en trappa i tornet saknade 19 trappsteg, och de öfriga voro bristfälliga, tornspiran var nedrifven, bryggan obrukbar. Blott till boningshusens iståndsättande tarfvades, enligt uppgjordt förslag, 4,282 daler 2 ören silfvermynt. I detta skick emottogs gården af Wilh. Bennet, hvarföre han år 1735 lät den undergå en grundlig reparation. Byggnaden i vester och tornet nedrefvos, östra stenhuset minskades med en våning, och norra och södra flyglarna ombyggdes till envånings korsverkshus. I vester lades öfver grafven en ny brygga, hvilken förband borggården med trädgård och park; i stället för norra träbryggan byggdes en hvälfd stenbro. — År 1854 blef af nuvarande egaren norra korsverkshuset nedrifvet, och i dess ställe uppfördes en kort flygel af två våningars höjd med snerklade gafvelrösten i öster och vester.

Ladugården har alltid varit och är ännu belägen utom grafvarna, strax norr om gården, omslutande en åt söder öppen fyrkant.

Strax vester om borggården ligger parken, genom hvilken en allé löper ifrån landsvägen upp till gården.

Några traditioner eller historiska minnesmärken från denna trakt hafva vi icke funnit; det enda, som man vet att omtala, äro några i skogen befintliga grafvar, af omkring 40 qvadratalnars rymd, utaf allmogen kallade »Snapphanegrafvarne».

För närvarande utgör Ellinge 19 $^3/_4$ mantal, af hvilka 3 $^1/_2$ mant. äro säteri samt resten utsockne- och insockne-frälse.

Ellmora. Se art. *Hedensunda* i Nyköpings län.

Ellne, *Vestra* och *Östra.* Två frälsehemman i Torps socken och Walbo härad på Dal, enligt en anteckning köpta år 1415 af Jon Knutsson från Skulle Hugersson »för en hingxt, så god som tvåhundrade mark». År 1563 tillhörde de bägge hemmanen fru Margareta Sparre, enka efter riksrådet Nils Krumme. Lage Posse var egare 1577, öfverstlöjtnant Nils Kagg 1664. År 1681, då gården kallas gammalt säteri, egdes den af jungfru Magdalena Bonde. Gården har sedermera tillhört en Gabriel Lilliehöök 1699, öfverstlöjtnant J. von Mentzer 1736, löjtnant O. Amelgren 1767, hans son, lagman Jakob Amelgren, 1790. En enkefru majorska von Döbeln sålde 1821 hemmanen till kon. Carl XIV Johan, som åter 1835 afyttrade dem till S. A. Holmgren. År 1839 såldes de på konkurs-aktion till Jan Svensson från Wassända socken, och dennes son Johannes Jansson innehade Ellnehemmanen år 1852.

Ellös. Fiskläge i Morlanda socken och Orousts Vestra härad af Bohuslän, i 17:de seklet ett af de bättre fisklägena i denna del af skärgården, der 21 matlag bodde, omkring 1845 bebodt af 15 matlag, alla fattiga och eländiga.

Elmberget. Berg i Grimethons socken och Himle härad af Hallands län, beläget på Thorstorps skog mellan sjöarna Walasjö och Rörsjö, begagnades vid triangelmätningen i Halland 1816 och är bekant genom den storartade utsigt, som man har derifrån. Ifrån bergets topp ser man icke färre än 14 kyrkor, tillika med Warbergs stad och, stundom i klart väder, Danska ön Anholt.

Elmeboda. Socken i Konga härad af Kronobergs län, mellan Långasjö i öster, Sandsjö i vester, Linneryd i norr och Twing i söder, har en areal af 36,728 tunnland, af hvilka 2,980 äro sjöar och kärr. Till socknen gränsa den milslånga sjön *Varen* och sjön *Flaken*; inom socknens gräns räknas 26 sjöar och 30 gölar. Ännu 1770 nämnas här »stora allmänningar». Ulfvamo, Fäsingsmåla och Flisohult, hvilkas ekeskog mycket anlitades för flottans räkning; nu behöfva socknens flesta hemman köpa skog. Socknen, som består af 70 $^5/_6$ mantal (42 $^1/_3$ skatte, 4 $^3/_4$ krono, 24 $^1/_4$ frälse), med ett ålfiske, 8 tullqvarnar, 47 husbehofsqvanar, 1 tullsåg och 1 stampsåg samt 1 garfveri, alltsammans uppskattadt till 276,580 rdr banko, beboddes på 1840-talet af 2,248, 1850 af 2,934 och 1856 af 3,016 personer.

Socknen hade sistnämde år ambulatorisk skola med en examinerad och en oexaminerad lärare, som undervisade 120 gossar och 86 flickor; 4 gossar bivistade allmänt läroverk, 35 gossar och 40 flickor hade enskild undervisning, och 20 gossar samt 47 flickor undervisades i hemmet. — Elmeboda socken utgör ensam ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassens 1:sta afdelning i Konga kontrakt af Wexiö stift. Prestgården består af 1 mantal; vederlag 6 tunnor. Socknen uppgifves hafva sitt namn efter ett almträd, som stod, der kyrkan byggdes. Kyrkan, belägen 4 $^1/_2$ mil från Wexiö, tillökades 1787 på östra sidan, men är ändock liten och skröplig. Der fanns ännu år 1770 en af den ofvannämnda almen förfärdigad dopfunt, så tung, att knappt 4 karlar kunde lyfta densamma; men denna är nu försvunnen, likasom åtskilliga här förvarade stafvar, hvilka berättades hafva varit begagnade i (en) Blendas (Velledas, Walas) krigshär. Kyrkans klockstapel blåste ned år 1750. Plats för ny kyrka utsågs 1855. Långt söderut i socknen, på Fölsebo hemmans egor, der en gård ännu kallas *Kapellet*, har sannolikt ett kapell funnits. På hemmanet Östergöhl bodde Åke Svensson, hufvudmannen för de så kallade *Åkianerna*, hvilka ville återinföra det Apostoliska tidehvarfvets inrättningar, gemensam egendom, kärleksmåltider, o. s. v., men totalt misslyckades. Prestgården säges vara donerad af 2 fruntimmer med namnet *Blåpanna*, hvilket namn ännu lefver som benämning på en under prestgården hörande äng. — Socknens vigtigaste gård är säteriet *Skärsjöhult*, 3 mantal, nu till största delen tillhörigt bönder. — Adr.: Wexiö.

Elmestad Knapagården. Ett mantal säteri uti Hellstad socken och Åhs härad af Elfsborgs län, väl bebygdt, tillhörde år 1816 kyrkoherden Sundborg och egdes 1856 af Carl Larsson, tillika egare af $^1/_2$ hemman skatte Elmestad Jonsgården.

Elmtaryd. Två till 1 $^1/_2$ mant. förmedlade hemman säteri uti Agunnaryd socken och Sunnerbo härad af Kronobergs län, tillhörde i 16:de århundradet en slägt, som i vapnet förde en half hjort på ett hälleberg, men gick sedan öfver till Lillie-ätten, af hvilken Christer Lillie skref sig till Elmteryd 1612—1624. Gården kom sedan genom giftermål till Mörnerska slägten, och här afled år 1698 baron Lars Mörner, som skref sig friherre och herre till Näs och Elmtaryd. År 1758 tillhörde gården en fru De la Grange, 1805 en öfverstlöjtnant von Platen, 1828 major L. J. Cavalli, som mycket förbättrade och förskönade gården. År 1856 innehades Elmtaryd af enkefru majorskan Cavalli.

Elseberg. Landeri på Uddevalla stads grund, omkring 1,000 alnar från staden, har ett år 1749 anlagdt tegelbruk, som årligen tillverkar omkring 150,000 tak- och murtegel. Elseberg tillhör för närvarande öfverstlöjtnanten och riddaren C. F. Eding.

Elsegärde. Rå- och rörshemman under Eds säteri uti Woxtorps socken och Östbo härad af Kronobergs län, anmärkningsvärdt med anledning af de der funna fornlemningar, för hvilka vidlyftigt redogöres i Allvins Beskrifning öfver Östbo härad 1852. En på hemmanets åkergärde belägen större hög af vid pass 70 alnars omkrets öppnades 1806 och befanns innesluta en hällekista fylld med svart jord, hvitbränd sand och benskärfvor, hvarförutan deri träffades åtskilliga af flinta tillhuggna knifvar och verktyg, hvilka tillvaratogos af Eds dåvarande egare, assessor Monthan. Nära högens norra fot fanns en mindre upphöjning af 5 alnars längd och ungefär samma bredd, hvilken vid första påseendet tycktes vara bildad af naturen; men vid närmare undersökning befanns, att derunder voro 3 »bolstäder», på hvilka likförbränningar skett, liggande i triangel nära intill hvarandra. På alla tre funnos hvitbränd sand, aska och benskärfvor. Se vidare Allvin: Östbo, pag. 120.

Emaus. Helsobrunn på Westerås stads egor, belägen nordost ut ifrån staden, upptäckt 1718 af kyrkoherden Forskål och begagnad sedan år 1746. Öster om Emaus, hvilket af fornforskaren Dybeck kallas för »ett litet

paradis», finnas på en gräsbevüxt höjd några ganska väl bibehållna stensättningar, deribland en fullständig domring, hvars kretsstenar äro 12, alla tjenliga till säten. Några alnar norrut på samma höjd är en helt otydlig stensättning, och i närheten träffas en stenfylld kiludd jemte några i jorden mer eller mindre nedsjunkna kretsar.

Emitslöf. Annex-socken i Östra Göinge härad och Christianstads län, 2 $^1/_4$ mil norr ifrån Christianstad, har en areal af 5,832 tunnland, af hvilka 45 äro sjöar och kärr. Hemmantalet är 13 $^7/_{48}$ mantal (8 skatte, 2 $^3/_8$ krono och 2 $^{37}/_{48}$ utsockne-frälse), med 2 stycken husbehofsmjölqvarnar, 4 skattlagda mjölqvarnar, 1 oskattlagd mjölqvarn, 1 skattlagd sågqvarn och 7 utjordar. Befolkningen på 1840-talet omkring 900 personer, uppgick 1850 till 997 och 1856 till 1,050. I socknens fasta folkskola undervisades sistnämda år af en examinerad lärare 74 gossar och 55 flickor, medan 19 gossar och 42 flickor hade undervisning i hemmet. En af sockenboerna, kronofjerdingsmannen Nils Oredsson, skänkte år 1859 100 rdr som grundpenning till ett sockenbibliothek, till hvars förökande församlingen anslagit en årlig kollekt. — Emitslöf är annex till Broby regala pastorat af 2:dra klassen i Östra Göinge kontrakt af Lunds stift och skall, enligt en sägen, hafva sitt namn af en jungfru, vid namn Emma eller Emits, som skall hafva byggt ett kloster, der nu kyrkan står, och bebott detsamma. Största delen af de utsockne-frälsehemmanen tillhör Wanås säteri uti Gryts socken. — Adress: Christianstad.

Emm. Säteri uti Mönsterås socken och Stranda härad af Kalmar län, vid Emm-åns utlopp i Östersjön, är en gammal gård, som fordom tillhört ätterna Skytte och Mörner, men år 1741 försåldes till generalmajoren baron Ludv. Fahlström, som vid sin död 1765 lemnade den åt sin styfson, ryttmästaren baron Gustaf Johansson Ulfsparre, son af kapitenen Joh. Ulfsparre till Asa i Kronobergs län och Fredrika Strömfelt, hvars andra man generalmajor Fahlström var. — Stället har särdeles vacker belägenhet vid Saltsjön, stora segelleden och ån; utsigten från det s. k. *Oset* är i isynnerhet utmärkt. Mangården är byggd i nyare stil, och Gustaf Johansson Ulfsparre har med stor kostnad anlagt en vacker trädgård. Egare 1857 var kapitenen baron C. Ulfsparre. Godset bestod sistnämda år af $^5/_8$ mantal frälse med en såg och tre utjordar, hvartill kommer ladugården Åserum, 1 $^3/_4$ mantal frälse. Till gården hör betydligt lax- och ålfiske. Det hela är taxeradt till 32,110 rdr banko. Det stamschäferi, som förut varit på Fliseryd i Kalmar län, dit det blifvit flyttadt från Ottenby på Öland, flyttades 1858 till Emm.

Emmån. En af de största floderna i södra Sveriges östra del, upprinner i Emme- eller Ömme-källa vid hemmanet Långarum i Solberga socken och Södra Wedbo härad af Jönköpings län, icke långt i norr från källan till den norrut i sjön Roxen fallande Svartån, med hvilken Emmån utefter en liten sträcka i Solberga socken löper parallelt på ej fullt $^1/_4$ mils afstånd, ehuru Svartån har sitt lopp mot norr, medan Emmån flyter åt söder. Emmån bildar först Gisshults sjö och derefter sjön Nömmen samt faller vidare under namnet Sjustads-qvarn-å i Hafreviks-sjön uti Höreda socken. I denna sjö infalla flera vattendrag, t. ex. från sjön Wrixen, från Rosjön, m. fl. Under fortsättningen af sitt lopp mottager Emm-ån ytterligare tillflöden från sjöarna Saljen, Tjurken, Näfvelsjön, m. fl., upptager Hesselby-ån, som bildar sjön Hullingen, och flyter sedan i sydlig rigtning genom sjöarna Ryngen och Fliseryds-sjön samt utfaller efter 13 mils lopp i Kalmar-sund. Af Emmåns tillflöden ligger sjön vid Almesåkra (hvars vattendrag tager sitt lopp till sjön Tjurken) högst, eller 984 svenska fot. Ekesjö stad, genom hvilken vattendraget från Rosjön flyter fram, ligger vid 582 och sjön Ryngen vid 283 fots höjd, medan Fliseryds-sjön uppnår en höjd af blott 180 fot. — Åns vår- och höstflöden föranleda ofta ansenlig skada på densammas stränder, och genom förberedande un-

dersökningar utröntes år 1839, att vattenytan i ån skulle genom sprängning, upprensning och undanröjande af andra hinder för vattnets fria aflopp kunna, med en kostnad af 54,000 rdr bko, sänkas 3 till 4 fot, hvarigenom flödena skulle bli mindre skadliga samt nära 6,000 tunnland af vatten skadad jord befrias från vattenstånd. Strandegarne fingo af rikets ständer ett anslag om 10,000 rdr banko på vissa vilkor samt ett låneunderstöd af 35,000 rdr bko. Derefter uppgjordes nytt förslag till strömrensning, och den beräknade kostnaden uppgick nu till blott 30,800 rdr banko. Ständerna beviljade nu 15,000 rdr bko som lån; men strandegarne antogo icke detta anbud, utan verkställde på egen bekostnad åtskilliga sprängnings- och rensnings-arbeten, hvilka i någon mån bidragit att minska de härjningar, som flödena förut åstadkommit. Statens kostnader för strömrensningsarbeten i Emmån hafva icke desto mindre från 1810 till 1843 uppgått till en summa af 45,000 rdr bko.

Emma-ån. En af den i sjön Glan utfallande Finspongs-elfvens hufvudgrenar, som har sitt ursprung vid gränsen mellan Östergötland och Nerike, går in i det sistnämnda landskapet, passerar der de på bägge provinsernas gräns belägna sjöarna Storsjön och Åfjärden, fortsätter sitt lopp genom gränssjön Lyren, vid hvars nordöstra ända ån åter går ut för att i sydöstlig rigtning, förbi Folkströms och Grytgöls bruk, vid Sonstorps bruk förena sig med Hellestads-ån, Finspongselfvens andra hufvudgren, Åns hela lopp är 5—6 mil.

Emterud, *Södra* och *Norra*. Gårdar i Eda socken och Jösse härad af Wärmlands län, det förra bestående af 1 mantal skatte, taxeradt till 16,500 rdr bko, det sednare likaledes af 1 mantal skatte med glasbruk, en oskattlagd salusåg, husbehofssåg och qvarn med ett par stenar, taxeradt till 15,000 rdr bko. Eda bruksbolag eger glasbruket och sågen. (Se art. *Eda*). — Under den s. k. Hannibals-fejden (1644) hade Norrmännen vid Emterud anlagt en skans, hvilken de likväl icke fingo behålla länge. Den eröfrades nämligen med stormande hand af Gustaf Stake och Ivar Bagge på morgonen den 21 September 1644, sedan Norrmännen förlorat 150 man döda, samt en kapiten, en löjtnant och 14 man blifvit tillfångatagna af Svenskarne, som skickade dessa fångar till Stockholm. Emteruds skans förstördes i grund. Under *Gyldenlöws-fejden* (1675) ödelades Norra Emterud af Norrmännen strax på hösten 1675, tillika med 14 andra gårdar i socknen, och derjemte blef bron vid Emterud förstörd af fienden.

Emtervik. *Östra* och *vestra*. Socknar i Fryksdals härads Nedra tingslag af Wärmlands län, på ömse sidor om Mellan-Fryken. Östra Emtervik har en areal af 23,421 tunnland, af hvilka 4,880 äro sjöar och kärr; Vestra Emterviks areal uppgifves till 25,249 tunnland, af hvilka 4,220 äro vatten. Till Östra Emtervik hör nordvestligaste delen af den stora sjön Wisten, på gränsen mot Öfra Ullerud, Skaksjön midt i socknen och större delen af Gårdsjön i norr, på gränsen mot Sunne. Östra Emtervik består af 20 $^1/_2$, Vestra Emtervik af 11 $^{17}/_{24}$ mantal. Befolkningens antal uppgick i Östra Emtervik 1850 till 2,662, 1856 till 2,719, i Vestra Emtervik det förstnämda året till 2,154, det sistnämnda till 2,245. Socknarne hade hvar sin ambulatoriska skola med en examinerad lärare i hvardera; i Östra Emterviks skola undervisades 1856 inalles 140 gossar och 182 flickor, i Vestra Emterviks 118 gossar och 105 flickor, medan i den sistnämda socknen 29 gossar och 35 flickor undervisades i hemmet. — Bägge socknarne utgöra för närvarande, tillika med Gräsmarks socken, annexer till Sunne regala pastorat af 1:sta klassen i Fryksdals kontrakt af Carlstads stift, men skola vid nuvarande innehafvarens, den berömde historieskrifvaren doctor And. Fryxells, afgång skiljas derifrån och utgöra ett särskildt regalt pastorat af 1:sta klassen. Östra Emterviks kyrka påstås af traditionen hafva varit äldre än Sunne, och har hon i sådan händelse stått före Digerdöden. Ännu finnes der en gammal altartafla sedan

katholska tiden och på Fernows tid kallades hon »Munke-kyrka». Vestra Emterviks kyrka uppfördes på en enda sommar 1673 af en bonde, Måns Jonsson, som ligger begrafven under en upprest sten och ett jernkors, strax söder om tornet, hvilket grafställe han sjelf valt sig. Såsom den, hvilken egentligen pådref kyrkobyggnaden, nämnes hustru *Brita i Kisterud*, hvilken dagligen red till arbetsfolket och uppmuntrade dem med goda ord och välfägnad. — Hemmanet Kisterud är äfven historiskt märkvärdigt derigenom, att Wärmlandsbönderna vid denna gård år 1438 slogo ihjäl marsk Carl Knutssons fogde i Wärmland, dertill uppäggade af drotset Christer Nilsson. Genom Arvid Svan tuktade likväl marsken snart de uppstudsiga Wärmländningarne kännbart vid Skårmnäs Sund, vid sydvestra viken af sjön Wärmelen, och lät aflifva deras anförare Torsten Ingelsson, Jösse Hanisson och Thure Kjettelsson, hvarefter Wärmländningarne ständigt förblefvo Carl Knutsson trogna. — Adr.: Sunne.

Emtö. Ö uti Östgöta skären i Gryts socken och Hammarkinds härad, 3 mantal frälse, lyder sedan 1726 under Engelholms gård i St. Annæ socken af samma härad.

Ena Elf. Vattendrag i Åre socken af Jämtland; upprinner på fjällryggen, förökas genom ett stort antal smärre åar och bäckar samt förenar sig med Handöls-elfven i sjön Ånn, som har sitt aflopp i Jefsjön, hvarifrån vattendraget fortsättes till Bodsjön och Tengsjön samt vidare i östlig rigtning under namnet Dufeds-elfven till Åre-sjön. Härifrån fortgår vattendraget under namnet Undersåkers-elfven till sjön Liten, i hvilken Kalls- eller Hjerpe-elfven likaledes faller ut, och har slutligen sitt aflopp i Jämtlands Storsjö. Mellan Tengsjön och Nordhallssjön bildar Ena-elfven ett vattenfall af öfver 30 alnars höjd, hvari, såsom Hülphers anmärker, både elgar och björnar omkommit, hvarföre ock Nordhallens byamän skattat för detta djurfänge.

Endre. Ting i Norra Befallningen af Gotland, innefattar Wisby stad samt Endre, Heideby, Barlingbo och Ekeby socknar och består, enligt 1825-års jordebok, af 49 $^5/_8$ mantal, deraf 46 $^1/_2$ skatte, 3 $^1/_8$ krono.

Endre. Socken på Gotland, i Norra Befallningen, 1 mil o. s. o. från Wisby, uppgifves hafva en areal af 4,883 tunnland, af hvilka 15 äro sjöar och kärr. Socknen består af 13 $^1/_3$ mantal (11 $^1/_2$ skatte, 1 $^1/_2$ krono och $^1/_3$ frälse), hade på 1840-talet 360, 1850: 343 och 1856: 332 invånare och sistnämda år fast folkskola med en examinerad lärare, som undervisade 18 gossar och 11 flickor, medan 3 gossar undervisades i allmänt läroverk och 2 flickor i hemmet. — Endre utgör tilllika med Heideby ett regalt pastorat (præbende) af 2:dra klassen i Norra Kontraktet af Wisby stift. Kyrkan, rymlig och uppförd af kalksten, uppgifves vara byggd år 1200. — I socknen ligger *Endregården, Stora* och *Lilla*, 1 $^1/_4$ mantal skatte, tillhörig landtbrukaren Th. Wiberg. — Adr.: Wisby.

Eneby, Vestra. Socken i Kinds härad af Östergötlands län, vid sjön Åsunden, uppgifves hafva en areal af 24,416 tunnland, af hvilka 3,220 äro sjöar och kärr. Sjön Drögen utgör socknens gräns i nordvest mot Ulrika socken; af Åsunden höra hit sydligast en $^1/_2$ till $^3/_4$ mil lång strand af sjöns bredaste del mot Oppeby i nordost, dernäst en lika lång strand af sjöns smala vik från Hofby till Berga, likaledes i rigtning mot nordost, och slutligen en sträcka af $^1/_4$ mil vid Åsundens nordligaste vik. I Berga-viken af sjön utfaller Kisa-ån. Socknen är i allmänhet en skogs- och bergsbygd, ehuru utan betydliga höjder; mellan bergen och backarna finnas vackra dalar genomskurna af bäckar, åar och sjöar, hvilka göra orten behaglig och, som det påstås, »lik Schweiz», — säger Widegren i sin Östergötlands Beskrifning. Mycken rikedom finnes på kärr och mossar, hvilka genom sjöaftappningar kunna bli odlingsbara,

men, der de icke äro odlade, bereda tidiga froster. Jordmånen är omvexlande lera, sand- och klapperjord samt svartmylla; på barr- och löfskog finnes ännu riklig tillgång på de flesta ställen, på andra åtminstone hjelplig. Näringar äro åkerbruk, boskapsskötsel, obetydlig bränvinsbränning, skogsbruk med tillverkning af beck, tjära, laggkärl, o. s. v.; som binäringar märkas linodling, humleplantering, biskötsel, väfnadsslöjd, skomakeri, fiske, m. m. Socknen, som består af 41 $^{7}/_{8}$ förmedlade mantal (9 $^{1}/_{8}$ skatte, 3 $^{3}/_{8}$ krono och 29 $^{3}/_{8}$ frälse), hade i början af detta århundrade 1,298 invånare, men beboddes 1850 af 1,750 och 1856 af 1,760 invånare. Folkskolan, som 1850 hade 268 lärjungar, deribland 122 gossar, räknade år 1856 140 gossar och 136 flickor, fördelade på en fast och en ambulatorisk skola; af detta antal undervisades dock 58 gossar och 101 flickor i hemmet. — Vestra Eneby socken utgör, tillika med annexet Kisa, ett konsistorielt pastorat af 1:sta klassen uti Kinds kontrakt Linköpings stift. Hela pastoratet, 95 $^{5}/_{8}$ förmedlade mant. med 1 $^{1}/_{2}$ mantal prestgård, beboddes 1856 af 4,685 personer. Åren 1312 och 1320 förekommer socknen under namnet *Enaby*, *Enabo* och *Æneby* samt synes redan då hafva haft gemensam prest med Kisa. Kyrkan, belägen 4 $^{5}/_{8}$ mil från Wimmerby och 5 $^{1}/_{4}$ mil från Linköping, har före 1641 varit af trä, enligt traditionen byggd af timmer från Tjuks mosse här i socknen; men om platsen för kyrkobyggnaden lär tvist hafva uppkommit derigenom, att några velat hafva kyrkan på Slycke gärde, $^{1}/_{4}$ mil längre i söder från den nuvarande kyrkan, der spår också visas efter en kyrkobyggnad, som »blifvit förhindrad af rå». Den år 1641 uppförda lilla stenkyrkan var utan torn; men åren 1778—1780 byggdes en ny kyrka med torn, som fick orgelverk 1851. I kyrkan förvaras ett rökelsekar sedan katholska tiden. På kyrkogården hvilar prosten Nicolaus Petri, far till biskop Enander och stamfader för en stor mängd adliga ätter (biskop Enanders barn adlades till Gyllenadler). — Att socknen varit gammal bygd, torde bevisas deraf, att man i skogarna finner stora markor rörlagda, som hade de fordom varit odlade. Efter Dacke finnas åtskilliga folkminnen, och under en sten i Bankevids äng låter folket »kung Dacke» vara begrafven på säteriet Hofbys egor ligger vid Åsunden ett berg med qvarlefvor af en borg, hvilken likaledes tillskrifves Dacke, ehuru andra härleda densamma från vikingatiden; men bestämdt från Dackens tid härleda sig de vapen och dylikt, som blifvit funna på öfra Killingevids egor vid gränsen mellan Vestra Eneby och Horns socknar, der Dacke år 1543 blef slagen af konungens folk och blef skjuten genom bägge låren samt blott med största svårighet kunde komma undan öfver Åsunden. En half mil från Hofby-skansen, likaledes vid Åsunden, befinnes en 7—8 alnar hög mur, utefter en sträcka lagd af jemna och släta stenar. Tham (Beskrifning öfver Sveriges Rike, Ö. G., II, 970) berättar, enligt upplysningar från orten, att socknen i äldre dagar bildat på visst sätt ett hushåll tillsamman, hvilket blifvit upplöst genom befolkningens tillökning och föreningen till ett pastorat med Kisa på 1300-talet. Ännu i början af 1600-talet funnos imellertid spår qvar af detta gemensamhetsförhållande, så att man vid sockenstämmor och andra sammankomster samt vid gemensamma arbeten lagade mat och dryck gemensamt för kyrkans medel. Vid sådana sammankomster, som ansågos af mycken vigt, så att de från dem uteblifvande belades med böter, gåfvos till kyrkan kreatur, spannmål, silfver o. s. v.; Tham anser sammankomsterna som en lemning efter de första Christnads kärleksmåltider, hvilket dock låter mindre sannolikt än hans likaledes yttrade förmodan, att de voro en qvarlefva efter de hedniska förfädernas offerfester. Församlingen hade en gemensam »sockenstuga i prestgården», der gemensamma inventarier, bordsilfver och dylikt förvarades. Särskildt funnos preststuga, klockarstuga och sjukstuga. Dessa »sockenstämmor» afskaffades af Mag-

nus Cirrhæus, som blef kyrkoherde 1646. Lefnadssättet inom socknen skall ännu vara vida enklare än på slättbygden; hela hushållet äter vid samma bord, husbonden tilltalar tjenstfolket och barnen lika o. s. v. — Bland gårdar i socknen märkas: *Adlerskog* (se denna artikel) *Hofby*, *Tjuk*, *Nedra Killingevid* m. fl. Under katholska tiden tillhörde af socknens gårdar 6 $^1/_8$ kyrkliga stiftelser, $^1/_2$ Wadstena kloster af 46 $^5/_8$ enligt 1700-års jordebok. På 1600-talet innehade adel större delen, men förlorade åtskilligt vid reduktionen och ännu mer i sednare tid. — Adress: Kisa.

Eneby, Östra. Socken i Bråbo härad af Östergötlands län, på landtungan mellan sjön Glan och Bråviken (Rörsviken), i södor begränsad af Motala- eller Norrköpings ström, har en areal af 16,107 tunnland, af hvilka 4,980 äro sjöar och kärr. Genom mellersta delen af landtungan sträcker sig från nordvest till sydost den låga, utplattade åsen *Eneby Mo*, invid hvilken vidsträckta kärr äro belägna; utefter Glans norra strand sträcker sig Kolmorden. Vid socknens vestra gräns ligga sjöarne Risten och Kexen. Rådande jordmånen är dels lera, dels svartmylla, i sydöstra slättsocknen en af de rikaste i länet; skogen är ringa, utom i nordvestra delen, der åtminstone ett par gårdar hafva tillräcklig skog. Åkerbruk och boskapsskötsel äro hufvudnäringar, bägge högt uppdrifna, särdeles närmast till Norrköpings stad. Bland binäringar nämnas bränvinsbränning, fiske, forsling, någon fabriksrörelse, m. m. Socknen består af 47 $^9/_{16}$ förmedlade mantal (21 $^3/_4$ skatte, 2 $^7/_8$ krono och 22 $^{15}/_{16}$ frälse), med (år 1825) 1 pappersbruk, 1 tegelbruk, 17 utjordar och torp m. m., alltsammans 1857 uppskattadt till 445,905 rdr rmt. Befolkningen, på 1750-talet 980, hade år 1850 vuxit till 1,681 och utgjorde år 1856: 1,672 personer. Ambulatoriska skolan med en examinerad lärare besöktes 1856 af 89 gossar och 93 flickor; hela antalet barn i skolåldern var 126 gossar och 143 flickor. — Östra Eneby utgör ensamt ett regalt pastorat af 3:dje klassen i Lösings, Bråbo och Memmings kontrakt af Linköpings stift. Prestgården består af 1 $^3/_4$ mant. i i ständigt vederlag af 10 tunnor 28 kappar. *Enebo* eller *Eneby*, äfven *Östra Eneby*, förekommer icke sällan på 1300-talet; kyrkan (4 $^1/_4$ mil från Linköping, $^1/_4$ mil från Norrköping) af gammalt helt liten, har i äldre tid blifvit tillbyggd vid östra ändan, afbrändes af Ryssarne 1719 och tillökades sedan vid vestra ändan, der tornet förut stått; nytt torn tillbyggdes 1775. Utbyggd från kyrkan är Schuhmanska familjgrafven; på kyrkogården har »Broocmanska slägten från Himmelstalund» sin graf. Socknen har sparbank sedan 1853. — Bland fornminnen märkas ättehögar vid kyrkan och annorstädes, en runsten i Berga äng, en runristning i en bergshöjd vid Ingelstad (till någon del utplånad) samt, socknens vigtigaste fornminne, ruiner efter det gamla slottet *Ringstadaholm* på en holme i Motala ström, med lemningar efter en bro mellan holmen och norra stranden vid Fiskeby lastplats. Ringstadaholm (se denna artikel) afbrändes under 1470-års krig. — Bland gårdar i socknen märkas: *Fiskeby*, som lyder under Finspong: *Himmelstalund*, med helsobrunn; *Ståthöga*, *Ingelstad*, *Marieborg*, *Ringstad*, *Lennartsberg*, socknens största gods; *Svärtinge*, *Lovisaberg* m. fl. — Mot slutet af katholska tiden lydde af socknens 58 $^1/_2$ gårdar 8 under kyrkliga stiftelser och 2 under Wadstena kloster. På 1600-talet var mycket i adelns hand, men blef till stor del återtaget genom reduktionen. — Adress: Norrköping.

Eneby. Ett och ett halft mantal frälse i Hacksta socken och Trögds härad af Uppsala län, hade 1850 samma egare som Fånö gård i Löths socken af Trögden. Under Eneby lydde 5 mantal frälse och 1 $^1/_2$ krono.

Eneby, Ytter-. Ett mantal frälse och $^3/_4$ mant. skatte i Ytter-Järna socken och Öknebo härad af Stockholms län, har tillhört slägten Liljehöök, egdes år 1668 af en fru Sparre, född Bååt, år 1686 af Lovisin, 1849 af en Schultz. Under gården lyda $^3/_8$ mant.

Enebyberg. Ett och ett halft mant. skatte med qvarn i Danderyds skeppslag och socken af Stockholms län, tillhörde 1849 en fru Sundström, 1858 herr Allenius.

Enebåga. Ett mant. frälsesäteri uti Lilla Malma socken och Willåttinge härad af Nyköpings län, förlänades år 1626 till en Gilbert, men återföll till kronan 1645 och donerades samma år till Jöns Eriksson Silfverbrand, som fick donationen stadfäst 1650. Gården åtnjöt sedan denna tid säterifrihet och innehades 1661 af Hans Ulfsparre till Broxvik, under Yxtaholm i Mellösa, men köptes år 1680 af landshöfdingen Jak. Flemming och öfvergick sedan till hans måg, frih. Joh. Mörner († 1705). Dennes enka innehade gården ännu år 1740, hennes son, friherre Jakob Mörner 1751, grefve Posse 1760, Wattrang 1763, fröken B. U. H. Wachtmeister 1769 och 1795, hennes brorson, frih. B. G. Wachtmeister, 1825. År 1851 innehades Enebåga, tillika med Snödsvad, 2 mantal frälse med qvarn och såg, samt ytterligare 1 $^1/_4$ mantal, af v. Hamm.

Enevik. Landthamn i Hamra socken och Hoborgs ting af Södra Befallningen på Gotland.

Engaholm. Gods i Aringsås socken af Allbo härad och Kronobergs län, bildades år 1746 till fideikommiss af landshöfdingen friherre Anders Koskull, som från friherre Mårten Cronstjerna inköpte 2 mantal frälse *Enga* och dertill lade 3 mantal frälse *Spåningslanda* i Aringsås samt *Lyngåsa* i Hjortsberga socken af samma härad och län. Hela godset utgjordes af 28 $^1/_4$ mantal med 28 torp, och Engaholm blef sjelfva herresätet med trädgårdar, orangeri, bibliothek af 2,000 band, m. m. Hofjunkaren friherre Otto Anders Koskulls tre söner hafva efter hvarandra innehaft fideikommisset, nämligen kammarherren Anders, landshöfdingen Gustaf Adolf och öfverstlöjtnanten Carl Gust. Koskull. Otto Anders Koskulls syster, »fröken Koskull», spelade en roll i Gustaf III:s och Carl XIII:s hof; en annan syster blef gift med grefve M. Fr. Brahe, och en syster till de sednare fideikommissarierna, Aurora Koskull, grefve Brahes sednare fru, var en prydnad i Carl XIV Johans hof. — Det egentliga Engaholm, 2 mantal frälse med tegelbruk, lerkärls- och kakelfabrik, är taxeradt till 21,500 rdr banko; derunder lyder inom socknen $^1/_2$ mantal frälse Enganäs Lillegården med såg med 1 blad.

Engelbrechtsholmen. Holme i Hjelmaren utanför den udde, på hvilken Göksholm ligger, i Askers härad och Mellösa socken, har sitt namn efter Engelbrecht Engelbrechtsson, som under en resa från Örebro till Stockholm den 4 Maj 1436 blef mördad härstädes af Måns Bengtsson, son af Bengt Stensson Natt och Dag på Göksholm, som tillhörde Erik XIII:s anhängare. Det är af historien bekant, att herrarne på Göksholm ingått förlikning med Engelbrecht, med hvilken de förut tvistat om Örebro slott och län, samt att den sjuka fältherren, som måste färdas i båt och landade vid den nu så kallade Engelbrechtsholmen för att der tillbringa natten, på holmen uppsöktes af Måns Bengtsson, hvilken han trodde komma i fredligt ärende för att vänskapligen inbjuda honom till Göksholm, men hvilken i stället kom i afsigt att röja den förhatade medtäflaren ur vägen. Den gamle mannen, som åtföljdes af sin hustru och några tjenare, gick sjelf, stödd på sin kryckkäpp, ned till stranden, för att visa den anländande bästa landningsplatsen; men Måns Bengtsson störtade emot honom med en yxa i handen, sporde under hotande åtbörder: »Är det någon vån för mig att hafva frid och säkerhet för dig inom riket?» och, under det Engelbrecht underrättade honom, att förlikning var sluten mellan hr Måns' fader och honom sjelf, rigtade Måns mot honom ett yxhugg, som afklippte tre fingrar på den hand, med hvilken den gamle lyfte sin krycka för att afvärja hugget. När Engelbrecht derpå vände sig om för att skynda bort, blef han ytterligare förföljd af mördaren, som först högg honom bakifrån i halsen och derpå med ett tredje hugg klöf hans hufvudskål. Derpå fat-

tade Måns i den liflösa kroppen, krossade hufvudet mot en sten, genomborrade kroppen med pilar och lemnade den sedan qvar på stället. All den lösegendom, som fanns i Engelbrechts båtar, blef derpå tillgripen af Måns Bengtsson, som förde Befriarens hustru, barn och svenner till Göksholm. Göksholmsherrarne gjorde derpå ett försök att bemägtiga sig Örebro slott; men sedan detta misslyckats, blef Engelbrechts familj lösgifven. Måns Bengtsson och hans far lemnades imellertid strafflösa för dådet; men bönderna upptogo Engelbrechts lik och förde det till Mellösa kyrka, hvarifrån det sedan flyttades till Örebro. — Ett jernkors lär hafva blifvit uppsatt på det ställe af holmen, der mordet föröfvades; men detta var borttaget redan omkring år 1784, och sedan har en af Göksholms egare, envoyéen friherre von Rehausen, låtit på detta ställe uppresa en minnesvård med inskrift: »Här föll Engelbrecht Engelbrechtsson, Svenska frihetens värn, Gustaf Wasas efterdöme, offer för ett nidingsmord, den 27 April 1436. (Detta datum är imellertid origtigt, se ofvan). Minnet hade lefvat i 382 år, innan minnesmärket restes af Göksholms egare, G. M. v. Rehausen».

Engelforss. Jernbruk i Husby sockens tingslag och Husby socken i Stora Kopparbergs län, anlagdt 1822 vid ett vattenfall i Glasån, mellan sjöarna Ålänningen och Edsken. Bruket, som ursprungligen privilegierades för 1 härd och 450 sk*ℓℓ* smide, hade på 1840-talet 2 härdar och 1,200 sk*ℓℓ*:s smide af eget tackjern, mot 12 sk*ℓℓ*:s hammarskatt. Bruket tillhörde Klosters bruks interessenter.

Engelholm. Uppstad i Christianstads län vid Rönne-å, icke långt från Skelderviken och Kattegatt, 56 $^1/_2$ mil från Stockholm, 10 $^1/_4$ mil från Christianstad och 2 $^1/_2$ mil från Helsingborg, närmaste staden derintill, »förmenas hafva sitt namn af the Angler, som man tror härstammat från våre fordne Ynglingar», menar Gillberg, men är säkerligen ganska gammal, om den ock icke blifvit anlagd af Anglerna, samt uppräknas redan under konung Hans' tid bland de Skånska städerna. Staden har likväl troligen varit högst obetydlig, tilldess Christian II år 1516 befallde invånarne i staden Luntertun, som under medeltiden varit ganska ansenlig, men då kommit af sig, att flytta till Engelholm, hvilket derigenom upphjelptes. Engelholms första privilegier äro daterade Malmö d. 25 Januari 1516, och år 1530 fick staden frihet för den s. k. »sissen» eller tullen af alla främmande drycker, som aftappades derstädes. Det dröjde imellertid icke länge, innan också Engelholm förlorade sina stadsprivilegier. Detta skedde 1547, då Christian III befallde stadens borgerskap att flytta till Landskrona, hvarför dem förunnades 4 års skattefrihet. Under Erik XIV:s krig med Danmark lades Engelholm i aska af Svenskarne 1565, och efter stadsprivilegiernas upphäfvande hade stället ingen annan rättighet än den att idka hökerihandel och hålla gästgifveri. År 1657 blef orten åter plundrad och uppbränd, men erlade icke desto mindre under krigsåren en kontribution af 15 daler i månaden och måste 1661 till och med underhålla 6 tyska ryttare, med häst och furage. Imellertid fick Engelholm 1662 tre års frihet från all kontribution med undantag af koppskatten, och år 1675 utvidgade Svenska regeringen ställets handelsrättigheter samt medgaf Engelholms-boerna att äfven idka handtverkeri. Under Carl XI:s Danska krig blef staden år 1678 totalt nedbränd af Danskarne, så att blott ett enda hus återstod. Den 26 April nyssnämda år angrepo Danskarne under Meerheim och Ranzow en utanför staden belägen skans och eröfrade denna, men blefvo tre gånger tillbakaslagna, då de försökte att likaledes taga staden, hvilken betäcktes af Rönneå, öfver hvilken bron var upprifven. Då, medan invånarne käckt försvarade sig, sköto Danskarne eld på några hus, och hela staden stod snart i lågor. De 130 man, som utgjorde stadens Svenska besättning, blefvo dels dödade, dels tillfångatagna, och från denna olyckliga dag var Engelholm länge ett mellanting mellan

stad och by, en så kallad »stadsfläck», som styrdes af en justitiarie med 4 bisittare, hvilka lydde under Helsingborgs rådstufvurätt. Sedan 1767 har Engelholm dock åter sin egen stadsrätt och jurisdiktion.

Engelholms olyckor voro imellertid icke slut med 1678-års brand, utan staden hemsöktes ytterligare af eldsvådor åren 1743, 1744 och 1745. Det sistnämda året lades hela staden i aska, med undantag af kyrkan och tvänne små hus; men den uppbyggdes åter med envånings-korsverkshus, som 1752 utgjorde ett antal af 73 och bildade en enda gata; dock kunde 1768 landshöfdingen von Langen gifva Engelholm det vitsord, att »staden vore ansenligare än Cimbritshamn». — En annan olägenhet har staden haft af flygsanden, som förderfvade åkerjorden och uppgrundade Rönne-å samt förstörde laxfisket derstädes. Till att afhjelpa detta började man 1739 en plantering af sandhafre, och år 1767 voro sådana planteringar uppdragna på tre sidor om staden, hvarförutan man äfven planterat så väl löfträd som tall och gran, allt till samma ändamåls vinnande.

Stadens enda märkligare byggnader äro kyrkan och rådhuset, tillika med den i sednare tider uppförda högvakten med dertill hörande ridhus för den i staden liggande afdelningen af Konungens Husar-regimente. *Kyrkan* nedbrann 1678, likasom hela staden, men blef genom kollekter i Skåne, Halland och Bleking så vida återställd, att hon i början af 1700-talet kunde upplåtas till gudstjensts hållande i stället för det lilla kapell af korsvirke, som under mellantiden varit begagnadt dertill. År 1516 fick »Cantoriet» i Lund af Christian II jus patronatus till Engelholms kyrka; men året derpå bortbytte ärkebiskop Birger denna rättighet, tillika med Barkåkra socken, emot Uppåkra och Flackarp i Malmöhus län. Till Engelholms pastorat hörde fordom socknarna Össjö, Tossjö och Munkalyngby; men från d. 13 Juli 1737 äro Össjö och Tossjö ett pastorat för sig sjelfva, medan Engelholm och Munkalyngby utgöra ett patronelt pastorat af 3:dje klassen i Bjära kontrakt af Lunds stift, hvartill egaren af Skillinge är patronus.

Engelholms stad, som år 1790 hade 70 borgare och 211 mantalsskrifna invånare, räknade 1855 inalles 717 invånare, hvilkas antal 1857 uppgick till 1,108 och 1858 till 1,538. Staden, som är nätt och trefligt byggd, lefver af handel och åkerbruk, men mest af handtverkerier. Stadens handelskorps bestod 1856 af 13 män och 3 qvinnor med en betjening af 11 personer; de handlande erlade i bevillning 82 rdr 24 sk. bko. Deremot utgjorde handtverkarnes antal samma år 68 män och 5 qvinnor, med 45 gesäller, 43 lärlingar och 4 andra arbetare, hvilka alla i bevillning erlade 119 rdr 36 sk. bko, medan stadens fabrikanter och manufakturister betalade 31 rdr 24 sk. bko. År 1859 hade Engelholm en vagnsfabrik, åtskilliga kakelugnsmakerier, flera garfverier, och färgerier, handskfabriker, Baierskt och Svenskt bryggeri m. m. Under de sednare åren har med bidrag af allmänna medel en ny hamnbyggnad blifvit företagen vid (Luntertun) utloppet af Rönne-å, och af gammalt har staden två lastageplatser, *Grytehamn* och *Skepparkroken*.

Utom en af borgerskapet för dess barn särskildt underhållen skola, har staden fast folkskola med 1 examinerad och 4 oexaminerade lärare; af de skolpligtiga barnen undervisades år 1856 i fasta skolan 63 gossar och 31 flickor, medan 28 gossar begagnade allmänt läroverk, 12 gossar och 48 flickor hade enskild undervisning samt 3 gossar och 19 flickor undervisades i hemmet. Utom den af staden aflönade läkaren, äro provincial-läkaren och en bataljonsläkare bosatta derstädes. Stadens fattigvård befinner sig i ett jemförelsevis ganska fördelaktigt tillstånd, emedan de till understöd berättigade fattiga äro få och inrymmas i stadens fattighus, hvars byggande och underhåll hufvudsakligen blifvit besörjda genom ett af kon. Carl XIV Johan i sådant ändamål åt staden skänkt betydligt penningebelopp. Staden bestod 1855 af 172 hus och tomter, 18 sädesparter och 24 gatuhus samt laxfisken, uppskattade till 288,765 rdr bko, och er-

lade i statsbidrag 5,650 rdr samma mynt; derafutgjorde bevillningen 2,599, klerosi-statens underhåll 1,098 samt diverse onera och allmänna besvär 1,392 rdr bko. Staden, som vid riksdagarna har ordningsnummern 57, hör till 5:te klassens städer.

Före de stora eldsvådorna har staden sträckt sig längre i norr än för närvarande är händelsen, och det tros, att åt detta håll fordom något försvarsverk varit anlagdt, likasom på den vid Rönne-åns utlopp belägna Rönneholm, der ett kastell lär hafva stått. Söder om staden och på andra sidan om ån anlade Gustaf Horn år 1644 två batterier, för att från dem beskjuta staden. — I Engelholms grannskap ligga åtskilliga tegelbruk, t. ex. vid Huntby, Bjellegården, Rebbelberga, på Villan och Engeltofta, de bägge sistnämda ansenliga. Laxfisket vid Luntertun, midt imellan staden och hamnen, är för närvarande af föga betydenhet mot hvad det förut varit.

Engelholm. Gods i St. Annæ socken och Hammarkinds härad af Östergötlands län, på en vacker holme, fordom kalla Åndö (Ändö?) 1 $^1/_2$ mantal frälsesäteri, med underlydande på den nu landfasta Mörkön och på Torrö samt på fasta landet, tillsammans ett gods om 27 $^1/_2$ mantal utom 43 torp, ett tegelbruk vid Engelholm, bränneri, sågverk och kalkugnar; Engelholms sätesgård, med Ramsdal, Kejsarnäs och Karebo på fasta landet, äro för sig taxerade till 17,509 rdr bko; Engelholms tegelbruk till 1,480 rdr banko; af det underlydande äro 14 $^1/_8$ hemman taxerade till 45,536 rdr bko. Engelholm med nästan allt det, som nu lyder derunder, har hört under Stegeborg i hertig Johans tid eller varit bland hans arfvegods, men byttes eller köptes af Erik Göransson Ulfsparre omkr. 1615 och 1624; godset tillhörde sedermera öfverste Axel Spens, landshöfdingen friherre Axel Rosenhane 1683 (då säteri af 2 allodialhemman), Joh. Gabrielsson Natt och Dag 1687, H. Reutercrantz och dennes enka 1700. Hon sålde år 1719 Engelholm till riksrådet grefve Jakob Spens († 1721), hvars fru, B. Bonde, gjorde godset till fideikommiss. Engelholm har sedan varit innehafdt af general-löjtnanten grefve Axel Spens, hans brorson fältmarskalken grefve Gabriel Spens, dennes bror majoren grefve Fredr. Gust. Spens, hans son, kapitenen grefve Carl Gabriel, och 1856 af dennes brorsson, grefve Carl Ax. Spens.

Engelsberg, eller **Englikbenning** (*benning*, af *bända* = uppröjning). Masugn och jernbruk i Vester-Wåla socken och Gamla Norbergs härad af Westerås län, nära sjön Åmänningen samt vid Norbergs-jernvägen och Strömsholms kanal, ett gammalt verk, hvars hytta anlades i början af 1600-talet och år 1625 kallades *Engletsbo*. Den första hammaren skall hafva blifvit anlagd redan i konung Sigismunds tid år 1597 och privilegierad samma år. I Carl XI:s tid, år 1663, uppfördes en ny masugn i stället för den gamla och förfallna, och för den nya erhölls sex års frihet. Den år 1597 anlagda hammarens begagnande blef förbjudet 1685; men kyrkoherden i socknen, Petrus Johannis, som var en af delegarne i bruket, utverkade icke desto mindre tillstånd till samma hammares begagnande, och sedan 1689 voro två hamrar i gång. För närvarande har bruket oinskränkt smidesrätt och tillverkade år 1854: 1,550 skℓ stångjern, i värde motsvarande 30,000 rdr bko, hvaraf i bevillning erlades 60 rdr bko. Bland egare märkas: Gyllenhök mot slutet af 1600-talet, Strömer från 1707, Söderhjelm från 1728, Hebbe från 1788; år 1825 C. G. Timm, i hvars familj egendomen är fideikommiss. Engelsbergs gård består af $^1/_2$ mantal skatte med qvarn om 3 par stenar, såg och tegelbruk, alltsammans taxeradt till 6,600 rdr bko, utom $2^{33}/_{80}$ mantal dertill hörande inom socknen.

Engeltofta. Säteri uti Barkåkra socken och Bjära härad af Christianstads län, en fjerdedels mil norr om Rönne-åns utlopp i Skelderviken, är häradets enda säteri, hvars egor sträcka sig från hafsstranden ända upp mot Hallands ås. När gården grundlades, är obekant, likasom dess äldre historia före år 1620. Man har visserligen velat påstå, att Engeltofta tillhört den Danska ätten

Urne; men detta grundar sig på en förvexling mellan namnen Engeltofta och »Engestofte», en i Danmark belägen gård; och det första, man med visshet känner om det skånska Engeltofta är det, att gården omkring 1630-talet tillhörde slägten Kruse, och att den första tillförlitligt kända egaren deraf är Danska riksrådet Gabriel Kruse, som i förläning hade Gladsax län, Landskrona, Öster- och Vesterstads län. Han byggde efter erhållen kunglig tillåtelse år 1640 en nu igenmurad familjgraf under altargolfvet i Barkåkra kyrka och afled några år derefter. Efter honom innehades Engeltofta af hans hustru, fru Karen Lycke, och efter henne af en son eller brorson till Gabriel, herr Nils Kruse, konung Fredrik III:s »resesecretair,» som innehade Engeltofta, då Skåne blef Svenskt, men sålde det 1660 till borgmästaren Elers i Helsingborg, en svåra rik man, men dock oförsigtig i affärer. Han utlånade år 1666 till general-guvernören G. Banér af Helsingborgs kyrkas och hospitals medel en summa penningar, hvilken, då Banérs tillgångar icke räckte till att betala den, hans son Johan Elers, Danskt etatsråd, måste gälda med Engeltofta gård, som i tio år innehades af Helsingborgs kyrko- och hospitalskassa. Under tiden pantsattes gården i banken och köptes på bankoauktion af sekreteraren i Kammar-kollegium, Hans Pahl, för 10,509 daler 24 öre silfvermynt. Han dog år 1708 och hade varit tvänne gånger gift samt i det första äktenskapet haft 8, i det sednare två barn. Efter Pahls död disponerades gården oskiftad af barnen med första giftet, och 1721 öfvertogs den på arrende af ryttmästar Ebberhard, gift med en af Pahls döttrar med första giftet. Men år 1722 väckte öfverstlöjtnanten grefve David Fröhlich, gift med en Pahls dotter af andra giftet, tvistefråga om gården, hvilken han sannolikt vann genom process, och hvilken ur den vanhäfd, hvari den råkat, någorlunda upphjelptes af hans son, grefve Bengt G. Frölich, som var egare af Engeltofta 1751. Efter honom löste hans son, hofstallmästaren grefve David Frölich, till sig Engeltofta af sina systrar, men sålde det 1784 till öfverste Stjernsvärd.

Öfverste Rudolf Hoddert Stjernsvärd, före adlandet Ahlberg, född 1728, hade gått i krigstjenst 1745, med utmärkelse deltagit i Pommerska kriget, blifvit riddare af svärdsorden och, 1762, major i arméen samt adlad till Adlerhjerta, hvilket namn han dock efter konung Adolf Fredriks önskan utbytte mot Stjernsvärd, sedan han genom sin rådighet att nedhugga ett par hästar, som med drottning Lovisa Ulrikas vagn skenade vid den bro, som vid Laholm går öfver Lagan, räddat drottningens lif. Han blef öfverste 1772 och hade redan 1768 af kejsar Joseph II fått diplom som Romerska rikets adelsman med namnet von Ahlberg. Han var gift med Vendla Magdalena Skytte, enka efter ryttmästar Otto Thott på Skabersjö, och sedan han köpt Engeltofta, slog han sig der till ro, utvidgade åkerbruket och vidtog flera förbättringar. Han dog 1793 och efterträddes på Engeltofta af den i Skånska landtbrukets historia berömda *Carl Gustaf Stjernsvärd*, som, född 1767, kornett 1777, ryttmästare 1790 och blesserad vid Savitaipal s. å., 1791 hade tagit afsked ur krigstjensten.

Denne mottog år 1794 Engeltofta gård med en skuld af 33,752 rdr specie för faderns räkning, utom 11,111 rdr rgs, å hvilken summa han utfärdat skuldsedel till sin mor, och denna skuldbörda nödsakade honom till stora ansträngningar för att hålla sig uppe. Snart inseende, att det i Skåne brukliga sättet att sköta jorden aldrig skulle kunna bereda honom tillräcklig vinst, begärde han af sin vän, lorden af Kellie, förut Engelsk konsul i Göteborg, några dugliga jordbrukare från Skotland och fick i April 1803 från Kellie ett »helt ekonomiskt batteri», bestående af en farmer, en uppsyningsman, två smeder, tre mechanici och två plogdrängar. Stjernsvärd anlade genast på Engeltofta en fabrik för åkerbruksredskap, efter Engelskt mönster, hvilken snart spriddes kring Skåne; samtidigt dermed började odlingar efter Skotska sättet, och som enskiftes-stadgan för Skåne vid samma tid utfärdades, kun-

de Stjernsvärd af de spridda jordstyckena bilda ett sammanhängande helt, hvilket han indelade i 19 farmer, som bebyggdes och utarrenderades, utom tre, Engeltofta, Kelliehouse (uppkalladt efter lord Kellie) och Nådala (så benämdt af kon: Gustaf IV Adolf), hvilka skötte under eget bruk. Hofveriet afskaffades, foderväxter odlades, bränneriet uppdrefs, förädlade boskapsracer införskrefvos, mejeri anlades, skog planterades och ett stort tegelbruk upprättades. Genom allt detta hade Stjernsvärd på 20 år uppdrifvit gårdens afkastning från 700 till 7,000 tunnor säd, oberäknadt 10,000 tunnor jordfrukter, samt dessutom försett Engeltofta med allt, som erfordrades till dess skötsel och vidmagthållande, deribland uppfört 110 större och smärre byggnader. Men åtskilliga missöden tillstötte, han förlorade år 1814 genom mordbrand å en ladugård 25,000 rdr banko; en gång måste han ihjälskjuta 58 af rots anstuckna hästar; han hade mottagit gården med en stor skuld; allt detta gjorde att han år 1819 måste begära cession; men då han fann, att »gode männen» förvaltade egendomen så, att hans verk höll på att förstöras, tog han cessionsansökningen tillbaka och skyndade till Stockholm, der konung Carl XIV Johan, som ofta förut understödt honom med lån, af honom köpte Engeltofta för 400,000 rdr bko. Stjernsvärds far hade velat sälja gården för 40,000 rdr bko. — Detta olyckliga slut på Stjernsvärds reformatoriska företag gaf fritt lopp åt det tadel och klander, som redan förut låtit afhöra sig mot honom, och han utgaf derföre till sitt försvar 1821 en broschyr, »Engeltofta förr och nu», hvari han redogjorde för alla sina redan vidtagna och ytterligare tillämnade förbättringar. Han dog år 1825, efterlemnande sju barn, och hade före sin död den sorgen att se Engeltofta genom vanskötsel nedsjunket till sin fordna obetydlighet. Efterverlden har gjort honom rättvisa; det i Skåne år 1849 hållna första Svenska landtbruksmötet erkände offentligen hans förtjenster, och vid Skånska landtbruksmötet 1856 upprestes på en kulle vid Nådala farm en genom subskription tillvägabragt minnesvård öfver honom. Minnesvården består af en stympad obelisk på en hög piedestal, å hvars ena sida läses: »Åt majoren och riddaren C. G. Stjernsvärd, † 1825». — »En erkänsam efterverld reste minnesvården 1856».— »Hans minne skall beständigt fortlefva genom de efterdömen, han lemnat». — På andra sidan står: »Med omdöme före sin tid och klar blick i framtiden, tillämpade han ny landthushållning i så allmänt gagnelig rigtning, att han förvärfvat sig ett välförtjent rum bland utmärkta medborgare».

Den af konung Carl Johan till förvaltare af Engeltofta utsedda öfverste de Mottoni vanskötte, som ofvan sades, godset, hvars förfall fulländades under åtskilliga efter hvarandra följande arrendatorer, och efter konungens död 1844 såldes gården af hans arfvingar för 266,666 rdr 32 sk. bko till borgmästar Ödmansson i Landskrona och landssekreteraren Hane i Halmstad. Den förre utlöste 1855 sin medintressent, och sedan man äfven här tillegnat sig de nya förbättringarna i landtbruket, är Engeltofta åter en betydande egendom. Flera nya byggnader hafva blifvit uppförda, deribland vid Barkåkra-farmen eller Öfvergård ett stort corps-de-logis, der egaren sjelf bor.

Det äldsta Engeltofta var sannolikt befäst, ty vattengrafvarne finnas ännu qvar, och en sägen berättar, att gården blifvit tvänne gånger afbränd under krigstid. — Under Frölichs tid, år 1767, bestod åbyggnaden af ett envånings-korsverkshus; men egaren sjelf bodde på det nuvarande Öfvergård, der ett envåningshus med fyra flyglar af korsvirke var uppfördt. Den nuvarande Engeltofta-gården är bebyggd med ett envånings-korsverkshus med fronton och sex vindskappor, uppfördt af major Stjernsvärd. Ladugården, skild från gårdsplanen genom en vattengraf och landsvägen, är uppförd af grefve Bengt Frölich och består af en kringbyggd gård med torn i de bägge yttersta hörnen utåt landsvägen. — Det af borgmästar Ödmansson uppförda corps-delogis'et på Öfvergård byggdes 1848—1849 och är ett stort prydligt tvåvåningshus med frontespice, med en stor

trädgård på södra sidan. Uti en stor skogsplantering en åttondels mil öster om Öfvergård ämnade Stjernsvärd uppföra ett boningshus för egen räkning; blott trädgårdens anläggning blef i hans tid påbörjad, och förvissnade fruktträd midt i skogen utvisa stället, der herresätet skulle stå. — På Engeltoftas egor ligger hamnen vid Skepparkroken, $^1/_4$ mil från gården, samt staden Engelholms nya hamn vid Luntertun.

Orsaken till Stjernsvärds olyckor på Engeltofta vill folktron se i en tradition om en på denna gård i fordna tider bosatt tyrannisk herre, som med obeveklig stränghet utöfvade den Danska adeln tillkommande »hand- och halsrätten» öfver de underhafvande samt låtit till döds piska prestens son för det han snattat ett par äplen. Den förbannelse, som den olyckliga fadern då uttalat öfver mördaren, öfver Engeltofta gård och dennas framtida egare, skall hafva gått i fullbordan på den oskyldiga Stjernsvärd.

Engeltofta består för närvarande af 1 $^5/_8$ mantal säteri, 6 $^{25}/_{48}$ mantal insockne frälse, 2 $^{77}/_{96}$ mantal utsockne frälse och 1 $^{27}/_{144}$ mantal kronoskatte. Åbyggnaderna å alla farmer och lägenheter äro brandförsäkrade till 101,750 rdr bko; brutto-inkomsten uppskattas till 107,000 rdr rmt. Nära intill lastageplatsen Skepparkroken ligger ett tegelbruk; derjemte finnas 2 tullmjölqvarnar, skog och torfmosse till husbehof samt fiske i Saltsjön, Rönne- och Kägle-åar, hvilka löpa genom egendomen. (Se vidare: *Skånska Herrgårdar*, V, Häft. 3, 4).

Engsö, eller **Ängsö.** Socken i Ytter-Tjurbo härad af Westerås län, utgörande den större Mälarön Engsö, som för närvarande sammanhänger med Kurön, hvilken tillhör Teda socken, och åtskilliga smärre öar, Måholmen, Långholmen, Fageröm, m. fl. Genom Spånsundet i norr skiljes ön från Westmanlands fasta land (Kungsåra och Björksta socknar) samt omgifves i öster af Oxfjärden, i söder och vester af Granfjärden, i hvars sydöstra ända, inemot Aspön till de s. k. Biskopsstenarne ligga, vid hvilka Uppsala, Nyköpings och Westerås län sammanstöta. Ön, som »fordom varit en hästhage och legat under Kungsgården i Kungsåra socken», är tämligen bergig, jemnast och mest bebyggd i norra delen, men har i allmänhet icke god jordmån, mest sandblandad lera. Socknen består af 18 $^1/_2$ mantal, allt frälse, deraf 3 säteri, och lydande under Ängsö gård. Socknen, som 1840 hade 505 invånare, räknade 1850: 572 och 1856: 574 invånare. Sistnämda år fanns i socknen fast folkskola, der 1 examinerad lärare undervisade 39 gossar och 33 flickor, medan 3 gossar och 4 flickor undervisades i hemmet. — Engsö förekommer åtminstone från 1300-talet såsom hörande till Westerås stift och är för närvarande ett patronelt pastorat af 3:dje klassen i Domprosteriet af nämda stift. Prestgården utgör $^1/_2$ mantal. Ön hörde sannolikt först till Kungsåra socken och hade inga andra invånare än åtskilliga fiskare; men när ön sedan blef mer befolkad, uppfördes vesterut på densamma, vid byn Berga, ett kapell på den plats, som ännu kallas Kapellsbacken. Detta kapell begagnades till år 1340, då den nuvarande kyrkan uppbyggdes. Denna är en vacker byggnad med högt, spetsigt torn (bygdt 1744 af grefve C. F. Piper och hans grefvinna Ulrika Christina Mörner) och ett derinvid utbygdt grafchor, tillhörigt Piperska slägten, ligger 2 $^1/_2$ mil från Westerås och 3 mil från Enköping; kyrkoherdelängden går tillbaka till år 1346, hvilket år riksdrotset Nils Ambjörnsson till Salestad och Engsö af kon. Magnus Ladulås fick »frihet från alla utlagor för den gåfva och fundation, som han gifvit och gjort till kyrkan här på ön». Dörren till det fordna kapellet skall vara sakristi-dörr i den nuvarande kyrkan. Socknen saknar i öfrigt fornminnen, hvilket torde bevisa, att ön först i sednare tider blifvit bebyggd; endast på Backa egor träffas 2 eller 3 nu knappt märkbara jordförhöjningar, af hvilka en skall hafva innehållit förbrända benskärfvor. Den i Granfjärden belägna, bergiga holmen *Skarpen*, som likaledes hörer till socknen, berättas hafva fordom varit ett tillhåll för sjöröfvare, »hvilka, för att der kunna fördölja sig, sägas

begagnat läderbåtar, som de hopvecklade och medförde uti sina gömslen i bergshålorna». Uti ett berg på ön träffas s. k. *Engsö-granater*; bestående af kiselsyrad lerjord och kiselsyrad jernoxidul-manganoxidul af trapezoidal-dodekaëdrisk form, med mörkröd, i violett dragande färg. På öns strand märkes äfven en stor jättegryta, kallad *Ryssby gryta;* den runda sten, som man förmodar hafva ursvarfvat denna jättegryta, förvaras i kyrkan Åtskilliga märken, som afse Mälarens vattenstånd vid olika tider, finnas inhuggna i klipporna på öns stränder. — Adress: Enköping.

Engsö. Gods uti ofvannämda socken, hvilket, utom ön af samma namn, 3 mantal frälsesäteri, 4 1/4 rå och rör samt 11 1/4 mantal frälse, har underlydande 3 1/8 mantal i Björksta, 1 mant. med qvarn i Sevalla samt 4 1/4 mant. i Kungsåra. Öns och godsets häfder begynna med uppförandet af det s. k. *Engsö Hus*, ty, heter det, »på denna gård hafver fordom varit ett fast huus, ståendes med sina murar och grafvar omkring; men uti kon. Gustaf den Förstes tid blef det förlamat och nedskutit, efter detta innehades af riksrådet Knut Bengsson Sparre, som sig emot kon. Gustaf uplade». Men tiden, då »Engsö» eller »Engzöö Hus» först uppfördes, är icke heller bekant. Den äldsta kända egaren till ön har varit herr Magnus Gregersson Läma till Arnö och Grönsö, Svea Rikes råd och lagman i Westmanland omkring år 1282. Herr Magnus' far, Greger Knutsson till Salesta och Arnö, skref sig sjelf »Jarlens son», emedan hans far var Knut Jarl, en son af Håkan Jarl i Östergötland, som lefde i Sverker Carlssons tid och år 1217 var på förslag att väljas till Norges konung. Huruvida hr Magnus fått godset genom arf, köp eller förläning, är obekant; men den tiden var ön icke så stor, som nu, emedan Mälarens vatten då skall hafva stått 9 alnar högre än nu. Efter herr Magnus Gregersson innehades Engsö af hertigarne Erik och Waldemar, kon. Magnus Ladulås' söner, hvilka år 1307, die b. Barnabæ Apost., uppläto godset åt drotset Ambjörn Sixtensson (Sparre) till Tofta, Göksholm och Salestad i vedergällning för de försträckningar han gjort hertigarne under deras krig mot sin bror konung Birger. Gården innehades sedan af drotset Nils Ambjörnsson, som blef stamfader för Oxenstjernorna af Salestad derigenom, att han upptog sitt mödernevapen, af den utdöda grenen Oxenstjerna till Langarum. År 1360 ärfdes Engsö af hr Nils Ambjörnssons dotter, fru Ingeborg, gift med riksrådet och marsken herr Sten Thuresson Bjelke. Deras son, riksrådet och lagmannen i Westmanland, Sten Stensson Bjelke, gick 1395 i Wadstena kloster; men af honom köpte eller tillbytte sig herr Ulf Bengtsson till Hjulstad och Lagmansö Engsö gods år 1404. Derigenom kom gården ifrån Bjelke- till Sparre-ätten och tillhörde efter Ulf Bengtsson hans son, riksrådet och riddaren Fader Ulfsson (omkring 1435), som tillika med sin fru, Elin Nilsdotter Natt och Dag, ligger begrafven vid sakristi-dörren i Engsö kyrka. Gården ärfdes af hans son, riksrådet Bengt Fadersson, gift med Hillevi Brahe (af Danska Brahe-ätten) och begrafven i kyrkans chor. Omkring år 1520 innehades gården af riksrådet Knut Bengtsson Sparre, under hvars tid »Engsö Hus» blef »förlamat och nedskutit» af Gustaf Wasa. Herr Knut dog 1522, och som hans söner, Bengt, Erik och Knut, redan aflidit, tillföll godset hans dotter Hillevi, gift med lagmannen och amiralen Arvid Trolle, en bland de herrar af ridderskapet, som underskrefvo 1544:års arf-förening; Trolle dog 1549 och ligger begrafven i kyrkans chor; efter honom ärfdes gården af hans dotter, Elsa, gift först med en Dansk riddare, hr Johan Skouggaard, sedan med Arvid Gabrielsson Oxenstjerna till Aspenäs, rikskanslern Axel Oxenstjernas farbror. Hon var barnlös i bägge sina äktenskap, hvarföre Engsö ärfdes af hennes yngre syster, Anna Arvidsdotter Trolle, först barnlöst gift med Knut Haraldsson Soop, sedan med Lage Axelsson Posse till Aspenäs, genom hvilken godset öfvergick till ätten Posse och innehades först af herr Arvid Lagersson Posse och sedan af dennes dotter, Elsa, genom hvars gifter-

mål med riksrådet och presidenten i Göta Hofrätt baron Per Eriksson Sparre Engsö återigen kom till ätten Sparre. Under Per Sparres tid reparerades det gamla stenhuset, hvarom kontrakt ingicks med Mårten Murmästare år 1636. Gården ärfdes af riksrådet och guvernören i Liefland, Peder Pedersson Sparre, friherre till Croneborg, gift med Sigrid Horn. År 1712 såldes godset af Erik och Johan Sparre till Kgl. rådet, grefve Carl Piper (eller rättare till hans fru, grefvinnan Piper, född Törnflycht), i hvars slägt det blef fideikommiss. Presidenten grefve Carl Fredrik Piper (omkring år 1750) lät ställa slottet i det skick, hvari det nu befinnes, ett stenhus af 4 våningar med torn midtpå taket. Nuvarande innehafvaren af fideikommisset är kammarherren grefve Axel Mauritz Piper.

Engsön har i fordna dagar varit alldeles befriad från alla utskylder, hvilket man finner af kon. Albrechts bref år 1387 samt kon. Christophers af år 1447, die beat. Schol. Virginis, hvari Engsö sockenprest, hans kapell och præbende samt allt gods och landbo på ön tages i konungens värn, frid och beskärm, likasom af konung Gustaf I:s bref af den 2 Mars 1538 för fru Hillevi Sparre, som då var öns egarinna. Engsö är sannolikt en af de gårdar, hvilkas egare som längst bibehållit den genom Kalmare-stadga af år 1843 åt »hvar god man, andlig och verldslig» meddelade rättigheten »att få vara konung öfver sin egen landbo. Denna så kallade *halsrätt*, som upphäfdes först år 1692, utöfvades i slutet af 1600-talet på det sätt, att, enligt Hadorph, »när någon halssaak eller annor synd der på Öön skeer, låter dess Herskap kalla hvad domare dem behagar, när dhe icke sielfve villia i saken sittia, och låta missdådaren döma, sedan efter gjord communication der om med Hof Rätten, sjelfva dem afstraffa». Arvid Trolle säger i sin »Jorde Boch», att landbönderna på Engsö »liggia til ingen tingstad, utan til Engzö bårgårdstugu såå ofta som ting timmar äro om åred. Therfore må ijn hvar wetha, ad the kunna daa ingen anaan Svara til någon Kongligen tunga, utan som af aller ward hafver.» På gården stod en stor träbyggning, kallad »Kungsbyggningen», och en stor »Borgstufva», der halsrätten hade sina sessioner. Den sista så kallade *Leuterationsdomen* utfärdades år 1686 af fru Sigrid Horn, enka efter Peder Pedersson Sparre; målet rörde en i kyrkan begången stöld. Detta egna rättsförhållande har, fastän det nu långt för detta upphört, gifvit anledning till åtskilliga egenheter hos allmogen på ön, genom hvilka den skiljer sig från de kringliggande socknarnas invånare, och hvilka hafva sin utgångspunkt derifrån, att de anse sig på visst sätt utgöra ett sjelfständigt samhälle med rättigheter och skyldigheter, som bero endast af »grefven», »deras Herre», hvilken de äro obrottsligt tillgifna. De ingå icke heller gerna giften med utsocknes folk och tycka icke rigtigt om, att sådana bosätta sig på ön. Särskildt torde vi böra omnämna öns gamla *slåtterstadga*, hvilken ännu icke kommit alldeles ur bruk, och hvilken af Grau beskrifves som följer: »En s. k. *förkarl* väljes af allmogen, som skall gå förut i slaget på ängarna, antingen ett eller flera år; till honom väljes (en *styrman* som går sist i ordningen med sitt slag, och) fyra så kallade *Stöt*-(stutt)-*knektar*. När nu slåtterkarlarne gått fram med slaget öfver ängen, går förkarlen med de 4 stutt-knektarne öfver samma slag; finna de något slag, som är illa slagit, sättja de då en qvist i det slaget; lika så sker det, när de gå andra eller tredje gången öfver ängen. När ängen är afslagen, känner hvar och en igen sitt slag; uti hvilkens slag qvisten då är satt, han blir dömd att undergå deras rätt, som består deruti, att de 4 stutt-knektarne taga densamma i händer och fötter och »stutta» (studsa, stöta) honom tre gånger emot en tufva på marken; men hvar gång hissas han två gånger öfver tufvan, och i den tredje svängningen stötes han emot marken; de, som der omkring församlat sig af hela slåtterlaget, ropa vid hvar svängning *hoj!*; så att det blir 9 rop eller 3 gånger tre rop. Alla skola då taga hattarna af sig, annars måste en sådan äfven blifva på ett lika sätt stött».

Efter slutad »stuttning» begifver sig slåtterlaget till herrgården, der de undfägnas med en kanna öl på man; i ölet drickes grefvens och herrskapets skålar. Sedan sista ängen är afslagen, marschera alla slåtterkarlarne upp på borggården, alla med liarna på axeln, de stuttade dock med fällda liar; här vandra de under musik en gång omkring gården, undfägnas derpå med öl och utropa derefter *god natt!* alla på en gång, hvarefter de skiljas.

Bland de äldre sägner, som äro fästa vid Engsö, berättas följande, hvilken tyckes bestämdt tillhöra ön. På Engsö bodde i fordna dagar en adlig fru, som varit tvänne gånger gift. Hon ämnade sig en julotta i kyrkan, vaknade ur sin sömn och såg ljus i kyrkan, som ligger straxt invid slottet. Troende, att ottan redan var började, steg hon upp, klädde sig och gick till kyrkan, åtföljd af en tärna. Men när hon kom in i kyrkan, fann hon till sin förskräckelse alla bänkarna fyllda med svepningsklädda, långt för detta hädangångna personer, af hvilka hon kände igen de flesta, deribland sin nyligen begrafna fateburspiga. Denna skred ljudlöst fram till henne, sägande: »hvad vilja de lefvande i de dödas otta?» Hon rådde derpå frun att skynda ut ur kyrkan, men att vid utgåendet igenom dörren icke se sig om eller gå närmare till den ena sidan än till den andra, emedan fruns bägge aflidna män stodo en på hvardera sida om dörren, och hon, der sådant skedde, icke skulle komma lyckligt ut. Hon följde rådet och kom oskadad tillbaka till slottet; men tärnan, som såg sig tillbaka vid utgåendet, blef »borttagen» och hennes ömkliga rop hördes vida omkring.

Med Engsö gård följer en kedja af fint guld och ovanligt arbete, hvilken alltid bäres af godsets egare, och om hvilken följande sägen berättas:

»År 1710 egdes Engsö gård af friherre Johan Sparre, en man af ett vildt och gudlöst sinnelag, som lät tillstänga kyrkan, för att hindra gudstjensten derstädes, och som i öfrigt betedde sig på ett otillbörligt och fördömligt sätt. Han drömde en natt, att den Onde kom för att släpa honom med sig till pinorummet. Sparren spjernade emot, så mycket han förmådde, men blef slutligen fängslad med en kedja, som den Lede kastade kring hans hals. När han vaknade, bar han omkring halsen den kedja, hvarom han drömt. Natten derpå drömde han, att en god ande uppenbarade sig för honom och förmanade honom att som en helgedom förvara kedjan, emedan, så länge hon innehades af godsets egare, skulle hon skydda det för all fara; men om hon lades å sido eller förlorades, skulle eld och brand öfvergå gården. Sparre sålde följande året godset åt grefvinnan Piper och lemnade henne guldkedjan, hvars betydelse han tillkännagaf. Från denna tid har kedjan alltid åtföljt godset och varit buren af dettas innehafvare; ett par gånger, då hon icke följt med hans person, skall verkligen eldsvåda hafva utbrustit. Kedjan består, af mycket fina länkar med en egen, besynnerlig vridning, som gör det omöjligt att deri inpassa någon länk i stället för dem, som brustit sönder af ålder. Hon är vid pass 2 $^{1}/_{2}$ alnar lång».

Olof von Dalin vistades ofta på Engsö gård, och en icke långt från slottet befintlig liten plantering af träd med qvarlefvor efter en omhägnad kallas ännu »Dalins Trädgård». Slottets park utmärker sig synnerligen genom sina storartade alléer af lummiga. träd, hvilka på långa sträckor bilda ordentliga löfhvalf, som erbjuda den angenämaste svalka.

Enholmen. Holme vid inloppet till Slitehamn i Othems socken och Forsa Ting af Norra Befallningen på Gotland, på hvilken Carl X låtit anlägga fästningen *Carlsvärd*, som beherrskade inloppen till hamnen. Utom Carlsvärds fäste låg här skansen *Carlsbälte* med 5 batterier: Baljan, Klingan, Doppskon, Fästet och Haken. Carl XII ämnade här anlägga en stad. Fästningen hade långt för detta varit raserad, då, med anledning af de under året 1853 inträffa politiska förhållandena, Kongl. Majestät ansåg nödigt, att inloppet till Slitehamn åter befästes, »för att så väl då som för

framtiden under likartade omständigheter upprätthålla förbudet mot främmande och gifva skydd åt egna fartyg.» Förslag uppgjordes till permanenta befästningar på Enholmen, och der anlades provisoriskt jordverk och byggnader, för hvilket allt kostnaderna under åren 1853—1855 uppgingo till 116,083 rdr bko. Dessa kostnader bestriddes af de kreditiv till bestridande af kostnaderna för utomordentliga åtgärder till rikets försvar, som af Rikets Ständer blifvit anvisade vid riksdagarna åren 1850—1851 och 1853—1854. Under loppet af år 1856 användes till fästnings-byggnaden på Enholmen en summa af 39,707 rdr bko, hvarjemte 1,541 rdr samma mynt utgåfvos för fästningsverkens bestyckning.

Enhörna, Öfver- och Ytter-. Pastorat i Selebo härad af Nyköpings län, på det i Mälaren utskjutande s. k. Enhörna landet, som kringslutes af Gripsholmsfjärden i vester, Prestfärden och Södra Björkfjärden i nordost, Vester-Telje och Turinge socknar samt Sundsörs-viken i söder. Öfver-Enhörna socken, som intager nordligaste delen af Enhörna-landet, uppgifves hafva en areal af 6,133 tunnland, af hvilka 380 äro sjöar och kärr; det sydligare Ytter-Enhörnas areal är 11,132 tunnland, af hvilka 130 skola vara sjöar och kärr. Till bägge socknarna höra en mängd öar och holmar, Algö i vester, Ridö, Hamnskär, Kalholmen, Djurstaholmen. Slandön och Högholmen i nordost m. fl. Södra gränsen är temligen bergländig och har icke oansenliga höjder, t. ex. det 277 fot höga Axsjöberget; i mellersta delen af Ytter-Enhörna är jemnare bygd, likasom i Öfver-Enhörna, der bergkullar omvexla med små slätter, hvilkas vattendrag äro nästan utsinade; öarne äro bergiga och rika på löfskog eller barrskog; Ridön innehåller en kronopark. Rådande jordmånen i bägge socknarna är lera, här och der sandblandad; näringarne äro jordbruk, fiske, sjöfart och handel med uppköpt boskap, m. m. Hemmantalet i Öfver-Enhörna är 16 ⅛, i Ytter-Enhörna 25 ⅜ förmedlade mantal; bägge socknarnas taxeringsvärde uppgår till omkr. 215,000 rdr banko. Befolkningen, 1810 inalles 1,171 personer, utgjordes 1856 i Öfver-Enhörna af 537, i Ytter-Enhörna af 725 personer, sålunda af 1,262 personer i begge socknarna tillsammans. Bägge socknarna hade 1856 fasta folkskolor, och utgjorde de skolpligtiga barnens antal inalles 60 gossar och 57 flickor. — Öfver- och Ytter-Enhörna socknar, den förra moderförsamling, den sednare annex, utgöra för närvarande ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen i Södertelje kontrakt af Strengnäs stift, prestgården utgör 1 mantal, vederlag 15 tunnor. Öfver-Enhörna kallades omkring år 1314 *Husaby*, Ytter-Enhörna *Tuna*, bägge hörande till *Præpositura Torensis;* något sednare förekomma de nuvarande namnen och år 1315 en *curatus* i *Tuna-Enhörne.* Kaplaner i Ytter-Enhörna nämnas sedan år 1597. Bägge kyrkorna äro från medeltiden. Moderkyrkan, belägen $2^3/_4$ mil o. s. o. från Strengnäs, är tillbyggd med chor 1783 och har en af drottning Ulrika Eleonora skänkt altartafla; på kyrkogården finnes en minnesvård öfver justitierådet Blom († 1820). Annexkyrkan, belägen 3 ¼ mil från Strengnäs, reparerad efter en eldsvåda år 1764, är oansenlig; här finnes en graf, tillhörig slägten Gynterfeldt. Hela Enhörnalandet hörde till sednare hälften af 1600-talet till Öknebo härad; vid Öfver-Enhörna kyrka hölls lagmansting 1466. — Bland fornlemningar nämnas grafhögar och stensättningar på flera ställen i socknarnas inre bygder, en runsten i moderkyrkan, borgruiner på Skansberget vid Ekeby, vid Waraby och på Högholmen i Ytter-Enhörna samt Stafvenborg vid Horn i Öfver-Enhörna. På Slandön och vid Underås torp under Ekeby skall drottning Christina hafva gjort besök. — Bland gårdar i socknarna märkas: *Ekensberg* och *Horn* i Öfver-Enhörna; i Ytter-Enhörna; *Ekeby* och *Gillberga.* — Under medeltiden hafva flera gårdar i socknarna tillhört Mariefreds kloster. — Adress: Södertelge.

Enköping. Uppstad vid Enköpingsåns utlopp uti innersta hörnet af Svinn-

garnsviken af mälaren, 7 ½ mil nordvest från Stockholm 4 ⅜ mil sydvest från Uppsala, i Åsunda härad af Uppsala län, dels på en sandås, som stryker från norr till söder genom häradet, dels på uppgrundadt land omkring ån vid åsens vestra sidan, är, såsom redan namnet köping, handels- och marknadsplats, antyder, en af rikets äldsta städer. Stället tyckes fordom hafva varit kalladt *Stora Ena*, till skillnad från det 1 mil österut från den nuvarande staden belägna Litsel-Ena eller *Litslena*. Det uppgifves till och med, att Fjerdhundras fylkeskonungar haft sitt säte vid denna handelsplats, der sedermera vapensyner och räfsteting höllos. Under katholska tiden omtalas *Enescopinge* i slutet af 1100-talet (en prest härstädes nämnes 1168), borgare i *Enescopia* nämnas 1250, och på den s. k. Tryggön, hvilken omslöts af åns bägge grenar, — af den vestra ågrenen återstår nu blott en rännil, som från den s. k. Munksundskällan faller ut i ån, — och hviken ö af Magnus Ladulås år 1272 skänktes till Gråbröderna att der bygga sig ett *nytt* kloster, låg sedan år 1278 detta stadens Franciskanerkonvent. Från början af 1300-talet nämnas också ett hospital och tre kyrkor, *St. Ægidii* äfven kallad *St. Iliani St. Olai* och *Wårfrukyrkan*, den enda ännu qvarbefintliga. Klostrets Kyrka var ininvigd åt St. Laurentius. Man tror sig nära den nuvarande prestgården hafva funnit spår efter ett annat kloster, tillhörigt Bernhardiner-Orden; men skriftliga bevis för detsammas tillvaro saknas. Hospitalet, som nämnes efter reformationen, var förfallet år 1728, och under katholska tiden torde staden också hafva haft ett gille, åtminstone omtalas en gillestomt år 1584. Under Hättebrödra-oroligheterna hemsöktes staden af dessa konung Albrechts vänner med eld och brand 1389, men repade sig åter och fick under 1400-talet af de flesta regenterna privilegier, hvilka dock förkommit i de eldsvådor, som härjade staden åren 1572 och 1609. De äldsta kända privilegierna skola hafva varit utfärdade af Erik XIII år 1413; de sednaste äro gifna af Carl XI år 1676. Hela Fjerdhundra, tillika med Enköpings stad, gafs år 1300 af konung Birger Magnusson till morgongåfva åt hans gemål, den Danska prinsessan Märtha. Ivar Axelsson Tott och Sten Sture hade staden i förläning, likasom i sednare tider grefvarne Gustaf Roos och von Steinberg. År 1436 hyllades Carl Knutsson härstädes som rikshöfvidsman af allmogen i Fjerdhundra.

Redan i början af Wasa-ättens tid torde staden hafva varit rätt ansenlig, fastän gatorna icke voro stenlagda och husen ännu år 1629 täckta med halm; men folkmängden synes icke desto mindre hafva varit rätt betydlig, enär 1580 års pest uppgifves hafva bortrykt 6,000 menniskor, och staden berättas hafva gifvit ansenliga bidrag till flera kontributioner för kronans och andra allmänna behof. Sedan Gustaf Wasas tid föll klostrets och de öfriga kyrkliga stiftelsernas jord till kronan, och sjelfva klostret på Tryggön blef sannolikt först sjukhus, sedan salpetersjuderi, — hvaraf holmen, som först i Carl XI:s tid tillföll staden, kallades Salpeterholmen eller Holmen. En tid lärer det på Holmen också hafva funnits ett krutbruk; men ingendera af dessa inrättningar omtalas efter 1670. Gustaf I hade en kungsgård nära Munksundet, och under Johan III uppfördes vid torget ett kungshus, der förut rådhuset stått; men detta kungshus förstördes sannolikt vid 1609:års brand. Platsen skänktes 1628 af Gustaf II Adolf åt staden, som 1642 lät der uppföra rådhuset, hvilket åter afbrann år 1799. Efter denna eldsvåda reglerades staden, som ända från Christinas tid haft trånga och krokiga gator, hvilka då förbättrades. Nu är Enköping en i rektangelform reguliert byggd småstad med raka gator (6 på längden och 11 på tvären), trädplantering på torget, jernbro öfver ån samt flera vackra och nya hus, bland hvilka dock blott prestgården och rådhuset äro af sten. Det sistnämda, beläget vid en gata öster om torget, är ursprungeligen ett enskildt hus, uppfördt i slutet af 1700-talet af en handlande Stahre och sedermera inköpt af staden. I rådhuset finnes ett väl ordnadt archiv med dom böcker och handingar från början af 1500-talet

Ett gammalt rättarsvärd förvaras derstädes som ett curiosum.

Det nämndes i det föregående, att Enköping under katholska tiden haft tre kyrkor. En af dessa, St. Ægidii, eller St. Iliani, som hon äfven kallas, hade redan 1572 länge stått öde, och qvarlefvor efter henne ses ännu strax nedanför Wårfrukyrkan; St. Olai kyrka, som låg i stadens norra hälft och sannolikt var den egentliga stadskyrkan, nedbrann 1572, så att blott St. Maria eller Wårfrukyrkan, ursprungligen landsförsamlingens kyrka, återstod. Denna sistnämda, 72 alnar lång och 24 alnar bred, byggd dels af tegel, dels af gråsten, har blifvit tillbyggd tvänne gånger, sednast 1622 (1648?). Midt på kyrkans tak uppfördes 1840 ett torn, som år 1850 helt och hållet bekläddes med koppar. Om denna kyrkas uppkomst gå flera sägner, bland hvilka följande är den allmännast berättade. En herde, som vallade boskapen vid Haga kungsgård, såg litet imellan, att en qvinna medovanligt utseende kom fram ur skogen, klappade boskapen, som deraf tycktes befinna sig väl, och återvände samma väg hon kommit. Nyfiken att få veta, hvem hon var, följde han en gång efter henne. Han såg då, att hon gick in uti det närbelägna Husberget genom en remna, som ännu visas. Försigtigt smög han sig in efter henne, fann bergafrun sofvande och såg derinne icke allenast högar af guld, utan äfven framför den sofvande en spinnrock af klaraste guld. Han bemägtigade sig alltsammans och kom lyckligt ut. Men så snart han hemkommit, insjuknade han, och då han kände döden nalkas, lät han kalla en munk och bad denne att för det röfvade guldet låta uppbygga en kyrka och helga henne åt den Heliga Jungfrun, för hans själs salighet. Detta verkstäldes, och kyrkan kallas ännu, åtminstone af de gamla, för Wårkärs, det är Vår Kära Frus, kyrka. Kyrkan har vacker altarprydnad och predikstol, förfärdigade af Thoman, samt ett 1786 bygdt orgelverk. Uti kyrkan finnes en så kallad munkbänk, och i kyrkodörren sitter en runsten, enligt Liljegren rest af »'l kibirn . ok . þir . brüdr . — — at . Hakun . faþur . sin . Kuþ . hialbi. anta hans» (Vid St. Egidii kyrka finnes också en runsten, N:o 714 hos Liljegren: Run-Urkunder.) Wårfrukyrkan begagnades till 1500-talet af landsförsamlingen ensam, och som dennas kyrkoherdar förekomma flera från 1300-talet. Vid denna tid nämnas 2 stadspastorer, de för hela det nuvarande pastoratet gemensamma sedan föreningens tid. Kaplaner i Enköping förekomma från år 1593. För närvarande utgöra Enköping och Wårfrukyrka ett regalt pastorat af 1:sta klassen i Åsunda kontrakt af Uppsala ärkestift. Den nuvarande kyrkoherden är upptecknaren af Neckens Polska, »Sagohäfdernas» författare, den frejdade Arvid August Afzelius.

Uti stadens folkskola undervisades år 1856 af en examinerad lärare 77 gossar och 3 flickor; 8 gossar bevistade allmänt läroverk, 6 gossar och 20 flickor hade enskild undervisning, och 67 flickor undervisades i hemmet.

Enköping, som år 1785 hade 1,100 invånare, hvilkas antal 1850 hade växt till 1,409 och 1859 till 1,471 synes i äldre tider hafva haft sin hufvudsakliga näring af handel med Westmanlands och Dalarnes bergverksprodukter. Under Carl IX, som till handelns upphjelpande skänkte staden 6 stycken lådjor från Stockholms flottstation, uppfördes ett våghus; men Gustaf II Adolf inskränkte Enköpings utförsel af sådana produkter, hvilken också snart af sig sjelf upprörde genom segelledens uppgrundning. Derjemte hade stadsboerna en annan näringsgren i fiske och handel med fisk. Odlingen af köksväxter idkades likväl redan då och kom allt mer i gång efter jernhandelns upphörande, i synnerhet som Kronan upplät tomter och jord till stadens upphjelpande. För närvarande lefver staden hufvudsakligast af odling af köksväxter, af hvilka, företrädesvis grönsaker, kål pepparrot, morötter, palsternackor m. m., stora qvantiteter årligen gå till Stockholm, derifrån till och med utrikes, samt af jordbruk, hvilket är så betydligt, att årliga skörden på stadens 709 tunnland åkerjord uppgifves till 2,600 tunnor spannmål och 4000 tunnor potates. Äfven boskapsskötseln är

icke obetydlig; deremot saknar staden skog, och vedpriserna äro derföre höga. Bland sednare fabriksanläggningar nämnas tegelbruk och en ångqvarn. Stadens, handtverks-borgerskap utgjorde år 1856 ett antal af 56 män och 2 qvinnor med 16 gesäller och 19 lärlingar; bevillningen på handtverkerierna uppgick till 177 rdr bko. Dessutom funnos samma år i staden 20 män och 1 qvinna, som med egna händer till afsalu åstadkommo handtverksarbeten, och hvilka i bevillning erlade 21 rdr bko. Stadens handelskorps utgjordes ofvannämda år af 28 män och 8 qvinnor med 14 biträden och erlade i bevillning 212 rdr 24 sk. bko. Likaledes samma år egde Enköping 3 fartyg om 53 läster och underhöll kommunikationen med Stockholm medelst ett ångfartyg om 25 hästar kraft. I staden finnas postkontor, apotek, källare samt åtskilliga traktörs-ställen och krogar. Den består af 189 hus och tomter samt 2,189 tunnland jord, deraf 709 åker, 812 äng samt 668 skog och betesmark, alltsammans i taxeringsvärde upptaget till 351,055 rdr bko. Enköpings statsbidrag för 1855 uppgifves till 27,478 rdr bko; kostnaden för stadens styrelse uppgick detta år till 2,000, för kleresiets underhåll till 1,533: 16, för fattigförsörjningen till 1,337 rdr bko. Hamnbyggnaden och segelleden vidmagthållas genom en särskild kassa, bildad af de afgifter, som inflyta för begagnandet deraf. Stadens styrelse består sedan år 1682 af en borgmästare (den hade fordom 2, tidtals 4) och 6 rådmän. — Åsunda härad har sitt tingställe i Enköping, der lagsagan likaledes hade ett af sina tingställen, tilldess lagmansembetena indrogos 1850.

Enköpings marknader hållas årligen i Januari, Mars och September månader. Stadens vapen, förut en lilja, är nu fyra liljor i kors. Stadens riksdagsnummer är 60.

Enköpings å. En mindre betydande å i Uppsala län, som uppkommer af flera grenar från Simtuna och Thorstuna härader i länets sydvestra del samt går med sydlig hufvudrigtning genom nordöstra delen af Åsunda härad, derunder mottagande tillflöden från vester, tilldess den efter ett par mils slingrande lopp, sist genom Enköpings stad, faller ut uti innersta hörnet af Svinngarnsfjerden i Mälaren.

Enneryda. Fordom marknadsplats i Wirestad socken och Allbo härad af Kronobergs län, nu aflyst med anledning af de oordningar, som der inträffade, och hvilka stundom ledde ända till mord.

Ennesbovad. Ställe i Kisa socken och Kinds härad af Östergötland, vid gränsskilnaden mellan Östergötland och Småland, på Fröåsa egor. Der synas lemningar efter en skans, som i Carl IX:s tid blifvit anlagd till värn mot Danskarne, hvilka, sedan Some förrädiskt uppgifvit Kalmar, visat sig här vid gränsen, men blifvit af konungen nödsakade att draga sig tillbaka.

Enskede. Herrgård i Brännkyrka socken och Svartlösa härad af Stockholms län, o. n. o. från sockenkyrkan, består af 1 mantal skatte och ½ mantal frälse, omnämnes först år 1546 och har i sednare tider tillhört en Fogel 1772, Ehrenhoff 1825, nu Kongl. sekreteraren Odelberg, som synnerligen förbättrat gården. Det underlydande Bägersta, 1 mantal skatte, nämnes år 1449; hela egendomen är taxerad till 75,000 rdr rmt.

Enskär. Känningsbåk af trä i Bälinge socken och Rönö härad af Nyköpings län, hör till Norrköpings fördelning under Norra Lotsdistriktet.

Enslöf. Socken i Tönnersjö och Halmstads härader af Hallands län, 1 mil nordost från Halmstad, uppgifves hafva en areal af 33,719 tunland, af hvilka 2,865 äro sjöar och kärr. Nissan flyter igenom socknen och delar densamma mellan de bägge häraderna; bland öfriga vattendrag märkas *Sånneå*, som kommer från Kragaresjö och faller ut i Nissan, samt *Ullasjöå*, som, i likhet med den förra, upprinner ur en sjö inom socknen, går igenom en del af denna och faller in i Fylleån. Bland sjöar uppräknas: Stora och Lilla Amsjön, Nörresjö, Ömdesjö, Svartöesjön, Ålsjön, Utorrgölen, Ullasjön och Kroksjön m. fl. Bland högre berg inom socknen

nämnas: *Wierschatt* på det vid Sånneån belägna hemmanet Wiershults egor, och hvilket fått sitt namn deraf, att det ifrån hafvet ser ut som en hatt, Långebroknatt, m. fl. Socknen har flera dels bok-, dels gran- och furuskogar, bland hvilka den störste, här kallad Kragareörk, sträcker sig till flera pastorater både i Halland och Småland samt der kallas endast Örken. Jordmånen är i allmänhet svag, i synnerhet på gränsen åt Breareds socken, der den är ljungbevuxen och saknar bördighet; dock finnas innom socknen trakter med bördigare jordmån. Ehuru åkerbruket i allmänhet är svagt, är det ändock hufvudnäringen; den i allmänhet för slöjder icke synnerligen fallna allmogen förskaffar sig derjemte någon inkomst genom försäljning af bokved och förfärdigande af vallmar. Allmogens söner och drängar bruka (åtminstone var det fordom vanligt) årligen utvandra till Skåne föratt tröska. Socknen består af 61 ½ förmedlade mantal, af hvilka 50 höra till Tönnersjö. 11 ½ (den s. k. Fjelgimefjerding) till Halmstads härad. Befolkningen, på 1840-talet 1,719 invånare, uppgick 1850 till 1,993 och 1856 till 2,214 personer. Socknen hade sistnämda år ambulatorisk skola med en examinerad lärare, som undervisade 105 gossar och 100 flickor. — Enslöfs socken utgör för närvarande ensam ett regalt pastorat af 3:dje klassen i Laholms kontrakt af Göteborgs stift, Prestgården är 1 mantal, och derjemte finnes enkesäte af ½ mantal, Kyrkan, belägen, 1 ½ mil från Halmstad, 3 ½ mil från Laholm och 15 ½ mil från Göteborg, är af sten med torn och täckt dels med bly, dels med takspån, har orgelverk, men saknar i öfrigt märkvärdigheter. — Bland historiskt märkvärdiga ställen föstjenar socknens största by, Fjelgime, att nämnas, såsom skådeplatsen för åtskilliga krigshändelser under Erik XIV:s tid, hvilka af nämda konungs historieskrifvare Erik Jöransson Tegel blifvit förlagda till »Fjällgränna» (t. ex. slaget den 10 November 1563), hvilket namn byn dock aldrig haft, ehuru densamma på de äldsta chartorna kallas Fjällkene. Bland fornlemningar nämner Hallands beskrifvare, prosten Bexel, ett på Huneljung nära säteriet Arlösa befintligt monument, bestående, af en horizontal sten om 5 alnars längd, under hvilken en annan häll ligger, tillika med åtskilliga smärre stenar; omkring dessa befinnas flera kantiga hallar ställda i noggrann ordning, dock hafva flera fallit omkull. Vid vägen från Enslöfs kyrka, omkring 500 alnar från Nissan, ligger den s. k. Presthögen, hvari man funnit en urna med ben och aska. I Näfverkärret på Amböke skog finnes en stenläggning, liknande en ugn, hvartill den också skall hafva varit begagnad af dem, som under krigstider flytt inåt skogarna. Ett invid prestgården beläget berg kallas »Hökens kyrka» efter socknens kyrkoherde Nicolaus Hök († 1703), som på denna höjd brukade hålla sin andakt hvarje dag vid soluppgången. — Bland gårdar inom socknen märkas säterierna Arlösa och Ättarp eller Ettarp. Af det förra, som ligger på gränsen mellan Enslöfs och Snöstorps socknar, höra 2 hemman till Enslöf; det är bebygdt med en gammal gråstensbyggnad och en nyare byggnad af trä, midt emot den gamla. Om Ättarp, som har historisk märkvärdighet, se denna artikel. — Adress: Halmstad.

Enviken. Kapellförsamling i Kopparbergs fögderi af Dalarne, är, tillika med Svartnäs bruksförsamling, annex till Svärdsjö konsistoriela pastorat i Stora Tuna kontrakt af Westerås stift, består af 5 ¼ mantal skatte och beboddes 1856 af 1,696 invånare. Genom Kongl. Brefvet af den 6 November 1857 skildes Enviken från Svärdsjö socken. Se vidare Svärdsjö.

Enviken. Landthamn på Gottland i Hamra socken och Hoburgs Ting af Södra Befallningen.

Enåker. Annex-socken i Simtuna härad af Westerås län, på östra stranden af sjön Hallaren, som inom socknen har sitt norra utlopp åt Dalelfven och det södra åt Clasbomyren, uppgifves hafva en areal af 23,814 tunnland af hvilka 3,850 äro sjöar och kärr. Största delen af socknens sjöareal upptages af den ofvannämda sjön Hallaren, hvaraf hela ena hälften hör hit; landet, i det hela ett högland, men icke

desto mindre en slättbygd, som till stor del upptages af kärr och sanka ängsmarker, särdeles kring de små vattendragen, sluttar i norr mot Dalelfven, i vester mot Hallaren, och genomstrykes längst i vester af Dalkarsåsen, hvarjemte enstaka bergkullar uppsticka här och der. Jordmånen är dels svag lera, dels sand och mojord; hufvudnäringen är åkerbruk, och dertill komma boskapsskötsel samt kolning för Sala silfververk. Bland binäringar omnämnas i äldre tider tjärbränning, hjulmakeri, förfärdigande af skoflar och spadar samt fiske i sjöarna Hallaren, Clasbomyren, Nickelsbosjön och Hofden m. fl. smärre vattensamlingar. Socknen, som består af 12 $\frac{3}{8}$ förmedl. hemman (11 $\frac{1}{8}$ skatte, $\frac{1}{4}$ krono och 1 $\frac{1}{4}$ frälse), med 2 utjordar, en qvarn och 2 fisken, beboddes på 1840-talet af 810 personer, men egde 1850: 812 och 1857: 856 invånare samt har ett taxeringsvärde af 153,105 rdr rmt. Socknen hade 1856 både fast och ambulatorisk skola; i den förra undervisades af 1 examinerad lärare 31 gossar och 14 flickor, i den sednare af en oexaminerad lärare 10 gossar och 9 flickor, medan 2 gossar bivistade allmänt läroverk, 31 gossar och 34 flickor undervisades i hemmet. — Enåker är annex till Vester-Löfsta konsistoriela pastorat af 1:sta klassen i Södra Fjerdhundra kontrakt af Uppsala ärkestift. Kyrkan räknas bland de äldsta i orten och blef år 1696 grundligen reparerad. Pastoratets komminister besitter $\frac{1}{4}$ mantal krono i Enåkers by; kaplanslängden går tillbaka till 1593. — Att socknen är af gammalt odlad bygd, bevisas af flera grafhögar och tvänne runstenar vid åsens södra och norra ända. Den södra, kallad Stora Runhällen och enligt Grau rest till minne af en Helsinge-konung som tillika med sin son här stupat i ett slag mot en Uppsala-konung, visar ett tecknadt fyrfotadt djur och har en inskrift, enligt hvilken »Erlukn» lät hugga stenen till minne af Une, son sin; den andra, Lilla Runhällen, är till stor del sönderslagen, så att blott föga af inskriften kan läsas. — Ingen gård af betydenhet finnes inom socknen. — Adress: Sala.

Enånger. Socken i Norra Helsinglands fögderi och Enångers tingslag i Gefleborgs län, 2 $\frac{1}{4}$ mil söderut från Söderhamn, vid hafvet, uppgifves hafva en arreal af 78,316 tunnland, kärr och sjöar inberäknade. Socknen består af 46 $\frac{7}{8}$ mantal och hade på 1840-talet 2,360 invånare, hvilket antal år 1850 hade tillväxt till 2,418 och 1856 till 2,496. Sistnämda år hade socknen ambulatorisk skola med 2 examinerade och 1 oexaminerad lärare, som undervisade 167 gossar och 141 flickor, medan 3 gossar bivistade allmänt läroverk samt 21 gossar och 26 flickor undervisades i hemmet. — Enångers moderförsamling utgör, tillika med annexerna Njutånger och Nianfors kapell, för närvarande ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Helsinglands Norra kontrakt af ärkestiftet. Hela pastoratet, som 1856 hade 3,982 invånare, bestod då af 78 oförmedl. mantal, med prestgård af $\frac{1}{8}$ och stom af $\frac{3}{16}$ hemman. Kyrkan, belägen 2 $\frac{1}{2}$ mil från Hudiksvall och 22 mil från Uppsala, är gammal och tros vara byggd på 1400-talet. — Ryssarne hemsökte socknen i slutet af Maj 1721 samt brände Långvinds bruk och flera byar; men kyrkan och prestgården blefvo ändock räddade. — I socknen ligga jernbruken Långvind och Boda samt lastageplatsen Tytterön, hvarifrån stora qvantiteter plank och bräder årligen föras till Gefle och Hudiksvall; brädsågning till afsalu utgör också i Enångers socken en vigtig binäring. — När år 1838 en reparation skulle företagas på bordet i Enångers kyrkas sakristia, hittades der under bordets läderbeklädnad en gammal anteckning af följande lydelse: »*Memoria praeteritorum ett præsentium temporum:* År 1676 begyntes en sådan stor hunger i Sverige, så att många tusende menniskor svälte ihjäl, fastän konungen all möjlig flit använde att understödja allmogen med spannemål; men i Helsingland, Medelpad, Ångermanland och Jämtland uppehöllo folket endels lifvet med barkbröd, efter the här i orten äro vana vid svagt bröd, hvarvid man med förundran såg, huru underligen Gud välsignade thetta brödet, att thet hade kraft att föda, så att många fat-

tiga mans barn voro vid bättre trefnad och hull än rika mans barn, som kunde vara magra och bleka nog. Kan hända hos the fattiga fans på then tiden mera förråd på böner, gudsfruktan och nöjsamt sinne än på bröd. Men år 1700 begynte Gud af nåde tänke på vår nöd och vår bön, och gaf godt bröd att äta och god säd att så, och thet med stor välsignelse, hvilken Guds godhet har förnyat sig allt sedan, år ifrån år. — År 1708 den 28 September om aftonnen begyntes en svår köld, hvilken utan någon tö varade inemot vårtiden. Thå förmentes merendels hela hafvet här i Norrland vara igenfruset. Hafsisen varade och lät sig se nästan inemot midsommaren. Om vintren flögo sjöfoglarna opp i strömmarna. Thet berättades ock, att thå sjöfoglarna sågo röken af kolmilorna, flugo the dit, menandes (then) vara dimba af strömmar. Och när the ditkommo, voro the så utmattade af flygande, att the icke mera förmådde flyga. Thet berättades ock af sjömännerna, att på hafvet mellan Stockholm och Lybeck låg mycken sjöfogel på vattnet döder, utaf tvifvel om vintern döda af köld. — År 1710 afsomnade på the södra orterna i riket många tusende menniskor af pestilentien. Här i Helsingland inkom samma sjukdom med sjöfarande folk ifrån Stockholm, och blefvo döda af samma sot i Huddiksvall allenast några personer; uti Forssa socken, i Sörvigsta, uti vestra gården, blefvo alla menniskor döda, men ingen mer uti socknen. I Njutånger på Iggesunds bruk afsomnade åtta personer. En malmskuta förde sjukdomen på bruket. — Vid thessa nu varande tider är ett stort elände uti Sveriges land. Konungen är genom flykten, tå slaget stod vid Pultava, kommen i Turkens land, ther han ännu är. Storförstendömet Finland, Estland, Liffland, Ingermanland, Carelen med dess städer hafver Ryssen intagit. Många städer på Tysk botten äro endels intagne och endels stå i samma fara. Härtill hjelper konungen i Dannemark med sina vapen. — — Enångers prestgård d. 13 April 1714. Inter otia sacra scripsit Michaël Jerff, pastor i Enånger och Njutånger.» — Adress: Söderhamn.

Enåsa. Kapellförsamling i Wadsbo härad och Hasslerörs tingslag af Skaraborgs län, 1 ⅛ mil nordost från Mariestad, vid Wenern. Kapellförsamlingen, som på 1840-talet hade 298 invånare, räknade 1850: 317 och 1856: 309 personer. Den hade sistnämda år fast folkskola med 1 examinerad lärare, som undervisade 62 gossar och 33 flickor, medan 1 gosse bivistade allmänt läroverk, 2 gossar och 1 flicka undervisades i hemmet. — Församlingen är kapell till Hassle patronella pastorat af 2:dra klassen i Norra Wadsbo kontrakt af Skara stift; patronrättigheten tillkommer gemensamt egarne af säterierna Börstorp i Hassle och Säby i Berga socken. Enåsa kyrka, som ligger i Hassle socken, var fordom af trä, men blef åren 1785 och 1786 på bekostnad af landshöfdingen grefve Spens uppförd af sten, är vacker och rymlig samt har torn och orgelverk. Vid kyrkan är Spensiska familjgrafven. — Till ett skolmästarboställe i Enåsa skänkte grefvinnan Beata Falkenberg, född Douglas, 333 rdr 16 sk., hvarefter landshöfdingen grefve Spens ytterligare ökade donationen med 6 tunnor spannmål, mot vilkor, att skolmästaren skulle tillika vara kapellpredikant i Enåsa och utnämnas af egaren till Börstorps säteri. Se vidare Hassle. — Adr.: Mariestad.

Erfvinge. Gård i Spånga socken och Sollentuna härad af Stockholms län, bestående af ⅛ mantal krono och 1 ⅜ frälse, egdes år 1858 af herr F. U. Castelli.

Eriksberg. Socken i Gäseneds härad af Elfsborgs län, 4 mil n. n. o. från Borås och 2 ¾ mil sydvest från Falköping, uppgifves hafva en areal af 4,235 tunnland, af hvilka blott 20 äro sjöar och kärr. Socknen genomflytes af Lidan, som innom densamma gör ett fall, hvilket drifver en qvarn; slätt-

trakten består för det mesta af kärr och mossar, påminnelser om den skog, som fordom beklädt denna nu kala och skoglösa trakt. Ännu på 1700-talet funnos inom Eriksbergs pastorat tvänne med ek- och löfskog bevuxna kronoallmänningar, *Wåthult* och *Vesterskog*; men nu växa endast låga enbuskar i dessa fordna skogar, som nyttjas till betesmark. Åkerjorden består för det mesta af sand- och klapperjord, men odlas med omsorg. Potates odlas myc-ket; lin, hampa och tobak till husbehof; humlegårdar funnos ännu på 1820-talet vid nästan hvarje gård. Af spannmålsodling och boskapsskötsel hemtar allmogen sin hufvudsakligaste inkomst; några sälja äfven lärft och vallmar. Socknen, som består af 16 $^{31}/_{32}$ mantal (11 $^{7}/_{32}$ skatte, 2 $^{3}/_{4}$ krono och 3 frälse) med en qvarn, uppskattades år 1857 till 70,775 rdr banko och beboddes på 1840-talet af 560, 1850 af 523 och 1856 af 568 personer. Socknen hade sistnämda år fast folkskola med 1 examinerad lärare som undervisade 23 gossar och 19 flickor, medan 2 gossar undervisades i allmänt läroverk, 3 gossar och 11 flickor i hemmet. — Eriksbergs moderförsamling utgör, tillika med annexerna Broddarp och Mjellrunga eller Mjelldrunga, ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen i Åhs kontrakt af Skara stift. Prestgården utgör $^{3}/_{4}$, stommen 1 hemman, vederlag 19 tunnor 26 kappar. Kyrkan skall vara uppbyggd år 1190 af konung Knut Eriksson, som skall aflidit härstädes på gården Gathe 1195 eller, efter andra uppgifter, 1199, efter det han afstått Göta Rike till Sverker Carlsson. Kyrkan, som byggdes till Erik den heliges ära, lär vid samma tid hafva af biskop Bengt den Gode fått tvenne klockor, hvilka likväl antingen blifvit tagna af fienden eller på annat sätt förkommit, emedan kyrkan aldrig lär hafva varit i besittning af dem. Hon är af gråsten med torn. Inom henne förvaras en kalk med Slavonsk inskrift samt ett helgedomsskrin af ek, i form af en kyrka och öfverdraget med starkt förgylld koppar, hvaruti, enligt inskriften derpå, fordom varit förvarade åtskilliga dyrbara reliker, nämligen Frälsarens hufvud-duk, tagen i hans graf, en bit af korset, några droppar blod af diverse martyrer, deribland af St. Vincentius, hår, ben och naglar af de 11,000 Jungfrur, o. s. v. Socknen med dess bägge annexer var under katholska tiden kanonikat under Skara stift och skall enligt Biskopskrönikan hafva varit innehafd af biskop Torstanus, som krönte Erik XIII i Kalmar år 1397. Vid reformationen blef Eriksberg eget pastorat. — Bland gårdar i socknen märkas; *Ladås*, 1 mantal säteri, uti äldre tider kalladt Ladusa, vid Lidan, 1858 tillhörigt A. Ekholm, samt *Gathe*, fordom *Gafva* eller *Gatha*, der kon. Knut Eriksson vistades och dog, samt der man ännu lär se lemningar efter större tomtningar. I trakten skall Knut hafva förlorat en drabbning mot Carl Sverkersson, och ännu visas en sten, kallad *Kungsbotten*, under hvilken Knut skall hafva gömt sig, innan han flydde till Norge. Rusthållet *Bricka*- eller *Bryggagården* skall fordom hafva tillhört Eriksbergs kyrka, och tror man, att kanikernas öl bryggdes derstädes, så framt icke namnet uppkommit af en bro öfver ån, som då funnits invid gården. — Adress: Alingsås.

Eriksberg. Detta Södermanlands största herregods, beläget i Stora Malms socken och Oppunda härad af Nyköpings län, söder från socknens kyrka, vid Eriksbergs-sjöns södra strand, är ursprungligen uppkommet af Pintorp eller Eriksberg, 1 mantal, med Timmermon $^{1}/_{8}$, Dunsjötorp $^{1}/_{8}$ och Djulforss qvarn 1 $^{1}/_{2}$ mantal, hvartill sedermera kommit en mängd gods i Stora Malms och andra socknar, så att det hela utgör en possession af nära 600,000 rdr bko i taxeringsvärde. Man känner icke hvem som först bebyggt denna gård; men under namnet Pintorp eller Pinatorp såldes den år 1508 af väpnaren Knut Nilsson i Boosgård till fru Anna Carlsdotter på Windstorp, enka efter riddaren Erik Eriksson Gyllenstjerna till Fogelvik († 1502). Sedan denna tid saknas alla underrättelser om egarne af gården, hvilken sannolikt stannat i slägten Gyllenstjernas händer, tilldess riksrådet friherre Erik Gyllen-

stjerna, född 1602, död 1657, Erik Erikssons ättling i fjerde led, började att uppföra hufvudbyggningen och synes hafva gifvit sitt namn åt gården. Det ännu stående stora stenhuset fulländades 1660 af hans enka, fru Beata Conradsdotter von Yxkull, den i folksägnerna bekanta s. k. Pintorpa-frun, hvilken efter Gyllenstjernas död blef omgift med riksrådet Matthias Soop. Pintorpa-frun dog 1667. Efter Erik Gyllenstjerna ärfdes godset af hans son, grefve Christopher, född år 1647, död 1705, gift först med grefvinnan Johanna Oxenstjerna, sedan med Catharina, dotter af pfalzgrefve Adolph Johan till Stegeborg och död 1720. Under det första äktenskapet byggdes sannolikt slottets flyglar, hvilket man förmodar deraf, att Gyllenstjerne- och Oxenstjernevapnen här förekomma i nästan hvarje rum. Grefve Christophers son, lagmannen C. A. Gyllenstjerna, dog ogift i Carlskrona 1733 efter en duell med kapten-löjtnanten baron Krassow, och godset ärfdes af hans syster Maria Gustava, enka efter Kongl. rådet och presidenten grefve Carl Bonde till Björnö. Hon öfverlät år 1732 godset till assessor J. H. Hildebrands enka, Florentina v. Reede, hos hvilken det var pantsatt. Efter fru Florentinas död försålde hennes arfvingar sina lotter, som utgjorde $^7/_9$ af egedomen, till sin bror och svåger, ryttmästaren D. H. Hildebrand, hvilken år 1739 tillköpte säteriet Juleforss af enkefru Bondes måg, öfverste Düring, samt åren 1740 och 1743 Öfverby, som förut tillhört grefliga slägten Nieroth. Under D. H. Hildebrands tid utvidgades Eriksberg betydligt, så att gården, utom Forssjö bruk bestod af omkring 70 hela hemman. Godset blef af Hildebrand och hans sednare fru, Anna Sophia Schönström den 1 November 1778 förklaradt för fidekommiss för deras son, David Gotthard Hildebrand, och förenades med fideikommisset äfven det då s. k. Hildebrandska, nu Bondeska huset vid Resenbad i Stockholm. Den första fideikommissarien dog ogift 1808, och egendomen tillföll nu hans systerson, juris doktorn friherre Carl Carlsson Bonde, son af hans excellens öfverste-kammarjunkaren friherre Carl Bonde. Godset innehafves för närvarande af öfverstekommarjunkaren friherre Carl Jevard Bonde.

Eriksbergs hufvudbyggnad är uppförd af sten, tre våningar hög med 4 flyglar, som sluta med torn och inredningen motsvarar det yttre utseendet. En af flyglarna upptages af ett vackert kapell, uti ungefär samma stil som kapellet i Stockholms slott; uti en annan af flyglarna befinnes ett praktfullt, med marmorstatyer försedt, badrum, hvari dagern infaller från taket. Slottet har ett bibliothek och en taflesamling, den f. d. Lagerbringska, hvari åtskilliga stycken af Potter, Wouwermans, Rembrand m. fl. mästare förekomma. En här befintlig samling af mynt och medaljer räknas bland de rikaste enskilda i Sverige. Friherre Carl Carlsson Bonde har låtit reparera och iståndsätta den förut tämligen förfallna hufvudbyggnaden.

Utom af de i det föregående uppräknade hemmanen består Eriksbergs gods af Djulforss 1 $^1/_4$, Djulforssqvarn $^1/_2$ mant. frälsesäteri, Öfverby ladugård $^5/_8$, Solberga 1, Zachristorp $^1/_2$, Markustorp $^1/_4$ mantal, från år 1755, samt Myrkärr, 1 $^1/_4$ mant. frälse, från 1788; Forssjö såg och qvarn med 2 par stenar samt Djulaforss såg och qvarn med 7 par stenar; Forssjö jernbruk (se denna artikel), Östra Djulö (se denna art.), Stenta och Kathrineholm, f. d. Fulbonäs (se denna art.), år 1851 tillsammans 41 $^7/_{20}$ mant., samt räntor af 8 $^3/_8$ mantal inom socknen; vidare 2 mantal i Björkvik, 2 $^1/_4$ mantal i Nykyrka, 2 mantal i Bogsta, 1 mantal i Hölö, o. s. v., samt 4 $^1/_4$ mant. med qvarnar och grufvor i Floda och Skalunda grufva i Sköldinge. — Egaren af Eriksbergs gods har sedan 1777 patronatsrätt till Stora Malms pastorat, hvars kyrka blifvit år 1780 reparerad af godsets egare, som likaledes (1749) skänkt orgelverk och (1799) en af Hörberg målad altartafla. Under kyrkans chor befinnes Eriksbergs eller Hildebrandska grafven.

Eriksberg. Jernbruk i Vestra Schedvi socken och Åkerbo härad af Westerås län. Se art. *Westlandaholm.*

Eriksberg. Två mantal skatte i Åryd socken och Bräkne härad af Blekinge län, taxerade till 20,000 rdr bko, tillhörde år 1858 landtbrukaren J. P. Johnsson, som dessutom innehade Dragsö och ett till gården hörande tegelbruk, jemte åtskilliga hemmansdelar i Hellaryds socken, alltsammans taxeradt till 26,750 rdr banko. — Gården har förut hetat *Mara* och bebyggdes först af schoutbynachten Ankargrip. Den blef sedan säteri och fick sitt nuvarande namn af generalguvernören grefve Erik Ruuth, som innehade densamma omkr. år 1790.

Eriksberg. Nedlagdt kopparverk i Neder-Calix socken af Vesterbottens län, 2 ¼ mil nordost från kyrkan. Hülphers berättar, att »något malmbrott har här varit bekant på 1690-talet, men sedan blifvit ödelagdt genom olyckshändelser, och att det 1769 upptogs på nytt af några sockenbor samt drefs en tid genom ett bolag om 30 lotter.» Bolaget gjorde åtskilliga anläggningar, men fick icke synnerligt mycket koppar (första profsmältningen år 1770 gaf 2 sk*ℓℓ*), hvarpå man efter åtskilliga mindre lönande försök och uppkommna tvistigheter upphörde med arbetet. I Lappträsk- och Talltjärnberget i samma socken skall man också hafva funnit kopparmalm.

Eriksberg. Timmermans-Ordens egendom vid Träsket i Ladugårdslands församling inom Stockholms stad, först bebyggd år 1669 af en rådman Hörner och inköpt af Orden den 6 Mars 1788 för 5,633 rdr 16 sk. spec. Egendomen består af Ordenshuset, i hvilket äfven det af Orden år 1796, på Gustaf IV Adolfs myndighetsdag, inrättade Hospitalet, som 1857 hade 12 underhållstagare, är inrymdt. På Eriksberg befanns fordom en liten theater, der smärre stycken uppfördes, men hvarom inga närmare uppgifter förefinnas.

Eriksholm. Lägenhet i Tjärstad socken och Kinds härad af Östergötlands län, vid Hallsta-ån, anmärkningsvärd derföre, att stället först blifvit uppröjdt och bebygdt af den bekanta Erik Tuneld, författaren till den första utförligare geographiska beskrifningen öfver Sverige. En af hans vänner skref om denna uppodling följande »poetiska vers»:

»År 46 var här rätt stygdt;
År 47 ett hus först bygdt:
År 48 gräft och plöjt;
År 51 på Mugghult röjt;
År 52 väg, bro och damm;
År 53 nu herrgårds-stam;
År 54 trädgårds skick;
Då Eriksholm sin Madur fick;
Se'n herrgård, gärden, ängar, fält;
Till landtbruk, skötsel, odlat, stält.»

Här dog Tuneld den 3 April 1788. Stället innehades sedan af rusthållaren Samuel Nilsson i Håkantorp, som lät det alldeles förfalla; det har likväl blifvit åter ordnadt af O. W. Molin, egare 1855. — I Tunelds Geographi berättas, att vid Eriksholm »synas åtskilliga s. k. vargfjät och andra märken i en stor jordfast sten; under en annan, der bredvid, är en håla eller kula i hvilken menniskor fordom haft tillhåll, den tid de hedniska Göter, såsom Jornandes säger, *inhabitabant excisis rupibus*.» — År 1857 anlades här ett manufakturverk.

Eriks Kapell. Uti det äldre Uppsala omnämnas tvenne sådana. Det ena var uppfördt af trä inuti Uppsala domkyrka, mellan högchoret och vestra dörren, och deruti förvarades konung Eriks skrin, tilldess domkyrkan blifvit fullbordad, då skrinet insattes i högchoret och kapellet borttogs. — Ett annat St. Eriks kapell var beläget nedanför Trefaldighetskyrkan, söder om det nuvarande Riddartorget, under hvilket, likasom under de närgränsande tomterna, det ännu skall finnas hvalf, som tillhört kapellet. Det började byggas 1271 eller 1291 af trä, men uppfördes omkring 1334 af tegel, på bekostnad af kaniken, magister Arnerus, som der skall hafva inrättat en præbenda med vederbörliga inkomster. Detta kapell afbrann åren 1473 och 1572 samt stod sedan länge utan tak. Enkedrottning Christina skänkte visserligen år 1632 till akademien 10,000 daler för att återuppbygga kapellet, hvarjemte det skulle inredas till »Ex-

cercitia Academica och Professorum grafvar»; men denna summa blef aldrig utbetalad, och först i Carl XI:s tid, år 1687, kunde genom beviljade kollekter och andra bidrag tak och fönster m. m. iståndsättas och byggnaden, hvars murar voro väl bibehållna, inrättas till ett »*Collegium Pietatis*», der prediko-öfningar, *Excercitia concionatoria*, förehades. Kapellet afbrann å nyo år 1702, och teglet af ruinerna användes till domkyrkans reparation. Detta kapell är troligtvis det så kallade öfra kapellet, *capella superior*, så benämndt till åtskilnad från *capella inferior*, det nedra kapellet, öfver St. Eriks Källa, hvilket omtalas i kaniken Henrici Ludovici testamente af den 8 Maj 1346, och hvilket blifvit repareradt af kon. Johan III, hvarefter det kallades *St. Johannes' kapell*, men förstördes i 1702 års brand.

Erikslund. Frälsesäteri uti Vesterljungs socken och Hölebo härad af Nyköpings län, 1/2 mantal med tegelbruk och dertill hörande Backa, 1/4 mantal frälse, samt andra underlydande 5 1/4 mantal, tillika med 1 1/8 mantal i Sättersta socken af Rönö härad inom samma län, är grundadt på Backa, som nämnes 1484, jemte andra torp under Gilberga i Enhörna socken, såsom tillhörande ett præbende vid Strengnäs domkapitlet. Gården lydde sedan under Tullgarn, men löstes derifrån år 1778 af Erik Brander, adlad Skiöldebrand, som gaf densamma dess nuvar. namn och ditflyttade säteri-friheten från 1/2 mantal frälse Berga i Thorsåkers socken af Rönö härad. Redan under Erik Branders lifstid öfvergick Erikslund till hans son, friherre P. G. Skiöldebrand, såldes 1819 till kon. Carl Johan, återköptes 1826 och tillhörde 1851 kommendör J. P. Hjelm, nu frih. J. Alb. Kantzow. Hela egendomen är taxerad till ett värde af 29,570 rdr bko.

Erikssund. Sund mellan Skofjärden och Sigtunafjärden i Mälaren, vid segelleden mellan Stockholm och Uppsala. Invid sundet ligger gården *Erikssund*, äfven *Sundby*, ursprungligen *Håtunabo*, i St. Pehrs socken och Erlinghundra härad af Stockholms län. Gården, 1 5/8 mantal skatte med qvarn, reducerades från fältmarskalken Kaggs arfvingar, tillhörde 1772 Roselius von Rosenheim och har i sednare tider ofta ombytt egare.

Erikstad. Socken i Sundals härad af provinsen Dal och Elfsborgs län, mellan Dalbergs-ån i sydost och Kål-ån i vester, uppgifves hafva en areal af 4,397 tunnl. och saknar alldeles både sjöar och kärn. Örs-ån stryker genom socknens södra del. På skog är sådan brist, att endast 2 5/8 mantal hafva sådan till gärdsel och vedbrand. Socknen, som består af 19 1/4 hemman, deraf 5 mantal frälse, beboddes på 1840-talet af 933 personer, men hade 1850: 989 och 1856: 1,080 invånare. Socknen hade sistnämda år ambulatorisk skola, i hvilken en examinerad lärare undervisade 47 gossar och 39 flickor, medan 5 gossar undervisades i allmänt läroverk, 13 gossar och 17 flickor i hemmet. — Erikstad är annex till Bolstads regala pastorat af 1:sta klassen i Södra Dals kontrakt af Carlstads stift. Kyrkan, af sten, är gammal, liten och oansenlig; sakristian, af sten, är uppförd på bekostnad af major C. G. von Mentzer. Till socknens fattigkassa har aflidne bonden Anders Jonsson i Berg skänkt ett stående kapital af 66 rdr 32 sk. bko. — Bland gårdar i socknen märkas *Björnebol*, som varit säteri, och tillhört Stake-ätten, men efter år 1683 upphört att anses som säteri, samt *Vestergården*, 1 mantal säteri, år 1563 tillhörigt Sivard Kruse, från åren 1754—1832 familjen von Mentzer. — Bland fornlemningar nämnes en ättehög af öfver 100 alnar i omkrets vid hemmanet Berg, kallad Bergskulle. — Adress: Åmål eller Wenersborg.

Erikstad. Säteri om 2 mantal uti Hvitaryd socken och Sunnerbo härad af Kronobergs län, egdes i 15:de och 16:de århundradena af Stenbockar till Toftaholm, i 17:de århundradet af friherrar Sparre till Kronoberg. Th. Sparre, riksråd 1645—64, skref sig herre till Erikstad, likasom Pehr Pehrsson Sparre, riksråd 1664—69, och en öfverste baron Sparre. I 18:de seklet

egdes Erikstad af häradshöfdingen i Sunnerbo, B. Bergius, † 1730; af hans begge söner var Bengt († 1784) assessor i antiqvariska archivet och bankokommissarie, en Svensk Langebek, efter Wieselgrens utsago; andra sonen, Petrus Jonas, assessor i Coll. Med. samt Botan. Prof. i Stockholm, † 1790, donerade »Bergianska Trädgården» till Vetenskaps-akademien. Bland sednare egare af Erikstad nämnas landshöfding Arvid Hägerflycht, hans dotterson kammarherren Arv. Theet och generalmajor Hägerflycht, hvars arfvingar egde gården 1843. Gården, med en dertill hörande enbladig såg, tillhörde 1858 hr P. Stéen och var taxerad till 7,050 rdr bko. — Vid en bäck på gårdens egor står en runsten, rest af en fader till minne af hans son, som seglat »österut till Grekland», d. v. s. ifrån Kalmar till Estland och derifrån flodvägen genom det nuvarande Ryssland.

Eringsboda. Kapell i Tvings socken och Medelstads härad af Blekinge län, omkring 2 mil från Tvings kyrka, invigdes på tjugonde söndagen efter Trefaldighet 1738 och är uppfördt af furutimmer på bekostnad af åboerna på 22 hela hemman inom Tvings socken, hvilka år 1736 inkommo med klagomål öfver att de hade både för lång och för svår kyrkväg. För sitt genom predikandet i kapellet ökade besvär fick pastor i Tving genom testamente af Måns Lind och hans hustru, Helena Blackstadius, år 1740 räntan af frälsehemmanet Fösingsmåla i Elmboda socken och Konga härad af Kronobergs län sig anslagen. Kapellet ligger på Södra Eringsboda egor; på samma gårds egor fanns 1857 ett färgeri, vid Norra Eringsboda ett garfveri. Se vidare art. *Tving*. — Adress: Carlskrona.

Erkerna, eller **Ideckalfvarne.** Fem små trädbevuxna holmar i sjön Wettern.

Erlesunda. Två mantal frälse i Eds socken och Sollentuna härad af Stockholms län tillhörde på 1600-talet slägterna Wrangel och Stenbock, öfvergick sedan i andra händer och egdes 1849 af en Smerling.

Erlinghundra. Kontrakt i Uppsala stift, innefattar pastoraterna Odensala med Husby; Wassunda och Haga; Sigtuna stad med St. Olofs och St. Pehrs socknar, hvilka alla tre gemensamt begagna stadskyrkan, samt Alsike och Knifsta. Utom Sigtuna, som är regalt, äro de öfriga pastoraterna konsistoriela. Kontraktets hela befolkning uppgick år 1856 till 5,282 personer.

Erlinghundra. Härad i Stockholms län, beläget utefter de nordliga Mälarfjärdarna, från och med Skarfven, till och med Ekoln, mellan Sollentuna och Wallentuna härader i söder, Seminghundra och Långhundra i öster och nordost, intill Uppsala läns gräns och Fyris-åns utlopp i norr och nordost. Häradet består dels af bergig strandbygd, genomskuren af inskjutande vatten, dels af jemnare, småkulliga inre trakter, dels slutligen af sandig skogsmark på Långåsen längst i öster. Det består af socknarna Alsike, Knifsta, Wassunda, Haga, Odensala, Husby, St. Olof, St. Pehr och Norrsunda, af hvilka Wassunda, Haga och St. Pehr till år 1714 tillhörde Håbo härad af Uppsala län. Häradet uppgifves bestå af 283 $^3/_4$ mantal på en areal af 59,061 tunnland, af hvilka 940 äro sjöar och kärr. Det beboddes år 1856 af 5,572 personer och var 1857 uppskattadt till 1,568,500 rdr banko. Tillika med Seminghundra, Långhundra och Wallentuna härader, utgör Erlinghundra härad en domsaga, tillika med Långhundra och Seminghundra ett fögderi. Häradets tingställe är vid Märsta gästgifvargård i Husby socken.

Erlången. Insjö i Östergötland, $^3/_4$ mil lång, sällan öfver $^1/_8$ mil bred, den sista af de sjöar, som bildas af Stångån, innan denna faller ut i Roxen, och belägen omkring 100 fot högre än den sistnämda sjön. Sjön tillhör Grebo och Svinstad socknar af Bankekinds härad.

Erska. Socken i Bjerke härad af Elfsborgs län, uppgifves hafva en areal af 4,189 tunnland, af hvilka 525 äro sjöar och kärr. Det vigtigaste vattendraget är sjön Anten. Marken är slät

och bördig, och socknen bebos af flitiga och slöjdskickliga invånare. Hemmantalet är 16 $^3/_4$, och invånarnes antal, på 1840-talet 1,045, uppgick år 1850 till 1,127 och 1856 till 1,148. Uti socknens ambulatoriska skola undervisades sistnämnda år af en examinerad lärare 32 gossar och 58 flickor, medan 3 gossar undervisades i allmänt läroverk samt 37 gossar och 53 flickor i hemmet. — Erska socken är, tillika med Magra och Lagmansered, annex till Mellby konsistoriela pastorat af 2:dra klassen i Wäne Härads kontrakt af Skara stift. Kyrkan, bygd i 16:de århundradet af grefve G. A. Lejonhufvud till Raseborg, reparerades 1798. — I socknen ligger, vid sjön Anten, det för närvarande hertigen af Augustenburg tillhöriga godset *Gräfsnäs*, hvarom mer på dess ställe. Vid gästgifvaregården Sollebrunn är postkontor. — Adress: Sollebrunn.

Erstavik. Kapellförsamling i Svartlösa härad af Stockholms län, på östra stranden af Baggarsfjärden, i sydost och söder gränsande till Agnöfjärdens vik, Erstaviken samt Tyresjö socken, består af 8 $^2/_3$ mant. och beboddes 1815 af 340, 1845 af 442 och 1856 af 393 invånare. Socknens största vattendrag är Älta-sjön, som genom Nacka-ån har sitt aflopp i Sickla-sjön. Bland högre berg nämnes Ältaberget. Jordmånen är dels lätt lära, dels sandmylla, och på bergen i öster och söder växer både barr- och löfskog. Näringarne äro åkerbruk, boskapsskötsel och sjöfart med några storbåtar. Socknen hade 1856 fast folkskola med en examinerad lärare, som undervisade 12 gossar och 17 flickor, medan 18 gossar och 6 flickor undervisades i hemmet. — Erstaviks och Nacka kapellförsamlingar äro tilllika med Bränkyrka, annexer till Huddinge konsistoriela pastorat af 2:dra klassen i Södertörns kontrakt af Strengnäs stift. Kapellkyrkan, byggd år 1763 af trä på bekostnad af egaren till Erstaviks gård, är förfallen. — Bland gårdar i socknen märkas *Erstavik* och *Älta*. — Adress: Stockholm.

Erstavik. Herresäte i Erstaviks kapellförsamling och Svartlösa härad af Stockholms län, 1 $^3/_4$ mil sydost från Stockholm, består af 2 mantal frälsesäteri med underlydande. Gården är herresäte åtminstone från 1400-talet, då riksrådet Otto Olofsson (omkring 1453) skref sig till denna gård, likasom sedan riksrådet Peder Ragvaldsson Fargalt och Hans Kyhle samt Claës Hansson Bielkenstierna (den sistnämde på 1600-talet). Gården tillhörde sedan slägten Leijonhufvud och såldes 1717 af Charlotta Eleon., grefvinna af Lewenhaupt-Falkenstein, boren burggrefvinna af Dohna, åt riksrådet friherre Olof Törnflycht. Af ett upplåtelsebref befinnes, att en grefvinna Posse år 1752 innehaft Erstavik, hvilket af riksrådet Olof Törnflychts arfvingar försåldes till grosshandlaren Herman Petersen. Han gjorde år 1765 Erstavik till fidekommiss inom sin slägt, hvilken år 1774 adlades med namnet af Peterséns. Godset innehafves nu af H. M. af Peterséns. Det består, utom Erstavik, af gårdarna Drefvinge, Fisksättra, Neglinge, Skogsö, Slumnäs, Öfverby m. m. och var 1857 taxeradt till 70,000 rdr bko. Den nuvarande åbyggnaden, af sten, med flyglar, är uppförd åren 1763—1765 af Herm. Petersen. Bland de under godset lydande lägenheterna skall Nedra Kolbotten hafva fått sitt namn deraf, att man der bränt kol för det fordna krutbruket vid Nacka. — Ryssarne hemsökte år 1719 äfven Erstavik och uppbrände flera till godset hörande byar; men då de härifrån tågade längre fram, »blefvo de på Skogsö-ängen af Södermanlands regimente mötte och så undfägnade, att Ryssen med hast efter ett skarpt fäktande måste taga flykten ned till sin flotta.» Södermanländningarne lågo sannolikt på Skutudden vid Stäkes krog, der på ömse sidor om sundet märken efter förskansningar ännu skola synas, och Ryssarne landstego vid det $^1/_4$ mil längre ut, vid Baggarsfjärden, belägna Skogsö.

1 »Tessin och Tessiniana» läses om Erstavik följande: »År 1697 i Oktober anmältes i Bergskollegium, att ett malmstreck af ädel metall var upptäckt i Stockholms Skären, ej långt från Baggens-stäket; anmäldes af Jo-

han Pehrsson, som var vid myntet, och Jacques Michel, köpman i Stockholm. Saken var, att en bonde vid Erstavik hade, då han fiskat, märkt en rörelse i vattnet vid foten af en platt berghäll. Der var en håla, 6 qvarter djup, ur hvilken han sedermera med en jernslef upphemtat rent, gediget qvicksilfver. Stället bör sökas på Erstavikskusten från Neglinge-udden till Östervik.»

Ertemark. Socken uti Wedbo härna af provinsen Dal och Elfsborgs län, kring södra delen af sjön Lelång, uppgifves hafva en areal af 32,909 tunnland, af hvilka 6,864 äro sjöar och kärr. Enligt Lignell äro af socknens 1,525 qvardratmil 1,284 land och 0,241 vatten. Till socknen höra följande sjöar: en stor del af Lelång, hela Ärtingen och Fyllingen, delar af Torrsjön, Åskesjön m. fl., samt nära 70 småsjöar eller kärn. Lelång har vid Bengtsforss sitt utlopp genom en elf; en å leder vattnet från Fyllingen och andra smärre sjöar till Ärtingen vid Årbol Sjöarne Lelången och Ärtingen äro förenade genom en helt kort vattenådra, genom hvilken dessa sjöar ömsom flöda i hvarandra; men i allmänhet ligger Ärtingens yta några tum högre än Lelångs. Socknen, hvars vestra del kallas *Fjälla*, består af 26 $^1/_8$ hemman och beboddes på 1840-talet af 2,015, 1850 af 2,390 och 1856 af 2,569 invånare. Socknen hade sistnämda år både fast och ambulatorisk folkskola; i den förra undervisades af en examinerad lärare 40 gossar och 44 flickor, i den sednare 86 gossar och 72 flickor, medan 90 gossar och 87 flickor undervisades i hemmet. På de genom socknen löpande vägarna förekomma åtskilliga svåra backar, bland hvilka en mot gränsen af Torrskogs socknen betecknas med namnet Hafveruds-bräckan och tillika med en annan backe vid stranden af Ärtingen, söder från Årbol, är en bland de brantaste i orten. — Ertemark är annex till Steneby regala pastorat af 2:dra klassen i Norra Dals kontrakt af Carlstads stift. Kyrkan, vackert belägen på en udde vid norra stranden af Ärtingen, är af sten, men utan torn, gammal, tillbyggd och förfallen. Genom ett Kongl. bref af år 1640 analogos 4 tunnor spannmål till hennes iståndsättande, emedan hon året förut blifvit svårt skadad af en orkan. — Af fornlemningar förekomma griftrör vid Grea, Herrenäs, Gunnerbyn och Norra Lund samt en grafhög vid N. Grea. I söder från Hägersknatten, vid Skärsdalen, är en grotta, kallad Jättestugan. — Socknen har två säterier, *Näs*, 1 mantal, länge tillhörigt slägten Svenske, men efter 1810 i allmogens händer, och $^2/_{16}$ mantal *Fårenäs*. På halfva skattehemmanet Vestra Edsviken bodde och afled den förtjente And. Lignells farfar, Petrus Lignell, † 1779 som pastoratsadjunkt i Steneby. — Adress: Åmål.

Ervalla. Socken i Fellingsbro härad af Örebro län, i vester och söder omgifven af Järle-ån, som faller ut i sjön Wäringen, uppgifves hafva en areal af 12,520 tunnland, af hvilka 680 äro sjöar och kärr. De smärre vattendragen i den till största delen jemna och bördiga socknen flyta ned i Järle- eller, som den också kallas, Dylta-ån. Jordmånen är lerhaltig, der och hvar något träskig. Ervalla har fordom hört till Åkerbo härad och Westerås län, men blef år 1640 lagd till Örebro län, tillika med Fellingsbro och Näsby socknar. Socknen består af 45 $^1/_4$ mant., bestående till stor del af några betydliga byar; ungefär hälften lyder under Ervalla säteri. Taxeringen uppgick år 1855 till 148,556 rdr bko. Hufvudnäringen är åkerbruk. Socknen beboddes 1849 af 1,139 personer, men räknade 1850: 1,253 och 1856: 1,303 invån. Sistnämda år hade Ervalla både fast och ambulatorisk folkskola; i den förra undervisades af en examinerad lärare 37 gossar och 24 flickor, i den sednare 25 gossar och 10 flickor, medan 5 gossar och 41 flickor, hade undervisning i hemmet. — Ervalla socken är annex till Näsby alternativt konsistoriela och patronela pastorat af 2:dra klassen i Fellingsbro kontrakt af Westerås stift. Kyrkan, belägen 2 mil från Örebro, byggdes år 1673 af grefvinnan Sigrid Bjelke och är nu återställd efter en af åskeld uppkommen brand 1789; i kyrkan finnes en släg-

ten Mörner tillhörig graf. Kaplanslängden går tillbaka till början af 1600-talet. Igenom socknen löper den s. k. *Nora-Ervalla-jernvägen*, den första Svenska jernvägen för lokomotiv, öppnad den 5 Mars 1856 och 3 mil lång. — Af minnen från äldre tider finnes lemningar efter en skans och bro, som påstås vara anlagda af Danskarne under Christian II:s tid. — Första rummet bland socknens gårdar intages af *Ervalla gård*, som ligger nära kyrkan och består af 4 mantal säteri, utom mer än 20 underlydande hemman. Gården har från 1500-talet tillhört flera ätter af den högre adeln, såsom Roos, Liljehök, Leijonhufvud, Horn, Bjelke, Piper, Rudbeck, Åkerhjelm, m. fl.' Vid gården, som har patronrätt till gället, fanns länge ett jernbruk, anlagdt vid Dylta-ån och sannolikt omnämdt redan år 1625 under namn af Nils Bjelkes och Grefvinnans Hamrar; det har i senare tider hört under Dylta; men smidet nedlades på 1830-talet, då privilegierna öfverflyttades till Skogaholm. Nuvarande egaren af Ervalla gård är brukspatronen Baumgarten; gården är taxerad till 23,842 $^1/_2$ rdr bko. — I öfrigt ligga inom socknen *Tingstorps* bruk, 1 mantal säteri *Hult*, som lyder under Järle bruk i Nora socken *Öster-Kasta*, m. fl. — Adress: Arboga.

Esarp, eller **Eserup**. Socken i Torna och Bara härader af Malmöhus län, 1 $^1/_2$ mil sydost från Lund, uppgifves hafva en areal af 3,078 tunnland, af hvilka endast 4 äro sjöar och kärr. Genom socknen löper Säje-ån. Af socknens 13 $^1/_2$ mant. höra 4 $^1/_4$ till Torna härad. Den beboddes på 1840-talet af 765 personer; år 1850 uppgick invånarnes antal till 965, 1856 till 957. Uti socknens fasta skola undervisades sistnämda år af en examinerad lärare 79 gossar och 67 flickor, medan 1 gosse bivistade allmänt läroverk. — Esarp är annex till Kyrkheddinge konsistoriela pastorat af 3:dje klassen i Bara kontrakt af Lunds stift. — Vigtigaste gården inom socknen är berustade säteriet *Esarp*, 1 mantal, bebygd för ståndspersoner, ehuru i mindre godt skick, med stora ladugårdshus och tillhörande (1857) majoren baron Wrangel von Brehmer. — Adress: Lund.

Esbjörnamåla. Kronohemman af 1 mantal i Urshults socken och Kinnevalds härad af Kronobergs län, köpt till skatte år 1843, upptogs af ödemarken på Kronans allmänning af Djur Nilsson, hvars son, Måns Djursson, konungens länsman i socknen, genom ett i Högsby den 20 Juli 1612 utfärdadt bref på detta hemman fick bördsrätt för sig och sina efterkommande, så länge de derför gjorde den skatt och skuld, som vederborde. Han blef dock befriad från alla årliga och vissa pålagor, så länge han skaffade konungen vissa kunskaper om fienden och gjorde denne den mesta möjliga afbräck. (Se Wieselgren, Ny Smålands beskrifning, II, pag. 746.)

Eskelhem. Socken i Banda Ting och Södra Befallningen af Gotland, 1 $^3/_4$ mil s. s. v. från Wisby, vid hafvet, uppgifves hafva en areal af 8,239 tunnl., hvaraf 480 äro myrar och kärr. Socknen består af 21 mantal, taxerade till 75,515 rdr bko, och beboddes på 1840-talet af 685, 1850 af 795 och 1856 af 820 invånare. Socknen hade sistnämda år fast folkskola, der en examinerad lärare undervisade 41 gossar och 53 flickor, medan 14 gossar och 13 flickor undervisades i hemmet. — Eskelhem utgör tillika med Tofta ett konsistorielt pastorat af andra klassen i Medel-kontraktet af Wisby stift: hela pastoratet Består af 30 $^7/_8$ förmedlade mantal och beboddes 1856 af 1,407 personer. Prestgården utgör 1 $^5/_8$ mant. Kyrkan, af kalksten och med okänd ålder, fick sitt torn repareradt 1824. — År 1703 gjordes straxt invid kyrkan ett fynd af flera Romerska guld- och silfvermynt. — Adress: Wisby.

Eskhult. Två mant. säteri uti Solberga socken och Södra Wedbo härad af Jönköpings län, ligger på största höjden af den bergskedja, som löper genom socknen, och har sålunda ett högt, vackert läge samt är väl bebygdt. Säteriet egdes år 1702 af Casper Stålhammar, som likaledes egde Gisshult i

samma socken; det tillhörde år 1857 en herr Gustafsson. — På hemmanets egor ligger Svartåns ursprung, Svarte Källa.

Eskilskälla. Källa vid Dalängsberget eller Dalängen, öster om Strängnäs, var fordom en offerkälla, dit pilgrimsfärder anställdes från främmande orter, enligt uppgift ännn år 1558, då en Engelsman, vid namn W. Molteik (?), skall hafva besökt källan. Enligt sägnen hade de, som buro den Hel. Eskils lik mellan Strängnäs och Eskilstuna, tröttnat och stannat med liket vid det nyssnämnda berget för att hvila sig; men när de åter satte sig i rörelse, uppsprang der källan, som fick namn af St. Eskils Källa, men efter reformationen förlorat sin undergörande kraft.

Eskilstorp. Annexsocken i Oxie härad af Mamöhus län, $1^1/_2$ mil söder från Malmö, vid hafvet, har en areal af 1,643 tunland jord, och består af $9^1/_8$ hemman med 2 oskattlagda gatehus, 6 utjordar och 1 qvarn, alltsammans sednast taxeradt till 114,360 rdr banko. Innevånarne, på 1840-talet 428, utgjorde år 1850 ett antal af 437 och 1856 af 458. I socknens fasta skola undervisades sistnämnda år af en examinerad lärare 36 gossar och 1 flicka. — Socknen är annex till Gessie och utgör med denna socken ett regalt pastorat af 2:dra klassen i Oxie kontrakt af Lunds stift. — Ett mantal krono *Eskilstorp*, taxeradt till 12,000 rdr bko, innehafves af ryttmästaren E. B. von Segebaden. — Adress: Malmö.

Eskillstorp. Säteri i Bredaryds socken och Westbo härad af Jönköpings län, har tillhört slägterna von Schantz, af hvilken en benämnes »starka Schantzen» och var kapiten, Berencreutz, Gyllengranat och Danckwardt, tilldess lagmannen C. Danckwardt omkring 1809 sålde sätesgården till bönder, hvaremot förpantningsrätten till de underliggande torpen, som innehafva nästan halfva säteriets egendom, är förbehållen slägten.

Eskilstuna. Fristad i Nyköpings län, på ömse sidor om den efter staden uppkallade Eskilstuna-ån, $^7/_8$ mil från dennas utlopp, $^5/_8$ mil i söder från Thorshälla, $8^1/_2$ mil i nordvest från Nyköping samt $11^1/_4$ mil vester från Stockholm, är uppkallad efter Södermanlands apostel, den Helige Eskil, och en gammal ort, som nämnes redan i slutet af 11:te århundradet. Omkring år 1080 blef nämligen den Helige Eskil stenad af hedningarne, der det nuvar. Strengnäs ligger, och de Christne, som skulle bära hans lik till hans hemvist Fors, blefvo nödsakade att stadna vid det nuvar. Eskilstuna, emedan (säger legenden) liket blef så tungt, att de icke kunde föra det längre. På det ställe, der detta järtecken inträffade, uppfördes en kyrka, och platsen fick namnet Eskilstuna, i stället för den urgamla benämningen Fors hvilket syftar på ortens läge mellan de fall, som ån bildar mellan Tunaforss och Carl Gustafs Stad. Vid samma tid, eller måhända redan derförut, omkring år 1060, skall här ett kloster hafva blifvit uppbygdt för Cluniacenser- eller Bernhardiner-munkar, men hvilket år 1255 under kon. Waldemar Birgerssons regering uppläts åt Johanniter- eller Hospitalsbröder. Detta kloster hade snart genom testamenten och fromma gåfvor vunnit sådan förmögenhet, att det i Gustaf Wasas tid kunde med 200 mark lödig bidraga till betalandet af Svenska skulden till Lübeck. Det indrogs år 1527 till kronan genom Westerås recess, och 10 år derefter nedbrötos på Gustafs befallning de flesta klosterhusen, hvarefter stenen användes till Gripsholms slott. I nordost om den nuvar. staden, möjligen på den plats, som klostret förut intagit, lät kon. Gustaf bygga ett praktfullt slott, hvilket afbrann 1680 och dervid blef helt och hållet förstördt. Omkring först klostret och sedan slottet hade en köping uppstått och sannolikt blifvit rätt betydande; men den hade ändock icke egen jurisdiktion, utan ända till medlet af 1600-talet ansågos de här bosatta näringsidkarne lyda under Thorshälla stad. Först sedan konung Carl Gustaf låtit genom Liefländaren Rademacher vid Eskilstuna anlägga ett manufakturverk, hvartill jord an-

slogs inom Forss socken, fick Eskilstuna stadsprivilegier år 1659 och sin egen domstol under en justitiarie. År 1664 hade staden 42:dra rummet bland rikets städer, och på dess signet, som föreställer ett städ med en derutöfver utsträckt arm med slägga i handen, läses årtalet 1665. Staden sträckte sig likväl ännu endast på östra sidan om ån, söder ut från slottet och den fordna platsen för klostret; manufakturinrättningarne utgjorde ett eget helt för sig inom vestra landsförsamlingen. På den till dem hörande och till stor del obegagnade jorden på åns vestra strand nedsatte sig imellertid efter hand en del stadsboer och grundlade den så kallade Ny-staden, och fastän manufakturverkets egare väckte rättegång om de sålunda intagna tomterna, fingo dock stadsboerna genom förlikning (vid 1756 års riksdag) behålla hvad de bebyggt. År 1771 grundlade Adolf Fredrik ytterligare en tredje stadsdel, den s. k. Fristaden, der jern-, stål-, och metall-arbetare tillätos nedsätta sig och, utan förbehåll af genomgångna läroår, idka sitt yrke, mot skyldighet att en verkstad skulle finnas i hvarje gård. För att skaffa tillräckligt utrymme, köpte kronan jord från manufakturverket, tillika med verkstäder, en knipphammare, Flackersta hemman, m. m. Uti justitiemål lydde fristaden under gamla stadens magistrat, som från år 1677 till slutet af 1700-talet hade gemensam borgmästare med Thorshälla; i allt annat lydde fristaden under en der boende, för hela riket gemensam direktör för fin- och svartsmidet, vid hvars sida 1799 ställdes en ordningsman, begge under öfverinseende af Kommers-kollegium, hvilket med denna uppsigt fortfor till år 1824. Då tillsattes en direktion, ehuro de begge ofvannämda tjenstemännen bibehöllos, och åt direktören uppdrogs derjemte uppsigten öfver Carl Gustafs Stads gevärsfaktori. År 1833 indrogs ordningsmanstjensten, hela staden förenades under en gemensam styrelse af borgmästare och rådmän, och gamla staden fick fristadsprivilegier, dock utan förbindelse att hafva verkstad i hvarje gård.

Det nuvarande Eskilstuna består sålunda af tre delar, öster om ån Gamla Staden och vester om ån Nya Staden och Fristaden. Efter de förändringar, som det hela i sednare tider undergått, är Eskilstuna nu en ordentligt och reguliert byggd stad, om ock föga mer prydlig än de öfriga Svenska småstäderna af samma betydenhet. Staden är i alla fall för närvarande den största af Södermanlands städer, och dess folkmängd har alltjemt ökat sig. År 1772 hade hela staden 727 invånare; år 1810 hade dessas antal ökat sig till 1,855 år 1840 till 3,260, år 1850 till 3,961 och år 1858 till 4,394 personer. På östra sidan om ån framlöper den s. k. Gamla Stadsgatan genom sydligaste delen af Gamla Staden, går vidare genom den större och bredare delen af samma stadsdel till Gamla Torget och fortsättes sedan, allt i nordöstlig riktning, till Skinnarebron vid det fordna slottets ruddamm och genom dess fordna trädgård, som nu blifvit upplåten till stadens utvidgning. En och annan kort gränd går ned till ån eller åt motsatta sidan. Vid torgets östra sida ligger rådhuset och det i sammanhang dermed byggda cellfängelset; på den nya stadsplatsen ligger Rekarnes lasarett och en begrafningsplats, anlagd år 1834. Derinvid synas ruiner af slottet. Åt nordost fortsättes Stadsgatan af landsvägen åt Strängnäs och Stockholm. Åt norr vidtager Fristadens nya utrymme, med platser för två torg, ett längst i söder och ett i midten vid ån, samt för kyrka vid det sistnämnda torgets östra sida. Hufvudgatan på åns vestra sida är Kungsgatan, som från Stora Bron går midt igenom Nystaden och Fristaden samt vid gränsen dem imellan afskäres af ett torg. vid hvars östra sida borgmästarens boställe är beläget, och midt på hvilket befinnes en minnesvård öfver Sven Rinman, död år 1792 såsom direktör öfver Fristaden. Den äldsta gatan i denna del af staden är Kronhusgatan, der flera i Rademachers tid byggda hus qvarstå och hafva sina gaflar vända åt gatan; vid denna gata ligga flickskolan och, längre bort, fattighuset och arbetsinrättningen. Längre bort i norr vid-

tager Carl Gustafs Stads område; men på en holme, der dess verkstäder ligga, finnas också några verk som blifvit köpta till staden, dels 1777, dels 1836. Vester ut från Stora Bron ligger stadens kyrka, inom Fors' sockens område, likasom gevärsfaktoriet. Rådhuset och cellfängelset samt ett par fabriksbyggnader äro af sten, alla andra inom staden af trä. Bland de offentliga byggnaderna märkas följande: *Kyrkan*, belägen utom staden och gemensam för denna samt landsförsamlingarna, Kloster och Fors, hvilka tillsammans bilda ett regalt pastorat af 2:dra klassen i Vester-Rekarnes kontrakt af Strengnäs stift. Hela pastoratet består af $65^7/_8$ förmedlade mantal och beboddes 1856 af 6,374 personer. Prestgården består af $1^1/_2$ mantal, vederlag af 5 tunnor 22 kappar. — Kyrkan, den fordna Fors kyrka, sannolikt från 11:te århundradet, ehuru sedermera flera gånger reparerad och tillbyggd, reparerades sednast år 1843. Altartaflan, af hög ålder, är af okänd mästare, och exellensen Lohe, som skänkt henne, skall äfven ligga begrafven under densamma. Loheska familjen har sitt grafchor i kyrkan, hvilken dessutom innehåller några smärre epitaphier öfver medlemmar af familjerna Drakenskjöld, Lagerqvist Adlerhoff m. fl. — Stadens äldsta *Rådhus* uppbyggdes år 1702 vid Stadstorget, men flyttades 1768 till närheten af den samma år färdigbyggda Stora Bron. Ett tredje Rådhus byggdes åren 1849—1851, i förening med ett nytt Cellfängelse för stadens och fögderiets behof. Utom sessionsrum och archiv för rådhusrätten och magistraten, innehåller rådhuset boningsrum för fängelsedirektören, och fängelset är inredt i 22 celler. — *Fattig-* och *Arbetsinrättningen* uppfördes i början af 1840-talet, och vid Fristadstorget ligger *Skolhuset*, byggdt 1804 och tillbyggdt 1838, sedan en elementarskola blifvit upprättad i staden 1835 genom en af statsverket lemnad fond af 16,000 rdr bko. År 1837 testamenterade ortens provincialläkare, kommerserådet O. Galléen, till staden 25,000 och till hvardera landsförsamlingen omkring 17,000 rdr bko, hvaraf räntan skulle användas till skolor och till uppfostran, kläder och underhåll för fattiga barn af begge könen. Medlen utföllo år 1843 och disponeras för de bestämda ändamålen. Ur denna fond togos till en del medlen till en år 1845 grundlagd flickskola. Enligt uppgifter från vederbörande undervisades i Eskilstuna församlings fasta folkskola år 1856 ett antal af 98 gossar och 101 flickor, medan 42 gossar bivistade allmänt läroverk, 31 gossar och 78 flickor hade enskild undervisning samt 17 flickor undervisades i hemmet, så att hela antalet barn i skolåldern utgjorde 171 gossar och 196 flickor. Särskildt finnes en söndagsskola, i hvilken folkskolans lärare undervisar handtverkslärlingar mot arvode ur en bibel- och katecheskassa, som grundades år 1814 genom en Brittiska Bibelsällskapets gåfva af 100 pund sterling, och som 1852 hade en fond af 1,853 rdr bko. — Försöksvis har man ytterligare i staden inrättat en teknisk söndags och aftonskola hvars lärare aflönas med ett anslag af manufakturmedlen.

Jern- och stålförädling utgör stadens förnämsta näringsgren, och dermed sysselsättes också företrädesvis handeln, hvilken likväl äfven i öfrigt idkas med fördel; tillförseln af landtmannavaror är under höstmånaderna ganska betydlig. Antalet af mästare och qvinnor, som idkade jernmanufaktur i Eskilstuna, uppgick 1856 till 180 med 816 mantalsskrifna arbetare, eller tillsammans 996 personer. Enligt stadens privilegier äro alla de invånare, som idka tillverkning af smides-manufakturarbeten eller handel med sådana, fria från erläggande af mantalspenningar samt bevillning efter 1:sta art. Staden hade 1856 i öfrigt 22 handlande med 17 biträden, som i bevillning erlade 247 rdr 24 sk. bko, och hela antalet handtverkare uppgick samma år till 204 mästare och 25 qvinnor, som drefvo verkstad, med 795 gesäller, 109 lärlingar och 2 andra arbetare, hvilka i bevillning erlade 1,025 rdr bko. Eskilstuna har inga seglande fartyg, men en ångbåt om 6 hästkrafter, som besörjer kommu-

nikationen derimellan och Thorshälla. Vid 1854 års riksdag erhöllsett statsbidrag af 100,000 rdr bko på 5 år för anläggande af en kanal-ledning mellan Eskilstuna och Mälaren. — Bland de vigtigare fabrikerna märkas Munktells mekaniska verkstad, Ståhlbergs och Heljestrands fabriker, m. fl.

Eskilstuna stad bestod 1855 af 260 hus och tomter med 7 verk och inrättningar samt 51 tunnland jord, alltsammans uppskattadt till 452,273 rdr bko. Staden erlade samma år i bevillning 2,333 rdr bko, och dess samtliga statsbidrag uppgingo till 11,194 rdr samma mynt. För fattigvården användes sistnämda år 3,813 rdr bko, och genom en gåfva af konung Carl Johan är en särskild fattigkassa grundlagd. I den nya Arbetsinrättningen, stiftad år 1844 genom ett af ständerna år 1841 beviljadt anslag af 10,000 rdr bko, erhålla omkring 50 personer bostad och, för det arbete, som de förmå åstadkomma, äfven föda, kläder m. m. Staden har derjemte lasarett för Rekarnes landsbyggd med lokal för en afdelning af länets kurhus, postkontor, apothek, boktryckeri, tullkammare och sparbank, grundlagd 1828.

Stadens magistrat består af 1 borgmästare med 6 rådmän; den förre med 2 rådmän utgör en särskild poliskammare, och kostnaden för stadens styrelse uppgår till 2,576 rdr 32 sk. bko. Af statsmedlen åtnjuter staden årligen 583: 16 bko till löneförbättring åt borgmästaren och 566: 32 till aflöning åt stadsläkaren. — Staden, hvars riksdagsnummer är 45, har en årlig marknad i Oktober månad. Staden har ännu sin lastageplats vid Thorshälla.

Eskilstuna Län. Så kallades fordom Öster och Vester Rekarne härader, hvilka tillhörde det s. k. Lifgedinget, af hvilket ingen enkedrottning varit i besittning sedan 1715.

Eskilstuna Kungsladugård, belägen i Klosters socken af Östra Rekarne härad, invid Eskilstuna stad, består af 9 mantal kronosäteri, det fordna klostrets och sedan slottets eller kungsgårdens egor, skattlades 1727 och arrenderades sedan 1757 till hälten af staden, till hälften af enskilda. Under Carl X:s tid fanns här ett schäferi.,

Eskilstuna Slott. Anlagt, som vi redan nämt (se art. *Eskilstuna stad*) af konung Gustaf I, var detta slott bygdt i fyrkant, med fyra höga hörntorn, men afbrann i Carl XI:s tid och blef sedan icke åter uppfört, utan användes teglet till slottsbyggnaden i Stockholm. Gustaf Wasa uppehöll sig här år 1560 och mottog sin son hertig Johan, som vid sin hemkomst från England medförde den första täckvagnen. Här vistades också hertigarne Johan och Carl år 1568, då de af konung Erik bjödos till hans bröllop med Katharina Månsdotter. Hertig Carl residerade ofta på Eskilstuna slott, och här föddes hans dotter Anna 1568, likasom hans första gemål, hertiginnan Anna Maria, afled här den 29 Juli 1589. På slottet höll hertigen år 1596 ett möte med borgerskapet från Arboga, Köping m. fl. städer. Af slottets fordna utseende finnes en teckning i Dahlbergs Suecia.

Eskilstuna å. Med detta namn betecknas under en del af sitt lopp sjön Hjelmarens aflopp i Mälaren, som först under namnet *Qvisla-* eller *Hyndevads-ström* går åt öster, nordost och öster, sedan under namnen *Eskilstuna-* och *Thorshälla-ån* flyter åt norr, nordvest, vester och norr till Mälarfjärden Blacken, hvari ån faller ut efter 3 mils lopp. Ända till Hyndevad, en dryg mil från Hjelmaren, har ån föga lutning och är för det mesta tillräckligt djup för smärre fartyg; hon bildar derunder större vattensamlingar, deribland *Tandla-* och *Närsjöfjärdarne;* från Hyndevad till Eskilstuna går ån igenom en på ömse sidor sammanträngd dal, mellan berg, som på östra sidan resa sig ända till 185 fot; vid Hyndevad bildar den en forss af $6\frac{1}{2}$ fots höjd, vid Rosenholm två af tillsammans 5 fot, vid Rosenberg ett fall af $14\frac{1}{2}$, vid Skjulsta ett af knappa 3, vid Tunaforss ett fall af 19 samt vid Eskilstuna eller Carl Gustafs Stads jernverk ett fall af 5 fot. Längre ned förmärkes åter föga lutning; men åns bredd är några hundra fot och den går fram mellan tämligen jemna,

der och hvar sanka stränder samt är farbar, tilldess en sänkning af 5 fot åter möter, vid Holm och vid Thorshälla en af 14 fot. I vester går, mellan berg af 135 fot, en ursprungligen med konst anlagd gren af ån, som har ett fall vid Nyby. Nedanför Thorshälla har ån segelbart djup och går ungefär $^{3}/_{8}$ mil fram mellan sanka stränder. Från öster mottager ån den s. k. *Husby-* eller *Ärla-ån*, af 2 mils längd, och hvilken bildas genom afloppen från flera småsjöar, som förena sig i de med hvarandra sammanhängande sjöarna *Borsten* och *Hagbysjön* (101 fot), hvilken sistnämda fortsättes af *Lundbysjön*; Husby-ån faller ut i Tandlafjärden af Hyndevadsån. Från Vestra Rekarne utfaller ett litet vattendrag i Nässjö-fjärden. Ån går fram genom Gillberga, Husby, Forss, Klosters och Thorshälla socknar.

Eskilsäter. Annexsocken i Näs härad af Wärmlands län, belägen yttterst på Wärmlands Näs, uppgifves hafva en areal af 12,520 tunnl., af hvilka 130 äro sjöar och kärr. Socknen består af $18^{1}/_{2}$ mantal, taxerade till 146,408 rdr bko. Invånarne, på 1840-talet 950 personer, utgjorde 1850 ett antal af 1,115 och 1856 af 1,177. Socknen hade sistnämda år ambulatorisk skola med en examinerad lärare, som undervisade 64 gossar och 67 flickor, medan 21 gossar och 12 flickor undervisades i hemmet. — Eskilsäters socken, hvartill den i Wenern belägna Lurö Skärgård räknas, är annex till Millesviks konsistoriela pastorat af 2:dra klassen i Nors kontrakt af Carlstads stift. Kyrkan, af sten, har sin egen byggnads-saga. »Presten Eskil, som ville bygga kyrkan, — berättar Fernow, efter att först hafva reserverat sig mot slika »tillägningar, som kunna tillskrifvas egennyttiga munkar och dumme bönder, men intet sundt förnuft», — presten Eskil kom öfverens med ett troll, att i arbetslön gifva det sitt ena öga, andra säga sig sjelf, så framt han icke vid arbetets slut kunde uppgifva trollets namn. Han var väl glad öfver att se sin kyrka snart färdig; men blef dock mer och mer ängslig öfver att icke få nyttja henne. Då han gick i denna ängslan i skogen hörde han ur ett berg en röst som tystade ett barn:

Tyst, tyst, sonen min!
Rättnu kommer far din, Kinn,
Och ger dig presten Eskil att leka med.

Han gick derpå glad till kykan och sade till trollet, som höll på att sluta tornet: du, Kinn, sätt knappen rätt! — då trollet blef så förbittradt, att det kastade sig i backen och antingen slog ihjäl sig eller bröt låret.» — Man finner, att det är ungefär samma saga, som berättas om Lunds domkyrka, ehuru trollet här hette Finn och var tingadt af St. Lars. — En annan sägen från denna socken berättas i »Runa» som följer. »I en sandmo mellan Goås och Biörudd finnes en några alnar djup och lång graf, kallad *Runskegraf*, hvarest gamla jättar berättas hafva bott. Vidare säges, att en bonde, vid namn Arved i Goås, nu för 250 år sedan (vid påfviska tidens slut) skall sent en afton rest derom, då jätten och dess sällskap voro ute, sprungo omkring grafven och dansade; men när jätten ropade åt bonden samt bad honom töfva och supa julsoppan med honom, hvartill han nekade, skall jätten bedt honom smaka på dess *julebuska* och i detsamma drack honom till utur en förgylld silfverkalk; denna tog väl bonden emot, men slog en del af det islagna på marken och en del på hästen, hvaraf håret gick af, och red sedan bort med kalken, då jätten sprang efter, ropandes, att bonden *skulle rida bergen de hala och icke i djupa dala.* Samma kalk skall han sedan hos sig behållit till juldagsmorgonen och då skänkt honom till Eskilsäters kyrka, der han, som säges, ännu skall finnas.» Der skall verkligen hafva funnits en kalk, hvars metallkomposition ingen guldsmed haft reda på, och hvilken, enligt Fernows uppgift, öfverceremonimästaren Sparfvenfeldt bytt sig till mot en större silfverkalk. Den märkvärdiga kalken skall sedan hafva kommit till Maria kyrka i Stockholm (?) Fernow tillägger, att ett kors af samma metall på hösten 1772 hittades icke långt från Engelholm i Skåne. — En dörr i E-

skilsäters kyrka skall vara dithemtad från klostret på Lurön, hvarom se under denna artikel. — I den så kallade *Ringbohls-åsen*, ett berg nära intill säteriet Rosenborg i denna socken, träffas den ena af de hittills kända två hällristningarna i Wärmland. Den upptäcktes, då man ref mossa från berget och föreställer fyra farkoster, af hvilka två tätt invid hvarandra, fram i fören hafva upprättstående streck och framför sig flera på eget sätt ordnade hålor. — Inom socknen ligga *Rosenborg* eller *Gårstad*, taxeradt till 21,400 rdr bko, och *Säter* med *Dåsserud*. På Lurön finnes ett tegelbruk. — Adress: Carlstad.

Espered. Annex-socken i Åhs härad af Elfsborgs län, $1^1/_2$ mil o. n. o. från Borås, vid sjön Tolken, uppgifves hafva en areal af 6,179 tunnland, af hvilka 875 äro sjöar och kärr. Utom den till socknen hörande andelen af Tolken, nämnes bland dess sjöar Löfvaskogs-sjön. Socknen består af 12 mantal ($9\frac{7}{8}$ skatte, $\frac{1}{8}$ krono, och $1\frac{1}{8}$ frälse), taxerade till 34,075 rdr bko, och beboddes på 1840-talet af 685 personer, men hade 1850: 765 och 1856: 763 invånare, hvilka hufvudsakligen sysselsatte sig med husväfnadsslöjd och gårdfarihandel, men imellertid icke försumma jordbruket. Socknen hade år 1856 fast folkskola, i hvilken en examinerad lärare undervisade 29 gossar och 21 flickor, medan 31 gossar och 30 flickor undervisades i hemmet. — Espered är annex till Rångedala regala pastorat af 2:dra klassen i Åhs kontrakt af Skara stift. Kyrkan, af okänd ålder, tillökades år 1769 och skall hafva sitt namn af asp, hvilket allmogen uttalar äsp, emedan här fordom funnits någon aspskog. — Inom socknen ligger *Sundsholms* gård med några få qvarlefvor efter ett längesedan förstördt slott på en holme i sjön Tolken. — Adress: Borås.

Esphult. Modersocken i Gärds härad af Christianstads län, $3\frac{1}{4}$ mil v. s. v. från Christianstad, uppgifves hafva en areal af 7,475 tunnland, af hvilka 210 äro sjöar och kärr, och består af $12\frac{1}{4}$ mantal, taxerade till 63,492 rdr bko. Socknen, som på 1840-talet hade 860 invånare, beboddes år 1850 af 1,081 och 1856 af 1,156 personer. Uti fasta folkskolan undervisades af en lärare sistnämda år 64 gossar och 44 flickor; samtliga de skolpligtiga barnens antal utgjorde 66 gossar och 64 flickor, — Esphult utgör tillika med Linneröd ett regalt pastorat af 1:sta klassen i Gärds kontrakt af Lunds stift. Hela pastoratet består af $27\frac{7}{12}$ förmedlade mant., prestgården af $\frac{3}{8}$; annexhemman af $\frac{23}{48}$; kronotionde $61\frac{3}{4}$ tunnor. — Folknummern uppgick 1856 i hela pastoratet till 1,895 personer. — Inom socknen ligga åtskilliga militieboställen. — Adress: Christianstad.

Espinge, Östra. Annex-socken i Frosta härad af Malmöhus län, $3\frac{3}{4}$ mil o. n. o. från Lund, har en areal af 8,216 tunnland, af hvilka blott 25 äro sjöar och kärr, består af $15\frac{1}{24}$ mantal taxerade till 109,525 rdr bko, med 1 qvarn, 15 husbehofsqvarnar, 1 stampverk, 1 garfveri, 1 skattlagdt och 25 oskattlaggda torp Socknen beboddes på 1840-talet af 670 personer, men hade 1850: 808 och 1856; 856 invånare. — Östra Espinge är annex till Fulltofta alternerande regala och patronela pastorat af 3:dje klassen i Frosta kontrakt af Lunds stift. — Patronus är egaren af Fulltofta säteri. — Adr.: Hörby.

Esplunda Sätesgård i Ringkarleby socken och Glanshammars härad af Örebro län, vid Hjelmaren, består af 2 mantal frälsesäteri, $1\frac{1}{2}$ mantal berustadt säteri samt underliggande $17\frac{3}{4}$ mantal, är en gammal gård, som nämnes redan på 1300-talet och af ålder tillhört Bonde-slägten, men mot slutet af 1600-talet genom gifte öfvergick till slägten Mörner, inom hvilken godset alltjemt blifvit bibehållet genom arf och lösen. Nuvarande egaren är statsrådet grefve C. G. D. Mörner. — I följd af grannskapet med Dylta svafvelbruk har Esplunda alltid varit ansedt som en tillflyktsort emot pesten. — På gården finnes en mindre bok- och manuskriptsamling.

Espö. Modersocken i Wemmenhögs härad af Malmöhus län, 3 mil v. s. v. från Ystad, vid hafvet, upgif-

ves hafva en arel af 995 tunnland och består af $9^1/_2$ mantal, taxerade till 73,330 rdr bko, med 4 skattlagda och 10 oskattlagda gatehus, 1 allmänning och 5 utjordar. Folkmängden, på 1840-talet 285 personer, steg 1850 till 290 och 1856 till 302 invånare. I socknens fasta folkskola undervisade sistnämnda år klockaren 17 gossar och 16 flickor. — Espö modersocken utgör, tillika med annexet Klagstorp, ett regalt pastorat af 2:dra klassen i Wemmenhögs kontrakt af Lunds stift. Hela pastoratet består $23^3/_8$ mantal och beboddes 1856 af 1,059 personer. Prestgården utgör 1 mant., kronotionden $17^3/_4$ t:r. — Adress: Malmö.

Essunga. Annex-socken i Barne härad af Skaraborgs län, $3^1/_2$ mil n. n. o. från Alingsås, genomskuren af Nossan, uppgifves hafva en areal af 10,484 tunnland, af hvilka 230 äro sjöar och kärr. Jordbruk och boskapsskötsel äro hufvudnäringarne; skog saknas nästan alldeles. Socknen består af $22^{11}/_{16}$ mantal (9 skatte, $^{11}/_{16}$ krono och 13 frälse) samt beboddes på 1840-talet af 1,105, 1850 af 1,389 och 1856 af 1,482 invånare. I socknens fasta folkskola undervisades sistnämnda år 59 gossar och 32 flickor af en examinerad lärare. — Essunga är annex till Lekåsa konsistoriela pastorat af 2:dra klassen i Wilska kontrakt af Skara stift. Kyrkan förut af trä, uppfördes år 1762 af sten. — Essunga by uppbrändes år 1611, då Danskarne brände Skara, och hemsöktes sedermera af eldsvåda den 11 April 1796. — Inom socknen ligga säterierna *Djupsås* om 1 mantal, *Winstorp*, *Åsen*, *Stallaholm* och *Tumleberg*, alla om $^1/_2$ mantal. — Adress: Alingsås.

Estbröte. Se *Asknäs.*

Estuna. Socken i Lyhundra härad af Stockholms län, $^3/_4$ mil norr från Norrtelje, vid södra stranden af sjön Erken, uppgifves hafva en areal af 18,075 tunnland, af hvilka 4,250 äro sjöar och kärr och 1,227 anses höra till Frötuna skeppslag. Utom sjön Erken, af hvilken större delen hör hit, ligga inom socknen Gräfstasjön, som faller ut till Gillfjärden, och Eksjön, hvars vatten går till Malsta. Af sjön Erkens utloppså hörer större nedersta delen till denna socken med Håfbo-Notsta- och Putt-sjöarna, Gillfjärden och Koviken af Norrteljefjärden, alla i östra gränsen och fordom utgörande en redan år 1380 igengrundad farled inåt landet. Socknen är i allmänhet en bland de bättre lottade i Roslagen; rådande jordmånen är stenbunden lermylla, här och der sand; näringarne: åkerbruk och ängsskötsel, något skogsbruk samt fiske. Socknen, som består af $49^1/_4$ mant. skatte, 12 mant. krono och $18^1/_8$ mantal frälse, beboddes 1805 af 1,147, 1850 af 1,269 och 1856 af 1,243 invånare och var 1857 uppskattad till ett värde af 340,525 rdr bko. Socknen hade 1856 fast folkskola med en examinerad lärare, som undervisade 36 gossar och 17 flickor, medan 5 gossar bivistade allmänt läroverk, 49 gossar och 72 flickor undervisades i hemmet. — Estuna socken utgör ensam ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Lyhundra kontrakt af ärkestiftet; prestgården utgör $2^1/_2$ mant., vederlag $3^3/_4$ tunnor. Den förekommer under namnet *Æsatuna* år 1289 och nämnes år 1314 såsom hörande till *Lyhundare*. En kyrkoherde är känd sedan 1290-talet, kaplaner sedan 1600-talet. Kyrkan, belägen på en höjd midt i församlingen, är af hög ålder och har på östra gafveln en anteckning, enligt hvilken den äldsta kyrkan skall vara byggd år 1063; enligt Tham blef hon sannolikt år 1298 invigd åt St. Lars, Olof och Erik, reparerades 1733 samt 1844. Hon torde ursprungligen hafva haft ett Byzantinskt hvalf, men har nu ett hvalf af det slag, som byggdes på 13- och 1400-talen, hvars freskomålningar dock för längesedan blifvit öfverstrukna. Detta hvalf hvilar på sidopelare, hvaremot det ädlsta stödde sig på långmurarna. Uti altaret i choret finnes en liten murad graf, hvari reliker skola varit förvarade. Altaret har bilder af alabaster; ett Italienskt konstverk, hitskänkt år 1783 af sedermera general Borgenstjerna. Uti kyrkans tillbyggda vestra del kände man till år 1832 endast den förfallna Stjerncronska grafven, hvari äfven medlemmar

af slägten Insenstjerna hvila; men 1842 upptäcktes der ytterligare en graf, innehållande 2 stora och 5 små lik, bland de förra liket af en stor, vacker qvinna, så väl bibehållen, som hade hon nyss blifvit ditsatt. Hennes hufvud var rakadt, och på den fylliga armen låg Christusbarnet med en af silke sydd gloria. Kistan, af ovanlig form, var af ek, med grofva och illa smidda jernhandtag. I en mindre kista fauns en hufvudskål med deromkring i tre hvarf lindade äkta guldgaloner. — Att socknen är gammal bygd, bevisas af dess talrika fornminnen, bland hvilka man nämner dels upprättstående, dels kullfallna bautastenar på Wemlinge egor, kummel och ättehögar vid Svinninge by, en år 1834 öppnad ättehög vid Eneby fogdeboställe, der man uti en med gråsten hvälfd graf träffade ett skelett af en fullvuxen menniska och en barnhufvudskalle, m. m. I Norrmånö by träffades Arabiska och Romerska silfvermynt under en gräfning i kon. Gustaf III:s tid. Att den ström, som drifver qvarnen vid Uddeboö, fordom varit segelled, bevisas af ett vid denna gård förvaradt Kongl. bref, hvari det vid lifvets förlust förbjudes att kasta stenar i segelleden, —, hvilken nu kan öfvervadas och ligger flera alnar högre än hafvet. I Kullsta by förvaras 2 af Upplands lagmän utfärdade, med 3 vidhängande sigillkapslar försedda utslag på pergament, rörande byamännens eganderätt till utjorden Fläskängen. — Redan år 1800 anslog generalen friherre F. C. Wredes enka 2,000 rdr till en sockenskola i Estuna, och till denna skänkte sedan enkefru Helena Christ. Hjort af Ornäs († 1830) 1,000 rdr bko, hvarjemte mamsell Sophie Elisabeth Lang, egarinna af Wemlinge († 1843), till fattiga skolbarns underhåll skänkte 500 rdr rgs. — Bland socknens gårdar märkas: *Uddeboö*, vid Gillfjärden; *Wemlinge*, fordom tillhörigt Clara kloster och ärkobiskopsstolen, sedan Ortala grefskap; *Stjernholm*, vid Erken, m. fl. — Adress: Nortelje.

Etelhem. Socken i Garde Ting af Södra Befallningen på Gotland, 4 mil s. s. o. från Wisby, uppgifves hafva en areal af 10,877 tunnland, af hvilka 1,840 äro sjöar och kärr, består af 10 mantal och är taxerad till 33,777 rdr bko. Folkmängden, i slutet af 1840-talet 320 personer, uppgick 1850 till 403 och 1856 till 425 invånare. Socknen hade sistnämda år fast folkskola med en examinerad lärare, som undervisade 15 gossar och 11 flickor, medan 3 gossar och 4 flickor undervisades i hemmet. — Etelhems socken är annex till Garda konsistoriela pastorat af 2:dra klassen i Södra kontraktet af Wisby stift. Kyrkan, enligt Strelow bygd i slutet af 11:te seklet, med torn, ombygdt 1788, har ett måladt fönster bakom altaret. — Adr.: Wisby.

Etla Borg. På en holme i Bråviken, icke långt från Bråborg, i Dagsbergs socken och Lösings härad af Östergötlands län, skall det hafva legat en borg af dettta namn, hvilken Widegren i Östergötlands Beskrifning äfven kallar Ätla- eller Attila-borg. Uti Palmsköldska Samlingarna berättas, att man i 17:de seklet här funnit en guldpenning af 9 lods vigt, som lär förvaras bland statens samlingar.

Ettak. Kungsgård i Wellinge socken ock Wartofta härad af Skaraborgs län, vid Tidan, ett gammalt konungasäte, nu utarrenderadt militieboställe om 2 mant., krono med qvarn och såg. Konung Waldemar lär hafva hållit hof på Ettak, sedan han efter slaget vid Hofva år 1272 måste åtnöja sig med Göta Rike; år 1434 eröfrades kungsgården af Engelbrecht, och år 1442 innehades den troligtvis befästa gården, som uppräknas bland Sveriges slott och län, af Ficke Bülow, hvars arfvingar hade gården i förläning, hvilken dock skall hafva blifvit återkallad af Sten Sture den Äldre. År 1602 hörde Ettak till1 Braheska grefskapet, men indrogs vid reduktionen. Här har fordom också funnits en kyrka. *Ettaks kyrka*, som ödelades omkring år 1720, och hvarifrån den huggna stenen togs till Wellinge kyrka.

Ettersunds Skans. Se *Ekenön*.

Ettra Å. Se *Ätran*.

Evedal. Smålands äldsta helsobrunn, belägen $^1/_2$ mil norr från Wexiö stad, i Wexiö landsförsamling, upptogs år 1705 af provincial-läkaren doktor Joh. Lindelius, hvars uppmärksamhet på källan skall hafva blifvit väckt genom en blind häst, som blifvit öfvergifven af sin egare, en torpare, men druckit ur källan och derigenom fått igen sin syn. Brunnen blef imellertid snart åter bortglömd, till dess provincial-läkaren doktor Rothman år 1720 åter undersökte densamma. Linné fann vattnet likna Medevis och Ramlösas. Biskop Wallqvist gaf brunnsanläggningen dess nuvarande namn till minne af grefvinnan Eva Mörner, född Leijonhufvud, gift med hans ex. grefve C. St. Mörner. Stället, försedt med erforderliga byggnader, är vackert beläget nära Helga-sjö.

Evertsberg. Kapellförsamling i Ofvan-Siljans fögderi af Stora Kopparbergs län, annex till Elfdalen, består af ungefär 4 mantal och hade 1850: 395, 1856: 519 invånare. Se *Elfdalen*.

F.

Fagered. Socken i Faurås härad af Hallands län, 5 $^1/_4$ mil o. n. o. från Warberg, uppgifves hafva en areal af 14,719 tunnland, af hvilka 890 äro sjöar och kärr. Socknen är i allmänhet skogsbygd och landet bergigt, med några större, men i allmänhet mindre dalar och slätter imellan bergen. Bergen och höjderna äro bevuxna med gran och tall, blott på en del ställen med bok; skogsskötsel är, med anledning af åkerbrukets svaghet, befolkningens hufvudsakligaste näringsfång, hvartill komma boskapsskötsel och husväfnads-slöjd. Socknen är rik på insjöar och vattendrag; bland hvilka nämnas *Stråk-ån*, som till en del utgör gränsen mellan Halland och Vestergötland, *Högvads-ån* och *Danabäck* (se detta ord). Flera hemman inom socknen hafva insjöar på sina egor, och det finnes icke ett enda hemman inom densamma, som icke har tillgång till å eller sjö. Socknen består af 27 mantal och beboddes på 1840-talet af 700 personer, men hade 1850: 777 och 1856: 786 invånare. Socknen hade sistnämda år ambulatorisk skola med en för Kjällsjö gemensam oexaminerad lärare, som undervisade 30 gossar och 21 flickor. — Fagereds moderförsamling utgör, tillika med Kjällsjö och Ullared, ett regalt pastorat af 3:dje klassen i Warbergs kontrakt af Göteborgs stift. Hela pastoratet, bestående af 60 $^{101}/_{180}$ förmedlade mantal, beboddes 1856 af 1,824 personer; prestgården består af 1 mantal, enkesäte ett mantal, helgonskyld 10 tunnor. Socknens, likasom häradets namn skrefs i äldre tider *Farthusä*, sedan *Faurödt;* när det från häradets namn afvikande namnet Fagered först kommit i bruk, är okändt. Kyrkan, af sten, är försedd med spåntak och trätorn; altartaflan och predikstolen äro gamla, och från katholska tiden förvaras ännu i kyrkan en Mariebild af ek. — Bland minnen från äldre tider nämnas förskansningar på en bergkulle, kallad *Skansen,* belägen $^1/_8$ mil från Vestgöta-gränsen, uti Hackarps hage; dessa förskansningar fortsättas ända ner till Högvads-ån, och på motsatta sidan af ån synas äfven lemningar af en graf, som varit uppgräfd ända till de österut derifrån belägna bergen. — Adress: Warberg.

Fagerhult. Socken i Norra Åsbo och Vestra Göinge härader af Christianstads län, vid gränsen mot Halland, har en areal af 15,483 tunnland, af hvilka 765 äro sjöar och kärr. Socknen, som har svag åker

och äng, men tillräckligt både ek- och och barrskog, beboddes på 1840-talet af 920 invånare, men hade 1850: 892 och 1856: 942 inbygg. Af densamma höra 9 $^{31}/_{48}$ mantal till Norra Åsbo och 2 $^{1}/_{2}$ mant. till Vestra Göinge härad. — Fagerhults socken är annex till Hishults konsistoriela pastorat af 3:dje klassen i Laholms kontrakt af Göteborgs stift. Kyrkan ligger 5 $^{1}/_{2}$ mil o. n. o. från Engelholm; omkring densamma synas vallar, som blifvit uppkastade under krigen mellan Sverige och Danmark. — Ingen större gård finnes inom socknen. — Adress: Engelholm.

Fagerhult. Socken i Handbörds härad af Kalmar län, 7 $^{1}/_{2}$ mil nordvest från Kalmar, invid gränsen mot Jönköpings län, uppgifves hafva en areal af 31,035 tunnland, af hvilka 2,950 äro sjöar och kärr. Trakten, fordom en otillgänglig skogsbygd, utan körvägar, och glest befolkad, är högländ och uppfylld af höjder samt genomdragen med ett nät af smärre sjöar och bäckar, hvilka dels falla i Emmån, hela länets hufvudflod, dels genom Grönsgårda-ån i Allstran, som utgör pastoratets södra gräns. Största insjön är Wälen. Befolkningens hufvudnäring är jordbruk och ladugårdsskötsel, tillfälle till bifförtjenster saknas i anseende till ortens aflägsenhet från städer, köpingar och bruk. Socknen, som består af 45 $^{3}/_{8}$ mantal och på 1840-talet beboddes af 2,080 personer, hade 1850: 2,526 och 1856: 2,676 invånare. Uti socknens ambulatoriska skola med 1 examinerad lärare undervisades sistnämda år 89 gossar och 50 flickor, 2 gossar undervisades i allmänt läroverk, 74 gossar och 67 flickor hade enskild undervisning och 36 gossar samt 94 flickor undervisades i hemmet, så att hela antalet barn i skolåldern uppgick till 201 gossar och 211 flickor eller 412 barn. — Fagerhults moderförsamling utgör, tillika med Kråksmåla annex, ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Handbörds kontrakt af Kalmar stift. Hela pastoratet består af 63 $^{7}/_{8}$ förmedlade mantal, med 1 mantal prestgård, och beboddes 1856 af 4,657 personer. Kyrkan, belägen i en vacker, af urgamla ekar och andra löfträd beskuggad trakt icke långt från sjön Wälen, är byggd år 1739 af groft furutimmer i ett slags skeppsform, så att hon är bredare på midten än mot ändarna; den efter en på samma ställe belägen äldre träkyrka qvarstående sakristian är hvälfd af sten. Altarskåpet, sedan katholska tiden, har åtskilliga helgonbilder, deribland St. Laurentius, i fordna dagar kyrkans patron. I choret sitta Silfversparre och Rothliebs-vapnen, hvilka slägter haft gods i socknen. — Till Fagerhults kyrka anlände den 1 Juli 1543 Nils Dacke med 100 man för att uppvigla sockenboerna mot konung Gustaf; men Jakob Bagge, som hitkommit från Högsby med en skara knektar, angrep genast Dacken och jagade honom 7 mil på ett dygn; dock undkom han den gången genom kyrkoherdens i Elghult varning. Den tätt invid kyrkan belägna prestgården, som utgöres af två till ett förmedlade hemman gammalt frälse, af hvilka det ena i urminnes tider blifvit skänkt till prestgård af en adlig fru, det andra för kyrkans penningar och församlingens gåfvomedel inköptes år 1628 från herr Olof Hård till Segerstad, har stor och prydlig åbyggnad samt vacker belägenhet. — Inom socknen ligga säterierna *Tribäck* och *Sadershult*, bägge fordom tillhöriga ätten Rothlieb. Socknens flesta herrgårdar egas nu af bönder, bland hvilka man märker en vidt utgrenad slägt Habbe, som skall vara af Liefländsk adel, och hvars stamfader varit en af kung Carls bussar. — I ett par af socknens sjöar finnes jernmalm. — Socknen har kreatursmarknad i September månad årligen. — Adress: Kalmar.

Fagerhult. Hemman i Unnaryd socken och Westbo härad af Jönköpings län, märkvärdigt genom den fornlemning, som förekommer på dess egor vid norra stranden af Nejsjön. Fornlemningen, beskrifven af Allvin i Westbo Härads Beskrifn., sid. 52, består af ett större griftrör om 40 fots diameter och 5—6 fots höjd, sammansatt

af blandad jord och sten samt öppnadt af skattsökare, hvarefter en stor fura växt upp i öppningen. Österut från röret är en krets af 8 runda stensättningar, i hvilka 5-, 7- och 9-talen förekomma. Kretsarne ligga helt nära hvarandra; en eller annan sten är borttagen eller omkullfallen, men kretsarne äro tydligt skönjbara; på en sten om 2 $^1/_2$ alnars höjd och lika bredd tycker man sig spåra tecken efter bokstäfver, liknande dels runor, dels latinska skriftecken, men omöjliga att tyda. I vester om det stora griftröret finnas fyra upprättstående och en kullfallen bautasten. Hela fornlemningen intager en rymd af 26 alnars bredd och 125 alnars längd samt är omgifven, utom af sjön, af en jemn plan, nu beväxt med furuskog och ljung. Stället kallas af de kringboende *Nejsjö-Rem* eller *Nejsjö Kyrka.* Sägnen förmäler, att en gård varit belägen härstädes, och längre inåt skogen visas också en stensatt brunn; men några tecken till byggnader finnas icke. — Hvad ordet »rem» betyder, tilltror sig Allvin icke om att upplysa, men anser det som ett betydelsefullt ord, betecknande någon helgedom.

Fagerhult. Ett mantal säteri uti Marbecks socken och Norra Wedbo härad af Jönköpings län, ligger inne uti socknens skogsbygd, är välbygdt, har goda egor och tillräckligt bete samt skog; uppskattadt till 4,050 rdr bko. Bland egare nämnas en baron d'Albedyhl, fändrik Röjser, löjtnant Gripenstedt, assessor Georg Åberg; 1857 hr Carl Fryberg.

Fagerhult. Ett frälse- och ett skattehemman i Kråkshults socken och Södra Wedbo härad af Jönköpings län, har vackert läge vid sjön Bellen och goda egor, bland de bättre i trakten, men gammal och skräpig åbyggnad, emedan ingen egare på länge bebott densamma. Äldsta kända egaren är en löjtnant Kalmberg, vid slutet af år 1715, efter hvilken gården ärfdes af hans son Georg, korporal vid Drabanterna, som innehade Fagerhult till 1774. Sedermera tillhörde gården en ryttmästare Silfverbrand (1742), — vice-presidenten Chr. Fr. Klingspor (1744), — en Fleming, — en baron Henrik Eriksson Sparre, — ryttmästaren J. M. Key (1793), — dennes måg, kapiten N. G. Liedholm; 1857 innehades gården af kapiten C. Key på Edshult. Gården, som har såg och qvarn, är uppskattad till 10,349 rdr banko.

Fagerlid. Fordom socken i Wadsbo härad af Skaraborgs län, nu förenad med Hofva. Efter socknens kyrka finnas på en höjd, en half mil sydvest från Hofva, ännu lemningar; men man vet icke, vid hvilken tid kyrkan blifvit ödelagd. Ett litet stycke söderut från det ställe, der kyrkan stått, finnes ibland flera jordfasta stenar en stor sten, kallad *St. Phers Sten*, som på ena sidan har en cirkelrund öppning af knappt ett qvarters diameter och ett qvarters djup. I denna öppning hafva de vidskepliga förut offrat runstycken, knappnålar, o. s. v.

Fagersta. Jernbruk i Vestanforss socken och Gamla Norbergs härad af Westerås län, vid Kolbäcks-ån, ofvanför sjön Aspen, är ett gammalt jernverk, som före år 1662 hade blott en härd, men då fick privilegium på ytterligare en, hvilken anlades af kongl. rådet och fältmarskalken Horn, som då egde bruket. Detta, som utom stångjernshamrar år 1856 hade 3 manufakturstockar, 1 plåtvalsverk, 1 stålugn och 1 sågqvarn för husbehof, tillverkade ofvannämda år 3,749 sk℔ stångjern, värderade till 254,110 rdr bko, och hvaraf 157 sk℔ bergsvigt förädlades till brännstål samt 1,833 sk℔ dito till plåt; manufaktursmidet, 1,200 sk℔, uppskattades till 40,666 rdr bko. — Bland egare nämnas, utom slägten Horn, äfven slägterna Christiernin, Barcheus, Stockenström, som äfven egde ett blyertsverk vid Fagersta och det i samma socken belägna Vestanforss; år 1856 egdes bruket af herr Th. Aspelin i Stockholm.

Fageröн. En kal klippa med strödda skär i Wettern, hörande till Nässja socken i Östergötland och belägen nästan midt imellan Wadstena och Rödesund.

Fahnhult. Ett och ett halft mantal säteri uti Wirestads socken och Allbo härad af Kronobergs län, med qvarn och såg, tillhörde 1828 major Rudebeck, sedan löjtnant Rudebeck, nu häradsskrifvaren G. O. Boring. Hela egendomen är taxerad till 15,116 rdr bko. — På Linnés tid lefde här ännu en klok qvinna, Ingeborg i Mjärhult, utrustad med de gamla Veledernas (prestinnornas) hemliga visdom. Hon gick, — berättar Wieselgren i Ny Smålands Beskrifn., I, sid. 453, — tigande och fastande till Säfsabusken (Osmunda regalis) på en liten holme i Fahnhults-ån, der hon ansågs hafva fått sin lärdom. Busken kallades för hennes predikstol. Linné besökte henne för att studera både hennes religion och medicin. Hon ansåg hela naturen befolkad med andevarelser; neckarne bodde i vattnet, elfvorna i träden, skogsnufvorna eller rå i skogarna och tomtegubbarne under husen. Hon visste att det varit så, allt sedan Lucifer blef med sitt anhang nedkastad från himmeln, då hvar och en af dem måste stanna der de fallit. (Det var mörkt, då de föllo ner, — berättas det bland allmogen i Wirestad, — och de upptäckte hvarandra genom sina klagoläten. Lucifer sjelf och de brottsligaste kastades djupare ned i helvetet; de minst brottsliga blefvo rå, neckar, o. s. v.) Mor Ingeborg lät Linné veta, att den skugga, som man ser af sig sjelf vid ett vatten, är ens hamn, som går med hufvudet neråt i jorden lika fort som vi på jordytan. Men hvad som skadar den ena, väcker lidande hos den andra. Så kan verk genom möte af en vätte komma åt min motmenniska i jorden och kännes sedan i min kropp. Mor Ingeborg behöfde icke tala vid sina patienter, utan blott få någon dem tillhörig klädespersedel i handen; men som orsak till sjukdomen uppgaf hon alltid en förbrytelse mot någon andevarelse. Botemedlen voro, att man skulle gå ut 3 morgnar å rad fastande och tigande, eller ock skulle man 3 Thorsdagsqvällar gå till någon ström, som gick åt *norr*, eller till något träd eller rör *norrut* och der offra mjölk eller dylikt, alltid under 3 veckors tid. — Omkring 1800 ansågs Fahnhultaherrn såsom innehafvare af mor Ingeborgs hemliga visdom och njöt samma anseende som hon. (se vidare Wieselgren, anf. st.)

Fahrsta. Frälsesäteri uti Wermdö skeppslag och socken af Stockholms län, söder om Högarsfjärden, 2 mantala har tillhört slägten Oxenstjerna från 1646, Gyllenstjerna 1691, Creutz 1741, Hamilton 1772; gården egdes 1825 af Öhman, 1849 jemte $1/2$ mantal, af Godenius.

Fahrsta. Ett mantal frälsesäteri uti Ytter-Järna socken och Öknebo härad af Stockholms län, har tillhört Chesnecopheri arfvingar, reducerades, men utbyttes af Lovisin och tillhörde år 1686 C. M. Stuart: bland sednare egare nämnas von Schewen omkring 1772, Suther från 1785, Lindegren 1807, Bucht, Wigert 1850. Under säteriet lyda 2 $1/4$ mantal.

Fahrsta. Ett mantal frälse i svartlösa härad och Brännkyrka socken af Stockholms län, vid sjön Magelungen, tillhörde år 1772 en Tottie, 1850 en Willebrand.

Falbygden. Med detta namn betecknas orten omkring staden Falköping i Vestergötland, som med en sträckning af 3—4 mil från norr till söder har en bredd af omkring 2 mil, är slät och skoglös, men har synnerligen bördig jordmån. Från slätten höja sig tre af de märkvärdiga Vestgötabergen: Billingen, Ålleberg och Mösseberg, och vestra sluttningen af det för dessa berg gemensamma underlaget är den egentliga Falbygden. Enligt Bihanget till Vestgöta-lagen har den nu skoglösa slätten fordom haft tre ansenliga skogar, *Norr-*, *Söder-* och *Öster-Falan*. Vester om Falköping kallas slätten *Falan*, der slaget mellan Margaretha och Albrecht uppgifves hafva stått. Uti denna del af provinsen kallar man sina skoglösa betesmarker för Falor, och Lindskog (Skara Stifts Beskrifn., II, 192) sluter deraf, att hela orten, hvilken, som tidigt bebyggd, saknade skog, men ännu var föga uppodlad, i äldsta tider blifvit kallad Falan och sedan Falbygden. Samma

författare menar, att de *Nyckelängar*, der det ofvannämda slaget stod, icke varit belägna invid Mösseberget och staden Falköping, utan vid Åsled, mellan Åsleds och Tiarps kyrkor, österut från Falköping (se art. *Falköping.*) Vester om staden står på Falan den s. k. *Ballersten* eller *Ranten*, hvarom se sistnämda ord.

Faleby. Ett mantal f. d. öfverstlöjtnants-boställe i Foss socken och Tunge härad af Bohuslän, anses vara det bästa hemmanet i hela Bohuslän, har jordmån af den bördigaste lera, stor ladugård, fiske i Gullmaren, men saknar skog. Gården har tillhört Harald Stake, men blef efter hans död reducerad till kronan.

Faleholmen. Holme i sjön Skagern, tillhörande Rudskoga socken i Wisnums härad och Wärmlands län, säges hafva sitt namn efter Fale Bure den Yngre, som skall hafva legat gömd här med prins Erik, sedan Erik X, Knutsson, då han förde honom från Elgarås i Vestergötland till Norge, sedan hans bröder blifvit dödade af kon. Sverker år 1205.

Faleqvarna. Fordom kyrka i Slöta socken och Wartofta härad af Skaraborgs län, på en höjd vid hemmanet Munkebo, öster från gården, har varit cirkelrund och haft en diameter af 24 alnar. Der finnes ännu en grafsten, hvilken enligt allmogens uppgift tillhör gården Bondehemmet. När kyrkan lemnades öde, är obekant; traditionen i orten berättar, att i Johan III:s tid sten fördes från Faleqvarna kyrka till Orreholmen för att dermed uppdämma sjön.

Falkenberg. Sjöstad i Halland och Faurås härad, 4 mil från Halmstad, vid utloppet af Ätran och på åns vestra strand, har sannolikt fordom legat i nordost från sin nuvarande plats på det så kallade Östra Gärdet, som i Lunds Landebok af år 1569 kallas Nyby gärde, hvilket namn det troligtvis erhållit sedan staden flyttades. På detta gärde ligger ett berg, kalladt Falkberget, af hvilket staden sannolikt har sitt namn. Att denna nya stad, — omskriften kring stadens signet lyder: *Falkenbergensis Novi Oppidi Sigillum*, — stått på sin nuvarande plats redan år 1307 är säkert, emedan hertig Christopher detta år på den Hel. Petronellas dag i Falkenberg utfärdade privilegierna för Halmstad; men när staden först anlades, är mer osäkert. Uti berättelsen om det härnadståg, som Norska konungen Hakon IV år 1256 företog mot Halland, då han med en flotta af 300 fartyg lade sig vid Warberg och derifrån den 24 Augusti utsände ströfvare, som härjade och brände utefter hela kusten af Norra Halland ända till Ätran, omnämnes icke Falkenberg, och man har på grund häraf förmodat, att staden då icke fanns till. Rudbeck (Svenska Städer, III, I. sid. 23) tror, att denna berättelses norska författare af partiskhet icke velat omtala, att just Falkenbergs murar hejdade hans landsmän och förmådde dem att vända om, och denna förmodan kan hafva så mycket mera skäl för sig, som staden måste hafva varit af rätt mycken betydenhet redan straxt i början af 1300-talet. Utom hvad som ofvan nämdes såsom i Falkenberg passeradt år 1307, utsågs staden nämligen år 1310 till mötesplats mellan den Svenska hertig Erik och hans brud, prinsessan Sophia af Werle, Danska konung Erik Menveds syster, som dit beledsagades af grefve Gerhard af Holstein. Hertig Erik infann sig imellertid icke, utan gifte sig 2 år derefter med norska prinsessan Ingeborg. År 1313 utsattes åter ett möte i samma sak uti Falkenberg mellan kon. Eriks och hertig Eriks fullmäktige, hvilka skulle bestämma ersättningen åt den förskjutna bruden; men huruvida detta möte verkligen blef af, derom äro häfdatecknarne icke ense. Det påstås dock af några, att det verkligen hållits, och att hertig Erik samma dag med all möjlig prakt firat sitt bröllopp i Opslo. Under denna tid innehades Falkenbergs slott af hertig Erik till hans död år 1317, då hertig Christopher af Söder-Halland sannolikt bemäktigade sig slottet, eftersom konung Erik Menved, som 1318 kom sin svåger konung Birger i Sverige till hjelp, genom Nils Olofsson lät eröfra slottet från hertig

Christopher; om slottets utseende vet man ingenting annat, än att det haft ett högt torn och varit kringbygt med hus. Af Magnus Smek lemnades Falkenberg åt hans gunstling, Bengt Algotsson, men eröfrades år 1346 eller 1356 af Magni son, konung Erik XII, som beviljade slottsherren Eskil Krak fritt aftåg, men lät i grund nedrifva slottet. Detta blef imellertid snart uppbyggdt återigen, man vet icke af hvem; men i Engelbrechts tid var det så starkt, att det kunde 1434 försvara sig mot en af Engelbrechts underfältherre Berman företagen stormlöpning. Slottsherren, Åke Axelsson, afbidade imellertid icke en ny bestormning, utan satte eld på slottet och skyndade derifrån. Huru det sedan förhållit sig med Falkenbergs slott, vet man icke; af detsamma, — det kallades både Falkenbierg och Falkenborg, — återstår nu blott en jordhög, öfver hvilken landsvägen går straxt på andra sidan om bron. Man har vid anställda gräfningar funnit, att murarne sträckt sig mer än 12 fot ner i jorden, Traditionen berättar, att, när slottet förstördes, sannolikt år 1356, slottsherrns syster låtit med en mängd dyrbarheter frivilligt begrafva sig i slottets underjordiska hvalf, och att hon ännu skall bevaka dessa skatter i sällskap med en ond ande, som har skepnad af en tupp.

Uti Christophers Lagbok af 1442 bestämmes, att vapensyn för Södra och Norra Halland skulle hållas i Falkenberg. Sedan nämnes icke staden förrän 1565, under Erik XIV:s krig mot Danmark, då Knut Hand befalldes att ifrån lägret vid Risa rycka in i Halland och afskära kommunikationen mellan landskapets norra och södra del. Hand skyndade till Falkenberg och uppbrände bron öfver Ätran, slog den Danska styrka, som befann sig i staden, och sköflade denna. Detta är den sista olycka genom krig, som öfvergått Falkenberg, hvilken stad visserligen sedan blifvit hemsökt af eldsvådor, — under åren 1850—1855 icke mindre än fyra gånger, — men dessa oaktadt blifvit både utvidgad och bättre byggd.

Stadens för närvarande äldsta privilegier äro gifna af Christian III år 1558 och innehålla bekräftelse på dem, som blifvit gifna af föregående Danska konungar. Såsom svensk tillhörighet fick Falkenberg år 1651 genom guvernören C. O. Sperling rättighet för sina invånare att med egna varor och skutor segla från Falkenberg utan att först anlöpa Halmstads redd, och genom en kongl. resolution af den 12 Februari 1799 bestämdes årliga arrendet till kronan för det åt staden upplåtna laxfisket för evärdeliga tider till 106 rdr spec.

Staden, till hvilken en vacker, 1756 uppförd, stenbro leder öfver Ätran, ligger, som ofvan sades, på åns vestra strand, och dess gator följa flodens krökningar, först ifrån öster till vester, sedan, närmare Ätrans utlopp i hafvet, från norr till söder. Staden har två torg, vid det ena af hvilka, det s. k. Gamla Torget, *kyrkan* är belägen. Denna, helgad åt St. Laurentius, är en gammal gråstensbyggnad, som sedan år 1787 har torn af sten i stället för det förra trätornet. Altartaflan, som fordom tillhört Halmstads kyrka, men blifvit hitköpt, föreställer korset, nattvardens instiktelse och två apostlar med deras vanliga symboler; sedan början af det innevarande århundradet har kyrkan orgelverk, och i tornet hänga två klockor. Staden utgör tillika med annex-socknen Skrea ett regalt pastorat af 2:dra klassen uti Warbergs kontrakt af Göteborgs stift; hela pastoratet innefattar 20 $^{4}/_{5}$ förmedlade mantal med prestgård om 1 mant. (*Dammet* i Skrea socken), och beboddes 1856 2,272 personer. Uti stadens fasta folkskola undervisades 1856 af en examinerad lärare 25 gossar och 11 flickor medan 13 gossar bivistade allmänt läroverk, 11 gossar och 35 flickor hade enskild undervisning samt 6 gossar och 10 flickor undervisades i hemmet.

Falkenberg hade år 1858 ett antal af 1,047 invånare emot 649 år 1815; de hufvudsakligaste näringsfången äro, utom lax- och annat fiske, handel och sjöfart. Handeln idkas icke blott inrikes, utan äfven å Danmark och Norge,

med det sistnämda riket enligt särskildt för staden utfärdadt Kongl. Bref af d. 28 Mars 1835, som medgifver staden att till s. k. bundt-tunnor förarbeta och till Norge direkt utföra den bokstäfver, som af allmogen införes till staden. Deremot införes från Norge sill och torkad fisk mot erläggande af tull och öfriga umgälder till tulldistriktets hufvud-tullkammare. Sedan den 22 Juli 1859 har Falkenberg, som 1858 begärde stapelfrihet, hvilken dock afslogs. rättighet att utan särskild tillåtelse af general-tullstyrelsen direkt utföra trävaror och spannmål af alla slag samt att till riket införa alla slags fiskvaror. Imellertid lägges ett svårt hinder i vägen för handeln derigenom, att Ätran vid utloppet är genom flygsand så uppgrundad, att endast fem fot djupgående fartyg kunna komma in i elfven, som utgör en god hamn, hvaremot redden är öppen och utsatt för stormar. Denna olägenhet torde dock nu kunna bli afhjelpt, sedan ett förslag blifvit gjordt att upprensa Ätran ända från sjön Åsunden vid Ulricehamn ut till hafvet. Denna farled, som under loppet af sommaren 1859 undersöktes af major Remmer, skulle bli 13 $^1/_4$ mil lång, deraf 5 $^1/_4$ mil inom Halland och något öfver 8 mil inom Vestergötland. Största svårigheterna möta inom Halland, der ån på de 5 milen faller 364 fot, medan den inom Vestergötland på hela 8 mil icke faller mer än 197 fot. Om detta arbete blir verkställdt, så kommer det sannolikt att medföra stora fördelar för denna på kommunikationer synnerligt fattiga ort, som då troligen får en stapelplats i Falkenberg, hvars hamn i samband härmed skulle upprensas och utvidgas.

Falkenberg, som 1856 hade 6 fartyg om 68 läster, hvilka begagnades till utrikes sjöfart, räknade 1855 blott 12 handlande män och 2 qvinnor med 12 biträden, hvilka i bevillning erlade 99 rdr bko; handtverkarnes antal, var samma år 30 män och 6 qvinnor med 24 gesäller, 24 lärlingar och 3 andra arbetare; dessutom förfärdigade 4 män och 1 qvinna handtverksarbeten med egna händer till afsalu. Hela bevillningen af manufakturer och handtverkerier uppgick till 94 rdr banko. — Staden bestod 1855 af 132 hus och tomter, med dertill hörande 720 tunnland jord, hvilka afkastade 12 tunnor hvete, 730 tunnor råg, 190 t:r korn, 360 t:r hafra, 45 tunnor blandsäd och 1,150 tunnor potates. Staden med dess jord hade ett uppskattnings-värde af 200,312 rdr banko och erlade i statsbidrag 5,981 rdr samma mynt, deraf till fattigförsörjningen 666: 32, till kleresistaten 1,080 och till stadens styrelse 1,050. Styrelsen består af borgmästare och 4 rådmän; ifrån 1680 till 1703 kallades stadens styresmän Justitie-kämnerer och hade till sitt biträde endast 2 rådmän. Staden, som har apothek och är station för läkare, innehar vid riksdagarna nummern 78 och har årliga marknader i April, Juni och Oktober.

Falkenå. Herregods i Kräklinge socken och Hardemo härad af Örebro län, i öster från socknens kyrka, består af 3 mant. säteri och grundades på 1600-talet, på dåvar. byn Hacketorps mark, af en Falkenberg, sannolikt landshöfdingen Melcher Falkenberg, som skref sig till Falkenå. Gården har sedan tillhört åtskilliga personer af slägterna Lagerhjelm, Sahlfäldt, Hermansson, Horn, sednast friherre Brauner. — År 1849 fanns på Falkenå ett betydligt schäferi.

Falköping. Gammal uppstad i Skaraborgs län och Wartofta härad, på den s. k. Falbygden, mellan Mösse- och Ålleberg, vid foten af det förstnämda, 37 $^3/_4$ mil från Stockholm och 6 $^3/_4$ mil från Mariestad, af obekant ålder, men länge liten och oansenlig, tilldess nu genom den straxt utmed staden framgående Vestra Jernvägs-stambanan en lyckligare epok måhända väntar den lilla staden. Om man undantager det ryktbara *slagetvid Falköping* såsom det kallas af historieskrifvarne, och genom hvilket Sveriges krona från Folkunga-ätten öfvergick till den Danska Margaretha, har Falköping, — »köpingen på Falan», — icke heller några historiska minnen att uppvisa. Dock har staden varit i fiendehand och blifvit bränd af Danskarne, möjligen tvenne gånger, men säkerligen en, nämligen år 1566, i händelse den för år 1450 gjorda uppgif-

ten skulle vara mindre pålitlig. En fiende af annan och ännu hemskare art, pesten, hemsökte staden år 1710 och härjade der med stor våldsamhet samt bortryckte inom pastoratet icke färre än 400 personer. Men detta är också allt, som Falköpings annaler hafva att meddela om stadens fordna öden.

Falköping, som i slutet af förra århundradet hade blott 120 mantalsskrifna invånare och år 1810 räknade 461, 1842: 574, 1850: 693 och 1858: 964 inbyggare, lefver för närvarande hufvudsakligen af jordbruk och handel, i synnerhet med spannmål, hvaraf stora qvantiteter införas från den omgifvande bördiga slättbygden och afyttras till Elfsborgs län. Sedan jernvägen blef färdig, hafva, under slutet af 1858 och början af 1859, omkring 100,000 tunnor spannmål, mest hafra, från Falköpings station gått ned till Göteborg. Staden hade år 1805 endast 5 handlande, men 1856 steg dessas antal till 9 med 19 biträden, och erlade handelskorpsen i bevillning 111 rdr bko. Deremot tyckas handtverkerierna hafva sjunkit, ty Falköping, som 1805 hade 31 handtverksmästare, hade år 1845: 28, 1850 blott 7; men 1856 hade antalet åter stigit till 16, med 9 gesäller och lärlingar, hvartill kommo 16 personer, som försörjde sig med att åstadkomma handtverks-arbeten med egna händer. Handtverkare, fabrikanter och manufakturister erlade i bevillning 65 rdr bko. Stadens hus och tomter utgjorde 1855 ett antal af 58 och voro uppskattade till 78,700 rdr banko, medan stadens jord, 1,536 tunnland eller 12¼ mantal, hvaraf 652 tunnland åker, uppskattades till 59,604 rdr samma mynt, så att stadens hela värde uppgick till 138,304 rdr bko. På stadsjorden skördades år 1855 inalles 142 tunnor råg, 424 t:r korn, 1,044 t:r hafra, 344 t:r blandsäd, 48 t:r ärter och 510 tunnor potates. Stadens samtliga statsbidrag uppgingo 1855 till en summa af 4,550 rdr bko, hvaraf för fattigvården 666: 32, för kleresistaten 450 och för stadens styrelse 920 rdr. Stadens fabriker utgjordes 1859 af åtskilliga garfverier, en snus- och tobaks- samt spegel-fabrik, en mössfabrik samt ett Svenskt och Baierskt bryggeri. Stadens areal är 24 tunnland; vapnet 3 höga, spetsiga torn; privilegierna bekräftades af Gustaf Adolf år 1620. Marknader hållas årligen i Januari, Mars, Juni och Augusti. Botolfsmessan, i Juni, var under katholska tiden fridlyst, och fick då ingen sjelfhämd utöfvas.

Bland Falköpings byggnader märkas: *Kyrkan*, af sten; åldern okänd. Orgelverket förskrifver sig från år 1782. På den jernbeslagna kyrkdörren synas märken efter kulor, hvilka skola träffat densamma under slaget mellan Albrecht och Margaretha, hvilket dock svårligen torde vara händelsen, emedan detta slag sannolikt icke stod vid Falköping, utan öfver en mil österut från staden. Falköpings pastorat är regalt af 1:sta klassen i Wilska kontrakt af Skara stift och består, utom staden, af annexerna Falköpings socken, Thorbjörntorp, Friggesåker och Luttra, tillsammans 79⅜ förmedlade mantal med 2,360 invånare år 1856. Prestgården utgöres af 2 mantal; dertill komma stom 1 mantal och vederlag 13 tunnor 30 kappar. Staden och landsförsamlingen hade 1856 fast folkskola med examinerad lärare, som undervisade 35 gossar och 39 flickor, medan 15 gossar undervisades i allmänt läroverk, 3 gossar och 10 flickor hade enskild undervisning, 40 gossar och 50 flickor undervisades i hemmet samt 7 gossar och 5 flickor saknade undervisning. — Ett rymligt *skolhus* påbörjades 1840 och fullbordades efter 5 år på stadens bekostnad, sedan det gamla i flera år varit bofälligt och odugligt. *Rådhuset* uppbyggdes 1813, och vid samma tid inköptes en tomt med vacker och rymlig åbyggnad af Gudhems och Wilska härader till *tingshus*. Derjemte har staden en vacker byggnad, sedan December 1856 upplåten till *lasarett* för länet; rum finnas der inredda för läkaren och 40 patienter. Utanför staden ligger Falköpings *Jernbansstation* och *bangård*, 4,000 fot från staden, vid foten af den jordvall, af hvilken Mösseberg omgifves. Stationshuset är af 2:dra klassen.

Falköpings stad, der äfven boktryckeri finnes, har riksdagsnummern 70.

Det nämdes i det föregående, att Falköpings vigtigaste historiska minne är det märkliga *Slaget vid Falköping*, som stod på Mathsmessodagen den 24 Februari 1389. Man har velat påstå, att det stod den 21 September 1388; men detta härleder sig från en förblandning af namnen Matthias och Matthæus. Mindre säker är man i afseende på stället, der slaget stod. Traditionen uppgifver, att *Nyckelängarne* skola varit skådeplatsen derför; men i denna trakt finnes det Nyckelängar, — namnet kommer deraf, att »en drottning der tappat sina nycklar», berättar sägnen i orten, — på tvänne närbelägna ställen, det ena mellan Falköpings stad och Mösseberg, det andra vid Åsleds by nedanför Ålleberg. De första skriftställare, af hvilka detta slag omnämnes, Ericus Olai och Krantzius, antyda med nästan fullkomlig bestämdhet de sistnämda Nyckelängarna som slagfältet, och i synnerhet den sistnämdes beskrifning stämmer fullkomligt öfverens med verkligheten. Slaget borde sålunda egentligen kallas *slaget vid Åsled;* men den gamla benämningen torde icke vara så lätt att utplåna, någonting, som icke heller egentligen erfordras, då det är nog att veta, att drabbningen hölls på Falbygden (*Falbogia, Falonia* eller *Falona,* som det heter på den tidens latin), och Nyckelängarna så väl vid Falköping som vid Åsled obestridligen tillhöra Falbygden.

Det är af historien bekant, huruledes de Svenska aristokraterna, exekutorerna af den rika Bo Jonssons testamente, uppreste sig mot kon. Albrecht och erbjödo Sveriges krona åt Margaretha, Norges och Danmarks drottning samt enka efter kon. Håkan i Norge, Magnus II Smeks son och den sista manliga ättlingen af kungliga Folkungaätten, om man undantager hans och Margarethas son Olof, hvilken afled som ung. Den inflytelserikaste mannen bland de Svenska store, som på detta sätt kastade sig i Margarethas armar, var marsken Erik Kettilsson Wase (Puke kallas han af en del författare, äfven nyare Danska), och under honom samlade sig en här emot konung Albrecht. Då började äfven denne rusta sig till strid och stod snart i spetsen för en betydlig här af Tyska legotrupper, som anfördes af åtskilliga mägtiga furstar och herrar. Bland dessa nämnas grefve Albert af Holstein, hertig Bogislaus af Pommern, hertig Johan af Mecklenburg, konungens brorsson, grefvarne af Ruppin och Lindau m. fl. Albrecht afsände nu till Margaretha sin krigsförklaring, åtföljd af den i Uppsala domkyrka förvarade brynstenen, på hvilken han anmanade »kung Broklös» att slipa sina nålar. Han lofvade derjemte att icke sätta på sig sin »hätta», förrän han straffat de upproriska och eröfrat Danmark och Norge. De tyska knektarne läto sig äfven stolt förnimma, att de hvar för sig skulle taga tre Svenskar på sitt samvete, om dessa skulle våga hålla stånd emot dem. Det Tyska öfvermodet har i alla tider varit sig likt; det var i dessa dagar detsamma som nu.

Drottning Margaretha sände visserligen sin motståndare en fana, som likaledes förvaras i Uppsala och skall vara förfärdigad af hennes linne; men hon stod också stridsfärdig i spetsen för en af Danskar, Norrmän och Svenskar bestående här, som anfördes af marsk Erik, hvilken man velat tillägga öfverbefälet, af Ivar Lykke, de Danskas, och Henrik Parou, de Norskas höfding. Den förenade hären angrep Axevall, men upphäfde belägringen, då underrättelse inträffade, att Albrecht nalkades. Hären ryckte konungen till mötes igenom Falköping och hade anländt till Leaby, en mil i öster derifrån, då kon. Albrecht från Jönköpings-sidan närmade sig till denna trakt. Strax efter det man från Falköpings-sidan passerat den nuvarande gästgifvargården Leaby, möter en bäck, öfver hvilken vägen går, men som bildar en smal, höst och vår nästan otillgänglig mosse, som sträcker sig ända till byn Åsled, der de s. k. *Nyckelängarne,* nu till större delen uppodlade, utbreda sig ända till Åsleds och Tiarps kyrkor. Mellan Åsled och Leaby finnes öfver bäcken ett enda vadställe, Årebro. I denna trakt stod efter all sannolikhet slaget.

Den 24 Februari 1389 hade kon. Albrecht intagit sin ställning i denna trakt med 18,000 man, både Svenskar

och Tyskar, till större delen ryttare. Bron vid Leaby, den enda, som ledde öfver bäcken, var redan besatt af Margaretbas folk; men konungen företog ett anfall mot bron och jagade undan de der stående förposterna. Efter denna framgång sammankallades ett krigsråd, och man öfverlade, huruvida man skulle gå öfver vadet vid Årebro och angripa fienden i hans venstra flank. En gammal man, Tyke, af Danskarne kallad Fikke, Olofsson, som såg, huruledes nästan hela den förbundna hären, hvars antal uppgifves till 10,000 man, försvarade vadet, gaf nu konungen det rådet, att han borde afvakta fiendens angrepp eller också på en stor omväg kringgå mossen och fiendens ställning. Mot detta af klokheten förestafvade råd uppreste sig Tysken Gert Schnakenburg, som i stället fann konungens plan förträfflig och derföre blef slagen till riddare samt anbefalldes att med 60 ryttare försvara den eröfrade bron vid Leaby. Till trots för Tyke Olofssons spådom: »det varder oss icke till fromma, om vi strida med Dansken i dag», drog sig hären nedåt Årebro för att försöka passera vadstället; men mossen, som sannolikt var frusen, eburu icke tillräckligt starkt, förmådde icke bära de harneskklädda ryttarskarorna, utan dessa sjönko ned deri, medan de förbundna anföllo dem med all magt. Snart måste Schnakenburg å sin sida fly för öfvermagten, och slaget var förloradt, redan inan det hunnit börjas. »Gubbe, gubbe, — ropade den förtviflade konungen åt Tyke Olofsson, — om jag hade följt ditt råd!» — Men här fanns ingen annan hjelp än skyndsam flykt. Skarorna sökte undkomma norrut, åt byn Åsled; men Albrecht sjelf och hans son, junker Erik, som förlorat sina hästar i kärret, måste gifva sig till fånga. Samma öde drabbade hertig Johan af Mecklenburg, grefvarne af Holstein, Ruppin och Lindau, biskopen af Skara och en stor mängd riddare och svenner. De förbundna hade förlorat 8 riddare, bland dem Henrik Parou; men på konungens sida stupade 20 riddare, och Albrecht tappade derjemte Sveriges krona på dessa Nyckelängar, der folksägnen låter en drottning tappa sina nycklar. Sägnen vet äfven att berätta, det en drottning åskådat ett slag från *Frueskår* i Hvarfsberget, och andra minnen af slaget har man i namnen *Helfveteskärret*, *Segerberget* och *Danåsen*, som alla förekomma omkring Åsleds by. För att icke sakna traditionens bekräftelse på den åsigt, som förlägger slaget till Falköping, berätta förfäktarne af denna åsigt, att Mösseberget fått sitt namn deraf, att Albrecht der gjort sitt ofvannämda löfte angående sin »hätta» (mössa).

Drottningen var imellertid sannolikt på Bohus, ty dit lät hon föra de fångna, och här sattes på Albrechts hufvud en tillräckligt stor hätta, hvilken skall hafva varit 14 alnar lång och försedd med ett släp af 19 alnar. Att Margaretha lät lägga honom i sin egen säng, bunden till händer och fötter, torde dock vara föga sannolikt. Nog af, att från detta slag på Falan daterar sig Margarethas välde öfver Nordens tre riken och den snart följande Unionen i Kalmar. Först år 1395 blef Albrecht befriad från sitt fängelse på Lindholms slott i Skåne.

Falköping. Annex-socken i Wartofta och Gudhems härader af Skaraborgs län, uppgifves hafva en areal af 5,716 tunnland, af hvilka 280 äro sjöar och kärr. Socknen, som är bördig och skoglös, likt alla på Falbygden, beboddes på 1840-talet af 450, 1850 af 493 och 1856 af 516 invånare och består af $24^1/_2$ mantal, af hvilka $14^1/_2$ tillhöra Ållebergs Fjerdings tingslag af Wartofta härad, 10 deremot Gudhems härad. — Socknen är annex till Falköpings stad och begagnar samma kyrka som staden, dock har här fordom stått en kyrka vid Agnestad, mellan staden och säteriet Wiken, på vägen åt Leaby. — Inom socknen finnas åtskilliga af allmogen så kallade jättegrafvar, bestående i en aflång fyrkant af på kant resta stenhällar med dertill hörande takhäll. Bland dessa märkes i synnerhet *Hjelmarsrör*, ett större och ett mindre, nordost från staden. — Bland gårdar märkas *Snösbäck*, som till hälften tillhör Slöta församling, *Wiken* och *Agnestad*. — Adress: Falköping.

Falla. Sätesgård i Torpa socken och Ydre härad af Linköpings län, består af 2 mantal säteri och tillhörde med säterifrihet Anders Ulff 1683 och 1686; han var gift med Anna Rääf och dog 1705. Redan 1700 tillhörde säteriet Balth. Lejonsten, år 1725 Jöran Armsköld, derpå Bengt Rääf, omkring 1750 och 1786 fru Elisabeth Rääf, 1825 kapiten Aminoffs enka, Elisabeth Hvittfelt, 1852 Ridderborg på Ribbingshof i Norra Wi.

Falla. Hemman i Hellestad socken och Finsponga län af Östergötland, anmärkningsvärdt derföre, att Pehr Hörberg, den Svenska målaren, här egde ett fjerdedels hemman, hvilket han bebodde och der han dog den 24 Jan. 1816. Han var född d. 31 Jan. 1746 och ligger begrafven uti Risinge.

Falla. Skattehemman i Ödestugu socken och Vestra Härad af Jönköpings län. På hemmanets egor tyckes en valplats hafva varit. Den kallas *Kyrkogården* och är nu en äng, $^1/_3$ mil från sockenkyrkan. På platsen befinnas en mängd resta stenar af 1 till $1^1/_2$ alns höjd, 2 runda rör och ett fyrkantigt sådant med 16 alnars sidor, som kallas *Kyrkan*, i norr om de förra.

Falla. Säteri af 1 mantal uti Bottnaryds socken och Mo härad af Jönköpings län, blef år 1650 säteri för Johan Hård, reducerades 1682, men blef kort derefter återgifvet till en Carl Hård. Det ligger djupt inne i skogarna och är ett af de magraste hemmanen i häradet, men har betydlig vidd och mycken skog. Det egdes år 1760 af en kapiten Westfeldt och vid detta århundrades början af majoren baron David Liljecrentz. Under hans tid uppbrann sätesbyggningen med alla gårdens handlingar. Säterifriheten sattes i fråga och förlorades genom kungligt beslut i April 1823; men gården skulle dock först 1847 återgå till frälse med dermed åtföljande onera. Egare 1852 var brukspatron Anders Åkerlund.

Falsterbo. Stad i Skytts härad och Malmöhus län, på Skånes sydvestligaste udde, Sveriges sydligaste stad, hade år 1858 inalles 319 invånare och stod under gemensam jurisdiktion och gemensam kyrkostyrelse med Skanör, med hvilken stads historia Falsterbos på det närmaste sammanhänger. I likhet med Skanör, är Falsterbo en gammal stad, som befann sig i blomstrande tillstånd under tiden för det stora sillfiske, som ifrån 1280 fortfor ända till 1519, då det började aftaga, för att alldeles upphöra mellan åren 1550 och 1560, och under hvilken tid Hansestäderna hade privilegium på uteslutande handel på den landtunga, som begränsades å ena sidan af Skanörs, å den andra af Falsterbos slott. Så väl Skanör som Falsterbo voro, tillika med Skånes öfriga sjöstäder, förpantade åt Hansestäderna mellan åren 1369 och 1384, och stodo sedan i pant hos hertig Albrecht af Mecklenburg samt, efter honom, hos biskop Peder i Roeskilde och hans domkapitel. En vigtig historisk händelse, som tilldragit sig i Falsterbo, är Danmarks och Norges konungs, Olofs, Margarethas enda sons, dödsfall på Falsterbo slott år 1387, genom hvilket Margaretha blef Norges och Danmarks drottning, snart äfven Sveriges och Unionens stiftarinna. Med 16:de århundradets ingång börjar Falsterbos, likasom Skanörs, förfall. Dertill bidrogo icke blott de oupphörliga tvisterna med Hanseaterna, utan framför allt sillfiskets aftagande och flygsandens härjningar, hvarföre ock Falsterbo år 1594 såg sig nödsakadt att söka befrielse från utskylder till kronan. Detsamma begärdes äfven år 1632, allt i följd af öfversvämningar och flygsand, hvilken förstörde både jord och hus, samt med anledning af fiskets aftagande. När Skåne kom under Sverige, hade Lübeckarne ännu ett stort stenhus i Falsterbo, och när sillen år 1662 åter började visa sig på Svenska kusten, fingo de åter tillstånd att der idka sillfiske samt att tullfritt införa så mycket salt, som behöfdes till sillens insaltning. På samma gång staden kom under Sveriges välde, förlorade den också sin stapelstads-rättighet och blef sjöstad. I öfrigt fick Falsterbo, likasom Skanör, sina privilegier stadfästa af de Svenska konungarne åren

1676 och 1697. Under Carl XI:s krig med Danmark, då Svenskarne nästan alltid voro olyckliga till sjös, lyckades dessa d. 4 Juni 1676 utanför Falsterbo öfverrumpla Nils Juel, då han med sina 30 skepp efter eröfringen af Gotland seglade förbi staden; men Juel höll tätt under Skånska vallen, och i det slag, som stod följande dagen, hade Svenskarne ingen annan fördel än den, att de uppbrände ett Danskt skepp. Juel låg i säkerhet bakom Falsterboref, den med fyr försedda sandbank, som sträcker sig en mil ut i sjön, och redan följande dagen stötte Tromp till honom med 11 Holländska skepp, och den förenade flottan vände nu tillbaka till Östersjön.

Den enda byggnad i det nuvarande Falsterbo, som förtjenar uppmärksamhet, är kyrkan, hvilken måtte vara gammal nog, om, såsom det i folksägnen heter, hon »stått redan före syndafloden.» Också var hon redan 1594 så förfallen, att staden begärde befrielse från krono-utskyldernas utgörande, också för att kunna iståndsätta sin kyrka. Ännu 1749 bibehöll sig det allt ifrån katholska tiden gängse bruket att offra till denna kyrka på midsommarsdagen. Man lade sin gåfva i ett bäcken vid altaret, der St. Görans och St. Christophers bilder stodo, och stundom kunde offret uppgå till 100 à 300 daler silfvermynt, hvilka penningar användes till kyrkans underhåll. Resande kommo ända från Danmark och offrade för sjuka eller slägtingar, som voro stadda på sjöresor. Allmogen kallade dessa offringsfärder att »resa till St. Hans' stad» och trodde sig derigenom befriad från alla sjukdomar under årets lopp. Nu har denna plägsed aftagit. Kyrkans altartafla härleder sig från medeltiden och föreställer Jungfru Maria med Barnet; ett par smärre altarskåp finnas här dessutom. Kyrkan har varit helgad åt Jungfru Maria och håller $137^1/_2$ fot i längd, 27 fot i bredd och 30 fot i höjd, allt invändigt; tornet är 60 fot högt. Flygsanden, som i synnerhet vid östliga och sydliga vindar kommer ifrån hafs-sidan och hotar med att begrafva staden, är vid kyrkans ena sida så sammanpackad, att den bildar ett litet sandberg och synes snart skola öfverhölja kyrkan. Sydvest från kyrkan ligga några sandkullar, som tillkännagifva det ställe, der det fordna slottet stod. Detta slott, inom hvars murar konung Olof, Margarethas son, afled, innehades 1523 i förläning af Albrecht Jepssen, mot skyldighet att underhålla detsamma; men 1596 var det så förfallet, att lemningarne deraf med kungligt tillstånd användes till att iståndsätta en kyrka.

Falsterbo lefver för närvarande, likasom Skanör, af sjöfart för andra städers räkning, och de bägge små städerna uppamma Skånes må hända skickligaste sjömän. Stadens öfriga näringsgrenar äro ett föga tacksamt jordbruk och fiske, hvilket sistnämda sedan 1853 varit i märkbart aftagande. Å stadsjorden odlas spannmål och potates; men i anseende till sin svaga beskaffenhet kräfver den mångårig hvila. De stora flygsandsfälten omkring staden besås årligen till någon del med trädfrön, allt eftersom flygsanden dämpas och marken vinner mer stadga.

Falsterbo har en folkskola, men ingen läkare och icke något apothek, icke ens en krog, som dock eljest icke saknas i våra småstäder. Närmare uppgifter om den lilla staden skola meddelas vid beskrifningen öfver systerstaden Skanör. — Om *Falsterbo Ref* och *Fyren* derpå, se nedanföre.

Falsterbo. Gård och jernbruk uti Hjorteds socken och Södra Tjust härad af Kalmar län, tillhörde omkring 1760 brukspatron H. Bauman, som med ansenlig kostnad iståndsatte bruket, hvilket vid hans tillträde var mycket förfallet. »Han uppbyggde smedjor, masugn, mangård, byggnader för arbetare, upprensade dammar, förbättrade vattendrägten, uppgräfde mossar och kärr, upparbetade Åldebäcks grufva och höll densamma i gång, anlade flera tusen famnar stengårdar m. m. och erhöll derföre af konung Adolf Fredrik assessors namn, heder och värdighet samt upphöjdes i adligt stånd af kon. Gustaf III den 20 December 1788 med namnet Liljenstolpe,» — berättas det i Tunelds nyaste upplaga. År 1799 tillhörde bru-

ket och gården assessorskan Liljenstolpe, på 1830-talet öfverstlöjtnant Montgomery. Nuvarande egaren är brukspatronen och riddaren J. Tillberg, som eger Falsterbo gård om 1 mant. skatte, taxerad till 3,550 rdr banko, Falsterbo bruk med tillverkning af 1,072 sk℔ 17 l℔ stångjern, och Bolhults masugn. taxerade till 36,325 rdr bko, en mjöl qvarn med 4 par stenar, 2 sågqvarnar med 2 ramar, 1 dito med 1 ram samt dessutom uti samma socken hemman, qvarnar och sågar, tillika med bruket taxerade till 151,700 rdr bko.

Falsterbo Ref. Det bekanta och för seglare farliga refvet vid Falsterbo sträcker sig en mil ut i hafvet, men har sedan 1843 en lentile-fyr, som synes hela 6 mil ut till hafs, och derjemte utlägges sedan 1844 här ett fyrskepp, genom hvilka åtgärder strandningar blifvit ansenligt mer sällsynta än förut. Före 1843 fanns här blott en kolfyr. Om sjöslaget vid Falsterbo ref, se *Falsterbo stad.*

Falu Bergslag och **Grufva.** Se *Stora Kopparberget.*

Falu Bergslags Enskilda Verk. Stora Kopparbergs Bergslag består af ett bolag, deladt uti 1,200 lotter eller s. k. fjerdeparter. Ursprungligen egde Bergslaget endast Stora Kopparbergs Grufva; men efter hand hafva de s. k. *Enskilda Verken*, d. v. s. åtskilliga bruk, inrättningar och egendomar utom Grufvan, tillkommit dels genom köp, dels genom anläggningar. Med *en* tolfhundradel i grufvan eller en s. k. »fjerdepart» följer oskiljaktigt en tolfhundradel i de »Enskilda Verken», hvilka sistnämda hafva sin särskilda styrelse, skiljd från hufvudverkets eller Stora Kopparbergs Grufvas, ehuru bägge styrelserna hafva samma principaler. Dessa »Enskilda Verk» äro: *Svartnäs* jernverk, — *Ågs* masugn, — *Vintjerns* grufvor, — *Korså* jernbruk, — *Noraå* jernbruk, — *Janså* masugn, — *Löfsjö* masugn, — *Lindesnäs* jernbruk, — *Andersforss* bruk, — *Eriksforss* bruk i Jerna socken af Kopparbergs län, vid Wanån, anlagdt 1837, men åter nedlagdt 1853, hvarefter stället blifvit anslaget till boställe åt Falu Bolags forstman i Vester-Dals distrikt, — *Snöå* jernbruk, — *Johannisholms* glas- och jernbruk, — *Falu Svafvel-Vitriol-* och *Rödfärgs-verk*, — *Konung Gustaf III:s Silfververk*, — *Limå* jernverk — och *Laxsjö* masugn, hvarom närmare på vederbörliga ställen.

Falu Kungsgård, eller **Noret**, belägen icke långt från staden Falun, har varit säte för höfdingarne i Dalarne; men byggnaden är längesedan nedtagen. År 1621 egdes Noret af en rik bergs-adelsman, Christopher Olofsson, som adlades af Gustaf den Store och i orten allmänt kallades *Gyllenknoster.* Kungsgården är för närvarande anslagen åt landshöfdingen på hans lön.

Falun. Landskapet Dalarnes hufvudstad, belägen vid 60° 35′ nordl. br., 23 mil från Stockholm, mellan sjöarna Warpan och Runn, är såsom stad alldeles icke gammal, men deremot urgammal som handels- och marknadsplats. Namnet skrefs i fordna tider på flerahanda olika sätt, t. ex. Faahlan, Falone, Fahlån, Fahlund, Kopparbergs-Fahlun m. m. och härleder sig sannolikt, likasom Falköpings namn, från det gamla ordet Fala, en slättmark, och å, emedan en sådan, som förenar de bägge sjöarna, slingrar sig igenom den Fala, på hvilken den nuvarande staden är belägen Redan Carl IX var betänkt på att vid den gamla marknadsplatsen anlägga en stad, för hvilken han skall hafva utfärdat privilegier år 1608; men planen kom icke till verkställighet förrän år 1624, då Gustaf II Adolf förnyade de af fadern meddelade privilegierna, hvilka ytterligare bekräftades 1641 af drottning Christina och sedan af flera följande regenter. Den sålunda anlagda stadens historia utmärker sig icke för några synnerligen märkvärdiga tilldragelser, fastän den i äldre tider varit skådeplatsen för åtskilliga sådana, för hvilka vi framdeles få redogöra under artikeln *Stora Kopparberget.* Ehuru förskonad från härjande sjukdomar, — roströken påstås säkert skydda staden mot pest, — har Falun likväl varit utsatt för åtskilliga olyck-

händelser, såsom eldsvådor och öfversvämningar. Den 27 Juli 1666 anställdes t. ex. stor förödelse af ett skyfall, åtföljdt af åska, blixt och hagel. Det fruktansvärda natur-upproret förde bort hus och bredde ut slagghögar, drog med sig stora kolhögar och vedstaplar, förstörde konstgrafven till grufvan och sopade bort åtskilliga bergsmäns bruk vid Gammeltorget. Det varade blott ett par timmar, men förorsakade icke destõ mindre ansenlig skada, hvilken af en samtida författare uppskattas till mer än 30,000 daler kopparmynt. Densamme uppgifver, att många derigenom förlorade sina egor, emedan från dessa all svartmyllan blef bortsköljd och de i stället öfverhöljdes med slagg. Grufvan var i stor fara, och förlusten derstädes uppskattades till 1,000 sk℔ ofri råkoppar. Regeringen anslog 10,000 daler kopparmynt till utdelning åt dem, som blifvit lidande vid tillfället. År 1677 ledo äfven de, som bodde vid den genom staden rinnande ån, mycket af dennas öfversvämmande. Både före och efter denna tid, åren 1655, 1728 och 1764, förorsakade vårfloden sådana öfversvämningar, att vattnet stod flera alnar högt på Helsinge- och Nytorgen. Under mer än 130 år efter stadens grundläggning hade den blifvit förskonad från eldsvåda; men år 1761 inträffade tvänne sådana tätt efter hvarandra, den 20 Juni och natten till d. 1 Juli, hvarigenom större delen af staden afbrändes. Sedan inträffade ingen sådan olyckshändelse, förrän i Oktober 1847, då eld utbröt i stadens nordvestra del, Östanforss, och skadan beräknades till icke mindre än 60,000 rdr bko.

Falun var år 1743 skådeplatsen för den under namnet *Dal-upproret* kända oroliga rörelsen i Dalarne under nämda år. De uppproriska hade till d. 8 Juni detta år sammankallat alla Dalsocknarnas invånare till Falun, der Dalamännen också ganska rigtigt infunno sig, väpnade med bössor, spik-klubbor, spjut och vapen af alla slag, som de i hast kunnat anskaffa, anförda af riksdagsmannen Per Andersson från Mora, major Wrangel och bruksbokhållaren Schedin. Beslut fattades att strax tåga till Stockholm, der de ämnade genomdrifva sina fordringar. De begärde genast af landshöfding Wennerstedt vapen och kulor; men ehuru sådana förvarades i en byggning vid Kungsgården, svarade landshöfdingen, att ingenting fanns, och att han sålunda ingenting kunde gifva. När Wennerstedt sedan återkom från staden till Kungsgården, som då var landshöfding-residenset, hade en mängd allmoge samlat sig på gårdsplanen och fordrade återigen vapen. Landshöfdingen gaf då samma svar som förut, men måste slutligen förbinda sig att följande dagen infinna sig vid Dalkarlarnes chorum. Till detta uppmarscherade de på torget om morgonen den 9 Juni socknevis i leder, hvarje trupp under gevär med sina anförare; och det berättas, att de då hade skarpladdade skjutgevär. De bildade midt på torget en ring, i hvilken landshöfdingen måste träda fram för bokhållaren Schedin. Pastor Wallman i Gagnef gjorde morgonbön, som afhördes af landshöfdingen, öfverstlöjtnant Adlerstråle, major Wrangel, borgmästaren, lands sekreteraren och landskamreraren, tillika med några prester, som följde med allmogen, och efter slutad bön framträdde ur bondhopen Fors Larsson, som till landshöfdingen lemnade ett papper, hvilket han anmanade honom och de närvarande tjenstemännen att underskrifva, ty »alla borde göra ett med allmogen, af hvad stånd de vara måtte.» Imellertid voro bullret och sorlet sådana, att Wennerstedts svar icke kunde höras, hvarföre han med allmogens samtycke steg upp i ett fönster, hvarifrån han gjorde bönderna föreställningar och tillade, att den nyss afslutna freden vore fördelaktig, och att äfven de borde vara nöjda med villkoren. Derpå svarade riksdagsmannen Per Andersson: »freden är nog god; men en neslig fred vilja vi ej hafva», och vände sig till bönderna med frågan: »är det icke så, kära bröder?» Allmogen besvarade denna fråga med ett dundrande ja! och på torget lossades ett eller annat skott, så att landshöfdingen fann sig, tillika med de öfriga, herrarne, nödsakade att teckna sitt namn under skriften. Under allt detta ovä-

sende gick en direktör Ehrenström omkring på torget och föreställde bönderna, huruledes de borde afstå från sitt galna företag; men då hans föreställningar ingenting hjelpte, skyndade han på bivägar till Stockholm och aflade hos konungen berättelse om upproret. Under det bönderna uppehöllo sig i Falun, måste Bergslaget förse dem med lifsmedel och tobak; men dermed åtnöjde de sig icke, utan fordrade, att Bergs-regimentet och Bergs-kavallerikompagniet skulle följa dem till hufvudstaden och att till allmogen skulle utlemnas 120,000 daler; de nöjde sig imellertid med 6,000 daler, 1,200 rullar tobak och medikamenter från apotheket för 1,000 daler, hvarjemte de togo det för regimentets räkning uppköpta brödet, tillika med dess nya gevär och ammunition, som förvarades i den förut omnämda byggningen vid Kungsgården. Derjemte måste landshöfdingen föranstalta om skjuts och proviant åt dem till Stockholm, dit de ändtligen bröto upp på morgonen den 11 Juni. Huru snöpligt hela upproret slutades i hufvudstaden, är bekant af Svenska historien. Schedin och Per Andersson från Mora blefvo, såsom de egentliga anförarne, afrättade tillika med 4 bönder, major Wrangel insattes på Warbergs fästning; men öfverstlöjtnant Adlerstråle, som af bönderna tvingades att medfölja från Falun, rymde ifrån dem under vägen.

Ett annat historiskt märkvärdigt uppträde, hvartill Falun som stad varit vittne, inträffade år 1788. Man känner, huru Gustaf III började ett anfallskrig mot Ryssland tvärtemot den af honom sjelf stiftade grundlagen, och huru de missnöjda inom hans egen här begagnade detta för att förlama hans operationer mot Ryssarne och lägga band på honom sjelf. Det är likaledes kändt, att, då underrättelse i detsamma anlände, att Danskarne infallit från Norge, Gustaf, som nu fann sig räddad, eftersom han fått emot sig en anfallande fiende, beslöt att, lik Gustaf Wasa, söka sin räddning i Dalarne. Han lyckades med sin vältalighet förmå Dalkarlarne att uppsätta en frikorps om 3,000 man, och efter sålunda lyckligen förrättadt ärende inträffade han den 13 Sept. i Falun, der han helsades med allmän hänförelse och följande dagen steg ned i grufvan, hvarefter han återreste till Stockholm.

Det nuvarande Falun bildar en oliksidig fyrkant på ömse sidor om Östanforss- eller Falu-ån, öfver hvilken fem broar, Falubron, Slaggbron, Nybron, Pappersbruksbron och Qvarnbron, alla af trä, leda. Staden, som har raka gator och reguliert indelade qvarter, har icke mindre än 6 torg, Stortorget, Helsingtorget, Yxhammarstorget, Gustafs torg, Qvarntorget och Get-torget, af hvilka dock endast Stortorget bildar en regelbunden fyrkant. Landshöfdinghuset, Bergshauptmannens boställshus, kopparvågen, kronomagasinet, kyrkoherdens boställe, det fordna kronomagasinet, nu bergslagens spannmålsmagasin, och några andra hus äro af sten; derjemte finnas åtskilliga hus, uppförda af slagg, enligt en uppfinning af bergsrådet Svab; men alla de öfriga äro af trä och hafva från början varit bestrukna med rödfärg, men äro nu svartnade af svafvelröken, i synnerhet i den delen af staden, som ligger närmast till Stora Kopparbergs grufva, hvilken är belägen på stadens område. Fastän röken icke giffver trähusen något vackert utseende, har densamma dock på dem den fördelaktiga inflytelsen, att ingen mask eller röta förstör bjelkarna, hvarföre man också här får se trähus, som äro ett par hundrade år gamla. Röken sväfvar ständigt öfver staden och är så genomträngande, att silfver, koppar och messing svartna deraf, hvarjemte den meddelar en obehaglig lukt åt linne, som i längden blir skört deraf, hvarföre ock de förmögnare bruka på sina landställen förvara finare duktyg och andra linnepersedlar, hvilka blott vid förefallande behof intagas till staden. Det är också denna rök, som, enligt hvad vi förut anfört, tros skydda Falun för pestsmittor; en omständighet, som till och med föranledt hofvet att, då pesten började visa sig i Stockholm 1622, flytta till denna aflägsna stad.

Bland stadens byggnader förtjena följande att företrädesvis nämnas:

Christinæ kyrka eller *Nykyrkan*, be-

lägen vid östra sidan af Stortorget och uppkallad efter drottning Christina, som år 1635 köpte plats till densamma på bergsmannen Maths Göranssons gård. Grunden till kyrkan lades 1642, och planritningen dertill uppgjordes af Nicodemus Tessin. Kyrkan, som invigdes år 1655, har 130 alnar i längd, 50 i bredd och 30 alnar i höjd samt var fordom försedd med ett torn af 121 alnars höjd, hvilket likväl, antändt af åskeld, nedbrann den 26 Juni 1711, vid hvilket tillfälle också 6 klockor förstördes. Det efter branden uppförda tornet är icke så högt som det äldre, men har ett af Polhem förfärdigadt urverk. Altartaflan uppsattes omkring år 1670, orgelverket, bygdt år 1657, har sedan blifvit reparéradt. I kyrkan finnas en mängd vapen och epitaphier, t. ex. öfver landshöfdingarne Brandes, Duvall och Gripenhjelm, bergsrådet Svab m. fl. Christinæ församling bildar, tillika med Stora Kopparbergs socken, ett regalt pastorat af 1:sta klassen i Stora Tuna kontrakt af Westerås stift. Pastoratet, som består af $19^1/_2$ mantal med prestgård af $^{35}/_{192}$ mantal, beboddes 1856 af 6,136 personer. Uti stadens fasta folkskola undervisades samma år af 1 examinerad och 6 oexaminerade lärare 153 gossar och 119 flickor, medan 70 gossar åtnjöto undervisning i allmänt läroverk samt 46 gossar och 123 flickor hade enskild undervisning, så att de skolpligtiga barnens hela antal uppgick till 269 gossar och 242 flickor.

Mariæ Magdalenæ eller *Kopparbergskyrkan*, i dagligt tal kallad Gammalkyrkan, länge bergslagens enda, nu landsförsamlingens kyrka, ligger på stadens område vid den så kallade Norra Kyrkobacken. Hon skall vara byggd i medlet af 15:de århundradet och lärer hafva år 1471 blifvit invigd af biskop Lydichinus i Westerås. Kyrkan, som tillbyggdes åren 1656 och 1685, hade i början midt på taket ett torn, hvilket på midsommar-aftonen 1757 nedbrann af åskeld, hvarefter man år 1778 började att uppföra ett nytt torn, som sammanbyggdes med kyrkan och blef färdigt 1783. Kyrkan är rik på silfver (öfver 1,200 lod) och har åtskilliga epitaphier, deribland öfver Dalahöfdingen Jöns Danielsson Svinhufvud, † 1569, samt ståthållaren Carl Bonde, † 1600, m. fl.

Landshöfdingbostället, ett tvåvåningsstenhus vid Åsgatan, är bygdt år 1762 af en rådman Engström, men ombyggdes af landshöfding Nordin, som var länets höfding från 1790 till 1812, och såldes af honom till kronan för 20,000 rdr bko. Residenset består af en hufvudbyggnad med två dermed sammanhängande flyglar, som kringsluta en rymlig, stenlagd borggård. Dala-höfdingarne bodde fordom på Noret, och man känner fogdar och höfvidsmän från 14:de århundradet ända till år 1581, då benämningen förvandlades till ståthållare. Mellan åren 1622 och 1634 var provinsen delad i två län; Vester-Dalarne hörde då under Westerås län, medan Österdalarne och Bergslagen utgjorde ett eget. De sammanslogos år 1634, men 1641 bildades af Kopparbergslagen jemte Salbergs och Näsgårds län ett landshöfdingdöme med residens i Falun, hvaremot Vester-Dalarne, Vester-bergslagen och Säters län utgjorde ett annat; de förenades dock till ett enda år 1646.

Stadens *Rådhus*, vid Stortorget, är uppfördt år 1650, hufvudsakligast genom drottning Christinas frikostighet, men blef »förbättradt och fullbordadt år 1749», såsom det heter i den öfver porten anbragta inskriften. Såsom det enda i sitt slag kallades det länge »Falu Stenhus», likasom ortens fängelse sedan gamla tider haft namnet »Falu Kista.» Rådhuset har undergått flera reparationer, sednast 1853; stadens högsta styresman kallades i början »burgrefve» (burggrefve), och under denne fungerade icke mindre än 3 borgmästare. Första burggrefven var H. M. Teet, omnämd 1641. Sedan 1683 hade staden 2, sedan 1720 blott en borgmästare.

Vid Stortorget ligger likaledes *Bergshauptmannens boställe*, egentligen uppfördt (år 1762) till magasin för bergslagen, men sedermera tillbygdt (1807—1819) och inredt till boställsrum och lokaler för bergslagens direktion, fattigvården och sparbanken, hvartill kommer en stor salong för allmänna förlu-

stelser. I byggnaden förvaras en af en grefve Bjelke skänkt mineralie-samling. — *Lasaretts-, Kurhus- och Hospitals-byggnaden* är ett vackert stenhus vid samma gata som landshöfdinghuset, uppbygdt efter 1761:års brand och af länet inlöst från Seraphimer-Ordens-Gillet. — *Bergsskolan* har sin lokal i den gård, som fordom egdes af den bekanta chemisten Gahn, hvars bibliothek och samlingar likaledes blifvit inköpta för bergsskolans räkning. — Bland nyare byggnader märkas *Cellfängelset,* uppfördt 1848, och *Theaterhuset,* en stor byggnad af bräder, täckt med stenpapp och försedd med 2 logerader.

Utom ett fullständigt *högre elementarläroverk,* en folkskola, en söndagsskola och en slöjdskola för flickor, eger Falun en *Bergsskola,* för hvilken reglementet utfärdades den 31 Dec. 1821, och hvars syftemål är att meddela praktisk undervisning i de vetenskapsgrenar, som tillhöra bergshandteringen. Utom de ordinarie lärarne finnas extra lärare, som antagas af föreståndaren. Staten bidrog år 1856 till detta läroverk med 6,712 rdr bko; men bidrag dertill utgå äfven af bruks societeten, så att skolans årliga inkomster stiga till öfver 10,000 rdr bko.

Falun, som år 1760 beboddes af 5,180 personer, hvilkas antal år 1850 sjunkit till 4,260, hade 1858 inalles 4,775 invån. och bestod 1856 af 247 hus och tomter, hvartill kommo 71 kopparhyttor, 3 rödfärgsverk, 6 fabriker m. m. Den staden tillhörande jorden bestod af $946^7/_8$ tunnland, deraf 192 åker, och hela uppskattningsvärdet steg till 768,378 rdr bko, medan statsbidragen inalles uppgingo till 116,864 rdr samma mynt, deribland de för Stora Kopparbergs grufva inberäknade. Deraf åtgingo till stadens styrelse 5,413, till kleresiets underhåll 5,458 och till fattigförsörjningen 8,022 rdr banko. Stadens domstolar äro Grufve- och Rådstugu-rätt; genom sina privilegier af år 1741 är Falun befriadt från båtsmanshåll. Fattigvården är ordnad enligt ett af Kongl. Maj:t faststäldt reglemente och hade enligt räkenskaperna för 1855 en behållning sedan föregående året af 2,210 rdr, hvartill kommo 8,722 rdr inkomst under året och en donation af 4,200 rdr banko, medan utgifterna för 69,394 portioner mat till 148 almosetagare och åtskilliga beklädnadspersedlar m. m. uppgingo till 6,482 samt för 62 barns uppfostran och underhåll på landet till 1,509 rdr bko. Dessutom uppfostrades samtidigt på landet 19 barn af fattiga föräldrar i Falun, hvartill kostnaden för år 1855 uppgick till 610 rdr, tagna af en fond, dertill anslagen af brukspatron Forslind. Inom länet är derjemte insamlad en fond till en räddningsanstalt för vanvårdade och vanartade barn, hvilken vid 1855 års slut uppgick till ett belopp af 13,142 rdr, och för räntan af hvilken 20 barn från Falun och andra kommuner inom länet njöto underhåll och vård.

I staden finnes länets lasarett med sin lasarettsläkare, som tillika är stadsläkare, hvarjemte läkarevården besörjes af provincial-läkaren och gruf-läkaren. Staden är säte för Kopparbergs Läns och Bergslags Enskilda Bank och har derjemte en sparbank. Af fabriksinrättningar funnos 1858 repslageri, Baierskt bryggeri, garfveri, en svafvelsyrefabrik och två boktryckerier. De handlandes antal uppgick 1856 till 37 män och 3 qvinnor, med 31 biträden och en bevillningstaxering af 568 rdr bko, hvaremot handtverksklassen bestod af 66 män och 8 qvinnor med 100 gesäller, 107 lärlingar och 4 andra arbetare; bevillningen på manufakturer och handtverkerier uppgick till 316 rdr banko. Dertill kommo ytterligare 25 män, som med egna händer tillverkade handtverksarbeten till afsalu som försörjningsmedel.

Sedan den 13 Juli 1859 är Falun förenad med Gefle genom Gefle-Dala-jernvägen. Staden innehar vid riksdagarna nummern 15; dess vapen är ett berg och derunder utsigt af staden med omskrift: *Insignia Cuprimontanæ Civitatis Falun.*

Falun. Säteri uti Strö socken och Kållands härad af Skaraborgs län. Se *Lindholmen.*

Falu Svafvel-, Vitriol- och **Rödfärgs-Verk,** beläget invid staden Falun och

Stora Kopparbergs Grufva, är ett af rikets vigtigare verk i denna rigtning och utgör ett af de så kallade Stora Kopparbergs Bergslags Enskilda Verk. Redan Carl IX påminde i bref af den 20 Dec. 1608 ståthållaren Carl Bonde om inrättandet af ett Vitriol-sjudningsverk; men först genom ett Kongl. Bref af d. 12 April 1748 anbefalldes Bergskollegium att befordra en *vitriol-sjudnings-inrättning* vid Stora Kopparberget, och från denna befallning härleder sig egentligen verkets uppkomst. Dåvarande geschwornen A. Lundström ingick då med bergsrätten aftal om verkets anläggning, och denna påbörjades den 3 April 1749 samt var fullbordad den 20 Dec. samma år; men efter $1^1/_2$ års förlopp blef det upprättade verket åter nedlagdt. År 1762 gaf Bergskollegium grufverätten tillkänna, att det anmodat bergsrådet Anton von Svab att gå Bergslaget tillhanda med råd och underrättelser för inrättningens återupptagande. Ändtligen den 17 Febr. 1764 utföll Bergs-kollegii privilegium för ett dels *Svafvel-* och *Rödfärgsverk*, dels ett *Precipitationsverk*. Bergslaget utförde imellertid icke sjelft anläggningen, utan uppdrog densamma genom ett ständigt arrende, enligt kontrakt af den 20 December 1777, åt bergsrådet friherre S. G. Hermelin, assessorn Gottl. Gahn och bergshauptmannen A. Polheimer, hvilka också fullbordade anläggningen. Polheimer sålde år 1794 sin tredjedel till baron Hermelin, hvarefter $^1/_6$ transporterades till Gahn, så att Hermelin och Gahn blefvo innehafvare af hvar sin hälft i verket. Hermelins hälft inköptes af Bergslaget år 1805 mot $7{,}333^1/_3$ rdr bko, och den andra hälften blef slutligen, sedan verket vunnit ansenlig utvidgning, år 1852 inköpt för 19,216 rdr bko. — Vitriolen tillverkas af grufvattnet, svaflet genom rostning af svafvelkis och rödfärgen genom slamning och bränning af gamla vittrade grufvarp. Verket består nu af ett graderverk för grufvattnets afdunstning, pannor för detta vattens ytterligare inkokning samt sumpar för vitriolens kristallisering, 2:ne slamminrättningar för den vittrade varpen, en kalciner-ugn för den slammade jorden samt qvarn för rödfärgens malning, äfvensom pannor för råsvaflets inkokning och sublimering. Skatt till kronan erlägges med hvart 30:de sk℔ svafvel och grön vitriol samt hvar 30:de tunna rödfärg. Tillverkningen uppgick

1854 till 2,492 tunnor rödfärg,
12 sk℔ vitriol M 2,
1 sk℔ 8 l℔ svafvel,
4 sk℔ gulocker och
1856 till 1,880 tunnor rödfärg,
477 sk℔ vitriol M 1,
116 sk℔ » M 2,
122 sk℔ svafvel.

Fardhem. Ting i Södra Befallningen på Gotland, innefattar socknarna Fardhem, Linde, Loista, Levide och Gerum, består af $3^5/_8$ mant. krono och $42^5/_8$ mantal skatte.

Fardhem. Socken i Fardhems Ting och Södra Befallningen på Gotland, belägen inne i landet, uppgifves hafva en areal af 4,050 tunnland, af hvilka 780 äro sjöar och kärr. Socknen består af $9^3/_4$ mant. och beboddes på 1840-talet af 313 personer, men hade 1850: 286 och 1856: 319 invånare. I socknens fasta folkskola undervisades sistnämnda år af en examinerad lärare 43 gossar och 29 flickor, medan 6 gossar och 9 flickor undervisades i hemmet samt 2 gossar och 3 flickor saknade undervisning. — Fardhems socken utgör tillika med Linde och Loista ett konsistoriellt pastorat af 2:dra klassen i Södra kontraktet af Wisby stift. Hela pastoratet, som består af $24^3/_4$ förmedl. mantal med $^3/_4$ mant. prestgård, beboddes 1856 af 853 personer. Kyrkan, af sten, skall vara byggd år 1049. Fardhems kyrka var enligt gamla Wisbylagen en fristad för mandråpare. — Adress: Wisby.

Farhult. Socken i Luggude härad af Malmöhus län, $1^1/_2$ mil v. s. v. från Engelholm, vid hafvet, uppgifves hafva en areal af 4,065 tunnland, af hvilka blott 4 äro sjöar och kärr. Socknen, som har skarp och mager åker och äng med något ek- och furuskog, består af $17^1/_6$ mantal ($8^7/_{12}$ skatte, $3^1/_4$ krono samt $5^1/_3$ utsockne-frälse), är uppskattad till 83,640 rdr bko och beboddes

på 1840-talet af 865 personer, men hade 1850: 1,047 och 1856: 1,155 invån. Socknen hade sistnämda år både fast och ambulatorisk folkskola med hvar sin examinerade lärare; i den fasta skolan undervisades 46 gossar och 26 flickor, i den ambulatoriska 25 gossar och 26 flickor, medan 1 gosse bivistade allmänt läroverk, 17 gossar och 28 flickor undervisades i hemmet. — Farhults modersocken utgör, tillika med annexet Jonstorp, ett regalt pastorat af 3:dje klassen i Luggude kontrakt af Lunds stift. Hela pastoratet, som består af $71^7/_{12}$ oförmedl. hemman, med prestgård af $^5/_8$ mantal och annexhemman om $^3/_4$ samt 4 tunnor 22 kappar kronotionde, beboddes 1856 af tillsammans 2,805 personer. — Ingen större egendom finnes i socknen. — Adress: Engelholm.

Faringe. Annex-socken i Närdinghundra härad af Stockholms län, vid vestra stranden af sjön Ginningen, uppgifves hafva en areal af 13,056 tunnland, af hvilka 820 äro sjöar och kärr. Ett midt igenom socknen gående vattendrag faller ut i Byeklingesjön eller Wiken och följer vidare socknens vestra gräns till Stamsjön och norra gränsen till Ginningen, hvilken afbördar sig genom Olands-ån. I socknens sydvestra hörn ligger sjön Testen. Socknen utgöres till största delen af bergländig skogsmark, utom i midten kring kyrkan och det ofvannämda vattendraget. Lera och svartmylla äro rådande jordmån i dalgångarna, annars sand och mojord. Näringar äro åkerbruk, ängs- och skogsbruk, körslor för bruken i de kringliggande socknarna samt något fiske. Socknen består af $31^7/_8$ mantal ($12^3/_4$ skatte, $2^3/_8$ krono och $16^3/_4$ frälse), med 31 oskattlagda torp och 3 qvarnar, samt beboddes 1840 af 831, 1850 af 799 och 1856 af 832 invån. Uppskattningsvärdet uppgick 1857 till 109,025 rdr bko. Socknen hade 1856 fast folkskola med 1 examinerad lärare, som undervisade 18 gossar och 19 flickor, medan 1 gosse bivistade allmänt läroverk samt 40 gossar och 39 flickor undervisades i hemmet. — Faringe är annex till Knutby konsistoriela pastorat af 2:dra klassen i Närdinghundra kontrakt af Uppsala stift; socknen förekommer år 1287 under namnet *Farungy* eller *Farunge* och hörde år 1314 till Nærdhingiahundæri. En *sacerdos* nämnes härstädes 1287, kaplaner från 1593. Kyrkan är gammal, byggd af gråsten. — Socknens vigtigaste gård är *Ora*, vid Stamsjön. — Adress: Stockholm, Rånäs.

Farsta. Ett mantal frälse i Brännkyrka socken och Svartlösa härad af Stockholms län, vid sjön Magelungen, taxeradt till 40,000 rdr bko, egdes år 1857 af statsrådet Almqvist. Gården har tillhört en Erik Bjelke, som 1733 tillbytte sig densamma från Joh. Skytte: 1772 tillhörde den en Tottie, 1850 en Willebrand.

Farstorp. Socken i Vestra Göinge härad af Christianstads län, $4^1/_2$ mil nordvest från Christianstad, uppgifves hafva en areal af 11,000 tunnland, af hvilka 750 äro sjöar och kärr. Socknen är en skogstrakt med större myrar och kärr; största sjön är Luhrs fiskrika sjö. Näringsgrenarne äro de i Vestra Göinge vanliga. Folknummern, på 1840-talet omkring 1,400, uppgick 1850 till 1,492 och 1856 till 1,552 invånare. Socknen består af $24^3/_{16}$ mantal, deraf $21^1/_3$ skatte, $^2/_3$ krono och $2^3/_{16}$ frälse, med 1 mjölqvarn, 5 skattlagda och 1 oskattlagd sågqvarn och ett stampverk samt 7 utjordar på kronojord. Hela taxeringsvärdet uppgår till 98,100 rdr banko. Socknen hade 1856 både fast och ambulatorisk folkskola med 1 examinerad och en oexaminerad lärare; i den förra skolan undervisades 20 gossar och 30 flickor, i den sednare 63 gossar och 60 flickor, medan 5 gossar och 11 flickor hade undervisning i hemmet. — Farstorps socken, som förut varit moderförsamling, är för närvarande annex till Hästveda regala pastorat af 2:dra klassen i Östra Göinge kontrakt af Lunds stift. Kyrkan, för icke längesedan utvidgad, är vacker och väl bibehållen. — Adress: Christianstad.

Farstorp. Ett mantal säteri uti Kråkshults socken och Södra Wedbo

härad af Jönköpings län, är bland ortens mindre goda hemman och tillhör nu bönder. Det egdes på 1760-talet af vice-presidenten Klingspor, som innehade Fagerhult i samma socken, och har sedan varit innehafdt af flera herremän.

Farstorp. Ett mant. frälsesäteri uti Nye socken och Östra Härad af Jönköpings län, med dertill hörande såg värderadt till 5,600 rdr bko, tillhörde 1856 öfverstlöjtnanten och riddaren C. Lagercrantz, som uppfört nytt corps-de-logis m. m. Ett mantal Biltingaled är som ladugård lagdt under säteriet. Såsom egarinna af gården uppgifves år 1635 »frun på Korpagården», 1646 och 1651 fru Brigitta Roos. Omkring år 1770 egdes Farstorp af baron Carl Rappe, hvars måg, majoren Bengt Lagercrantz, mottog gården 1779. Den har sedan tillhört slägten Lagercrantz.

Fasma. Fyra och ett halft mantal frälse i Tensta socken och Norunda härad af Uppsala län, nordvest från sockn̄ens kyrka, nämnes redan år 1316 och gjordes till herresäte af slägterna Oxenstjerna och Lewenhaupt. Gården tillhörde 1825 en Wrede och egdes 1849, tillika med 8 mantal inom socknen samt $1^1/_8$ mant. i Wiksta, af Björkman, egare till Sätuna i Björklinge.

Fasta Wisnare. Med detta namn betecknas $2^2/_8$ till Närdinghundra härad hörande mantal af den i Stockholms län och Sjuhundra härad belägna Fasterna socken.

Fasterna. Socken i Sjuhundra härad och Stockholms län, $2^3/_4$ mil vesterut från Norrtelje, mellan Rimbo i sydost, Edsbro och Knutby i nordost och nordvest, Almunge likaledes i nordvest och Gottröra i sydvest; mellan Edsbro och Knutby skjuter socknen in i Närdinghundra härad, till hvilket den s. k. Fasta Wisnare, 0,121 qvadratmil, hörer. Socknens areal uppgifves till 22,541 tunnland, af hvilka 3,320 äro sjöar och kärr. Socknens tre största sjöar äro *Körnan, Gafvel-Långsjön* och *Skeviken,* alla sammanbundna med hvarandra; den sistnämda faller ut åt öster till Rimbo; genom dessa tre sjöar gick fordom gränsen mellan de bägge socknarna Fasta i öster och Estarne i vester, hvilka sammanslogos till en vid slutet af nästförflutna århundradet. Socknen upptages till största delen af skogsmark med betydliga kärr, bland hvilka Helveteskärret på norra gränsen; blott kring Skeviken finnes å ömse sidor dels jemn, dels småkullig bygd af större vidd med lera eller svartmylla som rådande jordmån. Näringarne äro åkerbruk, ängs- och skogsbruk, bergsbruk samt något fiske. Socknen består af $49^{19}/_{24}$ förmedl. hemman, af hvilka 2 äro skatte, $4^1/_4$ krono samt $43^{13}/_{24}$ frälse; hela taxeringsvärdet var 1857: 454,025 rdr bko. Folkmängden, som 1805 utgjordes af 1,412 personer, hade 1850 stigit till 1,534 och 1856 till 1,581 invån. Socknen hade sistnämda år både fast och ambulatorisk folkskola med 1 examinerad och 1 oexaminerad lärare; i fasta skolan undervisades 93 gossar och 55 flickor, i den ambulatoriska 26 gossar och 8 flickor; 2 gossar undervisades i allmänt läroverk, 11 gossar och 7 flickor i hemmet. — De bägge socknarne Fasta och Estarne sammanslogos enligt Kongl. resolution af 1797. *Estarne* nämnes 1303, *Fastakirkiu,* 1317; kyrkorna lågo på hvar sin sida af Skeviken; men på det ställe, der Estarne kyrka fordom låg, uppfördes åren 1799—1801, på bekostnad af egaren till Rånäs bruk, den nya gemensamma kyrkan, en korskyrka af tegel med högt torn. Under choret är en graf för grefliga Oxenstjernska slägten; på kyrkogården finnes en marmorminnesvård öfver bergsrådet Lefebure. Fasterna socken utgör ensam ett patronelt pastorat af 3:dje klassen i Sjuhundra kontrakt af Stockholms län; prestgården utgör $1^1/_4$ mantal, vederlaget 15 tunnor 3 kappar. Patronus är egaren af Rånäs. — Bland fornlemningar nämnas grafhögar vid Rånäs, Mörby och Örby; vid Skevikens vestra ända står ruinen af det gamla Oxenstjerneslottet *Mörby.* — Socknens förnämsta gård är *Rånäs bruk,* till hvilket Mörby gård nu lyder. — Adress: Stockholm, Rånäs.

Fastorp. Hemman i Tofteryd socken och Östbo härad af Jönköpings län, anmärkningsvärdt med anledning af ett fornminne, som träffas vid torpet Moliden å hemmanets egor och består af en fyrsidig plan, belagd med smärre kullersten, likasom en stadsgata, 20 alnar på hvar sida. Stenplanen ligger på en hög backe strax söder om torpets åkerlycka. Liljegren och Brunius förmena, att sådana stenplaner varit begagnade vid offerförbränningar, och den nu ifrågavarande är i öster, norr och söder innesluten af en låg stenmur, som blott till $^1/_2$ aln höjer sig öfver jordytan. Allvin, som, med anledning af denna stenhägnad, frågar: »månne vi icke här ha framför oss den i sagan förekommande Balders hade?» beskrifver fornminnet närmare i Östbo Härads Beskrifning, sid. 41. — Fastorp är äfven beryktadt för ett i orten mycket omtaladt spökeri på detta hemman om hösten 1805. Dermed förhöll sig som följer. En rik och myndig bonde, Anders Thorsson i Skog, hade år 1796 till Tofteryds kyrka skänkt en messingsljuskrona, hvilken han var fåfäng nog att låta hänga upp midtför sitt bänkrum i kyrkan. Detta väckte förtrytelse, och en vacker natt sex år derefter blef kronan helt och hållet sönderslagen. Ransakning hölls vid domstol; men förbrytaren kunde icke upptäckas. Då försökte man, att låta en qvinna, vid namn Lisbeth, som dött för 20 år tillbaka, gå igen i Fastorp och om nätterna utropa helgerånarens namn. Vid ny domstolsransakning kunde icke heller upphofvet till spökeriet upptäckas, ehuru riksdagsmannen Anders Johansson i Ryd, som likaledes skänkt en ljuskrona till kyrkan, misstänktes hafva sin hand med i spelet. Anders Thorsson skänkte imellertid en ny krona till kyrkan, och denna fick vara i fred.

Fatmomack. Kapell i Åsele Lappmark, tillhörande Wilhelmina socken och beläget vid öfra ändan af Kultsjön. Kapellet eller Bönehuset, som ligger minst 12 mil från Wilhelmina kyrka, uppfördes ungefär vid samma tid som denna (1785—1794); gudstjenst förrättas derstädes endast 2 gånger hvarje sommar, då Lapparne samla sig dit för att fira Andra och Tredje Bönedagen, hvilka i Lappmarken icke alltid firas på de anbefallda dagarna, utan vid den tid eller de tider, då det är beqvämast att färdas. — Bönehusets namn skrifves äfven *Fatmomakke* eller *Fatmomåkke* och skall härleda sig från ett par Lappska ord, som uppgifvas betyda *grepe* och *göromål*. Enligt Zetterstedt lär imellertid stället egentligen hafva hetat *Fadne-makke* eller *Fadno-måkke*, af hvilka ord det förra betyder Angelikaörten, det sednare göromål, men också ända, botten, så att namnet skulle betyda *det innersta af en vik, der Angelika-örten växer*. Angelika-örten är, som samma författare anmärker, Lappens både läckerhet, läkemedel och nästan enda krydda, och den växer utmed Kultsjöns hela vattendrag endast på det ställe, der bönehuset är beläget.

Faurås. Härad i Halland, innefattande socknarna Fagered, Källsjö, Ullared, $28^{137}/_{144}$ mant. af Gällared, $20^{19}/_{96}$ mantal af Gunnarp, Okome, Svartrå, Köinge, Sibbarp, Dagsås, Ljungby, Alfshög, Morup, Winberg och Stafsinge. Af dessa socknar höra Ljungby, Alfshög, Morup, Winberg och Stafsinge, jemte delarne af Gällared och Gunnarp till Halmstads, de öfriga till Warbergs fögderi. Häradet, som har sitt tingställe i Köinge socken vid Köinge by, beboddes 1856 af 13,221 invån. Det utgör 415 mantal och innefattar en areal af 139,666 tunnland, af hvilka 10,665 äro sjöar och kärr. Hela taxeringsvärdet för år 1857 uppgifves till 656,829 rdr bko. Den delen af häradet, som gränsar till Elfsborgs län, är i allmänhet bergig och skogbevuxen; mot hafvet plattar landet ut sig till en slättmark med någorlunda bördighet; men här råder brist på skog. I förening med Åhrstads och Himble härader bildar Fauråss härad en domsaga, kallad Åhrstads, Fauråss och Himble häraders eller Hallands Mellersta domsaga.

Faxaholm, Faxeholm eller **Faxehus.** Fordom befäst slott i Helsingland, icke långt från den plats, der staden Söderhamn nu är belägen. Slottet har varit

väl befäst och försvarade sig tappert mot Margaretha, af hvars folk det eröfrades först den 9 Okt. 1389. Faxeholm blef sedan ett Danskt fogdenäste och eröfrades af Erik Puke samt Elof Djekn, som nedbrände och förstörde det. Sedermera blef det sannolikt icke återuppbygdt.

Faxelån. Se *Södra Ådals elf*, biflod till Ångerman-elfven.

Feet-elfven. Biflod till Vester-Dalelfven, kommer norr ifrån fjällen, flyter genom Idre och Särna socknar samt faller genom dessa socknar in i Vester-Dal-elfven.

Fegen. Sjö af tre mils längd, tillhörande Ätra-åns vattensystem och belägen på gränsen mellan Elfsborgs och Jönköpings län. Se vidare *Ätran*.

Felestad. Socken i Rönnebergs härad af Malmöhus län, $1^3/_4$ mil o. n. o. från Landskrona, har en areal af 1,041 tunnland och består af $2^3/_8$ mantal, taxerade år 1857 till 33,860 rdr banko. Socknen hade på 1840-talet 267 invånare; år 1850 var invånarnes antal 268, år 1856 blott 244. — Socknen är annex till Kjells-Nöbbelöf i Onsjö härad och bildar tillika med denna socken ett regalt pastorat af 3:dje klassen i Rönnebergs kontrakt af Lunds stift. — Adress: Landskrona.

Fellingsbro. Härad i Nerikes Östra fögderi, norr om Dylta och Oppboga-ån, till Westerås läns gräns i öster, innefattar $^1/_2$ förmedladt mantal af Vestra Schedvi socken, $186^{11}/_{12}$ förmedlade mant. af Fellingsbro socken samt Näsby och Ervalla socknar. Häradets areal uppgifves till 91,413 tunnl., af hvilka 8,045 äro sjöar och kärr. Det uppgifves bestå af 254 mantal och beboddes 1856 af 8,260 invånare. Häradet har sitt tingställe vid Fellingsbro prydligt bebyggda gästgifvargård. Tillika med Nya Kopparbergs Bergslag samt Ramsbergs och Lindes Bergslag utgör Fellingsbro härad Lindes domsaga. Marken är i allmänhet mer jemn än bergaktig; spannmåls-odling och boskapsskötsel utgöra invånarnes förnämsta näringsfång. — Fellingsbro härad upprättades 1640 (se *Fellingsbro Fjerding.*)

Fellingsbro. Kontrakt i Westerås stift, består af socknarna Fellingsbro, Lindesbergs stads och Bergslags församling, Näsby och Ervalla samt Ramsberg. Hela befolkningen utgjorde år 1856 inalles 21,827 personer.

Fellingsbro. Socken i Fellingsbro härad af Örebro län, belägen i norr om Oppboga-ån, uppgifves hafva en areal af 64,985 tunnland, af hvilka 5,200 äro sjöar och kärr. Socknen ligger imellan Götlunda och Ödeby i söder, Näsby i sydvest, Lindesberg i vester, Ramsberg i norr samt Schedvi och Medåker af Westerås län i öster. I Oppboga-ån, socknens södra gräns, infalla tre mindre åar, nämligen Sverkersta-ån, som kommer från Ramsberg, flyter igenom Sundbo- och Hammarbo-sjöarna samt mottager ett tillflöde från Skillingen och Gellingen i vester, — Essingsån, från gränsen af Medåker, och slutligen Schedvi-ån vid socknens östra gräns. De större vattendragen åtföljas af åsar, som norrut hafva temligen betydlig höjd, men ännu större utsträckning; socknens öfra del är derföre rik på höjder och kullar, sjöar och moras samt har till största delen sandig jordmån. Denna öfra eller norra del, socknens skogsbygd, utmärker sig genom sin naturskönhet framför den södra eller slättbygden, hvilken deremot har vida bättre jordmån. Ortens hufvudnäring är åkerbruk, hvars afkastning dubbelt motsvarar det egna behofvet; dertill kommer betydligt skogs- och bergsbruk samt bruksrörelse. Befolkningen är, särdeles på slätten, välmående och sjelfständig. Af socknens $203^5/_{12}$ hemman höra $186^{11}/_{12}$ till Fellingsbro härad, $1^1/_2$ till Ramsbergs och Lindes Bergslag, men $15^1/_2$ hemman till Åkerbo härad af Westerås län (efter Statistiska Byråns uppgift; eljest uppgifves socknens hemmantal till $198^1/_{12}$ mantal). Folkmängden, som år 1840 uppgick till 5,838 personer, utgjordes 1850 af 5,879 och 1856 af 5,960 invånare. Socknen hade sistnämda år både fast och am-

bulatorisk folkskola med 4 examinerade lärare, utom klockaren; i fasta skolan undervisades 99 gossar och 78 flickor, i den ambulatoriska 196 gossar och 158 flickor, medan 4 gossar undervisades i allmänt läroverk, 3 gossar och 5 flickor hade enskild undervisning och 146 gossar samt 206 flickor undervisades i hemmet, så att samtliga barnen i skolåldern utgjorde ett antal af 448 gossar och 447 flickor. — Igenom socknens södra del framlöper Köping-Hult-jernvägen och har här en station. — Fellingsbro, på 1300-talet kalladt *Fjælandsbro* och räknande till namnet kända kyrkoherdar från år 1396, komministrar från slutet af 1500-talet, är för närvarande ett regalt pastorat af 1:sta klassen i Fellingsbro kontrakt af Westerås stift. Prestgården består af 2 mantal. Kyrkan, belägen vid landsvägen från Nora och synlig från jernvägen utefter en lång sträcka, är byggd af sten, stor och rymlig samt troligen gammal, ehuru flera gånger reparerad i nyare tider; enligt Grau har hon fordom »varit med 18 torn beprydd.» På kyrkogården finnes en graf för slägten Svedenstjerna.

Fellingsbro sockens invånare lofprisas högeligen för bildning, god omdömesförmåga och ovanlig upplysning. »Folket, — säges det om socknens allmoge, — älskar ordning och skick samt räknar för sin heder och pligt att befordra nykterhet och ordentlighet i lefnad och umgänge. Det utmärker sig äfven för en högre grad af heders- och rättskänsla och är varmt tillgifvet en hvar, som omfattar det med sann välvilja. Allmogen lefver godt och är svag för prakt både i mat och klädsel, hvilket sednare egentligen afser qvinnorna; dock lefver man icke öfver sina tillgångar, hvilka mestadels äro tillräckliga att bestrida årets utgifter. Klädedrägten, — nu mer dock icke allmänt bruklig, — är för mannen: en svart rock med röd ståndkrage, röda uppslag och tumsbred röd kant längs knappraden på bröstet samt byxor af sämskskinn; rocken knäppes igen med häktor. Qvinnorna bära svart kjol, som icke räcker ända ned till fötterna, svart tröja, hvit halsduk, hvitt förkläde och hvitt huckle på hufvudet. Denna männernas halft militäriska drägt skall, enligt traditionen, härleda sig från befrielsekriget under Engelbrecht, och i kyrkans archiv förvaras en kongl. förordning af Carl XI, som påbjuder, att denna drägt, hvilken för församlingen bibehåller minnet af ärofulla tider, vid vite icke får afläggas. Samma påbud är förnyadt af Carl XII och anbefaldt att uppläsas midsommardagen hvarje år. Fellingsbro häradsboer, i synnerhet Fellingsbro socknemän, gingo nämligen »man ur huse» emot Danskarne, aktade ingen uppoffring för stor och förstörde hellre sjelfva sin egendom, än de lemnade den uti fiendens händer; de drogo med hustrur och barn åt skogarna, hvarifrån de tappert försvarade sig och slutligen blefvo fienden öfvermägtiga. Den egentliga hufvuddrabbningen skall hafva stått vid Spånga å, vesterut i Fellingsbro socken, och såsom böndernas anförare nämnes en Ola Jansson. Äfven hustrurna skola hafva deltagit i striden med sina män, och berättas det, att en qvinna under sjelfva drabbningen framfödt ett barn samt att både hon och barnet förblifvit oskadda, hvilket af bönderna ansågs som ett för deras företag gynnande järtecken. I socknen och trakten der närmast omkring visas ännu qvarlefvor efter de skansar, som Engelbrecht här anlade, och från hvilka det egentliga angreppet på fienden skall hafva blifvit företaget. Dessa skansar ligga på Spånga egor och kallas »Romare Skans» och Spånga Skans», hvarförutan man på Nederby egor träffar lemningar af en liknande skans, anlagd gent emot en annan sådan på andra sidan Frötuna å, på Urvalla bys egor i Götlunda socken. Alla dessa, tillika med flera smärre inom Fellingsbro och Götlunda socknar i grannskapet af Spånga och Frötuna åar samt sjön Wäringen, anses hafva utgjort ett slags skanssystem med en större fästnings-anläggning i den angränsande Ödeby socken, hvilket fäste varit föreningspunkten för dem alla. I trakten, der striden stått, har man uti jorden hittat gamla förrostade pilar och svärd. — En annan krigshändelse, som timat i Fellingsbro socken, är det nederlag, som den gamle Danskvännen, Erik Carlsson Wase, un-

der Carl VIII Knutssons sista år själen i det mot konungen fiendtliga partiet, led vid Oppboga Färja genom Sten Sture. Herr Erik hade på sitt återtåg från Dalarne fattat posto vid Oppboga, men led der ett sådant nederlag, att hela hans här skingrades och att han sjelf icke vågade på sin flykt stadna, förr än han hunnit till Juleta kloster, 16 mil härifrån. Äfven här bistodo qvinnorna sina män mot de förhatade Danskarne, — af sådana bestod till största delen Erik Carlssons här, — och en rask piga skall hafva tillfångatagit en af herr Eriks hofmän. — Äfven i Gustaf Wasas befrielsekrig finna vi Fellingsbro-boerna verksamma, och en hel skara allmoge från denna socken skall hafva frivilligt stött till Herr Gustafs här vid Westerås, der Fellingsbrobönderna lägrade sig på de s. k. Oxbackarna.. De anfördes af en bland sina prester, som i striden förlorade benet, men, då bönderna uttryckte sin ledsnad deröfver, förklarade, att slikt ingenting betydde, eftersom han ändock kunde predika lika bra. — Anmärkas bör också, att i Fellingsbro socken lefvat en af de äldsta Svenska män, afskedade gardisten Johan Modig, född i Hjulsjö den 18 Mars 1740 och ännu 1842 frisk och rask, ehuru 103 år gammal. — Utom de ofvannämda skansarna, träffar man äfven i socknen ruiner efter en större borg på Finnåkers egor. — Bland socknens jernbruk märkas: *Oppboga*, *Norrby*, *Finnåker*, *Storboda* med *Rockhammars* manufakturverk, *Kåfalla*, *Grönbo*, *Ekeby* m. fl. — Adress: Arboga.

Fellingsbro Fjerding. Så kallas de $15^1/_2$ mantal af Åkerbo härad i Westmanlands län, som tillhöra Fellingsbro socken. Fellingsbro socken hade, tillika med Näsby och Ervalla, förut tillhört Åkerbo härad; men ett eget härad bildades under namnet Fellingsbro år 1640; Fellingsbro Fjerding kom åter tillbaka till Åkerbo härad vid uppgåendet af rågången 1694.

Femsjö. Socken i Westbo härad af Jönköpings län, på gränsen mot Hallands län i sydvest och Kronobergs län i sydost, uppgifves hafva en areal af 15,552 tunnland, af hvilka 2,290 äro sjöar och kärr. Socknen har sitt namn af 5 större sjöar, som dels omgifva densamma, dels sträcka sig djupt in deri, nämligen de 3 Färgen-sjöarne, Frillen och Femsjön; dessutom märkas Hallasjön i socknens vestra del och Yabergssjön på nordöstra gränsen. Igenom socknen stryker öfver Färgen-sjöarna ett bredt bälte med större och mindre, högre och lägre kullar af ett groft, ofruktbart grus, blandadt med klapper, men saknande kullersten och icke eller blott högst litet jernrostadt, — enligt uppgift af Allvin. Der det jernrostade gruset vidtager, följer vanligtvis större kullersten vid ytan; men här är jordmånen bättre. Socknen är i allmänhet mindre bördig; men imellertid finnas ännu skogar sparade åt den nu lefvande generationen. I socknens östra del finnas dock hemman med bördigare jordmån. Socknen består af $19^3/_8$ förmedlade mantal, af hvilka 1 mantal, förmedladt till $^3/_8$ (Sännö), hör till Sunnerbo härad af Kronobergs län. Socknen, som på 1840-talet beboddes af 960 personer, hade 1856 774 invånare och fast folkskola, i hvilken en examinerad lärare undervisade 53 gossar och 50 flickor, medan 2 gossar undervisades i allmänt läroverk. — Femsjö, som i äldre tider varit annex till Unnaryd i samma härad och kontrakt, blef efter Johan III:s förordnande särskildt pastorat, hvilket bekräftades af Carl XI år 1691. Det utgör för närvarande ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen i Westbo kontrakt af Wexiö stift; prestgården utgör 1 mantal, vederlag 7 tunnor 17 kappar. Kyrkan, belägen $14^3/_4$ mil v. s. v. från Jönköping och lika långt från Wexiö, är af sten, ombyggd 1739, med torn sedan 1781 och orgelverk sedan 1801; hon lär hafva blifvit plundrad af Danskarne år 1564. Hon är en gammal offerkyrka, till hvilken gåfvor lära lemnas ännu i dag. — Socknen har ett enda säteri, *Öjaböke* eller *Yaberg*. — Wieselgren anmärker i Ny Smålands Beskrifning, II, pag. 97, att Femsjö sockens Flora är den fullständigast kända inom Sverige; denna Flora är beskrifven i *Stirpes Femsio-*

nenses; man har här funnit den i Sverige högst sällsynta *Epipogium aphyllum,* hvilken här träffades år 1816 och sedan blifvit af Læstadius funnen i Ångermanland och af Classon i Dalarne. Wieselgren föreslår att kalla det af Gmelin och Swartz till ett genus upphöjda Epipogium för *Friesia* efter prof. Elias Fries, som är född i Femsjö socken, der hans far, Theod. Fries, var kyrkoherde mellan 1793 och 1839, samt der han sjelf eger en del af säteriet Yaberg. — Socknen är rik på fornlemningar, såsom treuddar, af hvilka man här räknat icke färre än 13, tempelrör, ett större griftrör, benämdt Silfkullen, beläget på ett näs (kalladt Ibro eller Jebro) mellan sjöarna Södra och Mellan-Färgen, och hvari man påstår sig hafva funnit en silfver-rustning. I en lund af björkar på en udde i Yasjön befinnes en fornlemning af i orten mindre vanligt slag, kallad *Mårtens Graf* och bestående af tre aflångt ovala grafhögar, af hvilka en är 12 fot lång och 6 fot bred. Dessa grafhögar äro af det slag, som af fornforskarne kallas Skeppsformsgrafvar, och sannolikt ligga vikingar begrafna under dem. Uti en af grafvarna finnes ett rundt hål, som enligt folktron hvarken kan eller får (*må* heter det) fyllas. Nära Halländska gränsen ligger det s. k. *Wrange-Rör,* ett stort stenröse af 100 alnars omkrets, om hvilket en uti en gammal kyrkobok antecknad tradition berättar, att, då Hunnerna måst fly för de Finveder, hafva de förra »af vrångt sinne» uppkastat detta stenrör. En annan tradition berättar, att vid ett fredsslut mellan Danskar och Svenskar hvarje man i de bägge krigshärarna hitkastat en sten till åminnelse. Vidare nämnas *Guldstenarna,* två stora stenblock i Femsjö gärde, på hvar sin sida om vägen till Färgaryd; på södra sidan är den 6 alnar höga och 4 alnar tjocka prismatiska stenen ännu hvilande på smärre underlagda kullerstenar, medan stenen på norra sidan är söndersplittrad och nedfallen i en sandgrop. Det påstås, att man hittat guld under stenarna vid gräfning. I ett hälleberg på Knallhults egor, mellan sjöarna Frillen och Dafresjön, finnes en i berget uthuggen trehörnig brunn, fullkomligt liksidig och jemnt huggen. Hvarje sida är i öfversta kanten 2 fot; men sidorna aftaga lika mycket ända ned till botten, der de hålla blott 3 tum; botten är planhuggen, och brunnens djup $1^1/_2$ fot. Traditionen berättar, att brunnen bildat sig för ett slag af St. Sigfrids staf. Den är en offerkälla, i hvilken de vanliga offren, — kopparslantar, knappnålar, hästskosöm, o. s. v., — nedläggas. — Inom socknen finnas äfven, på Elmhults egor, lemningar efter en ännu tämligen väl bibehållen skans, och det berättas, att Danskarne under drottning Christinas tid blifvit här slagna af Småländska bönder, sannolikt år 1644, då Danska ströfpartier oroade Westbo. — Adress: Halmstad.

Femtinge. Skattehemman i Bringetofta socken och Vestra Härad af Jönköpings län, nämnes af Wieselgren (Ny Smålands Beskrifn., III, sid. 300) med anledning af en på hemmanets egor förekommande hvitkornig qvarz eller sandstens-art, som träffas i lösa block och användes till qvarnstenar. På ett fält af 3—4 tunnlands areal finnas åtskilliga olikformiga högar, dock utan att man med säkerhet kunnat afgöra, huruvida de hafva någon antiqvarisk betydelse.

Femtå. Jernbruk i Ny socken och Elfdals härad af Wärmlands län, med 2 härdar och 2 hamrar samt 1,000 sk℔ stångjernssmide, taxeradt, tillika med en tullmjölqvarn om 2 par stenar, till 38,970 rdr banko. Bruket tillhör Uddeholms Bolag.

Femtån. Östligt tillflöde till Klarelfven, hvarom närmare se sistnämda elf.

Fenestads Lund. Med detta namn betecknar Allvin i Westbo Härads Beskrifning, sid. 118, en plats i Forsheda socken och Westbo härad af Jönköpings län, vid vägen från byn Fenestad till Forsheda. På ömse sidor om vägen ligga på byns gärde 40 större och mindre ättehögar inom en liten krets, beskuggade af björkar. En enda bautasten är rest mellan högarna. Tre

af högarna utmärka sig genom sin storlek framför de öfriga och hålla 42 till 46 fot i diameter. »Egentligen, — fortfar Allvin, — är icke denna den helgade lunden, utan en annan något mer i vester om vägen på en jemn plan; men antingen har derstädes aldrig funnits någon utmärkelse genom stenbildningar, eller har något dylikt verkligen funnits, men blifvit förstördt, emedan för närvarande ingenting är qvar, som kan utmärka en offerplats. Deremot har man 60 alnar i öster från de förstnämda högarna ett större griftrör, i hvilkets midt en bautasten af $6^1/_2$ fots höjd, prismatisk och något spetsig uppåt, är rest såsom vårdprydnad. Detta griftrör är likaledes omgifvet af björkar. På lika afstånd i öster från det sistnämda röret äro åter 6 större och mindre, men låga ättekullar, allt inom samma gärde, och 90 alnar än vidare åt öster på en större höjd ligga åter 12 ättekullar af mindre slaget.» Fornlemningen är afteckning i »Allvins Westbo», pl. X.

Fenneslunda. Socken i Åhs härad af Elfsborgs län, 2 mil v. n. v. från Ulricehamn, uppgifves hafva en areal af 4,906 tunnland, af hvilka 210 äro sjöar och kärr. Tre små sjöar uppgifvas. Någon bokskog lär ännu finnas. I stället för gårdfarihandeln, har jordbruk nu blifvit socknens hufvudnäring, och äfven linodling idkas i pastoratet, der denna odling blifvit införd af en vice-häradshöfding Sundler, som 1813 deri tog undervisning af Norrländningar. Socknen består af 8 mantal, med 2 sågar, 4 qvarnar, 1 pappersbruk, 2 garfverier och 1 spikhammare; den beboddes på 1840-talet af 415 personer och hade 1850: 465, 1856: 469 invånare. Socknen hade tillsammans med Grofvared sistnämda år ambulatorisk folkskola, hvari en examinerad lärare, gemensam för dessa socknar samt för Wing och Härna, undervisade 30 gossar och 15 flickor, medan 1 gosse och 2 flickor hade undervisning i hemmet. — Fenneslunda socken är annex till Wings konsistoriela pastorat af 2:dra klassen i Åhs kontrakt af Skara stift. Kyrkan, liten och mörk, anses vara af hög ålder på den grund, att, då man i Maj 1737 skulle förse henne med nytt spåntak, hittades i kyrkan ett gammalt oblatjern med 3 oblatmått uti och årtalet 1126. Uti kyrkan befinnes ett epitaphium öfver landshöfdingen, generalmajoren H. v. Vicken. — Bland fornlemningar nämnas ett forntida domaresäte i en åker på hemmanet Brestorp Lillegårds egor samt vid Fenneslunda säteri en runsten med inskrift: Kafli risþa. stin. þisi. aft. Kilka. þakþa þarþa kuþan bruþur sun rita. — Bland gårdar i socknen märkas: *Fenneslunda*, *Solberga*, *Strömshof* och *Sotarhed*. — Adress: Borås.

Fenneslunda. Ett och ett fjerdedels mantal frälsesäteri (förmedladt från 3 mantal) i Fenneslunda socken och Åhs härad af Elfsborgs län, beläget mellan två höjder i en vacker dal vid början af Fenneslunda sjö, skall hafva sitt namn deraf, att socknens kreatur haft godt sommarbete i denna dal, hvilken deraf blifvit kallad Fänadens lund, sedermera sammandraget till Fenneslund. På 1600-talet bestod säteriet af en bondby, som egdes af landshöfdingen von Vicken, hvilken skall hafva bebyggt och äfven tidtals bebott stället. Efter hans död köptes gården af friherrliga slägten von Knorring, kallades *Knorringsdahl* och innehades af lagmannen Göran von Knorring samt ryttmästaren Gust. Seb. von Knorring. Af den sistnämdes arfvingar öfverläts gården år 1779 till landskamreraren Th. Sundler, och säteriet kallades nu åter vid det gamla namnet Fenneslunda. Sundlers son, vice-häradshöfding J. Sundler, vidtog ansenliga förbättringar på gården, införde cirkulationsbruk derstädes, uppsatte ny man- och ladugårdsbyggnad, m. m. Han innehade äfven *Strömshof* eller *Baggelunda*, med manufakturverk och garfveri. Efter hans död egdes gården af herr Fr. Sundler; den tillhör nu löjtnant A. M. Almqvist och är taxerad till 13,200 rdr bko.

Ferglanda. Socken i Walbo härad på Dal och Elfsborgs län, vid gränsen mot Bohuslän, genomfluten af Walboån, uppgifves hafva en areal af 20,435

tunnland, af hvilka 2,070 äro sjöar och kärr. Utom Walbo-ån rinner igenom socknen Lillån, som förenar sig med den förra nära till kyrkan. Bland sjöar nämnas Nyckelvattnet, Strandsjön, Kroksjön, Hillingssäters-sjön, Halvattnet samt öfver 20 s. k. kärn. Socknens största längd i öster och vester är $1^1/_2$, största bredden 1 mil. Öster i socknen, på Stigsfjället, befinnes den betydligaste skogen; men flera hemman sakna skog till husbehof, ehuru de flesta hafva sådan till stängsel och bränsle, om än icke till hustimmer. Socknen består af $43^3/_4$ mantal, med 10 qvarnar, 2 knipp- och 1 spikhammare m. m., och beboddes på 1840-talet af 2,235 personer, men hade år 1850: 2,666 och 1856: 2,831 invånare. Socknen hade sistnämda år ambulatorisk folkskola med 2 examinerade lärare, som undervisade 134 gossar och 130 flickor, medan 2 gossar hade enskild undervisning samt 35 gossar och 35 flickor undervisades i hemmet. — Ferglanda modersocken utgör, tillika med annexet Ödeborg, ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen i Vestra Dals kontrakt af Carlstads stift. Hela pastoratet består af $59^1/_8$ förmedlade mantal med 1 mantal prestgård samt vederlag, tillika med Torps pastorat i samma kontrakt, af $8^1/_2$ tunnor. Pastoratets hela befolkning uppgick år 1856 till 4,073 personer. Kyrkan, belägen 15 mil från Carlstad, $3^1/_8$ mil från Wenersborg och Uddevalla, är af sten, utan torn och sakristia, från påfviska tiden, men sedan tillbyggd tvänne gånger. Flera adliga vapen, som hängde på väggarna, borttogos vid en reparation år 1785; i choret ligger majoren Lars Fahneskiöld begrafven, och på kyrkogården har Rydingsvärdska ätten sin graf. På östra yttre kyrkogafveln sitter en inmurad grafsten öfver prosten Johan Bergman. På prestgården föddes 1795 öfverste Berndt v. Schinkel, adlad 1840 och son af kyrkoherden härstädes Bengt Bergman, som afled 1801. — Af hemmanen i socknen har kon. Gustaf Wasa egt nuvarande militieboställst Wrine och säteriet Östra Stigen, bägge om ett helt mantal; Lignell uppgifver (Beskrifn. öfver Dal, I, sid. 424), »att konungen tog dessa hemman af kyrkoherden Lars Ingonis i Floby, Skaraborgs län, som af kammarskrifvaren Jöns Månsson angafs att icke vara nyttig der i landsändan.» — Af fornlemningar inom socknen uppgifver samma författare s. k. hällekistor vid Skriketorp och Baggetorp, ett »stenrör» vid Horntveten och 2 vid Baggetorp, 156 ättehögar, deraf 70 vid Wrine, 4 »stenbanor» vid Hillingssäter, glesa stenrader med åtskiljda stenar, kallade »Grytfötterna», m. m. — Adress: Wenersborg.

Ferna. Landt- och bruks-egendom i Gunilbo socken och Skinnskattebergs härad af Westerås län, belägen vid Öfra Fernasjöns utlopp, är en gammal gård, ursprungligen grundad på $^1/_4$ hemman Ferna, hvilket år 1617 skänktes af kon. Gustaf den Store till en viss Halvar Olsson, och som år 1797 erhöll säterifrihet. Bruket anlades 1607, då här fanns blott en hammare med 2 härdar. För år 1634 uppgifves, att en nedbränd hammare blifvit åter uppbyggd. Egentliga anläggningen torde likväl hafva skett mellan åren 1632 och 1640 af kamreraren L. Abrahamssons enka E. Widiksdotter, och 1641 privilegierades bruket till 1,200 sk℔ stångjernssmide. Bruket tillhörde då en H. Neumann (enligt Grau: Hans Nyman), som fick Riks-Berg-Amtets privilegium att utan erläggande af tull få genom den 3 mil aflägsna staden Köping föra all säd och alla varor, som han behöfde för sina arbetare; samma privilegium stadfästes af drottning Christina år 1652, då bruket innehades af Neumann och Abr. Momma. Åt dessa meddelades tillåtelse att förse arbetarne vid bruket med hvad de behöfde af kläden, tyger eller matvaror samt att med sådant betala kolningar, körslor och materialier. Imellertid förbjöds all oloflig landthandel, och brukets egare skulle för den sålunda vunna friheten årligen till Köpings stad, som blef lidande derigenom, betala en s. k. recognition af 300 daler silfvermynt. Dessa förmåner föranledde, att bruket utvidgades ansenligt; en tredje stångjernshammare anlades, ett ankarsmide inrättades 1678 af Jakob Renstjerna (Momma), en plåt-

hammare uppsattes och privilegierades 1685, och samma år erhöll egaren 30 års privilegium på att gjuta klockor af jern. År 1706 fick bruket en allmännings-skogspark vid gränsen af Ramnäs socken, mot förbindelse att derför i recognition årligen erlägga 28 daler 21 öre silfvermynt. Under bruket lydde Flena stångjernshamrar, som anlades 1627, men raserades 1712 och 1716. Bruket tillhörde sedan C. Wilkens, år 1754 H. Wilkens och efter honom Jakob Ramsell, som var gift med Eva Wilkens och 1789 gjorde bruket med allt derunder lydande till fideikommiss, hvars första innehafvare var Ramsells närmaste slägtings, L. F. Dahlssons, son, hvilken kallade sig Jakob Ramsell Dahlsson. Bruket tillhör nu grefve C. F. von Hermansson. Det tillverkade 1856 icke mindre än 9,662 sk℔ stångjern, värderade till 392,872 rdr bko, och 163 sk℔ manufaktursmide, värda 11,052 rdr bko. Det hade sistnämda år privilegium för 7 härdar; men af dessa hade 5 blifvit nedlagda, och i deras ställe voro uppförda 3 smälthärdar och 1 vällugn. Manufakturverket bestod af en stålugn med 2 knipphamrar. Under Ferna lyda $^3/_4$ mant. skatte Fantebo, $^1/_4$ mantal frälse Fernatorp, $^1/_8$ mantal frälse Furutorp, $^1/_4$ mantal skatte Öster-Flena, $^1/_3$ mantal frälse Flena m. m., jemte qvarn med 2 par stenar. *Ferna* och *Bockhammars* jernbruk, tillika med *Kedjebo* och *Killinghammar*, alla i Gunilbo socken, samt *Trummelsberg* i Vester-Wåhla, utgöra de s. k. *Ferna-verken*, med tillsammans (1849) 7,941 sk℔ smide af eget tackjern, mest från hyttor i Dalarne (*Björnhyttan* i Grangärdes, *Finnbohyttan* i Norrberkes socken). Under fideikommisset lyda derjemte qvarnar och sågar m. m. samt $6^3/_4$ mantal i Gunilbo socken, $2^3/_4$ i Skinnskatteberg, hemman i Vestanfors, m. m. (Se *Bockhammar*.)

Fernebo. Kontrakt i Westerås stift, beläget i Westmanlands län och bestående af socknarna Vestra Fernebo, Norberg, Vestanforss, Romfartuna, Haraker, Fläckebo, Vester-Wåhla och Karbenning, 1856 bebodda af tillsammans 15,491 personer. Utom Vestanforss, som är regalt af 3:dje klassen, äro alla de öfriga socknarna, hvilka hvar för sig bilda ett pastorat, konsistoriela, Vestra Fernebo af 1:sta, Vester-Wåhla och Karbenning af 3:dje, dè öfriga af 2:dra klassen.

Fernebo. Härad af Öster-Sysslets domsaga i Wärmlands län, består af socknarna Näsräm (Rämen), Gåsborn, Nordmark, Fernebo, Brattfors, Kroppa, Lungsund, bebodde 1856 af 17,100 personer och har sitt tingställe i Philipstads stad.

Fernebo. Så hette den äldsta kyrkan på *Wärmlands Berg* eller i *Wärmlands Bergslag*, och enligt Fernow var hon belägen vid Kallbyttan och Fernsjön, »fast jag tviflar, — tillägger han, — om hon denna tiden haft samma namn.» Kyrkoherden, herr Anders, dog i digerdöden 1350. Efter digerdöden stod kyrkan sannolikt öde någon tid, men blef åter begagnad, när befolkningen började ökas. Hon var byggd af trä och lär hafva varit 26 alnar lång och 13 bred, »hvilket merändels var en vedertagen storlek för de påfviska kyrkorna», — tillägger Fernow. Hon kallades också *Bergs kyrka i Wärmeland*, och till socknen hörde en del af Grythytte socken i Westmanland. Under kyrkan lydde tvänne kapell, på *Capellsheden* och vid *Herrhult*, $1^1/_4$ mil sydost från Fernebo, vid en elf mellan Östersjön och Yngen. När Carl IX på Wärmlands Berg anlade Philipstad, flyttades Wärmlands-Bergs-kyrka från Kallhyttan år 1611 och sattes bredvid rådhuset vid Öfra Torget, så att mellan kyrkan och rådhuset den gata gick fram, som vidare fortsättes af landsvägen till Nordmarks grufvor. Då klockorna kördes öfver Fernsjön, brast isen under den ena vid Kallhytte-ön, — berättar traditionen, och hon sjönk i botten, der hon ännu ligger. Den andra klockan, fortfar berättelsen, ljöd då alltjemt: »min make ligger i Fernebo-sjö»; hon såldes eller skänktes slutligen till Kroppa. Kyrkan kallades sedan Lillkyrkan och begagnades till aftonsånger och bönestunder, sedan en större kyrka blef uppförd i staden, hvarom närmare

vid Philipstads beskrifning. Efter denna Fernebo kyrka benämnes nu en af annex-församlingarna till Philipstads pastorat, nämligen *Philipstads Landsförsamling* eller *Fernebo*. Denna socken, belägen i Philipstads Bergslags Härad och omgifvande staden, är utomordentligt rik på sjöar och vatten, hvilka intaga en areal af, efter uppgift, icke mindre än 15,520 tunnland. Hit höra sjöarna Yngen och Långban, Daglösen, Låsjön, Transjön och Bosjön, med flera. Socknen består af blott 2 skattehemman, med 23 skattebyttor, 35 bergsskattetorp, 8 kronotorp, 22 mjölqvarnar, 7 sågqvarnar och 5 hamrar m. m., men beboddes icke desto mindre vid slutet af 1840-talet af 4,510 personer och hade 1850: 5,125, 1856: 5,458 invånare. Efter digerdöden skola på hela Wärmlands Berg icke mer än 4 personer hafva varit qvarlefvande, och Fernow tror, att den sedermera inflyttade befolkningen bestått af Tyskar och Finnar, emedan de äldsta slägterna i Bergslagen räkna sig härstamma från sådana. Han menar, att invånarne i Westmanlands och Gestriklands Fernebo likaledes härstamma från Tyskar, sannolikast Sachser, hvilka efter sitt fäderneslaud uppnämt flera orter och vattendrag (Sax-ån, Saxhytta, Saxknuten m. fl.), och att de kallat sina bostäder Fernebo, af det Tyska ordet *Ferne*, med anledning af deras från hvarandra afskiljda lägen. — Den folkrika socknen hade 1856 både fast och ambulatorisk folkskola med tillsammans 6 examinerade lärare, hvilka undervisade i fasta skolan 107 gossar och 81 flickor, i den ambulatoriska 242 gossar och 194 flickor, medan 3 gossar bivistade allmänt läroverk, 1 flicka hade enskild undervisning och 147 gossar samt 201 flickor undervisades i hemmet. — Fernebo socken är, som ofvan nämdes, annex till Philipstads regala pastorat af 2:dra klassen i Nyeds kontrakt af Carlstads stift och begagnar till sin gudstjenst stadens kyrka. — Inom socknen ligga *Persbergs* och *Långbans* grufvor och talrika hyttor samt hamrar, hvilka vi på deras ställen få tillfälle att närmare beskrifva. — Adress: Philipstad.

Fernebo, Vester-. Socken i Wagnsbro härad af Westmanlands län, upptager hela häradet, med undantag af $5^{11}/_{16}$ mant., som tillhöra Karbennings socken. Arealen uppgifves till 64,476 tunnland, af hvilka 3,860 äro sjöar och kärr. Socknen genomflytes af Svart-ån, här kallad Wagns-ån, som kommer från Karbenning genom Långsjön, går söderut till Hörende-sjön, vänder sig sedan åt vester, mottager ett mång-grenigt tillflöde från By- och La-sjöarna m. fl. i norr, ett annat från Hansjön, Gersjön och Gergen i söder samt flyter genom ansenliga träsk, der den åter vänder sig åt söder, tills den genom Fläckebosjön går ut ur socknen. Åns breda och sidlända dalgång omgifves af vidsträckta slätter, hvilka icke alltid äro bördiga; i nordvest och sydvest är socknen bergländig, men tillika kärrig. I norr framstryker den breda Långheden och i öster ett sydligt utskott deraf, Salboheden. Utåt socknens gränser ligga talrika småsjöar med aflopp till de angränsande socknarna. Rådande jordmånen i de bättre bygderna är lera, eljest moss- eller sand- och mojord. Åkerbruket är knappt tillräckligt för ortens behof; jemte detsamma idkas boskapsskötsel, kolning, tjärbränning, något bergsbruk, linne- och mattväfveri samt forsling af varor. Jernbruken äro föga betydande. Socknen, som består af $103^3/_4$ hemman (af hvilka 3 tillhöra Norbergs Bergslag), med 3 skatteängar, 2 mjölqvarnar, 16 husbehofsqvarnar, 3 sågqvarnar, m. m., beboddes 1840 af 3,088 personer, men hade 1850: 3,339 och 1856: 3,578 invånare. Vester-Fernebo socken hade sistnämda år både fast och ambulatorisk skola med 1 examinerad och 3 oexaminerade lärare. I fasta skolan undervisades 34 gossar och 7 flickor, i den ambulatoriska 95 gossar och 81 flickor; 4 gossar bivistade allmänt läroverk; 131 gossar och 156 flickor undervisades i hemmet. — På 1300-talet förekommer socknen under namnet *Ferneboda*, och från denna tid känner man en eller annan kyrkoherde; de öfriga äro kända från början af 16:de seklet och kaplaner från slutet af samma århundrade. Ända till nyare tider har Karbenning hört hit, tills det 1813

lades under Vester-Wåhla. För närvarande utgör Vester-Fernebo ensamt ett konsistorielt pastorat af 1:sta klassen i Fernebo kontrakt af Westerås stift; prestgården utgör 2 mantal. Kyrkan, belägen $4^1/_2$ mil från Westerås och $2^3/_4$ mil från Sala, är icke oansenlig. — Bland minnen från forntiden nämnas grafhögar vid Södra Salbo och Stäfre i sydost samt på Långheden. — Häradet har sitt tingställe i sockenstugan; det skall fordom hafva varit på Wagnsbacken nära kyrkan. — Af gårdar i socknen märkas: *Stäfre, Fors* med jernbruk, *Bjurforss* eller *Lasjö* samt åtskilliga bergsmansbemman. Inom socknen ligger exercisplatsen *Salbohed.* — Adress: Sala.

Fernebo, Öster-. Socken i Hedesunda och Öster-Fernebo tingslag af Gefleborgs län, vid Dal-elfvens utvidgning, Fernebo-fjärden, uppgifves hafva en areal af 73,340 tunnland, af hvilka 15,000 äro sjöar och kärr. Flera vattendrag falla in uti Fängsjön, som afbördar sig uti Fernebofjärden; vid östra gränsen, mot Hedesunda socken, ligger Bysjön. Näringsfången äro åker- och ängsbruk, boskapsskötsel samt kolning och forsling för bruken. Socknen består af $55^{19}/_{40}$ förmedlade mantal och beboddes 1840 af 2,761 invånare, 1850 af 2,800 och 1856 af 2,882 personer, — Öster-Fernebo är för närvarande ensamt ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Gestriklands kontrakt af ärkestiftet. Kyrkan, $6^3/_4$ mil från Gefle och $8^1/_2$ mil från Uppsala, har vacker belägenhet vid Fängsjön och är mycket gammal. — Befolkningen beskrifves som välmående, idog och hushållsam. Att den till en del härleder sig från inflyttningar, bevisas redan af den Wallonska dialekt, som ännu bibehåller sig vid Gysinge bruk; i vestra delen af församlingen liknar uttalet de närliggande Dalsocknarnas, i södra delen är det åter lika med uttalet hos dem, som bo söder om elfven. (Se *Fernebo.*) — Inom socknen ligga *Gysinge* bruk, det största i Gestrikland, *Opsjö* och *Grönzinka* bruk. Vid Bastfallet, $1^1/_4$ mil norr om kyrkan, är en helsobrunn, upptagen 1736 af prosten Wåhlberg, och vid Wista by befinnes likaledes en mineralkälla, upptagen 1791. — Adress: Gysinge.

Fiby. Tre mantal frälse-säteri uti Wänge socken och Ulleråkers härad af Uppsala län, disponeras af ärkebiskopen å tjenstens vägnar, tillika med 3 mantal af Ekeby i samma socken och ytterligare $2^1/_4$ mantal i Wänge samt $^1/_4$ mantal i Jumkil.

Fide. Socken på Gotland, i Gröttlinge Ting af Södra Befallningen, på det näs, som sammanbinder Gotlands sydligaste halfö med hufvudön, uppgifves hafva en areal af 2,222 tunnland. Socknen håller $^1/_2$ mil i längd och $^1/_4$ mil i bredd, så att hafvet kan synas på bägge sidorna om den igenom socknen löpande landsvägen. Hela socknen består af $3^7/_8$ mantal och beboddes år 1840 af 277 invånare, men hade 1850 en befolkning af 295 och 1856 af 305 personer. I socknens fasta folkskola undervisades sistnämda år af en examinerad lärare 13 gossar och 22 flickor, medan 1 gosse undervisades i allmänt läroverk, 2 gossar och 9 flickor i hemmet. — Fide socken är annex till Gröttlingbo konsistoriela pastorat af 2:dra klassen i Södra Kontraktet af Wisby stift. Kyrkan, belägen $6^3/_4$ mil från Wisby, uppgifves af Strelow vara byggd år 1240; tornet ombyggdes år 1826. Under katholska tiden hölls i Fide en stor årsmarknad, kallad *Fide Samfund,* på St. Lars dag, då presten i kyrkan förrättade så kallad kyrkomessa och penningar offrades i en krucifix-stock till St. Laurentii ära; denna sed fortfor ända till 1699. Krucifixstocken begagnas nu till fattigbössa. — Adress: Wisby.

Filiaryd, eller **Stjernehult.** Två mantal säteri uti Anderstorps socken och Westbo härad af Jönköpings län, på bägge sidorna om Anderstorps-ån, hvarföre gårdarne urskiljas med benämningen Östra och Vestra Stjernehult. Detta namn bära de efter sina äldre egare af den gamla slägten Stjerna; sednare hafva de tillhört löjtnanterna Gyllenhöök och Wallerman och derefter öf-

verstlöjtnanten baron Fletwood, som afhände sig säteriet, dels som gåfva till sin betjent Gisslander, hvilken erhöll en del för trogen tjenst, och dels genom förpantning till bönder. Hälften af Östra Stjernehult, med qvarn och såg, egdes mot slutet af 1840-talet af landskamrer Seth, det öfriga af bönder. En åttondedel af Östra Stjernehult skänktes 1839 af egaren, drängen P. Ekström, till bostad åt komministern, för att få denne närmare till kyrkan, och derjemte skänkte Ekström 400 rdr banko, hvaraf räntan skall användas till fattiga barns undervisning i christendomen.

Fiflered. Socken i Redvägs härad af Elfsborgs län, 3 mil nordost från Ulricehamn, uppgifves hafva en areal af 6,804 tunnland, af hvilka 450 äro sjöar och kärr. Inom socknen ligga sjöarna *Lönnern*, en härlig sjö med vackra stränder, och *Laxsjön*, »en pöl utan lax». Socknens näringsfång äro jordbruk, varuforsling och åtskilliga slöjdtillverkningar samt afsalu af skogsprodukter, bräder, kol, tjära m. m., ty socknen eger ännu skogar, fastän dessa äro i synbart aftagande. Gårdfarihandel har icke på längre tid varit idkad i större skala. Socknen, som består af $12^3/_4$ mantal, beboddes 1840 af 547 personer, men hade 1850: 565 och 1856: 612 invånare. — Fiflered är annex till Böne konsistoriela pastorat af 2:dra klassen i Redvägs kontrakt af Skara stift. Kyrkan, vid sjön Lönnern, af okänd ålder, tillbyggdes 1734 och skall hafva sitt namn af de fibler (Horsafibler), som i ymnighet växa omkring henne. — Vid Björnaslätt finnes en f. d. offerkälla; men offringen deri har längesedan upphört. — Socknens vigtigaste gård är frälsehemmanet *Carlskogar*; kapellansbostället heter *Elmered*. — Adress: Ulricehamn.

Fifvelstad. Socken i Aska härad af Östergötlands län, mellan Hagebyhöga och St. Per i v. n. v., Orlunda i v. s. v. och söder, Allhelgona i s. s. o., Styra i öster och Vestra Steneby i n. o., uppgifves hafva en areal af 3,934 tunnland, af hvilka blott 25 äro sjöar och kärr. Socknen bildar i allmänhet en slätt utan backar, och omkring en tredjedel deraf mot öster är bevuxen med furuskog i bagarna. Äfven bränntorf finnes. Jordmånen är sandblandad mylla; åkerbruk, odling af fodervexter, boskapsskötsel och bränvinsbränning äro näringsgrenarne, och dertill kommer äfven spetsknyppling. Socknen består af $20^5/_8$ förmedlade hemman, deraf $15^5/_8$ skatte, 2 krono och 3 frälse, samt beboddes 1840 af 722, 1850 af 720 och 1856 af 716 invånare. Uti socknens fasta folkskola undervisades sistnämda år af en examinerad lärare 39 gossar och 22 flickor, medan 1 gosse undervisades i allmänt läroverk, 7 gossar och 21 flickor i hemmet. — Socknen, hvilken i början af 1300-talet nämnes som gård med namnet *Fivilstadhir* och sedan som socken, är annex till Hagbyhöga konsistoriela pastorat af 2:dra klassen i Aska kontrakt af Linköpings stift. Kyrkan, belägen $^1/_2$ mil öster från Wadstena, är mycket gammal, byggd af kalksten och försedd med stentorn, men förfallen, hvarföre anstalter äro vidtagna till nybyggnad. — Af fornlemningar finnas några dels stående, dels omkullfallna bautastenar på Fifvelstads-löten nära kyrkan; Broocman omnämner äfven en stor och flat sten, hvilken han tror hafva varit ett offeraltare; men deraf finnes nu icke något spår. — Under katholska tiden lydde af socknens 32 gårdar 9 under kyrkor, 7 under kloster och en under hospital. På 1600-talet egde adel en del af socknens gårdar. Vigtigaste gården för närvarande är säteriet *Råfsjö*. — Adress: Skenninge.

Figeholm. Köping under Kalmar stad, belägen i Tunaläns härad och Misterhult socken af Kalmar län, hade år 1856: 6 handlande, som i bevillning erlade 33 rdr banko, 3 handtverkare, hvilkas hela bevillning uppgick till 5 rdr bko, och idkade inrikes sjöfart med 8 fartyg om 178 läster.

Fiholm. Gammalt herregods i Jäders socken och Öster-Rekarne härad af Nyköpings län, beläget nära Söderfjärden af Mälaren, består af 2 mantal säteri med 4 mantal rå och rör, Fi-

holms by, 1 mantal Nybacka, 1 Norrby och $^1/_2$ Ekhammar samt Björsunds fiske och 18 underlydande inom socknen, tillika med åtskilligt i andra socknar, och är taxeradt till omkr. 148,000 rdr bko. Fiholm anses hafva tillhört riksrådet Rörek Birgersson af Ekaslägten omkring år 1300, hans son Anund, dennes måg riksrådet Waldemar Eriksson (kon. Waldemars sonson) och hans son Erik år 1388. Den sistnämda gaf gården i morgongåfva åt sin fru, Ermegård, hvarefter den år 1402 såldes till drottning Margaretha och af henne 1403 skänktes till konung Erik. Sedan känner man ingenting om gården förrän mot slutet af 1500-talet, då den tillhörde slägten Oxenstjerna, af hvilken ätt riksrådet Gustaf Gabrielsson och hans son, rikskansleren Axel, skrefvo sig friherrar till Fiholmen. Vid medlet af 1700-talet kom godset genom gifte till slägterna Soop och Dohna och sedan till riksrådet grefve Joachim Beckfriis, som gjorde det till fideikommiss 1791, hvarefter det tillhört denna ätt. Norrby byttes till godset från slägten Körning, och Ekhammar köptes år 1627 från fru Boy. Fideikommisset har patronatsrätt till Jäders pastorat, och församlingens kyrka ombyggdes år 1651 på bekostnad af Axel Oxenstjerna, Fiholms dåvarande egare. Herr Axel ligger sjelf begrafven under kyrkans högchor, i hvilket marmorminnesvårdar äro anbragta öfver honom, hans far och andra medlemmar af slägten. Till kyrkans och grafvarnas underhåll finnes en betydlig kassa, grundlagd år 1767 af enkegrefvinnan Dohna, född Soop, till Fiholm. — På Fiholms gård visades länge Axel Oxenstjernas sängkammare med ett uti sjelfva muren apteradt sängställe, till hvilket man steg upp på 4 till 5 trappsteg från golfvet. Äfven förvarades här några kläder, som tillhört rikskanslern. Om den med fideikommisset Fiholm och Börringe kloster följande grefvetiteln, se *Börringe*.

Fiholm. Gammal sätesgård i Rytterne socken och Snäfringe härad af Westerås län, nära Mälaren och det sund, som går fram mellan Tråssön och fasta landet, består af $3^7/_8$ mant. frälsesäteri, med derunder lydande 10 hemman i Rytterne och 1 i Dingtuna. Gården har fordom tillhört biskoparne i Westerås och kallades deraf *Biskops-Fiholm;* biskoparne hade sin gård på Tråssön, der qvarlefvor efter biskopliga slottet ännu lära synas. Genom Carl Knutssons räfst indrogs gården (1454) från dåvarande biskopen Åke Johansson, hvilken i stället skaffade sig en gård Wreta i Skultuna socken, sedermera efter biskopen kallad Åkesta. Fiholm var sedan kungsgård och blef år 1561 tillika med Strömsholm förlänad åt enkedrottning Katharina (Stenbock), kon. Gustaf Wasas tredje gemål. Af Gustaf II Adolf såldes gården år 1623 till fältherren Gustaf Horn mot 4,000 daler silfvermynt, men blef åter bytt tillbaka (1628) af konungen mot Häringe i Stockholms län, som lemnades åt Horn. Fiholm blef nu återigen kungsgård och fortfor att vara det till 1723, då fru Katharina von Rosenfeldt tillbytte sig Fiholm mot Rådmansö vid Norrtelje, som i stället blef kungsgård. Fru Rosenfeldts arfvingar innehade sedan gården, tilldess den genom gifte kom till familjen Ridderstolpe, af hvilken riksrådet friherre C. J. Ridderstolpe gjorde Fiholm till fideikommis 1779, och hvilken ätt godset nu tillhör.

Film. Socken i Olands härad af Uppsala län, kring Fyris-åns öfversta lopp, mellan Morkarla i sydost, Dannemora i sydvest, Tegelsmora i vester, Löfsta i norr, Forsmark och Walö i öster, uppgifves hafva en areal af 25,851 tunnland, af hvilka 2,950 äro sjöar och kärr. Bland vattendrag märkas Biasjön, som faller ut i Filmsjön, uti hvilken Slagsmyrans och Österby Dammars förenade vattendrag likaledes hafva sitt aflopp, hvarefter Filmsjön faller ut i Dannemora Grufsjö. Österby Stordamm bildar, tillika med Lillsjön och Kjabbomossen, en sammanhängande sjö, som i sednare åren blifvit utvidgad genom uppdämning. Åt nordost går Älgsjön ut till Forssmarks socken, åt nordost och norr Äng-, Wika- och Finnsjöarna till Löfsta. Socknen ligger på sjelfva landhöjden, hvarföre vattendrag derifrån utgå åt alla håll; men den är ändock

icke särdeles högländ och bergaktig, utan, om man undantager den högländare östra delen, i allmänhet en sank och stenbunden skogsmark med ringa åkerjord å svag lera och sand. Inom vestra gränsen ligga Dannemora Grufvors norra allmänning. Näringarne äro åkerbruk, skogs- och bergsbruk, det sistnämda vid Österby stora jernverk; dertill kommer grufbrytning i den del af Dannemora gruffält, som sträcker sig inåt socknen. Hemmantalet är 32, deraf $3^1/_2$ krono och $28^1/_2$ frälse; befolkningen, som 1805 uppgick till 2,044 personer, steg år 1850 till 2,309 och 1856 till 2,340 invån. Socknen hade sistnämda år både fast och ambulatorisk folkskola, den förra med 1 examinerad och 1 oexaminerad, den sednare med 4 oexaminerade lärare. I den förra skolan undervisades 52 gossar och 31 flickor, i den sednare 50 gossar och 36 flickor; 3 gossar bivistade allmän läro-anstalt, 4 gossar och 7 flickor hade enskild undervisning, och 109 gossar samt 74 flickor undervisades i hemmet. — *Fylm* nämnes 1314 såsom hörande till *Norundh*; socknen utgör nu, tillika med Österby bruks församling, ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen i Örbyhus kontrakt af ärkestiftet. Prestgården utgör 1 mantal. Kyrkan, belägen 4 mil från Östhammar och $5^1/_4$ mil från Uppsala, är gammal och uppförd af gråsten, men tillbyggd med tegel på 1700-talet, hvilken tillbyggnad bekostades af egaren till Österby bruk. Uti kyrkan står på högra sidan om fönstret i choret en konung, målad med krona på hufvudet, svärd i högra handen och riksäple i den venstra; framför hans fötter befinnes en sköld med 3 kronor. På venstra sidan om chorfönstret står en liknande bild med krona; denna håller med högra handen en yxa på axeln, med den venstra ett äple, utan kors, med en lilja på. Framför bildens fötter ligger en sköld med en flygande drake, — det urgamla Götiska vapnet, som fördes af Sverkerska konunga-ätten. Det förmodas, att bilderna syfta på Magnus Smek och Erik XII, hvilka år 1354 delade riket sinsimellan, så att fadern skulle behålla Svea Rike, på hvilket de 3 kronorna syfta, och sonen det öfriga. — Bland fornminnen omnämnas stensättningar vid Gamla Österby samt qvarlefvor efter den förmenta konung Filmers förmenta konungasäte vid Filmsjön; vid prestgården skola äfven finnas lemningar efter något slags befästning. — Socknens vigtigaste gård är *Österby Bruk*. — Adress: Uppsala, Dannemora.

Filsbäck. Ett mantal skatte-säteri uti Säfvareds socken och Kinnefjerdings härad af Skaraborgs län, har varit doneradt till Thord Amundsson, reducerades år 1683, köptes till skatte 1807, tillhörde 1812 ryttmästar Lindencrona och 1857 Johannes Andersson.

Fimmersta. Gård i Fägred socken och Wadsbo härad af Skaraborgs län, belägen invid Göta kanal och Wassbacken samt icke långt från Moholms station på Vestra Jernvägs-stambanan, har qvarnar, såg och tegelbruk samt tillhörde 1832 kommerserådet Santesson, sedan öfverstlöjtnanten frih. von Otter.

Finja. Socken i Vestra Göinge härad af Christianstads län, $3^1/_2$ mil v. n. v. från Christianstad, vid Finjasjön, uppgifves hafva en areal af 10,414 tunnland, af hvilka 945 äro sjöar och kärr. Uti Finjasjön utfalla åtskilliga åar. Socknen har god åker och äng samt skog af ek, bok och barrträd; äfven torfmossar finnas, och åtskilliga hemman hafva fiske i sjön. Socknen, som består af $19^7/_8$ mantal, beboddes 1840 af 1,100 personer, 1850 af 1,242 och 1856 af 1,306 invånare. Uti socknens folkskolor, — den har både fast och ambulatorisk sådan med en examinerad lärare i hvardera, — undervisades sistnämda år 42 gossar och 55 flickor i den fasta, 22 gossar och 33 flickor i den ambulatoriska, medan 4 gossar undervisades i hemmet. — Finja modersocken utgör tillika med annexet Hörja ett regalt pastorat af 3:dje klassen i Vestra Göinge kontrakt af Lunds stift. Hela pastoratet består af $39^1/_8$ förmedlade hemman, prestgården är $^1/_2$, annexhemmanet $^1/_2$, kronotionden 2: 13. — Vid Finja sjö ligger kronosäteriet *Mölleröd*, reduceradt år 1680 och nu

militie-boställe. — Adress: Christianstad.

Finja Sjö. En af Skånes större insjöar, belägen ungefär midt i Vestra Göinge härad, har tillopp från åtskilliga vattendrag och faller genom *Almaån* ut i Helge-å. Statens södra stambana är sträckt till sjöns norra ända. Vid Finja-sjöns stränder ligga Finja kyrka samt Mölleröds, Hessleholms och Hofdala herresäten.

Finnbergs Grufvor. Redan år 1790 ödelagda grufvor i Grythytte Bergslags härad och Grythytte socken af Örebro läns Westmanlands-andel, ifrån hvilka Grythytte Bergslag i fordna tider hemtade sitt hufvudsakliga malmförråd.

Finnbo. Masugn i Norrberkes tingslag och socken af Stora Kopparbergs län, tillhör Ferna bruk, anlades 1572 och förbättrades år 1650 af H. Neumann.

Finnboda. Beck- och kimröksbruk i Sickla församling och Svartlösa härad af Stockholms län, invid Saltsjön strax utanför Stockholm, tillhör ett bolag. Tillverkningen för år 1857 utgjorde 1,785 $^1/_2$ tunnor beck, 1,339 ℔ kimrök och 160 tunnor beckolja, alltsammans värderadt till 31,184 rdr.

Finnekumla. Annex-socken i Kinds härad af Elfsborgs län, 1 $^3/_4$ mil söder från Ulricehamn, vid sjön Åsunden, har en areal af 5,601 tunnland, af hvilka 2,510 äro sjöar och kärr. Socknen består af 8 $^5/_6$ mantal och beboddes 1840 af 420, 1850 af 422 och 1856 af 385 personer. I socknens fasta skola undervisade en examinerad lärare, gemensam för Finnekumla och Gällstad, 25 gossar och 21 flickor. — Finnekumla socken är annex till Gällstads regala pastorat af 1:sta klassen i Kinda kontrakt af Göteborgs stift. Kyrkan, belägen vid stranden af Åsunden, är af sten, af obekant ålder, men reparerad 1821. — Bland gårdar inom socknen uppgifves *Sundet.* — Adress: Ulricehamn.

Finnersånger. Ett och ett åttondels mantal frälsesäteri samt $^1/_2$ mant. frälse i Wesslands socken och Örbyhus härad af Uppsala län, brukas under det på dess egor anlagda Carlholms bruk och tillhör slägten De Geer sedan år 1725. (Se *Carlholm*)

Finnerödja. Socken i Wadsbo härad af Skaraborgs län, på Tiveden och näset mellan sjöarna Unden och Skagern, uppgifves hafva en areal af 53,761 tunnland, af hvilka 13,576 äro sjöar och kärr. Socknen ligger på Södra Sveriges Stora Landrygg, som öster om sjön Skagern går in i Westergötland, vid Finnerödja kyrka uppnår en höjd af 525 Svenska fot och fortgår till sjön Unden, hvarifrån den som helt låg fortsättes till närheten af sjön Wiken samt vidare mellan Tidan och Wettern till Dommeberg. Utom de bägge stora sjöarna, till hvilka socknen gränsar, finnas derinom icke färre än 12 mindre sjöar. Jordmånen består för det mesta af sandmylla och sandör samt är utomordentligt stenbunden; råg, hafra och potates odlas mest, och äfven linodling har här blifvit idkad med fördel; i fordna tider, då svedjande var tillåtet, var boskapsskötseln högre uppdrifven än nu. Vid Skagerns stränder finnas slipstensbrott. Socknens omkrets uppgifves till ungefär 6 mil; den består af 22 $^5/_8$ mantal och beboddes 1840 af 2,128 invånare, men hade 1850 en befolkning af 2,428, 1856 af 2,543 personer. Socknen hade sistnämda år både fast och ambulatorisk folkskola med en examinerad och en oexaminerad lärare; i den förra skolan undervisades 47 gossar och 43 flickor, i den sednare 105 gossar och 91 flickor, medan 29 gossar och 42 flickor undervisades i hemmet. Skolan grundlades genom brukspatron Jak. Arfvedsson och advokat-fiskalen A. Wallenstam, hvilken sistnämde som egare af Skagersholm år 1774 skänkte 50 tunnor spannmål till grundläggande af ett sockenmagasin. Socknen skall, såsom namnet antyder, hafva blifvit uppröjd af Finnar, och nästan på hvarenda höjd i skogen träffas hoplagda stenhögar, som tyckas bevittna, att orten varit mycket befolkad och odlad, sannolikt före di-

gerdöden (1350). — Finnerödja socken är för närvarande annex till Hofva regala pastorat af 1:sta klassen i Norra Wadsbo kontrakt af Skara stift, men kommer enligt Kongl. Brefvet af den 21 Juli 1854 att vid nästblifvande pastorsledighet utgöra ett särskildt regalt pastorat. Kyrkan, belägen $4^1/_2$ mil nordost från Mariestad och $3^3/_4$ mil vester från Askersund, är vacker och rymlig; hon uppbyggdes af sten 1763, då den förut här befintliga träkyrkan såldes och inköptes af en von Döbeln på Bärestad i Nerike, der den fordna kyrkan ännu år 1812 skall hafva stått som mangårdsbyggnad. Uti den nuvarande kyrkan förvaras tvänne porträtter i kroppsstorlek af kon. Fredrik och drottning Ulrika Eleonora. — Inom socknen märkas *Skagersholms* säteri och jernbruk samt säterierna *Ramsnäs* och *Wallsjön*. — Adress: Mariestad.

Finnforsen. Vattenfall i Skellefte elf. Se vidare denna artikel.

Finngrufvefältet. Koppar-grufvefält i Nya Kopparbergs härad och Ljusnarsbergs eller Nya Kopparbergs socken af Örebro län, upptäckt 1699. Se vidare *Ljusnarsberg*.

Finngrundet, Östra. Bank i Bottniska Viken, vid Lat. N. 60° 55′ 30″ och Long. O. Greenwich 18° 26′, der ett fyrfartyg nu mer finnes utlagdt. Fyrfartyget, som är rödmåladt, har ordet »Finngrundet» i stora hvita bokstäfver på hvardera sidan, är tackladt med tvänne master och förer om dagen på den högsta eller förtoppen en genombruten rödmålad toppkula och om natten en fyr-apparat, bestående af 8 stycken försilfrade reverberer, som lysa med stillastående sken rundtomkring horizonten och böra i sigtbart väder synas på minst $2^1/_2$ sjömils afstånd. Fyren tändes hvarje dygn vid solens nedgång och hålles brinnande till solens uppgång. På fyrfartyget finnes en klocka, hvarmed klämtas under disig och tjock luft, för att varsko annalkande seglare.

Finnhyttan. Bergsmanshammare och masugn i Grythytte socken af Grythytte Bergslags härad och Örebro län; hammaren har 400 sk℔:s smide, värderadt till 16,250 rdr bko, och eges, tillika med en tullmjölqvarn, taxerad till 1,140 rdr bko, af interessenter. — Kyrkoherde-bostället i Jernboås socken af Nora och Hjulsjö Bergslag i samma län heter likaledes Finnbyttan och består af 1 mantal krono.

Finnhytte- eller **Nitt-elfven.** Vattendrag, som bidrager till bildandet af Arboga-åns nordliga hufvudgren och upprinner på gränsen mellan Örebro län och Dalarne, i Helleforss socken upptager en vestlig gren från sjön *Silken* (838 fot), går genom *Ljusnaren* (518 fot), upptager *Salbosjöns* aflopp från vester och fortsättes åt sydost till *Norr-sjön* (468 fot), der Nitt-elfven förenar sig med Hörks-elfven, hvarefter alla de här förenade floderna gå genom *Söder-sjön* och under namnet *Stor-ån* fortsättas till *Roswalen* (211 fot) i Lindesbergs socken, tilldess de slutligen under namnet *Wedevågs-ån* falla ut i norra viken af sjön *Wäringen*, som genom *Oppboga-* eller *Arboga-ån* afbördar sig i Mälaren.

Finninge. Se *Olivehäll* eller *Ulfhäll.*

Finnmark. Med detta namn betecknas de trakter af riket, som bebos af Finnar, antingen sedan urminnes tider eller inflyttade i den historiska tiden, till största delen efter 1597, då hertig Carl till Sverige inkallade ett stort antal Finnar och anvisade dem bostäder i de nu s. k. Finnmarkerna. Sådana finnas i norra delen af Stora Kopparbergs socken, i Rättviks, Orsa, Norrberkes, Malungs, Malingsbo och Grangärdes socknar i Dalarne, i Wärmlands Finnskogar, i Nya Kopparbergs socken af Örebro läns Westmanlands-andel, i Helsingland, i allmänhet utmed fjällryggen ifrån Svinesund i norra delen af Bohuslän ända upp emot Lappmarken. De Finnar, som inflyttade i Wärmland, tillhörde hertig Carls anhängare i storfurstendömet och hade af konung Sigismunds trogne man, Fleming, blifvit så förföljda, att de icke sågo någon säkerhet, inan de kommo öfver till Sve-

rige. En del Finnar hade dock sannolikt redan på 1580-talet blifvit inkallade af hertig Carl. Så väl dessa som de förutnämda inflyttarne fingo af hertigen boningsplatser sig anvisade på skogarna i Dalarne och Norrland, men företrädesvis i Wärmland, der de satte sig ned i Bergslagen, Elfdalen, Fryksdalen, Jösse härad, Nordmarken och Gillbergs härad. I början voro Finnarne högdragna, och om en Svensk dräng friade till en Finsk piga, så var han säker om en korg, hvilket, — menar Fernow, — »till någon del lärer kommit deraf, att de hålla sina qvinfolk för vackrare än de Svenska, hvilket ock torde på somliga ställen träffa in, så länge de äro ogifta eller, rättare, så länge de äro unga; men längre varar det heller icke, emedan röken i deras badstufvor efter hand tärer på skönheten, och man knappt någonting osnyggare kan få se än en Finnekäring med sin pipa i munnen, hvarvid de merändels vänja sig, så snart de blifva gifta; härutaf har kommit, att Finnarne blifvit af sina grannar nämde för *Finneadel*.» Denna »Finne-adel» mådde en tid rätt väl i landet; men sedan den utbredt sig allt mer och började svedja och bränna på bolbyars och bergslagernas skogar, blef man mer nogräknad med dem och klagade hos regeringen öfver det förfång, som man derigenom led. Derföre stadgade regeringen 1647, att, »om lagman, häradshöfding och nämd pröfvade, det deras byggande befunnes land- och bergsbruk till skada, så skulle deras torp nedrifvas, sveder och säden tagas ifrån dem, och om de sedan icke ville afflytta, skulle de sjelfva fängslas, husen uppbrännas, och allt hvad de egde, gå till treskiftes.» Denna förordning verkställdes också ett par gånger i all sin stränghet, vid Bogen i Gunnarskog och på Sundsjöhytte-skog vid Elfdals-gränsen. Egaren till Uddeholm, brukspatron Carlström, som tyckte Finnarne bo sig alltför nära, förmådde häradshöfdingen, Gyllenflycht, att »döma dem ut». Finnarne besvärade sig hos konungen; men många af dem blefvo illa medfarna, och vid Råda kyrka måste till och med en blind Finne underkasta sig att ledas gatulopp, fastän han icke gjort annat än gått och tiggt i Bergslagen. Han fick dock, såsom det står att läsa i Elfdals Härads Dombok, en hel »sexstyfver i sårabot». Den stränga förordningen förnyades den 24 Augusti 1664 med det tillägg, att, »om någon bonde läte en Finne, sig till förfång, bygga och bo på sin skog, skulle han första gången plikta 40 daler silfvermynt och andra gången varda hängd.» Under kon. Carl XI:s tid blef en del af Finnarnes hemman skattlagd, mest till fjerdedelar. Oaktadt alla förföljelser qvarlefva ännu Finnar i Wärmlands, Dalarnes och Westmanlands skogar, der de lefva dels af boskapsskötsel, dels af kolbränning för bruken och hyttorna i närheten. Deras förnämsta husdjur äro getter, hvilka gifva dem ymnigt med mjölk; men förbudet mot att hålla dessa skogödande djur torde till Finnarnes utrotande bidraga mer än alla de fordna förföljelserna. De Wärmländska Finnarne äro kortvexta, med brun och nedrökt hy, rakt, stripigt hår, bredt ansigte och smala, blå ögon; de äro nationalstolta, outtröttliga i att röja, men annars makliga och overksamma, enfaldiga och råa, bibehålla sina förfäders språk, plägseder och bruk samt afhålla sig så mycket som möjligt från beröring med den Svenska befolkningen, ehuru de nu åtnjuta samma förmåner som och behandlas i allt lika med denna. Ännu finner man i Finnmarkerna de s. k. *rökstugorna*, stora rum utan annat tak än byggnadens yttertak, midt uti hvilka man anbragt en murad fyrkantig ugn, hvari veden inlägges till stugans uppvärmning. Framför ugnsöppningen befinnes den s. k. *panken*, en af gråstenar sammansatt spiselhäll, på hvilken maten tillredes, och i en stolpe bredvid befinnes ett jern, hvari en brinnande torrvedssticka, den så kallade pertan, insättes för att upplysa stugan. Ingen skorsten finnes, utan röken går ut genom en öppning på taket eller genom de gluggar på väggarna, som företräda fönstrens ställe. Dessa gluggar tillslutas med träluckor, och nedanför dem befinnas inne i stugan sängställen, eller s. k. lafvar, kring väggarna. Dessa rökstugor bli dock nu allt mer sällsynta. Imellertid kunna af

dessa Finnar högst få nu mer läsa sina gamla Finska psalmböcker, hvilka de säga vara skrifna på *Grekiska*. De talrika ortnamn i Westmanland och annorstädes i öfra Sverige, som begynna med stafvelsen *Finn*, hänvisa till en del till uppröjningar af Finnar. Huru stort den Finska befolkningens antal är inom landet, finnes ingenstädes officielt uppgifvet; men att det är ganska ansenligt, finner man deraf, att, utom de Wärmländska och öfriga Finnarne inne i landet, i Norrbotten, mot gränsen mot Finnland, talrika Finnar äro bosatta i de nästan rent Finska socknarna Pajala, Hietaniemi, Öfver- och Neder-Torneå, m. fl.

Finnskoga, Norra och **Södra.** Kapellförsamlingar till Elfdals pastorat i Elfdals härad och Wärmlands län, innefatta Wärmlands öfversta hörn mellan Dalarne och Norska gränsen, omkring Klar-elfven och dess bifloder, Tosan, som kommer från Tisjön, Warån och Höljan. Inom kapellförsamlingarnas område ligger likaledes sjön Rangen, hvars aflopp slutligen förenar sig med den Norska Glommen. Kammarkollegium stadfäste 1840 det förslag, som blifvit uppgjordt till indelning af kapellförsamlingarna, och enligt hvilket Norra församlingen består af $1^{17}/_{241}$, den Södra af $3^{14}/_{72}$ mantal; den förra är taxerad till 11,951, den sednare till 64,078 rdr bko. Norra Finnskoga kapellförsamling beboddes 1856 af 1,195, den Södra af 1,669 personer. Bägge kapell-församlingarna hade samma år ambulatoriska folkskolor; i Norra församlingens skola undervisade 1 examinerad lärare 59 gossar och 62 flickor, medan 1 flicka hade enskild undervisning och 10 gossar samt 12 flickor undervisades i hemmet; Södra församlingen var delad i 2 skoldistrikter, i det norra af hvilka klockaren i den ambulatoriska skolan undervisade 42 gossar och 59 flickor, medan 1 examinerad lärare i södra distriktet undervisade 65 gossar och 74 flickor. I hemmet undervisades 17 gossar och 10 flickor; 22 gossar och 34 flickor i Södra kapell-församlingen saknade undervisning. — Kapell-församlingarna äro annexer till Elfdals konsistoriela pastorat af 3:dje klassen i Elfdals kontrakt af Carlstads stift. Norra församlingens kyrka ligger vid Klar-elfven, 20 mil från Carlstad, den Södras närmare Norska gränsen, 19 mil från sistnämda stad. — Adress: Råda.

Finnå, eller **Stadra.** Jernbruk uti Jernboås socken samt Nora och Hjulsjö Bergslags härad af Örebro län, vid Grecken, har 2 härdar med fritt smide af eget tackjern samt tullmjölqvarn med 1 par stenar och tillhör egaren af Stadra gård i Nora socken af samma härad och län.

Finnåker. Bruks- och landtegendom i Fellingsbro socken och härad af Örebro län, nära Finnåkers-ån, består af 1 mantal frälse och $5^1/_2$ mantal berustadt säteri samt Finnåkers bruk med 5 härdar, 3 hamrar, 253 sk℔ 10 l℔ frälserätt, 2,771 sk℔ privilegieradt stångjernssmide mot $^1/_2$ proc. hammarskatt samt spik- och manufaktursmide. Egendomarne hafva tillhört Louis de Geer, men inköptes från hans testaments-exekutorer år 1660 af öfver-guvernören G. Soop och tillhörde sedan Soopiska ättens arfvingar af slägterna Fersen, Dohna, Stenbock, Larsson, adlad Svedenstjerna, Lilje, m. fl. Mellan grefvinnan A. M. Soops arfvingar, general-majoren grefve Dohna och herrarne Svedenstjerna, uppkom en vidlöftig rättegång angående bördsrätten, och denna afgjordes slutligen genom förlikning på det sätt, att egendomarne stadnade i ätten Fersens uteslutande besittning. — På ett högt berg vid egendomen har man funnit lemningar af en borg.

Finska Jungfrun. Så kallas en större klippa i Saltsjön, nära Stockholm, vid mynningen af Swindersvik, midt emot Blockhustullen. En gammal sägen påstår, att, när denna klippa är fri från snö och is, är äfven vattnet fritt mellan Svenska kusten och Åland.

Finspång. Bruks- och landtegendom i Risinge socken och Finspånga läns härad af Östergötlands län, mellan sjöarna Bönern och Dofvern, nu ett bland

Sveriges praktfullaste herresäten, hade år 1563 fem åboer och blef, tillika med samtliga kronohemmanen i häradets sju socknar och i Wreta Klosters socken, förlänad till hertig Johan, sedan kon. Johan III, hvaraf benämningen Finspångs Län uppkommit. Redan på 1500-talet lär ett bruk här hafva blifvit anlagdt för kronans räkning till gjutning af stycken och kulor; men detta bruk bestod omkring år 1618 af en bergsmansmasugn och några små osmundshamrar, allt i dåligt skick. Det blef då, tillika med hela Finspångs län, upplåtet på arrende till *Louis de Geer den Äldre,* född i Lüttich d. 17 November 1587 och död i Amsterdam den 19 Juni 1652. Arrendet afslöts först den 14 Aug. 1618 i Wilhelm de Besches namn, och denne erhöll den 12 Okt. 1619 arrende-kontrakt eller öppet bref på arrendet af kon. Gustaf II Adolph; men år 1641 köpte de Geer sjelf bruket i afräkning på fordringar hos kronan och fick stadfästelse på köpet år 1646. Han introducerades år 1641 på Svenska Riddarhuset. När drottning Christina blifvit myndig, utverkade han sig hennes fastebref på godset och erhöll detta bref, dateradt den 30 Juni 1646. Efter Louis de Geer den Äldre kom Finspång till hans son, assessorn m. m. *Louis de Geer den Yngre,* född i Amsterdam den 24 Juni 1642, som 1668 lade grunden till den storartade slottsbyggnaden. Han förblef i oqvald besittning af egendomen till 1685, då den förklarades underkastad reduktion; en del hemman blefvo verkligen indragna, och det sattes i fråga att förvandla sjelfva hufvudgården till öfversteboställe. Carl XI tog sjelf stället i ögonsigte, och med anledning af de stora kostnader, som blifvit nedlagda på egendomen, samt af omöjligheten att skilja gården och bruket från hvarandra, blefvo slutligen de Geerska arfvingarne försäkrade om besittningsrätten genom ett den 22 Juni 1689 uppgjordt arrendekontrakt, enligt hvilket för evärdeliga tider 600 daler silfvermynt årligen skola erläggas i strömsafrad. Endast af denna anledning kallas Finspång ännu för kronobruk. Gården kallas år 1683 två mantal säteri med ett afhyst Ingestorp; 1687 bestod den af $1^1/_2$ mantal krono, $^1/_2$ arf och eget, bägge säteri, med 1 mantal ladugård Öfversäter. Sedermera hafva flerfaldiga förändringar inträffat. Hufvudgården med dertill hörande innehades efter den yngre Louis de Geer, som dog på Finspång 1695, af hans son *Johan Jakob de Geer,* död 1738, dennes son, öfver-intendenten *Louis de Geer* († 1758), som uppförde flyglarna till slottet, vidare af hans son, friherre *Johan Jakob de Geer* († 1809), hans son, hofmarskalken *Gerhard de Geer,* och mågen, hans exc. grefve *Gustaf af Wetterstedt,* gift med Aurora de Geer; 1853 egdes godset af grefvarne *Nils* och *August Gyldenstolpe* samt deras systerdöttrar fru friherrinnan Leijonhufvud och fröken Troil, dels genom arf, dels genom köp; sedan af brukspatron C. Ekman. Vid deras tillträde till egendomen voro verkstäderna i bristfälligt skick, men hafva småningom, synnerligast under sednare åren, blifvit iståndsatta och tillökade. De bestodo 1855 af en masugn, uppsatt af huggen granit, en rostugn och en ny gasrostugn, en verkstad för kanoners svarfning och bearbetning, innehållande 2 svarfstolar, 6 borrstolar, tappsvarf och hyfvelmaschin, samt mechanisk verkstad med flera svarfstolar, borrstolar, gängmaschin och hyfvelmaschin, modellverkstad och klensmedjor, m. m.; gjuteri; stångjerns-smedja, uppsatt år 1851, innehållande puddel-ugn, 3 Lancashire-smälthärdar och 3 vällugnar med 7 hamrar samt ett valsverk för tillverkning af stångjern, mindre plåtar och rails. Af kanoner tillverkas här årligen omkring 2,000 sk℔, af mechaniskt gjutgods 1,500, af stångjern omkring 12,000 sk℔, de underlydande brukens tillverkning inberäknad. Det till allt detta erforderliga tackjernet tillverkas till största delen på stället; en del köpes från Nora Bergslag och andra ställen, och en del jern för gjuteriet tages från Småland. Malm till tackjernstillverkningen hemtas ur egna grufvor, nämligen hälften i Järna grufvor, hälften i Förola grufvor i Södermanland, hälften i Stenebo grufvor i Småland och $^3/_4$ i Rullerums grufvor i Börrums kapell af Hammarkinds härad. Trans-

porten sker sjöledes till Norrköping, derifrån landväg till Fiskeby i Östra Eneby socken på en år 1855 öppnad s. k. hästbana och vidare sjöledes öfver Glan på eget ångfartyg; på samma väg föras brukets effekter till Norrköping. Kol erhållas dels af egna skogar, dels köpas de från kringboende allmoge; på de sednare åren har man börjat med kolning af rötter och derigenom uppdrifvit den egna kol-tillgången till omkring 14,000 läster.

Finspångs hufvudbyggning ligger på en holme i strömmen nedanför bruket och är uppförd af sten, likasom de flesta byggnaderna på stället. Den bildar ett ansenligt slott med torn, ståtliga trappor och talrika rum, allt från år 1688; i högra flygeln, — bägge flyglarne äro sedan 1742, — befinnes ett kapell, der offentlig gudstjenst hålles af brukspredikanten alla sön- och helgdagar. Kapellet, som upptager flygelns bägge våningar, håller 20 alnar i längd och 11 i bredd; altartaflan, af Hörberg, föreställer sju änglar, som sväfva uppåt med Frälsarens kors. Predikstolen har sin plats ofvanför altaret och är rikt ornerad; kapellet har derjemte orgelverk och prydes af flera taflor, bland hvilka en, som föreställer Petri Förnekelse, lärer ega verkligt konstvärde. I slottets hufvudbyggnad förvaras en ansenlig taflesamling, hvars perla är en Jordaens, föreställande Petrus, som finner skattepenningen i fiskens mun. Bibliotheket är icke oansenligt. Längre ned på holmen ligger en orangeribyggnad af sten, och i parken befinnes ett Auroras Tempel, en rotunda, hvars hvalf hvilar på 12 fristående Joniska pelare, byggd efter ritning af Sergel och med hvalfmålning af Hörberg, som äfven målat fresker på parkens mur. Midtuti Templet står ett altare med porträtt-medaljonger af åtskilliga damer, tillhörande familjen de Geer, nämligen friherrinnan Fredr. Aurore de Geer, född grefvinna Taube, hennes döttrar Charlotte Aurore och Fredrika Emilia Aurore, den förra gift grefvinna Wetterstedt, den sednare grefvinna Piper, samt deras i barndomen aflidna systrar Sophie Aurore och Julie Aurore; hvalfmålningen föreställer Aurora, förjagande Natten. Uti parken befinnes derjemte ett monument af gjutet jern öfver Aurora de Geer, född Taube, och vid parkens ända ligger det s. k. *Nya Lugnet*, ett lusthus med Joniska pelare och praktfulla rum. Söder om strömmen ligga tingshus, som tillika innehåller värdshus, fattighus eller hospital, anlagdt af Johan Jakob de Geer, skolhus, o. s. v. Såsom en egen märkvärdighet i sitt slag anmärker Broocman, att ännu i hans tid, omkring år 1760, fanns på Finspång öl, brygdt år 1646 af en Wallonska, Lina Goffin, som »sig till åminnelse bryggde 10—12 fat sådant öl, hvartdera om 8—9 oxhöfdens rymd»; vid förstnämda tid fanns dock blott fjerdedelen af ett sådant fat qvar, så att den »kraftiga medicinen», som Broocman kallar det, nu långt för detta tagit slut.

Finspångs gods består af 2 mantal frälsesäteri med Öfversäter, 1 mant. ladugård, 2 tegelbruk, qvarn med 4 par stenar, grynqvarn, såg; masugn med 2 pipor för kanongjutning och tackjernstillverkning; verkstäder för kanoners och mechaniska arbetens förfärdigande; jern- och metall-gjuteri, stångjernsbruk (se ofvan); — *Lotorps* stångjernsbruk och manufakturverk med såg och qvarn, anlagdt 1635 af Gillis de Flon, på 1750-talet tillhörande Chr. Hebbe, sedan kommet under Finspång, — *Ekö*, på en ö i Dofvern, köpt af öfver-intendenten Louis de Geer från öfverste A. v. Nieroth, med dertill hörande 1 mantal ladugård Åsunda, m. m., tillsammans $23^{131}/_{480}$ hemman med räntor af $27^{409}/_{480}$ mant., hvartill komma ytterligare $43^{33}/_{48}$ mantal med räntor af $25^{46}/_{48}$ mantal samt verk och lägenheter i 10 andra socknar, deribland Djurshytte bruk i Hellestad, i Tjellmo, i Regna, Wånga, Stjernarp, Östra Eneby, Qvillinge, Borg och Löth, Ringarum samt Järna i Södermanland. Det hela var år 1857 taxeradt till öfver 800,000 rdr bko. — Hela befolkningen på egendomen uppgick år 1852 till öfver 3,000 personer, hvaraf 631 vid bruket.

Finspånga Län. Härad i Östergötland, det nordligast belägna och största af alla detta läns härader, ligger

dels på Kålmorden, dels på den bergås, som bildar norra gränsen för Motala ströms dalgång, dels slutligen i Tisnarens dalgång på Kålmordens norra sluttning; häradets längd från sydvest till nordost är 5—6 mil, bredden i sydvest omkring 5, eljest 4 mil. Arealen uppgifves till 15 qvadratmil, deraf 2 qvadratmil vatten, eller 334,045 tunnland, af hvilka 44,210 äro sjöar och kärr. Det utgör tillika med Bråbo och Memmings härader ett fögderi och består af tvänne tingslag: Risinge samt Hellestads och Tjellmo, af hvilka det förra har sitt tingsställe vid Finspång, det sednare i Tjellmo. Finspångs län består af följande socknar: *Skedevi*, $33^3/_4$ mantal af *Regna, Risinge, Wånga*, $15^3/_4$ ($10^3/_4$?) mantal af *Kullerstad*, $5^1/_2$ mantal af *Kimstad*, 1 mantal af *Bo* (hvilken socken i öfrigt tillhör Sköllersta härad af Örebro län), *Hellestad, Godegård, Tjellmo*, $1^1/_2$ mant. af *Krigsberg* samt $4^{17}/_{24}$ mantal af *Stjernarp*. Hela befolkningen utgjorde 1856 tillsammans 22,863 personer, af hvilka 12,089 tillhörde Risinge, 10,774 Hellestads och Tjellmo tingslag. Hemmantalet uppgifves till $436^{21}/_{48}$ mantal, hvaraf $106^1/_{12}$ skatte, $28^{19}/_{48}$ krono och $301^{23}/_{24}$ frälse. Jordbruk, boskapsskötsel, skogs- och bergsbruk äro befolkningens näringsgrenar. Bland insjöar nämnas *Glan, Roxen, Tisaren* och *Hunn;* betydligaste strömmen är *Finspångs-ån*. Häradet har flera jerngrufvor, t. ex. *Katterums* och *Stor-* eller *Sörgrufvan* i Hellestad, *Storgrufvan* i Wånga, m. fl.; bland jernverken märkas: *Finspång*, det vigtigaste af alla, *Sonstorp, Stjernvik, Folkström, Grytgöl* och *Borggård*. — Finspånga län förekommer under detta namn första gången i 1581:års jordebok, men omfattade då äfven Hammars, Askersunds och Snaflunda socknar af Lerbäcks Bergslag. Det blef den 12 Oktober 1619 förlänadt eller, rättare, utarrenderadt till Louis de Geer den Äldre mot 9,222 daler 21 öre 16 penningar Sv. mynt och upptages enligt 1620:års stat i Statskontoret till 13,919 Sv. daler och 3 öre.

Finspångs Å. Ansenligt vattendrag i Östergötland, utfallande i sjön Glan och bildadt af flera hufvudgrenar, bland hvilka de vigtigaste äro *Godegårds-* eller *Hättorps-ån*, sist kallad *Hellestads-ån*, och *Emma-ån*. Den förra af dessa kommer från Tylö skogen i länets nordvestligaste trakt och upprinner ur en mängd dels genom natur, dels genom konst med hvarandra sammanhängande sjöar, som slutligen samla sina vatten i *Åhrsjön*, hvarifrån *Godegårds-ström* går ut åt sydvest, upptager flera vestliga tilllopp från landthöjden mot Wettern (från Hökesjön, Blina-sjöarna, Bremossen m. fl.) och slutligen vid De Geersforss, $1^1/_2$ mil från källorna, tager nästan rak östlig rigtning utöfver en mils väg samt vid Hättorp bildar betydliga fall utför en ås, som bildar likasom ett trappsteg från den bergiga Godegårds-trakten till den jemnare Tjellmo-bygden. Den nu mer s. k. *Hättorps-ån* fortgår vidare i östlig och nordöstlig rigtning till sjön *Stor-Tron*, men upptager dessförinnan, en half mil från Hättorp, två större vattendrag, ett nordligt samt ett annat, *Salsterns* och *Stråkens*, från söder. — Det förra af dessa uppkommer ur sjöar och gölar vid Nerikes-gränsen, deribland Skönnarbosjön, och hvilka alla samla sina vatten i *Annsjön*, som med Lemneå-forsar faller ut i *Lyren*, hvilken har sydligt utlopp genom Dråsa-sjön till Hättorps-ån. Den sistnämdas sydliga tillflöde kommer deremot från vestra landhöjden, hvarifrån vattnen samla sig i den ansenliga sjön *Salstern*, från hvilken Carlströms-ån går till *Stråken*, som består af tvänne med ett sund förenade milslånga sjöar, ur den östra af hvilka vattendraget tager nordöstlig rigtning, bildar ett fall vid Qvarns nu nedlagda bruk och förenar sig med Hättorps-ån en mil från utloppet ur Stråken. — Den sålunda förstorade Hättorps-ån lemnar den milslånga, men smala och flera bäckar upptagande sjön *Stor-Tron* genom Borggårds-ström och kommer nu ut på en ny terrass, *Hellestads-slätten*, efter hvilken vattendraget nu får sitt namn. Hellestads-ån flyter först $^1/_4$ mil åt norr och derpå $^1/_2$ mil åt öster till Sonstorp, der *Emma-ström* (se denna artikel) förenar sig med Hellestads-ån. Vattendraget fortgår nu i sydöstlig rigtning utefter $^3/_4$ mil till sjön *Bönern*,

gör ansenliga fall vid Finspång och faller, under namnet *Finspångs å*, genom den milslånga sjön *Dofvern* ut i sjön *Glan*, hvilken sjelf genom Norrköpings ström faller ut i Bråvikens innersta vik, Rörsviken. Vattendragets område upptager större delen af Finspånga län, nämligen Godegårds, Tjellmo och Hellestads socknar, största delen af Risinge, tillika med en del af Krigsberg i Bobergs härad.

Finsta. Gammalt gods i Skederids socken och Sjuhundra härad af Stockholms län, nära nordöstra ändan af sjön Björken, 1 mil från Norrtelje, består af 2 mantal frälsesäteri, med $1^1/_4$ mantal Skedersby, 2 qvarnar med 4 par stenar och 2 enbladiga sågar. Gården nämnes år 1318 såsom tillhörande riksrådet och Tiunda-lagmannen Birger Pedersson, fader till den Heliga Brigitta, hvilken skall hafva blifvit född härstädes 1304. Gården är anlagd mellan sönder-rasade berg, i hvilka åtskilliga grottor ännu bära den Heliga Britas namn; den fortfor att i 200 år stadna inom slägten, och Joachim Brahe gaf Finsta till sin fru, Margaretha Wase, Gustaf I:s syster. Deras dotter blef gift med Birger Nilsson Grip till Nynäs, och dennas dotter Elisabeth medförde egendomen till sin man, friherre Anders Keith, som 1570 skref sig till Finsta. Han blef landsflyktig under oroligheterna mellan konung Sigismund och hertig Carl; men sannolikt innehade hans fru egendomen till sin död 1616. Finsta öfvergick sedan till riksrådet Åke Axelsson Natt och Dag († 1655), som innehade gården genom förpantning 1629 och sedan genom köp. Den tillföll slutligen hans dotter Beata, gift med riksrådet Gustaf Sparre († 1690), som sålde Finsta till landshöfding Sv. Leyonmark, hvilken här hade ett bibliothek, och från hvilken gården gick i arf till hans son, sekreter. S. J. Leyonmark och andra af slägten. År 1825 egdes hälften af kapiten Leyonmark och andra hälften af Nils Carlström, som 1849 var ensam egare; såsom egare år 1857 uppgifves enkefru Lundqvist. Taxeringsvärdet är 29,200 rdr banko. — Gården har en rymlig, gammal åbyggnad af trä, hvilken dock icke motsvarar teckningen i Sveciæ-verket, der flera af forntidsminnena härstädes äro aftecknade. I »Svenska Minnen» finnes en ritning af »St. Britas Bönekapell». Ett sådant af trä, hvari herr Erik Johansson Wase »alltid låg rädd i sina böner, att det gamla taket skulle falla ned öfver honom», afbrann redan i hans tid. Flera grafhögar finnas på egorna; en runsten påträffades 1722, och en fjerdedels mil från gården står den s. k. »Salmunge-stenen», rest af Jubra och Irni efter »IRbrn fadur sin».

Finsta. Gård i Bro härad och socken af Uppsala län, mellan Brogård och Brolöfsta, består af 1 mantal frälse och 1 mantal skatte samt egdes 1849, jemte 2 mantal och Norrboda qvarn, af en fröken Taube.

Finsta. Ett mantal frälse i Wänge socken och Ulleråkers härad af Uppsala län, har tillhört slägten Krusbjörn, sedan Svedberg omkr. 1782, Liljeblad omkring 1825; var 1849 styckadt.

Finstad. Två och ett halft mantal frälse-säteri uti Borg och Löts socken af Memmings härad och Östergötlands län, köptes 1646 af grefve Axel Lilje, var 1683 ladugård under Löfstad och köptes derifrån först på senare åren af N. Gabrielsson, som egde Finstad år 1855.

Finsta Fjerding. Så kallas en del af Hedemora socken i Hedemora sockens tingslag och Stora Kopparbergs län. Finsta Fjerding består af $26^7/_8$ mantal skatte.

Finstaholm, eller **Finsta.** Tre mantal skatte-säteri i Häggeby socken och Håbo härad af Uppsala län, icke långt från Arnöfjärden af Mälaren, synes före reduktionen hafva tillhört slägterna von Deppen, Planting Gyllenbåga och Berglod, sedermera Cronsköld, Frölich till 1831, omkring 1850 friherre Tersmeden (åt hvilken det försåldes till skatte år 1836), som dessutom innehade $1^1/_2$ mantal i socknen, sedermera kapiten C. A. Hadorph.

Finved. Med detta namn, som skrifves på flerahanda sätt, äfven *Finhed, Vinewith,* betecknades fordom ett Småländskt fylke, styrdt af egna konungar och bestående af de tre härader, som nu benämnas Westbo, Östbo och Sunnerbo. Allvin förmodar, som det synes, på goda grunder, att i äldsta tider äfven Mo härad hört till det Finvediska riket, hvars äldsta gränser omfatta äfven detta härads. Inom Finveden ligga sjöarna Bolmen och Unnen, Widöstern, Furen och Flåren, den förra omslutande den märkvärdiga ön Bolmsö, till hvilken alla minnen hänvisa som Finvedskonungarnes säte. Lagan och Nissan genomflyta landet. Finvedens berg bestå af finlagrig gneiss och innesluta på några få ställen jern, dock till så ringa mängd, att malmens brytning icke lönar sig; i stället finnas sjömalmer i de flesta sjöarna och myrmalmer nästan öfver allt, särdeles under mossar och kärr. Med sådana är också landet rikligen välsignadt, och de Finvedska mossarnas areal beräknas till minst 100,000 tunnland. Åtskilliga mossar hafva en areal af 10,000 tunnland och ett djup af 30 fot och derutöfver. De hafva blifvit bildade genom fälld skog, som fått ligga qvar på stället att förruttna. Allvin (Westbo Beskrifning, sid. 7) indelar dem i lefvande, d. v. s. ännu växande, och utdöda; i de förra har man ända på sexton fots djup icke funnit annat än frisk, oförruttnad hvitmossa, som närmare botten varit brandgul, — troligen en påbörjad öfvergång till upplösning; de döda mossarne hafva deremot helt och hållet gått öfver till ett brunt, svartbrunt eller svart ämne, med fina växt- eller rot-trådar, allt eftersom upplösningen kunnat framskrida. Derjemte är landet ytterligt rikt på ljunghedar, och hela södra delen deraf, mellan sjön Bolmen och Lagan, från Jönköpings läns gräns till Hallands och nära den Skånska, är nästan ett enda ljungfält, der hemman och byar ligga strödda som oaser i öknen. En stor del af dessa hedar har, likasom mossarna och många bland Finvedens sjöar, fordom varit skog, och ännu är landet i öfrigt skogrikt, så att hvart hemman kan i medeltal räkna omkring 500 tunnland skogs-areal. Både bok och ek förekomma, den sistnämda hufvudsakligast inom Östbo; tall och gran kläda höjderna. Men landets jordmån under växtmyllan på ytan är nästan uteslutande sand, antingen mer eller mindre röd och jernblandad eller hvit, den förra ansedd som bättre botten under åkern än den sednare. Inom Finved eger det märkvärdiga förhållandet rum, att flodstränderna ofta äro mindre bördiga än de närliggande höjderna. Elias Fries förklarar detta genom stora vattenmassor, som gått fram och bortsköljt dalgångarnas matjord, men skonat den högre belägna matjorden. Imellertid förekommer den fina hvita sanden äfven på berg och höjder, sannolikt ditdrifven som flygsand och tydligen en yngre bildning, emedan dess yta är alldeles fri från den rull- eller kullersten, som, af mångfaldiga arter, eljest på vissa ställen bokstafligen betäcker jordytan, så att det förefaller, — för att nyttja Allvins ord, — »som skulle guden Thor med sin hammare på vissa ställen hafva krossat hela berg.» Bättre jordmån finnes imellertid i Östbo härad och de dertill närmast angränsande delarne af Westbo och Sunnerbo. — Om den folkstam, som bebott denna trakt, har man i sednare tider uppgjort hvarjehanda gissningar. Att den är en och samma med den, hvars afkomlingar ännu i dag bebo Wärend och Njudung samt Bleking, torde få anses som fullt tillförlitligt, likasom att den är en invandrad menniskostam, som från hafvet gått uppåt flod-dalarna. Man vill till och med uti åtskilliga namn på orter spåra en Grekisk kolonisation och Grekisk kultur. Att landet varit urgammal bygd, förefaller troligt af många omständigheter, och Allvin synes benägen att antaga, det landets nu rådande naturliga beskaffenhet härleder sig lika mycket från befolkningens som från naturens inflytelse, om icke mer från den förras. Munarten i landet har mycken likhet med det gamla Götiska språket, med en betydlig blandning af Anglosachsiska, hvilket sistnämda är öfvervägande i vestra Finveden. Genom Anglosachsiska språket får man också den sanno-

likt rigtigaste härledningen till sjelfva namnet Finved. På detta språk är *Fen* lika med kärr, och ved (vold, det Engelska wood) betyder skog. I detta kärrens och skogarnas land bör man sålunda sannolikast söka det Finland, hvarom det så ofta talas i de gamla sagorna, hvilka svårligen kunna hänvisa till det Finska talande Finnland på andra sidan Bottniska Viken. Wieselgren förlägger också icke utan skäl Fornjoter och hans Jotar till Småland, der på Flishult i Njudung (Näsby socken af Östra Härad) en ätt varit bosatt, som ledde sin börd från Gylfe. Ur Hervara sagan, som »för Småland är detsamma som Ynglinga-sagan för Uppland», har man ledt sig till en Finvedisk kungalängd, började med Andgrim Rese, hvars sonson Grim eller Eigrim först tog sitt konungasäte på Bolmsön. Efter honom nämnes hans son Andgrim, som öfvervann konungen i Gardarike, Svafurlam, och tog hans svärd Tirfing samt gifte sig med hans dotter Eivor. Med henne hade han tolf söner, bland dem Angantyr och Hjorwarder, hvilken sistnämde till envig på Samsö (der Bolmsö-kungarne hade sin ättegrift, menar Wieselgren) utmanade Uppsala-konungen Yngve Erikssons kämpe, Hjalmar, hvars trolofvade, konungadottern Ingeborg, skulle bli segervinnarens pris. De tolf bröderna stupade alla, likasom Hjalmar; men Angantyrs dotter, Hervor, uppträdde efter sin far på Bolmsö-thronen. Vidare nämnas som konungar i Finved Håkan Ring, Eigil Enhändt, Asmund, en Norsk fursteson, Armodr, Kol, i slutet af 9:de århundradet. Wieselgren låter imellertid kungaraden sluta med Hervor, genom hvars giftermål med Haufudr, son af kon. Gudmund i Glesiswall (bernstenskusten mellan Weichsel och Düna), Finveden blef förenadt med det rike, som Wieselgren kallar Virdaland, och hvilket enligt hans mening bestod af Wärend och Möre i Småland samt Reidgötaland (öster om Östersjön) och Glesiswall och till hufvudstad hade ett *Birca* vid det nuvarande Kalmar. — Under den rent historiska tiden, sedan Finved blifvit införlifvadt med Svea och Göta Rike, nämnes det år 1123, då Sigurd Jorsalafar företog den så kallade *Kalmare Leding*, »för att återinföra Christendomen», som det påstås, ehuruväl vinnandet af byte sannolikt var hufvudändamålet, enär Finveden redan länge varit christnadt och enligt Adam af Bremen redan år 1070 hörde till Skara stift. Jemte Skåne, Halland och Bleking lydde Finved 1152—1157 under Danska kungen Sven Grathe, men blef år 1157 åter förenadt med Wärend till en lagsaga. Sedermera innehade hertig Erik Magnusson Småland med Finved från 1310 till 1315, och mellan åren 1353—1357 var Finved (Finland, som det kallas) Bengt Algotssons hertigdöme. Äfven Abraham Brodersson, drottning Margarethas gunstling, lär hafva innehaft Finved som län. Under Unionstiden sutto Finvedens fogdar på Thorsborg, Piksborg eller Sunnersborg i Sunnerbo, på Ed i Östbo, Walsnäs i Westbo o. s. v.; i början af 16:de seklet hade Thure Jönsson Östbo i förläning. Efter 16:de århundradets slut har Finveden varit deladt mellan Kronobergs och Jönköpings län; Sunnerbo har tillhört det förra, Westbo och Östbo det sednare. — I ekklesiastikt hänseende kom Finved år 1157 till Linköpings stift och tillhörde detsamma ännu år 1544. Under Wexiö stift, dit det ännu hör, lades landet år 1555.

Fiskeby. Tre mantal frälse i Östra Eneby socken och Bråbo härad af Östergötlands län, vid Motala ström, med utjord, hage, åkrar, 3 ålfisken, bresiljeqvarn, nedlagdt pappersbruk, lastplats, jernväg, m. m., lyder nu under Finspångs gods, tillika med $1/2$ mant. frälse Tråbrunna och 1 mant. frälse Knifberga. Fiskeby, som förut lydde under Norsholms kungsgård, köptes år 1641 från kronan af Louis de Geer, innehades år 1687 af Louis de Geer den Yngre och 1725 af Johan Jakob de Geer; Tråbrunna har lika länge tillhört Finspång, Knifberga först från 1700-talet.

Fiskebäck. Kapellförsamling i Habo pastorat och Wartofta härad af Skaraborgs län samt Redvägs kontrakt af

Skara stift, hvartill hänvisas. Fiskebäcks kapell flyttades år 1780 till hemmanet Lilla Flyttered och kallas nu *Gustaf Adolphs kyrka;* denna ligger 1 mil i norr från Habo och är en rymlig korskyrka af trä. Kapellkyrkan underhålles af $25^1/_2$ hemman af pastoratets $64^{29}/_{32}$ förmedlade mantal.

Fiskebäckskihl. Kapellförsamling i Orousts Vestra Härad af Göteborgs- och Bohuslän, på ön Skaftö eller Skaftöland, mellan Gullmarn och Ellös-fjorden. Församlingen, som är kapell till Morlanda patronela pastorat i Orousts och Tjörns kontrakt af Göteborgs stift, består af fiskläget Fiskebäckskihl, hvilket, beläget på gymnasii-hemmanet Fiskebäcks mark, lär vara ganska gammalt, fastän det först i sednare tid vunnit något anseende. Sägnen berättar, att det först varit anlagdt vid Oxvik på Bokenäs och sedan flyttadt till sitt nuvarande läge. Det hade kyrka redan i medlet af 17:de århundradet, och denna kyrka lät fru Margaretha Hvitfeld reparera. Den nuvarande kyrkan, af trä, med torn, uppfördes år 1772 och är väl underhållen, invändigt målad »med både andliga och verldsliga föreställningar», säger Holmberg, samt försedd med en predikstol, som skall vara den smakfullaste och dyrbaraste bland alla i Bohuslän; altartaflan är förfärdigad år 1656. Fiskläget, snyggt bebygdt, ligger trångt på ömse sidor om en liten vik och hade 1845: 728 invånare, hvilkas antal 1850 steg till 812, men 1856 hade sjunkit till 633. Kapellet har ingen särskild kapellpredikant, men deremot 1 examinerad lärare vid sin skola, som år 1845 var, utom skolan i Säfve på Hisingen, den enda skolan i Bohuslän. Holmberg berättar om denna skolas uppkomst, att kyrkan hade i början af förra seklet utlånat 84 daler silfvermynt och derför som pant erhållit $^1/_3$ mantal Köperöd, hvilket hon sedan fick behålla. Hemmanet såldes för 7,000 rdr banko, och för dessa medel inrättades en skola, för hvilken ett större hus uppfördes och en prestvigd lärare anskaffades. År 1856 undervisades i denna skola 51 gossar och 32 flickor, medan blott 1 gosse och 1 flicka undervisades i hemmet. — Adress: Oroust.

Fiskekihl. Se *Kihls* socken i Wisnums härad af Wärmlands län.

Fiskeryd. Säteri om 1 mantal i Ljunga socken och Sunnerbo härad af Kronobergs län, egdes år 1670 af herr Kåse till Fiskeryd som säteri-ladugård och tillhörde 1843 en kronobefallningsman J. W. Ahlmark, sedan Nils Gustafsson. Hemmanet är uppskattadt till 2,100 rdr bko.

Fiskmansboda. Ett mantal frälsesäteri uti Nysätra socken och Lagunda härad af Uppsala län, har på 1740-talet tillhört en Hermansson, 1825 en von Körning; 1849 tillhörde det slägten Wiholm.

Fittja. Modersocken i Lagunda härad af Uppsala län, vid Låstavikens södra strand, mellan Hjelsta i sydvest, Girista i vester, Holm i nordost och Kulla i söder, uppgifves hafva en areal af 2,685 tunnland, af hvilka 40 äro sjöar och kärr. Tvänne små vattendrag gå igenom socknen, det ena till Låsta-, det andra till Arnö-viken. Landet är en skoglös slätt, med spridda bergbackar, de betydligaste åt öster; jordmånen är dels lera, dels svartmylla, icke utan blandning med sand; hufvudnäringen är åkerbruk. Hemmantalet är $11^5/_8$ skatte, $1^1/_4$ krono samt $4^1/_4$ frälse; folknummern, år 1805 bestående af 386 personer, uppgick 1850 till 298 och 1856 till 309 invånare. Om skolväsendet saknas uppgift. — Fittja, omnämdt 1314 såsom hörande till Laghund, utgör tillika med annexet Hjelsta ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen i Lagunda kontrakt af ärkestiftet. Hela pastoratet består af $44^1/_4$ förmedlade mantal, med prestgård af $1^1/_4$ mantal, vederlag 15 tunnor. Kyrkan, belägen $2^1/_2$ mil från Enköping och 3 mil från Uppsala, af okänd ålder, förvarar flera minnen af De la Gardieska slägtens frikostighet. Kyrkoherdarnes namn äro kända från början af 1500-talet. — I östra delen af socknen lära några runstenar finnas. — Bland går-

dar i socknen märkas: *Friberg*, som tillhört slägten De la Gardie, och *Hessle*. — Adress: Ekolsund.

Fittja. Två och ett tredjedels mantal skatte med gästgifvargård i Botkyrka socken och Svartlösa härad af Stockholms län, vid Alby-sjöns utlopp, har tillhört riksrådet von der Linde år 1661 och presidenten friherre Höpken år 1772. Gården har stor åbyggnad af sten.

Fituna. Tre mantal frälsesäteri med såg och qvarn i Sorunda socken och Sotholms härad af Stockholms län, vid en vik af Kaggfjärden, nära dennas utlopp genom Morkars-sundet, är ett gammalt gods, som från äldsta tider tillhört slägten Bååt och år 1480 innehades af riksrådet Peder Erlandsson Bååt, hvilken med sin husfru, Märta Jakobsdotter Banér till Östad, hade tre söner: riksrådet Björn Pedersson till Fållnäs, riksrådet Johan Pedersson till Fituna och Erlandus Petri, den sista katholska och första lutherska kyrkoherden i Sorunda. Gården ärfdes af Johan Pederssons dotter Ebba, som blef gift med Henrik Fleming, och efter dem ärfdes gården af riksrådet Fleming, som år 1653 flyttade sätesgården från Storängen, der den förut legat, till dess nuvarande plats, der den omgifves på ena sidan af en liten ström, som drifver qvarn och såg, samt på andra sidan af Saltsjön. Efter den gamla bolstaden i Storängen synas ännu lemningar, tillika med en fiskdamm; den flyttade åbyggnaden bestod af ett stort corps de logis och två flyglar af ek. Denna åbyggnad nedbrändes 1719 af Ryssarne, hvarefter ett par provisoriska byggnader uppfördes, som först 1811 ersattes med ett mindre tvåvåningshus af sten. Genom riksrådet Flemings dotter Ebba, gift med presidenten i Bergs-kollegium friherre Philip Bonde, kom Fituna till slägten Bonde, tillhörde på 1840-talet presidentens sonssonsson, hans exc. friherre Carl Bonde, och nu grefve C. H. Anckarsvärd. — Kon. Christian II hade sitt läger vid Fituna 1518, då han genom Kaggfjärden lät sin flotta gå upp till Grödinge kyrka, hvarifrån han marscherade till Botkyrka, der han af Sten Sture nödsakades att vända om till sina skepp. — Fituna gård med såg och qvarn är taxerad till 24,400 rdr bko.

Fjelgime Fjerding. Se *Enslöfs* socken i Halland.

Fjelie. Socken i Torna härad af Malmöhus län, $^1/_2$ mil v. n. v. från Lund, uppgifves hafva en areal af 4,929 tunnland, af hvilka endast 2 äro sjöar och kärr. Socknen består af Fjelie by med mycken och god åker, ringa höfångst och någon torfjord, halfva Önnerups by (andra hälften ligger i Fledie socken), med mycken och god åker samt äng, Laxmans-Åkarp, med mycken och god åker, svag äng och något torfjord, hvartill komma utsockne-frälsehemmanen Stora och Lilla Habo, Ljunghus, Bohus och Mariedal, alla med mager och sandig åker, Habo dock med god höfångst. Socknen, som består af $23^1/_2$ mant., beboddes i slutet af 1840-talet af 1,054 invånare, 1850 af 1,079 och 1856 af 1,116 personer. Hela uppskattningsvärdet för 1857 uppgick till 244,450 rdr bko. Socknen hade 1856 fast folkskola med 1 examinerad och 1 oexaminerad lärare, som undervisade 59 gossar och 45 flickor, medan 3 gossar undervisades i allmänt läroverk. — Fjelie modersocken, till hvilken Lunds domkapitel fordom haft jus patronatus, är, tillika med annexerna Fledie och Lomma, præbende-pastorat för biskopen i Lund, af första klassen uti Torna kontrakt af Lunds stift. Hela pastoratet består af $44^1/_2$ oförmedlade mantal, med prestgård af 2 mantal, annexhemman $^1/_2$, mensalhemman $^3/_8$, kronotionde $12^1/_8$ tunnor; hela pastoratets befolkning steg 1856 till 2,563 personer. Fjelie har fordom utgjort ett pastorat för sig sjelft och varit præbende för Rector Scholæ i Lund; vid samma tid utgjorde Fledie och Lomma ett pastorat. Från denna tid härleder sig troligen också delningen af Önnerups by mellan Fjelie och Fledie socknar, ty några hemman af Önnerup, utmed hafvet, lades då till Fjelie som en förbindelselänk mellan denna socken och Lom-

ma. Fjelie kyrka är uppförd af tuktad gråsten med huggen sandsten till socklar, hörnstycken och omfattningar. Hon är byggd i rundbågsstil; tornet har på hvardera sidan en stor ljudöppning, som uppbär två rundbågar. Kyrkans bägge klockor äro anmärkningsvärda för sitt vackra, harmoniska ljud. — Om allmogens seder och bruk i denna socken hemta vi ur »Svenskt Konversations-Lexikon» följande: »Gillet efter den döde kallas af allmogen *Ärede, Œrede,* d. v. s. *ära den döde.* Till att åtfölja liket bjudas alla inom byhemmet, men till äredet eller gillet endast de, som höra till laget. Detta lag hålles i sträng helgd, utan afseende på slägtförhållande. Dessa fester räcka vanligen 3 till 4 dagar, och så länge skiftas äfven förningar, hvilka qvinnorna medhafva. På sista festdagen intages en frukost, som varar inemot aftonen. Första bröllopps- eller begrafnings-dagen ätes vid middagen ingen annan mat, än som gilleshuset består. (Rörande middagen, se uppgiften för Lomma.) Sedan middagen är slutad, framsättas på bordet förningarne i den ordning, som hustrun, hvilken haft förningen med sig, står i närmare eller fjermare slägtförhållande till de gifta eller till den aflidne. Samma ordning iakttages äfven vid bordet bland gästerna, hvarföre det ofta dröjer $^1/_4$ timma och deröfver, innan män och qvinnor hunnit ordna sig. En förning utgöres af flera stora kakor af sött, syradt och hvetebröd samt uppstaplade födoämnen af många slags kötträtter och nästan alltid ett par stekta grisar. Ofvan eller omkring detta köttlager ligger en krans af kringlor, trädda på ett band, sedan gorå-, sand-, smör- och små sockerbakelser, mandelmusslor m m. Ett annat lika stort fat innehåller ris gröt, och i ett tredje ligger en stor sockerkaka. Förningarne kringdelas af någon ibland de förnämsta gästerna vid bordet, då äfven gröten skiftas med knif och lägges på tallrikar, hvilka sedan gå omkring från man till man. Af alla de slag förningarne innehålla, måste gästerna taga för sig ett stycke. Härigenom händer ock, att gästernas tallrikar likna förningarna i uppstapling. Sedan gillet är slutadt, erhåller hvar och en qvinna hem med sig i sitt fat ett stycke af de särskilda slagen. Drycken vid gillet består i öl, hvilket oafbrutet kringbjudes i stora silfverbägare af dertill utsedda munskänkar, jemte bränvin vid måltiderna, då en sup oftast är tillräcklig för flera karlar. Något omåttligt bruk af bränvin visar sig hvarken vid den ena eller andra dagens slut, och skulle någon i så fall öfverskrida måttlighetens gräns, står han under värdarnas särskilda uppsigt. Allt går sålunda mycket stilla och ordentligt till. — Vid äredet hålla sig den efterlefvande maken och de fullvuxna barnen afsides i en kammare och synas icke till ibland gästerna, hvarken under eller imellan måltiderna. — Vid brölloppstillfällen dansas mellan måltiderna, mest af ungdom; men sedan aftonmåltiden på första dagen omkring klockan 11 eller 12 på natten är slutad med bön och sång, och talmannen gjort inbjudningen till följande dagen samt alla uppstigit från sina platser, träder han fram och tager först bruden vid handen samt för henne, med sång, till sängkammar-rummet, och derefter brudgummen på samma sätt. Sedan brudparet lagt sig, inträda gästerna för att taga afsked af dem, då karlarne lemna till brudparet en gåfva (»brudskänk») i penningar, efter råd och förmögenhet. Åt spelmännen uppbäres, under musik, penningar på tallrik af gästerna vid hvarje slutad aftonmåltid. Gilleslaget delas vanligen andra bröllopsdagen på eftermiddagen, då brudparet tager brudgummens slägt och gäster med sig och till sig i sin nya bostad, men de öfriga qvarstanna i bröllopshuset. De spelmän, brudgummen haft med sig dit, åtfölja nu äfven. — Klädseln hos så väl man- som qvinnokönet består uti mörkblåa hemväfda tyger. De förmögnare hålla sig dessutom klädeskläder af samma färg. Mankönet kläder sig uti långbyxor, väst och korttröja, hvaruti sitta kullriga silfverknappar. Männerna bära stundom hatt med smalt skygge; de gamla hafva dock ännu qvar sin låga, kullriga hatt, med bredt brätte; en rund, blå mössa, med liten skärm uti, har likväl redan blifvit vanlig. Qvinfolkens kläd-

sel består i tyger af samma väfnad och färg. Deras korta kjortlar, med korta lif, göra, att en brud, med 5 à 6 st. sådana på sig, synes, om än annars väl formad, alldeles oformlig.» — Adress: Lund.

Fjelkestad. Modersocken i Willands härad af Christianstads län, $^1/_8$ mil norr ifrån Christianstad, uppgifves hafva en areal af 9,851 tunnland, af hvilka 680 äro sjöar och kärr. Helge-ån flyter igenom socknen, som består af Fjelkestads by, der Carl XI i September 1677 stod med Svenska hären, Torseke och Röstved m. fl. byar och gårdar samt har tillräcklig åker och äng samt skog af både ek, bok och barrträd. Socknen består af $2^1/_2$ mantal skatte, $^{11}/_{16}$ krono och $30^1/_3$ mant. frälse samt beboddes 1805 af 851, 1850 af 1,698 och 1856 af 1,663 personer (tillika med annexet Råbelöf). Socknen var 1857 uppskattad till 118,861 rdr bko. År 1856 hade Fjelkestad både fast och ambulatorisk folkskola, med en examinerad lärare i hvardera; i fasta skolan undervisades 42 gossar och 29 flickor, i den ambulatoriska 62 gossar och 23 flickor; 2 gossar undervisades i allmänt läroverk, 2 gossar och 4 flickor hade enskild undervisning, och 49 gossar samt 69 flickor undervisades hemma. — Fjelkestads modersocken, som med annexet Råbelöf förenat sig om en kyrka, utgör för närvarande ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen uti Willands kontrakt af Lunds stift. Hela pastoratet består af $57^{113}/_{240}$ förmedl. mantal med $^1/_2$ mantal prestgård. — I socknen ligger säteriet *Odersberga*. — Adress: Christianstad.

Fjelkinge. Socken uti Willands härad af Christianstads län, 1 mil österut från Christianstad, $1^1/_4$ mil från Åhus och Landö hamn, uppgifves hafva en areal af 4,976 tunnland och har god åker, svag höfångst samt något litet skog. Socknen består af $14^3/_4$ mantal skatte, $3^{11}/_{12}$ krono och $3^1/_4$ frälse samt beboddes år 1805 af 858, 1850 af 1,133 och 1856 likaledes af 1,133 personer. Hela taxeringsvärdet uppgick 1857 till 101,026 rdr banko. Socknen hade 1856 fast folkskola med en examinerad lärare, som undervisade 67 gossar och 82 flickor, medan 2 gossar bivistade allmänt läroverk. — Fjelkinge socken utgör, tillika med Nymö, ett regalt pastorat af 2:dra klassen i Willands kontrakt af Lunds stift; hela pastoratet består af $29^{97}/_{240}$ förmedlade hemman, med prestgård af $^7/_8$, annexhemman af $^5/_{12}$ mantal och 5 tunnor kronotionde; hela befolkningen uppgick 1856 till 1,496 personer. Kyrkan är en urgammal gråstensbyggnad med högt torn. — Befolkningens klädedrägt liknar den Blekingska. — Norr om Fjelkinge by ligga två ansenliga backar (kallade *Stora* och *Lilla Ö),* bägge, enligt Gillbergs ord, »med större och mindre stenar af gamla verlden kringsatta. Uti den förra finnes ett hål, som går långt in i backen, fyrkantigt och högt inuti, men trångt vid ingången, som af ortens inbyggare förmenas hafva varit en jätteboning.» »Vid Legeveds by har, — fortfar Gillberg, — i förra tider varit en herregård, hvaraf Rudera ännu (1765) äro synbara, och säges, att en vid namn Winå deraf varit egare.» — Adress: Christianstad.

Fjellbacka. Fiskläge i Qville socken och Qville härad af Bohuslän, på hemmanet Lerstens mark, 6 mil norr om Uddevalla och 5 mil söder om Strömstad samt $1^1/_2$ mil från allmänna landsvägen och gästgifvargården Rabbalshed. Fjellbacka är det lifligaste af alla länets fisklägen och har 120 större och mindre hus med omkring 700 invånare. Der idkas diverse- och stor spannmålshandel; hamnen, i hvilken *Gudmundsskäret* (se detta ord) ligger, är god och rymlig; de största fartyg kunna lägga till vid bryggorna. Fiskläget hade år 1858 icke mindre än 16 fartyg af 811 lästers drägtighet, ett stort salteri med inläggning af s. k. Fjellbacka-anjovis, garfveri, 14 handtverkare m. m.; talrika fiskare idka sill-, makrill-, ostron- och hummerfiske. Omkring Fjellbacka ligga fisklägena *Hunnebo, Bovallsstrand, Grebbestad, Gerles Borg,* nära Bovallsstrand, m. fl.

Fjellemyr. Här, i Mästerby socken och Banda Ting af Gotlands Södra Be-

fallning, stod den 24 Juli 1361 ett slag mellan Gotländningarne och Danska konungen Waldemar; de förra ledo nederlag tvänne dagar å rad.

Fjellgrenna. Se *Enslöfs* socken i Halland.

Fjellskäfte. Gammalt gods i Floda socken och Oppunda härad af Nyköpings län, vid Gålsjön, bestående af 2 mantal frälse, taxerade till 14,250 rdr banko, och underlydande, så att hela godset utgör 11 mantal. Gården tillhörde 1426—1458 Germund Larsson (Lilje), derpå hans dotter Brita, gift med Matts Kagg till Rossvik (1471), dennes son Nils (1506), vidare Matts (1567), Nils († 1602) och riksmarsken grefve Lars Kagg († 1661), allt son efter far. Godset fick år 1686 jus patronatus till Floda och innehades då af Lars Kaggs enkegrefvinna Agneta Ribbing, som dog år 1689. Hon och hennes arfvingar förlorade vid reduktionen godset, som utbyttes af hennes brorssons, landshöfdingen Lennart Persson Ribbings, enka, Katharina Falkenberg, och sedan tillhörde generalmajor Gabriel Ribbing († 1742), vidare kammar-rådet Wulfvenstjerna († 1758), hans enka, född Leijel († 1788), presidenten friherre von Celsing 1795, sedan dennes arfvingar af adliga ätten von Celsing och, genom gifte, major E. Ihre, hans son, öfverstlöjtnanten J. U. Ihre († 1846) och hans enka, fru Lov. Ihre, likaledes egarinna af Abbotnäs i samma socken. Gården har fordom varit prydligt bebyggd; men sedan corps de logis blifvit förstördt genom vådeld, har det icke mer blifvit återuppfördt; tvänne flyglar af trä qvarstå.

Fjellskär. Två mantal frälsesäteri uti Stigtomta socken och Jönåkers härad af Nyköpings län, sammanbyggda med andra 2 mantal, Djelp och Ekeby; en gammal gård, som år 1545 finnes, tillika med Walinge vid sjön Yngarn i samma socken, upptagen som kronan behållen och 1551 var, äfvenledes tillika med Walinge, förlänad åt Johan Turesson; år 1557 tillhörde Fjellskär ensamt Börje Nilsson, 1565 Nils Börjesson och 1624 Johan Skytte. Från 1636 till 1657 var Fjellskär antecknadt såsom beläget under Tärnö i Husby-Oppunda på frihets-milen. Först 1658 nämnes Fjellskärs säteri, som år 1663 tillhörde landshöfdingen frih. E. Sparre, men förpantades 1686 åt borgmästar Willemoth i Nyköping, som för sig och sina barn fick frälsemans frihet på Fjellskär 1719. Willemoths arfvingar sålde 1744 Fjellskär åt fru Brita Wallrave, och 1776 blef gården försåld till ryttmästaren baron Fr. Ad. Ludv. Sparre, som år 1783 åter försålde gården till löjtnanten baron Gabriel Falkenberg. Denne sålde år 1786 Fjellskär till sin mor, fru Beata Christina Ribbing, som år 1787 transporterade köpebrefvet på kammarherren, friherre Fr. Bengt Rosenhane. Sedermera har gården haft samma egare som Tista i Bärbo socken af samma härad och län.

Fjerdhundra, eller **Fjerdhundraland.** Ett af Svea-väldets tre äldsta folkländer, innefattande trakten vid Mälaren omkring staden Enköping mellan Sag-ån och Säfva-ström, tillika med andra dertill hörande trakter norr om Mälaren och Dal-elfven. Såsom Fjerdhundralands fylkeskonung på Ingjald Illrådas tid och ett offer för den sistnämdes förstoringsplaner, nämnes Yngvar. Fjerdhundraland är sannolikt det första Westmannaland och omfattade troligen de nuvarande Trögds, Åsunda, Lagunda och Thorstuna härader, det sistnämda med utsträckning öfver det nuvarande Simtuna. I handlingar från 1300-talet nämnas såsom under ärkestiftet hörande delar af *Fjædhundria* tvänne *provinciæ* (prosterier), *Thorsakir* (Thorstuna) och *Simbohundæri* (Simtuna). Det nuvarande Fjerdhundra består af Simtuna, Thorstuna, Wåhla och en del af Öfver-Tjurbo härader och tillhör i administrativt hänseende Westmanlands län, i ekklesiastikt Uppsala ärkestift.

Fjerdhundra, Södra. Kontrakt i Uppsala stift och Westmanlands län, innefattande pastoraterna: Norrby, konsist. af 3:dje klassen, — Simtuna och Altuna, regalt af 1:sta klassen, — Hvittinge, konsistorielt af 2:dra klassen, —

Frösthult och Hernevi, konsist. af 3:dje klassen, — Tärna, konsistorielt af 3:dje klassen, — Thorstuna, regalt af 1:sta klassen, — Vester-Löfsta och Enåker, konsist. af 1:sta klassen. Hela prosteriet beboddes år 1856 af 11,245 personer.

Fjerdhundra, Norra. Kontrakt i Uppsala ärkestift och Westmanlands län, består af pastoraterna: Wåhla, regalt af 2:dra klassen, — Nora, konsistorielt af 2:dra klassen, — Harbo, konsistor. af 3:dje klassen, och Huddunge, konsist. af 3:dje klassen. Kontraktets hela befolkning år 1856 utgjorde 7,697 personer.

Fjerrestad. Socken i Luggude härad af Malmöhus län, 1 mil o.s.o. från Helsingborg, uppgifves hafva en areal af 2,962 tunnland, af hvilka endast 2 äro sjöar och kärr. Socknen består af $6^{37}/_{48}$ mantal skatte, $5^{9}/_{16}$ dito krono och $4^{1}/_{6}$ frälse samt uppskattades 1857 till 141,160 rdr bko och beboddes år 1805 af 507, 1850 af 779 och 1856 af 769 personer. Socknen hade sistnämda år fast folkskola med en examinerad lärare, som undervisade 62 gossar och 37 flickor, medan 13 gossar och 11 flickor undervisades i hemmet. — Fjerrestad är annex till Bårlöfs regala pastorat af 2:dra klassen i Luggude kontrakt af Lunds stift. Af Fjerrestad höra $^{3}/_{4}$ mantal till Lunds domkyrka, donerade till densamma år 1349 af kaniken Peder Svensson. — Vigtigaste gården är $2^{5}/_{8}$ mantal utsocknefrälse *Fjerrestadtorp*. — Adress: Helsingborg.

Fjetmunna By. Se *Ekeby-Rinna*.

Fjäderholmen. Holme uti Lidingö socken och Danderyds skeppslag af Stockholms län.

Fjäl. Gästgifvargård i Timrå socken af Medelpad, nära intill hvilken man passerar Indals-elfven, som här flyter omkring en holme, öfver hvilken stora landsvägen går. Zetterstedt berättar i sin sednare Resa (1832), att elfgrenen norr om denna holme, den s. k. *Färjeholmen*, är 200, södra elfgrenen 100 famnar bred, och öfver denna smalare gren är en bro lagd. En och en half mil från Fjäls gästgifvargård, vid en liten årännil, är gränsen mellan Medelpad och Ångermanland.

Fjäll. Säteri af 1 mantal i Lugnås socken och Kinne härad af Skaraborgs län. Hemmanet, som var doneradt till Bengt Pehrsson Pihlfeldt till Fjäll, reducerades år 1683; det tillhörde sedan en handlande Pauli och egdes 1857 af Olof Nilsson. Enligt bref af den 18 Mars 1845 skulle torpet Lund bibehållas vid säteriet utan skattläggning. Uti sednaste upplagan af Tunelds Geographi berättas, att en dotter af Johan Printz, första guvernören i det Nord-Amerikanska Nya Sverige, skall hafva bott och aflidit här 1712, efter det hon i 13 år med sina föräldrar vistats i Amerika.

Fjälls Skog, i Eda socken och Jösse härad af Wärmlands län. Här skall enligt Fernow finnas en silfvergrufva, »den ingen rört vid».

Fjällsjö. Annex-socken i Ramsele tingslag af Vester-Norrlands län, vid Fjällsjö-elf, 16 mil n. n. v. från Hernösand, består af $9^{1469}/_{1920}$ oförmedlade mantal, var år 1857 uppskattad till 28,500 rdr bko och beboddes 1840 af 425, 1850 af 622 och 1856 af 723 invånare. Socknen gränsar mot vester till Jämtland, i norr och nordost till Tåsjö socken och Åsele Lappmark, i öster till Junsele och i söder till Ramsele. Åkerbruk, boskapsskötsel och jagt äro näringarne, tillika med skogsbruk. — Fjällsjö hörde fordom till Ramsele pastorat, men utgör nu annex till Bodums konsistoriela pastorat af 3:dje klassen i Ångermanlands Vestra Kontrakt och Hernösands stift. Kyrkan, belägen vid Fjällsjön, $3^{1}/_{2}$ mil ofvanför Ramsele, är af trä med platt tak och har sedan 1755 egen sockenpredikant. Före denna tid predikades här endast hvar tredje helgdag. Några märkvärdigheter förekomma icke i denna aflägsna socken. — Adress: Sollefteå.

Fjällsjö Elf. Elf i Ångermanland, som uppkommer från flera sjöar i Lappmarken och Norska Fjällen samt, enligt Hülphers, i början kallas Sax-elfven. Den bildar i Tåsjö socken Tåsjön, fortgår sedan genom Bodum, mottager tilllopp från Flåsjön i Jämtland och Annsjön i Åsele, bildar ytterligare sjölika utvidgningar (Fjällsjön m. fl.) och faller $1^1/_2$ mil från Fjällsjö kyrka vid Nordantjäl i Wengel-elfven, Ångerman-elfvens vestra gren.

Fjäre. Härad i norra delen af Hallands län, gränsande i norr till Göteborgs och i öster till Elfsborgs län, består af socknarna Tölö, Lindome, Elfsåker, Fjärås, Frölanda, Wallda, Släp, Hanhals (af hvilken socken $^1/_2$ mantal Hambrö i ekklesiastikt hänseende tillhör Fjärås socken), Onsala, Frillesås, Gällinge, Idala, Örmevalla, Landa och Kungsbacka stad. Hela arealen uppgifves till 10 qvadratmil eller 139,367 tunnland, af hvilka 10,400 äro sjöar och kärr; hemmantalet är 695 mantal, och befolkningen steg 1856 till ett antal af 22,573 personer. Kungsbackafjärden tränger djupt in i landet, som bevattnas af Kungsbacka-ån, Rolfs-ån och en del af sjön Lygnern. Häradet är i allmänhet bergigt samt omvexlande med smärre klippor och dem imellan liggande dalar; mot Westgöta-gränsen bli bergen högre och skogbevuxna. Befolkningens vigtigaste näringsfång äro spannmålsodling, boskapsskötsel och saltsjöfiske; i Lindome socken förfärdigas allehanda möbler och snickar-arbeteten, som öfver Göteborg afsättas till och med till utlandet. Fjäre och Wiske härader utgöra tillsammans Hallands norra domsaga, med tingställen, det förra vid Skansen i Hanhals socken, det sednare vid Backa by i Wärö socken. Fjäre härad utgör tillika med Wärö socken af Wiske härad Fjäre fögderi, som år 1856 beboddes af 25,231 personer.

Fjäre och Wiske. Kontrakt i Hallands län och Göteborgs stift, omfattar följande pastorater: Tölö med Lindome och Elfsåker, præbende af 2:dra klassen; — Wallda och Släp, patronelt af 2:dra klassen (patronrättigheten åtföljer Wallda säteri); — Onsala, regalt af 2:dra klassen; — Kongsbacka stad och Hanhals, reg. af 3:dje klassen; — Fjärås och Frölanda, præb. af 2:dra klassen; — Örmevalla och Landa, konsist. af 3:dje klassen; — Frillesås, Gällinge och Idala, reg. af 2:dra klassen; — Wärö och Stråvalla, reg. af 2:dra klassen; — Weddige, Åhs och Sällstorp, regalt af 1:sta klassen. Prosteriets hela befolkning uppgick år 1856 till 30,374 personer.

Fjärås. Socken i Fjäre härad af Halmstads län, omkring sjön Lygnern och ända ut till hafvet, uppgifves hafva en areal af 10,553 tunnland, af hvilka 230 äro sjöar och kärr. Bland vattendrag märkas, utom sjön *Lygnern*, som sträcker sig från *Fjäråsbräcka*, — den grusås, hvilken mot Lygnerns öfversvämningar skyddar den 10—15 fot under Lygnerns vattenyta nedsänkta dalgången *Dufveheden* mellan sjön och hafvet, — till Sätilla kyrka i Marks härad, äfven *Stensjön* och *Sandsjön* samt *Rolfs-ån*. Socknen fördelas i tre afdelningar: *Slättbygden* samt *Södra* och *Norra Skogbygden*, af hvilka sistnämda den södra ligger på Stensjöns södra och Lygnerns norra strand, den förra på norra stranden af Stensjön. Hemmanen i dessa mest med löfskog bevuxna skogsbygder äro, särdeles i den norra, för det mesta skiljda från hvarandra genom mossar och ljungbevuxna utmarker samt äfven genom smärre insjöar; befolkningen utmärker sig genom slöjdflit, i synnerhet för smide af liar. Socknen består af $50^3/_8$ mantal skatte, $11^2/_3$ dito krono och $72^5/_8$ frälse samt beboddes 1840 af 1,996 personer, men hade år 1850: 3,970 och 1856: 3,991 invån. Socknen var 1857 uppskattad till 458,010 rdr bko. Socknen hade 1856 både fast och ambulatorisk folkskola med 1 examinerad lärare i den förra, i den sednare 2 examinerade och 1 oexaminerad. Uti fasta skolan undervisades 38 gossar och 41 flickor, i den ambulatoriska 120 gossar och 81 flickor; 4 gossar och 1 flicka hade enskild undervisning, 86 gossar och 110 flickor undervisades i hemmet; men ändock voro 46 gossar

och 48 flickor inom skolåldern i saknad af undervisning. — Fjärås modersocken, som tillika med Förlanda annex tillhör 2:dra klassens pastorater, har varit personligt præbende för biskopen i Göteborg; hela pastoratet utgöres af $161^{17}/_{24}$ förmedlade mantal, med 1 mantal prestgård, $^{3}/_{8}$ mantal enkesäte och en befolkning af 4,843 personer (1856). Helgonskylden utgör 17 tunnor. — Fjärås (socknens namn skrefs år 1577 *Fyeras)* kyrka, belägen $^{3}/_{4}$ mil från Kungsbacka och $3^{1}/_{2}$ mil från Göteborg, ligger på en höjd, så att hon ses från landsvägen och hafvet, är byggd af sten, tillbyggd 1701 på vestra sidan, och har ett 1801 uppfördt stentorn. Den gamla altartaflan renoverades 1724. I kyrkan finnas åtskilliga grafstenar öfver kyrkoherdar och godsegare i socknen och andra. — De vigtigaste gårdarne äro säterierna *Rossared, Dahl* och *Tjolöholm.* — Af särskildt interesse är Fjärås socken för sina fornlemningar, af hvilka den förnämsta är valplatsen på Fjäråsbräcka, en af de större i Skandinavien. Uti en mosse mellan byarna Tom och Li, — säger Bexell, — står en mängd uppresta bautastenar, hvilka likasom föreställa de stupade kämparnas vålnader. »Att döma efter valplatsens fornlemningar och efter den här fordom hållna striden mellan tvänne uti det smalaste landpass, som finnes i hela Halland, kämpande härar, har striden varit blodig.» (Chytræus Vejanus menar, att Harald Hildetands och Sigurd Rings stora slag stått härstädes.) Man räknade här år 1752 något öfver 200 bautastenar, en hög med ätthäll och fotkedja samt en mängd småkullar. Sedan hafva åtskilliga fornlemningar sannolikt blifvit rubbade, under det stället i slutet af 1700-talet var marknadsplats; men ännu 1820 syntes, enligt Bexell, på stället 5 ättehögar, nästan regelbundet omslutna af större bautastenar, till ett antal af 120. Af dessa är en 6 alnar hög, de andra från $2^{1}/_{2}$ till och med 4 alnar höga. Den s. k. *Frode-stenen* håller 11 alnar i längd, och vid densamma är, enligt sägnen, konung Frode jordad, åtminstone heter det ännu i allmogens mun i trakten: »mellan Tom och Lida, der måste kung Frode bida.» Denna sten, som länge legat omkullfallen, blef 1816 på prosten Bexells bedrifvande åter upprest, och man hittade vid detta tillfälle under stenen en ler-urna och i denna kol samt brända ben, deribland en bränd menniskotand af ovanlig storlek. Under sina forskningar på valplatsen har Bexell funnit uti nästan hela jordytan spridda benskärfvor, åtskilliga vapenlemningar, dels af jern, dels af koppar, urnor med ben och perlor, m. m. — Mellan Bräckan och kyrkan har varit en föreningskedja af här och der uppresta bautastenar, af hvilka ännu några finnas qvar. — Vid Limmanäs äro tre ättehögar, kallade *Limhögarne,* och ofvanför Bräckan ligger en förstörd ättehög, *Svalhögen.* — På Lygnerns andra strand, vid Sättila, står en s. k. jättesten, om hvilken sägnen berättar, att en jätte brutit lös honom från en af bautastenarna på Bräckan och kastat honom emot Sättila kyrka; den andra delen af stenen skall, enligt allmogens påstående, ännu stå qvar på Bräckan. — Adress: Kungsbacka.

Flackarp. Annex-socken i Bara härad af Malmöhus län, vid Lomma- eller Wärpinge-ån, $^{1}/_{4}$ mil sydvest från Lund, uppgifves hafva en areal af 2,361 tunnland, af hvilka blott 3 äro sjöar och kärr. Socknen, som består af $^{1}/_{4}$ mantal skatte, $5^{3}/_{4}$ krono och $5^{7}/_{10}$ frälse, beboddes 1805 af 166 invånare, men 1850 af 242 och 1856 af 244. Uppskattningsvärdet år 1857 var 104,875 rdr bko. Uti socknens fasta folkskola undervisade 1856 en examinerad lärare 20 gossar och 15 flickor, medan 1 gosse bivistade allmänt läroverk, 1 gosse och 2 flickor undervisades i hemmet. — Flackarps socken, till hvilken domkapitlet i Lund fordom haft patronrätt, och hvaraf $^{1}/_{4}$ mantal blifvit doneradt till domkyrkan af ärkedjeknen Hagen i Lund omkring år 1282, är för närvarande annex till Stora Uppåkra præbende-pastorat af 2:dra klassen i Bara kontrakt af Lunds stift. — Största egendomen i socknen är *Wärpinge,* nu *Trolleborg.* — Adress: Lund.

Flahult. Hemman i Byarum socken och Östbo härad af Jönköpings län, bekant genom sina fornlemningar, hvilka Allvin närmare omnämt i sin Beskrifning öfver Östbo Härad. I hemmanets skog, nära rålinien mot Restad, stå på en sandkulle åtskilliga utan ordning resta minnesstenar, deribland på fyra ställen par- eller enviges-stenar. Af annan art är deremot det säkert från christna tiden sig härledande stenkors, som på Flahults egor står nära Sonarps-sjön, som ligger i gränsen mot Vestra Härad. Korset är hugget af en enda sten, $2^3/_4$ alnar långt, deraf $2^1/_8$ alnar ofvan jord, och vid foten $^3/_4$ aln bredt, men sedan afsmalnande, så att bredden vid sjelfva korset är blott 5 tum. Tvärstycket har 20 tums längd. Folksägnen berättar, att korset är rest till minne af en brudskara, som vid färden öfver den isbelagda sjön drunknat i närheten af stranden. Till berättelsen vidfogas rimmen:

Gunil åkte och Tuve red,
Båda föllo de i sjöen ned.

Ett stycke söderut härifrån är en vik af sjön, kallad Prestviken; der den brudskaran medföljande presten drunknade. — Om fornlemningarna vid Flahult i Westbo härad, Tanåkers socken, se Allvin, Westbo Härads Beskrifning, sid. 157.

Flaka. Hemman i Södra Wi socken och Sefvedes härad af Kalmar län, vid gränsen af Horns socken i Östergötland, anmärkningsvärdt såsom tillhörigt en af Dackens underhöfdingar, Sven i Flaka. Denne lyckades att, tillika med en annan af upprorshöfdingens män, Peder Djup, slå konungens folk, som anfördes af fogden i Sefvede och Aspeland, Erik Östgöte; men sedan Dacke ungefär samtidigt blifvit sårad i en drabbning vid sjön Åsund och hans upprorshär skingrad, gåfvo sig Sefvedes- och Aspelands-bönderna åter under konung Gustaf. Dacke fördes hemligen undan från slagfältet af Sven i Flaka och låg hos honom, tilldess hans sår blefvo läkta. Sven deremot, som tillika med Peder Djup öfverföll konungens befallningsman Per Nilsson, då denne höll ting i Ydre härad, blef der ihjälslagen, men begrofs af Ydreboerna hederligen på Sunds kyrkogård. Sedermera, — berättar Crælius, — »blef han på konungens befallning af dem åter uppgrafven och med en klockesträng släpad in i klockarestugan, uti hvilken derefter i alla fyra hörnen sattes eld, att Svens döda kropp således blef till aska.»

Flakeberg. Socken i Wiste härad af Skaraborgs län, $2^3/_4$ mil o. s. o. från Wenersborg, uppgifves hafva en areal af 3,101 tunnland, af hvilka 10 äro sjöar och kärr. Socknen är flack och jemn; jordbruk, gås- och fårafvel idkas. Socknen, som består af $10^1/_8$ mantal skatte, 1 mantal krono och $4^1/_8$ dito frälse, 1857 taxerade till 49,538 rdr bko, beboddes 1840 af 608, 1850 af 576 och 1856 af 649 invånare. Socknen hade sistnämda år ambulatorisk folkskola, hvari en examinerad lärare, gemensam för Täng, undervisade 30 gossar och 23 flickor, medan 1 gosse och 13 flickor undervisades i hemmet. — Flakebergs socken är annex till Särestads regala pastorat af 1:sta klassen i Wäne härads kontrakt af Skara stift. Kyrkan, tämligen stor och ljus, *tillbyggd* 1725, har af drottning *Ulrika* Eleonora den Yngre fått silfver och messhake. — Inom socknen ligger säteriet *Gunnarstorp.* — Flakebergs socken skall fordom hafva hört till Tengeneds pastorat, som bestod af 9 socknar, men har sedan blifvit afskiljd derifrån. — Adress: Lidköping.

Flatenberg. Bergsmans-hammare i Norrberkes socken af Stora Kopparbergs län, anlagd år 1616 och konfirmerad 1689, hade 1858 en ofri härd med 80 sk℔ privilegieradt smide mot 8 l℔ hammarskatt.

Flatö. Ö, tillhörande Morlanda socken och Orousts Vestra Härad af Bohuslän, $^1/_4$ mil lång och ungefär hälften så bred, belägen öster om Skaftö (se *Fiskebäckskihl)* och skiljd derifrån genom ett föga bredt sund, kalladt *Snäckdjupet*, är vacker och skogbevuxen samt innehåller 6 välbebyggda hemman.

Vid Flatö ligga de smärre, men likväl bebodda öarna *Engö*, 1 mantal, *Malö*, $^1/_2$ mantal, och flera. De trånga sunden mellan dessa öar kallas med ett gemensamt namn *Strömmarne* och äro märkvärdiga derföre, att man, enligt Holmbergs uppgift, kan uti dem observera ebb och flod bättre än på något annat ställe i skärgården.

Fledie. Socken i Torna härad af Malmöhus län, $^3/_4$ mil v. n. v. från Lund, vid hafvet, uppgifves hafva en areal af 1,273 tunnland, har tillräcklig åker och äng, består af $3^1/_2$ mantal skatte, $2^1/_2$ mantal krono och $^1/_4$ dito frälse samt beboddes år 1805 af 267, 1850 af 428 och 1856 af 457 personer. Hela socknens uppskattningsvärde år 1857 var 50,725 rdr bko. Socknen hade 1856 fast folkskola med en examinerad lärare, som undervisade 43 gossar och 41 flickor. — Fledie socken är annex till Fjelie præbende-pastorat af 1:sta klassen i Torna kontrakt af Lunds stift. Socknen kallas i äldre handlingar *Flaghög*. Kyrkan, som till sitt yttre mycket liknar moderkyrkan, har, likasom denna, ett litet crucifix, hvilket under katholska tiden alltid skulle hänga i bågöppningen mellan skeppet och choret. — Adr.: Lund.

Fledingstorp. Säteri af 3 mantal i Wissefjerda socken och Södra Möre härad af Kalmar län, med ansenligt underlydande gods, hvaraf större delen ligger i Kronobergs län, till hvilket en del af Wissefjerda socken hörer. Som egare nämnas 1739 kammarherren Dalman, 1857 kapitenen baron O. Raab. Inom Wissefjerda socken hörde sistnämda år till godset: Forlångsön, 1 mantal skatte, Fahlebo $^3/_4$ dito, Fiddekulla 1 dito och Foglasjö $1^7/_8$ mantal frälse (i Kronobergs län) m. m.

Flemingsberg. Tre mantal frälsesäteri uti Huddinge socken och Svartlösa härad af Stockholms län, hette fordom *Anderstad*, tillhörde 1686 H. Fleming, 1825 Friesenheim och 1850 Odelberg; under säteriet lyder 1 mantal frälse.

Flen. Annex-socken i Willåttinge härad af Nyköpings län, mellan Forssa i sydost, Wadsbro och Sköldinge i söder och sydvest, Mällösa i norr samt Helgesta i öster, uppgifves hafva en areal af 10,461 tunnland, af hvilka 1,280 äro sjöar och kärr. Socknen består af berg och kullar med omkring 160 fots höjd, eller 80 fot öfver temligen trånga dalar, slätter och sjöar samt vidlöftiga kärr; der och hvar, t. ex. midt i socknen omkring kyrkan, förekommer bergland i smått, bland de vackrare i länet. Största delen sluttar mot sydvest, dit Helleforss-ån går i många bugter, från norra gränsen söderåt till Kyrksjön och derpå mot vester till Waldemaren, hvars sydöstra del bildar socknens gräns mot Sköldinge. I sydost ligga Qvarn- och Torpsjöarne, i öster innersta delen af Båfvens vik Helgestad-viken. Rådande jordmånen är i de jemnare bygderna lera, eljest mojord; näringar äro åkerbruk, ängs- och skogsbruk, fiske m. m. Socknen består af 19 förmedlade mantal ($5^3/_4$ skatte, $^1/_4$ krono och 13 frälse) samt beboddes 1805 af 639 personer, 1850 af 719 och 1856 af 740 invån. Socknen hade sistnämda år fast folkskola, grundad af von Kræmerska slägten, hvari en examinerad lärare undervisade 46 gossar och 15 flickor, medan 5 gossar och 29 flickor undervisades i hemmet. — Flens socken, som under namnet *Fleen* förekommer under medeltiden, var då som nu annex till Lilla Mällösa alternativt konsistoriela och patronela pastorat i domprosteriet af Strengnäs stift. Egaren af Stenhammar utöfvar patronaträtten i församlingen. Kaplaner nämnas från år 1627. Kyrkan, belägen $1^1/_2$ mil s. v. från Malmköping, är gammal, till större delen af gråsten, tillbyggd med chor på 1730-talet, med torn 1797; under choret är en graf, som tillhört slägten Rosenhane, men blifvit upplåten åt slägten von Kræmer. — Af fornlemningar nämnas runstenar i södra delen. — Bland socknens gårdar märkas: *Hornsund*, *Orrhammar* och *Stenhammar*. — Adress: Eskilstuna.

Flenninge. Annex-socken i Luggude härad af Malmöhus län, $^5/_8$ mil nordost från Helsingborg, uppgifves hafva en

areal af 4,166 tunnland, deraf blott 4 äro sjöar och kärr. Rådande jordmånen är sidländ lera, hufvudnäringen åkerbruk. Socknen består af $12^{47}/_{96}$ mantal skatte, $1^{27}/_{32}$ dito krono och $^{7}/_{8}$ frälse samt beboddes 1805 af 627, 1850 af 1,063 och 1856 af 1,138 personer. Hela uppskattningsvärdet uppgick år 1857 till 119,070 rdr banko. Uti sockriens fasta folkskola undervisades år 1856 af en examinerad lärare 90 gossar och 91 flickor, medan 1 gosse bivistade allmänt läroverk och 10 flickor hade enskild undervisning. — Flenninge socken är annex till Allerums alternativt regala och patronela pastorat i Luggude kontrakt af Lunds stift. — Ingen större gård finnes i socknen. — Adress: Helsingborg.

Flenshult. Säteri af 3 mantal uti Carlstorps Skate och Aspelands härad af Kalmar län, nu deladt mellan bönder, har tillhört en enkefru De la Grange. född Ridderborg, sedan N. Ulfsax (år 1770), som tillika egde 1 mantal säteri *Bölö* i samma socken, hvilken sistnämda gård i sednare åren tillhörde en löjtnant J. A. Ulfsax. Flenshult tillhörde 1799 en löjtnant von Schantz.

Fleringe. Annex-socken på Gotland, i Ruthe Ting af Norra Befallningen, 5 mil nordost från Wisby, vid hafvet och Fårösund, uppgifves hafva en areal af 15,830 tunnland, af hvilka 1,850 äro sjöar och kärr, bland hvilka nämnas Bästeträsk, Hauträsk m. fl. Socknen, som består af 4 mant. skatte och $^{3}/_{8}$ dito krono, beboddes 1805 af 213 personer, men hade år 1850: 275 och 1856: 339 invånare och var uppskattad till 39,790 rdr banko. Uti fasta folkskolan undervisades 1856 af 1 examinerad lärare 26 gossar och 20 flickor, medan 1 gosse bivistade allmänt läroverk, 1 gosse och 1 flicka undervisades i hemmet. — Fleringe är annex till Ruthe konsistoriela pastorat af 2:dra klassen i Norra Kontraktet af Wisby stift. Kyrkan, en af de mindre och af obekant ålder, har en dopfunt af sten med vackra basreliefs och en liksten med runor. (Se Liljegrens Run-Urkunder, № 1696.) — Adress; Wisby.

Flerohopp. Jernbruk i Madesjö socken och Södra Möre härad af Kalmar län, beläget 4 mil från Kalmar, anlades af landshöfdingen i Kalmar friherre Fletwood samt herrar Rothlieb och Hoppenstedt, hvilka d. 24 November 1725 fingo privilegium på att anlägga en masugn, en stångjernshammare med två härdar och en knipphammar-hjulstock med hamrar å kronoskatte-hemmanet Rås, hvarefter de uppkallade den nya anläggningen efter första stafvelsen i hvardera anläggarens namn. Bruket anlades i en på sjö- och myrmalmer rik trakt vid Flerohopps-ån, som upprinner i Helleberga socken i Kronobergs län (ur Orranäs sjö) samt med sina grenar rinner genom socknarna Madesjö, Christvalla, Ljungby och Hossmo, tilldess den faller ut i Östersjön söder om Kalmar, sedan den under sitt lopp haft åtskilliga namn, af hvilka Ljungby-ån är det allmännast antagna. Flerohopp skattlades år 1741 och fick då rättighet till 3,000 sk℔:s smide samt privilegium på anläggandet af en ny stångjernshammare, hvilken år 1748 skattlades till 600 sk℔:s smide af eget tackjern. Imellertid hade bruket tillfallit Casper Hoppenstedt den Yngre, som 1743 bytte bort det mot Orrefors bruk i Helleberga socken till direktören C. D. Luthman, hvilken 1748 sålde **Flerohopp** till landshöfding C. Broman, efter hvilken egendomen dels genom arf, dels genom köp kommit i flera händer. År 1766 fick dåvarande egaren, brukspatr. Brock, tillstånd att flytta den sednast skattlagda hammaren med 300 sk℔:s smide till ett nyanlagdt bruk på Ufvahults egor i Kråksmåla socken och Norra Möre härad, vid Alster-ån, samt att sälja den samma hammare ytterligare åtföljande rättigheten till 300 sk℔:s smide till Säfsjöströms bruk i Lenhofda socken af Kronobergs län. Den nya bruksanläggningen kallades *Ludvigsfors;* men der smiddes blott 50 sk℔, hvarefter verket nedlades och smidesrättigheten såldes. År 1774 inropades Flerohopp på banko-auktion af handelshuset Lor. Morien & Son i Stockholm, och 1782 köptes det af direktören vid Ostindiska Kompagniet J. Abrah. Grill, hvars enka år 1811 sålde det till fru

Lovisa Hildebrand, hvars man förvaltat bruket under Grills tid och från grunden ombyggt alla verkstäder och byggnader. Fru Hildebrand bortarrenderade år 1819 bruket till sin son, J. Hildebrand, hvars arfvingar innehade det efter hans död. Det tillverkade 1857 vid 2 fria härdar blott 300 sk℔ stångjern, värderade till 7,560 rdr bko; men manufaktursmidet för samma år taxerades till ett värde af 13,000 rdr bko, och den egendomen tillhörande enbladiga sågen och qvarnen till 900 rdr samma mynt. Från början hörde ingen jord till bruket, mer än de få tunnland på Rås' egor, på hvilka verkstäderna uppfördes; sedermera har dock hela Rås' hemman blifvit inköpt, tillika med åtskilliga andra hemmansdelar. Bruket har två charaktersbyggningar af trä, den ena uppförd år 1821, bägge med vackert läge.

Flian. Biflod till Lidan, utgörande afloppet från Hornborga-sjön, som flyter i vestlig rigtning från sjön och faller ut i Lidan vid Skofteby uti Saleby pastorat.

Flik. Hytta i Norbergs socken och Gamla Norbergs härad af Westmanlands län, vid sjön Gäsens utlopp, fanns redan år 1651 och tillhör ett bolag.

Flisby. Socken i Södra Wedbo härad af Jönköpings län, mellan Bälaryd och Bredestad i norr, Askeryd i öster och nordost, Ekesjö och Solberga i söder samt Barkeryd och Järsnäs i Tveta härad i vester, uppgifves hafva en areal af 34,830 tunnland, af hvilka 4,280 äro sjöar och kärr. Inom socknen finnas sex sjöar, och den gränsar till en sjunde, nämligen Aneby-sjön. Socknen är en skarpt kuperad trakt, men har i allmänhet ganska god jordmån, bestående allmänneligen af svartmylla på grusbotten, stundom lera, särdeles under kärrjorden närmast sjöar och kärr. Slätmossar saknas icke, men äro likväl af föga vidd. Trakten närmast Tveta härad och närmast till Bälaryd kallas med anledning af en viss vildhet i sin charakter af de öfriga sockenboerna för Turkiet. Betesmarkerna äro tillräckliga, och ännu finnes det skog, hvilken »allmogen, oaktadt ihärdig svedning, ännu icke kunnat helt och hållet förstöra», säger Allvin i sin beskrifning öfver socknen. Odlingsfliten är allmän. Socknen består af $58^3/_4$ förmedl. mantal, deraf 24 skatte, 12 krono, 15 frälse och 7 säteri, samt beboddes 1805 af 1,313, 1850 af 1,706 och 1856 af 1,801 invånare. Socknen hade sistnämda år ambulatorisk skola med en examinerad lärare, som undervisade 119 gossar och 117 flickor, medan 1 gosse bivistade allmänt läroverk, 14 gossar och 10 flickor hade enskild undervisning samt 20 gossar och 7 flickor undervisades i hemmet. — Flisby modersocken utgör tillika med Solberga annex ett regalt pastorat af 3:dje klassen i Södra Wedbo kontrakt af Linköpings stift. Hela pastoratet består af $92^7/_8$ förmedlade mantal, med prestgård af 2 mantal och ständigt vederlag af $3^3/_4$ tunnor; pastoratets befolkning uppgick 1856 till 3,271 personer. Kyrkan, belägen $9^3/_4$ mil från Linköping, 5 mil från Jönköping och $1^1/_2$ mil från Ekesjö, uppfördes 1850 och följande åren samt är 120 fot lång och 56 fot bred, med murar af gråsten, förstärkta med jernband; hon ligger i norr och söder, så att tornet står i det förra, altaret i det sednare väderstrecket. Kyrkan har vacker altarprydnad, predikstol och orgelverk; i det 80 fot höga tornet hänga två ringklockor. Den nya kyrkan är anlagd 600 fot från den gamla, som ännu står qvar och är af obekant, sannolikt ganska hög, ålder, emedan en afskrift af Danaholms-fördraget förvarades derstädes. Gamla kyrkans altartafla föreställer i bilder Christi födelse och lidande samt hans 12 apostlar, men har icke särdeles konstvärde. — Bland gårdar i socknen nämnas: *Johannesberg*, *Knutstorp*, *Gäddevikshohn* och *Eskeryd*, *Gullarp*, *Åkersberg*, *Thorsjö*, *Hammarsberg*, *Syreda* och *Orreda*. — Af fornlemningar nämnas två runstenar; 5 runda stensättningar på prestgårdens skog i den s. k. Bruddungen, möjligen en tingsplats, fastän traditionen berättar, att en brudfärd här blifvit förvandlad till sten; ett ovanligt stort griftkummel på Svaneryds egor; 5 runda stenkret-

sar, sannolikt forntida belggdomar, nära Johannesberg samt på Luttersjö gärde ett nu afröjdt större ättekummel, som betäckte en hällekista, hvilken befanns innehålla två större stridsyxor af sten samt två svarta flintstenar. Vid vägen uti prestgårdens skog finnes ett af de ofta förekommande risbålen, enligt traditionen upplagdt till minne af en klockgjutargesäll, som här blifvit mördad af sin mästare, hvilken blifvit afundsjuk deröfver, att gesällen gjutit en vackrare klocka än mästaren kunde åstadkomma. Vid Borrsjön i samma skog tror man sig fordom hafva sett ett långt, hvitklädt fruntimmer gå i lutande ställning, likasom för att söka någonting; möjligen det s. k. Flisby spöke, som omnämnes i De la Gardieska Archivet, 12: 29. På hemmanet Erkestorps egor finnes en offerkälla, vid hvilken socknens ungdom brukar infinna sig midsommarsnatten. — Af krigsminnen anför Allvin följande: »Vid Danskarnes återtåg från Östergötland år 1568 hade en skara Danskar lyckats leta sig fram till denna från stora stråten aflägsna trakt; men detta lyckades icke bättre, än att de upphunnos af Henrik von Minden och anföllos vid den s. k. Röd- eller Rosjön, der de drefvos ut på isen, som brast, då en mängd nedhöggos, många drunknade och blott några få kommo undan. Sägnen i orten är, att isen var förut söndersågad, och äldre personer berätta, att man vid lugnt och klart väder på sjöns botten kunnat skönja lemningar af trossvagnar och annat krigsbehör, hvaraf vid notdragning på östra stranden ett och annat blifvit uppfiskadt, deribland en jernbeslagen vagnsgaffel, hufvudskallar efter de drunknade m. m. Vantron ser här stundom en på vattnet flytande likkista samt ett sjörå, som vaktar en på botten liggande, af de slagna förlorad, skatt; dessutom uppgifves, att vid kräftfiske blossen stundom slockna af sig sjelfva i det lugnaste väder.» — Adr.: Ekesjö.

Fliseryd. Socken i Handbörds härad af Kalmar län, 6 mil norr ifrån Kalmar och $1^1/_4$ mil från hafvet, genomfluten af Emm-ån, uppgifves hafva en areal af 54,617 tunnland, af hvilka 2,220 äro sjöar och kärr. Socknen består af $14^3/_4$ mantal skatte, 1 mantal krono och $22^1/_4$ mantal frälse, värderade 1857 till 216,710 rdr bko; den beboddes år 1805 af 2,125, 1850 af 2,957 och år 1856 af 3,162 personer. Socknen hade 1856 ambulatorisk folkskola, i hvilken en examinerad och 2 oexaminerade lärare undervisade 150 gossar och 151 flickor, medan 110 gossar och 120 flickor hade undervisning i hemmet. — Fliseryd är ensamt ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen i Handbörds kontrakt af Kalmar stift. Kyrkan, som lär hafva blifvit först uppbyggd i konung Birger Magnussons tid på säteriet Fliseryds egor, afbrann genom vådeld den 6 Juni 1811, hvarefter en ny kyrka af trä grundlades 1816 och invigdes 1818. Prestgården är 1 mantal. — Gårdar inom socknen äro: *Fliseryd, Bankeberg, Högsrum, Läggevi* och *Fliseryds krutbruk.* — Pesten härjade år 1630 i Fliseryd och kringliggande socknar. — Adress: Kalmar.

Fliseryd. Ett mantal frälse-säteri med underlydande i Fliseryds socken och Handbörds härad af Kalmar län, vackert beläget vid Emm-ån, har fordom tillhört slägten Edelfeldt och andra adliga slägter, men inköptes i början af 1790-talet af vice-amiral Johan Nordenankar, som gjorde godset till fideikommiss i sin ätt. Han förskönade gården mycket och uppförde ett trevåningars trähus, som sedan afbrann, men ersattes med ett nytt, så att gården ännu är väl bebyggd. Godset egdes 1820 af öfverste Nordenankar, 1830 af ryttmästar Nordenankar, en brorson till amiralen. Socknens gamla kyrka skall hafva varit anlagd på säteriets egor.

Fliseryds Krutbruk, eller **Läggevi,** uti Fliseryds socken och Handbörds härad af Kalmar län, är enligt Kongl. Brefvet af den 18 Augusti 1752 upplåtet åt innehafvaren att drifvas under kontrakt, och skall den innehafvare af krutbruket, som sina skyldigheter fullgör, sjelf och dess arfvingar besitta krutbruket, så länge kronan vill verket behålla. Fliseryds krutbruk är ännu ett

bland länets betydligaste manufakturverk. Det sysselsatte år 1855 omkring 25 arbetare och tillverkade under de sednare åren omkring 1,000 centner krut till ett värde af 35,000 rdr bko. Flera förbättringar i tillverkningssättet hafva blifvit införda, och bland annat skall det här fabricerade jagtkrutet i godhet täfla med det utländska.

Flishult. Tre och ett halft mantal frälse med Kalkaby säteri, uti Näsby socken och Östra Härad af Jönköpings län, nära till en å med ett vattenfall, som leder Tjurkens vatten in i sjön vid Näsby och drifver såg med qvarn af 2 par stenar. Här, — säger Wieselgren, — »synes Njudungens kungaboning hafva varit belägen med Flishultaby slott, nu Hultaby, något öfver $^1/_4$ mil härifrån jemte sjön, som sträcker sig till Bexheda. Den äldsta slägt, som skref sig till Flishult, räknar anor från vår bekanta Forn-Jota-ätt, som enligt en tids åsigt regerade öfver hela Sverige, enligt en annans öfver Finland» men hvilken herrskat i Finved och Njudung, enligt Wieselgren, som uppgör en stamtafla, enligt hvilken Ragnvald Möre Jarl härstammar från Heiter, hvars brorson var *Gylfe*, hvilken uppgifves som regerande i Sverige vid Odens invandring. Ragnvald Möre Jarl var fader åt hertig Rolf af Normandie, döpt år 912, och åt Torf-Einar, Jarl på Orkenöarna, från hvilken de äldsta Flishulta-herrarne härstammade. (Se Wieselgren, Ny Smålands Beskrifn., I, pag. 154, 155). »Att, — fortfar W., — alla dessa Flishulta-herrar med en *båt* i vapnet voro ättlingar af Orkenö-jarlarne, blir än klarare ådagalagdt, då en son af Smålands lagman, herre till Flishult, ännu i medlet af 14:de seklet utkallades till detta jarldöme. Efter all sannolikhet var Bonde-ätten, med gemensamt ättemärke, en gren af denna samma Båt-ätt. Månne ej Jon Pederssons till Flisby broder blef kallad Thord Bonde (*Bondo, -onis* i diplomer från denna tid), derföre att han blef hemma som häradshöfding i Njudung, då Jon for till hofs och vann en prinsessa af Ynglinga-ätten i Norge?» (Jon Pedersson till Flishult var riksråd 1279 och gift med en dotter af konung Erik Presthatare i Norge, således svåger med hertig Waldemar Magnusson Folkunge. Jon Pederssons sonson, Erengisle Suneson, var Jarl till Orkenöarna, riksråd, riddare, lefde 1344—1392. Erengisles far, Suno, hade en bror, Jon, hvars son Peder Jonsson, som 1430 skref sig till Flidishult, är Båt-ättens stamfader.) På 1500-talet tillhörde Flishult Ulf Pedersson Sjöblad. »I hans tid (1568) slogo Danskarne sitt läger här nära, under det Svenskarne, 200 hakeskyttar, förlades i en granskog, men deras befälhafvare, Hogenskild Bjelke, låg på Flishult. Härifrån flyende om morgonen, då Danskarne, som haft eld om natten, nedhuggit de anträffade Svenskarne, hvilka ej fått göra upp eld, som kunnat röja dem, blef han, jemte ståthållaren i Småland And. Griis och Sten Banér, tillfångatagen af en Chphr Krabbes dräng och förd till Köpenhamn. På Flishult dog 1687 öfverste Patrik Patkull, herre till Flishult, född 1629. På Flishult bodde baron Jöran Silfverhielm, död 1737; sedan hans son, öfversten baron C. A. Silfverhielm; 1827 egdes godset af expeditions-sekreteraren G. Hummelhjelm, som sålde det åt ett bolag; sedan innehades gården af mönsterskrifvaren C. A. von Porat och år 1857 af direktören och riddaren J. M. Svenson. Se vidare *Hultaby*.

Flistad. Annex-socken i Gullbergs och Bobergs härader af Östergötlands län, mellan Ljung i nordost, Wreta i öster, Ledberg och Björkeberg i söder samt Klockrike i vester, uppgifves hafva en areal af 3,402 tunnland, af hvilka 30 äro sjöar och kärr. Socknens södra gräns bildas till en del af Svartån, och landet ligger på södra sluttningen af den låga landthöjd, som skiljer Svartåns dalgång från Motala-ströms, samt består hufvudsakligen af slätter med obetydliga kullar. Mot norr är kärrig mark, sannolikt en igenvallad sjö, som fordom skall hafva funnits här och burit namnet Wikaren. Jordmånen är lera och sand; åkerbruk är nästan enda näringsgrenen, i förening med någon boskapsskötsel och bränvinsbränning; äng och betesmark äro klena, skog finnes

nästan ingen. Socknen består af $23^1/_8$ förmedlade hemman, af hvilka $14^3/_8$ höra till Gullbergs, $8^3/_4$ till Bobergs härad; gränsen mellan bägge häraderna går nästan rakt från norr till söder utefter en bäck. Folkmängden, 1805 bestående af 555 personer, uppgick 1850 till 774 och 1856 till 825 invånare. Uti fasta folkskolan undervisades sistnämda år af en examinerad lärare och klockaren 37 gossar och 32 flickor, medan 6 gossar och 16 flickor undervisades i hemmet. — Flistad socken är annex till Ljungs konsistoriela pastorat af 3:dje klassen uti Gullbergs och Bobergs kontrakt af Linköpings stift. Socknen nämnes under katholska tiden och har då sannolikt haft egen kyrkoherde. Kyrkan, belägen $1^3/_4$ mil nordvest från Linköping, är gammal, byggd af gråsten och kalksten, hvälfd vid katholska tidens slut och tros hafva varit invigd åt den Hel. Stephanus; hon är försedd med en hög tornbyggnad. Uti kyrkomuren är en runsten insatt; stensättningar finnas vid åtskilliga ställen. — Af socknens 38 gårdar före reformationstiden innehade Wreta kloster 1 och kyrkliga stiftelser 10. På 1600-talet innehades en del gårdar af adeln, hufvudsakligen under gods utom socknen; nu besittes det mesta af allmoge. Största gården är *Kullersbro,* i Bobergs härad, 2 mantal frälse rå och rör. — Adress: Linköping.

Flistad. Modersocken i Wadsbo härad af Skaraborgs län, vid sjön Östen, $1^1/_4$ mil från Göta kanal samt vid statens vestra stambana, mellan Wärings och Moholms stationer, uppgifves hafva en areal af 3,379 tunnland, af hvilka 735 äro sjöar och kärr. Jordmånen är för det mesta god lera och djup matjord; åkerbruk är hufvudnäringen; något lin sås och äfven något tobak planteras. Socknen består af $14^1/_2$ mantal skatte, $1^1/_4$ dito krono samt 3 frälse och var 1857 uppskattad till 90,500 rdr banko. Invånarne, på 1840-talet 438 personer, utgjorde 1850 ett antal af 452 och 1856 af 480. Socknen hade sistnämda år fast folkskola, i hvilken 1 examinerad lärare och klockaren undervisade 58 gossar och 35 flickor, medan 4 gossar bivistade allmänt läroverk, 7 gossar och 38 flickor undervisades i hemmet. — Flistads modersocken utgör, tillika med annexet Göthlunda, ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Södra Wadsbo kontrakt af Skara stift. Hela pastoratet består af $46^1/_4$ förmedlade mantal, med 1 mant. prestgård, $1^1/_2$ stom och $13^1/_2$ tunnor vederlag; pastoratets befolkning utgjorde 1856 inalles 1,772 personer. Kyrkan, belägen 2 mil från Sköfde och 4 mil från Skara, med sitt spetsiga torn synlig från jernvägen, är ljus och rymlig. — Vid kyrkan befinnes en stor kulle, sannolikt en ättehög, och vid Odinslunda by förekomma andra sådana högar, i hvilka man hittat urnor. På Hyltåsen, söder om Flistad, finnas stensättningar, till en del lagda som gator, och hvilka, enligt allmogens berättelse, skola vara lemningar efter en stad, hvaremot andra tro, att stenen blifvit sammanförd dit till Flistads kyrkobyggnad; i grannskapet ligger den s. k. Bjästa Backe, der ett slott berättas hafva stått. Uti Snärfva äng skall man ännu i början af 1800-talet hafva sett qvarlefvor efter en byggnad, som lär hafva varit ett kapell, upppbygdt af en fru eller jungfru; efter kapellet benämnas de närmast liggande åkrarna »Kapells-lindorna». Lindskog berättar, att man vid detta ställe hittat ett fönstergaller af messing. — Bland gårdar i socknen nämnas *Storegården* och *Backgården,* bägge säterier om 1 mantal. — Adress: Mariestad.

Flistads Helsobrunn, belägen i Flistads socken uti Östergötland (se ofvan), var under katholska tiden flitigt besökt, i synnerhet midsommarsnatten, af folk, äfven från aflägsna orter, ehuru källans egenskap af helsobrunn då icke var bekant. Källan upprensades år 1723 på bekostnad af kyrkoherden Duræus i Ljung och Flistad, och 1729 uppfördes ett brunnshus efter befallning af dåvarande landshöfdingen Ehrencrona, att hvar och en af Ljungs socknemän skulle till byggnaden framköra en stock och Flistads socknemän »hvar sitt behållet bräde». Stället blef sedan mycket förbättradt och förskönadt; vattnet har

visat sig verksamt mot gikt, chronisk rheumatism, skrofler, nervsjukdomar, hemorrhoider m. fl. sjukdomar.

Flo. Modersocken i Åse härad af Skaraborgs län, vid Dettern samt vid Halle- och Hunneberg, som stöter intill församlingen på vestra och nordvestra sidan, uppgifves hafva en areal af 11,409 tunnland, af hvilka 50 äro sjöar och kärr. Socknen har sannolikt sitt namn af sin sidlända belägenhet, som efter starka regn och vid sjöns stigande och fallande, särdeles höst och vår, utsätter densamma för vattuflöden. Jordbruk är hufvudnäringen; boskapsskötseln är föga betydande; socknen är skoglös, likasom orten i allmänhet; men vid Dettern ligger en torfmosse, hvilken begagnas som allmänning för hela häradet, men lider mycket af sjöns flödande. Kalkstensbrott bearbetas i Halle- och Hunneberg. Socknen, som består af $6^3/_8$ mantal skatte, $6^1/_{32}$ dito krono och $23^3/_8$ mant. frälse, taxerade 1857 till 150,257 rdr banko, hade år 1840: 1,298 invånare, men beboddes 1850 af 1,388 och 1856 af 1,452 personer. Socknen hade sistnämda år fast folkskola med en examinerad lärare, som undervisade 32 gossar och 22 flickor, medan 2 gossar bivistade allmänt läroverk, 28 gossar och 34 flickor undervisades i hemmet. En vice-hofmästare hos hertigen af Cumberland, P. Lundqvist, sannolikt född i socknen, men död i Reading i Berkshire, testamenterade år 1769 100 Pund St. till skola i Flo. — Flo modersocken utgör, tillika med annexerna Åhs och Sabl, ett regalt pastorat af 2:dra klassen i Wäne Härads kontrakt af Skara stift. Prestgården består af 1 mantal, och folknummern för 1856 i hela pastoratet utgjorde 2,467 personer. Kyrkan, belägen 5 mil från Lidköping och $1^3/_4$ mil från Wenersborg, ombyggdes 1746 och fick 1786 ett nytt torn, hvartill konung Gustaf III uppgifves hafva lemnat ritningen. Hon blef i stället för den fordna moderkyrkan Åhs år 1617 moderkyrka på föranstaltande af Magnus Gabriel De la Gardie, till hvars grefskap Leckö Åse härad hörde. — Bland gårdar i socknen märkas säterierna *Håberg* och *Gunnarstorp* samt hemmanet *Magnusberg*, som varit säteri och tillhört Magnus Gabriel De la Gardie, men sedan 1796 varit bebodt af bönder. Lemningar efter stenhus lära ännu i sednare tider hafva varit synliga der. Som någonting eget bör anmärkas, att regementsskrifvare-bostället *Detterstorp* måst minst tre gånger flyttas i anseende till Detterns inkräktningar. Den bekanta skalden Olof Kolmodin var kyrkoherde i Flo, der han dog år 1753, och på hvars kyrkogård han hvilar. — Adress: Wenersborg.

Floby. Modersocken i Wilska härad af Skaraborgs län, vid Lidan, som här (vid Snipebro) bildar gränsen mellan Skaraborgs och Elfsborgs län, samt statens vestra stambana, hvars station Sörby ligger inom pastoratet, uppgifves hafva en areal af 6,387 tunnland, af hvilka endast 15 äro sjöar och kärr. Jordbruk är hufvudnäringen, och ett högst obetydligt fiske idkas i Lidan, som drifver talrika qvarnar. Skog finnes icke. Socknen består af $11^1/_2$ mantal skatte, $2^1/_8$ dito krono samt $14^1/_4$ frälse, alltsammans 1857 taxeradt till ett värde af 87,500 rdr banko. Folknummern, 1840: 670 personer, uppgick 1850 till 742 och 1856 till 781 invånare. Socknen hade sistnämda år, tilllika med Göteved, fast folkskola, hvari en examinerad lärare och en klockare undervisade 28 gossar och 23 flickor, medan 29 gossar och 37 flickor undervisades i hemmet. — Floby modersocken utgör, tillika med annexerna Göteved, Trävattna och Hellestad (det sistnämda i Elfsborgs län), ett regalt pastorat af 2:dra klassen i Wilska kontrakt af Skara stift. Hela pastoratet består af $75^1/_{16}$ förmedl. mantal, med 1 mantal prestgård och 1 dito stom samt $31^1/_2$ tunnors vederlag; pastoratets befolkning utgjordes 1856 af 2,002 personer. Kyrkan, belägen $1^1/_4$ mil från Falköping och 3 mil från Skara, är urgammal, af sten, med torn och genom tillbyggnad i sednare tider förvandlad till korskyrka. Vid byn Wist finnas lemningar efter en kyrka eller, enligt andra uppgifter, ett kapell af trä, som blifvit ödelagdt, emedan biskop

Spegel ansåg detsamma onödigt och derföre icke ville inviga det. — Inom socknen ligga de nu af bönder bebodda säterierna *Gunkestorp*, *Wistaholm* och *Wist Östergården*. Till socknens skola har den i Floby födda guldsmeden Arvid Floberg skänkt $2{,}666^{2}/_{3}$ rdr bko. Bland i socknen födda personer märkes för öfrigt skalden Johan Henrik Kellgren, hvars far var kyrkoherde härstädes. — Adress: Falköping.

Floda. Modersocken i Vester-Dalarne och Stora Kopparbergs län, i vester gränsande till Jerna och Nås, i norr till Leksand, i öster till Gagnef och i söder till Grangärde, uppgifves hafva en areal af 94,169 tunnland, af hvilka 10,000 äro sjöar och kärr. Igenom socknen flyter Vester-Dalelfven, och bland sjöar och vattendrag märkas i öfrigt Flosjön, Damsjön, med aflopp till Dal-elfven, Närsen, Olsen och Tyren, med aflopp åt Grangärde, likasom Stora Löfsjön, hvilka sistnämda tre slutligen samla sina vatten i sjön Wessman. Bland bergåsar nämnas Kläberget i socknens nordvestra hörn, Ridåsen på östra gränsen, söder om elfven, Mejdåsen, ungefär midt i socknen, likaledes söder om Dal-elfven. Socknen har betydlig skog, och skogsbruk, tilllika med åkerbruk, boskapsskötsel och fiske, utgöra befolkningens näringsgrenar. Socknen består af $15^{1}/_{2}$ mantal skatte samt $^{1}/_{8}$ krono, med 8 qvarnar, 13 fäbodvallar och 2 nybyggen, och var 1857 taxerad till 108,854 rdr bko. Befolkningen, 1840: 2,008 personer, steg år 1850 till 2,157 och 1856 till 2,228 invånare. Socknen hade sistnämda år fast folkskola med en examinerad och en oexaminerad lärare, som undervisade 138 gossar och 120 flickor, medan 1 gosse bivistade allmänt läroverk, 3 flickor hade enskild undervisning och 6 gossar undervisades i hemmet. — Floda socken, som 1610 var förlänad åt hertig Gustaf Adolf, utgör sedan 1612 ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Vester-Dahls kontrakt af Westerås stift. Prestgården är $^{1}/_{8}$ mantal. — I socknens Finnmark ligger *Löfsjö* masugn, som tillhör till hälften Klosters bruk, till hälften Stora Kopparbergs Bergslag, och hvarom vidare se art. *Löfsjö*. — Enligt Bergmans Beskrifning öfver Dalarne förekomma uti Floda socken bergkristall och syenit. — Adress: Gagnef.

Floda. Modersocken i Oppunda härad af Nyköpings län, mellan Sköldinge i sydost, Stora Malm i söder, Vestra Wingåker i sydvest, Juleta, Näshulta och Husby-Rekarne i nordvest och norr samt Mällösa i öster, uppgifves hafva en areal af 46,980 tunnland, af hvilka 3,300 äro sjöar och kärr. Socknens lutning är mot sydost, från stora landhöjden, som följer hela nordvestra gränsen med en höjd af 200—300 fot, dock mestadels tämligen utplattad; hela det inre landet är en sagta sluttande, tämligen jemn skogsmark af 100 till 150 fots höjd, med något djupare och bördigare dalgångar samt icke små slätter; gränstrakten mot söder är mer skogig, mot öster bergländig. Förnämsta vattendraget kommer från Långsjön, på gränsen till Juleta, går åt sydost till Lundsjön, vidare åt öster till Floden, som från söder upptager Jägern och andra vatten från norr, samt vidare till Floda Kyrksjö, hvarefter vattendraget fortsättes mot sydost till Sköldinge. På gränsen mot Mällösa ligger Hornsundssjön, i hvilken en å faller från sjön Lören i socknens nordöstra del. Längst i norr ligga Flensjöarne, ur hvilka Helleforss-ån upprinner. Längst i sydvest stöter sjön Näsnaren till socknen. Rådande jordmånen är lera, i de högre skogstrakterna sandblandad; näringarne äro åkerbruk, ängs- och skogsbruk, något bergsbruk, fiske, m. m. Hemmantalet är $88^{11}/_{40}$ förmedlade mant., med 13 mjölqvarnar och 12 sågqvarnar, alltsammans taxeradt till 362,373 rdr bko. Befolkningen, som år 1840 steg till 2,879 personer, utgjorde 1850: 3,830 och 1856: 3,944 invånare. Socknen hade sistnämda år både fast och ambulatorisk folkskola med 2 examinerade lärare utom klockaren, hvilka undervisade 97 gossar och 31 flickor i den fasta skolan, 132 gossar och 91 flickor i den ambulatoriska, medan 8 gossar bivistade allmänt läroverk, 5 flickor hade enskild undervisning samt 38 gos-

sar och 94 flickor undervisades i hemmet. — Vid kyrkan hållas nu mer s. k. torgdagar första och sista tisdagen i hvar månad. — Floda socken är ensam ett patronelt pastorat af 1:sta klassen i Oppunda Östra kontrakt af Strengnäs stift; prestgården utgör 1 mantal, vederlaget $22^1/_2$ tunnor. Patronus är egaren af Fjellsküfte. Socknen förekommer under namnet *Flotha in præpos. Nicopensi* omkring 1314 och redan 1275, då första kyrkoherdenamnet förekommer; andra namn på kyrkoherdar förekomma åren 1319, 1347 o. s. v. Kyrkan, belägen 5 mil från Nyköping och $7^3/_4$ mil från Strengnäs, är gammal, har blifvit skadad af åskan 1413 (*Anno Domini MCDXIII, ipso die Antonii confessoris fuitecclesia combusta ex igne tonitrui et magno fulmine*, står det med förkortad munkstil uti jern på mindre kyrkdörren) och utvidgad 1640 samt tillbyggd på södra sidan. Hon har takmålningar från 1500-talet, föreställande scener ur bibliska och legendhistorien, samt eger derjemte en mängd dyrbara taflor, troligen krigsbyte, enligt berättelse hitskänkta af fältmarskalken grefve Lars Kagg. Bland dessa taflor nämnas: altartaflan, föreställande nedtagningen från korset, kopia efter en Italiensk mästare, Christi hudflängning, af Martin de Voss, Christi törnekröning, kopia, Petrus vid kolelden, original, likasom Christi gång till Golgatha m. fl. Slägten Kagg har i kyrkan sitt praktfulla grafchor, bygdt år 1667 och försedt med skulptur-arbeten i taket, repareradt 1793, nu mer kyrkans högchor. Detta chor är prydt med talrika adliga vapen, tillhörande slägterna Kagg, Ribbing, Oxenstjerna, Sparre, Gyllenstjerna, m. fl., och på bägge sidor om altaret stå tvänne af Gotlands-sandsten huggna sarkophager med bilder af Lars Kagg och hans grefvinna Agneta Ribbing. — Inom socknen ligga följande gruffält: *Stafs* gruffält, som lyder under Helleforss jernverk, *Mållösa, Skarndals* och *Gölstugu* gruffält, lydande under Eriksberg, samt *Wallfalla* grufvor, upptagna år 1640 och lydande under Helleforss. I Stafs malmfält brötos år 1858 inalles 9,700 sk℔ viktualievigt jernmalm. Bland gårdar inom socknen märkas: *Forss, Nästorp, Wegersberg, Ökna, Abbotsnäs, Fjellskäfte, Bie* med *Augustenbad*, som lyder under Gimmersta i Juleta, m. fl. — Adr.: Nyköping.

Floda. Säteri uti Skallsjö socken och Wädtle härad af Elfsborgs län, vid Säfve-åns fortsättning ur sjön Säfvelången, skall hafva varit en adlig sätesgård redan i Erik den Heliges tid. Bland dess innehafvare nämnes en Anders Kringla; men i en sednare tid kom det under Wisingsborgs grefskap. Riksdrotset Peder Brahe skänkte gården till lagman Johan Örnevinge, i hvars slägt den var till 1734, då den köptes af kommendör-kapitenen Conrad Wilh. von Döbeln. Som sednare egare nämnas kommersrådet C. Arfvedson, kapiten W. Tham, fru Wahlfelt, brukspatron Howing och brukspatron Proschwitz. Till egendomen höra qvarn med 3 par stenar och sågverk med finbladig och centrums-såg. Under säteriet lydde fordom ett jernmanufakturverk, anlagdt år 1739 af von Döbeln, men för alltid nedlagdt från 1858. Midt emot gårdens manbyggnad ligger *Floda Jernvägs-station* af femte klassen tätt invid Flodasjön.

Flodbergs Grufvor. Nedlagda koppargrufvor i Åhls socken af Öster-Dalarne, upptogos omkring år 1677 af bergsmannen Trotzig och bearbetades en tid med fördel, men nedlades omkring 1730.

Flodhammar. Se *Uttersberg* i Skinnskattebergs socken af Westerås län.

Flor. Segelduksfabrik i Arbrå socken af Södra Helsingland, hade 1857 9 stolar med en mästare och 17 arbetare samt tillverkade segel- och tältduk för 3,000 rdr bko.

Flosjö. Jernbruk, hytta och $^1/_2$ mantal skatte *Flosjötorp*, i Grythytte socken och Grythytte Bergslags Härad af Örebro län, nära sjön Halvarsnoren; bruket har en härd och en hammare med 400 sk℔ privilegieradt smide. Hammaren anlades sannolikt år 1765, då en E. Dahlberg fick tillåtelse att

flytta Norra Kjerfvingeborns bergsmanssmide till Flosjöbyttan.

Flosta. Två mantal frälsesäteri uti Altuna socken och Simtuna härad af Westmanlands län, nära Örsunds-åns östra strand, blef säteri 1630, tillhörde 1647 fröken Ebba Soop och 1675 riksrådet Lorenz Creutz, från 1750 grefliga ätten Cronhjelm. Under godset lydde fordom Säfva, 2 mantal säteri ladugård i samma socken; men denna gård är nu afskiljd från Flosta. Dit höra i stället $2^1/_2$ mantal frälse inom socknen samt Flosta och Hvilstena qvarnar. Flosta säteri var år 1857 taxeradt till 24,800 rdr banko. — Icke långt från sätesgården ligger *Flosta Källa*, en af de största och vattenrikaste i landet.

Flottsund, eller **Flötsund.** Byteshandelsplats vid Fyris-åns utlopp, tillhör Kungshamns eller Flötsunds säteri uti Alsike socken och Erlinghundra härad af Stockholms län, på gränsen mot Uppsala län. I stället för den fordna färjan öfver Fyris-ån leder nu en präktig bro, kallad Prins Gustafs Bro. Vid Flottsund sammanträffar omkring Midsommaren och vid Michaëli-tiden allmogen från skärgården och det inre landet och utbyter saltade fiskvaror mot spannmål.

Flundre. Härad i Westergötland, Elfsborgs län, på östra stranden af Göta elf, har en areal af 29,484 tunnland, består af 106 mantal och utgöres af socknarna Romeled, Åsbräcka, Uphärad, Fors och Fuxerna samt beboddes 1856 af 5,009 personer. Häradet har i allmänhet god och bördig jordmån, skog till husbehof och god gräsväxt, så att åkerbruk och boskapsskötsel äro befolkningens hufvudnäringar. Häradets märkvärdigaste ort är *Lilla Edet*, der det har sitt tingställe. — Ur häradets historia anföres, att Danskarne härjade detsamma år 1565 och framforo med yttersta grymhet, så att de skuro bröstep af qvinnorna och ryckte tungan ur munnen på folk. Flundre härad var sedan ett af dem, som stodo i pant hos Danmark för Elfsborgs Lösen, och på denna grund bögärde grefve Axel Lejonhufvud uti en Bohus den 12 Nov. 1613 daterad skrifvelse, att häradets invånare skulle hos de Danska embetsmännen stå till rätta, för det länsmannen i Flundre år 1600, då grefven från Gräfsnäs begaf sig ur riket, uppbådat 200 bönder och knektar samt med våld afhändt grefven hans egodelar, hvilka han ämnade föra med sig till Norge. Genom bref af den 19 Februari 1614 tog imellertid unga konung Gustaf Adolf häradsboerna i sitt beskydd och förklarade, att de gjort ganska rätt, då de sökte hindra grefve Axel att resa, eftersom grefven varit sitt fädernesland otrogen. — Drottning Christina donerade åren 1647—1650 fjorton hemman i detta härad åt riksrådet grefve Stenbock. — Tillsammans med Wäne, Bjerke, Ale och Wädtle härader utgör Flundre härad ett fögderi, tillsammans med Wäne och Bjerke en domsaga.

Fluxerum. Gammal gård i Carlstorps sockens skate i Kalmar län, vid sjön Folken, af allmogen kallad Flooken, anses hafva sitt namn af denna sjö, så att gården egentligen skall heta Folkesrum; sjön Folken sjelf anses vara uppnämd efter Folke, stamfadern för Folkunga-ätten. Gården anses hafva tillhört Folkunga-slägten, och skall fru Ingrid Ylfva, Birger Jarls mor, hafva bott derstädes; äfven Carlstorps socken anses uppnämd efter biskop Carl, fru Ingrids son. Om den myndiga frun gå ännu många sägner i trakten. Så påstås det, att en kanal mellan sjöarna Folken och Kolsjön, vanligen kallad »Ulfvagraf», skall vara gräfd på fru Ingrids befallning; på en bjelke i gamla kyrkan fanns år 1759 inhugget *I. M. S. 1252*, hvilket förklarades betyda Ingrid Månesköld, och ännu i sednare tider berättades en sägen, att, när hon en dag gick till kyrkan, hvilken hon låtit bygga till minne af den i Finnland dödade sonen, biskop Carl, hon satt sig utmed kyrkväggen i afvaktan på att kyrkfolket skulle samlas och befallt sin piga reda sitt hår, men tilllagt: »om du får se någonting, så blif icke rädd; men om du för någon omtalar hvad du sett, så blir du stum i all din tid.» Under det håret reddes,

somnade fru Ingrid; då slingrade sig fram ur henne tvänne ormar, som genast började klättra uppför kyrkväggen; den ena kom ända upp på taket; men den andra föll ner, när han hunnit ett stycke uppför väggen. Bägge ormarne kröpo sedan åter in i fru Ingrid igen, och när hon vaknade, frågade hon pigan, om någonting händt. Pigan svarade då, att hon sett ormarna; och frun förklarade synen på följande sätt: dessa ormar betyda mina söner (sonsöner, Waldemar och Magnus Ladulås?); den ena blir en stor man, och den andra vill följa honom efter, men blir nedstött af sin bror.» Fru Ingrid omtalas eljest i orten, anmärker Craelius, »dels som helgon, dels prophetissa och dels trollpacka.» — Fluxerum tillhörde 1770 Pechlin och major Silfverbrand, sedan öfverståthållaren baron Rudbeck, 1799 N. L. von Sydow, 1844 öfverste J. C. von Schoting, sedan regementsskrifvaren Enell. Det består af 3 mantal, förmedlade till $1^1/_2$.

Flyinge. Kungsgård i Sandby socken och Torna härad af Malmöhus län, bestående af $3^5/_{16}$ mantal, har under katholska tiden tillhört biskoparne i Lund, men blef vid reformationen indragen till Danska kronan, kom sedan i frälsemäns ego och blef efter freden i Roeskilde Svensk egendom såsom Bornholms vederlagsgods. Redan år 1660 anlades här ett stuteri, hvilket 1836 organiserades till hingst-depôt; men sedan har stuteriet åter blifvit uppsatt och förvaltas gemensamt med Dalby kungsgård. Större delen af kungsgårdarna är utarrenderad, och för 1856 uppgick detta arrende till kontant bko rdr 236: 16, 114 tunnor råg, 114 tunnor korn, 614 tunnor hafra, 17,850 ℔ hö och 8,300 ℔ halm. Vid slutet af 1856 funnos på stuteriet 32 hingstar, 20 ston och 42 föl; under loppet af året hade 15 stycken hästar blifvit sålda till ett medelpris af 325 rdr; högsta priset, som detta år betalades för en från stuteriet såld häst, var 562 rdr bko. Flyinge kungsgårds egor uppgifvas utgöra en areal af 2,684 tunnland, af hvilka 400 äro åker, 1,316 äng och 216 beteshagar. På kungsgården finnes ett boningshus af sten om två våningar, hvilket 1856 undergick nödig reparation till det yttre; stallarne, ridhuset och ladugårds-byggnaderna äro uppförda af gråstensmur.

Flåren. Ansenlig sjö uti Östbo härad af Jönköpings och Sunnerbo härad af Kronobergs län, tillhör Lagans flodsystem och afbördar sig i den stora sjön Widöstern. Sjön, som är öfver 2 mil lång, men ingenstädes uppnår en half mils bredd, omgifves af Woxtorps och Tånnö socknar i Östbo samt af Dörarp och Berga i Sunnerbo.

Flåsjön. Sjö i Jämtland, på gränsen mot Ångermanland och socknarna Tåsjö samt Bodum, uppgifves hafva 4 mils längd samt 1 mils bredd. Sjön, der sik och laxöring fiskas, har sitt aflopp till Fjellsjö elf, hvarom se denna artikel.

Fläckebo. Socken i Norrbo härad af Westmanlands län, mellan Haraker i sydost, Kila i nordost, Vester-Fernebo i nordvest och Ramnäs i sydvest, på ömse sidor om Svartån, som här går från Fläcksjön i norr till Hällsjön i söder, uppgifves hafva en areal af 20,343 tunnland, af hvilka 1,950 äro sjöar och kärr. Mellersta delen, kring Svart-åns hufvuddal, har någorlunda god, ehuru svag lerjord, och likaledes östra gränsen, der dock ansenligt utrymme upptages af oländig mark, kärr och sjöar, af hvilka flera hafva aflopp till Svartån, de största från Stäfre- och Gu-sjöarna; mer oländigt och bergigt är landet mot vester, der Ösjön, Tillingsjöarne, Toften m. fl. sjöar och kärr bilda ett flergrenigt vattendrag, som faller ut i Fläcksjön. Socknens näringar äro åkerbruk, skogsbruk, tjärbränning, tillverkning af träkärl samt af mattväf och gröfre linneväfnader. Socknen består af $31^1/_8$ förmedlade mantal, deraf $14^5/_8$ skatte, 1 krono och $15^1/_2$ frälse. Befolkningen, som 1840 uppgick till 1,218 personer, utgjordes år 1850 af 1,213 och 1856 af 1,212 invånare. Socknen hade sistnämda år både fast och ambulatorisk folkskola; i den förra undervisades 34 gossar och

16 flickor, i den sednare 9 gossar och 10 flickor; 1 gosse bivistade allmänt läroverk, 2 gossar och 1 flicka undervisades i hemmet. — Socknen, på 1300-talet kallad *Flætiabo*, utgör nu ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Fernebo kontrakt af Westerås stift. Prestgården består af 1 mantal. Kyrkan, belägen $3^1/_4$ mil från Westerås och $1^1/_2$ mil från Sala, är gammal, men utvidgad år 1798. — Af fornminnen nämnas en bautasten vid Öfra Wreninge i öster och ett par runstenar. — Socknens enda gods af betydenhet är *Axholm* (se detta ord). — Adr.: Sala.

Flämslätt, med $^1/_8$ mantal frälse *Lilla Kalhult,* i Öglunda socken och Walle härad af Skaraborgs län, en mindre egendom, som dock förtjenar att nämnas i anseende till sin vackra belägenhet vid foten å vestra sidan af Billingen, mellan rika löfängar, som genomdragas af flera vattendrag och småsjöar. Gården skall hafva tillhört och varit bebodd af någon medlem af ätten De la Gardie. — På Lilla Kalhults egor finnes en helsokälla, hvilken i fordna dagar synes hafva varit flitigt begagnad; flera stensättningar befinnas derjemte på gårdens egor. Folket berättar, att man i Flämsjöns botten funnit en trattformig fördjupning, som skall vara sjöns enda aflopp, genom hvilken vattnet leder sig till en icke synnerligt aflägsen äng, der en stark vattenådra springer upp och drifver Lerdahla qvarnar och 5—6 par stenar. Detta underjordiska aflopp skall, enligt berättelsen, hafva uppkommit på det sätt, att någon ovän till egaren af qvarnarna tilltäppt sjöns rätta aflopp, då vattnet sökt sig denna utväg. Ställets egare, som meddelat dessa underrättelser, är herr N. A. Hasselskog.

Flättna. Ett mantal frälse i Nikolai socken och Jönåkers härad af Nyköpings län, har redan på 1400-talet tillhört slägten Sjöblad, hvilken innehade gården till långt in på 1700-talet, då den öfvergick till general-majoren Carl Sjöblads enka, Ulrika v. Berchner, som 1769 upprättade Arnö fideikommiss till förmån för sin dotter Juliana, gift med riksrådet Fr. Ulr. Sparre till Rossvik, med hvilket fideikommiss Flättna sedan varit förenadt. Se vidare artikeln *Arnö* i Nikolai socken af Nyköpings län.

Flögforss. Kopparhytta i Ramsbergs socken och Lindes Bergslags Härad af Örebro län, hemtar sin malm från *Håkansboda* grufvor. Från 1815 till 1821 brötos i dessa grufvor 26,582 sk℔ malm, som vid Flögforss smältverk gåfvo 1,161 sk℔ 19 l℔ garkoppar. Delegarne i Håkansboda grufvor fingo år 1840 privilegium på en profhytta vid Flögforss under tre års tid och tillverkade följande året 60 sk℔ 9 l℔ stapelstadsvigt garkoppar. Under år 1858 tillverkades vid Flögforss 448 sk℔ råkoppar, som vid garning lemnade 409 sk℔ 5 l℔ 1 ℔ bergsvigt eller 450 sk℔ 3 l℔ 11 ℔ stapelstadsvigt garkoppar.

Flöxhult. Ett mantal frälsesäteri i Elghult socken och Uppvidinge härad af Kronobergs län, egdes 1857 af vicekronofogden C. Hagström.

Fogdarp. Gård om $3^1/_2$ mant. skatte i Bosjö-klosters socken och Frosta härad af Malmöhus län, med god åker och äng, skog och torfjord samt vattenqvarn, tillhörde på 1840-talet en hr Schartau.

Fogden. Klippa uti inloppet till Åmålsviken. Bredvid densamma ligga *Torkelsholmarne* och i närheten den s. k. *Jungfru-udden.* Sägnen berättar, att i fordna tider bodde en fogde på »Fogden» och en Torkel på Torkelholmarne. De stridde med hvarandra om en jungfru, som slutligen störtade sig utför en klippa på den udde, hvilken sedan dess bär namnet Jungfru-udden. På udden står ett kors, hvilket midsommardagen hvarje år klädes med blommor.

Fogdö. En bland Mälarens största öar, omgifven af Norrfjärden, Granfjärden och Söderfjärden, men nu mer sammanhängande med Wansö, hvilken fordna ö återigen sammanhänger med Södermanlands fasta land, emedan det vattendrag, som förenar Norr- och Sö-

der-fjärdarna, alltmer utsinar. Den egentliga Fogdön består af två socknar, *Fogdö* och *Helgarö*, hvartill *Wansö* räknas som den tredje.

Fogdö. Socken i Åkers härad af Nyköpings län, dels på sjelfva Fogdön, dels på den gent emot belägna Tosterön, uppgifves hafva en areal af 10,507 tunnland, af hvilka 80 äro sjöar och kärr. Fogdöns sydöstra hälft är hufvudsakligen slättland, med blott enstaka berg- och sandkullar; i vester, norr och mot stranden af Norrfjärden omvexla mer bergkullar och skogsbackar med sädesfälten; längst i norr sticker Djurgårdsudden ut i Granfjärden; andelen af Toster-ön är tämligen bergländig. Inre vattendrag saknas nu mer nästan alldeles, ehuru utan allt tvifvel ett sådant, ännu igenkänligt af träsk och sidlända ängar, fordom skiljt Fogdön från Wansön. Rådande jordmånen å slättbygderna är lera, åkerbruk hufvudnäringen, och derjemte idkas något ängsbruk, fiske, o. s. v. Socknen består af $55^1/_2$ förmedlade mantal, hvaraf $31^1/_8$ skatte, $7^1/_8$ krono och $17^1/_4$ frälse, med 1 utjord, 47 oskattlagda torp på skatte, 1 oskattlagd prestgård, 1 tegelbruk, 1 skattlagd mjölqvarn, 2 utjordar, 4 holmar, 17 oskattlagda torp å kronojord, 1 väderqvarn, 1 utjord och 26 oskattlagda torp på frälse. Befolkningen, på 1840-talet 1,356 personer, utgjordes år 1850 af 1,338 och 1856 af 1,400 invån. Socknen hade sistnämda år fast folkskola, i hvilken en examinerad lärare och en klockare undervisade 36 gossar och 19 flickor, medan 2 gossar bivistade allmänt läroverk, 9 gossar och 17 flickor undervisades i hemmet. — Fogdö moderförsamling är, tillika med annexet Helgarö, för närvarande ett patronelt pastorat af 1:sta klassen i Öfver-Selö kontrakt af Strengnäs stift. Patronrättigheten utöfvas gemensamt af egarne till Hesselbyholm, Bergshammar och Edeby (i Helgarö socken). Prestgården är omkring $1^1/_2$ mantal, vederlaget $11^1/_4$ tunnor; hela pastoratets befolkning utgjorde år 1856 ett antal af 1,880 personer. Kyrkan, belägen $9^3/_4$ mil från Nyköping och 1 mil från Strengnäs, må hända till en del den fordna klosterkyrkan (se *Fogdö kloster*), — socknen kallades fordom oftast *Gamblekloster*s, sednare *Fodhöö* och erkändes både 1233 och 1311 vara under klostrets disposition, — är gammal, af gråsten, kanske från 1200-talet och har högt, spetsigt torn; i kyrkan finnes ett grafchor för friherrliga slägten Sack, med 2 marmorkistor; på kyrkogården är Hesselbyholms graf och en minnesvård öfver öfverståthållaren grefve Törnflycht († 1738). — Bland gårdar i socknen märkas: *Kungsberg* (kungsgård), *Bergshammar* och *Hesselbyholm*. — Bland minnen från forntiden förekomma, utom ruinerna efter klostret, några grafhögar och stensättningar vid Bergshammar, ett par runstenar samt borgruiner vid Stenby och Kalby; endera af dessa borgar torde i hednatiden hafva varit den Ränningeborg på Fogdön, der konung Ingjald innebrände sig sjelf, för att icke lefvande falla uti Ivar Widfamnes händer. — Adress: Strengnäs.

Fogdö Kloster. På samma ställe, der nu Fogdö sockens kyrka står, stod fordom den äldsta byggnaden af Fogdö Cisterciencer-kloster, äfven kalladt *Coenobium Montis Marianum, in Monte Beatæ Virginis* eller *Warefruberg*. När klostret först anlades, är obekant; Rhyzelius anser det hafva blifvit anlagdt i Erik Läspes tid, och det nämnes ganska rigtigt 1233. I Juli månad 1252 utfärdade Birger Jarl för nunnorna, *dominas in Fothö*, ett frihetsbref, hvarigenom de fritogos från all konungens ränta och skatt, och Magnus Ladulås doterade klostret rikligen. Den äldsta klosterplatsen öfverlemnades åt socknen 1289, och nya klosterbyggnader uppfördes invid Kungsbergs kungsgård, der ruiner ännu qvarstå. Klostret skall hafva hållit 148 alnar i längd och 32 i bredd; det omgafs af en mur, som sträckte sig ända ned till sjön. Från klosterbyggnaderna hade man utsigt öfver fjärden till Strengnäs samt uppåt Mälaren och Westmanland. Det rika klostret blef genast efter riksdagen år 1527 indraget, sedan det stått i omkring 300 år. Byggnaderna nedrefvos; en del af stenen användes till Grips-

holms slottsbyggnad, det öfriga begagnades till förbättrande af Strengnäs domkyrka. Traditionen berättar, att nunnorna utan förskoning drefvos ut ur klostret, emedan man vid sjöstranden funnit flera skallar efter barn, som nunnorna dränkt. Det fordna klostrets egendom lades under den af Gustaf I grundade kungsgården Kungsberg, hvilken redan år 1529 gafs i förläning åt Söffren Andersson. (Se vidare artikeln *Kungsberg*.)

Fogelbro. Gård i Wermdö socken och skeppslag af Stockholms län, på det så kallade Fogelbrolandet, 2 mantal frälsesäteri med tegelbruk, har tillhört slägterna Burcus, Svart (1685), v. Höpken (1741 och 1772), Luchou (1825), sedan Silfverhjelm. Vid gårdens tegelbruk, som 1857 hade 33 arbetare, tillverkades detta år tegel till ett värde af 12,000 rdr bko.

Fogelforss. Jernverk i Högsby socken och Handbörds härad af Kalmar län, hade 1858 900 sk℔:s stångjernssmide och $4^1/_2$ sk℔ hammarskatt. Egdes 1857 af enkefru Laura af Harmens.

Fogeln. Se *Björn* och *Fogeln*.

Fogelsta. Säteri uti Juleta socken och Oppunda härad af Nyköpings län, vid Aspån, 4 mantal frälsesäteri med såg och qvarn, taxerade till 37,620 rdr bko, egdes i början af 1850-talet af landshöfdingen baron C. Åkerhjelm. Gården köptes till frälse år 1645 af P. Khewenhüller, men beboddes ännu år 1663 af bönder; den blef 1681 säteri för Khewenhüllers dotterdotter C. R. Palbitzki, gift med en Sjöblad och död 1738; den såldes på 1750-talet af arfvingarne till riksrådet F. Wrede († år 1768) och stadnade i hans slägt ända till 1825.

Fogelsta. Frälsesäteri af 2 mantal i Salems socken och Svartlösa härad af Stockholms län, vid Bornsjön, har tillhört A. Lindhjelm 1686, sedan kanslirådet Ferner, presidenten friherre Höpken år 1772, Holterman 1825, Stafhell 1844, Hedbom 1850 och löjtnant N. G. Stråhle. Säteriet är taxeradt till ett värde af 25,000 rdr bko.

Fogeltofta. Annex-socken i Albo härad af Christianstads län, $2^3/_4$ mil v. n. v. från Cimbrishamn, uppgifves hafva en areal af 6,850 tunnland, af hvilka endast 4 äro sjöar och kärr. Socknen, som består af $3^9/_{16}$ mantal skatte, $^5/_{16}$ mantal krono och $11^3/_{16}$ dito frälse, var år 1857 uppskattad till 76,804 rdr bko och beboddes 1805 af 744, 1850 af 923 och 1856 af 1,034 personer. Uti socknens fasta folkskola undervisade sistnämda år en examinerad lärare 51 gossar och 63 flickor, medan 10 gossar och 10 flickor hade undervisning i hemmet. — Fogeltofta socken är annex till Löfvestads konsistoriela pastorat af 2:dra klassen i Färs kontrakt af Lunds stift. Moderförsamlingen ligger i Malmöhus län och Färs härad. Uti kyrkan förvaras en vacker dopfunt af hvit marmor. — Inom socknen ligger *Kronewalls* säteri. — Adr.: Hörby.

Fogelvik. Annex-socken i Wäse härad af Wärmlands län, mellan Nyeds socken i norr, Alster i vester, Wäsehärad i öster och Wenern i söder, uppgifves hafva en areal af 18,299 tunnland, af hvilka 1,150 äro sjöar och kärr. Sjön Gaperns sydligaste vik skär in i socknens norra del. Socknen, som består af $27^1/_3$ mantal, beboddes år 1840 af 1,498, 1850 af 1,704 och 1856 af 1,717 invånare. Uti socknens ambulatoriska skola undervisades sistnämda år af en examinerad lärare 60 gossar och 50 flickor, medan 33 gossar och 42 flickor hade undervisning i hemmet. — Fogelviks socken är annex till Wäsehärads konsistoriela pastorat af 2:dra klassen i Nyeds kontrakt af Carlstads stift. I kyrkan förvaras en munkekåpa och ett rökelsekar som reliquier sedan påfvetiden. — Adress: Carlstad eller Christinehamn.

Fogelvik. Annex-socken i Nordmarks härad af Wärmlands län, invid Norska gränsen, uppgifves hafva en areal af 20,991 tunnland, af hvilka 6,990 äro sjöar och kärr. Till socknen hörer stör-

sta delen af sjön Foxen. Socknen består af $31^1/_3$ mantal och beboddes år 1840 af 942, 1850 af 1,042 och 1856 af 1,145 invånare. Sistnämda år hade Fogelviks socken ambulatorisk skola, i hvilken 80 gossar och 81 flickor undervisades. — Socknen är annex till Holmedals konsistoriela pastorat af 2:dra klassen i Nordmarks kontrakt af Carlstads stift. — Adress: Arvika.

Fogelvik. Gammalt gods i Tryserums socken och Norra Tjust härad af Kalmar län, på en holme i Saltsjön, som medelst två långa broar sammanhänger med fasta landet, vackert, men osundt beläget. Såsom första kända egaren till Fogelvik uppgifves Ulf Ambjörnsson Sparre, konung Carl Knutssons morfars far; men med större visshet uppräknas följande innehafvare af godset: år 1378 Nils Joansson till Fogelvik, gift med Kerstin, dotter af Ulf Ambjörnsson (Sparre); år 1389 Christina till Fogelvik, död 1389 och sannolikt enka efter herr Nils; år 1413 Knut Thordsson Bonde till Fogelvik, hvilken anses hafva fått godset med sin fru, Margaretha, dotter af Carl Ulfsson, som var son af Ulf Ambjörnsson. År 1426 innehades Fogelvik af Thure Stensson Bjelke, först gift med Brita Abrahamsdotter Tjurhufvud, som tillika med tvänne unga adeliga fruntimmer blef af våda innebränd i en lada år 1415, sedan med Margaretha Krummedik. År 1431 innehades Fogelvik af Carl Knutsson Bonde, hvilken,

»medan han var herre till Fogelvik,
då var han både mägtig och rik:
men sedan han blef konung i Svea och Göta land,
blef en arm och olyckelig man»,

och som genom testamente af år 1470 lemnade gården i arf åt sin dotter Christina, gift med Erik Eriksson (Gyllenstjerna), hvarigenom godset kom till denna ätt. Godset ärfdes år 1477 af Erik Eriksson den Yngre, som blef ihjälslagen år 1502, då Fogelvik tillföll Göran Eriksson, i hvars tid gården år 1540 uppbrändes af Dacken, hvarefter förmodligen herr Göran flyttade gården till dess nuvarande ställe, $^1/_4$ mil från det gamla, der ännu några ruiner och fördjupningar efter källrar och vallgrafvar lära finnas qvar. År 1575 innehades godset af Nils Göransson Gyllenstjerna, riksdrots under Johan III och Sigismund samt död på Fogelvik år 1609. Efter honom egdes gården af Nils Nilsson Gyllenstjerna och sedan af Carl Nilsson, om hvilken det berättas, att han af våda sköt sig ihjäl, då han skulle skjuta en skata, som störde hans middagssömn. Han dog år 1650. Godset innehades sedan af kongl. rådet och generalguvernören grefve Nils Gyllenstjerna, som bar grefvetitel sedan 1706 och skref sig »grefve till Fogelvik»; men denna gård var imellertid icke grefskap; han dog i Stockholm den 30 Mars 1720 och slöt sjelf sin ätt. Det gamla stamgodset öfvergick nu till en annan ätt, den Hornska, och Fogelviks första egare af denna ätt var Arvid Horn, grefve Nils' måg, som dog 1742 och efterträddes af sin son, Adam Horn, död 1778. Grefve Gustaf Horn, som dog barnlös 1798, hade testamenterat godset till Claës Horn, som i början af 1800-talet måste afträda det till grefve Claës Thott, hvilken utlöste sina medarfvingar och efter några års förlopp sålde gården till kammarherren grefve C. H. Posse, hvilken innehade Fogelvik år 1827. Hans enka, grefvinnan Alexandrine de Bréant, innehade sedan Fogelvik, tilldess hon afreste från Sverige, hvarefter hon ingick i ett kloster i Paris och dog derstädes; till arftagare hade hon utnämt sin svåger, hofmarskalken grefve Claës Posse. Som egare 1856 uppgifves friherre A. M. Koskull. — Fogelviks gamla »torn och gård», omtaladt i ett bref af år 1419, förstördes af Dacken, hvarefter, som i det föregående nämdes, sannolikt Göran Eriksson Gyllenstjerna flyttade gården till dess nuvarande ställe, der corps-de-logis, tillika med spannmålsmagasin och flera andra hus uppfördes af sten år 1796, sålunda under det Gustaf Horn var godsets egare. Redan under det ätten Horn egde Fogelvik, fanns här ett bibliothek, som dock i synnerhet bestod af riksrådet grefve Arvid Horns ministeriela handlingar under en tid af 40 år; men grefve C. H. Posse samla-

de på godset ett tämligen anseligt bibliothek af 3,000 band. Samma egare anlade vid gården en ostfabrik; år 1819 upprättades der en fattigskola. I fordna tider, då Fogelvik beboddes af sina egare, hölls här hofprest, som förrättade gudstjensten vid gården uti det så kallade *Fogelviks Kapell.* Godset har patronatsrätt till Tryserums församling, och egaren af Fogelvik tillsätter icke allenast kyrkoherde, utan äfven de bägge kommministrarne i Tryserum och Hannäs; patronatsrätten är stadfäst genom Göta Hofrätts utslag af den 7 Juni 1799. — Bland Fogelviks äldre minnen nämnas följande: här bodde år 1418 riddaren Otto Peccatel; — i närheten af gården hade år 1597 hertig Carl utsatt möte med riksdrotset Nils Gyllenstjerna, som lofvade hertigen att infinna sig på en rådplägning i Stockholm, och året förut hade en af de från Wadstena kloster fördrifna nunnorna kommit till Fogelvik i hafvande tillstånd; hon var nära att förgöra fostret, men hindrades i tid derifrån. (Jemf. Tuneld, uppl. af 1832, III, 2, sid. 615.)

Fogelvik. Två mantal frälse med qvarn uti Ingarö socken och Wermdö skeppslag af Stockholms län, vid Lagnösund, utbyttes från reduktionen dels af Bjelke, dels af Lindsköld, hörde 1849 under Lemshaga i samma socken och tillhörde sedan friherre F. T. Leuhusen. Taxeringsvärdet år 1857 var 4,825 rdr banko för gården och 4,000 rdr för qvarnen.

Fogelvik. Välbyggd salteri-lägenhet på Herrenäset vid Åbyfjorden uti Bro socken och Stångenäs härad af Bohuslän. (Se Holmberg: Bohusläns Beskr., III, pag. 22.)

Foglanäs. Frälse-säteri af 1 mantal i Götheryds socken och Sunnerbo härad af Kronobergs län, är en gammal gård och tillhörde på 1600-talet en Peter Duda eller Dudde, som skänkte 1 mantal Stockhylte i Pjeteryds socken till prestgård i Pjeteryd. Uti en Sunnerbo härads tingsdom af den 23 November 1694 läses, att samma herre låtit nedtaga sångchoret till Götheryd kyrka, som var uppbygdt af trä, och i stället låtit af egna medel uppbygga ett af sten. Hans arfvingar lefde ännu i slutet af 16:de århundradet och klandrade gåfvan till Pjeteryd. År 1790 egdes Foglanäs af landshöfdingen frih. G. A. Falkengren; på 1840-talet var major Hammarberg egare, och säteriet hörde då likasom sedan under Askenäs i samma socken.

Foglavik. Station på Statens Vestra Jernvägs-stambana, nära till gränsen mellan Elfsborgs och Skaraborgs län, omkring $8^1/_{10}$ mil från Göteborg och 9 mil från Göta kanal, märkvärdig genom den s. k. *Foglaviks-banken,* ett af de största jernvägs-arbeten, som hittills blifvit utförda i Sverige, och hvilken blifvit anlagd för öfvergången öfver en här mötande djup, bred och mycket lång dalgång. Bankens längd är 2,200 fot, dess största höjd 46 fot, och sidornas sluttningar äro beklädda med sten. Hans hela volum utgör 5,400 kubikstänger (= 25,000 kubikfot), och till hvarje kubikstång hafva åtgått 689 fullt lastade skottkärror med jord och grus; hela detta jordfyllnings-arbete erfordrade mer än ett års tid. Ungefär på midten af banken löper en trumma för vatten-afloppet.

Foglum. Annex-socken i Barne härad af Skaraborgs län, vid Nossan, på gränsen mot Elfsborgs län, uppgifves hafva en areal af 6,526 tunnland, af hvilka 153 äro sjöar och kärr. Socknen, som saknar skog och hufvudsakligast lefver af jordbruk och boskapsskötsel, består af 11 förmedlade mantal, taxerade 1857 till 46,400 rdr bko. och beboddes på 1840-talet af 530, år 1850 af 586 och 1856 af 648 invån. Foglum hade, tillika med Kyrkås socken i samma pastorat, 1856 fast folkskola, der en examinerad lärare undervisade 41 gossar och 42 flickor. — Foglum socken är annex till Lekåsa konsistoriela pastorat af 2:dra klassen i Wilska kontrakt af Skara stift. Kyrkan är trång, mörk, byggd af gråsten vid okänd tid. — Inom socknen ligga *Holm,* ett mantal säteri, nu tillhörigt

bönder, och kaptens-bostället *Tegalund*, vid Nossan. — Adress: Alingsås.

Foglås. Modersocken i Kåkinds härad af Skaraborgs län, $^1/_2$ mil s. s. v. från Hjo stad, vid Wettern, uppgifves hafva en areal af 23,421 tunnland, af hvilka 280 äro sjöar och kärr. Jordmånen är sand och sandmylla samt på några ställen lera; jordbruk, boskaps- och fårskötsel äro hufvudnäringarne; dertill komma äfven biskötsel och humleplantering. Socknen består af $24^7/_8$ mant. skatte, 5 mant. krono och $46^1/_8$ dito frälse, med 2 vattenqvarnar på skatte-, 5 qvarnar på krono- samt 2 qvarnar, 2 sågar, ett tegelbruk och kalkugn på frälsejord, alltsammans år 1857 uppskattadt till 357,948 rdr banko. Folkmängden, omkring år 1840: 2,558 invånare, steg år 1850 till 2,807 och 1856 till 2,919 personer. Socknen var sistnämda år indelad i 2 folkskoledistrikter, det Norra och det Södra; i det förra distriktets fasta skola undervisades 59 gossar och 37 flickor, medan 26 gossar och 33 flickor hade undervisning i hemmet; i det sednare distriktets likaledes fasta folkskola undervisades 43 gossar och 23 flickor, medan 50 gossar och 61 flickor undervisades i hemmet. Lärarne voro 2 examinerade och en klockare. — Foglås modersocken utgör, tillika med Hjo stads- och landsförsamling samt Foglås kapell, ett regalt pastorat af 1:sta klassen i Kåkinds kontrakt af Skara stift. Hela pastoratet omfattar $96^1/_2$ förmedlade mantal, har prestgård af 1, stom af 3 mantal och vederlag af $22^1/_2$ tunnor samt beboddes 1856 af 5,003 personer. Foglås moderkyrka, belägen vid pass. $^3/_8$ mil från Hjo, har en graf, tillhörig grefliga familjen Stackelberg. I södra delen af socknen ligger det s. k. *Kapellet*, uppfördt på 1680-talet af trä. Vid gränsen mellan Kåkinds och Wartofta härader, icke långt från Wettern, låg fordom ytterligare en kyrka, kallad *Nykyrkan*, der gudstjenst hölls blott på de s. k. apostladagarna och fjerdedagarne; kyrkan var offerkyrka och raserades, när dessa öfverflödiga helgdagar indrogos. — Inom socknen ligga *Almenäs* (se denna art.), *Hjellö*, *Erlandstorp*, 1 mantal säteri, *Carlsberga* eller *Storegården*, $^1/_2$ mantal säteri, *Ruder* och *Söder-Ryd*. — Adress: Hjo.

Feglö. Tre och ett halft mantal skattesäteri uti Thorsö socken och Wadsbo härad af Skaraborgs län, beläget icke långt från Thorsö kapell vid en vik af Wenern på den så kallade vestersidan af Thorsön, har fordom tillhört friherrliga ätten Posse till Säby, men såldes af sista egaren af denna ätt, kammarherren friherre C. H. Posse, till löjtnant Hjerta, efter hvars död gården tillföll hans måg, landssekreteraren J. Beckman, som dog 1811. År 1814 innehades gården under förpantningsrätt af öfverstlöjtnant B. U. von Knorring. Kommersrådet Santesson egde år 1833 gården, som nu tillhör Bromö bruks-interessenter och år 1857 tillika med $^1/_2$ mantal Sånna samt en husbehofs-väderqvarn var taxerad till 24,700 rdr banko.

Fohle. Modersocken i Bro Ting och norra fögderiet af Gotland, $1^3/_4$ mil öster från Wisby, uppgifves hafva en areal af 5,392 tunnland, af hvilka 35 äro sjöar och kärr. Socknen består af $15^1/_4$ mantal skatte och $^5/_8$ mantal krono, taxerade 1856 till 50,900 rdr banko, och beboddes år 1805 af 324, 1850 af 355 och 1856 af 365 invån. Sistnämda år hade socknen fast folkskola, hvari en examinerad lärare undervisade 16 gossar och 17 flickor. — Fohle modersocken utgör, tillika med annexet Lokrume, ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Norra Kontraktet af Wisby stift. Hela pastoratet består af $28^1/_8$ förmedlade mantal med prestgård af 1 mantal och beboddes år 1856 af 754 personer. Kyrkan, af sandsten, uppgifves vara byggd 1096. På kyrkogården finnes en med run-inskrift försedd grafsten, i hvilken ett abcbräde (?), ett ris och en käpp äro ristade. På kyrkans dörrpost finnes likaledes en med runor ristad inskrift, ett åtkomstbetyg af följande lydelse: þeta : ier : vitni : kirkiur presti ok : sokna mauna at Halvis boar aihu kauptan meþeinn kirkiur faveh ginom litlo Folboa garþa. — Adress: Wisby.

Folkärna. Modersocken i Folkärna (Folkare) härad af Näsgårdsläns fögderi och Stora Kopparbergs län, omkring Dalelfven, som här börjar att utvidga sig till fjärdar, uppgifves hafva en areal af 43,786 tunnland. Af sjöar finnas inom sockuen icke mindre än 40 stycken; den största ibland dem är sjön Bäsingen, 235 fot öfver hafvet, $^3/_4$ mil lång och $^1/_4$ mil bred, egentligen en utvidgning af Dalelfven. Åtskilliga bland bergen i socknen äro tämligen höga, och bland dessa nämnes *Helgeberget* i socknens nordliga del, der enligt sägnen fordom funnits en ättestupa. Jordbruk är nu hufvudnäringen, och blott ett par bergsmanshamrar finnas inom socknen, som likväl sannolikt fordom haft större jernhandtering, hvilket antydes af de många nedlagda hyttorna samt äfven af socknens signet, hammare och tång, liggande i kors. Socknen består af $65^1/_4$ mantal, deraf $5^{21}/_{208}$ mantal boställen, var 1857 uppskattad till 303,675 rdr bko och beboddes 1840 af 2,924, 1850 af 2,955 och 1856 af 3,132 invånare. Socknen hade sistnämda år både fast och ambulatorisk folkskola med 1 examinerad och 4 oexaminerade lärare, utom klockaren. I fasta skolan undervisades 39 gossar och 28 flickor, i den ambulatoriska 104 gossar och 84 flickor, medan 2 gossar bivistade allmänt läroverk, 1 flicka hade enskild undervisning och 48 gossar samt 83 flickor undervisades i hemmet. — Folkärna socken, fordom kallad *Folkir, Folkyrio, Folkerne* m. m., utgör ensam ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Hedemora kontrakt af Westerås stift. Prestgården består af $1^1/_8$ mantal. Kyrkan, 7 mil från Westerås och 2 mil från Hedemora, ligger vid sjön Bäsingen och är ganska gammal, ehuru hennes ålder icke kan med bestämdhet uppgifvas. Af ett biskop Matthiæ bref från år 1378 ser man, att kyrkan då nyligen nedbrunnit, hvarföre biskopen uppmanar till gåfvor för hennes återuppbyggande. År 1687 förökades kyrkan åt öster; sedermera har hon undergått åtskilliga smärre reparationer. — Bland gårdar i socknen nämnas *Ön*, vid Dalelfven, och *Kungsgården*, f. d. öfverstlöjtnants-boställe, anslaget åt chefen för Westmanlands regimente. I Folkärna socken ligger *Brunbäck* med det bekanta färjstället öfver Dalelfven, som här kallas Brunbäcks elf (se *Brunbäcks färja.*). — Vid Knutsbro grufva i denna socken brötos (1858) 1,549 sk℔ jernmalm. — Adress: Avesta.

Folkeslunda. By uti Långlöts socken och Runstens härad på Öland, bekant genom ett derstädes befintligt fornminne. Ett litet stycke söderut från Långlöts kyrka ligger här uti byns gärde på en sten- eller grushög en stor klotrund sten af $9^1/_2$ alnars omkrets. Högen har varit en planerad ättehög med fotkedja, och stenen, som är slät, anses hafva tjenat till offerbord. Den har två borrade hål, och om densamma berättas, att »en jätte, vid namn Wälter, och hans hustru beslutit att taga reda på, hvar midten vore på Öland, i hvilken afsigt jättinnan giok till öns norra udde, men jätten sjelf till den södra, hvarefter de skulle från bägge ändarna kasta stenar, hvilka borde falla ned midt på landet.» »Då kastade heller slungade hon först dän små sten, i förstnämda rör är, och han den trinde stenen, hvilken hafver så kommit mitt ofvan på röret, Och de små holen på be:te sten skall vara efter fingren, där han hållit hadhe med fingerändarna, hvilka hol skinbarligen synas, såsom det vore efter finger så blefvet eller huggit, Sammaledes är ock sjelfva stenen trinder som han vore af villia så huggin och tillgjordh. Sålunda sägs denna stenen vara ditkommin, och är ett visst märkie, att det skall vara mitt å landet. *Item* sades, att stenen hafver varit afvältrat och åter dijtkommen, ingen vet huru.» Allmogen tillägger, att en jättinna kastat stenen med önskan, att den måtte träffa Runstens kyrka, så vida hon låge på norra sidan om landets mellersta del; men annars borde stenen falla ned midt på landet, hvilket den också gjorde och skonade således kyrkan.

Folkström. Jernbruk i Hellestads socken och Finspångs Läns Härad af Östergötlands län, n. n. v. från socknens

kyrka, långt uppe i skogen ofvanför sjön Gryten vid den i Hellestads-ån infallande Sonstorps ån, är ett af de äldre i provinsen och bar först namnen Folkströms masugn och Simonshults hammare, hvilken sistnämda anlades före 1649 och privilegierades 1685 och 1690. Bruket tillhörde år 1700 Jak. Ekebom, 1704 borgmästaren i Norrköping Carl Johansson, som anlade Skönnarbo bruk och hade egendomar i flera provinser. Hans söner och arfvingar af slägterna von Carlsson och Carlsköld, Wingeflycht och Lagersvärd innehade bruket till år 1770, då kapiten Lagersvärd sålde det till brukspatron C. D. Burén, som lät anlägga skär- och valsverk. År 1797 såldes bruket till P. Wassrin på Skönnarbo i Tjellmo socken, hvars son P. A. Wassrin år 1857 sålde det till löjtnant Tigerklou m. fl. Bruket bestod sistnämda år af 3 stångjernshamrar med oinskränkt smidesrätt, 2 stålugnar, skär- och valsverk samt 3 manufakturhamrar. Till egendomen höra omkring 4,000 tunnland, belägna nära bruket, och på kort afstånd derifrån flera jernmalmfält och ett takskifferbrott. En del af de under Folkström lydande hemmanen har förut hört under Finspong.

Follingbo. Modersocken på Gotland i Dede Ting och Norra Fögderiet, $^3/_4$ mil sydost från Wisby, uppgifves hafva en areal af 7,174 tunnland, af hvilka 10 äro sjöar och kärr. Socknen, som består af $16^1/_8$ mantal skatte samt $^3/_4$ mant. krono, 1856 taxerade till 74,390 rdr bko, beboddes 1805 af 347 personer, men hade 1850: 470 och 1856: 454 invånare. I socknens fasta folkskola, som har en examinerad lärare gemensam med Akebäck, undervisades sistnämda år 25 gossar och 18 flickor, medan 9 gossar och 13 flickor undervisades i hemmet. — Follingbo modersocken utgör, tillika med annexet Akebäck, ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen i Norra Kontraktet af Wisby stift. Hela pastoratet består af $22^3/_4$ förmedlade mantal med 1 mant. prestgård; pastoratets hela befolkning utgjorde 1856 ett antal af 633 personer. Kyrkan, byggd af sten, är af obekant ålder och har ett vackert chorfönster med i glaset inbrända figurer. — Inom socknen ligger egendomen *Rosendal* (se detta ord). — Adress: Wisby.

Forentorp. Ett mantal säteri-rusthåll, med underlydande $3^1/_4$ mantal frälse och $^1/_8$ dito kronoskatte, jemte qvarn med ett par stenar, i Gudhems socken och Gudhems härad af Skaraborgs län, har på 1600-talet tillhört fru Agneta Horn, Matthias Soop, Carl Stenbock m. fl., under sednare åren Brynte Lilje (1813), Liljehök, Gustaf Granfeldt, 1857 landtbrukaren A. Nylén. Uti en vid gården befintlig ättehög låter folktraditionen en Fornjoter vara begrafven och härleder ifrån honom gårdens namn. Säteriet var 1857 taxeradt till 6,675, qvarnen till 145 rdr bko.

Forgalla-Skeppet. Fornlemning uti Böda socken och Åkerbo härad af Ölands Norra Mot, en nära sjön på Vestra Landtborgshöjden befintlig skeppssättning, som väl icke kan jemföras med Ölands präktigare fornlemningar af detta slag, men dock har en viss märkvärdighet genom sitt namn. Skeppssättningen har 11 alnars längd med en rest kalflisa mot nordost till stam- och en annan till aktersten. Akterns bredd är 4 alnar. På hvardera sidan om skeppsformen finnes ett stenrör, och till den här samlade gruppen af monumenter höra dessutom 13 låga ättekullar samt en förstörd fotangelform. Norr om skeppsformen ligga i en sträckning 10 stenrör och 6 låga ättekullar, som sluta med några stenar, hvilka säkerligen utgjort bordstenar till en annan skeppsform. I botten på stenrören och ättekullarna finnas liken omslutna med stenkistor. Hela stensättningen har charakteren af ett slagfält. Strax nedanföre monumentgruppen ligger ute i sjön, på flera alnars djup, ett grund, kalladt *Furugalla-Stapel,* der enligt allmogens berättelse ett skepp strandat, och skall stensättningen vara ett minnesmärke derefter. (Se Ahlqvist, Ölands Beskr., II, 1, pag. 54.)

Forkärla. Annex-socken i Medelstads härad af Blekinge län, vid haf-

vet, uppgifves hafva en areal af 7,545 tunnland, af hvilka 60 äro sjöar och kärr. Till socknen höra öarna *Qvalmsö, Almö, Hasselö* och åtskilliga holmar; på en af dessa sistnämda, Hästholmen, har en liten skans varit uppförd. Socknen består af $7^7/_{24}$ mantal skatte och $16^1/_8$ mantal frälse, 1857 taxerade till 165,600 rdr bko. Folkmängden, som år 1805 bestod af 843 personer, steg 1850 till 1,321 och 1856 till 1,418 invånare. Socknen hade sistnämda år fast folkskola med en examinerad och en oexaminerad lärare, som undervisade 54 gossar och 28 flickor, medan 54 gossar och 75 flickor hade undervisning i hemmet. — Forkärla socken, omkring år 1300 kallad *Förchorle*, är annex till Listerby konsistoriela pastorat af 2:dra klassen i Medelstads kontrakt af Lunds stift. Kyrkan är af sten, men klockstapeln af trä; uti en under altaret befintlig graf, som tillhör Tromtö gård, förvaras de balsamerade liken af ryttmästaren Krägenfelt och hans fru. Socknen var en tid annex till Tyska församlingen i Carlskrona. — Vigtigaste gården är *Tromtö*, 1 mantal säteri, hörande till Wachtmeisterska fideikommisset Johannishus. — Adress: Ronneby.

Forn-Sigtuna. Se *Sigtuna*.

Fornås. Modersocken i Bobergs härad af Östergötlands län, söderut från sjön Boren, mellan Klockrike och Elfvestad i öster, Skeppsås i söder, Hvarf och Ekebyborna i vester samt Ekebyborna och Lönsås i norr, uppgifves hafva en areal af 4,271 tunnland, hvaraf minsta delen är kärr eller skogsmark. Genom socknens östra del stryker i sydlig och sydvestlig rigtning en ås, som börjar vid Boren i Lönsås socken, och mellan åsens bägge grenar går en liten bäck från en långt för detta igenvallad sjö vid gränsen till Lönsås söderut genom delvis sanka trakter till Skeppsås och vidare till Svartån. Socknens mellersta delar äro jemna; vesterut vidtager den likaledes tämligen jemna skogsmarken Bosemarken eller Bobergs vestra allmänning, om 380 tunnland. Derifrån går en bäck norrut genom Lönsås mot Boren. Rådande jordmånen är sandblandad lera och sandmylla; äng och bete äro i allmänhet knappa; enskilda hafva knappt någon skog. Åkerbruk, med boskapsskötsel och bränvinsbränning, är hufvudnäringen. Vid Skrigstad finnes ett kalkstensbrott och vid Fornåsa by en helsokälla, kallad Tokällan. Socknen, som består af $30^1/_2$ förmedlade mant. ($18^1/_2$ mant. skatte, $3^1/_2$ dito krono och $8^1/_2$ frälse), beboddes 1805 af 640, 1850 af 822 och 1856 af 823 invånare. Socknen hade sistnämda år tillsammans med Lönsås fast folkskola, hvari 40 gossar och 22 flickor undervisades, medan 9 gossar och 15 flickor hade enskild undervisning samt 15 gossar och 39 flickor undervisades i hemmet. — Socknen, som på 1300-talet förekommer under namnet *Fornuse, Fornhusa*, utgör för närvarande tillsammans med Lönsås ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen i Gullbergs och Bobergs kontrakt af Linköpings stift. Hela pastoratet består af $50^7/_8$ förmedlade mantal, med 1 mantal prestgård, 18 tunnor 3 kappar ständigt vederlag och (år 1856) en befolkning af 1,533 personer. Kyrkan, belägen $2^3/_4$ mil från Linköping, $2^1/_2$ mil från Wadstena och $1^1/_4$ mil från Skeninge, är byggd af huggen kalksten och ligger på en hög sandås vid stora landvägen till Skeninge; hon skall hafva blifvit bränd af Danskarne 1567 eller 1568 och skadades af åskeld 1730. Altartaflan är en skänk af kapiten J. G. Boye och hans fru, Margaretha Sparre. — Af fornminnen nämnas vid Bobergs by grafhögar och bautastenar; af denna by, der en höfding skall hafva haft sitt säte, tros häradet hafva sitt namn, och den höjd, på hvilken byn ligger, af gammalt tingsställe, nämnes som sådant ännu år 1381 (häradet har nu sitt tingsställe vid Husbyfjöl i Krigsbergs socken). På Vestra Fornås kyrkobys stora gärde skall, enligt berättelsen, ett slag hafva stått mellan Svenskar och Danskar; Svenskarne uppförde derunder ett batteri vid byn Slottet, som deraf skall hafva sitt namn. — Socknens vigtigaste gård är *Tornby*, 1 mant. skatte-säteri, nämdt redan 1381. Mot slutet

af katholska tiden lydde af socknens $36^1/_2$ gårdar 9 under kyrkan och præbenden, $2^1/_2$ under kloster; på 1600-talet innehade adeln större delen. — Bland anteckningar i kyrkoböckerna förekommer en om den s. k. *Stora* eller *Olofsmessofloden*, den 27 Juli och följande dagar år 1649, då regn och vattenflöde förstörde grödan och nedbröto qvarnar, hus, gärdesgårdar o. s. v.; »och blef jorden så sjuk, att hon på try år liten eller kärnlös gröda och äring bära kunde.» Säden kostade 5 à 6 rdr tunnan, »och thetta begyntes år 1649 och varade intill 1663, tå Gud välsignade Östergöthland med så ömnig äring, att en tunna säd såldes för 4 daler kopparmynt». Från November 1710 till November 1711 bortryckte pesten 86 personer i denna socken. — Adress: Linköping.

Fors. Annex-socken i Flundre härad af Elfsborgs län, $^3/_4$ mil från Göta elf, uppgifves hafva en areal af 4,490 tunnland, af hvilka 380 äro sjöar och kärr. Socknen består af $15^1/_2$ mantal skatte, 1 mantal krono och 18 mantal frälse samt var år 1857 taxerad till 497,492 rdr banko. Folkmängden, på 1840-talet 1,310 personer, uppgick år 1850 till 1,325 och 1856 till 1,394 invånare. Socknen hade sistnämda år både fast och ambulatorisk folkskola; den förras examinerade lärare var gemensam för denna socken och för Romeled. I fasta skolan undervisades 27 gossar och 15 flickor, i den ambulatoriska 19 gossar och 16 flickor, i hemmet 68 gossar och 64 flickor. — Fors socken är annex till Romeleds konsistoriela pastorat af 1:sta klassen i domprosteriets Norra Kontrakt af Göteborgs stift. Kyrkan, belägen $2^3/_4$ mil söderut från Wenersborg och $^3/_4$ mil från Lilla Edet, är mycket gammal och skall, enligt sägen, fordom hafva varit kloster (?). Ett i kyrkan befintligt grafchor tillhör slägterna Olbers och Gedda. — Inom socknen ligger *Torpa* säteri. — Adress: Göteborg och Lilla Edet.

Fors, eller **Forss.** Annex-socken i Vester-Rekarne härad af Södermanlands län, vester om Eskilstuna å, mellan denna å och Eskilstuna stad i öster, Klosters och Thorshälla socknar i norr, Råby i vester och Gillberga i sydvest, upptager en areal af icke fullt $^1/_3$ qvadratmil (arealen i tunnland uppgifves för Fors och Klosters socknar tillhopa till 16,778 tunnland, deraf 650 tunnland sjöar och kärr) och håller $^3/_4$ mil i längd från öster till vester, högst $^1/_2$ mil i bredd. Stranden omkring ån är söderut bergländig, omkring staden jemn, längst i norr sidländ; inåt landet omvexla slätter, dalgångar, kärr och bergkullar; men vid gränserna tager skogsmarken öfverhand. Flera vattendrag gå fram åt olika håll. Rådande jordmånen i de bättre bygderna är lera; näringar äro åkerbruk, ängs- och bergsbruk, fabriksrörelse, fiske o. s. v., allt gynnadt genom det nära grannskapet med Eskilstuna stad och Carl Gustafs Stads faktori. Socknens hemmantal är $22^3/_8$ förmedlade mantal, deraf $10^7/_8$ mantal skatte, $4^3/_4$ dito krono och $6^3/_4$ frälse, utom Tunaforss och andra verk. Folkmängden, tillsammans med Kloster, år 1810 utgörande 1,805 personer, steg år 1850 till 2,244 och 1856 till 2,397 invån. Socknen hade sistnämda år fast folkskola med 1 examinerad lärare, som undervisade 41 gossar och 19 flickor, medan 4 gossar bivistade allmänt läroverk, 4 flickor hade enskild undervisning och 27 gossar samt 56 flickor undervisades i hemmet. — Fors socken är annex till Eskilstuna regala pastorat af 2:dra klassen i Vester-Rekarne kontrakt af Strengnäs stift. Kyrkan, gemensam för Kloster, är belägen inom Fors socken och anses vara mycket gammal, ehuru flera gånger reparerad; hon är en korsbyggnad om 78 alnars längd, 16 alnars bredd och 38 alnars höjd samt innehåller en runsten, en grafsten med munkstil, en graf för slägterna Leijel och Lohe samt åtskilliga adliga epitaphier m. m. Alltifrån år 1314 förekommer Fors såsom jemte *Eskilstuna* (kloster) hörande till Præpositura Strengnensis; men ofta nämnes endera socknen för bägge, Fors när fråga är om gårdar, Eskilstuna när prester omtalas; äldsta kyrkan var antingen Fors eller Eskilstuna klosters; sedan klostrets för-

störing (se Eskilstuna stad) har Fors kyrka varit gemensam för bägge socknarna och för hela pastoratet, hvartill också Eskilstuna stad hörer. Fors och Kloster hafva gemensam fattigvård med två fattighus; men Carl Gustafs Stad och Tunaforss manufakturister hafva egen fattigvård. Fors har, likasom Kloster, af kommerserådet Galléen fått en donation af 16,000 rdr till skol- och fattigväsendet, och dessutom har framlidne prosten Wallqvist till fattiga barns uppfostran åt bägge socknarna gemensamt donerat 1,266 rdr. — Inom Fors socken ligger *Carl Gustafs Stads* jernmanufaktur och gevärsfabrik (se denna artikel); vidare märkas inom denna socken: *Tunaforss* jernverk, *Stålforss*, lägenhet med bonings- och smidesverkstadshus, — *Lagersberg* eller *Hansta, Tuna* och *Hagby*. — Adr.: Eskilstuna.

Fors, eller **Forss.** Annex-socken i Ragunda tingslag af Jämtlands län, vid Indals-elfven, 8 mil från dennas utlopp i hafvet, på gränsen mot Lideus socken af Medelpad och Graninge bruks skog i Sollefteå pastorat af Ångermanland; uppgifves hålla i längd ungefär 2 mil. Socknen är rik på sjöar, hvilkas antal uppgifves till öfver 20, och flera betydligare berg nämnas, t. ex. Högskallen, Kuylan, Wårdkase-berget, m. fl. Åkerbruk, boskapsskötsel och laxfiske i elfven äro de hufvudsakligaste näringsgrenarne. Socknen består af $15^1/_3$ mantal skatte samt $1^1/_6$ mantal krono och var 1857 taxerad till 46,700 rdr bko. Folkmängden, omkring 1840 bestående af 845 personer, steg 1850 till 1,023 och 1856 till 1,212 invån. Socknen hade sistnämda år både fast och ambulatorisk folkskola med 1 examinerad lärare, tillika med klockaren. I fasta skolan undervisades 29 gossar och 13 flickor, i den ambulatoriska 33 gossar och 36 flickor; 36 gossar och 43 flickor undervisades i hemmet, och blott 2 barn saknade undervisning. — Fors socken är annex till Ragunda konsistoriela pastorat af 2:dra klassen i Jämtlands Norra Kontrakt af Hernösands stift. Kyrkan, belägen 2 mil sydost från moderkyrkan, vid Indals- eller Ragunda-elf, skall vara byggd omkring år 1480 af en i orten ryktbar munk, Joseph, som besörjt flera kyrkobyggnader i Medelpad. — Någon märklig gård finnes icke inom socknen. — Adress: Sollefteå.

Fors. Säteri och jernbruk i Vester-Fernebo socken och Wagnsbro härad af Westerås län, vid Härendesjöns utlopp, består af 1 mantal säteri, 1 mantal frälse, 1 mantal skatte med qvarn och tegelbruk, samt *Fors* eller *Lämsmedjans* jernbruk, med en ofri härd, 15 sk℔ frälserätt, 175 sk℔ privilegieradt smide och 17 l℔ 10 ℔ i hammarskatt, allt af köpetackjern. Bland egare nämnas: Hök (adlad Gyllenhök) 1697, Efverts arfvingar, omkr. 1750; sednast Björkenstam. Bruket skall vara grundadt 1617; år 1625 nämnes det likväl icke, men i dess ställe Fors hytta.

Fors. Bergsmanshammare i Folkerna socken af Stora Kopparbergs län, privilegierad år 1689, har en ofri härd med 140 sk℔ smide och 14 l℔ i hammarskatt.

Fors, eller **Forss.** Ett mant. frälsesäteri, med Hustorps qvarn, i Floda socken och Oppunda härad af Nyköpings län, vid Kyrksjön, utbyttes från kronan 1628 af M. Kagg, blef säteri antingen under hans tid eller under Jöran Kaggs, som egde gården omkr. 1663, och tillhörde slägten ännu 1760; gården tillhörde derefter grefve Spens på Ökna i samma socken omkr. 1768, fröken von Nerés, och från 1784 Hildebrand, hvarefter den hört under Eriksberg i Stora Malm.

Forsa. Ting i Gotlands Norra Härad, består af pastoraterna Hangvar och Hall, Othem och Boge, Lärbro och Hellvi. Hemmantalet är $72^1/_8$ mantal skatte och $4^3/_4$ mantal krono, med 15 kalkugnar och en holme på skatte-, 5 holmar och 1 fiske på kronojorden.

Forsa, eller **Forssa.** Bruk i Östra Wingåkers socken och Oppunda härad af Nyköpings län, 5 mil från Norrköping, 7 mil från Nyköping och lika långt från Örebro, består af stångjernsverk med 2:ne hamrar och 3 härdar,

manufakturverk med 6 spikhamrar för 2:ne stockar samt en tredje stock med ytterligare 3 hamrar, för närvarande under byggnad, pappersbruk med 2:ne kypar och 3 valsar, qvarn med 3:ne par stenar i ett hus samt ett 4:de par i särskildt qvarnhus, såg och skattlagdt ålfiske. Den tillhörande landtegendomen ligger till en del i Södermanland och det öfriga inom Skedvi socken af Östergötland, der brukets skog är belägen. Stångjernsbruket uppbyggdes på 1650-talet af ryttmästaren Svante Rosenstråle på Barksäter, men synes icke under hans tid kommit i god gång, ty smedjan flyttades kort efter anläggningen, för otillräcklig vattendrägt skull, från den första byggnadsplatsen. Då hr Svante Rosenstråle få år derefter afled, skiftades bruket mellan hans barn, så att sonen, generalmajoren friherre Libert Rosenstråle, fick hälften, och den andra hälften delades mellan 2:ne döttrar, men inlöstes af en slägting, gen.-major Carl Gyllenpistol, sedan landshöfding öfver Kalmar län och Öland, gift med Märta Rosenstråle från Sonstorp, en brorsdotter till herr Svante. Efter detta skifte, som skedde 1663, fortfor bruket att vara deladt under nära hundra år eller till 1756. Den ena härden (ty bruket bestod då endast af 2:ne stångjernshärdar med en gemensam hammare) ärfdes efter Libert Rosenstråle af hans son, Svante, gift med Sigrid Märta Rosenholm, hvilken, sedan hon blifvit enka, disponerade brukslotten till början af 1720-talet. Derefter öfvergick denna lott till hennes svägerska, Margaretha Rosenstråle, gift med majoren Olof Rosenstierna, mellan hvars barn den ytterligare skiftades, så att denna härd, då benämd den Rosenstiernska, på 1750-talet var delad i tolfte-delar.

Den andra härden öfvergick från Gyllenpistol till dess enka, och efter hennes död år 1710 till dottern, baronessan Charl Gyllenpistol, gift med öfversten Lorentz Hyltenhjelm, som egde Skesäter i Vestra Wingåker. Sedan de bägge aflidit åren 1719 och 1722, utan att efterlemna barn, ärfdes deras lott i Forsa bruk af en annan dotter till Gyllenpistol, Margaretha, gift med öfverstlöjtnant Rutger Fuchs. Det var han, som år 1719, i spetsen för Södermanlands regimente, hvars chef han då var, slog Ryssarne vid Södra Stäket, der de landstigit i afsigt att bränna Stockholm. Bruket sålde han redan år 1723 till öfver-inspektoren Mårten Westerling, hvars son bibehöll härden till medlet af 1740-talet, då svågern, kapitenlöjtnant C. R. Vult von Steijern, inlöste densamma. Denne började att inlösa de Rosenstiernska lotterna i andra härden, men sålde sjelf år 1756 sin andel, som då utgjorde $^{19}/_{24}$:delar i bruket, till handlanden Johan Lundmark i Nyköping, hvilken kort derpå löste till sig de återstående Rosenstiernska lotterna och började bygga på stället, i afsigt att der bosätta sin son. Han lyckades ock genom lifstidsköp komma i besittning af de angränsande säterierna Beckershof och Skalltorp, hvilka han ämnade förena med bruket; men då sonen dog i början af 1770-talet, försålde han all denna sammanbragta egendom till brukspatron Carl Gustaf Indebetou, som förut varit delegare i Nyköpings messingsbruk. Landtegendomarne hann Lundmark aldrig tillträda; men $^{1}/_{2}$ år efter försäljningen till Indebetou afled egaren till Beckershof, dit den nya köparen genast utflyttade.

Brukspatron Indebetou uppbyggde manufakturverket vid Forsa, hvarom han likväl hade en långvarig process med riksrådet grefve Stromberg, som egde hälften i qvarnen, belägen vid samma vattenfall. Han förskaffade ock bruket dess rekognitions-skog, hvarom fråga varit allt sedan Gyllenpistols tid, på 1600-talet, utan att saken ändock kunnat föras till slut. Äfven inlöstes under hans tid Noors krono-ålfiske, hvaraf hälften tillföll bruket och hälften Forsa qvarn. Efter hans död år 1791 tillföll stångjernsbruket yngsta sonen, Daniel Indebetou, som ock inlöste manufakturverket, hvilket blifvit förenadt med Beckershof och några år tillhörde en äldre broder. Han lyckades ock med bruket förena 2:ne närgränsande hemman och hälften i qvarnen, som under någon tid varit skiljd från bruket. Den öfriga hälften af samma qvarn

hade grefve Stromberg förenat med Claëstorps fideikommiss; men icke desto mindre blef äfven denna hälft genom kongl. tillstånd skild derifrån och inköptes år 1820 af Daniel Indebetous enka, Johanna Sophia Arosenius. Gemensamt med sina äldre söner, Carl och Daniel Indebetou, inköpte hon sedan efter hand all den egendom, som bruket för närvarande eger inom Skedvi af Östergötland. De sistnämda anlade pappersbruket i slutet af 1820-talet och utvidgade jernbruket genom köp af privilegier till den 3:dje stångjernshärden, hvilken jemte den 2:dra hammaren uppbyggdes år 1825. Manufakturverket förökades från 3:ne spikhamrar till det närvarande antalet, som vid 1858:års slut utgjorde 9 stycken. Ett nytt corps-de-logis uppfördes på en ny plats år 1826 och bebos af sönerna. Bruket har vackert läge, och vattendrägten är en af de bästa i orten, beroende af den ofvanföre belägna ansenliga sjön Tisnaren, som utgör gränsen mellan Östergötland och Södermanland. — Pappersbruket hade år 1857 tillsammans 22 arbetare och tillverkade för ett värde af 15766 rdr bko.

Forsaström. Jernbruk i Gärdsrums socken och Norra Tjust härad af Kalmar län, anlades på 1730-talet af aktuarien Forss, tillhörde 1829 Adelsvärdska fideikommisset och innehafves nu af friherre E. S. Adelsvärd. Brukets förut privilegierade 3 stångjernshärdar förvandlades år 1855 till 2 Franche-comté-härdar, en räckhärd, och en vällhärd med 1 smälthammare och 2 räckhamrar, allt med oinskränkt smidesrätt. Till bruket hör en mjölqvarn med 3 par stenar och ett tegelbruk.

Forsby. Två mant. gammalt frälsesäteri uti Eds socken och Norra Tjust härad af Kalmar län, vid stora landsvägen mellan Eds bruk och Fogelviks säteri, en mil från socknens kyrka, är en gammal gård, som år 1639 af fru Ebba Stjernsköld såldes till Bengt Bagge och sedan tillhörde ätten Bagge af Berga till 1708, då gården af hofmarskalken P. Bagge och hans fru, född Fleming, såldes till brukspatronen Isak de Besche, som uppbyggde charaktershuset derstädes. Forsby ärfdes af De Besche's dotter, gift med öfverstlöjtnanten baron Isak von Knorring, som vid sin död (1755) lemnade gården åt sin son, kapitenen baron G. J. von Knorring, hvilken dog barnlös år 1797 och förut sålt Forsby åt sin systerson, baron Otto Lybecker, som egde gården år 1829. Som egarinna uppgifves sedan friherrinnan Sophie Lybecker. Baron G. J. von Knorring förbättrade mycket gården och lät på en höjd vid landsvägen inviga en med en enkel minnesvård prydd grafplats åt sig och sina föräldrar. Till Forsby höra mjölqvarn med 3 par stenar och såg med 2 ramar; de bägge frälsehemmanen voro år 1856 taxerade till 19,000 rdr banko. Uti Landshöfding-berättelsen för 1850—1855 omnämnes denna gård med anledning af den derstädes i stor skala företagna ängsvattningen.

Forshaga. Säteri uti Carlstads härad af Wärmlands län, vid Klarelfven, anlagdt omkring år 1660. Stället, der säteriet byggdes, hette förut Skifve*fors* och var ett laxfiske, tillhörande Löfeds hemman. Före digerdöden, berättar Fernow, tillhörde det hemmanet *Gross*bohl; »men der dogo alla bort, utom en liten flicka, som ändtligen fick man; men i fattigdomen borgade de en häst på Löfed och satte laxforssen i pant. Efter många års trätor dömde ändtligen lagman Jakob Pedersson till förlikning, i kraft hvaraf fisket ständigt hört Löfed till, och Forshaga säteri derinvid blifvit bygdt.» Vid Forshaga lärer äfven, enligt samma sagesman, en ättehög finnas.

Forsheda. Modersocken i Westbo härad af Jönköpings län, mellan Kulltorp i norr, Bredaryd i vester, Torskinge och Dannäs i söder samt i öster Hånger och Kärda af Östbo härad, uppgifves hafva en areal af 12,705 tunnland, af hvilka 850 äro sjöar och kärr. Genom socknen flyter Storån, som utgjuter sig i Bolmen; bland sjöar märkas Rakeryds- och Ramnäs-sjön. »Om en linie drages mellan Ramnäs-sjön och Storån vid Östbo gräns, — säger All-

vin, — så afdelas socknen i tvänne hvarandra till jordmån helt olika delar. Den vestra synes i en aflägsen forntid hafva utgjort ett stort flygsandfält, och jordmånen är sålunda här öfver allt sandig; i östra delen, som är belägen på den bergskedja, som går fram mellan Lagans bägge grenar samt sjöarna Bolmen och Widöstern, är åter jordmånen ganska god, men mycket stenbunden.» Socknen, som består af 21 mantal, beboddes 1840 af 610 personer, men hade 1850: 669 och 1856: 691 invånare. Socknen hade sistnämda år, gemensamt med Torskinge, ambulatorisk skola, hvari 1 examinerad lärare och klockaren undervisade 45 gossar och 30 flickor, medan 1 gosse bivistade allmänt läroverk. — Forsheda modersocken utgör, tillika med annexerna Bredaryd och Torskinge, ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassens 2:dra afdelning i Westbo kontrakt af Wexiö stift. Hela pastoratet består af 52 förmedlade mantal, med 1 mantal prestgård och $^3/_8$ dito stom; befolkningen deri steg år 1856 till 2,461 personer. Kyrkan, belägen $8^3/_4$ mil från Wexiö och Jönköping, är af sten, troligen en bland de äldsta i stiftet; liten, mörk och trång, med hoptryckt halfcirkelformigt chor och pyramidformigt spetsigt torn. Beslut är fattadt om hennes sammanbyggande med Torskinge till en ny kyrka. — Inom socknen ligga gårdarne *Skedingsnäs, Forsheda* och *Bestorp*. — I socknen ligger *Fenestads Lund* (se detta ord), och bland fornminnen märkas en större ättehög i prestgårdens hage och ett tempelrör i den s. k. Ramshagen vid Skedingsnäs. En åttondels mil i vester från kyrkan står en vacker runsten. »rest af Rolf och Eskil till minne af deras fader Lifstin, som dog i Skåne på Gärdstånga och fördes till Finheden.» — Bland socknens kyrkoherdar nämnes hr »Sven i Forsa», om hvilken i Stora Rimchrönikan Sten Sture klagar:

— — »Jag må här för allom klaga
Huru Doktor Carl tog mig af daga
— — — — — — — — — —
När Herr Sven i Forsa jag nattläger tog.
— — — — — — — — — —
I den skrud månde han mig förgifva.»

— Adress: Wernamo.

Forsholm. Forntida fäste, omnämdt i Rhyzelii *Sviogothia Munita*, men okändt till sitt läge. Lindskog förmenar (Beskr. öfver Skara Stift, II, 95), att de ruiner, som träffas vid hemmanet Sjörås nära Wenern i Forsshems socken, äro lemningar efter detta slott, och berättar, att »nu mera (1813) synas allenast några grundstenar till huset, hvilka äro af ovanlig storlek; men man vet ännu omnämna, att den huggna qvadersten, som från längre tider legat i Forsshems kyrkobalkar och åren 1761, 1762 användes till korskyrkobyggnaden, blifvit från detta ställe hemtad. Något af guld och silfver skall ock här fordom blifvit funnet i jorden; man vet dock ej, hvaruti det bestått, utom en guldring och silfversked, som nu likväl icke mer finnas.» »Ställets belägenhet vid sjelfva roten af Kinnekulle, på hvars höjd de gamla *kindat eld* (Lindskog härleder Kinnekulles namn från »kinda», göra upp eld), att förvara sig mot fiender, tyckes visa, att här varit en borg eller skans mot Norska konungens anfall.» — Widegren (Östergötl. Beskrifn.) vill återigen vindicera Forsholm åt sin provins och förlägger det till Kinds härad i Östergötland, till Tjärstads socken, på en holme vid bron öfver Rimforsa ström, der den faller ur Asunden i Jerlunden. Messenius nämner i »Scondia Illustrata» Forsholm bland de slott, som af kon. Albrecht pantsattes hos Bo Jonsson; men Salvius betviflar, att ett sådant fäste funnits.

Forshälla. Modersocken uti Inlands Fräkne härad af Bohuslän, upptager häradets norra hälft och kallades fordom *Forsöla*, såsom namnet ännu uttalas af allmogen. Arealen utgör 29,415 tunnland, af hvilka 1,030 äro sjöar och kärr. Bästa delen af socknen är en trång dalgång, *Forshälla-dalen*, som från stranden drager sig förbi socknens kyrka och innefattar inegorna till mer än 13 hela hemman. Vid yttre ändan af dalen, som här till en del är fylld af sumpiga ängar, ligger en liten insjö, *Åkärn*. Socknens rådande jordmån är mylla på lerbotten och, närmast stranden, styf lera; i fjälltrakten finnas rika skogar, och blott få hemman sakna

skog till husbehof. Hafslemningar förekomma der och hvar i strand-dalarna; men synnerligen anmärkningsvärd är skalbanken vid Funnehult, uppe i fjället, vid en höjd af mellan 3—400 fot öfver hafsytan. Socknen består af 51 hemman ($9^1/_4$ mantal frälse, $5^1/_4$ dito krono och $36^1/_2$ skatte; 2 mantal frälse Buddeberg tillhöra gymnasiigodset). Till socknen höra de vackra *Hassel-öarna*, af hvilka den större är upptagen till $^1/_4$ mantal. Befolkningen, år 1840 utgörande 2,860 personer, var 1850: 3,215 och 1856: 3,172 invån. Socknen hade sistnämda år både fast och ambulatorisk folkskola med tillsammans 2 examinerade och 4 oexaminerade lärare, som i fasta skolan undervisade 32 gossar och 21 flickor, i den ambulatoriska 56 gossar och 55 flickor, medan 164 gossar och 188 flickor undervisades i hemmet samt 9 barn saknade undervisning. — Forshälla modersocken utgör, tillika med annexerna Resteröd, Ljung och Grinneröd, ett regalt pastorat af 2:dra klassen i Elfsyssels Norra Kontrakt af Göteborgs stift. Hela pastoratet, bestående af 95 förmedlade mantal, med 1 mantal prestgård, beboddes 1856 af 5,982 personer. Kyrkan, belägen $^3/_4$ mil från Uddevalla och $7^3/_4$ mil från Göteborg, är byggd 1765, sedan gamla kyrkan året förut nedbrunnit af åskeld. Invändigt är kyrkan »så fattig som möjligt», — säger Holmberg (Bohusl. Beskrifn., III, 253); — »men på det hon måtte hafva åtminstone något, som kan ådraga sig uppmärksamhet, har man *inom sjelfva altar-ringen* uppbyggt stolar för ståndspersonerna, — en inrättning, som troligen sökes förgäfves på något annat ställe i hela verlden.» Uti Forshälla kyrkas chor blef länsherren i Elfsyssel, Jon Dronning, mördad af bonden Trond, hvilken han grymt förorättat (omkring år 1204). — Bland enskildas gårdar nämnas *Östmål* och *Hessleröd;* vid *Groheds* gästgifvargård är häradets tingshus. — Fornlemningar förekomma sparsamt. Vid gården *Hoga* hafva ättekullar funnits, och längst uppe i fjället ligger den s. k. *Linjerns kyrka,* grundmuren till ett litet stenhus, hvilket allmogen tror vara bygdt af troll och sedan bebodt af röfvare, hvilka, till ett antal af 16, utom en prest, som de höllo fången, skola blifvit röjda genom ett svinkreatur, som en bonde fått se i snön; röfrarne blefvo efter envist försvar gripna och förda till Bohus, der de aflifvades. Efter en Polsk baron Kaman, som egde Kållerö bruk på Dal, har vägen förbi Forshälla kyrka uppåt Stenshult fått namnet Kamansvägen. Det var anläggarens afsigt att öppna kommunikation mellan sitt bruk och Ljungkil, en ické obetydlig vik, som i häradets södra del bildas af den hafsarm, hvilken i olika trakter kallas By-, Hafstens-, Hasselö- och Svansunds fjord. — Adress: Uddevalla.

Forssa. Modersocken i Norra Helsinglands fögderi, omkring södra stranden af sjön Södra Dellen, genomskuren af den från Huddiksvall till Dellensjöarna löpande jernvägen, uppgifves hafva en areal af 64,499 tunnland, af hvilka 10,300 äro sjöar och kärr. Skogstillgången är ringa och knappt tillräcklig för behofvet. Inom socknen ligga de s. k. Forssa-vattnen. Socknen består af $75^1/_8$ mantal skatte samt 3 krono och taxerades 1857 till 248,740 rdr bko. Befolkningen, år 1840 bestående af 2,125 personer, utgjordes 1850 af 2,261 och 1856 af 2,274 invån. Socknen hade sistnämda år ambulatorisk skola med 1 examinerad och 3 oexaminerade lärare, utom klockaren, hvilka undervisade 142 gossar och 140 flickor, medan 1 gosse bivistade allmän undervisnings-anstalt. — Forssa moderförsamling utgör, tillika med annexet Hög, för närvarande ett konsistorielt pastorat af 1:sta klassen i Helsinglands Norra Kontrakt af Uppsala stift. Hela pastoratet består af 109 oförmedlade mantal, med $1^1/_4$ mant. prestgård, och beboddes år 1856 af 2,874 personer. Kyrkan ligger $26^1/_2$ mil från Uppsala och $1^1/_2$ mil från Huddiksvall. Af Tuneld (uppl. af 1794) berättas, att vid kyrkan synes en gammal stenbyggnad, 12 alnar i fyrkant, hvilken skall hafva varit en gillestuga. »I samma socken, — fortfar han, — trodde man vid början af 1760-talet sig hafva upptäckt *jättegrafvar,* hvilka föregåfvos innehålla

menniskoben af ovanlig storlek; men en undersökning, som gjordes af assessor Broocman, ådagalade, att denna uppgift härledde sig från en antiqvarisk synvilla.» — Inom socknen ligger *Forssåns* kakelugns- och stenkärlsfabrik, med tegelbruk, tillhörig major Bergman, handlanden Frisk och bruksförvaltar H. Ohlsson, och hvilken år 1857 tillverkade tegel, kakel och lerkärl för ett värde af $5{,}333^{1}/_{3}$ rdr bko. Se vidare *Delsbo*. — Adress: Huddiksvall.

Forssa. Annex socken i Willåttinge härad af Nyköpings län, vid sydvestra stranden af Båfvens vik Helgestaviken, mellan Årdala i sydost, Blacksta och Wadsbro i sydvest och vester samt Flen i nordvest, uppgifves hafva en areal af 9,604 tunnland, af hvilka 1,820 äro sjöar och kärr. Nordvestra delen af den i Helgesta-viken utfallande sjön Uhren ligger inom socknen, som utgöres af mer eller mindre kuperad och bergländig mark kring denna sjö och flera tillflöden till densamma; rådande jordmånen är sandblandad lera; näringarne äro åker-, ängs- och skogsbruk, fiske, m. m. Socknen, som består af $21^{3}/_{4}$ förmedlade mantal, deraf $6^{3}/_{8}$ mant. skatte, $^{1}/_{2}$ dito krono och $14^{7}/_{8}$ frälse, beboddes år 1850 af 588 och 1856 af 589 invånare. Uti socknens fasta folkskola undervisades sistnämda år af en examinerad lärare, tillika med klockaren, 17 gossar och 21 flickor, medan 14 gossar och 7 flickor hade undervisning i hemmet. — Forssa socken förekommer på 1300-talet såsom annex till Årdala och utgör ännu annex till Årdala konsistoriela pastorat af 2:dra klassen i Oppunda Östra kontrakt af Strengnäs stift. Kaplaner äro kända från år 1614. Kyrkan, af obekant ålder, utvidgades 1703 med ett grafchor för slägterna Ehrenclou och Palmstjerna, hvilket nu är kyrkans högchor. Söderut från den nuvarande kyrkan, på Sundby egor, lära för icke länge sedan hafva funnits lemningar efter en byggnad, som varit ämnad till kyrka, men blifvit flyttad derifrån till dennas nuvarande ställe. — Af fornlemningar omtalas grafhögar och bautastenar i trakten kring den nuvarande kyrkan samt ruiner efter en borg söderut vid sjön; ett berg i trakten lär heta Odensberg. — Bland gårdar i socknen märkas: *Sophielund* och *Skedevi*. — Adr.: Nyköping.

Forssa. Se *Stureforss* i Wist socken och Hanekinds härad af Östergötlands län.

Forssa, Stora. Skattesäteri af $2^{1}/_{2}$ mantal jemte $^{1}/_{2}$ mantal skatte, i Rapnestads socken och Walkebo härad af Östergötlands län, fordom kalladt *Biskops-Forssa,* har varit biskopsgods och synes förekomma som sådant redan år 1177; donerades år 1648 till Magnus Stockenfeldt († 1685), hvilken år 1683 hade det som säteri af 4 donationshemman, bebygdt för bönder; han och hans hustru fingo behålla gården för lifstid, dock berustad. Gården har sedermera tillhört von Holst, E. von Roland († 1754), dennes enka E. v. Stegling, S. Klingspor 1760, G. Ehrenborg 1818, fröken Ehrenborg på Tholeforss 1830 och handlanden Westman 1852.

Forssa. Tre mant. skatte med spik- och knipphammare i Härberga socken och Wifolka härad af Östergötlands län, tillhörde år 1856 herr Nic. Häggberg. Hammaren anlades 1726 af landshöfding J. Funck. På 1300-talet blef Forssa gård af fru Benedicta Niclisadotter skänkt till Skenninge kloster för hennes mans, herr Johan Philippussons, själ.

Forssa. Två mantal säteri uti Björketorps socken och Bollebygds härad af Elfsborgs län, har tillhört slägten Sjöblad, år 1758 fru Reenstjerna och 1829 hofjägmästaren A. W. Silfverhjelm.

Forssa. Sju mantal frälsesäteri uti Hjortsberga socken och Allbo härad af Kronobergs län, tillhörde omkring 1670 en assessor N. Lindegren och 1750 häradshöfding C. Chr. Dahlström, med undantag af 1 mantal, som tillhörde fru N. Bennet. Sednare egare voro en Gyllensköld och en grefve C. G. Mörner. Godset tillhör nu grefvar Hamil-

ton. — Gården ligger nära den å, som faller ut i Salen söder om Alfvestad, och enligt Wieselgren bör man här söka den Forssa Qvarn, som år 1287 lemnades till pant af en Carl Gustaf med 2 liljespiror eller hillebardspetsar, likasom det Forssa, hvartill Lydeke Olsson skref sig i Gustaf I:s tid. Hans dotter Anna var gift med E. Nilsson Slatte.

Forssane. Ett halft mantal skatte i Frendefors socken och Sundals härad af Dal och Elfsborgs län, med qvarn, taxerad till 10,600 rdr banko, eges af Anders Svensson, som der tillika har en vallmarsstamp. På Forssane hemman ligga dessutom ett garfveri, kalladt *Forssebol*, tillhörigt A. Eriksson, som 1857 der tillverkade för ett värde af 987 rdr bko, samt ett färgeri, tillhörigt O. Hasselgren, 1857 med ett tillverkningsvärde af 600 rdr bko.

Forssarum. Annex-socken i Tveta härad af Jönköpings län, 2 mil sydost från Jönköping, uppgifves hafva en areal af 18,954 tunnland, af hvilka 950 äro sjöar och kärr. Bland sjöar nämnas Storsjön, Lillsjön och Klackarps-sjön; igenom socknen rinna tvänne åar, bägge fallande i Storsjön. Socknen består af $28^1/_8$ hemman, med 2 sågqvarnar, 1 mjölqvarn och 1 vallmarsstamp, samt beboddes 1840 af 951 personer, men hade 1850: 907 och 1856: 901 invånare. I socknens fasta skola undervisade sistnämda år en examinerad lärare 60 gossar och 51 flickor, medan 1 gosse och 1 flicka undervisades i hemmet. — Forssarums socken är annex till Jersnäs konsistoriela pastorat af 2:dra klassens 2:dra afdelning i Tveta kontrakt af Wexiö stift. Till kyrkosocknen höra blott $22^1/_4$ hemman, de öfriga höra i ekklesiastikt hänseende till Malmbecks socken i Vestra Härad. Kyrkan, belägen $1^3/_8$ mil från moderkyrkan, har ett epitaphium öfver kapit. G. Robertsson Liwingstein (?), född i Skottland 1604, död i Forssarum 1667. — Inom socknen ligga, på nordöstra sidan, de s. k. Trollstugubergen, der, enligt folkets berättelser, ett rå skall hafva sitt tillhåll i en grotta. På Axlarps egor ligger ett stort stenröse, kalladt Kungsröset eller »Dägela Ros», der man för vid pass ett århundrade sedan skall hafva hittat en kista, innehållande dels koppar-, dels silfvermynt. På Tryggarps egor, $^1/_{12}$ mil från kyrkan, finnes en offerkälla, der allmogen åtminstone fordom infunnit sig midsommars-natten samt vid tiden mellan gamla och nya midsommaren (24 Juni—7 Juli), dels för att bada sjuka och lytta barn, dels för att dricka vattnet och derigenom befria sig från sjukdomar. En sägen berättar, att på Forssarums klockaregårds egor, i en äng något norr om kyrkan, fordom stått ett nunnekloster, som motsvarat det $^1/_4$ mil norrut belägna nunneklostret vid Munkeboda i Lekeryds socken. (Enligt Wieselgren hafva bägge klostren legat i Lekeryd och kanske icke varit kloster, utan blott afvelsgårdar under Alvastra eller Nydala.) — Adress: Jönköping.

Forssbacka. Jernbruk i Walbo socken af Gefleborgs län, $1^1/_2$ mil från Gefle stad, vid Storsjöns utlopp, så att Gefle-ån begynner i verkets dammar. Den äldsta hammaren härstädes var anlagd af bönder, men köptes år 1650 af borgmästaren Johan Eskilsson och rådmannen Peder Jakobsson i Söderhamn, hvilka år 1651 erhöllo drottning Christinas privilegium med rättighet att uppbygga ytterligare en hammare. Bland innehafvare efter denna tid nämnas assessor Alb. Behm och hans arfvingar samt öfverstlöjtnant P. Hårleman. Smidet ökades åren 1683 och 1695 samt reglerades 1749. År 1777 blef landshöfdingen i Falun J. M. af Nordin egare af verket och upptog det ur största ödesmål. Bruket hade under hans tid 6 härdar och 3 stångjernshamrar samt en år 1742 anlagd masugn. Kol togos dels af egna skogar, dels användes köpekol, och malmen hemtades mest från egna grufvor i Thorsåker, men till en del från Norberg och från Gräsgrufvan i Bispberget. Bruket har för närvarande 7 fria härdar; vid det dertill hörande gjuteriet åstadkommos 1858: 1,014 sk℔ gjutgods. Bruket är prydligt bebygdt och har vacker trädgård samt Engelsk park.

Forssbacka. Gård i Stora Tuna socken af Kopparbergs län, med dertill hörande frälse-tullqvarn om 3 par stenar och en enbladig såg, värderad till 16,000 rdr bko, tillhörde 1856 inspektor G. Hanngren.. Gården har tillhört den i Gustaf Wasas historia bekanta Måns Nilsson i Aspeboda och blef för hans delaktighet i upproret år 1533 indragen under kronan, men skänktes 1569 af Johan III åt Måns' dotterson, befallningsmannen vid Sahlberget Per Hansson, tillika med den likaledes i Stora Tuna belägna gården Hyttinge. Sedermera hörde Forssbacka under Ornäs, men blef år 1680 reduceradt. År 1828 var brukspatr. Schenström egare.

Forssbacka.. Jernverk i Mo socken och Wadsbo härad af Elfsborgs län, hade år 1858 två fria härdar och tillhörde 1845 G. Mannerstråle och C. J. Hedberg.

Forssbro. Stålbruk i Gåsinge socken och Daga härad af Södermanlands län, se *Skeppsta jernbruk* i samma socken och härad.

Forssby. Annex-socken i Kåkinds härad af Skaraborgs län, $^3/_4$ mil öster om staden Sköfde, vid Ösan, uppgifves hafva en areal af 4,629 tunnland, af hvilka endast 15 äro sjöar och kärr. Socknen består af $14^{19}/_{120}$ mant. skatte, $1^{13}/_{120}$ dito krono och $2^3/_4$ frälse, alltsammans 1857 taxeradt till 120,680 rdr bko. Befolkningen, år 1840: 756 personer, uppgick 1850 till 740 och 1856 till 711 invånare. — Socknen är för närvarande annex till Sköfde stads regala pastorat af 1:sta klassen i Billings kontrakt af Skara stift; men enligt Kongl. Brefvet af d. 4 April 1856 kommer detta pastorat att delas i tvänne, Sköfde och Sventorp, och skola de $6^1/_8$ mantal af Forssby, som ligga vester om Ösan, höra till det förra, det öfriga till det sednare pastoratet. Kyrkan, belägen $^3/_4$ mil öster från Sköfde, är gammal, liten och mörk; den har varit offerkyrka. Enligt en inskription på norra chorväggen, är hon invigd år 1135. — Inom socknen ligga *Amuntorp*, 1 mantal säteri, *Bjärby*, 1 mant. skatte-rusthåll samt säteriet *Gammalstorp* med derunder lydande *Lilla Bråten*. — Adress: Sköfde.

Forssby. Ett mant. skattesäteri uti Kimstads socken och Memmings härad af Östergötlands län, invid Motala ströms vestra sida, tillhör, tillika med Kimstad, 2 mantal skattesäteri, och $1^1/_4$ mant. Lera samt 1 till $^1/_2$ mantal förmedladt Gillberga, handlanden G. A. Weslien i Norrköping. Forssby köptes år 1638 af Per Törnsköld, innehades 1683 som säteri-allodialfrälse och 1687 af Arvid v. Runnenberg, men har enligt andra uppgifter tillhört Törnskölds måg Simon Rosenberg, dennes måg Jakob Stegman och öfverstlöjtnant Joh. Ax. Hägerflycht; på 1750-talet tillhörde gården Hägerflychts måg Lars Roxendorff; vid början af 1800-talet var löjtnant Fock egare, sedan major K. F. Görges och 1831 kapiten Is. Forskål. Gården har ett utmärkt vackert läge, vidsträckta egor, som innefatta tre insjöar, och betydlig skog. Flera odlingslägenheter finnas, och har herr Weslien i sin tid upptagit 20 tunnland.

Forssby. Frälsesäteri af 3 mantal med qvarn och såg i Knifsta socken och Erlinghundra härad af Stockholms län, finnes omnämdt må hända redan år 1288, har tillhört slägterna Hård (1685), Stromberg (1741), Ekenstjerna (1772) och egdes 1849 af frih. Raab.

Forssby. Säteri uti Österåkers socken och Oppunda härad af Södermanlands län, vid Öljaren, tillika med Folketorp, 1 mantal frälsesäteri, Ättersta, 1 mantal ladugård samt andra $11^{13}/_{48}$ hemman, Skogbo qvarn med 4 par stenar, såg, tegelbruk, väderqvarn m. m. samt räntor af $15^3/_4$ mantal, taxeradt till omkring 87,000 rdr banko, är ett gammalt gods, som enligt sägnen först tillhört Folkunga-ätten. Omkring år 1310 var gården tillhörig riksrådet Lars Ulfsson (Stengafvel), 1318 kanske Arvid Johansson, år 1340 Anund Sture; den kom sedan under Juleta kloster, indrogs af Gustaf Wasa och innehades af flera medlemmar utaf hans kungliga hus. Drottning Christina sålde Fors-

by till rikerådet Paul Khewenhüller († 1555), hvars slägt på 1660-talet afstod det till Edv. Ehrensten († 1686), som flyttade mangården till dess nuvarande plats vid Folketorps fordna hustomt. Godset tillhörde sedan hans enka, född Wallenstedt († 1720), deras dotter, grefvinnan A. M. Gyldenstolpe, och sedan hennes arfvingar af ätten Gyldenstolpe till år 1790, då gården såldes till friherre A. L. Stjerneld och hans fru, född Gyldenstolpe, som åter sålde Forssby till N. Holterman 1798. År 1824 egdes gården af hans arfvingar, 1836 af friherre Braunerhjelm, 1851 af Sterky, sedan af kapiten F. A. Sterky. Åbyggnaden är af sten sedan 1740-talet och innehåller åtskilliga samlingar samt omgifves af trädgård och park; en stendamm vid sjön skall härleda sig från Carl IX:s tid. Egaren af Forssby har patronatsrätten till Österåkers pastorat, och porträtter af godsets egare från Gustaf Wasas tid förvaras i sockenstugan. På godsets egor förekomma flera grafhögar och stensättningar.

Forsse. Jernbruk i Långsele socken af Södra Ångermanland och Vesterbottens län, anlagdt i det innevarande århundradet, har 5 fria härdar och 6,000 sk℔ privilegieradt smide af dels eget, dels köpetackjern, manufaktursmide samt gjuteri. Som egare nämnes herr W. Enblom.

Forsshem. Modersocken i Kinna härad af Skaraborgs län, vid stranden af Wenern och längst i vester stötande till Kinnekulles fot, uppgifves hafva en areal af 11,571 tunnland, af hvilka blott 50 äro sjöar och kärr. Igenom socknen utfaller i Wenern en efter socknen uppkallad å. Inom socknen ligga krono-allmänningarne Kinneskogen och Waraskogen. Näringarne äro jordbruk, bi- och boskapsskötsel samt, i skogsbygden, förfärdigande af stolar, laggkärl, hjul, åker- och kör-redskap m. m. Socknen består af $7^5/_8$ mantal skatte, $2^3/_8$ mant. krono och $13^1/_2$ dito frälse samt var 1857 taxerad till 212,490 rdr bko. Befolkningen, 1,200 personer år 1840, uppgick år 1850 till 1,429 och år 1856 till 1,494 invånare. I socknens fasta skola undervisades sistnämda år af en examinerad lärare 68 gossar och 53 flickor, medan 18 gossar och 20 flickor undervisades i hemmet. — Forsshem utgör för närvarande, tillika med annexerna Wedum och Fullösa, ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Kinna kontrakt af Skara stift; men enligt ett Kongl. Bref af den 21 Juli 1854 skall, när nuvarande komminister i Forsshem afgår, pastoratet delas i tvänne, det ena bestående af Forsshem, det andra af de nuvarande annexerna. Kyrkan, belägen $2^3/_4$ mil från Skara och 2 mil från Mariestad, en af de äldsta i landet, är byggd af huggen sandsten, utvidgad åren 1761 och 1762, så att hon nu är en vacker och rymlig korskyrka. Hon är prydd med åtskilliga bilder och inskriptioner, såsom bilderna af St. Niklas och St. Martin öfver södra dörren och, på tornmuren, en större afbildning i sten, föreställande en kyrka, ett troll med en klubba och en munk med sin åsna, hvilket förklaras så, att munken genom sin ankomst hindrat trollet från att förstöra kyrkan. I denna finnas murade grafvar för ätterna Stake och Storckenfeldt samt prestslägterna Rydhenius och Forssenius. Till medlet af 16:de århundradet skall mellan Forsshem och Wedum hafva legat en annexkyrka, kallad *Birhem*, *Bolom* och *Birom*, efter hvilken qvarlefvor synas vid hemmanet *Ödekyrka*, fastän alla närmare underrättelser saknas, emedan de äldsta kyrkoböckerna förstördes vid prestgårdens brand år 1679. Socknens fattigvård ordnades på förträfflig fot åren 1783 och 1784, på tillstyrkan af dåvarande kyrkoherden, prosten Er. Afzelius, och har mottagit åtskilliga donationer. — Bland fornlemningar inom socknen nämnas: Wikarsholme (Wigersholmen), der en konung skall vara begrafven under en der befintlig hög, på hvilken gränsstenen mellan kronoparken Kinneskogen och Forsshems enskilda byskog blifvit upprest; åtskilliga grafhögar i Forsshems storgärde, uti hvilka man funnit grafurnor; en lång stenmur i Forsshems österäng, der likaledes urnor och flintredskap blifvit funna, — samt vid Sjörås, nära Wenern, lemnin-

gar efter en borg, i hvilken Lindskog tror sig återfinna det af Rhyzelius omnämda slottet *Forsholm* (se denna art.). — Socknens vigtigaste gård är *Aranäs* eller *Årnäs*, fordom *Kinugård* (se *Aranäs*). Tre och ett halft mantal *Forsshem*, som voro donerade till Stake-ätten, indrogos vid reduktionen; och dessutom måste Olof Stake år 1690 släppa till ytterligare $^1/_2$ hemman, som lades till prestgården. — Inom socknen finnas 1 fiske, 1 qvarn, 1 såg på skatte-, och 1 stamp, 2 qvarnar samt 1 glasbruk på frälsejorden. — Adress: Mariestad.

Forssjö. Jernverk i Stora Malms socken och Oppunda härad af Nyköpings län, vid Fors-sjöns utlopp, med egen hytta, 4 fria stångjernshärdar, stålsmide, manufakturhamrar och kopparsmedja (sedan 1849), tillhör Eriksbergs gods i samma socken. Bruket har funnits redan på 1600-talet såsom stångjernsbruk, men raserades år 1684, då smidet flyttades till Häfla i Skedvi socken; det nuvarande bruket anlades af ryttmästaren D. Hildebrand och privilegierades 1748 och 1749. För 1857 uppgifves tillverkningen till 2,023 sk℔ stångjern, 461 sk℔ ämnesjern till manufaktur, 4 sk℔ 8 l℔ koppar, 3,094 sk℔ tackjern samt $31^3/_4$ sk℔ gjutgods, alltsammans upptaget i värde till bko rdr 10,552, efter 5 procent kapitaliseradt till 211,059 rdr banko, hvartill komma 800 rdr banko för stålugnen. Till bruket höra Forssjö qvarn med 2 par stenar och såg med 1 blad, tillsammans taxerade till 2,110 rdr bko, samt 1 oförmedladt hemman om 1,596 rdr i taxering.

Forssmark. Modersocken uti Frösåkers härad af Stockholms län, nordligast på länets fasta land, mellan Börstil och Walö i söder, Löfsta och Hållnäs i vester och nordvest, samt Öregrundsgrepen i nordost, uppgifves hafva en areal af 10,576 tunnland, af hvilka 1,500 äro sjöar och kärr. Landet består till största delen af lågbergiga skogstrakter med stenbunden och kärrig mark; midten genomskäres af Löfsta- eller Forssmarks-ån, som här bildar Södra Åsjön och Forssmarksdamm samt faller ut i Kallriga-fjärden af Öregrundsgrepen. Åt nordost ligger träsket Björnmyran. Åkerbruk, ängs- och skogsskötsel samt bergsbruk, med dettas vanliga binäringar, sjöfart och fiske äro socknens näringsgrenar. Socknen, som består af $4^1/_6$ mantal skatte och $7^1/_4$ mant. frälse, med Forssmarks jernbruk, manufakturverk och masugn, var år 1857 taxerad till 465,100 rdr bko och beboddes år 1805 af 816, 1850 af 989 och 1856 af 993 invån. I socknens fasta folkskola undervisades sistnämda år af 1 examinerad och 1 oexaminerad lärare, tillika med klockaren, 74 gossar och 67 flickor. — Forssmarks socken är i sednare tider bildad genom afsöndring från Walö, hade särskild kapellpredikant från 1590-talet, rätt till egen kyrka från år 1613, egen kyrkoherde från 1629 och tillökades 1800 och 1801 med några hemman från Walö och Börstil. Socknen är nu ett patronelt pastorat af 3:dje klassen i Olands och Frösåkers kontrakt af ärkestiftet. Patronus är egaren af Forssmarks bruk. Kyrkan, belägen 2 mil från Östhammar och 7 mil från Uppsala, var ursprungligen byggd af trä och skonades af Ryssarna, när dessa 1719 brände bruket; från 1794 till 1800 byggdes på bruksegarens bekostnad ny stenkyrka efter ritning af Tempelman och Masreliez. Kyrkan innehåller Ugglas'ska ättens familjgraf och en särskild graf för hans exc. Sam. af Ugglas och dennes grefvinna. — Inom socknen ligga *Forssmarks* bruk, *Johannisforss* manufakturverk och *Berkinge* masugn. — — Adress: Tierp.

Forssmark. Jernbruk i Forssmarks socken och Frösåkers härad af Uppsala län, $6^1/_8$ mantal, dels frälse, dels skatte, bildadt af flera sammanslagna gårdar, deribland Kallriga om 3 mantal, torde vara det äldsta bland de s. k. Dannemoraverken och nämnes redan år 1570 såsom tillhörigt bergsmän. Det blef sedan »kändt» under kronan och ombyggdes af Lars Hansson, upptog räntor af »Forssmarks Län», som bestod af Frösåkers och Närdinghundra härader, bestämdes 1613 för tillverkning af krigsredskap under ledning af

von Binningen, och pantsattes samma år till enkedrottn. Christina. År 1624 arrenderades bruket af Gerh. de Besche och Peter Rochette, till hvilka det såldes 1646 af drottning Christina. Från 1653 tillhörde det de Besche ensam, och familjens eganderätt stadfästes af Carl XI år 1682, hvarefter det fortfor att tillhöra slägten de Besche. Georg de Besche och hans systerson, Johan Adelsvärd, voro tillstädes, då bruket uppbrändes af Ryssarne år 1719, hvarefter det fick 8 frihetsår. Forssmark tillhörde sedan general-löjtnanten frih. Grundel, som 1736 sålde det till lagman Wattrang, från hvilken det återbördades af kapiten Gerh. Grundel och såldes 1741 till kammarh. Jak. de Geer; 1751 köptes bruket af kommerserådet F. Jennings och Robert Finlay. Hofmarskalken John Jennings' enka, fru S. Plomgren, sålde sedan 1780 bruket till landshöfdingen baron af Ugglas, och har det sedan varit i denna slägt. Hans exc. grefve Samuel af Ugglas byggde socknens nya kyrka; godsets nuvarande egare är kabinettskammarherren grefve C. F. Ludv. af Ugglas. Herrgårdens åbyggnad, af sten, från 1767—1774, omgifves af en park, i hvilken finnes en minnesvård öfver grefve Samuel af Ugglas, huggen i marmor af Byström. Bruket hade år 1858 4 ofria hamrar med 2,875 sk℔ privilegieradt smide af eget tackjern från Berkinge och Harnäs i Uppsala län. Dertill höra egen malmtillgång vid Dannemora, egna skogar om 26,850 tunnland samt lastageplats vid Kallrigafjärden. Under bruket lyda 2 mantal inom socknen, öfver 27 mantal i Walö, Börstils, Gräsö och Lena socknar samt Johannisfors manufakturverk och Berkinge masugn med qvarn och såg. Hela egendomen var 1850 taxerad till 584,000 rdr bko.

Forssmarks Å. Vattendrag i norra delen af Uppland, som från norra delen af Olands härad i Uppsala län går till och igenom nordligaste delen af Frösåkers härad i Stockholms län. Det upprinner i träsket Floran, går genom *Ång-* och *Wikasjöarna* åt nordost till *Finnsjön*, bildar derpå de nordligare *Lillvass-*, *Åkerby-* och *Ensjöarna*, vänder sig med och ifrån *Löfsta Bruksdamm* åt öster, går genom *Skälsjön* och *Ålsjön*, vidare genom *Norra* och *Södra Åssjön*, af hvilka den sistnämda mottager *Älgsjöns* och *Berkingedamms* vatten från söder, samt genom *Forssmarks damm*, hvarefter det förstärkes från *Fogelfjärden* i söder och slutligen faller ut i *Orsviken* eller *Kallrigafjärden*, en bugt af Öregrunds-grepen.

Forstena. Två mant. säteri uti Tunhems socken och Wäne härad af Elfsborgs län, vid foten af Hunneberg, stamgods för Forstena slägten, hvilken med den stora fältherren Lennart Torstenson upphöjdes till greflig värdighet med Ortala till grefskap. Som slägtens stamfader nämnes herr Hans i Todene, omkring år 1440; men redan år 1347 omtalas en Peder Lindormsson af samma slägt som riksråd och år 1402 en Thure Jönsson, hvilken var lagman i Vestergötland. Genom Anna Slattes till Forstena giftermål med Torsten Brunsson till Häggetorp, riksråd 1540, kom Forstena till hans ätt och tillhörde sedan Lennart Torstenson, gift med Margaretha Ekeblad, Torsten Lennartsson, gift med Märta Posse, och Lennart Torstenson, Svea rikes råd, marsk och öfverste fältherre, som föddes på Forstena den 17 Aug. 1603. Till samma slägt hörde också Anders Lennartsson, hertig Carls fältöfverste i slaget vid Stångebro. Godset reducerades och är nu majorsboställe vid Vestgöta-Dals regemente.

Forsvik. Bruks- och landtegendom i Undenäs socken och Wadsbo härad af Skaraborgs län, vid en vik af Bottensjön, är en gammal gård, hvilken redan omkring år 1370 egdes af riksrådet Ulf Jonsson (Blå), som var lagman i Östergötland; gården tillhörde sedan riksrådet Lars Ulfsson Blå, 1412—1444, och riksrådet Måns Gustafsson (Tre Rosor), som skref sig till Forsvik, 1435. Som egare nämnas sedan Peder Nilsson till Forsvik och Kråk, död 1610, — Peder Eriksson Rosensköld, † 1656, — Peder Pedersson Rosensköld, — brukspatron Adam Borg 1710, — kommerse-

rådet Sebastian Tham, † 1729. År 1858 tillhörde gården med underlydande gods P. W. Palmær och öfriga arfvingar efter brukspatron Troselius. Palmær egde likaledes det af Anthoni v. Boy år 1686 anlagda Forsviks bruk, som hade 2 fria härdar med 120 sk℔ frälsesmide och tillverkade 1,120 sk℔ stångjern samt 200 sk℔ manufaktursmide. På säteriets egor, på skogen till hemmanen Böhlet och Tobäcken, ligga de enda i Sverige bearbetade *brunstensgrufvorna*, i hvilka 204 sk℔ brunsten brötos år 1857. Till gården höra dessutom qvarn och såg. Hela godset var år 1858 uppskattadt till 158,328 rdr bko.

Fosie. Modersocken i Oxie härad af Malmöhus län, $^1/_2$ mil s. s. o. från Malmö, uppgifves hafva en areal af 2,569 tunnland, af hvilka endast 3 äro sjöar och kärr. Socknen har mycken och god åker samt tillräcklig höfångst; den består af $16^{41}/_{48}$ mantal, deraf 2 mant. boställen, och var år 1857 uppskattad till 216,000 rdr bko. Befolkningen, som år 1840 uppgick till 668 personer, utgjordes 1850 af 873 och 1856 af 737 invånare. Socknen hade sistnämda år fast folkskola med 2 examinerade lärare, som undervisade 66 gossar och 59 flickor. — Fosie, till hvilken socken universitetet i Köpenhamn fordom haft patronatsrätt, utgör, tillika med Lockarp, ett regalt pastorat af 2:dra klassen i Oxie kontrakt af Lunds stift. Hela pastoratet består af $25^{13}/_{48}$ mantal, med 1 mant. prestgård och $^1/_2$ annexhemman; kronotionden är 16: 11, och pastoratets hela befolkning uppgick år 1856 till 1,753 personer. Kyrkan, belägen $^1/_2$ mil från Malmö, har ett skepp och ett torn i vester; skeppet förlängdes år 1615 på Köpenhamnska universitetets bekostnad. I kyrkan förvaras en dopfunt af sandsten. — År 1410 fanns i Fosie socken en herrgård, *Skogeholm*, som låg österut från Fosie by vid stora landsvägen, icke långt ifrån Malmö, och efter hvilken man ännu för några årtionden tillbaka kunde se vallar och grafvar. En annan herrgård i sjelfva Fosie by var i behåll ännu 1810, och ännu i sednare tider syntes märken efter densammas vallar och grafvar. — Adress: Malmö.

Foss. Modersocken i Tunge härad af Bohuslän, utgörande häradets södra och vackraste del samt innefattande den icke obetydliga halfön Tungenäset och andra trakter, uppgifves hafva en areal af 21,545 tunnland, af hvilka 584 äro sjöar och kärr. Genom socknen rinner *Örekils-* eller *Qvistrums-elf*, som från Kärnsjön flyter söderut till Gullmarfjordens vik Saltkälleviken. På Tungenäset och i trakten af Foss kyrka, den s. k. *Fosskroken*, består jordmånen af god lera och lermylla; midt i socknen är svagare lerjord, och i bergstrakten öster om Qvistrums-ån består jordmånen mest af sand och sandmylla. De här belägna hemmanen hafva icke alla skog till husbehof; men Tungenäset prydes af rika löfträdslundar, likasom trakterna kring Foss kyrka och Qvistrum. Någon tillgång på skalmergel finnes vid en del gårdar, dock obetydligt. Inom socknen ligger en af länets högsta punkter, *Hästekullen*, på fjell-platån *Hästeskedet*, hvilken fått sitt namn af de kappränningar, som fordom blifvit anställda vid de här hållna marknaderna. Foss socken består af 19 mantal frälse, af hvilka $^1/_2$ tillhör gymnasii-godset, $9^1/_5$ mantal krono samt $28^{13}/_{24}$ dito skatte och beboddes omkring 1840 af 3,000, 1850 af 3,208, 1856 af 3,230 invånare. Socknen hade sistnämda år ambulatorisk skola med 2 examinerade lärare, som undervisade 158 gossar och 168 flickor; af socknens 425 barn inom skolåldern saknade 28 undervisning; man hade dock detta år inköpt tomt till fast skola för halfva socknen. — Foss modersocken utgör med annexerna Håby och Svarteborg ett regalt pastorat af 1:sta klassen i Vikornes kontrakt af Göteborgs stift. Hela pastoratet består af $149^1/_2$ förmedlade mantal, med 1 mantal prestgård och 1 dito enkesäte; kronotionden är $2^1/_4$ tunnor; hela pastoratets befolkning steg år 1856 till 8,151 personer. Kyrkan, belägen $2^1/_2$ mil från Uddevalla och 11 mil från Göteborg, ligger på en höjd och har sitt nuvarande utseende, med långhus och torn af trä, sedan 1730-talet, då

hon ombyggdes, ehuru sidomurarne sannolikt tillhöra den *Fors* kyrka (i fornsagorna förekommer orten ofta under namnet *Fors*), som nämnes af Sturleson redan vid år 1157. I det inre är kyrkan helt enkel, om man undantager det af finpolerad tälgsten förfärdigade altarbordet, som troligen fordom uppburit ett i kyrkan förvaradt crucifix, mästerligt skuret i ek, och med hvars förfärdigande en förrymd dödsfånge, som uppehållit sig i en bergshåla, kallad *Reors Stuga*, på Skulevik uti Håby socken, skall hafva köpt sig nåd. Derjemte förvaras i kyrkan ett mindre metall-crucifix samt en madonnabild af trä, bägge delarne katholska antiqviteter. Bakom altaret ligger en gammal grafsten med den uthuggna bilden af en qvinna och, enligt Holmbergs läsning af inskriften, förvarande stoftet af lagmannens i Wiken, Thore Symunarsons, hustru. Bland allmogen bibehåller sig ännu fornsägnen om Norska konungen Östen Haraldssons dråp, som timade i Foss år 1157, och om hvilken händelse Sturleson förtäljer, att »liket blef fördt till Fors och stod om natten under backen, söder om kyrkan. Konungen begrofs i Fors kyrka, och hans lägerstad är midt på kyrkogolfvet; öfver grafven breddes en med fransar prydd matta, och han ansågs sedan som helig. Der han blef aflifvad, och hans blod rann ned på jorden, sprang en källa upp, och en annan under backen, hvarest hans lik stod under natten. Af dessa bägge källor trodde många sig fått bot för sina bräckligheter, och Wikvärjarne berätta, att många järtecken skedde på kung Östens graf, tilldess hans fiender orenade den med en soppa, som var kokad på hundkött.» Bägge källorna finnas ännu, och bägge hafva de till våra dagar varit offerkällor. Den ena, som är kringbyggd och har ett förträffligt vatten, kallas ömsom *St. Östens* och ömsom *Helga Korskällan* och är belägen under en kulle, som, till minne af konungens afrättning derstädes, ännu kallas *Galgaberget*. Den andra källan, kallad *Skåren* eller *Skårkälla*, befinnes verkligen under backen sydvest från kyrkan. Nära invid denna källa ligger uti åkern en fyra alnar lång sten, icke olik ett lik-kistlock, och på hvilken Östens döda kropp skall hafva blifvit upplagd under begrafningstillrustningarna. Efter grafven finnes, med anledning af kyrkans ombyggnad, nu icke någon lemning; men ännu i början af 1700-talet funnos på gången i Foss' kyrka murade grafvar, ur hvilka en stark vällukt doftade, då de öppnades, samt i hvilka man fann försilfrade metall-crucifix och stycken af förgyllda ek-kistor, må hända lemningar efter kungagriften. — Bland fornlemningar förekomma i denna socken hällristningar på Tungenäset, på gården Lökebergs egor, der den största ristningen, kallad *Skeppshällarne*, är i olikhet med alla andra anbragt i en helt skroflig klippa. Ristningen består af några orediga figurer, fotsulor, sköldar och 36 skepp, af hvilka flera hafva runda öfverbyggnader; ett skepp har i seglets ställe en granruska. Vid torpet *Hällen*, vid *Fålungeberget* och på *Stahla* egor skola äfven finnas hällristningar, — ett slag af fornlemningar, som här i socknen hafva sin gräns mot söder. — På Stora Foss' egor och i Bergs utmark har varit en större griftplats, af hvars många högar blott 9 återstå; den största af dessa kallas *Spelehögen*, emedan, enligt folksagan, man ur denna hög om nätterna hört en musik, som tjusat de förbivandrande så, att de lyssnat derpå ända tilldess solen rann upp, då ljuden tystnade. Mindre grafkullar finnas på *Gårviks* utmark, på *Borreby* mark, der man skall hafva funnit en nu förlorad smal, omkring 6 tum lång bronz-ask, med inskriptioner af okända bokstäfver och fylld med brända ben. På Faleby egor ligger en kulle, kallad *Korsborg*, platsen för en forntida befästning, hvarom se art. Korsborg, och särskildt namnkunnig, emedan den s. k. affären vid Saltkällan under Gyldenlöws-fejden afgjordes der i November 1675. Derjemte förekomma i socknen några enstaka grafhögar, resta stenar, hällkiströr m. fl. Vid Lökebergs gård har stått en nu omkullblåst reslig rönn, och vid Qvistrum visas en Carl XII:s källa. — Bland socknens gårdar märkas *Saltkällan, Bråland, Munkedal, Torreby,*

Faleby, m. fl. Vid innersta ändan af Gullmarfjorden ligger marknadsplatsen *Sanden*, der marknad hålles årligen i September månad, och en fjerdedels mil norr om Sanden ligger det märkvärdiga *Qvistrum*, hvarom se på sitt ställe. — I Foss hölls stundom i fordna tider det stora tinget med länets allmoge och ännu oftare med inbyggarne i dess norra del. Foss Lagthing omtalas derföre i gamla Norska lagboken och var en benämning på Wikens Lagsaga, som ända till sednaste tider bibehållit sig. Sedermera hölls lagmanstinget för Bohuslän merändels på Qvistrum, der nu Tunge, Sotenäs, Stångenäs och Sörbygdens domsaga har sitt tingställe. Se vidare Holmberg, Bohusläns Beskrifn., III, 42—53. — Inom socknen ligger äfven den af inköpta bondgårdar bestående egendomen *Foss* om $2^5/_{24}$ mant., tillhörig f. d. kronofogden H. J. Nordberg. — Adress: Uddevalla.

Fosstorp. Två mantal frälse-säteri och $^1/_2$ mantal frälse, vid sjön Bjelken, i Östra Wingåkers socken och Oppunda härad af Södermanlands län, utgör tillika med Bodaholm och Boda qvarn en del af Lewenhaupt'ska fideikommisset Claëstorp i samma socken och härad. I förra hälften af 1600-talet innehades Fosstorp af slägten Rosenstråle, 1663 och 1686 af Måns Knutsson Drake, gift med Brita Rosenstråle, och hvilken herre sannolikt uppfört den nu befintliga åbyggnaden af trä; år 1715 tillhörde gården hans son, C. M. Drake, som sålde den åt grefve N. Stromberg, hvars måg, landshöfdingen frih. A. Koskull, innehade Fosstorp 1740, hvarefter denna gård år 1768 inköptes af grefve Cl. Stromberg, som förenade den med Claëstorps fideikommiss. Grefve Nils Stromberg fick 1721 tillstånd att under Fosstorp afhysa Bodaholm, som låg på en udde mellan sjöarna Bjelken och Wiren samt under namnet Boda år 1663 tillhörde Görvel Lagesdotter Posse, enka efter friherre Carl Eriksson Sparre och riksrådet friherre Johan Pontusson De la Gardie; Boda tillhörde sedan Carl Erikssons Sparres son, landshöfdingen Er. Sparre († 1678) och inköptes af grefve Stromberg 1686 från den sistnämdes son G. F. Sparre och dennes medarfvingar. Säterierna Fosstorp och Bodaholm voro år 1857 taxerade till ett värde af 7,980 rdr banko.

Fotö. Ö i hafvet utanför Thorslanda socken i Vestra Hisings härad af Göteborgs län, bekant genom den nederlagsplats, som under kontinentalsperrningens tid Engelsmännen här hade under skydd af sin flottas kanoner ända tilldess Sverige förklarade England krig 1810, ehuru marknaden derstädes icke alldeles upphörde förr än genom freden 1812.

Foutskäl. Annex-socken i Marks härad af Elfsborgs län, 4 mil sydvest från Borås, uppgifves hafva en areal af 6,179 tunnland, af hvilka 120 äro sjöar och kärr. Hemmantalet är $15^1/_2$ skatte, $1^3/_4$ krono och $15^1/_8$ frälse, med 15 qvarnar, 2 torp och 1 ödeshemman på skattejorden, 2 qvarnar och 6 torp på krono- samt 2 qvarnar och 1 ödeshemman på frälsejorden, alltsammans 1857 taxeradt till 80,520 rdr banko. Invånarne, som 1840 utgjorde ett antal af 1,188, stego år 1850 till ett antal af 1,361 och 1856 till 1,379 personer. Socknen hade sistnämda år både fast och ambulatorisk folkskola; i den förra undervisades 20 gossar och 36 flickor, i den sednare 16 gossar och 18 flickor, medan 28 gossar och 30 flickor hade undervisning i hemmet samt 23 barn saknade undervisning. — Foutskäl socken är annex till Surteby konsistoriela pastorat af 2:dra klassen i Marks och Bollebygds kontrakt af Göteborgs stift. Kyrkan, af sten och med okänd ålder, tillbyggdes 1804. — I socknen nämnes en helsobrunn, kallad *Harekällan*, hvars vatten skall likna Lokas, och derjemte uppgifves, att man i en hög, kallad *Haralds Kulle*, skall år 1833 hafva hittat 14 stycken gamla mynt från Carl IX:s tid, slagna mellan 1604 och 1610. — Adress: Borås.

Fragg. Hytta, qvarn och såg på $1^5/_8$ mantal i Norbergs socken och Gamla Norbergs härad af Westmanlands län, vid Fraggsjöns utlopp, tillhör ett

bolag. Hyttan är gammal och upptagen redan på 1651 års längd; år 1699 voro interessenterna deri 12 bergsmän.

Franshammar. Jernbruk i Hassela socken af Södra Helsingland och Gefleborgs län, vid Köhl-åns och Skans-åns förenade vattendrag mellan Ås-sjöarna och Hassela-sjön, har 6 fria härdar och 3,600 sk℔:s smide, till större delen af eget tackjern, som blåses vid Gnarps masugn, hvilken lyder under Franshammar och under Ström i Harmånger. Till bruket hör äfven Hassela finbladiga sågverk, det äldsta af de här befintliga verken, anlagdt år 1752 af vice-häradshöfdingen And. Gropman i Huddiksvall, hvilken dock med anledning af protest mot anläggningen af egarne till Ströms och Aldersforss (nu Hedvigsforss) bruk, Jennings och Finlay, blef nödsakad att sälja sitt sågverk åt dessa. De nya egarne fingo år 1765 Bergs-kollegii tillstånd att från Ström till Hassela flytta en stångjernshammare med 2 härdar; men med anledning af nya protester och processer utfärdades privilegier för det nya jernbruket först 1790 i November, hvarefter den s. k. Öfra eller Thorsnäshammaren upprättades, grundad på hitflyttadt smide från Ramnäs bruk i Westmanland. Bruket utvidgades ytterligare åren 1836 och 1842. Bruket med jordegendomen, som består af tid efter annan inköpta strödda hemman, kallades sedan Franshammar och har vacker sätesbyggnad med utmärkt vacker belägenhet på en höjd mellan Damsjön och Hassela-sjön.

Freberga, Södra. Två mantal skatte i Vestra Stenby socken och Aska härad af Linköpings län, nära Wettern, med utjordar, betydligt jordbruk, ladugård o. s. v., tillhörde 1853 assessor O. Jansson.

Freberga, Norra. Ett och ett halft mantal skatte-säteri uti Motala socken och Aska härad af Linköpings län, har betydlig ladugård, stenbrott, fiske o. s. v. samt tillhörde år 1853 auditör Salander. Gården har hört under Motala kungsgård, förvärfvades före år 1636 af Carl Frankelin († 1644), innehades af hans måg Anders Koskull, med säterifrihet från 1659, utbyttes från reduktionen af Gustaf Koskull och stadnade sannolikt i slägten åtminstone ett halft århundrade; på 1750-talet tillhörde gården löjtnant C. G. Ekerman, gift med C. B. Koskull, hvilken såsom enka sålde den till C. G. Wennerstedt, hvarefter den ända till 1830 hade samma egare som det i samma socken belägna Lindenäs, som tillhörde Wennerstedt och dennes arfvingar.

Fredrika. Lappmarkspastorat i Åsele Lappmarks tingslag af Vesterbottens län, 12 mil v. n. v. från Umeå, omkring Lögde-ån, mellan Ångermanelfven och Stöttings-fjellet, uppgifves hafva en areal af 170,000 tunnland, af hvilka 20,000 äro sjöar och kärr. Socknen, som består af $15^{187}/_{192}$ oförmedlade mantal, beboddes år 1840 af 754 personer, men hade år 1850: 833 och 1856: 909 invånare. Uti socknens ambulatoriska skola undervisades sistnämda år af en examinerad lärare 73 gossar och 55 flickor, medan 15 gossar och 18 flickor hade undervisning i hemmet. — Socknen, det enda Lappmarkspastoratet i Ångermanlands nordöstra kontrakt, hörde till år 1797 till Åsele församling; första predikanten härstädes var Jonas Ångman. Såsom ett bevis, huru högt väfnads-slöjden utvecklat sig i denna aflägsna trakt af landet, torde det förtjena anmärkas, att inom Fredrika församling tillverkades år 1857: 2,250 alnar ylleväfnader, 1,950 alnar linneväfnader och 3,150 alnar bomullsdito, alltsammans värderadt till 4,276 rdr banko. Socknens kyrka ligger 21 mil från Hernösand. — Adress: Umeå.

Fredriksberg. Frälse-säteri af $^3/_4$ mantal i Döderhults socken och Stranda härad af Kalmar län, är en gammal gård, som fordom hette *Solberga* och var belägen på ett annat ställe, men omkr. år 1760 inköptes af stats-sekreteraren P. F. von Hegardt, som hitflyttade säterifriheten från Årsjögle i Mörlunda socken, byggde ny mangård och gaf stället namn efter sig. Han dog 1780, och Fredriksberg såldes då till

bergsrådet P. Cederbaum. Efter honom ärfdes gården af ryttmästar Cederbaum, som grundlade nya byggnader på en friliggande höjd, hvilken blifvit terrasserad; dessa byggnader fulländades af Cederbaums enka, Maria Fredr. Wannberg, och vidmagthöllos af sonen, brukspatron P. C. Cederbaum, som egde gården år 1828. I hans tid funnos här stora trädgårdar med orangeri, ett vackert bibliothek, ett mineralie-kabinett, samladt och ordnadt af bergsrådet Cederbaum, m. m. Under gården lydde då $11^{19}/_{36}$ frälsehemman i Döderhults, Fliseryds, Högsby och Mörlunda socknar, tillika med *Fredriksfors stångjernsbruk*, som 1858 hade 2 ofria härdar, 45 sk℔ frälserätt och 300 sk℔ privilegieradt smide af eget tackjern. Fredriksberg har ofta varit besökt af kgl. personer under deras resor, t. ex. af Gustaf IV Adolf, Carl XIII, Carl XIV (1813), konung Oscar som hertig af Södermanland (1819) o. s. v. År 1857 egdes gården af ryttmästaren J. F. Hultenheim.

Fredriksberg. Kopparverk i Fröderyds socken och Vestra Härad af Jönköpings län, fick sin kopparhytta färdig i September 1857, så att detta år ingen koppar kunde derstädes tillverkas; men imellertid hade ur Krongrufvan och Oscars Schacht brutits 326 samt ur Ekedals och Kammarherrens grufvor 52 sk℔ malm, hvarjemte 30 sk℔ blifvit erhållna ur gamla varp. År 1858, då blott 170 sk℔ malm uppfordrades, åstadkommos vid smältverken 80 sk℔ skärsten, men icke någon färdig koppar. Under loppet af år 1858 anlades två hyttor. Fredriksbergs koppargrufva började bearbetas 1764 och drefs af Eksjö Hofgårds bolag till 1810, då bolaget upplöstes.

Fredriksberg. Jernbruk uti Säfsnäs socken af Vester-Dalarne, anlades år 1729 af brukspatron H. O. Ström och utgör tillika med det af samma man år 1737 anlagda Annefors samt Rösjö ett jernbruk med 5 fria härdar, som 1857 tillverkade 5,898 sk℔ stångjern, 187 sk℔ spiksmide och 88 sk℔ stål. Fredriksbergs-verken egas af ett bolag.

Fredriksberg. Kobolt-verk, se *Johannisberg* och *Vena* grufvor.

Fredriksberg. Välbyggd gård uti Oxie by af Oxie härad och socken i Malmöhus län, tillhörde omkring 1810 direktör N. Kockum.

Fredriksberg. Strandverk vid Carlstens fästning, anlagdt åren 1737—1738 vid norra inloppet till Marstrands hamn i stället för ett der förut befintligt blockhus samt förseddt med bombfritt hvalf och logementer.

Fredriksberg, förut kalladt **Oxdjupet.** Fordom ett starkt fäste ½ mil från Waxholmen i sundet mellan Wärmdö och Rindö, nu öfvergifvet och begagnadt till magasin. Redan Gustaf I ämnade år 1549 igenfylla detta inlopp till Stockholm med nedsänkta stenkistor eller möjligtvis skeppsvrak, emedan man vid de i sednare tider företagna fyllningarna funnit, att de äldre gifva betydligt efter. Johan III och Carl Gustaf läto fortsätta fyllningsarbetet; men emedan vattnet var så djupt, att detta icke ville rätt gå för sig, började man 1724 anlägga Fredriksborgs fästning, som fulländades 1735. Fästningen bestod af ett stort torn, bestyckadt i flera våningar, hvälfdt och bombfritt, och hvilket ansågs som det största fästningstorn i Europa. Det hade magasinshus för proviant och krut, kommendantsrum, källrar o. s. v. samt en brunn med tillräckligt vatten. Tornet blef imellertid icke omgifvet med tillräckliga verk, hvilket eljest varit ämnadt. Vid stranden af sundet, mellan Wärmdön och Rindön, funnos två stora kaponierer med flera bombfria våningar samt imellan dem åtskilliga strandverk. Alla verken voro bestyckade med öfver 100 kanoner; men allt, som hörde till fästningen, har redan länge varit bortflyttadt derifrån.

Fredriksdal, fordom *Hättebo,* med underliggande *Klinten;* 2 mantal säteri uti Almesåkra socken och Vestra Härad af Jönköpings län. Bland egare nämnas öfverste Fabian von Vitinghoff till Nordanskog och Fredriksdal, gift

med Katharina Silfverhjelm, hvilken sistnämda skänkte altartafla och predikstol till Almesåkra kyrka år 1694. Kammarherren Cl. H. Stedt var egare 1770. Gust. Ad. Spaldencreutz 1844.

Fredriksdal. Två mant. frälsesäteri (Wrå och Åkra) i Wagnhärads socken och Hölebo härad af Nyköpings län, köptes år 1638 till frälse af öfverste Fredrik Fuchs och bebyggdes till säteri år 1643 samt blef 1647 tillerkändt åt hans enka, född De Wijk. Gården innehades sedan af hennes förra mans, Beckers, måg, Barclay, och såldes af hans arfvingar efter 1684 till S. Rotsach samt 1695 af denne till G. T. v. Berchner och kom genom hans dotter till landshöfdingen A. Hägerflycht, i hvars slägt gården stadnat, till hälften som fideikommiss sedan 1825. Underlydande äro 4 mantal frälse och Huseby qvarn. Egare år 1857 var öfverstlöjtnant N. H. Hägerflycht; säteriet var då taxeradt till 17,315 rdr bko.

Fredriksfors. Jernbruk i Undenäs socken och Wadsbo härad af Skaraborgs län, vid Eds å, äfven kalladt *Sättra,* anlades år 1756 af Jöns Kock, som derå erhöll privilegier till 800 sk℔:s smide. Bruket hade 1857 tre ofria härdar med 1,400 sk℔ privilegieradt smide emot 14 sk℔ hammarskatt; jordegendomen, 1¼ mantal, var taxerad till 10,075 rdr bko, och till gården hör derjemte en såg. Egare 1857 var ryttmästar Liljehök.

Fredriksfors. Jernbruk uti Bygdeå socken af Vesterbottens län, hade år 1858 två fria härdar och egdes af ett bolag. Bruket hade förut 2 ofria härdar med 900 sk℔ privilegieradt smide mot 9 sk℔ hammarskatt.

Fredriksfors. Se *Fredriksberg* i Kalmar län.

Fredrikshof. Det nu till kasern för Svea Lifgarde begagnade slottet Fredrikshof tillhörde fordom den nära derintill belägna Ladugården, och tomten blef den 3 Januari 1652 donerad till architekten Jean de la Vallée, som år 1653 erhöll tillstånd att på denna tomt bygga värdshus »och anställa allehanda lustspel och tidsfördrif till loflig recreation, icke allenast sådant, som här förut brukats, utan ock det han på främmande orter hade sett eller sjelf kunde inventera, samt upprätta bageri, gårkök, bryggeri, vinbränning och distillering m. m.» Stället kallades *Lustdal;* men inrättningen lärer icke haft önskad framgång. Sedan blef egendomen vid reduktionen indragen från en Mellitz' arfvingar och lagd till Gamla Ladugården; men under tiden tillhörde den likväl fältmarskalken grefve O. W. Königsmark och kallades en tid för *Königsmarkshof.* År 1733 blef kon. Fredrik I egare af egendomen och lät der uppföra ett stenhus och anlägga trädgårdar, hvarefter stället fick namnet *Fredrikshof.* Konungen skänkte sin nya skapelse åt presidenten friherre A. Broman, efter hvars död Fredrikshof år 1757 köptes af riksrådet friherre C. Ol. Hamilton, som der anlade ett stort orangeri. Sedan blef gården år 1772 inköpt till vinterpalats åt enkedrottning Lovisa Ulrika. Gustaf III hade imellertid förut köpt den på banko-auktion för 120,000 daler silfvermynt, men afstod den för 100,000 daler. Nu byggdes på Fredrikshof ett slott under inseende af Adelcrantz; men detta blef aldrig fullbordadt till mer än två tredjedelar, och hela vestra delen med dess flygel blef aldrig ens börjad. Slottet fullbordades år 1776 och hade kostat 4 tunnor guld. Efter Lovisa Ulrikas död 1782 beboddes Fredrikshof en tid af prinsessan Sophia Albertina; men sedan förvandlades slottets nedra våning, der Lovisa Ulrika bott, dels till tyghus, dels till spannmålsmagasin, och arsenalen flyttades till Fredrikshof 1793, men blef 1802 förd derifrån och uppställd uti det nu nedrifna orangeriet i dåvarande Kungsträdgården, nu Carl XIII:s Torg, och Fredrikshof uppläts sedan till kasern för Svea Lifgardet, som ännu innehar detsamma. — De under riksdagen 1780 arresterade herrarne Axel von Fersen, de Geer, Horn och Frietzky m. fl., höllos förvarade på Fredrikshof, och några år efteråt voro de i Anjala-Förbundet deltagande offi-

cerarne af Finska arméen likaledes arresterade här, åtminstone höll den del af Krigs-kollegium, som granskade och dömde i detta mål, sina sessioner på Fredrikshof. — Hästgardets kasern, som äfven i dagligt tal kallas Fredrikshof, är uppförd på de fordna Ekholmska och Sjöstedtska egendomarnas tomter, och anläggningen af denna kasern började år 1804; men först 1811 kunde regimentet inflytta deri.

Fredriksnäs. Gård i Gryts socken och Hammarkinds härad af Östergötlands län, nära en vik af hafvet, $4^1/_4$ mantal frälse-säteri (bildadt af Mar 1, Marsäter 1, Långedal 2 och Skräddarebo $^1/_4$ mant.), med qvarn och såg samt underlydande 1 mantal skatte Kallerum med såg, Brotorps och Qvarntorps qvarnar och tegelbruk, tillhörde 1857 kammarherren grefve Fritz A. G. Louis Stackelberg; säteriet med qvarn och såg var detta år taxerndt till 30,085 rdr banko. De säteriet utgörande gårdarne donerades 1612 till Bengt Larsson Dufva († 1621), tillhörde hans son och sonson, hvilken sistnämde (Johan Dufva, † 1698) utlöste Mar och Marsäter från reduktionen. Genom gifte med Johanna von Vitinghoffs och Brita Dufvas dotter Maria kom gården till landshöfding Reinh. Rehbinder († 1709) och förblef inom hans ätt till 1825; åren 1850 och 1853 egdes den af C. och T. Lundmark. Ett nu nedlagdt manufakturverk privilegierades år 1816. — Såsom en naturmärkvärdighet i trakten nämnes ett ovanligt starkt echo mot ett berg vid stranden. Det upprepar ända till 26 stafvelser i rad, och för att profva det brukar man vanligen upprepa orden: »*Ett sådant echo som här får man icke höra i all sin dar, om man lefde aldrig så länge.*»

Fredriksskans. Så benämnes den skans, som försvarar inloppet till Gefle och är belägen på en liten holme, fordom kallad *Blockhus-haren*, $^1/_2$ mil från hamnen. Mellan holmen och norra landet är så smalt och grundt, att endast små båtar kunna gå fram; men åt östra landet är vattnet bredare och så djupt, att 20 fots lastade fartyg kunna segla igenom. Här skall i äldre tider ett s. k. blockhus hafva stått. Skansen iståndsattes 1717, och genom densamma hindrades Ryska mordbrännarflottan, som år 1719 låg utanför i skären, från att komma upp till staden. Efter generallöjtuant Hugo Hamilton, som hade inseende öfver arbetet på skansen, kallades denna också *Hugo-skans*. Från åren 1720 till 1742, särdeles 1738, förbättrades skansens försvarsverk; efter freden 1743 bibehöllos der ännu 16 kanoner med 30 mans besättning under befäl af en löjtnant och en styckjunkare; år 1788 flyttades dock både kanoner och garnison till Waxholm. Året derpå iståndsattes imellertid skansen åter på bekostnad af Gefle stad och försågs med 8 stora kanoner. Vid samma tid anlades på Holmudden, vid yttersta inloppet, ett batteri med bestyckning af 8 kanoner.

Fredriksskans. Så kallades en vid Kalmar under Fredrik I:s tid, omkring 1740, anlagd skans, hvilken dock vanligast benämnes *Käringlåret.*

Fredros. Jernbruk i Gunnarskogs socken och Jösse härad af Wärmlands län, mellan sjöarna Stora Mangen och Stora Treen, hade 1858 tre fria härdar, förut 900 sk℔ privilegieradt smide och 9 sk℔ hammarskatt, allt af eget tackjern. Derjemte idkas spik- och manufaktursmide.

Fredsberg. Modersocken i Wadsbo härad af Skaraborgs län, genomskuren af Göta kanal, uppgifves hafva, tillika med annex socknen Bäck, en areal af 23,884 tunnland, af hvilka 1,320 äro sjöar och kärr, bland hvilka Fredsbergs Mosse är den största. Hufvudnäringen är jordbruk; skogarne äro illa vårdade; boskapsskötseln tämligen god. Qvinnorna äro flitiga väfverskor och tillverkade i synnerhet förut hufvudsakligast linneväfnader. Socknen, som består af $49^1/_2$ mantal skatte, $2^7/_{16}$ dito krono och $11^1/_8$ frälse, var 1857 uppskattad till 285,743 rdr bko och bebaddes år 1840 af 1,736, år 1850 af 1,927 och 1856 af 2,368 personer. Socknen hade sistnämda år både fast och ambulato-

risk folkskola; i den förra skolan undervisades 73 gossar och 60 flickor, i den sednare 26 gossar och 20 flickor, medan 25 gossar och 43 flickor undervisades i hemmet samt 19 barn hade dels enskild undervisning, dels bivistade allmänt läroverk. — Fredsbergs modersocken utgör, tillika med annexet Bäck och Björkängs kapell, ett regalt pastorat af 1:sta klassen i Norra Wadsbo kontrakt af Skara stift. Hela pastoratet består af $75^3/_{16}$ mantal, med 1 mantal prestgård och 1 dito stom, $11^3/_4$ tunnor vederlag och, år 1856, en befolkning af 3,542 personer. Kyrkan, belägen $4^1/_2$ mil från Mariestad och $3^3/_4$ mil från Skara, nybyggd af sten 1814 i fyrkantig form, är ljus och rymlig. Omkring gamla kyrkan syntes tydliga spår af äldre befästningar, i synnerhet på vestra sidan, der man ännu år 1812 kunde se ordentliga vallar. Tornet på gamla kyrkan blef 1691 förstördt genom ett åskslag och sedermera icke återuppbygdt. Bredvid kyrkogården finnas åtskilliga kummel och ättebögar, och vid gräfningar skall man hafva funnit gamla värjfästen, sporrar och spikar m. m. Genom pastoratet stryker Vest-Göta kanal-linien från Fägred i söder till Lyrestad i norr, och i Fredsbergs socken ligger kanalstationen Hajstorp; icke långt från det till pastoratet hörande Björkängs kapell ligger jernvägsstationen Töreboda vid kanalen. Vid Göranstorp i Fredsbergs socken gjordes år 1773 ett fynd af guldringar, dels runda, dels spiralvridna. — Adress: Mariestad.

Fredshammar. Jernbruk i Orsa socken af Stora Kopparbergs län, vid Ore elf, hade 1858 tillsammans 7 fria härdar. Bruket anlades af G. Heidenfelt, G. W. Schultz och friherre J. Cedercreutz samt privilegierades år 1697. Det tillverkar årligen omkring 5,000 sk℔ smide af eget tackjern och har derjemte manufaktursmide. Vid Orsasjön ligger den under bruket lydande *Bäcka* masugn. Vid Fredshammar finnes en husbehofsqvarn. Fredshammar och Bäcka egas af ett bolag.

Fredshög. Ett mant. skatte i Rengs socken och Skytts härad af Malmöhus län, har bördig åker och stor höfånget samt ålfiske i hafvet, till hvilket dess egor gränsa, men är hufvudsakligast anmärkningsvärdt derföre, att enligt en gammal dom de angränsande grannarne äro skyldiga att underhålla alla gärdegårdar omkring hemmanet.

Fredö. Hemman i Nikolai socken och Jönåkers härad af Nyköpings län, bortbyttes 1619 af S. Banér till hertig Carl Philip, köptes från kronan 1646 af friherre Gustaf Horn, tillhörde sedermera riksrådet friherre Er. Ryning och 1695 K. rådet grefve A. Stålarm till Sjösa i Svärta socken, under hvilket gods Fredö lydde 1854, tillika med andra lägenheter i Nikolai socken.

Frendefors. Modersocken i Sundals härad på Dal och i Elfsborgs län, näst Ed den största i provinsen, uppgifves hafva en areal af 49,956 tunnland, af hvilka 7,680 äro sjöar och kärr. Inom socknen ligger sjön Hästefjorden och en liten del af Rådane-sjön; från Hästefjorden rinner Dalbergs å genom socknens norra del, och i vestra delen leder Bodane-ån vattnet ur Rådane-sjön till Hästefjorden. I sydöstra, södra och vestra delarne är socknen bergig; men bergen äro låga. Hemmanen på slätten sakna skog. Socknen, som består af $48^1/_8$ hemman skatte, $3^1/_8$ dito krono och $1^3/_4$ frälse, 1857 taxerade till 288,045 rdr banko, beboddes 1840 af 3,625 personer, men hade 1850: 4,278 och 1856: 4,560 invånare. Uti socknens ambulatoriska skola undervisades sistnämda år af 2 examinerade lärare 250 gossar och 215 flickor, medan 160 gossar och 181 flickor hade undervisning i hemmet. — Frendefors modersocken utgör, tillika med annexerna Brålanda och Ryr, ett konsistorielt pastorat af 1:sta klassen i Södra Dals kontrakt af Carlstads stift. Hela pastoratet består af $119^1/_4$ förmedlade mant., med 1 mantal prestgård och 1 dito stom samt $8^1/_2$ tunnor vederlag; pastoratets befolkning steg år 1856 till 9,049 personer. Kyrkan, belägen $14^1/_2$ mil från Carlstad och $1^1/_2$ mil från Wenersborg, är af sten, byggd 1800, med torn och sakristia af sten. Altartaflan,

föreställande Uppståndelsen, är målad af Kraft och skänkt 1822 af prosten Stenberg i Bolstad. I choret hvila öfverstlöjtnant Elias Rosengrip och hans fru, Helena Ryting, och på östra gafveln sitter en minnessten öfver prosten doktor P. P. Ekelund. — Bland gårdar i socknen märkas $^1/_2$ mant. skatte *Holmen*, hvilket 1681 som s. k. nytt säteri under namnet *Ekelundsholm* tillhörde generalmajoren Robert Lichtone, och militieboställét *Kläfverud*, som år 1563 var bland grefve Svante Stures arfvegods och år 1577 tillhörde grefve Gustaf Axelsson Banér, hvilken 1600 halshöggs i Linköping. Hans son, Carl Banér, vice-guvernör i Preussen och död i Elbing 1632, hade. Kläfverud under sin sätesgård *Hufvudnäs*, belägen der staden Wenersborg sedan anlades 1643. Inom socknen finnes en mineralkälla, kallad *Dykällan*, och en god bränntorfsmosse, kallad Skeemosse. Af fornlemningar nämnas 5 hällekistor och 25 stenrör. — Adress: Wenersborg eller Åmål.

Frendö. Gård i Fergelanda socken och Walbo härad på Dal, har på en höjd en stor ättehög och tomtning efter en byggnad, enligt sägnen en kyrka, som man här ämnat uppföra. Folksägnen berättar, att under byggandet företog sig en jätte hvarje natt att bära bort grundstenarna till det stället, der Fergelanda kyrka nu står. En natt, då han på detta sätt bar sten, kom han att dröja ute, tilldess solen gick upp. Han förvandlades då till en stor sten. Denna sten finnes ännu upprest mellan Skriketorp och Fergelanda kyrka, och den sten, som jätten bar, då han förvandlades, ligger bredvid den större.

Frenninge. Modersocken i Färs härad af Malmöhus län, uppgifves hafva en areal af 11,849 tunnland, af hvilka 22 äro sjöar och kärr. Åkerjorden är sandig, hötillgången god; torfjord och skog finnas tillräckligt. Socknen består af $18^3/_4$ mantal skatte och $3^{13}/_{24}$ dito frälse, taxerade till 161,325 rdr bko. Folkmängden, som 1840 uppgick till 1,541 personer, utgjordes år 1850 af 2,268 och 1856 af 2,466 invånare. I socknens fasta skola undervisades sistnämda år af 1 examinerad och 1 oexaminerad lärare 153 gossar och 141 flickor, medan 5 gossar och 6 flickor undervisades i hemmet. — Frenninge modersocken utgör, tillika med Wollsjö annex, ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen i Färs kontrakt af Lunds stift. Hela pastoratet består af $32^1/_2$ förmedlade mantal, med $^3/_4$ mantal prestgård och $^1/_4$ annexhemman, kronotionden är 3 t:r 20 k:r, och pastoratets hela befolkning uppgick 1856 till 3,521 personer. Frenninge kyrka, utförligt beskrifven af Brunius i »Skånes Konsthistoria», sid. 138, ligger på en ansenlig höjd $4^1/_2$ mil från Lund; i kyrkan står en dopfunt af rödaktig marmor. — I socknen ligger hemmanet *Skumparp*, $^7/_{16}$ mantal, Nils Månssons födelseort; derjemte märkas *Wallarp*, $4^4/_{78}$ och *Wallarum*, 3 mantal. År 1858 fanns inom socknen ett garfveri, tillhörigt P. Westlunds Söner, som under året tillverkade för ett värde af 1,265 rdr bko. — Adress: Hörby.

Fresta. Modersocken i Wallentuna härad af Stockholms län, belägen omkring sjön Norrvikens öfra ända, mellan Sollentuna i sydvest, Ed i vester, Hammarby i nordvest, Wallentuna i nordost och Täby i sydost, uppgifves hafva en areal af 4,605 tunnland, af hvilka 420 äro sjöar och kärr. I Norrviken infalla här Fjäturns vattendrag från söder och Skällnora-ån från öster; den sistnämdas stränder utgöras af bergkullig skogsbygd, likasom öfriga delar af socknen, dock omvexlande med jemnare trakter. Till socknen hörer äfven skogen Törn. Rådande jordmånen är lera; hufvudnäringarne åkerbruk och boskapsskötsel. Socknen, som består af $8^1/_4$ hemman skatte, $6^3/_4$ dito krono och $5^1/_2$ frälse, var 1857 uppskattad till ett värde af 163,425 rdr bko och beboddes 1805 af 427, 1850 af 471 och 1856 af 441 personer. Socknen hade sistnämda år, tillika med Hammarby, både fast och ambulatorisk folkskola med en examinerad och en oexaminerad lärare; i den förra skolan undervisades 37 gossar och 10 flickor, i den sednare 17 gossar och 15 flickor,

medan 3 gossar och 3 flickor hade enskild undervisning samt 20 gossar och 31 flickor undervisades i hemmet. — Socknen förekommer under namnet *Fræsta* redan 1291 och synes 1314 hafva varit annex till Hammarby af *Provincia Valendahundæri* och *Attundia;* nu mer utgöra modersocknen Fresta och annexet Hammarby ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen i Vestra Roslags kontrakt af ärkestiftet. Hela pastoratet består af 49 förmedlade mantal, med 1 mantal prestgård; vederlaget är 18 tunnor 28 kappar; pastoratets befolkning uppgick år 1856 till 974 personer. Kyrkan, belägen $2^3/_4$ mil från Stockholm och 5 mil från Uppsala, är gammal, byggd af gråsten; der finnas grafstenar öfver rikstygmästaren J. von Berfeldt († 1619) och assessor Ehrenstedt († 1717). — Liljegren uppräknar icke mindre än 16 runstenar, dels i och vid kyrkan, dels vid gårdar inom socknen. Inom pastoratet hafva derjemte i äldre tider funnits flera runstafvar, balkar med runor och en s. k. Rime-Runabok om 6 blad (nämd 1628). — Bland gårdar i socknen märkas: *Skällerum, Ahlby,* 1 mantal skatte med underlydande 1 mantal, — *Bollstanäs* eller *Grimsta,* $2^1/_2$ mantal frälse, $^3/_8$ krono, — *Ekeby,* 3 mantal frälse, och *Odenslunda,* 1 mantal skatte. — Adr.: Stockholm, Antuna.

Friberg. Berustadt säteri om $2^1/_4$ mantal uti Fittja socken och Lagunda härad af Uppsala län, vid Arnöviken, anses nämdt redan år 1220 under namnet *Vrebagert,* såsom tillhörande Hagby kyrka; i sednare tider har gården varit innehafd af slägterna Cruus, 1670, De la Gardie 1685 och till 1760, derpå af Buckau, som 1769 köpte det till skatte, och hvars familj egde gården ännu 1825; omkring 1850 egdes Friberg, med $2^3/_4$ mantal i samma socken, af en Almqvist.

Friberg, eller **Borgberg.** Berg uti Tjärstad socken och Kinds härad af Östergötland, icke långt från Hallstads säteri, vid ändan af sjön Jerlunden, kallas äfven *Borgberg* och företer ännu lemningar efter en der befintlig forntida borg.

Fridene. Annex-socken i Wartofta härad af Skaraborgs län, $1^1/_2$ mil vester från Hjo, uppgifves hafva en areal af 5,392 tunnland, af hvilka 70 äro sjöar och kärr. Socknen är belägen i skogsbygd, så att handaslöjder här idkas; men åkerbruket skötes dock med allvar, och socknen står eller stod i ett visst anseende för sitt hvete. Den består af $9^1/_4$ mantal skatte, $2^1/_2$ dito krono samt 1 frälse och beboddes år 1840 af 459, 1850 af 524 och 1856 af 547 invånare. Uti socknens fasta skola undervisades sistnämda år af en examinerad lärare och en klockare 40 gossar och 33 flickor, medan 12 gossar och 15 flickor undervisades i hemmet. — Frideue-socken är annex till Fröjereds konsistoriela pastorat af 2:dra klassen i Kåkinds kontrakt af Skara stift. Kyrkan, ombyggd år 1805, har torn af sten. — Inom socknen ligga $^1/_4$ mant. säteri *Djurahult* samt militieboställena *Tjustorp* och *Wäbjörntorp.* — Adress: Hjo.

Fridlefstad. Modersocken i Medelstads härad af Blekinge län, $1^1/_2$ mil norr från Carlskrona, uppgifves hafva en areal af 37,191 tunnland, af hvilka 3.520 äro sjöar och kärr. Socknen har talrika småsjöar och ett stort antal husbehofsqvarnar; jordbruk och bränvinsbränning äro hufvudnäringarne. Furså och Fursbro utgöra gränsskilnaden mellan Fridlefstads socken i Bleking och Wissefjärda socken i Kronobergs län; vid gränsen mot Tving ligger sjön *Alljungen.* Socknen, som består af $54^3/_8$ mantal, beboddes 1840 af 4,280 personer, men hade år 1850: 4,692 och 1856: 4,943 invånare. Sistnämda år hade socknen både fast och ambulatorisk skola; i den förra undervisades 55 gossar och 29 flickor, i den sednare 35 gossar och 40 flickor; 1 gosse bivistade allmänt läroverk, 73 gossar och 76 flickor hade enskild undervisning, och 93 gossar samt 85 flickor undervisades i hemmet. — Fridlefstad socken utgör tillika med Rödeby annex uti Östra Härad och Sillhöfda kapell ett regalt pastorat af 1:sta klassen uti Medelstads kontrakt af Blekinge län. Hela pastoratet består af $90^1/_2$ oförmedlade man-

tal, med $^3/_4$ mantal prestgård och $^1/_4$ dito annexhemman; kronotionden är 1 tunna 13 kappar, tax. 385; hela folknummern steg år 1856 till 8,148 personer. Kyrkan, en gammal stenbyggnad, utan torn, har varit helgad åt den Hel. Martin, hvars dag fordom årligen firades till minne af kyrkans invigning. I kyrkans gamla sigill syntes också helgonet, som vände sig mot en tiggare, och omskriften lydde: *Sigillum Ecclesiæ Frilleste.* Socknen hade fordom två kapeller, i Holmsjö och Höryd, der märken efter dem ännu skola synas; för närvarande har socknen ett kapell vid Sillhöfda. — Icke långt från Fridlefstads by, — berättar Sjöborg, — är en äng, kallad Gunåkra, på hvilken man finner en med uppresta stenar kringsatt höjd, kallad *Fridlefs* eller *Fridleifs Graf.* Stensättningen är äggformig, och vid ena ändan står en sten, större än de öfriga. Sjöborg tror, att socknen fått namn efter denna Fridleif, som varit någon mäktig man, någon fylkes- eller häradskonung, och, fortfar han, »i socknen felas icke minnesmärken efter gamla byggnader, hvilka man tills vidare upplysning kan kalla slott, för att i så måtto bevisa, att hvarken Fridleif varit utan residens eller hans hirdmän utan gårdar.» Sådana qvarlefvor finnas vid Elmeryd, vid Harstorp, vid Björkeryd på en backe, kallad Röerne, vid Askunga, på Riddarehögen, och vid Skygården. — Adress: Carlskrona.

Friel. Annex socken i Åhs härad af Skaraborgs län, $3^1/_2$ mil o. n. o. från Wenersborg och $2^1/_2$ mil v. s. v. från Lidköping, vid Wenern, uppgifves hafva en areal af 3,124 tunnland, af hvilka 10 äro kärr och sjöar. Socknen har fordom haft betydlig skog; men på sådan är nu tillgången ringa, och den bränntorf, hvaraf förut funnits tillgång, är nu också medtagen. Utom jordbruk, idkas något fiske i Wenern. Socknen består af $4^5/_8$ mantal skatte, $1^1/_2$ dito krono samt $4^7/_{16}$ frälse, var 1857 taxerad till ett värde af 42,300 rdr bko och beboddes 1840 af 466, 1850 af 500 och 1856 af 543 invånare. — Friels socken är annex till Thuns regala pastorat af 2:dra klassen i Kållands kontrakt af Skara stift. Kyrkan är af hög ålder, liten, mörk och dyster. — Bland fornminnen i socknen nämnas åtskilliga resta stenar närmare Wenerns strand, men saknande inskrift, och utan att någon tradition är fäst vid dem. För längre tid sedan hittades nära intill Friels by, i ängen åt Wenern till, en kopparflaska med handtag, i hvilken lågo två guldringar och spetsen af en värja, medan flaskan för öfrigt var full af ben och aska. — Ingen märkligare gård finnes inom socknen. — Adress: Lidköping.

Friggeråker. Annex-socken i Gudhems härad af Skaraborgs län, $^1/_2$ mil n. n. o. från Falköping, uppgifves hafva en areal af 3,819 tunnl. och är belägen på slätten mellan Mösse-, Brunhems- och Ålleberget, hvilken i hednatiden var rik på orter, helgade åt gudarne. Socknen består af $12^1/_2$ mantal skatte, $1^1/_8$ dito krono samt $9^3/_4$ frälse och var 1857 taxerad till ett värde af 94,700 rdr bko. Invånarne, år 1840: 380 personer, utgjorde 1850 ett antal af 390 och 1856 af 435 personer. Socknen hade sistnämda år fast folkskola gemensam med Thorbjörntorp; i densamma undervisades af en examinerad lärare och en klockare 53 gossar och 32 flickor, medan 33 flickor hade undervisning i hemmet och 11 barn saknade undervisning. — Friggeråker är ett af annexerna till Falköpings stads regala pastorat af 1:sta klassen i Wilska kontrakt af Skara stift. Kyrkan, af sten, belägen invid vestra jernvägs-stambanan, mörk och trång, är en bland de äldsta i Westergötland och anses vara anlagd på den Hel. Sigfrids bedrifvande vid år 1000. — I socknen ligga säterierna *Bäckabo* och *Stugugården.* — Adress: Falköping.

Frillen. Sjö i Femsjö socken och Westbo härad af Jönköpings län, på gränsen mot Halland.

Frillestad. Modersocken i Luggude härad af Malmöhus län, $1^1/_4$ mil o.s.o. från Helsingborg, uppgifves hafva en areal af 2,384 tunnland, har åkerjord af lermylla och sandjord, godt höbol, någon skog och tillräcklig torfjord, be-

står af $10^1/_8$ mant., 1857 taxerade till ett värde af 60,530 rdr bko, och beboddes 1840 af 420, 1850 af 519 och 1856 af 538 invånare. I socknens fasta folkskola undervisades sistnämda år 28 gossar och 18 flickor, medan 5 gossar och 4 flickor hade undervisning i hemmet. — Frillestads modersocken utgör med annexet Ekeby ett alternativt regalt och patronelt pastorat af 3:dje klassen i Luggude kontrakt af Lunds stift. Egaren af Gidsholm nämner pastor två gånger och konungen den tredje. Hela pastoratet består af $26^5/_{56}$ oförmedlade mantal, med $1^1/_4$ mantal prestgård och $^1/_2$ annexhemman, samt beboddes år 1856 af 1,509 personer. Kyrkan ligger $4^1/_2$ mil från Lund. — Ingen större gård finnes inom socknen. — Adress: Helsingborg.

Frillesås. Modersocken i Fjäre härad af Hallands län, med en liten del i vester vid Lyfta-åns utlopp sträckande sig till hafvet, uppgifves hafva en areal af 8,910 tunnland, af hvilka 415 äro sjöar och kärr. Socknens insjöar äro små, och den ur Lofsjön i Förlanda socken upprinnande Lyfta-å rinner igenom socknen. De odlade sträckorna äro hopträngda mellan en mängd kala och ofruktbara berg, inskränkta till utrymme, men bördiga. Jordbruk är hufvudnäringen; derjemte idkas spånad af lingarn, som säljes till Marks härad, hvarjemte någon del af socknens manliga ungdom begifver sig ut på sjöresor. Socknen består af $21^5/_{24}$ mantal skatte, $3^1/_{24}$ mantal krono samt 8 dito frälse, år 1857 taxerade till ett värde af 100,110 rdr banko, och beboddes år 1840 af 1,038, 1850 af 1,235 och 1856 af 1,261 invånare. Sistnämda år hade socknen ambulatorisk skola med en examinerad lärare, som undervisade 55 gossar och 29 flickor, medan 2 flickor hade undervisning i hemmet. — Frillesås modersocken utgör, tillika med annexerna Gällinge och Idala, ett regalt pastorat af 2:dra klassen i Fjäre och Wiske kontrakt af Göteborgs stift. Hela pastoratet består af $64^{101}/_{105}$ mantal, med 1 mantal prestgård och 1 dito enkesäte samt beboddes 1856 af 2,416 personer. Kyrkan, belägen $2^7/_8$ mil från Kungsbacka och $5^5/_8$ mil från Göteborg, är af sten under tegeltak och har torn, uppfördt år 1764. — Inom socknen ligger säteriet *Elekjerr*. — Bland fornlemningar märkes *Kung Fridlefs Graf*, — efter hvilken socknen tros hafva sitt namn. Grafven ligger något i vester från socknens kyrka, har blifvit öppnad år 1730 och befanns innesluta en starkt sammansatt stenkista, hvari stod en urna af ler, fylld med aska, kol och brända ben. Bredvid urnan låg ett kopparsvärd och en ganska väl arbetad gördel, öfverdragen med bronz och emalj. Vid urnan låg också en oformligt stor stigbygel. Längre i vester från Kung Fridlefs Graf ligga två andra grafkullar, den ena af 46, den andra af 51 alnars omkrets. — Adress: Kungsbacka.

Frinnaryd. Modersocken uti Norra Wedbo härad af Jönköpings län, sträckande sig från Svartån till Östergötlands gräns ungefär med 1 mils längd, mellan Säby i norr, Linderås i vester och Marbeck i söder samt mot Linderås begränsad af Svartån, uppgifves hafva en areal af 8,007 tunnl., af hvilka 430 äro sjöar och kärr. Fyra smärre sjöar finnes inom socknen. Jordmånen är öfver allt god; men stenbunden, företrädesvis i östra delen; denna del af socknen har god tillgång på skog, om hvilken det är knappt i vestra delen. Socknen består af $26^1/_4$ förmedl. mantal, deraf $13^1/_4$ mant. skatte, $5^1/_2$ dito krono och $7^1/_2$ dito frälse, med 2 utjordar på skatte, 1 utjord, 1 torp och 1 qvarn på krono. Befolkningen, som 1840 steg till 667 personer, utgjordes 1850 af 728 och 1856 af 691 invån. Socknen hade sistnämda år fast folkskola med en examinerad lärare, som undervisade 41 gossar och 26 flickor, medan 7 gossar och 9 flickor undervisades i hemmet. — Frinnaryd socken, som i början af Lutherska tidhvarfvet var annex till Linderås, men sedan hörde till grefskapet Wisingsborg, blef af grefve Per Brahe den Yngre år 1641 gjord till särskildt pastorat och är nu ett regalt pastorat af 3:dje klassen i Norra Wedbo kontrakt af Linköpings stift. Prestgården, skänkt af grefve Per,

består af 2 hemman i Frinnaryds by. Kyrkan, belägen 8 mil från Linköping och $3^1/_4$ mil från Ekesjö, är af sten och mycket gammalt byggnadssätt. Kyrkan nedbrann af åskeld Christi Himmelfärdsdag 1659, men återuppbyggdes, målades 1664 och reparerades 1757; läktaren, uppsatt år 1693, prydes med bilder i trä af Christus, apostlar och martyrer; altarprydnaden består likaledes af bildsnideri, föreställande Himmelsfärden och Nattvardens instiftelse. En starkt förgylld oblatask af koppar och ett rökelsekar, likaledes af koppar, förvaras i kyrkan; dennas silfver, 199 lod, blef år 1829 bortstulet genom inbrott. — Inom socknen ligga *Hästeryd*, ett urgammalt Bonde-gods, tillhörigt Bondeska fideikommisset Bordsjö eller Kathrineholm, *Qvarnstad*, *Dagstorp* och *Hyltan*. — Adress: Boxholm.

Fristad. Modersocken i Wedens härad af Elfsborgs län, 1 mil n.n.o. från Borås stad, uppgifves hafva en areal af 7,521 tunnland, af hvilka 1,275 äro sjöar och kärr. Bland sjöar märkas: *Artingen*, $^1/_4$ mil lång, och *Öresjö*, af en half mils längd, uti hvilken den genom socknen löpande *Öre-elf* faller ut; denna å, äfven kallad Risa-elf, antager efter utloppet ur sjön namnet Wiskan. Rådande jordmånen i socknen är sandmylla, ängen är svag, något lin och hampa odlas, likasom något humle. Bland binäringar märkes smide af yxor, liar och bjellror; handelsrättigheten begagnas föga. Socknen består af $12^1/_4$ mantal skatte, $3^7/_8$ mantal krono och $10^3/_8$ dito frälse, med 1 qvarn och 1 tegelbruk på skatte, 1 såg och 1 stamp på krono, alltsammans 1857 taxeradt till ett värde af 88,942 rdr bko. Befolkningen, 1840: 842 personer, steg 1850 till 919 och 1856 till 934 invånare. I socknens ambulatoriska skola undervisades sistnämda år 29 gossar och 25 flickor, medan 26 gossar och 24 flickor hade undervisning i hemmet och 2 barn saknade undervisning. — Fristads socken lades år 1628 under Borås pastorat, skiljdes derifrån år 1671, men förenades åter dermed genom kongl. resolutioner af 1680 och 1687. År 1783 begärde Fristadsboerna åter att skiljas från Borås; men Gustaf III resolverade, att Borås och Fristad skulle framdeles utgöra ett pastorat, hvilket dock åter upphäfdes år 1859, då Borås pastorat delades i 2 regala pastorater af 2:dra klassen, det ena innefattande Borås, Torpa och Brämhult, det andra Fristad, Borgstena och Gingrid. — Fristads kyrka, belägen $1^1/_4$ mil från Borås, är byggd af sandsten med hvälfdt tak utan torn. En tradition berättar, att kyrkan fordom stått på Fristads hed. — Inom socknen ligga det gamla Gylta-godset *Påtorp* samt exercisplatsen *Fristads Hed* med ett gammalt domaresäte. Stensättningar finnas dessutom inom socknen vid *Sjölid* och *Slättäng*. — Adress: Borås.

Fristorp. Säteri uti Tunhems socken och Wäne härad af Skaraborgs län, bestående af 1 mant. frälse säteri samt $1^1/_2$ dito skatte och en kalkugn, alltsammans taxeradt till 15,500 rdr bko, egdes 1857 af förre handlanden Ahlroth. Bland äldre egare nämnes 1812 en Kosboth.

Fritsla. Annex-socken i Marks härad af Elfsborgs län, 2 mil s.s.v. från Borås, uppgifves hafva en areal af 4,467 tunnland, af hvilka 105 äro kärr och sjöar. Socknen består af $6^1/_8$ mantal skatte, $1^{15}/_{16}$ dito krono samt $6^1/_8$ frälse, med 14 qvarnar och 2 sågar, alltsammans 1857 uppskattadt till ett värde af 102,837 rdr bko. Befolkningen, 658 personer år 1840, steg år 1850 till 725 och 1856 till 793 invånare. Uti socknens fasta skola undervisades sistnämda år 18 gossar och 10 flickor, medan 22 gossar och 30 flickor hade undervisning i hemmet samt 17 barn begagnade enskild undervisning. — Fritsla socken är annex till Seglora konsistoriela pastorat af 2:dra klassen i Marks och Bollebygds kontrakt af Göteborgs stift. Kyrkan, af trä, uppfördes åren 1612—1621. — Inom socknen ligger en mindre herrgård, *Ramslätt*. — Adress: Borås.

Fredehammar, eller **Fruhammar.** Gård i Norra Wi socken och Ydre härad af

Östergötlands län, anses hafva fått sitt namn af en småkonung, vid namn Frode, som ligger begrafven derstädes, och hvars graf betecknas med 4 stora stenar, 2 vid hufvudet och 2 vid fötterna.

Fredes Hög. Se *Fjärds* socken.

Fresta. Härad uti Malmöhus län, gränsande i norr till Christianstads län, i öster till Färs härad, i söder till Torna och i vester till Onsjö och Harjagers härader, innehåller omkring 4 mil i bredd och i längd vid pass 5 mil samt har en areal af 148,548 tunnland, af hvilka 8,497 äro sjöar och kärr. Inom häradet ligger Ringsjön, hvars aflopp är Rönne å; den betydligaste ån är Getinge å. Häradet är skogrikt, mindre odladt och bördigt än de öfriga häraderna inom länet, har sumpig, kall, kärraktig och stenbunden grus- och lerjordmån och är mindre rikt på säd, men har ansenlig hötillgång och godt mulbete, hvarföre boskapsskötsel är hufvudnäring. Uti häradets betydliga bok- och ekeskogar gödas svin i mängd. Humlegårdar finnas tämligen allmänt; linne- och ylletyger tillverkas. Den vanliga klädedrägten är, för karlarne, hattar med röda band kring kullen, svarta tröjor och skinnbyxor, för qvinnorna svarta och blå tröjor och kjolar med korta lif samt rödbruna skinnpelsar om vintern; de ogifta bruka röda band i hårflätorna, och hustrurna bära på hufvudet hvita kläden med långa utstående ändar. Karlarne sysselsätta sig med skogshygge, och qvinnorna sköta hufvudsakligast ladugården. Häradet, som har sitt tingsställe i Hörby och 1856 beboddes af 23,237 personer, består af följande socknar: $12^1/_8$ mantal af Norra Rörum, $1^{23}/_{24}$ mantal af Tjörnarp, $^5/_8$ mantal af Häglinge, Södra Rörum, Höör, $9^1/_{48}$ mantal af Munkarp, $6^7/_{24}$ mant. af Svensköp, Fulltofta, Östra Espinge, 1 torp (Skältäppehus) af Stödhaf, Hörby, Lyby, Gudmuntorp, Hurfva, Bosjökloster, $1^3/_{16}$ mantal af Vestra Sallerup, Östra Sallerup, Ströö, Skarhult, $12^1/_4$ mantal af Borrlunda, Skeglinge, Höxeröd, $16^{55}/_{96}$ mantal af Gårdstånga, Holmby, Harlösa och Hammarlunda.

Fresta. Prosteri uti Lunds stift, består af följande pastorater: Östra Sallerup och Långaröd, regalt; — Hörby och Lyby, konsistorielt; — Höxeröd, reg.; — Fulltofta och Östra Espinge, alternativt regalt och patronelt; — Södra Rörum och Häglinge, konsist.; — Höör och Munkarp, regalt; — Norra Rörum och Hallaröd, konsist.; — Bosjö-kloster (Klinta), patronelt; — Gudmuntorp och Hurfva, alternativt konsistor. och patronelt; —. Borrlunda och Skeglinge, konsistor.; — Harlösa och Hammarlunda, reg.; — Strö och Skarhult, patr.; — Gårdstånga och Holmby, konsistor. Alla dessa socknar tillhöra Malmöhus län, utom Häglinge och en liten del af Norra Rörum, som ligga uti Christianstads län. Prosteriets befolkning uppgick 1856 till 26,311 personer.

Frestviken. Kapell-församling till Föllinge Lappmarkspastorat i Jämtlands Norra Kontrakt, belägen i Jämtlands Norra fögderi, 16 mil från Östersund och 14—15 mil från moderkyrkan. Socknens längd uppgifves till omkring 15 mil; befolkningen steg år 1856 till 680 personer, hvartill kom en Lappförsamling af 248 personer. Församlingen har ständig kapellpredikant sedan 1842; en ny kyrka invigdes 1839; men den gamla står ännu qvar omkr. 2 mil från den nya, och hålles der gudstjenst 2—3 gånger om året. Se vidare *Föllinge* socken.

Fruberget. Berg i Vester-Hanninge socken af Södertörn, $3^1/_2$ mil från Stockholm, på venstra sidan om inloppet till Landfjärden, vid Häringe gods, är i trakten vida beryktadt. Berget, som står i en skog af ekar och granar, röjer, säger Dybeck i »Runa», flerestädes spår efter våldsamma krafter, hvilka en gång tagit i tu dermed. »Den dristige och vettlystne kan, — fortfar han, — genom mörka gångar eller hålor tränga till bergets inälfvor. En af hålorna är märkvärdig för sin rymlighet; endast få känna ingången, och ännu färre söka den, emedan grottan står i ett ganska tvetydigt rykte. Enligt en redan på 1700-talet upptecknad sägen skall vid

den tid, då Christendomen infördes i landet, en fru, som antagit den nya läran, hafva dolt sig härstädes, men blifvit upptäckt genom galandet af en tupp, som hon hade med sig, och derefter afdagatagen, tillika med sina anhöriga. — Gossen Jan i Sotholmen berättade för Dybeck, att, då en dag Gröndalarn var stadd i grannskapet af berget, sysselsatt med att så, framkommo till honom ur skogen två män, som anmodade honom att följa med dem till Frugrottan. Han efterkom deras begäran. När de kommit fram till grottan, gingo de bägge männen in deri och försvunno der, hvarefter Gröndalarn, som stadnade vid ingången, hörde dem från det inre af grottan ropa till honom: »sicks du? sicks du? (ser du?)», på hvilket tilltal de af honom fått till svar ett kort *nej*, hvilket han »för säkerhet skull» fäst med ed. Han hade visserligen kommit lyckligt och väl derifrån, men insjuknat kort derefter. — Vanligen skall man vid besök i det inre af grottan mötas af hvinande slungstenar. Någon gång höres från det innersta sprakning af eld, hvilken förmenas brinna utan låga, emedan sådan aldrig förmärkes. — Sjelfva Bergsrået eller Bergfrun träffas någon gång i trakten omkring. En man hade, »medan solen var som hetast», lagt sig till hvila på en häll i Kalkbergsängen samt insomnat der. Då han vaknade (solen var då nedgången), stod Bergsrået hardt när. Det var klädt i hvita kläder, och han tyckte sig se, att det log åt honom. Mannen menade derföre, att under det han vridit sig i sömnen något af hans plagg råkat i olag, men fann vid efterseendet, att så icke skett. Bergsrået log åt honom andra och tredje resan, hvarefter det makligt återvände till berget, gick tre hvarf omkring detsamma och slutligen dit in. Mannen fann icke något skäl att längre dröja på stället.»

Frugård. Säteri uti Näs socken och Åse härad af Elfsborgs län, på Wenersnäs, 1 mil från Halle- och Hunneberg samt 2 mil från Wenersborg, utmed Wenern, har fordom tillhört slägterna Oxenstjerna, Bååt och Bjelke. Landshöfdingen friherre Thure Bjelke lemnade år 1687 Thureholms sätesgård i Södermanland till sin kusin, kongl. rådet och fältmarskalken grefve Nils Thuresson Bjelke, i utbyte mot Frugård, hvilket gods sedan tillhörde slägten Zelow och derefter riks-ståthållaren grefve B. von Platen, upphofsmannen till Göta kanal. Gården tillhörde under de sednare åren grefve C. D. Reventlow, som äfven egde Wenersnäs i samma socken. Under Frugårds säteri lyda $10^1/_2$ hemman; gården har vacker barrskog, lastageplats och fiske i Wenern samt det så kallade Frugårdssund. Egendomen har utmärkt vackert läge nästan midt på näset och är bebyggd med corps de logis af sten samt försedd med vackra trädgårdar.

Frustagan. Grotta uti ett berg på Sandhamns-ön (Sandön) i Wermdö socken och skeppslag af Stockholms län, så rymlig, att 6—8 personer kunna stå raka derinne. Grottan är alldeles rund och har en liten ingång på ena sidan.

Frustuna. Modersocken i Daga härad af Nyköpings län, mellan Thorsåker och Lästringe i sydost och söder, sjön Likstammen i sydvest mot Ludgo, Björnlunda i vester, Stor- och Kattnäs- eller Tuna-sjöarna i norr samt Frustuna- eller Fröjsjön, Sigtuna-ån och Sillen i öster, uppgifves hafva en areal af 19,810 tunnland, af hvilka 2,990 äro sjöar och kärr. Landet sluttar mot vattendragen i norr och öster, består i norr af småkulliga slätter, i midten, mot söder och sydvest af skogs- och bergsmark samt genomdrages af talrika vatten, som utfalla dels i Sillens sydvestra vik, dels till Fröjsjön och Likstammen. Rådande jordmånen är dels lera, dels jäsjord, dels sand; näringarne äro åkerbruk, ängs- och skogsbruk, fiske m. m.; det fordom här idkade bergsbruket är nu nästan alldeles nedlagdt. Socknen består af $40^7/_8$ förmedlade mant. ($28^1/_8$ mant. skatte, $1^1/_2$ dito krono och $11^1/_4$ frälse), och befolkningen, som år 1810 utgjordes af 1,116 personer, steg 1850 till 1,238 och 1856 till 1,257 invån. Socknen hade sistnämda år fast folkskola, i hvilken en examinerad lärare

och klockaren undervisade 33 gossar och 10 flickor, medan 16 gossar och 36 flickor undervisades i hemmet och 49 gossar samt 46 flickor saknade undervisning. — Frustuna socken förekommer under namnet *Frøstuna (cum annexa) in prepos. Nicopensi* omkring 1314 och oftare samt utgör af gammalt tillika med Kattnäs (Kathrinænäs) ett pastorat, nu konsistorielt af 2:dra klassen uti Daga kontrakt af Strengnäs stift. Hela pastoratet består af $55^1/_2$ mantal, med 1 mantal prestgård och, år 1856, inalles 1,522 invånare. Vederlaget är $7^1/_2$ tunnor. Kyrkan, belägen $4^1/_2$ mil från Södertelge, Nyköping och Strengnäs, är gammal, till största delen byggd af gråsten, och har flera adliga grafvar, tillhörande slägterna Ehrencreutz, Silfversparre, Rossfeldt och Ehrensvärd. — Af fornlemningar nämnas en runsten i kyrkan och vid Sigtuna ruiner efter en byggnad, som enligt traditionen skall hafva varit ett kloster, af hvars nunnor tvänne, som blifvit räddade ur sjönöd på Frösjön, grundat och efter sig uppnämt Kathrinænäs' och Dillnäs kyrkor. Af gamla handlingar tror man sig hafva funnit, att gården Söra i socknens norra bygd varit grundstammen för ett præbende vid Strengnäs kapitel, i hvilken egenskap denna gård nämnes redan 1313. — Inom socknen ligga *Säby* och *Ehrendals* bruk, *Mälby, Frönäs* och *Södertuna* eller *Wad.* — Till fattiga barns uppfostran har domprosten Graffman i Strengnäs testamenterat 1,000 rdr bko. — Bland gamla sedvänjor bibehålles den, att vid begrafningar förblifva de sörjande i sittande ställning i kyrkan vid de tillfällen, då den öfriga församlingen reser sig upp under gudstjensten. Hofriddare och brudtärnor äro bibehållna vid bröllopen, då hvarje rätt bäres in på bordet under musik af två eller tre spelmän, och vid gästabudet hålles tal af presten, hvarefter brudparets skål drickes särskildt af hvar och en bland gästerna, som då framlemna sina gåfvor. — Adress: Södertelge.

Fryeled. Modersocken i Östbo härad af Jönköpings län ($^1/_2$ mant. hörer till Vestra Härad), mellan Hårån i vester, Nydala socken af Vestra Härad i norr, Gällaryd i öster och Wernamo samt Woxtorp i söder, uppgifves hafva en areal af 17,889 tunnland, af hvilka 780 äro sjöar och kärr. Socknen intager större delen af den för sin vilda natur bekanta södra afdelningen af Östbo härad och genomflytes af de till Lagans system hörande Hårån och Ruskån, kring hvilken sistnämda å den största vildheten i natur träffas. Till socknen stöter en del af sjön Hindsen; inom densamma ligga sjöarna Lången och Svenaryds-sjön. Af mossar finnas två större, Earyds och Dala, den sistnämda dock hithörande blott till en del. Derjemte förekomma flera smärre skogsmossar. Socknen är i allmänhet skogrik, och boken träffas här så långt nordligt som vid Earyd, hvars lilla boklund af befolkningen anses som den nordligaste i Sverige. Under samma parallel ligger också en liten bokskog vid Ekholmen i Westbo, nordligast i detta härad. Öster om Hårån går en ås näst gränsen mellan Fryeleds och Gällaryds socknar, och från norra delen af Fryeleds bys egor sträcker sig en ås på Hindsens östra sida inåt Wernamo socken. Utom de hemman, som ligga på åsarnas sluttningar, ligga de öfriga nästan på hvar sin mellan sumparna och träsken uppskjutande särskilda höjd; de flesta hafva god, men stundom mycket stenbunden jord. Socknen består af $17^1/_2$ hemman skatte, $4^1/_8$ dito krono och $6^5/_8$ frälse, allt förmedladt, och beboddes 1840 af 1,185 personer, men hade 1850: 1,252 och 1856: 1,219 invånare. Sistnämda år hade Fryeleds socken både fast och ambulatorisk folkskola; i den förra undervisades 44 gossar och 48 flickor, i den sednare 39 gossar och 43 flickor; lärarne voro 2 examinerade och en klockare. — Socknen, omnämd redan år 1207 och kallad *Fröale, Froal, Fryelle,* utgör nu, tillika med annexet Hagshult, ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassens 2:dra afdelning i Östbo kontrakt af Wexiö stift. Hela pastoratet består af $45^3/_8$ förmedlade mantal, med $1^1/_4$ mantal prestgård och $^5/_8$ dito stom samt beboddes 1856 af 1,877 invånare. Kyr-

kan, belägen $6^1/_2$ mil från Jönköping och $8^1/_2$ mil från Wexiö, nybyggdes år 1788 af sten och har ett 32 aln. högt torn; hon ligger vackert, fastän lågt, och är synlig öfver Lagans och Storåns dalar på betydligt afstånd i sydvest. Den äldsta kyrkan byggdes år 1299, då presten i Fröale, Gennitus, skänkte sin äng Hiutbol till prestgårdens förbättrande; vid kyrkan höres ett ovanligt echo, som 4—5 gånger upprepar till och med 6—7-stafviga ord. — Bland säterier i socknen märkas: *Näsbyholm, Earyd* och *Loftås*, hvarom särskildt på deras ställen. Efter klosterbröderna i Nydala finnas flera minnen i benämningar på gårdar och ställen, t. ex. »Munkarödjorna» nära Earyd, »Munkadalen» strax öster om prestgården, »Munkavadet» öfver Härån, ett par »Munkakällor» m. m. Om gården Svanaryd, nu kapitens-boställe, berättas, att der bodde två fröknar Klingspor, hvilka vid utbrottet af 1643:års krig byggde sig ett hus på en otillgänglig ö uti mossarna, kallad Svanakulle, norr om Svanaryds sjö, der de bodde till krigets slut, och efter hvilket hus ännu tydliga tecken synas på den nu med tät skog bevuxna ön. — Socknen är rik på fornminnen. På Fryeleds bys egor ligga talrika griftkullar, alla små och af vanligt slag, sannolikt efter ett der hållet fältslag; på Näsbyholms egor träffas likaledes öfver 30 ättehögar, af hvilka fornforskaren major Ennes, förf. af »Carl XII:s krigare», som egde Näsbyholm, låtit öppna åtskilliga, i hvilka träffades ben, förrostade jernsaker, glasperlor o. s. v. På Näsbyholms gärde, icke långt ifrån den punkt, der vägen upp till herregården träffar på häradsvägen, befinnes ett af ortens mest interessanta fornminnen, tvänne offerplaner och en offerhög med dertill hörande stensättningar samt ännu synliga arbeten för det till offren nödvändiga vattnets ledande till offerstället (se Allvin, Östbo Härad, sid. 73). En offerplan träffas också på hemmanet Mjöhults skog, ett offerbord på ett berg i en mosse på Svanaryds egor, griftkummel och stensättningar på Galnås egor, ett stort kummel på Södra Loftås egor (se *Loftås*), m. m. På den så kallade Kyrkobacken å Söljes egor träffas ett större tempelrör; backen har sitt namn deraf, att man enligt sägnen först ämnade der bygga Fryeleds kyrka; men hvad som byggdes om dagen, refs ned om natten, hvarföre man släppte ett par tvillingoxar lösa och anlade kyrkan der de stadnade. På hemmanet Lilla Hyltan i denna socken föddes den bekanta fornforskaren, kanslirådet Liljegren. — Adress: Wernamo.

Fryggestorp. Två mantal skatte uti Linneryds socken och Konga härad af Kronobergs län, tillhör bönder; $^1/_4$ mantal frälse tillhörde år 1708 Ax. Pistol. — Vid Fryggestorp är en *lyftesten*, om hvilken i Palmsköldska Samlingarna berättas, att Thor under en vandring från Asagård till Walhall täflade med jätten i Fryggestorp om hvilkendera som skulle kunna lyfta stenen; Thor blef den segrande, och jätten föll.

Fryken. Ett af Wärmlands större vattendrag, bestående af de med hvarandra sammanhängande tre sjöarna *Öfra Fryken, Mellan-Fryken* och *Nedra Fryken*, hvilken sistnämda genom *Norselfven* faller ut i Ås-fjärden af Wenern. I Öfra Frykens nordligaste ända afbörda sig från vester Wiggs- och Rögdelfvarna, som bilda sjöarna Kläggen och Welen, från öster Ljusna- och Mangselfvarna, som bilda Broken-sjöarna och Hänsjön; på Öfra Frykens östra strand infaller i sjön den från Bada-sjö kommande Bada elf. Öfra Fryken omgifves af socknarna Fryksände i norr, Gräsmark i vester och Lysvik i öster. Förbi Sunne kyrka stryker det smalare vattendrag, som förenar Öfre Fryken med *Mellan-Fryken*, hvilken upptager Rottna elf från sjön Rottnen och sköljer Vestra och Östra Emterviks socknars stränder. Till Kibls socken hör *Nedra Fryken*, hvars sydligaste ända sträcker sig ända till Kibls kyrka, men som vid Hannäs, uti en på vestra stranden bildad vik, afbördar sig genom Nors-elfven. Vattendragets hela längd uppgifves till 8 mil.

Frykerud. Annex-församling i Kibls härad af Wärmlands län, $3^1/_2$ mil n. v.

från Carlstad, mellan Vestra Emtervik i norr, Boda i vester, Kihl i öster och Grums samt Nors socknar i söder, uppgifves hafva en areal af 29,947 tunnland, af hvilka 3,280 äro sjöar och kärr. Socknens talrika vattendrag gå till Nedra Fryken och Nors-elfven, såsom aflopppet för Torpa- och Prim-sjöarne, som utfaller i Fryken, samt Emsens m. fl. sjöars aflopp, hvilket går ut i Nors-elfven. Socknen, som består af $18^{29}/_{32}$ hemman skatte och $2^{1}/_{96}$ dito krono, var 1857 taxerad till 286,703 rdr bko och beboddes 1840 af 3,095 personer, 1850 af 3,419 och 1856 af 3,422 invånare. Socknen hade sistnämda år ambulatorisk skola, der 2 examinerade lärare samt klockaren undervisade 162 gossar och 144 flickor, medan 92 gossar och 80 flickor undervisades i hemmet. — Frykeruds socken är annex till Kihls præbende-pastorat uti Kihls kontrakt af Carlstads stift. Uti den gamla kyrkan förvaras en munkekåpa och ett rökelsekar sedan katholska tiden. — Adress: Carlstad.

Fryksdal. Härad i Wärmland, uppnämdt efter de midt igenom detsamma strykande Fryken-sjöarna, med en areal af 536,638 tunnland, af hvilka 56,800 äro sjöar och kärr. Utom Fryken-sjöarna förekomma här talrika vattendrag och insjöar. Landet, utmärkt för sin naturskönhet, är bergigt och skogrikt, men äfven på många ställen jemnt och odlingsbart, ehuru icke på långt när tillräckligt uppodladt; jordbruk och boskapsskötsel äro dock befolkningens hufvudsakligaste näringsfång. Invånarne äro hvarandra tämligen olika i olika socknar: Fryksände- och Hvitsands-boerna anses för de bästa och redbaraste i Öfra Fryksdalen; i Nedra Fryksdalen är folket ohyfsadt, stolt och trätgirigt, men eger ovanlig skicklighet i gröfre handarbeten, såsom timring, murning, snickare- och smides-arbeten samt nyplöjning, hvarmed allt de förtjena penningar så väl inom länet som i andra provinser. Östmarks boerna anses som de råaste, som lättjefulla och lösaktiga. Ur häradets äldre historia berättar Fernow, »att den förste, som rådt deröfver, hetat Thore, efter hvilken gården Thoresby vid Frykens norra ända skall blifvit uppkallad, och hvilken skall hafva varit en jätte, som blifvit begrafven i ett af stenkumlen invid Fryken. När ett af dessa omkring år 1770 uppgräfdes, fann man 7 qvarters långa benpipor efter en menniska och andra i jemförelse dermed. — Fryksdals härad är deladt på tvänne fögderier och tvänne domsagor. Till Norr-Sysslets fögderi och domsaga höra Elfdals härads Öfra och Nedra tingslag samt *Fryksdals härads Öfre tingslag*, som innefattar socknarna Fryksände, Hvitsand och Lekvattnets kapell; deremot hör *Fryksdals härads Nedra tingslag*, innefattande socknarna Lysvik, Sunne, Gräsmark, Östra och Vestra Emtervik, tillika med Jösse härad, till Vester-Sysslets fögderi och domsaga. Öfre tingslaget beboddes år 1856 af 14,093, det Nedre af 23,816 personer.

Fryksdal. Prosteri uti Carlstads stift, består af pastoraterna: Sunne, med Östra och Vestra Emtervik samt Gräsmark, regalt af 1:sta klassen; — Fryksände, med Lysvik och Östmark, Hvitsands och Lekvattnets kapell, regalt af 2:dra klassen; — Brunskog, med Boda och Magneskog, konsistorielt af 2:dra klassen. Prosteriets hela befolkning uppgick år 1856 till 46,414 personer, af hvilka 20,388 kommo på Sunne, 17,521 på Fryksände och 8,505 på Brunskogs pastorat.

Fryksände. Socken i Fryksdals härad af Wärmlands län, kring nordligaste ändan af sjön Öfra Fryken, uppgifves, tillika med Hvitsands kapell-församling, hafva en areal af 195,904 tunnland, af hvilka 10,800 äro sjöar och kärr. Bland socknens vattendrag märkas följande, som alla afbörda sig uti sjön Fryken, nämligen sjön *Grunnen* med sitt aflopp *Gran-elfven*, sjöarna *Welen* och *Kilen*, som bildas och genomströmmas af *Rögd-elfven*, *Mangs-elfven* med *Hänsjön* och flera smärre sjöar, *Bada-sjön* och *Bada-elfven*. Socknens vestligaste gräns är *Rottne-elfven*. Socknen, som består af $14^{11}/_{12}$ hemman skatte och 1 dito krono samt år 1857 var taxerad till ett värde af 457,572

rdr bko, beboddes 1840 af 5,720 personer och hade 1850: 6,547, år 1856, tillika med Lekvattnets kapell, 7,099, men utom kapell-församlingens befolkning 5,776 invånare. Socknen hade sistnämda år både fast och ambulatorisk folkskola med tillsammans 4 examinerade lärare och klockaren; i fasta skolan undervisades 53 gossar och 40 flickor, i den ambulatoriska 322 gossar och 334 flickor, medan 3 gossar bivistade allmänt läroverk och 176 gossar samt 186 flickor undervisades i hemmet, så att hela antalet af barn i skolåldern under detta år utgjorde 1,111. — Fryksände socken utgör, tillika med Lekvattnets och Hvitsands kapell, Lysvik och Östmark, för närvarande ett regalt pastorat af 2:dra klassen i Fryksdals kontrakt af Carlstads stift. Hela pastoratet består af $36^{11}/_{24}$ förmedlade mantal, med 1 mantal prestgård; vederlaget är 9 tunnor,. och hela befolkningen steg 1856 till 17,521 personer. Vid första inträffande ledighet skall imellertid Östmark afskiljas från pastoratet och utgöra ett särskildt regalt gäll af 3:dje klassen. Socknen, i gamla tider kallad *Frijksene*, har varit annex till Sunne och redan af gammalt haft kyrka, hvilken blifvit flyttad tre gånger och för hvarje flyttning varit obrukbar af ålder. Först stod hon, berättar Fernow, vid Thorsby-(Rögd-)elfvens förening med Fryken, och derifrån flyttades hon ett stycke i nordost till en hög kulle på Prestbohls egor, och vidare till sin nuvarande plats på en udde mellan Rögd- och Mangs-elfvarnas utlopp. Ett altarskåp och en dopfunt af sten äro ännu qvar sedan katholska tiden. — Inom socknen ligger *Bada bruk*, en gammal gård, likasom *Westanvik* och *Thorsby*, der Fryksdalens första bebyggare Thore eller Thori Jotun skall hafva bott. — Bland socknens fornlemningar nämnas en ättehög på Gerdsviks udde, söderut ifrån Bada, samt flera större och mindre ättehögar ett litet stycke från den förra, och af hvilka en blifvit ansedd som Thore Jotuns graf. En åttondels mil norr om Bada synas vid Frykens strand lemningar efter en stenbro och derjemte en stensättning, så jemn som på de slätaste stadsgator, efter Fernows uppgift. Nära derinvid är också tecken efter ett forntida domaresäte. — Adress: Sunne.

Främby, eller **Främmandeby** och **Främdeby.** Sätesgård nära Falu stad i Kopparbergs socken, har ömsom tillhört kronan, ömsom enskilda personer. År 1447 nämnes som egare en Wilkin Olsson, 1490 Per Seffresson till Främmandeby, hvilken anses som stamfader för adliga ätten Svinhufvud af Qvalsta, och hvars hustru, Barbro Johansdotter eller Ingemarsdotter, förde 2 hjorthorn i blått fält. Bergsmannen Ped. Siverdsson innehade gården 1542; år 1548 egdes den af Jöns och Daniel Thorkilssöner, men från 1552 till och med 1557 under säterifrihet af kon. Gustaf I, som vistades på gården, då han besökte Kopparberget, hvarföre man der hade uppsatt en »herrebyggnad med 7 stufvor och 39 fönster». Åren 1557 och 1561 förlänades gården åt en Jöran Persson på Risholm, kallad konungens troman, och kom efter honom till flera andra, men blef 1682 reducerad som kungsgård och anslogs 1694 åt landshöfdingen i länet på hans lön. År 1735 blef likväl $^1/_3$ af gården återställd åt rådmannen Ol. Persson Forsslind, och år 1752 utfärdades skattebref på det öfriga, så att gården sedan varit i enskildas händer. Daniel Thorkilsson till Främdeby adlades af konung Erik och hade till vapen ett svinhufvud; det berättas, att han af Carl IX fått Liljan i Aspeboda socken till faddergåfva. En af hans söner var 100 år gammal, då han dog; en annan, Erik Danielsson, var bergsman, den tredje, Jöns Danielsson, var befallningsman i Dalarne, och den fjerde, Daniel, blef kyrkoherde i Wika. En af Daniels mågar var prosten i Leksand, Elof Terserus. Daniel Thorkilssons enka blef sedan gift med bergsknapen Christopher Olsson, som adlades af Gustaf den Store, men enligt berättelse gifvit till konungen 20 sk℔ koppar för att bli utstruken ur adelsmatrikeln, på det hans gårdar skulle tillfalla hans döttrar med första giftet och icke falla under kronan. Se Hülphers Dal-resa, sid. 337 och 436.

Främmestad. Modersocken i Wiste härad af Skaraborgs län, $3^1/_2$ mil s. o. från Wenersborg genomfluten af Nossan, uppgifves hafva en areal af 10,530 tunnland, af hvilka 225 äro sjöar och kärr. Halfva socknen är skogsbygd och består dels af Främmestads säteris skog, dels af häradsallmänningen Rolken; rådande jordmånen är svartmylla och ganska bördig; ängarne äro bevuxna med löfskog och bestå till det mesta af mader, som gifva ymnigt och godt hö. Socknen, som består af $8^3/_{16}$ hemman skatte, $^3/_8$ dito krono och $10^5/_8$ frälse samt år 1857 var uppskattad till ett värde af 119,062 rdr banko, beboddes år 1840 af 1,200 personer, men hade 1850: 1,253 och 1856: 1,362 invån. Socknen hade sistnämda år både fast och ambulatorisk folkskola med 2 examinerade och 1 oexaminerad lärare, hvilka tillika med klockaren i skolorna undervisade 279 barn, medan 44 barn undervisades i hemmet, 9 bivistade allmänt läroverk och 29 hade enskild undervisning. — Främmestad, fordom regalt pastorat och förenadt med Tengeneds, hvilket då bestod af 9 socknar: Tengened, Träkörna, Lägnum, Hyringa, Malma, Främmestad, Bäreberg, Flakeberg och Bjärby, men omkring 1645 skiljdt från Tengened, utgör nu ett patronelt pastorat af 3:dje klassen i Wäne härads kontrakt af Skara stift. Patronatsrätten tillhör Främmestads säteri. Hela pastoratet, bestående af $32^9/_{16}$ förmedlade mantal, med $^1/_2$ mantal prestgård, beboddes 1856 af 2,022 personer. Kyrkan, belägen 5 mil från Skara och $4^1/_2$ mil från Lidköping, Wenersborg och Alingsås, är en af de vackrare landskyrkorna, oval, af sten och utan torn, uppförd år 1775 och kallas Hedvig Charlotta. Förra kyrkan låg helt nära till sätesbyggningen på Främmestads säteri, och när hon råkat i sådant förfall, att en ny måste byggas, anlades denna något öfver 600 alnar från gamla kyrkogården, men på säteriets åkergärde. Dåvarande egaren af Främmestads säteri, baron J. H. Posse, som ansenligt bidrog till den nya kyrkobyggnaden både med penningar och annat, bedref och ledde personligen arbetet. — Vigtigaste gården i socknen är *Främmestads* säteri. — Bland socknens fornminnen nämnes en forntida domplats vid Bäck och den s. k. *Astrids Graf*, hvarom se Främmestads säteri. — Adress: Sollebrunn.

Främmestad. Sätesgård i Främmestads socken och Wiste härad af Skaraborgs län, belägen vid Nossan, som här gör ett 24 fots fall, synes i äldre tider hafva tillhört den i orten mycken egendom innehafvande slägten »af Tre Rosor»; Bengt Gabrielsson Oxenstjerna, hertig Carls råd, gift med Sigrid Roos af denna slägt, skref sig till Främmestad mot slutet af 1500-talet. Hans måg, Nils Thuresson Bjelke, hvilken, sedan hertig Carl blifvit konung, måste rymma ur riket, men återkom år 1612 och ligger begrafven i Linköpings domkyrka, skref sig äfvenledes till Främmestad, äfvensom dennes måg Erik Carlsson Oxenstjerna, introducerad under № 1 bland friherrar och död år 1662. Dennes måg, friherre Axel Leijonsköld, var sedan egare till år 1679, då generalmajoren Peder Larsson Hierta tillbytte sig Främmestad med tillhörande gods emot sina arfvegods i Halland samt 400 dal. silfvermynt i mellangift. Hans son, generalmajoren Lars Pedersson Hierta, och dennes son, generalmajoren Lars Larsson Hierta, egde sedan efter hvarandra Främmestad, som af den sistnämde omkring medlet af 1700-talet såldes, men år 1845 af hans sonsons son, frih. Fredrik Philip Hierta, återköptes. Den sistnämde är för närvarande innehafvare af egendomen, som under mellantiden efter hvarandra tillhört en von Zelow, friherre J. H. Posse, friherre J. H. Lillje, Herman af Petersens, friherre N. Silfverschiöld, Adolf Coyet, kon. Carl XIV Johan och kon. Oscar I, af hvilken nuvarande egaren köpt gården.

Egendomen består af omkring 10 mantal säteri, rå och rör samt frälse, med en areal af något öfver 4,600 tunnl:d, jemte tegelbruk, såg, vadmals-stamp, benstamp samt qvarn med 6 par stenar, drifven af det 24 fot höga Baljefors-fallet; 3:ne andra ännu obegagnade fall i Nossan tillhöra dessutom egendomen. — Till Främmestads säteri hörer,

enligt Göta Hofrätts dom af 1738, jus patronatus i Främmestads församling.

På det till egendomen hörande hemmanet Bredgården är Jakob Johansson Vestrogothus, år 1570 biskop i Skara, född, och berättas han hafva rymt undan värfvare, under det han stäckte hö i Bredgårds hage, samt begifvit sig till Skara och der fått tillfälle att studera. På en annan hithörande gård, Råglanda, säges drottning Astrid, Olof Skötkonungs dotter, Norska konung Olof den Heliges gemål, hafva under sina sista lefnadsår bott, och visas ännu hennes graf derstädes. Åtskilliga andra fornminnen, såsom ättehögar, hällekistor, stensättningar m. m. å egendomens område vittna om att denna ort varit tidigt bebodd.

Främmestad. Ett mantal säteri uti Söne socken och Kållands härad af Skaraborgs län, vid stranden af Wenern, egdes 1857 af kapiten C. Påhlman och var taxeradt till 6,375 rdr bko. Bland äldre egare nämnas öfverstlöjtn. grefve Ad. Ekeblad 1814 och grosshandl. L. Hjertström 1830.

Främsbacka. Tvänne välbyggda gårdar vid Hosjön uti Stora Kopparbergs socken af Dalarne, tillhöriga bergsmän. Från Gustaf Wasas vandringar i Dalarne berättas, att, när han kom från Ornäs öfver sjön Runn till Korsnäs, der han gick in i hyttan, stod der en bergsman, Nils Hansson på Främsbacka, hvilken var en af Christians medhållare, och när »Gustaf såg honom der ståendes, stack han sig ut och gick in i Sandviksbyttan, der han begärte af en smältare visa sig väg till herr Joen i Svärdsjö; så följde smältaren honom till vägs och visade honom vägen, och då gaf herr Gustaf honom en sölfverdart, sägandes: Om Gud hjelper mig, så kom till mig, då skall jag väl betala dig.»

Frändöga. Ett mantal säteri uti Ferglanda socken och Walbo härad på Dal, äfven kalladt *Frändö*, egdes 1563 af Christopher Torstensson på Ulfstorp; 1610 af Erik Christophersson; 1619 af hans enka; 1637 af fru Ebba på Ulfstorp. Gården kallas gammal sätesgård 1681 och tillhörde då fru Margareta Ekeblad; 1716 innehades den af Agneta Silfversvärd; 1736 af löjtn. Wall; 1767 af hof-auditör Hoffstedt; 1794 af kapiten Ridderbjelke; nu af bönder. På egorna finnas 2 oskattlagda sågar.

Frängsäter. Ett mantal frälsesäteri uti Skedevi socken och Finspongs Läns härad af Linköpings län, utgör, tillika med *Häfla* stångjernsbruk, *Sillesjö* gård, *Skärforss* manufakturverk och *Reymyra* glasbruk m. m., ett gods af öfver rdr 270,000 banko taxering. Frängsäter, som i äldre tider varit blott frälse, tillhörde jemte 1/4 mantal Brånstorp år 1687 fru Märtha Kurck, enka efter Arvid Ivarsson Natt och Dag; åren 1700 och 1725 var jägmästaren O. Mörner egare af gården, hvilken 1783 som säteri innehades af generalmajor v. Post och 1825 af kapiten E. G. von Post. Så väl Frängsäter som de ofvannämda gårdarna och verken tillhöra nu kapiten von Posts arfvingar, brukspatron Victor v. Post m. fl. Frängsäter särskildt består af 1 mantal frälsesäteri med tegelbruk, 1 mantal frälse samt 1/2 mantal frälse gästgifvargård, som eges till säteriet.

Frö. Gammal sätesgård af 1 mantal skatte- och 1 mant. frälse-säteri uti Lillkyrka socken och Åkerbo härad af Linköpings län, fordom kallad *Öfrö* eller *Öfverö*, skall hafva tillhört Jakob Thuresson Rosengren, men blifvit återlemnadt till kronan år 1558. Enligt reduktions-jordeboken har skatte-säteriet varit krono arf och eget, men blifvit af Per Andersson Törnesköld köpt år 1638 samt skall vid slutet af 17:de århundr. hafva tillhört TörnesKölds måg, Simon Rosenberg († 1689) och hans arfvingar; frälsesäteriet tillhörde desamma genom byte med E. Trotz. Samtidigt med eller före Simon Rosenberg torde hans måg, öfverste Stegman († 1676), hafva innehaft Frö; hans arfvingar innehade det år 1700; men 1726 tillhörde Frö lagman B. Sederholm. Bland egare i sednare tider nämnas doktor Johan Törner år 1783, öfverste Törner 1828 och 1850 L. M. Ekelund,

hvars arfvingar år 1852 innehade Frö, tillika med Rännefjälla, 1 mant. frälse, Nedra Lundby, 1 dito frälse, Fyrby, 2 mantal skatte, och Ernestad, $^1/_4$ mantal skatte och $^1/_2$ dito frälse, allt inom socknen. Ernestad har tillhört Törnsköld och slägten Rosenberg.

Frö, Lilla. By uti Resmo socken och Algutsrums härad af Ölands Södra Mot, af hvilken drottning Margaretha år 1408 donerat ett hemman till nunneklostret i Kalmar (brefvet derom läses i Ahlqvists Beskrifn. öfver Öland, III, 185). En uti Landtborgens kalkberg utanför hemmanet befintlig urhålkad väg kallas *Fröby Skura*.

Fröberga. Ett mantal skattesäteri och 1 dito frälse i Öfver-Selö socken och Selebo härad af Södermanlands län, är en gammal gård, som 1649, jemte $^1/_8$ mant. skatte Öråsen, var delad mellan slägterna Svinhufvud och Fahnehjelm; år 1686 egdes Fröberga såsom frälse dels af fru Katharina Kyle, dels af fru M. Soop till Mälsåker; år 1695 tillhörde gården lagman Stjerneroos, som fick frälse-rättigheten till en del flyttad på Låsta i Strengnäs socken; och ännu 1795 innehade hans slägt gården, som sedermera innehades af slägterna Svinhufvud och Liljestråle.

Fröbygårda. Färjplats i Wickleby socken och Algutsrums härad af Ölands Södra Mot, $^1/_4$ mil vesterut från socknens kyrka; härifrån besörjes öfverfarten till Kalmar. Omkring medlet af September hålles hvarje år marknad vid Fröbygårda.

Fröderyd. Modersocken uti Vestra Härad af Jönköpings län, mellan Lannaskede, Bäckaby och Ramqvilla i öster, Asa i söder, Skepperstad och Hultsjö i vester samt Lannaskede i norr, uppgifves hafva en areal af 16,246 tunnland, af hvilka 1,210 äro sjöar och kärr. Af sjöar uppräknas Fris-, Skär-, Kall-, Årset-, Holmeshult-, Esprilla-, Angsebooch Stensjön; af åar: Stor- eller Linneån, som börjar i Linnösjön i Hultsjö socken, går genom Hultsjön, Fris- och Kallsjön in i Östra Härad och der får namn af Emm-ån, samt Lillån eller Skepperstaån, som kommer från Skepperstads socken och går ned i Stor-ån. Socknen är i synnerhet märklig genom sin rikedom på mineralier; här finnes t. ex. på Årsets utmark ett *silfvermalmstreck*, som på 1760-talet bearbetades för Ådelfors' guldverks räkning, men icke lönade sig; vidare förekommer *kopparmalm* på Årsets, Fröderyds, Esprilla och Hökhults egor, der Fredriksbergs grufva i det förut s. k. Kyrkoberget nu åter bearbetas (se *Fredriksberg*). På Notteryds egor, omkring 1 mil söder om Årset, ligga *Inglamåla* jerngrufvor. Vidare finnas i socknen *kalk-* eller *limstens*brott vid Årsets by, *qvarz*brott på Torps egor, *pipsten* på Fröderyd Norregårdens. Socknen har mycken linodling och förfärdigar väf till afsalu; biskötseln är icke obetydlig. Socknen består af $23^1/_2$ mantal skatte, $3^1/_{16}$ mantal krono samt $5^1/_2$ dito frälse och beboddes år 1840 af 1,180, 1850 af 1,422 och 1856 af 1,437 invånare. Fröderyd hade sistnämda år fast folkskola med en examinerad lärare, som undervisade 88 gossar och 56 flickor, medan 2 flickor undervisades i hemmet och 9 barn saknade undervisning. — Fröderyds socken, omkring år 1300 kallad *Froryd* eller *Frearyd*, utgör för närvarande tillika med Ramqvilla och Bäckaby ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassens 1:sta afdelning i Vestra Härads kontrakt af Wexiö stift. Hela pastoratet består af $84^3/_{16}$ mant., med $1^1/_4$ mantal prestgård och 1 dito stom; vederlaget är $5^5/_8$ tunnor, och pastoratets befolkning uppgick år 1856 till 4,097 personer. Kyrkan, belägen $5^1/_2$ mil från Wexiö och 7 mil från Jönköping, är gammal och byggd af sten; deri förvaras ett »munkskåp», en djup dopfunt, en bild af Luther, trampande på påfven, m. m. En sägen berättar, att man först ämnade anlägga kyrkan vid Fröset, nära Fröderyd, vid den å, som kommer ur Linnösjön, der ett rör visas med en stor sten; men ett bergsrå i Byaberg, nära »Dansarebacken», nedref om nätterna hvad som byggdes om dagen, hvarföre kyrkobyggnaden flyttades till det nuvarande stället, och när rået hörde klockljuden, flydde det till Gröns-

kulla i Hjelmseryd. Den så kallade »Dansarebacken» ligger på frälsehemmanet Röshults egor och är ett bland de många minnen af Frejakulten, som förekomma i Fröderyds socken. Söder om kyrkan står en runsten, rest af »Björn efter sin broder Sven». Bland kyrkoherdarne i Fröderyd märkes författaren af Smålands Beskrifning, Sam. Rogberg, † 1760. — Adress: Wexiö.

Frödinge. Modersocken uti Sevedes härad af Kalmar län, 1 mil o.n.o. från Wimmerby, uppgifves hafva en areal af 30,479 tunnland, af hvilka 4,120 äro sjöar och kärr. Socknens vigtigaste sjö är sjön Yxnern. Frödinge består af $20^1/_4$ mantal skatte, $1^5/_8$ mantal krono samt $16^1/_2$ dito frälse, var 1857 taxerad till 178,620 rdr bko och beboddes år 1840 af 1,776, 1850 af 1,925 och 1856 af 2,053 invånare. — Frödinge socken utgör ensam ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen i Tunaläns och Sevedes kontrakt af Kalmar stift. Prestgården består af $1^1/_8$ mantal. Kyrkan, belägen $10^3/_4$ mil från Linköping, 5 mil från Westervik och 1 mil från Wimmerby, är byggd af trä år 1739. — Inom socknen ligga säterierna *Stjernvik* vid sjön Yxnern, 1 mantal, och *Möckelhult*, $^1/_2$ mantal. — Adress: Wimmerby.

Fröel, eller **Fröijel.** Annex-socken uti Heide Ting af Gotlands södra fögderi, $3^3/_4$ mil v. s. v. från Wisby, vid hafvet, uppgifves hafva en areal af 8,771 tunnland, af hvilka 220 äro sjöar och kärr. Socknen, som består af $14^1/_8$ mantal skatte, taxerade till rdr 52,427 bko år 1857, beboddes år 1840 af 568 personer, men hade 1850: 586 och 1856: 607 invånare. — Fröel är annex till Klinte konsistoriela pastorat af 2:dra klassen uti Medelkontraktet af Wisby stift. Kyrkan, af sten, uppgifves vara byggd år 1166; der finnas tvänne likstenar med run-inskrift. — Adress: Wisby.

Fröjered. Modersocken i Wartofta härad af Skaraborgs län, $2^1/_2$ mil v.s.v. från Sköfde, uppgifves hafva en areal af 13,191 tunnland, af hvilka 250 äro kärr och mossar. Ingen sjö finnes inom socknen, som från norr till söder genomskäres af Tidan samt två smärre åar, Yan och Lill-ån. Allmogen inom socknen är allmänneligen välmående, nykter och sedlig, sköter sitt åkerbruk väl och bor snyggt och beqvämt; socknen ligger i skogsbygd, och derföre idkas här äfven handaslöjder, ehuru åkerbruket är hufvudnäringen. Socknen, som består af $12^5/_8$ mant. skatte, $2^1/_{16}$ dito krono och 3 frälse, beboddes 1840 af 1,035 personer, men hade år 1850: 1,235 och 1856: 1,275 invånare. Uti socknens fasta folkskola undervisades sistnämda år af en examinerad lärare och klockaren 48 gossar och 37 flickor, medan 42 gossar och 43 flickor hade undervisning i hemmet. Såsom grundfond för en skol-inrättning skänkte M. Julin år 1810 ett kapital af 200 rdr bko samt 25 tunnor råg och 25 tunnor hafra. — Fröjereds moderförsamling utgör, tillika med Korsberga och Fridene, ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen uti Kåkinds kontrakt af Skara stift. Hela pastoratet, som består af $51^1/_{16}$ förmedlade mantal, med 1 mantal prestgård och 1 dito stom, beboddes 1856 af 2,706 invånare; vederlaget är 14 tunnor och 12 kappar. Kyrkan, belägen $2^1/_2$ mil från Sköfde, $1^3/_4$ mil från Hjo samt 6 mil från Skara, är af sten, men saknar torn. Uti byn Orrleka, $^1/_4$ mil vesterut från nuvarande kyrkan, tror man, att fordom en kyrka stått, emedan lemningar ännu synas der efter ringmurar och sönderslagna grafstenar. Om denna kyrkas namn och tiden för dess nedtagande vet man ingenting. — Inom socknen ligga *Anneforss bruk* och säteriet *Svenstorp*. — Adress: Hjo.

Fröjeslunda, eller **Fröslunda.** Annexsocken i Lagunda härad af Uppsala län, i söder om Alsta-sjön och Örsunds å, mellan Girista i öster, Litslena i söder, Biskopskulla i vestsydvest samt Nysätra och Gryta i norr, uppgifves hafva en areal af 2,708 tunnland, af hvilka 230 äro sjöar och kärr. Socknen är en slätt med spridda kullar och icke alldeles skoglös. Rådande jordmånen är dels lera, dels svartmylla; hufvudnäringen

är åkerbruk, och dertill kommer något fiske i Alsta sjö. Socknen, bestående af 14 förmedl. mant. skatte, $^1/_2$ mant. krono och $4^5/_8$ dito frälse, var 1857 taxerad till 149,248 rdr bko och beboddes år 1840 af 340, 1850 af 407 och 1856 af 415 invånare. Uti sockneus fasta skola undervisades sistnämda år 27 gossar och 20 flickor, medan 15 gossar och 18 flickor undervisades i hemmet. Skolan hade en examinerad lärare utom klockaren. — Socknen förekommer år 1314 under namnet *Frøslunda* såsom hörande till Laghund och är nu annex till Biskopskulla regala pastorat af 2:dra klassen i Lagunda kontrakt af ärkestiftet. Kyrkan, belägen $2^1/_2$ mil v. s. v. från Uppsala, är gammal, af gråsten, utan torn, reparerad år 1830. Hon skall ursprungligen vara byggd af en Per Teet till Knyllinge, hvars bild ännu förvaras; före hans tid skall orten hafva hört till Biskopskulla socken. — Af fornminnen nämnas en offerlund, »Frejs Lund», vid kyrkan, kanske ock en åt Thor helgad dylik lund derinvid, samt flera grafhögar, den största vid Knyllinge, och stensättningar nära kyrkan samt vid Hamra. Vid Örsunds Bro, gamla gränsen mellan Tiunda- och Fjerdhundraland, är bytesplats för slättbygdens spannmål och skärgårdens fiskvaror. Söder om ån, på allmänningen Rymningen, hade Gustaf Wasa ett läger år 1521. — Bland socknens gårdar märkas: *Thorslunda, Hamra* och *Taxnäs*. — Adress: Enköping.

Frökind. Härad i Skaraborgs län, söderut från Falköping, begränsadt eller genomskuret af statens vestra jernvägsbana samt af den under anläggning stående jernvägslinien Falköping—Jönköping, uppgifves hafva en areal af 33,049 tunnland, af hvilka 2,180 äro sjöar och kärr, och består af en jemn, skoglös trakt med god jordmån, så att åkerbruk är befolkningens förnämsta näringsgren. Häradet består af socknarna Kinnevad, Wårkumla, 19 förmedlade mantal af Grolanda, $12^7/_8$ förmedl. mantal af Börstig, Brismene, $4^1/_2$ förmedlade mantal af Åsarp och $7^5/_8$ förmedlade mantal af Smula. Hela befolkningen steg 1856 till 3,142 personer. Tillika med Ollebergs tingslag af Wartofta härad utgör Frökinds härad ett tingslag med tingsställe i Leaby af Karleby socken; med Wartofta härad i dess helhet utgör Frökind en domsaga och ett fögderi. Häradet lades 1611 till hertig Johans, kon. Johan III:s sons, furstendöme, men tillföll åter kronan vid hertigens död.

Frällinge. Säteri af $1^3/_4$ hemman uti Getinge socken och Halmstads härad af Hallands län, med underlydande, tillhörde år 1857 kapiten Fredr. Brummer. Säteriet, bildadt af hemmanen Fröllinge och Dahl, fick säterifrihet år 1623, då det egdes af Holger Rosencrantz. En sten, inmurad i södra gafveln af gårdens i sednare tider uppförda corps-de-logis, har inskriptionen: *Anno 1623 lod erlig och wellbördig mand Holger Rosencrantz Börjesson, Kongl. Maj:ts Befallningsmande på Gythland, och hans Frue Vibike Thött bygge dette hus. Prov. 10. Herrens välsignelse gör huset rikt.* Efter hr Holgers död bodde hans enka några år på Fröllinge; men efter hennes död ärfdes Fröllinge och Bårarp (uti Refvinge socken) af hennes dotter Margaretha, som var gift med öfverste Sten Holk, om hvilken det berättas, att han den 20 Oktober 1678 i rusigt tillstånd med värjan ihjälstack stadsmajoren i Halmstad, Nessner. Efter Holk tillföll egendomen hans dotter, Riborg Holk, gift med fänriken Claës Bålamb, bägge döda utan arfvingar. Fru Riborg testamenterade gården till en fröken B. Ahlefeldt, som vistats hos henne under hennes enkestånd, och fröken sålde gården till major Chr. D. von Konow och hans fru, Euphrosyne Cronström. Deras mågar delade egendomen, så att major P. Stralenberg fick Fröllinge och ryttmästar Casper Ehrenborg fick Bårarp. Major Stralenbergs fru, som afled 1795, var mormor till major P. Brummer, som egde gården 1818. — Gården är väl bebyggd och försedd med trädgårdar, qvarn, såg, tegelbruk m. m.

Frölunda. Annex-socken i Askims härad af Göteborgs läns Vestgöta-andel,

$^1/_2$ mil s. s. v. från Göteborg, vid hafvet, uppgifves hafva en areal af 5,925 tunnland, af hvilka 50 äro sjöar och kärr. Socknen består af 33 mantal skatte, $1^1/_8$ dito krono samt $4^1/_4$ frälse med 25 holmar, öar och skär, 5 skattlagda ängar, 24 oskattlagda torp m. m., allsammans 1857 taxeradt till 221,370 rdr bko. Befolkningen, som 1840 utgjorde 1,800 personer, steg 1850 till 1,894 och 1856 till 1,950 invån. Uti socknens ambulatoriska skola undervisades sistnämda år af en examinerad lärare 100 gossar och 107 flickor, medan 19 gossar och 21 flickor hade enskild undervisning och 12 barn undervisades i hemmet. — Frölunda socken är annex till Fässbergs præbende-pastorat af 1:sta klassen i Domprosteriets Södra kontrakt af Göteborgs stift. Kyrkan, uppförd af gråsten, är af okänd ålder. — Till socknen hörer ön *Känsö*, hvarom se denna artikel. — Adress: Göteborg.

Frölunda. Annex-socken uti Kinds härad af Elfsborgs län, $4^1/_2$ mil söderut från Borås, genomfluten af Ätran, uppgifves hafva en areal af 15,297 tunnland, af hvilka 936 äro sjöar och kärr. Socknen består af $8^{15}/_{16}$ mantal skatte, $^7/_8$ mantal krono samt $8^3/_8$ dito frälse, taxerade 1857 till ett värde af 51,600 rdr bko. Folkmängden, år 1840 uppgående till 832 personer, utgjordes år 1850 af 930 och 1856 af 888 invån. Socknen hade sistnämda år ambulatorisk skola, hvari 18 gossar och 21 flickor undervisades, medan 31 gossar och 35 flickor hade undervisning i hemmet. Lärarne, 1 examinerad och 1 oexaminerad, äro gemensamma för Kalf, Mårdaklef och Håksvik. — Frölunda socken är annex till Kalfs regala pastorat af 2:dra klassen i Kinds kontrakt af Göteborgs stift. Den gamla stenkyrkan nedrefs 1825, och den 19 Nov. 1826 invigdes en ny, vacker stenkyrka. — Inom socknen låg det fordna fästet *Kinnahus*, hvarom se denna artikel. — Adress: Svenljunga.

Fröshöke Skog, uti Slättåkra socken och Halmstads härad af Hallands län, uppgifves af traditionen som stället för en drabbning mellan Svenskar och Danskar, hvilket äfven öfverensstämmer med Puffendorfs, Dalins och Celsii berättelser om ett slag, som vid Kyndelsmessotiden år 1563 stått å Frösböke skog. Nils Sture, som vid tillfället förde Svenska hufvudbanéret, föll i konung Erik XIV:s onåd äfven derföre, att han denna gång icke åtföljdes af krigslyckan.

Fröshammar. Säteri uti Arboga socken och Åkerbo härad af Westerås län, på en udde i Hjelmaren, $^1/_4$ mantal med underlydande $1^1/_4$ mantal frälse, har tillhört slägterna Olivecrantz på 1600-talet, Heykensköld omkring 1820; egdes 1847 af D. Liljeström; bebos nu af bönder.

Fröskog. Annex-socken uti Tössbo härad på Dal och Elfsborgs län, omkring den med Ånimmen sammanhängande Ärrsjön, uppgifves hafva en areal af 14,557 tunnland, af hvilka 2,480 äro sjöar och kärr. Utom Ärrsjön hör Hultsjön till socknen, tillika med delar af Knarrby-sjön, Käppe-sjön och andra. Från Knarrby-sjön går en å till Ärr. Socknen, som består af $3^{11}/_{16}$ mantal skatte, $1^1/_2$ mant. krono samt $9^3/_4$ dito frälse, med 1 mjölqvarn på skattejorden, 3 sågar, 1 mjölqvarn, 1 knipp- och 2 spikhamrar samt 1 valsverk på frälse, var 1857 taxerad till 311,925 rdr bko. Befolkningen, 898 personer år 1840, utgjordes år 1850 af 1,142 och 1856 af 1,239 invånare. — Fröskogs socken är annex till Hesselskogs konsistoriela pastorat af 2:dra klassen i Norra Dals kontrakt af Carlstads stift. Kyrkan, belägen 2 mil v.s.v. från Amål, är af trä, utan torn, byggd år 1729, sedan gamla kyrkan året förut afbrunnit genom åskeld. — Inom socknen märkes säteriet *Stenarsbyn*, nu *Christinedal*, med jernverk. — Bland socknens fornlemningar förekomma på ett berg vid Österbyn lemningar efter en borg, med dubbel mur vid ingången; fornlemningen kallas *Slottet*. — Adress: Åmål.

Fröslunda. Ett mantal säteri uti Harakers socken och Norrbo härad af Westmanlands län, vid Svartån, kalla-

des fordom *Frösslundir* och nämnes redan år 1288, då biskopen i Westerås tillbytte sig denna gård mot $^1/_8$ i Kopparberget. Gården har sedan tillhört slägterna Ridderhjerta, von Hauswolff, Pistolsköld, Torpadius, von Düben och Goës. — Efter den fordna offerlunden vid Fröslunda torde ännu spår finnas qvar.

Fröslunda. Ett mantal säteri uti Sunnersbergs socken och Kållands härad af Skaraborgs län, var 1857 deladt i tre delar; $^4/_{15}$ mantal, värda 1,920 rdr bko, egdes af omyndiga; $^5/_{15}$ dito, värda 2,400 rdr bko, tillhörde enkefru Ahlén i Lidköping, och $^6/_{15}$ dito, värderade till 2,880 rdr banko, egdes af löjtnant G. Vennerus. Gården har förut varit innehafd af en gren af ätten Ekeblad, som utgick år 1670, då den köptes af en Ekeblad till Stola, hvarefter Fröslunda länge tillhörde grefliga ätten Ekeblad. Gården har vacker trädgård, mycken skog, god åker och fiske i Gissängs-viken af Wenern.

Frösthult. Modersocken i Simtuna härad af Westerås län, på Örsunds åns södra strand, mellan Hernevi uti öster, Sparsätra i söder, Simtuna i vester och nordvest samt Thorstuna i nordost, uppgifves hafva en areal af 4,235 tunnl., af hvilka 30 äro sjöar och kärr. Socknen är ett af låga åsar afbrutet slättland, som sluttar mot nordost och söder; jordmånen är lera och sandmylla; åkerbruket hufvudnäringen. Socknen består af $32^1/_2$ förmedl. mantal, af hvilka 22 äro skatte, $2^1/_2$ krono och 8 frälse. Befolkningen, 1840 uppgående till 534 personer, var år 1850: 549 och 1856: 564 invånare. Uti socknens fasta folkskola undervisades sistnämda år af en examinerad lärare 23 gossar och 14 flickor, medan 21 gossar och 25 flickor undervisades i hemmet. — Socknen, fordom kallad *Frejestuna* och *Frøstlopt*, under det sednare namnet förekommande år 1314 såsom tillhörande prov. *Simbohundæri* af *Fiædhrundia* och ärkestiftet, utgör för närvarande, tillika med annexet Hernevi, ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen i Södra Fjerdhundra kontrakt af ärkestiftet. Hela pastoratet består af $52^3/_8$ förmedlade mant., med 1 mantal prestgård och 4 tunnor vederlag; hela befolkningen utgjorde år 1856 ett antal af 968 personer. Kyrkan, belägen $1^1/_4$ mil från Enköping och $4^1/_2$ mil från Uppsala, är af hög ålder; kyrkoherdelängden är känd sedan år 1593. — Socknen är gammal bygd och har talrika fornminnen; vid Gästre by tror man t. ex. att en stad legat, och tre hemman af byn kallas ännu *Hofgården* efter ett der förmodadt konungasäte. Vid Brunby stå tvänne runstenar. På gärdet vid kyrkan skola qvarlefvor finnas efter en gammal mur, hvilken af Grau uppgifves hafva tillhört ett »kloster» eller ett kapell. — Ingen större gård finnes inom socknen. — Adress: Enköping.

Frösunda. Modersocken i Seminghundra härad af Stockholms län, mellan Orkesta i sydvest, Wada i sydost, Kårsta i öster, Närtuna i nordost, Skeptuna och Lunda i nordvest, uppgifves hafva en areal af 7,383 tunnland, af af hvilka 390 äro sjöar och kärr. Socknens vigtigaste vattendrag är den å, som längre ned kallas Åkers-ån, och hvilken här bildar sjön Hederviken i nordost samt utgör socknens östra gräns till Helgösjön i sydost, der den upptager ett vattendrag från Lindholms-sjön i Orkesta socken. Åkers-åns vattendrag utgör en del af en forntida segel-, eller åtminstone båtled. Omkring dessa vatten är socknen slättbygd; vid gränserna i nordvest och söder finnas bergkullar eller låga åsar, icke utan skog. Rådande jordmånen är lera, sand- och mojord; åkerbruk är hufvudnäringen. Socknen består af 15 hemman skatte, 8 dito krono och $9^1/_8$ frälse, år 1857 taxerade till ett värde af 163,150 rdr bko; den beboddes 1805 af 623, 1850 af 626 och 1856 af 683 invånare. Uti socknens fasta folkskola undervisades sistnämda år af en examinerad lärare 36 gossar och 36 flickor, medan 3 barn hade enskild undervisning och 11 barn undervisades i hemmet. — Socknen förekommer år 1314 under namnet *Frøsund*, hörande till *Sæmingiahundæri*, och utgör för närvarande, tillika med Kårsta, ett konsistorielt pastorat af 2:dra

klassen i Seminghundra kontrakt af ärkestiftet. Hela pastoratet består af $59^5/_8$ förmedl. mantal, med $1^3/_4$ mant. prestgård; vederlaget är 15 tunnor 3 kappar, och pastoratets hela befolkning upp giok år 1856 till 1,387 personer. Kyrkan, belägen $3^1/_2$ mil från Sigtuna och $4^1/_2$ mil från Uppsala, har en graf för slägten Örnehufvud. — Bland minnen från forntiden uppräknar Liljegren 3 runstenar, af hvilka en i kyrkodörren; derjemte nämnas lemningar efter borgar i norra bygden på Skrefsta och Ottestads egor; en St. Olofs källa vid Thorsholma; en backe vid Wreta kallas Ryssebacken. Åtskilliga gårdar nämnas i handlingar från tiden omkring år 1300. Uti Stolp-Ekeby bys gärde finnes ett antal grafhögar, af hvilka de större hålla vid pass 30 alnar i diameter. — Bland gårdar i socknen märkas: *Helgö, Billsta* och *Löfsta*, der den bekanta mamsell Warg, under namnet Kajsa Warg alla Svenska husmödrars spiritus familiaris, varit hushållerska hos en grefve Stackelberg. — Adr.: Stockholm, Mörby.

Frösunda, Öfra och **Nedra.** Gårdar i Solna socken och Danderyds skeppslag af Stockholms län, det förra $^{11}/_{12}$ mantal frälse, det sednare $1^2/_3$ mantal frälse. Bland Öfra eller Stora Frösundas egare nämnas grefve Brahe 1772, grefvinnan d'Orozca på 1820-talet, år 1859 enkefru Octavia af Sillén; Nedra Frösunda tillhörde 1772 en Wallencreutz.

Frösved. Annex-socken i Wadsbo härad af Skaraborgs län, genomfluten af Ösan, uppgifves hafva en areal af 1,458 tunnland, af hvilka 10 äro sjöar och kärr. Rådande jordmånen är lera, mylla och sand; socknen har bördiga madängar och har fordom haft vacker skog, hvilken dock blifvit ansenligt medtagen genom skogseldar. Socknen, som består af $8^7/_8$ mantal skatte, $^9/_{16}$ dito krono och $4^1/_4$ frälse, år 1857 taxerade till ett värde af 88,645 rdr bko, beboddes år 1840 af 544 personer, men hade 1850: 673 och 1856: 714 invånare. Socknen hade sistnämda år tillika med Horn fast folkskola, med en examinerad och 2 oexaminerade lärare, som tillsammans med klockaren undervisade 41 gossar och 22 flickor, medan 2 gossar bivistade allmänt läroverk samt 13 barn hade enskild undervisning och 10 barn undervisades i hemmet. — Frösveds socken är annex till Horns konsistoriela pastorat af 2:dra klassen i Södra Wadsbo kontrakt af Skara stift. Kyrkan, byggd af sten på okänd tid, utvidgades år 1773 och har 2 klockor i trätorn. — Ingen större gård finnes inom socknen, der man vid landsvägen mellan Sköfde och Binneberg anmärkt ett domarsäte, af folket i bygden kalladt *Jättedansen.* — Adr.: Mariestad.

Frösvidal. Landtegendom och jernverk i Kihls socken och Örebro härad af Örebro län, består af 1 mantal säteri med underlydande omkring 6 mantal kronoskatte i Kihls och 2 dito i Ekers socken samt andelar i Pehrshytte grufvefält och Skrikarhytte masugn af Nora socken. Bruket är privilegieradt för 2 härdar och 1 hammare med 700 sk℔ stångjernssmide och 2 manufakturhamrar, hvartill komma qvarn med 2 par stenar och enbladig såg. Egendomen består af 4,000 tunnland skog och 360 tunnland åker, hvaraf största delen är afdikad med tegelrör. Invid gården, som är bebyggd med corps-delogis med två flyglar, ligger en park med trädgård om 30 tunnland Godset, som i två generationer tillhört slägten Geijerstam, innehafves nu af brukspatron G. E. af Geijerstam. — På ett af gårdens gärden har fordom legat en by, kallad Frösvi, hvilket antyder en åt Frej eller Freja helgad ort, af hvilken den nuvarande gården fått sitt namn. Vid gräfningar har man funnit stenredskap och urnor med deri befintliga ben.

Frösvik. Två mantal frälsesäteri uti Oppeby socken och Kinds härad af Östergötlands län, vid Åsundens östra strand, har varit dels præbende, dels arf och eget; köptes af P. Stjernfelt, kallas år 1683 för Peter Kugelhjelms säteri af 1 mantal allodial-frälse, 1 rå och rör, räknas 1686 och 1700 bland krono, men i slägtens ego, tillhörde

derpå grefve Jakob Spens, 1725 hans enka P. Bonde, sedan hans måg, lagman Sparrsköld, köptes derefter af löjtnant F. Duse, tillhörde hans son L. Duse 1760, grefve M. Falkenberg 1783, grefve J. M. Spens 1818, grefve C. Spens, C. Apelgren och Is. Elg 1825; sedan bönder.

Frösvik. Två mantal säteri uti Östra Ryds socken och Danderyds skeppslag af Stockholms län, vid Wärtan, har fordom hört under Rydboholm; innehades år 1741 af grefve Bjelke; lydde 1849 under Bogesund i samma socken.

Frösåker. Härad i Stockholms län, innefattande östligaste delen af länet, vid Ålands Haf och Öregrundsgrepen, uppgifves hafva en areal af 206,227 tunnland, af hvilka 9,220 äro sjöar och kärr. Vigtigaste vattendragen äro Olands-ån och Forssmarks-ån. Häradet, som innefattar $160^{19}/_{24}$ mantal skatte, $21^{11}/_{12}$ mantal krono och $168^{5}/_{6}$ dito frälse, med 2 jernbruk, 4 masugnar, 1 manufakturi, 6 grufvor och 3 lastageplatser, alltsammans 1857 uppskattadt till ett värde af 2,034,250 rdr banko, består af följande socknar: Forssmark, Wahlö, $99^{23}/_{24}$ mant. af Börstil, Gräsö, Hökhufvud, Harg, Edebo och 4 mantal af Ununge. Dertill komma städerna Öregrund och Östhammar. Till häradet hör en ansenlig mängd öar, deribland Gräsö, Söderö, Fagerö, m. fl. Häradet hörde fordom till Rhoden, och dit räknades äfven socknarna Wessland, Löfsta och Hållnäs. Jordbruk, byttedrift och bruksrörelse utgöra de förnämsta näringsfången för den år 1856 af 12,550 personer bestående befolkningen. Frösåkers härad, som har sitt tingsställe i Östhammars stad, utgör en domsaga tillika med Wäddö och Häfverö, Bro och Wätö tings- och skeppslag, samt tillika med Närdinghundra härad ett fögderi.

Frösåkers Kontrakt. Se *Olands* och *Frösåkers kontrakt.*

Frösåker. Gammal sätesgård i Kärrbo socken och Siende härad af Westerås län, vid Ångsjöns vattendrags utlopp i Granfjärden, består med Tångsta af $5^{1}/_{4}$ mantal frälsesäteri samt $3^{3}/_{4}$ mantal underlydande och har på 1300-talet tillhört ätten Blå. År 1571 blef Frösåker utbytt från kronan af Nils Larsson till Wernesta mot gods och vederlag i Uppland; Tångsta blef dels utbytt från kronan af Jesper Nilsson Cruus år 1612, dels köpt från kronan 1639 och tillhörde en tid ätten Cruus. Sedan var gården i ätten Gyllenstjernas händer ända till år 1825 och tillhörde 1857 löjtnant C. R. von Post. Gården härjades af eldsvåda 1578, och år 1598, under oroligheterna mellan konung Sigismund och hertig Carl, plundrades gården af de i Westerås liggande Dalkarlarne, som tillhörde hertigens anhängare.

Frösåkrarne. Åkrar i Gårdby socken och Möckleby härad af Ölands Södra Mot, anmärkningsvärda för de talrika stensättningar, som der fordom funnits. Då en sådan uppbröts 1819, fann man på en alns djup en stor sammanpackad mängd af jernskenor, liknande liar, och bland dem en bild af ett djur, som sannolikt skulle föreställa en häst. Denna är illa sammanslagen af tunna kopparskenor och *ihålig;* benen äro afbrutna; ett öra finnes qvar; men det andra saknas. Längsåt ryggen och halsen nedåt bringan äro tunna kopparlameller öfver sidostyckenas sammanfogningar. Bilden, som är 6 tum lång och hufvudets höjd 4 tum, anses skola föreställa Frejas häst (*Freyfax* eller *Freyfara*).

Frösö. Ö i Storsjön och annex-socken i Jämtlands läns södra fögderi, 1 mil lång och $^{1}/_{2}$ mil bred, sammanbindes med Östersunds stad medelst en bro öfver Östersundet och skiljes från Rödölandet genom Vester- eller Rödösundet samt från Sunnelandet genom Wallsundet. Frösön, som består af $22^{5}/_{8}$ hemman skatte och $8^{6}/_{8}$ dito krono, 1857 taxerade till 71,340 rdr bko, beboddes 1840 af 1,036 personer, men hade 1850: 1,042 och 1856: 1,088 invånare. Socknen hade sistnämda år fast folkskola med 1 examinerad lärare, som tillika med klockaren undervisade

19 gossar och 18 flickor, medan 2 gossar undervisades i allmänt läroverk och 117 barn i hemmet. — Socknen utgör för närvarande annex till Sunne regala pastorat af 1:sta klassen i Jämtlands Södra kontrakt af Hernösands stift. I gamla handlingar kallas den *Frösschö*. Kyrkan, af sten, är mycket gammal; tornet nedtogs år 1768 i anseende till någon tillämnad utbyggnad. — Frösön, en vacker ö, på hvilken *Östberget* reser sig till 500 fots höjd öfver Storsjöns yta, har bördig jordmån, men föga skog och ringa mulbete samt knappt fiske; på ön finnas ett par små s. k. tjärnar, hvilkas botten består af s. k. bleke, som torkas och nyttjas till hvitlimning. Ön var fordom och före anläggningen af Östersund hela provinsens medelpunkt; den hade en år 1674 anlagd trivialschola, postkontor sedan 1675, marknader m. m. Ännu har Jämtlands regimente sin mötesplats på ön, på Kråkstads egor, der man i ett stort stenröse ser en upprest aflång sten med Carl XI:s namnchiffer, bokstäfverna C. H. och årtalet 1690. Det berättas, att öfverste Hård låtit regimentet afröja fältet och hopföra stenen; men eftersom manskapet förrättade detta arbete, klädt i mundering, måste han derför böta 1,000 daler silfvermynt. Ön har flera gamla minnen; hit höra *Frösö Skans* (se denna artikel) och lemningar efter ett kapell på Vesterhus egor samt den vid östra sundet stående runstenen öfver »Östmader Gudfasta son, som lät göra bro denna och som lät christna Jotalant (Jämtland).» Vid Draged, som lyder under militieboställest *Kungsgården*, skall landsthing fordom hafva varit hållet, och på ett ställe vid det fordna scholhuset lär hafva varit afrättsplats. Carl XI besökte ön 1686, och här skall också i 13:de århundradet ett slag hafva stått mellan Norges konung Sverre och Jämtarne. — Hülphers anmärker, att »väderleks-spåmän äro här Oviksfjäll och Åreskutan samt en del af de öfriga fjällryggar, som här synas. När tjocka molnstoder om morgnarna ses öfver fjällen, så väntas nederbörd; men då de visa sig med klar himmel, blir merändels vacker dag, helst när vädret blåser ifrån samma trakt.» Åtskilliga vårtecken och s. k. årsmärken uppräknas derjemte, t. ex. *godt år* väntas af sädesärlans tidiga flygt; *hårda år* bebådas genom myckenhet af harar, fisk och fogel, o. s. v. — Adr.: Östersund.

Frösö- eller Cronstads-Skans. Denna nu raserade skans på Frösön anlades år 1611 af Balzar Beck vid en vik af Storsjön, på samma ställe, der Danska fogdarne fordom haft sitt säte, nära intill Kungsgården. Skansen blef förstörd af Danskarne, men uppbyggdes åter år 1643 genom öfverstlöjtnant Drakenstjerna, togs åter af Danskarne 1644 och återvanns genom Brömsebro-freden, men föll på nytt i Danskarnes händer 1657. Följande året återlemnades skansen, men eröfrades af Norrmännen år 1677 och återficks genom freden i Lund 1679, hvarefter den icke mer sattes i stånd. Icke långt derifrån anlades år 1700 genom kapiten J. Riddercrona en ny skans, som kallades *Cronstads-Skans*, men delat den förras öde. Inom vallarna kring Cronstads skans funnos tyghus, kronomagasin, krutkällare och bostäder för garnisonen, hvilken år 1775 bestod af blott 1 styckjunkare med 2 konstaplar och några handtlangare.

Frösön. En af de, enligt folksägnen, 365 öarna i sjön Åsnen, i Kinnevalds härad af Wexiö län, så benämd deraf, att en missgerningsman, som blifvit dömd att ligga en natt på hvardera af dessa öar, frös ihjäl på »Frösön.»

Frötuna. Skeppslag i Stockholms län, på östra kusten, dels omkring, dels utmed Norrtelje-viken i norr och utmed Saltsjön i sydost, bestående af en vidsträckt skärgård samt ett af vattendrag genomskuret, bergländigt och skogbevuxet fastland, uppgifves hafva en areal af 81,047 tunnland, af hvilka 5,900 äro sjöar och kärr. Fiske och sjöfart äro inbyggarnes hufvudsakliga sysselsättningar, ehuru dock åkerbruk och boskapsskötsel icke äro försummade. Skeppslaget består af Norrtelje stad samt socknarna Frötuna, $47^5/_8$ mantal af Rådmansö, Länna och Blidö, bestående af $98^{23}/_{24}$ hemman skatte, $9^3/_8$

hemman krono samt $117^7/_{24}$ dito frälse, och beboddes 1856 af 6,007 personer. De största öarne äro Rådmansö, Blidö, Yxlan, m. fl. — Frötuna och Länna skepps- och tingslag har sitt tingsställe på rådhuset i Norrtelje; det utgör tillika med Sjuhundra, Lyhundra samt Närdinghundra härader en domsaga samt med Åkers och Wermdö skeppslager ett fögderi.

Frötuna. Modersocken uti Frötuna skeppslag af Stockholms län, utmed Saltsjön i sydost, i söder omgifven af Länna, i vester af Husby Lyhundra, Malsta och Estuna, i öster af Rådmansö och i norr gränsande till Norrtelje-fjärden, uppgifves hafva en areal af 28,026 tunnland, af hvilka 3,390 äro sjöar och kärr. Socknen genomstrykes af flera berg- och sandåsar, som vanligtvis stryka från vester till öster samt på vissa ställen uppnå ansenlig höjd, t. ex. vid södra stranden af Kyrksjön. Ännu mot kusten bilda dessa åsar ansenliga backar, bland hvilka Baltorabacken nämnes som den brantaste i Roslagen. Betydligaste vattendraget är sjön Lomarens, som upptager Kyrksjön från söder och genom Norrtelje stad går ut i Norrtelje-fjärden. I samma fjärd utfaller Limmaren och likaledes Skogsfjärden, som utlöper dit genom Björknäs-fjärden samt det Rådmansö och Frötuna åtskiljande Hattsundet. Omkring vattendragen ligga socknens bästa bygder. Jord- och skogsbruk äro hufvudnäringar, tillika med fiske och sjöfart. Socknen består af $17^{11}/_{24}$ mantal skatte, $2^1/_2$ dito krono samt $47^{11}/_{12}$ dito frälse och var år 1857 uppskattad till 354,150 rdr banko. Befolkningen, 1830: 1,456 personer, uppgick 1850 till 1,632 och 1856 till 1,627 invån. Socknen hade sistnämda år ambulatorisk folkskola med 1 examinerad lärare, som undervisade 42 gossar och 35 flickor, medan 7 gossar bivistade allmänt läroverk; 5 barn hade enskild undervisning och 66 undervisades i hemmet; 2 gossar inom skoläldern saknade undervisning. — Frötuna modersocken, omnämd år 1300 under samma namn och *cum annexa* 1314, såsom hörande till *Lyhundæri*, utgör för närvarande ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Sjuhundra kontrakt af ärkestiftet. Hela pastoratet består af $120^1/_2$ förmedlade mantal, med $2^1/_4$ mant. prestgård samt vederlag af 8 tunnor; pastoratets befolkning steg 1856 till 3,311 personer. Kyrkan, belägen $^1/_4$ mil från Norrtelje och 7 mil från Uppsala, är gammal, byggd af gråsten och hade takmålningar ännu år 1829; i kyrkan finnes ett grafchor, tillhörigt slägten Löwen, på kyrkogården ett för slägten Bonde. Ett i socknen befintligt St. Olofs Gille nämnes 1440. Uti kyrkan förvaras en ovanlig brännspegel af metall om 2 alnar 21 tum i diameter. — Af socknens fornlemningar omnämnas högar på flera ställen kring Limmaren och Kyrksjön, runstenar på kyrkogården och vid Görla by samt i ett berg på Sika gärde spår efter en utnött runristning omkring en teckning af menniskor vid ett kors. På Borgberget vid Kyrksjön synas lemningar efter en borg, tillika med en jättegryta af $1^1/_2$ alns djup. — Bland gårdar i socknen märkas: *Mellingeholm*, *Björnö*, *Ösbyholm*, m. fl. — Adress: Norrtelje.

Frötuna. Gammal sätesgård i Rasbo socken och härad af Uppsala län, nära Funbo-sjöns nordvestra hörn, består af 2 mantal frälsesäteri med $1^1/_2$ dito rå och rör samt underlydande och anses af våra äldre fornforskare för ett gammalt konungasäte. Olof Rudbeck menade, att konung Frode bott bärstädes, och att han på en klippa, kallad Frodes Klippa, låtit sin gyllene armring ligga i längre tid, utan att någon tagit bort den, så stor var ärligheten hos folket. Under den sednare medeltiden tillhörde gården Slawacke-ätten och lades af Sten Sture under kronan. I sednare tider har gården tillhört slägten Gyllenkrok omkr. 1740 och 1766, men är sedan 1779 fideikommiss för friherrliga ätten De Geer. Fideikommissets innehafvare var 1857 löjtnanten baron C. Em. De Geer.

Frötuna. Sätesgård och jernbruk i Götlunda socken och Glanshammars härad af Örebro län, vid Oppboga ström, består af 2 mantal säteri uti Götlunda

socken med underlydande $11^1/_{12}$ mant. i Götlunda, Lillkyrka och Fellingsbro socknar, samt jernbruk med 2 härdar, 2 stångjernshamrar och 1 smälthammare, med oinskränkt tillverkning; finbladig såg med 2 ramar och cirkulärsåg, qvarn med 4 par stenar och tegelbruk. Godset grundades på 1600-talet af generallöjtnant Dankwardt-Liljeström, som skref sig till Frötuna, var af Tysk härkomst och hade i Carl XI:s tid flyttat in i landet. Hans son, öfverste Claës Dankwardt-Liljeström, gift med en prestdotter från Fellingsbro af slägten Christiernin, blef fången vid Pultava 1709, men flydde och kom öfver till Stockholm. Okänd och i trasiga kläder begaf han sig å väg till sitt fädernegods, uppehållande sig med fiolspelning och försäljning af småsmide, samt anlände slutligen till Frötuna en dag, då hans hustru hade främmande till middagen. Han begärde först almosor; men under måltiden inträdde han i matsalen och öfvertog värdskapet till allas bestörtning. Under hans frånvaro hade frun inköpt flera gårdar. Gården tillhörde sedan slägten Segebaden och såldes 1793 till brukspatron Ramsell, hvilken skänkte den till lagman Dahlson. År 1847 mottogs egendomen af nuvarande innehafvaren löjtnanten grefve C. J. v. Hermansson.

Fröwi. Jernbruk uti Näsby socken och Fellingsbro härad af Örebro län, vid den på något afstånd från gården i sjön Wäringen utfallande Fröwi-ån, har 4 ofria härdar, 180 sk℔ frälserätt och 1,660 sk℔ privilegieradt smide mot 8 sk℔ 6 l℔ i hammarskatt. Bruket tillhör brukspatron J. A. Tersmeden. Icke långt derifrån leder öfver Fröwi-ån en Köping—Hult-jernvägen tillhörande jernbro, utmed hvilken, ehuru 25 till 30 fot under densamma, landsvägens bro likaledes löper öfver ån. Bron, konstruerad af jernvägs-ingeniören Watson, har 70 fots spännvidd, och dess stenlandfästen hafva 38 fots höjd, 23 fots längd och 34 fots bredd. Icke långt ifrån bron ligger Fröwi jernvägsstation nära sjön Wäringen.

Fröwi. Öfverste-boställe i Skultuna socken och Norrbo härad af Westmanlands län, vid Fröwi-sjön, består af 3 mantal krono-säteri och är en gammal gård, som år 1406 blef af Ingwald Magnusson tillika med Julpa i Romfartuna och flera gårdar i Skultuna såld till Westerås domkyrka, från hvilken gården indrogs till kronan genom Westerås Recess 1527. År 1613 donerades gården åt Henrik Horn, reducerades 1683 och blef 1693 boställe för öfversten vid Westmanlands regimente.

Fröå Grufva. Se *Carlbergs* och *Gustafsbergs* kopparverk.

Fuglie. Annex-socken i Skytts härad af Malmöhus län, 2 mil s.s.o. från Malmö och 1 mil från hafvet, uppgifves hafva en areal af 1,967 tunnland, af hvilka blott 2 äro sjöar och kärr, består af $16^1/_8$ mantal skatte och $1^1/_8$ mantal boställe, taxerade år 1857 till 173,480 rdr bko, och beboddes 1840 af 600, 1850 af 611 och 1856 af 616 invånare. I socknens fasta folkskola undervisades sistnämda år af en examinerad lärare 52 gossar och 53 flickor. — Fuglie socken är annex till Hvellinge regala pastorat af 1:sta klassen i Skytts kontrakt af Lunds stift. — Adr.: Malmö.

Fulbonäs. Se *Cathrineholm* i Stora Malms socken af Nyköpings län.

Fullersta. Sätesgård uti Huddinge socken och Svartlösa härad af Stockholms län, nära kyrkan, $3^1/_6$ mantal frälsesäteri med qvarn, är småningom bildad från 1600-talet, dels af Chesnecopherus, Jöran Gyllenstjerna (1686) och andra, dels af Jak. De la Gardie; tillhörde 1772 riksrådet friherre Stjernstedts enkefru, 1827 och 1847 Friesenheim, 1850 Odelberg, 1859 Pettersson. Under sätesgården lyder 1 mantal frälse.

Fullerö. Säteri uti Barkarö socken och Tuhundra härad af Westmanlands län, på en udde i Mälaren mellan Barkarö-viken och en vik af Westerås-fjärden, består af Fullerö, $2^1/_2$ mant. frälsesäteri, jemte *Almö*, $4^1/_2$ mantal frälse-

säteri, samt Almö-Lindö, Löth och underlydande i Barkarö och Lundby socknar och utgör ett af länets större gods. Under katholska tiden tillhörde Fullerö domkyrkan i Westerås och var sedan ett Oxenstjerne-gods ungefär till medlet af 1600-talet. Almö tillhörde till samma tid slägten De la Gardie. Omkring år 1656 kom Fullerö till direktör Gavelius, adlad Cronstedt, som grundlade det nuvarande godset, hvilket af hans styfson, grefve Cronstedt, gjordes till fideikommiss 1739 och allt sedan tillhört slägten. Fullerö egdes 1857 af grefve W. A. Cronstedt. På Fullerö fanns fordom ett ansenligt bibliothek, hvilket skingrades efter den ofvannämda grefve Cronstedts död, då Rikets Ständer 1756 inköpte de Svenska författarne åt kronprinsen Gustaf, medan en del försåldes till Uppsala bibliothek, der det förvaras under namn af Cronstedtska samlingen. Några andra samlingar finnas ännu qvar.

Fullestad. Annex-socken i Kullings härad af Elfsborgs län, genomfluten af Säfve-ån, uppgifves hafva en areal af 3,541 tunnland, af hvilka 25 äro sjöar och kärr. Till socknen hör en del af Sköfde mosse. Hufvudnäringen är åkerbruk, dertill komma boskapsskötsel, spånad och andra handaslöjder. Socknen, som består af $1^1/_4$ mantal skatte, $^3/_4$ mantal krono samt $8^5/_8$ dito frälse, år 1857 taxerade till 46,350 rdr banko, beboddes 1840 af 392, 1850 af 372 och 1856 af 430 invånare. Socknen hade år 1856 ingen folkskola, utan 32 gossar och 41 flickor undervisades i hemmet. — Fullestads socken är annex till Lena konsistoriela pastorat af 2:dra klassen i Kullings eller Geseneds kontrakt af Skara stift. Den gamla kyrkans rifning anbefalldes 1841. — Inom socknen ligger *Fullestad,* $2^1/_2$ mantal frälse, tillhörigt kapiten J. Banér, och *Lagmansholms* säteri samt en lika benämd station vid statens vestra jernvägs-stambana, som löper igenom socknen. — Adress: Alingsås.

Fulltofta. Modersocken uti Frosta härad af Malmöhus län, på Ringsjöns vestra strand, $3^1/_2$ mil nordost från Lund, uppgifves hafva en areal af 9,165 tunnland, af hvilka 1,828 äro sjöar och kärr. Socknen består af $23^9/_{16}$ hemman, som betala eganderätts-afgift, och $1^1/_2$ hemman boställe, taxerade 1857 till 121,650 rdr bko. Invånarne, 1840 uppgående till 965, utgjorde 1850 ett antal af 1,006 och 1856 af 1,029 personer. Uti socknens fasta skola undervisades sistnämda år 70 gossar och 79 flickor. — Fulltofta modersocken utgör, tillika med annexet Östra Espinge, ett alternerande regalt och patronelt pastorat af 3:dje klassen i Frosta kontrakt af Lunds stift. Patronus är egaren af Fulltofta säteri. Hela pastoratet består af $59^{23}/_{48}$ oförmedlade mantal, med $^1/_2$ mantal prestgård och $^1/_2$ dito annexhemman; kronotionden är 3 tunnor 17 kappar, och pastoratets hela befolkning uppgick år 1856 till 1,867 personer. — Inom socknen ligger säteriet *Fulltofta* af 3 mantal, tillika med 32 insockne- och $7^{25}/_{48}$ mant. utsocknefrälse, fideikommiss för slägten Trolle, af hvilken baron Nils Trolle innehade gården år 1857. Gårdens byggnader äro af föga betydenhet; men den har stort utsäde, mycken åker och äng samt stora skogar af ek och bok. — Adr.: Hörby.

Fullösa. Annex-socken i Kinne härad af Skaraborgs län, vid Kinnekulles östra fot, uppgifves hafva en areal af 4,767 tunnland, af hvilka 10 äro sjöar och kärr. Jordmånen består af lera och lermylla, och socknen har på krono-allmänningen Kinneskogen sin enskilda skog, återvunnen genom Kongl. Maj:ts dom af d. 1 Feb. 1776. Hemmanen på Kinnekulles sluttning hafva mindre åker och äng än de öfriga och idka derföre stenbrytning, kalkbränning samt trädgårdsskötsel; äfven boskapsskötsel och handaslöjder idkas, särdeles förfärdigas träkärl och kör- samt åkerredskap. Socknen, som består af $9^9/_{16}$ hemman skatte, $^1/_2$ dito krono samt $5^3/_8$ frälse, 1857 taxerade till 75,750 rdr bko, bebobddes 1840 af 492 personer, men hade 1850: 549 och 1856: 603 invån. — Fullösa socken är ännu annex till Forshems konsistoriela pastorat af 2:dra klassen uti Kinne kontrakt af Skara stift, men skall enligt

Kgl. Brefvet af den 21 Juli 1854, när nuvarande komminister i Forsshem afgår, utgöra ett särskildt pastorat tillika med andra annexet till Forsshem, Wedum. Kyrkan, af gråsten med klockstapel, belägen 3 mil v. s. v. från Mariestad och $2\frac{1}{2}$ mil n. n. o. från Skara, hade kyrkoherde redan år 1290, då en Stenulphus nämnes som curatus härstädes. — Adress: Mariestad.

Funbo. Modersocken i Rasbo härad af Uppsala län, kring Funbo-sjöns södra del och åns utlopp derifrån, mellan Danmark och Waksala i vester, Rasbo i norr, Almunge och Lagga i öster och söder, uppgifves hafva en areal af 11,595 tunnland, af hvilka 600 äro sjöar och kärr. Funbo-ån löper igenom socknen i dels sydlig, dels sydvestlig rigtning och mottager på högra sidan ett tillopp från Waksala, på den venstra ett från sjöarna Ramsen, Trehörningen och Gorren. Rådande jordmånen är lera, och åkerbruk hufvudnäringen. Socknen, som består af 38 hemman skatte, $2\frac{1}{2}$ dito krono samt $13\frac{3}{4}$ frälse, var 1857 taxerad till 332,033 rdr bko och beboddes 1830 af 1,079, 1850 af 1,199 och 1856 af 1,203 invånare. Uti socknens fasta skola undervisades sistnämda år af 1 oexaminerad lärare och klockaren 38 gossar och 19 flickor, medan 5 gossar bivistade allmänt läroverk, 12 barn hade enskild undervisning och 60 barn undervisades i hemmet; af barn inom skoläldern saknade 6 undervisning. — Funbo socken, som år 1314 förekommer under namnet *Fundbohæredh*, hörande till *prov. Resbohundæri* af *Tiundia* och ärkestiftet, utgör nu ensam ett pastorat af 2:dra klassen i Waksala kontrakt af Uppsala stift. Kyrkan, belägen $1\frac{3}{8}$ mil från Uppsala, är af gråsten, gammal, tillbyggd år 1443, reparerad flera gånger, särdeles år 1823, och har grafchor för slägterna Didron och Tärnström; på kyrkogården finnes en graf, tillhörig grefliga ätten Posse. — Liljegren uppräknar inom socknen 11 runstenar, af hvilka en med vänderunor i kyrkodörren, en vid Funbo bro och en vid Broby med en på stenen tecknad drakbild. På kyrkogolfvet ligger en grafsten med run-inskrift. Bland öfriga fornminnen märkes en stor grafhög å *Gråmunkehöga* bys gärde, och sägnen vill veta, att på denna bys egor stått ett kloster, hvarefter dock inga lemningar finnas; sannolikare är, att byn tillhört något Gråbrödrakloster i Uppsala. Ett stycke af häradsvägen öfver Gråmunkahöga egor framåt Rasbo kallas *Brudgatan* efter ett der föröfvadt blodigt rån af en brud. — Bland socknens gårdar märkas: *Löfsta, Broby, Sundby, Hallqued, Söderby* samt *Lund* eller *Marielund*. — Adress: Uppsala.

Funbo Å. Se *Fyris Å.*

Funnesdal, eller **Funäsdal.** By uti Tännäs socken af Herjeådalen, den yttersta byn i Sverige inom provinsen, $1\frac{1}{2}$ mil från Tännäs, $6\frac{1}{2}$ mil ofvanom Hede och 7 mil från Rörås i Norge. Här inrättades gränsetull i slutet af 1690-talet. Årliga marknader hållas i byn i Januari och Mars månader.

Funäs. Hülphers berättar, enligt »Lärda Tidningar» för år 1750, att man vid Funäs i Myssjö socken af Jämtland träffat alunskiffer och stenkols-anvisningar.

Furby. By uti Badelunda socken och Siende härad af Westmanlands län, som fordom haft egen kyrka, hvilken påstås hafva varit modersocken till Badelunda. Grau berättar, att ännu på hans tid (omkring 1754) qvarstod vid Furby en kyrka, »med murar och tak tämligen behållen.» Kyrkan har blifvit ödelagd, — berättar han, — vid år 1470, af den orsak, att en qvinna vid julottan här begått dråp å en annan, med hvilken hon råkat i tvist om bänkrum. Mörderskan »sattes qvicker i Furby kyrkiogårdz jordh». En annan sägen om orsaken till kyrkans ödeläggande är den, att »Konung Hans Kriigzfollk af Danmark skall brukat kyrkian till Skantz och där allehanda Tyranij och otucht bedrifvit.» Allmogen i trakten berättar också, att några af bygdens flickor blifvit bortröfvade af soldaterna och införda i kyrkan, men att de då alla skyndat fram till altaret,

der ingen fick magt med dem. — I Gustaf Adolphs tid lät fogden Jesper Jönsson renovera kyrkan, men lär dermed icke hunnit längre än att han låtit upplägga och spånslå taket. Murarne efter kyrkan stå ännu qvar.

Furen. Insjö i Östbo härad af Jönköpings län, liggande vid gränsen mot Sunnerbo härad af Kronobergs län samt blott genom ett smalt näs skiljd från sjön Flåren. Se vidare *Ed* i Woxtorps socken.

Furilen. Ö vid Gotlands nordöstra kust, tillhörande Hellvi socken och bekant genom sina kalkstensgrottor.

Furingstad. Modersocken i Lösings härad af Östergötlands län, mellan Tingstad i sydvest, Styrstad i vester, Dagsberg i nordvest, Konungsund i öster, Tåby i sydost och söder, uppgifves hafva en areal af 3,587 tunnland, af hvilka 35 äro sjöar och kärr. Socknen är ett slättland, med spridda bergkullar och skogsbackar; vid östra gränsen löper Wadsbäcken, som kommer från Tingstad och Tåby samt genom Konungsund faller ut i Bråviken. Rådande jordmånen är styf, bördig lera; åkerbruk och boskapsskötsel äro de enda näringsfången. Socknen består af $28^5/_8$ förmedlade mantal skatte, $1^3/_4$ mantal krono och $12^1/_8$ dito frälse, taxerade till 177,138 rdr banko. Befolkningen, 1840: 538 personer, uppgick 1850 till 621 och 1856 till 600 personer. Uti socknens fasta folkskola undervisades sistnämda år af en examinerad lärare och klockaren 17 gossar och 13 flickor, medan 11 barn undervisades i hemmet och 40 barn saknade undervisning. — Furingstad socken, år 1352 kallad *Furingxstatha*, år 1480 *Fornestadha*, har utgjort och utgör ännu ensam ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Lösings, Bråbo och Memmings kontrakt af Linköpings stift. Kyrkan, belägen $^3/_4$ mil norr från Söderköping och 5 mil från Linköping, är till en del gammal, men tillbyggd i norr på 1730-talet; hon har torn och altartafla af Hörberg, målad 1803 och föreställande Jesus med den Skriftlärde, för hvilken han föredrager liknelsen om den barmhertige Samariten; hvalfmålningar finnas sedan katholska tiden. — Under denna tid hörde af socknens $30^3/_4$ gårdar 10 till kyrkliga stiftelser och 5 under Alvastra kloster; på 1600-talet innehades en del hemman af adel. Enda säteriet inom socknen är *Låstad* eller *Lostad*. — Liljegren uppräknar inom socknen tre runstenar, en i torngafveln (nu ej synlig), en i södra kyrkomuren och en i Agetomta källaremur; tillvaron af dessa tre förnekas dock af Widegren, som i stället anför två andra framför spången vid Grönhögs Wad. I en gammal kyrkobok finnes antecknadt, att, när pesten härjade i Sverige åren 1710 och 1711, var ingen i denna socken angripen eller död af farsoten. — Adress: Norrköping.

Furuby. Annex-socken i Konga härad af Kronobergs län, mellan Herråkra i öster, Hofmantorp i söder, Wexiö landsförsamling och Åryds sjö i vester samt Dädesjö i norr, uppgifves hafva en areal af 32,724 tunnland, af hvilka 1,760 äro sjöar och kärr. Inom socknen ligger *Klefveberget;* af vattendrag nämnas *Kårestads-å*, som upprinner i Lenhofda, går igenom *Åryds-sjö*, der malmtägt finnes, och efter utloppet derur kallas *Agg-ån*. *Fibble-ån* upprinner i Herråkra socken, går in i Rottnen och faller vid Ronneby ut i Östersjön. Socknen består af $23^5/_8$ mantal skatte, $5^1/_8$ dito krono samt $2^1/_8$ frälse, var 1857 taxerad till 88,492 rdr bko och beboddes 1840 af 988, 1850 af 1,198 och 1856 af 1,301 invånare. Uti ambulatoriska folkskolan undervisades sistnämda år af en examinerad lärare 130 gossar och 125 flickor, medan 3 barn undervisades i hemmet och 1 gosse i allmänt läroverk. — Furuby socken är annex till Hofmantorps konsistoriela pastorat af 2:dra klassens 2:dra afdelning i Konga kontrakt af Wexiö stift. Kyrkan, belägen $1^1/_2$ mil från Wexiö, är af trä och mycket gammal. — Vid häradshöfdinge-bostället Kårestad står en runsten, hvars inskrift likväl icke handlar om den fylkeskonung Kåhre, som enligt folksägnen skall hafva haft sitt säte på gården. — Adress: Wexiö.

Furudahl. Jernverk i Ore socken af Dalarne, vid Ore elf, icke långt från dennas utlopp i Ore-sjön, är anlagdt af kapiten-mechanicus B. Elfving och privilegierades år 1709 till »stångjerns-, stycke- och plåtsmideri». Bruket bestod år 1857 af 6 stångjernshärdar, 2 spikhammarstockar, 1 knipphammare, 1 valsverk samt 1 masugn och tillverkade 3,317 sk℔ stångjern, 1,652 sk℔ manufaktursmide och 1,147 sk℔ gjutgods, alltsammans värderadt till 11,983 rdr bko. Hela kapitalvärdet upptogs till 239,671 rdr bko, och dertill kom en qvarn med 2 par stenar, värderad till 1,500 rdr bko. Bruket egdes af brukspatron J. G. Claëssons sterbhus. År 1826 meddelade Bergskollegium egaren af Furudahls jernverk privilegium att här anlägga ett valsverk med glödugn, för beredning af tjenligt ämnesjern till skeppsankar- och gruflinor. Bruket är vackert beläget och omgifves af alléer och planteringar. Arbetarne härstamma från Wärmland.

Furusund. Tull- och lotsplats samt telegraph-station, på Halsön, uti Blidö socken och Frötuna skeppslag af Stockholms län, är väl bebygdt, dels för de ofvannämda publika ändamålen, dels också för badgäster, som under sommarmånaderna här begagna hafsbad. Furusund består af 1 mant. frälse och lydde år 1685 under Björnö gods; år 1777 fanns här ett kronobränneri.

Fuxerna. Annex-socken i Flundre härad af Elfsborgs län, $3^3/_4$ mil s. s. v. från Wenersborg, vid Göta elf, uppgifves hafva en areal af 4,916 tunnland, af hvilka 705 äro sjöar och kärr. Med anledning af sin belägenhet vid elfven, är socknen företrädesvis industri-idkande och sjöfarande. Utom sågverken vid *Lilla Edet* (se denna artikel), som ligger inom socknen, finnas der likaledes flera garfverier, af hvilka det på Fuxerna Stommen år 1857 hade en tillverkning af 3,616 rdr banko i värde, och samma år idkade Fuxerna socken sjöfart med 16 fartyg om 384 läster med 16 skeppare och 17 sjömän. Socknen, som består af 16 mantal, beboddes 1840 af 1,100 personer, men hade 1850: 1,150 och 1856: 1,341 invån. Sistnämda år hade socknen fast folkskola, hvari 74 gossar och 55 flickor undervisades, medan 10 gossar hade enskild undervisning, 1 gosse bivistade allmänt läroverk och 111 barn undervisades i hemmet. — Fuxerna socken är annex till Romeleds konsistoriela pastorat af 1:sta klassen i domprosteriets Norra kontrakt af Göteborgs stift. Kyrkan, byggd af sten år 1768, invigdes 1769 och kallades Sophia. På kyrkogården finnas tre grafchor. — I socknen ligga säterierna *Hanström* och *Tösslanda*. — Fuxerna socken har åtskilliga historiska minnen sedan de äldre fejderna mellan Svenskar och Norrmän. Så kom, om våren 1096 vid första islossningen, konung Magnus Barfot i Norge med en stor flotta genom östra armen af Göta elf upp i Flundre härad till Fuxerna socken, der han landsteg och plundrade hela trakten, aktandes göra elfven till gräns mellan sitt rike och Sverige. Men konung Inge Svenske mötte honom med hela sin magt, och nu stod ett slag, i hvilket Norrmännen, fastän de i början stridde manneligen, till slut blefvo öfvermannade och skingrade. En stor hop af dem nedgjordes vid Fors (nu, likasom Fuxerna, annex till Romeled), och konung Magnus sjelf var i fara att bli fången. Han befann sig bland de flyende, som hårdt ansattes af de förföljande Svenskarne, och bar öfver harnesket en röd kappa. Bredvid honom red Ögmund Skofteson, en storväxt man, likasom konungen sjelf. Ögmund begärde att få taga på sig konungens mantel, och när detta skett, flydde han hastigt undan åt ett annat håll, förföljd af Svenskarne, som i honom trodde sig se konungen, hvilken lyckligt kom undan till sina skepp, dit äfven Ögmund, ehuru med plats, räddade sig. Följande året bröt Magnus Barfot åter in i Vestergötland och underlade sig en stor del af landet, men möttes åter af konung Inge och drog sig tillbaka. Men han kom helt oförmodadt åter och öfverraskade den vid Fuxerna lägrade Inge samt nödsakade honom att fly. Imellertid kunde Magnus icke begagna sina vunna fördelar, utan vände om till Nor-

ge, och freden slöts slutligen i Kongahäll, der Inges dotter Margaretha blef underpanten af freden mellan bägge rikena, hvaraf hon också fick namnet *Fridkulla*. — Adress: Göteborg och Lilla Edet.

Fyllebro. Bro öfver Fylle-ån i Tönnersjö härad och Snöstorps socken af Hallands län, bekant genom den drabbning, som vanligtvis kallas *Slaget vid Halmstad*, och i hvilken Carl XI den 17 Augusti 1676 slog Danskarne under Dunkam. Danska konungen Christian V hade, som bekant, landstigit i Helsingborg med 16,000 man och ämnade genom Halland förena sig med sin Norska armée eller åtminstone sätta Göteborg och den under general Mörner stående Svenska fördelningen mellan två eldar, då Carl XI från Carlshamn skyndade genom Småland för att undsätta Halland. Carl anlände d. 16 Aug. till Knäred med 6,000 man och fortsatte enligt Aschebergs råd under natten marschen till Laholm. Imellertid hade Danska generalen Dunkam, som börjat belägra Halmstad, upphäft belägringen, och det blef nu Carls uppgift att söka förekomma Danskarnas återtåg öfver Laholm; derföre skyndade han att möta fienden och ställde sig den 17 Augusti vid Fyllebro, der han mötte den från Halmstad återtågande Dunkam. Nu stod slaget på fältet mellan Fyllebro och Knistinge by, ungefär $^1/_4$ mil ifrån Halmstad. Drabbningen öppnades dermed, att Ascheberg, som med 300 ryttare skulle gå före Svenska arméen och utforska Danskarnes ställning, kom i handgemäng med fiendtliga förtrupperna, hvilka han förföljde, och från hvilka några fångar togos. Under förföljandet kom Ascheberg upp på en liten höjd, hvarifrån han såg hela Danska arméen framför sig. Han uppställde nu sin trupp på två linier mellan tvänne kärr och skickade genast underrättelse till konungen om sin ställning samt begärde, att Carl måtte rycka fram med hela sin styrka till hans undsättning. Dunkam skyndade att angripa den lilla skaran under Ascheberg, men blef uppehållen derigenom, att hans folk förut upprifvit bron, hvilken nu måste lagas, och derunder anlände Svenska kavalleriet, som fattade posto midt emot fienden, i lugn afvaktande sitt infanteris uppmarschering. När Svenska fotfolket inträffat, började slaget. Ascheberg blef af två kulor sårad i venstra armen, men fortfor ändock att deltaga i drabbningen, hvilken slutade så, att Dunkam sjelf och större delen af hans officerare blefvo tillfångatagna, öfverstarne Rosencrantz och Lützow stupade, Danskarnes hela artilleri och tross eröfrades samt, — heter det, — blott 30 man af hela Danska styrkan undkommo. Danskarne uppgifva sjelfva Dunkamska korpsens styrka till 2,800 man, Svenskarnes deremot till 8,000. Danskarne torde imellertid hafva varit minst 4,000 man. — En af taflorna i galleriet på Drottningholm föreställer detta slag. — Vid det s. k. Kistingehörne nära landsvägen utmärker en upprest sten stället, der öfverste Lützow stupade, efter det han ådagalagt största tapperhet. Bexell (Hallands Beskrifning, I, 248) meddelar ur pastorsarchivet i Knäred följande: »År 1676 den 15 Augusti kom konung Carl XI och i hans svit öfverproviant-mästaren Gabriel Hilletan samt flera andra från Boaltevägen, då konungen om natten låg okänd med sina herrar på Wekabygget uti en lada och om morgonen derpå helt okänd fick mat i Knäred. Sedan for han till arméen i Sjöared, tog den med sig till Knäred den 16 Augusti, då prosten Nils Torsson bjöd sin konung till måltid. Konungen tackade för förra måltiden, då han reste incognito, men fick nu ej tid att spisa i prestgården, utan åstundade något litet till brunnen på Knäreds gata, hvilken var täckt med bräder. Konungen spisade här i hast med sina herrar, fortsatte marschen till Halmstad och följande dagen slog de Danske vid Fullebro.»

Fylleryd. Ett mantal säteri uti Thorskinge socken och Westbo härad af Jönköpings län, beläget vid sjön Fyllen, har tämligen goda, men stenbundna egor. Gården tillhörde Sten Sture år 1502 och har sedan i längre tid tillhört egarne af Skedingsnäs i Forsheda soc-

ken. Wieselgren berättar, att man år 1842 vid en rörkastning på en träda mellan landsvägen och sjön vid Fylleryd fann en »kummelgraf», 15 alnar i qvadrat och kanterna $1^1/_2$ aln höga, fylld med klapper, inom hvilken befanns en mindre graf, $1^1/_2$ aln lång och 1 aln bred, hvars fyra flata stenar sammanhöllos af en smal stenläggning från de större sidostenarna, liknande ett kors. Denna mindre graf var betäckt med en tunn vacker sten och fylld med fin, hvit sållad sand, i hvilken befunnos kol och brända ben.

Fylleskog. Ett mantal säteri uti Ryssby socken och Sunnerbo härad af Kronobergs län, är ett gammalt Liljesparre-gods. Peder Jonssons till Asa son, som introducerades 1625, skref sig Liljesparre till Fylleskog. Gården egdes 1828 af öfversten baron Sixt. Sparre, 1844 af A. P. Fogelmark.

Fylle-Å. Å uti Halland; upprinner ur sjön Frillen, på gränsen mellan Småland och Halland, går igenom Skäfteboda-sjön och andra sjöar i Breared socken och faller i Snöstorps socken i Halland ut i hafvet.

Fyllingerum. Säteri uti Ringarums socken och Hammarkinds härad af Östergötlands län, nära sjön Tien, består af 2 mantal frälsesäteri med qvarn och tegelbruk samt underlydande (år 1855) $4^1/_2$ mant. frälse och $^1/_4$ mant. skatte. På 1400-talet skall Fyllingerum hafva tillhört slägterna Sparre och Bååt. En Erland Pedersson Bååt skref sig dertill omkring 1470, och omkr. 1520 egdes gården af hans son Henrik, kallad Snakenborg, hvarefter den kom till dennes söner Henrik († omkring 1543) och Ulf († 1583) samt Ulfs son Jöns Snakenborg, hvilken tillika med sin fru, Christina Gyllenhorn, ligger begrafven i Ringarums kyrka, likasom deras son, Jon Jönsson († 1609). Jons dotter, Agneta, medförde gården till sin man, Jesper Nilsson Cruus, som innehade den 1642; bland sednare egare nämnas C. G. Kagg († 1686), öfverste N. Kagg, ryttmästar C. J. Strömfelt, hans enka, född Allongren; general-löjtnanten frih. Jakob Burensköld, som köpte Fyllingerum 1707, och med hvars dotter, Maria Johanna, godset gick öfver till generalmajoren C. Ph. von Schwerin († 1748). Dennes son, riksrådet grefve J. Phil. v. Schwerin, innehade sedan gården, hvilken till år 1851 var i Schwerinska slägtens händer. Den tillhörde 1853 grefve Curt Phil. von Schwerins enka, M. C. Hagberg. — Ett fjerdedels mantal frälse Gullersbo, som lydt under Fyllingerum, skänktes 1724 af Jakob Burensköld till socknens fattigkassa. Fyllingerums hufvudbyggnader nedbrunno 1743, och år 1752 öfvergick samma öde ladugården med alla der befintliga kreatur.

Fyrby. Ett mantal frälsesäteri och $^1/_2$ mantal krono i Östra Ryds socken och Skärkinds härad af Linköpings län, har, tillika med ett stort antal gårdar i socknen, tillhört Tyche Larsson, som fick kronohemmanet genom donation år 1694; sedan innehades gården af öfverste Ludvig Svanstjerna och derpå af Johan Gripenwaldt, som innehade gården med säterifrihet 1680 och 1687, likasom fru Katharina Lowisin år 1700. Fyrby köptes sedan af schoutbynachten von Braunjohan (Brunjean), hvars måg P. Ehrenheim åter sålde det till en major Gripenwaldt, hvilken innehade gården på 1750-talet. Som egare nämnas sedan: major G. Fock, löjtnant J. G. de Falk († 1783), C. H. Malmgren, major C. J. Montgomery, vid 1800-talets början, direktör Mæchel, hans bror löjtnant Mæchel, brukspatron A. Wahlberg 1825 och dennes son C. F. Wahlberg 1853. Under gården lyder $^1/_2$ mantal frälse *Önstorp*, som förut tillhört slägten Rålamb.

Fyrdafylke, eller **Fjerdafylke.** Uppgifves hafva varit det fordna namnet på Jösse härad i Wärmland.

Fyrisvall. Urgamla benämningen på den slätt, af hvilken Fyris-ån omgifves på bägge sidorna under sitt nedra lopp, och som sträcker sig med ej obetydlig bredd och omkring $^3/_4$ mils längd söderut från Uppsala. Här stod *Fyris-ältan*, den drabbning, hvari Erik Se-

gersäll besegrade Syd-Götalandets sista konung, Styrbjörn, och efter hvilken denna del af Sverige införlifvades med Svea-väldet. »Här, — säger Wieselgren, — gick Virdariket under som ett sjelfständigt kungarike, och Svea- och Götakungen från början af 8:de seklet blef tillika de *Weders* eller *Venders* konung i slutet af det 10:de. Namnet Sveas, Götas och *Vendes* konung qvarstår således med skäl i Sveriges konungatitel.» (W. härleder ordet Vendes från »Wed», diminut. *Wedung*, deraf *dunge*, en mindre skog, och anser Virdaland ursprungligen deladt i *Vender* eller *Weder*, efter hvilken indelning namnen Upp-*vedinge*, Norr-*vedinge* (nu: viddinge) qvarstå). — På Fyrisvall var det äfven, som Rolf Krake krökte ryggen på den mägtigaste mannen i Svialand och sådde guld (Krakes säd, Fyrisvalls säd), för att uppehålla den honom förföljande Adils. — Det nuvarande Fyrisvall, berömdt för sin bördighet och sin rikedom på blommor, utgjorde en kär plats för Linné och hans lärjungar.

Fyris- eller Uppsala-Å. Största vattendraget i Uppsala län, rinner igenom mellersta delen af detta län och bildas af *Jumkils-ån, Björklinge-ån* samt *Wendels-ån,* den egentliga *Fyris-ån* och *Funbo-ån,* hvilka alla tillhopa upptaga ett område af minst 6 mils längd från norr till söder samt 2—5 mil från öster till vester och gemensamt afbörda sig i Mälarfjärden Ekoln vid Flottsund (Flötsund). Vestligaste grenen, *Jumkils å,* upprinner på Uppsala läns vestra gräns ur sjöarna *Tarmlången, Hålsjön* och *Emsjön,* går österut genom *Siggefora-* och *Östfora-sjöarna,* bildar sedan med sydöstligt lopp gränsen mellan Ulleråkers och Bälinge härader, upptager från nordvest *Bälinge-ån* och förenar sig slutligen med den egentliga Fyris-ån omkr. trefjerdedels mil ofvanför Uppsala stad. En mil nordligare upptager Fyris-ån sin andra vestliga gren, *Björklinge-ån,* en förening af Wilsåkers-ån, som kommer från sjön *Bången* och kärren deromkring vid gränsen mot Westerås län, samt *Wisjö-ån* från *Wisjön* och *Welången* i Norunda härad, hvilken efter föreningen bildar gränsen mellan sistnämda härad och Bälinge. Ännu en mil nordligare upptager Fyris *Tensta-* eller *Wendels-ån,* som kommer från *Tobosjöarna* på gränsen mellan Örbyhus och Olands härader, går åt öster till *Tegelsmora-sjön* och sedan söderut genom den långsträckta *Wendels-sjön* och *Burunge-sjön,* mottager ett vestligt tillflöde från *Långsjön* och slutligen förenar sig med Fyris-ån nära till Lena kyrka. — Den egentliga *Fyris-ån,* i hvilken alla dessa åar falla ut, upprinner från ett ansenligt antal till en del genom menniskans åtgärd förenade sjöar i östra delen af Uppsala län, t. ex. *Lillbiasjön* och *Filmsjön,* som från söder mottager vattnen från *Österby-Stordamm, Slagmyran, Hammar-dammen* och *Rostsjön,* hvarefter Filmsjöns vattendrag går vesterut till *Grufsjön* och derifrån mot söder till den långa *Dannemora-sjön,* som från öster mottager tillflöden från *Karmens Damm* och *Harviks-damm.* Från Dannemora-sjön fortgår Fyris-ån söderut genom *Stocksjön, Knifstasjön* och *Wattholma Bruksdamm,* strax ofvanför Wendels-åns inflöde, böjer sig derefter mot sydost, mottager vidare Björklinge- och Jumkils-åarna, utgör gränsen mellan Ulleråkers och Waxala härader, går igenom Uppsala stad, bildar sjöarna *Lilla* och *Stora Föret,* af hvilka den förra upptager *Funbo-ån,* och faller slutligen ut i Ekoln efter vid pass 7 mils lopp. — *Funbo-ån* (i nedersta loppet äfven kallad *Säfja-ån*), Fyris-åns enda östliga tillflöde af betydenhet, upprinner i Närdinghundra härad af Stockholms län, kommer in i Uppsala län genom Långsjön, som upptager ett ansenligt tillflöde från socknarna Rasbo och Kil, och ur hvilken ån fortgår åt sydvest till *Funbo-sjön,* derifrån åt söder och sydvest, förstärkt af smärre vattendrag från sjöarna *Ramsen, Trehörningen* och *Gorren,* samt slutligen åt vester, upptagande den från Stockholms län kommande *Star-ån,* tilldess han slutligen efter 2 till 3 mils väg inom Uppsala län faller ut i Lilla Föret. — Oaktadt Fyris-åns icke oansenliga område, är likväl dess vattenmassa icke synnerligen betydlig, utom under höst- och vårflöden, eller när ovan-

ligt regniga somrar inträffa, då öfversvämningar förekomma i lågt belägna trakter, t. ex. Kungsängen vid Föret och andra. Strömfåran är der och hvar igengrundad, så att segelfarten blott genom muddring kan hållas uppe från Flottsund till Uppsala stad (0,8 mil). Sänkningen i alla vattendragen är obetydlig, kanske 160 fot eller något deröfver, ehuru de på sina ställen hafva icke så obetydliga fall, deribland hufvud-ån sjelf inne i Uppsala stad. Landets medelhöjd beräknas från 30 till 300 fot.

Fyrunga. Annex-socken i Skånings härad af Skaraborgs län, $2^1/_2$ mil s. s. v. från Lidköping, uppgifves hafva en areal af 3,518 tunnland, består af $5^7/_8$ hemman skatte, $1^1/_8$ dito krono samt $2^3/_4$ frälse, 1857 taxerade till 43,500 rdr bko, och beboddes 1840 af 420, 1850 af 514 och år 1856 af 576 personer. Socknen ligger på en af Lidan genomskuren slätt, är alldeles skoglös och lefver hufvudsakligast af åkerbruk. I fasta folkskolan undervisades 1856 af en examinerad lärare och klockaren 20 gossar och 15 flickor, medan 46 barn undervisades i hemmet. — Fyrunga socken är annex till Jungs konsistoriela pastorat af 3:dje klassen i domprosteriet af Skara stift. Kyrkan, fordom kallad Firunge-kyrka, är mycket gammal, men reparerades och tillbyggdes omkr. 1812. — Någon större gård finnes icke i socknen, hvars adress är Skara eller Lidköping.

Fyrö. Kapitensboställe i Sköldinge socken och Oppunda härad af Nyköpings län, bestående af $1^1/_2$ mantal kronosäteri, har före reduktionen varit ladugård till Årsta i samma socken och köptes såsom sådan 1631 af E. Stålarm.

Fållinge. By uti Wilstads socken och Westbo härad af Jönköpings län, bekant genom åtskilliga fornlemningar, deribland en mängd bautastenar på omkring 100 alnars omkrets vid så kallade »gamla kyrkogård» på Hulagårds egor, stensättningar vid Bräcke och Lillgården, treuddar vid torpet Mörkakull, o. s. v. — Se Allvin, Westbo, sid. 84.

Fållnäs, eller **Follnäs,** kanske rättast **Folkunganäs.** Gammalt gods i Sorunda socken och Sotholms härad af Stockholms län, har under medeltiden tillhört Folkungar, egdes af riksrådet Magnus Porse omkr. 1375, riksrådet Arvid Bengtsson Oxenstjerna 1388, men i 16:de och 17:de århundradena af slägten Bååt och hemföll till kronan vid riksrådet Seved Bååts söners död. År 1706 lemnades godset åt general Hummerhjelm, hvars arfvingar på 1740-talet sålde gården åt ryttmästar Hildebrand och hans fru, född Schönström, hvilka egde Fållnäs 1772 och gjorde det till fideikommiss för sina arfvingar af slägten Bonde. År 1825 innehades gården af friherre Bonde, sedan 1850 genom gifte af grefve Carl Henr. Anckarsvärd. Åbyggnaderna uppbrändes 1719 af Ryssarne, men återuppbyggdes af Hildebrand utaf sten. Fållnäs består af 3 mantal frälse-säteri med underlydande $13^1/_2$ mantal inom socknen, Karta holme och kalkbruk samt $1^1/_2$ hemman i Torö och räntor af $6^5/_6$ mantal. Vid gården finnes en af grefve Anckarsvärd inrättad skola för godset och socknen.

Fållökna. Gammalt gods uti Lilla Malma socken och Willåttinge härad af Södermanlands län, vid Nedingen, anses hafva varit ett Folkungagods och innehades år 1560 af en Christopher Persson, som uppgifves hafva egt all jord i socknen; 1593 innehades gården af Martin Kerner och såldes 1601 af »fru Brita och hennes måg Bengt Siggesson» till drottning Christina den Äldre. År 1612 donerades Fållökna till O. H. Wrangel, 1614 till Erik Elofsson, hvars enka stadfästes dervid 1623, lemnades 1655 till A. Liljeqvist, som likväl år 1661 måste afstå gården till Margaretha Froman, hvilken sedan innehade den som säteri; den såldes af hennes man, B. Qveckfelt, till biskop Joh. Matthiæ, men återgick och innehades af M. Fromans styffader, T. Osenius. Gården reducerades, men utbyttes af landshöfding Lovisin, bördades af J. Kranck (adlad Stjernstolpe), som var gift med E. Osenia, och innehades af hans slägt till omkr. 1770. Bland sednare egare nämnas S. A. Piper 1788,

Pantzarhjelm 1795, Jennings 1816—1832, A. Sparre till Axelsberg och år 1840 genom köp landskamr. Oldberg. Gården består af 1 mantal frälsesäteri med underlydande $^1/_4$ mantal.

Fånö, eller **Blidö.** Säteri uti Blidö socken och Frötuna härad af Stockholms län, har varit en betydlig egendom och tillhörde på 1600-talet slägterna Banér och Leijonhufvud, sedermera från 1709 Horn, från 1760 Robsahm, från 1779 Lagerheim, men var styckad 1825 och 1849.

Fånö. Gammalt herregods i Löths socken och Trögds härad af Uppsala län, nämnes under medeltiden, åtminstone från 1274, såsom tillhörigt herrar af ätten Blå, men egdes i slutet af 15- och början af 16-hundratalet af ätten Oxenstjerna samt är den store rikskansleren Axel Oxenstjernas födelseort. Gården tillhörde sedan slägten Wrede omkring 1686, Wrede-Sparre omkring 1740, Rålamb omkring 1825, sedan friherre Tamm och nu dennes arfvingar. Fånö består af 3 mantal frälse med dertill hörande Söderby och ett tegelbruk, alltsammans taxeradt till 41,483 rdr bko år 1857; dertill komma underlydande 12 mantal i Löth, $^1/_2$ dito i Hacksta, 6 i Öfvergran, m. m.

Fårbo. Säteri af $2^1/_8$ mantal, med oljeslageri och qvarn, uti Misterhults socken och Tunaläns härad af Kalmar län, beläget på den s. k. *Jungfrukullen*, eller högsta kullen af en ås, som stryker igenom socknen. Gården har fordom tillhört slägterna Ekenberg och Ehrenstrahl, 1799 amiral Nordenskjöld, sedan major C. A. Nordenskjöld.

Fårdala. Gammal sätesgård i Åsleds socken och Wartofta härad af Skaraborgs län, belägen på en terrass af Fåredalsberget, har af gammalt tillhört ätten Liljehök, af hvilken Brynte Bertilsson är stamfader för Fårdala-grenen. Af hans efterkommande nämnas Peder Bryntesson Liljehök, gift med Rangela Stjerna; riksrådet Anders Pedersson L., gift med Anna Ribbing och † 1572; riksrådet Nils Andersson L., gift med Brita Hand och † 1619; generalfälttygmästaren Johan Nilsson Liljehök, år 1626 introducerad på Riddarhuset som № 1 bland Ridders- och Adelsmän. Han var 3 gånger gift (med Christina Hästehufvud, Ingeborg Bååt och Christina Ulfsparre) och dog 1642; år 1651 blefvo hans söner friherrar, och en af dem, majoren friherre Jakob L., som ärfde Fårdala, dog 1657. Godset kom sedan till amiral-löjtnanten Gust. Horn, † 1689; men sedan äro egarne obekanta till 1719, då gården köptes af riksrådet grefve Sven Lagerberg, † 1766. Efter honom innehades gården af hans måg, riksrådet baron Palmstjerna, som år 1779 sålde Fårdala till fältmarskalken friherre P. Scheffer. Denne bodde aldrig på Fårdala, utan skänkte denna gård till en sin anförvandt, öfverstlöjtnant U. Theophr. Scheffer och hans fru B. Christ. Durietz samt upprättade af Fårdala med underliggande 14 hemman ett fideikommiss i Schefferska slägten. Öfverstlöjtnant Scheffer lät uppföra två flygelbyggnader; men platsen till hufvudbyggnaden, hvilken fältmarskalken utsåg, har icke blifvit bebyggd. Theophr. Scheffers enka innehade egendomen 1830, och 1857 tillhörde densamma kammarherren, ryttmästaren P. H. Scheffer.

Fåredalsberget. Se *Billingen.*

Fårö. Ö och socken, belägen norrut från Gotland och från denna ö skiljd genom det $^1/_8$ mil breda Fårösund. Den vackra ön, hvars invånare hufvudsakligast lefva af jordbruk, fiske, skäl- och fogelfångst, är ungefär 2 mil lång och uppgifves hafva en areal af 27,540 tunnland, af hvilka 1,450 äro sjöar och kärr. Socknen, som består af $22^3/_8$ hemman skatte och 1 dito krono, år 1857 taxerade till 63,540 rdr bko, beboddes år 1840 af 825 personer, men hade 1850: 976 och 1856: 1,031 invånare. I socknens folkskola, den s. k. Gazeli'ska, undervisades 1856 af 2 examinerade och en prestvigd lärare 59 gossar och 32 flickor, medan 33 barn undervisades i hemmet. — Fårö utgör ensamt ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Norra Kontraktet af Wisby

stift. Kyrkan, belägen $6^1/_2$ mil nordost från Wisby, påstås vara anlagd år 1166, men är bestämdt yngre; det år 1751 uppförda tornet är ett sjömärke. Uti kyrkan finnas åtskilliga tacksägelsetaflor uppsatta af personer, som blifvit räddade ur sjönöd. Tre likstenar med runor anmärkas. Vid kyrkan finnas derjemte spår efter en jordvall och ett bröstvärn. — Vid udden *Lutterhorn* är en god hamn. — Adress: Wisby.

Fägred. Modersocken i Wadsbo härad af Skaraborgs län, genomskuren af Göta kanal och statens vestra jernvägsstambana, uppgifves hafva en areal af 11,317 tunnland, af hvilka 450 äro sjöar och kärr. Sjön Wiken stöter till socknen i öster. En del af allmänningen Fägremo hörer till socknen. Denna består af 29 hemman skatte, $4^{15}/_{16}$ dito krono och $2^3/_4$ frälse, alltsammans taxeradt till 220,325 rdr bko. Socknens folkmängd, som år 1840 uppgick till 1,693 personer, utgjordes 1850 af 1,883 och 1856 af 1,896 invånare. Socknen hade sistnämda år fast folkskola, i hvilken en examinerad lärare och en klockare undervisade 53 gossar och 33 flickor, medan 10 gossar bivistade allmänt läroverk, 2 flickor hade enskild undervisning samt 76 barn undervisades i hemmet. — Fägreds modersocken utgör, tillika med annexet Trästena, ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Norra Wadsbo kontrakt af Skara stift. Hela pastoratet består af $52^9/_{16}$ förmedlade mantal, med 1 mantal prestgård och 1 dito stom; vederlaget är $6^3/_4$ tunnor, och hela pastoratets befolkning steg år 1856 till 2,454 personer. Kyrkan, belägen $2^1/_4$ mil från Mariestad, 5 mil från Skara och 3 mil från Sköfde, af sten, var i början liten, men blef år 1665 tillbyggd med ett större grafchor af landshöfdingen i länet, sedermera riksrådet Thord Ulfsson Bonde till Säckestad, och detta chor blef öfverlåtet åt kyrkan år 1704. Samma år tillbyggdes en stor och vacker korskyrka i samma stil och i förening med den gamla byggnaden. Kyrkan afbrann genom vådeld år 1749, men sattes åter i stånd. I densamma förvaras porträtter af och finnas epitaphier öfver medlemmar af ätten Bonde och slägten Fegræus. Altartaflan är målad af Pasch. Socknens skola inrättades 1827 och fick donationer af kommersrådet B. H. Santesson. — Inom socknen ligger herresätet *Fimmersta.* Vid Göta kanal märkes stationen *Wassbacken* med postkontor; vid *Påfvelstorp* har man ämnat uppföra en minnesvård åt konung Carl XIII, bestående af en obelisk om 12 fots höjd på en klippa å kanal-liniens högsta punkt. — I Fägreds socken lefde åren 1350—1370 en Simon, som blef stamfader för grefliga ätten Strömfelt. Från denna Simon härstammade i femte led kyrkoherden i Fägred, Joh. Bengtsson, och dennes sonson, landshöfdingen i Södermanland Joh. Haraldsson, adlades 1642 med namnet Strömfelt. — Kyrkoherden Anders Haraldi Fegræus var stamfader för adliga ätten Fägerstjerna, under hvilket namn hans son Håkan, president i Svea Hofrätt, adlades. — Adr.: Wassbacken.

Fägre-Mo, eller **Fägredsmo.** Allmänning uti Wadsbo härad af Skaraborgs län, sträcker sig genom Fägreds, Bellefors, Undenäs och Fredsbergs pastorater. På skogen ligga sjöarne *Sänningen,* 4,301 fot öfver hafvet, *Åhlången, Olofssjön, Welen,* 403, och *Unden* 393 fot öfver hafvet.

Fäjö. Ö uti Lösens socken och Östra Härad af Blekinge län, utgör ett godt välbygdt hemman af $1^1/_4$ mantal, med god äng och mycken bokskog. Öboerna idka icke obetydligt fiske.

Fällforssen. Vattenfall i Umeå-elf, beläget midt imellan Lycksele och elfvens utlopp.

Färed. Socken i Wadsbo härad af Skaraborgs län, $1^1/_4$ mil o. n. o. från Mariestad och $^1/_2$ mil från Göta kanal, består af $7^1/_8$ mantal, år 1857 taxerade till 37,775 rdr bko, och beboddes 1840 af 242 personer, men hade 1850: 219 och 1856: 207 invånare. Folkskolan är gemensam med Hassle, till hvilket patronela pastorat af 2:dra klassen i Norra Wadsbo kontrakt Färed är

annex. Kyrkan, fordom kallad St. Gertrud, iståndsattes år 1640, sedan hon länge stått utan tak och innanrede, utan att de äldsta i socknen då kunde minnas, huru länge hon varit i detta skick. Se vidare *Hassle*. — Adress: Mariestad.

Färentuna. Härad i Stockholms län, hufvudsakligen bestående af Mälar-öarna Lofö, Ekerö, Munsö, Adelsö, Björkö och Färingsö eller Svartsjölandet, samt en mängd mindre holmar, begränsas af Klubbfjärden i öster, Ekeröfjärden i söder, Södra Björk-, Prest- och Norra Björkfjärden i vester samt Bro- och Löfsta-fjärdarna i nordost. De större öarna äro mestadels jemna och skoglösa, utom Ekerön, de smärre något bergiga och skogbevuxna; alla, men särdeles de större, synas hafva varit sönderdelade i flera genom nu igenvallade vattendrag. Häradets areal uppgifves till 43,901 tunnland, af hvilka 290 äro sjöar och kärr. Det består af $92^5/_8$ mantal skatte, 37 dito krono och $65^5/_8$ frälse, eller tillsammans $195^1/_4$ mantal. Till häradet höra socknarna Adelsö, Munsö, Färentuna, Hillersjö, Sånga, Skå, Lofö med Drottningholms slottskapell, Ekerö och 2 mant. (Löfsta med Riddersvik) af Jerfälla. Färentuna härad, som 1856 beboddes af 5,390 personer, har sitt tingsställe vid Svartsjö slott och utgör tillika med Sollentuna härad samt Danderyds, Åkers och Wermdö skeppslager en domsaga, med Sollentuna och Wallentuna härader samt Danderyds skeppslag ett fögderi. Inom häradet ligga de kungliga slotten Drottningholm och Svartsjö.

Färentuna. Modersocken på Färingsön eller Svartsjölandet, upptagande öns nordvestra hörn, mellan Sånga i söder, Hillersjö i öster, Brofjärden i norr, Norrsundet i nordvest, mot Däfvensö af Bro härad, samt Långtarmen i vester mot Munsö, uppgifves hafva en areal af 4,513 tunnland, af hvilka 30 äro sjöar och kärr. Till socknen höra Eldgarn och några smärre skär i Brofjärden. Socknen, hvars hufvudsakliga näringsgren är åkerbruk, består af $17^5/_8$ mantal skatte samt $3^1/_2$ dito frälse, år 1857 taxerade till 172,650 rdr banko, och beboddes 1830 af 556, 1850 af 631 och 1856 af 656 personer. Uti socknens fasta folkskola undervisades sistnämda år af en examinerad lärare och klockaren 29 gossar och 18 flickor, medan 24 flickor undervisades i hemmet. — Färentuna, år 1334 under namnet *Færingatuna* hörande till *Brohundæri* och sannolikt den äldsta socknen på ön, hvilken omfattat densamma hel och hållen, utgör för närvarande, tillika med Hilleshög eller Hillersjö, ett regalt pastorat af 2:dra klassen i Svartsjö kontrakt af ärkestiftet. Hela pastoratet består af $32^3/_4$ förmedl. mantal, med 1 mantal prestgård; vederlaget är 15 tunnor 3 kappar, och pastoratets hela befolkning steg år 1856 till 940 personer. Kyrkan, belägen $3^3/_4$ mil från Stockholm och $10^3/_4$ mil från Uppsala, är gammal, men reparerad i sednare tider. — Bland socknens fornlemningar nämnas runstenar vid kyrkan och en vid Kungsberga by, der man äfven, invid Långtarmen, visar lemningar efter borgen *Ringanäs* och efter den sannolikt yngre kungsgården *Kunungabergh*, Kongsberga, der Magnus Ladulås ofta skall hafva vistats. — Inom socknen ligga *Nora, Ölsta, Staf* eller *Stafsborg* samt *Eldgarn*. — Adress: Stockholm.

Färgaryd. Annex-socken i Westbo härad af Jönköpings län, på östra sidan af Nissan (utom $2^1/_4$ hemman, som ligga i vester om ån), $10^1/_2$ mil s. s. v. från Jönköping, i s. s. v. begränsad af Torups socken i Halland, i s. s. o. af Femsjön och i norr af Långaryd, uppgifves hafva en areal af 19,162 tunnland, af hvilka 1,010 äro sjöar och kärr. Vigtigaste sjön är *Stora Färgen* i öster. Jordmånen är mager och ytterligt stenbunden, socknen tämligen skogrik. Socknen, som innefattar $16^1/_2$ mant. skatte, 3 dito krono och $16^{13}/_{16}$ frälse, beboddes 1840 af 1,060 personer, men hade 1850: 1,141 och 1856: 1,179 invånare. Uti socknens ambulatoriska skola undervisades sistnämda år af en examinerad lärare 67 gossar och 47 flickor, medan 15 barn undervisades i hemmet. — Färgaryds socken är an-

nex till Långaryds regala pastorat af 2:dra klassens 1:sta afdelning i Westbo kontrakt af Wexiö stift. Den gamla kyrkan, af sten, refs år 1845, och den nya är anlagd vid Nissan, likasom den förra. Gamla kyrkans dokumenter borttogos af Ebbe Ulfeldt, som anförde en Dansk ströfkorps 1646. Enligt sägnen var det ämnadt att först bygga kyrkan på hemmanet Bexets egor vid sjön Färgen; men osynliga händer refvo ned det, som uppmurades. »Sattes så två nöt för vagn, fingo pisksläng och gingo efter behag; stadnade så, der (gamla) kyrkan stod, i en asplund vid Färgens strand.» — Af socknens fornminnen nämnas ett griftrör på hemmanet Hyltans egor samt en jättesten, Bockehall, vid Lunnabo. På Lahults gärde finnes en helig lund, dock utan andra helgedomstecken. — Adress: Qvarsebo.

Färila. Modersocken uti Ljusdals tingslag af Vestra Helsingland, vid Ljusne-elfven, uppgifves hafva en areal af 474,706 tunnland, af hvilka 30,000 äro sjöar och kärr. Socknen, som innefattar $52^{7}/_{96}$ oförmedlade mantal, år 1857 taxerade till 62,650 rdr banko, beboddes 1850 af 2,688 och 1856 af 2,805 invånare och hade sistnämda år både fast och ambulatorisk folkskola, i den förra af hvilka 85 barn undervisades, medan 358 undervisades i den sednare skolan. — Socknen utgör, tillika med Kårböle kapell, ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen i Helsinglands Vestra Öfre Kontrakt af ärkestiftet. Socknens gamla namn är *Færælda.* Kyrkan ligger $8^{1}/_{2}$ mil från Hudiksvall och 29 mil från Uppsala. — Adr.: Ljusdal.

Färjestaden. Färjeplats och gästgifveri uti Thorslunda socken och Algutsrums härad af Ölands Södra Mot och Kalmar län, från hvilken resande sättas öfver sundet till Kalmar stad, skattlades 1820 till $^{1}/_{2}$ mantal och bebyggdes af kapiten J. J. Melén, som der anlade Engelskt garfveri och vackra trädgårdar. Här finnas ännu lemningar efter en skans, hvilken Gustaf Adolf lät iordningställa år 1623, och hvilken eröfrades af Danskarne 1677.

Färingsön. Så kallades den ö i Mälaren, hvilken nu allmännare benämnes *Svartsjölandet* och begränsas i öster af Löfstafjärden, Lambaren och Mörbyfjärden, i söder af Kallbergs sundet, öfver hvilket Lulehofsbron leder, i vester af Långtarmen och i norr af Eldgarns- och Däfvensö-sunden; ön håller $1^{3}/_{8}$ mil i längd samt $^{3}/_{4}$ mil i bredd och innefattar socknarna Färentuna och Hilleshög, eller Hillersjö, Sånga och Skå. Sannolikt har ön i fordna tider varit delad i flera smärre genom nu igenvallade vattenleder, och den äldsta Färings-ön innefattade troligen endast norra delen af ön eller den nuvarande Färentuna socken med en del af Hillersjö. I denna del af ön finnas talrika minnesmärken från forntiden, ehuru många sådana blifvit förstörda i sednare tider. Dybeck uppräknar i Runa, II Häft., 1842, flera sådana, till ex. skepps-sättningar och ättehögar vid Hammarlotten, ättehögar på gärdet norr om Färentuna kyrka, ett i Sverige kanske ensamt i sitt slag förekommande grafminne, en aflångt fyrkantig, genom på tvären löpande stenrader i tre delar afdelad stensättning i Kungsberga storgärde och slutligen Ringanäs och Kongsberg, om hvilka se Färentuna socken.

Färingtofta. Annex-socken i Norra Åsbo härad af Christianstads län, $4^{1}/_{2}$ mil o. s. o. från Engelholm, uppgifves hafva en areal af 18,769 tunnland, af hvilka 680 äro sjöar och kärr. Socknen består af $7^{1}/_{12}$ mant. skatte, $3^{1}/_{16}$ dito krono och $13^{11}/_{24}$ frälse, var 1857 taxerad till 138,980 rdr bko och beboddes 1840 af 1,130, 1850 af 1,360 och 1856 af 1,451 invånare. Socknen hade sistnämda år både fast och ambulatorisk folkskola; i den förra undervisades 65, i den sednare 80 barn, medan 22 barn undervisades i hemmet. — Färingtofta socken är annex till Riseberga patronelt-regala pastorat af 2:dra klassen i Norra Åsbo kontrakt af Lunds stift. — Inom socknen ligger säteriet *Snelleröd.* — Adress: Christianstad och Lilla Åby.

Färlöf. Modersocken i Östra Göinge härad af Christianstads län, $^{3}/_{4}$ mil

nordvest från Christianstad, vid Helgeån, uppgifves hafva en areal af 8,146 tunnland, af hvilka 1,220 äro sjöar och kärr. Socknen består af $1^{3}/_{16}$ mantal krono och $41^{22}/_{32}$ dito frälse samt var tillika med annexet Strö år 1857 taxerad till 283,800 rdr bko. Invånarne, 1840 till antalet 1,458, utgjorde 1850 ett antal af 1,952 och 1856 af 1,961. I socknens fasta folkskola undervisades sistnämda år 148 gossar och 124 flickor, medan 22 barn undervisades i hemmet. — Färlöfs socken utgör, tillika med annexet Strö, ett alternerande regalt och patronelt pastorat af 1:sta klassen i Östra Göinge kontrakt af Lunds stift. Patronus är egaren af Araslöf. Hela pastoratet består af $66^{11}/_{96}$ förmedlade mantal, med 1 mantal prestgård, och beboddes år 1856 af 2,940 personer. Kyrkan, belägen helt nära Helgeå, beskrifves utförligt af Brunius i »Skånes Konsthistoria», sid. 147, och har vid en reparation år 1776 blifvit »rent af vanställd». I hennes vapenhus ligger en vacker dopfunt af finhuggen granit. — Nästan hela socknen lyder under *Araslöfs säteri*, om hvilket berättas, att i socknen fordom funnits en herrgård, kallad Färlöfsholm, på hvilken 2:ne systrar bott; men som de icke kunnat trifvas tillsammans, uppbyggde en af dem Araslöf, tillika med en kyrka, som i en sednare tid blifvit begagnad till spannmålsmagasin. Den gamla gården Färlöfsholm förstördes af hr Ove Ugerup, som lät föra alla prydnader derifrån till Araslöf. Efter honom tillföll denna gård hans systerson Björn Ulfeldt, efter hvilken Araslöf innehades af hans son, Christopher, och sonson, *Ebbe Ulfeldt.* Dennes dotter blef gift med ryttmästaren Carl Gustaf Bonde, från hvilken godset genom testamente kom till friherrinnan Staël von Holstein, född Ridderschantz. Godset, taxeradt till bko rdr 280,230, eges för närvarande af grefvarne Hugo och Malcolm Hamilton. — Adress: Christianstad.

Färmansbo. Se *Seglingsberg.*

Färs. Härad i Malmöhus läns östra del, på gränsen mot Christianstads län, uppgifves hafva en areal af 122,172 tunnland, af hvilka 3,864 äro sjöar och kärr. Inom häradet ligga Wombsjön, Söfdeborgs-sjön, Snogeholms-sjön och Ellesta-sjön. Häradet består af socknarna Långaröd, Vesterstad, Östraby, Frenninge, Wollsjö, Kerrstorp, Öfved med Skartofta, Branstad, Åsum, Womb, Löfvestad, Wanstad, Tolånga, Illstorp, Björka, Röddinge, Ramsåsa och Söfde, tillsammans $304^{2}/_{3}$ mantal med 21,557 invånare år 1856. Häradet har stora ek- och bokskogar, hvilkas virke, tillika med spannmål, kreatur, viktualier och bränvin, utgöra häradets afsättningsprodukter. Klädedrägten och uttalet samt lefnadssättet hafva mycken likhet med Frosta härads. Tillika med Frosta härad utgör Färs en domsaga med tingsställe i Sjöbo, och med samma härad utgör det ett fögderi, som år 1856 beboddes af 44,794 personer.

Färs. Kontrakt inom Lunds stift, består af följande pastorater: Wanstad och Tolånga, konsistorielt af 2:dra klassen; — Rödinge och Ramsåsa, konsist. af 3:dje klassen; — Söfde och Blentarp, patronelt af 2:dra klassen; — Illstorp och Björka, konsist. af 3:dje klassen; — Löfvestad och Fogeltofta, konsist. af 2:dra klassen; — Öfved, patr.; — Branstad och Åsum, regalt af 3:dje klassen; — Frenninge och Wollsjö, konsist. af 3:dje klassen; — Womb och Weberöd, konsist. af 3:dje klassen; — Kerrstorp, regalt af 3:dje klassen; — Vesterstad och Östraby, patr. af 2:dra klassen. Kontraktets hela befolkning uppgick år 1856 till 24,328 personer.

Fässberg. Modersocken uti Askims härad af Göteborgs läns Vestgöta-andel, $^{3}/_{4}$ mil sydsydost från Göteborg, uppgifves hafva en areal af 11,919 tunnland, af hvilka 520 äro sjöar och kärr. Socknen, som genomflytes af den till talrika qvarnar och andra industriela anläggningar använda Mölndals-ån, består af 39 mantal skatte, 2 dito krono och $9^{1}/_{2}$ frälse med 38 mjölqvarnar, 1 sågqvarn m. m., alltsammans 1857 taxeradt till 1,356,340 rdr bko. Socknen beboddes år 1840 af 2,190 personer, men hade 1850: 2,672 och 1856: 3,211 invån. Sistnämda år hade Fäss-

berg både fast och ambulatorisk folkskola, i hvilka en prestman, en examinerad och 2 oexaminerade lärare undervisade 167 barn i den förra och 128 i den sednare skolan, medan 352 barn undervisades i hemmet och 9 saknade undervisning. — Fässbergs modersocken utgör, tillika med annexerna Kållered, Råda, Askim och Frölunda, ett præbende-pastorat af 1:sta klassen uti domprosteriets Södra Kontrakt af Göteborgs stift. Hela pastoratet består af $146^{1}/_{8}$ förmedlade mantal, med 1 mantal prestgård och 2 mantal enkesäte samt, år 1856, en befolkning af 7,402 invånare. Kyrkan, belägen $^{3}/_{4}$ mil från Göteborg och 2 mil från Kungsbacka, af gråsten, är mycket gammal och tillbyggd 1690, med torn af sten sedan 1812; så väl kyrkan som prestgården plundrades af Danskarne år 1577. Uti en graf i kyrkan hvilar lagläsaren uti Elfsborgs län Anders Torkelsson och hans hustru. — Inom socknen märkas *Lunnagård*, *Åby*, *Gunnebo* och *Lagklarebäck* samt *Mölndals* by med mechaniska spinnerier och väfverier, oljeslagerier, pappersbruk, porterbryggerier, skeppsvarf, sockerbruk m. m., Götiska Förbundets skola o. s. v., hvarom vidare se *Mölndal*. — Adress: Göteborg.

Fölene. Annex-socken uti Kullings härad af Elfsborgs län, vid gränsen mot Skaraborgs län, $3^{1}/_{2}$ mil o. n. o. från Alingsås, genomfluten af Nossan, uppgifves hafva en areal af 2,245 tunnland, af hvilka 75 äro sjöar och kärr. Socknen, hvars hufvudsakliga näringsfång är åkerbruk, och som alldeles saknar skog, består af $8^{1}/_{2}$ mantal skatte, 1 dito krono och 2 frälse, år 1857 taxerade till 42,200 rdr bko. Folknummern, år 1840 uppgående till 375 personer, steg 1850 till 384 och 1856 till 416 invånare. — Fölene socken är annex till Herljunga konsistoriela pastorat af 3:dje klassen i Kullings eller Geseneds kontrakt af Skara stift. Kyrkan, af obekant ålder, ombyggdes af gråsten i början af 1770-talet. På kyrkogården befinnas två runstenar. — Enligt traditionen har det på backarna söder om kyrkan stått ett fältslag mellan en kung Nyckel och en höfding Falo eller Föle; den förre stupade i slaget, och den sednare lät för bytet uppbygga kyrkan, som deraf fått namnet Fölene, likasom backarne kallas Nyckelbackarne. Mellan kyrkan och dessa backar rinner Nossan, och öfver ån leder en bro, kallad Föla bro, vid hvilken en tapper Svensk man, Fulo af Byrestad, skall hafva stupat, enligt en annan sägen. — Ingen större gård finnes inom socknen. — Adress: Skara, Olstorp.

Fölinge. Lappmarkspastorat i Jämtlands Lappmark, upptagande provinsens nordvestligaste del, uppgifves hafva en areal af 1,078,110 tunnland, af hvilka 85,000 äro sjöar och kärr, dock i denna areal inberäknade Hotagens och Frostvikens kapeller samt Fölinge och Ströms Lappmarker. Af de till Fölinge Lappmark hörande talrika vattendragen kunna vi här endast omnämna Qvarnbergs och Jorm- samt Fogelsjöarna, som utgöra de öfra länkarna i Wassdalens vattendrag, samt Hotagen, Fölinge- och Sandviks-sjöarna, hvilka genom ån Hårkan hafva sitt aflopp till Liths- eller Indals-elfven. På riksgränsen mot Norge ligger, vid ungefär 64° 40′ n. br., det märkeliga Portfjället, icke långt från Qvarnbergs-sjön, och hvilket genom en djup skåra är deladt i två delar och bildar en port, som är synlig flera mil nedåt Wassdalen. Pastoratet innefattar $20^{25}/_{72}$ oförmedlade mantal, 1857 taxerade till 41,390 rdr bko; befolkningen i Fölinge socken steg år 1850 till 1,502 och 1856 till 1,619 personer. — Fölinge socken, som i äldre skrifter kallas Fyllinge, likasom Fölinge-sjön benämnes Fyllingen af det der fordom befintliga rika fisket, hvilket dock nu lär hafva mycket aftagit, var fordom annex till Lith, men afsöndrades derifrån år 1746. Den första träkyrkan uppsattes vid Fölingesjön i Gustaf den Stores tid, men ombyggdes 1758 och sednast 1815. Före 1746 hölls här gudstjenst endast 12 gånger om året. Vid Laxsjön inom Fölinge socken finnes en fast missions-skola för Lappbefolkningen; i socknens fasta folkskola undervisades år 1856 af en examinerad lärare 70 gossar och 58 flickor, medan

43 barn undervisades i hemmet och 27 saknade undervisning. Pastoratet tillhör Jämtlands Norra Kontrakt af Hernösands stift. Befolkningen, som lefver af åkerbruk och boskapsskötsel, har enkla seder och kläder sig allvarsamt. År 1856 utgjorde den Svenska befolkningen i hela pastoratet 2,670 personer (deraf 1,619 i Fölinge, 1,680 i Frostviken och 371 i Hotagen, medan Lapp-befolkningen i Frostviken uppgick till 248 och i Hotagen till 134 personer. Se vidare *Jämtlands Lappmark*. — Adress: Östersund.

Föllingsö. Två mantal frälse-säteri med qvarn och såg i Kisa socken och Kinds härad af Östergötlands län, vid sjön Nedra Föllingens utlopp, med underlydande 1 mantal skatte Qvarntorp och Falklyckan, skatte-äng med qvarn och såg, tillhörde 1857 kapiten A. G. Pauli. Gården, som fordom kallades Filungshed, sedan Fyllingsjö, har tillhört Wreta kloster, köptes ifrån kronan 1629 och bebyggdes af P. Stjernfelt, hans dotter Christina medförde den i sitt äktenskap med Christopher Grubbe († 1681). År 1700 innehades gården af Maria Stjernfelt, då som krono, men 1726 som frälse af öfverste F. W. von Goltz, gift med Grubbes systerdotter M. C. Örnflycht; på 1750-talet tillhörde Föllingsö M. Grubbe, 1783 L. Drake, 1818 E. Drake och hans systrar, 1825 J. P. Hellwegh. Qvarntorp har alltifrån 1629 lydt under gården; 1852 hörde $^3/_4$ mantal skatte Torp i Eneby likaledes under Föllingsö.

Föra. Annex-socken i Åkerbo härad af Ölands Norra Mot, uppgifves hafva en areal af 7,359 tunnland, af hvilka 15 äro sjöar och kärr. Utom jordbruk idkas fiske, dock af föga betydenhet, och stenbrytning, som är mer inbringande; qvinnorna förfärdiga strumpor till afsalu. Socknen består af $15^3/_4$ mantal skatte och $4^1/_4$ dito krono, år 1857 taxerade till 58,850 rdr banko; befolkningen, år 1840: 728 personer, uppgick 1850 till 818 och 1856 till 860 invånare. I socknens fasta skola undervisades sistnämda år 46 gossar och 36 flickor, medan 12 barn hade undervisning i hemmet. — Föra socken är annex till Persnäs konsistoriela pastorat af 1:sta klassen i Ölands norra kontrakt af Kalmar stift. Kyrkan, belägen 6 mil nordost från Kalmar och $2^1/_2$ mil nordost från Borgholm, är af sten, liten och oansenlig, men försedd med två torn, inredda med flera rum eller celler. Vestra tornet, som är afdeladt i 4 våningar, af hvilka den nedersta utgör ett hvalf i kyrkan, de öfriga äro delade i 2 kamrar hvardera, har, likasom andra dylika torn på Ölands kyrkor, varit ett så kalladt convivii-hus (gästrum) för prester och vandrande munkar. I kyrkan förvaras två bilder sedan katholska tiden, en St. Göran och en bild af en biskop; en gammal sönderslagen dopfunt ligger på kyrkogården, och strax öster om kyrkan ligger en sten med latinsk inskrift i munkstil. — Bland socknens fornlemningar nämnas ett stenkors i åkerlyckan Korshorfvan strax söder om kyrkan, upprest till minne af en prest i Föra, herr Martinus, som der blifvit ihjälslagen af en »biskops fougde», — bautastenar vid Grönslunda by, en stensättning på Pjukeberget o. s. v. Vid Föra by har man ur jorden upptagit ett horn af en alns längd och fyldt med 2—300 silfverpenningar. — Adress: Borgholm.

Förarp. Ett mantal frälsesäteri uti Tutaryds socken och Sunnerbo härad af Kronobergs län, förvärfvades till evärdeligt frälse af Carl Carlsson Gyllenhjelm enligt Kongl. Brefvet af den 31 Maj 1622, hvarefter han gaf det evärdeligen till sätesgård åt sin gamla hofmästare Welam Netherwood, som derpå fick kunglig konfirmation år 1629. Bland sednare egare nämnas prosten Hjelmerus 1805, öfverstlöjtn. v. Brandten 1807, ingeniör Bergh 1844, öfverdirektör Hörstadius 1857.

Föreda. Ett halft hemman skatte i Hvetlanda socken och Östra Härad af Jönköpings län, der, enligt sägen, ett fältslag stått på *Kringemad* och lemningar efter vapen blifvit funna.

Förberg. Bondgård i Refsunds socken och tingslag af Jämtlands län, be-

rättas hafva varit kungsgård och skans i drottning Margarethas tid, och skola ortens invånare ännu år 1410 hafva der utgjort sin skatt.

Förlanda. Annex-socken i Fjäre härad af Hallands län, $1^3/_4$ mil o. s. o. från Kongsbacka, uppgifves hafva en areal af 11,155 tunnland, af hvilka 1,020 äro sjöar och kärr. Socknen är stenbunden och föga odlingsbar samt har flera större, med ljung bevuxna utmarker, åtskilliga insjöar och smärre bäckar samt en betydligare å. Det svaga åkerbruket föranleder, att socknens yngre karlar mest idka sjöfart, hvarförutan både män och qvinnor mycket sysselsätta sig med spånad, de förra äfven med snickeri och timmermans-arbete, hvari de uppnått mycken skicklighet. Socknen består af $26^{19}/_{24}$ mantal, och befolkningen, som år 1840 uppgick till 892 personer, utgjordes 1850 af 891 och 1856 af 936 invånare. Uti socknens ambulatoriska skola undervisades sistnämda år 50 gossar och 32 flickor, medan 70 barn undervisades i hemmet och 5 saknade undervisning. — Förlanda socken är annex till Fjärås præbendepastorat (personl. för biskopen) af 2:dra klassen i Fjäre och Wiske kontrakt af Göteborgs stift. Kyrkan, reparerad åren 1807 och 1813, är nu ljus och prydlig samt har en gammal altartafla, föreställande Påskalammet, med nu oläslig inskrift. — Inom socknen nämnes en större jättegryta på Stora Axtorps gärde. — Adress: Kongsbacka.

Förlösa. Modersocken i Norra Möre härad af Kalmar län, $1^1/_4$ mil nordvest från Kalmar, uppgifves hafva en areal af 10,752 tunnland, består af $22^{19}/_{24}$ mantal skatte, $2^1/_8$ dito krono samt $8^1/_4$ dito frälse, alltsammans år 1857 taxeradt till 176,620 rdr bko. Socknen beboddes år 1840 af 1,235, år 1850 af 1,372 och år 1856 af 1,400 personer. Sistnämda år funnos här både fast och ambulatorisk folkskola, den förra med 71, den sednare med 36 lärjungar, medan 4 gossar åtnjöto allmän undervisning och 6 barn undervisades i hemmet. — Förlösa socken, som fordom varit præbende åt scholmästaren i Kalmar, men blef särskildt pastorat åt 1582, utgör för närvarande ensam ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen i Norra Möre kontrakt af Kalmar stift. Prestgården, 1 mant., afbrändes af Danskarne år 1611. Kyrkan, belägen $1^1/_4$ mil från Kalmar, är gammal och har torn på östra ändan samt förmodas hafva varit klosterkyrka; äfven hon afbrändes af Danskarne 1611 (den 5 Dec.), men uppbyggdes åter och utvidgades ansenligt 1769. — Inom socknen ligga säteriet *Kjälltorp* och frälsegården *Förlösa.* Vid Gössbäcksby har varit Norra Möre härads urgamla tingsplats. — Adress: Kalmar.

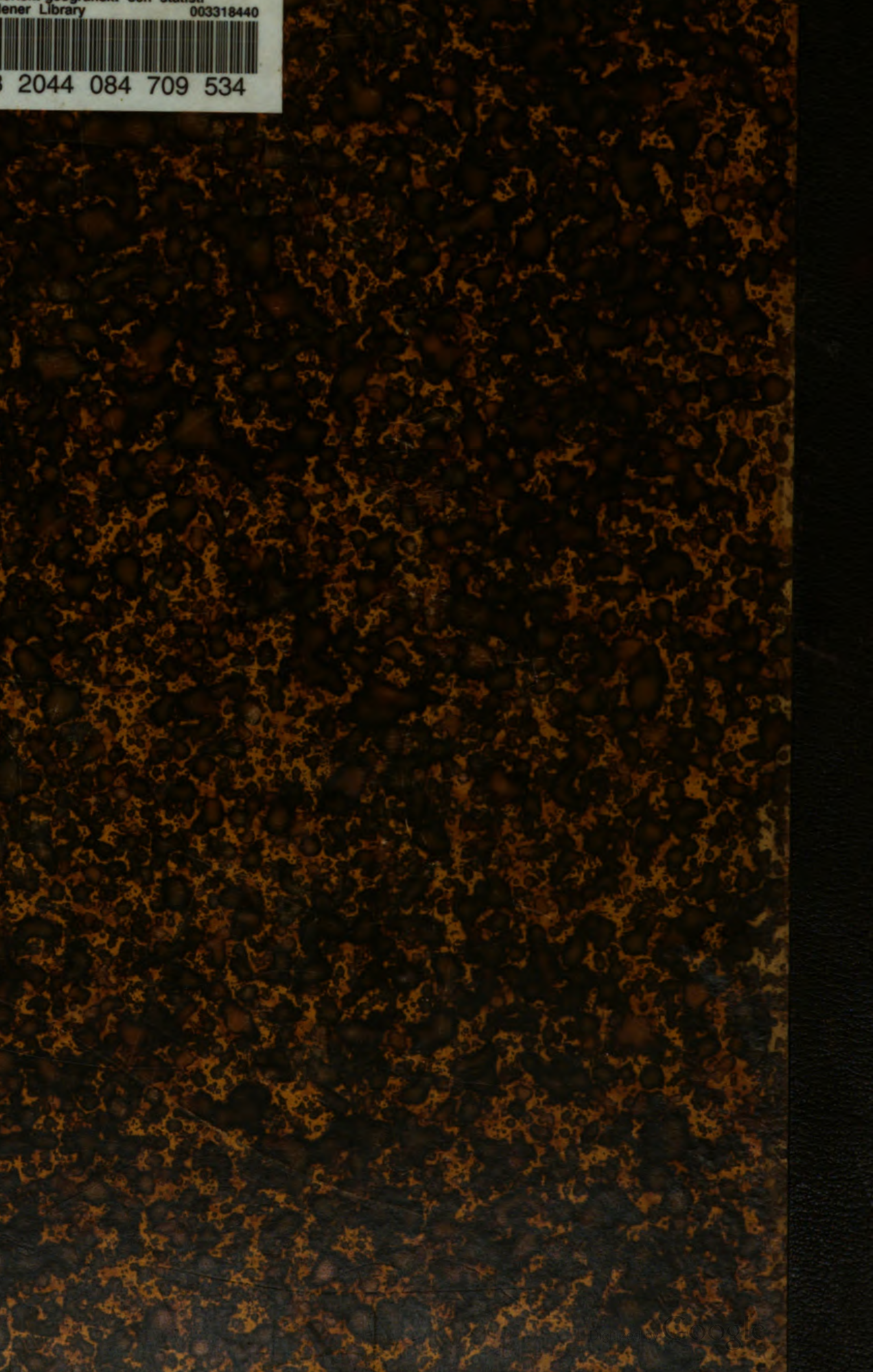
Förråd. Frälsesäteri uti Östra Skrukeby socken och Åkerbo härad af Östergötlands län, synes åtminstone till en del hafva tillhört Wreta kloster, men kom genom donation af år 1623 till Lars Skytte († 1634) och fick frälserätt samt innehades sedan sannolikt af Skyttes måg, landshöfdingen Hans Strijk († 1653), och hans son, Gotthard († 1692), men reducerades; en del tillhörde ännu 1700 fru Strijk och 1726 hennes arfvingar. År 1758 blef Förråd med Perstorp och Rysslinge förvandladt till frälsesäteri genom transport från Lannebjörke i Skärkind; gården egdes då af major Lars Roxendorff († 1769) och derpå af hans dotter Beata Charlotta, gift 1792 med kapiten P. von Wilskman, som innehade Förråd ännu 1825, men försålde det för framtiden till enkegrefvinnan Bjelke på Stureforss, som gjorde det till fideikommiss för sin son, grefve Thure Bjelke. År 1857 tillhörde gården kapiten A. Norbeck. Förråd med Perstorp består af $1^1/_2$ mantal frälsesäteri; år 1852 lydde derunder inom socknen Hagby 1 mantal skatte, Wärla, 1 dito frälse, Rysslinge, $^1/_2$ mantal frälse, Lundby, 1 dito skatte, och Sqvallinge, $^1/_4$ mantal skatte. Perstorp, Wärla och Rysslinge egdes 1686 af landshöfd. Balth. Gyldenhoff († 1689), Wärla 1700 af hans arfvingar; Perstorp och Rysslinge tillhörde 1726 öfverstinnan Roxendorff.

Förslöf. Modersocken i Bjäre härad af Christianstads län, $1^1/_4$ mil n. från

Engelholm, vid hafvet, uppgifves hafva en areal af 6,063 tunnland, af hvilka 15 äro sjöar och kärr. Socknen, som består af 21 mantal, beboddes år 1840 af 1,240, 1850 af 1,857 och 1856 af 1,962 personer. Uti fasta folkskolan undervisades 1856 af 1 examinerad lärare 131 gossar och 101 flickor, medan 143 barn undervisades i hemmet. — Förslöf utgör, tillika med annexet Grefvie, ett regalt pastorat af 2:dra klassen i Bjäre kontrakt af Lunds stift. Hela pastoratet består af $47^{3}/_{4}$ förmedlade hemman, med prestgård af $^{3}/_{8}$ mantal; hela befolkningen steg år 1856 till 3,895 personer. — Adress: Engelholm.

Fösked. Jernbruk i Nyeds socken och tingslag af Wärmlands län, anlades för 2 hamrar år 1636 af borgmästaren Johan Börjesson i Carlstad, men hade sedan blott en härd, år 1840 privilegierad till 533 sk℔ årligt smide af köpetackjern med 5 sk℔ 6 l℔ hammarskatt. Tillverkningen är nu fri. Bruket eges af C. G. Geijer med flera interessenter.

Föskeforss. Jernbruk i Ekshärads socken och Elfdals härad af Wärmlands län, anlagdt 1755, har 4 ofria härdar med 65 sk℔ 12 l℔ 10 ℔ frälserätt och 2,336 sk℔ 7 l℔ 10 ℔ privilegieradt smide mot 11 sk℔ 13 l℔ 13 ℔ i hammarskatt. Bruket hör till de s. k. Uddeholms-verken.

Library 003318440
2044 084 709 534